الإتقان في علوم القرآن

EL-İTKAN FÎ ULÛMİ'L KUR'AN

KUR'AN İLİMLERİ ANSİKLOPEDİSİ

hikmet neşriyat a.ş.

Hikmet Neşriyat: 8

Dizgi: Letterphot Electronic
Baskı: ÜÇ-ER OFSET
İSTANBUL — 1987

الاتقان في علوم القرآن

للحافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطي

EL-İTKAN FÎ ULÛMİ'L KUR'AN

KUR'AN İLİMLERİ ANSİKLOPEDİSİ 1.CİLT

İMAM CELALEDDİN ES-SUYUTİ

TERCÜME EDENLER:

Doç. Dr. Sâkıp YILDIZ
Bursa İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Dr. Hüseyin Avni ÇELİK
Erzurum İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

hikmet neşriyat a.ş.
Klodfarer Caddesi No: 16/4 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 526 49 56

Copyright: Bu eserin yayın hakkı HİKMET NEŞRİYAT A.Ş.'ye ait olup; kitaptan, mütercimler ve yayınevi adı anılmadan kısmen de olsa alıntı yapılamaz.

TAKDİM

Kur'an-ı Kerim hakkında bütün bilgilerin hazinesi durumundaki bu eserin, Müslüman Türk milletine kazandırılmasını **Hikmet Neşriyat A.Ş.**'ne nasip eden Allah Teâlâ'ya hamd ve şükrümüz sonsuzdur. Salât ve selâm, Resûlüllah'a, Âli'ne, Ashabı'na ve kıyamete kadar onlara tabi olanlara olsun.

Beş yüz yıl kadar önce büyük âlim **Suyutî** tarafından Arapça olarak kaleme alınan **el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an** yüzyıllar boyu İslâm'a hizmet vermiş; Türkçe'ye ise, ancak bu gün çevrilebilmiştir.

Eserin orijinali iki kitaptır. Arapça nüshaları, iki kitap birleştirilip tek cilt halinde basılmıştır. Biz, Türkçesini, orijinaline uygun olarak iki cilt yaptık.

Eser, Kur'an-ı Kerim'le ilgili bütün bilgileri ansiklopedik tarzda okuyucuya sunduğu için Türkçesine **Kur'an İlimleri Ansiklopedisi** demeyi uygun bulduk.

Bu kitap esas itibariyle ilmî bir tefsir usûlü olmakla birlikte, her Müslümanın Kur'an ve Kur'an tefsiri hakkında faydalanabileceği kaynak bir eserdir. Kütüphanesinde Kur'an tefsiri bulunduran Müslüman'a hatırlatmak isteriz ki, tefsirlerde bir arada bulamıyacağı yüzlerce önemli konuyu **Kur'an İlimleri Ansiklopedisi**'nde bulacaktır. Bu konuda okuyucuyu aydınlatabilmek amacıyla, kitapta cevaplarını en mükemmel şekilde bulabileceği yüzlerce mukadder sorudan bazı örnekler verelim:

Kur'an'ın indiriliş şekli nasıldı? Vahiy nedir, nasıldır? Kur'an niçin uzun yıllar parça parça indirilmiştir? Hangi âyetler hangi olaylarla bağlantılı olarak inmiştir, olayların mahiyetleri nelerdir? Âyetlerin iniş sebeplerinden çıkarılacak hikmetler ve alınacak ibretler nelerdir? Hangi âyetler Mekke'de, hangileri Medine'de inmiştir? Hangi âyetler seferde, hangileri gündüz, hangileri gece inmiştir; bu muhtelif iniş şekilleriyle sebeplerinin hikmetleri nelerdir? İlk inen âyetler hangileridir? Bunların ilk âyet olmalarındaki sırlar nelerdir? Kur'an niçin sûrelere ayrılmıştır? Sûreler kaç kısımdır? Kur'an âyetlerinin gerçek sayısı kaçtır?

Kur'an nasıl okunur? Kaç türlü kıraat vardır? Kur'an'ı ilk ezberleyenler ve rivayet edenler kimlerdir? Kimler Kur'an öğretmekle meşhur olmuştur? Kur'an'ın kıraatında âlî ve nâzil senetler nelerdir? Kıraatlardan Mütevatir, Meşhur, Âhad,

Şâz, Mevzu ve Mudrec nedir? Yedi harf nedir, yedi kıraat imamı kimlerdir? Kıraat ihtilafları fıkhî ihtilaflara nasıl sebep olabiliyor? Kur'an'ı geçim vasıtası yapmanın hükmü nedir? Müteşabih ve Muhkem âyetlerin mânası nedir? Bu âyetlerle ilgili meseleler nelerdir? Âyetlerde nâsih-mensuh ne demektir? Kur'an'da hakikat ve mecaz nedir? İcaz ve itnab Kur'an'ın nerelerinde vaki olmuştur? Kur'an'da kimlerin isim, lakap veya künyeleri geçmektedir? Müphem âyetler hangileridir? Haklarında âyet nâzil olan kişiler kimlerdir? Bu âyetler hangi sebeplerden ötürü nâzil olmuştur? Kur'an'ın tümünü ilgilendiren kaç hadis vardır? Müfessirde aranan şartlar ve uyması gereken esaslar nelerdir? Kaç türlü tefsir vardır? v.b...

Okuyucunun, bu ve benzeri bütün mukadder soruların cevaplarını **Kur'an İlimleri Ansiklopedisi**'nde misalleriyle birlikte bulacağına tekrar işaret etmek isteriz.

Mütercimler **el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an**'ın tercümesini yaparken büyük bir titizlik gösterdiler. Kitabın Arapça-Türkçe dizgileri «Letterphot» foto-dizgi makinamızda dizilen ilk kitap oldu. Müessesemiz eseri okuyucuya en mükemmel şekilde sunabilmek için mevcut imkânlarının hiçbirini esirgemedi. Buna rağmen, bizlerin de naçiz birer kul olduğumuz unutulmamalıdır. Bilmeyerek yapılmış hatalar varsa, Hak Taâlâ'dan bağışlanmasını niyaz ederiz. Diğer taraftan okuyucularımız tesbit ettikleri hataları bize bildirmek lütfunda bulunurlarsa, hem bizim minnettarlığımızı kazanmış, hem de eserin ikinci baskısının hatasız çıkmasına vesile olmuş olacaklardır.

Başta sayın mütercimler olmak üzere eserin hazırlanmasında emeği geçen tüm elemanlarımıza teşekkürü borç biliriz. Allah Taâlâ'nın, bu eseri İslâma faydalı kılacağına bütün samimiyetimizle inanıyoruz.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Hikmet Neşriyat A.Ş.

ÖNSÖZ

Tercemesini sunduğumuz **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an** adlı eser hakkında bilgi vermeden önce müellifin hayatını umumi hatlarıyla sunmayı, ilim tarihi içindeki yerini gösterebilmek gayesiyle faydalı buluyoruz.

Müellifimiz, (849 H./1445 M.) yılında Kuzey Mısır'da bulunan Asyût (Suyût) kasabasında dünyaya gelmiştir. O sıralarda Mısır ve havalisi Memlukların idaresi altında idi. Sultanlar da dahil, saray ve ordunun ileri gelenleri ve bir kısım ulema, umumiyetle Türk soyuna mensup kimselerdi. Bazı muteber kaynaklar ve muasır müelliflerin ifadesine göre [1] Suyûtî, anne tarafından Türk asıllı olup, ilim ehli bir aileye mensuptu. Babası Kemaluddîn Ebu Bekr, Şafiî fakihlerindendi. Küçük yaşta (muhtemelen beş yaşlarında) babasını kaybederek yetim kalan Suyûtî, akrabalarının yardım ve himayesinde büyüyerek tahsiline devam etti. Zamanın eğitim sistemine uyarak, henüz yedi yaşında iken, hafızlığını tamamladı, sahip olduğu üstün zekâ ve kabiliyeti ile, lüzumlu bütün bilgileri öğrendi. Hayatı hakkında geniş bilgiyi Husnu'l-Muhadara adlı eserinde bulmak mümkündür. [2]

Suyûtî'nin gençlik yıllarında Mısır ve çevresi, ilmî faaliyetler bakımından oldukça hareketli bir yapıya sahipti. Genç Suyûtî, bu ilmî çevreden yeterince istifade etmesini bilmiş, yetkili ilim erbabınca verilen derslere devam ederek dinî ilimlerde, lüzumlu bütün bilgilere sahip olmuştur. Bugyetu'l-Vu'ât adlı eserinden öğrendiğimize göre, [3] kendisinden en çok istifade ettiği hocaları arasında: Şihabuddin eş-Şarimsahî (?), Alemuddin el-Bulkînî (868/1463), Şerafuddin el-Munavî (871/ 1466), Takıyuddin eş-Şumunnî (872/1468), Muhyiddin Kâfiyeci (879/1474), Seyfuddin el-Hanefî (?), Siracuddin el-Bulkîni (805/1403), Muhammed b. İbrahim

1- Sehâvî: ed-Dav'u'l-Lâmi, IV, 65.
2- a. g. e. I, 188-195.
3- a. g. e. naşirin önsözü, 10-12.

eş-Şirvânî (?), İzzuddin el-Kinanî (876/1471), Şemsuddin Muhammed es-Sahâvî (902/1496), Celaluddîn el-Mahallî (864/1459) gibi âlimleri zikredebiliriz.

Tahsil hayatını devrin ileri gelen hocaları yanında tamamlayan Suyûtî, 17 yaşında iken (866/1462) Arapça okutmak üzere aldığı icazetle, ilk olarak ders vermeye başlamıştır. Vaktini en iyi şekilde değerlendirmesini bilen müellif, bir yandan dersleriyle meşgul olurken, bir yandan da yazı hayatına başlamış, «Şerhu'l-İstiaze ve'l-Besmele» adlı ilk eserini kaleme almıştır. İlmi şahsiyetini geliştirmede büyük payı olan tertipli çalışma azmi, son derece disiplinli yetişmesini sağlamış, vaktini boşa harcamadan, İslâmî ilimlerin hemen her dalında geniş bilgi sahibi olmuş, bu bilgisini yazıya dökerek yüzlerce eser maydana getirmiştir.

Suyûtî; sahip olduğu üstün zekâ, araştırma kabiliyeti ve öğrenme azmi sayesinde çok sayıda eser tetkikinde bulunmuş, her okuduğu eserden lüzumlu notlar almak suretiyle geniş bilgiler elde etmiş, bitmek bilmeyen azim ve gayreti sonucu, başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere; tefsir, hadis, fıkıh ve tarih dalında, temel kaynak niteliğini taşıyan, birbirinden değerli eserler yazmıştır.

Müellifimizin ilmî sahada gösterdiği üstün başarısı, Mısır'ın önde gelen medreselerinden (Üniversitelerinden) olan Şeyhûniyye ve Baybarsiyye'de tedriste bulunmasını sağlamış, verdiği dersler, yetiştirdiği talebelerle ilmî kabiliyetini bu medreselerde göstererek, ulema arasında mümtaz bir mevkiye kavuşmuştur. Kaynakların verdiği bilgiye göre bu faaliyeti 40 yaşına kadar sürmüş, devlet erkânıyla devam eden münasebetlerini, araya giren bazı soğukluklar sebebiyle kesmiş, iki büyük medresede okuttuğu hadis ve fıkıh derslerini bırakmış, Nil nehri üzerinde bulunan Ravza'daki evine çekilmiş, bundan sonraki hayatını, ibadetle ve eser telifine ayırmıştır.

Hayatının en olgun devresini sükunet içinde yaşayan müellifimiz, vefatına kadar devam eden yirmi senelik ömrünü, ismini ebediyete intikal ettirecek önemli eserlerin telifiyle geçirdi. İnsanlardan uzak, kitaplarla başbaşa yaşadığı inziva hayatı, manevi yönde kendisine pek çok gelişmeler kazandırdı. Allah kelamını, Resûlüllah'ın hadislerini mükemmelen bilmesi, İslâm'ın altın çağı olan Sahabe devri ile müteakip devrin bütün ilmine ve ehline vakıf olması, gerçek imanın meyvesi olan takvayı yaşamasını sağladı. İlmî şahsiyetinden aldığı güçle, imanını kemale erdirme şerefine ulaştı. İlim ve iman, Suyûtî'nin en kuvvetli güç kaynağı oldu. Güvenilir bazı kaynakların ifadesine göre, sayıları 600'e ulaşan eserleri, bu gücün verdiği tükenmez bir hızla yazıldı. Kerametleri, keşifleri, tayy-i zaman ve mekana nail olması, ulaştığı manevî hayatın birer meyvesiydi. Suyûtî'nin yaşadığı bu manevi hayat olmasaydı yüzlerce cildi tutan bu kadar eserin yazılması kanaatımızca mümkün olmaz, bir insanın normal şartlarda bu başarıya ulaşması düşünülemezdi. İlimle ameli birleştirerek yaşadığı feyizli hayatı, 60 yaşlarına geldiği sırada, düçar olduğu hastalık sebebiyle çökmeğe başladı. Kısa süren hastalık devresinden sonra, (911/1505) senesi 19 Cemaziyelevvel Cuma sabahı vefat ederek, [1] Kahire yakınlarındaki Babu'l-Karâfe mezarlığına defnedildi. Vefat haberi Şam'a ulaştığında, Ümeyye Camiinde gaib namazı kılındı. [2] Cenab-ı Hak, rahmetini üzerinden esirgemesin, kıyamete kadar nur içinde yatsın. Âmin.

İslâm uleması içinde nadir görülen, çok sayıda eser sahibi müellifler arasında yer alan Suyûtî'nin, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, 600 e yakın eseri bulunmaktadır. Sayıları üzerinde, henüz ciddi bir araştırma yapılmış değildir. Bu rakam, muasır ulemadan olan İbnu İyas'ın verdiği rakamdır. [3] Hamid Vehbi, Meşahir-i İslâm'ında, [4] 548 eserin listesini vermektedir. Bu iki müellifin verdiği rakamlar, günümüze kadar henüz çürütülememiştir. İbnu İmâd'ın verdiği bilgiye göre, her gün üç defter dolusu yazı yazan Suyûtî için, [5] bu rakamlarda mübalağa aramak güçtür. Bu bakımdan verdiği eser sayısıyla Suyûtî'yi, İslâm aleminde ilk sırayı alan nadir ve velûd müellifler arasında saymak gerekir.

Suyûtî eserlerini; Kur'an İlimleri, Hadis, Fıkıh, Muhtelif Meseleler, Dil ve Edebiyat ile Usul, Beyan ve Tasavvuf olmak üzere, altı kısma ayırmıştır. Buna ayrıca, Tarih ve Adab gibi iki kısım daha ilave edilmiştir. [6] Günümüz ilim çevrelerinde çokça istifade edilen eserlerini, ayrı ayrı tahlil ve tetkik etmekten ziyade, tercememize konu olan **el-İtkan** üzerinde durmak istiyoruz.

Kur'an ilimleri, özellikle tefsir ilmiyle yakından ilgilenen, Kur'an'ı, ilahî kelam olma dışında, ihtiva ettiği çeşitli yönleriyle öğrenmek isteyen herkesin zevkle okuyacağı, **el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an** Suyûtî'nin bu sahada kaleme aldığı değerli bir eseridir. Eser, yazıldığı asırdan itibaren günümüze kadar, İslâm âleminin her

1- İbnu'l-İmad: Şezerâtu'z-Zeheb, VIII, 555; İslâm Ansiklopedisi, X, 260.
2- Gazzî: el-Kevâkibu's-Sâira, 1, 231.
3- Bedâi'u'z-Zuhur, IV, 83.
4- a.g.e., 1436-1454.
5- Şezerâtu'z-Zeheb, VIII, 53.
6- Geniş bilgi için bkz. İslâm Ansiklopedisi, X, 260 ve devamı.

köşesinde okutulagelmiş, bu sahada bilgi edinmek isteyenlerin vazgeçilmez bir kaynağı olmuştur. Eser bu özelliğini, bundan böyle de devam ettireceği inancındayız. Bu inanç bizi, eserin dilimize kazandırılmasına sevketti.

Matbu nüshaları arasından ikisini, tercememize esas aldık. Asıl kaynağımız, Mustafa el-Babî el-Halebî tarafından 1951 de Mısır'da neşredilen üçüncü baskısı oldu. Bu baskının yanında, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim'in tahkikiyle 1967 yılında Mısır'da, Matbaatu'l-Meşhedi Huseyni'nin neşrettiği iki ciltlik kitaptan da faydalandık.

Tercemede asıl gayemiz, eseri dilimize aktarmaktır. Bu bakımdan eserde yer alan, Kur'an ilimlerinden yerleşmiş teknik terim ve başlıklar aynen korunmuştur. Ayrıca âyetteki bazı kelimelere şahid olarak getirilen Arapça beyitler de şahid olma özelliğini koruması ve konunun daha iyi anlaşılması için, dilimize aktarılmaya çalışılmıştır.

Suyûtî'nin hemen her bahiste, işlediği konuya delil olarak getirdiği âyetler, Arapça metniyle olduğu gibi alınmıştır. Âyetler, İtkan'da çoğu zaman Arapça metne uygun, anlatılmak istenen maksada işaret edecek kadar birkaç kelimeyle alındığı için mealleri de o kadarıyla verilmiş; bazen de âyetler tamamlanmış, böylece okuyucuya kolaylık sağlama amacı güdülmüştür.

Arapça cümle yapısı ile Türkçe cümle yapısı arasında mevcut farklılığı gidermek üzere, Türk dilinin cümle yapısına daha çok önem verilmiş, kapalı ifadelerle karşılaşıldığında, metne bağlı kalmadan mefhum mânaya yönelerek, tercemenin akıcılığı göz önünde tutulmuştur. Müellifin işlediği bahisler arasında yer alan, «faide», «kaide», «tenbih», «fer» veya «fasıl» gibi kelimeler kaldırılmış, bunların yerine, verilen bilgiye başlık olacak ifadeler ilave edilmiş, aynı bahiste yer alan değişik mevzular birer başlıkla ayrılmış, aranan konuların kolaylıkla bulunması sağlanmıştır.

Müellifin istifade ettiği kaynaklardan aldığı nakil ve rivayetlerin tahkik ve tenkidine gidilmemiş, İtkan metni aynen kabul edilerek, başlıbaşına bir çalışma ve inceleme konusu olan bu husus, hedeflerimiz dışında tutulmuştur.

Eserin mukaddimesinde belirttiği gibi müellifimiz, sayıları yüz elliyi bulan, farklı kaynaktan istifade etmiştir. Bunların bir kısmı çokca bilinen eserler arasında yer alsa bile, bir kısmı ender bulunan yazma halindeki eserlerdir. İtkan, her birinde mevcut şahıs ve eser adlarına genişçe yer vermiştir. Bu yönüyle de ayrı bir değer taşımaktadır.

Tercemede kullanılan dilin, kökleşmiş terim ve kelimelere sahip Kur'an ilimlerinde yazılmış klasik bir eserin ilmî yapısına uygun bir dil olmasına dikkat edilmiştir. Eserde kullanılan, Kur'an ilimlerine ait, bir nevi teknik tabir haline gelmiş kelimelerin şekil değiştirerek bozulması düşünülmemiştir. Muhtevası itibariyle eser, özel bir ilim dalını ilgilendiren, daha ziyade tefsir, hadis, fıkıh, kıraat, sarf-nahiv, dil ve edebiyat gibi farklı konularda ön bilgilere sahip olan, bunlar hakkında bilgi edinmek üzere, yakın ilgi duyan kimeselere hitap eden bir eserdir. Günümüzdeki modern ilimlerde sıkça görüldüğü gibi, Kur'an ilimlerine dair eserlerin de kendine has dili ve kelimeleri vardır. Bunların tahrif edilmeden korunmasında, gelecek nesillere aynen aktarılmasında büyük faydalar bulunmaktadır. Millî ve dinî kültürlerde dil, geçmişi geleceğe bağlayan, bir milletin tarihinde çok önemli yeri olan, asırlık bir köprü gibidir. Bunun şuurunda olan milletler, geçmişin kültüründen kopmamak, gelecek nesilleri bu şuurda yetiştirmek üzere, dillerini değişen modalar olmaktan kurtarmışlar, en ciddi kuruluşlarla kuvvetlendirmeyi, millî bünyelerinin kaçınılmaz temelleri olarak kabul etmişlerdir. Tercemede bu önemli nokta daima göz önünde tutularak, eserin ele aldığı konuların ciddiyetine uygun kelimeler kullanılmıştır. Ne İtkan'ın ilmî özelliği dışına çıkılmış, ne de, çok eski terkip ve kelimelere yer verilerek, Türkçe'nin kendine has akıcılığı ve güzelliği bozulmak istenmiştir. İlmî eserlere yakışan bir dile bağlı kalınarak, orta yol seçilmiştir.

Bilindiği gibi İtkan dokuzuncu hicri asrın sonlarında yazılan, muhteva bakımından oldukça zengin bilgilere sahip bir eserdir. Tertib ve tanzimi, zamanın alışılagelmiş usulune göre yazılmış, uslûbu yönüyle de bu usule bağlı kalmıştır. Müellif Kur'an ilimlerini, uzunluk veya kısalığına dikkat etmeden, seksen ana başlık altında toplamış, bazı başlıklarda teferruata giderek, bölümler arasındaki denge unsurunu düşünmemiştir. Bu özellikleri yanında İtkan, büyük ölçüde nakillere dayanan, konuyla ilgili bilgileri bir arada toplayan, lüzumlu ve yeterli bilgiler vererek münakaşa ve tenkidini yapan, sahasında kendini kabul ettiren bir eserdir. Mukaddimesinde belirttiğine göre Suyûtî, talebeliği sırasında böyle bir eserin zaruretine inanmış, küçük yaşlardan itibaren kendini bu yönde hazırlamıştı. Karşılaştığı ilk eser, Celaluddin el-Bulkinî'nin «Mevakıu'l-Ulum min Mevakiu'n-Nucûm» adlı eseri olmuştur. Eseri dikkatle tetkik eden Suyûtî, «et-Tahbîr fî Ulûmi't-Tefsir» adını verdiği kitabıyla, bu sahada ilk çalışmasını ortaya koymuştur. Aradan kısa bir za-

man geçince, Bedruddin ez-Zerkeşî'nin el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an adlı eserini görmüş, eseri iyice tetkik etme fırsatını bulan Suyûtî, düşüncelerini şu kelimelerle açıklamıştır: «Burhan'ı iyice tetkik etmekle sevincim arttı, Allah'a şükrüm çoğaldı, içimde canlanan azmim güçlendi. Böylece, tasarladığım kitabı dört elle yazmaya başladım. Bir çok lüzumlu bilgi ve konuları kitabıma yerleştirdim. Bölümlerini, Burhan'ın bölümlerinden daha uygun bir halde sıraladım, bazılarını birleştirdim, açıklığa kavuşması gerekenleri de açıkladım.»

Görüldüğü gibi Suyûtî'nin ana kaynağı Zerkeşî'nin Burhan'ı olmuş, İtkan'ını adı geçen eserin temelleri üzerine oturtmuştur. Müellifin açıkça dile getirdiği bu hususu, İtkan'ın değişik konularında görmek mümkündür.

Suyûtî ele aldığı bölümlere, umumiyetle o sahada yazılan müstakil eserleri zikrederek başlar. Yaptığı tanzime göre, konu ile ilgili ana başlıklar açmadan, kaynaklardan sağladığı bilgileri belli bir sıra dahilinde verir, naklettiği bilgilerin, gerekirse münakaşasına girer, görüşlerini, müellif ve eser adını vererek istifade ettiği kaynaklarla kuvvetlendirir. Bazı konuları işlerken teferruata girdiği halde, bazı konuları da son derece kısa işler. Bunun yanında, üzerinde durduğu bazı zayıf rivayetleri, zayıflığına işaret ederek alır. Bu gibi rivayetler, İtkan'ın bütünü göz önüne alındığında, son derece az kalır. Çoğu sözlerini kaynaklara dayanarak verdiği halde, قيل **denilir ki** şeklindeki ifadelerle de nakillerde bulunur.

Bütün bunlara rağmen İtkan, Kur'an ilimleri ve Tefsir usulünü derli-toplu ele alan, her bahiste lüzumlu bilgiler veren, bu sahaya ilgi duyanlara büyük ölçüde yardımcı olan, bu özelliklerinden dolayı, günümüze kadar ilmî değerini koruyan bir eserdir.

Sunduğumuz bu tercemenin, eksiksiz ve mükemmel olduğu iddiasında değiliz. Her eserde; sevilen, beğenilen, takdir edilen yönler kadar, gözden kaçan hatalar ve eksiklikler yüzünden, tenkide açık yönler de bulunur. Yeter ki bu tenkitler, samimi ve yapıcı olsun, daha güzele, daha iyiye yönelebilmek için teşvik edici özelliğini kaybetmesin. Yapılan her çalışma, verilen her eser, köklü bir gayeye dayanır. İtkan'ın tercemesini sunmadaki gayemiz, her şeyden önce Allah Taâlâ'nın rızasını kazanmak, beş asırdır ilmi değerini koruyan İtkan'ı anlamada, ilgi duyan her seviyedeki insanımıza hizmette bulunmaktır. Bu hizmeti bir ölçüde de olsa yerine getirebilmişsek, kendimizi bahtiyar sayarız.

Kur'an ve Tefsir ilimlerinin önemli bir halkasını teşkil eden bu eserin neşrini kabullenen, yayıncılık alanında, memleketimize değerli eserler kazandıran **Hikmet Neşriyat A.ş.'ne** şükranlarımızı sunmayı, kaçınılmaz bir borç biliriz.

Erzurum, 14.1.1983

Doç. Dr. Sâkıb YILDIZ — Dr. Hüseyin Avni ÇELİK

TEŞEKKÜR

Bu eserin hazırlanmasında emeği geçen herkese ve özellikle; Titiz bir çalışma ile tercümesini gerçekleştiren

Doç. Dr. SAKIP YILDIZ
ve
Dr. HÜSEYİN AVNİ ÇELİK'e
Fotodizgi sistemi ile kitabın Türkçe ve Arapça dizgisini yapan
HASAN ALİOĞLU
ve
MUSTAFA DÜZCAN'a,
Dizgi kontrol ve denetimini yapan
Dr. HAMZA PEKTAŞ'a,
film montaj çalışmalarında yardımlarını esirgemeyen
EKREM KIZILTAŞ
ve
OSMAN DEMİRTEPE'ye,
son kontrollerini yaparak baskıya hazır hale getiren
ÖMER KAYAN
ve
ALİ ARGI'ya
eserin baskısı için her türlü yardım ve kolaylığı esirgemeyen ve baskısını gerçekleştiren
ÜÇ-ER OFSET MATBAASI sahibi
İBRAHİM ARLI
ve MATBAA PERSONELİ'ne
teşekkürü borç biliriz.

HİKMET NEŞRİYAT A.Ş.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKKÎ VE MEDENÎ ÂYETLER

1- Mekkî ve Medenî Âyetleri Bilmenin Faydaları:

Bu konu ile ilgili eser verenler olmuştur. Mekkî ve İzzuddîrînî bunlardandır.

Mekkî-Medenî âyetleri bilmenin faydası, önceden veya sonradan inen âyetleri öğrenmektir. Böylece, sonradan inen âyetin nâsih, bazılarına görede muhassis âyet olduğu anlaşılır.

Ebû'l-Kâsım el-Hasan b. Muhammed b. Habîbi'n-Nîsâbûrî, «K i t a b u' t-T e n b î h a l â F a d l i U l û m i' l-K u r' â n» adlı eserinde şöyle der: «Kur-an ilimlerinin en şereflisi; nüzûl sebeplerini, yerlerinin, Mekke ve Medine'de nâzil olanların tertibini, Mekke'de nâzil olup hükmü Medenî olanları. Medine'de nâzil olup hükmü Mekkî olanları, Medine'liler hakkında Mekke'de nâzil olanları, Mekke'liler hakkında Medine'de nâzil olanları, Mekke'de nâzil olup Medine'de nâzil olanlara benzeyenleri, Medine'de nâzil olup Mekke'de nâzil olanlara benzeyenleri, Cuhfe'de, Beytu'l-Makdis'de, Tâif'de, Hudeybiye'de nâzil olanları, gece ve gündüz nâzil olanları, melekler refakatinde veya yalnız iken nâzil olanları, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetleri, Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetleri, Mekke'den Medine'ye nakledilenleri, Medine'den Mekke'ye nakledilenleri, Medine'den Habeşistan'a nakledilen âyetleri, mucmel, mufasser ve Mekkî veya Medenî oluşunda ihtilaf edilen âyetleri, öğrenmektir. Bu yirmibeş özelliği bilmeyen, bunları birbirinden ayıramayan kimsenin, Kur'an-ı Kerîm hakkında söz söylemesi helâl olmaz.»

Bu özellikler hakkında geniş bilgi vererek bir kısmını ayrı, bir kısmını da iç içe katarak işleyeceğimi söylemiştim.

İbnu'l-Arabî «e n-N â s i h v e'l - M e n s û h» adlı kitabında şöyle der: «Kur'ân-ı Kerîm genel olarak anladığımıza göre; âyetlerin bir kısmı Medine'de, bir kısmı yolculuk anında, bir kısmı ikâmet yerinde, bir kısmı gece, bir kısmı gündüz, bir kısmı gökte, bir kısmı yerde, bir kısmı gökle yer arasında, bir kısmı da mağarada inmiştir.»

İbnu Nakîb, Tefsirinin mukaddimesinde, konu ile ilgili şu bilgiyi verir:

«Kur'ân-ı Kerîm'in sûreleri dört kısma ayrılır. Mekkî-Medenî, bir kısmı Mekkî bir kısmı Medenî, ne Mekkî ne de Medenî olan sûreler».

Mekkî ve Medenî sûrelerle ilgili olarak ulemâ üç görüş ileri sürmüştür:

1- Bunların en meşhuru; Mekke'de veya Medine'de, Mekke'nin fethi veya Veda Haccı senesinde, yahut gazvelerden birinde olsun, hicretten önce inenler Mekkî, hicretten sonra inenler de Medenî'dir.

Osman b. Saîdi'r-Râzî, Yahya b. Sellâm'a dayanarak şu rivayette bulunur. Mekke'de Resûlullah (s.a.v.) henüz Medine'ye varmadan yolda inen âyetler Mekkî, Medine'ye vardıktan sonra Resûlullah'a, gazveleri esnasında inen âyetler Medenîdir.

Bu, ıstılah olarak, hicret yolculuğunda inen âyetleri Mekke'de inen âyetlere katma hükmünü sağlayan güzel bir delildir.

2- Hicretten sonra olsa bile Mekke'de inen âyetler Mekkî, Medine'de inen âyetler Medenî'dir. Buna göre gazveler esnasında inen âyetler, ne Mekkî, ne de Medenîdir.

Taberânî «S ü n e n-i K e b i r»inde, Velîd b. Müslim tariki ile Ufeyr b. Mi'dan, Selim b. Âmir ve Ebû Umâme'den rivayet ettiğine göre Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «Kur'an; Mekke, Medine ve Şam'da (el-Velîd'in ifadesine göre Beytü'l-Makdis'de) olmak üzere, üç yerde inmiştir.» İmaduddîn b. Kesir, Şam'dan kastedilen yerin Tebük olduğunu söylemenin daha iyi olacağını ifade eder.

Buna ilâveten; Mina, Arafat ve Hudeybiye'de inen âyetler Mekkî âyetlere, Bedir, Uhud ve Sal'a'da inen âyetler, Medenî âyetlere dahil olduğunu söylemek isterim.

3- Mekkelilere hitaben inen âyetlere Mekkî, Medinelilere hitaben inen âyetlere de Medenî âyetler denir. İbnu Mesud'un biraz sonra gelecek sözü buna hamledilir.

Kadı Ebû Bekir «e l-İ h t i s â r» adlı kitabında şöyle der: «Mekkî ve Medenî âyetleri bilmek, Ashab-ı Kiram ve Tâbiûn'un sözlerine dayanır. Bu konuda Resûlullah (s.a.v.)'dan her hangi bir bilgi gelmemiştir. Çünkü O'na bu görev verilmemiştir. Her ne kadar nâsih ve mensûh âyetlerin tarihini bilmek bazı ilim ehline gerekli ise de, Allah (c.c.) Mekkî veya Medenî âyetleri bilmeyi, ümmetin hepsine yüklememiştir. Bu konu, Resûlullah (s.a.v.)dan bir nas olmaksızın bilinir.»

Buharî, İbnu Mesûd'dan rivayetle şu sözünü nakleder: «Allah'a yemin ederim ki, Kur'an'da hangi âyetin, kimin hakkında ve nerede indiğini bütünüyle bilirim.»

Eyyûb'un dediğine göre: Bir kimse Kur'an âyetlerinden biri hakkında İkrime'ye sordu. İkrime, Sela dağını işaret ederek «Şu dağda nâzil oldu» cevabını verdi. Bu rivayeti Ebû Nuaym, «H ı l y e» adlı eserinde zikreder.

Âyetlerin Mekkî veya Medenî olmalarına dair İbnu Abbas'dan olduğu kadar, başkalarından da rivayetler mevcuttur. Bunlardan elde ettiklerimi zikrederek, hakkında ihtilaf edilen âyetleri de belirteceğim.

2- Mekke ve Medine'de Nâzil Olan Âyetler:

İbnu Sa'd «T a b a k â t'»ında şöyle der: «Ebû Selemeti'l-Hadramî, İbnu Abbas'dan işitmiş, Ebû Seleme'den de Kudâme b. Musa rivayet etmiş, bundan da Vakıdî bize haber verdiğine göre İbnu Abbas şöyle demiştir: Ubeyy b. Ka-b'a, Medine'de nâzil olan âyetleri sordum. Kur'an'ın 27. sûresi burada, diğerleri de Mekke'de nâzil oldu, cevabını verdi».

«Ebû Ca'fer'in-Nahhâs, «e n-N â s i h v e'l-M e n s û h» adlı kitabında şöyle der: «Bana, Yemût b. Muzarrâ, ona Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistani, ona Ebû Ubeyde Ma'mer İbni'l-Musennâ, ona da Yunus b. Habîb rivayet etmiştir. o da Ebu Amr b. Alâ'dan şöyle dediğini işitmiştir. Mücahid'den, Mekkî ve Medenî âyetleri birbirinden ayırma hususunu sordum. Oda; İbnu Abbas'a sormuştum, cevaben En'am sûresinin tamamı bir defada Mekke'de nâzil oldu, ancak ... قل تعالوا (151-152-153.) ile başlayan üç âyetin, Medine'de indiğini söylemişti. Bundan önceki sûreler Medenîdir. A'raf, Yûnus, Hûd, Yusuf, Ra'd, İbrahim, Hicr, sonundan üç âyet hariç Nahl sûresi, Mekke'de nâzil olmuştur. Fakat bu üç âyet, Uhud gazvesinden dönerken, Mekke ile Medine arasında inmiştir.

«Benî İsrâil (İsrâ), Kehf, Meryem, Enbiyâ هذاخصمان ile başlayan üç âyetin tamamı hariç (Hac sûresi, 19-21. âyetler) Hac sûreleri, Mekke'de nâzil olmuştur. Ancak Hac sûresindeki bu üç âyet, Medine'de inmiştir».

«Mü'minûn, Furkân, sonundan beş âyet hariç Şuarâ sûreleri Mekke'de, son beş âyet ise [1] Medine'de nâzil olmuştur. Şuarâ sûresinin son dört âyeti, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm sûreleri ile Lokman sûresinin 27. âyetinden itibaren üç âyeti hariç, Secde sûresinin 32. âyetinden itibaren üç âyeti hariç, Sebe', Fatır, Yâsin, Sâffât, Sad sûreleri ile Zumer sûresinin 39. âyetten itibaren üç âyetin tamamı hariç, birbirine takip eden 7 Hâmîm, Kâf, Zâriât, Tûr, Necm Kamer, Rahmân, Vâkıa, Saff, sonundan bazı âyetler hariç Teğâbûn sûresi, Mülk, Hâkka, Meâric, Nûh Cin, 73 ve 74. âyetleri hariç Müzemmil sûresi, Zilzâl Nasr, İhlâs, Muavvizeteyn sûreleri hariç Müddesir sûresinden Kur'anın sonuna

1- Suyûtî burada, her ne kadar beş âyet demişse de, والشّعراء يتبعهم الغاون **«Şairlere -gelince- onlara da azgınlar uyar.»** (Şuarâ, 224.) den itibaren dört âyettir.

kadar devam eden sûreler, Medenî sûrelerdir. Aynı şekilde Enfal, Berâe (Tevbe), Nûr, Ahzâb, Muhammed, Feth, Hucurât ve Hadîd'den itibaren Tahrîm sûresine kadar gelen sûreler, Medîne'de nâzil olmuştur.»

İbnu Sa'd bu rivayetin tamamını, bu şekilde nakletmiştir. Senedi sağlam, râvilerin hepsi, meşhur Arap ulemasından sika kimselerdir.

Beyhakî, «D e l â i l u' n-N u b u v v e» adlı eserinde şu rivayeti nakleder: «Bize Ebû Abdillah el-Hâfız, ona Ebû Muhammed b. Zeyyâdi'l-Adl, ona Muhammed b. İshak, ona Yakub b. İbrahim ed-Devrakî, ona Ahmer b. Nasr b. Mâlik el-Huzâ'î, ona Ali b. Husayn b. Vâkıd, o da babasından, babası da Yezîd'en-Nahvi'den, oda İkrime ve Husayn b. Ebi'l-Hasen'den şöyle rivayet etmişlerdir: Şu sûreleri Allah Teâlâ Mekke'de indirmiştir. Bunlar: Alak, Nûr, Müzzemmil, Müddessir, Tebbet, Tekvir, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirah, Asr, Âdiyat, Kevser, Mâûn, Kâfirûn, Fîl, Felak ve Nas, İhlas, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâri'a, Kıyame, Hümeze, Mürselât, Beled, Kâf, Târık, Kamer Sâd, Cin, Yâsîn, Furkân, Melâike, Tâhâ, Vâkıa, Şuâra, Neml, Kasas, İsrâ Hûd, Yusuf, Hicr, En'âm, Sâffât, Lokman, Sebe', Zumer, Mü'min, Duhâ, Fussilet, Şûra, Zuhruf, Câsiye, Ahkaf, Zâriyat, Gâşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrahim, Enbiya, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe', Naziât, İnşikâk, Fâtır, Rûm ve Ankebût sûreleridir.»

«Medine'de nâzil olan sûreler şunlardır: Mutaffifîn, Bakara, Âl-i İmran, Enfal, Ahzab, Maide, Mumtehine, Nisa, Zilzâl, Hadîd, Muhammed, Ra'd, Rahman, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hâc, Munafikûn, Mucâdile, Hucurât, Tahrîm, Sâf, Cuma, Tegâbûn, Feth ve Tevbe.»

Beyhakî şunu da ilâve eder.

«Bu rivayette; Mekke'de nâzil olan Fatiha, A'raf, Meryem sûreleri yoktur.»

Gene Beyhakî şu rivayeti nakleder:

«Bize Ali b. Ahmed b. Abdan, ona Ahmed b. Ubeydi's-Saffâr, ona Muhammed b. Fadl, ona İsmail b. Abdillah b. Zurârati'r-Rakıy, ona Abdülaziz b. Abdurrahman el-Kureşî, ona Husayf, ona Mücahid, ona da İbnu Abbas rivayet etmiştir. İbnu Abbas şöyle der: Allahu Teâlâ Resûlüne Kur'an'dan ilk indirdiği sûre; Alâk sûresidir.»

Beyhakî, İbnu Abbas'dan gelen bu rivayetin mânasını açıklar, Mekke'de nâzil olduğunu ifade ettiği ilk rivayetinde olmayan sûreleri, ilâve eder. İbnu Abbas'dan gelen bu rivayeti mürsel sahih olarak Mukâtil ve diğer müfessirlerin tefsirlerinden şahit getirir.

İbnu Durays «F e d â i l u' l- K u r' a n» adlı eserinde şu rivayeti nakleder.

«Bize; Muhammed b. Abdillah b. Ebî Ca'feri'r-Razî, ona Amr b. Harun, ona Osman b. Ata el-Horasanî, ona babası, o da İbnu Abbas'dan duyduğuna göre

İbnu Abbas şöyle demiştir: Sûre başları Mekke'de nâzil olduğunda Mekke'de yazılırdı. Sonra da bu sûrelerle ilgili âyetleri Allah Teâla dilediği zaman indirirdi. Kur'andan ilk inen, Alâk sûresidir. Sonra sıra ile, Müzemmil, Müddessir, Tebbet, Tekvîr, A'la, Leyl, Fecr, Duhâ, İnşirah, Asr, Adiyat, Kevser, Tekâsür, Mâûn, Kâfirûn, Fil, Felâk, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadr, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâri'a, Kıyame, Hümeze, Mürselât, Kâf, Beled, Târık, Kamer, Sâd, A'râf, Yâsîn, Furkân, Melâike, Meryem, Tâhâ, Vâkıâ, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'âm, Sâffât, Lokmân, Sebe', Zümer, Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkaf, Zâriat, Gaşiye, Kehf, Nahl, Nûh, İbrahim, Enbiya, Mü'minûn, Secde, Tûr, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe', İnfitâr, İnşikâk, Rûm, Ankebût, Mutaffifîn sûreleri inmiştir.»

«Medine'de inen sûreler de şunlardır: Bakara, Enfâl, Âli İmrân, Ahzab, Mümtehine, Nisa, Zilzâl, Hadîd, Kıtal, Ra'd, Rahmân, Dehr, Talâk, Beyyine, Haşr, Nasr, Nûr, Hâc, Münâfikûn, Mücadele, Hucurât, Tahrîm, Cum'a, Teğâbun, Sâf, Feth, Maide ve Tevbe.»

Ebû ubeyde, «F e d â î l u' l - K u r' â n» adlı eserinde şu rivayeti nakleder.

«Bize; Abdullah b. Sâlih ve Muaviye b. Sâlih, onlara da Ali b. Ebî Talha rivayet etmiştir. Ali b. Ebî Talha şöyle der: Bakara, Âli İmrân, Nisa, Maide, Enfâl, Tevbe, Hâc, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Feth, Hadîd, Mücadile, Haşr, Mümtehine, Sâf, Teğâbûn, Talâk, Tahrîm, Fecr, Leyl, Kadr, Beyyine, Zilzâl, Nasr sûreleri Medine'de, diğerleri de Mekke'de inmiştir.»

Ebû Bekr İbnu'l-Enbârî, şu rivayeti nakleder:

«Bize; İsmail b. İshâk el-Kâdî, ona Haccâc b. Minhâl, ona Abdurrezzak b. Hemmâm, o da Katâde'den rivayet etmiştir. Katâde şöyle der: Bakara, Âli İmrân, Nisâ, Maide, Tevbe, Ra'd, Nahl, Hâc, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Feth, Hucurât, Hadîd, Rahmân, Mücadele, Haşr, Mümtehine, Sâf, Cum'a, Münafikûn, Tegabûn, Talâk, Tahrîm'in ilk dokuz âyeti, Zilzâl, Nasr sûreleri Medine'de, diğer sûreler de Mekke'de nâzil olmuştur.»

Ebû'l-Hasan b. el-Hassâr, «K i t â b u' n-N â s i h v e' l-M e n s û h» adlı eserinde: 20 sûrenin ittifakla, 12 sûrenin de ihtilafla Medine'de, geri kalanlarının da ittifakle Mekke'de nâzil olduğunu söyler, bunları aşağıdaki beyitlerde dile getirir:

يا سائلى عن كتاب الله مجتهدا   وعنترتب ما يتلى من السور
وكيف جاء بها المختار منمضر   صلى الاله علىالمختار منمضر
و ما تقدم منها قبلِ هجرته   وماتأخر فى بدْوٍ و فى حضر
ليعلم النسخ والتخصيص مجتهدٌ   يؤيد الحكم بالتاريخ
تعارض النقل فى أمالكتاب وقد   تولت الحجرَ تنبيهاً لمعتبر
امالقرآن و فى ام القرى نزلت   ماكانللخَمْس قبل الحمد منأثر
وبعدهجرة خيرالناس قدنزلت   عشرون منسورالقرآنفىعشر
فأربع من طوال السبع أولها   وخامسُالخمسفىالانفالذىالعبر
و توبة الله ان عدت فسادسة   وسورةالنور والاحزاب ذالذِكر
و سورة لنبى الله محكمة   والفتح والحجراتالغرّفىغرر
ثم الحديد وِ يتلوها مِجادلة   والحشر ثم امتحان الله للبشر
و سورة فضح الله النفاق بها   و سورة الجمع تذكارا لمدكر
و للطلاق و للتحريم حكمها   والنصروالفتح تنبيها علىالعمر
هذاالذى اتفقت فيه الرواة له   وقد تعارضت الأخبارُ فى أخر
فالرعد مختلَف فيهامتىنزلت   وأكثرالناس قالوا الرعدكا لقمر
ومثلها سورةالرحمن شاهدُها   مما تضمن قول الجن فىالخبر
وسورة للحواريين قد علمت   ثم التغابن و التطفيف ذو النذر
وليلة القدر قد خصت بملتنا   ولم يكن بعدها الزلزال فاعتبر
وقلهوالله من أوصاف خالقنا   و عوذتان ترد البأس بالقدر
وذا الذى اختلفت فيه الرواةُ له   و ربما استثنيت آى منالسور
و ما سوى ذاك مكى تنزله   فلاتكن منخلافالناس فىحصَر
فليس كل خلاف جاء معتبَرا   الا خلاف له حظ من النظر

Şiirin Tercemesi

1- Ey bana, Allah'ın Kitabını ve okunan sûrelerin iniş sıralarını soran çalışkan!
2- Beni Mudar kabilesinden seçilen Peygamber, bu sûreleri bize ne şekilde sunmuştur? Ona selât ve selam olsun.
3- Hicretten evvel ve hicretten sonra ister seferde olsun, ister hazerde, nazil olan sûreleri bana soran kimse!
4- (Soruluyor ki) şerî hükümleri tarih ve ictihadla ispatlayan müçtehit neshi ile tashihi öğrensin.
5- Fatiha hakkındaki rivayetler çelişmektedir. (Yani Mekke'de mi nazil olmuş, Medine'de mi diye ihtilaf olunmuştur. Fakat ittifakla Mekke'de nazil olan) Hicr sûresi (seksen yedinci âyeti hariç, Fatiha ile Mekke'de nazil olduğudur.) Düşünen insana ders vermektir.
6- Kur'anın anası olan Fatiha, şehirlerin anası sayılan Mekke'de nazil olmuştur. Çünkü Fatiha'dan önce beş (vakit namaz)dan eser bile yoktu. (Namazlarsa Mekke'de nazil olmuştur.)

7- Hz. Peygamberin hicretinden sonra otuz sure nazil olmuştur.
8- Dört tanesi, yedi uzun surenin ilk dördüdür. Beşincisi ibretler taşıyan Enfâl suresidir.
9- Sayılırsa Tevbe suresi altıncı olur. Şöhretli Nur ve Ahzab sureleridir.
10- Nesholunmamış Muhammed suresi, Fetih ve şanlı Hucurat sureleri başda yer almaktadır.
11- Sonra Hadid suresi, ondan sonra da Mücadele suresi gelir. Haşr suresinden sonra Mümtehine gelir.
12- Münafıklığın rüsvay edilmesine vesile olan sure (Münafikun suresi) Allah'ı anmak için yapılan toplantı suresi (Cuma suresi)
13- Boşamanın ve bir şeyi haram kılmanın ayrı ayrı hükümleri var, (Talak, Tahrim suresi) Peygamberin eceline işaret eden Zafer (Nasr suresi) ve Fetih suresi.
14- Buraya kadar ravileri ittifak halinde olan surelerdir. (Yani geçenler ittifakla Medine'de nazil olan surelerdir.) Geriye kalanlar ise rivayetler muhteliftir.
15- Ra'd suresinin nüzulu hakkında ihtilaf vardır. Ekseriyete göre Ra'd suresi, Kamer suresi gibidir. (Mekke'de nazil olmuştur.)
16- Rahman suresi de Kamer suresi gibidir. (Mekke'de nazil olmuştur), bunun isbatı cinlerin sözünü ihtiva eden hadistir. (1)
17- Havariler suresi olarak bilinen sure (Saf suresi), sonra Tegâbun, bir de tehdidler taşıyan Tatfif suresi.
18- Müslümanlara tahsis edilen Kadir gecesi (Kadir suresi), لميكن (Beyyine) ondan sonra Zilzal suresi
19- Hâlikımızın vasıflarından olan قلهوالله احد suresi, Allah'ın takdiriyle şiddet ve sıkıntıları kaldıran, Felak ve Nas sureleri.
20- Bunlar hakkında ravilerin ihtilafa düştükleri surelerdir. Bazan bir takım âyetler surelerden istisna edilmiştir. Mesela, Medine'de nazil olan bir surenin bazı âyetleri Mekke'de nazil olmuştur.
21- Bu otuz surenin dışında kalanlar ise Mekke inişlidir. Sen bir takım insanların muhalefetinden dolayı canını sıkma.
22- Her ortaya çıkan muhalefet değerli değildir. Ancak dikkate değer bulunan tenkid değerlidir.

(1)- İmam Tirmizi'nin rivayetine göre Hz. Peygamber, Rahman suresini baştan sonuna kadar Sahabeye okumuş, onlar ses çıkarmayınca, Hz. Peygamber: "Ben sizi niçin böyle suskun görüyorum; sureyi cinlere okuduğumda onlar, sizden daha iyi karşılık veriyordu. Ben her فبأى آلاء ربكما تكذبان yı okuduğumda onlar, "Ey Rabbimiz! Biz Senin hiçbir nimetini yalanlamıyoruz, Sana hamd olsun" diyorlardı. Cinlerin bu hadisesi Mekke'de vukubulmuştur.)

3- Sûrelerin Mekkî-Medenî Oluşundaki İhtilâf.

Fâtiha Sûresi:

Çoğu alimler, bu sûrenin Mekkî olduğunu kabul eder. Hatta ileride seferî ve hazarî bahsinde görüleceği üzere, Fâtiha'nın ilk inen sûre olduğu ileri sürülür. Buna delil olarak Hicr sûresinin (87.) âyeti olan و لقدآتيناك سبعامن المثانى **«Andolsunki sana ikişerlerden yedi verdik..»** âyeti misal getirilir. Resûlullah (s.a.v.) bu âyeti, Buhârî'nin ifadesine göre, Fâtiha sûresi olarak tefsir etmiştir.

Hicr Sûresi:

İttifakla Mekkî'dir. Cenab-ı Hak Resûlüne, bu sûrede Fâtihayı zikretmesi, Fâtiha'nın bu sûreden önce indiğini gösterir. Çünkü, henüz indirmediği bir âyetten söz etmesi mümkün değildir. Ayrıca namazın Mekke'de farz olduğunda da ihtilaf yoktur. Öyle ki, İslâmda Fâtihasız namaz kılındığı görülmemiştir. Bunu, İbnu Atiyye ve başkaları söylemişlerdir.

Vâhidî ve Sa'lebî, Alâ' İbnu'l-Museyyeb'den, o Fadl b. Amr'dan, o da Aliyy İbnu Ebî Tâlib'den rivayet ettiğine göre şöyle demiştir: «Fâtiha sûresi Mekke'de nâzil olmuştur.»

Mücâhid'in, bu sûrenin Medine'de indiğine dair sözü, şöhret bulmuştur. Bu konudaki rivayeti, Firyâbî tefsirinde, Ebû Ubeyd, Sahih bir senedle «F e d â i l u' l-K u r' â n»ında nakleder. Buna karşılık Husayn b. Fadl, Mücahid'in bu sözünü, doğru kabul etmez. Çünkü ekseri ulemâ, sûrenin Mekke'de nâzil olduğu görüşündedir

İbnu Atiyye bu konudaki sözü, Zührî, Atâ, Sevâdetu'bnu Ziyâd ve Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'den nakletmiştir.

Ebû Hureyre'den sağlam bir senedle gelen sözü Taberânî «E v s a t»ında naklederek: Bize Ubeyd b. Ganem, ona Ebû Bekr b. Ebû Şeybe, ona Ebû'l Ahvas, ona Mansûr, ona Mücahid, o da Ebû Hureyre'den şöyle rivayet ettiğini belirtir. Ebû Hureyre şöyle demiştir: «Fâtiha sûresi nâzil olduğunda şeytan kendini yere vurdu. Fâtiha Medine'de nâzil oldu.» Son cümlenin, Mücahid tarafından ilâve edilme ihtimali mevcuttur.

Bazılarına göre bu sûre, üstün şerefi ve değeri bakımından, bir kere Mekke'de, bir kere Medine'de olmak üzere iki defa inmiştir. Bu konuda bir dördüncü görüş vardır: Sûre'nin yarısı Mekke'de, gerisi Medine'de nâzil olmuştur. Bunu Ebû'l-Leys es-Semerkandî nakletmiştir.

Nisâ Sûresi

Nahhâs, Nisâ sûresinin 58. âyetinin ... ان الله يأمركم Kâbenin anahtarı hakkında ittifakla Mekke'de nâzil olduğunu ileri sürerek sûrenin, Mekke'de nâzil olması gerektiğine inanır. Nahhâs'ın bu sözü, gerçeğe uymamaktadır. Çünkü, âyetlerinin büyük bir kısmı Medîne'de inen uzun bir sûrenin, bir veya birkaç âyetinin Mekke'de inmesi, onun Mekkî olmasını gerektirmez. Özellikle en çok tercih edilen görüşe göre hicretten sonra inen sûreler, Medenî'dir. Sûredeki âyetlerin sebebi nüzulünü araştıran kimse, bunun böyle olmadığını, aynı zamanda Buharî'nin Hz. Aişe'den rivâyet ettiği şu sözün de, bunu reddettiğini gösterecektir. Hz. Aişe şöyle demiştir: «Bakara ve Nisâ sûreleri, Resûlullahla evlendikten sonra nâzil olmuştur.» Resûlullahın Hz. Aişe ile evlenmesi ittifakla hicretten sonradır.

Bir rivâyete göre, hicret esnasında nâzil olduğu da söylenir.

Yûnus Sûresi

Meşhur kavle göre, Mekke'de nâzil olmuştur. İbnu Abbas'dan bu konuda iki rivâyet vardır. Yukarıda geçen rivâyetlerin birinde; sûrenin Mekkî olduğu söylenmişti. Diğerinde ise İbnu Merdeveyh, Avfî, İbnu Cureyc, Atâ, Hasif, Mücahid ve İbnu Zübeyr, Osman b. Atâ babası tarikiyle İbnu Abbas'dan bu sûrenin Medenî olduğunu rivâyet etmişlerdir.

Dahhâk tarikiyle İbnu Ebî Hâtim'in İbnu Abbas'dan rivayeti, meşhur olanı kuvvetlendirmektedir. Buna göre İbnu Abbas şöyle der: «Hz. Peygamber elçi olarak gönderildiğinde Arablardan elçiliğini kabul etmeyenler; Allah, kendisine insanlardan bir elçi seçmeyecek kadar yücedir, demişlerdi. Bunun üzerine Allah, Yûnus sûresinin 2. âyetini اكان للناس عجبا indirdi.»

Ra'd Sûresi

Mücahid tariki ile İbnu Abbas'dan ve Ali b. Ebî Talha'dan gelen önceki rivayetlere göre bu sûre, Mekkî'dir. Diğer rivayetlere göre de Medenî'dir.

Ayrıca İbnu Merdeveyh, Avfî tariki ile İbnu Abbas'dan, İbnu Cüreyc Osman b. Atâ tariki ile İbnu Abbas'dan, Mücahid, İbnu Zubeyr tariki ile, İbnu Abbas'dan Medenî olduğuna dair rivayette bulunmuşlardır.

Ebu'ş-Şeyh, Katâde'den, benzerini rivayet etmiştir.

Sûrenin Mekkî olduğu hükmü, Saîd b. Cübeyr'den rivayet edilmiştir.

Saîd b. Mensûr «S ü n e n» inde şu rivayeti nakleder:

Bize Ebû Avâne, ona da Ebû Bişr rivayet ettiğine göre şöyle demiştir. Saîd b. Cübeyr'e Allahu Teâlâ'nın Ra'd sûresi 43. âyetindeki «men»in Abdullah b. Selâm olup olmadığını sorduğumda: «Nasıl olur, bu sûre Mekkî'dir» demiştir.

Öte yandan Taberâni ve diğerlerinin Enes'den yaptıkları rivayet, sûrenin Medenî olduğunu teyid etmektedir. Enes Ra'd sûresinin 8-13. âyetlerinin, Er-

bed b. Kays ve Amir b. Tufeyl'in Resûlullahı görmek üzere Medine'ye geldikleri sırada cereyan eden hadise üzerine nâzil olduğunu söyler.

Bu sûrenin Mekkî ya da Medenî oluşundaki ihtilafı kaldırmak için, bazı âyetleri hariç, sûrenin Mekkî olduğunu söylemek yeterlidir.

Hâc sûresi

İbnu Abbas'dan Mücahid tariki ile önceden geçen rivayete göre bazı âyetleri hariç, sûre Mekkî'dir. Diğer rivayetlere göre de Medenî'dir.

İbnu Merdeveyh, İbnu Abbas'dan Avfî tariki ile, İbnu Cüreyc ve Osman, Atâ tariki ile İbnu Abbas'dan, İbnu Zübeyr'den Mücahid tariki ile yaptığı rivayete göre sûre Medenî'dir.

İbnu'l-Feres «A h k â m u' l-K u r' a n» ında, «aynı sûrenin 19. âyetinden sonrakiler hariç Mekkî olduğu veya 10. âyet hariç Mekkî olduğu, veya 52-55. âyetler hariç Mekkî olduğuna dair bir sözü nakleder.

Katâde ve diğerleri, sûrenin bütünüyle Medenî olduğu sözünü söyler. Dahhâk ve başkaları da bu söze katılırlar.

Cumhur ulemaya göre bu sûre, Mekkî ve Medenî olmak üzere karışıktır.

İbnu'l-Feres'in cumhura dayadığı deliller; «E s b â b u' n-N u z û l» adlı kitabımızda belirttiğimiz gibi bu sûrenin pek çok âyetinin Medine'den nâzil olduğunu desteklemektedir.

Furkân Sûresi

İbnu'l-Feres'ın ifadesine göre, sûrenin Mekkî olduğunu, Dahhâk ise Medenî olduğunu söyler.

Yasîn Sûresi

Ebû Süleyman ed-Dımeşkî'nin meşhur olmadığını ifade ettiği bir rivayetine göre sûre, Medenî'dir.

Sâd Sûresi

Ca'berî cumhurun Mekkî olduğuna dair icma ı hilafına, sûrenin Medenî olduğunu belirten bir söz nakleder.

Muhammed Sûresi

Nesefî, sûrenin Mekkî olduğunu ifade eden garib bir nakilde bulunur.

Hucurât Sûresi

Şaz bir söze göre, bu sûre Mekkî'dir.

Rahmân Sûresi

Cumhur, sûrenin Mekkî olduğu görüşündedir. Doğru olanı da budur. Bunu; Tirmizî ve Hâkim'in Câbir'den rivâyet ettikleri şu söz doğrular: «Resûlullah (s.a.v), Ashâbına, Rahmân sûresini sonuna kadar okuduktan sonra şöyle dedi: «Neden sessiz duruyorsunuz? Bu sûreyi cinlere okuduğumda sizden daha iyi cevap verdiler, sizin gibi susmadılar. Onlara **Allahın hangi nimetini yalanlıyorsunuz,** meâlindeki âyetini her okuyuşumda, 'Ey Rabbimiz, nimetlerinden hiç birini inkâr etmiyor, ancak Sana hamdediyoruz' cevabını verdiler»

Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre, rivâyetin sahih olduğunu söyler.

Cin kıssası, Mekke'de vukûbulmuştur. Bunu teyid eden daha açık delil ise, kuvvetli bir sened ile Ahmed b. Hanbel'in «M u s n e d»inde Hz. Ebû Bekir-in kızı Esmâ'dan gelen rivâyettir. Esmâ: «Resûlullah bir köşede namaz kılarken kendisine Hicr sûresinin 94. âyeti nâzil olmadan önce **'Allah'ın hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz'** meâlindeki âyeti okuduğunu işittim,» demiştir. Esmâ'nın bu sözü, Rahmân sûresinin, Hicr sûresinden önce indiğini gösterir.

Hadîd Sûresi

İbnu'l-Feres'in ifadesine göre, cumhur, sûrenin Medenî olduğu görüşündedir. Diğerleri de Mekkî olduğunu söyler. Sûrenin ilk âyetleri Mekkî âyetlere benzemekle birlikte, içinde Medenî âyetler olduğunda ihtilaf yoktur.

İbnu'l-Feres'in bu görüşüne katılırım.

Bezzâr «M ü s n e d»inde, Hz. Ömer'den gelen şu rivâyeti nakleder. «Hz. Ömer, Müslüman olmadan önce kız kardeşinin evine uğradığında, Hadîd sûresinin ilk âyetlerini ihtiva eden bir sahife görür, hayretinden hemen alıp okur. Okuduğu bu âyetler, Müslüman olmasına vesile olur.»

Hâkim ve diğerlerinin rivâyet ettiklerine göre İbnu Mesud şöyle der: Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile Ehlikitab'ı ağır şekilde suçlayan sûrenin: **Onlar, daha evvel kendilerine Kitâb verilip de üzerlerinden uzun zaman geçmiş kalbleri kararanlar gibi olmasınlar..**meâlindeki 16. âyetin inişi arasında, sadece dört sene geçmişti.

Saf Sûresi

Muhtar kavle göre sûre Medenî'dir. İbnu'l-Feres bu kavli cumhura nisbet eder. Kendi tercihi de bu olmuştur. Buna, Hâkim'in ve diğerlerinin Abdullah b. Selâm'dan rivayet ettikleri nakil, delâlet eder. Abdullah b. Selâm şöyle der: «Ashabdan bir toplulukla beraber oturup fikir teatisinde bulunduk. Şöyle dü-

şündük: Allah'ın sevdiği en iyi ameli bilseydik onu mutlaka yapardık. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: **«Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allahı tesbih eder. O gerçekten azîz ve hakîmdir. Ey iman edenler, yapamayacağınız şeyleri niçin söylersiniz.»** meâlindeki ilk iki âyetini indirmiştir. Abdullah b. Selâm: «Resulullah (s.a.v.) bize bu sûrenin tamamını okudu» diye ilâve eder.

Cum'a Sûresi

Sahih kavle göre Medenî'dir. Buhari Ebû Hureyre'den şöyle rivayet eder: «Biz Resûlullah (s.a.v.) birlikte oturuken Cenâb-ı Hak O'na Cum'a sûresinin ilk âyetlerinden olan وآخرين منهم لما يلحقوا بهم **«Henüz onlara katılmamış olan diğer insanlar da...»** âyetini indirince, onlar kimdir ya Resûlallah diye sordum» şeklindeki hadisini buyurdular. Bilindiği gibi Ebû Hureyre, hicretten sonra Medîne'de Müslüman olmuştu. Sûrenin 6. âyeti olan قل يأيها الذين هادوا **«De ki: Ey Yahudi olanlar...»** hitabı, Medine'de yaşayan Yahudilere idi.

Sûrenin sonu da, sahih hadislerde ifade edildiği gibi ticaret kervanı geldiğinde, kendilerine hitab edildiğini duyunca kaçanlar hakkında inmiştir. Böylece, sûrenin bütünüyle Medine'de nâzil olduğu anlaşılır.

Tegâbûn Sûresi

Sûrenin bütünüyle Medenî olduğu söylendiği gibi, son âyetleri hariç, Mekkî olduğu da söylenir.

Mülk Sûresi

Sûrenin Medenî olduğuna dair garip bir rivayet vardır.

Dehr (İnsan) sûresi

Sûrenin bütünüyle Medenî olduğu söylendiği gibi, ولا تطع منهم آثما او كفورا **«...ve onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre itaat etme.»** 24. âyeti hariç, Mekke'de indiği de söylenir.

Mutaffifîn Sûresi

İbnu'l-Feres içinde efsanelerin geçmesi sebebiyle sûrenin Mekke'de nâzil olduğunu, ölçü-tartıda en hileli davranan insanların da Medîne'liler olduğu yolundaki ifadeye dayanarak Medîne'de nâzil olduğunu belirten iki görüşü nakleder.

Sûrenin, ölçü ve tartıdaki hileyi ifade eden ilk âyetleri hariç, Mekke'de nâzil olduğu söylenir.

Bazıları da sûrenin, Mekke ile Medine arasında indiğini söyler.

Bu görüşlerin yanında şunuda belirtmek isterim. Nesei ve diğer muhaddisler, sahih senedle rivayet ettiklerine göre İbnu Abbas şöyle demiştir: «Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye gelince ahalinin, ölçü-tartıdaki hileleri yüzünden çok kötü davrananlar olduğunu gördü, Cenâb-ı Hak bunun üzerine Mutaffifîn sûresini indirdi.» Sûrenin nüzûlünden sonra hemen, ölçü-tartıdaki hileyi bıraktılar.

A'lâ Sûresi

Cumhura göre bu sûre Mekkî'dir. İbnu'l-Feres: «Ramazan bayramı ile bu ayda verilen fitrenin bu sûrede geçtiğinden dolayı, Medine'de nâzil olduğu» yolundaki rivayeti nakleder.

İbnu'l-Feres'in sûrenin Medenî olduğuna dair bu naklini, Buhâri'nin Berâ b. Âzîb'den yaptığı şu rivayeti doğrulamadığını belirtmek isterim. Berâ şöyle demiştir: «Resûlun ashabından bize ilk gelen; Mus'ab b. Umeyr ile İbnu Ummî Mektûm'dur. Bu ikisi bize Kur'an okurken, Ammâr, Bilâl, Sa'd, sonra yirmi kişiyle birlikte Ömer b. Hattâb, daha sonra da Resûlullah (s.a.v.) geldiler. Şimdiye kadar Medinelilerin bu derece sevindiğini görmemiştim. Resûlullah'ın gelişi üzerine, aynı sûreyi kendilerine okudum.»

Fecr Sûresi

İbnu'l-Feres'in rivayetine göree bu sûre hakkında iki görüş vardır. İbnu'l-Feres, Ebû Hayyân'a dayanarak sûrenin cumhura göre Mekkî olduğunu ifade eder.

Beled Sûresi

İbnu'l-Feres bu sûrede de iki görüş olduğunu söyler. Sûredeki بهذا البلد.. âyeti, sûrenin Medenî olduğu sözünü reddeder.

Leyl Sûresi

Meşhur kavle göre sûre Mekkî'dir. «E s b â b u' n - N u z û l» adlı eserimizde naklettiğimiz gibi, sûrenin sebeb-i nüzûlünde geçen hurma bahçesi rivayetinden dolayı, Medenî olduğu da söylenir.

Bir görüşe göre de, sûrede Mekkî ve Medenî âyetler olduğu ileri sürülür.

Kadr Sûresi

Sûre hakkında iki görüş vardır. Çoğunluk, Mekkî olduğu görüşündedir. Medenî olduğuna delil ise; Hasan b. Ali'den Tirmizi ve Hakim'in rivayet ettikleri şu sözdür: «Nebî (s.a.v.) Benî Umeyyeyi minberde işaret edince, bu hal kötülenmesine sebeb oldu. Bunun üzerine Kevser sûresi ile Kadr sûresi indi.»

Mezzî, bu hadisin «münker» olduğunu belirtir.

Kıyame sûresi

İbnu'l-Feres, meşhur kavle göre sûrenin Mekkî olduğunu söyler. Buna karşı Ahmed b. Hanbel'in Ebû Habbeti'l-Bedrî'den rivayet ettiği nakli belirtmek isterim. Ebû Habbeti'l-Bedrî şöyle der: «Resûlullah Cebrâil bana gelerek: Ya Resûlallah, Rabbin sana bu âyeti Ubeyy'e okumanı emretti..' dedi.» İbnu Kesîr buna dayanarak sûrenin Medenî olduğunu kesinlikle ifade eder.

Zilzâl Sûresi

Bu sûre hakkında da iki görüş vardır. Medenî olduğuna delil, Ebû Saîdi'l-Hudrî'den İbnu Hatim'in şu rivayetidir: **«Kim zerre kadar hayır işlerse onu görecektir,** mealindeki âyet inince Resûlullaha: Ben yaptığım hayırları görür gibi oluyorum..» dedim.

Ebû Saîdi'l-Hudrî bu sırada Medine'de idi, buraya Uhud savaşından sonra gelmişti.

Âdiyat Sûresi

Bu sûre hakkında da iki görüş vardır. Medenî olduğuna delil, Hâkim ve diğerlerinin İbnu Abbas'dan yaptıkları şu rivâyettir. İbnu Abbas: «Resûlullah (s.a.v) bir yere suvârilerden müteşekkil bir bölük gönderdi. Aradan bir ay geçmesine rağmen onlardan bir haber gelmedi. Bunun üzerine Âdiyat sûresi nâzil oldu..» dedi.

Tekâsur Sûresi

Meşhur olan kavle göre Mekkî'dir. İbnu Bureyde'den naklen İbnu Ebî Hâtim'in naklettiği görüşe göre sûre Medenî'dir, Muhtar olan da budur. İbnu Bureyde şöyle der: «Bu sûre birbirlerine karşı öğünen Ensardan iki kabîle hakkında inmiştir.»

Katâde'den gelen bir rivâyete göre de Yahûdiler hakkında nâzil olmuştur.

Buhârînin bir rivâyetine göre Ubeyy b. Ka'b şöyle demiştir: «Tekâsur sûresi nâzil olana kadar; 'insanoğlunun altından bir vâdisi olsa..' hadisini Kur'ân-dan sanıyorduk.»

Tirmizî'nin bir rivâyetine göre Hz. Ali şöyle buyurmuştur: «Kabir azabı ile ilgili âyet nâzil oluncaya kadar, kabir azabının olup olmadığında şübhe ederdik.»

Yahûdilik kıssası hakkında Buhârî'de mevcut hadise göre, kabir azabından ancak Medîne'de söz edilir olmuştur.

Mâûn Sûresi

İbnu'l-Feres'in ifadesine göre bu sûre hakkında iki görüş vardır.

Kevser Sûresi

Gerçek olan, sûrenin Medenî oluşudur. Nevevî Müslim şerhinde, Müslim'in Enes b. Mâlik'den rivâyet ettiği şu hadise dayanarak bu görüşü tercih eder. Enes şöyle demiştir: «Resûlullah (s.a.v.) yanımızda bulunduğu bir sırada bir müddet uyuklamıştı, uyanınca tebessüm ederek başını kaldırdı: Az önce bana bir sûre indirildi, dedi; besmele çekerek Kevser sûresini sonuna kadar okudu...»

İhlâs Sûresi

Sebeb-i nüzûlünde birbirine zıd iki hadiseden dolayı sûre hakkındaki iki görüş vardır. Bazı ulema iki kere indiğini ileri sürerek birbirine zıd olan iki görüşü uzlaştırmışlardır.

«E s b â b u ' n - N u z û l» adlı eserimde beyan ettiğim gibi, sûrenin Medenî olduğunu tercih etmek bana daha uygun geldi.

Muavvizeteyn Sûreleri

Muhtar olan kavle göre her iki sûre de Medenî'dir. Çünkü bunlar Beyhakînin «D e l â î l» adlı eserinde zikrettiği gibi Lebîd b. A'sam'ın Resûlullah'a sihir yapması hakkında nâzil olmuştur.

4- Âyetlerinin Bir Kısmı Mekke'de Bir Kısmı Medine'de Nazil Olan Sûreler

Beyhakî «D e l â i l u' n-N u b u v v e» adlı eserinde, Mekke'de nâzil olan bazı sûrelerin âyetleri, Medine'de tamamlanmış, sonradan bunlar ilgili sûrelere ilâve edilmiştir.

İbnu'l-Hassâr: «Mekke'de ve Medine'de nâzil olan sûrelerin bazı âyetleri müstesna edilmiştir, şu kadar var ki bazıları bu âyetleri istisna ederken nakli bırakarak ictihada dayanmışlardır» der.

İbnu Hacer ise Buhari Şerhinde şunu söyler: «Bazı ulema, Mekkî sûrelerde bulunan Medenî âyetleri, özellikle belirtmeye özen verirler. Fakat bunun aksi de mevcuttur. Buna göre sûrenin bazı âyetleri Mekke'de nâzil olduğu halde geri kalan kısmı Medine'de tamamlanabilir. Fakat bu şekildeki nüzûlün çok

az olduğunu gördüm.»

Bu iki çeşit istisnadan elde ettiğim bilgileri, birinci görüşe dayanarak genişçe dile getirmeyi, yukarıda geçen İbnu'l-Hassâr'ın sözünü esas alarak, yapılan istisna için ileri sürülen delillere işaret etmeyi, uygun buldum. Bu konuda ileri sürülen delillerin tamamını, «E s b â b u' n - N ü z û l» adlı kitabımızda genişçe ele aldığımızdan, burada kısaca bahsettik.

Fâtiha Sûresi

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, sûrenin yarısı Medine'de nâzil olmuştur. Zâhir olan bunun sûrenin ikinci yarısı olduğudur. Fakat buna da açık bir delil yoktur.

Bakara Sûresi

Sûrenin فاعفوا واصفحوا **«...affedin hoşgörün...»** (109.) ve ليس عليك هداهم **«(Ey Muhammed) onları yola getirmek sana düşmez...»** (272.) âyetleri istisna edilmiştir.

En'am Sûresi

İbnu'l-Hassâr: «Bu sûreden 9 âyet istisna edilmiştir, sûrenin bir defada nâzil olduğu bilindiğinden, bu nakil doğru olmaz,» der. İfade edeyim ki bu nakil doğrudur. Çünkü İbnu Abbas'dan rivâyet edildiğine göre o, sûrenin قل تعالوا den itibaren (151-153) üç âyetinin istisna olduğunu söyler. Geri kalanlardan وماقدروا الله حق قدره **«Allah'ı onun şanına yaraşır şekilde tanıyamadılar...»** (91.) âyeti, İbnu Ebî Hatim'in rivayetine göre Mâlik b. Sayf, ومن اظلم ممن افترى على الله كذبا **«Allah'a yalan uyduran, ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olur.»** (Enâm, 21-22.) âyetleri Müseyleme hakkında inmiştir. الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون ابنائهم **«Kendilerine kitap verdiklerimiz, oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar.»** (20.) ve والذين آتيناهم الكتاب يعلمون انه منزل من ربك **«Kendilerine kitap verdiklerimiz O (Kur'anın) gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler.»** (114.) âyetleri de müstesna olan âyetlerdir, demiştir. Ebu'ş-Şeyh'in naklettiğine göre Kelbî şöyle der: «Allah beşere hiçbir şey indirmedi diyen bir Yahudi hakkında, Medine'de nâzil olan iki âyet hariç, En'âm sûresinin tamamı, Mekke'de nâzil olmuştur.» Firyâbî; bize Süfyan, ona Leys, ona da Bişr rivayet ettiğine göre Bişr'in şöyle dediğini nakleder: قل تعالوا اتل **«De ki 'Gelin okuyayım...»** ile başlayan iki âyet (151-152) müstesna Enâm sûresinin tamamı Mekke'de nâzil olmuştur.»

A'raf Sûresi

Ebû'ş-Şeyh İbnu Hayyân'ın rivayetine göre Katâde şöyle der: واسألهم عن القرية التى كانت حاضرة البحر **«Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir -halkının- durumunu sor...»** (163.) âyeti hariç, sûrenin tamamı Mekkî'dir.» Diğerleri ise bu âyetten واذ اخذ ربك **«Rabbin...almış...»** (173.) âyetine kadarki âyetler Medenî, geri kalan kısmı da Mekkî'dir,» der.

Enfâl Sûresi

Bu sûreden واذ يمكر بك الذين كفروا **«İnkar edenler ...sana tuzak kuruyorlardı...»** (30.) âyeti istisna edilmiştir. Mukâtil bunun, Mekke'de nâzil olduğunu söyler. «E s b â b u' n - N ü z û l» adlı kitabımızda zikrettiğimiz gibi, İbnu Abbas'ın, bu âyetin Medine'de nâzil olduğunu söylediğine bakılırsa, Mekke'de indiği sözü kabul edilmez. Bazıları, sûrenin ياأيها النبى حسبك الله **«Ey Peygamber, Allah sana ve sana tabi olan müminlere yeter.»** (64.) âyetini istisna etmiştir. İbnu Arabî ve diğerleri, bu görüşü doğrular. Bezzâr'ın İbnu Abbas'dan yaptığı rivayete göre yukarıdaki âyetin, Hz. Ömer'in Müslüman olmasından sonra indiğine dair sözünün, bunu doğruladığını belirtmek isterim.

Tevbe Sûresi

İbnu'l-Feres, لقد جاءكم رسول من انفسكم **«Andolsun, içinizden size öyle bir Peygamber geldi ki...»** den itibaren iki âyetin (128-129) dışında, sûrenin Medenî olduğunu söyler. Ben, bu sözü garip karşılarım. Adı geçen iki âyetin, Kuranda son inen âyetlerden olduğu söylendiği halde, bu nasıl olur? Bazıları, aynı sûrenin, Resûlullah (s.a.v.) Ebû Tâlib'e: «Yasaklanmadığım müddetçe senin için istiğfar dilerim» sözü üzerine inen ماكان للنبى **«Peygmebere yaraşmaz...»** (113.) âyetini sûreden istisna kılarlar.

Yûnus Sûresi

İbnu'l-Feres ile «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde Sehâvî'nin naklettiklerine göre sûrenin فان كنت فى شك مما انزلنا اليك **«Eğer sana indirdiğimizden kuşkuda isen...»** ile başlayan (94-95.) âyetleri, Yahudiler hakkında indiği söylenen ومنهم من يؤمن به **«Onlardan kimi ona -içinden- inanır...»** (40.) âyeti hariç Mekkî veya sûre başından 40. âyete kadar Mekkî, diğer âyetler de Medenî olduğu belirtilmiştir.

Hûd Sûresi

افمن كان على بينة من ربه **«Hiç böyleleri, şu kimse gibi olur mu ki o, Rabbinden bir delil üzere bulunmakta-** فلعلك تارك **«Belki sen....terk edeceksin...»** (12.)

dır.» (17.) ve واقم الصلاة طرفى النهار **«Gündüzün iki tarafında... namaz kıl...»** (114.) âyetleri hariç, sûre Mekkî'dir. Sûrenin (114.) âyeti, Ebû'l-Yusr hakkında Medine'de nâzil olduğu, değişik tarikle gelen sahih rivayetlerle sabittir.

Yûsuf Sûresi

Ebû Hayyan'ın ifadesine göre sûrenin ilk üç âyeti Medenî, geri kalan âyetleri de Mekki'dir. Bu söz, dikkate alınmayacak kadar asılsızdır.

Ra'd Sûresi

Ebu'ş-Şeyh'in Katade'den rivayetine göre sûrenin ولايزال الذين كفروا تصيبهم بما صنعوا قارعة **«Yaptıkları yüzünden inkar edenlerin başlarına ani bir bela gelecek...bu böyle sürüp gidecek...»** (31.) âyeti hariç, Medeni'dir. Bir kavle göre de Mekkî'dir. الله يعلم **«Allah bilir»** ile başlayıp شديد المحال **«Allah pek kuvvetli...»** ile biten (8-13.) âyetler ise, önceden geçtiği gibi Medenî'dir. İbnu Merdeveyh Cundeb'in şu sözünü nakleder: Abdullah b. Selam Mescid-i Haram'a geldi, iki kanadını tutarak şöyle dedi: ومن عنده علم الكتاب **«...yanında –ilahî– kitabın bilgisi bulunanların...»** (43.) âyetinin kimler hakkında nâzil olduğunu biliyor musunuz? diye sorduğunda: Evet, biliyoruz, dediler.

İbrahim Sûresi

Ebu'ş-Şeyh'in Katade'den rivayetine göre الم تر الى الذين بدلوا نعمة الله كفرا **«Baksana şunlara Allah'ın nimetini nankörlüğe çevirdiler...»** den itibaren و بئس القرار **«...ne kötü bir duraktır o!»** da biten (28-29.) âyetler hariç sûre Mekkî'dir.

Hicr Sûresi

Bazıları, ولقد آتيناك سبعا من المثانى **«Andolsun, sana ikişerlerden yedi...verdik.»** (87.) âyeti dışında, sûrenin Mekkî olduğunu söyler. Şunu ilave ederim ki, Tirmizî ve diğer muhaddisinin rivayetine göre namazda saf bağlama hakkında nâzil olan, sûrenin ولقد علمنا المستقدمين منكم **«Andolsun, sizden önce geçenleri de bildik...»** (24.) âyeti de hariç tutulmalıdır.

Nahl Sûresi

Önceden geçtiği gibi İbnu Abbas, sûrenin son âyeti müstesna, Mekkî olduğunu söylemiştir. Buna, seferî bahsinde ayrıca temas edilecektir. Ebû'ş-Şeyh'in Şa'biden rivayetine göre وان عاقبتم **«Eğer bir topluma azab edecekseniz...»** âyetiyle başlayan, (126-128.) âyetleri hariç, sûrenin tamamı Mekkî'dir. Katade'den rivayet olunduğuna göre والذين هاجروا من بعد ما ظلموا **«Kendilerine zulüm edildikten sonra Allah uğrunda göç edenleri...»** (41.) âyetinden itibaren sûrenin sonuna kadar Medenî, bu âyetten öncekiler ise Mekkî'dir.

Câbir b. Zeyd'den rivayet edildiğine göre, sûrenin baştan 40 âyeti Mekke'de, bundan sonrakiler de Medine'de nâzil olmuştur. Bunu Ahmed b. Hanbelin Osman b. Ebî'l-As'dan ان الله يامر بالعدل والاحسان **«Allah adaleti, ihsanı... emreder.»** (90.) âyetin nuzûlü hakkındaki rivayeti reddeder. Bu konu, Sûrelerin Tertibi bahsinde ayrıca ele alıncaktır.

İsrâ Sûresi

Buharî'nin İbnu Mesud'dan rivayetine göre, Yahudilerin ruh hakkındaki sorusuna cevap olarak inen يسالونك عن الروح **«Sana ruhtan sorarlar...»** (85.) âyeti hariç, sûrenin tamamı Mekkî'dir. Esbabu'n-Nuzûl adlı eserde rivayet ettiğimiz gibi, وان كادوا ليفتنونك **«Az daha onlar seni,... fitneye düşüreceklerdi.»** (73.) âyetten, ان الباطل كان زهوقا **«...zaten batıl yok olmağa mahkumdur.»** **(81.) âyete kadar ve** قل لئن اجتمعت **«De ki: 'Eğer toplansalar...»** (88.) âyet, و ما جعلنا الرؤيا **«...rüyayı... yaptık...»** (60.) âyet ile ان الذين اوتوا العلم **«..kendilerine bilgi verilenlere..»** (107.) âyeti de Medenî'dir.

Kehf Sûresi

Baştan 8 âyet ile واصبر نفسك **«Nefsini beraber tut.»** âyeti, bir de ان الذين آمنوا **«İman edenler...»** ile başlayan (30.) âyetten sonuna kadar olan âyetler hariç, sûre Mekkîdir

Meryem Sûresi

Secde âyeti (58.) âyet ile وان منكم الا واردها **«İçinizden oraya girmeyecek kimse yok...»** (71.) âyeti hariç, sûre Mekkîdir.

Tâhâ Sûresi

فاصبر على ما يقولون **«Onların dediklerine sabret...»** (130.)âyeti hariç, sûre Mekkîdir. Bezzâr ve Ebû Ya'la'nın rivayet ettiklerine göre Ebu Râfî şöyle der: «Resûlüllah, kendisine gelen bir misafirine ikramda bulunmak istedi ve beni, Recep ayında ödemek üzere bir miktar borç para vermesi için Yahudilerden birine gönderdi. Yahudi: 'Hayır, bir rehin almadıkça vermem' dedi. Geri dönerek Resûlüllah'a, Yahudinin bu sözünü naklettim. Bunun üzerine Resûlüllah: 'Ben, yerin ve göğün emini değil miyim? buyurdu. Henüz yanından ayrılmamıştım ki surenin و رزق ربك خير و ابقى **«Rabb'inin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir..»** (131.) âyeti nazil oldu. Bu âyetin de hariç tutulması gerekir.

Enbiyâ Sûresi

افلا يرون انا نأتى الارض **«Bizim yere gelip... görmüyorlar mı?...»** (44.) âyeti hariç, sûrenin tamamı Mekkîdir.

Hac Sûresi

Sûreden hâriç tutulan Medenî âyetler, daha önce geçmişti.

Mu'minûn Sûresi

حتى اذا اخذنا مترفيهم بالعذاب **«Nihayet varlıklılarını azab ile yakaladığımız zaman...»** (64.) âyetinden مبلسون (77.) âyetine kadar olanlar Medenî, sûrenin diğer kısmı Mekkîdir.

Furkân Sûresi

والذين لا يدعون مع الله الها اخر **«Ve onlar ki Allah ile bebarber başka tanrıya yalvarmazlar...»** (68.) âyetinden itibaren رحيما (70.) âyetine kadar ki âyetler hariç, sûre Mekkîdir.

Şuarâ Sûresi

İbnu Abbas, önceden ifade edildiği gibi, الشعراء (224.) âyetinden sonuna kadar olan âyetler hariç, sûrenin Mekkî olduğunu söyler. İbnu'l-Feres'innaklettiğine göre başkaları buna أولم يكن لهم آية أن يعلمه علماء بنى إسرائيل **«İsrail oğulları bilginlerinin onu bilmesi de onlar için bir delil değil mi?»** (197.) âyetini de ilâve ederler.

Kasas Sûresi

الذين آتيناهم الكتاب **«...kendilerine kitap verdiklerimiz...»** (52.) âyetinden itibaren الجاهلين (56.) âyetine kadar Medenî, diğerleri Mekkîdir. Taberânî, İbnu Abbas'dan rivâyet ettiğine göre, bu âyetlerle ileride gelecek olan Hadîd sûresinin son âyetleri, Uhud harbine katılan Necâşî'nin askerleri hakkında nâzil olmuştur. İleride tekrar geleceği gibi ان الذى فرض عليك القرآن **«Kur'anı sana farz kılan...»** (85.) âyeti de Medenîdir.

Ankebût Sûresi

Âyetlerin sebeb-i nüzûlünde, İbnu Cerîr et-Taberî'nin rivayet ettiği gibi, ilk üç âyet hâriç, sûre Mekkîdir. İbnu Ebi Hâtim'in âyetin sebeb-i nüzûlünde rivayet ettiği gibi, وكأين من دابة **«Nice canlı var ki...»** (60.) âyetinin de buna ilave edildiğini belirtmek isterim.

Lokman Sûresi

İbnu Abbas, bu sûrenin ولو ان ما فى الارض من شجرة **«Yer yüzünde bulunan ağaçlar...»** (27.) âyeti ile başlayan üç âyetin Medenî olduğunu söyler.

Secde Sûresi

İbnu Abbas, önceden de geçtiği gibi, أفمن كان مؤمنا كمن كان فاسقا **«Hiç inanan kimse fasık gibi olur mu?»** ile başlayan (18-20) üç âyetin, Medenî olduğunu söyler. Başkaları buna تتجافى جنوبهم **«Yanları yataklarından uzaklaşır...»** (16.) âyetini de ilâve eder. Bezzâr'ın Bilâl'i Habeşî'den yaptığı şu rivayet, bunu destekler. Bilâl şöyle der: «Mescid-i Haram'da otururken, Ashabdan bazılarının akşam namazından sonra yatsıya kadar namaz kıldıklarını görürdüm. Bunun üzerine, adı geçen âyet nâzil olmuştur.»

Sebe' Sûresi

Sûrenin ويرى الذين اوتوا العلم **«Kendilerine bilgi verilenler ...görürler.»** (6.) âyeti hariç, Mekke'de nâzil olmuştur. Tirmizi'nin Fervetu'bnu Museyki'l-Muradî-den rivayet ettiğine göre Ferve Resûlullaha gelerek şöyle demiştir: «Ya Resûlallah, kavmimden İslâm'a yüz çevirenlerle savaşayım mı?» şeklinde başlayan hadisteki bu soru, Sebe' hakkında sorulmuştur.

İbnu'l-Hassar: «Bu da kıssanın Medine'de cereyan ettiğini gösterir. Çünkü Ferve'nin Medine'ye hicreti, hicretin 9. yılında Sakîf kabilesinin Müslüman olmasından sonra gerçekleşmiştir» der. Ayrıca buna, hadisde geçen 'unzile' sözünün Medine'ye hicret etmeden önce inen âyetleri hikâye etmiş olabildiğini, ilâve eder.

Yâsin Sûresi

Sûrenin انا نحن نحيى الموتى **«Biziz biz ki ölüleri diriltiriz...»** (12.) âyeti, Tirmizi ve Hâkim'in, Ebû Saîd'den yaptığı rivayete dayanılarak, müstesna kılınmıştır. Ebû Saîd şöyle der: «Benû Seleme, Medine'nin uzak bir semtinde otururdu. Mescid-i Nebevî'nin yakınına taşınmak istediklerinde bu âyet nâzil olmuştu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onlara: **'Bıraktığınız, ayak izleri adedince sevap yazılacaktır demiş'** onlar da taşınmaktan vaz geçmişlerdir»

Bazıları, münafıklar hakkında nâzil olduğu söylenen واذا قيل لهم انفقوا مما رزقكم الله **«Onlara: 'Allah'ın size verdiği rızıktan –Allah için– verin.»** (47.) âyetin de Medine'de nâzil olduğunu ifade ederler.

Zümer Sûresi

İbnu Abbas'dan rivayet edildiğine göre قل يا عبادى **«–Tarafımdan– De ki:**

'Ey kullarım...» ile başlayan (53-55.) âyetler müstesna, sûre Mekkî'dir. Taberânî, bir başka tarikle İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göree âyet, Hz. Hamza'yı öldüren Vahşî hakkında inmiştir. Sehâvî'nin «C e m â l ü' l - K u r r â» da belirttiğine göre bazıları buna, قل يا عبادى الذين آمنوا اتقوا ربكم **«(Tarafımdan) de ki: Ey Mü'min kullarım, Rabbinizden korkun...»** (10.) âyetini de ilâve etmişlerdir. İbnu'l-Cezerî de bazılarının الله نزل أحسن الحديث **«Allah sözün en güzelini ..indirdi.»** (23.) âyetini de ilâve ettiklerini nakleder.

Gâfir (Mü'min) Sûresi

ان الذين يجادلون **«...tartışanlar...»** (35.) âyetiyle başlayıp لايعلمون (58.) âyetine kadar devam eden âyetler, Medine'de nâzil olmuştur. «E s b a b u' n- N ü z û l» adlı eserimde açıkladığım üzere bu âyetler, İbnu Ebî Hatim'in Ebû'l-Âli'ye ve başkalarından rivayet ettiğine göre, Yahudilerin Deccâl'ı dile getirmeleri üzerine nâzil olmuştur.

Şûrâ Sûresi

أم يقولون افترى على الله كذبا **«Yoksa: 'Allaha yalan uydurdu' mu diyorlar?»** ile başlayıp بصير de biten (24-26.) âyetler hariç, sûre Mekkîdir. Bu üç âyetin sebeb-i nüzûlünde, Taberânî ve Hâkim'in rivayetlerine dayanarak ensâr hakkında nâzil olduğunu söylemek isterim.

ولو بسط (27.) âyeti de Ashâb-ı Suffa hakkında nâzil olmuştur. İbnu'l-Feres'in rivaytine göre والذين اذا اصابهم البغى هم ينتصرون **«Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman kendilerini savunurlar.»** den itibaren من سبيل e kadarki (39-41.) âyetler, Mekkî âyetlerden hariç tutulmuştur.

Zuhruf Sûresi

Sûrenin واسئل من ارسلنا من قبلك من رسلنا أجعلنا من دون الرحمن آلهة يعبدون **«Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor: Rahmandan başka tapılacak tanrılar yapmış mıyız?»** (45.) âyeti istisna kılınmıştır. Bunun Medine veya Resûlullah'ın mi'râc'ı sırasında, semâda nâzil olduğu söylenir.

Câsiye Sûresi

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» da sûrenin قل للذين آمنوا **«Müminlere söyle...»** (14.) âyetinin müstesna kılındığını nakleder.

Ahkâf Sûresi

Sûrenin قل ارايتم ان كان من عند الله **«De ki: Hiç düşündünüz mü: Eğer bu Kur-an Allah katından ise...»**(10.) âyeti müstesna kılınmıştır. Taberanî'nin sahih senedle Avf b. Mâliki'l-Eşca'î'den rivayetine göre bu âyet, Abdullah b. Selâm'ın Medine'de Müslüman oluşu sırasında inmiştir.

Bu konuda başka tarikler de vardır. Fakat Mesrûk'dan İbnu Ebî Hâtim'in rivayetine göre bu âyet, Mekke'de nâzil olmuştur. Abdullah b. Selâm'ın Müslüman oluşu Medîne'dedir. Halbuki İbnu Selâm Mekke'de iken, Resûlullah ile aralarında husûmet vardı.

Şa'bî'den rivayet edildiğine göre âyet, Mekke'de nâzil olmuştur, Abdullah hakkında değildir. Sehâvî «C e m a l u' l - K u r r â» da belirttiğine göre و وصينا الانسان **«Biz insana tavsiye ettik...»** den itibaren (15-18.) âyetler ile فاصبر كما صبر اولوا العزم **«O halde sen de, peygamberlerden azim –ve irade– sahiplerinin sabrettikleri gibi sabret...»** (35.) âyeti, Medîne'de nâzil olmuştur.

Kâf Sûresi

Sûrenin ولقد خلقنا السموات **«Andolsun ki biz gökleri yarattık...»** (38.) âyeti istisna kılınmış, gerisi Mekke'de nâzil olmuştur. Hâkim ve diğer muhaddislerin rivayetine göre âyet, Yahudiler hakkında nâzil olmuştur.

Necm Sûresi

الذين يجتنبون كبائر الأثم **«Onlar ki günahın büyüğünden... kaçınırlar..»** (32.) âyetten ابقى (52.) âyetine kadar istisna kılınmıştır. افرايت الذى تولى **«Gördün mü şu adamı aldırış etmedi.»** (33.) âyetinden itibaren dokuz âyetin istisna kılındığı da söylenir.

Kamer Sûresi

Sûrenin سيهزم الجمع **«O topluluk bozulacak...»** (45.) âyeti istisna kılınmıştır. Kitabımızın 12. Bölümünde görüleceği gibi, bu rivayet merdûddur. Sûrenin sondan iki âyetinin istisna kılındığı da söylenir.

Rahmân Sûresi

«C e m â l u' l - K u r r â» da belirtildiğine göre يسأله (29.) âyeti istisna kılınmıştır.

Vakıa Sûresi

Müslim'in rivayetine göre ثلة من الاولين وثلة من الاخرين **«–Defteri sağ tarafından verilen bu sağcıların– birçoğu önceki –ümmet–lerdendir. Birçoğu da sonrakilerden.»** (39-40.) âyetleri ile فلاأقسم بمواقع النجوم **«Yıldızların yerlerine yemin olsun ki.»** den itibaren يكذبون âyetine kadarki (75-82.) âyetler müstes-

na, sûre tamamıyla Mekkîdir.

Hâdîd Sûresi

Sûrenin Mekkî olduğunu söyleyen kavle göre, son âyet Medenîdir.

Mücadele Sûresi

İbnu'l-Feres'in ifadesine göre مايكون من نجوى ثلاثة الا هو رابعهم «**...üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O –Allah–'dur...**» (7.) âyeti müstesna, sûre Mekkîdir.

Teğâbûn Sûresi

Sebeb-i Nüzûlü hakkında Tirmizi ve Hakim'in rivayetlerine göre sûrenin sonu hâriç, geri kalan kısmı Mekkîdir.

Tahrîm Sûresi

Katâde'nin önceden geçen rivayetine göre sûrenin ilk dokuz âyeti Medenî, geri kalanı ise Mekkîdir.

Mülk Sûresi

Said b. Cübeyr Tefsir'inde Dahhâk tariki ile İbnu Abbas'dan rivayeti ettiğine göre Mülk sûresi; üç âyeti hariç, Mekkeliler hakkında nâzil olmuştur, der.

Nûn Sûresi

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» da belirttiğine göre انا بلوناهم «**Biz bunlara da bela verdik...**» dan itibaren يعلمون (17-33.) âyetleri ile فاصبر den itibaren الصالحين kadarki (48-50.) âyetler Medenîdir.

Müzzemmil Sûresi

İsbahânî'nin rivayetine göre فاصبر على مايقولون «**Onların dediklerine sabret...**» ile başlayan (10-11.) âyetler istisnadır. İbnu'l-Feres'in rivayetine göre, son âyet müstesnadır. Fakat Hakim'in Hz.Âişe'den rivayeti, İbnu'l-Feres'in bu sözünü geçersiz kılar. Hz. Âişe: Bu âyetin, İslâm'ın zuhurunda beş vakit namaz farz kılınmadan önce, gece ibadeti emredildiğinde, surenin ilk âyetlerinden bir sene sonra nazil olduğunu söyler.

Dehr Sûresi

فاصبر لحكم ربك «**O halde Rabbinin hükmüne sabret...**» (24.) âyeti müstesna, sûre Mekkîdir.

Mürselât Sûresi

İbnu'l-Feres ve başkalarının rivayetine göre واذا قيل لهم اركعوا «**Onlara secde edin dendiğinde...**» (48.) âyeti hariç sûre Mekkîdir.

Mutaffifîn Sûresi

Sûrenin ilk altı âyeti hariç Mekkî olduğu söylenir.

Beled Sûresi

Sûrenin ilk dört âyet hariç Medenî olduğu söylenir.

Leyl Sûresi

Sûrenin ilk âyetleri hariç Mekkî olduğu söylenir.

Mâûn Sûresi

Sûrenin ilk üç âyeti Mekke'de diğerleri de Medine'de nâzil olduğu söylenir.

5- Mekkî ve Medenî Âyetlerin Özellikleri

Hâkim Müstedrek'inde, Beyhakî «D e l â i l u' n - N u b u v v e» sinde, Bezzâr «M ü s n e d» inde A'meş tarikiyle İbrâhim'den, İbrâhim Alkame'den, Alkame de Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet ettiklerine göre: ... ياايها الذين آمنوا «**Ey mü'minler...**» hitabı bulunan âyetler Medîne'de, ... ياايها الناس «**Ey insanlar...**» hitabı bulunan âyetler de Mekke'de nâzil olmuştur» Bunu, Ebû Ubeyd de Alkame'den mürsel olarak «F e d â i l u' l - K u r' â n» ında riyvayet eder.

Meymûn b. Mihrân'dan rivayet edildiğine göre ..ياايها الناس «**Ey İnsanlar..**» veya ...يابنى آدم «**Ey Adem oğulları...**» hitabı bulunan âyetler Mekkî, ياايها الذين آمنوا... «**Ey mü'minler...**» hitabı bulunanlar da Medenî'dir.

İbnu Atıyye, İbnu'l-Feres ve diğerleri: ...ياايها الذين آمنوا hitabı bulunan âyetlerin Medenî olduğu doğrudur. Fakat ...ياايها الناس hitabı bulunan âyetler Mekkî olduğu gibi, Bazen de Medenî olabilirler» demişlerdir.

İbnu'l-Hassâr: «Nasih ve mensûhla uğraşanlar bu hadise önem vermiş, zayıf olmasına rağmen itimad etmişlerdir. Oysa ulemâ, Nisâ sûresinin ilk âyeti ياايها الناس ibaresiyle başladığı halde sûrenin Medenî, içinde ياايها الذين آمنوا اركعوا واسجدوا «**Ey mü'minler ruku edin, secde edin...**» hitabı olmasına rağmen Hac sûresinin Mekkî olduğunda ittifak etmişlerdir» der.

Bazı ulemâ da «Her ne kadar bu söz genel olarak söylenmişse de, üzerinde durmağa değer bir sözdür. Çünkü Bakara sûresi Medenî olmasına rağ-

men onda يا ايها الناس اعبدوا ربكم الذى خلقكم و الذين من قبلكم«**Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin...**» (21.) âyet ile يا ايها الناس كلوا مما فى الارض حلالا طيبا«**Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helal ve temiz şeylerden yiyin..**» (168.) hitabını taşıyan âyetler vardır. Nisâ sûresi Medenîdir ama, ilk âyeti ياايهاالناس hitabıyla başlamaktadır» demişlerdir.

Ebû Tâlibi'l-Mekkî ise: «Bu görüş çoğu kez böyle ise de, genel bir hüküm değildir. Çünkü, Mekkî sûrelerin pek çoğunda ياايهاالذين آمنوا hitabını taşıyan âyetler mecuttur» demektedir.

Bir diğeri ise: «En uygun olanı, bu hitab veya cümlelerde kastedilenler Mekkeliler ise Mekkî, Medineliler ise Medenî olduğuna hamledilmektedir.» demiştir.

Fahruddin er-Râzî, Tefsîr'inde naklettiğine göre Kâdî şöyle demiştir: «Bu konudaki rivayet nakle dayanıyorsa, kabul edilir. Ama bu, Medine'deki Müslümanların Mekke'dekilerden daha fazla olmaları sebebine dayatılıyorsa, zayıftır. Zira, Mü'minlere, cinslerine, isimlerine ve sıfatlarına göre hitab etmek câiz olduğu gibi, Müm'min olmayanların da ibbadetle emrolunmaları câizdir. Nitekim Mü'minlere ibadete devam etmeleri, ibadetlerini arttırmaları emrolunmuştur.»

Beyhakî «D e l â i l» inde Yûnus b. Bekîr tarikiyle Hişâm b. Urve'den, o da babasından rivayet ettiğine göre: İçinde geçmiş ümmetlerin ve kavimlerin adı geçtiği sûreler Mekke'de, farzları ihtiva eden sûrelerin de Medine'de nâzil olduğunu, söyler.

Caberî şöyle der: «Sûrelerin Mekkî veya Medenî olduğunu bilmek için semâî ve kıyasî olmak üzere, iki yol vardır. Bunlardan, iki yerden birinde indiği bize ulaşmışsa semaidir. İçinde yalnız ياايهاالناس veya كلا veya Zehrâveyn sûreleri ile Ra'd hâriç, başında el-hurûfu'l-mukattaa bulunan Bakara hariç içinde Hz. Âdem ve İbliis kıssası bulunan sûreler, Mekkî'dir. İçinde, peygamberlerin ve geçmiş milletlerin kıssası bulunan sûreler de Mekkî'dir. Gene içinde farz ve cezaların bulunduğu sûreler, Medenî'dir.»

Ebû Tâlibi'l-Mekkî; içinde münafıkların adı geçtiği sûreleri Medenî kabul eder. Başkaları bundan, Ankebût sûresini hariç tutar.

Huzelî «e l - K â m i l» inde: «İçinde secde âyeti bulunan sûrelerin Mekkî olduğunu» söyler.

ed-Dîrînî, şiirinin bir beytinde şöyle demiştir:

ومانزلت كلابيثرب فاعلمن ولم تأت فى القرآن فى نصفه الاعلى

«İyi bil ki, Medine'de 'kella' ile başlayan âyet inmemiştir. Kur'anın büyük bölümünde 'kella' gelmemiştir.» demiştir.

Bunun hikmeti şudur: Kur'an'ın son yarısı Mekke'de nâzil olmuştur. Buradakilerin çoğu zâlim kişiler olduğundan, onları tehdid etmek, onları zorlamak,

yaptıklarını kınamak için كلا ifadesi tekrar edilmiştir. İlk yarısı ise bunun hilafınadır. Bu kısımda, Yahudiler hakkında inen âyetlerde كلا nın kullanılmasına gerek yoktu. Çünkü Yahudiler, güçsüz ve zayıf kişilerdi. Bunu Ammânî zikretmiştir.

6- Konu İle İlgili Faydalı Bilgiler

Taberânî, İbnu Mes'ud'un şu sözünü rivayet eder: «Mufassal sûreler, Mekke'de nâzil oldu. Bir müddet bu âyetleri okuduk, bunlardan başka nâzil olmadı.»

Mekkî-Medenî ile Mekkî-Medenî olduğunda ihtilaf edilen sûreler, bunların nüzûlündeki tertib, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetler, Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetlerle ilgili görüşler, İbnu Habib'in yukarıda naklettiğimiz sözünden anlaşılmaktadır.

Bu bölümle ilgili diğer görüşleri, misalleriyle birlikte belirtmeğe çalışalım.

Mekke'de inen, hükmü Medenî olana misâl: ياايهاالناس اناخلقناكم من ذكر وانثى «**Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık...**» (Hucurât,13.) âyetidir. Bu âyet, Mekke fethinde nâzil olmasına rağmen, Medenîdir. Çünkü, hicretten sonra nâzil olmuştur.

اليوم اكملت لكم دينكم «**...Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim...**» (Mâide,3.) âyeti de aynen önceki misal gibidir. ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها «**Allah size emanetlei ehline vermenizi...emreder...**» (Nisâ,58.) ayetinin, buna benzer âyetlerden olduğunu belirtmek isterim.

Mümtehine sûresi Medine'de nâzil olduğu halde, hükmü Mekkî olan sûrelerdendir. Sûre, Mekkeli'lere hitaben Medine'de nâzil olmuştur.

Nahl sûresinin والذين هاجروا «**...hicret edenleri...**» (41.) âyeti, Mekkelilere hitaben Medine'de nâzil olmuştur.

Tevbe sûresinin ilk âyeti, Mekkeli müşriklere hitaben Medine'de nâzil olmuştur.

Mekkî sûrelerdeki âyetlere benzeyen, Medenî âyetlere misal, Necm sûresinin الذين يجتنبون كبائر الاثم والفواحش«**Onlar ki günahın büyüklerinden ve çirkin işlerden kaçınırlar...**» (32.) âyetidir. Çünkü fuhşiyet, hakkında cezayı gerektiren, kebâir ise, sonucu cehenneme sürükleyen günahlardandır. Lemem olan günahlar da, iki günah şekli arasında sayılan günahlardır. Mekke'de, ceza veya benzerini getirecek hüküm yoktu.

Medenî sûrelerde Mekkî âyetlere benzeyen âyetlere misal, Âdiyat sûresinin ilk âyeti ile Enfal sûresinin واذ قالوا اللهم ان كان هذا هو الحق «**Ve: 'Allahım, eğer bu, senin yanından gelmiş bir gerçekse...**» (32.) âyetidir.

İnzâli, Mekke'den Medine'ye nakledilen sûrelere misal, Yûsuf ve İhlâs sûreleridir. Buna, Buhârî'nin yukarıda geçen hadîsinde görüldüğü gibi, A'lâ sûresini de ilâve edebiliriz.

İnzâli, Medine'den Mekke'ye nakledilen âyetlere misal: Bakara sûresinin يسئلونك عن الشهر الحرام قتال فيه **«Sana haram ayından, onda savaştan soruyorlar.»** (217.) âyeti ile الذين ياكلون الربا لايقومون الاكما يقوم الذى يتخبطه الشيطان **«Faiz yiyenler ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar...»** (275.) âyeti, Tevbe sûresinin ilk âyetleri ile براءة من الله ورسوله **«Allah ve Resulünden bir uyarıdır...»** Nisâ sûresinin ان الذين توفيهم الملائكة ظالمى انفسهم **«Melekler, kendilerine yazık eden kimselere...»** (97.) âyetidir.

İnzâli Habeşistan'a nakledilen âyetler; قل ياأهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا وبينكم **«De ki: 'Ey kitap ehli, sizinle bizim aramızda müsavi olan bir söze gelin...»** (Âli İmrân 64.) âyetinden itibaren inen âyetlerdir. Bunların inzâlini, Rûma hamletmek daha doğrudur. Meryem sûresinin nüzûlünü de Habeşistan'a nakletmek gerekir, çünkü Ahmed b. Hanbel «M ü s n e d» inde rivayet ettiği gibi, Cafer b. Ebî Tâlib bu sûreyi Necâşi'ye okumuştu.

Cuhfe'de, Taif'de, Beytu'l-Makdis'de ve Hudeybiye'de indirilen âyetler ise, bundan sonraki bölümde ele alınacaktır. Ayrıca; Mina'da, Arafat'ta, Asfân-da, Tebûk'de, Bedir'de, Uhud'da, Hirâ'da ve Hamrâu'l-Esed'de inen âyetler de bunlara ilâve edilecektir.

II. B Ö L Ü M

HAZARÎ VE SEFERÎ ÂYETLER

Hazarî âyetler çoktur. Seferî âyetlere dair misaller de mevcuttur.Araştırma sonunda şunların seferî âyetler olduğunu tesbit ettim. Bakara sûresinin واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى **«Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin.»** (125.) âyeti, Veda Haccı sırasında Mekke'de nazil olmuştur.

İbnu Ebî Hâtim ve İbnu Merdeveyh, Câbir'in şöyle dediğini rivâyet ederler: «Resûllah (s.a.v.) Kâbe'yi tavaf ederken Hz. Ömer ona: Bu, atamız Halil İbrâhim'in makâmı değil midir diye sorunca Resûlullah; evet cevabını verdi. Öyleyse onu namazgâh edinmemiz uygun olmaz mı? demesi üzerine, bu âyet nâzil oldu.»

İbnu Merdeveyh Amr b. Meymûn tariki ile Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: «Hz. Ömer , İbrahim aleyhisselâm'ın makamı yanından geçerken; Ya Resûlallah, Rabbimizin Halili, İbrahim aleyhisselâm'ın makamında namaz kılmamız yerinde olmaz mı? Resûlullah niye olmasın deyince, öyleyse onu namazgâh edinelim. Hz. Ömer'in sözü biter bitmez bu âyet nâzil oldu.»

İbnu'l-Hassâr; «Bu âyet ya kaza umresi, ya Mekke'nin fethi, ya da Veda Haccında nâzil olmuştur» der.

Bakara sûresinin وليس البر بان تأتوا البيوت من ظهورها **«...evlere arkalarından girmek doğru değildir...»** (189.) âyeti de seferde nâzil olmuştur. İbnu Cerîr'in Zührî'den rivayetine göre bu âyet Hudeybiye umresinde nâzil olmuştur. Suddî-nin rivâyetine göre Veda Haccında, nâzil olmuştur.

Bakara sûresinin واتموا الحج والعمرة لله **«...Allah için haccı ve umreyi tamamlayın...»** (196.) âyeti de seferde nâzil olmuştur.

İbnu Ebî Hâtim, Safvân b. Umeyye'den naklettiği bir rivayete göre: Resûlullaha za'feran sürünmüş cübbeli bir kimse gelir ve şöyle der: Umrem hakkında ne buyurursun? Akabinde bu âyet nâzil olur. Resûlullah: Umre hakkında soru soran nerededir diye araştırır. Bulduğunda: Üzerindekileri çıkar, sonra yıkan diye emreder.

Bakara sûresinin aynı فمن كان منكم مريضا **«...içinizden hasta olan...»** (196.)

âyeti de Hudeybiye'de seferde nâzil olmuştur.

Ahmed b. Hanbel âyetin, Ka'b b. Ucre hakkında nâzil olduğunu rivayet ederken, Vâhidi âyetin sebeb-i nüzülünü İbnu Abbas'dan nakletmiştir.

Bakara sûresinin آمن الرسول **«Resul iman etti...»** (285.) âyeti de seferde nâzil olmuştur. Âyetin Mekke fethinde nâzil olduğu söylenmişse de, buna dair bir delile rastlayamadım.

Bakara sûresinin واتقوا يوما ترجعون فيه **«Şu günden sakının ki o gün Allah'a döndürüleceksiniz...»** (281.) âyetide seferi âyetlerdendir. Beyhakî'nin «D e l â i l» inde rivayet ettiği üzere Veda Haccı sırasında Mina'da nâzil olmuştur.

Âli İmrân sûresinin الذين استجابوا لله والرسول **«...Allah ve Resulünün çağırısına uydular...»** (172.) âyeti de seferî âyetlerdendir. Taberâni, sahih bir senedle İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göre âyet, Hamrâu'l-Esed mevkiinde nâzil olmuştur.

Nisa sûresinin teyemmümle ilgili (43.) âyeti de seferde nâzil olmuştur. İbnu Merdeveyh'in Esla' b. Şureyk'den rivayetine göre âyet; Resûlullah'ın (s.a.v.) gazvelerinden birinde nâzil olmuştur.

Nisa sûresinin ان الله يأمركم أن تؤدوا الامانات الى اهلها **«Allah size emanetleri ehline vermenizi...emreder...»** (58.) âyeti de seferidir.

Mekke fethinde Kâbe dahilinde nâzil olduğunu İbnu Cureyc'den rivayetle Suneyd Tefsir'inde, İbnu Merdeveyh'den İbnu Abbas'dan nakletmişlerdir.

Nisa sûresinin واذا كنت فيهم فاقمت لهم الصلاة **«Sende içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın vakit...»** (102.) âyeti de seferi âyetlerdendir.

Âyet, Ahmed b. Hanbelin Ebû Ayyâş'iz-Zerkî'den rivayetine göre, öğle ile ikindi arasında Asfân mevkiinde nâzil olmuştur.

Nisa sûresinin يستفتونك قل الله يفتيكم فى الكلالة **«Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah size babasız ve çocuksuz kişinin mirası hakkındaki hükmünü şöyle açıklıyor...»** (176.) âyeti de seferi âyetlerdendir. Âyet, Bezzâr'ın Huzeyfeden rivayetine göre Resûlullah'ın bir seferinde nazil olmuştur.

Maide sûresinin evveli de seferi âyetlerdendir.

Beyhakî'nin «Ş u a b u' l - İ m â n» adlı eserinde Esmâ bint-i Yezid'den rivayet ettiğine göre bu âyetler, Mine'de nâzil olmuştur. Beyhakî «D e l â i l u' n - N u b u v v e» adlı eserinde ise, Ummu Amr ve amcasından rivâyet ettiğine göre âyet Resûlullahın bir seferinde nâzil olmuştur.

Ebû Ubeyd'in Muhammed b. Kâb'den rivayetine göre Maide sûresinin Veda Haccı sırasında, Mekke ile Medine arasında indiğini nakleder.

Maide sûresinin اليوم اكملت لكم دينكم **«...Bugün sizin dininizi kemale erdirdim...»** (3.) âyeti de seferi âyetlerdendir.

Sahih-i Buhari'de rivayet edildiğine göre âyet, Veda Haccı sırasında cuma akşamı nâzil olmuştur. Bu hadisin çeşitli tariki vardır.

İbnu Merdeveyh'in Ebû Saîdi'l-Hudrî'den naklettiğine göre âyet, Ğadirhum gününde inmiştir. İbnu Merdeveyh hadisin benzerini Ebû Hureyre'den de rivayet eder. Bu iki rivayette, Resûlullah (s.a.v.) Veda Haccı dönüşü Zilhiccenin 18. gününde indiği söylenirse de, her ikisi de doğru değildir.

Maide sûresinin teyemmümle ilgili 6. âyeti de seferi ayettir.

Buhari'de Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre, Müslümanlar Medine yoluna girdikleri sırada, Beydâ'da nâzil olmuştur. Hadisin başka metninde Beydâ yahut Zâtu'l-Ceyş isimleri geçmektedir.

İbnu Abdi'l-Berr «T e m h î d» adlı eserinde, bu âyetin Benî Mustalik gazvesin de inmiş olabileceğini söyler. Aynı ifadeyi «İ s t i z k â r» adlı eserinde kesinlikle tekrarlamıştır. Fakat bunu, İbnu Sa'd ve İbnu Hibban, daha önce zikretmişlerdir.

Beni Mustalık gazvesi, Mureysî gazvesidir. Son asır uleması, bu iddianın doğru olamayacağını, çünkü Mureysî denilen yer, Mekke cihetindeki Kadîd ile sahil şehirleri arasına düşmektedir. Oysa bu kıssa Hz. Aişe'nin Beydâ ya da Zâtu'l-Ceyş, sözüne göre Hayber tarafında vukubulmuştur. Beydâ ya da Zâtu'l-Ceyş, Medine ile Hayber arasındadır. Nitekim Nevevî'nin kesin görüşü de budur. Buna karşılık İbnu't-Tîn, Beydânın Zu'l-Huleyfe olduğunu kesinlikle belirtir.

Aynı konuda Ebû Ubeydi'l-Bekrî, Beydâ'nın Mekke yolu üzerindeki Zu'l-Huleyfe karşısında bulunan Şeraf denilen yer adı olduğunu, Zâtu'l-Ceyş'in ise Medine'ye bir konak beride bulunduğunu söyler.

Maide sûresinin يا أيها الذين آمنوا اذكروا نعمة الله عليكم اذهم قوم **«Ey mü'minler Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de...»** (11.) âyetide seferi âyetlerdendir.

İbnu Cerîr'in Katâde'den rivayetine göre âyet, Resûlullah (s.a.v.) yedinci gazvesi sırasında Batnu'n-Nahle mevkiinde iken Benû Sa'lebe ve Benû Muharib O'nu öldürmek istediklerinde nâzil olmuş, durumu Allah Teâla bu âyetle kendisine bildirmiştir.

Maide Sûresi'nin **''Allah seni insanlardan korur...'' (67.) âyeti de seferîdir.**

İbn-u Hibban'ın Sahih'inde, Ebu Hureyre'den rivayetine göre ayet, Rasulullah'ın bir seferinde nâzil olmuştur. İbn-u Ebî Hâtim ve İbn-u Merdeveyh, Câbir'den rivayet ettiklerine göre âyet, Benû Enmâr gazvesinde, Batnunahle'nin tarafına düşen Zâtürrika'da nâzil olmuştur.

Enfâl sûresinin ilk âyetleri de seferî ayetlerdendir.

Ahmed b. Hanbel'in Said b. Ebî Vakkas'dan rivayetine göre âyet, Bedir gazvesi sonunda nâzil olmuştur. Bu sûrenin اذ تستغيثون ربكم **«Siz Rabbinizden yardım istiyordunuz...»** (9.) âyeti de seferde nâzil olmuştur.

Tevbe sûresinin والذين يكنزون الذهب والفضة **«Altını ve gümüşü yığıp...»** (35.) âyeti, seferde nâzil olmuştur. Ahmed b. Hanbel'in Sevbân'dan rivayet ettiğine göre âyet, Resûlullah (s.a.v.)'ın seferlerinden birinde nâzil olmuştur. Bu sûrenin لو كان عرضا قريبا **«Geçici bir dünya menfaatı...»** (42.) âyetinden sonrakiler, seferîdir. İbnu Cerîr'in İbnu Abbâs'dan rivayetine göre âyetler, Tebûk gazvesinde nâzil olmuştur.

Tevbe sûresinin ولئن سألتهم ليقولن انما كنا نخوض ونلعب **«Eğer onlara sorsan: 'Biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk' derler...»** (65.) âyeti, seferî âyetlerdendir. İbnu Ebî Hâtim'in İbnu Ömer'den rivayetine göre âyet, Tebûk gazvesinde nâzil olmuştur.

Tevbe sûresinin ما كان للنبى والذين آمنوا **«...ne peygambere, ne de mü'minlere yaraşan bir işdir...»** (113.) âyeti de seferî âyettir. Taberânî ve İbnu Merdeveyh, İbnu Abbâs'dan rivayet ettiklerine göre âyet, Resûlullah (s.a.v) Umre yapmak üzere yola çıktığında Asfân sırtlarından inerek annesinin kabrini ziyaret etti, kendisine isitiğfar dileğinde nazil oldu.

Nahl sûresinin son âyeti de seferde nâzil olmuştur. Beyhakî ve Bezzar-ın Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerine göre âyet, Resûlullah (s.a.v) şehid düşen Hamza'nın başucunda dururken Uhud'da nâzil olmuştur. Tirmizî ve Hâkim'in Ubeyy b. Ka'b'dan rivâyetlerine göre de Mekke fethi sırasında inmiştir.

İsrâ sûresinin وان كادوا ليستفزونك من الارض ليخرجوك منها **«Neredeyse seni yurdundan çıkarmak için tedirgin edeceklerdi...»** (76.) âyeti, seferî âyetlerdendir. Beyhakî «D e l â i l» inde zikrettiği gibi Ebû'ş-Şeyh de, Şehr b. Hûşeb tarikiyle Abdurrahmân b. Ganem'den rivayet ettiklerine göre âyet, Tebûk gazvesinde nâzil olmuştur.

Hac sûresinin ilk âyeti de seferîdir. Tirmizî ve Hâkim'in İmran b. Husayn-dan rivayet ettiklerine göre âyet, Resûlullah'ın bir seferinde nâzil olmuştur.İbnu Merdeveyh'in Kelbî tarikiyle Ebû Sâlih ve İbnu Abbâsd'an rivayet ettiğine göre, âyet Resûlullah (s.a.v.) Benû Mustalik yolunda iken inmiştir.

Hac sûresinin هذان خصمان **«İşte şunlar...iki taraf...»** (19.) âyeti de seferde nâzil olmuştur. Kadı Celâluddin el-Bulkaynî âyetin, Bedir gazvesinde, âyetteki هذان lafzının da işaret ettiği gibi, karşılıklı iki grubun çarpışması esnasında nâzil olabileceğini ileri sürer.

Hac sûresinin اذن للذين يقاتلون **«Kendileriyle savaşılan –mü'min-lere, savaşma– izni verildi...»** (39.) âyeti de seferî âyetlerdendir.

Tirmizi'nin İbnu Abbâs'dan rivayetine göre âyet, Resûlun Mekke'den hicreti sırasnda Hz. Ebû Bekr'in: «Nebîlerini Mekke'den kovdular, Allah onları helak etsin» sözü üzerine nâzil olmuştur. İbnu'l-Hassâr, bu hadisten faydalanarak bazıları âyetin, hicret esnasında nâzil olduğu kanaatine vardıklarını söyler.

Furkân sûresinin الم تر الى ربك كيف مد الظل **«Görmedin mi Rabbın gölgeyi nasıl uzattı...»** (45.) âyeti de seferî âyetlerdendir. İbnu habib bu âyetin Tâif'de nâzil olduğunu söyler. Ancak İbnu Habib'in bu sözünü destekleyen bir senede rastlayamadım.

Kasas sûresinin ان الذى فرض عليك القرآن **«Kur'an'ı sana farz kılan...»** (85.) âyeti de seferî âyetlerdendir. İbnu Ebî Hâtim'in Dahhâk'dan rivayetine göre Hicret esnasında Cuhfe'de nâzil olmuştur.

Rûm sûresinin ilk âyetleri seferîdir. Tirmizinin Ebû Saîdi'l-Hudrî'den rivayet ettiğine göre Bedir muharebesine katılan Müslümanlar, Bizans (Rûm)ın İran'a galib geldiğini duyunca şaşırmışlardı. Bunun üzerine sûrenin ilk dört âyeti nâzil olmuştur. Tirmizi, âyette غلبت kelimesindeki غ harfinin meftuh okunduğunu, bu rivayetin sonunda ilâve eder.

Zuhruf sûresinin واسأل من ارسلنا من قبلك من رسلنا **«Senden önce gönderdiğimiz elçilerden sor...»** (45.) âyeti, seferî âyetlerdendir. İbnu Habîb bu âyetin İsrâ gecesi Beytu'l-Makdis'de indiğini söyler.

Muhammed sûresinin وكأين من قرية هى اشد قوة من قريتك التى اخرجتك **«Seni çıkaran şehirden daha kuvvetli nice şehir–ler– var ki...»** (13.) âyeti, seferî âyetlerdendir.

Sehâvî, «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde ifade ettiğine göre; Resûlullah (s.a.v.) Mekke'den ayrılıp Medine'ye hicret edeceği sırada durup Mekke'ye baktı. Kendini tutamayarak ağlayınca bu âyet nâzil oldu.

Fatiha sûresi bütünüyle seferidir.

Hâkim ve diğerleri, Misver b. Mahreme ile Mervân b. Hakem'den rivayet ettiklerine göre sûre, baştan sona kadar Hudeybiye musalahası sırasında, Mekke ile Medine arasında nâzil olmuştur. Ayrıca Hâkim «M ü s t e d r e k» in-de Mecma' b. Câriye'den rivayetle sûrenin ilk âyetleri Kurâi'l-Ğamîm adlı yerde nâzil olduğunu nakleder.

Hucurat sûresinin يا ايها الناس انا خلقناكم من ذكر وانثى **«Ey insanlar muhakkak sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık...»** (13.) âyeti seferidir.

Vâhidî'nin İbnu Ebî Muleyke'den rivayet ettiğine göre bu âyetin Hz. Bilâl, Mekke fethi günü Kâbe'ye çıkıp ezan okuduğu sırada, bazılarının: Bu siyahî köle Kâbe'ye çıkıp ezan okuyor demeleri üzerine nâzil olduğunu nakleder.

Kamer sûresinin سيهزم الجمع **«Yakında o topluluk dağılacak...»** (45.) â-

yeti, seferi âyetlerdendir.

İbnu'l-Feres'in rivayetine göre bu âyet, Bedir savaşında nâzil olmuştur. Ancak, 12. bölümde görüleceği üzere bu rivayet merdûddur. Fakat İbnu Abbasdan yapılan bir rivayetin bunu teyit ettiğini gördüm.

Vâkıa sûresinin ثلة من الاولين **«Öncekilerden büyük bir kütle...»** 13.) ve أفبهذا الحديث انتم مدهنون **«Şimdi siz, bu sözümü küçümsüyorsunuz?** (81.) âyetleri, seferde nâzil olmuştur. Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye hicret ederken nâzil olmuştur. Ancak, bunu teyit edecek bir senede rastlayamadım.

Gene aynı sûrenin وتجعلون رزقكم انكم تكذبون **«Rızkınızı yalanlamazdan ibaret mi kalıyorsunuz.»** (82.) âyeti de seferîdir.

İbnu Ebî Hâtim, Yakûb tarikiyle Mücâhid'den, o da Ebû Hazre'den rivayet ettiğine göre şöyle der: Bu âyet, Tebûk gazvesi sırasında Ensardan bir kimse hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki, Resûlullah ve beraberindekiler Hicr denilen mevkiye geldiğinde Ashâbına buradan su almamalarını emreder. Başka bir yere geldiklerinde, susuz kaldıklarını Resûlullah'a bildirirler Bunun üzerine Resûlullah dua'da bulunur. Allah, üzerlerine bulut göndererek, susuzluklarını giderecek şekilde yağmur yağdırır. Bu olayı gözetleyen münafıklardan biri, bu yağmur, yağmur yıldızının kaymasıyla yağdı, şeklinde konuşunca âyet nâzil oldu.

Mümtehine sûresinin ياايها الذين آمنوا اذا جائكم المؤمنات مهاجرات فامتحنوهن **«Ey mü'minler, mü'min kadınlar göç ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin...»** (10.) âyeti de seferde nâzil olmuştur. İbnu Cerîr et-Taberî'nin Zührî'den rivayet ettiğine göre âyet, Hudeybiye sırtlarının alt kısmında nâzil olmuştur.

Münafikûn sûresi bütünüyle seferidir.

Tirmizi Zeyd b. Erkam'dan rivayet ettiğine göre de, Benî Mustalik gazvesinde nâzil olmuştur. İbnu İshak ve diğerleri de bu görüştedir.

Mürselât sûresi bütünüyle seferidir. Buhari ve Müslim, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet ederler: «Resûlullah'la (s.a.v.) beraber Mine mağarasında iken bu sûre nâzil oldu.»

Mutaffifîn sûresinin tamamı veya bir kısmı seferidir. Nesefî ve diğer muhaddislerin rivayetine göre hicret kasdiyle yola çıkıldığında, henüz Medine'ye varılmadan nâzil olmuştur.

Sahihayn'ın rivayetin göre, Alâk sûresinin ilk âyetleri Hira mağarasında nâzil olmuştur.

Kevser sûresi de seferidir. İbnu Cerîr, Said b. Cübeyr'den naklen, sûrenin Hudeybiye musalahası sırasında nâzil olduğunu rivayet ederse de bunda kesinlik yoktur.

Nasr sûresi de seferidir.

Bezzâr ve Beyhâkî İbnu Ömer'in şöyle dediğini naklederler: Bu sûre Kurban günleri içinde nâzil olmuş, Resûlullah son günlerini yaşadığını anlamıştı. Bundan dolayı Kusva' adlı devesini istemiş, yola koyulmuştur. Veda Haccı hutbesini verdiği yere gelince, devesi üzerinde son meşhur hitabını yapmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNDÜZ VE GECE İNEN ÂYETLER

Gündüz inen âyetler için pek çok misal vardır. İbnu Habîb: «Kur'an'ın çoğu gün düz inmiştir» der.

Gece inen âyetleri araştırdım, şu misalleri buldum.

Kıblenin tahvili hususunda nâzil olan Bakara sûresinin (144.) âyeti Sahihayn'ın İbnu Ömer'den rivayetine göre, geceleyin nâzil olmuştur. İbnu Ömer şöyle der: «Müslümanlar sabah namazında Kubâ mescidinde iken biri onlara gelerek: Bu gece Resûlullah'a bir âyet nâzil oldu, kıbleye dönmesi emredildi.» Müslim'in Enes'den rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) Beytu'l-Makdise yönelmiş halde namaz kılarken قدنرى تقلب وجهك فى السماء **«Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu görüyoruz..»** (Bakara, 144.) âyeti nâzil olmuş, Benû Seleme kabilesinden biri onlara giderek, sabah namazının ikinci rükûunda yetişmiş: «Bilesiniz ki, kıbleniz Kâbe'ye çevrilmiştir» şeklinde haber vermiştir. Bunun üzerine namazdakiler yönlerini kıbleye çevirmişlerdir.

Fakat Sahihayn'ın Berâ'dan rivayetlerine göre Resûlullah (s.a.v.) 16 veya 17 ay Beytu'l-Makdise doğru namaz kılmıştı. Bu süre içinde bütün arzusu Kâbe'ye doğru yönelmekti. Kâbe'ye doğru ilk kıldığı namaz, yanında bir cemaat olduğu halde, ikindi namazı idi. Cemaattan biri ayrılarak Kubâ mescidine geldi. Onlara rukûda iken yetişti ve şöyle dedi: «Allah'a yemin ederim ki Resûlullah'la beraber Kâbe'ye doğru namaz kıldım. Onlar da namazı bozmadan Kâbe'ye yöneldiler.»

Bu rivayetten de anlaşıldığı üzere âyet, gündüzün öğle ile ikindi arasında nâzil olmuştur.

Kadı Celâluddîn'e göre; ileri sürülen delillerin gereği olarak âyet, gece nâzil olmuştur. Çünkü Kubâ mescidinde vuku bulan kıblenin tahvili, sabah namazında gerçekleşmiştir. Kubâ mescidi ise Medine'ye yakın bir yerdedir. Resûlullah (s.a.v.) ikindi vakti inen bir âyeti ertesi günün sabahına kadar haber vermemesi, gerçeğe uygun değildir.

İbnu Hacer bu âyetin, gündüz nâzil olduğu ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu belirtir.

İbnu Ömer'in rivayet ettiği hadise şu karşılık verilebilir: Âyetin nüzul haberi Medine'de oturan Benû Hârise'ye ikindi vakti, Medine dışındaki Kubâlı Benû Amr b. Avf kabilesine de sabah namazı vaktinde ulaşmıştır. İbnu Ömer'in rivayetinde geçen «bu gece nâzil oldu» ifadesi, bir önceki günün bir kısmını içine alan geceden mecazdır.

Şurasını açıklamak isterim ki; bu sözü, Nesâî'nin Ebû Said b. Muallâ'dan yaptığı rivayet doğrular. Ebû Said şöyle der: «Bir gün Resûlullah (s.a.v.) minberde iken yanından geçiyorduk. Yeni bir durum olduğunu hissedince oturdum; Resûlullah'ın (s.a.v.), kıblenin tahvilini bildiren âyeti okuduğunu duydum. Sonra minberden indi, öğle namazını kıldı.

Âli İmrân sûresinin son âyetleri de geceleyin inmiştir.

İbnu Hıbbân «S a h i h» inde, İbnu Munzir, İbnu Merdeveyh ve «K i t a b u' t - T e f e k k ü r» sahibi İbnu Ebi'd-Dünya Hz. Âişe'den şöyle rivayet ederler: «Sabah ezanını okumak üzere Hz. Bilâl Resûlullah'a gelir. Ağladığını görünce 'Neden ağlıyorsunuz' diye sorar. Resûlullah cevaben: 'Niye ağlamayayım? bu gece bana **gerçekten göklerin ve yerin yaratılışında akıl sahipleri için birçok delil vardır,** meâlindeki âyetler nâzil oldu, bunları okuyup da düşünmeyenlere yazıklar olsun' der.»

Maide sûresinin والله يعصمك من الناس **«Allah seni insanlardan korur...»** (67.) âyeti geceleyin inmiştir.

Tirmizî ve Hâkim, Hz. Âişe'den şöyle rivayet ederler: Resûlullah (s.a.v.) bu âyet ininceye kadar ashâbı tarafından korunurdu. İndikten sonra hâne-i saâdetinden başını çıkarıp şöyle seslenmiştir: «Ey nâs dağılınız. Allahu Teâla beni koruyacağına dair vaadde bulundu.»

Taberâni, İsmet b. Mâlik el-Hutamî'nin şu sözünü rivayet eder: «Bu âyet nâzil olana kadar, Resûlullahı (s.a.v.) geceleri biz korurduk. Âyetin nüzûlünden sonra, bu vazifemiz sona erdi.»

En'âm sûresi bütünüyle geceleyin nâzil olmuştur.

Taberânî, «F e d â i l» adlı eserinde Ebû Ubeyd, İbnu Abbas'ın şu kavlini rivayet ederler: «En'âmsûresi bütünüyle geceleyin Mekke'de yetmiş bin meleğin tesbih sesleri arasında nâzil olmuştur.»

Tevbe sûresinin الذين خلفوا **«...geri kalanlar...»** (118.) âyeti, geceleyin nâzil olmuştur.

Buhari ve Müslim, Ka'b b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir. «Cenâb-ı Hak tevbelerimizi gecenin son üçte birinde kabul etti.»

Meryem sûresi de geceleyin nâzil olmuştur. Taberâni, Ebû Meryem el-Gassânî'nin şöyle dediğini rivayet eder: «Resûlullah'a geldim, bu gece bir kızım dünyaya geldi diye haber verince Resûlullah: 'Bu gece bana Meryem sûresi nâzil oldu, kızına Meryem adını ver, buyurdu.

Hac sûresinin ilk âyetleri de geceleyin nâzil olmuştur.

Bunu, İbnu Habib ve «K i t a b u n - N a s i h v e' l - M e n s u h»unda Muhammed b. Berekâti's-Saîdî zikretmişlerdir. Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» da bunu desteklemiştir. İbnu Merdeveyh'in İmrân b. Husayn'dan şu rivayeti buna delil teşkil etmektedir. Bu âyet Resûlullah'ın bir gazvesinde geceleyin sahabenin bir kısmına uyku basınca dağılmalarından sonra nâzil oldu. Resûlullah yüksek sesle, inen bu âyeti onlara duyurdu.

Ahzâb sûresinin, kadınların örtüleriyle çıkma iznini veren âyeti de, geceleyin inmiştir. Kadî Celâluddin, bunun يا ايها النبى قل لأزواجك وبناتك ونساء المؤمنين **«Ey peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin hanımlarına söyle...»** (59.) âyet olmasının daha doğru olacağını belirtir.

Buhari, Hz. Âişe'den naklettiği bir rivayete göre; ezvacı mutahhare'den Sevde, örtü âyeti indikten sonra bir iş için evinden çıkmıştı. İri yapılı bir kadın olduğundan, herkesce tanınıyordu. Hz. Ömer yolda onunla karşılaşınca: «Ya Sevde, Allaha yemin ederim ki bu halinle gözümüzden kaçmıyor, herkesce tanınıyorsun; dışarı nasıl çıkman gerekeceğini biraz düşün,» dedi. Bunun üzerine Sevde: «Hemen Resûlullaha (s.a.v.) döndüm, elinde küçük bir et parçası olduğu halde akşam yemeğini yerken yanına geldim, ve: Ya Resûlallah, bazı ihtiyaçlarımı görmek üzere dışarı çıkmıştım. Ömer bana şöyle dedi, şeklinde konuştu. Onun bu müracaatı üzerine, elindeki eti henüz bırakmadan, âyet nâzil oldu ve: Allah size ihtiyaçlarınızı görmek için dışarı çıkmanıza izin verdi, buyurarak endişesini izâle etti.

Kadı Celâluddin der ki: Bu âyetin gece indiğini söylemiştik. Çünkü kadınlar, Buhari'nin ifk ile ilgili Hz. Âişe'den naklettiği rivayette olduğu gibi ancak geceleri ihtiyaçları için çıkarlardı.

Zuhruf sûresinin واسئل من ارسلنا من قبلك من رسلنا **«Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizden sor...»** (45.) âyeti, geceleyin nâzil olmuştur. İbnu Habib'e göre bu âyet, İsrâ gecesi nâzil olmuştur.

Fetih sûresinin de ilk âyetleri, gece nâzil olmuştur.

Buharî, Hz. Ömer'den rivayet ettiğine göre: Resûlullah (s.a.v.) Fetih sûresinin ilk âyetlerini okuyarak: «Bu gece bana bir sûre nâzil oldu ki benim için her şeyden daha sevimlidir» buyurdu ve انا فتحنا لك فتحا مبينا **«Ey Muhammed biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik...»** (Fetih, 1.) âyetini okudu.

Münafikûn sûresi, Tirmizi'nin Zeyd b. Erkam'dan rivayet ettiğine göre, geceleyin nâzil olmuştur.

Mürselât sûresi de geceleyin nâzil olmuştur.

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» da İbnu Mes'ud'dan naklettiği bir riva-

yete göre sûre, karanlık bir gecede Hira'da inmiştir. Bu rivayet sıhhatı olmayan bir rivayettir.

İsmailî «S a h i h»inde Buhari'den naklettiği bir rivayette gördüğüme göre, bu sûrenin Arefe gecesi Mina mağarasında indiğini söyler. Bu rivayet Buharî ile Müslim'de, arefe gecesi sözü olmaksızın, nakledilmektedir. Arefe gecesinden maksat, Zilhiccenin dokuzuncu gecesidir. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) Mina'da bu gece kalmıştı.

Muavvizeteyn sûreleri de geceleyin nâzil olmuştur.

İbnu Eşte «K i t a b u' l - M e s â h i f» inde şöyle der: Bize, Muhammed b. Ya'kûb ona Ebû Davûd, ona Osman b. Ebî Şeybe, ona Cerîr, ona Kays ve ona da Ukbe b. Âmiri'l-Cuhenî rivayet ettiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur. «Bu gece bana, misli görülmeyen âyetler nâzil olmuştur. Bu âyetler de, Felak ve Nâs sûrelerinin âyetleridir.»

1- Gece İle Gündüz Arasında Seher Vaktinde İnen Âyetler

Maide sûresinin teyemmümle ilgili ياايهاايهاالذين آمنو االذاقمتم الى الصلاة «**Ey müminler namaza kalkmayı dilediğinizde...**» (6.) âyeti bunlardandır.

Buhârî'nin Âişe'den rivayetine göre; sabah namazı vaktinde Resûlullah kalkıp su aradı; bulamayınca bu âyet nâzil oldu.

Âli İmrân sûresinin ليس لك من الامر شيئ «**Sana o işte hiçbir şey düşmez...**» (128.) âyeti de bu vakitte nâzil olmuştur.

Buhârî'nin rivayetine göre âyet, Resûlullah sabah namazının son rekâtında iken Ebû Sufyân ve avanesine beddua etmek istediği sırada nâzil olmuştur.

Burada şunu hatırlatmak isterim: Hâkim'in «T a r i h»inde rivayet ettiği üzere Cabir'in merfu olarak rivayet ettiği: «Rüyanın en doğru olanı, gündüz görülen rüyadır. Çünkü Allahu Teâlâ vahyı bana gündüz indirdi,» mealideki hadîsine ne dersin diye sorulursa, hadisin munker olduğunu, onunla delil getirilemeceğini söylerim.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAZIN VE KIŞIN İNEN ÂYETLER

Bu konu ile ilgili olarak Vahidî şunları söyler:

«Allahu Teâlâ, babasız ve çocuksuz kimse (kelâle) hakkında iki âyet inzâl kılmıştır. Birisi kışın inmiştir, bu da Nisâ sûresinin 12. âyeti; diğeri de yazın inmiştir, bu da aynı sûrenin son âyetidir.»

Müslim, «S a h i h»inde Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah'a (s.a.v.) kelâle hakkında çok soru sordum. Hiçbir konuda bu kadar sert cevap vermemişti. Öyle ki parmaklarıyla göğsümü iterek; ey Ömer! Nisâ sûresinin sonundaki yazın inen âyet sana yetmiyor mu? buyurdu.

Hâkim «M ü s t e d r e k»inde Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini rivâyet eder: «Bir kimse Resûlullah'a kelâlenin ne olduğunu sordu. Cevaben ona: Yazın inen يستفتو نك قل الله يفتيكم فى الكلالة «**Senden fetva istiyorlar. De ki: 'Allah size babasız ve çocuksuz kişinin mirası hakkında hükmünü şöyle açıklıyor...»** (Nisa, 176.) âyetini duymadın mı?» dedi. Daha önce söylediğimiz gibi bu âyet, Vedâ haccı sırasında nâzil olmuştur.

Mâide sûresinin ilk âyeti ile اليوم اكملت لكم دينكم «**...Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim...**» (3.) ayeti, Bakara sûresinin واتقوا يوما ترجعون «**Şu günden sakının ki o gün –hepiniz– Allah'a döndürüleceksiniz...**» (281.) âyeti ile (282.) deyn âyeti ve Nasr sûresi, Vedâ haccı sırasında yazın inen âyetlerden sayılır.

Şiddetli sıcaklara tesadüf eden Tebûk gazvesi sırasında inen âyetler de, yazın inen âyetlerdendir.

Beyhakî «D e l â i l»inde İbnu İshak tarikıyle, Âsım b. Ömer b. Katâde, o da Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir. Resûlullah (s.a.v.) gazvelerine, herhangi bir şekilde hazırlık yapmadan çıkmıyordu. Fakat Tebûk gazvesine çıktığında, muhariblere; Rûm'a (Benî Asfar'a) karşı savaşmak istediğini bildirir. Tebûk gazvesi sıkıntılı, şiddetli sıcaklara ve kıtlığın hüküm sürdüğü günlere tesadüf etmişti. Rasûlullah (s.a.v.) savaş hazırlıkları içindeyken Cedd b. Kays'a: Benî Asfar kadınları arasında câriyelerin var mı? diye sorar. Kays'ın: Kabîlem de bunu iyi bilir ki benden fazla kadınları seven kimse yoktur.

Şayet Benî Asfar kabîlesi kadınlarıyla karşılaşırsam, rahat bırakmıyacaklarından korkarım. Bu bakımdan beni bağışlayın, demesi üzerine Tevbe sûresinin ومنهم من يقول ائذن لى ولا تفتنى **«İçlerinden öylesi var ki: 'Bana izin ver, beni fitneye düşürme' der...»** (49.) âyeti nâzil oldu. Münâfıklardan birinin: Bu sıcakta savaşa çıkmayın» demesi üzerine de Tevbe sûresinin قل نار جهنم اشد حرا **«...De-ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır...»** (81.)âyeti nâzil oldu.

Kışın İnen Âyetlerden Birkaç Örnek de Şunlardır:

Nûr sûresinin ان الذين جاؤا بالافك **«O yalan haberi getirip –ortaya– atanlar...»** (11.) âyetden ورزق كريم **«...ve cömertce bir rızık vardır...»** (26.) âyete kadar olanları kışın inmiştir. Ahzâb sûresinin Hendek gazvesi sırasında inen âyetleri de bu cümledendir. Bu gazve soğuk günlerde cereyan etmiştir.

Huzeyfe rivayet ettiği bir hadisde şöyle der; on iki kişi hariç, Ahzâb gecesi askerin büyük kısmı, Resûlullah'ın çevresinden uzaklaşmıştı. Resûlullah (s.a.v.) bana gelerek: Kalk, Ahzâb askerini topla gel, deyince; ya Resûlallah, seni hak olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki sizden utanmasaydım, soğuktan kalkıp gidecek halim yoktu, cevabını verir. Akabinde Ahzâb sûresinin يا ايها الذين آمنوا اذكروا نعمة الله عليكم **«Ey mü'minler Allah'ın size olan nimetini hatırlayın...»** (9.) âyeti nâzil olur. Huzeyfe'den gelen bu rivayeti Beyhakî «D e l â i l»inde nakleder.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YATAKTA VE UYKUDA İNEN ÂYETLER

Yatakta inen âyetlere misal: Mâide sûresinin والله يعصمك من الناس **«..Allah seni insanlardan koruyacak..»** (67.) âyeti ile Tevbe sûresinin وعلى الثلاثة الذين خلفوا **«Ve savaştan geri kalan üç kişinin..»** ile başlayan (118-120) üç âyetidir. Buhârî'nin rivayetine göre bu âyetler, Resûlüllah Ummu Seleme'nin evinde iken gecenin son üçte birinde nâzil olmuştur. Ancak bu rivayetle, Resûlullah'ın (s.a.v.) Hz. Âişe hakkında: «Bana Âişe dışında hiçbir zevcemin yatağında vahiy gelmemiştir,» sözünü uzlaştırmak güç görünmektedir.

Kadı Celâluddin bu güçlüğü şöyle telife çalışır. Belki Hz. Âişe yanında iken gelen vahiy, Ummu Seleme'nin yanında iken gelen vahiyden öncedir.

Bundan daha iyi cevap bulmakla, bu güçlükten kurtulduğumu söyleyebilirim: Ebû Ya'la «M ü s n e d»inde Hz. Âişe'nin hadisini rivayet eder. Bu hadisin metninde geçen «Zevceleri yanında iken kendisine vahy geldiği zaman zevceleri onu yanlız bırakırlardı. Benim yanımda iken vahy geldiğinde yanlarından ayrılmazdım,» ifadesi ile açıkça görüldüğü gibi, iki hadis arasındaki güçlük giderilmiştir.

Uykuda İken İnen Âyetler

Buna misal Kevser sûresidir. Müslim, Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: «Resûlullah'la (s.a.v.) beraber olduğumuz sırada, bir ara uykuya dalmıştı. Sonra tebessüm ederek uyandı. Başını kaldırınca: Seni tebessüm ettiren nedir? diye sorduk. Cevaben: Az önce bana bir sûre nâzil oldu, diyerek besmele ile birlikte Kevser sûresini okudu.»

İmam-ı Râfiî «E m â l i»sinde şöyle der: «Onlar bu sûrenin uyku hâlinde indiğini anlamış; Resûlüllah'a uyku hâlinde iken vahiy gelmezdi. Çünkü peygamberlerin rüyası bir vahiydir, demişlerdir.»

Bu söz gerçekten doğrudur. Fakat en doğrusu, Kur'ân'ı Kerîm bütünüyle uyanık halde nâzil olmuştur, denmesidir. Aslında uyanık iken inen kevser

sûresi, ya uykuda iken hatırına gelmiş, ya da sûrede geçen Havz-i Kevser kendisine arz olunmuş, uyanınca yanındakilere okumuş, tefsir etmiştir.

Râfiî ayrıca şunu ilave eder: Bazı rivayetlerde vârid olduğuna göre bu sûre nâzil olduğunda, Resûlullah vahyin tesirinden baygınlık haline girmişti. Çünkü vahiy gelince Resûlullah bu gibi hallerle çok karşılaşırdı. Buna da vahiy nöbeti adı verilirdi.

Şunu ifade edelim ki; Râfiî'nin bu sözü son derece makuldür. Zaten bu ifadeyi görmeden önce aynı şeyi ben de düşünmüştüm. İkinci te'vîl birinciden daha doğrudur. Çünkü bana az önce indi sözü, sûrenin daha önceden indiğini değil; aksine vahiy esnasında Resûlullah'ın daima karşılaştığı baygınlık halinde indiğini gösterir. Ulemanın ifadesine göre Peygamberimiz vahiy esnasında, dünya hayatının tabii halinden uzak tutulurdu.

ALTINCI BÖLÜM

YERDE VE GÖKTE İNEN ÂYETLER

İbnu Arabî'nin daha önceki sözünde görüldüğü gibi Kur'ân'ın bazı â-yetleri ya gökte, ya yerde, ya ikisi arasında, ya da mağarada yer altında nâzil olmuştur.

İbnu Arabî şöyle der: Bize Ebû Bekri'l-Fihrî, ona et-Temîmî ona da müfessir Hibetullah haber vermiştir. Hibetullah'ın rivayetine göre altı âyet hariç Kur'anın Tamamı Mekke ile Medîne arasında nâzil olmuştur. Bu altı âyet ne yerde ne de gökte inmiştir. Bunlar Sâffât sûresinin ومامناالالهمقاممعلوم **«Bizim i-içimizden herkesin belli bir makamı var...»** ile başlayan (164-166) âyetleri, Zuhruf sûresinin واسْل من ارسلنامن قبلك من رسلنا **«Senden önceki gönderdiğimiz elçilerimizden sor...»** (45.) âyeti ile Bakara sûresinin son iki âyetleridir. Bu iki âyet mirac gecesi nâzil olmuştur.

İbnu Arabî burada şu sözleri ilâve eder: Hibetullah belki, ne yerde ne de gökte sözünden, yerle gök arasındaki fezayı kastetmiş olabilir. Mağarada, yerin altında inen âyetler ise, Buhârî'nin İbnu Mesud'dan rivayetine göre, Mürselât sûresidir.

Şunu ifade etmek iserim ki, Bakaranın son iki âyeti hariç, diğerleri hakkında herhangi bir delile rastlayamadım. Müslim'in İbnu Mesûd'dan «İsrâ gecesi Reûlullah (s.a.v.) Sidretü'l-Münteha'ya varınca mealinde» rivayet ettiği hadis, bu iki âyetin mağarada nâzil olduğuna delil olabilir.

Bu hadisde Resûlullah'a üç şey verildiği ifade edilir. Birincisi; beş vakit namaz, ikincisi, Bakara sûresinin son âyetleri, üçüncüsü, ümmetinden Allah'a şirk koşmayanların bağışlanacağıdır.

Hüzelî «K â m i l»inde: Bakaranın son iki âyeti Kâbe Kavseyn'de nâzil olmuştur, der.

YEDİNCİ BÖLÜM

İLK NÂZİL OLAN ÂYETLER

Kur'anda ilk nâzil olan âyetler hakkında şu görüşler ileri sürülür. Birincisi: Alak sûresinin اقرا باسم ربك الذى خلق «**Yaratan Rabbinin adıyla oku!.**» (1.) âyeti ile başlayan âyetlerdir. Sahih olan da budur. Buhârî, Müslim ve diğer muhaddislerin rivayetine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: «Resûlullah'a (s.a.v.) ilk vahiy, sadık bir rüya şeklinde gelmişti. Gördüğü rüyalar, sabahın aydınlığı gibi açıktı. Sonra bu şekildeki rüyalar O'na, yalnız kalma sevgisini verdi. Bu yüzden sık sık Hira mağarasına çekilir, belli saatlerde gecelerini ibadetle geçirirdi. Bunun için, yanına yiyeceğini alır daha fazla ibadet eder, bittiğinde Hatice'ye dönüp yiyeceğini alarak, tekrar Hira'ya giderdi. Resûlullah'ın bu durumu, kendisine Hak gelinceye kadar Hira mağarasında devam etti. Melek (Cebrail) O'na gelerek: Oku, dedi. Resûlullah: Okuma bilmiyorum, cevabını verdi. Melek beni kuvvetlice sıktı, sonra bıraktı. Bana tekrar: Oku, dedi. Tekrar kuvvetlice sıktı, sonra bıraktı. Bana yine: Oku, dedi. Üçüncü defa kuvvetlice sıktı, sonra bıraktı ve «**Yaratan Rabb'ın adıyla oku!**» diye başlayan âyetleri okudu. Resûlullah, bütün vücudu titrer durumda, bu âyetlerle döndü.

Hâkim «M ü s t e d r e k»inde, Beyhakî «D e l â i l»inde Hz. Âişe'nin şu sözünü sahih olarak rivayet ederler: «Kur'anın ilk nâzil olan sûresi, Alak sûresidir.» Taberânî «M ü s n e d - i K e b î r»inde sahih senedle, Ebu Recâ el-Utaridî'nin şöyle dediğini rivayet eder: «Ebû Mûsa bizi halka halinde oturtarak Kur'an'dan âyetler okurdu. Sırtında iki beyaz elbisesi vardı. Alâk sûresini okuturken bu sûre, Hz. Muhammed'e inen ilk sûredir, derdi.»

Saîd ibnu Mansûr «S ü n e n»inde Sufyân'dan, o da Amr b. Dînar'dan, o da Ubeyd b. Ume yr'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: «Cebrail aleyhisselâm Peygamberimize gelerek: **Oku,** dedi. Resûlullah, **okuyamıyorum, yemin ederim okuma bilmem,** dedi. Bunun üzerine Cebrâil, Alak sûresinin ilk âyetlerini okudu. Resûlullah bunların ilk indirilen âyetler olduğuna işaret buyurdu»

Ebû Ubeyd «F e d â i l»inde şu nakilde bulunur: Biz, Abdurrahman'dan, o Sufyan'dan, o İbnu Ebî Necîh'den, o da Mücahid'den şu rivayeti nakletti: Kuran'ın ilk nâzil olan sûreleri, Alak ve Nûn sûreleridir.»

İbnu Eşte «e l - M e s â h i f» inde Ubeyy İbnu Umeyr'in şu rivayetini nakleder: «Cebrâil (a.s.) mûtad şekilde Resûlullah'a geldi ve **oku,** dedi. Resûlullah, **ben okuma bilmem,** cevabını verince, Alak sûresinin ilk âyetleri nâzil oldu. Onlar da, gökten inen ilk sûrenin bu sûre olduğunu anladılar.»

İbnu Eşte ayrıca Zührî'den şu rivayeti nakleder: «Resûlullah Hira mağarasında iken Cebrâil, üzerinde Alak sûresinin ilk beş âyeti yazılı bir atlasla geldi.»

İkincisi; Müddessir sûresidir. Buhârî ve Müslim Ebû Seleme b. Abdirrahman'ın şu kavlini naklederler: «Câbir b. Abdillah'a, Müddessir'den önce Kur'andan hangi sûre nâzil oldu? diye sordum. Müddessir, cevabını verdi. Ben de; Alak sûresi değil miydi? deyince. Ben size, Resûlullah'ın bu konuda bize söylediklerini nakledeyim, dedi. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Sonra, vâdiye doğru yol aldım. Etrafıma bakındım. Bir ara yüzümü göğe çevirdim. O anda Cebrâil'i gördüm, hemen titremeğe başladım. Acele eve, Haticenin yanına gelerek beni örtmesini söyledim. O sırada Cenâb-ı Hak Müddesir sûresini inzal buyurdu.»

Bu hadisten şu manaları çıkarmak mümkündür:

a- Soru, sûrenin tam olarak inişiyle ilgilidir. Alak sûresinin nüzûlü tamamlanmadan Müddessir sûresinin bütünüyle indiği bir gerçektir, Çünkü önce nâzil olan onun ilk âyetleridir. Bunu aynı zamanda Sahihaynın Ebû Seleme tarikiyle Câbir'den yaptığı nakil teyid eder. Câbir şöyle demiştir: «Resûlullah'ın (s.a.v.), vahyin bir ara kesilmesinden söz ederken şöyle dediğini duydum: Bir ara yürürken gök tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırdım. Hira mağarasında bana gelen o meleği yerle gök arasında bir kürside otururken gördüm. Hemen eve döndüm. Beni örtün, beni örtün dedim. Örtünmüş vaziyette iken Allah Müddessir sûresini inzal buyurdu.» Resûlullah'ın (s.a.v.) «Hira mağarasında bana gelen melek» sözü, Müddessir sûresinin Alak sûresinden sonra indiğini gösterir.

b- Câbir'in «önce»likten kasdı, mutlak öncelik değil, vahyin fetretinden sonraya ait olan önceliktir.

c- Öncelikten kasıt, inzar zamiri ile ilgili, önceliktir. Bazıları bunu şöyle ifade eder: Nübüvvetiyle ilgili olarak inen ilk âyet, Alak sûresinin oku emrini taşıyan âyetleridir.

d- Nüzul önceliğinden kasıt, daha önce vukubulan bir sebepten ötürü ilk nâzil olmasıdır. Müddessir sûresi, bürünme ve korku sebebiyle, Alak sûresi ise daha önceki bir sebebe dayanmadan nâzil olmuştur. Bu, İbnu Hacerin ifadesidir.

e- Câbir bunu kendi ictihadıyla çıkarmıştır. Çünkü rivayetler arasında buna raslanmamaktadır. Hz. Âişe'nin rivayeti bundan öncedir. Bu da Kirmânî'nin

sözüdür.

Bu mânaların en uygunu, birinci ve sonuncusudur.

Üçüncüsü; Fatiha sûresidir.

Keşşâf'da ifade edildiğine göre, İbnu Abbas ve Mücahid ilk inen sûrenin Alak sûresi olduğunu ifade etmişlerdir. Müfessirlerin bir çoğu ilk inen sûrenin Fatiha sûresi olduğunu savunmuşlardır. İbnu Hacer, çoğu ulemanın birinci görüşte olduğunu söyler. İlk inen sûre sözünü, ekser müfessire nisbet edenler, birinci görüşü söyleyenlere nazaran, sayıca pek çok değildir. Bunun delili, Beyhakî «D e l â i l»inde, Vâhidî «E s b â b u' n- N ü z û l»ünde Yûnus b. Bekîr tarikiyla Yûnus ibnu Amr'dan, o babasından, o da Ebû Meysere Amr b. Şurahbil'den naklen şunu rivayet ederler:

Resûlullah (s.a.v.), zevcesi Hatice'ye şöyle dedi: Yalnız başıma kaldığımda bir ses işittim. Vallahi, bunun ciddi bir durum olmasından korktum. Hatice; Allah korusun, Allah sana böyle bir şey yapmaz. Yemin ederim ki sen, emâneti sahibine verirsin, yakınları ziyaret eder, gönüllerini alırsın, doğru söylersin, dedi. Hz. Ebû Bekr gelince Hatice, Resûlullah'ın sözlerini kendisine anlatarak beraberce Varaka'ya gitmelerini söyledi. İkisi de evden ayrılıp Varaka'ya olayı anlattılar. Resûlullah (s.a.v.) şunu ilave etti: Yalnız başıma kalınca arkamdan; ya Muhammed, ya Muhammed, diye seslenen bir ses işitir, sonra ufka doğru kaçardım. Varaka: Melek sana tekrar gelirse bir daha böyle kaçma, ne dediğini iyice dinle. Sonra bana gel, dediklerini anlat, diye ilave etti. Resûlullah (s.a.v.) yalnız kaldığı bir sırada Cebrâil ona, kendisiyle birlikte Besmele çekerek Fatiha sûresini okumasını söyledi.» Bu hadis murseldir, ravileri sikadır.

Beyhakî: «Resûlullah Fatiha sûresini şayet ezberden okumuşsa, bunun Alak ve Müddessir sûrelerinin nüzûlünden sonra nâzil olduğuna haber verme ihtimali mevcuttur,» der.

Dördüncüsü; Besmele'dir.

İbnu Nakîb, tefsirinin mukaddimesinde bunu, zâid bir söz olarak ifade eder. Vâhidî; İkrime ve Hasen'in şöyle dediklerini nakleder: «Kur'anın ilk inen ayeti, Besmele'dir, ilk sûresi de Alak sûresidir.»

İbnu Cerir ve diğerleri Dahhak tarikiyle İbnu Abbas'ın: Cebrâil'in Hz. Peygambere ilk gelişinde yâ Muhammed, önce Eûzü billahi mine'ş-şeytani'r-racim, sonra da Bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm, de sözünü nakleder.

Bana göre bu, ayrı inen kelâm değildir. Çünkü Besmele, sûre ile inmesi zaruri olan bir sözdür, kesinlikle ilk inen âyettir. İlk inen âyetle ilgili diğer hadis de, Buhârî ve Müslim'in Hz. Âişe'den rivayet ettikleri şu hadistir. Hz. Âişe şöyle der: «Kur'andan ilk inen, içinde cennet ve cehennemin zikredildiği kısa sûrelerdir. İslâm'a girenler çoğaldıkça, helâl ve haramla ilgili âyetler inmiştir.» Bu ha-

dis, ilk inen sûrenin Alak sûresi olduğu konusunda bir zorluk çıkarmaktadır. Çünkü Alak sûresinde cennet ve cehennem zikredilmemektedir. Buna şöyle cevap verilebilir: Hadisin ilk kelimelerinde geçen «evvel» kelimesinden önce «min» takdir edilmektedir. Böylece mâna ilk «ilk inen sûrelerden biridir» olur, bundan kasıt da Müddessir sûresidir. Çünkü sûre, sonunda cennet ve cehennem zikri bulunan, fetret-i vahiyden sonra inen ilk sûredir. Bu sûrenin sonu, Alak sûresinin geri kalan âyetlerinden önce nâzil olması muhtemeldir.

1- Mekke'de ve Medine'de İlk İnen Sûreler

Vâhidî, Huseyn ibnu Vâkıd tarikiyle şöyle dediğini rivayet eder: «Aliy-y'ubnu'l-Huseyn'in şöyle dediğini işittim: Mekke'de ilk inen sûre, Alak sûresi, son inen de Mü'minûn sûresidir. Son inen sûrenin Ankebût olduğu da söylenir. Medine'de ilk inen sûrenin Mutaffifîn, son inen de Tevbe sûresidir. Resûlullah (s.a.v.)in Mekke'de ilk ilân ettiği sûre, Necm sûresidir.»

İbnu Hacer'in «B u h â r î Ş e r h i»inde şöyle bir ifade vardır: Medine'de inen ilk sûre, ittifakla Bakara sûresidir. Yukarıda zikredilen Aliyy'ub-nu Hüseyn-in sözüne bakılacak olursa «ittifakla iddiası», münakaşa götüren bir sözdür.

Nesefî, tefsirinde Vâkidî'den yaptığı bir rivayette Medine'de ilk inen sûrenin, Kadr sûresi olduğunu söyler.

Ebû Bekr ibnu'l-Hâris ibni Ebyad, meşhur cüzünde şöyle der: Bize Ebû'l-Abbas Ubeydullah b. Muhammed b. A'yuni'l-Bağdâdî, ona Hassan b. İbrahim el-Kirmânî, ona Umeyyetu'l-Esdî, ona da Câbir ibnu zeyd haber vererek şöyle demiştir: «Mekke'de Kur'an'dan sıra ile; Alak, Nûn, Kalem, Müzzemmil, Müddessir, Fâtiha, Tebbet, Tekvîr, A'lâ, Leyl, Fecr, Duhan, İnşirah, Asr, Âdiyât, Kevser, Tekâsür, Mâun, Kâfirûn, Fîl, Felak, Nâs, İhlâs, Necm, Abese, Kadir, Şems, Burûc, Tîn, Kureyş, Kâria, Kıyâme, Hümeze, Mürselât, Beled, Târik, Kamer, Sâd, A'raf, Cin, Yâsîn, Furkân, Melâike, Meryem, Tâhâ, Vâkıa, Şuarâ, Neml, Kasas, İsrâ, Yûnus, Hûd, Yûsuf, Hicr, En'am, Sâffât, Lokmân, Sebe', Zümer, Mü'min, Fussilet, Zuhruf, Duhan, Câsiye, Ahkâf, Zâriât, Gâşiye, Kehf, Şûrâ, Secde, Enbiyâ, Nahl sûresinin ilk 40 âyeti; geri kalan, Nûh, Tûr, Mü'minûn, Mülk, Hâkka, Meâric, Nebe', Nâziât, Fâtır, inşikak, Rûm, Ankebûd ve Mutaffifîn sûreleri inmiştir.»

«Medine'de nâzil olan sûrelerse şunlardır: Bakara, Âli İmran, Enfal, Ahzâb, Mâide, Mümtehine, Nasr, Nûr, Hacc, Münâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrim, Cumua, Teğâbun, Sâff, Feth, Tevbe ve geri kalan sûreler.»

Bu rivayetle ilgili olarak şunu söylemek isterim; bu sıralama, garîbdir. Böyle bir tertib hakkında, düşünmek gerekir. Câbir b. Zeyd, tâbiûn ulemasındandır.

el-Burhân, sûrelerin tertibi konusunda Ca'berî'nin «T a k r î b u' l - M e' m û l f î T e r t î b' n - N ü z û l» başlıklı kasidesine dayanır.

مكيها ست و ثمانون اعتلت   نظمت على وفق النزول لمن تلا

اقرا و نون مزمل مدثر   والحمد تبت كورت الا على علا

ليل و فجر و الضحى شرح   وعصر العاديات وكوثر الهاكم تلا

ارايت قل بالفيل مع فلق كذا   ناس و قل هو نجمها عبس جلا

قدر و شمس والبروج و تينها   لئيلاف قارعة قيامة اقبلا

و يل لكل المرسلات و ق مع   بلد وطارقها مع اقتربت كلا

ص و اعراف و جن ثم يس   و فرقان و فاطر اعتلا

كاف وطه ثلة الشعرا   ونمل قص الاسرا يونس هود ولا

قل يوسف حجر وانعام   وذبح ثم لقمان سبا زمر جلا

معغافر مع فصلت معزخرف   و دخان جاثية و احقاف تلا

ذرو و غاشية و كهف ثم شو   رى والخليل الانبيا نحل حلا

ومضاجع نور وطور والفلا   ح الملك واعية و سال و عم لا

غرق معانفطرت وكدح ثمرو   م العنكبوت و طففت فتكملا

و بطيبة عشرون ثم ثمان ال   طولى و عمران و انفال جلا

الاحزاب مائدة امتحان والنسا   مع زلزلت ثم الحديد تاملا

ومحمد والرعد والرحمان الانسـ   ان الطلاق و لم يكن حشر ملا

نصر و نوح ثم حج والمنا   فق مع مجادلة و حجرات و لا

تحريمها مع جمعة و تغابن   صف و فتح توبة ختمت اولا

اما الذى قد جائنا سفريه   عرفى اكملت لكم قد كملا

لكن اذا قمتم فحبشى بدا   واسال من ارسلنا الشامى قبلا

ان الذى فرض انتمى جحيفيها   و هو الذى كف الحديبى انجلا

2- Belirli Konularda İnen İlk Âyetler

Savaş hakkında ilk inen âyetler:

Hâkim «M u s t e d r e k»inde İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: «Savaş hakkında ilk nâzil olan âyet, Hac sûresinin اذن للذين يقاتلون بأنهم ظلموا **«Kendileriyle savaşılan mü'minlere –savaşma– izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir...»** (39.) âyetidir.

İbnu Cerîr, Ebû'l-Âliye'nin şöyle dediğini nakleder: «Savaş hakkında Medine'de ilk inen âyet, Bakara sûresinin وقاتلوا فى سبيل الله الذين يقاتلونكم **«Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın...»** (190.) âyetidir. Hâkim, «e l - İ k l î l» adlı eserinde savaş hakkında ilk nâzil olan âyetin, Tevbe sûresinin ان الله اشترى من المؤمنين انفسهم... بان لهم الجنة **«Allah, mü'minlerden canlarını... cennet kendilerinin olmak üzere satın almıştır...»** (111.) âyeti olduğunu söyler. İbnu Cerîr'in Dahhak'tan rivayetine göre, öldürme hakkında ilk inen âyet, İsrâ sûresinin ومن قتل مظلوما **«...kim zulmen öldürülürse...»** (33.) âyetidir.

İçki hakkında ilk inen âyet: يسالونك عن الخمر **«Sana şaraptan... soruyorlar...»** (Bakara, 219.) âyetidir.

Tayâlisî «M u s n e d»inde İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: «İçki hakkında üç âyet nâzil olmuştur. İlki, Bakara sûresinin (219.) âyeti olan يسالونك عن الخمر **«Sana şaraptan soruyorlar...»** âyetidir. İçki yasaklandığında şöyle dediler: Yâ Resûlallah, bize müsaade et, Allahu Taâlâ'nın dediği gibi ondan istifade edelim. Bu istek karşısında Resûlullah sustu. Sonra Nisâ sûresinin لاتقربوا الصلاة وانتم سكارى **«Sarhoşken namaza yaklaşmayın...»** (43.) âyeti nâzil oldu. Bu âyetten sonra da: Yâ Resûlallah, onu namaz vakitlerine yakın bir sırada içmeyiz, dediler. Resûlullah yine cevapsız bıraktı. Bunun üzerine Mâide sûresinin ياايها الذين آمنوا انما الخمر... رجس **«Ey mü'minler, şarap... birer pisliktir.** (90.) âyeti nâzil oldu. İçki böylece yasaklandı»

Mekke'de, yiyecekler hakkında inen ilk âyet, قل لااجد فى ما اوحى **«Bana vahyolunanlar arasında bulamıyorum...»** (Enâm, 145.), sonra Nahl sûresinin فكلوا مما رزقكم الله حلالا طيبا **«Allah'ın size verdiği rızıktan helal ve temiz olarak yiyin...»** (114.) âyetleridir. Medine'de ise, Bakara sûresinin انما حرم عليكم الميتة **«Allah size leş...harام kıldı...»** (173.) âyeti ile Mâide sûresinin حرمت عليكم الميتة **«leş size haram kılındı...»** (3.) âyetidir. Bu rivayeti, İbnu'l-Hassârnakleder.

Buhârî, İbnu Mes'ud'dan şöyle rivayet eder: «İçinde secde âyeti bulunan ilk sûre, Necm sûresidir.»

Firyâbî, Varakâ tarikıyle İbnu Ebî Necih'in Mücahid'den Tevbe sûresinin لقد نصركم الله فى مواطن كثيرة **«Andolsun Allah size birçok yerlerde ... yardım etmişti...»** (25.) âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: «Buâyet, Tevbe sûresinden inen ilk âyettir.» İkinci bir rivayetinde ise, Ebû'd-Duhâ'dan Mesrûk, Saîd ve İsrâil şu sözü nakleder: «Tevbe sûresinden ilk nâzil olan, انفروا خفافا وثقالا وجاهدوا **«Gerek ağır gerek hafif olarak savaşa çıkın...»** (41.) âyetidir. Sonra ilk âyetleri daha sonra da son âyetleri nâzil oldu.»

İbnu Eşte, «K i t â b u' l - M e s â h i f» adlı eserinde, Ebû Mâlik'in şöyle dediğini nakleder: «Tevbe sûresinin ilk inen âyeti, 41. âyetidir. Birkaç sene sonra da sûrenin 40 a kadar ulaşan ilk âyetleri nâzil olmuştur. Bu âyetle ilgili olarak Dâvud tarikiyle Âmir'den yaptığı bir rivayette ise, Tebûk gazvesinde Tevbe sûresinden ilk inen âyet, 41. âyettir.»

Süfyan ve başkalarının tarikıyle Habib İbnu Ebî Amra'dan Saîd İbnu Cubeyr'in şöyle dediğini nakleder: «Âli İmran sûresinden nâzil olan ilk âyet, هذا بيان للناس **«Bu insanlara bir açıklama...»** (138.) âyetidir. Sûrenin diğer âyetleri, Uhud gazvesinde nâzil olmuştur.»

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN SON NÂZİL OLAN ÂYETLERİ

Bu konuda farklı rivayetler vardır. Buhârî ve Müslim Berâ İbnu Âzib'in şöyle dediğini rivayet ederler: «Son inen âyet, Nisâ sûresinin يستفتونك قل الله **«Senden fetva istiyorlar. De ki: Allah..»** (176.) âyeti, son inen sûre ise Tevbe sûresidir.

Buhârî, İbnu Abbas'dan son inen âyetin «r i b a» âyeti olduğunu nakleder. Beyhakî Hz. Ömer'den benzeri bir rivayette bulunur. Bu âyet, Bakara sûresinin ياايّها الذين آمنو اتقو الله **«Ey iman edenler, Allah'dan korkun...»** (278.) âyetidir. Ahmed b. Hanbel ve İbnu Mâce'nin Hz. Ömer'den rivayetlerine göre son nâzil olan âyet, riba âyetidir.

İbnu Merdeveyh, Ebû Saîdi'l-Hudrî'nin şu rivayetini nakleder: Hz. Ömer bize hitaben, Kur'anın son inen âyeti riba âyetidir, demişti.

Neseî, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'andan son inen âyet, Bakara sûresinin واتقوا يوما ترجعون فيه ... **«Şu günden sakının ki, o gün -hepiniz- Allah'a döndürüleceksiniz...»** (281.) âyetidir.İbnu Merdeveyh, Saîd b. Cubeyr tarikiyle İbnu Abbas'dan «son inen âyet» lafzıyla buna benzer bir rivayette bulunmuştur. İbnu Cerîr, Avfî ve Dahhâk tarikiyle İbnu Abbas'dan aynı mealde bir rivayet nakleder.

Firyâbî, «T e f s i r»inde İbnu Sâlih, Kelbî ve Süfyan'ın rivayetine göre, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: «Son inen âyet, Bakara sûresinin واتقوا يوما ترجعون فيه ... **«Şu günden sakının ki o gün -hepiniz- Allah'a döndürüleceksiniz...»** (281.) âyetidir. Bu âyet nâzil olduktan 81 gün sonra, Resûlullah (s.a.v.) vefat etmiştir.»

İbnu Ebî Hâtim, Saîd ibnu Cubeyr'in şöyle dediğini nakleder: Kur'an'ın son inen âyeti, Bakara sûresinin 281. âyetidir. Bu âyetin nüzûlünden itibaren Resûlullah (s.a.v.) 9 gece yaşamıştır, rabîu'l-evvelin ikinci günü Pazartesi vefat etmiştir.

İbnu Cerîr, İbnu Cureyc'den aynı rivayette bulunur.

İbnu Ebî Hâtim, Atıyye tarikiyle Saîd b. Cubeyr'in son inen âyetin Bakara sûresi, 281. âyetidir, sözünü nakleder.

Ebû Ubeyd «F e d â i l» adlı eserinde İbnu Şihâb'ın: «Arşa inen son âyet, riba ve borçlanma ile ilgili âyetler olduğu» sözünü nakleder.

İbnu Cerîr'in, İbnu Şihab tarikiyle Saîd b. Museyyeb'den rivayet ettiğine göre, zaman bakımından Arşa inen son âyetin borçlanma âyeti olduğunu nakleder. Bu, isnadı sahîh, mursel bir hadisdir.

Bana göre, ribâ âyeti hakkındaki bu rivayetlerle borçlanma âyeti arasında herhangi bir aykırılık yoktur. Gerçek olan şudur ki; bu âyetler Mushaftaki tertibinde olduğu gibi bir defada inmiştir, hepsi aynı kıssada birleşmektedir. Bu rivayetlerden her biri, adıgeçen âyetlerden bazılarının, son inen âyet olduğunu bildirir, bu da doğrudur.

Berâ'ın sözüne göre son inen âyet, farzlarla ilgili, Nisa sûresinin يستفتونك **«Senden fetva istiyorlar...»** (176.) âyetidir.

İbnu Hacer, «B u h â r î Ş e r h»inde bu konuda şunları söyler: «Ribâ âyeti hakkındaki iki ayrı görüşü birleştirme yolu, Bakara sûresinin 281. âyeti olan bu âyetin, riba hakkında inen âyetlerin sonuncusu olmasıdır. Çünkü bu âyet, kendisinden önceki âyetlere atfedilmiştir.»

Bu rivayetlerle Berâ'ın sözünü birleştirme yolu, her iki âyetin beraberce nâzil olmasıdır. Böylece, diğerlerine nazaran bu iki âyetin, son inen âyetler olduğu görüşüne uygun düşer. Nisa sûresindeki âyetlerin son inen âyet olması, Bakara sûresindeki âyetin aksine mirasla mukayyed olması ihtimali vardır. Bunun aksi de ihtimal dahilindedir. Bakara âyetinde nüzûlün hitamını gerektiren, vefat manasına işaretten dolayı birincisi, tercihe daha şayandır.

Hâkim «M u s t e d r e k»inde Ubeyyu'bnu Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet eder: «Kur'an'ın son inen âyeti, Tevbe sûresinin لقدجاكم رسول من انفسكم **«Andolsun, içinizden öyle bir peygamber geldi ki..»** ile başlayan son iki âyetidir.

Abdullah b. Ahmed «Z e v â i d u' l - M u s n e d»inde ve İbnu Merdeveyh eserinde, Ubeyyu'bnu Ka'b'dan şu rivayeti nakleder: «Hz. Ebû Bekr'in hilâfeti zamanında Kur'an'ı cem ederek Mushaf haline getirenler, Tevbe sûresinin ثم انصر فوا صرف الله قلوبهم **«sonra sıvışıyorlar..Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir.»**(127.) âyetine geldiklerinde bunun, Kur'an'ın son inen âyet olduğunu zannetmişlerdi. Ubeyyu'bnu Ka'b onlara; bu âyetin son inen âyet olmadığını söyleyerek, Resûlullah (s.a.v.) bu âyetten sonra bana aynı sûrenin لقدجاكم رسول من انفسكم**«Andolsun, içinizden size öyle bir peygamber geldi ki»** (128-129.) âyetlerini de okudu, Kur'an'ın son inen âyeti bunlardır, dedi. Sonra da ilk okuduğu âyet olan Enbiyâ sûresinin وما ارسلنا من قبلك من رسول الا نوحى اليه **«Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona ... diye vahyetmiş olmayalım.»** (25.) âyeti ile sözünü tamamladı.

İbnu Merdeveyh gene Ubeyy'den şunu rivayet eder: «Cenâb-ı Hak Kur'an'ın son âyeti olarak, Tevbe sûresinin son iki âyetini indirmiştir. «İbnu'l-Enbârî aynı rivayeti zaman bakımından semaya en yakın olan âyet» lafzı ile nakleder. Ebû'ş-Şeyh Tefsîr'inde Aliyyu'bnu Zeyd tarikiyle Yûsufu'l-Mekkî'den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: «Son inen âyet, Tevbe sûresinin son iki âyetidir.» Müslim, İbnu Abbas'ın şu sözünü rivayet eder: Son inen sûre Nasr sûresidir.

Tirmizî ve Hâkim, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini naklederler: «Son inen sûre Mâide sûresidir. Bu sûrede helal gördüklerinizi, helal kabul ediniz.»

Gene Tirmizî ve Hâkim, Abdullah b. Amr'ın şu sözünü naklederler: «Son inen sûre, Mâide ile Feth, yani Nasr sûreleridir.» Hz. Osman'ın meşhur bir hadisinde, Kur'an'ın son inen sûresinin, Tevbe sûresi olduğu ifade edilir.

Beyhakî: «Şayet doğruysa, bu rivayetler arasındaki farkları kaldırmanın tek yolu, herkes soruyu bildiği ile cevaplandırmış olmasıdır,» der.

Kadı Ebû Bekr «e l - İ n t i s a r» adlı kitabında: «Bu rivayetlerin hiç biri merfu değildir. Herkes kendi içtihadı ve zann-ı gâlibi ile konuşmuştur. Belki de bunlar, vefat ettiği gün; ya da hastalanmadan az önce Resûlullah'dan (s.a.v.) duydukları son sözden haber vermişlerdir. Bir kısmı da bizzat Resûlullah'(s.a.v.) dan duymamış, fakat sonradan işitmiş olabilirler. Resûlullahın en son okuduğu bu âyetin, diğer âyetlerle birlikte inmesi, bununla beraber inen âyetlerin diğerlerinin yazılmasından sonra yazılması, bunun da âyetlerin tertibinde son indiği zannedilmesi muhtemeldir,» der.

Bu konuda yapılan garib rivayetlerden biri de, İbnu Cerîr'in Muaviye b. Ebî Süfyan'dan naklettiği şu rivayettir. Muâviye Kehf sûresinin فمن كان يرجو لقاء ربه **«...Kim Rabbı'na kavuşmayı ümid ediyorsa...»**(110.) âyetini okudu ve Kur'anın son inen âyeti budur, dedi. İbnu Kesîr: Bu nakil, müşkildir. Belki bu sözle Muâviye, bu âyetten sonra kendisini neshedecek veya hükmünü değiştirecek bir âyetin inmediğini, bilakis bu âyetin sabit ve muhkem âyetlerden olduğunu kasdetmektedir, der.

Şunu ilave etmek isterim ki, buna benzer bir rivayeti de Buhârî ve diğerleri İbnu Abbas'dan şöyle naklederler: «Nisâ sûresinin ومن يقتل مؤمنا متعمدا فجزاءه جهنم **«Kim bir Mü'mini kasden öldürürse onun cezası cehennemdir.»** (93.) âyeti, Kur'an'ın son inen âyetidir. Bunu hiçbir âyet neshetmemiştir.»

Ahmed b. Hanbel ve Neseî de İbnu Abbas'ın: Bu son inen âyettir, bunu hiçbir âyet neshetmemiştir, dediğini naklederler.

İbnu Merdeveyh, Mücahid tariki ile Ummu Seleme'nin şöyle dediğini rivayet eder: Son inen âyet, Ali İmrân sûresinin فاستجاب لهم ربهم **Rableri onlara karşılık verdi...»**(195.) âyetidir. Bu da Ummu Seleme'nin şu sözüne

dayanır: «Ya Resûlallah, Allah âyetlerinde erkekleri zikrederken, kadınları niye zikretmiyor? deyince Nisâ sûresinin و لاتتمنوا مافضل الله به بعضكم على بعض «**Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin...**» (32.) âyeti, sonra da Ahzâb sûresinin ان المسلمين و المسلمات «**Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar...**» (35.) âyeti nâzil olmuştur. Bu âyet, nüzûl bakımından ya üç âyetin sonuncusu,ya da özellikle erkekler hakkında inen âyetten sonra inen âyettir.

İbnu Cerîr, Hz. Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.): Yalnız Allah'a ihlâsla bağlanmak, yalnız O'na ibadet etmek, kendisine şirk koşmadan namazını kılan, zekâtını verenler, dünyadan Allah kendilerinden razı olarak ayrılmış olurlar, buyuruyor. Enes bunu Kitabullah'ın son inen âyetlerinden olan Tevbe sûresinin فان تابوا و اقاموا الصلاة و آتوا الزكاة «**...Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekatı verirlerse...**» (5.) âyeti doğrular der. Derim ki, Enes bundan en son inen âyeti kasdeder.

İmâmu'l-Harameyn «B u r h â n»ında, En'am sûresinin قل لا اجد فيما اوحى الى محرما على طاعم «**De ki: Bana vahyolunan da (bu haram dediklerinizi) yiyen bir kimse için haram edilmiş bir şey bulamıyorum..**» (145.) âyetini Kur'an'ın son inen âyet olduğuna işaret eder.

İbnu'l-Hassar bu sûrenin, ittifakla Mekkî olduğunu, bu âyetin sûrenin nüzûlünden daha sonra indiğine dair bir nakil bulunmadığını, bilakis bu âyetin Mekke'deki müşriklerin karşı çıkmaları ve husûmetleri hakkında indiğini, ifade eder.

Önceden geçtiği gibi, müşkil olan bir diğer âyet, Mâide sûresinin اليوم اكملت لكم دينكم «**...bugün dininizi tamamladım....**» (3.) âyetidir. Bu âyet Veda Haccı arafesinde nâzil olmuştur. Âyetin mânasından anlaşıldığına göre, daha önce inen bütün hüküm ve farzlar tamamlanmış olmaktadır. Bunu, bir kısım ulema açıkca belirtir. Bu ulemadan biri olan Suddî şöyle der: Bu âyetten sonra helâl ve haramla ilgili ahkam inmemiştir. Bununla beraber ribâ, borçlanma ve kelâle âyetlerinin, bu âyetten sonra indiğine dair rivâyetler vardır. İbnu Cerîr bu müşkili açarak şöyle demiştir: En doğru olan Allah Taâla'nın Müslümanlara Mekke'de tam imkân sağlaması, müşrikleri buradan çıkarması aralarında müşrikler olmadığı için serbestçe hac farîzasını sağlaması ile dinlerini tamamlamıştır, şeklinde te'vil etmektir. Sonra bunu, İbnu Ebî Talha tarikiyla İbnu Abbas'dan rivayet ettiği şu sözle kuvvetlendirir: Müşrikler ve Müslümanlar beraberce haccederlerdi. Tevbe sûresi nâzil olunca müşriklerin Kâ'beye girmeleri yasaklanmış, Müslümanlar tek başına hacc etmişlerdi. Bu da, Mâide sûresinin 3. âyetinde ifade edilen «nimetin tamamlanmasıdır.»

DOKUZUNCU BÖLÜM

E S B A B U ' N - N Ü Z Û L

Bu konuda başta Buhârî'nin hocası Aliyyu'bnu'l-Medenî olmak üzere bazı ulema, eser vermişlerdir. Aralarında en meşhuru, teferruatlı olması bakımından Vâhidi'nin kitabıdır. Ca'berî, herhangi bir ilavede bulunmadan senedlerini hazfederek bu eseri ihtisar etmiştir. Şeyhulislâm Ebû'l-Fadl b. Hacer de aynı konuda bir eser yazmış, ancak vefatı dolayısıyla müsvedde halinde kalmıştır. Bu yüzden tamamını elde edemedik. Ben de sebeb-i nüzûl hakkında zengin muhtevalı, özlü aynı konuda benzeri telif edilememiş bir kitab yazdım; adına «L ü b â b u' n - N u k û l f î E s b â b i' n - N u z û l» koydum.

Kur'an'ın Nüzûl Şekli

Ca'berî: Kur'an'nın nüzûlü ikiye ayrılır: Bir kısmı herhangi bir sebebe dayanmaksızın kendiliğinden; diğeri ise bir olay veya bir soru akabinde inmiş olmasıdır. Bu sonuncusu da kendi arasında bazı konulara ayrılır.

Bazıları konuyu, tarihi seyir içinde cereyan etmesinden dolayı faydasız olduğuna inanırlar. Bu düşünce hataladır. Bilakis faydaları pek çoktur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a- Hükmün teşriine götüren sebebler bilinir.

b- Hüküm çıkarmada sebebin husûsiliğini gözönünde tutanlara göre, kendisi ile hüküm tahsis olunur.

c- Âyetin lafzı genel olabilir, bazı deliller bunu tahsis eder. Şayet sebeb bilinirse, âyetin zahiri manası dışında tahsis ortaya çıkar. Âyetin genel manasına sebebin girmesi, kesinlik kazandırır. Bunun içtihadla çıkartılması, Kadı Ebû Bekr'in «e t- T a k r i b» adlı eserinde icmaya dayanarak belirttiği gibi, memnûdur. Bunu şâz kabul edene iltifat edilmez, aksi takdirde cevaz verilmiş olur.

d- Âyetin manası daha iyi kavranır. Zorluklar ortadan kalkar. Vâhidî: «Âyetin nüzûlü ve kıssasına vâkıf olmadan tefsirini yapmak mümkün değildir» der. İbnu Dakîki'l-id ise: Nüzûl sebebinin bilinmesi, Kur'an'nın manasını anlamada en kuvvetli yoldur, der. İbnu Teymiyye de: Sebeb-i nüzûlün bilinmesi, âyeti anla-

mada yardımcı olur. Çünki sebebin bilinmesi, müsebbebin bilinmesini sağlar, der.

Mervân İbnu Hakem لاتحسبن الذين يفرحون بما اتوا **«O ettiklerine sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin, -onacaklarını- sanma!»** (Âli İmrân 188.) âyetinin mânasını kavramada güçlük çekerdi. Şayet, kendisine verilenle sevinen, yapmadığı bir şeyle övülmesini isteyen herkes azab görürse, hepimiz azab görürüz şeklinde mâna verir. Fakat İbnu Abbas âyetin ehli kitap hakkında nâzil olduğunu, Resûlullah (s.a.v.) kendilerinden bir konuda bilgi almak istediğinde bildiklerini O'ndan gizledikleri, yanıltıcı bilgiye başvurdukları verdikleri cevabın soruya uygun olduğunu gösterdikleri, bununla Resûlullah'dan iltifat bekledikleri şeklinde açıklama getirince, Mervan'ın karşılaştığı zorluk çözülmüş oldu. Bu rivayeti, Buhârî ve Müslim naklederler.

Osman ibnu Maz'un ve Amr ibnu Ma'dîkereb'in şöyle dedikleri rivayet edilir: ليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا **«İnanıp iyi iş yapanlara... önce yediklerinden ötürü bir günah yoktur...»** (Mâide, 93.) âyetine göre, içki mübahtır. Eğer bunlar, âyetin sebeb-i nüzûlünü bilselerdi böyle konuşmazlardı. İçki haram edilince bazıları: Allah yolunda savaşıp ölenler, haram edilen içkiyi içerlerdi. Bunların durumu ne olacaktır? demişlerdi. Âyet, bunun üzerine nâzil olmuştur. Bunu, Ahmed b. Hanbel, Neseî ve diğerleri rivayet etmiştir.

واللائي يئسن من المحيض من نسائكم ان ارتبتم فعدتهن ثلاثة اشهر ..... **«Adetten kesilen kadınlarınızın -bekleme sürelerin den- şüphe ederseniz- bilin ki- onların bekleme süreleri üç aydır...»** (Talak, 4.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Ayette geçen şart edatı, bazı fukahayı müşkil duruma sokmuştur. Şöyle ki, Zâhiriye uleması: Ay hâli görmeyen, hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlar için iddet yoktur, demişlerdir. Halbuki bunu âyetin sebeb-i nüzûlü açıklamıştır. Bakara sûresinin kadınların iddetleri hakkındaki âyeti inince, bazı ulema küçük ve ileri yaştaki kadınların iddeti zikredilmeden kaldı, dediler. Bu âyet bu sözlere açıklama getirmek üzere nâzil olmuştur. Bunu Hâkim, Ubeyy'den rivayet etmiştir. Böylece âyet, iddetle ilgili olarak hükümleri bilinmiyen kadınlara hitap etmiş; acaba diğerleri gibi olanlar da Bakara sûresinde zikri geçen kadınlar gibi iddete tabi tutulacaklar mıdır, yoksa tutulmayacaklar mıdır? şeklindeki endişeyi kaldırmıştır. Âyetteki, henüz âdetini görmemiş bulunanların iddeti nasıl olacak diye müşkille karşılaştığınızda, işte onlar hakkındaki hüküm budur, demektir.

Gene bir misal de: فاينما تولوا فثم وجه الله **«...Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü -zatı- oradadır...»** (Bakara, 115.) âyetidir. Lafzın ifadesine göre: Namaz kılan kişinin seferde olsun, hazerde olsun, kıbleye dönme mecburiyeti olmadığını kabul edecek olursak, icmâın hilafına hareket etmiş oluruz. Bu âyetin nüzûl sebebi bilinince bunun, seferde kılınan nâfile namazı, ya da ictihadla namaz kı-

lan hakkında olduğu, bu konudaki değişik rivayetlere rağmen, hata ettiği anlaşılır.

Konu ile ilgili başka bir misal de: ان الصفا والمروة من شعائر الله **(Safa ile Merve Allah'ın nişanlarındandır..)** (Bakara, 158) âyetidir. Âyetin zâhiri mânası, sa'yin farz olmasını gerektirmez. Bazıları buna dayanarak, sa'yin farz olmadığı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Hz. Âişe, âyeti bu şekilde anlayan Urve'ye sebeb-i nüzûlünü hatırlatarak cevap vermiştir. Gerçekte Sahabe-i Kiram sa'yin cahiliye adetlerinden olduğunu kabul ederek günaha girdiklerini sanmışlardı. Âyet bunun üzerine nâzil olmuştu.

Şu misal de, sebeb-i nüzûl bilinince, hasr tevehhümünün kalktığını gösterir. Şâfiî hazretleri: قل لا اجد فيما اوحي الي محرما **(De ki: Bana vahyolunanda... haram edilmiş bir şey bulamıyorum...)** (En'am, 145) âyetine şu mânayı vermiştir: Kâfirler, Allah'ın haram kıldıklarını helâl, helâl kıldıklarını haram kabul ederek Allah'ın koyduğu sınırları aşmışlardı. Âyet, iddialarının zıddına nâzilolmuştur. Çünkü Allah, şöyle demek istemiştir: Helâl, ancak haram kıldıklarınız;haram ise, helâl kıldıklarınızdır. Bu tıpkı; bugün tatlı yeme, diyen kişiye karşı,bugün tatlıdan başka bir şey yemem, demek gibidir. Âyetteki gaye, Allah'ın emrine karşı geldiklerini göstermektir; nefiy değildir, hakikatı belirtmektir. Allahu Taâlâ sanki şöyle buyurmuştur: Sizin helâl kıldığınız ölü eti, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar dışında haram yoktur. Cenâbı Hak bu âyetiyle sayılanların dışında her şeyin helâl olduğunu kasdetmiyor. Çünkü maksat, helâl olanların değil, harâmın isbat edilmesidir.

İmâm-ı Harameyn: Bu cevap gayet güzel bir cevaptır. Eğer Şâfiî bu açıklamayı getirmeseydi, İmam Mâlik'in haram kılınan şeyleri, âyette zikredildiği gibi hasretmesine, muhalefet edemiyecektik, der.

Bu konuda son misalimiz de; âyetin kimin hakkında indiğini bilmek, mübhemi belirlemekle ilgilidir. Mervân Hz. Âişe'nin kendisine, sebebi nüzûlünü açıklayıncaya kadar اف لكما **(...yazıklar olsun size...)** (Ahkaf, 17.) âyetinin ebeveynine karşı gelen Abdurrahman b. Ebî Bekr hakkında nâzil olduğunu zannediyordu.

2- Sebebi Nüzûlde Lafzın Umumî Oluşu

Usûl ulemâsı âyetlerde önemli olan, lafzın umûmiliği mi, yoksa sebebin hususiliği midir konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bize göre en doğru olan, lafzın umumiliğidir. Çünkü bir çok âyetler belli sebepler için inmiştir. Halbuki usûl ulemasının nüzûl sebepleri dışına çıkarak, âyetlerin umûmi mana ifade ettiklerinde ittifak etmişlerdir. Meselâ: Zihar âyeti Seleme b. Sahr; lian âyeti Hilâl b. Umey-

ye, kazif âyeti Hz. Âişe'ye iftira edenler hakkında nâzil olmuştur, sonra umuma teşmil edilmiştir. Lafzın umumîliğini dikkate almayanlar, bu ve benzeri âyetler bir başka delilden dolayı hususilikten çıkıp, umumi mânaya hamledilmişlerdir, derler. Nitekim bazı âyetler hakkında bir delil bulunmasından dolayı, iniş sebeblerine ittifakla bağlı kalmışlardır. Zemahşerî, Hümeze sûresinde birinci âyetin sebeb-i nüzûlünü verdikten sonra: «Âyette belirtilen o çirkin işi işleyen herkese şâmil olduğudur. Ta'riz yoluyla hükmünü icra ettiği için sebebin hususi, cezanın ise umûmî olması câizdir,» demiştir.

Bu konuda şunu ilave ederim: Lafzın umûmî mânada olmasının delillerinden biri, sahâbe ve diğerlerinin bazı olaylarda hususi sebeblere mebni inen âyetleri umumi mânada delil olarak kullandıkları görülmüştür. İbnu Cerîr: Muhammed b. Ebî Ma'şer'den, o da Ebû Ma'şer Necîh'den rivayet ettiğine göre; Ebû Ma'şer'in-Necih: Saîd el-Makburî ile Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazî konuşurken Saîd'in: Allah'ın indirdiği bazı Kitab'larda; Allah'ın öyle kulları vardır ki, dilleri baldan daha tatlı, kalpleri sabır otundan daha acı, giydikleri elbise koyun tüyünden daha yumuşaktır. Bunlar dünyayı âhirete tercih etmişlerdir, dediğini duydum diye ilave eder. Bunun üzerine Muhammed b. Ka'b: Bu söz Kur'an-ı Kerim'de: ومن الناس من يعجبك قوله فى الحياة الدنيا **(İnsanlardan öylesi var ki, dünya hayatına dair sözü, hoşuna gider...)** (Bakara, 204.) âyetinde mevcuttur, demiştir. Saîd bu âyetin kimin hakkında nâzil olduğunu biliyor musun diye sorduğunda Muhammed b. Ka'b; âyet bir kimse hakkında nâzil oldu, sonra mânası umuma teşmil edildi, demiştir.

İbnu Abbas: لا تحسبن الذين يفرحون بما اتوا **(O ettiklerine sevinenlerin -onacaklarını sanma..)** Âl-i İmran, 188.) âyetinin umûmiliğini dikkate almadan,ehl-i kitabın bir kıssası hakkında inmiş olmasından dolayı âyetin mânasını hasretmiştir, diye sorarsan buna şu cevabı veririm: Bu âyetin iniş sebebinden daha umumi olduğunu İbnu Abbas biliyordu; fakat o, lafızla muradın hususi olduğunu açıklamıştır. Bunun bir benzeri Resûlullah'ın ولم يلبسوا ايمانهم بظلم **(...imanlarına zulmü (şirki) karıştırmayanlar...)** (En'am, 82.) âyetinde geçen «Zulüm» kelimesini ان الشرك لظلم عظيم **(...çünkü şirk, büyük bir zulümdür...)** (Lokman, 13.) âyetini dikkate alarak «Şirk»le tefsir etmesidir. Halbuki Ashâbı Kiram zulmü mutlak mânada kabul ederek bu âyeti umumi mânada almışlardı.

İbnu Abbas'dan, umuma itibar ettiğine dair öncekinden farklı bir rivayet vardır. Bu rivayetinde o, hırsızlık yapan bir kadın hakkında nâzil olan Mâide sûresinin 38. âyetini umumi mânada almıştır. İbnu Ebî Hâtim, Aliyy'ubnu Huseynden, o Muhammed b. Ebî Hammad'dan, o Ebû Sumeyle b. Abdilmu'min'den, o da Necdetu'l-Hanefî'den şunu rivayet etmiştir: İbnu Abbas'dan والسارق والسارقة فاقطعوا ايديهما **(Hırsızlık eden erkek ve kadının .... ellerini kesin...)** (Mâide, 38.)

âyeti hususi midir, yoksa umumi mânada mıdır? diye sormuştum. Bana cevap olarak umumidir, demişti.

İbnu Teymiyye bu konuda şu açıklamada bulunur: Tâbir olarak çoğunlukla kullanılan söz: هذه الآية نزلت فى كذا **«Bu âyet şu konuda indi.»** şeklinde ifade edilir. Buna misal; Sâbit b. Kays'ın zevcesi hakkında nâzil olan zıhar âyeti; Câbir b. Abdullah hakkında nâzil olan kelâle âyeti; Beni Kurayza ve Nadîr hakkında nâzil olan: وان احكم **(Aralarında... hükmet...)** (Mâide, 49.)âyetidir.

Bu tabirin bir benzeri de, Mekke'deki müşrikler, yahut Yahudi ve Hiristiyanlar veya Mü'minlerden bir kısmı hakkında kullanılmak üzere: انه نزل فى قوم من المشركين بمكة او فى قوم من اليهود والنصارى او قوم من المؤمنين **«Bu hüküm, Mekke müşriklerinden bir grup hakkında inmiştir, veya Yahudi ve Hıristiyanlardan bir grup hakkında, veya Mü'minlerden bir cemaat hakkında inmiştir.»** tabirini getirmeleridir. Bu ifadeyi kullananlar âyetteki hükmün sadece bunlara ait olduğunu kastetmezler. Çünkü bunu kesinlikle ne bir Müslüman, ne aklı başında olan bir kimse söyler.

Ulema her ne kadar belirli sebeb için inen âyetin umumiliği hakkında, nüzûl sebebine tahsis edilip edilmeyeceğini tartışmışlarsa da , hiçbiri Kur'an ve Sünnet'in umumiliği belirli kişiye tahsis edilir, dememişlerdir. Bu konuda söylenebilecek tek söz, âyetin şahsın kişiliğine ait olması, benzerlerine teşmil edilmesidir. Âyetteki umumilik, lafza göre değildir. Belirli bir sebebi olan âyet, emir veya nehiy ifade ediyorsa bu, hakkında âyet inen kişi ile onun durumunda olan kişileri içine alır. Şayet, âyetin medih veya zemme işaret eden yönü varsa, bu da hakkında âyet inen kişi ile, onun durumunda olan kişileri içine alır.

3- Tahsisi Mânada İnen Âyetler

Buraya kadar, lafzında umumilik taşıyan âyetlerle ilgili meseleler hakkında bilgi verdik. Ancak, lafzında umumilik olmayıp belirli bir konuda inen âyetler, kesinlikle indiği kimseye tahsis edilir. Mesela; وسيجنبها الاتقى الذى يؤتى ماله يتزكى . **(Ondan uzak tutulur; en çok korunan. O ki malını vererek arınır.)**(Leyl, 17. ve 18.) âyetleri icmâen Ebûbekr'is-Sıddîk hakkında inmiştir. Fahruddin Râzi bu âyetle, ان اكرمكم عند الله اتقاكم **(...Allah'a göre sizin en değerliniz en çok korunanızdır...)** (Hucurât, 13.) âyetine dayanarak, Hz. Ebûbekr'in Resûlullah-dan (s.a.v.) sonra, insanların faziletlisi olduğunu ileri sürer.

Hz. Ebûbekr hakkında inen bu âyetin umumi mânada olduğunu zannedén bazı ulema, bu husustaki genel kaideye uyarak, Hz. Ebûbekr gibi amel eden herkese bunu teşmil etmekle, vehme düşmüşlerdir. Bu, doğru değildir. Çünkü bu âyette umumilik siğası yoktur. Lâm-ı ta'rifin umumiliği ancak, ismi-i

mevsul veya cemi sigasında ma'rife olursa gerçekleşir. Bazıları buna, buradaki belirlilik vasfı (ahd) bulunmaksızın, müfred olmasını da ilave ederler. Leyl sûresinin 17. âyetindeki «el-etkâ» kelimesinde mevcut lâm-ı ta'rif, ism-i mevsul değildir. Çünkü ismi mevsul mânasında olan elif lâm'a ism-i tafdil, icmâen sıla cümlesi olamaz. el-Etkâ kelimesi cemi değil, müfrettir. Bu kelimenin bir başkasından temyizi, müşareketin kaldırılması bakımından ism-i tafdîl sigasıyle gelmesi, özellikle ahd'in mevcut olduğunu gösterir. Böylece âyetteki umumilik iddiası kalkar, âyetin Hz. Ebûbekr hakkında nâzil olduğu kesinlik kazanır.

4- Sebebin Hususi Lafzın Umumiliği

Daha önce söylediğimiz gibi, sebebin hususilik şekli, lafzın umumiliğine kesinlikle dahildir. Bazı âyetler, belli sebeplere bağlı olarak iner. Bu âyetler, Kur'an'ın nazmına ve siyakın güzelliğine uyarak, umumi mânaya kesinlikle dahil olması bakımından, sebebin şekline yakın olur. Nitekim, es-Subkî bunu sebebe bağlı olanlarla, bunun dışında kalanlar arasında bir derece kabul eder. Bunun misali; الم تر الى الذين اوتوا نصيبا من الكتاب يؤمنون بالجبت والطاغوت **(Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? (Baksana onlar) gayb habercilerine ve Tâgûtî düzenlere inanırlar..)** (Nisa, 51.) âyetidir. Bu âyet, Yahudi ulemasından Ka'b b. Eşref ve benzerlerine işaret etmektedir. Bunlar Mekke'ye gelirlerken Bedir'de katlolunan müşrik ölülerini görmüşler; bunun üzerine öc almak ve Resûlullah'a karşı savaş açmak için müşrikleri harbe kışkırtmışlardı. Müşrikler, Yahudi heyetine: Muhammed ve Ashabı mı doğru yoldadır, yoksa biz mi? diye bir soru sordular. Yahudiler, kitaplarında Hz. Peygambere ait vasıfları çok iyi bilirlerdi. Hem bu bilgilerini saklamayacaklarına dair kendilerinden kesin söz de alınmıştı. Buna rağmen müşriklere şöyle cevab verdiler: Doğru olan sizin yolunuzdur.

Kitaplarında geçen Hz. Peygamber hakkındaki bu haber, uhdelerinde bir emanetti. Peygambere (s.a.v.) karşı hasetlerinden ötürü kâfirlere, doğru yolda olan sizlersiniz, demekle, verdikleri sözü yerine getirmemişlerdir. Yukarıda misal olarak verilen Nisa sûresinin 51. âyeti emir ifade eden vaîd sözü karşılığında Kitab'larında vasfedildiği gibi, Resûlullah'ın sıfatını beyan eden emanetin edasını da ihtiva eder.

Bu da emaneti eda bakımından aynı sûrenin ان الله يامركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها **(Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder...)** (58.) âyetiyle münasip düşmektedir. Bu âyet, her emaneti içine alan umumi mânadadır. Önceki âyet ise, belirli bir emanet için hususi mânadadır. İşte bu emanet yukarıda zikredildiği gibi, Resûlullah'ın sıfatıdır. Burada umumi olan ikinci âyet, hususi mâ-

nada olan birinci âyetten Mushaf'taki sırası bakımından sonra gelmektedir. Fakat nüzûl bakımından, biri diğerinden daha sonra inmiştir. İki âyet arasındaki münasebet, hususi olanın umumi olana, dahil olmasını gerektirir. Bu yüzden İbnu Arabî, Tefsir'inde: Âyetin işaret etmek istediği mâna, ehli kitabın, Peygamber'in sıfatını gizlemeleri, müşrikler daha doğru yoldadır, demelerinin, bir hıyanetlik olduğunu haber vermesidir. Böylece söz, bütün emanetlerin zikrine müncer olmuştur, der.

Bazı ulema şöyle demiştir: Her iki âyetin nüzûlü arasında altı senelik bir zaman geçtiği vârid olmamıştır. Çünkü zaman, âyetler arasındaki münasebetler için değil, sebebi nüzûl için şarttır. Münasebetten kasıt, âyetin uygun olan yerine konmasıdır. Halbuki âyetler belli sebeblere göre iner. Resûlullah (s.a.v.) de bunları, Allah'ın kendisine bildirdiği belli yerlere konmasını emrederdi

Vâhidî «E s b â b u' n - N u z û l»ünde şöyle der: Âyetlerin sebebi nüzûlü hakkında söylenecek söz; ancak duymaya ve rivayete dayanırsa doğrudur. Bu da vahye şahid olan, sebebleri bilen, bu ilme ehil olandan duymak ve nakletmekle gerçekleşir. Muhammed b. Sîrîn: Ubeyde'ye bir âyetin sebebi nüzûlünden sordum. Bana: Allah'dan kork, gerçeği söyle. Âyetlerin kimin hakkında indiğini bilenler kalmadı, demiştir.

Bir başkası da şöyle der: Âyetin sebebini bilmek, Ashâb-ı Kirama ait bir durumdur. Onlar bunu, cereyan eden olaylarla bilirlerdi. Hatta, bazıları bilmiyorsa: Bu âyet şu hususta indiğini sanırım, derlerdi. Nitekim Kütübü Sitte imamları, Abdullah b. Zübeyr'in şöyle dediğini nakletmişlerdir: Zübeyr, ensardan biri ile taşlı bir arazide bulunan su kanalı hakkında aralarında anlaşmazlık çıkınca, Resûlullah'a müracaat ederler. Resûlullah onlara: Ya Zübeyr, önce sula, sonra da suyu komşuna salıver, buyurdu. Bunun üzerine Ensârî: Ya Resûlallah, bu öncelik onun, sizin halanızın oğlu olmasından mı ileri geliyor, deyince Resûlullah'ın rengi değişti. Zübeyr: فلا وربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم **(Hayır, Rabbın hakkı için onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapmadıkça... îman etmiş olamazlar.)** (Nisa, 65.) âyetinin bu olay üzerine indiğini sanırım, demiştir.

Hâkim, «U l û m i' l - H a d i s»inde: Kur'anın nüzûlüne şahit olan bir sahabî, şu âyet şu konuda nâzil oldu, derse onun bu sözü «musned» hadis olarak kabul edilir, der. İbnu Salah ve diğer muhaddisîn bu yoldan hareket ederek, Müslim'in Câbir'den rivayet ettiği şu haberi örnek gösterirler: Yahudiler erkek karısına arkadan yaklaşırsa, doğacak çocuk şaşı olur, derlerdi. Bunun üzerine: نساؤكم حرث لكم **(Kadınlarınız, ekin tarlanızdır...)** (Bakara, 223.) âyeti nâzil olmuştur.

İbnu Teymiyye: هذه الآية نزلت فى كذا **«Bu âyet şu konuda indi.» sözüyle,**

bazen âyetin sebebi nüzûlü, sebeb yoksa bu âyetin mânasına dahil olan tefsiri kastedilir. Bu aynen, bu âyetten şu kastedilir, sözü gibidir. Ulema Sahabe'nin: نزلت هذه الآية في كذا **«Bu âyet şu konuda nâzil oldu,»** sözüyle ilgili olarak bunun, gerçekten sebeb-i nuzûlü zikredilen gibi «musned» hadis yerine geçer mi, yoksa musned hadîs olmayan tefsirî bir mâna mıdır, diye ithitilaf etmiştir. Buhârî, Sahâbe kavlinini musned kabul eder. Diğerleri, Buhari'nin bu görüşüne katılmazlar. Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin Musnedi gibi, çoğu Müsnedler, bu ıstılâhı benimsemişlerdir. Şu kadar var ki, olayın akabinde, âyetin nâzil olduğu bir sebeb zikredilirse, bütün hadîs uleması bunu, Musnedlerine almışlardır.

Zerkeşî «e l - B u r h â n»ında şöyle der: Sahabe ve Tâbiûn âdetlerinde görüldüğü gibi aralarından biri: ... نزلت هذه الآية «şu âyet bu konuda inmiştir» dediğinde, bu sözüyle âyetin sebeb-i nuzûlünü değil, ihtiva ettiği hükmü kastederler. Bu da, vâki olanı nakletmek değil, hükmün doğruluğunu, âyetle delillendirmektedir.

Burada şu hususu ilave etmek isterim: Âyetin olayın vukû bulduğu sırada inmediği, esbab-ı nüzûl kitaplarında mevcut ise, Vâhidî'nin Fil sûresine, nüzûl sebebi olarak Habeş ordusunun Kabe'ye hücumunu göstermesi, gerçeğe aykırı düşer. Çünkü bu olay, hiçbir şekilde, sûrenin nüzûlüne sebeb değildir; aksine o, Nûh, Âd, Semûd kavimlelri ile Kabe'nin bina edilişi gibi, geçmiş olayların naklidir. Keza; واتخذ الله ابراهيم خليلا **«...Allah İbrahim'i (a.s)ı dost edindi.»** (Nisa, 125.) âyetinde, Allahu Taâlânın Hz. İbrahim'i dost edinmesi, açıkça görüldüğü gibi, bu âyetin nüzûlüne sebeb değildir.

Tenbih

Şurası da gözden kaçmamalıdır ki yukarıda geçen Sahâbî sözünün «musned» kabul edildiği gibi, Tâbiûn sözü de merfû rivayet kabul edilmektedir. Ancak bu haber «mursel» haberdir. Şayet sened sahih olur, haber Mucâhid İkrime ve Said b. Cubeyr gibi müfessirler tarafından nakledilir, ya da diğer bir mursel haberle desteklenirse, kabul edilir.

5- Sebebi Nüzûlü Birden Fazla Olan Âyetlerde Takip Edilecek Usul

Müfessirler çoğu zaman, bir âyetin nüzûlü için birden fazla sebeb zikrederler. Buna güvenmenin şekli, mevcut ibareye bakmaktır.

a- Şayet bir müfessir sebeb-i nüzûlü نزلت في كذا **«şu konuda indi»** ibaresiyle, diğeri de başka bir şey ilave ederek aynı ibareyi kullanırsa, yukarıda

geçtiği bundan, âyetin nüzûl sebebi değil, tefsiri murad edilir. İleride 78. Bölüm'de görüleceği gibi, âyetin lafzı nüzûl sebebi ile tefsirini içine alıyorsa, iki müfessirin sözü arasında çelişki yoktur.

b- Şayet müfessirlerden biri: نزلت في «şu konuda nâzil oldu» der, diğeri de onun ileri sürdüğü sebebin aksine açık bir sebeb ileri sürerse, itimada şayan olan bu ikincisidir; diğerinin sözü ise istinbattır. Bunun bir örneğini Buhârî, İbnu Ömer'den rivayet etmiş (Bakara, 223.): ... نساؤكم حرث لكم âyetini kadınlara arkadan yaklaşma konusunda nâzil oldu, demiştir. Yukarıda geçtiği gibi Câbir, bunun hilâfına, âyetin nüzûl sebebini açıkça belirtmişti. İtimada şayan olan Câbir'in rivayetidir. Çünkü O'nun rivayeti nakil, İbnu Ömer'inki ise istinbattır. İbnu Abbas, İbnu Ömer'in sözünde şüpheye düşmüş, Ebû Dâvud ve Hâkim'in rivayetleri gibi Câbir'in haberine benzer bir rivayette bulunmuştur.

c- Şayet müfessirlerden biri bir sebeb, diğeri başka bir sebeb zikreder; birinin isnadı sahih diğerinin isnadı sahih olmazsa, sahih senedli olana itibar edilir. Bunun misali, Buhârî ve Müslim ile diğerlerinin Cundeb'den yaptıkları rivayettir. Resûlullah (s.a.v.) rahatsızlığından ötürü bir veya iki gece ibadete kalkamayınca, bir kadın gelerek: Ya Muhammed, galiba şeytanın seni reddetti, dedi. Bunun üzerine: والضحى والليل اذا سجى ما ودعك ربك وما قلى **«Kuşluk vaktine andolsun, durgunlaştığı zaman geceye andolsun ki, Rabbın seni bırakmadı ve sana darılmadı.»** (Duhâ, 1-3) âyetleri nâzil oldu.

Taberânî ve İbnu Ebî Şeybe, Hafs b. Meysere'den, o annesinden, annesi de annesinden rivayet ettiğine göre kadın, Resûlullah'ın (s.a.v.) hizmetinde idi. Resûlullah'ın evine bir köpek yavrusu girmiş, divanın altına sığınıp orada ölmüştü. Bu arada, ardı ardına dört gün Resûlullah'a vahiy gelmedi. Resûlullah Havle'ye: Evimde ne var ki, Cebrâil bana gelmez oldu? diye sorunca kadın, kendi kendine: Acaba evi derleyip toplayıp süpürsem mi? diye sordu. Süpürge ile divanın altını temizlerken ölü yavruyu çıkarttı. O sırada Resûlullah titreyerek geldi; vahy inerken O'nu titreme alırdı. Duhâ suresinin ilk beş âyeti nâzil oldu.

İbnu Hacer «B u h â r î Ş e r h»inde: Cebrâil aleyhisselâm'ınköpek yavrusu sebebiyle gecikmesi olayı meşhurdur. Fakat, bunu âyette nüzûl sebebi olarak göstermek garibdir. İsnadında bilinmiyen raviler vardır. İtimada şayan olan, Buharî metnindeki geçen şeklidir.

Bununla ilgili diğer bir misal de, İbnu Cerir ve İbnu Ebî Hâtim'in Ali b. Ebî Talha tarikıyle İbnu Abbas'dan yaptıkları şu rivayetleri: Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiğinde Cenâb-ı Hak O'na Beytu'l-Makdis'i kıble edinmesini emretti. Bunu duyan Yahudiler sevindiler. Resûlullah on ayı aşan bir zaman ibadetlerinde Beytu'l-Makdis'e yöneldi. Ancak içinden Hz. İbrahim'in kıblesini istiyor, gözlerini göğe dikerek Allah'a duada bulunuyordu. Bu duası sonunda

Allahu Teâla: فولوا وجوهكم «...yüzünüzü o yana çevirin ki...» (Bakara, 150.) âyetini inzal buyurdu. Yahudiler âyetin nüzûlünü duyunca endişelendiler: Onlar, yöneldikleri kıblelerini niye değiştirdiler? deyince, Allahu Taâla aynı sûrenin ولله المشرق والمغرب فاينما تولوا فثم وجه الله «**Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır.**»(Bakara, 115.) âyetini indirdi.

Hâkim ve diğerleri, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet ederler: Bakara sûresinin 115. âyeti nâfile namazlarında bindiğin vasıta hangi yöne yönelmişse o tarafa doğru namaz kılman için inmiştir.

Tirmizî, Âmir b. Rabia'dan rivayet ederek, zayıflıkla nitelediği bir hadisinde şöyle der: Karanlık bir gecede yolculuk yapıyorduk. Kıblenin ne tarafta olduğunu bilemeyince, her birimiz bulunduğu yönde namazını kılmıştı. Sabah olunca bunu Resûlullah'a anlattık. Âyet bunun üzerine nâzil oldu.

Dârekutnî, hadisin benzerini zayıf bir senedle Câbir'den rivayet etmiştir.

İbnu Cerîr, Mücahid'in şöyle dediğini rivet eder:

(Mu'min, 60.) âyeti nâzil olunca, nereye dönerek dua edelim, dediler. Âyet bunun üzerine nâzil oldu. Bu haber mürseldir.

İbnu Cerîr Katâde'den yaptığı bir diğer rivayette şöyle dediğini nakleder: Resûlullah (s.a.v.) bir din kardeşiniz vefat etmiştir, onun için namaz kılınız, dedi. O zat, kıbleye doğru namaz kılmazdı, cevabını verdiklerinde bu âyet nâzil oldu. Bu haber mu'daldır, gerçekten garibdir.

İşte görüldüğü gibi, bir âyet hakkında beş farklı sebeb ileri sürülmüştür. Bunların en zayıf olanı mu'dal olması bakımından sonuncusudur. Mürsel olduğu için, sondan ikincisi ravilerinin zayıflığından dolayı üçüncüsüdür. İkinci rivayet sahihtir. Fakat sebebi açıklanmadan: «Şu konuda indirildi» ifadesini kullanmıştır. Birinci rivayetin isnadı sahih olduğu gibi, âyetin nüzûl sebebini açıkça belirttiği için itimada şayandır.

Bir başka misal de şudur:

İbnu Merdeveyh, İbnu Ebî Hatim ve ibnu İshak tarikıyle Muhammed b. Ebî Muhammed, o İkrime ve Saîd'den, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Umeyye b. Halef, Ebû Cehl b. Hişam ve bazı Kureyşliler Resûlullah'a gelerek şöyle dediler: Ya Muhammed, gel sen bizim ilahlarımıza müsamaha göster, senin dinine girelim, dediler. Nebi (s.a.v.) kavminin Müslüman olmasını candan istediğinden kendilerine yumuşak davrandı. Allahu Taâla bunun üzerine وان كادوا ليفتنونك عن الذى «**Az daha onlar seni, sana vahyetttiğimizden ayırarak ...fitneye düşüreceklerdi.**» (İsrâ, 73.) ve müteakip âyetlerini indirdi.

İbnu Merdeveyh, Avfî tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder; Sakîf kabilesi Nebî'ye (s.a.v.): İlahlarımızın hidayet bulması için, bize bir sene bir müddet ver. Eğer ilahlarımıza verilen hidayeti elde edersek onu korur,

sonra Müslüman oluruz, dediler. Resûlullah onlara istedikleri müddeti vermeye meyledince, İsrâ sûresinin yukarıdaki âyetleri nâzil oldu. Bu rivayete göre, âyetlerin Medine'de nâzil olması gerekir; İsnadı da zayıftır. Birinci rivayete bakılırsa Mekke'de inmesi gerekir; isnadı ise hasendir. İsnadı hasen olan bu rivayet, Ebû'ş-Şeyh'in Saîd b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayetle, sahih derecesine yükselmiştir. Böyle olması itimada şayandır.

d- Âyette birden fazla nüzul sebebi zikredildiğinde dikkate alınan bir diğer husus şudur: Şayet her iki sened sıhhat bakımından eşit olursa, iki seneden birinin ravisi olayı bizzat görmüş veya tercihi gerektiren bir yönü varsa, bu tercih edilir. Buna misal; Buhârî'nin İbnu Mesud'dan yaptığı şu rivayettir: Resûlullah'la beraber elinde hurma dalı olduğu halde Medine'de yürürken, birkaç Yahudinin bulunduğu bir yerden geçiyorduk. Aralarından biri Nebi'ye (s.a.v.): Bize rûhun ne olduğunu söyle, dediler. Resûlullah bir saat kadar bekledikten sonra, başını kaldırdı. O'na vahiy geleceğini anladım. Vahiy gelince ruh hakkında inen: قل الروح من امر ربى وما اوتيتم من العلم الا قليلا «**Sana ruhtan sorarlar. De ki: 'Ruh, Rabbi'min emrindendir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir.** (İsrâ, 85.) âyetini okudu.

Tirmizî, İbnu Abbas'dan sahih olarak yaptığı bir rivayette, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini naklederler; Kureyşliler, Yahudilere: Bize bir şey söyleyin ki bunu Muhammed'e (s.a.v.) soralım, dediler. Onlar da rûhun ne olduğunu sorun, karşılığını verdiler. Soruyu sorduklarında rûh âyeti nâzil oldu. Bu rivayet, âyetin Mekke'de nâzil olmasını gerektirir. Halbuki birinci rivayet, bunun hilafınadır. Buhârî'nin rivayeti, diğerlerinden daha sahih olması, İbnu Mesud'un olayı bizzat yaşamasından dolayı, birinci rivayet diğerlerine tercih edilir.

e- Âyetin yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi olaylar sırasında zaman bakımından uzaklığı bilinmemesi halinde, mezkur iki veya daha fazla sebebden dolayı inmiş olması mümkündür. Nüzûl sebebi, buna hamledilir.

Buna misal; Buhârî'nin İkrime tarikıyle İbnu Abbas'dan yaptığı şu rivayettir: Hilâl b. Umeyye, Resûl'ün (s.a.v.) yanında zevcesini, Şureyk b. Sehmâ ile zinada bulunmakla suçladı. Resûlullah: Ya isbat edersin, ya da iftira (kazif) cezasını yersin, buyurunca şöyle dedi: Ya Resûlallah, birimiz zevcesini bir başka erkekle görürse, buna delil mi arayacak? diye sormuştu. Bunun üzerine والذين يرمون ازواجهم «**eşlerine zina suçu atanlar..**» âyetinden ان كان من الصادقين «**..eğer kocası doğrulardan ise...**» âyetine kadarki âyetleri nazil oldu (Nur, 6-9)

Buhari ve Müslim, Sehl b. Sa'd'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Uveymir, Asım b. Adiyy'e geldi ve şöyle dedi; Resûlullah'a sor bakalım, bir erkek başka bir erkeği zevcesiyle birlikte görüp öldürürse, öldüren katledilir mi, yoksa ne yapılır? dedi. Asım, soruyu sorunca Resûlullah soru sahibini kınadı. Asım bunu,

Uveymir'e bildirdi. Uveymir; yemin ederim bizzat gidip Resûlullah'a kendim soracağım, diyerek ayrıldı. Resûlullah'a geldiğinde kendisine: Senin ve ailen hakkında âyet nâzil oldu, buyurdu.

Bu iki rivayetin arası şöyle cemedilir. Olay ilk önce Hilâl'in başına gelmiştir. Uveymir'in Resûlullah'a gidip konuşması da, aynı zamana tesadüf eder. Bu yüzden âyet, her ikisi hakkında nâzil olmuştur. Nevevî, bu görüşü benimser. Ondan önce Hatîbu'l-Bağdadî de aynı görüşü benimsemiş, belki de her iki Sahabenin karşılaştığı olay, aynı anda olmuştur, demiştir.

Bezzar, Huzeyfe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) Ebû Bekr'e: Ummi Rûman'ın yanında bir başka erkek görecek olsaydın, ona ne yapardın? diye sormuş, cevaben: Ona kötülük düşünürüm, demişti. Aynı soruyu Hz. Ömer'e yöneltince: Allah bu kadar aciz olana lanet etsin. Çünkü o, gerçekten habistir, cevabını almıştır. Âyet, bundan dolayı nâzil olmuştur.

İbnu Hacer: Sebeblerin sayıca artmasında, bir beis yoktur, der.

f- Şayet iki senedi uzlaştırmak mümkün olmazsa, nüzûlün tekrarına hamledilir. Bunun misali; Buhârî ve Müslim'in, Museyyeb'den yaptıkları şu rivayettir. Museyyeb şöyle der: Ebû Talib, ölüm halindeyken Resûlullah ziyaretine gitmişti. Ebû Talib'in yanında Ebû Cehil, Abdullah b. Ebî Umeyye bulunuyordu. Resûlullah amcasına: Amcacığım, «LÂ İLÂHE İLLALLAH» de ki, bunu Allah katında senin için bir delil yapayım, der. Bu sözü işiten Ebû Cehil ve Abdullah: Ya Ebâ Talib, Abdulmuttalibin dininden yüz mü çevireceksin, dediler. Bu sözü ona, Abdulmuttalib'in dinindenim, deyinceye kadar tekrarladılar. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.): Yasaklanmadığım müddetçe senin için istiğfarda bulunacağım, dedi. Bunun üzerine: ما كان للنبى و الذين آمنوا ان يستغفر و اللمشركين «**Akraba bile olsalar...müşrikler için mağfiret dilemek; ne Peygamberin ne de Müminlerin yapacağı iş değildir.**» (Tevbe, 113.) âyeti nâzil oldu.

Tirmizî, hasen bir senedle Hz. Ali'den şöyle dediğini rivayet eder: Bir kimsenin müşrik olan ebeveyni için istiğfarda bulunduğunu işittim. Ona: Müşrik olan ebeveynine istiğfarda mı bulunuyorsun? diye sorduğumda cevaben: Hz. İbrahim müşrik olan babasına istiğfar etmemiş miydi? der. Bu sözü Resûlullaha nakledince, âyet nâzil oldu.

Hakim ve diğerleri, İbnu Mes'ud'un şöyle dediğini rivayet ederler. Resûlullah bir gün kabristana uğramıştı. Kabirlerden birinin yanında oturdu. Uzun bir duadan sonra ağladı. Yanında oturduğum kabir, annemin kabridir. Ona dua etmek için Rabbimden izin istedim, fakat Rabbim izin vermedi, deyince: ماكان للنبى و الذين آمنوا ان يستغفروا للمشركين «**..müşrikler için mağfiret dilemek, ne peygamberin ne de müminlerin yapacağı bir iş değildir..**» (Tevbe, 113.) âyeti nazil

oldu. Bu zikredilen hadisler arasını, âyetin nüzûlunu gerektiren olayın tekerrür etmesiyle uzlaştırabiliriz.

Bu konudaki başka bir misal de, Beyhakî ve Bezzar'ın Ebû Hüreyre'den rivayet ettikleri şu hadisdir: Resûlullah (s.a.v.) işkence yapılarak şehid edilen Hz.Hamza'nın başucunda durdu, senin yerine onlardan yetmiş kişiye işkence yaparak intikamını alacağım, buyurunca Cebrâil Nahl sûresinin و ان عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به «**Eğer bir topluluğa azab edecekseniz, size yapılan azabın eşiyle azabedin...**» son üç âyetiyle indi.

Tirmizî ve Hâkim, Ubeyy'ubnu Ka'b'ın şöyle dediğini rivayat ederler: Uhud savaşında Ensâr'dan 64, Muhâcirinden Hz. Hamza dahil, 6 kişi işkence ile öldürülünce Ensar; Elimize bir gün fırsat geçerse, onların hepsini ok yağmuruna tutacağız, demişlerdi. Mekke'nin fethi günü gelince Allahu Taâla, Tevbe sûresinin âyetlerini indirdi.

Buradan anlaşılıyor ki âyetlerin nüzûlü, Mekke fethinde gerçekleşmiştir. Halbuki, bir önceki hadisde âyetin Uhud'da nâzil olduğu söylenmiştir. İbnu'l-Hassar: Âyetler, hicretten önce Mekke'de, Nahl suresiyle birlikte inmiştir. Allahu Taâlâ kullarına hatırlatma bakımından, âyetleri ikinci defa Uhud'da, son olarak Mekke fethinde indirmiştir. İbnu Kesîr, rûh âyetini de bu kabilden saymıştır, der.

6- Nüzül Sebeblerinde Kullanılan Tabirler

Bazan iki rivayetten birinde: فتلا **(okudu)** sözü bulunabilir. Bu durumda ravi, âyetin indiğini kastederek: فنزل **(nâzil oldu)** tabirini kullanır. Bunun misali; Tirmizî'nin sahih senedle İbnu Abbas'dan rivayet ettiği şu haberdir: İbnu Abbas şöyle der: Bir Yahudi Hz. Peygamber'e gelerek; Allah gökleri şöyle, yeryüzünü şöyle, dağları şöyle, diğer mahlukatı da şöyle yaratsaydı ne olurdu? Buna ne dersin Ya Ebâ'l-Kâsım? diye sordu. Bunun üzerine وماقدروا الله حق قدره «**Allah'ı gereği gibi takdir edemediler.**» (En'am, 91.) âyeti nâzil oldu. Buhari'deki hadis: Resûlullah okudu, lafzı ile zikredilmektedir. Doğru olan da budur, çünkü âyet Mekki'dir.

Buna bir diğer misal, Buhari'nin Enes'den rivayetidir. Enes şöyle der: Abdullah b. Selâm , Resûlullah'ın (s.a.v.) geldiğini duyunca yanına koşar ve: Sana peygamberden başkasının bilemiyeceği üç soru sormak istiyorum, der. Bunlar; kıyametin ilk âlameti nedir? Cennet ehlinin yiyeceği ilk yemek hangisidir? Doğan çocuk annesine mi, yoksa babasına mı çeker? sorularıdır. Resûlullah; Bunları bana Cebrâil az önce haber verdi, deyince Abdullah: Gerçekten Cebrâil mi haber verdi, diye sorar. Resûlullah: Evet, buyurur. Abdullah: Cebrâil

Yahudilerin düşmanı bir melektir, deyince Resûlullah: من كان عدو الجبريل **«...senin kalbine Kur'an'ı indirdiği için, kim Cebrail'e düşman olursa...»** (Bakara, 97.) âyetini okudu.

İbnu Hacer, «B u h â r î Ş e r h»inde bu hadisle ilgili şu açıklamayı getirir: Hadisin mânasına bakılırsa Resûlullah âyeti, Yahudinin sözüne cevap olarak okumuştur. Bu da, âyetin o anda nâzil olmadığını gösterir. Doğru olan da budur. Âyetin, Abdullah b. Selâm'ın kıssası dışında bir kıssadan dolayı indiği de söylenebilir.

7– Birden Fazla Âyetin Bir Sebebi Olması

Önceden geçenlerin aksine, müteaddit âyetlerin nüzûlüne tek bir sebeb zikredilebilir. Bunda bir zorluk yoktur. Çünkü bir olayda, değişik sûrelerden çeşitli âyetler iner. Bunun misali; Tirmizi ve Hâkim'in Ummu Seleme'den yaptıkları şu rivayettir. Ummu Seleme: Ya Resûlallah, hicretle ilgili olarak Allahu Taâlâ'nın kadınlardan söz ettiğini hiç duymadım, diye yakınmıştı. Bunun üzerine فاستجاب لهم ربهم انى لا اضيع عمل عامل **«Rab'leri onlara karşılık verdi: 'Ben, hiçbir çalışanın işini zayi etmiyeceğim...»** (Âli İmran,195.) âyeti nâzil oldu.

Hâkim, Ummu Seleme'den yaptığı bir başka rivayettinde Ummu Seleme-nin şöyle dediğini nakleder: Ya Resûlallah, erkeklerden söz ediyorsunda kadınları hiç katmıyorsun? diye sormuştu. Bunun üzerine: ان المسلمين و المسلمات **«Müslüman erkek ve kadınlar...**(Ahzab, 35.) âyeti ile: انى لا اضيع عمل عامل منكم من ذكر او انثى **«...'Ben, sizden erkek kadın, hiçbir çalışanın işini zayi etmiyeceğim...»** (Âli İmrân, 195) âyetleri nâzil oldu.

Gene Hâkim, Ummu Seleme'den yaptığı bir rivayette Ummu Seleme'nin şöyle dediğini nakleder: Erkekler savaşıyor da, kadınlar niye savaşmasınlar? Halbuki mîrasın yarısı bizimdir, deyince: و لا تتمنوا ما فضل الله به بعضكم على بعض **«Allah'ın, sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin...»** (Nisa, 32.) âyeti ile: ان المسلمين و المسلمات **«Müslüman erkek ve kadınlar.»** (Ahzab, 35.) âyeti nâzil olmuştur.

Buna bir başka misal de, Buhari'nin Zeyd b. Sabit'ten rivayet ettiği şu hadisdir: Resûlullah (s.a.v.) Zeyd'e لا يستوى القاعدون من المؤمنين و المجاهدون فى سبيل الله **«Mü'minlerden yerlerinde oturanlar ile mallarıyla canlarıyla cihad edenler bir olmaz...»** (Nisa, 95.) âyetini yazdırıyordu. Bu sırada âmâ olan İbnu Ümmî Mektûm çıkageldi ve şöyle dedi: Ya Resûlallah, cihada gücüm yetseydi gerçekten cihad etmek isterdim. Bunun üzerine غير اولى الضرر **«özürsüz olarak..»** (Nisa, 95.) âyetin bu kısmı nazil oldu.

İbnu Ebî Hâtim, Zeyd b. Sâbit'ten şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah-ın (s.a.v.) vahiy katipliğini yapıyordum. Kalemi kulağımın üzerine koyduğum sırada Resûlullah kıtal'le emrolundu. Bunun üzerine inen âyetin mânasını düşünmeye başladı. O sırada bir âma çıkageldi; âyeti duyunca: Ya Resûlallah, ben âmayım, savaşa nasıl katılabilirim? dedi. Bu söz üzerine: ليس على الضعفاء و لا على المرضى و لا على الذين لا يجدون ما ينفقون **«Zayıflara, hastalara, harcayacak birşey bulamayanlara...bir günah yoktur...»** (Tevbe, 91.) âyeti nâzil oldu.

Bir misal de, İbnu Cerîr'in İbnu Abbas'tan yaptığı rivayetidir. İbnu Abbas şöyle der: Resûlullah bir evin gölgesinde otururken şöyle dedi: «Biraz sonra yanınıza şeytanca bakan biri gelecek, der demez mavi gözlü bir kimse çıkageldi. Resûlullah onu yanına çağırdı; sen ve arkadaşların beni niye kötülüyorsunuz? diye sordu. Gelen kişi koşarak geri döndü, arkadaşlarını alıp geldi. Hep birden yemin ederek: «Biz seni asla kötülemedik,» dediler. Resûlullah da onları bağışladı ve: يحلفون بالله ما قالوا **«Söylemediler diye Allah'a yemin ediyorlar...»** (Tevbe, 74.) âyeti nâzil oldu. Hâkim ve Ahmed b. Hanbel aynı ibareyle haberi nakledererek sonuna يوم يبعثهم الله جميعا فيحلفون له كما يحلفون لكم **«Allah onların hepsini dirilttiği gün, dünyada size yemin ettikleri gibi ona da yemin edecekler..»** (Mücadele, 18.) âyetini ilave etmişlerdir.

Nüzûl sebebleri hakkında size yaptığımız açıklamaları bütünüyle anlayarak iyi değerlendirin. Çünkü ben bunları, ulemanın eserlerini ve çeşitli sözlerini araştırmak suretiyle fikrimi kullanarak ortaya koydum. Verdiğim bu bilgilerde, beni geçen olmamıştır.

ONUNCU BÖLÜM

BAZI SAHABELERİN SÖZLERİNE UYGUN İNEN ÂYETLER

Bu konu aslında, Esbâb-ı Nüzûlün bir devamıdır. Nakledeceğimiz rivayetlerin esasını, Hz. Ömer'in sözlerine uygun inen âyetler teşkil edecektir. Bu konuda müstakil eser yazanlar da vardır.

Tirmizî, İbnu Ömer'den şunu rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) Allahu Taâla hakikatı Ömer'in diline ve kalbine uygun olarak indirdi, demişti. İbnu Ömer de: Kur'an'dan inen âyetler, Sahabe'nin sözlerinden çok, Hz. Ömer'in sözlerine *benzer bir şekilde inmiştir, demişti.*

İbnu Merdeveyh, Mühcâhid'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an' ın âyetleri, Hz. Ömer'in görüşüne uygun olarak inerdi.

Buhârî ve diğer muhaddisler, Enes'in şöyle dediğini rivayet edeler; Hz. Ömer: Şu üç sözüm, Rabbimin âyetlerine uygun düştü, dedi. Ya Resûlallah, Hz. İbrahim'in makamını kıble edinseydik, demiştim. واتخذوامن مقام ابراهيم مصلى âyeti **«...siz de İbrahim'in makamından bir namazgah yeri edinin..»** (Bakara, 125.) nâzil oldu. Zevcelerinin yanına iyi veya kötü huylu herkes girip çıkıyor. Onların örtünmelerini emretsen daha iyi olmaz mı? demiştim. Hicap (örtünme) âyeti nâzil oldu. Zevceleri birbirine kıskanarak, Resûlü gücendirmişlerdi. Onlara: Umarım ki Rabbi ona sizleri boşadıktan sonra, yerinize sizden daha hayırlı zevceler verir, demiştim. Sözümün aynısı, âyet olarak nâzil oldu. عسى ربه ان طلقكن ان يبدله ازواجا خيرا منكن مسلمات مؤنات قانتات تائبات عابدات سائحات ثيبات وابكارا (Tahrim, 5.)

Müslim, İbnu Ömer ve Hz. Ömer'den şunu rivayet eder; Hz. Ömer, şu üç şeyde sözlerim, Rabbimin kelamına uygun düştü. Bunlar: Hicab âyeti, Bedir esirleri ve Hz. İbrahim'in makamıdır.

İbnu Ebî Hâtim, Enes'den Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder; şu dört hususta sözlerim, Rabbimin âyetlerine uygun düştü veya Rabbim sözlerimle âyet indirdi: ولقد خلقنا الانسان من سلالة من طين **«Andolsun biz insanı çamurdan, bir süzmeden yarattık.»** (Mu'minûn, 12.) âyeti nâzil olunca; yaratıcıların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir, demiştim. Bu sözüm üzerine فتبارك الله احسن الخالقين **«...yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir...»** (Mu'minûn, 14.) âyeti nâzil oldu.

Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan rivayet edildiğine göre, bir Yahudi Hz. Ömer'le karşılaştığında şöyle dedi: Dostunuz Muhammed'in (s.a.v) sözünü ettiği Cebrail bizim düşmanımızdır. Hz. Ömer de من كان عدوا لله وملائكته ورسله وجبريل وميكال فان الله عدو للكافرين **«Kim Allah'a, meleklerine, elçilerine, Cebraile, Mikail'e düşman olursa, Allah da kafirlerin düşmanıdır»** demişti. Âyet, Hz. Ömer'in sözüne uygun olarak nâzil oldu. (Bakara, 98.)

Suneyd, «T e f s i r»inde Said b. Cubeyr'den şu rivayette bulunur. Sa'd b. Muaz, Hz. Âişe hakkında söylenenleri duyunca: سبحانك هذا بهتان عظيم **«Allah'ım, Seni tenzih ederim. Bu, büyük bir bühtandır»,** demişti. bu söz aynen, âyet olarak nâzil oldu (Nur, 16).

İbnu Ehî Mîmî «F e v â i d» adlı eserinde, Said b. Müseyyeb'den şöyle dediğini rivayet eder: Ashabdan Zeyd b. Harise ile Ebû Eyyûbi'l-Ensarî, buna benzer bir söz duyduklarında: سبحانك هذا بهتان عظيم **«Allah'ım, Seni tenzih ederim, bu büyük bir bühtandır,»** derlerdi. Bu sözleri, âyet olarak nâzil oldu.

İbnu Ebî hatim, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kadınlar Uhud muharebesi ile ilgili haberler alamayınca, yola çıkmışlardı. Bu sırada, iki Sahabî ile karşılaştılar. Kadınlardan biri: Resûlullah'dan bir haberiniz var mı? diye sordu. Sahabî, Resûlullah hayattadır, cevabını verince: Ne diyelim, Allah kullarından dilediğini şehid eder, şeklinde konuştu. ويتخذ منكم شهداء **«..Sizden şehidler edinsin diye...»** (Âl-i İmrân, 140.) âyeti de kadının bu sözüyle nâzil oldu.

İbnu Sa'd, «T a b a k â t»ında; bize Vâkidî, ona İbrahim b. Muhammed b. Şurahbîl'l-Abderî, ona da babası haber verdi. Babası şöyle demişti: Mus'ab ibnu Umeyr, Uhud savaşında sancak taşıyordu. Sağ eli kesilince sancağı sol eliyle tutarak şöyle dedi: وما محمد الا رسول قد خلت من قبله الرسل افان مات او قتل انقلبتم على اعقابكم **«Muhammed, Resûlden başka bir şey değildir. Ondan önce nice Peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi O, ölür veya öldürülürse, gerisin geriye kaçacak mısınız?»** Sonra da sol eli kesildi. Sancağa kapanarak dirsekleriyle bağrına bastı, sözlerini aynen tekrarladı, sonra şehid edildi, sancak da yere düştü. Muhammed b. Şurahbil, Mus'ab'ın sözüne uygun düşen: وما محمد الا رسول **«Muhammed, sadece bir elçidir..»** (Âl-i İmran, 144.) âyeti, olay anında değil, sonradan nâzil olmuştur, der.

Resûlullah, Cebrail ve Meleklerin Sözleri Üzerine İnen Âyetler

Bunlara yakın olarak Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın lisanı dışında, Resûlün Cebrail'in ve Meleklerin sözleri de gelmiştir. Fakat bu sözlerin onlara izafe edilmesi açık değildir, şifahi olarak duyulmamıştır. Meselâ En'am sûresinin

قد جائكم بصائر من ربكم **«Doğrusu size Rabbinizden basiretler geldi..»** (104.) âyeti, Resûlüllah'ın وما انا عليكم بحفيظ **«Ben sizin üzerinize bekçi değilim.»** En'am sûresinin أفغير الله أبتغى حكما **«..ben O'ndan başka bir hakem mi arayayım?...»** (114.) âyeti de Resûlüllah'ın lisanı üzere nâzil olmuştur. Meryem sûresinin وما نتنزل الا بامر ربك **«Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz..»** (64.) âyeti, Cebrail'in lisanı üzere nâzil olmuştur. Sâffât sûresinin وما منا الا له مقام معلوم - و انا لنحن الصافون - و انا لنحن المسبحون **«Bizim içimizde herkesin belli bir makamı vardır. Biziz o çok saf saf dizilenler biz. Biziz o tesbih edenler biz.»** (164-166) âyetleri de meleklerin lisanı üzere nâzil olmuştur.

Fatiha sûresinin اياك نعبدو اياك نستعين **«Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz.»** âyeti, bazı kulların lisanı üzere inmiştir. Ancak burada قولوا «söyleyiniz» sözünü takdir etmek mümkündür. Aynı şekilde, yukarıda geçen ilk iki âyette de قل «söyle» sözünü takdir etmek mümkündür. Üçüncü ve dördüncü misali teşkil eden âyetler ise, böyle bir takdirde bulunmak imkansızdır.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

NÜZÛLÜ TEKRAR EDEN ÂYETLER

Mütekaddimûn ve müteahhirûndan bir grup ulema, Kur'an'ın bazı âyetlerinin tekrar ettiğini belirtirler. İbnu'l-Hassar: Bir âyetin nüzûlü hatırlatma ve öğüt verme bakımından tekrar indirildiğini, söyler. Nahl sûresinin son âyetleri ile Rûm sûresinin ilk âyetlerini buna misal gösterir. İbnu Kesîr, rûh âyetini de bu kabilden sayar. Fâtiha sûresinin de bu kabilden olduğu söylenir. Bazıları da: ماكان للنبى والذين آمنوا **«Ne Peygamberin ne de Mü'minlerin işi değildir...»** (Tevbe, 113.) âyetini, nüzûlü tekrar eden âyetlerden olduğunu söylerler.

Zerkeşî «e l - B u r h â n»ında: Bir âyet; mânasının yüceliği, nüzûlüne sebeb olan olay ve unutulma korkusundan dolayı iki kere inebilir, der. Buna misal olarak rûh âyeti ile: اقم الصلاة طرفى النهار **«Günün iki tarafında namaz kıl.»** (Hûd, 114.) âyetini gösterir. Zerkeşî şöyle der: İsrâ ve Hûd sûreleri, Mekkî'dir. Bunların iniş sebebleri, Medine'de nâzil olduklarını gösterir. Bu bakımdan bazıları konuya açıklık getirmede güçlük hissetmişlerdir.

Halbuki burada bir güçlük yoktur. Çünkü sûre, birbiri ardınca iki kere inmiştir. Aynı durum ihlâs sûresinde de mevcuttur. İhlâs sûresi Mekke'de müşriklerin sözlerine cevap olarak Medine'de de, ehl-i kitaba cevap olarak inmiştir. Aynı şekilde: ماكان للنبى والذين آمنوا **«Ne Peygamberin ne de Mü'minlerin işi değildir...»** (Tevbe, 113.) âyetinin de nüzûlü tekrar etmiştir. Bütün bunlardaki *hikmet; âyetin nüzûlünü gerektirecek bir soru ya da bir olayın sebeb olmasıdır.* Halbuki daha önce âyet inmiş, aynı ifade ile bu âyet onlara, âyeti ve ihtiva ettiği mânayı hatırlatmak üzere, tekrar Resûlullah'a (s.a.v.) vahyedilmiştir.

İki veya daha fazla vecihle okunan kıraatlar de, bu konuya dahil edilebilir. Buna Müslim'in Ubeyy'ubnu Ka'b'dan rivayet ettiği şu hadis delil teşkil eder. Resûlullah: Rabbim bana Kur'an'ı bir harf üzere okumamı emretti. Ümmetime kolaylık göster, diye müracaatta bulundum. Sonradan iki harf üzere okumamı emretti. Gene; ümmetime kolaylık göster, diye müracaatta bulundum. Bundan sonra; yedi harf üzere okumamı emretti. Bu hadis; Kur'an'ın bir defada inmediği, bir biri ardınca nüzûlünün tekrar ettiğini gösterir.

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde: Fatiha sûresinin iki kere

indiğini söyledikten sonra şöyle der; şayet sûrenin ikinci defa inişindeki fayda nedir? diye sorulursa, şöyle cevap veririm: İlkönce bir üzere inmiş, ikinci inişiyle صراط - سراط ، مالك - ملك ve benzeri vecihlerinin tamamlanmış olması caizidir.*

Bazı ulema, Kur'an âyetlerinin fazla nüzûlü olduğunu kabul etmek istemezler. «e l - K e f î l b i M e â n i' t - T e n z î l» adlı kitabda aynen şu görüşe rastladım. Müellif bu eserinde, olmuş bir işin yeniden olmasında fayda bulunmadığını belirtir. Önceden zikredilen faydalarından dolayı, bu görüşe katılamayız. «e l K e f î l» sahibinin: Şayet böyle olsaydı Mekke'de inen her âyetin, tekrar Medine'de inmesi gerekirdi. Çünkü Cebrail (a.s), her sene inen âyetleri Resûlullah'a arzederdi, ifadesinde geçen «gerekirdi» sözü, merduddur. Müellif gene: İnzalin tekrarında fayda yoktur, Cebrail (a.s), Resûlullah'a daha önce indirmediği âyetleri okurdu, ifadesinde geçen «daha önce indirmediği» sözü de merdûddur. e l - K e f î l sahibi şunu da ilave eder: Ayetlerin iki defa indiğini ileri sürenler, ikinci defa inişinden belki şunu kastederler. Kıblenin değişmesi gerçekleşince Cebrail (a.s.) Rasûlullah'a gelerek, Mekke'de olduğu gibi Fatiha'nın, namazın rüknünden olduğunu haber verdi. Rasûlullah bunu, surenin yeniden nazil olduğu şeklinde anladı. Ayrıca Cebrail'in Mekke'de okumadığı bir kıraatını Rasûl'e Medine'de okuyunca, Rasûlü Ekrem Fatiha'nın yeniden nazil olduğunu sandı.

ON İKİNCİ BÖLÜM

HÜKMÜ NÜZÛLÜNDEN, NÜZÛLÜ HÜKMÜNDEN SONRAYA KALAN ÂYETLER

Zerkeşî «e l - B u r h a n»ında: Bazen âyet önce iner, hükmü sonraya kalır, der. A'lâ sûresinin: قد افلح من تزكى و ذكر اسم ربه فصلى **«Doğrusu mutluluğa ermiştir arınan. Rabbının adını anıp namaz kılan.»** (14-15.) âyetlerini buna misal gösterir.

Beyhakî ve diğerleri, İbnu Ömer'den rivayetle bu iki âyetin zekât farîzası hakkında nâzil olduğunu söylerler. Bezzâr, benzer bir rivayeti, merfû olarak nakleder. Bazıları, böyle bir te'vile niçin gidildiğini anlayamadık; çünkü sûre Mekkî'dir, Mekke'de ne bayram namazı, ne zekat ne de oruç vardı, derler. Beğavî buna cevap vererek; âyetin önce inmesi, hükmünün sonraya kalmasının câiz olduğunu söyler. Nitekim: لا اقسم بهذا البلد و انت حل بهذا البلد **«Yoo andiçerim bu şehre ki, sen içinde oturmaktasın...» (Beled, 1-2)** âyeti buna misaldir. Bu sûre Mekkî'dir. Şehrin helâl kılınması, Mekke fethinden sonra gerçekleşmiştir. Hatta Resûlullah bunu: Gündüzün bir vaktinde bana helâl kılındı. şeklinde açıklamıştır.

سيهزم الجمع و يولون الدبر **«O topluluk bozulacak ve geriye dönüp kaçacaklar.»** (Kamer,45.) âyeti Mekke'de nâzil olmuştur. Âyetteki «el-cem'u» kelimesinden neyin kastedildiğini, Ömer İbnu Hattab merak etmişti. Hz. Ömer bu merakını şöyle açıklar: Bedir muharebesinde Kureyş kabilesi yenilgiye uğramıştı. Bu sırada elimdeki kılıçla bıraktıkları izleri göstererek Resûlullah'ın (s.a.v.) yüzüne baktım. Peygamberimiz: Topluluk hezimete uğrayacak, gerisin geri kaçacaklar, şeklinde cevap verdi. Bu olay Bedir'de cereyan etmişti. Teberânî bunu, «e l - E v s a t» adlı eserinde rivayet eder.

جند ما هنالك مهزوم من الاحزاب **«Kabilelerden meydana gelmiş, orada bozguna uğratılmağa mahkum bir ordudur.** (Sâd, 11.) âyeti, bu kabildendir. Katâde: Resûlullah (s.a.v.) Mekke'de iken Cenâb-ı Hak ona, müşriklerin bir kısmının mağlub olacağına söz vermişti. Bu âyette vaad edilen yenilgiyi, daha sonra Bedir savaşında tecelli etmiştir. Bunu ibnu Ebî Hâtim rivayet eder.

Buna benzer bir diğer âyet de: قل جاء الحق و ما يبدئ الباطل و ما يعيد **«De ki:**

Hak geldi. Artık batıl ne bir şey ortaya çıkarabilir, ne de geri getirebilir. (Sebe, 49.) âyetidir.

İbnu Ebî Hâtim, İbnu Mesud'un: قل جاء الحق (İsrâ, 81.) âyetinde şöyle dediğini rivayet eder: Hak kelimesinden murâd kılıçtır. Halbuki âyet kıtalin farzından önce Mekke'de nâzil olmuştu. İbnu Mesud'un tefsiri Buhârî ve Müslim'in yine İbnu Mesud 'dan yaptıkları şu rivayeti teyit eder. İbnu Mesud şöyle der: Resûlullah (s.a.v.) Kabe'nin çevresinde 360 put olduğu halde, fetih günü Mekke'ye girdi. Elindeki değnekle, onları vurup kırıyor ve: قل جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا **«De ki: Hak geldi, batıl gitti; zaten batıl yok olmağa mahkumdur.»** (İsrâ,81.) âyeti ile وما يبدئ الباطل وما يعيد **«...batıl ne bir şey ortaya çıkarabilir, ne de geri getirebilir...»** (Sebe, 49.) âyetini okuyordu.

İbnu'l-Hassâr şöyle der: Cenâb-ı Hak, Mekkî sûrelerde bazen açık, bazen îma yoluyla zekâtı çokça zikretmiştir. Bununla Allah, Resûlüne namaz zekat vesair vecibeleri farz kılıncaya kadar, vaadini yerine getireceğini, dini ayakta tutacağını açıkça bildirmiştir. Zekat, ittifakla Medine'de alınmaya başlanmıştır. İbnu'l-Hassâr: وآتوا حقه يوم حصاده **«...hasat günü hakkını verin..»** (En'am, 141.) ve واقيموا الصلاة وآتوا الزكاة **«..Namazı kılın, zekatı verin..»** (Müzzemmil, 20.) âyetini bu kabilden sayar. وآخرون يقاتلون فى سبيل الله **«...ve Allah yolunda savaşan başka insanlar...»** (Müzzemmil, 20.) âyeti (aynı âyetin diğer bir cümlesi) de aynı kabildendir. ومن احسن قولا ممن دعا الى الله وعمل صالحا **«Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve 'Ben Müslümanlardanım' diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?** (Fussilet, 33.) âyeti de buna misaldir. Bu son âyetin müezzinler hakkında indiğini Hz. Âişe, İbnu Ömer, İkrime ve Sahâbe'den bir cemaat rivayet ederler. Halbuki âyet Mekkî'dir. Ezan ancak, Medîne'de okunmuştur.

Hükmü nüzûlünden önce olan âyetlere misal, abdest âyetidir. Buhârî, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Medine'ye yaklaştığımız bir sırada gerdanlığımı çölde düşürmüşüm. Resûlullah (s.a.v.) devesinden inip bir yerde konakladı, ayaklarını uzatıp başını kucağıma koyarak uyudu. Bu sırada Hz. Ebû Bekr çıkagelip bana şiddetli bir tokat attı. Bir gerdanlık için bu kadar insanı yolundan alıkoyup hapsettin, dedi. Resûlullah uyandı. Sabah namazı vakti girince su aradı; bulamayınca: يا ايها الذين آمنوا اذا قمتم الى الصلاة **«Ey iman edenler, namaza kalktığınız zaman..»** (Mâide, 6.) âyeti bütünüyle nâzil oldu. Âyet, icmaen Medenî'dir. Abdest, namazla birlikte Mekke'de farz olmuştu.

İbnu Abdi'l-Berr: Savaşa katılan herkesce malumdur ki, Resûlullah namaz farz olduktan sonra abdest almadan namaz kılmamıştır. Bunun aksini câhil ve inatçı olan iddia edebilir. Daha önce fiilen yapıldığı halde, abdest âyetinin sonradan inmesi, farziyetinin âyetin nüzûlüyle desteklenmesidir, der. Başkaları da, âyetin abdestle ilgili kısmının namazın farziyeti ile birlikte önceden teyemmümün zikredildiği diğer kısmının da sonradan inmesi muhtemeldir, derler. Derim ki, bunu icma reddeder. Çünkü âyet Medine'de nâzil olmuştur.

Buna bir başka misal, Cuma âyetidir. Bu âyet Medine'de nâzil olmuştur. Cuma namazı ise Mekke'de farz kılınmıştır.

İbnu'l-Feres: Cuma namazı kesinlikle Mekke'de kılınmadı. Bunu, İbnu Mace'nin Abdurrahman b. Ka'b. b. Mâlik'den rivayet ettiği şu sözü reddeder: Gözünü kaybettikten sonra, babamın rehberliğini yapıyordum. Onunla beraber Cuma namazına gitmiştim. Ezanı duyunca Ebû Umame Es'ad b. Zurâre için istiğfara başladı. Ona: Babacığım, her cuma ezanını işittiğinde, Es'ad b. Zurâreye dua ettiğini görüyorum, bunun sebebi nedir? diye sordum. Babam: Oğlum, Resûlullah (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicret etmeden önce bize ilk cuma namazını kıldıran o olmuştu. Onun için hatırlayıp kendisine duada bulunuyorum, cevabını verdi.

Bir diğer misal: انما الصدقات للفقراء **«Sadakalar mutlaka fakirlere... mahsustur.»** (Tevbe, 60.) âyetidir. Bu âyet hicretin 9. yılında nâzil olmuştur. Oysa zekât, hicretin ilk yıllarında bu âyet inmeden önce farz kılınmıştı. İbnu'l-Hassâr: Zekatın sarf mahalleri, bu konuda âyet inmemiş olmasına rağmen daha önceden biliniyordu. Nitekim âyet nâzil olmadığı halde, abdest almak biliniyordu. Uygulanan bu hüküm, âyet nâzil olunca kuvvetlendirilmiş oldu, der.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂYETLERİ AYRI AYRI VE BÜTÜN OLARAK İNEN SÛRELER

Kur'an-ı Kerim'in pek çok âyeti, ayrı ayrı inmiştir. Kısa sûrelerde bunun misali, Alâk sûresi ile Taberânî'nin rivayet ettiği bir hadis'e göre, Duha sûresinin ilk beş âyetidir.

Bütün olarak inen kısa sûrelere misal, Fatiha, İhlâs, Kevser, Tebbet, Kıyame, Nasr, Felak, Nâs - ki bunlar beraber inmiştir - sûreleridir.

Uzun (tıval) sûrelerden misal, Mürselat sûresidir. Hakim, «M ü s t e d r e k»inde, İbnu Mesud'dan şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) ile birlikte bir mağarada iken Mürselât sûresi nâzil oldu. Bu sûreyi kendi ağızlarından öğrendim. Sûreyi okurken dili kuruduğu için فبای حدیث بعده یؤمنون **«Onlar bundan sonra hangi söze inanacaklar»** (âyet, 50) âyetiyle mi, yoksa واذا قیل لهم ارکعوا لا یرکعون **«Onlara rüku edin dendiği zaman rüku etmezler.»** (48.) âyetiyle mi tamamladığını bilemiyorum.

Taberânî'nin önceki hadisinde zikredildiği gibi, Saff sûresi de bunlardandır. En'am sûresi de bu kabildendir. Ebû Ubeyd ve Taberânî, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Enam sûresi, 70.000 melek refakatinde Mekke'de, bir gecede nâzil olmuştur.

Taberânî - metruk addedilen - Yusûf b. Atıyyeti,s- Safar, İbnu avn, Nâfi ve İbnu Ömer'den gelen bir tarikle İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v); En'am sûresi bana, bir bütün olarak indi. 70.000 melek, sûrenin nüzûlünde hazır bulundu, demiştir.

Beyhakî «Ş u a b»ında içinde bilinmeyen ravilerin bulunduğu bir senedle, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Enam suresi hariç, Kur'an, beşer âyet halinde nazil olmuştur. Enam suresi, 1.000 melek refakatinde bir defada inmiş, Resûlüllah'a inene kadar her semada, 70 melek refakat etmiştir.

Ebû'ş-Şeyh, merfu olarak Ubeyy'ubnu Ka'b'dan rivayet ettiğine göre Resûlullah şöyle buyurur: En'am sûresi bana, bütün olarak, 70.000 melek refakatinde nâzil oldu.

Mücahid'in şöyle dediği rivayet edildi: En'am sûresi, bir defada, 500 melek refakatında nâzil oldu.

Atâ'nın şöyle dediği rivayet edildi: En'am sûresi bir defada, 70.000 Melek refakatinde nazil oldu.

Bütün bu rivayetler, birbirini desteklemektedir.

İbnu Salâh **el-Fetva** adlı eserinde: Sûrenin bir defada indiğini gösteren hadîsi, Ubeyy İbnu Ka'b tarîki ile rivayet ettik. İsnadında zayıflık vardır, bu yönde bir sahihlik bulamadık. Buna muhalif başka hadiseler de rivayet edilmiştir. Bir defada inmediği aksine bazı ayetlerinin Medine'de nâzil olduğu rivayet edilir. Sûrenin; üç, altı veya daha fazla sayıda indiği konusunda, ülema arasında intilaf mevcuttur, der.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MELEKLERİN REFAKATİNDE VE MÜNFERİD İNEN ÂYETLER

İbnu Habîb ve ona uyarak İbnu Nakîb de şöyle der: Kur'an'da meleklerin refakatinde inen sûre, En'am sûresidir. Bu sûrenin inişinde 70.000 melek hazır bulunmuştur. Fâtiha sûresi, 80.000, Âyete'l-Kürsî 30.000, Yâsîn sûresi 30.000 واسئل من ارسلنا من قبلك من رسلنا **«Senden önce gönderdiğimiz elçilerden sor...»** (Zuhruf, 45.) âyeti 20.000 melek refakatinde inmiştir. Kur'an' ın geri kalan kısmını Cebrâil (a.s) münferiden indirmiştir.

Burada şunu ilave etmek isterim: En'âm sûresinin bütün olarak indiği hakkındaki hadisin, değişik tarikle rivayet edildiğini belirtmiştik. Bununla ilgili diğer tarikler de şunlardır: Beyhakî «Ş u a b»ında, Taberânî de eserinde zayıf bir senedle Enes b. Mâlik'den merfû olarak şunu rivayet ederler: En'âm sûresi doğu ve batıdan gökyüzünü dolduran, yükselen tesbih ve takdis sesleriyle yeryüzünü titreten bir grup melek refakatinde, inmiştir.

Hâkim ve Beyhakî Câbir'in şöyle dediğini rivayet ederler: En'âm sûresi nâzil olunca Resûlullah (s.a.v.) tesbih ederek şöyle dedi: Bu sûreyi ufku kaplayan bir grup melek indirdi.

Hâkim, Müslim'in şartına göre, hadisin sahih olduğunu söyler. Fakat Zehebî, bu hadisde inkıta vardır; mevzu olduğunu zannederim, şeklinde ilavede bulunur.

Fâtiha, Yâsîn ve واسئل من ارسلنا **«...elçilerden sor...»** (Zuhruf, 45.) âyeti hakkında hiçbir hadis veya habere rastlayamadım. Âyete'l-Kürsî hakkında rivayetler mevcuttur. Bakara sûresinin bütün âyetleri hakkında Ahmed b. Hanbel «M ü s n e d»inde Ma'kal b. Yesâr'dan şu rivayeti verir: Resûlullah (s.a.v.) Bakara sûresi Kur'an'ın en yüce sûresi ve doruğudur. Sûrenin her âyeti, 80 melek refakatinde inmiştir. الله لا اله الا هو الحى القيوم **«Allah, ki O'ndan başka tanrı yoktur, daima diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir..»** âyeti arşın altından çıkmış, bu sûreye eklenmiştir, buyurmuştur.

Saîd b. Mansûr «e s - S ü n e n»inde Dahhak b. Müzâhim'in şöyle dediğini rivayet eder: Cebrâil (a.s) Bakara sûresinin son âyetlerini sayısı belirsiz

meleklerle birlikte indirmiştir.

Melekler refakatinde inen sûrelerden bir diğeri de Kehf sûresidir. İbnu'd-Durays «F e d â i l» adlı eserinde: Bize Yezîd b. Abdulaziz et-Tayâlisî, ona İsmail b. Ayyâş, ona da İsmail b. Râfi rivayet etmiştir. İsmail b. Râfi şöyle demiştir: Size yüceliği gökle yer arasını kaplayan, 70.000 meleğin refakatinde inen sûreyi söyliyeyim mi? Bu sûre Kehf sûresidir.

Yukarıdan beri zikredilen rivayetlerle, İbnu Ebî Hâtim'in sahih bir senedle Saîd b. Cübeyr'den yaptığı şu rivayet arasındaki farka, dikkat edilmelidir. Cebrâil (a.s) Resûlullah'a her inişinde beraberinde mutlaka dört koruyucu melek bulunurdu. İbnu Cerîr, Dahhak'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah'amelek gönderildiğinde, şeytanın melek sûretine girmesini önlemek üzere, etrafını çeviren melekler gönderilmiştir.

Arşın Hazinesinden Nâzil Olan Âyetler

İbnu'd-Durays: Bize Mahmud b. Gaylan, o Yezîd b. Hârun'dan, o Velidden, –yani İbnu Cemîl– o Kasım'dan, o da Ebu Umâme'den rivayetle Ebu Umâme'nin şöyle dediğini naklederler: Dört âyet, arşın hazinesinden nâzil oldu. Buradan bunlardan başka bir şey inmedi. Fâtiha, Âyete'l-Kürsî, Bakara sûresinin son âyetleri ve Kevser sûresi.

Bu konuyla ilgili olarak şu açıklamada bulunmak isterim: Beyhakî «Ş u a b»ında, Enes'den merfûan rivayet ettiği bir hadisde Resûlullah, Fâtiha sûresi hakkında şöyle der: Allahu Taâlâ'nın bana verdiği nimetlerden biri de Fâtiha sûresini indirmesidir. Bu sûre arşın hazinelerinden biridir.

Hâkim Ma'kal b. Yesâr'dan merfû olarak şu rivayette bulunur: Fâtiha ve Bakara sûresinin son âyetleri, arşın altından verilmiştir.

İbnu Râhaveyh «M ü s n e d»inde Hz. Ali'den şu rivayette bulunur: Hz. Ali'ye Fâtiha sûresinden sorulunca şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) bize Fâtiha sûresinin arşın altındanki hazineden nazil olduğunu bildirdi.

Bakara'nın son âyetleri hakkında şu rivayetler vardır: Dârimî, «M ü s n e d»inde Eyfail-Kelâî'nin şöyle dediğini rivayet eder. Bir kimse Resûlullah'a: Ya Resûlallah, Kur'an'ın hangi âyeti, senin ve ümmetin payına düşmesini isterdin? diye sordu. Resûlullah Bakara sûresinin son âyetleridir; çünkü bu âyetler Allah'ın arşı altındaki rahmet hazinesinden nâzil olmuştur, cevabını verdi.

Ahmed b. Hanbel ve diğerleri, Ukbetu'bnu Âmir'den merfûan şu hadisi rivayet ederler: Şu iki âyeti okuyunuz. Çünkü Rabbim bunları bana arşın altından verdi. Huzeyfe Resûlullah'dan şu hadisi rivayet eder: Bakara sûresinin son âyetleri bana arşın altından verildi. Allah bunu benden önce hiçbir peygabere

vermemişti. Ebû Zer de, Resûlullah'dan aynı mealdeki şu hadisi rivayet eder: Bakara sûresinin son âyetleri bana, arşın altındaki hazineden verildi. Bunlar, benden önce hiçbir peygambere verilmemişti. Bu hadis, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbnu Mesud ve diğerlerinden değişik tariklerle rivayet edilmiştir. Âyete'l-Kürsî ile ilgili hususlar, Ma'kil b. Yesar'ın rivayet ettiği hadisde, önceden geçmişti.

İbnu Merdeveyh, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder. Resûlullah Âyete'l-Kürsiyi okuduğunda tebessüm eder ve şöyle derdi: Bu âyet, arşın altındaki Rahman hazinesinden gelmiştir.

Ebû Ubeyd, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Âyete'l-Kürsî, Peygamberimize arşın altındaki hazineden verilmiştir. Halbuki bu âyet, Peygamberimizden önce hiçbir nebiye verilmemişti.

Kevser sûresiyle ilgili hiçbir hadise rastlayamadım. Ebû Umame'nin bu konudaki sözü, merfu hadis hükmündedir. Bunu, Ebû'ş-Şeyh b. Hayyan, Deylemî ve başkaları, Muhammed b. Abdilmelik ed-Dakikî tarikıyle Zeyd b. Harun'dan, bir önceki isnadla, Ebû Umame'den merfu olarak rivayet etmişlerdir.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

BAZI PEYGAMBERLERE İNEN ÂYETLERLE SADECE RESÛLULLAH'A İNDİRİLEN ÂYETLER

Önceki bahiste geçen hadislerde görüldüğü gibi, Fâtiha sûresi Âyete'l-Kürsî ve Bakara sûresinin son âyetleri daha önce hiçbir peygambere inmemiş, sadece Peygamberimize inmiştir.

Müslim İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur. Cebrâil (a.s) Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek: Seni daha önce hiçbir peygambere verilmeyen iki nûr ile müjdelerim. Bunlar; Fâtiha sûresi ile Bakara sûrsinin son âyetleridir, demiştir.

Taberânî Ukbetu'bnu Âmir'in şöyle dediğini rivayet eder. Bakara sûresinin son iki âyeti olan آمن الرسول yü devamlı okuyunuz. Çünkü Allah, bu iki âyeti sadece Hz. Muhammed'e (s.a.v.) verdi.

Ebû Ubeyd, «F e d â i l» adlı eserinde Ubeyy b. Ka'b'ın şöyle dediğini nakleder: Hz. Muhammed'e Hz. Mûsa'ya verilmeyen dört âyet verilmiştir. Hz. Mûsa'ya verilen bir âyet de Hz. Muhammed'e verilmemiştir. Hz. Muhammed'e verilen âyetler: لله ما فى السموات و ما فى الارض **«Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır...»** ile başlayan Bakara sûresinin son üç âyeti ile Âyete'l-Kürsî'dir. Hz. Mûsa'ya gönderilen âyetler ise: اللهم لاتولج الشيطان فى قلوبنا و خلصنا منه من اجل ان لك الملكوت و الابد و السلطان و الملك و الحمد و الارض و السماء الدهر الداهر ابدا أبدا امين **«İlahî; şeytanın kalblerimize yol bulmasına fırsat verme, bizi onun şerrinden koru; çünkü evren, ebedilik, otorite, güç, hamd, yer, gök, herşeyi ezip geçen zaman sonsuza değin senindir. Amin, amin...»** âyetleridir.

Beyhakî «Ş u a b»ında İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Yedi uzun sûreden Hz. Mûsa'ya verilen ikisi dışında hiçbiri, Hz. Muhammed'den başkasına verilmemiştir.

Taberânî, İbnu Abbas'dan merfû olarak şu rivayette bulunur: Ümmetime musîbet anında hiçbir ümmete verilmeyen: انا لله و انا اليه راجعون **«...Muhakkak biz Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz...»** (Bakara, 156.) âyeti verilmiştir.

Daha önce bazı peygamberlere de inen âyetlere misal, Hâkim'in İbnu Abbas'dan yaptığı şu rivayettir. İbnu Abbas şöyle demiştir: A'lâ sûresi nâzil olduğunda Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: A'lâ sûresinin tamamı, Hz. İbrahim ve

Mûsa'nın Suhuf'unda mevcuttu. Necm sûresinin 1-56. âyetleri de aynı şekilde Hz. İbrahim'in Suhuf'unda mevcuttu.

Saîd b. Mansur, Hâlid b. Abdillah tarikıyle Atâ b. Sâib, İkrime ve İbnu Abbas'dan rivayet ederek, İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: Bu sûre (Necm) Hz. İbrahim ve Mûsa'nın Suhuf'unda mevcuttu. İbnu Ebî Hâtim bunu Hz. İbrahim ve Mûsa'nın Suhuf'undan neshedilmiştir, lafzıyla rivayet eder.

Suddî'nin şöyle dediği rivayet edilir: Bu sûre, Resûlullah'a (s.a.v.) indiği şekliyle Hz. İbrahim ve Hz. Mûsa'ın Suhuf'unda da mevcuttu. Firyâbî: Sufyan babasından, o da İkrime'den rivayetle şöyle der: ان هذا لفى الصحف الاولى **«Bu elbette ilk sahifelerde de vardır.»** (A'la, 18.) âyetinden, Necm sûresinin 1-56. âyetleri kasdedilmektedir.

Hâkim, Kasım tarikıyle Ebû Umâme'nin şöyle dediğini rivayet eder; Allahu Taâlâ, Resûlüne (s.a.v.) indirdiği: التائبون العابدون **«Tevbe edenler, ibadet edenler...»** (Tevbe, 112.), قد افلح **«Mü'minler felaha ulaştı.»** dan فيها خالدون **«Orada ebedî kalacaklardır...»** na kadar (Mu'minûn, 1-11.), ان المسلمين والمسلمات **«Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar...»** (Ahzab,35.), لذين هم على صلاتهم دائمون **«Onlar namazlarına müdavimdirler.»** den قائمون na kadarki (Meâric, 23-33.) âyetlerini, daha önce Hz. İbrâhim'e de indirmişti. Bu âyetlerde ifade edilen hususları ancak, Hz. İbrahim (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.v.) yerine getirmişlerdir.

Buharî, Abdullah b. Amr b. Âs'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlün (s.a.v.) Kur'an-ı Kerimde mevcut bazı sıfatlarını belirten: يا ايها النبى انا ارسلناك شاهدا ومبشرا ونذيرا **«Ey nebi, seni elbette, şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik...»** (Ahzab, 45.) âyeti, Tevrat'ta: وحرزا للاميين **«Ümmileri koruyan»** ilavesiyle mevcuttur.

İbnu Durays ve diğerleri, Ubeyy'ubnu Ka'b'ın şöyle dediğini naklederler: Tevrat; لحمد لله الذى خلق السموات والارض وجعل الظلمات والنور ثم الذين كفروا بربهم يعدلون **«Hamdolsun o Allah'a ki gökleri ve yeri yarattı, karanlığı ve aydınlığı varetti. Yine de kafirler, Rabblerine (başkalarını) denk tutuyorlar.»** (En'âm, 1.) âyetiyle başlamış, الحمد لله الذى لم يتخذ ولدا **«Çocuk edinmeyen.. Allah'a hamdolsun..»** (İsrâ, 111.) âyetiyle bitmiştir.

Ubeyy'ubnu Ka'b'dan rivayet edildiğine göre: Tevrat'ın ilk âyetleri En'âm sûresinin ilk âyeti ile başlar, Hûd sûresinin: فاعبده وتوكل عليه وما ربك بغافل عما تعملون **«O'na kulluk et ve O'na dayan. Rabb 'in sizin yaptıklarınızdan gafil değildir.»**(123.) âyetiyle biter.

Ubeyy'ubnu Ka'b'dan yapılan bir başka rivayette şöyle dediği nakledilir: Tevrat'ta ilk inen âyetler, En'âm sûresinin قل تعالوا اتل ما حرم ربكم عليكم **«De ki: 'Gelin, Rabbinizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım...»** (151.) âyetinden

itibaren on âyetidir.

Ebu Ubeyd, Ka'b'ın şu sözünü nakleder: Tevrat'tan inen ilk on âyet, En'âm sûresinin: قل تعالوا اتل ما حرم ربكم عليكم **«De ki: 'Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım...»** (151.) âyetinden itibaren gelen âyetlerdir. Bazıları, bu âyetler Allahu Taâlâ'nın Tevrat'ta Hz. Mûsa'ya indirdiği on âyeti ihtiva etmektedir. İlk farz kılınan hükümler; Allah'ı tevhid etmek olmuş, şirk, yalan yere yemin, ana-babaya isyan, adam öldürmek, zina, hırsızlık, yalan yere şahitlik, başkasının elindekine göz dikmek, cumartesi gününü kutsallaştırmak gibi hususlar da yasaklanmıştır.

Darekutnî, Büreyde'den şu rivayette bulunur: Resûlullah (s.a.v.); sana Hz. Süleyman hariç, benden başka hiçbir peygambere inmeyen bir âyeti bildireyim. O: بسم الله الرحمن الرحيم **«Rahman ve Rahim olan Allahın adıyla.»**dir.

Beyhaki, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: İnsanlar, Hz. Süleyman'dan başka, Hz. Peygamberden önce hiçbir peygambere indirilmeyen bir âyetten habersizdirler. O âyet, بسم الله الرحمن الرحيم dir.

Hâkim, İbnu Meysere'den yaptığı rivayette: Cumua sûresinin ilk âyeti olan; يسبح لله ما فى السموات وما فى الأرض الملك القدوس **«Göklerde ve yerde olanların hepsi padişah, mukaddes, aziz, hakim olan Allah'ı tesbih etmektedir.»** âyeti yedi yüz kere Tevratta geçmektedir.

Bu konuya İbnu Ebi Hatim'in Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazi'den rivayet ettiği şu söz de delil olur. Kurazi şöyle demiştir: Yusuf aleyhisselama gösterilen de lil, Kur'an'ın üç âyetinde mevcuttur. Bunlar; وان عليكم لحافظين كراما كاتبين يعلمون ما تفعلون **«Oysa üzerinizde koruyucu (yaptıklarınızı zaptedici melek)ler vardır; şerefli kâtipler, her yaptığınızı bilirler.»** (İnfitar, 10-12.) âyetleri, وما تكون فى شأن وما تتلوا **«..Ne işte bulunsan, Kur'andan ne okusan..»** (Yûnus, 61.) âyeti, أفمن هو قائم على كل نفس بما كسبت **«Her nefsin kazandığını görüp gözetene (ortak koşulur) mu?..»** (Ra'd, 33.) âyetidir. Bazıları buna: ولا تقربوا الزنا **«..zinaya yaklaşmayın..»** (İsrâ, 32.) âyetini de ilave ederler.

İbnu Ebi Hâtim ayrıca İbnu Abbas'dan: لولا ان راى برهان ربه **«..eğer Rabbinin doğruyu gösteren delilini görmeseydi..»** (Yûsuf, 24.) âyetiyle ilgili şu sözünü rivayet eder: Hz. Yusuf, odanın duvarında kendisine gösterilen, kendisini ondan meneden bir delili, Allah'ın kitabında gördü.

ON ALTINCI BÖLÜM

KUR'AN'IN İNDİRİLİŞ ŞEKLİ

Bu konuda bazı meseleler vardır:

A- Birincisi:

Allah taâlâ Kur'an-ı kerim-i ilk olarak Ramazan ayında indirdiğini شهر رمضان الذى انزل فيه القرآن **«Kur'an Ramazan ayında indirilmiştir.»** (Bakara, 185.) âyetiyle, Kadir gecesinde indirdiğini de انا انزلناه فى ليلة القدر **«Biz Kur'an'ı Kadir gecesinde indirmişizdir.»** (Kadr, 1.) âyetiyle bildirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in Levhi Mahfuz'dan indiriliş şekli üzerinde ittifak edilmemiş, bu konuda üç görüş ileri sürülmüştür.

a- Kur'an-ı Kerim, Kadir gecesinde bir defada dünya semasına inmiş, Resûlullah'ın peygamberlikle görevlendirilmesinden sonra, Mekke'de ikamet ettiği süre hakkındaki ihtilafa göre, yirmi, yirmi üç veya yirmi beş sene boyunca peyderpey inmeğe devam etmiştir.

Hâkim, Beyhakî ve diğerleri Mansûr tarikıyle Saîd b. Cubeyr'den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Kur'an-ı Kerim Kadir gecesinde, yıldızların bulunduğu yer olan dünya semasına bir bütün olarak indirildi. Sonra Allahu Taâlâ bunu Resûlüne parçalar halinde oradan inzal buyurdu.

Hâkim, Beyhakî ve Neseî, Davud b. Ebî Hind Tarikıyle İkrime'den, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Kur'an-ı Kerim önce bir bütün olarak, Kadir gecesinde dünya semasına, bundan sonra yirmi sene boyunca parça parça inzali tamamlanmıştır. İbnu Abbas bu sözünden sonra ولا يأتونك بمثل الا جئناك بالحق واحسن تفسيرا **«Onların getirdiği her misale karşı mutlaka biz sana gerçeği ve güzel açıklamayı getiririz.»** (Furkan, 23.), وقرآنا فرقناه لتقرأه على الناس على مكث ونزلناه تنزيلا **«Onu bir Kur'an olarak ayırdık ki onu insanlara dura dura okuyasın. Onu peyderpey indirdik.»** (İsrâ, 106.) âyetlerini okumuştur.

İbnu Ebî Hâtim aynı rivayeti verir; sonunda fazladan şu ibareyi ilave eder: Müşrikler yeni bir şey çıkardıklarında Allah onlara cevap vermiştir.

Hâkim ve İbnu Ebî Şeybe, Hassan'ubnu Hureys tarikıyle Saîd b. Cubeyr-

den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Kur'an-ı Kerim, bütünüyle Levh-i Mahfuz'dan dünya semasındaki Beytu'l-İzze'ye indi, Cebrail (a.s) buradan, peyderpey Resûlullah'a indirdi. Bu hadisin senedi bütünüyle sahihtir.

Taberânî başka bir tarikle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an-ı Kerim ramazan ayının Kadir gecesinde bir defada dünya semasına indirildi. Hadisin isnadında beis yoktur.

Taberânî ve Bezzar bir başka tarikle yine İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunurlar: Kur'an-ı Kerim, dünya semasından Beytu'l-İzze'ye bir defada indirilmiş, Cebrâil (a.s) kulların soruları ve yaptıklarına cevap olarak Resûlullaha peyderpey indirmiştir.

İbnu Ebî Şeybe, «F e d â i l u' l - K u r' a n» adlı eserinde, İbnu Abbas'dan bir başka tarikle şu rivayeti nakleder: Kur'an-ı Kerim, Kadir gecesinde bir defada Cebrâil (a.s) verildi. O bunu Beytu'l-İzze'ye koydu. Sonra da parça parça indirdi.

«e l - E s m â u v e ' s - S ı f a t» adlı eserinde İbnu Merdeveyh ve Beyhakî, Suddî tarikıyle Muhammed'den, o İbnu Ebî'l-Mucâlid'den, o Mukassem'den, o da İbnu Abbas'dan şöyle rivayet eder: Atiyyetu'bnu'l-Esved, İbnu Abbas'a sordu: شهر رمضان الذى انزل فيه القرآن **«Kur'an Ramazan ayında indirilmiştir...»** âyetleri hakkında içimde bir şüphe doğdu. Halbuki Kur'an-ı Kerim şevval, zilka'de, zilhicce, muharrem, sefer ve rebiulevvel aylarında da inmemiş miydi? İbnu Abbas buna şu cevabı verdi: Kur'an-ı Kerim ramazan ayının Kadir gecesinde bir defada indirildi. Sonra da değişik ay ve günlerde yıldızların bulunduğu mevkiye parça parça; münasib bir şekilde indirlidi. Ebû Şâme: İbarede geçen «rasalen» kelimesini «rifkan» (münasip bir şekilde), «mevakiu'n-nucum»u da yıldızların kayışı şeklinde açıklar. Cümleden şu mânayı kasdeder: Peyderpey, birbiri ardına, teenî ve rifkle indirdi.

6- Kur'an-ı Kerim dünya semasına yirmi, yirmi üç veya yirmi beşinci gecelere tekabül eden Kadir gecesinde indi. Her Kadir gecesinde Allahu Taâlâ bütün sene boyunca takdir ettiği miktarı indirdi. Bundan sonra da peyderpey inmesi bütün sene devam etti. Bu sözü Fahreddin Râzî, bir konu halinde zikrerek şöyle demiştir: Kur'an-ı Kerim her Kadir gecesinden, diğer bir Kadir gecesine kadar insanların ihtiyaçlarına göre Levh-i Mahfûz'dan dünya semasına indirilmiştir. Razî bu ihtimali söylemekle beraber, evlâ olanın bu mu, yoksa birincisi mi olduğunda kesin bir karar verememiştir. İbnu Kesîr ise Râzi'nin ileri sürdüğü bu ihtimali, Kurtubî, Mukâtil b. Hayyan'dan nakletmektedir. İcmâ ise; Kur'an'ın Levh-i Mahfûz'dan bir defada dünya göğündeki Beyti İzzeye indiği şeklindedir.

Ben de şunu söylemek isterim: Mukatil'ul-Halimî ve Maverdi'nin görüşünde olanlara, İbnu Şihab'ın: Arştan en son inen âyet, deyn âyetidir sözü, uygun düşmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in inzâli Kadir gecesinde başlamıştır. Bundan sonra muhtelif zamanlarda inmiştir. Bu görüşü, Şa'bî ileri sürer.

İbnu Hacer Buhârî şerhinde: Sahih ve mutemed olanın birinci görüş olduğunu belirterek şöyle der: Mâverdî dördüncü bir görüş ileri sürer: «Kur'an-ı Kerim, Levh-i Mahfûz'dan bir defada inmiş, Hafaza melekleri bunu yirmi gecede kısım kısım Cebrâil (a.s)a indirmiş; Cebrâil de yirmi senede Resûlullah'a indirmiştir.» Mâverdî'nin bu rivayeti garibdir. Bunlar arasında güvenilir olanı şudur: Cebrâil (a.s) bütün sene boyunca inen âyetleri her senenin Ramazan ayında Resûlullah'a arz etmesidir.

Ebû Şâme: Gerçekte bu görüşü ileri süren, birinci ve ikinci görüşleri, birleştirmek istemiştir.

Bu konuda şunu ilave etmek isterim: Mâverdî'nin ileri sürdüğü bu görüşü İbnu Ebî Hâtim, Dahhâk tarikıyle İbnu Abbas'dan şöyle rivayet etmiştir: Kur'an-ı Kerim, Levh-i Mahfûz'dan bir defada dünya semasındaki Kirâmen Kâtibin meleklerine inmiştir. Melekler bunu yirmi gecede Cebrâil'e kısım kısım indirmişlerdir. Cebrâil (a.s) de bunu yirmi senede Resûlullah'a bölüm bölüm ulaştırmıştır.

2- Kur'an'ın dünya semasına indirilişindeki hikmet

Denilebilir ki Kur'an-ı Kerim'in bir defada dünya semasına indirilişindeki hikmet, Kur'an'ın ve Resûlün yüceliğini ifade etmektir. Bu yücelik en şerefli ümmete gönderilmiş son peygambere indirilen Kur'an-ı Kerim'in, semavi kitapların sonuncusu olduğunu, yedi kat göğün sakinlerine duyurmakla gerçekleşir. Diğer bir hikmeti de; Kur'an-ı Kerim'in önce dünya semasına inişi, O'nu insanlara yaklaştırmaktır. Şayet hikmeti, ilâhî Kur'an'ı, vuku bulan olaylara göre peyderpey kendilerine indirilmesini gerçekleştirmeseydi, daha önce inen semavî kitaplar gibi, yeryüzüne bir defada, bütün olarak inerdi. Fakat Allahu Taâlâ diğer semavî kitablar arasında bir fark gözetmiş, O'na önce bir bütün halinde sonra da parça parça indirilme gibi iki ayrı özellik vermiştir. Bu aynı zamanda, Resûlullah'ın (s.a.v.) diğer peygamberlere nazaran yüce şerefini de göstermektedir. Bunu, «e l - M u r ş i d u' l - V e c i z) adlı eserinde Ebû Şâme zikretmiştir.

Hâkimu't-Tirmizî bu konuda şunu söyler: Kur'an-ı Kerim bir bütün olarak insanlara tevdi edilmek üzere dünya semasına indirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in kendilerine Resûlullah aracılığı ile ulaşması, onlar için büyük bir şeref olmuştur. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) insanlara bir rahmet olarak gönderilmiştir. Sema kapılarının açılmasıyle gelmiştir. Kur'an'ı Kerim dünya semasında Beytu'l-İzze'ye

ye konulmakla dünya semasına girmiş, nübüvvet de Hz. Muhammed'in kalbine konulmuştur. Bu yüzden Cebrail (a.s) önce risalet, sonra da vahyile gelmiştir Allahu Taâlâ, İslâm ümmetinin nasibi olan bu rahmeti kendilerine tevdi etmeyi murad eylemiştir.

Sehavî «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde şöyle der: Kur'an-ı Kerimin bir defada dünya semasına indirilişi, insanın melekler katındaki şânının yüceliğini ve değerini göstermek, Allahu Taâlâ'nın kendilerine verdiği önemi ve rahmetini, bildirmek içindir. Bu gaye ile, En'am sûresinin indirilişinde yetmiş bin meleği görevlendirmiştir. Cenâb-ı Hak ayrıca aynı gaye ile Kur'an-ı Kerim'i Kiramen Katibine yazdırma, istinsah ettirme ve kendilerine okuma görevini, Cebrâil'e (a.s) vermiştir. Kur'an'ın dünya semasına bir defada inişinde, Resûlüllah (s.a.v.) ile kendisine bütün olarak Kitap inmesi bakımından Hz. Mûsa arasında bir eşitlik, Hz. Muhammed'e kolayca ezberlemesi için Kur'an'ın kısım kısım indirilmesinde bir üstünlük vardır.

Ebû Şâme şöyle der: Şayet sorarsan: انا انزلناه فى ليلة القدر **«Biz Kur'an'ı Kadir gecesinde indirdik.»** âyeti Kur'an'ın bir bütün olarak inen âyetlerinden midir? Şayet böyle değilse, bütün olarak inen nedir?

Bunu iki yönden mütala edebilirim.

1- Bu âyetin mânası, Kur'an'ın Kadir gecesinde indirilmesine hükmettik, bunu böylece ezelde kararlaştırıp takdir ettik, demektir.

2- Âyette indirme fiili, mâzi fiille ifade edilmiştir. Mânası, istikbale matufdur. Böyle olunca âyetin mânası: Biz azimüşşân Kur'an-ı Kadir gecesinde bir defada indireceğiz, demektir.

İkincisi:

Ebû Şâme ayrıca şöyle der: Zâhir olan, Hz. Peygambere nübüvvet verilmeden önce Kur'an'ın dünya semasına bir bütün olarak inmesidir. Nübüvvetten sonra olması da muhtemeldir.

Bence zahir olan ikincisidir. İbnu Abbas'dan yukarıda verdiğimiz rivayetler bunu açıkça göstermektedir.

İbnu Hacer «B u h â r î Ş e r h»inde şöyle der: Ahmed b. Hanbel, «Ş u a b u' l Î m a n» adlı eserinde Beyhakî, Vâsıletu'bnu Eska'dan rivayet ettiklerine göre Resûlüllah şöyle buyurur: Tevrat, Ramazan ayının altıncı gününde, İncil on üçüncü gününde, Zebûr on sekizinci gününde, Kur'an da yirmi dördüncü gününde indirilmiştir. Bir başka rivayette ise Hz. İbrahim'in Suhuf'u Ramazan ayının ilk gecesinde indirilmiştir.

Buhârî bu hadisin انا انزلناه فى ليلة القدر **«Biz Kur'an'ı Kadir gecesinde indirdik.»** ve شهر رمضان الذى انزل فيه القرآن **«Kur'an Ramazan ayında indirilmiştir..»**

âyetlerinde mutabık olduğunu söyler, o senedeki Kadir gecesinin yirmi dördüncü gece olduğu, yirmi dördüncü gecede ilk nâzil olan اقرا باسم ربك الذى خلق **«Yaratan Rabbinin adıyla oku.»** âyetinin yeryüzüne indirildiği muhtemeldir,der.

İbnu Hacer'in bu sözüne karşılık şöyle derim: Fakat bu, Resûlullah'a (s.a.v.) rebiulevvel ayında nübüvvet verildiği konusundaki, meşhur rivayetlere pek uymamaktadır. Buna şöyle cevap verilebilir: Resûlullah'a (s.a.v.) nübüvvet ilk defa rüya yoluyla doğduğu ayda verilmiştir. Üzerinden altı ay geçtikten sonra, yakaza (uyanıklık) halinde iken kendisine vahyedilmiştir. Bunu Beyhakî ve diğerleri rivayet eder.

Evet, İbnu Ebi Şeybe'nin «F e d â i l u'l - K u r ' a n» adlı eserinde İbnu Kilâbe'den: Bütün semâvî kitaplar, Ramazan ayının yirmi dördüncü günü indirilmiştir, şeklindeki rivayeti ile yukarıda geçen hadis arasında bir müşkil bulunmaktadır.

Üçüncüsü:

Ebu Şâme ayrıca: Şayet Kur'an'ın parça parça inmesindeki sır nedir, diğer semâvî kitaplar gibi bir defada inseydi? denilecek olursa, bu sorunun cevabını Allahu Taâlâ وقال الذين كفروا لولا انزل عليه القرآن جملة واحدة **«İnkar edenler: 'Kur'an, ona bir defada indirilmeli değil miydi' dediler...»** (Furkan, 32.) âyetiyle verdiğini söyleriz.

Kâfirler bununla, Resûlullah'dan önceki peygamberlere indirildiği gibi, Kur'an'ın da aynen indirilmesini kastederler. Allahu Taâlâ onlara: كذلك لنثبت به فؤادك **«Biz onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için..»** (Furkan, 32.) âyetiyle cevap verir. Âyetin mânası, Kur'an-ı peyderpey indirmekle âyetlerimizi kalbine iyice yerleştirdik, demektir. Çünkü vahyin, her olayın ardından tekrarlanması, kalbe yerleşmesi, kendisine vahiy gönderilene daha çok önem verilmesi bakımından, daha kuvvetlidir. Bu da Cebrâil'in Peygambere çokça inmesini, kendisine verilen sözle (ahidle) birlikte Allah tarafından tevdi edilen risaletin yenilenmesini gerektirir. Bu devamlı yenileme durumu, Resûlullah'a ifadelerin veremiyeceği mutluluğu ve sevinci sağlamıştır. Bu yüzden her Ramazan ayında Cebrâile mülâkî olması, O'nu çokça sevindirmiştir.

«Bununla kalbini sağlamlaştırırız» âyetinin mânası, onu sana ezberlettiririz, demektir. Zira Resûlullah ümmî idi, okuma yazma bilmiyordu. Bu yüzden diğer peygaberlerin hilâfına, kolayca ezber sağlamak için âyetler, peyderpey indirilmiştir. Aslında diğer peygamberler okur yazar idiler; kendilerine nâzil olan âyetleri bütün olarak ezberlemeleri mümkündü.

İbnu Fûrek: Tevrat, okur-yazar olan Hz. Mûsa'ya verildiği için, bir defada yazılı olarak inmiştir. Allahu Taâlâ Kur'an-ı ümmî bir nebiye yazılı bir metin ha-

linde indirmediğinden peyderpey indirilmiştir, denildiğini ifade eder.

Bazı ulema da şöyle der: Kur'an-ı Kerim, içinde nâsih ve mensûh âyetler bulunduğundan bir defada nâzil olmamıştır. Bu da O'nun peyderpey inmesiyle gerçekleşir. Çünkü âyetlerin bazıları sorulan sorulara cevap vermek, bazıları da söylenen sözün, ya da yapılan bir işin doğru olmadığını bildirmek için nâzil olmuştur. Bu görüş, İbnu Abbas'ın önceki rivayetlerinde ifade edildiği gibi Cebrâil (a.s) Kur'anı kulların sözlerine ve yaptıklarına cevap olarak indirmiş ve İbnu Abbas ولا يأتونك بمثل الا جئناك بالحق **«Onların sana getirdiği her misale karşı mutlaka biz sana, gerçeği ve güzel açıklamayı getiririz.»** (Furkan, 33.) âyetini bununla tefsir etmiştir. Bunu İbnu Ebî Hâtim İbnu Abbas'dan nakletmiştir.

Hulasa bu âyet, Kur'an-ı Kerim'in peyderpey indirilmesinde iki hikmet bulunduğunu göstermektedir.

3- Kur'an-ı Kerim'in Peyderpey Nüzûlü

Kur'an-ı Kerim dışındaki semavî kitapları, bir defada indiğini söyleyenlerin yukarıda geçen sözleri, ulema arasında meşhur olmuş, hatta neredeyse icma haline gelmiştir. Zamanımız ileri gelenlerinden bazıları bunu inkar etmiş, bu konuda delil olmadığını, doğru olanın onların da Kur'an gibi peyderpey indiğidir, demişlerdir.

Bana göre doğru olan, birinci görüştür. Bunun doğruluğuna delil, Furkan sûresinin 33. âyetidir.

İbnu Ebî Hâtim, Saîd b. Cubeyr'den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder; Yahudiler: «Ey Ebâ'l-Kâsım, Tevrat Hz. Mûsa'ya indirildiği gibi, Kur'an da keşke bir defada indirilseydi, deyince âyet nâzil omuştur.

İbnu Ebî Hâtim bu rivayeti başka bir tarikle: «Müşrikler şöyle dediler» şeklinde rivayet etmiştir. Buna benzer bir rivayeti de Katâde ve Suddî'den rivayet etmiştir.

Şayet, Kur'an'da bunu açıkça ifade eden bir delil yoktur, o sadece kâfirlerin söylediği sözün takdirine dayanmaktadır, diye sorulsa, buna şu cevabı veririm: Cenâb-ı Hakkın bu husustaki soruları cevapsız bırakması ve peyderpey iniş hikmetini beyan etmekle yetinmesi, bunun doğruluğuna delildir. Şayet bütün semâvî kitaplar parça parça inseydi; onlara **«önceki peygamberlere indirilen kitaplardaki Allah'ın sünneti buydu»** tarzındaki cevabı daha uygun olurdu. Nitekim, Cenab-ı Hak onların مال هذا الرسول يأكل الطعام ويمشى فى الاسواق **«Bu nasıl Resûl? yemek yiyor, sokaklarda dolaşıyor»** (Furkan, 7.) âyetindeki sözlerine karşı وما ارسلنا قبلك من المرسلين الا انهم ليأكلون الطعام ويمشون فى الاسواق **«Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerin hepsi de mutlaka yemek yerler, çarşıda yürürlerdi.»** (Furkan, 20.) âyetiyle cevap vermiştir. Onların ابعث الله بشرا رسولا **«Allah bir beşeri Resûl olarak mı görderdi.»** (İsrâ, 94.) âyetindeki sözlerine karşı da: وما ارسلنا من قبلك الا رجالا نوحى اليهم **« Biz, senden önce de şehirler halkından kendilerine vahyettiğimiz erkekleri... »** (Yusuf, 109.) âyetiyle cevap vermiştir. Gene onların: «Kadınlardan başka düşüncesi olmayan biri nasıl Resul olur» demeleri üzerine ولقد ارسلنا رسلا من قبلك وجعلنا لهم ازواجا وذرية **«Biz senden önce peygamberler gönderdik, onlara da zevceler, evlatlar verdik»** (Ra'd, 38.) âyetiyle cevap vermiştir.

Buna diğer bir misal de, Tûr dağında Hz. Mûsa'ya Tevrat'ı indirdiğinde: فخذ ما آتيتك وكن من الشاكرين وكتبنا له فى الالواح من كل شيئ موعظة وتفصيلا لكل شيئ فخذها بقوة **«...sana verdiğimizi al ve şükredenlerden ol' Öğüte ve herşeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Musa için levhalara yazdık: Bunları kuvvetle tut...»** (A'raf, 144-145.), والقى الالواح (A'raf, 150.) **«Tevrat'ın tatbikini tehir etti.»** ولما سكت عن موسى الغضب اخذ الالواح وفى نسختها هدى ورحمة للذين هم لربهم يرهبون (A'raf, 154.), **«Musa (a.s) (kavmini tevhid çizgisine getirip) öfkesi yatışınca levhaları (Tevrat'ı) tatbike koydu. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için yol gösterme ve rahmet vardı.»** واذ نتقنا الجبل فوقهم كانه ظلة وظنوا انه واقع بهم **«Bir zamanda üzerlerine dağı, bir gölge gibi kaldırmıştık, üstlerine düşecek sanmışlardı: 'Size verdiğim (Kitab)ı kuvvetle tutun ve içinde olanı hatırlay(ıp yap)ın ki korunasınız.»** (A'raf, 171.) Bu âyetlerin hepsi, Tevrat'ın bir bütün olarak indiğini gösterir.

İbnu Ebî Hâtim, Saîd b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Mûsa'ya Tevrat, zümrütten yedi levha halinde verildi. Bunlarda, herşeyin beyanı ve öğüt vardı. Hz. Mûsa bu levhalarla dönünce, İsrail oğullarını buzağı heykeline ibadet ederken gördü. Elindeki Tevrat levhalarını yere atınca parçalandılar. Cenab-ı Hak bunlardan altısını kendine çekti, bir tanesini Hz. Mûsa'da bıraktı.

İbnu Ebî Hâitim'in, Cafer b. Muhammed tarikıyle, babasından ve dedesinden merfûan rivayet ettiğine göre, dedesi şöyle demiştir: Hz. Mûsa'ya indirilen levhalar cennetin ortasından alınmıştır. Birinin uzunluğu on iki arşındır.

Neseî ve diğerleri İbnu Abbas'ın nutûk hadisinde şöyle dediğini rivayet ederler: Öfkesi dindiğinde Hz. Mûsa levhaları (Tevrat)ı tatbike koydu. Kavmine Allah'ın kendilerine tebliğ etmesini istediği vazifeleri emretti. Bu vazifeler onlara ağır gelince, kabul etmemede direndiler. Allah dağı üzerlerine bir gölgelik gibi salınca, yıkılacağı ve altında kalacaklarından korktular, bu yüzden Tevrat'ı kabul etmek zorunda kaldılar.

İbnu Ebî Hâtim, Sâbit b. Haccac'ın şöyle dediğini rivayet eder: Tevrat onlara bir defada inince gözleri korkmuş, Cenab-ı Hak dağı üzerlerinde gölgeleyinceye kadar O'nu almamakta direndiler. Fakat dağın bu halini görünce almak zorunda kaldılar.

Bu rivayetler, Tevrat'ın bir defada indirildiğini açıkça göstermekdir. Ayrıca son rivayetten, Kur'an-ı Kerim'in parça parça indirilmesi husunda, bir başka

hikmet çıkarılmaktadır. Bu hikmet, bir defada indirilmesinin aksine, tedricen inmesinin daha kolay kabul edilmesidir. Kur'an-ı Kerim'de mevcut olan farz ve yasakların çokluğu sebebiyle insanların birçoğu, Kur'anı kabulden kaçınacaktı.

Buhârî'nin Hz. Âişe'den yaptığı şu rivayet, bunu açıkça göstermektedir: Kur'an'ın ilk inen âyeti, içinde cennet ve cehennemin zikri geçen kısa sûrelerdir. İslâm'a girenler çoğalınca helâl ve haramla ilgili âyetler indi. Eğer ilk inen âyet «içki içmeyin,» âyeti olsaydı, «biz asla içkiyi bırakmayız» derlerdi. Şayet «zina etmeyin,» dense idi, «biz zinayı katiyyen terketmeyiz» derlerdi.

Sonra bu hikmeti Mekkî'nin, «N â s i h ve M e n s u h» adlı eserinde açıkladığını gördüm.

4– Âyetlerin Belli Sayılarla Nüzûlü

Sahih ve zayıf hadislerde ifade edildiği gibi Kur'an-ı Kerim, ihtiyaca göre beşer, onar, daha fazla, veya daha az âyetler halinde nâzil oldu. İfk hadisesinde on âyet ile, Mu'minûn sûresinden ilk on âyetin müştereken indiği doğrudur. Âyetin bir cümlesi olan غيراولىالضرر **«...özürsüz olanlar...»** (Nisa, 95.) âyeti tek başına indiği veوانخفتمعيلة **«...yoksulluğa düşmekten korkarsanız...»** (Tevbe, 28.) âyetinin evveli nâzil olduktan sonra indiği doğrudur. Biz bu konuyu, «e s b a b u' n - N ü z u l» adlı eserimizde ele almıştık.

İbnu Eşte «K i t a b u' n - M e s â h i f)inde İkrime'nin بمواقعالنجوم **«..yıldızların yerleri..»** (Vakıa, 75.) kelimesi hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Allah Kur'an-ı Kerim-i; üçer, dörder ve beşer âyet olarak peyderpey indirmiştir.

Nekzâvî «e l - V a k f» adlı eserinde şöyle der: Kur'an-ı Kerim bir, iki, üç, dört ve daha fazla âyetler hâlinde tedrîcen inmiştir.

İbnu Asâkir, Ebû Nudre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ebû Saîd'l-Hudrî: Kur'an-ı bize sabahleyin beş, akşamleyin yine beş âyet olarak öğretir, Cebrâilin Kur'an-ı beşer âyet halinde indirdiğini söylerdi.

Beyhakî «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde Ebû Halde tarikıyle Ömerin şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an-ı beşer âyet, beşer âyet öğrenin. Çünkü Cebrâil Peygamber'e (s.a.v.) Kur'an-ı Kerim-i beşer beşer indirmişti. Zayıf bir kavile göre Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: En'am süresi dışında Kur' an-ı Kerim, beşer âyet halinde indirilmiştir. Kur'an'ı beşer âyet halinde ezberleyen o'nu unutmaz.

Şayet doğru ise bu sözün mânası şudur: Cebrâil Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ezberlemesi için önce bu kısmı, sonra geri kalan kısmı indirmesi, Kuran'ın özellikle bu miktarla indirildiğini göstermez. Bunu, Beyhakî'nin Halid b. Dînar'dan yaptığı şu rivayet açıklar; Halid b. Dînar şöyle demiştir: Ebû'l -Âliye bize Kur'anı beşer âyet, beşer âyet öğrenin, çünkü Peygamber (s.a.v.) o'nu

Cebrâil'den beşer beşer alıyordu.

5– Kur'an'ın İndiriliş Şekli ve Vahiy

Isfahânî, tefsirinin mukaddimesinde: Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Allah kelamının münzel (indirilmiş) olduğunda ittifak ettikleri halde, inzâlin mânasında ayrı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı buna kıraatın izharı derken, bir kısmı da Allahu Taâlâ kelamını semada Cibrîl'e yüce bir makamda ilham etti, o'na kıraatini öğretti. Cebrâil de bunu yeryüzüne indirdi, mânasında almışlardır.

Tenzilde iki yol vardır:

a- Resûlullah beşer suretinden çıkıp melek suretine girerek, vahyi Cebrâil'den almıştır.

b- Melek, beşer suretine girerek vahyi Resûlullah'a bu şekilde getirmiştir.

Tîbî şöyle der: Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygambere nüzûlü belki, Cebrâil'in vahyi ruhanî olarak alması veya Levh-i Mahfûz'da ezberlemesi suretiyle olmuştur. Bu son şekilde aldığı vahyi Resûle getirmiş, aynen o'na ilka etmiştir.

«H a v â ş i' l - K e ş ş â f» adlı tefsirinde Kutbu'r-Razi şöyle der: İnzâlin lüğat mânası; sığınmak, bir şeyi yukardan aşağı doğru harekete geçirmektir. Bu iki mâna, İlâhî Kelam'da geçerli değildir; mecazî mânada kullanmışlardır. Allah'ın Zâtıyla kâim bir mâna olduğunu ileri sürenlere göre Kur'an'ın inzâli, bu mânayı ifade eden kelime ve harfleri yaratmak suretiyle, Levh-i Mahfûz'da tesbit edilmesidir. Kur'an'ın lafız olarak indiğini söyleyenlere göre de, Levh-i Mahfûz'da sadece tesbit edilmiş olmasıdır. Bu mâna uygundur; çünkü vahiy, ifade edilen iki lügat mânasından alınmıştır. İnzâlinden kasıt, Levh-i Mahfûz'da tesbit edildikten sonra, dünya semasında tesbit edilmiştir. Bu ikinci mânaya uygun düşmektedir. Elçilere kitap indirilmesinden kasıt, meleğin Allah'tan rûhanî bir şekilde alması, ya da Levh-i Mahfûz'da olduğu gibi ezberlemesi sonucu, bu kitabları elçilere ilka etmesidir.

Başkaları da, Resûlullah'a indirilen vahiy hakkında üç görüş olduğunu ifade eder:

a- Vahiy, lafız ve mânadan müteşşekkildir. Cebrâil (a.s) Kur'an-ı Kerim'i Levh-i Mahfûzdaki Kur'an harflerinin her biri Kaf dağı büyüklüğündedir; her harfin çeşitli mânaları vardır, bunları ancak Allah Taâlâ bilir, demiştir.

b- Cebrâil (a.s) sadece mânaları indirir, Resûlullah bu mânaları kavrar, onları Arapça olarak ifade eder. Bu görüşü savunan, (Şuarâ, 194.) âyetinin mealine dayanır.

c- Cebrâile (a.s) yalnız mâna ilka edildi. O, bu mânaları Arapça olarak ifadede bulundu; sema ehli de bunu Arap diliyle okudu. Sonra Cebrâil bunları,

olduğu gibi indirdi.

Beyhakî, انا انزلناه فى ليلة القدر «**Biz o (Kur'an)ı Kadir gecesinde indirdik.**» âyetinin tefsirinde şöyle der: Biz Cebrâil'e vahyi okuduk, mânasını ona kavrattık, öğrettiğimiz şekilde vahyi indirdik. Bu durumda melek semadan yeryüzüne nakletmekle görevlendirildi.

Ebû Şâme bu konuda şöyle der: Bu mâna Kur'an'a izafe edilen bütün inzâl lafızlarında umumidir. Ya da Kur'an'ın kıdemine ve onun Allah'ın zâtı ile kaim bir sıfat olduğuna inanan ehli sünnetin, muhtaç olduğu her hangi bir âyetine izafe edilmesidir.

Derim ki; Taberânî'nin Nevvas b. Sem'an'dan merfu olarak rivayet ettiği şu söz, Cebrâil'in vahyi Allahu Taâlâ'dan işiterek aldığını doğrular; Allahu Taâlâ vahyi göndermeğe başladığında, Allah korkusundan gökyüzü şiddetle sarsılır. Sema ehli bunu duyunca korkuyla secdeye kapanırlar. Aralarından ilk başını kaldıran Cebrâil (a.s) olur. O'na hemen indirmek istediği vahyi bildirir. Cebrâil de bunu meleklere ulaştırır. Uğradığı her semada bulunanlar ona: Rabbimiz ne dedi? diye sorarlar. Cebrâil de; hakkı söyledi cevabını verir ve hemen onu emrolunduğu yere ulaştırır.

İbnu Merdeveyh, İbnu mesud'dan merfu olarak şu rivayette bulunur: «Allahu Taâlâ vahyi göndermeğe başladığında sema ehli, kayalardan akan su şarıltısına benzer bir ses işitir; irkilerek bunun kıyamet alameti olduğunu sanırlar.» Hadisin metni Buhârî'de mevcuttur.

Ali b. Sehli'n-Nisabûrî tefsirinde, ulemanın şu sözünü nakleder: Kur'an-ı Kerim Kadir gecesinde levh-i Mahfûz'dan Beytu'l-İzze'ye toptan nâzil oldu. Cebrâil bunu ezberledi, Allah kelamının heybetinden sema ehli baygın düştü; Cebrâil kendilerine uğradığında ayıldılar, Rabbimiz ne buyurdu, dediler. Onlar da: Hakkı yani Kur'anı indirdi, dediler. Bu olay حتى اذا فزع عن قلوبهم «**...Nihayet onların kalblerinden korku giderilince...**» (Sebe, 23.) âyetinin mânasıdır. Cebrâil vahyi Beytu'l-İzze'ye getirerek kiramen kâtibîne yazdırdı. Bu da بايدى سفرة كرام بررة «**(Vahiy getiren) elçilerin ellerinde. Değerli, çok iyi (elçilerin ellerinde)** (Abese, 15,16.) âyetlerinde ifade edilmiştir.

Cuveynî şöyle der: Nâzil olan Allah kelamı iki kısımdır. **Birincisi:** Allah Cebrâil'i Resûlü'ne göndererek; Allah şöyle şöyle yapmanı emrediyor, der. Cebrâil de Allah'ın dediğini kavrar. Bunun üzerine Peygambere gelir, Rabbinin söylediklerini ona iletir.

Yalnız, Cebrâil'in getirdiği bu ibare, Allah'tan aldığı ibarenin aynısı değildir. Nitekim bir hükümdar elçisine: «Falancaya git, hükümdar sana, hizmette gayret göster, ordunu savaş için topla,» dese; elçi de bunu: «Hükümdar sana şöyle diyor: Hizmetini aksatma, askerin dağılmasına meydan verme, onları savaşa teşvik et» şeklinde ifade etse, elçi vazifesini yerine getirmekte kusur etti, yalan söyledi, denemez.

İkincisi: Allahu Taâlâ Cebrâil'e: Bu kitabı Peygambere oku, diye emreder. Cebrâil de herhangi bir değişiklik yapmadan Allah kelamını olduğu gibi indirir. Bu da tıpkı hükümdarın elçisine yazılı bir mektup vererek bunu falana okumasını, diye emretmesi, elçinin bunu ne bir kelime, ne bir harfini değiştirmeden okuması gibidir.

Ben Kur'an'ın bu ikinci kısımda ifade edilidiği gibi nâzil olduğuna kaniim. Birinci kısımın ifadesi, sünnetin ifadesidir. Nitekim, Cebrâil Kur'anı indirdiği gibi sünneti de indirmiştir. İşte buna dayanarak, hadisleri mâna olarak rivayet etmek, caizdir. Çünkü Cebrâil onu mâna ile indirmişdir. Allah'tan aynen aldığı kıraati, mâna ile nakletmek caiz değildir; çünkü Cebrâil bunu lafzı ile getirmiş; kendisine mâna ile vahyetme müsaadesi verilmemiştir. Bunun sırrı; lafzıyla ibadet edilmesi, başkalarının âciz düşürülmesidir. Hiçbir kimse, bu ifadenin yerini tutacak bir söz getiremez. Çünkü Allah kelamının her hafinde, çeşitli nânalar vardır. O'nu kelimelerin çokluğu ifade edemez. Hiçbir kimse onun yerine, ihtiva ettiği mânaya denk olacak bir ifadede bulunmağa, gücü yetmez.

Ayrıca ümmete kolaylık olması için vahiy, iki kısımda nâzil olmuştur. Birinci kısımda vahyolunduğu gibi lafziyle rivayet etmeleridir. Şayet vahyin bütünü lafzıyla rivayet edilmiş olsaydı, ümmete bir zorluk olurdu. Yahud bütünü mâna ile rivayet edilmiş olsaydı tahrif ve tebdile uğramasından emin olunamazdı.

Açıkladığım bu ince mânayı iyice düşün. Selefin, Cüveynî'nin bu sözünü desteklediğini anlarsın.

İbnu Ebî Hâtim, Ukayl tarikıyle Zuhrî'den şöyle rivayet eder: Zührî'ye vahiy hakkında sorulduğunda şöyle demişti: Vahiy Allahu Taâlâ'nın peygamberlerden birine vahyettiği, onu kalbine iyice yerleştirdiği, peygamberin onu okuyup yazdığı, Allah kelamıdır. Ayrıca; hiçbir kimseye söylemediği ve yazmadığı, yazılmasını emretmediği; fakat insanlara sözle söylediği, Allah'ın, peygamberine insanlara açıklamasını ve tebliğ etmesini emrettiği kelâma da vahiy denilir.

6- Vahyin Geliş Şekilleri

Ulema, vahyin geliş şekilleri ile ilgili şu görüşleri ileri sürer:

a- Buhârî'de ifade edildiği gibi Cebrâil Peygambere (s.a.v.) zil sesi gibi bir ses çıkarak gelirdi. Ahmed b. Hanbel «M u s n e d»inde Abdullah b. Ömer-den şu rivayette bulunur; Resûlullah'a: Ya Resûlallah, vahyin geleceğini önceden hissediyor musun? diye sordum. Resûlullah da: «Bir takım sesler duyuyorum, o anda sukut edip dinliyorum. Vahyin her geli şinde, ruhumun kabzedile-

ceğini sanıyorum,» cevabını verir. Hattabî, bu sesten murad, işittiği uyarı sesidir, kendisini vahye hazırlayıncaya kadar devam ettiğini söyler. Bu sesin Cebrâil'in kanatlarını çırpmasından doğan ses olduğu söylenir. Bu sesin vahiyden önce gelmesinin hikmeti, dikkati vahye çekmektir. Böylece vahyin dışında her hangi bir şeye yer verilmemiş olur. Buhârî'de ifade edildiğine göre bu hal, vahyin geliş hallerinin en zorudur. Cebrâil'in (a.s) bu şekilde ancak, tehdid ve vaîd âyetlerini indirirken geldiği söylenir.

b- Vahyin Resûlullah'ın ruhuna üfürülmesidir. Resûlullah (s.a.v.) «Ruhu'l-Kudüs ruhuma üfledi» demekle bunu açıklamıştır. Bu rivayeti Hâkim nakletmiştir. Vahyin bu şekli, birinci hale uyar veya meleğin iki keyfiyetinden birinde gelmesiyle ruhuna üfler.

c- İnsan şeklinde gelmesi ve onunla konuşmasıdır. Buhârî'de rivayet edildiği üzere Resûlullah şöyle buyurur: «Bazan melek bana insan şeklinde görünür, benimle konuşur, dediğini kavrarım.» Ebû Avâne «S a h i h»inde bu ibareye: «Bu şekil, bana en kolay gelenidir,» cümlesini ilave eder.

d- Meleğin uykuda gelmesidir. Daha önce geçtiği gibi bazı ulema, Kevser sûresini bu kabilden saymıştır.

e- Allah'ın kendisine İsrâ gecesinde olduğu gibi uyanık halde iken, veya Muâz'ın rivayet ettiği hadisde olduğu gibi uykuda iken, konuşmadır. Resûlullah: «Rabbim rüyamda bana geldi, melekler topluluğu hangi konuda birbirine hasım kesiliyor?..» şeklinde devam eden sözü söyledi.

Bildiğim kadarıyla Kur'an'da bu kabilden bir âyet nâzil olmamıştır. Önceden de ifade ettiğimiz gibi Bakara sûresinin son âyetleri ile İnşirah sûresinin bazı âyetlerini, bu kabilden saymak mümkündür.

İbnu Ebî Hâtim, Adiyyu'bnu Sâbit'in şöyle dediğini rivayet eder; Resûlullah (s.a.v.): Rabbime bir mesele sordum. Onu sormamış olmamı isterdim. Şöyle dedim: Ey Rabbim, İbrahim'i kendine dost edindin, Mûsa ile açıkça konuştun, Allahu Taâlâ şu karşılığı verdi: Ey Muhammed, seni yetim olarak buldum, merhamet edip barındırmadım mı? (Çocukluğunda) kaybolmuş iken, yolunu doğrultmadım mı? Fakir iken zenginleştirmedim mi? Yükünü üzerinden atmadım mı? Şanını yüceltmedim mi? Adın, her zaman adımla beraber anılmadı mı?»

7- Resûlullah'ın Nübüvveti ve Melekler

İmam-ı Ahmed «T a r i h»inde Davut b. Ebî Hind tarikıyle Şa'bî'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kırk yaşında iken Resûlullah'a nübüvvet verildi. İsrâfil, nübüvvetinden itibaren onunla oldu; ona kelime ve eşyayı öğretti. Bu sıra ona, kendi diliyle vahiy nâzil olmadı. Aradan üç sene geçince, Cebrâil nübüvvetiyle

ilgilendi; yirmi sene boyunca Resûlullah'ın diliyle (Arap dili ile) Kur'an'ı indirdi

İbnu Asâkir: İsrafil'in Resûlullah'a yakın olmasının hikmeti, kendisinin mahlukatın helak olacağı ve kıyametin kopacağını haber veren Sûr'u üflemekle görevlendirilmesidir. Çünkü Resûlullahın nübüvveti, kıyametin yaklaşması ve vahyin sona ermesinin belirtisidir. Nitekim, yeryüzünü dürüp kaplayacak Reyafil'e Zu'l-Karneyn, cehennemin bekçisi Mâlik'e Halid b. Sinan verilmişti der. (1)

İbnu Ebî Hâtim, İbnu Sâbit'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an-ı Kerim de, kıyamete kadar vuku bulacak herşey mevcuttur.

Bunları yürütme görevi üç meleğe verilmiştir. Semavî kitapları ve vahyi peygamberlere indirme, savaşlarda yardımı ulaştırma, Allah bir milleti helak etmek istediğinde helak etme görevi Cebrâil'e verilmiştir. Yağmur yağdırma ve nebatatı bitirme görevi Mikâil'e, ruhları kazetme görevi de Azrâil'e verilmiştir. Kıyamet gününde bunlar icra ettikleriyle Kur'an'da mevcut olanları karşılaştıracaklar, bunların birbirlerine denk olduğunu göreceklerdir.

İbnu Ebî Hâtim, Atâ b. Sâib'den şöyle dediğini rivayet eder: ilk hesaba çekilen, Cebrâil'dir. Çünkü o, Allah'ın elçilerine gönderdiği sorumlu melektir.

Hâkim ve Beyhakî, Zeyd b. Sâbit'ten şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlullah: Kur'an عذرا او نذرا **«Özür, yahut uyarmak için.»** (Mürselât, 6.), الصدفين **«iki dağ»** (Kehf, 96.), الا له الخلق والأمر **«...iyi bilin ki yaratma da, emr de onundur..»** (A'raf, 54.) âyetlerinin kelimelerindeki heybetiyle, tefhimle indirmiştir, der.

Bunu İbnu'l-Enbârî, «K i t a b u' l - V a k f» adlı eserinde bu hadisin sadece: «Kur'an-ı Kerim tefhimle indirildi» cümlesinin merfu olduğu, âyetlerden verilen örneklerin, bu hadis'in ravilerinden olan Ammar b. Abdulmelik tarafından ilave edildiğini belirtir. İbnu Ebî Hâtim, Sufyanu's Sevrî'nin şöyle dediğini nakleder: Her vahiy Arap diliyle inmiş, her peygamber bunu kendi diline çevirmiştir. İbnu Sa'd, Hz. Âişe'den şöyle dediğini nakleder: Resûlullah'a vahiy nâzil olduğunda başını hurma dalıyle örter, yüzünün rengi değişir, vucudunda bir soğukluk hisseder, inci taneleri gibi ter dökerdi.

8- Kur'an'ın Nâzil Olduğu Yedi Harf

Sahabenin büyük çoğunluğundan rivayet edilen bir hadisde «Kur'an yedi harf üzere inmiştir,» buyurulur. Bu sahabe şunlardır: Ubeyyu'bnu Ka'b, Enes, Huzeyfetu'bnu'l-Yemân, Zeyd b. Erkam, Semuretu'bnu Cundeb, Süleyman b.

---

(1) İbnu Asakir'in bu sözünü, Kitab ve Sünnet'e uyarak delillendirmek oldukça güçtür; zayıf bir rivayet olduğu ihtimalini taşımaktadır.

Surad, İbnu Abbas, İbnu Mesud, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan, Ömer b. Hattab, Amr b. Ebî Seleme, Amr b. el-As, Muaz b. Cebel, Hişam b. Hakim, Ebu Bekra, Ebu Cehennem, Ebu Said'il-Hudrî, Ebu Talhâ el-Ensarî, Ebû Hüreyre, Ummu Eyyub. Bunlar 21 sahabidir. Ebu Ubeyd, bu hadisin mütevatir olduğunu kaydeder.

Ebû Ya'lâ «M u s n e d»inde, Hz. Osman'ın minberde şöyle dediğini rivayet eder: Allah aşkına, içinizde Resûlullah'ın şöyle dediğini duyan var mıdır?: «Gerçekte Kur'an Yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bunlardan her biri, şifalı ve yeterlidir.» Duyan kimse ayağa kalkınca, sayılamayacak derecede cemaat da ayağa kalkıp, bu hadise şahit oldular. Hz. Osman da bunun üzerine: Ben de onlarla beraber şahidim, dedi.

9- Kur'an'ın Yedi Harf Üzere İndiğine Dair Değişik Rivayetler.

Bu rivayetlerden ihtiyaç duyulanı, sıralamağa çalışacağım. Bu hadisin mânası üzerinde ihtilaf edilerek kırka yakın görüş ileri sürülmüştür.

a- Bu, mânası idrak edilemeyen bir müşkildir. Çünkü harfin mânası lugatta, alfabedeki harflere uygun düştüğü gibi, kelime ve cihet mânasına da uygun düşmektedir. Bu; İbnu Sa'dan en-Nahvî'nin sözüdür.

b- Yediden maksat; gerçek yedi sayısı değil, kolaylık, ruhsat ve genişliktir. Yedi kelimesi, tek şeylerde çokluğu ifade için, kullanılır. Nitekim yetmiş sayısı yüzlüklerde kullanılır. Bununla belirli bir sayı kasdedilmez. Bu görüşü, Kadı İyad ve ona uyanlar benimsemiştir.

Bunu, Buharî ve Müslim'de İbnu Abbas'dan rivayet edilen hadis, reddetmektedir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Cebrail bana Kur'an'ı, bir harf üzere okuttu. Ondan, bunu artırmasını istedim. Yedi harfe kadar artırmağa devam etti.

Müslim'de Ubeyyu'bnu Ka'b'dan rivayet ettiği hadisde Resûlullah şöyle buyurmuştur: Rabbim bana Cebrail'i Kur'an'ı bir harf üzere okumam için gönderdi. Ümmetime kolaylık göster diye müracaat ettim. İki harf üzere okumam müsaade edildi. Ümmetime kolaylık göster diye Cebraile tekrar müracaat ettim. Bu sefer de, yedi harf üzere okumam müsaade edildi.

Gene Ubeyy'den Nesei'de şöyle rivayet edilmiştir: Cebrail sağ ve Mikail (a.s) da sol tarafıma oturarak, Cebrail bana: Kur'an'ı bir harf üzere oku, deyince Mikâil ona, bunu artır, diye müracaatta bulundu. Mikail'in bu isteği, yedi harfe ulaşıncaya kadar devam etti.

Müslim'de Ebu Bekre'den rivayet edilen hadis şöyledir: Mikail'e baktı, sukut etti. Sayının burada sona erdiğini anladım.

Bu da, gerçek sayının kasdedildiği, bu sayıya münhasır olduğunu gösterir.

c- Yedi harften murat, yedi kıraattır. Kur'an'ı Kerim'de yedi vecih üzere عبدالطاغوت «..tagûta taraftarlık edenler..» (Mâide, 60.) âyet فلاتقل لهماأف «..sakın onlara 'öf' bile deme..» (İsra, 23.) âyeti gibi, pek az kelime bulunduğu ileri sürülerek, itiraz vaki olmuştur.

Bu itiraza şu cevabı veririm: Yedi harften murat, her kelimenin bir, iki, üç veya yediye varan okunuş şeklidir.

d- Buna göre, yediden fazla vecih ile kıraatı yapılan kelimeler hakkında bir zorluk ortaya çıkmaktadır.

e- Yedi harften murat, okunuş şekilleriyle değişiklik meydana getiren vecihlerdir. Bunu İbnu Kuteybe ileri sürer ve şöyle der: Bunların birincisi: ولا يضاركاتب «..Yazana da, şahide de asla zarar verilmesin..» (Bakara, 282.) âyetinde olduğu gibi harekesi değişip, mâna ve şekli aynı kalandır. Çünkü bu âyette يضار lafzındaki muzariat harfi mensub veya merfu okunduğu takdirde mâna ve şekil değişmemektedir. İkincisi; kelimenin mâzi ve talep sigasıyle gelerek bilfiil değişmesidir. Bu باعد ve باعدَ kıraatında görülür. (Sebe, 19.) âyeti. Üçüncüsü; ننشرها ve ننشزها (Bakara, 259.) âyetinde olduğu gibi lafzıyle değişmesidir. Dördüncüsü; طلحمنضود «Meyveleri tıklım tıklım muz ağaç(lar)ı ve طلع (Vakıa, 29.) âyetinde olduğu gibi, mahreci yakın olan harfin değişmesidir. Beşincisi; وجاءتسكرةالموت «Ölüm sarhoşluğu geldi.» (Kaf, 19.) âyetinin سكرة الحقبالموت âyetinde olduğu gibi takdim-tehir ile değişmesidir. Altıncısı; ماخلق الذكروالانثى «Erkeği ve dişiyi yaradana andolsun ki..» (Leyl, 3.) âyetinin الذكر والانثى şeklinde olduğu gibi ziyade veya noksanlıkla değişmesidir. Yedincisi; كالعهنالمنفوش «..yayılmış pervaneler gibi..» (Karia,5.) âyetinde olduğu gibi, كالصوفالمنفوش bir kelimenin diğer bir kelime yerine gelerek değişmesidir.

Kâsım b. Sâbit bir ilave yaparak, bu hususta ruhsat vardır, der. Çünkü o sıralarda çoğu Sahabe, okuma-yazma bilmiyordu, bildikleri sadece harfler ile mahreçleri idi.

Kâsım b. Sâbit'in bu sözü, İbnu Kuteybe'nin sözünü zayıflatacak derecede değildir. Çünkü İbnu Kuteybe'nin söylediği hususların, ittifakla sabit olma ihtimali mevcuttur. Zira, araştırmalar sonunda buna muttali olmuştur.

f- Ebû'l-Fadli'r-Râzî, «e l - L e v â i h» adlı eserinde şöyle der: İhtilaf halinde söz, şu yedi vecih dışına çıkmaz: Birincisi; İsimlerde müfret, tesniye, cemi, müzekker, ve müennes olma yönünden ihtilaf.

İkincisi; fiillerin, mâzi, muzarî ve emir sigalarında çekimi bakımından vuku bulan ihtilaftır. Üçüncüsü; irab vecihlerinde vuku bulan ihtilaftır. Dördüncüsü; noksanlık ve ziyadelik bakımından vuku bulan ihtilaftır. Beşincisi; takdim-tehirdeki ihtilaftır. Altıncısı; ibdal hususundaki ihtilaftır. Yedincisi; kelimelerdeki fetha, imâle, inceltme, dolgun okuma (tefhim), idgam, izhar ve benzeri okunuşlardaki

ihtilaflar.

g- Bazıları, yedi harften murad, idğam, izhar, tefhim, inceltme (terkîk), imâle, işbâ, med, kasr, teşdid, tahfif, telyîn, tahkik gibi hususların okunuştaki ifade şeklidir, der.

h- İbnu Cezerî; kıraatların sahih, şâzz, zayıf ve munkerini araştırdım, yedi vecihten fazla olduğuna raslayamadım. Bu vecihler; mâna ve yazılış şeklinde bir değişiklik olmaksızın (Nisa, 37.) بالبُخل بالبَخل kelimesinde olduğu gibi dört, şekilde okunup iki vecih sayılan harekelerde, ya فتلقى آدم من ربه كلمات **«Adem, Rabbinden bir takım kelimeler aldı.»** (Bakara, 37.) âyetinde olduğu gibi yalnız mânada, ya تبلوا (Yûnus, 30.) âyetinde تتلوا şeklinde okunduğu gibi, صراط سراط misalinde olduğu gibi, yazılışın değişip, mânanın değişmediği harflerde, ya da وامضوا ، واسعوا (Hicr, 65.) âyetinde olduğu gibi hem mânada hem yazılı şeklinde, ya da ويقتلون فيقتلون (Tevbe, 111.) âyetinde, ya da وصى، اوصى (Bakara, 132.) âyetinde olduğu gibi ziyade ve noksanlıkta ortaya çıkan vecihlerdir. İhtilaf, bu yedi hususu aşmamaktadır. İzhar, idğam, revm, işmam, tahfif, teshil, nakil, ve ibdal gibi ihtilaflar, lafız ve mânada vuku bulan ihtilaflar değildir. Çünkü, bu çeşitli sıfatlar eda ile ilgilidir, onu bir lafız olmaktan çıkarmaz.

Takdim ve tehirde, cumhurun kıraatine misal: وكذلك يطبع الله على كل قلب متكبر جبار **«...İşte Allah, her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler.»** (Gafir, 35.) âyetidir. İbnu Mesud bunu على قلب كل متكبر şeklinde okumuştur.

(ı) Yedi harften murad, muhtelif kelimelerle bir mâna ifade eden yedi vecihtir. Mesela; اقبل، تعال، هلم، عجل، اسرع bu kabildendir. Bunu; Sufyan b. Uyeyne, İbnu Cerîr, İbnu Vehb ve diğerleri benimsemişlerdir. İbnu Abdi'l-Berr, bu görüşü bir çok ulemanın da kabul ettiğini ileri sürmektedir. Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin Ebû Bekre'den yaptığı şu rivayet buna işaret etmektedir. Cebrail: Ya Muhammed, Kur'an'ı bir harf üzere oku, deyince Mikâil (a.s) yedi harfe ulaşıncaya kadar bunu arttır diye teklifte bulundu. Bunların her biri, azab âyetini rahmet âyetiyle, rahmeti azab âyetiyle karıştırmadığın sürece, kâfi ve yeterlidir, diyerek عجل، اسرع، اذهب، هلم، اقبل، تعال gibi kelimeleri misal vermiştir. Bu lafız Ahmed b. Hanbel'in rivayetidir, isnadı ceyyiddidir. Ahmed b. Hanbel ve Taberânî benzeri rivayeti İbnu Mesud'dan da nakletmiştir. Ebû Davud Ubeyy-den yaptığı rivayette: «Derim ki; azab âyetini rahmet, rahmet âyetini azab âyetiyle karıştırmadıkça سميعا عليما yerine عزيزا حكيما okuyabilirsin.»

Ahmed b. Hanbel Ebû Hüreyre'den şu rivayeti yapmıştır: «Kur'an yedi harf üzerine inmiştir. عليما حكيما yerine غفورا رحيما okuyabilirsin. Ayrıca Hz. Ömer'den şu rivayette bulunmuştur: «Mağfiret âyeti yerine azab âyetini, azab âyeti yerine mağfiret âyetini okumadıkça, Kur'an'ın bütün kıraatı, doğrudur.» Bütün bu isnadlar ceyyiddir.

İbnu Abdi'l-Berr şöyle der: Bu hadiste Resûlullah, Kur'an'ın nâzil olduğu harflerle darb-i mesel kasdetmiştir. Bunlar, mefhumları aynı, lafızları ayrı olan mânalardır. Bunlarda birbirine zıt bir mâna olmadığı gibi, bir kıraatın mânası diğer kıraatın mânasına muhalif değildir. Azabın hilafı olan rahmet, rahmetin hilafı olan azap gibi, birbirine zıt ve birbirini nefyeden kelimeler, bunun dışındadır. Ubeyyu'bnu Ka'b كلما اضاء لهم مشوا فيه **«..önlerini aydınlattı mı o(nun ışığı)nda yürürler...»** (Bakara, 20.) âyetini . مرّوا فيه ، سعوا فيه şeklinde, İbnu Mesud da للذين آمنوا انظرونا **«..Mü'minlere derler ki: (Ne olur) bize bakın...»** (Hadid, 13.) âyetini امهلونا اخرونا şeklinde okumuşlardır.

Tahâvî bu konuda şunu ilave eder: «Ashab-ı Kiram'ın okuma-yazması olmadığı için, bir çoğunun tek lafızla okuması ve bunları iyice ezberlemesi zor olduğundan, yedi harfle okuma müsaadesi verilmiştir. Sonradan mazeretin kalkması, yazma ve ezberleme işinin kolaylaşmasıyle, verilen müsaade geçersiz kılınmıştır. İbnu Abdi'l-Berr, Bakillânî ve diğerleri aynı görüşü savunmuşlardır, der.

Ebû Ubeyd «F e d â i l u' l - K u r' a n»ında, Avnu'bnu Abdillah tarikıyle şu rivayeti nakleder: İbnu Mesud, bir adam ان شجرة الزقوم طعام الاثيم **«Zakkum ağacı günahkârların yemeğidir.»** (Duhan, 43.) âyetini okurken, o kimse اثيم yerine اليتيم kelimesini söylüyordu. İbnu Mesud bunu tekrarlatınca yine dili dönmedi, bu sefer de طعام الفاجر diyebilir misin, diye sorduğunda, evet cevabını aldı ve aynen söyledi.

(k) Yedi harften murat, yedi lügattır. Ebû Ubeyd, Sa'lebî-l-Ezherî ve diğerleri bu görüştedirler. Bunu İbnu Atıyye tercih etmiş, Beyhakî «Ş u a b»ında doğrulamıştır: Arap lehçelerinin yedi'den fazla olduğu yolunda itiraz vaki olmuştur. Bunlarla lehçelerin en fasihi kasdedilidiği cevabı verilmiştir.

Ebû Sâlih tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'an yedi lehçe üzerine nâzil olmuştur. Bunlardan beşi, Havazin kabilesinden olan Sa'd b. Bekr, Cuşem b. Bekr, Nasr b. Muâviye ve Sakif'in lehçeleridir. Bunların hepsi Havazin'dendir. Kendilerine yukarı Havazinliler denilir. Bu yüzden Ebû Amri'bni'l-Alâ; Arabın en fasih konuşanı yukarı Havazinliler ile aşağı Temim, yani Benû Dârim kabilesi mensuplarıdır, demiştir.

Ebû Ubeyd, İbnu Abbas'dan yaptığı diğer bir rivayette İbnu Abbas şöyle demiştir: Kur'an, Kureyş ve Huzeyl lehçeleri üzerine inmiştir. Kendisine bu nasıl olur, diye sorulduğunda: Bunlar birbirine komşulardır, lehçeleri birbirine kolay gelirdi, demiştir.

Ebû Hâtimi's-Sicistânî: Kur'an'ın Kureyş, Huzeyl, Temim, Ezdî, Rabîa, Hevâzin ve Sa'd b. Bekr lehçeleri üzerine inmiştir, der. İbnu Kuteybe bunu kabul etmez ve Kur'an'ın sadece Kureyş lehçesiyle indiğini söyler, bunu وما ارسلنا من

رسول الاّ بلسان قومه (İbrahim, 4.) âyetiyle delillendirir. Ebû Aliyyi'l-Ehvâzî de bu görüşü doğrulamıştır.

Ebû Ubeyd şu görüşü ileri sürer: Yedi harften murat, her kelimenin yedi lehçe üzerine okunması demek değildir. Aksine yedi lehçe, kabilelere göre dağılmıştır. Bazıları Kureyş, bazıları Huzeyl, bazıları Havâzin, bazıları da Yemen veya diğer lehçelerdir. Bazı lehçeler, diğerlerinden daha şanslı ve daha çok paya sahiptir.

Denilir ki Kur'an-ı Kerim özellikle Mudar lehçesiyle nâzil olmuştur. Bu söz Hz. Ömer'in; Kur'an-ı Kerim Mudar lehçesiyle nâzil oldu, sözüne dayanmaktadır. Hatta bazıları, Kur'an'ın bu lehçe ile indiğini, kesinlikle ifade etmişlerdir. Bu görüş, İbnu Abdi'l-Berr'in, yedi lehçe Mudar'a bağlı kabilelere aittir, sözüne dayanmaktadır. Bunlar: Huzeyl, Kinâne, Kays, Dabbe, Teymu'r-Ribâb, Esed b. Huzeyme ve Kureyş'tir. Hepsi de Mudar'a bağlı kabilelerdir, yedi lehçeyi ihtiva etmektedirler.

Ebû Şâme bazı ulemanın şöyle dediğini nakleder: Kur'an önce Kureyş ve civarında yaşayan fasih Arapların lehçeleriyle inmiş, sonra da diğer Araplara, i'rab ve kelimelerdeki farklılıklara göre kendi lehçeleriyle okumalarına müsaade edilmiştir. Onlardan hiçbiri zorluk olacağı düşüncesiyle, kendi lehçelerini bırakarak bir başka lehçeye uymaya icbar edilmemiştir. Böylece Kur'an âyetlerini kolaylıkla anlamaları sağlanmış, aralarında bir hamiyyet teessüs etmiştir.

Bazı ulema bu husustaki müsahamayı; her kelimeyi herkes istediği şekilde kendi lehçesindeki eş anlamlı kelimeye nakletmesi mânasına gelmemiş, aksine bizzat Resûlüllah'tan duymaları nazarı dikkate alınmıştır, diye ilavede bulunmuştur.

Bu görüş, bazılarını müşkül duruma sokmuştur. Çünkü buna göre Cebrail (a.s)in bir kelimeyi, yedi kere tekrarlaması gerekir.

Buna şu cevabı vermek isterim: Cebrail'in bir lafzı yedi kere tekrar etmesi, ancak yedi harfin bir kelimede bulunması halinde gerekirdi. Oysa biz daha önce, Cebrail'in Kur'an'ı her arz edişinde bir lehçeyle okuduğunu, bunu yediye tamamladığını söylemiştik. Bu söz reddedilmiştir, çünkü Ömer b. Hattab ile Hişâm b. Hakîm Kureyşli oldukları halde, kıraatleri değişik olmuştur. Hz. Ömer'in, Hişâm'ın kullandığı lehçeyi reddetmesi mümkün değildir. Bu da yedi harften maksadın yedi lehçe olmadığını ortaya koymaktadır.

I- Yedi harten murat, yedi sınıftır. Önceden naklettiğimiz hadisler bunu reddeder. Bu görüşü savunanlar, yediyi tayin etmede ihtilafa düşmüşlerdir. Bunların; emir, nehiy, helâl, haram, muhkem, müteşabih ve emsal oldukları söylenmiştir. Hâkim ve Beyhakî'nin İbnu Mesud'dan rivayet ettikleri bir hadisi delil

olarak ileri sürmüşlerdir. İbnu Mesud Resûlullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: «İlk kitablar bir tek (sema) kapıdan ve bir tek lehçe üzerine inmişti. Kur'an ise yedi sema kapısından ve yedi harf üzere inmiştir. Bunlar; emir, nehiy, helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsaldir.»

Buna, bazı ulema şu cevabı vermiştir: Hadis'lerde zikri geçen yedi harften murad, yedi sınıf değildir. Çünkü bu hadislerin siyakı, onları bu görüşe hamletmenin mümkün olmadığını gösterir. Bilakis bu hadisler, kolaylık bakımından bir kelimenin iki, üç ve yedi vecihe kadar okunabileceğini açıkça göstermektedir. Çünkü bir şey, bir âyette hem helal, hem haram olamaz.

Buhârî şöyle der: İbnu Mesud'un rivayet ettiği bu hadisteki yedi harften murad, Kur'an-ı Kerim'in nâzil olduğu nevilerdir. Önceki hadislerde ise, Kur'an-ın okunduğu lehçeler murad edilmektedir. Başkaları da şöyle demiştir: Yedi harfi bu şekil tevil edenin tevili fasittir, doğru değildir. Çünkü bu harflerden birinin haram, diğerlerinin helal, birinin helal, diğerlerinin haram olması mümkün olmadığı gibi, Kur'an'ın bütünüyle helal, ya da bütünüyle haram olarak okunması, veya bütünüyle darb-ı mesel (emsal) olması da caiz değildir.

İbnu Atiyye ise, bu sözün zayıf olduğunu ileri sürer. Çünkü Kur'an'ın kıraatında tanınan serbestliğe dair icma, helalın haram, haramın helal yapılması, âyetlerde geçen mânalardan birinin değiştirilmesi vakı olmamıştır.

Mâverdi de, bu sözün hatalı olduğunu söyler. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) lehçelerden herhangi biriyle okunması ve harflerden herhangi birinin diğeri ile değiştirilmesinin caiz olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca İslâm uleması, emsal âyetinin ahkâm âyetiyle değiştirilmesinin haram olduğuna ittifak etmişlerdir.

Ebû Aliyyi'l-Ehvâzî ve Ebû'l-Alâ el-Hemedânî şöyle demişlerdir: Resûlullah'ın hadisinde geçen «emir ve nehiy» ve emsali hususların her biri müstakil birer ifadedir, yani Kur'an nehyedicidir. Resûlullah bununla, yedi harfin tefsirini murad etmişlerdir. Bu husus, yedi sayısındaki ittifakı şüpheli duruma sokar, Hadisin bazı tariklerinde, zecr ve emr kelimelerinin mansup olarak gelmesi, bunu doğrulamaktadır. Bu şu demektir: Kur'an yedi kapıdan bu sıfatla inmiştir.

Ebû Şâme de: Bu şekildeki bir tefsir, lehçeler için değil, kelamın bölümleri için olmaması ihtimalini taşır. Buradaki yedi kapıdan murad, kelamın yedi kısım olmasıdır. Yani Cenâb-ı Hak Kur'an'ı kelamın bu kısımlarında indirmiştir, diğer semavî kitablar gibi o'nu, bir sınıfa hasretmemiştir, der.

Yedi harften murad; mutlak-mukayyed, umum ve husus, nass ve müevvel, nasih-mensuh, mucmel-mufesser, istisnâ ve kısımlarıdır, denilmiştir. Şeydele bunu fukahadan nakletmiştir.

Yedi harften murad; hazif ve sıla, takdim ve tehir, istiâre, tekrar ve

kinaye, hakikat ve mecaz, mücmel ve müfesser, zahir ve garibdir. Bunu da lugatçılardan nakletmiştir.

ö- Yedi harften murad müzekker-müennes, şart ve ceza, tasrif ve irab, aksam ve cevabları, cem' ve ifrad, tasgir ve ta'zim ile edatların muhtelif olmasıdır, denilmiştir. Bunu da nahivcilerden nakletmiştir.

p- Yedi harften murad; muamelattan yedi nevi denilmiştir. Bunlar; zühd, yakîn ve cezmle birlikte kanaat, haya ve keremle birlikte hizmet, fakirlik ve mücahede ile birlikte fütüvvet, korku ve ümidle birlikte murakabe, rıza ve şükürle istiğfar, tazarru, muhasebe ve muhabbetle birlikte sabr, müşahede ile birlikte şevk'dir. Bunları da ehli tasavvuftan nakletmişlerdir.

r- Bu harflerden murad; yedi ilimdir. İlm-i inşa ve icad, ilm-i tevhid ve tenzih, ilm-i sıfatu'z-Zat, ilm-i sıfatu'l-fi'l, ilmi avf ve azab, ilm-i haşr, ve hisab ve ilm-i nübüvet bunlardandır.

İbnu Hacer, Kurtubî'nin İbnu Hibban'dan şu rivayette bulunduğunu söyler: Yedi harfin mânası hakkında 35 ayrı görüş ileri sürülmüştür. Kurtubi bunlardan sadece beşini zikretmiştir; İbnu Hibban'ın bu rivayetini, bulunması muhtemel olan kitaplarda araştırdım, fakat rastlayamadım, demiştir.

İbnu Nakîb bunu, tefsir mukaddemesinde, Şerefu'l-Muzeniyyi'l-Mursî tarikıyle rivayet ettiğini söylemek isterim. Mursî, İbnu Hibban'ın şöyle dediğini söyler: Ulema, yedi harfin mânası hakkında 35 görüş ileri sürmüştür.

1- Ulema'dan bir kısmı yedi harften murad; emir, nehiy, haram, muhkem müteşabih ve emsaldir, demiştir.

2- Helal, haram, emir, nehiy, zecir, gelecekten haber ve emsal.

3- Vaad, vaîd, helal, haram, mevâiz, emsal ve ihticac.

4- Emir, nehiy, beşaret, nezaret, ahbar ve emsal.

5- Muhkem, mütşabih, nâsih, mensuh, husus, umum, ve kasas.

6- Emir, zecir, terğib, cedel, kasas, ve mesel.

7- Emir, nehiy, had, alem, sır, zâhir, ve bâtın.

8- Nâsih, mensuh, vaad, vaîd, rağm, tedib ve inzar.

9- Helal, haram, iftitah, ahbar, fedâil ve ukubât.

10- Emir, zecir, emsal, haber, itab, vaaz ve kasas.

11- Helal, haram, emsal, mensuh, kasas ve mubah.

12- Zâhir, bâtın, farz, mendub, husus, umum ve emsal.

13- Emir, nehiy, vaad, vaîd, mubah, irşad ve ibret.

14- Mukaddem, muahhar, farzlar, cezalar, mevize, müteşabih ve emsal.

15- Müfesser, mücmel, hükmedilmiş, mendup, kesinlik ve emsal.

16- Kesin emir, kesin mendub, kesin nehiy, nehyedilen, ahbar ve mubahlar.

17- Farzın emri, kesin nehiy mendubun emri, mürşidin nehyi, vaad, vaîd ve kasas.

18- Kelamın dışına çıkmadığı yedi cihet; kendisiyle hususilik murad edilen umumi lafız, kendisiyle umumilik murad edilen hususi lafız, tevilinden tenzili mustağni olan lafız, mânasını ancak ulemanın anladığı lafız, mânasını ancak derin bilgisi olanların (rasihûn) anladığı lafız.

19- Rubûbiyeti izhar, vahdaniyeti isbat, ulûhiyeti tazim, Allah'a kulluk etmek, şirkten kaçınmak, sevaba teşvik, ikabdan sakınmak.

20- Beşi Hevazin, ikisi diğer Arablara ait olan yedi lehçe.

21- Bütün Arablarca kullanılan yedi lehçe; bunlardan her biri kabilenin şöhretine göre dağılmıştır.

22- Dördü; Sa'd b. Bekr, Cuşem b. Bekr, Nasr b. Muâviye gibi Hevazin kabilesinin ileri gelenlerine ait dört, Kereyş'e ait üç lehçeden ibaret olan yedi lehçe.

23- Kureyş, Yemen, Curhüm, Hevâzin, Kudaa, Temim ve Tayy lehçelerinden olan yedi lehçe.

24- Ka'b b. Amr ile Ka'b b. Luey lehçeleri; bu iki kabile yedi lehçe kullanır.

25- Aynı mânayı taşıyan Arab bölgelerinin kullandığı muhtelif lehçeler; bu kelimeler: هلم ، هات ، تعال kelimeleridir.

26- Sahabe'den; Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbnu Mesud, İbnu Abbas ve Ubeyy b. Ka'b'a ait yedi kıraat.

27- Hemz, imâle, feth, kesre, tefhim, med ve kasr.

28- Tasrif, masdarlar, arûz, garib, seci', herbiri aynı mânada kullanılan muhtelif lafızlar.

29- Lafzında değişiklik olsa bile mânası değişmeyen, yedi şekilde irab edilen bir kelime.

30- Arab dilini meydana getiren elif, ba, cim, dal, ra, sin, ve ayın gibi yedi ana harf.

31- Gafûr, rahîm, semi, basir, alîm ve hikîm gibi Allah'a ait yedi isim.

32- Zâtî sıfatlar hakkındaki âyet, tefsiri başka bir âyette olan âyet, tefsiri sünneti nebeviyyeden âyet, resûl ve nebilerin kıssaları hakkındaki âyet, eşyayı yaratma hakkındaki âyet, cenneti vasfeden âyet, cehennemi vasfeden âyet.

33- Yaratmanın vasfı hakkındaki âyet, vahdaniyetin isbatı hakkındaki âyet, Allah'ın sıfatlarını isbat hakkındaki âyet, resûllerinin isbatı hakkındaki âyet, kitablarının isbatı hakkındaki âyet, İslâm'ın isbatı hakkındaki âyet, küfrü ne[illegible] hakkındaki âyet.

34- Keyfiyet olmaksızın Allah'ın zâtî sıfatlariyle ilgili yedi cihet.

35- Allah'a iman, şirkten sakınma, emirlerin ifası, zecrden kaçınmak, imanda sebat etmek, Allah'ın haram kıldıklarını haram etmek, Resûlullah'a itaatte bulunmak.

İbnu Hibban; bu otuz beş görüş, Kur'an'ın yedi harf üzere indirildiği mânasında dilcilerin ve ilim ehlinin ortaya koyduğu görüştür. Bunlar, birbirine benzeyen görüşlerdir. Herbiri isabetli olabileceği gibi olmayabilir de, der.

Mursî ise; bu görüşlerin çoğu, birbirinin aynıdır. Bunların neye dayandığını, kimden nakledildiğini, her birinin neden yedi harfi tahsis ettiğini, bir türlü anlayamadım. Oysa bütün bunlar, Kur'an'da mevcuttur. Tahsisin mânasını da bir türlü kavrayamadım. Bunarda öyle ifadeler var ki, mânalarını gerçekten anlayamadım. Ayrıca bunların çoğu Buhârî'de geçen Hz. Ömer'le Hişam b. Hakîm'in hadisine ters düşmektedir. Hz. Ömer'le Hişam, okudukları âyetlerin ne tefsirinde, ne de hükmünde ihtilaf etmişlerdir. Onların ihtilafı, sadece harflerin kıratlerindedir. Avamın bir çoğu yedi harften, yedi kıraat kasdedildiğini sanmıştır. Bu, bağışlanmayacak bir cehâlettir, der.

10- Hz. Osman Mushafı ve Yedi Harf

Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflar, yedi harfin hepsini içine alıp almadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Fukaha, kurra, mutekellimin ve diğerlerinden bir grub ulema, bu inançdadırlar. Bunlardan birinin naklini ihmal etmeyi caiz görmezler. Çünkü Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafların, Hz. Ebûbekr tarafından yazdırılan mushaftan nakledildiği, diğer mushafların terkedildiği hususunda ittifak etmişlerdir.

Selef ve halefden bir grup ulema ile Müslümanların ileri gelenleri, Hz. Osman'ın mushafı yedi harfin yalnız yazılışlarına şamil olduğu, araza-i ahireda meydana gelen şekiline aynen uyduğu, bundan bir harfin bile terkedilmediği görüşündedirler.

İbnu'l-Cezerî; doğru olan görüş budur, der.

Birinci görüşe şu açıklamayı getirebiliriz. Bunu İbnu Cerir şöyle ifada eder: Yedi harf üzere kıraat bütün Müslümanlara vacib değildir. Bu sadece bir cevaz, kendilerini kendilerine verilen bir ruhsattır. Sahabei Kiram, Müslümanların Kur'an'ı kıraate, bir lehçe üzerinde birleşemedikleri takdirde ihitilafa düşüp bölüneceklerini görünce umumi bir toplantı yaptılar. Onlar dalaletten uzak kimselerdi. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafta yapılması gereken terkedilmemiş, haram bir iş işlenmemiştir. Şübhesiz, arza-i âhirada Kur'an'ın bazı âyetleri neshedilmiş ve değiştirmiştir. işte bundan dolayı Sahabe-i Kiram; istinsah heyetinin incelemesi sonunda, arza-i âhirada Kur'an'dan olduğu kesinleşen âyetleri yazdıkları, bunun dışındakileri terkettikleri hususunda ittifak etmişlerdir.

İbnu Eşte «M e s â h i f», İbnu Ebî Şeybe «F e d â i l» adlı eserinde İbnu Sirin tarıkiyle Ubeydetu's-Selmânî'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bugün Müslümanların okuduğu kıraat, Resûlüllah'ın vefat yılında Cebrail (a.s) kendisine arz ettiği kıraattır.

İbnu Eşte «M e s a h i f» adlı eserinde, İbnu Sîrin'den şöyle dediğini rivayet eder: Cebrail (a.s) her sene Ramazan ayında bir kere o sene içinde inen âyetleri Resûlullah'a (s.a.v.) arz ederdi. Resûlüllah'ın vefat senesinde bu arza, iki kere yapılmıştır. Okuduğumuz kıraatın, arza-i âhira'da tesbit edildiğini rivayet etmişlerdir

Beğavî, «Ş e r h u' s - S u n n e» adlı eserinde şöyle der: Denilir ki Zeyd b. Sabit, Kur'an'dan neshedilen ve aynen bırakılan âyetlerin beyan edildiği, arza-i âhirada bulunmuştur. Zeyd bunları yazmış ve Resulüllah'a aynen okumuştur. Bu yüzden Hz. Ebûbekr ve Hz. Ömer, Kur'an'ın cem'i konusunda Zeyd b. Sâbit'e itimad etmiş, Hz. Osman da mushafın istinsah vazifesini ona tevdi etmişti.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN VE SÛRELERİN İSİMLERİ

Câhiz şöyle der: Cenâb-ı Hak Kitab'ına Arapların kullandığı ifadelere, manzumelerine icmâli ad vermelerinin hilafına ad vermiştir. Arablar «divan» adını vermelerine karşılık Cenâb-ı Hak Mushaf'ın bütününe Kur'an, kasideye karşılık sûre, beyt adına karşılık âyet, kafiye adına karşılık da, fâsıla adını vermiştir.

Şeyzele adıyla tanınan Ebû'l-Maâlî Uzeyzî b. Abdi'l-Melik, «K i t a b u' l- B u r h â n»ında şöyle der: Allahu Taâlâ Kur'an'ına elli beş isim vermiştir. Bunlar:

1- 2 : حمو الكتاب المبين (Duhân, 1-2.) âyetlerindeki gibi Kitab ve Mübin.
«Hâmim. Apaçık Kitaba andolsun ki..»

3- 4: انه لقرآن كريم (Vâkıa, 77.) âyetindeki gibi Kur'an ve Kerim.
«O, elbette şerefli bir Kur'an'dır.»

5- : حتى يسمع كلام الله (Tevbe, 6.) âyetindeki gibi Kelâm.
«...Allah'ın sözünü işitsin....»

6- : وانزلنا اليكم نورا مبينا (Nisa, 174.) âyetindeki gibi Nûr.
«...ve size apaçık bir nur indirdik.»

7- 8: هدى ورحمة للمؤمنين (Yûnus, 57.) âyetindeki gibi Hidayet ve Rahmet.
«...ve Müminlere bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir.»

9- : نزل الفرقان على عبده (Furkan, 1.) âyetindeki gibi Furkân.
«...kulu (Muhammed)e Furkanı indiren....»

10- : وننزل من القرآن ماهو شفاء (İsra, 82.) âyetindeki gibi Şifâ.
«Biz Kur'an'la, Müminlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz...»

11- : قد جاءتكم موعظة من ربكم (Yûnus, 57.) âyetindeki gibi Mev'ize.
«...size Rabbinizden bir öğüt....gelmiştir.»

12-13: وهذا ذكر مبارك انزلناه (Enbiya, 50.) âyetindeki gibi Zikir ve Mübarek
«İşte bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz feyz kaynağı bir kitabtır...»

14- : وانه فى ام الكتاب لدينا لعلى (Zuhruf, 4.) âyetindeki gibi 'Aliyy.
«O, katımızda bulunan ana Kitab'dadır. Şanı yücedir...»

15- : حكمة بالغة (Kamer, 5.) âyetindeki gibi Hikmet.

«Bunlar üstün bir hikmettir...»

16- : تلك آيات الكتاب الحكيم (Yûnus, 2.) âyetindeki gibi Hakim,
«...İşte bunlar, hikmetli Kitab'ın âyetleridir.»

17- : مصدقا لما بين يديه من الكتاب ومهيمنا عليه (Mâide, 48.) âyetindeki gibi Muheymin,
«...önceki kitapları doğrulayıcı ve onları kollayıp koruyucu olarak..»

18- : واعتصموا بحبل الله (Âli İmran, 103.) âyetindeki gibi Habl,
«Topluca Allah'ın ipine yapışın...»

19- : وان هذا صراطي مستقيما (En'am, 153.) âyetindeki gibi Siratu müstakim,
«İşte benim doğru yolum bu,...»

20- : قيما لينذر (Kehf, 3.) âyetindeki gibi Kayyîm,
«Dosdoğru...uyarsın...»

21-22: انه لقول فصل (Târık, 113.) âyetindeki gibi Kavl ve fasl,
«O, elbette ayırdedici bir sözdür.»

23- : عم يتساءلون عن النبإ العظيم (Nebe, 1-2.) âyetindeki gibi en-Nebeu'l-Azim,
«Birbirine hangi şeyden soruyorlar.»

24-26: ...الله نزل احسن الحديث كتابا (Zümer, 23.) âyetindeki gibi Ahsenu'l-Hadis,
«Allah, sözün en güzelini, birbirine benzer...indirdi...»

27- : وانه لتنزيل رب العالمين (Şuara, 192.) âyetindeki gibi Tenzil,
«Muhakkak ki o, âlemlerin Rabbinin indirmesidir.»

28- : وكذلك اوحينا اليك روحا من امرنا (Şûra, 52.) âyetindeki gibi Ruh,
«İşte sana da böyle emrimizden bir ruh vahyettik..»

29- : انما انذركم بالوحى (Enbiya, 45.) âyetindeki gibi Vahy,
«Ben ancak sizi vahy ile uyarıyorum...»

30- : قرآنا عربيا (Yûsuf, 2.) âyetindeki gibi Arabiyyun
«Arapça bir Kur'an...»

31- : هذا بصائر (A'raf, 203.) âyetindeki gibi Besâir,
«Bu (Kur'an), Rabbinizden gelen basiretlerdir...»

32- : هذا بيان للناس (Âli İmran, 138.) âyetindeki gibi Beyan,
«Bu (Kur'an) insanlara bir açıklama...»

33- : من بعد ما جاءك من العلم (Bakara, 145.) âyetindeki gibi İlim,
«Sana gelen ilimden sonra...»

34- : ان هذا لهو القصص الحق (Âli İmran, 62.) âyetindeki gibi Hakk,
«İşte (İsa hakkındaki) gerçek kıssa budur...»

35- : ان هذا القرآن يهدى (İsra, 9.) âyetindeki gibi Hâdî,
«Gerçekten bu Kur'an en doğru yola iletir...»

36- : قرانا عجبا (Cin, 1.) âyetindeki gibi Aceb,
«...harikulade güzel bir Kur'an»

37- : وانه لتذكرة (Hâkka, 48.) âyetindeki gibi Tezkira,

«O (Kur'an) bir...öğüttür.»

38-: استمسك بالعروة الوثقى (Bakara, 256.) âyetindeki gibi el-Urvetu'l-Vuska,
«...sağlam bir kulpa yapışmış olur...»

39-: والذى جاء بالصدق (Zümer, 33.) âyetindeki gibi Sıdk,
«Doğruyu getirene...»

40-: وتمت كلمة ربك صدقا وعدلا (En'am, 115.) âyetindeki gibi 'Adl,
«Rabbinin sözü hem doğrulukça, hem adaletçe tamamlanmıştır..»

41 : ذلك امر الله انزله اليكم (Talak, 5.) âyetindeki gibi Emr,
«Bu Allah'ın indirdiği buyruğudur...»

42 : سمعنا مناديا ينادى للايمان (Ali İmran, 193.) âyetindeki gibi Münadi,
«...'Rabbinize inanın diye imana çağıran bir davetçi işittik...»

43-: هدى وبشرى (Bakara, 97.) âyetindeki gibi Buşra,
«...yol gösterici ve müjdeci olarak...»

44-: بل هو قرآن مجيد (Burûc, 21.) âyetindeki gibi Mecîd,
«Hayır, o, şerefli bir Kur'an'dır.»

45-: ولقد كتبنا فى الزبور (Enbiya, 105.) âyetindeki gibi Zebûr,
«...Zebur'da...yazmıştık...»

46-47: كتاب فصلت آياته قرآنا عربيا بشيرا ونذيرا (Fussilet, 3-4.) Beşir ve Nezir,
«...Ayetleri açıklanmış, Arapça olarak okunan bir kitaptır...»

48-: وانه لكتاب عزيز (Fussilet, 41.) âyetindeki gibi Aziz,
«Halbuki o, öyle eşsiz bir Kitab'dır ki..»

49-: هذا بلاغ للناس (İbrahim, 52.) âyetindeki gibi Belâğ,
«Bu (Kur'an) insanlara bir tebliğdir.»

50 : احسن القصص (Yûsuf, 3.) âyetindeki gibi Kıssa'dır.
«...kıssaların en güzelini...»

Bir âyette Kuran'ın dört ismini beraberce verir فى صحف مكرمة مرفوعة مطهرة (Abese, 13-14.) âyetler. Bunlar: Suhuf, Mukerreme, Merfûa, Mutahhera-dir.

Allah'ın Kur'an'a Kitab ismi vermesi; en beliğ bir şekilde çeşitli ilimleri, kıssaları ve ahbârı bir araya toplamasındandır. Kitap kelimesi lugatta, cem' demektir. Hak'kı bâtıldan ayırdığı için de Mubîn denilmiştir.

Kur'an kelimesi hakkında çeşitli görüşler vardır. Bir kısım ulema Allah'ın Kelamına has, muştak olmayan özel bir isimdir, hemzesizdir, demişlerdir. Bunu İbnu Kesîr hemzesiz okumuştur, rivayet de Şafii'den yapılmıştır.

Beyhakî, Hatib ve başkaları Şafii'nin قرات yu hemzeli, القرآن nı hemzesiz okuduğunu القرآن kelimesinin isim olup قراءة den alınmadığı ve hemzesiz olduğunu, Tevrat ve İncil gibi Allahın kitabına ait bir isimdir, dediğini rivayet e-

derler.

Aralarında Eşarî de olmak üzere bir grup ulema şöyle demiştir: Kur'an kelimesi, قرن kökünden müştaktır. Bir şey diğerine katıldığında, قرنت الشئ بالشئ denir. Sûreler, âyetler ve harfler bir araya toplandığı için Kur'an adı verilmiştir.

Ferra şöyle der: Kur'an kelimesi القرائن den müştaktır. Çünkü Kur'an âyetleri birbirini tasdik eder, birbirine benzer. İşte bu قرائن yakınlıktır. Bu iki kavle göre Kur'an kelimesi, hemzesizdir, nun harfi kelimenin aslındandır.

Zeccac, bu sözün yanlış olduğunu söyler. Doğru olan; Kur'an kelimesindeki hemzenin kelimedeki ağırlığı hafifletmek ve harekesini kendinden önceki harfe nakletmek için hazfedilmesidir, der.

Kur'an kelimesinin hemzeli olduğunu söyleyenler arasında görüş farkı vardır. Aralarında Lihyanî'nin de bulunduğu bir grup رجحان ve غفران gibi قرات kelimesinden müştak bir masdardır. Yapılan bir işe masdar ile isim verildiği gibi, okunan kitab olması bakımından Kur'an'a bu ad verimiştir.

Aralarında Zeccac'ın da bulunduğu ulema, Kur'an kelimesinin, cem' mânasına gelen القرء kelimesinden muştak, فعلان vezninde bir sıfat olduğunu söylemişlerdir. قرات الماء فى الحوض suyu havuzda topladım, cümlesindeki قرات kelimesi جمعت mânasınadır, bir araya toplamak demektir.

Ebû Ubeyde Kur'an'a, sûreleri bir arada topladığı için, bu ad verilmiştir, der. Râgıb; ne bir arada toplanan her şeye, ne de bir arada cem' edilen her söze Kur'an denir; Kur'an'a bu adın verilmesi, daha önce indirilen semavî kitabların semeresini bir arada toplamasındandır, der. Bütün ilim nevilerini bir arada topladığı için Kur'an adını aldığı da söylenir.

Kurtubî şöyle bir söz nakleder: Kur'an'a bu adın verilmesi, okuyanın onu ağızıyla telaffuz ve beyan etmesidir. Bu, Arapların şu sözünden alınmıştır: ماقرات الناقة سلاقط (Deve hiç hamile kalmadı) yani; yavrusunu hiç dışarı atmadı şeklindedir. Bu cümledeki قرا kelimesinin ifade ettiği mânaya dayanmak Kuran da okuyanın ağızla telaffuz ederek dışarı attığı (ifade ettiği) söz olması bakımından bu adı almıştır.Bana göre bu meselede en doğru olan Şafiî'nin sözüdür.

Kur'an'a Kelam denilmesi, onu tesir mânasında olan bu kelimeden müştak olmasındandır. Çünkü Kur'an'ı Kerim dinleyenin zihnine tesir ederek kendisine yeni bir fayda sağlar.

Kur'an'a nûr denilmesi, kendisiyle helal ve haramın kapalı taraflarının anlaşılmasıdır.

Kur'an'a Hidayet denilmesi, kendisinde hakikatı göstermesi özelliğinin bulunmasıdır. Bu mubalağa olarak masdarın ismi fâil yerine kullanılmasındandır.

Furkan adı ise, hak ile bâtılı ayırmasından dolayıdır. İbnu Ebî Hâtim'in riyetine göre Mucahid bunu tercih etmiştir.

Kur'an'a Şifa adı verilmesi, insanı; küfür, cehalet, kin gibi kalbi ve bedeni marazlardan şifaya kavuşturmasındandır.

Zikr adı verilmesi, kendisinde geçmiş milletlerin başından geçen olaylar ve öğütler bulunmasından dolayıdır. .. وانه لذكر لك ولقومك **«Doğrusu bu Kur'an sana ve ümmetine bir öğüttür..»** (Zuhruf, 44.) âyetinde olduğu gibi şeref mânasına gelmektedir, çünkü Kur'an kendi dilleriyle inmiştir.

Kur'an'a Hikmet denilmesi; her şeyin yerli yerine konması bakımından, muteber bir kanun üzere inmiş olması veya pek çok hikmetleri ihtiva etmesindendir.

Hakîm denilmesi; âyetlerin nazmındaki düzgünlük ve mânalarındaki üstünlüğün sağlamlığı ile; tebdil, tahrif, ihtilaf ve zıdlığa meydan vermemesindendir.

Muheymin denilmesi; Kur'an'ın bütün geçmiş milletlere ve kitaplara şâhid olmasıdır.

Kur'an'a Habl denilmesi; ona sarılanın cennete ya da hidayete ulaşmasıdır. Habl aynı zamanda sebeb demektir.

Sırat-ı Mustakîm denilmesi; onun eğriliği olmayan, cennete götüren dosdoğru bir yol olmasından dolayıdır.

Mesânî denilmesi; kendisinde geçmiş milletlere ait kıssaların açıklanması yönüyledir. Bu aynı zamanda, kendinden önceki kitabları övmesi mânasınadır. Kendisinde kıssalar ve öğütlerin tekrar edilmesi mânasının bulunduğu da, söylenir. Ayrıca, önce mâna sonra da hem mâna lafızla inmesinden dolayı, Mesânî denilmiştir. Kirmânî «e l - A c â i b v e 'l - G a r â i b» adlı eserinde naklettiği gibi ان هذا لفى الصحف الاولى **«Bu (hüküm), elbette ilk sahifelerde de vardır.»** (A'lâ, 18.) âyetine dayanmaktadır.

Müteşâbih denilmesi ise; güzellik ve doğrulukta birbirine benzemesinden dir.

Kur'an'a Rûh denilmesi; kendisiyle kalp ve nefislerin canlanmasıdır.

Şerefinden dolayı da Mecîd adı verilmiştir.

Muarazada bulunmak isteyenlere karşı galib gelmesinden dolayı da Azîz adı verilmiştir.

Kendisiyle insanlara emrolundukları ve yasaklandıkları şeyleri tebliğ veya kendisinde belağatın bulunması, başkasına ihityaç duyulmaması bakımından Kur'an'a Belâğ adı verilmiştir.

es-Silefî bazı eserlerinde şöyle demiştir: Ebû'l-Kerem en-Nahvî Ebû'l-Kasım et-Tennûhî, o da Ebû'l-Hasen er-Rûmî'nin şöyle dediğini işitmiştir; Rummâni'ye: Her kitabın bir tercemesi vardır. Allah'ın Kitabının tercemesi nedir? diye sorulduğunda: هذا بلاغ للناس ولينذروا به **«Bu (Kur'an), insanlara bir tebliğdir. İnsanlar bununla uyarılsınlar...»** (İbrahim, 52.) âyetiyle cevap vermiştir.

Ebû Şâme ve diğerleri ..... ورزق ربك خير «...Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir.» (Taha, 131.) âyetinde رزق kelimesinden Kur'an kasdedildiğini söylemiştir.

1- Kur'an'a Mushaf Adının Verilişi:

Muzafferî, «T a r i h»inde şunu nakleder: Bir kısmı ona, İncil adını vermişlerse de, bu isim onlara hoş gelmemiştir. Bir kısmı da Sifr adını verelim demişler, fakat Yahudilikle ilgili bir terim olduğundan bunu da beğenmemişlerdir. Bunun üzerine İbnu Mesud; Habeşistanda bir kitap gördüm ona Mushaf adını vermişlerdi, deyince Kur'an için ad olarak bunu seçmişlerdir

Derim ki: İbnu Eşte «K i t â b u' l - M e s â h i f» adlı eserinde, Mûsab b. Ukbe tarikiyle İbnu Şihâb'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an-ı Kerim-i cemettiklerinde kâğıda yazmışlardı. Hz. Ebû Bekr Kur'an'a bir isim arayın, deyince bazıları; es-Sifr, bazıları da el-Mushaf adını teklif ettiler. Çünkü Habeşliler Kur'an'a Mushaf adını vermişlerdi. Kur'an'ı ilk cemeden ve ona Mushaf adını veren Hz. Ebû Bekr'dir. İbnu Eşte İbnu Bureyde'den, başka bir tarikle bundan sonraki bölümde gelecek, aynı mealde bir rivayette bulunmuştur.

İbnu Durays ve başkaları Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Tevratta; «Ya *Muhammed, Ben sana kör gözleri, sağır kulakları, kapalı kalpleri açacak* yeni bir tevrat indireceğim» ibaresi mevcuttur.

İbnu Ebî Hâtim Katâde'nin şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Musa Tevrat levhalarını eline alınca: Ya Rabbi, bu levhalarda incilleri kalplerinde olan bir ümmetin var olduğunu gördüm, bana ümmet kıl, diye niyazda bulundu. Rabbi ona: Bu Ahmed'in ümmetidir, cevabını verdi.

Bu iki rivayette görüldüğü gibi Kur'an'ı Kerim'e Tevrat ve incil adları verilmiştir. Bununla beraber, bugün kur'an'a bu adın verilmesi caiz değildir. Bu tıpkı واذآتينا موسى الكتاب والفرقان «...**Musa'ya Kitap ve Furkan'ı vermiştik...**» (Bakara, 53.) âyetinde olduğu gibi Tevrat'a Furkan, Resûlullah'ın (s.a.v.) «Davud (a.s) bana Kur'an'ı hafifletti» sözünde olduğu gibi Zebûr'a Kur'an denmesine benzer.

2- Sûrelerin İsimleri:

Kutebî şöyle der: Sûre kelimesi, hemzeli veya hemzesizdir. Kelimeyi hemzeli okuyan افضلت من السؤر (İçtiğim suyun birazını bıraktım) mânasına gelen اسارت fiilinden türediğini kabul eder. السؤر kelimesi, içilen sudan kapta kalan artık mânasınadır. Aynı şekilde sûre de, Kur'an'dan bir parça gibidir. Sûre kelimesini hemzesiz okuyanlar, bunu aynı mânada kullanmış, ancak kolaylık olsun diye kaldırmışlardır. Bazıları sûreyi binanın katlarına benzetmişler, yani binanın bir parçası veya üstüste gelen bir katı kabul etmişlerdir.

Kelimenin, şehrin sûru mânasına geldiği söylenir. Bu tıpkı evlerin sûrla bir arada toplandığı gibi, Kur'an sûresi de, âyetlerini bir arada toplayıp kuşatması demektir. Bunun aynı zamanda bileği kuşattığı için bilezik mânasına gelen السوار kelimesinden alındığı söylenmiştir.

Allah Kelamı olduğu için yücelik, yükseklik mânasına kullanılmıştır, çünkü sûrenin bir mânası da yüksek mevkidir. Şâir Nâbiğa'nın şu beyti, kelimenin bu mânaya geldiğini göstermektedir:

الم تر ان الله اعطاك سورة ترى كل ملك حولها يتذبذب

Görmedin mi, Allah sana bir saltanat vermiş ki bütün krallar ona boyun eğerler.

Sûre, üstüste koymak suretiyle yükselmek mânasına gelen السور kelimesinden geldiği söylenir. Çünkü âyetler birbirine eklenerek bir araya getirilmiştir. اذتسوروا المحراب «...**Hani odasının duvarına tırmanmışlardı.**» (Sâd, 21.) âyeti bu mânaya bir delildir.

Ca'berî şöyle der: Sûre; başlangıcı ve sonu olan, en az üç âyetten meydana gelen Kur'an bölümlerinden biridir.

Bazıları da sûreyi tevkifî olarak terceme edilmiş bir parça olduğunu söylerler. Bu da Resûlullah (s.a.v.) tarafından tevkifî olarak özel bir isimle adlandırılması demektir.

Sûrelerin isimleri, Hadis ve haberlerden anlaşıldığı üzere, tevkifî olarak tesbit edilmiştir. Sözü uzatma korkum olmasaydı, bunu genişçe açıklardım.

Sûre isimlerinin tevkifî olduğunu göseteren İbnu Ebî Hâtim'in İkrime'den yaptığı şu rivayettir; İkrime: Müşrikler Bakara sûresi, Ankebût sûresi diyerek alay ederlerdi. Bunu üzerine انا كفيناك المستهزءين «**O alay edenlere karşı biz sana yeteriz.**» (Hicr, 95.) âyeti nazil oldu, der.

Şu sûre, bu sûre denilmesini, bazı ulema hoş karşılamamıştır. Bunu Taberanî ve Beyhakî'nin Enes'den merfu olarak rivayet ettikleri şu ifade desteklemektedir. Bakara sûresi, Ali İmran sûresi, Nisa sûresi şeklinde Kur'an'ın bütün sûrelerini adlarıyla söylemeyin. Fakat, içinde Bakara'nın Ali İmran'ın zikredildiği sûre deyin, bütün sûreleri bu şekilde adlandırın. Bu rivayetin isnadı zayıftır; Hatta İbnu'l-Cevzî bunun mevzu olduğunu iddia etmiştir.

Beyhakî: Bu rivayetin İbnu Ömer'den Mevkuf olarak nakledildiği bilinmektedir derse de, ayni metni sahih senedle İbnu Ömer'den rivayet etmiştir. Resûlullah (s.a.v.) Bakara sûresi de dahil, diğer sûreleri adlarıyla söylediği sahih olarak bilinmektedir.

Buhârî, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Bakara sûresinin indirildiği makam budur. Bu yüzden cumhur-u ulema yukarıki görüşe karşı çıkmıştır.

3- Birden Fazla Adı Olan Sûreler:

Kur'an sûrelerinin çoğunlukla tek, bazılarının da iki veya ikiden çok adı vardır. Birden fazla adı olan sûrelerden biri, Fatiha sûresidir.

Bu sûrenin yirmiden fazla adı olduğuna rasladım. Bu, sûrenin şerefini belirtir.

Birincisi: Fatihatu'l-Kitab'dır. İbnu Cerîr, İbnu Ebî Zi'b ve Makburî Ebû Hureyre tarikıyle Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet ederler Bu sûrenin adı Ummu'l-Kur'an, Fatihatu'l-Kitab, es-Sebu'l-Mesânî'dir. Mushaf yazılırken ve namazda kıraata onunla başlandığı için bu ad verilmiştir. Çünkü Fatiha, ilk inen sûredir. Fatihanın Levh-i Mahfuz'da yazılan ilk sûre olduğu da söylenir. Mursî, bu söz naklî delile muhtaçtır, der. Hamd, her kelamın ve her kitabın başlangıcı olduğu için bu adı aldığı söylenir. Bunu Mursî nakleder ve her kitabasûrenin tamamı ile değil; sadece hamd ile başlandığı, zahirde muradın herhangi bir kitab olmayıp bundan Kur'an kasdedildiğini ifade ederek şöyle der: Bu sûreye verilen adlardan biri de, Fatihatu'l-Kur'an'dır. Bu yüzden Kitab'la aynı şey olduğu anlaşılır.

İkincisi: Mursî'nin rivayet ettiği gibi sûrenin adı, Fatihatu'l-Kur'an'dır.

Üçüncüsü ve dördüncüsü: Ummu 'l-Kitab ve Ummu'l-Kur'an'dır. İbnu Sirîn, Ummu'l-Kitab, el-Hasen de Ummu'l-Kur'an adını hoş karşılamazlar. Bakıyyu'bnu Mahled her iki görüşe katılır. Çünkü Ummu'l-Kitab, Levh-i Mahfuz'dur. Bunu şu âyetler doğrulamaktadır: وعنده ام الكتاب **«...(Bütün) kitap(ların) anası,** (Ra'd, 39.) âyet, وانه فى ام الكتاب **«O, katımızda bulunan ana kitaptadır.»** (Zuhruf, 4.) âyet, آيات محكمات هن ام الكتاب (Âli İmran, 7.) âyet.

Mursî bu konuda sahih olmayan şu hadisin rivayet edildiğini söyler: Hiç biriniz, Ummu'l-Kitab demesin, Fatihatu'l-Kitab desin.

Derim ki: Bu rivayet hadis kitablarında yoktur. Mursî bunu karıştırmasın. İbnu'd-Durays bunu aynı lafızla İbnu Sirîn'den rivayet etmiştir. Mursî bunu karıştırmıştır. Halbuki diğer sahih hadislerde bu şekilde adlandırılmadığı sabittir Dârekutnî sahih senedle Ebû Hureyre'den şu merfu hadisi nakleder: Fatiha sûresini okuduğunuzda besmele okuyun. Çünkü o, Ummu'l-Kur'an, Ummu'l-Kitab ve es-Seb'u'l-Mesânî'dir.

Sûreye niçin bu ad verildiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Mushaflara Fatiha ile başlandığı ve namazda zamm-ı sûreden önce kıraat edildiği için bu ad verildiği söylenir. Bunu Ebû Ubeyde «M e c â z u' l - K u r a n»ında, Buharî de «S a h i h»inde nakleder. Ummu'l-Kitab denilmeyip Fatihatu'l-Kitab denilmesinin uygun olup olmayacağı konusunda, bir müşkil ortaya çıkmaktadır. Buna, çocuğun hayatına annelerin başlangıç olmaları açısından, cevap verilir.

Mâverdî şöyle der: Fatiha'nın diğer sûreler'den önce gelmesi, ötekilerin kendisine tâbi olmasından dolayı bu ad verilmiştir. Çünkü Fatiha, diğer sûrelerin önüne geçmiştir, hatta savaşta sancaktara öne geçtiği, ordu da kendisine uyduğu için umm (öncü) adı verilmiştir. İnsanın geçmiş ömrüne aynı ad verilir. Her şeyin aslına umm denildiğinden, Mekke'ye de diğer şehirlere nazaran Ummu'l-Kurâ denilmişti.

Yetmiş üçüncü bölümde görüleceği gibi Fatiha sûresi Kur'an'ın bütün gayelerini ve sahip olduğu ilim ve hikmetleri ihtiva ettiği için, Kur'an'ın aslıdır.

Bir kabile reisine ummu'l-kavm denildiği gibi, sûrelerin en faziletlisi olması bakımından da Fatiha'ya bu ad verilmiştir.

Fatihaya hürmet bütün Kur'an'a hürmet gibidir. Askerin gölgesinde toplandığı sancağa umm dendiği gibi, iman ehlinin sığındığı Fatiha sûresine de umm denilir. Fatiha, muhkem bir sûredir. Bütün muhkemat ummu'l-Kitab'dır.

Beşincisi: el-Kur'anu'l-Azim'dir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hureyre'den Resûlullah'ın Ummu'l-Kur'an hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Fatiha sûresi; Ummu'l-Kur'an'dır, es-Seb'u'l-Mesânî'dir, el-Kur'anu'l-Azîm'dir. Bu adla adlandırılması, Kur'an'da mevcut olan mânaları içine almasındandır.

Altıncısı: es-Seb'u'l-Mesânî'dir. Bu da yukarıdaki hadiste ve diğer hadislerde geçmektedir. Yedi denilmesi, yedi âyet olmasındandır. Bunu Darakutnî Hz. Ali'den rivayet etmiştir. Kendisinde yedi edeb, her âyette bir edeb olduğu söylenirse de bu, gerçek olmaktan uzaktır. الثاء ، والجيم ، والخاء والزاء ، والشين ، والظاء ، والفاء ، gibi yedi harfin kaldırılmasından bu adı aldığı söylenir. Mursî, bu sözün bir önceki sözden daha zayıf olduğunu ifade ederek şöyle demiştir: Bir şey, kendisinde olmayan şey ile değil, kendisinde bulunanla isimlendirilir.

el-Mesânî adını alması, içinde Allah'a senâ bulunduğundan الثناء kelimesinden müştak olması ihtimalindendir. Allahu Taâlâ onu bu ümmete mahsus kıldığından الثناء kelimesinden müştak olması muhtemeldir. الثنية kelimesinden müştak olması da muhtemeldir. Her rekatta kendisiyle senâda bulunulduğu için bu adı aldığı söylenir. İbnu Cerîr'in senedi hasen ile Hz. Ömer'den yaptığı şu rivayet bu sözü destekler. Hz. Ömer şöyle demiştir: es-Seb'u'l-Mesânî, Fatihatu'l-Kitab'dır, her rekatta onunla senâ edilir. Başka bir sûre ile senâ kılındığı için bu adı almıştır, denilir. İki seferde indiği, senâ ve dua olmak üzere iki kısma ayrıldığı için bu ad verilidiği söylenmiştir. Kul, ondan bir âyet okuduğunda Allahu Taâlâ yaptığı işten haber vererek kendisini övdüğünden sûreye, hadisde geçtiği üzere bu ada verilmiştir. Nazmındaki fesahat, mânasındaki belağat bir araya toplanmasından, es-Seb'u'l-Mesani adı verilmiştir. Bunlardan başka ihtimaller de vardır, denilir.

Yedincisi: Vâfiye'dir. Bu adı ona, Sufyanu'bnu Uyeyne vermiştir. Kur'an-daki mânaları karşıladığından, Zamahşerî «K e ş ş â f»ında ona bu adı vermiştir. Sa'lebî; ikiye bölünmeyi kabul etmediği için bu adın verildiğini söyler. Kur-an'dan her sûrenin ikiye bölünerek, yarısı bir rekatta diğer yarısı diğer rekatta okunması caizdir. Oysa Fatiha sûresi, ikiye bölünemez. Mursî; Allah'a ait olanla kula ait olanı bir araya toplamış olduğundan, bu ad verilmiştir, der.

Sekizincisi: Kenzdir. Ummu'l-Kur'an adında açıklandığı üzere Zemahşeri tarafından «K e ş ş â f»da bu ad verilmiştir. On dördüncü bölümde geçen Enes hadisinde ifade edildiği gibi, sûreye bu ad verilmiştir.

Dokuzuncusu: Kâfiye'dir. Bu sûre namazda tek başına kâfidir. Diğer sûreler bunun yerini tutmaz.

Onuncusu: el-Esâs'dır. Çünkü Fatiha, Kur'an'ın aslı ve ilk sûresidir.

On birincisi: Nûr'dur.

On iki ve on üçüncüsü: Hamd ve Şükür sûresidir.

On dördüncüsü ve on beşincisi: Sûretu'l-Hamdi'l-Ûlâ ve Sûretu'l-Hamdi'l-Kısarî'dir.

On altı, on yedi ve on sekizincisi: er-Rukye, eş-Şifâ, eş-Şâfiye'dir. Bunlar, Havâssu'l-Kur'an bölümündeki hadislerde görülecektir.

On dokuzuncusu: «Namazın sıhhatı kendisine dayandığından Sûretu's-Salât adı verilmiştir.

Yirmincisi: «Namazı Kendimle kulum arasında ikiye böldüm» hadisinde geçtiği gibi Salât, bu sûrenin isimlerinden biridir. Mursî; Fatiha sûresi, namazda tamamlayıcı olmasından, bir şeye kendisi için lüzumlu olan ile ad verilmesi bakımından, Salât adını almıştır, der.

Yirmi birincisi: İçinde اهدنا sözünde dua bulunduğundan Sûretu'd-Dua-dır.

Yirmi ikincisi: Fahruddîn Râzî'nin zikrettiği gibi Sûretu's-Su âl'dır.

Yirmi üçüncüsü: Sûretu Ta'lîmi'l-Mesel'dir. Mursî; içinde isteme âdabı vardır, çünkü istekte bulunmadan önce, sena ile başlanmıştır, der

Yirmi dördüncüsü: Sûretu'l-Munacaattır. Çünkü kul, bu sûrede geçen اياك نعبد و اياك نستعين **«(Ya Rabbi), ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım isteriz...»** âyetiyle Rabbine münacaatta bulunur.

Yirmi beşincisi: Sûretu't-Tefvîz'dir. Çünkü اياك نستعين âyetinde sığınma ifadesi mevcuttur.

Fatiha sûresinden toplayabildiklerim bunlardır. Bundan önce hiçbir kitab-

da bunlar toplanmamıştır.

Birden fazla ismi olan sûreler de şunlardır:

Bakara sûresi: Hâlid b. Ma'dan bu sûreye Fustâtu'l-Kur'an adını vermiş-Firdevs'in «M u s n e d»inde merfu bir hadisde bu isim zikredilmiştir. Bu adı alması sûrenin azameti ve diğer sûrelerde bulunmayan hükümleri bir arada toplamasındandır. Hâkim «M u s t e d r e k»inde geçen bir hadisde bu sûre sinâmu'l-Kur'an adiyle zikredilmiştir. Her şeyin sinam'ı, o şeyin âlası mânasındadır.

Âli İmran: Said b. Mansûr «S u n e n»inde Ebû Attaf'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Tevrat'ta Âli İmran'ın ismi Tayyibe'dir. Sahih-i Müslim'de Bakara sûresiyle birlikte adı, Zahrâveyn'dir.

Mâide: Bu sûreye aynı zamanda, Ukud ve Munkıze adı verilir. İbnu'l-Feres; bu sûreye, okuyanı azab meleklerinden koruduğu için, Munkıze adı verilmiştir, der.

Enfal: Ebû'ş-Şeyh, Said b. Cubeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbnu Abbas'a Enfal sûresinden söz edince bana bu sûrenin Bedir sûresi olduğunu söyledi.

Berâe: İçinde لقد تاب الله على النبى **«Andolsun Allah, peygaberi ...affetti...»** âyeti bulunduğu için Tevbe sûresi de denir. Diğer bir adı da Fâdıha'dir. Buhârî, Said b. Cubeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbnu Abbas'a Tevbe sûresinden söz edince: Evet, Tevbe sûresidir, dedi. Fâdıha adını da ilave etti. Sûrede arka arkaya devam eden و منهم من sözleri hepimizi içine alacağından korktuk. Ebû'ş-Şeyh, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer; Berâe sûresinin nüzûlü henüz tamamlanmamıştı ki, hepimiz hakkında, mutlaka bir şey inceğini sanmıştık.

Fâdıha sûresi denildiği gibi Azab sûresi de denilmişti. Hâkim «M u s t e d r e k»inde Huzeyfe'nin: Tevbe sûresi dediğiniz sûre, Azab sûresidir, dediğini rivayet eder. Ebû',ş-Şeyh, Said b. Cubeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: Ömer b. Hattab'ın yanında Berâe sûresi zikredildiğinde bazıları Tevbe sûresi olduğunu söylemişlerdi. Bunun üzerine sûreye Azab sûresi demek daha yakındır, sûre neredeyse suçsuz kimse bırakmıyor, herkesin suçunu ortaya koyuyordu.

Sûreye el-Mukaşkişe adı da verilmiştir. Ebû'ş-Şeyh, Zeyd b. Eslem'in şöyle dediğini rivayet eder: Bir kimse İbnu Ömer'e Tevbe sûresinden söz edince bunların hangisi Tevbe sûresidir? diye sormuştu. Berâe sûresi cevabını alınca İbnu Ömer: İnsanların fiillerini ortaya koyan bu sûreye el-Mukaşkışa adını vermemiş miydik, şeklinde mukabelede bulundu. Mukaşkışa, nifaktan kurtulmak demektir.

Sûreye, Münekkire adı da verilmiştir. Ebû'ş-Şeyh, Ubeyd b. Umeyr'in

şöyle dediğini rivayet eder: Berâe sûresine el-münekkir sûresi de denirdi, çünkü bu sûre müşriklerin kalplerinde olanları dışa vurmuştu.

Sûreye, el-Bahûs adı da verilmiştir. Hâkim, Mikdad'dan kendisine şöyle denildiğini rivayet eder: Bu sene savaşa katılmasan ne olurdu?. O da: Bize Bahûs sûresi yani Berâe nâzil oldu cevabını verdi.

Hâfire sûresi de denilmiştir: Münafıkların kalplerindekini açığa çıkardığı için İbnu'l-Feres sûreye bu adın verildiğini zikreder.

Musîre sûresi de deniliyordu. Çünkü bu sûre, münafıkların ayıplarını ortaya koymuş, gizli işlerinden de haber vermiştir.

İbnu'l-Feres sûreye Muba'sira adının da verildiğini söyler. Zannederim bu isim, Münekkira kelimesinin bozulmuş şeklidir. Bu isim de doğru ise sûreye verilen ad sayısı ona ulaşmaktadır. Sehâvî'nin «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde münafıkların sırlarını açığa vurduğu için Muba'sira adını yazıdığını gördüm. Aynı eserde ayrıca, Muhziye, Munekkile, Muşerride ve Mudemdime adlarını da zikretmiştir.

Nahl: Katâde, bu sûreye Niam sûresi de denildiğini söyler. Bunu, İbnu Ebî Hâtim rivayet etmiştir. İbnu'l-Feres ise, sûreye bu adın verilmesi, bunda Allah'ın kullarına olan nimetlerini birbiri ardına sıralamasındandır, der.

İsra: Bu sûreye Subhâne ve Benî İsrâil de denilmiştir.

Kehf: Ashab-ı Kehf sûresi de denilmiştir. İbnu Merdeveyh'in rivayet ettiği hadisde böyle geçmektedir. Beyhakî, İbnu Abbas'dan merfu olarak rivayet ettiğine göre bu sûre Tevratta el-Hâile adıyle geçmektedir. Çünkü sûre, okuyucusu ile cehennem arasında bir perde teşkil eder. Beyhakî, hadisin münker olduğunu söyler.

Tâhâ: Sehâvî «C e m â l u ' l K u r r â» adlı eserinde bu sûreye aynı zamanda Kelîm sûresi de denildiğini zikreder.

Şuarâ: İmam-ı Mâlik Tefsir'inde bu sûreye Câmia sûresi denildiğini zikreder

Neml: Bu sûreye, Süleyman sûresi de denilir.

Secde: Bu sûreye, Medâci' sûresi de denilir.

Fatır: Bu sûreye, Melâike sûresi de denilir.

Yâsîn: Resûlullah (s.a.v.) sûreye Kalbu'l-Kur'an adını vermiştir. Bunu, Tirmizî Enes'den rivayet etmiştir. Beyhakî Hz. Ebû Bekr'den merfu olarak şu sözü nakleder: Yâsin sûresi Tevratta Muimme adıyle geçer, çünkü okuyan hem dünya hem de âhiret saadetine erer. Okuyandan her türlü kütülüğü uzaklaştırdığı ve her ihtiyacını karşıladığı için sûreye, Dâfia Kâdıye adı verilmiştir. Beyhakî bu hadisi de münker kabul eder.

Zümer: Sûreye, Guraf sûresi de denilir.

Gâfir: Sûreye Tavl sûresi, وقال رجل مؤمن من آل فرعون يكتم ايمانه **«Firavun ailesinden imanını gizleyen bir adam şöyle dedi...»** (Mü'min, 28.) âyetinden dolayı da Mü'min sûresi denilmiştir.

Fussilet: Secde ve Mesâbih sûresi de denilmiştir.

Câsiye: Kirmânî «A c â i b» adlı eserinde sûreye Şeria ve Dehr adının verildiğini ifade eder.

Muhammed: Sûreye, Kitab sûresi de denilir.

Kâf: Sûreye, Bâsikât sûresi de denilir.

İkterabet: Sûreye, Kamer sûresi denilir. Beyhakî, İbnu Abbas'dan Tevratta bu sûreye Mukayyıda sûresi denildiğini rivayet eder. Çünkü, yüzlerin karardığı günde, bu sûreyi okuyanın yüzü ağarır. Beyhakî bu hadisi de munker hadistir, demiştir.

Rahman: Beyhakî'nin Hz. Ali'den merfuan rivayet ettiği hadisde, bu sûreye, Arûsu'l-Kur'an adı verilmiştir.

Mucâdele: Ubeyy b. Ka'b'ın «M u s h a f»ında bu sûreye, Zihar sûresi denilmiştir.

Haşr: Buhârî, Said b. Cubeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbnu Abbas-ın yanında Haşr sûresinden söz etmiştim. Bu sûreye Benî Nadîr de, diye söyledi. İbnu Hacer; Kıyamet günü akla gelmemesi için İbnu Abbas bu sûrenin Haşr sûresi denilmesini hoş karşılamamıştır. Buradaki Haşr'dan murad, Benu Nadîrin yurdlarından çıkarılmasıdır

Mumtehine: İbnu Hacer, «hâ»nın fethası ile Mumtehene şeklinde ad verilmesinin meşhur olduğunu, «hâ»nın kesresi ile Mumtehine şeklinde de okunduğunu söyler. Birinci şekle göre sûre, hakkında indiği kadının sıfatıdır. İkinci şekle göre ise, Berâe sûresine Fatiha denildiği gibi, sûrenin sıfatıdır. Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â»sında sûreye, İmtihan ve el-Mer'a sûresi adı verildiğini söylemektedir.

Saff: Sûreye aynı zamanda Havâriyyûn sûresi de denilir.

Talâk: Sûreye İbnu Mesud, en-Nisâu'l-Kusrâ adını vermiştir. Bu rivayeti Buhârî ve diğerleri nakletmişlerdir. Dâvûdî bunu hoş karşılamamış, el-Kusrâ kelimesinin duyulmadığını, Kur'an'da hiçbir sûreye ne Kusrâ ne de Sugra denildiğini görmediğini söyler. İbnu Hacer ise; Dâvûdî'nin bu sözü , senedsiz olarak sâbit hadisleri reddetmektedir. Kısar ve Tıval kelimeleri nisbî kelimelerdir. Buhârî; Zeyd b. Sâbit'ten bir rivayetinde «iki uzun sûreden biri» demiş, bundan A'raf sûresini kastetmiştir.

Tahrîm: Bu sûreye, Muteharrim, Lime Tuharrim sûresi denilmiştir.

Tebâreke: Sûreye, Mülk sûresi adı verilir. Hâkim ve diğerleri İbnu Mes-

ud'un şöyle dediğini rivayet ederler: Bu sûre Tevratta Mülk sûresi olarak geçmektedir. Kabir azabını engellediğinden sûreye, Mânia sûresi denilmiştir. Tirmizî İbnu Abbas'dan sûrenin adı, Mânia'dır, kabir azabından kurtardığı için, Munciye de denilmiştir, şeklinde rivayet eder.

Ubeyd'in «M u s n e d»inde geçen bir hadisde sûreye Munciye, adı verildiği gibi, kıyamet gününde sûreyi okuyanı, Rabbi katında sûrenin bu kimseyi savunacağından Mucâdele adı da verilmiştir. İbnu Asakir «T a r i h»inde Enesden rivayet ettiği bir hadisde Resûlullah'ın bu sûreye Munciye adı verdiğini söyler. Taberânî İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah zamanında bu sûreye Mânia sûresi derdik. Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â»da sûreye Vâkia ve Mânia adı verildiğini kaydeder.

Seele: Sûreye, Meâric ve el-Vâki' sûresi de denilir.

Amme: Sûreye, Nebe', Tesâul ve Mu'sırat sûresi de denilir.

Lem Yekun: Sûreye, Ubeyy b. Ka'b'ın Mushafında Sûretu Ehli'l-Kitab adı verilmiştir. Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â»da; Beyyine Kıyâme, Beriyye ve İnfikak sûresi de denildiğini nakleder.

Eraeyte: Sûreye Dîn ve Mâûn sûresi de denilir

Kâfirûn: İbnu Ebî Hâtim Zurâretu'bnu Evfâ'dan yaptığı bir rivayete göre sûreye, Mukaşkaş adı verilmiştir. Sahâvî «C e m â l u' l - K u r r â»da sûreye aynı zamanda, İbâde sûresi de denildiğini söyler.

Nasr: Sûreye Resûlullah (s.a.v.)in vefatına îma ettiği için Tevdi' sûresi de denilmiştir.

Tebbet: Sûreye, sûretu'l-Mesed adı da verilmiştir.

İhlas: Dinin esasını meydana getiren Allah'ın vahdâniyetini içine aldığından sûreye el-Esas sûresi denilmiştir.

Felak ve Nâs: Vav'ın kesriyle bu iki sûreye Muavvizeteyn adı verilir. Muşakkiteyn de denilir.

4- Sûre İsimlerinin Tevkifiliği:

Zerkeşî «B u r h â n» adlı eserinde şöyle der: «Sûrelere verilen değişik isimler tevkifî mi, yoksa münasebetlerden dolayı mı ortaya çıktığı konusunu araştırmak gerekir. Şayet ikincisi doğru ise, saha ile ilgili bilgiye sahip olan kimseler, sûreye uygun düşecek bütün mânalardan değişik isimler bulup çıkaracaktır ki, bu da gerçek olmaktan uzaktır.»

Her sûreye ait olan adların iyice incelenmesi gerekir. Şübhesiz ki Araplar, verdikleri bir çok isimlerde ya nadir olanı veya o ismi tahsis eden sıfat ve huy gibi yönlerden garib olanı, veya bu adı vermekle daha muhkem, daha çok zikredilen veya idrake yakın olanı almaya, dikkat etmişlerdir. Bu yüzden yazdıklarını ve uzun kasidelerini, bunlarda geçen en meşhur kelime ile adlandırırlar. Kur'an sûrelerine verilen isimler de bu şekilde cereyan etmiştir. Mesela; Bakara sûresine bu adın verilmesi, sûrede zikredilen bakara kıssasının zikredilmesi, ve bu kıssada önceki bir hikmetin bulunmasıdır. Nisa sûresine bu adın verilmesi, bu sûrede kadınlarla ilgili bir çok hükümlerin geçmesidir. En'am sûresine bu adın verilmesi, sûrede en'am hakkında geniş bilgi bulunmasıdır. Enam kelimesi her ne kadar diğer sûrelerde geçmiş ise de, bu sûredeki من الانعام حمولة وفرشا **«Hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı) kimi yük taşır, kimi de kesilir...»** (142-144.) âyetlerde daha geniş tafsilatlı bir şekilde dile getirilmiştir. Nitekim Nisa kelimesi, çeşitli sûrelerde geçmiş olmasına rağmen, kadınlar hakkındaki hükümlerin genişliği; kadın kelimesinin tekrarı bakımından bu sûredeki kadar fazla değildir. Mâide kelimesinin zikri ancak bu sûrede geçtiğinden sûre kendine ait olan bu adla adlandırılmıştır.

Şayet; Hûd sûresinde Nûh, Sâlih, İbrahim, Lût, Şuayb ve Musa'nın adları geçtiği halde, sûrede Nûh'un (a.s) kıssası daha geniş ve daha uzun zikredildiği halde, neden Hûd adı verilmiştir denilirse, şu cevap verilir: Bu peygambere ait kıssalar; A'raf, Hûd ve Şuarâ sûrelerinde diğer sûrelerinkinden daha geniş bir şekilde tekrarlanmış, fakat bu üç sûrede Hûd ismi en çok bu sûrede geçmiştir. Hûd sûresinde Hûd kelimesi dört yerde tekrarlanmış ve bu tekrar, sûreye bu adın verilmesini kuvvetlendirmiştir.»

Şayet aynı sûrede Nûh'un adı altı yerde geçmektedir, denilirse, buna cevap olarak; Nûh (a.s) ve kavmi ile olan kıssasına, başlı başına bir sûre tahsis edilmiş, bu sûrede bir başka kıssa yer almamıştır. Sadece kendi kıssası geçtiği sûreye kendi adını vermek, kendisiyle birlikte diğer peygamberlerin kıssası geçen sûreye bu adı vermekten daha evlâdır, denilir.»

Ben de derim ki, bu konuda şoyle bir soru sorabilirsin: Bir çok sûreler; Nûh, Hûd, İbrahim, Yûnus, Âli İmran, Neml, Yûsuf, Muhammed, Meryem, Lokman sûreleri gibi, içinde isimleri geçen peygamberlerin kıssaları ile adlandırılmıştır. Bazı kavimlerin kıssaları da böyledir. Bunlar; Benî İsrail, Ashab-ı Kehf, Hicr, Melâike, Cin, Munafikûn, Mutaffifin sûreleridir. Bütün bunlara rağmen, Kur'an'da pek çok zikredildiği halde Musa adı, hiç bir sûreye verilmemiştir. Hatta bazıları; neredeyse Kur'an'ın bütünü Musa'dan söz etmektedir, demiştir. Tâhâ, Kasas ve A'râf sûrelerinde Musa'nın kıssası, diğer sûrelere nazaran daha geniş zikredildiği için, kendi adını alması daha evlâ idi. Âdem'in (a.s) kıssası da bu kabildendir. İsmi değişik sûrelerde geçmiş olmasına rağmen, hiç bir sûreye adı verilmemiştir, el-İnsan sûresiyle iktifa edilmiştir. Keza Zebih kıssası (İbrahim'in (a.s) oğlunu kurban edişi), kıssaların en ibretlisi olduğu halde Sâffât sûresine bu ad verilmemiştir. Da-

vud'un (a.s.) kıssası Sâd sûresinde geçtiği halde, sûreye bu ad verilmemiştir. Sehâvî «C e m â l u ' l - K u r r â»sında Tâhâ sûresine sûretu'l-Kelîm, Huzelî de «K â m i l»inde buna Musa sûresi adını verdiklerini, Sâd sûresine de Dâvûd sûresi dediğini görmeme rağmen, sûrelere verilen isimlerin hikmeti üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü bunlar, hadislere dayanan kuvvetli delillere muhtaçtır.

Bir sûreye birden fazla ad verildiği gibi, bir çok sûreye de bir ad verilmiştir. Nitekim el-Hurûfu'l-Mukattaa'nın sûreye ad olduğunu kabul eden kavle göre, Elif Lâm Mîm ve Elif Lâm Râ gibi kelimelerle sûrelere ad verilmiştir.

5– Sûre İsimlerinin İ'rabı

Ebû Hayyan «Ş e r h u' t - T e s h i l» adlı eserinde şöyle der: قل اوحى **«De ki: 'Bana vahyolunuyor...»**ve اتى امر الله **«Allah'ın emri geldi...»** gibi hikaye cümleleriyle veya kendisinde zamir bulunmayan fiil ile başlayan sûrelerin i'rabı evvelinde vasıl hemzesi bulunanlar müstesna, gayrı munsarıfların i'rabı gibi yapılır. Vasıl hemzesinin elifi, vakıf halinde hemze-i katı'olur. Tâ'sı da hâ'ya kalbedilir, hâ'sı vakıf şeklinde olduğu gibi hâ olarak yazılır. Bu durumda şöyle dersin: قرات اقتربة، vakıf halinde ise, قرات اقتربه Mureb olması ise, bir isme dönüşmesindendir. İsimler de, mebnî olduğunu gerektiren bir durum bulunmadıkça mu'rebdir. Vasıl hemzesinin katı' hemzesine dönüşmesi, vasıl hemzesinin sadece belirli isimlerde bulunması kıyas kabul etmemesidir. Kelimenin sonundaki tâ'nın hâ'ya kalbedilmesi, isimlerdeki müennes tâ'sı hükmünde olmasındandır. Hâ şeklinde yazılması ise, yazının umumiyetle vakıf haline bağlı olmasındandır.

Bir isim ile adlandırılan sûrelerin i'rabı alfabe harflerinden yanlız biriyle olur; sûre kelimesi kendisine izafe edilirse, İbnu Asfûr'a göre bunun i'rabı yoktur. Şevlebîn'e göre, vakıf ve mu'reb olmak üzere iki vecih caizdir. Birinci veche göre bu isim hikaye ile edilir, çünkü el-Hurûfu'l-Mukattaa, oldukları gibi mahkidir. İkinci veche göre ise alfabe harflerine verilen bir isimdir. Harflerin, müzekker kabul edilmelerine göre munsarıf, müennes kabul edilmelerine göre de gayrı munsarıf olmaları caizdir. Şâyet sûre kelimesi bu harfe lafzen ve takdiren izafe edilmezse, vakıf yapılabildiği gibi munsarıf olsun, gayri munsarıf olsun, i-rab-ı yapılabilir. Hece harfleri bir harften fazla olur, Tâsîn ve Hâmîm gibi yabancı isimlere eşit olursa, sûre kelimesi kendisine izafe edilsin veya edilmesin, mahkî olarak kullanıldığı gibi, Kâbil ve Hâbil'e eşitliğinden dolayı gayr-ı munsarif olarak i'rab edilebilir. Şayet eşitlik bulunmazsa, Tâsîn mîm gibi terkibi mümkünse, sûre kelimesi de kendisine izafe edilirse mahkî olur, nun'un fethi ile Hadramevt gibi mürekkeb olarak i'rabı yapılır veya müzekkerlik ve müennesliğini dikkate almak suretiyle, munsarıf ve gayrı munsarıf olarak, kendisinden

Allah sivri sineği ve onun üstününü misal vermekten çekinmez..» (Bakara, 26.) âyetiyle karşılaştırıldığında bir müşkül ortaya çıkar. Halbuki Resulullah (s.a.v.) adı geçen ayetteki sivrisinek ve onun üstündeki haşaratla darbı mesele muhalefet ederek daha aşağısı ile misal getirmiş ve şöyle demiştir. «Şayet dünya, Allah katında bir sivrisinek kanadı kadar değer taşımış olsaydı; kafire bundan bir yudum su dahi vermezdi»

Bazıları âyette geçen فمافوقها kelimesinin «aşağılık» mânasında kullanıldığını söylerler. Bazıları «aşağılık» vasfını دون ile ifade ederler. Böylece, müşkil gibi görünen mesele çözülmüş olur.

Hece harfleri dışında bir isimle isimlendirilen sûreler, el- Enfal, el-En'am, el-A'raf gibi elif-lamlı olarak gelirlerse mecrûr olurlar. Şayet elif-lâm, gelmez sûre kelimesi kendisine izafe edilmezse, قرات هود او نوحا هذه هود ve ونوح وهذه نوح misallerinde olduğu gibi gayrı munsarıfdırlar. Şayet sûre kelimesi izafe edilirse, eski hali üzere kalırlar. Ayrıca kendisinde gayrı munsarıflığı gerektiren bir durum varsa, قرات سورة يونس misalinde olduğu gibi yine gayrı munsarıf olur, aksi halde سورة هود ve سورة نوح misalinde olduğu gibi munsarıf olur.

6– Kur'an'ın Diğer İsimleri:

Kur'an dört kısma ayrılmış, her kısma ayrı bir ad verilmiştir. Ahmed b. Hanbel ve diğerleri Vâsile b. Esk'dan rivayet ettiklerine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «Bana, Tevrat yerine es-Seb'u'l-Tıval, Zebur yerine el-Miûn, İncil yerine el-Mesânî verildi, el-Mufassal ile üstün kılındım.»

Buna dair geniş bilgi, bir sonraki bölümde verilcektir.

Sehavî «C m â l u' l - K u r r â»da bazı selefin, şöyle dediğini nakleder: Kur'an-ı Kerim'de; Medâyîn,Besâtîn, Makâsîr, Arâis, Deyâbic ve Riyâd vardır. Meyâdîni, Elif Lâm Mîm ile, Besâtîn'i Elif Lâm Râ ile, Mekâsîr'i Hâmidât ile, Arâis'i sebbaha ile, Deyyabic'i Ali Imran ile, Riyad'ı mufassal ile başlayan sûrelerdir. Diğerleri de Kur'an-ı; Tavâsim, Tavâsîn, Âli Hâ Mîm ve Havâmîm dörde bölünmüşlerdir.

Buna şunları da ilave ederim: Hakîm, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Havamîm, Kur'an'ın dîbâcıdır. Sehavî ise; Kavâiru'l-Kur'an, eûzu besmele ile okunup kendisiyle sığınılan âyetlerdir. Âyetlere bu adın verilmesi, Âyete'l-Kursî ve Muavvizeteyn gibi şeytanı ürkütüp uzaklaştıran âyetler olmasıdır. Ahmed b.Hanbel «M u s n e d»inde Muaz b. Enes'den merfu olarak yaptığı bir rivayette İzz âyetinin الحمد لله الذى لم يتخذ ولدا **«Çocuk edinmeyen,... Allah'a hamdolsun...»** (İsra, 111.) âyeti olduğunu söylemektedir.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN CEMİ VE TERTİBİ

Deyrâkûlî «F e v â i d»inde şu rivayeti nakleder: Bize İbrahim b. Beşşar, o Sufyan b. Uyeyne'den, o Zuhrî'den, o da Zeyd b. Sâbit'ten şöyle dediğinî rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) irtihal ettiğinde, Kur'an bir kitabda toplanmamıştı.

Hattâbî şöyle der: Resûlullah Kur'an-ı bazı ahkam veya tilavetini neshedecek âyetlerin inmesini beklediği için Mushaf halinde toplamamıştı. Kur'an'ın inişi, Resûlullah'ın vefatıyla son bulunca Cenab-ı Hak, hulefa-i Raşidine Kur'an-ın cem'ini ilham etmiş, bu ümmette Kur'an-ı bizzat koruyacağına dair vaadini yerine getirmiştir. Kur'an-ı bir arada toplama işi önce Hz. Ömer'in teşvikiyle Hz. Ebû Bekr'le başlamıştır. Müslim'in Ebû Saîd'l-Hudrî'den rivayet ettiği; Resûlullah'ın : «Benden Kur'an'dan başka bir şey yazmayın» emri, bu teşebbüse zıt değildir. Çünkü Resûlullah'ın bu emri, belirli bir gaye ve belirli bir yazıya bağlıydı. Kur'an'ın nâzil olan bütün âyetleri Resûlullah'ın sağlığında yazılmış, fakat ne bir arada toplanmış, ne de sûreleri tertib edilmişti.

Kur'an'ın bir arada toplanması, üç merhalede gerçekleşmiştir. Hâkim «M u s t e d r e k»inde: Kur'an-ı Kerim, üç merhalede toplanmıştır, der.

Birincisi: Resûlullah'ın bizzat hayatta iken yapılan cem'dir. Hâkim, Buharî ve Müslim'in şartlarına uygun bir senedle Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediğini rivayet eder: Biz Resûlullah'ın yanında Kur'an'ı deri parçaları üzerinde topluyorduk. Beyhakî; bu hadiste kasdedilen hususun, değişik zamanlarda inen âyetlerin, ait oldukları sûrelere yerleştirilmesi, Resûlullah'ın emriyle ait oldukları sûrelerde toplanmasıdır, der.

İkincisi: Hz. Ebû Bekr'in hilâfeti sırasında yapılan cem'dir. Buhârî «S a h i h»inde Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ebûbekr Yemâme muharebesinde şehîd edilenler hakkında konuşmak üzere, beni yanına çağırttı. Ömer b. Hattab da Hz. Ebûbekr'le beraberdi. Hz. Ebûbekr: Ömer bana geldi, bu muharebede çok sayıda Kurrâ'nın şehid edildiğini, diğer muharebelerde de Kurrâ'nın şehid olabileceği endişesini taşıdığını, böylece Kur'an'ın büyük bir kısmının kaybolacağını, bunu engellmek için Kur'an'ın bir kitab halinde toplanmasını emretmemi uygun bulduğunu belirtti. Bu sözü üzerine Ömer'e; Resûlül-

lah'ın yapmadığı bir işi nasıl teklif edersin? dedim. Ömer de: Allah'a yemin ederim, bu hayırlı bir iştir, diye teklifini tekrarladı. Cenab-ı Hak bu hayırlı işe kalbimi ısındırana kadar, Ömer ısrarla bana müracaata devam etti. Ömer'in uygun bulduğu hayırlı işe, ben de inandım. Hz. Ebubekr Zeyd b. Sâbit'e dönüp şöyle dedi: Sen akıllı bir gençsin, şimdiye kadar yanlış bir iş yapmakla seni itham edemeyiz. Sen Resûlullah'ın (s.a.v.) vahiy kâtibi idin. Dağınık Kur'an âyetlerini araştır, Kur'an'ı bir arada topla.

Hz. Ebû Bekr'in bu sözü üzerine Zeyd: Allah'a yemin ederim, bana bir dağın naklini teklif etselerdi, bu bana Ebubekr'in Kur'an'ı cem' etme emrinden daha ağır gelmezdi, dedi. Hz. Ebû Bekr ve Ömer'e dönerek: Resûlullah'ın yapmadığı bir işi, sizler nasıl yaparsınız, diye konuştu. Hz. Ebubekr: Bu iş vallahi hayırlıdır, diye tekrar edince, Ebubekr ve Ömer'in kalbini aydınlatan Allah, kalbimi ısındırana kadar Ebubekr bana müracaata devam etti. Bundan sonra Kur-an âyetlerini araştırmağa koyuldum. Onları kemik parçaları, hurma dalları ve hafızların hıfzından istifade ederek bir araya topladım. Tevbe sûresinin لقدجاء كمرسول **«Andolsun size bir Resûl geldi...»** den başlayarak son iki âyetini, sadece Ebû Huzeyme'l-Ensârîde buldum. Bir kitab halinde toplanan Mushaf, vefatına kadar Hz. Ebû Bekr'de kaldı, sonra Hz. Ömer'e intikal etti, sonra da kızı Hafsa'ya emanet edildi.»

İbnu Ebî Dâvud «M e s â h i f» adlı eserinde Abdu Hayr'dan hasen bir senedle şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ali'nin şöyle dediğini işittim: Kur'an'a hizmette en büyük sevaba nâil olan Hz. Ebubekr'dir. Allah, Ebubekr'den razı olsun. Allah'ın Kitab'ını ilk toplayan o'dur.

Fakat Ebû Dâvud, İbnu Sîrîn'in şöyle dediğini rivayet eder; Hz. Ali: Resûlullah vefat edince, cuma namazları hariç, Kur'an'ı cem' edinceye kadar cübbemi üzerime alıp dışarı çıkmamaya ahdettim; böylece Kur'an'ı bir arada topladım, demiştir.

İbnu Hacer: Bu hadis munkatı olduğu için zayıftır, doğru olduğu kabul edilse bile, Hz. Ali'nin cem' etmesinden maksat, Kur'an'ı bütün olarak ezberlemesidir, der. Ebû Dâvud'un Abduhayr'dan yaptığı önceki rivayetin, daha doğru ve itimada şayan olduğunu da ilave eder.

Buna şunu da ilave ederim: İbnu Durays «F e d â i l»inde başka bir tarikle şöyle der: Bize Bişr b. Musa, ona Hevzetu'bnu Halife, ona Avn, ona Muhammed b. Sîrîn, o da İkrime'nin şöyle dediğini nakleder: Hz. Ebubekr'e beyat ettikten sonra Hz. Ali evine çekildi. Hz. Ebû Bekr'e Ali sana beyatten hoşlanmadı, denilince Ali'yi yanına çağırttı ve bana beyatten memmun değilmişsin diye sordu.

Ali de: Hayır, Alllah'a yemin ederim böyle bir şey yok, cevabını verdi. Hz. Ebubekr: Peki, seni evine kapanmaya sevkeden nedir? diye sorunca, Hz. Ali; Allah'ın kitabına ilaveler yapıldığını gördüm; kendi kendime düşündüm, namaz vakitleri hariç, Kur'an'ı cem' edinceye kadar cübbemi giyip dışarı çıkmamaya karar verdim. Hz. Ali'ye: Ne güzel düşünmüşsün dedi. Muhammedb. Sîrîn İkrimeye: Onlar Kur'an'ı indiği gibi âyet sırasına göre cem' etmişlerdir. Şayet ins ve cin bir araya gelip Kur'ana'ı bu şekilde cem' etmeğe çalışsalardı, bunu başaramazlardı, demiştir.

İbnu Eşte «M e s â h i f» adlı eserinde İbnu Sîrîn'den başka bir tarikle şöyle rivayet eder: Hz. Ali Mushafına nâsih ve mensuh âyetleri de yazdı. İbnu Sîrîn, Hz. Ali'nin cem' ettiği bu Mushafı görmek istedim, bu maksatla Medine'ye yazdım, fakat bu Mushafı elde edemedim, der.

İbnu Ebî Dâvud, Hasanu'l-Basrî tarikıyle şu rivayette bulunur: Hz. Ömer Kur'an'dan bir âyeti sorduğunda, kendisine bu âyetin Yemâme'de şehid düşen falancada olduğu söylendi. Ömer, Allah rahmet eylesin dedi; Kur'an'ın cem' edilmesini emretti. Kur'an'ın cem' edilmesini emretti. Kur'an'ı Mushaf halinde ilk cem' eden de o oldu. Bu rivayetin isnadı munkatı'dır. Kur'an'ı Mushaf halinde ilk cem' edenden murad, onun cem'ine işaret demektir.

Derim ki: Kur'an'ı ilk cem' edenle ilgili garib rivayetlerden biri de İbnu Eşte'nin «K i t a b u' l - M e s â h i f»inde Kuhmus tarikıyle İbnu Bureyde'den yaptığı şu rivayettir: Kur'an'ı Mushaf halinde ilk cem' eden Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'dir. Sâlim, Kur'an'ı cem' edinceye kadar giyip dışarı çıkmamağa yemin etti ve bunu tamamladı. Sonra, bu Mushafa ne ad vereceklerini aralarında istişare ettiler. Bazıları Sifr adını koyalım dediler. Sâlim, bu Yahudiler'in kullandığı bir isimdir deyince, Sifr adını hoş karşılamadılar. Habeşistanda buna benzer kitablara Mushaf denildiğini duydum, diye hatırlatınca, cem' edilen kitaba Mushaf adını vermekte ittifak ettiler.

Bu rivayetin de isnadı munkatı'dır. Sâlim'in yaptığı bu cem' Hz. Ebubekr-in emriyle, Kur'an'ı toplayanlardan biri olmasına hamledilebilir.

İbnu Ebî Dâvud, Yahya b. Abdirrahman b. Hâtıb tarikıyle şöyle dediğini rivayet eder; Hz. Ömer: Kimde Resûlullah'tan yazdığı Kur'an âyetlerinden metinler varsa getirsin, çağrısında bulundu. Sahâbe bunları deri, kemik ve hurma dalları üzerine yazıyordu. Hz. Ömer iki şâhid getirmedikçe kimseden, hiç bir şey kabul etmiyordu.

Bu da gösteriyor ki Zeyd b. Sâbit, âyetler ezberinde olmasına rağmen, onları işiterek öğrenenin şahadeti olmadıkça sadece âyetlerin yazılı olmasıyle yetinmiyordu. Onun bu davranışı, ne kadar ihtiyatlı olduğunu gösterir.

İbnu Ebî Dâvud, Hişam b. Urve tarikıyle babasından şu rivayette bulunur: Hz. Ebubekr, Ömer ve Zeyd'e şöyle demişti: Mescidin kapısında oturun; iki şa-

hidle Allah'ın Kitab'ından size âyetler getiren olursa, onu hemen yazın. Hadis munkatı olmakla beraber, ravileri sikadır.

İbnu Hacer: Bu rivayette geçen iki şahidden murad belki, getirilen âyetin yazılı metni ile ezberden bilinmesidir, der.

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde: İki şahidden murad, o iki şahidin, getirilen âyetin Resûlullah'ın huzurunda yazıldığına dair şahadette bulunmaları, veya bunun, Kur'an'ın nâzil olduğu vecihlerden biri olduğuna şahadette bulunmalarıdır, der.

Ebû Şâme: Kur'an'ı cem' edenlerin gayesi, sadece ezberden değil, bizzat Resûlullah'ın huzurunda yazılanın aynısının yazılmasıdır. Bundan dolayıdır ki Zeyd b. Sâbit, Tevbe sûresinin son âyetlerini yazılı olarak Huzeyme'den başka bir kimsede bulamadım, demiştir. Çünkü Zeyd, âyetin yazılı metni olmaksızın, sadece ezberle yetinmezdi, der.

Buna şunu ilave etmek isterim: Yahut iki şahidden murad, On Altıncı Bölümün sonunda geçtiği üzere iki şahidin, Resûlullah'ın vefat senesinde vuku bulan arza'da kabul edilen âyetlerden olduğuna dair şehadet etmeleridir.

İbnu Eşte «M u s h a f» adlı eserinde, Leys b. Sa'd'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ı ilk cem' eden Hz. Ebubekr, yazan da Zeyd'dir. Sahâbe, Zeyd b. Sâbit'e âyetleri getirir, âdil iki şahid olmadıkça hiçbir âyeti kabul etmezdi. Tevbe sûresinin son iki âyeti ancak Huzeymetu'bnu Sâbit'te olduğu için yanındakilere bu âyeti yazınız, çünkü Resûlullah Huzeyme'nin şehadetini iki kişinin şahadetine denk tutmuştu, demiş ve âyet yazılmıştı. Hz. Ömer, Recm âyetini Zeyd'e getirdiği halde, ikinci bir şahidi olmadığından, Zeyd bu âyeti yazmamıştır.

Hârisu'l-Muhâsibî «K i t a b u F e h m i' s - S u n e n» adlı eserinde: Kur'an' ın yazılışı, sonradan yapılan bir iş değildir. Resûlullah sağlığında inen vahyi katiblere yazdırıyordu. Fakat yazılan bu âyetler deri, kemik parçaları ve hurma dalları üzerinde dağınık bir şekilde bulunuyordu. Hz. Ebubekr dağınık olan bu âyetlerin bir arada toplanarak yazılmasını emretmişti. Hz. Ebubekr'in bu gayreti, Resûlullah'ın evinde bulunan, üzerinde âyetler yazılı olan bir takım evrakın konması için, bir kimse tarafından toplanıp tomar halinde bağlanması gibidir, der.

Muhâsibî devamla, bez parçaları üzerine yazanlar ile ezberleyenlerin sadıklığı nasıl bilinir diye sorulsa, şöyle cevap verilir: Onlar mucize ve nazmı maruf olan bir kelamı tesbit ediyorlar, yirmi küsür sene boyunca yazdıkları âyetlerin tilavetini Resûlullah'tan alıyorlardı. Kur'an'dan olmayan âyetleri bildiklerinden emindiler. Korktukları husus, yazılı malzemelerdeki bir âyetin kaybolması idi. Zeyd b. Sabit'in hadisinde geçtiği gibi o ayetleri hurma dalları yontulmuş taşlardan, bir rivayete göre kağıt veya bez parçalarından, bir rivayete göre deri parçalarından, bir rivayete göre kürek kemiklerinden, bir rivayete göre de tahta parçalarından bir araya getirerek toplamıştı. Usub, asîb'in çoğuludur, hurma dalına verilen addır. Arablar dış kabuğunu soyar, geniş tarafına yazı yazarlardı. Lihaf, Lahfe'nin çoğuludur, yontulmuş ince taş demektir. Hattâbî bunun taşların düzgün yüzü olduğunu söyler. Rukâ' kelimesi, Ruk'a kelimesinin çoğuludur, ince deri veya kağıt parçasıdır, kuruduğu zaman üzerinde yazı yazarlardı. Ektâf kelimesi ketif kelimesinin çoğuludur, düzgün tahta parçası demektir.

İbnu Veheb «M u v a t t a»ında Mâlik'ten İbnu Şihab'dan, Sâlim b. Abdillah b. Ömer'den şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ebubekr Kur'an'ı kağıtlar üzerinde toplamıştı. Bu konuda Zeyd b. Sâbit'in görüşünü sordu ise de Zeyd kabule yanaşmadı, Hz. Ömer'den yardımcı olmasını istedi. Bunun üzerine Hz. Ebubekr'in teklifini kabul etti.

Musa b. Ukbe «M e ğ a z î»sinde İbnu Şihab'ın şöyle dediğini nakleder. Müslümanlar Yemâme muharebesinde kayıp verince, Hz. Ebubekr bundan son derece korktu, Kur'an'dan bir kısmının zâil olacağı endişesine kapıldı. Sahabe, ellerinde bulunan âyetleri getirdi. Böylece Hz. Ebû Bekr zamanında kağıt parçaları üzerinde toplandı. Hz. Ebubekr Kur'an'ı sahifelerde ilk toplayan kişi oldu.

İbnu Hacer: Ammâratu'bnu Gazziyye, Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ebubekr bana âyetleri deri ve hurma dalları üzerine yazmamı emretti. Hz. Ebubekr vefat edince Hz. Ömer onu bir kitabda toplamamı istedi, yazdığım Mushafı yanında alıkoydu, şeklindeki rivayetin ilkini doğru bulur. Çünkü nâzil olan âyetler Hz. Ebubekr zamanında toplanmadan önce, deri ve hurma dalları üzerine yazılmıştır. Sahih haberlerin işaret ettiği gibi Hz. Ebubekr devrinde sahifelerde toplanmıştı, der.

Üçüncüsü: Hâkim «M ü s t e d r e k»inde ifade ettiği gibi, Hz. Osman zamanında sûrelerin tertibi safhasıdır.

Buhârî, Enes b. Mâlik'den şöyle rivayet eder: Huzeyfe b. Yemân Şam ve Iraklı askarlerle Azerbeycan ve Ermenistan seferinde savaştıktan sonra, Hz. Osman'a gelmişti. İki belde askerlerinin Kur'an kıraatındaki ihtilafları Huzeyfe'yi korkutmuştu. Hz. Osman'a şöyle dedi: Yahudi ve Hiristiyanların düştüğü ihtilafa düşmeden önce, Müslümanları bu ihtilaftan kurtar. Hz. Osman bu söz üzerine, Hafsa'ya birini göndererek; «Elindeki Mushafı bize yollasın onu çoğaltalım, sonra kendisine iade ederiz,» dedi. Hafsa elindeki Mushafı Hz. Osman'a gönderdi. Hz. Osman; Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zubeyr, Saîd b. Âs, Abdurrahman b. Hâris b. Hişam'ı heyet halinde görevlendirdi. Onlar da bunu birkaç nüsha

halinde istinsah ederek çoğalttılar. Hz. Osman, üç Kureyşli'ye hitab ederek sizler ve Zeyd b. Sâbit, Kur'an'dan bir âyet hakkında ihtilaf ederseniz onu, Kureyş Lehçesiyle yazın. Çünkü Kur'an onların lehçesiyle inmiştir, dedi. Bu dört kişilik heyet, denileni aynen uyguladılar. Kur'an'ı bu şekilde Mushaf üzerine istinsah ettiler. Hz. Osman Hafsa'dan istediği nüshayı kendisine gönderdi. İstinsah edilen nüshaları da çeşitli beldelere yolladı. Bu nüshalar dışındaki mevcut sahife ve Mushafların yakılmasını emretti. Zeyd b. Sâbit: Resûlullah (s.a.v.)dan okuduğunu duyduğum Ahzab sûresinin bir âyetini, istinsahımız esnasında göremedim. Âyeti araştırdık sonunda onu Huzeyme b. Sâbit'l-Ensârî'nin yanında bulduk. Bu âyet من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله **«Müminlerden öyle erkekler var ki, Allah'a verdikleri sözde durdular...»** adı geçen sûrenin 23. âyetidir. Onu, istinsah ettiğimiz Mushaftaki iligili sûreye ilave ettik, der.

İbnu Hacer; bu istinsah, hicrî 25. senesinde vaki olmuştur. Zamanımızda bazı kimseler bunu bilmediklerinden, hiç bir sened zikretmeksizin, bu istinsahın takriben hicrî 30. yılda yapıldığını iddia etmişlerdir, der.

İbnu Eşte, Eyyub tarikıyle Ebû Kılabe'den şöyle dediğini rivayet eder: Benî Âmir kabilesinden Enes b. Mâlik bana şöyle demişti: Hz. Osman'ın zamanında Kur'an kıraatı üzerinde, talebelerle hocaları birbiriyle tartışacak kadar ihtilaf etmişlerdi. Bu haber Osman b. Affân'a ulaşınca: Huzurumda Kur'an'ı yalanlıyor, okunuşunu tahrif mi ediyorsunuz! Kim bana uymazsa, şiddetle yalanlamış, tahrifte ileri gitmiş olur. Ey Muhammed Ashab-ı, bir araya gelin, hepinizin iştirak edeceği bir ana nüsha yazın, dedi. Bu söz üzerine toplandılar, Kur'an'ı istinsah ettiler. Bir âyet hakkında münakaşa edip ihtilafa düştüklerinde: Bu âyeti, Resûlullah (s.a.v.) falancaya okutmuştu derler, Medine'ye üç fersah uzakta bulunan o kimseye birini gönderirlerdi. Giden kimse ona falanca âyeti Resûlullah sana nasıl öğretmişti diye sorar, o da şöyle şöyle öğretmişti deyince önceden bıraktıkları boşluğa duydukarını aynen yazarlardı.

İbnu Ebî Dâvud, Muhammed b. Sîrîn tarikıyle Kesîr b. Eflah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Osman Mushafların istinsahını kararlaştırınca, Kureyş ve Ensâr'dan on iki kişiyi topladı. Onlar Hz. Ömer'in evinde bulunan nüshayı almak üzere gönderildiler, nüshayı alıp döndüler. Hz. Osman, karşılaşacakları müşkili çözmeğe söz vermişti. Onlar aralarında bir âyet hakkında münakaşa ettiklerinde, onu sona bırakırlardı.

İbnu Ebî Dâvud sahih bir senedle Suved b. Gafale'nin şöyle dediğini rivayet eder; Hz. Ali: Osman hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyin. Allaha yemin ederim ki o, Mushafların teksirini, hepimizin gözü önünde yaptı. Hatta bazı yerlerde «Bu kıraat hakkında ne dersiniz,» diye sordu. Duyduğuma göre bazıları, benim kıraatım seninkinden daha hayırlıdır, diye konuşmuşlar. Bu gibi

iddialar, neredeyse küfre kadar gidecekti.» demiştir. Biz, bunu nasıl buluyorsun diye Hz. Ali'ye sorduğumuzda: İhtilaf ve tefrika olamaması için, Müslümanların bir tek Mushaf üzerinde birleşmelerini uygun görürüm, cevabını vermiştir. Biz de, ne isabetli bir görüş dedik.

İbnu't-Tîn ve bazıları şöyle der: Hz. Ebû Bekr ile Hz. Osman'ın hizmeti arasındaki fark; Hz. Ebubekr'in Kur'an'ı cem'i, hafızların birer birer ölümüyle Kur-an'dan bazı âyetlerin kaybolacağı korkusuna dayanmaktadır. Çünkü Kur'an âyetleri, bir kitabda toplanmış değildi. Hz. Ebubekr âyetleri Peygamber Efendimizden öğrendikleri şekilde, âyet ve sûreleri düzenli olarak Mushafta toplamıştır. Hz. Osman ise; kıraat vecihleri çoğalınca, lehçelerin çeşitli oluşundan dolayı, herkes Kur'an'ı kendi lehçesiyle okumuş, du da birbirlerini hata ile suçlamaya sebeb olmuştur. Bu durumu gören Hz. Osman, kıraatlardaki farklılığın daha da artacağından korkmuş, mevcut sahifeleri sûrelere göre tertib ederek, bır Mushaf halinde teksir ettirmiş, Kur'an'ın Kureyş Lehçesi üzerinde toplamıştır. Her ne kadar zorluk ve sıkıntıyı kaldırmak için başlangıçta Kur'an'ın diğer lehçelerle okunması müsaade edilmiş ise de, Hz. Osman buna ihtiyaç kalmadığını görmüş, bir tek lehçe ile yetinmiştir.

Ebû Bekr'l-Bâkillânî «e l - İ h t i s â r» adlı eserinde şöyle der: Hz. Osman, Hz. Ebubekr'in yaptığı gibi Kur'an'ı iki kapak arasında toplama gayesini gütmemiştir. O, daha sonraki nesillerin şüphe ve fesada düşmemeleri için, Peygamber Efendimizden öğrenilen kıraatları bir araya toplamayı, diğerlerini ortadan kaldırmayı, içinde âyet ve sûrelerin takdim-tehiri ve tevili bulunmayan, tenzil ile sabit olmuş, tilaveti mensuh olmamış, belirli, sağlam bir hatla yazılmış olan vahyi, bir Mushaf haline getirmeyi hedef almıştır.

Hârisu'l-Muhâsibî ise şöyle der: Müslümanlar arasında meşhur olan fikir, Kur'an'ı cem' edenin Hz. Osman olduğudur. Halbuki durum böyle değildir. Hz. Osman sadece Irak ve Şam ehliyle ortaya çıkan kıraat harfleri hakkındaki ihtilafın fitneye sebeb olacağından korkması üzerine, Muhâcir ve Ensâr'dan buna şahid olanlarla kendisi arasında mutabakat sağlamak kasdıyla Müslümanları bir kıraat üzere toplamıştır. Fakat Hz. Osman'dan önce Mushaflar, Kur'an'ın indiği yedi harf üzere muhtelif kıraat şekilleriyle okunuyordu. Halbuki Kur'an'ı bütünüyle cem' eden Ebubekri's-Sıddik'tır. Bu yüzden Hz. Ali: Şayet bu hizmet bana verilseydi, Hz. Osman'ın yaptığı gibi yapardım, demiştir.

1- Teksir Edilen Nüshaların Adedi

Hz Osman'ın beldelere gönderdiği Mushafların sayısı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Meşhur olan, gönderilen Mushaf adedinin beş olduğudur.

İbnu Ebî Dâvud, Hamzetu'z-Zeyyâd tarikıyle yaptığı bir rivayette, Hz. Os-

man beldelere dört nüsha Mushaf göndermişitr, der. İbnu Ebî Dâvud, Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin şöyle dediğini duydum der: Yedi Mushaf nüshası yazılmış biri Mekke'ye, biri Şam'a, biri Yemen'e, biri Bahreyn'e, biri Basra'ya, biri de Kûfe'ye gönderilmiş, yedincisi Medine'de alıkonmuştur.

2– Âyetlerin Tertibi

İcma' ve naslara göre âyetlerin tertibi, tevkifidir. Bunda en ufak bir şübhe yoktur. Bu konuda icma olduğunu Zerkeşî «e l - B u r h â n»ında, Ebû Caferi'z-Zubeyr «M u n â s e b â t» adlı eserinde nakletmişlerdir. «M u n â s e b â t» adlı eserdeki ibare: Âyetlerin sûrelerdeki tertibi, Müslümanlar arasında hiçbir ihtilaf olmaksızın Resûlullah'ın emri ve tasvibi ile gerçekleştirilmiştir, şeklindedir. Bu hususta ulemanın görüşleri ileride gelecektir.

Konu ile ilgili varid olan naslar şunlardır:

Zeyd b. Sâbit yukarıda geçen hadisinde şöyle demişti: Biz, Resûlullah'ın yanında, Kur'an'ı deri parçaları üzerine yazıyorduk.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Tirmizî, Neseî, İbnu Hibban ve Hâkim, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Ben Hz. Osman'a Enfal sûresi, Mesânî'den, Berâe sûresi de miûn'den olduğu halde aralarına «Bismillahirrahmanirrahîm» koymadan bu iki sûreyi birleştirmenize ve yedi uzun sûre arasına koymanıza sebeb nedir, diye sordum. Hz. Osman: Sûreler Resûlullah'a (s.a.v.) âyetler halinde iniyordu. Kendisine bir âyet nâzil olduğunda vahiy kâtiblerinden birini çağırır, bu âyetleri içinde şu şu âyetler zikredilen sûreye koyun derdi. Enfal sûresi, Medine'de nâzil olan ilk sûrelerdendi. Berâe sûresi ise son nâzil olan sûrelerdendi. Bu sûre, içinde zikredilen kıssalar bakımından Enfal sûresine benziyordu. Bunun o sûrenin devamı olduğunu sanmıştım. Resûlullah (s.a.v.) bize, bu sûrenin ondan olup olmadığını açıklamadan vefat etti. Bu yüzden, her iki sûreyi birleştirdim ve aralarına besmeleyi koymadım, onu yedi uzun sûre arasına aldım, demiştir.

Ahmed b. Hanbel, hasen senedle Osman b. Ebi'l-Âs'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah'ın yanında otururken gözlerini bir noktaya dikip yöneltti; sonra şöyle dedi: Cebrâil geldi, bana şu âyeti ان الله يأمر بالعدل **«Allah adaleti emreder...»** (Nahl, 90.) âyeti şu sûredeki yerine koymamı emretti.

Buhârî İbnu'z-Zubeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: İbnu'z-Zubeyr Hz. Osman'a والذين يتوفون منكم ويذرون ازواجا **«İçinizden ölenlerin geriye bıraktıkları** (Bakara, 234.) âyeti, başka bir ayetle neshedilmiştir. Onu niye yazıyor ve yerine koyuyorsun, diye sordu. Hz. Osman da: Ey kardeşimin oğlu, Kur'an'dan hiçbir âyeti yerinden değiştiremem, cevabını vermiştir.

Müslim, Hz. Ömer'den yaptığı rivayette Hz. Ömer şöyle der: Resûlullaha, kelâle'den sorduğum kadar, başka hiç bir şeyi çokça sormadım. Öyle ki eliyle göğüsüme vurarak: Nisa sûresinin sonundaki sayfa sana kafidir, cevabını verdi.

Bakara sûresinin son âyetleri ile ilgili hadisler de âyetlerin tertibini desteklemektedir.

Müslim, Ebû'd-Derdâ'dan merfuan şöyle rivayet etmiştir: Kehf sûresinin ilk on âyetini ezberleyen, deccâlın şerrinden korunur. Diğer bir ifadesinde ise: Kehf sûresinin son âyetlerini okuyan, deccâlın şerrinden korunur, der.

Çeşitli sûrelerin kıraatına dair Resûlullah'dan (s.a.v.) sabit olan deliller şunlardır: Bakara, Âli İmran ve Nisa sûreleri hakkında Huzeyfe hadisi, A'raf sûresinin kıraatı hakkında Sahihi Buhârî hadisi, Buhârî'nin rivayetine göre Resûlüllah A'raf sûresini akşam vakti, Neseî'nin rivayetine göre de Mu'minûn sûresini sabah vakti okumuş, Hz. Musa ve Hârun'un adı geçince kendisine öksürük arız olmuş, başını yere eğmiştir. Taberânî'nin rivayetine göre Rûm sûresini sabah vakti, Buhârî ve Müslim'in rivayetine göre Secde ve Dehr sûrelerini cuma sabahı, Müslim'in rivayetine göre Kâf sûresini hutbede, «M ü s t e d r e k» ve diğerlerinin rivayetine göre Rahman sûresini cinlere, Buhârî'nin rivayetine göre Necm sûresini Mekke'de kâfirlere karşı okumuş, sûre bitince secdeye kapanmıştır.

Müslim'in rivayetine göre Kamer sûresini, Kâf sûresiyle birlikte bayram ve cumalarda, Müslim'in rivayetine göre Münafikûn sûresini cuma namazında «M u s t e d r e k»in Abdullah b. Selâm'dan yaptığı rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) Sâf sûresini nüzûlünden sonra, sonuna kadar okumuştu.

Resûlullah'ın, âyetleri yüzden az olan (el-Mufassal) çeşitli sûreleri Sahâbe'nin büyük çoğunluğuna okuması, bu sûrelerdeki âyetlerin tevkifî olarak tertib edildiğini gösterir. Sahâbe'nin Resûlullah'tan duyduğu gibi âyetleri tertib etmesi, tevâtür derecesine ulaşmıştır.

İbnu Ebî Dâvud'un «M e s â h i f» adlı eserinde Muhammed b. İshak tarikıyle Yahya b. Abbad b. Abdillah b. Zubeyr, o da babasından rivayet ettiği şu hadis, tertibin tevkifî olduğunu gösteren rivayetlerle uyuşmamaktadır. Zübeyr babasının şöyle dediğini rivayet eder: Hâris b. Huzeyme Tevbe sûresinin son iki âyetini Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki heyete getirmiş, bu iki âyeti Resûlullah'tan duyduğuma ve iyice kavradığıma şahadet ederim, demiştir. Hz. Ömer de Huzeyme'yi desteklemiş, sözünü ben de doğrularım cevabını vermiş, eğer bunlar üç âyet olsaydı başlı başına bir sûre yapardım. Kur'an'dan son inen sûreyi bulun, sonuna ekleyin, demiştir.

İbnu Hacer: Bu rivayet gösteriyorki Sahâbe-i Kiram ictihadlarına dayanarak sûreleri tertib etmişlerdir. Bu konudaki diğer deliller, onların bu işi ancak,

Resûlullah'dan tevkifî olarak yaptıklarına işaret etmektedir, der.

Ben şunu ilave etmek isterim: Gene İbnu Ebî Dâvud'un Ebû'l-Âliye tarikıyle Ubeyy b. Ka'b'dan yaptığı şu rivayet, daha önceki rivayetine muarızdır. Ubeyy b. Ka'b: Kur'an'ın cem'i sırasında Tevbe sûresindeki ثم انصرفوا صرف الله قلوبهم بانهم قوم لايفقهون **«...sonra sıvışırlar. Anlamaz bir topluluk oldukları için Allah onların kalblerini imandan çevirmiştir.»** (âyet 127.) âyetine geldiklerinde, sûrenin bittiğini sanmışlardı. Resûlüllah bana bu âyetten sonra لقد جاءكم رسول **«Andolsun size bir peygamber geldi ki...»** (âyet128, 129) âyetlerini sûrenin sonuna kadar okutmuştu, demiştir.

Mekkî ve diğerleri: Âyetlerin sûrelerde tertibi, Resûlullah'ın emriyledir. Tevbe sûresinin başında böyle bir emir vermediği için sûre besmelesiz bırakılmıştır, demiştir.

Bâkıllânî «e l - İ n t i s â r» adlı eserinde: Âyetlerin tertibi, uyulması gereken vacib ve lüzümlu bir hükümdür. Çünkü Cebrail (a.s) «Falan âyeti falan yere koyun» diye emrettiğini söyler.

Bâkıllânî ayrıca şunu da ilave eder: Görüşümüz şudur ki Allah'ın indirdiği, yazıyle tesbitini emrettiği, nüzûlünden sonra tilavetini kaldırmadığı ve neshetmediği Kur'an'ın tamamı, Hz. Osman'ın Mushafında yer alan iki kapak arasındaki Kur'an'ın aynısıdır. Ondan ne bir şey eksiltilmiş, ne de ona bir ilave yapılmıştır. Kur'an'ın âyetleri, sûrelerdeki tertibiyle sabittir. Ne önce inen âyetler sona, ne de son inen âyetler öne alınmıştır. Sahâbe-i Kiram her sûreye ait olan âyetlerin tertib ve yerlerini kıraat ve tilavetinde olduğu gibi, Resûlullah'tan öğrenmiş ve ona göre tesbit etmişlerdir. Sûrelerin tertibini bizzat Resûlullah'ın yapmış olması mümkün olduğu gibi, bu işi ele almadan kendisinden sonra Sahâbeye bırakması da mümkündür. Bu ikinci ifade akla daha yakındır.

İbnu Veheb'den şöyle dediği rivayet edilir: Mâlik'den duyduğuma göre Kur'an, Resûlullah'tan işitildiği gibi aynen tertib edilmiştir.

Beğavî «Ş e r h u ' s - S u n n e» adlı eserinde şöyle der: Sahâbe-i Kiram, Allah'ın Resûlüne indirdiği Kur'an'ı ona herhangi bir ilave veya eksiltmede bulunmadan, Hafızların savaşlarda şehid olmasıyla bazı âyetlerinin kaybolacağı endişesinden hareket ederek iki kapak arasında toplamışlardır. Tertibinde takdim-tehir yapmadan Resûlullah'tan duydukları gibi Kur'an'ı yazmışlar ve tertib etmişlerdir. Resûlullah inen âyetleri okur, Cebrail (a.s) kendisine bildirildiği şekilde âyetleri tertibini ona öğretir, her âyetin nüzûlünü müteakip hengi sûrede, nereye konulacağını bildirirdi. İşte elimizde mevcut alan Mushaflar da buna uyularak tertip edilmiştir Sahâbe'nin gayreti, Kur'an'ın tertibinde değil, bir arada toplanmasında olmuştur. Çünkü Kur'an Levh-i Mahfuzda bu tertib üzere yazılmış, Allah onu dünya semasına bütün olarak indimiş, sonra da ihtiyaca göre in-

zal buyurmuştur. Kur'an'ın nüzûlündeki tertibi, tilâvetteki tertibinden farklıdır. vahye dayanır. Çünkü Resûlullah (s.a.v.): Şu âyeti şuraya koyunuz, diye emretmişti. Resûlullah'ın tilaveti, Mushafa bu şekilde vazedilmesine Sahâbe'nin icmaı, bu tertibin mütevatir nakille kesinlik kazandığını gösterir.

3- Sûrelerin Tertibi

Sûrelerin tertibi konusunda, bu işin tevkifî mi yoksa Sahâbe'nin ictihadı ile mi olmuştur, şeklinde ihtilaf edil miştir. Ulemanın çoğu Sahâbe'nin ictihadı ile olduğu kanaatındadır. İmam-ı Mâlik ve Kadı Ebû Bekri'l-Bâkıllânî bunlardandır.

İbnu Fâris şöyle der: Kur'an, iki şekilde toplanmıştır. Birincisi; yedi uzun sûrenin takdimi, âyetleri yüzden çok olan sûrelerin bunu takibi şeklinde olmuştur. Sahâbe'nin yaptığı hizmet, bu idi. İkincisi; âyetlerin sûrelerde tertip edilmesidir. Bu tertib, delillerin işaret ettiği gibi, Cebrâilin (a.s) Allah'tan aldığı emirle Resûlullahın bizzat yürüttüğü tevkifî bir iştir. Bu hususta sûrelerin tertibinde selef Mushaflarının değişik olduğu görülür. Bazıları sûreleri, nüzûlüne göre tertib etmiştir. Hz. Ali'nin Mushaf'ı buna misaldir. Bu Mushaf, Alak sûresi ile başlamış, Müddessir, Nûn, Müzzemmil, Tebbet ve Tekvîr sûreleriyle devam etmiştir. Mekkî ve Medenî sûreler, sonuna kadar böylece sıralanmıştı. İbnu Mes-ud'un Mushafı Bakara sûresiyle başlıyor, Nisâ ve Âli İmran sûreleri ile devam ediyordu ki bu ter tibde şiddetli ihtilaf mevcuttur. Ubeyy ve diğer Sahâbe Mushaflarının durumu da, aynen böyle idi.

İbnu Eşte «K i t a b u' l - M e s â h i f» adlı eserinde İsmail b. Ayyaş tarikıyle Hibbân b. Yahya'dan o da Ebû Mu hammedi'l-Kuraşî'den rivayet ederek şöyle dediğini nakleder: Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit ve arkadaşlarına uzun sûreleri arka arkaya sıralamalarını emretti. Enfal ve Tevbe sûreleri yedi uzun sûre arkasına alındı, araları besmele ile ayrılmadı.

Birinci görüşü aralarında Ebû Bekr'l-Bâkillânî'nin de bulunduğu bir grub ulema benimsemiştir.

Ebû Bekr'l-Enbârî şöyle der: Kur'an-ı Kerim önce, bütün olarak dünya semasına, sonra da yirmi küsür senede parça parça indiril di. Her sûre cereyan eden bir olay, âyette soru sorana cevab olmak üzere inerdi. Cebrail de, âyet ve sûresinin yerini bilirdi. Sûrelerin yerini birbiri ardına sıralanması, âyet ve harflerin sıralanması gibi olurdu. Bunların hepsi, Resûlullah tarafından yapılırdı. Bir sûreyi öne alan veya geriye bırakan, Kur'an'ın tanzimini bozmuş olur.

Kirmânî «e l - B u r h â n»ında şöyle der: Sûrelerin bu şekilde tertibi, Cenâb-ı Hak tarafından yapılan Levh-i Mahfûz'daki tertibi üzeredir. Resûlullah (s.a.v.) her sene, o sene boyunca inmiş olan âyetleri Cebraile arz ederdi. Vefatı senesinde bu arz, iki kere vuku bulmuştur. En son inen âyet واتقوا يوما

ترجعون فيه الى الله «Şu günden sakının ki o gün Allah'a döndürüleceksiniz...» (Bakara, 281.) âyetin, Riba ile deyn âyetleri arasına konulmasını Cebrail emretmişti.

Tîbî şöyle der: Kur'an-ı Kerim, önce bir bütün halinde Levh-i Mahfûz'dan dünya semasına, sonra da kulların ihtiyacına göre peyderpey indirilmiştir. Sonra da Levh-i Mahfûz'da olan şekliyle Mushaflarda toplanmış ve tanzim edilmiştir.

Zerkeşî «e l - B u r h â n»ında şöyle der: İki grub arasındaki bu ihtilaf, şeklidir. Çünkü ikinci görüşü savunanlar, esbâb-ı nüzûl ve âyetlerin yerlerini bilmekle, bunun kendilerine ışık tuttuğunu söylerler. Bu yüzden İmam-ı Mâlik; sûrelerin tertibi, Sahâbe'nin ictihadıyla olduğunu söylemesine rağmen, Sahâbe Kur'an'ı ancak Peygamberden duydukları gibi tertib etmişlerdir, der. Aralarındaki ihtilaf sûrelerin tevkifî olması, Resûlullah'ın sözüne mi veya fiiline mi dayandığı konusundadır. Bu ise onların görüş bildirmesine yol açmıştır. Ebû Cafer b. Zübeyr, bu konuda görüş ileri sürenlerin ilkidir.

Beyhaki «M e d h a l» adlı eserinde şöyle der: Resûlullah'ın sağlığında Kur'an-ı Kerim, sûre ve âyetleriyle, yukarıda geçen Hz. Osman'ın hadisine göre, Enfal ve Tevbe sûreleri hariç, bu tertib üzere idi.

İbnu Atıyye; yedi uzun sûre, Hâ Mîm'ler ve âyetleri yüzden az olan sûreler gibi Kur'an'ın birçok sûresi, Resûlullah hayatta iken tertib edilmiş, geri kalanların tertibi ise, Sahâbe-i Kiram'a bırakılmıştır görüşünü benimser.

Ebû Ca'feri'z-Zubeyr şöyle der: Konu ile ilgili hadisler, İbnu Atıyye'nin ifade ettiklerinden daha fazla olduğunu gösterir. Bunlardan pek azında ihtilaf edilmesi mümkündür. Müslim'in rivayet ettiği: Resûlullah'ın Zahraveyn'i (Bakara ve Âli İmran'ı) okuyunuz sözü, Saîd b. Hâlid'in: Resûlullah (s.a.v.) yedi uzun sûreyi bir rekatta okudu şeklindeki, İbnu Ebî Şeybe'nin «M u s a n n e f» adlı eserinde rivayet ettiği hadisi bunlardandır. İbnu Ebî Şeybe'nin rivayet ettiği başka bir hadisde: Resûlüllah mufassal sûreleri bir rekatta okurdu, denilmektedir.

Buhârî, İbnu Mesud'dan yaptığı bir rivayette: İsra, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiya sûreleri Kur'an'da önceden ve peşpeşe inen sûreler olduğunu söyler, Buhârî bunları, Mushafta tertib edildiği üzere sıralamıştır.

Buhârî'nin rivayetine göre Resûlüllah, her gece yatağa yatarken avuçlarını biraraya getirir, onlara üfler, sonra da İhlâs ve Muavvizeteyeni okurdu.

Ebû Ca'feri'n-Nahhas, muhtar olan görüşün şu olduğunu söyler: Vâsile hadisinde ifade edildiği gibi sûrelerin bu şekilde tertibi, Resûlüllah tarafından yapılmıştır. Vâsile'nin rivayet ettiği bu hadisde Resûlüllah şöyle buyurmuştur: «Bana Tevrat yerine, yedi uzun sûre verildi...»

Bu hadis, âyet ve sûrelerin tertibini bizzat Resûlullah'tan olduğunu göstermektedir. Resûlün irtihalinden beri âyet ve sûreler bir Mushafta toplanmıştır

Çünkü, Kur'an'ın telifi hususunda bu hadis, Resûlullah'ın sözüyle sabittir.

İbnu'l-Hassar şöyle der: sûrelerin tertibi, âyetlerin yerlerine konması, doğrudan doğruya vahiyle gerçekleşmiştir.

İbnu Hacer de şöyle der: Sûrelerin bazıları veya büyük kısmının tertibi, tevkifî olmaktan uzak değildir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvud'un Evs b. Ebî Evs Huzyfeti's-Sekafî'den rivayet ettiklerine göre sûrelerin tertibi tevkifîdir. Huzeyfe's-Sekafî şöyle der: «Sakif kabilesinden Müslüman olan bir grubla beraberdim.» Bu rivayette Resûlullah bize şöyle dedi, ibaresi geçmektedir. «Kur'andan bana bir hizib geldi.» bunu bitirene kadar çıkmak istemedim. Huzurundan ayrıldıktan sonra Ashâb'ına: Kur'an'ı nasıl hiziblere bölüyorsunuz? diye sorduk. Onlar da bize: Üç, beş, yedi, dokuz, on bir, on üç sûre şeklinde Kâf sûresinden itibaren kur'an'ın sonuna kadar da bir hizib olarak böldük dediler.

Bu ifadeden sonra İbnu Hacer: Bu da gösterir ki Mushaf'ın bugünkü şekli üzere tertibi, Resûlullah'ın zamanında yapılan tertibin aynıdır. Diğer hizibler hariç sadece kısa sûrelerin bir hizıb halinde o sırada tertib edilmesi, ihtimal dahilindedir, der.

Bu izahlara şunu ilave etmek isterim: Hâ Mîm ve Tâ Sîn'lerin ardarda tertib edilmesi, Sebbeha ile başlayan sûrelerin ardarda tertib edilmeyişi, aksine aralarının fasılalı oluşu, Şuarâ ve Kasas sûreleri arasına, bu ikisinden daha kısa olmasına rağmen Neml sûresinin girmesi, tertibin tevkifî olduğuna bir delildir. Şayet sûrelerin tertibi ictihad yoluyla olsaydı; Sebbeha ile başlayan sûrelerin ardarda gelmesi, Neml sûresinin de Kasas 'dan sonra gelmesi gerekirdi. Bu konuda tatmin edici görüş, Beyhakî'nin görüşüdür. Beyhakî, Tevbe ve Enfal sûreleri hariç, diğer sûrelerin tertibi, tevkifî olduğu kanaatındadır. Sûrelerin bu şekilde tertibine, Resûlullah'ın (s.a.v.) sûreleri ardarda okuduğuna delil getirilmesi gerekmez, bu durumda Resûlullah'ın İsra sûresinin Âli İmran'dan önce okuduğunu gösteren bir hadis varid olmamıştır. Çünkü Kur'an okumada, sûreleri ardarda takib etmek vacib değildir. Resûlullah'ın böyle yapması belki, sûreleri birbiri ardına getirmeden okumanın caiz olduğunu göstermek içindir.

İbnu Eşte, «K i t a b u' l - M e s â h i f»inde İbnu Veheb tarikıyle Süleyman b. Bilâl'in şöyle dediğini rivayet eder: Râbiâ'nın Bakara ve Âli İmran sûreleri Medine'de, bunlardan seksen küsür sûre de Mekke'de indiği halde Bakara ve Âli İmran sûreleri Kur'an'ın tertibinde niye başa alındı diye işittim. O da şu cevabı verdi: Bu iki sûre, Kur'an'ın tertibinde başa alınmıştır. Çünkü Kur'an'ın tertibi, Resûlullah'ın ve kendisiyle beraber olan Sahâbe'nin bilgisi, bu konuda aralarında ittifak hasıl olması neticesinde bu tertib gerçekleşmiş, hakkında soru sorulacak bir şüphe kalmamıştır.

4- Sûrelerin Âyet Sayısına Göre Taksimi

Yedi uzun sûre; Bakara ile başlayıp Tevbe sûresi ile son bulur. Bir kısım ulema, bu görüştedir. Fakat Hâkim, Neseî ve başkaları, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Yedi uzun sûre; Bakara, Âli İmran, Nisa, Mâide, En'am ve A'raf sûreleridir. İbnu Abbas'ın ravisi yedinciyi zikretti ama, onu unutmuşum, der. İbnu Ebî Hâtim ve bir başkası, Mucâhid ve Saîd b. Cubeyr'den yaptıkları sahih rivayette, yedinci sûrenin, Yûnus sûresi olduğu söylenir. İbnu Abbas'ın buna benzer rivayeti birinci bölümde geçmişti. Hâkim'in rivayetine göre de, yedinci sûre Kehf sûresidir.

Miûn; âyetleri yüzden fazla veya buna yakın olan sûrelere verilen addır. Çünkü bu sûrelerin her birinin âyet sayısı, ya yüzden fazla veya ona yakındır.

Mesânî; Miûnu takib eden sûrelerdir. Çünkü Mesânî, Miûn'dan sonra ikinci sırayı almaktadır, yani Miûn ilk sırayı, Mesânî de ikinci sıradaki sûrelerdir. Ferra bu konuda şöyle der: Mesânî, âyetleri yüzden az olan sûrelerdir. Çünkü bunlarla, Tıval ve Miûn'dan daha çok senada bulunulur. Nekzâvî'nin dediğine göre bu sûrelerde ibret ve hayr ifade eden âyetler, ikişer kere zikredilmiştir.

Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â» adlı eserinde bunlar: İçlerinde kıssaların iki kere tekrar edildiği sûrelerdir. Bu da, yukarı da geçtiği gibi, Kur'an'ın tamamına ve Fatiha sûresinde de verilmiştir, der.

Mufassal; Mesânî'den sonra gelen kısa sûrelerdir. Bu adla adlandırılması sûreler arasına fâsıla olarak besmelenin çok girmesindendir. İçinde, mensuh âyetlerin azlığından dolayı da mufassal adı verilmiştir. Bu yüzden, kendilerine muhkem adı da verilmiştir. Nitekim Buhârî, Saîd b. Cubeyr'in: Mufassal dediğiniz sûreler, muhkem sûrelerdir. Şüphesiz bunların sonuncusu Nâs sûresidir, dediğini rivayet etmektedir.

Mufassal sûrelerin, hangi sûre ile başladığı konusunda 12 görüş vardır:

a- Az önce geçen Evs'in hadisine göre Kâf,

b- Nevevî'nin sahih kabul ettiği bir rivayete göre, Hucurât,

c- Mâverdî'den, çoğunluğun desteklediği bir rivayete göre, Kıtal (Muhammed),

d- Kadı Iyad'ın dediğine göre, Câsiye,

e- Sâffât,

f- Sâf,

g- Mülk, İbnu Ebî's-Sayfî'l-Yemenî «T e n b i h» adlı esere yazdığı «N u k e t»inde, Sâffât, Sâf ve Mülk sûrelerini zikreder.

h- Kemâl ez-Zummârî'nin «Ş e r h u' t - T e n k i h»inde belirttiğine göre Fetih,

ı- İbnu's-Seyyid, «M u v a t t a» üzerine yazdığı «E m â l i»sinde ifade ettiğine göre Rahmân,

i- İnsan,

k- İbnu'l-Firkâh'ın Merzûkî'ye yazdığı ta'lika'da ifade ettiğine göre Sebbeha,

l- Hattâbiye göre Duha sûresidir.

Bunlara mufassal denilmesi, okuyanın sûreler arasını tekbirle ayırmasındandır. Ragıb'ın «M u f r e d â t»ındaki ifadesine göre mufassal, Kur'an'ın son yedi sûresidir.

Mufassal; tıval evsat ve kısar diye üçe ayrılır. İbnu Muan; tıval'i Nebe' sûresi, evsat'ı Nebe'den Duha'ya Duha'dan son sûreye kadar da kısar sûrelerdir. Bu taksim, ileri sürülen görüşler içinde akla en yatkın olanıdır.

5- Mufassal Sûrelerin Diğer Adları:

İbnu Ebi Dâvud «K i t a b u' l - M e s â h i f»inde Nâfi' tarikıyle İbnu Ömer'den şunu rivayet eder: İbnu Ömer'in yanında mufassaldan söz edilince: Kur'an âyetleri, mufassal değildir. Fakat, kısa sûreler, küçük sûreler deyiniz, diye cevap verdi. İbnu Ömer'in bu sözü, sûrelere kısa ve küçük sûre denilmesinin caiz olduğuna delil gösterilmiştir. Aralarında Ebû'l-Âliye'nin bulunduğu bir kısım ulema, bunu hoş karşılamamışlardır. İbnu Dâvud'un zikrettiğine göre diğerleri bunu yerinde bulmuşlardır. İbnu Sirin ve Ebû'l-Âliye'den rivayet edildiğine göre; bunlara hafif sûre, demeyin. Çünkü Allahu Taâlâ: «Biz sana ağır bir söz indireceğiz» (Müzzemmil,5.) âyet, buyurmuştur. Bundan dolayı kolay sûreler deyiniz, demiştir.

6- Ubeyyu'bnu Ka'b ve İbnu Mesud Mushaflarının Tertibi:

İbnu Eşte «K i t a b u' l - M e s â h i f»inde şöyle der: Bize, Muhammed b. Ya'kub, ona Ebû Dâvud, ona da Ebû Ca'feri'l-Kûfî rivayet etmiştir. Ebû Ca'feri'l-Kûfî: Ubeyyu'bnu Ka'b'ın Mushafı şu şekilde tertip edilmiştir, der: Fatiha, Bakara, Nisa, Âli İmran, En'am, A'raf, Mâide, Yûnus, Enfal, Tevbe, Hûd, Meryem, Şuarâ, Hac, Yûsuf, Kehf, Nahl, Ahzab, Beni İsrâil, Zumer, Tâhâ, Enbiya, Nûr, Mu'minûn, Sebe', Ankebût, Mu'min, Ra'd, Kasas, Neml, Sâffât, Sâd, Yâsin, Hicr, Şuarâ, Rûm, Hadîd, Fetih, Kital (Muhammed), Zıhar (Mucadele), Mülk, Secde, Nûh, Ahkâf, Kâf, Rahman, Vâkia, Cinn, Necm, Meâric, Muzzemmil, Muddessir, Kamer (İkterabe), Duhân, Lukman, Câsiye, Tûr, Zâriyât, Nûn, Hâkka, Haşr, Mumtehine, Murselât, Nebe, Kıyâme, Tekvir, Talak, Nâziat, Teğabun, Abese, Mutaffifûn, İnşikak, Tîn, Alak, Hucurât, Munâfikûn, Cumua, Tahrim, Fecr, Beled, Leyl, İfitar, Şems, Târık, A'lâ, Gaşiye, Sâf, Beyyine, Duha, İnşirah, Kâria, Tekâsür, Asr, Hala', Hafd, Humeze, Zilzâl, Âdiyât, Fîl, Kureyş, Mâ'ûn, Kevser,

Kadr, Kâfirûn, Nasr, Tebbet, İhlâs, Felak ve Nâs. (109 sûre)

İbnu Eşte şöyle der: Bize, Ebû'l-Hasen b. Hâfî rivayet etti, Ebû Câfer b. Muhammed b. Amr b.Musa onlara rivayet ederek şöyle dedi: Bize, Muhammed b. İsmâil b. Sâlim, ona Aliyyu'bnu Mihrânî't-Tâî, ona Cerîr b. Abdi'l-Hamid rivayet ederek şöyle dedi: Abdullah İbnu Mesud'un mushafı, şu şekilde tertip edilmiştir:

Tıval: Bakara, Nisa, Âli İmran, A'raf, En'am, Mâide ve Yûnus.

Miûn: Tevbe, Nahl, Hûd, Yûsuf, Kehf, Beni İsrâil (İsra), Enbiya, Tâhâ, Mu' minûn, Şuarâ, Sâffât.

Mesânî: Ahzab, Hacc, Kasas, Neml, Nûr, Enfal, Meryem, Ankebût, Rûm, Yâsîn, Furkan, Hicr, Ra'd, Sebe, Melâike, İbrahim, Sâd, Vellezîne Keferû (Muhammmed), Lokman, Zumer, Mu'min, Zuhruf, Secde, Şûrâ, Ahkaf, Câsiye, Duhan, Fetih, haşr, Tenzilu's-Secde, Talak, Nûn, Kalem, Hucurât, Mülk, Tegâbun, Munafikûn, Cumua, Sâff, Cinn, Nûh, Mucadele, Mumtehine, Tahrim.

Mufassal: Rahman, Necm, Tûr, Zâriyât, Kamer, Vâkia, Nâziat, Mearic, Muddessir, Muzzemmil, Mutaffifin, Abese, Dehr, Murselât, Kıyâme, Nebe, Tekvir, İnfitar, Gaşiye, A'lâ, Leyl, Fecr, Burûc, İnşikak, Alak, Beled, Duhâ, Târık, Âdiyat, Mâ'ûn, Kâria, Beyyine, Şems, Tîn, Humeze, Fîl, Kureyş, Tekâsur., Kadr, Zilzâl, Asr, Nasr, Kevser, Kâfirûn, Tebbet, İhlâs, İnşirâh. (109 sûre)

Bu Mushafda; Fatiha, Felak ve Nâs sûreleri yoktur.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

KUR'AN'IN SÛRE, ÂYET, KELİME VE HARFLERİNİN SAYISI

Sûrelerin adedi kendilerine itimat edilen ulemanın icmaına göre 114 dür. Enfal ve Tevbe sûrelerini bir sûre kabul etmekle, 113 sûre olduğu söylenir. Ebû'ş-Şeyh, Ebû Ravk'ın şöyle dediğini rivayet eder: Enfal ve Tevbe sûreleri, ayrı iki sûre mi, yoksa bir sûre midir? diye sordum. Bunlar iki ayrı sûredir, cevabını verdi. İbnu Ebî Hâtim, Sufyan tarikıyle Mucahid'den Ebû Ravk'ın sözüne benzer bir rivayeti nakletmiştir.

İbnu Eşte, İbnu Luheya'nın şöyle dediğini rivayet eder: Tevbe sûresi, Enfal sûresinin devamı sayıldığından, Tevbe sûresinin başına, Besmele konulmamıştır. Bunların şüphesi, her iki sûrenin birbirine benzemesi, aralarında Besmele bulunmayışıdır. Resûlullah'ın her iki sûreye Besmele çekmesi bu şübheyi kaldırır.

«e l - İ k n â» adlı eserin müellifi, İbnu Mesud'un Mushafında Tevbe sûresinin evvelinde Besmelenin yazılı olduğunu, fakat bunun dikkate alınmayacağını, söyler.

Kuşeyrî; Tevbe sûresinin evvelinde Besmelenin bulunmayışı en doğrusudur. Çünkü Cebrail (a.s) bu sûreyi indirdiğinde, Besmelesiz indirmiştir, der.

Hâkim «M u s t e d r e k»inde İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Ebû Tâlib'e; Tevbe sûresinin başına niye Besmele konulmamıştır? diye sordum. O da: Besmele bir emandır, Müslümanların kılıçla kazandığı zafer sonunda bu sûre nâzil olmuştur, cevabını verdi.

İmam-ı Mâlik; sûrenin baş tarafı sâkıt olunca, bununla birlikte Besmele de sâkıt olmuştur. Çünkü, Tevbe sûresinin âyet sayısı, Bakara sûresinin âyetlerine eşit olduğu sâbittir, demiştir.

İbnu Mesud'un Mushafında 112 sûre vardır, Felak ve Nâs sûrelerini Mushafına almamıştır. Ubeyyu'bnu Ka'b'ın Mushafında 116 sûre vardır. Çünkü Mushafının sonuna Hafd ve Hala' SÛRELERİNİ ilave etmiştir.

Ebû Ubeyd, İbnu Sîrîn'den şu rivayette bulunur: Ubeyyu'bnu Ka'b Mushafına Fatiha, Felak ve Nâs, Allahumme innâ nesteinuke ve Allahumme iyyâke

na'budu'yu yazmıştır. Halbuki İbnu Mesud, bunları Mushafına almamıştır. Hz. Osman ise bunlardan Fatiha, Felak ve Nâs sûrelerini resmi Mushafa dercetmiştir.

Taberânî, «e d - D u â» babında Abbâd b. Ya'kûbi'l-Esedî tarikıyle Yahya b. Ya'le'l-Eslemî'den, o İbnu Lehîa'dan, o Ebû Hureyre'den, o da Abdullah b. Zurayri'l-Gâfikî'nin şöyle dediğini nakleder: Abdulmelik b. Mervan bana; Seni Ebû Türab'ın sevgisine sevkeden şey, koyu bir bedevî olmandır, ben bunu iyi bilirim, dedi. Ben de; Allah'a yemin ederim, anan baban henüz evlenmeden önce, Kur'an'ı cem' etmiştim. Ali b. Ebû Tâlib bana, Kur'an'dan iki sûre öğretmişti. Ona da bu sözleri öğreten Resûlullah (s.a.v.) idi. Bu iki sûreyi ne sen, ne de baban bilirsiniz, cevabını verdim.

(Bu sûrelerden biri Hala' sûresidir)

اللهم انا نستعينك و نستغفرك و نستهديك و نؤمن بك و نتوب اليك و نتوكل عليك و نثنى عليك الخير نشكرك و لانكفرك و نخلع و نترك من يفجرك

Mânası: «Allahım! Biz ancak Senden yardım, Senden magfiret diler, Senden hidayet isteriz. Seni tasdik eder, sana tevbe eder, Sana itimat eyleriz. Seni bütün hayır ile senada, zikirde bulunur, nimetlerini itiraf ile Sana şükür, ederiz. Seni inkar etmeyiz, Sana isyan edip duranları alaşağı edip terkederiz, kendilerinden rabıtamızı keseriz.»

(Diğeri de Hafd sûresidir)

اللهم اياك نعبد و لك نصلى و نسجد و اليك نسعى و نحفد نرجو رحمتك و نخشى عذابك ان عذابك بالكفار ملحق. **«Ya ilahî! Biz ancak Sana ibadet eder, Senin manevi kurbiyetine nailiyet için çalışır, koşarız; Senin rahmetini umar, azabından da korkarız, şübhe yok ki Senin azabın kâfirlere erişir.»**

Beyhakî, Sufyanu's-Sevrî tarikıyle, İbnu Cureyc, Ata ve Ubeyd b. Umeyr'den şöyle rivayet eder: Ömer b. Hattab rukûdan kalkınca Kunut duasını okur ve şöyle derdi:

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم انا نستعينك و نستغفرك و نثنى عليك و لانكفرك و نخلع و نترك من يفجرك اللهم اياك نعبد و لك نصلى و نسجد و اليك نسعى و نحفد نرجو رحمتك و نخشى نقمتك ان عذابك بالكفار ملحق

İbnu Curayc: Besmele'nin okunmasındaki hikmet, bunların, bazı Sâhabe Mushaf'larında iki sûre olarak geçmesidir, der.

Muhammed b. Nasri'l-Mervezî «K i t â b u' s- S a l â t» babında Ubeyyu-bnu Ka'b'dan şu rivayette bulunur: Ubeyyu'bnu Ka'b, bu iki sûre ile Kunut'ta bulunurdu. Mushafına yazdığı bu iki sûreyi beraberce okurdu.

İbnu Durays şöyle der: Bize Ahmed b. Cemîl'l-Mervezî, o Abdullah b. Mubârek, o Eclâh, o Abdullah b. Abdurrahman, o da babasından rivayet ederek, babasının şöyle dediğini nakleder: İbnu Abbas'ın Mushafında, Ubeyy'ubnu

Ka'b ve Ebû Mûsâ'l-Eşarî'nin Kunut dualarının kıraatı aynen yazılıdır:

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم انا نستعينك و نستغفرك و نثنى عليك الخير و لانكفرك و نخلع و نترك من يفجرك . اللهم اياك نعبد و لك نصلى و نسجد و اليك نسعى و نحفد نرجو رحمتك و نخشى عذابك ان عذابك بالكفار ملحق

Taberânî, sahih bir senedle Ebû İshâk'ın şöyle dediğini rivayet eder: Umeyyetu'bnu Abdillah b. Hâlid b. Useyd, Horasan'da bize imam oldu ve namazda bu iki sûreyi okudu.

Beyhakî ve Ebû Dâvud, Hâlid b. Ebî İmran'dan şöyle rivayet ederler: Cebrail (a.s), Peygamber Efendimiz namazda iken: ليس لك من الامر شئ **«Sana o işten hiçbir şey düşmez...»** (Âli İmran, 128.) âyetiyle birlikte bunları da indirdi. Resûlullah bu sırada, Mudar kabilesine bedduada bulunuyordu.

Ubeyyu'bnu Ka'b'ın Mushafında 116 sûre olduğunu, bir kısım ulema nakleder. Fakat doğru olan, 115 sûredir. Bu Mushafta Fil ve Kureyş sûreleri, bir sûre olarak geçmiştir. Bunu Sehâvî «C e m â l u' l - K u r r â»sında Ca'feru-s-Sadık ve Ebû Nehik'den rivayet etmiştir.

Bu rivayet hakkında şunu ilave etmek isterdim: Bunu, Hâkim ve Taberânin Hz. Âişe'den rivayet ettikleri bir hadis reddeder. Resûlullah (s.a.v.): Allahu Taâlâ Kurayş'i yedi şeyle üstün kılmıştır...ila. Hadis metninde aynı zamanda: Allahu Taâlâ Kurayş hakkında bir sûre indirdi ki bu sûrede, onlardan başkasını zikretmemiştir, ibaresi geçmektedir.

Huzelî «e l - K â m i l» adlı eserinde, bazı ulemadan rivayetle şöyle der: Duha, inşirah sûreleri bir sûredir. Bunu Fahruddin Râzi tefsirinde, Tavus ve Ömer b. Abdulaziz'den de rivayet etmiştir.

1- Kur'an'ın Sûrelere Aynlışındaki Hikmet:

Denilir ki, Kur'an'ın sûrelere ayrılışındaki hikmet, sûrenin tek başına bir mucize, Allah'ın âyetlerinden bir âyet olduğunu tahkiki, her sûresinin mustakil bir yönünün işaretidir. Mesela: Yûsuf sûresi bu adı, kendi kıssasından, tevbe sûresi de münafık ların durumu ve sırlarından almıştır. Sûreler; uzun, orta ve kısa olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Sûrenin uzunluğu, i'câzın şartından olmadığını belirtmek içindir. Mesela; Kevser sûresi üç âyet olmasına rağmen, Bakara sûresi kadar mu'cizdir.

Sonra bunun diğer açık bir hikmeti de, Cenab-ı Hak'kın Kitabını kulların kolayca ezberlemesini sağlamak, kısa sûrelerden başlayarak uzun sûrelere doğru çocukların tedrici olarak öğrenmelerini kolaylaştırmaktır.

Zerkeşî «e l - B u r h â n»ında şöyle der: Önceki semavî Kitapların da böyle olması gerekmez miydi? diye sorarsan, iki yönden böyle olmadığını cevaplamak isterim. Birincisi: Bu Kitaplar, nazım ve tertib bakımından mu'ciz de-

ğillerdir. Diğeri ise; Bunların ezeberlenmeleri kolay kılınmıştır. Fakat, Zemahşerî «K e ş ş â f»ında bu görüşe karşı çıkarak şöyle der: Kur'an'ın sûreler halinde bölünüşü ve ayrılışında pek çok faydalar vardır. Cenâb-ı Hak, Tevrat, İncil ve Zebûr'u bu şekilde indirmiştir. Diğer enbiyaya vahyettiği «Sahife»ler de sûreler halinde idi. Kitab yazan her müellif, kitabını bablara ayırır, her babda geçen önemli olayı dikkate alarak, ona bir başlık koyar. Bir kitabı bölüm ve fasıllara ayırmak, onu bir tek bab altında toplamaktan daya iyi ve faydalıdır. Okuyucu, bir sûreyi veya kitabdan bir bölümü bitirip diğerine geçince, kendisine daha çok canlılık verir ve ona iştiyakı daha da artar. Halbuki, kitabı ara vermeden bütünüyle okusaydı, durum böyle olmazdı. Bir yolcunun durumu da buna benzer. Bir mil veya bir fersah yürüyünce istirahat ederse, bu ona nefes aldırır, bundan sonra devam edeceği yolculukta daha canlı ve hareketli olur. İşte bundan dolayı, Kur'an-ı Kerim, cüzlere ve hiziblere ayrılmıştır. Hafız, bir sûreyi iyice ezberleyince, Allah'ın Kitab'ından müstakil bir bölümü kedine mal ettiğine inanır, ezberledikleri gözünde büyük gözükür. Enes'in rivayet ettiği hadis de bu kabildendir: Bir kimse Bakara ve Âli İmran sûrelerini okuyunca, aramızda saygı duyardı. Bu yüzden namazda bir sûrenin bütünüyle okunuşu, daha efdal sayılır. Kur'an'ın sûrelere ayrılışı, birbirine benzeyen âyetlerin ardarda gelişi, birinin diğerine mütenasip düşmesindendir. Kur'an'ın bu şekilde taksim edilmesi, mâna ve nazmı kolaylaştırır. Bunlar dışında, daha pek çok faydalar vardır.

Diğer semâvî Kitabların sûreler halinde taksimiyle ilgili Zemahşerinin zikrettiği hususlar, doğru ve sıhhatlıdir.

İbnu Ebî Hâtim, Katâde'nin şöyle dediğini rivayet eder: Zebûr'un 150 sûre olduğunu, hepsinin vaaz ve nasihatten ibaret olduğunu, içinde helal-haram, feraiz ve cezaların bulunmadığını, aramızda konuşurduk. İncil'de, Sûretu'l-Emsâl adında bir sûre bulunduğunu söylemiştir.

2- Kur'an Âyetlerinin Sayısı

Kurrâ'dan bir kısım ulema, bu konuda müstakil eserler yazmıştır. Ca'berî; âyetin tarifini şöyle yapar: Âyet, başlangıcı ve sonu belli, bir sûrede dercedilmiş, takdirî de olsa cümlelerden mürekkep olan Kur'an'ın bir cüzüdür. Âyet kelimesinin aslı, alâmet demektir. Bakara sûresinin ان آية ملكه **«...Onun hükümranlığının alameti...»** (248.) âyeti buna örnektir. Çünkü bu âyet, Allah'ın fadl u keremine ve sadakatine bir âlamettir. Yahut âyet kelimesi, cemaat mânasınadır, çünkü âyet bir kelimeler manzumesidir.

Bir başkası âyeti şöyle tarif eder: Önceki ve sonrakilerden ayrı, Kur'andan bir cümledir. Ayrıca, sûrelerdeki âyetlerden biri olduğu da söylenir. Bu şekilde adlandırılması, ona getirenin sıdkına, onu karşı çıkanın aczine bir alamet

olmasındandır. Önceki âyetle sonraki âyetten ayrıldığına alâmet olan cümlelerdir, şeklinde ayrı bir tarif yapılır.

Vâhidî; ulemamızdan bazıları bu tarife göre, âyetlerin bugünkü şekli tevkifî olmasaydı daha az kelimeli söze, âyet adı verilmesinin caiz olmayacağını söylemişlerdir, der.

Ebû Amri'd-Dânî; مدهامتان **«Yemyeşildirler»** (Rahman, 64.) âyeti dışında tek kelimeli bir âyetin var olduğunu bilmiyorum, demiştir. Bir başkası, aksine Kur'an'da; Necm, Duhâ, Asr gibi tek kelimeli âyetlerin var olduğunu söyler. Bunları âyet sayanlara göre fevâtihu's-suver de ayrı birer âyettir.

Bazıları şöyle der: Sahih olan, âyetin sûrelerde olduğu gibi vahiy yoluyla, tevkîfî olarak bilinmesidir. Âyet, inkıtaı tevkîfî olarak bilinen, Kur'an harflerinden meydana gelen bir cümledir. Yani, kendisinden sonra gelen âyetin başlangıcından, kendisinden önce gelen âyetin sonundan ayrılan, kendi halinde müstakil olan kelamdır. Bu tarifle sûre, âyet için yapılan tarif dışında tutulmuştur.

Zemahşerî; Âyetlerin tesbiti, tevkîfî bir ilme dayanır, kıyasa mahal yoktur. Bu yüzden, vahiyle belirlendiği üzere Elif Lâm Mîm ve Elif Lâm Mîm Sâd'ı birer âyet saymışlar, Elif Lâm Râ ve Elif Lâm Mîm Râ'yı âyet saymamışlardır. Keza, bulundukları sûrelerde Hâ Mîm'leri, Tâhâ ve Yâsîn'i âyet kabul etmişler, Tâ Sîn'i ise âyet kabul etmemişlerdir, der.

Buna şu açıklamayı getirmek isterim: Ahmed b. Hanbel «M u s n e d»inde Âsim b. Ebî'n-Necûd tarikıyle Zirr'in, İbnu Mes'ud'dan yaptığı şu rivayeti, âyetin tesbitinin, tevkîfî olduğunu gösterir. İbnu Mesud şöyle der: Resûlullah (s.a.v.) bana selâsîn'den olan Hâ Mîm'lerden bir sûre, yani Ahkâf'ı okutmuştu. Eğer bir sûre 30 âyetten fazla ise, selâsîn denilir, demişti.

İbnu'l-Arabî şöyle der: Resûlullah Fatiha sûresinin yedi, Mülk sûresinin otuz âyet olduğunu söylemiştir. Resûlullah'ın Âl-i İmran sûresinin sonundan on âyet okuduğu ve bunları belirlediği vakidir. İbnu'l-Arabî Kur'an âyetlerini saymak Kur'an'ın zor konularından biridir. Çünkü âyetler; uzun kısa olduğu gibi, mânası bir âyette tamamlanan, söz bitimine kadar devam eden, kelamın içinde bulunan âyetler şeklindedir.

Başkaları şöyle der: Selefin, âyetlerin adedi hakkındaki ihtilaf sebebi, Resûlullah'ın Tevkîfî olarak âyet başlarında durmasıdır. Âyetin yeri öğrenilince, tamamlanırdı. Bu anda âyeti dinleyen, onun fâsıla olmadığını zannederdi.

İbnu'd-Durays, Osman b. Ata tarikı ile babasından, o da İbnu Abbas'dan şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ın tamamı, 6616 âyettir. Harflerin tamamı ise 323.671 dir.

Ebû Amri'd-Dânî şöyle der: Kur'an âyetlerinin 6.000 olduğunda ittifak etmişlerdir. İhtilaf 6.000 nin üstündeki sayıdadır. Bazıları bu sayıya ilavede bu-

lunmaz, bazıları 204 ilave eder. 214, 219, 225, 236 âyet ilave edildiği de söylenir.

Bu hususta şunu söylemek isterim: Deylemî, «M u s n e d u' l - F i r d e v s» adlı eserinde, Feydu'bnu Vesîk tarikıyle Furat b. Süleyman, o Meymûn b. Mehrân o da İbnu Abbas'dan merfûan şu rivayette bulunur: Cennetin dereceleri, Kur'an âyetlerinin sayısı kadardır. Her âyet, bir derecedir. Âyetlerin sayısı, 6216 dır. Her iki derece arasında, yerle gök arası kadar mesafe vardır. İbnu Ma'în, Feydu'bnu Vesîk hakkında, o pis bir yalancıdır, der.

Beyhakî «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde, Hz. Âişe'den merfûan şu hadisi rivayet eder: Cennet derecelerinin sayısı, Kur'an âyetlerinin sayısı kadardır. Kur'an ehlinden biri cennete girdiğinde, üstünde derece olmayan bir mevkiye sahip olur. Hâkim bu rivayetin isnadı sahih olmakla birlikte şazdır, der. Acurrî, «H a m e l e t u' l - K u r' a n» adlı eserinde, yine Hz. Âişe'den mevkuf olarak başka bir tarikle bu hadisi rivayet eder.

Ebû Abdillah el-Mevsılî, «Z â t u ' r - R e ş a d» adlı kasidesinin şerhinde âyetlerin adedi hakkında şöyle der: Medine, Mekke, Şam, Basra ve Kûfe ehli âyetlerin sayısı hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Medinelilere göre, iki farklı sayı vardır. Birincisi; Ebû Ca'fer Yezid b. Ka'ka'a ve Şeybe b. Nassâh'ın kabul ettikleri sayı, diğeri de; İsmail b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensarî'nin kabul ettiği sayıdır. Mekkelilere göre âyetlerin sayısı, Abdullah b. Kesîr'in Mucâhidden, onun İbnu Abbas'dan onun da Ubeyyu'bnu Ka'b'dan rivayet ettikleri sayıdır.

Şamlılara göre âyetlerin sayısı ise, Hârûn b. Mûsa'l-Ahfeş ve başkalarının Abdullah b. Zekvan, Ahmed b. Yezîd'il-Hulvanî ve başkaları, Hişam b. Ammâr'dan rivayet ettikleri sayıdır. İbnu Zekvan ve Hişâm'ın Eyyub b. Temimi'l-Kârî, Yahyâ b. Hârisi'z-Zimmârî'den şöyle dediğini rivayet ederler: Şeyhlerimizin Sahâbeden bize rivayet ettiklerine göre bu sayı, Şam ehlinin kabul etiği sayıdır. Bu rivayeti bize Abdullah b. Âmiri'l-Yahsûbî ve başkaları, Ebû'd-Derdadan nakletmişlerdir.

Basra ehline göre âyetlerin sayısı, Âsım b. el-Cuhterî'ye dayanmaktadır.

Kûfe ehline göre âyetlerin sayısı, Hamzetu'bnu Habîbi'z-Ziyâd ile Ebû'l-Haseni'l-Kisâî ve halef b. Hişâm'a izafe edilir. Hamze şöyle der: Bu sayıyı bize, İbnu Ebî Leyla, o Ebî Abdirrahman es-Sulemî, o da Ali b. Ebî Tâlib'den rivayet etmiştir.

3- Sûrelerin Kısımları

Mevsılî şöyle der: Kur'an sûreleri üç kısımdır. Birinci kısım, icmâlî ve tafsilî yönden üzerinde ihtilaf edilmeyenler. İkinci kısım, sadece tafsilî yönden ihtilaf edilenler. Üçüncü kısım hem tafsilî, hem de icmâlî yönden ihtilaf edilenlerdir.

a- İcmâlî ve tafsilî yönden ihtilaf edilmeyen sûreler, 40 tanedir. Bunlar: Yûsuf 111, Hicr 99, Nahl 128, Furkan 77, Ahzâb 73, Fetih 29, Hucurât ve Tegâbun 18, Kâf 45, Zâriyât 60, Kamer 55, Haşr 24, Mumtehine 13, Saff 14, Cumua, Munafikûn, Duhâ, ve Âdiyât 11, Tahrîm 12, Nûn 52,Dehr 31, Murselât 50, Tekvîr 29, İnfitar ve Sebbeha 19, Mutaffifîn 36, Burûc 22, Gâşiye 26, Beled 20, Leyl 21, İnşirah, Tîn, Tekâsur 8, Humeze 9, Fil, Felak ve Tebbet 5, Kâfirûn 6, Kevser ve Nasr sûreleri de 3 âyettir.

b- Sadece tafsilî yönden ihtilaf edilen sûreler, 4 sûredir. Bunlar; Kasas sûresi 88 âyettir. Kûfeliler; Tâ Sîn'i bir âyet, başkaları ise bunun yerine aynı sûrenin: امةمن الناس يسقون **«...birçok insanların, (hayvanlarını) suladıklarını...»** (23.) âyetini bir âyet saymışlardır. Ankebût sûresi 69 âyettir. Kûfeliler; Elif Lâm Mîm'i bir âyet kabul ederken, Basralılar bunun yerine aynı sûrenin مخلصين له الدين **«Kanun koyma hakkını Allah'a vererek...»** (65.) âyetini bir âyet saymışlardır. Şamlılar ise, وتقطعون السبيل **«...yol kesiyorsunuz...»** (29.) âyeti bir âyet saymışlardır. Cin sûresi, 28 âyettir. Mekkî, sûrelerin لن يجيرنى من الله احد **«...beni Allah'ın azabından kim kurtarabilir?»** (22.) âyetinin ilk yarısını bir âyet sayarken diğerleri, bunun yerine ikinci yarıyı: ولن اجد من دونه ملتحدا **«...ve ondan başka sığınacak kimse de bulamam.»** bir âyet sayarlar. Asr sûresi 3 âyettir. Medenî, sûrenin 3. âyetinin devamı olan: وتواصوا بالحق **«..hakkı tavsiye edenler..»** den itibaren والعصر yi hariç tutarak, bir âyet saymıştır. Diğerleri ise sadece والعصر yi âyet kabul etmişlerdir.

c- Hem tafsilî hem de icmâlî yönden ihtilaf edilen sûreler, 70 tanedir.

Cumhûra göre Fatiha sûresi 7 âyettir. Kûfî ve Mekkî; âyet saymayıp Besmeleyi âyet kabul etmişlerdir. Bunların dışındakiler de, aksini savunmuşlardır. Hasenu'l-Basrî, her ikisini de âyet kabul ederek sûrenin âyet sayısını 8 kabul etmiştir. Bazıları, bunları âyet kabul etmemiş, Fatihanın altı âyet olduğunu söylemiştir. Diğer bazıları da bu ikisiyle birlikte: اياك نعبد yü de âyet kabul ederek sayıyı dokuza çıkarmışlardır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbnu Huzeyme, Hâkim, Dârekutnî ve başkalarının Ummu Seleme'den yapmış oldukları şu rivayet, birinci görüşü kuvvetlendirir. Ummu Seleme şöyle der: Resûlullah (s.a.v.) Fatiha'yı şöyle okurdu: بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم مالك يوم الدين اياك نعبدو اياك نستعين اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين.

«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, âlemlerin Rabbı Allah'a hamdolsun. (O), Rahmandır, Rahimdir. Din gününün sahibidir. Ancak Sana kulluk eder, ancak Senden yardım isteriz! Bizi doğru yola ilet. Nimet verdiğin kimselerin yoluna. Kendilerine gazabedilmiş olanların ve sapmış olanların

yoluna değil (yą Rabbi)!» Resûlullah (s.a.v.) sûreyi âyet âyet bölmüş, Bedevîlerin saydığı gibi âyetlerini saymış, besmele'yi de bir âyet olarak kabul etmiş, عليهم den itibaren âyet saymamıştır.

Dârekutnî, sahih bir senedle Abdu Hayr'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ali'ye sebu'l-mesânî'den soruldu, ... الحمدلله رب العالمين diye Fatihayı okudu. Kendisine; senin okuduğun altı âyet oldu, denilince: Besmele de bir âyettir, cevabını verdi.

Bakara	sûresi	285	âyettir.	286 ve 287 âyet olduğu da söylenir.
Âli İmrân	»	200	»	Bir rivayete göre bir âyet hariçtir.
Nisâ	»	175	»	176 ve 177 âyet olduğu da söylenir.
Maide	»	120	»	122 ve 123 âyet olduğu da söylenir.
En'am	»	175	»	176 ve 177 âyet olduğu da söylenir.
A'raf	»	205	»	206 âyet olduğuda söylenir.
Enfâl	»	75	»	76 ve 77 âyet olduğu da söylenir.
Tevbe	»	130	»	Bir âyet eksiği ile de söylenir.
Yûnus	»	111	»	Bir âyet eksiği ile de söylenmiştir.
Hûd	»	121	»	122 ve 123 âyet olduğu da söylenmiştir.
Ra'd	»	43	»	44 ve 47 âyet olduğu da söylenmiştir.
İbrâhim	»	51	»	52, 54 ve 55 âyet olduğu da söylenmiştir.
İsrâ	»	110	»	111 âyet olduğu da söylenmiştir.
Kehf	»	105	»	106, 110 ve 111 âyet olduğu da söylenir.
Meryem	»	99	»	98 âyet olduğu da söylenir.
Tâhâ	»	132	»	134, 135 ve 140 âyet olduğu da söylenir.
Enbiya	»	111	»	112 âyet olduğu da söylenir.
Hac	»	74	»	75, 76 ve 78 âyet olduğu da söylenir.
Muminûn	»	118	»	119 âyet olduğu da söylenir.
Nûr	»	62	»	64 âyet olduğu da söylenir.
Şuarâ	»	226	»	227 âyet olduğu da söylenir.
Neml	»	92	»	94 ve 95 âyet oduğu da söylenir.
Rûm	»	60	»	Bir âyet eksiği ile de söylenir.
Lokmân	»	33	»	34 âyet olduğu da söylenir.
Secde	»	30	»	Bir eksiği ile de söylenir.
Sebe'	»	54	»	55 âyet olduğu da söylenir.
Fâtır	»	46	»	45 âyet olduğu da söylenir.
Yâsîn	»	83	»	82 âyet olduğu da söylenir.
Sâffât	»	181	»	182 âyet olduğu da söylenir.
Sâd	»	85	»	86 ve 88 âyet olduğu da söylenir.
Zumer	»	72	»	73 ve 75 âyet olduğu da söylenir.

Gafir	»	82	»	84, 85 ve 86 âyet olduğu da söylenir.
Fussilet	»	52	»	53 ve 54 âyet olduğu da söylenir.
Şûra	»	50	»	53 âyet olduğu da söylenir.
Zuhruf	»	89	»	88 âyet olduğu da söylenir.
Duhân	»	56	»	57 ve 59 âyet olduğu da söylenir.
Câsiye	»	36	»	37 âyet olduğu da söylenir.
Ahkâf	»	34	»	35 âyet olduğu da söylenir.
Muhammed	»	40	»	Bir veya iki âyet eksiği ile de söylenir.
Tûr	»	47	»	48 ve 49 âyet olduğu da söylenir.
Necm	»	61	»	62 âyet olduğu da söylenir.
Rahmân	»	77	»	76 ve 78 âyet olduğu da söylenir.
Vâkıa	»	99	»	97 ve 96 âyet olduğu da söylenir.
Hadîd	»	38	»	39 âyet olduğu da söylenir.
Mücâdele	»	22	»	21 âyet olduğu da söylenir.
Talâķ	»	11	»	12 âyet olduğu da söylenir.
Mülk	»	30	»	قالوا بلى قد جاءنا نذير

âyetini bir âyet saymakla 31 âyet olduğu söylenir. Mevsılî, sûrenin 30 olduğu doğrudur, der. İbnu Şenbûz; bu sûrenin âyetleri ile ilgili hadislerden ötürü, bunun hilafına kimsenin söz söyleme hakkı yoktur, der.

Ahmed b. Hanbel ve diğer Sunen sâhipleri - ki Tirmizî bunu hasen kabul etmiştir - Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivayet ederler: Kur'an'da 30 âyetlik bir sûre vardır. Bağışlanıncaya kadar okuyana Şefaatçı olur. Bu sûre, Mülk sûresidir. Taberânî sahih bir senedle Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) Kur'an'da 30 âyetlik bir sûre vardır, okuyanı cennete girene kadar müdafaa eder. Bu da Mülk sûresidir, der.

Hâkka	sûresi	51	âyettir	52 âyet olduğu da söylenir.
Meâric	»	44	»	43 âyet olduğu da söylenir.
Nûh	»	30	»	Bir veya iki âyet eksik olduğu da söylenir.
Muzzemmil	»	20	»	Bir veya iki âyet eksik olduğu da söylenir.
Muddessir	»	55	»	56 âyet olduğu da söylenir.
Kıyâme	»	40	»	39 âyet olduğu da söylenir.
Nebe'	»	40	»	41 âyet olduğu da söylenir.
Nâziât	«	45	»	46 âyet olduğu da söylenir.
Abese	»	40	»	41 ve 42 âyet olduğu da söylenir.
İnşikak	»	23	»	24 ve 25 âyet olduğu da söylenir.
Târık	»	17	»	16 âyet olduğu da söylenir.

Fecr	»	30	»	1, 2 ve 3 âyet eksik olduğu da söylenir.
Şems	»	15	»	16 âyet olduğu da söylenir.
Alak	»	20	»	19 âyet olduğu da söylenir.
Kadr	»	5	»	6 âyet oduğu da sölenir.
Beyyine	»	8	»	9 âyet oduğu da söylenir.
Zilzâl	»	8	»	9 âyet olduğu da söylenir.
Kâria	»	8	»	10 veya 11 âyet olduğu da söylenir.
Mâûn	»	7	»	6 âyet olduğu da söylenir.
İhlâs	»	4	»	5 âyet olduğu da söylinir.
Nâs	»	7	»	6 âyet olduğu da söylenir.

4- Besmele ve Hurûfu Mukatta'nın Âyet Olarak Sayılıp Sayılamayacağı

Besmele, sûre ile birlikte, yedi harften bazısıyle inmiştir, onu sûreden bir âyet saymıştır. Bir harf dışında okuyanlara göre Besmele, sûreden sayılmaz.

Kûfeliler; Elif Lâm Mîm, Elif Lâm Mîm Sâd, Tâhâ, Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd, Tâ Sîn Mîm, Yâsin, Hâ Mîm'i bir âyet, Hâ Mîm Ayn Sîn Kâf'ı iki âyet saymışlardır. Hûrufu mukatta'yı âyet sayanlar; Elif Lâm Râ, Elif Lâm Mîm Râ, Tâ Sîn, Sâd, Kâf, Nûn'u sûreden bir âyet olmadığı üzerinde icma' etmişlerdir. Onlardan bazıları görüşlerini, bir rivayetle delillendirmiş, menkul sözlere uymuşlardır. Bu konu, kıyas kabul etmeyen bir konudur. Bazıları ise; Sâd, Nûn ve Kâf harflerini sûreden bir âyet saymadıklarını ifade etmişlerdir. Çünkü bunlar, birer harftir. Tâ Sîn'i de âyet saymışlardır. Çünkü Mîm'in hazfedilmesi ile, benzerlerine muhalif düşmüştür. Ayrıca bu, Kâbil gibi müfred bir kelimeye benzer. Yâsîn her ne kadar Tâ Sîn vezninde gelmişse de, evvelinde Yâ bulunduğu için çoğul kelimeye benzemiştir. Çünkü evveli Yâ olan müfred kelime yoktur. Elif Lâm Mîm'in aksine, Elif Lâm Râ'yı sûreden bir âyet saymamışlardır. Çünkü bu, Elif Lâm Râdan, âyetin faslına çok benzer. Bunun içindir ki: ياايها المدثر **«Ey elbisesine bürünen,»** i, kendisinden sonraki âyetin fâsılasına benzemesinden dolayı ittifakla âyet saymışlardır. Halbuki: ياايها المزمل in **«Ey örtüsüne bürünen,»** bir âyet olduğunda ihtilaf etmişlerdir.

Mevsılî; Müddessir sûresinin 21. âyetinden olan ثم نظر yı, bir âyet saymışlardır, Kur'an'da bundan daha kısa bir âyet yoktur, fakat benzerleri; والفجر و الضحى، عم gibi kelimelerdir, der.

Aliyyu'bnu Muhammedi'l-Fali, birbirine yakın kelimeler hakkında yazdığı manzumesine; Fatiha, Maun, Rahman, Enfal, Yusuf, Kehf ve Enbiya sûreleri gi-

bi âyetlerinin sayıları hakkında ittifak edilen sûreleri, buna dercetmiştir. Bu konu, daha önceki bahiste geçmiştir.

5- Âyetlerin Sayı ve Fasılaları ile İlgili Fıkhî Hükümler

Fıkhî hükümler, âyetlerin, sayı ve fasılalarının bilinmesine dayanır. Fatiha-yı ezberden bilmeyenin Fatiha yerine yedi âyet okuması gerekir. Hutbede asıl olan, bir âyetin tamamını okumaktır. Âyet uzun değilse, yarısının okunması yeterli değildir. Cumhura göre, âyet uzun olsa bile, âyetin yarısını okumak yeterli değildir. Burada üzerinde önemle durulması gereken mesele, sonu olup olmadığı hususunda ihtilaf edilen bir âyetin hutbede okunması yeterli midir, değil midir? meselesidir. Ben bu hususta bir görüş belirtene rastlamadım.

Namazda okunan sûrenin veya onun yerine geçen âyetlerin dikkate alınması gerekir. Sahih bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v.) sabah namazında 60 ila 100 arasında âyet okumuşlardır.

Geceyi ihyâ etmek için okunacak âyet sayısının dikkate alınmasıdır. Bazı hadislerde vârid olduğuna göre: On âyet okuyan gafillerden sayılmaz. Bir gecede elli âyet okuyan, hafızlar cümlesinde sayılır. Yüz âyet okuyan, müttakilerden sayılır. İki yüz âyet okuyan, kurtulmuşlardan sayılır. 300 âyet okuyan bir kimseye, bir kıntar mükâfât yazılır. 500, 700 ve 1.000 âyet okuyanın sevabı, ona göre büyüktür... Bu hadisleri Darimî, Müsnedinde, ayrı ayrı rivayet etmiştir.

Yakında geleceği gibi, âyetler üzerinde durmanın dikkate alınması da, fıkhî hükümlerdendir.

Huzelî «e l - K â m i l»inde şöyle der: Bazıları, âyetlerin sayısı ve bundaki faydaları idrak edememişlerdir. Hatta Za'ferinî; âyetlerin sayısını bilmek, bir ilim değildir. Bu sadece, bazı kimselerin kendilerin tanıtmak için ilgilendikleri bir meşgaledir, der. Bu görüş doğru değildir. Aksine vakf'ın bilinmesi gibi faydaları vardır. Çünkü âyetin yarısını okumakla, namazını sahih olmayacağına dair icmâ vaki olmuştur.

Ulemanın bir kısmı, namazda bir âyet okumanın yeterli olduğunu bir kısmı en az üç âyet, diğer bir kısmı ise mutlaka yedi âyet okumanın gerekli olduğunu söylemişlerdir. Kur'an'ın i'cazı, en az bir âyetle ortaya çıkar. Bu hususta, adedi bilmenin büyük bir faydası vardır.

Fatiha sûresi ile ilgili hadisler gibi, bazı âyetler hakkında zikredilen hadis ve haberler, sayılamayacak kadar çoktur. Bakara sûresinin ilk dört âyeti, Âyetel kürsî ve Bakara sûresi son iki âyet ile şu iki âyetteki ism-i A'zam hadisi bunlardandır: والهكم اله واحد لااله الاهو الرحمن الرحيم **«Tanrınız bir tek Tanrıdır, O'ndan başka (gerçek) tanrı yoktur, O Rahman'dır Rahim'dir.»** (Bakara, 163. âyeti) الم الله لااله الاهو الحى القيوم **«Elif lâm mîm. Allah ki, O'ndan başka (gerçek)**

tanrı yoktur, daima diri ve (yaratıklarını) koruyup yöneticidir. (Âli İmrân, 1-2.) âyetler.

Buhârî, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette onun şöyle dediğini rivayet eder: Arabın cehaletini öğrenmen seni sevindirecekse: قدخسر الذين قتلوا اولادهم **«..çocuklarını öldürenler.. (doğru yoldan) saptılar...»** (En'am, 140.) âyetini مهتدين ne kadar oku.

Ebu Ya'lâ «M u s n e d»inde, Misver b. Mahreme'nin şöyle dediğini rivayet eder: Misver, Abdurrahman b. Avf'a: Dayı, bize Uhuh'da başınızdan geçenleri anlatır mısın? diye sorar. Abdurrahman: Al-i İmrân sûresinin و اذ غدوت من اهلك تبوئ المؤمنين مقاعد للقتال **«Hani sen, erkenden ailenden ayrılmıştın, (Uhud'da) Müminleri savaş üslerine yerleştiriyordun...»** (121.) âyetinden sonrakileri okursan, kıssamızı anlarsın, cevabını verir.

6– Kur'an Kelimelerinin Sayısı

Kur'anın kelimelerini 77.934 olarak saymışlardır. 77.437, 77.277 ve daha başka rakamlar da söylenmiştir. Kelimelerin sayısı hakkındaki ihtilafın sebebi, kelimenin; hakikat, mecaz, lafız ve yazı şeklinden ileri gelmiştir. Bunların herbirini dikkate almak, caizdir. Bu hususta ihtilaf eden ulemanın her biri, bunlardan her birini dikkate almıştır.

7– Kur'an Harflerinin Sayısı

Kur'an harflerinin sayısı hakkında İbnu Abbas'dan yapılan bir rivayet, önceden geçmişti. Bu meselede başka görüşler de mevcuttur. Kur'an harflerini kesin bir sayıya bağlamada gösterilecek gayret, faydası olmayan bir meşgaleden öteye geçmez. İbnu'l-Cevzî «F u n u n u' l - E f n â n» adlı eserinde meseleyi etraflıca ele almış; yarım, üçlü, onlu harfleri sayarak bu konuda geniş bilgi vermiştir. İsteyen bu esere müracaat edebilir. Biz kitabımızda, mühim meseleleri inceledik. Böyle lüzumsuz meselelere yer vermedik.

Sehâvî şöyle der: Kur'an kelimelerini ve harflerini saymada bir fayda olacağını sanmıyorum. Bunda bir fayda varsa ancak, içinde ve noksanlık bulunması mümkün olan kitabda olur. Halbuki Kur'an böyle bir şüpheden tamamen uzaktır.

Harflerin değeri hakkında varid olan hadisler arasında, Tirmizî'nin İbnu Mesud'dan merfûan rivayet ettiği şu hadisi sayabiliriz: Allah'ın Kitab'ından bir harf okuyana her harfe karşılık on sevap değerinde bir sevap vardır. الم in bir harf olduğunu söylemem, fakat الف bir harftir, لام bir harftir, ميم bir harftir, derim.

Taberânî, Ömer b. Hattab'dan merfûan şöyle rivayet etmiştir: Kur'an

1.027.000 harftir. Kim onu sabır ve metânetle okurusa, her harfi karşılığında, kendisine hûrilerden bir zevce verilir. Bu hadisin ravileri, Taberânî'nin hocası Muhammed b. Ubeyd b. Âdem b. Ebî İyâs hariç, hepsi sikadır. Zehebî, bu hadisle ilgili olarak Ebî İyâs hakkında tenkitte bulunmuştur. Hz. Ömer'in ifade ettiği bu sayı, Kur'an'da hattı neshedilen âyetlere hamlolunur. Zira, mevcut Mushaflardaki harf sayısı, bu rakama ulaşmamaktadır.

8– Kur'an'da Mevcut Yarımlar

Bazı kurra şöyle der: Kur'an'ı Kerimdeki yarımlar, değişik açıdan incelenebilir. Harf olarak yarısı, Kehf sûresinde geçen نكرا (74. âyetindeki) kelimesinin ن harfi birinci yarısı, ك harfi de ikinci yarısıdır. Kelimelerdeki yarı ise, Hac sûresinin الجلود (20. âyetindeki) kelimesi birinci yarı, ولهم مقامع (21. âyetindeki) kelimesi de ikinci yarıdır. Âyetlerdeki yarı, Şuarâ sûresinin يافكون kelimesi birinci yarı, فالقى السحرة (45-46. âyetler ise) ikinci yarıdır.

Sûre sayısının yarısı ise, Hadîd sûresinin sonu birinci yarı, Mücâdele sûresi de ikinci yarıdır.

Harflerde yarı, نكرا kelimesindeki كin olduğunu söylendiği gibi, وليطف (Kehf, 19.) kelimesindeki ف nin, (Kur'an'ın) yarısı olduğu da söylenir.

YİRMİNCİ BÖLÜM

KUR'ANI İLK EZBERLEYENLER VE RİVAYET EDENLER

Buhârî Abdullah b. Amr b. Âs'ın, şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.) Kur'an'ı şu dört kişiden alınız dediğini duydum. Bunlar; Abdullah b. Mesud, Sâlim, Muâz ve Ubeyyu'bnu Ka'b'dır. Bu hadisdeki «alınız» ifadesi, onlardan öğreniniz, demektir. Bu dört zevattan ilk ikisi Muhâcirûndan, diğer ikisi de Ensar'dandır. Sâlim, Ebû Huzeyfe'nin kölesi, Ma'kal'in oğludur. Muâz ise, Cebelenin oğludur. Kirmânî; Resûlullah bununla, kendisinden sonraki Kur'an talimini yaptıracak olanları kasdetmiştir, der. Yani, bu dört Sahâbî, Kur'an taliminde hizmeti geçen kişiler olarak tanındılar.

Onların Kur'an taliminde tek kişi oldukları, tenkit edil di. Halbuki Kur'an kıraatında mahir olan kurrâ sayısı, Resûlullah'ın vefatından sonra kat kat artmıştı. Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim, Yemâme vakasında katledilmişti. Muaz b. Cebel, Hz. Ömer'in, Ubeyy ve İbnu Mesud, Hz. Osmanın hilafeti sırasında vefat etmişlerdi. Zeyd b. Sâbit ise uzun müddet yaşamış, kıraat hususundaki riyaset kendisine kalmıştı. Zeyd b. Sâbit, Kur'an'ın cem'i ile emrolunduğunda, kıraat ilmini bu üç kişiden aldığı anlaşılıyor. Bu sırada, Kur'an'ın ezberlenmesinde, onların dışında başkalarının bulunamayacağı düşünülemez. Bilakis Sahâbe'den bir grup, onların ezberlediğinden daha fazlasını ezberlemişlerdi. Bi'ri Mâune faciasında şehid düşen Sahâbîlere kurra denildiğini, sayılarının yetmiş olduğu, Buhârî'nin «S a h i h»inde zikredilmiştir.

Yine Buhârî, Katade'den şöyle rivayet eder: Enes b. Mâlik'e; Resûlullah devrinde, Kur'an'ı kimler ezberlemişti? diye sordum. O da: Hepsi Ensârdan olmak üzere, dört kişidir. Bunlar; Ubeyyu'bnu Ka'b, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd'dir, dedi. Bunun üzerine, Ebû Zeyd kimdir, diye sorunca: Amcalarımdan birdir, cevabını verdi.

Buhârî, Zeyd b. Sâbit tarikıyle Enes'den şu rivayeti nakleder: Enes, şöyle demiştir: Resûlullah vefat ettiğinde Kur'anı şu dört kişinin dışında, kimse hıfzetmemişti. Bunlar; Ebû'd-Derdâ, Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit ve Ebû Zeyd-dir.

Bu rivayet, Katade'nin rivayetine iki yönden muhaliftir. Birincisi, Kur'an'ı

hıfzedenlerin, ancak bu dört kişi olduğu açıkça sınırlanmıştır. İkincisi de, Ubeyyu'bnu Ka'b yerine, Ebu'd-Derdâ zikredilmiştir. Bazı ulema, bu dört kişiyle sınırlamayı, kabul etmemişlerdir.

Mâzirî şöyle der: Enes'in rivayetinde geçen «Kur'anı onlardan başkası hıfzetmedi» sözü, gerçekten böyle olmasını gerektirmez. Enes bu sözünü, kendilerinden başka Kur'anı ezberleyen kimselerin bulunduğunu bilmediğinden söylemiş olabilir. Sahabe sayısının çokluğuna, çeşitli beldelere dağılmış olmalarına rağmen Kur'anın ezberlenmesi, bu dört kişiyle sınırlanması nasıl mümkün olur? Bu ancak Enes'in, değişik beldelerde olan Sahabenin her biriyle, tek tek görüşerek, kendisine Resûlullah (s.a.v.) zamanında, Kur'anın hıfzını tamamlayamadığını söylemesi ile mümkündür. Bu da son derece zor, alışılagelen adetin dışındadır. Kur'anın hıfzı işini bu dört kişiyle sınırlaması, kendi bilgisine dayanıyorsa, bunun gerçekle bağdaşması mümkün değildir.

Enes'in bu sözünü bazı mülhidler istismar etmişlerse de, bu sözde onlara delil olacak bir durum yoktur. Sözü, zahirine hamletmeyi kabul edemeyiz. Kabul etsek bile, gerçeğin böyle olduğunu nereden öğrenmişlerdir? Öğrendiklerini kabul edelim, fakat büyük çoğunluğun Kur'an'ın tamamını ezberlemiş olması, diğer bir çoğunluğun bütünüyle ezberlemediğini gerektirmez. Ayrıca her ferdin, Kur'an'ın tamamını ezberlemesi, tevatürün şartından değildir. Bilâkis her fert, ayrı ayrı yerlerden olsa bile, Kur'an'ın tamamını ezberlemişlerse, tevâtür şartı kâfi gelir.

Kurtubî şöyle der: Yemâme vak'asında, kurra'dan yetmiş kişi şehîd edilmişti. Resulullah (s.a.v.) zamanında da, Bi'r-i Maûne vak'asında aynı sayıda kurrâ şehid edilmişti. Enes'in bu dört kişiyi tahsis etmesi, başkalarına nazaran bunlara daha bağlı olması veya, aklına bunlardan başkasının gelmemesidir.

Kadı Ebû Bekri'l-Bâkıllânî şöyle der: Enes'in hadis'i çeşitli yönlerden cecevaplanabilir:

1- Bu dört kişiden başka, Kur'anı hıfzedenlerin olmadığını gerektiren bir mana yoktur.

2- Kur'an'ın nazil olduğu kıraat ve diğer vecihlerin hepsini, ancak bunların ezberlediği kastedilmektedir.

3- Kur'an'ı, tilâvetinden sonra nesh edilenle edilmeyeni, ancak bunlar ezberlemişlerdi.

4- Bu dört Sahabî, diğer Sahabeye nazaran Kur'anın tamamını vasıtasız olarak bizzat Resulullah'ın (s.a.v.) fem-i saadetinden almış olmaları kastedilmektedir. Bazı Sahabenin, Kur'an'ı dolaylı yoldan almış olmaları ihtimal dahilindedir.

5- Bu dört sahabi, Kur'an'ı öğrenmek ve öğretmekle meşgul olduklarından, bu özellikleriyle şöhret bulmuşlardır. Bunların bu özelliklerini bilenler, diğer Sahabenin aynı özelliklere sahip olduklarını fark edememişlerdir. Böylece, Kur-an'ı ezberleyenlerin bu dört kişiye münhasır kalması, o kimsenin bilgisine dayanmaktadır ki durum, tamamen bunun tersinedir.

6- Kur'an'ın cem'inden maksat, Kur'an'ın yazılışıdır. Bu hal, diğerlerinin Kur'an'ı ezberden cem' etmelerine engel değildir. Fakat bu dört Sahabî Kur'anı hem yazıya, hem de ezbere dayanarak cem' etmişlerdir.

7- Resûlullah (s.a.v.) zamanında bunların dışında Kur'an'ın hıfzını tamamlama mânasında onu cem' edenin var olduğunu, kimse beyan etmemiştir. Çünkü bunlardan her biri Kur'an'ı, Resûlullah'ın vefatından hemen önce inen son âyetle, hıfzını tamamlamışlardır. Belki bu son ve benzeri âyetler indiğinde, daha önce Kur'an'ın tamamını ezberleyenlerden ancak bu dördü vardı. Her ne kadar son âyetin inişi sırasında, Kur'an'ı bütünüyle hıfzetmemiş kimseler bulunmuş olsa bile, bunlar gibi Kur'an'ı ezberleyenlerden değildi.

8- Kur'an'ın cem'inden maksat, Kur'an'ın emrine uymak ve gerektiği şekliyle amel etmektir. Ahmed b. Hanbel «e z - Z u h d» adlı eserinde, Ebu'z-Zahiriyye tarikıyle şu rivayette bulunmuştur: Bir adam Ebû'd-Derdâ'ya gelerek: Oğlum Kur'an'ı ezberledi, dedi. Ebû'd-Derdâ bu söz üzerine; «Allahım, bizi bağışla... Kur'an'ı ancak, onu işitip itaat edenler ezberlemiştir» diye niyazda bulundu.

İbnu Hacer şöyle der: İleri sürülen bu ihtimallerin çoğunda, özellikle sonuncusunda, zorlama vardır. Aklıma bir başka ihtimal de geldi. Bu ihtimal, Kur-an'ın ezberlenmesi, Evs kabilesi dışında, sadece Hazrec kabilesine ait olduğu kastedilmektedir. Bu işin iki kabile dışında, Muhacirûndan da olabileceğini göstermez. Çünkü Enes bu sözü, Evs ile Hazrec kabilesi arasında bir iftihar vesilesi yapmıştır. Nitekim bunu İbnu Cerîr, Said b. Ebî Arûbe tarikıyle Katade ve Enes-den yaptığı rivayette Enes'in şöyle dediğini nakleder: Evs ve Hazrec kabileleri, tefahura kapıldılar. Bunlardan Evsliler; aramızda övündüğümüz, şu dört kişidir, dediler. Arşı titreten Sa'd b. Muaz, şehadeti iki şahit yerini tutan Huzeyme b. Sâbit, cenazesini meleklerin yıkadığı Hanzaletu'bnu Ebî Âmir, şiddetli rüzgarın kendisini koruduğu Âsım b. Ebî Sâbittir. Hazrecliler bizim de iftihar edeceğimiz dört kişi vardır. Bunlar; başkalarının yapmadığı, Kur'an'ın hıfzını yapanlar, diyerek adlarını saydılar.

İbnu Hacer bu konudaki diğer bir görüşü, şöyle beyan eder: Bir çok hadisten anlaşıldığı üzere, Hz. Ebubekr Kur'an'ı Resûlullah'ın (s.a.v.) hayatında ezberlemişti. Buharî'nin ifadesine göre Hz. Ebubekr, evinin avlusunda inşa ettirdiği mescid'de Kur'an okurdu. Bu kıraatı, o zamana kadar inen âyetlerle sınırlı kalıyordu. Hz. Ebubekr'in Kur'an'ı bizzat Resûlullah'dan telakkî etmesi, her ikisi Mekke'de iken aklının devamlı onda olması, her ikisinin de birbirlerinden

çoğu zaman ayrılmaması, şüphe götürmeyen bir gerçektir. Öyle ki Hz. Âişe, Resûlullah'ın sabah akşam kendilerine uğradığını, söyler. Resûlullah'ın: Müslümanlara Allah'ın Kitab'ını en iyi okuyan, imamet eder sözü, Hz. Ebubekr hakkında gerçekleşmiştir. Çünkü Resûlullah (s.a.v) hastalandığında onu, Muhacirûn ve Ensâr'a imam tayin etmişti. Bu da Hz. Ebû Bekr'in Kur'an'ı diğer Sahâbeden daha iyi okuduğunu gösterir. İbnu Kesîr, buna benzer bir rivayeti, İbnu Hacerden önce nakletmişti.

Burada şunu ilave etmek isterim: İbnu Eşte «K i t a b u' l - M e s â h i f» inde Muhammed b. Sîrîn'den sahih bir senedle şunu rivayet eder: Hz. Ebû Bekr, Kur'an'ı cem' etmeden vefat etmiştir. Hz. Ömer, Kur'an'ı cem' etmeden şehid edildi. İbnu Eşte bunun izahını yaparken «Kur'an'ı cem' etmedi» sözünü bazılarının şöyle açıkladığını söyler; yani Kur'an'ı bütünüyle ezberden okumadı, mânasına almışlardır.

İbnu Hacer şöyle der: Ali b. Ebî Tâlib'den rivayet edildiğine göre Hz. Ali, Resûlullah'ın vefatı akabinde, Kur'an'ı nüzûl sırasına göre cem' etmiştir. Bu rivayeti İbnu Ebî Dâvud nakleder.

Nesei, sahih bir senedle Abdullah b. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anı cem' ettim, onu her gece okudum. Bu haber Resûlullah'a ulaşınca: Onu her ayda bir kere hatmet... buyurdular.

1- Resulullah'ın Sağlığında Kur'an'ı Ezberleyenler:

İbnu Ebî Dâvud, Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazî'den hasen bir senedle şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ı Resûlullah zamanında, Ensâr'dan beş kişi ezberledi. Bunlar; Muâz b. Cebel, Ubâdetu'bnu Sâmit, Ubeyyu'bnu Ka'b, Ebu'd-Derdâ, Ebû Eyyubi'l-Ensârî'dir.

Beyhakî «M e d h a l» adlı eserinde İbnu Sirîn'in şöyle dediğini nakleder: Kur'an'ı Resûlullah zamanında, haklarında ihtilaf edilmeyen şu dört kişi hıfzetmiştir. Bunlar; Muâz b. Cebel, Ubeyyu'bnu Ka'b, Zeyd ve Ebû Zeyd'dir. Buradaki üç kişiden ikisi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bunlar; Ebû'd-Derdâ ve Hz. Osman'dır. Bunların, Hz. Osman ve Temîmu'd-Dârî olduğu da söylenir.

Beyhakî ve Ebû Dâvud, Şa'bî'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlullah (s.a.v.) zamanında Kur'an'ı altı kişi hıfzetmiştir. Bunlar; Ubeyy, Zeyd, Muâz, Ebû'd-Derdâ, Sa'd b. Ubeyd, Ebû Zeyd ve Mucemmi' b. Câriye'dir. Mucemmi' iki veya üç sûre hariç, Kur'an'ın tamamını Resûlullah'dan almıştır.

Ebû Ubeyd, «K i t a b u' l - K ı r a a t»ında şöyle der: Resûlullah'ın Ashab'ından olan kurrâ şunlardır: Muhacirûndan; dört halife, Talha, Sa'd, İbnu Mesud, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hureyre, Abdullah b. Sâib, Abadile adı verilen dört Abdullah, Hz. Âişe, Hz. Hafsa ve Hz. Ummu Seleme'dir. Ensâr'dan ise; Ubâde-

b. Sâmit, künyesi Ebu Halime olan Muaz, Mucemmi' b. Câriye, Fudaletu'bnu Ubeyd ile Mesleme b. Muhalled'dir. Bunlardan bazıları, ezberlerini, Resulullah-ın vefatından sonra tamamladıklarını açıklamıştır. Ancak Enes'in hadisinde bu isimler belirtilmemiştir. İbnu Ebî Dâvud, Temimu'd-Dârî ve Ukbetu'bnu Âmir'i bunlardan saymıştır. Ebû Âmir'd-Dânî'nin ifadesine göre, Ebû Mûsa'l-Eşarî de Kur'an'ı hıfzedenlerdendir.

Enes'in ifadesinde geçen Ebû Zeyd'in, Benî Amr b. Avn'dan, Sa'd b. Ubeyd b. Nu'man olduğu söylenir. Buradaki Sa'd b. Ubeyd, Evs kabilesinden, Enes ise Hazrec kabilesindendir. Halbulki Enes, onu amcalarından biri olduğunu söylemişti. Bu görüş, makbul değildir. Ayrıca Şa'bî, Ebû Zeyd ve Sa'd b. Ubeyd'i, önceden geçtiği gibi Kur'an'ı ezberleyenler arasında saymıştır. Böylece Ebû Zeyd'in, Sa'd, b. Ubeyd olmadığı anlaşılır.

Ebû Ahmedi'l-Askerî şöyle der: Kur'an'ı Evs kabilesinden Sa'd b. Ubeyd dışında, kimse ezberlemedi. İbnu Hâbib, «e l - M u h a b b i r» adlı eserinde: Sa'd b. Ubeyd'in Resûlullah zamanında Kur'an'ı ezberleyenlerden biri olduğunu söyler.

İbnu Hacer ise: İbnu Ebî Dâvud, Kays b. Ebî Sa'sai'nin, Kur'an'ı ezberleyenlerler arasında bulunduğunu zikreder. Kays, Hazreclidir. Ebû Zeyd künyesi ile anılır, belki Ebû Zeyd budur, dediğini nakleder. Ayrıca, Sa d b. Munzir b. Evs b. Zuheyr'i de zikreder. Bu kimse de Harzrec'lidir. Fakat, Ebû Zeyd künyesiyle tanındığına dair bir açıklama bulamadım, diye ilave eder.

İbnu Hacer ayrıca: İbnu Ebi Davud'a bu müşkili kaldıracak bir rivayet buldum. Buhari'nin şartlarına uygun, Sümâme'ye isnaden Ebu Davud, Enes'den şunu rivayet eder: Kur'an'ı cemeden Ebu Zeyd'in adı, Kaysu'bnu's-Seken'dir. Bu kimse, amcalarımdan biri olan Adiyyu'bnu Neccâr kabilesindendir. Vefatında, bir verese bırakmadı, vârisleri biz olduk.

İbnu Ebî Davud, Enesu'bnu hâlidi'l-Ensârî'nin şöyle dediğini nakleder: Ebu Zeyd, adiyyu'bnu Neccâr Kabilesinden Kays b. Seken b. Ze'verâ'dır. Resulullah (s.a.v.) dan hemen sonra vefat etmiş, ilmini beraberinde götürmüş, kendisinden istifade edilememiştir. Akabe ve Bedir ehlindendir. İsmi, Sâbit'tir, Evs, ve Muâz olduğuna dair rivayetler vardır.

Kur'an'ı ezberleyenler arasında, Şimdiye kadar isminden söz edilmeyen, Sahabi kadınlardan birini tesbit ettim. İbnu Sa'd, «T a b a k a t»ında şu rivayette bulunur: Bize Fadlu'bnu Dukeyn, ona Velid b. Abdillah b. Cemi' rivayet etti. Velid de, ninem bana Abdullah b. Hâris kızı Ummu Varaka'dan şöyle nakletti, der: Resulullah (s.a.v.) Ummu Varaka'yı ziyaret eder, ona **şehide** diye hitabda bulunurdu. Bu kadın, Kur'an'ı ezberlemişti. Resulullah Bedir savaşına hazırlık yaparken, kadın, Efendimize şöyle dedi: Ya Resulullah, sizinle beraber savaşa

katılmama izin verir misiniz? Yaralıları tedavi eder, hastalarınıza bakarım.. Belki Allah bana şehidlik rütbesi verir. Bunun üzerine Resullah: Allah sana şehidlik rütbesini bahşetmiştir, cevabını verdi.

Resulullah (s.a.v.) ona, kendi ev halkının başında kalmasını tavsiye etti. Kadının bir müezzini vardı. Ev işlerini yürütmekle vazifelendirdiği kölesi ve cariyesi ona, hıyanette bulundular. Hz. Ömer: Allah'ın Resûlü'nün dediği çıktı. Resullah, haydi gidelim, şehideyi ziyaret edelim, derdi.

2- Kur'an Öğretmekle Meşhur Olanlar

Sahabe-i Kirâmdan Kur'an'ı öğretmekle meşhur olanlar, şu yedi kişidir: Hz. Osman, Hz. Ali, Ubeyyu'bnu Ka'b, Zeyd b. Sâbit, İbnu Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ, ve Ebu Musâ'l-Eş'arî. Zehebî, «T a b a k â t u' l - K u r r â»sında böyle zikreder.

Sahabeden bir cemaat, kıraati Ubeyy'den almıştır. Bunlardan bazıları: Ebu Hureyre, İbnu Abbas, Abdullah b. Sâib'dir. İbnu Abbas ayrıca Zeyd'den de okumuştur. Tabiûndan bir çoğu da, kıraatı bunlardan almışlardır.

Bunlardan Medine'de bulunanlar; İbnu Müseyyeb, Urve, Salim, Ömer b. Abdulaziz, Yesâr b. Süleyman ve Atâ, Muazu'l-Kârî adıyla meşhur olan Muaz b. Haris, Abdurrahman b. Hurmuzi'l-A'rac, İbnu Şihab ez-Zührî, Müslim b. Cundeb ve Zeyd b. Eslem'dir.

Mekke'de bulunanlar; Ubeyd b. Umeyr, Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvus, Mücahid, İkrime, İbnu Ebî Muleyke'dir.

Kufe'de bulunanlar; Alkame, Evsed, Mesrûk, Ubeyde, Amr b. Şurahbil Hâris b. Kays, Rabi' b. Husaym, Amr b. Meymûn, Ebû Abdirrahman es-Sulemî, Zerr b. Hubeyş, Ubeyd b. Nudayle, Said b. Cübeyr, Nehâî ve Şa'bî'dir.

Basra'da bulunanlar; Ebu'l-Âliye, Ebu Reca', Nasr b. Âsım, Yahya b. Yamer, Hasen, İbnu Sîrîn ve Katâde'dir

Şam'da bulunanlar; Hz. Osman'ın yakın arkadaşı Muğiretu'bnu Ebi Şihabi'l-Mahzûmî ile Ebu'd-Derda'nın yakın arkadaşı Halife b. Sa'd'dır.

Sonra bazı kimseler, kendilerini tamamen bu konuya verdiler, büyük bir titizlikle kıraatları tesbitte, itina gösterdiler. Hatta bunlar, kendilerine uyulan, uzaklardan kendilerine gelinen birer İmam durumuna yükseldiler. Bu imamlardan Medine'de bulunanlar Ebu Ca'fer Yezid b. Ka'ka', Şeybe b. Nesâh ve Nâfi' b. Ebi Nuaym'dır. Mekke'de olanlar; Yahya b. Vessab, Âsım b. Ebi'n-Necûd, Süleyman el-A'meş, Hamze ve Kisâî'dir. Basra'da olanlar; Abdullah b. Ebî İshâk, İsâ b. Ömer, Ebu Amr b. el-Alâ, Asım el Cuhderî ve Ya'kubu'l-Hadremî'dir. Şam'dakiler; Abdullah b. Âmir, Atıyye b. Kasi'l-Kilâbî, İsmail b. Abdillah b. el-Muhacir Yahya b. Haris'l-Zemmârî ve Şurayh b. Yezîdi'l-Hadramî'dir.

Bunlardan yedisi, kıraat imamı olarak şöhret buldular.

Nâfi'; aralarında Ebu Ca'fer'in de bulunduğu tabiundan 70 kişiden,

İbnu Kesîr; Abdullah b. Sâibi's-Sahabî'den,

Ebu Amr; tâbiun'dan,

İbnu Âmir; Ebu'd-Derdâ ve Hz. Osman'ın arkadaşlarından,

Âsım; tâbiun'dan

Hamza; Âsım, A'meş, Sebiî, Mansûr b. Mu'temir ve başkalarından,

Kisâî; Hamza ve Ebu Bekr b. Ayyâş'dan kıraat almışlardır.

Bundan sonra, kıraatlar çeşitli bölgelere yayıldı, değişik tarikler ortaya çıktı. Yedi tarikten her birinin iki ravisi şöhret buldu.

Nâfi'nin raviler; Kâlûn ve Verş.

İbnu Kesir'in raviler; Kunbul ve Bezzî. Bunlar İbnu Kesir'in ashabından rivayet etmişlerdir.

Ebu Amr'ın ravileri; Dûrî ve Sûsî. Bunlar, Yezid yoluyla Ebû Amr'dan rivayet etmişlerdir

İbnu Âmir'in ravileri; Hişam ve İbnu Zekvân'dır. Bunlar Ebu Amr'ın ashabından rivayet etmişlerdir.

Âsım'ın ravileri; Ebu Bekr b. Ayyâş ve Hafs'dır.

Hamza'nın ravileri; Halef ve Hallâd'dır. Bunlar, Selim'den rivayet etmişlerdir.

Kisâî'nin ravileri; Dûrî ve Ebu'l-Hâris'dir.

Daha sonra cehalet yayılınca, doğru ile yanlış birbirine karıştı. İşin ciddiyetini idrak eden imamlar, son derece sıkı bir çalışmaya girdiler, harfleri ve kıraatları topladılar, rivayet ve kıraat vecihlerini seçtiler, kıraatları; sahih, meşhur ve şaz olarak birbirinden ayırıp bir usûle bağladılar, her biri hakkında kaideler koydular.

Kıraatla ilgili ilk eser yazan, Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam'dır. Sonra; Ahmed b. Cubeyri'l-Kufi, Kâlûn'un ravisi İsmail b. İshak, Ebu Ca'fer b. Cerîr et-Taberî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. ed-Decuvanî ve Ebu Bekr b. Mucahid, bu konuda eser verdiler. Bundan sonra her asırda, bu ilmin çeşitli yönlerinde derli-toplu, müstakil, özlü ve geniş eserler ortaya çıktı. Öyle ki, kıraat imamları sayılamayacak derecede çoğaldı.

Ebu Abdillah ez-Zehebî ile Ebu'l-Hayr b. el-Cezerî, kurrâ ile ilgili Tabakat kitaplarını yazdılar.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

KIRAATTA ÂLİ VE NÂZİL SENEDLER

Âli isnadı bilmak, sünnettir. Çünkü o, Allah'a kurbiyettir. Hadis uleması, bunu beş kısma ayırmıştır. Bunları, aşağıdaki şekilde sıralamayı uygun buldum.

1- Sayı bakımından sağlam senedle Resulullah'a (s.a.v.) dayanan rivayettir. Bu, âli senedin en efdali ve en değerlisidir. Günümüzde, şeyhler için geçerli olan en âli isnad, on dört raviden ibaret olan isnaddır. Bu isnad, İbnu Zekvan'ın rivayetiyle, İbnu Âmir'in kıraatına dayanır. Diğer âli isnad on beş raviden ibaret olan isnaddır. Bu da, Hafs'ın Âsım'dan, Ruveys'in Ya'kub'dan naklettiği kıraatla başlar.

2- Muhaddislere göre âli isnad, rivayeti; A'meş, Huşeym, İbnu Cureyc, Evzaî ve Malik gibi hadis imamlarından birine dayamaktır. Kıraatta bunun benzeri, rivayeti, yedi kıraat imamından birine dayamaktır. Günümüzde, kıraat imamları için geçerli olan âli isnad, kıraatı muttasıl bir senedle, on iki ravi ile Nâfi'e, on iki ravi ile de Âmir'e dayamaktır.

3- Muhaddislere göre âli isnad, Kütüb-i Sitte'den birinin rivayetine nisbetledir. Meselâ; ravi bir hadisi Kütüb-i Sitte'nin birinden rivayet etse, rivayet ettiği bu hadisi bir başka tarikten de rivayette bulunsa, ikinci rivayete göre birinci rivayet, nâzil isnad olur. Burada bunun benzeri, Teysîr ve Şâtıbiyye gibi kıraatta meşhur olan kitablardan bazısına nisbetle yapılan isnad, âli isnaddır. Bu durumda âli isnadın; muvafakat, ebdâl, musavât ve musafahat gibi nevileri ortaya çıkar.

M u v â f a k â t: Âli isnadda muvafakat şudur; Bir tarikin, kıraatta meşhur kitab sahiplerinden biriyle, şeyhinde toplanmasıdır. Şayet ravi, rivayetini şeyhinin tarıkine göre yaparsa, isnad âli olduğu kadar, olmayabilir de. Kıraat ilminde bunun misali; İbnu Kesir'in kıraatı, Bezzî'nin rivayeti, Ebu Rabia'dan İbnu Benân'ın tariki, İbnu'l-Cezerî'nin de bunları, Ebu Mansûr Muhammedu'bnu Abdilmelik b. Hayrûn'un «K i t â b u' l - M f t â h»ı ile Ebu'l-Kerem eş-Şehrezûrînin «K i t â b u' l - M ı s b â h»ından naklidir. Bütün bu zikredilenler kıraatı, Abdu's-Seyyid b. Attâb'dan almışlardır. Cezerî'nin bu kıraatı iki tarikten biriyle yapmasına, hadis ulemasının istılahında, muvafakat adı verilir.

E b d â l: Âli isnadda ebdâl; ravinin, başlangıçtan itibaren devam eden şeyhinde birleşmesidir. Böyle bir rivayette isnad, âli olduğu kadar, olmayabilir. Bunun misali; Ebu Amr'ın kıraatı, Dûrî'nin rivayeti, Ebu Ze'râ'dan Mucahid'in tariki. İbnu'l-Cezerî'nin de bunları «K i t â b u' l - T e y s i r»inde naklidir. Bu kıraatı ed-Dânî, Ebu'l-Kasım Abdülaziz b. Ca'ri'l-Bağdâdî ile İbnu Mucahid'den Ebu Tahir tariki ile almıştır. İbnu'l-Cezerî ayrıca bunu, «K i t a b u' l - M i s b a h»dan da nakletmiştir. «M i s b â h» sahibi Ebu'l-Kerem bu kıraatı, Ebu'l-Kasım Yahya'bnu Ahmed es-Sîbî, Ebu'l-Hasan el-Hammâmi ile Ebu Tahir'den almıştır. İbnu'l-Cezerî'nin bu rivayeti«K i t â b u' l - M i s b â h» yoluyla almasına, bedel denilir. Burada bedel, ed-Dânî'nin yerine, şeyhinin şeyhinden rivayettir.

M u s â v â t: Âli isnadda musâvât; ravi ile Resulullah (s.a.v.), sahabî veya bunların dışında kitap sahiplerinden birinin şeyhine isnad edildiği gibi, kitap sahiplerinden biri ile Resulullah'a, sahabiye veya bunların dışında sayıları zikredilenlere isnad edilmesidir.

M u s â f a h a: Âli isnadda musâfaha; bir ravinin isnadda, sayıca diğerinden bir fazla olmasıdır. Bu ravi sanki, bu kitab sahibiyle karşılaşmış, onunla musafaha etmiş, bizzat kendisinden almış gibidir. Bunun misali; Nâfi'nin kıratıdır. Bu kıraatı Şâtıbî; Ebu Abdillah Muhammedu'bnu Ali en-Nifferî, Ebu Abdillah-İbnu Gulemi'l-Feres, Süleyman b. Necâh, ve başkaları, Ebu Amri'd-Dânî, Ebu'l-Feth Fârisu'bnu Ahmed, Abdulbâki İbnu'l-Hasan, İbrahimu'bnu Ömere'l-Mukrî, Ebu'l-Huseyni'bnu Bûyân, Ebu Bekri'bnu'l-Eş'as, Ebu Neşît adıyla tanınan Ebu Ca'fer er-Rabe'î, Kâlûn ve Nâfi'den rivayet etmiştir.

İbnu'l-Cezerî de bunu; Ebu Muhammedi'bnu'l-Bağdâdî ve başkaları es-Saiğ, Kemâlu'bnu Fâris, Ebu'l-Yumnî'l-Kindî, Ebu'l-Kasım Hibetullah b. Ahmed el-Harîrî, Ebu Bekri'l-Hayyât, el-Feradî ve İbnu Bûyân'dan rivayet etmiştir. İbnu'l-Cezerî'ye göre bu, musavattır. Çünkü kendisi ile İbnu Bûyân arasında yedi ravi vardır. Şâtıbî ile kendisi arasındaki aded, aynıdır. Bu rivayeti İbnu'l-Cezerî-den yapan kimse, Şatıbî ile musafahat etmiş gibidir.

Ehli hadise göre yapılan bu taksim, ehli kurranın isnad durumlarını, kıraat, rivayet, tarik ve vecih gibi kısımlara ayırarak yaptığı taksime benzeyen bir taksimdir. Eğer ihtilaf; yedi, on veya diğer kıraat imamlarından birine ait olur, rivayet ve tarikler bunun üzerinde birleşirlerse, buna kıraat denir. Eğer ihtilaf, bir imamdan rivayet eden raviye göre ise bu, rivayettir. Eğer ihtilaf, bu raviden sonra gelenlere ait ise bu, tarik'dir. Bunlardan hiçbiri bulunmayıp kıraat, tamamen kâriin ihtiyarına kalmışsa, bu da vecih'dir.

4- Şeyhin vefatı, aynı şeyden kıraat alan akranından önce olması, âli isnadın kısımlarındandır. Mesela; Tacu'bnu Mektûm'dan alınan kıraat, Ebu'l-Meâli İbnu'l-Lebbân'dan alınan kıraattan daha âli'dir. İbnu'l-Lebbân'dan alınan kıraat

-Ebu Hayyan'dan alınan kıraatta müşterek olsalar bile- el-Burhanu'ş-Şamî'den alınan kıraattan daha âlidir. Çünkü ikinciye nazaran birincinin, üçüncüye nazaran ikincinin vefatı, daha öncedir.

5- İsnadın âli olması, başka bir husus dikkate almakla değil, şeyhin vefatı veya zamanı dikkate almaksızın, diğer bir şeyhin vefatına göredir. Bazı muhaddisler; bir isnadın âli olabilmesi için, şeyhin ölümünden elli sene geçmesini şart koşmuşlardır. İbnu Mendeh bu süreyi otuz sene olarak tahdid etmiştir. Buna göre 863 senesinden itibaren İbnu'l-Cezerî'nin ashabından alınan kıraat, âli isnad olur. Çünkü İbnu'l-Cezerî'nin vefatından itibaren otuz sene geçmiş olur.

Yukarıdan beri naklettiğim hususları, usul-i hadis kitablarından topladım. Bunları kıraat kaideleri ile kıyasladım ki, benden önce bunu kimse yapmamıştı. Ben bu konuda, Allaha hamd ü senada bulunurum.

Âli isnadı ve kısımlarını anladıysan, nâzil isnadı da anlamış sayılırsın. Çünkü nâzil isnad, âli isnadın zıddıdır. Nâzil isnadın zemmi, ravilerinin daha bilgin daha hâfız, daha dikkatli, daha yüce, daha meşhur ve daha mutteki olmaması bakımındandır. Şayet böyle olsaydı, senedler arasında mezmum ve mefdul diye bir ayırım olmazdı.

YİRMİ İKİ, YİRMİ ÜÇ, YİRMİ DÖRT, YİRMİ BEŞ, YİRMİ ALTI VE YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜMLER

MÜTEVATİR, MEŞHUR, ÂHAD, ŞAZ, MEVDÛ VE MUDREC KIRAATLER

Kadı Celâluddin el-Bulkînî şöyle der: Kıraat; mütevatir, âhad ve şaz olmak üzere üç kısma ayrılır:

a– Mütevatir kıraatlar: Yedi meşhur kıraattır;

b– Âhad kıraatlar: On kıraatı tamamlayan, üç kıraattır. Sahâbenin kıraatı, bu nevi kıraattandır;

c– Şâz kıraatlar: A'meş, Yahya b. Vesseb, İbnu Cureyc ve diğer zevat gibi, tâbiûn kıraatlarıdır.

Yakında zikredeceğimiz gibi bu ifadede, üzerinde durulması gereken bazı noktalar vardır. Bu konuda en iyi fikir beyan eden zamanın şeyhulkurrası, şeyhimizin şeyhi, Ebû'l-Hayr b. Cezerî'dir. Şeyh «e n - N e ş r» adlı kitabının evvelinde şöyle der: Bir yönüyle de olsa, Arab diline ihtimali de olsa Hz. Osman'ın istinsah ettiği Mushaflardan birine uygun düşen, senedi sahih olan her kıraat reddi caiz, inkarı mümkün olmayan sahih kıraattır. Ayrıca bu kıraat, Kur-an'ın *nâzil olduğu yedi harfe dayanır.* İster yedi, ister on, ister kıraatı makbul diğer imamlardan nakledilmiş olsun, Müslümanların buna uymaları vacibdir. Bu üç esastan biri bozulursa bu kıraata, ister yedi imam, isterse bunlardan daha büyükleri olsun zayıf, şaz veya bâtıl kıraat adı verilir. Selef ve haleften muhakkik imamlara göre, sahih olan kavil budur. Bunu; ed-Dânî, Mekkî, el-Mehdevî ve Ebû Şâme ifade etmişlerdir. Bu, aralarından hiç birinin aksini iddia etmediği selef mezhebidir.

Ebû Şâme; «e l - M u r ş i d u' l - V e c i z» adlı eserinde şöyle der: Yedi imamdan birine isnad edilen, sahih adı verilen, bu şekliyle nâzil olduğu söylenen her kıraata, bütünüyle bağlanmak gerekmez. Ancak sahih kıraatta aranan şartların bulunması, bu hükmün dışındadır. Bu takdirde bir kıraat imamı ne başkasından münferiden nakledebilir, ne de onlardan yaptığı bir nakli kendine tahsis edebilir. Şayet kıraat, bunların dışındaki kurradan nakledilirse bu nakil, kıraatın sıhhatını bozmaz. Çünkü bu konuda esas olan kıraatın kendisine isnad edilen imam değil, bu vasıfların bir araya gelerek gerçekleşmesidir. Zira, yedi

ve diğer kıraat imamına nisbet edilen kıraat, üzerinde ittifak edilen ve şâz olan kısımlara ayrılır. Ancak şu kadar var ki, bu yedi imamdan yapılan nakil, sahip oldukları şöhret ve kıraatlarında icmâya dayalı sıhhatın çokluğu sebebiyle, diğerlerinden yapılan nakle göre güven vericidir.

İbnu'l-Cezerî: Sahih kıraatın şartları içinde saydığımız «bir yönüyle de olsa Arab diline uygunluğu» sözünden kastımız, nahvin vecihlerinden biridir. Bu vecih ister en fasih, ister fasih olsun, ister üzerinde icmâ edilmiş, ister kıraatı şöhret bulmuş imamlarca sahih senedle rivayet edilmiş, ister kıraata ters düşmemek kaydıyla ihtilaf edilmiş olsun, nahiv vecihlerinden bir vecih kastedilir. Sahih senedle rivayet edilen ve şöhret bulan kıraat, nahiv kaidelerinden istisna edilmiştir. Çünkü kıraatta asıl olan, en kuvvetli rüknünü teşkil eden budur. Nice kıraatları, nahivcilerden bazıları veya bir çoğu kabul etmemiştir, fakat bunlar dikkate alınmamıştır. Mesela: بارئكم kelimesini بارئكم (Bakara, 54.), يامرُكم kelimesini يامرْكم (Bakara, 67.) şeklinde sükun ile, Câsiye, 14. âyetini ليجزى قوما şeklinde nasb ile, قتلَ اولادهم شركائهم **«Yine ortakları, müşriklerden çoğuna evlatlarını öldürmeyi...»** (En'am, 137.) âyetini قتلُ اولادَهم شركائِهم **«Ortaklarının müşriklere çocuklarını öldürtmeleri süslü (güzel bir şeymiş gibi) gösterildi.»** şeklinde iki muzaf arasının fasledilerek okunması, nahivcilerin ihtilâfına birer misaldir, der.

ed-Dânî şöyle der: Kıraat imamları, Kur'an harflerinin hiç birini Arab diline, sarf-nahiv kaidelerine bağlı kalarak okumamışlardır; aksine rivayette en sağlam, hadisde sahih kaidelere uymuşlardır. Kıraat, rivayetle sabit olmuşsa bunu, ne sarf-nahiv kaideleri, ne de lügatın meşhur yönü reddedebilir. Çünkü kıraat, uyulması gereken bir sünnettir. İmam Mushafa muhalefet caiz olmadığı gibi, lügatte kolay veya daha açık olsa bile, meşhur kıraata muhalefet caiz değildir.

İbnu'l-Cezerî: Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygunluğundan kastımız, Mushafların bazısında sabit olan kıraattır. Mesala İbnu Âmir; وقالو اتخذالله ولدا **«Allah çocuk edindi, dediler..»** (Bakara, 116.) âyetinde «vav»ı kaldırmış, والزبر والكتاب **«...hikmetli sahifeler, ...Kitap...»** (Âli İmran, 184.) âyetinde ise, her iki kelimeye «be» harf-i cerri ilavesiyle وبالزبر وبالكتاب şeklinde okumuştur. Çünkü bu kıraat Şam Mushaf'ında sabittir. İbnu Kesir de تجرى تحتها الانهار **«...çevresinden ırmaklar akar..»** (Tevbe, 100.) âyetine «min» ilave ederek okumuştur. Çünkü bu kıraat da Mekke Mushafında sabittir. Şayet Osmanî Mashaflarda sabit değilse kıraat, üzerinde ittifak edilen hatta muhalefetinden dolayı şazdır. «İhitimal de olsa» sözünden kastımız, ملك يوم الدين **«Din gününün sahibi»** âyetindeki gibi takdirî de olsa Osmanî Mushaflara uygun düşmesidir. Çünkü bütün Osmanî Mushaflarda مالك kelimesi elifsiz olarak ملك şeklinde yazılmıştır. Elifin hazfiyle okunan kıraat Mushafın yazılış şekline uygundur. Elifle okunan kıraat ise, ملك الملك **«..mülkün sahibi...»** (Âli İmran, 26.) âyetinde yazıldığı gibi, Kur'an hattında kısaltma maksadıyla hazfedildiği için, takdiren uygundur.

1- Kıraat İhtilafları

Kıraat ihtilafları bazen يعلمون،تعلمون نغفر لكم،يغفر لكم، gibi misallerde görüldüğü üzere, Kur'an hattına tahkikan uygundur. Arab yazısında nokta ve harekelerin konulması veya kaldırılması, Sahâbenin hece ilmindeki üstünlüğü, buna bağlı diğer ilimlerin tahkikindeki keskin anlayışa delalet eder. es-Sırat kelimesinde görüldüğü gibi Sahâbe, «sin»den bedel olarak kelimeyi **sad** la yazmışlar, aslında mevcut olan Kur'an hattına bir bakıma muhalif olsa bile, «sad» kıraatının «sin» kıraatına uygunluğundan dolayı, kelimenin aslında olan «sin» yerine «sad»ı kullanmışlardır. Böylece her iki harf, birbirine denk düşmüştür. Çünkü işmam kıraatı, buna muhtemeldir. Şayet «sad» harfi, aslında olduğu gibi «sin» ile yazılsaydı kıraattaki bu özellik kaybolur, «sin» dışındaki kıraat hem hatta, hem de kelimenin aslına muhalif sayılırdı. Bu yüzden A'raf sûresi 69. âyetindeki بصطة kelimesinde ihtilaf edildiği halde, Bakara sûresi 247. âyetindeki بسطة keimesinde ihtilaf edilmemiştir. Çünkü Bakara sûresindeki harf «sin»le A'raf sûresindeki ise, «sad»la yazılmıştır. A'raf sûresindeki harfin «sad»la yazılmasına dair vaki olan ihtilaf, harfin idğam, ibdal, isbat ve hazf bakımından sarih, hatta muhalif olması sebebiyledir. Şayet kıraat sabit ve meşhur olursa bu ihtilaf ihtilaf sayılmaz. Bundan dolayı kıraat ehli, ziyade «ye»lerin tesbitini Kehf 70. âyetindeki فلاتسئلنى **«...bana soru sorma.»** kelimesinden «ye»nin; Munafikûn, 10. âyetindeki اكن من الصالحين **«..salihlerden olsaydım..»** de اكون «vav»ın; Tekvîr, 24. âyetin بضنين kelimesindeki «zâ»nın بظنين hazfini merdûd, hatta muhalif saymamışlardır. Bu kelimelerdeki ihtilaf, bağışlanacak cinstendir. Zira bunlar, birbirine yakın ve aynı mânayı taşıyan kelimelerdir. Bunlar; kıraatın sıhhatına, şöhretine ve hüsn-i kabulüne mâni değillerdir. Halbuki, kelime ziyadeliği ve noksanlığı, takdim ve tehir, mâna taşıyan harflerden bir harf bile olsa, bunun hilafınadır. Çünkü, bu harflerin hükmü, bir kelime hükmündedir, Kur'ân hat'tına muhalefetleri uygun değildir. Kur'an hattına uyma ve muhalif olma gerçeğindeki ayırıcı unsur, budur.

«Senedi sahih olan» sözümüzle, bu kıraatı, âdil ve sika ravinin, kendisi gibi bir raviden rivayet zincirinin sonuna kadar rivayet etmesini kastediyoruz. Bununla beraber bu kıraat, bu ilmin uleması nezdinde meşhur ve hatadan uzak kabul edilir veya bazılarına göre de şâz kıraat olur. Müteahhirûndan bazıları, bu rükünde sahih senedle yetinmeyip, tevâtürü şart koşmuşlar, Kur'ân'ın ancak tevatürle sabit olacağını söylemişlerdir. Âhad tarikle yapılan bir rivayet ile,

Kur'an âyeti tesbit edilemez. Bu, gayet açık bir husustur. Tevâtür sabit olunca, diğer iki rükne ihtiyaç kalmaz. İhtilaf konusu olan harflerden biri, Resulullah'dan (s.a.v.) mütevatiren sabit olursa, kabulü vacip olur, hatta uygun düşşün ve düşmesin, Kur'ân'dan sayılması kesinlik kazanır. Şayet ihtilaf edilen harflerden hir birinde tevâtürü şart koşsaydık, yedi kıraatta sabit olan ihtilaf harflerinden pek çoğunun kabul edilmemesi gerekirdi.

Ebu Şame: Müteahhirûn ve bunlara uyan kurradan bir cemaat arasında şuyû bulan kanaat, yedi kıraatın tamamıyle mütevatir olduğudur. Yani kendilerinden kıraat rivayet edilen yedi kıraat imamının her biri, ayrı ayrı mütevatir hükmündedir, der.

Bazı kıraat uleması Bunların kesinlikle Allahu Tealâ tarafından indirildiğini kabul etmek, vâcibdir. Biz, buna aynen katılırız. Ancak, kendilerinden yapılan nakilde tariklerin birleşmesini, her imamın birbirini nakzetmeksizin ittifak halinde olmalarını şart koşarız. Bazı kıraatlarda tevatür gerçekleşmezse, en azından bu şartların gerçekleşmesi gerekir, derler.

Ca'berî şunu ilâve eder: Şart, birdir. Bu da naklin sıhhatidir. Diğer iki şart da buna bağlıdır. Ravilerin durumunu bilen, Arapçaya hakimiyeti olan, hat ilminde mahareti bulunan kimseden, bu şüphe kalkmış olur.

Mekkî şöyle der Kur'ân'ın kıraatı hakkında yapılan rivayetler üç kısımdır.

a- Kur'ân, yapılan rivayet üzere okunur. Buna karşı gelen, küfre sapmış olur. Bu da kıraatın sika raviler tarafından nakledilmesi, Arap dili kaidelerine ve Mushaf hat'tına uyması mümkündür.

b- Nakli, âhad yolla sahih olan, Arap dili kaidelerine uygun düşen, lafzı, Kur'an hat'tına muhalif olandır. Bu nakil kabul edilir, ancak şu iki sebebten dolayı okunmaz. Birincisi; üzerinde icmâ vâki olan kıraata muhaliftir. İkincisi; icmâ ile değil, haber-i âhadla alınmış olmasıdır. Bu rivayet, Kur'ân sayılmaz. Buna karşı gelen, küfre sapmaz. İnkâr etmesi ise ne kötü şeydir!

c- Nakli sika olduğu halde, Arap dili kaidelerine uygun olmayan veya hat'tı, Kur'ân hat'tına uygun düşse bile nakli, sika olmayan rivayet, kabul olunmaz.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Birinci kısmın nakli; ملك ، مالك ، يخدعون يخادعون gibi pek çoktur. İkinci kısmın misali; İbnu Mes'ud'un ve diğerlerinin kıraatıdır. İbnu Mes'ûd وخلق الذكر والانثى (Leyl, 3.) âyetini والذكر والانثى şeklinde, İbnu Abbas da; وكان وراءهم ملك يأخذ كل سفينة غصبا (Kehf, 79.) âyetini وكان امامهم ملك يأخذ كل سفينة صالحة şeklinde okumuştur. Ulema bu kıratta ihtilaf etmiş, birçoğu buna engel olmuştur. Çünkü bu kıraat, naklen sabit ise de, tevâtür derecesine ulaşmamıştır. Arza-i ahîra ve Sahabenin Hz. Osman Mushaf'ına dayanarak icmâı ile mensûhtur.

Sika olmayan ravilerin naklettiği rivayetlerin misali, şâz kitaplarında, genellikle isnadı zayıf olan nakillerde pek çoktur. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin topladığı, Ebu'l-Kasım el-Huzelî'nin naklettiği, Ebu Hanife'ye nisbet edilen kıraat, bu nevi kıraattır. Mesela; انما يخشى الله من عباده العلماء (Fatır, 28.) âyetinin kıraatında meftuh okunan الله kelimesini, الله şeklindeki merfû, العلماء kelimesini العلماء şeklinde mensup olarak okumuştur. Darekutnî ve bir cemaatın yazdığına göre, böyle bir kitabın varlığı uydurmadır, aslı yoktur.

Üçüncü kısmın, sika ravilerin naklettiği, fakat Arap dili kaidelerine uymayan misal, yok denecek kadar azdır. Bazıları, Hârice'nin Nâfi'den معائش kelimesinin hemzeli olarak naklini, bu kabilden saymıştır.

Bir de merdûd olan dördüncü bir kısım vardır. O da; Arap dili kaidelerine Kur'an'ın hat'tına uygun olduğu halde, hiç nakli yapılmayandır. Bu kıraatın reddi hak, yasaklanması kesin, okuyanın günahı büyüktür. Ebu Bekr b. Miksem'in, buna cevaz verdiği zikrolunur. Miksem'in bu cevazı üzerine ulema meclisi toplanmış, bu kıraatı ittifakla menetmişlerdir. Bu yüzden aslı olmayan, kıraatın edasında kendisine itimad edilecek bir rüknü bulunmayan mutlak kıyasla, kıraat yasaklanmıştır.

Mutlak kıyas bir esesa dayansa bile, hüküm aynıdır. Kabul edildiği takdirde kıraatta, mutlak kıyasa yer verilmiş olur. Bu قال رجلان nin قال رب ye kıyas edilerek yapılan idgam gibidir. Bu ve benzerleri, nassa ve asla muhalif değildir. Misalî çok az olmasına rağmen bu kıraat, icmaen reddolunmamıştır.

2- Kıraat Nevileri

İbnu'l-Cezerî'nin, bu konuda cidden değerli bilgiler verdiğini belirtmek isterim. Elde ettiğim mâlumata göre o, kıraatları nevilere ayırmıştır:

a- Mütevatir: Bu kıraat, rivayet senedinin sonuna kadar ulaşan, yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan ravilerden, kalabalık bir cemaatın naklettiği kıraattır. Kıraatların büyük çoğunluğunu, mütevatir kıraat teşkil etmektedir.

b- Meşhur: Bu kıraat, senedi sahih olan, mütevatir derecesine ulaşmayan, Arab dili kaidelerine ve hattına uygun düşen, kurrâ nezdinde meşhur olan, galat ve şaz kıraatlardan sayılmayan kıraattır. İbnu'l-Cezerî'nin zikrettiğine göre bununla Kur'an okunabilir. Ebû Şâme'nin yukarıda geçen sözü, bunu ifade etmektedir. Yedi kıraat imamından değişik tariklarla yapılan kıraat, buna misaldir. Bazı raviler, bunların bir kısmından rivayet etmişlerdir. Bunun, mütevatir kıraatta olduğu gibi, bazı kıraat kitablarında çeşitli harflere yayıldığına dair misalleri pek çoktur. Meşhur kıraatlar hakkında yazılan en önemli kitaplar; ed-Dânî'nin «e t - t e y s î r»i, eş-Şâtibî'nin «K a s î d e»si, İbnu'l-Cezerî'nin «E v 'ı y e t u' n - N e ş r f î K ı r a a t' l - A ş r»ı ile «T a k r î b u' n - N e ş r»idir.

c- Âhad: Bu kıraat, senedi sahih olan, Kur'an hattına veya Arab diline muhalif düşen, meşhur kıraat derecesine ulaşamayan kıraattır. Âhad kıraatla, kıraat caiz değildir. Tirmizî «C â m i u' l - K e b i r», Hâkim «M u s t e d r e k» inde bu konuda müstakil bab açmışlar, senedi sahih pek çok nakiller yapmışlardır. Hâkim, Âsım el-Cuhterî tarikıyle Ebû Bekra'dan Resûlullah'ın (s.a.v.) Rahman sûresi 76. âyetini şöyle okuduğunu rivayet eder: متكئين على رفارف خضر وعباقرى حسان Ebû Hureyre'den yapılan rivayette, Resûlullah Secde sûresinin 17. âyetini şöyle okumuştur: افلا تعلم نفس ما اخفى لهم من قرات اعين İbnu Abbas-dan yapılan rivayette, Resûlullah Tevbe sûresinin 128. âyetini şöyle okumuştur: لقد جائكم رسول من انفسكم (انفَسكم) kelimesindeki «fe»yi üstün okumuştur. Hz. Âişe'den yapılan rivayette Resûlullah (s.a.v.) Vâkıa sûresi 89. âyetini فرُوح şeklinde «ra»nın zammıyle okumuştur.

4- Şâz: Bu kıraat, senedi sahih olmayan rivayettir. Bu konuda bazı kitablar yazılmıştır. مالك يوم الدين âyetinde مالك kelimesi, mazi sigası ile ملك şeklinde, يوم kelimesi mensub olarak يوم şeklinde اياك نعبد âyeti de meçhul sigasıyle اياك نعبد şeklinde okunmuştur.

5- Mevzû': Bu da Huzâî'nin kıraaatları gibi, uydurma kıraattır.

Bana göre, hadis nevilerinden Mudrec'e benzeyen, altıncı bir kısmı daha vardır. Bu kıraat, tefsir olarak ilave edilen, kıraattır. Buna dair misaller şunlardır:

Said b. Mansûr'un rivayetine göre Sa'd b. Ebî Vakkas, Nisâ sûresinin 12. âyetine من ام ibaresini ilave ederek وله اخ او اخت من ام şeklinde okumuştur.

Buhari'nin rivayetine göre İbnu Abbas, Bakara 198. âyetine فى مواسم الحج ibaresini ilave ederek ليس عليكم جناح ان تبتغوا فضلا من ربكم فى مواسم الحج şeklinde okumuştur.

İbnu'z-Zubeyr, Âli İmrân, 104. âyetine ويستعينون بالله على ما اصابهم ibaresini ilave ederek ولتكن منكم امة يدعون الى الخير ويأمرون بالمعروف وينهون عن المنكر ويستعينون بالله على ما أصابهم şeklinde okumuştur.

Said b. Mansur'un rivayetine göre Hz. Ömer; Bunun, kıraat mı, tefsir mi olduğunu bilmiyorum, demiştir. İbnu'l-Enbârî ise, bu, kesinlikle kıraat değil, âyete tefsir olarak yapılan bir ilavedir, der.

el-Hasan'dan rivayet edildiğine göre; Meryem suresinin 71. âyetine الورود الدخول ibaresini ilave ederek: وان منكم الا واردها، الورود الدخول şeklinde okumuştur. İbnu'l-Enbârî, الورود الدخول sözünü el-Hasan'ın الورود kelimesinin manasını açıklamak için yaptığı tefsirdir, der. Bazı raviler bu kelimeyi Kur'an-dan saymakla hata etmişlerdir.

İbnu'l-Cezerî ifadesinin sonunda şöyle der: Kur'an metnine ilavede bulunanlar, kıraata ilave ettikleri tefsîri kelimeleri, izah ve beyan olmak üzere getirmişlerdir. Çünkü bunlar Kur'an'ı, Resulullah (s.a.v.) dan öğrendiklerinden, âyetin

gerçek metnini biliyorlardı. Herhangi bir karışıklık olmayacağından, emindiler. Muhtemeldir ki bunlardan bazıları, tefsîri kelimeleri, ayetle birlikte yazmışlardı.

Bazı sahabenin, kıraatın mânâ ile okunmasına cevaz verdiğini söyleyenler, yalan söylemiştir.

Biraz önce ifade ettiğim Mudrec kıraat bahsini ilerde açıklayacağım.

3- Mütevatir Kıraatların Şartları

Kur'an'ı Kerim'in, âyet ve kelimeleri ile mütevatir olduğunda hiçbir şüphe yoktur. Âyetlerin yerleri ve tertibi de Ehl-i Sünnet ulemasına göre tevatürle sabittir. Kur'ân-ı Kerim gibi ilahi bir Kitab'ın tafsilinde âdet, kesinlikle tevatürü gerektirir. Bu ise, İslâmiyetin aslı ve sırat-ı mustakîm olan bu mûciz Kitab'ın, cümle ve tafsilatındaki nakil imkânlarının mevcut olmasından ileri gelmektedir. Tevatür olmadan âhâdî yolla nakledilen rivayetler, kesinlikle Kur'an'dan değildir. Usûl ulemasının çoğu, âyetlerin tesbitinde, tevatürü şart koşmuşlardır. Bu şart, âyetlerin yerleri ve tertibinde aranmamış, daha ziyade âhâdî nakillere dayanılmıştır. Şafii Hazretlerinin Besmele'yi, her sûrenin başlangıcına yerleştirmesi, bunu göstermektedir.

Kur'ân'ın bütününde tevatürü gerektiren yukarıdaki delille, bu görüş reddedilmiştir. Çünkü böyle bir şart bulunmasa idi, Kur'ân'da mükerrer olan birçok âyetlerin kaldırılması, Kur'an'dan olmayan birçok âyetlerin de ilavesi caiz olurdu. Şayet biz, âyetlerin yerlerini belirtmede tevatürü şart koşmasaydık, فبأى آلاء ربكما تكذبان **«Rabbınızın hangi nimetini yalanlıyorsunuz.»** âyeti gibi, Kur'ân'da vâki olan tekerrürlerin çoğunun tevatüre dayanması gerekmezdi. Şayet âyetler yerlerine göre mütevatir olarak tesbit edilmese idi, bunların âhâdî yolla yerlerine konulması caiz olurdu.

Kâdı Ebu Bekr «e l - İ n t i s â r» adlı eserinde şöyle der: Bazı fukaha ve mütekellimîn, Kur'an'ın, teferruata dalmadan, âhâdî haberle ilmen değil, hükmen tesbitini kabul ederlerse de, ehli hak bunu hoş karşılamamış, bundan kaçınmışlardır.

Mütekellimîn'den bazı ulema şöyle demiştir: Resulullah (s.a.v.) ın okuduğu sabit olamasa bile Arap dili kaidelerine uygun düştüğü takdirde kıraatın, vecihlerin ve harflerin tesbitinde, içtihad ve re'yin kullanılması mümkündür. Ehli hak bunu kabul etmemişler, bu iddiada olanları da hatalı bulmuşlardır.

4- Besmele'nin, Mütevatiren Âyet Olup Olmadığı

Besmele'nin Kur'an'dan olmadığını söyleyenlerden Mâliki Mezhebi taraftarları ile diğerleri, görüşlerini bu esasa dayarlar, Besmele'nin sûrelerin evvelinde gelmesinin tevatüren sabit olmadığı, mütevatir olmayanın da Kur'an'dan olamayacağı inancındadırlar.

Besmele'nin mütevatiren Kur'andan olmadığı görüşüne katılmıyoruz. Zira bazılarına göre mütevatir olan, diğerlerine göre olmayabilir. Besmele'nin sahabe Mushaf'larında mevcut olması, tevatürüne yeterli bir delildir. Sûrelerin isimleri «âmin» ve hizibler gibi Kur'an'dan olmayanların Mushaf'ta yazılmasını men etmelerine rağmen, kendilerinden sonra yazılan Mushaf'larda Besmele'nin mevcudiyeti, bunu gösterir. Şayet Besmele Kur'andan olmasaydı, surelerin evvelinde yazılmasını caiz görmezlerdi; çünkü Besmele, Kur'an'dan olmadığı halde, sûrelerin evvelinde yazılmış olsaydı, bunun Kur'an'dan olduğu sanılırdı. Böylece Müslümanlar aldatılmış, Kur'an'dan olmayan bir şeyin Kur'an'dan olduğunu inanmaya sevkedilmiş olurlardı. Böyle bir yanlışlığın Sahabe hakkında düşünülmesi, mümkün değildir.

Besmele, belki sûreler arasını ayırmak için konulmuştur denilirse, bunun da bir aldatma olduğu söylenebilir. Sadece sûreler arasını ayırmak için buna tevessül edilmesi de caiz değildir. Eğer böyle olsa idi, Tevbe suresi ile Enfal arasında Besmele konulması gerekirdi.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud, Hakim ve diğer muhaddislerin Ummu Seleme'den yaptığı şu rivayet, Besmele'nin Kur'an'dan bir âyet olduğunu göstermektedir. Resûlullah (s.a.v.) Fatiha sûresini okurken بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله **«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, âlemlerin Rabbine hamdolsun.»** رب العالمين diye Besmele ile birlikte okur, غير المغضوب عليهم i müstakil bir âyet saymadığı halde, Besmeleyi bir âyet sayardı.

İbnu Huzeyme ve «e l - M a' r i f e» adlı eserinde Beyhakî, sahih bir senedle, Saîd b. Cubeyr tarikı ile İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Şeytanı insanlara boyun eğdiren, Kur'an'ın en büyük âyeti, Besmele'dir.

Beyhakî, «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde, İbnu Merdeveyh hasen bir senedle, Mucâhid tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Acaba insanlar, Hz. Süleyman hariç, Rasûlullah'dan başka hir bir peygambere nâzil olmayan, Allah'ın Kitab'ındaki bir âyetten haberdar mıdırlar?

Dârekutnî ve Taberânî, zayıf bir senedle Bureyde'den şöyle rivayet ederler: Resûlullah; Süleyman'dan sonra benim dışımda bir peygambere nâzil olmayan bir âyetten haber vermedikçe, mescidden âyrılmayacağım demiş ve Bureyde'ye; namaza durduğunda Kur'an'dan ne ile başlarsın, diye sorduğunda Besmele ile başlarım, cevabını vermiştir. Resûlullah da işte doğrusu budur, doğru olanı yapmışsın, diye mukabelede bulunmuştur.

Ebû Dâvud, Hâkim, Beyhakî ve Bezzar, Saîd b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Resûlullah, Besmele nâzil olmadan sûrelerin nasıl ayrılacağını bilmiyordu. Bezzar bu metne şunu ilave eder: بسمله nazil olunca Resûlullah, sûrenin bittiğini, diğer bir sûrenin başlayacağını anlardı.

Hâkim, başka bir tarikla Said b. Cubeyr'den İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: Müslümanlar, Besmele nâzil olmadan sûrenin bittiğini anlayamıyordu. Besmele nâzil olunca, sûrenin bittiğini anlamış oldular. Bu rivayetin isnadı, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygundur.

Yine Hâkim başka bir tarikle, Saîd b. Cubeyr'den İbnu Abbas'ın şu sözünu nakleder: Cebrail (a.s) Resûlullah'a geldiğinde Besmele'yi okuyunca, yeni bir sûre nâzil olacağını anlardı. Bu rivayetin isnadı sahihtir.

Beyhakî «Ş u a b u' l - İ m a n»ında İbnu Mesud'un şu sözünü nakleder: Besmele nâzil olmadan önce, iki sûre arasını ayırmayı bilmiyorduk.

Ebû Şâme şöyle der: Besmele'nin iki sûre arasını ayırmak için okunuşu, Resûlullah'ın Kur'an'ı Cebrail'e (a.s) arzı sırasında olması muhtemeldir. Zira Resûlullah, Cebrail kendisine Besmele'yi okumasını emredinceye kadar, okumakta olduğu sûrenin arzına devam ederdi. Böylece o, sûrenin bittiğini anlardı. Resûlullah, Besmele'nin bütün sûrelerin evvelinde bir âyet olduğuna işaret etmek için, «nâzil oldu» ifadesini kullanmıştır. Bundan, sûrenin bütün âyetleri bittikten sonra, Besmele'nin nâzil olma ihtimali anlaşılır. Sûrenin âyetleri tamamlanınca, Cebrail aleyhisselam Besmele ile iner, sûreyi tekrar okumasını ister. Böylece Resûlullah sûrenin son bulduğunu, buna başka bir âyetin ilave edilmeyeceğini anlardı.

İbnu Huzeyme ve Beyhakî, sahih bir senedle İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: Seb'ul'l-Mesâni, Fatiha sûresidir. Yedincisi nerede diye sorunca, Besmele, cevabını verir.

Dârekutnî, sahih bir senedle Hz. Ali'den şu rivayette bulunur: Hz. Ali'ye, Seb'u'l-Mesânî'nin ne olduğu sorulduğunda, Fatiha sûresidir, cevabını verir. kendisine; bu sûre altı âyet değil midir? diye sorulduğunda, Besmele'nin bir âyet olduğunu ifade eder.

Dârakutnî, Ebû Nuaym ve Hâkim «T a r i h» adlı eserinde, zayıf bir senedle Nâfi'den, İbnu Ömer'in şu sözünü naklederler: Resûlullah; Cebrail bana vahiy getirince ilk sözü Besmele olurdu, demiştir.

Bir başka tarikle Vâhidî, Nâfi'den İbnu Ömer'in şu sözünü nakleder: Besmele her sûrenin evvelinde nâzil olurdu. Beyhakî üçüncü bir tarikle Nafi'den İbnu Ömer'in şu sözünü nakleder: İbnu Ömer Besmele'yi namazda yeni bir sûre başladığında okur, Mushaf'ta yazılı olması, ancak okunması içindir, derlerdi.

Dârekutnî, sahih senedle Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini nakleder: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Fatiha sûresini okurken, Besmele'yi de okuyunuz; çünkü Fatiha ummu'l-kitab ve seb'u'l-mesânî'dir. Besmele de onun âyetlerinden biridir.

Müslim, Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah bir gün

aramızda iken, hafif bir uykuya daldı. Sonra tebessüm ederek uyanıp başını kaldırdı. Bana biraz önce bir sûre nâzil oldu, diyerek Besmele ile birlikte Kevser sûresini okudu.

Bu hadisler; Besmele'nin her sûrenin evvelinde, Kur'an'dan bir âyet olduğunu, tevatür-i mânevî ile gösterir.

5- Fatiha ve Muavvizeteyn Sûreleri Hakkında Görüşler

Bu konuda karşılaşılan güçlüklerden biri, Fahruddin Râzî'nin ifade ettiği şu husustur; bazı eski kitablarda, İbnu Mesud'un Fatiha ve Muavvizeteyn sûrelerinin Kur'an'dan olmadığı sözü nakledilir. Bu, çözülmesi oldukça güç bir konudur. Şayet biz, Kur'an'ın Sahâbe devrinde, mütevatir nakille tesbit edildiğini söyleyecek olursak, Besmele'nin Kur'an'dan bir âyet sayıldığı kesinleşir. Bunu inkar eden küfre sapar. Şayet Kur'an'ın Sahabe devrinde mütevatiren tesbit edilmediğini söyleyecek olursak, aslında Kur'an'ın mütevatir olmaması gerekir. Şu halde İbnu Mesud'dan yapılan bu nakil, büyük ihtimalle asılsızdır. Bu açıklama ile güçlük, ortadan kalkmış olur.

Kadı Ebû Bekr de şöyle demiştir: İbnu Mesud'un Fatiha ve Muavvizeteyn'in Kur'an'dan olmadığı, kendisinden böyle bir şey duyulduğu şeklindeki sözü, doğru değildir. Bu sûreleri Mushaf'ından silmesi ve çıkarması, bunların Kur'an'dan oluşlarını inkar ettiğinden değil, bunların Kur'an'a yazılmalarını kabul etmemesidir. Çünkü İbnu Mesud'a göre uyulması gereken yol, Mushaf'a ancak, Resûlullah'ın yazılmasını emrettiği şeyleri yazmaktır. İbnu Mesud bu sûreleri, Resûlullah'ın yazdırdığını görmediği gibi, yazılmasını emrettiğini de duymamıştır.

Nevevî «Ş e r h u' l - M u h e z z e b»inde şöyle der: Muavvizeteyen ve Fatiha'nın Kur'an'dan olduğuna dair, Müslümanların icmaı vardır. Bunu inkar eden kâfir olur. İbnu Mesud'dan yapılan rivayet doğru değildir, uydurmadır.

İbnu Hazm «e l - M u h a l l â» adlı eserinde şöyle der: Bu ifade İbnu Mesud aleyhine bir yalan ve uydurmadır. Zirri'in, İbnu Mesud'dan yaptığı rivayete dayanan Âsım'ın Kıraatı, İbnu Mesud'dan yapılan sahih rivayettir. Âsım'ın kıraatında, Fatiha ve Muavvizeteyn sureleri mevcuttur.

İbnu Hacer «Ş e r h u' l - B u h â r î»sinde şöyle der: İbnu Mesud'un bu sûreleri Mushaf'ına yazmaması doğrudur. Ahmed b. Hanbel ve İbnu Hibban'ın İbnu Mesud'dan yaptıkları rivayete göre, Muavvizeteyen sûrelerini Mushaf'ına yazmamıştı.

«Z i y â d e t u' l - M u s n e d» adlı eserinde Abdullah b. Ahmed, Taberânî ve İbnu Merdeveyh, Ameş tarikıyle Ebû İshak'dan, Abdurrahman b. Yezid en-Nehaî'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Abdullah b. Mesud, Muavvizeteyn'i Mushaf'ından silmiş, bunların Kur'an'dan olmadığını söylemiştir.

Bezzar ve Taberânî, İbnu Mesud'dan başka bir tarikle şöyle rivayet ederler: İbnu Mesud, Muavvizeteyn'i Mushafından silmiş, Resûlullah; bunlarla dua edilmesini emretti, demiştir. Bu yüzden İbnu Mesud bunları Kur'an metni içinde okumazdı. Bu rivayetin isnadı, sahihtir.

Bezzar; İbnu Mes'ud'un bu sözüne hiç bir Sahabe uymamıştır. Çünkü Resulullah'ın (s.a.v.), bu sureleri namazda okuduğu doğrudur, demiştir.

İbnu hacer ise şu görüşü ilave eder: Bunun- İbnu Mes'ud aleyhine uydurulmuş bir yalan olduğunu söyleyenin sözü, merdûddur. Zira, senedsiz olarak sahih rivayetleri yalanlamak, kabul edilemez. Bilakis yapılan rivayetler sahihtir. Te'vili ise ihtimale dayanır, Kadı Ebu Bekr ve diğerleri, yukarıda geçtiği gibi, İbnu Mes'ud'un bunları Mushaf'ına yazmayı kabul etmediği şeklinde, te'vil etmişlerdir. Bu, güzel bir te'vildir. Ancak, zikrettiğim sarih rivayette geçen İbnu Mes'ud'un: Bunlar Kur'an'dan değildir, sözü, bu te'vili reddeder. Bu cümledeki «Kur-an» kelimesinin Mushaf'a hamli, mümkündür. Böylece mezkûr te'vil tamam olur. Fakat yukarıda zikredilen tariklerin seyrini iyice düşünen, böyle bir te'vilin uzak olduğunu anlar.

İbnu's-Sabbâğ; İbnu Mes'ud'a göre bu iki surenin Kur'an'da yazılışı, önceleri kesinlik kazanmamıştı. Fakat sonradan, yazılmalarında ittifak hâsıl olmuştur, demiştir. Hülâsa bu iki sure, İbnu Mes'ud zamanında gene de mütevatirdiler. Fakat İbnu Mes'ud'a göre bunlar, mütevatir sayılmıyordu.

İbnu Kuteybe, «Müşkilu'l-Kur'an» adlı eserinde şöyle der: İbnu Mes'ud, Muavvizeteyn'in Kur'an'dan olmadığını zannediyordu. Zira o, Resulullah(s.a.v.) ın bu iki sure ile Hz. Hasan ve Hüseyin'e, İns ü cinn'in şerrinden korunmaları için dua ettiğini biliyordu. Bu bakımdan zannını değiştirmedi. Bu meselede, İbnu Mes'ud'un zannında isabetli, Muhacirun ve Ensarın hatalı olduğunu söyleyemeyiz. Mushaf'ın, Fâtiha suresini almayışı, maâzallah onun, Kur'an'dan olmadığı zannından değildir. Fakat o, Kur'an'ın Mushaf haline getirilmesini sadece şek, nisyan, ziyade ve noksanlık korkusundan ileri geldiğine inanıyordu. Sûrenin kısa olması, her Müslümanın onu mecburen öğrenmesi bakımından Fatiha sûresinde bu endişelerin bulunmadığını görmüş, onu Mushaf'ına almamıştır.

Yukarıda On Dokuzuncu Bölümün başında İbnu Mesud'un Mushafına Fatiha'yı almadığını ifade eden, Ebû Ubeyd'in sahih senedle naklettiği rivayet geçmişti.

6- Kıraatların Mütevatir Oluşu

Zerkeşî «e l - B u r h â n» adlı eserinde şöyle der: Kur'an ve kıraatlar, birbirinden farklı iki hakikattır. Kur'an, beyan ve i'caz için Resûlullah'a (s.a.v) in-

dirilen vahiydir. Kıraatlar ise, mezkur vahyin lafzı, harfleri, tahfif ve teşdid yönünden keyfiyeti üzerindeki ihtilaftır. Cumhura göre yedi kıraat mütevatir, meşhur olduğu da zayıf bir rivayete göre söylenir.

Gerçek şudur ki ; yedi kıraat, yedi imamdan mütevatirdir. Bunların Resulullah'dan (s.a.v.) mütevatiren geldiği konusunda bazı görüşler ileri sürülebilir. Yedi kıraat imamının kıraatının Resullah'a isnadı, kıraat kitablarında mevcuttur. Bunların nakli, ahadîdir.

Bu konudaki görüşlere ileride yer vereceğiz. Yukarıda geçtiği gibi Ebû Şame, kurra tarafından üzerinde ihtilaf edilen lafızları, istisna etmiştir. İbnu'l-Hacib istisnayı; med, imâle ve hemzenin tahkiki gibi kıraatın edasında yapmıştır. Bazıları da; med ve imâlenin aslı, gerçekte mütevatirdir, fakat keyfiyetinde ihtilaf edildiğinden takdiri mütevatir değildir, demişlerdir. Zerkeşi de bu görüşe katılarak, hemzenin tahkik nevileri bütünüyle mütevatirdir, der.

İbnu'l-Cezerî; «Bu konuda kimsenin, İbnu'l-Hacib'i geçtiğini duymadık. Kadı Ebu Bekr ve arkadaşları gibi usul uleması, bütün bunları tevatüren sabit kabul eder. Doğru olan da budur. Çünkü lafız, tevatüren sabit olursa, edası da tevatüren sabit olur. Edasız lafız tasavvur etmek mümkün değildir, bunun sıhhatı ancak eda ile gerçekleşir, der.

7- Yedi Harf ve Kıraat İmamı

Ebu Şame şöyle der: Bazı ulema hadisde geçen yedi harften, bugün mevcut olan yedi kıraatın kastedildiğini zannetmişlerdir. Bu, ehli ilmin icmaına muhaliftir. Bazı cahillerin zannından öteye geçmemektedir.

Ebu'l-Abbas b. Ammar şöyle der: Yedi rakamı üzerinde duran bazı kimseler, gereksiz nakillerde bulunmuştur. Bu mesele ibhamiyeti sebebiyle yeterli bilgisi olmayan kimselere, bu kıraatın hadisde zikredilen yedi harfe tekabül edip etmemesi yönüyle zorluk çıkarmıştır. Meseleye çözüm arayanlar şüpheyi kaldırmak için, hadisdeki bu rakamı, keşke yediden az veya çok tutsalardı da, her kıraat imamına sadece iki ravi tayin etselerdi, görüşündedirler. Bu tayin; daha meşhur, daha sahih, daha açık bir kıraat olsa bile, üçüncü bir ravinin yaptığı rivayetin iptaline sebep olmuştur. Bu meseleyi kavramayanlar daha da ileri giderek, üçüncü rivayet imamını hatalı bulur veya tekfir ederler.

Ebu Bekr b. Arabî şöyle der: Bu yedi kıraat, başka kıraatlara cevaz verdirmeyecek şekilde, sadece yedi imama münhasır değildir. Ebu Cafer, Şeybe, Ameş ve benzeri kurranın kıraatı, onlar kadar veya onlardan üstün olabilir. Mekkî, Ebu'l-Alâ el-Hemedani başta olmak üzere, pek çok kurra aynı görüştedirler.

Ebu Hayyan ise bu konuda şöyle der İbnu Mucahid'in kitabı ile onu takip edenlerin kitaplarında, meşhur kıraatlardan pek azı zikredilmiştir. İşte Ebu Amr b. Alâ, ondan on yedi ravi, rivayet etmekle şöhret buldu der ve isimlerini sıralar. İbnu Mucahid'in kitabında, kıraat imamı olarak el-Yezidi tayin edilmiştir. Bundan rivayet eden on ravi şöhret bulmasına rağmen, es-Susi ve ed-Durî gibi başkalarına göre farklı bir meziyeti bulunmayanlar, Yezidi'ye nasıl ravi tayin edebilirler? Çünkü, Yezidi'den rivayet eden bu on kişi, kıraatı aynı hocadan almışlar, aynı ciddiyeti göstermişler, aynı kıraatı okumuşlardır. Bütün bunlara, bilgi eksikliği dışında başka bir sebep bulamıyorum.

Mekkî şöyle der: Nafî ve Âsım kıraatını, hadisde geçen yedi harften olduğunu zannedenler, büyük bir hataya düşmüşlerdir. Yedi kıraatın, yedi harfe bağlanması, bunların dışında diğer kıraat imamlarından sabit olan, mushaf hattına uygun düşen kıraatın kabul edilmemesi, bu kıraatın Kur'andan sayılmamasını gerektirir. Bu ise, büyük bir hatadır. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Ebu Hatim es-Sicistani, Ebu Cafer et-Taberî ve İsmail el-Kadi gibi mütekaddimun kıraat imamlarından kıraatı tasnif edenler, bu yedi imamın çok üstünde kurra zikretmişlerdir. İkincisi hicrî asrın başında, Basra'da Müslümanlar Ebu Amr ve Yakub'un kıraatına, Kufe'de Hamza ve Âsım'ın kıraatına, Şam'da İbnu Amir'in kıraatına uymuşlar, hicrî üçüncü asrın başlarına kadar bunu devam ettirmişlerdir. Üçüncü hicrî asrın başında Mucahid, Kisai'nin ismini alıp, Yakub'unkini kaldırmıştır.

Kurra arasında bu yedi imamdan daha değerli, sayıca onlardan daha çok kurra bulunmasına rağmen, yedi imamla sınırlamanın sebebi, imamlardan rivayet edenlerin, gerçekten çok olmasındandır. Kıraatlara olan ihtimam azalınca, Mushaf hattına uygun düşen, hıfzı ve öğrenilmesi kolay olan kıraatlarla yetindiler, Müslümanlar, sika ve sağlamlığı ile şöhret bulan, kıraat talimine uzun süre hizmet eden, kendisinden kıraat öğrenmede ittifak edileni seçtiler, her şehirde bir imam kabul ettiler. Bunanla beraber, yedi imam dışındaki Yakub, Ebu Cafer, Şeybe ve diğer kurra gibi kurranın, kıraat ve naklini terketmediler.

İbnu Mucahid'den önce İbnu Cubeyr el-Mekki kıraatla alakalı bir eser yazmış, her şehirden bir imam seçerek kıraatları, beşde toplamıştır. Kıraat imamlarının sayısını beşde tutması, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Musahafları beş ayrı şehre göndermesine dayanmaktadır.

Hz. Osman'ın yedi şehre Mushaf gönderdiği söylenir. Beş şehre ilaveten Yemen ve Bahreyn'e de birer Mushaf göndermiştir. Bu iki Mushaf'ın gönderildiğine dair bir haber duyulmadığından, İbnu Mucahid ve diğerleri, Mushaf'ların adedine uyarak, Yemen ve Bahreyn Mushafları yerine iki okuyucu (kari') yerleştirdiler. Bunlarla yedi adedi tamamlanmış oldu. Bu rakamın, hadisde varid o-

lan rakama benzer olması, bu meselenin aslını bilmeyen ve zekasını yeterince kullanamayanları, yedi harfle yedi kıraat kastedildiği zannına sevketmiştir. Kıraat meselesinde asıl olan, duyulan kıraattaki senedin sahih olması, Arap dili kaidelerine ve Mushaf hattına uygun düşmesidir. Senedleri yönüyle kıraatların en sahihi, Nafi ve Âsım'ın kıraatları, en fasihi de Ebu Amr ve Kisâî'nin kıraatlarıdır.

Karrâb, «e ş - Ş â f î» adlı eserinde şöyle der: Kurranın yedi kıraat imamına bağlanıp diğerlerini dikkate almamak, ne sünnete, ne de sahabe ve tabiun kavline dayanır. Kıraatların yedide toplanması, bazı muteahhirûnun ortaya koyduğu bir iştir. Bu sayı, kurra arasında yayıldı ve ziyadenin caiz olmayacağı vehmini uyandırdı. Sayının yedide kalacağına dair, kimse kesin bir ifadede bulunmadı.

Kevâşi bu konuda şunu ilave eder: Yedi meşhur kıraat dışındaki kıraatlar hattına uyan her kıraat, nassa dayalı yedi kıraattır. Bu üç şarttan biri eksikse bu kıraat, şâz kıraattır.

Kıraat imamları, «e t - T e y s î r ve e ş - Ş a t ı b i y y e» de olduğu gibi meşhur kıraatların sınırlandığını zannedenlere, şiddetle karşı koymuşlardır. Bunu en son açıklıyan, Takıyuddîn es-Subkî'dir. «Ş e r h u' l - M i n h â c» adlı eserinde şöyle der: Sahabe-i Kiram, namazda ve namaz dışında yedi kıraatla okumayı caiz gördükleri halde, şâz kıraatla caiz görmemişlerdir. Bu ifade, yedi meşhur kıraat dışındaki kıraatların, şâz kıraatlar olduğu vehmini ortaya koymuştur. Beğavî, meşhur yedi kıraatla birlikte, Yakub ve Ebu Cafer'in kıraatıyla okunabileceği hususunda, ittifak olduğunu nakletmiştir. doğru olan da budur.

Kevâşî bu kondu şunu ilave eder: Yedi meşhur kıraat dışındaki kıraatlar ikiye ayrılır. Biri; Mushaf hattına muhalif olandır. Bu kıraat ne namaz içinde, ne de namaz dışında okunur. Diğeri de, Mushaf hattına muhalif olmayan, okunması şöhret bulmayan kıraattır. Bu kıraat, garib bir tarikle rivayet edilmiştir, bir değeri yoktur. Bu çeşit kıraatla okumak da caiz değildir. Önceki ve sonraki kıraat imamlarından meşhur olup, Mushaf hattına uyan kıratla okumak caizdir. Yakub ve diğerlerinin kıraatı, bu kabildendir. Beğâvî, bu konuda itimada şayan olan, kıraat imamıdır. Çünkü hem kurra, hem fakih ve hem de birçok ilimleri kendinde toplayan bir alimdir. Yedi kıraatın şâzlarındaki tafsilat, aynen böyledir. Zira bunlar arasında, pek çok şâz kıraat vardır.

«M e n' u l - M e v â n i» adlı eserinde oğlu, şöyle der: C e m' u l - C e v a m i'»de yedi kıraatın mütevatir kıraat olduğunu söylemiştik. Sonra şâz ve sahihler hakkında da on kıraatın dışındakiler, demiştik. On kıraatın mütevatir olduğunu da söylemiştik. Yedi kıraatın tevatüründe ihtilaf olmadığından, icma mevkiinde önce onu zikrettik. Sonra buna, ihtilaflı kıraatları atfettik. Yedi kıraat üzerine ilave edilen üç kıraatın mütevatir olmadığını söylemek, son derece

yersizdir. Bu üç kıraat, Mushaf hattına muhalif değilken, dinde sözü muteber olan bir kimsenin buna dair söz söylemesi, doğru değildir. Babamın, bu üç kıraatı men eden bazı kudâta şiddetle karşı çıktığına şahit oldum. Bazı ashabımız, babamdan yedi kıraatı okutmak üzere izin istediler, o da; on kıraatla okutmana da müsaade ederim, cevabını verdi.

Kevâşî'nin oğlu «M e n u' l - M e v â n i»de şöyle der: İbnu'l- C e z e r î» nin sorduğu bir suale cevap şöyledir: Şâtibî'nin üzerinde durduğu yedi kıraat ile; Ebû Ca'fer, Yakub ve Halef'in okuduğu üç kıraat, dinde kesinlikle bilinen mütevatir kıraattır. On imamdan her birinin infirad ettiği kıraat, dinde zaruri olarak bilinen, Resûlullah'a (s.a.v.) nâzil olan kıraattır. Cahilden başka kimse, bu kıraatların herhangi bir yönü hakkında tenkitte bulunamaz.

8– Kıraat İhtilafının Sebeb Olduğu Fıkhî İhtilaflar

Kıraat ihtilafları, fıkhî ihtilafları da ortaya çıkarır. Bundan dolayı fukaha, kadına dokunmakla abdestin bozulup bozulmayacağına dair ihtilafı لمستم ve لامستم (Nisâ, 43. âyet) kıraatındaki ihtilafa dayamışlardır. Gene, ay halinden yeni çıkan bir kadınla, yıkanmadan önce temasın caiz olup olmadığına dair ihtilafı da Bakara sûresi, 222. âyetindeki يطهرون kelimesinin kıraat ihtilafına dayarlar. Fukaha bu âyet hakkında, iki kıraatla okunduğu takdirde, garib bir ihtilaf naklederler.

Ebû'l-Leys es-Semerkandî, «e l - B u s t â n» adlı kitabında bu âyetle ilgili iki görüş nakleder. Bunlardan biri şudur: Cenab-ı Hak, iki farklı kıraatı beraberce indirmiştir. Diğeri ise, Cenabı Hak, âyeti bir kıraatla indirmiş, ancak bunu iki kıraatla okumamıza izin vermiştir. Sonra da orta yolu seçmiştir. Bu da şayet bir kıraatın tesiri diğerine muhalif düşerse, ikisini de beraber okur, böylece iki kıraat حتى يطهرن de olduğu gibi, iki âyet yerine geçer. البيوت ve البِيوت (Bakara, 189.) âyetinde olduğu gibi, bu iki kelimenin tefsiri bir mânada olursa, yalnız biriyle okur, her kabilenin alıştığı lehçeye göre iki kıraatla okumaya cevaz verir. Şayet bu iki kıraattan biriyle okurken hangisini seçeyim derseniz, Kureyş lehçesinde olanı okumanızı söyleriz.

Muteahhirûndan bazı ulema; kıraat ihtilaflarında ve nevilerinde faydalar olduğunu söyler. Bunlardan bazıları şunlardır: Ümmet-i Müslimine kolaylık ve hafiflik sağlamak, kitapları yalnız bir vecih üzere inen diğer ümmetlere karşı, kendilerinin şeref ve faziletini göstermektir.

3 Ayrıca, kıraatları öğrenmede büyük gayret sarfettiklerinden, medlerin miktarı, imalelerinin farklılığına varıncaya kadar, kelime kelime kavradıklarıdan, sonra da bunların mânaları üzerinde durup, her kelimenin ifadesinden hikmet ve hüküm çıkardıklarından tevcih, ta'til ve tercih yönünü ortaya koymadaki dik-

katlerinden dolayı, sevabın büyük olmasıdır.

Bu faydalardan diğeri de, Allah'ın Kur'ana koyduğu sırrı açıklamak, farklı kıraatlara rağmen Kur'an'ı tebdil ve ihtilafdan korumaktır.

Ayrıca, vecizliği sebebiyle i'cazındaki mübalağadır. Öyle ki, kıraatların çeşitliliği, âyetlerin çeşitliğidir. Şâyet her kelimenin ifade ettiği mâna başlı başına bir âyet olsaydı, Kur'an'ın ne kadar uzayacağı açıkça görülürdü. İşte bu yüzden, Maide sûresinin 6. âyetinde bulunan وارجلكم kelimesi, وارجلكم ve وارجلِكم şeklinde okunması ile, ayakların yıkanması ve mesh üzerine meshedilmesi, menzilesindedir. Halbuki kelime, aynı kelimedir. Fakat bu iki ayrı hüküm, âyetteki irâbın ihtilafına dayanmaktadır.

Bir başka faydası ise, bazı kıraatların diğer kıraatta mücmel olan manayı beyan etmesidir. Şedde ile يطهرن kıraatı, şeddesiz kıraatın manasını açıklamaktadır. فامضوا الى ذكر الله kıraatı, Cumua sûresi 9. âyetindeki فاسعوا kelimesinden süratli yürümenin değil, tabii yürümenin kastedildiğini beyan eder.

Ebû Ubeyde «F e d â i l u' l - K u r a n» adlı kitabında şöyle der: Şaz kıraattan maksat, Hz. Âişe ve Hafsa'nın صلاة الوسطى yerine صلاة العصر şeklindeki kıraatı, İbnu Mesud'un فاقطعوا ايديهما şeklindeki kıraatı, Cabir'in فان الله من بعد اكراههن غفور رحيم (Nûr, 33.) âyetine اكراههن den sonra لهن *ilavesiyle okuduğu kıraatı gibi* meşhur kıraatı, tefsir ve mânasını açıklamaktır. İlave edilen bu ve benzeri kelimeler, bazı âyetleri tefsir için getirilmiştir. Buna benzer ilaveler, Tabiundan rivayet edil miş ve iyi karşılanmıştır. Tabiundan yapılan rivayetler iyi karşılanırken, Sahabenin büyüklerinden rivayet edilenler, nasıl iyi karşılanmasın? Bu ilave kıraatlar tefsirden daha öte, daha kuvvetli, âyetin sahih tefsirini ortaya çıkarmada daha sıhhatlidir.

«E s r â r u' t - T e n z i l» adlı kitabımda, meşhur kıraatlar üzerine ziyade mâna getiren her kıraatı beyan ederek, önem verdim.

9– Şaz Kıraatların Fıkhî Değeri

Şaz kıraatla amel etme hususunda farklı görüşler mevcuttur. İmamu'l-Haremeyn, «e l - B u r h â n» adlı eserinde, Şafii mezhebine göre bu kıraatla amelin caiz olmadığını nakleder. Ebû Nasri'l-Kuşayri, bu konuda Şafii mezhebine uyar. İbnu'l-Hacib ise, aksini savunur. Çünkü o, şaz kıraatın sağlamlığını tesbit *etmeden, Kur'an'dan olduğunu nakleder. Kadi Ebû't-Tayyib* ve Huseyn, er-Rummânî, er-Râfii, şaz kıraatı âhâd haber derecesinde tutarak, kendisiyle amelin caiz olduğunu zikrederler. İbnu's-Subkî, «C e m u' l - C e v â m i» ve «Ş e r h u' l - M u h t a s a r»ında bunu doğrular. Ashab-ı kiram, İbnu Mesu'dun kıraatını, hırsızın sağ elini kesmede delil olarak kullanmışlardır. Ebû Hanife de aynen bu görüştedir. Hanefiyye, Mâide sûresinin 89. âyetindeki فصيام ثلاثة ايام

den sonra İbnu Mes'ud'un متتابعات ilave kıraatını, yemin keffaretinde orucun arka arkaya tutulmasının vucubiyetine delil getirmişlerdir. İleride geleceği üzere neshi sabit olduğu için Şâfii uleması, bunu delil kabul etmemişlerdir.

10– Kıraatların Tevcihi

Bu bahis, kıraat ilminin mühim konularındandır. Kıraat imamları, buna gereken önemi vermişler. Ebu Ali el-Farisi'nin «e l - H u c c e», Mekkî'nin «e l-K e ş f», Mehdî'nin «e l - H i d â y e», İbnu'l-Cinnî'nin «e l - M u h t e s i b f î T e v c î h i' ş - Ş e v â z» gibi müstakil kitablar yazmışlardır.

Kevâşî şöyle der: Şâz kıraatların faydası, hakkında delil aranan kıraata, delil veya tercih sebebi olmasıdır. Ancak şurası bilinmelidir ki, bazan iki kıraattan biri diğerine tercih edilirken, tercih olunan kıraat, düşürülecek dereceye vardırılır. Bu, kabul edilemeyecek bir husustur. Çünkü iki kıraat da mütevatirdir.

Ebu Ömer ez-Zahid, «K i t a b u' l - Y e v â k i t»inde, Saleb'in şöyle dediğini nakleder: Bir âyetin kıraatında iki değişik irab olursa, birini diğerine tercih etmem. Şayet bu, Arapların lisanına intikal etmişse en kuvvetli olanı seçerim.

Ebu Cafer en-Nahhâs şöyle der: İki kıraat sahih olduğunda, kurranın yapacağı en doğru hareket,iki kıraattan birinin en doğru olduğunun söylenmemesidir. Çünkü, heriki kıraat Resulullah'dan varid olmuştur. Bu tercihi yapan, günahkâr olur. Ashabın ileri gelenleri, böyle bir tercihe karşı çıkmışlardır.

Ebu Şame şöyle der: Müellifler, مالك ve ملك kıraatı arasındaki tercihde ileri gittiler. Hatta bazıları, diğer kıraat şeklini reddedecek dereceye vardılar. İki kıraatın Resulullah'dan sabit olduğu bilindikten sonra, birinin reddedilmesi makul olamaz. Bazıları da, şâz kıraatların tevcihini, meşhur kıraatların tevcihinden daha kuvvetlidir, derler.

Nehâî; Sahabe-i kiram, Abdullah b. Mes'ud, Salim, Ubeyy ve Zeyd'in kıraatı denilmesini yerinde görmezlerdi. Bunun yerine, falan şu vecihle, falanca şu vecihle okurdu, denildiğini söyler. Nevevî ise, falancanın kıraatı demekte, bir mahzur olmadığını söyler.

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

el-VAKF ve'l-İBTİDA

Ebu Caferi'n-Nehhâs, İbnu'l-Enbarî, Zeccâc, ed-Dânî, el-Ummânî, Secâvendî gibi bir çok kıraat alimleri, bu konuda müstakil eser yazmışlardır. Kıraat ilminin bu değerli dalı, kıraatın nasıl edâ edileceğini belirten bir daldır.

Vakf ve İbtidâ konusu, Nahhâs'ın şu rivayetine dayanır. Nahhâs şöyle demiştir: Bize, Muhammed b. Caferi'l-Enbârî, Hilâl b. Alâ b. Ubeyy ve Abdullah b. Amr ez-Zurakî, o Zeyd b. Ebî Enîse, o da Kasım b. Avf el-Bekrî'den rivayetle, Abdullah b. Ömer'den şöyle dediğini söyler: Kur'an'ın nüzûlünden önce, bir müddet, içimizde imanın varlığını duyarak yaşadık. Resulullah (s.a.v.) vahiy başlayınca helâl ve haramı, sizin bugün Kur'anı öğrendiğiniz gibi, üzerinde vakf edilmesi gereken yerleri öğrenmiştik. Günümüzde bazı kimselere, imandan önce Kur'an'ın verildiğini, emir ve yasaklarından haberi olmadan, üzerinde vakf edilmesi gereken yerleri bilmeden, başından sonuna okuduklarını gördük.

Nahhâs; bu hadis, onların Kur'anı öğrendikleri kadar, vakf yerlerini de öğrendiklerini gösterir, der. İbnu Ömer'in: Bir müddet yaşadık ifadesi, sahabenin icmaına delâlet eder. Bu rivayeti, Beyhâkî «e s - S u n e n»inde nakletmiştir.

Hz. Ali; ورتل القرآن ترتيلا **«..ve ağır ağır Kur'an oku.»** (Müzzemmil, 4.) âyetinde geçen tertîl kelimesi, harflerin tecvîdi ve vakf yerlerinin bilinmesidir, der. İbnu'l-Enbârî ise; Kur'anı en iyi şekilde okumak, ondaki vakf ve ibtidayı bilmektir, der. İbnu'n-Nekzavî de; Vakf ilmi kıraat ilminin önemli bir dalıdır. Çünkü Kur'anın mânasını anlamak, ondan şerî deliller çıkarmak ancak, vakf ve ibtidayı bilmekle gerçekleşir, der.

İbnu'l-Cezerî «e n - N e ş r» adlı kitabında şöyle der: Okuyanın, sûreyi veya sûrenin bir kısmını bir nefeste okuması mümkün olmayınca, vasl halinde iki kelime arasında nefes almak caiz olmayınca, nefes olmak ve dinlenmek, nefes aldıktan sonra uygun bir yerden başlamak için durulacak yerin (yani vakfın) seçilmesi gerekir. Vakf için seçilen kelime, âyetin mânasını bozmamalıdır. Bu dikkatli kıraat, Kur'anın icazını ortaya çıkarır, kıraattan maksat yerine gelmiş olur. Bu yüzden kıraat imamları, vakf ve ibtidanın öğretilmesi ve bilinmesine teşvik etmişlerdir. Hz. Ali'nin sözü, bu ilmin vucûbuna bir delildir. İbnu

Ömer'in sözü de, vakf ve ibtidanın öğrenilmesinde, Sahabenin icmaı olduğuna dair bir delildir. Bize göre vakf ve ibtidanın öğrenilmesi, sahih, hatta mütevatirdir. Tabiûnun ileri gelenlerinden, Ebu Cafer Yezid b. el-Ka'ka', yakın dostu İmam-ı Nâfi, Ebu Amr, Yakub, Âsım ve diğer kıraat imamları, selefi salihin, buna önem vermişlerdir. Onların bu konudaki sözleri maruf, kitaplarındaki ifadeleri meşhurdur. Bu yüzden halefin bir çoğu, icazet veren bir kıraat imamının, vakf ve ibtidayı bilmeyene, icazet vermemesini şart koşmuşlardır.

Şa'bî şöyle der: كل من عليها فان **«-Yer- üzerinde bulunan herşey yok olacaktır. Yalnız Rabbinin celal ve ikram sahibi yüzü (zatı) baki kalacaktır.»** (Rahman, 26.) âyetini okurken sekte yapmadan ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام âyetine geçersin. Bunu, İbnu Ebi Hatim rivayet etmiştir.

1– Vakfın Nevileri

Kıraat imamları, vakf ve ibtidanın nevilerine ıstılahî isimler vermiş, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

İbnu'l-Enbârî: Vakf; tâm, hasen ve kabih olmak üzeri üç kısımdır, der.

Vakfı Tâm: Üzerinde durulan, kendisiyle ilgisi bulunmayan bir sonraki kelimeyle başlanması gereken vakfdır.

واولئك هم المفلحون **«...İşte onlar felaha ermişlerdir.»** (Bakara, 5.) âyeti ile ام لم تنذرهم لا يؤمنون **«..uyarmasan da onlar için birdir; onlar inanmazlar.»** (Bakara, 6.) âyeti buna misaldir.

Vakfı Hasen: Üzerinde durulması uygun olan, kendisinden sonraki kelime ile başlanması doğru olmayan vakftır. الحمد لله üzerinde durulması, bundan sonra gelen رب العالمين ile ibtida edilmesi, doğru değildir. Çünkü رب kelimesi, الله kelimesinin sıfatıdır.

Vakfı Kabîh: Tâm ve hasen olmayan vakftır. بسم الله ibaresinde بسم üzerinde durmak, buna misaldir.

İbnu'l-Enbari şu açıklamayı getirir: Muzafun ileyh olmadan muzaf, sıfat olmadan mevsûf, merfû olmadan ref eden veya aksi, mensûb olmadan nasb eden veya aksi, te'kid olmadan müekkid, matufun aleyh olmadan matuf, mubdelin minh olmadan bedel, ismi olmadan; كان ، ظن ، ان ve benzerleri, haberi olmadan, bunların isimleri, istisna olmadan müstesna minh, ismî veya harfî olsun, sıla olmadan mevsûl, masdarı olmadan fiil, müteallıkı olmadan harfi cer ve cezası olmadan şart üzerinde durmakla, vakfı tâm olmaz.

Başkaları da vakfı dört kısma ayırırlar. Bunlar: Muhtar olan tâm, caiz olan kâfi, mefhum olan hasen, metruk olan kabihdir.

Tâm: Kendisinden sonraki kelimeyle ilgili olmayan, üzerinde durulması ve kendisinden sonraki kelimeyle başlanması uygun olan vakftır. Tâm vakf,

واولئك هم المفلحون **«...ve onlar felaha erenlerdir.»** âyetinde olduğu gibi, çoğu zaman âyetlerin başında bulunur. وجعلوا اعزة اهلها اذلة **«...halkın şereflilerini zelil ederler..»** (Neml, 34.) âyetinde olduğu gibi bazen de âyet arasında bulunur. اذلة kelimesinde vakf, tâmdır. Çünkü Belkıs'ın sözü, burada bitmektedir. Cenab-ı Hak sonra وكذلك يفعلون demiştir. (Neml, 34.) âyet.

لقد اضلنى عن الذكر بعد اذ جاءنى **«(O) beni, bana gelen Kitaptan saptırdı...»** (Furkân,29.) âyetinde جاءنى de vakfı tâmdır. Zalim Ubeyy b. Halef'in sözü burada bitmiştir. Cenab-ı Hak sonra: وكان الشيطان للانسان خذولا **«..zaten şeytan, insanı (uçuruma sürükleyip) yapayalnız ve yardımcısız bırakır.»** buyurmuştur.

Vakf bazan da âyetten sonra olur: مصبحين وبالليل (Saffât, 137-138.) âyetinde وبالليل kelimesinde vakf tâmdır. Çünkü önceki kelimenin manasına matuftur, yani; sabah-akşam demektir.

يتكئون وزخرفا **«...yaslanacakları koltuklar...ve (nice) süs (ler verdik).»** (Zuhruf, 34-35.) âyetleri de bunun gibidir. Âyetin ibtidası يتكئون وزخرفا dir. Makabline matuf olduğu için وزخرفا kelimesinde vakfı tâm vardır.

Her kıssanın sonu ve öncesi, her surenin sonu, nida edatının öncesi, emir fiili, kasem harfi ve lâm'ı, cevabı öne geçmeyen şart, وكان الله ، ذلك ، ماكان ve لولا dan önceki kelimede durmak, vakfı tâmdır. Bunların önünde kasem, kavl ve kavil manasında olan kelimeler geçmedikçe vakf, tâm olurlar.

Kâfi: Lafızda munkatı', manada müteallık olan vakfdır. Bunun üzerinde vakf uygun düştüğü gibi, kendisinden sonraki kelime ile ibtida da uygundur. حرمت عليكم امهاتكم **«Size (şunlarla evlenmeniz) haram kılındı: analarınız..»** (Nisa, 23.) âyetinin bitiminde vakf edilir. Bundan sonraki kelime ile de ibtida yapılır. Önlerine kavil veya kasem geçmedikce, her âyette; lâm-ı ta'lil, lâkin mânasına gelen الا , şedde ile kesreli ان , istifham, بل ,muhaffef سين ، الا ، نعم ، بئس ، سوف ve كيلا den önceki kelimede yapılan vakf da bu kabildendir.

Hasen: Üzerinde vakfı uygun olan, kendisinden sonraki kelime ile başlaması uygun olmayan vakfdır. الحمد لله رب العالمين **«Hamd âlemlerin Rabbinedir.»** buna misaldir.

Kabîh: Kendisinden ne olduğu anlaşılmayan vakfdır. Meselâ: الحمد gibi. Bundan daha kabîhi لقد كفر الذين قالوا **«Andolsun, şöyle diyenler kafir olmuşlardır...»** diye durup ان الله هو المسيح **«Allah, Meryem oğlu Mesihtir...»** (Maide, 17.) âyetiyle başlamaktır. Çünkü bu ibtida ile mânanın anlaşılsısı imkânsızdır. Bunu bilerek okuyan, manasını bu şekilde kasteden, kâfir olur. فبهت الذى كفروا الله **«....inkâr eden adam şaşırıp kaldı....»** (Bakara, 258.) âyeti ile فلها النصف ولابويه (Nisa, 11.) âyeti buna misaldir. Bundan daha kötüsü, müsbet olmayan menfi kelâm üzerinde yapılan vakfdır. لا اله الا الله **«Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur.»** âyeti ile وما ارسلناك الا مبشرا ونذيرا

«..Seni de bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.» (İsrâ, 105.) âyeti buna misaldir. Nefes almak için durma mecburiyeti olursa caizdir. Sonra, bir önceki kelime ile başlayıp devam etmesinde, beis yoktur.

Secavendî, vakfı; lâzım, mutlak, caiz, mucevvezun li vechin ve murahhasun darûratan olmak üzere, beşe ayırır.

1– Lâzım: Her iki âyeti birleştirmekle kastedilen mânayı değiştiren vakfdır. وماهم بمؤمنين **«...oysa inanmamışlardır.»** (Bakara, 8.) âyetinde vakf gereklidir. Şayet, يخادعون الله ye vasl edilirse bu cümlenin بمؤمنين kelimesine sıfat olma vehmi ortaya çıkar. Böyle olunca münafıklar, aldatıcı olmaktan uzak tutulur, halis iman sahibi kişiler durumuna gelirler.
Bu aynen; o aldatıcı mü'min değildir, sözüne benzer. لاذلول تثير الارض **«henüz boyunduruk altına alınmamış... yeri süremez...»** (Bakara, 71.) âyeti de böyledir. Çünkü, تثير fiili, ذلول kelimesinin sıfatıdır, bu itibarla o da menfidir. Yani toprağı süren zelil değildir. Bakara 9. âyetinden maksat, imanı nefyettikten sonra aldatmayı isbat etmektir.

سبحانه ان يكون له ولد **«Haşa O, çocuk sahibi olmaktan yücedir.** (Nisa, 171.) âyeti, له ما فى السموات وما فى الارض **«göklerde ve yerde olanların hepsi onundur.»** âyetiyle birleştirilirse, bunun ولد kelimesinin sıfatı oldluğu vehmi doğar. Menfi olanın, göklerde olan her şeyin O'na ait olma vasfiyle, mevsûf olan veled anlaşılır. Halbuki burada gaye, mutlak mânada veled'in nefyidir.

2– Mutlak: Kendisiyle başlanılan isim gibi, kendisinden sonraki ile ibtidası uygun olan vakfdır. الله يجتبى (Şûrâ, 13.) âyeti buna misaldir. يعبدوننى لا يشركون بى شيئا **«...Onlar hep bana kulluk ederler ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar.»** (Nûr, 55.) âyeti, سيقول السفهاء (Bakara, 142.) âyeti, سيجعل الله بعد عسر يسرا **«...Allah, bir güçlükten sonra (er geç) bir kolaylık yaratacaktır.»** (Talâk, 7.) âyeti gibi fiille başlayan âyetler, وعد الله (Nisâ, 122.), سنة الله (Ahzâb, 38.) âyetlerinde olduğu gibi mahzuf fiilin mefulü, من يشإ الله يضلله **«...Allah dilediği kimseyi şaşırtır...»**(En'am, 39.) âyetindeki şart, اتريدون ان تهدوا **«...doğru yola iletmek mi istiyorsunuz?.»** (Nisa, 88.) تريدون عرض الدنيا **«...siz, geçici dünya malını istiyorsunuz..»** (Enfal, 67.) âyetlerinde takdiri bile olsa istifham, ما كان لهم الخيرة **«...seçim, onlara ait değildir...»** (Kasas, 68.), ان يريدون الا فرارا **«...Sadece kaçmak istiyorlardı.»** (Ahzab, 13.) âyetlerindeki nefiy, bu kabildendir. Şu var ki bütün bunlar, *makûlu'l-kavl olmayacaktır.*

3– Caiz: İki tarafın müsbet olması bakımından, kendinde vasl ve fasl caiz olan vakıftır. وما انزل من قبلك **«...ve senden önce indirilene..»** (Bakara, 4.) âyeti buna misaldir. Çünkü atıf vav'ı mefûlün fiilden önce gelmesi faslı gerektirir. Buradaki takdir, ويوقنون بالآخرة **...ahirete kesin olarak inanırlar...** Şeklindedir.

4– **el-Mucevvez li vechin:** Buna misal; اولئك الذين اشتروا الحياة الدنيا بالآخرة

«İşte onlar, âhireti verip dünya hayatını satın alan kimselerdir...» (Bakara, 86.) âyetidir. Çünkü فلا يخفف عنهم العذاب **«Onlardan azab hafifletilmez.»** âyetinde fa, sebeb ve cezayı gerektirir; bu da vasl edilmesine sebeb olur. Fiilin yeni cümle durumunda olması, fasl için bir vecih teşkil etmektedir.

5– el- Murahhasu darûreten; önceki âyetle sonraki âyet arasındaki münasebeti kesin olan vakıftır. Fakat nefesin kesilmesi ve kelâmın uzunluğu sebebiyle, ruhsat verilir. Geriye dönerek, vasl edilmesi gerekmez. Çünkü sonra gelen cümlenin mânası açıktır. والسماء بناء **«..göğü de bina..»** (Bakara, 22.) âyeti, buna misaldir. Çünkü âyetin devamı olan وانزل fiili, âyetin siyakına giren ayrılmaz bir parçasıdır. Bu fiilin fâili, müstetir zamir olarak makabline dönmektedir. Bununla beraber cümlenin mânası kaybolmamıştır.

Ayrıca; vakf caiz olmayan yerler ise, cezasız şart, habersiz mübteda üzerine vakıftır. Bazıları da Kur'an'daki vakf'ın, sekiz çeşit olduğunu söylerler. Bunlar; tam ve benzeri, nâkıs ve benzeri, hasen ve benzeri, kabih ve benzeridir.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Kurra'nın çoğu vakf'ın kısımlarını belirli kaidelerle sınırlamışlardır. Vakf'ın taksiminde söyleyebileceğim en uygun yol, onun ihtiyarî ve ıztırarî olarak ikiye ayrılmasıdır. Çünkü kelam, ya tam'dır, ya da değildir. Şayet tam ise, vakf ihtiyarîdir. Kelamın tam olması, kendinden sonraki ifadeye ne lafzan, ne de mânen bağlı olmamasıdır. İşte bu, tam adı verilen vakftır. Kelamın mutlak mânada tam olması sebebiyle vakf yapılır, kendisinden sonraki ile ibtida edilir. Cezeri buna misal olarak yukarıda geçen vakf-ı tamdaki âyeti getirmiştir. Vakf, bir tefsire, i'raba ve kıraata göre tam olur, diğerine göre de olmayabilir. وما يعلم تاويله الا الله **«...Onun tevilini Allah'tan başka kimse bilemez..»** (Ali İmran, 7.) âyeti, kendisinden sonra gelen yeni bir kelam ise tamdır, şayet atfedilmişse tam değildir. Fevatihussuver, kendisi mübteda, haberi mahzuf veya aksi olursa الم هذه veya هذه الم şekli ortaya çıkar, veya mukadder قل fiiline meful olursa, bunlarda yapılan vakf, tam olur. Şayet kendileri mübteda, sonraki de haber olursa vakf, tam değildir. مثابة للناس **«İnsanlara toplantı ve güven yeri.»** (Bakara, 125.) âyetindeki vakf, واتخذوا hanın kesriyle okunan kıraat üzere tamdır. Fetha ile okunan kıraat üzere ise, vakf-ı kâfi'dir. الى صراط العزيز الحميد **«...Güçlü ve övgüye layık (Allah)ın yoluna...»** (İbrahim, 1.) âyetindeki حميد kelimesini merfu okuyan kıraata göre vakf-ı tam, meksûr okuyan kıraata göre de vakfı hasendir. Vakfı tam bazen tercihe tabi tutulur. مالك يوم الدين اياك نعبد واياك نستعين **«Din gününün sahibidir. (Ya Rabbi) yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz.»** (1/4-5.) âyetlerindeki vakfın ikisi de tamdır. Ancak birinci âyetteki vakfın tam oluşu, ikincisinden daha kuvvetlidir. Çünkü birincinin aksine ikincisi, hitabda kendisinden sonra gelene ortak olmuştur. Hitabda müşterek olan bu vakf, bazı kurranın

şibh-i tam adını verdikleri, tamdır.

Maksud olan mânayı açıklamak için tekidi uygun olan tam, Secavendinin lazım adını verdiği tam'dır. Şayet kelam, kendisinden sonra gelene bağlı ise bu bağlılık ya sadece mâna bakımındandır, buna kelamın kendisinden onra gelene muhtaç olmaması, kendinden sonra gelenin de bu kelama muhtaç olmamasından dolayı, vakfı kâfi adı verilmiştir. Şu âyetler buna misaldir: ومما رزقناهم ينفقون **«...kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar.»** (Bakara, 3.), وما انزل من قبلك **«Senden önce indirilene...»** (Bakara, 4.), على هدى من ربهم **«..Rablerinden bir hidayet üzeredirler...»** (Bakara, 5.), veya vakf-ı tam'da olduğu gibi, vakf-ı kâfi de tercihe tabi tutulur. فى قلوبهم مرض **«...kalbelerinde hastalık olanlar...»** âyetindeki vakf kâfi'dir. فزادهم الله مرضا **«...Allah onların hastalığını artırdı...»** âyetinde ise, kâfilik bundan بما كانوا يكذبون **«Yalan söylemelerinden ötürü...»** âyetinde ise, her iki âyetten de daha kuvvetlidir.

Vakf, bir tefsir, i'rab ve kıraata göre kâfi olurken, diğerine göre kâfi olmayabilir. يعلمون الناس السحر **«...insanlara büyü öğretiyorlar...»** (Bakara, 102.) âyetindeki vakf, kendisinden sonra gelen «mâ» harfi menfi kabul edilirse, kâfidir. Şayet «mâ» harfi mevsule kabul edilirse, vakf-ı hasen olur. وبالآخرة هم يوقنون **«...ahirete de kesin olarak inanırlar...»** (Bakara, 4.) âyetindeki vakf, şayet kendisinden sonra gelen kelime mübteda على هدى de haber olursa, vakfı kâfi olur. الذين يؤمنون بالغيب **«Onlar ki gaybe inanırlar...»** âyeti veya والذين يؤمنون بما انزل **«ve onlar sana indirilene inanırlar...»** âyetine haber olursa, vakfı hasen olur. ونحن له مخلصون **«..biz ona gönülden bağlananlarız...»** âyeti, ام تقولون şeklinde hitab siğası ile okunursa, vakfı kafi olur, gayb sigası ile okunursa, vakfı hasen olur. يحاسبكم به الله **«...Allah sizi onunla hesaba çeker...»** (Bakara, 284.) âyeti, فيغفر ve يعذب şeklinde merfu okunursa, vakf-ı kâfi, meczum okunurlarsa, hasen olur.

Şayet kelam, kendisinden sonra gelene lafız bakımından bağlı olursa, buna hasen adı verilir. Çünkü bu bizatihi hasendir. Lafzi bağlılığından dolayı kendisinden sonraki ile başlamaksızın, üzerine vakf caizdir. Ancak âyet başları bundan müstesnadır. Aşağıda gelecek olan Ummu Seleme hadisinde, Resûlullah'dan rivayet edildiği üzere, kıraat ehlinin bir çoğu, âyet başlarında vakf etmeye cevaz vermişlerdir.

Vakf, bir takdire göre hasen, diğerine göre kafi, bir diğerine göre de tam olabilir. هدى للمتقين **«...muttekilere yol göstericidir.»** âyeti, kendisinden sonra gelene mevsuf olursa, hasendir. هدى للمتقين âyeti, kendisinden sonraki âyetten ayrılmak kaydıyla mukadder mübtedanın haberi veya mukadder fiilin mefulu yapılırsa kafi olur. Şayet kendisi mübteda, اولئك haberi olursa, tam olur. Şayet kelam tam olmazsa, vakf ıztıraridir. Bu vakfa kabih adı verilir. Nefes kesilmesi

ve benzeri zaruretler olmadıkça, faydası bulunmadığından veya mânası bozulduğundan, kasten vakf etmek caiz değildir. صراط الذين misalinde olduğu gibi. Bu vakfdaki kabihlik, birbirinden farklı olur. فلها النصف ولابويه (Nisa, 11.) âyeti, ebeveynin kızla birlikte, mirasın yarısına ortak olmayı akla getirdiğinden, vakf kabih olur. ان الله لا يستحيى **«Allah çekinmez ki...»** (Bakara, 26.), فويل للمصلين **«Veyl olsun şu namaz kılana ki...»** (Mâûn, 4.), لاتقربوا الصلاة **«Namaza yaklaşmayın...»** (Nisa, 43.) âyetlerindeki vakf, bir önceki âyetteki vakf'dan daha kabihtir. İhtiyari ve ıztırari vakf'ın hükmü budur.

2- İBTİDA

İbtida ancak, ihtiyari olur. Çünkü vakf'daki zaruret bunda yoktur. İbtida ancak, mânanın müstakil olması, maksadın yerine gelmesi ile caizdir. Bu da vakf gibi, dört kısma ayrılar. Bunlar; vakfın tam olup olmaması, mânanın bozulması ve muhal olması bakımından tamam, kifaye, hasen ve kabih gibi farklı kısımlardır.

ومن الناس (Bakara, 8.) âyeti üzerine vakf, buna misaldir. Âyetteki الناس kelimesinde ibtida yapılırsa, bu ibtida kabih olur. آمنا kelimesinde ibtida, tâmdır. Şayet من يقول kelâmında vakf edilirse, يقول ile ibtida, من ile ibtidadan daha hasendir. ختم الله âyetinde vakf, kabihtir. الله kelimesiyle ibtida, daha kabihdir. ختم kelimesi ile ibtida, kâfidir. المسيح ابن الله **«...Mesih Allah'ın oğlu...»**, عزير ابن الله **«..Üzeyr Allah'ın oğlu...»** (Tevbe, 30.) âyetlerinde, vakf, kabihtir. ابن kelimesiyle ibtida daha kabih, عزير ve المسيح ile ibtida daha çok kabihtir. ما وعدنا الله (Ahzab, 12.) âyetinde, şayet zaruri olarak vakf edilirse, الله kelimesiyle ibtida kabihtir. وعدنا ile ibtida, daha kabih, ما ile ibtida ise öncekiler den daha kabihtir. Vakf, bazan hasen, bununla ibtida ise kabih olur. يخرجون الرسول واياكم **«...Resûlü ve sizi (yurdunuzdan sürüp) çıkardıkları...»** (Mümtehine, 1.) âyetinde vakf hasendir, mâna bozulduğundan dolayı اياكم kelilmesiyle ibtida ise kabihtir, Çünkü Allah'a imandan men edilmiş olur. Vakf bazen kabih, bununla ibtida ise, tam aksine olur. من بعثنا من مرقدنا هذا **«..yattığımız yerden bizi kim kaldırdı...»** (Yasin, 52.) âyetinde هذا ile vakf, mübteda ve haberi birbirinden ayırdığı, هذا nın المرقد kelimesine ait olduğunu akla getirdiği için, kabihtir. هذا kelimesiyle ibtida ise, yeni bir cümle başı olduğu için, kâfi veya tâmdır.

3- Vakf ve İbtida Hakkında Lüzumlu Açıklamalar

a- Muzafun ileyh olmadan muzaf üzerine vakf caiz değildir sözü, geçerli değildir. Bu konuda İbnul-Cezerî şöyle der: Bununla kastettikleri edâî cevazdır. Böyle bir cevaz, kıraatta iyi, tilavette sadedir. Bununla ne haramı, nede mekruhu kasdetmişlerdir. Allah korusun, bununla Kur'an'ın tahrifi, Allah'ın murad ettiği mânanın aksi kasdedilmişse, kastedenin günahkâr olması şöyle dursun, doğ-

rudan doğruya kâfir olması gerekir.

b- İbnu'l-Cezerî şöyle der: Bazı irabcıların yanlış irabda ısrar etmeleri, bazı kurranın da bunu kabullenmeleri, bazı ehli hevanın bunu te'vile yanaşmaları, vakfın veya ibtidanın yapılmasını gerektirmez. Aksine, tam olan mânayı, uygun olan vakfı araştırmak gerekir. وارحمناأنت **«..bize acı, Sen...»** ile vakf, nida mânasında مولانافانصرنا **«..bizim mevlamızsın, bize yardım eyle.»** (Bakara, 286.) âyetiyle ibtida, ثم جاؤك يحلفون **«..hemen sana geldiler de: 'Biz sadece...istedik...Allah'a yemin ederler.»** ile vakf, باللهان أردنا (Nisa, 62.) âyetiyle ibtida, يابنى لاتشرك **«..ey oğulcuğum (Allah'a) ortak koşma..»** ile vakf, بالله ان الشرك **«Allaha, çünkü şirk..»** (Lokman, 13.) âyetiyle kasem mânasında olmak üzere ibtida, وماتشاؤن الاان يشاء الله **«Allah dilemedikçe siz bir şey dileyemezsiniz.»** ile vakf, الله رب العالمين **«..alemlerin Rabbı olan Allah...** (Tekvir, 29.) âyetiyle ibtida, فلاجناح ile vakf, عليه أن يطوف (Bakara, 158.) âyetiyle ibtida, buna misaldir. Bütün bunlar; gerçekten uzaklaşmak, şaşkınlık ve kelimeleri yerlerinden değiştirmektir.

c- Fasılaların ve kıssaların uzunluğunda, mutarıza cümle ve buna benzerlerde, kıraatların cem'i durumunda, kıraatın tahkik ve tenzilinde, vakf ve ibtida bağışlanır. Bunların dışındaki hallerde, bağışlanmaz. Zikredilen bazı sebeplerden dolayı, vakf ve ibtidaya cevaz verilebilir, bunların dışındakilere ise cevaz verilmez. Bu, Secavendi'nin el-murahhasu darûraten adını verdiği ve والسماء بناء **«..göğü de bina yaptı...»** (Bakara, 22.) âyetini misal olarak getirdiği, vakıftır.

İbnu'l-Cezeri şöyle der: Fasıla ve kıssalara en uygun misal; قبل المشرق والمغرب **«...doğu ve batı tarafına..»** (Bakara, 177.) واقام الصلاة واتى الزكاة **«..namaz kıldı, zekat verdi..»** والموفون بعهدهم اذا عاهدوا **«Andlaşma yaptıkları zaman andlaşmalarını yerine getirirler...»** gibi aynı âyetteki vakf ve ibtida ile قدأفلح المومنون **«Felaha ulaştı o Müminler.»** dan itibaren kıssanın sonuna kadar devam eden âyetlerdeki vakf ve ibtidadır.

Farabî, «e l - M u s t e v f â f i' n - N a h v» adlı eserinde şöyle der: Vakfı tâm imkânı varken, âyetlerde vakfı nâkıs yapılmasını, nahivciler kerih görmüşlerdir. Şayet kelâm uzun olur, vakfı tâm yapma imkânı bulunmazsa, vakfı nâkıs yapılması uygun olur. Şayet, Cin sûresinin 19. âyetinin başı olan ان maddesi meksûr okunursa, قل أوحى Cin ile başlayıp فلاتدعوا مع الله أحدا (Cin, 18) **«...Allah ile beraber bir başkasına dua etmeyin.»** ile son bulan âyetler, buna misal olur, Şayet ان maddesi mensub olarak okunursa, كادوايكونون عليه لبدا **«...Muhammed'e(a.s.) karşı birbirleriyle kenetlendiler.»** (Cin, 19.) ya kadar olan âyetler, buna misal olur.

Bazı durumlarda nakıs vakf, hasen olur. Beyan çeşitlerinden biri olması, bundandır. ولم يجعل له عوجا **«..ve ona hiçbir eğrilik koymadı.»** (Kehf, 1.) âyeti,

buna bir misaldir. Çünkü عوجا kelimesindeki vakf, قيما kelimesininin kendisinden ayrı olduğunu, takdim niyetinde bir hal kabul edildiğini beyan eder. بنات الاخت **«..kardeş kızları...»** (Nisa, 23.) âyeti de buna misaldir. Çünkü neseb yönünden tahrim ile, sonradan arız olan tahrimi, birbirinden ayırmıştır. Kelamın vakf'a mebni olması da bundandır. Buna misal: ياليتنى لم اوت كتابيه ولم ادر ماحسابيه **«'Keşke bana kitabım verilmeseydi, şu hesabımı, hiç görmemiş olsaydım.'»** (el-Hâkka, 25-26.) âyetleridir.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Yukarıda zikredilen vakf, bağışlandığı gibi şayet cümleler arasında lafzî bağ mevcut değilse, kısa âyetlerde bu vakf, bağışlanmaz ve güzel olmaz. ولقدآتينا موسى الكتاب **«Andolsun, Musa'ya Kitabı verdik.»** (Bakara, 87.) âyetinin بالرسل ile القدس kelimelerindeki vakf'a yakınlığı dolayısıyla, buna misaldir. Keza, vakıfda uygunluk dikkate alınır. Bundan dolayı vakfedilen kelime, vakf-ı tam'ın bulunduğu ve kendisinden sonra gelen kelime ile ilgisinin kesildiği benzeri kelimeye bağlanır. Bu da, o kelimeye uygunluğundandır. لها ماكسبت **«...Onların kazandıkları kendilerinin...»** âyetinin ولكم ماكسبتم **«sizin kazandıklarınız da sizin...»** âyetine (Bakara, 134.), فمن تعجل فى يومين فلااثم عليه **«..Kim hemen iki gün içinde dönerse ona günah yoktur.** âyetinin ومن تأخر فلا اثم عليه **«Kim geri kalırsa korunduğu takdirde ona günah yoktur** (Bakara, 203. âyetine, يولج الليل فى النهار **«(Allah) geceyi gündüzün içine sokar,»** âyetinin ويولج النهار فى الليل **«...gündüzü de gecenin içine sokar...»** (Fâtır, 13.) âyetine, من عمل صالحا فلنفسه **«..Kim iyi iş yaparsa faydası kendisinedir..»** âyetinin ومن اساء فعليها **«... kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir.»** (Fussilet, 46.) âyetine uygunluğu. buna misaldir.

d– Bazı kurra, bir harf üzerinde vakfı caiz görürken, diğerleri bir başka harf üzerinde caiz görürler. Böylece her iki vakf arasındaki tezatta, murakabe ortaya çıkar. Bunlardan biri üzerinde vakf yapılınca, diğerinden kaçınılır. Mesela; لاريب (Bakara, 2.) âyetinde vakf eden, aynı âyette bulunan فيه üzerinde vakfı caiz görmez. فيه üzerinde vakf eden de لاريب üzerinde vakfı caiz görmez. ولاياب كاتب **«...Yazıcı yazmaktan kaçınmasın...»** âyetindeki vakf ile كما علمه الله **«..Allah'ın ona öğrettiği gibi...»** (Bakara, 282.) âyetindeki vakfarasında, ومايعلم تأويله الاالله **«...Oysa onun tevilini Allah'tan başka kimse bilmez...»** âyetindeki vakf ile والراسخون فى العلم **«..ilimde ileri gidenler...»** (Âli İmrân, 7.) âyetindeki vakf arasında murakabe vardır. İbnu'l-Cezeri; Vakfı murakabeyi ilk koyan, Ebu'l-Fadl er-Razi'dir. Râzi bunu, aruzda terim olarak kullanılan «murakabe» den almıştır, der.

e– İbnu Mucahid şöyle der: Vakf-ı tâmmı ancak kıraat ve tefsir ilmini bilen, âyetler arasında fikir birliğini birbirinden ayıran, Kur'an'ın nazil olduğu lehçeleri bilen nahivciler yapabilir. Bazıları buna fıkıh ilmini de ilave ederler. İşte bu yüz-

den tevbe etse bile, kazf edenin şahadetini kabul etmeyen fukaha ولاتقبلوا لهم شهادةأبدا «..ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin...» (Nur, 4.) âyetinde vakf etmişlerdir. Nekzavî, «K i t a b u' l - V a k f» adlı eserinde bunu şöyle açıklar: Her kurrâ'nın, fıkıh ilminde meşhur olan bazı mezhep imamlarının görüşlerini bilmesi zaruridir. Bu bilgi, vakf ve ibtidanın tesbitine yardımcı olur. Çünkü Kur'an'da, bazı mezheplere göre vakfı gereken, diğerlerine göre menedilen âyetler mevcuttur.

Kurranın nahiv ilmi ve bununla ilgili bazı takdirlerde bulunma ihtiyacı, ملة أبيكمابراهيم «Babanız İbrahim'in dini.» (Hac, 78.) âyetinde geçen ملة kelimesini igra üzere masub olarak okuyanın mâ kablinde vakf etmesi, şayet mâ kabli ile amel ettirirse vakf etmesi gibi durumlar, bu ihtiyaçtan doğmuştur. Kıraat ilmine ihtiyacı da bir kıraata göre vakf, tâm olurken, diğer kıraata göre olmamasındandır. Tefsir ilmine ihtiyacı da şundan gelmektedir. Şayet okuyucu فانهامحرمة عليهماربعينسنة «...Orası anlara kırk yıl yasaklandı...» (Maide,26.) âyetindekiسنة kelimesinde vakf ederse, mâna, onlara haramın bu müddet içinde olduğu anlaşılır. Şayet عليهم üzerinde vakf ederse, âyetin mânası, onlara ebediyen haram olduğu şekline yönelir. Oysa kaybolma olayı, kırk senedir. Bu bilgi, tefsir ilmine vakıf olmakla kazanılır. Daha önce geçtiği gibi vakf, bir tefsir ve bir iraba göre tâm olurken, diğer tefsir ve iraba göre tâm olmamaktadır.

Mânaya ihtiyacı ise, zaruridir. Çünkü kelâmın sonunu bilmek, ancak mânayı bilmekle mümkündür. ولايحزنكقولهمانالعزةلله «O(inanmayan)ların sözü seni üzmesin, çünkü üstünlük tamamen Allah'ındır.** (Yunus, 65.) âyetinde العزة kelimesi, onların sözü değil, yeni bir cümle olması, فلايصلوناليكمابآياتنا «..âyetlerimiz sayesinde onlar size asla erişemiyecekler..» (Kasas, 35.) âyetindeki بآياتنا kelimesinde vakf وانتما kelimesinde ibtida yapılması, buna misaldir. Şeyh İzzuddîn bu konuda şu açıklamada bulunur: اليكما kelimesinde vakf etmek dahi iyi olur. Çünkü galibiyetin âyetlere izafe edilmesi, onlara ulaşamama izafesinden evlâdır. Zira âyetlerden murad, Hz. Musa'nın asası ve onun sıfatlarıdır. Sihirbazlar, bu âsâ ile mağlup oldular. Firavun onları mağlubiyetten kurtaramadı.

ولقدهمتبه «Andolsun kadın onu arzu etmişti...» (Yusuf, 24.) âyetindeki vakf, وهمبها «o da onu arzu ederdi.» âyetindeki ibtida eğer Rabbının burhanını görmeseydi, Yusuf aleyhisselâm o kadına azmetmişti manasında olmak üzere, bu kabildendir. Burada, لولا nın cevabı takaddüm etmiş, böylece azmetme fiili ortadan kalkmış olur. İşte bu konuda, mânayı bilmenin büyük rolü olduğu açıkça görülmektedir.

f– İbnu Burhân en-Nahvî, Ebu Hanife'nin talebesi Ebu Yusuf'tan rivayet ettiğine göre Kur'anda mevcut vakfın; tâm, nâkıs, hasen ve kabih şeklinde adlandırılmasını, bid'ad kabul eder. Bu gibi vakf şekillerinde ısrar eden, bid'atcıdır. Çünkü Kur'an, mûciz bir kelâmdır, tek lafız gibidir. Tamamı olsun, bir kısmı olsun, hepsi Kur'andır. Hepsi; tâm-hasen olduğu gibi, bir kısmı da tâm-hasendir, der.

g– Kıraat imamlarının vakf ve ibtida hakkında, farklı görüşleri vardır. Meselâ Nafi, mâna yönünden uygunluğa ri ayet ederken, İbnu Kesir ve Hamza, nefesin bitimine riayet eder. Ancak İbnu Kesir; ومايعلمتأويلهالاالله «..Oysa onun tevilini Allah'tan başkası bilmez...» (Âli İmran, 7.), ومايشعركم «..hem bilir misiniz..» (En'âm, 109.), انمايعلمهبشر «'Ona bir insan öğretiyor...» (Nahl, 103.) âyetlerini istisna kılar, bunlardaki vakfı bilerek icra eder. Âsım ve Kisâî, kelâmın tamam olmasına, Ebu Amr da âyetlerin başlarına riayet eder, bu bana daha uygundur, der. Bazıları da, âyetlerin sonunda yapılan vakfın, sünnet olduğunu söyler.

Beyhaki, «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde: Efdal olan, sonraki âyetle ilgisi olsa bile, Resulullah (s.a.v.) irşadı ve sünnetine uyularak âyetin bitiminde yapılan vakftır, der. Ebu Davud ve diğer Sunen sahipleri, Ummu Seleme'den şöyle rivayet ederler: Resulullah (s.a.v.) Kur'anı Kerim'i okurken kıraatını âyet âyet yapar بسماللهالرحمنالرحيم «Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla» der, durur. الحمدللهربالعالمين «Alemlerin Rabbine hamdolsun.» der, durur. الرحمن الرحيم «Rahman ve Rahim» der, dururdu.

h– Mütekaddimûn kurrâsı vakfı, kat'ı ve sekteyi, müteradif kelimeler olarak kabul eder, bunların genellikle, vakftan ibaret olduğunu söylerler. Müteahhirûn kurrâası ise, bu ibareleri birbirinden ayırarak, şu tarifi getirirler:

Kat'ı: Kıraatı birden kesmektir. Bu aynen, kıraatın nihayet bulması gibidir. Bu şekilde okuyan, kıraatı bırakıp onun dışında başka bir şeye intikal eden kimse gibidir. Bu vakftan sonra kıraata, yeni bir kıraat gibi Euzu Besmele ile başlanır. Bu ancak, âyetlerin bitiminde mümkün olur. Çünkü âyetlerin sonu, başlıbaşına bir duraktır. Said b. Mansûr «S u n e n»inde şöyle rivayet eder: Bize, Ebu'l-Ahvas, ona Ebu Sinan, ona da İbnu Ebi Huzeyl rivayet ederek şöyle demiştir. Âyetin bir kısmını okuyup, diğer kısmını bırakmayı kerih görürlerdi. Bu rivayetin isnadı sahihtir. Abdullah b. Ebi'l-Huzeyl tabiunun büyüklerindendir. Onun «görürlerdi» sözü, böyle bir kıraatı kerih görenlerin, Sahabei Kiram olduğuna delâlet eder.

Vakf: Uzaklaşma maksadı gütmeden, kıraatı devam ettirme niyeti ile, kelimede normal olarak nefes alıncaya kadar sesi kesmektir. Bu, âyet sonlarında ve ortalarında olur. Fakat, kel'me ortasında ve yazılışı bakımından, bitişik kelimede olmaz.

Sekte: Nefes almaksızın, vakfta durulan zamandan az bir zaman, sesi

kısmaktır. Sektenin edâsında, kıraat imamlarının farklı görüşlere sahip olması, sektenin uzunluğu veya kısalığındadır. Hamza'ya göre, hemzeden önceki sâkin harf üzerindeki sekte, az sektedir. Eşnânî, buna kısa sekte adını verir. Kisâî buna, işbâ etmeksizin hafifce yapılan sekte, İbnu Galbûn, az vakfe, Mekkî ise hafif vakfe, İbnu Şurayh ise vakfecik, Kuteybe ise nefes kesilmeden sekte, ed-Danî de, kesintisi olmaksızın lâtif bir sektedir, demişlerdir. Caberî de sekteyi, nefes verme zamanından daha kısa bir zaman için sesin kesilmesidir, çünkü uzatılırsa vakf olur, der. İbnu'l-Cezerî ise şunu ilave eder: Doğru olan, sekte miktarının duyma ve nakle dayanmasıdır. Sekte ancak, bizatihi maksut olan mana için yapılan rivayetin, sıhhati ile caiz olur. Zayıf bir rivayete göre sekte, beyan kastı ile vasl halinde mutlak olarak âyetlerin sonlarında caizdir. Bazı kurrâ sekteyi, bu konuda varid olan hadise hamletmişlerdir.

4- Bazı Edatlarda Yapılan Vakf

a- Kur'an'da geçen bütün الذى ve الذين kelimelerinde sıfat olarak kendisinden önceki kelimeye vaslı, haber olmak üzere de kat'ı, caizdir. Ancak yedi yerde bunların mübteda olmaları kesindir:

الذين آتيناهم الكتاب يتلونه Bakara, 121. âyet
«Kendilerine verdiğimiz kitabı, gereğince okuyanlar varya...»

الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه » 146. »
«Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar..»

الذين يأكلون الربا » 275. »
«Faiz yiyenler....»

الذين آمنوا وهاجروا Tevbe 20. »
''İnanan, hicret edenler...''

الذين يحشرون Furkan 34. »
''...toplanacak olanlar...''

الذين يحملون العرش Gafir 7. »
«Arşı taşıyanlar...»

Zemahşerî, «K e ş ş a f»ında ifade ettiği üzere الذى يوسوس **«vesvese veren.»** (Nâs, 5.) âyetinde, şayet sıfat olarak değil, katı' kabul edilirse, okuyucunun mevsuf üzerinde vakfetmesi ile ibtida etmesi caizdir, demişitir.

Rummanî; şayet sıfat tah sis ifade ediyorsa, mevsuf üzerinde vakf yapılmaz. Şayet medih ifade ediyorsa vakf caizdir. Çünkü medihte sıfatın âmili, mevsufun âmilinden farklıdır, der.

b- Şayet munkatı' ise, müstesnasız, müstesna minh üzerine vakfda, değişik görüşler vardır. Buna mutlak olarak cevaz verilir. Çünkü bu, kendisine delalet ettiği için haberi mahzuf mübteda mânasınadır.

Makabline lafzen muhtaç olmasından dolayı, mutlak olarak men edilir. Çünkü, الا ve benzerlerinin istimali ancak, lafzan ve mânen makabline bağlı olarak yapılır. Zira makabli, mâna bakımından sözü tamamlayıcı durumdadır. Meselâ; مافى الدار أحد **Evde kimse yok** sözü, الا حمار sözünü mâna bakımından tamamlayıcıdır. Şayet الا الحمار **eşekten başka** sözü tek başına söylenecek olursa hata olur.

c- Şayet haber açıkça zikredilirse, cümle müstakil olacağı, makablinden müstağni bulunacağından, tafsil caizdir. Aksi halde, mâna bakımından makabline muhtaç olacağından, caiz değildir. Bunu, İbnu Hacib «E m â l î» adlı eserinde zikreder. Gene İbnu Hacib'in muhakkıkinden naklettiğine göre nida cümlesinde vakf, caizdir. Çünkü bu cümle müstakildir. Sonra gelen cümle, her ne kadar birinci cümleye bağlı olsa bile, o da müstakildir.

d- Cüveynî Tefsirinde belirttiği gibi, Kur'an'da mevcut her kavil, sonra gelen kavli hikaye ettiğinden, üzerinde vakf caiz değildir, der.

e- Kur'an'da otuz üç yerde كلا lafzı mevcuttur. Bunlardan yedisi ittifakla men etmek içindir. Üzerinde vakf yapılır. Bunlar, şu âyetlerdir:

عهدا كلا **«..bir ahit mi (aldı). Hayır,....»** Meryem sûresi, 78-79. âyetler.

عزا كلا **«..destek (olsun). Hayır,..»** Meryem sûresi, 81-82. âyetler.

فاخاف أن يقتلون قال كلا **«..öldürmelerinden korkuyorum..Hayır, dedi.»** Şuarâ sûresi, 14-15. âyetler.

انّا لمدركون قال كلا **«İşte yakalandık (dediler). Hayır, dedi..»** Şuarâ sûresi, 61-62. âyetler.

شركاء كلا **«..Ortaklarınızı (gösterin). Hayır..»** Sebe sûresi, 27. âyet.

ان ازيد كلا **«..artırmamı (ister). Hayır..»** Müddessir sûresi, 15-16. âyetler.

أين المفر كلا **«..kaçış nereye! Hayır..»** Kıyâme sûresi, 10-11. âyetler.

Bunlar dışında kalanlardan bir kısmı, kesinlikle «hakkan» mânasınadır. Bunlar üzerinde vakf yapılmaz. Bir kısmı da hem men etmek, hem de hakkan mânasında olması muhtemeldir. Bu kısımda iki vecih vardır. Mekkî, bunları dörde ayırır.

Birincisi: Men mânasında vakfı uygun olandır. Muhtar sayılan da budur. Hakka mânasında olanla, ibtida caizdir. Bu da Kur'an'da on bir yerde mevcuttur. İkisi Meryem sûresinde, ikisi Müminun ve Sebe, ikisi Mearic sûresinde, ikisi Müddessir sûresinde: ان أزيد كلا **«..artırmamı (ister). Hayır..»** (15-16.) âyetler, منشرة كلا **«..sahifeler açılmasını (ister). Hayır..»** (52-53.) âyetler, اساطير الاولين كلا **«..Eskilerin masalları (der). Hayır..»** (Mutaffifin, 13-14.) âyetler, أهانن كلا **«..Rabbim beni küçük düşürdü (der). Hayır..»** (Fecr, 16-17.) âyetler, ماله أخلده كلا **«..malını ebedi (sanır). Hayır..»** (Hümeze, 3-4.) âyetlerindendir.

İkincisi: Üzerinde vakf uygun olup kendisiyle ibtida caiz olmayandır. Bunun misali; Şuarâ suresinin فأخاف أن يقتلون قال كلا **«...Öldürmelerinden korkuyorum..Hayır..»** (14-15.) âyetleri ile, انا لمدركون قال كلا **«..İşte yakalandık (dediler). Hayır,..»** (61-62.) âyetleridir.

Üçüncüsü: Üzerinde ne vakf, ne de ibtida uygun olmayandır. Bilakis, öncesi ve sonrası ile birleştirilmesi gerekir. Bu ثم كلا سيعلمون **«Hayır, yakında bilecekler.»** (Nebe', 4.) âyeti ile ثم كلا سوف تعلمون **«Hayır, yakında bileceksiniz.»** (Tekâsür, 3.) âyetlerindeki örneklerdir.

Dördüncüsü: Üzerisinde vakf uygun olmayan, fakat kendisi ile ibtida yapılabilendir. Bu da geri kalan, on sekiz yerdedir.

f– بلى kelimesi, Kur'an'da yirmi iki yerde geçer, üç kısma ayrılır:

Birincisi: Mâba'di, (kendinden sonraki) makabline (kendinden öncekine) bağlı olduğundan icmaen üzerinde vakf caiz değildir. Bunlar, Kur'an'ın yedi yerinde mevcuttur.

بلى وربنا **«..Evet, Rabbımız (hakkı için) gerçektir...»** En'am sûresi, 30. âyet. قالوا بلى وعدا عليه حقا **«...Hayır, onun gerçek olarak üzerine aldığı bir vaittir...»** Nahl sûresi, 38. âyet. قل بلى وربى لتأتينكم عالم الغيب **«...Hayır, gaybı bilen Rabbin hakkı için o, mutlaka size gelecektir..»** Sebe sûresi, 3. âyet. بلى قد جاءتك **«Evet ya, sana âyetlerim geldi..»** Zümer sûresi, 59. âyet. بلى وربنا **«Evet, Rabbimiz hakkı için..derler.»** Ahkaf sûresi, 34. âyet. قل بلى وربى **«...De ki: Hayır, Rabbim hakkı için...»** Tegâbun sûresi, 7. âyet. بلى قادرين **«Evet, gücümüz yeter..»** Kıyame sûresi, 4. âyet.

İkincisi: İçinde ihtilaf bulunanlardır. Muhtar olan, vakfın yapılmamasıdır. Bu çeşitten olan بلى kelimesi Kur'an'da beş yerde vardır: بلى ولكن ليطمئن قلبى **«Hayır, fakat kalbim kuvvet bulsun diye..»** Bakara, 260. âyette, بلى ولكن حقّت **«evet, ama azap sözü hak oldu.»** Zümer sûresi, 71. âyette, بلى ورسلنا **«Hayır, elçilerimiz de.»** Zuhruf sûresi, 80. âyette, قالوا بلى **«..derler ki evet ama..»** Hadid sûresi, 14. âyette, قالوا بلى قد جاءنا Mülk sûresi, 9. âyetinde.

Üçüncüsü: Muhtar olan بلى kelimesinde vakfın yapılmasıdır. Bu da geri kalan on âyettedir.

نعم kelimesi, Kur'an'da dört yerde mevcuttur: قالوا نعم فأذّن مؤذن **«...Evet, dediler, bir ünleyici ünledi...»** Araf suresi 44. âyette. Muhtar olan نعم kelimesinde vakf yapılmasıdır. Çünkü, cehennem ehlinin sözü olmadığından mâba'di, (kendinden sonraki) makabline (kendinden öncekine) bağlı değildir. قال نعم وانكم اذا لمن المقربين **«Evet dedi, hem o takdirde siz (bana) yakınlardan olacaksınız.»** Şuarâ, 42. âyet. قل نعم وأنتم داخرون **«De ki: Evet, hem de hor ve hakir olarak.»** Sâffât, 18. âyetinde. Burada kavle bağlı olması, mâbadinin mâkabliyle ilgisi bulunmasından dolayı, üzerinde vakf yapılmaması muhtardır. İbnu Cezeri, «e n -

N e ş r» adlı eserinde: Üzerinde vakf caiz olan her âyette, kendisinden sonra gelen kelime ile ibtidaya da cevaz verildiğini ifade eder.

5- Kelime Sonlarındaki Vakfın Keyfiyeti

Arap kelâmında vakfın çeşitli yönleri vardır: Kıraat imamlarınca bunlardan kullanılanlar, dokuz tanedir. Bu vecihler: Sukûn, revm, İşmâm, İbdâl, Nakl, İdgam, Hazf, İsbat ve İlhaktır.

Sukûn: Vasl hâlinde harekeli kelimeler üzerinde yapılan vakftır. Çünkü vakfın mânası, ibtidanın zıddı olan terk ve katı'dır. Sâkinle ibtida mümkün olmadığı gibi, hareke üzerinde vakf da mümkün değildir. Pek çok kurrânın kabul ettiği de budur.

Revm: Kurrâya göre, harekenin bir kısmını telaffuz etmektir. Bazı kurrâ da, büyük kısmı gidecek şekilde harekede sesin azaltılmasıdır, derler. İbnu'l-Cezerî; Her iki söz de aynıdır. Bu, meftûh hariç merfû, meczûm, mazmûm ve maksûra mahsustur. Çünkü fetha hafiftir. Bir kısmı telaffuz edilince, diğer kısmı kendiliğinden telaffuz edilir, telaffuzda bölünme olmaz der.

İşmâm: Ses çıkarmadan, harekenin özelliğine işaret etmektir. Harekenin şekline göre, dudağın şekil almasıdır da denilir. Her ikisi de aynıdır. İşmâm ancak, ister i'rab harekesi olsun, ister lâzım mebnî harekesi olsun, zammeye mahsustur. Fakat, mebnîlik ârızî olursa, zamme okuyanlara göre, cemi' mimi ve müenneslik he'sinde ne revm, ne de işmâm yapılır.

İbnu'l-Cezerî: Yazıda tê ile olanın hilâfına, müenneslik hê'si üzerinde yapılan vakfın, hê ile vakf yapıldığı kaydını koyar. Revm ve işmâmla yapılan vakf, Ebu Amr ve Kûfe kurrâsı nezdinde nassan variddir. Diğer kurrâdan bu konuda bir bilgi mevcut değildir. Kıraatı eda üzerine yapanlar da kıraatlarında bunu benimsemişlerdir. Bunun faydası; üzerinde vakf edilen bu harekenin nasıl okunduğunu dinleyen ve görene göstermek için, vakf edilen harfin vaslında sabit olan harekeyi belirtmektir.

İbdal: Tenvinli mensub isimlerde olur. Bu isimlerde tenvin yerine elif üzerinde vakfedilir. اذن kelimesindeki vakf, böyledir. «Te» harfiyle müfret müennes olan isimlerdeki vakf «te» harfi yerine, «he» harfi üzerindeki vakftır. Hareke veya eliften sonra, sonu hemzeli olan kelimelerde Hamza'ya göre vakf, makablinin cinsinden harfi medde ibdal etmek suretiyle yapılır. Şayet kelimenin sonu elif ise, hazfi caiz olur. و من السماء ، ومن ماء، يبدأ ، نبئ ، اقرأ ، و يشاء ، من شاطئ ، وان امرؤ buna misaldir.

Nakl: Sakinden sonra, kelimenin sonunda mevcut hemzelerde yapılır. Hamza'ya göre, hemzenin harekesini sakine nakletmekle, vakfedilir. Önce, nakledilen hareke ile harekelenir, sonra hazfedilir. İsterse sakin ve sahih. Bu-

nun misali; بين المرْء و زوجه ، بين المرْءوقلبه ، لكل باب منهم جزْء ، ينظر المرْء ، ملء ، دفء ، يخرج الخبء ifadelerinde görülür. Bu örneklerin sekizincisi yoktur. İsterse sakin kelimenin aslından olan vav veya ya ile olsun, isterse bu iki harf-i med olsunlar. يضيئ ،لتنوْء ،أن تبوْء ، وجيء ، المسيء ، و ما عملت من سوء misallerinde görüldüğü gibi. Veya harfi lin olsunlar: مثل السوء ، قوم سوء ، شيء misallerinde görüldüğü gibi.

İdgâm: Ziyade yê veya vavdan sonra hemze ile biten kelimelerde yapılır. Hamza'ya göre, hemzeyi makablindeki harfin cinsi ile ibdal ettikten sonra, idgamla vakf yapılır. Bunun misali; النّسيئ (النّسيّ)، بريئ (برىّ)، قروء (قروّ) kelimelerinde görülür.

Hazif: Vasl halinde sabit, vakf halinde hazfedenlere göre ziyade ye harflerinde yapılır. Ziyade olan ye'ler (ki bunlar yazılmayan ye'lerdir), 121 tanedir. Bunlardan otuz beşi âyetler arasında, geri kalanlar ise âyetlerin son kelimelerindedir. Nâfi, Ebu Amr, Hamza, Kisâî ve Ebu Cafer vakf hariç, vasl halinde bunları sabit kılarlar. İbnu Kesir ve Yakub, her iki halde sabit kabul ederler. İbnu Âmir, Âsım ve Halef de, her iki durumda bunları hazfederler. Bazı imamların, bu harflerin bazısında tesbit edilen esaslardan ayrıldıkları olur.

İsbât: Vakf halinde sâbit kılanlara göre, vasl halinde mahzuf ye'lerdir. ، واق ، هادٍ ، وال ve باق buna misladir.

İlhak: عم، فيم، بم، لم، مم gibi kelimelerde ilhak edenlere göre, kelimenin sonlarına ilave edilen sekte hê'leri, هن ، مثلهن gibi cemi müennes olan nûn-i müşeddede, المفلحون ، الذين ، العالمين gibi meftûh nunlar, لدى ، والاتعلوا على خلقت بيدىّ gibi mebnî müşeddedelerdir.

Kıraat imamları; vakf, ibdâl, isbât, hazif, vasl, ve katı'larda Osmanî Mushaf'ın yazılışına uymanın lüzumunda ittifak etmişlerdir. Ancak; tê ile yazılıp hê ile yapılan vakf, yukarıda geçtiği üzere hê'nin ilhakı, yazıda yer almayan kelimelerde yê'nin isbatı, ويمح الله الباطل ، سندع الزبانية ، يوم يدع الداع ويدعُ الانسان âyetlerinde vâvın isbâtı, أيه الثقلان ، أيه الساحر ، أيه المؤمنون âyetlerinde elifin isbatı belirli kelimelerde, aralarında ihtilaf vaki olmuştur.

وكأين kelimesinde, fiilen yapıldığı üzere nûn hazfedilir. Çünkü Ebu Amr bu kelimede yê üzerinde vakf eder. İsrâ suresinde أيّاما da vasl, Nisa, Kehf, Furkan ve Mearic surelerinde imâle, ، ويكأن ، وألايسجدوا ve ويكأنه kelimelerinde katı' ile okumuştur. Bazı kurrâ da bunların hepsinde, Mushaf'ın hattına bağlı kalmışlardır.

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

LAFZAN MEVSÛL, MÂNEN MEFSÛL

Bu konu, müstakil eserler yazmağa değer bir konudur. Vakf konusunun büyük bir bölümünü teşkil eder. Bu yüzden konuyu, vakfın hemen arkasından ele aldım. Pek çok müşkilin açıklanması ve çözümü, buna dayanır. Şu iki âyet, buna misaldir: هو الذى خلقكم من نفس واحدة وجعل منها زوجها ليسكن اليها **«Odur ki sizi bir tek nefisten yarattı, gönlünüz ısınsın diye ondan eşini var etti.»** den جعلا له شركاء فيما آتاهما فتعالى الله عما يشركون **«Ona ortaklar koşmağa başladılar. Allah ise onların ortak koştukları şeylerden yücedir.»** e kadarki âyetler.

Mealinden anlaşıldığına göre bu âyet, Hz. Âdem ve Havva kıssası ile ilgilidir. Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, hasen; Hâkim, Semure'den merfuân; Hasanu'l-Basri tariki ile sahih olarak yaptıkları rivayet ile, İbnu Ebi Hatim'in İbnu Abbas'tan sahih senedle yaptığı rivayet, bunu açıklamaktadır.

Fakat âyetin sonunda, şirkin Hz. Âdem ve Havva'ya nisbet edilmesi bakımından, bir müşkil ortaya çıkmaktadır. Halbuki Hz. Âdem, bir peygamberdir. Bütün peygamberler nübüvvetten önce ve sonra icmaen, şirkten masumdurlar. Bu müşkil bazı ulemayı, âyetin Hz. Âdem ve Havva dışında bir karı-kocaya hamletmelerine götürmüş, dolayısıyle hadisin ta'lîli ve hükmünün inkârına yol açmıştır. Bu konuda uzun bir araştırma yaptıktan sonra, İbnu Ebi Hatim'in şu rivayetine rastladım. İbnu Ebi Hâtım: Bize Ahmed b. Osman b. Hakim, o Ahmed b. Mufaddal, o Esbât, o da Suddî'den فتعالى الله عما يشركون **«..Allah ise onların ortak koştukları şeylerden yücedir.»** (Araf, 190.) âyetinde şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu âyet, Âdem aleyhisselâm ile ilgili âyetten ayrı, Arapların ilahlarına mahsus bir âyettir.

Abdurrezzâk b. Hammâm şöyle der: Bize İbnu Uyeyne rivayet ederek, Sadakat'ubnu Abdillah b. Kesir el-Mekkî'nin, Suddî'den şöyle naklettiğini duydum. Suddî şöyle demiştir. Bu, hem mevsûl, hem de mefsûl âyetlerdendir.

İbnu Ebi Hatim: Bize Aliyyu'bnu'l-Hüseyin, o Muhammed b. Ebi Hammâd, o Mihrân, o Sufyan, o Suddî, o da Ebu Mâlik'den şöyle dediğini rivayet eder: Bu âyet, mefsûldür. Evlâd hususunda Hz. Âdem ve Havva'nın Allah'a itaatlarını gösterir. فتعالى الله عما يشركون âyeti ise, Resulullah'ın kavmine hitabıdır. Bu rivaye-

ti duyunca, içimdeki düğüm çözüldü ve bu zorluk üzerimden kalktı. Hz. Adem ve Havva'nın kıssası فيماآتاهما âyetinde sona erdiği, vuzûha kavuştu. Âyetin bundan sonraki kısmının da Araplara ve onların puta tapmalarınaait olduğu ortaya çıktı. Zamirin tesniye sigasından cemî sigasına dönmesi, bunu açıklar. Şayet bir tek kıssa olsaydı, Araf suresinin şu 189-190. âyetlerinde olduğu gibi: دعوا الله ربهما لئن آتيتنا صالحا لنكونن من الشاكرين فلما آتاهما صالحا جعلا له شركا. فيما آتاهما **«Rableri Allah'a dua ettiler: Eğer bize iyi, güzel bir çocuk verirsen elbette şükredenlerden olacağız, dediler. Fakat Allah onlara iyi, güzel bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği şeyde O'na ortak koşmağa başladılar.»** derdi.

Keza bundan sonraki أيشركون مالا يخلق شيئا **«Hiçbir şey yaratmayan, kendileri yaratılan şeyleri (Allah'a) ortak mı koşuyorlar?»** (Araf, 191.) âyetinin tamamında geçen bütün zamirler, tesniye sigasında olurdu. Bu gibi zorluklardan kurtulma ve uzaklaşma yolları, Kur'an'ın kendi uslûbunda mevcuttur. وما يعلم تأويله الا الله والراسخون فى العلم **«..Oysa onun tevilini Allah'dan başkası bilmez, ilimde ileri gidenler...»** (Âl-i İmran, 7.) âyeti, bu konuda bir başka misaldir. الراسخون kelimesinden önceki vâv vasl harfi olursa, «ilimde rusûh sahibi olanlar te'vilini bilir..» mânası çıkar. Eğer fasl harfi olursa, durum aksine olur. İbnu Ebi Hatim, Ebu Şa'sa ve Ebu Nuheyk'in şöyle dediklerini rivayet ederler: Siz bu âyeti vaslediyorsunuz. Halbuki bu, münkatıdır, Âyetin, müteşabih âyetlere uyanları zemmetmesi ve onları eğrilikle nitelemesi bunu teyid eder. واذا ضربتم فى الارض فليس عليكم جناح أن تقصروا من الصلاة ان خفتم ان يفتنكم الذين كفروا **«Yeryüzünde sefere çıktığınızda inkar edenlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur...»** (Nisa, 101.) âyeti de bu konuda başka bir misaldir. Âyetin zahiri, namazın kısaltılmasının korkuya bağlı olduğunu, güven içinde iken kısaltılmamasını gerektirir. Hz. Âişe dahil olmak üzere, âyetin zahirine dayanarak bir grup ulema, bu kanaatta olduğunu ifade etmişlerdir. Âyetin sebebi nüzulü bunun hem mevsûl hem de mefsûl âyetlerden olduğunu gösterir. İbnu Cafer Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Beni Neccar'dan bir cemaat Resulullah'a (s.a.v.) gelerek şöyle dediler: Ya Resulallah, biz çokça sefere çıkıyoruz. Namazı nasıl kılalım? Bunun üzerine Cenabı Hak: واذا ضربتم فى الأرض فليس عليكم جناح أن تقصروا من الصلاة **«Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.»** âyetini indirdi. Sonra vahiy kesildi. Aradan bir sene geçince Resulullah (s.a.v) bir savaşa çıktı. Savaş esnasında öğle namazına durunca, müşrikler; Muhammed ve Ashabı size, kendilerini arkadan vurmanız için imkân verdiler. Üzerlerine neden yürümezsiniz? dediler. Aralarından biri: Onların bir o kadarı daha arkalarında hazır beklemektedir, deyince, iki namaz arasında: ان خفتم أن يفتنكم الذين كفروا **«Kafirlerin size kötülük yapmasından... korkarsanız...»** âyeti, عذابا مهينا ye ka-

dar nâzil oldu. Böylece korku namazı tayin edildi. Bu hadisden anlaşıldığı üzere âyetteki ان خفتم sözü, namazı kısaltmak için değil, kendisinden sonra gelen korku namazı için şarttır. İbnu Cerir; şayet âyette اذا kelimesi olmasaydı bu tefsir, âyetin güzel bir tefsiri olurdu, der.

İbnu'l-Feres; vav harfinin zaid kabul etmek kaydıyle, اذا ile birlikte bu tefsirin doğru olduğunu, söyler.

Ben derim ki; âyette iki şart ان ve اذا bir araya gelmiştir. En doğrusu, ziyadeliğine cevaz verenlerin sözüne dayanarak اذا yı zaid kabul etmektir.

İbnu'l-Cevzi, tefsirinde şöyle der: Arablar bir kelimenin yanına birbirine yakınlığı olmadığı halde sanki onunla aynı mânadaymış gibi, diğer bir kelimeyi de getirirler. يريد ان يخرجكم من ارضكم فماذا تامرون **«'Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor, ne buyurursunuz.'»** (Araf, 110.) âyetindeki söz, bir topluluğun sözüdür. Aynı âyette ise Firavn'un, فماذا تأمرون **«...ne buyurursunuz.»** ifadesi geçmektedir.

أنا راودته عن نفسه وانه لمن الصادقين **«..Ben onun nefsinden murat almak istedim. O tamamen doğrulardandır.»** (Yusuf, 51-52.) âyetlerinden, Aziz'in karısının sözü sona ermiştir. Yusuf aleyhisselâm da ذلك ليعلم أنى لم أخنه بالغيب **«..bu, benim hainlik etmediğimin bilinmesidir...»** diye cevapta bulunmuştur.

Buna bir başka misal de: ان الملوك اذا دخلوا قرية أفسدوها وجعلوا أعزة اهلها اذلة **«...Hükümdarlar bir ülkeye girdiler mi, orayı bozarlar, halkının şereflilerini zelil ederler..»**(Neml, 34.) âyetidir. Saba Melikesinin sözü burada sona eriyor. Allah'da: وكذلك يفعلون **«(Evet) öyle yaparlar.)** buyuruyor.

Bir diğer misal de: من بعثنا من مرقدنا **«...bizi yattığımız yerden kim kaldırdı.»** (Yasin, 52.) âyetidir. Bu âyetle küffâr'ın sözü son bulur. Melekler: هذا ما وعد الرحمن **«...İşte Rahman'ın vaadettiği şey budur.»** diye cevap verirler.

İbnu Ebi Hatim; Bu âyet hakkında Katade'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da bir âyet vardır ki, evveli dalalet ehli, sonu da hidayet ehlinin diliyle nazil olmuştur. Dalâlet ehlinin sözü ياويلنا من بعثنا من مرقدنا **«..Vay bize, bizi yattığımız yerden kim kaldırdı?..»** âyetidir. Yeniden diriltildiklerinde hidayet ehlinin sözü de: هذا ما وعد الرحمن وصدق المرسلون **«..İşte Rahman'ın vaadettiği şey budur. Demek peygamberler doğru söylemiş!.»** âyetidir.

Yine İbnu Ebi Hatim; وما يشعركم انها اذا جاءت لا يؤمنون **«..Hem bilir misiniz o (mucize) gelmiş olsa da onlar yine inanmazlar.»** (Enâm, 109.) âyetinde Mucahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Âyet gelse bile, onların iman edeceklerini nereden biliyorsunuz? Bu durumlarına karşılık Cenab-ı Hak: انها اذا جاءت لا يؤمنون **«..O(mucize) gelmiş olsa da onlar yine inanmazlar.»** âyetiyle durumlarını bildirmiştir.

OTUZUNCU BÖLÜM

İMÂLE, FETH ve İKİSİ ARASINDAKİ KIRAAT

İbnu'l-Kâsıh gibi kıraat alimlerinden bazıları, bu konuda müstakil eserler yazmışlardır. İbnu'l-Kâsıh, «Kurratu'l-Ayn fi'l-Fethi ve'l-İmâle ve Beyne'l-Lafzayn» adında bir eser telif etmiştir.

ed-Dani şöyle der: Fetha ve imale, Kur'anın kendi dilleriyle nazil olduğu, fasih konuşan Arapların kullandığı, yaygın olan meşhur üç lügattır. Fetha; hicaz kurrâsının, imale de Necid'li Temîm, Esed ve Kays kabileleri kurrâsının lügatıdır. Fetha ve imalinin aslı, Huzeyfe'den merfuân nakledilen şu hadise dayanmaktadır: Kur'anı, Arabın ses ve sedasına uyarak okuyunuz. Sakın, fâsık ve Ehl-i Kitaptan olanların sesleriyle okumayınız. Şüphe yok ki imale, yedi harf ve Arabın ses ve sadasındandır.

İbnu Ebi Şeybe, «Tarihu'l-Kurrâ» adlı eserende Ebu Âsımu'd-Darir el-Kûfî ve Muhammed b. Abdillah tarikiyle Âsım, Zerru'bnu Hubeyş'in şöyle dediğini rivayet eder: Sahebeden biri Abdullah b. Mesûd'a Tâhâ'yı okudu. Hâ harfini kesra ile telaffuz etmedi. Bunun üzerine İbnu Mesûd; Tâ ve Hâ harflerinin kesresiyle Tîhî şeklinde kıraat etti. Sahabi tekrar Tâhâ şeklinde okudu. İbnu Mesûd'da kıraatını aynen tekrarladı, sonra şöyle dedi: Yemin ederim, Resulullah (s.a.v.) bana aynen böyle kıraat ettirdi.

İbnu'l-Cezerî, bu hadisin garib olduğunu, ancak bu şekliyle bilindiğini, sâlih bir kimse olmakla beraber kitablarının zayi oluduğunu, hadisleri hafızasından rivayet ettiğini, bu sebeple rivayetinin zayıf olduğunu ifade eder.

İbnu Ebi Şeybe şöyle der: Vakı' ve A'meş, İbrahim'in şöyle dediğini rivayet ederler: Fâsih Arap kurrâsı, elif ve yê harflerini kıraatta eşit tutarlar, yani, elif ve yê harflerinden tefhim ve imale anlaşılır.

Bir önceki hadisi İbnu Merdeveyh Tefsirinde rivayet ederek, sonuna: Cebrail bunu böylece indirdi, cümlesini ilave ettiğini, belirtmek isterim.

«Cemâlu'l-Kurrâ»da, Safvân b. Assâl, يايحيى kelimesinde, Resulullah'ın bu kelimeyi imale ile okuduğunu rivayet eder. Bu kıraatından sonra Resulullah'a: Kureyş lehçesinde olmadığı halde, niye imale ediyorsun, diye sorulur. Reslullah cevaben: Bu, dayılarım Benî Sa'd'ın kıraatıdır, buyurur.

İbnu Eşte, Ebu Hatim'in şöyle dediğini rivyet eder: Kûfeliler imâlede, Mushaftaki yê harfinin elif harfi yerine yazıldığını ileri sürerek, delil getirirler. Yazılışa bağlı kalırlar. Yê harfine yakın okuyuşu belirtmek için, imale ederler.

İmâle; çoğunlukla fethadan kesreye, eliften yê'ye doğru sesin yönlendirilmesidir. Gerçek imâle budur. Buna bazan, izcâ', bath ve kesre denilir. Her ikisi de kıraatta caizdir. Şedîd, halis taklîb'den ve mübalağaları işba'dan kaçınmaktır. Mutavassıd ise, mutavassıt fetha ile şiddetli imâle arasıdır.

ed-Dani şöyle der: Ulema, bunlardan hangisinin daha güzel ve daha evlâ olduğu hususunda, farklı görüşlere sahiptir. Ben, beyne beyne olanı mutavassıt imâleyi tercih ederim. Çünkü bununla, imâlenin gayesi hasıl olur. Bu da elifin asılda yê oluduğunu bildirmek, bir başka yerde bunun yê'ye inkılâb ettiğini veya kendisine yakın olan kesreye veya yê'ye benzediğini belirtmektir. Fetha ise okuyucunun harfi telaffuz ederken ağızını açmasıdır. Buna tefhim denilir. Şedîd ve mutavassıt olmak üzere ikiye ayrılır. Şedîd; okuyanın o harfi okurken ağzını sonuna kadar açmasıdır. Kur'an kıraatında bu caiz değildir. Hatta, Arap lehçelerinde de yoktur. Mutavassıt; şeddetli fetha ile mutavassıt imâle arasıdır. ed-Dani, kurrâdan fetha ile okuyanların kullandığı kıraatın, bu olduğunu söyler.

Kurrâ, imâlenin, fethanın bir nevi olup olmadığı veya her ikisinin başlıbaşına birer asıl olup olmadığı konusunda, ihtilaf etmiştir. Birinciye göre imâle, bir sebebe bağlı olarak yapılır. Bu sebep kalktığı takdirde, fetha gerekli olur. Sebep bulununca da, fetha ve imâle caiz olur. İmâle edilen her kelimenin, Araplardan mutlaka fetha ile okuyanı bulunur. Buna göre fethanın asıl olduğu, imâlenin de onun fer'i olduğu ortaya çıkar.

1- İmâlenin Sebepleri

İmâle, beş yönde mütâlaa edilir: Sebebi, vecihleri, faydası, imâle eden ve imâle edilen.

Kurrâ, imâlede sebeplerin on olduğunu söyler. İbnu'l-Cezerî şöyle der: İmâle iki şeye dayanır. Birincisi kesre, ikincisi yê'dir. Her biri, imâle yapılan harften önce ve sonra olduğu gibi, imâle mahallinde takdiri de olur. Kesre ve yê, bazan ne lafızda mevcut olur, ne de imâle mahalline takdir edilir. Fakat bunlar, kelimenin bazı değişik hallerinde ortaya çıkarlar. Elif veya fetha, imâle edilen başka bir elif veya fethadan dolayı, imâle adı verilir. Elif bazan da imâle edilen elife benzediğinden dolayı, imâle edilir.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Çokça kullanma sebebi ile harfle isim arasını ayırmak için, imâle yapılır. Böylece sebepler on ikiye ulaşır. Önceki kesreden dolayı yapılan imâlenin şartı, kendisiyle elif arasına fasıla olarak bir harfin girmesidir. كتاب ve حساب gibi. Bu fasıla, elifin varlığı ile artaya çıkar. İmale yapılmış fethanın, kendisiyle kesre veya iki harf arasında, fasılası yoktur. Bu iki harften birincisi انسان kelimesi gibi sakin veya ikisi de meftuhtur, diğeri de gizliliğinden dolayı hê harfidir. İmâle harfinden önce gelen yê ise, الحياة ve الأيامى kelimelerinde olduğu gibi ya elife bitişiktir veya يدها kelimesinde olduğu gibi biri hê ها olmak üzere iki harf ile fasl edilmiştir. İmâle harfinden sonra gelen kesrenin عابد kelimesinde olduğu gibi lâzım, عن الناس ve فى النار kelimelerinde olduğu gibi, ârızî olması müsavidir. İmâle harfinden sonra gelen yê harfi, بايع kelimesinde olduğu gibidir. Mukadder kesre ise, خاف kelimesinde olduğu gibidir. Zira bunun aslı خَوِفَ dir. Mukadder yê de; الهدى ، يخشى ، أبى ve الثرى kelimelerinde olduğu gibidir. Çünkü bunların her birindeki elif, yêden münkaliptir. Çünkü bunlarda yê harfi müteharrik (harekeli), makabli (kendinden önceki) meftuhtur. Kelimenin bazı hallerinde arız olan kesre; طاب ، جاء ، شاء ve زاد kelimelerinde olduğu gibidir. Çünkü bunlara, müteharrik merfû zamir bitiştiğinde, fail fiili (üç harfli kök fiilin birinci harfi) meksûr olur. تلا ve غزا misallerinde olduğu gibi, ârız olan yê harfinde böyledir. Çünkü bunların elifleri vav'dan münkaliptir. Bu kelimelerde imale yapılması vav'ın تلى ve عزى de olduğu gibi ye harfine kalbolunmasındandır. İmâleden dolayı yapılan imâle, Kîsâi'nin yaptığı gibi; اناالله misalinde görülen nûndan sonraki elifin imâlesidir. Çünkü الله kelimesinde elif, imâle içindir. Kendisinden sonra imâle harfi bulunmadığından اناالیه kelimesinde imâle yapmamış, bunu الضحى ، القرى ، وضحاها ، وتلاها kelimelerine uyarak imâle yapmıştır. Benzerlikten dolayı imâle الحسنى kelimesindeki gibi müenneslik elifi الهدى kelimesine benzerliklerinden dolayı موسى ve عيسى kelimelerinin elifidir. Çokça kullanılışından dolayı imâle, «M e n h e c» adlı eserde zikredildiği üzere, her üç durumda الناس kelimesinin imâlesi gibidir. İsimle harfi birbirinden ayırmak için yapılan imâle, Sibeveyh'in dediği gibi, fevatih'in imâlesidir. Çünkü mu'cem harflerde با ve تا nın imâlesi yapılır. Zira bunlar, isimdir. لا ve ما gibi harf değillerdir.

2- İmâlenin Vecihleri

İmâle vecihlerinden dördü, yukarıdaki sebeplerle ilgilidir. Aslı, münasebet ve iş'ar olmak üzere, ikidir. Münasebet; bir kısımdan ibarettir. Bu da, lafızda mevcut olan sebepten dolayı veya bir başka imaleden dolayı yapılan imaledir. Kurra bununla, imale edilen harfin telaffuzuna yakınlığı dolayısıyla bir önceki harfin aynı tarzda ve aynı şekilde teleffuz edilmesini kastetmiştir. İş'ar; üç kısımdır. Harfin aslını iş'ar, bazı yerlerde kelimeye sonradan arız olduğunu iş'ar edene benzeyen iş'ardır.

3- İmalenin Faydası

İmâlenin faydası, lafızda kolaylıktır. Çünkü dil, fetha ile yükselir, imale ile alçalır. Alçalma dile, yükselmeden daha hafif gelir. İmale eden de, bu yüzden i-

male yapmıştır. İmale yapmayıp feth ile okuyanlar, feth'in daha metin veya asıl olduğunu dikkate almışlardır. İbnu Kesir hariç, on kıraat imamı, imale yapmıştır. İbnu Kesir, Kur'an'ın hiçbir yerinde imale yapmamıştır.

İmale edilen yerlerin tamamını öğrenmek için, kıraat kitablarına ve imâle hakkında yazılmış eserlere müracaat edilir. Biz burada belirli kaidelere bağlı olanları zikredeceğiz.

4- Bazı Kurrânın Yaptığı İmâleler

Hamza, Kisaî ve Halef, Kur'an'da mevcut yê harflerinden munkalib olan her elifi, imâle ederler. الفتى ، الهوى ، الهدى، مثوى ، الزنى ، أتى ، أبى ، سعى ، يخشى ، يرضى ، واجتبى ، واشترى ، مأوى ، أدنى ، ازكى ، العمى ، gibi isim veya fiil olsun, bu kelimelerde imâle yaparlar.

القربى ، الانثى ، الدنيا ، احدي ، ذكري ، سيما ، ضيزى ، موتى ، مرضى التقوى gibi فعلى ve فِعلى vezninde her te'nis elifini imale ederler. Buna عيسى ، موسى ve يحيى kelimelerinde ilâve ederler. Zamme veya fetha ile فعالى vezninde olan سكارى gibi; نصارى ، يتامى، اسارى ، كسالى ve الأيامى kelimelerinde de imâle ederler.

Mushafta yê ile yazılan; بلى ، متى ، ياأسفى ، ياويلتى ، ياحسرتى ve istifham için olan أنى gibi kelimeleri de imâle ederler. Bunlardan; مازكى ، حتى ، الى، على لدى kelimelerini istisna ederler. Hiçbir durumda, bunlarda imâle yapmazlar.

Aynı şekilde evveli meksûr veya mazmûm olan vâvî kelimeleri de imâle ederler. Bunlar; nasıl olursa olsun الربا , nasıl gelirse gelsin العلى ، القوى ve الضحى kelimeleridir.

Birbirine uygun olan onbir surenin âyet başlarını da imâle ederler. Bu sureler; Tâhâ, Necm, Mearic, Kıyâme, Nâziat, Abese, A'lâ, Şems, Leyl, Duhâ, ve Alâk sureleridir. Bu sureler üzerinde Ebu Amr ve Verş onlara uymuşlardır.

Hangi vezinde olursa olsun, râ'dan sonra elif gelen her kelimede Ebu Amr, imâle yapmıştır. Bunlardan bazıları; أراه ، اشترى ، ذكرى ، بشرى ، ترى ، اسرى ، اسارى ، النصارى، القرى ve سكارى kelimeleridir. Nasıl gelirse gelsin, فعلى veznindeki eliflerde de imâle yapmışlardır.

Ebu Amr ve Kisâî, kendisinden sonra, sonda bulunan râ'dan önceki her elifi, imâle ederler. Bunlar; النهار ، الغفار ، القهار ، النار ، الدار ، وحمار ، اشعارها ، اوبارها ، ابصارها ، بقطار ، الابكار ، الديار kelimeleridir. Bunların elifleri ister aslî, ister zaid olsun, müsavidir.

Hamza, aynel fiili (üç harfli kök fiilin ortadaki harfi) elif olan mazi fiilde imâle yapar. Bunlar; زاد ، شاء ، جاء ، خاب ، ران ، خاف ، زاغ ، طاب ، ضاق ، حاق fiilleridir. Bunlar ne şekilde olursa olsun, nasıl gelirse gelsin, değişmez.

Kisaî, on beş harften sonra gelen, makablinde mutlak vakf bulunan te'nis tâ'sında imâle eder. Bu harfler şu cümlede toplanır; (فجثت زينب لذوذ شمس) «خليفة» ve رأفة fe-ye, وليجة ve لجة kelimeleri cime, ثلاثة ve خبيثة kelimeleri se'ye, بغتة ve الميتة kelimeleri te'ye, بارزة ve اعزة kelimeleri ze'ye, خشية ve شيبة kelimeleri yê'ye, سنة ve جنة kelimeleri nûn'a, حبة ve توبة kelimeleri be'ye, ليلة ve ثلة kelimeleri lâm'a, لذة ve الموقوذة kelimeleri zâ'ya, قسوة ve المروة kelimeleri vâv'a, بلدة ve عدة kelimeleri dâl'a, فاحشة ve عيشة kelimeleri şîn'e, نعمة ve رحمة kelimeleri mim'e, الخامسة ve خمسة kelimeleri de sin'e misaldir.

Kisâî, on harften sonra, mutlak olarak fetha okunduğunu söyler. Bunlar; جاع ve isti'lâ harfleri olan قظ خص ضغط ile, geri kalan الهر ifade edilen dört harftir. Bu harflerden önce sakin ye veya bitişik kesre veya imâle edilen sakinden ayrı bulunursa imâle edilir, aksi takdirde fetha okunur.

Geride, belirli bir kaideye bağlı bulunmayan, üzerinde ihtilâf edilen, tafsile luzumu olan bir kısım harfler kalmıştır. Daha geniş bilgi, bu konuda yazılmış kitaplarda mevcuttur.

Hamza, Kisâî, Halef, Ebu Amr, İbnu Âmir, Ebu Bekr, beş surenin evvelindeki الٓر larda imâle yaparlar. Verş de, beyne beyne imâlede bulunur.

Ebu Amr, Kisâî ve Ebu Bekr Âsım, Meryem ve Tâhâ surelerinin başlangıcındaki hâ'de imâle yaparlar. Hamza ve Halef, Tâhâ'nın hâ'sında imâle etmişlerdir. Ebu Amr hariç, الٓر larda imâle edenler, Meryem suresinin evvelindeki yê-yi imâle etmişlerdir. Hamza, Kisâî, Halef ve Ebu Bekr يٓس kelimesinde de imâle etmişlerdir. Bu dördü, Tâhâ'nın, Tâsînmîm'in , Tâsîn'in tâ'larında ve yedi surenin başı olan Hâmîm'lerin hâ'sında imâle etmişlerdir. Hâ'nın imâlesinde İbnu Zekvan, onlara uymuştur.

5- İmâlenin Kerih Görüldüğü Yerler

Bazı ulema; Kur'an, tefhîm için inmiştir, hadisinden dolayı imâleyi kerih görmüşlerdir. Bunlara, şu yönlerde cevap verilir:

1- Kur'an önce, böyle nazil oldu. Fakat sonradan imâleye ruhsat verildi.

2- Hadisin mânası, kurrânın kıraatı üzere okumaktır. İmâle yapılırken ses, kadın sesi gibi inceltilmez.

3- Hadisin mânası, Kur'an'ın müşriklere karşı şiddet ve ağır ifade kullanmasıdır. «C e m â l u' l - K u r r â»da müellif şöyle der: Bu söz, hadisi tefsir etmekten uzaktır. Çünkü Kur'an aynı zamanda, rahmet ve merhamet üzere de inmiştir.

4- Hadisin mânası; tazim ve tebcildir. Yani onu tazim ve tebcil ediniz, demektir. Böylece; Kur'an'ın tazim ve tebciline teşvik etmiştir.

5- Tefhim'den murad; kelimenin ortasını, sükun hariç, ihtilâf edilen yerlerde, zamme ve kesra ile harekelemektir. Çünkü bu, kelime yapısına en yakın ve en uygun düşmektir.

ed-Dani şöyle der: Bu hadis, İbnu Abbas tarafından böyle tefsir edilmiştir. Bize İbnu Hakan, Ahmed b. Muhammed, Ali b, Abdilaziz, ona da Kasım rivayet etmiştir. Kasım, Kisâî'den, Selmân ve Zuhrî'den, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini duydum demiştir: Kur'an; الجمعة ve benzeri ağır kelimelerle, teskîl ve tefhim üzere nazil oldu. ed-Dani sonra, Hakim'in Zeyd b. Sabit'ten merfuan rivayet ettiği şu hadisi zikreder: Kur'an, tefhimle nazil oldu. Bu hadisin ravilerinden biri olan Muhammed b. Mukatil, Ammar'ın: عذراوانذرا (Mürselât, 6.) âyeti ile عشرة kelimesi hariç, bütün kelimeleri tefhim ederler. Onlar, عشرة kelimesinin şîn harfini sakin kılarlar. Necid ehli bu harf hariç, kelâmda tefhim yapmazlar. onlar, عشرة kelimesindek şîn harfini esre okurlar. ed-Dani; Bu izahın hadisin tefsirine daha uygun olduğunu ifade eder.

OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

İDGÂM, İZHÂR, İHFÂ ve İKLÂB

Bu konuda kurrâdan bazı ulema, müstakil eserler yazmışlardır.

İdgâm: Aynı cinsten yan yana gelen iki harften birincisinin ikinciye katılarak, birinci harfin yerine şedde konan bir lafızdır. İdgâm; kebir ve sağir olmak üzere ikiye ayrılır.

İdgam-ı Kebir: İki harften birincisi, ister misli, ister cinsi, isterse mütekarib olsun, harekeli olandır. Ona bu adın verilmesi çokça bulunuşundandır. Öyle ki hareke, sükundan daha çok kullanılır. İdgamdan önce harekeli harfin sakin kılınmasında tesiri olduğundan, bu ad verildiği söylenir. Ayrıca, kendisinde zorluk bulunduğu, misli, cinsi ve mütekarib nevilerine şamil olduğundan dolayı, bu ad verilmediği söylenir. İdgama bu adı veren, on kıraat imamından en meşhuru, Ebu Amir'bni'l-Alâ'dır. On kıraat imamı dışında; Hasenu'l-Basri, Ameş, İbnu Muhaysın tarafından da, idgama bu nisbet yapılmıştır.

İdgamdan maksat, kelimede hafiflik sağlamaktır. Kıraat hakkında eser yazanların çoğu, bu konuya hiç de yer vermemişlerdir. Meselâ; Ebu Ubeyd kitabında, İbnu Mucahid «M u s e b b i a»sında, Mekkî «T e b s ı r a»sında, Talemneki «R a v d a»sında, İbnu Sufyan «H a d i y e»sinde, İbnu Şurayh «K â f i y e»sinde, Mehdevî «H i d a y e»sinde idgamdan hiç söz etmemişlerdir.

Takribu'n-Neş adlı eserde şöyle ifade edilir: iki mütemasilden kastımız, mahreç ve sıfatta birbirine yakın olan harflerdir. Mütecanisten kastımız, mahreci birbirine uygun, sıfatı değişik olan harflerdir. Mütekarib ise, mahrec veya sıfatı birbirine yakın olan harflerdir.

İdgam-ı misleyn yapılan harfler on yedidir. Bunlar; ل ، م ، ن ، و ، ه ، ى ب ، ت ، ث ، ح ، ر ، س ، ع ، غ ، ف ، ق ، ك Buna misal şu cümlelerdir: لاقبل لهم ، الكتاب بالحق ، الموت تحبسونهما ، حيث ثقفتموهم ، النكاح حتى، شهر رمضان الناس سكارى ، يشفع عنده ، يبتغ غير الاسلام ، اختلف فيه ، افاق قال ، انك كنت ، الرحيم مالك ، نحن نسبح ، فهو وليهم ، فيه هدى ، ياتى يوم ، dir.

İdğamın Şartları

a- İki harfin yazıda birleşmesidir. أنانذير misalinde, idgam yapılmaz, çünkü misleyn arasına elif girmiştir.

b- İki kelimeden müteşekkil olmasıdır. Şayet bir kelimede birleşirlerse, Bakara sûresindeki مناسككم, Müddessir sûresindeki ماسلككم hariç, idgam yapılmaz.

c- Bu iki harften birincisi, mütekellimin veya hitab zamiri olan tê harfi olmamalıdır. أفأنت تسمع ، كنت ترابا misallerinde geçen misleyn de idğam edilmez.

d- Birinci harf şeddeli olmamalıdır. رب بما ، مس سقر misallerinde idgam edilmez.

e- Birinci harf tenvinli olmamalıdır. سميع عليم ، غفور رحيم misallerinde idgam yapılmaz.

İdgamı mütecaniseyn ve mütekaribeyn, on altı harfle yapılır. Bunların hepsi; رض سنشد حجتك بذل قثم terkibinde toplanmıştır.

Bu nevi idğamın şartı

a- Birincisinin şeddeli olmamasıdır. أشد ذكرا misalindeki gibi.

b- Tenvinli olmayacaktır. فى ظلمات ثلاث misalinde olduğu gibi.

c- Mütekellimin ve muhatab zamiri olan tê harfi olmayacaktır. خلقت طينا misalinde olduğu gibi. Be ve mim harfine, sadece يعذب من يشاء misalinde idgam edilir.

Te ت harfi, on harfle idğam edilir. Bunlar: البينات ثم misalindeki ت harfi, الصالحات جنات misalinde ج harfi, السيئات ذلك misalinde ذ harfi, الجنة زمرا misalinde ز harfi, الصالحات سندخلهم misalinde س harfi, fethanın hafifliğinden ve cezimden dolayı ولم يؤت سعة misalinde, idgam yapılmaz. بأربعة شهداء misalinde ش harfi, والملائكة صفا misalinde ص harfi, والعاديات ضبحا misalinde ض harfi, اقم الصلاة طرفى النهار misalinde ط harfi, الملائكة ظالمى cümlesinde ظ harfidir.

ث harfi, beş harfle idgam edilir. Bunlar: حيث تؤمرون misalinde ت harfi, الحرث ذلك misalinde ذ harfi, وورث سليمان misalinde س harfi, حيث شئتما misalinde ش harfi, حديث ضيف misalinde ض harfidir.

ج harfi, iki harfle idgam edilir. Bunlar: أخرج شطأه misalinde ش harfi, ذى المعارج تعرج misalinde ت harfidir.

ح harfi, زحزح عن النار misalinde olduğu gibi yalnız ع harfine idgam edilir.

د harfi, on harfle idgam edilir. Bunlar: المساجد تلك misalinde ت harfi, بعد توكيدها misalinde ت harfi, يريد ثواب misalinde ث harfi جالوت داود misalinde ج harfi, القلائد ذلك misalinde ذ harfi, يكاد زيتها misalinde ز harfi الاصفاد سرابيلهم misalinde س harfi, وشهد شاهد misalinde ش harfi, نفقد صواع misalinde ص harfi, من بعد ضراء misalinde ض harfi, يريد ظلما misalinde ظ harfleridir. Teca-

nüsün kuvvetinden dolayı ت harfi hariç, sakinden sonraki meftuh harfte idgam yapılmaz.

ذ harfi, فاتخذ سبيله misalinde olduğu gibi س harfinde, ما اتخذ صاحبة misalinde olduğu gibi ص harfinde, ر harfi ise, والنهار لآيات ، هن اطهر لكم ، المصير لا يكلف misallerinde oduğu gibi ل harfinde idgam edilir. Şayet harf meftuh, makabili sükun olursa, والحمير لتركبوها misalinde olduğu gibi, idğam edilmez.

س harfi, واذا النفوس زوجت misalinde olduğu gibi ز harfine, الرأس شيبا misalinde olduğu gibi ش harfine idgam edilir.

ش harfi, sadece ذى العرش سبيلا misalinde olduğu gibi س harfine, لبعض شأنهم misalinde olduğu gibi ض harfine idğam edilir.

Makabli müteharrik olduğu zaman ق harfi, ينفق كيف يشاء misalinde olduğu gibi, ك harfine idgam edilir. Aynı şekilde ك harfiyle bir kelimede bulunup, kendisinden sonra م gelirse, خلقكم misalinde olduğu gibi idgam yapılır.

Makabli müteharrik olduğu zaman ك harfi, نقدس لك قال misalinde olduğu gibi ق harfine idgam edilir. Şayet sakin olursa, وتركوك قائما misalinde olduğu gibi idgam edilmez.

Makabli müteharrik olduğunda ل harfi, رسل ربك misalinde olduğu gibi, ر harfinde, kendisi mazmum veya meksur olduğu halde, makabli sakin olduğunda الى سبيل ربك ، لقول رسول misallerinde olduğu gibi ر harfine idgam edilir. Ancak meftuh olurlsa فيقول رب misalinde olduğu gibi idgam edilmez. ل harfi ise, hangi şekilde olursa olsun, قال رب ، وقال رجلان misallerindeki gibi, idgam edilir.

م harfi, ب harfiyle yan yana gelir, mâkabli müteharrik olursa, مريم بهتانا ، يحكم بينهم ، اعلم بالشاكرين misallerinde olduğu gibi, *gunne ile ihfa edilir*. Bu, «e t - T e r c e m e» adlı eserde geçen ihfa nevilerinden biridir. İbnu'l-Cezerei bunun, idgam nevilerinden biri olduğunu zikretmiş, mütekaddimûndan bazıları da ona uymuştur. İbnu'l-Cezerî «e n - N e ş r» adlı eserinde, bunun doğru olmadığını, şayet makabli sakin ise, ابراهيم بنيه misalinde olduğu gibi, izhar edilir, demiştir.

ن harfi, mâkabli müteharrik olursa; لن نؤمن لك ، تأذن ربك misallerindeki gibi, ر ve ل harfine idgam edilir. Şayet sakin ise, her iki harfte de izhar yapılır. ان تكون لهم ، يخافون ربهم misalleri buna delildir. نحن kelimesinin ن harfi, نحن له ve وما نحن لك misalinde olduğu gibi idgam edilir. Çünkü ن harfinin sıkca tekrarlanması, harekesinin lüzümsuz olması, dile ağırlık getirmektedir.

Buradâ iki önemli hususu belirtmek isterim:

a- Ebû Amr,Hamza ve Yakub'un müştereken kabul ettikleri belirli hafler hakkındaki geniş bilgiyi İbnu'l-Cezerî; «e n - N e ş r» ve «e t - T a k r i b» adlı iki kitabında vermiştir.

b- On kıraat imamı; مالك لا تامنا على يوسف (Yûsuf, 11.) âyetinin idgamında ittifak, fakat telafuzunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Cafer, işmamsız ve revm'siz sa-

dece idğam etmiştir. Diğerleri ise, revm ve işmamla okumuşlardır.

Ebû Amr'a Göre Bazı Sûrelerdeki İdgam Sayısı

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Ebû Amr'ın misleyn ve mütekaribeyn'den yaptığı idgam harflerinin sayısı, sûreleri birbine vasl ettiği takdirde, Kadr sûresinin sonu, Beyyine sûresinin bağlandığından, 1304 harftir. Besmele çekip sûrenin sonunu Besmele ile birleştirdiği takdirde, Ra'd sûresinin sonu İbrahim sûresinin evveline, İbrahim sûresinin sonu Hicr suresinin evveline bağlandığından 1305 harftir. Şayet sekte ile fasle eder, Besmele çekmezse, 1303 harftir.

İdgamu's-Sağîr

İdgam-ı sağîr: ilk harfi sakin olan idgamdır. Vacib, mümteni' ve caiz olmak üzere üçe ayrılır. Kurrâ genellikle «ihtilaf» adı altında yazdıkları kitaplarında bunlardan sadece caizi zikrederler. Çünkü ihtilaf ettikleri, sadece bu üç neviden biri olan, caizdir. Bu da iki kısımdır;

a- Bir kelimenin bir harfini, değişik kelimelerin müteaddid harflerine idğamdır. Bunlar; قد ،اذ, müenneslik ت si, هل ve بل harflerine münhasırdır.

اذ in altı harf ile idgam ve ızharında ihtilaf edilmiştir. اذتبرأ misalinde ت ،اذجعل misalinde ج ،اذدخلت misalinde د harfi, اذزاغتmisalinde ز ،اذسمعتموه misalinde س ،اذصرفنا misalinde ص harfidir.

قد: in sekiz harf ile idgam yapılıp yapılmayacağında ihtilaf edilmiştir. Bu harfler, لقدجاءكم misalinde ج ،ولقدذرأنا misalinde ذ ،ولقدزينا misalinde ز ،قدسألها misalinde س ،قدشغفها misalinde ش ،ولقدصرفنا misalinde ص ،فقدضلوا misalinde ض ve فقدظلم misalinde ظ harfleridir.

Müenneslik ت sinin altı harf ile idgam yapılıp yapılmayacağı, ihtilaf edilmiştir. Bunlar, بعدتثمود misalinde ث ،نضجتجلودهم misalinde ج ، خبتزدناهم misalinde ز ، انبتتسبعسنابل misalinde س ،لهدمتصوامع misalinde ص ،كانتظالمة misalinde ظ harfleridir.

هل ve بل harflerinin لا mı, sekiz kelimede لا ile idgam yapılıp yapılmayacağı ihtilaf edilmiştir. Bunların beş tanesi بل e aittir: بلزين misalinde ز ،بلسولت misalinde س ، بلضلوا misalinde ض ،بلطبع misalinde ط ،بلظننتم misalinde ظ harfleri buna misaldir. Bunlardan هل e ait olanlar ise; هلثوب misalinde ث harfidir. بل ve هل harfleri بلتأتيهم ، هلنحن ، بلنتبع ، هلتنقمون misallerinde görüldüğü gibi, ت ve ن harflerinde müşterektirler.

b- Mahreçleri yakın olan harflerin idgamıdır. Bunlar üzerinde ihtilaf edilen 17 harftir.

1- اويغلبفسوف ، وانتعجبفعجب ، اذهبفمن ، ومنلميتب فاولئكmisallerinde birbirine yakın düşen ب ve ف harfleridir.

2- Bakara suresindeki; يعذبمنيشاء،

3- Hûd suresindeki; اركبمعنا

4- Sebe' suresindeki; نخسفبهم

5- يغفرلكم ve واصبرلحكمربك misallerinde, sakin ر nin لام'a idgamı.

6- منيفعلذلك misalinde olduğu gibi, nasıl vaki olursa olsun, sakin لام ın ذ ye idgamı.

7- يلهثذلك misalinde olduğu gibi, ث nin ذ e idgamı.

8- منيردثواب misalinde olduğu gibi, nasıl vaki olursa olsun, د ın ت ya idgamı.

9- اتخذتم aynı lafızdan gelen misallerde olduğu gibi ذ ın ت ye idgamı.

10- Tâhâ suresinin; فنبذتها misalinde olduğu gibi ذ ın ت ye idgamı.

11- Ayrıca, Gâfir ve Duhan surelerindeki عذتبربى misalindeki ذ ın ت ye idgamı.

12- Nasıl gelirse gelsin; لبثتم ve لبثت misalinde ث nin ت ye idgamı.

13- Âraf ve Zuhruf surelerindeki اورثتموها misalinde ث nin ت ye idgamı.

14- كهيعصذكر misalinde د ın ذ ye idgamı.

15- يسوالقرآن misalinde ن un و a idgamı.

16- نوالقلم misalinde ن un و a idgamı.

17- Şuarâ ve Kasas sûrelerindeki طسم misalinde ن un م e idgamı bunlardandır.

Yanyana gelen iki harfin birincisi sakin, mütemâsileyn veya mütecaniseyn olursa, lügat ve kıraat bakımından birincisinin ikinciye idgamı vacip olur. Mütemâsileyne misal: اضرببعصاك، ربحتتجارتهم، يوجهه، عننفس، يدرككم، وهمهم وقدتبين ، اذظلمتم، بلران ، وقددخلوا، اذهبوقللهم âyetleridir. Mütecaniseyne misal: قالتطائفة ، قلرب ، هلرأيتم، قالواوهم، الذىيوسوس misallerinde olduğu gibi mütemâsileyn; harfi med veya فاصفحعنهم misalinde olduğu gib, mütecaniseynin ilk harfi, boğaz harflerinden olmayacaktır.

Bazı kurrâ, Kur'an'da idgamı kerih görürler. Hamza ise bunu sadece namazda kerih görür. Böylece idgamı kabul eden, Kur'an'ın tamamında ve sadece namazda kerih görenler olmak üzere üç ayrı görüş ortaya çıktığını öğrenmiş olduk.

Yukarıda geçen iki kısıma, bazısında ihtilaf edilen üçüncü bir kısım ilave edilir. Bu da sakin nun ile tenvinin hükümleridir. İzhar, idgam, iklâb ve ihfâ olmak üzere, bu kısmın dört hükmü vardır;

İzhar: Bütün kurrâya göre همزة ، ه ، ع ، ح ، غ ve خ den müteşkkil, boğaz harfleri olan altı harftir. فانهار ، منآمن ، ينأون، انعمت ، منعمل ، عذابعظيم جرفهار ، منخير ، المنخنقة ، اليهغيره ، منغل ، منهاد ، فسينغضون، منحكيمحميد ، وانحر ve قومخصمون âyetleri buna misaldir.

Bazı kurrâ; خ ve غ harflerinde ihfâ yaparlar.

İdgam: Altı harfte yapılır. لام ve ر harfleri olmak üzere bunlardan ikisi gunnesiz idgamdır. من ربهم هدى للمتقين . فان لم تفعلوا . ثمرة رزقا âyetleri buna misaldir. Geri kalan dört harf de gunnelidir. Bunlar; ن ، م ، ى ve و dır. مثلا ما ، من مال ، حطة نغفر ve عن نفس ، من يقول ، رعد وبرق ، من وال ، وبرق يجعلون âyetleri misaldir.

İklâb: Sadece ب harfinde olur. ن ve tenvin ب ye bitiştiğinde م kalbedilerek gunne ile ihfa yapılır. انبئهم ، من بعدهم ، صم بكم âyetleri buna misaldir.

İhfâ: Geri kalan harflerde olur. Bunlar; ج ، د ، ذ ، ز ، س ، ش ، ص ، ت ، ث ، ض ، ط ، ظ ، ف ، ق ve ك olmak üzere 15 harftir. كنتم ، انذرتهم ، كاسا دهاقا ، خلقا جديدا ، وان جعل ، انجيتنا ، قولا ثقيلا ، من ثمرة ، والانثى ، جنات تجرى ، من باب من سوء ، الانسان ، صعيدا زلقا ، من زوال ، تنزيل ، وكيلا ذرية ، من ذهب ، ان دعوا ، اندادا من ضل ، منضود ، جمالت صفر ، ان صدوكم ، الانصار ، غفور شكور ، انشاء ، رجلا سلما انشره ، فانطلق ، ظلا ظليلا ، من ظهير ، ينظرون ، صعيدا طيبا ، من طين ، المقنطرة سميع قريب ve من قرار ، انقلبوا ، خالدا فيها ، من فضله ، وكلا ضربنا kelimelerinde ihfa gibi... İhfâ; gunnenin varlığı ile beraber şeddeden uzak, izhar ile idgam arasında bir haldir.

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

MED ve KASR

Bu konuda kurrâdan bazıları, müstakil eser kaleme almıştır. Said b. Mansur'un «e s - S u n e n»inde rivayet ettiği şu nakil, med hususunda bir esastır. Bize, Şihab b. Hıraş, ona Mesûd b. Yezidi'l-Kindî rivayet ederek şöyle demiştir: İbnu Mes'ûd, birine Kur'an kıraatı öğretirken «انما الصدقات للفقراء والمساكين.. **Sadakalar (zekatlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere..»** (Tevbe, 60.) âyetini med yapmadan okumuştu. İbnu Mes'ûd ona; Resulullah (s.a.v.) bu âyeti bana böyle öğretmemişti, deyince o kimse: Ya Ebâ Abdirrahman, öyleyse nasıl okutmuştu? diye sordu. İbnu Mesûd انما الصدقات للفقراء والمساكين âyetindeki kelimeleri med yaparak okumuştu, cevabını verdi.

Bu hadis, med hususunda hüccet ve nassdır. Senedindeki raviler sikadır. Taberâni aynı hadisi «S u n e n - i K e b i r»inde zikretmiştir.

Med: Medd-i tabii üzerine, med harflerinden birini fazlaca uzatmaktır. Med, harfi meddin dışında yapılamaz.

Kasr: Uzatmanın terki, meddi tabiinin kendi haline bırakılmasıdır. Harfi med, üçtür; Elif, makabli (kendinden önceki harf) mazmum ve sakin vav, makabli meksur ve sakin ye'dir.

Sebebi med, lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayrılır. Lafzî olan, ya hemze, ya da sükundur. Hemze, hem harfi medden önce, hem de sonra gelir. Harfi medden sonra gelene misal: اوتوا، خاطئين، ايمان، رأى، آدم ve الموؤدة kelimeleridir. Harfi medden önce gelen hemze, aynı kelimede olursa, meddi muttasıl olur. Buna misal: من سوء، السوآى، شاء الله، اولئك ve يضىء kelimeleridir.

Harfi med kelimenin sonunda, hemze de diğer kelimenin başında olursa, medd-i munfasıl olur. Buna misal: قالوا آمنا ، يا أيها ، بما انزل ، فى انفسكم ، امره الى الله ve به الا الفاسقين kelimeleridir.

Med, hemzeden ötürü yapılır. Çünkü harfi med gizlidir. Hemzenin telaffuzunda zorluk vardır. Bu yüzden, telaffuzda kolaylık sağlamak için med harfi uzatılır.

Sükun, ya lazım olur, bu da her iki halde değişmez. اتحاجونى، الم، دابة، الضالين kelimeleri buna misaldir. Veya ârızi olur. Bu da, vakf ve benzeri durum-

larda ortaya çıkar. Vakf halinde; العباد ، يوقنون ، الرحيم ، نستعين ، الحساب idgam halinde ise; ويقول ربنا ، وقال لهم ، فيه هدى kelimeleri buna misaldir.

Med, iki sakini birleştirmek için sükundan dolayı da yapılır. Bu durumda med, hareke yerine geçer.

Kurrâ, her ne kadar uzatma miktarında ihtilaf etmişlerse de, meddi muttasıl ile sükuni lâzım olan med de, ittifak etmişlerdir. Munfasıl ve sükuni ârız ile yapılan meddin uzatılması ve kısaltılması hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Meddi muttasılın, her hangi bir aşırılığa gitmeden usulüne uygun bir miktar uzatılmasında, çoğunluk ittifak etmişlerdir. Diğer bir kısım kurrâ, meddi munfasılda oluduğu gibi meddi muttasılın da değişik durumları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hamza ve Verş, meddi muttasılı uzun, Âsım daha az, İbnu Âmir, Kisâi ve Halef daha az, Ebu Amr ve diğerleri daha az uzatmışlardır. Bazı kurrâ da yaln ız iki mertebe kabul etmişlerdir. Uzatanlar, zikredilen kurrâdır. Orta yolu tutanlar da diğerleridir.

Sükunu lâzıma, hareke karşılığında olması bakımından, meddu'l-adl adı da verilir. İfrata kaçmaksızın usûlune uygun bir miktar uzatılmasında çoğunluk ittifak etmiştir. Bazıları da farklı uzatmaların yapılacağı kanaatındadır.

Meddi munfasıla aynı zamanda, iki kelimeyi birbirinden ayırması sebebiyle meddu'l-bast, iki kelimenin bir kelime sayılması, bir harfin diğer harf, yani, bir kelimenin diğeri ile meddedilmesi bakımından da, meddu'l-i'tibâr adı verilmiştir.

Meddi caiz, uzatılması ve kısaltılmasında ihtilaf vaki olduğundan, bu adı almıştır. Meddi caizin uzatılma miktarında zabtı mümkün olmayan bir ihtilafa götürecek değişik ibâreler mevcuttur.

Netice olarak, meddin yedi mertebesi vardır:

a– Kasr: Meddi ârızın hazfi, bir ziyade yapmaksızın harfi meddin kendi hali üzere bırakılmasıdır. Bu özellikle, Ebu Cafer, İbnu Kesir, Ebu Amr ve cumhura göre, meddi munfasılda geçerlidir.

b– Kasrın biraz üstünde, iki elif miktarı uzatılmasıdır. Ebu Amr'a göre bu miktar, bir buçuk eliftir, bazı kurrâ da buna katılır. «e t - T a y s i r» sahibi Ebu Amri'd-Dani'ye göre, meddi muttasıl ve munfasılda, hüküm aynıdır.

c– Bir önceki medden, az fazlasıdır. Bu med, bütün kurrâ nezdinde mutavassıt meddir, üç elif miktarı takdir edilmiştir. İki buçuk elif, makabli birbuçuk elif olmak kaydiyle iki elif miktarı uzatıldığı da söylenir. ed-Dani'ye göre bu med şekli, İbnu Amir ile Kisâî'ye aittir.

d– Bir öncekinden biraz daha uzundur, dört elif miktarı okunduğu da söylenir. ed-Dani'ye göre, her iki halde de bu kıraat, Âsım'ındır.

e– Bir öncekinden biraz daha uzundur, beş elif miktarı takdir olunur.

Dört buçuk ve dört elif miktarı okunuşu ise, ihtilaflıdır. ed-Dânî'ye göre, Hamza ve Verş böyle okumuştur.

f– Bir öncekinden biraz daha uzundur. Huzelî bu medde, beş elif miktarı takdir etmiştir, ancak beşinci elifi, dört elif miktarı kadar saymıştır. Huzeli Hamza'nın bu görüşte olduğunu zikreder.

g– Sonuncu med şekli ise ifrattır. Huzelî bunu, altı elif miktarı takdir etmiş, bunu, Verş'in okuduğunu söylemiştir. İbnu'l-Cezerî ise, elif miktarlarının takdirindeki bu ihtilaf, lafzidir. Çünkü ed-dünya kelimesindeki med mertebesi, kasrdır. Bunun üzerine en ufak bir ziyade yapılırsa, iki elif miktarı olur. Keza, meddin son haddine varıncaya kadar durum böyledir.

Sükuni ârızda bütün kurrâ; med, tavassut ve kasr olmak üzere üç vecihten birini caiz görmüştür. Bu vecihler, muhayyerdir. Meddin manevi sebebi, nefiy halinde mübalağada bulunmaktır. Bu, kurrâ nazarında lafzî sebepten daha zayıf olsa bile, Araplara göre, maksud olan kuvvetli bir sebeptir. لا اله الا الله ، لاالهالاهو ve لاالهالاأنت misallerinde olduğu gibi tazim için yapılan med, bu kabildendir.

Meddi munfasılda, bu mânada kasr yapanlar buna, meddu'l-mubalağa denilmesi; Allahtan başka herkesten ilahlığı nefyetmede mübalağa kastedilmesidir, derler. Bu, Araplarca kabul edilmiş, yaygın bir metottur. Çünkü bu «med»; dua, yardım dileme ve bir şeyi nefyetmede, mübalağayı göstermek için yapılır Araplar, bu sebeplerle ilgisi olmayan diğer ifadelerde de med yaparlar, der. İbnu'l-Cezerî de: Hamza'dan nakledildiğine göre nefiy için yapılan meddulmübalağa tebrie için kullanılan لا dır. Bunun misali; لاريب فيه لاشيهة فيها لامرد له ve لاجرم de görülür. Hamza bu meselede, sebebin zayıflığından dolayı işba' de-recesine ulaşmayan vasatı takdir etmiş, İbnu'l-Kassa'da, bunu kabul etmiştir, der.

Lafzî ve manevî sebepler bazan bir araya gelebilir. لاكراه فى الدين، لاثم عليه لااله الا الله misallerinde olduğu gibi. Hamza'ya göre, hemzeden dolayı aslına uyarak, meddi işba' yapılır. Zayıf terkedilir, kuvvetliye göre amel edilerek, medd-i manevi ilga edilir.

1– Med ve Kasrın Caiz Olduğu Yerler

Sebebi med değişirse, aslı dikkate alarak med, lafzı dikkate alarak kasr, caiz olur. Sebep, ister hemze, isken sükun, ister ikisi, ister ibdâl veya hazf hali olsun, med ve kasr yapılabilir. Bunun dışındakilerde eseri değiştiğinden, med yapılması evlâdır. Kâlûn ve Bezzî'nin kıraatına göre: هؤلاء ان كنتم (Bakara, 31.) âyeti, buna misaldir. Şayet bu eser kaybolursa kasr yapılması, Ebu Amr'ın kıraatına göre evlâdır.

Kuvvetli ve zayıf iki sebebi med bir araya gelince, icmaen zayıf olan atı-

lır, kuvvetli olanla amel edilir. Bunda, şu neviler ortaya çıkar: Biri, sebebi med-din lafzî ve manevî içtimaı, diğeri de جاؤاأباهم ve رأىايديهم misalleridir. Şayet Verş'in kıraatıyla okunursa, bunlarda ne kasr, ne de tavassut yapılır. İki sebep-ten en kuvvetlisi ile amel edilerek işba'a gidilir. Bu, kendisinden sonra gelen hemze sebebiyle yapılan meddir. Şayet; جاؤا ve رأى üzerinde durulursa, hem-zenin harfi med üzerinde takaddüm etmesi, kendisinden sonra gelen hemzenin kalkması sebebiyle, üç vecih caiz olur.

2- Meddin Çeşitleri

Ebu Bekr Almed b. Hüseyin b. Mihrân en-Nisaburî şöyle der: Kur'anda mevcut medler, on çeşittir. Bunlar:

a- Meddu'l-Hacz; أأنت قلت للناس ،أأنذرتهم ،أألقى الذكر عليه «'**O ihtar (Kur-an, başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi.**» ve أإذامتنا misaller-indeki medlerdir. Bu misallerde, iki hemze arasına, hafifletmek için haciz kon-muştur. Çünkü Araplar, iki hemzenin bir araya gelmesini ağır kabul eder, icma-en tam elif takdir ederler. Böylece, hacz meydana gelir.

b- Meddu'l-Adl; Kendisinden önce, med ve lîn harfleri bulunan her şeddeli harfte yapılan meddir. الضالين kelimesi buna misaldir. Çünkü şedde, ha-reke yerine geçer. Sakin iki haciz de, hareke rölünü oynar.

c- Meddu't-Temkin: اولئك ، الملائكة ve شعائر kelimelerindeki meddir. Bu misallerdeki medler, kendilerinden sonra hemze gelen medlerdir. Bu med, hemzenin tahkiki ve mahrecine uygun telaffuzun sağlanması için getirilmiştir.

d-Meddu'l-Bast: Meddu'l-Bast'a aynı zamanda, meddul'l-fasl adı da verilir. بماانزل ibaresi, buna misaldir. Buradaki med iki kelime arasını yayar, iki muttasıl kelime arasını ayırır.

e- Meddu'r-Revm, هاانتم misalindeki meddir. Araplar انتم kelimesindeki hemzeyi revm edip, ne açıkça telaffuz eder, ne de terkederler. Fakat yumuşa-tarak okurlar, hemzenin varlığına işaret ederler. Bu kıraat, هاانتم kelimesindeki hemzeyi okuyanların kıraatıdır. Yapılan meddin miktarı bir buçuk elif miktardır.

f- Meddu'l-Fark: ءآلآن kelimesindeki meddir. İstifham ile haber arasını ayırmıştır. Yapılan med, icmaen tam bir elif miktarıdır. Şayet, med elifi arasında şeddeli harf bulunursa, hemzeyi okuyabilmek için, başka bir elif ilave edilir.

g- Meddu'l-Binye: ماء، دعاء ، نداء ve زكرياء misallerindeki meddir. Çünkü isim, kendisiyle maksur elifi ayırmak için med üzere mebni kılınmıştır.

h- Meddu'l-Mubalağa: لااله الا الله misalindeki meddir.

ı- Meddu'l-Bedel: آخر ،آدم ve آمن misallerindeki hemzeden bedel yapılan meddir. Miktarı icmaen, tam bir eliftir.

i- Meddu'l-Asl: جاء ve شاء gibi memdûd fiillerdeki meddir. Bu med ile Meddu'l-Binye arasındaki fark şudur: Meddu'l-Binye, kendisiyle maksûr arasını ayırmak için, med üzerine bina edilen isimlerdir. Meddu'l-Asl ise, bir mâna meydana getirmek maksadiyle, fiillerin kökünde yapılan meddir.

OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEMZENİN TAHFİFİ

Bu konuda yazılmış müstakil eserler mevcuttur.

Hemze, telaffuz yönünden harflerin en ağırı, mahreç yönüyle en derini olduğundan, Araplar, onu kolayca telaffuz edebilmek için, çeşitli tahfif nevilerine ayırmışlardır. Hemzeyi tahfif ederek telaffuz edenlerin çoğu, Kureyş ve Hicaz ehlidir. Bu yüzden, ekseriyetle hemzenin tahfifi, İbnu Fuleyh'den rivayetle İbnu Kesir, Verş'den rivayetle Nafi ve Ebu Amr gibi kıraat imamlarının tarikiyle yapılmıştır. Ebu Amr'ın kıraatı, Hicaz ehlinin kıraatına dayanır. İbnu Adiyy, Musa b. Ubeyde tarikiyle Nafi'nin İbnu Ömer'den naklen, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah (s.a.v.), Hz. Ebubekr, Hz. Ömer ve diğer iki halife, hemzeyi telaffuz etmezlerdi. Hemzenin telaffuzu, bunlardan sonra ortaya çıkan bir bid'attır

Ebu Şame: Bu hadis delil olarak kullanılamaz. Çünkü Musa b. Ubeydeti-r-Rabezi, muhaddisler nezdinde zayıf addolunur, der.

Buna şu cevabı vermek isterim: Hakim'in «M u s t e d r e k»inde Himrân b. A'yen tarikiyle Ebu'l-Esvedi'd-Dueli'nin Ebu Zerr'den yaptığı rivayet de bunu teyid eder. Bu rivayette Ebu Zerr şöyle demiştir: Bir bedevi Resulullah'a (s.a.v.) gelerek: يانبى الله şeklinde hitap edince Peygamberimiz; لست بنبى الله diye cevap verdi, kendisinin نبىّ الله olduğunu belirtti. Zehebî bu hadisin «munker» olduğunu, Himrân'ın, rafiziliği sebebiyle sika olmadığını söyler.

Hemze ile ilgili hükümler, sayılamayacak kadar çoktur, yazıldığı takdirde bir cilde ulaşabilir. Biz burada bunları, dört nevide belirtmeğe çalışacağız:

a– Hemzenin harekisini, kendisinden önceki sakin harfe neklederek hemzenin sakıt olması. قدافلح buna misaldir. Hemzenin harekesi د harfine verilmiş, bu harf fetha ile okunmuştur. Verş tariki ile Nafi'nin kıraatı böyledir. Bu kıraat, sahih harfteki sükunun sonda olması, hemzenin kelime başında bulunması kaydı ile yapılır. Verş'den rivayetle Yakub'un talebeleri, كتابيه انى ظننت (Hakkâ, 19-20.) âyetini istisna etmişler, ها yı sakin, hemzeyi telaffuz ederek okumuşlardır. Diğer kurrâ ise, Kur'anın bütününde bunun aksini uygulamışlardır.

b– İbdâl: Sakin hemzeyi makablindeki hareke cinsinden harfi medde ibdâl

edilmesidir. وَأمُرْ اَهْلَكَ بِالصلاة «**Ehline namazı emret...**» (Tâhâ, 132.) âyetinde olduğu gibi fethadan sonra elife, يُؤمِنُون de olduğu gibi zammeden sonra جِيئَت، kelimesinde olduğu gibi kesreden sonra يا ya ibdâli, buna misaldir. Bu kıraatı Ebu Amr uygulamıştır. Ebu Amr'a göre hemze, ister başta, ister ortada, ister sonda bulunsun, sükunu cezm halinde olmadıkça ibdâl edilir. Buna misal; نَنسأها ve ارجئه kelimeleridir. Veya hemzenin terki telaffuzda ağırlık getirmedikçe -ki misali Ahzab sûresindeki تؤوي اليك âyetidir veya iltibas vaki olmadıkça -ki misali Meryem sûresindeki رئيا âyetidir- yine ibdâl edilir. Eğer hemze harekeli olursa, hemzenin tahkikinde ihtilaf bulunmaz. يؤده kelimesi bunun misalidir.

c- Hemze ile harekesi arasındaki teshil. İki hemze fethada birleşirse, ikinci hemzede teshîl yapılır. Mekke ve Medine kurrâsı ile Ebu Amr ve Hişam, bu görüştedirler. Verş, hemzeyi elife ibdâl eder. İbnu Kesir, hemzeden önce elif koymaz. Kâlûn, Hişâm ve Ebu Amr, hemzeyi dahil ederler. Yedi imamdan diğerleri, hemzeyi okurlar. Eğer her iki hemze, fetha ve kesrede farklı olursa, Mekke-Medine kurrâsı ile Ebu Amr, ikinci hemzeyi teshîl ederler. Kâlûn ve Ebu Amr hemzeden önce elif getirirler, diğerleri ise hemzeyi okurlar. Eğer her iki hemze fetha ve zammede farklı olursa; قل أؤنبئكم، ألقى، ve أأنزل عليه الذكر، «'**O ihtar (Kur'an, başka kimse kalmamış da) aramızdan ona mı indilidi'..**» (Sad, 8.) misallerinde olduğu gibi her üç kurrâ, sadece bunlarda teshîl yapar, Kâlûn elifi dahil eder, diğerleri ise aynen okurlar. ed-Dani, ikinci hemzenin vav şeklinde yazılarak, Sahabenin teshile gittiklerini söyler.

d- Nakil olmaksızın iskât. Ebu Amr, böyle kıraat eder. Eğer iki hemze harekede ittifak eder, iki ayrı kelimede olursa, kesrede ittifak etmeleri halinde -هؤلاء ان كنتم- misalinde olduğu gibi- Verş ve Kunbul, ikinci hemzeyi sakin يا gibi kabul ederler. Ebu Amr, hemzeyi ıskat eder. Diğer kurrâ da aynen okurlar. Şayet iki hemze fethada ittifak ederse -جاء أجلهم- misalinde olduğu gibi- Ebu Amr sadece bu misalde hemzeyi ıskat eder, Kâlûn ve Bezzî hemzeyi, mazmum vav gibi kabul ederler. Diğer iki imam ise, ikinci hemzeyi sakin vav gibi sayarlar. Geri kalanları da aynen okurlar.

Kurrâ, sakıt hemzenin birincisi veya ikincisi mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Birincisi hemzenin ıskatını Ebu Amr, ikincisini de nahivcilerden Halil kabul etmiştir. Bu ihtilafın med konusunda sağladığı fayda şu olmuştur: Eğer sakıt olan birinci hemze ise, bu meddi munfasıldır, ikincisi ise, meddi muttasıldır.

OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'IN EZBERLENMESİ VE ÖĞRETİLMESİ

Kur'an'ı Kerim'in ezberlenmesi, Müslümanlara farzı kifayedir. Bunu Curcani «e ş - Ş i f â» adlı eserinde ifade ettiği gibi, Abbâdî ve diğerleri de işaret etmişlerdir. Cuveynî şöyle der: Bundan kastedilen, Kur'an'ın intikalinde tevatürü sağlayacak sayının bozulmaması, tebdil ve tahrife yol açılmamasıdır. Müslümanlardan bir cemaat bu sayıyı korursa, diğerlerinden farziyet düşer. Aksi halde, hepsi günahkâr olur. Kur'an'ı Kerim'in öğretilmesi de farzı kifayedir. Bu, ibadetlerin en efdalidir. Buhari'deki bir hadisde: En hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerdir, buyurulmuştur.

Muhaddislere göre Kur'an'ın öğretilmesi, hocanın ağzından duymak, ve ona dinletmek, başkasının kıraatını onun yanında dinlemek, münavelede bulunmak, icazet almak, karşılıklı yazmak, vasiyet etmek, i'lamda bulunmak ve yüzünden okumaktır. İlk ikisi dışında, burada fazla bilgi vermeden, geri kalanları ileride ele alacağız.

Kıraatı şeyhe dinletmek adeti, selef ve halefin takip ettiği eski bir usûldür. Kıraatı şeyhden dinlemek ise, üzerinde durulmağa değer bir husustur. Çünkü Sahabe-i Kiram Kur'an'ı Resûlullah'dan (s.a.v) bizzat almışlardır. Fakat kurra'dan hiçbiri, kıraatı Resûlullah'dan almamıştır. Almayışının sebebi de açıktır. Zira burada kastedilen husus, kıraatın eda keyfiyetidir. Hadis rivayetinin aksine, şeyhi dinleyen herkes, şeyhden aldığı gibi kıraatı eda etme gücüne sahip değildir. Hadis naklinde aranan husus, mâna veya lafızdır. Kur'an kıraatının edasında muteber olan ise, harflerin telaffuzudur. Bu konuda Sahabe-i Kiramın fesahatı, Arap diline olan hakimiyetleri, Kur'an'ın kendi lügatları ile nazil olması, Resûlullah'dan duydukları gibi kıraatı eda etmede onları kudretli kılmıştır.

Şeyhe kıraatın arzedilmesi, Resûlullah'ın her sene Ramazan ayında Kur'an'ı Cebrail'e arzetmesine dayanır. Rivayet edildiğine göre, kıraat imamı Şeyh Şemsuddin b. Cezerî Kahire'ye geldiğinde, kıraat öğrenmek isteyenler çevresini sarmış, hepsi ile ayrı ayrı uğraşacak vakit bulamadığından, onlara bir âyet okumuş, hep bir ağızdan okunan âyeti tekrar etmişlerdi. Fakat İbnu'l-Cezerî öğrettiği kıraatı ile yetinmiyor, aynı zamanda dinliyordu.

Şayet kıraat öğrenenlerin durumu şeyhce biliniyorsa, şeyhin birden fazla talebeyi dinlemesi caizdir. Şeyh Alemuddin es-Sehavi, Kur'an'ın muhtelif yerlerinden olmak üzere, kıraat talimi yapan iki-üç talebeyi, aynı anda dinliyor, her birine yaptıkları hatayı söylüyordu. Şeyhin, istinsah veya kitap okuma gibi başka işlerle meşgul iken, kıraat dinlemesi caizdir. Kıraatın ezberden okunması şart değildir, yüzünden okunması yeterlidir.

1- Kıraatın Keyfiyeti

Kıraatın keyfiyeti üçtür.

a- Tahkik: Meddi gereği gibi çekmek, hemzeyi aynen telaffuz etmek, harekeyi eksiksiz yapmak, ızhar ve şeddeleri belirtmek gibi hususlarda, her harfin hakkını vermektir. Ayrıca, harfleri kendi mahreçleri ile okumak sekte, tertîl ve teennî ile harfleri birbirinden ayırmak, kasr ve ihtilas yapmamak, harekeli harfi sakin okumamak ve idgam etmeksizin vakf caiz olan yerleri göz önünde bulundurmaktır, Kıraatta tahkik, dili alıştırmak ve telaffuzu düzeltmek için yapılır. Harekeden harfler meydana getirmek, râ harfini tekrarlamak, sükunu harekelemek, gunnede mübalağa maksadiyle nunları uzatmak suretiyle ifrata gitmeden talebelere kıraat öğretilmesi, müstehapdır. Bu arada, gunnede mübalağa yaptığını duyan kimseye Hamza'nın; Beyazının üstünde beyaz, kıvırcığın üstünde kıvırcık olmadığı gibi, kıraatın üstünde kıraat olmadığını bilmez misin, şeklindeki sözünü bir ölçü almak gerekir.

Ayrıca, tertîl iddiasında bulunarak نستعين kelimesindeki tâ harfinde vakf etmek gibi, kelimenin harflerini birbirinden ayırmaktan sakınmalıdır. Bu çeşit kıraat, Hamza ve Verş'in kıraatıdır. Bu konuda ed-Dani «K i t a b u' t-T e c v i d» adlı eserinde Ubeyy b. Ka'b'dan rivayet edilen bir hadiste: Resulullah'a (s.a.v.) Kur'an'ı tahkik usûlu ile okuduğunu belirtir. Bu rivayet, isnadı sağlam garîb bir rivayettir.

b- Hadr: Hâ harfinin fethası, dal harfinin sükunu ile yapılır. Hadr; kıraatın, idrâç, sürat ve tahfifidir. Bunlar; kasr, teskin, ihtilas, bedel, büyük idğam, hemzenin tahfifi ve benzerleriyle yapılır. Ayrıca bunlarda med harflerini kısaltmaksızın, harekelerin çoğunu yok etmeksizin, gunne sesini kaybetmeksizin, kıraatı sahih olmaktan çıkaracak derecede ifrata gitmeksizin, irabın yerine getirilmesi, kelime ve harflerin hakkıyla korunması nususuna riayet etmekle, rivayetin sahih olması şartı aranır. Bu nevi kıraat, İbnu Kesir ve Ebu Cafer ile meddi munfasılı kasr eden Ebu Amr ve Yakub gibi kıraat imamlarının mezhebidir.

c- Tedvîr: Tahkik ve hadr kıraatı arasında, orta bir kıraattır. Tedvir şeklindeki kıraat, meddi munfasılın uzatılmasını kabul eden imamların kıraatıdır. Bunlar dışındaki kurra, bu kıraatta işba' yapmazlar. Kıraatta edaya uyanların çoğuna göre, muhtar olan da budur.

İlerde bahsi gelecek olan tertîl ile tahkik arasındaki farkı, bazı kıraat imamları şöyle ifade etmiştir: Tahkik; kıraat'a yeni başlayanı olgunlaştırma, öğretme ve alıştırma gayesini güder. Tertîl ise; kıraatta tedbirli olma, düşünme ve hüküm çıkarmadır. Her tahkik tertîldir, fakat her tertîl tahkik değildir.

2- Tecvidu'l Kur'an

Kıraat ilminde önemli konulardan biri, Kur'an'ın tecvididir. Bu konuda müstakil eser tasnif eden ed-Dani ve diğerleri gibi müellifler bulunmaktadır. ed-Dani'nin rivayet ettiğine göre İbnu Mesûd şöyle der: Kur'an'ı tecvidle okuyunuz.

Kurrâ şöyle der: Tecvid, kıraatın süsüdür. Bu da, harflerin hakkını vermek, tertibe riayet etmek, harfi aslına ve mahrecine göre okumak, ifrat ve tefrite gitmeksizin, harfin telaffuzunu bütün yönleriyle eda etmektir. Bu mânaya işaret ederek Resulullah (s.a.v.) şöyle demiştir: Kur'an'ı nazil olduğu gibi okumak isteyen, İbnu Ummi Abd'in yani İbnu Mesûd'un kıraatı gibi okusun. İbnu Mesûd'a Kur'an'ın tecvidinde, büyük bir kabiliyet verilmişti. Şüphesiz ki Sahabe-i Kiram, Kur'an'ın mânasını anlayarak, hükümlerini yerine getirerek, ibadet ettikleri gibi Peygamber'in huzurunda, kıraat ilmini alan imamların kıraatı üzere, Kur'an'ın kelime ve harflerini telaffuzda, en sahih olanı yapmayı, ibadet telakki ederlerdi. Kıraat alimleri tecvidsiz kıraatı, lâhin sayarlar. Lahni, gizli ve açık olmak üzere ikiye ayırırlar. Kıraatta lahn, kelimelere, sonradan ârız olan telaffuz bozukluğudur. Ancak açıkça yapılan lahn, kıraatı zahiren ihlaldir. Açık lahni, kıraat imamları ve diğer ulema, müştereken bilirler. Bu lahn, irabda yapılan bir hatadır. Gizli lahn ise, yalnız kıraat imamları, kelimeleri de eda imamlarının ağzından öğrenen imamlar bilirler.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Dili olugunlaştırma, güzel okuyanın ağzından duyulan kelimelerin tekrarı bakımından tecvidde en üst dereceye ulaşıldığını, zannetmiyorum. Bunun kaidesi; vakf, imâle ve idgamın keyfiyetine, hemzeli okuma, terkîk ve tefhîmin ahkâmı ile harflerin mahrecine bağlıdır. Bunlardan ilk dördü, önceden geçmişti.

Terkîk: Müstakil olan harfi ince okumaktır. Bunların tefhimi caiz değildir. Ancak lafzatullah'daki lâmın tefhimi, fetha veya zammeden sonra icmaen, bir rivayette de ıtbak harflerinden sonra ince okunur, ancak mazmum veya meftuh olan râ, mutlak olarak, veya bazı ahvalde sakin olan «ra», tefhim edilir (kalın okunur). Harekesi üstte olan harflerin hepsi, istisnasız olarak kalın okunur.

3- Mehâricu'l-Huruf

Kurra ve Halil gibi ilk nahivcilere göre harflerin mahrecleri on yedidir. Her iki ayrı cemaatten çoğunun görüşüne göre bu aded, on altıdır. Bunlar; med ve lin harflerinin mahrecini bu adedden çıkarmış ve elifin mahrecini, boğazın en üst noktası, vav ile yê'nın mahrecini de müteharrik mahrecden saymışlardır. Bazıları da bu sayının nûn, lâm ve râ'nın mahrecini bir mahrec sayarak, on dört mahrec olduğunu söylemişlerdir.

İbnu'l-Hâcib: Bütün bunların takribî olduğunu, aksi takdirde her harfin müstakil bir mahreci bulunması gerektiğini belirtir.

Kurra; harfin mahrecini araştırarak tayin etmek, vasl hemzesini telaffuz etmek, kendisinden sonra sakin veya şeddeli harf getirmekle olur, demişlerdir. Harfin özelliğini dikkate alma bakımından bu tarif, daha açıktır.

Birinci mahrec; elif ve aynı cinsten olan harekeden sonra gelen, sakin vav ve yê'nin mahreci olan, boğazın alt boşluğudur.

İkincisi; hemze ve ها nın mahreci olan, boğazın alt boşluğudur.

Üçüncüsü; ayn ve ح nın mahreci olan, boğazın ortasıdır.

Dördüncüsü; غ ve خ nın mahreci olan, ağızın en yakın kısmıdır.

Beşincisi; ق ın, damağın üst kısmı ile boğazı takip eden, dilin en son kısmıdır.

Altıncısı; كاf ın, damağı takip eden ق mahrecinin biraz altına dayanan mahrecidir.

Yedincisi; ج ، ش ve يا harflerinin, damağın ortası ile dilin ortasına gelen mahrecdir.

Sekizincisi; ض harfinin, dilin ilk yanından başlayarak sol azı dişlerine doğru gelen mahrecidir. Sağ azı dişleri olduğu da söylenir.

Dokuzuncusu; ل harfinin, dil ucundan geriye çıkan, dille damağın üst kısmına gelen mahrecidir.

Onuncusu; ن harfinin, ل harfine göre biraz daha aşağıdan, dilin ucundan itibaren çıkarılan mahrecidir.

On birincisi; ن un mahrecinden çıkan, fakat dilin sırtına daha çok binen ر nın mahrecidir;

On ikincisi; ط ، د ve ت nin, dilin ucundan damağa doğru yükselen mahrecidir.

On üçüncüsü; ıslık şeklinde çıkan س ،ص ve ز harferinin, dil ucu ön diş diblerinin biraz üstünde olan, mahrecidir.

On dördüncüsü; ث ، ظ ve ذ haflerinin, dil ucu ile ön diş diplerinin üst tarafında olan, mahrecidir.

On beşincisi; ف harfinin alt dudak boşluğu ile ön dişlerin ucu tarafında olan mahrecidir.

On altıncısı; uzatılmayan vav ile م ve ب harflerinin iki dudak arasında bulunan mahrecidir.

On yedincisi; idgamda gunne, ن veya sakin م harflerinin, genizden çıkan mahrecidir.

İbnu'l-Cezerî, «e n - N e ş r» adlı eserinde şöyle der: Hemze ve ه leri; mahrec, fetha ve kesre bakımından müşterektirler. Hemze, cehr ve şiddette, diğerlerinden ayrılır. Keza; ع ve ح harfleri, aynı hususta müşterektirler. Yalnız ح harfi, gizli ses ve tam rehavette, diğerinden ayrılır. غ ve خ harfleri; mahrec, rehavet, isti'la ve fetha bakımından müşterektirler. غ harfi cehr'de, diğerinden ayrılır. ى ، ش ، ج mahrec, fetha ve kesre bakımından müşterektirler. ج harfi şiddette, diğerlerinden ayrılıp rehavette يا ile müşterek olur. ض ve ظ cehr, rehavet, istila ve itbak sıfatında müşterektirler, mahrecde ayrılırlar. ض harfi, uzatma yönüyle infirad eder. د ، ط ve ت harfleri mahrec ve şiddet yönünden müşterektirler, ط harfi; ıtbak, isti'la yönüyle diğerlerinden ayrılır, cehrd'e د harfi ile birleşir. ت harfi, gizli seste diğerlerinden ayrılır, fetha ve kesrede د harfi ile birleşir. ظ ،ذ ve ث harfleri, mahrec ve rehavette birleşirler. ظ harfi, istilâ ve ıtbakda diğerlerinden ayrılır, fetha ve kesrede ذ ile birleşir. ز ،ص، س ve س ; mahrec, rehavet ve ıslık şeklinde çıkan seste müşterektirler. ز; cehr yönüyle diğerlerinden ayrılır, fetha ve kesrede س harfiyle birleşir.

Okuyucu (kâri'), her harfi başlıbaşına telaffuz etmeyi ve hakkını vermeyi başardığında, terkib halinde de aynı şekilde başarmağa çalışmalıdır. Harf, münferid olmadıkça; mütecanis, mütekarib, kaviyy, zayıf, mufahham ve murakkak olarak birbirine mücavirliği yönüyle, terkib haline gelmiştir. Kuvvetli olan zayıfı cezbeder, mufahham olan murakkak olana galip gelmesiyle telaffuzu gerçekten zorlaşır. Bu zorluk ancak, sıkı bir tatbikatla giderilir. Kelimeleri terkib halinde iken en güzel bir şekilde telaffuz etmekle, gerçek bir tecvid ortaya çıkar.

Şeyh Alemuddîn'in tecvid hakkındaki kasidesini aynen aşağıda veriyoruz:

لاتحسب التجويد مدامفرطا او مد مالا مد فيه لوَان
أو أن تشدد بعد مد همزةً أو ان تلوك الحرف كالسكِران
أو أن تفُوهَ بهمزة متهوّعا فيفر سامعُها من الغَثيان
للحرف ميزان فلاتك طاغيا فيه ولاتك مخسرَ الميِزان
فاذا همزت فجيئ به متلطفا من غير مابُهر وغير توان
وامدد حروف المد عند مسكن أو همزة حسنا أخا احسان

4- Kıraatta Teganni

Sehavi, «C e m a l u' l - K u r r â» adlı eserinde şöyle der: Bazı kimseler Kur'an'ı okumada tegannide bulunarak, bid'ata sapmışlardır. Kur'an'da ilk teganni yapılan âyet; أما السفينة فكانت لمساكين يعملون فى البحر «'**O (yaraladığım) gemi, denizde çalışan yoksullarındı...**» (Kehf, 79.) âyeti olmuştur. Bu teganniyi şairin:

أما القطاة فانى سوف أنعتها　　　نعتا يوافق عندى بعض ما فيها

Bağırtlak kuşuna gelince, onu bildiğim bazı özellikleriyle öyle öveceğim ki... beytine dayanarak almışlardır.

Resulullah (s.a.v.) bu kimseler hakkında şöyle demiştir: 'Onlar, gönüllerini kaptırmış, kendilerini beğenmiş kimselerdir'. Böyle kimselerin bidatta bulundukları şeyin adına, ter'id derler. Ter'id; soğuktan veya elemden titrer gibi, sesin titretilmesidir. Bid'atta bulundukları diğer şeye de terkîs adını verdiler. Terkîs; sakin üzerindeki sükunu acele ile yapıp hemen harekeye geçmektir. Bu kıraat şekli, çok süratli veya hızlı koşma şekli gibidir. Diğer bir bid'at şekline de tatrîb adı verilir. Tatrîb; Kur'an okunurken, terennüm ve tegannide bulunarak med gerekmiyen yerde med yapmak, med yapılacak yerde fazlaca uzatmaktır. Diğer bir bid'at şekli de tahzindir. Tahzin; huzu ve huşu içinde, ağlarcasına, hüzünlü bir şekilde yapılan kıraattır. Kıraattaki bid'atlardan bir diğer nevi de, biraraya toplanıp Kur'an'ı bir ağızdan, tek sesle okuyanların kıraatıdır. Bunlar; mesela, أفلا تعقلون âyetindeki elif'i hazfederek أفل şeklinde, قالوا آمنا âyetinde قال آمنا şeklinde vav'ı hazfederek okurlar. Bağlı oldukları kıraat şeklinin doğruluğunu göstermek için, med yapılmayacak yerde med yaparlar. Böyle bir kıraat şekline de tahrif adını vermek gerekir.

5- Kıraatın Ferden ve Toplu Halde Alınması

Selef kurrasının uyguladığı usul, her hatmin bir rivayetle okunmasıdır. Kurra, bir rivayeti diğerine karıştırmazlar. Bu durum, hicrî beşinci asra kadar devam etmiştir. Bundan sonra, bir hatimde kıraatların cemi usulü ortaya çıkmış ve bu şekilde devam etmiştir. Bu usulü ancak, kıraatı münferiden okuyan, kıraat şekillerini çok iyi bilen, her kıraat imamının kıraatını müstakil bir hatimde tamamlayan kimselere müsaade ederlerdi. Hatta bir imamın iki ravisi bulunuyorsa, her râvi için bir hatim yaparlar. sonra da kıraatı cemederlerdi.

Bu usulü bazı kurra kolaylaştırmış, Nafi' ve Hamza hariç, bir hatimde kırat-ı seb'adan her imam için bir kıraatı müsaade etmişlerdir. Çünkü Nafi' ve Hamza, bir hatimde Kâlûn'un kıraatına, sonra Verş'in, sonra Halef'in, sonra da Hallâd'ın kıraatına uymuşlardır. Bunlar yapılmadıkça, bir hatimde kıraatların cem'i, kimseye müsaade edilmemiştir. Evet, müteber bir şeyhin kıraatını cem

ve ifrad üzere okuyan, kendisine icazet verilen, kıraatta ehil görülen bir kimse, bir hatimde kıraatları cemetmek istese, kendisine bir hatmi tek kıraatla tamamlama mecburiyetini yüklemezlerdi. Çünkü bu kimsenin kıraattaki vukufunu ve ciddiyetini biliyorlardı.

Kurra, kıraatları cemetmede iki yol takip etmişlerdir.

Birincisi: Harfle cem'dir. Bu da şöyle olur: Kari, kıraata başlar. İhtilâflı bir kelime ile karşılaştığında, her kıraata göre bu kelimeyi tekrarlar, sonra üzerinde vakf uygun düşüyorsa vakfeder, aksi halde vakf yerine kadar diğer bir vecihle devam eder. Şayet ihtilaf, medd-i munfasıl gibi iki ayrı kelime ile ilgili ise, ikinci kelimede vakfeder, değişik kıraatları tamamladıktan sonra, mabadine geçer. Bu şekildeki cem, Mısır kurrasının uyguladığı kıraattır. Bu, kıraatları bir araya getirmede en sağlam, kıraatı okuyana en hafif gelen yoldur. Fakat bu usül; kıraatın inceliğini, tilavetin güzelliğini kaybettirir.

İkincisi: Vakf'la cem'dir. Bu da şöyle olur: Öncelik tanıdığı kıraatla başlar, vakf yerine kadar devam eder. Sonra döner, aynı vakf yerine kadar diğer imamın kıraatını okur. Sonra tekrar dönerek, sırasiyle aynı şekilde kıraatları tamamlar. Bu usûl, Şam kurrasının usûlüdür. Akılda tutmak ve ezberlemek yönünden en şiddetli, zaman bakımından en uzun, derece bakımından en mükemmel bir usûldür. Kurradan bazıları, bir âyette değişik kıratları böyle cem ederlerdi. Ebû'l-Hasen Kaycâtî, «K a s i d e»sinin şerhinde; kıraatları cem edenin şartı, yedidir. Bunlar beş maddede toplanır, der.

a- Husnü'l-Vakf,

b- Husnü'l-İbtida,

c- Husnü'l-Eda,

d- Ademu't-Terkib: Bir kâri, kıraata başladığında bir kıraatı tamamlamadıkça diğer bir kıraata geçmez. Böyle yaparsa şeyhi buna eliyle işaret ederek müsaade etmez. İşareti anlamayacak olursa şeyh, neden geçiş yaptın diye sorar. Şayet bunu da anlamazsa, hatırlayıncaya kadar bekler; hatırlayamadığı takdirde, okuyana hatırlatır.

e- Rivayeti't-Tertib: Kıraat kitaplarında, başlanılan sıraya uymaktır. Meselâ; İbnu Kesir'den önce Nafi kıraatı, Verş'den önce Kâlûn kıraatı ile başlanır.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Doğru olan şudur; bu tertibe uymak şart değil, müstehapdır. Bilakis kendilerinden ders aldığımız üstadlar, bir kurrânın takdimine aynen uyanı, mahir sayarlardı. Bazıları ise kıraatın cem'inde tenasübe riayet ederlerdi. Kasrla başlanır, sırasiyle üst derecelere çıkılırdı. İşba'la başlanır, sırasiyle kasra kadar aşağı inilirdi. Bu ancak, hafızası kuvvetli, kıraatta mahir bir şeyhle yürütülür. Bu vasıfta olmayan bir şeyhle, ancak tek tertibe riayet edilir.

İbnu'l-Cezerî şunu da ilave eder: Kıraatları cem eden kimsenin usûl ve

furû yönünden harflerdeki ihtilafa dikkat etmesi gerekir. İhtilafı birleştirme imkanını elde ederse, bir vecihle yetinir. Şayet ihtilafın birleştirilmesi mümkün değilse bunda, göz önünde tutulacak hususlar vardır. Şayet ihtilafı bir veya iki, veya daha fazla kelime ile karıştırmaksızın ve terkib yapmaksızın, makabline atfı mümkünse, atıfta bulunur. Atfı uygun değilse, ihmal, terkib ve dahil olan kıraatı iade etmeksizin, bütün vecihleri tamamlayıncaya kadar, başladığı yere döner. Bunlardan birincisi memnu, ikincisi mekruh, üçüncüsü de kusurludur.

Kıraatın birleştirilmesi, bir kıraatın diğerine karıştırılması konusu, geniş bir şekilde, bundan sonraki bahiste ele alınacaktır.

Kıraat; rivayet, turuk ve vecihlerden herhangi birini, bir kıraat sahibi ne terkedebilir, ne de ihlalde bulunabililr. Terki halinde, vecihler hariç, rivayetin ikmaline halel gelir. Çünkü vecihlerde, seçme hakkı vardır. Bu rivayette vecih- sh. 103
lerden hangisi seçilirse, yeterlidir.

Kıraatın alınışındaki miktar da, İslâm'ın ilk asrında kim olursa olsun, on âyeti aşmazdı. Bunlardan sonra gelenler, kıraatı alış kuvvetine göre rivayette bulundular.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: Kıraatın müfred olarak alınışında kabul edilen usûl, yüz yirmi kısımdan birinin, cem'inde de iki yüz kırk kısımdan birinin alınmasıdır. Diğerleri buna, bir sınır koymamışlardır. Sehâvi'nin kabul ettiği usûl budur.

Bu bahsi mümkün mertebe hülasa ederek, kıraat imamlarının farklı sözlerini bir araya getirerek tertib ettim. Bu bahis, muhaddisin hadis ilminde benzerine nasıl muhtaç ise, karie de o derece lüzumlu bir bahistir.

6- Kıraatın Rivayet Şekli

İbnu Hayr; Hiç bir kimsenin, icazetli olsa bile, bir rivayet silsilesine sahip olmadıkça, Resulullah (s.a.v.) dan hadis nakledemiyeceği hususunda, icma olduğunu iddia eder. Kur'an'ın kıraat hükmü de, böyle olmaz mı? Bir kimsenin, bir âyeti nakletmesi veya bir şeyhten almadığı bir kıraatı rivayet etmesi, acaba mümkün müdür? Bu konuda herhangi bir nakle raslamadım. Kur'an lafzının edasındaki ihtiyatın, hadis lafzındaki ihtiyattan daha mühim olduğu bir gerçektir.

Buna rağmen, Kur'an lafzının edasında böyle bir şart koşulmayıp da hadis rivayetinde koşulmasında, bir hikmet vardır. Bu hikmet, hadis metnine, kendinden olmayan kelimelerin ilave korkusu, veya söylemediği halde sözün, Resûlullah'a isnad edilmesindedir. Halbuki Kur'an-ı Kerim mahfuzdur. Cebrail'den telakki edilmiştir. Mütevatir ve müyesser bir kelamdır. Bu izah, akla en yakın olandır.

7- Kıraatı Öğretme ve Okutma

Kıraatı öğretme ve okutmada, bir şeyhten icazet almak şart değildir. Kendinde bu ehliyeti gören herkesin icazet almasa bile, kıraat öğretmesi caizdir. Selef-i salihin ve daha sonraki ulemanın usûlü bu idi. Nitekim, her ilimde uygulanan da bu olmuştur.

İcazetin şart olduğuna inanan vehim sahiplerinin hilafına, kıraatın öğretilmesi ve fetva verilmesinde ulema, icazeti sadece ıstılah olarak benimsemişlerdir. Çünkü, çoğu zaman bir şahsın ehliyeti, yeterli bilgisi olmayan, bir ilmi yeni öğrenmeye başlayanlar tarafından ölçülemez. Bundan dolayı, kıraata başlamadan önce icazet yerine ehliyet aramak, şart koşulmuştur. Verilen icazet aynen, ehliyeti kabul edilen kimseye, şeyhın şahadeti gibidir.

8- Kıraatta İcazet ve Ücret Alma

Çoğu meşayih-i kurra, mukabilinde mal olmadıkça icazet vermemeyi âdet haline getirmişlerdir. Bu, icmaen caiz değildir. Aksine, ehliyetli gördüğü kimseye icazet vermesi gerekir. Ehliyeti olmayana icazet vermesi haramdır. Mal karşılığında icazet verilemez. Şeyhin icazete karşılık mal veya ücret alması da caiz değildir. «F e t â v â' s - S a d r» adlı eserde zikredildiğine göre, şâfii ulemasından Mevhûbu'l-Cezerî'ye: İcazetine karşılık, bir talebeden ücret isteyen bir şeyhi, talebesinin mahkemeye verip icazet vermesini icbar etmesi caiz midir? diye sorulur. Bu soruya şu fetva ile cevap verir: Şeyh icazet verme mecburiyetinde olmadığı gibi, mukabilinde ücret de alamaz.

Bir başka soruda ise: Şeyh, bir kimseye kıraat okutmak üzere icazet verse, sonra o kimsenin kendisinde borcu olmadığı ortaya çıksa, Şeyh kusur yapmış olmasından korksa, icazeti geri alabilir mi? diye sorulur. Bu soruya şu fetva ile cevap verir: Borçlu olmamasından dolayı icazet iptal edilemez.

Öğretme kaşılığında ücret almak caizdir. Buhârî'de mevcut bir hadisde: Karşılığında ücret almağa en çok hak ettiğiniz şey, Allah'ın kitabıdır, denilir. Öğretme karşılığında bir ücret tayin etmenin caiz olmadığı da söylenir. Halîmi, bu görüştedir. Ebû Hanife, Ebû Dâvud'un Ubâdetu'bnu Sâmit'ten rivayet ettiği hadise dayanarak Kur'an ta'limine karşılık, kesinlikle ücret alınamayacağı görüşündedir. Bu hadisde ifade edildiği üzere, Ubadetu'bnu Sâmit, ehl-i suffadan birine Kur'an-ı öğretir. O kimse Ubade'ye bir ok hediye eder. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) Ubade'ye: Şayet aldığın okun kızgın bir halka olarak boynuna takılması seni memnun edecekse, onu kabul et, buyurur.

Kur'an talimine karşılık ücrete cevaz verenler, bu hadisin isnadında bazı şüpheler bunuduğunu ileri sürerler. Çünkü Ubade, Kur'an'ı öğretmekle teberruda bulunmuş, herhangi bir şey istememişti. Sonra, talimine karşılık kendisine

hediye verilmişti. Bu bakımdan, hediye alması caiz olmadı. Talimden önce, i-cazet almak üzere akitte bulunmak bunun hilafınadır.

Ebu'l-Leys es-Semerkandî, «B u s t â n u' l - Â r i f î n» adlı eserinde talimi üçe ayırır.

a- Ücret almadan Allah rızası için öğretmek,

b- Ücret karşılığında öğretmek,

c- Herhangi bir karşılık şartı koşmadan öğretmek. Şayet bir hediye verilirse hediyeyi kabul etmek.

Birincisi: Sevapla mükafatlandırılır. Peygamberlerin yaptığını yapmış olur. İkincisi; ihtilaflıdır, fakat tercihe şâyan olan, cevaz verilmesidir. Üçüncüsü ise, icmaen caizdir. Çünkü Resulullah (s.a.v.) Müslümanların muallimi idi, verilen hediyeyi kabul ederdi.

9- Kıraat Öğrenmede Bazı Esaslar

İbnu Bathan, kendisinden kıraat okuyan talebenin, düzelttiği hatasını bir kenara yazar. Talebesi, hatmi tamamlayıp icazet talebinde bulunduğundaönceki hatalarını sorar, şayet bilecek olursa icazetini verir, aksi halde yeniden hatim yaptırırdı.

Kıraat ilmini iyice öğrenmek, tecvid kaidelerini bellemek isteyen bir kimse, kıraatla ilgili bir kitabı bütünüyle ezberlemeli, kıraat ihtilaflarını kavramalı ve caiz ihtilafla vacib ihtilafı birbirinden ayırabilmelidir.

İbnu's-Salah, «F e t a v â» adlı kitabında şöyle der: Kur'an kıraatı, Allah-ın insana ikram ettiği bir nimettir. Rivayet edildiğine göre, meleklere bu nimet verilmemiştir. Bu bakımdan onlar Kur'an'ı insanlardan dinlemeğe oldukça haristirler.

OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM

KUR'AN TİLÂVETİNİN ÂDABI

Bu konuda bazı ulema, müstakil eserler yazmıştır. Bunlardan biri olan Nevevî; «e t - T ı b y a n, Ş e r h u' l - M u h e z z e b, e l - E z k â r» adlı eserlerinde, tilavet adabından bir kısmını zikretmiştir. Ben burada, bunları özetlemekle birlikte, bazı ilavelerde bulunarak kolayca istifade edilmesi için, ayrı meseleler halinde ele alacağım.

1- Kur'an Okumanın Fazileti

Kur'an'ı sıkca okumak ve tilavetinde bulunmak, müstehaptır. Allahu Teala, devamlı surette Kur'an okuyanları överek, şöyle buyurur: يتلون آيات الله آناء الليل **«..gece saatlerinde...Allah'ın âyetlerini okuyarak...»** (Âl-i İmran, 113. âyet.)

Buhari ve Müslim, İbnu Ömer'den şu hadisi rivayet ederler: Hased, yalnız iki şeyde yapılır. Biri, Allah'ın kendisine Kur'an okuma nimetini verip, gece gündüz onu tilavet edene yapılan hasettir. (Diğeri de, Allah'ın kendisine mal verip, bun gece-gündüz Allah yolunda harcayan kimsedir.) [1] Tirmizi, İbnu Mesud'dan şu rivayette bulunur: Allah'ın Kitab'ından bir harf okuyana, bir sevap verilir. Bu bir sevap, on sevap değerindedir. Gene Tirmizi, Ebu Said'den yaptığı bir başka rivayette, Resulallah (s.a.v.) şöyle buyurur: Allahu Teâlâ şöyle der: Kur'an okuma ve Beni zikretmekden dolayı Ben'den istekte bulunamayana, istekte bulunanların en iyisini veririm. Allah kelâmının diğer kelama olan fazileti, Allah'ın diğer mahlukata olan fazileti gibidir.

Müslim, Ebu Umame'den şu hadisi nakleder: Kur'an okuyunuz, çünkü o, kıyamet günü kendisini okuyanlara şefaatçı olacaktır. Beyhaki, Hz. Âişe'den şu hadisi nakleder: İçinde Kur'an okunan evler, sema ehline, tıpkı yıldızların dünya ehline göründüğü gibi görünür. Müslim, Hz. Enes'den şu hadisi rivayet eder: Evlerinizi, namaz ve Kur'an kıraatı ile nurlandırınız. Gene Müslim, Numan b. Beşir'den şu hadisi rivayet eder: Ümmetin en faziletli ibadeti, Kur'an kıraatıdır. Müslim, Semuretu'bnu Cundeb'den şu hadisi rivayet eder: Her davet eden,

1- Müellifimizin, metne almadığı hadisin ikinci kısmını biz ilave ettik. (mütercimler)

verdiği ziyafete gelinmesini ister. Allah'ın ziyafeti ise Kur'an'dır. Bu ziyafeti kaçırmayınız. Müslim, Ubeydetu'l-Mekkî'den merfû ve mevkûf olarak şu hadisi rivayet eder: Ey Kur'an ehli, Kur'an'ı bir kenarda terketmeyin. Onu, hakkıyla tilavet ederek, gece-gündüz okuyun, yayın. Felah bulmanız için, içindekileri hayatınıza uygulayın.

Selefi salihinin Kur'an okuma miktarında bazı âdetleri vardı. Kur'an'ın çokça okunmasında, en çok varid olan şunlardır: Dördü gündüz, dördü gece olmak üzere bir günde sekiz hatim, dört hatim, üç hatim, iki hatim, ve bir hatim yapanlar bulunurdu.

Hz.Âişe, bunu kınamıştır. İbnu Ebi Davud, Müslim b. Mihrak'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Âişe'ye Kur'an'ı, bir gecede iki ve üç kere hatmedenler olduğu söylenince şöyle dedi: Bir gecede bu kadar hatmedip etmemeleri önemli değildir. Bir geceyi bütünüyle, Resulullah'ın yanında ibadetle geçirdim. O, Bakara, Âl-i İmran ve Nisa sûrelerini okur, müjdeleyici olan her âyette durur, dua ve niyazda bulunur, azab ihtive eden korkutucu âyetlerden sonra durur, duada bulunur ve mağfiret dilerdi.

Kur'an'ın hatminde ayrıca, iki gece veya üç gecede bir hatim yapanlar da olmuştur. Makbul olanı da budur.

Bazı kimseler, Kur'an'ın bundan daha az bir zamanda hatmedilmesini kerih görmüşlerdir. Bunu, Ebu Davud ve Tirmizi'nin Abdullah b. Ömer'den merfuan rivayet ettikleri şu hadise dayarlar: Kur'an'ı üç günden az bir zamanda okuyan, mânasını kavrayamaz. İbnu Ebi Davud ve Said b. Mansur, İbnu Mesûd-dan merfuan şu rivayette bulunmuşlardır: Kur'an'ı üç günden az bir zamanda hatmetmeyiniz.

Ebu Ubeyd'in rivayet ettiğine göre Muaz b. Cebel, Kur'an'ın üç günden az bir zamanda hatmini kerih görürdü.

Ahmed b. Hanbel ve Ebu Ubeyd, Said b. Münzir'in şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah'a (s.a.v.): Kur'an'ı üç gecede hatmetsem, olur mu? derdim. O' da yapabiliyorsan evet, şeklinde cevap verdi.

Kur'an'ın hatminde ayrıca; dört, beş, altı ve yedi gecede bir hatim yapanlar olmuştur. Bu en normal ve en güzel olanıdır. Sahabe-i Kiram ve daha sonrakilerin bir çoğu, bu şekilde hatmederlerdi.

Buhari ve Müslim, Abdullah b. Amr'dan şöyle dediğini rivayet ederler: Resulullah (s.a.v.) bir gün bana, Kur'an'ı bir ayda hatmet, dedi. Kendisine, daha az zamanda hatmedebilirim deyince: Öyleyse on günde bir hatmet, buyurdu. Tekrar daha az bir zamanda hatmedebilirim, deyince; o halde, yedi günde bir hatmet. Bundan daha aza indirme, cevabında bulundu.

Ebu Ubeyd ve diğer ulema, Vası' b. Hibban tarikıyle, bundan başka rivayeti olmayan Kays b. Ebi Sa'sa'a'dan şöyle dediğini rivayet ederler: Vası' Resulullah (s.a.v.)'a Kur'an'ı ne kadar zamanda hatmedeyim, diye sordu. Resulullah (s.a.v.) de on beş günde bir, cevabını verdi. Bundan daha az bir zamanda hatmedebilirim, deyince; öyleyse, bir haftada hatmet, buyurdu.

Kur'an'ı; sekiz gün, on gün, bir ay veya iki ayda hatmedenler vardır. İbnu Ebi Davud, Mekhûl'ün şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah'ın Ashabından güçlü olanların bazıları, Kur'an'ı bir haftada, bazıları bir ayda, bazıları iki ayda, bazıları da daha uzun bir zamanda hatmederlerdi.

Ebu'l-Leys Semerkandî, «e l - B u s t â n» adlı eserde: Her Kur'an okuyanın, en azından senede iki kere hatmetmesi gerekir, der.

Hasan b. Ziyad, Ebu Hanife'nin şu sözünü nakleder: Kur'an'ı Kerimin senede iki kere hatmeden, hakkını vermiş olur. Çünkü Resulullah (s.a.v.) vefatı senesinde Kur'an'ı, Cebrail (a.s.)a iki kere arzetmişti.

Diğerleri şöyle der: Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiğine göre, bir özür olmadan, kırk günden fazla hatmi tehir etmek, mekruhtur. Çünkü Abdullah b. Ömer, Nebi'ye (s.a.v.): Kur'an'ı ne kader zamanda hatmedelim, diye sorduğunda: Kırk günde bir hatmedin, cevabını vermiştir. Bunu, Ebu Davud rivayet etmiştir.

Nevevî «e l - E z k â r» adlı eserinde şöyle der: Muhtar olan, hatim müddetinin şahıslara göre değişmesidir. Kur'an'ı okurken, âyetlerindeki hikmet ve bilgiler üzerinde ince düşünceye dalan kimse, okuduğunu iyice anlayacak kadar âyetle iktifa etmelidir. Aynı şekilde, ilim yaymakla uğraşan veya devlet kademelerinde vazife yapan, önemli içtimai ve dini işlerle uğraşanlar, vazifelerine mani olmayacak ölçüde Kur'an okumaları gerekir. Şayet Kur'an okuyanlar bu gibi kimselerden değilse, kıraatta usandırıcı ve bıktırıcı dereceye varmadan, mümkün olduğu kadar tilâveti çoğaltmalıdır.

2- Kur'an Okumayı İhmal Etmenin Cezası

Kur'an'ı ezberledikten sonra unutmak, büyük günahlardandır. Bunu Nevevî, Ebu Davud ve diğer muhaddislerin şu hadisine dayanarak «e r - R a v d a» adlı eserinde şöyle açıklar: Ümmetimin günahları bana arzolunduğunda Kur-an'dan bir sûreyi veya âyeti ezberleyip unutan kimsenin günahı kadar büyük günah görmedim. Aynı zamanda şu hadisi de rivayet eder: Kur'an'ı okuyan, sonra da unutan kimse, kıyamet gününde Allah'a eli kesik olarak kavuşur. Buhari ve Müslim'in rivayet ettikleri bir hadisde de: Kur'an'ı devamlı okuyunuz. Allah'a yemin ederim ki Kur'an'ı unutmak, bağlı deveyi kaçırmaktan daha şiddetlidir.

3- Kur'an'ın Abdestsiz Okunup Okunmayacağı

Kur'an okumak için abdest almak müstehabdır. Çünkü kıraat, en faziletli zikirdir. Nebi (s.a.v.), hadisde sabit olduğu üzere, abdestsiz zikirde bulunmayı kerih görürdü.

İmamu'l-Harameyn şöyle demiştir: Abdestsiz Kur'an okumak, mekruh değildir. Nebi'den sahih olarak rivayet edildiğine göre Resûlüllah, abdestsiz de Kur'an okurdu.

Nevevi «Ş e r h u' l - M u h e z z e b»inde şöyle der: Kur'an okuyan bir kimse yellenme ihtiyacı duysa, yellenme bitene kadar kıraatı bıraksın. Cünüb ve hayız halinde olanların, Kur'an okumaları haramdır. Fakat, Mushafa bakmaları ve kıraatı kalpden geçirmeleri caizdir. Ağzı pis olanların, Kur'an okumaları mekruhtur. Pis elle Mushafa dokunmak, haram olduğu gibi, bunun da haram olduğu söylenir.

4- Kur'an Okunabilecek Yerler

Kur'anın temiz bir yerde okunması sünnettir. En faziletli yer, mescittir. Bazıları Kur'anın, hamamda ve yolda okunmasını kerih görürler. Nevevi, mezhebimize göre bu iki yerdeki kıraat, kerih değildir, der. Şa'bi'nin; pis yerlerde çalışan değirmende tilavetin mekruh olduğu şeklindeki rivayetini nakleder, mezhebimize uygun olan da budur, der.

5- Kur'an Okumanın Adabı

Tilavet esnasında başını öne eğerek, sükun ve vakarla, huşu içinde, kıbleye dönerek oturmak, müstehabdır.

6- Kur'an Okumadan Önce Misvaklanmak

Temizlik ve tazim gayesiyle, tilavetten ön ce misvaklanmak, sünnettir. İbnu Mace, Hz. Ali'den mevkufen, Bezzar da yine Hz. Ali'den merfuan, sağlam bir senedle, şu hadisi rivayet eder: Ağzınız, Kur'anın yoludur. Onu misvakla temizleyiniz.

Kıraatı kesip, vakit geçirmeden tekrar döndüğünde nasıl Eûzü Besmele çekmek müstehab ise, misvak kullanmak da müstehabdır, derim.

7- Kıraattan Önce Eûzü Besmele Çekmek

Kıraattan önce Eûzü Besmele çekmek, sünnettir. Kur'an-ı Kerim'de: فاذا قرأت القران فاستعذبالله من الشيطان الرجيم **«Kur'an okuyacağın zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.»** (Nahl, 98. âyet) buyrulur. Yani kıraatını murad ettiğin zaman, demektir. Bazıları da âyetteki ifadeyi dikkate alarak, tilâvetten sonra Eûzü Besmele çekileceği kanaatındadırlar. Bazıları ise; âyetteki açık emre dayanarak, Eûzu'nün vacib olduğu kanaatındadırlar.

Nevevi şöyle der: Tilavette bulunan kimse, karşılaştıklarına selam verir. Kıraatına devam edecek olursa, yeniden Eûzu çekmesi iyi olur. Muhtar olan Eûzu: أعوذبالله من الشيطان الرجيم **Kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım.** demektir. Seleften bazıları bu ibareye; السميع العليم kelimelerini de ilave ederler.

Hamza'dan şöyle nakledilir: Eûzu yerine; أستعيذ، استعذت، نستعيذ kelimeleri kullanılabilir. Kur'an lafazına uygunluğundan dolayı hanefiyye'den «H i d a y e» sahibi, bu kelimeleri tercih eder.

Humeyd b. Kays : اعوذبالله القادر من الشيطان الغادر diye,

Acımasız olan Şeytan'dan, gücü herşeye yeten Allah'a sığınırım.

Ebu's-Semâl : «اعوذبالله القوى من الشيطان الغوى

Azgın Şeytan'dan, güçlü olan Allah'a sığınırım.

Bazıları : «اعوذبالله العظيم من الشيطان الرجيم

Kovulmuş Şeytan'dan, Yüce Allah'a sığınırım.

Diğer bazıları da: اعوذبالله من الشيطان الرجيم انه هو السميع العليم

Kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığınırım. O çok iyi işiten, herşeyi bilendir. Şeklinde okumuşlardır. Bu konuda başka lafızlar da vardır.

el-Hulvanî, «C a m i'» adlı eserinde: Eûzu'de belirli bir şekil yoktur. İsteyen mevcut ifadeye ilave eder, isteyen de kısaltabilir, der.

İbnu'l-Cezerî, «e n - N e ş r» adlı eserinde: Kıraat imamlarına göre muhtar olan, Eûzu'nun cehren okunmasıdır, der. Mutlak olarak serbest bırakıldığı da söylenir. Bu, Fatiha dışındaki sûrelerde olur. Bütün sûrelerde Eûzu'nun cehren okunması, serbest bırakılmıştır. Ebu Şame, bunu belli şartlara bağlamıştır. Bu şart, yanındakinin, okunanı duymasıdır. Eûzu'yu cehren okumak, telbiye ve bayram tekbirlerindeki cehr gibi, kıraatın şiarını ızhar etmektir. Cehren okumanın faydalarından biri, dinleyenin başlangıçta susması, ondan hiç bir kelimeyi kaçırmamasıdır. Şayet Eûzu gizli okunursa, dinleyen kimse âyetlerin bir kısmını kaçırdıktan sonra, okunanı ancak takip edebilir. İşte, namazla, namaz dışındaki kıraat arasındaki fark budur.

Eûzu'nun gizli okunmasındaki murad ne olduğu hususunda müteahhirûn, farklı görüşlere sahiptirler. Cumhur; bundan muradın gizlilik olduğu, ancak, Eûzu'nun telaffuzu ve okuyanın bunu işitmesi gerektiği inancındadırlar. Eûzu'yu telaffuz etmeden, içinden geçirerek gizlenebileceği de söylenir.

İbnu'l-Cezerî; eğer bir kimse kıraatı keser, selâm almakla bile olsa araya başka bir kelâm sokarsa, Eûzu'yu iade eder. İlave ettiği kelâm kıratla ilgili ise, Eûzu'yu tekrar etmez. Cemaat halinde söylense bile, Eûzu çekmek, sünneti kifâye mi, yoksa sünneti ayn mıdır? Cemaattan birinin Eûzu çekmesi, yemekten

önceki Besmele gibi kafi midir? Bu hususta açık bir delile rastlayamadım. Doğru olan, herkesin Eûzü çekmesidir. Çünkü Eûzu çekmekten maksat, tilavette bulunanın, şeytanın şerrinden korunması ve Allah'a sığınmasıdır. Bu yüzden birinin Eûzu çekmesi, diğeri için kâfi değildir, der.

8- Sürelerin Evvelinde Besmele Çekmek

Berâe sûresi hariç, her sûrenin evvelinde Besmele çekilmelidir. Ulemanın ekserisi, Besmelenin bir âyet olduğunu kabul eder. Şayet Besmeleyi terkedecek olursa, ekseriyetin kanaatına göre, hatmin bir kısmını terketmiş sayılır. Şayet Besmele'yi sûre içinde hatırlayıp okursa, müstehap olur. Şafiî, Abbâdinin rivayetini buna delil gösterir.

اليه يرد علم الساعة **«Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi ona aittir...»** (Fussilet, 47.), وهو الذى أنشأجنات **«Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri...yaratan hep O'dur..»** (Enam, 141.) âyetleriyle kıraata başlama durumunda; âyetlerdeki zamirlerin (هو ve اليه) istiaze (Eûzu) deki şeytan lafzına gönderilme (dönme) ihtimalinden dolayı bu âyetlerin başında, Eûzu'den sonra, te'kid ve mânanın karışmaması için Besmele okunması gerekir.

İbnu'l-Cezerî: Berâe suresindeki âyetlerin başlangıcında Besmele çekileceği hususuna pek az kimse temas etmiştir. Ebu'l-Hasan es-Sehâvî, Berâe suresinin ortasında Besmele çekileceğini, açıkça beyan etmiştir. Caberî ise bu görüşe katılmamıştır.

9- Kur'an Okurken Niyet Etmek

Diğer ibadetlerde olduğu gibi, Kur'an okumak için niyet gerekmez. Ancak, namazın dışında Kur'an okuma nezrinde bulunan bir kimse, bir zaman tayin etmişse, farz veya nezir niyyeti gerekir. Şayet niyyeti terkederse nezir, yerini bulmaz. Bunu, el-Kâmûlî, «e l - C e v a h i r» adlı eserinde nakleder.

10- Kur'an'ın Tertîl Üzere Okunması

Kur'an kıraatında tertil sünnettir. Cenabı Hak: ورتل القرآن ترتيلا **«..ağır ağır Kur'an oku.»** buyurmuştur. Ebu Davud ve bazı muhaddisler, Ummu Selemeden rivayet ettiklerine göre, Resulün kıraatını vasıflandırırken şöyle demiştir: Resulün kıraatı, harfleri tek tek okumasıdır.

Buhari'nin Enes'den rivayetine göre, Enes'e Resulullah'ın kıraatı sorulduğunda şöyle demiştir. Resulullah (s.a.v.) her harfi uzatarak okur. بسم الله الرحمن الرحيم **«Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla** derken de الرحمن الرحيم ve الله sıfatlarını uzatırdı.

Buhari ve Müslim'in, İbnu Mesûd'dan rivayet ettiklerine göre bir sahabi

İbnu Mesûd'a şöyle dedi: Mufassal sûreleri, bir rekatta okurum. Bunun üzerine İbnu Mesûd: Şiir okur gibi okuyorsun. Öyle insanlar var ki, okudukları Kur'an, içlerine nüfûz etmez. Kıraat kalbe yerleşirse, o zaman fayda sağlar, buyuru.

el-Acurrî, «H a m e l e t u' l - K u r' a n» adlı eserinde İbnu Mesûd'un şu sözünü nakleder: Kur'an'ı okurken, çürük hurma gibi dağıtıp açmayın. Şiir okur gibi okumayın. İbret verici âyetlerde durun. Kalpleri onunla harekete geçirin. Gayeniz, sûreyi bitirmek olmasın. Acurrî, İbnu Ömer'in şu hadisini merfuan rivayet eder: Ahirette Kur'an okuyana; Oku, derecelere yüksel, dünyada tertil ettiğin gibi tane tane oku. Çünkü senin mevkiin, okuduğun âyetin sonundadır, denilir.

Nevevî, «Ş e r h u' l - M u h e z z e b»inde: Kur'an'ı aşırı derecede hızlı okumanın kerahatinde ittifak edildiğini, söyler. Tertille okunan bir cüz, aynı müddet içinde tertilsiz okunan iki cüzden daha efdaldir, der. Tertil üzere okumanın müstehab olması, âyetlerin mânasını iyice kavramak içindir. Çünkü bu şekil kıraat, Kur'an'ın yüceliğine ve şânına daha uygun, kalbe tesir yönünden daha kuvvetlidir. Bu bakımdan, mânasını anlamayan Araplar dışındaki kimselere, müstehabdır.

«e n - N e ş r» adlı eserde şöyle denir: Kur'an'ı tertil üzere az okumak mı, yoksa süratle okuyup çok okumak mı daha efdaldir, şeklinde ihtilaf edilmiştir. Şafii ulemasından bazıları, isabetli görüş ileri sürerek şöyle demişlerdir. Tertil üzere yapılan kıraatın sevabı, değer bakımından daha yücedir. Süratle yapılan çokça kıraatın sayı bakımından sevabı daha çoktur. Çünkü okunan her harfin, on sevabı vardır.

Zerkeşi, «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Tertil üzere okumanın kemali, kelimelerin hakkını vermek, harfleri tane tane okumak, harfleri birbirine katmamaktır. Bunlar, tertilde en az uyulması gereken hususlardır. En mükemmel olanı da, tertîlin mertebelerine göre okumaktır. Bir kimse, Kur'an'ı istemeyerek okursa, istemeyerek telaffuz eder. Ta'zim duygusu içinde okursa, tazimle telaffuz eder.

11- Kur'an'ı Düşünerek Okumanın Fazileti

Kur'an'ı düşünerek ve anlayarak okumak sünnettir. Kıraatın en önemli ve en çok arzulanan gayesi budur. Böyle bir kıraattan dolayı, insanın içi ferahlar, kalbi nurlanır. Cenabı Hak, Kur'an'ı Kerimde: افلايتدبرون القرآن **«Kur'an'ı düşünmüyorlar mı?**(Nisa, 82.) âyeti ile كتاب انزلناه اليك مبارك ليدبروا آياته **«(Bu Kur' an), çok mubarek bir Kitabdır. Onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler»** (Sad, 29.) buyurur. Bu âyetlerde ifade edilen tedebburdan maksat, okunan kelamın mânasını iyice düşünerek, kalbi uyanık tutmaktır. Bu durumda insan, her

âyetin mânasın bilir, emir ve nehiyler üzerinde düşünür, bunların gerçek olduğnua inanır. Şayet geçmişte kusur işlemişse, özür dileyerek bağışlanmasını ister. Rahmet âyetine rastladığında sevinir ve istekde bulunur. Azab âyetine rastladığında Allah'a sığınır. Tenzih âyetine rasladığında, Allah'a tenzih ve tazimde bulunur. Dua âyetine rastladığında, tazarru ve talebde bulunur.

Müslim, Huzeyfe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bir gece Resûlullah'la (s.a.v) beraber namaz kılmıştım. Namazda, önce Bakara, sonra Nisa, sonra da Âli İmran sûrelerini acele etmeden okudu. Tesbih âyeti geçtiğinde tesbih etti. İstek âyeti geçtiğinde istekte bulundu. Allah'a sığınmayı gerektiren bir âyet geçtiğinde, Allah'a sığındı.

Ebû Dâvud, Nesei ve diğer hadis uleması, Avf b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet ederler: Bir gece Resûlullah'la beraber namaz kıldım. Namaza başlayınca Bakara sûresini okudu. Her rahmet âyeti geçtiğinde durdu, niyazda bulundu. Her azab âyeti geçtiğinde, yine durarak Allah'a sığındı.

Ebû Dâvud ve Tirmizî'nin rivayet ettikleri bir hadisde: Resûlullah her kim Tîn sûresini okuyup bitirdiğinde: بلى و أنا على ذلك من الشاهدين (Evet, ben buna şahit olanlardanım) desin. Kıyame suresini okuyan da: أليس ذلك بقادر على أن يحيى الموتى **«Bunları yapan Allah'ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? (Elbette yeter.)** âyetine gelince **evet,** desin. Murselat sûresini okuyan ise; فبأى حديث بعده يؤمنون **«Onlar bundan sonra hangi söze inanacaklar.»** âyetine gelince: آمنا بالله (Allah-a inandık) desin, buyururlar.

Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvud, İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunmuşlardır: Resûlullah; سبح اسم ربك الأعلى **«Rabbinin yüce adını tesbih et.** âyetini okurken سبحان ربى الأعلى **Yüce Rabbimi noksanlıklardan tenzih ederim.** derdi.

Tirmizî ve Hâkim, Cabir'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlullah (s.v.) Ashabın huzurunda Rahman sûresini baştan sona okudu. Ashabdan hiç bir ses çıkmayınca Resûlullah: Bu sûreyi cinlere okuduğumda, sizden daha iyi mukabelede bulunmuşlardı. فبأى آلاء ربكما تكذبان **«Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz.»** âyetleri geldikçe: و لا بشيئ من نعمك ربنا نكذب فلك الحمد **İlahî, Senin hiçbir nimetini yalanlamayız, hamd Sanadır.»** demişlerdi.

İbnu Merdeveyh, Deylemî, İbnu Ebi'd-Dünya ve diğerleri, dua hakkına cidden zayıf bir senetle, Cabir'den şu rivayeti yaparlar: Resulu Ekrem (s.a.v.) و اذا سألك عبادى عنى فانى قريب **«Kullarım, sana benden sorar(lar)sa (söyle): Ben (onlara) yakınım...»** (Bakara, 186.) âyetini okuyunca şöyle dua ederdi:

اللهم أمرت بالدعا. و تكفلت بالاجابة لبيك اللهم لبيك لبيك لاشريك لك لبيك ان الحمد و النعمة لك و الملك لاشريك لك اشهد انك فرد أحد صمد لم تلد و لم تو لد و لم يكن لك كفوا أحد. و أشهد ان وعدك حق و لقاءك حق و الجنة حق و النار حق و الساعة آتية لاريب فيها و أنك تبعث من فى القبور.

İlâhî, icabeti tekeffül ederek, duayı emrettin, ya Rabbi, ben Senin emir ve fermanına her zaman itaat ederim. Senin şerikin yoktur. Davetine samimiyet ve sadakatle icabet ederim. Hamd de, nimet de, mülk de Senindir. Senin ortağın yoktur. Ben şehadet ederim ki Sen ferdsin, birsin, kimseye muhtaç değilsin, doğurmadın, doğmadın, hiçbir şey senin dengin değildir. Yine şehadet ederim ki vaadin haktır, Sana kavuşmak haktır, cennet, cehennem hepsi haktır. Kıyametin kopmasında hiçbir şüphe yoktur. Sen kabirlerdekini diriltirsin.

Ebu Davud ve diğerleri, Vail b. Hucr'den şu rivayette bulunmuşlardır: Resulullah (s.a.v.) و لا الضالين deyince, آمين dediğini işittim. Taberâni bu hadisi, başka bir lafızla, Resulullah'ın üç kere آمين dediğini rivayet eder. Beyhaki, başka bir lafızla: رب اغفر لى آمين dediğini rivayet eder.

Ebu Ubeyd, Ebu Meysere'den şu rivayette bulunur: Cebrail (a.s.) Bakara suresinin hitamında Resulullah'a (s.a.v.) آمين demesini telkin etti. Ebu Ubeyd, Muaz b. Cebel'den yaptığı diğer bir rivayette ise Resulullah: Bakara suresini bitirince her defasında آمين derdi.

Nevevî: و قالت اليهود عزير بن الله **«Yahudiler: 'Uzeyr, Allah'ın oğludur.' dediler.** (Tevbe, 30.) ve و قالت اليهود يد الله مغلولة **«Yahudiler: 'Allahın eli bağlıdır (Allah cimridir).' dediler.** (Mâide, 64.) gibi âyetler okunduğunda sesin azaltılması, kıraat adabındandır. Nehâî, her zaman buna uyardı, der.

12- Kıraat Esnasında Âyetlerin Tekrarı

Kıraat esnasında âyetleri tekrar etmede bir beis yoktur. Nesâi ve diğer hadis uleması, Ebu Zer'den şu rivayette bulunurlar; Resulullah (s.a.v.): ان تعذبهم فانهم عبادك **«Eğer onlara azabedersen, onlar senin kullarındır (dilediğini yaparsın).** (Maide, 118.) âyetini sabaha kadar tekrarlardı.

13- Kur'an Okunurken Ağlamanın Fazileti

Kur'an kıraatı esnasında ağlamak, müstehabtır. Ağlayamayanın, ağlamaklı olması, hüzün ve huşu içinde bulunması müstehaptır. و يخرون للاذقان يبكون **«Ağlayarak çeneleri üzerine kapanırlar.»** (İsra, 109.) âyeti ile Allahu Tealâ, bu gibi kimselerin vasıflarını açıkça belirtmiştir.

Buhari ve Müslim'de, İbnu Mesûd'un Resulullah'a Kur'an okuyuşu ile ilgili hadisde Kur'an'ı dinlerken Resulullah'ın «Gözleri yaşarırdı» ibaresi bulunmaktadır.

Beyhaki, «Ş u a b u' l - İ m a n»ında, Said b. Malik'den merfuan şu hadisi rivayet eder: Bu Kur'an, hüzün ve kederle indi. Okuduğunuz zamanda, göz yayı akıtın. Eğer ağalayamazsanız, ağlamaya çalışın.

Abdulmelik b. Umeyr'den mursel olarak yapılan bir rivayette Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur. Size bir sure okuyacağım, kim içten ağlarsa, ona

cennet vardır. Şayet ağlayamazsanız, ağlamağa çalışın. Ebu Yalâ, «M u s- n e d»indeki bir hadisde: Kur'anı hüzünlü bir sesle okuyun. Çünkü o, hüzün i- çinde nazil oldu, şeklinde rivayette bulunur Taberani ise şöyle der: Kıraatı en iyi okuyan, Kur'an okuduğu zaman hüzünlenendir.

Nevevî, «Ş e r h u' l - M u h e z z e b»inde şöyle der: Kendini ağlama derecesine getirmenin yolu; tehdid, şiddetli azab, ahid ve vaadleri ifade eden âyetlerde mânayı kavramak, sonra da işlediği hata ve kusurları düşünmektir. Şayet hatırladığı kusurlardan hüzün duymuyor, içten ağlayamıyorsa, bu duygu-yu kaybettiğine ağlasın. Çünkü böyle bir duygudan mahrum kalmak, bir musi-bettir.

14- Kıraatta Ses Güzelliğinin Önemi

Güzel Sesle Kur'an okumak ve kıraatı süslemek, İbnu Hibban ve diğer-lerinin rivayet ettiği şu hadise göre sünnettir: Kur'an'ı seslerinizle süsleyiniz. Dârımî'nin rivayetinde mevcut ibarede ise: Kur'an'ı seslerinizle güzelleştirin. Çünkü güzel ses, Kur'an'ın güzelliğini artırır, denilmektedir.

Bezzâr ve diğerleri, şu hadisi rivayet ederler: Güzel ses, Kur'an'ın süsü-dür. Bu konuda pek çok sahih hadis mevcuttur. Şayet okuyanın sesi güzel de-ğilse, haddi aşmayacak şekilde, yapabildiği kadar güzel okumaya gayret et-melidir.

Kıraatta lahn yapma hususunda muhtelif görüşler vardır. Şafii «e l-M u h- t a s a r» adlı eserinde, Kıraatta lahn yapmakta beis olmadığını söyler. Rebiu'l-Cîzî'nin rivayetine göre, kıraatta lahn yapmak mekruhtur.

İmamu'r-Rafiî şöyle der: Cumhur, bu iki görüşü aynen kabul etmez. Bila-kis; medde ve harflerin işbaında, fethada elif, zammede vav, kesrada ye var-casına fazla uzatmamak, lüzumsuz yere idgam etmemek kaydı ile lahni caiz görür. Aksi halde, mekruh sayarlar.

İmamu'r-Rafiî, «Z e v a i d u' r - R a v d a» adlı eserinde şöyle der: Zik-redildiği vecih üzere, ifrat derecesine varmak, haramdır. Bu şekilde okuyan günahkar olduğu gibi, dinleyen de günahkar olur. Çünkü Kur'an'ı okuyan, tila-vet adabından uzaklaşmış olur. Şafii, lahnın mekruh olmasını bu açıdan ele al-mıştır.

Bu konuda şu hadisi ben de zikretmek isterim: Kur'an'ı, Arapların sesi ve lahni gibi okuyun, iki ehli kitabın ve fasıkların lahnından sakının. Öyle bir ne-sil gelecek ki onlar, Kur'an'ı şarkıcı ve rahipler gibi bağırarak, sesi dalgalandı-rarak okuyacaklardır. Fakat okudukları, boğazlarından aşağı geçmeyecek, sa-dece kendilerini dinleyenlerin kalpleri ile bizzat kendileri zevk alacaklardır. Bu hadisi Taberani ve Beyhaki rivayet etmişlerdir.

Nevevî, sahih bir hadise göre Kur'an'ı, güzel sesli birinin okumasını iste-mek, onu can kulağı ile dinlmek müstehaptır. Kur'an'ın bir ağızdan, toplu olarak okunmasında ve cüz olarak taksim edilmesinde, bölümler halinde okunmasın-da, bir beis yoktur, der.

15- Kur'an'ın Tefhimle Okunması

Hakim'in rivayet ettiği şu hadise göre kıraatta tefhim, müstehaptır: Kur-an, tefhimle nâzil olmuştur. Halimî şöyle der; Bu hadisin mânası, kıraatı erkek sesine yakışır eda ile okumak, kadın sesi gibi inceltmemektir. Bazı kurranın seçtiği imale, bu tür kerahet içine girmez. Kur'an tefhim üzere inmiş olabilir. Bununla beraber uygun olan yerde imale yapılmasına ruhsat verilmiştir.

16- Kur'an'ın Sesli Veya Sessiz Okunması

Kur'an'ı sesli okumanın müstehab olduğunu gerektiren hadisler mevcut olduğu gibi, sessiz de okumanın müstehab olduğunu gerektiren hadisler mev-cuttur. Cehren (sesli) okumağa işaret eden hadis, Buharî ve Müslimi'in rivayet ettikleri şu hadistir: Allahu Taâla Kur'an-ı Resûlüne güzel sesle, cehren oku-masına izin verdiği kadar, hiç bir şeye izin vermemiştir. Alçak sesle okumağa işaret eden hadis de Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesei'nin rivayet ettikleri şu hadis-tir: Kur'an-ı cehren okuyan tıpkı sadakayı açıktan veren, sessiz okuyan ise sa-dakayı gizli veren gibidir.

Nevevî şöyle der: Bu iki hadis arasındaki farkı izale etmek gerekirse, namaz kılan veya uyuyanları rahatsız etme ve riya korkusu mevcut ise, sessiz okumak, sesli okumaktan daha efdaldir. Bu sebepler mevcut değilse, sesli o-kumak daha efdaldir. Çünkü Kur'an; umumiyetle cehren okunur, faydası dinle-yenlere geçer, okuyanın kalbini uyanık tutar, dikkatini bir yere toplar, uykusunu dağıtır ve canlılığını artırır. Ebû Dâvud'un, sahih bir senedle Ebû Saîd'den riva-yet ettiği şu hadis, iki hadis arasında yapılan telifi destekler: Resûlullah (s.a) mescid-i nebevide itikâfa girmişti. İtikâfta olan Sahabenin, Kur'an-ı sesli olarak okuduklarını işitince, perdeyi aralayıp: Ey benim ashabım! Hepiniz Rabbınıza münacaattasınız. Birbirinizi rahatsız etmeyiniz, Kur'an okurken sesinizi yükselt-meyiniz, buyurdu.

Bazıları da: Yerine göre cehren, yerine göre sessiz okumanın müstehab olduğunu söyler. Sessiz okuyan okumaktan usanır, cehren okumakla ünsiyeti artar. Cehren okuyan zamanla yorulur, sessiz okumakla kendini dinlendirir, der.

17- Kur'an-ı Yüzünden veya Ezberden Okumanın Fazileti

Kur'an-ı yüzünden okumak, ezbere okumaktan daha faziletlidir. Çünkü

âyetlere bakarak okumak, makbul bir ibadettir.

Nevevi şöyle der: Ashabımız ve selefin söylediği de budur. Bu hususta ihtilafın mevcudiyetine rastlamadım. Her ne kadar şahıslara göre farklılık olduğu söylense bile, yüzünden veya ezbere okunduğunda huşu ve tedebburu eşit durumda olanın, yüzünden okuması tercih edilir. Ezberden okuduğu takdirde huşu duyuyorsa, ezberden okur. Fakat yüzünden okuması, huşu ve tedebburunu artırıyorsa, bu şekildeki kıraatı daha iyi olur.

Mushaf'ı yüzünden okumanın faziletini gösteren hadislerden biri Taberanî ve Beyhakî'nin Evsu's-Sakafî'den merfuan rivayet ettikleri şu hadistir: Ezberden okuyan kimsenin sevabı bin derece iken, yüzünden okuyanın sevabı, bunun iki katıdır. Ebû Ubeyd, sahih senedle şu rivayeti yapar: Kur'an-ı ezeberden okuma yerine yüzünden okumanın fazileti, nafile ibadetler yanında farzın fazileti gibidir. Beyhakî, İbnu Mes'ud'dan merfuan şöyle rivayet eder: Allah ve Resûlünün sevgisi ile mesrur olmak isteyen, Mushafı yüzünden okusun. Beyhakî, bu rivayetin «münker» olduğunu söyler. Beyhakî yine İbnu Mesud'dan hasen bir senedle merfuan şöyle rivayet eder: Mushafı daima yüzünden okuyunuz.

Zerkeşî «e l - B u r h â n»ında, Nevevî'den bir nakilde bulunur, buna «Mushafı ezberden okumak mutlak olarak efdaldir, sözünü ilave eder. İbnu Abdisselâm'ın ihtiyarı da budur. Çünkü yüzünden okumakla hâsıl olmayan tedebbur, ezbere okumakla hasıl olur.

18- Kıraat Esnasında Şaşıranı Hatırlatma ve Harflerin Tercihi

Nevevî «e t - T ı b y â n»ında şöyle der: Kur'anı tilavet eden kimse, okuduğu yerde bocalar, bir sonraki âyeti hatırlayamayıp başkasına sorarsa, İbnu Mesud, Nehaî ve Beşir b. Ebî Mesud'dan rivayet edilen şu âdaba uyması gerekir. Bu zatlar şöyle demişlerdir: Biriniz, hatırlayamadığı bir âyeti sorduğunda, bundan önceki âyeti okuyup sus sun. Şöyle değil miydi, demesin. Böyle bir, söz sorulan kimsenin zihnini karıştırır.

İbnu Mücahid şöyle der: Bir kimse, harfin ت veya ى olduğunda şüpheye düşerse onu ى olarak okusun. Çünkü Kur'an, müzekkerdir. Eğer bir harfin hemzeli veya hemzesiz olduğunda şüphe ederse, hemzeyi terketsin. Şayet bir harfin, hemze-i vasl veya kat' olduğunda şüphe ederse, harfi, hemze-i vasl olarak okusun. Şayet bir harfin memdûd veya meksûr olduğunda şüphe ederse, fetha ile okusun. Çünkü meftûh hareke ile okumak, bir kelimede lahinsiz kıraat olur, kesre ile okunursa, bazı kelimelerde de lahinli kıraat olur.

Buna, şu görüşü ilave etmek isterim. Abdurrezzak, İbnu Mesûd'un şöyle dediğini rivayet eder: Bir kelimedeki harfin ى veya ت olduğunda tereddüt ederseniz onu, ى ile okuyunuz. Kur'an kelimelerini, daima müzekker yapın. Sa'leb, bu sözden şunu anlamıştır: Kelimenin müzekker ve müennes olması ihtimal dahilinde ise, onu müzekker kabul etmek daha iyi olur. Bu söze şu cevap verilir: Kur'an'da çokça zikredilmesi sebebiyle, gayrı hakiki müennes yerine, müzekkeri getirmek memnûdur. Buna şu âyetler misal gösterilebilir: النار وعدها الله **«..Ateş! Allah, onu kafirlere vaadetmiştir..»** (Hac, 72.) قالت لهم رسلهم **«Peygamberleri onlara dediler ki..»** (İbrahim, 11.) التفت الساق بالساق **«Ve bacak bacağa dolaşır.»** (Kıyame, 29.)

Gayri hakiki müennesi murad etmek memnû ise, müennesi hakikiyi getirmek daha yerinde olur. Dediler ki: Bir kelimede müzekkerlik ve müenneslik ihtimali bulunur, fakat müzekkerlik galip gelirse, müzekker saymak doğru olmaz. والنخل باسقات **«Birbirine girmiş hurma ağaçları.»** (Kaf, 10.), أعجاز نخل خاوية **«..yere serilmiş (içi boş) hurma kütükleri gibi.»** (Hakka,7.) âyetlerinde olduğu gibi. Bu âyetlerde görüldüğü üzere, müzekkerliği caiz olmakla beraber, kelimeler, müennes olarak gelmiştir. Şu âyetler de, kelimenin müzekker olarak gelebileceğini gösterir: أعجاز نخل منقعر **«..köklerinden sökülmüş hurma kütükleri.»** (Kamer, 20.) من الشجر الأخضر **«...yeşil ağaçtan..»** (Yasin, 80.)

Bazıları şöyle der: (ذكروا القرآن) sözü, yalnış anlaşılmıştır. Bu sözden maksat; «öğüt ve duayı hatırlatınız» dır. Âyette; فذكر بالقرآن **«..Kur'an ile öğüt ver..»** (Kaf, 45.) geçmektedir. Ancak şu kadar var ki, ذكروا القرآن sözünde harfi cer, hazfedilmiştir. Asıl söylenmek istenen: ذكروا الناس بالقرآن (İnsanlara Kur'an'ı hatırlatınız) ifadesidir. Bu da, unutmamaları için onları, Kur'an'ı ezberlemeğe teşvik ediniz, demektir.

İbnu Mesûd'dan yapılan rivayetin ilk cümlesi, böyle bir te'vile uygun düşmediğini söylemek isterim.

Vahidi şöyle der: En doğrusu, Sa'leb'in görüşüdür. Şayet kelimede, müzekkerlik ve müenneslik ihtimali bulunur, müzekkerlik de Kur'an hattına muhalif olmazsa, şu âyet görüldüğü gibi müzekker yapılır: ولا يقبل منها شفاعة **«..kimseden şefaat da kabul edilmez...»** (Bakara, 48.) Hamza ve Kisâî gibi Kûfe kurrâsından olan İbnu Mesûd'un talebeleri, bu kanaatta olmuşlar, bu kabil kelimeleri, müzekker olarak okumuşlardır. Onların; يوم تشهد عليهم ألسنتهم **«O gün ki dilleri...şahitlik edecektir.»** (Nur, 24.) âyetini يشهد diye okumaları, buna bir delildir. Fakat böyle bir kıraat, müennes gayr-ı hakikı kelimelerde geçerlidir.

19- Kıraat Esnasında Yapılması Uygun Olmayan Şeyler

Başkalarıyla konuşmak için kıraatı kesmek mekruhtur. Halimî: Başka bir kelamı, Allah'ın kelamına tercih etmek doğru olmaz, der. Beyhaki, Buhari'deki bir hadisle bunu teyid eder. İbnu Ömer Kur'an okurken, bitirinceye kadar ko-

nuşmazdı.

Kur'an okunurken gülmek, lüzümsuz şeylerle uğraşmak ve dikkat çekici şeylere bakmak da mekruhtur.

20- Kur'an Ancak Nazil Olduğu Dille Okunur

Arabın dilini iyi bilsin veya bilmesin, namazda olsun veya olmasın Arapça dışındaki bir dille Kur'an okumak, asla caiz değildir. Ebu Hanife'ye göre, mutlak olarak caizdir. Fakat Pezdevî şerhinde ifade edildiğine göre Ebu Hanife bu kararından dönmüştür. Arapça dışındaki herhangi bir dille okumanın yasaklanması, Kur'an'da mevcut olan i'cazın kaybolmasıdır.

Sofi ulemasından olan Kaffâl şöyle demiştir: Kur'an'ın Farsça ile okunması düşünülemez. Kendisine: Şu halde Farsça konuşan kimse Kur'an'ı tefsir edemez denildiğinde; Tefsir böyle değildir, çünkü tefsir eden kimse, Allahın, âyetlerinde murad ettiği bazı hususları ifade edebilir, bazılarında aciz kalır. Fakat Kur'an'ı Farsça okuyacak olursa, Allahın muradını ayniyle ifade etmesi imkansızdır. Çünkü terceme bir kelimeyi, yerini tutacak başka bir kelimeyle değiştirmektir. Bu da imkansızdır. Oysa tefsir böyle değildir.

21- Kur'an'ın Şâz Kıraatla Okunması

Şâz kıraatla okumak, caiz değildir. İbnu Abdi'l-Berr'in naklettiğine göre, bu konuda icma' vardır. Fakat Mevhubu'l-Cezerî, namazın dışında, hadisin mâna ile rivayetine kıyasla, bunun caiz olduğunu zikreder.

22- Kur'an'ı Tertibi Üzere Okumak

Kıraatta evlâ olan, Mushafı tertibi üzere okumaktır. Nesâî, «Ş e r h u' l-M u h e z z e b»inde: Kur'an'ın tertibinde bir hikmet vardır. Cuma gününün sabah namazında Secde sûresi ile İnsan sûresi ve benzerlerinin okunuşu gibi, sünneti Nebeviyye ile tayin edilenler hariç, bu tertib terkedilmez. sûrelerin bölünmesi veya Kur'an'ın tersinden okunması, caizdir. Böyle yapıldığı takdirde, efdal olan, terkedilmiş olur. Fakat sûreyi sonundan başlayıp başa doğru okumak, ittifakla menedilmiştir. Aksi halde Kur'an'ın icaz değeri düşer, tertibindeki hikmet zail olur.

Bu konuda, Taberani'nin İbnu Mesûd'dan sağlam bir senedle rivayet ettiği bir nakli olduğunu belirtmek isterim: Bu rivayete göre İbnu Mesûd'a, başı bükük olarak Kur'an okuyanın durumu sorulduğunda; onun kalbi de büküktür, cevabını vermiştir.

Sûrelerin birbirine katılmasını, Halimî; tilavet adabının terki olarak kabul eder. Bu görüşünü, Ebu Ubeyd'in, Said b. Museyyeb'den rivayet ettiği şu hadise dayar: Resulullah (s.a.v.) bir gün Bilal'e uğrar. Onun değişik sûrelerden âyetler okuduğunu görerek şöyle der: Ya Bilal, yanına geldiğimde, senin değişik sûrelerden âyetler okuduğunu gördüm. Bilal ise: Güzeli güzelle karıştırdım, cevabını verince, Resulullah: Sûreyi olduğu gibi oku, der veya buna benzer bir ifade kullanır. Bu hadis, Mürsel-Sahih hadisdir. Ebu Davud bu hadisi son ifade hariç, Ebu Hüreyre'den rivayet etmektedir.

Ebu Ubeyd bu hadisi, Gafre'nin kölesi Ömer'den, başka bir ifade ile şöyle rivayet eder; Nebî (s.a.v.) Bilâl'e: Bir sûreyi okurken diğerine geçme, buyurdu.

Ebu Ubeyd Muaz'dan yaptığı rivayete göre İbnu Avf'ın şöyle dediğini nakleder: İbnu Sîrîn'e, bir sûreden iki âyet okuduktan sonra, diğer sûreye geçen bir kimsenin durumunu sordum. Sizden biriniz, farkına varmadan böylesine büyük günah işlemekten sakınsın, buyurdu.

Ebû Ubeyd, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Bir sûrenin kıraatına başlayıp başka bir sûreye geçmek istersen, ihlas sûresine geç. Eğer İhlasla başlamış isen, bitirmeden diğer sûreye geçme.

Ebû Ubeyd, İbnu Ebi'l-Hüzeyl'in şöyle dediğini rivayet eder: Sahabe-i Kiram, sûrelerden bazı âyetler okuyup diğerlerini bırakmayı kerih görmüşlerdir.

Ebû Ubeyd: Bize göre de, Resûlullah'ın Bilal'i uyardığı, İbnu Sîrin'in kerih gördüğü gibi, muhtelif sûrelerden âyetler okumak, mekruhtur, der.

İbnu Mesud'dan rivayet edilen hadisin gerçek yönü bence, tamamlanmak kasdıyle bir sûreye başlayan bir kimsenin, daha sonra bir sûreye geçmeyi uygun bulmasıdır. Fakat âyetten âyete geçmek niyetiyle kıraata başlayan kimse, âyetlerin tertib sırasını terketmiş olur. Bunu ancak, bu konuda bilgisi olmayanlar yapar. Şayet Allah dileseydi, Kur'an'ı bu şekilde indirirdi.

Kadı Ebûbekr: Her sûreden birer âyet okumanın caiz olmadığına da icma olduğunu nakleder.

Beyhakî şöyle der: Bu konuda en makul söz şudur: Sûrelerin bu şekildeki tertibi Cebrail vasıtasıyla Resûlullah'tan alınmıştır. Tilavette bulunanın, menkul tertibe göre okuması, evladır. İbnu Sirin de: Allahu Taalânın sûreleri tertib edişi, sizin tertibinizden daha hayırlıdır, der.

23- Bir Kıraattan Başka Bir Kıraat Şekline Geçilmesi

Halimî şöyle der: Kur'an'ın bütününü de aynı kıraatla tamamlaması için kâri'in kurranın tesbit ettiği kıraat şeklini uygulaması sünnettir. İbnu Salah ve Nevevî de: «Kurradan birinin kıraatı ile başlandığında mâna bakımından âyetler birbirine bağlı olduğu sürece, bu kıraat üzere devam edilmesi gerekir. Bu bağlılık kesildiğinde bir başka kıraata geçebilir. Evla olan, kıraatı bırakıncaya kadar

başladığı kıraatı sürdürmesidir» derler.

Bunların dışındakiler, bir başka kıraata geçmesini mutlak olarak menetmişlerdir.

İbnu'l-Cezerî şöyle der: «Bu hususta söylenecek en doğru söz, iki kıraattan biri, diğerine bağlı ise onları birbirinden ayırmak tahrimen men edilmiştir. Bu aynen: فتلقى آدم من ربه كلمات **«Adem Rabbinden birtakım kelimeler aldı...»** (Bakara, 37.) âyetinde آدم ve كلمات kelimelerini merfu veya mensub olarak okuyanın آدم kelimesini, İbnu Kesir dışında başka bir kıraata dayanarak merfu كلمات kelimesini, İbnu Kesir'in kıraatına dayanarak merfu okuması gibidir. Arap dili ve gramerine uygun düşmeyen her kıraat, bu kabildendir. Eğer iki kıraat birbirine bağlı değilse, rivayet makamı ile tilavet makamı arasında ayırım yapılır. Eğer kıraat, rivayet üzere okunuyorsa, rivayette yalan ve karışıklık olması ihtimalinden dolayı, haramdır. Eğer kıraat, tilavet üzere okunuyorsa, caizdir.

24- Kur'an Okunurken Dinlemek, Sünnettir.

Kur'an okunurken konuşmayı ve lüzumsuz işleri terkedip huşu ile dinlemek, sünnettir. واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا لعلكم ترحمون **«Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size rahmet edilsin»** (Araf, 204) buyurulmuştur.

25- Secde Âyeti Okunduğunda Secde Edilmesi

Secde âyeti okunduğunda secde yapılması sünnettir. Kur'an'ı Kerimde A'raf, Ra'd, Nahl, İsrâ, Meryem, Hac, Furkan, Neml, Secde, Sâd, Fussilet, Necm, İnşikak ve A'la surelerinde on dört yerde secde âyeti vardır. Sâd suresindeki secde âyeti için secde etmek müstahapdır. Çünkü bu secde, diğerleri derecesinde değildir. Bazıları, Hicr suresinin son âyetinin secdeye dahil olduğunu söylerler. İbnu'l-Feres bunu, «A h k â m» adlı eserinde nakleder.

26- En Uygun Kıraat Vakitleri

Nevevî şöyle der: Kıraat için uygun vakitler vardır. Bunların efdaliyet bakımından sıraları şöyledir. Namazda kıraat, geceleyin kıraat, gecenin ikinci yarısında kıraat, akşamla yatsı arasındaki kıraat, kıraat için en uygun vakitlerdir. Gündüzün efdal olan vakit, sabah vaktidir. Gece ve gündüzün çeşitli vakitlerinde bu mânada kıraat, mekruh değildir. İbnu Ebi Davud'un Muaz b. Rufaa ve Şeyhlerinden rivayet ettiği: İkindi vaktinden sonra kıraat kerihtir, bu vakit Yahudilerin tedris vaktidir sözü, asılsız ve makbul olmayan bir sözdür.

Kur'an okumak için en uygun gün; arefe, cuma, pazartesi, perşembe, Ramazanın son on günü, zilhiccenin ilk günüdür. Ay olarak, ramazan ayıdır.

Kur'an'a başlamak için cuma gecesi, hatim için de perşembe gecesi seçilir. İbnu Ebi Davud, Osman b. Affan'dan yaptığı rivayette, Osman (r.a.) böyle yaptığını nakleder.

Efdal olan, hatmi günün ilk saatlerinde veya gecenin ilk saatlerinde yapmaktır. Darimî hasen senedle, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ın hatmi gecenin ilk saatlerine tesadüf ederse, melekler sabaha kadar hatim sahibine duada bulunurlar. Eğer günün ilk saatlerine tesadüf ederse, akşama kadar duada bulunurlar.

Gazâli «İ h y a»sında: Günün ilk saatlerinde yapılan hatim, sabah namazının iki rekatlık farzında tamamlanır. Gecenin ilk saatlerinde yapılan hatim de, akşam namazının iki rekat sünnetinde tamamlanır, der.

İbnu'l-Mubarek: Kışın, gecenin ilk saatlerinde, yazın gündüzün ilk saatlerinde hatim yapmak müstehaptır, der.

27- Hatmin Adabı

Hatim günü oruç tutmak sünnettir. İbnu Ebi Davud, tabiundan bir cemaattan rivayet ettiğine göre hatimde, aile efradı ve yakınları hazır bulunmalıdır. Taberani Enes'den rivayet ettiğine göre, Enes, Kur'an'ı hatmederken aile efradını toplar, beraberce dua ederlerdi.

İbnu Ebi Davud, Hakim b. Uteybe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Mucahid bir gün beni çağırttı, yanında İbnu Ebi Umame vardı. İkisi de bana: Kur'an'ı hatmetmek istedik, seni bunun için çağırdık, dediler. Hatimden sonra yapılan dua müstecaptır.

İbnu Ebi Davud, Mucahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ın hatmi sırasında bir araya toplanılırdı. Bu arada Allahın rahmeti inerdi.

28- Hatim Esnasında Tekbir Getirmek

Duha suresinden itibaren Kur'an'ın sonuna kadar her sure arasında tekbir getirmek müstehapdır. Bu adet, Mekke'lilerin adetidir. Beyhaki ve İbnu Huzeyme, İbnu Ebi Bezzi tarikiyle İkrime b. Süleyman'ın şöyle dediğini rivayet ederler: İsmail b. Abdillah el-Mekkî'den Kur'an'ı öğreniyordum. Duha suresine gelince, sonuna kadar tekbir getirmemi söyledi. Abdullah b. Kesir ve Mücahid-in huzurunda okuduğum zaman, onlar da bana, aynı şeyi emrettiler.

Mücahid, İbnu Abbas huzurunda Kur'an okuduğunda aynı şekilde emrettiği gibi, Ubeyyu'bnu Ka'b da İbnu Abbas'a aynı şekilde emretmiştir. Bu rivayeti, mevkuf olarak tahric (tesbit) ettik. Beyhaki aynı rivayeti, bir başka tarikle İbnu Ebi Bezzi'den merfuan tahric etmiştir. Hakim, «M u s t e d r e k»inde, aynı rivayeti merfuan tahriç etmiştir. Bu hadis, Bezzi'den değişik tarikle de riva-

yet edilmiştir.

Musa b. Harun, Bezzi'nin şöyle dediğini nakleder: Bana, Muhammed b. İdris eş-Şafi şöyle dedi: Şayet tekbiri terkedersen, Peygamber'in sünnetinden birini kaybetmiş olursun. İmadu'd-Din b. Kesir: Şafi'î bu sözünü, hadisle tasrih etmesi gerekirdi, diye mukabelede bulunmuştur.

Ebu'l-Alâ el-Hemedânî Bezzî'den şöyle rivayet eder: Bu konuda esas olan şudur. Nebi (s.a.v.)e bir ara vahiy gelmez olunca müşrikler, Rabbi Muhammed'i terketti demişlerdi. Bunun üzerine Duhâ suresi nazil oldu ve Resulullah hemen tekbir getirdi. İbnu Kesir: Bu rivayetin, sahih veya zayıf bir senedle nakledildiği belirmemiştir, der.

Halimî; Tekbir getirmenin hikmeti; Kur'an hatmini, Ramazan orucuna benzetmektedir. Oruç bitiminde tekbir getirildiği gibi, hatim yaparken de her surede tekbir getirilir. Bunun şekli, her sureden sonra durup Allahu ekber diyerek tekbir getirmektir.

Şafii ulemasından Süleymu'r-Razi, «T e f s i r»inde şöyle der: Her surenin bitiminde tekbir getirilir. Okunan surenin sonu, tekbirle birleştirilmez, ikisi arasında biraz durulur. Kurrâdan tekbir getirmeyenlerin delili, tekbirin Kur'an'dan olduğu vehmine sebep olmasından dolayıdır.

İbnu'l-Cezeri, «e n - N e ş r» adlı eserinde şöyle der: Tekbirin hangi sureden başlanacağı hakkında Kurrâ, farklı görüşlere sahiptir. Ancak ilk tekbir, Duha suresinin başında mı, yoksa bitiminde mi, son tekbir Nâs suresinin başında mı, yoksa bitiminde mi; tekbir biten sure ile mi başlayacak yoksa başlayacak sure ile mi birleşecek, yoksa her iki sureden ayrı olarak mı getirilecektir? Bu ihtilafın hepsi, bir esasta toplanır. Bu da: tekbirin, surenin başında veya sonunda getirilmesi, meselesidir.

Tekbir metni olarak şunlar söylenir: Allahu Ekber Lâ İlâhe İllallahu vallahu Ekber. الله اكبر لا اله الا الله والله اكبر **Allah'ın kanunu, kulların kanunlarından üstündür. Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur. Allah'ın hükmü, hükümlerin en doğrusudur.** Namaz içinde ve dışındaki tekbirler arasında, bir fark yoktur. Bunu, Sehavî ve Ebu Şame açıklamışlardır.

29– Hatim Duasının Adabı

Hatim bitiminde dua etmek, sünnettir. Taberani ve bazıları İrbad b. Sariye'den merfuan şu hadisi rivayet ederler: Kur'an'ı hatmedenin duası, kabul olunur.

Beyhaki «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde Enes'den merfu olarak şu hadisi rivayet eder: **Kur'an'ı hatmeden, Rabbine hamdeden, Resulullah'a salavat getiren, Rabbine istiğfarda bulunan, hayırlı bir istekte bulunmuş olur.**

Tirmizi ve diğerlerinin rivayet ettiği şu hadise göre bir hatmin peşinden diğer birine başlamak, sünnettir. Hadis metni şöyledir: **Allaha yapılan amellerin en sevimlisi, Kur'an'ı baştan sona kadar okuyup bitirince, hemen yenisine başlamaktır.**

Darimî, hasen bir senedle İbnu Abbas ve Ubeyyu'bnu Ka'b'dan şöyle rivayet eder: Resûlü Ekrem hatminde, Nâs sûresini bitirince, duasına Fatiha ile başlar, Bakara sûresinin واولئك هم المفلحون **«İşte onlardır felaha kavuşanlar.»** âyetine kadar okur, sonra hatim duasını yaparak bitirirdi.

İmam Ahmed'den rivayet edildiğine göre; hatim esnasında İhlas sûresinin tekrarı menedilmiştir, fakat Müslümanlar bunun aksini yaparlar. Bazıları, üç defa tekrar edilmesindeki hikmeti, İhlas sûresinin Kur'an'ın üçte birine muadil olduğunu söyleyen hadise bağlarlar. Böylece üç kere okununca Kur'an hatmedilmiş olur. Şayet, iki hatim yerine geçmesi için İhlas sûresinin dört kere okunması gerekir denilirse, cevaben şöyle deriz. Bundaki gaye, ister hatim sırasında okuduğu İhlas olsun, ister İhlas'ın tekrarıyla hasıl olan sevabdan olsun, hatmin yakîn üzere hasıl olmasıdır.

Ben de derim ki: Bunun aslı, hatim esnasında yapılan hatayı giderme ümidine dayanır. Halimî'nin, hatim yapılırken getirilen tekbirleri, Ramazan bitimindeki tekbirlere kıyası gibi, İhlas suresinin tekrarı, Ramazan akabinde tutulan altı günlük Şevval orucuyla kıyaslanmalıdır.

30– Kur'an'ı Geçim Vasıtası Yapmanın Kerahati

Kur'an'ı geçim için kazanç vesilesi yapmak mekruhtur. Âcurrî, İmran b. Hüseyin'den merfu olarak yaptığı rivayette şöyle der: Kur'an okuyan, karşılığını Allah'dan istesin. Çünkü öyle bir kavim gelecek ki okudukları Kur'an karşılığını, insanlardan isteyecektir.

Buhari «T a r i h u' l - K e b i r» adlı eserinde sahih bir senedle şu hadisi rivayet eder: **Zalim bir hükümdarın yanında mevki elde etmek için Kur'an okuyan kimse, okuduğu her harf karşılığında on defa lânete uğrar.**

Şu ayeti unuttum demek mekruhtur. Bunun yerine unutturuldum demelidir. Buhari ve Müslim'de varid olan hadisle, unuttum demek yasaklanmıştır.

Şafii dışındaki üç mezhep imamına göre, meyyit için okunan Kur'an'ın sevabı, sahibine ulaşacaktır. Şu âyete göre, Şafi mezhebi buna muhaliftir. وان ليس للانسان الا ما سعى **«İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur.»** (Necm, 39.) âyet.

31– İktibas ve Benzerleri

İktibas; âyetin tamamını almadan, Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor deme-

den, âyetin bir kısmını nazım veya nesirde kullanmaktır. Şayet tamamı alınacak olursa, iktibas olmaz. Maliki mezhebine göre Kur'an'dan iktibas yapmanın haram olduğu, yapana karşı şiddetle nefret duyulduğu, meşhurdur. Asırlarında iktibas yaygın olduğu, önceki ve sonraki şairlerce kullanıldığı halde mezhebimiz ulemasından mütekaddimîn ile müteahhirîn, bu konu ile ilgilenmemişlerdir. Zamanımız ulemasından bazıları, iktibas konusu ile ilgilenmişlerdir. İzzu'd-Din b. Abdisselâm'a bunun hükmü sorulduğunda, cevaz vermiş delil olarak Resulullah'ın namaz içinde ve dışında وجهت وجهى sözü ile: اللهم فالق الاصباح وجاعل الليل سكنا والشمس والقمر حسبانا اقض عنى الدين واغننى من الفقر **Ey karanlığı yarıp, aydınlığı çıkaran, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı, zamanın bilinmesi için bir hesap ölçüsü yapan Allah'ım, borçlarımı ödemeyi kolaylaştır, beni fakirlikten kurtar.** sözünü kullanmıştır.

Hz. Ebubekir sözleri arasında, وسيعلم الذين ظلموا أى منقلب ينقلبون «..**Zulmedenler, yakında nasıl bir inkilaba uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir.** (Şuara, 227.) âyetini, iktibasen kullanmıştır. Ayrıca İbnu Ömer sözünün sonunda لقد كان لكم فى رسول الله اسوة حسنة «**Andolsun Allah'ın Resûlü sizin en güzel örneğinizdir.**» (Ahzab, 21.) âyetini iktibas ederek kullanırdı.

Bütün bunlar; vaaz, sena, dua ve nesirde, iktibasın caiz olduğunu gösterir. Şiirde caiz olduğunu gösteren bir mevcut değildir. Bu ikisi arasında fark vardır. Maliki mezhebi ulemasından Kadi Ebu Bekr'e göre, şiirde iktibas mekruh, nesirde ise caizdir.

Kadı İyad bile, «e ş - Ş i f a» adlı eserinin mukaddimesinde, âyetlerle iktibasda bulunmuştur.

«M u h t a s a r u' r - R a v d a» müellifi, Şeref İsmail b. Mukrî el-Yemenî, «Ş e r h u B e d i a»sında: Hutbede, vaazda, şiirde bile olsa Resulun âl ve ashabının methinde âyetlerden iktibas mekruhtur, bunların dışında ise merduddur, der.

İbnu Hucce, «B e d i a» şerhinde iktibası; makbul, mübah ve merdud olmak üzere üç kısma ayırır. **Birincisi;** hutbede, vaazda ve anlaşmalarda yapılan iktibasdır. **İkincisi;**gazelde, mektuplarda, ve kıssalarda yapılan iktibasdır. **Üçüncüsü;** ise ikiye ayrılır:

a) Allah'a ait sözü, kendi sözü gibi kullanmasıdır. Allah'ın âyetini kendine mal edenlerden Allah'a sığınırız. Rivayete göre: Mervan oğullarından birisine, bir valisi hakkında şikayet ulaşmış; o da cevabında: ان الينا ايابهم ثم ان علينا حسابهم «Muhakkak dönüşleri bizedir. Sonra onların hesabını görmek bize düşer.» âyetini kendine mal ederek kullanmıştır.

b) Âyeti, gayri ciddi ifadelerde kullanmaktır. Bundan da Allah'a sığınırız. Bunun misali şairin şu beytinde açıkça görülür:

اوحى الى عشاقه طرفه — هيهات هيهات لما توعدون
وردفه ينطق من خلفه — لمثل هذا فليعمل العاملون

Bu taksim, yerinde bir taksimdir, Buna aynen katılırım.

Tacuddin es-Subkî, «T a b a k a t» adlı eserinde sofî ulemasından ileri gelenlerinden Ebû Mansûr Abdilkebir b. Tahir et-Temimî el-Bağdadî'den söz ederken onun şu şiirini nakleder:

يامن عدى ثم اعتدى ثم اقترف — ثم انتهى ثم ارعوى ثم اعترف
أبشر بقول الله فى آياته — ان ينتهوا يغفر لهم ما قد سلف

Ve şöyle der: Ebu Mansur şiirinde böyle bir takım iktibasda bulunması, faydadan uzak değildir. Çünkü Ebu Mansur, değerli bir alimdir. Pek çok kimseler iktibas yapmaktan men edilmiştir. Hatta bazı ulema, iktibasın caiz olmadığı kanaatına varmıştır.

İktibası ancak, her konuda şiir yazan, kelimeleri sorumsuzca kullanan şairler yapar, denilir. Halbuki üstad Ebu Mansur, din alimlerindendir, şiirde iktibas yapmıştır. Üstad Ebu Kasım b. Asakir bu iki beytin ona ait olduğunu söyler.

Kullandığı âyetin, Allah'ın sözü olduğunu tasrih ettiği için bu iki beyitte iktibas olmadığını belirtmek isterim. İfade ettiğimiz gibi, buna iktibas denemez.

Kardeşi Şeyh Bahauddin «Arûsu'l-Efrah» adlı eserinde şöyle der: Takva, bütün bunlardan sakınmaya, Allah ve Resulünün sözünü, bu gibi şeylerden tenzihi gerektirir.

Aralarında Ebu'l-Kasım er-Rafiî'nin de bulunduğu birçok değerli ulemanın iktabasda bulunduğunu gördüm. Rafiî, «E m â l î»sinde şu beyitlere yer vermiş, bir kısım ulema da bunları nakletmişlerdir.

الملك لله الذى عنت الوجوه — له و ذلت عنده الارباب
متفرد بالملك والسلطان قد خسر — الذين تجاذبوه و خابوا
دعهم وزعم الملك يوم غرورهم — فسيعلمون غدا من الكذاب

Beyhaki «Ş u a b u'l - İ m a n» adlı eserinde, şeyhi Ebu Abdirrahman es-Sulemi'nin şöyle dediğini nakleder: Ahmed b. Muhammed b. Yezid şu beyitlerini bize okudu:

سل الله من فضله و اتقه — فان التقى خير ما تكتسب
و من يتق الله يصنع له — ويرزقه من حيث لايحتسب

İktibas iki türlü yapılır:

Birincisi: Kur'an âyetlerini mutlak olarak kullanmaktır. Nevevî; «T ı b y a n» adlı eserinde, İbnu Ebi Davud'un iktibas konusunda ittifak bulunduğu sözünü nakleder. en-Nehâî'nin dünyevî meselelerinde âyetin te'vil edilmesini, kerih gördüğünü belirtir.

Nevevî, Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer Mekkede bir akşam namazı kılarken, والتين والزيتون وطور سنين «**Tine, Zeytine ve Tura andolsun** (Tin, 1-2.) suresini okumaya başladı, وهذا البلد الأمين «**ve bu güvenilir şehre andolsun ki,**» âyetine gelince sesini yükseltti. Nevevî, Hukeym b. Sa'd-dan şöyle rivayet eder: Muhakkeme kabilesinden biri, Hz. Ali'ye geldi, o sırada Hz. Ali sabah namazı kılıyordu Kendisine; لئن اشركت ليحبطن عملك «**Eğer şirk koşarsan amelin boşa gider**» mealindeki Zümer suresinin 65. âyetini okudu. Hz. Ali namazda kendisine فاصبر ان وعدالله حق ولا يستخفنك الذين لا يوقنون «**Sabret, Allah'ın vaadi haktır. İnanmayanlar seni gevşekliğe sevketmesin.**» (Rum, 60.) âyetiyle cevap verdi. Bazıları da şöyle dedi: Kur'an'dan darbı mesel getirmenin mekruh olduğu söylenir. Bunu, şafii ulemasından Beğavî'nin talebesi, İmadu'l-Beyhaki tasrih etmiştir. Bu haberi, «F e v a i d u' r - R i h l e» adlı eserinde es-Salâh nakleder.

İkincisi: Şiirde ve başka yerde Kur'an âyetlerinin tevcihidir. Böyle bir iktibas, şüphesiz caizdir. Şerif Takıyyuddîn Huseynî'den, nazmettiği şu beyitler:

مجاز حقيقتها فاعبروا ولاتعمُروا هوِّنوها تُهَنْ
وما حسن بيت له زخرف تراه اذا زلزلت لم يكن

Dünyanın hakikatı, mahiyeti mecazidir, geçicidir. Dünyayı geçin, imar etmeyin, ona hakaret gözüyle bakın ki hakir olsun, hor olsun.

En son depremde yok olacak süslü bir evin güzelliği ne kıymet ifade eder? Hiç!

Rivayet ettiğimizde, bu şiirinde Kur'an kelimelerini kullandığı için haram işlemiş olduğundan korkuya kapıldı. Şeyhulislam Takiyuddîn b. Dakîk'a gelerek bu meseleyi açtı, yazdığı iki beyti kendisine okudu. Kendisine şöyle dedi: Devam et, okuduğun ne kadar tatlı. Bunun üzerine: Efendim, maksadımı ifade ettim, beklediğim fetvayı verdin, şeklinde memnuniyetini belirtti.

Zerkeşî «B u r h a n»ında şöyle der: Kur'an'daki bazı benzetmelerin gayesi dışında kullanılması, caiz değildir. Bu yüzden Hariri'nin şu sözü hoş karşılanmamıştır:

فأدخلنى بيتا أخرج من التابوت وأوهى من بيت العنكبوت

Allah'ın Kur'an'da altı şekilde te'kid ettiği şu âyetten وان أوهن البيوت لبيت العنكبوت «**evlerin en çürüğü örümcek evidir..**» (Ankebut, 41.) daha beliğ şekilde mâna ifade eden bir cümle var mıdır? Allah Tealâ bu âyette önce tekid edatı olan انّ yi getirmiş, وهن kelimesini ismi tafdil sigasıyla kullanmış, bu kelimeyi çoğul bir kelimeye izafe etmiş, çoğul kelimeyi لام ile muarref kılmış, انّ nin haberini tekid لام ı ile kuvvetlendirmiştir.

Fakat Ankebut suresinin bu âyeti ان الله لا يستحيى أن يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها

Allah sivri sineği ve onun üstününü misal vermekten çekinmez..» (Bakara, 26.) âyetiyle karşılaştırıldığında bir müşkül ortaya çıkar. Halbuki Resulullah (s.a.) adı geçen ayetteki sivri sinek ve onun üstündeki haşaratla darb-ı mesele muhalefet ederek daha aşağısı ile misal getirmiş ve şöyle demiştir. «Şayet dünya, Allah katında bir sivri sinek kanadı kadar değer taşımış olsaydı; Allah, kâfire bundan bir yudum su dahi vermezdi»

Bazıları âyette geçen فمافوقها kelimesinin «aşağılık» mânasında kullanıldığını söylerler. Bazıları «aşağılık» vasfını دون ile ifade ederler. Böylece, müşkil gibi görünen mesele çözülmüş olur.

OTUZ ALTINCI BÖLÜM

GARİBU'L-KUR'AN

Bu konuda, sayılamayacak kadar müstakil eser verenler vardır. Ebu Ubeyde, Ebu Ömeri'z-Zahid ve İbnu Dureyd, bunlardandır. Eserlerden en meşhur olanı, Uzeyzi'nin kitabıdır; telifini on beş senenede bitirmiştir. Eseri, şeyhi Ebu Bekr İbnu'l-Enbari ile birlikte kaleme almıştır.

Garibu'l-Kur'an konusunda yazılmış eserlerin en güzeli, Ragıb'ın «M ü f r e d a t» adlı eseridir. Bu sahada Ebu Hayyan'ın iki ciltlik muhtasar bir telifi vardır.

İbnu's-Salah şöyle der: Tefsir kitablarında قال اهل المعانى **Ehli meâni dedi ki..** İbaresini görürsen bundan; Zeccac, Ferra, Ahfeş ve İbnu'l-Enbari gibi alimlerin Meâni'l-Kur'an konusunda yazdıkları eserler anlaşılır.

Garibu'l-Kur'an konusu, tefsirde büyük bir önem taşır. Beyhaki, Ebu Hureyre'dan merfu olarak şu hadisi rivayet eder: Kur'an'ı iyice anlayınız, gariblerini öğrenmeye çalışınız. Aynı hadisi Beyhaki; Hz. Ömer ve İbnu Mesud'dan mevkufen rivayet etmiştir.

Beyhaki, İbnu Ömer'den merfuan şu hadisi rivayet eder: Kur'an'ı okuyup mânasını anlayan kimseye, her harf için yirmi sevap yazılır. Anlamadan okuyana da, bir harfe karşılık on sevap yazılır. Bu hadisteki اعرب fiilinin mânası, kuran kelimelerinde mevcut olan mânayı kavramaktır; yoksa, nahiv ıstılahında kullanılan irab mânasına değildir. bunun zıddı, lahn'dır. Çünkü kıraatı kavramadan okumak, kıraat değildir, üstelik böyle bir kıraatın sevabı da yoktur.

Bu konuda uğraşanlar, ilgili kitablara müracaat ederek, emin olmalıdırlar, zan ile hareket etmemelidirler. İşte Sahabei Kiramın tutumu...Onlar gerçek Arab, fasih lügat sahibi oldukları halde, Kur'an kendilerine, kendi dilleriyle nazil olmuş, buna rağmen onlar, mânasını bilmedikleri kelimeleri sorup araştırmadan bir şey söylemezlerdi.

Ebu Ubeyd, «F e d a i l u' l K u r' an»ında, İbrahim et-Teymi'den şöyle rivayet eder: Hz. Ebubekr'e وفاكهة وابا **«Meyveler ve çayırlar.»** (Abese, 31.) âyetinin mânası sorulduğunda şöyle demiştir; eğer ben, Allah'ın Kitab'ında mânasını bilmediğim bir kelime hakkında konuşursam, hangi gök beni gölgelendi-

rir, hangi yer beni üzerinde barındırır. Ebu Ubeyed, Enes'ten yaptığı bir rivayette şöyle der: Ömer b. Hattab minberde; وفاكهةوابا âyetini okumuş, الفاكهة'nin meyve olduğunu biliyoruz, ama الأب'in mânası nedir? diye sormuş, sonra hatırlayarak kendi kendine ey Ömer, bu yerden biten bir ot çeşididir, demiş.

Gene Ebu Ubeyd, Mucahid tarikiyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: فاطر السموات «gökleri yoktan vareden..» âyetinin mânasını bilmiyordum. Bir kuyuya sahip çıkmak isteyen iki bedevî, davacı olarak bana geldiklerinde biri انافطرتها (kuyuyu ben kazdım) dedi. Bununla, kuyuyu başlatan benim, demek istedi. Bunun üzerine âyetin mânasını anladım.

İbnu Cerir, Said b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayette, kendisine وحنانامن لدنا وزكاة **«Katımızdan bir rahmet, (bir acıma duygusu) ve temizlik de (verdik..)»** (Meryem, 13.) âyetinin mânası sorulduğunda: Bunu İbnu Abbas'a sordum. Bu hususta bir şey söylemedi, cevabını verdi.

İbnu Cerir, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Yemin ederim حنانا kelimesinin ne mânaya geldiğini bilmiyorum.

Firyabi şöyle der: Bize İsrail, ona Simak b. Harb, ona İkrime, o da ibnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: حنانا **«rahmet»** (Meryem, 13.), اواه **«çok içli»** (Tevbe, 114.), ve الرقيم **«Rakim sahibleri»** (Kehf, 9.) âyetlerindeki bu kelimeler hariç, bütün Kur'an'ın mânasını bilirim.

İbnu Ebi Hatim, Katade'den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: ربنا افتح بيننا وبين قومنا بالحق **«..Rabbimiz, bizimle kavmimiz arasın(daki iş)i gerçekle açıklığa çıkar.»** (Araf, 89.) âyetinin mânasını, Zi Yezen'in kızı تعال أخاصمك **(gel, seninle hesaplaşalım.)** sözünü söyleyinceye kadar, bilmiyordum. Yine İbnu Ebi Hatim, Mucahid tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: الغسلين kelimesinin mânasını bilmiyordum. Fakat, الزقوم mânasında olduğunu tahmin ediyorum.

1- Surelerdeki Garib Kelimelerin Mânaları

Müfessirlerin Şartları bahsinde görüleceği gibi Garibu'l-Kur'an konusu, her müfessirin bilmesi gereken bir konudur. Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Garibu'l-Kur'an'da söz sahibi olmak isteyen; lügat ilmini, isimler, fiiller ve harfler yönüyle bilmesi lazımdır. Harflerin sayıca az olması bakımından nahivciler mânalarını, eserlerinde belirtmişlerdir. Bu konudaki bilgiler, kitablarından alınabilir. Fakat, isim ve fiiller hakkındaki bilgi, lügat kitablarından, özellikle ibnu's-Sîde'nin kitabından alınabilir.

Ezheri'nin «e t - T e h z i b»i , Cevheri'nin «e s - S a h a h»ı, Farabi'nin «e l - B â r i»i, Sagani'nin «M e c m e u' l - B a h r e y n»i bu konuda yazılmış eserlerdendir.

Fiiller hakkında yazılan başlıca eserler; İbnu Kûtiye, İbnu Zarif ve es-Serakusti'nin eserleridir. Bunların en derli toplusu, İbnu Katta'ın bu konuda yazdığı eseridir.

2- İbnu Ebi Talha Tarikına Göre Sûrelerdeki Garib Kelimeler

Bu konuda müracaat edilebilcek en değerli kaynak, İbnu Abbas ve talebelirinden nakledilen rivayetlerdir. Zira onlardan, sabit ve sahih senedlerle Kur'an'ın garib kelimelerini tefsir eden rivayetler varid olmuştur. Burada İbnu Abbas'dan, özellikle İbnu Ebi Talha tarikı ile gelen bazı rivayetleri sıralamak isterim. Bu tarik, İbnu Abbas'dan yapılan rivayetlerin en sağlam olanıdır. Buhâri «e s - S a h i h»inde, sırası ile her sûrede, bu tarikı seçmiştir.

Bakara Sûresi

(3. âyetteki) يؤمنون «..inanıp..» kelimesini يصدقون **tasdik ederler** kelimesiyle,

(15. âyetteki) يعمهون **«bocalayıp dururlar» kelimesini** يتمادون **devam ederler** kelimesiyle,

(25. âyetteki) مطهرة **«tertemiz eşler»** kelimesini من القذر والأذى **pislik ve ezadan** kelimesiyle,

(45. âyetteki) الخاشعين **«saygı gösterenler»** kelimesini المصدقين بما انزل الله **Allah'ın indirdiğini tasdik edenler** kelimesiyle,

(49. âyetteki) وفى ذلكم بلاء **«bunda sizin için imtihan..»** kelimesini نعمة **nimet** kelimesiyle,

(61. âyetteki) وفومها **«sarmısağından»** kelimesini الحنطة **buğday** kelimesiyle,

(78. âyetteki) الأمانى **«kuruntular»** kelimesini أحاديث **sözler** kelimesiyle,

(88. âyetteki) قلوبنا غلف **«kalplerimiz perdelidir»** kelimesini فى غطاء **perdelenmiş** kelimesiyle,

(106. âyetteki) ماننسخ **«yürürlükten kaldırmayız»** kelimesini نبدل **değiştirmeyiz** kelimesiyle,

(106. âyetteki) أوننسها **«unutturmayız»** kelimesini نتركها فلانبدلها **onu terketmeyiz, değiştirmeyiz** kelimesiyle,

(125. âyetteki) مثابة **«toplantı yeri»** kelimesini يثوبون اليه ثم يرجعون **gidip geldikleri yer** kelimesiyle,

(135. âyetteki) حنيفا **«dosdoğru»** kelimesini حاجا **muvahhid** kelimesiyle,

(144. âyetteki) شطره **«tarafına»** kelimesini نحوه **yönüne** kelimesiyle,

(158. âyetteki) فلاجناح **«günah yoktur»** kelimesini فلاحرج **sıkıntı yoktur** kelimesiyle,

(208. âyetteki) خطوات الشيطان **«şeytanın adımlarını»** kelimesini عمله **işleri** kelimesiyle,

(173. âyetteki) اهل به لغير الله **«Allah'dan başkası adına kesilen»** kelimesini ذبح للطواغيط **ilahlık taslayanlar adına kesilmiş** kelimesiyle,

(177. âyetteki) وابن السبيل **«yolda kalmışlara»** kelimesini الضيف الذى ينزل بالمسلمين **Müslümanlara gelen müsafir** kelimesiyle,

(180. âyetteki) ان ترك خيرا **«bir hayır bırakacaksa»** kelimesini مالا **mal** kelimesiyle,

(182. âyetteki) جنفا **«günah»** kelimesini اثما **günah** kelimesiyle,

(187. âyetteki) حدود الله **«Allah'ın sınırları»** kelimesini طاعة الله **Allah'a itaat** kelimesiyle,

(193. âyetteki) حتى لاتكون فتنة **«şirkin kökü kesilinceye kadar»** kelimesini شرك **ortak koşmak** kelimesiyle,

(197. âyetteki) فمن فرض **«kim (haccı) farzederse»** kelimesini أحرم **ihrama girerse** kelimesiyle,

(219. âyetteki) قل العفو **«De ki: İhtiyacınızdan fazlasını»** kelimesini مالا يتبين فى اموالكم **mallarınızdaki ihtiyaç fazlasını** kelimesiyle,

(220. âyetteki) لأعنتكم **«sizi zora sokardı»** kelimesini لاحرجكم وضيق عليكم **sizi sıkıntıya ve darlığa sokardı** kelimesiyle,

(236. âyetteki) مالم تمسوهن او تفرضوا **«henüz dokunmadan yahut mehir kesmeden»** kelimesini المس **cima** الفريضة **mehir** kelimesiyle,

(248. âyetteki) فيه سكينة **«içinde bir ferahlık»** kelimesini رحمة **rahmet** kelimesiyle,

(255. âyetteki) سنة **«uyuklama»** kelimesini نعاس **uyuklama** kelimesiyle,

(255. âyetteki) ولايؤده **«kendine ağır gelmez»** kelimesini يثقل عليه **kendisine ağır gelmez** kelimesiyle,

(264. âyetteki) كمثل صفوان **«kayaya benzer ki»** kelimesini حجر صلد ليس عليه شىء **yalçın kaya** kelimesiyle,

Âli İmran Sûresi

(55. âyetteki) انى متوفيك **«seni öldüreceğim»** kelimesini انى مميتك **canını alacağım** kelimesiyle,

(146. âyetteki) ربييون **«erenler»** kelimesini جموع **topluluklar** kelimesiyle

Nisâ Sûresi

(2. âyetteki) انه كان حوبا كبيرا **«bu büyük bir günahtır»** kelimesini اثما عظيما **büyük günah** kelimesiyle,

(4. âyetteki) نحلة **«mehirlerini»** kelimesini مهرا **mehir** kelimesiyle,

(6. âyetteki) وابتلوا اليتامى **«yetimleri deneyin»** kelimesini اختبروا **deneyin** kelimesiyle,

(6. âyetteki) آنستم **«görürseniz»** kelimesini عرفتم **bilirseniz** kelimesiyle,

(6. âyetteki) رشدا **«olgunluk»** kelimesini صلاحا **olgunluk** kelimesiyle,

(12. âyetteki) كلالة **«evladı ve ebeveyni olmayan»** kelimesini من لم يترك والدا ولا ولدا **babası ve oğlu olmayan** kelimesiyle,

(19. âyetteki) ولاتعضلوهن **«onları sıkıştırmayın»** kelimesini تقهروهن **onları üzmeyin** kelimesiyle,

(24. âyetteki) والمحصنات **«evli kadınlar»** kelimesini كل ذات زوج **evli kadınlar** kelimesiyle,

(25. âyetteki) طولا **«bolluğa»** kelimesini سعة **genişlik** kelimesiyle,

(25. âyetteki) محصنات **«hür ve iffetli olup her türlü zinadan beri olanlar»** kelimesini غير مسافحات ، عفائف غير زوان فى السر والعلانية **iffetli, gizli ve açık zinada bulunmayan** kelimesiyle,

(25. âyetteki) ولامتخذات أخدان **«gizli dost tutmamaları»** kelimesini أخلاء **dost edinmeyen** kelimesiyle,

(25. âyetteki) فاذا احصن **«evlendikten sonra»** kelimesini تزوجن **evlendiklerinde** kelimesiyle,

(25. âyetteki) العنت **«sıkıntıya»** kelimesini الزنا **zina** kelimesiyle,

(33. âyetteki) موالى **«akraba»** kelimesini عصبة **yakın hısımlar** kelimesiyle,

(34. âyetteki) قوامون **«yöneticidirler»** kelimesini أمراء **âmir durumunda olanlar** kelimesiyle,

(34. âyetteki) قانتات **«itaatkârlar»** kelimesini مطيعات **itaatta bulunanlar** kelimesiyle,

(36. âyetteki) والجار ذى القربى **«yakın komşuya»** kelimesini الذى بينك وبينه قرابة **aranızda akrabalık bağı bulunan kimse** kelimesiyle,

(36. âyetteki) والجار الجنب **«uzak komşuya»** kelimesini الذى ليس بينك وبينه قرابة **aranızda akrabalık bulunmayan kimse** kelimesiyle,

(36. âyetteki) والصاحب بالجنب **«yanında bulunan arkadaşa»** kelimesini الرفيق **arkadaş, dost** kelimesiyle,

(49. âyetteki) فتيلا **«kıl kadar»** kelimesini الذى فى شق الذى فى بطن النواة **çekirdek içindeki ince zar** kelimesiyle,

(51. âyetteki) الجبت **«batıla»** kelimesini الشرك **şirk** kelimesiyle,

(53. âyetteki) نقيرا **«çekirdek zarı»** kelimesini النقطة التى فى ظهر النواة **çekirdekteki öz** kelimsiyle,

(59. âyetteki) واولى الأمر **«emir sahibleri»** kelimesini اهل الفقه والدين **fıkıh ve din âlimleri** kelimesiyle,

(71.âyetteki) ثبات **«bölük bölük»** kelimesini عُصبا سرايا متفرقين **ayrı ayrı**

küçük küçük grublar halinde kelimesiyle,

(85. âyetteki) مقيتا **«her şeyi gözetip karşılığını veren»** kelimesini حفيظا **koruyucu** kelimesiyle,

(88. âyetteki) أركسهم **«baş aşağı etmiştir»** kelimesini أوقعهم **onları tepetaklak düşürdü** kelimesiyle,

(90. âyetteki) حصرت صدورهم **«yürekleri sıkılarak»** kelimesini ضاقت **zor geldi** kelimesiyle,

(95. âyetteki) اولى الضرر **«özürlüler»** kelimesini العذر **özür** kelimesiyle,

(100. âyetteki) مراغما **«gidecek çok yer»** kelimesini التحول من الأرض الى الارض **bir yerden başka bir yere göçmek** kelimesiyle,

(100. âyetteki) سعة **«bolluk»** kelimesini الرزق **rızık** kelimesiyle,

(103. âyetteki) موقوتا **«vakitleri belli»** kelimesini مفروضا **vakitleri belli farz** kelimesiyle,

(104. âyetteki) تألمون **«acı duyuyorsanız»** kelimesini توجعون **acı duyarsınız** kelimesiyle,

(119. âyetteki) خلق الله **«Allah'ın yarattığını»** kelimesini دين الله **Allah'ın dini** kelimesiyle,

(128. âyetteki) نشوزا **«geçimsizlik»** kelimesini بغضا **buğuz** kelimesiyle,

(129. âyetteki) كالمعلقة **«kocasızmış gibi»** kelimesini لاهى ايم ولاهى ذات زوج **ne dul, ne de evli** kelimesiyle,

(135. âyetteki) وان تلووا **«eğip bükersiniz»** kelimesini السنتكم بالشهادة أو تعرضوا عنها **dilinizi eğip büküp şehadet etmeniz veya kaçınmanız** kelimesiyle,

(156. âyetteki) وقولهم على مريم بهتانا عظيما **«Meryem'e büyük bir iftira attılar»** kelimesini يعنى رموها بالزنا **zina ile itham ettiler** kelimesiyle,

Mâide Sûresi

(1. âyetteki) أوفوا بالعقود **«akidleri yerine getirin»** kelimesini ما أحل وما حرم وما فرض وما حد فى القرآن كله **Kur'an'da, helal, haram, farz ve ceza kılınan şeyler** kelimesiyle,

(2. âyetteki) شنآن **«kin»** kelimesini عداوة **düşmanlık** kelimesiyle,

(2. âyetteki) البرّ **«iyilik»** kelimesini ما امرت به **emrolunduğun şey** التقوى **yasaklandığın şey** kelimesiyle,

(3. âyetteki) المنخنقة **«boğulmuş»** kelimesini التى تخنق فتموت **boğularak öldürülmüş** kelimesiyle,

(3. âyetteki) والموقوذة **«vurulmuş»** kelimesini التى تضرب بالخشب فتموت **sopayla vurularak öldürülmüş** kelimesiyle,

(3. âyetteki) والمتردية **«yukarıdan düşmüş»** kelimesini التى تتردى من الجبل **«yüksekten atılarak öldürülmüş»** kelimesiyle,

(3. âyetteki) النطيحة **«boynuzlanmış** kelimesini الشاة التى تنطح الشاة **«boynuzlanarak öldürülmüş»** kelimesiyle,

(3. âyetteki) وما اكل السبع **«canavar parçalayarak ölmüş»** kelimesini ما أخذ **yakaladığı** kelimesiyle,

(3. âyetteki) الا ما ذكيتم **«henüz canları çıkmadan kesmeniz hariç»** kelimesini ذبحتم وبه روح **canlı olarak kestiğiniz** kelimesiyle,

(3. âyetteki) بالأزلام **«fal oku»** kelimesini القداح **fal oku** kelimesiyle,

(3. âyetteki) غير متجانف **«günaha istekle yönelmeden»** kelimesini متعد لاثم **günah işlemeden** kelimesiyle,

(4. âyetteki) من الجوارح **«avcı hayvanları»** kelimesini الكلاب والفهود والصقور واشباهها **köpek, kaplan, yırtıcı kuşlar ve benzerleri** kelimesiyle,

(4. âyetteki) مكلبين **yetiştirdiğiniz** kelimesini ضوارى **terbiye edilmiş** kelimesiyle,

(5. âyetteki) وطعام الذين أوتوا الكتاب **«Ehli Kitab'ın yemeği** kelimesini ذبائحهم **kestikleri hayvanlar,** kelimesiyle,

(25. âyetteki) فافرق **«ayır»** kelimesini فافصل **ayır** kelimesiyle,

(41. âyetteki) ومن يرد الله فتنته **«Allah birini şaşırtmak isterse»** kelimesini ضلالته **dalâletini** kelimesiyle,

(48. âyetteki) ومهيمنا عليه **«öncekileri doğrulayan»** kelimesini أمينا ، القرآن أمين على كل كتاب قبله **güvenilir, Kur'an, kendinden önce inen bütün kitapları doğrular** kelimesiyle,

(48. âyetteki) شرعة ومنهاجا **«bir şeriat ve yol»** kelimesini سبيلا وسنة **yol ve sünnet** kelimesiyle,

(54. âyetteki) أذلة على المؤمنين **«Müminlere karşı alçak gönüllü»** kelimesini رحماء **merhametli** kelilmesiyle,

(64. âyetteki) مغلولة **«bağlı»** kelimesini تعالى الله عن ذلك ، بخيل أمسك ما عنده يعنون : **şunu kasdediyorlar; cimridir, elindekini esirgedi şeklinde düşünürler. Halbuki Allah bundan münezzehtir.** kelimesiyle,

(103. âyetteki) بحيرة kelimesi, deve demektir. Cahiliyye devrinde Arablar âdetleri üzere beş doğum yapan devenin beşinci yavrusu erkek olursa bunu keserler, etinden sadece erkekler yer, eğer doğan beşinci yavru dişi ise, kulaklarını kesip bırakırlardı.

السائبة es-Sâibe; Arabların ilahlarına ayırdıkları bazı hayvanlardır. Bu hayvanlara ne binerler, ne sütünü sağarlar, ne yünününden istifade ederler, ne de yük taşımak için kullanılırdı.

الوصيلة el-Vesîle; koyundur Yedi doğum yapan koyunun yedinci kuzusu ölü olarak doğmuşsa kadın ve erekek müştereken etinden yerlerdi. Eğer bir batında dişi-erkek kuzu doğmuşsa, ikisini de kesmezler, dişi yavru erkek kardeşine hayat verdi, etini bize haram etti derlerdi.

الحام el-hâm ise; devenin erkeğidir. Kendi sulbünden doğan yavruya, bu babasının sulbünü korudu, derler, sırtına yük vurmazlar, tüyünü kesmezler, sahibine ait olmasa bile, istediği yerde otlamasına, istediği havuzdan su içmesine mani olmazlardı.

En'am Sûresi

(6. âyetteki) مدرارا **«bol bol»** kelimesini يتبع بعضها بعضا **şarıl şarıl, bol bol** kelimesiyle,

(26. âyetteki) وينأون **«uzak dururlar»** kelimesini يتباعدون **uzaklaşırlar** kelimesiyle,

(44. âyetteki) نسوا **«unutunca»** kelimesini تركوا **terkedince** kelimesiyle,

(44. âyetteki) مبلسون **«umutlarını yitirdiler»** kelimesini آيسون **ümitsizliğe düştüler** kelimesiyle,

(46. âyetteki) يصدفون **«yüz çeviriyorlar»** kelimesini يعدلون **uzaklaştılar** kelimesiyle,

(52. âyetteki) يدعون **yalvaranlar** kelimesini يعبدون **ibadet edenler** kelimesiyle,

(60. âyetteki) جرحتم **«ne iş yaptığınızı»** kelimesiyle كسبتم من الإثم **günah işlediğinizi** kelimesiyle,

(61. âyetteki) لايفرطون **geri kalmazlar** kelimesini لايضيعون **kaybetmezler** kelimesiyle,

(65. âyetteki) شِيَعاً **«grup grup»** kelimesiyle أهواء مختلفة **çeşitli görüşler** kelimesiyle,

(67. âyetteki) لكل نبإ مستقر **«her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır.** kelimesini حقيقة **hakikat** kelimesiyle,

(70. âyetteki) أن تبسل **«teslim edilmeye görsün»** kelimesini تفضح **kusurları açığa vurur** kelimesiyle,

(93. âyetteki) باسطوا أيديهم **«melekler de ellerini uzatmış»** kelimesini الضرب : البسط **yere vurmak** kelimesiyle

(96. âyetteki) فالق الاصباح **«karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran»** kelimesini ضوء الشمس بالنهار وضوء القمر بالليل **gündüz güneşin ışığı, gece ayın ziyası** kelimesiyle,

(96. âyetteki) حسبانا **«hesap (ölçüsü)»** kelimesini عدد الأيام والشهور والسنين **günlerin, ayların, senelerin sayısı** kelimesiyle,

(99. âyetteki) قِنوان دانية **«sarkan salkım»** kelimesini قصار النخل اللاصقة عروقها بالأرض **köklere kadar uzanan hurma salkımları** kelimesiyle,

(100. âyetteki) وخرقوا له **«uydurdular»** kelimesini تخرصوا **uydurdular**

kelimesiyle,

(111. âyetteki) قبلا **«karşılarına»** kelimesini, معاينة **tayin etmek** kelimesiyle,

(122. âyetteki) ميتا فأحييناه **«ölü iken kendisini dirilttiğimiz»** kelimesini, ضالا فهديناه **sapıtmış iken doğru yola ilettik** kelimesiyle,

(135. âyetteki) على مكانتكم **«gücünüz yettiğince»** kelimesini, ناحيتكم **mevkiinizce** kelimesiyle,

(138. âyetteki) وحرث حجر **«dokunulmaz ekinler»** kelimesini, حرام **haram** kelimesiyle,

(142. âyetteki) حَمُولة **«yük hayvanı»** kelimesini, الابل والخيل والبغال والحمير وكل شىء يحمل عليه **üzerinde yük taşınılan deve, at, katır, merkep gibi hayvanlar** kelimesiyle,

(142. âyetteki) وفرشا **«kesim hayvanı»** kelimesini, الغنم **koyun** kelimesiyle,

(145. âyetteki) مسفوحا **«akıtılmış»** kelimesini, مهراقا **akıtılan kan** kelimesiyle,

(146. âyetteki) ماحملت ظهورهما **«sırtlarının taşıdığı»** kelimesini, ماعلق بهامن الشحم **ete yapışan iç yağı** kelimesiyle,

(146. âyetteki) الحوايا **«bağırsaklarının»** kelimesini, المعبر **bağırsağa yapışan iç yağı** kelimesiyle,

(151. âyetteki) من املاق **«fakirlik korkusuyla»** kelimesini, الفقر **fakirlikten** kelimesiyle,

(156. âyetteki) عن دراستهم **«onların okunmasından»** kelimesini, تلاوتهم **onların tilaveti** kelimesiyle,

(157. âyetteki) وصدف عنها **«yüz çeviren»** kelimesini, أعرض **uzaklaştı, yüz çevirdi** kelimesiyle,

A'raf Sûresi

(18. âyetteki) مذؤما **«yerilmiş»** kelimesini, ملوما **kınanmış** kelimesiyle,

(26. âyetteki) ريشا **«süslenecek elbise»** kelimesini, مالا **mal** kelimesiyle,

(54. âyetteki) حثيثا **«kovalayan»** kelimesini, سريعا **süratle** kelimesiyle,

(71. âyetteki) رجس **«azab»** kelimesini, سخط **öfke,** kelimesiyle,

(86. âyetteki) بكل صراط **«her yolun başına»** kelimesini, الصراط **yol** kelimesiyle,

(89. âyetteki) ربنا افتح **«Rabbimiz aç(ığa çıkar)** kelimesini, اقض **hükmet** kelimesiyle,

(93. âyetteki) آسى **«acırım»** kelimesini, أحزن **üzülürüm** kelimesiyle,

(95. âyetteki) حتى عَفَوْا **«çoğaldılar»** kelimesini, كثروا **çoğaldılar** kelimesiyle,

(127. âyetteki) ويذرك وآلهتك «**seni ve tanrılarını terkedip**» kelimesini, يترك عبادتك **senin egemenliğinden çıkarlar** kelimesiyle,

(133. âyetteki) الطوفان «**tufan**» kelimesini, المطر **yağmur** kelimesiyle,

(139. âyetteki) متبّر «**yıkılmıştır**» kelimesiyle, خسران **hüsran** kelimesiyle,

(150. âyetteki) أسفا «**üzgün**» kelimesini, الأسف : الحزين **üzüntülü** kelimesiyle,

(155. âyetteki) ان هى الا فتنتك «**bu Senin imtihanından başka bir şey değildir.** kelimesini, ان هو الا عذابك **o, azabından başka bir şey değildir.** kelimesiyle,

(157. âyetteki) وعزروه «**destekleyerek ona saygı gösteren**» kelimesini حموه ووقروه **onu koruyup, saygı gösterdiler** kelimesiyle,

(179. âyetteki) ذرأنا «**yarattık**» kelimesini, خلقنا **yarattık** kelimesiyle,

(160. âyetteki) فانبجست «**fışkırdı**» kelimesini انفجرت **fışkırdı** kelimesiyle,

(171. âyetteki) واذ نتقنا الجبل «**dağı kaldırmıştık**» kelimesini رفعناه **yükselttik** kelimesiyle,

(187. âyetteki) كأنك حفى عنها «**sanki sen, onu biliyormuşsun**» kelimesini, لطيف بها **onu biliyormuşcasına** kelimesiyle,

(201. âyetteki) مسهم طائف «**bir vesvese dokunduğu zaman**» kelimesini, الطائف : أللمة **dokunma** kelimesiyle,

(203. âyetteki) لولا اجتبيتها «**bunu da toplasaydın ya**» kelimesini, لولا احدثتها لولا تلقنتها فأنشأتها **kendin uyduruversen, kendin düşünüp kendin meydana getirseydin ya!** kelimesiyle,

Enfâl Sûresi

(12. âyetteki) كل بنان «**her parmak**» kelimesini, البنان : الأطراف **parmak uçları** kelimesiyle,

(19. âyetteki) جائكم الفتح «**size fetih geldi**» kelimesini, الفتح **kurtuluş, imdat** kelimesiyle,

(30. âyetteki) ليثبتوك «**seni tutup bağlamaları**» kelimesini, ليوثقوك **seni hapsetmek için** kelimesiyle,

(41. âyetteki) يوم الفرقان «**ayrılma gününde**» kelimesini, يوم بدر، فرق الله فيه بين الحق والباطل **Bedir günü, Allah'ın hakla batılı ayırdığı gün** kelimesiyle,

(57. âyetteki) فشرد بهم من خلفهم «**arkalarında bulunan kimseleri dağıt**» kelimesini, نكل بهم من بعدهم **arkalarında bulunanları cezalandır** kelimesiyle,

(72. âyetteki) من ولايتهم «**onların velayetinden**» kelimesini, ميراثهم **mirasları** kelimesiyle,

Tevbe Sûresi

(30. âyetteki) يضاهئون «**benzetiyorlar**» kelimesini يشبهون **benzetiyorlar** kelimesiyle,

(36. âyetteki) كافة «**topyekûn**» kelimesini, جميعا **hepsi** kelimesiyle,

(37. âyetteki) ليواطئوا «**çiğnemek için**» kelimesini, يشبهوا **benzetmek için** kelimesiyle,

(49. âyetteki) ولاتفتنى «**beni fitneye düşürme**» kelimesini ولاتحرجنى **beni zor duruma düşürme** kelimesiyle,

(52. âyetteki) احدى الحسنيين «**iki güzellikten biri**» kelimesini, فتح او شهادة **fetih veya şehadet** kelimesiyle,

(57. âyetteki) أو مغارات «**mağaralar**» kelimesini, الغيران فى الجبل **dağlarki kovuklar** kelimesiyle,

(57. âyetteki) مدخلا «**gidilecek bir..**» kelimesini السرب **yol** kelimesiyle,

(61. âyetteki) هو اذن «**o, bir kulaktır**» kelimesini, يسمع من كل احد **herkesin sözünü dinleyen** kelimesiyle,

(73. âyetteki) واغلظ عليهم «**onlara sert davran**» kelimesini, إذهب الرفق عنهم **onlara acıma** kelimesiyle,

(99. âyetteki) وصلوات الرسول «**Resûlün duası**» kelimesini, صلوات الرسول : استغفاره **Resûlullah'ın istigfarı** kelimesiyle,

(110. âyetteki) ريبة فى قلوبهم «**yüreklerinde bir kuşku var**» kelimesini, شك **şek** kelimesiyle,

(110. âyetteki) الا تقطع قلوبهم «**ta kalbleri parçalanıncaya dek**» kelimesini يعنى الموت **ölüm** kelimesiyle,

(114. âyetteki) لأواه «**içli**» kelimesini, الأوّاه: المؤمن التواب **tevbekar Mümin** kelimesiyle,

(122. âyetteki) منهم طائفة «**her topluluktan bir grup**» kelimesini, عصبة **grup** kelimesiyle,

Yûnus Sûresi

(2. âyetteki) أن لهم قدم صدق «**kendileri için bir doğruluk kademesi olduğunu**» kelimesini سبق لهم السعادة فى الذكر الاول **önceden kendilerine mutluluk verilenler** kelimesiyle,

(16. âyetteki) ولا ادراكم «**size hiç bildirmezdi**» kelimesini, أعلمكم **size bildiremezdi** kelimesiyle,

(27. âyetteki) ترهقهم «**onları kaplar**» kelimesini, تغشاهم **onları kaplar** kelimesiyle,

(27. âyetteki) من عاصم «**hiçbir kurtarıcı**» kelimesini, مانع **engel** kelimesiyle

(61. âyetteki) اذ تفيضون فيه «**içine daldığınız an**» kelimesini, اذ تفعلون **yaparken** kelimesiyle,

(61. âyetteki) ومايعزب «kaçmaz» kelimesini, يغيب **gözden kaçmaz** kelimesiyle,

Hûd Sûresi

(5. âyetteki) يثنون **«bükerler»** kelimesini, يكنون **gizlerler** kelimesiyle,

(5. âyetteki) حين يستغشون ثيابهم **«örtülerine büründükleri zaman»** kelimesini, يغطون رؤسهم **başlarını kapattıklarında** kelimesiyle,

(22. âyetteki) لاجرم **«elbette»** kelimesini, بلى **evet** kelimesiyle,

(23. âyetteki) اخبتوا **«gönülden boyun eğenler»** kelimesini, خافوا **korktular** kelimesiyle,

(40. âyetteki) فارالتنور **«tandır kaynayınca»** kelimesini, نبع **kaynadı, fışkırdı** kelimesiyle,

(44. âyetteki) أقلعى **«suyunu yut»** kelimesini, اسكنى **sakin ol** kelimesiyle,

(68. âyetteki) كأن لم يغنوا **«sanki orada hiç şenlik kurmamışlardı»** kelimesini يعيشوا **yaşaralar** kelimesiyle,

(69. âyetteki) حنيذ **«kızarmış»** kelimesini نضيج **kebap olmuş** kelimesiyle

(77. âyetteki) سيئ بهم **«onlar yüzünden kaygılandı»** kelimesini, ساء ظنا بقومه **o, kavminden kaygılandı** kelimesiyle,

(77. âyetteki) وضاق بهم ذرعا **«onlar sebebi ile göğüsü daraldı»** kelimesini, بأضيافه **m isafirleri sebebiyle darlandı** kelimesiyle,

(77. âyetteki) عصيب **«çetin»** kelimesini, شديد **şiddetli** kelimesiyle,

(78. âyetteki) يهرعون اليه **«ona koşarak geldiler»** kelimesini, يسرعون **koşarak** kelimesiyle,

(81. âyetteki) بقطع **«kısmı»** kelimesini سواد **gecenin bir kısmı** kelimesiyle,

(83. âyetteki) مسومة **«işaretlenmiş»** kelimesini, مُعْلَمة **işaretlenmiş** kelimesiyle,

(93. âyetteki) على مكانتكم **«olduğunuz yerde»** kelimesini, ناحيتكم **olduğunuz yerde** kelimesiyle,

(102.âyetteki) ان اخذه أليم **«çünkü Onun yakalaması can yakıcıdır»** kelisini موجع **dayanılmaz** kelimesiyle,

(106. âyetteki) زفير **«soluk alması»** kelimesini, صوت شديد **feryad** kelimesiyle,

(106. âyetteki) وشهيق **«soluk vermesi»** kelimesini, صوت ضعيف **inilti** kelimesiyle,

(108. âyetteki) غير مجذوذ **«kesintisiz»** kelimesini, غير منقطع **kesintisiz** kelimesiyle,

(113. âyetteki) ولا تركنوا **«sakın en ufak bir meyil duymayın»** kelimesini, تدهنوا **onlara meyletmeyin** kelimesiyle,

Yûsuf Sûresi

(30. âyetteki) شغفها **«bağrını yakmış»** kelimesini, غلبها **ona galebe çaldı** kelimesiyle,

(31. âyetteki) متكأ **«dayanacak yastıklar»** kelimesini, مجلسا **dayanılacak yerler** kelimesiyle,

(31. âyetteki) أكبرنه **«onu büyülttüler»** kelimesini, أعظمنه **ona hayran kaldılar** kelimesiyle,

(32. âyetteki) فاستعصم **«o iffetinden ötürü (beni) reddetti** kelimesini, امتنع **sakındı** kelimesiyle,

(45. âyetteki) بعد أمة **«uzun bir müddet sonra»** kelimesini, حين **bir müddet** kelimesiyle,

(48. âyetteki) مما تحصنون **«sakladığınız»** kelimesiyle, تخزنون **stok ettiğiniz** kelimesiyle,

(49. âyetteki) يعصرون **«sıkacaklar»** kelimesini, الأعناب والدهن **üzüm ve yağ** kelimesiyle,

(51. âyetteki) حصحص **«hak yerini buldu»** kelimesini, تبين **ortaya çıktı** kelimesiyle,

(72. âyetteki) زعيم **«kefil»** kelimesini, كفيل **kefil** kelimesiyle,

(95. âyetteki) فى ضلالك القديم **«hâlâ eski şaşkınlığın içindesin»** kelimesini, خطئك **hatandasın** kelimesiyle,

Ra'd Sûresi

(4. âyetteki) صنوان **«çatallı»** kelimesini, مجتمع **bir arada toplanmış** kelimesiyle,

(7. âyetteki) لكل قوم هاد **«her kavmin bir yol göstericisi vardır»** kelimesini داع **davetçisi** kelimesiyle,

(11. âyetteki) معقبات **«izleyenler»** kelimesini, الملائكة يحفظونه باذنه **Allah'ın emriyle onu koruyan melekler** kelimesiyle,

(17. âyetteki) بقدرها **«kendi ölçüsünce»** kelimesini, على قدر طاقتها **gücü yettiğince** kelimesiyle,

(25. âyetteki) ولهم سوء الدار **«(dünya) yurdun(un) kötü sonucu onlaradır.** kelimesini سوء العاقبة **kötü akibet** kelimesiyle,

(29. âyetteki) طوبى لهم **«mutluluk onların»** kelimesini, فرح وقرة عين **sevinç ve neşe** kelimesiyle,

(31. âyetteki) افلم ييأس **«anlamadılar mı»** kelimesini, يعلم **bilmediler mi** kelimesiyle,

İbrahim Sûresi

(43. âyetteki) مهطعين «**koşarlar**» kelimesini, ناظرين **bakarlar** kelimesiyle,

(49. âyetteki) فى الأصفاد «**zincirlere**» kelimesini, فى وثاق **zincirlere** kelimesiyle,

(50. âyetteki) من قطران «**katrandan**» kelimesini, النحاس المذاب **eritilmiş bakır** kelimesiyle,

Hicr Sûresi

(2. âyetteki) رُبَمايود الذين كفروا «**bir zaman gelir ki kâfirler ...diye arzu ederler.**» kelimesini, يتمنى **temenni eder** kelimesiyle,

(2. âyetteki) مسلمين «**Müslümanlar**» kelimesini, موحدين **muvahhitler** kelimesiyle,

(10. âyetteki) فى شيع الأولين «**evvelkilerin kolları içinde**» kelimesini, أمم **milletler** kelimesiyle,

(19. âyetteki) من كل شىء موزون «**tartılı şeyler**» kelimesini, معلوم **bilinen** kelimesiyle,

(26. âyetteki) من حمإ مسنون «**değişmiş cıvık balçıktan**» kelimesini, طين رطب **rutubetli toprak** kelimesiyle,

(39. âyetteki) اغويتنى «**beni azdırmandan ötürü**» kelimesini, أضللتنى **beni saptırmandan ötürü** kelimesiyle,

(94. âyetteki) فاصدع بما تؤمر «**o halde emrolunduğun şeyi açıkça söyle**» kelimesini, فامضه **onu yerine getir** kelimesiyle,

Nahl Sûresi

(2. âyetteki) بالرُّوح «**Ruh ile**» kelimesini, بالوحى **vahy ile** kelimesiyle,

(5. âyetteki) فيها دفء «**ısınmanızı**» kelimesini, الثياب **elbiseler** kelimesiyle,

(9. âyetteki) ومنها جائر «**ama ondan sapanlar da var**» kelimesini, الأهواء المختلفة **değişik görüşler** kelimesiyle,

(10. âyetteki) تسيمون «**otlattığınız**» kelimesini, ترعون **otlatırsınız** kelimesiyle,

(14. âyetteki) مواخر «**yara yara**» kelimesini, جوارى **dalgaları yararak** kelimesiyle,

(27. âyetteki) تشاقون فيهم «**hakkımda düşmanlık ettiğiniz**» kelimesini, تخالفون **karşı korsunuz** kelimesiyle,

(48. âyetteki) يتفيأ «**sürünerek**» kelimesini تتميل **meylederek** kelimesiyle,

(72. âyetteki) حفدة «**torunlar**» kelimesini, الأصهار **kadın tarafından akraba** kelimesiyle,

(90. âyetteki) عن الفحشاء «**fahşadan**» kelimesini, الزنا **zina** kelimesiyle,

(90. âyetteki) يعظكم «**öğüt verir**» kelimesini, يوصيكم **size tavsiyede bulunur** kelimesiyle,

(92. âyetteki) هى أربى «**daha çok**» kelimesini, اكثر **daha çok** kelimesiyle,

İsrâ Sûresi

(4. âyetteki) وقضينا «**hüküm verdik**» kelimesini, أعلمنا «**bildirdik**» kelimesiyle,

(5. âyetteki) فجاسوا «**girdiler**» kelimesini, فمشوا **yürüdüler** kelimesiyle,

(8. âyetteki) حصيرا «**kuşatıcı (bir zindan)**» kelimesini, سجنا **zindan** kelimesiyle,

(12. âyetteki) فصلناه «**Biz onu açıkça anlattık**» kelimesiyle, بيناه **biz onu açıkladık** kelimesiyle,

(16. âyetteki) أمرنا مترفيها «**varlıklılarına emrederiz**» kelimesini, سلطنا شرارها **en kötülerini musallat ettik** kelimesiyle,

(16. âyetteki) دمرنا «**darmadağın ederiz**» kelimesini, أهلكنا **helak ederiz** kelimesiyle,

(23. âyetteki) وقضى ربك «**Rabbin emretti**» kelimesini, أمر **emretti** kelimesiyle,

(36. âyetteki) ولا تقف «**ardına düşme**» kelimesini, ولا تقل **söyleme** kelimesiyle,

(49. âyetteki) رفاتا «**ufalanıp toprak olduktan**» kelimesini, غبارا **toz** kelimesiyle,

(51. âyetteki) فسينغضون اليك رؤسهم «**sana alaylı alaylı başlarını sallayacaklar**» kelimesini, يهزون **sallarlar** kelimesiyle,

(52. âyetteki) بحمده «**hamdederek**» kelimesini, بأمره **onun emriyle** kelimesiyle,

(62. âyetteki) لأحتنكن «**peşimden sürükleyeceğim**» kelimesini, لأستولين **peşimden sürükleyeceğim** kelimesiyle,

(66. âyetteki) يزجى «**yürütür**» kelimesini, يجرى **sevkeder** kelimesiyle,

(69. âyetteki) قاصفا «**kırıp geçiren**» kelimesini, عاصفا **fırtına** kelimesiyle,

(69. âyetteki) تبيعا «**peşini takip eden**» kelimesini, نصيرا **yardımcı** kelimesiyle,

(81. âyetteki) زهوقا «**yok olmağa mahkumdurlar**» kelimesini, ذاهبا **gidici** kelimesiyle,

(83. âyetteki) يؤسا «**umutsuzluğa düşer**» kelimesini, قنوطا **umut keserek** kelimesiyle,

(84. âyetteki) شاكلته «**haline uygun**» kelimesini, ناحيته **görüşüne uygun** kelimesiyle,

(92. âyetteki) كِسَفا **«parçalar»** kelimesini, قطعا **parçalar halinde** kelimesiyle,

(102. âyetteki) مثبورا **«mahvolmuş»** kelimesini, ملعونا **lanetlenmiş** kelimesiyle,

(106. âyetteki) فرقناه **«ayırdık»** kelimesini, فصلناه **Biz onu ayırdık** kelimesiyle,

Kehf Sûresi

(1. âyetteki) عوجا **«hiçbir eğrilik»** kelimesini ملتبسا **karışık** kelimesiyle,

(2. âyetteki) قيّما **«dosdoğru»** kelimesini, عدلا **dosdoğru** kelimesiyle,

(9. âyetteki) والرقيم **«Rakîm»** kelimesini, الكتاب **Kitap** kelimesiyle,

(17. âyetteki) تزاور **«eğiliyor»** kelimesini, تميل **meyleder** kelimesiyle,

(17. âyetteki) تقرضهم **«makaslayıp geçiyor»** kelimesini, تذرهم **(güneş) onları terkediyor,** kelimesiyle,

(18. âyetteki) بالوصيد **«girişte»** kelimesini, بالفِناء **mağaranın girişinde** kelimesiyle,

(28. âyetteki) لاتعدعيناك **«gözlerin başka tarafa sapmasın»** kelimesini, لاتتعداهم الى غيره **gözlerin onlardan ayrılmasın** kelimesiyle,

(29. âyetteki) كالمهل **«erimiş maden»** kelimesini, عكر الزيت **zeytin yağı tortusu** kelimesiyle,

(46. âyetteki) الباقيات الصالحات **«baki kalacak olan güzel iştir.** kelimesini ذكر الله **Allah'ı anmak** kelimesiyle,

(52. âyetteki) مَوْبقا **«tehlikeli bir uçurum»** kelimesini, مهلكا **helak yeri** kelimesiyle,

(58. âyetteki) موئلا **«sığınacak yer»** kelimesini, ملجأ **sığınacak yer** kelimesiyle,

(60. âyetteki) حقبا **«uzun bir zaman»** kelimesini, دهرا **uzun zaman** kelimesiyle,

(84. âyetteki) من كل شىء سببا **«her şeyden bir sebeb»** kelimesini, علما **bilgi** kelimesiyle,

(86. âyetteki) فى عين حمئة **«kara balçıklı bir gözede»** kelimesini, حارة **kaynar, sıcak** kelimesiyle,

(96. âyetteki) زبر الحديد **«demir kütleleri»** kelimesini, قطع الحديد **demir parçaları** kelimesiyle,

(96. âyetteki) بين الصدفين **«iki dağın arasını»** kelimesini, الجبلين **iki dağ** kelimesiyle,

Meryem Sûresi

(10 ve 17. âyetteki) سويا **eksiksiz** kelimesini, من غير خرس **dili tutulmadan** kelimesiyle,

(13. âyetteki) حنانا من لدنا **«katımızdan bir rahmet»** kelimesini, رحمة من عندنا **tarafımızdan bir rahmet** kelimesiyle,

(24. âyetteki) سريّا **«büyük bir lider»** kelimesini, هو عيسى **İsa (a.s)** kelimesiyle,

(32. âyetteki) جبارا شقيّا **«baş kaldıran bir zorba»** kelimesini, عصيّا **isyankâr** kelimesiyle,

(46. âyetteki) واهجرنى **«benden ayrıl»** kelimesini, واجتنبنى **benden uzak dur** kelimesiyle,

(47. âyetteki) بى حفيّا **«bana çok lûtufkârdır»** kelimesini لطيفا **lütûfkârdır** kelimesiyle,

(50. âyetteki) لسان صدق عليّا **«değerli bir doğruluk dili»** kelimesini, الثناء الحسن **güzel övgü** kelimesiyle,

(59. âyetteki) غيّا **«azgınlıklarının cezasına»** kelimesini, خسرانا **hüsran** kelimesiyle,

(62. âyetteki) لغوا **«boş söz»** kelimesini, باطلا **batıl** kelimesiyle,

(74. âyetteki) أثاثا **«eşyaca»** kelimesini, مالا **mal varlığı** kelimesiyle,

(82. âyetteki) ضدا **«düşman»** kelimesini, عدوا **düşman** kelimesiyle,

(83. âyetteki) تؤزهم ازا **«onları (günaha) sürüklüyorlar»** kelimesini, تغويهم اغواء **onları baştan çıkararırlar** kelimesiyle,

(84. âyetteki) نعدلهم عدا **«Biz onlar için saydıkça sayıyoruz»** kelimesini, أنفاسهم التى يتنفسون فى الدنيا **dünyada alıp verdikleri nefesleri** kelimesiyle,

(86. âyetteki) وردا **«susuz olarak»** kelimesini, عطاشا **susuz olarak** kelimesiyle,

(87. âyetteki) عهدا **«söz alarak»** kelimesini, شهادة ان لا اله الا الله **Allah'tan başka (gerçek) ilah olmadığına şehadet etmek** kelimesiyle,

(89. âyetteki) ادّا **«pek kötü bir cüret»** kelimesini, عظيما **çirkin** kelimesiyle,

(90. âyetteki) هدّا **«yıkılıp»** kelimesini, هدما **çökmüş** kelimesiyle,

(98. âyetteki) ركزا **«gizli bir ses»** kelimesini, صوتا **ses** kelimesiyle,

Tâhâ Sûresi

(12. âyetteki) بالوادالمقدس **«kutsal vadi»** kelimesini, المبارك واسمه طوى **mubarek bir vadi; Tuvâ vadisi** kelimesiyle,

(15. âyetteki) أكاد اخفيها **«nerede ise onu gizliyeceğim»** kelimesini, لااظهر عليها احدا غيرى **kendimden başkasına onu muttali kılmam'** kelimesiyle,

(21. âyetteki) سيرتها **«durumuna»** kelimesini حالتها **durumuna** kelimesiyle,

(40. âyetteki) فتنك و فتونا «iyi bir imtihana çekmiştik» kelimesini, اختبرناك اختبارا seni bir iyice denemiştik kelimesiyle,

(42. âyetteki) ولاتنيا «gevşeklik etmeyin» kelimesini, لاتبطئا gevşek davranmayın kelimesiyle,

(50. âyetteki) اعطى كل شى خلقه «her şeye yaratılışını (varlığını) veren» kelimesini, خلق لكل شى زوجة ثم هداه لمنكحه و مطعمه و مشربه herşeye bir eş yarattı, sonra onu, çiftleşme, yeme-içme ve yaşama yoluna yöneltti kelimesiyle,

(52. âyetteki) لايضل «şaşmaz» kelimesini لايخطى yanılmaz kelimesiyle

(55. âyetteki) تارة «bir kez daha» kelimesini, مرة bir kere kelimesiyle,

(61. âyetteki) فيسحتكم «kökünüzü keser» kelimesini, فيهلككم sizi mahveder kelimesiyle,

(80. âyetteki) و السلوى «bıldırcın» kelimesini, طائر شبيه بالسمانى bıldırcına benzeyen bir kuş kelimesiyle,

(81. âyetteki) و لاتطغوا «taşkınlık etmeyin» kelimesini, لاتظلموا zulmetmeyin kelimesiyle,

(81. âyetteki) فقد هوى «artık o, (ateşe) düşmüştür» kelimesini, شقى bedbaht olmuştur kelimesiyle,

(87. âyetteki) بملكنا «kendi başımıza» kelimesini, بأمرنا kendi başımıza kelimesiyle,

(97. âyetteki) ظلت عليه عاكفا «durup taptığın» kelimesini, أقمت üzerine devam ettiğin kelimesiyle,

(97. âyetteki) لننسفنه فى اليم «ufalayıp denize savuracağız» kelimesini, لنذرينه فى البحر biz onu denize savuracağız kelimesiyle,

(101. âyetteki) ساء «ne kötü» kelimesini, بئس ne kötü kelimesiyle,

(103. âyetteki) يتخافتون «gizli gizli konuşurlar» kelimesini, يتسارون fısıldaşırlar kelimesiyle,

(106. âyetteki) قاعا «dümdüz» kelimesini, مستويا aynı seviyede, düzgün kelimesiyle,

(106. âyetteki) صفصفا «boş» kelimesini, لانبات فيها kıraç toprak kelimesiyle,

(107. âyetteki) عوجا «tümsek» kelimesini, واديا çukur kelimesiyle,

(107.âyetteki) أمتا «tümsek» kelimesini, رابية dağ kelimesiyle,

(108. âyetteki) وخشعت الاصوات «sesler kısılmıştır» kelimesini, سكنت ses seda yok kelimesiyle,

(108. âyetteki) همسا «fısıltı» kelimesini, الصوت الخفى fısıltı kelimesiyle,

(111. âyetteki) وعنت الوجوه «bütün yüzler...boyun eğmiştir» kelimesini, ذلت boyun eğmiştir kelimesiyle,

(112. âyetteki) فلايخاف ظلما «zulme uğramaktan korkmaz» kelimesini, ان يظلم zulme uğramaktan kelimesiyle,

Enbiya Sûresi

(33. âyetteki) فلك «bir yörünge» kelimesini دوران yörünge kelimesiyle,

(33. âyetteki) يسبحون «yüzmeketedirler» kelimesini, يجرون yüzerler kelimesiyle,

(44. âyetteki) ننقصها من اطرافها «bizim, yeri uçlarından eksilttiğimizi» kelimesini, ننقص أهلها و بركتها çoluk çocuğundan eksiltiriz kelimesiyle,

(58. âyetteki) جذاذا «param parça» kelimesini حطاما un ufak kelimesiyle,

(87. âyetteki) فظن أن لن نقدر عليه «kendisini daraltmayacağımızı sanmıştı.» kelimesini, أن لن يأخذه العذاب الذى اصابه kendisine bir azab ulaşmayacağını kelimesiyle,

(96. âyetteki) من كل حدب «her tepeden» kelimesini, شرف şeref kelimesiyle,

(96. âyetteki) ينسلون «saldırırlar» kelimesini, يقبلون akın ederler, kelimesiyle,

(98. âyetteki) حصب جهنم «cehennem odunu» kelimesini, شجر odun kelimesiyle,

(104. âyetteki) كطى السجل للكتب «kitapların sahifesini dürer gibi düreriz» kelimesini, كطى الصحيفة على الكتاب kitap sahifesini dürer gibi kelimesiyle,

Hac Sûresi

(5. âyetteki) بهيج «güzel» kelimesini, حسن güzel kelimesiyle,

(9. âyetteki) ثانى عطفه «yan çizer» kelimesini, مستكبرا فى نفسه kendini beğenerek kelimesiyle,

(24. âyetteki) وهدوا «iletilmişlerdir» kelimesini, ألهموا ilham olundular kelimesiyle,

(29. âyetteki) تفثهم «kirlerini» kelimesini, وضع احرامهم من حلق الرأس ولبس الثياب وقص الاظفار ونحو ذلك başı tıraş etmek, elbiselerini giymek, tırnaklarını kesmek ve benzeri şeyleri yapmak suretiyle kelimesiyle,

(34. âyetteki) منسكا «kurban kesmek» kelimesini عيدا bayram kelimesiyle,

(36. âyetteki) القانع «istemeyen fakir» kelimesini, المتعفف yüz suyu dökmeyen fakir kelimesiyle,

(36. âyetteki) المعتر «dilenci» kelimesini, السائل dilenci kelimesiyle,

(52. âyetteki) اذا تمنى «arzu ettiğinde» kelimesini, حدث konuştuğunda kelimesiyle,

(52. âyetteki) فى امنيته «arzusu içine» kelimesini, فى حديثه sözü arasına kelimesiyle,

(72. âyetteki) يسطون «saldıracaklar» kelimesini, يبطشون saldıracaklar kelimesiyle,

Mü'minûn Sûresi

(2. âyetteki) خاشعون **«saygılıdırlar»** kelimesini, خائفون ساكنون **korkarlar, çekinirler** kelimesiyle,

(20. âyetteki) تنبت بالدهن **«yağlı olarak biten»** kelimesini, هو الزيت **sıvı yağ** kelimesiyle,

(36. âyetteki) هيهات هيهات **«heyhat..ne kadar uzak»** kelimesini, بعيد بعيد **ne kadar uzak...ne kadar** kelimesiyle,

(44. âyetteki) تترا **«birbiri ardına»** kelimesini, يتبع بعضها بعضا **birbirini takip edeler** kelimesiyle,

(60. âyetteki) وقلوبهم وجلة **«kalbleri korku ile ürpererek»** kelimesini, خائفين **endişe duyarak** kelimesiyle,

(64. âyetteki) يجأرون **«feryada başlarlar»** kelimesini, يستغيثون **yardım beklerler** kelimesiyle,

(66. âyetteki) تنكصون **«sırt çevirirler»** kelimesini, تدبرون **sırt çevirirler** kelimesiyle,

(67. âyetteki) سامرا تهجرون **«geceleyin saçmalıyordunuz»** kelimesini, تسمرون حول البيت وتقولون هجرا **Beytin etrafında toplanıp konuşuyor, sonra da çekin gidin diyorsunuz** kelimesiyle,

74. âyetteki) عن الصراط لناكبون **«yoldan sapıyorlar»** kelimesini, عن الحق يعدلون **hak yoldan uzaklaşırlar** kelimesiyle,

(89. âyetteki) تسحرون **«büyüleniyorsunuz»** kelimesini, تكذبون **aldanıyorsunuz** kelimesiyle,

(104. âyetteki) كالحون **«dişleri sırıtır»** kelimesini, عابسون **dişleri sırıtır** kelimesiyle,

Nûr Sûresi

(4. âyetteki) يرمون المحصنات **«namuslu ve hür kadınlara iftira edenler»** kelimesini, الحرائر **hür kadınlar** kelimesiyle,

(21. âyetteki) مازكى منكم **«asla temizlenemezdi»** kelimesini, مااهتدى **hidayete eremezdi** kelimesiyle,

(22. âyetteki) ولايأتلِ **«yemin etmesin»** kelimesini, لايقسم **yemin etmesin** kelimesiyle,

(25. âyetteki) دينهم **«cezalarını»** kelimesini, حسابهم **hesapları** kelimesiyle,

(27. ») تستأنسوا **«izin alıp»** kelimesini, تستأذنوا **izin isteyip** kelimesiyle,

(31. âyetteki) ولايبدين زينتهن الابعولتهن **«süslerini kimseye göstermesinler yalnız kocalarına»** kelimesini لاتبدى خلاخيلها ومعضديها ونحرها وشعرها الالزوجها **kocası dışındakilere saçını, gerdanını açmasın, kısa kollu, elbise giymesin,**

kelimesiyle,

(31. âyetteki) غير اولى الاربة **«kadına ihtiyacı bulunmayan»** kelimesini, المغفل الذى لايشتهى النساء **kadına ilgi duymayan** kelimesiyle,

(33. âyetteki) ان علمتم فيهم خيرا **«eğer kendilerinden bir iyilik görürseniz** kelimesini, ان علمتم لهم حيلة **onlara bir çare düşünürseniz** kelimesiyle,

(33. âyetteki) وآتوهم من مال الله **«Allah'ın malından onlara verin** kelimesini, ضعوا عنهم من مكاتبتهم **mükatebelik borcunu ödemede kolaylık gösterin** kelimesiyle,

(33. âyetteki) فتياتكم **«cariyeleriniz»** kelimesini, إمائكم **cariyeleriniz** kelimesiyle,

(33. âyetteki) البغاء **«fuhşa»** kelimesini, الزنا **zina** kelimesiyle,

(35. âyetteki) نور السموات **«göklerin nuru»** kelimesini, هادى السموات **gökleri aydınlatan** kelimesiyle,

(35. âyetteki) مثل نوره **«O'nun nuru»** kelimesini, هداه فى قلب المؤمن **Müminin kalbindeki hidayeti** kelimesiyle,

(35. âyetteki) كمشكات **«penceresiz bir oyuğa benzer»** kelimesini, موضع الفتيلة **kandil** kelimesiyle,

(36. âyetteki) فى بيوت **«evlerdedir»** kelimesiyle, المساجد **mescidler** kelimesiyle,

(36. âyetteki) أن ترفع **«onların yüce tanılmasına»** kelimesini, تكرم **değer verilmesine** kelimesiyle,

(36. âyetteki) ويذكر فيها اسمه **«içlerinde adının anılmasına izin vermiştir»** kelimesini, يتلى فيها كتابه **içinde Allah'ın Kitab'ı okunur** kelimesiyle,

(36. âyetteki) يسبح **«O'nu tesbih eder»** kelimesini, يصلى **namaz kılar** kelimesiyle,

(36. âyetteki) بالغدوّ **«sabah»** kelimesini, صلاة الغداة **kuşluk namazı** kelimesiyle,

(36. âyettekki) والآصال **«akşam»** kelimesini, صلاة العصر **ikindi namazı** kelimesiyle,

(39. âyetteki) بقيعة **«düz arazi»** kelimesini, أرض مستوية **düz arazi** kelimesiyle,

(61. âyetteki) التحية **«kutlu»** kelimesini, السلام : التحية **selâm** kelimesiyle,

Furkan Sûresi

(13. âyetteki) ثبورا **«ölümü»** kelimesini, ويلا **vay başımıza gelenlere** kelimesiyle,

(18. âyetteki) بورا **«helaki hakeden»** kelimesini, هلكى **helak olmuş** kelimesiyle,

(23. âyetteki) هباءمنثورا **«saçılmış toz zerreleri»** kelimesini, الماءالمهراق **serpilmiş su** kelimesiyle,

(45. âyetteki) ساكنا **«durgun»** kelimesini, دائما **sürekli** kelimesiyle,

(46. âyetteki) قبضايسيرا **«azar azar»** kelimesini, يسيرا **kolayca** kelimesiyle,

(62. âyetteki) جعل الليل والنهار خلفة **«gece ile gündüzü birbirini izler yaptı** kelimesini, من فاته شيء من الليل أن يعمله أدركه بالنهار **kişinin geceden kalanı gündüz, gündüzden kalanı gece tamamlaması** kelimesiyle,

(63. âyetteki) عبادالرحمن **«Rahman'ın kulları»** kelimesini, المؤمنون **Müminler** kelimesiyle,

(63. âyetteki) هونا **« mütevazi olarak»** kelimesini, بالطاعةوالعفاف والتواضع **taat, iffet ve tevazu** kelimesiyle,

(77. âyetteki) لولادعاؤكم **«duanız olmadıktan sonra»** kelimesini, ايمانكم **imanınız** kelimesiyle,

Şuarâ Sûresi

(63. âyetteki) كالطود **«dağ gibi»** kelimesini, كالجبال **dağ gibi** kelimesiyle,

(94. âyetteki) فكبكبوا **«tepetaklak atıldılar»** kelimesini, جمعوا **toplatıldılar** kelimesiyle,

(128. âyetteki) ريع **«yüksek yer»** kelimesini, شرف **şeref** kelimesiyle,

(129. âyetteki) لعلكم **«..belki siz..»** kelimesini, كأنكم **sanki siz** kelimesiyle,

(137. âyetteki) خُلُقُ الأولين **«evvelkilerin ahlakı»** kelimesini, دين الأولين **öncekilerin tutumu** kelimesiyle,

(148. âyetteki) هضيم **«yumuşak»** kelimesini, معشبة **etrafı yeşillik** kelimesiyle,

(149. âyetteki) فارهين **«keyfi yerinde»** kelimesini حاذقين **usta** kelimesiyle,

(176. âyetteki) الأيكة **«Eyke»** kelimesini, الغيضة **sık ormanlık** kelimesiyle,

(184. âyetteki) والجبلة **«nesilleri»** kelimesini, الخلق **insanları** kelimesiyle,

(225. âyetteki) فى كل واديهيمون **«..onlar her vadide şaşkın şaşkın dolaşıyorlar** kelimesini, فى كل لغو يخوضون **her türlü boş söze dalarlar** kelimesiyle,

Neml Sûresi

(8. âyetteki) بورك *«..mubarek kılındı..»* *kelimesini,* قدس ***kutsal kılındı*** kelimesiyle,

(19. âyetteki) أوزعنى **«gönlüme ilham eyle»** kelimesini, اجعلنى **beni kıl** kelimesiyle,

(25. âyetteki) يخرج الخبء **«..gizleneni açığa çıkarır..»** kelimesini, يعلم كل خفية فى السماء والأرض **yerde ve gökteki her gizli şeyi bilir** kelimesiyle,

(47. âyetteki) طائركم **«uğursuzluğunuz»** kelimesini, مصائبكم **musibetleriniz** kelimesiyle,

(66. âyetteki) بل ادّارك علمهم **«onların bilgileri erişmemiştir»** kelimesini, غاب علمهم **bilgileri kaybolmuştur** kelimesiyle,

(72. âyetteki) ردف **«ardınıza takılmıştır»** kelimesini, قرب **yaklaştı** kelimesiyle,

(83. âyetteki) يوزعون **«sevkedilirler»** kelimesini, يدفعون **sürülürler** kelimesiyle,

(87. âyetteki) داخرين **«boyun bükerek»** kelimesini, صاغرين **boyun eğerek** kelimesiyle,

(88. âyetteki) جامدة **«donmuş sanırsın»** kelimesini, قائمة **yerinde sabit** kelimesiyle,

(88. âyetteki) أتقن **«gayet iyi yaptı»** kelimesini, أحكم **mükemmel yaptı** kelimesiyle,

Kasas Sûresi

(29. âyetteki) جَذْوَةٌ **«ateş koru»** kelimesini, شهاب **kor** kelimesiyle,

(71. âyetteki) سرمدا **«sürekli»** kelimesini, دائما **devamlı** kelimesiyle,

(76. âyetteki) لتنوء **«ağır geliyordu»** kelimesini, ثقل **ağır geliyordu** kelimesiyle,

Ankebût Sûresi

(17.âyetteki) وتخلقون **«uyduruyorsunuz»** kelimesini, تصنعون **yapıyorsunuz** kelimesiyle,

(17. âyetteki) افكا **«yalan»** kelimesini, كذبا **yalan** kelimesiyle,

Rum Sûresi

(3. âyetteki) أدنى الأرض **«en yakın bir yerde»** kelimesini, طرف الشام **Şamın bir bucağı** kelimesiyle,

(27. âyetteki) وهو اهون عليه **«bu O'na daha kolaydır»** kelimesini, أيسر **daha kolay** kelimesiyle,

(43. âyetteki) يصّدّعون **«bölük bölük ayrıldılar»** kelimesini, يتفرقون **dağılırlar** kelimesiyle,

Lokman Sûresi

(18. âyetteki) ولاتصعر خدك للناس **«insanlardan (kibirlenip) yüz çevirme»** kelimesini, لاتتكبر فتحقر عبادالله وتعرض عنهم بوجهك اذاكلموك **kendini beğenip Allahın kullarını küçümseme, seninle konuştukları vakit onlardan yüz çevirme**

(33. âyetteki) الغرور **şeytan** kelimesini, الشيطان **şeytan** kelimesiyle,

Secde Sûresi

(14. âyetteki) انانسيناكم **«Biz de sizi unuttuk»** kelimesini, تركناكم **sizi terkettik** kelimesiyle,

(21. âyetteki) من العذاب الادنى **«yakın azabı da»** kelimesini, مصائب الدنيا و اسقامها و بلاؤها **dünya musibetleri, dertleri, belaları** kelimesiyle,

Ahzab Sûresi

(19. âyetteki) سلقوكم **«sizi incitirler»** kelimesini, استقبلوكم **sizi karşılarlar** kelimesiyle,

(51. âyetteki) ترجى **«dilediğini geri bırakırsın»** kelimesini, تؤخر **geri bırakırsın** kelimesiyle,

(60. âyetteki) لنغرينك بهم **«seni onlara musallat ederiz»** kelimesini لنسلطنك عليهم **seni onlara musallat kılarız** kelimesiyle,

(72. âyetteki) الأمانة **«emaneti»** kelimesini, الفرائض **farzlar** kelimesiyle,

(72. âyetteki) جهولا **«çok cahil»** kelimesini, غرابأمر الله **Allah'ın emirlerine önem vermeyen** kelimesiyle,

Sebe Sûresi

(14. âyetteki) الادابة الأرض **«ağaç kurdu»** kelimesini, الأرضة **ağaç kurdu** kelimesiyle,

(14. âyetteki) منسأته **«değneğini»** kelimesini, عصاه **asasını** kelimesiyle,

(16. âyetteki) سيل العرم **«Arim selini»** kelimesini, الشديد **şiddetli** kelimesiyle,

(16. âyetteki) خمط **«buruk yemişli»** kelimesini, الأراك **ekşi erik** kelimesiyle,

(23. âyetteki) حتى اذا فزع **«korku giderilince»** kelimesi, جلّى **giderilince** kelimesiyle,

(26. âyetteki) الفتاح العليم **«en âdil hüküm veren, (her şeyi hakkıyle) bilen O'dur** kelimesini, القاضى **hükmedici** kelimesiyle,

(51. âyetteki) فلافوت **«kaçamak yoktur»** kelimesini, فلانجاة **kurtuluş yoktur** kelimesiyle,

(52. âyetteki) وانى لهم التناوش **«almak, nasıl mümkün olsun»** kelimesini, فكيف لهم بالرد **onların (dünyaya) döndürülmeleri mümkün mü** kelimesiyle,

Fâtır Sûresi

(10. âyetteki) الكلم الطيب **«kelimei tevhid»** kelimesi, ذكر الله **Allah'ı anmak** kelimesiyle,

(10. âyetteki) والعمل الصالح **«salih ameller»** kelimesini, أداء الفرائض **farzları yerine getirme** kelimesiyle,

(13. âyetteki) من قطمير **«çekirdek kabuğu»** kelimesini, الجلد الذى يكون على ظهر النواة **çekirdek zarı** kelimesiyle,

(35. âyetteki) فيها لغوب **«usanç»** kelimesini, اعياء **usanç** kelimesiyle,

Yâsin Sûresi

(31. âyetteki) ياحسرة **«yazıklar olsun»** kelimesini, ويل **yazıklar olsun** kelimesiyle,

(39. âyetteki) كالعرجون القديم **«eski urcun haline»** kelimesini, أصل العَذق العتيق **eski hurma dalı** kelimesiyle,

(41. âyetteki) المشحون **«dolu»** kelimesini الممتلئ **yüklü, dolu** kelimesiyle,

(51. âyetteki) من الأجداث **«kabirlerinden»** kelimesini, الأجداث: القبور **kabirler** kelimesiyle,

(55. âyetteki) فاكهون **«zevk ve eğlence içindeler»** kelimesini فرحون **sevinçli** kelimesiyle,

Sâffât Sûresi

(23. âyetteki) فاهدوهم **«götürün»** kelimesini, وجهوهم **onlara yön göster** kelimesiyle,

(47. âyetteki) لافيها غول **«sersemletme»** kelimesini, صداع **baş ağrısı** kelimesiyle,

(49. âyetteki) بيض مكنون **«saklı yumurta»** kelimesini, اللؤلؤ المكنون **saklı inci** kelimesiyle,

(55. âyetteki) سواء الجحيم **«cehennemin ortasında»** kelimesini, وسط الجحيم **cehennemin ortası** kelimesiyle,

(69. âyetteki) ألفوا آباءهم **«babalarını buldular»** kelimesini, وجدوا **buldular** kelimesiyle,

(78. âyetteki) وتركنا عليه فى الآخرين **«sonra gelenler arasında ona (iyi bir ün) bıraktık** kelimesini, لسان صدق للأنبياء كلهم **bütün peygamlere hayırla yad edilmeyi bahşettik** kelimesiyle,

(83. âyetteki) من شيعته **«soyundan»** kelimesini, أهل دينه **din kardeşi** kelimesiyle,

(102. âyetteki) بلغ معه السعى **«iş yapacak çağa erişince»** kelimesini, العمل **amel** kelimesiyle,

(103. âyetteki) تلّه للجبين **«alnı üzere yıktı»** kelimesini, صرعه **yere yatırdı** kelimesiyle,

(145. âyetteki) فنبذناه **«onu attık»** kelimesini, ألقيناه **onu attık** kelimesiyle,

(145. âyetteki) بالعراء **«ıssız yere»** kelimesini, بالساحل **sahile** kelimesiyle,

(162. âyetteki) بفاتنين **«yoldan çıkaramazsınız»** kelimesini, مضلين **saptıramazsınız** kelimesiyle,

Sâd Sûresi

(3. âyetteki) ولات حين مناص **«artık kurtuluş zamanı değildi.»** kelimesini, ليس حين فرار **kurtuluş zamanı değildi** kelimesiyle,

(7. âyetteki) اختلاق **«uydurma»** kelimesini, تخريص **bidat** kelimesiyle,

(10. âyetteki) فليرتقوا في الأسباب **«öyleyse sebebler içinde yükselsinler»** kelimesini, السماء **gök** kelimesiyle,

(15. âyetteki) من فواق **«geri dönmesi yok (rahat ve huzur yok)»** kelimesini, ترداد **dönüş yok** kelimesiyle,

(16. âyetteki) عجل لنا قطنا **«bizim (azabdan) payımızı çabuk ver** kelimesini العذاب **azab** kelimesiyle,

(33. âyetteki) فطفق مسحا **«okşamaya başladı»** kelimesini, جعل يمسح **silmeye, okşamaya başladı** kelimesiyle,

(34. âyetteki) جسدا **«bir cesed»** kelimesini, شيطانا **şeytan** kelimesiyle,

(36. âyetteki) رخاء حيث أصاب **«o'nun istediği yere yumuşak yumaşak..»** kelimesini, مطيعة له حيث أراد **kenidsine istediği gibi itaat eden** kelimesiyle,

(44. âyetteki) ضغثا **«demet»** kelimesini, حزمة **demet** kelimesiyle,

(45. âyetteki) أولى الأيدى **«kuvvetli»** kelimesini, القوة **kuvvet** kelimesiyle,

(45. âyetteki) والأبصار **«basiretli»** kelimesini, الفقه فى الدين **dinde derin bilgi** kelimesiyle,

(52. âyetteki) قاصرات الطرف **«bakışlarını yalnız «kocalarına» diken»** kelimesini, عن غير أزواجهن **kocalarının dışındakilere bakmazlar** kelımesiyle,

(52. âyetteki) أتراب **«yaşıt dilberler»** kelimesini, مستويات **yaşıt kızlar** kelimesiyle,

(57. âyetteki) غساق **«irin»** kelimesini, الزمهرير **çok soğuk** kelimesiyle,

(58. âyetteki) أزواج **«çeşit çeşit (azablar) var»** kelimesini, ألوان من العذاب **azab çeşitleri** kelimesiyle,

Zümer Sûresi

(5. âyetteki) يكور الليل **«geceyi doluyor»** kelimesini, يحمل **yükler** kelimesiyle,

(56. âyetteki) لمن الساخرين **«hakikaten ben alay edenlerdendim»** kelimesini المخوفين **korkutan, alay edenlerden** kelimesiyle,

(58. âyetteki) من المحسنين **«güzel hareket edenlerden»** kelimesini, المهتدين **hidayete erenlerden** kelimesiyle,

Gâfir Sûresi

(3. âyetteki) ذى الطول **«lutuf sahibi»** kelimesini, السعة والغنى **bolluk ve zenginlik** kelimesiyle,

(31. âyetteki) مثل دأب قوم نوح **«Nuh kavminin durumu gibi»** kelimesini, حال **durum** kelimesiyle,

(37. âyetteki) فى تباب **«boşa çıkmak»** kelimesini, خسران **husran** kelimesiyle,

(60. âyetteki) أدعونى **«Bana dua edin»** kelimesini, وحدونى **Beni tevhid ediniz** kelimesiyle,

Fussilet Sûresi

(17. âyetteki) فهديناهم **«onlara yol gösterdik»** kelimesini, بينا لهم **onlara açıkladık** kelimesiyle,

Şûra Sûresi

(33. âyetteki) رواكد **«durakalır»** kelimesini, وقوفا **durgun** kelimesiyle,

(34. âyetteki) أو يوبقهن **«gemileri helâk eder»** kelimesini, يهلكهن **gemileri batırır** kelimesiyle,

Zuhruf Sûresi

(13. âyetteki) وما كنا له مقرنين **«yoksa Biz bunu (hizmetinize) yanaştırmazdık** kelimesini, مطيعين **istifadenize sunmazdık** kelimesiyle,

(33. âyetteki) معارج **«merdiveler (asansörler)»** kelimesini, الدرج **asansörler** kelimesiyle,

(35. âyetteki) وزخرفا **«ve nice süsler»** kelimesini الذهب **altın** kelimesiyle,

(44. âyetteki) وانه لذكر **«o (yol) bir şereftir»** kelimesini, شرف **şeref** kelimesiyle,

(70. âyetteki) تحبرون **«sevindirileceksiniz»** kelimesini, تكرمون **izzet ü ikram göreceksiniz** kelimesiyle,

Duhân Sûresi

(24. âyetteki) واترك البحر رهوا **«denizi açık bırak»** kelimesini, سمتا **yol** kelimesiyle,

Câsiye Sûresi

(23. âyetteki) أضله الله على علم **«Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı** kelimesini, فى سابق علمه **ezeli ilminde** kelimesiyle,

Ahkaf Sûresi

(26. âyetteki) فيماان‌مكناكم‌فيه «**size vermediğimiz nimeti**» kelimesini, لم نمكنكم‌فيه **size vermediğimiz nimeti** kelimesiyle,

Muhammed Sûresi

(15. âyetteki) من‌ماء‌غيرآسن «**tadı değişmeyen**» kelimesini, متغير **değişmeyen** kelimesiyle,

Hucurât Sûresi

(1. âyetteki) لاتقدموابين‌يدى‌الله‌ورسوله «**Allah ve Resûlünün huzurunda öne geçmeyin** kelimesini, لاتقولوا‌خلاف‌الكتاب‌والسنة **Kitap ve sünnetin hilafına söz söylemeyin** kelimesiyle,

(12. âyetteki) ولاتجسسوا «**birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın** kelimesini, هوان‌تتبع‌عورات‌المؤمن **Müslümanların ayıplarını araştırmak** kelimesiyle,

Kâf Sûresi

(1. âyetteki) المجيد «**şerefli**» kelimesini, الكريم **değerli** kelimesiyle,

(5. âyetteki) مريج «**çalkantılı**» kelimesini, مختلف **değişik** kelimesiyle,

(10. âyetteki) والنخل‌باسقات «**birbirine girmiş** kelimesini, طوال **salkım saçak** kelimesiyle,

(15. âyetteki) فى‌لبس «**kuşku içinde**» kelimesini, شك **şek, şübhe** kelimesiyle,

(16. âyetteki) من‌حبل‌الوريد «**şah damarından**» kelimesini, الوريد : عرق العنق **şah damarı** kelimesiyle,

Zâriyat Sûresi

(10. âyetteki) قتل‌الخرصون « **o (çeşitli sösleri) atan yalancılar kahrolsun** kelimesini, يعنى‌المرتابون **şüpheciler** kelimesiyle,

(11. âyetteki) فى‌غمرة‌ساهون «**onlar, aptallık içinde (ne dediklerini) bilmezler** kelimesini, فى‌ضلالتهم‌يتمادون **sapıklıklarını sürdürdüler** kelimesiyle,

(13. âyetteki) يفتنون «**yakılacaklardır**» kelimesini, يعذبون **azab görürler** kelimesiyle,

(17. âyetteki) مايهجعون «**pek az uyurlar**» kelimesini, ينامون **uyurlar** kelimesiyle,

(29. âyetteki) فى‌صرّة «**çığlık**» kelimesini صيحة **çığlık** kelimesiyle,

(29. âyetteki) فصكت‌وجهها «**yüzüne vurarak**» kelimesini, لطمت **yüzüne vurarak** kelimesiyle,

(39. âyetteki) فتولى‌بركنه «**erkaniyle birlikte**» kelimesini, بقومه **adamlaryla** kelimesiyle,

(47. âyetteki) بنيناهابأيد «**göğü kendi elimizle (gücümüzle) yaptık**» kelimesini, بقوة **kudretle** kelimesiyle,

(58. âyetteki) ذوالقوة‌المتين «**sağlam kuvvet sahibi**» kelimesini, الشديد **çok güçlü** kelimesiyle,

(59. âyetteki) ذنوبا «**payı**» kelimesini, دلوا **nasibi** kelimesiyle,

Tûr Sûresi

(6. âyetteki) والبحرالمسجور «**kaynatılmış denize**» kelimesini, المجوس **kabarmış** kelimesiyle,

(9. âyetteki) يوم‌تمور «**o gün çalkalanır**» kelimesini, تحرك **çalkalanır** kelimesiyle,

(13. âyetteki) يوم‌يدعون «**o gün ..kakılırlar**» kelimesini, يدفعون **kakılırlar** kelimesiyle,

(18. âyetteki) فاكهين «**sefa sürerler**» kelimesini, معجبين **hoşlarına gider** kelimesiyle,

(21. âyetteki) وماالتناهم «**onlardan eksiltmemişizdir**» kelimesini, مانقصناهم **onlardan eksiltmemişizdir** kelimesiyle,

(23. âyetteki) ولاتأثيم «**günaha sokma**» kelimesini كذب **yalan** kelimesiyle,

(30. âyetteki) ريب‌المنون «**zamanın felâketlerine**» kelimesini, المنون:الموت **ölüm** kelimesiyle,

(37. âyetteki) المسيطرون «**saldırganlar**» kelimesini, المسلطون **saldırganlar** kelimesiyle,

Necm Sûresi

(6. âyetteki) ذومرة «**üstün akıl sahibi**» kelimesini, منظرحسن **güzel görünüşlü** kelimesiyle,

(48. âyetteki) أغنى‌وأقنى «**zengin eden O'dur, sermaye verip memnun eden O**» kelimesini, أعطى‌وارضى **verip memnun etti** kelimesiyle,

(57. âyetteki) الآزفة «**yaklaşıcı**» kelimesini, من‌أسماء‌يوم‌القيامة **kıyametin isimlerinden biri** kelimesiyle,

(61. âyetteki) سامدون «**baş kaldırıyorsunuz**» kelimesini, لاهون **oralı olmuyorsunuz** kelimesiyle,

Rahman Sûresi

(6. âyetteki) والنجم‌والشجر «**bitkiler ve ağaçlar**» kelimesini, النجم : ما ينبسط‌على‌الأرض ، والشجر : ماينبت‌على‌ساق **Necm: Yeryüzüne yayılan ot, şecer: gövdesi olan ağaç** kelimesiyle,

(10. âyetteki) للأنام «**halk için**» kelimesini, الخلق **halk** kelimesiyle,

(12. âyetteki) ذوالعصف **«yapraklı»** kelimesini, التبن **saman** kelimesiyle,

(12. âyetteki) والريحان **«hoş kokulu»** kelimesini, خضرةالزرع **ekinin yeşilliği** kelimesiyle,

(13. âyetteki) فبأىالآءربكما **«Rabbinizin hangi nimetini»** kelimesini, بأىنعمةالله **Allah'ın hangi nimetini** kelimesiyle,

(15. âyetteki) منمارج **«yalın ateşten»** kelimesini, خالصالنار **saf ateşten** kelimesiyle,

(19. âyetteki) مرج **«salıverdi»** kelimesini, أرسل **gönderdi** kelimesiyle,

(20. âyetteki) برزخ **«bir engel vardı»** kelimesini, حاجز **bir engel** kelimesiyle,

(27. âyetteki) ذوالجلال **«Celâl sahibi»** kelimesini, ذوالعظمةوالكبرياء **büyüklük ve ululuk sahibi** kelimesiyle,

(31. âyetteki) سنفرغلكم **«sizin için de boş vaktimiz olacak (hesabınızı göreceğiz!)** kelimesini, هذاوعيدمناللهلعبادهوليسباللهشغل **bu, Allah'ın kullarına bir tehdidir. Yoksa Allah için bir meşguliye t düşünülemez** kelimesiyle,

(33. âyetteki) لاتنفذون **«geçebilirsiniz»** kelimesini, لاتخرجونمنسلطانى **denetimimden çıkamazsınız** kelimesiyle,

(35. âyetteki) شواظ **«yalın ateş»** kelimesini, لهبالنار **yalın ateş** kelimesiyle,

(35. âyetteki) ونحاس **«kıpkızıl bir duman»** kelimesini, دخانالنار **ateş dumanı** kelimesiyle,

(54. âyetteki) وجنىالجنتين **«iki cennetin devşirmesi»** kelimesini, ثمار **meyve** kelimesiyle,

(56. âyetteki) لميطمثهن **«onlara dokunmamış»** kelimesini, يدنمنهن **onlara yaklaşılmadı** kelimesiyle,

(66. âyetteki) نضاختان **«fışkıran iki kaynak»** kelimesiyle, فانضتان **feveran eden** kelimesiyle,

(76. âyetteki) رفرفخضر **«yeşil koltuklar»** kelimesini, المجالس **oturma yerleri** kelimesiyle,

Vâkıa Sûresi

(45. âyetteki) مترفين **«varlık içinde şımarmış»** kelimesini, منعمين **nimet içinde yüzenler** kelimesiyle,

(73. âyetteki) للمقوين **«gelip geçenlere»** kelimesini, للمسافرين **yolculara** kelimesiyle,

(86. âyetteki) غيرمدينين **«ceza görmeyecekseniz»** kelimesini غيرمحاسبين **hesaba çekilmeyecekseniz** kelimesiyle,

(89. âyetteki) فرَوْح **«rahatlık»** kelimesini, راحة **rahatlık** kelimesiyle,

Hadîd Sûresi

(22. âyetteki) منقبلأننبرأها **«biz onu yaratmadan»** kelimesini, نخلقها **onu yaratırız** kelimesiyle,

Mümtehine Sûresi

(5. âyetteki) لاتجعلنافتنةللذينكفروا **«bizi o küfredenlere fitne (mevzu) yapma»** kelimesini, لاتسلطعلينافيفتنونا **onların bize saldırmasına fırsat verme; yoksa bizi işkencelere uğratırlar** kelimesiyle,

(12. âyetteki) ولايأتينببهتانيفترينه **«bir iftira uydurup getirmemeleri»** kelimesini, ولايلحقنبأزواجهنغيرأولادهم **başkalarının çocuklarını, kocalarınkine katmazlar** kelimesine,

Münafikûn Sûresi

(4. âyetteki) قاتلهمالله **«Allah onların belâlarını versin»** kelimesini, : لعنهم وكلشىءفىالقرآنقتلفهولعن **Kur'an'daki her** قتل **Allah lânet etsin mânasınadır** kelimesiyle,

(10. âyetteki) وأنفقوا **«(Allah için) harcayın»** kelimesini, تصدقوا **tasadduk ediniz** kelimesiyle,

Talâk Sûresi

(2. âyetteki) ومنيتقاللهيجعللهمخرجا **«kim Allah'tan korkarsa (Allah) ona işinde bir kolaylık verir»** kelimesini, ينجيهمنكلكربفىالدنياوالآخرة **dünya ve ahirette her türlü belâlardan korur** kelimesiyle,

(8. âyetteki) عتت **«baş kaldırdı»** kelimesini, عصت **baş kaldırdı** kelimesiyle,

Mülk Sûresi

(8. âyetteki) تميز **«öfkeden çatlayacak»** kelimesini, تتفرق **öfkeden çıldıracak** kelimesiyle,

(11. âyetteki) فسحقا **«uzak olsunlar»** kelimesini, بعدا **uzak olsun** kelimesiyle,

Kalem Sûresi

(9. âyetteki) لوتدهنفيدهنون **«sen yumuşak davransan da onlar da sana yumuşak davransınlar»** kelimesini, لوترخصلهمفيرخصون **sen onlara kolaylık göstersen de onlar da bu ruhsatı kullansalar** kelimesiyle,

(13. âyetteki) زنيم **«kötülükle damgalı»** kelimesini, ظلوم **çok zalim** kelimesiyle,

(28. âyetteki) قال اوسطهم **«aklı başında olanları dedi»** kelimesini, أعدلهم **onların en adili** kelimesiyle,

(42. âyetteki) يوم يكشف عن ساق **«bacaktan açıldığı (işlerin güçleştiği) gün»** kelimesini, هو الأمر الشديد المفظع من الهول يوم القيامة **kıyametin dehşetinden can boğaza gelmek** kelimesiyle,

(48. âyetteki) وهو مكظوم **«o, sıkıntıdan yutkunarak»** kelimesini مغموم **kederli** kelimesiyle,

(49. âyetteki) مذموم **«yerilerek»** kelimesini, ملوم **kınanmış** kelimesiyle,

(51. âyetteki) ليزلقونك **«seni gözleriyle devireceklerdi»** kelimesini, ينفذونك **seni gözleriyle devireceklerdi** kelimesiyle,

Hâkka Sûresi

(11. âyetteki) لمّا طغى الماء **«sular kabarınca»** kelimesini, طغى: كثر **taştı, çoğaldı** kelimesiyle,

(12. âyetteki) أذن واعية **«belleyen kulak»** kelimesini, واعية: حافظة **anlayışlı** kelimesiyle,

(20. âyetteki) انى ظننت **«ben sezmiştim»** kelimesini, أيقنت **yakinen inanmıştım** kelimesiyle,

(36. âyetteki) من غسلين **«irinden»** kelimesini, صديد **irin** kelimesiyle,

(37. âyetteki) الخاطئون **«suçlular»** kelimesini, اهل النار **cehennemlikler** kelimesiyle,

Meâric Sûresi

(3. âyetteki) ذى المعارج **«yükselme derecelerinin sahibi»** kelimesini, العلو والفواضل **yücelik ve faziletler**

Nûh Sûresi

(20. âyetteki) سبلا **«yollarda»** kelimesini, طرقا **yollar** kelimesiyle,

(20. âyetteki) فجاجا **«geniş geniş»** kelimesini, مختلف **muhtelif** kelimesiyle

Cin Sûresi

(3. âyetteki) جدربنا **«Rabbimizin şanı yücedir»** kelimesini, فعله وأمره وقدرته **işi, emri, gücü** kelimesiyle,

(13. âyetteki) فلايخاف بخسا **«hakkının eksik verilmesinden korkmaz»** kelimesini, نقصانامن حسناته **sevabından herhangi bir eksiklik** kelimesiyle,

(13. âyetteki) ولا رهقا **«ne de zillete düşmekten»** kelimesini زيادة فى سيئاته **günahlarında ziyadelik** kelimesiyle,

Müzzemmil Sûresi

(14. âyetteki) كثيبامهيلا **«dağılan kum yığınları»** kelimesini, الرمل السائل **akıp giden kum yığınları** kelimesiyle,

(16. âyetteki) وبيلا **«ağır»** kelimesini, شديدا **şiddetli** kelimesiyle,

Müddessir Sûresi

(9. âyetteki) يوم عسير **«o gün çetin bir gündür»** kelimesini, شديد **şiddetli** kelimesiyle,

(29. âyetteki) لواحة للبشر **«durmadan derileri kavurur»** kelimesini, مغيرة **değiştiren** kelimesiyle,

Kıyâme Sûresi

(18. âyetteki) فاذاقرأناه **«Kur'an'ı okuduğumuz zaman»** kelimesini, بيناه **onu açıkladık** kelimesiyle,

(18. âyetteki) فاتبع قرآنه **«onun okunuşunu takip et»** kelimesini, اعمل به **onunla amel et** kelimesiyle,

(29. âyetteki) والتفت الساق **«bacak bacağa dolaşır»** kelimesini, آخريوم القيامة من أيام الدنيا وأول يوم من أيام الأخرة فتلقى الشدة بالشدة **dünya günlerinin sonuyla, âhiret günün başlangıcında bütün sıkıntılar bir araya gelir** kelimesiyle,

(36. âyetteki) سُدًى **«başı boş»** kelimesini, هملا **başı boş** kelimesiyle,

İnsan Sûresi

(2. âyetteki) أمشاج **«karışık bir nutfe»** kelimesini, مختلفة الألوان **değişik renkler** kelimesiyle,

(7. âyetteki) مستطيرا **«şerri yaygın»** kelimesini, فاشيا **yaygın** kelimesiyle,

(10. âyetteki) عبوسا **«suratsız»** kelimesini, ضيقا **çok dar** kelimesiyle,

(10. âyetteki) قمطريرا **«katı»** kelimesini, طويلا **çok uzun** kelimesiyle,

Mürselât Sûresi

(25. âyetteki) كفاتا **«toplanma yeri»** kelimesiyle, الكفات : الموضع الذى يكفت فيه شى. أى يضم **kifat: Toplanma yeri** kelimesiyle,

(27. âyetteki) رواسى **«dağlar»** kelimesini, جبالا **dağlar** kelimesiyle,

(27. âyetteki) شامخات **«yüksek»** kelimesini, مشرفات **yüce** kelimesiyle,

(27. âyetteki) ماءفراتا **«tatlı su»** kelimesini, عذبا **tatlı** kelimesiyle,

Nebe' Sûresi

(13. âyetteki) سراجاوهاجا **«parıl parıl parlayan bir lamba»** kelimesini, مضيئا **parlayan** kelimesiyle,

(14. âyetteki) من المعصرات **«sıkışan bulutlardan»** kelimesini, السحاب **bulutlar** kelimesiyle,

(14. âyetteki) ثجاجا **«şarıl şarıl»** kelimesini, منصبا **dökülen** kelimesiyle,

(16. âyetteki) ألفافا **«sarmaş dolaş»** kelimesini, مجتمعة **toplu olarak** kelimesiyle,

(26. âyetteki) جزاء وفاقا **«denk bir ceza»** kelimesini, وفق أعمالهم **amellerine uygun** kelimesiyle,

(31. âyetteki) مفازا **«kurtuluş yeri»** kelimesini, متنزها **gezinti yeri** kelimesiyle,

(33. âyetteki) كواعب **«göğüsleri tomurcuklanmış kızlar»** kelimesini, نواهد **kabarmış göğüs** kelimesiyle,

(38. âyetteki) يقوم الروح **«Ruh durur»** kelimesini, ملك من أعظم الملائكة خلقا **yaratılış bakımından meleklerin en büyüğü** kelimesiyle,

(38. âyetteki) وقال صوابا **«doğru söyler»** kelimesini, لا اله الا الله **Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur** kelimesiyle,

Nâziât Sûresi

(7. âyetteki) الرادفة **«başka bir sarsıntı»** kelimesini, النفخة الثانية **ikinci nefha** kelimesiyle,

(8. âyetteki) واجفة **«(korkudan) oynar** kelimesini, خائفة **korkar** kelimesiyle,

(10. âyetteki) فى الحافرة **«tekrar hayata»** kelimesini, الحياة **hayat** kelimesiyle,

(28. âyetteki) سمكها **«boyunu yükseltti»** kelimesini, بناها **onu bina etti** kelimesiyle,

(28. âyetteki) وأغطش **«kararttı»** kelimesini, أظلم **siyaha büründürdü** kelimesiyle,

Abese Sûresi

(15. âyetteki) سفرة **«elçiler»** kelimesini, كتبة **kâtipler** kelimesiyle,

(28. âyetteki) قضبا **«yoncalar»** kelimesini, القت **yonca** kelimesiyle,

(31. âyetteki) وفاكهة **«meyve»** kelimesini, ثمار.. **taze meyve** kelimesiyle,

(38. âyetteki) وجوه مسفرة **«yüzler var ki parıl parıl»** kelimesini, مشرقة **aydınlık** kelimesiyle,

Tekvîr Sûresi

(1. âyetteki) كورت **«güneş dürüldüğü»** kelimesini, أظلمت **karartıldığı** kelimesiyle,

(2. âyetteki) انكدرت **«yıldızlar kararıp döküldüğü»** kelimesini, تغيرت **işi bittiği zaman** kelimesiyle,

(17. âyetteki) اذا عسعس **«kararmaya yüz tutan»** kelimesini, أدبر **geri gelen** kelimesiyle,

İnfitar Sûresi

(3. âyetteki) فجرت **«denizler akıtıldığı»** kelimesini, بعضها فى بعض **karalan kapladığı** kelimesiyle,

(4. âyetteki) بعثرت **«kabirlerin içi dışına getirildiği»** kelimesini, بحثرت **kabirdekiler kalktığı** kelimesiyle,

Mutaffifîn Sûresi

(18. âyetteki) لفى عليّين **«illiyyindedir»** kelimesini, الجنة **cennettedir** kelimesiyle,

İnşikak Sûresi

(14. âyetteki) لن يحور **«o, hiç dönmeyeceğini»** kelimesini, لن يبعث **tekrar dirilmeyeceğini** kelimesiyle,

(23. âyetteki) بما يوعون **«içlerinde gizlediklerini»** kelimesini, يسرون **gizlediklerini** kelimesiyle,

Burûc Sûresi

(14. âyetteki) الودود **«seven»** kelimesini, الحبيب **dost** kelimesiyle,

Târık Sûresi

(13. âyetteki) لقول فصل **«ayırdedici bir sözdür»** kelimesini, حق **gerçek** kelimesiyle,

(14. âyetteki) بالهزل **«boş söz»** kelimesini, باطل **batıl** kelimesiyle,

A'lâ Sûresi

(5. âyetteki) غثاء **«kupkuru»** kelimesini, هشيما **kuruyup dağılmış** kelimesiyle,

(5. âyetteki) احوى **«simsiyah»** kelimesini, أسود **kapkara** kelimesiyle,

(14. âyetteki) من تزكى **«şirkten arınan»** kelimesini, من الشرك **şirkten arınan** kelimesiyle,

(15. âyetteki) وذكر اسم ربه **«Rabbinin adını anan»** kelimesini, وحد الله **Allahı birleyen** kelimesiyle,

(15. âyetteki) فصلى **«namaz kılan»** kelimesini, الصلوات الخمس **beş vakit namaz** kelimesiyle,

Gâşiye Sûresi

(1. âyetteki) الغاشية **«sarıp kaplayacak olan»** kelimesini, الطّامة ، الصّاخة، الحاقّة ، القارعة من اسماء يوم القيامة **büyük felâket, çarpınca kulakları sağır eden o gürültü, gerçekleşen, yürekleri hoplatan hadise; bunlar kıyamet gününün adlarındandır** kelimesiyle,

(6. âyetteki) من ضريع **«kuru diken»** kelimesini, شجر ذو شوك **dikenli ağaç** kelimesiyle,

(15. âyetteki) ونمارق **«yastıklar»** kelimesini, المرافق **yastıklar** kelimesiyle,

(22. âyetteki) بمصيطر **«saldırgan»** kelimesini, بجبار **zorba** kelimesiyle,

Fecr Sûresi

(14. âyetteki) لبالمرصاد **«elbette gözetleme yerindedir»** kelimesini, يسمع ويرى **işitir ve görür** kelimesiyle,

(20. âyetteki) جما **«pek çok»** kelimesini, شديدا **şiddetli** kelimesiyle,

(23. âyetteki) وأنى له الذكرى **«ama artık anlamanın kendisine ne faydası var»** kelimesini, كيف له **ona ne faydası var** kelimesiyle,

Beled Sûresi

(10. âyetteki) النجدين **«hayır ve şer yolunu»** kelimesini, الضلالة والهدى **dalelet ve hidayet** kelimesiyle,

Şems Sûresi

(6. âyetteki) طحاها **«onu yuvarlayıp döşeyene»** kelimesini, قسمها **şekillendirene** kelimesiyle,

(8. âyetteki) فجورها وتقواها **isyanını ve itaatini** kelimesini, بيّن الخير والشر **hayır ve şerri gösterdi** kelimesiyle,

(15. âyetteki) ولا يخاف عقباها **«Allah verdiği cezanın sonucundan çekinmez (korkmaz)»** kelimesini, لا يخاف من احد عاقبة **neticede kimseden korkusu olmayan** kelimesiyle,

Duhâ Sûresi

(2. âyetteki) اذا سجى **«örttüğü zaman»** kelimesini, ذهب **gittiği zaman** kelimesiyle,

(3. âyetteki) ما ودعك ربك وما قلى **«Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı»** kelimesini, ما تركك وأبغضك **seni ne terketti, ne de darıldı** kelimesiyle,

İnşirah Sûresi

(7. âyetteki) فانصب **«uğraş»** kelimesini, فى الدعاء **Rabbine ibadette** kelimesiyle,

Kureyş Sûresi

(2. âyetteki) ايلافهم **«Kureyş'in (güvenini sağlayıp) onları alıştırdığı için»** kelimesini, لزومهم **yapageldikleri** kelimesiyle,

Kevser Sûresi

(3. âyetteki) شانئك **«sana buğzeden kişi»** kelimesini, عدوك **düşmanın** kelimesiyle,

İhlâs Sûresi

(2. âyetteki) الصمد **«Allah Sameddir»** kelimesini, السيد الذى كمل فى سودده **hiç kimseye muhtac olmayan** kelimesiyle,

Felak Sûresi

(1. âyetteki) الفلق **«sabahın»** kelimesini, الخلق **mahlukat** kelimesiyle,

Bunlar, İbnu Abbas'ın sözleridir. Bunu İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hâtim tefsirlerinde ayrı ayrı yerlerde rivayet etmişlerdir. Garibu'l-Kur'an'ı bütünüyle içine almasa bile, faydalı olan büyük kısmını sıralamışlardır, ben bunları bir arada topladım.

Aşağıdaki kelimeler, İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hâtim'in rivayetlerinde mevcut değildir, bunları Dahhak'ın sözlerini ihtiva eden nüshadan aldım. Bu nüshada İbnu Ebi Hâtim'in rivayet senedi şöyledir: Bize Ebu Zur'a, Muncab İbnu'l-Haris rivayet etmiştir. İbnu Cerir'in rivayeti ise şöyledir: Ben Muncab'dan rivayet ettim, o Bişr b. Ammar'a, o Ebu Ravk, o Dahhak'dan, o da İbnu Abbas'ın bu kelimeleri şöyle açıkladığını rivayet etmiştir:

3- İbnu Ebi Hâtim Tarikine Göre Sûrelerdeki Garib Kelimeler

Fatiha Sûresi

(2. âyetteki) الحمد لله **«Allah'a hamdolsun»** kelimesini, الشكر لله **Allah'a şükürler olsun** kelimesiyle,

(2. âyetteki) رب العالمين **«âlemlerin Rabbi»** kelimesini, الخلق **bütün mahlukat** kelimesiyle,

Bakara Sûresi

(2. âyetteki) للمتقين **«muttekîlere»** kelimesini, المؤمنين الذين يتقون الشرك ويعملون بطاعتى **şirkten sakınıp Allah'a itaat eden Müminler** kelimesiyle,

(3. âyetteki) ويقيمون الصلاة **«namazlarını kılarlar»** kelimesini, اتمام الركوع

والسجود والتلاوة والخشوع والاقبال عليها **Namazı; ruku, sucud, tilavet ve huşu ile tamamlamak** kelimesiyle,

(10. âyetteki) مرض «**hastalık**» kelimesini, نفاق **nifak** kelimesiyle,

(10. âyetteki) عذاب اليم «**acı bir azab**» kelimesini, نكال موجع **can yakıcı bir azab** kelimesiyle,

(10. âyetteki) يكذبون «**yalan söylemelerinden**» kelimesini, يبدلون يحرفون **tebdil ve tahrif etmelerinden** kelimesiyle,

(13. âyetteki) السفهاء «**beyinsizler**» kelimesini, الجهال **cahiller** kelimesiyle,

(15. âyetteki) طغيانهم «**taşkınlıkları içinde**» kelimesini, كفرهم **inkarları** kelimelesiyle,

(19. âyetteki) كصيب «**yağmur**» kelimesini, المطر **yağmur** kelimesiyle,

(22. âyetteki) أندادا «**eşler**» kelimesini, أشباها **benzerler** kelimesiyle,

(30. âyetteki) ونقدس لك «**Seni takdis ediyoruz**» kelimesini, : التقديس التطهير **temizleme** kelimesiyle,

(35. âyetteki) رغدا «**bol bol**» kelimesini, سعة المعيشة **bolluk, müreffeh** kelimesiyle,

(42. âyetteki) ولاتلبسوا «**karıştırmayın**» kelimesini, تخلطوا **karıştırmayın** kelimesiyle,

(57. âyetteki) أنفسهم يظلمون «**kendi kendilerine zulmediyorlardı**» kelimesini يضرون **zarar verirler** kelimesiyle,

(58. âyetteki) وقولوا حطة «**hitta (ya Rabbi , bizi affet) deyin** kelimesini, قولوا هذا الأمر حق كما قيل لكم **size denildiği gibi bu gerçektir, deyiniz** kelimesiyle,

(63. âyetteki) ألطور «**Tur dağı**» kelimesini, ماأنبت من الجبال **bitki ve ağaç örtüsüyle kaplı dağ** kelimesiyle,

(65. âyetteki) خاسئين «**aşağılık**» kelimesini, ذليلين **zillete düşenler** kelimesiyle,

(66. âyetteki) نكالا «**ibret**» kelimesini, عقوبة **ceza olarak** kelimesiyle,

(66. âyetteki) لمابين يديها «**öndekilere**» kelimesini, من قبلهم **kendilerinden öncekilere** kelimesiyle,

(66. âyetteki) ماخلفها «**ardından geleceklere**» kelimesini, الذين بقوا معهم **kendileriyle beraber kalanlar** kelimesiyle,

(66. âyetteki) وموعظة «**bir öğüt**» kelimesini, تذكرة **bir öğüt** kelimesiyle,

(76. âyetteki) بمافتح الله عليكم «**Allah'ın size açtığı**» kelimesini, بماأكرم به **Allahın size ikram ettikleriyle** kelimesiyle,

(87. âyetteki) بروح القدس «**Ruhu'l-Kudüs ile**» kelimesini, الاسم الذى كان عيسى يحيى به الموتى **Hz. İsa'nın ölüleri dirilttiği isim** kelimesiyle,

(116. âyetteki) قانتون «**boyun eğmiştir**» kelimesini, مطيعون **itaat edenler** kelimesiyle,

(127. âyetteki) القواعد «**temellerini**» kelimesini, أساس البيت **binanın temeli** kelimesiyle,

(138. âyetteki) صبغة الله «**Allah'ın boyası**» kelimesini, دين الله **Allah'ın dini** kelimesiyle,

(139. âyetteki) أتحاجننا «**bizimle tartışıyor musunuz**» kelimesini أتخاصمننا **bize hasım mı kesiliyorsunuz** kelimesiyle,

(162. âyetteki) ولاهم ينظرون «**ne onlar (ın yüzlerin)e bakılır**» kelimesini, يؤخرون **bekletilirler** kelimesiyle,

(204. âyetteki) ألد الخصام «**hasımların en yamanıdır**» kelimesini, شديد الخصومة **düşmanlığı şiddetli** kelimesiyle,

(208. âyetteki) فى السلم «**İslâma**» kelimesini فى الطاعة **itaatta** kelimesiyle,

(208. âyetteki) كافة «**hepiniz**» kelimesini, جميعا **toptan** kelimesiyle,

Âli İmrân Sûresi

(11. âyetteki) كدأب «**durumu gibi**» kelimesini, كصنع **yapması gibi** kelimesiyle,

(18. âyetteki) بالقسط «**adaletle**» kelimesini, بالعدل **adaletle** kelimesiyle,

(49. âyetteki) الأكمه «**körü**» kelimesini, الذى يولد وهو أعمى **ama olarak dünyaya gelen** kelimesiyle,

(79. âyetteki) ربّانيين «**Rabbin samimi kulları**» kelimesini, علماء.فقهاء **ulema ve fukaha** kelimesiyle,

(139. âyetteki) ولاتهنوا «**gevşemeyin**» kelimesini, ولاتضعفوا **gücünüzü yitirmeyin** kelimesiyle,

Nisâ Sûresi

(46. âyetteki) واسمع غير مسمع «**işit, işitmez olası**» kelimesini, : يقولون اسمع لاسمعت **dinle, iyi haber işitmez olasıca** kelimesiyle,

(46. âyetteki) ليّا بألسنتهم «**dillerini eğip bükerek**» kelimesini تحريفا بالكذب **yalan söylemek suretiyle** kelimesiyle,

(117. âyetteki) الااناثا «**birtakım dişiler**» kelimesini, مؤنثى **zayıflar, güçsüzler** kelimesiyle,

Mâide Sûresi

(12. âyetteki) وعزرتموهم «**onlara yardım ederseniz**» kelimesini, وعزرتموهم **onlara destek olursanız** kelimesiyle,

(80. âyetteki) لبئس ماقدمت لهم أنفسهم «**gerçekten nefislerinin kendileri için yapıp gönderdiği ne kötüdür**» kelimesini, أمرتهم **nefislerinin kendilerine**

emrettikleri kelimesiyle,

En'am Sûresi

(23. âyetteki) ثم لم تكن فتنتهم **«çarelerinin kalmadığı (gün)»** kelimesini, حجتهم **çareleri** kelimesiyle

(134. âyetteki) وما أنتم بمعجزين **«siz onun önüne geçemezsiniz»** kelimesini بمسابقين **önüne geçemezsiniz** kelimesiyle,

A'raf Sûresi

(64. âyetteki) قوما عمين **«basireti körleşmiş bir millet»** kelimesini, كفارا **kâfir** kelimesiyle,

(69. âyetteki) بصطة **«üstün»** kelimesini, شدة **şiddet** kelimesiyle,

(85. âyetteki) ولا تبخسوا **«eksik vermeyin»** kelimesini, لا تظلموا **haksızlık etmeyin** kelimesiyle,

(133. âyetteki) القمل **«haşerat»** kelimesini, الجراد الذی لیس له أجنحة **kanadsız çekirge** kelimesiyle,

(137. âyetteki) یعرشون **«yükseltmekte oldukları sarayları»** kelimesini, یبنون **yaptıkları binalar** kelimesiyle,

(139. âyetteki) متبر **«yıkılmıştır»** kelimesini, هالك **helâk olan** kelimesiyle,

(145. âyetteki) فخذها بقوة **«bunları kuvvetle tut»** kelimesini, بجد وحزم **samimiyet ve ciddiyetle** kelimesiyle,

(157. âyetteki) اصرهم **«ağırlıkları»** kelimesini, عهدهم ومواثیقهم **verdikleri söz** kelimesiyle,

(187. âyetteki) مرساها **«gelip çatması»** kelimesini, منتهاها **sonun gelmesi** kelimesiyle,

(199. âyetteki) خذ العفو **«affı (kolaylık yolunu) tut»** kelimesini, أنفق الفضل **bağışlayıcı ol** kelimesiyle,

(199. âyetteki) وأمر بالعرف **«iyiliği emret»** kelimesini, بالمعروف **doğruyu** kelimesiyle,

Enfâl Sûresi

(2. âyetteki) وجلت قلوبهم **«yürekleri ürperir»** kelimesini, فرقت **korkar** kelimesiyle,

(22. âyetteki) البکم **«dilsizler»** kelimesini, الخُرْس **dilsizler** kelimesiyle,

(29. âyetteki) فرقانا **«iyi ile kötüyü ayırdedecek bir anlayış (basiret)»** kelimesini, نصرا **yardımcı olarak** kelimesiyle,

(42. âyetteki) بالعدوة الدنیا **«vadinin yakın kenarı»** kelimesini, شاطیء الوادی **vadinin kenarı** kelimesiyle,

Tevbe Sûresi

(8. âyetteki) إلاًّ ولا ذمة **«and ve andlaşma»** kelimesini, الإلّ: العهد، والذمة: العهد **kelimesini,** الإلّ **ahd** الذمة **emân** kelimesiyle,

(30. âyetteki) انى یؤفکون **«nasıl da çevriliyorlar»** kelimesini, کیف یکذبون **nasıl yalan söylüyorlar** kelimesiyle,

(36. âyetteki) ذلك الدین القیم **«işte doğru din budur»** kelimesini, القضاء **hüküm** kelimesiyle,

(42. âyetteki) عرضا قریبا **«geçici dünya malı»** kelimesini, غنیمة **ganimet** kelimesiyle,

(42. âyetteki) الشقة **«güç aşılacak meşafe»** kelimesini, المسیر **mesafe** kelimesiyle,

(46. âyetteki) فثبطهم **«onları durdurdu»** kelimesini, حبسهم **onları alıkoydu** kelimesiyle,

(57. âyetteki) ملجأ **«sığınılacak yer»** kelimesini, الحرز فی الجبل **dağdaki sığınak** kelimesiyle,

(57. âyetteki) أو مغارات **«yahut mağaralar»** kelimesini, الأسراب فی الارض المخیفة **uçurumlardaki mağara barınakları** kelimesiyle,

(57. âyetteki) أو مدخلاً **«ya da sokulacak bir delik»** kelimesini, المأوی **sığınak** kelimesiyle,

(60. âyetteki) والعاملین علیها **«zekat toplayan memurlar»** kelimesini, السعاة **zekat memurları** kelimesiyle,

(67. âyetteki) نسوا الله **«Allah'ı unuttular»** kelimesini, ترکوا اطاعة الله **Allah'a itaatı terkettiler** kelimesiyle,

(67. âyetteki) فنسیهم **«O da onları unuttu»** kelimesini ترکهم من ثوابه وکرامته **sevap ve kereminden onları mahrum etti** kelimesiyle,

(69. âyetteki) بخلاقهم **«kendi paylarına düşenle»** kelimesini, بدینهم **dinleriyle** kelimesiyle,

(90. âyetteki) المعذرون **«özür bahane edenler»** kelimesini, اهل العذر **özür bahane edenler** kelimesiyle,

(120. âyetteki) مخمصة **«bir açlık»** kelimesini, مجاعة **açlık** kelimesiyle,

(123. âyetteki) غلظة **«sertlik»** kelimesini, شدة **sertlik** kelimesiyle,

(126. âyetteki) یفتنون **«sınanıyorlar»** kelimesini, یبتلون **imtihan edilirler** kelimesiyle,

(128. âyetteki) عزیز **«ağır gelir»** kelimesini, شدید **şiddetli** kelimesiyle,

(128. âyetteki) ماعنتم **«sıkıntıya uğramanız»** kelimesini, ماشق علیکم **sıkıntıya uğramanız** kelimesiyle,

Yûnus Sûresi

(71. âyetteki) ثم اقضوا الىّ **«hükmünüzü bana uygulayın»** kelimesini, انهضوا الىّ **bana elinizden geleni yapın** kelimesiyle,

(71. âyetteki) ولاتنظرون **«bana hiç mühlet de vermeyin»** kelimesini, تؤخرونِ **elinizden geleni ardınıza koymayın** kelimesiyle,

(33. âyetteki) حقت **«gerçekleşmiş oldu»** kelimesini سبقت **gerçekleşmiş oldu** kelimesiyle,

Hûd Sûresi

(6. âyetteki) ويعلم مستقرها **«Allah onun durduğu yeri bilir»** kelimesini, يأتيها رزقها حيث كانت **nerede olursa olsun rızkı ona gelir** kelimesiyle,

(75. âyetteki) منيب **«Allah'a yönelen»** kelimesini, المقبل الى طاعة الله **Allah-ın itaatına yönelen** kelimesiyle,

(81. âyetteki) ولايلتفت **«geri kalmasın»** kelimesini يتخلّف **geri kalmasın** kelimesiyle,

(85. âyetteki) ولاتعثوا **«fenalık etmeyin»** kelimesini لاتسعوا **ifsada koşmayın** kelimesiyle,

Yûsuf Sûresi

(23. âyetteki) هَيْتَ لك **«haydi gelsene»** kelimesini, (ابن عباس تهيأت لك كان يقرؤها مهموزة) **sana hazırlandım** (İbnu Abbas bunu hemzeli okumuştur) ke-kelimesiyle,

(31. âyetteki) واعتدت **«hazırladı»** kelimesini, هيأتْ **hazırladı** kelimesiyle,

(100. âyetteki) على العرش **«tahtına»** kelimesini, السرير **makamına** kelimesiyle,

(108. âyetteki) هذه سبيلى **«işte benim ilkem budur»** kelimesini, دعوتى **davetimin özü** kelimesiyle,

Ra'd Sûresi

(6. âyetteki) المثلات **«benzerleri»** kelimesini, ماأصاب القرون الماضية من العذاب **evvelki ümmetlerin başlarına gelen azab** kelimesiyle,

(9. âyetteki) الغيب والشهادة **«gizliyi ve aşikarı»** kelimesini, السر والعلانية **gizli ve açık** kelimesiyle,

(13. âyetteki) شديد المحال **«pek kuvvetli»** kelimesini, شديد المكر والعداوة **düşmanlarını ve hilecileri yakalaması pek yaman** kelimesiyle,

Nahl Sûresi

(47. âyetteki) على تخوف **«bir korku üzerinde»** kelimesini, نقص من اعمالهم **amellerindeki eksiklik** kelimesiyle,

(68. âyetteki) واوحى ربك الى النحل **«Rabbin bal arısına (şöyle) vahyetti** kelimesini, ألهمها **ona ilham etti** kelimesiyle,

İsrâ Sûresi

(72. âyetteki) وأضل سبيلا **«yolu daha sapıktır»** kelimesini, أبعد حجة **hiç delili olmayan** kelimesiyle,

(92. âyetteki) قبيلا **«karşımıza»** kelimesini, عيانا **apaçık** kelimesiyle,

(110. âyetteki) وابتغ بين ذلك سبيلا **«bu ikisinin arasında bir yol tut»** kelimesini, اطلب بين الاعلان والجهر وبين التخافت والخفض طريقا لاجهر اشديدا ولاخفضا لايسمع اذنك **namazda ne herkesin duyacağı şekilde, ne de kulağın işitmeyecek kadar sessiz okuma, bu ikisinin arasında bir yol takip et** kelimesiyle,

Meryem Sûresi

(25. âyetteki) رطبا جنيا **«olmuş taze hurma»** kelimesini, طريّا **taze** kelimesiyle,

Tâhâ Sûresi

(45. âyetteki) أن يفرط **«taşkınlık etmesinden»** kelimesini, يعجل **acele davranmasından** kelimesiyle,

(45. âyetteki) يطغى **«iyice azmasından»** kelimesini, يعتدى **haddi aşmasından** kelimesiyle,

(119. âyetteki) لاتظمأ **«susamıyacaksın»** kelimesini, لاتعطش **susamıyacaksın** kelimesiyle,

(119. âyetteki) ولاتضحى **«kuşluk vakti güneşi(nin ısısı)ndan etkilenmiyeceksin** kelimesini, لايصيبك حر **güneş altında kalmaycaksın** kelimesiyle,

Müminûn Sûresi

(50. âyetteki) الى ربوة **«tepeye»** kelimesini, المكان المرتفع **yüksekce yer** kelimesiyle,

(50. âyetteki) ذات قرار **«oturmaya elverişli»** kelimesini, خصب **münbit** kelimesiyle,

(50. âyetteki) ومعين **«çeşmeli»** kelimesini, ماء طاهر **temiz su** kelimesiyle,

(52. âyetteki) أُمَّتُكُمْ **«ümmetiniz»** kelimesini, دينكم **dininiz** kelimesiyle,

Furkân Sûresi

(1. âyetteki) تبارك **«hayır ve bereketi çoktur»** kelimesini, تفاعل من البركة **bereketi bol** kelimesiyle,

Şuarâ Sûresi

(102. âyetteki) كَرَّة **«bir kere daha»** kelimesini, رجعة **bir kere daha** kelimesiyle,

Neml Sûresi

(52. âyetteki) خاوية **«çökmüş»** kelimesini, سقطأعلاهاعلىأسفلها **tepe taklak düştü** kelimesiyle,

(89. âyetteki) فلهخير **«ona daha hayırlısı var»** kelimesini, ثواب **sevap** kelimesiyle,

Rûm Sûresi

(12. âyetteki) يبلس **«umutsuzluk içinde susarlar»** kelimesini, ييأس **üzüntü içindedirler** kelimesiyle,

Fâtır Sûresi

(27. âyetteki) جدد **«yollar»** kelimesini, طرائق **yollar** kelimesiyle,

Sâffât Sûresi

(23. âyetteki) الىصراطالجحيم **«cehennemin yoluna** kelimesini, طريق النار **cehennemin yolu** kelimesiyle,

(24. âyetteki) وقفوهم **«durdurun onları»** kelimesini, احبسوهم **bekletin onları** kelimesiyle,

(24. âyetteki) إنهممسئولون **«çünkü onlar sorguya çekilecekler»** kelimesini محاسبون **hesap verecekler** kelimesiyle,

(25. âyetteki) مالكملاتناصرون **«size ne oldu ki birbirinize yardım etmiyorsunuz»** kelimesini, تمانعون **birbirinizi kurtarmıyorsunuz** kelimesiyle,

(26. âyetteki) مستسلمون **«teslim olmuşlardır»** kelimesini, مستنجدون **kıstırılmışlardır** kelimesiyle,

(142. âyetteki) وهومليم **«(kendisini) kınayarak»** kelimesini, مسيىءمذنب **hataya düşmüş** kelimesiyle,

Fussilet Sûresi

(3. âyetteki) فصّلت **«açıklanmış»** kelimesini, بينت **beyan olunmuş** kelimesiyle,

(26. âyetteki) والغوافيه **«onun hakkında gürültü edin»** kelimesini, عيبوه **onu hafife alın** kelimesiyle,

Kamer Sûresi

(8. âyetteki) مهطعين **«boyunlarını çağırana doğru uzatmış koşarlarken** kelimesini, مقبلين **yönelenler** kelimesiyle,

Vâkı'a Sûresi

(5. âyetteki) بست **«serpildiği»** kelimesini فتت **parçalandığı** kelimesiyle,

(19. âyetteki) ولاينزفون **«ne de akılları giderilir»** kelimesini, ولايقيئونكما يقيئصاحبخمرالدنيا **dünyada içki içenlerde olduğu gibi bunlarda kusma olmaz** kelimesiyle,

(46. âyetteki) الحنثالعظيم **«en büyük günah»** kelimesini, الشرك **şirk** kelimesiyle,

Haşr Sûresi

(23. âyetteki) المهيمن **«gözetip koruyan»** kelimesini, الشاهد **her an gözeten** kelimesiyle,

(23. âyetteki) العزيز **«üstün, galip»** kelimesini, المقتدرعلىمايشاء **istediğini yapabilen** kelimesiyle,

(24. âyetteki) الحكيم **«herşeyi hikmeti uyarınca yapandır»** kelimesini, المحكملماأراد **herşeyi yerli yerince yapan** kelimesiyle,

Munâfikûn Sûresi

(4. âyetteki) خشبمسندة **«bostan korkuluğu»** kelimesini, نخل **hurma kütüğü** kelimesiyle,

Mülk Sûresi

(3. âyetteki) منفطور **«bozukluk»** kelimesini, تشقق **yarılma** kelimesiyle,

(4. âyetteki) وهوحسير **«ümidini kesmiş bir halde»** kelimesini, كليلضعيف **narin, zayıf** kelimesiyle,

Nûh Sûresi

(13. âyetteki) لاترجونللهوقارا **«Allah için saygı (göstermek) istemiyorsunuz** kelimesini, لاتخافونلهعظمة **büyüklük taslayarak Ondan korkmuyorsunuz** kelimesiyle,

Cin Sûresi

(3. âyetteki) جد ربنا **«Rabbimizin şanı»** kelimesini, عظمته **Rabbimizin büyüklüğü** kelimesiyle,

Müddessir Sûresi

(47. âyetteki) أتانااليقين **«ölüm bize gelip çattı»** kelimesini, الموت **ölüm** kelimesiyle,

Kıyame Sûresi

(33. âyetteki) يتمطى **«çalım satarak»** kelimesini, يختال **kasıla kasıla** kelimesiyle,

Nebe' Sûresi

(33. âyetteki) أترابا **«yaşıt kızlar»** kelimesini, فى سنٍّ واحد ثلاث و ثلاثين سنة **hepsi otuzunda** kelimesiyle,

Nâziât Sûresi

(42. âyetteki) مرساها **«gelip çatması»** kelimesini, منتهاها **son noktası** kelimesiyle,

Abese Sûresi

(32. âyetteki) متاعالكم **«sizin geçiminiz için»** kelimesini, منفعة **menfaatınız için** kelimesiyle,

İnşikak Sûresi

(25. âyetteki) غير ممنون **«bitmez tükenmez»** kelimesini, منقوص **tükenmez** kelimesiyle,

4- Garip ve Müşkil Kelimelerin Tefsirinde Arab Şiirinin Önemi

Ebu Bekri'l-Enbâri şöyle der: Sahabe ve tabiun, Kur'an'ın garip ve müşkil kelimelerini tefsir ederken, genellikle Arab şiirinden istifade ederlerdi. Bu gerçeği bilmeyen bir grub ulema, nahivcilerin bu konudaki tutumuna karşı çıkarak: 'Bunu uyguladığınız takdirde şiiri, Kur'an'ın bir aslı yapmış olursunuz. Şiir, âyet ve hadisle zemmedildiği halde, Kur'andaki garip kelimelerin tefsirinde şahid olarak bunu kullanmak nasıl caiz olur?

Onların, **şiiri Kur'an'a asıl ittihaz ettiğimiz** şeklindeki iddiaları doğru değildir. Bilakis gayemiz, Kur'an'da mevcut olan garip kelimeleri şiirle açıklamaktır. Zira Cenâbı Hak: اناأنزلناه قرآنا عربيا **«Biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik..»** (Yusuf, 2.) âyeti ile, بلسان عربى مبين **«...apaçık Arapça bir dildir.»** (Nahl, 103.) âyetini inzal buyurmuştur.

İbnu Abbas şöyle der: Şiir, Arab'ın divanıdır. Allah'ın Arabça indirdiği Kur'an'dan bir kelimenin mânasını anlayamazsak, divanına müracaat eder, bu kelimenin mânasını öğreniriz.

Ebu Bekri'l-Enbâri, İkrime tarikıyle, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bana Kur'an'ın gariblerinden soracak olursanız, şiire müracaat edin derim. Çünkü şiir, Arab'ın divanıdır.

Ebu Ubeyd, «F e d â i l» adlı eserinde şöyle der: Bize Huşeym, o Husayn b. Abdurrahman'dan, o Abdullah b. Abdurrahman b. Utbe'den, o da İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur: Kur'an'dan bir kelime sorulduğunda İbnu Abbas, şiirden örnek getirirdi. Yani, kelimenin mânasını şiirle şahit getirerek açıklardı.

Burada şunu belirtmek isterim: Biz, bu konuda İbnu Abbas'dan çokça rivayette bulunduk. Kendisinden en çok nakilde bulunduğumuz eser, Nâfi' b. Ezrak'ın «M e s â i l» adlı eseridir. İbnu'l-Enbâri, bunların bir kısmını «K i t â b u'l-V a k f»da, Taberani de «M u' c e m u' l - K e b i r»inde zikretmişlerdir. Faydalı olur ümidiyle tamamını burada serdetmeyi uygun buldum.

Bana, Ebu Abdillah Muhammed b. Ali es-Sâlihi kendisinden okurken, o Ebu İshak et-Tenûhi, o Kasım b. Asâkir, ona Ebu Nasr Muhammed b. Abdillah eş-Şirazi, ona Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Es'ad el-Irakî, ona Ebu Ali Muhammed b. Saîd b. Nebhâhi'l-Kâtip, ona Ebu Ali b. Şâzan, ona İbnu'l-Tastî adıyla tanınan Ebu'l-Huseyn Abdussamed b. Alî b. Muhammed b. Mukerrem, ona Ebu Sehl es-Sırrî b. Sehl el-Cundyesabûrî, ona Yahya b. Ebî Ubeyde Bahr b. Ferrûh el-Mekkî, ona Sa'd b. Ebî Saîd, ona İsa b. De'b, ona Humeydu'l-Arac ve Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed, o da babasından yaptığı rivayette, babası şöyle demiştir:

Abdullah b. Abbas, Kâbe'nin avlusunda otururken, bazı kimseler etrafını çevirmiş, kendisinden bazı âyetlerin tefsirini soruyorlardı. Bunun üzerine Nâfi' b. Ezrak, Necdet b. Uveymir'e dönerek: Haydi kalk, bilgisi olmadan âyetleri tefsire cüret eden şu kimsenin yanına gidelim, der. Beraberce yanına giderler ve kendisine şöyle derler: Sana, Allah'ın Kitab'ından bazı âyetlerin mânalarını sormak istiyoruz. Bize bunların tefsirini yap ve Arap şiirinden uygun düşenleri şahid olarak getir. Çünkü Allahu Taâlâ Kur'an'ı açık bir Arapça ile indirmiştir, dediler. Bunun üzerine İbnu Abbas; aklınıza geleni sorun, karşılığında bulundu.

Nâfi' İbnu Abbas'a عن اليمين وعن الشمال عزين **«sağdan, soldan ayrı ayrı gruplar halinde»** Meâric, 37.) âyetini bana tefsir edermisin, diye sorar. İbnu Abbas, العزون **arkadaş grupları,** cevabını verince, Arablar bunu bu mânada kullanır mı? diye sorar. İbnu Abbas; evet kullanır, Ubeyd b. el-Abras'ın şu beytini duymadın mı? der:

فجاءوا يهرعون اليه حتى   يكونوا حول منبره عزينا

Koşarak ona gelip minberinin etrafında bir grup oluşturdular.

Nâfi, aşağıdaki âyetlerde geçen kelimeler hakında İbnu Abbas'a şu soruları yöneltir:

Nâfi: وابتغوا اليه الوسيلة **«ona (yaklaşmağa) yol arayın»** (Mâide, 35.) âyetindeki الوسيلة ne demektir?

İbnu Abbas: الوسيلة **ihtiyaç, sebeb, çare** demektir.

Nâfi : Araplar kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Antere'nin şu şiirini duymadın mı?

ان الرجال لهم اليك وسيلة ان يأخدوك تكحلي وتخضبي

Nâfi : شرعة ومنهاجا **«...şeriat ve yol..»** (Mâide, 48.) âyetindeki kelimeleri açıklar mısın?

İbnu Abbas: الشرعة **din,** المنهاج **da yol** demektir.

Nâfi : Araplar kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Ebu Sufyan b. Hâris b. Abdulmuttalib'in şu beytini duymadın mı? لقد نطق المأمون بالصدق والهدى وبين للاسلام دينا ومنهاجا

Yemin olsun ki Muhammed (s.a.) doğruluk ve adalet üzere konuşup, İslamın kanun ve yolunu (ilkesini) açıkladı.

Nâfi : اذا اثمر وينعه **«..Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman»** (Enam, 99.) âyetindeki ينعه kelimesini açıklar mısın?

İbnu Abbas: ينعه **; meyvenin olgunlaşması ve ermesidir.**

Nâfi : Arablar kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

اذا مامشت وسط الناس تأودت كما اهتز غصن ناعم النبت يانع

Sevgili, kadınlar arasında yürürken olgun meyveli ağaç dallarının hareketi gibi, ağır ağır, salınarak yürür.

Nâfi : وريشا **«...süs elbisesi...»** (A'raf, 26.) âyetindeki bu kelimeyi açıklar mısın?

İbnu Abbas: الريش **mal** demektir.

Nâfi : Arablar kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

فرشني بخير طالما قد بريتني وخير الموالي من يريش ولا يبري

Bana hayırlı mallar vermekle ihsanda bulun, benden ihsanını kesmen çok uzadı. Dostların en hayırlısı ihsanı sürekli olandır; esirgeyen değil.

Nâfi : لقد خلقنا الانسان فى كبد **«Biz insanı zorluklara dayanıklı yarattık.»** (Beled, 4.) âyetindeki كبد kelimesini açıklar mısınız?

İbnu Abbas: كبد **; itidal ve istikamet** demektir.

Nâfi : Araplar kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebid b. Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

ياعين هلا بكيت أربداذ قمنا وقام الخصوم فى كبد

Ey gözüm (sevgilim), biz itidalimizi muhafaza ederek, düşmanlarımızla karşılaştığımızda, sen İrbed'e ağlamalı değil miydin?.

Nâfi : يكاد سنا برقه **«..şimşeğin parıltısı neredeyse..»** (Nur, 43.) âyetindeki سنا ne demektir?

İbnu Abbas: سنا, ışık demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Ebu Süfyan b. Hâris'in şu beytini duymadın mı?

يدعو الى الحق لا يبغى به بدلا يجلو بضوء سناه داجى الظلم

Peygamber, karşılık beklemeksizin (insanları) İslam'a çağırıyor. Getirdiği ışığın (dinin) nuruyla, karanlıkları aydınlatıyor.

Nâfi : وحفدة **«..torunlar..»** (Nahl, 72.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: حفدة **; oğlunun oğlu** demektir. Bu da yardımcılar mânasınadır.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

حَفَدَ الولائد حولهنّ وأسلمت بأكفهن أزمّة الأجمال

Torunlar, ninelerinin etrafında koşuşarak develerin yularını onların ellerine verdiler.

Nâfi : وحنانا من لدنا **«Katımızdan bir şefkat...»** (Meryem, 13.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **tarafımızdan bir şefkat** demektir.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Tarfetu'bnu'l-Abd'ın şu beytini duymadın mı?

أبا منذر أفنيت فاستبق بعضنا حنانيك بعض الشرّ أهون من بعض

Ey Eba Münzir, bizi mahvettin, acı bize; senin bir kısım şerleri bağışlaman, diğerlerinden daha kolaydır.

Nâfi : أفلم ييأس الذين آمنوا **«...inanlar hâla anlamadılar mı?...»** (Ra'd, 31.) âyetindeki ييأس ne demektir?

İbnu Abbas: Beni Mâlik dilinde **bilmiyor mu?** demektir.

Nâfi : Arablar, bunu bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Mâlik b. Avf'ın şu beytini duymadın mı?

لقد يئس الأقوام أني أنا ابنه ان كنت عن ارض العشيرة نائيا

Yemin olsun ki, kendilerinden uzakta bulunsam da, kavmim benim kendi çocukları olduğumu biliyorlar.

Nâfi : مثبورا **«..mahvolmuş..»** (İsrâ, 102.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **lânete uğramış, hayırdan mahrum olmuş,**

demektir.

Nâfi : Arablar, bunu bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Abdullah b. Zeb'ari'nin şu beytini duymadın mı?

اذأتانى الشيطان فى سنة النوم   ومن مال ميله مثبورا

Şeytan bana uyku halinde geldi. Kim şeytanın yolunu izlerse hayırdan mahrum olur.

Nâfi : فأجاءها المخاض **«..doğum sancısı onu getirdi..»** (Meryem, 23.) âyetindeki أجاءها ne demektir?

İbnu Abbas: أجاءها nin mânası **sığınmaya zorladı,** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Hassan b. Sâbit'in şu beytini duymadın mı?

اذشددنا شدة صادقة   فاجأناكم الى سفح الجبل

Biz şiddetli bir saldırı düzenlersek, sizi mağara kovuklarına sığınmaya mecbur bırakırız.

Nâfi : نديّا **«..meclisi..»** (Meryem, 73.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **toplantı yeri** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

يومان يوم مقامات واندية   ويوم سير الى الأعداء تأويب

Günler iki türlüdür; biri iyş ü işret günü ise, öbürü düşmana haddini bildirme günüdür.

Nâfi : أثاثا ورئيا **«...eşyaca ve gösterişçe»** (Meryem, 74.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الأثاث kelimesi **eşya,** الرئى ise **içecek maddesi** demektir.

Nâfi : Arablar, bunu bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

كان على الحمول غداة ولوا   من الرئى الكريم من الأثاث

Bineklerinin üzerinde eşyanın değerlisi olan su ve ev eşyasıyle döndüler.

Nâfi : فيذرها قاعا صفصفا **«Yerlerini boş, dümdüz bırakacaktır»** (Tâhâ, 106.) âyetindeki kelimelerin mânası ne demektir?

İbnu Abbas: القاع **; düz ve kaygan yer,** الصفصف **ise tesviye edilmiş yer** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

بملمومة شهباء لو قذفوا بها   شماريخ من رضوى اذن عاد صفصفا

O beyazımsı yalçın kara kayaları, Radva tepesine indirirlerse orası dümdüz olur.

Nâfi : وانك لا تظمأ فيها ولا تضحى **«..ne susarsın, ne de güneşin sıcağından etkilenirsin..»** (Tâhâ, 119.) âyetindeki تظمأ و تضحى kelimeleri hangi mânadadır?

İbnu Abbas: تظمأ و تضحى **, güneşin sıcağından etkilenmezsin,** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

رأت رجلا أما اذا الشمس عارضت   فيضحى وأما بالعشى فيحضر

Kadın, güneşin karşısında çalışıp ter döken, akşam olunca da yatıp istirahat eden bir adam buldu..

Nâfi : له خوار **«..böğürmesi olan..»** (A'raf, 148.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: له خوار **, onun böğürmesi de vardır,** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

كان بنى معاوية بن بكر   الى الاسلام صائحة تخور

Bekr oğlu Muaviye oğulları Müslümanlara karşı homurdanmaya başladılar.

Nâfi : ولا تنيا فى ذكرى **«..beni anmakta gevşeklik etmeyin.»** (Tâhâ, 42.) âyetindeki تنيا nin mânası nedir?

İbnu Abbas: تنيا **, ikiniz de emirlerimde gevşek davranmayın** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

انى وجدك ما ونيت ولم أزل   أبغى الفكاك له بكل سبيل

O seni nerede buldu, ben hiç gevşeklik göstermeden onu kurtarmanın yollarını aradım.

Nâfi : القانع والمعتر **«..isteyene de, istemeyene de verin..»** (Hac, 36.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: القانع**, kendisine verilenle yetinen,** المعترّ **ise, kapı kapı dolaşıp dilenendir.**

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

على مكثريهم حق معتر بابهم   وعند المقلين السماحة والبذل

Onların zenginleri üzerinde kapılarını çalanlarının hakları vardır, fakirleri ise tok gözlü ve cömerttir.

Nâfi : وقصر مشيد **«..sağlam köşk..»** (Hac, 45.) âyetindeki مشيد in mânası nedir?

İbnu Abbas: مشيد in mânası, kerpiç ve harçla sağlamlaştırılmış demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

شاده مرمرا وجلله كلسا   فللطير في ذراه وكور

Binayı mermerle sağlamlaştırıp tuğlayla ile çatısını kapattı. Damında da kuşların yuvası var.

Nâfi : شواظ «..**yalın ateş..**» (Rahmân, 35.) kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: شواظ, kor halindeki ateş parçası demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebidu'bnu Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

يظل يشب كيرا بعد كير   وينفخ دائبا لهب الشواظ

Körüğü çektikçe çekiyor, böylece körük sürekli yalın ateş saçıyordu.

Nâfi : قد أفلح المؤمنون «**Müminler felah ve saadete erdiler.** (Müminûn, 1.) âyetindeki أفلح nın mânası nedir?

İbnu Abbas: أفلح, kurtuldular, mesut oldular demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebidu'bnu Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

فاعقلي إن كنت لما تعقلي   ولقد أفلح من كان عقل

Eğer hâlâ aklını başına almamışsan, aklını başına al; yemin olsun ki aklını başına alan mesud olmuş, kurtulmuştur.

Nâfi : يؤيد بنصره من يشاء «..**Allah dilediğini yardımıyla destekler..**» (Âl-i İmrân, 13.) âyetindeki يؤيد nün mânası nedir?

İbnu Abbas: يؤيد destek olur, destekler demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Hassân b. Sâbit'in şu beytini duymadın mı?

برجال لستمو أمثالهم   أيدوا جبريل نصرا فنزل

Bir takım kahraman insanlar ki, siz asla onların dengi olamazsınız; onlar Cibril-i Emin'in inmesiyle desteklendiler.

Nâfi : ونحاس «..**kıpkızıl bir duman..**» (Rahmân, 35.) kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: نحاس ın mânası, alevsiz duman demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şairin şu beytini duymadın mı?

يضيئ كضوء سراج السليط   لم يجعل الله فيه نحاسا

Allah, içine kıpkızıl bir duman koymadığı halde, o petrol lambası gibi ışık saçıyordu.

Nâfi : أمشاج «..**karışık..**» (İnsan, 2.) kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: أمشاج, rahimde kadın ve erkek menisinin karışmasıdır.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

كأن الريش والفوقين منه   خلال النصل خالطه مشيج

Nâfi : وفومها «..**sarmısağından..**» (Bakara, 61.) kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Kelimenin mânası, buğday demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Ebu Mihceni's-Sekafi'nin şu beytini duymadın mı?

قد كنت أحسبني كأغنى واحد   قدم المدينة عن زراعة فوم

Ben kendimi buğday ziraatıyle meşgul olmamdan dolayı Mendine'ye yerleşmiş çok zengin birisi gibi sanıyordum.

Nâfi : وأنتم سامدون «..**Siz boş şeylerle oyalanıp duruyorsunuz..**» (Necm, 61.) âyetindeki سامدون nun mânası nedir?

İbnu Abbas: السمود, eğlence ve boş şeyler demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Huzeylete bintu Bekr'in şu beytini duymadın mı?

ليت عادا قبلوا الحق   ولم يبدوا جحودا

قيل قم فانظر إليهم   ثم دع عنك السمودا

Ne olurdu! Ad kavmi hakkı kabul etselerdi; inkar yoluna sapmasalardı.

Dendi ki kalk onların akibetlerine bak; sonra da bu oyalanmayı bırak.

Nâfi : لا فيها غول «**Onda ne sersemletme var..**» (Sâffât, 47.) âyetindeki غول un mânası nedir?

İbnu Abbas: غول un mânası, dünyadaki içki gibi kötü ve çirkin olmayan içki demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, İmru'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

رب كأس شربت لا غول فيها   وسقيت النديم منها مزاجا

Aklı başdan götürmeyen nice kadehler içtim ve ondan yoldaşlarıma da sundum.

Nâfi : والقمر إذا اتسق «**Dolunay şeklini alan aya ki.**» (İnşikak, 18.) âyetteki اتسق nın mânası nedir?

İbnu Abbas: اتسق demek, bir arada toplanmak demektir.

Nâfi : Araplar bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Tarafatu'bnu-Abd'in şu beytini duymadın mı?

إن لنا قلائص نقانقا   مستوسقات لم يجدن سائقا

Bizim, sürücüleri olmasa da bir araya toplanan deve kuşlarımız var.

Nâfi : هم فيها خالدون «..**onlar orada ebedi kalacaklardır.**» (Bakara, 39.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Oradan asla çıkamayacaklar, ebedi kalacaklar, demektir.

Nâfi : Araplar bunu, bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

فهل من خالد اما هلكنا وهل بالموت للناس عار!

Eğer biz ölürsek, (başkaları) ölümsüz mü kalacak. Ölüm isanlara ar mı olur!

Nâfi : وجفان كالجواب **«havuzlar kadar (geniş) leğenler»** (Sebe, 13.) âyetindeki kelimenin mânası ne dedir?

İbnu Abbas: كالحياض **, havuzlar kadar** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Tarafatu'bnu'l-Abd'ın şu beytini duymadın mı?

كالجوابى لا تنى مترعة بقرى الأضياف أو للمحتضر

Havuzlar kadar büyük olan kazanlar misafirler ve köylerden gelen için dolup taşmaktadır.

Nâfi : فيطمع الذى فى قلبه مرض **«...kalbinde hastalık bulunan kimse tamah etmesin..»** (Ahzâb, 32.) âyetindeki مرض ın mânası nedir?

İbnu Abbas: الفجور والزنا **, kötü huylar ve zina** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

حافظ للفرج راض بالتقى ليس ممن قلبه فيه مرض

Namusunu koru, takvaya yönel; bütün bunlar kalbinde hastalık olmayanların işidir.

Nâfi : من طين لازب **«..yapışkan bir çamurdan...»** (Sâffât, 11.) âyetindeki لازب in mânası nedir?

İbnu Abbas: لازب in mânası, **yapışkan** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

فلا يحسبون الخير لا شر بعده ولا يحسبون الشر ضربة لازب

Onlara bir iyilik gelirse şımarmazlar; kötülük de dokunursa, onu yapışkan (sürekli) kabul edip ümitsizliğe düşmezler; (yani hep itidal üzere bulunurlar.)

Nâfi : أندادا **«..eşler..»** (Bakara, 22.) âyetindeki انداد nin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **denk ve benzeri** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebid b. Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

أحمد الله فلا ندله بيده الخير ماشاء فعل

Eşi benzeri olmayan Allah'a hamdederim. Bütün hayırlar elindedir, ancak O'nun dediği olur.

Nâfi : لشوبا من حميم **«..kaynar su karıştırılmış bir içkileri var.»** (Sâffât, 67.) âyetindeki شوبا in mânası nedir?

İbnu Abbas: شوبا **, sıcak su ve irin karıştırılmış,** demektir.

Nâfi : Araplar, bunu bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Ebu's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

تلك المكارم لا قعبان من لبن شيبا بماء فعادا بعد أبوالا

Bu iyilikler, şereflerdir; yoksa su karıştırıldıktan sonra sidiğe dönüşen iki kadeh süt gibi değildir. (Yani bu iyilikler sahte değildir.)

Nâfi : عجل لنا قطنا **«..bizim (azabdan) payımızı çabuk ver..»** (Sâd, 16.) âyetindeki قطنا nın mânası nedir?

İbnu Abbas: القط nun mânası, **ceza** demektir.

Nâfi : Araplar, bu kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, A'şâ'nın şu beytini duymadın mı?

ولا الملك النعمان يوم لقيته بنعمته يعطى القطوط ويطلق

Kral Numan, kendisiyle karşılaştığım gün ne kimseyi cezalandırıyor, ne de kimseye ihsanda bulunuyordu.

Nâfi : من حمإ مسنون **«..işlenebilen kuru balçıktan..»** (Hicr, 26.) âyetindeki حمإ مسنون ün mânası nedir?

İbnu Abbas: حمإ **balçık,** المسنون **şekil verilmiş** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Hamzetu'bnu Abdilmuttalib'in şu beytini duymadın mı?

أغرّ كأن البدر سنّة وجهه جلا الغيم عنه ضوءه فتبددا

Peygamberin yüzünün şekli, sanki bulutları ışığıyla dağıtıp parçalayan ay parçası!

Nâfi : البائس الفقير **«..sıkıntı içinde bulunan fakirlere...»** (Hac, 28.) âyetindeki البائس in mânası nedir?

İbnu Abbas: البائس الفقير **maddi sıkıntı içinde bulunan kimse** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

يغشاهم البائس المدقع والضيف وجار مجاور جنب

Yoksullar, misafirler, kapı komşuları evlerinden hiç eksik olmaz.

Nâfi : ماءً غدقا **«..bol su..»** (Cin, 16.) âyetindeki غدقا kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: غدقا **bol su** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

تدنى كراديس ملتفا حدائقها كالنبت جادت بها أنهارها غدقا

Suyu bol nehirlerin suladığı bitki gibi, sarmaş dolaş olan dallarını sarkıtmış.

Nâfi : بشهاب قبس **«..ateş koru..»** (Neml, 7.) âyetindeki قبس kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: بشهاب قبس kelimesi, **parlak bir ateş koru,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Tarafatu'bnu'l-Abd'in şu beytini duymadın mı?

هم عراني فبتّ أدفعه دون سهادي كشعلة القبس

Kor parçası gibi beni rahatsız eden uykusuzluğuma rağmen, artan hastalığımı yenmeye çalıştım.

Nâfi : عذاب أليم «**..can yakıcı bir azab**» (Bakara, 10.) âyetindeki اليم kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: أليم in mânası **acıklı** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

نام من كان خليّا من الم وبقيت الليل طولا لم أنم

Derdi tasası olmayan uyudu; ben ise bütün gece boyunca kıvranıp durdum.

Nâfi : وقفينا على آثارهم «**Onların ardından ...gönderdik..**» (Mâide, 46.) âyetindeki قفينا nın mânası nedir?

İbnu Abbas: قفينا nın mânası, **enbiyanın izince gönderdik,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

يوم قفت عيرهم من عيرنا واحتمال الحى فى الصبح فلق

Sabah aydınlığında kabile yüklerini yükleyip, onların kafilesi de bizim kafilenin izince yürüdüğü gün..

Nâfi : اذا تردى «**..(çukura) düştüğü zaman..**» (Leyl, 11.) âyetindeki تردى kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: تردى, ***öldüğü zaman ateşe atılmak,*** *demektir.*

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

خطفته منية فتردى وهو فى الملك يأمل التعميرا

Ölüm onu kapıp ateşe atmak üzere o ise hâla mal mülk peşinde koşuyor.

Nâfi : فى جنات ونهر «**..cennetlerde, ırmaklar(ın kenarların)da...**» (Kamer, 54.) âyetindeki نهر kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: نهر, **bolluk** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebidu'bnu Rabi'nın şu beytini duymadın mı?

ملكت بها كفّى فانهرت فتقها يرى قائم من دونها ماوراءها

Nâfi : وضعها للانام «**Allah yeri halk için yarattı.**» (Rahmân, 10.) âyetindeki الأنام ın mânası nedir?

İbnu Abbas: الانام, **insanlar, halk** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebidu'bnu Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

فان تسألينا ممّ نحن فاننا عصافير من هذا الأنام المسحر

Sen bizim kim olduğumuzu soracak olursan, (bilki) biz bu gelişip güçlenmekte olan milletin önderleriyiz.

Nâfi : أن لن يحور «**O, hiç (Rabbine) dönmeyeceğini..**» (İnşikak, 14.) âyetindeki يحور kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Habeş lügatında mânası, **hiç dönmeyecek** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâir Lebid'in şu beytini duymadın mı?

وما المرء الاّ كالشهاب وضوءه يحور رمادا اذ هو ساطع

İnsanoğlu, parladıktan sonra küle dönüşen ateşe ve ışığına benzer; ölümlüdür.

Nâfi : ذلك أدنى أن لا تعولوا «**..adaletten ayrılmamanız için en uygun olanı budur.**» (Nisâ, 3.) âyetindeki أدنى أن لا تعولوا kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: أدنى أن لا تعولوا **adaletten sapmamanız için en uygun olanıdır,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

انّا تبعنا رسول الله واطرحوا قول النبى وعالوا فى الموازين

Biz Allah'ın elçisinin peşinden gittik; onlar ise peygamberin sözünü atıp çeşitli yollara saptılar.

Nâfi : وهو مليم «**..kınayarak...**» (Sâffât, 142.) âyetindeki مليم kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: مليم **hata işleyen** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Umeyyetu'bnu's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

برىء من الآفات ليس لها بأهل ولكنّ المسيىء هو المليم

O kötülüklerden uzaktır, dengi yoktur; rezil olan ise, o alçağın kendisidir.

Nâfi : اذ تحسونهم باذنه «**Kendi izniyle onları öldürdüğünüz sürece..**» (Âl-i İmran, 152.) âyetindeki تحس kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: تحسونهم, **onları ödürürsünüz** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

ومنا الذى لاقى بسيف محمد فحسّ به الأعداء عرض العساكر

Bizden kimimiz Muhammed'in kılıcı ile karşılaştı da; O askerin karşısında kılıcı ile düşmanlarını öldürdü.

Nâfi : ما ألفينا «**..bulduğumuz..**» (Bakara, 170.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الفينا **bulduk** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga beni Zübyan'ın şu beytini duymadın mı?

فحسّبوه فالفوه كما زعمت تسعا وتسعين لم تنقص ولم تزد

Senin söylediğin gibi ne bir eksik, ne de bir fazla tamı tamına doksan dokuz olarak hesab ettiler; hesap ettikleri gibi de buldular.

Nâfi : جنفا «..**hata**..» (Bakara, 182.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: جنفا, **vasiyyette haksızlık yapmaktır,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

أمّك يانعمان فى أخواتها تأتين ما تأتينه جنفا

Ey Numan, senin anan kız kardeşleri gibi haksızlık eden bir kadındır.

Nâfi : بالبأساء والضراء «..**darlık ve sıkıntı ile**..» (En'am, 42.) âyetindeki kelimelerin mânası nedir?

İbnu Abbas: البأساء, **darlık** والضراء, **sıkıntı** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeleri bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Zeydu'bnu Amr'ın şu beytini duymadın mı?

ان الاله عزيز واسع حكم بكفه الضراء والبأساء والنعم

Şüphesiz ki (gerçek) ilâh güçlü ve hükmü herşeyi kaplamıştır; iyilikler de kötülükler de kendi elindedir. (Yani dilediğini yapar.)

Nâfi : الارمزا «..**alâmet**..» (Âli İmran, 41.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: رمزا kelimesi **elle, başla işaret** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

مافى السماء من الرحمن مرتمز الآاليه ومافى الأرض من وزر

Göklerdeki herşey Rahman'ın varlığına işaret eder; yeryüzünde de Ondan başka sığınılacak hiçbir şey yoktur.

Nâfi : فقد فاز «..**işte o kurtuluşa ermiştir**..» (Âl-i İmran, 185.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: فاز, **mesut oldu ve kurtuldu** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Abdullah b. Ravaha'nın şu beytini duymadın mı?

وعسى ان أفوز ثمت القى حجة أتقى بها الفتانا

Fitnecilere delillerle karşı koyup, oradan kurtulacağımı umarım.

Nâfi : سواء بيننا وبينكم «..**hem bizce, hem sizce makbul olan**..» (Âl-i İmran, 64.) âyetindeki سواء kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: سواء, **makbul olan** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

تلاقينا فقاضينا سواء ولكن جرعن حال بحال

Kendisiyle karşılaşıp, eşit olarak mahkemeleştik; ancak o halden hale geçti (bu duruma razı olmadı.)

Nâfi : الفلك المشحون «..**dolu gemi**..» (Şuarâ, 119.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **dolu, yüklü gemiler** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Abîdu'bnu'l-Abras'ın şu beytini duymadın mı?

شحنا أرضهم بالخيل حتى تركناهم أذل من الصراط

Onların memleketlerine atlarımızı doldurup çiğnedik, öyleki yurtlarını yoldan daha aşağı bir duruma düşürdük. (Yani onları egemenliğimiz altına aldık.)

Nâfi : زنيم «..**soysuz**..» (Kalem, 13.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası **zina çocuğu,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Hatimu't-Temimî'nin şu beytini duymadın mı?

زنيم تداعته الرجال زيادة كما زيد فى عرض الأديم الأكارع

Nâfi : طرائق قددا «..**o çeşitli yollara**..» (Cin, 11.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası; **değişik yollar,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

ولقد قلت وزيد حاسر يوم ولت خيل زيد قددا

Yemin olsun ki, Zeyd'in süvarileri perişan bir vaziyette yollara dökülüp dağıldıkları gün, kendisi üzgün bir halde iken ona şöyle dedim..

Nâfi : برب الفلق «..**sabahın Rabbına**..» (Felak, 1.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: فلق kelimesinin mânası, **şafağın sökmesidir.**

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Zuheyru'bnu Ebi Sülma'nın şu beytini duymadın mı?

الفارج الهمّ مسدولا عساكره كما يفرج غمّ الظلمة الفلق

Bu zat, ordusu her tarafa yayılmış (istila etmiş) olan gam ve kederi dağıtan bir kimsedir. Tıpkı sabahın, karanlığın kederini dağıttığı gibi.

Nâfi : خلاق «..**nasibleri**..» (Bakara, 102.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: خلاق, **nasib** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Umeyyetu'bnu Ebî's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

يدعون بالويل فيها لاخلاق لهم   الا سرابيل من قطر و اغلال

Onlar orada veyli (ölümü) çağırırlar; halbuki onlara bukau ve katrandan yapılmış elbiselerden başka bir nasip yoktur.

Nâfi : كلّ له قانتون «..**hepsi Ona boyun eğerler..**» (Bakara, 116.) âyetindeki قانتون kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bu kelimenin mânası, **içtenlikle kabul edenler** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

قانتا لله يرجو عفوه   يوم لا يكفر عبد ما ادّخر

Allah'ın affını umarak, O'na boyun eğdi. Kıyamet günü kulun bu yaptıkları zayi edilmeyecektir.

Nâfi : جد ربنا «..**Rabbimizin şanı yücedir.**» (Cin, 3.) âyetindeki جد kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **Rabbimizin büyüklüğü,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Umeyyetu'bnu Ebi's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

لك الحمد و النعماء و الملك ربنا   فلا شيء أعلى منك جدا و أمجد

İlâhi, hamd yalnız Sana'dır, nimetler ve otorite (yönetim) senindir. Senden daha yüce ve üstün bir şey düşünülemez.

Nâfi : حميم آن «..**kaynar su..**» (Rahmân, 44.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: حميم آن kelimesinin mânası, **pişen ve sıcaklığı kalmayan** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

و يَخْضِب لِحْيَةً غَدَرَت و خانت   بأحمر من نجيع الجوف آن

Gadir ve hiyanette bulunan bir sakalı insanın midesinden gelen kandan daha kırmızı bir kına boyamıştır.

Nâfi : سلقوكم بألسنة حداد «..**sizi sivri dilleriyle incitirler..**» (Ahzab, 19.) âyetindeki سلقوكم kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: سلقوكم, ***sizi dilleriyle incitirler,*** demektir.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

فيهم الخصب و السماحة و النجدة   فيهم و الخاطب المسلاق

Bolluk, bereket, yiğitlik onlardadır; ateşli hatipler de gene onlardan çıkar.

Nâfi : و أكدى «..**elinde sıkı sıkı tuttu.**» (Necm, 34.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Kelimenin mânası; **yaptığı iyiliği kesmek,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

و أعطى قليلا ثم أكدى بمنه   و من ينشر المعروف فى الناس يحمد

Azıcık verdi, sonra ihsanını kesdi; vermedi. Kim insanlar arasında iyiliği yayarsa o övülmeye layık bir kimsedir.

Nâfi : لا وزر «**sığınacak yer**» (Kıyame, 11.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: لا وزر kelimesinin mânası, **sığınak yok,** demektir.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Amru'bnu Kelsûm'un şu beytini duymadın mı?

لعمرك ما ان له صخرة   لعمرك ما ان له من وزر

Yemin olsun ki onun yeryüzünde dikili bir taşı bile yok. Emin ol ki onun sığınacak bir barınağı da yok.

Nâfi : قضى نحبه «..**verdiği sözü yerine getirdi..**» (Ahzâb, 23.) âyetindeki نحبه kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: النحب, **takdir edilen ecel,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Lebudu'bnu Rabia'nın şu beytini duymadın mı?

ألا تسألان المرء ماذا يحاول   أنحب فيقضى أم ضلال و باطل

Kişiye sormaz mısınız, kesinleşmiş bir ölüme mi, yoksa boş hayeller peşinde mi koşmaya çalışıyor.

Nâfi : ذو مرة «**üstün akla sahib**» (Necm, 6.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **Allah'ın emrini yerine getirmede şiddet gösteren,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

و هنا قوى ذى مرّة حازم

Burada güçlü kuvvetli, acımasız, kararlı biri var.

Nâfi : المعصرات «..**sıkışan bulutlardan..**» (Nebe, 14.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bu kelimenin mânası, **iki bulutun temasıyla meydana gelen yağmur,** demektir.

Nâfi : Arablar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

تجر بها الأرواح من بين شمأل   و بين صباها المعصرات الدوامس

Rüzgalar, yağmur yüklü bulutları doğu ile kuzey arasında dolaştırıyorlar

Nâfi : سنشد عضدك «..seni destekleyeceğiz..» (Kasas, 35.) âyetindeki عضد kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: عضد kelimesi, **yardımcı,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

فى ذمة من أبى قابوس منقذة　　للخائفين من ليست له عضد

O, yardımcısı olmayanları ve korkuya düşenleri kurtaran Ebu Kabus'un himayesindedir.

Nâfi : فى الغابرين «**..geride kalanlar arasında..**» (Şuarâ, 171.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الغابرين, **geride kalanlar,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Abîdu'bnu'l-Ebras'ın şu beytini duymadın mı?

ذهبوا وخلفنى المخلف فيهم　　فكأننى فى الغابرين غريب

Onlar gittiler, aralarından biri beni geri bıraktı. Ben sanki geri kalanlar arasında bir yabancı gibiydim.

Nâfi : فلا تأس «**..üzülme..**» (Mâide, 26.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: فلا تأس, kelimesinin mânası, **üzülme,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, İmru'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

وقوفا بها صحبى على مطيهم　　يقولون لا تهلك أسى وتحمل

Arkadaşlarım orada binek hayvanlarını başımın ucunda durdurarak şöyle diyorlardı: Yahu üzülüp kederlenerek kendini yiyip bitirme; sabırlı olmaya çalış.

Nâfi : يصدفون «**..yüz çevirirler..**» (En'am, 46.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الصدف, **haktan yüz çevirmek,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Ebu Sufyan'ın şu beytini duymadın mı?

عجبت لحلم الله عنا وقد بدا　　له صدفنا عن كل حق منزل

İlahi gerçeklerden yüz çevirmemiz kendisine açık olmasına rağmen, Allahın bize hilmiyle muamele etmesine şaştım!

Nâfi : أن تبسل «**..helake uğramasın diye..**»(En'am, 70.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: أن تبسل **mahvolmak,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Zuheyr'in şu beytini duymadın mı?

وفارقتك برهن لا فكاك له　　يوم الوداع فقلبى مبسل غلقا

Veda gününde kendisinden ayrılık mümkün olmayan bir rehin mukabili senden ayrıldım. Kalbim ise hıçkırığa boğulmuş (hapsolmuş)tu.

Nâfi : فلما أفلت «**..o da batınca..**» (Enam, 78.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: أفلت, **güneş battı** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, Ka'bu'bnu Malik'in şu beytini duymadın mı?

فتغير القمر المنير لفقده　　والشمس قد كسفت وكادت تأفل

Onun yokluğundan dolayı nur saçan ay değişti; güneş de tutuldu, nereyse batıp kaybolacak!

Nâfi : كالصريم «**..simsiyah.**» âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الصريم, **mahvolan,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

غدوت عليه غدوة فوجدته　　قعودا لديه بالصريم عواذله

Sabahleyin yanına uğradığımda hasımları etrafını çevirmiş, kendisini mahvetmek isterlerken buldum.

Nâfi : تفتأ «**..devam ede ede..**» (Yûsuf, 85.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: تفتأ, **devam ediyorsun,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

لعمرك ما تفتأ تذكر خالدا　　وقد غاله ما غال من قبل تبعا

Emin ol ki, sen durmadan Halid'i hatırlayıp anmaktasın; halbuki bundan önce Tubba'i helak eden sebeb onu da helak etmiştir.

Nâfi : خشية املاق «**..fakirlik korkusuyla..**» (İsrâ, 31.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: خشية املاق **fakirlik korkusu,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadınız mı?

وانى على الاملاق ياقوم ماجد　　أعد لأضيافى الشواء المضهبا

Ey kavmim, ben açlığa uğrayanlara karşı lutufkarım; müsafirlerime kızarmış kebab ikram ederim.

Nâfi : حدائق «**..bahçeler..**» (Neml, 60.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: حدائق, **bahçeler,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadınız mı?

بلادسقاهاالله اماسهولها فقضبودرمغدقوحدائق

Burası, Allah'ın bereketli kıldığı bir ülkedir; buranın ovaları ağaçlı, (hayvanları) bol sütlü, bahçeleri ise yemyeşildir.

Nâfi : مقيتا «..**gözetip karşılığını verir..**» (Nisâ, 85.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: مقيتا , **güçlü, kuvvetli,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, Uhayhatu'l-Ensâri'nin şu beytini duymadın mı?

وذى ضغن كففت النفس عنه وكنت على مساءته مقيتا

Ben şerir kişinin yaptıklarına karşılık vermedim; ama isteseydim ona haddini bildirmek elimden gelirdi.

Nâfi : ولا يئوده «**Bakara, 255.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?**

İbnu Abbas: ولا يئوده , **O'na ağır gelmez,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanır mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadınız mı?

يعطى المئين ولا يئوده حملها محض الضرائب ماجد الأخلاق

O iki yüzlükleri verir (ihsanı boldur), bu ona pek ağır gelmez; çünkü o, seciyesi temiz, ahlakı düzgün bir kimsedir.

Nâfi : سريّا «..**lider, önder..**» (Meryem, 24.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: سريا , **küçük nehir,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadınız mı?

سهل الخليقة ماجد ذو نائل مثل السرىّ تمده الأنهار

O, yumuşak huylu, erdemli, emeline ulaşmış bir kimsedir; tıpkı büyük nehirlerin beslediği ırmak gibidir.

Nâfi : كأسادهاقا «**dolu kadehler**» (Nebe, 34.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: دهاقا , **dopdolu,** demektir.

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânada kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu sözünü duymadın mı?

أتانا عامر يرجو قرانا فأترعنا له كأسادهاقا

Amr ziyafetimizi umarak bize geldi. Biz den kendisine dolu kadehler sunduk.

Nâfi : لكنود «..**çok nankör..**» (Âdiyât, 6.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: لكنود , **Allah'ın verdiği nimetleri tek başına yiyip, başkalarına ikram etmeyen, kölesini aç bırakan kişinin, kendine verilen nimete karşı nankörlük etmesidir.**

Nâfi : Araplar, kelimeyi bu mânalarda kullanırlar mı?

İbnu Abbas: Evet, şâirin şu beytini duymadın mı?

شكرت له يوم العكاظ نواله ولم أك للمعروف ثم كنود

Ukaz gününde yaptığı ihsana karşı kendisine teşekkür ettim; orada bana yapılan iyiliği karşı nankörlük etmedim.

Nâfi : فسينغضون اليك رؤسهم «..**sana alaylı alaylı başlarını sallayacaklar..**» (İsrâ, 51.) âyetindeki ينغضون kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: ينغضون kelimesinin mânası, **alaylı alaylı baş sallarlar** demektir. Şâirin şu beytini duymadın mı?

أتنغض لى يوم الفخار وقد ترى خيولا عليها كالأسود ضواريا

Övünç gününde peşlerinde siyah av köpekleri olan süvarileri görmene rağmen, hâla benimle eğleniyor musun!

Nâfi : يهرعون «**Kavmi koşarak ona geldiler..**» (Hûd, 78.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: يهرعون , **öfke ile üzerine giderler,** demektir. Şâirin şu sözünü duymadın mı?

أتونا يهرعون وهم أسارى نسوقهم على رغم الأنوف

Esirler bize öfkeli öfkeli gelince, kendilerini burunlarının üzerine sürte sürte sevkettik.

Nâfi : بئس الرفد المرفود «..**verilen bu vergi ne kötü bir vergidir.**» (Hûd, 99.) âyetinin mânası nedir.

İbnu Abbas: Bunun mânası; **ardarda lanette bulunmak ne kötü oldu** demektir. Şâirin şu beytini duymadın mı?

لاتقذفنى بركن لاكفاءله وان تأثفك الاعداء بالرفد

Beni böyle eşi benzeri bulunmayan bir iftira ile yıpratma; düşmanlar seni büyük bir kalabalıkla buna zorlasalar da.

Nâfi : غير تتبيب «..**ziyanlarını artırmaktan başka..**» (Hûd, 101.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: تتبيب ; **zarar, hasar** demeketir. Bişr b. Ebi Hâziminin şu beytini duymadınız mı?

هم جدعوا الأنوف فأوعبوها وهم تركوا بنى سعد تبابا

Onlar, çok burunları koparıp kestiler; onlar, Sa'doğullarına zarar verip ocaklarını söndürdüler.

Nâfi : فأسر باهلك بقطع من الليل «..**geceleyin birara, âilenle beraber yola çık..**» (Hûd, 81.) âyetindeki قطع kelimesnin mânası nedir?

İbnu Abbas: قطع ; **seher vakti, gecenin son kısmı,** demektir. Mâlik b.

Kinâne, kelimeyi bir beytinde şöyle kullanır:

ونائحةتقوم بقطع ليل على رجل أصابته شعوب

Ağlayıcı kadın, ölen adamın başı ucunda seher vakti ona ağıt yakıyordu.

Nâfi : هيتلك «..hadi gelsene..» (Yûsuf, 23.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: هيتلك kelimesi, **senin için herşeye hazırım,** demektir. Uhayhatu'l-Ensârî'nin şu beytini duymadın mı?

بهأحمى المضاف اذادعانى اذاقيل للابطال هيتا

Ziyafet vermeye çağrıldığım zaman hiç teredüd etmeden koşarım; tıpkı yiğitlere haydin er meyadanına denildiği gibi..

Nâfi : يوم عصيب «..**çetin bir gün**..» (Hûd, 77.) âyetindeki عصيب kemesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: عصيب ; **şiddetli,** demektir. Şâirin şu beytini duymadın mı?

هم ضربوا قوانس خيل حجر بجنب الرده فى يوم عصيب

Amansız günde kargılarının uçlarıyla kısrakların başlarına vuruyorlardı.

Nâfi : مؤصدة «..**kapatılıp kilitlenecektir**..» (Hümeze, 8.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: مؤصدة ; **kapatılmış,** demektir. Şâirin şu beytini duymadınız mı?

تحن الى اجبال مكةناقتى ومن دوننا أبواب صنعاء مؤصدة

Devem, Mekke dağlarına doğru inleyerek yol alırken San'a şehrinin kapalı kapıları aşağılarımızda kalmıştı.

Nâfi : لايسأمون «..**hiç usanmazlar**..» (Fussilet, 38.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: لايسأمون, **bıkmazlar, usanmazlar** demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

من الخوف لاذوسأمةمن عبادة ولاهو من طول التعبد يجهد

Rabbisinden korktuğundan dolayı, ibadetten usandığından değil; o uzun boylu ibadet etmekten usanmaz.

Nâfi : طيرأبابيل «..**sürü sürü kuşlar.**» (Fil, 3.) âyetinin mânası nedir.

İbnu Abbas: Bunun mânası; **taşı gagalarıyla ve ayaklarıyla taşıyıp, durmadan başları üzerine bırakan kuşlar** demektir. Şairin bu mânada kullandığı şu beyti duymadın mı?

وبالفوارس من ورقاء قدعلموا أحلاس خيل على جردأبابيل

Gri elbiseli süvariler anladılar ki, atlarının palanları, Ebabil kuşları tarafından gagalanmış.

Nâfi : ثقفتموهم «..**onları yakalarsanız**..» (Bakara, 191.) âyetindeki bu *fiilin mânası nedir?*

İbnu Abbas: ثقفتموهم «**onları bulduğunuzda**» demektir. Hassan'ın şu beytini duymadın mı?

فاماتثقن بنو لؤى جذيمةان قتلهم دواء

Lueyoğulları, Cuzeyme'ye yetişip işlerini bitirdiler; çünkü onların ölümü şifadır.

Nâfi : فاثرن به نقعا «**Ayaklarıyla toz koparanlara..**» (Âdiyât, 4.) âyetindeki النقع nın *mânası nedir?*

İbnu Abbas: النقع, atın ayağından yükselen taş-toprak demektir. Hassan b. Sabit'in şu beytini duymadın mı?

عدمنا خيلنا ان لم تروها تثير النقع موعدهاكداء

Keda tepesindeki yerlerinde kıvılcımlar saçan atlarımızı siz görmeseniz de biz feda etmişizdir.

Nâfi : فى سواء الجحيم «**cehennemin ortasında.**» (Sâffât, 55.) âyetindeki سواء in mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, cehennemin ortasında demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

رماهابسهم فاستوى فى سوائها وكان قبولا للهوى ذى الطوارق

Adam kadının kalbinin ortasına isabet eden bir ok fırlattı; okun kalbe isabet etmesi, bir takım musibetleri beraberinde getiren aşkın kabulü mânasına geliyordu.

Nâfi : سدر مخضود «**Dikensiz kirazlar.**» (Vâkıa, 28.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: سدر مخضود, dikensiz demektir. Umeyyetu'bnu Ebi's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

ان الحدائق فى الجنان ظليلة فيهاالكواعب سدرها مخضود

Cennetin gölgeleri uzun, kızları nazenin, ağaçları dikensizdir.

Nâfi : طلعهاهضيم «**güzel tomurcuklu..**» (Şuarâ, 148.) âyetnideki هضيم in mânası nedir?

İbnu Abbas: طلعهاهضيم, dopdolu demektir. İmru'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

دارلبيضاء العوارض طفلة مهضومة الكشحين ريّا المعصم

Bu ev, bilekleri dolgun, beli ince, ön dişleri beyaz genç bir kızın evidir.

Nâfi : قولاسديدا «..**doğru söz**..» (Ahzâb, 70.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: قولاسديدا; doğru, gerçek söz demektir. Hamze'nin şu beytini duymadın mı?

أمين على مااستودع الله قلبه فان قال قولا كان فيه مسددا

Muhammed (a.s.) Allah'ın kendine tevdi ettiği emanete karşı emindir. Konuştu-

ğunda hep doğru konuşur.

Nâfi : الاّولاذمّة «..ne and ne de andlaşma..» (Tevbe, 8.) âyetindeki kelimelerin mânası nedir?

İbnu Abbas: الاّ; yakınlık, الذمّة de verilen söz demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

جزى الله الاكان بينى وبينهم جزاء ظلوم لايؤخر عاجلا

Allah, aramızdaki yakınlık sebebiyle, tezinden zalimlere verdiği ceza ile onları cazalandırsın.

Nâfi : خامدين «..sönüp gittiler..» (Enbiyâ, 15.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: خامدين; ölüler demektir. Lebid'in şu beytini duymadın mı?

حلوا ثيابهم على عوراتهم فهم بأفنية البيوت خمود

Elbiseleriyle üstleri örtülmüş; onlar evlerinin bahçelerindeki ölülerdir.

Nâfi : زبر الحديد «..demir kütleleri..» (Kehf, 96.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: زبر الحديد; demir parçaları demektir. Ka'b b. Malik'in şu beytini duymadın mı?

تلظى عليهم حين أن شد حميها بزبر الحديد والحجارة ساجر

Ateşi tutuşturan, onların üzerine ateşin hararetini artırdıkça demir parçaları ve taşlar kor haline geldi.

Nâfi : فسحقا «..uzak olsunlar..» (Mülk, 11.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: سحقا; uzaklık, derinlik demektir. Hassan'ın şu beytini duymadın mı?

ألا من مُبلغ عنى أبيّا فقد ألقيتَ فى سُحق السعير

Benim tarafımdan Ubey'ye, sen cehennemin derinliklerini (dibini) boylamış bir adamsın diye kim söyleyecek.

Nâfi : الافى غرور «..aldanma içindedirler.» (Mülk, 20.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: الغرور; batıl demektir. Hassan'ın şu beytini duymadın mı?

تمنتك الأمانى من بعيد وقول الكفر يرجع فى غرور

Kuruntular seni uzaklara sürükledi. İnkarcılığın sonu hüsrana uğramaktır.

Nâfi : وحصورا «..nefsine hakim..» (Âli İmrân, 39.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: حصورا kelimesi, kadına yaklaşmayan demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

وحصور عن الخنا يأمر الناس بفعل الخيرات والتشمير

O fuhşiyattan uzaktır; insanlara iyiliği, iyi işlerde yarışmayı emr ve tavsiye eder.

Nâfi : عبوسا قمطريرا «..suratsız, çok katı..» (İnsan, 10.) âyetinin mânası ne demektir?

İbnu Abbas: Âyetin mânası; şiddetli acıdan dolayı rengi değişen demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

ولا يوم الحساب وكان يوما عبوسا فى الشدائد قمطريرا

Yüzlerin suratsızlaştığı, acı içinde kıvrandığı hesap günü de değil.

Nâfi : يوم يكشف عن ساق «..işlerin güçleştiği gün..» (Kalem, 42.) âyetindeki ساق ın mânası nedir?

İbnu Abbas: عن ساق; ahiretin şiddetinden demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

قد قامت بنا الحرب عن ساق

Başımıza deşetli bir harp koptu.

Nâfi : ايابهم «..dönüşleri..» (Gâşiye, 25.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: ايابهم; dönüş demektir. Ubeydu'bnu'l-Ebras'ın şu beytini duymadın mı?

وكل ذى غيبة يؤب وغائب الموت لايؤبُ

Her kaybolan bir gün dönebilir; ancak ölümle kaybolan bir daha geri dönmez.

Nâfi : حوبا «günah» (Nisa, 2.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: حوبا; Habeş lügatında günah demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

فانى وما كلفتمونى من امركم ليعلم من امسى أعق وأحوبا

Nâfi : العنت «..günah..» (Nisâ, 25.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: العنت; günah demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

رأيتك تبتغى عنتى وتسعى مع الساعى علىّ بغير دخل

Görüyorum ki sen şuursuzca, aleyhimde fesatçılık yapanlarla beraber işbirliği yaparak bana günah isnad etmeye çalışıyorsun.

Nâfi : فتيلا «..kıl kadar..» (Nisâ, 49.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: فتيلا; çekirdek zarı kadar, demektir. Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

يجمع الجيش ذا الألوف ويغزوا ثم لايرزأ الأعادى فتيلا

Ordu savaşıp milyarları yığıyor, sonra da düşmanlarına çekirdek zarı kadar bile bir şey bırakmıyor.

Nâfi : من قطمير «..çekirdek kabuğu..» (Fâtır, 13.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: من قطمير; çekirdeğin üzerinde bulunan beyaz zar, demektir. Şair Umeyyetu'bnu's-Salt'ın şu beytini duymadın mı?

لم انل منهم فسيطا و لا زبدا   و لا فوفة و لا قطميرا

Onlardan ne kıl kadar, ne çekirdek zarı kadar, ne bundan az ne de bundan çok bir iyilik görmedim.

Nâfi : أركسهم «..Allah onları baş aşağı etmiştir..» (Nisâ, 88.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: أركسهم; onları hapsetti demektir. Umeyye'nin şu beytini duymadın mı?

اركسوا فى جهنم انهم كانوا   عتاة يقولون كذبا و زورا

Onlar yalan ve iftirayı âdet hâline getirmiş zorba insanlar olmaları sebebiyle cehenneme hapsolunacaklardır.

Nâfi : أمرنا مترفيها «..onun varlıklılarına yola gelmelerini emrederiz..» (İsrâ, 16.) âyetindeki fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: أمرنا ; musallat ettik demektir. Lebid'in şu beytini duymadın mı?

ان يغبطوا ييسروا و ان أمروا   يوما يصيروا للهلك و الفقد

İyi davranırlarsa işleri kolaylaşır, (şayet azarlarsa başlarına bela) musallat olur da helake uğrayıp yokolur giderler.

Nâfi : ان يفتنكم الذين كفروا «..inkar edenlerin size bir kötülük yapmalarından..» (Nisâ, 101.) âyetindeki يفتن fiilinin mânası nedir?

İbnu Abbas: يفتن; Hevazin lügatında, sizi zorla işkence ve dalalete sürükler demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

كل امرئ من عباد الله مضطهد   ببطن مكة مقهور و مفتون

Mekke bölgesinde oturan herkes eziyetlere, işkence ve musibetlere uğramışlar...

Nâfi : كأن لم يغنوا «..sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi..» (Araf, 92.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, güya hiç yaşamamışlar demektir. Lebid'in şu beytini duymadın mı?

و غَنِيتُ سَبْتا قبل مُجْرى داحس   لو كان للنفس اللجوج خلود

Dâhis adlı atın koşusundan önce (Dâhis harbinden önce) nice yıllar yaşadım; keşki sonsuza dek yaşama arzusunda olan nefis için ölümsüzlük olaydı.

Nâfi : عذاب الهون «alçaklık azabıyla..» (Enam, 93.) âyetindeki الهون nun mânası ne demektir?

İbnu Abbas: الهون; utanç verici azab demektir. Şairin şu beytini duymadın

انا وجدنا بلاد الله واسعة   تنجى من الذل و المخزاة و الهون

Biz yeryüzünü, insanı utanç verici, kederlendirici şeylerden uzak tutacak kadar geniş bulduk.

Nâfi : ولا يظلمون نقيرا «..zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar..» (Nisâ, 124.) âyetindeki نقير in mânası nedir?

İbnu Abbas: النقير; çekirdeğin özü kadar, demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

و ليس الناس بعدك فى نقير   و ليسوا غير أصداء و هام

Senden sonra halk çekirdek zarına bile (hiçbir şeye) sahip olamadılar, onlar senden sonra üzüntü ve kederden başka bir şeyle karşılaşmadılar.

Nâfi : لا فارض «..ne yaşlı..» (Bakara, 68.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: لافارض; ne çok yaşlı demektir. Alkame'nin şu beytini duymadın mı?

لعمرك لقد اعطيت ضيفك فارضا   يساق اليه ما يقوم على رجل

Emin ol ki müsafirine verdiğin inek yaşlı, ayakta durmağa mecali yok ki adamın peşi sıra gidebilsin.

Nâfi : الخيط الأبيض من الخيط الأسود «..beyaz iplik siyah iplikten ayırdedilinceye kadar..» (Bakara, 187.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, gecenin karanlığından gündüzün aydınlığı, tan yerinin ağarması demektir. Umeyye'nin şu beytini duymadın mı?

الخيط الأبيض ضوء الصبح منفلق   و الخيط الأسود لون الليل مكموم

Beyaz iplik; sabah aydınlığı demektir ki o da ağarmaktadır, siyah iplik ise; gecenin karanlığıdır ki o da kararmaktadır.

Nâfi : بئس ما اشتروا به أنفسهم «..vicdanlarını sattıkları şey ne kötüdür..» (Bakara, 102.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası; basit bir dünya menfeatı için ahiretteki nasiplerini sattılar demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

يعطى بها ثمنا فيمنعها   و يقول صاحبها ألا تشترى

Ona aldığı şeyin bedelini verip sonra verdiğini geri alıp sahibine onu yok fiyatına satmaz mısın, diyor.

Nâfi : حسبانا من السماء «..gökten yıldırımlar..» (Kehf, 40.) âyetindeki حسبانا nin mânası nedir?

İbnu Abbas: حسبان; gökten inen ateş demektir. Hassan'ın şu beytini duymadın mı?

بقية معشر صبت عليهم   شآبيب من الحسبان شهب

Topluluğun geride kalanları üzerine gökten ateş parçaları yağdı.

Nâfi : وعنت الوجوه «Bütün yüzler...boyun eğmiştir..» (Tâhâ, 111.)

âyetindeki عنت fiilinin mânası nedir?

İbnu Abbas: عنت; teslim oldu, boyun eğdi demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

ليبك عليك كل عان بكربة　　وآل قصى من مقل وذى وفر

Her zorluğa boyun eğenle (duçar olanla), Kusay âilesinden her fakir ve zengin sana ağlasınlar.

Nâfi : معيشة ضنكا «..dar bir geçim..» (Tâhâ, 124.) âyetindeki ضنكاin mânası nedir?

İbnu Abbas: ضنكا; şiddetli darlık, sıkıntı demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

والخيل قد لحقت بها فى مأزق　　ضنك نواحيه شديد المقدم

Süvarilere dar bir boğazda yetiştim. (Bakdım ki) oranın çevresini pek yaman savaşçılar sarmış.

Nâfi : من كل فج عميق «..uzak yollardan..» (Hac, 27.) âyetindeki فج in mânası nedir?

İbnu Abbas: فج; yol demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

وحازوا العيال وسدوا الفجاج　　بأجساد عاد لها ايدان

Çoluk çocuklarını korudular, geçitleri yardımcıları dönen cesetlerle doldurdular.

Nâfi : ذات الحبك «..yolları bulunan..» (Zâriyât, 7.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası; hâreli yollar, güzel huy ve ahlak demektir. Zuheyr b. Ebi Sülame'nin şu beytini duymadın mı?

هم يضربون حبيبك البيض اذلحقوا　　لاينكصون اذا استلحموا وحموا

Sevdiğine yetişdikleri yerde parlak kılıçlarıyla vuruyorlar; onlar, düşmanı kuşatıp saldırdıklarında geri dünüp kaçmazlar.

Nâfi : حرضا «..hasta..» (Yûsuf, 85.) âyetindeki bu kelimenin mâna, sı nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, şiddetli ağrılarla öldürücü hastalık demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

أمن ذكر ليلى أن نأت غربتها　　كأنك حم للأطباء محرض

Leyla'yı hatırladığından mı, biz ondan uzaklaşınça onulmaz bir hastalığa yakalanmışcasına doktorluk bir hasta olup çıkıyorsun.

Nâfi : يدع اليتيم «..öksüzü iter kakar..» (Mâûn, 2.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, yetimin hakkını vermez, demektir. Ebu Talib-in şu beytini duymadın mı?

يقسم حقا لليتيم ولم يكن　　يدع لدى أيسارهن الأصاغر

Nâfi : السماء منفطر به «Gök (bile) onun dehşetinden yarılır..» (Müzzemmil, 18.) âyetindeki منفطر un mânası nedir?

İbnu Abbas: منفطر; kıyamet gününün korkusundan ürken demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

طباهن حتى أعرض الليل دونها　　تفاطير وسميّ رواء خدودها

Karanlık basıncaya kadar develeri sürüp götürdü. Develerin yanında yağmurun suladığı, çiçekleri parlak yeşillikler vardı.

Nâfi : فهم يوزعون «..hepsi bir arada düzenli olarak sevkediliyordu..» (Neml, 17.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, kuşlar yuvalarına dönene kadar hep birden bekletilirler, demektir. Şarin şu beytini duymadın mı?

وزعت رعيلها بأقب نهد　　اذا ما القوم شدوا بعد خمس

Beşte birden sonra halk sertlik gösterince; doru atlar üzerindeki öncüler bekletildi.

Nâfi : كلما خبت «..ateş her dindikçe..» (İsrâ, 97.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: خبت; yanıp sönen demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

وتخبو النار عن آذانهم　　وأضرمها اذا ابتدر سعيرا

Ateşten onların kulakları (vücutları) sükunet buluyor. Ateşin en kızgın hali, ona doğru koştukları tutuşma zamanıdır.

Nâfi : كالمهل «..erimiş maden gibi..» (Kehf, 29.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, zeytin yağı tortusu gibi demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

تبارى بها العيس السموم كأنها　　تبطنت الأقراب من عرق مهلا

Süratli deve onunla yarıştı; yarışma sonunda sanki kapları zeytinyağı tortusu gibi terle doldurmuş gibi oldu. (Yani deve kan ter içinde kalmıştı.)

Nâfi : اخذا وبيلا «..ağır bir yakalayışı..» (Müzzemmil, 16.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, kurtuluşu mümkün olmayan şiddet demektir Şarin şu beytini duymuş muydun?

وخزى الحياة وخزى الممات　　وكلا أراه طعاما وبيلا

Dünya ve ahiret bahtsızlığı; bunların her ikisini de kurtuluş çaresi olmayan şeyler olarak görüyorum.

Nâfi : فنقبوا فى البلاد «..korkmalarından ötürü kaçtılar..» (Kâf, 36.) âyetindeki fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: نقبوا; Yemen lügatında kaçtılar demektir. Adiyyu'bnu Zeyd'in şu beytini duymadın mı?

نقبوا فى البلاد من حذر الموت   وجالوا فى الأرض أى مجال

Ölüm korkusundan ülkelere kaçışıp, yeryüzünde serseriyane dolaştılar.

Nâfi : الا همسا «..**fısıltıdan başka..**» (Tâhâ, 108.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الهمس; hafifce adım atmak, gizli konuşmak demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

فباتوا يدلجون وبات يسرى   بصير بالدجا هاد هموس

Gece gittiler, o da gece gitti; bilir ki gece yolcuğu sakindir.

Nâfi : مقمحون «..**burunları havadadır, hakkı göremezler..**» (Yâsin, 8.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: القمح; boyunu ve başını yukarıda tutmak demektir. Şairin (Bişr b. Ebi Hâzim) şu beytini duymuş muydun ?

ونحن على جوانبها قعود   نغض الطرف كالابل القماح

Biz onun etrafında, suyu içmeyen deve gibi, hiçbir şeye iltifat etmeden oturmaktayız.

Nâfi : فى أمر مريج «..**kararsızlık içindedir.**» (Kaf, 5.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: مريج; boş demektir. Şairin şu beytini duymuş muydun?

فراعت فابتدرت بها حشاها   فخرّ كأنه خوط مريج

Korktu; onunla karnını doldurdu; derken içi boş bir kütük gibi yıkılıp gitti.

Nâfi : حتما مقضيا «..**kesinleşmiş bir hükümdür.**» (Meryem, 71.) âyetindeki الحتم nin mânası nedir?

İbnu Abbas: الحتم; vacip demektir. Umeyye'nin şu beytini duymuş muydun?

عبادك يخطئون وأنت ربّ   بكفيك المنايا والحتوم

Sen kullarının Rabbı iken, onlar hata üstüne hata işliyorlar. Halbuki ölüm ve hüküm Senin elinde. (Onlara istediğini yapabilirsin.)

Nâfi : وأكواب «..**kadehler..**» (Zuhruf, 71.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: اكواب; kulpu olmayan testiler demektir. Huzeli'nin şu beytini duymuş muydun?

فلم ينطق الديك حتى ملأت   كثوب الدنان له فاستدار

Küpler dolup taşıncaya kadar horoz ötemedi.

Nâfi : ولا هم عنها ينزفون «..**ne de sarhoş olurlar.**» (Sâffât, 47.) âyetteki ينزفون nun mânası nedir?

İbnu Abbas: ولا هم عنها ينزفون; başları da dönmez, demektir. Abdullah b. Ravaha'nın şu beytini duymadın mı?

ثم لا ينزفون عنها ولكن   يذهب الهمّ عنهم والغليل

Orada içkiden dolayı sarhoş olmazlar, içki onların sadece üzüntülerini, kederlerini ve susuzluklarını giderir.

Nâfi : كان غراما «..**azabı süreklidir..**» (Furkân, 65.) âyetindeki غراما in mânası nedir?

İbnu Abbas: غراما; alacaklının borçluyu takip ettiği gibi sürekli takip, demektir. Bişr b. Ebi Hazm'in şu beytini duymuş muydun?

ويوم النسار ويوم الجفا   وكان عذابا وكان غراما

Bir gün kartallar günü, bir gün kuzular günüdür. O gün ise azab ve takip edilme günüdür. (Yani, ne üzüntü devamlıdır, ne de sevinç..)

Nâfi : الترائب «..**kaburga kemikleri..**» (Târık, 7.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الترائب; kadının gerdanlık taktığı yer, sine demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

والزعفران على ترائبها   شرقا به اللبات والنحر

Sevgilinin göğüsündeki mücevherler, sinesini parıldatıp aydınlatmaktadır.

Nâfi : وكنتم قوما بورا «..**helaki hak etmiş bir topluluk oldunuz..**» (Feth, 12.) âyetindeki بور un mânası nedir?

İbnu Abbas: بور; Yemenli Uman kabilesinin lügatında, helak olmuş demektir. Şarin şu beytini duymadın mı?

فلا تكفروا ما قد صنعنا اليكمو   وكافوا به فالكفر بور لصانعه

Size yeterli derecede yaptığımız ihsana karşı nankörlük etmeyin; çünkü nankörlük sahibini helak eder.

Nâfi : نفشت «..**davarlarının yayıldığı..**» (Enbiyâ, 78.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: النفش; geceleyin hayvan gütmek demektir. Lebidin şu beytini duymuş muydun?

بدلن بعد النفش الوجيفا   وبعد طول الجرّة الصريفا

Develer bir süre otladıktan sonra yürüyüşlerini değiştirdiler; epey yol aldıktan sonra da dişlerinin seslerini değiştirdiler (geviş getirmelerini değiştirdiler.)

Nâfi : الدّ الخصام «..**hasımların en yamanıdır.**» (Bakara, 204.) âyetindeki mâna nedir?

İbnu Abbas: الخصام; batılda ısrar etmek demektir. Muhalhal'in şu beytini duymuş muydun?

ان تحت الأحجار حزما وجودا   وخصيما ألدّ ذا مغلاق

Hiç şüphesiz, akıllarda (kalplerde) kinler, cömertlikler ve saklı yaman düşmanlıklar gizlenmiştir.

Nâfi : بعجل حنيذ «..kızarmış buzağı..» (Hûd, 69.) âyetindeki حنيذin mânası nedir?

İbnu Abbas: حنيذ; taş üzerinde kızartılmış, demektir. Şairin şu beytini duymuş muydun?

لهم راح و نار السمك فيهم   و شاو يهم اذا شاؤا حنيذا

Onların içkileri var, ateşleri hazır; diledikleri zaman kızarmış buzağı kebablarıdır.

Nâfi : من الأجداث «..kabirlerinden..» (Yâsin, 51.) âyetindeki kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الأجداث; kabirler demektir. İbnu Ravaha'nın şu beytini duymuş muydun?

حينا يقولون اذمرّ و اعلى جدثى   أرشده يارب من عان و قد رشدا

Bir zaman gelir ki kabrimin başına uğradıklarında şöyle derler: Ya Rabbi, onu rahata kavuştur. Kim yardımda bulunursa, o doğru yolu bulmuştur.

Nâfi : هلوعا «..hırslı..» (Meâric, 19.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: هلوعا; sıkıntılı ve sabrı kıt demektir. Bişr b. Ebi Hazim'in şu beytini duymadın mı?

لا مانعا لليتيم نحلته   و لا مكبا لخلقه هلعا

Yetimin hakkını yemez, Allahın kullarına karşı sabırsızlık gösterip onları küçümsemez.

Nâfi : و لات حين مناص «..artık kurtuluş zamanı değildi..» (Sâd, 3.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, kaçma zamanı değildir, demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

تذكرت ليلى حين لات تذكر   و قد بنت منها و المناص بعيد

Leyla'dan ayrılmana rağmen hep onu hatırlıyorsun; ayrılık zamanı epey uzadı.

Nâfi : و دسر «..çiviler..» (Kamer, 13.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: دسر; gemiye çakılan çivi demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

سفينة نوتى قد احكم صنعها   منحته الألواح منسوجه الدسر

Bize verilen gemi gayet sağlam yapılmış; malzemesi kereste, dokuması (birbirine tutturulması) ise çivi iledir.

Nâfi : ركزا «..gizli bir sesini..» (Meryem, 98.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: الركز; duygu demektir. Şairin şu beytini biliyor musuydun?

و قد توجس ركزاً مقفر ندس   بنبأة الصوت ما فى سمعه كذب

· İşitmesinde yalan olmayan, ses dinleme konusunda da mahir bir avcı gizli bir sesin farkına varmıştır.

Nâfi : باسرة «..asık..» (Kıyâme, 24.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: باسرة; yüzdeki burukluk, asıklık demektir. Ubeydetu'bnu Ebras'ın şu beytini duymadın mı?

صبحنا تميما غداة النسار   شهباء ملمومة باسرة

Yalçın kayalar üzerindeki asık suratlı kartallar gibi sabahladık.

Nâfi : ضيزى «..insafsızca..» (Necm, 22.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: ضيزا; insafsızca, haksız olarak demektir. İmru'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

ضازت بنو أسد بحكمهم   اذ يعدلون الرأس بالذنب

Esedoğulları, eşraf tabakasıyla düşük seviyedekileri denk tutmak suretiyle haksızlığa düştüler.

Nâfi : لم يتسنه «..bozulmamış..» (Bakara, 259.) âyetindeki bu fiilin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, yıllar onu değiştirmedi, demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

طاب منه الطعم و الريح معا   لن تراه متغير امن اسن

Onun hem tadı, hem kokusu güzeldir. Sen yılların geçmesiyle onda bir değişme, bozulma göremezsin.

Nâfi : ختار «..hain nankörler..» (Lokmân, 32.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası; gaddar, zalim demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

لقد علمت و استيقنت ذات نفسها   بألا تخاف الدهر صرمى و لا ختري

Kendisi kesinlikle bildi ve anladı ki, zaman benim hile ve zulmümden korkmaz.

Nâfi : عين القطر «..erimiş bakırı kaynağından..» (Sebe, 12.) âyetindeki القطر ın mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası; bakır demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

فألقى فى مراجل من حديد   قدور القطر ليس من البراة

Demir kazanlara konuldu, bakır kazanlar meydanda yok.

Nâfi : أكل خمط «..buruk yemişli..» (Sebe, 16.) âyetindeki خمط ın mânası nedir?

İbnu Abbas: خمط ekşi, kekre demektir. Şairin şu beytini biliyor muydun?

وما مغزل فرد ترعى بعينها أغنّ غضيض الطرف من خلل الخمط

Nâfi : اشمأزت «..kaçınır..» (Zümer, 45.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası kaçındı, döndü demektir. Amru'bnu Kelsum-un şu beytini duymuş muydun?

اذا عضّ الثقاف بها اشمأزت وولّته عشوزنة زبونا

Kargı doğrultanın, vınlayarak fırlattığı kargılar, geri tepip atanı yaraladığında..

Nâfi : جدد «..yollar..» (Fâtır, 27.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: جدد; yollar demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

قد غادر النسع فى صفحاتها جددا كأنها لاحب على أكم

Sevgililer tarafından terkedilen yurtlardaki belli belirsiz izler (yollar), tıpkı kollardaki bozulmuş dövmelerdir.

Nâfi : أغنى وأقنى «**Zengin eden ve sermaye veren O'dur.**» (Necm, 48.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, fakirken zengin olmak, zenginken kanaat etmek, demektir. Antere'nin şu beytini duymadın mı?

فأقنى حياءك لا ابالك واعلمى أنى امرؤ سأموت ان لم اقتل

Allah senin diriliğini artırsın, iyiliğini versin, şunu bil ki, ben öldürülmesem bile, nihayet ölüm döşeğinde can vereceğim.

Nâfi : لا يلتكم «**..sizden hiçbir şey eksiltmez..**» (Hucurât, 14.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Beni Abbas lügatında bunun mânası, sizden bir şey eksiltmez, demektir. Hatietu'l-Besi'nin şu beytini duymadın mı?

أبلغ سراة بنى سعد مغلغلة جهد الرسالة لا ألتا و لا كذبا

Sa'doğullarının büyükleri, elçilik görevini samimiyetle, eksiksiz, yalansız yerine getirdiler.

Nâfi : وابا «**..çayırlar..**» (Abese, 31.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: ابّا; mera demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

ترى به الأبّ واليقطين مختلطا على الشريعة يجرى تحتها الغرب

Orada meraları ve bahçeleri (hayvanlar ile insanların yiyeceklerini) suya giden yol üzerinde karışık olarak görmektesin.

Nâfi : لا تواعدوهن سرّا «**..gizli (buluşmaya) sözleşmeyin..**» (Bakara, 235.) âyetindeki سرّا ne demektir?

İbnu Abbas: سرّا; cima demektir. İmriu'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

ألا زعمت بسباسة اليوم أننى كبرت والا يحسن السر امثالى

Nâfi : فيه تسيمون «**..otlattığınız..**» (Nahl, 10.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası otlatır, güdersiniz demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

ومشى القوم بالعماد الى الدر جاء اعيا المسيم أين المساق

Halk, önderleriyle işlerine gittiler. Yorgun çoban gelip nereye diye seslendi

Nâfi : لا ترجون لله وقارا «**..Allah için saygı (göstermek) istemiyorsunuz.**» (Nuh, 13.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, **büyüklenmenizden dolayı Allah'dan korkmazsınız** demektir. Ebu Zeyb'in şu beytini duymuş muydun?

اذا لسعته النحل لم يرج لسعها وحالفها فى بيت نوب عوامل

Kendisini arı soktuğunda arının sokmasından korkmaz; işçi arıların kovanlarında onunla anlaşma yapar.

Nâfi : المتربة «**..hiçbir şeyi olmayan yetimi..**» (Beled, 16.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: المتربة; muhtaç, yoksul demektir. Şairin şu beytini duymadın mı.

تربت يداك ثم قلّ نوالها وترفعت عنك السماء سجالها

Gök sana yağmurunu göndermediğinden, onun nevalesi azaldı; Allah sana yardım etsin.

Nâfi : مهطعين «**(O gün) başlarını dikerek koşarlar..**» (İbrahim, 43.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: مهطعين; bilerek boyun eğenler demektir. Tubba'ın şu beytini duymuş muydun?

تعبدنى نمر بن سعد وقد ارى ونمر بن سعد لى مدين ومهطع

Sa'doğlu Nemr, bana itaat etmesini bilmiştir. Nemr, bana borçlu ve boynu büküktür.

Nâfi : هل تعلم له سميا «**Hiç O'nun adıyla anılan birini biliyor musun?**» (Meryem, 65.) âyetindeki سميّا nin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, çocuk demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

أمّا السمىّ فأنت منه مكثر والمال فيه تغتدى وتروح

Çok evlada sahipsin, mal bakımından da müreffeh bir hayat yaşıyorsun (çok zenginsin).

Nâfi : يصهر «**..eritiyor..**» (Hac, 20.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: يصهر; eritilir, demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

سخنت صهارته فظل عثاله   فى سيطل كفيت به يتردد

Madenin dolup boşalan potasında sürekli olarak eriyikleri kaynamaktadır.

Nâfi : لتنوء بالعصبة «..güçlü bir topluluğa ağır geliyordu..» (Kasas, 76.) âyetindeki تنوء nin mânası nedir?

İbnu Abbas: تنوء; ağır gelir demektir. İmriu'l-Kays'ın şu beytini duymadın mı?

تمشى فتثقلها عجيزتها   مشى الضعيف ينوء بالوسق

Yükü ağır gelen zayıf kimsenin yürüyüşü gibi, kadın iki büklüm olarak yürüyor.

Nâfi : كل بنان «..boyunların(ın)..» (Enfâl, 12.) âyetindeki بنان nın mânası nedir?

İbnu Abbas: بنان; parmak uçları demektir. Antere'nın şu beytini duymadın mı?

فنعم فوارس الهيجاء قومى   اذا علقوا الأسنة بالبنان

Eller (parmaklar) kılıçlara sarıldığında harbin çetin süvarileri olan kavmim ne yamandır!

Nâfi : اعصار «..kasırga..» (Bakara, 266.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, şiddetli rüzgar demektir. Şairin şu beyitini duymadın mı?

فله فى آثارهن خوان   وحفيف كأنه اعصار

Kadınların onun hakkındaki hile ve düzenleri (tuzakları) kasırga gibidir.

Nâfi : مراغما «..gidecek yer..» (Nisâ, 100.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Hüzeyl lügatında bunun mânası, genişlik demektir. Şairin şu beytini biliyor muydun?

وأترك أرض جهرقان عندى   رجاء فى المراغم والتعادى

Geniş arazileri elde etmeyi umarak yanımdaki açık yerleri terkederim.

Nâfi : صلدا «..yalçın, kaygan kaya..» (Bakara, 264.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, kaygan, yalçın kaya demektir. Ebu Talib'in şu beytini duymadın mı?

وانى لقرم وابن قرم لهاشم   لآباء صدق مجدهم معقل صلد

Ben önderim, Haşimoğullarının efendisi; babalarım ise doğruluk timsali, yalçın kaya misali, darda kalmışların sığınağı.

Nâfi : غير ممنون «..kesintisiz mükafaat..» (Kalem, 3.) âyetindeki غير ممنون un mânası nedir?

İbnu Abbas: غير ممنون; noksan olmayan, eksiksiz demektir. Züheyr'in şu beytini duymadın mı?

فضل الجواد على الخيل البطاء فلا   يعطى بذلك ممنونا ولا نزقا

Hafif olmayan, eksiksiz (süratli) koşamayan hantal atlardan, koşu atları üstündür.

Nâfi : جابوا الصخر «..kayaları oyan Semud..» (Fecr, 9.) âyetinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, dağdaki kayaları oyarak kendilerine ev edindiler demektir. Umeyye'nin şu beytini duymadın mı?

وشقّ أبصارنا كيما نعيش بها   وجاب للسمع أصماخا وآذانا

Allahu Taâlâ, geçimimizi sağlayabilmemiz için gözlerimizi yaratmış, kulak yolumuzu oymuş, dış çevresini şekillendirmiş.

Nâfi : حبا جما «..pek çok sevmek..» (Fecr, 20.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, aşırı, çok demektir. Umeyye'nin şu beytini duymadın mı?

ان تغفر اللهم تغفر جمّا   وأى عبد لك لا ألمّا

Ya Rabbi, affettiğin zaman toptan affet, hangi kulun hata etmemiştir ki..

Nâfi : غاسق «..karanlık..» (Felak, 3.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: غاسق; **karanlık** demektir. Züheyr'in şu beytini duymadın mı?

ظلت تجوب يداها وهى لاهية   حتى اذا جنح الاظلام والغسق

Karanlıklar basıncaya kadar.....

Nâfi : فى قلوبهم مرض «Onların kalplerinde hastalık vardır..» (Bakara, 10.) âyetindeki المرض nun mânası nedir?

İbnu Abbas: المرض; nifak demektir. Şairin şu beytini duymadın mı?

أجلل أقواما حياء وقد أرى   صدورهم تغلى علىّ مراضها

İnsanlara güzel davranmaya çalışıyorum; fakat esefle görüyorum ki onlar bana karşı kalblerinde nifak ve kin besliyorlar.

Nâfi : يعمهون «..bocalayıp duruyorlar..» (Bakara, 15.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: يعمهون; gülüp oynayıp başıboş dolaşırlar, demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

أرانى قد عمهت وشاب رأسى   وهذا اللعب شين بالكبير

Saçlarımın ağarmasına rağmen gülüp oynayıp, günümü gün etmekte olduğumu görmekteyim; bu tür davranışlar yaşlı insanlara yakışır mı?

Nâfi : الى بارئكم «..yaratıcınız..» (Bakara, 54.) âyetindeki بارئ nün mânası nedir?

İbnu Abbas: بارئ; *yaratanınız demektir. Tubba'ın şu beytini duymadın mı?*

شهدت على أحمد أنه رسول من الله بارئ النسم

Ben şehadet ederim ki Ahmed, mahlukatı yaratan Allah'ın elçisidir.

Nâfi : لاريب فيه «**..kendisinde hiç şüphe yoktur..**» (Bakara, 2.) âtinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, içinde hiçbir şüphe yoktur, demektir. İbnu Zebra'nın şu beytini duymadın mı?

ليس فى الحق ياأمامة ريب انما الريب مايقو له الكذوب

Ey Umame, Hakda şüphe olmaz; şüphe ancak yalancıların sözlerinde olur.

Nâfi : ختم الله على قلوبهم «**..Allah onların kalblerini mühürlemiştir.**» (Bakara, 7.) âyetindeki ختم nin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, Allah kalplerini mühürledi demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

وصهباء طاف يهوديّها فأبرزها وعليها ختم

Bir Yahudi şarap fıçısının etrafında döndü, sonra üzerinde mührü olan bu fıçıyı meydana çıkardı.

Nâfi : صفوان «**..yalçın kaya..**» (Bakara, 264.) âyetindeki صفوان kelimesinin mânası nedir?

İbnu Abbas: Bu kelimenin mânası, düzgün, kaypak taş demektir. Eves b. Hacer'in şu beytini duymadın mı?

على ظهر صفوان كأن متونه عللن بدهن يزلق المتنزلا

Düz (yalçın) kayalar üzerinde; sanki bu kayaların sırtı yağlanarak kaygan hâle gelmiş.

Nâfi : فيها صر «**..onda dondurucu..**» (Âli İmrân, 117.) âyetindeki صر un mânası nedir?

İbnu Abbas: صرّ; soğuk demektir. Nâbiga'nın şu beytini duymadın mı?

لايبرمون اذاما الأرض جللها صِرّ الشتاء من الامحال كالأدم

Yemeğin katığı olduğu gibi, kışın katığı olan soğuk, yeryüzünü tamamen kapladığı zaman ümitlerini kesmezler.

Nâfi : تبوئ المؤمنين مقاعد للقتال «**..Müminleri savaş üslerine yerleştiriyordun.**» (Âli İmrân, 121.) âyetindeki تبوئ nün mânası nedir?

İbnu Abbas: Bunun mânası, Müminleri yerleştirirsin demektir. A'şa'nın şu beytini biliyor muydun?

ومابوأ الرحمن بيتك منزلا بأجياد غربى الصفا والمحرم

Rahman Taâlâ, senin evini safa ile haremin batısının en güzel yerine yerleştirmiş.

Nâfi : ربيون «**..erenler..**» (Âl-i İmrân, 146.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: ربّيون : **büyük topluluk** demektir. Hassan'ın şu beytini duymadın mı?

واذا معشر تجافوا عن القصد حملنا عليهم ربيّا

Şayet bir toplum doğru yoldan saparsa, üzerlerine büyük bir cemaat sevkederiz.

Nâfi : مخمصة «**..açlıktan..**» (Mâide, 3.) âyetindeki bu kelimenin mânası nedir?

İbnu Abbas: مخمصة : **açlık** demektir. A'şa'nın şu beytini duymadın mı?

تبيتون فى المشتاء ملأى بطونكم وجاراتكم سغب يبتن خمائصا

Siz, kışın karnınız tok keyifli keyifli gecelerken, komşularınız açlıktan ızdırap içinde gecelerler.

Nâfi : وليقترفوا ماهم مقترفون «**..işledikleri suçu işlemeye devam etsinler..**» (Enam, 113.) âyetindeki ليقترف ne demektir?

İbnu Abbas: ليقترف : **kazanacaklarını kazansınlar,** demektir. Lebid'in şu beytini duymadın mı?

وانى لآت ماأتيت واننى لمااقترفت نفسى علىّ لراهب

Ben elde ettiğimle geliyorum; ben nefsimin bana kazandırmaya çalıştığı şeylerden uzağım.

Nâfi b. Ezrak'ın soruları bunlardır. Bunlar arasından on küsur meşhur soruyu almadım. Bazı âlimler, muhtelif senetlerle ayrı ayrı İbnu Abbas'dan rivayet etmişlerdir.

Ebu Bekri'l-Enbari «K i t a b u' l - V a k f v e' l - İ b t i d a» adlı eserinde bunlardan bir kısmını rivayet etmiştir: Bunlar «kef» harfiyle işaretlenmiştir. İbnul Enbari şöyle rivayet etmiştir: Bize Bişr b. Enes, o da bize Muhammed b. Ali b. Hasen b. Şekik, o da bize Ebu Salih Hudye b. Mucahid, o da bize Mücahid b. Şuca, bize Muhammed b. Ziyad Yeşkuri, o da Meymun b. Mihran'dan rivayet etmiştir. Meymun b. Mihran şöyle demiştir: Nâfi b. Ezrak Mescide girdi ve bunları sordu.

Taberani «M u c e m u' l - K e b i r»inde bunlardan bir kısmını nakletmiştir. Bunlar «tı» harfiyle işaretlenmiştir. Bu rivayeti, Cuveybir tarikı ile Dahhak b. Muzahim'den yapmış, Dahhak şöyle demiştir: Nâfi b. Ezrak çıktı...ve şunları sordu, şeklinde nakletmiştir.

OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM

HİCAZ LÜGATI DIŞINDAKİ KELİMELERLE NAZİL OLAN ÂYETLER

Bu konudaki ihtilaf, On Altıncı Bahiste zikredilmişti. Burada, bunlardan bazı misaller vereceğiz. Bu bahisle ilgili müstakil bir eser yazıldığını gördüm.

Ebu Ubeyd, İkrime tarikıyle وانتم سامدون **«siz işi eğlenceye alıyorsunuz»** (Necm, 61.) âyetinde İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: السمد Yemen lügatında **şarkı söyleyip eğlenenler** demektir.

İbnu Ebi Hâtim, İkrime'den yaptığı bir rivayette bu kelimenin Himyeri lügatından olduğunu söyler.

Ebu Ubeyd, Hasenu'l-Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Biz, Yemenli biriyle karşılaşıncaya kadar, الأرائك kelimesinin mânasını bilmiyorduk. O bize الأريكة nün, kendi dillerinde **gelin odası** anlamına geldiğini, içinde divan bulunduğunu söyleyince, kelimeyi öğrenmiş olduk.

Ebu Ubeyd Dahhak'tan yaptığı rivayette; ولو القى معاذيره **«Bir takım özür-ortaya atsalar da..»** (Kıyame, 15.) âyetindeki معاذير kelimesinin Yemen lügatında **perde** mânasına geldiğini nakleder. İbnu Ebi Hâtim, وزر (Kıyame, 11.) âyetinde, Dahhak'ın bu kelimeye Yemen lügatında **sığınak** dendiğini rivayet eder.

İbnu Ebi Hâtim وزوّجناهم بحور عين **«iri gözlü hurilerle de evlendirmişizdir.»** (Duhan, 54.) âyetinin mânasında İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bu kelime Yemen lügatındandır. Çünkü Yemenliler: زوّجنا فلانا بفلانة **Biz falan erkeği falan kadınla evlendirdik,** derler. Ragıb «M ü f r e d â t» adlı eserinde: Örfte زوّجته امرأة denildiği gibi, Kur'an'da زوّجناهم حورا şeklinde ifade edilmemiştir. Çünkü Kur'an, aramızda cari olan nikahla ilgili ifade şekli kullanmamıştır, der.

İbnu Ebi Hâtim; لو أردنا أن نتخذ لهوا **«Eğer bir eğlence edinmek isteseydik..»** (Enbiya, 17.) âyetindeki **lehven** kelimesi hakkında el-Hasen'in şöyle dediğini rivayet eder: **el-Lehv** Yemen dilinde **kadın** demektir.

İbnu Ebi Hâtim; ونادى نوح ابنه **«..Nuh oğluna seslendi..»** (Hûd, 42.) âyetindeki ابن kelimesi hakkında Muhammed b. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bu kelime, Tayy lügatında, **karısının oğlu** demektir.

ونادى ابنها şeklinde bir kıraat olduğunu da belirtmek isterim.

İbnu Ebi Hâtim, أعصر خمرا **«şarap sıktığımı görüyorum»** (Yûsuf, 36.) âye-

tindeki خمرا kelimesi hakkında Dahhak'dan şu rivayette bulunur: Bu kelime, Umman dilinde üzüm demektir, üzüme hamr derlerdi.

İbnu Ebi Hâtim; أتدعونبعلا «Ba'l'e yalvarıp..» (Sâffât, 125.) âyetindeki بعل kelimesi hakkında İbnu Abbas'dan şöyle rivayet eder: Bu kelime, Yemen dilinde Rab demektir. Katade'den bir rivayete göre de Ezd Şenûe dilinde bu kelime, aynı mânada kullanılmıştır.

Ebu Bekri'l-Enbâri, «K i t a b u' l - V a k f» adlı eserinde İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: الوزر kelimesi Hüzeyl dilinde, oğlunun oğlu demektir. Aynı eserde, İbnu'l-Kelbi'nin المرجان kelimesini, Yemen dilinde, küçük inci mânasında kullanıldığını belirtir.

Ebu Bekri'l-Enbâri, «K i t a b u' r - R e d a l â m e n H â l e f e M u s h a f i O s m a n» adlı eserinde Mücahid'in الصواع kelimesinin Himyer dilinde, su kabı mânasına geldiği sözünü nakleder.

Aynı kitabda; ...ييأس الذين آمنوا «inanlar hâlâ anlamadılar mı ki..» (Ra'd, 31.) âyetinde ييأس fiilinde, Ebu Sâlih'den yaptığı rivayette bu kelimeye Hevazin dilinde **bilmediler mi** mânası verildiğini nakleder. Ferrâ, Kelbi'den yaptığı bir rivayette, bu kelimenin Neha dilinde mevcut olduğunu söyler.

Nâfi b. Ezrak'ın İbnu Abbas'a sorduğu bir soruda ان يفتنكم (Nisâ, 101.) âyetindeki kelimeye İbnu Abbas, Hevazin dilinde **sizi sapıtan,** بورا (Furkân, 18.) kelimesine Umman dilinde **helak olan,** فنقبوا (Kaf, 36.) kelimesine Yemen dilinde **kaçtılar,** لايلتكم (Hucurât, 14.) kelimesine, Beni Abbas dilinde **eksiltmez,** مراغما (Nisâ, 100.) kelimesine de Hüzeyl dilinde **genişlik** mânasında olduğunu. söyler.

Said b. Masur, «e s - S ü n e n» adlı eserinde Amr b. Şurahbil'in سيل العرم (Sebe, 16.) kelimesinin Yemen dilinde, su arığının iki yanı, mânasına geldiği sözünü nakleder.

Cuveybir «T e f s i r»inde, İbnu Abbas'ın فى الكتاب مسطورا (İsrâ, 58.) âyetinde geçen مسطور kelimesinin Himyer dilinde **yazılmış** mânasında kullanıldığı şeklindeki ifadesini nakleder. Çünkü Himyeriler kitab'a, **ustur** derlerdi.

Ebu'l-Kâsım, Kur'an'da mevcut Hicaz dili dışındaki kelimelerle ilgili telif ettiği kitabında şöyle der:

Kinane Dilindeki Kelimeler

(السفها،) الجهال «..**beyinsizlerin..**» (Bakara, 13); **cahil**
(خاسئين) صاغرين «..**aşağılık..**» (Bakara, 65.); **hor ve zelil**
(شطره) تلقاء «..**o yöne..**» (Bakara, 144.); **yönü, tarafı**
(لاخلاق) لانصيب «..**bir payı yok..**» (Âli İmrân, 77.); **nasipsiz**
(وجعلوكم ملوكا) أحرارا «..**sizi krallar yaptı..**» (Mâide, 20.); **hür kimseler**

(قبيلا) عيانا «**karşımıza**» (İsrâ, 92); **açıkça**
(ماانتم بمعجزين) سابقين «**önüne geçemezsiniz**» (Enam, 134); **ileri geçenler**
(يعزب) يغيب «..**kaçamaz..**» (Yûnus, 61); **kaybolur**
(ولاتركنوا) ولاتميلوا «**en ufak bir meyil duymayın**»; (Hûd, 113); **meyletmeyin**
(فى فجوة) ناحية «**geniş bir açıklık içindedirler**» (Kehf, 17); **geniş yer**
(موئلا) ملجأ «**sığınılacak bir yer**» (Kehf, 58); **sığınak**
(مبلسون) آيسون «**bütün umutlarını yitirdiler**» (Enam, 44); **ümitleri kırılmış**
(دحورا) طردا «**kovulmuşlar**» (Sâffât, 9); **kovularak**
(الخرّاصون) الكذابون «**yalancılar**» (Zâriyât, 10); **yalancılar**
(اسفارا) كتبا «**kitaplar**» (Cuma, 5); **kitaplar**
(اقتت) جمعت «**getirildiği**» (Mürselât, 11); toplandı
(كنود) كفور للنعم «pek nankör» (Âdiyât, 6); **nimeti inkar eden**

Huzeyl Dilindeki Kelimeler

(والرجز) العذاب «**kötü şeyler**» (Müddessir, 5); **azap**
(شروا) باعوا «**sattıkları**» (Bakara, 102); **sattıkları**
(عزموا الطلاق) حققوا «**boşanmaya kararlı iseler**» (Bakara, 227); **kararlı iseler**
(صلدا) نقيّا «**cascavlak**» (Bakara, 264); **temiz**
(آناء الليل) ساعاته «**gece saatleri**» (Tâhâ, 130); **gece saatleri**
(من فورهم) وجههم «**hemen**» (Âli İmrân, 125); **taraflarından**
(مدرارا) متتابعا «**bol yağmur**» (Enam, 6); **ardı ardına**
(فرقانا) مخرجا «**eğriyi doğrudan ayıran**» (Enfal, 29); **kurtuluş yolu**
(حرض) حض «**coştur**» (Enfâl, 65); **teşvik et**
(عيلة) فاقة «**fakirlikten**» (Tevbe, 28); **fakirlik**
(وليجة) بطانة «**sırdaş**» (Tevbe, 16); **yoldaş**
(انفروا) اغزوا «**savaşa çıkın**» (Tevbe, 41); **savaşın**
(السّائحون) الصائمون «**Allah için seyahat edenler**» (Tevbe, 112); **oruçlular**
(العنت) الاثم «**günah**» (Nisâ, 25); **günah**
(ببدنك) بدرعك «**cesedini**» (Yûnus, 92); **zırhını**
(غمة) شبهة «**tasa**» (Yûnus, 71); **kuşku**
(لدلوك الشمس) زوالها «**güneşin... yönelmesinden**» (İsrâ, 78); **güneşin batışı**
(شاكلته) ناحيته «**yaradılışına göre**» (İsrâ, 84); **kendine göre**
(ملتحدا) ملجأ «**taş atar gibi**» (Kehf, 27); **zannederek**
(رجما) ظنّا «**sığınılacak yer**» (Kehf, 22); **sığınak**
(يرجوا) يخاف «**umar**» (Kehf, 110); **korkar**
(هضما) نقصا «**hakkının yeneceğinden**» (Tâhâ, 112); **eksik, noksan**
هامدة : مغبرة «**kupkuru**» (Hac, 5); **susuz, kuru**
(واقصد فى مشيك) اسرع «**yürüyüşünde tabii ol**» (Lukman, 19); **daha hızlı**

(الأجداث) القبور **«kabirler»** (Yâsin, 51); **kabirler**
(ثاقب) مضيىء **«delici»** (Sâffât, 10); **ışık verici**
(بالهم) حالهم **«durumlarını»** (Kıtal, 2); **halleri**
(يهجعون) ينامون **«uyuyanlar»** (Zâriyât, 17); **uyurlar**
(ذنوبا) عذابا **«azab»** (Zâriyât, 59); **azab**
(دسر) المسامير **«mıhla çakılmış»** (Kamer, 13); **çiviler**
(من تفاوت) عيب **«düzensizlik»** (Mülk, 3); **ayıp, kusur**
(ارجاءها) نواحيها **«çevresinde»** (Hâkka, 17); **çevresi**
(اطوارا) الوانا **«merhalelerden»** (Nuh, 14); **renkler**
(بردا) نوما **«serinlik»** (Nebe, 24); **uyku**
(واجفة) خائفة **«titrer»** (Nâziât, 8); **korkarak**
(مسغبة) مجاعة **«açlık»** (Beled, 14); **açlık**
(المبذّرين) المسرفين **«saçıp savuranlar»** (İsrâ, 27); **müsrifler**

Himyer Dilindeki Kelimeler

(وأن تفشلا) لاتجبنا **«..takım bozulmak üzere»** (Âl-i İmrân, 122); **korkmayınız**
(عثر) اطّلع **«ortaya çıkarsa»** (Mâide, 107); **bilgi edindi**
(فى سفاهة) جنون **«beyinsiz»** (A'raf, 66); **delilik**
(فزيّلنا) فميزنا **«ayırırız»** (Yûnus, 28); **ayırdık**
(مرجوّا) حقيرا **«iyilik beklenir bir kimse idin»** (Hûd, 62); **değersiz**
(السقاية) الاناء **«su kabını»** (Yûsuf, 70); **kap**
(مَسْنُون) منتن **«işlenebilen»** (Hicr, 26); **bozulmuş**
(بامامهم) كتاب **«önderleriyle»** (İsrâ, 71); **kitap**
(فسينغضون) يحركون **«alayla başlarını sallayarak»** (İsrâ, 51); **sallarlar**
(حسبانا) بردا **«bir felaket»** (Kehf, 40); **soğuk**
(من الكبر عتيا) نحولا **«son derece kocamışken»** (Meryem, 8); **yaşlı**
(مآرب) حاجات **«daha bir çok işlerde»** (Tâhâ, 18); **ihtiyaçlarda**
(خرجا) جعلا **«vergi»** (Kehf, 94); **vergi**
(غراما) بلاء **«sürekli»** (Furkân, 65); **bela**
(صرح) البيت **«köşk»** (Neml, 44); **ev**
(أنكر الأصوات) اقبحها **«seslerin en çirkini»** (Lokman, 19); **çirkin ses**
(يتركم) ينقصكم **«sizden eksiltmez»** (Muhammed, 35); **sizden eksiltmez**
(مدينين) محاسبين **«hesap veremeyeceksiniz»** (Vâkıa, 86); **hesap verenler**
(رابية) شديدة **«arttıkça artan»** (Hâkka, 10); **şiddetli**
(وبيلا) شديدا **«çok ağır bir şekilde»** (Müzzemmil, 16); **şiddet**

Cürhüm Dilindeki Kelimeler

(فباؤا) استوجبوا **«uğradılar»** (Bakara, 90); **lâyık oldular**

(شقاق) ضلال **«mal»** (Bakara, 137) **dalâlet**
(خيرا) مالا **«mal»** (Bakara, 180); **mal**
(كداب) كاشباه **«tutumu»** (Âl-i İmrân, 11); **benzeri**
(ان تعدلوا) تميلوا **«adil hareket etmeye»** (Nisâ, 129); **meylederler**
(لم يغنوا) لم يتمتع **«hiç yaşamamışlar»** (A'raf, 92); **faydalanmadılar**
(فشرّد) نكّل **«darmadağın et»** (Enfâl, 57); **cezalandır**
(اراذلنا) سفلتنا **«ayak takımımız»** (Hûd, 27); **sefihlerimiz**
(عصيب) شديد **«çetin»** (Hûd, 77); **şiddetli**
(لفيفا) جميعا **«bir araya»** (İsrâ, 104); **hepsi, toptan**
(محسورا) منقطعا **«açıkta kalırsın»** (İsrâ, 29); **ortada kalırsın**
(حدب) جانب **«her dere ve tepeden»** (Enbiya, 96); **yön, taraf**
(من خلاله) السحاب **«onların arasından»** (Nur, 43); **bulut**
(الودق) المطر **«yağmur»** (Nur, 43); **yağmur**
(شرذمة) عصابة **«döküntü»** (Şuarâ, 54); **küçük grup**
(ريع) طريق **«her yüksek tepeye»** (Şuarâ, 128); **yol**
(ينسلون) يخرجون **«boşanırlar»** (Enbiya, 96); **çıkarlar**
(شوبا) مزجا **«katılmış içki»** (Sâffât, 67); **karışık**
(الحبك) الطرائق **«yörüngeler»** (Zâriyât, 7); **yollar**
(بسور) الحائط **«bir sûr»** (Hadîd, 13); **duvar**

Ezdşenûe Dilindeki Kelimeler

(لاشية) لاوضح **«alacasız»** (Bakara, 71); **kapalı tarafı yok**
(فلاتعضلوهن) الحبس **«engel olmayın»** (Bakara, 232); **hapsetmek**
(امّة) سنين **«nice zaman»** (Yûsuf, 45); **seneler**
(اصحاب الرسّ) البئر **«Res'lileri»** (Furkân, 38); **kuyu**
(كاظمين) مكروبين **«...yutkunacakları»** (Mümin, 18); **musibete uğrayanlar**
(غسلين) الحار الذى تناهاحرّه **«kanlı irin»** (Hâkka, 36); **son derece sıcak**
(لوّاحة) حرّاقة **«devamlı kavurur»** (Müddessir, 29); **yakıcı**

Muzhic Dilindeki Kelimeler

(رفث) جماع **«kadına yaklaşmak»** Bakara, 197); **cima**
(مقيتا) مقتدرا **«her şeyi görüp gözeten»** (Nisâ, 85); **güçlü**
(بظاهر من القول) بكذب **«kuru sözlere»** (Ra'd, 33); **yalan**
(بالوصيد) الفناء **«giriş»** (Kehf, 18); **avlu**
(حقبا) دهرا **«yıllarca»** (Kehf, 60); **zaman**
(الخرطوم) الأنف **«burnunu»** (Kalem, 16); **burun**

Haş'am Dilindeki Kelimeler

ترعون (تسيمون) **«..otlatırsınız..» (Nahl, 10); güdersiniz**
منتشر (مريج) **«..kararsızlık..»** (Kaf, 5); **yayılmış**
مالت (صفت) **«..kaymış olan..»** (Tahrim, 4); **meyletti**
ضجورا (هلوعا) **«..huysuz..»** (Meâric, 19); **öfkeli**
كذبا (شططا) **«..saçma..»** (Kehf, 14); **yalan**

Kaysu Ğaylân Dilindeki Kelimeler

فريضة (نحلة) **«..cömertçe..»** (Nisa, 4); **farîza, vecibe**
ضيّقا (حرجا) **«..sıkıntı..»** (Nisa, 65); **darlık**
مضيّعون (لخاسرون) **«..kaybedersiniz..»** (Araf, 90); **kaybedenler**
تستهزئون (تفندون) **«..ne olur bana bunak demeyin..»** (Yûsuf, 94); **alay edersiniz**
حصونهم (صياصيهم) **«..kaleleri..»** (Ahzâb, 26); **kaleleri**
تنعمون (تحبرون) **«..ağırlanmış olarak..»** (Zuhruf, 70); **nimetlenirsiniz**
ملعون (رجيم) **«..kovulmuş..»** (Hicr, 17); **melun**
ينقصكم (يلتكم) **«..sizden eksiltmez..»** (Hucurât, 14); **sizden eksiltir**

Sa'du'l-Aşîra Dilindeki Kelimeler

اختان (حفدة) **«..torunlar..»** (Nahl, 72); **damatlar**
عيال (كَلّ) **«..yüktür..»** (Nahl, 76); **evlatlar**

Kinde Dilindeki Kelimeler

طرقا (فجاجا) **«..geniş yollar..»** (Enbiya, 31); **yollar**
فتّتت (بسّت) **«..ufalandıkça..»** (Vâkı'a, 5); **parçalandı**
تحزن (فلاتبتئس) **«..üzülme..»** (Hud, 36); üzülme

Uzra Dilindeki Kelimeler

اخزوا (اخسئوا) **«..kesin sesinizi..»** (Müminun, 108); **utanın**

Hadramevt Dilindeki Kelimeler

رجال (ربّيون) **«..mücahidler..»** (Âl-i İmrân, 146); **erkekler, adamlar**
اهلكنا (دمرنا) **«..mahvettik..»** (Araf, 137); **helak ettik**
اعياء (لغوب) **«..usanç..»** (Fâtır, 35); **yorgunluk, usanç**
عصاه (منساته) **«..değneği..»** (Sebe, 14); **asası**

Ğassân Dilindeki Kelimeler

عمدا (طفقا) **«..koyuldular..»** (Araf, 22); **kastettiler**
شديد (بئيس) **«..şiddetli..»** (Araf, 165); **şiddetli**

كرههم :سيئ بهم **«..onun fenasına gitti..»** (Hûd, 77); **Onlardan hoşlanmadı**

Muzeyne Dilindeki Kelimeler

تزيدوا (لاتغلوا) **«..taşkınlık etmeyin..»** (Nisa, 171); **artırmayın**

Lahm Dilindeki Kelimeler

جوع (املاق) **«..açlık..»** (Enam, 151); **açlık**
ولتقهرنّ (ولتعلن) **«..serkeşlik yapacaksınız..»** (İsrâ, 4) **galip geleceksiniz**

Cuzzâm Dilindeki Kelimeler

تخلّلوا الازقّة (فجاسوا خلال الديار) **«..her köşeyi kontrollerine alacaklar..»** (İsrâ, 5); **sokaklara dağıldılar**

Benu Hanife Dilindeki Kelimeler

العهود (العقود) **«..akidleri..»** (Mâide, 1); **antlaşmalar**
اليد (الجَناح) **«..kanat..»** (İsrâ, 24); **el**
الفزع (الرهب) **«..korku..»** (Kasas, 32); **şiddetli korku**

Yemâme Dilindeki Kelimeler

ضاقت (حصرت) **«..bıkarak..»** (Nisa, 90); **dar geldi**

Sebe Dilindeki Kelimeler

تخطئوا خطأ بينا (تميلوا ميلا عظيما) **«..sizin büyük bir sapıklığa girmenizi..»** (Nisa, 27); **açık bir hata işlemenizi**
اهلكنا (تبّرنا) **«..kırıp geçirdik..»** (Furkân, 39); **helak ettik**

Suleym Dilindeki Kelimeler

رجع (نكص) **«..geri dönüp..»** (Enfâl, 48); **döndü**

Umare Dilindeki Kelimeler

الموت (الصاعقة) **«..yıldırım..»** (Bakara, 55); **ölüm**

Huzaa Dilindeki Kelimeler

انفروا، والافضاح، الجماع (أفيضوا) **«akın edin»** (Bakara, 199); **yürüyünüz, cima**

Umân Dilindeki Kelimeler

غيّا (خبالا) **«..şer ve fesat..»** (Âl-i İmrân, 118); **azgınlık**
سربا (نفقا) **«..tünel..»** (Enam, 35); **yol**

أصاب (حيث) «..istediği yere..» (Sâd, 36); **istediği yere**

Temim Dilindeki Kelimeler

نسيان (أمد) «..gaye..» (Âl-i İmrân, 30); **unutma**
حسدا (بغيا) «..ihtiras yüzünden..» (Bakara, 213); **haset**

Enmâr Dilindeki Kelimeler

عمله (طائره) «..amelini..» (İsrâ, 13); **yaptığı işini, amelini**
أظلم (أغطش) «..kararttı..» (Nâziât, 29); **karanlık çöktü.**

Eş'arlılar Dilindeki Kelimeler

لأستأصلن (لأحتنكن) «..andolsun...buyruğum altına alacağım..» (İsrâ, 62); **kökünü keseceğim.**
مرة (تارة) «..tekrar..» (Tâhâ, 55); **bir kere**
مالت ونفرت (اشمأزت) «..nefretle çarpar..» (Zümer, 45); **tiksinip kaçınmak**

Evs Dilindeki Kelimeler

النخل (اللينة) «..hurma..» (Haşr, 5); **hurma**

Hazrec Dilindeki Kelimeler

يذهبوا (ينفضوا) «..dağılıp gitsinler..» (Münfikûn, 7); **gitsinler**

Medyen Dilindeki Kelimeler

فاقض (فافرق) «..ayır..» (Mâide, 25); **hükmet**

Ebu'l-Kasım, hülasa olarak bunları zikretmiştir.

Ebu Bekir el-Vâsıtî «e l - İ r ş â d F i' l - K ı r a' â t i' l - 'a ş r» adlı eserinde, Kur'an'da mevcut olan lehçe sayısının elli olduğunu söyler ve şunları sıralar:

Kureyş, Huzeyl, Kinâne, Haş'am, Hazrec, Eş'ar, Numîr, Kays, 'Aylân, Curhum, el-Yemen, Ezdeşenûe, Kinde, Temîm, Himyer, Medyen, Lahm, Sa'du'l 'Aşira, Hadramevt, Sedûs, Amâlika, Enmâr, Gassân, Mezhac, Huza'a, Evs, Muzeyne, Sakîf, Cuzzâm, Belîyy, 'Uzrâ, Hevâzin, Nemir ve Yemâme.

Arap olmayan lehçler de şunlardır:

Furs, Rûm, Nebat, Habeşe, Berber, Suryan, 'İbrâniye, Kıbt.

Ebu Bekr el-Vâsitî, bu lehçelerin pek çoğuna, Ebu'l-Kasım'ın verdiği misallerden, misal getirmiş ve şunları ilave etmiştir:

Beliyy Dilindeki Kelimeler

العذاب (الرجز) «..azabı..» (A'raf, 134); **azap**

Sakîf Dilindeki Kelimeler

نخسة (طائف من الشيطان) «..şeytan tarafından bir vesvese..» (A'raf, 201); **şeytan çarpması**

Sa'lebe Dilindeki Kelimeler

الرمال (بالأحقاف) «..Ahkaf bölgesindeki..» (Ahkâf, 21); **kumlar**

İbnu'l-Cevzî «F u n û n u' l - E f n â n» adlı eserinde, Kur'an-ı Kerim'de şu lehçelerin de mevcut olduğunu zikreder:

Hemezân Dilindeki Kelimeler

الرزق (الريحان) «..hoşluk..» (Vâkıa, 89); **rızık**
بيض (عين) «..iri gözlü..» (Duhân, 54); **beyaz**
الطنافس (العبقرى) «..hârikulade işlemeli..» (Rahmân, 76); **hasır**

Nasr bin Muâviye Dilindeki Kelimeler

الغدار (الختار) «..hain..» (Lokman, 32); **gaddâr**

Âmir bin Sa'sa'a Dilindeki Kelimeler

الخدم (الحفدة) «..torunlar..» (Nahl, 72); **hizmetçiler**

Sakîf Dilindeki Kelimeler

الميل (العول) «..sapmanız..» (Nisa, 3); **meyil**

Akke Dilindeki Kelimeler

القرن (الصور) «..sur'a..» (Enam, 73); **boynuz**

İbnu Abdi'l-Ber, «e t - T e m h î d» adlı eserinde şöyle der: Şayet Kur'an-ı Kerim Kureyş Diliyle indi diyen olursa, bana göre bunun mânası, Kur'an'ın çoğu bu Dille inmiştir, demektir. Hemze ve benzeri harfleri açıktan okuma bakımından bütün kıraatlerde Kureyş Dili dışında kelimeler mevcuttur. Zira Kureyşliler hemzeyi açıktan okumazlar.

Şeyh Cemaleddin b. Mâlik şöyle der: Cenâb-ı Hak pek azı hariç Kur'an-ı Kerim'i Hicaz Diliyle indirmiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerim ويشاقق الله «..**Allah'a karşı koymalarından...**» (Enfâl, 13) ve من يرتد منكم عن دينه «..**sizden kim dininden**

dönerse..» (Mâide, 54.) âyetlerinde idgam edildiği gibi Temim Dilinde nâzil olmuştur. Çünkü cezmedilen kelimeler Temim Dilinde bulunur. Bu bakımdan Temim Diliyle olan kelimeler azdır. Cezmedilen kelimeleri çözmek Hicaz Diline mahsustur. Bu bakımdan çokça kullanılmıştır. Buna misal وليملل «..**yazdırsın..»** (Bakara, 282.), يحببكم الله «..**Allah da sizi sevsin..»** (Âl-i İmrân, 31.), اشدده أزري «..**beni onunla destekle..»** (Tâhâ, 31.) ve ومن يحلل عليه غضبي «..**gazabımı hak-eden..»** (Tâhâ, 81.) âyetleridir.

Şeyh Cemâluddin: Bütün Kurrâ الاّ اتباع الظن «..**bu husustaki bilgileri zandan ibarettir..»** (Nisa, 157.) âyetinde geçen (اتباع) kelimesini mensub okumada ittifak etmişlerdir. Çünkü Hicaz Dilinde munkati müstesna, mensub okunmuştur. Nitekim, ماهذا بشرا (Yûsuf, 31.) âyetinde (بشر) kelimesinin mensub okunmasında ittifak etmişlerdir.

Zemahşeri قل لايعلم من فى السموات والأرض الغيب الاّ الله «**De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı (görünmeyeni, Allah'ın gizli ilmini) bilemez..»** (Neml, 65.) âyetinde geçen istisnanın Beni Temim Diline uygun olarak munkatı olduğu görüşündedir.

Vâsitî şöyle der: Üç kelime dışında Kur'an'da Kureyş lehçesiyle hiçbir garip kelime mevcut değildir. Çünkü Kureyş kelamı kolay, yumuşak ve açıktır. Diğer Arap lehçeleri ise kaba ve gariptir. Kur'an'da sadece üç garip kelime vardır. Bunlar; **kafa sallama** mânasına gelen فَسَيُنْغِضُونَ (İsrâ, 51.), **güçlü** mânasına gelen مقيتا (Nisa, 85.), **onların cemiyetini dağıt** mânasına gelen فَشَرِّدْ بِهِم (Enfâl, 57.) âyetlerindeki kelimelerdir.

OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'ANDA ARAP LÜGATI DIŞINDAKİ KELİMELERLE NAZİL OLAN ÂYETLER

Bu konuda bir kitap yazdım, «el-Muhezzeb fî mâ Vaka'a fi'l-Kur'ani mine'l-Mu'arreb» adını verdim. Kitabımın önemli bahislerinden bazılarını, burada zikredeceğim.

Ulemâ, Kur'an'da Arap luğatı dışında kelimeler bulunup bulunmadığı konusunda, farklı görüşlere sahiptir. Aralarında; Şafiî, İbnu Cerir, Ebu Ubeyde, Kadi Ebu Bekr ve İbnu Faris olmak üzere birçok ulema; قرآناعربيّا '... **Arapça Kur'an ...'** (Yusuf, 2.), ولو جعلناه قرآنا أعجميّا لقالوا لولا فصلت آياته أأعجمىّ وعربىّ «**Eğer biz onu yabancı -dilden- bir Kur'an yapsaydık muhakkak ki, Âyetleri açıklanmalı değil miydi? Araba mensup, Arapça olmayan -bir Kur'an- mı?' diyeceklerdi ...»** (Fussilet, 44.) âyetlerine dayanarak, Kur'an'da yabancı asıllı kelimelerin bulunmadığı görüşündedirler. Şafiî, aksi görüşte olanlara, şiddetle karşı çıkmıştır.

Ebu Ubeyde şöyle der: Kur'an'ı Kerim; açık bir dille, Arapça olarak nazil olmuştur. O'nda, Arapça olmayan kelimelerin varlığını kabul edenler, ağır bir iddiada bulunurlar. Şu kelime Nebat dilinden gelmedir gibi görüş ileri sürenler daha da ileri gitmiş olurlar.

İbnu Faris şöyle der: Şayet Kur'an'da Arapça dışında kelimeler bulunsaydı Arapların, bunların benzerlerini bulmaktan aciz kaldıkları, dolayısiyle bilmedikleri lügatları kullandıkları şüphesi doğardı.

İbnu Cerir şöyle der: Kur'an'da; Farsça, Habeşce, Nebatca ve benzeri dillerden alınan kelimelerin tefsirine dair İbnu Abbas ve diğer Sahabeden varid olduğuna göre bu kelimeler, esasen Arap diline yerleşmiş, Araplar, İran'lılar ve Habeş'liler arasında müşterek kelimeler olmuştur.

Diğerleri şöyle der: Kur'an'ın kendi dilleriyle nazil olduğu halis Araplar, seyahatlarında diğer dillerden muhtelif kelimeler almış, bunların bazı harflerini çıkartmak suretiyle kelime yapısını değiştirmiş, sonra da şiirlerinde ve konuşma dillerinde kullanmışlardır. Hatta bu kelimeler, fasih Arapçadan sayılmış ve dilde yerleşmiştir. İşte bu bakımdan başka dillerden gelen kelimeler, Kur'an'da

yer almıştır.

Başkaları da şöyle der: Bu kelimeler, gerçek Arapçadır. Fakat Arap dili son derece geniş olduğundan bunlar, birçok Sahabenin gözünden kaçmış olabilir. Nitekim İbnu Abbas فاطر ve فاتح kelimelerinin mânasını kavrayamamıştır. «e r - R i s a l e» adlı eserinde Şafi, bir dili bütünüyle ancak peygamberler bilir, demiştir.

Ebu'l-Meâli Uzeyzî b. Abdilmelik şöyle der: Bu kelimelerin Arap dilinde mevcut olması, dilin genişliğine ve kelime yönünden zenginliğine bağlıdır. Esasen Arapçda mevcut olan bu kelimelerin diğer dillere mensup olanlarca eskidenberi kullanılmış olmaları da mümkündür.

Kur'an'da yabancı asıllı kelimelerin bulunduğu görüşünde olanlar; قرآنا عربيا **«.. Arapça Kur'an ...»** (Yusuf, 2.) âyetini, nasıl Farsça kasidede bir tek Arapça kelimenin bulunması, kasideyi Farsça olmaktan çıkarmıyorsa, Arapça olmayan bazı kelimelerin Kur'an'da bulunması, Kur'an'ı Arapça olmaktan çıkarmayacağı şeklinde te'vile çalışmışlardır.

أأعجمي وعربي (Fussilet, 44.) âyetine ise; siyaktan anlaşıldığına göre «kelâm a'cemi, muhatap Arap mıdır?» manasını vermişler, nahivcilerin İbrahim kelimesindeki gayri munsarıflık illetini, alemlik ve ucmelikte kabul etmelerini, kendilerine delil olarak kullanmışlardır.

İleri sürülen bu delil, kabul edilmemiştir. Çünkü alem olan özel isimler, ihtilaf konusu değildir. Alem olan isimler dışında söylenecek söz, Kur'an'da alem isimlerin mevcudiyeti kabul edildiğine göre, cins isimlerin de mevcudiyetine hiç bir engel yoktur, şeklindedir. Bana göre Kur'an'da muarreb kelimelerin bulunduğunu gösteren en kuvvetli delil, İbnu Cerir'in sahih bir senedle, tabiunun ileri gelenlerinden biri olan Ebu Meysere'den yaptığı şu rivayettir. Ebu Meysere şöyle demiştir: Kur'an'da her dilden kelimeler mevcuttur. Bu rivayetin benzerleri, Said b Cubeyr ile Vehb b. Munebbih'den de yapılmıştır.

Bu da gösterir ki, Kur'an'da bu gibi kelimelerin kullanılmasındaki hikmet, önceki ve sonraki kavimlerin ilimlerini, her konudaki bilgiyi ihtiva etmesidir. *Kur'an'ın her şeyi ihata etmesi bakımından,* değişik dil ve lügatlara yer vermesi de zaruri idi. Bu yüzden Arapların çokça kullandığı, kulağa hoş gelen ve dile hafif düşen her lügattan kelimeler, Kur'an diline girmiştir. İbnu'n-Nakib'in bu hususu açıklayarak şöyle dediğini gördüm: Kur'an'ın diğer semavi kitaplara nazaran özelliklerinden biri de, bu kitaplarda, kendilerine nazil olduğu kavmin dili dışında yabancı kelimelerin bulunmaması, Kur'an'da ise bütün Arap lehçelerine ait kelimeler bulunduğu gibi Arapça olmayan Rum, Acem ve Habeş gibi dillerden de pek çok kelime ihtiva etmesidir. وما أرسلنا من رسول الا بلسان قومه **«Hiç bir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki ...»** (İbrahim, 4.)

âyetinden anlaşıldığına göre Cenabı Hak, her kavme, kendi dilini konuşan bir elçi göndermiştir. Halbuki Resulullah (s.a.v.) bütün ümmetlere Peygamber olarak gönderilmiştir. Bu yüzden, kendisine indirilen Kitab'da, kavminin dili asıl olmakla beraber, her kavmin dilinden kelimeler bulunmaktadır.

Cuveynî'nin, Kur'an'daki muarreb kelimelerin mevcudiyetine dair, başka bir fayda zikrettiğini gördüm. Cuveynî şöyle der: استبرق **«... astarı atlas...»** kelimesi Arapça değildir. Arapça olmayan bir kelime, fesahat ve belâğat bakımından, Arapça kelimeler seviyesinde olamaz, denilirse, şu cevabı veririz: Dünyanın bütün fasih dilcileri bir araya toplansalar, Kur'an'da geçen bu gibi kelimeleri kaldırıp yerlerine, fesahatta aynı değerde kelimeler koymaya çalışsalar, bu konuda aciz olduklarını anlarlar. Zira Allahu Taâlâ, kullarını tâate teşvik ettiğinde şayet onlara güzel bir mükâfat vaadinde bulunmazsa, şiddetli azabla korkutmazsa, bu teşvikinde bir hikmet bulunmaz.

Fesahat bakımından vaad ve vaîd, gereklidir. Allah'ın vereceği mükâfata, akıllılar rağbet eder. Bu da; temiz bir mekân, iştah açıcı yiyecek, doyum olmayan içecek, değerli bir giyecek, en güzelinden bir eş ile kişilerin zevklerine göre değişen hususlara bağlıdır. Şu halde temiz yerlerin zikri ve bunun mükafat olarak vaadedilmesi, her fasih olanın yapması gereken husustur. Şayet bu gibi vadde bulunulmazsa, ibadetle emrolunan kimse, ibadeti karşılığında sadece yeme-içme ile vaadolunduğu takdirde, hapiste veya kötü bir yerde, bu yeyip içme bana lezzet vermez der. İşte bu yüzden Allahu Taâlâ, cennet ve ondaki güzel yerlerden söz etmiştir. Bunun yanısıra, giyeceklerin en değerli olanını zikretmesi de gerekiyordu. Dünyadaki elbiselerin en değerlisi ipektir. Fakat altın, değerine rağmen elbise yapımında kullanılmaz. İpekten yapılmamış bir elbisenin, ölçü ve tartıda bir değeri yoktur. Bazan yükte hafif olan, ağır olandan daha değerlidir. İpek giyecekler ise, ağırlığı kadar değer taşır. Bu yüzden fasih olan kimsenin vaadettiği şeyde, tartı ve pahanın en yüksek olanını zikretmesi, teşvik ve duada kusur etmemesi gerekir.

Yapılması zaruri olan bu husus ya sarih bir ifade ile zikredilir, ya da kapalı olarak. *Şüphesiz sarih bir kelimeyle ifade etmek, daha veciz ve daha zahiridir.* Meselâ fasih oln bir kimse استبرق kelimesini kaldırıp, yerine başka bir kelime koyacak olursa, aynısını bulması imkânsızdır. Çünkü, bu kelimenin yerini tutacak kelime, ya tek, ya da birkaç kelimeden müteşekkil olacaktır. Aslen Arap olan bile, bunun yerini tutacak, tek kelime bulamaz. Zira Araplar, daha önce bilmedikleri ipek elbise giymesini, İran'lılardan öğrenmişler dir. Kalın dokunmuş ipek kumaş manasına gelen استبرق kelimesinin yerini tutan bir kelime, Arap dilinde mevcut değildir. Araplar, Acemlerden duydukları bu kelimeyi dillerine almışlar, ipeğin kendilerinde az bulunması ve bu kelimeyi nadiren kullanma-

ları sebebiyle, karşılığında yeni bir kelime arama lüzumu hissetmemişlerdir.

Şayet bu kelimenin karşılığı, iki veya daha fazla kelime ile ifade edilecek olursa, belâğat esasları ihlâl edilmiş olur. Bir tek kelime ile ifadesi mümkün olan bir mânayı, iki kelime ile ifade etmek sözü uzatmak demektir. Buradan da anlaşılıyor ki, fasih dile sahip herkes, استبرق **«atlas astar»** kelimesinin karşılığını bulamayacağından, aynen kullanma mecburiyetindedir. Benzeri bulunmayan fasih kelimeden daha beliğ olan bir kelime düşünülebilir mi?

Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm, fukahanın Kur'anda muarreb kelimelerin varlığını kabul ettiklerine, dilcilerin de buna karşı çıktıklarına dair görüşlerini açıkladıktan sonra, kendi görüşünü şöyle ifade eder: Bana göre doğru olan, iki görüşü de beraberce kabul etmektir. Şöyle ki; fukahanın dediği gibi Kur'an'daki bu kelimelerin aslı, başka dillerden gelmiş olmasına rağmen, Araplar bu kelimeleri kullanmış, kendi kelime kalıplarına çevirerek Arapçalaştırmışlar, böylece Arapça bir kelime haline getirmişlerdir. Bu kelimeler Arap diline yerleştiğinden Kur'an'ı Kerim de, aynı kelimeleri kullanmıştır. Kur'an'daki bu kelimelerin Arapça olduğunu söyleyenlerin sözü nasıl doğru ise, Arapça değildir diyenlerin sözü de o derece doğrudur. Cevâlikî İbnu'l-Cevzî ve bazı ulema, bu görüşü benimsemişlerdir.

Alfabetik sıraya göre Kur'an'ı Kerimde mevcut olan bu kelimeler şunlardır:

اباريق: Seâlibî «F ı k h u' l - L u g a» adlı eserinde bu kelimenin Farsça, Cevaliki kökünden muarrab olduğunu **«su yolu»** veya «suyu kolayca boşaltmak» mânasına geldiğini ifade ederler.

أبّ: Şeyzele'nin naklettiğine göre Mağrib dilinde bu kelime **«ot»** mânasındadır.

ابلعي: İbnu Ebî Hâtim, يا ارض ابلعي مائك mânası: **«Ey yer, suyunu çek.»** (Hûd, 44.) âyetinde, Vehb b. Munebbih'den rivayet ettiğine göre bu kelime, Habeşcedeki ازدريه kökünden gelmektedir. Ebû'ş-Şeyh, Cafer b. Muhammed tarikıyle babasından naklettiğine göre bu kelime Hind dilinde اشربى **«suyu iç»** mânasındadır.

اخلد: Vasıtî «e l - i r ş a d» adlı eserinde göre bu kelime İbranî dilinde ركن mânasında **«Toprağa bağlandı»** demektir.

ارائك: İbnu'l-Cevzî «**Funûn'ul - Efnan**» adlı eserinde, Habeş dilinde bu kelimenin **«sevinç, sürur»** mânasına geldiğini söyler.

آزر: Bu kelimeyi muarreb sayanın sözüne göre, ne Hz. İbrahim'in babasının adı, ne de bir putun adıdır. İbnu Ebî Hâtim, Mu'temir b. Süleyman'ın babası: واذقال ابراهيم لأبيه آزر (En'âm, 74.) âyetindeki bu kelimeyi merfû okuduğunu ve şöyle dediğini nakleder; Duyduğuma göre bu kelimenin mânası **«topal»** demektir, Hz. İbrahim'in babasına söylediği en ağır bir kelimedir. Bazıları da kendi dillerinde bu kelimenin **«ey hata eden»** mânasına geldiğini söylerler.

أسباط: Ebu'l-Leys, Tefsirinde ifade ettiği üzere bu kelime başka dillerde Arapçadaki قبائل (kabileler) kelimesi gibidir.

استبرق: İbnu Ebi Hatim'in Dahhak'dan rivayetine göre bu kelime Acem dilinde **«ipekten dokunmuş kalın kumaş»** manasına gelir.

أسفار: Vasıtî «e l - İ r ş â d» adlı eserinde belirttiği gibi bu kelime Süryani dilinde **«kitaplar»** demektir. İbnu Ebi Hatim'in Dahhak'tan rivayet ettiğine göre Nebat dilinde bu kelime, aynı manada kullanılmaktadır.

اصرى: Ebu'l-Kasım «L u g a t u' l - K u r' a n» adlı eserinde, kelimenin **«verdiğim söz»** manasına geldiğini belirtir.

اكواب: İbnu'l-Cevzî bu kelimenin Nebat dilinde **«bardaklar»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Cerir'in Dahhâk'dan rivayetine göre bu kelime **«kulpu bulunmayan testi»** demektir.

الّ: İbnu Cinnî'nin ifadesine göre bu kelime Nebat dilinde Allah'ın adıdır.

أليم: İbnu'l-Cevzî'nin belirttiğine göre bu kelimenin manası Zenci dilinde **«incitici»** demektir. Şeyzele de aynı kelimenin İbrani dilinden geldiğini söyler.

اناء: Şeyzele'nin zikrettiğine göre bu kelime Mağrib dilinde **«bir şeyin ermesi ve pişmesi»** demektir. Ebu'l-Kasım bu kelimenin Berberî dilinden geldiğini حميم آن (Rahman, 44.) âyetinde **«sıcaklığın son derecesi»** mânasında من عين آنية (Gaşiye, 5.) âyetinde ise **«sıcaklık»** mânasında kullanıldığını söyler.

اوّاه: Ebu'ş-Şeyh b. Hıbbân, İkrime tarikiyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Bu kelime Habeş dilinde **«kavrayan, anlayan, inanan»** demektir. İbnu Ebi Hatim benzer rivayeti, Mucahid ve İkrime'den yapmıştır. Amr b. Şurahbil-den yaptığı bir rivayette ise bu kelimenin Habeş dilinde **merhametli** mânasına geldiğini söyler. Vasıtî ise kelimenin İbrani dilinde **«dua»** manasında olduğunu söyler.

اوّاب: İbnu Ebi Hatim, Amr b. Şurahbil'den yaptığı rivayette bu kelimenin Habeş dilinde **«tesbih eden»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Cerîr, Şurahbil'den yaptığı bir rivayette أوّبي معه (Sebe', 10.) âyetinin tefsirinde bu kelimeye Habeş dilinde **«tesbih et»** mânasının verildiğini söyler.

الملّة الآخرة: Şeyzele bunun **«başka millet»** mânasına geldiğini söyler. Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında Kıbtî dilinde bu kelimenin **«başka»** mânasına geldiğini çünkü Kıbtîler الآخرة kelimesini الأولى، الأولى kelimesini de الاخرة şeklinde kullandığını söyler.

بطائنها: Zerkeşî'nin belirttiğine göre Şeyzele بطائنها من استبرق (Rahman, 54.) âyetinde bu kelimenin Kıbtî dilinde «dış görünüşü» mânasına geldiğini söyler.

بعير: Firyabi'nin Mucahid'den rivayet ettiğine göre كيل بعير (Yusuf, 65.) â-

yetini **«bir merkep yükü»** şeklinde mâna vermiştir. Mukatil'den yaptığı bir rivayette, Mukatil bu kelimenin İbrani dilinde **«sırtına yük yüklenen her hayvan»** mânasına geldiğini söyler

بيع: Cevalikî «K ı t a b u' l - M u a r r e b» adlı eserinde bu kelimenin **«biat ve kilise»** mânasına geldiğini söyler. Bazı ulema, biat ve kilise kelimelerinin de Farsça'dan Arapça'ya geçmiş kelimeler olduğunu söylerler.

التنور: Cevalikî bu kelimenin Farsça'dan muarreb olduğunu zikreder.

تتبيرا: İbnu Ebi Hatim, Said b. Cübeyr'den وليتبروا ما علوا تتبيرا **«ve mahvettikçe etsinler diye»** (İsrâ, 7.) âyetindeki bu kelimenin Nebat dilinde **«helak»** mânasında olan تبره kökünden geldiğini söyler.

تحت: Ebu'l-Kasım «L u g a t u' l - K u r' a n» adlı eserinde فناداها من تحتها (Meryem, 24.) âyetindeki bu kelimenin Nebat dilinde **«karın»** mânasına geldiğini zikreder. Kirmani «el-Acaib» adlı eserinde, bir tarihçiden benzerini nakleder.

الجبت: İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bu kelime Habeş dilinde **«Şeytana»** verilen addır. Abd b. Humeyd'in İkrime'den yaptığı bir rivayette de bu kelime, Habeş dilinde **«şeytan»** demektir. İbnu Cerir, Said b. Cubeyr'den rivayet ederek kelimenin Habeş dilinde **«sihir yapan sihirbaz»** mânasına geldiğini söyler.

جهنم: Kelimenin Arabça olmadığı, Farsça veya İbranî dilinden geldiği, aslının كهنام olduğu söylenir.

حرم: İbnu Ebî Hâtim, İkrime'den yaptığı bir rivayette bu kelimenin Habeş dilinde «vacib oldu, gerekti» mânasına geldiğini söyler.

حصب: İbnu Ebî Hâtim, İbnu Abbas'dan yaptığı bir rivayette حصب جهنم (Enbiya, 98.) âyetindeki bu kelimeye Zenci dilinde **«cehennem odunu»** şeklinde mâna verir.

حطة: Bu kelimenin Arabça olmadığı, **«doğru söyleyin»**mânasına geldiği ifade edilir.

حواريون: İbnu Ebî Hâtim, Dahhak'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bu kelime Nebat dilinde **«yıkayıcılar»** demektir. Aslı هواري dir.

حوب: Nafi b. Ezrak'ın İbnu Abbas'a sorduğu sorular arasında geçmişti. Mânası Habeş dilinde **«günah»** demektir.

دارست [1] : Mânası Yahudi dilinde **«okudun»** demektir.

دينار: Cevalikî ve diğer ulemanın belirttiğine göre bu kelime Farsçadır.

راعنا: Ebû Naim «D e l â i l u 'n - N u b ü v v e» adlı eserinde İbnu Abbas'dan naklettiğine göre bu kelime Yahudi lisanında **«sövmek»** tir.

ربانيون: Cevalikî ve Ebû Ubeyde'nin belirttiklerine göre Araplar bu kelimeyi bilmiyorlardı. Bunu ancak fukaha ve ilim erbabı bilir ve kullanırdı. Ebû Ubeyd: Öyle zannediyorum ki bu kelime Arapça değildir, İbranî veya Süryânî dilinden gelmiştir derken, Ebû'l-Kâsım da Süryanî bir kelime olduğunu belirtir.

1- Mushaf-ı Osmanî'deki hattı درست şeklindedir. Suyûti kelimeyi bu şekliyle, İbnu Kesir ve Ebû Amr'ın kıraatına dayanarak almıştır. Bkz. ed-Dânî, et-Teysir fî Kıraâti's-Seb', 105.

ربيون: Lugatçı Ebû Hâtim Ahmed b. Hamdan «K i t â b u' z - Z î n e» adlı eserinde bu kelimenin Süryanî dilinden geldiğini söyler.

الرحمن: Muberred ve Sa'lebî, kelimenin İbranî dilinden geldiğini, aslının الرخمن şeklinde noktalı خ ile yazıldığını söyler.

الرس: Kirmânî «e l - A c â i b» adlı eserinde kelimenin **«kuyu»** mânasında Acem dilinden alınmış bir kelime olduğunu söyler.

الرقيم: Şâzeli'nin ifadesine göre bu kelime Rumcada **«tahta parçası, levha»** demektir. Ebû'l-Kasım **«üzerinde yazı bulunan levha»** olduğunu, Vâsıtî de **«üzerinde divit bulunan levha»** olduğunu söyler.

رمزا: İbnu'l-Cevzî «F ü n u n u' l - E f n â n» adlı kitabında bu kelimeyi muarreb kabul eder. Vasıtî ise İbrani dilinde **«dudağın kımıldaması»** mânasında olduğunu söyler.

رهوا: Ebu'l-Kasım واترك البحر رهوا **«Denizi durgun ve açık bırak...»**(Duhan, 24.) âyetindeki bu kelimenin Nabat dilinde **«sakin ve durgun», Vasıtî ise Süryani dilinde «sakin»** mânasına geldiğini söyler.

الروم: Cevalikî, insanların bir nesline verilen, Arapça olmayan bir kelimedir, der.

زنجبيل: Cevâlikî ve Sealibî, bunun Farsça bir kelime olduğunu söylerler.

السجل: İbnu Merdeveyh, Ebu'l-Cevzâ tarkiyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Bu kelime Habeş dilinde **«adam»** demektir. İbnu'l-Cinnî «e l - M u h t e s e b f î İ' r a b i' ş - Ş e v v a z » adlı eserinde **«kitab»** mânasına geldiğini, bazı ulema da Farsçadan muarreb olduğunu söyler.

سجيل: Firyabi'nin Mucahid'den rivayetine göre kelimenin mânası Farsçada **«önceleri çamur, sonradan taş olan madde»** demektir.

سجين: Ebu Hatim «K i t a b u' z - Z i n e» adlı eserinde bu kelimenin Arapça olmadığını söyler.

سرادق: Cevalikî; bu kelime Farsçadan muarrebtir. Aslı سرادر dir. **«dehliz»** mânasına gelir, der. Diğerleri de; Farsçada سرادر kelimesinden geldiğini **«evi çevreleyen duvar»** mânası taşıdığını söyler.

سري: İbnu Ebi Hatim, Mucahid'den (Meryem, 24.) âyetindeki سريا kelimesinin Süryani dilindeki **«nehir»** mânasına geldiğini söyler. Said b. Cubeyr, kelimenin Nabat dilinden, Şeyzele de Yunancadan geldiğini söylerler.

سفرة: İbnu Ebi Hatim, İbnu Cureyc tarikiyle İbnu Abbas'dan بأيدي سفرة (Abese, 15.) âyetindeki bu kelimenin Nabat dilinde **«kurrâ»** mânasına geldiğini nakleder.

سفرة: Cevalikî, kelimenin Arapça olmadığını söyler.

سجّدا: Vasıtî ادخلوا الباب سجّدا «... **kapısından hepiniz secde edici olarak girin ...»** (Araf, 161.) âyetindeki bu kelimelerin Süryani dilinde **«boyun eğmek»** mânasına geldiğini söyler.

سكر: İbnu Merdeveyh, Avfî tarikiyle İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göre bu kelime Habeş dilinde **«sirke»** demektir.

سلسبيل: Cevalikî kelimenin Arapça olmadığını söyler.

سنا: İbnu Hacer bu kelimeyi bir şiirinde kullanır. Diğer ulemanın bu kelimeyi kullandığını görmedim.

سندس: Cevalikî bu kelimenin Farsçada **«ince atlas»** mânasına geldiğini, Ebu'l-Leys ise; Lugatçılar ve müfessirler bu kelimenin ittifakla muarreb olduğunu söylediklerini nakleder. Şeyzele ise kelimenin Hind dilinden geldiğini söyler.

سيدها: Vasıtî والفيا سيدها لدى الباب «... **kapının yanında kocasına rastgeldi ...»** (Yusuf, 25.) âyetindeki bu kelimenin Kıbtî lisanında **«kocası»** mânasına geldiğini, Ebu Amr ise Arapçada böyle bir kelime tanımadığını söyler.

سينين: İbnu Ebi Hatim ve İbnu Cerîr, İkrime'den yaptıkları rivayette kelimenin Habeş dilinde **«güzel»** mânasına geldiğini söylerler.

سيناء: İbnu Ebi Hatim, Dahhâk'dan yaptığı rivayette kelimenin Nabat dilinde **«güzel»** mânasına geldiğini söyler.

شطر: Cevalikî; bazı lugatçıların ifadesine göre bu kelimenin Süryani asıllı olduğunu söyler.

الصراط: Nakkâş ve İbnu Cevzî'nin belirttiklerine göre bu kelime, Rumcada **«yol»** mânasına gelir. Böyle bir ifadeyi Ebi Hatim'in «e z - Z i n e» adlı kitabında da gördüm.

صرهنّ: İbnu Cerîr (Bakara, 260.) âyetindeki bu kelime hakkında İbnu Abbas'dan yaptığı rivayete göre Nabat dilinde **«parçala»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Cerîr, benzer rivayeti Dahhâk'dan da yapmıştır. İbnu Munzir, Vehb. b. Munebbih'den yaptığı rivayette, Kur'an'da bütün dillerden kelimelerin bulunduğunu söyler. Kendisine, Rumcadan bir kelime var mıdır denildiğinde; **«onları parça parça kes»** mânasında فصرهنّ kelimesinin Rumca olduğu cevabını verir.

صلوات: Cevalikî bu kelimenin İbrani dilinde **«Yahudi kiliseleri»** mânasına geldiğini, aslı صلوتا olduğunu söyler. İbnu Ebi Hatim, Dahhâk'dan, benzeri bir rivayette bulunmuştur.

طه: Hakim «M u s t e d r e k»inde İkrime tarikiyle İbnu Abbas'ın bu kelime hakkında, Habeş dilinde **«Ya Muhammed»** mânasına geldiğini rivayet eder. İbnu Ebi Hatim, Said b. Cubeyr tarikiyle İbnu Abbas'ın bu kelimenin Nabat dilinden geldiği sözünü nakleder. Said b. Cubeyr'den yaptığı diğer rivayette ise bu

kelimenin Nebat dilinde **«ey adam»** mânasına İkrime'den yaptığı bir rivayette ise kelimenin, aynı mânada fakat, Habeş dilinden geldiğini söyler.

الطّاغوت: Habeş dilinde **«kâhin»** demektir.

طفقا: Şeyzele'nin ifadesine göre bu kelime Rumca'da **«bir şeye yönelmek, kasdetmek»** mânasınadır.

طوبى: İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayete göre bu kelime Habeş dilinde **«cennet»** demektir. Ebu'ş-Şeyh, Said b. Cubeyr'den yaptığı rivayette kelimenin Hind dilinde bulunduğunu söyler.

طور: Firyabi, Mucahid'den yaptığı rivayette bu kelimenin Süryani dilinde **«dağ»** mânasına geldiğini, İbnu Ebi Hatim'in Dahhak'dan yaptığı rivayette ise Nebat dilinden alındığını söyler. Ayrıca İbrani dilinde **«adam, erkek»** mânasına geldiği söylenir.

عبّدت: Ebu'l-Kasım وتلك نعمة تمنها علىّ ان عبدت بنى اسرائيل «... **'İsrail oğullarını köleleştirmen karşısında, o başıma kaktığın da bir nimet midir'? dedi»** (Şuarâ, 22.) âyetindeki bu kelimenin Nebat dilinde **«öldürücü»** mânasına geldiğini söyler.

عدن: İbnu Cerîr, İbnu Abbas'ın Ka'b'a جنات عدن (Tevbe, 72.)[1] âyetini sorduğunda bu kelimenin Süryani dilinde **«bağ-bahçe»** mânasına geldiğini, Cuveybir Tefsirinde ise bu kelimenin Rumca olduğunu söyler.

العرم: İbnu Ebi Hatim, Mucahid'in bu kelimeyi Habeş dilinde **«içinde suyun biriktirildiği sonra da akıtıldığı set (baraj)»** mânasına geldiğini söyler.

غساق: Cevalikî ve Vasıtî'nin ifadesine göre bu kelime Türkçe'de **«kirli soğuk su»** demektir. İbnu Cerîr'in, Abdullah b. Bureyde'den rivayetine göre Tahâri *dilinde bu kelime **«kirli»** demektir.*

غيض: Ebu'l-Kasım bu kelimenin Habeş dilinde **«eksildi»** mânasına geldiğini söyler.

فردوس: İbnu Ebi Hatim, Mucahid'den yaptığı rivayette bu kelime Rumcada **«bahçe»** demektir. Suddî'den yaptığı rivayete göre Nebat dilinde bu kelime **«bağ»** demektir. Aslı فرداسا dir.

فوم: Vasıtî, bu kelimenin İbrani dilinde **«buğday»** mânasına geldiğini söyler.

قراطيس: Cevalikî bu kelimenin Arapça olmadığı söylenir, der.

قسط: İbnu Ebi Hatim, Mucahid'den yaptığı rivayette bu kelimenin Rumcada **«adalet»** mânasına geldiğini söyler.

قسطاس: Firyâbî, Mucahid'den gelen bir rivayette bu kelimenin Rumcada **«adalet»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Ebi Hatim ise Said b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayette kelimenin Rumcada **«ölçü, mizan»** mânasına geldiğini söyler.

قسورة: İbnu Cerîr, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette bu kelimenin Habeş

dilinde **«aslan»** mânasına geldiğini söyler.

قطنا: Ebu'l-Kasım bu kelimenin Nebat dilinde **«kitabımız»** mânasına geldiğini söyler.

قفل: Cevalikî'nin bazı ulemadan naklettiğine göre bu kelime, Farsça'dan muarrebtir.

قمّل: Vasıtî'nin dediğine göre bu kelime İbranî ve Süryanicede **«çekirge türünden bir böcek»** mânasınadır. Ebu Amr ise, Arap dilinin hiçbir lehçesinde böyle bir kelime duymadım, Farsçadan muarreb olabilir, der.

قنطار: Sealibî «F ı k h u' l - L u g a» adlı eserinde bu kelimenin Rumcada **«on iki bin ûkiye (okka)»** olduğunu el-Halil'in ifadesine göre bu kelime Süryani dilinde **«bir öküz derisi dolusu altın veya gümüş»** mânasına geldiğini söyler. Bazı ulema da bu kelimenin Berberî dilinde **«bir miskal»** olduğunu söyler. İbnu Kuteybe şöyle der: İfrıkıyye dilinde bu kelime **«sekiz bin miskal»** dir.

القيّوم: Vasıtî bu kelimenin Süryani dilinde **«uyumayan»** mânasına geldiğini söyler.

كافور: Cevalikî ve diğer ulema, kelimenin Farsçadan muarreb olduğunu söyler.

كفّر: İbnu'l-Cezerî, bu kelimenin Nebat dilinde **«bizden kaldır, sil»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Ebi Hatim, Ebu İmran el-Cevnî'den و كفّر عنا سياتنا **«..Rabbimiz, günahlarımızı bağışla..»** (Âli İmrân, 193.) âyetindeki bu kelimenin Süryani dilinden geldiğini söyler.

كفلين: İbnu Ebi Hatim, Ebu Musa'l-Eş'arî'den yaptığı bir rivayette bu kelimenin Habeş dilinde **«iki kat»** mânasına geldiğini söyler.

كنز: Cevalikî bu kelimenin Farsçadan muarreb olduğunu zikreder.

كوّرت: İbnu Cerîr, Said b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayette bu kelimenin Farsçadan geldiği **«battı, kayboldu»** mânasında kullanıldığını söyler.

لينة: Vasıtî «e l - İ r ş â d»ında bu kelimenin **«hurma ağacı»** mânasına geldiği, Kelbî de, sadece Medine Yahudilerinin dilinde kullanıldığını söyler.

متكأ: İbnu Ebi Hatim, Selemetu'bnu Temmâm eş-Şakrî'den yaptığı bir rivayette bu kalimenin Habeş dilinde **«dayanmak»** mânasına geldiğini söyler.

مجوس: Cevalikî bu kelimenin Arapça olmadığını zikreder.

مرجان: Cevalikî, bazı lugat ulemasından naklettiğine göre kelimenin Arapça olmadığını söyler.

مسك: Sealibî, kelimenin Farsçadan geldiğini söyler.

مشكاة: İbnu Ebi Hatim, Mucahid'den rivayetle kelimenin Habeş dilinde **«fener»** mânasına geldiğini söyler.

مقاليد: Firyabî, Mucahid'den yaptığı rivayette kelimenin Farsça da **«anahtarlar»** mânasına geldiğini söyler. İbnu Durayd ve Cevalikî الاقليد ve المقليد kelimelerinin **anahtar** mânasında, Farsça'dan muarreb olduğunu söylerler.

مرقوم: Vasıtî كتاب مرقوم **«yazılmış bir kitap»** (Mutaffifîn, 9.) âyetindeki bu kelimenin İbrani dilinde **«yazılmış»** mânasına kullanıldığını söyler.

مزجاة: Vasıtî bu kelimenin Acem, bir rivayette de Kıbt dilinde **az** mânasında kullanıldığını söyler.

ملكوت : İbnu Ebî Hâtim ملكوت (Enam, 75.) âyetindeki bu kelime hakkında İkrime'den yaptığı bir rivayette bunun **melek** mânasına geldiğini, fakat Nebat dilinde ملكوتا şeklinde kullanıldığını söyler. Ebû'ş-Şeyh bunu İbnu Abbas-dan rivayet etmiştir. Vâsıtî «e l- İ r ş â d» adlı eserinde kelimenin Nebat dilinde **melek** mânasına geldiğini belirtmiştir.

مناص : Ebû'l-Kâsım kelimenin Nebat dilinde **firar** mânasına geldiğini söyler.

منسأة: İbnu Cerir, Suddi'den yaptığı rivayette kelimenin Habeş dilinde **asa** mânasında kullanıldığını söyler.

منفطر : İbnu Cerir, İbnu Abbas'dan yaptığı bir rivayette السّماء منفطر (Müzzemmil, 18.) âyetindeki bu kelimenin Habeş dilinde **dolu** mânasına geldiğini söyler.

مهل : Şeyzele'nin ifade ettiğine göre bu kelime Mağrib dilinde **zeytinyağı tortusu** mânasına geldiğini, Ebû'l-Kâsım ise kelimenin aynı mânada Berber dilinden alındığını söyler.

ناشئة : Hâkim «M ü s t e d r e k»inde İbnu Mesud'dan naklettiği bir rivayette bu kelimenin Habeş dilinde **geceleyin yapılan ibadet** mânasına geldiğini söyler. Beyhakî benzeri rivayeti İbnu Abbas'dan nakleder.

ن : Kirmânî «e l - A c â i b» adlı eserinde Dahhak'tan yaptığı rivayete göre bu kelimenin Farçadan geldiği, aslının انون olduğu, **dilediğini yap** mânasını taşıdığını söyler.

هدنا : Şeyzele ve başkalarının ifadesine göre bu kelimenin **tevbe ettik** mânasında İbrânî dilinden alındığı söylenir.

هود : Cevalikî bu kelimenin **Yehûd** mânasına geldiğini, Arapça dışında bir kelime olduğunu söyler.

هون : İbnu Ebî Hâtim, Meymun b. Mihrân'dan (Furkan, 63.) يمشون على الأرض هونا âyetinde yaptığı bir rivayette bu kelimenin Süryanî dilinde **olgun, hikmetli kimseler** mânasına geldiğini söyler. Ebû İmrân el-Cevnî'den yaptığı bir rivayette de kelimenin İbrânî dilinden geldiğini nakleder.

هيت لك:İbnu Ebî Hâtim, İbnu Abbas'dan yaptığı bir rivayette bu kelimenin Kıbtî dilinde **haydi gel** mânasına geldiğini, İbnu Cerir'in el-Hasen'den yaptığı rivayete göre de Süryânî dilinde aynı mânada kullanıldığını söyler. Ebû'ş-Şeyh'in İkrime'den rivayetine göre bu kelime Hûran dilinden alınmıştır. Ebû Zeydi'l-En-

sarî kelimenin İbrânî dilinden geldiğini aslının هيـنلج olduğunu **ona gel** mânası taşıdığını söyler.

وراء : Şeyzele ve Ebû'l-Kâsım'ın naklettiğine göre kelimenin Nebat dilinde **ön** mânasına geldiği söylenir. Cevalikî bu kelimenin Arapça olmadığını zikreder.

وردة : Cevâlikî bu kelimenin Arapça olmadığını söyler.

وزر : Ebû'l-Kâsım, kelimenin Nebat dilinde **ip ve sığınak** mânasına geldiğini söyler.

ياقوت : Cevâlikî, Seâlibî ve diğerleri kelimenin Farsça olduğunu zikrederler.

يحور : İbnu Ebî Hâtim, Dâvud b. Hind'den yaptığı bir rivayette انّه ظنّ ان لن يحور (İnşikak, 14.) âyetindeki bu kelimenin Habeş dilinde **geri döner** mânasına geldiğini söyler. İbnu Ebî Hâtim, benzer rivayeti İkrime'den de nakleder. Bu rivayet Nâfi b. Ezrak'ın İbnu Abbas'a sorduğu sorular arasında geçmişti.

يس : *İbnu Merdeveyh, İbnu Abbas'dan yaptığı bir rivayette* يس *nin* Habeş dilinde **ey insan,** İbnu Ebî Hâtim'in de Said b. Cubeyr'den yaptığı rivayete göre de bu kelimenin Habeş dilinde **ey adam** mânasına geldiğini söyler.

يصدون : İbnu'l-Cevzî, mânasının Habeş dilinde **alayla gülerler** olduğunu söyler.

يصهر : Bu kelimenin Mağrib dilinde **pişti, olgunlaştı** mânasına geldiği söylenir. Şeyzele bu kelimenin Kıbtî dilinden geldiğini nakleder.

اليمّ : İbnu Kuteybe, kelimenin Süryani dilinde **deniz** mânasına geldiğini, İbnu Cevzî bunun, İbrani dilinden, Şeyzele ise Kıbtî dilinden alındığını söyler.

اليهود : Cevalikî, kelimenin Arapça olmadığını, Yehûz b. Yakub'a mensup olanlara verilen bir ad olduğunu, Arapçaya ze yerine de harfi ile geçtiğini söyler.

Benim, senelerce süren uzun araştırmalarımdan sonra Kur'andaki muarreb kelimeler hakkında derlediklerim bunlardır. Benden önce hiçbir kitapta bu kelimeleri derleyen olmamıştır.

Buna rağmen Tacuddîn b. Subkî bu kelimelerden yirmi yedi tanesini yazdığı bir şiirinde zikretmiş, Ebu'l-Fadl b. Hacer yazdığı bir manzumede bunlara yirmi dört kelime ilave etmiş, ben de geri kalan altmış küsür kelimeyi, her ikisinin zikrettiği kelimelere ilave ettim. Böylece tamamı yüz kelimeyi geçmiştir.

Tacuddîn b. Subkî'nin nazmettiği beytler şunlardır:

السلسبيل و طه كورت بيع   روم وطوبى وسجيل وكافور
والزنجبيل ومشكاة سرادق مع   استبرق صلوات سندس طور
كذا قراطيس ربّانيّهم و غسّا   ق ودينار والقسطاس مشهور
كذا قسورة و اليمّ ناشئة   ويؤت كفلين مذكور ومسطور

له مقاليد فردوس بعد كذا   فيما حكى ابن دريد منه تنور

Bu konuda İbnu Hacer'in nazmettiği beyitler de şunlardır:

وزدت حرم ومهل والسّجلّ كذا   السّرىّ والابّ ثمّ الجبت مذكور
و قطّنا و اناه ثمّ متّكئا   دارست يصهر منه فهو مصهور
وهيت والسّكر الأوّاه مع حصب   واوّبى معه والطاغوت مسطور
صرهنّ اصرى وغيض الماء مع وزر   ثمّ الرقيم مناص والسّنا النور

Bu konuda benim nazmettiğim beyitler ise şunlardır:

وزدت يس والرحمن مع ملكو   ت ثمّ سينين شطر البيت مشهور
ثمّ الصراط ودرّىّ يحور ومر   جان ويمّ مع القنطار مذكور
وراعنا طفقا هدنا ابلعى ووراء   و الأرآئك و الأكواب مأثور
هود وقسط كفّر رمزه سقر   هون يصدون والمنسأة مسطور
شهر مجوس واقفال يهود حوا   ريّون كنز وسجّين وتتبير
بعير آزر حوب وردة عرم   الّ ومن تحتها عبدّت والصّور
ولينة فومها رهو وأخلد مز   جاة و سيّدها القيّوم موفور
وقمّل ثمّ أسفار عنى كتبا   و سجّدا ثمّ ربيّون تكثير
وحطّة وطوى والرّس نون كذا   عدن ومنفطر الأسباط مذكور
مسك أباريق ياقوت رووافهنا   مافات من عدد الألفاظ محصور
وبعضهم عد الاولى مع بطائنها   و الآخرة لمعانى الضّدّ مقصور

OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM

EL VUCÜH VE'N - NEZAİR

Bu konuda önceki ulema'dan Mukatil b. Süleyman, sonraları da İbnu'l-Cevzî, İbnu'd-Damğanî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Abdussamed el-Mısri, İbnu Faris ve başkaları müstakil eser yazmışlardır.

Vücuh; değişik mânalarda kullanılan tek kelimeye verilen addır. Ümmet kelimesi buna misaldlir. Bu konuda müstakil bir kitap yazdım. «M u' t e r a k u' l - E k r â n F î M ü ş t a r a k i' l - K u r' a n» adını verdim.

Nezâir; Birbirine benzeyen kelimeler demektir. Nezâirin kelimelerde, vücuhun, mânada kullanıldığı söylenir. Bu görüş zayıf kabul edilmiştir. Şayet bu tarif kabul edilseydi aynı mânadaki kelimeler, tek kelime kabul edilmiş olurdu. Halbuki bu görüşte olanlar kitaplarında ayrı bir nevi olarak değerlendirmişlerdir.

Bazı ulema da bunu, Kur'an'ın mucize olduğuna işaret eden nevilerden biri saymıştır. Öyle ki Kur'an'da bir kelime, yirmi mânaya geldiği gibi, daha az veya daha çok mânaya da gelmekte, beşer kelamında ise böylesine mâna zenginliği bulunmamaktadır.

Mukatil, yazdığı kitabın başlangıcında şu merfu hadisi zikreder لايكون الرجل فقيها كل الفقه حتى يرى للقرآن وجوها كثيرة «**Bir kimse Kur'an'daki bütün vecihleri bilmedikçe, gerçek mânada fakih olamaz.**» Bu rivayeti, İbnu's-Sa'd ve diğerleri, Ebu'd-Derda'dan mevkufen şu lafızla nakletmişlerdir. لايفقه الرجل كل الفقه bir kimse gerçek mânada Kur'an'ı anlayamaz. Bazıları bu hadisi şöyle açıklamışlardır: Kur'an'ı tam mânasiyle anlamak isteyen kimse, önce bir kelimenin değişik mânalar taşıdığını bilmesi, aralarında bir tezat olmadıkça bunlardan birini seçmesidir. Diğerleri de şöyle açıklar: Kelimenin zahiri tefsirine bağlı kalmaksızın, batınî mânalardan birini kullanmaktır.

İbnu Asakir «T e v a r i h u' d - D i m a ş k» adlı eserinde, Hammad b. Zeyd tarikiyle Eyyub'dan, o Ebu Kilâbe'den o da Ebu'd-Derda'dan şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'daki bütün vecihleri bilmedikçe Kur'an'ı tam mânasıyla anlamazsınız. Hammad Eyyub'a: «Kur'an'daki bütün vecihleri bilmedikçe» sözünden ne anlarsın? Acaba bu, vecihleri gördükten sonra mânasına yönelmek

midir? diye sorduğunda, Eyyub: Evet bu demektir, cevabını verir.

İbnu Sa'd, İkrime tarikiyle İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur: Ali b. Ebi Tâlib, İbnu Abbas'ı Haricilere gönderirken şu tavsiyede bulundu: «Onlara git kendileriyle münakaşada bulunurken sakın Kur'an'ı onlara karşı delil olarak kullanma; çünkü Kur'an'ın âyetlerinde çeşitli vecihler vardır. Buna karşılık münakaşada hadisi nebeviden delil getirebilirsin.»

İbnu Sa'd bir başka rivayette İbnu Abbas'ın Hz. Ali'ye şöyle dediğini rivayet eder: «Ya Emira'l-Mü'minin, ben Allah'ın Kitabını onlardan daha iyi bilirim, çünkü Kur'an'ın nüzûlüne bizler şahid olduk, deyince, Hz. Ali: «Doğru söylüyorsun, Kur'anda muhtelif vecihler vardır, sen bir vecih ileri sürerken onlar da diğerlerini ileri sürerler. Fakat sen gene sünnetle mukabelede bulun; çünkü onlar hadisde aynı şeyi yapamıyacaklardır.» Bu konuşmadan sonra İbnu Abbas Haricilere gitti, yaptığı münakaşada hadislerden delil getirdi, Hariciler İbnu Abbas'ın karşısında delilsiz kaldılar.

Bu konuda en önemli misaller şunlardır

الهدى : Kelimesinin Kur'anda Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller:

اهدنا الصراط المستقيم **«Bizi doğru yolda sebat ettir.»** (Fatiha, 6.) âyette **sebat** mânasında,

اولئك على هدى من ربهم **«Onlar, Rablerinden (gelen) açıklık (hidayet) üzerindedirler.»** (Bakara, 5.) âyette **beyan** mânasında,

ان الهدى هدى الله **«Şüphesiz din (doğru yol) Allahın dini (yolu) dur..»** (Âli İmran, 73.) âyetinde **din** mânasında,

ويزيد الله الذين اهتدوا هدى **«Allah hidayet edenlerin feyzini artırır.» (Meryem, 76.) âyetinde feyz** mânasında,

وجعلناهم أئمة يهدون بأمرنا **«Onları emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık..» (Enbiya, 73.) âyetinde önder** mânasında

ولكل قوم هاد **«..her toplumun bir yol göstericisi vardır.» (Ra'd, 7.) âyetinde önder** mânasında

فامّا يأتينكم منّى هدى **«..Benden size bir hidayet (ci rehber) gelir de..» (Bakara, 38.) âyette elçi ve kitaplar** mânasında

وبالنّجم هم يهتدون **«..onlar yıldız (lar) la da yol bulurlar.» (Nahl, 16.) âyetinde ulaşırlar** mânasında

ان الذين يكتمون ما انزلنا من البينات والهدى **«İndirdiğimiz açık delilleri ve sünneti saklayanlar yok mu..»** (Bakara, 159.) **sünnet** mânasında

ولقد جاءهم من ربهم الهدى **«andolsun onlara Rablerinden bir (hidayet) Kur-an gelmiştir.»** (Necm, 23.) âyetinde **Kur'an** mânasında

ولقد آتينا موسى الهدى **«Andolsun ki biz Musa'ya hidayeti (Tevratı) verdik.»** (Gâfir, 53.) âyetinde **Tevrat** mânasında,

وأولئك هم المهتدون **«...ve onlar doğru yola erenlerin ta kendileridir.»** (Bakara, 157.) âyetinde **hakka rücû** mânasında,

لا يهدى القوم الظالمين **«...Allah kâfirler gürûhunu muvaffak etmez.)** (Bakara, 258.) âyette **muvaffak kılmak** mânasına,

ان نتّبع الهدى معك **«Biz, eğer senin maiyetinde tevhid (doğru yol)unu tutup sana uyarsak..»** (Kasas, 57.) âyetinde **tevhîd** mânasına,

وانّا على آثارهم مهتدون **«...biz de hakikaten onların izlerine uymuşlarız..)** (Zuhruf, 22.) âyetinde **uymak** mânasında,

فبهداهم اقتده **«...Onların gittiği doğru yolu tutup ona uy..)** (Enâm, 90.) âyetinde **yol** mânasına,

وأنّ الله لا يهدى كيد الخائنين **«..Muhakkak Allah hainleri hilesinde muvaffak etmez.»** (Yusuf, 52.) âyette **ıslah** mânasına,

أعطى كلّ شيئ خلقه ثمّ هدى **«Her şeye hilkatını veren, sonra da doğru yolu gösterendir...»** (Tâhâ, 50.) âyetinde **yol göstermek** mânasında,

انّا هدنا اليك **«Biz (tevbe ederek) sana döndük)** (Araf, 156.) âyette **tevbe** mânasında,

قال عسى ربى أن يهدينى سواء السبيل **«..umarım Rabbim beni doğru yola irşad eder, dedi.»** (Kasas, 22.) âyetinde **irşad** mânasında kullanılmıştır.

السوء : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

يسومونكم سوء العذاب **«...Onlar ki size azabın şiddetlisini uyguluyorlardı.)** (Araf, 141.) âyetinde **şiddet** mânasında,

ماكان أبوك امرأ سوء **«...Senin baban zâni bir adam değildi..)** (Meryem, 28.) âyetinde, **zani** mânasına,

ماجزاء من أراد بأهلك سوءا **«Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası..)** (Yusuf, 25.) âyetinde **zina** mânasında,

ولا تمسّوها بسوء **«..Ona fenalıkla dokunmayın..)** (Araf, 73.) âyetinede **kesmek** mânasında,

بيضاء من غير سوء **«Afetsiz bembeyaz olarak..)** (Kasas, 32.) âyetinde **alaca hastalığı** mânasında,

انّ الخزى اليوم والسّوء على الكافرين **«Bugün, hakikat rüsvaylık, zillet ve azab kafirlerin üstünedir.»** (Nahl, 27.) âyette **azab** mânasında,

ماكنّا نعمل من سوء **«..Biz hiç bir şirk koşmazdık..»** (Nahl, 28.) âyetinde **şirk** mânasında,

ويبسطوا اليكم ايديهم والسنتهم بالسوء **«..size ellerini dillerini şiddetle uzatırlar.»**

(Mümtehine, 2.) âyette **şiddet** mânasına,

للذين يعملون السوء بجهالة **«günahı ancak cehalet sebebiyle yapacakların»** (Nisa, 17.) âyette **günah** mânasında,

ولهم سوء الدار **«..yer yüzünü fesada verenler..)** (Ra'd, 25.) âyette **kötülük** mânasında,

وما مسنى السوء **«..Bana kötülük dokunmazdı..»** (Araf, 188.) âyette **zarar** mânasında,

ويكشف السّوء **«..Fenalığı gideren..»** (Neml 62.) âyette **zarar** mânasında,

لم يمسسهم سوء **«..kendilerine hezimet dokunmadı.»** (Âli İmrân, 174.) âyetinde **savaş ve hezimet** mânasında kullanılmıştır.

الصلاة : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

يقيمون الصّلاة **«..Namazı dosdoğru kılarlar..)** (Bakara, 3.) âyetinde **beş vakit namaz** mânasında,

تحبسونهما من بعد الصلاة **«namazdan sonra alıkoyarsınız da..»** (Mâide, 106.) âyette **ikindi namazı** mânasına,

اذا نودى للصلاة **«..namaza çağrıldığınızda...»** (Cuma, 9.) âyette **cuma namazı** mânasına,

ولا تصل على أحد منهم **«..onların hiç birinin namazına durma..»** (Tevbe, 84.) âyetinde **cenaze namazı** mânasına,

وصل عليهم **«..onlara dua et...»** (Tevbe, 103.) âyetinde **dua** mânasında,

أصلاتك تأمرك **«..Dinin mi emrediyor..»** (Hûd, 87.) âyetinde **Din** mânasında,

ولا تجهر بصلاتك **«..kıraatında pek bağırma...»** (İsra, 110.) âyette **kıraat** mânasında,

ان الله وملائكته يصلون على النبى **«..şüphesiz ki Allah ve melekleri o Peygambere çok salât ederler..»** (Ahzâb, 56.) âyetinde **rahmet ve istiğfar** mânasında,

لا تقربوا الصّلاة وانتم سكارى **«sarhoş iken namaza yaklaşmayın..)** (Nisa, 43.) âyetinde **namaz kılınan yerler** mânasında,

وصلوات ومساجد يذكر فيها اسم الله **«..Allahın adı zikredilen ve namaz kılınan mescidler..»** (Hac, 40.) âyetinde **namaz kılınan yerler mânasında,**

الرحمة : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

يختص برحمته من يشاء **«..O, kimi dilerse İslam diniyle, ona imtiyaz verir..»** (Âli İmrân, 74.) âyette **İslâm** mânasında,

وآتانى رحمة من عنده **«O, bana kendi katından bir rahmet vermiş de»** (Hûd, 28.) âyette **imân** mânasında,

ففى رحمة الله هم فيها خالدون **«Allah'ın cenneti içindedirler. Onlar bunun içerisinde ebedî kalacaklardır.»** (Âli İmrân, 107.) âyette **cennet** mânasına,

وهو الذى يرسل الرياح بشرا بين يدى رحمته **«O, yağmurunun önünde rüzgarı müjdeci olarak gönderendir..»** (Araf, 57.) âyette **yağmur** mânasına

ولولا فضل الله عليكم ورحمته **«Ya üzerinizde Allahın fazl-ı rahmeti olmasaydı...»** (Nur, 10.) âyetinde **nimet** mânasında,

أم عندهم خزائن رحمة ربك العزيز الوهاب **«Onların nezdinde o yegane galip, ihsan eden Rabbinin rahmet hazineleri mi var?»** (Sâd, 9.) âyetinde **nübüvvet** mânasında,

اهم يقسمون رحمة ربك **«Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?...»** (Zuhruf, 32.) âyette **nübüvvet** mânasına,

قل لو انتم تملكون خزائن رحمة ربى **(De ki: «Rabbimin rahmet hazinelerine siz malik olsaydınız...»** (İsra, 100.) âyette **rızık** mânasında,

قل من ذا الذى يعصمكم من الله ان اراد بكم سوءا او اراد بكم رحمة **(De ki: «Size bir kötülük istese, veya size rahmet dilese sizi Allah'tan kim korur?» (Allah'ın azabından sizi kim kurtarır, onun rahmetine kim engel olur.** (Ahzab, 17.) âyette **yardım ve zafer** mânasında,

او ارادنى برحمة **«..yahut bana bir zafer vermeyi dilerse..»** (Zumer, 38.) âyette **yardım ve zafer** mânasında,

محمد رسول الله والذين معه اشداء على الكفار رحماء بينهم **«Muhammed Allah'ın Resûlüdür. Onun beraberinde bulunanlar, kâfirlere karşı sert; birbirlerine karşı merhametlidirler.»** (Fetih, 29.) âyetinde **sevgi** mânasına.

وجعلنا فى قلوب الذين اتبعوه رأفة ورحمة **«..Kendisine tabi olanların yüreklerine bir şefkat ve merhamet koyduk..»** (Hadid, 27.) âyetinde **sevgi** mânasına,

ذلك تخفيف من ربكم ورحمة **«..Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve bolluktur.»** (Bakara, 178.) âyetinde **bolluk** mânasına,

كتب على نفسه الرحمة **«..O, bağışlamayı kendi üzerine yazmıştır..»** (Enâm, 12.) âyetinde **mağfiret** mânasına,

لا عاصم اليوم من أمر الله إلاّ من رحم **«...Bugün Allahın esirgediği hariç, O'nun hükmünden koruyacak hiçbir şey yoktur..»** (Hûd, 43.) âyetinde **korumak** mânasına,

الفتنة : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

حتى لا تكون فتنة **«..yeryüzünde şirk kalmayıncaya kadar..)** (Enfâl, 39.) âyetinde **şirk** mânasında,

والفتنة أشد من القتل **«..Allah'a ortak koşmak, katlden daha şiddetlidir..»** (Bakara, 191.) âyette **şirk** mânasına,

فى قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة وابتغاء تأويله **«..Kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf saptırmak ve onun te'viline yeltenmek için onun müteşabih olanına tabi olurlar..»** (Âli İmrân, 7.) âyette **saptırma** mânasına,

أن يفتنكم الذين كفروا **«eğer kafirlerin sizi öldürmesinden..»** (Nisa, 101,) âyetinde **öldürme** mânasında,

واحذرهم أن يفتنوك عن بعض ما أنزل الله اليك **«..Allahın sana indirdiği şeylerin bir kısmından seni şaşırtmalarından sakın...»** (Maide, 49.) âyetinde **şaşırtma** mânasına,

ومن يرد الله فتنته **«..Allah, kimin sapıklığını irade ederse..»** (Maide, 41.) âyette **sapıklık** mânasına,

ثم لم تكن فتنتهم الا ان قالوا والله ربنا ما كنا مشركين **«Sonra onların: 'Rabbımız Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan değildik.' demelerinden başka özürleri kalmadığı (gün).** (Enâm, 23.) âyetinde **özür** mânasına,

ان هى الا فتنتك **«..zaten o da senin imtahanından başka bir şey değildir..»** (Araf, 155.) âyette **imtihan** mânasına,

الا فى الفتنة سقطوا **«..iyi bilin ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir.»** (Tevbe, 49.) âyetinde **günah** mânasında,

يفتنون فى كل عام مرة او مرتين **«..onlar her yıl ya bir kere, ya iki kere (çeşitli belalarla) sınanıyorlar..»** (Tevbe, 126.) âyetinde **hastalık** mânasında,

ربنا لا تجعلنا فتنة للقوم الظالمين **«..Ey Rabbimiz, bizi zalimlere tecrübe (konusu) yapma..»** (Yunus, 85.) âyetinde **tecrübe** mânasında,

فليحذر الذين يخالفون عن امره أن تصيبهم فتنة **«..Peygamberin emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belanın çarpmasından sakınsınlar.»**(Nûr, 63.) âyette **ceza** mânasında,

ولقد فتنا الذين من قبلهم **«Andolsun biz onlardan evvelkileri de imtihan etmişizdir..»** (Ankebut, 3.) âyetinde **denemek** mânasına,

فاذا اوذى فى الله جعل فتنة الناس كعذاب الله **«..eziyete (düçar) edildiği zaman insanların (kendi hakkındaki) fitnesini Allah'ın azabı imiş gibi tanır.»**(Ankebut, 10.) âyetinde **azab** mânasında,

يوم هم على النار يفتنون **«(O gün) kendilerinin ateş üzerinde azaba uğratılacakları gündür.»** (Zâriyât, 13.) âyetinde **yakmak** mânasındadır.

بأيكم المفتون **«Delilik hanginizde imiş?»** (Kalem, 6.) âyette **delilik** mânasına,

الرّوح : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

القيها الى مريم وروح منه **«..ki onu Meryeme bırakmıştır. O Allah tarafından (gelen) bir ruhtur (emirdir)..»** (Nisâ, 171.) âyette **emir** mânasına,

ينزّل الملائكة بالرّوح من امره على من يشاء **«O, kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona (Peygamberine) vahiy ile melekleri indirir...»** (Nahl, 2.) âyetinde **vahiy** mânasında,

وكذلك أوحينا اليك روحا من أمرنا **«..İşte biz sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik...»** (Şurâ, 52.) âyetinde **Kur'an** mânasında,

وأيّدناه بروح القدس **«..Onu Ruhu'l-kuds ile destekledik...»** (Bakara, 87.) âyetinde **rahmet** mânasına,

فروح وريحان وجنت نعيم **«Artık rahatlık güzel rızık ve Naîm cenneti (onundur).»** (Vakıâ, 89.) âyetinde **hayat** mânasına,

نزل به الرّوح الأمين **«Onu kalbine ruhu'l-emin indirmiştir.»** (Şuarâ, 193.) âyetinde **Cibrîl** mânasında,

فأرسلنا اليها روحنا **«..Biz de ruhumuzu (Cebrâil'i) ona gönderdik..»** (Meryem, 17.) âyetinde **Cibrîl** mânasında,

يوم يقوم الرّوح والملئكة صفا **«O gün ruh ve melekler saf saf dururlar...»** (Nebe, 39.) âyette **büyük melek** mânasına,

تنزّل الملائكة والرّوح فيها باذن ربهم من كل امر **«Onda melekler ve ruh, Rablerinin izniyle,herbir iş için iner de iner...»** (Kadr, 4.) âyette **melekler ordusu** mânasına,

ويسألونك عن الروح قل الروح من امر ربى **«Sana ruhtan sorarlar. De ki: 'Ruh Rabbimin emrindendir..»** (İsra, 85.) âyetinde **beden ruhu** mânasına,

القضاء : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

فاذا قضيتم مناسككم فاذكروا الله كذكركم آبائكم او اشدّ ذكرا **«Hac ibadetlerini bitirince (cahiliyetde) atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın...»** (Bakara, 200.) âyetinde **tamamlamak** mânasına,

اذا قضى أمرا فانما يقول له كن فيكون **«..O, bir şeye hükmetti mi ona ancak 'ol' der, o da oluverir.»** (Bakara, 117.) âyetinde **bir iş** mânasına,

من المؤمنين رجال صدقوا ما عاهدوا الله عليه فمنهم من قضى نحبه **«Mü'minler içinde nice erler var ki, Allah'a verdikleri sözde dururlar, onların kimi adağını yerine getirdi.»** (Ahzab, 23.) âyette **ecel** mânasında,

لقضى الامر بينى وبينكم **«iş sizinle benim aramda bitirilmiş olurdu..»** (Enâm, 58.) âyette **ayırmak** mânasında,

ولكن ليقضى الله أمرا كان مفعولا **«..fakat Allah, zaten yapılması kararlaştırılan bir işi yerine getirmek için..»** (Enfâl, 42.) âyette **hükmetmiş olmak** mânasına,

لقضى اليهم أجلهم **«..Allah da onlara (şerri) acele verseydi...»** (Yunus, 11.) âyette **helak** mânasında,

قضى الأمر الذى فيه تستفتيان **«..sorduğunuz iş (bu şekilde) kesinleşmiştir.»**

(Yusuf, 41.) âyetinde **vucubiyyet mânasına.**

الّاحاجةًفى نفس يعقوب قضاها «**..yalnız Yakub, içindeki bir dileği açığa vurmuştu.**» (Yusuf, 68.) âyetinde **gerçekleştirmek** mânasına.

و قضينا الى بنى اسرائيل فى الكتاب «**Kitab'da İsrail oğullarına şu hükmü bildirdik..**» (İsra, 4.) âyetinde **bildirmek** mânasına,

و قضى ربك الّاتعبدو إلاّاياه «**Rabbin, yalnız kendisine tapmanızı ve ana babaya iyilik etmenizi emretti...**» (İsra, 23.) âyetinde **vasiyyet** mânasına,

فوكزه موسى فقضى عليه «**..Musa onu öldürdü..**» (Kasas, 15.) âyetinde **ölüm** mânasına,

فلمّاقضينا عليه الموت «**(Süleyman'ın) ölümüne hükmettiğimiz zaman...**» (Sebe, 14.) âyetinde **hükmetmek** mânasına,

فقضاهنّ سبع سموات فى يومين «**Böylece onları iki günde yedi gök yaptı..**» (Fussilet, 12.) âyetinde **yaratmak** mânasına,

كلاّلمّا يقض ما امره « **Hayır, (insan, Allah'ın) emrettiğini yapmadı.** (Abese, 23.) âyetinde **iş, yani gerçekten yapmadı** mânasına kullanılmıştır.

اذقضينا الى موسى الامر «**..Musa ile o işi ahitleştiğimiz vakit..**» **(Kasas, 44.) âyette ahid** mânasında,

الذِّكر : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

فاذكروا الله كذكركم آبائكم او اشدذكرا «**..atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın..**» (Bakara, 200.) âyette **dil ile zikir** mânasına,

ذكروا الله فاستغفروا لذنوبهم «**..Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler..**» (Âli İmrân, 135.) âyette **kalb ile zikir** mânasında,

و اذكروا مافيه «**..içinde olanı hatırlayın ki..**» (Bakara, 63.) âyette **ezberlemek** mânasına,

فاذكرونى اذكركم «**Öyle ise beni anın ki ben de sizi anayım..**» (Bakara, 152.) âyette **taat ve mükafat** mânasında,

فاذاامنتم فاذكروا الله «**..Güvene kavuştuğunuzda Allah'ı anın...**» (Bakara, 239.) âyette **beş vakit** namaz mâ nasında,

و ذكر فانّ الذكرى تنفع المؤمنين «**Ama yine de hatırlat, çünkü hatırlatmak Mü'minlere fayda verir.**» (Zariyat, 55.) âyette **öğüt** mânasında,

فلمّانسوا ماذكروا به «**Ne zaman ki onlar, kendilerine hatırlatılanı unuttular...**» (Araf, 165.) âyetinde **öğüt** mânasına,

او عجبتم ان جائكم ذكر من ربكم «**Rabbinizden bir zikir gelmesine şaştınız mı?**» (Araf, 63.) âyette **beyan** mânasında,

اذكرنى عند ربك «**..Beni efendin (kralın) yanında an...**» (Yusuf, 42.) âyetinde **söyle** mânasına,

مايأتيهم من ذكر من ربهم «**Kendilerine Rabblerinden gelen zikri..**» (Enbiya, 2.) âyetinde **Kur'an** mânasına,

و من اعرض عن ذكرى «**Ama kim benim zikrimden yüz çevirirse.**» (Tâhâ, 124.) âyetinde **Kur'an** mânasına,

فاسالوا اهل الذكر «**..Tevrat ehlinden sorun...**» (Nahl, 43.) âyette **Tevrat** mânasına

قال ساتلوا عليكم منه ذكرا «**De ki: size ondan bir haber okuyacağım..**» (Kehf, 83.) âyette **haber** mânasına,

و انه لذكر لك ولقومك «**O (yol) sana ve kavmine bir şereftir...**» (Zuhruf, 44.) âyette **şeref** mânasına,

اهذاالذى يذكر آلهتكم «**..Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?**» (Enbiya, 36.) âyetinde **ayıplama** mânasında,

و لقدكتبنافى الزبور من بعدالذكر ان الارض يرثها عبادى الصالحون «**Andolsun Tevrat-tan sonra Zebur'da da 'Arza mutlaka iyi kullarım varis olacak diye' yazmıştık.**» (Enbiya, 105.) âyetinde **Levhi mahfuz** mânasına,

لقدكان لكم فى رسول الله اسوة حسنة لمن كان يرجو الله و اليوم الاخر و ذكر الله كثيرا «**Andolsun Allah'ın elçisinde sizin için Allah'ı ve ahireti arzu eden ve Allah'ı çok anan kimseler için (uyulacak) en güzel bir örnek vardır.**» (Ahzâb, 21.) âyette **senâ** mânasında,

فالتاليات ذكرا «**Zikir okuyanlara.**» (Saffât, 3.) âyetinde **zikir** mânasına,

و لذكر الله اكبر «**..Allah'ı zikretmek elbette en büyük (bir ibadetdir.)** (Ankebût, 45.) âyetinde **namaz** mânasına,

فاسعوا الى ذكر الله «**..cuma namazına koşun..**» (Cum'a, 9.) âyette **cuma namazı** mânasında,

فقال انى احببت حب الخير عن ذكر ربى «**Süleyman: 'Doğrusu ben bu iyi malları, Rabbimi anmayı sağladıkları için severim' demişti..**» (Sâd, 32.) âyetinde, **ikindi namazı** mânasına,

الدعاء : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

و لاتدع من دون الله مالاينفعك ولايضرك «**..Allah'dan başkasına, sana ne fayde, ne de zarar vermeyecek olan şeylere yalvarma!..**» (Yunus, 106.) âyette **ibadet** mânasında,

و ادعوا شهداءكم من دون الله «**..Allah'dan başka şahitlerinizi çağırın..**» (Bakara, 23.) âyette **yardım istemek** mânasında,

و قال ربكم ادعونى استجب لكم «**Rabbınız buyurdu ki; 'Bana dua edin, duanızı kabul edeyim'...**» (Gâfir, 60.) âyetinde **istemek** mânasına,

دَعْواهم فيها سبحانك اللهم «**Onların orada duası: Allahım sen her türlü eksik-**

likten uzaksın'...» (Yunus, 10.) âyetinde **söz** mânasına.

يوم يدعوكم فتستجيبون بحمده **«Sizi çağırdığı gün O'na hemdederek çağrısına uyarsınız.»** (İsra, 52.) âyette **nida, seslenme** mânasına,

لاتجعلوا دعاء الرسول بينكم كدعاء بعضكم بعضا **«Peygamberin çağırmasını, aranızda herhangi birinizin diğerini çağırması gibi tutmayın..»** (Nur, 63.) âyette **ad verme** mânasında,

الاحصان : Kelimesinin Kur'an'da Değişik Mânalarda Kullanılışına Dair Misaller

والذين يرمون المحصنات ثم لم يأتوا باربعة شهداء فاجلدوهم **«Namuslu kadınlara zina suçu atıp da sonra (bu suçlarını isbat için) dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun...»** (Nur, 4.) âyette **iffet** mânasında,

فاذا احصن فان اتين بفاحشة.. **«..evlendikden sonra bir fuhuş yaparlarsa..»** (Nisa, 25.) âyette **evlenme** mânasında, فعليهن نصف ما على المحصنات من العذاب **«Onlara, hür kadınlara yapılan cezanın yarısını uygulayın.»**(Nisâ, 25.) âyette **hürriyet** mânasında kullanılmıştır.

1– İstisnaları Bulunan Vücuhla İlgili Bazı Kelimeler

İbnu Faris, «K i t a b u' l - E f r â d» adlı eserinde şöyle der: فلما آسفونا (Zuhruf, 55.) âyetinde **bizi öfkelendirdiler** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün الأسف kelimeleri **hüzün** mânası ifade eder. ولو كنتم فى بروج مشيدة (Nisa, 78.) âyetinde **geniş surla çevrilmiş saraylar** mânasına gelen hariç, Kur-an'da mevcut bütün البروج kelimeleri **yıldızlar** mânasındadır.

ظهر الفساد فى البر والبحر **«...karada ve denizde fesad çıktı...»** (Rûm, 41.) âyetinde **toprak parçası, meskûn yerler** mânasına gelen bu iki kelime hariç, Kur'an'da mevcut bütün البر ve البحر kelimeleri **kuru toprak ve su** mânasınadır.

وشروه بثمن بخس دراهم معدودة **«Nihayet onu (Mısır'a varınca) haram paraya sattılar...»** (Yusuf, 20.) âyetinde **haram** mânasına gelen hariç, Kur'an'daki bütün بخس kelimeleri, **eksiklik** mânasındadır.

أتدعون بعلا **«Ba'l'a yalvarıp...»** (Saffât, 125. âyetinde **put** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün البعل kelimeleri **zevc** mânasındadır.

ونحشرهم يوم القيمة على وجوههم عميا وبكما وصما **«...kıyamet günü onları, yüzükoyun, kör, dilsiz ve sağır bir halde süreriz...»** (İsra, 97.) âyeti hariç, Kur-an'da mevcut bütün البكم kelimeleri, **imanı telaffuz etmeyen** mânasınadır.

وأحدهما أبكم لايقدر على شئ (Nahl, 76.) âyetindeki أبكم kelimesi, **mutlak kelâma kadir olmayan** mânasındadır. **Yani hiç konuşamayan** demektir.

وترى كل أمة جاثية (Casiye, 28.) âyetinde **diz çökerek oturmuşlar** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün جثيا kelimeleri **hepsi** mânasınadır.

1– İstisnaları Bulunan Vücuhla İlgili Bazı Kelimeler

İbnu Faris, «K i t a b u' l - E f r â d» adlı eserinde şöyle der: فلما آسفونا (Zuhruf, 55.) âyetinde **bizi öfkelendirdiler** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün الأسف kelimeleri **hüzün** mânası ifade eder.

ولو كنتم فى بروج مشيدة (Nisa, 78.) âyetinde **geniş surla çevrilmiş saraylar** mânasına gelen hariç, Kuran'da mevcut bütün البروج kelimeleri **yıldızlar** mânasındadır.

ظهر الفساد فى البر والبحر **«...karada ve denizde fesad çıktı...»** (Rûm, 41.) âyetinde **toprak parçası, meskûn yerler** mânasına gelen bu iki kelime hariç, Kur'an'da mevcut bütün البر ve البحر kelimeleri **kuru toprak ve su** mânasınadır.

وشروه بثمن بخس دراهم معدودة **«Nihayet onu (Mısır'a varınca) haram bir parayla sattılar..»** (Yusuf, 20.) âyetinde **haram** mânasına gelen hariç, Kur'anda bütün بخس kelimeleri, **eksiklik** mânasındadır.

أتدعون بعلا **«Ba'l'a yalvarıp...»** (Saffât, 125. âyetinde **put** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün البعل kelimeleri **zevc** mânasındadır.

ونحشرهم يوم القيمة على وجوههم عميا وبكما وصما **«...kıyamet günü onları, yüzükoyun, kör, dilsiz ve sağır bir halde süreriz...»** (İsra, 97.) âyeti hariç, Kur'an da mevcut bütün البكم kelmeleri, **imanı telaffuz etmeyen** mânasınadır. احدهما أبكم لايقدر على شئ **«...birisi dilsizdir hiçbir şey yapamaz..»** (Nahl, 76.) âyetindeki أبكم kelimesi, **mutlak kelâma kadir olmayan** mânasındadır. **Yani hiç konuşamayan** demektir.

وترى كل أمة جاثية **«Her ümmeti diz çökerek toplanmış görürsün...»** (Casiye, 28.) âyetinde **diz çökerek oturmuşlar** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün جثيا kelimeleri **hepsi** mânasınadır.

ويرسل عليها حسبانا من السماء **«...ve O (senin bağı)nın üzerine de gökten yıldırımlar gönderir de...»** (Kehf, 40.) âyetinde, **azab** mânasına gelen hariç, Kur-an'da mevcut bütün حسبان kelimeleri **aded** mânasındadır.

ليجعل الله ذلك حسرة فى قلوبهم **«Allah onların bu sözlerini kalplerine bir hüzün olarak koyacaktır.»** (Âli İmrân, 156.) âyetinde **hüzün** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer حسرة kelimeleri, **pişmanlık** mânasındadır.

فساهم فكان من المدحضين **«Kur'a çekti yenilenlerden oldu.»** (Saffât, 141.) âyetinde **mağluplardan mânasına** gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer الدحض kelimeleri **bâtıl** mânasındadır.

والرجز فاهجر **«Pislikten kaçın.»** (Müddessir, 5.) âyetinde **put** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün الرجز kelimeleri **azap** mânasındadır.

ريب المنون (Tûr, 30.) âyetinde, **zamanın felâketleri** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer ريب kelimeleri **şek, şüphe** mânasındadır.

لأرجمنك (Meryem, 46.) âyetinde **sana küfrederim** mânasına gelen ile

رجماًبالغيب (Kehf, 22.) âyetindeki **zan** mânasına gelen iki kelime hariç, Kur'an'da mevcut diğer الرجم kelimeleri, **katletmek, öldürmek** mânasındadır.

وانهمليقولونمنكرامنالقولوزورا «**...Muhakkak ki onlar çirkin ve yalan söz söylüyorlar..**» (Mücadele, 2.) âyetinde **şirke saplanmadan yalan söyleme** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer زور kelimeleri, **şirke saplanarak yalan söyleme** mânasındadır.

وحنانامنلدناوزكاة «**Ayrıca Biz ona yumuşak kalplilik ve safiyetverdik..**» (Meryem, 13.) âyetinde, **temizlik** mânasına gelen hariç, Kur'an'daki diğer زكاة kelimeleri, **mal** mânasındadır.

واذ زاغتالأبصار «**...o zaman gözler ümitsizlikten kaymış...**» (Ahzab, 10.) âyetinde **belirli yöne baktı** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer الزيغ kelimeleri **meyletmek** mânasındadır.

سخريّا (Zuhruf, 32.) âyetinde **hizmetine ve emrine verme** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer سخر kelimeleri **alay etme** mânasındadır.

التابوتفيهسكينةمنربّكم «**..Onun içinde Rabbinizden bir sekîne.**» (Bakara, 248.) âyetinde **iki kanatlı bir yaratık** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer سكينة kelimeleri **güven** mânasındadır.

فىضلالوسعر «**...'O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık içine düşmüş oluruz' dediler.**» (Kamer, 24.) âyetinde **çılgınlık** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut diğer سعر kelimeleri, **cehennem ve yakacağı** mânasındadır.

واذاخلواالىشياطينهم «**...Fakat arkadaşlarıyla (yandaşlarıyla) yalnız kaldıkları zaman..**» (Bakara, 14.) âyetinde **arkadaş, yandaş** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün شيطان kelimeleri **İblis ve yolunda gidenler** mânasındadır.

وادعوا شهداءكممندونالله «**...Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın...**» (Bakara, 23.) âyetinde, **yardımcı** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün شهيد kelimeleri **şehid edilenler ve yapılan bir işe şahid olan** mânasınadır.

وماجعلناأصحابالنّارالاّملائكة «**Biz cehennemin bekçilerini hep melekler yaptık.**» (Müddessir, 31.) âyetinde **bekçi** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün أصحابالنّار kelimeleri **cehennemlikler** mânasındadır.

وصلواتومساجد «**...manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler...**»(Hac, 40.) âyetinde **mekânlar (havralar)** mânasına gelen hariç, Kur'an'daki bütün صلاة kelimeleri **ibadet ve rahmet** mânasındadır.

ونحشرهميومالقيامةعلىوجوههمعمياوبكماوصمّا «**...Kıyamet günü onları, yüzükoyun, kör, dilsiz ve sağır bir halde toplayacağız...**» (İsra, 97.) âyetinde **kör, dilsiz ve sağır** mânasına gelen hariç, Kur'an'da mevcut bütün صمّ kelimeleri **imana, özellikle Kur'an'a kulak vermeyen** mânasındadır.

وليشهدعذابهماطائفةمنالمؤمنين «**...Müminlerden bir grup da onlara yapılan azaba 'atılan dayağa' şahit olsun.**» (Nur, 2.) âyetinde **dayak atma mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün** عذاب kelimeleri **azab** mânasındadır.

كلّلهقانتون (Bakara, 116.) âyetinde **yaklaşanlar** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün قنوت kelimeleri **taât** mânasındadır.

فأرادربّكأنيبلغاأشدّهماويستخرجاكنزهما (Kehf, 82.) âyetinde **ilim sahifesi** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün كنز kelimeleri **mal, define** mânasınadır.

مثلنورهكمشكوةفيهامصباح «**..O'nun nuru, içinde lamba bulunan, penceresiz bir oyuğa benzer.**» (Nur, 35.) âyetinde **kandil** mânasına gelen hariç Kur'an'daki diğer iki مصباح kelimesi **yıldız** mânasınadır.

وابتلوااليتامىحتىاذابلغواالنّكاح «**Nikah çağına varıncaya kadar öksüzleri deneyin..**» **(Nisa, 6.) âyetinde evlenme çağı** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün نكاح kelimeleri, **evlenme** mânasındadır.

فعميتعليهمالانباء (Kasas, 66.) âyetinde, **deliller** mânasına gelen الانباء hariç, Kur'anda mevcut bütün نبأ kelimeleri **haber** mânasındadır.

ولمّاوردماءمدينوجدعليهامةمنالناسيسقون «**Medyen suyuna varınca o 'kuyu'nun başında birçok insanların, 'hayvanlarını' suladıklarını gördü...**»(Kasas, 23.) âyetinde, **üzerine yürüdü fakat içeri girmedi** mânasına gelen hariç,Kur-anda mevcut bütün ورد kelimeleri **içeri girme** mânasındadır.

لايكلّفاللهنفساالاّماآتاها (Talak, 7.) âyetinde, **nafaka** mânasına gelen hariç لايكلّفاللهنفساالاّوسعها (Bakara, 286.) âyetindeki نفسا kelimesi **amel** mânasınadır.

أفلمييأسالذينآمنواانلويشاءاللهلهدىالناسجميعًا «**.İnananlar hâlâ anlamadılar mı ki, Allah dileseydi bütün insanları doğru yola iletirdi?...**»(Ra'd, 31.) âyetinde **bilmek** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün ييأس kelimeleri **ümit kesme** mânasındadır.

انكادليضلّناعنآلهتنالولاأنصبرناعليها «**Eğer biz onlara'inanmakta' ısrar etmeseydik, neredeyse bizi tanrılarımızdan saptıracaktı.**»(Furkan, 42.) âyeti ile

وانطلقالملأمنهمانامشواواصبرواعلىآلهتكم «**Onların elebaşılarından bir gürûh 'birbirine' : Yürüyün, mabudlarınıza 'ibadette' sebat edin...**»(Sâd, 6.) âyetinde **direnin** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut صبر kelimeleri **övülmüş** mânasındadır.

İbnu Faris'in zikrettikleri bunlardır.

Bu konuda bazı ulema şu kelimeleri de zikreder:

انىنذرتللرحمنصوما «**..Ben Rahman için (susma) orucu adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım, de.**» (Meryem, 26.) âyetinde, **konuşmamak, susmak** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün صوم kelimeleri **ibadet kasdıyle tutulan oruç** mânasındadır.

وجعل الظلمات والنور «..**karanlıkları ve aydınlığı var etti..**» (Enâm, 1.) âyetinde **gecenin karanlığı, gündüzün aydınlığı** mânasına gelen kelimeler hariç, Kur'anda mevcut bütün ظلمات ve نور kelimeleri **küfür ve iman** mânasındadır.

فآتوا الذين ذهبت أزواجهم مثل ما أنفقوا «...**eşleri giden 'Müminlere', harcadıklarının mislini verin...**» (Mümtehine, 11.) âyetinde **mehir** mânasına gelen hariç, Kur'anda mevcut bütün انفاق kelimeleri **sadaka** mânasındadır.

Bu konda ed-Dânî şu kelimeleri zikreder:

(ظ) ile كهشيم المحتظر (Kamer, 31.) âyetinde **men etmek** mânasına gelen الاحتظار hariç, Kur'anda mevcut bütün ض ile gelen الحضور kelimeleri, **müşahade** mânasındadır.

İbnu Hâleveyh şöyle der :

Kur'anda قبل mânasına gelen بعد kelimesi sadece ولقد كتبنا فى الزّبور من بعد الذكر ان الارض يرثها عبادى الصالحون «**Andolsun Tevrattan sonra Zebur'da da: 'yer yüzüne mutlaka iyi kullarım varis olacak 'bu yer onların eline geçecek' diye yazmıştık.**» (Enbiya, 105.) âyetinde بعد kelimesidir.

Moğoltay, Kitabu'l - Meysir adlı eserinde şöyle der:

Biz قبل mânasına gelen بعد kelimesinin başka misalini والأرض بعد ذلك دحاها «**Bundan sonra yeryüzünü düzgün bir şekle koydu.**» (Naziât, 30.) âyetinde gördük

Ebû Musa da, «K i t a b u' l - M u ğ î s» *adlı eserinde Moğoltay'ın bu sözüne* katılarak şöyle der: Allahu Taâlâ yeri iki günde yarattı sonra semaya yöneldi. Bu durumda yerin yaratılışı, semanın yaratılışından önce olmuştur.

Resulüllah, Sahabe ve tabiun'un, bu neviden sözlere temas ettiklerini söylemek isterim.

Ahmed b. Hanbel «M u s n e d»inde, İbnu Ebî Hatim ve diğer muhaddis ler Derrâc tarikiyle Ebu Heysem'in Ebu Saidi'l-Hudrî'den yapılan şu rivayeti naklederler; Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Kur'anda mevcut bütün القنوت kelimeleri, **taat** mânasındadır. Bu rivayetin senedi, sağlamdır. İbnu Hibban bunu sahih kabul eder.

İbnu Ebi Hâtim İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da mevcut bütün اليم kelilmeri, **can yakıcı** mânasınadır.

İbnu Ebi Hâtim, Ali b. Ebi Talha tarikıyle yaptığı bir rivayette İbnu Abbas' ın şu şözünü nakleder: Kur'an'da mevcut bütün قتل kelimeleri **lanet** mânasınadır.

Dahhak tarikiyle İbnu Abbas'ın yaptığı bir rivayette: Kur'anda mevcut bütün الرّجز kelimelerinin **azab** mânasına geldiğini söyler.

Firyâbî şöyle der; Bize Kays, o Ammâr ed-Duhnî, o Saîd b. Cubeyr, o da İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Kur'anda mevcut bütün تسبيح kelimeleri **namaz,** bütün سلطان kelimeleri de **hüccet** mânasındadır.

İbnu Ebî Hâtim; İkrime tarikiyle İbnu Abbas'dan şu rivayeti nakleder: Kuranda mevcut bütün الدّين kelimeleri **hesap** mânasınadır.

İbnu'l-Enbârî «K i t a b u' l - V a k f v e' l - İ b t i d â» adlı kitabında Suddî tarikıyle Ebu Mâlik'ten İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Kur'an'daki bütün ريب kelimeleri, **şek (şüphe)** mânasındadır. Ancak أم يقولون شاعر نتربص به ريب المنون «**Yoksa, onlar (senin hakkında): 'Bir şairdir, zamanın felâketlerine çarpılmasını gözetliyoruz' mu diyorlar?**» (Tûr, 30.) âyetinde, **zamanın felâketleri** mânasında kullanılır.

İbnu Ebî Hâtim ve diğer muhaddisler Ubeyyub'nu Kâb'ın şöyle dediğini naklederler: Kur'anda mevcut bütün الرّياح kelimeleri **rahmet,** الريح kelimeleri ise **azab** mânasındadır.

Dahhâk'dan yaptığı bir rivayette ise şunu nakleder: Kur'anda Allah'ın zikrettiği bütün كأس kelimeleri **şarap** mânasındadır. Yine Dahhâk'dan yaptığı bir rivayete göre: Kur'anda mevcut bütün فاطر kelimeleri, **hâlik** mânasınadır. Said b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayete göre, Kur'andaki bütün أفك kelimeleri **yalan, iftira** mânasındadır.

Ebu Aliye'den yaptığı bir rivayete göre; Kur'anda mevcut الأمر بالمعروف kelimeleri **İslâmı tebliğ,** النهى عن المنكر kelimeleri de **küfürden sakındırma** mânasına geldiğini söyler.

Ebu Aliye'den yaptığı bir diğer rivayete göre, قل للمؤمنين يغضّوا من أبصارهم ويحفظوا فروجهم «**Müminlere söyle: 'Gözlerini harama bakmaktan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar..» (Nur, 30.) âyetindeki, Kimsenin görmemesi gereken** mânasına gelen يحفظوا فروجهم cümlesi hariç, Kur'anda diğer yerlerde **fercin muhafazası** şeklinde geçen bütün âyetlerde bu ifade **zina** mânasındadır.

Mucahid'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda mevcut her ان الانسان كفور ifadesinden kâfirler anlaşılır.

Ömer b. Abdülaziz'den yaptığı rivayete göre: Kur'anda mevcut bütün خلود kelmeleri **tevbesi olmayan günahkâr** mânasındadır.

Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den yaptığı rivayete göre: Kur'anda mevcut bütün Allah'a izafe edilen يقدر kelimeleri **azaltır, daraltır** mânasındadır. Yine Abdurrahman'dan yaptığı rivayete göre: Kur'anda mevcut bütün التزكى kelimeleri **İslam** mânasındadır.

Ebu Mâlik'ten yaptığı rivayete göre, فمن ابتغى وراء ذلك (Müminûn, 7.) âyeti

ile وراء ذلكم واحل لكم ما وراء (Nisâ, 24.) âyetinde geçen **istisna** mânasına gelen وراء kelimeleri hariç, Kur'an'da mevcut diğer وراء kelimeleri **ön** mânasınadır.

Ebu Bekr b. Ayyâş'dan yaptığı rivayete göre, Kur'anda mevcut كِسَفًا kelimesi **azab** كِسَفًا kelimeleri de **bulut** mânasındadır.

İkrime'den yaptığı bir rivayete göre, Allah'ın yaptığı her işte السَّدّ kelimesi, kulların yaptığı her işte ise, السَّدّ kelimesi kullanılır.

İbnu Cerîr, Ebu Ravk'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anda mevcut her جعل kelimesi **yarattı** mânasındadır.

Mucahid'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda geçen المباشرة kelimesi **cima** mânasındadır.

İbnu Cerîr, İbnu Zeyd'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda mevcut فاسق kelimeleri, bazıları müstesna, **yalancı** mânasındadır.

İbnu'l-Munzir, Suddî'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda mevcut حنيفامسلما ile حنفاء kelimeleri **hüccâc** mânasındadır.

Said b. Cubeyr'den yaptığı bir rivayete göre: Kur'anda geçen العفو kelimesi üç ayrı mânaya gelmektedir. Birinci mâna, **günahları bağışlamak.** İkinci mâna ويسألونك ماذا ينفقون قل العفو «**..Ve yine Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar, De ki; af (yani ihtiyaçlarınızdan fazlasını veya helâl ve güzel olan şeyleri verin)..**» (Bakara, 219.) âyetinde olduğu gibi **nafaka vermek.** Üçüncü mâna, الا ان يعفون أو يعفو الذى بيده عقدة النكاح «**Ancak kadınların haklarından vazgeçmesi veya nikâh akdi elinde bulunan erkeğin lütufkâr davranması müstesnadır...**» (Bakara, 237.) âyetinde olduğu gibi **insanlar arasında iyilik yapmak** mânasındadır.

Buhari'nin Sufyan b. Uyeyne'den rivayetine göre, Allah'ın Kur'anda zikrettiği المطر kelimesi **azab** mânasınadır. Araplar bu kelimeye karşılık الغيث kelimesini kullanırlar. ان كان بكم اذى من مطر «**...eğer yağmur size bir eziyet verirse...**» (Nisa, 102.) âyetinde geçen مطر kelimesini bu mânadan istisna ederim. Çünkü bu âyetteki mânası, kesinlikle **yağmur** mânasındadır.

Ebu Ubeyde; bu kelimenin **azab** mânasına geldiğinde أمطرت **rahmet** mânasına geldiğinde مطرت şeklinde geçtiğini söyler.

2- Âyetlerdeki Vücuhla İlgili Bazı Özellikler

Ebu'ş-Şeyh, Dahhâk'dan yaptığı rivayette İbnu Abbas bana şöyle dedi, der: Bilesin ki Kur'anda geçen ومالهم من ولىّ ولا نصير âyetlerinden müşrikler kastolunur. Müminlerin ise, yardımcıları ve şefaatçileri çoktur.

Said b. Mansur'un Mucahid'den yaptığı rivayete göre; Kur'anda geçen her طعام kelimesi **yarım ölçek** mânasındadır.

İbnu Ebî Hâtim, Vehb b. Munebbih'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda

حافظوا على والذين هم على صلاتهم يحافظون «**Namazlarını korurlar.**» (Mearic, 34.) ve الصلوات والصلوة الوسطى وقوموا لله قانتين «**Namazları ve orta namazı koruyun, gönülden bağlılık ve saygı ile Allah'ın huzuruna durun.**» (Bakara, 238.) şeklinde geçen âyetlerdeki mâna, **namaz vakitlerinin geçirilmemesidir.**

Sufyan b. Uyeyne'den yaptığı rivayete göre, ومايدرك şeklindeki âyetlerin mânası, **sorulan şeyden haber verilmiyeceği,** وماأدراك şeklindeki âyetlerin mânası da, **sorulan şey ne olduğu açıklanacaktır,** demektir.

Yine Sufyân'dan yaptığı rivayete göre, Kur'anda geçen مكر kelimesi **amel** mânasındadır.

Mucahid'den yaptığı rivayete göre, Kur'anda geçen قتل ve لعن kelimeleri ile, kâfirler kastedilmiştir.

Râğıb «M ü f r e d a t»ında şöyle der: Denilir ki; Allahu Tealâ Kur'anda وماأدراك yi zikrettiği zaman, bunu açıklar, ومايدريك yi zikrettiğinde ise, bir açıklama getirmez.

وماأدراك ماسجّين «**-Siccîn-in ne olduğunu nereden bileceksin?**» (Mutaffifîn, 8.) ile, وماأدراك ماعلّيّون «**-İlliyyîn-in ne olduğunu nereden bileceksin?**» (Mutaffifîn, 19.) âyetlerinde سجّين ve علّيّن kelimelerini açıklamadan كتاب kelimesini açıklamıştır. İki âyetin bu şekilde nâzil olmasında, ince bir nükte mevcuttur, fakat Râğıb bunu açıklamamıştır.

Bu konu ile ilgili bazı hususlar bundan sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

KIRKINCI BÖLÜM

MÜFESSİRİN MUHTAÇ OLDUĞU HARF, İSİM, FİİL ve ZARF OLARAK KULLANILAN EDATLARIN MÂNALARI

Aralarındaki farklar bakımından bu konunun iyice öğrenilmesi, zaruridir. Çünkü cümlenin mânası ve bundan çıkarılacak hüküm, edatlara göre değişmektedir.

Meselâ; وانا أو ايّاكم لعلى هدى فى ضلال مبين «...**O halde ya biz veya siz (ikimizden biri) doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindeyiz.**» (Sebe, 23.) âyetinde على edatı, هدى nin önünde, فى edatı ضلال in önüne getirilmiştir. Çünkü hidayette olanın mevkii yücedir, her yöne istediği şekilde bakabilir. Dalette olan kimse ise, sanki karanlıklara dalmış, nereye döneceğini bilmediğinden şaşkınlıklar içindedir.

Meselâ şu âyette birkaç cümle birbirine atfedilmiştir. فابعثوا احدكم بورقكم هذه الى المدينة فلينظر ايها أزكى طعاما فليأتكم برزق منه وليتلطف ولا يشعرن بكم احدًا. «...**'birinizi şu gümüş para ile şehre gönderin baksın, hangi yiyecek daha temiz ise ondan size bir azık getirsin, fakat çok dikkatli davransın, fakat sizi birisine sezdirmesin.**» (Kehf, 19.) İlk cümlelerin atfı ف ile, sonuncusu da cümledeki bağın kesildiğinden و ile yapılmıştır. Çünkü, yiyeceği getirmenin seçmekle, seçmenin yiyecek satılan yere gitmekle, yiyecek almak için dolaşırken mağarada kalma müddeti konusunda münakaşa etmemekle, bu hususu Allah'ın ilmine bırakmakla alâkalı olduğu halde, dikkatli davranmanın yiyeceği getirmekle her hangi bir alâkası yoktur.

انّما الصدقات للفقرا.و المساكين و العاملين عليها و المؤلفة قلوبهم و فى الرقاب و الغارمين وفى سبيل الله و ابن السبيل فريضة من الله و الله عليم حكيم. «**Zekâtı Allah'dan bir farz olarak fakirlere, yoksullara, zekâtı toplayan memurlara kalbleri (İslâm)a ısındırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihad edenlere ve yolda kalmışlara verilir. Şüphesiz Allah, '*Alimdir, Hakimdir*' her şeyi çok iyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.**» (Tevbe, 60.) âyeti de buna misaldir. Bu âyette zekât verilecek gruplardan ilk dördü için ل, son dördü için de فى edatı kullanılmıştır. Bunun sebebi, فى edatı ile zikredilenlerin zekât almada, ل edatı

ile zikredilenlerden daha lâyık olmasıdır. Çünkü في edatında, bir şeyi içine alma mânası vardır. Bunu kullanmakla Allahu Taâlâ bu kimselerin, bir şeyin kaba konularak korunduğu gibi, kendilerine zekât verilmekle haklarının korunacağına işaret etmiştir.

el-Farisi şöyle der: Allahu Taâlâ bu âyette وللرقاب şeklini kullanmadan وفى الرقاب demiştir. Çünkü köle, mülk edinme hakkına sahip değildir. İbnu Abbas: Allaha hamdolsun ki الذين هم عن صلاتهم ساهون **«ki onlar kıldıkları namazlarından yanılmaktadırlar»** (Maun, 5.) âyetinde عن edatını kullanmış da فى adatını kullanmamıştır, der.

Buna benzer misaller ileride gelecektir. Bunlar, alfabetik sıraya göre verilecektir. Bu konuda mütekaddimînden Herevî «e l - E z h i y e», müteahhirînden İbnu Ummî Kasım, «C e n e' d - D â n î f î H u r u f i' l - M e â n î» adlı eserleri tasnif etmişlerdir.

1- Hemze Harfi

Bu harf, iki şekilde kullanılır.

Birincisi: istifhamı belirtir. Cümledeki gerçek vazifesi, bilgi istemektir. Bu yüzden çeşitli özellikleri vardır.

a- Elli Altıncı Bölümde anlatılacağı gibi, hazfi caizdir.

b- Bir şeyin tasavvur ve tasdikini istemek için kullanılır. Aynı mânada olan هل edatı, sadece tasdik, diğer istifham edatları da sadece tasavvur içindir.

c- Hemze müsbet cümlelere dahil olur. اكان للناس عجبا **«İnsanları (hakkın ukubiyetiyle) korkut...»** (Yunus, 2.), قل آلذكرين حرّم **«...de ki iki erkeği mi haram etti...»** (Enâm, 143.) âyetleri buna misaldir. Aynı zamanda menfî cümlelere de dahil olur. ألم نشرح لك صدرك **«Biz senin göğsünü açmadık mı?»** (İnşirah, 1.) âyeti buna misaldir. Bu durumda iki ayrı mânaya gelir. Birisi önceki misallerde görüldüğü ve الم تر الى ربك كيف مد الظل **«Görmedin mi Rabbin gölgeyi nasıl uzattı?...»** (Furkan, 45.) âyetinde olduğu gibi, hatırlatma ve uyarma maksadiyle, diğeri de: الم تر الذين خرجوا من ديارهم وهم الوف حذر الموت فقال لهم الله موتوا ثم احياهم **«Şu binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah onlara 'ölün' dedi ve sonra da kendilerini diriltti...»** (Bakara, 243.) âyetinde olduğu gibi, önemli bir konuda taaccüp maksadı ile kullanılır. Her iki durumda da الم نهلك الاولين **«Biz öncekileri helâk etmedik mi?»** (Mürselât, 16.) âyetinde olduğu gibi, ihtar mânası ifade eder.

d- او كلما عاهدوا عهدا نبذه فريق منهم **«Onlar her ne zaman bir ahitte bulunmuşlarsa içlerinden bir kısmı onu bozmamış mıdır?...»** (Bakara, 100.), اوامن أهل القرى ان ياتيهم بأسنا ضحى وهم يلعبون **«Ya da o ülkelerin halkı kendilerini kuşluk**

vakti eğlenirlerken, azabımızın onlara gelmeyeceğinden emin midirler?) (Araf, 98.), اثم اذا ما وقع آمنتم به **«Azab başınıza geldikten sonra mı ona inanacaksınız...»** (Yunus, 51.). âyetlerinde olduğu gib, atıf edatından önce gelir. Diğer edatlar ise, atıf harfinden sonra gelir. Nitekim فكيف تتقون **«...nasıl kurtulacaksınız?..»** (Müzzemmil, 17.) فأين تذهبون **«O halde nereye gidiyorsunuz?..»** (Tekvir, 26.) فانّى تؤفكون **«...o halde nasıl çevriliyorsunuz?»** (Enâm, 95.) فأى الفريقين احق بالامن **«..Bu iki topluluktan hangisi emniyet içinde olmaya daha lâyıktır...»** **(Enâm, 81.),** فهل يهلك الا القوم الفاسقون **«..Dinden ayrılan bir topluluktan başka kim helâk edilir?»**(Ahkâf, 35.) فما لكم فى المنافقين فئتين **«Size ne oldu ki münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?...»** (Nisa, 88.) âyetlerinde olduğu gibi, mâtuf cümlelerde uygulanan kıyas budur.

e- Hemze ile yapılan istifham, soranın düşüncesinde sorulan konu hakkında müsbet bir duygu uyandırır. هل edatı, bunun aksinedir. Çünkü bu edat, soru soran kimsede ne müsbet, ne de menfi bir duygu uyandırır. Bunu, Ebu Hayyân nakletmiştir.

f- Hemze, diğerlerinin hilafına: افان مت فهم الخالدون **«...şimdi sen ölürsen (sanki) onlar ebedi mi kalacaklar.»** (Enbiya, 34.), افان مات او قتل انقلبتم على اعقابكم **«..şimdi o ölür veya öldürülürse siz ökçelerinizin üzerinde geriye mi döneceksiniz?»** (Âl-i İmrân, 144.) âyetlerinde olduğu gibi, şart edatından önce gelir.

Hemze bazan gerçek istifhamlıktan çıkar, Elli Yedinci Bölümde anlatılacağı gibi, başka mânalara da gelir.

رايت fiilinden önce gelince, fiilin mânası **gözle görmek ve akılla idrak etmek** mânasından çıkar, **bana haber ver** mânasına gelir. Hemze bazan ها ya ibdal edilir. هانتم (Âli İmrân, 119.) âyetinde olduğu gibi, Kunbul'un kıraatı üzere, kasr'la okunur. Hemze bazan da kasem cümlesinde kullanılır. ولا نكتم شهادة الله (Maide, 106.) âyetinde شهادة tenvinle, آلله kelimesinin de med'le okunması, bu kabildendir.

İkincisi: Hemze, yakın olan bir şeyi çağırmada kullanılan nida harfidir. Ferrâ; م harfinin tahfifi ile okunan kıraata göre امن هو قانت آناء الليل (Zumer, 9.) âyetini, bu kabilden saymıştır. Böylece mâna **«ey bu sıfatların sahibi kimse»** demek olur.

İbnu Hişam şöyle der: Kur'anda يا nın dışında nida harfinin bulunmadığı iddiası kabul edilemez. Bunu, nidanın mecazî mânada kullanılmadığı gerçeği doğrular. Zira Cenabı Hak, bir şeyin mahiyetini öğrenmek maksadiyle soru sormaz. Ayrıca, nidanın çokça hazfedildiği de söylenemez. Yukarıdaki âyete hemzeyi istifham kabul edene göre, امن هو قانت خير ام هذا الكافر takdiri, قل تمتع بكفرك قليلا (Zumer, 9.) âyetinde muhatab olan kâfire aittir. Bu ifade de, hemze ve haberin yerini tutan iki kelime hazfedilmiştir.

2– أحَد Kelimesi

Ebu Hâtim, «K i t a b u' z - Z î n e» adlı eserinde şöyle der: Bu kelime واحد kelimesinden daha mükemmel olan bir isimdir. Dildeki kullanış şekline dikkat edilecek olursa **falancanın yerini, biri dolduramaz** ifadesinde الواحد kelimesi kullanıldığından, bu kimsenin yerini, iki veya ikiden fazla kimseler doldurabilir, mânası çıkar. Halbuki, أحد kelimesi kullanılarak **kimse onun yerini dolduramaz** şeklinde ifade edilirse, bu iki kelimenin kullanılışındaki mâna farklılığı, kendiliğinden görülür.

أحد kelimesinde, واحد kelimesinde olmayan bazı özellikler mevcuttur. ليس فى الدار واحد **evde bir kimse yoktur** ifadesindeki واحد kelimesinden; hayvanlar, kuşlar, yırtıcı hayvanlar ve insanlar akla gelebilir. Böylece hem insanları, hem de diğer mahlûkatı içine alan bir mâna taşır. Halbuki ليس فى الدار احد **evde hiçbir kimse yoktur** ifadesi, bunun tam tersidir. Çünkü احد kelimesi, sadece insan için kullanılan bir kelimedir.

Arap dilinde احد kelimesi, الاوّل **ilk** ve واحد **bir** mânasına da gelebilir. Müsbet cümlede olduğu kadar, menfi cümlelerde de kullanılır. Meselâ قل هو الله احد **«De ki: O Allah birdir.»** (İhlâs, 1.) âyetinde أحد kelimesi **bir** mânasındadır. فابعثوا احدكم بورقكم هذه الى المدينة **«..birinizi şu gümüşle şehre gönderin..»** (Kefh, 19.) âyetinde ise الاوّل mânasındadır. Bu iki âyet dışında, sadece nefiy mânasında da kullanılır. ماجائنى من احد **bana hiç bir kimse gelmedi** cümlesi buna misal olduğu gibi, ايحسب ان لن يقدر عليه احد **«İnsan, hiç kimsenin kendisine güç yetiremiyeceğini mi sanıyor?»** (Beled, 5.), ان لم يره احد **«Kimse kendisini görmedi mi sanıyor?»** (Beled, 7.) فما منكم من احد عنه حاجزين **«Sizden hiç kimse buna engel olamazdı.»** (Hakka, 47.) ولا تصلّ على احد منهم مات ابدا **«onlardan ölen hiçbirine namaz kılma...»** (Tevbe, 84.) âyetleri de buna misaldir.

واحد kelimesi ise, mutlak olarak hem menfi, hem müsbet cümlelerde kullanılır. احد kelimesi, müzekker ve müennes olarak müştereken kullanılır. لستنّ كاحد من النساء **«..siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz..»** (Ahzab, 32.) âyeti buna misaldir. واحد kelimesi ise bu özelliği taşımaz. Mesela: كواحد من النساء denilmez, aksine كواحدة من النساء denilir. احد kelimesi, hem müfred, hem cemi olarak kullanılır.

Bu konuda şunu ilave etmek isterim: فما منكم من احد عنه حاجزين **«Sizden hiç kimse buna engel olamazdı.»** (Hâkka, 47.) âyetinde Cenab-ı Hak واحد yerine, احد kelimesini kullanmıştır. احد kelimesi, kendi lafzından gelen cemi' kelimelere sahibtir. الاحدون ve الآحد buna misaldir. واحد kelimesinin ise, kendi lafzından cemisi yoktur. واحدون denmez, bunun yerine اثنان ve ثلاثة denilir.

احد kelimesi واحد kelimesinin aksine çarpmada, toplamada, bölmede ve hesapla ilgili herhangi bir işlemde kullanılmaz.

İbnu Hişam'ın özetle naklettiğimiz sözleri bunlardır. İfadelerinden anlaşıldığına göre, bu iki kelime arasında yedi ayrı fark bulunmaktadır.

Bârizî «E s r â r u' t- T e n z î l» adlı eserinde, İhlas sûresini tefsir ederken şöyle der: Arab dilinde الاحد kelimesi nefiy edatından sonra, واحد kelimesi de müsbet cümlede kullanıldığı meşhur olduğu halde, bu sûrede احد kelimesi de müsbet cümlede nasıl kullanılmıştır? denilecek olursa, şu cevabı veririz: Ebû Ubeyde; iki kelimenin aynı mânada olduğu görüşündedir. Buna göre احد kelimesi, çoğunlukla menfi cümlelerde kullanılmış olsa bile, ikisi arasında bir fark yoktur. İhlas sûresinde, fasılalardan dolayı, احد kelimesi, müsbet cümlede kullanılmıştır.

Ragıb «M ü f r e d â t u' l - K u r' a n» adlı eserinde şöyle der: احد kelimesi, yalnız menfi ve yalnız müsbet cümlede olmak üzere iki şekilde kullanılır. Menfilik, insan cinsinin umumiliğini ifade eder, az veya çokluğu içine alır. Bu yüzden مامن احد فاضلين demek caiz olur. فما منكم من احد عنه حاجزين **«Sizden hiç kimse buna engel olamazdı.»** (Hâkka, 47.) âyeti, bu kabildendir. Müsbetlik üçe ayrılır. Birincisi: Sayılarda احد عشر ve احدو عشرون misallerinde olduğu gibi, onluklarla beraber kullanılır. İkincisi: الاوّل mânasında sayıya muzaf olarak kullanılır. امّا احدكما فيسقى ربّه خمرا **«..biriniz yine efendisine şarap sunacak..»** (Yûsuf, 41.) âyeti buna misaldir. Üçüncüsü: Mutlak vasıf olarak sadece Allah'ın vasfında kullanılır. قل هو الله احد **«De ki: O Allah birdir.)** buna misaldir. Aslı وحد dir, ancak bu şekli, Allah'ın vasfı dışında kullanılır.

3– اذ Kelimesi

اذ kelimesi, iki şekilde kullanılır;

a– Ekseriyetle geçmiş zaman için kullanılan bir isimdir. Fakat çoğu ulema الاّ تنصروه فقد نصره الله اذ اخرجه الذين كفروا **«Eğer siz o (elçimiz Muhammed)e yardım etmezseniz, iyi bilin ki, Allah ona yardım etmişti..»** (Tevbe, 40.) âyetinde olduğu gibi sadece zarf, بعد اذ هديتنا **«...bizi doğru yola ilettikten sonra..»** (Âli İmrân, 8.), يومئذ تحدث أخبارها **«İşte o gün (yer) haberlerini söyler.»** (Zilzâl, 4.), وانتم حينئذ تنظرون **«ki o zaman siz (o can çekişen kimseye) bakar durursunuz.»** (Vakıa, 84.) âyetlerinde olduğu gibi, kendisine zarf izafe edilerek kullanıldığını da söyler.

Bazıları da واذكروا اذ كنتم قليلا فكثّركم **«...düşününüz, siz az idiniz Allah sizi çoğalttı..»** (Araf, 86.) âyetinde olduğu gibi mefulu bih olduğunu söyler. Keza Kur'anda her kıssanın evvelinde geçen اذ kelimeleri, اذكر takdiriyle mefulun bih makamındadır. Bir de mefulden bedel olarak gelir. واذكر فى الكتاب مريم اذ انتبذت من اهلها.. **«Kitapta Meryem'i de an. Bir zaman o ailesinden ayrılıp..»** (Meryem, 16.) âyetinde اذ kelimesi, meful olan Meryem kelimesinden, bedel-i iştimaldir.

Bu aynen: يسالونك عن الشهر الحرام قتال فيه **«Ey Muhammed, sana mukaddes olan haram ayda savaş etmekten soruyorlar..»** (Bakara, 217.) âyetindeki bedel-i iştimâl gibidir. ياقوم اذكروا نعمة الله عليكم اذ جعل فيكم انبياء **«Ey kavmim, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın, zira (O) aranızda peygamberler var etti..»** (Mâide, 20.) âyetinde bedel-i kül mine'l-kül olarak gelmiştir. Yani **zikredilen nimeti hatırlayın** demektir. Cumhûr, Âraf suresinin 86. âyetindeki اذ kelimesini, mahzûf bir mefule zarf olarak kabul eder. Bu da: واذكروا نعمة الله عليكم اذ كنتم قليلا demektir. Meryem suresinin 16. âyetinde ise, mahzûf mefule muzaf olan kelimeye zarf kabul eder. Bu da واذكر قصة مريم **«Meryem kıssasını an..»** demektir. واذكروا نعمة الله عليكم اذ كنتم اعداء **«Allah'ın size olan nimeti hatırlayın, hani siz birbirinize düşman idiniz..»** (Âl-i İmrân, 103.) âyetinde bu hususun açıkça belirtilmesi, bunu teyid eder.

Zemahşeri, Âl-i İmrân suresinin 164. âyetinde لقد منّ الله على المؤمنين اذ بعث şeklindeki kıraata dayanarak, bu âyette geçen اذ kelimesinin mübteda olduğunu söyler. Bunu منّه اذ بعث şeklinde takdir eder ki bu durumda اذ, mahallen merfudur. Nitekim اخطب مايكون الامير اذا كان قائما **liderin en etkili konuşma şekli, ayaktaki konuşmasıdır,** cümlesindeki اذا zarfı da mübtedadır, mahallen merfudur. Böylece bu âyetin takdiri لقد منّ الله على المؤمنين وقت بعثه **«Allah Taâlâ Peygamberini gönderdiği zaman Mü'minlere ihsanda bulunmuş oldu.»** şeklinde olur. İbnu Hişam bu âyet hakkında böyle bir ifadede bulunanı görmedik, der.

Çoğu âlimler, اذا kelimesinin, mazi mânasından çıkıp istikbal ifade ettiğini söylerler. يومئذ تحدث أخبارها **«İşte o gün (yer) haberlerini söyler.»** (Zilzâl, 4.) âyeti buna misaldir. Oysa cumhur, bu görüşü reddeder, âyeti ونفخ فى الصور âyetinde olduğu gib, istikbalde vukûu vacib olanın, geçmişi ifade eden mâzi sigasında kullanıldığını kabul eder. Aralarında İbnu Mâlik olmak üzere اذ kelimesinin istikbal mânasına kullanıldığını kabul edenler فسوف يعلمون. اذ الاغلال فى أعناقهم والسلاسل يُسحبون **«...Yakında bileceklerdir. Boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde sürükleneceklerdir.»** (Gâfir, 70-71.) âyetlerini, delil getirirler. Çünkü âyette يعلمون fiilinin başına, istikbâle delalet eden سوف geldiğinden, lafzan ve mânen istikbale delalet eder. يعلمون fiili اذا kelimesinin âmili durumunda olduğuna göre اذ kelimesi burada اذا mânası taşıması gerekir.

Bazı ulema, اذ kelimesinin ولاتعملون من عمل الاكنا عليكم شهودا اذ تفيضون فيه **«siz ne iş yapsanız mutlaka biz, içine daldığınız an üzerinizde şahidiz..»**(Yunus, 61.) âyetinde olduğu gibi, hal olarak geldiğini zikreder. Âyetteki takdir: حين تفيضون فيه şeklindedir.

İbnu Ebi Hâtim, Süddi tarikıyle Ebu Mâlik'in şöyle dediğini zikreder: Kur'an'da elifin kesresiyle gelen إذ harfi, **henüz vukubulmadı,** اذ harfi de **vukubuldu** mânasındadır.

b- اذ harfi: ولن ينفعكم اليوم اذ ظلمتم انكم فى العذاب مشتركون **«..(böyle temenni etmeniz), bugün size bir fayda sağlamaz; çünkü zulmettiniz, siz azap (çekme)de ortaksınız.»** (Zuhruf, 39.) âyetinde olduğu gibi, sebep bildirir. Bu durumda âyetin takdiri, ولن ينفعكم اليوم اشراككم فى العذاب لاجل ظلمكم dir. اذ harfi, lâm-ı tâlil menzilesinde bir harf midir veya vakit mânasında kullanılan bir zarf mıdır? Sebeb mânası, lafızdan ziyade kelâmın yapısından mı gelmektedir? Bu konuda iki görüş mevcuttur. Sibeveyh sebebin, kelâmın yapısından geldiği görüşündedir. Diğerleri ise, âyetin tefsirindeki zorluktur. Çünkü, zaman bakımından değişik olduklarından اذ kelimesi اليوم kelimesi yerini tutmadığı gibi, âyette geçen ينفع fiiline de zarf olamaz. Zira bu fiil, iki ayrı zarfa birden amel edemez. Ayrıca âyetteki مشتركون kelimesine de zarf olamaz. Çünkü انّ ve benzerlerine haber olan kelimenin ma'mülü اذ harfinden önce gelemez. Sılanın ma'mülü, mevsûle tekaddüm etmez. Zira azabda müşterek olmaları, zulmü işledikleri zamanda değil, âhiretteki hesaptan sonraki zamandadır.

اذ harfinin sebeb bildirme mânasına geldiğini gösteren diğer âyetler de şunlardır: واذ لم يهتدوا به فسيقولون هذا افك قديم **«..fakat onlar, onunla hidayete erişemediklerinden: Bu eski bir yalandır, diyecekler.»** (Ahkâf, 11.) واذ اعتزلتموهم ومايعبدون الا الله فأووا الى الكهف **«İçlerinden biri: 'Mademki siz onlardan ve Allah-dan başka taptıkları şeylerden ayrıldınız, o halde mağaraya sığının ki..»** (Kehf, 16.). Cumhur, Zuhruf suresinin 39. âyetindeki اذ kelimesiyle ilgili tefsiri kabul etmeyip takdirin بعد اذ ظلمتم şeklinde olacağı görüşündedir.

İbnu Cinnî şöyle der: Ebu Âli'ye: ولن ينفعكم اليوم **«...bugün size bir fayda sağlamaz..»** âyetinin tefsiri hakkında defalarca müracatta bulunup اذ kelimesinin اليوم kelimesi yerinde kullanılıp kullanılmayacağını sordum. Kendisinden şu cevabı aldım: Dünya ile âhiret birbirine bağlıdır, Allah'ın hükmünde her ikisi de eşittir. اليوم kelimesi, geçmiş zamanı gösterir.

c- Ebu Ubeyde'ye göre اذ harfi, ziyade olmak üzere, tekid ifade eder. Buna, İbnu Kuteybe de katılır. Delil olarak واذ قال ربك للملائكة **«Bir zamanlar Rabbin meleklere...»** (Bakara, 30.) âyetini gösterirler.

d- قد harfi gibi, tahkik ifade eder. Yukarıda geçen âyet, buna misaldir. Suheylî, بعد اذ انتم مسلمون **«...siz Müslüman olduktan sonra...»** (Âli İmrân, 80.) âyetini, ayrı bir misal olarak ileri sürmüştür. İbnu Hişam, bu iki görüşün yerinde olmadığını söyler.

اذ Harfinin Bazı Özellikleri

اذ harfi, isim veya fiil cümlelerine muzaf olur. واذكروا اذ انتم قليل **«Düşünün ki siz bir zaman azdınız..»** (Enfal, 26.) âyeti, isim cümlesine misaldir. Fiil cümlesine muzaf olduğunda fiil, ya واذ قال ربك للملائكة **«Bir zamanlar Rabbin meleklere..»** (Bakara, 30.), واذ ابتلى ابراهيم ربه **«Rabbin bir zamanlar İbrahim'i..»**

(Bakara, 124.) âyetlerinde olduğu gibi, lafzan ve mânen mâzi, olur, veya اذتقول للذى أنعم الله عليه **«Allah'ın kendisine nimet verdiği kimseye şöyle diyordun..»** (Ahzab, 37.) âyetinde olduğu gibi mânen mâzi, lafzan muzari, الاّتنصروه فقدنصره الله اذاخرجه الذين كفروا ثانى اثنين اذهما فى الغار اذيقول لصاحبه لاتحزن ان الله معنا **«Eğer siz o (elçimiz Muhammed'e) yardım etmezseniz iyi bilin ki Allah ona yardım etmişti. Hani yalnız iki kişiden biri olduğu halde inkâr edenler, kendisini Mekke'den çıkardıkları sırada ikisi mağarada iken arkadaşına diyordu ki..»** (Tevbe, 40.) âyetinde ise, her üç özellik bir arada bulunur.

Bilindiği için, cümle bazen hazfedilir, yerine tenvin getirilir, sakinin bir araya gelmesinden dolayı إذ harfinin ذ si, kesre ile harekelenir. يومئذيفرح المؤمنون **«..o gün Müminler sevinirler..»** (Rum, 4.) ile وانتم حينئذتنظرون **«ki o zaman siz (o can çekişen kimseye) bakar durursunuz.»** Vakıa, 84.) âyetleri buna misaldir.

Ahfeş'e göre, cümlesi hazfolunan إذ, cümleye ihtiyacı kalmadığından murabdır. إذ harfinin aldığı kesre, irabıdır. Çünkü اليوم ve الحين kelimeleri, إذ harfine muzaftır. Ahfeş'in bu görüşü, kelimenin iki harf üzerine kuruluşu, muzafolacağı cümleye sılası hazfedilen mevsûf gibi, mânen muhtaç oluşu sebebiyle, geçerli kabul edilmemiştir.

4– اذا Edatı

Bu edatın iki özelliği vardır.

a– Ansızın mânasında, sadece isim cümlelerinin başında gelir. Cevaba ihtiyaç duymaz, ibtidai kelâm olarak cümlede yer almaz. Mânası istikbale değil, hâle delalet eder. فالقاها فاذاهى حية تسعى **«(Musa) attı, bir de ne görsün. O, koşan kocaman bir yılan!»** (Tâhâ, 20.), فلمّا انجاهم اذاهم يبغون فى الارض بغير الحق **«Ama (Allah) onları kurtarınca hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlık yaparlar..»** (Yunus, 23.) واذااذقنا الناس رحمة من بعدضرّاء مسّتهم اذالهم مكر فى آياتنا **«Kendilerine dokunan bir darlıktan sonra insanlara bir rahmet (sağlık ve bolluk zevkini) tattırdığımız zaman bakarsın ki, yine âyetlerimiz hakkında bir tuzak düşünürler..»** (Yunus, 21.) âyetleri buna misaldir. İbnu'l-Hacib şöyle der إذ edatındaki **ansızın** mânası, bir şeyin, senin hareketinle, aynı zamanda vukû bulmasıdır. خرجت فاذاالأسدبالباب **evden çıkarken bir de ne göreyim, kapıda aslan!!..** cümlesinin mânası, evden çıkacağım yerde veya sırada, aslanın kapıda bulunması, aslanın çıkacağım yerde bulunması, çıkışıma tam tesadüf etmesidir. Çünkü aslanla karşılaştığı zaman dışında bu yer, bana ait olan bir yerdir. Karşılaşma hâli ne kadar birbirine yakın olursa, ansızın karşılaşma durumu da o kadar kuvvetli olur.

Bu mânada kullanılan اذا edatı hakkında ihtilaf mevcuttur. Ahfeş'e göre

bu mânadaki اذا, harftir. İbnu Mâlik de, bunu tercih eder. Muberred'e göre, zarf-ı mekândır. Zemahşeri'nin tercihi de budur. Zemhşerî'ye göre اذا edatının â, mili mufacee lafzından müştâk, mukadder bir fiildir. Takdiri; ثم اذادعاكم فاجأتم الخروج فى ذلك الوقت dir. Bu husus Zemahşerî dışında, başkalarından duyulmamıştır. İbnu Hişam, nahviyyûna göre bu edatı nesbeden, cümlede mevcut olan haber veya mukadder âmildir, Kur'anda اذا edatının âmili, daima açık haber olarak gelmiştir, der.

b– اذا edatı, ansızın mânası dışında başka mânalara da gelebilir. Umumiyetle, şart mânasını içine alarak, istikbal için zarf edatı şeklinde kullanılır, sadece fiil cümlelerinin başına gelir, cevab cümlesine muhtaç olur, ansızın mânasına gelen اذا edatının aksine, cümlenin başında bulunur. Kendisinden sonra gelen fiil اذاجاء نصرالله **«Allahın yardımı geldiği zaman»** (Nasr, 1) âyetinde olduğu gibi, ya açıkca zikredilir veya اذاالسماء انشقّت **«Gök yarıldığı zaman»** (İnşikak, 1.) âyetinde olduğu gibi, takdir edilir. Cevap cümlesi: فاذاجاء امرالله قضى بالحقّ **«..Allah'ın emri geldiği zaman hak yerine getirilir..»** (Gafir, 78.) âyetindeki gibi ya fiil cümlesi, فاذانقرفى الناقور فذلك يومئذيوم عسير **«O sura üflenildiği zaman işte o gün çetin bir gündür.»** (Müddessir, 8-9.), فاذانفخ فى الصور فلاأنساب بينهم يومئذ ولايتساءلون **«Sur'a üfürüldüğü zaman, artık o gün aralarında soylar yoktur ve (birbirlerine soylarını) soramazlar.»** (Mü'minûn, 101.) âyetlerinde olduğu gibi ya, başında ف harfi bulunan isim cümlesi, فسبّح بحمدربّك وكن من الساجدين **«Sen Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol.»** (Hicr, 98.) âyetinde olduğu gibi, ya da talep ifade eden fiil cümlesi: اذادعاكم دعوة من الأرض اذاأنتم تخرجون **«...sonra sizi yerden bir tek davetle çağırdığı zaman bir de bakarsın ki (diriltilmiş olarak yerden) çıkarılıyorsunuz.»** (Rum, 25.), فاذاأصاب به من يشاء من عباده اذاهم يتبشرون **«...derken onu kullarından dilediğine uğratınca hemen sevinirler.»** (Rum, 48.) âyetlerinde olduğu gibi, ya da başına **ansızın** mânasına gelen اذا edatının bulunduğu isim cümlesi olur.

Hazfin çeşitleri bahsinde görüleceği gibi, اذا nın cevabı bazan makablinin (kendinden öncekinin) veya siyak-sibakın delaletiyle mukadder olur.

Ahfeş'e göre اذا kelimesi, حتى اذاجاؤها **«..oraya geldikleri zaman.»** (Zümer, 71.) âyetinde olduğu gibi zarf mânasında değildir. Çünkü âyetteki اذا، حتى ile mecrurdur. İbnu Cinnî, خافضة رافعة **«O alçaltıcı yükselticidir.»** (Vakıa, 3.) âyeti, اذاوقعت الواقعة **«Olacak vakıa olduğu zaman.»** (Vakıa, 1.) âyetini mansub okuyana göre, birinci اذا mübteda, ikincisi de haberidir. Mansub okunan âyet de hâl makamındadır. Aynı şekilde: ليس لوقعتها كاذبة **«Onun oluşunu yalanlıyacak kimse çıkmaz.»** (Vâkıa, 2.) âyetinde geçen ليس ve iki mamulü, hal makamında olur, der. Buna göre âyetin mânası: **Kıyamet, bir kavmi alçaltarak, diğerini de yükselterek koptu, bu yeryüzünün sarsıldığı vakittir,** şeklinde olur.

Cumhur-i ulema, اذا nın, zarfiyet mânası dışında kullanılışını kabul etmemiş, Zümer suresinin 71. âyetinde geçen حتى kelimesini ameli olmaksızın, cümlenin tamamına dahil olan ibtida harfi olduğunu, Vakıa sûresinin 4. âyetinde geçen اذا nın, birinci âyetteki اذا dan bedel yapıldığını, birinci اذا nın, zarf olup cevabının, mânası anlaşıldığından, mahzuf olduğunu söylemiştir.. Âyetlerin mâna bakımından birbirine bağlı olarak devam edişi, cevabın yerinde hazfedildiğini gösterir. İkinci اذا dan sonra hazfedilen cümlenin takdiri انقسمتم أقساما وكنتم أزواجا ثلاثة **üç kısma ayrılarak bölündünüz,** şeklinde olur.

والليل اذا يغشى **«Örttüğü zaman geceye andolsun.»** (Leyl, 1.) âyetinde olduğu gibi, اذا edatı, bazan istikbal mânasından çıkar, hâl mânasını alır. Bu âyetteki **bürüyüp örtünme** durumu gece ile alâkalıdır. والنهار اذا تجلى **«Ortaya çıkıp göründüğü zaman gündüze andolsun.»** (Leyl, 2.), والنجم اذا هوى **«İnmekte olan yıldıza andolsun ki.»** (Necm, 1.) âyetleri de bu kabildendir.

Bazan da, واذا رأوا تجارة أو لهوا **«Bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman...»** Cuma, 11.) âyetinde olduğu gibi mazi mânası alır. Çünkü bu âyet, Ashabın kervanı görüp mescidden dağılmalarından sonra nazil olmuştur. ولا على الذين اذا ما أتوك لتحملهم قلت لا أجد ما أحملكم عليه... **«Kendilerini (binek sağlayıp) bindirmen için sana geldikleri zaman sen; 'sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' deyince...»** (Tevbe, 92.) حتى اذا بلغ مطلع الشمس **«Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca...»** (Kehf, 90.) حتى اذا ساوى بين الصدفين قال انفخوا **«...iki dağın arasını (demir kütükleriyle doldurup dağlarla) aynı seviyeye getirince 'üfleyin' dedi...»** (Kehf, 96.) âyetleri de buna misaldir. واذا ما غضبوا هم يغفرون **«...kızdıkları zaman onlar affederler.»** (Şûrâ, 37.) الذين اذا أصابهم البغي هم ينتصرون **«Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman (kahramanca birbirlerine yardım ederek) kendilerini savunurlar.»** (Şûrâ, 39.) âyetlerinde olduğu gibi اذا edatı, bazan şart edatı olmaktan çıkar. Bu iki âyetteki اذا , kendisinden sonraki mübtedanın haberine zarftır. Şayet şart mânasına gelse, cevabı da isim cümlesi olsaydı, bu cümlenin ف harfiyle başlaması gerekirdi. Bazı ulemanın ف harfi takdiridir sözü, merdûddur. Zira ف harfinin hazfi sadece zaruret halinde yapılır. Bazılarının Şûrâ suresinin 37. âyetindeki هم zamirinin mübteda olmayıp te'kid için geldiği veya zamirden sonra gelen cümlenin şarta cevap olduğu sözünü kabul etmek, mümkün değildir. Bazı ulemanın, şartın cevabı, kendisinden sonra gelen cümlenin delaletiyle mahzuftur sözü de, makbul değildir. Çünkü, zaruret olmaksızın, bir zorlama mevcuttur.

اذا Edatının Bazı Özellikleri

a- Nahviyyûna göre اذا edatını nasbeden amil, şart cümlesidir. Cumhura göre de اذا edatını nasbeden, fiil veya fiile benzeyen cümle şeklinde gelen cevaptır.

b- اذا edatı, muzari fiilde olduğu gibi, mâzi, hâl ve istikbal ifade eden durumlarda, istimrâr için kullanılır. واذا لقوا الذين آمنوا قالوا آمنا - واذا خلوا الى شياطينهم قالوا انا معكم انما نحن مستهزؤن **«İnanmış olanlara rastladıkları zaman: 'İnandık' derler. Fakat şeytanlarıyla yalnız kaldıkları zaman: 'Biz sizinle beraberiz, sadece (onlarla) alay ediyoruz' derler.»** (Bakara, 14.) âyeti, buna misaldir. Yani onlar daima bu haldedir, demektir. واذا قاموا الى الصلاة قاموا كسالى **«Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar...»** (Nisa, 142.) âyeti de bu kabildendir.

c- İbnu Hişam, «M u ğ n i' l - L e b i b» adlı eserinde اذما edatını zikrettiği halde, اذما edatını zikretmemiştir. Behauddin es-Subkî ise «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde, şart edatlarını sıralarken اذما edatına yer vermiştir. اذما edatı Kur'anda mevcut değildir. Sibeveyh'e göre اذما , harftir. Muberred ve diğer ulema, اذما nın, zarf olarak kaldığını söyler, اذاما edatı ise, واذا ما غضبوا (Şûrâ, 37.) ile اذا ما أتوك لتحملهم «..**Bindirmen için sana geldiklerinde...»** (Tevbe, 92.) âyetlerinde görüldüğü gibi Kur'anda mevcuttur. Zarf mânasını koruduğu veya harf olduğunu söyleyene rastlamadım. اذما hakkında söylenenlerin, اذاما hakkında da söylenmesi muhtemel olduğu gibi, zarf olarak kalmasının kesinliği de muhtemeldir. اذما nın aksine اذاما , terkip halinde bulunamaz.

d- اذا edatı, ان edatının aksine, kesinlik, zan ve vukûu çokça olan cümlelerde bulunma özelliğine sahiptir. Çünkü ان edatı, şüphe, vehim ve vukûu nadir olan cümlelerde bulunur. Bu yüzden Allahu Teâlâ: اذا قمتم الى الصلاة فاغسلوا buyurmuş, sonra da وان كنتم جنبا فاطهروا (Maide, 6.) demiştir. Âyetin abdestle ilgili bölümünde, tekrarı ve sebeplerin çokluğundan اذا edatını, abdestsizliğe nazaran cünublüğün nadiren vukû bulması sebebiyle cünüblükle ilgili bölümünde ان edatını getirmiştir. فاذا جاءتهم الحسنة قالوا لنا هذه وان تصبهم سيئة يطيروا **«Onlara bir iyilik geldiği zaman: 'Bu bizimdir' derler. Kendilerine bir kötülük ulaşırsa...»** (Araf, 131.) واذا أذقنا الناس رحمة فرحوا بها وان تصبهم سيئة بما قدمت أيديهم اذا هم يقنطون **«Biz insanlara bir rahmet tattırdığımız zaman onunla sevinirler. Elleriyle yapıp öne sürdüklerinden dolayı onlara bir kötülük erişince de derhal umutsuzluğa düşerler.** (Rum, 36.) âyetlerinde, اذا edatı حسنة kelimesiyle birlikte gelmiştir. Çünkü Allah'ın kullarına olan nimetleri pek çok ve kesindir. ان edatı da سيئة kelimesiyle birlikte gelmiştir. Çünkü kötülüğün vukûu nadir ve şüphelidir. Evet, bu kaideye göre şu âyetlerin izahı güçtür. ولئن متم (Âli İmrân,158.) ile افان مات (Âli İmrân, 144.) âyetlerinde ölümün vukuu muhakkak olmasına rağmen, ان edatı ile gelmiştir. واذا مس الناس ضر دعوا ربهم منيبين اليه ثم اذا اذاقهم منه رحمة اذا فريق منهم بربهم يشركون **«İnsanlara bir zarar dokundu mu Rablerine yönelerek Ona yalvarırlar. Sonra (Rableri) onlara kendinden bir rahmet tattırınca, bir de bakarsın ki bir grup, Rablerine ortaklar koşmaya başlar.»** (Rûm, 33.) âyetinde ise her iki ifadede de

اذا edatı gelmiştir. Zemahşerî birincileri şöyle cevaplandırır: Ölümün ne zaman geleceği belli olmadığı için, vukûu kesin olmayan mesabesinde tutulmuştur. Sekkâkî, Rûm suresinin 33. âyeti olan ikinci misale şu açıklamayı getirmiştir: Cenabı Hak bu âyette azarlama ve ders verme gayesini güttüğünden, onları korkutmak ve azabın kendilerine muhakkak dokunacağını haber vermek için اذا edatını kullanmıştır. Azlık, المسّ lafzı ile ضرّ kelimesinin nekre oluşundan çıkarılmıştır. ..واذاانعمناعلى الانسان اعرض ونای بجانبه واذامسّه.. «**İnsana bir nimet verdik mi yüz çevirir; yan çizer...**» (Fussilet, 51.) âyetindeki müşkil, şöyle açıklanmıştır. مسّ fiilindeki ه zamiri, mutlak insana değil, böbürlenip yüz çeviren insana aittir. Burada اذا lafzı, böbürlenip yüz çeviren kimsenin yaptığı kötülüğü karşılığında cezalandırılmasının kesin olduğunu tenbih için gelmiştir.

Huveyyî şöyle der: Kanaatımca اذا edatının kesinlik ve şüphe ifade eden cümlelerin başına gelmesi, caizdir. Çünkü, اذا , zarf ve şart edatıdır. Şart edatı olması bakımından şüphe ifade eden cümlelerin başına, zarf olması bakımından da diğer zarflarda olduğu gibi, kesinlik ifade eden cümlelerin başına gelir.

e– Umumilik ifade etme bakımından اذا ile ان arasında fark vardır. İbnu Usfur şöyle der: اذاقام زيدقام عمرو **Zeyd kalkınca Amr da kalkar** dediğin zaman, Zeyd'in her kalkışında Amr'ın da kalkacağı anlaşılır. Doğru olan da budur. اذا ile yapılan şart menfi olursa, cezası vaki olur. ان edatında ise, varlığından ümit kesilinceye kadar, ceza vaki olmaz. اذا nın cezası ise, şartını takip eder, ne önce, ne de sonra gelir. ان ise, bunun aksinedir. اذا edatı, dahil olduğu kelimeyi cezmetmez, çünkü sadece şart edatı değildir.

اذا edatı bazan, ziyade olarak bulunur. اذاالسماءانشقّت «**Gök yarıldığı zaman**» (İnşikak, 1.) âyetindeki اذا edatı ziyade olduğundan اقتربت الساعة (Kamer, 1.) âyetindeki gibi انشقت السماء şeklinde anlaşılır.

5– اذًا Edatı

Sibeveyh şöyle der: Bu edat cümlede, cevap ve ceza ifade eder. Şelûbin'de: Bu edatın her zaman, cevap ve ceza mânası taşıdığını söyler. el-Farisî ise: Ekseriyetle bu mânada kullanıldığını, açık veya mukadder ان veya لو e cevap olarak geldiğini belirtir. el-Ferrâ da: Bu edattan sonra ل gelir. Açık olmasa bile, kendinden önce mukadder لو bulunursa cevap mânasında olduğunu, söyler. Buna: اذًالذهب كل اله بما خلق «**...o takdirde her tanrı yarattığını (alıp) götürürdü...**» (Mü'minun, 91.) âyetini misal olarak getirir.

اذا edatı, muzari fiili nasbeden bir harftir. Bu fiili nasbetmesi, fiilin önünde bulunması, fiilin istikbal mânasını ifade etmesi, fiilde arasına kasem veya nefiy edatı olan لا dışında, her hangi bir kelime girmemesiyle mümkün olur.

Nahivciler şöyle der: Bu edat واو veya ف harflerinden sonra gelirse iki

vecih caiz olur. Buna: واذًالايلبثون خلافك الاقليلا «**...o takdirde kendileri de senin ardından pek az (bir süre) kalabilirler.**» (İsra, 76.) ile فاذًالايؤتون الناس نقيرا «..**eğer öyle olsaydı insanlara bir çekirdek parçası bile vermezlerdi.**» (Nisa, 53.) âyetleri misaldir. Bu iki âyetteki muzari fiiller, şâz olarak mansub okunmuştur.

İbnu Hişam da şöyle der: Gerçek şudur ki, şart ve ceza cümlesi kendisinden önce gelir ve atfedilir, bu atıf şart cümlesinin cevabına yapılırsa, fiil meczûm olur, araya girmiş olmasından dolayı da اذا nin ameli ortadan kalkar. Yahut, şart ve ceza cümlelerine atfedilirse, fiilin merfû ve mensûb olması caiz olur. Aynı şekilde, haberi merfû fiil olan müpteda bu edattan önce gelir fiil cümlesine atfedilirse, fiil merfû olur. Yahut, haberi isim cümlesi olan mübteda önce gelirse, bu durumda her iki vecih de caiz olur.

Bazı nahivciler bu edatı ikiye ayırırlar:

a– İki cümle arasındaki mâna irtibatını sağlamak için, sebep ve şart ifade etmesidir. Meselâ; yarın ziyaretine geleceğim, sözüne karşılık اذااكرمك **o halde size ikramda bulunurum** denilir. Bu cümledeki اذًا , fiilin önüne gelerek istikbal mânasında olan muzariyi mansub kılmıştır.

b– Önceki cümleye bağlı bir cevabı te'kid eder veya o anda vukû bulan bir müsebbibi gösterir. Bu durumda اذًا edatı, amel etmez. Çünkü tekid durumunda olan kelimeler, amel etme gücüne sahip değildir, ancak âmil durumunda olanlar amel eder. ان تاتنى اذًاآتيك ile والله اذالافعلنّ cümleleri, buna misaldir. Görüldüğü gibi bu cümlelerdeki اذًا edatı kaldırıldığı takdirde, her iki cümle arasındaki bağ kolaylıkla anlaşılır.

Te'kid durumunda olan (اذا) : اذاانااكرمك misalinde olduğu gibi isim cümlesine dahil olur, cümle ortasına veya sonuna gelmesi caizdir. Buna: ولئن اتبعت اهواءهم من بعدماجاءك من العلم انك اذالمن الظالمين «**...Sana gelen ilimden sonra onların keyiflerine uyarsan, o takdirde sen, mutlaka zalimlerden olursun.**» (Bakara, 145.) âyeti misaldir. Âyetteki اذا edatı, önceki cümleye bağlı olarak cevap cümlesini te'kid eder.

اذا Edatı İle İlgili İki Açıklama

a– Hocamız Kâfiyeci'nin şu âyet hakkında şöyle dediğini işittim.

ولئن اطعتم بشرا مثلكم انكم اذالخاسرون «**Eğer sizin gibi bir insana uyarsanız o takdirde siz, mutlaka ziyana uğrayanlarsınız demektir.**» (Mü'minun, 34.). Âyetteki اذا kelimesi, bildiğimiz nasb edatı değil, şart edatı olan اذا dir. Kendisine muzaf olan cümle hazfedilmiş, يومئذ kelimesinde olduğu gibi, yerine tenvin getirilmiştir. Bana göre en iyi açıklama şekli budur. Zannederim ki hocamızdan önce böyle bir açıklamada bulunan olmamıştır. el-Burhan'da gördüğüm bir ibarede i-

se Zerkeşî; اذا nin bu iki mânasını zikrettikten sonra şöyle der: Müteahhirin ulemasından bazıları, bu iki mânaya bir üçüncüsünü ilave eder. Bu da geçmiş zaman zarfı olan اذا ile, kendisinden sonra açıkça, veya mukadder olarak gelen cümleden meydana gelmiştir. Fakat bu cümle, ifadede hafiflik sağlamak için hazfedilmiş, حينئذ kelimesinde olduğu gibi, yerine tenvin gelmiştir. Bu mânada kullanılan اذا, muzari fiili nasbetmez. Çünkü nasbeden اذا, muzari fiiline mahsustur, ancak bu fiilde amel eder. Cümleden ivaz olarak tenvin alan اذا ise, mazi fiile dahil olduğu gibi, اذالآتيناهم **«O zaman elbette kendilerine...»** (Nisa, 67.) اذالامسكتم **«..o zaman sarfetmekle..»** (İsra, 100.) اذالاذقناك **«..o zaman sana tattırırdık..»** (İsra, 75.) âyetleri buna misal teşkil etmektedir. İsme de dahil olabilir. وانكم اذالمن المقربين **«..hem o takdirde siz (bana) yakın olacaksınız.»** (Şuara,42.) âyeti buna misaldir. Zerkeşî; Bu mânayı, nahiv uleması zikretmemiştir, fakat, اذا hakkında söylediklerine kıyasla çıkarılmıştır, der.

Ebu Hayyân, «e t - T e z k i r a» adlı eserinde şöyle der: Alemuddîn *Kumni'nin bana anlattığına göre Kâdî Takıyuddîn b. Zerrin'nin* اذا *edatındaki* tenvin mahzuf cümleden ivazdır, şeklindeki sözü, bir nahiv âliminin sözü değildir.

Huveyyi de şöyle der: Öyle zannediyorum ki انا آتيك اذا اكرمك ifadesi, اذا اتيتنى اكرمك **'bana gelirsen sana ikramda bulunurum'** mânasında olmak üzere, اكرمُ fiili merfû okunmuştur. Böylece اتيتنى fiili hazfedilmiş, cümleden bedel olarak yerine tenvin getirilmişir. İki sakin bir araya geldiğinden elif düşmüştür. Bu durumdaki fiilin اذا ile mensub olduğu konusunda nahiv ulemasının ittifak etmiş olması mümkündür. Çünkü nahviyyûn bu edatın fiili nasbeden harf olduğu görüşündedir. Bu görüş, zarf-ı zaman mânasına gelen اذا murâd edilir ve hazfedilen cümleden ivaz olarak tenvîn getirilirse اذا den sonra fiilin merfû olmasını engellemez, mânasındadır. Nitekim bazı nahiv uleması من kelimesi şart mânasında ise, kendisinden sonra gelene muzari fiilini cezmettiği ismi mevsûl mânasında olursa, fiilin merfû okunduğunu söyler.

Bu ulema, şeyhimiz Kâfiyeci'nin sözünden farklı bir görüş getirmemişler, üstelik aralarında, nahivde şöhrete ulaşmış ve sözüne güvenilir biri de mevcut değildir. Evet, bazı nahivciler nasbeden اذا nin aslı isimdir görüşündedirler. اذا اكرمك cümlesinin takdiri, اذا جئتنى اكرمك şeklindedir. Bu cümle hazfedilmiş, bunun yerine اذا tenvin almış, gizli bir ان getirilmiştir. Diğer bazıları ise bunun, اذا ve ان den mürekkep bir harf olduğunu söylemişlerdir. Bu iki görüşü «e l - M u ğ n î» adlı eserinde İbnu Hişam zikretmiştir.

b– Cumhura göre اذا, nun harfinden bedel olan elif üzerine vakf edilir. Kurrânın icmâı da budur. Aralarında Muberred ve Mâzenî'nin de bulunduğu bir *grup ulema, Kur'an'ı Kerim dışında* لن ve ان *edatlarında olduğu gibi,* nûn üzerine

vakfedilebileceğini caiz görürler. Bu edatın yazılış şekli, üzerinde nasıl vakfedileceğine dair ihtilafa dayanır. Birinciye göre Mushaflarda yazıldığı gibi اذا şeklinde eliflidir, ikinciye göre de اذن şeklinde «nun» iledir.

Buna şu ilavede bulunmak isterim: Kur'an'da اذا üzerinde vakfedileceği, elif ile yazılacağına dair icmaın varlığı, bu edatın tenvinli bir isim olduğu, sonunda «nun» bulunan bir harf olmadığına bir delildir. Özellikle bu edatın, Kur'anda muzari fiili nasbettiğine dair misali yoktur. Doğru olan; şeyhimiz Kâfiyeci'nin benimsediği ve kendisinden nakledenlerin kabul ettiği gibi, kendisinde bu mânanın mevcut olmasıdır.

6– أفّ Kelimesi

Nefret ve öfke anında kullanılan bir kelimedir.

Ebu'l-Bekâ, فلاتقل لهما أف (İsra, 23.) âyetindeki bu kelimeyi iki türlü açıklamıştır:

a– Emir ifade eden isim fiildir. Mânası; **yeter, bırak** demektir.

b– Mazi ifade eden isim fiildir. Mânası; **bıktım, usandım,** demektir.

Bir üçüncü açıklama da şudur: Muzari ifade eden, isim fiildir. Mânası; **size kızıyorum, öfkeleniyorum,** demektir.

Enbiya suresindeki افٍ لكم 67. âyeti Ebu'l-Bekâ, İsrâ sûresinde geçen kelimeyle aynı tutar, mâna yönünden müsavi olduklarını, aralarında fark bulunmadığını belirtir.

Uzeyzî «G a r î b» adlı eserinde bu kelimeyi; **size yazıklar olsun,** mânasında kullanır. «S a h a h» adlı eserin müellifi bu kelimeyi **pis** şeklinde tefsir eder. «e l - İ r t i s â f» adlı eserde bu kelime **öfkeleniyorum** şeklinde açıklanır. Vasıtî «e l - B a s î t» adlı eserinde bu kelimeyi **öfkelenmek** mânasında kullanır. Öfke ve öfkelendim mânasına geldiği de söylenir. Bu kelimenin ayrıca otuz dokuz mânaya geldiği de ifade edilir.

Kıraatı seb'ada اف kelimesi, tenvinsiz olarak افِ şeklinde kesre ile, kesre ile tenvinli olarak افٍ şeklinde, tenvinsiz olarak fetha ile افَ şekillerinde okunur. Şâz kıraatlarda ise tenvinli ve tenvinsiz olarak افُ şeklinde, zamme ile, bir de اف şeklinde, şeddesiz okunmuştur.

İbnu Ebî Hatim, Mucahid'den yaptığı rivayette; فلاتقل لهما أف **«...onlara 'üf' bile deme...»** (İsra, 23.) âyetindeki bu kelimeyi Mucahid: **onlara pis demeyin'** şeklinde tefsir ettiğini söyler. Ebu Mâlik'den yaptığı rivayette ise bu kelimenin, adi bir söz mânasına geldiğini nakleder.

7– أل Kelimesi

Bu kelime üç ayrı mânada kullanılır.

a– الذى ve benzerleri mânasına gelen ismi-i mevsûldür, ism-i fail ve ism-i mef'ullere dahil olur. انّ المسلمين و المسلمات **«Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar...»** (Ahzâb, 35.), التائبون العابدون **«...tevbe eden ve ibadet edenler...»** (Tevbe, 112.) âyetleri buna misaldir. Bu durumda harf-i tarif veya harf olarak mevsûl olduğu söylenir.

b– Harf-i tariftir. Ahdiyye ve cinsiyye olmak üzere iki nev'e ayrılır. Bunlar da kendi arasında üç kısma bölünür.

Ahdiyye: Ya bitiştiği kelime aynı ifadede önceden zikredilmiştir; كما ارسلنا الى فرعون رسولا فعصى فرعون الرّسول **«..nasıl ki Firavun'a da bir elçi göndermiştik. Firavun, elçiye karşı geldi..»** (Müzemmil, 15-16.), فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجة كأنّها كوكب **«..içinde lamba bulunan penceresiz bir oyuğa benzer. Lamba, cam içerisindedir...»** (Nur, 35.) âyetleri buna misaldir. Bunun kaidesi; bitiştiği kelime ile birlikte zamirin, bu kelime yerine kullanılabilmesidir. Yahut, zihnî ahid olmasıdır. اذهما فى الغار **«..mağarada oldukları sırada..»** (Tevbe, 40.) ile اذ يبايعونك تحت الشجرة **«..ağacın altında sana beyat ediyorlardı..»** (Feth, 18.) âyetleri buna misaldlir. Veya, bilinen belli ahid olmasıdır. اليوم اكملت لكم دينكم **«..bugün sizin dininizi kemâle erdirdim (tamamladım)..»** (Maide, 3.) ile اليوم أحلّ لكم الطيّبات **«Bugün size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı..»** (Maide, 5.) âyetleri buna misaldir.

İbnu Usfûr: İsm-i işaretten, nidada kullanılan أى den, ansızın mânasında kullanılan اذا dan, الآن mânasındaki ism-i zamandan sonra gelen ال takısı da, aynen böyledir, der.

Cinsiyye: Ya cinsin bütün fertlerine şâmildir. Bu da hakikat olarak **bütün, hepsi** mânasına gelir. وخلق الانسان ضعيفا **«..insan zayıf yaratılmıştır.»** (Nisa, 28.) ve عالم الغيب والشهادة **«..(O) gizliyi ve âşikâreyi bilendir..»** (Ra'd, 9.) âyetleri buna misaldir. Bu mânaya geldiğini gösteren delil, cins mânasına gelen isimden istisnanın yapılabilmesidir. انّ الانسان لفى خسر . الاّ الذين آمنوا **«İnsan ziyan içindedir. Ancak inananlar...»** (Asr, 2-3.) âyetleri buna misaldir. Veya bu ismin cemi olarak vasıflanmasıdır. او الطفل الذين لم يظهروا **«..ve çocuklara ki onlar muzahir değillerdir...»** (Nur, 31.) âyeti buna misaldir. Ya da fertlerin özelliklerine şâmil olmasıdır. Bu da, mecaz olarak **bütün, hepsi** mânasına gelir. ذالك الكتاب **«İşte o kitap...»**(Bakara, 2.) âyeti buna misaldir. Yani; hidayette mükemmel, bütün semavî Kitap'ların özelliklerini ve vasıflarını bir araya toplayan Kitap demektir. Veya, *bir şeyin mahiyeti, hakikatı ve cinsini tarif için kullanılır. Bu da ne hakikat, ne* de mecaz olarak cinsin fertlerinden biri diğeri yerine kaim olabilir. وجعلنا من الماء كلّ

شى حىّ **«..her canlıyı sudan yarattık..»** (Enbiya, 30.) ve اولئك الذين آتيناهم الكتاب والحكم والنبوة **«İşte, onlar kendilerine kitap, hüküm ve nübüvvet verdiğimiz.»** (Enâm, 89.) âyetleri buna misaldir. Denilir ki, başına lâm-ı tarif gelen cins isim, varlığı zihinde tutulmak kaydiyle, hakikatı ifade eder. Nekre olarak gelen cins isim, ise, bir kayıt şartı olmadan, hakikatı mutlak olarak ifade eder.

c– Zaid olarak gelmesidir. Bu da, lâzım ve gayri lâzım olarak iki nevidir. Lâzım olan, ism-i mevsûllerdeki ال takısıdır. Bir kavle göre, ism-i mevsûlleri belirleyen sıla cümlesidir. Ayrıca اللات ve العزّى kelimelerinde olduğu gibi, bir mânadan başka bir mânaya nakil için veya Kâbe'ye karşılık البيت Tîbâ şehrine karşılık المدينة, süreyya yıldızına karşılık النجم denildiği gibi, şöhreti galip gelen isimlere bitişen lâm-ı târiftir. Esasen bu takı, ahd içindir.

İbnu Ebî Hâtim, Mucahid'den yaptığı rivayette والنجم اذا هوى **«İnmekte olan yıldıza andolsun ki..»** (Necm, 1.) âyetindeki النجم kelimesini, süreyya yıldızı olarak tefsir etmiştir.

Gayri lâzım, duruma göre vaki olan ال takısıdır. Bazı kurrânın: ليخرجنّ الاعزّ منها الاذلّ **«...daha üstün olan daha alçak olanı...»** (Münafikun, 8.) âyetindeki يخرج fiilinin muzariat harfi fetha ile okumaları, buna misaldir. Âyetteki الأذلّ kelimesi, ذليلا şeklinde nekredir. Çünkü durum, bu kelimenin nekre olmasını gerektirir. ancak bu kıraat, fesih değildir. Doğru olan, muzafı hazfedilmiş, muzafun ileyh olarak kabul etmektir. Yani, خروج الأذلّ şeklinde takdir edilmesidir. Nitekim Zemahşerî, aynı takdiri yapmıştır.

Allah ismindeki ال hakkında ihtilaf edilmiştir. Sibeveyh: Aslı اله olmak üzere, mahzûf hemzenin yerine geldiğini, buna ال dahil olduğunu, hemzenin harekesi lâma verilip, sonra da idgam edildiği söyler. el-Farisi de bu görüşe katılır, الله kelimesindeki hemzenin, hemze-i katı' olması ve kelimenin bir parçası haline gelmesi, bunun bir delilidir, der. Diğer ulema; tefhîm ve ta'zim maksadı ile marifelik için getirilen ziyade bir harf olduğunu, اله kelimesinin aslı ولاه olduğunu söyler. Bir kısım ulema da bunun, marifelik için değil, mevcudiyeti zaruri olan bir ziyade olduğunu belirtir.

Bazı ulemaya göre الله kelimesinin aslı, لاه harfidir. Buna, mülkiyet lâmı ilave edilerek لله olmuş, ta'zim için de ال ilave edilmiştir. Bununla الله isminin yüceliğini te'kid etmişlerdir. el-Halil ve bazı ulema ال takısının, الله kelimesinin aslında mevcud olduğu, hiçbir kelimeden türemediği, bunun Allah'a mahsus bir alem olduğunu söyler.

Kûfe ve bazı Basra uleması ile müteahhirinden biri çoğu ال takısının, muzafun ileyh durumunda olan zamirin yerine geldiğini söyler, buna فانّ الجنّة هى المأوى **«(Onun için) gidilecek yer cennettir.»** (Naziat, 41.) âyetini delil gösterirler. Bu görüşe katılmayanlar ise, zamiri tekrar ederler. Zemahşeri de bunun,

zamirin dışında isimlerin yerine geleceğini kabul eder. Delil olarak da; وعلّم آدم الأسماء كلّها **«Adem'e isimlerin hepsini öğretti..»** (Bakara, 31.) âyetini gösterir. Çünkü âyetteki الأسماء, aslında اسماء المسمّيات dır.

8- ألا Kelimesi

Hemzenin fethası, lâmın tahfifi ile okunan bu kelime, Kur'an'da bir kaç *mânada kullanılmıştır.*

a- Bu kelime, tenbih için kullanılır. Kendinden sonraki ifadenin tahkikini gösterir. Zemahşerî: Bu yüzden, kendisinden sonraki, kasem mânasında olabilecek kelimelerle başlayan cümleler gelir, isim cümlesine olduğu kadar, fiil cümlesine de dahil olur, der. ألا انّهم هم السّفهاء **«..iyi bilin ki asıl sefihler kendileridir..»** (Bakara, 13.) ve ألا يوم يأتيهم ليس مصروفا عنهم **«..iyi bilin ki o (azab) başlarına geldiği gün..»** (Hûd, 8.) âyetleri buna misaldir.

İbnu'l-Hişâm, «M u ğ n i' l - L e b î b» adlı eserinde: Bu kelimeyi irab edenler, bunun istifham harfi olduğunu söyler, irabdaki yerini belirtmelerine rağmen, mânasını ihmal ederler. Bu kelimenin tahkik ifade etmesi, hemze ve lâmın terkibinden doğmuştur. Çünkü istifham hemzesi, nefiy edatına dahil olunca, tahkik ifade eder. اليس ذلك بقادر **«Şimdi bunların gücü yetmez..»** (Kıyame, 40.) âyeti buna misaldir.

b ve c- Bir şeyi talep etmek mânasına tehdîd ve arz için kullanılır. Birincisi **ısrarla** talep, ikincisi de **yumuşak bir eda ile** talep mânası taşır. Bu iki mânadaki ألا, fiil cümlelerinde kullanılır. الا تقاتلون قوما نكثوا **«(Savaşa başlamış) kavimle savaşmayacak mısınız..»** (Tevbe, 13.), قوم فرعون الا يتقون **«(git) «..Firavn' ın kavmine.. korunmuyorlar mı (azabımız)dan»** (Şuarâ, 11.) قال الا تأكلون **«..yemez misiniz? (dedi)»** (Zariyât, 27.) ve الا تحبون ان يغفر الله لكم **«Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?..»** (Nur, 22.) âyetleri buna misaldir.

9- ألاّ Kelimesi

Hemzenin fethası ve lâmın şeddesi ile okunan bu kelime, bir şeyi ısrarla talep *etme mânasına gelen bir harftir. Bildiğim kadarıyla Kur'an'da bu mânada* mevcut değildir. Ancak الاّ يسجدوا لله **«...Allah'a secde etmeleri gerekmez miydi?...»** (Neml, 25.) âyetindeki ألا harfini bu mânada kabul etmemiz mümkündür. Fakat الاّ تعلوا علىّ واتونى مسلمين **«Bana karşı büyüklük taslamayın ve bana teslim olarak girin (diye yazıyor.)»** (Neml, 31.) âyetindeki ألا böyle değildir. Bu kelime, nevasıbtan olan ان ile nefy edatı olan لا dan veya tefsir için kullanılan ان ile nehiy edatı olan لا dan mürekkep bir kelimedir.

10- إلاّ Kelimesi

Hemzenin kesresi, lâmın şeddesiyle okunan bu kelime, birkaç mânaya gelir.

a- İstisnâ-i muttasıl mânasına gelir; فشربوا منه إلا قليل **«içlerinden pek azı hariç ondan içtiler.»** (Bakara, 249.) ve مافعلوه إلا قليل **«..içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı..»** (Nisa, 66.) âyetleri *buna misaldir.* Veya, *istisnâ-i munkatı'* mânasına gelir; قل ماأسألكم عليه من اجر إلاّ من شاء أن يتّخذ الى ربّه سبيلا **«'Buna karşı sizden bir ücret değil, Rabbine doğru bir yol tutmak isteyen kimseler istiyorum' de.** (Furkan, 57.) âyeti ile وما لأحد عنده من نعمة تجزى الاّ ابتغاء وجه ربّه الأعلى **«O, yaptığı iyiliği birinden karşılık görmek için değil, ancak yüce Rabbinin hoşnudluğuna ermek için verir.»** (Leyl, 19-20.) âyetleri buna misaldir.

b- غير mânasına gelir. Bunun bütün özelliklerini alır, kendisinden sonra gelen kelime, nekre olarak cemi veya benzeri olur. Kendisinden sonra gelen kelimenin irabı, غير kelimesiyle yapılan irab gibidir. لوكان فيهما آلهة الاّ الله لفسدتا **«Eğer (yerde ve gökte) Allah'dan başka tanrılar olsaydı ikisi de bozulup gitmişti..»** (Enbiya, 22.) âyeti buna misaldir. Bu âyette, istisna caiz değildir. Çünkü آلهة kelimesi, müsbet mânada nekre olan cemidir, kelimede umumilik mânası yoktur, dolayısiyle kendisinden istisna mümkün değildir. Şayet istisna olsaydı, âyetin mânası: **'Eğer yerde ve göklerde ilâhlar olsaydı, Allah onlar arasında bulunmasaydı, yerle gök fesada uğrardı'** şeklinde olurdu. Mefhum olarak âyetin mânasını böyle düşünmek, yanlıştır.

c- Cümleleri birbirine bağlayan atıf vâvı gibi, atıf harfidir. Bunu Ahfeş, Ferrâ ve Ebu Ubeyde zikretmiş, لئلاّ يكون للناس عليكم حجّة الاّ الذين ظلموا منهم **«..insanların aleyhinizde (kullanabilecekleri) bir delil(leri) olmasın. Yalnız haksızlık edenler başka»** (Bakara, 150.) ، لايخاف لدىّ المرسلون الاّ من ظلم ثمّ بدّل حسنا بعد سوء **«..korkma, çünkü ben (evet) benim huzurumda Peygamberler korkmaz. Ancak zulmeden, sonra yaptığı kötülüğün yerine iyilik yapan olursa..»** (Neml, 10-11.) âyetlerini buna misal getirmişlerdir. Yani, birinci âyetteki takdir: ولا الذين ظلموا منهم **«..yalnız haksızlık edenler başka.»** *ikinci âyetteki takdir ise* الا من ظلم **«..ancak kim zulmederse..»** şeklindedir. Cumhur bu iki âyeti, istisnâ-i munkatı' olarak mâna vermişlerdir.

d- Bazı ulemanın zikrettiğine göre, بل mânasına gelir. وما انزلنا عليك القرآن لتشقى الاّ تذكرة **«Biz bu Kur'anı sana güçlük çekesin diye indirmedik, Ancak bir öğüt..»** (Tâhâ, 2-3.) âyetleri buna misaldir, yani بل تذكرة demektir.

e- İbnu Saiğ'in belirttiğine göre, bedel mânasına gelir. آلهة الاّ الله **«Allahdan başka ilahlar...»** (Enbiya, 22.) âyetini buna misal getirir. Yani, بدل الله **'Allah'a karşılık'** veya عوض الله **'Allah yerine'** demektir. Bu açıklama ile istisnada,

mefhum bakımından ألاّ ile vasıflandırmada zorluk ortadan kalkmış olur. İbnu Malik; ألاّ تنصروه فقد نصره الله «**Eğer siz yardım etmezseniz, iyi bilin ki Allah ona yardım etmiştir...**» (Tevbe, 40.) âyetindeki ألا yı istisnanın kısımlarından saymakla, hataya düşmüştür. Aksine bu kelime, şart edatı olan إن ile nefiy edatı olan لا nın gerektirdiği mâna, kendisinden sonra geleni, önce gelenin hükmünden çıkarmaktır. Şayet; جائني القوم الا زيدا **Zeyd'den başka herkes geldi.** dersen, Zeydin gelenler içinde olmadığını belirtmiş olursun, şayet; ماجائني الا زيد **Bana Zeyd'den başka hiç kimse gelmedi.** dersen, Zeydin geldiğini belirtmiş olursun. Şayet; ماجائني زيد الا راكبا **'Zeyd bana binekle geldi.'** dersen, koşarak veya yürüyerek gelmediğini, özellikle binmiş olarak geldiğini belirtmiş olursun.

11- الآن Kelimesi

Şimdiki zamanı gösteren bir isimdir. Mecazen mazinin dışında da kullanılabilir. Bazı ulema; bu kelimenin iki zaman için bir sınır, yani mazi ile müstakbel için bir zarftır; birinden diğerine geçiş zamanı olarak kullanılır, der.

İbnu Malik de şöyle der: Bu kelime, inşâ fiiliyle başlayan ifadenin tamamı veya bir kısmının vakti gibi, o anın bütününü içine alan bir vakti gösterir. الآن خفّف الله عنكم «**Şimdi Allah sizden (yükü) hafifletti..**» (Enfâl, 66.) âyeti ile فمن يستمع الان يجدله شهابا رصدا «**...artık kim de dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev parçası bulur.**» (Cin, 9.) âyetini buna misal getirerek, kelimenin genellikle zarfiyet ifade ettiği, fakat her zaman bu mânaya gelmediğini söyler. Kelimedeki ال hakkında, belli bir zamanı tarif veya gerekli olan ziyade mânasında olduğu söylenir.

12- الى Kelimesi

Bu kelime, harfi cerdir. Çeşitli mânalar taşır. Bunlardan en meşhuru, ثم أتموا الصيام الى.. «**..sonra ta gece oluncaya kadar orucu tamamlayın..**» (Bakara, 187.) âyetinde olduğu gibi, zaman bakımından bir şeyin son bulduğunu veya الى المسجد الاقصى «**..Mescidi Aksa'ya..**» (İsra, 1.) âyetinde olduğu gibi, mekân bakımından bir şeyin sona erdiğini gösterir. Bu iki mâna dışında: **Bu iş, sana bağlıdır,** demek olan والأمر اليك فانظرى ماذا تأمرين «**..ben, siz olmadıkça hiç bir şeyi (kendi başıma) kesip atamam.**» (Neml, 33.) âyetinde olduğu gibi, ayrı bir mânası vardır. Ulemanın çoğu, sadece bu mânaları zikretmişlerdir.

İbnu Malik ve diğerleri, Kûfe ulemasına uyarak, buna başka mânalar da ilave etmişlerdir. Maiyye mânası, bunlardan biridir. Lehte ve aleyte olan bir hükmun veya ilgili bir hususun, diğer bir hükme katılması, maiyye mânasıdır. من انصارى الى الله «**..Allah yolunda kim bana yardımcı olur..**» (Âli İmrân, 52.), وايديكم الى المرافق «**..dirseklere kadar ellerinizi..**» (Mâide, 6.) ولاتأكلوا أموالهم

«**..onların mallarını sizin mallarınıza katarak yemeyin..**» (Nisa, 2.) âyetleri buna misaldir.

Radiyy şöyle der: Gerçek şudur ki, bu harfi cer, **intihâ** mânasına gelir. Buna göre âyetler; **elleri dirseklere kadar yıkayınız** ve **onların mallarını, mallarınıza katarak yemeyiniz** mânasına gelir. Başkaları da; buna benzer durumlarda, âmil takdir edilerek tevil cihetine gidilmiş, الى harfi cerri, aslı üzere bırakılmıştır. Buna göre birinci âyetin mânası; **Allah yolunda bana kim yardım edebilir** şeklinde olur, demişlerdir.

الى harfi cerri, فى harfi cerri gibi zarfiyet mânasındadır. ليجمعنكم الى يوم القيامة «**..sizi mutlaka kıyamet gününde bir araya toplayacaktır..**» (Nisa, 87.) âyeti buna misaldir. Buradaki الى، فى mânasındadır. فقل هل لك الى أن تزكى «**De ki: '(nasıl), arınmaya gönlün var mı?'**» (Nâziat, 18.) âyetindeki الى أن ise, فى أن mânasındadır.

الى harfi cerri ل harfi cerri mânasındadır. Yukarıda intihâ için getirilen والأمر اليك «**..söz hakkı sizin..**» âyeti, والأمر لك «**..söz sizin..**» mânasındadır.

الى harfi cerri, beyân mânasına gelir. İbnu Malik; bunun, faili beyan ettiğini söyler. Bu durumda mecrûru, taaccüb fiilinden veya ismi tafdilden, sevgi veya buğz ifade eden kelimelerdir. قال ربّ السجن أحبّ الىّ مما يدعوننى اليه «**(Yusuf), Rabbim, dedi bana göre zindan bunların beni davet ettiği şeyden iyidir..**» (Yusuf, 33.) âyeti, buna misaldir.

الى harfi cerri, ziyade olarak te'kid mânasına gelir. فاجعل أفئدة من الناس تهوى اليهم «**..artık sen de insanlardan bir takım gönülleri onları sever (onlara) koşar (yap)..**» (İbrahim, 37.) âyeti buna misaldir. Ferrâ'ya göre تهوى fiilindeki واو ın kurrâdan bazıları تميل mânasında olduğunu söylemiştir.

İbnu Usfûr, İbnu Enbârî'nin «Ş e r h u E b y â t i' l - İ d â h» adlı eserinden naklen şöyle der: الى harfi cerri, isim olarak kullanılır. غدوت من عليه **'Sabahleyin ondan ayrıldım.'** denildiği gibi, انصرفت من اليك **'Senden ayrıldım'** da denilebilir. وهزّى اليك بجذع النّخلة تساقط عليك رطبا جنيا «**Hurma dalını sana doğru silkele, üzerine taze, olmuş hurma dökülsün.**» (Meryem, 25.) âyetini buna misal göstermiştir. Bu açıklama ile Ebu Hayyân'ın belirttiği zorluk, ortadan kalkmış olur. Bu zorluk, fiil, doğrudan doğruya veya harfi ile bitişen zamire müteaddi olduğunda, muttasılı ref eder şeklindeki meşhûr kaideye dayanır. Bu iki hal, ظنّ bâbı dışında, aynı mânada kullanılır.

13- اللهمّ Kelimesi

Meşhur olan kavle göre, bu kelimenin mânası; **Ya Allah'dır.** Nida ya'sı hazfedilmiş, yerine kelime sonundaki şeddeli mim harfi getirilmiştir. Aslı; يا الله أمّنا بخير **Ey Allah'ımız, bizi emniyete ulaştır,** ve حيهلا terkiplerinde olduğu gibi

terkib-i mezcî yapıldığı söylenir.

Ebu Racâii'l-Utâridî şöyle der: Buradaki mim harfi, Allah'ın isimlerinden yetmişini içine alır. İbnu Zafer şöyle der: Denilir ki, bu kelime Allah'ın ism-i âzamıdır. Lafzatullah'ın «Allah'»a, kelimede mevcut mim'in de doksan dokuz ismine delâlet ettiği ileri sürülür. Bu yüzden Hasanu'l-Basrî; «Allahumme» kelimesi, bütün duaları cemeder, demiştir. Nadr b. Şumeyl; Allahumme, diyen kimse, Allahu Taâlâ'ya bütün isimleriyle dua etmiş olur, der.

14– ام Kelimesi

Bu kelime, atıf harfidir. İki nevidir. Bu iki neviden biri, muttasıldır. Bu da ikiye ayrılır:

a– Eşitlik ifade eden hemzenin, kendinden önce gelmesidir. سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم «**Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir..**» (Bakara, 6.) âyeti ile سواء علينا أجزعنا أم صبرنا «**..Artık biz sızlansak da, sabretsek de birdir.**» (İbrahim, 21.), سواء عليهم استغفرت لهم ام لم تستغفر لهم «**onlara mağfiret dilesen de, dilemesen de onlar için birdir..**» (Münâfikun, 6.) âyetleri buna misaldir.

b– Kendisinden önce hemze gelir. Hemze ve أم harfleriyle bir husunun tayini istenir. قل آلذكرين حرم أم الأنثيين «**..De ki: (Allah), iki erkeği mi haram etti, iki dişiyi mi..**» (Enam, 144.) âyeti buna misaldir.

Bu iki kısma da, muttasıl denilir. Çünkü أم harfinden önce ve sonra gelen kelimeler, birbirinden ayrı olmaz. Buna aynı zamanda, birinci kısımda eşitlik, ikinci kısımda da istifham olması bakımından hemzeye muâdeletinden dolayı, muâdile adı verilir.

Bu iki kısım da kendi arasında dörde ayrılır:

a ve b– Eşitlik hemzesinden sonra gelen أم harfine cevap gerekmez. Çünkü eşitlik hemzesiyle geldiğinde, istifham mânası taşımaz. Sonra gelen kelam da haber olduğundan, tasdik ve tekzibe müsaittir. İstifham hemzesiyle geldiğinde durum, böyle değildir. Çünkü buradaki istifham, gerçek mânasındadır.

c ve d– Eşitlik hemzesinden sonra gelen أم harfi ancak, iki cümle arasına girer. Bu kelime ile birlikte iki cümle, ancak iki müfret şeklinde tevil edilir. Bu iki cümle, birbirinden farklı olarak fiil veya isim cümlesi olabilir. سواء عليكم أدعوتموهم أم أنتم صامتون «**..Ha onları çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, sizin için birdir.**» (Araf, 193.) âyeti buna misaldir. İstifham أم i ise, çoğunlukla iki müfret kelime arasında bulunur. أأنتم أشد خلقا أم السماء بنيها «**Yaradılışça siz mi daha çetinsiniz, yoksa gök mü (Allah) onu yaptı.**» (Nâziât, 27.) âyeti buna misaldir. Bazen de, müfrede tevil edilmeksizin iki cümle arasında bulunur.

Diğer ikinci nevi de, munkatı'dır; bu da üç kısımdır:

a– Haberin kendisinden önce gelmesidir. تنزيل الكتاب لاريب فيه من رب العالمين أم يقولون افتراه «**Şüphe yok ki, bu Kitabın indirilişi, alemlerin Rabbı tarafındandır. Yoksa onu uydurdu mu sanıyorlar?..**» (Secde, 2-3.) âyetleri buna misaldir.

b– İstifham mânasında olmayan hemzenin, kendisinden önce gelmesidir. ألهم أرجل يمشون بها أم لهم أيد يبطشون بها «**Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacak elleri mi var?..**» (Araf, 195.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hemze, hemze-i inkârîdir, nefiy ifade eder, kendisinden sonra muttasıl olan أم harfi gelmez.

c– Kendisinden önce, hemze dışında, başka bir istifham harfinin gelmesidir. قل هل يستوى الأعمى والبصير أم هل تستوى الظلمات والنور «**..De ki, körle gören, yahut karanlıkla nur bir olur mu?..**» (Rad, 16.) âyeti buna misaldir.

Hemzeden ayrılmayan munkatı أم in mânası, **ıdrab**'dır. Bu kelime bazan, sadece istifham ifade eder, bazan da istifham mânasıyla birlikte, inkâr ifade eder. Birinciye misâl; أم هل تستوى الظلمات والنور «**..yoksa karanlıkla nur bir olur mu?..**» âyetidir. Çünkü iki istifham, ardarda gelmez. İkinciye misal; ام له البنات ولكم البنون «**Yoksa kızlar ona, oğullar size mi?**» (Tur, 39.) âyetidir. Takdiri; بل اله البنات şeklindedir. Şayet burada, sadece idrab mânasında kullanılmış olsaydı, muhal olan bir şeyin var olması gerekirdi.

أم kelimesinin bunlardan başka, iki ayrı özelliği de vardır;

a– أم kelimesi, aynı anda hem muttasıl, hem de munkatı olması muhtemeldir. قل أتخذتم عند الله عهدا فلن يخلف الله عهده أم تقولون على الله مالا تعلمون «**..De ki; Allah'dan (bu hususta) bir söz mü aldınız?-şayet öyle ise Allah verdiği sözden dönmez-yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz..**» (Bakara, 80.) âyeti buna misaldir. Zemahşerî şöyle der: أم kelimesi, iki şeyden birinin meydana gelişi bilindiği için, takrîr olmak üzere bunlardan hangisidir, mânasına muadil olduğu gibi munkatı mânasında da olabilir.

b– Ebu Zeyd'in belirttiğine göre أم kelimesi, zaid olarak da gelir. أفلا تبصرون أم أنا خير من هذا الذى هو مهين «**..'görmüyor musunuz' yahut ben, zavallı ve neredeyse konuşamayan bu kimseden daha üstün değilmiyim.**» (Zuhruf, 51-52.) âyetlerini buna misal getirerek أفلا تبصرون أنا خير **görmüyor musunuz ben üstünüm** şeklinde takdirini yapar.

15– أمّا Kelimesi

Hemzenin fethası, mim'in şeddesiyle okunan bu kelime; şart, tafsil ve tekid harfi olarak kullanılır. Şart harfi olması, kendisinden sonra ف nin zaruri olarak gelmesidir. فأما الذين آمنوا فيعلمون أنه الحق من ربهم وأما الذين كفروا فيقولون ماذا اراد الله بهذا مثلا «**...İman edenler onun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler.**

onlar (kafirler) ise 'Allah bu misalle ne demek istedi' derler..» (Bakara, 26.) âyeti buna misaldir. فأما الذين اسودّت وجوههم أكفرتم بعد إيمانكم «**Yüzleri kararanlara, inanmanızdan sonra inkâr ettiniz ha!..»** (Âl-i İmrân, 106.) âyetine فيقال لهم sözü takdir edilir. Makulü'l-kavlin delaletinden dolayı takdiri olan bu kavil ف ile birlikte hazfedilmiştir. وأما الذين كفروا أفلم تكن آياتى تتلى عليكم «**Ama inkâr edenlere gelince (onlara şöyle denir) 'Âyetlerim size okunurdu (değil mi?)..»** (Câsiye, 31.) âyeti de bu kabildendir.

Tafsil harfi olması, yukarıda geçtiği gibi, أمّا kelimesinin en çok kullanılan şeklidir. أمّا السفينة فكانت لمساكين يعملون فى البحر «**O gemi denizde çalışan yoksullarındı...»** (Kehf, 79.), وأمّا الغلام «**O çocuğa gelince...»** (Kehf, 80.) وأمّا الجدار «**O duvar ise..»** (Kehf, 82.) âyetleri buna misaldir. Bunlardan biri diğerinin yerini tuttuğunda, tekrarından kaçınıldığı da olur. Bunu, hazfin nevileri konusunda ele alacağız.

Te'kid harfi olması konsunda Zemahşerî şöyle der: Bir cümlede أمّا nın faydası, o cümleye te'kid kazandırmasıdır. زيد ذاهب **Zeyd gidiyor** cümlesinde te'kid kastediliyor kesinlikle gittiği ifade edilmek isteniyorsa, gitmede kararlı ve azimli ise, أمّا زيد فذاهب **Zeyd'e gelince mutlaka gidecek.** cümlesiyle ifade edilir. Bu yüzden Sibeveyh bu cümlenin tefsirinde مهما يكن من شيئ فزيد ذاهب **Her şeye rağmen Zeyd mutlaka gidecek** ibaresin kullanmıştır.

ما ile ف arası, ya yukarıdaki âyetleri gibi mübteda ile, ya أمّا فى الدار فزيد cümlesinde olduğu gibi haber ile, ya فأمّا ان كان من المقربين فروح «**(Ölen kişi Allah'a) yaklaştırılanlardan ise..»** (Vakıa, 88-89.) âyetlerinde olduğu gibi şart cümlesiyle, ya فأمّا اليتيم فلا تقهر «**Öyle ise sakın öksüzü ezme.»** (Duhâ, 9.) âyetinde olduğu gibi cevap cümlesiyle mensûb olan bir isim ile, ya da ثمود kelimesini mansûb okuyan kıraata göre وأمّا ثمودَ فهديناهم «**Semud (kavmine) gelince onlara yol gösterdik..»** (Fussilet, 17.) âyetinde olduğu gibi ف harfinden sonraki tefsir eden mahzuf âmilin mamulü olan isim ile ayrılır. أمّاذا كنتم تعملون «**..yoksa ne yaptınız?»** (Neml, 84.) âyetindeki أمّا kelimesi, yukarıdakilerden farklıdır. Çünkü âyetteki bu kelime, munkatı mânasındaki أم ile, istifham mânasında olan ما dan meydana gelmiştir.

16- إمّا Kelimesi

Hemzenin kesresi, mim'in şeddesi ile okunan bu kelimenin birkaç mânası vardır. وآخرون مرجون لأمر الله امّا يعذبهم وامّا يتوب عليهم «**Başka bir takımları da var ki Allah'ın emrine bırakılmışlardır. (Allah) ya onlara azap eder, ya da onları affeder..»** (Tevbe, 106.) âyetinde olduğu gibi, müphemlik ifade eder. إمّا أن تعذب وامّا أن تتخذ فيهم حسنا «**..ya azap edersin ya kendilerine güzel davranırsın..»** (Kehf, 86.), امّا أن تلقى وامّا.... أوّل من ألقى «**..'ya sen at, yahut önce atan**

biz olalım..» (Tâhâ, 65.), فإمّا منّاً بعد وإمّا فداء «**..ya lütfen bırakır yahut karşılığında fidye alırsınız...»** (Muhammed, 4.) âyetlerinde olduğu gibi, muhayyerlik ifade eder. إمّا شاكرا وامّا كفورا «**..ya şükredici veya nankör olur..»** (İnsan, 3.) âyetinde olduğu gibi, mufassallık ifade eder.

امّا kelimesinin üç ayrı özelliğini gösteren bu misallerden birincisindeki امّا da, kesinlikle atıf mânası yoktur. Ancak ikinci امّا da, ihtilaf edilmiştir. Ulemanın çoğu, bunun da atıf mânası taşıdığı görüşündedir. Aralarında İbnu Malik'in bulunduğu bir kısım ulemâ, beraberinde devamlı olarak atıf vav'ı geldiğinden, buna karşı çıkmışlardır. İbnu Usfûr'un iddiasına göre, bu konuda icmâ vardır, atıf harfiyle beraber geldiğinden ulema bunu atıf konusu içinde mütaala etmiştir, der. Bazı ulema da اما nın, bir ismi diğerine, atıf vav'ı da اما yı diğer اما ya atfettiği görüşündedir ki bu görüş, kabule şayan değildir.

Bu harfin taşıdığı mânaları أو harfinin de taşıdığını ilerde göreceğiz. Ancak أو ile اما arasındaki fark; اما cümlede hangi gaye ile kullanılmış ise cümle bu gaye üzerinde kurulur, bu yüzden اما tekrar eder. Fakat أو bundan farklıdır. أو ile başlayan cümle kesinlik ifade eder, sonra da mübhemlik gibi haller arız olur. Bu yüzden tekrarı gerekmez. فامّا ترينّ من البشر أحدا (Meryem, 26.) âyetindeki اما kelimesi, yukarıdakilerden farklıdır. Çünkü âyetteki bu kelime, şart mânasında olan ان ile ziyade olan ما dan meydana gelmiştir.

17 – إنْ Kelimesi

Hemzenin kesresi, nun'un sükunü ile okunan bu kelime, çeşitli mânalara gelir.

a- Şu âyetlerde olduğu gibi, şart ifade eder. ان ينتهوا يغفر لهم ما قد سلف «**..Eğer vazgeçerlerse, geçmişteki (günahları) kendilerine bağışlanır..»** (Enfal, 38.), و ان يعودوا فقد مضت سنت الاولين «**..yok yine dönerlerse, öncekilerin kanunu geçmiştir.»** (Enfâl, 38.). لم harfiyle bitiştiği zaman cezm, ان harfiyle değil, لم harfiyle yapılır. فان لم تفعلوا «**Yok eğer yapamadınızsa...»** (Bakara, 24.) âyeti buna misaldir. Yahut لا harfiyle bitiştiği zaman cezm, لا ile değil ان harfiyle yapılır. والا تغفر لى «**..eğer beni bağışlamazsan..»** (Hud, 47.), الا تنصروه «**...eğer ona yardım etmezseniz..»** (Tevbe, 40.) âyetleri buna misaldir. Bunlar arasındaki fark, لم âmildir, mamulüyle birlikte gelir, aralarına herhangi bir kelime girmez. ان kelimesinde ise, kendisiyle mamulü arasına, fiilin mamulü girebilir. لا kelimesi, nefiy لا sı olursa cezmetmez, cümledeki amel, ان harfine izafe edilir.

b- Bu kelime nefiy mânası ifade eder, isim ve fiil cümlelerinin başına gelir. ان الكافرون الا فى غرور «**..Kafirler derin bir gaflet ve aldanma içindedirler.»** (Mülk, 20.), ان أمّهاتهم الاّ اللاّئى ولدنهم «**onların anaları, ancak kendilerini doğuranlardır.»** (Mücâdele, 2.), ان اردنا الا الحسنى «**iyilikten başka bir niyetimiz yoktu»**

(Tevbe, 107.) ان يدعون من دونه الا اناثا **«Onu bırakıp bir takım dişilerden başkasına çağırmıyorlar..»** (Nisa, 117.) âyetleri buna misaldir. Bu misallerde görüldüğü gibi ان 'den sonra ancak, istisna edatı olan الا veye mim'in şeddesi ile لمّا gelir. Mim'i şeddeli okuyan kıraata göre; ان كل نفس لمّا عليها حافظ **«Hiç bir can yoktur ki, başında bir koruyucu (gözetleyen) olmasın.»** (Tarık, 4.) âyeti buna misaldir. ان عندكم من سلطان بهذا **«..bu hususda hiç bir deliliniz yok..»** (Yunus, 68.), وان أدرى لعله فتنة لكم ومتاع الى حين **«Bilmem, belki de o (azabın ertelenmesi) sizi denemek ve bir süreye kadar yaşatmak içindir.»** (Enbiya, 111.) âyetleri, ان den sonra her zaman istisna edatının gelmeyeceğine bir delildir.

ان den sonra her zaman nefiy لا sının gelmediğini ان كنّا فاعلين **«..yapacak olsaydık, böyle yapardık.»** (Enbiya, 17.), قل ان كان للرحمن ولد فانا اول العابدين **«Ey Peygamberim, sana 'Allah'ın bir oğlu var' derlerse, 'onu inkâr edenlerin ilki benim' de.»** (1) (Zuhruf, 81.) âyetleri gösterir. Bu durumda; ولقد مكناهم فيما ان مكناكم فيه **«Onlara, size vermediğimiz servet ve kuvveti vermiştik...»** (Ahkâf, 26.) âyetlerinde biraz düşünmek gerekir, Âyetin takdiri; فى الذى ما مكناكم فيه **«Size vermediğimiz kuvveti.»** şeklindedir. Âyetteki, ان nin zaid olduğu söylenir. Birinci görüşü; مكناهم فى الأرض ما لم نمكن لكم **«..hem onlara yeryüzünde size vermediğimiz şeyleri vermiştik..»** (Enâm, 6.) âyeti teyid eder. ما nın tekrarından ve cümlenin ağırlığından kaçınmak için âyetteki ما nın yerine ان kelimesinin nefiy mânasında kullanılması, Garîbu'l-Kur'an Bahsinde geçen İbnu Ebi Talha tariki ile İbnu Abbas'dan yapılan bir rivayete dayanmaktadır. ولئن زالتا ان أمسكهما من أحد من بعده **«..andolsun, zeval bulsalar, kendisinden sonra artık onları kimse tutamaz..»** (Fatır, 41.) âyetinde şart ve nefiy mânası, bir arada gelmiştir.

Nefiy edatı isim cümlesinin başına geldiğinde, cumhura göre ان amel etmez. Kisâi ve Muberred, bunun ليس gibi amel ettiğine inanırlar. Said b. Cubeyr'in kıraatına göre okunan şu âyet; ان الذين تدعون من دون الله عبادا أمثالكم **«Allah'tan başka çağırdıklarınız (dua edip yalvardıklarınız) da sizin gibi kullardır.»** (Araf, 194.) âyetini buna misal getirirler. İbnu Ebi Hatim, Mucahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anda mevcut bütün ان harfleri, inkâr mânasındadır.

c– إن şeddeden tahfif edilmiş olarak, muhaffefe şeklinde gelir. İsim ve fiil cümlelerine dahil olur. İsim cümlesinin başına geldiğinde, umumilik ifade etmez. وزخرفا وان كل ذلك لما متاع الحياة الدنيا **«ve (nice) süsler verdik. Bütün bunlar, sadece (geçici) dünya metaından ibarettir..»** (Zuhruf, 35.), وان كل لما جميع لدينا محضرون **«Ancak hepsi toplandığı zaman huzurumuza getirileceklerdir.»** (Yâsîn, 32.), Hafs ve İbnu Kesir kıraatına göre ان هذان لساحران **«..bunlar iki büyücüden başka bir şey değil..»** (Tâhâ, 63.) âyetleri buna misaldir.

(1) Bu âyetin meâli merhum Mahir İz'in «Yılların İzi» adlı kitabından nakledilmiştir. sh. 395, İstanbul: 1975

Bazan da amel eder. Mekke ve Medine kurrâsının kıraatına göre, وان كلا لما ليوفينهم ربك اعمالهم **«Şüphesiz ki Rabbın, hepsinin işlerini(n karşılığını) tam verecektir..»** (Hud, 111.) âyeti buna misaldir.

ان kelimesi, fiil cümlesinin başına geldiğinde, fiil çoğunlukla nevasıb fiillerinden, mazi sigasiyle gelir. وانها لكبيرة إلا على الخاشعين **«şüphesiz bu saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir.»** (Bakara, 45.) وان كادوا ليفتنونك عن الذى أوحينا اليك **«Az daha onlar seni, sana vahyettiğimizden ayıracak..»** (İsrâ, 73.) âyetleri buna misaldir. وان يكاد الذين كفروا ليزلقونك بابصارهم لما سمعوا الذكر **«O inkar edenler, zikri (Kur'anı) işittikleri zaman neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi.»** (Kâlem, 51.) ve وان نظنك لمن الكاذبين **«'biz seni mutlaka yalancılardan sanıyoruz'»** (Şuarâ, 186.) âyetlerinde olduğu gibi, bazan da muzari sigasıyle gelir. Cümlede ان bulunur. Kendisinden sonra meftuh olan لام gelirse, şeddeli ان den muhaffeftir.

d– Bazan da ziyade olarak gelir. فيما ان مكناكم فيه **«..size vermediğimiz kuvveti vermiştik..»** (Ahkâf, 26.) âyeti buna misaldir.

e– Kûfelilere göre, bazan da talil için gelir. واتقوا الله ان كنتم مؤمنين **«..inanıyorsanız Allah'dan korkun.»** (Maide, 57.), لتدخلن المسجد الحرام ان شاء الله آمنين **«..Allah dilerse güven içinde Mescidi Harama gireceksiniz..»** (Fetih, 27.) وأنتم الأعلون ان كنتم مؤمنين **«..eğer (gerçekten) inanıyorsanız mutlaka siz üstün geleceksiniz.»** (Âl-i İmrân, 139.) âyetlerini buna misal göstermişlerdir. Kesinlik ifade eden cümleler de, bu kabildendir.

Cumhur, Fetih suresi 27. âyetini bu misallerin dışında mütalâa ederek, gayenin kullara, istikbalden söz ettiklerinde nasıl konuşacaklarını öğretmek olduğunu, bu kelime aslında şart edatı olmasına rağmen, teberrük için kullanıldığını, âyetteki mânanın; **hepiniz Mescidi Harama gireceksininz, inşaâllah hiç biriniz oraya girmeden ölmezsiniz** olduğunu, bazı âyetlerde şart edatı olduğu halde, heyecan ve korku verme maksadiyle kullanıldığını, nitekim insan, oğluna: **Eğer oğlum isen bana itaat et** dediğini söyler.

f– Kutrub'un zikrettiğine göre bu kelime bazan قد mânasında kullanılır. فذكر ان نفعت الذكرى **«O halde eğer hatırlatmak fayda verirse hatırlat.»** (A'lâ, 9.) âyeti buna misaldir. ان نفعت in mânası, قد نفعت dir. Burada şart mânası doğru olmaz. Çünkü her hal ü kârda, hatırlatmakla mükelleftir.

Bir kısım ulema da şöyle der: ان kelimesi, bu âyette şart ifade eder. Mânası; Resulullah'ın (s.a.v.) muhatabı olanları zemmetmek, hatırlatmanın kendilerine fayda vermeyeceğini bildirmektir. Bir kavle göre de وجعل لكم سرابيل تقيكم الحرّ **«..ve sizi sıcaktan koruyan (elbiseler) var eyledi.»** (Nahl, 81.) âyetine benzetilerek وان لم تنفع şeklinde takdir yapılır.

Bazı ulema da şu görüştedir: ان kelimesi, Kur'an-ı Kerimde şart sigası ile

gelir. Ancak şu altı âyette, şart mânası mevcut değildir. لاتكرهوا فتياتكم على البغاء إن أردن تحصنا «..**namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın...**» (Nur, 33.), واشكروا نعمة الله إن كنتم إياه تعبدون «**Allah'ın nimetine şükredin, eğer kulluk ediyorsanız.**» (Nahl, 114.), وإن كنتم على سفر ولم تجدوا كاتبا فرهان مقبوضة «**ve eğer seferde olur da yazacak birini bulamazsanız alınan rehinler (yeter)..**» (Bakara, 283.), إن ارتبتم فعدتهن ثلثة أشهر «..**şüphe ederseniz (bilin ki) onların bekleme süresi üç aydır..**» (Talâk, 4.), أن تقصروا من الصلاة إن خفتم «..**korkarsanız namazı kısaltmanızda..**» (Nisa, 101.) ve وبعولتهن أحق بردهن فى ذلك إن أرادوا إصلاحا «..**kocaları da bu arada barışmak isterlerse onları geri almaya daha çok hak sahibidirler..**» (Bakara, 228.)

18- أن Kelimesi

Hemzenin fethası, nun'un sükûnu ile okunan bu kelime, çeşitli şekil ve mânalarda kullanılır.

a- Muzari fiili nasbeden masdar harfi olur. İki yerde kullanılır. İbtida olarak kullanılışında; أن تصوموا خير لكم «..**oruç tutmanız sizin için (daha) hayırlıdır..**» (Bakara, 184.) ile وأن تعفوا أقرب للتقوى «..**böyle yapmanız takvaya daha yakındır..**» (Bakara, 237.) âyetlerinde olduğu gibi, mahallen merfu olur.

Zan ifade eden kelimeden sonra kullanılışında ألم يأن للذين آمنوا أن تخشع قلوبهم لذكر الله وما نزل من الحق «**İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun..**» (Hadid, 16.) ile وعسى أن تكرهوا شيئا وهو خير لكم «..**bazan hoşunuza gitmeyen şey hakkınızda iyi olabilir..**» (Bakara, 216.) âyetlerinde olduğu gibi mahallen merfu, نخشى أن تصيبنا دائرة «**Bize bir felâket gelmesinden korkuyoruz..**» (Maide, 52.), وما كان هذا القرآن أن يفترى من دون الله «..**Bu Kur'an Allah'dan başkası tarafından uydurulacak bir şey değildir..**» (Yunus, 57.), فأردت أن أعيبها «..**onu kusurlu yapmak istedim..**» (Kehf, 79.) âyetlerinde olduğu gibi mahallen mensub, أوذينا من قبل أن تأتينا ومن بعد ما جئتنا «..**sen gelmezden önce de sen geldikten sonra da bize işkence edildi..**» (Araf, 129.), من قبل أن يأتى أحدكم الموت «..**birinize ölüm gelmeden önce..**» (Münafikun, 10.) âyetlerinde olduğu gibi, mahallen mecrur olur.

Bu kelime, mevsûl harfidir. Sıla cümlesi, yukarıda geçtiği gibi, muzari fiil olarak gelir. لولا أن من الله علينا لخسف بنا «..**Allah bize lütfetmiş olmasaydı bizi yere batırırdı..**» (Kasas, 82.), ولولا أن ثبتناك «..**Seni sabitleştirmeseydik..**» (İsrâ, 74.) âyetinde olduğu gibi, mazi fiil olarak da gelir. Bazan, İbnu Muhaysın'ın kıraatına göre; لمن أراد أن يتم الرضاعة «..**emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse için..**» (Bakara, 233.) âyetinde olduğu gibi, benzeri kelime olan ما ya hamledilerek ameli ihmal edilir, kendisinden sonra gelen muzari fiili, merfu olur.

b- Bu kelime bazan, şeddeli أنّ den tahfifle gelir, yakîn ifade eden kelime ve benzerlerinden sonra vaki olur. أفلا يرون ألا يرجع إليهم قولا «**Onlar görmüyorlar mı ki o (buzağı) kendilerine söz söyleyemez..**» (Tâhâ, 89.), علم أن سيكون منكم مرضى «..**(Allah) içinizdeki hastaları bilir..**» (Müzemmil, 20.) merfu kıraata göre, وحسبوا ألا تكون فتنة «**Bir fitne kopmayacak sandılar...**» (Maide, 71.) âyetleri buna misal teşkil eder.

c- أى Kelimesi gibi tefsir ifade eden harf olur. فأوحينا إليه أن اصنع الفلك بأعيننا ووحينا «**Biz ona vahyettik ki; 'Gözlerimizin önünde ve vahyimizle (öğrettiğimiz) le o gemiyi yap.**» (Mü'minun, 27.), ونودوا أن تلكم الجنة أورثتموها بما كنتم تعملون «..**onlara 'işte size cennet; yaptıklarınıza karşılık o size miras verildi' diye seslenildi.**» (Araf, 43.) âyetleri buna misaldir. Bu mânada kullanılan ان nin şartı kendisinden önce bir cümlenin gelmesidir. Bu yüzden; وآخر دعواهم أن الحمد لله رب العالمين «..**dualarının sonu da: 'Alemlerin Rabbı Allah'a hamdolsun' sözleridir..**» (Yunus, 10.) âyetindeki ان kelimesini bu kabilden sayanlar hataya düşmüşlerdir. Diğer bir şart da, kendisinden sonra cümlenin gelmesi ve kendisinden önceki cümlede kavil mânasının bulunmasıdır. وانطلق الملأ منهم أن امشوا واصبروا على آلهتكم «**Onlardan bir grup fırladı: 'yürüyün, tanrılarınıza bağlı kalın..**» (Sad, 6.) âyeti buna misaldir. Âyetteki انطلاق kelimesinden murad, bilinen yürümek değil, söyledikleri sözdür. Nitekim المشى kelimesinden, bilinen yürümek değil, **yürümeğe devam etmek** mânası anlaşılır.

Zemahşeri'ye göre; أن اتخذى من الجبال بيوتا ومن الشجر ومما يعرشون «**Dağlardan, ağaçlardan ve kurdukları çardaklardan evler edin!**» (Nahl, 68.) âyetindeki أن kelimesi, tefsir harfidir. Çünkü bu âyetteki ان den önce, وأوحى ربك إلى النحل «**Rabbın bal arısına (şöyle) vahyetti..**» âyeti gelmiştir. Âyetteki vahiyden maksat, ittifakla, ilham mânasındadır. İlhamda ise te'vil mânası mevcut değildir, ancak masdar harfi mânasındadır. Yani; باتخاذ الجبال **dağları edinmekle** demektir.

ان kelimesinin bir diğer şartı da, kendisinden önce gelen cümlede, kavil harflerinden birinin bulunmamasıdır. ما قلت لهم إلا ما أمرتنى به أن اعبدوا الله ربى وربكم «**Ben onlara: Benim ve sizin Rabbınız olan Allah'a kulluk edin, diye senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim..**» (Maide, 117.) âyetinde Zemahşerî, emir sigasına te'vil etmek suretiyle âyetteki kavli, tefsir eden kelime olabileceğini söyler. İbnu Hişam da bunun doğru olduğunu ifade eder. Buna göre kaide; kendisinde kavil harflerinden birinin bulunması, bulunduğu takdirde başkasıyla te'vil edilmesidir.

Burada şunu ilave etmek isterim: Nahiv uleması bu kelimede kavil mânasını şart koştukları halde, kavil mânası geldiğinde, açıkça zikredilmesine rağmen bunu te'vil etmeleri, gerçekten gariptir. Yukarıda da görüldüğü üzere bu husus aynen الآن kelimesindeki ال mânasını tazammun etmiştir, demelerine rağmen bunu ziyade kabul etmeleri gibidir. Şartlardan biri de, başına harfi cer gelmemesidir.

d- Bu kelime bazan, ziyade olarak gelir. Çoğu zaman vakit bildiren لمّا

dan sonra bulunur. ولمّاأنجاءترسلنالوطا «Elçilerimiz Lut'a gelince..» (Ankebut, 33.) âyeti buna misaldir.

Ahfeş bu kelimenin, ziyade kelime olarak muzari fiili nasbettiği görüşündedir. ومالناألانقاتل فى سبيل الله «..Bizler neden Allah yolunda savaşmıyalım ki..» (Bakara, 246.) ile .. ومالناالانتوكل على الله وقدهدينا «Bize yollarımızı göstermişken neden biz Allah'a dayanmıyalım?..» (İbrahim, 12.) âyetlerini buna misal gösterir, ومالنا لانؤمن بالله «Allah'a neden iman etmeyelim ki» (Maide, 84.) âyetini de, bu kelimenin ziyade kelime olduğuna delildir, der.

e– Kûfe uleması bu kelimenin hemzenin kesriyle okunan ان kelimesi gibi şart edatı olduğunu söyler. أنتضل احداهما «..Ta ki (kadınlardan) biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatsın..» (Bakara, 282.) أنصدوكم عن المسجدالحرام «..Mescidi Haramdan çevirdiklerinden dolayı..» (Maide, 2.), صفحاانكنتم قوما مسرفين «Siz, haddi aşan bir kavim oldunuz diye..» (Zuhruf, 5.) âyetlerini buna misal olarak gösterirler. İbnu Hişam: ان ve أن kelimelerinin aynı cümlede gelmeleri, bana göre mümkündür. Burada asıl olan, birbirine uygunluğu, kendisinden sonra gelen kelimeye فتذكر «hatırlatır» (Bakara, 282.) âyetinde olduğu gibi ف nin dahil olmasıdır. Yukarıdaki âyetler de bu iki vecih üzere okunmuştur.

f– ان kelimesi bazan da nefiy harfi olur. Bazı ulema: ان يؤتى أحدمثل ما اوتيتم «..Birine size verilenin misli veriliyor.» (Âl-i İmrân, 73.) âyetini buna misal göstermişlerdir. Yani; لا يؤتى verilmez mânasındadır. Doğru olan, bu kelimenin masdar mânasında olmasıdır. Yani; ولاتؤمنوا أنيؤتى اى احد kimseye verilene inanmayın, demektir. Bu da بايتاء أحد bir kimseye verilmekle mânasındadır.

g– Bazı ulemanın ifadesine göre bu kelime ل gibi, sebep mânası taşır. بل عجبوا أن جاءهم منذر منهم «İçlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da..» (Kaf, 2.), يخرجون الرسول واياكم أن تؤمنوا بالله ربكم «..Rabbınız Allah'a inandığınızdan dolayı Resulü ve sizi (yurdunuzdan) çıkardıkları halde..» (Mümtehine, 1.) âyetleri buna misaldir. doğru olan, bu kelimenin masdar mânası taşıması, kendisinden önce sebep bildiren ل ın takdir edilmesidir.

h– Bazı ulemanın ifadesine göre bu kelime, لئلاّ mânasını taşır. يبين الله لكم انتضلّوا «..şaşırmamanız için Allah size (hükmünü) açıklıyor..» (Nisa, 176.) âyeti buna misaldir. Doğru olan, masdar mânasını taşımasıdır. Bu durumda âyetin takdiri; كراهة أن تضلّوا şeklindedir.

19– إنَّ Kelimesi

Hemzenin kesresi, nunun şeddesi ile okunan bu kelime üç mânaya gelir.

a– Ekseriyetle, te'kid ve tahkik mânasında kullanılır. ان الله غفور رحيم «..Muhakkak ki Allah çok bağışlayandır, çok affedendir.» (Bakara, 173.) ile قالوا ربنا يعلم انّا اليكم لمرسلون «..ki biz size gönderilmiş elçileriz..» (Yâsîn, 16.)

âyetleri buna misaldir. Abdulkahir el-Curcani: Bu harflerle yapılan tekid لام harfi ile yapılan tekidden daha kuvvetlidir. Yapılan incelemeye göre bu kelime ekseriyetle, soran kimsenin sorusunda zan bulunduğunda açık veya gizli sorunun cevabı olarak gelir, der.

b– İkinci mânası, sebep bildirir. Bunu, İbnu Cinnî ve İlm-i Beyân uleması ifade etmişlerdir. واستغفروا الله إنّ الله غفور رحيم «..Allah'dan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah çok esirgeyen çok bağışlayandır.» (Müzzemmil, 20.) وصل عليهم إنّ صلاتك سكن لهم «..ve onlara dua et çünkü senin duan onları yatıştırır..» (Tevbe, 103.) ve . وما أبرّئ نفسى إنّ النّفس لأمّارة بالسّوء (Yusuf, 53.) âyetlerini buna delil olarak göstermişlerdir. Bu mânada kullanılışı, te'kid nevilerinden biri olur.

c– Ekser ulemanın belirttiğine göre ان evet mânasına da gelir. إن هذان لساحران «..bunlar iki büyücü..» (Tâhâ, 63.) âyetini bu kabilden saymışlardır. Aralarında Muberred olmak üzere bazı ulema da buna karşı çıkmışlardır.

20– أنَّ Kelimesi

Hemzenin fethası, nun'un şeddesi ile okunan bu kelime, iki mânaya gelir.

a– Te'kid harfidir. Doğru olan, hemzenin kesresi ile okunan إنّ nin bir benzeri olup mevsûl harfidir. İsmi ve haberiyle birlikte, masdar mânası verilir. Şayet haberi müştak kelime olursa, te'vil edilen masdar kendi lafzından alınır. لتعلموا ان الله على كل شيئ قدير «..Allah'ın bilgisinin her şeye kadir olduğunu..» (Talak, 12.) âyeti buna misaldir. Yani;قدرته onun kudreti demektir. kelime camid ise, umumîlik ifade eden كون masdarı takdir edilir. Bu durumda te'kid mânası taşıması biraz zordur. Zira, kendisiyle yapılan masdar açıkça zikredildiğinde, te'kid ifade etmez. Buna şu cevabı veririm: Buradaki te'kid, cümleden çevrilen masdara aittir. Bu yüzden, kendisiyle, meksûr okunan ان arasındaki fark ortaya çıkar. Çünkü meksûr ان ile yapılan te'kid, cümlenin hükmüne aittir. Halbuki ان, cümleyi meydana getiren unsurlardan birini te'kid etmektedir.

b– لعلّ mânasında kullanılmasıdır. Hemzenin fethası ile okunan kıraata göre; ومايشعركم انها اذاجاءت لايؤمنون «...Hem bilir misiniz. O (mucize) gelmiş olsa da onlar yine inanmazlar.» (Enâm, 109.) âyeti buna misaldir. Yani, لعلّها demektir.

21– أنّى Kelimesi

Bu kelime, istifham ve şart mânasında müşterek olarak kullanılan bir isimdir. İstifham olarak, كيف nasıl? mânasını taşır. أنّى يحيى هذه الله بعدموتها «..Allah bunu öldükten sonra nasıl diriltecek?..» (Bakara, 259.), أنّى يؤفكون «..nasıl da (hakdan batıla) çevriliyorlar?..» (Tevbe, 30.) âyetleri buna misaldir. Ayrıca, من أين nereden mânasına da kullanılır. قال يامريم أنّى لك هذا (Âli İmrân, 37.) âyeti

buna misaldir. Mânası **«..'Ey Meryem bu sana nereden geldi..»** yani **«o bize nereden geldi»** demektir.

Kazvinî, «A r u s u' l - E f r â h» adlı eserinde şöyle der: أين ile من أين arasındaki fark şudur; أين **neresi?** bir şeyin bulunduğu yeri, من أين **nereden** de bir şeyin çıktığı yeri sormada kullanılır. Bu mânadan dolayı أنا صببنا الماء صبّا **«(nasıl) biz suyu döktükçe döktük.»** (Abese, 25.) âyeti şâz olarak okunmuştur.

Bundan başka, متى **ne zaman** mânasına da gelir. Zikredilen bu üç mâna, فأتوا حرثكم أنّى شئتم **«..o halde tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın..»** (Bakara, 223.) âyetinde bir arada bulunur. İbnu Cerîr; bunlardan birinci mânayı İbnu Abbas tarikı ile, ikinci mânayı Rabi' b. Enes tarikı ile, (ki kendi tercihi de budur.) üçüncü mânayı Dahhâk tarikı ile nakleder. Ayrıca; İbnu Ömer tarikı ile حيث شئتم **dilediğiniz gibi** mânasında bir dördüncü rivayette bulunmuştur. Ebu Hayyân ve diğer ulema, âyetteki bu kelimenin şart mânasında olduğunu, kendisinden önceki kelimenin delâletiyle cevabının hazfedildiğini, şayet istifham mânasında olsaydı, istifham ifade eden durumlarda olduğu gibi, kendisinden sonra gelen kelime ile yetinilirdi, der. Yani bu kelimeden sonra isim veya fiil olsun, dinleyenin bir başka kelime beklemesine hacet bırakmaz.

22– أو Kelimesi

Bu kelime atıf harfidir, bazı mânaları vardır:

a– Konuşanın şüphede olduğunu gösterir. قالوا لبثنا يوما او بعض يوم **«(Her halde) bir gün yahut günün bir kısmı kadar kaldık...»** (Mu'minun, 113.) âyeti buna misaldir.

b– Dinleyende müphemlik bırakır. وانا او ايّاكم لعلى هدى أو فى ضلال مبين **«..O halde ya siz veya biz (ikimizden biri) doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindeyiz.»** (Sebe' 24.) âyeti buna misaldir.

c– Aralarını birleştirme imkânı olmayan, birbirine atfedilen iki mânadan birini seçmede kullanılır. إنّما جزاء الذين يحاربون الله ورسوله ويسعون فى الارض فسادا ان يقتّلوا او يصلّبوا او تقطع ايديهم وارجلهم من خلاف.. **«Allah ve Resulüne (Müminlere) harp açanların, yer yüzünde (yol kesmek suretiyle) fesatçılığa koşanların cezası, ancak öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut (sağ) elleriyle (sol) ayaklarının çaprazvarî kesilmesi, yahut da (bulundukları) yerden sürülmeleridir.** (Maide, 33.) âyeti buna misaldir. Ölüm, asılma veya sürgün cezalarından ancak birini uygulamak mümkündür. İkisi aynı anda uygulanamaz mutlaka biri tercih edilecektir.

d– Aralarına birleştirme imkânı bulunan, birbirine atfedilen iki mânayı mubah kılmada kullanılır; ولا على انفسكم ان تأكلوا من بيوتكم او بيوت أبائكم **«..size kendi evlerinizden, yahut babalarınızın evlerinden yemenizde bir günah yok»** (Nur,

61.) âyeti buna misaldir.

e– Bu kelime, icmâlden sonra tafsil ifade eder. وقالوا كونوا هودا أو نصارى تهتدوا **«Kitap ehli: Yahudi ve Hıristiyanlar olun ki doğru yolu bulasınız, dediler..»** (Bakara, 135.) ..إلا قالوا ساحر أو مجنون **«..mutlaka büyücü ve cinlenmiş, dediler..»** (Zâriat, 52.) âyetleri buna misaldir. Yani; **bazısı şöyle, bazısı böyle dedi**, demektir.

f– Bu kelime, بل kelimesi gibi ıdrab (kendinden öncekinin hükmü hilafına hüküm getirmek) mânası ifade eder. وارسلناه الى مائة الف أو يزيدون **«ve onu yüz bin insana, ya da daha fazla olanlara peygamber gönderdik.»** (Sâffât, 147.) فكان قاب قوسين أو أدنى **«Onunla arasındaki mesafe, iki yay kadar yahut daha az kaldı.»** (Necm, 9.) bazı kıraata göre vav'ın sükûnu ile أو كلما عاهدوا عهدا نبذه فريق منهم **«Ne zaman bir ahit (anlaşma) yaptılarsa onlardan bir grup o ahdi bozup atmadı mı?** (Bakara, 100.) âyetleri buna misaldir.

g– أو kelimesi, واو gibi **mutlak cem'** mânasına gelir. لعله يتذكر او يخشى **«..belki öğüt alır da korkar.»** (Tâhâ, 44.), لعلهم يتقون او يحدث لهم ذكرا **«..ki (günahlarından) korunsunlar, yahut (Kur'an) onlara bir hatırlama yaptırsın.»** (Tâhâ, 113.) âyetleri buna misaldir.

h– او kelimesi, Harîri ve Ebu'l-Bekâ'nın ifadesine göre, **yakınlık** mânası ifade eder. وما أمر السّاعة الاّ كلمح البصر او هو اقرب **«..o (kıyamet) saatinin işi, bir göz açıp yumma gibi, yahut daha yakın (kısa)dır..»** (Nahl, 77.) âyeti buna misaldir. Yakınlık mânasının او kelimesinden değil, başka bir kelimeden geldiği ileri sürülerek, bu görüş kabul edilmemiştir.

ı– او kelimesi, istisnâ edatı olan الاّ ile الى mânasında kullanılır. Bu iki mânaya gelen او kelimesinden sonraki muzari fiil gizli أن ile mensûb olur. لا جناح عليكم ان طلّقتم النساء مالم تمسّوهنّ أو تفرضوا لهنّ فريضة **«Henüz dokunmadan, ya da mehir kesmeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur.»** (Bakara, 236.) âyeti buna misaldir. Âyetteki تفرضوا **mehir kesmek** fiili, mensûbdur, تمسّوهنّ **onlara dokunmak** fiiline atıfla, meczûm değildir. Şayet böyle olsaydı mâna; **bu iki husustan birinin sona erme müddetinde kadınları boşarsanız, mehirleriyle ilgili hususlarda size bir günah yoktur,** olurdu. Halbuki, temas olmaksızın mehir tayin edilmemişse, mehri misil gerekir. Eğer mehir tayin edilmemiş, temas gerçekleşmemişse, takdir edilen mehrin yarısını vermek gerekir. Bu durumda, iki halden birinin kalkması ile günah olmaması ve وان طلّقتموهنّ **«..onları boşamışsanız..»** (Bakara, 237.) âyetinde mehir tayin edilerek boşanmış kadınların durumu tekrar zikredilmesine, âyetin mefhumunda geçtiği üzere temas edilmiş kadınlardan söz edilmemesine rağmen nasıl doğru olur? Şayet âyetteki تفرضوا **mehir kesmek** fiili meczûm olsaydı, temas edilen ve kendilerine mehir takdir edilen kadınların zikri, eşit olurdu. Eğer او ، الاّ mânasında kullanılsaydı, kendi-

lerine mehir takdir edilen kadınlar zikirde, temas edilenlerden ayrılırdı. او kelimesi الى mânasında kullanılsaydı, durum aynı olurdu. gaye, teması nefyetmek değil, günahı kaldırmaktır.

Birinci durumu İbni Hacib şöyle cevaplandırır: İki durumdan birinin sona erme mânasında değil, bilâkis her ikisinin nefyedilmesi mânasındadır. Çünkü açıkça *ifade edilen nefiyden sonra, kelime nekre olarak gelirse* **umum** *ifade* eder.

İkinci durum da, bazıları şöyle cevaplandırır: Kendilerine mehir takdir edilenler in zikredilmesi, mehrin yarısının kendilerine verilmesidir, yoksa, genel mânada kendilerine mehir verilmesini beyan etmek için değildir. Ubey b. Kâbın تقاتلونهم او يسلمون «**..onlarla (ya) dövüşürsünüz, yahut (onlar) müslüman olurlar..**» (Fetih, 16.) âyetindeki kıraat, bu mânada olduğuna misal getirilmiştir.

او Kelimesiyle İlgili Diğer Görüşler

a– Mütekaddimûn uleması او kelimesindeki bu mânaları zikretmemişler, aksine, kelimenin iki veya daha fazla ihtimalden birinin seçiminde kullanılır demişlerdir. İbnu Hişam: Gerçek de budur, zikredilen mânalar karîne ile çıkarılmıştır, der.

b– Ebu'l-Beka şöyle der: Nehiy mânasında kullanılan او, mübah mânasında kullanılan او in zıddıdır. Bu iki hususu, dikkate almak gerekir. Buna; ولا تطع منهم آثما او كفورا «**..ve onlardan hiç bir günahkâra yahut nanköre itaat etme..**» (İnsan, 24.) âyeti misaldir. Âyetteki iki fiilden birini işlemek caiz değildir. Şayet ikisi de yapılmış olursa, yasak edilen bir işi, üst üste işlemek olurdu. Çünkü bu iki fiilden her biri, diğerinin aynıdır. Bazıları da: Bu durumdaki او kelimesi mutlak cemi' ifade eden واو mânasındadır, derler.

Tibî şöyle der: او kelimesinin en uygun mânası, sadece atıf edatı olmasıdır. Kendisinde umumilik mânasının bulunması, nefiy mânasında olan nehiyden gelmektedir. Çünkü bu nehiyden sonra gelen nekre kelime, umumilik ifade eder, nehiyden önceki mâna **günahkâr veya kafirden birine itaat edersin** olur. Eğer başına nehiy edatı gelirse, daha önce müsbet durumda olanı etkiler **hiçbirine itaat etme** *mânasına gelir. Bu durumda umumilik, nehiy edatından* gelmektedir. او kelimesi, asıl mânasında kullanılmıştır.

c– او kelimesi, kendisinden sonra geleni, önceden gelene ortak etmediği için, واو ın aksine, her iki kelimeye müstakil zamir gönderilir, fakat ان يكن غنيا او فقيرا فالله اولى بهما «**..zengin veya fakir de olsalar..**» (Nisa, 135.) âyetinde durum, farklıdır. Âyetteki او in, واو mânasında olduğu söylendiği gibi, âyetin mânasının **'zengin olsun, fakir olsun, iki hasım'** olduğu da söylenir.

İbnu Ebi Hâtim, İbnu Abbas'dan şöyle rivayet eder: Kur'an'da mevcut

bütün او ler, **tercih** mânasındadır. Şayet âyette فمن لم يجد ibaresi bulunursa tercih, sırasıyla yapılır. Beyhaki «e s - S u n e n» adlı eserinde İbnu Cureycin şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da geçen her او kelimesi, ان يقتّلوا او يصلبوا «**..(ya) öldürülmeleri, ya asılmaları..**» (Maide, 33.) âyeti hariç, tercih mânasında kullanlır, bu âyette tercih mânası mevcut değildir. İmam Şafii de, aynı görüşte *olduğunu ifade eder.*

23– أَوْلَى Kelimesi

Bu kelime Kur'anı Kerim'de ثم أولى لك فأولى «**Yine gerektir sana belâ gerek...**» (Kıyame, 35.) ile فأولى لهم (Muhammed, 20.) âyetlerinde geçmektedir. Cevherî «e s - S a h a h»ında şöyle der: اولى لك kelimesi, **tehdid ve vaîd** mânasındadır. Bunu, şairin şu sözü de desteklemektedir:

فأولى له ثم أولى له **Yazıklar olsun ona, yazıklar!!..**

el-Esmaî şöyle der: Bu kelimenin mânası kendisini helâk edecek felâket günü yaklaştı, yani felakete uğradı, demektir. Cevherî; el-Esmai'nin verdiği mânadan daha güzelini kimse söylememiştir, der. Bazı ulema: Kelimenin mebnî bir isim-fiil olduğunu, **şerden kurtulamayasın,** mânasına geldiğini, لك ise, şerre uğrayanı belirtmek için kullanıldığını söyler. Bu kelimenin vaîd için kullanıldığı, gayri munsarif olduğu, bu yüzden tenvin almadığı, mübteda olarak mahallen merfu, لك nin haberi olduğu söylenir. Bu görüşe göre vezni, فعلى ölçüsündedir, sonundaki elif, ilhak elifidir. افعل vezninde de geldiği söylenir. Kelimenin ayrıca **yazıklar olsun sana** mânasına geldiği söylenir. Esasen الويل kelimesinden maklûbdur, aslı أويل dir, illetli harf yer değiştirerek sona gelmiştir. el-Hansâ'nın beyti de bu mânadadır:

همت بنفسى بعض الهموم فأولى أولى لها

Bir takım düşüncelere daldım nefsim hakkında;

Ancak, nefsim layık olduğu şeye kavuşacaktır kendi hakkında

Dendi kiاولى nin mânası: **Seni yermek, övmekten daha iyidir.** Müpteda, konuşurken çokça tekrar edildiği için, hazfolunmuştur.

Sa'leb şöyle der: Arab'ın konuşmasında geçen اولى لك kelimesi, helakin yakındır, mânasındadır. Bu, **helâk oldun veya helâk olmak üzeresin** *demek* gibidir. Kelimenin aslı, **yakınlık** mânasında الويل masdarından gelmektedir. قاتلوا الذين يلونكم من الكفار «**..kafirlerden size yakın olanlarla savaşın...**» (Tevbe, 123.) âyeti, buna misaldir. Yani; **size yaklaşanlarla** mânasındadır. Nahhâs şöyle der: اولى لك ifadesini Araplar, **helak olayazdın** mânasında kullanırlar, takdiri; اولى لك الهلكة **helak oldun** şeklindedir.

24- إى Kelimesi

Hemzenin kesri, ya'nın sükunuyla okunan bu kelime **evet** mânasında kullanılan cevap harfidir. Bu yüzden **söylenen sözü doğrulamak, öğrenilmek istenen şeyi öğrenmek isteyene bildirmek** mânasını taşır. Nahiv uleması; kelimenin ancak kasemden önce geldiğini söylerken İbnu Hacib de istifham'dan sonra geldiğini söyler. Buna يستنبئونك أحق هو قل اى وربى **«Sahiden (bize söylediğin) gerçek midir?...»** (Yunus, 53.) âyetini delil getirir.

25- أىّ Kelimesi

Hemzenin fethası, ya'nın şeddesiyle okunan bu kelime, çeşitli mânalara gelir.

a- أيما الأجلين قضيت فلا عدوان علىّ **«..Demek hangi süreyi yerine getirsem bana düşmanlık yok..»** (Kasas, 28.), أيّاما تدعوا فله الأسماء الحسنى **«..Hangisiyle çağırırsanız, nihayet en güzel isimler O'nundur...»** (İsrâ, 110.) âyetlerinde olduğu gibi şart mânasındadır.

b- أيّكم زادته هذه ايمانا **«...'Bu hanginizin imanını artırdı?'...»** (Tevbe, 124.) âyetinde olduğu gibi, istifham mânasındadır. Bu kelime, aynı işde ortak yönü bulunan iki kişiden birinin, diğerinden temyiz edilmesi için kullanılır. أى الفريقين خير مقاما **«..'iki topluluktan hanginizin makamı daha hayırlı?..»** (Meryem, 73.) âyeti buna misaldir. Yani; **biz mi yoksa Muhammed (s.a.v.) in ashabı mı? demektir.**

c- لننزعن من كل شيعة أيهم أشدّ على الرحمن عتيا **«Sonra her milletten Rahmana en çok karşı geleni ayıracağız.»** (Meryem, 69.) âyetinde olduğu gibi, ism-i mevsûldür. Bu kelime, her üç durumda mu'rabdır. Üçüncü durumda, aidi hazfedilip muzaf olduğunda, zamme üzere mebnî olur. Ahfeş'de irabını bu şekilde yapmıştır. Bazı kurrânın mensûb kıraatını buna misal getirmiş, zamme ile okunan kıraatı da hikaye olarak te'vil etmiştir. Zemahşerî ise, mahzuf mübtedanın haberi olarak te'vil etmiştir. Bu durumda âyetin takdiri: لننزعن من بعض كل شيعة **'her milletten bir kısmını ayıracağız.'** şeklindedir. Bu sanki; bazıları dediğiniz kimdir? denildiğinde, en şiddetli olandır, demek gibidir. Sonra da أىّ kelimesinin iki gizli mübtedası hazfolunmuştur.

İbnu't-Tarava, Meryem suresi 69. âyetindeki bu kelimenin izafet terkibinden çıktığı, mebni olduğu görüşündedir. Âyetteki هم أشدّ terkibi ise, mübteda ve haberdir. هم zamiri أىّ kelimesine bitişmiştir, muzaf olmadığı zamanda da bu şekildeki irabı, icmaen kabul edilmiştir.

d- يا أيها الناس **'Ey insanlar...'** ve يا أيها النبىّ **'Ey Nebi...'** ifadelerinde olduğu gibi, kendisinde lâmı tarif bulunan münadaya köprü vazifesi görür.

26- إيّا Kelimesi

Zeccâc'a göre bu kelime, gerçek isimdir. Cumhura göre de, zamirdir. Bu konuda ulema arasında farklı görüşler mevcuttur.

a- Bitiştiği kelime ile birlikte, zamir olur.

b- Tek başına zamirdir, soraki isim kendisine izafe edilmiştir. İzafe edilen bu isim, mütekellim veya gaib veya muhatabı belirler. فايّاى فارهبون **«...Yalnız benden korkun.»** (Nahl, 51.), بل ايّاه تدعون **«..Hayır, yalnız Ona yalvarırsınız..»** (Enâm, 41.) ايّاك نعبد **«Yalnız Sana ibadet ederiz...»** (Fatiha, 4.) âyetleri buna misaldir.

c –Tek başına zamirdir, kendisinden sonraki kelime, murad edileni açıklayan bir harftir.

d- Kendisinden sonra gelen zamire destek olur. Bu kelimenin müştak olduğunu iddia edenler, hataya düşmüştür. Yedi türlü okunması caizdir. Bunlar; hemze ile beraber ya'nın şeddesi ve tahfifi ile dört, hemzenin ها ya ibdali ile birlikte ها nın kesri ve fethi ile dört olmak üzere, sekiz vecihtir. Ancak ها nın fethi, يا nın şeddesi ile okunan şekli bundan istisna edilince, geride yedi vecih kalır.

27- أيّان Kelimesi

İstifham için kullanılan kelimedir. Bu kelime ile, İbnu Malik ve Ebu Hayyan'ın dediğine göre, sadece gelecek zamana ait soru sorulur. Mânası hakkında, ihtilaf edilmemiştir.

«e l - M a â n î» adlı eserde, mazi sigasında da kullanıldığı belirtilmiştir. Sekkâki ise; أيّان مرساها **«..gelip çatması ne zaman?..»** (Araf, 187.), أيّان يوم الدين **«Din günü ne zaman.»** (Zâriyât, 12.) âyetlerinde olduğu gib, yüceltme (tefhim) mevkiinde kullanılır. Nahviyyuna göre meşhur olan; kelimenin متى gibi tefhim ve başka maksatla da kullanılmasıdır. Nahviyyundan Ali b. İsa er-Rabaî, birinci görüştedir. Bunu «e l - B a s î t» adlı eserin müellifi de kabul etmiş, şânı yüce olan bir şey hakkında soru sormak için kullanılmıştır, demiştir.

Zemahşerî «K e ş ş â f»ında şöyle der: Bu kelime, أىّ kelimesinden müştak olup, فعلان vezninde gelmiştir, mânası أىّ وقت **'hangi vakit'** demektir. Aynı zamanda أوى fiilinden müştak olduğu da söylenir, أى فعل **'hangi iş'** mânasına gelir. Çünkü parça, bütüne bağlıdır ve ona dayanır. Bu görüş kabule şayan değildir. Kelimenin aslı أىّ آن veya أى أوان olduğu söylenir. أوان kelimesindeki hemze ile أىّ kelimesindeki ى hazfedilmiş vav ya'ya kalbolunmuş, sakin ya'da buna idgam edilmiştir. Bu kelime, إيّان şeklinde hemzenin kesri ile de okunmuştur.

28- أَيْنَ Kelimesi

فأين تذهبون **«...nereye gidiyorsunuz?»** (Tekvîr, 26.) âyetinde görüldüğü gibi, mekân belirten sorudur. Mekân'da umumî şart olarak da kullanılır. أينما kelimesi, اينما يوجهه لايأت بخير **«...onu nereye gönderse bir hayır getirmez.»** (Nahl, 76.) âyetinde görüldüğü gibi أين den daha umumî mânadadır.

29- ب Kelimesi

Harfi cerrdir, çeşitli mânaları vardır.

a- Bunların en meşhuru, ilsak mânasıdır. Sibeveyh buna sadece, ilsak mânası vermiştir. Başka mânalar verilirse bile, ilsak mânasından ayrılmayacağı söylenmiştir. «Ş e r h u' l - L u b b» adlı eserde müellif şöyle der: İlsak, fiilin mefulu bihe isalidir (bitişmesidir). İlsak bazen hakiki olur; مسحت يدي بالمنديل **«elimi mendile sildim»,** فامسحوا بوجوهكم وايديكم منه...وامسحوا برؤسكم **«..ve başınızı meshedin..»** (Yani elinizle başınızı iyice meshedin.) **«...ellerinizi ve yüzünüzü meshedin..»** (Mâide, 6.) örneklerinde olduğu gibi. Bazen de mecazi olur. واذامرّوابهم يتغامزون **«Onların yanlarından geçtikleri zaman bibirine kaş göz eder (ek onları küçümser)lerdi».** (Mutaffifin, 30.) âyetinde olduğu gibi; yani onların yanlarından demektir.

b- Hemze gibi, lâzım fiili müteaddi yapmak için kullanılır. ذهب الله بنورهم **«Allah onların (gözlerinin) nurlarını giderdi.»** (Bakara, 17.) ولوشاء الله لذهب بسمعهم وابصارهم **«..Allah dileseydi elbette işitmelerini ve görmelerini de (alıp) götürürdü..»** (Bakara, 20.) âyetleri buna misaldir. انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت **«Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister.»** (Ahzâb, 33.) âyetinde olduğu gibi ليذهب fiili **giderdi, kaldırdı** demektir.

Müberred ve Suheyli; ب ile yapılan müteaddi ile, » ا « ile yapılan müteaddi arasında fark olduğu görüşündedir. ذهبت بزيد denildiğinde, **beraber gittiniz** mânası anlaşılır. Bu görüş, âyetle reddedilmiştir.

c- **Yardım dileme** mânasında kullanılır. Besmele'deki ب gibi, yapılacak bir işde kullanılan alete dahil olur. كتبت بالقلم **kalemle yazdım,** gibi

d- Sebeb bildirmede kullanılır. فكلا اخذنا بذنبه **«Hepsini günahlarıyla yakaladık..»,** (Ankebut, 40.) انكم ظلمتم انفسكم باتخاذكم العجل **«..sizler buzağıyı (tanrı edinmekle kendinize) zulmettiniz»** (Bakara, 54.) âyetlerinde olduğu gibi, bir işin sebebini bildiren kelimeye dahil olur. Buna, bâ-i ta'lil adı da verilir.

e- مع gibi **beraberlik** mânasında kullanılır. اهبط بسلام منا وبركات عليك **«..esenlik ve bereketlerle (gemiden) in..»** (Hud, 48.) قدجائكم الرسول بالحق **«..Resûl size Rabbinizden gerçeği getirdi..»** (Nisa, 170.) فسبح بحمد ربك **«Sen Rabbini hamd ile tesbih et..»** (Hicr, 98.) âyetleri buna misaldir.

f- فى gibi **zaman ve mekân olarak, zarf** mânasında kullanılır. الاآل لوط نجيناهم بسحر **«yalnız Lût ailesini seher vakti kurtardık»** (Kamer, 34.) ولقد نصركم الله ببدر **«Nitekim Allah size Bedir'de de yardım etmişti..»** (Âl-i İmrân, 123.) âyetleri buna misaldir.

g- على gibi, **istilâ** mânasında kullanılır. من ان تأمنه بقنطار **«..yüklerle emanet bıraksan..»** (Âl-i İmrân, 75.) âyeti buna misaldir. Yani; عليه demektir. Bu mânaya geldiğine delil, قال هل آمنكم عليه الاكما امنتكم على اخيه من قبل **«Yakub dedi ki: Daha önce kardeşini size inandığım gibi onu da size inanayım, öyle mi?.»** (Yûsuf, 64.) âyetidir.

h- عن gibi, **mücaveze** mânasında kullanılır. فسأل به خبيرا **«..bunu, bir bilene sor.»** (Furkan, 59.) âyeti buna misaldir. Yani, عنه demektir. Bu manaya geldiğine delil, يسألون عن أنبائكم **«..sizin haberlerinizi sorsunlar.»** (Ahzab, 20.) âyetidir. Bu harfin sadece istek için kullanıldığı da söylenir. Ayrıca bu mânaya gelmeyeceği de ifade edilir. نورهم يسعى بين أيديهم وبأيمانهم **«..onların nuru, önlerinden ve yanlarından koşar..»** (Tahrim, 8.), ويوم تشقق السماء بالغمام **«O gün ki gök beyaz bulutlarla parçalanır..»** (Furkan, 25.) âyetleri buna misaldir. âyetlerdeki takdir; عن أيمانهم ve عنه demektir.

ı- من gibi **teb'îz** mânasında kullanılır. عينا يشرب بها عباد الله **«bir kaynak ki Allah'ın kulları ondan içerler..»** (İnsan, 6.) âyeti buna misaldir. Yani, منها demektir.

i- الى gibi **gaye** mânasında kullanılır. وقد أحسن بى **«..bana iyilik yaptı..»** (Yusuf, 100.) âyeti buna misaldir. Yani; الىّ demektir.

j- **Mukabele** mânasında kullanılır ve ivaz olan kelimelerin başına gelir. ادخلوا الجنة بما كنتم تعملون **«..yaptıklarınıza karşılık cennete girin..»** (Nahl, 32.) âyeti buna misaldir. Mutezilenin dediği gibi bunu, sebebiyet mânasına almadık. Çünkü ivaz olarak veren meccanen de verebilir. Müsebbib ise, sebebsiz gerçekleşmez.

k- **Tevkîd** mânasında kullanılır, ziyade harf olarak gelir. أسمع بهم وأبصر **«..ne güzel işitir, ne güzel görürler..»** (Meryem, 38.) âyetinde olduğu gibi, failde vucuben zaid olur. كفى بالله شهيدا **«..Allah'ın şahadeti kâfidir.»** (Nisa, 79.) âyetinde olduğu gibi, çoğunlukla caiz olarak gelir. Çünkü bu âyette lafza-i Celâl fail, شهيدا kelimesi ise hal veya temyiz olarak mansûb, ب harfi ise zaiddir, cümledeki bağı kuvvetlendirmek için dahil olmuştur. كفى بالله âyetinde الله kelimesi, fail olarak fiile bağlıdır.

İbnu'ş-Şecerî şöyle der: Âyetteki ب harfinin ziyade olarak gelmesi; Allah'ın destek olmasının, yücelik bakımından başkasının destek olmasına benzemediğini gösterir. Bu yüzden mânayı dikkate olarak, lafzı takviye edilmiştir. Zeccâc ise; ب harfinin كفى fiiline dahil olması, اكتفى mânasını kazandırmak için getirilmiştir, der.

miştir, der. İbnu Hişam; âyetteki bu harfin cümlede bir güzellik sağladığını ifade eder. Denilir ki; âyetteki fail mukadderdir. Takdiri: كفى الاكتفاء بالله **Yeterlilik bakımından Allah kafidir,** şeklindedir. Masdar hazfedilmiş, hazfedilene delâlet olmak üzere, mamulü kalmıştır. وفى mânasında كفى fiilinin failine harf ilave edilmez. فسيكفيكهم الله **«..onlara karşı Allah sana yeterlidir..»** (Bakara, 137.), وكفى الله المؤمنين القتال **«..Allah savaşta Müminlere (yardımıyla) yetti..»** (Ahzab, 25.) âyetleri buna misaldir.

ب harfi zaid olarak mefulun önüne gelir. ولا تلقوا بأيديكم الى التهلكة **«..kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız..»**(Bakara, 195.), وهزّى اليك بجذع النخلة **«Hurma dallarını sana doğru silkele.»** (Meryem, 25.), فليمدد بسبب الى السماء **«..tavana bir ip uzatsın..»** (Hac, 15.), ومن يرد فيه بالحاد بظلم **«..kim orada zulüm ile haktan sapmak isterse..»** (Hac, 25.) âyetleri buna misaldir.

Ayrıca, zaid olarak mübtedanın önüne gelir. بأيكم المفتون **«Hanginizin fitnelenmiş olduğunu...»** (Kalem, 6.) âyeti buna misaldir. Yani أيكم **Hanginizin?** demektir. Âyetteki ب nin zarf olduğu söylenir. Yani; فى أىّ طائفة منكم **siz hangi taifedensiniz?** demektir.

ليس fiilinin ismine, ب harfi dahil olur. البرّ kelimesini mansub okuyan kurrâya göre, ليس البرّ أن تولوا وجوهكم **«Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir..»** (Bakara, 177.) âyeti buna misaldir.

ب harfi, menfi haberin önüne, zaid olarak gelir. وما الله بغافل **«..Allah bilmez değildir..»** (Bakara, 74.) âyeti buna misaldir. Muceb (olumlu) haberin önüne geldiği de söylenir. جزاء سيئة بمثلها **«..(yaptıkları) kötülüğün cezası aynen verilir..»** (Yunus, 27.) âyeti, buna misal getirilmiştir.

ب harfi te'kid lafzına da dahil olur. يتربصن بأنفسهن **«..üç temizlik süresi kendilerini gözetenler..»** (Bakara, 228.) âyeti buna misal olarak gösterilmiştir. وامسحوا برؤسكم **«..başınızı meshedin..»** (Maide, 6.) âyetindeki ب harfinde ihtilaf edilmiştir. **İlsak, teb'îz, ziyade ve istiane** mânasına geldiği, kelâmda, hazif ve kalb olduğu söylenmiştir. Çünkü مسح fiili, kendisinden izale edilenne vasıtasız, izale edene ise ب harfi vasıtasıyla müteaddi olur. Bunun aslı, وامسحوا رؤسكم **başınızı da meshedin** şeklindeki takdirledir.

30- بَلْ Kelimesi

Kendisinden sonra cümle geldiğinde **ıdrab** mânasında olur. وقالوا اتخذ الرحمن ولدا سبحانه بل عباد مكرمون **«Rahman çocuk edindi, dediler. O, (böyle şeylerden) yüce (münezzeh)tir. Hayır, onlar (melekler) ikram edilmiş kullardır.»** (Enbiya, 26.) أم يقولون به جنة بل جاءهم بالحق **«Yoksa onda bir delilik var mı, diyorlar? Hayır O hakkı getirdi..»** (Mü'minûn, 70.) ولدينا كتاب ينطق بالحق وهم لا يظلمون **«...katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır. –Herkesin yaptığı**

onda tesbit edilmiştir.) Onlara asla haksızlık edilmez.» (Mü'minûn, 62.) âyetlerinde olduğu gibi, idrabın mânası bazan, makablinin (kendinden öncekinin) hükmünü ibdal için, bazan da بل قلوبهم فى غمرة من هذا **«Fakat onların (inkarcıların) kalbleri, bundan gaflet içindedir..»** (Mü'minûn, 63.) âyetinde olduğu gibi, bir mânadan diğer mânaya intikal için gelir, kendisinden önceki cümle, eski halini korur. قد أفلح من تزكى وذكر اسم ربه فصلى بل تؤثرون الحياة الدنيا **«Doğrusu mutluluğa ermiştir arınan; Rabbinin adını anan ve namaz kılan. Ama siz dünya hayatını üstün tutuyorunuz.»** A'lâ, 14-16.) âyetleri de buna misaldir.

İbnu Malik, «K â f i y e Ş e r h i n»de şöyle der: بل harfi, Kur'anda sadece bu mânada kullanılır. İbnu Hişam, bunu şüphe ile karşılar. Bu konuda İbnu Malik «e l - B a s î t» adlı eserin sahibinden önce, açıklamada bulunmuştur. İbnu Hacib, İbnu Malik'in görüşüne katılarak, «Ş e r h u' l - M u f a s s a l» adlı eserinde şöyle der: Müsbet cümlelerde birincinin ibdali, ikincinin isbatını düşünmek yanlıştır. Buna dair Kur'anda herhangi bir misal mevcut değildir. Eğer بل harfinden sonra müfred kelime gelirse بل, atıf harfi olur. Bunun da Kur'anda bir misali yoktur.

31- بَلَى Kelimesi

Elifi, aslından olan bir harftir. Aslının بل olduğu, ziyade bir elif ilave edildiği, imalesinden dolayı, müennes olduğu da söylenir.

Cümle içinde iki yerde kullanılır.

A- Kendisinden önceki nefyi reddeder. ما كنّا نعمل من سوء بلى ان الله عليم بما كنتم تعملون **«..Biz hiç bir kötülük yapmıyorduk, (Melekler cevap olarak): Hayır, Allah sizin yaptıklarınızı biliyor.»** (Nahl, 28.) Yani, kötülüğü işlediniz, demektir. لا يبعث الله من يموت بلى وعدا عليه حقا **«..Allah ölen kimseyi diriltmez diye yemin ederler. Hayır diriltecektir, (bu) O'nun gerçek olarak üzerine vaittir..»** (Nahl 38.) Yani onlara yeniden can verir, demektir. زعم الذين كفروا أن لن يبعثوا قل بلى وربى لتبعثن **«İnkâr edenler, katiyen diriltilmeyeceklerini sandılar. De ki, Rabbım hakkı için mutlaka dirileceksiniz..»** (Teğabün, 7.), قالوا ليس علينا فى الأمّيين سبيل.. بلى من أوفى بعهده واتقى.. **«..'ümmilere karşı bize bir sorumluluk yoktur' dedikleri için..», «Hayır, kim sözünü yerine getirir ve (günahtan) korunursa..»** (Âli İmrân, 75-76.), قالوا لن يدخل الجنّة الاّ من كان هودا أو نصارى... بلى من اسلم وجهه لله وهو محسن **«Yahudi ve Hıristiyan olandan başkası cennete girmeyecek, dediler. Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse..»** (Bakara, 111-112.) وقالوا لن تمسنا النار الا اياما معدودة... بلى من كسب سيئة **«Bir de dediler ki: Sayılı bir kaç günün dışında bize asla ateş dokunmayacaktır.. Hayır, kim kötülük kazanır da..»** (Bakara, 80-81.) âyetleri buna misaldir.

b- Nefye dahil olan istifhama dahil olur. Bu durumda nefyin ibdalini ifade

eder. Ya: أليس زيد بقائم **Zeyd ayakta mıdır?** sorusuna بلى ile cevap verilen misalde olduğu gibi hakiki istifham olur veya أم يحسبون انا لانسمع سرّهم و نجواهم بلى و رسلنا لديهم يكتبون «**Yoksa biz onların sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmez miyiz sanıyorlar? Hayır, işitiriz ve yanlarında bulunan elçilerimiz de her yaptıklarını yazarlar.**» (Zuhruf, 80.), أيحسب الانسان ألّن نجمع عظامه، بلى «**İnsan bizim kendisinin kemiklerini bir araya toplamıyacagımızı mı sanıyor? Evet, toplarız..**» (Kıyame, 3-4.) âyetlerinde olduğu gibi, tevbihi istifham olur, veya ألست بربّكم قالوا بلى شهدنا «**..Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (demişti) 'Evet, (buna) şahidiz' dediler..**» (Araf, 172.) âyetinde olduğu gibi, takriri istifham olur. İbnu Abbas ve diğer sahabe şöyle der: Şayet bu âyetteki soruya نعم ile cevap verselerdi, kafir olurlardı. Şöyle ki: نعم kelimesi, haber verilen bir şeyin, menfi veya müsbet tasdik etmek için kullanılır. بلى kelimesini kullanmayıp نعم deselerdi, لست ربّنا **Hayır, Rabbımız değilsin,** demiş olacaklardı. Çünkü, بلى kelimesi nefyi iptal içindir. بلى cümlesindeki takdir, أنت ربنا **Sen Rabbımızsın** şeklinde olur.

Suheylî ve diğer ulema, takrirî istifhamın muceb (olumlu) bir haber olup olmadığı hususunda tereddüde düşmüşlerdir. Bu yüzden Sibeveyh, أفلا تبصرون أم أنا خير «**..Görmüyor musunuz? Ben hayırlı değil miyim?**» (Zuhruf, 51-52.) âyetlerindeki أم kelimesini, bir önceki kelimeye bağlamaktan kaçınmıştır. Çünkü bu أم, müsbet ifadeden sonra gelmemiştir. Şayet müsbet cümleden sonra gelseydi, müsbeti tasdik bakımından نعم ile cevap verilirdi.

İbnu Hişam; müsbet cümleye ittifaken بلى ile cevap verilmez, sözü ulemayı müşkil durumda bırakmıştır, der.

32- بِئْسَ Kelimesi

Çekimi olmayan zem fiilidir.

33- بَيْنَ Kelimesi

Rağıb: Bu kelime, iki şey arasındaki mesafeyi belirtmek için kullanılır, der. و جعلنا بينهما زرعا «**..ortalarında da ekin bitirmiştik.**» (Kehf, 32.) âyeti buna misaldir. Bazan zarf, bazan da isim olarak kullanılır. لاتقدموا بين يدى الله و رسوله «**..Allah'ın ve Resulunün huzurunda öne geçmeyin..**» (Hucurat, 1.) فقدّموا بين يدى نجواكم صدقة «**..gizli konuşmanızdan önce sadaka verin..**» (Mücadele, 12.) فاحكم بيننا بالحقّ «**..Sen aramızda hak ile hükmet..**» (Sâd, 22.) âyetleri, zarf olarak geldiğine misaldir.

Bu kelime ancak, بين البلدين **'iki belde arasında'** misalinde olduğu gibi, mesafede, بين الرّجلين **'iki adam arasında'** ve بين القوم **iki kavim arasında** misallerinde olduğu gibi, sayısı iki veya daha yukarı olanlarda kullanılır. و من بيننا و بينك حجاب «**..ve seninle bizim aramızda bir perde var..**» (Fussilet, 5.) فاجعل بيننا و بينك موعدا «**..seninle bizim aramızda bir buluşma yeri ve zamanı tayin et..**» (Tâhâ, 58.) âyetlerinde olduğu gibi, tekrar ettiği takdirde, vahdet mânasını gerektiren kelimeye izafe edilir. لقد تقطع بينكم «**..aranızdaki bağlar kesilmiş..**» (Enâm, 94.) âyetindeki بين kelimesi, zarf olarak mansub okunduğu gibi birleştirme mânasında, masdar ismi olarak merfû da okunur. ذات بينكم «**..aranızı düzeltin..**» (Enfâl, 1.), فلمّا بلغا مجمع بينهما «**..iki denizin birleştiği yere varınca..**» (Kehf, 61.) âyetlerinde olduğu gibi merfu veya mensup olarak okunması muhtemeldir.

34- ت Kelimesi

Kasem mânasında kullanılan, harfi cerdir. Sadece taaccüb ifade eder, الله lafzının önüne gelir. Zemahşerî «K e ş ş â f»ında; و تالله لأكيدنّ أصنامكم «**Allah'a yemin ederim ki, putlarınıza tuzak kuracağım..**» (Enbiya, 57.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Kasem harflerinde asıl olan ب harfidir. واو ، ب nin yerine ت ise واو ın yerine kasem maksadiyle kullanılır. Âyetteki ت ise taaccüb mânasında ziyade harftir. Sanki; Hz. İbrahim(a.s.)'in و تالله لأكيدنّ أصنامكم ifadesi, Nemrud'un kuvveti zorbalığı karşısında söylenmiş çok cesaretli, insanı hayrete sürükleyen bir söz olmuş oluyor.

تبارك **kutludur,** mazi sigasında kullanılan bir fiildir. Ancak, الله lafzıyla birlikte gelir, çekimi de yapılmaz. Bu yüzden isim-fiil olduğu söylenir.

35- ثُمَّ Kelimesi

Hükümde ortaklık, tertib ve mühlet gibi üç hususu kendinde toplayan bir harftir. Bunların herbirinde ihtilaflı yönler vardır.

Hükümde ortak olma hususunda Kûfe uleması ve Ahfeş, bu kelimenin bazen ortaklık mânasına gelmeyip, ziyade olduğu inancındadır. Bu yüzden asla atıf edatı olmaz. حتى اذا ضاقت عليهم الارض بما رحبت و ضاقت عليهم انفسهم و ظنّوا ان لا ملجأ من الله الّا اليه ثمّ تاب عليهم ليتوبوا «**...tevbelerini kabul buyurdu. Bütün genişliğiyle beraber arz başlarına dar gelmiş ve canları kendilerini sıktıkça sıkmış ve Allah'dan, yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı..**» (Tevbe, 118.) âyeti buna misaldir. Kûfelilerin bu görüşüne karşılık âyetteki اذا nın cevabı, mukadderdir şeklinde cevap verilir.

Tertib ve mühlet ifade etme özelliği konusunda, bir kısım ulema şu âyetlere dayanarak ثمّ kelimesinin sadece bu iki özelliği taşımadığı inancındadırlar: خلقكم من نفس واحدة ثمّ جعل منها زوجها «**Sizi bir tek candan yarattı, sonra ondan eşini meydana getirdi...**» (Zümer, 6.), و بدأ خلق الانسان من طين ثمّ جعل نسله من سلالة من ماء مهين ، ثمّ سوّيه «**..ve insanı yaratmağa çamurdan başladı. Sonra onun nes-**

lini bir özden, hakir bir sudan yaptı. Sonra onu düzeltti..» (Secde, 7-9.), وانى لغفّار لمن تاب وآمن وعمل صالحاثمّاهتدى **«ve Ben, tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra da yola gelen kimseyi elbette çok bağışlayanımdır.** (Tâhâ, 82.) ذلكم وصّاكم به لعلّكم تتقون ثمّ آتينا موسى الكتاب **«Korunmanız için size böyle tavsiye etti. Sonra Musa'ya kitap verdik ki..»** (Enâm, 153-154.)

Bu âyetlerdeki ثمّ kelimesi hüküm tertibi için değil, âyetlerde mevcut haberleri sıralamak için geldiği şeklinde cevap verilmiştir.

İbnu Hişam şöyle der: Buna başka türlü cevap vermek, daha uygun olur. Çünkü bu cevap, sadece tertibde geçerli olup, mühlet için geçerlilik yönü yoktur. Bu durumda iki haber arasında mühlet mevcut değildir. Tertib ve mühletin uygunluğunu doğrulayan cevap, birinci âyette ise سوّاه kelimesinin ikinciye değil birinci cümleye atfedildiğini, üçüncü âyette ise, hidayete devamın murad edildiğini belirten görüşlerdir.

Kûfe uleması, ثمّ kelimesinin şart fiilinden sonraki muzari fiilinin önüne gelip nasbetmesinin cevazına dayanarak واو ve ف harfleri hükmünde kabul ederler. el-Hasan'ın kıraatına göre okunan şu âyeti, buna misal gösterirler: ومن يخرج من بيته مهاجرا الى الله ورسوله ثمّ يدركه الموت **«...Kim Allah ve Resulü için göç etmek amacıyla evinden çıkar da kendisine ölüm yetişirse..»** (Nisa, 100.) Bu âyetteki يدركه fiili, mensûb olarak okunmuştur.

36- ثمّ **Kelimesi**

ث harfinin fethasıyla okunan bu kelime, uzaklık ifade eden bir isimdir. وازلفنا ثمّ الآخرين **«Ötekileri de buraya yaklaştırdık.»** (Şuara, 64.) âyeti buna misaldir. Bu kelime aynı zamanda çekimi yapılmayan bir harftir. Bu yüzden واذا رأيت ثمّ رايت **«Nereye bakarsın (ki) görürsün.»** (Dehr, 20.) âyetindeki رأى kelimesini fiilinin mefulu olarak irab eden hataya düşmüştür. فالينا مرجعهم ثم الله شهيد على مايفعلون **«...nihayet bize dönecekler. Sonra da Allah onların yaptıklarına şahittir.»** (Yunus, 46.) âyetindeki ثم kelimesi, bir kıraata göre ثمّ şeklinde ث nin fethasıyla okunmuştur. Buna göre mâna; **orada Allah şahid olacaktır** demektir. Bu mânaya geldiğine delil هنالك الولاية لله الحق **«İşte böyle bir durumda hakimiyet, varlığından şüphe olmayan Allah'ındır..»** (Kehf, 44.) âyetidir.

Taberî; أثمّ اذاماوقع آمنتم به **«..(azab) başınıza geldikten sonra mı inanacaksınız?»** (Yunus, 51.) âyetindeki ثمّ ye, هنالك mânasını verir, atıf edatı olmadığını söyler. Taberî burada, zamme ile okunan ثمّ ile, fetha ile okunan ثمّ yi birbirine karıştırmıştır.

Hattâb; «T e r ş i h» adlı eserinde şöyle der: ثمّ kelimesi, الى حيث **nereye kadar?** mânasında bir zarftır.

37- جَعَلَ **Kelimesi**

Ragıb şöyle der: جعل bütün fiillerde, umumî mâna taşıyan bir lafızdır. فعل ، صنع ve benzeri fiillerden daha umumidir. Cümlede beş ayrı şekilde kullanılır:

a- صار ve طفق fiilleri gibi lâzım olur, müteadî olmaz. جعل زيد يقول كذا **Zeyd şöyle demeye başladı,** cümlesi buna misaldir.

b- أوجد fiili yerinde kullanılır. وجعل الظلمات والنور **«..karanlıkları ve aydınlığı var etti..»** (Enâm, 1.) âyetinde olduğu gibi, yalnız bir meful alır.

c- جعل لكم من أنفسكم أزواجا **«..size kendi nefislerinizden eşler yarattı.»** (Nahl, 72.), وجعل لكم من الجبال أكنانا **«..Dağlarda sizin için barınaklar yarattı..»** (Nahl, 81.) âyetlerinde olduğu gibi, bir şeyden başka bir şey meydana getirmek için kullanılır.

d- الذى جعل لكم الأرض فراشا **«O (Rab) ki, yeri sizin için döşek yaptı..»** (Bakara, 22.), وجعل القمر فيهن نورا **«Ve ayı bunların içinde bir nur yaptı..»** (Nuh, 16.) âyetlerinde olduğu gibi, bir halden diğerine geçişte kullanılır.

e- Bir şeyle başka bir şeye hükmetmekte kullanılır. Bu; وجاعلوه من المرسلين **«..onu Peygamberlerden yapacağız..»** (Kasas, 7.) âyetinde olduğu gibi ya hakikidir, ويجعلون لله البنات **«..Allah'a kızlar mal ediyorlar..»** (Nahl, 57.), الذين جعلوا القرآن عضين **«Onlar Kur'an'ı bölük bölük ettiler.»** (Hicr, 91.) âyetlerinde olduğu gibi ya da batıldır.

38- حَاشَا **Kelimesi**

حاش لله ماهذا بشرا **«..Allah için, hâşâ bu insan değildir..»** (Yusuf, 31.), حاش لله ماعلمنا عليه من سوء **«Hâşâ, Allah için (doğru söylemek lâzım) biz ondan hiçbir kötülük görmedik..»** (Yusuf, 51.) âyetlerinde olduğu gibi, tenzih mânasını taşıyan bir isimdir. Bu kelime; tenvinle okunan حاشا لله kıraatına göre, براءة من الله **«Allah'dan bir savaş ilanıdır..»** (Tevbe, 1.) âyetinde olduğu gibi ne fiil, ne harftir. İbnu Mes'ud bu kelimeyi معاذالله ve سبحان الله gibi حاشا الله şeklinde izafetle okumuştur. Kıraatı seb'aya göre لام a dahil olur. Halbuki cer harfi, başka cer harfinin önüne gelmez. Kıraatı seb'aya göre bu kelimenin tenvinsiz okunması, lafız bakımından harfi cer olan حاشا ya benzediği için, mebnî olmasındandır. Bazı ulema bu kelimenin mebniliğinden dolayı isim-fiil olduğunu, أتبرأ **çekiniyorum** ve تبرأت **(o kadın) çekindi**, mânasına geldiği kanaatındadır. Bazı lehçelerde irabı yapıldığından, mebnî oluşu reddedilmiştir.

Muberred ve İbnu Cinni; حاشا kelimesinin fiil olduğunu, yukardaki âyetin mânası; **'Yusuf (a.s.) Allah rızası için günah işlemekten uzak kaldı'** şeklinde olduğunu söylerler. Bu şekildeki tefsir, diğer âyet için geçerli değildir.

el-Fârisi şöyle der: حاشا kelimesi, cihet mânasında olan الحشاء kökünden

gelen bir fiildir. Mânası; **Yusuf (a.s.) bir köşeye çekilerek kendisinden istenileni yapmadı, mâsiyetten korunmuş oldu,** demektir. Kur'anda mevcut bütün حاشا kelimeleri, ancak istisnâ mânasında kullanılmıştır.

39- حَتّى Kelimesi

الى gibi, bir şeyin son noktasını gösteren harftir. Fakat ikisi arasında bazı farklar vardır. حتى kelimesi ancak gerçek ismi, parçaları bulunan bir şeyin sonunu veya ona bitişik olan kelimeyi cer eder. سلام هى حتى مطلع الفجر **«O gece, ta tan yeri ağarıncaya kadar, emniyetlidir ve esenliktir.»** (Kadr, 5.) âyeti buna misaldir. Kendinden önceki fiil, yavaş yavaş gerçekleşir. حتى kelimesi, bir şeyin başlangıcına dayanmaksızın sonunu bildirir. Kendisinden sonra mukadder أن ile, mansûb muzari gelir, her ikisi birden mecrûr masdar ile te'vil edilir. Bu durumda حتى, üç mânada kullanılır.

a- الى harfine müradif olur. قالوا لن نبرح عليه عاكفين حتى يرجع الينا موسى **«(Hayır) dediler: Musa bize dönünceye kadar buna tapmaktan vaz geçmiyeceğiz!»** (Tâhâ, 91.) âyeti buna misaldir. Yani; **dönünceye kadar,** demektir.

b- Sebep bildiren كى harfine müradif olur. ولا يزالون يقاتلونكم حتى يردوكم عن دينكم **«..onlar yapabilseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşırlar..»** (Bakara, 217.), لا تنفقوا على من عند رسول الله حتى ينفضوا **«..Allah'ın elçisinin yanında bulunanlara infak etmeyin ki dağılıp gitsinler..»** (Munafikûn, 7.) âyetleri veya her iki mânayı ihtiva eden, فقاتلوا التى تبغى حتى تفئ الى أمر الله **«..Allah-ın buyurduğuna dönünceye kadar saldıran tarafla vuruşun..»** (Hucurat, 9.) âyeti buna misaldir.

c- İstisna edatı olan الا ya müradif olur. İbnu Malik ve diğer ulema; وما يعلمان من أحد حتى يقولا انّما نحن فتنة فلا تكفر **«..Biz bir fitneyeyiz, küfre gitmeyin, demedikçe kimseye bir şey öğretmiyorlardı..»** (Bakara, 102.) âyetini buna misal gösterirler.

الى ve حتى dan sonra gelen kelimenin, önceki kelimenin hükmüne girip girmediğini gösteren bir delil bulunursa, onunla amel edilir. Birinciye misal; وأيديكم الى المرافق **«..dirseklere kadar ellerinizi..»** (Maide, 6.) وأرجلكم الى الكعبين **«..topuklara kadar ayaklarınızı..»** (Maide, 6.) âyetidir. Çünkü sünneti nebeviyye, abdest alırken dirseklerle topukların abdest uzvuna dahil olduğunu beyan etmiştir. İkinciye misal: ثم أتموا الصيام الى الليل **«..Sonra ta gece oluncaya dek orucu tamamlayın..»** (Bakara, 187.) âyetidir. Çünkü oruçta müddet, gecenin başlaması vaktine kadardır. فنظرة الى ميسرة **«...bir kolaylığa çıkıncaya kadar beklemek..»** (Bakara, 280.) âyeti de buna misaldir. Şayet gaye olan ميسرة kelimesi hükme dahil olsaydı, bolluk anında da beklemek gerekirdi. Bu durum, alınacak meblağın istenmesine, alacaklının hakkının zayi olmasına sebeb olurdu.

Bu iki husustan birine delâlet eden herhangi bir durum bulunmazsa, şu dört ihtimal ortaya çıkar.

a- Her iki durumda galip olanı dikkate alarak حتى ile gelen gaye, makablinin hükmüne dahil olur. Çoğunlukla karine, الى dan sonra gelen gayenin önceki hükme dahil olmadığını, حتى dan sonra gelen gayenin, önceki hükme dahil olduğunu gösterir. Bu yüzden tereddüd anında hükmü buna hamletmek gerekir. Doğru olan da budur.

b- Gaye, her ikisinde de hükme dahil olur.

c- Gaye, her ikisinde de hükme dahil olmaz.

Bu iki durumun birbirine eşit olduğunun delili ومتّعناهم الى حين **«..ve onları bir süre daha yaşatmıştık..»** (Yunus, 98.) âyetidir. İbnu Mes'ud bunu حتى حين şeklinde okumuştur.

d- حتى harfi, ibtida-i kelamda (sözün başlangıcında) vaki olur, kendisinden sonra cümle gelir. Bu cümle isim cümlesi olduğu gibi, mazi veya muzari olmak üzere fiil cümlesi de olabilir. Merfû kıraata göre: وزلزلوا حتى يقول الرسول **«..Öyle sarsılmışlardı ki, nihayet peygamberle demişlerdi..»** (Bakara, 214.) ثم بدلنا مكان السيئة الحسنة حتى عفوا **«Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik de (insanlar) çoğaldılar.»** (Araf, 95.) حتى اذا فشلتم وتنازعتم فى الأمر **«..Ne zaman ki, başarısızlığa düştünüz, savaş hususunda münakaşa ettiniz..»** (Âli İmrân, 152.) âyetleri buna misaldir.

İbnu Malik'e göre حتى, yukarıdaki âyetlerde harfi cer'dir. Son iki âyette muzmer ان ile اذا yı cer etmiştir. Diğer ulema, bu görüşe karşıdır. حتى bazan atıf edatı olarak da gelir. Ancak, Kur'anda bunun örnekleri yoktur. Bununla çok az atıf yapılır. Bu bakımdan Küfe uleması حتى ile yapılan atfı kesinlikle reddederler. Huzeyl lehçesinde حتى nın ح sı ع na ibdâl edilir. İbnu Mes'ud da harfi bu şekilde okumuştur.

40- حَيثُ Kelimesi

Zarf-ı mekândır. Ahfeş şöyle der: Gaye ifade eden kelimelere benzetilmek suretiyle, zamme üzere mebnî olarak zaman zarfı mânasında kullanılır. Cümlelere izafe edilmesi, izafet olmamış gibidir. Bu yüzden Zeccâc: من حيث لا ترونهم **«..sizin onları göremediğiniz yerden..»** (Araf, 27.) âyetinin irabını yaparken حيث dan sonra gelen cümlenin muzafun ileyh olmayıp, حيث ya sıla cümlesi olduğunu söyler. Yani حيث kelimesi, kendisinden sonra gelen cümleye muzaf da değildir, sıladır; cümle onun bir parçası da sayılmaz. el-Farisi, Zeccac'ın bu sözünden, cümlenin حيث ye sıla cümlesi olduğunu anlamışsa da, bu görüşü kabul edilmemiştir.

Bazı dilciler bu kelimeyi mureb kabul ederken, bazıları da iki sakinin bir

arada bulunmasından dolayı kesre üzerine, metni tahfif için de fetha üzerine mebnî kılarlar. من حيث لا يعلمون «..bilmedikleri yerden..» (Araf, 182.) âyetindeki حيث yü kesre, الله اعلم حيث يجعل رسالته «Allah elçiliğini nereye koyacağını (elçilik görevini kime vereceğini) bilir..» (Enâm, 124.) âyetindeki حيث yü fetha okuyan kıraatlara göre bu âyetler, her iki görüşe misaldir. Meşhur olan حيث kelimesinin tasrîf edilmemesidir.

Bir kısım ulema son âyetteki حيث kelimesinin mefulu bih olabileceğine cevaz vermişler, zarf olamayacağını söylemişlerdir. Zira Cenab-ı Hak'kın bilgisi, şu veya bu mekâna göre değişmez. Bu yüzden âyetin mânası **Allahu Tealâ emir ve yasaklarını, göndereceği uygun yeri bilir,** şeklindedir. Bu bakımdan حيث yü nasbeden اعلم değil, onun delâletiyle gizli olan يعلم fiilidir. Çünkü ism-i tafdil, alim sigasıyla te'vil edilmedikçe mefulun bih olamaz.

Ebu Hayyan şöyle der: Zahir olan, âyetteki حيث kelimesini mecazî zarf olarak kabul etmek, اعلم kelimesini zarfa müteaddi olan âmil değerinde tutmaktır. Buna göre âyetin takdiri; الله أنفذ علما حيث يجعل şeklindedir. Yani; **Allah emir ve yasaklarını nereye indireceğini bilir,** demektir.

41- دُونَ Kelimesi

Bu kelime, فوق kelimesine zıd mânada, zarf olarak kullanılır. Meşhur kavle göre, fiil gibi çekimi yapılmaz. Bir rivayete göre de çekimi yapılır. ومنّا دون ذلك «...ve bizden bunun dışında olan da var...» (Cin, 11.) âyetinde merfû ve mansûb olarak iki şekilde okunur. Bu kelime bazan, غير mânasında isim olarak da gelir. أم اتخذوا من دونه آلهة «...yoksa Ondan başka tanrılar mı edindiler?...» (Enbiya, 24.) âyeti buna misaldir. Burada دونه ، غيره mânasındadır. Zemahşerî; **bir şeyin altında bulunan,** mânasına geldiğini söyler. حيث kelimesi bazen, durumda mevcut farklılık için kullanılır. Meselâ; زيد دون عمر **Zeyd değil Amr,** denildiğinde, şeref ve ilim bakımından aralarında fark olduğu anlaşılır. Kelime aynı zamanda daha geniş mânada kabul edilerek, **haddi aşma,** mânasında kullanılır. لا تتخذوا الكافرين أولياء من دون المؤمنين «**Mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmeyin..**» (Nisa, 144.) âyeti buna misaldir.

42- ذُو Kelimesi

Sahip mânasında bir isimdir. Marife isimleri cümlelerle nitelendirmek için الذى kullanıldığı gibi, cins isimlerle zevatı nitelemek için de ذو kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime, zamir ve müştak isimler dışında, sadece muzaf olarak kullanılır. Bazı ulema buna cevaz vermiş, İbnu Mesud'un kıraatı üzere okunan وفوق كلّ ذى عالم عليم (Yûsuf, 76.) âyetini buna misal getirmişlerdir. Ulemanın çoğu, âyetteki عالم kelimesini باطل kelimesi gibi masdar veya ذى kelimesinin, ziyade

kelime olduğunu söylemişlerdir.

Suheylî şöyle der: ذو ile izafe, صاحب ile izafeden daha şereflidir. Çünkü ذو kelimesi tâbie, صاحب kelimesi ise metbûa muzaf olur. أبو هريرة صاحب النبىّ **Ebu Hureyre, Peygamberin sahabesidir,** denildiği halde, النبىّ صاحب ابى هريرة **Peygamber, Ebu Hureyre'nin arkadaşıdır** denilmez. ذو kelimesinde ise ذو المال **mal sahibi,** ذو العرش **arşın sahibi,** denildiğinde, birinci ismin tâbi değil, metbu olduğunu görürüz. Böylece fark, kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Allahu Taâlâ Enbiya sûresinde وذا النون «**..Balık sahibi..**» (87.) buyurmuştur. Bu âyette ذا kelimesi, balık mânasındaki نون kelimesine izafe edilirken, Nûn sûresinde ولا تكن كصاحب الحوت «**..Balık sahibi gibi olma..**» (48.) buyurmuştur. Her ikisinde de mâna aynıdır. Fakat her iki âyetteki ifadenin güzelliğine bakılırsa, ذا ile صاحب arasındaki farkın büyüklüğü ortaya çıkar. Çünkü Cenab-ı Hak balığı överken, izafeti daha şerefli olan ذا yı, الحوت yerine de النون u kullanmıştır. Çünkü bu kelime, surelerin evvelinde bulunuşundan dolayı, diğerinden daha şereflidir. الحوت kelimesinde ise bu özellik mevcut değildir. Bu yüzden Allahu Taâlâ Hz. Muhammed'e (s.a.v) Yunus aleyhisselâma benzemeyi yasakladığında صاحب ve الحوت kelimelerini kullanmıştır.

43- رُوَيْدًا Kelimesi

رود fiilinden, **mühlet** mânasında, ancak ism-i tasgîr olarak kullanılan bir isimdir.

44- رُبَّ Kelimesi

Bu kelime, harftir, hakkında sekiz ayrı görüş vardır.

a- Çoğu ulemanın benimsediğine göre, daima **taklîl (azlık)** mânasında kullanılır.

b- Daima **teksîr (çokluk)** mânasında kullanılır. ربّما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين «**Bir zaman gelir ki inkâr edenler, 'keşke müslüman olsaydık' derler.**» (Hicr, 2.) âyeti buna misaldir. Çünkü kâfirler, çoğu zaman Müslüman olmayı temenni ederler. Birinci görüşte olanlar, kâfirlerin dünyevî güzelliklere dalarak böyle bir temennide pek az bulunduklarını söylerler.

c- Çokluk ve azlıkta kullanılması müsavidir.

d- Çoğu zaman azlık, bazan da çokluk için kullanılır. Ben de bu görüşteyim.

e- Çoğu zaman çokluk, bazan da azlık için kullanılır.

f- Bu kelime, ne çokluk; ne de azlık için kullanılmıştır, aksine isbat harfidir, mânası ifadeden anlaşılır.

g- İftihar mevzûunda kullanıldığı zaman çokluk, onun dışındakilerde ise,

taklîl (azlık) ifade eder.

h- Belirsiz sayılarda taklîl veya teksîr mânasında kullanılır. Bu durumda önüne ما gelerek cer ameline engel olur ve cümlenin başında bulunur. Bu takdirde, lafız ve mâna bakımından, çoğunlukla mazi fiillere dahil olur. Bazan de Hicr sûresi 2. âyetinde olduğu gibi, muzari fiile dahil olur. Bir rivayete göre; ونفخ فى الصور «..**sûra da üflenmiştir..**» (Kehf, 99.) âyetinde mâzi sigası muzari mânasına, Hicr sûresindeki âyette de, muzari sigası mâzi mânasında olduğu söylenir.

45- **سين Kelimesi**

Muzari fiile has, mânasını isikbale çeviren, onun bir parçası sayılan harftir. Bu yüzden fiile amil olma yönünden tesiri olmaz. Basra uleması; السين harfinin istikbale delaleti سوف ye göre daha yakın zaman ifade ettiği görüşündedir. İrabla uğraşanlar buna **tenfis** harfi derler. Mânası geleceğe ait olduğundan genişleme harfidir. Zira bu harf muzari fiilini zaman bakımından hâle bağlılıktan çıkarıp, geniş zamanı içine alan istikbale aktarır.

Bazı ulema da istikbale değil, devamlılık ifade ettiğini söylemiştir. ستجدون آخرين «**Başka bir takım insanlar da bulacaksın...**» (Nisa, 91.), سيقول السفهاء «..**bazı beyinsizler diyecekler..**» (Bakara, 142.) âyetleri buna misaldir. Çünkü bu son âyet, ماوليهم kavlinden sonra nâzil olmuştur. Bu yüzden âyetteki سين harfi istikbale değil, devamlılığı işaret için gelmiştir.

İbnu Hişam şöyle der: Nahivciler bu görüşe katılmazlar. Devamlılığın bilakis muzariden geldiğini, سين harfinin istikbal mânasını koruduğunu, devamlılığın ancak istikbalde gerçekleştiğini söylerler.

İbnu Hişam ayrıca; Zemahşerî'nin şöyle dediğini nakleder: Bu harf arzu veya nefret edilen işde kullanılırsa, bu işin muhakkak gerçekleşeceğini ifade eder. Fakat, bunu bu şekilde anlayana rastlamadım. Bu şöyle izah edilebilir: السين harfi fiilin husule gelmesinde vaad ifade eder. Vaad veya vaîd ifade eden fiile dahil oluşu; fiilin kuvvetlenmesini, mânasının gerçekleşmesini sağlar. Cenab-ı Hak Bakara sûresinde فسيكفيكهم الله «..**Onlara karşı Allah sana yeter..**» (137.) âyetiyle buna işaret etmiştir. Ayetteki سين nin mânası, bir müddet tehir edilse bile mutlaka gerçekleşeceğini ifade eder. Bunu Tevbe sûresinde açıklayarak اولئك سيرحمهم الله «..***Onlara Allah rahmet edecektir..***» (âyet, 71.) buyurmuştur. Bu âyetteki سين mutlak olarak rahmetin gerçekleşeceğini ifade eder. Bu kelime; سانتقم منك ifadesinde vaidi tekit ettiği gibi, vaadi de tekid eder.

46- سوف Kelimesi

Basra ulmasına göre سين gibidir. Ancak zaman bakımından daha geniş

bir mâna taşır. Çünkü bir kelimede harfin çokluğu, mânanın genişliğine delalet eder. Bazı ulemaya göre de, birbirine müradiftir. سوف kelimesi, başına لام harfi almakla سين den ayrılır. ولسوف يعطيك «**Sana elbette verecek..**» (Duha, 5.) âyeti buna misaldir.

Ebu Hayyân şöyle der: لام harfinin سين harfine dahil olması, لسيتدحرج misalinde olduğu gibi harekelerin ardarda gelmesiyle telaffuz ağırlığı hissedileceğinden mahzurlu görülmüştür.

İbnu Bâşbâz: سوف kelimesi çoğunlukla, tehdid ve vaid ifade eden sözlerde, سين de vaad ifade eden cümlelerde kullanılır. سوف bazan vaad ifade eden cümlelerde, سين de vaid ifade eden cümlelerde bazan kullanılır, der.

47- **سَوَاءٌ Kelimesi**

Eşit mânasında kullanılan bir kelimedir. مكانا سوى «..**uygun bir yerde olsun.**» (Tâhâ, 58.) âyetinde olduğu gibi سوى kesre ile okuyan kıraata göre meksûr, سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم «..**onları korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir..**» (Bakara, 6.) âyetinde olduğu gibi fetha ile memdûd olur.

Vasıl mânasında kullanılır. فى سواء الجحيم «..**cehennemin ortasında.**» (Saffât, 55.) âyetinde olduğu gibi سين nin fethası ile memdûd okunur. سين nin fethası ile aynı şekilde **tamam** mânasına gelir. فى أربعة ايام سواء «..**tam dört günde takdir etti.**» (Fussilet, 10.) âyeti buna misaldir, yani tam dört günde demektir. واهدنا الى سواء الصراط «..**Bizi yolun ortasına (adalete) götür..**» (Sâd, 22.) âyeti de buna misaldir.

Kur'anı Kerim'de bu kelime, غير mânasında kullanılmamıştır. Bir rivayete göre kullanıldığı da söylenir. «e l - B u r h a n» sahibi Zerkeşî; فقد ضلّ سواء السّبيل «..**düz yolu sapıtmış olur.**» (Maide, 12.) âyetini buna misal getirmiştir. Bu görüş, *vehimden ibarettir. Kelbî'nin* لا نخلفه نحن ولا انت مكانا سوى «..**ne senin ne de bizim caymıyacağımız uygun bir yerde olsun.**» (Tâhâ, 58. âyetindeki bu kelimenin istisna edatı olduğu, müstesnanın mahzuf bulunduğu şeklindeki sözü, bundan daha makbuldür. Âyetin takdiri; مكانا سوى هذا المكان **Bu mekândan başka bir mekân,** şeklindedir. Kirmanî bunu «e l - A c a i b» adlı eserinde zikrederek bu ihtimalin uzak olduğunu, kelimenin izafetsiz kullanılmadığını belirtir.

48- **سَاءَ Kelimesi**

Bu kelime, çekimi yapılmayan, zem için kullanılan bir fiildir.

49- **سُبْحَانَ Kelimesi**

Cenab-ı Hak'ka tesbih mânasında, masdardır. Daima mansûb olur, ya zahir müfred bir isme izafe edilir; سبحان الله وما انا من المشركين «**Allah'ı tenzih ede-**

rim, ben müşriklerden değilim.» (Yusuf, 108.), سبحان الذى اسرى «**Eksiklikten uzaktır O (Allah)..**» (İsra, 1.) âyetleri buna misaldir. Ya da zamire izafe edilir. سبحانه أن يكون له ولد «**..Haşa o çocuk sahibi olmaktan uzaktır..**» (Nisa, 171.), سبحانك لا علم لنا «**..bir bilgimiz yoktur, şüphesiz sen bilensin..**» (Bakara, 32.) âyetleri buna misaldir. سبحان kelimesi, fiili bulunmayan kelimelerdendir. Kirmani «e l - A c a i b» adlı eserinde; Mufaddal'ın sesi yükselterek dua ve zikirde kullanıldığında سبّح fiilinden masdar olduğunu söylemesi, gariptir, der ve şu beyti nakleder.

قبح الاله وجوه تغلب كلّما   سبح الحجيج وكبروا اهلالا

Hacıların her tesbih, tekbir, tehlil getirişlerinde Allah Taglib kabilesinin yüzünü karartsın.

İbnu Ebi Hatim; سبحان الله âyetinin mânasında İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Allahu Taâlâ zatını, kötülükten tenzih eder.

50- ظَنّ Kelimesi

ان ظنّا أن يقيما حدود الله «**..Allah'ın sınırları içinde duracaklarına inandıkları takdirde..**» (Bakara, 230.) âyetinde olduğu gibi asıl mânası, tercihe dayanan itikattır. الذين يظنّون أنّهم ملاقو ربّهم وانهم اليه راجعون «**onlar ki, Rablerine kavucaklarını ve gerçekten ona döneceklerini bilirler.**» (Bakara, 46.) âyetinde olduğu gibi, kesinlik mânasında da kullanılır.

İbnu Ebi Hatim, Mucahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anda mevcut her **zan** kelimesi, **yakîn** ifade eder.

Yukarıdaki birinci âyette olduğu gibi her zaman yakîn mânasında kullanılmaması, bu kelimenin geçtiği bir çok âyette müşkilât çıkarmaktadır. Zerkeşî «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Kur'anda bu iki mânayı birbirinden ayırmak için iki yol vardır;

a- Zan kelimesi, şükür ve sevap ifade eden cümlelerde **yakîn,** zem ve vaid ifade eden cümlelerde **şek** mânasını taşır.

b- Kendisinden sonra ان i muhaffefe gelen her zan kelimesi, **şek** mânasındadır. بل ظننتم أن لن ينقلب الرسول «**Her halde siz zannetiniz ki resül dönmeyecek..**» (Fetih, 12.) âyeti buna misaldir. Kendisinden sonra ان i müşeddede gelen her **zan** kelimesi de **yakîn** mânasındadır. انّى ظننت أنّى ملاق حسابيه «**Ben hesabımla karşılaşacağımı sezmiştim zaten.**» (Hakka, 20.), وظنّ أنّه الفراق «**ve kendisi bunun ayrılık saati olduğunu anlar.**» (Kıyame, 28.) âyetleri buna misaldir. Bu âyet; وأيقن أنّه الفراق **Bunun ayrılık olduğunu yakîn kesbeder,** şeklinde de okunur. Bunun izahı şöyledir; ان yi müşeddede tekit ifade eder. **yakin** mânasına gelen kelimelere dahil olur; ان i muhaffefe ise bunun aksinedir, **şek** mânasına gelen kelimelere dahil olur. Bu yüzden ان i müşeddede علم fiilinden sonra gelmiştir. فاعلم انه لا اله الا الله «**Bilin ki Allah'dan başka (gerçek) ilah yoktur.**» (Mu-

hammed, 19.), وعلم ان فيكم ضعفا «**..sizde zaaf olduğunu bildi...**» (Enfal, 66.) âyetleri buna misaldir. ان i muhaffefe ise, zan ifade eden fiilden sonra gelmiştir. وحسبوا الّا تكون فتنة «**Bir fitne kopmayacak sandılar...**» (Maide, 71.) âyeti buna misaldir. Bunu Rağıb «M ü f r e d a t»ında zikreder. Bu kaideye uygun düşen وظنّوا أن لا ملجأ من الله «**..yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı..**» (Tevbe, 118.) âyetini misal getirir.

Bu âyette ان i muhaffefe ismin önüne, diğer âyetlerde ise fiilin önüne geldiği şeklinde cevap verilmiştir. Bunu Zerkeşî «e l - B u r h a n»ında zikreder ve «Kur'anın esrarından olan bu kaideyi unutma» şeklinde tavsiyede bulunur.

İbnu'l-Enbârî, Sa'leb'in şöyle dediğini nakleder: Araplar zan kelimesini; **ilim, şek ve kizb** mânasında kullanırlar. Şayet ilim ifade eden deliller, şek ifede eden delillerden kuvvetli ise zan kelimesi, aynen yakîn mânasını taşır, şek ifade eden deliller, yakîn ifede eden delillerden kuvvetli ise zan kelimesi, kizb mânasındadır. ان هم الّا يظنّون «**..onlar sadece zannediyorlar.**» (Casiye, 24.) âyetinde olduğu gib يظنّون fiili, يكذبون **'yalancılar'** mânasındadır.

51- عَلَى Kelimesi

Bu kelime harf-i cerrdir, muhtelif mânalar taşır;

a- Bunların en meşhuru, **maddî ve manevî yönden i s t i l â** mânasını taşımasıdır. وعليها وعلى الفلك تحملون «**O (hayvanların) üzerinde ve gemilerin üzerinde taşınırsınız.**» (Mü'minûn, 22.), كل من عليها فان **(yer) üzerinde bulunan her şey yok olacaktır.**» (Rahman, 26.), فضّلنا بعضهم على بعض «**..kimini kiminden üstün kıldık..**» (Bakara, 253.) ولهم علىّ ذنب «**Hem benim üzerimde onlara karşı işlediğim bir günah vardır..**» (Şuarâ, 14.) âyetleri buna misaldir.

b- مع kelimesi gibi **beraberlik** mânası taşır. وآتى المال على حبّه «**...sevdiği malından verdi...**» (Bakara, 177.), وانّ ربّك لذو مغفرة للناس على ظلمهم «**...şüphesiz Rabbın, o (insan)ların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir.**» (Ra'd, 6.) âyetleri buna misaldir.

c- من kelimesi gibi **ibtida** mânası taşır. اذا اكتالوا على الناس «**..İnsanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman..**» (Mutaffifin, 2.) لفروجهم حافظون الا على أزواجهم «**..ırzlarını korurlar, ancak eşleri..**» (Mü'minûn, 5-6.) âyetleri buna misaldir. Bu iki âyetteki على kelimeleri من mânasındadır. احفظ عورتك الا من زوجتك **Eşinden başkasına yaklaşma,** sözü son âyetteki على nın من mânasına geldiğine bir delildir.

d- لام gibi, **ta'lîl** mânasına gelir. ولتكبّروا الله على ما هداكم «**..size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir etmenizi..**» (Bakara, 185.) âyeti buna misaldir. Buradaki على ، لام mânasında kullanıldığından لهدايته اياكم demektir.

e- فى gibi **zarfiyet** mânası taşır. ودخل المدينة على حين غفلة من اهلها **«Halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi..»** (Kasas, 15.), واتبعوا ما تتلوا الشياطين على ملك سليمان **«Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar şeytanların uydurdukları sözlere uydular...»** (Bakara, 102.) âyetleri buna misaldir. Âyetteki على ملك **hükümranlığına** ifadesi, فى زمن ملكه **hükümranlığı zamanında,** demektir.

f- Bu kelime, الباء mânasını taşır. Ubeyy'in kıraatında olduğu gibi, حقيق على أن لا أقول على الله الا الحق **«Allah'a karşı gerçekten başkasını söylemek benim üzerime borçtur.»** (Araf, 105.) âyeti, ان şeklinde على nın ب mânasına geldiğine bir delildir.

على kelimesi; وتوكل على الحى الذى لا يموت **«ve ölmeyene (diriye) tevekkül et..»** (Furkan, 58.) âyetinde **izafet** ve isnad mânasındadır. Yani **tevekkülünü Allah'a bağla ve O'na isnad et'** demektir. Buna göre âyetteki على istisna için kullanılan باء mânasındadır. كتب على نفسه الرحمة **«...O rahmet etmeyi kendi üstüne yazmıştır..»** (Enâm, 12.) âyetindeki على kelimesi, icab ve istihkâkı değil, Cenab-ı Hak'ın fad-lü keremini te'kid mânasında kullanılmıştır. ثم ان علينا حسابهم **«Sonra onların hesabını görmek bize düşer..»** (Gaşiye, 26.) âyetinde de cezalandırma, te'kid mânasında kullanılmıştır.

Bazı ulema şöyle der: Şayet nimet ile hamd birlikte zikredilirse, böyle bir cümlede على kelimesi kullanılmaz. Şayet yalnız nimet zikredilirse cümlede على kelimesi kullanılır. Bu yüzden Resulullah (s.a.v.) hoşuna giden bir şeyle karşılaştığında الحمد لله الذى بنعمته تتم الصالحات, hoşuna gitmeyen bir şeyle karşılaştığında ise الحمد لله على كل حال şeklinde niyazda bulunurdu.

Ahfeş'in belirttiğine göre على kelimesi, cerr ettiği zamir ile müteallikinin faili olan her iki zamir, aynı şahsa dönüyorsa, امسك عليك زوجك **«..eşini yanında tut..»** (Ahzab, 37.) âyetinde olduğu gibi isim olarak gelir. Bu konuya الى bahsinde, yukarıda temas edilmişti. ان فرعون علا فى الارض **«Firavun o yerde ululandı..»** (Kasas, 4) âyetinde görüldüğü üzere büyüklük mânasında kullanıldığında fiil olur.

52- عَنْ Kelimesi

Harf-i cer'dir, çeşitli mânaları vardır;

a- فليحذر الذين يخالفون عن أمره (Nur, 63.) âyetinde olduğu gibi en meşhur mânası, **mücavezedir.** Buna göre âyetin mânası; **Allah'ın emrine uymayıp ondan uzaklaştılar,** şeklindedir.

b- لا تجزى نفس عن نفس شيئا **«..o gün hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez..»** (Bakara, 48.) âyetinde olduğu gibi **bedel** mânasındadır.

c- وما كان استغفار ابراهيم لأبيه الا عن موعدة **«İbrahimin babasına dua etmesi, sadece ona yaptığı bir vaadden ötürü idi..»** (Tevbe, 114.), وما نحن بتاركى آلهتنا عن قولك **«..Biz senin sözünle tanrılarımızı terk edecek değiliz...»** (Hud, 53.) âyetlerinde olduğu gibi, **sebep** mânasındadır. Birinci âyette لأجل موعدة **'vaad edilen vakit.'** ikinci âyette لقولك **'sözünle'** yerine geçmektedir.

d- فانما يبخل عن نفسه **«..o ancak kendi nefsine cimrilik eder.»** (Muhammed, 38.) âyetinde olduğu gibi على mânasındadır.

e- يقبل التوبة عن عباده **«..kullarından tevbeyi kabul eden..»** (Tevbe, 104.) âyetinde olduğu gibi من mânasındadır. فتقبل من أحدهما **«..birinden kabul edilmiş...»** (Maide, 27.) âyeti, kelimenin bu mânaya geldiğine delildir.

f- يحرفون الكلم عن مواضعه **«..kelimeleri yerlerinden değiştiriyorlar..»** (Maide, 13.) âyetinde olduğu gibi بعد mânasındadır. من بعد مواضعه **«..yerlerinden..»** (Maide, 41.) âyeti, kelimenin bu mânaya geldiğine delildir. لتركبن طبقا عن طبق **«Siz mutlaka tabakadan tabakaya gireceksiniz.»** (İnşikâk, 19.) âyeti de عن kelimesinin بعد mânasına geldiğine dair başka bir misaldir.

عن kelimesinin önüne من harfi geldiğinde, isim olur. İbnu Hişam ثم لآتينهم من بين أيديهم ومن خلفهم وعن أيمانهم وعن شمائلهم **«Sonra (onların) önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından onlara sokulacağım...»** (Araf, 17.) âyetini buna misal getirir ve âyetteki من harflerinin من nin kendisine değil, mecruruna atfedilmiştir, der.

53- عَسَى Kelimesi

Camid fiildir, çekimi yapılmaz. Bu yüzden bazı ulema bunun harf olduğunu iddia etmişlerdir. Mânası; sevilen bir şeyde temennî, sevilmeyen bir şeyde ise şefkat ifade eder. Şu âyette her iki mâna bir arada kullanılmıştır. وعسى أن تكرهوا شيئا وهو خير لكم وعسى أن تحبوا شيئا وهو شر لكم **«..Bazan hoşunuza gitmeyen şey hakkınızda iyi olabilir ve hoşunuza giden şeyde hakkınızda kötü olabilir..»** (Bakara, 216.)

İbnu Faris şöyle der: قل عسى أن يكون ردف لكم بعض الذى تستعجلون **«De ki; Belki de acele ettiğinizden bir kısmı ardınıza takılmıştır..»** (Neml, 72.) âyetinde olduğu gibi yakınlık ifade eder.

Kisâî ise; Kur'anda geçen haber durumundaki her عسى kelimesi, yukarıdaki âyette olduğu gibitek başına gelir, **umulur ki durum şöyle olur,** mânasını taşır. İstifham mevkiinde olursa فهل عسيتم ان توليتم **«Demek iş başına gelecek olursa..»** (Muhammed, 22.) âyetinde olduğu gibi müfred olarak gelmez, der. Ebu Ubeyde; bu durumda âyet **bunu öğrendiniz, başkalarına duyurdunuz mu,** mânasına gelir, der.

İbnu Ebi Hâtim ve Beyhaki, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler:

Kur'anda geçen her عسى kelimesi, gereklilik ifade eder. İmam Şafiî ise; Allah ile ilgili olduğunda, gereklilik ifade eder denildiğini belirtir.

İbnu'l Enbarî; Kur'an'daki عسى kelimeleri iki yer hariç, gereklilik ifade ettiğini söyler. Birincisi عسى ربكم ان يرحمكم «..belki Rabbınız size acır..» (İsra, 8.) âyetidir. Âyette, Beni Nadr kabilesi kastedilmektedir ki Allahu Taâlâ onlara merhamette bulunmadı, bilakis Resulullah (s.a.v.) kendileriyle savaşarak layık oldukları cezayı verdi, şeklindedir. İkincisi; عسى ربه ان طلقكن أن يبدله أزواجا «**O sizi boşarsa, Rabbı ona sizden hayırlı, zevceler verir.**» (Tahrim, 5.) âyetidir. Fakat ifade edilen tebdil vaki olmamıştır. Bazı ulema, iki yerde yapılan bu istisnayı yersiz bularak, kaideyi umum mânada kabul etmişlerdir. Çünkü İsra âyetinde geçen merhamet, tevbelerinden dönmemeleri şartına bağlanmıştır. Nitekim aynı âyette: وان عدتم عدنا «**..Ama siz (bozgunculuk yapmaya) dönerseniz, biz de (sizi cezalandırmaya) döneriz..**» (İsra, 8.) buyurulmuştur. Tevbelerinden döndükleri için, Allah'ın azabını hak ettiler.

Tahrim suresinedeki âyette geçen tebdil ise, boşanma haline bağlı idi. Oysa talâk vaki olmadı, bu yüzden tebdil gerekmedi.

«K e ş ş â f», Tahrim sûresindeki عسى kelimesinin tefsirinde şöyle der: Bu kelimenin mânası; Allah'ın kullarını imrendirmesidir. Burada iki vecih vardır. Birincisi; zorbaların adeti üzere verdikleri cevaptır; belki, umulur ki gibi ifadeleri kullanmalarıdır. Onların bu gibi sözleri kesinlik ve katiyyet ifade eder. İkincisi عسى kelimesi, kulların ümitle korku arasında olmalarını öğretmek için kullanır.

Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında şöyle der: عسى ve لعل kelimeleri, Allahu Taâlâ'nın kelamında gereklilik, kulların kelamında ise ümit ve arzu ifade eder. Çünkü şek ve zan, kullarda görülen bir vasıftır. Halbuki Allahu Taâlâ bu gibi vasıflardan münezzehtir. Bu gibi lafızların kullanılma şekli nisbidir. Vukuu mümkün işlerde kullar şüpheye düştükleri, gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini kesinlikle ifade edemediklerinden, Allahu Taâlâ ise vukuu mümkün olan şeylerin vuku bulacağını kesinlikle bildiğinden, bu lafızlar iki ayrı mânaya nisbet edilirler. Bunlar Allah'a nisbeti, kesin ve kat'î nisbettir. Kullara nisbeti ise, şek ve zanna dayanan *nisbettir. Bu yüzden* عسى *mânasındaki kelimeler bazan* Allah katında mevcut gerçeklere göre, kesinlik mânası taşır. فسوف يأتى الله بقوم يحبهم ويحبونه «**..Allah yakında bir kavim getirir ki (O) onları sever, onlar da O'nu severler..**» (Mâide, 54.) âyeti buna misaldir. Bazen de kulların durumuna göre, şek mânasını taşır. فعسى الله أن يأتى بالفتح أو أمر من عنده «**...Belki Allah fethi getirir ya da kendi katından bir azab...**» (Maide, 52.) فقولا له قولا لينا لعله يتذكر أو يخشى «**Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar.**» (Tâhâ, 44.) âyetleri buna misaldir.

Allahu Taâlâ, Hz. Musa ve Harun'u elçi olarak gönderdiğinde, Firavun'un

takınacağı tavrı biliyordu. Fakat âyet, Hz. Musa ile Harun'un içinden geçen ümit ve tamaha uygun olarak nazil olmuştur. Kur'an, Arap diliyle nazil olduğundan, onların diline uygun ifadelerle gelmiştir. Araplar bazan kesinlik ifade eden sözleri, belirli maksatlar için şek ifade eden lafızlarla birlikte kullanırlar.

İbnu Dahhâk şöyle der: عسى lafız ve mâna olarak mazi fiildir. Çünkü ilerde gerçekleşecek olan bir arzu, fiilen mevcuttur. Bazı ulema ise lafzan mazi, *mânen müstakbel olduğunu söyler. Zira bu, gerçekleşmesi istenilen bir arzuyu* dile getirir.

عسى kelimesi Kur'anda iki şekilde kullanılmıştır.

Birincisi açık ismi ref eder, bu isimden sonra أن ile birlikte, muzari fiil gelir. Bu durumda meşhur olan irabı, كان gibi amel eden nakıs mazi fiilin irabıdır. Ref ettiği kelime ismi, sonraki de haberi olur. Amel ve mâna bakımından قارب fiiline benzetilerek müteaddi veya قرب من أن يفعل terkibi menzilesinde ise, lazım fiil olduğunu, Sibeveyh ve Muberred ifade ederler. قرب menzilesinde lazım fiil olduğu ان يفعل ise failinden bedel-i iştimal yapıldığı da söylenir.

İkincisi; kendisinden sonra ان ile birlikte fiil gelir. Bu durumda olan عسى, Arapçada tâm fiildir. أن ve sılası أحسب الناس أن يتركوا ان يقولوا آمنا «**İnsanlar inandık demekle bırakılacaklarını mı sandılar?...**» (Ankebût, 2.) âyetinde olduğu gibi, عسى nın isim ve haberi yerine geçer.

54- عِنْدَ Kelimesi

Zarf-ı mekândır. Bir yerde hazır olma ve kurbiyet mânasında kullanılır. Hazır olma ve yakınlık (kurbiyet) فلمّا رآه مستقرّا عنده قال هذا من فضل ربى «**(Süleyman) tahtı yanına yerleşmiş görünce dedi; 'Bu, Rabbimin lutfundandır.'..**» (Neml, 40.) سدرة المنتهى عندها جنة المأوى «**Sidretü'l-Müntehada ki barınılacak cennet, onun yanındadır.**» (Necm, 14-15.) âyetlerinde görüldüğü gibi ya hissî olur, veya فى مقعد صدق عند مليك مقتدر «**Güçlü padişahın huzurunda doğruluk koltuklarında (memnunluk içinde) dirler.**» (Kamer, 55.), قال الذى عنده علم من الكتاب «**Yanında kitabdan bir ilim bulunan kimse de ... dedi...**» (Neml, 40.) وانهم عندنا لمن المصطفين الاخيار «***Onlar bizim yanımızda seçkin ve hayırlı kimselerdir.***» (Sâd, 47.) بل أحياء عند ربهم يرزقون «**...bilâkis onlar diridirler. Rabbleri katında rızıklandırılmaktadırlar.**» (Âli İmrân, 169.) ابن لى عندك بيتا فى الجنة «**..o şöyle demişti: 'Rabbim, bana yanında cennetin içinde bir ev yap'...**» (Tahrîm, 11.) ââyetlerinde görüldüğü gibi, mânevi olur. Bu âyetlerdeki عند kelimesinden murad; teşrifin yakınlığı, makamın yüceliğidir.

Bu kelime ayrıca zarf veya özellikle من ile mecrur olarak kullanılır. فمن عندك (Kasas, 27.) ولما جاءهم كتاب من عند الله «**Ne zaman ki onlara Allah katından, yanlarında bulunan (Tevrat)ı doğrulayan bir kitab geldi..**» (Bakara, 89.) âyet-

leri buna misaldir. اذالقلوب لدى الحناجر كاظمين «..**yürekler, gırtlaklara dayanmıştır.**» (Mümin, 18.), لدى الباب «..**kapının yanında..**» (Yusuf, 25.), وماكنت لديهم اذيلقون اقلامهم أيهم يكفل مريم «...**Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemlerini atıp kur'a çekerlerken sen onların yanında değildin..**» (Âl-i İmrân, 44.) وماكنت لديهم اذيختصمون «..**çekiştikleri zaman da sen yanlarında değildin.**» (Âl-i İmrân, 44.) âyetlerinde olduğu gibi لدى ve لدن kelimeleri, عند kelimesi yerine kullanılır اتيناه رحمة من عندنا وعلمناه من لدنا علما «...**biz ona katımızdan bir rahmet vermiştik ve ona katımızdan bir ilim öğretmiştik.**» (Kehf, 65.) âyetinde olduğu gibi, müştereken kullanılmıştır. Şayet âyetteki bu kelimeler عند yahut لدن ile gelmiş olsalardı gene de doğru olurdu. Fakat tekrardan kaçınmak için aynı lafızla gelmiştir. وما كنت لديهم «...**yanlarında değildin...**» (Âl-i İmrân, 44.) âyetinde aralarındaki mesafenin uzaklığından dolayı لدى nin tekerrür etmesi uygun düşmüştür.

لدى ، عند ve لدن arasında, kullanıldıkları yer ve mâna bakımından altı yönden birbirlerinden ayrılırlar.

عند ve لدى kelimeleri, ibtidai gaye için kullanıldıkları gibi başka mânada da kullanılır, لدن kelimesi ise, sadece ibtidai gaye için kullanılır.

عند ve لدى kelimeleri, cümlede bazan fazla olarak gelir. وعندنا كتاب حفيظ «..**yanımızda zapteden (tescil eden) bir kitap vardır.**» (Kaf, 4.) ولدينا كتاب ينطق بالحقّ «...**Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır.**» (Mü'minun, 62.) âyetleri buna misaldir. Fakat لدن kelimesi cümlede fazla olarak gelmez.

لدن kelimesinin من ile cerri, nasbından daha çoktur. Hatta Kur'an'da mansûb olarak gelmemiştir. عند kelimesinin mecrûr olarak gelmesi çok görüldüğü halde, لدى kelimesi asla cer kabul etmez. عند ve لدى kelimeleri murab olurken, لدى kelimesi çoğu lehçelerde mebnî olur.

لدن kelimesi, لدى ve عند kelimelerinin aksine cümleye bazan ilave edilir, bazan da ilave edilmez.

Ragıb şöyle der: لدن kelimesi, عند kelimesinden daha mânalı ve daha beliğdir. Zira bu, bir işin son bulmak üzere olduğuna delalet eder. عند kelimesi iki yönden لدن kelimesinden daha kuvvetlidir. لدى nin aksine, zât ve mânalara zarf olur. عند kelimesi, şimdiki zaman ile geçmiş zamanda kullanılır. لدى ise ancak şimdiki zamanda kullanılır. Bunu İbnu'ş-Şecerî ve başkaları zikretmiştir.

55- غَيْرُ Kelimesi

Devamlı olarak muzaf halinde gelen, müphem bir isimdir. iki zıt arasına girmedikçe marife olarak gelmez. Bu yüzden غير المغضوب عليهم «**Kendilerine gazap edilmişlerin...**» (Fatiha, 7.) âyetinde marife isme sıfat olması caiz olmuştur. Halbuki aslında, nekre kelimeye sıfat olarak kullanılır. فنعمل غير الذى كنا نعمل «**(orada eski) yaptıklarımızdan başkasını yapalım.» (Âraf, 53.)** âyeti buna misaldir.

Eğer yerine لا harfinin gelmesi uygun düşerse, hâl mevkiinde olur, yerine الا nın gelmesi uygun düşerse, istisnâ mevkiinde olur. Bu durumda الا dan sonra gelen ismin irabı gibi irab edilir. غير kelimesi, القاعدون nun sıfatı olduğu için; لايستوى القاعدون من المؤمنين غيرُ أولى.. «**İnananlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile...bir olmaz...**» (Nisa, 95.) âyetinde merfu okunmuştur. Veya; مافعلوه الا قليل «...**pek azı hariç bunu yapmazlardı...**» (Nisa, 66.) âyetinde olduğu gibi istisna kabul edilerek bedel olmak üzere merfu okunmuştur. Veya bedel olmaksızın, istisna edatı ile mensûb, veya مؤمنين kelimesinin sıfatı olarak mecrur okunmuştur.

Ragıb «M ü f r e d a t»ında غير kelimesinin değişik mânalarda kullanıldığını söyler:

a– Müsbet mâna ifade etmeksizin, sadece menfi mânada kullanılır. مررت برجل غير قائم cümlesi buna misaldir. Yani; لاقائم demektir. ومن أضل ممن اتبع هواه بغير هدى من الله «...**Allah'dan bir yol gösterici olmadan yalnız kendi keyfine uyandan daha sapık kim olabilir?..**» (Kasas, 50.) وهو فى الخصام غير مبين «...**mücadelede, açık olmayan,...**» (Zuhruf, 18.) âyetleri buna dair misallerdir.

b– غير kelimesi الا mânasında kullanılır, kendisiyle istisna yapılır, nekreye sıfat olur. مالكم من اله غيره «...**sizin ondan başka tanrınız yoktur...**» (Araf, 85.) هل من خالق غير الله يرزقكم «...**Allah'dan başka size rızık verecek bir yaratıcı var mı?...**» (Fatır, 3.) âyetleri buna misaldir.

c– Bir şeyin maddesini değil, şeklini nefiy için kullanılır. الماء حار غيره اذاكان باردا **Sıcak su, vasfı itibariyle soğuk suyun aynı değildir,** cümlesi ile كلما نضجت جلودهم بدّلناهم جلودا غيرها «..**derileri piştikçe onlara başka deriler vereceğiz ki...**» (Nisa, 56.) âyeti buna misaldir.

d– Zatı ilgilendiren mânalarda kullanılır. بما كنتم تقولون على الله غير الحق «...**Allah'a gerçek olmayanı söylemenizden...ötürü...**» (Enâm, 93.), أغير الله أبغى ربّا «...**Ondan başka Rabb mı arayayım?...**» (Enâm, 164.), ائت بقرآن غير هذا او بدله «...**'Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir'...**» (Yunus, 15.) يستبدل قوما غيركم «...**yerinize başka bir kavim getirir de...**» (Muhammed, 38.) âyetleri buna misaldir.

56- ف Kelimesi

Bu kelime değişik şekillerde kullanılır.

a– Atıf edatıdır. Bu da üç mânaya gelir.

1– Tertîb içindir. فوكزه موسى فقضى عليه «...**Musa' da ötekine bir yumruk indirip işini bitirdi...**» (Kasas, 15.) âyetinde olduğu gibi ya manevi olur, ya da فازلهما الشيطان عنها فاخرجهما مما كانا فيه «**Derken şeytan onları(n ayağını) oradan**

kaydırdı, içinde bulundukları (nimet yurdu)ndan çıkardı..» (Bakara, 36.), سألوا موسى أكبر من ذلك فقالوا أرنا الله جهرة «..**Musa'dan, bundan daha büyüğünü isteyip, 'Allah'ı bize açıkca göster'.**» (Nisa, 153.), ونادى نوح ربه فقال رب «**Nuh seslendi: 'Rabbım' dedi..**» (Hud, 45.) âyetlerinde olduğu gibi, mufassal cümleyi mücmele atfetmek üzere zikrî olur. el-Ferrâ, ف kelimesinin tertib mânasına geldiğini kabul etmez, وكم من قرية أهلكناها فجاءها بأسنا «**Nice kent(ler) helak ettik, gece yatarlarken...**» (Araf, 4.) âyetini buna delil getirir. el-Ferrâ'nın bu itirazına, âyetin; «**Onun helakini murad ettik**» mânasında olduğu şeklinde cevap verilir.

2- Takip içindir. Bu, her cümlenin özelliğine göre değişir. Bu yönüyle أنزل من السماء ماء فتصبح الارض مخضرة «**...gökten su indirdi de arz yeşeriyor..**» (Hac 63.), خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة مضغة «**...nutfeyi alakaya çevirdik, alakayı da bir çiğnemlik ete çevirdik...**» (Mü'minun, 14.) âyetlerinde olduğu gibi, terâhî (zaman farkı) nazarı itibara alınmaz.

3- Ekseriyetle sebep bildirir. فوكزه موسى فقضى عليه «**...Musa da ötekine bir yumruk indirip işini bitirdi...**» (Kasas, 15.) فتلقى آدم من ربه كلمات فتاب عليه «**Adem, Rabbından bir takım kelimeler aldı, bunun üzerine onun tevbesini kabul etti.**» (Bakara, 37.) لآكلون من شجر من زقوم - فمالئون منها البطون - فشاربون عليه من الحميم «**Elbette, bir ağaçtan, bir zakkum ağacından yiyeceksiniz. Onunla karınları dolduracaksınız üzerine de kaynar su içeceksiniz.**» (Vakıa, 52-54 âyetleri buna misaldir. فراغ الى أهله فجاء بعجل سمين فقربه اليهم «**..gizlice ailesinin yanına gitti, semiz bir buzağı getirdi. Onu önlerine yaklaştırdı.**» (Zâriyat 26-27) فاقبلت امرأته فى صرة فصكت وجهها «**Karısı çığlık içinde geldi. Yüzüne vurarak:..**» (Zâriyat, 29.), فالزاجرات زجرا فالتاليات ذكرا «**Bağırıp sürenlere... Zikir okuyanlara**» (Sâffât, 2-3.) âyetlerinde olduğu gibi bazen, yalnız tertib için kullanılır.

b- Atıf kastedilmeksizin, sadece sebep bildirmek için kullanılır. انا أعطيناك الكوثر فصل (**Sana Kevseri vermedik mi, namaz kıl..**» (Kevser, 1-2.) âyetleri buna misaldir. Zira inşâî cümle haber cümlesine veya bunun aksi, birbirine atfedilmez.

c- Şart cümlesi olarak gelmesi uygun olmadığından, cevap cümlesini şarta bağlamak için kullanılır. Bu da; ان تعذبهم فانهم عبادك «**Eğer onlara azab edersen, onlar senin kullarındır...**» (Maide, 118.) وان يمسسك بخير فهو على كل شئ قدير «**...eğer sana bir hayır dokunursa, şüphesiz o, her şeyi yapabilendir.**» (Enâm, 17.) âyetlerinde olduğu gibi ya isim cümlesi, ان ترنى أنا أقل منك مالا وولدا فعسى ربى أن يأتين «**...Gerçi sen beni malca ve evlatca senden az görüyorsun ama Rabbim bana senin bağından daha iyisini verebilir.**» (Kehf, 39-40.) ومن يفعل ذلك فليس من الله فى شيئ «**...Kim böyle yaparsa Allah'dan bir şeyi kalmaz...**» (Âli İmrân, 28.), ان تبدوا الصدقات فنعما هى «**Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel**» (Bakara, 271.), ومن يكن الشيطان له قرينا فساء قرينا «**kimin arkadaşı şeytan olursa,**

arkadaş bakımından hali çok yamandır.» (Nisa, 38.) âyetlerinde olduğu gibi fiili câmid olan fiil cümlesi veya قل ان كنتم تحبون الله فاتبعونى «**De ki, Allahı seviyorsanız bana tabi olun ki..**» (Âli İmrân, 31.), فان شهدوا فلا تشهد معهم «**...eğer (onlar) şahitlik ederlerse sen onlarla beraber şahitlik etme..**» (Enâm, 150.) âyetlerinde olduğu gibi inşâî cümle, ان أصبح ماؤكم غورا فمن يأتيكم بماء معين «**..eğer suyunuz çekilirse, size kim bir akarsu getirebilir?..**» (Mülk, 30.) âyetinde hem isim, hem de inşâî cümle bir araya gelmiştir, veya: ان يسرق فقد سرق أخ له من قبل «**...eğer çaldıysa bundan önce de kardeşi çalmıştı**» (Yusuf, 77.) âyetinde olduğu gibi lafzan ve mânen mazi fiili, veya من يرتد منكم عن دينه فسوف يأتى الله بقوم «**..sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah yakında öyle bir kavim getirecek ki...**» (Maide, 54.) وما يفعلوا من خير فلن يكفروه (**Yaptıkları hiç bir iyilik inkar edilmeyecektir...**» (Âli İmrân, 115.) âyetlerinde olduğu gib istikbal harfi bulunan cümle olur.

ف Kelimesi, cevabı şarta bağladığı gibi, cevaba benzeyen cümleyi, şarta benzeyen cümleye de bağlar. ان الذين يكفرون بايات الله ويقتلون النبيين «**O, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler haksız yere Peygamberleri öldürenler...**» (Âl-i İmrân, 21.) âyeti buna misaldir.

d- ف Kelimesi, ziyade olarak gelir. Zeccâc, هذا فليذوقوه حميم وغساق «**İşte onu tadsınlar: (O) kaynar su ve irindir!**» (Sâd, 57.) âyetini bu kabilden sayar. Âyetteki حميم kelimesinin haber olduğu, mübteda ile arasındaki cümlenin mutarıza cümlesi durumunda bulunduğundan Zeccâc'ın bu görüşü reddedilmiştir. el-Farisi; بل الله فاعبد «**Hayır, yalnız Allah'a kulluk et...**» (Zümer, 66.) âyetini, başkaları da ولما جاءهم كتاب من عند الله ... فلما جاءهم ما عرفوا «**Ne zaman ki onlara Allah katından, yanlarında bulunanı (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir kitap geldi... o bildikleri (Kur'an) kendilerine gelince..**» (Bakara, 89.) âyeti buna misal getirirler.

e- ف Kelimesi, isti'naf için gelir. كن فيكون «**...o da hemen oluverir.**» (Bakara, 117.) âyeti nun'un ref'i ile buna misaldir.

57- فى Kelimesi

Harfi cer'dir. Çeşitli mânaları vardır.

En meşhuru, mekân veya zaman zarfı olmasıdır. غلبت الروم فى أدنى الارض وهم من بعد غلبهم سيغلبون فى بضع سنين «**Rum(lar) yenildi; en yakın bir yerde. Onlar, (bu) yenilgiden sonra yeneceklerdir. Bir kaç yıl içinde...**» (Rum, 2-3.) âyetlerinde olduğu gibi hakiki zarf, veya ولكم فى القصاص حياة «**...kısasta sizin için hayat vardır...**» (Bakara, 179.), لقد كان فى يوسف واخوته آيات «**Andolsun, Yusuf ve kardeşlerinde ibretler vardır...**» (Yusuf, 7.), انا لنراك فى ضلال مبين «**...Biz seni açık bir sapıklık içinde görüyoruz.**» (Araf, 60.) âyetlerinde olduğu gibi mecazi zarf olur.

b– مع kelimesi gibi **beraberlik** mânasında kullanılır. ادخلوا فى أمم «**..sizden önce geçenlerle girin...**» (Araf, 38.) فى تسع آيات «**...dokuz mucize içindedir...**» (Neml, 12.) âyetleri buna misaldir.

c– **Sebep** mânasında kullanılır. فذلكنّ الذى لمتننى فيه «**...işte siz beni bunun için kınamıştınız!**» (Yusuf,32.) لمسّكم فى ما أفضتم فيه (Nur, 14) âyetleri buna misaldir.

d– **İstilâ** mânasında kullanılır. ولأُصلّبنّكم فى جذوع النخل «**...ve sizi hurma dallarına asacağım...**» (Tâhâ, 71.) âyeti buna misaldir.

e– Sebep bildiren با. mânasında kullanılır. يذرؤكم فيه «**..Bu (düzen içi)nde sizi üretiyor..**» (Şurâ, 11.) âyeti buna misaldir.

f– الى mânasında kullanılır. فردّوا أيديهم فى أفواههم «**..(öfkelerinden) ellerini ağızlarına koydular.**» (İbrahim, 9.) âyeti buna misaldir.

g– من mânasında kullanılır. ويوم نبعث فى كل أمة شهيدا «**Her ümmet içinde, kendilerinden kendi üzerlerine bir şahit getirdiğimiz gün..**» (Nahl, 89.) âyeti, diğer bir âyetin delâletiyle buna misaldir.

h– عن *mânasında kullanılır.* فهو فى الآخرة أعمى «**...ve o, ahirette de kördür...**» (İsrâ, 72.) âyeti buna misaldir. Yani, ahiret ve güzelliklerinden demektir.

ı– **Mukayese** mânasında kullanılır. Bu durumda فى harf-i cerri tercih edilenle, kendisine tercih olunan iki kelime arasına girer. فما متاع الحياة الدنيا فى الآخرة الا قليل «**...Ama dünya hayatının geçimi, ahiretin yanında pek azdır.**» (Tevbe, 38.) âyeti buna misaldir.

i– Ziyade harf olarak te'kid için kullanılır. وقال اركبوا فيها «**'Haydi, (geminin içine) binin' dedi...**» (Hud, 41.) âyeti buna misaldir, yani اركبوها **'ona binin'** demektir.

58– قَدْ Kelimesi

İster mâzi, ister muzari olsun önüne nasb, cezm ve istikbal ifade eden harflerden mücerred, müsbet, haberî ve mutasarrıf fiillere mahsus bir harftir. Bu harfin çeşitli mânaları vardır.

a– Mazi fiil ile kullanıldığında, **tahkîk** ifade eder. قد أفلح المؤمنون «**Felaha ulaştı o Mü'minler.**» (Mü'minun, 1.), قد أفلح من زكاها «***Nefsini temizleyen iflah olmuş.***» (Şems, 9.) âyetleri buna misaldir. Bu mânada kullanılan قد, kaseme cevap olarak vaki olan fiil cümlelerinde, te'kid yönünden cevap olarak kullanılan isim cümlelerindeki انّ ve لام gibidir.

b– Ayrıca mazi fiil ile geldiğinde, yapılacak işin yaklaştığını göstermek üzere, takrîb mânasında kullanılır. Meselâ; قام زيد denildiğinde Zeyd'in kalkışının yakın veya uzak maziye delaleti muhtemeldir. Şayet; قد قام denilecek olursa, Zeyd'in yakında kalktığı anlaşılır.

Nahiv uleması: Bazı hükümler, harfin bu özelliğine dayanır, demiştir. نعم ،

ليس ، عسى ve بئس fiillerine dahil olmaması, bu özelliklerinden biridir. Çünkü bu fiiller, durum bildirir. Hasıl olan bir şeyin yaklaştığını zikretmenin lüzumu yoktur. Ayrıca bu fiiller, zaman mefhumu taşımazlar.

Hâl mevkiinde olan mazi fiile dahil olmasının vucubiyeti de diğer bir özelliğidir. Bu, وما لنا الا نقاتل فى سبيل الله وقد أخرجنا من ديارنا «**Dediler: Bizler neden Allah yolunda savaşmıyalım ki, oysa biz yurtlarımızdan sürüldük...**» (Bakara, 246.) âyetinde olduğu gibi ya zahiridir veya هذه بضاعتنا ردّت الينا «**...İşte sermayemiz de bize geri verilmiş...**» (Yusuf, 65.), أو جاؤكم حصرت صدورهم «**...yürekleri sıkılarak size gelenler...**» (Nisa, 90.) âyetlerinde olduğu gibi, mukadderdir. Kûfe uleması ile Ahfeş, bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: قد harfi olmaksızın, ekseriyetle hâl vaki olduğundan buna ihtiyaç yoktur.

Seyyid Cürcanî ve hocamız Kâfiyeci, Basra ulemasının bu konudaki görüşlerinin yanlış olduğunu söyler. Bunun sebebi; hâl lafzının mahiyetini ayırt edememeleridir. Çünkü قد ile ifade edilen yakınlık durumu, zamanla ilgilidir. Bir şeyin durumunu bildiren hâl ise, sıfatla ilgilidir. Bu iki mâna, bu yüzden birbirinden farklıdır.

c– Muzari fiili ile birlikte, azlık ifade eder. İbnu Hişam, «e l - M u ğ n î» adlı eserinde bunun ikiye ayrıldığını قد يصدق الكذب **Yalancılar bazen doğru söyler** misalinde olduğu gibi fiilin az vuku bulduğunu, قد يعلم ما أنتم عليه «**O, sizin ne üzerinde bulunduğunuzu bilir...**» (Nur, 64.) âyetinde olduğu gibi, müteallıkın azlığını belirtir. Buna göre âyetin mânası; «**onların içinde bulundukları durumla ilgili malumatı, Allah'ın ilmine nazaran azdır**» demektir. İbnu Hişam'a göre bazıları, bu ve benzeri âyetlerde geçen قد kelimesinin tahkik için olduğu kanaatındadır. Bu görüşte olanlardan biri de Zemahşerî'dir. O şöyle der: قد harfi, bu âyette ilmi te'kid için getirilmiştir, bu aynı zamanda vaid'in te'kidini ifade eder.

d– Sibeveyh ve diğer ulemaya göre bu harf, çokluk ifade eder. Zemahşerî; قد نرى تقلب وجهك فى السماء. «**(Ey Muhammed) biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu (gökten haber beklediğini) görüyoruz.**» (Bakara, 144.) âyetini buna misal getirir, «**çoğu kez görürüz**» şeklinde tefsir eder.

e– Bir işin vukuunu beklemek mânasına gelir. Gelmesi beklenen ve yolu gözlenen kimse için قد يقدم الغائب **'Kaybolmuş kişi bazan çıkagelir.'** cümlesi, cemaatın namaza durmayı gözlediği için قد قامت الصلاة **'Namaz başlıyor'** cümlesi buna misaldir. Bazıları قد سمع الله قول التى تجادلك «**Allah, seninle tartışanın sözünü işitti...**» (Mücadele, 1.) âyetini bu kabilden saymışlardır. Çünkü mücadele hâlinde olan kadın, Allah'dan duasının kabulunu beklemiştir.

59– الكاف Kelimesi

Harfi cerr'dir, çeşitli mânaları vardır.

a– En meşhuru, teşbih içindir. وله الجوار المنشآت فى البحر كالأعلام **«Denizde koca dağlar gibi giden yüksek gemiler de onundur.»** (Rahmân, 24.) âyeti buna misaldir.

b– Sebep mânasında kullanılmasıdır. كما أرسلنا فيكم رسولا منكم يتلوا عليكم آياتنا **«Nitekim kendi içinizden, size âyetlerimizi okuyan bir Resul gönderdik...»** (Bakara, 151.) âyeti buna misaldir. Ahfeş bu âyeti şöyle tefsir eder: **«aranızdan birini size elçi gönderdiğimiz için...»** واذكروه كما هداكم **«...Onun size gösterdiği biçimde Onu anın.»** (Bakara, 198.) yani **«size hidayeti verdiği için...»** ويكأنه لا يفلح الكافرون **«..'Demek gerçekten kafirler iflah olmaz' demeye başladılar.»** (Kasas, 82.) yani **«kurtulamadıkları için taaccüb ederim»** اجعل لنا إلها كما لهم آلهة **«...bunların nasıl tanrıları var, bize de öyle bir tanrı yap...»** (Araf, 138.) âyetleri buna misaldir.

c– Ziyade olarak te'kid için kullanılır. Çoğu ulema ليس كمثله شيء **«...Zatına benzer hiçbir şey yoktur...»** (Şurâ, 11.) âyetini bu kabilden sayar. Yani **«O'nun benzeri yoktur.»** Şayet ziyade kabul edilmeseydi, Allah'ın bir benzeri olması gerekirdi ki, bu da muhaldir. Bu ifadeden maksat; benzeri nefyetmektir.

İbnu Cinnî şöyle der: Âyetteki ك harfi, misli nefyetmeyi te'kid için gelmiştir. Çünkü harfin ziyadesi, cümlenin tekrar zikredilmesi demektir. Ragıp el-İsfahanî de şöyle der: مثل ve ك kelimelerini kullanmanın doğru olmadığını belirtmek üzere Cenab-ı Hak, nefyi te'kid için مثل ve ك kelimelerini birlikte kullanarak, her ikisini birden ليس fiili ile nefyetmiştir.

İbnu Furak da şöyle der: Âyette geçen ك, ziyade değildir. Âyetin mânası; **«Allah'ın mislinin misli olan bir şey yoktur.»** Misille benzeyiş nefyedilince, hakikatte Allah'ın misli yoktur demek olur.

İzzüddîn b. Abdisselâm ise şöyle der: مثل kelimesi söylendiğinde bundan zât kastedilir, mesela; مثلك لا يفعل هذا cümlesinde **'sen bu işi yapmazsın'** anlaşılır. Şairin şu beyti, buna misaldir:

ولم أقل مثلك أعنى به سواك يافردا بلا مشبه

Ey benzeri olmayan, ulûhiyette Tek olan Allahım, Senden başkasına yalvarmam.

Allahu Taâlâ şöyle buyurur: فان آمنوا بمثل ما آمنتم به فقد اهتدوا **«Sizin inandığınız gibi inanırlarsa, doğru yolu bulmuş olurlar..»** (Bakara, 137.) yani, **«bizzat kendisine inandığınız»** demektir. Çünkü iman etmelerinin bir benzeri yoktur. Bu durumda âyetin takdir; ليس كذاته شيء **«O'nun zatının bir benzeri yoktur.»** şeklinde olur.

Ragıp İsfahanî şöyle der: Bu âyetteki مثل kelimesi, sıfat mânasındadır. Buna göre âyetin mânası; **«Allah'ın sıfatı gibi bir sıfat yoktur.»** şeklindedir. Bu ifadenin inceliği şudur: Her ne kadar beşerin vasıflandırıldığı birçok sıfatlarla

Allah (c.c.) da vasıflandırılsa bile, bu sıfatları beşerde kullanıldığı şekliyle değildir, çünkü en yüce vasıflar Allah'ındır.

ك harfi bazan مثل mânasında isim olarak gelir, irabdan mahalli olur ve kendisine zamir döner. Zemahşerî; كهيئة الطير فأنفخ فيه **«...kuş yapar, ona üflerim.»** (Âl-i İmrân, 49.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Âyette geçen فيه kelimesindeki zamir كهيئة kelimesindeki ك ye döner. Yani; benzer olan o şeye üflerim, böylece o da diğer kuşlar gibi olur.

İsmi işaret olan ذلك ve benzeri ismi işaretlerdeki ك, muhatabı belirleyen harftir, irabdan mahalli yoktur. إياك kelimesindeki ك nin ise harf veya muzafun ileyh olan bir isim olduğu söylenir. أرأيتك kelimesindeki ك nin ise, harf veya mahallen merfu veya mahallen mansûb bir isim olduğu söylenir. Bunlardan doğru olanı, birincisidir.

60– كاد Kelimesi

Nakıs fiildir. Yalnız mazi ve muzari sigalarının çekimi yapılır. Bu fiil, merfû isim alır, haberi أن den mücerred olan muzari fiili gelir. Mânası; **yakın oldu,** şeklindedir. Nefiy halinde yakınlık mânası kalkar, müsbet halinde ise yakınlık mânasını taşır. Birçok lehçelerde meşhur olan, nefiy haline müsbet mâna, müsbet halinde menfi mâna taşımasıdır. Mesela; كاد زيد يفعل **Zeyd bunu yapamayayazdı,** denildiğinde cümlenin mânası, **«yapmadı»** demek olur. وان كادوا ليفتنونك **«Az daha onlar seni ayırarak...»** (İsra, 73.) âyeti ile وما كاد يفعل **'yapmaya da yaklaşmadı'** cümlesi, bunun bir delilidir. وما كادوا يفعلون **«...mutlaka yol buluruz (yaparız)..»** (Bakara, 71.) âyetinden anlaşılacağı üzere mânası **'yaptı, işledi'** demektir,

İbnu Ebi Hatim, Dahhâk tariki ile İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anda mevcut her كاد ، أكاد ve يكاد fiili, **'asla olmadı'** mânasındadır. Bir işin zorlukla elde edildiğini ifade ettiği de söylenir. وما كادوا يفعلون **«...mutlaka yol buluruz, (yaparız).»** (Bakara, 71.) âyetine dayanarak mazi sigasında menfi oluşu, mânasını müsbete çevirmiş, لم يكد يراها **«nerdeyse onu dahi göremez.»** (Nur, 40.) âyetine dayanarak muzari sigasında menfi oluşu ise hiçbir şeyi görmediğinden, mânası menfi olarak kalmıştır. Doğru olan, birincisidir. Çünkü bu kelime, diğerlerinden farksızdır. Menfi halinde menfi, müsbet halinde müsbettir. كاد يفعل cümlesinin mânası, **'bir işi neredeyse yapıyordu, fakat yapmadı** şeklindedir. وما كاد يفعل cümlesi ise, **yapması şöyle dursun, yapmaya yaklaşmadı,** demektir. Fiilin menfi oluşu, aklen yaklaşmanın menfi oluşunu gerektirir. فذبحوها وماكادوا يفعلون **«..ineği boğazladılar; az daha yapamayacaklardı.»** (Bakara, 71.) âyeti, Yahudilerin buzağıyı kesmeden önceki tutumlarını bildirir. Zira onlar, başlangıçta buzağıyı kesme niyetinde değillerdi. Kesme fiilinin gerçekleşmesi

فذبحوها **'onu kestiler'** kelimesiyle anlaşılmıştır. ولولاان ثبّتناك لقدكدت تركن اليهم شيئا قليلا **«Eğer biz seni sağlamlaştırmamış olsaydık, onlara bir parça meyledecektin.»** (İsra, 74.) âyeti ise, Resulullah'ın (s.a.v.) ne az, ne de çok meyletmediği halde, müsbet şeklinde gelmiş, لولا kelimesinden dolayı, mânası menfi olmuştur.

كاد fiili bazan أراد mânasında kullanılır. كذلك كدنا ليوسف **«..İşte Yusuf'a böyle bir çare öğrettik..»** (Yusuf, 76.), أكاد أخفيها **«...nerdeyse onu gizleyeceğim.»** (Tâhâ, 15.) âyetleri buna misaldir. Bazan da أراد fiili كاد mânasına gelir. جدارا يريد أن ينقض **«...yıkılmak isteyen bir duvar (yıkılmak üzere olan)..»** (Kehf, 77.) âyeti buna misaldir.

61- كَانَ Kelimesi

Çekimi yapılan nakıs fiildir. İsmini ref, haberini nasbeder. Asıl mânası; **hâl ve istikbalden münkatı' olarak, geçmiş zamanı** ifade etmesidir. كانوا اشدّ منكم قوّة وأكثر أموالا وأولادا **«..onlar kuvvetce sizden daha yaman, mal ve evlatça sizden daha çok idiler..»** (Tevbe, 69.) âyeti buna misaldir. Bazan da devamlılık ve süreklilik mânasında kullanılır. وكان الله غفورا رحيما **«..Allah bağışlayıcı, esirgeyicidir.»** (Nisa, 96.) وكنا بكل شيئ عالمين **«Biz her şeyi (yapmasını) biliriz.»** (Enbiya, 81.) âyeti buna misaldir. Yani; **'halen de böyleyiz'** demektir. Bu mâya göre Allah'ın bütün zati sıfatları ile birlikte gelen كان, devamlılık ve süreklilik ifade eder.

Ebu Bekr er-Razi; Kur'an'da mevcut كان fiilinin beş mânaya geldiğini söyler

وكان الله عليما حكيما **«..Allah bilendir, hikmet sahibidir.»** (Nisa, 17.) âyetinde olduğu gibi **ezel** ve **ebed,** وكان في المدينة تسعة رهط **«Şehirde dokuz kişi vardı ki..»** (Neml, 48.) âyetinde olduğu gibi sadece **geçmiş zaman** mânasındadır; ki asl olan da budur,

كنتم خير أمّة أخرجت للناس **«Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmet oldunuz.»** (Âl-i İmrân, 110.) انّ الصلاة كانت على المؤمنين كتابا موقوتا **«..Çünkü namaz, Müminlere vakitli olarak farz kılınmıştır.»** (Nisa, 103.) âyetlerinde olduğu gibi sadece **hal** mânasında,

يخافون يوما كان شرّه مستطيرا **«..şerri salgın olan bir günden korkarlar.»** (İnsan, 7.) âyetinde olduğu gibi, sadece **istikbal** mânasında,

وكان من الكافرين **«...inkârcılardan oldu.»** (Bakara, 34.) âyetinde olduğu gibi صار **oldu** mânasında kullanılır.

İbnu Ebi Hatim, Suddî tarikiyle Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini rivayet eder: Âl-i İmrân sûresinin 110. âyetinde Allah (c.c.) dileseydi أنتم derdi, hepimiz muhatap olurduk. Fakat Cenab-ı Hak, Ashabın özelliğini göstermek için كنتم

şeklinde hitap buyurmuştur.

كان fiili bazan ينبغي **gerekir** mânasında kullanılır. ماكان لكم أن تنبتوا شجرها **«..bir ağacını dahi bitiremeyeceğiniz..»** (Neml, 60.) مايكون لنا أن نتكلم بهذا **«..bunu konuşmamız bize yakışmaz..»** (Nur, 16.) âyetleri buna misaldir.

كان fiili bazan da حضر **hazır olmak** veya وجد **bulmak** mânasında kullanılır. وان كان ذو عسرة **«Eğer (borçlu) darlık içindeyse..»** (Bakara, 280.), الا أن تكون تجارة حاضرة **«..peşin ticaret olursa..»** (Bakara, 282.) وان تك حسنة يضاعفها **«..zerre miktar bir iyilik olsa..»** (Nisa, 40.) âyetleri buna misaldir. Bazan da ziyade olarak te'kid için gelir. قال وماعلمى بماكانوا يعملون **«Dedi ki: 'Ben onların yaptıklarının (iç yüzünü) bilmem.»** (Şuarâ, 112.) âyeti buna misaldir.

62- كَأَنَّ Kelimesi

Nûn'un şeddesiyle okunan bu kelime, **te'kid** ve **teşbih** için kullanılan bir harftir. Çoğu ulemaya göre bu kelime, teşbih edatı olan ك ile, te'kid edatı olan انّ den meydana gelmiştir. كأن زيدا أسد **'Zeyd aslan gibidir'** cümlesinin aslı, ان زيدا كأسد **'muhakkak Zeyd aslan gibidir.'** şeklindedir. Önemine binaen teşbih harfi başa alınmış, önüne harfi cer geldiği için ان nin hemzesi fetha kılınmıştır.

Hazim: Bu kelime, benzeme kuvvetli olduğunda kullanılır. Şöyle ki benzeyen ile kendisine benzetilene bakan kimse, aradaki farkı ayırt edilemiyecek kadar şüpheye düşer. Bu yüzden Belkıs, Süleyman (a.s.) için كأنه هو **«..tıpkı o..»** (Neml, 42.) sözünü kullanmıştır, der.

Haberi camid kelime olmadığı zaman كان nin, zan ve şek ifade ettiği söylenir. كأن لم يدعنا الى ضرّ مسّه **«..kendisine dokunan bir darlıktan ötürü hiç yalvarmamış gibi (hareket eder).»** (Yunus, 12.) âyetinde olduğu gibi bazan da, nun'u şeddesiz okunur.

63- كَأَيِّن Kelimesi

Bu kelime, teşbih edatı ك ile, sayıda çokluk ifade eden tenvinli أيّ kelimesinden meydana gelmiştir. وكأيّ من نبيّ قاتل معه ربّيون كثير **«Nice peygamber var ki, kendileriyle beraber bir çok mücahidler çarpıştılar.»** (Âl-i İmrân, 146.) âyeti buna misaldir.

Bu kelime değişik şekillerde kullanılır. بائع vezninde كائن şeklinde okunuşu bunlardan biridir. İbnu Kesir bunu daima böyle okumuştur. Bazan da عيّن vezninde وكأين şeklinde okunur. Yukarıdaki âyet; كأى من نبيّ قتل şeklinde de okunmuştur. Bu kelime; devamlı cümle başında bulunan, temyize muhtaç olarak müphem halde gelen, temyizi çoğunlukla من harfi cerri ile yapılan, mebni bir kelimedir. İbnu Usfûr; temyizin من harfi cerri ile yapılması zaruridir, der.

64- كَذَا Kelimesi

Kur'anda sedece işaret mânasında kullanılır. هكذا عرشك (Neml, 42.) âyeti buna misaldir.

65- كُلّ Kelimesi

Kendisine muzaf olan ismin bütün fertlerini içine alan bir isimdir. كل نفس ذائقة الموت **«Her nefis ölümü tadacaktır.»** (Âl-i İmrân, 185.) âyeti buna misaldir. Ayrıca cemî olarak muarref olan isme muzaftır. و كلهم آتيه يوم القيامة فردا **«Onların hepsi, kıyamet günü O'na tek başına gelecektir.»** (Meryem, 95.) كل الطعام كان حلاً **«..bütün yiyecekler helaldi..»** (Âl-i İmrân, 93.) âyetleri buna misaldir. Bir de, muarraf olan müfredin parçalarına muzaftır. كذلك يطبع الله على كل قلب متكبّر جبّار **«..işte *Allah, her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler.*»** (Gâfir, 35.) âyeti buna misaldir. Bu âyetteki قلب kelimesi متكبر kelimesine izafe edilmiştir. Buna göre mâna **'kalbin her tarafı'** demektir. قلب ve متكبر kelimelerinin tenvinle okunması, kalbin tamamını ifade etmek içindir.

Makabli (kendinden öncekine) ve maba'dine (kendinden sonrakine) nazaran bu kelime üç şekilde kullanılır.

a- Nekre veya marife bir isme sıfat olarak gelir, bunun kemâline işaret eder. Bu durumda lafız ve mâna bakımından kendisine benzeyen zahir bir isme izafesi gerekir. و لا تبسطها كل البسط (İsra, 29.) âyeti buna misaldir, **«tam olarak açıp saçma»** yine فلا تميلو كل الميل **«...tamamen yönelip te ötekini muallakta (kocasız gibi) bırakmayın..»** (Nisa, 129.) âyeti de buna bir başka misaldir.

b- Marife bir kelimeyi te'kid için kullanılır, umumilik ifade eder. Bu durumda, te'kid edilen kelimeye dönen bir zamire izafe edilmesi gerekir. فسجد الملائكة كلهم أجمعون **«Meleklerin hepsi topluca secde ettiler.»** (Hicr, 30.) âyeti buna misaldir. Ferrâ ve Zemahşeri, bu durumda كل kelimesinin lafzan izafetten kesilmesine cevaz verirler. Bazılarının kıraatına göre; و انّ كلا لما ليو فّينّهم ربك اعمالهم **«Şüphesiz Rabbin, hepsinin işlerini(n karşılığını) tam verecektir.»** (Hud, 111.) âyeti, buna misaldir.

c- Bu kelime, tabi olarak gelmez, aksine, amilin tesirinde kalır. Buna göre, ism-i zahire muzaf olduğu gib, olmayabilir. كل نفس بما كسبت رهينة **«Her can kazandığıyla (Allah katında) rehin alınmıştır.»** (Müddessir, 38.), و كل ضربنا له الامثال **«Hepsine de (uyarmak için) misaller anlattık..»** (Furkan, 39.) âyetleri buna misaldir. Nekre bir isme muzaf olduğunda, kendisine dönen zamirde, mânanın dikkate alınması gerekir. و كل شيئ فعلوه **«İşledikleri her şey..»** (Kamer, 52.) و كل انسان الزمناه طائره فى عنقه **«Her insanın (amel) kuşunu boynuna doladık..»** (İsra, 13.) كل نفس ذائقة الموت **«Her nefis ölümü tadacaktır...»** (Âli İmrân, 185.) كل نفس بما كسبت رهينة **«Her can kazandığıyla (Allah katında) rehin alınmıştır.»** (Müddessir, 38.), و على كل ضامر يأتين من كل فجّ عميق **«..gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde..»** (Hac, 27.) âyetleri buna misaldir. Veya marife bir isme muzaf olduğunda, müfred ve müzekkerlikte lafzın mânasına riayeti caiz olur. Her ikisi de şu âyette bir arada bulunur. ان كل من فى السماوات و الارض الاّ آتى الرّحمن عبدا لقد أحصاهم و عدهم عدّا و كلهم آتيه يوم القيامة فردا **«Göklerde ve yerde bulunan herkes Rahmana kul olarak gelecektir, Onların hepsini kuşatmış ve onları saymıştır. Onların hepsi, kıyamet günü ona tek başına gelecektir.»** (Meryem, 93-95.) Veya izafet terkibine girmeden gelir. كل يعمل على شاكلته **«..herkes kendi (hali)ne uygun hareket eder..»** (İsra, 84.) فكلا أخذنا بذنبه **«Hepsini günahlarıyla yakaladık..»** (Ankebut, 40.) و كل أتوه داخرين **«..hepsi boyun bükerek ona gelir.»** (Neml, 87.), و كل كانوا ظالمين **«..Hepsi de zulmedicilerdi.»** (Enfâl, 54.) âyetleri buna misaldir.

كل kelimesinin önüne nefiy edatı veya menfi bir fiil geldiğinde, menfilik özellikle umum mânaya yönelir, mefhumundan, bazı fertleri için fiilin, müsbet mânaya geldiği anlaşılır. Şayet menfilik kendisinden sonra gelirse, bu defa, hüküm bütün fertlere yönelik olur. İlmi beyân ulemasının ifadesi, aynen böyledir. Bu kaideye göre ان الله لا يحب كل مختال فخور **«..Zira Allah kendini beğenip övünen kimseyi sevmez..»** (Lokman, 18.) âyetinin mânasını anlamak güçleşir. Zira, âyetteki bu iki vasıftan birine sahip olan kimsede Allah'ın sevgisi mevcuttur mânası ortaya çıkar. Bu görüşe şöyle cevap verilir: Mefhumun delaleti ile çıkarılan mâna, ancak engel bulunmadığı takdirde gerçekleşir. Oysa ki bu engel, burada mevcuttur. Zira, âyetteki kibir ve övünmenin, mutlak surette haram olduğuna dair deliller mevcuttur.

كلما رزقوا منها من ثمرة رزقا **«Onlardaki her hangi bir rızıktan rızıklandırıldıklarında:..»** (Bakara, 25.) *âyetinde olduğu gibi* كل *kelimesine* ما *harfi bitişebilir.* Bu harf, masdariyet ifade eder, gerçek masdarın yerini tuttuğu gibi, sılasıyla birlikte zaman zarfının yerini tutar. Buna göre âyetin mânası; **'her zaman'** şeklinde anlaşılır. Bu yüzden adı geçen ما harfine, zarfın yerini tutan zarf masdarı adı verilir. Gerçekte bu, bizatihi değildir. Her كلما kelimesi, kendi yerine kaim olduğu kelimeye izafetinden dolayı, zarfiyet üzere mansûb olur. Kendisini nasbeden fiil, mânada cevabı olan fiildir.

Fukaha ve usülcüler, كلما kelimesinin **tekrar** mânası ifade ettiğini söylerler. Ebu Hayyan; tekrar mânasına gelmesi, كلما nın umumilik ifade etmesindendir. Çünkü zarfiyetten murad, umumiliktir. كل kelimesi de bunu tekid eder.

66- كلا ve كلتا Kelimeleri

Bu kelilmeler; lafzan müfred, mânen tesniye olan birer isimdir. Tesniye ifade eden, marife olan her kelimeye lafzan ve mânen daima muzaftırlar. Ragıb

el-İsfahanî: Bu iki kelimenin tesniyelerde kullanılması aynen, cemi mânasında كل kelimesi gibidir. ..كلتا الجنّتين آتت **«Her bağ, yemişini vermiş...»** (Kehf, 33.) احدهما أو كلاهما **«..ikisinden birisi, yahut her ikisi..»** (İsra, 23.) âyetleri buna misaldir.

67– كَلاَّ Kelimesi

Sa'lebe göre bu kelime; teşbih edatı olan كَ ile, nefiy edatı olan لا dan meydana gelmiştir. Mânayı takviye, her iki edatın asıl mânalarını taşıdığı vehmini kaldırmak için لا edatı, şeddelenmiştir. Diğer ulemaya göre, mürekkeb değildir. Sibeveyh ve çoğu ulemaya göre bu kelime, harftir, **azarlama** ve **tehdid** mânasındadır. Bunun dışında başka mânası yoktur. Sibeveyh ve onun görüşünde olanlar, كلا üzerinde daima vakf edilmesini, kendisinden sonraki kelime ile ibtidayı, caiz görürler. Bunlardan bazıları; bir sûrede كلا mevcutsa o sûrenin Mekkî olduğuna hükmedilir, çünkü bu kelimede tehdid ve vaid mevcuttur, bu kelimenin bulunduğu âyetler ekseriyetle Mekke'de nazil olmuştur, azgınlık ve sapıklık daha ziyade Mekke'de zuhur etmiştir, derler.

İbnu Hişam; bu görüşe katılmayarak, üzerinde durulması gerektiğini söyler. Zira; ماشاء ركبك كلا بل تكذبون **«..Seni terkib etti, hayır siz yalanlıyorsunuz...»** (İnfitar, 8-9.) يوم يقوم الناس لرب العالمين **«O gün insanlar, alemlerin Rabbı huzurunda dururlar, hayır...»** (Mutaffifin, 6.) ثم ان علينا بيانه كلا **«Sonra onu açıklamak bize düşer..Hayır...»** (Kıyame, 19-20.) âyetlerinde **zecr** mânası açıkca görülmemektedir. İnsanların Allah'ın istediği şekilde yarattığı surette öldükten sonra dirilmeye, imanı bırakma, Kur'anı okurken acele etme! şeklindeki sözleri zecr değil, doğru olanı kabul etmemektir. Zira ilk iki âyette sözü edilen bu hususlar, kimseye yasaklanmamıştır. Üçüncü âyette ise, acele kelimesiyle كلا arasında uzun bir fasıla mevcuttur. Aynı zamanda Alâk suresinin ilk beş âyeti önce nazil olmuş, sonra da كلا ان الانسان ليطغى **«Hayır (muhakkak okumaz ise) insan azar.»** (Alâk, 6.) âyeti inmiştir. Böylece كلا kelimesi, ayrı bir âyet grubunun başında yer almıştır, der.

Diğer ulema ise; azarlama ve zecr mânasının bu âyetlerde devam etmediğini söyler buna, kendinden önceki kelimede vakf, kendisiyle de ibtidanın caiz olabileceği ikinci bir mâna ilave etmişlerdir. Fakat bu mânanın tayininde görüş birliğine varamamışlardır, der. Kisâî, kelimenin حقّا **gerçekten,** Ebu Hatim ise başlangıç için kullanılan الا mânasında olduğunu söyler. Ebu Hayyan: Ebu Hatim'den önce, kimse bu hususa temas etmemiştir. Aralarında Zeccâc'ın bulunduğu bazı ulema bunu, sonradan ele almışlardır, der. Nadr b. Şumeyl; كلا nın, نعم ve اى mânasında cevap harfi olduğunu söyler, كلا والقمر **«Hayır, andolsun aya.»** (Müddessir, 32.) âyetini buna misal getirir.

Ferrâ ve İbnu Sa'dân; kelimenin سوف mânasında olduğunu söylerler. Bunları, «e t - T e z k i r a» adlı eserinde Ebu Hayyân zikretmiştir.

Mekkî'nin belirttiğine göre كلا kelimesi حقّا mânasında kullanıldığında isim olur. كلا سيكفرون بعبادتهم **«Hayır, bunların tapmalarını inkar edecekler...»** (Meryem, 82.) âyetindeki كلا, tenvinle okunmuştur. Bu kelime ile ilgili bir husus da, **'yorulmak ve bıkmak'** mânasında kullanılan كلا fiilinin masdarından geldiği, **'davalarında bıkıp usandıkları'** mânasında olduğu veya **'ağırlık'** mânasında الكل masdarından geldiği, **'ağır yük yüklendiler'** mânasında olduğudur.

Zemahşerî bu kelimenin **'tehdîd'** ifade ettiğini سلاسلا **«demir halkalar»** (İnsan, 4.) âyeti gibi, tenvinlenmesinin caiz olduğunu söyler. Ebu Hayyân bu görüşü reddeder. سلاسلا kelimesinin tenvin alması doğrudur. Zira aslı tenvinli olan bir isimdir. Bu yüzden uygunluk sağlamak için aslına dönülmüştür, der. İbnu Hişam da; Zemahşerî, كلا kelimesinin tenvin alması caizdir demekle kalmamış, ayrıca bu tenvinin, âyetin önünde, ziyade mutlak bir harfin yerine geldiğini, sonra da vakf kasdiyle birleştirildiğini söylemiştir, der.

68– كَمْ Kelimesi

Mebnî bir isimdir, daima cümle başında bulunur. Müphemdir, temyize muhtaçtır. İstifham mânasını taşır, fakat Kur'an'da bu mânada kullanılmamıştır. **'Pek çok'** mânasında, haber olarak gelir, ekseriyetle **'iftihar'** makamında kullanılır. وكم من ملك فى السموات **«Göklerde nice melek vardır ki...»** (Necm, 26.) وكم من قرية أهلكناها **«Nice kentler helak ettik...»** (Araf, 4.), وكم قصمنا من قرية **«(Halkı) zulmeden nice şehirleri kırıp geçirdik.»** (Enbiya, 11.) âyetleri buna misaldir.

Kisâî'nin ifadesine göre كم in aslı, كما dir, بم ve لم gibi elifi hazfedilmiştir. Bunu Zeccâc rivayet etmiştir; ancak kendisi bu görüşe katılmayarak, eğer böyle olsaydı kelimenin كَم in mimi, meftuh olurdu, demiştir.

69– كَىْ Kelimesi

Harftir, iki mânası vardır.

a– كى لا يكون دولة بين الأغنياء منكم **«Ta ki (o mallar) içinizden.. zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın.»** (Haşr, 7.) âyetinde olduğu gibi sebep mânasında kullanılır.

b– لكيلا تأسوا على مافاتكم **«(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz...»** (Hadid, 23.) âyetinde olduğu gibi, masdariyet ifade eden ان mânasında kullanılır. Çünkü âyetteki كى yerine ان in gelmesi doğrudur. Şayet sebebiyet bildirmiş olsaydı, önüne sebep bildiren ل harfi gelmezdi.

70– كَيْفَ Kelimesi

İsimdir, iki mânada kullanılır.

a– Şart mânasını taşır. ينفق كيف يشاء، **«..dilediği gibi verir..»** (Mâide, 64.), هو الذى يصوركم فى الارحام كيف يشاء، **«Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O-dur..»** (Âl-i İmrân, 6.) فيبسطه فى السماء كيف يشاء، **«..onu gökte dilediği gibi yayar...»** (Rum, 48.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerdeki şartın cevabı, makablinin delaletinden dolayı mahzuftur.

b– İstifham mânasını taşır. Ekseriyetle kullanılan da budur. Bununla bir şeyin zatından değil, durumundan sual edilir. Ragıb şöyle der: كيف ile sorulan sual ancak, kendisinde benzeri vardır, veya yoktur denilebilecek hususlarda yapılır. Bu yüzden Allah'ın zatı hakkında كيف ile soru sorulmaz. Cenab-ı Hak, kendi zatından كيف lafzıyla ifade buyurduğunda, muhatabı uyarmak veya onu azabla korkutmak istemiştir. كيف تكفرون **«Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki..»** (Bakara, 28.), كيف يهدى الله قوما كفروا **«inkar eden kavme Allah nasıl yol gösterir.»** (Âl-i İmrân, 86.) âyetleri buna misaldir.

71– لام Kelimesi

Cer, nasb, cezm etmek ve amelsiz olmak üzere, dört kısma ayrılır.

Cer eden ل, zahir isimle meksur olarak gelir. Bazı kurranın الحمدُ لُلّه şeklindeki kıraatında bu harfin zamme ile okunuşu, önceki kelimenin harekesine uyarak, arızidir. يا nın dışında, zamirle birlikte fetha ile okunur. Cer durumuna göre bu harf, çeşitli mânalar alır.

a– İstihkâk içindir. Mâna ile zat arasında vaki olur. . الحمد لله ، الملك لله الأمر لله (Rum, 4.), ويل للمطففين **«Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline.» (Mutaffifîn, 1.)**, لهم فى الدنيا خزى **«..bunlar için dünyada rezillik ..(vardır)»** (Bakara, 114.) âyetleri buna misaldir.

b– İhtisas içindir. ان له أبا شيخا كبيرا **«..onun yaşlı bir babası var..»**, (Yusuf, 78.), فان كان له اخوة **«..eğer onun kardeşleri varsa..»** (Nisa, 11.) âyetleri buna misaldir.

c– Mülkiyet içindir. له ما فى السموات وما فى الارض **«...Göklerde ve yerde olanların hepsi onundur..»** (Bakara, 255.) âyeti buna misaldir.

d– Sebep içindir. انه لحب الخير لشديد **«Mal sevgisinden dolayı cimridir.»** (Âdiyat, 8.) âyeti buna misaldir. واذ أخذ الله ميثاق النبيين لما آتيتكم من كتاب وحكمة **«Allah Peygamberlerden söz almıştı: 'Bakın size kitap ve hikmet verdim..»** (Âl-i İmrân, 81.) âyeti de Hamza'nın kıraatına göre, buna misaldir. Yani, **'size Kitap ve Hikmetin bir kısmını verdiğim, kendisine inanasınız diye nezdinizdeki Kitabı tasdîk eden Muhammed (s.a.v.)i gönderdiğim için'** demektir. Ayetteki ما , masdariyet, ل da sebebiyet içindir. لايلاف قريش **«Kureyş'in (güvenini sağlayıp) onları alıştırdığı için.»** (Kureyş, 1.) âyetinde geçen ل ın müteallîki ise فليعبدوا fiilidir. Ya da kendisinden önceki bir kelimedir. Yani فجعلهم كعصف مأكول لايلاف قريش

şeklinde takdir edilir. Zaten Ubeyy b. Kâb'ın Mushaf'ında fil suresinin son âyeti Kureyş sûresinin ilk âyeti olarak tercih edilmiştir.

e– الى mânasındadır. بأن ربّك أوحى لها **«Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.» (Zilzal, 5.)** كل يجرى لاجل مسمّى **«..Hepsi belli bir süre için akıp gitmektedir..»** (Ra'd, 2.) âyetleri buna misaldir.

f– على mânasındadır. ويخرون للأذقان يبكون **«Ağlıyarak çeneleri üstüne kapanırlar..»** (İsra, 109.), دعانا لجنبه **«..yanı üstü yatarken..»** (Yunus, 12.) وتله للجبين **«..onu alnı üzerine yıktı..»** (Saffât, 103.) وان أسأتم فلها **«..kötülük ederseniz o da kendi aleyhinizedir..»** (İsra, 7.) لهم اللعنة **«..işte lanet onlara..»** (Ra'd, 25.) âyetleri buna misaldir. Şâfiî'ye göre son âyet, عليهم اللعنة **'onlara lanet olsun..'** şeklindedir.

g– فى mânasındadır. ونضع الموازين القسط ليوم القيامة **«Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız...»** (Enbiya, 47.) لايجليها لوقتها الا هو **«..onu tam zamanında açığa çıkaracak olan, yalnız O'dur...»** (Araf, 187.) ياليتنى قدمت لحياتى **«..Ah keşke ben bu hayatım için (iyi şeyler) gönderseydim...»** (Fecr, 24.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetteki لحياتى kelimesinin ل ı sebebiyet bildirdiği, **'ahiretteki hayatım için'** mânasına geldiği söylenir.

h– عند mânasındadır. Cuhterî'nin kıraatına göre; بل كذبوا بالحق لما جاءهم **«Doğrusu onlar, hak kendilerine gelince onu yalanladılar...»** (Kâf, 5.) âyeti buna misaldir.

ı– بعد mânasındadır. أقم الصلاة لدلوك الشمس الى غسق الليل **«Güneşin kaymasından gecenin kararmasına kadar namaz kıl...»** (İsra, 78.) âyeti buna misaldir.

i– عن mânasındadır. وقال الذين كفروا للذين آمنوا لو كان خيرا ما سبقونا اليه **«İnkâr edenler inananlar için dediler ki: 'iyi bir şey olsaydı, onlar ona gitmede bizi geçmezlerdi...»** (Ahkâf, 11.) âyeti buna misaldir. Bu âyetteki ل ، عن mânasındadır. Çünkü kafirler mü'minlere hitab etmemektedir, şayet hitab etmiş olsalardı ماسبقتمونا, denilirdi.

j– **Tebliğ** mânasındadır. Kulak gibi, söz veya sesleri duyan aza ismini cer eder.

k– **Sayrûret** mânasındadır. Buna akıbet lâmı da denilir. فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا **«Nihayet onu Firavun ailesi aldı ki kendilerine bir düşman ve başlarına derd olsun..»** (Kasas, 8.) âyeti buna misaldir.

Bu âyetteki ليكون **'olsun'** nin ل ı, evlad edinme sebebini bildirmek için değil, ileride vukû bulacak akıbeti bildirmek içindir. Bazı ulema, harfin bu mânaya geldiğini kabul etmezler, mecazî olarak sebep bildirmek için geldiğini söylerler. Çünkü Hz. Musa'nın onlara düşman oluşu, kendisini evlad edinmelerinden dolayı değildir. Her ne kadar gayeleri bu olmasa bile, mecaz yoluyla gaye kabul edilmiştir.

Ebu Hayyan şöyle der: Bana göre bu harf, gerçekten sebep mânasındadır. Firavun ailesi onu, kendilerine düşman olması için yanlarına aldılar. Bu durumda, muzaf hazfedilmiş, takdiri: لمخافة أن يكون لهم **'onlara korku sebebi olsun diye..»** şeklinde yapılmıştır. Bu tıpkı; يبين الله لكم أن تضلوا **«..Allah, sapıklığa düşmemeniz için size bunları açıklar..»** (Nisa, 176.) âyetinde olduğu gibidir.

ل- Te'kid mânasındadır. Ya ziyade bir harftir, ya zayıflığından veya te'hirinden dolayı amilini takviye için kullanılır. ان يكون ردف لكم **«..bir kısmı ardınıza takılmıştır..»** (Neml, 72.), يريد الله ليبين لكم **«..Allah size açıklamak istiyor ki..»** (Nisa, 26.), وأمرنا لنسلم **«..teslim olmanız emredildi..»** (Enâm, 71.) فعّال لما يريد **«..istediğini yapandır.»** (Hud, 107.) أن كنتم للرؤيا تعبرون **«..rüyamın tabirini bana anlatın.»** (Yusuf, 42.) وكنا لحكمهم شاهدين **«..biz de onların hükümlerine şahit idik.»** (Enbiya, 78.) âyetleri buna misaldir.

m- Fail veya mefulu beyan mânasındadır. فتعسا لهم **«..yıkım onlara!...»** (Muhammed, 8.), هيهات هيهات لما توعدون **«Heyhat, o size vaadolunan şey ne kadar uzak!...»** (Mü'minun, 36.) هيت لك **«..haydi gelsene..»** (Yusuf, 23.) âyetleri buna misaldir.

Nasbetmesi halinde, sebep bildiren ل dır. Kûfe ulemasına göre fiilin nasbı ل iledir. Fakat başkaları, fiil mukadder أن ile mansubtur, takdir edilen أن, ile mahallen mecrurdur, derler.

Cezmetmesi halinde, talep bildiren ل dır, harekesi kesredir. Suleym, harekesinin fetha olduğunu söyler. Vav ve fâ harflerinden sonra umumiyetle hareke almadan, sakin olarak gelir. فليستجيبوا لى وليؤمنوا بى **«..bana karşılık versinler, bana inansınlar ki..»** (Bakara, 186.) âyeti buna misaldir. Bazan; ثم den sonra sakin olarak gelir. ثم ليقضوا تفثهم **«Sonra kirlerini gidersinler..»** (Hac, 29.) âyeti buna misaldir. Taleb, لينفق ذو سعة من سعته **«Eli geniş olan genişliğine göre nafaka versin..»** (Talak, 7.) âyetinde olduğu gibi ya emir şeklindedir, ليقض علينا ربك **«..Rabbin işimizi bitirsin..»** (Zuhruf, 77.) âyetinde olduğu gibi ya dua şeklinde gelir. فليمدد له الرحمن مدا **«..Rahman ona mühlet versin..»** (Meryem, 75.) ولنحمل خطاياكم **«..sizin hatalarınızı biz taşırız..»** (Ankebut, 12.) âyetlerinde olduğu gibi emir sigası ile haber cümlesi durumunda olursa, ومن شاء فليكفر **«..dileyen inkâr etsin.»** (Kehf, 29.) âyetinde olduğu gibi, tehdid şeklinde gelirse, ل sakin olur.

ل, ekseriyetle gaib fiilleri cezmeder. وليأخذوا أسلحتهم فإذا سجدوا فليكونوا من ولتأت طائفة أخرى لم يصلوا فليصلوا معك **«...Silahlarını da yanlarına alsınlar. (Namazdakiler,) secdeye vardıklarında arkanıza geçsinler, bu kez namaz kılmayan öteki bölük gelsin, seninle beraber namaz kılsınlar..»** «Nisâ, 102.) âyeti buna misaldir. Muhatab fiilini cezmetmesi, nadiren vukubulur. Bir kıraata göre فبذلك فلتفرحوا **«..onunla ferahlansınlar.»** (Yûnus, 58.) âyeti, buna misaldir.

Amel etmeyen لام ise dörde ayrılır;

a- İbtida lâmıdır. İki faydası vardır. Cümlenin mânasını kuvvetlendirir. Bu yüzden iki te'kid edatının arka arkaya gelmesinden kaçınmak için, إن ile te'kid edilen cümlelerde, cümle başında kullanılmamıştır. Diğer faydası ise: muzari fiilini zaman bakımından hale bağlar. لأنتم أشد رهبة فى صدورهم من الله **«Onların kalblerinde sizin korkunuz, Allahınkinden fazladır...»** (Haşr, 13.) âyetinde olduğu gibi mübtedanın başına, ان ربى لسميع الدعاء **«..şüphesiz Rabbim duayı işitendir.»** (İbrahim, 39.) ان ربك ليحكم بينهم **«...Rabbim elbette aralarında hükmünü verecektir..»** (Nahl, 124.), وانك لعلى خلق عظيم **«Ve sen, büyük bir ahlak üzerindesin.»** (Kalem, 4.) âyetlerinde olduğu gibi إن nin haberi başına إن علينا للهدى وإن لنا للآخرة والاولى **«Doğru yola iletmek bize aittir. Son da ilk de elbette bizimdir.** (Leyl, 12-13.) âyetinde olduğu gibi إن nin muahhar isminin başına gelir.

b- Ziyade olarak gelen lâmdır. Said b. Cubeyr'in kıraatına göre, وما ارسلنا قبلك من المرسلين الا أنهم ليأكلون الطعام **«Ey Muhammed, biz senden önce hiç bir peygamber göndermedik ki, yemek yememiş..»** (Furkan, 20.) âyetinde olduğu gibi hemzenin fethasıyla إن nin haberi başına gelir. يدعو لمن ضره أقرب من نفعه **«Zararı, faydasından yakın olana yalvarır...»** (Hacc, 13.) âyetinde olduğu gibi, mefulun başına gelir.

c- Cevap olarak gelen lâmdır. Bu; kasemin, لو in veya لولا nın cevabı başına gelir. قالوا تالله لقد آثرك الله «**'vallahi, dediler Allah seni bizden üstün kıldı...»** (Yusuf, 91.) وتالله لأكيدن أصنامكم **«Allah'a and içerim putlarınıza bir tuzak kuracağım...»** (Enbiya, 57.), لو تزيلوا لعذبنا **«...şayet ayrılsalardı azaplandırırdık...»** (Fetih, 25.) ولولا دفع الله الناس بعضهم ببعض لفسدت الارض **«..Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğerlerini savmasaydı, dünya bozulurdu..»** (Bakara, 251.) âyetleri buna misaldir.

d- Muvattıe olarak gelen lâmdır. Buna lâm-ı muezzine adı da verilir. Lâmı müezzine; şart cümlesinin edatına إن e dahil olup cümlenin şarta değil, kasem bina edilmiş olduğunu açıklayan lâmdır. لأن أخرجوا لا يخرجون معهم ولئن قوتلوا لا ينصرونهم ولئن نصروهم ليولن الادبار **«Andolsun, eğer onlar çıkarılsalar, (bunlar) onlarla beraber çıkmazlar, eğer onlarla savaşılsa onlara yardım etmezler, yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar..»** (Haşr, 12.) âyeti buna misaldir. لما آتيتكم من كتاب وحكمة **«..Bakın size kitap ve hikmet verdim..»** (Âli İmrân, 81.) âyeti de bu kabildendir.

72- لا Kelimesi

Bu kelimenin çeşitli mânaları vardır.

a- Nefiy ifade eder. Bu da çeşitli neviler ayrılır.

b- Tahsis olmak üzere, cinsin nefyi murad edildiğinde إن gibi amel eder.

Bu durumda kendisine tebrie lâ'sı adı verilir. Ancak nasbı, ismi muzaf veya şibh-i muzaf olduğunda ortaya çıkar, aksi halde ismiyle birlikte mürekkeb olur. لاالهالاهو «..Ondan başka ilah yok.» (Bakara, 255.), لاريب فيه «..kendisinde hiç şüphe yoktur.» (Bakara, 2.), فلارفث ولافسوق ولاجدال «..hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak kavga etmek yoktur..» (Bakara, 197.), و لا خلة ولا شفاعة «..ne dostluğun, ne de iltimasın olmadığı..» (Bakara, 254.) لا لغو فيها ولاتأثيم «..orada ne saçmalama var, ne de günaha sokma..» (Tûr, 23.) âyetlerinde olduğu gibi, caizdir.

2– ليس gibi amel eder. ولاأصغر من ذالك ولاأكبر الافى كتاب مبين «**Ne bundan küçük, ne de büyük hiç bir şey yoktur ki, hepsi apaçık bir kitapta olmasın.**» (Yunus, 61.) âyeti, buna misaldir.

3 - 4– Atıf veya cevap edatıdır. Fakat Kur'an'da bunun misali yoktur.

5– Yukarıdaki özellikler dışında kullanılır. Şayet kendisinden sonra gelen cümle isim cümlesi olur, cümle başında marife veya nekre isim bulunur ve amel etmezse, lafzan veya takdiren mazi fiil gelirse, lâ'nın tekrarı vacip olur. لافيهاغول ولاهم عنهاينزفون «**Onda ne sersemletme var, ne de onunla sarhoş olurlar..**» (Saffât, 47.) فلاصدق ولاصلى «**ne doğruladı, ne de namaz kıldı.**» (Kıyame, 31.) âyetleri buna misaldir. Veya kendisinden sonra muzari fiil gelirse, tekrarı vacib olmaz. لايحب الله الجهر بالسوء من القول «**Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez..**» (Nisa, 148.) قل لاأسألكم عليه أجرا «**..De ki: Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum.**» (Şurâ, 23.) âyetleri buna misaldir.

Lâ harfi bazan ..لئلايكون للناس على الله «**Allah'a karşı bahaneleri kalmasın.**» (Nisâ, 165.) âyetinde olduğu gibi, nasb edatı ile mensubu arasında, bazan da الاّتفعلوه «**..eğer bunu yapamazsanız..**» (Enfâl, 73.) âyetinde olduğu gibi, cezm edatı ile meczûm arasına girer.

b– Bir şeyi terketme talebi için kullanılır, sadece muzari fiilin önüne gelir. لاتتخذوا عدوى «**..benim de düşmanım (olanı dost) edinmeyin..**» (Mümtehine, 1.) لايتخذ المؤمنون الكافرين اولياء «**Mü'minler kafirleri dost edinmesin..**» (Âl-i İmrân 28.) ولاتنسوا الفضل بينكم «**...aranızda birbirinize iyilik etmeyi unutmayın..**» (Bakara, 237.) âyetlerinde olduğu gibi gerek nehiy, لاتؤاخذنا «**..bizi sorumlu tutma..**» (Bakara, 286.) âyetinde olduğu gibi gerek dua olsun, fiilin cezmini ve istikbal mânasını gerektirir.

c– Ziyade olarak te'kid için kullanılır. مامنعك الاتسجد اذامرتك «**..Sana emrettiğim zaman seni secde etmekten alıkoyan nedir?..**» (Araf, 12.) مامنعك اذ رأيتهم ضلوا الاتتبعن «**..onların sapıklıklarını gördüğün zaman sana ne engel oldu. Neden bana uymadın?..**» (Tâhâ, 92-93.) لئلايعلم أهل الكتاب «**Böylece kitap ehli bilsin ki.**» (Hadid, 29.) âyetleri buna misaldir. Son âyetin takdiri ليعلموا şeklindedir. İbnu Cinni; bu âyetteki la, tekid lâ'sıdır, cümlenin takrarı yerindedir, der.

لاأقسم بيوم القيامة «**Yoo, kıyamet gününe and içerim.**» (Kıyame, 1.) âyetindeki lâ'da ihtilaf edilmiştir. Bir rivayete göre, ziyade olduğu söylenir. Te'kidle birlikte faydası, cevabın nefyedileceğini göstermektedir. Âyetin takdiri; لاأقسم بيوم القيامة لايتركون سدى «**Kıyamet gününe and içerim ki başıboş bırakılmazlar.**» şeklindedir. فلاوربك لايؤمنون حتى يحكموك «**Hayır, Rabbin hakkı için onlar, seni hakem yapıp..**» (Nisa, 65.) âyeti de aynen bunun gibidir. لأقسم kıraatı da bunu doğrulamaktadır. Bir rivayete göre de, nefiy mânasındadır. Önceden nazil olan âyetlerde, tekrar dirilmeyi inkâr ettiklerinden dolayı kendilerine: Gerçek böyle değildir, denilir. Bundan dolayı âyetteki kasem tekrar edilmiştir. Bunu kabul edenler şöyle demiştir: Bu izah doğrudur. Çünkü Kur'anı Kerim'in tamamı bir tek sûre gibidir. Bu yüzden, bir sûrede zikredilen bir hususun cevabı, diğer bir sûrede bulunur. وقالوا ياايها الذى نزّل عليه الذكر انك لمجنون «**Dediler ki: 'Ey kendisine zikir indirilmiş olan, sen mutlaka cinlenmişsin.**» (Hicr, 6.), ماانت بنعمة ربك بمجنون «**Sen Rabbin nimetiyle cinlenmiş değilsin.**» (Kalem, 2.) âyetleri buna misaldir.

Cümlenin inşâî olmayıp haberî olmasından dolayı, لاأقسم deki lâ'nın menfiliği, **'iddia ettiğiniz gibi olmadığına yemin ederim'** şeklinden gelmektedir. Zemahşerî bu görüşe katılarak şöyle der: Bunun mânası; 'Allahu Tealâ bir şeye ancak, büyüklüğünden dolayı yemin eder' demektir. لاأقسم بمواقع النجوم وانه لقسم لو تعلمون عظيم «**Yoo, yıldızların yerlerine yemin ederim. Bilirseniz, bu, büyük bir yemindir.**» (Vakıa, 75-76.) âyeti bunun delilidir. Bu âyette şu denilmek istenmiştir: Allah'ın bunu yeminle tazimi, tazimin yokluğu gibidir. Çünkü Cenabı Hak, yeminin ifade ettiği ta'zimin fevkinde bir tazime lâyıktır. قل تعالوا أتل ماحرّم ربكم عليكم ألاّتشركوا «**De ki: Gelin, Rabbinizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım; Ona hiç bir şeyi ortak koşmayın..**» (Enâm, 151.) âyetindeki lâ'nın nefiy nehiy veya ziyade olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. وحرام على قرية أهلكناها أنهم لايرجعون «**Helâk ettiğimiz bir ülkeye, artık (dünya hayatı) haramdır. Onlar bir daha hayata dönemezler.**» (Enbiya, 95.) âyetindeki lâ'nın, ziyade yahud nefiy lâ'sı olup olmadığı hususunda ihtilâf edilmiştir. Nefiy kabul edildiği takdirde mânası; **'ahirete dönmeleri imkânsızdır'** şeklindedir.

Lâ, gayr mânasında isim olarak gelir. İrabı, önünde bulunduğu kelimede görülür. غير المغضوب عليهم ولاالضالين «**Gazab edilmiş olanların ve sapıkların yoluna değil.**» (Fatiha, 7.) لامقطوعة ولاممنوعة «**Tükenmeyen ve yasaklanmayan.**» (Vakıa, 33.), لافارض ولابكر «**..ne yaşlı ne de körpe..**» (Bakara, 68.) âyetleri buna misaldir. Bazan bu harfteki elif hazfedilir. İbnu Cinnî; واتقوا فتنة لاتصبن الذين ظلموا منكم خاصة «**..(Öyle) bir fitneden sakının ki, aranızdan yalnız haksızlık edenlere erişmekle kalmaz..**» (Enfâl, 25.) âyetini buna misal gösterir.

73- لاتَ Kelimesi

Bu kelimenin aslı hakkında ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre; نقص mânasında mazi fiildir. Bir görüşe göre de aslı, ليس dir. Yâ harfine hareke verilmiş, mâkabli meftûh olduğundan elife kalbolunmuştur. Sin harfi de te harfine ibdâl edilmiştir. Bir görüşe göre, iki kelimeden meydana gelmiştir. Nefiy lâ'sına müenneslik te'si ilâve edilmiş, iki sakin bir araya geldiğinden, ilave edilen te harfi harekelenmiştir. Cumhur bu görüştedir. Bir görüşe göre de, lâ nefiy edatı, te harfi de حين kelimesinden önce ziyade olarak gelmiştir. Ebu Ubeyde; Hz. Osman'ın Mushaf'ında te harfinin حين kelimesiyle yazıda birleşmiş olarak gördüğünü, buna delil getirir.

Bu kelimenin ameli hususunda ihtilaf edilmiştir. Ahfeş: ameli yoktur, kendisinden sonraki kelime merfu olursa, mübteda ya da haber olur. Mansûb olursa, mahzûf bir fiilin mefuludür. و لات حين مناص «..**fakat artık kurtuluş zamanı değildi.**» (Sâd, 3.) âyetindeki حين merfu okunursa, takdiri; كائن لهم olur. Eğer mansûb okunursa takdiri; لاأرى حين مناص «**kurtuluş zamanını göremiyorum.**» şeklindedir, der.

ان gibi amel ettiği de söylenir.

Cumhurun ifadesine göre, ليس gibi amel eder.

Bütün bu görüşlere rağmen, kendisinden sonra ancak, iki mamülden biri zikredilir. Sadece حين lafzında amel eder. Ayrıca, buna müradif olan kelimelerde de amel ettiği söylenir. Ferrâ şöyle der: Özellikle ism-i zamanı cer eden harf olarak kullanılır. حين kelimesinin cerri ile ولات حين âyetini buna misal getirir.

74- لاجَرَمَ Kelimesi

Bu kelime Kur'anı Kerimde أن ve ismiyle birlikte beş yerde geçer. Kendisinden sonra fiil gelmez. Kelimenin aslı hakkında ihtilaf edilmiştir.

Bir görüşe göre yukarıda geçtiği gibi, kelimedeki lâ'nın nefiy için olduğu, cümlesiyle birlikte faili mahallen merfu olduğu söylenir. Bir görüşe göre; lâ'nın ziyade harf, جرم nin de كسب mânasında olduğu, **yaptıkları iş kendilerine pişmanlık kazandırdı,** mânasını taşıdığı, أن nin cümlesiyle birlikte nasb mevkiinde olduğu söylenir. Bir diğer görüşe göre, iki ayrı kelimeden meydana geldiği, **gerçekten** mânasını taşıdığı söylenir. Bir diğer görüşe göre de, **elbette** mânasında olduğu, kendisinden sonraki cümlenin, harfi cerrinin düşmesiyle mahallen mansûb olduğu söylenir.

75- لكنّ Kelimesi

Nun'un şeddesiyle okunan bu kelime, ismini nasb, haberini raf eden bir harftir. İstidrak mânasında kullanılır. Kendisinden sonra gelen cümleye, önceki

cümlenin hükmüne muhalif bir hüküm kazandırır. Bu yüzden kendisinden önce, sonradan gelecek cümleye muhalif veya mütenakız bir sözün geçmesi lazımdır. و ماكفر سليمان ولكن الشياطين كفروا (Bakara, 102.) âyeti buna misaldir.

«e l - B a s i t» adlı eserin müellifi, kelimenin bazan istidrak mânasını taşımaksızın te'kid için kullanıldığını söyler. İstidrakin, bir şeyin vuku bulacağı vehmini ortadan kaldıran bir mâna ifade ettiğini açıklar. Buna, ما زيد شجاع لكنه كريم **'Zeyd cesaretli değildir, ama kerimdir.'** cümlesini misal getirir, şecaat ve keremin birbirine yakın sıfatlar olduğunu, birini nefyetmekle, diğerinin de nefyi anlaşılacağını belirtir. Te'kide misal olarak şu cümleyi verir: لو جاءنى أكرمته لكنّه لم يجئ **'Şayet o bana gelseydi kendisine ikramda bulunurdum, ama gelmedi.'** Bu cümlede لكنّ ، لو in ifade ettiği imtina mânasını te'kid etmiştir, der.

İbnu Usfûr'a göre bu kelimede her iki mâna mevcuttur. كأنّ kelimesinin teşbihi te'kid ettiği gibi, bu kelimede de muhtar olan bu görüştür. Bu yüzden bazı ulema لكنّ kelimesini لكن ve أنّ den meydana geldiğini, tahfif için hemzenin, iki sakinden dolayı da لكن deki nûn'un hazfedildiğini söyler.

76- لكنْ Kelimesi

Nûn'un sükunu ile okunan bu kelime, iki kısma ayrılır.

a- Şeddeden muhaffeftir, ibtida harfidir, amel etmez. Sadece istidrak ifade eder. و لكن كانوا هم الظالمين «..**fakat onlar kendileri zalim idiler.**» (Zuhruf, 76.) âyetinde olduğu gibi, kendisinden önce atıf edatı geldiğinden, atıf harfi olamaz.

b- Kendisinden sonra müfred kelime geldiğinde, atıf edatı olmakla beraber, istidrak mânasını da korur. لكن الله يشهد «..**Allah'ın şahitliğini..**» (Nisa, 166.), لكن الرسول «**Fakat resûl...**» (Tevbe, 88.), لكن الذين اتقوا ربهم «**Fakat Rablerinden korkanlar için...**» (Âli İmrân, 198.) âyetleri buna misaldir.

77- لَدَى ve لَدُنْ Kelimeleri

Bu iki kelime عند bahsinde anlatılmıştır.

78- لَعَلَّ Kelimesi

İsmini nasb, haberini raf eder. Çeşitli mânaları vardır.

a- Bunların en meşhuru, temennide bulunarak, arzu edilen bir şeyi beklemek mânasıdır. لعلكم تفلحون «**...umduğunuzu bulasınız.**» (Bakara, 189.) âyeti buna misaldir. Vukuu kerih görülen bir şeyde şefkat ifade eder. لعل الساعة قريب «**...ne bilirsin, belki (kıyamet) saati yakındır.**» (Şurâ, 17.) âyeti buna misaldir. et-Tenûhî; لعل nin, vukuu umulan bir şeyi te'kid ettiğini söyler.

b- Sebebiyet mânası taşır. فقولا له قولا ليّنا لعله يتذكر او يخشى «**Ona yumuşak**

«**söz söyleyin, belki öğüt alır veya korkar..**» (Tâhâ, 44.) âyeti buna misaldir.

c– İstifham mânası taşır; لاتدرى لعل الله يحدث بعد ذلك امرا «**Bilmezsin belki Allah, bundan sonra yeni bir iş ortaya çıkarır.**» (Talâk, 1.), وما يدريك لعله يزّكى «**Ne bilirsin belki o arınacak?**» (Abese, 3.) âyetleri buna misaldir. Bu yüzden, iki âyette de müteallakı درى fiili olmuştur.

Zerkeşî «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Beğavî, Vakıdî'den; Kur'anda mevcut bütün لعل kelimeleri لعلكم تخلدون «**..belki ebedî yaşarsınız..**» (Şuarâ, 129.) âyeti dışında sebebiyet ifade ettiğini, bu âyet ise, teşbih olarak kullanıldığını naklederek teşbih mânasında kullanmanın garib olduğunu, nahiv ulemasının böyle bir şey zikretmediğini söyler. Sahihu'l-Buhari; لعلكم تخلدون âyetindeki لعل nin, teşbih mânasında vaki olduğunu, bir başka kaynakta da kelimenin kendilerine nisbetle yalnız recâ mânasını taşıdığını zikreder.

Burada şunu ilave etmek isterim: İbnu Ebi Hatim, Suddî tarikiyle Ebu Malik'in şöyle dediğini rivayet eder: Şuarâ sûresindeki لعلكم تدخلون âyeti hariç, Kur'andaki bütün لعل kelimeleri, كى mânasındadır. Hariç tutulan bu âyetteki لعل kelimesi, كأنكم mânasındadır. İbnu Ebi Hatim'in Katade'den yaptığı rivayette, bazı kıraatlara göre bu âyet, وتتخذون مصانع كأنّكم تخلدون '**Sanki ebedî yaşayacakmış gibi sağlam köşkler ediniyorsunuz.**' şeklinde okunmuştur.

79– لَمْ Kelimesi

Muzari fiili nefyeden, mânasını mazi fiile çeviren, cezm harfidir. لم يلد ولم يولد «**Ne doğurmuş ve ne de doğmuştur.**» (İhlâs, 3.) âyeti buna misaldir. Lihyani'nin rivayet ettiğine göre, muzari fiili nasbettiğine dair bir görüş mevcuttur, ألم نشرح kıraatı buna misaldir.

80– لَمَّا Kelimesi

Bu kelime birkaç şekilde kullanılır.

a– Cezim harfi olur. Sadece muzari fiilin önüne gelerek لم gibi nefyeder, mânasını maziye çevirir. Fakat aralarında şu yönlerden fark vardır. لمّا kelimesi, şart edatıyla gelmez, taşıdığı menfilik hale yakın bir zamana kadar devam eder, sübutu beklenir. İbnu Malik; لمّا يذوقوا عذاب «**...Hayır, onlar henüz azabımı tatmadılar...**» (Sâd, 8.) âyetine '**azabı tatmadılar, fakat tatmaları beklenir.**' şeklinde mâna verir. Zemahşeri; ولمّا يدخل الايمان فى قلوبكم «**...fakat henüz iman kalbinize girmedi...**» (Hucurat, 14.) âyetinin tefsirinde şöyle der: لمّا kelimesinde tevakku mânasının bulunması, bu kimselerin daha sonra iman ettiklerini gösterir. لمّا ile yapılan nefiy, لم ile yapılan nefiyden daha kuvvetlidir.

لمّا harfi '**yaptı**' mânasını, لم de '**yapıldı**' mânasını nefyetmek için kullanılır. Bu yüzden Zemahşerî «e l - F a i k» adlı eserinde İbnu Cinnî'nin görüşüne

katılarak لمّا kelimesi, لم ve ما dan mürekkep olduğunu müsbet cümleleri te'kid için قد getirdikleri gibi, menfi cümleleri te'kid için de ما yı getirmişlerdir, der.

لمّا harfi ile nefyedilen kelimenin hazfi, caizdir. لم in nefyettiği kelimenin hazfi ise, bunun hilafınadır. وان كلاً لمّا (Hud, 111.) âyeti bunun en canlı misalidir. Âyetin takdiri لمّا يهملوا أو يتركوا şeklindedir. Bu, İbnu Hacib'in sözüdür.

İbnu Hişam şöyle der: Her ne kadar Kur'an'da benzeri bulunmadığından bazıları bu ihtimali uzak görseler bile, bu âyette, bu görüşten daha uygununu düşünemedim. Doğru olan, bu ihtimalin uzak tutulmasıdır. Âyette, yerinde olan takdir; لمّا يوفّوا أعمالهم takdiridir. Mânası: '**Onlar bu ana kadar görevlerini yerine getirmediler fakat, ilerde yerine getireceklerdir**' şeklindedir.

b– Mazi fiile dahil olur, iki ayrı cümlenin varlığını gerektirir. Birinci cümlenin bulunması, ikinci cümlenin bulunmasını gerektirir. فلمّا نجّاكم الى البرّ أعرضتم «**..fakat sizi kurtarıp karaya çıkarınca yine yüz çevirirsiniz..**» (İsra, 67.) âyeti buna misaldir. لمّا harfi var olan bir şeyden dolayı, var olmayı gerektiren harftir. Bazı ulema, bu takdirde لمّا nın, حين mânasında zarf olduğunu kabul eder.

İbnu Malik şöyle der: لمّا harfi, اذ mânasındadır. Mazi fiilinin önüne gelir ve cümleye izafe edilir. Cevabı da önceden geçtiği gibi ya mazi fiili ya fâ harfi veya اذا yı fücaiyye ile başlayan isim cümlesi olur. فلمّا نجّاهم الى البرّ فمنهم مقتصد «**..onları kurtarıp karaya çıkarınca..**» (Lokman, 32.), فلمّا نجاهم الى البرّ اذاهم يشركون «**..onları salimen karaya çıkarınca ortak koşmaya başlarlar.**» (Ankebut, 65.) âyetleri buna misaldir.

İbnu Usfûr; cevap cümlesinin muzari fiille başlamasını caiz görür, فلمّا ذهب عن ابراهيم الروع وجاءته البشرى يجادلنا «**...İbrahim'den korku gidip, kendisine müjde gelince...**» (Hûd, 74.) âyetini buna misal getirir. İbnu Usfûr dışındakiler يجادلنا kelimesini, جادلنا mazi olarak tevil etmişlerdir.

c– İstisna harfi mânasını taşır. Bu durumda isim cümlesi veya mazi fiille başlayan cümleye dahil olur. لمّا nın şeddesi ile okunan; ان كل نفس لمّا عليها حافظ «**Hiçbir can yok ki başında bir koruyucu olmasın..**» (Tarık, 4.), وان كل ذلك لمّا متاع الحياة الدنيا «**Bütün bunlar, sadece dünya metaından ibarettir...**» (Zuhruf, 35.) âyetleri bunun, الا mânasına geldiğine misal teşkil eder.

81– لَنْ Kelimesi

Bu kelime; nefiy, nasb ve istikbal ifade eden bir harftir. Bununla yapılan nefiy lâ ile yapılan nefiyden daha kuvvetlidir. Zemahşeri İbnu'l-Habbâz'ın ifade ettiğine göre bu harf, nefyi te'kid için kullanılır. Öyle ki bazı ulema; bu harfin nefyedişi, mükabere içindir, لن harfi, انّى أفعل gibi müekked cümleyi nefyeder. Halbuki لم ve لمّا harfleri لم افعل

leri لن ile, şüphe mânası taşıyan cümleleri de lâ harfi ile nefyederler.

Zemahşerî bu harfin; لن يخلقوا ذبابا «...**bir sinek dahi yaratamazlar...**» (Hacc, 73.) ولن تفعلوا «..**yapamazsınız...**» (Bakara, 24.) âyetlerinde olduğu gibi, nefyin devamlılığını göstermek için kullanıldığını iddia eder.

İbnu Malik; Zemahşerî'nin harfi bu mânaya hamli, لن ترانى «...**göremezsin.**» (Araf, 143.) âyetindeki, Allah'ın görülemeyeceği itikadına dayanır, der. Başkaları bunu şöyle reddeder: Şayet, âyet bu mânaya gelseydi فلن أكلم اليوم «...**hiçbir insanla konuşmayacağım.**» (Meryem, 26.) âyetinde olduğu gibi nefyetmesi **bugün** kelimesi ile kayıtlanamaz, لن نبرح عليه عاكفين حتى يرجع الينا موسى «..**Musa bize dönünceye kadar buna tapmaktan vazgeçmeyeceğiz..**» (Tâhâ, 91.) âyetinde olduğu gibi, vakit tayin etmek de doğru olmazdı. Ayrıca; ولن يتمنّوه أبدا «...**(ölümü) asla istemezler.**» (Bakara, 95.) âyetindeki أبدا kelimesinin zikri, tekrar kabul edilirdi. Halbuki gerçek, bunun aksinedir. لن يخلقوا ذبابا «..**bir sinek dahi yaratamazlar...**» âyeti ile benzerlerindeki ebedîlik, harfin kendisinden gelmemiştir.

İbnu Atiyye, Zemahşerî'nin لن يخلقوا ذبابا âyetindeki لن nin ebedilik ifade ettiği görüşüne katılır ve لن ترانى (Araf, 143.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Şayet bu âyetteki menfiliği aynı mânada kabul edecek olursak, Hz. Musa'nın Cenab-ı Hak'kı, ne dünyada, ne de ahirette göremeyeceği anlaşılır. Fakat mütevatir bir hadisde sabit olduğuna göre cennet ehli, Allah'ı görecektir.

İbnu'z-Zemlekânî, Zemahşerî'nin görüşünü reddederek, aksini söyler. لن harfi, yakın mânayı nefyettiği halde, uzak mânayı nefyetmez. لا ile yapılan nefiyde ise, menfilik uzar. Bunun sırrı şudur: Mânalar lafızlara uygun olur. Halbuki لا nın sonunda elif vardır. Elifle sesi uzatmak mümkün olduğu halde, nûn harfiyle uzatılmaz. Böylece her lafız, mânasına uygun düşmüş olur. Bu yüzden Cenab-ı Hak mutlak nefyi murad etmediğinden, nefyin sadece dünyada olmasından dolayı لن ترانى **göremezsin** âyetinde لن, idrakin mutlak olarak nefyi murad edildiğinden لا تدركه الأبصار «...**gözler onu görmez...**» (Enâm, 103.) âyetinde لا harfi gelmiştir. İdrak, ru'yete mugayirdir.

لن harfinin رب بما أنعمت على فلن أكون «...**Rabbim bana lutfettiğin nimetler hakkı için..**» (Kasas, 17.) âyetinde olduğu gibi dua için kullanıldığı da söylenir.

82- لو Kelimesi

Bu kelime; mazi mânasında, şart harfidir. Şart edatı olan ان nin aksine, muzari fiili maziye çevirir.

İmtina mânası ifade etmesi ve bu mânayı taşımasında, şu noktalarda ihtilaf edilmiştir.

a- Bu harf, hiçbir surette imtina mânası ifade etmediği gibi ne şart, ne de cevabın imtinaını ifade eder. İcmaen; imtina ve sübut ifade etmeyen ان harfinin, mânayı müstakbele çevirdiği gibi, لو harfi de mânayı maziye çevirerek cevap cümlesini şart cümlesine bağlar.

İbnu Hişam; Bu görüş, zaruri olanı inkâr etmek gibidir. Çünkü bu harften imtina mânasını anlamak, gayet basittir. لو فعل sözünü duyan herkes, tereddütsüz bu fiilin henüz gerçekleşmediğini anlar. Bu yüzden önüne لو gelen cümleye istidrak caiz olur. لو جاء زيد أكرمته لكنّه لم يجئ **'Şayet Zeyd bana gelseydi, kendisine ikramda bulunurdum, ama gelmedi.'** cümlesi, buna misaldir, der.

b- Sibeveyh'e göre bu harf, başka bir işin vukuuna bağlı olarak, ileride vukuû bulacak bir işde kullanılan harftir. Yani; bir başka işin geçmişte vukû bulmasıyla, vukû bulması gerekli olan fakat vukû bulmayan bir iş demektir. Sibevyh şunu demek ister: Sübutu başka bir şeye bağlı olanın imtina edilmesine bağlı olarak, bir işi meneden harftir.

c- Nahiv ulemasınca meşhur olan, aynı zamanda irab ulemasınca benimsenen görüşe göre لو kelimesi, imtinadan dolayı imtinadır. Yani; şartın imtinasından dolayı cevabın imtinasına delalet eden harftir. Meselâ; لو جئت لأكرمتك cümlesi, gelme işi gerçekleşmediğinden, ikramın da gerçekleşmediğini gösterir. Gelme işinin gerçekleşmemesi ile, pek çok cümlede cevabın şarta bağlı olarak gelmesine itiraz edilmiştir. Meselâ; ولو أنّ ما فى الأرض من شجرة أقلام والبحر يمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت كلمات الله «**Yer yüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa denizler de (mürekkeb) arkasından yedi deniz ona yardım etse de yine Allah'ın kelimeleri tükenmez.**» (Lokman, 27.) ve ولو أسمعهم لتولوا «..**onlara işittirseydi de yine aldırış etmezlerdi..**» (Enfâl, 23.) âyetlerinde, zikri geçen deniz ve kalemlerin tükenmesiyle, Allah kelamının tükenmemesi; kendilerine haber verilmeden önce dönmeleri mânası, âyetlerin ihtiva ettiği en uygun mânadır.

d- İbnu Malik'e göre لو kelimesi, önünde bulunduğu cümlenin imtinaına ve cevap cümlesinin nefyine taarruz etmeksizin bu cümleyi kendine bağlayan harftir. Meselâ; لو قام زيد قام عمرو **Zeyd ayağa kalksaydı, Amr da kalkardı,** cümlesinde Zeyd'in ayağa kalkması, Zeyd'in henüz ayağa kalkmadığını, Zeyd'in ayağa kalkmasiyle Amr'ın da ayağa kalkması gerekeceğini gösterir. Acaba Amr, Zeyde bağlı olarak ayağa kalkmanın dışında, kendiliğinden ayağa kalkmış mıdır? Cümleden kastedilen bu değildir. İbnu Hişam, لو ile ilgili ifadenin en sağlamı budur, der.

İbnu Ebi Hatim, Dahhâk tarikiyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'anda لو harfiyle başlayan her cümlenin mânasında, gerçekleşme ihtimali yoktur.

لو harfi, daima fiilin önüne gelir. قل لو أنتم تملكون «**Eğer siz sahib olsaydınız..**» (İsrâ, 100.) âyetinde fiil takdiridir. Zemahşerî; لو den sonra ان gelirse,

mahzuf olan fiilin yerini tutması için haberin fiili olması gerektiğini söyler. İbnü'l-Hacib bunu ولوانمافىالارض **«yeryüzünde bulunan ne varsa..»** (Lokman, 27.) âyetiyle reddederek, bu sadece camid isimler dışında, müştak isim olduğunda gerçekleşir, der. İbnu Malik de şu beytiyle Zemahşerî'nin görüşünü reddeder.

لو أن حيًّا مدرك الفلاح أدركه ملاعب الرّماح

İbnu Hişam şöyle der: Kur'anı Kerim'de لو den sonra أنّ nin haberi müştak isim olarak gelen bir âyet gördüm. Zemahşerî, Lokman sûresindeki âyeti görmediği gibi, bu âyeti de görmemiştir. İbnu Hacib de görmemiştir. Şayet görseydi bunu menetmezdi. Aynı şekilde İbnu Malik'de görmemiş olacak ki, şiirle delil getirmiştir. Gördüğüm âyet şudur; يودوالوأنّهمبادونفىالأعراب **«..İsterlerdi ki..kendileri çölde bedevi Araplar arasında olsunlar...»** (Ahzâb, 20.). Gördüğüm bir başka âyette أنّ nin haberi zarf olarak gelmiştir. Bu لوأنّعندناذكرامن الأولين **«Eğer yanımızda evvelkilerden bir kitab olsaydı.»** (Sâffât, 168.) âyetidir.

ed-Demâmînî gibi Zerkeşî de «e l - B u r h a n»ında bu görüşü reddederek şöyle der: Birinci âyetteki لو temenni içindir, imtina mânası taşır. Zemahşerî'den önce bu sözü Sîrafî'nin söylemiş olması daha garibtir. Sonradan söylenen bu söz, İbnu Habbaz'ın Şerhi'l-İzah'ında daha önce nakledilmiş, fakat başka bir mevzu içinde söylenmiş bir sözdür. İbnu Habbaz, Sîrafî'nin أنّ ve benzerleri babında şöyle dediğini nakleder. لوأنّزيداحاضرلأكرمته **'Keşke Zeyd hazır bulunsaydı kendisine ikramda bulunurdum.'** sözü doğru olduğu halde, لوانّزيداأقاملأكرمته **'Şayet Zeyd ikamet etseydi kendisine ikramda bulunurdum.'** sözü doğru değildir. Çünkü bu cümlede mukadder fiilin yerini tutacak bir fiil gelmemiştir. Halbuki Cenab-ı Hak şöyle buyurur: وانيأتالأحزابيودوالوأنّهم بادونفىالأعراب (Ahzâb, 20.) Bu âyette ان nin haberi, müştak isim olarak gelmiştir. Bu konuda görüş beyan edenler bilmelidirler ki, âyetteki لو, temenni içindir. ليتهمبادون **'keşke onlar çölde bedeviler içinde olsalardı'** sözünde olduğu gibi, ليت mevkiinde kullanılmıştır.

لو harfinin cevabı; ya لم ile menfi muzari olur, ya müsbet mazi veya ما ile menfi mazi olur. Müsbet mazi olduğunda ekseriyetle önüne ل gelir. لونشاءلجعلناه حطاما **«Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık...»** (Vakıa, 65.) âyeti buna misaldir. Bazan da ل almadan gelir; لونشاءجعلناهأجاجا **«Dileseydik onu tuzlu yapardık...»** (Vakıa, 70.) âyeti buna misaldir. Menfi mazide umumiyetle ل sız gelir. ولوشاءربكمافعلوه **«Rabbın dileseydi onu yapamazlardı...»** (Enâm, 112.) âyeti de buna misaldir.

Zemahşerî şöyle der: لوجاءنىزيدلكسوته **'Zeyd bana gelseydi, onu giydirip kuşandırırdım'** ve لوزيدجاءنىلكسوته **'Bana Zeyd gelseydi, onu giydirirdim'** sözleri ile لو انّ زيدا جاءنى لكسوته و sözü arasındaki fark şudur. Birinci cümlede لو in vazifesi, iki fiili birbirine bağlamak, birinin gerçekleşmesini başka bir mâna aramadan diğerine hamletmektir. İkinci cümlede لو in vazifesi, iki fiili birbirine bağlamanın dışında ya, elbise giydirme söz konusu olduğunda şek ve şüpheyi nefyeder, ya da giydirilecek olanın sadece Zeyd olduğunu beyan eder. لوأنتمتملكونخزائنرحمة.. **«De ki: Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız»** (İsra, 100.) âyeti buna misal getirilmiştir. Üçüncü cümle, ikinci cümlede mevcut özelliklerle birlikte أنّ nin sağladığı te'kid mânasını, Zeyd'in gelmesini, gelmediği takdirde hakkını kaybedeceğini ifade eder. ولوأنّهمصبروا **«Onlar, sen kendilerinin yanına çıkıncaya kadar bekleselerdi»** (Hucurat, 5.) âyeti ve benzerî âyetler buna misal getirilmiştir. Bu hususları gözönünde tutarak her üç misale dair Kur'andan âyetler bulmaya çalış.

لو harfi, müstakbel mânasında şart olarak gelir. Yerine şart edatı ان nin de gelmesi mümkündür. ولوكرهالمشركون **«...müşrikler istmeseler de...»** (Tevbe, 33.) ولوأعجبكحسنهنّ **«...onların güzelliği senin hoşuna gitse bile...»** (Ahzab, 52.) âyetleri buna misaldir.

Bu harf, masdariyet mânası taşır, yerine, hemzenin fethası ile, masdariyet أن nin gelmesi de mümkündür. Bu mânadaki لو, en çok ودّ ve benzeri fiillerden sonra kullanılır. ودّكثيرمنأهلالكتابلويردّونكممنبعدايمانكمكفارًاحسدامنعندانفسهم **«Sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler...»** (Bakara, 109.) يودّأحدهملويعمّر **«...her biri ister ki bin yıl yaşatılsın...»** (Bakara, 96.) يودّالمجرملويفتدى (Mearic, 11.) âyetleri buna misaldir.

Ayrıca temenni mânası da taşır, yerine, ليت nin gelmesi mümkündür, فلو أنّلناكرّة **«Ah keşke bir kere daha olsa da...»** (Şuarâ, 102.) âyeti buna misaldir. Bu yüzden cevabı, mansub olarak gelmiştir.

Bir de sebebiyet mânası taşır. ولوعلىأنفسكم **«...nefsinize de olsa...»** (Nisa, 135.) âyeti buna misaldir.

83- لَوْلاَ Kelimesi

Bu kelimenin çeşitli mânaları vardır;

a- Bir şeyin mevcudiyetinden dolayı, imtina harfi olur. İsim cümlesine dahil olur. Şayet müsbet mâna taşıyorsa cevabı önünde لام bulunan fiil olarak gelir. فلولاأنّهكانمنالمسبّحينللبثفىبطنهالىيوميبعثون **«Eğer tesbih edenlerden olmasaydı, yeniden dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı.»** (Saffât 143-144.) âyetleri buna misaldir. Şayet fiil menfi mâna taşıyorsa cevabı لام sız gelir

ولولا فضلاللهعليكمورحمتهمازكىمنكممنأحدأبدا **«..eğer size Allah'ın lütuf rahmeti olmasaydı, hiç birinizi asla temizlemezdi...»** (Nûr, 21.) âyeti buna misaldir. Şayet akabinde zamir gelirse, zamirin merfu olması uygundur. لولاأنتملكنا

مؤمنين **«Siz olmasaydınız elbette biz inananlar olurduk...»** (Sebe, 31.) âyeti buna misaldir.

b- Muzari ve muzariye te'vil edilmiş fiillerde, arz ve tahdîd için kullanılan هلا mânasını taşır. لولاتستغفرون الله **«...Allah'dan mağfiret dilemelisiniz...»** (Neml, 46.), لولاأخرتنى الى أجل قريب **«...yakın bir süreye kadar erteleseydin de...»** (Münafikun, 10.) âyetleri buna misaldir. Azarlama ve nedamet mânasında kullanılır. لولاجاءوا عليه بأربعة شهداء **«...ona dört şahit getirmeleri gerekmez miydi?..»** (Nur, 13.), فلولا نصرهم الذين اتخذوا من دون الله قربانا آلهة **«Allah'tan başka, kendilerine yakınlık sağlamak için tanrı edindikleri şeyler...»** (Ahkaf, 28.), ولولا اذ سمعتموه قلتم **«Onu işittiğiniz zaman demeliydiniz ki...»** (Nûr, 16.) فلولا اذ جاءهم بأسنا تضرعوا **«Hiç olmazsa kendilerine böyle baskınımız geldiği zaman.»** (Enâm, 43.), فلولا ان كنتم غير مدينين ترجعونها ان كنتم صادقين **«Eğer cezalandırılmayacak iseniz o canı geri döndürsenize!»** (Vakıa, 86-87.) âyetleri buna misaldir.

c- Herevî'nin zikrettiğine göre, istifham mânasında kullanılır. لولاأخرتنى **«..erteleseydiniz ya..»** (Münafikûn, 10.) لولاأنزل...... **«O'na bir melek indirilmeli değil miydi?»** (Enâm, 8.) âyetlerini buna misal getirir. Bu iki âyette هلا mânası mevcuttur.

d- Gene Herevî'nin zikrettiğine göre, nefiy mânasında kullanılır. فلولاكانت قرية آمنت **«...Keşke inanan bir belde olsaydı...»** (Yûnus, 98.) âyetini buna misal getirir. Yani, **'azab geldiğinde şehir halkı iman etmedi'** demektir. İman etselerdi, menfaatlarına olurdu. Fakat cumhur bu mânayı uygun bulmayarak âyette, azabın gelişinden önce iman etmeyişlerine ihtar olduğunu belirtir. Ubey, b. Kâb'ın فهلا kıraatı da, bunu doğrulamaktadır. Bu durumda âyetteki istisna, munkatıdır.

el-Halil'den nakledildiğine göre, Kur'anda mevcut bütün لولا kelimeleri هلا mânasındadır. Ancak فلولاأنه كان من المسبحين **«eğer tesbih edenlerden olmasaydı..»** (Saffât, 143.) âyeti, müstesnadır. Yukarıda geçen âyetlerden dolayı, üzerinde düşünmek gerekir. Aynı şekilde لولاأن رأى برهان ربه **«...eğer Rabbinin doğruyu gösteren delilini görmeseydi..»** (Yusuf, 24.) âyeti de bu istisnalar arasındadır. Burada لولا imtina mânasındadır. لهم بها **«O da onu istemiş gitmişti...»** veya لواقعها takdiri ile cevabı mahzuftur. لولاأن منّ الله علينا لخسف بنا **«...Allah bize lütfetmemiş olsaydı, bizi yere batırırdı...»** (Kasas, 82.) لولاان ربطنا على قلبها **«.Onun kalbini iyice pekiştirmemiş olsaydık...»** (Kasas, 10.) âyetleri de bu kabildendir. Âyetin takdiri; لأبدت به şeklindedir.

İbnu Ebi Hatim; bize Musa el-Hutami, ona Harun b. Ebi Hatim, ona Abdurrahman b. Hammad, o Esbat'dan, o da Suddi'den naklen Ebu Mâlik'in şöyle dediğini rivayet eder: Yûnus sûresindeki; فلولاكانت قرية آمنت فنفعها ايمانها

«Keşke inanıp da, inanması kendisine fayda veren bir belde olsaydı.» (98.) âyeti hariç, Kur'anda mevcut bütün فلولا harfleri فهلا mânasındadır. Ancak bu âyette فلولا كانت قرية ؛ فماكانت قرية **«Hiç bir belde halkı olmadı.»** mânasındadır. İstisna edilen diğer âyet de فلولاأنه كان من المسبحين âyetidir. Bu açıklamalarla, el-Halil'in, önünde ف bulunan لولا yı murad ettiği ortaya çıkar.

84- لَوْمَا Kelimesi

Bu kelime, لوماتأتينا بالملائكة **«Bize melekler getirmeli değil miydin?»** (Hicr, 7.) âyetinde olduğu gibi لولا mânasındadır. el-Malikî'nin ifadesine göre ancak tahdîd mânasına gelir.

85- لَيْتَ Kelmesi

İsmini nasb, haberini ref eden bir harftir, **temennî** mânasını taşır. Tenûhî, cümleyi te'kid ettiğini söyler.

86- لَيس Kelimesi

Câmid fiildir. Bu yüzden bazı ulema harf olduğunu iddia eder. Mânası; şimdiki zamanda cümlenin mefhumunu nefyetmektir. Diğer zamanlardaki nefyi karîne ile anlaşılır. Hal'i nefyettiği gibi, başka zamanları da nefyeder. İbnu'l-Hacib bunu, ألا يوم يأتيهم ليس مصروفا عنهم **«..o başlarına geldiği gün, bir daha onlardan geri çevrilmez..»** (Hûd, 8.) âyetiyle doğrular. Zira, buradaki ليس, gelecek zamanı nefiy içindir.

İbnu Malik; tebrie لا sında olduğu gibi, bu kelimenin bazan cins murad edilen umumî mânayı nefy için kullanıldığını, çoklarının bu mânaya dikkat etmediğini söyler. Buna; ليس لهم طعام الا من ضريع **«Onlar için kuru dikenden başka yiyecek de yoktur.»** (Gaşiye, 6.) âyetini misal getirir.

87- ما Kelimesi

Bu kelime; hem isim, hem de harftir.

İsim olduğunda الذى mânasında mevsûldür. ماعندكم ينفد وماعندالله باق **«Sizin yanınızdakiler tükenir, Allah'ın yanındakiler bakidir..»** (Nahl, 96.) âyeti buna misaldir. Bu mânada kullanılan ما da; müzekkerlik-müenneslik, müfret, tesniye ve cemilik müsavidir. Ekseriyetle, bilinmeyen şeylerde kullanılır. Bazan da والسماء وما بناها **«Göğe ve onu yapana andolsun.»** (Şems, 5.) ولاأنتم عابدون ماأعبد **«Siz de benim taptığıma tapıcılar değilsiniz.»** (Kâfirûn, 3.) âyetlerinde olduğu gibi, bilinen şeylerde kullanılır. Kendisine dönen zamirde, lafız ve mâna uygunluğu caizdir. Şu âyette ikisi de beraberce bulunur; ويعبدون من دون الله مالايملك لهم رزقا من السموات والأرض شيئا ولايستطيعون **«Allah'ı bırakıp göklerden ve yerden**

kendileri için hiç bir rızık vermeyecek ve bunu asla yapamayacak olan şeylere mi tapıyorlar?» (Nahl, 73.). İsm-i mevsûl mânasındaki ما , marifedir.

أىشيئ mânasında, istifham edatı olarak kullanılır. Bu edatla gayrı âkillerin cinsleri ve sıfatları, âkillerin de nevileri, cinsleri ve sıfatları sorulur. ماهى **«...ne olduğunu...»** (Bakara, 68.), مالونها **«...renginin ne olduğunu...»** (Bakara, 69.) ماوليهم **«...çeviren nedir?»** (Bakara, 142.), وماتلك بيمينك **«sağ elindeki nedir?..»** (Tâhâ, 17.) وماالرّحمن **«..Rahman nedir?..»** (Furkan, 60.) âyetleri buna misaldir.

Bu harfle, bilinen şeylerden sual edilmez. Fakat bunu caiz görenler vardır. Firavn'ın وماربّ العالمين **«..âlemlerin Rabbi nedir?»** (Şuarâ, 23.) sözü, cehaletinden dolayı söylediği bir sözdür. Bu yüzden Hz. Musa, kendisine sıfatlarla cevap vermiştir.

Önüne harfi cer geldiğinde, ism-i mevsûl mânasında olan ما ile, istifham mânasındaki ما yı, birbirinden ayırmak için elifi hazfedilir, buna delil olarak fetha kalır. عمّ يتساءلون **«Birbirlerine hangi şeyden soruyorlar?»** (Nebe, 1.) فيم أنت من ذكراها **«Sen nerede onun vaktini söylemek nerede?»** (Naziât, 43.) لم تقولون ما لاتفعلون **«...niçin yapamıyacağınız şeyi söylüyorsunuz?»** (Saf, 2.) بم يرجع المرسلون **«...elçiler ne ile dönecekler...»** (Neml, 35.) âyetleri buna misaldir.

Bu isim, şart mânasında da kullanılır. ماننسخ من آية أو ننسها نأت **«Yürürlükten kaldırmaz veya onu unutturmayız ki...»** (Bakara, 106.), وماتفعلوا من خير يعلمه الله **«..siz ne iyilik ederseniz Allah onu bilir...»** (Bakara, 197.) فمااستقاموا لكم فاستقيموا لهم **«...onlar size dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın.»** (Tevbe, 7.) âyetleri buna misaldir. Şart mânasında olan bu ما , kendisinden sonraki fiille mansûbtur.

Bu isim, taaccüb mânasında kullanılır. فما أصبرهم على النار **«..onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar!»** (Bakara, 175.), قتل الانسان ما أكفره (Abese, 17.) âyetleri buna misaldir. Kur'an'da bu iki misalin dışında, bir üçüncüsü yoktur. Ancak, Said b. Cubeyr'in kıraatına göre ماغرّك بربّك الكريم **«..seni engin kerem sahibi Rabbine karşı ne aldatıp isyana sürükledi?..»** (*İnfitar*, 6.) *âyeti* bundan müstesnadır. Bu âyetteki ما mübteda olduğundan mahallen merfu, kendisinden sonra gelen de haberidir. Bu mânadaki ما tâm nekredir.

مابعوضة فمافوقها **«..hatta onun da üstünde olan..»** (Bakara, 26.), نعمايعظكم به **«...ne güzel öğüt veriyor.»** (Nisa, 58.) âyetlerindeki ما ise, mevsûf nekredir. Yani; **"size verdiği öğüt, ne güzel öğüttür"** demektir.

فنعمّاهى **«..o ne güzel..»** (Bakara, 271.) âyetindeki ما ise, gayr-i mevsûf nekredir. Harf olarak kullanılan ما , masdariyet için kullanılır. Bu da ya; فاتّقوا الله مااستطعتم **«O halde gücünüz yettiği kadar Allah'dan korkun..»** (Tegâbun, 16.) âyetinde olduğu gibi zaman ifade eder. Buna göre âyetin mânası: **"gücünüz yettiği müddetçe"** demektir. Ya da zaman ifade etmez. فذوقوا بمانسيتم (Secde,

14.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası: **'nisyanınızdan dolayı'** demektir.

Harf olarak kullanılan ما, nefiy mânasında da kullanılır. Bu; ماهذابشرا **«...bu insan değildir!..»** (Yusuf, 31.), ماهنّ أمّهاتهم **«..onların anaları değildirler..»** (Mücadele, 2.), فمامنكم من أحد عنه حاجزين **«Sizden hiç kimse buna engel olamazdı.»** (Hakka, 47.) âyetlerinde olduğu gibi, ya ليس gibi amel eder (ki Kur'an'da bir dördüncü misali yoktur), ya da وماتنفقون الاابتغاء وجه الله **«..yalnız Allah'ın rızasını kazanmak maksadiyle verirseniz..»** (Bakara, 272.) فماربحت تجارتهم **«ticaretleri kâr etmedi..»** (Bakara, 16.) âyetlerinde olduğu gibi, amel etmez.

İbnu'l-Hacib; bu kelime, şimdiki zamanı nefiy için kullanılır. Sibeveyh-in ifadesine göre, bunda te'kid mânası mevcuttur. Çünkü Sibeveyh bu keli-, meyi müsbet cümlelerdeki قد e, menfilikte cevap olarak getirmiştir. Müsbet cümlede قد te'kid ifade ettiğine göre, kendisine cevap olarak gelen ما da, aynı şekilde te'kid ifade eder, der.

Bu kelime, te'kid mânasında, ziyade kelime olarak kullanılır. Bu; انّماهو اله واحد **«O ancak tek bir tanrıdır.»** (Enâm, 19.), يوحى الىّ انّما الهكم اله واحد **«Tanrının bir tek tanrı olduğu bana vahyediliyor.»** (Kehf, 110.), كأنّما اغشيت وجوههم **«sanki yüzleri karanlık geceden parçalara bürünmüştür..»** (Yunus, 27.), ربما يودّ الذين كفروا **«bir zaman gelir, kafirler arzu ederler ki..»** (Hicr, 2.) âyetlerinde olduğu gibi, ya amele engel olur, ya da فامّاترينّ **«gözün aydın»** (Meryem, 26.), أيّاماتدعوا **«hangisiyle çağırırsanız.»** (İsra, 110.), أيماالأجلين قضيت **«..demek hangi süreyi yerine getirsem»** (Kasas, 28.) فبمارحمة من الله **«Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki..»** (Âl-i İmrân, 159.) ممّاخطيئاتهم **«..hatalarından dolayı...»** (Nuh, 25.) مثلامابعوضة **«..başka misali vermekten..»** (Bakara, 26.) âyetlerinde olduğu gibi, amele engel olmaz.

el-Farisî şöyle der: Kur'an-ı Kerimde امّا dan sonra gelen bütün şartlar, nûni te'kid alır. Bunun sebebi, ما nın kasemde لام gibi te'kid ifade etmesi ve kasem cümlesinin önüne gelmesiyle, şart fiiline benzemesidir. Ebu'l-Bekâ da şöyle der: ما nın ziyade olarak gelmesi, şiddetli bir te'kid istenildiğini gösterir.

ما harfi; ليس، لم ve لا dan önce veya الاّ dan sonra gelirse, mevsûl olur. ماليس لى بحقّ **«..hak olmayan bir şeyi..»** (Maide, 116.), مالم يعلم **«..bilmediği bir şeyi..»** (Alak, 5.) مالاتعلمون **«..bilmediklerinizi..»** (Bakara, 30.), الاّماعلّمتنا **«..başka bir bilgimiz yoktur...»** (Bakara, 32.) âyetleri buna misaldir. Şayet teşbih كاف dan sonra gelirse, masdariyet ifade eder. ب den sonra gelirse, hem masdariyet, hem de teşbih ifade eder. بماكانوايظلمون **«zulmetmeleri sebebiyle...»** âyeti buna misaldir. Şayet iki fiil arasına gelir, birinci fiil ilim, dirayet veya nazar ifade ederse, ما nın mevsul ve istifham ifade etmesi muhtemeldir. واعلم ماتبدون وماكنتم تكتمون **«..sizin açıkladığınızı ve içinizde gizlediğinizi bilirim..»** (Bakara, 33.), وماأدرى مايفعل بى ولابكم **«...Bana ve size ne yapılacağını da bilmem.»** (Ahkaf, 9.) ولتنظر نفس ماقدمت لغد **«ve kişi, yarın için ne 'yapıp' gönder-**

diğine baksın..» (Haşr, 18.) âyetleri buna misaldir. Kur'anda الا dan önce gelen bütün ما lar, aşağıdaki on üç âyet hariç, nefyedici ما dır.

مما آتيتموهن شيئا الا أن يخافا **«Onlara verdiklerinizden bir şeyi geri almanız size helal değildir.»**(Bakara, 229.)

فنصف ما فرضتم الا أن يعفون **«..kestiğinizin yarısını (verin). Ancak kadınlar vazgeçerlerse başka..»** (Bakara, 237.)

ولا تعضلوهن لتذهبوا ببعض ما آتيتموهن الا أن يأتين **«Onlara verdiklerinizin bir kısmını 'onlardan' alıp götürmek için onları sıkıştırmayın. Şayet açık bir edepsizlikle gelirlerse başka..»** (Nisâ, 19.)

ولا تنكحوا ما نكح آباؤكم من النساء الا ما قد سلف **«Geçmişte olanlar hariç, 'bundan böyle' babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin.»** (Nisa, 22.)

وما أكل السبع الا ما ذكيتم **«..ve canavar parçalayarak ölmüş olan hayvanlar (henüz canları çıkmadan kesmeniz hariç)..»** (Maide, 3.)

ولا أخاف ما تشركون به **«..Ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden korkmam»** (Enâm, 80.)

وقد فصل لكم ما حرم عليكم الا **«Çaresiz yemek zorunda kaldıklarınız dışında, size haram kıldığı şeyleri, (Allah) size açıklamıştır.»** (Enâm, 119.)

خالدين فيها ما دامت السموات والارض الا **«Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır.»** (Hud, 107-108.)

فما حصدتم فذروه فى سنبله الا قليلا **«...Biçtiğinizi başında bırakırsınız...»** (Yusuf, 47.)

يأكلن ما قدمتم لهن الا **«..sakladığınız az miktar dışında.. önceden biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek.»** (Yusuf, 48.)

وما خلقنا السموات والارض وما بينهما الا بالحق **«Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları hak olarak yarattık.** (Hicr, 85.)

واذ اعتزلتموهم وما يعبدون الا الله **«Madem ki siz onlardan ve Allah'dan başka taptıkları şeylerden ayrıldınız..»** (Kehf, 16.)

88- ماذا Kelimesi

Bu kelime, değişik mânalara gelir.

a- ما harfi istifhamı, ذا da ismi mevsulü bildirir. ويسألونك ماذا ينفقون قل العفو **«ve sana Allah yolunda ne vereceklerini soruyorlar. De ki, af...»** (Bakara, 219.) âyetinde, iki kıraattan biri olan العفو kelimesindeki merfû kıraat, ماذا kelimesinin bu mânada kullanılışının müraccah olduğunu gösterir. Bu durumda âyetin mânası; الذين ينفقونه العفو şeklindedir. Zira isim cümlesine karşılık isimle, fiil cümlesine karşılık fiille verilir.

b- ما harfi istifhamı, ذا da işaret zamirini belirtir.

c- ماذا kelimesi terkib olarak istifham harfidir. ماذا ينفقون قل العفو (Bakara, 219.) âyetinde العفو kelimesini mansûb okuyan kıraata göre iki vecihten tercih edileni budur.

d- الذى kelimesi **'şey'** mânasında cins isim veya الذى mânasında ismi mevsuldür.

e- ما harfi ziyade, ذا da işaret zamiridir.

f- ما harfi, istifham, ذا da ziyade harftir.

89- متى Kelimesi

Zaman tayininde istifham olarak gelir متى نصر الله **«Allah'ın yardımı ne zaman?»** (Bakara, 214.) âyeti buna misaldir. Aynı zamanda şart olarak da gelir.

90- مع Kelimesi

Bu kelimenin من harfi ile cerr edilmesi, isim olduğunu gösterir. Bazı kurranın kıraatına göre هذا ذكر من معى **«..işte benimle olanların öğütü..»** (Enbiya, 24.) âyeti buna misaldir. Âyetteki مع kelimesi عند mânasındadır. Kelimenin aslı, **toplantı yeri veya vakti** mânasındadır. ودخل معه السجن فتيان **«Onunla beraber iki delikanlı daha zindana girdi...»** (Yusuf, 36.) وأرسله معنا **«...onu da bizimle beraber gönder..»** (Yusuf, 12.), لن أرسله معكم **«...onu asla sizinle gönderemem...»** (Yusuf, 66.) âyetleri buna misaldir.

Mekân ve zaman düşünülmeden, sadece **içtima ve iştirak** mânasına gelir. وكونوا مع الصادقين **«...doğrularla beraber olun...»** (Tevbe, 119.) واركعوا مع الراكعين **«...rükû edenlerle beraber rükû edin..»** (Bakara, 43.) âyetleri buna misaldir. Fakat; انى معكم **«...Ben sizinle beraberim...»** (Maide, 12.) ان الله مع الذين اتقوا **«...çünkü Allah korunanlarla beraberdir...»** (Nahl, 128.) هو معكم أينما كنتم **«...nerede olsanız o sizinle beraberdir...»** (Hadid, 4.) ان معى ربى سيهدين **«...Rabbim benimle beraberdir. Bana yol gösterecektir.»** (Şuarâ, 62.) âyetlerinde mecazî olarak **ilim, hıfz ve yardım** murad edilir.

Ragıb şöyle der: Mezkür âyetlerde olduğu gibi, مع kelimesi, bulunduğu cümlede, kendisine yardım edilenlerle ilgili kelimeye muzaf olur.

91- من Kelimesi

Harfi cer'dir, çeşitli mânaları vardır.

a- En meşhur olan; **mekân ve zaman** bakımından olduğu gibi, bunların dışında da **ibtida-i gaye** mânası taşımasıdır. من المسجد الحرام **«..Mescidi Haramdan...»** (İsra, 1.), من أول يوم **«...ilk gününde...»** (Tevbe, 108.), انه من سليمان **«O, Süleyman'dan (geliyor)..»** (Neml, 30.) âyetleri buna misaldir.

b- بعض mânasında olmak üzere **kısmiyet** mânası taşır. حتى تنفقوا مما تحبون **«sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça asla iyiliğe eremezsiniz.»** (Âl-i İmrân, 92.) âyeti buna misaldir. İbnu Mesud bu âyeti بعض مما تحبون şeklinde

okumuştur.

c– Ekseriyetle ما ve مهما kelimelerinden sonra gelerek **tebyîn** mânasını taşır. مايفتح الله للنّاس من رحمة **«Allah insanlara bir rahmet açtı mı..»** (Fatır, 2.) ماننسخ من آية **«Bir âyeti yürürlükten kaldırmaz...»** (Bakara, 106.) مهماتأتنابه من آية **«..ne kadar mucize getirirsen getir»** (Araf, 132.) âyetleri buna misaldir. Ayrıca bu iki kelime dışında başka bir kelimeden sonra da gelebilir. فاجتنبوا الرجس من الأوثان **«...artık o pis putlardan kaçının...»** (Hac, 30.) من أساور من ذهب **«...altın bileziklerle bezenirler...»** (Kehf, 31.) âyetleri buna misaldir.

d– مما خطيئاتهم اغرقوا **«Hatalarından dolayı boğuldular...»** (Nuh, 25.) يجعلون أصابعهم فى آذانهم من الصواعق **«...yıldırımlardan ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar...»** (Bakara, 19.) âyetlerinde olduğu gibi **sebep** mânası taşır.

e– حتى يعلم المفسد من المصلح **«...bozanı düzeltenden ayırır.»** (Bakara, 220.) يميز الخبيث من الطيّب **«...pisi temizden ayıklayacaktır...»** (Âl-i İmrân, 179.) âyetlerinde olduğu gibi, birbirine zıt iki şeyden ikincisine dahil olur, **fasl (ayırmak)** mânasını taşır.

f– أرضيتم بالحياة الدنيا من الآخرة **«..ahirettense dünya hayatına mı razı oldunuz?...»** (Tevbe, 38.), ولو نشاء لجعلنا منكم ملائكة فى الأرض يخلفون **«Eğer dileseydik, sizden melekler yapardık, sizden sonra dünyada yerinize geçerlerdi.»** (Zuhruf, 60.) âyetlerinde olduğu gib **yerine** mânasını taşır. Yani; **'ahiret yerine', 'sizin yerinize'** mânasına gelir.

g– وما من اله الا الله **«Allah'dan başka tanrı yoktur.»** (Âl-i İmrân, 62.) âyetinde olduğu gibi umumî mânayı tahsis için kullanılır. Zemahşerî «e l - K e ş ş â f»ında لا اله الا الله sözünde, istiğrak mânasını ifade etme bakımından fetha üzere mebnî olma mesabesindedir, der.

h– ينظرون من طرف خفى **«...göz ucuyla gizli gizli bakarlar...»** (Şûrâ, 45.) âyetinde olduğu gibi, ب harfi cer'ri mânasındadır.

ı– ونصرناه من القوم الذين كذبوا بآياتنا **«Âyetlerimizi yalanlayan kavme karşı biz ona yardım etmiştik...»** (Enbiya, 77.) âyetinde olduğu gibi, على harfi cerri mânasındadır.

i– اذا نودى للصلاة من يوم الجمعة **«...cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman...»** (Cuma, 9.) âyetinde olduğu gibi, فى harfi cerri mânasını taşıdığı zikredilir.

j– قد كنّا فى غفلة من هذا **«...biz bunda gaflet içinde idik...»** (Enbiya, 97.) âyetinde olduğu gib, عن mânasındadır.

k– لن تغنى عنهم أموالهم ولا أولادهم من الله شيئا **«...ne malları, ne çocukları onlara Allah'a karşı hiç bir fayda sağlamaz...»** (Âli İmrân, 10.) âyetinde olduğu gibi, عند mânası taşır.

l– Nefiy, nehiy veya istifham cümlelerinde, ziyade harf olarak te'kid mâ-

nasını taşır. وما تسقط من ورقة الا يعلمها **«...düşen bir yaprakki ancak mutlaka onu bilir...»** (Enâm, 59.), ما ترى فى خلق الرحمن من تفاوت **«...Rahman'ın yaratmasında bir aykırılık (göremezsin)..»** (Mülk, 3.), فارجع البصر هل ترى من فطور **«...gözünü döndür de bak, bir bozukluk görüyor musun?»** (Mülk, 3.) âyetleri buna misaldir.

Bazı ulema bunun müsbet cümlelerde de ziyade olarak geldiğine cevaz vermiş, ولقد جاءك من نبأ المرسلين **«..Sana da Resüllerin haberinden bir parça geldi.»** (Enâm, 34.) يحلون فيها من أساور من ذهب **«...orada altın bileziklerle bezenirler...»** (Kehf, 31.) من جبال فيها من برد **«...oradaki dağlardan bir dolu (indirir)..»** (Nur, 43.), يغضّوا من أبصارهم **«...gözlerini (haramdan) sakınsınlar...»** (Nur, 30.) âyetlerini buna misal getirmiştir.

İbnu Ebi Hatim, Suddî tarikiyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Şayet Hz. İbrahim dua ederken فاجعل أفئدة الناس تهوى اليهم **'Ya Rabbi, insanların kalplerini onlara meylettir'** şeklinde bir ifade kullansaydı, Yahudi ve Hıristiyanlar akın akın Kâbe'ye dolarlardı. Fakat O, فاجعل أفئدة من الناس **«...insanlardan bir kısmının kalplerini...»** (İbrahim, 37.) şeklinde dua ettiğinden bunu sadece Mü'minlere tahsis etmiş oldu.

İbnu Ebi Hatim, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Şayet Hz. İbrahim, insanların kalplerini onlara meylettir, diye dua etmiş olsaydı, Rumlar ve İranlılar sizi, ziyarette sıkışık duruma sokarlardı. Bu rivayetler, sahabe ve tabiunun من harfini **tebîz** mânasında kullandıklarına dair, açık bir misal teşkil eder.

Bazı ulema şöyle der: Mü'minlere hitaben يغفر لكم ifadesi bulunduğunda, من harfi zikredilmez. ياأيها الذين آمنوا اتقوا الله وقولوا قولا سديدا ، يصلح لكم أعمالكم ويغفر لكم ذنوبكم **«...Ey iman edenler, Allah'dan korkun ve doğru söz söyleyin ki, Allah işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın...»** (Ahzab, 70-71.), ياأيها الذين آمنوا هل أدلكم على تجارة تنجيكم من عذاب أليم ... يغفر لكم **«Ey iman edenler, size, sizi acı azabdan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi? .... sizi bağışlar...»** (Saf, 10 ve 12.) âyetleri buna misaldir. Küffara hitaben ise, يغفر لكم من ذنوبكم **«...günahlardan sizi bağışlar...»** (Nuh, 4.) âyetiyle, İbrahim ve Ahkaf sûrelerinde geçen âyetlerde olduğu gib, من harfi zikredilir. Zemahşerî'nin «e l - K e ş ş â f»da belirttiğine göre; bu durum ancak vaadde, her iki zümreyi eşit tutmayıp birbirinden ayırt etmek için âyetlerde yer almıştır.

92– مَن Kelimesi

Bu kelime cümlede ancak isim olarak vaki olur.

عنده لا يستكبرون **«...O'nun yanında büyüklenmezler...»** (Enbiya, 19.) âyetinde olduğu gibi ismi mevsul, من يعمل سوءا يجز به **«...kötülük yapan cezasını çeker...»** (Nisa, 123.) âyetinde olduğu gibi şart edatı, من بعثنا من مرقدنا **«...bizi yattı-**

ğımız yerden kim kaldırdı?" (Yâsin, 52.) âyetinde olduğu gibi istifham edatı, ومن الناس من يقول **«İnsanlardan kimi derler ki...»** (Bakara, 8.) âyetinde olduğu gibi mevsûf nekre olarak gelir.

Bu kelime, müfred-müzekkerlik ve diğer hallerde müsavî olduğu gibi, ما nın aksine, çoğunlukla âkiller için kullanılır. Bunun sırrı; ما harfinin cümlede مَن harfinden daha çok kullanılması, gayr-ı âkillerin âkillerden daha çok olmasıdır. Bu yüzden daha çok yerde kullanılan, sayıca daha çok olana, az kullanılan da sayıca az olana verilmiştir.

İbnu'l-Enbari şöyle der; من in âkillere, ما nın gayr-i âkillere tahsisi, şart mânası dışında ismi mevsul olmasına bağlıdır. Çünkü şart, isme değil, fiile dahil olur.

93- مَهْمَا Kelimesi

مهما تأتنا به **«...ne kadar getirirsen getir...»** (Araf, 132.) âyetinde olduğu gibi, zamir kendisine döndüğünde isimdir. Zemahşerî şöyle der: Lafız ve mâna dikkate alınarak kendisine, hem müzekker hem de müennes zamir döner. Mezkûr âyette olduğu gibi, zaman dışında gayr-ı âkiller için şart edatı olur.

مهما kelimesinde ayrıca, te'kid mânası vardır. Bu yüzden bazı ulema aslının, şart edatı olan ما ile, ziyade harf olan ما dır. Birinci elif tekrarı kaldırmak için ها ya ibdal edilmiştir, der.

94- النون Kelimesi

Cümlede çeşitli şekillerde gelir. فلمّا رأينه اكبرنه وقطعن أيديهنّ وقلن **«...Onu görünce, onu (gözlerinde) büyüttüler, ellerini kestiler ve dediler ki:...»** (Yûsuf, 31.) âyetinde olduğu gibi, **nun-i nisve zamiridir.** Ayrıca harf de olur, hafife ve sakile olmak üzere nun-i tekîd'dir. ليسجنن وليكونا **«...zindana atılacak...»** (Yusuf, 32.) لنسفعا بالناصية **«...perçeminden yakalarız...»** (Alak, 15.) âyetleri buna misaldir. Kur'anda bu iki âyet dışında hafife olarak başka misali mevcut değildir. Şâz kıraat olarak bir üçüncü misal, فاذا جاء وعد الآخرة ليسوأ وجوهكم **«...sonuncunuzun zamanı gelince yüzlerinizi kötü duruma soksunlar...»** (İsra, 7.) âyetidir. el-Hasan'ın kıraatına göre bir dördüncüsü القيا في جهنّم كل كفّار عنيد **«Haydi ikiniz atın cehenneme her inatçı nankörü...»** (Kâf, 24.) âyetidir. Bunu İbnu Cinnî «e l - M u h t e s i b» adlı eserinde zikretmiştir.

Harf olarak bir diğer şekli de nun-i vikâyedir. Ya fiile mansûb olan mütekellim ya'sına bitişir, فاعبدني **«...bana kulluk et...»** (Tâhâ, 14.) ليحزنني **«...beni üzer...»** (Yusuf, 13.) âyetleri buna misaldir. Ya harfe bitişir. ياليتني كنت معهم **«...keşke onlarla beraber olsaydım...»** (Nisa, 73.), انني أنا الله **«...muhakkak ben Allahım...»** (Tâhâ, 14.) âyetleri buna misaldir. Veya لدن kelimesiyle mecrûr olan zamire bitişir. من لدنّي عذرا **«...tarafımdan sana özür ulaşmıştır...»** (Kehf, 76.) âyeti buna misaldir. Veyahut من veya عن harfleriyle mecrûr olan zamire bitişir. ما أغنى عنّي ماليه **«Malım bana fayda vermedi...»** (Hakkâ, 28.) والقيت عليك محبّة منّي **«...Senin üzerine benden bir sevgi koydum.»** (Tâhâ, 39.) âyetleri buna misaldir.

95- Tenvin

Yazıda değil, telaffuzda sabit olan nûn harfidir. Çeşitli kısımları vardır.

a- Mu'reb isimlerin sonuna gelen, irab tenvinidir. هدى ورحمة (Enâm, 154.) والى عاد أخاهم هودا **«Ad (kavmin)e de kardeşleri Hud'u gönderdik...»** (Hud, 50.), انّا أرسلنا نوحا.. **«Biz Nuh'u kavmine gönderdik»** (Nuh, 1.) âyetleri buna misaldir.

b- Marifeliği ve nekreliğini ayırmak için, isim - fiillerin sonuna gelen nekre tenvinidir. Tenvinli okuyan kıraata göre أفّ kelimesindeki tenvin ile, tenvinli okuyan kıraata göre هيهات kelimesindeki tenvin buna misaldir.

c- Cemi müennes salimlerin sonuna gelen mukabele tenvinidir. مسلمات مؤمنات قانتات تائبات عابدات سائحات **«Kendisini (Allah'a) teslim eden, inanan, gönülden itaat eden, tevbe eden, ibadet eden...»** (Tahrim, 5.) âyeti buna misaldir.

d- İvaz tenvinidir. Bu, ya والفجر وليال عشر **«Andolsun fecre on geceye.»** (Fecr, 1.), ومن فوقهم غواش **«...üstlerinde (ateş) örtüler vardır...»** (Araf, 41.) âyetlerinde olduğu gibi, illetli fiillerden مفاعل vezninde gelen kelimelerin sonundan hazfedilen illetli harfin yerine gelen tenvindir. Ya da أيّ ، بعض ، كل kelimelerine muzafun ileyh olup da hazfedilen ismin yerine geçen tenvindir. كل فى فلك يسبحون **«...hepsi bir felekde yüzerler.»** (Yasin, 40.) فضلنا بعضهم على بعض **«...bazısını bazısına efdal kıldık...»** (Bakara, 253.), أيّا ما تدعوا **«...hangisiyle çağırırsanız...»** (İsra, 110.) âyetleri buna misaldir. Veya اذ in muzaf olduğu cümlenin yerine gelen tenvindir. وانتم حينئذ تنظرون **«Ki o zaman siz bakar durursunuz...»** (Vakıa, 84.) âyeti buna misaldir. Yani; حين اذ بلغت الروح الحلقوم **'can boğaza dayandığında'** demektir. Veyahut, hocamız Kâfiyeci ve onun görüşünde olanlardan, yukarıda naklettiğimiz üzere اذا daki tenvindir. وانّكم اذا لمن المقربين **«...siz yakınlarımdan olacaksınız...»** (Şuara, 42.) âyeti buna misaldir yani, اذا غلبتم **'eğer galip gelirlerse'** demektir.

e- Kur'anı Kerim dışında, terennüm diye adlandırılan âyetlerin sonuna gelen, fasıla tenvinidir. Bu tenvin; isim, fiil ve harflerde olur. Zemahşerî ve başkalarının belirttiğine göre قواريرا **«..gümüşten..»** (İnsan, 15.) والليل اذا يسر **«Yürüyüp gitmeye yüz tutan geceye.»** (Fecr, 4.) كلا سيكفرون **«Hayır inkâr edecekler...»** (Meryem, 82.) âyetleri, her üçüne misaldir.

96- نَعَمْ Kelimesi

Cevap harfidir. Söyleneni tasdik, istekde bulunana vaad, bir şey sorana müsbet cevap verme halinde kullanılır. Kelimenin aynel fiili (ortadaki harfi) حا ya ibdal edilerek kesre okunması, nun'un da buna bağlı olarak kesre olması, نعم in bir başka lehçede okunuş şeklidir.

97- نِعْمَ Kelimesi

Medih etme (övme) ifade eden fiildir, çekimi yapılmaz.

98- الها، Harfi

Gaib zamirin ismidir. Cer ve nasb halinde kullanılır. فقال لصاحبه وهو يحاوره **«...Arkadaşıyla konuşurken dedi ki...»** (Kehf, 34.) âyeti buna misaldir. أيّا ya bitişen ve sekte için kelime sonuna gelen harftir. ماهيه **«...onun ne olduğunu...»** (Karia, 10.) اقرؤا كتابيه **«..kitabımı okurmusunuz?»** (Hakka, 19.) ولم ادرما حسابيه **«Şu hesabımı hiç görmemiş olsaydım.»** (Hakka, 26.) هلك عنّى سلطانيه **«Gücüm benden yok olup gitti...»** (Hakka, 29.) لم يتسنّه **«...bozulmamış...»** (Bakara, 259.) ما اغنى عنى مالية **«Malım bana hiç fayda vermedi.»** (Hakka, 28.) âyetleri buna misaldir. Daha önceden geçtiği gibi vakf halinde cem' âyetlerinin sonunda okunur.

99- ها Harfi

خذ **'al'** mânasına gelen isim - fiildir. Elifini med ile okumak caizdir. Bu durumda tesniye ve cemi sigaları yapılır. هاؤم اقرءوا كتابية **«...alın kitabımı okuyyun.»** (Hakka, 19.) âyeti buna misaldir. Müennes zamirin ismi olur. فألهمها فجورها وتقواها **«Ona bozukluğunu, korunmasını ilham edene andolsun ki.»** (Şems, 8.) âyeti buna misaldir. هؤلاء ، هذان خصمان ve هاهنا kelimelerinde olduğu gibi, tenbih harfi olarak ismi işaretin önüne gelir. ها أنتم اولاء misalinde olduğu gibi kendisinden söz edilen merfû zamirin önüne işaret olarak gelir. يا ايّها الناس misalinde olduğu gibi nidada أىّ nin sıfatına dahil olur.

Benî Esed lugatında bu harfteki elifi hazfetmek, أيّه الثقلان (Rahman, 31.) âyetindeki kıraatta olduğu gibi, أىّ nin zammesine uyarak ötre okunmak caizdir.

100- هات Kelimesi

Emir fiilidir, çekimi yoktur. Bu yüzden bazı ulema, isim - fiil olduğunu iddia eder.

101- هل Kelimesi

Tasavvur yapılmadan tasdiki arzulanan bir cümlede istifham harfi olur.

Menfi ve şart cümlelerine, أنّ ye, kendisinden sonra ekseriyetle fiil gelen isme ve atıf edatı önüne gelmez. İbnu Side şöyle der: Kendisinden sonra gelen fiil ancak müstakbel fiil olur. Fakat bu فهل وجدتم ما وعد ربكم حقّا **«...siz de Rabbınızın size vaadettiğini gerçek buldunuz mu?..»** (Araf, 44.) âyetiyle reddedilmiştir. قد mânasında kullanılır. هل أتى على الانسان **«Uzun süre geçmedi mi insan üzerinden ki...»** (İnsan, 1.) âyetindeki هل, bununla tefsir edilir. هل جزاء الاحسان الا الاحسان **«İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?.»** (Rahman, 60.) âyetinde olduğu gibi, nefiy mânasında kullanılır. Bu harfin diğer mânaları, istifham bahsinde verilecektir.

102- هَلُمَّ Kelimesi

Bir işe çağırmada kullanılır, hakkında iki görüş vardır;

a- Aslı; هاولمّ dir, **'düzelttim, islah ettim'** mânasına gelen لممت الشيئ cümlesinden alınarak ها nın elifi hazfedilmiş, لمّ ile terkib haline getirilmiştir.

b- Aslı; هل أمّ olduğu söylenir. Bu sanki; bu konuda bir diyeceğin var mı? cümlesi gibidir. Bu cümle, أمّه mânasındadır. Bu da **'kasdetti'** demektir. Bu yüzden هل ile أمّ kelimesi tertîb edilmiştir. Hicaz lügatına göre, tesniye ve cemi kelimelerde terkib edilmeden kendi haline bırakılmıştır. Kur'anda, bu şekilde nazil olmuştur. Temîm lügatına göre bu kelimeye, bazı alametler ilhak edilir.

103- هُنَا Kelimesi

Yakın bir yer işaret eden isimdir. انا هاهنا قاعدون **«...biz burada oturuyoruz.»** (Maide, 24.) âyeti buna misaldir. هنالك ابتلى المؤمنون **«İşte orada Mü'minler denenmiş...»** (Ahzab, 11.) âyetinde olduğu gibi kendisine لام ve كاف harfleri ilave edilerek uzaklık ifade eder. هنالك تبلوا كل نفس ما أسلفت **«İşte orada her can, geçmişte (yaptıklarını) dener...»** (Yunus, 30.) هنالك دعا زكريا ربّه **«Orada Zekeriyya Rabbine dua etmişti...»** (Âli İmrân, 38.) âyetlerinde olduğu gibi umumi mânada zamana işaret eder.

104- هَيْتَ Kelimesi

Acele et, mânasında isim - fiildir. «e l - M u h t e s i b» adlı eserin müellifi şöyle der: Bu kelimenin değişik okunuşları vardır. Bunlar; ها ve تا nın fethiyle هَيتَ ، ها nın kesri تا nın fethiyle هِيتَ ، ها nın fethi تا nın kesri ile هَيتِ ، ها nın zammı ile هُيت okunuşlarıdır. Ayrıca; جئت vezninde هئت şeklinde okunur, تهيّأت mânasına gelir. Bir başka kıraatta da هِئْتُ (Yusuf, 23.) şeklinde okunur, **islah edildim** mânasını taşır.

105- هَيْهَات Kelimesi

Uzak oldu, mânasında isim - fiildir. هيهات هيهات لما توعدون **«Heyhat, o size vaadedilen ne kadar uzak!»** (Mü'minun, 36.) âyeti buna misaldir. Zeccâc bu âyeti البعد لما تعدون **O size vaadedilen ne kadar uzaktır!** şeklinde tefsir eder. Bu tefsirin yanlış olduğu, بعد kelimesine lâm-ı tarif getirdiği söylenir. Zira âyetin takdiri; بعد الأمر لما توعدون **'size vaad olunan ne kadar uzaktır.'** şeklindedir. لما daki لام, sebep mânasındadır. Bunun daha güzeli, bu لام ın faili beyan eden لام olmasıdır. هيهات kelimesinde, tenvinli tenvinsiz olarak fetha, zamme ve kesre kıraatları mevcuttur.

106- واو Harfi

Cer ve nasb etmesi yanında, amel etmeyen bir harf olarak üç özelliği vardır.

Cerri, kasem vavında olur. والله ربّنا ما كنا مشركين **«...Rabbımız Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan değildik...»** (Enâm, 23.) âyeti buna misaldir.

Nasbı, مع mânasındaki vav'la olur. Bazı ulemaya göre bu harf, mef'ulü maa'yı nasbeder. فأجمعوا أمركم وشركاءكم **«...siz de ortaklarınızla beraber toplanınız da...»** (Yunus, 71.) âyeti buna misaldir. Kur'anda bir ikinci misali yoktur. Kufe ulemasına göre, nefiy veya talebden sonra cevap olarak gelen muzari fili nasbeder. ولمّا يعلم الله الذين جاهدوا منكم ويعلم الصابرين **«...Allah içinizden cihad edenleri (sınayıp) bilmeden, sabredenleri (sınayıp) bilmeden...»** (Âli İmrân, 142.) .. يا ليتنا نردّ ولا نكذّب بآيات ربّنا ونكون **«..keşke biz dünyaya geri çevrilseydik de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık..»** (Enâm, 27.) âyetleri buna misaldir. Yine Kufe ulemasına göre sarf vav'ıdır. Bu harf, fiilin başka bir irab alması gerekirken onu mansûb hale çevirmiştir. Mansûb okunan kıraata göre; أتجعل فيها من يفسد فيها ويسفك الدماء **«...orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek...»** (Bakara, 30.) âyeti buna misaldir.

Amel etmeyen vav da bölümlere ayrılır.

a– Mutlak cem' için gelen atıf vav'ıdır. فأنجيناه وأصحاب السفينة **«onu ve gemi halkını kurtardık...»** (Ankebut, 15.) âyetinde olduğu gibi, beraber olanların birbirine atfedilmesini sağlar. (Hadid, 26.), ولقد أرسلنا نوحا وابراهيم **«Andolsun Nuh'u ve İbrahim'i elçi gönderdik...»** âyetinde olduğu gibi, sonrakini öncekine atfeder. يوحى اليك والى الذين من قبلك **«...Sana ve senden öncekilere böyle vahyeder..»** (Şûrâ, 3.) âyetinde olduğu gibi öncekini sonrakine atfeder.

Bu harf, diğer atıf harflerinden امّا شاكرا وامّا كفورا **«...ister şükredici, ister kafir...»** (İnsan, 3.) âyetinde olduğu gibi, kendisinden sonra امّا nın gelmesi ile, وما أموالكم ولا أولادكم بالتى تقربكم **«Ne mallarınız, ne de evlatlarınız, size huzurumuzda bir yakınlık sağlamaz...»** (Sebe', 37.) âyetinde olduğu gibi nefiyden

sonra gelen لا ile, ولكن رسول الله **«...fakat Allah'ın Resulüdür...»** (Ahzab, 40.) âyetinde olduğu gibi لكن ile, ل وملائكته ورسله وجبريل وميكال **«...meleklerine, peygamberlerine, Cebraile ve Mikaile...»** (Bakara, 98.) ربّ اغفر لى ولوالدىّ ولمن دخل بيتى مؤمنا وللمؤمنين والمؤمنات **«Rabbim, beni, anamı, babamı, inanarak evime gireni, inanan erkek ve kadınları bağışla...»** (Nuh, 28.) âyetlerinde olduğu gibi tam sayıyı küsûra, umumu hususa veya bunun aksine atıfla, اولئك عليهم صلوات من ربّهم ورحمة **«İşte Rabblerinden bağışlanmalar ve rahmet hep onlaradır...»** (Bakara, 157) انّما أشكو بثّى وحزنى الى الله **«Ben üzüntümü ve tasamı yalnız Allaha şikayet ederim.** (Yusuf, 86.) âyetlerinde olduğu gibi, bir şeyin müradifine atıfla, برؤوسكم وارجلكم **«...başlarınızı meshedin ve ayaklarınızı da topuklara kadar...»** (Maide, 6.) âyetinde olduğu gib, mecruru yakınına atıfla ayrılır.

Vav harfinin أو mânasına geldiği söylenir. İbnu Malik; انما الصدقات للفقراء والمساكين **«...fakirlere ve miskinlere...»** (Tevbe, 60.) âyetini buna misal getirir.

Talîl için geldiği de söylenir. Harzencî, mansûb fiillerin önüne gelen vavın sebep bildirdiğini ifade eder.

b– İsti'naf vavıdır. ثم قضى أجلا وأجل مسمى عنده **«...sonra (da hayatınıza) belli bir süre koymuştur. Belli bir (kıyamet süresi) de kendi katında vardır..»** (Enâm, 2.) لنبيّن لكم ونقرّ فى الأرحام ما نشاء الى أجل مسمى **«Dilediğimizi belirtilmiş bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz...»** (Hacc, 5.) واتقوا الله ويعلمكم الله **«Allah'tan korkun Allah size öğretiyor...»** (Bakara, 282.) من يضلل الله فلا هادى له ويذرهم فى طغيانهم يعمهون **«Allah kimi saptırırsa artık onun için yol gösteren olmaz. Ve bırakır onları, azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar...»** (Araf, 186.) âyetleri buna misaldir. Bu misallerde vavdan sonra gelen fiiller, merfu olarak okunmuştur. Şayet bu harf atıf edatı olsaydı, نقرّ fiili mansûb, sonraki fiiller meczum, أجل kelimesi de mansub olurdu.

c– İsim cümlesine dahil olan hâl vavıdır. لئن أكله الذئب ونحن عصبة **«Dediler ki: 'Bizler topluluk olduğumuz halde onu kurt yerse...»** (Yusuf, 14.) âyeti buna misaldir.

Zemahşerî'ye göre bu harf, hal cümlesine dahil olduğu gibi sıfatla mevsûf arasındaki bazı te'kid etmek için sıfat olan cümlelere dahil olur. ويقولون سبعة وثامنهم كلبهم **«yedidir, sekizincileri köpekleridir, diyecekler...»** (Kehf, 22.) âyetini buna misal getirir.

d– Sekiz sayısından önce gelen vavdır. Aralarında Harîri, İbnu Hâleveyh ve Sa'lebî'nin bulunduğu bazı ulemaya göre, Araplar, sayı sayarken adedin tamamlandığını belirtmek üzere yedi sayısından sonra vav harfi getirirler. Bundan sonraki sayıyı isti'naf sayarlar. Buna, سيقولون ثلاثة رابعهم كلبهم... سبعة وثامنهم كلبهم **«Onlar üç (kişidir) dördüncüleri köpekleridir... (Hayır) yedidir, sekizincileri köpekleridir, diyecekler...»** (Kehf, 22.) التائبون العابدون.. والناهون عن المنكر **«Tev-**

be eden, ibadet eden... kötülükten men eden...» (Tevbe, 112.) مسلمات...وابكارا «**Müslüman... bakire kadınlar...**» (Tahrim, 5.) âyetlerini buna misal getirirler. Doğru olan bu değildir, âyetlerdeki bütün vavlar, atıf vavıdır.

e– Ziyade vavıdır. Kur'anda mevcut bir tek misâli وتله للجبين ونادينا «**..ve (İbrahim, kurban etmek için) onu alnı üzerine yıktı. Biz ona: 'İbrahim' diye seslendik.**» (Saffât, 103-104.) âyetleridir.

f– واذاسمعوااللغواعرضواعنه «**Boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler...**» (Kasas, 55.) قل لعبادى الذين آمنوا يقيموا «**Mü'min kullarıma söyle: Namazı kılsınlar...**» (İbrahim, 31.) âyetlerinde olduğu gibi, isim veya fiillerde bulunan cemi müzekkerlik vavıdır.

g– واسرّوا النجوى الذين ظلموا «**O zulmedenler, aralarında şu konuşmayı gizlediler...**» (Enbiya, 3.) ثم عموا وصموا كثير منهم «**...sonra yine çokları kör, sağır kesildiler...**» (Maide, 71.) âyetlerinde olduğu gibi Tayy lügatında sözü edilenlere alâmet olarak gelen vavdır.

h– Makabli (kendinden önceki) mazmum olan istifham hemzesinden ibdal edilen vavdır. Kunbul'un kıraatına göre واليه النشور وامنتم (Mülk, 15.) قال فرعون آمنتم به (Araf, 123.) âyetleri buna misaldir.

107– وَيْكَأَنَّ Kelimesi

Kisâî; nedamet ve taaccüb ifade ettiğini, aslının ويلك olduğunu, كاف ın da mecrur zamir olarak bulunduğunu söyler. Ahfeş; وى in, أعجب mânasında isim - fiil, كاف ın da hitap harfi olduğunu ve أن den önce mukadder bir lâm bulunduğunu, أعجب لأن الله mânasına geldiğini söyler. el-Halîl; وى in ayrı, كأن nin de teşbih için değil, tahkik mânasında müstakil bir kelime olduğunu söyler. İbnu'l Enbari ise şunu belirtir: وى كأن kelimesinde üç vecih vardır. Bunlar; ويك bir harf أنه başka bir harftir. Mânası **'görmedin mi'** demektir. İkincisi; birincinin aynıdır, fakat mânası **'yazıklar olsun sana'** demektir. ÜçüncüsÜ; وى in taaccüp mânasında bir harf, كأنه nin de başka bir harf olmasıdır. Bu iki harf يبنؤم misalinde olduğu gibi fazla kullanıldığında yazıda birleştirilmiştir.

108– ويل Kelimesi

el-Asma'î, kelimenin takbih mânasına geldiğini, ولكم الويل ممّا تصفون «**...Allah'a yakıştırdığınız niteliklerden ötürü de vay siz(in haliniz)e** (Enbiya, 18.) âyetinin buna misal olduğunu söyler.

ياويلتنا «**...yazık bana...**» (Kehf, 49.) ياويلتى أعجزت «**...yazık bana acizmiyim (ben)...**» (Maide, 31.) âyetlerinde olduğu gibi, keder ve üzüntü ifade eden cümlelerde kullanılır.

el-Harbî «F e v a i d» adlı eserinde İsmail b. Ayyaş tarikıyle Hişam b. Urve'den, o da babasından rivayet ettiğine göre Hz. Aişe şöyle demiştir: Resulullah (s.a.v.) bana ويحك **'yazıklar olsun'** demişti. Bu sözden ürperdiğimi görünce, Ya Hümeyrâ, ويحك veya ويسك kelimeleri rahmet ifade eder. Bunlar seni ürkütmesin; fakat, الويل kelimesinden kork.

109– يا Harfi

Hakiki veya hükmi olarak uzaktakini seslemek için kullanılan nida harfidir. Nidada en çok bu harf kullanılır. Bu yüzden hazfedilecek olursa, yerine bir başka nida harfi takdir edilmez. ربّ غفرلى «**...Rabbim beni bağışla...**» (Nuh, 28.) يوسفُ أعرض (Yusuf, 29.) âyetleri buna misaldir. Lafzatullah, أيّها ve أيّتها kelimeleri, ancak bu harfle nida edilir.

Zemahşerî şöyle der: Bu harf, hitaptan sonra gelen sözün, gerçekten önemli olduğunu belirtmek üzere te'kid olarak kullanılır. Veya tenbih mânasında gelir. Bu durumda fiil veya harfe dahil olur. الايسجدوالله «**..Allah'a secde etmeleri gerekmez miydi?...**» (Neml, 25.) ياليت قومى يعلمون «**Ne olurdu, kavmim bilseydi...**» (Yâsin, 26.) âyetleri buna misaldir.

Buraya kadar Kur'an'da bulunan bazı edatların mânalarını, gayeye cevap verecek şekilde, kısa ve özlü olarak şerhe çalıştım. Bu konuda genişlikten kaçındım. Çünkü teferruatlı bilgiyi Arap dili ve Nahivle ilgili eserlerimizde verdik. Bu kitapta geçen konulardaki gayemiz, fer'î ve cüz'î meseleleri ele almaktan çok, kaide ve usûle ait meseleleri zikretmekten ibarettir.

KIRK BİRİNCİ BÖLÜM

İ'RABU'L - KUR'AN

Bu mevzuya dair bazı ulema müstakil eserler yazmıştır. Bunlar; Mekkî-nin, Havfî'nin, Ebu'l-Bekâ el-Ukberî'nin ve es-Semîn'in eserleridir. Bunlar arasında Havfî'ninki en vazıh, Ebu'l-Beka'nınki en meşhur, es-Semî'ninki geniş ve teferruatlı olması bakımından en değerlisidir. es-Semî'nin bu eserini es-Sefa-kûsî, telhis ederek yeniden yazmıştır. Ebu Hayyan'ın tefsiri de bu mevzuyu genişçe ele alan misallerle doludur.

Kur'anın irabını öğrenmenin faydası, Kur'anın mânaşına kavramaktır. Çünkü irab, mânayı açıklığa kavuşturur konuşanın maksadını anlamaya yardımcı olur.

Ebu Ubeyde «F e d a i l» adlı eserinde Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an okumasını öğrendiğiniz gibi lügatını, farzlarını ve sünnetlerini de öğreniniz. Yahya b. Atik'in şöyle dediğini de rivayet eder: Yahya b Atik, Hasanu'l-Basri'ye: Ya Eba Said, bir kimse Arap dilini öğrense, telaffuzunu en iyi şekilde yapsa, kıraatını düzgünce okusa, ne dersin? deyince, Hasenu'l-Basri iyi olur derim; bu sebeble onu sende öğren; çünkü bir kimse Kur'an okurken yalnış bir vecihle okursa, bundan dolayı helâk olur.

Kur'anı okuyan, ondaki esrarı ortaya çıkarmak isteyen müfessirin, kelimeye, sigasına, mübteda veya haber, fail veya meful olup olmadığına, cümlenin kuruluşuna veya cevap cümlesi olup olmadığına dikkat eder. Bunun için şu hususlara riayet etmesi gerekir.

1– Müfessirin yapacağı ilk iş, i'rabına geçmeden önce kelime veya cümlenin mânasını kavramaktır. Çünkü i'rab, mânanın bir parçsıdır. Bu yüzden bazı surelerin başında bulunan, Allah'ın, ilmini kendisine sakladığı, müteşabihattan saydığımız huruf-i mukattaanın i'rabı, caiz değildir.

İ'raba geçmeden önce mânayı kavramanın önemi şu misallerde açıkça görülür.:

وان كان رجل يورث كلالة **«...eğer (ölen) erkek veya kadının mirascısı, evladı ve ana babası olmayıp...»** (Nisa, 12.) âyetinde geçen كلالة kelimesinin

mansub okunuşu hakkında bazı ulema şöyle der: Kelimenin mansub okunması, kendisinden murad edilenin ne olduğuna bağlıdır. Şayet ölen kimsenin adı ise, hâl makamında olur, يورث cümlesi de كان nin haberidir. Veya sıfatı ise, كان tam fiildir. كان nakıs fiil ise, كلالة kelimesi onun haberidir. Şayet veresenin ismi ise, muzaf takdir edilir. Yani ذاكلالة demektir. Bu durumda kelime yukarıdaki gibi hâl veya haber olur. Şayet akraba kasdediliyorsa, kelime, mefulun lieclih durumundadır.

سبعامن المثانى **«ikişerlerden yedi...»** (Hicr, 87.) âyetindeki المثانى kelimesinden Kur'an murad edildiği düşünülürse, من harfi cerri teb'iz mânasını taşır. Veya Fatiha sûresi murad edilirse bu harf, cinsi beyan mânasını taşır.

الاأن تتقوا منهم تقاة **«...ancak onlardan korunmanız başka...»** (Âli İmrân, 28.) âyetindeki تقاة kelimesi, ittika mânasında ise, masdar; mutteka mânasında ise mefulun bih; رماة kelimesi gibi cemi ise, hâl olur.

المرعى فجعله غثاء أحوى **«Kupkuru siyah bir çöpe çevirdi.»** (Alâ, 5.) âyetindeki أحوى kelimesinden **'kuru siyah'** murad edilirse, غثاء kelimesinin sıfatı; **'koyu yeşillik'** murad edilirse المرعى kelimesinin hali olur.

İbnu Hişam şöyle der: İ'rabda mânayı dikkate almaksızın lafzın zahirine riayet eden pek çok i'rab erbabı, hataya düşmüştür. أصلوتك تأمرك أن نترك ما يعبد آباءنا أو أن نفعل فى أموالنا ما نشاء **«...senin namazın mı, babalarımızın taptığı şeylerden, yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi emrediyor...»** (Hûd, 87.) âyeti bu kabildendir. Çünkü ilk bakışta, أن نفعل cümlesinin أن نترك cümlesine atfı akla gelir. Bu ise doğru değildir. Çünkü Cenab-ı Hak âyette muhatap olanlara, mallarında dilediklerini yapmayı emretmemiştir? Doğru olan, نترك fiilinin mamulu durumundaki ما ya atfedilmesidir. Bu durumda âyetin mânası **'yapmayı terketmemize'** şeklindedir. Yapılan yalnış atfın sebebi, i'rab yapanın ان ile fiilin tekrar ettiğini görmesi, aralarında atıf harfinin bulunmasıdır.

2- Edebî sanatın gereğine riayet etmesi gerekir. İ'rab eden i'rabın sahih yönüne riayet etse bile, edebî sanatın inceliğine dikkat etmezse, hataya düşmüş olur.

وثمودا فما أبقى **«Semudu koymadı (onları)...»** (Necm, 51.) âyetindeki ثمودا kelimesini bazı i'rab ehlinin mukaddem meful kabul etmesi, bu kabildendir. Halbuki bu i'rab şekli yalnıştır. Çünkü âyetteki nefiy edatı olan ما nın sadaret hakkı vardır. Mabadi makabline amel etmez, aksine عادا kelimesine matuf olur, veya وأهلك ثمود **'Semudu helak etti'** şeklinde takdiri yapılır.

لاعاصم اليوم من أمر الله **«...bugün Allah'ın emrinden koruyacak bir şey yoktur...»** (Hud, 43.) لاتثريب عليكم اليوم **«...Bugün size kınama yok...»** (Yusuf, 92.) âyetlerindeki لا nın ismine atfedilmesi doğru değildir. Şayet böyle olsaydı, لا nın

ismi mansub ve tenvinli olurdu. Doğru olan, zarfın mahzuf olan bir müteallaka bağlı olmasıdır.

فناظرة بم يرجع المرسلون **«...bakayım elçiler ne ile dönecekler...»** (Neml, 35.) âyetinde el-Havfî, بم nın ناظرة kelimesine müteallik olduğunu söyler. Bu söz doğru değildir. Çünkü istifham mânasında olan edatların sadaret hakkı vardır. Doğru olan, بم harfinin kendisinden sonraki kelimeye müteallik olmasıdır.

ملعونين أينما ثقفوا أخذوا **«Lanetliler, nerede rastlansalar, yakalanır...»** (Ahzab, 61.) âyetindeki ملعونين kelimesini ثقفوا veya أخذوا fiilinin mamulundan hal mevkiinde olduğu sözü, doğru değildir. Çünkü şart edatının sadaret hakkı vardır. Halbuki doğru olan ملعونين kelimesinin zem üzere mansub olmasıdır.

3- Kaide dışı bir hataya düşmemek için Arapçayı iyi bilmesi gerekir. Ebu Ubeyde'nin كما أخرجك ربك من بيتك بالحق **«Nitekim hak uğruna Rabbin seni evinden çıkardığı zaman...»** (Enfal, 5.) âyetindeki كاف ı kasem olarak kabul etmesi, bu kabildendir. Bu sözü Mekki rivayet etmiş, her hangi bir tenkitte bulunmamıştır. İbnu'ş-Şecerî, Mekkî'nin bu konudaki sükûtunu şiddetle tenkid etmiş, كاف ın kasem vavı mânasında kullanılmayacağını belirtmiştir. Âyetteki ما mevsulenin Allah'a ıtlakı, mevsulun أخرى fiilinin faili olan açık isimle bağlanması gibi hususlar, ancak şiirde geçerlidir, demiştir.

Bu âyetin i'rabında en makul olan, mecruru ile birlikte mahzuf mübtedanın haber olmasıdır. Bu durumda âyetin mânası; **'Savaşanların savaşa karşı isteksiz olduklarını gördükten sonra, teşvik için kendilerine bolca ganimet vaadetme durumu, savaşı kerih görmelerine rağmen kendilerini savaşa sevketmen'** şeklindedir.

İbnu Mihran'ın ان البقر تشابه **«...Zira inek bize (başka ineklere) benzer geldi...»** (Bakara, 70.) âyetini, mazi fiilinin önündeki تا yi ziyade kabul ederek, تا yi şeddeli okuması, buna ayrı bir misaldir. Çünkü böyle bir kaide mevcut değildir. Bu kıraatın aslı انّ البقرة تشابه şeklindedir. Bakara kelimesindeki bir sayısını ifade eden تا ، تشابه fiilindeki تا ya idgam edilmiştir.

4- Uzak ihtimallerden, zayıf vecihlerden, şâz lügatlardan kaçınmalı, yakın, kuvvetli ve fasih mânalara bağlı kalmalıdır. İbarede sadece uzak vecih mevcutsa, bunu nakletmekte mazurdur. İfadeyi açıklığa kavuşturmak maksadiyle bütün vecihleri zikretmesi, oldukça güçtür. Âyetler dışında muhtemel manayı beyan ve talebeyi aydınlatma gayesiyle, bütün vecihlerin zikri, yerinde olur. Fakat murad edilen, zann-ı galibe dayanıyorsa, bunu Kur'an âyetlerine tatbik edebilir.

Şayet, zannı galip mevcut değilse, gerçekten uzaklaşmadan muhtemel

vecihleri zikreder. Bu yüzden mansub veya mecrur olarak وقيله (Zuhruf, 88.) âyetini okuyan, hatadadır. Çünkü birbirine yakın olmamasına rağmen bu kelimeyi önceki âyette geçen الساعة kelimesinin lafzı ve mahalline atfetmiştir. Doğru olan bu kelimenin kasem veya mukadder قال fiilinin masdarı olmasıdır.

ان الذين كفروا بالذكر **«O (yanlış yola sapan)lar kendilerine gelen Kur-anı inkâr ettiler...»** (Fussilet, 41.) âyetindeki ان nin haberi اولئك ينادون من مكان بعيد **«...Onlar uzak bir yerden çağrılıyorlar...»** (Fussilet, 44.) âyeti olduğunu söyleyen, hatadadır. Doğru olan, haberin mahzuf olmasıdır.

ص ، والقرآن ذي الذكر **«Sâd. (Öğüt veren) şerefli Kur'ana andolsunki...»** (Sâd, 1.) âyetindeki kasemin cevabı, aynı surenin ان ذلك لحق (64.) âyetidir diyen de, hataya düşmüştür. Doğru olan, cevabın mahzuf olmasıdır. Yani 'durum iddia ettikleri gibi değildir.' veya 'Kuran muciz bir kitabtır.' veya 'Sen gönderilen elçilerdensin' şeklinde takdiridir.

فلا جناح عليه أن يطوّف **«...tavaf etmesinde bir günah yoktur...»** (Bakara, 158.) âyetinde, جناح ve عليه üzerinde vakf etmek, iğra sayılır. Gaib'in iğrası ise zayıftır. Fakat اتل... عليكم ألا تشركوا به شيئا **«De ki, 'Gelin Rabbinizin size (neleri) haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın..»** (Enâm, 151.) âyetindeki عليكم üzerinde vakf, muhatabın iğrası fasih olduğundan uygundur.

ليذهب عنكم الرجس اهل البيت ويطهركم تطهيرا **«Ey Ehli Beyt Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.»** (Ahzab, 33.) âyetindeki اهل kelimesinin ihtisas üzere mansûb olması, uygun değildir, çünkü zamirden sonra ihtisas olarak gelmesi zayıftır. Doğru olan, münada olmasıdır.

تماما على الذي أحسن **«Sonra iyilik edenlere (nimetlerimizi) tamamlamak.»** (Enâm, 154.) âyetindeki أحسن kelimesinin aslını أحسنوا şeklinde kabul edip, vavı hazfettikten sonra, yerine geçmek üzere zamme ile okumak, hatadır. Bu ancak şiirde caizdir. Doğru olan, هو أحسن şeklinde mübteda takdir etmektir.

وان تصبروا وتتقوا لا يضركم كيدهم شيئا **«...eğer sabreder, Allah'dan korkarsanız, onların hilesi size hiçbir zarar vermez...»** (Âli İmran, 120.) âyetinde يضرّكم kelimesindeki şeddeli râ'nın merfû okunuşu hatalıdır. Bu ancak انك ان يصرع أخوك تصرع **'Kardeşinin yenilmesi senin de yenilmen demektir, mısraında olduğu gibi, sadece şiire has bir özelliktir. Doğru olan,** يضرّكم kelimesindeki zammenin bir önceki kelimeye bağlı olarak meczum halinde gelen zamme olduğudur.

وأرجلكم (Mâide, 6.) âyetinde en yakına bağlı olarak mecrurdur, demek yanlıştır. Çünkü cerri en yakın mecrura atfetmek, esasen zayıf ve şâzdır. Bu durum pek nadir görülür. Doğru olan, bu kelimeyi aynı âyette geçen, mes üzerine mesh etme mânasını kasdetmek suretiyle برؤسكم kelimesine atfetmektir.

İbnu Hişam şöyle der: Cümlede öyle durumlar vardır ki bunlardan ancak, tercih edilmemesi gerekenin tercih zarureti ortaya çıkar. وكذلك ننجي المؤمنين **«...İşte biz inananları böyle kurtarırız.»** (Enbiya, 88.) âyetinde olduğu gibi bu tercihi yapan mazur karşılanır. Bu âyetteki fiilin mazi fiil olduğu söylenir. Fiilin sonu sakin olması, mefulu bihin mevcudiyetine rağmen failin yerine masdara ait zamirin gelmesi, bu görüşün zayıf olduğunu gösterir. Ayrıca fiilin muzari, aslının, ikinci nunun sukunu ile ننجي olduğu söylenir. Nunun cime idgam edilmeyişi, bu görüşün de zayıflığını ortaya koyar. Bir rivayete göre de aslının, ikinci nunun fethası, üçüncü harfin şeddesiyle olduğu, ikinci nunun hazfedildiği söylenir. Bunun sadece tâ harfinde caiz olması yüzünden, zayıflığı ortadadır.

5- Lafızda muhtemel olan bütün vecihleri ihtiva edecek şekilde düşünmelidir. سبح اسم ربك الأعلى **«Rabbının yüce adını tesbih et.»** (Alâ, 1.) âyetindeki الأعلى kelimesi, رب kelimesine sıfat olabildiği gibi, اسم kelimesinin de sıfatı olabilir.

هدى للمتقين الذين **«...yol göstericidir, onlar ki...»** (Bakara, 2-3.) âyetlerindeki الذين ismi mevsulü, bir önceki kelimeye tabi olabildiği gibi, müstakil olması da caizdir. Bu durumda اعنى veya أمدح fiillerinin takdiri ile mansub, هو takdiri ile de merfudur.

6- Bablara göre muhtelif şartlara riayet etmesi gerekir. Bu hususlara dikkat etmezse, bab ve şartları karıştırabilir. Bu yüzden Zemahşerî ملك الناس اله الناس **«İnsanların melikine, inananların ilahına...»** (Nas, 2-3.) âyetinde, her iki kelimeyi atf-i beyan kabul etmekle hataya düşmüştür. Halbuki doğrusu, bu iki kelimenin sıfat olmasıdır. Çünkü sıfatlarda isim müştak, atf-ı beyanda ise camid olması şarttır. ان ذلك لحق تخاصم أهل النار **«Bu mutlaka gerçektir, ateş halkının tartışmasıdır.»** (Sâd, 64.) âyetinde تخاصم kelimesinin, işaret zamirine sıfat olmak üzere mansub okunması yanlıştır. Çünkü ismi işaretin aldığı sıfat, cins ifade eder, لا almalıdır. Doğru olan bu kelimenin, bedel olarak gelmesidir. فاستبقوا الصراط فانى يبصرون **«...yola dökülürlerdi, ama nereden bilecekler?»** (Yasin, 66.) سنعيدها سيرتها الاولى **«...biz onu, yine ilk durumuna sokacağız.»** (Tâhâ, 21.) âyetlerindeki her iki kelimenin zarf olarak mansub okunması doğru değildir. Çünkü zarf-i mekânın müphem olması gerekir. Doğru olan; her ikisindede الى harfinin hazfedilmesidir.

ماقلت لهم الا ما أمرتني به أن اعبدوا الله ربي وربكم **«Ben onlara; benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, diye senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim..»** (Maide, 117.) âyetindeki أن masdariye ile sıla cümlesini zamire atf-ı beyan yapmak, doğru değildir. Çünkü, zamirin sıfatında olduğu gibi

atfı beyanın zamir üzerine atfı mümtenidir. Bu hususu İbnu Hişam, «e l - M u ğ n î» adlı eserinde zikretmiş, bunun 2. hususa da dahil edilmesi mümkündür, demiştir.

7- Her terkibde, benzeri terkiblere riayet etmesi gerekir. Aksi halde, cümleyi bir mânada alır, benzeri diğer bir cümlede bunun aksi olan başka bir mâna kullandığına şahid olur. Bu bakımdan Zemahşerî, ismin isme atfı evlâ olduğundan ومخرج الميت من الحي «**...diriden de ölüyü çıkarır...**» (Enâm, 95.) âyetini فالق الحبّ والنوى «**...taneyi ve çekirdeği yaran...**» âyetine atfettiği halde يخرج الحيّ من الميّت «**...ölüden diriyi çıkarır...**» âyetine atfetmemekle, hataya düşmüştür. Fakat يخرج الحيّ من الميت ويخرج الميّت من الحي «**...(Allah) ölüden, diri çıkarır, diriden de ölü çıkarır...**» (Rum, 19.) âyetine atıfla matufun fiil olarak gelmesi, yukarıda yapılan atfın aksini gösterir. Bu yüzden ذلك الكتاب لا ريب فيه «**İşte o kitap, kendisinde hiç şüphe yoktur.**» (Bakara, 2.) âyetinde, فيه yi هدى kelimesinin haberi kabul edip ريب kelimesinde vakf eden de, hatalıdır. تنزيل الكتاب لا ريب فيه من ربّ العالمين «**Şüphe yok ki, bu kitabın indirilişi alemlerin Rabbı tarafındandır.**» (Secde, 2.) âyeti bunun aksini gösterir.

ولمن صبر وغفر ان ذلك لمن عزم الأمور «**Fakat kim sabreder, affederse, şüphesiz bu, çok önemli işlerden biridir.**» (Şûrâ, 43.) âyetinde ذلك yi rabıt kabul eden, sabreden ve bağışlayanı mübalağa olarak azimli işlerden sayan, hataya düşmüştür. Bu âyette doğru olan; işaret zamirinin sabır ve gufran kelimelerine dönmesidir. وان تصبروا وتتقوا فانّ ذلك من عزم الأمور «**...Ama sabreder korunursanız, işte bunlar, yapmaya değerli işlerdendir.**» (Âl-i İmrân, 186.) âyeti bunun delilidir. Çünkü Cenâb-ı Hak ذلك yerine انكم buyurmamıştır.

وما ربّك بغافل عمّا يعملون «**...Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.**» (Enâm, 132.) âyetinde, mecrur kelimeyi merfu mahallinde kabul etmek, doğru değildir. Doğrusu, mansub mahallinde olmasıdır. Çünkü Kur'anı Kerimde باء ile mecrur olarak gelen haber, ancak, nasb mahallinde olur.

ولئن سألتهم من خلقهم ليقولن الله «**Andolsun onlara, "Kendilerini kim yarattı?" diye sorsan "Allah" derler.**» (Zuhruf, 87.) âyetinde الله kelimesinin mübteda olduğunu söyleyen hatalıdır. Doğrusu, ليقولن خلقهن العزيز العليم «**...diyecekler ki: "Onları çok üstün çok bilen (Allah) yarattı."**» (Zuhruf, 9.) âyetinin delaletiyle, fail olarak gelmesidir.

İ'rabında iki vecih bulunan bir âyette, diğer bir kıraat bunlardan birini destekliyorsa, desteklenen i'rab vechinin tercih edilmesi gerekir. ولكن البرّ من آمن بالله «**...Asıl iyilik, o (kimsenin iyiliği)dir ki, Allah'a iman...**» (Bakara, 177.) âyeti buna misaldir. Bu âyetin ولكن ذا البرّ «**asıl iyilik odur ki**» ve ولكن البرّ برّ من آمن "asıl iyilik o iyiliktir ki" şeklide iki takdiri yapılmıştır. ولكن البار kıraatı, birinci tak-

diri teyid eder.

Bir âyette, bazan muhtemel vecihlerden herbirini tercih ettirecek bir husus bulunabilir. Bu durumda, aralarında en uygun olanı tercih edilir.

فاجعل بيننا وبينك موعدا «**...şimdi sen, seninle bizim aramızda bir buluşma zamanı ve yeri tayin et...**» (Tâhâ, 58.) âyetindeki موعدا kelimesinin لا نخلفه نحن ولا أنت مكانا سوى «**...ne senin, ne de bizim caymıyacağımız uygun yerde olsun.**» (Tâhâ, 58-59.) âyetinin delaletiyle masdar olması, قال موعدكم يوم الزينه «**...süs günü...**» (Tâhâ, 59.) âyetinin delaletiyle zaman ifade etmesi, مكانا سوى «**...uygun bir yerde...**» (Tâhâ, 59.) âyetinin delaletiyle, mekân ifade etmesi muhtemeldir. نخلفه **'ondan caymıyacağımız'** fiilinde zarf olarak değil de مكان **'yerde'** kelimesinden bedel olarak i'rab edilirse, bu vechin kesinlik kazandığı ortaya çıkar.

8- Kelimenin yazılışına riayet etmesi gerekir. Bundan dolayı تسمى سلسبيلا «**...adına 'selsebil' (denir)...**» (İnsan, 18.) âyetini emir cümlesi, yani سل طريقا موصلا اليها **'Oraya ulaştıran bir yolu sor'** şeklinde kabul eden, hataya düşmüştür. Şayet böyle olsaydı, her iki kelime ayrı yazılırdı.

ان هذان لساحران «**...bunlar iki büyücü...**» (Tâhâ, 63.) âyetinde انها okuyan kıraata göre kıssa'ya dönen ها zamiri ان in ismi, ذان da ikinci mübteda, لساحران de ikinci mübtedanın haberidir. Böylece cümleyi انّ nin haberidir diyen, hataya düşmüştür. Çünkü âyette انّ ayrı, هذان ise bitişik yazılmıştır.

ولا الذين يموتون وهم كفّار «**...kafir olarak ölenlere tevbe yoktur...**» (Nisa, 18.) âyetindeki لا yı ibtida, الذين yi mübteda, bundan sonraki cümleyi de haberi kabul eden hataya düşmüştür. Çünkü âyetin yazılışı ولا şeklinde ayrıdır.

أيّهم أشدّ «**...en çok karşı geleni...**» (Meryem, 69.) âyetindeki هم أشدّ **'onlar en çok karşı gelenler.'** terkibini mübteda - haber, أيّ kelimesini de izafetten ayrı düşünen, hatadadır. Çünkü âyetin yazılışı أيّهم şeklinde bitişiktir.

واذا كالوهم أو وزنوهم يخسرون «**Kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman eksik yaparlar...**» (Mutaffifîn, 3.) âyetindeki هم zamirini cemîlik vavını tekit eden merfu zamir olarak kabul eden, hatalıdır. Çünkü her iki zamirden önce yer alan vav, elifsiz olarak gelmiştir. Doğru olan, bu zamirlerin meful olmasıdır.

9- Hem isim, hemde fiil kabul edilebilecek kelimelerde, dikkatli olması gerekir. Bu bakımdan أحصى لما لبثوا أمدا «**...kaldıkları süreyi daha iyi hesabedeceğini bilelim.**» (Kehf, 12.) âyetinde أحصى kelimesini ismi tafdil kabul ederek أمدا kelimesini temyiz olmak üzere mansûb okuyan, hataya düşmüştür. Çünkü أمدا kelimesi, sayan değil, sayılandır. أفعل veznindeki ismi tafdilden sonra gelen

mansub olan temyîzin şartı, mânada fail olmasıdır. Doğru olan وأحصى كل شيئ عددا **«...her şeyi bir bir saymıştır.»** (Cin, 28.) âyetinde olduğu gibi, أحصى nın fiil, أمدا nın da meful olmasıdır.

10– Aslın veya gerekli bir sebep olmaksızın zahirin dışına çıkmaması gerekir. Bu yüzden Mekkî'nin لاتبطلوا صدقاتكم بالمن والأذى كالذى ينفق ماله رئاء الناس **«..İnsanlara gösteriş için malını verip Allah'a ve âhiret gününe inanmayan adam gibi, başa kakmak ve eziyet etmekle sadakalarınızı boşa çıkarmayın.»** (Bakara, 264.) âyetindeki كاف ı masdara sıfat kabul etmesi yani ابطالا كابطال الذى şeklinde takdirde bulunması, hatalıdır. Doğru olan; bunun vavdan hâl olmasıdır. Yani لاتبطلوا صدقاتكم مشبهين الذى **«O kimseye benzeyerek sadakanızı boşa çıkarmayın.»** şeklinde olmasıdır. Bu durumda cümlede hazif yoktur.

11– Aslî ve ziyadeli kelimeleri ayırması gerekir.

الا أن يعفون أو يعفو الذى بيده عقدة النكاح **«...ancak kadınlar vazgeçer yahut nikah bağı elinde olan erkek vazgeçerse başka...»** (Bakara, 237.) âyetindeki يعفون fiilinin vavı, cemi müzekkerlik zamiri olduğu zannına götürebilir. Bu durumda nunun tesbitini zorlaştırır. Halbuki, bu yanlıştır. Doğrusu bu vav, kelimenin aslında mevcut olan lâme'l-fiildir, nun ise nun-i nisvedir. Kendisiyle birlikte fiil, mebni olup, vezin يفعلن dir. وان تعفوا أقرب âyetinde ise vav, fiilin aslından değil, cemi müzekker vavıdır.

12– Kur'an-ı Kerim'de ziyade kelime olduğunu söylemekten kaçınması gerekir. Çünkü ziyade kelimeden, lüzumsuz kelime olduğu anlaşılabilir. Allah'ın Kitabı bundan münezzehtir. Bu yüzden bazı müfessirler bu tabirden sakınarak yerine tekid, sıla ve mukham (siyaka uymayan ziyade lafız) gibi tabirler kullanır.

İbnu Haşşâb şöyle der: Ekseriyet, Kur'anın Arapça ve Arapların bildiği bir dille nazil olmasından dolayı, ziyade kelime bulunduğunu söylemenin caiz olduğu görüşündedir. Zira ziyadelik Arapçada, hazfin karşılığında kullanılır. Hazif; ifadede ihtisar ve hafiflik, ziyade ise tekid demektir. Bazı ulema da bundan kaçınarak: Ziyadeliğe hamledilen bu harflerin belirli faide ve mânaları vardır, ziyadeliğine hükmedemeyiz, derler.

İbnu Haşşâb şu açıklamada bulunur: Ziyadeden, ihtiyaç olmayan bir mânanın varlığı murad ediliyorsa, bu doğru değildir, böyle bir tevile gitmek abestir. Böyle bir şey olmayacağına göre, ziyade kelimeye olan ihtiyaç, kesinlik kazanır. Fakat bu ihtiyaç, gayelere göre değişir. Bazılarının ziyade saydığı kelimeye duyulan ihtiyaç, kelimenin mezid şekle sokulmasındaki ihtiyaç gibi değildir.

Buna şu ilavede bulunmak isterim: Fesahat ve belağat açısından ziyade

kelimeye duyulan ihtiyaçla, mezid kelimeye duyulan ihtiyaç aynıdır. Şayet ziyade kabul edilen kelime terkedilirse cümle, maksud olan mânayı ifade etmekle birlikte, edebî güzelliğini kaybedeceğinde şüphe yoktur. Bunu, üstün kalem sahiplerinin eserlerini okuyan, kullandığı ifadenin yerini bilen, kelimenin zevkine eren ilm-i Beyan ehli bilir. Bu zevkten uzak nahiv uleması, bu inceliği kavrayamaz.

1– Mâna - İrab Münasebeti

Bu konuda şu görüşler ileri sürülür:

a– Aynı kelimede, mâna ve irab birbirine ters düşebilir. Meselâ bir cümlede mâna belirli bir durum gerektirirken, irab buna engel olduğu gibi, iraba bağlı kalmak da, mânanın sıhhatına engel olur. Bu durumda mâna sıhhatını sağlamak için, irabın teviline gidilir. انه على رجعه لقادر يوم تبلى السرائر **«O (Allah) onu tekrar döndürmeğe kadirdir. Gizlilerin (ortaya dökülüp) yoklanacağı gün.»** (Tarık, 8-9.) âyeti buna misaldir. Âyetteki يوم zarfı, mâna yönünden masdar olan رجع kelimesine bağlı olması gerekir. Bu da انه على رجعه فى ذلك اليوم لقادر **'O günde Allah onu tekrar döndürülüp yaratmaya kadirdir.'** demektir. Fakat, masdarla mamulü arasını ayırmak caiz olmadığından, irab buna engel olur. Bu yüzden masdarın delaletiyle amil durumunda olan bir fiil takdir edilir. لمقت الله اكبر من مقتكم انفسكم اذ تدعون **«Allah'ın (size) kızması, sizin kendi kendinize kızmanızdan daha büyüktür.»** (Gâfir, 10.) âyeti de bu kabildendir. Mâna, اذ in masdar olan المقت kelimesine bağlanmasını gerektirir. İrab ise, aynı sebepten dolayı buna mani olur. Bu durumda yukarıdaki gibi, masdarın delaletiyle bir fiil takdir edilir.

b– Müfessirler arasında: Bu 'mâna yönünden tefsir', bu da 'irab yönünden tefsir' şeklinde ifade kullanılır. Bu iki ifade arasındaki fark şudur: İrabla tefsirde nahiv kaideleri dikkate alınır, mâna tefsirinde ise bu kaidelere uyulmaz.

c– Ebu Ubeyd «F e d a i l u' l - K u r' a n» adlı eserinde şöyle der: Bize Ebu Muaviye, o Hişam b. Urve, o da babasının şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Âişe'ye: ان هذان لساحران **«Bunlar iki büyücü, başka bir şey değil...»** (Tâhâ, 63.) والمقيمين الصلاة والمؤتون الزكاة **«...o namazı kılanlar, zekâtı verenler...»** (Nisa, 162.) ان الذين آمنوا والذين هادوا والصابئون **«...inananlar, Yahudiler, sabiiler...»** (Maide, 69.) âyetlerinin yazılışındaki hatayı sordu. O da şu cevabı verdi: Bu, kâtiblerin hatasıdır, Kur'an-ı yazarken hata etmişlerdir. Bu isnad, Buharî ve Müslimin şartlarına göre sahihtir.

Ebu Ubeyd, başka bir tarikle şu nakilde bulunur: Bize Haccâc, ona Harun b. Musa, ona Zubeyr b. Hirrît o da İkrime'den rivayetle şöyle dediğini nakleder: Mushaflar yazılınca, Hz. osman'a arzedildi, içinde bazı harf hataları bu-

lundu. Bunun üzerine Hz. Osman: Kur'an harflerini değiştirmeyin. Çünkü Araplar, gelecekte bunları dillerine göre değiştirecek, (bir rivayete göre de) irab edeceklerdir, cevabını verir. Şayet katip Sakif kabilesinden, imla ettiren de, Huzeyl kabilesinden olsaydı, Mushaf'da bu hatalı harfler bulunmazdı, der. Bu rivayeti İbnu'l-Enbari «K i t a b u' r - R e d d i Â l â M e n H a l e f e M u s h a f e O s m a n» adlı eserinde, İbnu Eşte ise «K i t a b u' l - M e s a h i f»inde nakletmişlerdir.

İbnu'l-Enbari; Abdu'l-Âla b. Abdillah b. Amir tarikiyle, İbnu Eşte de Yahya b. Yamer tarikiyle benzeri bir rivayette bulunmuşlardır.

İbnu'l-Enbari, Ebu Bişr tarikiyle Said b. Cubeyr'in والمقيمين الصلاة **'namazı kılanlar'** âyetini okuyup: 'bu, katibin hatasıdır' dediğini rivayet eder.

Bu rivayetlerde bazı müşkiller vardır. Bunlar:

1– Arapçayı en fasih konuşan, ashab-ı kiramın Kur'anı Kerim'de hata etmesi şöyle dursun, kendi dillerinde hata ettikleri nasıl düşünülür?

2– Kur'anı Kerim'i Resulullah (s.a.v.)'dan, nazil olduğu gibi öğrenen, O'nu ezberleyen, O'nu aynen koruyan ve üzerinde titizlikle duran sahabe-i kiramın Kur'anda hata ettikleri nasıl söylenir?

3– Bütün sahabenin, Kur'anın okunuş ve yazılışında aynı hatada birleştikleri nasıl düşünülebilir?

4– Böyle bir hatanın farkına varmamaları, bu hatadan dönmemeleri, nasıl söylenebilir?

5– Hz. Osman'ın görülen hatayı düzeltmek isteyenlere mâni olduğu, nasıl söylenebilir?

6– Seleften halefe tevatüren rivayet edildiği halde, hatalı kıraatın sürüp gittiği, nasıl söylenebilir?

Bütün bunlar ashabı kiram için aklen, şer'an ve örfen muhaldir. Ulema buna üç şekilde cevap vermiştir:

a– Yukarıda, İkirime'den yapılan rivayette, Hz. Osman'a izafe edilen sözler, doğru değildir. Bu rivayetin senedi, zayıf, muztarib ve munkatı'dır. Hz. Osman, kendisine uyulan bir İmam olarak tayin edilmişti. O nasıl olur da, Kur-anda gördüğü bir hatayı düzeltmek üzere, Arapların dil maharetine terkedebilir? Kur'anın cem'ini ve yazma işini üzerine alan seçkin kimseler bu hatayı düzeltmemişse, başkaları bunu nasıl düzeltebilir? Ayrıca bir tek mushaf değil, belli sayıda mushaflar yazılmıştır. Şayet bu mushaflarda hata vaki olduğu söylense bile, hepsinin aynı hataya düşmeleri, uzak bir ihtimal olur. Şayet mushaflardan bazılarında hata vaki olduğu söylense bile bu, diğerlerinin hatasız olduğunu itiraf etmektir. Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafların bir kısmı hatalı, bir kısmı da hatasız diyen bir sahabe yoktur. Kıraat vecihleri dışında mushaflarda hiçbir ihtilaf da mevcut değildir. Kıraatlar ise, hata cinsinden sayılmaz.

b– İkrime'den yapılan rivayetin sıhhatı kabul edilecek olursa, bunun الكتب ، الصابرين ve benzeri kelimelerde olduğu gibi, hazif, işaret ve remz olduğuna hamledilir.

c– Ebu Bişr tarikiyle yapılan rivayette, okunuşu yazılışına uymayan bazı kelimeler, tevil edilmiştir. Mesela: لاأوضعوا (Tevbe, 47.) لاأذبحنه (Neml, 21.) âyetlerinde لا dan sonra elif, ذلك جزاؤا الظالمين **«bu zalimlerin cezasıdır.» (Mâide,** 29.) âyetinde vavla birlikte elif, بأيد (Zâriyat, 47.) âyetinde iki ye harfinin yazılışı, bu kabildendir. Şayet kelimeler yazıldığı gibi okunsaydı, hata sayılırdı. İbnu Eşte, «K i t a b u' l - M e s a h i f» adlı eserinde, bu ve önceki cevaplara yer vermiştir.

İbnu'l-Enbari, «K i t a b u' r - R a d d i A l â M e n H a l e f e M u s h a f e O s m a n e» adlı eserinde bu konuda Hz. Osman'dan rivayet edilen haber hakkında şöyle der: Bu haber hüccet (delil) olamaz. Zira muttasıl değil, munkatı'dır. Zamanında Müslümanların İmamı ve önderi, devletin reisi olan, İmam mushafı ortaya koyan, Hz. Osman'ın, bu mushafta bazı hataları görmesi, yanlış yazıldığı halde bunları düzeltmemesi, akıl ve mantığa sığacak bir şey değildir. Asla. Yemin ederim ki, akıl ve insaf sahibi bir kimse, Hz. Osman hakkında böyle bir vehme kapılamaz, Kur'anda mevcut hatanın sonradan gelenlerce düzeltilmek üzere geciktirdiğine, inanamaz. Hz. Osman'ın 'Mushafta bazı hatalar gördüm' sözünden, yazısında bazı hatalar gördüm. Şeklinde murad ettiğini, şayet bunu dilimize uygularsak yazıdaki hata, irabı bozacak, kelimeleri tahrif edecek derecede hata sayılmadığını iddia eden, görüşünde haklı ve isabetli değildir. Çünkü yazı, telaffuza bağlıdır. Yazıda hata eden, telaffuzda da hata eder. Hz. Osman'ın Kur'anın yazılışı ve okunuşunda ifsad derecesindeki hataları tehir etmesi, imkansızdır. Bilindiği gibi o, Kur'anı devamlı okur beldelere gönderilen mushaflardaki yazı şekline uyar, âyetlerdeki mânayı yeterince kavrardı.

Ebu Ubeyd'in rivayet ettiği de bunu doğrular. Ebu Ubeyd, bize Abdurrahman b. Mekkî, ona Abdullah b. Mübarek, bize Yemen şeyhi Ebu Vail, ona Hz. Osman'ın mevlası Hani el-Berberî rivayet ederek şöyle der: Hz. Osman'ın yanında bulunduğum bir sırada, sahabe mushafları karşılaştırıyordu. Bu arada Hz. Osman beni, üzerinde لم يتسنّ (Bakara, 259.) لاتبديل للخلق **«yaratmak değiştirilemez.»** (Rum, 30.) فأمهل الكافرين **«Kafirleri bırak»** (Târık, 17.) âyetleri yazılı bulunan koyunun kürek kemiği ile, Ubey b. Kab'a gönderdi. Kendisine bu âyetleri gösterdiğimde kalemi istedi, للخلق kelimesindeki ل harflerinden birini silerek لاتبديل لخلق الله **«Allah'ın yaratması değiştirilemez.»** فأمهل kelimesini silerek فمهّل şeklinde yazdı, لم يتسن kelimesinin sonuna da ها, ilave etti.

İbnu'l-Enbarî şöyle der: Yazılan mushaflar kendisine arzedilen müstensihler arasında vuku bulan ihtilafı kaldırmak için kendisine müracaat edilen, onlardan doğru olanı ortaya koymayı isteyen Hz. Osman'ın, hatayı görüp de buna göz yumduğu, nasıl iddia edilebilir?

Buna, İbnu Eşte'nin «K i t a b u' l - M e s a h i f»teki şu rivayetini de ilave etmek isterim: Bize el-Hasan b. Osman, ona Rabi b. Bedr, ona da Sevvâr b. Şebîb rivayet ederek şöyle dedi: Abdullah b. Zubeyr'e mushaflar hakkında soru sordum. Bana şöyle cevap verdi. Bir kimse Hz. Ömer'e giderek ya emire'l-mü'minîn, bazı kimseler Kur'an hakkında ihtilafa düştüler dedi. Hz. Ömer o sırada Kur'anı, tek bir kıraat üzere toplama hazırlığı içinde iken ölümüne sebep olan bıçaklama olayı cereyan etti. Aynı şahıs, Hz. Osman'ın hilafeti sırasında, bu durumu kendilerine arz etti. Hz. Osman da mushafların cem'ine başladı. Beni, sahifelerle birlikte Hz. Aişe'ye gönderdi. Bunları kendisine arzederek tahkikini yaptık. Sonra geri kalanları da aynı şekilde Hz. Aişe'ye göstererek karşılaştırdık. Bu da gösteriyor ki sahabe, Kur'anın cem'inde büyük bir titizlik göstermiş, vahyi aynen zaptetmişler, tashih ve ıslaha muhtaç olacak durumda bırakmamışlardır.

Ayrıca İbnu Eşte şöyle der: Bize Muhammed b. Yakub, ona Ebu Davud Süleyman b. Eş'as, ona Ahmed b. Mes'ade, ona İsmail, ona Haris b. Abdirrahman, ona da Abdu'l-Elâ b. Abdillah b. Amir rivayet ederek, şöyle demiştir: Mushaf'ın cem'i tamamlandığında Hz. Osman'a arzedildi. Hz. Osman elindeki nüshaya bakarak: Aman ne güzel, ne hoş yapmışsınız! Küçük bir yanlışlık gördüm ki bunu ilerde düzeltiriz, şeklinde mukabelede bulundu. Bu rivayette, herhangi bir güçlük yoktur, yukarıda geçeni açıklığa kavuşturmaktadır. Bundan da anlaşılıyor ki, *mushaflar yazılır yazılmaz kendisine sunulunca Kureyş lehçesi* dışında yazılan التابوة ve التابوت kelimelerini görmüş, bunları ilerde bu lehçeye göre düzeltileciğini vaadetmiştir. Sonra da bu vaadi yerine getirerek, Mushafta herhangi bir hatalı kelime bırakmamıştır. Bu rivayetleri nakleden, Hz. Osman'ın sözünü tam olarak anlamadan, muhtemelen yanlış bir şekilde aktarmıştır. Bu durum, görülen zorluklara sebep olmuştur. Bu konuda verilen en uygun ve kuvvetli cevap, budur.

Yukarıda verilen bu cevaplar Hz. Aişe'den rivayet edilen hadislerle uzaktan - Yakından bir ilgisi yoktur. Bu hadisin zayıf olduğu iddiası doğru değildir, görüldüğü gibi rivayet senedi, sahihtir. Remz, hazif ve işaret şeklinde verilen cevap da, yerinde değildir. Çünkü Urve'nin mezkur harfler hakkında sorusu, mevzu ile alakalı değildir. Buna İbnu Eşte cevap vermiş, «Ş e r h u' r - R â i y e» adlı eserinde İbnu Cubara bu görüşe katılarak Hz. Aişe'nin 'hata ettiler' sözü, sahabenin üzerinde ittifak ettiği ahruf's-Seb'adan evla olanı seçmede

hata ettiler mânasındadır, yoksa bu harflerle yazdıkları kelimelerdeki hata, bağışlanmayacak derecede değildir. Bunun delili; aradan zaman geçse bile bağışlanmayacak derecede olan hatalar, icmaen merdûd olmuştur. Said b. Cubeyr, 'katibin hatasıdır' sözüyle, kıraat ve lügat hatasını kasdeder. Yani; yazanın lehçesi ve kıraatı budur, burada başka bir kıraat da vardır demektir.

İbnu Cubara, İbrahim en-Nehaî'nin şöyle dediğini rivayet eder: ان هذان لساحران **'Bunlar ancak iki sihirbazdır'** âyetinin ان هذين لساحران **'Bunlar iki büyücü, başka bir şey değil,'** şeklinde yazılması, arasında bir fark yoktur. Muhtemelen katibler ى harfi yerine elif, والصابئون âyetinde ise یاء yerine واو koymuşlardır. İbnu Eşte şöyle der: Bu; الصلاة ، الزكاة ve الحيوة kelimelerinde olduğu gibi, bir harfi diğer harfin yerine ibdal etmektir.

Buna şu cevabı vermek isterim: Verilen bu cevap, yazının aksine kıraatın یاء ile olması halinde uygun olur. Fakat kıraat, yazıya uygunsa, cevap yerinde değildir. Dil uleması bu harfler üzerinde durmuş, en güzel bir şekilde tevcihatta bulunmuşlardır.

ان هذان لساحران **'Bunlar iki büyücü başka bir şey değil.'** âyetinde değişik vecihler vardır:

a- Âyetin bu şekilde yazılışı, irabın üç halinde tesniye kelimeleri elifle yazan lügata göredir. Bu, Kinane kabilesinin meşhur lügatıdır. Bunun, Haris lügatı olduğu da söylenir.

b- ان nin ismi, mahzuf şân zamiridir. Cümle, mübteda haber olarak, ان nin haberidir.

c- Bu da, görüşün aynısıdır. Ancak ساحران kelimesi, mahzuf mübtedanın haberidir. Takdiri: لهما ساحران ***'o ikisinin sihirbazları'*** *şeklindedir.*

d- Ayetteki ان . نعم mânasındadır.

e- Ayetteki ها kıssaya dönen zamir olarak ان nin ismi, ذان لساحران **'bu iki sihirbaz'** ise, mübteda ve haberdir. ان nin ayrı, ها nın ذا ile bitişik yazılmış olması sonucu ortaya çıkan durumun reddedildiği, yukarıda geçmişti.

Bu konuda başka bir izah şekli aklıma geldi. اغلالا **'zincirler'** (İnsan, 4.) âyetine uyurak سلاسلا kelimesi tenvinli, بنبأ (Neml, 22.) âyetine uyarak سبأ kelimesi esre okunduğu gibi, هذان kelimesi de ساحران يريدان **'o iki sihirbaz istiyorlar.'** âyetine uyarak, elifle okunmuştur.

والمقيمين الصلاة **«namaz kılanlar...»** ayetinde de değişik vecihler vardır:

a- أمدح fiilinin takdiriyle medih olmak üzere mansubdur. Zira bu takdir, daha uygundur.

b- يؤمنون بما أنزل اليك **«Sana indirilene inanıyorlar»** âyetindeki mecrur

olan ما ya matuftur. Yani ويؤمنون بالمقيمين الصلاة **'Namaz kılanlara inanırlar.'** demektir. İnananların, enbiya veya melaike olduğu söylenir. Bu durumda takdir: يؤمنون بدين المقيمين الصلاة **'Namaz kılanların dinine inanırlar.'** şeklinde olur, bunlardan da Müslümanlar anlaşılır. Ayrıca, باجابة المقيمين الصلاة **'Namaz kılanların duasına icabet olunacağı'** takdiri yapılabileceği de söylenir.

c– المقيمين kelimesi, قبل kelimesine matuftur, yani: ومن قبل المقيمين demektir. قبل kelimesi hazfedilmiş, muzafun ileyh olan المقيمين kelimesi yerine ikame edilmiştir.

d– من قبلك kelimesindeki كاف a matuftur.

e– اليك kelimesindeki كاف a matuftur.

f– منهم kelimesindeki zamire matuftur.

Bu vecihleri Ebu'l-Bekâ el-Ukberî zikretmiştir.

الصابئون **'Sabiîler...'** kelimesinde bazı vecihler vardır.

a– Haberi mahzuf olan mübtedadır. والصابئون كذلك **'Sabiîler de böyledir.'** şeklindedir.

b– İsmiyle birlikte, ان nin mahalline matuftur, çünkü ان ve isminin mahalli, mübteda olarak merfudur.

c– هادوا fiilinin failine matuftur.

d– Âyetteki ان kelimesi نعم mânasındadır. فالذين آمنوا **'iman edenler'** ve bundan sonraki cümle, merfu makamındadır. والصابئون **'Sabiîler'** kelimesi de buna matuftur.

e– Kelimenin cem'i olan siygası, müfred yerinde tutularak, sonundaki nun'un irab harfi olduğu kabul edilmiştir.

Yukarıda geçen Hz. Aişe'den yapılan rivayetlere benzer, bazı rivayetler de vardır. Bunları Ahmed b. Hanbel «M u s n e d»inde İbnu Eşte «K i t a b u' l-M e s a h i f»inde, İsmail el-Mekkî tarikiyle, Beni Cumah'ın mevlası Ebu Halef-den şöyle rivayet etmiştir: Ebu Halef Ubeyd b. Umeyr'le birlikte Hz. Aişe'ye geldi ve ona Kur'andaki bir âyeti Resulullah (s.a.v.) ın nasıl okuduğunu size sormak istiyorum, dedi. Hz. Aişe bunun hangi âyet olduğunu sorunca والذين يؤتون ما آتوا وقلوبهم وجلة انهم الى ربهم راجعون **«Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalbleri korku ile ürpererek verirler.»** veya والذين يأتون ما آتوا (Mu'minun, 60.) âyetidir, dedi. Hz. Aişe'nin: Bu iki âyetten hangisi hoşunuza gidiyor? sorusuna: Yemin ederim ki bunlardan biri, bana dünyada mevcut olan bütün şeylerden daha sevimlidir, dedim. Bunun üzerine Hz. Aişe: Peki bu hangisidir diye sordu: Ben de: والذين يأتون ما آتوا şeklinde olanı dedim. Bu sözüme karşılık Hz. Aişe: Şahedet ederim ki âyet böyle nazil olmuş, Resulullah (s.a.v.) de böyle okumuştur. Fakat kelimenin bir hecesi değiştirilmiştir, dedi.

Taberî, «T e f s i r»inde, Said b. Mansur da «S u n e n»inde, Said b. Cubeyr tarikiyle, يا أيها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوتا غير بيوتكم حتى تستأنسوا وتسلموا **«Ey iman edenler, kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp halkına selam vermeden girmeyin...»** (Nur, 27.) âyeti hakkında İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Bu, katibin yaptığı bir hatadır. Âyet: حتى تستأذنوا وتسلموا **'izin alıp selâm vermeden'** şeklindedir. İbnu Ebi Hatim aynı rivayeti 'tahminime göre bu katiplerin hatasıdır' şeklinde farklı bir ifadeyle nakletmiştir.

İbnu'l-Enbari, İkrime tarikiyle İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur: İbnu Abbas: أفلم يتبين الذين آمنوا أن لو يشاء الله لهدى الناس جميعا **«İnananlar bilmediler mi ki, Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi.»** (Ra'd, 31.) âyetini bu şekilde okuyunca kendisine, Mushafta, أفلم ييأس **"bilmediler mi"** şeklinde yazılıdır diye soruldu. O da: Zannedersem bunu yazan katib, uykulu iken yazmış olabilir, cevabını verdi.

Said b. Mansur Said b. Cubeyr tarikiyle İbnu Abbas'ın وقضى ربك **«Rabbın hükmetti...»** (İsra, 23.) âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Bu âyet ووصى ربك şeklindedir, vav harfi sad harfiyle birleşmiştir. İbnu Eşte bu rivayeti: "katip mürekkebi hokkadan çokça çektiğinden, yazıda vav harfi sad harfine birleşmiştir" şeklindeki ifadeyle nakletmiştir.

Said b. Mansur, Dahhak tarikiyle İbnu Abbas'dan naklettiği bir rivayette İbnu Abbas âyeti ووصى ربك şeklinde okumuş, وأمر ربك **"Rabbin emretti"** diye tefsir etmiş, bunlar iki vavdır, birisi sad harfine bitiştirildi, demiştir.

Said b. Mansur, başka bir tarikle Dahhak'dan yaptığı rivayette kendisine: Şu âyetteki harfi nasıl okursun? diye sorulunca وقضى ربك şeklinde okurum dedi. Kendisine soru tevcih eden kimse de: Ne biz, ne de İbnu Abbas, âyeti böyle okumuyoruz şekli ووصى ربك dir. Âyet böyle okunuyor ve yazılıyordu. Katibiniz kalemini hokkaya çokça batırdığından kalem bol mürekkeb aldı. Bu yüzden yazı esnasında vav harfi sad harfine bitişti, diyerek ولقد وصينا الذين اوتوا الكتاب من قبلكم وايّاكم أن اتقوا الله **«..sizden önce kitap verilenlere de, size de "Allah dan korkun" diye tavsiye ettik.»** (Nisa, 131.) âyetini okudu. Şayet âyet قضى fiiliyle **emretti** şeklinde olsaydı, Allah'ın emrini kimse reddedemezdi. Fakat bu, Allah'ın kullarına yaptığı bir vasiyettir, demiştir.

Said b. Mansur ve diğer sünen sahiplerinin Amr b. Dinar tarikiyle İkrime'nin, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette İbnu Abbas ولقد آتينا موسى وهارون الفرقان ضياء (Enbiya 48.) âyetinin başındaki vav harfini alıp الذين قال لهم الناس ان الناس قد جمعوا (Âl-i İmrân, 173.) âyetindeki الذين ismi mevsulünün başına koyunuz, demiştir.

İbnu Ebi Hatim, Zubeyr b. Hirrît tarikiyle İkrime'nin, İbnu Abbas'dan şöyle dediğini rivayet eder: Bu vavı alın, الذين يحملون العرش ومن حوله **«Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar..»** (Gâfir, 7.) âyetindeki الذين nin önüne koyun.

İbnu Eşte ve İbnu Ebi Hatim Ata tarikiyle, İbnu Abbas'ın مثل نوره كمشكاة (Nur, 35.) âyetinde şöyle dediğini rivayet ederler: Âyetin bu şekilde yazılışı, katibin hatasıdır. Allahu Tealânın nuru, kandilin nuruna benzetilmekten daha yücedir. Bu ancak, مثل نور المؤمن كمشكاة **"Mü'minin nuru penceresiz oyuğa benzer"** şekliyle mümkün olabilir.

İbnu Eşte bu rivayetlerin hepsine şu cevabı verir: Katipler **ehrufu's-Seb'a'dan**, sahabenin üzerinde ittifak ettiği harflerden en layık olanı seçmede hata ettiler. Yoksa bu, Kur'an'a hariçten ilave edilen bir hata değildir. Hz. Aişe'nin "hecelerdeki harfin" sözü ise, katibe, ehrufu's-Seb'a'dan olan harflerin dışında başka harflerin yazdırılması mânasındadır. Aynı şekilde İbnu Abbas'ın 'onu uykulu iken yazmış olabilir' sözü, 'daha uygun olan vechi düşünmeden yazdı', mânasındadır. Diğerleri de böyledir.

İbnu'l-Enbari, ehrufu's-Seb'a'nın kıraatta sabit olmasından dolayı, nakledilen rivayetlerin, İbnu Abbas ve diğer sahabeden gelen rivayetleri muarız ve zayıf olduğuna kanidir. İbnu Eşte'nin verdiği ilk cevap, bunların en uygun ve en sağlamıdır.

İbnu Eşte şöyle der: Bize, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yakub, ona Ebu Davud, ona İbnu'l-Esved, ona Yahya b. Adem, o Abdurrahman b. Ebi Zinad, o babasından, o da Harice b. Zeyd'den rivayet ederek şöyle dediğini nakleder: Harice b. Zeyd'e: Ya Eba Said: ثمانية أزواج من الضأن اثنين ومن المعز اثنين اثنين اثنين ومن الإبل اثنين ومن البقر اثنين اثنين **«Sekiz çift (hayvan): Koyundan ikişer ikişer, keçiden ikişer ikişer, deveden ikişer ikişer, sığırdan ikişer ikişer...»** (Enâm, 143.) âyetini bu şekilde okuduğunu sanarak mı böyle okudun denilince o da: Cenabı Hak: فجعل منه الزوجين الذكر والانثى **«ondan iki çifti, erkeği ve dişiyi var etti.»** (Kıyame, 39.) buyurmuştur. Âyette zikredilen kadın ve erkekten her biri eşdir. Erkek ayrı bir eş, kadın ayrı bir eşdir, cevabını vermiştir.

İbnu Eşte: Bu haber, Arapların mâna bakımından harflerin en zengin, lisana en kolay, aslına en yakın olanı seçtikleri gibi, mushafları yazanların da Araplarca en meşhur harfleri seçtiklerini gösterir. Ayrıca diğer harflerle yapılan kıraat, bunlarca bilinmekteydi. Benzeri hususlar da aynen böyleydi.

2- Üç Şekilde İrab Edilen Âyetler

Ahmed b. Yusuf b. Malik er-Ruaynî'nin «T u h f e t u' l - A k r â n f î M â K u r i h e b i' t - T e s l i s i M i n H u r û f i' l - K u r' a n» adlı kıymetli eserinde, bazı âyetlerin mebnî veya murab olmaları bakımından, üç şekilde okunduklarını gördüm. Bu eserden naklettiğim misaller şunlardır.

الحمد لله (Fâtiha, 1.) âyeti, müpteda olmak üzere merfu, masdar olmak üzere mensup harekede lâm'a uyarak dal harfinin kesresiyle okunur.

رب العالمين «**Alemlerin Rabbi**» (Fatiha, 2.) âyeti, sıfat olarak mecrur, önceki âyetten ayrıp mübteda takdir ederek merfu, gizli fiil veya nida edatı takdir ederek mansub okunur.

الرحمن الرحيم «**Rahman ve Rahimdir**» (Fatiha, 3.) âyeti, aynı şekilde üç türlü irab edilir.

اثنتا عشرة عينا «**on iki pınar**» (Bakara, 60.) âyeti, Temîm Lügatına göre, Şin harfinin sükûnu, Hicaz Lügatına göre kesresi, başka lügata göre de fethasiyle okunur.

بين المرء وقلبه «**kişi ile kalbi arası**» (Enfal, 24.) âyeti, değişik lügatlarde Mîm harfinin üstün, esre ve ötresiyle üç şekilde okunur.

فبهت الذى كفر «**o kafir kişi şaşırıp kaldı**» (Bakara, 258.) âyeti, cumhurun kıraatında mechul, bir kıraata göre de ضرب ، علم ve حسن vezninde malum olarak okunur.

ذرية بعضها من بعض «**birbirinden türeyen bir nesildir.**» (Âli İmran, 34.) âyetindeki ذ harfinin üstün, esre ve ötresiyle üç şekilde okunur.

واتقوا الله الذى تساءلون به والأرحام «**...adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının..**» (Nisa, 1.) âyetindeki الأرحام kelimesi, Lafza-i Celâl'e atfen mansub, به zamirine atfen mecrur, haberi mahzuf mübteda olmak üzere merfu okunur. Yani; والأرحام مما يجب أن تتقوه وأن تحتاطوا لأنفسكم **'Kendi hakkınızda akrabalarınıza karşı uyanık ve ihtiyatlı olmanız gereklidir.'** şeklindedir.

لا يستوى القاعدون من المؤمنين غير اولى الضرر والمجاهدون فى سبيل الله «**İnananlardan özürsüz olarak yerlerinde oturanlar ile, mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz.**» (Nisa, 95.) âyetindeki غير kelimesi القاعدون kelimesinin sıfatı olarak merfu, المؤمنين kelimesinin sıfatı olarak mecrur, istisna olmak üzere mansub okunur.

وامسحوا برءوسكم وأرجلكم «**...başınızı meshedin, ayaklarınızı yıkayın...**» (Maide, 6.) âyetindeki ارجلكم kelimesi, الأيدى kelimesine atfen mansub, yakınına veya uzağına atfen mecrur, makablinin delaletiyle haberi mahzuf mübteda olmak üzere merfu okunur.

فجزاء مثل ما قتل من النعم «**...öldürdüğünün dengi olan bir hayvan cezası vardır ki...**» (Maide, 95.) âyetindeki مثل kelimesi, جزاء kelimesine muzafun ileyh olarak mecrur, جزاء kelimesine sıfat olarak tenvinle merfu, جزاء kelimesinin mefulü olmak üzere mansub okunur.

والله ربنا ما كنا مشركين «**..vallahi Rabbimiz biz şirk koşanlardan değildik..**» (Enam, 23.) âyetindeki ربنا kelimesi sıfat veya bedel olarak mecrur, nida veya امدح fiilinin takdiri ile mensup, Lafzatullah'ın da rafi ile müpteda haber olarak merfu okunur.

ويذرك وآلهتك **«seni ve senin ilahlarını terkedecek»** (Araf, 127.) âyetindeki يذر fiili merfu, mansub ve tahfif için meczum okunur.

فأجمعوا أمركم وشركاءكم **«...siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınız işi (iyice) kararlaştırın...»** (Yunus, 71.) âyetindeki شركاء kelimesi, mefulu maah veya matuf veyahut ادعوا fiilini takdir ederek mansub, أجمعوا fiiline bitişen zamire atfen veya haberi mahzuf mübteda olmak üzere merfu, أمركم kelimesindeki zamire atfen mecrur okunur.

وكأين من آية فى السموات والأرض يمرّون عليها وهم عنها معرضون **«Göklerde ve yerde nice âyet(ler) varki onların yanından yüzlerini çevirerek geçerler.»** (Yusuf, 105.) âyetindeki الأرض kelimesi, makabline atfen mecrur, iştigal olmak üzere mansub, kendisinden sonra gelen habere de mübteda olmak üzere merfu okunur.

قالوا ما اخلفنا موعدك بملكنا **«Dediler ki: 'Sana verdiğimiz sözden kendi başımıza caymadık...»** (Tâhâ, 87.) âyetindeki بملكنا kelimesinin ميم harfi zamme, fetha ve kesre ile üç şekilde okunur.

وحرام على قرية **«Helak ettiğimiz bir ülkeye artık (dünya hayatı) haramdır.»** (Enbiya, 95.) âyetindeki حرام kelimesi, mazi sigasıyle راء nın fethi, kesri ve zammiyle, ismi fail sigasında ise حاء nın fethasıyla birlikte راء nın kesri ve sükunu, حاء kesri ile birlikte راء nın sükunu ile okunur. حرام şekli de elifle birlikte حاء nın fethasiyle okunur. Bunların hepsi, kıraatı Seb'a'dandır.

كأنها كوكب درّىّ **«Cam sanki inciden bir yıldız.»** (Nur, 35.) âyetindeki درّىّ kelimesinin دال harfi, zamme, fetha ve kesre ile üç şekilde okunur.

يس (Yasin, 1.) âyetindeki نون, meşhur kıraata göre sakin, şâz kıraata göre tahfif için mansub, iltikai's-sakineyn'den dolayı meksur, münada olmak üzere de mazmum okunur.

سواء للسّائلين **«bütün araştıranlar için müsavi.»** (Fussilet, 10.) âyetindeki سواء kelimesi, hâl olarak mansub, هو takdiriyle şâz olarak merfu, الأيّام kelimesine hamledilerek mecrur okunur.

ولات حين مناص **«zaman kurtuluş zamanı değildi.»** (Sâd, 3.) âyetinde حين kelimesi, zamme, fetha ve kesre ile üç şekilde okunur.

وعنده علم السّاعة ، وقيله يا ربّ انّ هؤلاء قوم لا يؤمنون **«kıyametin ne zaman kocağı ilmi ona aittir. Resulün, (kıyamet günü) 'Ya Rab, bunlar inanmayan bir kavimdi' demesini de (Allah biliyor).»** (Zuhruf, 85 ve 88.) âyetindeki قيله kelimesi masdar olarak mansub, tevcihi daha önce geçtiği üzere mecrur, علم السّاعة âyetine atfen şâz olarak merfu okunur.

ق (Kâf, 1.)'ın meşhur kıraata göre okunuşu sükun iledir. Önceden geçtiği gibi şaz olarak meftuh veya meksur okunur.

الحبك (Zâriyât, 7.) âyeti, bu kelimede yedi kıraat mevcuttur. حاء ve باء

harflerinin zammı, fethi ve kesresiyle, حاء nın zammı, باء nın sükunu, ve zammesi ile, باء nın fethi ve kesri ile, باء nın sükunu ve kesri ile ve باء nın zammı ile okunur.

والحبّ ذو العصف والريحان **«Yapraklı taneler ve hoş kokulu bitkiler var.** (Rahman, 12.) âyetindeki her üç kelime, merfu, mansub ve mecrur olarak okunur.

حور عين كأمثال اللؤلؤ **«İri gözlü huriler, saklı inciler gibi.»** (Vakıa, 22-23.) âyetindeki حور عين kelimeleri merfu, mecrur ve يزوجون **'evlendirilirler'** fiilinin takdiriyle mansub okunur.

Bazı ulema, Kur'anda mansubatla ilgili pek çok kelime bulunduğu halde, aralarında mef'ulu maah olmadığını söyler. Kur'anın çeşitle âyetlerinde, mef'ulu maah olarak irab edilen kelimeler vardır. Bunlar:

a- فاجمعوا أمركم وشركاءكم **«...sizin ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınız işi (iyice) kararlaştırın da...»** (Yunus, 71.) âyeti bu misallerin en meşhurudur. Yani أجمعوا أنتم مع شركاءكم أمركم **'...siz ve ortaklarınız toplanıp işinizi kararlaştırın...'** şeklindedir. Bu misali, onlardan bir kısmı zikretmiştir.

b- قوا أنفسكم وأهليكم نارا **«...kendinizi ve çoluk çocuğunuzu ateşten koruyun...»** (Tahrim, 6.) âyetinde Kirmani, «G a r a i b» adlı tefsirinde مع أهليكم **'ehlinizle beraber'** şeklinde mef'ulu maah olduğunu zikreder.

c- لم يكن الذين كفروا من أهل الكتاب والمشركين منفكين **«Kitap ehlinden ve puta tapanlardan (Hakkı) tanımayanlar, kendilerine açık delil gelinceye kadar (bulundukları halden) ayrılacak değillerdi.»** (Beyyine, 1.) âyetinde Kirmani, والمشركين kelimesinin الذين veya كفروا fiilindeki واو dan mef'ulu maah olması muhtemeldir, der.

KIRK İKİNCİ BÖLÜM

MÜFESSİRİN BİLMESİ GEREKEN ÖNEMLİ KAİDELER

1- Zamirlerle İlgili Kaideler

İbnu'l-Enbari, Kur'anda mevcut zamirlerle ilgili iki ciltlik bir eser telif etmiştir. Cümlede zamir kullanmanın asıl sebebi, cümleyi kısaltmaktır. Mesela, أعدّالله لهم مغفرة وأجرا عظيما **«...Allah bunlar için bağış ve büyük bir mükafat hazırlamıştır.»** (Ahzab, 35.) âyetindeki لهم zamirinin ifade ettiği kimseleri Cenab-ı Hak açıkça zikretmiş olsaydı, bunun yerine yirmi beş isim vermesi gerekecekti. وقل للمؤمنات يغضضن من أبصارهن **«Mü'min kadınlara söyle: 'Gözlerini haramdan sakınsınlar...»** (Nur, 31.) âyeti de bunun gibidir. Mekkî şöyle der: Kur'anı Kerimde bu âyette olduğu kadar hiçbir âyette yirmi beş zamir bir arada bulunmamıştır. Bu yüzden mazeret olmadıkça muttasıl zamirden munfasıl zamire dönülmez. Mesela zamirin إيّاك نعبد **«Ancak Sana ibadet ederiz»** (Fatiha, 5.) âyetinde olduğu gibi ibtida veya وقضى ربّك ألا تعبدوا الا إيّاه **«Rabbin yalnız kendisine ibadet etmenizi emretti...»** (İsra, 23.) âyetinde olduğu gibi الا istisna edatından sonra munfasıl olarak gelmesi, mazeretten dolayıdır.

2- Zamirlerin Mercii

Her zamirin mutlaka bir mercii vardır. ونادى نوح ابنه **«...Nuh oğluna seslendi...»** (Hud, 42.) وعصى آدم ربّه **«...Adem, Rabbinin buyruğuna karşı geldi...»** (Tâhâ, 121.) اذا أخرج يده لم يكد يراها **«...elini çıkarsa nerdeyse onu dahi göremez...»** (Nur, 40.) âyetlerinde olduğu gibi zamir, kendisinden önceki kelimeye,

Veya اعدلوا هو أقرب للتقوى **«...adil davranın takvaya yakışan budur...»** (Maide, 8.) âyetinde olduğu gibi, *muhtevaya uygun olarak gelmiştir.* Bu âyetteki هو zamiri, اعدلوا mânasını ihtiva ettiğinden العدل kelimesinin yerini tutmaktadır. واذا حضر القسمة اولوا القربى واليتامى والمساكين فارزقوهم منه **«...akrabalar, öksüzler, yoksullarda (miras) taksiminde hazır bulunursa bir şeyler vererek onları da ondan rızıklandırın...»** (Nisa, 8.) âyetindeki منه *kelimesinin zamiri, yapılan* taksimin delaletiyle taksim edilenin yerini tutmaktadır.

اناأنزلناه **«Muhakkak ki onu biz indirdik.»** (Kadr, 1.) âyetinde olduğu gibi zamir, zaruri olarak merciine delalet eder. Bu da Kur'an kelimesidir. Âyetteki inzal zamirinin, zaruri olarak Kur'an kelimesinin yerine geçtiğini gösterir. فمن عفى له من أخيه شيئ فاتّباع بالمعروف وأداء اليه باحسان **«...Ama kim (yani katil) kardeşi tarafından affedilirse, o zaman uygun olanı yapması güzelce onu (diyeti) ödemesi gerekir...»** (Bakara, 178.) âyetindeki عفى fiili, affedenin varlığını gerektirir. Bu yüzden اليه deki zamir, zaruri olarak bu fiile rücû eder.

فأوجس فى نفسه خيفة موسى **«Bu yüzden Musa içinden bir korku duydu.»** (Tâhâ, 67.) ولايسأل عن ذنوبهم المجرمون **«...suçlulara günahlarından sorulmaz.»** (Kasas, 78.) فيومئذ لايسأل عن ذنبه انس ولاجان **«O gün ne insana ne de cinne günahından sorulmaz.»** (Rahman, 39.) âyetinde olduğu gibi zamirler, cümledeki yerine göre değil, lafzan müteahhir olan kelimeye uygun olarak gelmiştir.

Şan ve kıssa zamiri, نعم ve بئس fiilleri ile tenazu babında, hem lafzan hem de cümledeki yerine göre sonra gelen kelimeye uygun şekilde kullanılmıştır.

فلولااذابلغت الحلقوم **«Ya can boğaza dayandığı zaman?»** (Vakıa, 83.) كلا اذابلغت التراقى **«Hayır, ne zaman ki canı köprücük kemiklerine dayanır»** (Kıyame, 26.) âyetlerinde olduğu gibi, zaruri olarak müteahhir kelimeye delalet etmek üzere gelmiştir. Bu iki âyette ruh veya nefis kelimeleri, الحلقوم ve التراقى kelimelerinin delaletiyle gizlenmiştir. حتى توارت بالحجاب **«..nihayet atlar perdenin arkasında gizlendi.»** (Sâd, 32.) âyetinde ise الحجاب kelimesinin delaletiyle, الشمس kelimesi muzmar olmuştur.

كل من عليها فان **«(yer) üzerinde bulunun her şey yok olacaktır.»** (Rahman 26.) ماترك على ظهرها من دابة **«...yer yüzünde hiçbir canlı varlık bırakmazdı...»** (Fâtır, 45.) âyetlerinde görüldüğü gibi zamir, dinleyenin, anlayabileceği düşüncesiyle, zahir ismin yerine getirilmiştir. Bu âyetlerde arz ve dünya kelilimeleri gizlenmiştir. ولأبويه (Nisa, 11.) âyetindeki zamir, önceden zikri geçmeyen الميت **"ölenin"** kelimesinin yerine gelmiştir.

Zamir bazan mânası dışında, mezkur olan lafza raci olur. ومايعمر من معمر ولاينقص من عمره الافى كتاب **«Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen kısaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır.»** (Fâtır, 11.) âyeti buna misaldir. Yani, bir başkasına verilen ömür, uzun ömür verilenin ömründen eksiltmez demektir.

Zamir bazan önceden geçen kelimenin bir kısmına raci olur. يوصيكم الله فى أولادكم فان كنّ نسأ **«Allah size, çocuklarınızın (alacağı miras) hakkında, erkeğe kadının payının iki mislini tavsiye eder...»** (Nisa, 11.), والمطلقات dan sonra وبعولتهنّ أحق بردهنّ **«kocaları da bu arada barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler.»** (Bakara, 228.) âyetleri buna misaldir. Bu

son âyetteki المطلقات kelimesi, rici' talak ile boşanan kadınlara mahsustur, halbuki bu kelimeye dönen zamir, hem bunlar, hem de diğerlerine racidir.

Zamir bazan mânaya döner. فان كانتا اثنتين **«ölenin iki kız kardeşi varsa.»** (Nisa, 176.) kelâle âyeti buna misaldir. Âyetteki tesniye, zamirin kendisine döneceği kelime, önceden geçmemiştir. Ahfeş burada şu açıklamada bulunur: Âyetteki kelâle kelimesi, müfred, tesniye ve cemi mânasındadır. Bu yüzden, mânaya hamledilerek من ismi mevsülü, yerini tutan cemi zamiri geldiği gibi, aynı şekilde kelâle'nin mânasına hamledilerek âyetteki zamir, tesniye gelmiştir

Zamir bazan bir şeyin lafzına döner, bu şeyden de cins murad edilir. Zemahşeri; ان يكن غنيا أو فقيرا فالله أولى بهما **«...(şahitlik ettiğiniz kimseler) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah, ikisine de daha yakındır.»** (Nisa, 135.) âyetini buna misal getirir. Âyetteki غنيّا أو فقيرا **'ister zengin ister fakir olsun'** kelimelerinin delaletiyle zamir, zengin ve fakir cinsine racidir. Eğer, sözü söyleyene dönmüş olsaydı, zamir müfred olurdu.

Cümlede bazan iki şey zikredilir, zamir bunlardan birine döner. Bu durumda zamirin mercii, ekseriyetle ikinci kelime olur. واستعينوا بالصبر والصلاة وانها لكبيرة الاعلى الخاشعين **«Sabırla, namazla yardım dileyin, şüphesiz bu (Allah'a) saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir.** (Bakara, 45.) âyeti buna misaldir. Âyetteki zamir الصلاة kelimesine racidir. استعينوا fiilinin mefhumundan hareketle استعانة kelimesine raci olduğu da söylenir. هو الذى جعل الشمس ضياء والقمر نورا وقدره منازل **«Güneşi ışık, ayı nur yapan, yılların sayısını ve (vakitlerin) hesabını bilmeniz için ay(a dolaşma) konaklar(ı) düzenleyen O'dur.»** (Yunus, 5.) âyeti de buna misaldir. Âyetteki zamir القمر kelimesine racidir. Çünkü aylar, ayın menzili ile bilinir. والله ورسوله أحقّ أن يرضوه ان كانوا مؤمنين **«...Halbuki inanmış olsalardı, Allah'ı ve Resulünün hoşnud etmeleri daha uygundu.»** (Tevbe, 62.) âyetinde يرضوه fiiline bitişen zamir, tesniye olması gerekirken müfred halde gelmiştir. Çünkü Resulullah (s.a.v.) kulları imana davet ettiği, onlara doğrudan muhatab olduğundan, Resulün rızası Allah'ın rızasını gerektirir.

Zamir bazan, tesniye olarak gelir, zikredilen iki husustan birine rücu eder. يخرج منهما اللؤلؤ والمرجان **«İkisinden de inci ve mercan çıkar.»** (Rahman, 22.) âyeti buna misaldir. Lu'lu' ve mercan bunların birinden çıkar.

Zamir bazan bir kelimeye bitişik olarak gelir, fakat başka kelimeye ait olur. ولقد خلقنا الانسان من سلالة من طين **«Andolsun biz insanı çamurdan (meydana gelen) bir süzmeden yarattık.»** (Mü'minun, 12.) âyetindeki insandan Hz. Adem kasdedilmişken ثمّ جعلناه نطفة فى قرار مكين **«Sonra onu bir nutfe (sperm) olarak sağlam bir karar yerine koyduk.»** (Mü'minun, 13.) âyetindeki zamirden de, adem oğlu kasdedilmiştir. Çünkü Hz. Adem, meniden yaratılmamıştır.

Buraya kadar verilen misallerde istihdam sanatı görülür. ياايّها الذين آمنوا

لاتسألوا عن اشياء ان تبد لكم تسؤكم **«Ey iman edenler, açıklandığında hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın.»** (Maide, 101.) âyetinden sonra قدسألها âyetindeki zamir, önceki âyetteki أشياء lafzının mefhumundan anlaşılan başka şeylere de racidir.

Zamir bazan birbirine yakın iki mânadan birine döner. الاعشيّة أو ضحاها (Nâziat, 46.) âyeti buna misaldir. Âyetteki zamir, akşamın kuşluğu olmadığından o günün kuşluğuna racidir.

Zamir bazan, görülmeyen hissî bir mânaya bağlı olur. Halbuki gerçek, bunun aksidir. اذاقضى أمرا فانما يقول له كن فيكون **«..Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece 'ol' der, o da hemen oluverir.»** (Bakara, 117.) âyetindeki له zamiri الامر kelimesine racidir, halbuki bu durum henüz gerçekleşmiş değildir. Fakat zuhuru Allah'ın ilminde malûm olduğundan, mevcudiyeti müşahede edilen bir gerçek mesabesindedir.

3- Zamirle İlgili Önemli İki Kaide

a- Zamirde esas olan, en yakın kelimeye bağlı olmasıdır. Bu yüzden وكذلك جعلنا لكل نبى عدوّا شياطين الإنس والجن يوحى بعضهم الى بعض **«Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar.»** (Enam, 112.) âyetindeki zamirin en yakına dönmesi için, birinci meful tehir edilmiştir. ancak meful, muzaf-muzafun ileyh durumunuda olursa, zamir en yakın kelimeye dönmez. Bu durumda zamirde asıl olan, muzafa dön mesidir; çünkü söz konusu olan kelime, muzaftır. وان تعدّوا نعمة الله لاتحصوها **«Allah'ın nimetlerini saymakla bitiremezsiniz..»** (İbrahim, 34.) âyeti buna misaldir. Zamir bazan da muzafun ileyh'e döner. فأطّلع الى اله موسى وانى لأظنّه كاذبا **«..Musa'nın tanrısına çıkıp bakayım; çünkü ben onu (Musa'yı peygamberlik davasında) yalancı sanıyorum.»** (Gâfir, 37.) âyeti buna misaldir.

او لحم خنزير فانّه رجس **«..yahut domuz eti ki pistir..»** (Enam, 145.) âyetindeki zamirde ihtilaf edilmiştir. Bunu bazıları muzaf'a bazıları da muzafun ileyh durumundaki kelimeye bağlamıştır.

b- Dağınıklıktan sakınmak için zamirin, merciine uygun olması gerekir. Bu yüzden bazı ulema أن اقذفيه فى التابوت فاقذفيه فى اليمّ **«Onu sandığa koy, suya at; su onu sahile bıraksın..»** (Tâhâ, 39.) âyetindeki ikinci اقذفى fiilinin zamirini Tâbut'a birinci fiildekini ise Hz. Musa'ya göndermiştir. Zemahşeri bu görüşe, Kur'an'ın icazına ters düştüğünden katılmamış, âyetteki zamirlerin Hz. Musa'ya döndüğünü söylemiş, zamirlerden birinin Hz. Musaya, diğerinin Tâbut'a gönderilmesini, nazmıyle muciz olan Kur'an'a ters düştüğünden büyük hata saymıştır. Zamirlerin gerçek merciini tesbit etmek müfessirin en önemli vazifelerinden bi-

ridir, demiştir.

لتؤمنوا بالله ورسوله وتعزّروه وتوقّروه **«Ki Allaha ve Resulüne inanasınız, O'nun (dinini) destekleyesiniz. Ona saygı gösteresiniz ve sabah akşam Onu tesbih ed(ip şanını yücelt)esiniz...»** (Fetih, 9.) âyetinde Zemahşeri, zamirlerin Allahu Tealâ'ya raci olduğunu, Allah'a destek olmanın, dinine ve Resulüne destek olma mânasına geldiğini, âyetteki zamirleri ayıranın, bu mânadan oldukça uzaklaşacağını ifade eder.

ولاتستفت فيهم منهم أحدا **«...ve onlar hakkında bunlardan hiç birine bir şey sorma.»** (Kehf, 22.) âyetindeki فيهم in Asahab-ı Kehf'e منهم un da, Yahudilere ai t olduğunu söylemiştir. ولما جاءت رسلنا لوطا سيئ بهم وضاق بهم ذرعا **«Elçilerimiz Luta gelince onlar yüzünden kaygılandı...»** (Hud, 77.) âyeti de aynen böyledir.

İbnu Abbas hazretleri bu âyetin tefsirinde: Lut (a.s.) kavminin kötülük yapmasından endişelendi; misafirleri sebebiyle kalbi daraldı, mânasını vermiştir.

Süheylî'nin ulemadan yaptığı nakle göre الاتنصروه (Tevbe, 40.) âyetinde geçen on iki zamirden, Hz. Ebu Bekir'e aid olan biri müstesna, hepsi de Resulullah'a (s.a.v.) racidir. Çünkü sekînet Peygamber'e (s.a.v.) değil, Hz. Ebu Bekir-e gelmiştir. Âyetteki جعل fiilinin zamiri, Allah'a racidir.

منها أربعة حرم **«...bunlardan dördü haram (ay) lardır.»** (Tevbe, 36.) âyetinde görüldüğü gibi, zıddıyetten sakınmak için zamirler değişik gelebilir. Bu âyetteki zamir, on iki sayısına, فلاتظلموا فيهنّ انفسكم **«...O aylar içinde kendinize zulmetmeyin...»** (Tevbe, 36.) âyetindeki ise, dört sayısına racidir. Zamirin bu âyette cemi sigasıyla gelişi, önceki zamirin merciine muhaliftir.

4- Fasıl Zamiri

Mütekellim, muhatab, gaib, müfred ve benzeri sigalarda, önceki kelimeye uygun olarak merfu sigasıyla gelen zamirdir. وأولئك هم المفلحون **«işte bunlar felaha kavuşanlardır.»** (Bakara, 5.), وانا لنحن الصافّون **«Biziz o saf saf dizilenler biz.»** (Saffât, 165.) فلمّا توفيتنى كنت أنت الرّقيب عليهم **«...fakat Sen beni vefat ettirince onları gözetleyen sen oldun.»** (Maide, 117.), وماتقدموا لأنفسكم من خير تجدوه هو خيرا واعظم اجرّا **«Kendiniz için verdiğiniz hayırları, Allah katında verdiğinizden daha hayırlı ve mükafatca daha büyük bulacaksınız.»** (Müzzemmil, 20.) ان ترن أنا اقل منك مالا **«...gerçi sen beni malca ve evlatça senden az görüyorsun ama...»** (Kehf, 39.) هؤلاء بناتى أطهر لكم **«...işte kızlarım, onlar sizin için daha temiz...»** (Hud, 78.) âyetlerinde görüldüğü gibi, mübtedadan sonra, veya aslı mübteda olan kelimeden sonra veya haberden önce gelir.

Ahfeş, bu zamirin hal ile sahib-i hal arasına gelebileceğini söyler, mansub kıraata göre okunan هنّ اطهر لكم âyetini buna misal getirir.

el-Cürcani bu zamirin muzari fiilden önce gelebileceğini söyler, buna انه هو يبدئ و يعيد **«İlkin var eden, sonra geri çevirip yeniden yaratan O'dur.»** (Buruc, 13.) âyetini misal getirir. Ebu'l-Beka ise و مكر اولئك هو يبور **«...ve onların tuzağı bozulacaktır.»** (Fatır, 10.) âyetinin buna ayrı bir misal olduğunu söylemiştir.

Fasıl zamirinin irabda mahalli yoktur; cümlede üç ayrı vazifesi vardır.

a- Kendisinden sonraki kelimenin tâbi değil, haber olduğunu bildirir.

b- Cümleyi tekid eder. Bu yüzden Kûfe uleması buna, sözü kuvvetlendirdiği için دعامة adını vermişlerdir. Buna dayanarak bazıları, mübtedaya bağlı zamirle, fasıl zamirinin birlikte gelemiyeceğini söylemişlerdir. Bu bakımdan زيد نفسه هو الفاضل **'Faziletli olan Zeyd'in kendisidir.'** denemez.

c- İhtisas ifade eder.

Zemahşerî و اولئك هم المفلحون **'Felaha kavuşanlar işte onlardır'** âyetinde bu üç mânanın mevcut olduğunu zikrederek هم zamiri, sonraki kelimenin sıfatı değil, haber olduğunu, cümleyi tekid ettiğini, haberi mübtedaya tahsis ettiğini ifade eder.

5- Kıssa ve Şân Zamirleri

Bu zamire meçhul zamiri adı da verilir. İbnu Hişam «e l - M u ğ n î» adlı eserinde, bu zamirin beş yönden kıyasa muhalif olduğunu söyler:

a- Kendinden sonraki ifadeye zarurî olarak dönmesidir. Bu yüzden, kendisini tefsir eden cümle veya bir kısmının, önceden gelmesi gerekir.

b- Kendisini tefsir eden ifade, ancak cümle olur.

c- Bu zamir herhangi bir tabiye bağlı kalmaz. Ne tekid eder, ne kendisine atf edilir, ne de kendisinden bedel yapılır.

d- Bu zamirin amili, ya mübteda, ya da mübtedanın önüne gelen amillerdir.

e- Zamir sadece müfred olarak gelir. قل هو الله أحد **«De ki: O Allah birdir.»** (İhlas, 1.) فاذا هى شاخصة أبصار الذين كفروا **«...inkar edenlerin gözü birden donup kalır...»** (Enbiya, 97.) فانّها لا تعمى الابصار **«...zira gözler kör olmaz...»** (Hac, 46.) âyetleri bunlara misaldir.

Bu zamirin vazifesi, önceden mübhem olarak zikredilip sonra da açıklanan bir sözün yüceliğini ve değerini göstermektir.

İbnu Hişam şöyle der: Zamirin, şan zamiri dışında bir zamire hamli mümkün olduğunda, bu zamirin şân zamiri olması gerekmez. Bu yüzden Zemahşerînin انّه يراكم **«...O sizi görür...»** (Araf, 27.) âyetinde ان nin ismini şân zamiri olarak kabul etmesi, zayıf görülmüştür. En doğrusu bu zamiri, âyetteki şeytan kelimesine göndermektir. Bu esası, aynı âyette geçen و قبيله kelimesinin mansub okunuşu teyid eder. Bu bakımdan şan zamirine atıf yapılmaz.

6- Âkıl ve Gayrı Âkıl Cemî Kelimelere Ait Zamirler

Akil olan cemi müennes kelimelerin zamiri, ister cemi killet, ister cemi kesret olsun umumiyetle cemi sigasıyla gelir. و الوالدات يرضعن **«Anneler, çocuklarını (emzirmeyi tamamlamak isteyen kimse için) tam iki yıl emzirirler...»** (Bakara, 233.) و المطلقات يتربصن بانفسهن ثلاثة قروء **«Boşanmış kadınlar, üç hayız müddeti kendilerini gözetlerler..»** (Bakara, 228.) âyetlerinde cemi sigasiyle, أزواج مطهّرة **«temiz zevceler.»** (Bakara, 25.) âyetinde ise مطهّرات **«temiz hanımlar»** şekli kullanılmadan müfred sigasıyla gelmiştir.

Âkil olmayan cemi müenneslere ait olan zamir, ekseriyetle cemi kesretlerde müfret, cemi kılletlerde de cemi sıgasiyle gelir. Bu iki özellik انّ عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا **«...Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır...»** (Tevbe, 36.) âyetinde bir arada bulunmaktadır. منها daki müfred zamir, cemi kesret kelime olan aylara فلا تظلموا فيهن انفسكم **«...o aylarda kendinize haksızlık etmeyin...»** âyetinde ise, cemi sigasiyle gelen zamir, cemi killet kelime olan أربعة أشهر terkibine döner.

Ferrâ bu kaide ile ilgili şu latif açıklamada bulunur. On ve onun üstündeki sayılarda temyiz müfred geldiğinden, cemi kesretlerde de müfred, on sayısından önceki sayılarda temyiz cemi sigasıyla geldiğinden, cemi kılletlerde de zamir, cemi sigasiyle gelir.

7- Lafız ve Mânaya Göre Kullanılan Zamirler

Lafız ve mânaya uygunluğu olan cümlelerde zamirler, önce lafza sonra mânaya hamlolunur. Kur'an'da mevcut olan da budur. و من الناس من يقول ... و ما هم بمؤمنين **«İnsanlardan bir kısmı şöyle der...halbuki onlar iman etmemişlerdir.»** (Bakara, 8.) âyetinde zamirler, lafza bağlı olarak önce müfred, sonra da bağlı olarak cemi sigasıyle gelmiştir. و منهم من يستمع اليك و جعلنا على قلوبهم أكنة **«İçlerinden Seni dinleyenler vardır. Fakat, biz onu anlamalarına engel olmak için kalblerinin üstüne örtüler ...koyduk...»** (Enâm, 25.), و منهم من يقول ائذن لى و لا تفتنى الا فى الفتنة سقطوا **«İçlerinden öylesi var ki: 'Bana izin ver, beni fitneye düşürme der' iyi bilin ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir...»** (Tevbe, 49.) âyetleri de bunun gibidir.

Şeyh Alemuddîn el-Irakî şöyle der: Kur'an-ı Kerim'de zamirin önce mâna sonra da lafza hamledildiği ancak bir âyette görürülür. Bu, و قالوا ما فى بطون هذه الانعام خالصة لذكورنا و محرم على أزواجنا **«Dediler ki: 'Bu hayvanların karınlarında olanlar, yalnız erkeklerimize aittir..»** (Enam, 139.) âyetidir. Bu âyette ما nın mânasına hamlen خالصة kelimesi müennes gelmiş, sonra da lafzına uyularak محرم kelimesi müzekker gelmiştir.

İbnu'l-Hacib, «E m â l î» adlı eserinde şöyle der: Zamir lafza hamledilirse, bundan sonra mânaya hamli caiz olur. Mânaya hamledilirse, bundan sonra laf-

za hamledilmesi zayıf düşer. Çünkü mâna lafızdan daha kuvvetlidir. Lafız dikkate alındıktan sonra, zamirin mânaya hamledilmesi mümkün olduğu halde kuvvetli mânayı dikkate aldıktan sonra zamirin zayıf lafza hamledilmesi, mümkün görülmemektedir.

İbnu Cinnî «e l - M u h t e s i b» adlı eserinde şöyle der: Zamirin lafza hamlinden sonra mânaya hamli caizdir. ومن يعش عن ذكر الرحمن نقيض له شيطانا فهو له قرين . وانّهم ليصدّونهم عن السبيل ويحسبون أنهم مهتدون **«Kim Rahmanın zikrini görmezlikten gelirse, ona bir şeytanı sardırırız; artık o, onun arkadaşı olur. O (şeytan)lar, bunları doğru yoldan çıkardıkları halde bunlar doğru yolda olduklarını sanırlar.»** (Zuhruf, 36-37.) âyetleri ile حتى اذا جاءنا **«Kıyamet günü bize geldiği zaman...»** (Zuhruf, 37.) âyetini buna misal getirmiştir. Birinci âyetteki zamirler lafza, ikincidekiler mânaya, üçüncüdekiler ise tekrar lafza hamledilmiştir.

Mahmud b. Hamza, «K i t a b u' l - A c a i b» adlı eserinde şöyle der: Bazı nahiv uleması, zamirin lafza hamlinden sonra mânaya hamlinin caiz olmadığı görüşündedir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de bunun aksini gösteren âyet mevcuttur. Bu: خالدين فيها أبدا قد أحسن الله له رزقا **«orada ebedi kalacaklardır. Allah ona gerçekten ne güzel rızık vermiştir.»** (Talak, 11.) âyetidir. İbnu Haleveyh, «K i t a b u L e y s e» adlı eserinde şöyle der: من ve benzerlerine ait zamirlerdeki kaide, lafızdan mânaya, müfredden cem'e, müzekkerden müennese, geçiş yapmaktır. ومن يقنت منكن لله ورسوله وتعمل صالحا نؤتها أجرها مرتين **«Fakat sizden kim Allah'a ve Resulüne itaate devam eder ve yararlı iş yaparsa ona da mükafatını iki defa veririz..»** (Ahzab, 31.), بلى من أسلم وجهه لله وهو محسن فله أجره عند ربه ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون **«Hayır, kim işini güzel yaparak özünü Allah'a teslim ederse onun mükafatı, Rabbi yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.»** (Bakara, 112.) âyetleri buna misaldir. Nahiv ulemasının üzerinde ittifak ettiği görüş budur.

İbnu Haleveyh şunu da ilave eder: Ne Arapların sözünde, ne Arap dilinde İbnu Mucahid'in misal getirdiği: ومن يؤمن بالله ويعمل صالحا يدخله جنات (Talak, 11.) âyet hariç, zamirin mânaya hamlinden sonra, lafza hamli görülmemiştir. يعمل ، يؤمن ve يدخله fiillerindeki zamir müfred iken, خالدين kelimesinde cemi olarak gelmiş, sonra da أحسن الله له رزقا **'Allah ona gerçekten ne güzel rızık vermiştir.'** âyetinde müfrede dönmüştür.

8- Müzekkerlik ve Müenneslik

Müennes, hakiki ve gayri hakiki olmak üzere iki kısımdır:

a- Hakiki müennes kelimenin fiiline bitişen müenneslik ta'sı, fasıl olmadıkça hazfedilmez. Fasıl olduğunda hazfı caizdir, fasıllar çoğaldıkça hazif de buna bağlı olarak çoğalır. Cemi hâli olmadıkça, hakiki müennesle birlikte fiildeki müenneslik ta'sının sabit kalması evladır.

b- Gayri hakiki müennes kelimenin fiildeki müenneslik ta'sının fasıl halinde hazfi yerinde olur. فمن جاءه موعظة من ربه **«...kime Rabbinden bir öğüt gelir de..»** (Bakara, 275.), قد كان لكم آية **«..sizin için ibret vardı..»** (Âl-i İmrân, 13.) âyetleri buna misaldir. Fasıl çoğaldıkça hazfin de çoğalması, cümleye akıcılık kazandırır. وأخذ الذين ظلموا الصيحة **«Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı...»** (Hud, 67.) âyeti buna misaldir. Fiilde müenneslik ta'sının kalması da, uygundur. وأخذت الذين ظلموا الصيحة **«...o zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı...»** (Hud, 94.) âyeti buna misaldir. Her iki özellik aynı sûrede birlikte gelmiştir. Bazı ulema hazfi tercih etmiş, her iki âyetin aynı sûrede bulunması ve Allahu Tealâ'nın önceki âyetteki bu ta'yı hazfetmesini delil göstermişlerdir.

Zahirine isnad etmek suretiyle fasıl olmaksızın hazfi de caizdir. Şayet zamirine isnad edilmişse, caiz olmaz.

Mübteda ile haber arasında zamir veya ismi işaret gelir, biri müzekker diğeri müennes olursa zamir ve ismi işarette müzekkerlik veya müenneslik caiz olur. قال هذا رحمة من ربّى **«...dedi: "Bu Rabbimden (kullarına) bir rahmettir."..»** (Kehf, 98.) âyeti buna misaldir. Bu âyette, haber müennes olmasına rağmen mübteda takaddüm ettiğinden, ism-i işaret müzekker gelmiştir. فذانك برهانان من ربّك **«...Rabbinden sana (verilen) iki delildir...»** (Kasas, 32.) âyetinde, müşarun ileyh olan اليد ve العصا müennes kelimelerine rağmen, haber durumundaki برهان kelimesinin müzekkerliği sebebiyle, ismi işaret müzekker olarak gelmiştir.

Bütün cins isimler, cinsine hamlen müzekker, çokluğa hamlen müennes gelmesi caizdir. أعجاز نخل خاوية **«...hurma kütükleri gibi yere serilmiş...»** (Hakka, 7.), أعجاز نخل منقعر **«...sökülmüş hurma kütükleri gibi...»** (Kamer, 20.) انّ البقر تشابه علينا **«...zira o inek bize benzettiğimiz gibi geldi...»** (Bakara, 70.) bir kıraata göre bu kelime تشابهت şeklinde okunmuştur. السماء منفطر به **«Gök onun dehşetinden yarılır...»** (Müzzemmil, 18.), اذا السماء انفطرت **«Gök yarıldığı zaman.»** (İnfitar, 1.) âyetleri buna misaldir. Bazı ulema جاءتها ريح عاصف **«...hoş bir rüzgarla alıp götürdüğü...»** (Yunus, 22.) ولسليمان الريح عاصفة تجرى بامره **«Süleyman'ın emriyle de fırtına akıp giderdi...»** (Enbiya, 81.) âyetlerini bu kabilden saymışlardır.

فمنهم من هدى الله ومنهم من حقّت عليه الضلالة **«...onlardan kimine Allah hidayet etti, onlardan kimine de sapıklık hak oldu...»** (Nahl, 36.) âyeti ile فريقا هدى وفريقا حقّ عليهم الضلالة **«(O), bir topluluğu doğru yola iletti, bir topluluğa da sapıklık müstahak oldu...»** (Araf, 30.) âyeti arasındaki farkın ne olduğu sorulduğunda, buna lafzî ve manevi olmak üzere iki yönden cevap verilmiştir. Birinci cevap, lafzidir. Lafzilik, ikinci âyette fasıla harfleri olan عليهم in çokluğudur. Fasıla harfleri fazla olursa, hazif çoğunlukla yapılır. İkincisi de manevidir. من حقّت

cümlesindeki من cemaat mânasındadır. Bu da lafzen müennestir. Delili de ولقد بعثنا فى كل امة رسولا ان اعبدوا الله **«Andolsun, biz her millet içinde: "Allaha kulluk edin taguta itaatten kaçının" diye bir elçi gönderdik.»** (Nahl, 36.) âyetindeki امة lafzıdır Cenabı Hak bu cümleden sonra و منهم من حقت عليه الضلالة buyurmuştur **o ümmetlerden** demektir. Şayet Cenab-ı Hak âyette حقت yerine ضلت buyursaydı, fiil müennes olarak gelirdi. Çünkü bu iki fiil, aynı mânadadır. Her iki mâna aynı olunca, müenneslik ta'sının varlığı yokluğundan daha uygun olur. Zira müenneslik ta'sı, bu mânada olan her kelimede mevcuttur. Fakat, فريقا هدى (Araf, 30.) âyetindeki الفريق kelimesi müzekkerdir. Şayet Allahu Tealâ, فريقا ضلوا buyursaydı, fiil, müenneslik alameti almazdı, حق عليهم الضلالة âyeti de bu durumda olduğundan, fiili müzekker gelmiştir.

Bu özellik, Arap dilinin inceliklerinden biridir. Eğer bir kelimenin lazımi bir hükmü yoksa Araplar lafzın gereği olan hükmü, dillerinin yapısına bırakmışlardır.

9- İsimlerde Marife ve Nekrelik

İsimlerdeki bu iki özellikten her birinin, farklı yerleri vardır. Kelimenin nekre oluşu, değişik sebeplere dayanır.

a- Vahdet bildirir. وجاء رجل من أقصى المدينة يسعى **«Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi.»** (Kasas, 20.) ضرب الله مثلا رجلا فيه شركاء متشاكسون ورجلا سلما لرجل **«Allah, bir misal getirdi: Birbiriyle çekişen bir çok ortakların sahip olduğu bir adam ile yalnız bir kişiye bağlı bir adam...»** (Zümer, 29.) âyetlerinde olduğu gibi رجل kelimesinin bir tek kişi mânasına geldiği görülür.

b- Nev'i bildirir. هذا ذكر **«Bu bir hatırlatmadır...»** (Sâd, 49.) وعلى ابصارهم غشاوة **«...gözlerinde de perde vardır...»** (Bakara, 7.) ولتجدنهم احرص الناس على حياة **«Onları insanların hayata en düşükünü... bulacaksın...»** (Bakara, 96.) âyetleri buna misaldir. Birinci âyette zikrin bir nevi, ikinci âyette gözleri her hangi bir perdenin örtmediği bir perde ile insanlarca bilinmeyen garip bir perde nevi, üçüncü âyette ise hayatın bir nevi murad edilir. Hayatın nevilerinden biri demek, ilerisi için devamlı bir artış istemektir. Bu istek, ne geçmişe, ne de şimdiki zamana bağlıdır.

والله خلق كل دابة من ماء **«Allah her canlıyı sudan yarattı...»** (Nur, 45.) âyeti, hem vahdet, hem de nevi mânasında olması muhtemeldir. Yani, hayvan nevilerinden her birini su nevilerinden her biriyle, hayvanlardan her birini de, nutfelerden her biriyle yarattık, demektir.

c- Tayin ve tarifi mümkün olmayan bir azamet bildirir. فأذنوا بحرب **«...Allaha harb ilan edin...»** (Bakara, 279.) ولهم عذاب أليم **«...onlara can yakıcı bir azap vardır.»** (Bakara, 10.) وسلام عليه يوم ولد **«Doğduğu günde ona selam olsun...»** (Meryem, 15.) سلام على ابراهيم **«İbrahim'e selam olsun..»** (Sâffât, 109.),

أن لهم جنات (Bakara, 25.) âyetleri buna misaldir.

d- Çokluk bildirir. أئن لنا لأجرا **«...bize mutlaka bir ücret var mı?...»** (Şuarâ, 41.) âyeti buna misaldir, yani çokca mükafat demektir. وان يكذبوك فقد كذبت رسل من قبلك **«Eğer seni yalanlıyorlarsa (üzülme) senden önceki elçiler de yalanlandı...»** (Fatır, 4.) âyetinde, hem ta'zîm hem de çokluk mânasında alınabilir. Yani, çok sayıda yüce peygamberler, demektir.

e- Tarifi mümkün olmayacak derecede kişiliğini alçaltma mânasında, tahkir bildirir. ما ندرى ما الساعة ان نظن الا ظنا وما نحن بمستيقنين **«...Saat nedir, bilmiyoruz, (onu) sadece (bir kuruntu) sanıyoruz, biz ona inanmıyoruz.»** (Casiye, 32.) âyeti buna misaldir. Yani, değeri olmayan hakir bir zandır. Şayet değeri olsaydı, ona uyarlardı. ان يتبعون الا الظن **«...onlar ancak zana uyarlar...»** (Enâm, 116.) âyetinin delaletiyle bu tutum, onların huyu olduğunu gösterir. من أى شيئ خلقه **«(Allah) onu hangi şeyden yarattı.»** (Abese, 18.) âyeti de buna misaldir. Yani hakir bir şeyden demektir. من نطفة خلقه **«Nutfeden onu yarattı...»** (Abese, 19.) âyeti, bu şeyin ne olduğunu açıklamıştır.

f- Azlık bildirir. ورضوان من الله أكبر **«Allahın (onlardan) razı olması ise hepsinden büyüktür...»** (Tevbe, 72.) âyeti buna misaldir. Yani Allah'ın azıcık rızası, cennetten daha değerlidir. Çünkü Allah'ın rızası, her saadetin temelidir. Şairin şu beyti buna işaret etmektedir:

قليل منك يكفينى ولكن قليلك لا يقال له قليل

'Senden gelen azıcık bir şey bana yeter, ama senin azına az denmez.'

Zemahşerî سبحان الذى أسرى بعبده ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الأقصا **«Eksiklikten uzaktır O (Allah) ki geceleyin kulunu Mescidi Haram'dan, ...Mescid'i Aksa'ya yürüttü...»** (İsra, 1.) âyetini bu kabilden sayar. ليلا kelimesine, **gecenin çok az bir kısmı** mânasını verir.

Bu konuda Zemahşerî'ye; azlığın eksiltmek değil, cinsin kısımlarından birine hamletmektir; böylece, parçalardan birine hamletmek mânası anlaşılır şeklinde, itiraz edilmiştir. «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserin sahibi Şeyh Bahauddîn buna şu cevabı vermiştir: Âyette geçen gece kelimesinden, gecenin bütünü kasdedildiğini kabul edemeyiz. Aksine, gecenin saatlerinden her birine gece adı verilir.

Sekkâkî, hakikatı bildiği halde bilmemezlikten gelmeyi, nekreliğin sebeplerinden sayar. İnsan suretindeki hayvanın size şöyle dediğini duydunuz mu? cümlesinde olduğu gibi, şahsen tanıdığın halde tanımamazlıktan gelmeyi, bu kabilden sayar. Hz. Peygamberi tanımıyorlarmış gibi kafirlere: Size haber verilecek birini gösterelim mi? sözünde de, tecâhu'l-i ârif vardır.

Diğer ulema, لاريب فيه **«...kendisinde hiç şüphe yoktur...»** (Bakara, 2.) فلا رفث.. **«..hacda kadına yaklaşmak yoktur...»** (Bakara, 197.) âyetlerinde ol

duğu gibi, nefyin siyakında bulunan kelimeden umumilik kasdını, و ان أحد من المشركين استجارك **«Eğer müşriklerden biri senden aman dilerse...»** (Tevbe, 6.) âyetinde olduğu gibi şart durumunda olmasını, وأنزلنا من السماء ماء طهورا **gökten tertemiz bir su indirdik.»** (Furkan, 48.) âyetinde olduğu gibi nimetlen dirmeyi, nekreliğin sebeplerinden sayarlar.

Kelimenin Marife Oluşunun da Çeşitli Sebepler Vardır:

a– Mütekellim, muhatab ve gaib sigasında gelen zamirler marifedir.

b– İlk bakışta dinleyenin zihninde bizzat kendisi olduğunu hatırlatan alem isimler de marifedir. قل هو الله أحد **«De ki: O Allah birdir.»** (İhlas, 1.) محمد رسول الله **«Muhammed Allahın elçisidir...»** (Fetih, 29.) âyetleri bu kabildendir.

c– Kişilere göre ta'zim veya ihanet kabul edilen kelimeler de marifedir. Yakub (a.s.)'ı İsrail lakabıyla zikretmek, ta'zimdir. Bu da, lakablar bahsinde mânası verileceği gibi, Allah'ın sırrı ve mümtaz kulu olması bakımından, ta'zim ve medih ifade eder.

تبت يدا أبي لهب **«Ebu Leheb'in eli kurusun.»** (Tebbet, 1.) âyeti, ihanete misaldir. Âyette Ebu Leheb'in cehennemlik olduğunu gösteren ayrı bir nükte mevcuttur.

d– Dinleyenin zihninde canlı olarak belirmesi bakımından daha mükemmel temyizi sağlayan ismi işaretler de marifedir. هذا خلق الله فأرونى ماذا خلق الذين من دونه **«İşte Allah'ın yarattıkları bu(nlar). Görelim bana, O'ndan başka (tanrı dedik) leriniz ne yarattı?...»** (Lokman, 11.) âyeti buna misaldir.

e– Dinleyenin ancak hissî bir işaretle temyiz edebileceğini göstermek için kullanılan kelimeler de, marifedir. Yukarıdaki Lokman suresinin 11. âyeti, buna uygun bir misaldir. Yakınlık ve uzaklık durumunu belirtmek için, birinde هذا **'işte bu'**, diğerinde de اولئك **'şunlar'** ذلك **'şu'** kelimeleri kullanılır.

f– Yakına işaret ederek tahkir mânası ifade eden kelimeler de, marifedir. Küffarın sözleriyle nazil olan şu âyetler buna misaldir. أهذا الذى يذكر آلهتكم **«...sizin ilahlarınızı diline dolayan bu mu?..»** (Enbiya, 36.) أهذا الذى بعث الله رسولا **«...Allah-ın Peygamber olarak gönderdiği bu mu?»** (Furkan, 41.) ماذا أراد الله بهذا مثلا **«Allah bu misalle ne demek istedi?»** (Bakara, 26.). Keza وما هذه الحياة الدنيا الا لهو ولعب **«Bu dünya hayatı oyun ve oyuncakdan başka bir şey değildir.»** (Ankebut, 64.) âyeti de buna misaldir.

g– Tazim kasdıyla uzağı işaret eden kelimeler de, marifedir. ذلك الكتاب لاريب فيه (Bakara, 2.) âyeti buna misaldir. Âyetteki Kitab, derecesi yüce olması bakımından, uzağı ifade eden ismi işaretle gelmiştir.

h– Kendinden önce vasfedilenleri zikrettikten sonra buna bağlı olarak gelen ifadenin değer kazandığını gösteren müşarun ileyh de, marifedir. اولئك

على هدى من ربهم واولئك هم المفلحون **«İşte onlar, Rablerinden bir hidayet üzeredirler ve umduklarına erenler, işte onlardır.»** (Bakara, 5.) âyeti buna misaldir.

ı– Kusurunu örtmek, ihanet etmek veya başka sebeplerden dolayı ismini açıkca zikretmekten kaçınmak için, ismi mevsule ifade edilen isimler de, marifedir. Marifelik kendisinden sadır olan fiil veya sözle, الذى ve benzeri ismi mevsullerle gelir. والذى قال لوالديه أف لكما **«Fakat o kimse ki anasına babasına öf size...»** (Ahkâf, 17.) وراودته التى هو فى بيتها **«Yusuf'un evinde kaldığı kadın, onun nefsinden murad almak istedi...»** (Yusuf, 23.) âyetleri buna misaldir.

İsmi mevsuller bazan umumilik ifade etmek için gelir. ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا **«Rabbımız Allahdır deyip sonra dosdoğru hareket edenler...»** (Fussilet, 30.) والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا **«Bizim uğrumuzda mücadele verenleri yollarımıza ulaştırırız...»** (Ankebut, 69.) الذين يستكبرون عن عبادتى سيدخلون جهنم داخرين **«...bana ibadet etmeye tenezzül etmeyenler aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir.»** (Gafir, 60.) âyetleri buna misaldir.

İsmi mevsuller bazan ihtisar için gelir. لاتكونوا كالذين آذوا موسى فبرأه الله مما قالوا **«..Şu kimseler gibi olmayın ki, Musa'ya eziyet ettiler de Allah O'nu onların iftiralarından temize çıkardı...»** (Ahzab, 69.) âyeti buna misaldir. Yani, Hz. Musa'ya uzvî bir arızası var diyen Yahudiler demektir. Şayet Cenab-ı Hak bunların isimlerini saymış olsaydı, söz uzardı. Âyetteki ismi mevsul umumilik ifade etmez. Çünkü Benî İsrail'in hepsi, Hz. Musa'ya bu sözü söylememiştir.

i– İsim, harici, zihnî veya hudûrî, ahd'e işaret için, elif lâm'la geldiğinde, marife olur. Hakiki veya mecazi olarak istiğrak ifade eder veya mahiyetini belirtir. Buna dair misaller, edatlar bahsinde geçmişti.

j– İsimler izafetle marife olur. Bu, muzafın değerini artırdığı gibi, marifeliğini en kısa yoldan sağlar. ان عبادى ليس لك عليهم سلطان **«Senin, benim kullarım üzerinde bir etkinliğin yoktur.»** (Hicr, 42.) ولا يرضى لعباده الكفر **«...(Allah) kullarının küfrüne razı olmaz...»** (Zümer, 7.) âyetleri buna misaldir. العباد kelimesi her iki âyette temiz kullar mânasındadır.

İzafetten, umumilik de İbnu Abbas ve sahabenin dediği gibi, kasdedilir. فليحذر الذين يخالفون عن أمره **«...O(Allah Resulü) nun emrine aykırı davrananlar ...korksunlar.»** (Nur, 63.) âyeti buna misaldir. Yani Allah'ın her emrine demektir.

Ehad Kelimesinin Nekre, Samed Kelimesinin Marife Oluşu

قل هو الله أحد الله الصمد **«De ki: 'O Allah birdir. Allah Sameddir.»** (İhlas, 1-2.) âyetlerindeki أحد kelimesinin nekre, الصمد kelimesinin marife oluşunun hikmeti, benden sorulmuştu. «e l - F e t e v â» adlı eserimde buna cevap olarak genişçe yer verdim. Bu cevaplardan özetle buraya aldığım bazıları şunlardır.

a– Âyette أحد kelimesinin nekre gelmesi, ta'zim için olduğu kadar, tarifi

veya ihatası mümkün olmayan Cenab-ı Hak'kın zatına işaret içindir.

b– غير ، كلّ ve بعض kelimeleri gibi أحد kelimesine ال in dahil olması, caiz değildir. Bunun dahil olması, dil kaidelerine aykırıdır. Ebu Hatim'in «K i t a- b' u z - Z î n e» adlı eserinde, Cafer b. Muhammed'den yaptığı (naklettiği) bir kıraatta âyet, قل هو الله الأحد الله الصمد **«De ki: 'O Allah birdir. Allah Sameddir.»** şeklinde şâz olarak okunmuştur.

c– Bildiğim kadarıyla هو kelimesi mübteda, الله kelimesi de haberdir. Her iki kelime marifedir, hasr-ı gerektirir. Hasr ifade etmesi, birinci cümleye uygun düşmesi için الله الصمد ifadesinde her iki kelime, marife olarak gelmiştir. ال sız hasr ifade etmesi için âyetteki أحد kelimesi, marife olmamış, هو nin ikinci haberi durumunda, aslına uygun olarak nekre gelmiştir. Şayet Lafzatullah mübteda, أحد kelimesi de haber kabul edilseydi, هو şân zamiri olur, tefhîm ve ta'zim ifade ederdi. Bu yüzden, tefhîm ve ta'zim yönünden birinci cümleye benzemesi için, ikinci cümlenin her iki kelimesi marife gelmiştir.

10– Marife ve Nekrelikle İlgili Diğer Kaide

Bir cümlede isim iki kere geçerse, bu ismin dört hali bulunur. Bu iki isim.

Ya her ikisi marifedir veya nekredir, veya birincisi nekre ikincisi marifedir veya bunun aksidir.

a– Şayet her iki isim marife olursa, aslında lâm veya izafet bulunduğunu göstermek üzere, ekseriyetle ikinci isim, birinci ismin aynı olur. اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين أنعمت عليهم **«Bizi doğru yola ilet, nimet verdiğin kimselerin yoluna.»** (Fatiha, 6-7.) فاعبد الله مخلصا له الدين ألا لله الدين الخالص **«Dini Allah'a tahsis ederek O'na kullukta bulun. İyi bilin ki katışıksız din yalnız Allah'ındır...»** (Zümer, 2-3.) وجعلوا بينه وبين الجنة نسبا ولقد علمت الجنة **«O'nunla (Allah ile) cinler arasında bir nesep (soy birliği) uydurdular. şüphesiz cinlerde bilir..»** (Saffât, 158.) وقهم السيئات ومن تق السيئات يومئذ فقد رحمته **«Onları kötülükten koru. O gün sen, kimi kötülükten korumuşsan ona rahmet etmişsindir...»** (Gafir, 9.) لعلى ابلغ الاسباب اسباب السموات **«..o sebeplere erişeyim: (Hani) göklerin yollarına...»** (Gâfir, 36-37.) âyetleri buna misaldir.

b– Şayet her iki isim nekre olursa, ekseriyetle ikincisi birincisinden değişik olur. Aksi takdirde, ikincisi marife gelirdi. الله الذى خلقكم من ضعف ثم جعل من بعد ضعف قوة ثمّ جعل من بعد قوة ضعفا وشيبة **«(O) Allah'dır ki sizi zaaftan yarattı. Sonra zayıflığın ardından (size) bir kuvvet verdi. Sonra kuvvetin ardından zayıflık ve ihtiyarlık verdi...»** (Rum, 54.) âyeti buna misaldir. Âyetteki birinci ضعف nutfeye, ikincisi çocukluk, üçüncüsü de ihtiyarlık devresine işarettir.

İbnu Hacib غدوّها شهر ورواحها شهر **«...sabah gidişi bir aylık, akşam dönüşü bir aylık...»** (Sebe', 12.) âyetinde الشهر kelimesinin iki kere tekrarının fay-

dası, gidiş-dönüş müddetini belirlemektir. Mikdarı açıklanmak üzere gelen lafızların izmarı, uygun değildir. Şayet izmar yapılacak olursa, özelliği dolayısıyla, zamir, makabline raci olur. Kendisine döneceği kelime mevcut değilse, zamir getirilmeden, tekrar isim gelmesi gerekir.

فانّ مع العسر يسرا انّ مع العسر يسرا **«Muhakkak her güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Evet, her güçlükle beraber bir kolaylık vardır.»** (İnşirah, 5-6.) âyetinde, her ikisi bir arada bulunmaktadır. Âyetteki ikinci عسر kelimesi birincinin aynı değildir. Bu yüzden Resulullah (s.a.v.): **"Bir zorluk iki kolaylığı yenemeyecektir"** buyurmuşlardır.

c– Şayet birinci isim nekre, ikincisi marife olursa, ikincisi, aralarında bir irtibat bulunduğundan birincisinin aynıdır. كما ارسلنا الى فرعون رسولا فعصى فرعون الرسول **«...nasıl ki Firavn'a da bir elçi göndermiştik, Firavn elçiye karşı geldi..»** (Müzzemmil, 15-16.) مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجة **«O'nun nuru, içinde lamba bulunan, penceresiz bir oyuğa benzer. Lamba cam içerisindedir...»** (Nur, 35.), الى صراط مستقيم صراط الله **«...dosdoğru bir yolu gösteriyorsun. O yol..Allah'ın yoludur.»** (Şurâ, 52- 53.), ما عليهم من سبيل انما السبيل **«...onlar için ne bir kınama, ne de bir cezalandırma vardır. Kınama ve cezalandırma...»** (Şurâ, 41-42.) âyetleri buna misaldir.

d– Şayet birinci isim marife, ikincisi nekre olursa, ikinci ismin tayini, cümledeki karineye bağlıdır. ويوم تقوم الساعة يقسم المجرمون مالبثوا غير ساعة **«(Kıyamet) saati, koptuğu gün, suçlular (dünyada) bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler..»** (Rum, 55.), يسألك أهل الكتاب أن تنزل عليهم كتابا **«Kitap ehli senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar...»** (Nisa, 153.), ولقد آتينا موسى الهدى وأورثنا بنى اسرائيل الكتاب هدى **«Andolsun biz Musa'ya hidayet verdik ve İsrail oğullarına o kitabı miras kıldık.»** (Gâfir, 53-54.) âyetlerinde olduğu gibi bazan birbirinden farklı olarak gelir. Zemahşerî; bu son âyette Hz. Musa'ya verilen din, mucize, şeriat ve hidayet, bütünüyle irşad olarak verilmiştir, der. Karine bazan, ولقد ضربنا للناس فى هذا القرآن من كل مثل لعلهم يتذكرون قرآنا عربيا **«Andolsun biz, bu Kur'an'da insanlara öğüt almaları için her temsili anlattık. Arapça bir Kur'an indirdik...»** (Zümer, 27-28.) âyetinde olduğu gibi, ikincisinin, birincinin aynı olduğunu gösterir.

Şeyh Bahauddin «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde: Gerçek şudur ki bu kaide sağlam değildir. Çünkü pek çok âyetler bunun zıddını göstermektedir.

Birinci kısma getirilen misallerin aksi şunlardır: هل جزاء الاحسان الا الاحسان **«İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?»** (Rahman, 60.) âyetinde olduğu gibi marife olarak gelen الاحسان kelimelerinden ikincisi mâna bakımından birincisinden farklıdır. Çünkü birinci الاحسان kelimesinde **amel**, ikincisinde ise **sevap** murad edilmektedir. ان النفس بالنفس **«...cana can...»** (Mâid - 45.) âyetinde de durum

aynıdır. Birinci النفس kelimesinden; öldüren kimse, ikincisinden ise öldürülen kimse kastedilir. الحرّ بالحرّ «...**hür insana hür...**» (Bakara, 178.) âyeti bu kabildendir. هل أتى على الانسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا «**İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan birşey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?**» (İnsan, 1.) âyeti ile انا خلقنا الانسان من نطفة أمشاج «**Doğrusu biz insanı halden hale geçirdiğimiz bir nutfeden yarattık...**» (İnsan, 2.) âyeti buna misaldir. İlk âyetteki insandan maksat Âdem (a.s.) ikinci âyettekinden maksat da insanoğludur. وكذلك أنزلنا اليك الكتاب فالذين آتيناهم الكتاب يؤمنون به «**İşte sana böyle bir kitap indirdik. Kendilerine kitap verdiklerimiz ona inanırlar...**» (Ankebut, 47.) âyeti الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير «**Sana haram ayından, onda savaştan soru**se Tevrat ve İncil'dir.

İkinci kısma misal olarak getirilen âyetlerin aksi, وهو الذى فى السماء اله وفى الارض اله «**O (Allah) gökte de ilahtır, yerde de...**» (Zuhruf, 84.) يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير «**Sana haram ayından, onda savaştan soruyorlar. De ki: 'onda savaş büyük günahtır...**» (Bakara, 217.) âyetleridir. Bu âyetlerde tekrar eden her iki isim nekre olduğu halde, ikinci isim birincinin aynıdır.

Üçüncü kısma misal olarak getirilen âyetlerin aksi: ان يصلحا بينهما صلحا والصلح خير «..**anlaşma ile aralarını düzeltmelerinde ikisine de günah yoktur. Barış daha iyidir.**» (Nisa, 128.) ويؤت كل ذى فضل فضله «...**ve her lütuf sahibine lütuf (ve kerem)ini verirsin...**» (Hud, 3.), ويزدكم قوة الى قوتكم «**(Allah) gücünüze güç katar.**» (Hud, 52.) ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم «**O imanlarına iman katsınlar diye Müminlerin kalplerine huzur indirdi.**» (Fetih, 4.), زدناهم عذابا فوق العذاب «...**onlara azab üstüne azab artırdı ki.**» (Nahl, 88.), وما يتبع اكثرهم الا ظنا ان الظن **Onların çoğu zandan başka şeye uymuyorlar. Zan ise gerçekten bir şey kazandırmaz...**» (Yunus, 36.) âyetleridir. Bu âyetlerde tekrar eden ikinci isim marife, birincisi nekre olduğu halde, ikinci isim, birincinin aynı değildir.

Derim ki; Bu misaller üzerinde düşünülecek olursa, bir tenakuz bulunmadığı görülür. Çünkü الاحسان kelimesinde اللام, görüldüğü kadariyle cins ifade eder. Bu durumda, mâna bakımından nekre olur. Aynı şekilde tekrarlanan النفس ve الحر kelimeleri, İnşirah, 5. ve 6. âyetlerde geçen العسر kelimesinin hilafınadır. Çünkü bu kelimedeki ال takısı hadis'in ifade ettiği gibi, ya ahd, ya da istiğrak içindir. Yunus sûresinin 36. âyeti aynen böyledir. Bu âyette geçen ikinci zan kelimesi, birinciden farklı değil, kesinlikle birincinin aynıdır. Çünkü her zan, mazmum olamaz. Şeriat ahkâmı zannî olmasına rağmen, bütün zanlar nasıl mazmum olabilir? Yukarda geçen sulh âyeti de aynıdır. Bu âyetteki ikinci sulh kelimesinden, karı-koca arasındaki sulh anlaşılmaktadır. Başka şeylerde sulh istemek; sünnet ve kıyas yoluyla bu âyetten alınmıştır. Aksine âyeti umumî mânada alıp, her sulh, bir hayırdır demek doğru değildir. Sulhta haram olanın helâl kılınması, helâl olanın haram kılınması, memnudur. Yukarıdaki kıtal âyeti de böyledir. Bu âyetteki ikinci قوة kelimesi, birincinin aynısı değildir. Âyetteki birinci kıtal kelimesinden murad, hicretin ikinci yılında vuku bulan İbnu'l-Hadremî seriyyesindeki kıtaldır, âyetin sebeb-i nüzûlü budur. Âyetteki ikinci kıtal kelimesinden murad, birincinin aynısı değil, her hangi bir kıtaldır.

وهو الذى فى السماء اله «**(yalnız) O'dur ki gökte de tanrıdır..**» (Zuhruf, 84.) âyetinde et-Tîbî, bundan iki âyet önceki ربّ السموات والارض ربّ العرش «**Göklerin ve yerin Rabbi, Arşın Rabbi...**» (Zuhruf, 82.) âyette الرب kelimesinin tekrarını delil göstererek, bu âyette de ziyade bir husus ifade etmek için, kelimenin tekrar ettiğini söylemiştir. Âyetteki bu tekrarın sebebi, Cenab-ı Hakka evlad isnadından tenzih etmede, sözü uzatmadır. Halbuki kaidedeki şart, kelimenin tekrarı kasdıyla kullanılmamasıydı

Şeyh Bahauddîn sözünün sonunda şöyle der: Bir isimin cümlede iki kere tekrarı, bir veya birbirine bağlı iki ayrı cümlede bulunuşudur. İki cümle arasındaki bağ ya atıfla sağlanır veya iki cümlenin birbirine açık bir taalluku ve tenasübü vardır. Veya ikisi de bir kişiden sadır olmuştur. Bu açıklama, kıtal âyetinden murad edileni ortaya koyar. Bu âyetteki birinci kıtal kelimesi soru soranın sözünden, ikincisi Peygamberi Zişan'ın sözünden alınmıştır.

11– Bazı Kelimelerde Müfred ve Cemilik

الارض '**Yer**' ve السماء '**semalar**' kelimelerinin müfred ve cemi şekilleri buna bir misaldir. الارض kelimesi Kur'anı Kerim'de daima müfred olarak gelmiş, أرضون '**yerler**' şeklindeki cem'i, dile ağır geldiğinden السموات kelimesi gibi cem'i kullanılmamıştır. Bu yüzden الارض kelimesinin cem'i ومن الارض مثلهن «..**yerden de (sayıca) onlar kadarını...**» (Talak, 12.) âyetinde olduğu şekliyle gelmiştir. Fakat السماء kelimesi, «E s r a r u' t - T e n z î l» adlı eserimde izah ettiğim gibi yerine göre bazan cemi sıgası, bazan da müfred sigasiyle kullanılır. Bu kelime ile sayı kasdedilirse, çokluk ve azamet sınırını göstermek üzere, cemi sigası kullanılır. سبّح لله ما فى السموات وما فى الارض «**Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allah'ı tesbih etmiştir...**» (Saf, 1.) âyetinde, semada mevcut bütün varlıklar,... يسبّح لله ما فى السموات «...**Göklerde ...olanların hepsi Allah'ı tesbih etmektedir.**» (Cum'a, 1.) âyetinde sayılarının çokluğuna rağmen bu varlıklardan her biri, قل لا يعلم من فى السموات والارض الغيب الا الله «**De ki: Göklerde ve yerde Allah'dan başka kimse gaybı bilmez...**» (Neml, 65.) âyetinde ise, her gök tabakasında mevcut olan canlıya ait gaybı, ancak Allah'ın bildiği murad edilmektedir.

Cihet kasdedildiğinde السماء kelimesi, daima müfred siygası ile gelmiştir.

وفى السماء رزقكم وماتوعدون **«Göklerde rızkınız ve size söz verilen var.»** (Zariyat, 22.) أأمنتم من فى السماء أن يخسف بكم الارض **«Göklerde olanın sizi yere batırmayacağından emin misiniz?...»** (Mülk, 16.) âyetleri buna misaldir. Bu kelimeden kasdedilen; **yukarıdan üstünüzden** mânasınadır.

الريح **'rüzgar'** kelimesi de Kur'anda hem müfred hem de cemi olarak kullanılır. Şayet Allah'ın rahmetini ifade ediyorsa cem, azabını ifade ediyorsa müfred gelir. İbnu Ebi Hatim Ubeyy b. Kâb'ın şöyle dediğini rivayet eder. Kur-anı Kerim'de الرّياح şeklinde geçen her kelime **rahmet,** الرّيح şeklindeki her kelime de **azab**'dır. Bu yüzden hadisde اللهمّ اجعلها رياحا ولا تجعلها ريحا **'Allahım, bize Rahmetini gönder, azabını gönderme.'** şeklinde dua vaki olmuştur.

Kelimenin bu iki şekilde kullanılışındaki hikmet, rahmet rüzgarlarının değişik vasıflarda, değişik yönlerden, değişik faydalar için esmesidir. Bir yerde şiddetli bir rüzgar esmeğe başladığında, karşısına mukabil bir rüzgar çıkarak hızını keser. Bu iki rüzgarın karşılaşmasından, hayvan ve nebatata büyük faydası dokunan üçüncü bir rüzgar hasıl olur. Böylece الريح kelimesi rahmet mânasında kullanılınca, رياح şeklini alır.

Kelimenin azab mânasında kullanılışı ise, tek yönde esen karşısına ikinci bir rüzgar veya engel çıkmayan rüzgar olur. Fakat وجرين بهم بريح طيّبة **«...hoş bir rüzgarla alıp götürdüğü...»** (*Yunus,* 22.) *âyeti iki yönden bu kaidenin dışındadır.*

a- Lafız itibariyle aynı âyetteki جاءتها ريح عاصف **«...şiddetli bir kasırga gelip de...»** (Yunus, 22.) âyetin mukabili olmasıdır. Mukabili caiz olan her şeyin, müstakil olabilmesi bazan mümkün değildir. ومكروا ومكر الله **«...Allah da onların tuzaklarına karşılık verdi...»** (Âli İmrân, 54.) âyeti buna misaldir.

b- Mâna itibariyle bu âyette rahmetin tamamlanması, rüzgarın tek yönlü esmesine bağlıdır, çünkü gemiler tek yönde esen rüzgarla seyreder. Şayet değişik yöndeki rüzgarla karşılaşırsa, bu hal batmasına sebep olur. Âyette matlup olan, rüzgarın tek yönde esmesidir. Bu yüzden rüzgarın طيّبة sıfatıyla vasfı, *mânayı kuvvetlendirmiştir.* ان يشأ يسكن الريح فيظللن رواكد على ظهره **«Dilerse rüzgarı durdurur. Gemiler denizin sırtında durakalır.»** (Şurâ, 33.) âyeti de bu kabildendir.

İbnu'l-Muneyyir şöyle der: Bu âyet de kaideye uygundur. Zira, rüzgarın esmemesi gemidekiler için sıkıntı ve azabdır. Âyetlerde النور kelimesinin müfred, الظلمات kelimesinin cemi, gelmesi de bu kabildendir. ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله **«(başka) yollara uymayın ki sizi onun yolundan ayırmasın...»** (Enâm, 153.) âyetinde سبيل kelimesi müfred gelerek hak'kı, سبل şeklinde cemi gelerek bâtılı ifade etmiştir. Çünkü hak yolu tektir bâtılın yolları ise değişik ve çok sayıdadır. Zulumât bâtıl yollar, nur da hak yolu menzilesindedir, hatta menzile

değil, bizzat kendisidir. Bu yüzden الله ولى الذين آمنوا يخرجهم من الظلمات الى النور والذين كفروا أولياءهم الطاغوت يخرجونهم من النور الى الظلمات **«Allah, inananların dostudur. Onları karanlıktan aydınlığa çıkarır. Kafirlerin dostu da tağutdur. (O'da) onları aydınlıktan karanlığa götürür.»** (Bakara, 257.) âyetinde Mü'minlere izafe edilen ولى kelimesi müfred, kafirlere izafe edilen ولى kelimesi, اولياء şeklinde cemi gelmiştir.

النار kelimesi Kur'anda daima müfred olarak gelirken, الجنّة kelimesi ise müfred geldiği kadar cemi de gelmiştir. Çünkü cennetin çeşitli nevileri vardır, cemi gelmesi *uygundur, cehennim ateşi ise tek bir maddeden ibarettir.* Cennet rahmeti, ateş ise azabı gerektirir. رياح ve ريح kelimelerinde olduğu gibi, الجنّة kelimesinin cemi, النار kelimesinin müfred gelmesi uygundur.

Kur'anda السمع kelimesinin müfred, البصر kelimesinin cemi olarak gelmesi de buna ayrı bir misaldir. السمع kelimesi ekseriyetle masdar olarak kullanılır. Bu yüzden البصر kelimesinin hilafına, müfred gelir. Zira bu kelime, uzuvlarla ilgili iken السمع de, tek bir hakikat olan seslerle ilgilidir. Görme, değişik renkler ve yaratıklarla ilgilidir. Bu yüzden her iki kelime, ilgili olduğu gerçeklere göre müfred veya cemi olmuştur. فما لنا من شافعين ولا صديق حميم **«Şimdi artık bizim ne şefaatçimiz var. Ne de samimi bir dostumuz.»** (Şuara, 100-101.) âyetindeki الصديق kelimesi müfred, شافعين kelimesi ise cemi olarak gelmiştir. Bunun hikmeti, acıyanın umumiyetle çok, gerçek dostun az olmasıdır. Zemahşerî şöyle der: Bir kimse zalimin zulmüne uğradığında, tanısın tanımasın kendisine acıdığından belde halkı yardıma koşar. Fakat böyle bir durumda gerçek dost, yardımına koşanlardan daha candan davranır.

الألباب kelimesi Kur'anda, müfredinin telaffuzu sakin olduğundan, ancak, cemi olarak kullanılır.

مشرق ve مغرب kelimelerinin müfred, tesniye ve cemi olarak gelmeleri de bu kabildendir. Müfred olduklarında yön, tesniye olduklarında yaz ve kış günlerinde güneşin doğup battığı yer, cemi olduklarında, iki mevsimde de güneşin değişik yerden doğup battığına işaret eder.

مشرق ve مغرب kelimeleri, bulundukları yere göre şu özel durumları alırlar. Bu iki kelime, Rahman sûresinde tesniye gelmişlerdir. Çünkü sûrenin akışı, sûrede zikredilen her şeyin çift olarak zikrini gerektirmişti. Cenbab-ı Hak bu sûrede önce; icad'ın nevi olan yaratma ve öğretmeyi, sonra dünyayı aydınlatan güneş ve ayı, sonra gövdeli ve gövdesiz bütün nebatat nevilerini, sonra yeri ve göğü, adalet ve zulmü, yerden biten hoş kokulu bitki ve taneli nebatat nevilerini, ins ve cinden meydana gelen mükellefleri, doğuyu batıyı, tatlı ve tuzlu suları zikretmiştir. Bu yüzden sûredeki المشرق ve المغرب kelimelerinin tesniye gelmesi uygun düşmüştür. فلا أقسم بربّ المشارق والمغارب انّا لقادرون **«Yoo, doğu-**

«ların ve batıların Rabbine yemin ederim ki bizim gücümüz yeter.» (Mearic, 40.) âyeti ile رب السموات والارض وما بينهما ورب المشارق «Göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunanların Rabbi doğuların da Rabbidir.» (Saffât, 5.) âyetinde, kudret ve azametin genişliğine delalet etmesi için, her iki kelime cemi olarak gelmiştir.

Rağıb «M ü f r e d a t»ında zikrettiğine göre البار kelimesi insana sıfat olarak kullanıldığında أبرار, melaikeye sıfat olarak kullanıldığında بررة şeklinde cemi sigasında gelir. بررة kelimesi أبرار kelimesinden daha beliğdir. Çünku bu برّ kelimesinden daha beliğ olan البار kelimesinin cemidir.

İbnu Faris'in belirttiğine göre أخ kelimesi nesebde kullanıldığında اخوان, sadakatda kullanıldığında اخوة şeklinde gelir. Sadakate misal انما المؤمنون اخوة «Ancak Mü'minler kardeştirler..» (Hucurat, 10.) âyeti, nesebe misal: أو اخوانهن أو بنى اخوانهن أو بنى أخواتهن «...yahut kardeşlerine, yahut kardeşlerinin oğullarına, yahut kız kardeşlerinin oğullarına...» (Nur, 31.) âyetidir.

12- Bazı Kelimelerin Müfred ve Cemi Şekilleri

Ebu el-Hasan el-Ahfeş «M ü f r e d ve C e m i» kelimelerle ilgili bir eser telif etmiş, burada Kur'anda mevcut cemi sigasında mufred, müfred sigasında gelen cemi kelimeleri ele almıştır. Bu kelimelerin çoğu, izahı gerektirmeyen kelimelerdir. İzahı gerektiren bazıları şunlardır:

المنّ «kudret helvası» kelimesinin müfredi yoktur.

السّلوى «bıldırcın» kelimesinin müfredi duyulmamıştır.

النصارى «Hıristiyan» kelimesi, نصرانى veya نديم ve قبيل vezninde olan نصير kelimesinin cemi olduğu söylenir.

العوان «orta» kelimesinin cemi عون dur.

الهدى «hidayet» kelimesinin müfredi yoktur.

الاعصار «kasırga» kelimesinin cemi أعاصير dir.

الانصار «yardımcılar» kelimesinin müfredi اشراف - شريف vezninde olduğu gibi نصير dir.

الأزلام «şans oku» kelimesinin müfredi زلم dir, zânın zammı ile زلم olduğu da söylenir.

مدرار «bol yağmur» kelimesinin cemi, مدارير dir.

أساطير «masallar» kelimesinin müfredi اسطورة dir. سطر rın cemi olan اسطار olduğu da söylenir.

فرادى «tek olarak» kelimesinin müfredi, فرد dir; cemi افراد olarak gelir.

قنوان «salkımlar» kelimesinin müfredi, قنو dur.

صنوان «çatallı» kelimesinin mufredi, صنو dur. Lugatte ancak tek sigada,

tesniye ve cemi olarak, bu iki kelimede gelir. Kur'an-ı Kerimde bir üçüncüsü mevcut değildir. Bunu İbnu Hâleveyh, «K i t â b u n L e y s e F î K e l â m i'l A r a b»da söylemiştir.

الحوايا «bağırsakların taşıdığı» kelimesinin müfredi, حاوية dir. حاوياء şeklinde kullanıldığı da söylenir.

نشرا «yayılanlar» kelimesinin müfredi, نشر dur.

عضين «bölük bölük» ve عزين «ayrı ayrı gruplar halinde» kelimelerinin müfredi, عضة ve عزة dur.

المثانى «karşılıklı, ikişerli» kelimesinin müfredi, مثنى dır.

تارة «bir kez» kelimesinin cemi, تارات ve تير dur.

أيقاظا «uyuklayanlar» kelimesinin müfredi, يقظ dur.

الأرائك «koltuklar» kelimesinin müfredi, أريكة dir.

سَرىّ «büyük önder» kelimesinin cemi, خصيّان - خصىّ vezninde olduğu gibi سريان dır.

أناء الليل «gece saatleri» kelimesinin müfredi, معى gibi kasırla إنا dir. قرد gibi انى ، فرقة gibi انوة olduğu da söylenir.

الصّياصى «kaleler» kelimesinin müfredi, صيصية dır.

منسأة «değnek» kelimesinin cemi, مناسى dur.

الحَرور «hararet» kelimesinin cemi, hanın zammesiyle حُرور dur.

غرابيب «simsiyah» kelimesinin müfredi, غربيب dir.

أتراب «yaşıt kızlar» kelimesinin müfredi, ترب dur.

الآلاء «nimetler» kelimesinin müfredi, معى gibi إلى dir. قفى gibi ألى, قرد gibi إلى ve ألو olduğu da söylenir.

التراقى «köprücük kemiği» kelimesinin müfredi ta'nın fethasıyla تَرقوة dir.

الامشاج «karışıklar» kelimesinin müfredi, مشيج dur.

ألفافا «birbirine sarmaş dolaş» kelimesinin müfredi, lâm'ın kesriyle لفّ dur.

العشار «on aylık gebe develer» kelimesinin müfredi, عُشَرَاء dır.

الخُنَّس «geri dünüp ışık verenler» müfredi, خانسة dır, الكُنَّس de böyledir.

الزبانية «zebaniler» kelimesinin müfredi, زبنية dır. زبنية ve زبانى olduğu da söylenir.

أشتاتا «ayrı ayrı» kelimesinin müfredi, شتّ ve شتيت dır.

أبابيل «sürü sürü kuşlar» kelimesinin müfredi yoktur. Bu kelimenin عجول kelimesi gibi ابول ، اكليل kelimesi gibi ابيل olduğu da söylenir.

13- Kur'anda Ma'dul Kelimeler

Kur'an-ı Kerimde ma'dul kelimelerden ancak, sayı bildiren مثنى ، ثلاث ve رباع kelimeleri mevcuttur. Ahfeşin yukarıda adı geçen kitabında zikrettiğine

göre طوى kelimesiyle واخر متشابهات «..diğerleri de birbirine benzer...» (Âli İmran, 7.) âyetindeki أخر kelimesi sıfat olarak ma'dûlden sayılır.

Ragıb ve diğer ulema şöyle der: Bu kelime, elif-lâm takdir edilen kelimeden ma'dûldür. Arapçada bunun diğer bir misali yoktur.

أفعل vezni, lafzan veya takdiren من ile birlikte geldiğinde ne tesniye, ne cemi, ne de müennesi yapılır. من harfi cerri hazfedilirse kelimeye elif-lâm dahil olur. Bu durumda tesniyesi ve cemi yapılır. Benzerleri arasında bu kelimenin, elif-lâmsız olarak gelmesine cevaz verilir.

Aynı âyette Kirmanî şöyle der: Nekre kelimeye sıfat olmakla beraber, kelimenin elif-lâmlı olarak ma'dûl gelmesi mümkündür. Çünkü elif-lâm bir bakıma mukadder, bir bakıma da mukadder değildir.

14- Cem'e Mukabil Cem'in Gelmesi

Cem'e mukabil cem'in gelmesi, her cemideki sayıya mukabil, diğer cemide bazan aynı sayının bulunmasıdır. Aşağıdaki âyetler buna misaldir.

واستغشوا ثيابهم **«...örtülerini başlarına çektiler...»** (Nuh, 7.) âyeti, herkes kendi elbisesine büründü mânasındadır.

حرمت عليكم أمهاتكم **«Size (şunlarla evlenmek) haram kılındı: Analarınız...»** (Nisa, 23.) âyeti, muhatablardan her birinin annesi, kendisine haram kılınmıştır, mânasındadır.

يوصيكم الله فى أولادكم للذكر مثل حظ الانثيين **«Allah size çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe kadının payının iki katını tavsiye eder...»** (Nisa, 11.) âyeti herkesin kendi evladına vasiyet eder, mânasındadır.

والوالدات يرضعن أولادهن حولين كاملين **«Analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler...»** (Bakara, 233.) âyeti her anne kendi çocuğunu emzirir, mânasındadır.

Bazan da, hüküm giyen fertlerden herbiri için cem'in subutu gerekir. فاجلدوهم ثمانين جلدة **«Dört şahit getiremeyenlere, seksen değnek vurun...»** (Nur, 4.) âyeti buna misaldir. Şeyh Izzüddin, وبشر الذين امنوا وعملوا الصالحات ان لهم جنات تجرى من تحتها الانهار **«İman edip gereğini yerine getirenlere, içlerinden ırmaklar akan cennetlerin kendilerinin olduğunu müjdele...»** (Bakara, 25.) âyetini, bu kabilden saymıştır.

Bazan da her iki hal, muhtemel olur. Bu durumda ikisinden birini tayin için delil gerekir.

Cem'e karşılık müfred gelmesi ise, çoğunlukla müfredin umumiliğini gerektirmez. وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين **«oruca güçlükle dayananların fidye vermesi bir yoksulu doyurması lazımdır...»** (Bakara, 184.) âyetinde olduğu gibi bazan umumiliği, gerekebilir. Bu durumda âyetin mânası; sözü edilen kişilerden herbirinin hergün bir fakiri yedirmesi gerekir demektir. والذين يرمون المحصنات

ثم لم يأتوا بأربعة شهداء فاجلدوهم ثمانين جلدة **«Namuslu kadınlara iftira edip, sonra dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun...»** (Nur, 4.) âyeti de buna bir misaldir. Âyetin mânası; iffetli kadınlara iftira edenlerin herbirine seksen değnek vurulur, demektir.

15- Müteradif Zannedilen, Aslında Müteradif Olmayan Kelimeler

Müteradif zannedilen, fakat müteradif olmayan kelimelerden bazıları şunlardır:

الخوف ve الخشية : Dilciler, bu iki kelimeyi mâna bakımından ayırmakta güçlük çekerler. Şüphe yok ki الخشية kelimesi korku ifade etmede الخوف kelimesinden daha kuvvetlidir. Zira bu kelime Arapların شجرة خشية sözlerinden alınmıştır, mânası **tamamiyle kurumuş, canlılık alâmetini tamamen kaybetmiş ağaç** demektir. الخوف kelimesi ise ناقة خوفاء sözlerinden alınmıştır, mânası **hastalıklı deve** demektir. Bu durum bir eksikliktir, aslında tamamiyle ümit kesilmiş değildir. Bu yüzden ويخشون ربهم ويخافون سوء الحساب **«Rablerine karşı saygılı ve en kötü hesaptan korkarlar.»** (Ra'd, 21.) âyetinde Allah korkusu الخشية kelimesiyle ifade edilmiştir.

Ayrıca aralarında şu fark vardır. الخشية kelimesiyle ifade edilen korku, korkan kimse kuvvetli olsa bile, korkulan şeyin gerçekten büyük olduğunu gösterir. الخوف kelimesi ile ifade edilen korku, korkulan, küçük bir şey olsa bile, korkan kişinin zayıflığını gösterir. Bu yüzden خا ، شين ve يا harflerinin yer değiştirmesi, azameti ifade eder. Büyük öndere شيخ, kalın yünden yapılan elbişeye خيش denilmesi buna misaldir. Bu bakımdan Allahu Teâlâ hakkında ekseriyetle الخشية kelimesi kullanılmıştır. من خشية الله **«Allah korkusundan.»** (Bakara, 74.) انما يخشى الله من عباده العلماء **«...kulları içinden ancak bilginler, Allah'tan (gereğince) korkar...»** (Fatır, 28.) âyetleri buna misaldir. يخافون ربهم من فوقهم **«Kadir olan Rabblerinden devamlı korkarlar...»** (Nahl, 50.) âyetinde Allahu Teâlâ hakkında الخوف kelimesinin kullanılmasında, ince bir nükte vardır. Çünkü bu kelime, meleklerin tavsiyesinde kullanılmıştır. Melekler yaratılış itibariyle güçlü ve şiddetli olsalar bile Cenab-ı Hak onların kuvvet ve yaratılışlarındaki şiddeti zikrederken, kendi kudreti karşısında zayıf olduklarını belirtmek için, الخوف kelimesini kullanmış, âyette azametini gösteren fevkaniyeti hemen akabinde getirmiştir. Böylece kelimelerdeki her iki özelliği bir arada toplamıştır. İnsanın zayıf yaratılışta olduğu bilindiği için, ayrıca bunu hatırlatma ihtiyacını duymamıştır.

الشُّحّ ve البُخل : Bu iki kelimeden birincisi, cimriliği ifade etmede diğerinden daha kuvvetlidir. Rağıb, الشح kelimesinin hırsla birlikte cimrilik olduğunu söyler. Ebu Hilâl el-Askerî البخل ve الضن kelimelerini mâna bakımından ayırarak şöyle der: الضنّ kelimesi aslında istifade edilen şeylerde, البخل ise hibelerde

kullanılır. Bu bakımdan ilmini sakladı denir, cimrilik yaptı denmez. Çünkü ilim hibeden ziyade, istifadeye dayanır. Hibe eden, istifadenin ötesinde hibe ettiği şeyi, kendi mülkünden çıkarır. Bu yüzden Cenab-ı Hak وماهو على الغيب بضنين **«O (peygamber) gayba ait haberlerde cimrilik etmez.»** (Tekvîr, 24.) âyetinde بخيل kelimesini değil, ضنين kelimesini kullanmıştır.

السبيل ve الطريق : Bu iki kelimeden birincisi, daha ziyade hayır işlerinde kullanılır. الطريق kelimesinden hayır murad edilmesi ancak, bu kelime ile hayır kasdedildiğini gösteren vasıf veya izafetin bulunması gerekir. يهدى الى الحق والى طريق مستقيم **«...Hakka ve doğru yola götüren...»** (Ahkaf, 30.) âyeti buna misaldir. Ragıb, السبيل kelimesini, içinde kolaylık bulunan yol olarak tarif eder ki السبيل kelimesi, الطريق kelimesinden mânaca daha hususidir.

جاء ve أتى :Bu iki kelimeden birincisi, madde ve cevherde, ikincisi ise mâna ve zamanda kullanılır. Bu yüzden ولمن جاء به حمل بعير **«Onu getirene bir deve yükü (mükafat) var...»** (Yusuf, 72.) وجاءوا على قميصه بدم كذب **«(Yusuf'un) gömleğinin üstünde yalan kan getirdiler...»** (Yusuf, 18.), وجيئ يومئذ بجهنم **«İşte o gün cehennem getirilecek...»** (Fecr, 23.) âyetlerinde جاء ، أتى أمر الله **«Allahın emri geldi...»** (Nahl, 1.), أتاها أمرنا ليلا او نهارا **«...birden emrimiz ona gece veya gündüz geldi...»** (Yunus, 24.) âyetlerinde ise أتى fiili gelmiştir.

وجاء ربك **«Rabbin geldi...»** (Fecr, 22.) âyetinin mânası, Rabbin emri geldi demektir. Bu âyette geçen emirden murad, müşahade edilen Kıyamet ahvalidir. فاذا جاء أجلهم **«Ecelleri geldiğinde...»** (Araf, 35.) âyeti de bu kabildendir. Çünkü ecel, görülen bir şeydir. Arapların حضره الموت **«Ona ölüm (hali) geldi...»** sözü ile ölümü ifade etmeleri, ecelin görülen bir şey olduğunu gösterir. Bu yüzden Cenab-ı Hak قالوا بل جئناك بما كانوا فيه يمترون واتيناك بالحق **«Hayır, biz onların hakkında şüphe ettikleri şeyi sana getirdik...»** (Hicr, 63-64.) âyetlerinde her iki kelimeyi ayrı mânada kullanmıştır. جاء kelimesiyle gözle görülen azabı, أتى kelimesiyle de bunun hilafına, gözle görülmeyen hakkı ifade etmiştir.

Ragıb şöyle der: الاتيان, rahatlıkla gelmektir. Bu kelime, mutlak gelme fiilinden daha hususidir. Gelip geçen dilenciye أتى ve أتاوى denilir.

مدّ ve أمدّ : Ragıb; hoşa giden şeylerden ekseriya أمدّ fiili kullanılır. وأمددناهم بفاكهة ولحم مما يشتهون **«ve onlara canlarının istediği meyveden ve etten bol bol vermişizdir.»** (Tûr, 22.) âyeti buna misaldir. Sevilmeyen şeylerde de مدّ fiili kullanılır, der. ونمدّ له من العذاب مدا **«..ve onun azabını uzattıkça uzatacağız.»** (Meryem, 79.) âyeti buna misaldir.

سقى ve أسقى : Bu iki kelimeden birincisi, külfeti olmayan şeylerde kullanılır. وسقاهم ربهم شرابا طهورا **«...Rableri, onlara tertemiz bir içki içirmiştir.»** (İnsan, 21.) âyetinde olduğu gibi fiili, cennet şarabı için kullanılmıştır. İkincisi ise, külfetli olan şeylerde kullanılmıştır. لأسقيناهم ماء غدقا **«...onlara bol su verirdik.»** (Cin, 16.)

âyetinde olduğu gibi أسقى fiili, dünyadaki sular için kullanılmıştır. Ragıb, الاسقاء kelimesinin السقى kelimesinden daha beliğ olduğunu söyl[...]. الأسقاء kelimesi içirilip doyurulan, السقى kelimesi ise içilecek suyu verme mânasındadır.

عمل ve فعل : Birinci fiil, zaman isteyen işlerde kullanılır. يعملون له ما يشاء من محاريب **«Ona dilediği gibi kaleler...yaparlardı.»** (Sebe, 13.) مما عملت ايدينا **«..ellerimizin yaptıklarından...»** (Yasin, 71.) âyetleri buna misaldir. Zira, çeşitli hayvanların, meyvelerin, bitkilerin meydana gelişi, zamana bağlı şeylerdir, bunlarda عمل fiili kullanılır, فعل fiili bunun aksine, zamana bağlı olmayan şeylerde kullanılır. الم تر كيف فعل ربك بأصحاب الفيل **«Görmedin mi, Rabbin fil sahiplerine ne yaptı.»** (Fil, 1.) الم تر كيف فعل ربك بعاد **«Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Ad (kavmin)e.»** (Fecr, 6.) كيف فعلنا بهم **«...onlara nasıl yaptığımız...»** (İbrahim, 45.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerdeki bütün fiiller, aniden meydana gelen helâkı ifade eder. ويفعلون ما يؤمرون **«...emrolunduklarını hemen yerine getirirler.»** (Nahl, 50.) âyetinin mânası, verilen emri göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir zamanda yerine getirirler, demektir. Bu yüzden iyi ameller hemen veya süratle yapılamadığından, sabır ve metanet gerektirdiğinden وعملوا الصالحات **«...salih amel işleyenlere...»** (Bakara, 25.) âyetinde, عمل fiili kullanılmıştır. Acele ediniz mânasını taşıması bakımından وافعلوا الخير **«...hayır işleyin...»** (Hacc, 77.) âyetinde فعل fiili kullanılmıştır. فاستبقوا الخيرات **«...o halde hayır işlerine koşun...»** (Bakara, 148.) ve والذين هم للزكاة فاعلون **«...onlar zekatı verirler...»** (Mü'minun, 4.) âyetleri de bu mânadadır. Âyetlerde emredilen işin, beklemeden süratle yapılması istenmektedir.

القعود ve الجلوس : Birinci kelime, ikincinin aksine uzun zaman bekleme mânasındadır. Bu yüzden kalıcı ve lüzumlu olması bakımından قواعد البيت **'evin temelleri'** denir, جوالس البيت denmez. Aynı şekilde جليس الملك **'hükümdarın meclis arkadaşı'** denilir, قعيد الملك **'hükümdarla devamlı oturan'** denilmez. Çünkü padişahın meclisinde az oturmak makbuldür. Bu yüzden devamlılığına işaret için مقعد صدق **«..doğruluk koltuklarında»** (Kamer, 55.) âyetinde قعد kökünden gelen kelime kullanılmıştır. تفسحوا فى المجالس **«...meclislerde yer açın...»** (Mücadele, 11.) âyeti bunun hilafınadır. Zira meclislerde geçirilen zaman kısadır.

التمام ve الكمال : Bu iki kelime, اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتى **«...Bugün size, dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi tamamladım...»** (Maide, 3.) âyetinde, beraberce kullanılmıştır. الاتمام kelimesi temelde mevcut eksikliği gidermek, الاكمال kelimesi ise, asıl olan şeyin tamamlanmasından sonra meydana gelen eksikliği kaldırmak için kullanılır. تلك عشرة كاملة **«...tam on gün...»** (Bakara, 196.) âyetindeki كاملة kelimesi, تامة kelimesinden mânaca daha uygundur. Çünkü sayının tamamlanması, bilinen bir şeydir. Burada sadece sayının vasfında

görülen muhtemel eksiklik nefyedilmiştir. تمّ fiili, kendinden önceki noksanlığın meydana gelişini bildirir. كمل fiilinde ise bu husus, söz konusu değildir. Ebu Hilâl el-Askerî : الكمال kelimesi, vasfedilen şeylerin bütününü cemeden bir isim, التمام ise, vasfedileni tamamlayan parçalara verilen bir isimdir, der. Bu yüzden kafiyeye, beytin tamamı denilirken, beytin kemali denilmez. Araplar, bir arada bulunduğundan dolayı, البيت بتمامه **'beytin tamamı'** tabirini kullanırlar.

الايتاء ve الاعطاء : el-Cüveynî şöyle der: Dil uleması bu iki kelimeyi mâna bakımından birbirinden ayırmada güçlük çekmişlerdir. Bana göre aralarında, Kitabullahın belağatına dayanan bir fark mevcuttur. Bu fark, الايتاء kelimesinin aldığı meful, الاعطاء kelimesinin mefulunden daha kuvvetlidir. Zira الاعطاء kelimesinin mefulu mutavaat içindir. أعطاني فعطوته **'o bana ihsanda bulundu ben de kabul ettim' denilir, fakat** آتاني فأتيت **'o bana verdi ben de gittim'** denilmez. Ancak آتاني فأخذت **'o verdi ben de aldım'** şekli kullanılır. Mefulu mutavaat ifade eden fiil, mefulu mutavaat ifade etmeyen fiilden zayıftır. Sözgelimi قطعته فانقطع **'ben onu kestim o da kesildi'** denildiğinde, failin yaptığı iş, yapılan işin kabulune bağlıdır. Şayet yapılan iş mevcut olsaydı, mefulun varlığından söz edilemezdi. Bu yüzden قطعته فما انقطع **kesmeye çalıştım, fakat kesilmedi** sözü doğru olmaz ضربته فانضرب **'dövdüm fakat dövülmedi'** veya فما انضرب ، فقتلته فانقتل veya فما انقتل demek doğru değildir. Bu fiiller fail tarafından işlendiğinde, mefulu cümledeki yerini alır, fail ise mutavaatı bulunmayan fiilleri yapmakta müstakildir. Bu yüzden الايتاء kelimesi, الاعطاء kelimesinden mânaca daha kuvvetli olur. Meseleyi iyice düşündüm, Kur'anda buna uygun olan şu âyetleri buldum. تؤتي الملك من تشاء **«...mülkü dilediğine verirsin...»** (Âl-i İmrân, 26.) âyetindeki mülk, ancak kuvvetli olana verilen kıymetli bir şeydir. Kur'an'ın şânını ve azametini gösteren يؤتي الحكمة من يشاء **«...hikmeti istediğine verir...»** (Bakara, 269.) ve ولقد آتيناك سبعا من المثاني **«Andolsun sana ikişerlerden yediyi...verdik...»** (Hicr, 87.) âyetleri, buna ayrı bir misaldir. انا أعطيناك الكوثر **«Biz sana kevseri verdik.»** (Kevser, 1.) âyeti ise, الاعطاء kelimesine misaldir. Mahşerde havzı kevsere kavuşulduktan sonra cennetteki yüce mevkilere geçileceğinden, âyette أعطى fiili kullanılmış, bu kısa süre terkedilerek, bundan daha yüce mevkilere ulaşılacağı ifade edilmiştir. Keza, Allahın rızası tamamiyle gerçekleşinceye kadar, i'tâ ve ziyadelik tekrarlandığı için Cenab-ı Hak يعطيك ربك فترضى **«Rabbin sana verecek ve sen razı olacaksın (üzülme).»** (Duha, 5.) âyetini buyurmuştur. Bu âyetteki Allah'ın i'tası, aynı zamanda şefaatiyle tefsir edilmiştir. Şefaat ise, kevserden yeterince istifade ettikten sonra, başka bir makama geçişte, kevsere benzetilmiştir. أعطى كل شيئ (Tâhâ, 50.) âyeti, bu fiilin kullanılışına dair başka bir misaldir. Bu âyette mevcudat, üzerlerine düşeni yerine getirinceye kadar, Allahın hilkati tekrar etmiştir. Ancak mevcudat bunu istemiyerek kabul ederken, yerine getirilmesi

gereken bu vazife, biz insanların kabulüne kalmıştır.

Ragıb şöyle der: Kur'anı Kerimde zekatın verilmesinde özellikle الايتاء kelimesi kullanılır. وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة **«...namazı kılın, zekatı verin...»** (Müzemmil, 20.) واقام الصلاة واتى الزكاة **«..namazı kılar, zekatı verir.»** (Bakara, 177.) âyetleri buna misaldir. Kitabın vasfı geçen her âyette آتينا fiili, اوتوا şeklinde gelen fiilden daha beliğdir. Zira اوتوا fiilli, Kur'anı Kitab olarak kabul etmeyenlere, آتيناهم fiili ise, Kur'anı Kitab olarak kabul edenlere hitabda kullanılır.

السنة ve العام : Ragıb şöyle der: Sene kelimesi umumiyetle kıtlık ve sıkıntı içinde geçen seneler için kullanılır. Bu yüzden kıtlık görülen yıllar, السنة kelimesiyle ifade edilir, bolluk ve refahlı seneler için العام kelimesi kullanılır. Bu bakımdan الف سنة الا خمسين عاما **«...dokuz yüz elli sene...»** (Ankebut, 14.) âyetindeki incelik, kendiliğinden ortaya çıkar. Bu âyette müstesna العام kelimesi, müstesna minh de السنة kelimesiyle ifade edilmiştir.

16- Sual ve Cevapda Kaide

Şayet soru sorulmuşsa, cevabın soruya uygun olması gerekir. Sorulan soruya gerekli cevap verilmediğinde, soru şu şekilde olmalıydı diye hatırlatılarak soruya uygun cevap verilmez. Sekkâki, dildeki bu özelliğe, uslubu'l-hakim adını verir.

Sorunun muhtevası gereği cevap, sorudan daha umumi olabildiği gibi, yerine göre daha da kısa olabilir.

Soruya uygun olarak verilmeyen cevaba misal: يسألونك عن الأهلة قل هى مواقيت للناس والحج **«Sana doğan aylardan soruyarlar De ki: 'Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir...»** (Bakara, 189.) âyetidir. Bu âyette ayın durumu ile ilgili: Niçin ay önce iplik gibi ince görünür, niçin yavaş yavaş büyüyerek dolunay olur, niçin yavaş yavaş küçülerek ilk haline döner? diye soru soranlara, sorunun bu şekilde sorulmaması gereği hatırlatılarak, aynı değişik hallerindeki hikmeti belirten bir cevap verilmiştir. Bu, Sekkâkî ve aynı görüşte olanların cevabıdır. Taftazanî bunu biraz daha açarak şöyle demiştir: Bu soruyu soranlar, ayın değişik hallerindeki inceliği, kolaylıkla kavrayacak güçte olmayan kimselerdir.

Ben burada şu açıklamada bulunmak isterim: Âyeti böyle izah edenler, cevabın soruya uygun düşmediğini, acaba neye dayanarak söylemişler dir? Bu soruyu soranlar, ayın değişik hallerindeki hikmeti öğrenmek için, sormuş olamazlar mıydı? Âyetin nazmı, hem buna, hem de izahda bulunanların dediklerine uygundur. Aydaki bu hikmeti açıklamak için verilen cevap, ileri sürdüğümüz ihtimalin tercihine bir delil, buna işaret eden bir karinedir. Şu halde cevapda as.' olan, suale uygun olmaktır. Şayet asıldan uzaklaşılacaksa, buna delil gerekir.

Oysa Sekkâkî ve Taftazanî gibi ulemanın ileri sürdüğü görüşü destekleyecek, sahih veya gayri sahih bir sened mevcud değildir. Aksine, ileri sürdüğümüz ihtimali destekleyen deliller mevcuttur.

İbnu Cerir, Ebu'l-Âliye'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bildiğimiz kadariyle bu kimseler Resulullah'a: Ay, niçin böyle yaratıldı diye sorduklarında يسألونك عن الأهلة **«sana doğan aylardan soruyorlar»** âyeti nazil olmuştur. Burada açıkça görülüyor ki soru soranları, ayın bu şekilde yaratılış keyfiyetini değil, aydaki bu hikmeti sormuşlardır. İman sahibi olanlar, geniş bir ilim, kuvvetli bir zekaya sahip olan sahabe hakkında bu soruyu soranlar, ayın değişik hallerindeki inceliği, kolaylıkla kavrayacak güçte olmayan kimselerdi diyemez. Halbuki Araplardan daha zeki olmadıkları herkesçe kabul edilen diğer milletlerden olanlar bile, ayın bu durumuna muttali olmuşlardır. Ayın durumuyla ilgili muteber olan asıl bu olduğuna göre, ekserisi asılsız ve delilsiz olan görüşlere ne denir?

Sual-cevapla ilgili birçok meseleyi tenkid eden bir kitab telif ettim. Semaya yükseldiğinde melekût âlemini yakinen gören bunları bizzat müşahede ederek sema âleminin sırrına vakıf olan, Rabbinden vahyi alan Resulullah'ın (s.a.v.) sözlerini, bu kitabımda delil olarak kullandım. Şayet sorulan sual, onların dediği şekilde vaki olsaydı, soranların anlayacağı bir ifade ile cevap verilebilirdi. Nitekim felekiyatla ilgili samanyolu ve benzeri konularda soru sorduklarında, sorularına uygun cevap almışlardır. ومارب العالمين.قال رب السموات والارض ومابينهما **«(Ey Musa) Âlemlerin Rabbi nedir? (Musa) "Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir..."»** (Şuarâ, 23-24.) âyetlerinde Hz. Musa'nın Firavn'a verdiği cevap, buna verilen en güzel bir misaldir! Âyetteki ما harfi, mahiyet veya cinsten sual edildiğini gösterir. Cinsi olmayan Allahu Tealâ hakkında, bu şekilde soru sormak hata olduğundan, adından söz edilip Zat-ı ilahisi idrak edilmediğinden, Hz. Musa, Allahı tanıtan vasfını beyanla, doğru olan cevabı vermiştir. Firavn, Hz. Musa'dan aldığı cevabın sorduğu soruya uygun düşmemesine şaşarak çevresindekilere: ألاتستمعون (Şuarâ, 25.) işittiniz değil mi, soruma uygun cevap vermedi, deyince Hz. Musa: Firavn'un rububiyetine inananların inancını bizzat iptal eden ربكم ورب آبائكم الأولين **«O sizin de Rabbiniz, evvelki atalarınızın da Rabbidir.»** (Şuarâ, 26.) âyetiyle cevap vermiştir. Firavn, bu cevap karşısında alayını artırınca Hz. Musa, Firavn'a inananların meseleyi kavrayamadıklarını görmüş, üçüncü cevabını ان كنتم تعقلون **«Eğer düşünürseniz...»** (Şuarâ, 28.) âyetiyle daha ağır bir şekilde cevap vermiştir.

Cevaptaki ziyadeliğe misal من ينجيكم من ظلمات البرّ و البحر **«Sizi kara ve denizin karanlıklarından kim kurtarıyor?.»** (Enâm, 63.) âyetine قل الله ينجيكم منها ومن كل كرب **«De ki: "Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarıyor..»** (Enâm, 64.) âyetinin cevap olarak gelmesidir.

وماتلك بيمينك ياموسى **«Sağ elindeki nedir ey Musa.»** (Tâhâ, 17.) âyetine هى عصاى أتوكأ عليها وأهش بها على غنمى **«O, asamdır. Ona dayanıyorum ve onunla davarıma yaprak silkeliyorum...»** (Tâhâ, 18.) âyetinin cevap olarak gelmesidir. Hz. Musa'nın soruya karşılık cevabı uzatması, Allahu Tealâ'nın hitabından zevk almasıdır.

Hz. İbrahim'in kavmine ماتعبدون **«neye kulluk ediyorsunuz.»** (Şuarâ, 70.) sorusuna karşılık kavminin نعبد أصناما فنظل لها عاكفين **«putlara tapıyoruz, onlara kulluk ediyoruz...»** (Şuarâ, 71.) şeklinde cevap vermesidir. Kavmin cevabı uzatması, putlara ibadetten gurur duyduklarını, Hz. İbrahim'i daha çok kızdırmak için putlara ibadette devam edeceklerini bildirmektir.

Cevabın sorudan kısa olduğuna misal, ائت بقرآن غير هذا أو بدّله **«Bundan başka Kur'an getir, yahut bunu değiştir...»** (Yunus, 15.) âyetindeki soruya قل مايكون لى أن أبدّله من تلقاء نفسى **«De ki, 'Onu kendi tarafımdan değiştirmem imkansızdır...»** (Yunus, 15.) âyetiyle cevap verilmesidir. Resulullah (s.a.v.) kendisine tevcih edilen sorudan sadece Kur'anı tebdile dair olana cevap vermiş, kendiliğinden uydurmayı cevapsız bırakmıştır. Bu âyetin tefsirinde Zemahşerî şöyle der: Beşerin, bir âyet uydurması imkansız olduğu halde bir âyeti tebdil etmesi mümkündür. Resulün uydurma ile ilgili soruyu cevapsız bırakması, böyle bir sorunun sorulamıyacağını hatırlatmasıdır. Diğer müfessirler de: Âyetin tebdili, benzerini uydurmaktan daha kolaydır. Resulullah; beşer için mümkün olanı nefyetmekle, âyet uydurmanın nefyini de zimnen ifade etmiştir.

Soru soranın sorusunda isnad ve kasıd olduğunda, cevap tamamiyle sorunun dışında olur. ويسألونك عن الرّوح قل الرّوح من أمر ربّى **«Sana ruhtan sorarlar. De ki: 'Ruh, Rabbimin emrindedir...»** (İsra, 85.) âyeti buna misaldir. «e l - İ f s a h» adlı eserin müellifi bu konuda şu açıklamada bulunur: Yahudiler bu soruyu, Resulullahı ta'ciz etmek ve kendisini zor durumda bırakmak için sormuşlardı. Ruh denilince insan ruhu, Kur'an, İsa, (a.s.), Cebrail, (a.s.) başka bir melek veya meleklerden bir sınıf akla gelebilir. Yahudilerin maksadı, bunlardan hangisi olduğunu öğrenmekti. Resulullah bunlardan hangisini söyledi ise, bu değildir, dediler. Bu yüzden sorularının cevabı mücmel olarak verildi. Cevabın mücmel olması, Yahudilerin hilelerine karşılık vermektir.

Verilen cevapta asıl olan, soruya uygun düşmesi için, cevapta sorunun aynen tekrar edilmesidir. قالوا ائنك لأنت يوسف قال أنا يوسف **«'Aa, yoksa sen, sen Yusuf musun?' dediler. Ben Yusuf'um...dedi.»** (Yusuf, 90.) âyeti buna misaldir. Âyetteki أنا zamiri, sorularındaki **'o sen misin'** ifadesine cevaptır. قال أأقررتم وأخذتم على ذلكم اصرى قالوا أقررنا **«Bunu kabul ettiniz mi? ve bu hususda ağır ahdimi üzerinize aldınız mı?' demişti.»** (Âli İmrân, 81.) âyeti, buna ayrı misaldir. Sorunun aslı budur, cevap verenler tekrardan kaçınarak kısa cevap vermişlerdir.

Muhatabın anlayış ve takdirine güvenerek sual, bazan hazfedilir. قل هل من شركائكم من يبدأ الخلق ثم يعيده قل الله يبدأ الخلق ثم يعيده «**De ki: 'Sizin koştuğunuz ortaklarınızdan ilk defa yaratacak, sonra yarattığını çevirip yeniden yaratacak olan var mı?' De ki: 'Allah ilk defa yaratır, sonra onu çevirip yeniden yaratır...»** (Yunus, 34.) âyeti buna misaldir. Sual ve cevabın aynı kişiden olması, uygun değildir. Âyetteki قل الله ifadesi, sorunun cevabıdır. Muhatap olanlar sanki bu cevabı duyduktan sonra, ilkin yaratan sonra eski haline iade eden kimdir? sorusunu sormuşlardır.

Verilen cevabta aranan bir diğer husus, soruya uygun olmasıdır. Soru şayet isim cümlesi ise, cevap da aynı şekilde isim cümlesi olur. Cevap, mukadder olarak gelirse, soru da buna uygun olarak gelir. Ancak İbnu Malik buna katılmayarak şu açıklamada bulunur. 'Kim okudu?' diye sorulduğunda 'Zeyd' şeklinde cevap verilir. Bu durum cevabı fiil cümlesi kabul ederek fiilin hazfedilmesinden ibarettir. Mübteda takdir etme ihtimali olmakla beraber fiil takdir edilmesi, cevabın tamamını kasdettiklerinde Arapların cevap verme usulüne uygundur. قال من يحيي العظام وهي رميم قل يحييها الذي أنشأها أول مرة «**'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek,' dedi. De ki: 'onları ilk defa yaratan diriltecek...»** (Yasin, 78-79.) ولئن سألتهم من خلق السموات والارض ليقولن خلقهن العزيز العليم «**Andolsun onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan elbette diyecekler ki: 'Onları çok üstün, çok bilen (Allah) yarattı'.»** (Zuhruf, 9.) يسألونك ماذا أحل لهم قل أحل لكم الطيبات «**Sana kendilerine neyin helal kılındığını soruyorlar. De ki: 'Size iyi ve temiz şeyler helal kılındı..»** (Mâide, 4.) âyetleri buna misaldir. Suale uygun olmamakla birlikte cevap fiil cümlesiyle gelince, suale fiil takdir edilmesinin evla olacağı anlaşılır.

İbnu'z-Zemlekani «e l - B u r h a n» adlı eserinde şöyle der: Nahiv uleması 'kim kalktı?' sorusuna cevap olarak 'Zeyd' demekle, 'Zeyd kalktı' şeklinde takdir ederek, Zeyd'in fail olduğuna işaret ederler. İlm-i Beyan kaidesine göre, cevap durumunda olan Zeyd kelimesinin, iki yönden mübteda olması gerekir:

a- وقيل للذين اتقوا ماذا انزل ربكم قالوا خيرا «**Allah'ın azabından korunanlara da: Rabbiniz ne indirdi? dendi.»** (Nahl, 30.) ayetinde fiil cümlesiyle gelen soruya fiil cümlesiyle cevap verildiği gibi Zeyd ile ilgili cümlede de isim cümlesiyle gelen soruya, isim cümlesiyle cevap verilmiştir. Fakat: ماذا أنزل ربكم قالوا أساطير الأولين «**Onlara: 'Rabbiniz ne indirdi?' dendiği zaman, 'Evvelkilerin masalları' derler.»** (Nahl, 24.) âyetinde, bu uygunluk mevcut değildir. Çünkü soru soranlar buna uysalardı, Allah'ın indirdiğini kabul etmiş olurlardı. Halbuki onlar, bunu kabul etmekten kaçmışlardır.

b- Karşılık, soruyu soranda değil, fiili işleyende görülür. Bu yüzden soru

soranın gayesi buna bağlı olduğundan mânaca failin tekaddüm etmesi gerekir. Yapılan iş ise, soru soranca malumdur, tekrar soru sormasına hacet yoktur. İfadeyi tamamlayıcı durumda olan mefulun cümle sonunda gelmesi, daha uygundur.

أأنت فعلت هذا بآلهتنا «**...tanrılarımıza sen mi yaptın bunu...»** (Enbiya, 62.) sorusuna karşılık بل فعله كبيرهم هذا «**Hayır, işte şu büyükleri yapmış...»** (Enbiya, 62.) âyetiyle verilen cevapta bir müşkil mevcuttur. Âyetteki sual, işin kendisine değil, işi yapan faile aittir.

Müşrikler bu âyette, kırılan putlardan değil, bunları kıranın kim olduğunu sormaktadır. Buna rağmen cevap, fiille gelmiştir. Bu müşkile şöyle cevap verebilirim: Âyetteki cevap, siyakın delaletiyle mukadder cevaptır. Burada geçen بل kelimesinin cümle başında bulunması, uygun değildir. Bu durumda âyetin takdiri مافعلته بل فعله **'Bu işi ben yapmadım, doğrusu bu iş o büyük putun marifetidir.'** şeklindedir.

Şeyh Abdulkadir şöyle der: Soruda cevap bulunduğunda, cevapta fiil ekseriyetle terkedilir, sadece isim zikredilir. Cevap muzmer olduğunda, kendisine delaletin zayıflığından dolayı, ekseriyetle tasrih edilir. Meçhul okuyan kıraata göre يُسَبَّحُ له فيها بالغدوّ والآصال «**...o evlerin içinde sabah akşam O (Allah) tesbih olunur...»** (Nur, 36-37.) âyeti cevabın tasrih edilmediğine misaldir.

Bezzar, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ashabından daha hayırlı bir kavim görmedim. Şu on iki meselede sordukları her soru, Kur'anda yer almıştır.

Fahruddin Razi bu sayıyı, on dört soruya çıkarmış, bunları şöyle sıralamıştır.:

1- وإذا سألك عبادي عني «**Kullarım, sana benden sorarlarsa.»** (Bakara, 186.)

2- يسألونك عن الأهلة «**Sana doğan aylardan soruyorlar...»** (Bakara, 189.)

3- يسألونك ماذا ينفقون قل ما أنفقتم من خير «**Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Verdiğiniz hayır (mal)...»** (Bakara, 215.)

4- يسألونك عن الشهر الحرام «**...Sana haram aylardan... soruyorlar...»** (Bakara, 217.)

5- يسألونك عن الخمر والميسر «**Sana içki ve kumardan soruyorlar...»** (Bakara, 219.)

6- يسألونك عن اليتامى «**Sana yetimlerden...soruyorlar...»** (Bakara, 220.)

7- يسألونك ماذا ينفقون قل العفو «**Sana (Allah yolunda) ne vereceklerini soruyorlar. De ki: 'Af...»** (Bakara, 219.)

8- ويسألونك عن المحيض «**Sana kadınların hayız halinden soruyorlar...»** (Bakara, 222.)

9- يسألونك ماذا أحل لهم **«Sana kendilerine neyin helal kılındığını soruyorlar...»** (Maide, 4.)

10- يسألونك عن الأنفال **«Sana savaş ganimetlerinden soruyorlar...»** (Enfal, 1.)

11- يسألونك عن الساعة أيان مرساها **«Sana (kıyamet) saat(in)den soruyorlar...»** (Naziat, 42.)

12- ويسألونك عن الجبال **«Sana dağlardan soruyorlar...»** (Tâhâ, 105.)

13- ويسألونك عن الروح **«Sana ruhtan soruyorlar..»** (İsra, 85.)

14- ويسألونك عن ذي القرنين **«Sana Zülkarneyn'den sorarlar...»** (Kehf, 83.)

Verilen bu âyet sayısı hakkında şunu söylemek isterim: Ruh ve Zülkarneyn'den soru soranlar, bu âyetlerin sebebi nüzûlünden anlaşıldığına göre, sahabe-i kiram değil, Mekke Müşrikleri veya Yahudilerdir. Bezzar'ın rivayetinde ifade edildiği gibi doğru olan, sahabeden varid olan soru sayısının, Kur'anı Kerimde on iki yerde bulunmasıdır.

Ragıb şöyle der: Şayet soru, bir şeyin tarifini gerektiriyorsa fiil, ikinci mefulünü, ya bizzat kendisi, ya da من harfi cerri ile alır. من harfi cerri ile alması, daha çok görülür. ويسألونك عن الروح **«Sana ruhtan sorarlar...»** (İsra, 85.) âyeti buna misaldir. Eğer soruda mal talebi varsa, bu durumda fiil, ikinci mefulünü ya bizzat kendisi, ya da من harfi cerri ile alır. Bizzat kendisinin alması, daha çok görülür. وإذا سألتموهن متاعا فاسألوهن من وراء حجاب **«onlardan (yani Peygamberin hanımlarından) bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin...»** (Ahzab, 53.) واسألوا ما أنفقتم **«...harcadığınız (mehr)i isteyin...»** (Mümtehine, 10.) واسألوا الله من فضله **«...Allahın lütfunu isteyin...»** (Nisa, 32.) âyetleri buna misaldir.

17- İsim Veya Fiille Hitab

İsimle hitab, sükut ve istimrarı, fiille hitab ise, teheccüd ve hüdusu gösterir. Bunlardan birinin diğeri yerine kullanılması, doğru değildir. وكلبهم باسط ذراعيه بالوصيد **«..köpekleri de girişte iki kolunu (ön ayaklarını) uzatmıştır...»** (Kehf, 18.) âyeti buna misaldir. Şayet âyetteki باسط kelimesi yerine يبسط fiili kullanılsaydı, istenilen gaye gerçekleşmezdi. Çünkü, kelimenin âyette isim olarak gelmesi, köpeğin ayaklarını uzatarak yattığını ve ayaklarını sık sık değiştirdiğini gösterir. Bu bakımdan باسط şeklinde isim olarak gelmesi, köpekteki bu vasfın devamlı olduğunu ifade etmede, fiille gelmesinden daha mânalıdır.

هل من خالق غير الله يرزقكم من السماء والارض **«...Allah'dan başka size gökten ve yerden bir rızık verecek bir yaratıcı var mı?...»** (Fatır, 3.) âyetinde şayet رازقكم denilseydi, rızkın devamlı olarak yenilenmesinde fiilin ifade ettiği mâna, ortadan kalkardı. Bu yüzden وجاؤا أباهم عشاء يبكون **«Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler...»** (Yusuf, 16.) âyetinde amilin mazi ifade etmesine rağmen,

hal makamında olan kelime, muzari fiili sigasında gelmiştir. Şu halde âyetten murad, oğulların babalarına geldikleri andaki durumlarını, devamlı ağlamaktı olduklarını, ifade etmektir. Bu şekildeki cümleye, geçmiş zamanın hikayesi adı verilir. Âyette, ismi fail ve mefulden dönüşün sırrı, burada yatmaktadır.

Aynı sır, الذين ينفقون **'harcıyorlar'** âyetinde de mevcuttur. المؤمنون ve المتقون denildiği gibi, bu âyette ينفقون yerine, المنفقون denilmemiştir. Çünkü nafaka, fiili bir iştir, bazan kesilir bazan devam eder. İman ise bunun aksidir. Hakikat olarak kalpte bulunur ve buna bağlı ameller devam eder. Takva, Müslüman olma, sabır, şükür, hidayet, körlük, dalalet ve görme gibi hallerin tamamı, hakiki veya mecazi isimlerdir. Bunlarda bir devamlılık vardır, fiilleri, devamlı olduğu gibi olmayabilir de, bu yüzden her iki halde de kullanılırlar.

يخرج الحى من الميت ومخرج الميت من الحى **«..(O), ölüden diriyi çıkarır, diriden ölüyü çıkarır...»** (Enâm, 95.) âyetinin tefsirinde Fahruddin Razi şöyle der: Ölüden dirinin çıkarılması, önemli ve zor olduğundan fiil, الله يستهزئ بهم **«Allah'da kendileriyle alay eder...»** (Bakara, 15.) âyetinde olduğu gibi, teceddüde işaret etmek için muzari sigasıyla gelmiştir.

18- Fiilin Teceddüd İfade Etmesine Dair Bazı Esaslar

a- Mazi fiilde teceddüdden murad, bir şeyin meydana gelmiş olmasıdır. Muzaride ise bu iş devamlılığını korur, ard arda tekrar eder. Aralarında Zemahşeri'nin de bulunduğu bazı müfessirler, الله يستهزئ بهم âyetinde bunu açıkca ifade etmişlerdir.

Şeyh Bahauddin es-Subki bu konuda şöyle der: Mazi fiildeki teceddüd vasfı ile, علم الله كذا **'Allah bilir'** cümlesinde varid olabilecek sorunun cevabı açıkça bilinir. Çünkü Allah'ın ilminde olduğu kadar, fiili sıfatlarında da teceddüd mevcut değildir. علم الله كذا cümlesinin mânası, **mazide Cenab-ı Hak bunu bildi** demektir. Bu, bundan önce bilmezdi mânasını gerektirmez. Bir şeyin geçmişte bilinmesi, bunun daha önce veya daha sonra devam etmesinden daha umumidir. Bu bakımdan Allahu Tealâ, İbrahim (a.s.) dan bahsederken الذى خلقنى فهو يهدين **«Beni yaratan ve bana yol gösteren O'dur...»** (Şuarâ, 79.) buyurmuştur.

b- Yukarıda zikredildiği üzere fiilin muzmer olması, zahir olarak gelmesi gibidir. Bu yüzden, İbrahim, (a.s.) ın selamı, melaikenin selamından daha beliğ olduğu söylenir. قالوا سلاما قال سلام **«Selam dediler. O da selam dedi...»** (Hud, 69.) âyetinde meleklerin selamı mansub, Hz. İbrahim'in selamı ise merfu olarak gelmiştir. سلاما kelimesinin mansub olarak gelmesi, muzmer bir fiili gerektirir, bu da سلمنا fiilinin takdiriyle olur. Bu ifade, selamın melaikeden geldiğini gösterir. Bu durumda fiil, Hz. İbrahim'in selamı hilafına, failden sonra gelmiştir. Hz. İbrahimın selamında سلام kelimesi, mübteda olarak merfu şekilde gelmiştir. Bu

da selamın mutlak olarak subutunu gerektirir. Cümlenin selamla başlaması, cümle içinde geçen selamdan daha üstündür. Sanki Hz. İbrahim meleklerin selamına mukabelede bulunurken, onların selamından daha güzel bir selamla onları selamlamayı kasdetmiştir.

c– Yukarıda zikrettiğimiz gibi isim, bir şeyin subutuna, fiil ise bir şeyin teceddüd ve hudusuna delalet eder. İlmi beyan ulemasınca meşhur olan da budur. Bu görüşe Ebu'l-Mutarrif b. Umeyre, İbnu Zemlekanî'nin «e t - T ı b y a n» adlı eserine yazdığı «e t - T e n b i h a t a l â m â f i' t - T i b y a n m i n e' t- T e m v i h a t»ında katılmadığını ifade ederek şöyle der: Bu, mesnedi olmayan garib bir iddiadır. Çünkü isim, sadece kendi mânasına delalet eder, başkasının mânasını tesbit etmesi mümkün değildir. Bu görüşünü şu âyetlerle isbat eder. ثم انكم بعد ذلك لميتون ثم انكم يوم القيامة تبعثون «**Sonra siz, bunun ardından öleceksiniz. Sonra siz kıyamet günü muhakkak diriltileceksiniz.** (Mü'minun, 15-16.) ان الذين هم من خشية ربهم مشفقون و الذين هم بايات ربهم يؤ منون «**Onlar ki Rablerinin korkusundan titrerler. Onlar ki, Rablerinin âyetlerine inanırlar.**» (Mü'minun, 57-58.)

İbnu'l-Muneyyir ise şöyle der: Kelamı değişik ifadelerle kullanmak, bir tekellüf olmaksızın bazan fiil, bazan da isim cümlesiyle ifade etmek, Arap diliinin özelliklerindendir. Arap diline hakim olan dilcilerin, maksudun tekit olmaksızın hasıl olacağına dayanarak fiil cümlesi kullandıklarını görürüz. ربّنا آمنّا «**Rabbimiz inandık**» (Âli İmrân, 53.) ile آمن الرسول «**Resul inandı...**» (Bakara, 285.) âyetlerinde tekit mevcud değildir. Fakat انما نحن مصلحون «**biz ancak düzelticiyiz...**» (Bakara, 11.) âyetinde olduğu gibi, münafıkların sözünde tekit mevcuttur.

Masdarla İlgili Kaide

İbnu Atiyye bu konuda şöyle der: Vacib olan emirler, merfu olarak gelen masdarla ifade edilir. فامساك بمعروف أو تسريح باحسان «**...ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermek (lazımdır)..**» (Bakara, 229.) فاتباع بالمعروف وأداء اليه باحسان «**...o zaman (affedenin, örfe göre) uygun olanı yapma(sı uygun diyeti istemesi, affedileninde) güzelce onu ödemesi gerekir...**» (Bakara, 178.) âyetleri buna misaldir. Mendup emirler ise, mansub masdarla ifade edilir. فضرب الرّقاب «**...boyunlarını vurun...**» (Muhammed, 4.) âyeti buna misaldir. Buna rağmen, mansub veya merfu okuyan kıraatlara göre وصية لأزواجهم «**..(erkekler)eşleri ...için vasiyet etsinler...**» (Bakara, 240.) âyetinde, zevcelere yapılan vasiyetin vacip olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir.

Ebu'l-Hayyan şöyle der: İsim ve fiil cümlesindeki farkın esası فقالوا سلاما قال سلام «**'Selam' dediler. O'da 'selam' dedi.**» (Zariyat, 25.) âyetine dayanmaktadır. Âyetteki birinci selam, mendup ikincisi ise vaciptir. Bundaki incelik, isim cümlesinin fiil cümlesinden daha kuvvetli ve daha sağlam olmasıdır.

20– Atıfla İlgili Kaide

Atıf üç kısımdır:

a– Lafza atıftır. Atıfta esas olan da budur. Şartı, amilin matufa tevcih edilebilmesidir.

b– Mahalle atıftır. Bunun üç şartı vardır:

1– Gerçekte bu mahallin zahirine atfın yapılabilmesidir. Mesela مررت بزيد وعمرا «**Zeyd'e ve Amr'e uğradım**» denilmesi doğru değildir. Çünkü مررت زيدا «**Zeyd'e uğradım**» demek caiz değildir.

2– Gerçekte bu mahallin, asalet hakkı olmalıdır. Mesela هذا الضارب زيدا وأخيه «**Bu, Zeyd'i ve kardeşini döven adamdır.**' demek doğru değildir. Çünkü amel etme şartına haiz olan ismi failin ameli izafet yapılmadan olur.

3– Bu mahalle talib olan bir esasın bulunmasıdır. Mesela; ان زيدا وعمرو قاعدان «**Zeyd ve Amr ayaktadırlar.**» demek doğru değildir. Çünkü Amr'ın merfu okunması, mübtedalık durumunda olmasındandır. Halbuki cümle ان ile başladığından, mübtedalık kalkmıştır. Kisâî, ان الذين آمنوا والذين هادوا والصابئون «**İnananlar, Yahudiler, Sabiîler...**» (Maide, 69.) âyetini delil göstererek bu kaideye muhalefet etmiştir.

Kisâî'ye şu cevabı vermek isterim: Âyetteki ان nin haberi mahzuftur. مأجورون veya آمنون şeklinde takdiri yapılabilir. Amilin lafzında zaid olması, mahalline uymayı gerektirmez. Fakat Ebu Ali el-Farisi; وأتبعوا فى هذه الدنيا لعنة ويوم القيامة «**Böylece hem dünyada, hem de ahirette peşlerine lanet takıldı...**» (Hud, 60.) âyetine dayanarak, mahalle atfın caiz olduğunu söyler. Bu âyetteki يوم القيامة kelimesi, هذه kelimesine atfedilmiştir.

c– Tevehhüm atfıdır. ليس زيد قائما ولا قاعد «**Zeyd ne ayakta ne de oturuyor.**» cümlesinde قاعد kelimesi, ليس fiilinin haberine ب harfi cerrinin dahil olma tevehhümüne dayanarak, mecrur okunmuştur. Bunun caiz olma şartı, amilin mütevehhem olan kelimeye dahil olabilmesidir. Tevehhüm atfındaki şartın yerinde oluşu, ليس nin haberine çoğu zaman harfi cerrin dahil olmasıdır. Zuheyr-in şu beytinde bu atıf, mecrur halinde vaki olmuştur.

بدا لى أنى لست مدرك مامضى ولا سابق شيئا اذا كان جائيا

«Anladım ki, geçmişe ulaşamam, geleni de geçemem.»

el-Halil ve Sibeveyh'in, tevehhüme atıf olarak misal getirdikleri رب لولا أخرتنى الى أجل قريب فأصدق وأكن من الصالحين «**...Rabbim, (ne olur) beni yakın süreye kadar erteleseydin de sadaka verip salihlerden olsaydım.**» (Münafikun, 10.) âyetinde, Ebu Amr dışındaki kıraata göre, atıf meczum'a yapılmıştır. Çünkü لولا أخرتنى فأصدق cümlesinin mânası ile أخرنى أصدق cümlesinin mânası aynıdır. el-Farisi, Kunbul'un kıraatına göre okunan انه من يتق ويصبر «**Kim (Allah'dan) korkar ve sabrederse...**» (Yusuf, 90.) âyetini buna misal getirmiştir. Âyetteki

ismi mevsul olan من, şart mânasındadır.

Hamza, İbnu Amir ve Hafs'ın kıraatına göre ب nın fethiyle okunan ومن وراء اسحاق يعقوب **«İshak'ın ardından da (torunu) Yakub'u...»** (Hud, 71.) âyetinde atıf, mansub kelimeye yapılmıştır. Çünkü âyetin mânası ووهبنا له اسحاق ومن وراء اسحاق يعقوب **«Biz ona İshak'ı onun ardından da (torunu) Yakub'u armağan ettik.»** şeklindedir.

Bazı müfessirler, وحفظا من كل شيطان مارد **«(Göğü) itaat dışına çıkan her türlü şeytandan korumak için (yıldızlarla donattık).»** (Saffât, 7.) âyetini انا زينا السماء الدنيا (Saffât, 6.) âyetinin mânasına atfedildiğini söyler. Âyetin mânası, **«Biz azimüşşan dünya semasındaki yıldızları, gökyüzünü süslemek için yarattık»** demektir.

Bazı müfessirler ودوا لو تدهن فيدهنون **«Onlar isterler ki sen yumuşak davranasın da onlar da sana yumuşak davransınlar.»** (Kalem, 9.) şeklindeki kıraate göre âyetin mânası أن تدهنوا şeklinde kabul etmişlerdir. Hafsın kıraatına göre لعلى ابلغ الأسباب أسباب السموات فاطلع **«o sebeple yollara erişeyim: (Yani) göklerin yollarına...»** (Mü'min, 36-37.) âyetinde لعلى أن أبلغ **«ihtimal erişirim»** nun mânasına atfetmek üzere ikinci أسباب kelimesi, mansub okunmuştur. Çünkü لعل nin haberi ekseriyetle ان ile gelir. ومن آياته ان يرسل الرياح مبشرات وليذيقكم من رحمته **«..Rüzgarları (yağmurun) müjdecileri olarak gönderir ki, size rahmetinden biraz tattırsın...»** (Rum, 46.) âyetindeki ليذيقكم kıraatı, ليبشركم ويذيقكم takdirine göre mansub okunmuştur.

İbnu Malik yukarıda zikredilen tevehhüm, galat mânasına geldiğini zannetmiştir. Ebu Hayyan ve İbnu Hişam'ın işaret ettikleri gibi tevehhüm, bu mânada değildir. Bilakis tevehhüm; kelimenin mânaya atfıdır. Araplar zihinlerinde bu *mânanın matufun aleyhde var olduğunu tasavvur ederek, hata ettiğinden dolayı* değil, bu mânayı düşündüğünden atfetmişlerdir. Bu yüzden Kur'anı Kerim'de bu gibi atıflarda söylenecek söz, atfın mânaya yapılmasıdır.

Haber cümlesinin, inşa cümlesine, inşa cümlesinin haber cümlesine atfedilmesinin caiz olup olmayacağı hususunda, ulema arasında ihtilaf mevcuttur. İlmi Beyan uleması yanında, İbnu Malik ve İbnu Usfûr, böyle bir atfın yapılamıyacağını söylemiştir, bu görüşlerini cumhurun görüşü olarak nakletmişlerdir. es-Saffâr ve bir kısım ulema وبشر الذين آمنوا **«Mü'minleri müjdele...»** (Bakara, 25.) وبشر المؤمنين **«Mü'minleri müjdele...»** (Saf, 13.) âyetlerini delil göstererek, buna cevaz vermişlerdir.

Zemahşerî, Bakara sûresindeki bu âyetin tefsirinde şöyle der: Karşılığı talep edilmediğinden âyetteki atıf, emir sigasına dayanmaz. Bilakis âyetten murad, Mü'minlerin bütün sevabının, kâfirlerin cezasına atfedilmesidir.

İkinci âyette ise atıf, aynı sûrenin 11. âyetindeki تؤمنون fiiline yapılmıştır.

Bu fiil, آمنوا mânasındadır. Zemahşeri'nin bu görüşü reddedilerek, âyetteki آمنوا ile hitap Müminlere, بشر fiiliyle hitap da, Resulüllah'adır. تؤمنون fiili ise, talep mânasında değil, ticareti tefsir etmek için gelmiştir.

21– İsim Veya Fiil Cümlesinde Atıf

İsim cümlesinin fiil cümlesine, fiil cümlesinin isim cümlesine atıf edilmesinin caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Cumhur buna cevaz verirken bazıları da karşı çıkmıştır. Razi tefsirinde bunu çokça kullanmıştır. ولا تأكلوا مما لم يذكر اسم الله عليه وانه لفسق **«(Kesilirken) üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü o(nu yemek) yoldan çıkmadır..»** (Enâm, 121.) âyetine dayanarak, Allah'ın *ismi anılmadan kesilen hayvanların tahrimine* inanan hanefiye ulemasını bununla reddetmiş ve şöyle demiştir: Âyet, tahrime değil, cevaza bir delildir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: وانه لفسق cümlesindeki واو harfi, âyetteki cümlelerin isim ve fiil cümlesi olması bakımından, birbirine muhalefetinden dolayı, atıf edatı değildir. Aslında vav, sonraki cümleyi önceki cümleye bağladığından, isti'naf vavı da değildir. Şu halde âyetteki vav, vav-ı haliyedir. Bu durumda hal cümlesi, nehye bağlı cümle olmuştur. Buna göre âyetin mânası; **«Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların etinden fısk durumunda olanını yemeyiniz.»** demektir. Bundan, fısk durumunda olmayan etlerin yenileceği anlaşılır. Cenab-ı Hak fıskı أو فسقا أهل لغير الله **«...ya da Allah'dan başkası adına bir fısk (hayvan) olursa başka...»** (Enâm, 145.) âyetiyle tefsir etmiştir. Buna göre, mâna, **«Allah'dan başkasının adı anıldığında, bu etlerden yemeyiniz,»** olur. Bu da: Allah'dan başkasının adı anılmadığı takdirde yeyiniz, mânasındadır.

İbnu Hişam şöyle der: İnşa ve Haber *cümlelerinin birbirine muhalif olma*sıyla atıf iptal edilecek olursa, bu iptal yerinde olur.

22– İki Amilin Mamulü Üzerine Atfı

İki amilin mamulleri üzerine atfının caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Sibeveyh'in meşhur kavline göre bu atıf caiz değildir. Muberred, İbnu-s-Serrâc ve Hişam bu görüştedirler. Ahfeş, Kisâî, Ferrâ ve Zeccac buna cevaz vermişlerdir. Zeccac buna son آيات kelimesini mansub okuyan kıraata göre ان فى السموات والارض لآيات للمؤمنين. وفى خلقكم وما يبث من دابة آيات لقوم يوقنون. واختلاف اليل والنهار وما انزل الله من السماء من رزق فأحيا به الارض بعد موتها وتصريف الرياح آيات لقوم يعقلون **«Şüphesiz göklerde ve yerde inananlar için, (Allah'ın varlığına birliğine) işaretler vardır. Sizin yaratılışınızda ve (yeryüzünde) yaydığı canlılarda, kesin olarak inananlar için âyetler vardır. Gecenin ve gündüzün değişmesinde Allah'ın gökten rızık (sebep) indirip onunla ölümden sonra yeri**

diriltmesinde, rüzgarları yönetmesinde aklı başında bir toplum için işaretler vardır.» (Casiye, 3-5.) âyetlerini delil getirmiştir.

23- Mecrur Zamire Atıf

Mecrur zamire, harfi cer iade edilmeksizin atıf yapılıp yapılamıyacağı hususunda ihtilaf edilmiştir. Basra ulemasının çoğu bunun yapılamıyacağı görüşündedir. Kufe uleması, Hamza'nın kıraatına göre okunan واتقوا الله الذى تساءلون به والارحام **«...adına birbirinize dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının...»** (Nisa, 1.) âyetini buna misal getirmişlerdir.

Ebu Hayyan, وصدعن سبيل الله وكفر به والمسجد الحرام **«...Fakat (insanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'a ve Mescidi Haram'a karşı nankörlük etmek...»** (Bakara, 217.) âyetinin tefsirinde şöyle demiştir. Âyetteki المسجد kelimesi, harfi cer iade edilmemekle beraber, به ye matuftur. Tercihimiz, Arap dilinin nazım ve nesrinde çokça kullanıldığından, bunun caiz olduğu şeklindedir. Basra ulemasının görüşüne katılmaktan ziyade, delillere bağlı kalmayı tercih ederiz.

****
*****
***
*

BİRİNCİ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

Konu **Sahife**

TAKDİM V
ÖNSÖZ VII

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKKİ VE MEDENİ ÂYETLER
Mekki ve Medeni Ayetleri Bilmenin Faydaları 1
Mekke ve Medine'de Nazil Olan Ayetler 3
Sûrelerin Mekki-Medeni Oluşundaki İhtilaf 8
Âyetlerin Bir Kısmı Medine'de Bir Kısmı Mekke'de Nazil Olan Sûreler 15
Mekkî ve Medeni Âyetlerin Özellikleri 25
Konu İle İlgili Faydalı Bilgiler 27

İKİNCİ BÖLÜM

HAZARÎ VE SEFERÎ AYETLER 29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNDÜZ VE GECE İNEN AYETLER 37
Gece İle Gündüz Arasında Seher vaktinde inen Âyetler 40

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAZIN VE KIŞIN İNEN AYETLER 41

BEŞİNCİ BÖLÜM

YATAKTA VE UYKUDA İNEN AYETLER 43

ALTINCI BÖLÜM

YERDE VE GÖKTE İNEN AYETLER 45

YEDİNCİ BÖLÜM

İLK NAZİL OLAN AYETLER 47
Mekke'de ve Medine'de İlk İnen Sûreler 50
Belirli Konularda İnen İlk Âyetler 52

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN SON NÂZİL OLAN AYETLERİ 55

DOKUZUNCU BÖLÜM

ESBABU-N-NÜZÜL 59

Kur'an'ın Nüzül Şekli 59
Sebebi Nüzülde Lafzın Umumi Oluşu 61
Tahsisi Manada İnen Âyetler 63
Sebebin Hususi Lafzın Umumiliği 64
Sebebi Nüzülü Birden Fazla Olan Âyetlerde Takip Edilecek Usul 66
Nüzül Sebeplerinde Kullanılan Tabirler 71
Birden Fazla Âyetin Bir Sebebi Olması 72

ONUNCU BÖLÜM

BAZI SAHABELERİN SÖZLERİNE UYGUN İNEN AYETLER 75
Resûlullah, Cebrail ve Meleklerin Sözleri Üzerine İnen Ayetler 76

ONBİRİNÇİ BÖLÜM

NÜZULÜ TEKRAR EDEN AYETLER 79

ONİKİNCİ BÖLÜM

HÜKMÜ NÜZULÜNDEN, NÜZULÜ HÜKMÜNDEN SONRAYA KALAN AYETLER 81

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂYETLERİ AYRI AYRI VE BÜTÜN OLARAK İNEN SÛRELER 85

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MELEKLERİN REFAKATİNDE VE MÜNFERİD İNEN AYETLER 87
Arşın Hazinesinden Nazil Olan Ayetler 88

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

BAZI PEYGAMBERLERE İNEN AYETLERLE SADECE RASÛLULLAH'A İNDİRİLEN AYETLER 91

ONALTINCI BÖLÜM

KUR'AN'IN İNDİRİLİŞ ŞEKLİ 95
Kur'an'ın Dünya Semasına İndirilişindeki Hikmet 97
Kur'an-ı Kerim'in Peyderpey Nüzûlü 100
Âyetlerin Belli Sayılarla Nüzûlü 102
Kur'an'ın İndiriliş Şekli ve Vahiy 103
Vahyin Geliş Şekilleri 105
Resûlullah'ın Nübüvveti ve Melekler 106
Kur'an'ın Nazil Olduğu Yedi Harf 107
Kur'an'ın Yedi Harf Üzerine İndiğine Dair Değişik Rivayetler 108
Hz. Osman Mushafı ve Yedi Harf 116

ONYEDİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN VE SÛRELERİN İSİMLERİ 119
Kur'an'a Mushaf Adının Verilişi 124
Surelerin İsimleri 124
Birden Fazla Adı Olan Sûreler 126
Sûre İsimlerinin İ'rabı 134

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN CEM'İ VE TERTİBİ 137
Teksir Edilen Nüshaların Adedi 143
Ayetlerin Tertibi 144
Sûrelerin Tertibi 147
Sûrelerin Âyet Sayısına Göre Taksimi 150
Mufassal Surelerin Diğer Adları 151
Übeyyu'bnu Ka'b ve İbnu Mesud Mushaflarının Tertibi 151

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

KUR'AN'IN SÛRE, AYET, KELİME VE HARFLERİNİN SAYISI 153
Kur'an'ın Sûrelere Ayrılışındaki Hikmet 155
Kur'an Ayetlerinin Sayısı 156
Sûrelerin Kısımları 158
Besmele ve Hurufu Mukatta'nın Âyet Olarak Sayılıp Sayılamayacağı 162
Ayetlerin Sayı ve Fasılaları İle İlgili Fıkhî Hükümler 163
Kur'an Kelimelerinin Sayısı 164
Kur'an Harflerinin Sayısı 164
Kur'an'da Mevcut Yarımlar 165

YİRMİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'I İLK EZBERLEYENLER VE RİVAYET EDENLER 167
Resûlullah'ın Sağlığında Kur'an'ı Ezberleyenler 170
Kur'an Öğretmekle Meşhur Olanlar 172

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

KIRAATTA ÂLİ VE NÂZİL SENEDLER 175

YİRMİİKİ, YİRMİÜÇ, YİRMİDÖRT, YİRMİBEŞ, YİRMİALTI ve YİRMİYEDİNCİ BÖLÜMLER

MÜTEVATİR, MEŞHUR, ÂHAD, ŞÂZ, MEVDÛ VE MUDREC KIRAATLER 179
Kıraat İhtilafları 181
Kıraat Nevileri 183
Mütevatir Kıraatların Şartları 185
Besmele'nin Mütevatiren Ayet Olup Olmadığı 185
Fatiha ve Muavvizeteyn Sûreleri Hakkında Görüşler 188
Kıraatların Mütevatir Oluşu 189
Yedi Harf ve Kıraat İmamı 190
Kıraat İhtilafının Sebeb Olduğu Fıkhi İhtilaflar 193

Şâz Kıraatların Fıkhi Değeri....194
Kıraatların Tevcihi....195

YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

el-VAKF ve İBTİDA....197
Vakfın Nevileri....198
İbtida....203
Vakf ve İbtida Hakkında Lüzumlu Açıklamalar....203
Bazı Edatlarda Yapılan Vakf....208

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

LAFZAN MEVSÛL, MÂNEN MEFSUL....213

OTUZUNCU BÖLÜM

İMÂLE, FETH ve İKİSİ ARASINDAKİ KIRAAT....217
İmâlenin Sebepleri....218
İmâlenin Vecihleri....219
İmalenin Faydası....219
Bazı Kurranın Yaptığı İmâleler....220
İmalenin Kerih Görüldüğü Yerler....221

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

İDGÂM, IZHÂR, İHFÂ ve İKLÂB....223
İdğamın Şartları....224
Bu Nevi İdğamın Şartı....224
Ebû Amr'a Göre, Bazı Sûrelerdeki İdğam Sayısı....226
İdğamu's-Sağır....226

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

MED VE KASR....229
Med ve Kasrın Caiz Olduğu Yerler....231
Meddin Çeşitleri....232

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEMZENİN TAHFİFİ....235

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'IN EZBERLENMESİ VE ÖĞRETİLMESİ....237
Kıraatın Keyfiyeti....238
Tecvidu'l Kur'an....239
Mehâricu'l Hurûf....240
Kıraatta Teganni....242
Kıraatın Ferden ve Toplu Halde Alınması....242
Kıraatın Rivayet Şekli....244
Kıraatta İcazet ve Ücret Alma....245

OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

KUR'AN TİLAVETİNİN ADABI....247
Kur'an Okumanın Fazileti....247
Kur'an Okumayı İhmal Etmenin Cezası....249
Kur'an Okunabilecek Yerler....250
Kur'an'ın Abdestsiz Okunup Okunmayacağı....250
Kur'an Okumanın Adabı....250
Kur'an Okumadan Önce Misvaklanmak....250
Kıraattan Önce Eüzü Besmele Çekmek....250
Sûrelerin Evvelinde Besmele Çekmek....252
Kur'an Okurken Niyet Etmek....252
Kur'an'ın Tertil Üzere Okunması....252
Kur'an'ı Düşünerek Okumanın Fazileti....253
Kıraat Esnasında Âyetlerin Tekrarı....255
Kur'an Okurken Ağlamanın Fazileti....255
Kıraatta Ses Güzelliğinin Önemi....256
Kur'an'ın Tefhimle Okunması....257
Kur'an'ın Sesli veya Sessiz Okunması....257
Kur'an'ı Yüzünden veya Ezberden Okumanın Faziletleri....257
Kıraat Esnasında Şaşıranı Hatırlatma ve Harflerin Tercihi....258
Kıraat Esnasında Yapılması Uygun Olmayan Şeyler....259
Kur'an Ancak Nazil Olduğu Dille Okunur....260
Kur'an'ın Şâz Kıraatla Okunması....260
Kur'an'ı Tertibi Üzere Okumak....260
Bir Kıraattan Başka Bir Kıraat Şekline Geçilmesi....261
Kur'an Okunurken Dinlemek Sünnettir....262
Secde Âyeti Okunduğunda Secde Edilmesi....262
En Uygun Kıraat Vakitleri....262
Hatmin Adabı....263
Hatim Esnasında Tekbir Getirmek....263
Hatim Duasının Adabı....264
Kur'an'ı Geçim Vasıtası Yapmanın Kerahati....265
İktibas ve Benzerleri....265

OTUZALTINCI BÖLÜM

GARİBU'L-KUR'AN....271
Surelerdeki Garib Kelimelerin Manaları....272
İbnu Ebi Talha Tarikina Göre Surelerdeki Garip Kelimeler....273
İbnu Ebî Hâtim Tarikine Göre Sûrelerdeki Garip Kelimeler....307
Garip ve Müşkil Kelimelerin Tefsirinde Arab Şiirinin Önemi....316

OTUZYEDİNCİ BÖLÜM

HİCAZ LÜGATI DIŞINDAKİ KELİMELERLE NAZİL OLAN AYETLER....355

OTUZSEKİZİNCİ BÖLÜM

KUR'ANDA ARAP LÜGATI DIŞINDAKİ KELİMELERLE NAZİL OLAN AYETLER.....365

OTUZDOKUZUNCU BÖLÜM

EL VUCÛH VE'N-NEZAİR.....379
Bu Konuda En Önemli Misaller.....380
İstisnaları Bulunan Vucuhla İlgili Bazı Kelimeler.....389
Âyetlerdeki Vûcuhla İlgili Bazı Özellikler.....394

KIRKINCI BÖLÜM

MÜFESSİRİN MUHTAÇ OLDUĞU HARF, İSİM, FİİL ve ZARF OLARAK KULLANILAN EDATLARIN MANALARI.....397
Hemze Harfi.....398

KIRKBİRİNCİ BÖLÜM

İ'RABU'L-KUR'AN.....499
Mana-İ'rab Münasebeti.....507
Üç Şekilde İrab Edilen Âyetler.....514

KIRKİKİNCİ BÖLÜM

MÜFESSİRİN BİLMESİ GEREKEN ÖNEMLİ KAİDELER.....519
Zamirlerle İlgili Kaideler.....519
Zamirlerin Mercii.....519
Zamirle İlgili Önemli İki Kaide.....522
Fasıl Zamiri.....523
Kıssa ve Şân Zamirleri.....524
Lafız ve Manaya Göre Kullanılan Zamirler.....525
Müzekkerlik ve Müenneslik.....526
İsimlerde Marife ve Nekrelik.....528
Ehad Kelimesinin Nekre, Samed Kelimesinin Marife Oluşu.....531
Marife ve Nekrelikle İlgili Diğer Kaide.....532
Bazı Kelimelerde Müfred ve Cemilik.....535
Bazı Kelimelerin Müfred ve Cemi Şekilleri.....538
Cem'e Mukabil Cem'in Gelmesi.....540
Müteradif Zannedilen Aslında Müteradif Olmayan Kelimeler.....541
Sual ve Cevapda Kaide.....545
İsim veya Fiille Hitab.....550
Fiilin Teceddüt İfade Etmesine Dair Bazı Esaslar.....551
Masdarla İlgili Kaide.....552
İsim Veya Fiil Cümlesinde Atıf.....555
İki Amilin Mamulü Üzerine Atfı.....555
Mecrur Zamire Atıf.....556

الإتقان في علوم القرآن

EL-İTKAN FÎ ULÛMİ'L KUR'AN

KUR'AN İLİMLERİ ANSİKLOPEDİSİ

hikmet neşriyat a.ş.

Hikmet Neşriyat: 9

Dizgi: Letterphot Electronic
Baskı: ÜÇ-ER OFSET
İSTANBUL-1987

الإتقان في علوم القرآن

للحافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطي

EL-İTKAN FÎ ULÛMİ'L KUR'AN

KUR'AN İLİMLERİ ANSİKLOPEDİSİ 2. CİLT

İMAM CELALEDDİN ES-SUYUTİ

TERCÜME EDENLER:

Doç. Dr. Sâkıp YILDIZ
Bursa İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Dr. Hüseyin Avni ÇELİK
Erzurum İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

hikmet neşriyat a.ş.
Klodfarer Caddesi No: 16/4 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 526 49 56

Copyright: Bu eserin yayın hakkı HİKMET NEŞRİYAT A.Ş.'ye ait olup, kitaptan, mütercimler ve yayınevi adı anılmadan kısmen de olsa alıntı yapılamaz.

TAKDİM

Hamdin, şükrün ve minnetin her türlüsü, bizleri îman ve İslâmla müşerref kılıp Kur'an'ın hükümlerine boyun eğmemizi sağlayan Allah'adır.

Kur'an-ı Kerîm'i ve içindeki ilahî hükümleri beşeriyete tebliğ eden Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, âli'ne, ashabı'na ve onun nurlu izinden ayrılmayan müminlerin tümüne salât ve selâm olsun.

İnsanlık âlemine en doğru yolu gösteren Hak Kitap olması hasebiyle Kur'an ne kadar değerliyse, bu kitabın içerdiği ilimler de o nisbette değer taşımaktadır. "Kur'an İlimleri Ansiklopedisi" adını verdiğimiz "El-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an" adlı eserin ikinci cildini okuyucularımıza takdim ederken mutluluğumuzun sonsuz oluşu da buradan gelmektedir.

Bu mutluluğu bizden esirgemeyen Rabbımıza tekrar tekrar hamd ederiz.

Okuyucularımıza islâmî hizmetleri sunma yolundaki gayret ve çabalar bizden, muvaffakiyet ise sadece Yüce Rabbımızdandır.

Hikmet Neşriyat A.Ş.

KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH

هو الذى أنزل عليك الكتاب منه آيات محكمات هنّ أم الكتاب و أخر متشابهات **«Kitabı sana O indirdi. Onun bazı âyetleri muhkemdir; bunlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir (birbirine benzer).** (Âli İmrân, 7.) İbnu Habib en-Nisâburi, bu âyet hakkında muhkem müteşâbihlikle ilgili üç görüş ileri sürer:

a- كتاب أحكمت آياته **«..âyetleri kesin anlamlı Kitab..»** (Hûd, 1.) âyetine göre, Kur'an'ın tamamı muhkemdir.

b- كتابا متشابها مثانى **«...birbirine benzer, ikişerli bir kitap halinde..»** (Zümer, 23.) âyetine göre de, tamamı müteşâbihtir.

c- En doğrusu, Âli İmrân 7. âyetinde ifade edildiği gibi Kur'an'ın, muhkem ve müteşâbih olarak iki kısma ayrılmasıdır.

Kur'an'ın muhkem olduğunu belirten âyetten murad, mükemmelliği ve herhangi bir eksik yönünün bulunmamasıdır. Müteşâbih olduğunu belirten âyetten murad ise, Kur'an'ın Hak kelamı olması, içinde şüphe bulunmaması, i'cazı yönüyle âyetlerin birbirine benzemesidir.

Bazı ulema; yukırıki Âli İmrân âyetinin muhkem ve müteşâbihlik konusunda bir tahsis ifade etmediğini, âyette buna işaret eden bir yön bulunmadığını söyler. Çünkü Cenâbı Hak لتبين للناس مانزل اليهم **«kendilerine indirileni insanlara açıklayasın diye..»** (Nahl, 44.) buyurmuştur. Âyetin muhkem olması, herhangi bir izah ve tefsire muhtaç olmamasıdır. Müteşâbih olması ise, izah ve tefsirinin açıkça yapılmamasıdır. Bu yüzden, muhkem ve müteşabihin tayininde bazı görüşler ileri sürülmüştür:

Muhkem; ister tefsir, ister tevil yoluyla olsun, âyetteki mânanın kolayca anlaşılmasıdır. Müteşâbih; kıyametin vukuu, Ye'cuc Me'cuc, sûre başlarında bu-

lunan hurûfu mukattaa gibi konularda bilginin, ancak Allah'a ait olmasıdır.

Muhkem; mânası açık olan âyetler; müteşabih ise, mânası kapalı olan âyetlerdir.

Muhkem; ancak bir yönüyle tefsir edilebilen âyetlerdir; müteşabih ise, çeşitli yönleriyle tefsir edilebilen âyetlerdir.

Muhkem, mânası açıkça bilinen âyetlerdir; müteşâbih ise, namaz vakitleri, orucun Şaban ayına tahsis edilmeyip, Ramazan ayına tahsisi gibi, mânası akıl yoluyla bilinemeyen âyetlerdir. Bu tarif Mâverdi'nindir.

Muhkem; kendi başına anlaşılan âyetlerdir. Müteşâbih ise, doğrudan doğruya anlaşılamayıp başka bir âyetle tefsir edilen âyetlerdir.

Muhkem, âyetin bizzat nâzil olduğu şeklidir; mütaşabih ise, ancak tevil edilerek anlaşılan âyetlerdir. Muhkem, lafzı tekrar edilmeyen âyetlerdir. Müteşabih ise, lafzı tekrar edilen âyetlerdir. Muhkem, farzları, vaad ve vaidi; müteşâbih ise kıssa ve darbı meselleri ihtiva eden âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, Ali b. Talha tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Muhkem ayetler; nâsihi, helalı, haramı belirten âyetlerdir. Müteşâbihler ise, âyetlerin mensuhu, önce ve sonra nâzil olanları, darb-ı meselleri, yeminleri gibi iman edilip ameli gerektirmeyen âyetlerdir.

Firyabi, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Muhkem âyetler, helal ve haramı ihtiva eden âyetlerdir. Müteşâbih ise, bunların dışında birbirlerini tasdik eden âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, Rabi'in şöyle dediğini rivayet eder: Muhkem âyetler, kesin emir ihtiva eden âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, İshak b. Suveyd'in şöyle dediğini rivayet eder: Yahya b. Yamer ve Ebu Fâhite, Âli İmrân sûresinin 7. âyeti hakkında şöyle dediler: Ebu Fâhite, âyetteki müteşabih'in fevâtihi suvere; Yahya b. Yamer de muhkemin mânasını farzlar, emir, nehiv ve helallara hamletmiştir.

Hakim ve diğer ulema, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: قل تعالوا (En'am, 151.) âyeti ile kendinden sonraki iki âyet muhkem âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, başka bir tarikle İbnu Abbas'ın منه آيات محكمات «..**onun bazı âyetleri muhkemdir..**» (Âli İmran, 7.), قل تعالوا kendinden sonraki üç âyetle birlikte, وقضى ربك الا تعبدوا الا اياه «**Rabbin yalnız kendisine kulluk edilmesini emretmiştir..**» (İsrâ, 23.) âyetlerinden itibaren üç âyet, muhkem âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, Abd b. Humeyd tarikıyle Dahhak'ın şöyle dediğini rivayet eder: Muhkem âyetler, nesh edilmeyen, müteşabihler ise nesh edilen âyetlerdir.

İbnu Ebi Hâtim, Mukatil b. Hayyan'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bildiğimiz kadarıyla müteşâbih âyetler المر ، المص ، الم ve الر dır.

İbnu Ebi Hâtim, İkrime ve Katade'den rivayetle, muhkemin amel edilen âyetler, müteşâbih'in ise iman edilip kendisiyle amel edilmeyen âyetler olduğunu söyler.

1- Müteşâbih Âyetlerin Mânası

Müteşâbih âyetin mânasını kavramak mümkün müdür, yoksa bunu ancak Allah mı bilir? konusunda iki görüş mevcuttur. Bu görüşlerin kaynağı, والراسخون فى العلم «..**İlimde ileri gidenler..**» (Âl-i İmran, 7.) âyetine dayanmaktadır. Âyetin bu cümlesi matuf, يقولون cümlesi de hal, veya والراسخون cümlesi mübteda, يقولون de haberi; vav ise istinaf içindir. Birinci şıkkı destekleyenler azdır. Bunlar arasında, Mücahid bulunmaktadır. Bu görüş İbnu Abbas'dan rivayet olunmuştur. İbnu'l-Münzir, Mücahid tarikıyle İbnu Abbas'ın; وما يعلم تأويله الا الله والراسخون فى العلم «..**onun tevilini Allah'tan başka kimse bilmez. İlimde ileri gidenler ise..**» âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Ben, bu tevili bilenlerdenim.

Abd b. Humeyd, Mücahid'in والراسخون فى العلم âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet eder: İlim sahibi olanlar bu tevili bilir, ona inandık derler.

İbnu Ebi Hâtim, Dahhak'ın şöyle dediğini naklederler: İlim sahibi olanlar, müteşâbih âyetlerin tevilini bilenlerdir. Eğer bilmeselerdi, nâsih ve mensuhu, helal ve haramı, muhkem ve müteşâbihi bilmezlerdi. Nevevi bu görüşe katılarak «M ü s l i m Ş e r h i n»de şöyle diyor: En doğrusu budur. Çünkü kimsenin bilmeyeceği tarzda Allah'ın kullarını muhatap kılması düşünülemez.

Bu konuda İbnu Hâcib şöyle der: Zahir olan kavil budur. Fakat Sahabe, tâbiun, tebei tâbiun ve özellikle ehli sünnet uleması ikinci görüşü benimsemişlerdir. İbnu Abbas'dan gelen rivayetlerin en doğrusu da budur.

İbnu's-Semânî ise şöyle der: Birinci görüşü benimseyenler çok azdır. Utbi bu sözü tenkid ederek şöyle der: İbnu's-Samâni, Ehli sünnetten ise de bu konuda yanılıyor; zira her atın kendine has bir sürçmesi olduğu gibi, her âlimin de kendine has bir hatası olur.

Ben bu konuda şunu ilave etmek isterim: Ekseriyetin görüşünü destekyen Abdurrazzak b. Hemmam'ın Tefsirinde Hâkim'in «M ü s t e d r e k»inde İbnu Abbas'dan yaptıkları şu nakildir: İbnu Abbas âyeti şöyle okurdu; وما يعلم تأويله الا الله ويقول الراسخون فى العلم آمنا به «..**onun tevilini Allah' tan başka kimse bilmez; derinlemesine bilgisi olanlar ise, biz buna inandık, derler..**» Bu kıraata göre vav, istinaf vavıdır. Âyetin bu şekildeki kıraatı sâbit olmamakla beraber bu rivayet, en azından İbnu Abbas'a isnad edilen sahih bir rivayettir. Bu konuda İbnu Abbas'ın sözü, diğerlerine tercih edilir. Âyetin, müteşâbihlere uyanları zemmetmesi, onları kötülemesi, onları kötülükle ve fitneyi aramakla vasıflaması, Al-

lah'ın gayba inanları methetmesi, İbnu Abbas'ın sözünü doğrulamaktadır. Kurra, Ubeyy b. Ka'b'ın ويقول الراسخون şeklindeki kıraatı olduğunu nakleder.

İbnu Ebi Davud, «K i t a b u' l - M e s â h i f»inde yaptığı rivayete göre A'meş, İbnu Mesud'un şu kıraatını nakleder: وان تأويله الا عند الله والراسخون فى العلم يقولون آمنا به **«şüphesiz ki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde rüsûh sahibi olanlar ise, buna inandık, derler.»**

Buhari-Müslim ve diğer hadis uleması, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlullah (s.a.v.) هو الذى أنزل عليك الكتاب **«Kitabı sana indiren..» âyetini** اولو الالباب'a kadar okur ve şöyle derdi: Müteşâbih âyetler üzerinde duranları gördüğünde onlardan sakın. Çünkü bunlar, Allah'ın zemmettiği kimselerdir.

Taberâni, «S ü n e n u' l - K e b i r»inde, Ebu Mâlik el-Eşari'nin Resûlullahtan (s.a.v.) şöyle duyduğunu rivayet eder: Ümmetimin şu üç hususta yapacağı hatadan korkarım. Çokça mala sahip olup hased ederek birbirini öldürmeleri, Kur'an açılıp okunduğunda , mânasını ancak Allah'ın bildiği âyetleri Mümminin tevile kalkışmasıdır...

İbnu Merdeveyh, Amr b. Şuayb'ın, babası tarikıyle dedesinden yaptığı rivayette Resûlullah şöyle buyurmuştur: Kur'an âyetleri, birbirini tekzib için inmemiştir. Öğrendiklerinizle amel edip müteşâbih olanlarına iman ediniz.

Hakim, İbnu Mesud tarikıyle gelen bir rivayette Resûlullah'ın şöyle dediğini nakleder: Allah katından inen ilk Kitap bir kapıdan, bir harf üzere inmiştir. Kur'an ise; yedi kapıdan yedi harf üzere inmiştir. Bunlar; zecr, emir, helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsal dir. Helâli helal, haramı haram olarak kabul ediniz. Emrolunduklarınızı yapınız, yasaklandıklarınızdan sakınınız. Emsalinden ibret alınız, muhkemiyle amel edip, müteşâbih olanlarına inanınız. Bunların hepsi Rabbimizdendir, ona inandık, deyiniz.

Beyhaki, «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde, benzer rivayeti Ebu Hureyre'den nakleder.

İbnu Cerir, İbnu Abbas'dan merfuan şöyle rivayet eder: Kur'anı Kerim dört harf üzere nâzil olmuştur. Bunlar; helal ve haramdır. Bunları bilmeyen kimsenin mazereti kabul değildir. Üçüncüsü, tefsirini ancak Arab'ın ve tefsir ulemasının bileceği âyetler. Dördüncüsü de, mânasını ancak Allah'ın bildiği müteşâbih âyetlerdir. Bunların mânasını bildiğini iddia edenler yalancının ta kendisidir. İbnu Cerir bunun benzerini, başka bir tarikle İbnu Abbas'dan mevkufen rivayet etmiştir.

İbnu Ebi Hâtim, Avfi tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Biz, muhkem âyetlere inanır, bunlarla amel ederiz. Müteşâbih âyetlere ise sadece inanır, bunlarla sorumlu tutulmayız. Bunların hepsi Allah katındadır deriz.

İbnu Ebi Hâtim, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet eder: İlimde rusuh sahibi olmaları,müteşâbih âyetleri bilmeleri değil, inanmalarıdır. Ebu'ş-Şa'sa ve Ebu Nâhik'in şöyle dediklerini de rivayet eder: Siz bu âyeti, (yani Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetini) birbirine vaslediyorsunuz; halbuki âyet, birbirine matuf değildir.

Dârimi «M u s n e d»inde Süleyman b. Yesar'dan şöyle rivayet eder: Sabig adlı biri Medine'ye gelir, müteşabih âyetler hakkında soru sormaya başlar. Hz. Ömer, adamı yanına çağırtır; onun için hurma dalından sopalar hazırlar. İbnu Sabig huzuruna çıkınca ; sen kimsin, diye sorar. Adam, Abdullah b. Sabigim diye cevap verir. Hz. Ömer, hazırladığı hurma dallarından birini alır, başından kanlar akıncaya kadar döver. Bir başka rivayette ise: Hz. Ömer, sırtını yara içinde bırakıncaya kadar, döver. Yine dövüp bırakır, sonra yine çağırır adam şöyle der: Beni öldürecekseniz, bari güzel bir şekilde öldürünüz. Bunun üzerine Hz. Ömer, adamın geldiği yere dönmesine izin verir, Ebu Musa'l-Eşariye de bir mektup yazarak, hiçbir Müslümanın bununla konuşmamasını ister.

Dârimi, Ömer b. Hattab'ın şöyle dediğini nakleder: Öyle bir zaman gelecek ki insanlar, Kur'an'ınmüteşabihleri hakkında sizinle münakaşa edeceklerdir. O zaman Resûlün sünnetiyle mukabelede bulunun. Zira Resûlün sünnetini nakledenler, Kur'an'ı en iyi bilenlerdir.

Bu ve benzeri hadisler gösteriyor ki, müteşâbih âyetlerin mânasını Allahtan başka kimse bilmiyor. Bu konuda fikir beyan etmek, çirkin sayılmıştır. Bu hususta daha etraflı bilgiyi, aşağıda sunacağız.

2- Kur'an'da Muhkem Âyetler

Muhkem ve müteşâbih hakkında et-Tibî şöyle der: Muhkem âyetten murad, mânası açık olan âyet demektir. Müteşâbih bunun aksidir. Bir kelime ya lafzîdir, ya da başka manası vardır. Lafzi olması, kelimenin asıl mânasıdır. Başka mânaya gelmesi ise, lafzın diğer mânasına delaletinin tercih edilip edilmeyeceğine bağlıdır. Doğru olan tercih edilmesidir. Tercih edilmediği takdirde lafız, ya mânaya müsavidir, ya da değildir. Mânaya müsavi olan mücmel, müsavi olmayan müevveldir. Lafızla zahiri mâna arasında müştereklik varsa muhkem, mücmel ile müevvel arasında müştereklik varsa müteşâbihtir. Cenabı Hak'kın, müteşâbihin yanı sıra muhkemi zikretmesi, yapılan bu taksimin doğruluğunu gösterir. Usul uleması, muhkemin mukabili ile tefsir edilmesi gerektiğini söyler. Şu âyette cem ve taksim şeklinde gelen uslup, bu görüşü desteklemektedir. Çünkü Cenabı Hak; منه آيات محكمات هن ام الكتاب واخر متشابهات demekle الكتاب kelimesinin mânasında cemettiği ifadeyi hemen ayırmıştır. Bununla, her ikisine dilediği mânayı izafe etmeyi murad etmiş, önce فأما الذين فى قلوبهم زيغ **«..kalplerinde eğrilik olanlar..»** demekle, kalplerinde kötülük olanların müteşabih âyetler üzerin-

de durduklarını, sonra da والراسخون في العلم يقولون آمنا به «..**ilimde rüsûh sahibi olanlar, bunlara inandık, derler..»** âyetiyle ilim erbabının bunlara doğrudan doğruya iman ettiklerini belirtmiştir. Kalplerinde kötülük olanlarla ilgili âyetin «kalplerinde doğruluk olanlar, muhkem âyetlere tabi olurlar» şeklinde ifadesi de mümkündü. Fakat Cenabı Hak bu ifade yerine الرسوخ kelimesini kullanarak والراسخون في العلم buyurmuştur. Zira ilimde rusûh mertebesine ermek ancak geniş bir tetebbu ve azami bir gayretle mümkün olur. Bir kimse, aklı irşad yolunda kullanır, ilimde derinleşirse, daima hak sözü söyleme alışkanlığını kazanır. İlimde rusûh mertebesine erenlerin ربنا لا تزغ قلوبنا «**Rabbimiz, kalbimizi eğriltme..»** demeleri, Allah'ın والذين في قلوبهم زيغ «..**kalplerinde eğrilik olanlar..»** âyetine karşılık والراسخون في العلم demesi, buna yeterli bir delildir. Bu delil, âyetteki الا الله lafzında yapılan vakfın, vakfı tam, müteşâbih mânanın bilinmesinin Allah'a mahsus olduğunu; tevile yeltenenlerin ise, Buhâri ve Müslim'in Hz. Âişeden rivayet ettikleri hadisteki; 'Bunlardan sakının' ibaresine muhatab kişilerdir.

Bazıları meseleyi şöyle açıklar: Beden, ibadet yapmakla imtihan edildiği gibi, akıl da müteşâbihteki hakikata inanmakla imtihan edilir. Bu tıpkı, kuvvetli bir alimin yazdığı bir eserde, bazı konuları talebenin hocaya muhtaç kılacak şekilde mücmel bırakması; bir melikin, herhangi bir meselede sadece kendisinin bileceği bir sırrı başkalarına vermemesi gibidir. Bedenin en şerefli yeri olan akıl, imtihan edilmeyecek olsaydı, âlim kimse, sahip olduğu ilimle büyüklenmeye devam edecekti. Halbuki bu imtihan neticesinde kulluk şerefini takınarak boyun eğmeye alışacaktır. Bu açıdan bakılacak olursa müteşabih âyetleri anlamaya çalışmak, akıl sahiplerini, Yaratanına boyun eğdirmek, acizliğini itiraf ettirmek, demek olur. Âyetin وما يذكر الا اولوا الألباب «..**bunu, aklı selim sahiblerinden başkası düşünemez.»** şeklinde son bulması, kalplerinde kötülük olanların kınamaya mukabil, ilim sahibi olanların metholunduğunu gösterir. Yani Allah'ı hatırlamayan, kendini doğru yola sevketmeyen, arzularına karşı koyamayan kimse akıllı sayılamaz. Bu sebele akıl sahibi olanlar ربنا لا تزغ قلوبنا «**Ya Rabbi, kalplerimizi kaydırma..»** demişler, nefsani kötülüklerden Allah'a sığındıktan sonra, ledünni ilmin yüceliği karşısında Yaratanlarına boyun eğmişlerdir.

Hattabi, müteşâbihin iki kısma ayrıldığını söyler. Birisi, muhkem bir âyete müracaat edildiğinde mânası anlaşılan müteşâbihtir. İkincisi, kalplerinde kötülük olanların tabi olduğu, teviline gittiği, fakat gerçek mânasını kavrayamayıp fitneye sebeb olan şüpheye düştükleri müteşabih, bu kısımdaki müteşabihtir.

İbnu'l-Hassar şöyle der: Cenabı Hak, âyetleri, muhkem ve müteşâbih olarak ikiye ayırmış, muhkem âyetleri «ummu'l-Kitap» olarak vasıflandırmıştır. Çünkü müteşâbih âyetlerin mânası, muhkem âyetlerle izah edilir. Muhkem âyetler, kulların her türlü ibadetlerinde, Allah'ı tanımalarında, peygamberlerini

tasdikte, emirlerine uyup yasaklarından sakınmada, Allah'ın muradını anlamak üzere müracaat ettikleri âyetlerdir. Bu yüzden muhkem âyetlere «ummuhat» âdı verilmiştir. Kalplerinde kötülük olanları zikretmekle, onların müteşâbih âyetlere uyduklarını belirtmiştir. Bu, muhkem âyetleri yakinen bilmeyen, kalbinde şek ve şüphe bulunan kimselerin, müteşâbih ve müşkil âyetlerin mânalarını araştırmada zevk duyan kalpler olduğu mânasındadır. Şâriin muradı, muhkem âyetlere öncelik tanıyıp mânasını kavramaktır. Böylece yakin hasıl olur, ilimde rusûh mertebesi gerçekleşir, müşkil olan hususlar ortadan kalkar. Kalbinde kötülük olanlar ise muhkem âyetlerin mânasını kavramadan önce, müşkil ve müteşâbih âyetlerin kavranmasına öncelik vermişlerdir. Bu davranış, makul, mutad, ve meşru olanın aksine bir davranıştır. Bu gibilerin durumu, kendilerine gönderilen âyetlerden başka âyetlerin gelmesini peygamberlerinden isteyen müşriklerin durumu gibidir. Bu anlayışsız adamlar sanki başka âyet gelse iman edecekmiş gibi konuşuyorlar. Halbuki imana ancak Allah'ın izniyle sahip olunur.

3– Müteşâbih Âyetlerin Kısımları

Ragıb Isfahani, «M ü f r e d â t u' l - K u r' a n» adlı eserinde, âyetleri üç kısma ayırır. Bir kısmı, mutlak mânada muhkem, bir kısmı mutlak mânada müteşâbih, bir kısmı da bir yönüyle muhkem, diğer yönüyle müteşâbih âyetlerdir. Müteşâbih âyetler, umumiyetle üç kısımdır. Bunlar; sadece lafız yönüyle müteşâbih, sadece mâna yönüyle müteşâbih, hem lafız, hem de mâna yönüyle müşâbih olan âyetlerdir. Sadece lafız yönüyle müteşâbih olanlar da iki kısımdır. Bunlardan biri, ya ابا ve يزفون kelimelerinde olduğu gibi garip, veya اليد ve اليمين kelimelerinde olduğu gibi lafızda ortaklığı bulunan müfred kelimelerdir. İkincisi; kelamın tamamına ait olan müteşâbihtir. Bu da üç kısımdır: Birincisi; وان خفتم الا تقسطوا في اليتامى فانكحوا ما طاب لكم «**Şayet, öksüz (kadınlarla evlendiğiniz takdirde on)lar hakkında adaleti yerine getiremiyeceğinizden korkarsanız, size helal olan (başka) kadınlardan.. nikahlayınız..»** (Nisâ, 3.) âyetinde olduğu gibi, sözü kısaltmak içindir. İkincisi; ليس كمثله شيء «..**zatına benzer hiçbir şey yoktur..»** (Şûra, 11.) âyetinde olduğu gibi sözü genişletmek içindir. Şayet ليس مثله شيء şeklinde buyrulsaydı, daha kolay anlaşılırdı. Üçüncüsü de; الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب ولم يجعل له عوجا قيما «**O Allah'a hamdolsun ki, kuluna Kitabı indirdi ve ona hiçbir eğrilik koymadı. (Onu) dosdoğru (bir Kitap) olarak..»** (Kehf, 1–2.) âyetlerinde olduğu gibi cümlenin üslubuna uymak içindir. Bu âyetin takdiri: الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب قيما ولم يجعل له عوجا «**O Allah'a hamdolsun ki kuluna dosdoğru olan ve hiç eğrilik olmayan kitabı indirdi.»** şeklindedir.

Mâna yönünden müteşâbihlik, Allah'ın ve kıyametin vasıflarındaki müte-

şâbihliktir. Bu vasıflar şeklen kendimizde bulunmadığı ve onları hissetmediğimiz veya hissedilir cinsten olmadıkları için, bizce tasavvuru mümkün olmayan vasıflardır.

Allah'ın ve kıyametin vasıflarıyla ilgili müteşâbihler beş kısımdır:

a- Umum ve hususlukta olduğu gibi, kemiyet yönüyle müteşâbihliktir. فاقتلوا المشركين **«..müşrikleri öldürün..»** (Tevbe, 5.) âyeti buna misaldir.

b- Vacip ve menduplukta olduğu gibi, keyfiyet yönüyle müteşâbihliktir. فانكحوا ما طاب لكم من النساء **«..sizin için helal olan kadınlardan ..nikah edin..»** (Nisâ, 3.) âyeti buna misaldir.

c- Nâsih ve mensuhta olduğu gibi, zaman yönüyle müteşâbihliktir. واتقوا الله حق تقاته **«..Allah'tan, sakınılması gerektiği gibi sakının..»** (Âl-i İmrân, 102.) âyeti buna misaldir.

d- Âyetin nâzil olduğu gaye ve mekan yönüyle beliren müteşâbihliktir. ليس البر بان تأتوا البيوت من ظهورها **«Evlere arkasından girmek iyilik değildir.»** (Bakara, 189.) ve انما النسيئ زيادة فى الكفر **«(haram ayını başka bir aya) Ertelemek küfürde daha ileri gitmektir..»** (Tevbe, 37.) âyetleri buna misaldir. Cahiliye devri Arab âdetlerini bilmeyenin, bu âyetleri tefsir etmesi zordur.

e- Namaz ve nikahın şartları gibi, yapılan fiilin doğru veya yanlışlığını gösteren şartlar yönüyle müteşâbihliktir. Râgıb İsfehâni şöyle der: Yukarıdan beri açıkladığımız hususlar gözönüne getirildiğinde, müfessirin müteşâbih âyetlerde zikrettiği, bu taksimin dışına çıkmadığı görülür.

Bütün bu müteşâbih çeşitleri, üç kısımda toplanır:

Birincisi; kıyametin vukuu, dâbbetu'l-ard'ın çıkışı ve benzeri hususlar gibi vukufu imkansız olan müteşâbihtir.

İkincisi; garip kelimeler ve kapalı hükümler gibi, insan tarafından öğrenilmesi mümkün olan müteşâbihtir.

Üçüncüsü; muhkem ve müteşâbih olma yönüyle, tereddüd edilen müteşâbihtir. Bu çeşit müteşâbihin mânasını, ancak ilimde râsih olanlar bilir. Bunların dışındakilere kapalı kalmıştır. Resûlullah'ın (s.a.v.) İbnu Abbas'a söylediği اللهم فقهه فى الدين وعلمه التاويل **Allahım, bu genci dinde anlayış sahibi yap ve ona tevili öğret,** sözü buna işâret etmektedir.

Muhkem ve müteşâbihle ilgili bu bilgiler ışığında وما يعلم تأويله الا الله âyetindeki vakf ile والراسخون فى العلم âyetinin, bir öncekine vaslının câiz olduğunu ortaya çıkarır.

Fahruddin Râzi bu konuda şöyle der: Lafzın tercih edilen mânasının, tercih edilmeyen mânasında kullanılması için müstakil bir delilin bulunması gerekir. Bu delil, ya lafzidir, ya da aklidir.

Lafzi olursa, usulle ilgili meselelerde dikkate alınması mümkün değildir.

Zira bu delil kesin olamaz, bilinen on ihtimalin kalkmasına bağlıdır. Bu ihtimallerin kalkıp kalkmayacağı ise şüphelidir. Şüpheli olan bir şeye dayanmak, şüphede kalmaktır. Şüpheli deliller, usul ilminde yeterli değildir.

Akli olursa, kelimenin zahir mânası muhal olduğundan, başka mânaya hamledilir. Murad edilen mânayı bulmak, aklen mümkün değildir. Çünkü akıl, mecazi bir mânayı diğer mecazi mânaya, bir tevili diğer bir tevile tercih etme gücüne sahiptir. Aklın yaptığı bu tercih, mutlaka lafzi bir delile dayanmalıdır. Tercihte, lafzi delil olarak kullanmak zayıftır; ancak zan ifade eder. Zan ise kesinlik ifade eden usul meselelerinde kullanılamaz. Bu yüzden selef ve halef imamları, kesin delil bulunduktan sonra lafzı zahirine hamletmenin muhal olduğunu, tevile gidilemeyeceğini tercih etmişlerdir. Râzinin bu açıklaması, konuyu aydınlatması bakımından yeterli olacağı kanaatındayız.

4- Allah'ın Sıfatları Olan Müteşâbih Âyetler

Allah'ın sıfatlarıyla ilgili âyetler, müteşâbih âyetlerdendir. Bu konuda İbnu Lebban müstakil bir eser yazmıştır. الرحمن على العرش استوى **«O Rahman, Arşa istiva etmiştir.»** (Tâhâ, 5.) كل شئ هالك الا وجهه **«..O'nun yüzünden başka herşey yok olacaktır.»** (Kasas, 88.), ويبقى وجه ربك **«Ancak, yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir.»** (Rahmân, 27.), ولتصنع على عينى **«..gözümün önünde yetişesin diye..»** (Tâhâ, 39.), يد الله فوق أيديهم **«..Allah'ın eli onların elinin üstündedir.»** (Fetih, 10.), والسموات مطويات بيمينه **«..gökler de sağ elinde dürülmüştür.»** (Zümer, 67.) gibi âyetler, Allah'ın sıfatıyla ilgili müteşâbih âyetlerden bazılarıdır.

Selef uleması ve ehli hadis dahil, ehli sünnetin cumhuru bu âyetere iman eder, murad edilen mânalarını Allah'a bırakır, bunların zahiri mânalarından Allahı tenzih ederek tefsirinden kaçınır.

Ebu'l-Kasım el-Lalkâi, «K i t a b u' s - S u n e n»inde Kurratu'bnu Hâlid tarikıyle Hasenu'l-Basri'den, o da annesinden, o da Ummu Seleme'den yaptığı rivayette الرحمن على العرش استوى **«O Rahman Arşa istiva etti..»** âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: İstivanın keyfiyetini idrak etmek, mahiyetini bilmek imkansızdır. İstivanın olduğu gibi kabulü, iman gereğidir. İnkarı ise küfre götürür.

Aynı müellif, Rabia b. Abdirrahman'dan yaptığı rivayette, adı geçen âyet hakkında kendisine sorulan bir soruya şöyle cevap verdiğini nakleder: İstivaya iman; bilinen, keyfiyeti idrak edilemeyen husustur. Risalet, Allah tarafından verilmiştir. Resûlün vazifesi, bunu açıkça beyan etmektir. Bize düşen de buna iman etmektir.

Aynı müellif, Malik b. Enes'den yaptığı rivayette bu âyet hakkında kendisine sorulan bir soruya şöyle cevap verdiğini nakleder: İstivanın keyfiyetini idrak etmek, mahiyetini bilmek imkansızdır. Fakat buna inanmak vacip, bu hu-

susta soru sormak bidattir.

Beyhaki, Malik b. Enes'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Allah, kendisini vasfettiği gibidir. Nasıl olduğuna dair soru sorulmaz. Lâlkâî, Muhammed b. Hasan'ın şöyle dediğini nakleder: Bütün fukaha, tefsir ve teşbihe gitmeksizin, Allah'ın sıfatlarına imanda ittifak etmişlerdir.

Tirmizi, ruyet hadisini açıklarken şunu belirtir: Sufyan's-Sevrî, Malik b. Uyeyne, Vaki ve diğer ulemanın, Allah'ın sıfatları ile ilgili hadislere dair görüşlerini şöyle ifade ederler: Bu hadisleri olduğu gibi rivayet eder, onlara inanırız. Ne keyfiyetini sorar, ne de mânasını tefsir eder, ne de şüphe ederiz.

Ehli sünnet uleması, bu hadisleri Allah'ın celaline layık bir şekilde tevil edileceği görüşündedirler. Bu görüş, halef ulemasının görüşüdür. İmamu'l-Harameyn, önceleri bu görüşte iken, sonradan rucu etmiş, «e r - R i s a l e t u' n- N i z a m i y y e» adlı eserinde; dinen kabul ettiğimiz, Allah'a olan imanımızın gereği saydığımız husus, bu konuda selef ulemasına tabi olmaktır. Zira onlar, sıfatlarla ilgili müteşâbih âyetlerin mânasını vermeden kaçınmışlardır.

İbnu Salah bu hususta şunu söyler: Sahabei Kiram'ın ileri gelenleri bu yolu seçmiş, fukaha bunu tercih etmiş, muhaddisler bunu savunmuştur. Mezhebimize bağlı mütekelliminden hiçbiri bu yoldan sapmamıştır.

İbnu Berran, müteşâbih âyetleri tevil eden görüşü tercih ederek şöyle demiştir: İki görüş arasındaki ihtilaf, şuradan kaynaklanmaktadır. Kur'an'da mânasını bilmediğimiz âyetler var mıdır, yok mudur? varsa, bunları sadece ilimde râsih olanlar mı bilmektedir.

İbnu Dakik bu konuda orta yolu seçerek şöyle demiştir: Şayet tevil Arab diline uygun düşüyorsa caizdir. Şayet uygun değilse, tevile gitmeden Allah'ı tenzih kaydıyle murad edilen mânaya iman ederiz. Müteşâbih kelimelerin mânası konuşma dilinde zahiren biliniyorsa, ياحسرتى على مافرطت فى جنب الله **«Allaha karşı aşırı gitmemden ötürü bana yazıklar olsun..»** (Zümer, 56.) âyetinde olduğu gibi, teviline gider, Allah'ın şanına uygun olan mânaya hamlederiz.

5- İstiva Kelimesi Hakkında Ehli Sünnet'in Görüşleri

İstiva kelimesinin vasfı hakkında tesbit ettiğim ifadeler şunlardır:

A- Mukatil ve Kelbi, İbnu Abbas'dan rivayetle bu kelimenin استقر mânasına geldiğini naklederler. Şayet bu mânaya geldiği doğru ise, tevili gerekir. Çünkü istikrar kelimesinde, tecsim mânası mevcuttur.

B- İstiva kelimesi, استوى mânasında kabul edilirse, iki yönden reddi gerekir.

a- Allah'u Taâlâ, dünya ve ahireti, cennet ve cehennemi ve bunlarda bulunanları hükmü altında tutmaktadır. Bu durumada istivayı arşa tahsis etmesinin gayesi ne olduğu sorusu akla gelir.

b- İstila etmek, zor kullanarak galip gelmektir. Fakat Allahu Taâlâ bundan münezzehtir.

Lâlkâî, «S u n e n»inde, İbnu'l-Arabi'ye istiva hakkında sorulan bir soruya şöyle cevap verdiğini nakleder: Cenabı Hak, kendini, arşında nasıl bildirmişse öyledir. Kendisine bu kelime istila mânasında mıdır? diye sorulunca, Ebu Abdillah b. A'rabi soru sahibine: Sus, diyerek cevap vermiş, Allah'ın karşısında bir gücün bulunması ve buna galip gelmesi gerekirdi, demiştir.

C- Ebu Ubeyd'in ifadesine göre istiva kelimesi, صعد mânasındadır. Allah bir yere suud etmekten münezzeh olduğundan, bu da reddedilmiştir.

D- İsmail ed-Darir, «T e f s i r»inde bu âyete الرحمن علا takdiriyle mâna vermiştir. Buna göre mâna; **Allah, arş seviyesine çıktı,** demek olur ki, bunun da iki yönden reddi gerekir:

a- Âyetteki على kelimesi, ittifaken harf olduğu halde, müfessir bunu fiil mânasında almıştır. Halbuki fiil mânasında olsaydı, ان فرعون علا فى الارض **«Firavn, yeryüzünde büyüklük tasladı..»** (Kasas, 4.) âyetinde olduğu gibi, elif ile yazılırdı.

b- Müfessir, kurradan hiçbiri arş kelimesini merfu okumadığı halde, merfu okuyarak hataya düşmüştür.

E- Bir görüşe göre âyet, الرحمن على العرش cümlesiyle bitmekte, استوى لمافى السموات ومافى الارض cümlesi, ayrı bir âyet olmaktadır. Bu durumda âyetin nazmı ve ifade ettiği mânası değiştiğinden, bu görüş de reddedilmiştir. ثم استوى على العرش **«..sonra arşa istiva etti..»** (A'raf, 54.) âyetinde استوى fiili, arş kelimesinden ayrılmamıştır. Bu âyetin de reddedilen görüşü desteklediğini belirtmek isterim.

F- ثم استوى الى السماء وهى دخان **«..sonra duman halinde olan göğe yöneldi.»** (Fussilet, 11.) âyetinde olduğu gibi istivanın mânası, arşı yaratmayı kastetti ve ona yöneldi, şeklindedir. Bunu, Ferra, Eşari ve ilmi maâni ulemasından bazıları söylemiştir. İsmail ed-Darir de bunu doğru kabul etmiştir.

استوى fiilinin على harfi cerri ile müteaddi oluşu, bu görüşün doğru olmadığını gösterir. Şayet mâna dedikleri gibi olsaydı, ثم استوى الى السماء âyetinde olduğu gibi, استوى fiilinin الى harfi cerri ile müteaddi olması gerekirdi.

G- İbnu Lebban şöyle der: Allah'a nisbet edilen istiva kelimesi, قائما بالقسط **«..adaleti ayakta tutarak..»** (Âl-i İmrân, 18.) âyetinde olduğu gibi اعتدل adaletli oldu, mânasındadır. Allah'ın adli, istivasıdır. Bunun da mânası; ilahi hikmetin ölçüleri içinde, izzetinin gereği olarak, yarattığı her şeyde adaletle ihsanda bulunmuştur, demektir.

تعلم مافى نفسى ولا أعلم مافى نفسك **«..Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben**

Senin nefsinde olanı bilmem..» (Mâide, 116.) âyetindeki nefis kelimesi de, müteşâbih kelimelerdendir. Bu âyetteki ikinci nefis kelimesi ile gayb murad edilerek, birinci nefis kelimesiyle uygunluk sağlanmıştır. Çünkü gayb, nefis gibi mahiyeti bilinmeyen bir gerçektir. ويحذركم الله نفسه «..**Allah size kendisinden korkmanızı emrediyor..**» (Âl-i İmrân, 28.) âyetindeki nefisten murad, vereceği cezadır. Aynı zamanda «zatı ilahi»si mânasına geldiği de söylenir.

Süheyli şöyle der: Nefis, zaid mânası olmaksızın, varlığın hakikatından ibarettir. Bu lafız bazan nefis ve nefaset mânasında kullanılır. Bu yüzden Allahın zatı mânasını da ifade eder.

İbnu Lebban şöyle der: Ulema, bu kelimeyi birkaç şekilde tevil etmiştir. Bunlardan birisi, zat'tır. Bu mâna, lügat yönününden doğru olsa bile, zarfiyet ifade eden فى harfi cerri ile müteaddi olduğundan, Allah'a göre muhaldir. **Bir diğeri de, gaybdir. Yani; Sendeki sırrı ve gaybi bilmem demektir.** Âyete verilen bu mâna, sonundaki انك أنت علام الغيوب «..**çünkü gaybleri yalnız sen bilirsin.**» (Mâide, 116.) ifadesine uygun düşmektedir.

6- Bazı Müteşâbih Kelimeler

الوجه kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. Zatı İlahi mânasında kullanılmaktadır. İbnu Lebban «..**sırf Onun Cemalini dileyerek..**» (En'am, 52.), انما نطعمكم لوجه الله «**Biz ancak Allah'ın yüzü (suyu) için yediriyoruz..**» (İnsan, 9.), الا ابتغاء وجه ربه الاعلى «**yalnız Rabbının rızasına ermek için verir.**» (Leyl, 20.) âyetlerindeki vech kelimesinden halis niyet murad edildiğini söyler.

العين kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. Bu kelime, **basar,** veya **idrak** kelimeleriyle tevil edilir. Bazı ulemanın bu kelimeyi mecazi mânada kabul etmelerine karşılık, bazıları hakiki mânasında kullanır. Bu kelimedeki mecazilik, insan uzvuna ad olarak verilişindendir.

İbnu Lebban şöyle der: Allah'a ayn kelimesinin nisbeti, gözle görülen âyetlerine verilen isimdir. Allahu Taâlâ bunlarla Müminlere, Müminler de zatına nazar ederler. فلما جاءتهم آياتنا مبصرة «**Onlara açıkça görünen âyetlerimiz gelince..**» (Neml, 13.) âyetindeki **basar** kelimesi, mecazi yolla âyetlerine nisbet edilmiştir. Çünkü Allah'a nisbet edilen **ayn** kelimesinin mânası da budur. قد جاءكم بصائر من ربكم فمن أبصر فلنفسه ومن عمى فعليها «**Doğrusu size Rabbinizden basiretler geldi. Artık kim (hakkı) görürse yararı kendisine, kim kör olursa zararı kendisinedir**» (Enam, 104.) âyeti buna misaldir. واصبر لحكم ربك فإنك بأعيننا «**Rabbinin hükmüne sabret, çünkü sen gözlerimizin önündesin.**» (Tûr, 48.) âyetinin takdiri: **Sen âyetlerimizle bize, biz de sana onunla nazar ederiz.** demektir. Bu âyetteki ayn kelimesinden âyetler murad edilmesi انا نحن نزلنا عليك القرآن تنزيلا فاصبر لحكم ربك «**Muhakkak biziz, biz ki sana Kur'an'ı peyderpey indirdik. O**

halde Rabbinin hükmüne sabret.» ifadesi ile sebeb gösterilmesi hususu, bunu açıkça teyit eder.

Nuh'un (a.s) gemisi ile ilgili تجرى بأعيننا «..**gözlerimizin önünde akıp gidiyordu.**» (Kamer, 14.) âyetindeki اعيننا kelimesi, وقال اركبوا فيها بسم الله مجريها ومرسيها «**Haydi (geminin) içine binin, dedi. Onun akıp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır..**» (Hûd, 41.) âyetinin delaletiyle **âyetlerimiz** mânasındadır. ولتصنع على عينى «..**gözümün önünde büyüyesin diye..**» (Tâhâ, 39.) âyetindeki عينى kelimesi, أن أرضعيه فاذا خفت عليه فألقيه فى اليم «..**onu denize (Nile bir sandık içinde) bırak..**» (Kasas, 7.) âyetinin delaletiyle; **annene vahyettiğim âyetlerimle,** mânasındadır. Bazı ulema da **âyetlerden** muradın, Allah'ın Musa'yı (a.s.) koruması olduğunu söylemişlerdir.

اليد kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. مامنعك أن تسجد لما خلقت بيدى «..**iki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?..**» (Sâd, 75.), يد الله فوق أيديهم «..**Allah'ın eli onların elinin üstündedir..**» (Fetih, 10.), مما عملت ايدينا «..**ellerimizin yaptıklarından..**» (Yâsin, 71.), وان الفضل بيد الله «..**lütuf Allah'ın elindedir.**» (Hadid, 29.) âyetlerindeki اليد kelimesi, Allah'ın kudreti şeklinde tevil edilmiştir.

Suheyli şöyle der: اليد kelimesi, aslında البصر kelimesi gibi, mevsufun sıfatıdır. Bu yüzden Allahu Taâlâ اولى الأيدى والأبصار «..**kuvvetli ve basiretli kullarımız..**» (Sâd, 45.) âyetinde olduğu gibi اليد kelimesini uzuvla değil البصر kelimesiyle birlikte methetmiştir. Çünkü âyetteki medih, kuvvet ve basirete isaret ettiği için cevhere değil, sıfata müteallaktır. Bu bakımdan Eş'ari; اليد kelimesi Kur'an'da mevcut olan bir sıfattır. Bu kelimenin sıfat mânasında olması, kudret ve kuvvet mânasında olduğunu gösterir. Ancak اليد kelimesi, irade ve meşiyyet kelimeleri karşılığında, muhabbet kelimesinde olduğu gibi tahsis, kudret kelimesi ise umum ifade eder. Zira اليد kelimesinde bir üstünlük mevcuttur, der.

Begavi, Sâd sûresinin 75. âyetindeki يد kelimesi; **kudret ve kuvvet ve nimet** mânası taşımadığına bir delil olarak tesniye şeklinde geldiğini, Allah'ın zati sıfatlarından iki sıfat olduğunu, söyler. Mücahid, bu âyetteki يد kelimesi, ويبقى وجه ربك «**Ancak, yüce Rabbinin varlığı bakidir.**» (Rahmân, 27.) âyetinde olduğu gibi sıla ve tekid ifade ettiğini söylediğinden Begavi, bu tefsirin zayıf olduğunu, يد kelimesinin sıla olması halilnde İblis'in **'Adem'i yarattığın gibi beni de yarattın'** diyebileceğini, aynı şekilde kudret ve nimet mânasına geldiği takdirde yaratılışta Hz. Adem'le İblis arasında bir üstünlük olamayacağını belirtir.

Bu konuda İbnu Lebban şunları söyler: Hz. Adem'in yaratılışında يد kelimesinin tesniye gelişindeki hikmeti ancak Allahu Taâlâ'nın bileceğini, fakat Kitabını iyice tetkik ettikten sonra vardığım kanaata göre, bu âyetteki tesniye olarak gelen يد kelimesinin, Allah'ın lütüf sıfatı ile adl sıfatı yerine kaim olan kud-

ret nurundan istiare olduğunu, Cebabı Hakk'ın Hz. Adem'i yaratırken lütuf ve adl sıfatlarını cemetmekle Adem'in değer ve üstünlüğünü belirttiğini anladım. Allah'ın fadl sıfatı; والسموات مطويات بيمينه **«..gökler de sağ eline dürülmüştür..»** (Zümer, 67.) âyetinde zikrettiği kuvvet ve kudretini temsil eden sağ el mânasındaki يمين kelimesidir.

الساق kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. يوم يكشف عن ساق **«Baldırların açılacağı gün..»** (Kalem, 42.) âyetinde ساق kelimesi, **harb bütün şiddetiyle başladı,** mânasına gelen قامت الحرب على ساق cümlesinde olduğu gibi, şiddet ve büyük sıkıntı mânasındadır.

Hakim «M ü s t e d r e k»inde, İkrime tarikıyle يوم يكشف عن ساق âyeti hakkında sorulan suale İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Kur'an'da mânası kapalı olan bir âyetle karşılaştığınızda bunu şiirde arayınız. Zira şiir, Arab'ın divanıdır. Şâirin şu beytini işitmedin mi?

اصبر عناق انه شر باق　　قد سن لى قومك ضرب الاعناق
وقامت الحرب بنا على ساق ....

Ey Anak, sabırlı ol; çünkü o, bitip tükenmeyen kötülüklerdir; bu boyunları vurma işinde bana yol gösterici senin kavmin olmuştur. (Yani bu çığın onlar açmıştır.)

Harp bütün şiddetiyle başımıza koptu...

İbnu Abbas, buradaki ساق kelimesini, harbin müsibet ve şiddeti olarak açıklar.

الجنب kelimesi de müteşâbihattandır. على ما فرطت فى جنب الله **«..Allah'a karşı kusur işlediğimden..»** (Zümer, 56.) âyetindeki bu kelime Allah'a itaat ve kulluk mânasındadır. Zira tefrit, Allah'a itaat ve kullukta vaki olur, bilinen «yan» mânasına gelen kelimeyle kullanılmaz.

القرب kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. فانى قريب **«..Ben yakınım.»** (Bakara, 186.), ونحن اقرب اليه من حبل الوريد **«Biz ona şah damarından daha yakınız..»** (Kâf, 16.) âyetlerindeki yakınlık, bir şeyi bilme yakınlığıdır.

فوق kelimesi de müteşâbih kelimelerdendir. وهو القاهر فوق عباده **«O kullarının üstünde tam hakimdir..»** (En'am, 18.), يخافون ربهم من فوقهم **«Fevklerinde olan Rablerinden korkarlar..»** (Nahl, 50.) âyetlerindeki fevkaniyet, bir cihet ifade etmeksizin **yükseklik** mânasındadır. وانا فوقهم قاهرون **«..elbette biz onları ezecek güçteyiz..»** (A'raf, 127.) âyetindeki Firavn'ın sözüyle, mekan yüksekliği kastetmediği açıkça ortadadır.

جاء ، أتى ve ذهب fiilleri de müteşâbihtendir. وجاء ربك **«..Rabbin geldiği zaman..»** (Fecr, 22.), او يأتى ربك **«..yahut Rabbinin gelmesini..»** (En'am, 158.) âyetlerindeki **gelme, ilahi emrin gelmesi** mânasındadır. Bu emri getiren de, melek demektir. Çünkü وهم بأمره يعملون **«..onlar O'nun emriyle hareket ederler..»**

(Enbiya, 27.) âyetinde buyurduğu gibi melek, Allah'ın emri ve izni ile amel eder. فاذهب انت وربك فقاتلا **«..Sen ve Rabbin gidin savaşın..»** (Mâide, 24.) âyetindeki اذهب fiili, **Rabbinin tevfiki ve kuvvetiyle git,** mânasındadır.

يحبهم ويحبونه **«..(O) onları sever, onlar da Onu severler..»** (Mâide, 54.), فاتبعونى يحببكم الله **«..Bana uyun ki Allah da sizi sevsin..»** (Âl-i İmrân, 31.) âyetlerindeki **sevgi,** وغضب الله عليهم **«..Allah onlara gazab etmiş.»** (Fetih, 6.) âyetindeki gazap, رضى الله عنهم **«..Allah onlardan razıdır..»** (Mâide, 119.) âyetindeki rıza, بل عجبت **«..hayran kaldın..»** (Sâffât, 12.) ve وان تعجب فعجب قولهم **«Eğer şaşacaksan onların şu sözüne şaşmak lazım..»** (Ra'd, 5.) âyetlerindeki taaccüb ve birçok âyette **rahmet** sıfatları da, müteşâbih kelimelerdendir. Ulema, lafız itibarıyla Allah'a isnadı mümkün olmayan her sıfatın, uygun mânaları ile tefsir edilmesi görüşündedir.

Fahreddin Razi bu konuda şöyle der: Rahmet, ferahlık, sürur, gadap, haya, hile ve istihza gibi nefsani arazlar, bir başlangıç ve gayeye dayanır. Meselâ; gadabın başlangıcı, kan deveranının artması, gayesi, gadap edilene zararın ulaşmasıdır. Haya bu kabildendir. Başlangıcı, nefiste meydana gelen bir çöküş, gayesi de, fiilin terkidir. Bu mânada Allah hakkındaki haya, nefsin çöküşü değil fiilin terkidir.

Huseyn b . Fadl şöyle der: Allah'ın taaccübü, yapılan işin kötülüğü veya yüceliğini belirtmektir. Cüneyd'e: وان تعجب فعجب قولهم **«Eğer şaşacaksan onların şu sözüne şaşmak lazım..»** âyetinin mânası sorulduğunda; Allah bir şeye taaccüp etmez. Fakat bu âyette görüldüğü gibi Resûlünün taaccübünü uygun bulmuştur. Yani bu, aynen taaccüb gibidir, demiştir.

عند lafzı da müteşâbih kelimelerdendir. عند ربك **«Rabbinin indinde..»** (A'raf, 206.), من عنده **«..kendi katından..»** (Mâide, 52.) âyetlerindeki عند lafzının mânası, mümkün kılma, yükselme ve yaklaşmaya işaret etmektir. وهو معكم أينما كنتم **«..Nerede olursanız, o sizinle beraberdir..»** (Hadid, 4.) âyetindeki معكم lafzından, **ilmiyle beraberliği** kastedilmektedir.

وهو الله فى السموات وفى الارض يعلم سركم **«O, göklerde de, yerde de tek Allah'tır, gizlinizi de..bilir..»** (En'am, 3.) âyeti hakkında Beyhaki şöyle der: Âyetin doğru olan mânası وهو الذى فى السماء إله وفى الارض إله **«yer ve gök halkının idarecisi yalnız O'dur..»** (Zuhruf, 84.) âyetinde olduğu gibi, **yerde ve gökte sözü tutulacak olan yalnız O'dur,** mânasındadır. Eşari; bu âyetteki zarf, يعلم fiiline mütealliktır. Yani; **yerde ve göklerde olanı bilen,** mânasındadır, der.

سنفرغ لكم ايها الثقلان **«Ey iki toplum, sizin hesabınızı görmek için de boş zamanımız olacaktır..»** (Rahmân, 31.) âyetinin mânası, **cezanızı vereceğiz,** demektir.

İbnu Lebban şöyle der: ان بطش ربك لشديد **«Şübhesiz Rabbinin yakalayışı**

şiddetlidir.» (Burûc, 12.) âyetindeki بطش kelimesi, müteşâbih kelimelerden değildir. Zira kelimeyi Allah, انههو يبدئ ويعيد âyeti ile tefsir etmiş, بطش kelimesiyle, yaratıklarını meydana getirme ve iade etme gibi hususlarda, her türlü tasarrufu elinde tuttuğuna işaret buyurmuştur.

7- Hurûfu Mukattaa Müteşâbih Âyetlerdendir

Muhtar olan kavle göre hurufu mukattaa, müteşâbih âyetlerdendir. Bunlar, mânasını ancak Allahu Taâlâ'nın bildiği sırlardır. İbnu Münzir ve diğer ulema, fevatihu suver hakkında sorulan bir suale, Şabi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Her Kitab'ın bir sırrı vardır, Kur'an'ın sırrı da fevatihi suverdir.

Bazı ulema, bu harflere mâna vermeğe çalışmışlardır. İbnu Ebi Hatim, Ebu'd-Duha tarikı ile İbnu Abbas'ın الر ,انااللهاعلم ,المص ,انااللهافضل ,الر ,انااللهارى şeklinde mâna verdiğini rivayet eder. İbnu Ebi Hatim, Said b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın, الر ، حم ، ن harflerinin, birer mukatta isim olduğuna dair sözünü rivayet eder. Yine İbnu Ebi Hâtim, İkrime tarikı ile İbnu Abbas'ın الر ، حم ve ن harflerinin الرحمن daki harflerinin dağınık şekli olduğuna dair sözünü rivayet eder.

Ebu'ş-Şeyh, Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazi'nin الر harflerinin الرحمن dan geldiğine dair sözünü rivayet eder. Ebu'ş-Şeyh gene aynı şahıstan المص daki elifin Allah, mim'in Rahman, sâd harfinin de Samed'den geldiğine dair sözünü rivayet eder. Dahhak'dan yaptığı bir rivayette ise, المص ın, انااللهالصادق mânasına geldiğini söyler. Bir rivayete göre المص el-Musavvir mânasına, المر ,انااللهاعلمو ارفع mânasına geldiğini Kirmâni «e l - G a r i b» adlı eserinde nakleder.

Hâkim ve diğer hadis uleması كهيعص harfleri hakkında, Said b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Kef harfi كريم e, he harfi هاد ne, ye harfi حكيم e, ayn harfi عليم e, sad harfi صادق sıfatına delalet eder. Hakim, bir başka rivayetinde Said b. Cubeyr tarikı ile İbnu Abbas'ın كهيعص harflerine, كاف هادامين عزيز صادق mânasını verdiğini nakleder.

İbnu Ebi Hatim, Suddi tarikı ile Ebu Mâlik ve Ebu Salih'in İbnu Abbas'dan, Murre'nin de İbnu Mesud ve bazı Sahabeden كهيعص harfleri hakkında şöyle dediklerini rivayet eder: Bu harfler, mukattaa harfleridir. Kef harfi الملك den, he harfi الله dan, ye ve ayn harfleri العزيز den alınmıştır. İbnu Ebi Hatim, benzer bir rivayeti, Muhammed b. Ka'b'dan yapmış, ancak Muhammed b. Ka'b, sad harfinin الصمد den alındığını söylememiştir.

Said b. Mansur ve İbnu Merdeveyh, başka bir tarikle Said b. Cubeyr, İbnu Abbas'ın كهيعص harfleri hakkında şöyle dediğini nakletmişlerdir: كبير هاد امين عزيز صادق

İbnu Merdeveyh, Kelbi tarikıyle Ebu Salih'den İbnu Abbas'ın كهيعص harfleri hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Kef harfi الكافى , he harfi الهادى , ayn harfi العالم , sad harfi الصادق mânasındadır. İbnu Merdeveyh, Yûsuf b. Atıyye'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kelbi'ye كهيعص harflerinin mânası sorulduğunda Ebu Salih, Hz. Âişe ve Resûlullah'dan yaptığı rivayete dayanarak şöyle demiştir: كاف ، هاد ، امين ، عالم ، صادق mânasındadır.

İbnu Ebi Hâtim, İkrime'nin كهيعص hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Bunlar, اناالكبير الهادى علىّ امين صادق mânasındadır.

İbnu Ebi Hatim, Muhammed b. Ka'b'ın طه harfleri hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Ta harfi, ذى الطول mânasındadır. İbnu Ebi Hatim, Muhammed b. Ka'b'ın طسم harfleri hakkında şöyle dediğini rivayet eder: ط harfi ذى الطول , س harfi القدوس , م harfi الرحمن mânasındadır. İbnu Ebi Hatim, Said b. Cubeyr'in حم hakkında şöyle dediğini rivayet eder: ح harfi الرحمن , م harfi الرحيم den alınmıştır. Muhammed b. Ka'b'den yaptığı rivayette حمعسق hakkında şöyle dediğini nakleder: ح ve م harfleri الرحمن dan, ayn harfi العليم den, sin harfi القدوس den, kaf harfi القاهر den alınmıştır.

İbnu Ebi Hâtim, Mücahid'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Fevatihi suver'in hepsi kelimelerden alınmış heca harfleridir. Salim b. Abdillah-dan yaptığı rivayette ise, الر ، حم ، ن ve benzeri harfler hakkında şöyle dediğini nakleder: Bunlar, ayrı ayrı harfler halinde Allah'ın ismidir. Suddi'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Fevatihi suver, Allah'ın isimlerinden, Kur'anda dağınık vaziyetteki harfler şeklinde birer isimdir.

Kirmâni; kaf harfinin Allah'ın Kadir va Kâhir isminden alınmış bir harf olduğunu söyler. Nun harfi ise, Allah'ın Nur ve Nâsır isimlerinin ilk harfi olduğu söylenir.

Bu rivayetlerin hepsi hurufu mukatta olarak bir noktada toplanmaktadır. Bunların herbiri, Allah Taâlâ'nın isimlerinden alınmış birer harftir. Arabçada, kelimenin herhangi bir harfiyle tamamını ifade etmek, adet halini almıştır. Mesela şâirin:

قلت لهاقفى فقالت ق **O kadına dur, dedim. Kadın işte durdum, dedi.** sözündeki ق harfi وقفت yerinde kullanılmıştır.

بالخير خيرات وإن شرا فا ولا اريد الشر الاان تا

İyiliğe iyilikle mukabele edilir; kötülüğe de kötülükle mukabele edilir. Ben kötülük yapmak istemem, sen istersen başka.. beytinde şâir, وان شرا فشر و الاان تشا. demek istemiştir.

ناداهم الا الجموا لاتا قالوا جميعا كلهم الافا

Onlara şöyle seslendi: Hayvanlarınızı eğerleyip binmez misiniz? Onlar da birbirlerine şöyle dediler: Evet binmez misiniz?beytinde ise, الاتركبون الافاركبوا demek istemiştir.

Zeccac bu sözü tercih etmiş, şöyle demiştir: Araplar kelimenin bir harfini telaffuz ettiğinde, bununla kelimenin tamamını telaffuz etmiş olurlar. İbnu Atiyye'ye göre bu harfler, nasıl meydana geldiğini bilemediğimiz ismi âzamdır.

İbnu Cerir, sahih bir senedle İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Bu harfler, Allah'ın ismi âzamıdır. İbnu Ebi Hatim, Suddi tarikıyle kendisine İbnu Abbas'dan ulaşan rivayete göre, şöyle dediğini nakleder: الم , Allah'ın ismi azamından bir isimdir.

İbnu Cerir ve diğer ulema, Ali b. Ebi Talha tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: الم ، طسم ، ص ve benzeri harfler, Allah'ın kendileriyle yemin ettiği ve isimlerinden biri olan harflerdir. Bu sözün, üçüncü bir kavil olması uygundur. Yani bunların hepsi, Allah'a ait isimlerdir. Bu durumda, birinci ve ikinci kaviller de aynı mânadadır. İbnu Atıyye ve diğer ulema, İbnu Mesud'dan gelen kavli benimsemişlerdir. *İbnu Mâce'nin, Nâfi b. Ebi Nuaym tarikı ile* Hz. Ali'nin kızı Fâtıma'dan, o da, babası Ali'den naklen Hz. Ali'nin: كهيعص beni bağışla, şeklindeki sözü bunu teyit ettiği gibi, İbnu Ebi Hâtim'in Rabi b. Enes'den كهيعص hakkında söylediği: يامن يجير و لايجار عليه **Ey kendisi mükafaat verip başkası tarafından mükafatlandırılmayan Allahım,** sözü de bunu teyid etmektedir.

İbnu Ebi Hâtim, Eşheb'in şöyle dediğini rivayet eder: Mâlik . Enes'e, bir kimseye **Yâsin** adı verilmesi doğru mudur, diye sordum. O da يس والقرآن الحكيم âyetine göre doğru olacağını sanmıyorum, cevabını verdi. Sanki bu âyetle Allahu Taâlâ: Bu isim, zatıma ait bir isimdir, demiştir.

Abdurrazzak'ın Katade'den rivayet ettiğine göre bu harfler, el-Furkan ve ez-Zikr gibi Kur'an'ın isimlerindendir. İbnu Ebi Hâtim bunun: Kur'an'da mevcut her heca harfi, Kur'an'ın isimlerinden biridir, şeklinde rivayet etmiştir.

Maverdi'nin Zeyd b. Eslem'den naklettiğine göre bu harfler, surelerin adıdır. Zemahşeri bu rivayeti, daha çok kimselere nisbet etmiştir.

Araplar kasidelerinin başında بل veya بل ، لا dedikleri gibi, bu harflerin sûrelerin başlangıcı olduğu söylenir.

İbnu Cerir, Sevri tarikı ile İbnu Ebi Necih'den Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: الم ، حم ، المص ، ص ve benzeri harfler, Allah'ın sürelere başlangıç yaptığı harflerdir.

Ebu'ş-Şeyh, İbnu Cureyc tarikı ile Mücahid'in : الم ، الر ، المر , gibi harfler hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Bunlar, Allah'ın sûrelere başlangıç yaptığı harflerdir. Ebu'ş-Şeyh İbnu Cureyc'e; Mücahid bu harflerin bir isim olduğunu söylemiş miydi? diye sorunca, hayır söylememişti, cevabını vermiştir. Bu harflerin, ümmeti Muhammed'in yeryüzünde kalacağı müddeti ifade eden **ebced** hesabı olduğu da söylenir.

İbnu İshak, Kelbi'den, o Ebu Salih'den, o da İbnu Abbas ve Câbir b. Abdullah'dan naklen Cabir'in şöyle dediğini rivayet eder: Yâsir b. Ahtab,, Resûlullah (s.a.v.) le birlikte, bir grup Yahudi cemaatı arasından geçerken Resûlullah, Bakara sûresinin الم ذلك الكتاب لا ريب فيه **«Elif, Lâm, Mim işte o kitap, kendisinde hiç şüphe yoktur.»** âyetini okudu. Yâsir'in kardeşi Huyey b. Ahtab, Yahudi Cemaatına gelerek: Duydunuz mu? Yemin ederim ki Muhammed (s.a.v.) kendisine nâzil olan الم ذلك الكتاب âyetini okudu. Onlar: Gerçekten bu âyeti duydun mu deyince, evet duydum, cevabını verdi. Huyey, yanındaki Yahudilerle birlikte Resûlullah'a gelerek: Size الم ذلك الكتاب âyeti nâzil oldu mu, diye sordular. Bunun üzerine Resûlullah evet, nâzil oldu, deyince onlar: Allah sizden önce gönderdiği peygamberlere, peygamberlik müddeti ile ümmetinin müddetini belirttiğini duymadık. Âyetteki elif bir'e, lam otuza, mim de kırka tekabül ettiğinden bunların toplamı yetmiş bir sene yapar. Peygamberlik müddeti ve ümmetinin ömrü sadece 71 sene olan bir peygamberin dinini kabul edelim mi, yoksa, bir başka müddete işaret eden benzeri âyet var mıdır diye sordular. Resûlullah; evet, المص âyeti vardır. Onlar; bu öncekinden daha uzundur. Elif 1 e, lâm 30 a, mim 40 a, sad ise 90 a tekabül eder ki toplam 161 sene eder dediler. Daha başka var mıdır diye sorduklarında; evet الر vardır, cevabını verdiler. Onlar bu müddet öncekinden daha uzundur. Elif 1 e, lem 30 a, ra 200 e tekabül eder ki toplamı 231 sene yapar dediler. Daha başka var mı diye sorduklarında; evet المر vardır, cevabını verdi. Onlar; bu müddet, diğerlerinden daha uzundur. Elif 1 e, lam 30 a, mim 40 a, ra da 200 e tekabül eder ki toplamı 271 sene yapar, dediler. Deyecek bir şey bulamayınca; durumunuz bize biraz karışık geldi, size verilen müddetin az mı çok mu olduğunu bilemeyiz. Bu söz üzerine Huyey, haydi gidelim, deyince Yâsir, kardeşi ve yanındakilere: *Durun* bakalım, *ne* biliyorsunuz? Belki bu müddetin hepsi de Muhammed'e verilmiş olamaz mı? Ayrı ayrı hesap ettiğiniz bu müddetin tamamı 734 sene yapar, deyince onlar ; Muhammed'in peygamberilk müddeti bize pek açık görünmedi, dediler. Bunun üzerine Yahudiler: هو الذى انزل عليك الكتاب منه آيات محكمات هن ام الكتاب و اخر متشابهات **«Kitab'ı sana o indirdi. Onun bazı âyetleri muhkemdir, bunlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir.»** (Âl-i İmrân, 7.) âyetinin tamamı kendi haklarında nâzil oldu zannettiler.

İbnu Cerir bu rivayeti, aynı tarikle nakletmiştir. İbnu Münzir de bunu, başka bir tarikle İbnu Cureyc'den **mu'dil** olarak rivayet etmiştir.

İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hâtim, الم hakkında Ebu'l-Âliyye'nin şöyle dediğini naklederler: 29 harften biri olan bu üç harf, Allahu Taâlâ'nın isimlerinin, nimet ve belalarının, milletlerin müddetini belirleyen kelimelerin ilk harfleridir. Elif harfi Allah isiminin, lem harfi latif sıfatının, mim harfi Mecid sıfatının ilk harfi olduğu

gibi, elif harfi آلاءالله kelimesinin, lem لطف الله kelimesinin, mim de مجدالله kelimesinin ilk harfleridir. Aynı şekilde elif bir sene, lem 30 sene, mim 40 seneye tekabül eder.

Huveyyi; bazı ulema الم غلبت الروم «**Elif, lam, mim, Rumlar yenildi.**» âyetinden, Beyti Makdis'in 583 yılında Müslümanlar tarafından fethedileceğini söylemişler ve dedikleri gibi de olmuştur, der.

Suheyli; süre evvelinde bulunan harflerin mükerrer olanlarının hazfinden sonraki sayısı, bu ümmetin beka müddetine işaret ettiğini söyler.

İbnu Hacer şöyle der: Bu görüş batıldır. İtimada şayan değildir. İbnu Abbas'dan sahih olarak rivayet edildiğine göre, **ebced hesabını kesinlikle reddetmiş, bunun sihir kabilinden olduğuna işaret buyurmuştur. İbnu Abbas'ın bu sözü gerçekten doğrudur, çünkü İslamiyette bunun yeri yoktur.**

«**F e v a i d u' r - R i h l e**» adlı eserinde Kadı Ebu b. Arabi şöyle der: Süre başlarındaki hurufu mukattaa'dan ebced hasabına göre mâna çıkarmak, batıldır. Bu harflerle ilgili 20 den fazla görüş tesbit ettim. Bu görüş sahiplerinin, hiçbirinin kesin bir ifade kullandığına, bunları tam mânası ile anlayana raslamadım. Bu hususta diyeceğim şudur ki; şayet Arablar bu harflerin, aralarında devamlı kullandıkları böyle bir özelliği olduğunu bilselerdi, Resûlullah'a ilk karşı gelen kendileri olurdu. Halbuki Rûsulullah onlara حم ve ص gibi harfleri okuduğunda, hiçbiri buna karşı çıkmadılar. Hz. Peygamberi zillete düşürme, risaletine karşı gelme gayreti içinde olmalarına rağmen, bu harflerin fesahat ve belagatini kabul edip, teslimiyetlerini ifade ettiler. Bu da gösteriyor ki hurufu mukattaanın ebced hesabını ifade etmediği kesinlikle biliniyordu.

Bu harflerin nida mânasında tenbih harfleri olduğu söylenmiştir. İbnu Atıyye bunun, süre başlarında bulunan harfler olduğu kavline ters düştüğünü, ancak nida mânasında kullanılmalarının daha doğru olduğunu belirtir.

Ebu Ubeyde; الم in, söze başlama harfleri olduğunu söyler. Huvveyyi ise, bu harflerin tenbih harfleri olduğu görüşüne katılarak şöyle der: Kur'an, yüce bir kelamdır, faydaları da yücedir. Böyle bir kelamın son derece dikkatli olan bir kimseye okunması gerekir. Resûlullah'ın bazı hallerde beşeri meşguliyetlerini sırasında dalgın olduğunu bilen Allahu Taâlâ, Resûlünü uyarmak, Cebrail'in gelişini haber vermek için Cebrail'e الم ، الر ، حم gibi harflerle hitapda bulunmasını emreder. Böylece Resûl, vahyi ciddiyetle telakkiye hazırlanır. Tenbih maksadıyla, âyetlerin nüzulü sırasında الا ve اما gibi kelimeler kullanmaz. Çünkü bunlar, insanlar arasında yaygın olan kelimelerdir. Halbuki Kur'an, beşer kelamına benzemeyen bir kelamdır. Bu yüzden Cenabı Hak, Resûlün dikkatini daha fazla çekmek için, insan kelamında meşhur olmayan tenbih kelimelerini kullanmayı uygun bulmuştur.

Araplar, Kur'an okunurken kulak vermek istemezlerdi. Cenabı Hak, bu bedi' kelamı indirerek onların dikkatini çekmiş, dinlemelerini sağlamıştır. Tenbih ifadesi taşıyan bu kelamı dinlemeleri, müteakip âyetleri dinlemeye, kalplerinin incelip yumuşamasına sebeb olmuştur.

Bazı ulema bu harfleri müstakil birer kelam saymışlarsa da, gerçek bunun aksinedir. Doğru olan bu harflerin, sözün tamamı değil, bir parçası olduğudur. Çünkü tam bir mâna ifade etmemektedirler.

Bu harfler Kur'an'ın; ث ، ت ، ب ، ا gibi harflerden teşekkül ettiğini gösterir. Kur'an'da bu harflerin bazıları kesik (mukattaa), bazıları da bir arada kullanılmıştır. Bu durum, Arapların, Kur'an'ı bildikleri harflerden müteşekkil bir dil ile nâzil olduğunu gösterir. Kur'an'ın bu özelliği kendilerini zor durumda bırakmış, benzerini getirmedeki acizliklerini göstermiştir. Bunu kavradıktan sonra Kur'an'ın bildikleri harflerle indiğini, konuştukları dilin bu harflerden meydana geldiğini anlamışlardır.

Bu harflerin Kur'an'da yer almasının gâyesi, kelamın bu harflerden meydana geldiğini göstermektedir. Mukattaa harfleri, Arap alfabesinin yarısı olan on dört harftir. Her harf grubunun da yarısıdır. Mesala; boğaz harflerinden ، ح ع ve هـ , damak harflerinden ق ve ك , dudak harflerinden م , mehmuse harflerinden س ، ح ، ك ، ص ، هـ , şiddet olan harflerden; ، ، ط ، ق ، ك , mutbaka harflerden ط ve ص , mechure harflerden; ، ، م ، ل ، ع ، ر ، ط ، ق ، ى ve ن, münfetiha harflerden; م ، د ، ك ، هـ ، ع ، س ، ح ، ق ، ى ve ن , mustaliye harflerden; ق ، ص ve ط , munhafide harflerden; ، ، ل ، م ، د ، ح ، س ، ع ى ، هـ ، ك ve ن, kalkale harflerinden ق ve ط harfleri bunlardandır. Allahu Taâlâ bu harfleri; birer, ikişer, üçer, dörder ve beşer harf olarak zikretmiştir. Kelamın terkibi de, beşden fazla olmamak üzere bu şekildedir.

Allahu Taâlâ bu harfleri ehli Kitaba bir delil yapmış, peygamberine, sürelerin başında, hurufu mukatta bulunan bir Kitap indireceğini bildirmiştir.

Süre başlarında bulunan hurufu mukattaa hakkında, bazı kaynaklardan topladığım kaviller bunlardır. Başka eserlerde, farklı kaviller mevcuttur.

Tâhâ ve Yâsin kelimelerinin, muarrab kelimeler bahsinde geçtiği gibi, يارجل ، يامحمد veya ياانسان mânasına geldiği söylenir. Bu iki kelimenin, Peygamberin isimlerinden olduğu söylenir. Kirmani, «e l - G a r i b» adlı eserinde bunu, nun'un fethiyle يسٓنَ şeklindeki kıraat ile آل ياسين kavlinin de bunu takviye ettiğini söyler. Tâhâ kelimesinin طاالأرض **ayağını yere bas,** veya اطمئن **mutmain ol** mânasına geldiği söylenir. Bu durum ط harfi emir fiili, هـ harfi de meful, sekte veya hemzeden ibdal edilmiş bir harf olur.

Kirmani, «e l - G a r a i b» adlı eserinde şöyle der: İbnu Ebi Hâtim, Said b. Cubeyr tarikı ile İbnu Abbas'ın Tâhâ kelimesine افعل mânası veya يابدر mâ-

nası verdiğini rivayet eder. Tâ harfi 9, he harfi 5 e tekabül ettiğine göre, toplam 14 yapar ki bu da ayın on dördüncü gününe verilen bedr adına tekabül eder. Yâsin kelimesinin ياسيدالمرسلين sad harfi ise صدق الله veya اقسم بالصمد الصانع الصادق mânasına geldiği söylenir.

Ayrıca sad harfi, صاديامحمد عملك بالقران **Ey Muhammed, işlerini Kur'an'a göre düzenle,** demektir. صاد kelimesi, المصاداة masdarından emirdir. el-Huseyn-den rivayet edildiğine göre صاد in mânası حادث القرآن **Kur'an'a bak** demektir. Sufyan b. Huseyn el-Hasen'in bunu, صادو القرآن şeklinde okuduğunu عارض القرآن **Kur'an'la karşılaştır.** Mânasına geldiğini rivayet eder. Sad'ın, üzerinde Allah'ın arşı bulunan bir deniz veya ölüleri dirilttiği bir deniz adı olduğu söylenir. Bir rivayete göre de mânası; ey Muhammed, kulların kalplerine hitabet, demektir. Bunların hepsini Kirmâni rivayet etmiştir.

Abdurrazzak'ın Mücahid'den rivayet ettiğine göre المص ın mânası, ألم نشرح لك صدرك **«göğüsünü yarmadık mı?»** demektir. حم ise Nebi (s.a.v.)in adıdır. ماهو كائن **var olan herşey**, mânasında olduğu söylenir. حمعسق ın Kaf dağı olduğu, ق ın ise yeryüzünü kaplayan dağ olduğu rivayet edilir. Ayrıca Muhammed'in (s.a.v.) kalbinin kuvvetli olduğuna yemin ederim, mânasına da geldiği söylenir. قضى الامر âyetinin tamamını ifade eden ق harfidir. Dendi ki bunun mânası: ***Ey Muhammed, risaletini ifada ve emrolunduğunu yerine getirmekte sabırlı ol,*** demektir. Bunu Kirmani nakleder.

ن harfi, büyük balık demektir. Taberani, İbnu Abbas'dan merfuan rivayet ettiğine göre; Allahu Taâlâ ilk olarak kalem ile balığı yaratmış, ona **yaz** emrini vermiştir. Kalem, ne yazayım, deyince, kıyamete kadar kainatta olacak şeyleri yaz diye Allah'dan emir almıştır. İbnu Abbas, ن والقلم âyetini okumuş, ن nun büyük balık, kaf'ın da kalem olduğunu söylemiştir. Bunun, levhi mahfuz olduğu da söylenir. Bu rivayeti İbnu Cerir de, Mursel b. Kurra'dan merfu olarak nakletmiştir.

el-Hasen ve Katade'den rivayet edildiğine göre kalem, hokka mânasındadır. İbnu Kuteybe «G a r i b u' l - K u r' a n» adlı eserinde bunun, mürekkep mânasında olduğunu söyler. Kirmani, Cahiz'dan naklettiğine göre bu kelimenin kalem mânasına geldiğini belirtir. İbnu Asakir «M u b h e m a t» adlı eserinde bu kelimenin, Resûlün isimlerinden biri olduğunu söyler. İbnu Cinni «e l - M u h t e s e b» adlı eserinde İbnu Abbas'ın ayn harfini çıkararak حمسق şeklinde okuduğunu, sin harfinin, meydana gelen her fırka, kaf harfinin, meydana gelen her cemaat olduğunu söyler.

İbnu Cinni; İbnu Abbas'ın bu kıraatı, hurufu mukataa'nın süreler arasında fasıla olduğuna bir delildir. Şayet Allah'ın isimlerinden biri olsaydı, bunlardan bir harfin tahrifi caiz olmazdı. Tahrif edildiği takdirde, alem isim olmaması gerekirdi.

Çünkü alem isimler olduğu gibi korunur, herhangi bir harfi değiştirilemez, der.

Kirmani «e l - G a r a i b» adlı eserinde الم احسب الناس **«İnsanlar sanıyorlar mı..»** âyetini tefsir ederken şöyle der: Ayetteki istifham elifi, bu ve diğer sûrelerdeki hurufu mukattaa'nın, kendisinden sonra gelen âyetle ilgisi bulunmadığını gösterir, der.

8- Muhkem ve Müteşâbih'le İlgili Meseleler

Bazı ulema; muhkem'in müteşâbihe göre üstünlüğü olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Üstünlüğü olmadığı söylenecek olursa ulemanın icmaına ters düşer; üstün olduğu söylenecek olursa, Allah kelamının bir bütün olduğu, her âyetin bir hikmete göre indiği esasına ters düşer.

Ebu Abdillah el-Bekrabazi bu konuda şu cevabı verir: Muhkem, bir bakıma müteşâbihe benzer, bir bakıma da muhalif düşer. Her ikisinin de delil olarak kullanılması ancak Allah'ın bu âyeti indirmedeki hikmetinin bilinmesiyle mümkün olur. Çünkü Allahu Taâlâ, kabih olanı seçmez. Ayrıldıkları nokta, muhkemin lügat bakımından ancak bir mânaya gelmiş olmasıdır. Herkes muhkem ayetle, üzerinde düşünmeden istidlale gidilebilir. Fakat müteşâbih âyette, muhtemel mânalardan uygun olanı seçmek için tefekküre muhtaçtır. Muhkem âyetler, diğerine nazaran esası teşkil eder. Esası teşkil eden ilmin, bir önceliği vardır. Muhkem, tafsilatlı olarak bilinirken müteşâbih mücmel olarak bilinir.

Bu konuda tevcih edilen diğer bir soru da şudur: Kullarına beyan ve hidayeti murad eden Allah'ın, müteşâbih âyetleri indirmedeki hikmeti nedir? sorusuna, hikmetini bilme imkanı olan müteşâbih âyetler şu faydaları sağlar, şeklinde cevap verilebilir:

Birincisi: Müteşâbihin kapalı yönlerini ortaya çıkaracak ulemayı tefekküre, inceliklerini araştırmaya teşviktir. Çünkü müteşâbih âyetlerin mânasını kavramaya çalışmak, ibadetin en yücesidir.

İkincisi: Ulema arasında ilmi üstünlük ve derece farkını ortaya çıkmasıdır. Şayet Kur'an'ın tamamı muhkem olsaydı, tefekkür ve tefsire ihtiyaç duyulmaz, herkes aynı seviyede olurdu. Alimin, alim olmayana üstünlüğü ortaya çıkmazdı.

Hikmetini bilme imkanı olmayan âyetlerin de bazı faydaları vardır. Bu faydalardan biri şudur: Bu âyetler üzerinde durmakla insan imtihan edilir, acizliği karşısında kavrayamadığı mânayı Allah'a bırakarak teslim olur, kendisiyle amel edilmeyen, delil olarak kullanılmayan mensuh âyetler gibi, tilavetiyle iştigal ederek ibadette bulunur. Konuştukları dille nâzil olan müteşâbih âyetlerin mânasını, fesahat ve belagat erbabı olmalarına rağmen anlamaktan aciz kalmaları, bu âyetlerin Allah katından indiğini, bu yüzden mânasını kavrayamadıklarını gösterir.

Fahruddin Razi bu konuda şöyle der: Kur'an-ı Kerimdeki müteşâbih âyetlerden dolayı bazı dinsizler Kur'an'a dil uzatmışlar ve şöyle demişlerdir: Diyorsunuz ki insanların kıyamete kadar yapmakla mükellef olduğu işler, bu Kur-an'a bağlıdır. Halbuki biz, her mezhebin kendine has bir itikadı olduğunu müşahede ediyoruz. Mesala, Cebriyye mezhebinden olanlar وجعلنا على قلوبهم اكنّة ان يفقهوه وفى آذانهم وقرا «**..fakat biz onu anlamalarına engel olmak için kalblerin üstüne örtüler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk..**» (En'am, 25.) âyetinde olduğu gibi cebir ifade eden âyetlere dayanırlar. Kaderiyye ise bunları küfürle itham ederek Allah'ın bu düşüncede olanları zemmettiği (Fussilet, 5.) âyet وقالوا قلوبنا فى اكنة مما تدعونا اليه وفى آذاننا وقر ومن بيننا وبينك حجاب «**Dediler ki: 'Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda ağırlık, bizimle senin aranda anlaşmamıza engel vardır..**» ile وقالوا قلوبنا غلف **kalplerimiz perdelidir..**» (Bakara, 88.) âyetlerini delil getirirler. Ru'yetullahı inkar edenler لا تدركه الابصار «**..gözler Onu göremez..**» âyetini, Allah'a cihet izafe edenler يخافون ربهم من فوقهم «**..üstlerinde olan Rablerinden korkarlar..**» (Nahl, 50.), الرحمن على العرش استوى «**O Rahman, arşa itiva etmiştir.**» (Tâhâ, 5.) âyetlerini delil gösterirler. Bu mezheplerin herbiri, görüşlerine uygun düşen âyetlere muhkem, muhalif olan âyetlere de müteşâbih âyet adını verirler.

Âyetler arasında tercihte bulunanlar, zayıf ve kapalı ifadelere dayanırlar. Kıyamete kadar dini meselelerde müracaat kaynağı olan Kur'an'ı Kerim, Allah-ın böyle yapması nasıl izah edilir?

Ulema, Kur'an'da müteşâbih âyetlerin bulunmasında bir takım faydalar olduğunu belirtmişlerdir. Bunları şöyle sıralıyabiliriz:

a- Allah'ın murad ettiği mânayı kavramak, fazlasıyla meşakkati gerektirir. Buna karşılık sevap da artar.

b- Şayet Kur'an'ın tamamı muhkem olsaydı, ancak bir kelami mezhebin görüşüne uygun düşer, bu mezhebin dışındaki mezhepleri açıkça iptal etmiş olurdu. Bu durum, diğer kelami mezheb erbabını Kur'an'ı kabulden, Onu okumak ve O'ndan istifade etmekten alıkoyardı. Kur'an'da muhkem ve müteşâbih âyetler bulunmakla, her mezheb sahibi mezhebini tayin edecek, görüşlerini destekleyecek âyetleri bulma arzusuna kapılır. Bu yüzden, her mezheb erbabı Kur'an'ı okur, mânası üzerinde ciddiyetle düşünür. Bu şekildeki gayretleri artınca, muhkem âyetlerin müteşâbih âyetleri tefsir etmek üzere nâzil olduğu ortaya çıkar. Bu yolla, hatada olanlar hatadan kurtulacak, hakikatı anlayacaklardır.

c- Kur'an'da müteşâbih âyetlerin bulunması, ilmin tevile dayalı kalması ile âyetlerin birbirine tercih edilme mecburiyetini ortaya çıkarır. Bu tevil ve tercihler; lugat, nahiv, maâni, beyan ve usulu fıkıh gibi pek çok ilmin öğrenilmesini gerekitirir. Şayet müteşâbih âyetler olmasaydı, bu ilimlerin tahsiline ihtiyaç duyulmazdı. Kur'an'da müteşâbih âyetlerin bulunması, bu faydaları sağlamıştır.

d- Kur'an'da, avam ve havassı hidayete davet eden âyetler mevcuttur. Avamdan olanların tabiatında umumiyetle hakikatleri idrak etmekten kaçınma mevcuttur. Avamdan biri, cismi olmayan, bir yer işgal etmeyen ve gözle görülmeyen bir varlığın mevcudiyetini ilk defa işittiğinde bunun mevcut olmadığını zanneder, yanlış düşünceye kapılır. Doğru olan; bu gibi kimselere tahayyül ettikleri şeylere uygun bazı kelimelerle hitap edilmesidir. Bu şekilde hitap, avamın mânasını ilk bakışta kavrayamadığı âyetler müteşâbih, kendilerine bu mânayı açıklayan âyetler de muhkem âyetlerdir.

KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂYETLERDE TAKDİM-TEHİR

Bu konu, lafzan mânasını anlamakta zorluk çekilen ve çekilmeyen âyetler olmak üzere iki kısma ayrılır:

1- Mânasını Anlamakta Zorluk Çekilen Âyetler

Bu gibi âyetlerde takdim-tehir olduğu anlaşılınca, zorluk ortadan kalkar. Bu konu, başlı başına bir eser yazmaya değer bir konudur. Selef uleması bazı âyetlerde bu konuya temas etmiştir.

İbnu Ebi Hâtim; ولا تعجبك اموالهم واولادهم انما يريد الله ان يعذبهم بها في الدنيا **«Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin. Allah onlara dünyada azabetmek istemiştir.»** (Tevbe, 85.) âyetinde Katade'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bu âyette takdim-tehir vardır. Âyette takdim-tehir olmasaydı: لا تعجبك اموالهم و لا اولادهم في الحياة الدنيا انما يريد الله ليعذبهم بها في الآخرة **«Onların bu dünya hayatındaki malları ve evlatları seni imrendirmesin. Allah onlara ahirette bununla azabetmek istiyor..»** şeklinde olurdu.

ولو لا كلمة سبقت من ربك لكان لزاما واجل مسمى **«Eğer Rabbın tarafından geçmiş bir söz ve belirtilmiş bir süre olmasaydı (bunların da mahvı) gerekli olurdu.»** (Tâhâ, 129.) âyetinde İbnu Ebi Hâtim, Katade'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Bu âyette takdim-tehir vardır. Âyette takdim-tehir olmasaydı لو لا كلمة واجل مسمى لكان لزاما **«Bir söz ve bir süre olmasaydı (bunların da mahvı) gerekli olurdu.** şeklinde olurdu.

انزل على عبده الكتاب ولم يجعل له عوجا قيما **«..kuluna Kitab'ı indirdi ve ona hiç bir eğrilik koymadı. (Onu) dosdoğru bir Kitap (olarak)..»** (Kehf, 1-2.) âyetinde Mücahid'den yaptığı rivayette Mücahid şöyle demiştir: Bu âyette takdim-tehir vardır. Eğer olmasaydı انزل على عبده الكتاب قيما ولم يجعل له عوجا **«Kitabı dosdoğru olarak indirdi ve ona hiçbir eğrilik katmadı.»** şeklinde olurdu.

انى متوفيك ورافعك الى **«..seni öldüreceğim ve bana yükselteceğim..»** (Âl-i İmrân, 55.) âyetinde Katade'den yaptığı rivayette, bu âyette takdim tehir olduğunu, eğer takdim-tehir olmasaydı âyetin, رافعك الى ومتوفيك «bana yükselteceğim ve öldüreceğim.» şeklinde olacağını söyler.

لهم عذاب شديد بما نسوا يوم الحساب «..**hesap gününü unuttuklarından dolayı onlara çetin bir azap vardır.**» (Sâd, 26.) âyetinde İkrime'den yaptığı rivayette İkrime'nin şöyle dediğini nakleder: Bu âyette takdim-tehir vardır. Takdim-tehir olmasaydı âyet, لهم يوم الحساب عذاب شديد بما نسوا «**Onlara, unutmalarından dolayı hesap gününde çetin bir azap vardır.**» şeklinde olurdu.

İbnu Cerir ولولا فضل الله عليكم ورحمته لاتبعتم الشيطان الا قليلا «..**Eğer size Allahın lütfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç şeytana uyardınız..**» (Nisâ, 83.) âyetinde İbnu Zeyd'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Bu âyette takdim-tehir vardır. Takdim-tehir olmasaydı âyet اذاعوا به الا قليلا منهم ولولا فضل الله عليكم ورحمته لم ينج قليل ولا كثير «..**kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde pek azı hariç onu yayarlardı. Allahın lütfu olmasaydı ne azınız, ne de çoğunuz kurtulamazdı.**» şeklinde olurdu.

İbnu Cerir فقالوا ارنا الله جهرة «..**'Allah'ı bize açıkça göster' demişlerdi..**» (Nisâ, 153.) âyetinde İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Âyette takdim tehir var. Takdim tehir olmasaydı, قالوا جهرة ارنا الله «**onlar açıkça Allah'ı görmek istediklerini söylediler.**» şeklinde olurdu.

واذ قتلتم نفسا فادارأتم فيها «**Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmıştınız..**» (Bakara, 72.) âyeti de bu kabildendir. Begavi, âyetin tefsirinde şöyle der: Bu âyet tilavette muahhar olmakla beraber kıssanın başlangıcıdır. Vahidi de şöyle der: Katilin kim olduğu hakkında ithilaf, sığırın kesilmesinden önce mevcuttu. Fakat âyetin bu kısmını tehir etmiştir. Allahu Taâlâ ان الله يأمركم ان تذبحوا بقرة «**Allah size bir sığır boğazlamanızı emreder..**» (Bakara, 67.) buyurunca, âyete muhatap olanlar sığırın ancak kaybolan katili bulmak için kesildiğini anlamışlardır. Sığırın kesilmesindeki hikmeti öğrendiklerinde Allah, اذ قتلتم نفسا فادارأتم فيها «**Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmıştınız..**» kavmi Musa (a.s)a meseleyi sorduklarında ان الله يأمركم ان تذبحوا بقرة «..**Allah size bir inek kesmeninizi emrediyor..**» (Bakara, 67.) şeklinde cevap vermiştir.

أرأيت من اتخذ إلهه هواه «..**Hevesini kendine tanrı edineni gördün mü?..**» (Furkan, 43.) âyeti de bu kabildendir. Âyette takdim-tehir olmasaydı هواه الهه şeklinde olurdu. Âyetin من اتخذ الهه هواه **arzusunu ilah edinen kimseyi..**» şekli mezmum değildir. Burada ikinci meful, önemine binaen tekaddüm etmiştir.

والذى أخرج المرعى فجعله غثاء احوى «**O (Rab) ki otlağı çıkardı. (Yeşillendirdikten) sonra da onu kupkuru, siyah bir çöpe çevirdi. (Petrole dönüştürdü.)**» (A'la, 4-5.) âyetleri de bu kabildendir. Âyetteki احوى kelimesi أخضر kelimesiyle tefsir edilmiş, المرعى kelimesine sıfat yapılmıştır. Bu durumda âyet اخرجه احوى فجعله غثاء «**Allah onu yeşillendirdikten sonra kupkuru yaptı.**» şeklini almıştır. احوى kelimesini tehir etmesi, fasılaya riayettendir.

وغرابيب سود «..**ve simsiyah (yollar yarattık)..**» (Fatır, 27.) âyeti de bu kabildendir. Takdim-tehir olmasaydı سود غرابيب şeklinde olurdu. Çünkü الغريب kelimesi, koyu siyah mânasındadır.

فضحكت فبشرناها باسحاق «..**güldü, biz de ona İshak'ı müjdeledik..**» (Hûd, 71.) âyeti, takdim-tehir olmasayadı فبشرناها فضحكت «**biz onu müjdeledik, o da güldü.**» şeklinde olurdu.

ولقد همت به وهم بها لولا ان رأى برهان ربه «**O, (kadın) andolsun ona niyeti kurmuştu. Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı, o da onu arzu etmişti.**» (Yûsuf, 24.) âyeti, takdim-tehir olmasaydı لهمّ şeklinde olurdu. Böylece Yûsuf (a.s.)ın şehvetine kapılması önlenmiştir.

2– Mânasını Anlamakta Zorluk Çekilmeyen Âyetler

Bu konuda Şemsuddin b. Sâig «el-Mukaddimetu fi Sırrı elfâzı'l Muhkaddimeti» adlı eseri kaleme almıştır. Müellif bu şekildeki takdim-tehirdeki hikmet, takdim edilenin önem kazanmasıdır. Araplar, açıklanması önemli olan ifadeyi takdim ederler, sözlerinde bunun ne ölçüde beyan edileceğini çok iyi bilirler, bundaki hikmeti anlarlar. Bu hikmet, icmali olan hikmettir. Takdimin sebep ve sırlarındaki tafsili hikmet, Kur'an-ı Kerim'de on şekilde tezahür eder:

a– Önemli konularda teberrüken Allah ismi takaddüm etmiştir. شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة واولو العلم «**Allah, kendisinden başka (gerçek) tanrı bulunmadığına şahitlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de..**»(Âl-i İmrân, 18.) ile واعلموا أنما غنمتم من شىء فأن لله خمسه وللرسول «**Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resûlünün...**» (Enfâl, 41.) âyetlerinde teberrük vardır.

b– ومن يطع الله والرسول «**Kim Allah'a ve Resûlüne itaat ederse..**» (Nisâ, 69.), ان الله وملائكته يصلون على النبى «**Allah ve melekleri Peygamere salât etmekte..**» (Ahzâb, 56.) والله ورسوله أحق ان يرضوه «..**Allah'ı ve Resûlünü hoşnut etmeleri..**» (Tevbe, 62.) âyetlerinde Allah lafzının tekaddüm etmesi, tazim ifade eder.

c– ان المسلمين والمسلمات «**Müslüman erkek ve Müslüman kadınlar..**» (Ahzâb, 35.) âyetinde erkeğin kadına takdimi teşrif ifade eder. الحرّ بالحرّ والعبد بالعبد والانثى بالانثى «..**Hürre hür, köleye köle, kadına kadın..**» (Bakara, 178.) âyetinde الحرّ lafzı, يخرج الحىّ من الميت «..**ölüden diriyi çıkarır..**» (En'am, 95.), وما يستوى الأحياء ولا الأموات «**Dirilerle ölüler bir olmaz..**» (Fâtır, 22.) âyetlerinde الحىّ lafzı, والخيل والبغال والحمير لتركبوها «**Sizin için atları, katırları, merkebleri binek hayvanı..**» (Nahl, 8.) âyetinde الخيل lafzı, وعلى سمعهم وعلى ابصارهم «..**gözlerinde ve kulaklarında..**» (Bakara, 7.), ان السمع والبصر والفؤاد «..**çünkü kulak, göz, gönül..**»

(İsrâ, 36.) ve إن أخذ الله سمعكم وأبصاركم «**Allah işitmenizi ve gözlerinizi (elinizden) alsa..**» (En'am, 46.) âyetlerinde السمع kelimeleri de böyledir. İbnu Atiyye, Nakkaş'ın; bu âyetlerde işitmenin görmeden daha üstün olduğunu, Allah'ın sıfatlarından olan Semi' ve Basîr terkibinde Semi' sıfatının bu yüzden takdim ettiğine dair sözünü nakleder.

وإذ أخذنا من النبيين ميثاقهم ومنك ومن نوح «**Peygamberlerden söz almıştık. Ey Muhammed, senden, Nuh'dan..**» (Ahzâb, 7.) âyetinde Resûlullah'ın Nuh (a.s)a, من رسول ولا نبي «**Resullerden ve nebilerden..**» (Hac, 52.) âyetinde resûlün nebiye, والسابقون الأولون من المهاجرين والأنصار «**Muhacir ve Ensar'dan (İslam'a girmekte) ilk öne geçenler ile..**» (Tevbe, 100.) âyetinde Muhacirun Ensar'a, bazı âyetlerde ins'in cin'ne, Nisâ sûresindeki âyette enbiyanın sıddık'a, sıddık'ın şehid'e, şehidin salih kullara, İsmâil (a.s)ın İshak'a, Allah'ın kelimi olması dolayısıyla Musa (a.s)ın Harun (a.s)a (Tâhâ sûresindeki fâsıladan dolayı Hz. Harun'un Hz. Musa'ya takaddümü hariç), Bakara sûresindeki âyette, efdaliyetinden dolayı Cebrail (a.s)ın Mikail (a.s)a, متاعا لكم ولأنعامكم «**Sizin ve hayvanlarınızın geçimi için.**» (Abese, 32.) ile يسبح له من في السموات والارض والطير صافات «**..göklerde ve yerlerde olan kimseler, kanatlarını çırparak uçan kuşlar Allah'ı tesbih ederler..**» (Nur, 41.) âyetlerindek âkilin gayrı âkile takdimi de, teşrifinden dolayıdır. فنخرج به زرعا تأكل منه أنعامهم وأنفسهم «**..ondan kendilerinin de hayvanlarının da yediği ekini çıkarıyoruz.**» (Secde, 27.) âyetinde انعام kelimesinin انفسهم 'den önce gelmesi الزرع kelimesinin daha önce cümlede geçmiş olmasındandır. Bu yüzden أنعام 'ın önce gelmesi, uygun olmuştur. Abese sûresinde ise durum bunun tersidir, فلينظر الانسان الى طعامه «**İnsan yediğine şöyle bir baksın..**» (Abese, 24.) çünkü burada önce الانسان kelimesi geçtiği için âyet, متاعا لكم ولانعامكم şeklinde siyaka uygun bir biçimde geliyor.

Pek çok âyette Mümin kelimesi, küffar kelimesine, ashabı yemin, ashabı şimale, sema kelimesi arza, güneş kelimesi خلق الله سبع سموات طباقا وجعل القمر فيهن نورا وجعل الشمس سراجا «**Allah yedi göğü birbiri üstünde tabaka tabaka yarattı. Ve ayı bunların içinde bir nur, güneşi de bir lamba yaptı.**» (Nuh, 15-16.) âyetleri hariç, ay'a takaddüm etmiştir. Buradaki tekaddüm, fasılaya riayet için olduğu kadar, âyetteki فيهن zamirinin kendilerine dönmesi hasebiyle, semavat ehlinin aydan daha çok faydalandığı için geldiği de söylenir.

İbnu'l-Enbari şöyle der: Denilir ki ayın yeryüzüne bakan kısmı yeryüzündekilere, diğer kısmı da sema ehline ışık saçar. Bu yüzden Cenab-ı Hak, ayın sema ehline daha çok ışık verdiğinden, Nuh sûresinin 16. âyetinde فيهن zamirini, sema ehline ait kılmıştır.

عالم الغيب والشهادة «**..görülmeyeni ve görüleni bilen..**» (Zümer, 46.) âyetinde olduğu gibi gayb kelimesi, şehadet kelimesinden önce gelmiştir. Çünkü

gaybı bilmenin derecesi daha üstündür. فإنه يعلم السر وأخفى «**..O gizliyi de, ondan daha gizlisini de bilir..**» (Tâhâ, 7.) âyetinde ise fasılaya riayet edilerek gayb daha sonraya bırakılmıştır.

d– Dördüncüsü, münasebet ifade etmesidir. Bu da iki şekilde olur. Ya, ولكم فيها جمال حين تريحون وحين تسرحون «**Akşamleyin meradan getirdiğiniz, sabahleyin de meraya saldığınız zaman onlardan zevk alırsınız..**» (Nahl, 6.) âyetinde olduğu gibi, siyakı kelamdan dolayı tekaddüm eden ifade ile münasebetin bulunmasındandır. Âyette hayvanların meraya gidiş-dönüşlerindeki güzellik, her iki durumun aynı güzellikte olmasından dolayı değil, siyakdan dolayıdır. Hayvanların tok karnına akşam vakti meradan dönüşlerindeki güzellik, aç karnına meraya gidişlerindeki güzellikten daha farklıdır. Buna benzer bir diğer âyet de: والذين اذا انفقوا لم يسرفوا ولم يقتروا «**Onlar ki harcadıklarında, ne israf ederler, ne de cimrilik eder..**» (Furkan, 67.) âyetidir. Bu âyette israfın nefyi takdim edilmiştir. Çünkü şeref infaktadır.

يريكم البرق خوفا وطمعا «**..size korku ve umut veren şimşeği göstermesi.**» (Rûm, 24.) âyeti de bu kabildendir. Yıldırım; şimşeğin ilk çakmasıyla meydana gelir. Fakat yağmur, ardarda şimşek çakmasından sonra yağmağa başlar ki beklenen yağmur, korku veren şimşekten sonra gelir.

والتي أحصنت فرجها فنفخنا فيها من روحنا وجعلناها وابنها آية للعالمين «**Onu ve oğlunu âlemlere bir işaret yaptık.**» (Enbiya, 91.) âyetinde Hz. Meryem'in ismi oğlunun ismine tekaddüm etmesi, والتي أحصنت فرجها «**..O ki ırzını korudu..**» cümlesinde geçmesinden dolayıdır. وجعلنا ابن مريم وأمه آية «**Meryem oğlunu ve annesini bir işaret kıldık..**» (Müminûn, 50.) âyetinde, aynı sebebten dolayı Hz. İsa'nın ismi, annesinin isminden önce geçmiştir. Bir önceki 49. âyette Hz. Musa'nın isminin geçmesi bunu münasip kılmıştır. وكلا آتينا حكما وعلما «**..onların hepsine hükümdarlık ve bilgi verdik..**» (Enbiya, 79.) âyetinde geçen حكما kelimesi, bir önceki âyette اذ يحكمان في الحرث «**..hani onlar,..bir ekin hakkında hükmediyorlardı..** şeklinde geçmesinden dolayı, علما kelimesinden önce gelmiştir.

Ya da takdim veya tehirden ibaret olan lafzın münasebetidir. الأول والآخر (Hadid, 3.), ولقد علمنا المستقدمين منكم ولقد علمنا المستأخرين «**Andolsun sizden önce gelenleri de bildik, sonra gelenleri de bildik.**» (Hicr, 24.), لمن شاء منكم أن يتقدم أو يتأخر «**Sizden (hayırda) ileri gitmek veya geri kalmak isteyen kimse için (uyarıcıdır).** (Müddessir, 37.), بما قدم وأخر «**..önde veya sonda ne yaptığı..**» (Kıyame, 13.), ثلة من الاولين وثلة من الاخرين «**Bir çoğu önceki (ümmetlerdendir). Bir çoğu da sonrakilerden.**» (Vakıa, 39-40.), لله الأمر من قبل ومن بعد «**İş eninde sonunda Allah'a aittir..**» (Rum, 4.), له الحمد في الاولى والاخرة «**..ilkte de sonda da hamd Allah'a mahsustur..**» (Kasas, 70.) âyetleri buna misaldir. فلله الآخرة والاولى «**Son da ilk de Allah'ındır.**» (Necm, 25.) ve جمعناكم والأولين «**..sizi**

ve önce gelenleri bir araya topladığımız..» (Mürselât, 38.) âyetlerinde ise, fasılaya riayet edilerek takdim-tehir, lafız münasebetine aykırı olarak gelmiştir.

e– Kelimeyi takdim etmek sûretiyle, kelimenin önemini belirtmektir. من بعد وصية يوصي بها او دين «..yapacağı vasiyyetten, ya da borcundan sonradır.» (Nisâ, 11.) âyetinde olduğu gibi vasiyyet kelimesi, borç kelimesine takdim edilmiştir. Halbuki borç, dinî yönden vasiyetten daha önemlidir.

f– Takdimin, önceliğe sahip olmasındadır. Bu öncelik; ya gecenin gündüze, karanlığın aydınlığa, Hz. Adem'in Hz. Nuh'a, Hz. Nuh'un Hz. İbrahim'e, Hz. İbrahim'in Hz. Musa'ya, Hz. Musa'nın Hz. İsa'ya, Hz. Davud'un Hz. Süleyman'a, الله يصطفي من الملائكة رسلا ومن الناس «**Allah meleklerden de insanlardan da elçiler seçer..**» (Hac, 75.) âyetinde olduğu gibi melâikenin beşere, Ad kavminin Semud kavmine, قل لازواجك وبناتك «**..hanımlarına ve kızlarına söyle..**» (Ahzâb, 59.) âyetinde olduğu gibi kadınların çocuklara, لا تأخذه سنة ولا نوم «**..O'nu ne uyuklama, ne de uyku tutar..**» (Bakara, 255.) âyetinde olduğu gibi, uyuklamanın uykuya takdimi, var olma yönüyle zamana bağlıdır.

Ya, صحف ابراهيم وموسى «**İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde**» (A'la, 19.), وانزل التورية والانجيل من قبل هدى للناس وانزل الفرقان «**..Bundan önce de insanlara doğru yolu göstermek için Tevrat ve İncil'i indirmişti..**» (Âl-i İmrân, 3.) âyetlerinde olduğu gibi nüzul sırasına bağlıdır. Ya da اركعوا واسجدوا «**..ruku ve secde edin..**» (Hac, 77.), فاغسلوا وجوهكم وايديكم «**..yüzünüzü ve ellerinizi yıkayınız..**» (Mâide, 6.), ان الصفا والمروة من شعائر الله «**..safa ile merve Allah'ın nişanelerindendir.**»(Bakara, 158.) âyetlerinde olduğu gibi, teklif ve vucubiyetindeki tertibe bağlıdır. Bu yüzden Resûlullah (s.a.v.): Allah nasıl başlamışsa biz de öyle başlarız, buyurmuştur. Ya da مثنى وثلاث ورباع «**..ikişer, üçer, dörder..**» (Nisâ, 3.), ما يكون من نجوى ثلاثة الا هو رابعهم ولا خمسة الا هو سادسهم «**..üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüleri O'dur. Beş kişi konuşsa mutlaka altıncıları O'dur..**» (Mücâdele, 7.) âyetlerinde olduğu gibi, bizzat sayı ve tertibe bağlıdır. Bütün sayıların tertibi de böyledir. Bu tertibin, kendinden sonraki sayıya nazaran bir önceliği vardır. ان تقوموا لله مثنى وفرادى «**..Allah için ikişer ikişer ve tek tek kalkınız..**» (Sebe, 46.) âyetinde ise, cemaata ve hayırlı işlerde beraberliğe teşvik olduğundan, bu tertibe uyulmamıştır.

g– Takdimin, sebebe bağlı olmasıdır. Aziz kelimesinin Hakim kelimesine takdimi buna misaldir. Çünkü Allahu Taâlâ Aziz'dir, bundan dolayı da Hakim'dir. Alim sıfatı da Hakim sıfatına tekaddüm etmiştir. Çünkü Hakim olmak, ilme bağlıdır. En'am sûresinde Hakim sıfatının Alim sıfatına takdimi, teşri makamında olmasından dolayıdır. Fatiha sûresinde ibadetin, yardım dilemeye takdimi, yardımın gerçekleşmesine sebeb olmasındandır. يحب التوابين ويحب المتطهرين «**..Allah, tevbe edenleri ve temizlenmek isteyenleri sever..**» (Bakara, 222.) âyetinde

tevbe temizliğe sebeb olduğundan, لكل افاك أثيم «**..her günahkar iftiracıya..**» (Câsiye, 7.) âyetinde iftira, günaha sebeb olduğundan, يغضوا من أبصارهم ويحفظوا فروجهم «**..Mümin erkekler gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler..**» (Nur, 30.) âyetinde bakmak, kadının fercine bakmağa yönelik olduğundan, tekaddüm etmiştir.

h– Takdimin, kesrete bağlı olmasıdır. فمنكم كافر ومنكم مؤمن «**..sizin bir kısmınız kâfir, bir kısmınız da Mümin'dir..**» (Tegâbun, 2.) âyetinde, küfür ehlinin çokluğu sebebiyle kâfir kelimesi, Mümin kelimesinden önce gelmiştir. فمنهم ظالم لنفسه «**..onların bir kısmı kendine yazık eden..**» (Fâtır, 32.) âyetinde zalimler, muktesıd ve hayırda yarışanlara oranla çoğunlukta olduğundan tekaddüm etmiştir. Erkek hırsız çoğunlukta olduğundan kadın hırsıza, zina eden kadın çoğunlukta olduğundan zina eden erkeğe tekaddüm etmiştir. Pek çok âyette görüldüğü üzere rahmet, azab kelimesinden önce gelmiştir. Rahmetim gadabımı geçti, hadisi kudsisi, buna işaret etmektedir.

İbnu'l-Hâcib, «e l - E m â l i» adlı eserinde ان من أزواجكم وأولادكم عدوا لكم فاحذروهم «**..eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onlardan sakının..**» (Tegâbun, 14.) âyeti hakkında şöyle der: Bu âyette zevceler, tekaddüm etmiştir. Âyetteki gaye, aile fertleri arasında düşmanların var olduğunu haber vermektir. Düşmanlık, evlattan ziyade zevcelerden geldiği daha çok görüldüğünden, tekaddüm etmiştir. انما أموالكم وأولادكم فتنة «**Mallarınız ve evlatlarınız sizin için bir imtihan vesilesidir..**» (Tegâbun, 15.) âyetinde, malın evlada tekaddümü de bu kabildendir. Çünkü mal, fitnenin başlıca sebebidir. ان الانسان ليطغى ان رأه استغنى «**Hayır, (Rabbinin bu kadar iyiliğine rağmen yine) insan azar; kendini zengin (kendine yeterli) gördüğü için.**» (Alak, 6-7.) âyetleri bunun bir delilidir. Fitnenin meydana gelmesinde evladın rolü, mal gibi değildir. Bu yüzden mal, evlada takdim edilmiştir.

ı– Takdim, az önemliden çok önemliye doğru bir terakkiye göre yapılır. الهم ارجل يمشون بها ام لهم ايد يبطشون بها «**Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacak elleri mi var?...**» (A'raf, 195.) âyetinde, değere göre terakki gayesi görülür. Çünkü el, ayaktan, göz elden, duyma görmeden üstündür. Daha değerli olanın tehir etmesi, bu nevidendir. Rahman ve Raûf sıfatlarının Rahim sıfatına, وكان رسولا نبيا «**..Resûl bir Nebi idi..**» (Meryem, 51.) âyetinde olduğu gibi Resûlün Nebiye takdimi, buna misaldir. Bu hususta bazı görüşler ileri sürülmüştür, bunların en meşhuru, fâsılaya riayet edilmesi görüşüdür.

i– Takdim, çok önemliden az önemliye doğru gerileme şeklinde yapılır لا تأخذه سنة ولا نوم «**..kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz..**» (Bakara, 255.), لا يغادر صغيرة ولا كبيرة الا احصاها «**..ne küçük, ne de büyük hiçbir şey bırakmıyor herşeyi sayıp döküyor..**» (Kehf, 49.), لن يستنكف المسيح ان يكون عبدا لله ولا

الملائكة المقربون **«Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de gözde melekler Allah'a kul olmaktan çekinmezler..»** (Nisâ, 172.) âyetleri buna misal getirilmiştir.

İbnu Sâig'in bu konuda ileri sürdüğü sebebler, bunlardan ibarettir. Bazı ulema, başka sebebler de ileri sürmüşlerdir.

Allah'ın kudretini en bâriz şekilde ifade eden (yılanın karnı üzerine yürümesi) kelimesinin tekaddümü, bunlardan biridir. فمنهم من يمشي على بطنه **«Onlardan kimisi karnı üzerinde yürür.»** (Nûr, 45.) âyeti ile وسخرنا مع داود الجبال يسبحن والطير **«..Dâvud'a dağları ve kuşları boyun eğdirdik..»** (Enbiya, 79.) âyeti buna misaldir. Zemahşeri, son âyetin tefsirinde şöyle der: Dağların zikri, kuşlara tekaddüm etmiştir. Çünkü dağların Hz. Dâvud'un emrine verilmesi ve Allah'ı tesbih etmeleri, Allah'ın kudretine delâlet bakımından gerçekten hayret vericidir. Bu yönüyle, Kur'an'ın icazını en mükemmel şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü cansız olan dağlar, bunu yapmaktadır. Oysa kuşlar, öten canlılardır.

Fâsılaya riayet de, bu sebebler arasında sayılmıştır. İleri de buna dair bolca misal verilecektir.

Elli Beşinci Bölümde görüleceği gibi, ihtisas için hasr ifade etmesi de bu sebeplerden biri sayılmıştır.

Bazan bir kelime, bir âyette takdim, diğer âyette tehir edilebilir. Bunun sebebi ya, daha önce görüldüğü gibi, kelimenin sıyaka uygun düşmesi bakımından takdim-tehir yapılmasıdır, ya da, kelimenin kendisine verilen önem bakımından, âyetin bu kelime ile başlayıp bitmesidir. يوم تبيض وجوه **«O gün bazı yüzler ağarır..»** (Âl-i İmrân, 106.) âyeti buna misaldir. Ya da وادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة **«..secde ederek kapıdan girin ve 'hitta' (ya Rabbi bizi affet) deyin..»** (Bakara, 58.), وقولوا حطة وادخلوا الباب سجدا **«..(Allah'a niyaz edip bizi) affet deyin ve secde ederek kapıdan girin..»** (A'raf, 161.), انا أنزلنا التوراة فيها هدى ونور **«Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nur vardır...»** (Mâide, 44.), قل من أنزل الكتاب الذي جاء به موسى هدى للناس **«..De ki: 'Öyleyse Musa'nın, insanlara nur ve yol gösterici olarak getirdiği..»** (En'am, 91.) âyetlerinde olduğu gibi, fesahat sanatını göstermek, sözü değişik üslupda kullanmak gayesi ile yapılan, takdim-tehirdir.

KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM

UMUM VE HUSUS İFADE EDEN ÂYETLER

Kelimede umumilik, tahsise gitmeksizin, uygun olan bütün mânayı ihtiva etmesidir. Umumiliği ifade eden çeşitli kelimeler vardır. Bunlardan biri كل kelimesidir. Bu kelime كل من عليها فان **«(Yer) üzerinde bulunan herşey yok olacaktır.»** (Rahmân, 26.) âyetinde görüldüğü gibi mübteda, veya فسجد الملائكة كلهم أجمعون **«Meleklerin hepsi topluca secde ettiler..»** (Hicr, 30.) âyetinde görüldüğü gibi, tâbi'dir.

Tesniye ve cemi sigalarıyla birlikte الذي ve التي kelimeleri de umum ifade eder. والذي قال لوالديه أف لكما **«..fakat o kimse ki anasına babasına: 'Öf size' dedi..»** (Ahkâf, 17.) âyeti buna misaldir. Âyette ki ismi mevsul olan الذي den, kendinden sonra gelen اولئك الذين حق عليهم القول **«İşte bunlar da kendilerine (azab) sözü gerçek olmuş kimselerdir..»** (Ahkâf, 18.) âyetinin delâletiyle ebeveynine, bu sözü söyleyen herkes kastedilmiştir. والذين آمنوا وعملوا الصالحات اولئك أصحاب الجنة **«İnanıp yararlı işler yapanlara gelince onlar da cennet halkıdır..»** (Bakara, 82.), للذين أحسنوا الحسنى وزيادة **«Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var..»** (Yûnus, 26.), للذين اتقوا عند ربهم جنات **«..Allah'tan korkanlar için.. Rableri katında cennetler vardır..»** (Âl-i İmrân, 15.), واللائي يئسن من المحيض **«..adetten kesilen kadınlar..»** (Talak, 4.), واللاتي يأتين الفاحشة من نسائكم فاستشهدوا **«Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı..şahit getirin..»** (Nisâ, 15.), واللذان يأتيانها منكم فآذوهما **«İçinizden iki kişi, fuhuş yaparsa, onlara eziyet edin..»** (Nisâ, 16.) âyetleri, bununla ilgili diğer misallerdir.

Şart, istifham ve ismi mevsul olarak kullanılan أيّ . ما ve من kelimeleri, umum ifade eden kelimelerdendir. أياما تدعوا فله الأسماء الحسنى **«..hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler onundur..»** (İsrâ, 110.), إنكم وما تعبدون من دون الله حصب جهنم **«Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunusunuz..»** (Enbiya, 98.), من يعمل سوءا يجز به **«..kötülüğü yapan cezasını çeker..»** (Nisâ, 123.) âyetleri bunlara misaldir.

Muzaf olan çoğul kelimelerle, ال ile muarraf olan çoğul kelimeler, umum ifade eden kelimelerdendir. يوصيكم الله في أولادكم **«Allah size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında ...tavsiye eder..»** Nisâ, 11.), قد أفلح المؤمنون **«Felaha ulaş-**

tı o Müminler.» (Müminûn, 1.), واقتلوا المشركين «..müşrikleri..öldürün..» (Tevbe, 5.) âyetleri bunlara misaldir.

Muzaf olan cins kelimelerle, ال ile muarraf olan cins kelimeler, umum ifade eden kelimelerdendir. Allah'ın bütün emirlerine فليحذر الذين يخالفون عن امره «..Allah'ın buyruklarına karşı gelenler..sakınsınlar..» (Nûr, 63.) âyeti, her türlü alış-veriş ifade eden واحلّ الله البيع «Allah alış verişi helal kıldı.» (Bakara, 275.) âyeti, الا الذين امنوا «..ancak iman edip..» âyetinin delâletiyle her insana şâmil olan ان الانسان لفى خسر «İnsan ziyan içindedir.» (Asr, 2-3.) âyetleri buna misaldir.

Nefiy ve nehiy ifade eden edatlardan sonra gelen nekre isimler, umum ifade eden kelimelerdendir. فلاتقل لهما أفّ «..sakın ana ve babana 'öf' bile deme..» (İsrâ, 23.), وان من شئ الاّ عندنا خزائنه «Hiçbir şey yoktur ki onun hazineleri bizim yanımızda olmasın.» (Hıcr, 21.), ذلك الكتاب لاريب فيه «İşte o Kitap kendisinde hiç şüphe yoktur.» (Bakara, 2.), فلارفث ولافسوق ولاجدال فى الحج «..bilsin ki hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak, kavga yoktur..» (Bakara, 197.) âyetleri buna misaldir.

Şarttan sonra gelen nekre isimler de umum ifade ederler. وان احد من المشركين استجارك فأجره حتى يسمع كلام الله «..müşriklerden biri sana sığınırsa, onu güvene al; ta ki Allah'ın sözünü dinlesin..» (Tevbe, 6.) âyeti buna misaldir.

Nimet ve ihsanı ifade eden kelimelerden sonra gelen nekre isimler de umum ifade ederler. وأنزلنا من السماء ماء طهورا «Gökten tertemiz bir su indirdik...» «Furkan, 48.) âyeti buna misaldir.

1– Umum İfade Eden Âyetler

Bunlar üçe ayrılır:

a– Umumiliği değişmeyenler. Kadı Celaleddin el-Bulkini buna dair misallerin ender olduğunu söyler. Her umumi kelimenin, muhakkak bir tahsis yönü vardır. يا أيها الناس اتقوا ربكم «Ey insanlar, Rabbinizden korkun..» (Lokman, 33.) âyetinde mükellef olmayanlar tahsis edilmiştir. حرمت عليكم الميتة «Leş..size..haram kılındı..» (Mâide, 3.) âyetinde ise, zaruret hali tahsis edilmiştir. balık ve çekirge ölüsünde zaruret hali, aynen böyledir. وحرّم الربا «..fâizi haram kılmıştır..» (Bakara, 275.) âyetini, mahsulünden istifade etmek için verilen hurmalıkla ilgili hadis tahsis etmiştir.

Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında, Kur'an'da buna dair pek çok misal olduğunu zikrederek şu âyetleri misal getirir: وان الله بكل شئ عليم «..Allah herşeyi bilir..» (Mâide, 97.), ان الله لايظلم الناس شيئا «Allah insanlara hiç zulmetmez..» (Yûnus, 44.), ولايظلم ربك أحدا «Rabbın kimseye zulmetmez..» (Kehf, 49.), والله خلقكم من تراب ثم من نطفة «Allah sizi topraktan, sonra nutfeden...yarattı.» (Fâtır, 11.), الله الذى جعل لكم الارض قرارا «Allah yeri size yerleşme yeri yaptı..» (Gâfir, 64.). Zer-

keşi'nin verdiği bu misaller hakkında şunu söylemek isterim: Bu âyetler, fer'i hükümler taşımayan âyetlerdir. Kur'an'da tahsis ifade etmeyen şu âyeti gördüm: حرمت عليكم أمهاتكم «Analarınız...size haram kılındı..» Nisa 23.)

b– Kendisiyle husus murad edilen umumilik.

c– Hususilik ifade eden umumilik.

Ulema, bu ikisi arasında şu farkları tesbit etmiştir: Kendisiyle hususilik murad edilen umumi kelime, ne lafız, ne de hüküm bakımından bütün fertlere şamil değildir. Bu ancak, fertlerden biri hakkında geçerlidir. Husus ifade eden umumilikten ise, hüküm yönü hariç, lafız bakımından bütün fertleri içine alan umumilik anlaşılır. Bu husustan birincisi, ikincisinin hilafına, lafzın asıl mânası başka bir mânaya nakledildiğinden, tamamen mecazidir. Fakat bu konuda ulemanın farklı görüşleri vardır. Doğru olan, mecazi mâna değil, hakiki mânadır. İmamu'l-Haremeyn'in fukahadan naklettiğine göre Hanbelilerin tamamı Şafii ve Hanefiyye'nin ekserisi bu görüştedirler. Ebu Hâmid el-Gazali, bu görüşün şafii mezhebine ait olduğunu söyler. Subki de, bunu doğrular. Bir kelimede mevcut mânanın bir kısmı tahsis edildikten sonra, diğer kısmının umumi mânada kalması, hiç tahsis yapılmamış gibidir. Bu da ittifakla mecazi mânada umumilik değil, hakiki mânadaki umumiliktir.

Birincisinde yapılan tahsisin karinesi akli, ikincisinde ise lafzidir. Birincisinde yapılan tahsisin karinesi daimi, diğerinde ise daimi değildir. Birincisinde ittifakla bir kişi kastedilirken, ikicisinde ise ihtilaf vardır.

Kendisiyle hususilik murad edilen umumiliğe misal; الذين قال لهم الناس ان الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم «Onlar ki, halk kendilerine: 'İnsanlar size karşı ordu toplamışlar..» (Âl-i İmrân, 173.) âyetidir. Âyette sözü edilen; ya Nuaym b. Mesud el-Eşcai, veya Huzaa kabilesinden biridir. İbnu Merdeveyh bunu, Ebu Râfi'den rivayet etmiştir. Zira adı geçen bu iki kişiden biri, Müminleri Ebu Sufyan'la karşılaşmadan alıkoymada, çok sayıda kişiyi temsil etmektedir.

el-Fârisi; umumi lafızlardan bir kişinin murad edildiğini gösteren âyetin انما ذلكم الشيطان يخوف اولياءه «O şeytan sizi kendi dostlarıyla korkutuyor..» (Âl-i İmrân, 175.) âyeti olduğunu, âyetteki ذا ismi işareti ile bizatihi şeytan kastedildiğini, şayet mâna umumi olsaydı, âyet انما اولئكم الشيطان «işte onlar şeytanlardır.» şeklinde olacağını, bu bakımdan bu âyetin umumilikte, bir kişinin kastedildiğini gösteren açık bir delil olduğunu söyler.

Bu misallerden biri de امیحسدون الناس «..yoksa insanları kıskanıyorlar mı?..» (Nisâ, 54.) âyetidir. Bu âyetteki الناس kelimesinden, bütün güzel huyları kendisinde topladığından, Resûlullah (s.a.v.) kastedilmektedir.

ثم أفيضوا من حيث أفاض الناس «Sonra, insanların akın ettiği yerden siz de akın edin..» (Bakara, 199.) âyetinde İbnu Cerir, Dahhak tarikıyle İbnu Abbas'dan

yaptığı rivayette, من حيث أفاض الناس «..insanların döndüğü yerden..» maksadın İbrahim (a.s.) olduğunu söyler.

İbnu Cinni «e l - M u h t e s e b» adlı eserinde Said b. Cubeyr'den gelen من حيث أفاض الناسى «**Unutkanın (Adem a.s) akın edip döndüğü yerden..**» şeklindeki garip kıraata göre bunun, فنسى ولم نجد له عزما (**bizim tavsiyemizi) unuttu. Biz onda bir azim (ve sebat) bulmadık.** (Tâhâ, 115.) âyetine dayanarak, Adem (a.s.) olduğunu söyler.

فنادته الملائكة وهو قائم يصلى فى المحراب «**Zekeriyya Mabedde durmuş namaz kılarken melekler ona..diye seslendiler.**» (Âl-i İmrân, 39.) âyetinde, İbnu Mes-ud'un kıraatında olduğu gibi, الملائكة kelimesinden Cebrail kasdedilmiştir.

Hususilik ifade eden umumun, Kur'an'da pek çok misali vardır. Bu gibi âyetler, mensuh âyetlerden daha çoktur. Zira her umumi lafzın, bir tahsis yönü vardır. Umumi mânayı tahsis eden ifade ya muttasıldır, ya da munfasıldır.

Muttasıl olanlar, Kur'an'da beş ayrı şekilde bulunur:

a– İstisna şeklinde gelir. والذين يرمون المحصنات ثم لم يأتوا باربعة شهداء فاجلدوهم ثمانين جلدة ولا تقبلوا لهم شهادة أبدا وأولئك هم الفاسقون الا الذين تابوا «**Namuslu kadınlara (zina suçu) atıp da sonra (bu suçlamalarını ispat için) dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Ancak bundan sonra tevbe edip uslananlar hariç..**» (Nûr, 4-5.), والشعراء يتبعهم الغاوون...الا الذين آمنوا وعملوا الصالحات «**şairler(e gelince) onlara da azgınlar uyar..Ancak inananlar, yararlı işler yapanlar..**» (Şuara, 224-227.), ومن يفعل ذلك يلق اثاما.. الا من تاب «**..kim bunları yaparsa günahı(nın cezasını) bulur. Ancak tevbe edip..**» (Furkan, 68,70.), والمحصنات من النساء الا ما ملكت أيمانكم «**Ellerinize geçen (cariye)ler müstesna, evli kadınlar (la evlenmeniz) de (yasaklandı.)** (Nisâ, 24.), كلّ شيء هالك الا وجهه «**..Allah'tan başka herşey yok olacaktır..**» (Kasas, 88.) âyetleri buna misaldir.

b– Vasıf şeklinde gelir.

وربائبكم اللاتى فى حجوركم من نسائكم اللاتى دخلتم بهن «**..kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızın yanınızda bulunan üvey kızlarınız..**» (Nisâ, 23.) âyeti buna misaldir.

c– Şart şeklinde gelir.

والذين يبتغون الكتاب مما ملكت أيمانكم فكاتبوهم ان علمتم فيهم خيرا «**Ellerinizin altında bulunan (köle ve cariye)lerden, mükatebe (akdi) yapmak isteyenlerle -eğer kendilerinde bir iyilik görürseniz- mükatebe yapın..**» (Nûr, 33.) ile كتب عليكم اذا حضر أحدكم الموت ان ترك خيراً الوصية «**Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir (mal) bırakacaksa..vasiyyet de bulunmak farz kılındı..**» (Bakara, 180.) âyetleri buna misaldir.

d– Gaye olarak gelir.

قاتلوا الذين لا يؤمنون بالله ولا باليوم الاخر ولا يحرمون ما حرم الله ورسوله..حتى يعطوا الجزية «**Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün kanunlarını tanımayanlarla.. cizye verinceye kadar savaşın..**» (Tevbe, 29.), ولا تقربوهن حتى يطهرن «**temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın..**» (Bakara, 222.), ولا تحلقوا رؤسكم حتى يبلغ الهدى محله «**..Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin..**» (Bakara, 196.), وكلوا واشربوا حتى يتبين لكم الخيط الأبيض «**şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırdedilinceye kadar yeyin, için.**» (Bakara, 187.) âyetleri buna misaldir.

e– Bedelu'l-ba'z mine'l-kül şeklinde gelir.

ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا «**..oraya yol bulabilen insana, Allah için Kabe'yi haccetmesi gerekir..**» (Âl-i İmrân, 97.) âyeti buna misaldir.

Umum mânayı tahsis eden munfasıl âyetlere misal şunlardır: والمطلقات يتربصن بأنفسهن ثلاثة قروء «**Boşanmış kadınlar üç kur' kendilerini gözetlerler..**» (Bakara, 228.) âyeti, اذا نكحتم المؤمنات ثم طلقتموهن من قبل ان تمسوهن «**..inanan kadınları nikahlayıp da, henüz onlara dokunmadan boşarsanız..**» (Ahzâb, 49.) âyeti ve وأولات الأحمال أجلهن أن يضعن حملهن «**..Gebe olanların bekleme süresi, yüklerini bırakmalarına kadardır..**»(Talak, 4.) âyetiyle tahsis edilmiştir. حرّمت عليكم الميتة والدم «**Leş, kan..size haram kılındı..**» (Mâide, 3.) âyeti, احل لكم صيد البحر وطعامه متاعا لكم وللسيارة «**Deniz avı ve onu yemek size de, yolculara da, geçimlik olarak helal kılınmıştır..**» (Mâide, 96.) âyetiyle ölüden balığın ölüsü, او دما مسفوحا **akıcı kan** (En'am, 145.) âyetiyle de pıhtılaşmış kan, tahsis edilmiştir. وآتيتم احداهن قنطارا فلا تأخذوا منه شيئا «**..onlardan birine milyonlarca lira (mehir) verseniz bile verdiğinizden hiçbir şeyi geri almayınız..**» (Nisâ, 20.) âyeti, فلا جناح عليهما فيما افتدت به «**..kadının hakkından vazgeçmesinde, karı kocaya bir günah yoktur..**» (Bakara, 229.) âyetiyle tahsis edilmiştir. الزانية والزانى فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة «**Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun..**» (Nûr, 2.) âyeti فعليهن نصف ما على المحصنات من العذاب «**..onlara hür kadınlara uygulananın yarısı (uygulanır).** (Nisâ, 25.) âyetiyle tahsis edilmiştir. فانكحوا ما طاب لكم من النساء «**..size helal olan (başka) kadınlardan..alın..**» (Nisâ, 3.) âyeti, حرمت عليكم أمهاتكم.. «**Size (şunlarla evlenmeniz) haram kılındı: Analarınız..**» (Nisâ, 23.) âyetiyle tahsis edilmiştir.

Hadisle tahsis edilen âyetlere misal; احلّ الله البيع «**Allah alış verişi helal kıldı..**» (Bakara, 275.) âyetidir. Bu âyeti, gayrı meşru alış verişle ilgili pek çok hadis tahsis etmektedir. وحرم الربا «**..faizi haram kıldı..**» (Bakara, 275.) âyetini, mahsulünden istifade etmek için verilen hurmalıkla ilgili hadis, tahsis etmiştir.

Mirasla ilgili âyetleri, kâtil ile dinsiz vereseleri hariç tutan hadis tahsis etmiştir. ثلاثة قروء «**..üç hayız müddeti..**» (Bakara, 228.) âyetini, cariyenin durumunu belirten hadisi nebevi tahsis etmiştir. ماء طهورا «**..tertemiz bir su..**» (Fur-

kan, 48.) âyetini, hadisi nebevi tayin ederek tahsis etmiştir. والسارق والسارقة فاقطعوا ايديهما **«Erkek hırsız ve kadın hırsızın..ellerini kesin..»** (Mâide, 38.) âyetini, çeyrek dinar çalanın hırsız olmayacağını belirten hadisi nebevi tahsis etmiştir.

İcma'ın tahsis ettiği âyetlere misal, miras âyetleridir. Mekki'nin zikrettiğine göre köle icmaen mirasa dahil olmaz.

Kıyasın tahsis ettiği âyetlere misal فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة **«..onlardan her birine yüzer değnek vurun..»** (Nûr, 2.) âyetidir. Bu âyeti فعليهن نصف ما على المحصنات من العذاب **«..onlara hür kadınlara edilen ezanın yarısı edilir..» (Nisâ, 25.) âyetindeki, cariyenin durumuna kıyasla, kölenin durumunu tayin eden kıyas, tahsis etmiştir. Bunu da Mekki zikretmiştir.**

3- Umum Mânadaki Hadislerin Âyetle Tahsisi

Umum nânadaki hadisleri tahsis eden âyetler çok azdır.

حتى يعطوا الجزية **«..cizye verene kadar..»** (Tevbe, 29.) âyeti bunlardandır. Bu âyet امرت ان أقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله **«İnsanlar Allah'tan başka (gerçek) tanrı yoktur, deyinceye kadar, onlarla savaşmakla emrolundum.»** hadisini tahsis etmiştir.

حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطى **«Namazlara, özellikle orta namaza devam edin..»** (Bakara, 238.) âyeti, Resûlullah'ın mekruh vakitlerde namaz kılmayı yasaklamasındaki umumiliği, tahsis etmiştir.

ومن أصوافها وأوبارها **«..yünlerinden, tüy ve kıllarından..»** (Nahl, 80.) âyeti, ما أبين من حي فهو ميت **Diriden ayrılan şey ölü hükmündedir.** hadisindeki umumiliği tahsis etmiştir.

والعاملين عليها والمؤلفة قلوبهم **«..zekat memurlarına ve müellefei kuluba..»** (Tevbe, 60.) âyeti, لا تحل الصدقة لغني ولا لذي مرة سوى **Sadakalar, zengine ve gücü kuvveti yerinde olanlara helal değildir.** Hadisinin umumiliğini tahsis etmiştir.

فقاتلوا التي تبغي **«..saldıranla savaşınız..»** (Hucurat, 9.) âyeti, اذا التقى المسلمان بسيفيهما فالقاتل والمقتول في النار **İki Müslüman kılıçlarıyla karşılaşırsa, katil de maktül de cehennemdedir,** hadisinin umumiliğini tahsis etmiştir.

4- Umum ve Hususla İlgili Bazı Meseleler

Umumilik, medih veya zemle ilgili olduğunda, devamlı olur mu? Bu hususta şu görüşler ileri sürülmüştür:

a- Evet, umumilik devamlıdır. Çünkü onu umumilikten ayıracak bir sebeb olmadığı gibi, umumilikle medih veya zem arasında ters düşen bir husus mevcut değildir.

b- Umumilik devamlı olmaz. Çünkü umumi mânada değil, medih veya zem mânasında kullanılmıştır.

c- En doğrusu, bu iki şıkka açıklık getirmektir. Lafızdaki umumilik, umumilik mânası taşımayan diğer umumi bir lafızla nakzedilmedikçe umumi, nakzedilirse tahsis olur. Böylece her iki görüş, birleştirilmiştir. Umumiliği baki olana misal; ان الابرار لفي نعيم وان الفجار لفي جحيم **«..iyiler, şüphesiz nimet içindedirler. Allah'ın buyruğundan çıkanlar, cehennemdedirler.»** (İnfitar, 13-14.) âyetleridir.

Umumiliği baki kalmayana misal; والذين هم لفروجهم حافظون الا على ازواجهم او ما ملكت أيمانهم **«Onlar, eşleri ve cariyeleri dışında, mahrem yerlerini herkesten korurlar..»** (Müminûn, 5-6.) âyetlerdir. Âyetteki gaye medihtir. Halbuki âyetin zahiri, cariye iki kızkardeşi de müştereken içine almaktadır. وان تجمعوا بين الأختين الا ما قد سلف **«..geçenler müstesna iki kızkardeşi bir arada almak..»** (Nisâ, 23.) âyeti, buradaki umumiliği nakzetmektedir. Çünkü medih mânası taşımayan bu âyetin hükmü, cariyeye de şamildir. Bu yüzden او ما ملكت أيمانهم **«..cariyeleri dışında..»** âyetindeki zahiri mâna, tahsis edilmiştir.

Zemme misal; والذين يكنزون الذهب والفضة **«..altın ve gümüşü biriktirip..»** (Tevbe, 34.) âyetidir. Âyetteki gaye, zemdir. Âyetin zahiri, mubah olan ziynet eşyasına şamildir. Cabir'in rivayet ettiği, ليس في الحلي زكاة **Ziynet eşyasında zekat yoktur, hadisi, umumiliği nakzetmektedir. Bu yüzden âyetin mânası, hususiliğe hamledilir.**

يا أيها النبي **Ey Peygamber ,** يا أيها الرسول **Ey Resul,** gibi ifadelerle Resûlullaha mahsus hitabın, ümmetine şamil olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu hitabın, ümmetine şamil olduğu söylenir. Çünkü bir büyüğe yapılan emir, örf ve adete göre, etbaına da emir sayılır. Usulde sahih olan hükme göre hitap hususi olduğundan, ümmetine şamil olmaması gerekir.

يا أيها الناس **Ey insanlar,** gibi hitapların Resûle şamil olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu hususta ki görüşler şunlardır: Ekseriyetin de kabul ettiği en doğru görüş; hitabın umumiliğinden, Resûle de şamil olmasıdır. İbnu Ebi Hâtim, Zuhri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Allah'u Taâlâ; **ey İman edenler, şöyle şöyle yapın,** buyurduğu zaman Resûl de bu hitaba dahil olur. Bir diğer görüşe göre, dahil olmaz. Kendisindeki bazı hususiyetlerden dolayı, tebliğ etmekle vazifeli olduğundan, bu hitap kendisi tarafından yapılmaktadır. Eğer âyette قل kelimesi mevcutsa, bunu tebliğ etmekle vazifeli olduğundan, hitap Resûle şamil olmaz. قل kelimesi, kendisinin, muhataplar arasına girmediğine bir karinedir. . Şayet قل kelimesi mevcut değilse, yapılan hitaba kendileri de muhatap olur.

Usulde essah olan kavle göre, يا أيها الناس **Ey insanlar,** hitabı, lâfzı umumi olduğundan, kâfire ve köleye şamildir. Fer'i hükümlere muhatap olmadığından

dolayı kafire, şeran menfaatı efendisine ait olduğundan dolayı köleye şamil olmadığı söylenir.

Âyetlerde geçen من lafzının, kadını da içine alıp almadığı, ihtilaf konusu olmuştur. Doğru olan, bu lafza kadının dahil olmasıdır. Hanefiyye, bunun hilafınadır. ومن يعمل من الصالحات من ذكر أو أنثى وهو مؤمن **«Erkek ve kadın, Mümin olarak, kim yararlı iş işlerse..»** (Nisâ, 124.) âyetindeki من lafzı, kadın ve erkeğe delalet ettiğini göstermektedir.

ومن يقنت منكن لله ورسوله **«Sizlerden kim, Allah'a ve Resûlüne boyun eğerse..»** (Ahzâb, 31.) âyeti de böyledir.

Cemi müzekker salim sigasına kadınların dahil olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Doğru olan, karine bulunmadıkça, dahil olmamasıdır. Fakat cemi mükesser sigasına, ihtilafsız dahil olur.

يا أهل الكتاب **Ey Kitap ehli,** şeklindeki hitabın Müminlere şamil olup olmadığı konusunda da ihtilaf edilmiştir. Doğru olan, bu lafzın sadece ehli Kitab'a hitap ettiğinden, Müminlerin buna dahil olmamasıdır. Şayet Müminler âyetin mânasında ehli Kitap ortak olmuşlarsa, hitap kendilerine de şamildir. Aksi takdirde şamil olmazlar, denilmiştir.

يا أيها الذين آمنوا **Ey Müminler,** hitabının, ehli Kitab'a şamil olup olmadığı konusunda da ihtilaf edilmiştir. Ehli Kitap, feri hükümlere muhatab olmadıklarından, hitaba dahil değillerdir, denildiği gibi, dahil oldukları da söylenir. İbnu's-Semanî bu görüşü benimsemiş, يا أيها الذين آمنوا **Ey Müminler,** hitabının tahsis için değil, Müminlerin şerefini belirtmek için geldiğini söylemiştir.

KIRK ALTINCI BÖLÜM

ÂYETLERDE MÜCMEL VE MÜBEYYEN

Mücmel; delalet ettiği mânası açık olmayan kelimelerdir. Mücmel kelimeler, Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur; ancak Davud ez-Zahiri buna katılmamaktadır. Mücmel kelimelerin daimi olarak mücmel kalıp kalmayacağı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bunların en doğrusu mükellefin, mücmel kelimelerle amel etme zorunda bulunmayışıdır.

Kelimenin mücmel olmasını gerektiren şu sebebler vardır:

a– Müşterek olması; والليل إذا عسعس **«Kararmaya başlayan geceye andolsun.»** (Tekvir, 17.) âyeti buna misaldir. Âyetteki عسعس kelimesi, müşterek gecenin başlaması ve bitişi mânasında kullanılır. ثلاثة قروء **«..üç hayız müddeti..»** (Bakara, 228.) âyetinde القرء kelimesi, hem hayız, hem temizlik mânasında kullanılır. أو يعفو الذى بيده عقدة النكاح **«..veya nikah akdi elinde olan erkeğin bağışlaması..»** (Bakara, 237.) âyetinde عقدة kelimesi, hem zevc, hem de veli'ye şamildir. Çünkü her ikisi de nikah akdine bulunmaya yetkilidir.

b– Hazif yapılması; وترغبون أن تنكحوهن **«..kendileriyle evlenmeyi arzuladığınız..»** (Nisâ, 127.) âyetinde ترغبون fiili, فى ve عن harfleriyle kullanılır. Âyette bu harfler mahzuf olduğundan, iki türlü mâna takdirinde bulunmak mümkündür.

c– Zamirin merciinde farklılık olması; إليه يصعد الكلم الطيب **«..güzel sözler (لا اله الا الله = Allah'dan başka gerçek ilah yoktur.) O sözleri (Kelimei tevhidi) de salih ameller Allah'a yükseltir..»** (Fâtır, 10.) âyetindeki يرفعه fiilinde mevcut zamirin, Allah'a ait olan اليه deki zamirin yerini tuttuğu kelimeye bağlanması mümkün olduğu gibi, âyetteki salih amele bağlanması da mümkündür. Bu durumda âyetin mânası şudur: Güzel sözü yükselten, salih ameldir. Ayrıca zamirin âyetteki الكلم kelimesine bağlı olması da mümkündür. Buna göre mâna; **kelimei tevhid, salih ameli yükseltir.** Çünkü iman olmadan salih amel makbul değildir.

d– Atıf veya istinaf ihtimalinin bulunması; وما يعلم تأويله الا الله والراسخون فى العلم يقولون **«..Oysa onların yorumunu ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar..derler..»** (Âl-i İmrân, 7.) âyeti buna misaldir.

e– Kelimenin garip olması; فلا تعضلوهن **«..onlara engel olmayın..»** (Baka

ra, 232.) âyeti buna misaldir.

f- Kelimenin az kullanılır olması; يلقون السمع **«..kulak verirler..»** (Şuarâ, 223.) âyeti, يسمعون **dinlerler** mânasındadır. ثانى عطفه **«..büyüklük taslayarak..»** (Hac, 9.) âyeti, kibir mânasındadır. فأصبح يقلب كفيه **«..ellerini oğuşturuyordu..»** (Kehf, 42.) âyeti, pişmanlık mânasındadır.

h- Takdim veya tehir yapılması; ولو لا كلمة سبقت من ربك لكان لزاما وأجل مسمى **«Eğer Rabbinin verilmiş bir sözü ve tayin ettiği bir zaman olmasaydı, hemen azaba uğrarlardı.»** (Tâhâ, 129.) âyetinde takdim-tehir olmasaydı, ولو لا كلمة وأجل مسمى لكان لزاما **Eğer bir söz ve tayin edilmiş bir süre olmasaydı hemen yakalanırlardı,** şeklinde olurdu. يسألونك كأنك حفى عنها **«..Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar..»** يسألونك عنها كأنك حفى **Sanki onu sen biliyormuşsun gibi,** şeklinde olurdu.

ı- Harfleri değişen kelimelerin, başka kelimeye kalbeldilmesi; وطور سينين (Tîn, 2.) âyetindeki kelimenin aslı, سيناء dir. على آل ياسين (Sâffât, 130.) âyetindeki kelimenin aslı على الياسين dir.

i- Sözü zahiren bir cümleye bağlamak için, tekrar etmek; للذين استضعفوا لمن آمن منهم **«..içlerinden imaneden, zayıf gördükleri Müminlere..»** (Araf, 75.) âyeti buna misaldir.

1- Mübeyyen Kelimenin Özellikleri

Mübeyyen kelimeler, muttasıl veya munfasıl olmak üzere iki kısımda mütalaa edilir. Mübeyyen olan الخيط الأبيض من الخيط الأسود **beyaz iplik siyah iplikten..»** (Bakara, 187.) âyeti, buna muttasıl olan من الفجر ibaresiyle beyan edilmiştir. Munfasıl ise, diğer bir âyetle beyan edilmesidir. فان طلقها فلا تحل من بعد حتى تنكح زوجا غيره **«..Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz..»** (Bakara, 230.) âyeti الطلاق مرتان **«..boşanma iki defadadır..»** (Bakara, 229.) âyetiyle beyan edilmiştir. Âyetteki talaktan murad, ikinci talakdan sonraki talaktır. فان طلقها **«..eğer boşarsa..»** âyeti olmasaydı, talak sayısı ikide kalacaktı.

Ahmed b. Hanbel ve Ebu Davud, Said b. Mansur tarikı ile Ebu Razini'l-Esdi'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Ashabdan biri Resûlullah'a الطلاق مرتان âyetinde, talakın sayısı iki olarak ifade edilmektedir. Üçüncüsü nerededir? şeklinde sorunca Resûlullah; التسريح باحسان **«..güzellikle boşamak..»** cümlesiyle cevap verir.

İbnu Merdeveyh, Enes'den şöyle rivayet eder: Ashabdan biri Resûlullaha: 'Cenabı Hak talakın iki olduğunu zikretmiştir, üçüncüsü hangisidir, diye sorar. Resûlullah buna; فإمساك بمعروف أو تسريح باحسان **«..ya iyilikle tutma, ya da iyilik yaparak bırakma..»** (Bakara, 229.) âyetiyle cevap verir.

وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة **«O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır.»** (Kıyame, 22-23.) âyeti, لا تدركه الأبصار **«Gözler O'nu göremez.»** (Enam, 103.) âyetini açıklıyor. Buradaki görememenin, ihata edememek mânasında olduğunu açıklamış oluyor.

İbnu Cerir, Avfi tarikı ile İbnu Abbas'ın لا تدركه الأبصار **«Gözler O'nu göremez.»** âyetini, **gözler O'nu ihata edemez,** şeklinde tefsir ettiğini nakleder. Gene İbnu Cerir İkrime'den yaptığı rivayette, ruyetullahın zikri geçtiği yerde; Cenabı Hak لا تدركه الأبصار **gözler O'nu göremez,** buyurmamış mıydı? diye sorulur. İkrime buna cevap olarak; semaya bakınca tamamını görebiliyor musun? dediğini nakleder.

أحلت لكم بهيمة الأنعام الا ما يتلى عليكم **«..size bildirilecek olanlar dışında, hayvanlar helal kılındı..»** (Mâide, 1.) âyetini حرمت عليكم الميتة **«..leş...size haram kılındı..»** (Mâide, 3.) âyeti, مالك يوم الدين **«Din gününün sahibi»** (Fatiha, 4.) âyetini, وما ادراك ما يوم الدين ثم ما ادراك ما يوم الدين **«Ceza gününün ne olduğunu sen nereden bilirsin? Evet, ceza gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin..»** (İnfitar, 17-18) âyetleri, فتلقى آدم من ربه كلمات **«Adem Rabbinden kelimeler aldı; onları yerine getirdi..»** (Bakara, 37.) âyetini قالا ربنا ظلمنا أنفسنا **«Her ikisi Rabbimiz, kendimize yazık ettik..dediler..»** (Araf, 23.) âyetiyle, واذا بشر احدهم بما ضرب للرحمن مثلا **«Ama Rahman olan Allah'a isnad ettikeleri kız kendilerinden birine müjdelenince..»** (Zuhruf, 17.) âyetini واذا بشر أحدهم بالأنثى **«Aralarından birine bir kızı olduğu müjdelenince..»** (Nahl, 58.) âyetiyle tefsir ve beyan etmiştir.

وأوفوا بعهدي أوف بعهدكم **«..ahdimi yerine getirin ki, ben de ahdimi yerine getireyim..»** (Bakara, 40.) âyetindeki ahdi ulema, لئن أقمتم الصلاة وآتيتم الزكاة وآمنتم برسلي **«..eğer namazı kılar, zekatı verir, peygamberlerime inanırsanız..» (Mâide, 12.) âyetinin tefsir ettiğini söylemiştir. Allah'ın onlara karşı ahdini** لأكفرن عنكم سيأتكم **«..sizin günahlarınızı bağışlarım..»** (Mâide, 12.) cümlesi tefsir ve beyan etmiştir. صراط الذين أنعمت عليهم **«nimet verdiklerinin yoluna..»** (Fatiha, 3.) âyetini, فاولئك مع الذين أنعم الله عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين **«..işte onlar Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle beraberdir..»** (Nisâ, 69.) âyeti tefsir ve beyan etmiştir.

Âyeti bazen, sünnet de tefsir ve beyan etmiştir; وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة **«Namazı kılın, zekatı verin..»** (Bakara, 43.) âyeti ile ولله على الناس حج البيت **«..insana Allah için Kabeyi haccetmesi gerekir..»** (Âli İmrân, 97.) âyeti gibi hükümler ihtiva eden diğer âyetleri, sünneti nebevi beyan ve tefsir etmiştir. Bunlar; namazın nasıl kılınacağı, haccın nasıl ifa edileceği, zekatın nevileri ve miktarı hakkında hüküm beyan eden hadislerdendir.

2- Âyetlerin mücmel olup olmaması

Bazı âyetlerin mücmel olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Hırsızlık hakkındaki âyet bunlardan biridir. Bazı ulema, mücmelliğin أيديهما kelimesiyle فاقطعوا fiilinde olduğunu söyler. Çünkü el denildiğinde; bilek, dirsek ve omuzu içine alan bir uzuv akla gelir. Kesmek ise, yaralamak veya koparıp ayırmak mânasındadır. Âyette, bu hususları açıklayan bir ifade mevcut değildir. Şâri'in kesme işini bileğe uygulaması, âyetteki kesmeden muradın bu olduğunu gösterir. Âyette, mücmellik olmadığı da söylenir. Çünkü kesmek, aynı zamanda iki şeyi koparıp birbirinden ayırmak demektir.

وامسحوا برؤسكم «..**başınızı meshedin..**» (Mâide, 6.) âyeti bu kabildendir. Bu âyetin, başın tamamı veya bir kısmının meshinde tereddüd edildiğinden mücmel olduğu, şâri'in meshi, başın ön kısmına uygulamasıyla, mesihteki mücmelliğin beyan edildiği söylenir. Bir başka görüşe göre, âyet mücmel değildir. Çünkü mesh kelimesi, meshe uygun az veya çok miktarı ifade eden mutlak bir mâna taşır.

حرمت عليكم أمهاتكم «**Size analarınız...haram kılındı..**» (Nisâ, 23.) âyeti de bunlardandır. Bir kavle göre âyet, mücmeldir. Çünkü haramın, annenin zatına isnadı doğru değildir. Haram kılınması, bir fiile bağlıdır. Bunun da takdiri gerekir. Bu takdir, çeşitli sebeblere bağlıdır ki bunların hesini sıralamak gerekmez. Aralarında hangisinin müraccah olduğu da bilinmemektedir. Bir görüşe göre, örf ve âdet tercih sebebi olduğundan, mücmel değildir. Örf ve âdete göre, annenin haram kılınması, onunla cinsi temas veya benzeri fiillerde bulunmak suretiyle, nefsani arzuların tatmini yasaklamaktadır. Kişilere isnad edilen bütün haram ve helallerin durumu da böyledir.

وأحل الله البيع وحرم الربا «**Allah alış verişi helal, faizi haram kıldı..**» (Bakara, 275.) âyeti de bunlardandır. Bir görüşe göre âyet mücmeldir. Çünkü riba, bir ziyadeliktir. Yapılan her alış verişte mutlaka bir ziyadelik mevcuttur. Bu ziyadelikte neyin helal, neyin haram olduğunun açıklanması gerekir. Bir görüşe göre de âyet mücmel değildir. Özel bir durum olmadıkça alış veriş, meşru olan umum mânasına hamledilir.

Mâverdi, İmam Şâfiî'nin bu âyetle ilgili dört ihtimal ileri sürdüğünü açıklar:

a- Âyet, umumi mânadadır. Alış veriş kelimesi, her türlü alış verişi içine alan umumi bir kelimedir. Başka bir delilin tahsis ettiği durum hariç, her türlü alış veriş mübahtır. İmam Şaffi ve ashabınca en sahih olan ifade budur. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) Ashabın âdet haline getirdiği alış-verişleri yasaklamış, bunlar arasında hangisinin caiz olduğunu beyan etmemiştir. Bu da gösterir ki âyet, yasak konanlar hariç, her türlü alış-verişin mübah olduğunu ifade eder. Resûlullah, yasaklanan alış-veriş nevilerini açıklamıştır.

Bu açıklamaya göre Mâverdi, âyetin umumiliğinde iki görüş olduğunu söyler. Birincisi; tahsis olsa bile, umum ifade eden umumiliktir. İkincisi; hususilik ifade eden umumiliktir. Aralarındaki fark, husus ifade eden umumilikteki beyanın lafzından önce gelmesi, umum ifade eden umumilikte ise, lafızdan sonra gelmesi ve lafza mukterin olmasıdır. Bu iki kavle göre, tahsis ifade eden bir delil bulunmadıkça, ihtilaf edilen meselelerde bu âyetle istidlalde bulunmak caizdir.

b- Âyet, mücmeldir. Alış-verişin helal veya haram olanı, ancak Resûlullah (s.a.v.)in beyanıyla bilinir.

Mâverdi burada şu soruyu tevcih eder: Âyetin mücmelliği bizatihi midir? yoksa alış-verişi yasaklayan bir arız'ın bulunması mıdır? Âyetin mücmelliği lafzında değil, murad edilen mânada mıdır? Alış-veriş lafzı, lügatta mevcut olan mânayı ifade eder. Fakat karşısına, kendisine zıt olan bir mâna çıkınca, iki umumi kelime arasında tenakuz belirir. Bu durumda murad edilen mânayı ancak hadisi şerif açıklar. Buna göre âyetin lafzan değil, mânen mücmel olduğu veya lafzan mücmel olduğu anlaşılır. Böylece bu kelimeden, lugat mânası kastedilmediği, kendişine has, lügatta bulunmayan bazı şartlar taşıdığı anlaşılınca, bu kelime gene müşkil olarak kalır mı?

Bu iki duruma göre âyet, alış-verişin helal olduğuna delalet etse bile, âyetten hareket ederek alış-verişin helal veya haram olanını tayin etmek imkansızdır. İşte, mücmelle umum arasıdaki fark da böyledir. Umum zahiri ile istidlal caiz iken, mücmelin zahiri ile istidlal caiz değildir.

c- Âyet; hem umum, hem de mücmel mânadadır. Bu konuda şu noktalarda ihtilaf edilmiştir;

Birincisi: Umumilik âyetin lafzında, mücmellik de mânasındadır. Buna göre lafız, umum ve hususi, mâna da tefsire muhtaç olan mücmel olur.

İkincisi: Âyetin أحل الله البيع kısmı umum, وحرم الربا kısmı da mücmel olur.

Üçüncüsü: Âyet, aslında mücmel olduğu halde, Resûlullah'ın beyanıyla umumi olmuştur. Buna göre âyet, beyan edilmeden önce mücmel, beyan edildikten sonra umum mânaya dahil olmuştur. Bu durumda, ihtilaf edilen alış-verişlerde âyetin zahiri ile istidlalde bulunmak caiz olur.

d- Âyet, meşru alış-verişleri tayin eden âyettir. Resûlullah'ın helal ve haram olan alış-verişleri belirtmesinden sonra nâzil olmuştur. Bu bakımdan البيع kelimesindeki lam'ı tarif, ahd mânasındadır. Buna göre âyetin zahiri ile istidlalde bulunmak caiz değildir.

وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة «**Namazı kılın, zekatı verin..**» (Bakara, 43.), فمن شهد منكم الشهر فليصمه «**..Ramazan ayına erişen oruç tutsun..**» (Bakara, 185.), ولله على الناس حج البيت «**..Kabey. tavaf etmek...insanlara Allah'ın hakkıdır..**» (Ali

İmrân, 97.) âyetleri de, ihtiva ettikleri şeri kelimelerden dolayı, mücmel olup olmama yönünde ihtilaf edilen âyetlerdendir. Bir kavle göre bu âyetler mücmeldir. Çünkü salât kelimesi; her türlü duayı, savm kelimesi, her türlü imsakı, hac kelimesi, her türlü kasdı ifade etmektedirler. Bu yüzden murat edilen mânayı lügatta bulmak imkansız olduğundan, şeri mânalarının beyanı gerekir. Bir görüşe göre de mücmel değildir. Şeri bir delille tahsis edilenler hariç, herbiri zikredilen mânaları taşımaktadır.

İbnu'l-Hassar şöyle der: Bazı ulema, mücmel ile muhtemel mânadaki kelimeleri, aynı kelimeler saymıştır. Fakat aralarında fark vardır. Mücmel; mânasının anlaşılmadığı müphem kelimelerdir. Muhtemel ise; ister mecazi, ister hakiki olsun, kelimenin yapısında iki veya ikiden fazla mefhum ve mânası bulunan kelimelerdir. Bu tarife göre, ikisi arasında şu fark vardır: Muhtemel kelime; bilinen bazı mânalar taşır, kelime, bu mânalar arasında müştereken kullanılır. Mücmel kelime ise; belli bir mânası olmayan kelimedir. Şâri, muhtemel kelimelerin mânasını beyana izin verdiği halde, mücmel kelimelerin beyanına izin vermemiştir.

KIRK YEDİNCİ BÖLÜM

ÂYETLERDE NÂSİH MENSUH

Bu konuda pek çok kitap yazılmıştır. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, Ebu Davud es-Sicistani, Ebu Cafer en-Nehhas, İbnu'l-Enbari, Mekkî, İbnu'l-Arabî ve diğer ulema, bu konuda eser yazanlar arasındadır.

Ulema; nasih ve mensuhu bilmedikçe, bir müfessirin Kur'an'ı tefsir etmesinin caiz olmadığını söyler. Hz. Ali bir kadıya: Nasih ve mensuhu bilir misin? diye sorduğunda kadı; hayır, cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Ali; kendini de, başkalarını da helak ettin, şeklinde mukabelede bulunur.

1– Nesihle İlgili Meseleler

Kur'an'da nesih ile ilgili bir takım meseleler vardır:

a– Neshin lügat mânası

Nesih; فينسخ الله ما يلقى الشيطان ثم يحكم الله آياته «..**Allah şeytanın karıştırdığını giderir, sonra Allah kendi âyetlerini tahkim eder..**» (Hac, 52.) âyetinde olduğu gibi izale, و اذا بدلنا آية مكان آية «..**Bir âyetin yerini başka bir âyetle değiştirdiğimizde..**» (Nahl, 101.) âyetinde olduğu gibi tebdil mânasındadır. Mirasın, birinden diğerine intikalinde kullanılan «tenâsülü'l-mevaris» tabirinde olduğu gibi, tahvil veya intikal mânası da vardır. Bir yerden diğer bir yere nakil mânasına da gelir. نسخت الكتاب **kitabı istinsah ettim,** ifadesinde olduğu gibi, bir kitapda bulunan yazıyı, bir başka yere nakletmek mânasını taşır.

Mekkî, neshin bu mânasının Kur'an için geçerli olamayacağını söyler. Kur'an'da nâsih, mensuhun lafzıyla değil, başka bir lafızla geldiğini ileri sürerek, en-Nahhas'ın bu konudaki cevazına karşı çıkar. Buna karşılık Saidi, en-Nahhas'ın bu görüşüne انا كنا نستنسخ ما كنتم تعملون «..**Biz yaptıklarınızı şüphesiz bir bir kaydediyorduk..**» (Câsiye, 29.), و انه فى ام الكتاب لدينا لعلى حكيم «**Şüphesiz o, bizim katımızda Ana kitapta mevcut, yüce ve hikmet dolu bir kitapdır..**» (Zuhruf, 4.) âyetlerinin delil olduğunu söyler. Bilindiği üzere, فى كتاب مكنون لا يمسه الا المطهرون «..**sadece arınmış olanların dokunabileceği saklı bir kitapta mevcutken..**» (Vâkıa, 78-79.) âyetlerinde görüldüğü gibi, levhi mahfuz'da bulunan bütün âyetler, bölüm bölüm nâzil olmuştur.

b- Neshin Faydaları

Allahu Taâlâ neshi, bazı hikmetlerinden ve sağladığı kolaylıklarından dolayı, bu ümmete bahşetmiştir. Bütün İslam uleması, neshin cevazını kabul ederken, Yahudiler neshin, beda mânasına geldiğini zannederek karşı çıkmışlardır.

Halbuki beda, önceden kararlaştırılan bir fikri bırakıp, akla gelen başka bir fikri kabul etmektir. Beda'nın Allah'a isnadı, muhaldir. Çünkü Yahudilerin «beda» kabul ettikleri şey; öldürdükten sonra diriltmek, dirilttikten sonra öldürmek, sıhhatli iken hasta olmak, fakir iken zengin olmak gibi hususlarda verilen hükmün müddetini tayin etmek demek olur ki, bu hususlara beda denmez. Bütün emir ve nehiyler de böyledir.

Kur'an'ın neshi hususunda ulema, farklı görüşlere sahiptir. Bir kısmı ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها «**Herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır, veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz.**» (Bakara, 106.) âyetine dayanarak Kur'an'ın ancak Kur'an'la neshedileceğini, Kur'an'ın misli ve Kur'an'dan daha hayırlı olanın gene Kur'an olacağını ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı da وما ينطق عن الهوى «**O, kendiliğinden konuşmaz.**» (Necm, 3.) âyetine dayanarak, sünnetin Allah katından geldiği gerçeğini düşünerek, Kur'an'ın sünnetle neshedileceğini kabul etmişlerdir. Vasiyet âyetinin neshi, bu kabildendir.

Bir kısım ulemanın görüşü de şu noktada toplanır.

Şayet sünnet, vahiy yoluyla gelmişse âyeti neshedebilir. Şayet bu, Resûlun içtihadı ise, neshedemez. Bunu İbnu Habib en-Nisaburi, «T e f s i r»inde zikretmiştir. Bu konuda İmam Şafiî şöyle der: Kur'an'ı sünnet neshederken, mutlaka bu neshi destekleyen bir başka Kur'an âyeti mevcuttur. Sünneti Kur-an neshederken, Kur'an'ı destekleyen mutlaka bir sünnet mevcuttur. Bu durum Kur'an ve sünnet'in birbirine uygunluğunu gösterir. Bu konunun teferruatını, «C e m u' l - C e v a m i» adlı eserin şerhinde zikrettim.

c- Neshin Cari Olduğu Yerler

Nesih ancak; cümle haberi olsa bile, emir ve nehiylerde vaki olur. Talep ifade etmeyen cümlelere, nesih dahil olmaz. Vaad ve vaid ifade eden cümleler bu kabildendir. Bu gerçek kavranılınca, nesihle igili kitaplara çok sayıda vaad ve vaidle ilgili haberi âyetlerin alınmasındaki yanlışlık açıkça görülür.

d- Neshin Bazı Kısımları

1- Amel edilmeden önce neshedilen âyet; hakikatte nesih budur. (Mücadelele süresinin 12. âyeti olan) necva âyeti, buna misaldir.

2- Önceki ümmetlerin şeriatında bulunan bazı ahkamın, bu ümmette neshedilmesidir. Kısas ve diyetle ilgili âyetler buna misaldir. Veya, bir süre uygulanması emredilmiş olan âyetlerdir. Kıblenin Beyti Makdis'den Kabe'ye, aşure orucunun Ramazan ayına çevrilmesindeki nesih, buna misaldir. Bu yüzden bu nevi neshe, hafifletme neshi denilir.

3- Belli bir sebebe bağlı olarak emredilen, sebebin kalkması ile emrin kalkmasını gerektiren hükümler de, neshin kısımlarındandır. Zayıflık ve sayıca azlık durumunda sabır ve teenni ile davranma emri, buna misaldir. Bu durum, kıtalin farz kılınmasıyla neshedilmiştir. Böyle bir nesih, hakikatte nesih değildir. Bu, او ننسها (Bakara, 106.) âyetinde olduğu gibi, hükmün tehir edilen kısmıdır. Tehir edilen hüküm, Müslümanların kuvvetlendiği anda, savaşla emrolunmalarıdır. Zayıflık anında ise hüküm, eza karşısında sabredilmesidir. Bu bakımdan sabır hakkında inen âyetin seyf âyeti ile neshedildiğini kabul eden ulemanın görüşü zayıf düşmüştür. Halbuki gerçek, âyetin mensuh olmayıp, hükmü tehir edilen âyet olmasıdır. Şöyle ki, bu durumda varid olan her emrin, hükmünü gerektiren bazı sebeplerden dolayı muayyen bir zamanda uygulanması gerekir. Sonra hükmün sebebleri değişince, hüküm de değişir ki buna nesh denmez. Gerçek nesih, uygulanmamak üzere hükmün kalkmasıdır.

Mekkî şöyle der: Bazı ulema فاعفوا واصفحوا حتى يأتى الله «**Allah'ın emri gelene kadar onları affedin, geçin.**» (Bakara, 109.) âyetinde görüldüğü gibi, gaye ve zamana işaret eden bir emrin mensuh olmayıp muhkem olduğunu söyler. Çünkü bu emir belli bir zamana bağlıdır. Belli bir zamana bağlı olan emirde, nesih mümkün değildir.

e- Alimlerden bir grup, içinde nasih veya mensuh âyetler ihtiva eden sûreleri, şu kısımlara ayırırlar:

1- İçinde nasih veya mensuh âyet bulunmayan sûreler, 43 tanedir. Bunlar: Fatiha, Yûsuf, Yâsin, Hucurât, Rahmân, Hadid, Saff, Cuma, Tahrim, Mülk, Hâkka, Nuh, Cin, Mürselât, Nebe, Nâziat, İnfitar, Mutaffifin, İnşikâk, Burûc, Fecr, Tin, Asr ve Kâfirûn sûreleri hariç, Fecr'den sonra, Nas sûresine kadar olan bütün sûreler.

2- İçinde nâsih veya mensuh âyet bulunan sûreler, 25 tanedir. Bunlar: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Hac, Nûr, Furkan, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokman, Ahzâb, Sebe, Mümin, Şûrâ, Zâriyat, Tûr, Vâkıa, Mücâdele, Müzzemmil, Müddessir, Tekvir ve Asr.

3- İçinde sadece nâsih âyetler bulunan sûreler 6 tanedir. Bunlar: Fetih, Haşr, Münafikûn, Tegâbûn, Talak ve A'lâ.

4- İçinde sadece mensuh âyetler bulunan sûreler de geriye kalan sûrelerdir.

Bu taksim, şüphelidir. Bu da, aşağıda verilecek bilgilerden anlaşılacaktır.

f- Mekkî, nâsihi şu kısımlara ayırır:

Birincisi; farzın farzı neshidir. Neshedilen âyetle amel caiz değildir. Had

cezası verilen zaninin hapsi, bu nevi neshe bir misaldir.

İkincisi; farzın farzı neshidir. Neshedilen âyetle amel caizdir. Müsabere âyeti buna misaldir.

Üçüncüsü; mendup olanı nesheden farzdır. Kıtal âyeti buna misaldir. Kıtal, önceleri mendup iken, sonradan farz kılınmıştır.

Dördüncüsü; farzın mendup ile neshedilmesidir. Gece namazının neshi buna misaldir. Bu namaz; فاقرؤا ماتيسر من القرآن **«..Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun..»** (Müzzemmil, 20.) âyetinde geçen kıraatla neshedilmiştir.

g– Kur'an'ı Kerim'de nesih üç kısımdır

A– Hükmü ve tilaveti mensuh olan âyetler. Hz. Âişe şöyle demiştir: Evliliği haram kılan on emzirme, beş emzirme ile neshedilmiştir. Resûlullah vefat ettiğinde bunlar, Kur'an'da okunan âyetlerdendi. Bu hadisi, Buhari ve Müslim rivayet etmiştir. Ulema, hadisde geçen «bunlar Kur'an'da okunan âyetlerdendi» sözünü şüphe ile karşılamıştır. Çünkü bu sözden, on emzirmenin tilaveti neshedilmediği anlaşılır ki, gerçek bu değildir.

Bu sözden anlaşılanı şöyle belirtmek isterim; Peygamberin vefatından murat, vefatına yakın bir zamana kadar demektir. Veya âyetin tilaveti de neshedilmişti. Fakat bu haber, ancak Resûlün vefatından sonra duyulmuştu. Bu yüzden Resûlün vefatı günlerinde bazı sahabe âyetin neshini duymadıklarından tilavetine devam etmekteydiler. Ebu Musa el-Eşari ise şöyle der: Âyet nâzil olur olmaz neshedilmiştir. Mekki şöyle der: Hz. Âişe'den rivayet edilen bu hadis' de mensuh olan âyet de nâsih olan âyet de, tilavet edilmemiştir. Bunun dışında benzeri bir neshi bilmiyorum.

B– Hükmü mensuh, tilaveti baki olan âyetler.

Neshin bu kısmı ile ilgili bazı eserler mevcuttur. Bazı ulema bu nevi âyetlerin sayıca çokluğundan bahsetseler bile, hakikatte cidden azdır. Kadı Ebu Bekr b. Arabi gibi muhakkik ulema, bu hususu inceleyip vuzuha kavuşturmuşlardır.

Bu konuda şunu ilave etmek isterim: Bu nevi âyetlerin sayıca çokluğundan söz edenlerin ileri sürdükleri mensuh âyetler birkaç kısımdır.

Bunlardan biri; ne nesih, ne tahsis, ne de bunlarla ilgili bir yönü bulunmayan âyetlerdir. وممارزقناهم ينفقون **«..kendilerine rızık olarak verdiğimizden yerli yerince sarfederler.»** (Enfal, 3.) ve أنفقوا ممارزقناكم **«..sizi rızıklandırdığımızdan hayra sarfedin.»** (Bakara, 254.) âyetleri buna misaldir.

Bu nevi âyetlerin sayısını çoğaltan ulema, bu iki âyetin zekat âyetiyle mensuh olduğunu söylerler. Fakat bu doğru değildir. Enfal sûresinin âyeti, infakta bulunanları öven bir haberdir. Bu infakı; zekat verme, aile efradına infakta bulunma ile tefsir etmek mümkündür. Halbuki bu âyette, zekatın dışında farz

nafakaya işaret bulunmamaktadır. Bakara sûresinin âyetinde ise, infakın zekata hamli mümkündür, tefsiri bu şekilde yapılmıştır.

أليس الله بأحكم الحاكمين **«Allah hükmedenlerin en iyi hükmedeni değil midir?»** (Tin, 8.) âyeti de bu nevidendir. Bu âyetin Seyf âyetiyle mensuh olduğu söylenirse de bu doğru değildir. Çünkü Allah her zaman «ahkemu'l-hâkimindir», bu âyet cezalandırmayı terkedip neticeyi Allah'a bırakma mânasına gelse bile neshi kabul etmez.

Bazı ulema وقولوا للناس حسنا **«..insanlara güzel söz söyleyin..»** (Bakara, 83.) âyetinin seyf âyeti ile neshedildiğini kabul ederler. İbnu'l-Hassar; bu görüşün hatalı olduğunu, âyetin Beni İsrailden alınan misakı ifade eden bir haber olduğunu, böyle bir habere nesih giremeyeceğini söyler. Benzeri âyetlerde aynı şeyi söylemek mümkündür.

Diğer bir kısmı ise, mensuh değil, tahsis ifade eden kısımdır. İbnu Arabi bu nevi âyetleri mükemmel tesbit etmiştir.

ان الانسان لفى خسر الا الذين آمنوا **«İnsan hiç şüphesiz hüsran içindedir. Ancak inanıp..»** (Asr, 2-3.), والشعراء يتبعهم الغاوون **«Şairlere ancak azgınlar uyar.»** (Şuarâ, 224.) الا الذين آمنوا **«Ancak inanıp..»** (Şuarâ, 227.), فاعفوا واصفحوا حتى يأتى الله بأمره **«Allah'ın emri gelinceye kadar onları affedin, geçin..»** (Bakara, 109.) âyetleri bu kabildendir. Bu ve benzeri âyetler, istisna ve gaye ifade eden edatlarla tahsis edilmiştir. Bunları mensuh saymak, hatadır.

ولا تنكحوا المشركات حتى يؤمن **«Müşrik kadınlar Mümin oluncaya kadar onlarla evlenmeyin..»** (Bakara, 221.) âyetinin والمحصنات من الذين أوتوا الكتاب **«..ehli Kitab'ın hür ve iffetli kadınlarını..»** (Mâide, 5.) âyeti ile mensuh olduğu soylenir Halbuki ikinci âyet, birincisini tahsis etmiştir.

Diğer bir kısmı da; câhiliye devrinde İslam'dan önceki dinlerde veya üvey anne ile nikahın iptali, kısasın ve diyetin meşruiyeti, talakın üç sayıda sınırlı kalması gibi hususlarla ilgili âyetlerin henüz nâzil olmadığı, İslam'ın ilk günlerindeki âdetlerin kaldırılması ile ilgilidir. Bunların nâsih kısmında mütalaa edilmesi, uygun ise de, edilmemesi daha uygundur. Bu görüşü, Mekki ve diğer ulema tercih etmiş, şayet bunlar nâsihden sayılsa idi, Kur'an'ın tamamı nâsih olurdu. Halbuki Kur'an'ın tamamı veya tamamına yakın bir kısmı, küffar ve Ehl-i Kitab'ın durumunu neshetmektedir, şeklinde tevcihte bulunmuşlar, nâsih ve mensuhun hakkı, bir âyetin diğer bir âyeti neshetmesidir, demişlerdir.

Evet, İslam'ın ilk günlerinde yaşanan âdetlerin neshi olan bu son kısmın, neshe dahil olması, diğer iki kısmdan daha uygundur.

Bu konu aydınlığa kavuşmuşsa, nâsih-mensuh âyetlerin sayıca çokluğunu ileri sürenlerin misal olarak getirdikleri çok sayıdaki âyetler, nâsih-mensuh olmaktan çıkar. Hatta, affetme ve vazgeçme ile ilgili âyetlerin seyf âyeti ile

nesh edilmediğini söyleyecek olursak, geride nâsih mensuhla ilgili pek az âyet kalır. Bunları delilleriyle tesbit ettim, aşağıda ayrı ayrı gösteriyorum.

2- Sûrelerde Mensuh Âyetler

Bakara sûresinde bulunanlar

كتب عليكم اذا حضر أحدكم الموت **«Birinize ölüm geldiği zaman...size farz kılındı..»** (Bakara, 180.) âyeti, İbnu Arabi'nin ifadesine göre, miras âyeti ile veya الا لا وصية لوارث **«varise vasiyyet yoktur.»** hadisi ile veya icma ile mensuhtur. وعلى الذين يطيقونه فدية **«Orucu güçlükle tutanlara bir fidye vardır..»** (Bakara, 184.) âyeti, فمن شهد منكم الشهر فليصمه **«Ramazan'a erişen orucunu tutsun..»** (Bakara, 185.) âyetiyle mensuh olduğu söylenir. احل لكم ليلة الصيام الرفث **«Oruç gecesi kadınlara yaklaşmak size helal kılındı..»** (Bakara, 187.) âyet, كما كتب على الذين من قبلكم **«..sizden öncekilere yazıldığı gibi..»** (Bakara, 183.) âyetini neshetmiştir. Zira bu son âyetin hükmü uyarınca, uyandıktan sonra cinsi temasda bulunmanın ve yeyip içmenin haram olduğuna inanıyorladı. Bunu İbnu Arabi zikretmiştir. Başka bir rivayette ise, bunun sünnet ile yapılan nesih olduğunu söylemiştir.

يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه **«Sana haram ayından, onda savaştan soruyorlar..»** (Bakara, 217.) âyeti, وقاتلوا المشركين كافة كما يقاتلونكم كافة **«..müşrikler nasıl sizinle topyekün savşıyorlarsa, siz de onlarla topyekün savaşın..»** (Tevbe, 36.) âyetiyle neshedilmiştir. Bunu İbnu Cerir, Ata b. Meysere'den rivayet etmiştir. والذين يتوفون منكم ويذرون....متاعا الى الحول غير اخراج **«İçinizden ölüp, geriye eşler bırakanlar eşlerinin (evlerinden) çıkarılmadan bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyyet etsinler..»** (Bakara, 240.) âyeti, يتربصن بأنفسهن أربعة أشهر **«..dört ay on gün kendilerini beklerler..»** (Bakara, 234.) âyetiyle neshedilmiştir. Vasiyet âyeti, miras âyeti ile neshedilmiştir. Nisâ 15. âyetindeki sükna müsadesi bir kısım ulemaya göre mensuh değilken, diğer bir kısmına göre ولا سكنى hadisi ile mensuh sayılmıştır. وان تبدوا ما فى أنفسكم أو تخفوه يحاسبكم به الله **«..içlerinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker..»** (Bakara, 284.) âyeti, akabinde gelen لا يكلف الله نفسا الا وسعها **«Allah kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez..»**(286.) âyetiyle neshedilmiştir.

Âl-i İmrân sûresinde bulunanlar.

اتقوا الله حق تقاته **«..Allah'tan ona yakışır biçimde korkun..»** (102) âyeti فاتقوا الله ما استطعتم **«Gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun..»** (Tegâbun, 16.) âyetiyle neshedildiği söylenirse de, muhkem olduğundan neshedilmediği de söylenir. Bu sûrede, bu âyet dışında neshi ileri sürülen başka bir âyet yoktur.

Nisâ sûresinde bulunanlar

والذين عقدت أيمانكم فآتوهم نصيبهم **«..Yeminlerinizin bağladığı kimselere hisselerini verin..»** (33.) âyeti, وألوا الأرحام بعضهم اولى ببعض فى كتاب الله **«..Rahim sahipleri (akraba olanlar), Allah'ın Kitabına göre birbirlerine (vâris olmağa) daha yakındırlar..»** (Enfal, 75.) âyetiyle neshedilmiştir. واذا حضر القسمة (Nisâ, 8.) âyetinin mensuh olduğu söylendiği kadar, mensuh olmadığı da söylenir. Fakat bu âyetle fazla amel edilmemiştir. واللاتى يأتين الفاحشة **«..fuhuş yapanlara karşı.»** (Nisâ, 15.) âyeti, Nûr, 2. âyetiyle neshedilmiştir.

Mâide sûresinde bulunanlar:

ولا الشهر الحرام **«..ne haram aya..»** (2.) âyeti, aynı aydaki kıtali mübah kılan âyetle mensuhtur. فإن جاؤك فاحكم بينهم او أعرض عنهم **«..Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir..»** (42.) âyeti, aynı sûredeki وأن احكم بينهم بما أنزل الله **«Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet..»** (49.) âyetiyle neshedilmiştir. او آخران من غيركم **«..sizin dışınızdan iki kişi..»** (106.) âyeti, وأشهدوا ذوى عدل منكم **«..sizden adaletli iki kişiyi şahit tutun..»** (Talak, 2.) âyetiyle neshedilmiştir.

Enfal sûresinde bulunanlar:

ان يكن منكم عشرون صابرون **«..eğer sizden sabırlı yirmi kişi olursa..»** (65.) âyeti, kendinden sonraki 66. âyetle neshedilmiştir.

Tevbe sûresinde bulunanlar:

انفروا خفافا وثقالا **«Gerek hafif, gerek ağır olarak (isteyerek veya istemeyerek) savaşa çıkın..»** (41.) âyeti, ليس على الأعمى حرج **«Köre güçlük yoktur..»** (Nûr, 61.) âyetiyle, ليس على الضعفاء **«Düşkünlere güçlük (günah) yoktur..»** (91.) âyeti, aynı sûredeki وما كان المؤمنون لينفروا كافة **«Bütün Müslümanların toptan harbe iştirakleri doğru değildir..»** (122.) âyetiyle neshedilmiştir.

Nûr sûresinde bulunanlar:

الزانى لا ينكح الا زانية **«Zina eden erkek, zina eden kadından.. başkası ile evlenemez..»** (3.) âyeti, وأنكحوا الأيامى منكم **«İçinizden bekarları.. evlendirin..»** âyeti ile neshedilmiştir. ليستأذنكم الذين ملكت ايمانكم **«..köleleriniz.. sizden izin alsınlar..»** (58.) âyetini bazı ulema mensuh sayarken, bazıları da mensuh değildir, demişlerdir. Fakat fukaha, bununla fazla amel etmemiştir.

Ahzâb sûresinde bulunanlar:

لا يحل لك النساء **«..sana..kadınlar helal değildir..»** (52.) âyeti انا احللنا لك أزواجك اللاتى آتيت اجورهن **«..biz ücretlerini verdiğin eşlerini.. sana helal kıldık.»** âyetiyle neshedilmiştir.

Mücadele sûresinde bulunanlar:

اذا ناجيتم الرسول فقدموا **«..Peygamberle hususi olarak konuşacağınızda.. verin..»** (12.) âyeti, kendisinden sonraki 13. âyetle neshedilmiştir.

Mümtehine sûresinde bulunanlar:

فآتو الذين ذهبت أزواجهم مثل ما أنفقوا «**..ganimetten, eşleri giden Mümin erkeklere harcadıklarının mislini verin..**» (Mümtehine, 11.) âyetinin seyf âyeti veya ganimet âyetiyle mensuh olduğu söylenirse de, bir görüşe göre mensuh değil, muhkem âyettir.

Müzzemmil sûresinde ise, قم الليل الا قليلا «**Geceleyin kalk (namaz kıl); yalnız birazında (uyu)**» âyeti, sûrenin son âyeti ile neshedilmiştir, denirken bu son âyetin de beş vakit namazla ilgili âyetle neshedildiği söylenir.

Bazılarında ihtilaf edilmekle beraber, yukarıda verdiğimiz mensuh âyetlerin sayısı 21 dir. Bunlar dışında mensuh âyetler bulunduğunu iddia etmek doğru değildir. İstizan ve ganimet taksimi ile ilgili âyetlerde nesih olmadığına dair sahih kavle bakılırsa, mensuh âyet sayısı 19 olur. İbnu Abbas'ın فأينما تولوا فثم وجه الله «**..Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır..**» (Bakara, 115.) âyetinin فول وجهك شطر المسجد الحرام «**..(Bundan böyle) yüzünü Mescidi Haram tarafına çevir..**» (Bakara, 144.) âyetiyle mensuh olduğuna dair rivayeti dikkate alınacak olursa, mensuh âyet sayısı 20 de kalmış olur.

Bunları beyitler halinde, aynen aşağıdaki gibi nazmettim:

وقد أكثر الناس فى المنسوخ من عدد — وأدخلوا فيه آيا ليس تنحصر

وهاك تحرير آى لا مزيد لها — عشرين حررها الحذاق والكبر

آى التوجه حيث المرء كان وأن — يوصى لأهليه عند الموت محتضر

وحرمة الأكل بعد النوم مع رفث — وفدية لمطيق الصوم مشتهر

وحق تقواه فيما صح فى أثر — وفى الحرام قتال للألى كفروا

والإعتداد بحول مع وصيتها — وأن يدان حديث النفس والفكر

والحلف والحبس للزانى وترك أولى — كفر وإشهادهم والصبر والنفر

ومنع عقد لزان أو لزانية — وما على المصطفى فى العقد محتظر

ودفع مهر لمن جاءت وآية نجـ — ـواه كذاك قيام الليل مستطر

وزيد آية الاستئذان من ملكت — وآية القسمة الفضلى لمن حضروا

Tilâvetin bâki kalıp, hükmün kaldırılması iki şekilde açıklanabilir.

a- Kur'an-ı Kerîm, hükümleri öğrenip onlarla amel etmek için okunduğu gibi, Allah kelâmı olduğundan, sevaba nail olmak için de okunur. Bu yüzden, mensuh ayetin hükmü kaldırılmasına rağmen, tilaveti bâki kalmıştır.

b- Nesihde umumiyetle kullara kolaylık sağlama gayesi bulunduğundan, zor olan hükümler kaldırılmış, Allah'ın bu nimetini hatırlamak üzere, neshedilen ayetin tilâveti bâki kalmıştır.

Kur'an'da mevcut nâsih ayetler, cahiliye devrinde İslâm'dan önceki dinlerde veya İslâm'ın ilk günlerindeki bazı hükümlerle ilgilidir. Bu yüzden, nâsih ayetlerin sayısı da azdır. Bunlar; kıblenin değiştirilmesi, aşûra orucu yerine ramazan orucu tutulması gibi hususlardır. Bunları C e m' u l - C e v â m i' adlı esere yazdığım şerhde ayrı ayrı ele aldım.

3- NÂSİH-MENSUHLA İLGİLİ BAZI MESELELER

Bazı ulema; Kur'an'da mevcut nâsih ayetler tertipte, mensuh ayetlerden sonra nazil olduğunu, ancak Bakara suresindeki iddet ayeti ile, Ahzab suresi 52. ayetinin böyle olmadığını söyler. Bazıları buna üçüncü bir ayet ilave etmişlerdir. Bu ayet, Haşr suresinin 7. ayetidir. Bazı ulemaya göre Enfal suresinin 41. ayeti, bu ayeti neshetmiştir. Bazıları buna bir dördüncüsünü ilave etmişlerdir ki bu da "onların mallarından artanı al" mealindeki A'raf suresi 199. ayetidir. Bu ayetin, zekât ayeti ile neshedildiği söylenir.

İbnu'l-Arabî şöyle der: Kur'an-ı Kerîm'de, küffârdan sakınmayı, kaçmayı, uzaklaşmayı, onlarla münasebette bulunmayı emreden bütün ayetler, seyf ayetiyle neshedilmiştir. Bu ayet, Tevbe suresi 5. ayettir. Kur'an'ın 124 ayeti bu seyf ayetiyle neshedilmişse de, ayetin son kısmı ile, ilk kısmı da neshedilmiştir.

İbnu'l-Arabî, yukarıdaki sözüne şunu da ilave eder: A'raf Suresinin 199. ayeti, "Sen af yolunu tut." ile "Ve cahillere aldırış etme." kısmına nesh girdiği halde, ayetin ortasındaki "İyiliği emret." kısmının muhkem ayet hükmünde olması, neshin dikkate değer yönlerinden biridir. Dikkate değer yönlere bir başka misal de Maide Suresi 105. ayettir. Bu ayetin son kısmı nâsih, ilk kısmı da mensuhtur. Bunun bir benzeri, Kur'an'da mevcut değildir. Emri bi'l-ma'rûf, nehyi ani'l-münker mânasını taşıyan "Siz doğru yolda olursanız" kısmı, "Siz kendinizi koruyun" kısmını neshetmiştir.

Saîdî şöyle der: Ahkâf suresinin 9. ayeti nüzûlünden 16 sene sonra Hudeybiye Müsâlahası sırasında nazil olan Fetih suresinin ilk ayetiyle neshedilmiştir. Hiç

bir âyet, bu kadar uzun süreden sonra neshedilmemiştir.

Hibetullah b. Selâme ed-Darir ويطعمون الطعام على حبه مسكينا ويتيما وأسيرا (İnsan, 8.) âyetinde şöyle der: 'Bu âyette neshedilen وأسيرا kelimesidir. Bununla, müşriklerden alınan esirler kasdedilmektedir. A'ma olan bu zat, وأسيرا kelimesinin «müşrikleri kapsamadığını yani, âyetin mensuh olduğunu» ifade edince kızı bu görüşün hatalı olduğunu söyledi. Babası neden yanlış, diye sorunca kızı Müslümanlar, kimseyi acından öldürmez, diye cevap verdi.

Şeyzele, «e l - B u r h a n» adlı eserinde şöyle der: Nâsih âyetin neshi caizdir. Bu durumda nâsih âyet mensuh olur. لكم دينكم ولى دين **«Sizin dininiz size, benim ki bana.»** (Kâfirûn, 6.) âyetini, فاقتلوا المشركين **«..müşrikleri öldürün..»** (Tevbe, 5.) âyetinin neshetmesi, bu âyeti de حتى يعطوا الجزية **«..kendi elleriyle cizye verene kadar..»** (Tevbe, 29.) âyetiyle neshedilmesi, buna misaldir.

Bu ifadeyi iki yönden değerlendirmemiz gerekir.

Birincisi; bu konuda önceden bilgi vermiştik.

İkincisi; حتى يعطوا الجزية âyeti, فاقتلوا المشركين âyetini tahsis etmiş mensuh kılmamıştır. Buna misal, Müzzemmil sûresinin son âyetidir. Bu âyet, sûrenin ilk kısmını neshetmiştir, kendisi de, namazların farziyetini belirten âyetle neshedilmiştir. Buna bir diğer misal de انفروا خفافا وثقالا (Tevbe, 41.) âyetidir. Bu âyet, müşriklerle münasebette bulunmayı yasaklayan âyetleri neshetmiş, özür ifade eden âyetlerle de neshedilmiştir.

Ebu Ubeyd, Hasanu'l-Basri ve Ebu Meysere'nin şöyle dediğini rivayet eder: Mâide sûresinde mensuh âyet yoktur. Buna rağmen «M u s t e d r e k» sahibinin İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette bir müşkil bulunmaktadır. İbnu Abbas'a göre فاحكم بينهم أو أعرض عنهم **«..ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüzçevir..»** (Mâide, 42.) âyeti, وان احكم بينهم بما أنزل الله **«..aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet..»** (Mâide, 49.) âyeti ile neshedilmiştir.

Ebu Ubeyd ve diğer ulema, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da neshedilen ilk âyet, kıblenin tahvili âyetidir. Ebu Davud, başka bir tarik ile İbnu Abbas'dan şu rivayeti nakleder: Kur'an'da neshedilen ilk âyet, kıble âyetidir. Sonra da aşura orucudur.

el-Mekki ise şunları söyler: Bu durumda, Mekke'de nâzil olan âyetlerde nâsih vaki olmamıştır. Fakat bir rivayete göre, nâsih âyetler mevcuttur. Gâfir sûresinin الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون بحمد ربهم ويؤمنون به ويستغفرون للذين آمنوا **«Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler, O'na inanırlar ve Müminler için (şöyle) mağfiret dilerler: ..»** (Mü-min, 7.) âyeti, والملائكة يسبحون بحمد ربهم ويستغفرون لمن فى الأرض **«Melekler ise Rablerini överek tesbih eder ve yeryüzünde bulunanlar için O'ndan bağışlanma dilerler..»** (Şûrâ, 5.) âyetini neshetmiştir. Bu konuya en uygun olan nesih, Müzzemmil sûresinin ilk âyetlerinin, son âyetleriyle, son âyetlerin de beş vakit namazın farziyetini getiren âyetle neshedilmesidir. Bu sûreler, ittifakla Mekke'de nâzil olan sûrelerdir.

4– Nasih-Mensuh'un şartları

İbnu'l-Hassar şöyle der: Neshin kabul edilebilmesi için ya Resûlün, ya da Sahabe'nin آية كذا نسخت كذا **bu âyet, şu âyeti neshetti,** şeklindeki açık ifadesi bulunmalıdır. Fakat bir âyetin nâsih-mensuh oluşunda ihtilaf mevcutsa, bu âyetin nüzul sırasına bakılır, buna göre hüküm verilir. **Nesih konusunda sahih bir nakil, iki âyet arasında açık bir zıtlık bulunmadıkça, ne müfessirlerin kavline, ne de müçtehidlerin içtihadına itimad edilir. Çünkü nesih, bir hükmün kalkması, yerine Resûlullah'ın zamanında takarrur eden bir hükmün gelmesi demektir. Bu da, rey ve içtihaddan ziyade, sahih nakil ve nüzul sırasına bağlıdır.** Ulema bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Bir kısmı, udul vasfını taşıyan birinin nesih konusunda verdiği haberi kabul etmezken, diğer bir kısmı, müfessir veya müçtehidin haberini yeterli görür. Fakat gerçek olan, her iki görüşün hilafıdır.

C– Neshin kısımlarından üçüncüsü; hükmü baki, tilaveti mensuh olan âyetlerdir. Bazı ulema, hükmün baki kalmasına karşılık, tilavetin kaldırılmasındaki hikmetin ne olduğu, âyetin hükmüyle amel edip tilavetinden hasıl olan sevabı birleştirmek gayesi ile, tilavetin baki kalmasının daha iyi olup olmayacağı konusunda bazı sorular yöneltmişlerdir.

«F u n u n u' l - E f n a n» müellifi İbnu'l-Cevzi, bunu şöyle cevaplandırır. Bundaki hikmet; Müslümanların kendilerine emredilen hususlarda herhangi araştırmaya gitmeksizin, zan yoluyla, hayırlı işlerde ne ölçüde yapışıp itaat edeceklerini ortaya çıkarmaktır. İbrahim (a.s)ın, vahyin en alt mertebesi olan, uykuda oğlunu kurban ettiğini görmesi üzerine, bunu derhal uygulamaya koyması gibi, Müslümanlar da emredildikleri şeyleri derhal uygularlar. Bu hikmeti gösteren misaller pek çoktur.

Ebu Ubeyd, İsmail b. İbrahim'den, o Eyyub'den, o Nafi'den, o da İbnu Ömer'den, şöyle dediğini rivayet eder: Sizden biriniz Kur'an'ı bütünüyle biliyorum demesin..Kur'an'ın bazı âyetleri neshedildiğinden, tamamını nasıl bilebilir? Bu yüzden, Kur'an'da mevcut olanın hepsini biliyorum demesi, daha uygundur.

Ebu Ubeyd; İbnu Ebi Meryem, o Ebu Lehia'dan o Ebu'l-Esved'den, o Urvetu'bnu'z-Zubeyr'den, o da Hz Âişe'den, şöyle dediğini rivayet eder: Ahzab sûresi nâzil olunca, Resûlün sağlığında 200 âyetten ibaretti. Bu sûreden pek çok âyetin neshedilmesi sonucu, Hz. Osman zamanındaki Kur'an'ın teksiri sırasında, bugün mevcut olan âyet sayısı kadarıyla yazılmıştır.

Ebu Ubeyd; İsmail b. Cafer'den, o Mubarek b. Fudale'den, o Asım b. Ebi Necud'dan, o da Zerru'bnu Hubeyş'den, şöyle dediğini rivayet eder. Ubeyy b. Ka'b bana şöyle dedi; Ahzâb sûresi kaç âyettir? Ben de, 72 veya 73 âyettir, cevabını verdim. Ubeyy: Bu sûre, Bakara sûresine muadildi, recm âyetini bile bu sûrede okurduk, deyince, recm âyeti nedir, diye sordum. Ubeyy bu âyeti اذا زنا الشيخ و الشيخة فارجموهما البتة نكالا من الله والله عزيز حكيم **Evli erkek ve evli kadın zina ederlerse, Allah'tan bir ceza olmak üzere onları recmedin. Allah aziz ve hakimdir,** şeklinde okudu.

Ebu Ubeyd; Abdullah b. Salih'den, o Leys'den, o Halid b. Yezid'den, o Said b. Ebi Hilal'den, o Mervan b. Osman'dan, o Ebu Umame b. Sehl'den, o da teyzesinden, şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah bize recm âyetini; الشيخ و الشيخة فارجموهما البتة بما قضيا من اللذة **Yaşlı erkek ve kadını tattıkları lezzetten dolayı cezalandırın,** şeklinde okumuştu.

Ebu Ubeyd; Abdullah b. Salih'den, o Hişam b. Sa'd'dan o Zeyd b. Eslem'den, o Ata b. Yesar'dan, o da Ebu Vâkıd Leysi'den, şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah'a vahiy indiğinde kendisine uğrar, inen vahyi öğrenirdik. Bir gün aynı maksatla yanına uğradığımda bana: Allah şöyle buyuruyor diyerek: انا أنزلنا المال لإقام الصلاة و ايتاء الزكاة و أن لابن آدم واديا لأحب أن يكون اليه الثاني . و لو كان له الثاني لأحب أن يكون اليهما الثالث و لا يملأ جوف ابن آدم الا التراب . و يتوب الله على من تاب **Biz malı insanoğluna namazını kılması, zakatı vermesi için verdik; ama ademoğlunun bir dere dolusu malı (kasası kesesi dolu) olsa ikincisini ister, onu da elde etse üçüncüsünü elde etmeye bakar. Ademoğlunun (muhteris) gönlünü topraktan başka birşey doldurmaz. Şu kadar ki (ihtirastan nefret edip) tevbe eden kişinin tevbesini Allah kabul eder,** şeklinde okudu.

Hakim, Müstedrek'inde, Ubeyy b. Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah bana şöyle dedi: Allahu Taâlâ bana, Kur'an'ı sana okumamı emretti. Sonra لم يكن الذين كفروا من اهل الكتاب و المشركين **«Kitap ehlinden ve putperestlerden olan inkarcılar...vazgeçecek değillerdi.»** (Beyyine, 1.) ile başlayan sûreyi okuyarak şunları ilave etti: لو أن ابن آدم سأل واديا من مال فأعطيه سأل ثانيا و إن سأل ثانيا فأعطيه سأل ثالثا و لا يملأ جوف ابن آدم الا التراب و يتوب الله على من تاب و ان ذات الدين عند الله الحنفية غير اليهودية و لا النصرانية و من يعمل خيرا فلن يكفره **İnsanoğlu bir dere dolusu mal mülk isteyip bu isteğini elde etse, bir ikincisini ister, onu da elde etse, üçüncüsünü ister. İnsanoğlunun aç gözünü topraktan başka bir şey doyurmaz. Şu kadar ki (bu ihtirası bırakıp) tevbe eden kişinin tevbesini Allah kabul eder. Allah yanında değeri olan kişi, ne Yahudi, ne de Hiristiyan'dır; ancak muvahhid kişidir.**

Ebu Ubeyd, Haccac'dan, o Hammad b. Seleme'den, o Ali b. Zeyd'den, o Ebu Harb b. Ebi'l-Esved'den, o da Ebu Musa'l-Eşari'den rivayetle,

şöyle dediğini nakleder: Tevbe sûresi uzunluğunda bir sûre nazil olduysa da sonradan neshedildi. Ondan şu âyetler ezberlenmişti:

ان الله سيؤيد هذا الدين بأقوام لا خلاق لهم و لو أن لابن آدم من مال لتمنى واديا ثالثا و لا يملأ جوف ابن آدم الا التراب و يتوب الله على من تاب

İbnu Ebi Hâtim, Ebu Musa'l-Eşari'nin şöyle dediğini nakleder: biz سبح ile başlayan sûrelerden birine benzer miktarda bir sûre okumuşsak da, bundan ancak şu âyet aklımızda kaldı;

يا أيها الذين آمنوا لا تقولوا ما لا تفعلون فتكتب شهادة فى أعناقكم فتسألون عنها يوم القيامة **Ey Müminler, yapmayacağınız şeyleri söylemeyin, bu tür işleriniz şahit olarak boynunuza (amel defterinize) yazılır da kıyamet gününde bundan dolayı hesap vermek zorunda kalırsınız.**

Ebu Ubeyd; Haccac'dan, o Said'den, o Hakem b. Uteybe'den, o da Adiy b. Adiy'den şöyle dediğini rivayet eder: Adiy, Hz. Ömer bize لا ترغبوا عن آبائكم فانه كفر بكم **Babalarınıza özenti duymayın, onlara özenti duyarsanız kâfir olursunuz,** âyetini okumuştu. Bunu Zeyd b. Sâbite sordum. O da âyetin böyle olduğunu doğruladı.

Ebu Ubeyd, İbnu Meryem'den, o Nâfi b. Ömer el-Cumahi'den, o İbnu Ebi Muleyk'den, o Misver b. Mahreme'den rivayetle, şöyle dediğini nakleder: Hz. Ömer, Abdurrahman b. Avfa; ان جاهدوا كما جاهدتم أول مرة **Önceki cihadınız gibi cihad edin,** âyetini biz duymadık, acaba sen duydun mu? diye sorar. O da; bu âyet, Kur'an'da neshedilen âyetlerden biriydi, cevabını verir.

Ebu Ubeyd; İbnu Ebi Meryem'den, o İbnu Lehia'dan, o Yezid b . Âmiri'l-Mugâferi'den, o Ebu Sufyani'l-Kelali'den rivayetle, Mesleme b. Mahled el-Ensari'nin şöyle dediğini nakleder: Bana, Mushaf'da yazılmayan iki âyeti söyler misiniz? diye sordu. Yanlarında Ebu Kennud Said b. Mâlik olduğu halde, buna cevap vermediler. Bunun üzerine Mesleme şunları okudu: ان الذين آمنوا و هاجروا و جاهدوا فى سبيل الله بأموالهم و أنفسهم الا ابشروا و انتم المفلحون و الذين آووهم و نصروهم و جادلوا عنهم القوم الذين غضب الله عليهم اولئك لا تعلم نفس ما أخفى لهم من قرة أعين جزاء بما كانوا يعملون **İman edip, hicret eden, mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimseleri; sizsiniz saadete, mutluluğa erecek olanlar, diye müjdeleyin. Hicret eden bu Müslümanları barındıran, onlara yardımcı olan, Allah'ın sevmediği bir topluluğa karşı onlarla beraber mücadele eden bu topluluğa, yaptıklarına karşılık olmak üzere saklanan (hazırlanan) müjdeyi hiç kimse bilemez.**

Taberani «e s - S ü n e n u' l - K e b i r»inde İbnu Ömer'den şöyle dediğini rivayet eder: Sahabe'den iki kişi Resûlullah'tan bir sûre ezberlemişlerdi. Aradan bir süre geçtikten sonra, bir gece namaz kılarken, bu sûreyi okumak istediler. Fakat sûreyi tam olarak okuyamadılar. Sabahleyin Resûl'e uğrayıp durumu anlatınca Resûlullah; bu sûre, neshedilen sûrelerdendir, üzerinde durma-

yınız buyurdu.

Buhari ve Müslim, Bi'ri Maune vak'ası ile ilgili Enes'den, bu vak'ada ölenlerin katillerine Resûlüllah'ın beddua etmesi ve buna dair bir rivayeti nakleder. Bu rivayete göre Enes; bunlar hakkında âyet nazil olmuş, biz de bunu neshedilinceye kadar okumuştuk, demiş, neshedilen âyetin şu şekilde olduğunu söylemiştir:

أن بلّغوا عنا قومنا أنّا لقينا ربنا فرضى عنا وارضانا

Kavmimize haber verin ki biz Rabbimize kavuştuk; O bizden razı oldu, ve bizi mükafaatlandırdı.

Hakim «M ü s t e d r e k»inde Huzeyfe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Okuduğunuz nedir? diye sorduğumda bana; Tevbe sûresinin dörtte birini okuyoruz, dediler.

Huseyn b. Munadi, «e n - N â s i h v e' l - M e n s u h» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'da metni neshedilip mânası hâlâ akıllarda kalan iki sûre vardır ki bunlar; vitr namazında okunan iki Kunut sûreleridir. Bu iki sûreye Hal' ve Hafd sûreleri denilir.

5- Yukarıda verilen Rivayetlerin Tenkidi

Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabi, «e l - İ n t i s a r» adlı eserinde, bu nevi neshe itiraz eden bazı ulemanın görüşlerini nakleder. Bu konuda rivayet edilen haberler, âhâdi haberlerdir, Kur'an'ın nüzulü veya neshinde kesin delil sayılamazlar.

Ebu Bekri'r-Razi meseleyi bir başka yönden alarak şunları söyler: Metnin ve tilavetin neshi, Allah'ın ancak, insanlara bunu unutturması, zihinlerden silinmesi, Mushafa yazılıp tilavetinden kaçınılmasını emretmesi ile mümkündür. Böylece; ان هذالفى الصحف الاولى صحف ابراهيم و موسى **«Doğrusu bu hükümler ilk sahifelerde, İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde de vardır.»** (A'la, 18-19.) âyetlerinde zikri geçen önceki semavi Kitaplarda olduğu gibi, metinle birlikte tilaveti de zamanla unutulur gider. Böyle bir nesih, ya Resûlullah zamanında zihinlerden silinmiş, ya da vefatlarından sonra kıraatı devam etmiş, zamanla Allahu Taâlâ insanlara bunu unutturmuştur. Resûlün vefatından sonra Kur'an'dan herhangi bir âyetin neshi, caiz değildir.

Zerkeşi «e l - B u r h â n» adlı eserinde Hz. Ömer'in: Eğer insanlar Ö, mer, Allah'ın Kitab'ına ilavede bulundu diye konuşmayacaklarını bilseydim, recm âyetini Kur'an'a yazardım, sözünü şöyle açıklar; recm âyetinin Kur'an'a yazılması caizdir, fakat dedi kodudan korkması bunu engellemiştir. Esasta caiz olan, bazı dış tesirlerden dolayı, caiz olmaktan çıkar. Kitabet caiz olsaydı, âyetin yazılması gerekirdi. Çünkü âyetler bu şekilde yazılırdı. Denilir ki; mensuh

olan bu âyetin tilaveti baki kalsaydı Hz. Ömer, insanların sözünü dikkate almaksızın bunu yazardı. Zira insanların sözü bir mani teşkil etmez. Kısacası bu husus, müşkil bir mesele olarak kalmıştır. Hz. Ömer bu haberin, âhadi haber olacağı inancındaydı. Bu nevi haberle hüküm sabit olsa bile, Kur'an metninin sabit olduğu söylenemez. Bu bakımdan İbnu Zafer «e l - Y e n b u' f i' t e f s i r» adlı esrinde böyle bir görüşü reddetmiş, bunu tilaveti neshedilen âyetlerden saymış, haberi vâhidle Kur'an'ın tesbit edilemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca bunun, nesih değil, münse (unutturulmuş âyet) olduğunu, her ikisinin aynı mânada zannedildiğini, halbuki aralarında fark olduğunu, hükmü bilinip tatbiki tehir edilen lafza münse dendiğini belirtir.

«Belki Hz. Ömer bu haberin âhadi olduğu inancındaydı» sözü, doğru değildir. Şurası kesin olarak bilinmektedir ki Hz. Ömer bunu Resûlullah'dan öğrenmiştir.

Hakim, Kesir b. Sâmid'den yaptığı rivayette, şöyle dediğini nakleder: Zeyd b. Sabit ve Said b. Âs, Mushaf'ın tertibi sırasında recm âyeti ile karşılaşınca Zeyd; Resûlullah'ın الشيخ والشيخة اذا زنيا فارجموهما البتة **Evli erkek ile evli kadın zina ederlerse, onları recmedin,** dediğini işittim cevabını verir. Hz. Ömer ise; bu âyet nâzil olunca Resûlullah'a geldim. Bunu âyet olarak yazayım mı deyince Resûlullah Ömer'in bu teklifini pek hoş karşılamadı. Bunun üzerine Ömer; yaşlı ve evli olmayan bir erkek zina ederse kırbaçlanır, genç ve evli olan bir erkek zina ederse recm edilir, demiştir.

İbnu Hacer «Ş e r h u' l - M i n h a c»ında şöyle der: Bu hadisden anlaşıldığına göre, âyetin tilavetindeki neshin sebebi, zahirine bakmaksızın umum mânasıyla amel edilmesidir.

Bu hususla ilgili şu açıklamada bulunmak isterim: Hatırıma güzel bir fikir geldi. Tilavetin neshindeki sebeb, neshedilen âyetin hükmü baki kalmakla beraber, Mushafta yer almayışı ve tilavetinin şöhret bulmayışı sebebiyle, Müslümanlara kolaylıktır. Çünkü neshedilen âyetin taşıdığı hüküm, Kur'an'da mevcut olan hükümlerin en zoru, en şiddetlisi ve cezaların en ağırıdır. Mensuh olan bu âyette, kusurları kapatmanın mendup olduğuna işaret edilmektedir.

Nesei'nin rivayet ettiğine göre Mervan b. Hakim, Zeyd b. Sabit'e şöyle demiştir: Bu âyeti Mushaf'a yazmadın mı? Bunun üzerine Zeyd; iki evli gencin recmedildiklerini duymadın mı? Biz önceden söylediğimizde Hz. Ömer; bu hususta gerçeği size bildiririm, demişti. Hz. Ömer meseleyi Resûlullah'a açıp, ya Resûlullah, recm âyetini yazabilir miyim? diye sordu. Resûlullah da, yazamazsın cevabını verdi. Hz. Ömer'in bu âyeti yazabilir miyim sözü, âyeti yazmama müsaade et, veya bu imkanı bana tanı, mânasındadır.

İbnu'd-Durays «F e d â i l u' l - K u r' a n adlı eserinde Ya'la b. Hakim ta-

rikıyla Zeyd b. Eslem'den yaptığı rivayette Hz. Ömer'in, bir hutbesinde şöyle dediğini nakleder: Recm hususunda şikayette bulunmayın. Çünkü o bir gerçektir. Bu âyeti Mushaf'a yazmayı arzuladığımda Ubey b. Ka'b'a sordum ondan şu cevabı aldım; Resûlullah'dan bu âyeti okumasını istediğim zaman, sen bana geldin, göğüsümü iterek; bunlar merkepler gibi birleşirken Resûlullah'a recm âyetini mi okutacaksın, dememiş miydin!

Bu haberin şerhinde İbnu Hacer şöyle der: Burada üzerinde ihtilaf edilen tilavetin neshindeki sebebin izahına işaret vardır.

İbnu'l-Hassar, bu nevi nesih hakkında şöyle der: ماننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها **«Herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır, veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını, veya onun benzerini getiririz.»** (Bakara, 106.) âyetine rağmen, mukabili olmaksızın nesih nasıl mümkün olur? Halbuki bu âyet, ihtilaf kabul etmeyen kesin bir haberdir, şeklinde sorulacak olursa, buna şu karşılık verilir; Kur'an'da mevcut olup neshedilmeyen her âyet, tilaveti neshedilen âyetlerin yerini tutmaktadır. Şu anda bilmediğimiz, Allah'ın neshettiği her âyet, bildiğimiz, lafzı ve mânasıyla bize mütevatiren ulaşan bir âyetle değiştirilmiştir.

KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM

İHTİLAF VE TENAKUZ VEHMİ VEREN MÜŞKİL ÂYETLER

Bu konuda Kutrup, müstakil eser yazmıştır.

İhtilaf ve tenakuz vehminden anlaşılan, âyetler arasında birbirine zıd mânalar olduğu vehmine kapılmaktır. Halbuki و لو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا **«..Eğer (o) Allah'dan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda biribirini tutmaz çok şeyler bulurlardı.»** (Nisâ, 82.) âyetinde görüldüğü gibi, Allah kelamı bundan münezzehtir. Hakikatte ihtilaf olmasa bile, Kur'an hakkında geniş bilgisi olmayanlar bu vehme kolayca kapılabileceklerinden, bu şüpheyi izale etmek gerekir. Bu konu aynen, hadis ilminde birbirine zıt görünen hadisleri telif eden muhtelefu'l-hadis ilmine benzer. İbnu Abbas bu konuya genişçe temas etmesine rağmen, bazılarını telif edemediği rivayet edilmiştir.

Abdurrazzak Tefsir'inde şöyle der: Mamer, bir kimseden, o Minhal b. Amr'dan, o da Said b. Cubeyr'den şöyle dediğini nakleder: Sahabe'den biri İbnu Abbas'a gelerek: Kur'an'da, bana ihtilaflı gibi görünen bazı âyetlerle karşılaştım, der. İbnu Abbas: Bunlar hangi âyetlerdir, yoksa şüpheye mi düştün deyince, Sahabi: Hayır, şüphe değil, fakat ihtilaf gibi görünmektedir, cevabını verir. Bunun üzerine İbnu Abbas: İhtilaflı gördüğün âyetleri söyler misin, deyince Sahabi âyetleri şöyle sıralar: ثم لم تكن فتنتهم الا ان قالوا والله ربنا ما كنا مشركين **«Sonra onlar: 'Ey Rabbimiz, vallahi biz müşrik değildik' demelerinden başka çareleri kalmadığı gün.»** (Enam, 23.) ile, و لا يكتمون الله حديثا **«..Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler.»** (Nisâ, 42.) âyetlerine rağmen gene de sözlerini gizlemişlerdir. فلا انساب بينهم يومئذ ولا يتساءلون **«..artık o gün aralarında soylar yoktur ve insanlar (birbirini soylarını) soramazlar.»** (Müminun, 101.), و أقبل بعضهم على بعض يتساءلون **«Birbirine dönmüş soruyorlar.»** (Tûr, 25.), قل أئنكم لتكفرون بالذى خلق الأرض فى يومين ... طائعين **«De ki: 'Siz mi arzı iki günde yaratanı tanımıyorsunuz?.. isteyerek geldiler.»** (Fussilet, 9-11.), أم السماء بناها **«..yoksa göğü mü (ki onu Allah) bina kılmıştır.» ile,** و الأرض بعد ذلك دحاها **«Bundan sonra da yeri yuvarlattı.»** (Nâziât, 30.) âyeti.

İbnu Abbas, sorulan bu âyetleri Allah Allah! diyerek şöyle açıklar: ثم لم تكن فتنتهم الا ان قالوا والله ربنا ما كنا مشركين âyetinde sözü edilen müşrikler, kıyamet gü-

nünde, Müslümanların şirk dışındaki günahlarının bağışlandığını, Allah katında şirkin büyük bir suç olduğunu gördüklerinde, kendilerinin de bağışlanmasını dileyerek şirkte bulunduklarını inkar ederler ve ey Rabbimiz, yemin ederiz ki biz şirk koşanlardan değildik, derler. Bunun üzerine Allah ağızlarını mühürler, elleri ve ayakları, yaptıkları bütün işleri itiraf etmek zorunda kalırlar. Bu durumda küfre saplanıp Resûle karşı gelenler, o gün yerin dibine geçmeyi isterler ve Allah'dan hiçbir söz gizleyemezler.

فلا انساب بينهم يومئذ ولا يتساءلون **«Artık o gün aralarında soylar yoktur ve insanlar (birbirlerinin soylarını) soramazlar.»** (Müminûn, 101.) âyetindeki mâna şudur: İlk sûr üfrüldüğünde, Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yeryüzünde bulunan herkes korkudan düşüp bayılır. O günde aralarında soy-sop aranmaz, birbirlerinin hallerini de soramazlar. Sonra ikinci sur üfrülünce, kabirlerinden kalkıp birbirlerini görüp hallerini sorarlar.

خلق الأرض فى يومين **«..yeri iki günde yaratan (mı?)** âyetindeki mâna şudur: Yeryüzü, gökyüzünden önce yaratılmıştır. Duman halinde olan yeryüzünün iki günde yaratılışından sonra yedi kat göğü de, iki günde meydana getirmiştir.

والأرض بعد ذلك دحاها **«Bundan sonra da yeri yuvarlattı.»** âyetindeki mâna şudur: Allahu Taâlâ yeryüzünde dağları, nehirleri, ağaçları ve denizleri yerleştirdi.

كان الله **Allah'ın varlığı bütün zamanları kaplar,** âyeti ise şu mânadadır: Allahu Taâlâ vardır, varlığı ezeli ve ebedidir. Aynı şekilde ezeli ve ebedi olarak Aziz, Hakim, Alim ve Kadir'dir. Bu yüzden Kur'an'da ihtilaf gibi görünen hususlar, bu anlattıklarımın benzeridir. Cenabı Hak herşeyi, iradesine uygun şekilde meydana getirmiştir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.

Esas metni Buhari'de bulunan bu rivayeti Hakim, Müstedrek'inde uzunca nakletmiştir. Buhari Şerhinde İbnu Hacer, bu sorular, esasında şu dört noktada toplanmaktadır, der. Bunlar:

1- Kıyamet gününde insanların birbirleriyle konuşup konuşmayacakları,

2- Müşriklerin durumlarını gizlemek isteyecekleri, ancak Allah'ın onların durumlarını açığa çıkaracağı,

3- Gökyüzü veya yeryüzünden hangisinin önce yaratıldığı,

4- Allah'ın sıfatları ezeli ve ebedi olmakla beraber, geçmiş zaman mânasında olan kelimeyle, ifade edilip edilemiyeceği.

İbnu Abbas'ın bunlara verdiği cevap şöyle özetlenebilir:

1- İkinci nefhadan önce insanların biribirleriyle konuşmalarının mümkün olmadığı halde, ikinci nefhadan sonra bunun mümkün olması,

2- Müşrikler, gerçeği dilleriyle ifadeden kaçındıkları halde, elleri ve dilleriyle ifadeden kaçındıkları halde, elleri ve diğer azalarının bunu ifade etmesi,

3- Allahu Taâlâ yeryüzünü iki günde, döşeyip yaymaksızın halketti. Sonra gökleri yarattı ve iki günde katlara ayırarak düzene koydu. bundan sonra yeryüzünü yayıp döşedi, dağları ve diğer mevcudatı iki günde yerli yerince yerleştirdi. Böylece yeryüzünün yaratılışı, dört günde tamamlandı.

كان fiili, mazi sigasında olmasına rağmen, mânasında bir devamlılık vardır. bu yüzden Allaha isnad edildiğinde, devamlılık arzeder.

Birinci meselede, şu farklı tefsir mevcuttur; ilk sur üfrüldüğünde insanların birbirleriyle konuşmaması, sûrun tesiriyle bayılıp düşmeleri, hesaba çekilmeleri ve sıratdan geçme endişesiyle meşgul olmalarındandır. Bundan sonraki durumda, birbirleriyle konuşmalarının mümkün olmasıdır. Bu rivayet, Süddi'den nakledilmiştir. İbnu Cerir bunu, Ali b. Ebi Talha tarikıyle İbnu Abbas'dan rivayet etmiştir ki ilk nefha konuşmanın mümkün olmadığı, bunun ikinci nefhadan sonra gerçekleştiği anlaşılır.

İbnu Mesud, konuşmanın nefyini başka bir mânada birbirlerinden af talebinde bulunamazlar şeklinde tefsir eder. İbnu Cerir, Zâdân tarikıyle yaptığı bir rivayette, onun şöyle dediğini nakleder: İbnu Mesud'a gelerek bir soru sordum. bana şu cevabı verdi: Kıyamet günü kulun elinden tutulur, yüksek sesle bu falan kimsedir diye tanıtılır. Bunda alacağı olan gelsin alsın, denilir. Böyle bir günde bir kadın babasından, oğlundan, kardeşinden veya kocasından alabileceği bir hak olmasını ister. Fakat aralarında soy-sop yakınlığı olmadığı gibi, birbirleriyle bugün konuşmaları da imkansızdır.

Başka bir tarikle şöyle rivayet eder: O gün hiç kimse, neseble ilgili bir şeyden sual olunmadığı gibi, aralarında bu konuda bir konuşma da geçmez, akrabalık durumunda konuşulmaz.

İkinci meselede ise şu farklı görüş mevcuttur:

İbnu Cerir, daha geniş mânada, Dahhak b. Muzahim'den rivayetle Nâfi b. Ezrak'tan şunu nakleder: Nâfi, İbnu Abbas'a gelerek والله ربنا ما كنا مشركين **Allaha andolsun ki müşrik değildik,** ولا يكتمون الله حديثا **«..Allah'dan hiçbir söz gizleyemezler.»** âyetleri hakkında ne düşündüğünü sorar. İbnu Abbas bana şu cevabı verdi: Öyle zannediyorum ki, arkadaşların arasında bu hususu konuştunuz. Onalara, 'şimdi gider İbnu Abbas'a soranm, onun bu hususta bilgisi vardır' deyip bana geldiniz. O halde arkadaşlarına şunu söyle: Allahu Taâlâ kıyamet gününde insanları bir arada topladığı zaman, müşrikler şöyle der: Allah ancak kendini tevhid edenin duasını kabul eder. Bunun üzerine Allah onlara kendisine iman edip etmediklerini sorar, onlar da Rabbimiz, Sana yemin ederiz ki bizler müşriklerden değildik, derler. Bu asılsız sözlerinden sonra Cenabı Hak, ağızlarını mühürler, sadece organları konuşur.

Bu hususu Müslim'in, Ebu Hüreyre'den rivayet ettiği hadis tekid eder. Hadisin bir yerinde; üçüncü soru sorulur, müşrik: Ya Rabbi, Sana Kitabına ve Resûlüne inandım, gücüm yettiği kadar senada bulundum, der. Müşriğin bu ifadesi üzerine Cenabı Hak: Şimdi, aleyhinde şahitlik yapacak olanı getireceğiz, deyince, müşrik kendi kendine 'aleyhimde kim şahitlik yapabilir' diye düşünürken Allahu Taâlâ ağzını mühürler, azaları konuşmaya başlar.

Üçüncü meselede ise şu farklı görüş mevcuttur:

Said b. Cübeyr'in ifadesinde geçen ثم kelimesi, atıf edatı olan vav mânasındadır, asıl mânasında değildir. ثم كان من الذين آمنوا «Sonra inanıp..olmak..» (Beled, 17.) âyetinde olduğu gibi, asıl mânasında olduğu da söylenir. Ancak tertip, haber verilenle ilgili değil, haberin kendisindedir. Bir görüşe göre de asıl mânasındadır, ancak zaman bakımından, muhtelif için değil, iki grup insan arasındaki farktan dolayıdır. Ayette geçen خلق fiili, قدر mânasına gelmektedir.

Dördüncü meselede ise şu farklı görüş mevcuttur:

İbnu Abbas'ın buna verdiği cevapta, Allah'ın kendini Gafûr ve Rahim olarak isimlendirdiği ihtimali mevcuttur. Bu isimlendirme, geçmiş zamanla ilgilidir, tealluk ettiği mesele olup bitmiştir. Fakat Allah'ın bu iki sıfatı, ezeli ve ebedidir, zamana bağlı değildir. Zira Allah, halde ve istikbalde mağfiret ve rahmet dileyecek olursa, bu dileği mutlaka gerçekleşir. Bu söz, Şemsüddin Kirmani'ye aittir. Kirmani'ye göre İbnu Abbas'ın, iki şekilde cevap verme ihtimali de mevcuttur. Birincisi, Allah'ın kendini bu sıfatlarla tesmiyesidir. Bu itibarla geçmiş zamana bağlıdır. Fakat sıfatlar sonsuzdur. Diğeri ise كان fiilinin mânasındaki devamlılıktır. Çünkü Cenabı Hak, ilelebed Gafur ve Rahimdir.

Bu konuda, sualin iki şekle hamli ihtimal dahilinde olsa bile verilecek cevap her ikisinin kabul edilmemesi şeklindedir. Mesela كان lafzı bağışlanacak ve merhamet edilecek kimse yokken, Allah'ın geçmiş zamanda Gafûr ve Rahim olduğuna işaret etmekte ise de, hal'de كان fiili buna işaret etmediğinden, durum, böyle değildir. Birinci şıkka verilecek cevap, كان fiili mâzi sigasında, sıfatı adlandırmak üzere kullanılmıştır. İkinci şıkka verilecek cevap ise, كان fiili sıfatla birlikte devamlılık ifade ettiğidir. Nahiv uleması كان nin haberi, mâzi mânasındadır veya munkatıdır, demişlerdir.

İbnu Ebi Hatim bir başka tarikle İbnu Abbas'dan şöyle rivayette bulunmuştur: Bir Yahudi İbnu Abbas'a, Allah'ın Aziz ve Hakim olduğunu iddia ediyorsunuz, acaba bugün de aynı mıdır? diye sorunca İbnu Abbas: O bizatihi Aziz ve Hakim'dir, cevabını vermiştir.

İbnu Abbas'ın telifinde güçlük çektiği meselelerden birini de Ebu Ubeyd nakleder: Ebu Ubeyd; İsmail b. İbrahim'den, o Eyyub'dan, o da İbnu Ebi Müleyke'den, şöyle dediğini rivayet eder: Sahabeden biri İbnu Abbas'a في يوم كان

مقداره ألف سنة «..süresi bin yıl olan bir günde..» (Secde, 5.) ile في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة «..Mikdarı elli bin yıl süren bir günde..» Meâric, 4.) âyetlerinin mânasını sorar. İbnu Abbas cevaben: Bunlar Allah'ın kitabında zikrettiği iki gündür, bunlarla ilgili gerçeği gene Allah bilir, demiştir.

Aynı tarikle İbnu Ebi Hatim benzer bir rivayette bulunmuş, İbnu Abbas'ın sözüne şunu ilave etmiştir: Bu iki günün, mahiyetini bilmiyorum. Bilmediğim bu iki gün hakkında bir şey söylemekten sakınırım. İbnu Muleyke şöyle der: Deveme binerek acele Said b. Museyyeb'e gittim. Yanında bulunanlardan biri bu konuda Said'e soru sordu, fakat sorusunu cevaplayamadı. Bunun üzerine İbnu Muleyke bu konuda İbnu Abbas'dan duyduğumu söyleyeyim mi? diye söze karıştı ve duyduğunu aynen anlattı. Said, soru sorana dönerek; benden daha bilgili olmasına rağmen İbnu Abbas, bu konuda fikir beyan etmekten kaçınmıştır, şeklinde hitapta bulundu.

Gene İbnu Abbas'dan rivayet edildiğine göre; bir işin Allah'a yöneliş ve yükseliş miktarıdır. Hac sûresinde geçen bin yıllık gün, Allah'ın gökleri yarattığı altı günden bir gündür. Elli bin yıllık gün ise kıyamet günüdür.

İbnu Ebi Hatim, Simak tarikıyle İkrime'den, o da İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur: Sahabeden biri İbnu Abbas'a şu âyetlerdeki günler nedir, diye sorar: في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة «..süresi bin yıl olan bir günde..» (Meâric, 4.), يدبر الأمر من السماء الى الأرض ثم يعرج اليه في يوم كان مقداره ألف سنة «**Gökten yere kadar her işi O, tedbir eder. Sonra sizin saydığınızdan bin yıl kadar süren bir günde O'na yükselir..**» (Secde, 5.), وان يوما عند ربك كألف سنة «**Rabbinin yanında bir gün, sizin saydıklarınızdan bin yıl gibidir.**» (Hac, 47.) İbnu Abbas bu soruyu şöyle cevaplar: Kıyamet gününün müddeti, elli bin senedir. Semavatın yaratılışı ise altı gündedir. Her gün, bin seneye tekabul etmektedir. Bu âyetteki bin sene meleklerin yeryüzündeki vazifelerini bitirip Allah katına yükseliş müddetini gösterir. Bazı ulema, bu iki âyette mevcut sene ile kıyamet günü kastedildiği, يوم عسير على الكافرين غير يسير «**..çetin bir gündür. Kâfirler için kolay değildir.**» (Müddessir, 9-10.) âyetinin delaletiyle bunun, Müminle kafirin kıyametteki hallerinin itibara alındığı görüşündedirler.

1- İhtilaf Vehmi Veren Müşkil Âyetler

Zerkeşi «e l - B u r h a n» adlı eserinde, âyetlerde ihtilaf gibi görünen sebepleri şöyle açıklar:

a- İhtilaf, âyette mevcut bir ifadenin muhtelif nevileri ve safhalarından ileri gelir. Mesela Âdem (a.s.)ın yaratılışı ile ilgili olarak bir âyette, من تراب **topraktan** (Âl-i İmrân, 59.), bir âyette, من حمأ مسنون **işlenebilen balçıktan** (Hicr, 26, 28,33.), bir âyette من طين لازب **yapışkan bir çamurdan** (Sâffât, 11.), bir âyette

من صلصال كالفخار «..pişmiş gibi kuru çamurdan..» (Rahman, 14.) şeklinde gelmektedir. Bunlar; muhtelif lafızlardır, her birinin durumlarına göre farklı mânaları mevcuttur. «Sâlsâl» kelimesi, «hame» kelimesinden, «hame» kelimesi «turab» kelimesinden farklı mânadadır. Ancak bunların aslı, topraktır. Bu değişik hallerden herbiri, toprağın özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Mesala, yılandan söz edilirken bir âyette فاذاهى ثعبان مبين «..O apaçık bir **ejderha!..»** (Şuarâ, 32.), diğer âyette ise تهتز كأنها جان «..**küçük bir yılan gibi titreşti..»** (Kasas, 31.) buyrulmaktadır. الجان kelimesi yılanın küçüğüne, الثعبان kelimesi ise yılanın büyüğüne verilen addır. Zira küçük yılanın yaratılışı, büyük yılanınkine benzer. Büyük yılanın kımıldanışı, hareketleri ve süratle yol alışı, aynen küçük yılanın hareketleri ve yol alışı gibidir.

b– İhtilaf, konunun değişikliğinden ileri gelir. Buna misal; وقفوهم انهم مسئولون **«Durdurun onları, çünkü sorguya çekileceklerdir!»** (Sâffât, 24.) ve فلنسئلن الذين ارسل اليهم ولنسئلن المرسلين «**Kendilerine elçi gönderilmiş olanlara soracağız ve elbette gönderilen elçilere de soracağız..»** (Araf, 6.) âyetleriyle فيومئذ لا يسئل عن ذنبه انس ولا جان «**O gün ne insana, ne de cinne günahından sorulmaz.»** (Rahmân, 39.) âyetleridir. Bu konuda Halimi şöyle der: Birinci âyet, tevhid ve peygamberlerin tasdiki ile ilgili soruya, ikinci âyet de nübüvvetin tasdik ve ikrarıyla, dinin usul ve furuuna ait soruya hamledilir.

Bazı ulema, ihtilafı, yer ihtilafına hamleder. Zira kıyamette, değişik mevkiler bulunmaktadır. Bunlardan bazılarında insanlar sorguya çekilirken, bazılarında sorguya çekilmezler. Kıyamette sorulan sorular, ağlatan ve kusurları ortaya çıkaran sorulardır. Sorulmayacak sorular ise âyette geçen mazeret ve huccetle ilgili sorulardır. اتقوا الله حق تقاته «**Allah'tan O'na yaraşır biçimde korkun..»** (Âl-i İmrân, 102.) âyetiyle, فاتقوا الله ما استطعتم «**Gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun..»** (Tegâbun, 16.) âyeti buna misaldir. Şeyh Ebu'l-Hasen eş-Şazeli birinci âyeti, akabindeki ولا تموتن الا وانتم مسلمون «**..ancak Müslüman olarak can verin.»** âyetini delil getirerek tevhide, ikinci âyeti de amele hamleder. Bir rivayete göre, ikinci âyet, birinci âyeti neshetmiştir.

فان خفتم الا تعدلوا فواحدة «**..adalet yapamıyacağınızdan korkarsanız, bir tane alınız..»** (Nisâ, 3.) âyeti ile ولن تستطيعوا ان تعدلوا بين النساء ولو حرصتم «**..kadınlar arasında tam adalet yapmak elinizden gelemez..»** (Nisâ,129.) âyeti buna misaldir. Birinci âyette adaletin mümkün olacağı, ikincisinde ise mümkün olamıyacağı anlaşılır. Buna şöyle cevap verilebilir: Birinci âyet hukukun ifasıyle ilgilidir, ikinci âyette ise insan gücünü aşan kalbî meyille ilgilidir.

ان الله لا يامر بالفحشاء «**..Allah kötülüğü emretmez..»** (Araf, 28.) âyeti ile أمرنا مترفيها ففسقوا فيها «**..şımarık varlıklarına yola gelmelerini emrederiz, ama onlar yoldan çıkarlar..»** (İsrâ, 16.) âyeti de buna bir misaldir. Birinci âyette şeri

meseleye, ikinci âyette ise kaza ve kader mânasına gelen kevni meseleye işaret vardır.

c– İhtilaf, fiilleri yönüyle kendisinden bahsedilen ile, bahse konu olan haberden gelen ihtilaftır.

فلم تقتلوهم ولكن الله قتلهم وما رميت اذ رميت «**Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman sen atmadın..»** (Enfal, 17.) âyeti buna misaldir. Bu âyette kesb ve faaliyete geçme bakımından öldürme işi Sahabeye, atma işi de Peygambere izafe edilmiştir; ancak tesiri her ikisinden de nefyedilmiştir.

d– İhtilaf, mecaz ve hakikat bakımından, kendisinden bahsedilen ile bahse konu olan haberden gelen ihtilaftır. وترى الناس سكارى وما هم بسكارى «**..insanları sarhoş görürsün, oysa onlar sarhoş değildirler..»** (Hac, 2.) âyeti buna bir misaldir. Âyetteki sarhoşluk, kıyamet'in kopuşunda ortaya çıkan korkudan dolayı, mecazi sarhoşluktur. Yoksa, içki içmenin sonucu olan hakiki sarhoşluk değildir.

e– İhitilaf, kelimeye iki şekilde mâna verilmesinden ileri gelen ihtilaftır. فبصرك اليوم حديد «**Bugün artık gözün keskindir.»** (Kâf, 22.), خاشعين من الذل ينظرون من طرف خفى «**Aşağılıktan başları öne eğmiş vaziyette...göz ucuyla gizli gizli bakarlar..»** (Şûrâ, 45.) âyeti buna misaldir. Kutrub; âyetteki, بصرك kelimesinin mânasını, sahip olduğun ilim, görerek sağladığın bilgi, kuvvetli bir bilgidir, şeklinde açıklar. Arapların بصر بكذا sözü, bildi mânasındadır, yoksa gözle görmek mânasında değildir. Fârisi: فكشفنا عنك غطاءك âyetini, bu mânaya geldiğine delil gösterir.

الذين آمنوا وتطمئن قلوبهم بذكر الله «**Onar ki, inanmışlar, kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşmuştur..»** (Ra'd, 28.) âyeti ile انما المؤمنون الذين اذا ذكر الله «**Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir..»** (Enfâl, 2.) âyeti, buna ayrı misaldir. İkinci âyetteki kalplerin titreyişi ile birinci âyetteki kalplerin mutmain olması, birbirinin hilafı sanılmaktadır. Bu söze verilecek cevap şudur: Mutmain olma, tevhidin kabuliyle kalbin inşirah bulmasıdır. Kalblerin titreyişi ise doğruluktan ayrılma ve hidayetten sapma korkusundandır.

تقشعر منه جلود الذين يخشون ربهم ثم تلين جلودهم وقلوبهم الى ذكر الله «**..Rablerinden korkanların, bu kitaptan tüyleri ürperir, sonra hem derileri, hem de kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar..»** (Zümer, 23.) âyetinde bu iki husus, bir arada zikredilmiştir.

İzahı güç olan âyetlerden biri de وما منع الناس ان يؤمنوا اذ جاءهم الهدى ويستغفروا ربهم الا ان تأتيهم سنة الأولين او يأتيهم العذاب قبلا «**Kendilerine hidayet geldiği zaman insanları inanmaktan ve Rablerine istiğfar etmekten alıkoyan şey, ancak evvelkilere (ait) âdetin kendilerine de gelmesini yahut azabın açıkça karşılarına gelmesidir.»** (Kehf, 55.) âyetidir. bu âyet, kendilerinden öncekilere gönderilen azapla gözleri

önündeki azapdan birinin iman etmelerine mani olduğuna delalet eder. Halbuki وما منع الناس ان يؤمنوا اذ جاءهم الهدى الا ان قالوا أبعث الله بشرا رسولا «**Zaten kendilerine hidayet geldiği zaman insanları doğru yola gelmekten alıkoyan şey hep: 'Allah bir insanı elçi mi gönderdi?' demeleridir.**» (İsrâ, 94.) âyetinde ise, bu iki sebeb dışında başka bir mâni bulunmaktadır.

Bu hususu İbnu Abdisselam şöyle açıklamaktadır: Birinci âyet şu mânadadır: İnsanların iman etmelerine engel olan ancak, öncekilerin yere batırılmaları, veya benzeri şekillerde helak edilmeleri gibi azabı, şimdiden beklemeleridir. Allahu Taâlâ âyette onları, iki durumdan biriyle cezalandırmayı murad ettiğini bildirir. Şüphe yok ki Allah'ın iradesi, iradesine ters düşen şeyin vuku bulmasını engeller. İşte, imanlarına engel olan gerçek sebeb budur. Çünkü gerçek sebeb Allah'tır.

İkinci âyetin mânası şudur: İnsanları iman etmekten alıkoyan ancak Allahın, insanlar arsında bir resûl göndermesini garib karşılamalarıdır. Gerçekten söyledikleri söz, garip karşılamanın bir ifadesidir. Bu da, iman etmemelerine engel uygun bir sebeptir. Halbuki beşerden bir resûl gönderilmesini garip karşılamaları hakiki bir engel değil, basit bir engeldir. İkinci âyetteki bu durum basit bir engele munhasır olduğu halde birinci âyetteki engel, hakiki bir engeldir. Böylece iki âyet arasında bir ihtilaf mevcut değildir.

Mânasında zorluk hissedilen âyetlerden bazıları da şunlardır: ومن اظلم ممن افترى على الله كذبا او كذب بآياته «**Allah'a yalan uyduran, ya da O'nun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir..**» (Enam, 21.) ve فمن أظلم ممّن كذب على الله «**Allah hakkında yalan uydurandan...daha zalim kim olabilir..**» (Zümer, 32.) âyetleriyle ومن أظلم ممّن ذكر بآيات ربه فاعرض عنها و نسي ما قدمت يداه «**Rabbinin âyetleri kendisine hatırlatılmışken onlardan yüz çevirenden daha zalim kimdir..**» (Kehf, 57.) ve ومن أظلم ممّن منع مساجد الله ان يذكر فيها اسمه «**Allah'ın mescidlerinde adının anılmasına engel olandan daha zalim kim olabilir..**» (Bakara, 114.) âyetleridir. Bu âyetlerde mevcut istifham edatı, nefiy mânasındadır. Şu halde mânası, «**daha zalim kimse yoktur**», demektir. Bu durumda cümle, inşai değil, haberi cümledir. Cümle haberi olur, âyetler de zahiri mânasında olursa, aralarında tenakuz olduğu anlaşılır.

c- İhtilaf, fiilleri yönüyle kendisinden bahsedilen ile, bahse konu olan haberden gelen ihtilaftır.

Buna şu şekilde cevap verilebilir:

a- Yukardaki âyetlerde ifade edilen herbir zulüm, kendisiyle ilgili hususu tahsis etmektedir. Yani Allah'ın emirlerini engelleyenler arasında, Allahın mescitlerine girmeyi engelleyenlerden, iftira edenler arasında, Allaha yalan iftira edenlerden daha zalim bir kimse yoktur, demektir. Bu durumda âyette ifade

edilen ilgili hususlar tahsis edildiğinde, tenakuz izale edilmiş olur.

b- Âyetlerde ifade edilen zulüm, bunu ilk önce yapanları tahsis eden bir zulümdür. Bu kimseler, kendilerinden sonra aynı yolda gidenlerden daha zâlimdirler. Şu halde daha zâlim olan, zulmü ilk önce işleyendir. Âyetlerde ifade edilen zulüm, engellemekte ve iftira etmede, öncelik taşıyan zulümdür.

c- Daha zalim olmamak, zalim olmamayı gerektirmez. Ebu Hayyan, bu cevabın daha doğru olduğuna inanır. Çünkü mukkayyed olanı nefyetmek, mutlak olanın nefyini gerektirmez. Mukayyed olan zulüm, mutlak olan zulmü nefyetmediğine göre, âyetler arasında tenakuz olduğu söylenemez. Çünkü yukardaki âyetlerde, daha zalim olanla vasfı eşit tutulmuştur. Daha zalim olmada eşitlik olduğuna göre, bu vasıfla vasfedilenler arasında, birinin diğerine nazaran, ziyade veya noksanlığı yoktur. Bunların herbiri daha zalim olmada eşittirler. bu açıklamanın ışığı altında mâna şu olur: **İftira edenlerle, menedenlerden daha zalim kimse yoktur.** Bu gibilerin zalim olmada eşit tutulmalarında, herhangi bir zorluk olmadığı gibi, bunlardan birinin diğerinden daha zalim olduğunu gösteren bir alamet de mevcut değildir. Bu tıpkı; onlardan daha bilgili kimse yoktur, sözü gibidir.

Bu cevaplar şöyle özetlenebilir: Zulümde aşırılığı nefyetmek, zulmetmedeki eşitliğin nefyini gerektirmez.

Muteahhirin ulemasından bazıları şöyle demiştir: Âyetlerdeki istifhamdan maksat, zikredilen hususlarda, gerçek mânada daha zalim olma değil, kalplere korku ve dehşet vermektir.

Hattabi şöyle der: İbnu Ebi Hureyre'den işittiğime göre Ebu'l-Abbas b. Sureyc'in şöyle dediğini nakletmiştir: Bir adam, ulemadan birine لا اقسم بهذا البلد «**Yoo, andiçerim bu şehre..**» (Beled, 1.) âyetinde Allahu Taâlâ burada adı geçen beldeye yemin etmediği halde وهذا البلد الأمين «**Bu güvenilir şehre andolsun ki.**» (Tin, 3.) âyetinde yemin etmektedir. Sizce, hangisi doğrudur? diye sorar. Bunun üzerine alim; önce sorunu cevaplayıp sonra mı döveyim, yoksa önce dövüp sonra mı cevaplıyayım, diye sorunca soru sahibi, önce dövün, sonra cevaplandırın şeklinde mukabelede bulunur. Bunun üzerine alim şöyle der: Şurasını iyi bil ki Kur'an'ı Kerim, Resûlullah'a, Sahabenin gözü önünde ve Kur'ana düşman insanlar arasında nâzil olmuştur. Bu zalim insanlar, Kur'an'ı tenkit etmek için fırsat kolluyorlardı; şayet böyle bir fırsat ellerine geçseydi, hemen ona sarılır tenkide yeltenirlerdi. Fakat onlar Kur'an'da böyle bir tenakuz göremediler. Ama sen bir Müslüman olarak bu durumu kavrayamadın!. Onların şüpheye düşmedikleri bir konuda sen şüpheye düştün. Şunu da iyi bil ki Araplar, konuşma esnasında لا harfini kullanırlar, fakat mânasını dikkate almazlar, deyip, delil sadedinde bazı beyitler gösterdi.

2- İhtilaf veya Tenakuzun Çözümü

Üstad Ebu ishak el-İsferayini şöyle der: Âyetler arasında tenakuz görüldüğünde, tertip ve telifinde güçlük ortaya çıktığında takip edilecek yol, âyetlerin nüzul sırasına bakmaktır. Sonradan nâzil olan âyetler, önceden nâzil olanlara tercih edilir ki buna nesih denilir. Şayet âyetlerin nüzul sırası bilinmez ve icma da bu iki âyetten biriyle amel edilme yolunda ise, ameli üzerinde ima edilen âyetin, nasih olduğu anlaşılır. Kur'an-ı Kerimde birbirine zıt görünen iki âyetin lafzı mutlaka bu iki yoldan biriyle olur.

Diğer ulema da şöyle der: İki kıraatın birbirine, zıtlığı iki âyetin biribirine zıtlığı gibidir. وأرجلكم (Mâide, 6.) âyetinde mansub ve mecrur kıraatın bulunması, buna misaldir. Bu bakımdan iki kıraatın cemi, mansub kıraatı ayakları yıkamaya, mecrur kıraatı da mesh üzerine meshetmeğe hamletmek suretiyle mümkün olur.

Sayrafi şöyle der: İhtilaf ve tenakuz, şöyle telif edilir: Bir cümle, ifade ettiği mânalardan birine izafe edilebiliyorsa, izafe edilen bu mânada tenakuz yoktur, tenakuz sadece birbirine zıd düşen kelimelerdedir. Kitap ve sünnette bu neviden bir tenakuz asla mevcut değildir. Kur'an'da ancak nesih mevcuttur.

Kadi Ebu Bekr şöyle der: Kur'an âyetleri ve hadislerde tenakuz aramak caiz değildir. Bunu, akıl da kabul etmez. Bu yüzden الله خالق كل شيء. **«Allah her şeyin yaratıcısıdır.»** (Zümer, 62.) âyeti, وتخلقون افكا **«..yalan uyduruyorsunuz.»** (Ankebut, 17.) âyeti ile واذتخلق من الطين **«..çamurdan yaratıyordun..»** (Mâide, 110.) âyetlerinde akli delilin mevcudiyetinden dolayı çelişki yoktur. Çünkü Allah'tan başka, yaratıcı yoktur. Bu bakımdan birbirine zıt görünen kelimelerin tevili gerekir. تخلقون fiili تكذبون ile, تخلق fiili de تصور fiiliyle tevil edilir.

Kirmani; ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا **«..Eğer (o), Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı..»** (Nisâ, 82.) âyetinin tefsirinde şu açıklamayı getirir: Âyette geçen ihtilaf, iki kısımdır. Birisi, tenakuz şeklindeki ihtilaftır. Bu ise, iki kelimeden birinin diğerine ters düşmesidir ki böyle bir ihtilaf, Kur'an'da mevcut değildir. Diğeri de lüzumlu ihtilaftır ki kelimenin her iki yönde değerlendirilmesi uygundur. Bu ihtilafa misal, kıraat vecihleri, âyet ve sûrelerin miktarı, nâsih ve mensuh âyetlerin hükmü, emir-nehiy, vaad ve vaid gibi konulardaki ihtilaftır.

KIRK DOKUNZUNCU BÖLÜM

MUTLAK VE MUKAYYED ÂYETLER

Mutlak; kayıtsız olarak kelimenin mahiyetini gösterir. Mukayyedle birlikte mutlak kelime, hususiyle birlikte umumi kelime gibidir.

Mutlak kelimenin mukayyed olmasına delil bulunursa mukayyed olur, aksi halde mutlak, mutlak olarak, mukayyed de mukayyed olarak kalır. Çünkü Cenabı Hak bize, Arap diliyle hitap etmiştir.

Mutlak ve mukayyed'in tayininde ölçü şudur: Allahu Taâlâ, belli bir durum veya şartla, bir konuda hüküm verir, sonra da aynı konuda mutlak olarak başka bir hüküm getirirse, bu iki durum ayrı ayrı incelenir. Şayet mutlak olan bu hükmü, mukayyed olan hükmün dışında başka bir temele dayamak mümkün değilse, bu hüküm mukayyed olur. Şayet dayandığı bir temel varsa ve yine bir başka temele dayanıyorsa, bu hükmün iki temelden birine dayatılmasında tercih yapılmaz.

Mutlak kelimenin delile dayanarak mukayyed olmasına misal; ricat, firak ve vasiyet konusunda şahidlerde adaletin şart olmasıdır. Şu âyetler bunun delilidir. وأشهدوا ذوي عدل منكم **«..içinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun..»** (Talâk, 2.), شهادة بينكم اذا حضر احدكم الموت حين الوصية اثنان ذوا عدل منكم **«..Herhangi birinize ölüm gelip çattığı zaman (edeceğiniz) vasiyyet vaktinde içinizden adalet sahibi iki kişi(yi) şahit (tutun).** (Mâide, 106.). Alış-veriş ve buna benzer hususlarda şahadet, mukayyed değil mutlaktır. Şu âyetler de bunun delilidir: وأشهدوا اذا تبايعتم **«..Alış-veriş yaptığınız zaman da şahid tutun..»** (Bakara, 282.), فاذا دفعتم اليهم أموالهم فأشهدوا عليهم **«..onlara mallarını geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun..»** (Nisâ, 6.) âyet. Şu halde adalet, her iki durumda da şarttır.

Hükmün takyidine misal, karı-kocanın mirasıdır. من بعد وصية يوصى بها او دين **«..yapacağı vasiyyetten ya da borcundan sonradır..»** (Nisâ, 11.) âyetindeki miras belli şartlara bağlanırken diğer miraslarda hüküm, mutlak olmakla beraber, vasiyyet ve borç ödeme şartına bağlanmıştır. Aynı şekilde katil keffaretinde Mümin bir kadın köle azat edilmesi şart koşulurken, zıhar ve yemin gibi hususlarda verilecek keffarette şart yoktur, mutlaktır. Bu mutlak keffaret, kadın

kölede olduğu gibi, mukayyed keffarettir.

Abdestte الى المرافق «..**dirseklere kadar..**» (Mâide,6.) âyetinde olduğu gibi, dirseklere kadar kolların yıkanması mukayyed iken, teyemmümde bu hususun mutlak olması da bu kabildendir.

ومن يرتدد منكم عن دينه فيمت وهو كافر «..**sizden kim dininden dönüp kafir olarak ölürse..**» (Bakara, 217.) âyetinde, mürted olarak küfür üzere ölenin amelinin yok olması mukayyed iken, ومن يكفر بالايمان فقد حبط عمله «..**kim inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa çıkmıştır..**» (Mâide, 5.) âyetinde amelin yok olması mutlak gelmiştir.

Dört ayaklı hayvanlardan akan kanın haramlığı mukayyed olak gelmişken bunların dışındakilerde haramlılık, mutlak gelmiştir.

Şafii mezhebine göre, yukarıda geçen bütün âyetlerdeki mutlak, mukayyed üzerine hamledilir. Fakat bazı ulema, mutlağı mukayyede hamletmezler. Zıhar ve yemin keffaretinde, kafir kadın kölenin azad edilmesi ile teyemmümde kolların dirseklere kadar meshedilmesine cevaz verirler ve mürted olanın işlediği bütün amellerinin kayıtsız-şartsız yok olacağını belirtirler.

Tercih yapılmayan kısma misal ise, katil ve zıhar keffaretinde orucun aralıksız tutulması, temettu orucunun aralıklı tutulması mukayyed kılınmıştır. Yemin keffareti için tutulan, Ramazan için kaza edilen oruç, mutlaktır. Bu orucun aralıklı veya aralıksız tutulmasının cevazı da mutlak olarak kalır. Bu mutlak hükmü, birbirine ters düşen her iki kayda hamletmek mümkün olmadığı gibi, aralarında tercih bulunmadığından bunlardan birine de hamletmek mümkün değildir.

Mutlak-Mukayyed İle İlgili Açıklamalar

Mutlağın mukayyede hamli mümkündür, diyecek olursak bu, lügat bakımından mı, yoksa kıyasla mı sorusunu aklımıza getirir. Bunu iki şekilde izah etmek mümkündür:

a- Araplar, umumiyetle sözü kısa ve veciz söylemek istediklerinden, mukayyedle iktifa ederek mutlak sözü tercih ederler.

b- İki hüküm aynı mânada olur, fakat mutlak ve mukayyed olmasa da aralarında bir fark bulunursa hüküm, yukarıda geçtiği gibi verilir. Fakat bu konuda bazı hükümler bulunur, başka bir konuda bunların bir kısmı zikredilir, bir kısmı zikredilmezse, zikredilmeyenlerin diğerlerine ilhakı gerekmez. Mesela, abdestte dört azanın yıkanması emredilmişken teyemmümde bunlardan sadece ikisi zikredilmiştir. Bunu abdestte zikredilen azalara hamlederek teyemmümde de baş ve ayakların toprakla meshedilebileceği söylenemez. Keza, zıhar keffaretinde; fakirlere yemek yedirmek, oruç tutmak ve köle azad etme gibi şartlar zikredilirken, katil keffaretinde sadece ikisi zikredilmiş, fakirlere yemek yedirme şartı konulmamıştır. Bunu birincisine hamletmenin veya fakire yemek yedirme yerine oruç tutmanın mümkün olacağı mânasında almamak gerekir.

ELLİNCİ BÖLÜM

MANTUK VE MEFHUM ÂYETLER

1– mantuk âyetler:

Mantuk; konuşma sırasında, cümleden anlaşılan mânadır. Eğer cümle bir tek mâna ifade ederse, nas olur. Buna misal; فصيام ثلاثة ايام في الحج و سبعة اذا رجعتم تلك عشرة كاملة «**..üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman olmak üzere tam on gün oruç tutar..**» (Bakara, 196.) âyetidir. Bazı mütekellimin Kur'an ve Sünnet'te bu çeşit nassın pek nadir olduğunu söylemişlerdir. İmamu'l-Haremeyn ve müntesipleri bu görüşü reddederek, şöyle demişlerdir: Nasdan murad başka bir tevil ciheti bulunmaksızın, cümlenin müstakillen kesin bir mâna ifade etmesidir. Her ne kadar lügatlere bakmakla cümlede geçen kelimelerin mânasını bulmak zor olsa bile, siyak ve sibaktan hareket ederek, bunlara pek çok misal bulmak mümkündür.

Veya eğer cümle, tercih edilen başka bir mâna ifade ederse, zahir olur. Buna misal فمن اضطرّ غير باغ و لا عاد «**..Ama kim mecbur kalırsa saldırmadan ve sınırı aşmadan.**» (Bakara, 173.) âyetidir. Âyette geçen باغ kelimesi, hem cahil, hem de zalim mânasına gelmekle beraber zalim mânası daha açık ve daha uygun gelmektedir. Buna misal; و لاتقربوهن حتى يطهرن «**..temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın..**»(Bakara, 222.) âyetidir. Bu âyette geçen **tuhr** kelimesi hayzın kesilmesi sonucu meydana gelen temizlik mânasına geldiği gibi abdest ve gusül ile yapılan temizlik mânasına da gelmektedir. Fakat burada tercih edilen mâna, ikincisidir.

Bu durumda olan bir kelime, delile dayanarak, tercih edilmeyen mânaya hamledilirse, buna tevil denilir, kelime de müevvel olur. و هو معكم أينما كنتم «**..Nerede olursanız O sizinle beraberdir..**» (Hadid, 4.) âyeti buna misaldir. Bu âyetteki beraberliği, bizzat kurbiyet mânasındaki beraberliğe hamletmek imkansızdır. Âyetin bu mânadan uzak tutulması, Allah'ın kudretine, ilmine veya himayesine hamledilmesi gerekir. و اخفض لهما جناح الذل من الرحمة «**..onlara acıyarak tevazu kanadını indir..**» (İsrâ, 24.) âyeti bunun bir misalidir. Bu âyetin mânasını, insanın kanadı olmadığından zahirine hamletmek imkansızdır. Ancak tevazu ve iyi muameleye hamledilir.

Mantuk kelimedeki mâna, ya iki hakiki mâna arasında veya biri hakiki, diğeri mecazi mânada müşterek olur. Kelimenin mânasının aynı zamanda müştereken her iki mânaya hamli de doğru olur. Kelimenin iki ayrı mânada kullanılması caizdir, veya değildir, desek bile, bu iki mânaya hamli mümkündür. Şöyle ki, iki mânası bulunan bu kelimenin bir kere bir mânada, bir kere de bir mânada, iki ayrı cümlede kullanılması mümkündür. لا يضارّ كاتب ولا شهيد **«..yazana da, şahide de asla zarar verilmesin..»** (Bakara, 282.) âyeti buna misaldir. Bu âyetteki يضارّ fiili, malum sigasıyle okunursa, katiple şahidin, yazdığı senet ve yaptığı şahadette haddi aşarak hak sahibine zarar vermedikleri mânası anlaşılabileceği gibi, meçhul olmadıkları halde katipliğe ve şahidliğe zorlamakla kendilerine zarar vermediği mânası da anlaşılabilir.

Ayrıca, kelimenin delalet ettiği mâna, takdiri bir mânaya dayanırsa buna zaruri delalet denilir. واسئل القرية **«..şehirdekilere sor..»** (Yûsuf, 82.) âyeti buna misaldir. Yani o şehrin sakinlerine sor, demektir. Eğer kelimenin delalet ettiği mâna takdiri bir mânaya dayanmıyor ve kastedilmeyen bir mânaya delalet ediyorsa, buna işari delalet denilir. احلّ لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم **«Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı..»** (Bakara, 187.) âyeti buna misaldir. Bu âyet, cünüb olarak sabahlayan bir kimsenin tuttuğu orucun sıhhatına delalet etmektedir. İmsak vaktine kadar cimaya müsaade edilmesi, orucun sıhhati bozulmaksızın imsakten sonra kısa bir müddet cünüp kalınabileceğine işarettir. Âyetten böyle bir hükmü, Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazi çıkarmıştır.

2- Mefhum Âyetler:

Mefhum; telaffuz durumu olmadan, kelimeden anlaşılan mânadır. Bu da, mânaya uygun düşen mefhum ve muhalif olan mefhum olmak üzere ikiye ayrılır.

Birincisi: Hükmü, mantuk lafza uygun olan mefhumdur. Bu mefhum mâna, mantuk mânadan üstün olursa buna, fehve'l-hitap adı verilir. فلا تقل لهما اف **«..sakın onlara 'öf!' bile deme..»** (İsrâ, 23.) âyeti buna misaldir. Bu âyet, ebeveyni dövmenin haram olduğuna işaret etmektedir. Çünkü dövmek, öf demekten daha şiddetlidir. Mefhum mâna, mantuk mâna ile müsavi olursa buna, lahnu'l-hitap adı verilir. ان الذين يأكلون أموال اليتامى ظلما انما يأكلون فى بطونهم نارا **«..yetim malını haksız olarak yiyenler karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar.»** (Nisâ, 10.) âyeti buna misaldir. Bu âyet, malı yakmanın haram olduğuna işaret etmektedir. Çünkü yakmak yetim malını telef etme bakımından, yemekle müsavidir.

Bu delaletin kıyasi mi, lafzi mi, mecazi mi, yoksa hakiki mi olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Bu husustaki görüşleri, usulle ilgili kitabımızda açıklamış

bulunuyoruz.

İkincisi; hükmü, mantuk lafza muhalif olan mefhumdur. Bu da çeşitli kısımlara ayrılmaktadır.

1- Naat, hal, zarf veya sayı durumunda olan sıfatın mefhumudur. ان جاءكم فاسق بنبإ فتبينوا **«..size fasıkın biri bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın..»** (Hucurat, 6.) âyeti buna bir misaldir. Âyetin mefhumu, fasık olmayan kimseden duyulan haberin araştırılmaması, adil bir kimseden duyulan haberin kabul edilmesidir. ولا تباشروهن وانتم عاكفون فى المساجد **«..mescidlerde ibadete çekilmişken kadınlara yaklaşmayın..»** (Bakara, 187.) âyeti buna ayrı bir misaldir. الحج اشهر معلومات **«..hac ibadeti bilinen aylardadır..»** (Bakara, 197.) Bu son âyetin mefhumu, bu aylar dışında ihramın giyilmeyeceğidir. فاذكروا الله عند المشعر الحرام **«Meşari Haramda Allah'ı anın..»** (Bakara, 198.) âyetinin mefhumu, bu aylar dışında yapılan zikrin, matlup olan zikrin yerini tutmayacağına işarettir. فاجلدوهم ثمانين جلدة **«..onlara seksen değnek vurun..»** (Nûr, 4.) âyetinin mefhumu ise, bu sayıdan ne az ne de çok olmayacağıdır.

2- Şartın mefhumudur. وان كنّ اولات حمل فأنفقوا عليهن **«..şayet hamile iseler, yüklerini bırakıncaya kadar onları besleyin..»** (Talak, 6.) âyeti buna misaldir. Âyetin mefhumu, hâmile olmayan kadınlara infakın gerekmediği mânasındadır.

3- Gayenin mefhumudur. فلا تحل له من بعد حتى تنكح زوجا غيره **«..artık bundan sonra kadın başka bir kocaya varmadan kendisine helal olmaz..»** (Bakara, 230.) âyeti buna misaldir. Âyetin mefhumu, kadının bir başka erkekle nikahlanmak kaydıyla ilk zevcesine yeniden nikah hakkına sahip olduğudur.

4- Hasr'ın mefhumudur. لا اله الا الله **Allah'tan başka (gerçek) tanrı yoktur.»** (Sâffât, 35.) âyeti ile انما الهكم الله الذى لا اله الا هو **«..tanrınız ancak kendisinden başka (gerçek) ilah olmayan Allah'tır..»** (Tâhâ, 98.) âyeti buna misaldir. Bunların mefhumu; Allah'ın dışında (gerçek) ilah olamayacağıdır. فالله هو الولى **«..veli yalnız Allah'tır..»** (Şûrâ, 9.) âyetinin mefhumu ise, Allah'tan başkasının veli olamayacağıdır. لالى الله تحشرون **«..Allah'ın huzuruna çıkarılacaksınız..»** (Âl-i İmrân, 158.) âyetinin mefhumu ise, Allah'dan başkasına değil, mânasınadır. اياك نعبد **«Ancak Sana kulluk ederiz..»** (Fatiha, 4.) âyetinin mefhumu, Senden başkasına değil, mânasındadır.

Bu mefhum mânaları delil olarak kullanma hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunların en doğrusu, aşağıda zikredilen şartlarla, hepsinin huccet olarak kullanılabilmesidir.

Birincisi; mefhum mânanın, galip mânayı aşmamasıdır. Bu yüzden çoğu ulema وربائبكم اللاتى فى حجوركم **«..yanınızda kalan üvey kızlarınız..»** (Nisâ, 23.) âyetindeki mefhum mânaya itibar etmemişlerdir. Çünkü âyetin galip olan mâna-

sı, üvey kız çocuğunun zevcin odasında olmasıdır. Burada üvey kız çocuğunun zikredilmesi onun odada bulunmasının akla daha çok gelmesindendir.

Diğeri ise; mefhum mânanın gerçeğe uygun düşmemesidir. Bu yüzden ومن يدع مع الله الها اخر لا برهان له به **«Kim Allah ile beraber varlığını kanıtlayacak hiçbir delil bulunmayan bir tanrıya taparsa..»** (Müminûn, 117.), لايتخذ المؤمنون الكافرين اولياء من دون المؤمنين **«Müminler, Müslümanları bırakıp, kafirleri dost edinmesinler..»** (Âl-i İmrân, 28.), ولا تكرهوا فتياتكم على البغاء ان اردن تحصنا **«..iffetli olmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın..»** (Nûr, 33.) âyetlerinin mefhum mânası olamaz.

Bu hususu daha iyi kavramak, esbabı nüzulü bilmekle sağlanır.

İbnu'l-Hassar'ın naklettiğine göre bazı ulema, kelimeler ya mantuk, ya mefhum, ya zaruret veya kendisinde bulunan makul bir mâna ifade eder, demişlerdir. İbnu'l-Hassar bu sözün doğruluğuna inanır.

ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HİTAP ŞEKİLLERİ

İbnu'l-Cevzi, «e n - N e f i s» adlı kitabında, Kur'an'da on beş hitap şeklinin mevcut olduğunu söyler. Bazı ulema da bu sayıyı 30 un üstüne çıkarırlar. Bu hitap şekilleri şunlardır:

1- Umumi hitaptır; الله الذى خلقكم من ضعف **«Allah'dır ki sizi zaaftan yarattı..»** (Rûm, 54.) âyetinde olduğu gibi hitap, bütün insanlaradır.

2- Hususi hitaptır; أكفرتم بعد ايمانكم **«..inanmanızdan sonra inkar mı edersiniz..»** (Âl-i İmrân, 106.) âyetiyle يا أيها الرسول بلغ ما أنزل اليك من ربك **«Ey Resûl, Rabbinden sana indirileni duyur..»** (Mâide, 67.) âyetinde olduğu gibi hitap, hususidir.

3- Hususilik ifade eden umumi hitabdır; يا ايها الناس اتقوا ربكم **«Ey insanlar, Rabinizden korkun..»** (Hac, 1.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânasında çocuklara ve delilere hitap yoktur.

4- Umum ifade eden hususi hitaptır; يا أيها النبى اذا طلقتم النساء **«Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman..»** (Talak, 1.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hitap, Resûlullah'a olmasına rağmen, talak hakkına sahip herkese şamildir. يا أيها النبى انا احللنا لك أزواجك **«Ey Peygamber, biz..zevcelerini sana helal kıldık..»** (Ahzâb, 50.) âyetinde Ebu Bekri's-Sayrafi şöyle der: Âyetin ibtidasındaki hitap Resûle ait olmasına rağmen, nefsini Resûle hibe eden kadınla ilgili aynı âyetin خالصة لك ifadesinden anlaşıldığına göre, âyetin bu hitaptan önceki kısmı, Resûlullah'a olduğu kadar başkalarıyla da ilgilidir.

5- Cinse hitaptır; يا أيها النبى âyeti buna misaldir.

6- Neve hitaptır; يابنى اسرائيل âyeti buna misaldir.

7- Bizzat isim tasrih edilen hitaptır; وقلنا ياآدم اسكن **«Dedik ki ey Adem, oturun..»** (Bakara, 35.), يانوح اهبط **«..Ya Nûh, in..»** (Hûd, 48.), يا ابراهيم قد صدقت **«Ey İbrahim,..sen doğruladın..»** (Sâffât, 104.), ياموسى لاتخف **«Ey Musa, korkma..»** (Neml, 10.), ياعيسى انى متوفيك **«Ya İsa, ben seni öldüreceğim..»** (Âl-i İmrân, 55.) âyetleri buna misaldir. Kur'an'ı Kerim'de Hz. Peygamber'e يامحمد şeklinde doğrudan hitap vaki olmamıştır. Bunun yerine يا أيها النبى . يا أيها الرسول şeklinde hitap edilmiştir. Bu hitapla Resûlullah tazim edilmekte, diğer peygamberler ara-

sındaki yüksek mevkii gösterilmekte, Müminlerin Peygamberlerine adıyla hitap etmemeleri öğretilmektedir.

8- Medih hitabıdır; ياايهاالذين آمنوا (Nisâ, 136.) âyeti buna misaldir. Bu yüzden Mekkelilere والذين آمنوا وهاجروا **«Onlar ki inandılar, hicret ettiler..»** (Enfal, 74.) şeklinde hitab edilmiştir.

İbnu Ebi Hatim, Haysame'den şöyle dediğini rivayet etmiştir; Kur'an'da يا أيها الذين آمنوا şeklinde okuduğunuz her âyet, Tevrat'ta يا ايها المساكين şeklindedir.

Beyhaki, Ebu Ubeyd ve diğer hadis uleması İbnu Mesud'dan, şöyle dediğini rivayet ederler: يا ايها الذين آمنوا hitabıyla karşılaştığınızda, buna dikkatle kulak veriniz. Çünkü bu hitabın peşinde Allah'ın emrettiği bir hayır veya yasakladığı bir şey vardır.

9- Zem hitabıdır; ياايهاالذين كفروا لاتعتذروا اليوم **«Ey kafirler bugün özür dilemeyin..»** (Tahrim, 7.) âyeti ile قل ياايهاالكافرون **«De ki: 'Ey kafirler..»** (Kâfirun, 1.) âyeti buna misaldir. Bu çeşit hitab, ihanet mânasında olduğundan Kur'an'da sadece iki yerde mevcuttur. Müminlere hitap çoğunlukla ياايهاالذين آمنوا âyetinde olduğu gibi vicahiye yapılırken, kafirlere ise ان الذين كفروا **«..inkar edenlere gelince..»** (Bakara, 6.), قل للذين كفروا **«İnkar edenlere söyle:..»** (Enfal, 38.) âyetlerinde olduğu gibi, iltifat etmemek bakımından gaib sigasiyle yapılır.

10- Liyakat hitabıdır; ياايهاالنبى ve ياايهاالرسول gibi âyetler buna misaldir. Bir kısım ulema ise; Resûle uygun olmayan yerlerde «Ey Nebi», Resûle uygun olan yerlede ise, «Ey Resûl» diye hitabedildiğini görmekteyiz, demektedirler. Mesela; umumi bir teşri ifade eden âyetlerde ياأيهاالرسول بلغ ماانزل اليك من ربك **«Ey Resûl, Rabbinden sana indirileni duyur..»** (Mâide, 67.) şeklinde hususilik ifade eden âyetlerde ise, ياايهاالنبى لم تحرم مااحل الله لك **«Ey Nebi, Allah'ın helal kıldığını niçin haram ediyorsun..»** (Tahrim, 1.) şeklinde gelir, derler. Ancak ياايها النبى اذاطلقتم النساء **«Ey Nebi, kadınları boşadığınız zaman..»** (Talak, 1.) âyetinde görüldüğü gibi karine olursa, hususi hitabdan umumi teşri mânası anlaşılabilir, çünkü طلق fiili, cemi şeklinde gelmiştir.

11- İhanet hitabıdır; فاخرج منهافانك رجيم **«Öyleyse çık oradan çünkü sen kovuldun..»** (Hicr, 34.), قال اخسئوا فيهاولاتكلمون **«Sinin orada! Benimle konuşmayın..»** (Müminun, 108.) âyetleri buna misaldir.

12- Gadab hitabıdır; ذق انك أنت العزيز الكريم **«..'Tad bakalım, hani sen şerefli olan, değerli olan yalnız sendin..»** (Duhan, 49.) âyeti buna misaldir.

13- Bir kelime ile umuma hitaptır; ياايهاالانسان ماغرك بربك الكريم **«Ey insan, seni engin kerem sahibi Rabbine karşı ne aldatıp isyana sürükledi?»** (İnfitar, 6.) âyeti buna misaldir.

14- Umumi bir kelime ile bir kişiye hitaptır; ياأيهاالرسل كلوا من الطيبات **«Ey-**

elçiler, güzel şeylerden yiyin..» (Müminûn, 51.) âyetinden فذرهم فى غمرتهم حتى حين (Müminun, 54.) kadarki âyetler buna misaldir.

فذرهم deki hitap Peygamber (a.s.)dır; çünkü kendinden sonra peygamber gelmeyecektir.

وان عاقبتم فعاقبوا بمثل ماعوقبتم به **«Eğer azab edecekseniz, size edilenin misliyle azabediniz..»** (Nahl, 126.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Bu âyetteki hitap, واصبر وما صبرك الا بالله **«Sabret, sabrın ancak Allah'ın yardımıyladır..»** (Nahl, 127.) âyetinin delaletiyle sadece Resûle yapılmaktadır. فان لم يستجيبوا لكم فاعلموا **«Eğer size cevap veremedilerse bilin ki..»** (Hûd, 14.) âyetindeki hitap, قل فأتوا **«De ki: 'Getirin..«** (Hûd, 13.) âyetinin delaletiyle sadece Resûle yapılmaktadır. Bazı ulema قال رب ارجعون **«..'Rabbim' der 'beni geri döndürünüz'..»** (Müminûn, 99.) âyetini de bu kabilden saymıştır. Yani ارجعنى beni geri döndür, demektir. Âyetteki رب kelimesinin Allah'a ارجعون kelimesinin de meleklere hitab olduğu söylenir.

Suheyli bu konuda şu açıklamada bulunur: Bu âyetteki söz, şeytana çarpılan, cehennem zebanilerinin eline düşenlerin söyleyecekleri sözdür. Bu gibiler şaşkına döner, ne söylediklerini bilmezler, dünyada iken mahlukata söylediklerini, cehennemde de ifade etmek isterler.

15- İki kişiye hitap eden kelimeyle bir kişiye hitaptır. القيافى جهنم **«..atın cehenneme!..»** (Kâf, 24.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hitap, cehennemde vazifeli Malik adlı meleğedir. Veya cehennem bekçileri ile zebanilere hitap olduğu da söylenir. İki kişiye hitap, aynı zamanda umuma hitap da sayılabilir. وجاءت كل نفس معهاسائق وشهيد **«Her can, yanında bir sürücü ve şahitle gelir.»** (Kâf, 21.) âyetinin delaletiyle bunun müvekkel iki melek olduğu da söylenir. Bu durumda hitap, lafza uygun bir hitap olur. Mehdevi, قال قداجيبت دعوتكما **«(Allah): 'Duanız kabul olundu' dedi..»** (Yûnus, 89.) âyetindeki hitabı bu kabilden sayar. Bu hitabın davet eden kişi olması hasebiyle sadece Hz. Musa'ya ait olduğunu söyler. Âyetteki tesniye şeklindeki hitabın, Hz. Musa ile ağabeyi Harun'adır. Çünkü Harun, Hz. Musa'ya yardımcı olduğundan, davette müşterektirler.

16- Bir kişiye hitap eden kelimeyle, iki kişiye yapılan hitaptır. فمن ربكمايا موسى **«Rabbiniz kim ya Musa..»** (Tâhâ, 49.) âyeti buna misaldir. Âyetteki diğer şahıs Hz. Harun'dur. İbnu Atıyye âyetteki zamirin merciini, iki yönden izah eder;

a- Allahu Taâlâ'nın Hz. Musa'yı terbiye ettiğine delalet olmak üzere âyetteki nida, sadece Hz. Musa'yadır.

b- Risalet ve mucizelerin sahibi Musa'dır. Harun bu noktada Musa'ya tabi olmuştur. Zemahşeri, Keşşaf'ında şu görüşe yer verir: Hz. Harun ifadede Hz. Musa'dan daha fasih olduğundan, Firavn'la münakaşada galip gelmiştir.

فلايخرجنكمامن الجنة فتشقى **«..sakın sizi cennetten çıkarmasın sonra sı-**

kıntıya düşersiniz.» (Tâhâ, 117.) âyeti buna ayrı bir misaldir. İbnu Atıyye, âyete şu açıklamayı getirir: Cenabı Hak, Hz. Adem'i sıkıntıya düşen kişi olarak ferden hitap etmiştir. Çünkü âyette kastedilen ilk muhatap odur. Bir rivayete göre Cenabı Hak, dünyadaki geçim sıkıntısını erkelere yüklediğinden, hitap Hz. Ademe dir, denilir. Kadınların adını gizlemek fazilet sayıldığından, âyette Hz. Havva ismen zikredilmemiş, hitap Adem'e yapılmıştır, şeklinde bir başka açıklama getirilmiştir.

17- Umum ifade eden bir kelime ile, iki kişiye yapılan hitaptır. ان تبوّآ لقومكما بمصر بيوتا واجعلوا بيوتكم قبلة «..Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi de namazgah edinin..» (Yûnus, 87.) âyeti buna misaldir.

18- İki kişiye hitap eden kelime ile, umuma yapılan hitaptır. Yukarıda geçen القيافي جهنم (Kâf, 24.) âyeti buna misaldir.

19- Bir kişiye yapılan hitaptan sonra umuma hitaptır; وماتكون في شأن وما تتلو منه من قران ولاتعملون من عمل «Ne işte bulunsan, Kur'an'dan ne okusan ve siz ne iş yapsanız..» (Yûnus, 61.) âyeti buna misaldir. İbnu'l-Enbari, âyeti şu şekilde açıklar: Âyetteki üçüncü fiilin cemi sıgasıyla gelmesi, Müslümanların Reûlullah'a yapılan hitaba dahil olduklarını ifade etmektedir. ياايهاالنبي اذاطلقتم النسا. «Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman..» (Talak, 1.) âyeti buna ayrı bir misaldir.

20- Umuma hitabdan sonra, bir kişiye yapılan hitabdır; وأقيموا الصلاة «Namazı kılın..» (Bakara, 43.) âyeti ile, وبشر المؤمنين «..Müminleri müjdele..» (Yûnus, 87.) âyetleri buna misaldir.

21- Bir kişiye yapılan hitaptan sonra, iki kişiye yapılan hitaptır. قالوا أجئتنا لتلفتنا عمّا وجدنا عليه آباءنا وتكون لكما الكبرياء في الأرض «Dediler ki: Sen bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz düzenden çevirsin de yeryüzünde büyüklük yalnız ikinize kalsın diye mi bize geldin?..» (Yûnus, 78.) âyeti buna misaldir.

22- İki kişiye yapılan hitapdan sonra, bir kişiye yapılan hitaptır; فمن ربكما ياموسى (Tâhâ, 49.) âyeti buna misaldir.

23- Belirli birine yapılan hitaptan, bir başkasının murad edilmesidir; يا ايهاالنبي اتق الله ولاتطع الكافرين والمنافقين «Ey Peygamber, Allah'dan kork, kafirlere ve münafıklara itaat etme..» (Ahzab, 1.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hitap, Resûl'ün şahsına olmakla beraber, esasen ümmetine yapılan hitaptır. Resûlullah zaten müttaki olduğundan, küffara itaatı asla düşünülemez. فان كنت في شك مما انزلنا اليك فاسئل الذين يقرؤن الكتاب من قبلك «Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce Kitap okuyanlara sor..» (Yûnus, 94.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Resûlullah'a gelen vahiyde, kendisinin şüphe etmesi asla düşünülemez. Âyetteki hitap, küffara imadır.

İbnu Ebi Hatim bu âyet hakkında İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet

eder: Resûlullah hiçbir zaman şüphe etmemiş, teredüde düşerek soru sormamıştır.

واسئل من ارسلنا من قبلك من رسلنا «Senden önce gönderdiğimiz elçilerimizden sor..» (Zuhruf, 45.) âyeti ile فلاتكونن من الجاهلين «.. o halde sakın cahillerden olma.» (Enam, 35.) âyeti buna ayrı birer misaldir.

24- Bir başkasına yapılan hitabtan, belirli birinin murad edilmesidir. لقد انزلنا اليكم كتابا فيه ذكركم «Andolsun ki, size şerefiniz bulunan bir kitap indirdik..» (Enbiya, 10.) âyeti buna misaldir.

25- Belirli bir muhatap kastedilmeyen, umuma şamil hitaptır; الم تر ان الله يسجد له «..görmedin mi hep Allah'a secde ediyorlar..» (Hac, 18.), ولو ترى اذ وقفوا على النار «Bir görsen onların ateşin başında durdurulmuş halini..» (Enam, 27.), ولو ترى اذالمجرمون ناكسوا رؤسهم عند ربهم «Rablerinin huzurunda başlarını öne eğmiş (olarak) suçluları bir görsen..» (Secde, 12.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerde muayyen bir muhatap değil, muhatap olabilecek herkese yapılan bir hitap mevcuttur. Âyette umum mâna kastedildiğinden ifade hitap şeklinde gelmiştir. Cenabı Hak bununla, durumları açıkça belli olan, görme imkanı bulunan herkese hitabı kastetmiştir.

26- Önce şahsa hitap edip sonra da başkasına çevrilen hitaptır; فان لم يستجيبوا لكم âyeti buna misaldir. Âyetteki hitap Resûlullah'adır. Sonra فهل أنتم مسلمون «..Artık Müslüman oldunuz mu?.» (Hûd, 14.) âyetinin delaletiyle فاعلموا انما انزل بعلم الله «..bilin ki Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir.» âyeti, kâfirlere hitap etmiştir. انا ارسلناك شاهدا «..seni şahit olarak gönderdik..» (Fetih, 8.), لتؤمنوا (Fetih, 9.) kıraatına göre, buna ayrı bir misaldir.

27- İltifat sanatıyla hitaptır;

28- Akıllara yapılan hitap gibi, cemadata yapılan hitaptır; فقال لها وللارض ائتيا طوعا أو كرها «..göğe ve yere: 'İsteyerek veya istemeyerek gelin' dedi..» (Fussilet, 11.) âyeti buna misaldir.

29- Teşvik ifade eden hitaptır; وعلى الله فتوكلوا ان كنتم مؤمنين «haydi eğer Müminseniz Allah'a dayanın..» (Mâide, 23.) âyeti buna misaldir.

30- Şefkat ve acıma hissiyle yapılan hitaptır; ياعبادي الذين اسرفوا على انفسهم «..Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım..» (Zümer, 53.) âyeti buna misaldir.

31- Sevgi ifade eden hitaptır; ياابت لم تعبد مالايسمع «..Babacığım, niçin tapıyorsun işitmeyene..» (Meryem, 42.), يابني انهاان تك «Ey oğulcuğum..» (Lokman, 16.), يابن أم لاتأخذ بلحيتي ولا برأسي «..Ey anamın oğlu, sakalımı, başımı tutma..» (Tâhâ, 94.) âyetleri buna misaldir.

32- Acze düşüren hitaptır; فأتوا بسورة «..bir süre getirin..» (Bakara, 23.) âyeti buna misaldir.

33- Şeref ifade eden hitaptır; Kur'an'ı Kerim'de قل lafzıyla hitap edilen

bütün âyetler buna misaldir. Bu âyetlerde Resûlullah'ın ümmetine, vasıtasız olarak hitab etmekle üstün bir şeref bahşetmektedir.

34– Yok olan bir şeye hitaptır; bu hitap, mevcut olana tabi olarak yapılan hitabdır. يابني آدم **Ey Adem oğulları!** buna misaldir. Bu hitab, zamanın insanlarına olduğu kadar, sonrakilere de şamil olan bir hitaptır.

Hitabın Kısımları

Bazı ulemaya göre Kur'an'daki hitaplar üç kısma ayrılır. Bunlar, sadece Resûle hitap, sadece Resûlün dışındakilere hitap, hem Resûle hem de diğerlerine hitaptır. (1)

....

1) Müellifimiz Suyutî burada, İbnu'l-Kayyim'den ve «faide» adı altında çeşitli eserlerden uzunca nakillerde bulunmuştur. Bu nakillerde konu ile ilgili kayda değer bir bilgi bulunmadığından, tercemesi yapılmamıştır. Tercemesi yapılmayan metin, 34-35. sahifelerdedir.

ELLİ İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ANDA HAKİKAT VE MECAZ

Kur'an'ın edebi üslubunda lafızlar, hakiki ve mecazi mânalarıyla değerlendirilir. Hakiki mânada kullanılan lafızların Kur'anda mevcudiyeti hakkında her hangi bir ihtilaf yoktur. Bunlar, asıl mânaları dışında mâna taşımayan, âyetteki yerlerinde takdim ve tehir olmayan lafızlardır. Kur'an'ın büyük kısmını bu lafızlar teşkil etmektedir.

Kur'an'da mecazi mânadaki lafızların mevcudiyetini ekseri ulema kabul ederken, zahiriye uleması, Şafii'den İbnu'l-Kass, Maliki'den İbnu Huveyz Mindad bu görüşe katılmamışlardır. Bunların şüpheleri, Mecazın, yalana yakın oluşundan gelmektedir. Halbuki Kur'an, yalandan münezzehtir. Kur'an lafızlarını inceleyen mecazi mânayı ancak, hakiki mânayı bulamadığı anda kabul eder ve lafzı istiare olarak kullanır. Bu durum, Allah'a nazaran muhaldir. İleri sürülen bu şüphe yersizdir. Çünkü Kur'anda mecazi mânadaki lafızlar olmasaydı edebi güzelliği ortadan kalkmış olacaktı. Belagat ulemasının ittifaken kabul ettiğine göre mecaz, hakikatten daha beliğdir. Eğer Kur'an'da mecaz bulunmasaydı hazif, tekid, kıssaların tekrarı gibi, diğer belagi özellikler olmazdı.

Bu mevzuda İzzeddin b. Abdisselam Müstakil bir eser yazmıştır. Bu eseri, bazı ilavelerde bulunarak özetledim buna «M e c a z u' l - F u r s a n i l â M e c a z i' l - K u r' a n» adını verdim.

Mecaz, iki kısma ayrılır:

1– Cümlede mecazdır. Buna, mecazu'l-isnad, mecazu'l-akli adı verilir. Mecazın bunlarla alakası, bunlara yakınlığından dolayıdır. Mecaz, bir fiil veya benzeri kelimenin, aralarında mâna yakınlığı bulunması sebebiyle, asıl olmayan mânasına hamledilmesidir. واذاتليت عليهم آياته زادتهم ايمانا «**..kendilerine Allahın âyetleri okunduğu zaman (o âyetler onların) imanlarını artırır..**» (Enfal, 2.) âyeti buna misaldir. Çünkü Allah'ın âyetleri, imanın artmasına sebeb olmuştur. يذبح ابناءهم «**..oğullarını kesiyor..**» (Kasas, 4.) ve ياهامان ابن لي صرحا «**Ey Haman, bana bir kule yap..**» (Gâfir, 36.) âyetleri de buna misaldir. Amir durumunda olmaları sebebiyle birinci âyetteki Firavn' ın yardımcıları tarafından gerçekleştirilen zebih işinin Firavn'a, ikinci âyetteki amele tarafından gerçekleştirilen

bina inşasının Haman'a nisbet edilmesi, mecazdır. واحلوا قومهم دار البوار «..**kavımlerini de helâk yurduna kondurdular.**» (İbrahim, 28.) âyeti de bu kabildendir. Bu âyette Mekkelilerin cehenneme girmeleri, küfre sebep olduklarından dolayı Mekke müşriklerine nisbet edilmiştir. يوما يجعل الولدان شيبا «..**çocukları ihtiyarlatan o günde..**» (Müzzemmil, 17.) âyeti de bu kabildendir. Çocukların ak saçlı duruma gelme işi, kıyamet azabının ortaya çıkmasıyla meydana geleceğinden, bu fiili, zaman zarfı olan kıyamet gününe nisbet edilmiştir. فهو فى عيشة راضية «**Artık o memnun edici bir hayat içindedir.**» (Hâkka, 21.) âyetindeki راضية kelimesi, memnun kalan mânasında değil, memnun kalınan bir yaşayış demektir. فاذا عزم الأمر «..**iş ciddiye bindiği zaman..**» (Muhammed, 21.) âyeti, فاذا عزمت «**bir kere de azmettin mi..**» (Âl-i İmrân, 159.) âyetinin delaletiyle عزم عليه mânasınadır.

Bu kısım mecaz, kendi arasında dörde ayrılır;

a– Mecaz olan lafız ile, mecaza delalet eden lafzın hakiki olmasıdır. Yukarıda zikredilen Enfal süresinin 2. âyeti ile واخرجت الارض أثقالها «**Yer ağırlıklarını çıkardığı zaman..**» (Zilzal, 2.) âyeti buna misaldir.

b– Bunların her ikisi de mecazi olur; فما ربحت تجارتهم «..**ticaretleri kar etmedi..**» (Bakara, 16.) âyeti buna misaldir. Yani, ticarette kazanç sağlayamadılar, demektir. Bu âyetteki kazanç ve ticaret kelimelerinin ikisi de, mecazi mânadadır.

c-ve d– İki taraftan birinin hakiki diğerinin mecaz, birinin mecaz diğerinin hakiki olmasıdır; أم أنزلنا عليهم سلطانا «..**yoksa onlara bir delil mi indirmişiz de?..**» (Rûm, 35.) âyeti buna misaldir. Âyetteki سلطانا kelimesi برهان mânasındadır. كلا انها لظى نزاعة للشوى تدعو «**Hayır! O, alevlenen bir ateştir. Derileri soyar kavurur, (kendine) çağırır..**» (Meâric, 15-16-17.) âyetinde ateşin daveti, mecazi mânadadır. حتى تضع الحرب أوزارها «..**harp ağırlıklarını bırakıncaya kadar..**» (Muhammed, 4.), تؤتى أكلها كل حين باذن ربها «..**Rabbinin izniyle her zaman meyve veren..**» (İbrahim, 25.), فامه هاوية «**Onun anası haviyedir.**» (Kâria, 9.) âyetleri de bu kabildendir. Son ayetteki cehennemin **anası** kelimesi, mecazi mânadadır. Yani ana, çocuğuna kefil ve sığınak olduğu gibi, cehennem de kafirlere kefil ve sığınak demektir.

2– Kelimede mecazdır. Buna lugavi mecaz adı da verilir. Bu çeşit mecaz kelimenin asıl mânası dışında başka bir mânada kullanılmasıdır. Çeşitli şekilleri vardır;

a– Hazif yoluyla yapılan mecazdır. Mecaz bahsinde bu husus daha geniş olarak açıklanacaktır. Zaten bu nevi mecazın yeri, mecaz bahsidir.

b– Ziyade yoluyla yapılan mecazdır. Buna dair malumat, irabla ilgili bahisde verilmiştir.

c– Külli ismin cüzi isme itlakıdır; يجعلون اصابعهم فى آذانهم «..**parmaklarını kulaklarına tıkarlar..**» (Bakara, 19.) âyeti buna misaldir. Ayetteki parmaklardan maksat, parmak uçlarıdır. Bu âyetteki parmak uçları yerine parmakları zikretmekteki beliğ nükte, gerçeklerden kaçmadaki mübalağayı göstermek üzere parmakların mutat olmayan şekilde kulağa sokulmasıdır. واذا رأيتهم تعجبك اجسامهم «**Onları gördüğün zaman görünüşleri hoşuna gider..**» (Munafikûn, 4.) âyetindeki vücutlar kelimesinden, yüzleri kasdedilmektedir. Çünkü Resûlullah onları bütünüyle görmemişti.

فمن شهد منكم الشهر فليصمه «..**sizden kim hilali görürse oruç tutsun..**» (Bakara, 185.) âyetindeki الشهر kelimesi, otuz geceye verilen isimdir. Cenabı Hak burada, ayın bir cüzünü kastetmiştir. Fahruddin Razi; cümledeki ceza, şartın tamamlanmasından sonra gerçekleşir, şeklindeki kaideden doğan müşkili şöyle çözer: Âyetteki şart, ayın görülmesidir ki bu da otuz günlük tamamı demektir. Şayet ayın tamamı kabul edilecek olursa, Ramazan ayının geçmesinden sonra oruç emredilmiş demek olur ki bu da doğru olmaz. Hz. Ali, İbnu Abbas ve İbnu Ömer; sizden biriniz Ramazan ayının evvelini görürse, sefere çıkılsa bile, tamamını tutsun şeklinde mâna vermişlerdir. Bunu, İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hatim rivayet etmişlerdir. Bu husus, mecazın bu nevine misal olduğu gibi, hazif yoluyla yapılan mecaza da misal olabilir.

d– Cüzi ismin külli isme itlakıdır; ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام «**Yalnız Rabibinin celal ve ikram sahibi yüzü kalacaktır..**» (Rahman, 27.) âyeti buna misaldir. Âyetteki وجه kelimesi, Allah'ın zatı mânasındadır. فولوا وجوهكم شطره «..**yüzünüzü Mescidi Haram tarafına çevirin..**» (Bakara, 144.) âyeti, yönelmenin bütün vücutla yapılmasını gerektirdiğinden, yüzünüzü çevirin ifadesi, kendinizi çevirin mânasınadır. وجوه يومئذ ناعمة «**Yüzler var ki o gün mutlu..**» (Gâşiye, 2-8.) âyetlerindeki yüzden maksat, vücudun tamamıdır. Çünkü saadet ve yorgunluk sadece yüzde değil, bütün vücuda şamildir.

ذلك بما قدمت يداك «**(Ey insan,) işte bu senin ellerinin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir..**» (Hac, 10.), بما قدمت ايديكم «**İşte bu sizin ellerinizin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir.**» (Enfâl, 51.) âyetleri de bu kabildendir. قدم ve كسب fiillerinin ele nisbet edilmesi mecazidir. Çünkü yapılan şeylerin çoğu elle gerçekleşir. قم الليل «**Geceleyin kalk..**» (Müzzemmil, 2.), ان قرآن الفجر «..**Sabah'ın Kur'an'ını..**» (İsrâ, 78.), واركعوا مع الراكعين «..**rüku edenlerle beraber eğilin..**» (Bakara, 43.), ومن الليل فاسجد له «**Gecenin bir bölümünde O'na secde et..**» (İnsan, 26.) âyetlerindeki kıyam, kıraat, ruku ve sücud, namaza ıtlak olunmuştur ki bunların herbiri namazın cüzüdür. هديا بالغ الكعبة «..**Kabeye varacak bir kurban..**» (Mâide, 95.) âyetinde Kabeden, içinde kurban kesilemiyeceğinden dolayı, Haremi Şerif kasdedilmiştir.

Yukarıdaki son iki neve, iki husus daha ilave edilir;

Birincisi; bütünün sıfatıyla, kısmın vasıflanmasıdır. ناصية كاذبة خاطئة **«O yalancı günahkâr perçeminden..»** (Alak, 16.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hata bütün vücudun sıfatıdır, nasiyenin vasfı olarak kullanılmıştır. Bunun aksi, انا منكم وجلون **«..biz sizden korkuyoruz..»** (Hicr, 52.) âyetidir. Âyetteki endişe etme, kalbin sıfatıdır. ولملئت منهم رعبا **«..onlardan içine korku dolardı..»** (Kehf, 18.) âyetindeki korku da sadece kalbe ait bir sıfattır.

İkincisi; بعض kelimesini kullanarak bütünü murad etmektir. Bunu Ebu Ubeyd zikretmiş, misal olarak ولابين لكم بعض الذى تختلفون فيه **«..ve ayrılığa düştüğünüz şeylerden bir kısmını size açıklamak için (geldim)..»** (Zuhruf, 63.) âyetini getirmiştir. Âyetteki bazı kelimesinden murat, bütündür. وان يك صادقا يصبكم **«..ve eğer doğru söylüyorsa size vaad ettiklerinin bir kısmı başınıza gelir..»** (Mümin, 28.) âyeti de bu kabildendir. Kıyamet ve ruhun delaletiyle, hakkında ihtilaf edilen herşeyi Nebi'nin açıklaması gerekmez. Zira Hz. Musa onlara, dünya ve ahiret azabını haber vermiş, bu azap dünyada uğrayacağınız azaptır, demiştir. Hz. Musa'nın bu sözü, ahiret azabını nefyetmeden, karşılaşacakları azabın bir kısmını belirtmektedir. Bu açıklamayı Saleb yapmıştır.

Zerkeşi bu konuda şöyle der: Vaidin tamamını terketmek olduğuna göre, bir kısmını terketmek nasıl mümkün olmasın! Bunu Saleb'in delil olarak getirdiği şu âyet teyid eder: واما نرينك بعض الذى نعدهم او نتوفينك فإلينا مرجعهم **«Onlara söylediğimizin bir kısmını sana göstersek de veya seni alsak da.. Nihayet bize dönecekler..»** Yûnus, 46.)

e– Hususi bir ismin umumi bir isme ıtlakıdır; انا رسول رب العالمين **«..biz alemlerin Rabbinin elçisiyiz..»** (Şuarâ, 16.) âyeti buna misaldir. Âyette hususi mânada olan رسول kelimesi, umumi mânada, رسله demektir.

f– Umumi bir ismin hususi bir isme ıtlakıdır; ويستغفرون لمن فى الأرض **«..yerdekiler için mağfiret dilerler..»** (Şûra, 5.) âyeti buna misaldir. Bu âyette, ويستغفرون للذين آمنوا **«..Müminler için mağfiret dilerler..»** (Gâfir, 7.) âyetinin delaletiyle, Müminler kastedilmektedir.

g– Melzum ismin lazım isme ıtlakıdır;

h– Lazım ismin malzum isme ıtlakıdır; هل يستطيع ربك ان ينزل علينا مائدة من السماء **«..Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?..»** (Mâide, 112.) âyeti buna misaldir. Yani هل يفعل **yapar mı,** demektir. İstitaat fiile ıtlak olunur, çünkü fiilin lazimesidir.

ı– Müsebbebin sebebe ıtlakıdır; وينزل لكم من السماء رزقا **«..ve sizin için gökten rızık indiriyor..»** (Gâfir, 13.), قد انزلنا عليكم لباسا **«..size elbiseler gönderdik..»** (Araf, 26.) âyetleri buna misaldir. Birinci âyetteki رزقا kelimesi ile ikinci âyetteki لباسا kelimesi, yağmur sebebiyle bitkilerden elde edildiği için, مطر yerine

bu iki kelime kullanılmıştır. لايجدون نكاحا **«..evlenecek imkanı bulamayanlar..»** (Nûr, 33.) âyetinde ise, her evlenecek kimse için gerekli görülen mehir ve nafaka yükü yerine, نكاحا kelimesi kullanılmıştır.

i– sebebin müsebbebe ıtlakıdır; ماكانوا يستطيعون السمع **«..hakkı işitmeğe tahammül edemezlerdi..»** (Hûd, 20.) âyetindeki السمع kelimesi, bir şeyi kabul etme ve yapma mânasındadır. Çünkü bunlar, duymaya bağlı bir sebeptir. Sebebin sebebe nisbeti olan fiil de bu kabildendir. مما كانا فيه **«..içinde bulundukları nimet..»** (Bakara, 36.) ve كما أخرج أبويكم من الجنة **«..ana babanızı cennetten çıkardığı gibi..»** (Araf, 27.) âyetleri buna misaldir. Hakikatte cennetten çıkaran Cenabı Hak'dır. Cennetten çıkmaya sebep olan, yasak ağaçtan yemektir. Yemeğe sebep olan da şeytanın vesvesesidir.

j– Bir şeyi içinde bulunduğu duruma göre isim vermektir; و آتوا اليتامى اموالهم **«..öksüzlere mallarını verin..»** (Nisâ, 2.) âyetinde, bulûğdan sonra yetimlik durumu kalkacağından bu durumdan önceki yetimlik kasdedilmektedir. فلا تعضلوهن أن ينكحن أزواجهن **«..kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın..»** (Bakara, 232.) âyetinde, daha önce zevce durumunda olanlar kasdedilmektedir. من يأت ربه مجرما **«Kim Rabbine suçlu olarak gelirse..»** (Tâhâ, 74.) âyetinde Cenabı Hak, dünyada işledikleri cürümden dolayı ahirette bu durumda gelenlere, bu adı vermiştir.

k– Dönüşeceği yeni duruma göre bir şeye ad vermektir; انى أرانى أعصر خمرا **«..ben şarap sıktığımı görüyorum..»** (Yûsuf, 36.) âyetindeki خمرا kelimesi, üzüm mânasındadır. Çünkü üzüm sıkılınca şaraba dönüşür. ولا يلدوا الا فاجرا كفارا **«..ve yalnız ahlaksız, nankör (insanlar) doğurmaktadırlar..»** (Nûh, 27.) âyetindeki mâna, facir ve kafir olacak çocuklar dünyaya getirirler demektir. حتى تنكح زوجا غيره **«..başka kocaya varmadan..»** (Bakara, 230.) âyetinde Cenabı Hak, nikah akdinin zevc olma durumunu sağlayacağından bunlara zevc adıyla hitab etmiştir. Çünkü kadın ancak, zevc durumunda olan erkekle nikahlanır. فبشرناه بغلام حليم **«Ona halim bir erkek çocuğu müjdeledik.»** (Sâffat, 101.) نبشرك بغلام عليم **«..biz sana bir çocuk müjdeleriz..»** (Hicr, 53.) âyetlerinde Cenabı Hak doğacak çocuğu müjdelerken, onu ilerde sahip olacağı ilim ve iyi huyu ile vasıflandırmıştır.

l– Hal durumunda olan bir mahal'le ıtlakıdır; ففى رحمة الله هم فيها خالدون **«..Allah'ın rahmeti içindedirler. Orada ebedi kalacaklardır.»** (Âl-i İmrân, 107.) âyetindeki رحمة, cennet mânasındadır. Çünkü cennet, rahmetin bol olduğu yerdir. بل مكر الليل **«..hayır, gece (gündüz) hile (kurar)..»** (Sebe, 33.) âyetindeki مكر kelimesinin mahalli, gecedir. اذ يريكهم الله فى منامك قليلا **«Allah sana onları uykuda az gösteriyordu..»** (Enfal, 43.) âyetindeki منام hali, Hasanu'l-Basriye göre uyku mahalli olan gözdür.

m– Mahal durumunda olan bir hal'e ıtlakıdır; فليدع ناديه **«O zaman da meclisini çağırsın.»** (Alak, 17.) âyetindeki ناديه kelimesi, mecliste bulunanlar mânasındadır. بيده الملك **«Mülk (mutlak hükümdarlık) elinde bulunan..»** (Mülk, 1.) âyetindeki اليد kelimesinin kudret mânasında olması, لهم قلوب لا يفقهون بها **«..kalpleri var fakat fıkhetmezler..»** (Araf, 179.) âyetindeki kalbin akıl mânasında olması يقولون بافواههم ما ليس فى قلوبهم **«..ağızlariyle kalplerinde olmayanı söylüyorlar..»** (Âl-i İmrân 167.) âyetindeki ağzın dil mânasında olması, واسئل القرية **«..şehre sor..» (Yûsuf, 82.) âyetindeki karyenin, sakinleri mânasında olması buna ayrı bir misaldir.**

Bu ve bundan önceki nevilerin misalini خذوا زينتكم عند كل مسجد **«..mescidlere güzel elbiselerinizi giyinerek gidin..»** (Araf, 31.) âyetinde bir arada görmek mümkündür. Masdar olması bakımından ziynet kelimesini, gerçek mânada kabul etmek imkansızdır. Bundan, zinet mahalli kasdedilmektedir. Bu yüzden, zinet mahalline hâl ıtlak olunmuştur. Zinetin sadece mescide giderken takınılması gerekmez. Mescidden murad, aslında namazdır, namaz mahalli namaza ıtlak olunmuştur.

n– Bir şeyin aleti olduğu isimle adlandırılmasıdır; واجعل لى لسان صدق فى الاخرين **«(Benden) sonra gelenler arasında bana bir doğruluk dili nasip eyle.»** (Şuarâ, 84.) âyetindeki لسان صدق kelimesinin mânası, güzelce medih demektir. Çünkü dil, medih için bir alettir. وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومه **«Biz her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik ki..»** (İbrahim, 4.) âyetindeki lisan kavmin konuştuğu dil mânasındadır.

o– Bir şeyin zıddı olan isimle adlandırılmasıdır; فبشرهم بعذاب أليم **«..onları elim bir azap ile müjdele..»** (Âl-i İmrân, 21.) müjde, gerçek mânada sevindirici haberde kullanılan bir kelimedir; bu kelime aynı zamanda davetçiye müsbet cevap vermeyene de kullanılır. ما منعك الا تسجد **«seni secde etmekten alıkoyan nedir?..»** (Araf, 12.) âyeti buna misal getirilmiştir. Âyetin mânası, seni secde etmemeye sevkeden şey nedir, demektir. Bu mânaya göre âyetteki لا nın ziyade olma ihtimali ortadan kalkmıştır.

ö– Bir fiilin, isnadı sahih olmayan bir şeye teşbihen izafesidir; جدارا يريد ان ينقض فأقامه **«..yıkılmak üzere olan bir duvar buldular, hemen onu doğrulttu..»** (Kehf, 77.) âyeti buna misaldir. Cenabı Hak duvarı, kendi iradesiyle yıkılması mümkünmüş gibi bir teşbihde bulunarak, canlıların vasfı olan irade ile vasıflandırmıştır.

p– Vukuu yakın ve yapılması istenen bir işin, bir fiile ıtlakıdır; فبلغن اجلهن فأمسكوهن بمعروف **«..bekleme süreleri bitince ya onları güzellikle tutun..»** (Bakara, 231.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası, iddetlerinin bitimine yaklaştıklarında, yani iddetlerinin bitiminde demektir; çünkü iddetin bitiminden sonra kadınlar tutulamazlar. Bu husus فبلغن أجلهن فلا تعضلوهن **«..Bekleme sürelerini bitirdiklerinde..»** (Bakara, 232.) âyetinde açıkça ifade edilmiştir. فاذا جاء اجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون **«..süreleri gelince ne bir an geri kalırlar, ne de öne geçerler..»** (Araf, 34.) âyeti de bunun gibidir. Âyetin mânası, ecelin gelişi yaklaştığında, demektir. Böylece ecel geldiğinde, takdim veya tehir yapılmayacağı şeklindeki sorunun cevabı verilmiş olur.

وليخش الذين لو تركوا من خلفهم ذرية ضعافا.. **«Kendileri, geriye zayıf çocuk bıraktıkları takdirde (halleri nice olur) diye korkanlar..korksunlar..»** (Nisâ, 9.) âyeti de bu kabildendir. Âyetin mânası, geride bırakma zamanları yaklaştıkça, korkuya kapılırlar, demektir. Çünkü âyetteki hitap, yetim çocuklara bakma durumunda olan vasileridir. Bu hitap, kendilerine ölümlerinden önce yapılan hitaptır. اذا قمتم الى الصلاة فاغسلوا وجوهكم **«..namaz kılmayı murat ettiğiniz zaman yüzünüzü yıkayın..»** (Mâide, 6.) âyetindeki namazı kılmaktan maksat, namaz kılmayı murat ettiğiniz zaman demektir. فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله **«Kur'en okuyacağın zaman «euzu billah..» de..»** (Nahl, 98.) âyetinin mânası, istiaze kıraattan önce yapıldığından kıraatı murat ettiğinizde demektir. كم من قرية أهلكناها فجاءها بأسنا **«Nice kentler helak ettik.. azabımız geliverdi..»** (Araf, 4.) âyetinin mânası, karye sakinlerinin helakini murat ettiğimizde demektir. Aksi halde, fa ile atıf caiz olmaz.

Bazı ulema من يهد الله فهو المهتد **«..Allah kimi doğru yola iletirse o yolu bulmuştur..»** (Kehf, 17.) âyetini bu kabilden saymıştır. Âyetin mânası, Allah hidayeti istediği kimseye verir, demektir. Âyetteki şart ve cezanın birbirine karışmaması için verilen bu mâna, gerçekten yerinde bir mânadır.

r– Kelimenin cümlede yer değiştirmesidir. Bu değişiklik ya isnat yoluyla olur. Buna misal, ما ان مفاتحه لتنوء بالعصبة اولى القوة **«..onun anahtarlarını (taşımak) güçlü bir topluluğa ağır geliyordu..»** (Kasas, 76.) âyetidir. Yani لتنوء العصبة بها **topluluk anahtarları taşırken ağırlaşıyordu,** demektir. لكل أجل كتاب **«..her sürenin bir kitabı vardır..»** (Ra'd, 38.) âyetindeki değişiklik, لكل كتاب اجل **her kitabın bir süresi vardır,** şeklindedir. وحرّمنا عليه المراضع **«..süt verenleri haram etmiştik..»** (Kasas, 12.) âyetindeki değişiklik حرّمناه على المراضع **onu süt verenlere haram etmiştik,** şeklindedir. ويوم يعرض الذين كفروا على النار **«İnkar edenler ateşe sunuldukları gün..»** (Ahkaf, 20.) âyetindeki değişiklik, ويوم تعرض النار عليهم **kafirlere ateş sunulduğu gün,** şeklindedir. Bu âyetteki arz, seçim hakkı olanlara yapılır. وانه لحب الخير لشديد **«Doğrusu o, malı çok sever.»** (Âdiyât, 8.) âyetindeki takdim tehir, وان حبّه للخير **onun sevgisi maladır,** şeklindedir. وان يردك بخير **«senin için hayır dilerse..»** (Yûnus, 107.) âyetindeki takdim tehir, يردبك الخير **sana hayır diler,** şeklindedir. فتلقى آدم من ربه كلمات **«Adem Rabbinden bir takım kelimeler aldı..»** (Bakara, 37.) âyetinin mânası, bu âyetteki آدم kelimesini meftuh okuyan kıraate göre, hakikatte telakki olunan Adem (a.s.) demektir.

Ya da atıf yoluyla yapılan değişikliktir; ثم تول عنهم فانظر «..**sonra onlardan çekil de bak, neye başvuruyorlar..**» (Neml, 28.) âyeti buna misaldir. Âyetteki değişiklik, فانظر ثم تول **bak, sonra çekil,** şeklindedir. ثم دنا فتدلى «**Sonra yaklaşıp sarktı.**» (Necm, 8.) âyetindeki değişiklik ise تدلى فدنا **sarktı ve yaklaştı,** şeklindedir. Çünkü yaklaşmak, sarkma sonucu gerçekleşir.

Veya teşbih yoluyla yapılan değişikliktir. Bu konu ileride ele alınacaktır.

s– Bir sığanın bir başkası yerine kullanılmasıdır. Bunun çeşitli nevileri vardır.

ş– Masdarın ya faile ıtlakıdır; فانهم عدو لى «**onlar benim düşmanımdır..**» (Şuarâ, 77.) âyeti buna misaldir. Âyetteki عدو kelimesi, masdar olduğundan müfred sigasında kullanılmıştır. Ya mefula ıtlakıdır, ولا يحيطون بشئ من علمه الا بماشاء «**..Onun ilminden ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar..**» (Bakara, 255.) âyeti buna misaldir. Âyetteki علمه kelimesi, معلومه mânasında ismi meful sigasındadır. وجاؤا على قميصه بدم كذب «**Üzerine başka bir kan bulaşmış gömleğini getirdiler..**» (Yûsuf, 18.) âyetindeki كذب masdarı, مكذوب mânasında ismi mefuldür. Çünkü yalan, cismin değil, konuşanın bir sıfatıdır.

2– Müjdenin müjdelenene, sevginin sevilene, sözün söylenene ıtlakıdır;

3– İsmi fail ve ismi mefulün, masdara ıtlakıdır; ليس لوقعتها كاذبة «**onun oluşunu yalanlayacak kimse çıkamaz.**» (Vakıa, 2.) âyeti buna misaldir. İsmi fail olan كاذبة kelimesi, تكذيب mânasındadır. بأيكم المفتون «**Hanginizin fitnelenmiş olduğunu..**» (Kalem, 6.) âyeti de buna misaldir. Âyetteki ب harfi cerri ziyade olmamak kaydiyle المفتون ismi mefulü, masdar sigasında الفتنة mânasındadır.

4– İsmi failin, ismi mefule ıtlakıdır; ماء دافق «**..atılan bir su..**» (Tarık, 6.) âyetteki ismi fail olan دافق kelimesi, ismi meful sigasındaki مدفوق mânasındadır. لا عاصم اليوم من امر الله الا من رحم «**..Bugün Allah'ın buyruğundan - Onun acıdıklarının dışında - kurtulacak yoktur..**» (Hûd, 43.) âyetindeki ismi fail sigasında olan عاصم kelimesi, ismi meful sigasındaki معصوم mânasındadır. جعلنا حرما آمنا «**..güvenli, dokunulmaz bir bölge yaptık..**» (Ankebut, 67.) âyetindeki ismi fail sigasındaki آمنا kelimesi, ismi meful sigasındaki مأمونا mânasındadır.

5– İsmi mefulün ismi faile ıtlakıdır; انه كان وعده مأتيا «**..şüphesiz onun vaadi yerine gelecektir.**» (Meryem, 61.) âyetindeki ismi meful olan مأتيا kelimesi, ismi fail sigasında olan آتيا mânasındadır. حجابا مستورا «**..kapalı perde..**» (İsrâ, 45.) âyetindeki مستورا kelimesi, ساترا mânasındadır. Bu kelime gerçek sigası olan, ismi meful sigasındadır. Hiç kimsenin hissedemediği ve gözle görmediği gizli şeyler mânasına geldiği söylenir.

6– فعيل vezninin مفعول veznine ıtlakıdır. وكان الكافر على ربه ظهيرا «**..kâfir, Rabbine karşı (gelen şeytana) yardımcıdır.**» (Furkan, 55.) âyeti buna misaldir.

7– Müfred, tesniye veya cemi kelimelerin, bir diğerine ıtlakıdır. Müfredin tesniyeye ıtlakına misal والله ورسوله احق ان يرضوه «**..Allah'ı ve Resûlünü hoşnut etmeleri daha uygundur.**» (Tevbe, 62.) âyetidir. Yani يرضوهما mânasındadır. Allah ve Resûlünün rızası birbirine bağlı olduğundan âyetteki zamir, müfret olarak gelmiştir. Müfredin cemi kelimeye itlakına misal, ان الانسان لفى خسر «**İnsan ziyan içindedir.**» (Asr, 2.) âyetidir. Bu âyetteki insan kelimesi, müteakip âyetle istisna edildiğinden insanlar mânasındadır. ان الانسان خلق هلوعا «**Doğrusu insan hırslı yaratılmıştır.**» (Meâric, 19.) âyetindeki insan kelimesi, الا المصلين «**Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır.**» (Meâric, 22.) âyetiyle istisna edildiğinden insanlar mânasındadır.

Tesniyenin müfrede itlakına misal القيا فى جهنم «**Haydi, atın cehenneme..**» (Kâf, 24.) âyetidir. Âyetteki tesniye sığasından gelen القيا fiili, müfred sıgasındaki الق mânasındadır.

İki şeye nisbet olunan her fiil de bu kabildendir. Fiil, sadece bu iki şeyden birine nisbet edilmiştir. يخرج منهما اللؤلؤ والمرجان «**İkisinden de inci ve mercan çıkar.**» (Rahman, 22.) âyeti buna misaldir. Âyetteki inci ve mercan, ancak tuzlu denizlerden çıkarılır. Halbuki âyetteki zamir, hem tatlı hem tuzlu sulara racidir. Bunun bir benzeri ومن كل تأكلون لحما طريا وتستخرجون حلية تلبسونها «**..Hepsinden de taze et yersiniz; takındığınız süsler çıkarırsınız..**» (Fatır, 12.) âyetidir. Takınılan süs eşyası, sadece tuzlu sulardan çıkarılır.

وجعل القمر فيهن نورا «**ve ayı bunların içinde bir nur yaptı..**» (Nûh, 16.) âyetindeki ayın nuru, yedi kat gökten birinde parlar demektir. نسيا حوتهما «**..balıklarını unuttular..**» (Kehf, 61.) âyetindeki tesniye zamiri, فانى نسيت الحوت «**..balığı unuttum..**» (Kehf, 63.) âyetinin delaletiyle unutanın, yanlız Yûşa olduğunu gösterir. Unutmanın ikisine birden izafe edilmesi, Musa (a.s.)ın bu konuda susmasındandır. فمن تعجل فى يومين «**..kim hemen iki gün içinde Mekke'den Medine'ye dönerse..**» (Bakara, 203.) âyetindeki acele etme mânası, ikinci günde acele etme mânasındadır. على رجل من القريتين عظيم «**..iki kentin birinden büyük bir adama..**» (Zuhruf, 31.) âyetini Farisi, iki şehrin birinden mânasını vermiştir. ولمن خاف مقام ربه جنتان «**Rabbine karşı gelmekten korkan kimseye iki cennet vardır.**» (Rahman, 46.) âyeti, Ferra'nın görüşü hilafına, bu kabilden değildir. Âyetteki iki cennetten maksat, bir cennettir. İbnu'l-Cinni'nin «Z a' l - K a d d» adlı kitabında ءأنت قلت للناس اتخذونى وامى الهين من دون الله «**..sen mi insalara Allah'ı bırakıp beni annemi ilah edinin, dedin..**» (Mâide, 116.) âyeti, buna misal getirilir. Âyette ilah ittihaz olunan, Hz. Meryem değil, Hz. İsa'dır.

Tesniyenin cemi kelimeye ıtlakına misal, ثم ارجع البصر كرتين «**Sonra gözü iki kere daha döndür..**» (Mülk, 4.) âyetidir. Âyetteki iki kere mânası, çok kere mânasındadır. Çünkü göz iki kere bakmakla değil, çokça bakmakla yorulur.

Bazı ulema الطلاق مرتان **«Boşanma iki defadadır..»** (Bakara, 229.) âyetini bu kabilden saymışlardır.

Cemi kelimenin müfrede ıtlakına misal, قال رب ارجعون **«..Rabbim, beni geri döndürünüz, der..»** (Müminun, 99.) âyetidir. Yani ارجعنى mânasındadır. İbnu Faris فناظرة بم يرجع المرسلون **«..bakayım elçiler ne ile dönecekler..»** (Neml, 35.) âyetini bu kabilden saymıştır. ارجع اليهم **«Onlara dön..»** (Neml, 37.) âyetinin delaletiyle buradaki hitab, sadece bir tek elçiyedir. Bu görüş, tenkide açıktır. Zira, âyetteki hitap, elçilerin reislerinedir. Hükümdarlar arasında cari olan adet, bir elçi değil, bir kaç elçi göndermektir. فنادته الملائكة **«Melekler ona seslendiler..»** (Âl-i İmran, 37.), ينزل الملائكة بالروح **«Melekleri ruh ile indirir..»** (Nahl, 2.), واذ قتلتم نفسا فادارأتم فيها **«Hani bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında biribirinizle atışmıştınız..»** (Bakara, 72.) âyetini buna misal getirmiştir. İlk iki âyetteki meleklerden Cebrail, son âyetteki öldürenlerin de, sadece bir kâtil mânası kastedilmektedir.

Cemi sigasının tesniyeye ıtlakına misal, قالتا اتينا طائعين **«..isteyerek geldik dediler..»** (Fussilet, 11.), قالوا لاتخف خصمان **«..korkma dediler, biz iki davacıyız..»** (Sâd, 22.), فان كان له اخوة فلامه السدس **«..Eğer kardeşleri varsa anasının payı altıda birdir..»** (Nisâ, 11.), فقد صغت قلوبكما **«..kalbiniz gerçekten yönelmişti..»**(Tahrim, 4.), وداود وسليمان اذ يحكمان فى الحرث **«Davut ile Süleyman'a da (lutfettik) hani onlar, toplumun davarlarının yayıldığı bir ekin hakkında hükmediyorlardı..»** (Enbiya, 78.) âyetidir.

Vukuu kesin olduğundan, mazi sigasının istikbal sıgası yerine kullanılmasıdır. Buna misal, şu âyetlerdir; أتى امر الله **«Allah'ın emri geldi..»** (Nahl, 1.) cümlesi, aynı âyetteki فلاتستعجلوه **«..artık onu acele etmeyin..»** cümlesinin delaletiyle kıyamet günü mânasındadır. ونفخ فى الصور فصعق من فى السموات **«Sura üflendi, göklerde olanlar..(korkudan) düşüp bayıldılar..»** (Zumer, 68.), واذ قال الله يا عيسى بن مريم أأنت قلت للناس.. **«Allah demişti ki: 'Ey Meryem oğlu İsa, sen mi insanlara dedin ki..»** (Mâide, 116.), وبرزوا لله جميعا **«İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkarlar..»** (İbrahim, 21.), ونادى اصحاب الأعراف **«Araf ehli seslenirler..»** (Araf, 48.) âyetleri bu kabildendir.

Devamlılık ifade ettiğin den istikbal sıgasının mazi sıgası yerine kullanılmasıdır. Sanki bu vuku bulmuş ve devam etmektedir, demektir. Buna misal, أتأمرون الناس بالبر وتنسون أنفسكم **«İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?..»** (Bakara, 44.), واتبعوا ماتتلو الشياطين على ملك سليمان **«Süleymanın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurdukları sözlere uydular..»** (Bakara, 102.) âyetleridir. تتلو fiili, تلت mânasındadır. ولقد نعلم **«Biz biliyoruz..»** (Nahl, 103.) âyetindeki fiil, علمنا mânasındadır. قد يعلم ما أنتم عليه (Nûr, 64.) âyetindeki fiil, علم mânasındadır. فريقا كذبتم وفريقا تقتلون (Bakara, 87.), ويقول الذين كفروا لست

مرسلا (Ra'd, 43.) âyetlerindeki fiiller, قتلتم ve قالوا mânasınadır.

İsmi fail ve ismi meful sigalarının istikbal mânasına gelmesi de bu nevidendir. Çünkü bu iki siga, istikbal mânasında değil, hal mânasındadır. وان الدين لواقع **«Hesap mutlaka sorulacaktır.»** (Zâriyât, 6.), ذلك يوم مجموع له الناس **«Bu, insanların toplanacağı gündür..»** (Hûd, 103.) âyetleri buna misaldir.

Haber cümlesinin emir, nehiy veya dua şeklinde teşvikte mübalağa yönüyle talep cümlesine ıtlakı da bu kabildendir. Şöyle ki bu talep, vuku bulan ve haber verilen bir talep olsun. Bu konuda Zemahşeri şöyle der: Cümlenin haber şeklinde gelmesi, bundan emir veya nehiy murat edilmesi, sarih olan emir veya nehiyden daha beliğdir. Bu durum talebi, süratle uygulamaya sevketmektedir. والوالدات يرضعن اولادهن حولين كاملين **«Anneler çocuklarını..tam iki yıl emzirirler..»** (Bakara, 233.), والمطلقات يتربصن **«..boşanmış kadınlar gözetlerler..»** (Bakara, 228.), merfu okunan kıraata göre فلا رفث ولا فسوق ولا جدال فى الحج **«Hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak, kavga etmek yoktur..»** (Bakara, 197.), وماتنفقون الاابتغاء وجه الله **«..yalnız Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle verirseniz..»** (Bakara, 272.) âyetleri de bu kabildendir. Yani ancak Allah'ın rızasını talep ederek infak ediniz, demektir. لايمسه الاالمطهرون **«Ona temizlerden başkası el süremez.»** (Vakıa, 79.) yani Kur'an'a temiz olmadan el sürülmesin, demektir.

واذ أخذنا ميثاق بنى اسرائيل لاتعبدون الاالله **«Biz İsrail oğullarından söz almıştık: 'Allah'tan başkasına tapmayacaksınız..»** (Bakara, 83.) yani âyetteki وقولوا للناس حسنا **«cümlenin delaletiyle, Allah'tan başkasına ibadet etmeyin mânasındadır.** لاتثريب عليكم اليوم يغفر الله لكم **«Bugün size kınama yok, Allah sizi bağışlar..»** (Yûsuf, 92.) yani, Allah'ım onları bağışla, mânasındadır.

Cümlenin talep sigasında haberi cümle olarak gelmesi de bu kabildendir, buna misal şu âyetlerdir:

فليمدد له الرحمن مدا **«Rahman ona mühlet versin..»** (Meryem, 75.) âyetindeki fiil, يمد mânasındadır. اتبعوا سبيلنا ولنحمل خطاياكم **«..siz bizim yolumuza uyun, sizin hatalarınızı biz taşırız..»** (Ankebut, 12.) âyetindeki ولنحمل fiili, aynı âyetteki وانهم لكاذبون cümlesinin delaletiyle ihbaridir. Çünkü yalan, ancak haberi cümlede gelir. فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا **«Artık kazandıklan işlere karşılık az gülsünler çok ağlasınlar.»** (Tevbe, 82.) âyeti de bu kabildendir.

Bu konuda Kevaşi şöyle der: Birinci âyette haber mânasında olan emir, lüzumluluk ifade ettiğinden haberi cümleden daha beliğdir. ان زرتنا فلنكرمك **Bizi ziyaret edersen sana ikramda bulunuruz,** cümlesi buna misaldir. Bu ifadeden, ziyaret edenlere ikramın lüzumunu tekid anlaşılmaktadır. İbnu Abdisselam şunu ilave eder: Çünkü emir, icab ifade eder. Haber cümlesi icabda, talep cümlesi gibidir.

Nida ifade eden cümlenin, taaccub ifade eden cümle yerine kullanılması, bu kabildendir. ياحسرة على العباد **«Yazık şu kullara..»** (Yasin, 30.) âyeti buna misaldir. Ferra, bu âyete; **ey husrana uğrayanlar,** şeklinde mâna vermiştir. İbnu Hâlveyeh ise: Bu mesele, Kur'an'ın en zor meselelerinden biridir. Çünkü hasret kelimesine doğrudan hitab edilmez. Hitab ancak şahıslara yapılır, bundaki fayda tenbihtir. Fakat âyette taaccub mânası vardır, der.

Cemi kılletin, cemi kesret yerine kullanılması da bu kabildendir. وهم فى الغرفات آمنون **«..onlar odalarında güven içindedirler..»** (Sebe, 37.) âyeti buna misaldir. Halbuki cennetteki odalar sayılmayacak kadar çoktur. لهم درجات ربهم **«..onlara Rablerinin katında dereceler vardır..»** (Enfal, 4.) âyeti de böyledir. Allah katında insanların dereceleri, şüphesiz on sayısını aşmaktadır. الله يتوفى الأنفس حين موتها **«Allah öldükleri sırada canlarını alır..»** (Zümer, 42.) ve اياما معدودات **«..sayılı günler olarak..»** (Bakara, 184.) âyetleri *de buna* misaldir. Son âyetteki cemi kılletin hikmeti, mükelleflere sağlanan kolaylıktır.

Cemi kesretin, cemi kıllet yerine kullanılması da bu kabildendir. يتربصن بأنفسهن ثلاثة قروء **«..üç kur kendilerini gözetlerler..»** (Bakara, 228.) âyeti buna misaldir.

Tevil etmek suretiyle müennes bir kelimenin müzekker mânada kullanılması da bu kabildendir. فمن جاءه موعظة من ربه **«..kime Rabbinden bir öğüt gelir de..»** (Bakara, 275.) âyeti buna misaldir. Âyetteki موعظة kelimesi, وعظ öğüt mânasındadır. وأحيينا به بلدة ميتا **«..ölü bir memlekete can verdik..»** (Kâf, 11.) âyetindeki بلدة kelimesi, tevil suretiyle mekan olarak kullanılmıştır.

فلما رأى الشمس بازغة قال هذا ربى **«Güneşi doğarken görünce: 'Budur Rabbim..dedi..»** (Enam, 78.) âyetindeki بازغة kelimesi, طالعا mânasındadır. ان رحمة الله قريب من المحسنين **«..Muhakkak ki Allah'ın rahmeti iyilik edenlere yakındır..»** (Araf, 56.) âyetindeki رحمة kelimesini, Cevheri; ihsan mânasında kabul ederek müzekker olduğunu ifade eder.

Şerif el-Murteda ولا يزالون مختلفين الا من رحم ربك ولذلك خلقهم **«..Ama ihtilaf edip durmaktadırlar. Yalnız Rabbinin acıdıkları (bu ihtilafın dışındadır). Zaten onları (Allah) bunun için yaratmıştır..»** (Hûd, 118-119.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Âyetteki işaret zamiri, رحمة kelimesinin yerini almıştır. Cenabı Hak bu yüzden ولتلك buyurmamıştır; zira رحمة kelimesinin müennesliği hakiki değildir, ان يرحم şeklinde tevili caizdir.

Müzekker bir kelimenin müennes olarak kullanılması da bu kabildendir. الذين يرثون الفردوس هم فيها خالدون **«Onlar Firdevs cennetine varis olacaklar, orda ebedi kalacaklardır.»** (Müminûn, 11.) âyeti buna misaldir. Âyette, cennet, müennes olarak kullanılmıştır. من جاء بالحسنة فله عشر امثالها **«Kim iyilik getirirse ona o getirdiğinin on katı vardır..»** (Enam, 160.) âyetindeki عشر kelimesi, aslı müzekker olan أمثال kelimesine izafetinden dolayı sonundaki ها zamiri hazfedilmiştir. Bir görüşe göre de, أمثال kelimesi حسنات yerini tutan zamire izafetinden dolayı müennes olmuştur. Bir başka görüşe göre de, mânaya riayet edilerek müennes olmuştur. Çünkü أمثال kelimesi, حسنة kelimesinin benzeri gene حسنة olduğundan, mânaca müennestir. Bu duruma göre âyetin takdiri; فله عشر حسنات أمثالها **ona on hesenenin benzeri vardır,** şeklindedir. Müennes ve müzekkerle ilgili önemli kaideleri önceden zikretmiştik.

«Taglib» de bu kabildendir. Taglib, bir şeye başkasının hükmünü vermektir. Bir rivayete göre taglib, gelen iki hükümden birinin diğerine tercihidir. Taglib ifade eden kelimenin iki hükümden birinin yerine kullanılması, mânaca muhtelif iki kelimenin, aynı mânada kullanılmasıdır.

وكانت من القانتين **«..gönülden itaat edenlerden oldu..»** (Tahrim, 12.), الا امرأته كانت من الغابرين **«..yalnız karısı(nı kurtarmadık) çünkü o, geride kalanlardan oldu.»** (Araf, 83.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerdeki قانتين ve غابرين kelimelerinin aslı, القانتات ve الغابرات olarak gelmesiydi; ancak Taglib kaidesine göre müenneslik, müzekkerlik içinde mütalaa edilmiştir. بل انتم قوم تجهلون **«..siz, gerçekten cahil bir toplumsunuz.»** (Neml, 55.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki تجهلون fiili, أنتم zamirinin قوم kelimesine taglibinden dolayı muhatab تَ sı ile gelmiştir. Halbuki kaideye göre bu fiil, قوم un sıfatı olduğundan, قوم يجهلون şeklinde gelmesi gerekirdi. Fakat mevsufun أنتم zamirine haber olması, gaib sıgasından muhatab sıgasına geçişi güzelleştirmiştir.

قال اذهب فمن تبعك منهم فان جهنم جزاؤكم **«(Allah) defol git, dedi; onlardan kim sana uyarsa cezanız cehennemdir..»** (İsrâ, 63.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki من تبعك ifadesi, gaib zamiri gerektirmesine rağmen muhatab zamiri ile taglib edilmiştir. Gaib mâna, masiyet ve ukubette muhataba tabi olmakla, lafızda da muhataba tabi olmuştur. Bu durum, lafzın mânaya irtibatını güzelleştiren bir husus olmaktadır.

ولله يسجد ما فى السموات وما فى الأرض **«Göklerde ve yerde olanların hepsi ister istemez Allaha secde ederler..»** (Ra'd, 15.) âyetinde, gayrı akıl olanlar taglib edildiğinden ما ile gelmiştir. Bir başka âyette de, sahip olduğu şereften dolayı akılın taglibi sebebiyle من harfiyle gelmiştir. لنخرجنك ياشعيب والذين آمنوا معك من قريتنا او لتعودن فى ملتنا **«..Ey Şuayb, ya mutlaka seni ve seninle beraber olanları kentimizden çıkaracağız, ya da dinimize döndüreceğiz..»** (Araf, 88.) âyetinde Şuayb (a.s.) taglib hükmüyle لتعودن fiiline dahil edilmiştir. ان عدنا فى ملتكم **«..eğer sizin dininize dönersek..»** (Araf, 89.), فسجد الملائكة كلهم أجمعون الا ابليس **«Meleklerin hepsi topluca secde ettiler; ancak iblis (etmedi).** (Hicr, 30-31.) âyetleri de bu kabildendir. Son âyette geçen İblis yaratıldığı sırada meleklerden biri olduğundan istisna edatıyla melaikeden sayılmıştır. Taglib yoluyla onlar

arasına girmiştir. يا ليت بيني و بينك بعد المشرقين «..keşke benimle senin aranda iki doğu arası kadar uzaklık olsaydı..» (Zuhruf, 38.) âyetindeki مشرقين kelimesi, meşrik ve magrib mânasındadır. Bu âyetin tefsirinde İbnu'ş-Şeceri, iki cihetten en meşhuru olduğundan meşrik kelimesinin taglib edildiğini söyler. مرج البحرين «İki denizi salıverdi..» (Rahmân, 19.) âyetinde iki denizden maksad, tatlı ve tuzlu iki denizdir. Halbuki deniz, tuzlu suya verilen addır. Tatlı suya nazaran tuzlu suya sahip denizlerin çokluğundan, âyette taglib edilmiştir. ولكل درجات مما عملوا «Herbirinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır..» (Enam, 132.) âyetinde Mümin ve kafirin dereceleri söz konusudur. Dereceler ulvi makamları, derekat ise sufli makamı gösterir. Âyetteki derece, Müminin daha şerefli olmasından dolayı, taglib yoluyla her iki kısım için kullanılmıştır.

Zerkeşi, «B u r h a n»ında bu konuda şöyle der: Taglibin mecaz sanatından sayılması, kelimenin asıl mânasında kulanılmamasından ileri gelmektedir. Mesela, القانتين kelimesi, bu vasıfla vasıflandırılan cemi müzekker mânasındadır. Bu kelimenin, müzekker ve müennes olarak kullanılması, asıl mânasının dışındadır. Diğer kelimeler de bunun gibidir.

Kırkıncı bahiste geçtiği gibi, harfi cerlerin, kendi mânaları dışında kullanılması da bu kabildendir.

İlerde inşa kelimesinde görüleceği gibi emir sigası olan افعل, nehiy sigası olan لاتفعل sigası, tasdik ve tasavvur ifade eden istifham edatları, temenni, teracci ve nida edatlarının asıl mânalarının dışında kullanılışı, bu kabildendir.

Bir kelimenin başka bir kelime mânasında kullanılması demek olan takdim de, bu kabildendir. Takdim; harf, fiil ve isimlerde görülür. Harflerle ilgili husus, harfi cer bahsinde açıklanmıştır. Fiillerde ise durum şöyledir: Bir fiilin mânası, diğer bir fiilin mânasında kullanıldığında bu fiil, aynı anda iki fiil mânasına gelmiş olur. Buna göre harfi cerle müteaddi olmaması gereken bir fiil, harfi cerle müteaddi olur. Harfi cerle müteaddi olan fiilin mânası doğru olabilmesi için ya fiilin ya da harfin tevili gerekir. Bunlardan birincisi fiilin tazmini, ikincisi de harfin tazminidir.

Ulema, bunlardan hangisinin daha doğru olduğu hususunda ihtilaf etmiş, bu durumun fiillerde daha sık görüldüğünü belirtmiştir. Buna, عينا يشرب بها عباد الله «Bir kaynak ki Allah'ın kulları ondan içerler..» (İnsan, 6.) âyeti misaldir. Âyetteki يشرب fiili من harfi cerriyle müteaddi olması gerekirken ب harfi cerriyle müteaddi olmuştur. Bu durumda يشرب fiili, يروى ve يتلذ mânasında kullanılır, ya da ب harfi cerri, من harfi cerri mânasını alır. احلّ لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم «Oruç gecesi kadınlara yaklaşmak size helal kılındı..» (Bakara, 187.) âyeti buna misaldir. Bu âyetteki الرفث kelimesi, ancak cinsi münasebet mânasına geldiğinden الى harfi cerriyle müteaddi olur. هل لك الى ان تزكى «..arınmağa gönlün var-

mı?..» (Nâziat, 18.) âyeti de bu kabildendir. Âyetin aslı, فى ان şeklindedir, ادعوك mânası tazmin ettirilmiştir. وهو الذى يقبل التوبة عن عباده «O'dur kullarından tevbeyi kabul eden..» (Şûrâ, 25.) âyetindeki يقبل fiili, af mânasında kullanmak gayesiyle عن harfi cerriyle müeaddi olmuştur.

İsimlerde ise durum şöyledir: Bir ismin mânası, iki ismin mânasını birlikte ifade etmek için, diğer bir ismin mânasında kullanılmasıdır. حقيق على الا اقول على الله الا الحق «Bana Allah'a karşı ancak gerçeği söylemek yaraşır..» (Araf, 105.) âyetindeki حقيق kelimesi, söylenenin hak olduğu ve bu hususta haris davranıldığını ifade etmektedir. Tazminin mecazi olması, kelimenin ne hakiki ne de mecazi mânasında kullanılmasındadır. Buradaki mecazlık, her iki mânanın birleştirilmesindendir.

Mecaz Kabul Edilen Kelimelerin Nevileri

Bunlar altı kısımdır.

1- Hazif; meşhur kavle göre hazif, mecaz nevilerinden biridir. Bazı ulema bu görüşe katılmamışlardır; çünkü mecaz, bir kelimenin asıl mânası dışında bir mânada kullanılmasıdır, hazif ise böyle değildir. İbnu Atıyye: Muzafın hazfi, çoğunlukla mecazın kendisidir, fakat her hazif mecaz değildir, der.

Karafi, hazfi dört kısma ayırır;

a- İsnad bakımından kelimenin, sahip olduğu mânaya uygunluğudur. واسئل القرية «..şehre sor..»(Yûsuf, 82.) âyeti buna misaldir. Karye kelimesinden murad, karye sakinleri demektir. Çünkü karyeye soru tevcih edilmez.

b- İsnad yapılmaksızın hazfin uygun olmasıdır. Fakat bu hazif, şeri bir delile dayanmalıdır.

فمن كان منكم مريضا أو على سفر فعدة من أيام أخر «..sizden kim hasta veya seferde olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (tutar)...» (Bakara, 184.) âyeti buna misaldir. Âyette فأفطر fiili hazfedilmiştir.

c- Hazfedilen kelimenin, şeri delilden ziyade örf ve âdete dayanmasıdır. أن اضرب بعصاك البحر فانفلق «..Değneğinle denize vur (vurunca deniz) yarıldı..» (Şuârâ, 63.) âyeti buna misaldir. Âyette فضرب به فانفجرت deyneğiyle denize vurunca deniz yarıldı, ifadesi hazfedilmiştir.

d- Hazfedilen kelimenin ne şeri delile, ne de örf âdete dayanmamasıdır. فقبضت قبضة من اثر الرسول «..elçinin ayak bastığı yerden bir avuç (taprak) aldım (attım)..» Tâhâ, 96.) âyeti buna misaldir. Bu âyette, Musa (a.s.)ın bindiği atın ayak izinden bir avuç toprak alıp atmasının, şeri veya örfi bir delile dayanmadığı görülür. Bu dört kısımdan ancak birincisi mecazidir.

Zencani «Miyar» adlı eserinde şöyle der: Bir kelimenin mecaz oluşu hükmün değişmesine bağlıdır. Fakat bir cümleye matuf olan müptedanın hazfedildiği

gibi, cümlede hüküm değişmezse bu hazif mecaz olmaz. Çünkü haziften sonra geri kalan ifadenin hükmü değişmemektedir.

Kazvini, «e l - İ z a h» adlı eserinde şöyle der: Hazif veya ziyade yoluyla kelimenin irabı değişirse, bu değişiklik mecaz olur. واسئل القرية «..şehre sor..» (Yûsuf, 82.), ليس كمثله شئ «Zatına benzer hiçbir şey yoktur..» (Şûrâ, 11.) âyetleri buna misaldir. Şayet bu hazif veya ziyadelik irabın değişmesini gerektirmiyorsa, kelimenin, mecazi kelime olduğu söylenemez. أو كصيب من السماء «ya da gökten boşanan yağmur gibi..» (Bakara, 19.), فبما رحمة من الله لنت لهم «Allah'ın rahmetiyledir ki **sen onlara yumuşak davrandın..»** (Âl-i İmrân, 159.) âyetleri buna misaldir.

2- Tekiddir; bazı ulema, ikinci kelimenin mânası birincinin aynısını ifade ettiğinde, bunun mecaz olduğunu kabul ederler. Halbuki tekid mecaz değil, hakikattır.

Tarsusi, «e l - U m d e» adlı eserinde şöyle der: Tekid durumunda olan kelimeyi mecaz kabul edenlere şu cevabı veririz: عجل عجل **çabuk ol, çabuk ol!** sözünde olduğu gibi, tekid birincinin aynı, ikincinin de mecaz olması caiz olursa, birinci kelimenin de mecaz olması caiz olur. Çünkü her iki kelime, aynıdır. Birinci kelimenin mecaza hamli mümkün olduğuna göre, birincinin aynısı olacağından, ikicisinin de mecaza hamli mümkün değildir.

3- Teşbihtir; bazı ulema bunu mecaz kabul ederler. Fakat teşbih mecaz değil, hakikattir.

Zencani, «M i y a r» adlı eserinde şöyle der: Teşbih, belirli kelimelerle ifade edilen bir mânadır. Bu mânayı taşıyan bir kelime, başka bir mânaya nakledilmez.

Şeyh İzzüddin b. Abdisselam ise şöyle der: Eğer teşbih edatı zikredilmişse, bu hakiki teşbihtir. Eğer mahzuf ise, hazif mecaz sayıldığından, mecazi teşbihtir.

4- Kinayedir; kinayede dört farklı görüş vardır;

a- Hakiki kinayedir. İbnu Abdisselam'a göre doğru olan da budur, çünkü asıl mânasında kullanılmış, fakat bir başka mânaya delaleti murad edilmiştir.

b- Mecazi kinayedir;

c- Ne hakiki, ne de mecazi kinayedir. Bunu Kazvini, «T e l h i s» adlı eserinde ifade eder. Mecazda hakiki mâna ile mecazi mânanın bir arada olmasını kabul etmediğinden, kinayede, mecazın varlığını da kabul etmemiştir.

d- Takiyyuddin Subki'nin tercihine göre, hakikat ve mecaz olmak üzere ikiye ayrılır. Eğer kelime, kendi lazım mânası kasdedilerek ifade ettiği mânada kullanılırsa, bu kelime hakikidir. Eğer kelimenin mânası kasdedilmez, buna karşılık lazım mânadan melzum mâna kasdedilirse, kelime asıl mânası dışında kullanılacağından mecaz olur. Kısacası kinayede hakikat, kelimenin, asıl mânası dışında bir mâna taşıması için gerçek mânasında kullanılmasıdır. Mecaz ise, ifade ve kullanış yönüyle kelimenin, asıl mânası dışında kullanılmasıdır.

5- Takdim-tehirdir; bazı ulema bunu da mecaz olarak kabul etmişlerdir. Cümlede mefulun yeri gibi sonradan gelmesi gereken kelimenin tekaddüm etmesi, fail gibi önce gelmesi gerekenin tehir etmesi, cümledeki gerçek yerinin değişmesidir. Zerkeşi, «B u r h a n»ında bunun mecazdan sayılmasının doğru olmadığını ifade ederek, mecaz, asıl mânasında kullanılan bir kelimenin, bu mâna dışındaki bir mânada kullanılmasıdır, der.

6- İltifattır; Bahauddin Subki, iltifatın, hakikat veya mecaz olduğunu söyleyeni görmedim. Bana göre bu, iltifat olmaktan çıkarılmadığı sürece, hakikidir, der.

Hakikat ve mecaz olarak vasıflandırılan kelimeler, iki yönden değerlendirilir. Namaz, zekat, oruç ve hac gibi dini konular, şeri açıdan hakiki mânasında, lugat açısından da mecazi mânasında değerlendirilir.

Hakikat ve mecaz arasındaki vasıtanın üç noktada toplandığı söylenir. Bunlar:

a- Cümlede kullanılmadan önce mücerred halde bulunan lafızdır. Bu kısma dair Kur'an'da bir misal yoktur. Ancak bunların, bir kavle göre, kelamı meydana getiren harflere işaret etmek üzere, hurufu mukattaa olmaları mümkündür.

b- İlamdır;

c- Şekil bakımından benzerlik sağlamada kullanılan kelimelerdir; ومكروا ومكر الله «**Tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarına karşılık verdi..»** Âl-i İmrân, 54.), وجزاء سيئة سيئة مثلها «**kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür..»** (Şûrâ, 40.) âyetleri buna misaldir. Bazı ulema bu kelimelerin hakikatle mecaz arasında vasıta olduklarını söyler. İbnu Cabir'in bir arkadaşına ithaf ettiği «Ş e r h u B e d i a» adlı risalesinde naklettiğine göre bunun, dilde kullanılış gayesine uymadığından hakiki, aralarında yakın bir mâna bağı bulunduğundan mecazi olmadığı söylenir. Buna göre, şekil bakımından benzerliği olan (müşakele) kelimeler mecazdır, aralarındaki alaka ise birbirine yakın olmalarıdır.

3- Mecazdan Yapılan Mecaz

Bu, kelimenin hakiki mânasından alınan mecazın, diğer bir mecaza nisbetle hakiki mânada kabul edilmesidir. Aralarındaki yakın alakadan dolayı, birinci mecaz dikkate alınmadan, ikinci mecazın kabul edilmesidir. ولكن لا تواعدوهن سرا «**..Sakın (meşru sözler dışında) onlarla sözleşmeyin..»** (Bakara, 235.) âyeti buna misaldir. Âyette mecazdan yapılan mecaz vardır. Cinsi münasebet, ço-

çoğunlukla gizli olarak yapıldığından mecazi mânada **sır** kelimesiyle ifade edilmiş, bu mâna hakiki kabul edilerek, nikah akdi mânasında ikinci mecaz olarak kullanılmıştır. Çünkü nikah, cinsi münasebetin meşruluğuna sebeptir. Birinci mecaz mülazemet, ikinci mecaz da sebebiyet ifade eder. Buna göre âyetin mânası: لاتواعدوهن عقدالنكاح **Nikah akdi yapmaya kalkışmayın,** şeklinde olur.

ومن يكفر بالإيمان فقد حبط عمله «**..Kim inanmayı kabul etmezse, onun ameli boşa çıkmıştır..**» (Mâide, 5.) âyeti buna misaldir. Çünkü اذاقيل لهم لااله الاالله يستكبرون «**..onlara Allah'dan başka (gerçek) ilah yoktur, denince büyüklük taslarlardı.**» (Sâffât, 35.) âyeti, yukardaki âyetin delaletiyle kalben tasdikten mecazdır. Aralarındaki alaka, sebebiyettir. Lisanla tevhidde bulunmak, kalben tevhidin sebebidir. Vahdaniyet ifade eden لااله الاالله **Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur,** düsturu, lisanla yapılan tevhidden mecazdır.

İbnu's-Sid وأنزلنا عليكم لباسا «**..Sizin için elbiseler indirdik..**» (Araf, 26.) âyetini bu kabilden saymıştır. İnsanlara indirilen libasın kendisi değil, kumaşın kumaş haline gelmesine sebeb olan yağmurdur.

ELLİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEŞBİH VE İSTİARE

Teşbih, belagat iliminin en önemli konularından biridir. Müberrid «e l K â m i l»inde: Şayet bir kimse; Araplar sözlerinde ekseriyetle teşbih kullanır derse, bu söz doğrudur, der. Teşbihatu'l-Kur'an mevzuunda çeşitli eserler yazılmıştır. Ebu'l-Kasım b. Bendar el-Bağdadî'nin «K i t a b u' l - C u m a n f i T e ş b i h a t u' l - K u r' a n» adlı eseri bunlardan biridir.

Sekkaki teşbihi şöyle tarif eder: İki ayrı kelimenin bir mânada müşterek olduğunu göstermektir.

İbnu Ebi'l-İsba ise; kapalı olan bir mânayı açık hale getirmektir, şeklinde tarif eder. Bir başka tarifte; bir şeyin, vasfı bulunan başka bir şeye ilhakı olduğu söylenir. Bazı ulema teşbihi; müşebbehe, müşebbehun bihe ait hükümlerin birini vermektir, şeklinde tarif ederler. Teşbihin gayesi, kapalı olan bir hususu açıklığa kavuşturmakla kişiyi aydınlatmak, ifadeyi vuzuha kavuşturmak üzere uzak mânayı yakın mânaya çekmektir. Bir başka tarife göre de; kastedilen mânayı kısaltarak açıklamaktır.

Teşbih edatları; harf, isim ve fiildir.

Harf olan teşbih edatları; كرماد deki ك ، كأنه رؤوس الشياطين «**Tomurcukları şeytanların başları gibidir.**» (Sâffât, 65.) âyetindeki كأنّ dir.

İsim olan teşbih edatları; مثل ve شبه kelimeleri ile teşbih ve benzerlik ifade eden diğer kelimelerdir.

Tîbî şöyle der: مثل kelimesi ancak, hal ve kendine has bir durum ifade eden sıfatta kullanılır. Fakat sıfat olarak kullanılması gariptir. مثل ما ينفقون في هذه الحياة الدنيا كمثل ريح فيها صر «**Bu dünya hayatında kazandıklarının durumu, şu dondurucu rüzgara benzer ki..**» (Âl-i İmrân, 117.) âyeti buna misaldir.

Fiilerden bazıları da şunlardır: يحسبه الظمآن ماء «**..susayan onu su sanır..**» (Nûr, 39.), يخيل اليه من سحرهم أنها تسعى «**..değnekleri Musa'ya sanki yürüyorlarmış gibi geldi..**» (Tâhâ, 66.) âyetleri buna misaldir.

Sekkaki'nin görüşlerine uyarak Kazvini Telhis'inde şöyle der: Fiil bazen teşbih mânasında zikredilir, علمت زيدا أسدا **Zeyd'i aslana benzetiyorum,** cümlesinde olduğu gibi, zanna delalet ederek uzak teşbih olarak kullanılır.

Başta Tîbî olmak üzere bazı ulema bu görüşe karşı çıkarak şu cevabı verirler: Bu fiillerin teşbih mânası taşımalarında kapalılık vardır. Doğru olan, fiilin yakınlık ve uzaklıkta teşbihin durumunu belirtmesidir. Teşbih edatını nazarı itibare almaksızın uygun mâna verilmeyeceğinden, bu edat, mahzuf ve mukadder olabilir.

1– Teşbihin Kısımları

Değişik yönleriyle teşbih, kısımlara ayrılır:

A– Müşebbeh ve müşebbehün bih yönüyledir. Bu da dört kısma ayrılır.

a– Müşebbeh ile müşebbehün bihin hissi olmasıdır.

b– Müşebbeh ile müşebbehün bihin akli olmasıdır.

c– Müşebbehün bih hissi, müşebbeh ise aklidir.

d– Müşebbehün bih akli, müşebbeh ise hissidir.

Müşebbeh ile müşebbehün bih'in hissi olduğuna misal; والقمر قدرناه منازل حتى عاد كالعرجون القديم **«Ayada konaklar tayin ettik. Nihayet o, eski urcun haline döndü.»** (Yâsin, 39.) ve كأنهم أعجاز نخل منقعر **«..insanları sanki koparılmış hurma kütükleri gibi..»** (Kamer, 20.) âyetleridir.

Müşebbeh ile müşebbehün bihin akli olduğuna misal, ثم قست قلوبكم من بعد ذلك فهي كالحجارة أو أشد قسوة **«..bundan sonra onlar taş gibi, hatta daha da katıdır..»** (Bakara, 74.) âyetidir. Zerkeşi'nin «B u r h a n»da getirdiği misal budur. Zerkeşi, teşbihi قسوة kelimesinde olduğunu zannederse de bu doğru değildir. Âyette teşbih قلوب kelimesi ile حجارة kelimesi arasındadır. Bu durumda âyetteki teşbih, hissi teşbihten sayılır.

Müşebbehün bih hissi, müşebbeh ise akli olduğuna misal; مثل الذين كفروا بربهم أعمالهم كرماد اشتدت به الريح **«Rablerini inkar edenlerin işleri, tıpkı fırtınalı bir günde rüzgarın savurduğu küle benzer.»** (İbrahim, 18.) âyetidir. Müşebbehün bih akli, müşebbehin hissi olduğuna dair misal, Kur'an'da mevcut değildir. Fahruddin Razi buna karşıdır. Çünkü akıl, hisse dayanır. Hissedilen şeyler, düşünülen şeylerin aslını teşkil eder. Hissin akla teşbihi, asıl olanın feri olmasını, feri olanın da asıl olmasını gerektirdiğinden bu görüş doğru olmaz. هن لباس لكم وانتم لباس لهن **«..onlar sizin elbisenizdir. Siz de onlara elbisesiniz..»** (Bakara, 187.) âyetinde bu tür teşbihin olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir.

2– Teşbih, müfred veya mürekkep olma yönüyle ikiye ayrılır. Mürekkep teşbih, bir çok yönlerin birleşmesiyle meydana gelen teşbihtir. كمثل الحمار يحمل أسفارا **«..kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir..»** (Cuma, 5.) âyeti buna misaldir. Âyetteki teşbih, merkebin kitapları yüklenip taşıma yorgunluğu karşılı-

ğında bu kitaplardan istifade edemeyişinden dolayı, mürekkep teşbih olur. انما مثل الحياة الدنيا كماء أنزلناه من السماء **«Dünya hayatı, tıpkı gökten indirdiğimiz bir suya benzer..»** (Yûnus, 24.) âyeti كأن لم تغن بالأمس **«..sanki bir gün önce bir şey yokmuş gibi..»** cümlesine kadar olan kısmıyla buna bir misaldir. Bu âyette on cümle vardır. Terkip, bu cümlelerin tamamındadır. Bunlardan biri çıkarılacak olursa, teşbih bozulmuş olur. Âyetteki teşbihten maksad, dünya hayatının süratle geçişi, nimetlerinin yok oluşu, insanların buna aldanmaları, gökten inen yağmur sebebiyle, süslü elbiselerle donanmış bir gelin gibi, yeryüzünün çeşitli bitkilerle donanıp bütün güzelliği ile süslenmesi, bu güzelliğe bakanların sanki bunların ebediyyen kalacağını zannetmesi, bütün bu güzellikler, sanki dün yokmuş gibi bir duruma dönüşmüştür. Bu durum, mürekkep teşbihe misaldir.

Bir kısım ulema, dünya hayatının gökten inen yağmura benzetilişini, iki şekilde açıklar:

a– Eğer su ihtiyaç fazlası içilirse, zarar verir. Şayet ihtiyaç miktarı içilecek olursa faydalı olur; dünya hayatı da böyledir.

b– Eğer suya elini batırıp avuçlayacak olursan, avucunda bir şey kalmaz. Dünya hayatı da aynen böyledir.

مثل نوره كمشكاة فيها مصباح **«..O'nun nuru, içinde lamba bulunan penceresiz bir oyuğa benzer..»** (Nur, 35.) âyeti de bu kabildendir. Âyette, Allah'ın Müminin kalbine akıttığı nur, içinde aydınlatıcı sebeplerin toplandığı kandile benzetilmiştir. Durmadan yanan bu kandilde yanan maddenin bitmeyişi, gözün daima bu parlaklığı görebilmesini sağlar. Âyette kandilin fenere konuluşu, parıldayan yıldızlara benzetilmiştir. Lambadaki yağ ise, yağlar en safı, yakıcılıkta en kuvvetli olanıdır. Çünkü kandildeki bu yağ, ne şarkta ne de garbda yetişen zeytin yağına benzer. Güneş ışıkları bu ağaca sadece, sabah-akşam değil, bütün gün isabet etmektedir. İşte bu Allah'ın, Müminlerin durumunu ortaya koymak için getirdiği bir meseldir. Kafire ise iki mesel getirmiştir. Bunlardan biri düz arazideki serab, diğeri de derin denizlerdeki karanlıklardır. Bu teşbih de, aynı şekilde mürekkep teşbihtir.

3– Müşebbeh ile müşebbehün bihden biri dikkate alınarak yapılan teşbih, kısımlara ayrılır:

a– Gözle görülen bir şeyin, karşıtı ve zıddının bilinmesiyle, akli olan teşbihtir. Karşıt ve zıddı kavramak, gözle görüleni kavramaktan daha beliğdir. طلعها كأنه رؤوس الشياطين **(Sâffât, 65.) âyeti buna misaldir. Âyette meyveler, müşahhas olarak görülmese bile, insanlara çirkin ve kötü bir şekilde tanıtılan, çirkinliği gözlerinde büyütülen şeytana benzetilmiştir.**

b– Gözle görülmeyen bir şeyin, gözle görülene teşbihidir. والذين كفروا أعمالهم كسراب بقيعة **«İnkar edenlere gelince: Onların işleri, düz arazideki serap**

gibidir..» (Nur, 39.) âyeti buna misaldir. Âyette, gözle görülmeyen iman, gözle görülen seraba benzetilmiştir. Müşebbeh ile müşebbehün bihin müşterek mânası, şiddetli ihtiyaç ve çaresizlik içinde iken vehme düşmenin yersizliğidir.

c- Mutad olmayan bir şeyin, mutad bir şekilde cereyanıdır. واذنتقنا الجبل فو قهم كأنه ظلة **«..dağı bir gölge gibi kaldırmıştık..»** (Araf, 171.) âyeti buna misaldir. Müşebbeh ile müşebbehün bihin müşterek mânası, görünüşte yüksekliktir.

d- Kolaylıkla bilinmeyen bir şeyin, kolayca bilinmesidir; وجنة عرضها كعرض السماء والارض **«..gökle yerin genişliği gibi..»** (Hadid, 21.) âyeti buna misaldir. Benzeyenle benzetilenin müşterek mânası, üstünlüktür. Âyette, vasfının güzelliği, son derece geniş sathı ile cennete teşvik vardır.

e- Vasfında kuvvetli olmayanın, kuvvetli olana benzetilmesidir. وله الجوار المنشآت فى البحر كالأعلام **«Denizde koca dağlar gibi akıp giden yüksek gemiler de O'nundur..»** (Rahman, 24.) âyeti buna misaldir. Âyette, benzeyenle benzetilenin müşterek mânası, üstünlüktür. Âyetin ifade ettiği mâna, suda yüzen, ağır yükleri taşıyan, uzun mesafeleri kısa zamanda katederek insanlara faydalı olan büyük gemilerin sağladığı hizmette, Allah'ın kudretini göstermektir. Bu kudret aynı zamanda rüzgarın insan emrine verilmesiyle kendini gösterir. Bu yönüyle âyet, nimetlerin çokluğu, Allah'ın kudretindeki üstünlüğü ihtiva etmektedir. Kur'an'ı Kerim'deki teşbihler, bu beş şekilde görülen teşbihlerdir.

f- Teşbih, müekked ve mürsel olmak üzere kısımlara ayrılır. Teşbih edatı hazfedilen teşbihe müekked teşbih denir. وهى تمر مر السحاب **«..onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedir..»** (Neml, 88.) âyeti مثل مر السحاب demektir. وازواجه امهاتهم **«..onun eşleri de onların anneleridir..»** (Ahzâb, 6.), وجنة عرضها السموات والأرض **«..genişliği yerle gök arası kadar olan cennetlere.»** (Âl-i İmran, 133.) âyetleri buna misaldir.

Teşbih edatı hazfedilmeyen teşbihe, mürsel teşbih denir. Buna dair misaller, yukarıdaki âyetlerde geçmiştir. Edatı hazfedilen teşbih, hazfedilmeyenden daha beliğdir. Çünkü teşbih edilen (müşebbeh), teşbih olunanın (müşebbehün bih) seviyesinde kullanılmıştır.

2- Teşbihde Kaide

Teşbihde asıl olan, teşbih edatının müşebbehün bihe dahil olmasıdır. Teşbih edatı bazan müşebbehe de dahil olabilir. Bunun üç gayesi vardır:

a- Ya mübalağa kasdedilir. Bu durumda teşbih kalbolunur, müşebbehün bih yerine müşebbeh esas olur. قالو انما البيع مثل الربا **«..Alış-veriş de faiz gibidir demelerinden..»** (Bakara, 275.) âyeti buna misaldir. Âyette, sözü edilenin, انما الربا مثل البيع **faiz de alış veriş gibidir,** demeleri gerekirdi. Çünkü âyetteki ifade, alış-verişi değil, ribayı hedef almaktadır. Fakat sözü söyleyenler bu ifadeden

kaçmışlar, caiz olma yönüyle alış-verişi ribaya ilhak ederek ribayı esas almışlardır.

افمن يخلق كمن لا يخلق **«yaratan yaratmayan gibi midir?..»** (Nahl, 17.) âyeti de buna misaldir. Âyetteki teşbih, aksine olması gerekirdi. Çünkü hitap putlarını Allah'a benzeterek ilah adını veren putperestlerdir. Onlar yaratmayanı, yaratan yerine koymuşlardır. Âyette onların bu şekildeki hitaplarına muhalefet vardır. Zira putperestler putlara ibadet etmede aşırı gitmişlerdir, bunu ibadetlerine esas almışlardır. Âyet onların uygun gördüğü ibadet şekline cevap için gelmiştir.

b- Ya da durumu açıklığa kavuşturmak kasdedilir; وليس الذكر كالانثى **«..erkek kız gibi değildir..»** (Âl-i İmrân, 36.) âyeti buna misaldir. Halbuki âyetin aslı, وليس الأنثى كالذكر **kız erkek gibi değildir,** şeklindedir. Fakat âyette, bu asıldan dönülmüştür. Çünkü mâna; **talep ettiğim erkek, hibe ettiğim kız gibi değildir,** şeklindedir. Âyetteki fasılaya uyarak, bu şekilde nâzil olduğu söylenir. Çünkü انى وضعتها أنثى **«..onu kız doğurdum..»** ibaresi, âyette önce gelmiştir.

c- Teşbih edatı, muhatabın anlayışına dayanarak bu iki hususun dışında da gelebilir. يا أيها الذين آمنوا كونوا أنصار الله كما قال عيسى بن مريم **«Ey Müminler, Allah'ın yadımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa dedi ki..»** (Saff, 14.) âyeti buna misaldir.

3- Teşbihte Diğer Bir Kaide de Şudur

Medih için yapılan teşbihteki esas, az değerde olanın değerli olana, zem yapılan teşbihte ise değerli olanın az değerde olana teşbihidir. Çünkü zem, değer derecesinin en düşüğüne, değerli olanın da az değerliye hamlidir. Medih için yapılan teşbihe misal; yakut gibi çakıl taşı, zem için yapılan teşbihe misal; cam gibi yakuttur.

Teşbih, menfi bir değer için de yapılır.

يا نساء النبى لستن كأحد من النساء **«Ey peygamber hanımları, siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz..»** (Ahzab, 32.) âyeti buna misaldir. Âyetteki teşbih, peygamber zevcelerini övmede değil, onları diğer kadınların durumuna benzetmedir. أم نجعل المتقين كالفجار **«..yoksa muttekileri yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız..»** (Sâd, 28.) âyeti de buna misaldir. Âyetin mânası, Müslümanlarla, kâfirlere eşit muamele etmeyiz, demektir. مثل نوره كمشكاة **«..O'nun nuru penceresiz oyuğa benzer..»** (Nur, 35.) âyetinde değerli olan, az değerli olana benzetilmiştir. Sebebi muhataplara meseleyi kolayca anlatmak içindir; yoksa Allah'ın nurundan daha üstün bir şey düşünülemez. İbnu Ebi'l-İsba; Kur'an'da ne iki şeyin, ne de daha çoğun, birbirine teşbihi mevcut değildir. Kur'an'da olan teşbihler, bir şeyin diğer birine teşbihi şeklindedir.

4- İstiare

Mecazın teşbihle karışmasından istiare meydana gelir. İstiare de mecaz nevindendir, aralarındaki yakınlık, mecazın istiareye benzeyişidir. İstiarenin asli mânasıyle teşbih olarak kullanılan kelime, şeklinde tarifi yapılır. Doğru olan, istiarenin lügavî mecaz olmasıdır. Çünkü istiare, müşebbeh, müşebbeh yerine değil, müşebbehün bih yerine kullanılır. Bunlardan daha umumi olan mânada kullanılmaz. Mesela رأيت اسدا يرمي **ok atan bir aslan gördüm,** ifadesinde burada yırtıcı hayvan mânasında değil, cesur bir insan mânasındadır.

İstiareye lügavî tasarruf değil, akli tasarruf mânası verildiğinden, mecazı akli de denilir. İstiare ancak, müşebbehün bih cinsine dahil olduğu iddiasından sonra, müşebbehe verilen addır. Gerçek mânada istiarenin kullanılışı, lügavidir. Burada sadece, ismin nakli yapılmıştır. Halbuki sadece ismin nakli ile istiare olmaz. Böyle bir nakilde belâgat olmaz. Özel isimlerin naklinde belâgatin olmayışı da, buna bir delildir. Bu yüzden istiare, mecazı akliden başka bir şey değildir.

Bir kısım ulemaya göre istiare, bilinen bir mânada kullanılan kelimeyi, bilinmeyen bir mânada kullanmaktır. Bunun gayesi, gizli olanı ortaya çıkarmaktır, açık olmayan zahiri mânayı açıklamak, mübalağa sağlamak veya hepsini bir arada düşünmektir. Gizli olanı ortaya çıkarmaya misal, وانه في أمّ الكتاب لدينا لعليّ حكيم **«O, katımızda bulunan ana kitaptadır..»** (Zuhruf, 4.) âyetidir. Bu âyetin hakiki ifadesi, وانه في اصل الكتاب **O katımızda bulunan asıl kitaptadır,** şeklindedir. Âyetteki الأمّ kelimesi, اصل kelimesinden istiaredir. Ferin aslından neşet ettiği gibi, evlad da anadan neşet etmiştir. İstiaredeki hikmet, meri olmayan bir şeyin, mer'iymiş gibi temsil edilmesidir. Böyle bir sözü işiten kimse, işitme durumundan kurtulur, görme durumuna geçer. Bu ifade tarzı, ilmi beyanda daha beliğ durumdadır.

Açık olmayan mânanın açıklığa kavuşturulmasına misal, واخفض لهما جناح الذل **«..onlara şefkat kanatlarını ger..»** (İsrâ, 24.) âyetidir. Âyetin mânası, evladın ana-babaya merhamet göstererek alçak gönüllü davranmasıdır. Âyetteki alçak gönüllülük, önce, **bir yöne meyletme** ile, sonra da **kanat** ile istiare yapılmıştır. Buradaki istiarenin takdiri, واخفض لهما جانب الذل **ana-babana merhamet duygusuyla (yönüyle) muamele et,** şeklindedir. Bu istiarenin hikmeti, daha iyi ifade edilerek görünmeyeni, görünür hale getirmektir. Âyette, evladın ebeveyne karşı son derece mütevazi davranması istenildiğinden, bu mânayı en beliğ bir şekilde ifade edebilmek için, istiareye ihtiyaç duyulmuştur. Bu yüzden bir yöne meyletme tabirinde bulunmayan mânayı ifade ettiği için, cenah kelimesi, istiare olarak kullanılmıştır. Yönünü aşağıya doğru birazcık eğen kimseye eğildi denilebilir. Halbuki âyetteki eğilmekten maksat, yere kapanırcasına eğil-

mektir. Bu durum ancak, kuşlardaki gibi kanatla hasıl olur.

Mübalağa için yapılan istiareye misal, وفجرنا الأرض عيونا **«yeri kaynaklar halinde fışkırttık..»** (Kamer, 12.) âyetidir. Bu ifadenin aslı, وفجرنا عيون الأرض **yerin kaynaklarını fışkırttık,** şeklindedir. Âyet bu şekilde ifade edilseydi, yeryüzünün her tarafında pınar fışkırır mânasına gelen âyetteki ifade kadar mübalağa olmazdı.

5- İstiarenin Unsurları

İstiarenin üç unsuru vardır. Bunlar; müşebbehün bih yerine müstear, müşebbeh yerine müstearun minh, vechu şebeh yerine müstearun leh'in kullanılmasıdır.

İstiarenin, değişik yönlerinden pek çok kısımları vardır.

Bu üç unsur da beş kısma ayrılır:

1- İstiarei mahsusadır. Bu istiarei mahsusa (gözle görülen, elle tutulan) bir şeyin mahsus olma yönüyle mahsus olana yapılan istiaredir. واشتعل الرأس شيبا **«..saçlarım ağardı..»** (Meryem, 4.) âyeti buna misaldir. Âyetteki اشتعل kelimesinden anlaşılan alev, müstearun minh, saçların ağarması müstearun leh, beyazlığın yayılması, alevden çıkan ziyâ saçlarda görülen beyazlığa benzetilmesi de vechu şebehtir. Bunların hepsi gözle görülen ve elle tutulan mahsus şeylerdir. Âyetteki bu ifade, ağarma, saçların tamamını içine aldığından, اشتعل شيب الرأس **saçlar beyazlanmaya başladı,** ifadesinden daha beliğdir. وتركنا بعضهم يومئذ يموج في بعض **«Biz o gün bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler..»** (Kehf, 99.) âyeti de bu kabildendir. Dalganın aslı, suyun hareketidir. Dalga, insanların hareketini göstermek üzere, istiare olarak kullanılmıştır. Vechu şebeh de, kıyamet gününde insanların karşılaşacağı devamlı sıkıntılardır. والصبح اذا تنفس **«nefes almaya başlayan sabaha..»** (Tekvir, 18.) âyeti de istiareye dair bir misaldir. Nefesin çıkışı, güneşin ufuktan yavaş yavaş doğuşu sırasında yaydığı ışığa istiare edilmiştir. Vechu şebeh de, aydınlanmanın tedrici olarak artmasıdır. Bunların hepsi, mahsus olan şeylerdir.

2- İstiarei mahsusadır. Bu istiare hissi olan bir şeye nazaran yapılan istiare şeklidir. İbnu Ebi'l-İsba, bu istiarenin öncekinden daha latif olduğunu söyler. وآية لهم الليل نسلخ منه النهار **«Gece de onlar için bir âyettir. Gündüzü ondan soyup alırız..»** (Yâsin, 37.) âyeti buna misaldir. Âyetteki müstearun minh, koyunun derisini yüzme mânasında olan سلخ kelimesi, müstearun leh ise gecenin içinden çıkışıdır. Bunlardan ikisi de hissidir. Vechu şebeh ise, etin deriden sıyrılıp çıkması gibi, gündüzün geceden muntazaman sıyrılıp çıkmasıdır. Bu durum, tasavvur etme bakımından aklidir. İstiaredeki bu tertip, aklidir. فجعلناها حصيدا **«..kökünden biçilmiş gibi yaptık..»** (Yûnus, 24.) âyeti de buna misaldir. حصيدا

kelimesi, aslında nebat için kullanılır. Vechu şebeh, bunların helak olmasıdır. Bu da, aklidir.

3- İstiarei makul, akli olan bir şeyin akli olma yönüyle akli olan lafza yapılan istiare şeklidir. İbnu Ebi'l-İsba bunun, diğer istiarelerden daha latif olduğunu söyler. من بعثنا من مرقدنا **«..Bizi yattığımız yerden kim kaldırdı..»** (Yâsin, 52.) âyeti buna misaldir. Âyette müstearun minh uyku, müstearun leh ölüm, vechu şebeh de hareketsizliktir. Bunların hepsi, aklidir. ولما سكت عن موسى الغضب **«..Musa'nın öfkesi dinince..»** (Araf, 154.) âyeti de bu kabildendir. Âyette müstear sessizlik, müstearun minh Hz. Musa, müstearun leh de gadabdır.

4- Akli mânada olan lafızda yapılan hissi istiaredir. مستهم البأساء والضراء **«..Onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dukunmuştu ki..»** (Bakara, 214.) âyeti buna misaldir. Cisimlerde hakikat olan المس kelimesi müstear, şiddetli sıkıntı müstearun leh, vechu şebeh de, akli olan البأساء ve الضراء kelimeleridir. Bunlar da aklidir. بل نقذف بالحق على الباطل فيدمغه **«Hayır, biz hakkı batılın üstüne atarız da onun beynini parçalar..»** (Enbiya, 18.) âyeti de bu kabildendir. Muhsus olana القذف ve الدمغ kelimeleri müstear, akli olan الحق ve الباطل kelimeleri müstearun lehdir.

ضربت عليهم الذلة أينما ثقفوا الا بحبل من الله و حبل من الناس **«Nerede olsalar, onlara alçaklık (damgası) vurulmuştur. (Ezilmeğe mahkumdurlar), meğer ki ahdime ve inananların ahdine sığınmış olsunlar.»** (Âl-i İmrân, 112.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Bu âyette mahsus olan الحبل kelimesi müsteardır, Allah'la kulları arasında mevcut olan ahid, müstearun lehdir; bu da aklidir.

فاصدع بما تؤمر **«Ey Peygamber sana buyrulanı açıkça ortaya koy..»** (Hicr, 94.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki mahsus olan, camın kırılması mânasında kullanılan الصدع kelimesi müstear, Allah'ın emirlerini tebliğ mânası da müstearun lehdir, bu da aklidir. Vechu şebeh ise, her ikisinde görülen tesirdir. Aynı mânaya gelmekle beraber, âyetteki فاصدع fiili, aynı mânadaki بلغ fiilinden daha beliğdir. İfade ettiği tesir, تبليغ kelimesinin ifade ettiği tesirden daha beliğdir. Tebliğ her zaman müessir olmayabilirse de, الصدع kelimesinin ifade ettiği mâna, kesinlikle müessir olur.

واخفض لهما جناح الذل (İsrâ, 24.) âyeti bu kabildendir. Ragıb, bu âyetin tefsirinde şöyle der: Zül kelimesinin, insanı hem yükselten, hem de alçaltan iki mânası vardır. Bu âyetteki mânası yüceltmedir. Bu bakımdan جناح kelimesi müsteardır. Âyetin mânası sanki; **Seni Allah katında yüceltecek zilleti seç,** demektir. يخوضون في آياتنا **«Âyetlerimiz hakkında dalanları..»** (Enam, 68.), فنبذوه وراء ظهورهم **«..verdikleri sözü arkalarına attılar..»** (Âl-i İmrân, 187.), أفمن أسس بنيانه على تقوى **«Yapısını Allah'dan korku üzerine kuran mı?..»** (Tevbe, 109.), ويبغونها عوجا **«..onu eğriltmek isterler..»** (Araf, 45.), ليخرج الذين آمنوا و عملوا

الصالحات من الظلمات الى النور **«..inanıp faydalı iş yapanları karanlıktan aydınlığa çıkarır..»** (Talak, 11.), فجعلناه هباء منثورا **«..onu saçılmış toz zerreleri haline getirdik..»** (Furkân, 23.), في كل واد يهيمون **«..her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar..»** (Şuarâ, 225.), ولا تجعل يدك مغلولة الى عنقك **«Ellerini boynuna bağlanmış yapma.»** (İsrâ, 29.) âyetleri de bu nevi istiareye misaldir.

5- Akli olan bir mânanın, akli yönden hissi mânada bir lafza yapılan istiaredir. انا لما طغى الماء **«Hakikat su bastığı zaman..»** (Hakka, 11.) âyeti buna misaldir. Âyetteki akli olan, طغى fiilinin ifade ettiği tekebbür müstearun minh, mahsus olan suyun çokluğu da müstearun lehtir. Vechu şebeh ise, aynı şekilde akli olan isti'ladır. تكاد تميز من الغيظ **«Az daha öfkeden çatlayacak..»** (Mülk, 8.), وجعلنا آية النهار مبصرة **«..gündüzün âyetini aydınlatıcı yaptık..»** (İsrâ, 12.) âyetleri de buna misaldir.

6- Lafız Bakımından İstiare Çeşitleri

Bu nevi istiare, iki kısma ayrılır:

1- İstiarei asliyyedir. Bu da, müstear olan kelimenin cins isim olmasıdır. بحبل من الله (Âl-i İmrân, 103.), من الظلمات الى النور (Talak, 11.), في كل واد (Şuarâ, 225.) âyetleri buna misaldir.

2- İstiarei tebeiyye'dir. Bu istiare, müstear olan kelime cins isim olmamalıdır. Geçen âyetlerde görüldüğü gibi, fiil veya müştak isimler ile فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا **«Nihayet onu Firavn ailesi aldı ki kendilerine bir düşman ve başlarına derd olsun..»** (Kasas, 8.) âyetinde olduğu gibi harfler, cins isim değildirler. Kasas sûresindeki bu âyette düşmanlık ve hüzün, Musa (a.s.)ın sudan çıkarılmasına bağlanması, kendisinin evlad edinilme gayesine teşbih edilmiş, sonra da, müşebbehun bih yerine kullanılan lamı ta'lilden, müşebbeh mânasında istiare yapılmıştır.

7- İstiarenin Başka Yönlerden Çeşitleri

İstiare; muraşşaha, mücerrede ve mutlaka olmak üzere üçe ayrılır:

1- İstiarei muraşşaha, müstearun minhe en uygun ve en yakın olan kelime ile yapılan istiaredir. اولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى فما ربحت تجارتهم **«İşte onlar o kimselerdir ki, hidayet karşılığında sapıklığı satın aldılar da ticaretleri kâr etmedi..»** (Bakara, 16.) âyeti buna misaldir. Âyetteki اشتروا fiili, hidayet yerine dalaleti seçmeden dolayı istiare edilmiş, buna uygun olarak alış-veriş ve ticaret ifade eden kelimeler kullanılmıştır.

2- İstiarei mücerrede, müstearun lehe uygun olan kelime ile yapılan istiaredir. فأذاقها الله لباس الجوع والخوف **«Allah ona açlık ve korku belasını tattırdı.»** (Nahl, 112.) âyeti buna misaldir. Âyetteki لباس kelimesi, açlık kelimesinden is-

tiaredir. Sonra tattırmak fiilinden müstearun lehe uygun bir kelime ile kullanılmıştır. Eğer Cenabı Hakk teşbihi murad etseydi, فكساها buyururdu. Fakat burada istiarenin mücerrede olarak gelmesi, tattırma ifadesinde ruhi sıkıntının mübalağa edilmesinden dolayı daha beliğdir.

3– İstiarei mutlaka, yukarıdaki iki istiare durumunda olmayan istiaredir.

b– Başka bir yönüyle istiare; tahkikiyye, tahyiliyye mekniyye ve tasrihiyye olmak üzere dörde ayrılır:

1– İstiarei tahkikiyye, ya mânası hissi olan istiaredir, فأذاقها الله **«..Allah onlara tattırdı..»** (Nahl, 112.) âyeti buna misaldir; ya akli olan istiaredir. وانزلنا اليكم نورا مبينا **«..size apaçık bir nur indirdik..»** (Nisa, 174.) âyeti buna misaldir. Âyetteki مبينا kelimesi, açık-seçik hüccet mânasındadır. اهدنا الصراط المستقيم **«Bizi doğru yola ilet.»** (Fatiha, 5.) âyeti de buna misaldir. Âyetteki الصراط المستقيم sıfat tamlaması, Hak Dini mânasındadır. Bu iki kelimenin ifade ettiği mâna da, aklidir.

2– İstiarei tahyiliyye, müşebbehin dışında, teşbihih rük ünlerinden biri zikredilmeksizin teşbihin nefiste gizlenmesidir. Gizli tutulan bu teşbih, müşebbehun bihe ait olan bir hususu, müşebbehe bağlamakla ifade edilir. Muzmer olan bu teşbihe, kinayeden istiare ve mekniyye adı verilir. Çünkü burada istiare açıklanmamış, ancak ona ait özelliklerden birinin zikredilmesiyle varlığına işaret edilmiştir.

Bunun mukabili, istiarei tasrihiyye'dir. Müşebbehun bihe ait olan bir özelliğin müşebbehe verilmesine, istiarei tahyiliyye adı verilir. Bu istiarede, müşebbehün bihe ait olan husus, müşebbeh için istiare edilmiştir. Böyle bir istiarede müşebbeh, müşebbehün bih cinsinden kabul edildiği için, müşebbehün bihin kemali, vechi şebehdeki sağlamlığı ortaya çıkarır. Şu âyetler buna misaldir: الذين ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه **«Onlar ki, söz verip bağlandıktan sonra Allah'a verdikleri sözü bozarlar..»** (Bakara, 27.). Bu âyette العهد kelimesi, الحبل kelimesine teşbih edilmiş, müşebbeh olan العهد kelimesi dışında, teşbih rükünlerinden biri tercih edilmeksizin, gizli tutulmuştur. Buna, müşebbehün bihin özelliklerinden biri olan Allah'ın ahdini bozma durumu delalet eder. Bu da hablullahdır. واشتعل الرأس شيبا **«..saçlarım ağarmaya yüz tuttu..»** (Meryem, 4.) âyeti de buna bir misaldir. Bu âyette müşebbehün bih olan النار kelimesi zikredilmemiştir. Buna, ateşin gereği olan alevlenme durumu delalet etmektedir.

فأذاقها الله (Nahl, 112.) âyeti de bu kabildendir. Bu âyette ifade edilen zarar ve elem neticesinde idrak edilen, açlığı bizzat tadılana teşbih edilmiştir. Bu yüzden âyette, tatma ifadesi kullanılmıştır. ختم الله على قلوبهم **«Allah onların kalblerini mühürlemiştir..»** (Bakara, 7.) âyetindeki kalpler kelimesi, Hakkı kabul etmede, mühürlenmiş mevsuk bir şeye teşbih edilmiş, bu yüzden kalpler için mühürleme ifadesi kullanılmıştır. جدارا يريد أن ينقض **«..yıkılmak üzere olan bir duvar..»** (Kehf, 77.) âyetinde duvarın yıkılacak dercede meyillenmesi, bu semtte yaşayanların doğru yoldan saptıklarına teşbih edilmiş, insanların özelliği olan irade, duvar için kullanılmıştır.

İstiarei tasrihiyyeye misal, مستهم البأساء **«..onlara öyle yoksulluk ve sıkıntı dokunmuştu ki..»** (Bakara. 214.) ve من بعثنا من مرقدنا **«..bizi yattığımız yerden kim kaldırdı?..»** (Yâsin, 52.) âyetleridir.

Başka bir yönüyle istiare, vifakiyye ve inadiyye olmak üzere ikiye ayrılır:

a– İstiarei vifakiyye; müstear ile müstearun minhin mümkün olan bir hususda birleşmeleridir. أو من كان ميتا فأحييناه **«Ölü iken kendisini dirilttiğimiz..»** (Enam, 122.) âyeti buna misaldir, yani dalalette iken onu hidayete erdirdik, demektir. Âyetteki dirilme kelimesi, bir kimseyi canlı kılma bakımından hidayete istiare edilmiştir. Bu hidayet, istenilen şeye kavuşma mânasındadır. Diriltme ve hidayet, bir hususuta birleşmeleri mümkün olan kelimelerdir.

b– İstiarei inadiyye; müstear ile müstarun minhin bir hususta birleşmelerinin mümkün olmasıdır. Bu istiare şekli, faydası bulunmadığından, mevcut olmayanın mevcut olana istiaresi gibidir. Zira, mevcut olanla olmayanın, bir hususta, bir arada bulunması mümkün değildir.

Bu istiare şekli, tehekkumiyye ve temlihiyye olmak üzere ikiye ayrılır. İkisi de zıt mânada kullanılır.

فبشرهم بعذاب أليم **«..onları, acı bir azab ile müjdele..»** (Âl-i İmran, 21.) âyeti buna misaldir. Âyetteki **onları müjdele** sözü, onları korkut mânasındadır. Sevindirici bir haberde kullanılan müjdeleme kelimesi, istihza ve öfke ile kendi cinsinden bir kelimeye dahil edilerek bunun zıddı olan korkutma kelimesine istiare edilmiştir. انك لأنت الحليم الرشيد **«..çünkü sen, yumuşak huylu akıllısın.»** (Hûd, 87.) âyetinde Şuayb (a.s)ın kavmi, kendi peygamberlerini öfke içinde, sefih ve azgınlıkla itham etmiştir.

ذق انك انت العزيز الكريم **«..Tad, zira sen kendince üstündün, şerefliydin..»** (Duhan, 49.) âyeti de bu nevi istiareye misaldir.

İstiare, bir başka yönden de temsiliyye ve gayri temsiliyye şeklinde ikiye ayrılır: İsitiarei temsiliyye, vechu şebehin değişik yönlerden olmasıdır. واعتصموا بحبل الله جميعا **«..topluca Allah'ın ipine yapışın..»** (Âl-i İmrân, 103.) âyeti buna misaldir. Âyette kulun Allah'a teslimiyeti, himayesine güveni ve kötülüklerden kurtarışını izhar etmesi; uçuruma düşenin, kopma ihtimali olmayan yukarıdan sarkıtılan sağlam bir ipe yapışmasına istiare edilmiştir.[1]

(1) Metinde, İstiarei gayri temsiliyye şekli zikredilmemiştir.

8- İstiare ile ilgili Diğer Özellikler

İstiare bazan, iki kelime ile gelebilir; قوارير قواريرا من فضة «..**kadehler, kadehler ki, gümüşten..**» (İnsan, 15-16.) âyeti buna misaldir. Yani bu kaplar, ne gümüşten, ne de camdandır, fakat cam gibi parlak, gümüş gibi beyaz mânasındadır. فصب عليهم ربك سوط عذاب «**Bu yüzden Rabbin onlara azab kırbacını çarptı.**» (Fecr, 13.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki صب kelimesi, daimi olmaktan, سوط kelimesi de elemden kinayedir. Buna göre âyetin mânası, Allah onları, daimi ve elemli bir azabla cezalandırır, demektir.

Kur'an'da mecazın varlığını kabul etmeyenler, istiarenin varlığını da kabul etmemişlerdir. Fakat bir kısım ulema Kur'an'da mevcudiyetini ifade etmişlerse de, ihtiyac yönünden istiareyi şüpheyle karşılamışlardır. Zira bu konuda Dinin müsaadesi varid değildir.

Kadı Abdulvehhab el-Mâliki, bu görüşte olanlardandır.

Tarsusi bu konuda şöyle der: İslam uleması istiarenin mevcudiyetini kabul ederlerse, biz de kabul ederiz. Eğer bundan imtina ederlerse, biz de imtina ederiz. Bu husus, ان الله عالم kabilinden bir şeydir. Burada **bilmek** kelimesi; anlamak, kavramak mânasındadır. Tevkifi bir durum bulunmadığından, bununla vasıflandırmamız mümkün değildir.

Yukarıda geçtiği gibi teşbih, belagat ilminin en önemli nevilerinden biridir. Belagat uleması, istiarenin teşbihten daha beliğ olduğunu, istiarenin mecaz, teşbihin ise hakikat olduğunu kabul ederler. Mecaz ise hakikate nazaran daha beliğdir. Bu durumda istiare, fesahatın en üst derecesi sayılır. Kinaye tasrihden istiare de kinayeden daha beliğdir. «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde Ahmed b. es-Subki'nin dediği gibi; doğru olan da budur, çünkü istiare, kesinlikle mecaz olduğundan kinaye ile aralarında toplayıcı bir özellik bulunmaktadır. Halbuki kinayede ihtilaf mevcuttur.

Keşşaf şarihi et-Tibi'nin ifade ettiğine göre; istiarenin en beliğ nevi, akli mecazı da ihtiva ettiğinden istiarei temsiliyyedir, bunu mekniyye takip eder. İstiarei terşihiyye ise, istiarei mücerrede ve mutlakadan, tahyiliyye ise, istiarei tahkikiyyeden daha beliğdir. Bu ifadelerde geçen **daha beliğ** olma durumu mânada ziyadelik değil, teşbihin kemalinde mübalağa ve tekidin ziyadeliğini göstermektedir.

Belağat ilmindeki önemli konulardan biri de istiare ile edatı muhzuf olan teşbih arasındaki farkı bilmektir. زيد أسد **Zeyd aslandır!** cümlesi buna misaldir.

Zemahşeri, صم بكم عمى «**sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler..**» (Bakara, 18.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Âyette istiare var mıdır, diye sorulacak olursa, bu konuda ihtilaf olduğunu söylerim, muhakkik belagat uleması, âyette istiare olmadığını, beliğ bir teşbihin bulunduğunu söylemiştir. Çünkü âyette müstearun leh olan münafıkların adı geçmektedir. Halbuki istiarede, müstearun leh hazfedilir, cümlede müstearun leh bulunmaz, şayet hal veya cümlenin delaleti olmasaydı, müstearun anh ve müstearun lehin murad edilmesi uygun düşerdi. Bu yüzden sihirbazlara karşı çıkanlar, teşbihin varlığını unutup kabul etmezler.

Sekkaki bu görüşü tenkid ederek şöyle der: İstiarenin bir şartı da, zahirde kelamı hakikate hamletme ve teşbihi unutma imkanının bulunmasıdır. Mesela, زيد أسد cümlesinin hakikat olması nasıl imkansızsa, istiare olması da mümkun değildir. «e l - İ z a h f i' l - m a â n i v e' l - B e y a n» müellifi Kazvini bu konuda Sekkaki'nin görüşüne katılır.

«A r u s u' l - E f r a h» müellifi ise şöyle der: Bu iki müellifin ifadeleri doğru değildir. Çünkü, zahirde kelamın hakikate hamledilmesi, istiarenin şartlarından değildir. Bilakis bunun aksi düşünülecek olur ve kelamın hakikate hamli mümkün değildir, denilecek olursa, gerçeğe daha yakın düşer. Çünkü istiare bir mecazdır, bir karine bulunmalıdır. Şayet karine mevcut değilse, sözü istiareye hamletmek mümkün olmaz, hakikate hamledilmesi gerekir. Zira kelamı istiareye hamletmemiz, ancak lafzi veya mecazi karine ile mümkün olur. زيد أسد cümlesi mânada aslan olmadığını gösteren bir karinedir. Bu yüzden زيد أسد cümlesindeki tercihimiz, iki noktada toplanır. Bu ifade ile ya teşbih edatı mukadder olan bir teşbih kasdedilir, ya da teşbih edatı takdir edilmeyen istiare kasdedilir. Bu durumda aslan kelimesi hakiki mânada kullanılmış olur. Zeyd'in bizatihi kendisi, hakikatte kendisine uygun olmayan bir isme isnad edilmesi, istiareye yönelen bir karinedir. Şayet edatın hazfedildiğine dair bir karine varsa, teşbihe hamlederiz. Şayet karine yoksa, ikisi arasında muhayyer kalırız. Bu durumda, istarenin evla olması gerekir.

Abdullatif el-Bağdadi, «K a v a n i n u' l - B e l â g a» adlı eserinde bu farkı açıkça belirtir. «K i t a b u m i n h a c i' l - B e l â g a» müellifi Ebu'l- Hasan Hâzim de şöyle der: Teşbihle istiare arasındaki fark şudur; kendisinde teşbih mânası bulunsa bile istiareye, teşbih harfinin takdiri caiz olmaz. Teşbih olmadan yapılan teşbih, bunun aksinedir. Çünkü, teşbih harfinin takdiri mecburidir.

ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂYETLERDE KİNAYE VE TA'RİZ

Kinaye ve tariz, belağat ve fesahatın bir nevidir. Yukarıda ifade edildiği gibi kinaye, tasrih'den daha beliğdir. Beyan ulemasının tarifine göre kinaye, kelimenin ifade ettiği lüzumlu mânanın kasdedilmesidir.

et-Tibi şöyle der: Kinaye, kelimenin kendi mânasına eşit bir başka mânada kullanılması, bunun melzum mânaya intikal ettirilmesidir. Kur'an'da mecazın varlığını kabul etmeyenler, kinayenin de mecaz sayılmasından dolayı, Kur-an'da varlığını kabul etmemişlerdir. Bu konudaki ihtilaf önceki bahiste ele alınmıştı.

Kinayenin Kullanıldığı Yerler

a– Kudretin yüceliğini göstermek üzere kullanılır. هو الذى خلقكم من نفس واحدة «**Odur ki sizi bir tek nefisten yarattı..**» (Araf, 189.) âyetinde **bir nefisten Hz. Adem (a.s.) kinaye edilmiştir.**

b– Bir kelimeyi, daha güzeliyle ifade etmek üzere kullanılır; ان هذا أخى له تسع و تسعون نعجة و لى نعجة واحدة «**Şu benim biraderimdir. Onun doksan dokuz dişi koyunu var benimse bir tek dişi konunum var..**» (Sâd, 23.) âyetinde, Araplarda âdet olduğu üzere, النعجة kelimesiyle, kadın kinaye edilmiştir. Çünkü kadının adını açıkça zikretmemek, onu açıkça zikretmekten daha güzeldir. Bu yüzden Hz. Meryem hariç, Kur'an'da hiçbir kadın, adıyla zikredilmemiştir. Suheyli, fesahat ulemasının âdeti hilafına, Kur'an'da Hz. Meryem'in adıyla zikredilmesinin özel bir sebebi olduğunu söyler. Sultanlar ve yüksek mevkide bulunanlar eşlerini, topluluk içinde adlarıyla çağırmazlar. Bunun yerine العروس ve العيال kelimelerini kullanırlar. Cariyelerini çağıracakları zaman, bu yola başvurmadan, doğrudan doğruya adlarıyla çağırırlar. Nasraniler Hz. Meryem hakkında kötü sözler söylediklerinden, Cenabı Hak Kur'an'da isimini açıkça zikretmiştir. Hz. Meryem'in ismen zikredilmesi, kendisine sıfat olan ubudiyeti tekid değil, Hz. İsa'nın babasız dünyaya geldiğini göstermek içindir. Yoksa Hz. İsa'ya da bir baba nisbet edilirdi.

c– Açıkça ifadesi kabih olan kelimeyi, başka bir kelime ile kullanmaktır.

Bu bakımdan Cenabı Hak, cima kelimesi yerine, mülamese, mübaşeret, ifşa, rafes, duhul, ولكن لاتواعدوهن سرا **«..onlarla bir gizliye sözleşmeyin..»** (Bakara, 235.) âyetindeki sırr, فلماتغشاها **«..eşine yaklaşınca..»** (Araf, 189.) âyetindeki gişyan kelimelerini, kinaye olarak kullanmıştır. Gene İbnu abbas'dan rivayetinde şöyle der: Allahu Taâlâ Kerimdir, istediği ismi kinaye olarak kullanır. Refes kelimesi, cimadan kinayedir.

Allahu Taâlâ, Yûsuf (a.s.)a karşı, kadının talebini وراودته التي هو في بيتها عن نفسه **«(Yûsuf'un) evinde kaldığı kadın, onun nefsinden murat almak istedi..»** (Yûsuf, 23.) âyetinde muravede, هن لباس لكم وانتم لباس لهن **«..onlar sizin elbiseniz-dir, siz de onların elbisesiniz..»** (Bakara, 187.) âyetinde cima veya kucaklaşmadan kinaye olarak libas, نساؤكم حرث لكم **«Kadınlar sizin, tarlanızdır..»** (Bakara, 223.) âyetinde cimadan kinaye olarak hars, أو جاء أحد منكم من الغائط **«..yahut biriniz tuvaletten gelmişse..»** (Mâide, 6.) âyetinde bevlden kinaye olarak gâit kelimelerini kullanmıştır. Gâit kelimesi aslında, güven duyulan yer mânasınadır.

كانا يأكلان الطعام **«..ikisi de yemek yerlerdi..»** (Mâide, 75.) âyetinde, Hz. Meryem ve oğlunun kazai hacetinden kinaye olarak, yemek yeme ile, يضربون وجوههم وأدبارهم **«..yüzlerini ve sırtlarını dövmeğe başladıkları zaman nasıl!.»** (Muhammed, 27.) âyetinde, makad kelimesinden kinaye olarak dübür kelimesini kullanmıştır. İbnu Ebi Hatim, bu âyetin tefsirinde Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Âyetteki dübür, makad demektir, Cenabı Hak bunu kinaye olarak kullanmıştır.

Bunun yanında, التي أحصنت فرجها **«O ki ırzını korudu..»** (Tahrim, 12.) âyetinde ise, ferci açıkça zikretmiştir. Bunun izahı şöyle yapılır: Âyette ferc, gömlek yırtığı mânasındadır. Bu ifade, kinayenin en latif ve en güzelidir. Âyetin mânası; Hz. Meryem'in elbisesine bir şüphe bulaşmadı, çünkü o, elbisesi temiz olan bir kadındı, demektir. Nitekim, iffetten kinaye olarak elbisesi temiz, eteği iffetli tabirleri, Araplar arasında kullanılan meşhur tabirlerdir. ثيابك فطهر **«Elbiseni temizle.»** (Müddessir, 4.) âyeti, bu kabildendir. Cebrail (a.s.)ın, Hz. Meryem'in fercine üflemesi nasıl vaki olabilir? Aslında bu üfürme, elbisenin cebine yapılan üfürmedir.

ولا يأتين ببهتان يفترينه بين أيديهن وأرجلهن **«..elleriyle ayak ları arasında bir iftira uydurup getirmemeleri..»** (Mümtehine, 12.) âyeti de bunun bir benzeridir. Bu durumda âyette, kinaye üstüne kinaye vardır. Benzeri durum, mecazın mecazında geçmiştir.

d– Belâgat ve mübalağa kastının bulunmasıdır.

أو من ينشؤ في الحلية وهو في الخصام غير مبين **«Süs içinde yetiştirilip de çekişmeyi beceremiyecek olanı mı?..»** (Zuhruf, 18.) âyetinde ciddi meseleleri düşünme, ince mânaları kavramadan uzak kalarak süslü ve zarif bir hayat içinde

büyüyenler, kadın kelimesiyle kinaye edilmiştir. Şayet âyette kadın kelimesi kullanılsaydı, aynı mânayı kavramak mümkün olmazdı. Âyette murad edilen, meleklerin bu durumdan uzak tutulmasıdır.

بل يداه مبسوطتان **«..Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir..»** (Mâide, 64.) âyeti, Cenabı Hakkın cömertliğinin genişliği, kereminin çokluğundan kinayedir.

e– Kısıltma kasdının bulunmasıdır. Birkaç kelime yerine, فعل kelimesiyle yapılan kinayeler bu kabildendir. لبئس ما كانوا يفعلون **«..Ne kötü şey yapıyorlardı!»** (Mâide, 79.), فان لم تفعلوا ولن تفعلوا **«Yok eğer yapamadınızsa ki asla yapamıyacaksınız..»** (Bakara, 24.) âyetleri buna misaldir. Son âyetin mânası, **benzeri sûreyi getiremezsiniz,** demektir.

f– Uğrayacağı akibeti bildirmektir. تبت يدا أبي لهب **«Ebu Leheb'in iki eli kurusun (yokolsun)»** (Tebbet, 1.) âyetinin mânası, cehennemlik olan Ebu Leheb'in gideceği yer, cehennem ateşidir. حمالة الحطب في جيدها حبل من مسد **«boynunda hurma lifinden bir ip olarak.»** (Tebbet, 5.) âyetinin mânası ise, **nemime yapan Ebu Leheb'in karısının akibeti, boynuna zincir vurulmuş vaziyette, cehennemde yakılacak,** demek olur.

Bedruddin b. Malik, «el-Misbah fi Telhisi'l-Miftah» adlı eserinde şöyle der: Tasrih'den kınayeye dönüş; izah, mevsuf kelimenin durumu veya mikdarını beyan, medih veya zemme kasıt, ihtisar, sert, sıyanet, tamiye ve elgaz, zor olanı kolayla, çirkin bir mânayı güzel olanla ifade etme gibi maksatlarla yapılır.

Zemahşeri, kinayenin garib bir nevini ortaya çıkarmıştır. Bu da, cümlenin zahir mânası dışında ayrı bir manaya gelmesi, kelimenin hakikat ve mecaz yönü aranmaksızın, maksadın kısaca ifade edilmesidir. الرحمن على العرش استوى **«O Rahman, arşa istiva etmiştir.»** (Taha, 5.) ayeti bu kabildendir. Ayetteki arş kelimesi, mülkden kinayedir.

Bir şeye istiva ancak o şeye sahip olmakla gerçekleşir. Bu yüzden arş, mülkden kinaye olarak gelmiştir. والأرض جميعا قبضته يوم القيامة والسموات مطويات بيمينه **«..Halbuki kıyamet günü yer, tamamen avucunun içindedir, gökler de sağ eline dürülmüştür..»** (Zumer, 67.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki **kabza** ve **yemin** kelimelerinde, hakikat veya mecaz aranmaksızın Allah'ın azameti ve Celali kinaye edilmiştir.

Kinayeye Benzeyen Müradif Kelimeler

Kinayeye benzeyen müradif kelimeler, bedi'ilminin bir nevidir. Konuşan, bununla bir mâna murad eder. Bu mânayı işaretle bile olsa, aynı mânadaki kelimeyle değil, müradifi olan başka bir kelimeyle ifade eder. وقضي الأمر **«İş biti-**

rildi..» (Hûd, 44.) âyeti, bu kabildendir. Âyetin asıl mânası; **Allah'ın, helakini emrettiği kimseler helak oldu, kurtuluşunu emrettikleri de kurtuldu,** şeklindedir. Âyetin mânasında mevcut bu uzun ifade daha veciz olan, müradif kelime kullanılmıştır. Bu da, helak olacak olanın helaki, kurtulacak olanın kurtuluşu, kendisine itaat edilen amirin emriyle, hükmün mecburen icra edildiğini gösterir. Zira emir verebilmek için bir amir gerekir. Amirin cezalandırmasından korkmak, mükafatına ümit bağlamak, amire itaatı teşvik eder. Bütün bunlar, ancak müradif kelimelerle ifade edilir.

واستوت على الجودى **«Nihayet gemi Cudiye oturdu..»** (Hûd, 44.) âyetindeki استوت kelimesi, gerçekte جلست mânasınadır. Özel mânası olan bu kelime yerine müradifi bir kelimenin kullanılması, istivada sağa sola kımıldamadan oturma mânasının bulunmasındadır. Bu da, جلس fiili ile ifade edilmez.

فيهن قاصرات الطرف **«Onlarda bakışlarını (yalnız eşlerine) diken (başka kimseye bakmayan öyle dilber)ler de vardır ki..»** (Rahmân, 56.) âyetindeki قاصرات kelimesi, aslında عفيفات **iffetli kadınlar** mânasındadır. Cennette, iffetlerinden dolayı gözlerini kocalarının dışında başka erkeklere çevirmeyen, ancak onlara bağlı kalan kadınlara delalet etmek üzere müradifi قاصرات kelimesi kullanılmıştır.

Ulemadan bir kısmı şöyle der: Kinaye ile müradif arasındaki fark şudur; Kinaye, lazım mânadan melzum mânaya intikaldir. Müradif ise, mezkur mânadan metruk mânaya intikaldir. ليجزى الذين أساؤا بما عملوا ويجزى الذين أحسنوا بالحسنى **«..ki kötülük edenleri, yaptıklarıyla cezalandırsın, güzel davrananları da güzellikle mükafatlandırsın.»** (Necm, 31.) âyeti müradif mânaya bir misaldir. Âyetin, ikinci cümlesinde yer alan احسنوا fiili ile بالحسنى arasında mutabakat gibi, birinci cümlede aynı mutabakat bulunduğu halde, Allahu Taâlâ edebi bakımdan uygun olmayan بالسوء. kelimesinin yerine onun müradifi olan بما عملوا kelimesini kullanmıştır.

Kinaye ve Tariz Arasındaki Fark

Belâgat ulemasına göre, kinaye ile tariz arasındaki farkı göstermek üzere, birbirine yakın bazı tarifler yapılmıştır.

Zemahşeri bunları şöyle tarif eder: Kinaye, bir kelimeyi, esas mânası dışındaki bir kelime ile ifade etmektir. Tariz ise, kelimenin zikredilen mâna dışında, zikredilmeyen bir mânada kullanılmasıdır.

İbnu'l-Esir de şöyle der: Kinaye, aralarında birleştirici bir vasıf olma kaydıyla, hakiki veya mecazi bir mânaya hamli mümkün bulunmayan, mutlak bir mânaya delalet eden kelimedir. Yardım bekleyen bir kimesenin والله انى محتاج **Vallahi, ben muhtacım,** demesi, buna misaldir. Bu ifade, hakiki veya mecazi olarak bu mânada kullanılmadığı halde, yardım talebini ortaya koymaktadır. Bu cümledeki yardım talebi, ifadenin dolaylı mânasından anlaşılmaktadır.

Subki, **«Kitabu'l-İgrid fi'l-Farkı Beyne'l-Kinayeti ve't-Tariz»** adlı esirinde şöyle der: Kinaye, luzumlu mânası kasdedilerek, kelimenin kendi mânasında kullanılmasıdır. Kinaye, kelimenin kendi mânasında kullanılması yönüyle hakikattir; bu mânayı aşarak, başka bir mâna kastetme de tarizdir. Kinayeden başka bir mâna kasdedilmeden, melzum mâna ile lazım mâna ifade edildiği takdirde kinaye, mecaz olur. قل نار جهنم أشد حرا **«De ki: 'Cehennem ateşi daha sıcaktır..»** (Tevbe, 81.) âyeti buna misaldir. Âyette, cehennemin şiddetli sıcağı kasdedilmemektedir. Çünkü bu husus bilinen bir gerçektir. Aksine âyette ifade edilen, cehenneme girecek olanlardır. Dünyada Allah'ın emirlerini yerine getirmek için gayret göstermeyenler, cehenneme girecekler, şiddetli sıcağıyla karşılaşacaklardır. Tariz ise, başkasına ima etmek üzere, kelimenin kendi mânasında kullanılmasıdır. قال بل فعله كبيرهم هذا **«Hayır, dedi, işte şu büyükleri yapmış..»** (Enbiya, 63.) âyeti buna misaldir. Âyetteki fiil, ilah ittihaz edilen putların büyüğüne isnad edilmiştir. Güya büyük put, küçük putların kendisiyle birlikte ibadet edildiğine kızmış görünmektedir. Bu âyette, putların, ilah olarak kendilerine ibadet edilmesinin doğru olmayacağına dair putperestlere ima vardır. Bu yüzden onlar, büyük putun bu fiili yapamıyacağını, gerçek ilahın asla aciz kalamıyağını bizzat görerek anlamışlardır.

Sekkaki de şöyle der: Tariz; sözü edilmeyen bir kimse için kullanılan kelimedir. Bir kimseye söylenen sözle, bir başkasının kasdedilmesi, bu kabildendir. Buna tariz adı verilmesi, sözün bir başkasına söylendiğini göstermek üzere dolaylı ifadesidir. Arapların kullandığı نظر اليه بعرض وجهه **ona göz ucuyla baktı,** mânasındadır.

et-Tibi ise tarizi aşağıdaki şıklarda görüldüğü gibi tarif eder:

a- Tariz; sözü edileni bir yönüyle yüceltmek için kullanılır. ورفع بعضهم درجات **«..kimini de derecelerle yükseltti..»** (Bakara, 253.) âyeti buna misaldir. Âyette, kadrini yüceltmek için Resûlullah (s.a.v.) kasdedilmiştir. Çünkü o, şüphe götürmeyen bir şahsiyettir.

Ya, sertlikten kaçıp yumuşak davranmak için kullanılır. ومالى لا أعبد الذى فطرنى **«Ben niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim?..»** (Yâsin, 22.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası, sonundaki واليه ترجعون ifadesinin delaletiyle, **Size ne oluyor da Allaha ibadet etmiyorsunuz?** demektir. أأتخذ من دونه آلهة **«Ondan başka tanrılar edinir miyim hiç?..»** (Yâsin, 23.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki hitabın güzelliği, hitap edilen kimseye, öfkelenmesini engellemek üzere hakkı duyurmaktır. Şöyle ki hitap eden, muhatabın batıla saplandığını açıkça belirtmemiş, bunu kabulde yardımcı olmadığını ifade ederek kendi iradesine bı-

rakmıştır.

b- Hasmı, tedrici bir şekilde kendi anlayış ve teslimiyetine bırakmak için kullanılır. لئن أشركت ليحبطن عملك **«..eğer şirke düşersen amelin boşa gider..»** (Zümer, 65.) âyeti buna misaldir. Âyette muhatap Resûlullah (s.a.v.) olduğu halde, başkaları kasdedilmiştir. Çünkü Resûlullah'ın şirkte olması, dinen mümkün değildir.

c- Zemmetmek için kullanılır. إنما يتذكر أولو الألباب **«..Ancak sağduyu sahipleri öğüt alır.»** (Ra'd, 19.) âyeti buna misaldir. Bu âyette kâfirleri zemmetmek üzere tariz vardır. Çünkü onlar, düşünemeyen hayvanlar gibidir.

d- Kötülemek ve azarlamak için kullanılır; وإذا الموءودة سئلت بأي ذنب قتلت **«Kız çocuğunun hangi suçtan ötürü öldürüldüğü kendisine sorulduğu zaman.»** (Tekvir, 9-10.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerde, diri diri gömülen kız çocuklarına soru tevcih edilmesi, bunları diri diri gömenlerin kötülenmesi ve azarlanmasını gösterir.

Subki tarizi iki kısma ayırır:

a- Hakiki mânası murad edilerek, yukarıda geçtiği gibi kastedilen başka bir mânaya işaret etmektedir.

b- Hakiki mânası murad edilmeksizin, tarizden kastedilen mânayı darb-ı mesel şekline getirmektir. قال بل فعله كبيرهم هذا **«Hayır dedi, işte şu büyükleri yapmış..»** (Enbiya, 63.) âyetindeki Hz. İbrahim'in sözü buna misaldir.

ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM

ÂYETLERDE HASR VE İHTİSAR

Kasr adı da verilen hasr, hususi bir şekilde, bir şeyin diğerine tahsisisidir. Ayrıca, bir hükmü zikredilen bir şey için sabit kılıp, bunun dışındakilerden nefyetmek şeklinde tarifi yapılmıştır.

Hasr; mevsufun sıfata, sıfatın mevsufa kasrı olmak üzere ikiye ayrılır:

a- Kasrı hakiki; misal, ما زيد الا كاتب **Zeyd sadece katiptir,** cümlesidir. Yani; Zeyd'in bu sıfatı dışında başka bir özelliği yoktur, mânasındadır. Böyle bir hasr çeşitine ender rastlanır. Bir şeyin bütün sıfatlarını ihata etmek, hemen hemen mümkün olmadığından, bunlardan birini sıfat kılıp diğerini tamamen nefyetmek de mümkün değildir. İhata imkânının bulunmayışı, bir kimsenin sadece bir sıfatı olduğu, bunun dışında başka sıfatları bulunmadığı ihtimalini ortadan kaldırır. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'de, bu nevi kasr mevcut değildir.

b- Mevsufun sıfata kasredildiğinin mecazi örneği, وما محمد الا رسول **«Muhammed, sadece bir elçidir..»** (Âl-i İmrân, 144.) âyetidir. Yani; Hz. Muhammed sadece risaletle görevlendirilmiştir. Onun risalet sahibi olması, Sahabenin gözünde büyüttüğü, ölümsüzlüğü mânasına gelmez. Ölümsüzlük, sadece Allah'a muhsustur.

Sıfatın mevsufa hakiki olarak kasredildiğine misal, فاعلم أنه لا إله إلا الله **«İyi bil ki; Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur..»** (Muhammed, 19.) âyetidir.

Sıfatın mevsufa kasrediliğinin mecazi örneği, قل لا أجد فيما أوحي إلي محرما على طاعم يطعمه إلا أن يكون ميتة **«De ki: Bana vahyolunanda (bu haram dediklerinizi) yiyen kimse için haram edilmiş birşey bulamıyorum. Ancak leş..»** (Enam, 145.) âyetidir. Önceki bahislerde geçtiği üzere İmam Şafii bu âyetin sebebi nüzulünde şöyle demiştir: Kafirler bir taraftan; ölü eti, kan, domuz eti ve üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanları helal sayarken, diğer taraftan helal olan pekçok şeyleri de, haram saymışlardır. Bu tutumları, dini esaslara ters düştüğünden, kulağı yarılıp salıverilen, putlara adak yapılan develer, putlar adına kesilen erkek koyunlar, yük sarılmayan develerin kesilmesi hakkındaki şüphelerini izale etmek üzere bu âyet nazil olmuştur. Âyet, kafirlerin yalanını açığa çıkarmak gayesiyle inmiştir. Cenabı Hak bu âyetle, kafirelere hitabederek; si-

zin helal saydığınız şeyler haramdır, demek istemiştir. Bu durumda âyetin gayesi, hakiki hasr değil, Allah'ın emrine zıd davranışlarını reddetmektedir. Bu âyetle ilgili geniş bilgi, önceki bahislerde geçmişti.

Kasr, başka bir değerlendirmeye göre üçe ayrılır:

1- Kasrı ifrad, şirk koşanlara yapılan hitaptır; انماهواله واحد **«..O, ancak tek tanrıdır..»** (Nahl, 51.) âyeti buna misaldir. Bu âyetle, putlarla Allah'ın uluhiyette müşterek olduğuna inananlara hitap edilmiştir.

2- Söz söyleyenin isbata çalıştığı hükmün dışında, başka hükme inanan kimseye yapılan hitaptır. ربي الذي يحيي ويميت **«..Benim Rabbim yaşatır, diriltir..»** (Bakara, 258.) âyeti buna misaldir. Âyetle, Allah'ın dışında, dirilten ve öldürenin kendisi olduğuna inan Nemrud'a hitabedilmiştir. ألاانهم هم السفهاء **«..iyi bilin ki asıl beyinsiz olan kendileridir..»** (Bakara, 13.) Müminlerin sefih olduğuna inanan bazı münafıklara hitap edilmiştir.

وأرسلناك للناس رسولا **«..seni insanlara elçi gönderdik..»** (Nisâ, 79.) âyetiyle Muhammed (a.s.)ın peygamberliğinin Araplara ait olduğuna inan Yahudilere hitabedilmiştir.

3- İki ayrı hususu müsavi gören kimseye yapılan hitaptır. Bu kimse, müsavi saydığı bu sıfatlardan birini, belirli bir kimseye vermediği gibi, bu iki sıfattan birini, aynen bir başkasına da veremez.

1- Hasr'ın Çeşitleri

Hasr sanatı, çeşitli şekillerde yapılır:

a- Nefiy ve istisna edatı ile yapılan hasrdır. Bu hasr nevinde لا ve ما veya başka edatlar kullanılır. İstisnada ise, الا veya başka edatlar kullanılır. لااله الاالله **«..Allah'tan başka (gerçek) tanrı yoktur..»** (Sâffât, 35.), ومامن اله الاالله **«..Allah'tan başka hiçbir (gerçek) tanrı yoktur..»** (Âl-i İmrân, 62.), ماقلت لهم الاما أمرتني به **«..bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim..»** (Mâide, 117.) âyetleri buna misaldir.

Nefy ile istisnanın hasr ifade etmesi, müferrag istisnanın, müstesna minh durumunda olan mukadder kelimeye, nefiy edatının getirilmesiyle olur. Çünkü istisna, bir şeyi hariç tutmak demektir. Bu durumda, kendisinden hariç tutulan şeye ihtiyaç duyulur. Bu ihtiyacın takdiri, sinai değil, mânevi bir takdirle olur. Bu da, hariç tulan şeyin umum mânasından alınması gerektiğinden, mutlaka umum mânada olmalıdır.

ماقام الازيد **Zeyd'den başka kimse ayağa kalkmadı,** misalinde olduğu gibi müstesna, müstesna minh cinsinden olmalıdır. ماأكلت الاتمرا **Hurmadan başka bir şey yemedim,** cümlesi bu kabildendir. Birinci cümlenin mânası; Zeyd dışında, hiç kimse kalkmadı, ikinci cümlenin ise, hurma dışında, hiçbir şey yememedim, demektir. Buna ilave olarak müstesna, müstesna minhin irabına uyma zorundadır. Bütün bunlar yerine getirildikten sonra, kasr gerçekleşir. الا ile yapılan müstesna zaruri olarak müstesna olduğundan, müstesna minh de menfilik vasfını korumuş olur.

Bu yolla yapılan kasr, aslında, meselenin gerçek yönünden haberi olmayan bir muhataba yapılan kasrdır. Kasr bazan, haberi olan bir muhataba yapılır. Bu durumda, aralarındaki bir münasebetten dolayı, malum olan bir şey, meçhul gibi kabul edilir. وما محمد الا رسول **«Muhammed ancak bir elçidir..»** (Âl-i İmrân, 144.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hitab, Resulullah'ın risaletini yakından bilen, Sahabei Kiramadır. Resûlullah'ın irtihalini kabul etmemek, risaletini bilmemek durumuna düşmek demektir. Halbuki her resûlün irtihali, mukadderdir. İrtihaline inanmayan, risaletine de inanmamış, demektir.

b- انما ile yapılan kasrdır. Cumhur, bu kelimenin kasr için değil, hasr için kullanıldığı görüşündedir. Bu edatla yapılan, lafızla olduğu kadar, mefhumu ile de yapıldığı söylenir. Aralarında Ebu Hayyan'ın da bulunduğu bazı ulema, bu edatın kasr ifade ettiğini kabul etmemişlerdi. Kabul edenler, şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

aa- الميتة kelimesini mensub okuyan kıraata göre انما حرم عليكم الميتة **«..size leşi...haram kıldı..»** (Bakara, 173.) âyeti, bunlardan biridir. Âyetin mânası; Allah size ancak ölü etini haram kıldı, demektir. Âyetin kasr ifade edecek mânasına uygun düşen, الميتة kelimesinin merfu okunuşudur. Keza mensub kıraata da uygun düşer. Aslında her iki kıraata göre mâna, aynıdır.

bb- انما edatındaki ان müsbet, ما da menfi mânaya delalet eder. Müsbet mâna ile menfi mânanın ceminden, zaruri olarak kasr meydana gelir. Fakat, انما edatındaki ما , ziyade harf kabul edilirse, menfi mânaya gelmeksizin amel etme durumu ortadan kalmış olur.

cc- انما edatındaki ان ve ما harfleri, müştereken tekid ifade ederler. Böylece Sekkaki'ye göre iki tekid bir araya gelerek, hasr ifade ederler. Eğer tekid'in bir araya gelmesi hasr ifade etseydi, ان زيدا لقائم cümlesi de, hasr ifade ederdi, şeklinde itiraz edilmiştir. Buna, şu cevabı veririm: Sekkaki'nin bundan kasdı, ardarda gelen iki tekid harfi, ancak kasr ifade eder, şeklindedir.

dd- قل انما العلم عند الله **«De ki: Bilgi, ancak Allah katındadır..»** (Ahkaf, 23.), قل انما يأتيكم به الله ان شاء **«De ki: Onu, ancak Allah dilerse size getirir..»** (Hûd, 33.), قل انما علمها عند ربي **«De ki: Onun bilgisi, ancak Rabbimin yanındadır..»** (Araf, 187.) âyetleri de, ileri sürülen delillerdendir. Bu âyetlerde mâna; azabı ben değil, ancak Allah getirir, kıyametin ne zaman kopacağını ben değil, ancak Allah bilir, şeklinde olması ve cevaba uygun düşmesi için, انما edatının ancak kasr ifade etmesi gerekir.

ولمن انتصر بعد ظلمه فأولئك ما عليهم من سبيل ۔ انما السبيل على الذين يظلمون الناس **«Kim zulme uğradıktan, sonra kendini savunursa böyle hareket edenlerin aleyhine yol yoktur..»** (Şûra, 41-42.), ما على المحسنين من سبيل... انما السبيل على الذين يستأذنونك وهم أغنياء **«Ancak şu kimselerin kınanmasına yol vardır ki, zengin oldukları halde senden izin isterler.»** (Tevbe, 91-93.), واذا لم تأتهم بآية قالوا لولا اجتبيتها قل انما اتبع ما يوحى الىّ من ربى **«Onlara bir âyet getirmediğin zaman, "sen bir tane yapsaydın ya" deler. De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunan uyuyorum..»** (Araf, 203.), وان تولوا فانما عليك البلاغ **«..yok eğer aldırış etmezlerse sana düşen yalnız duyurmaktır..»** (Âl-i İmrân, 20.) âyetleri de bu kabiledendir. Bu ve benzeri âyetlerin mânası, ancak kasr ifade etmekle doğru olarak anlaşılabilir.

انما يتذكر اولو الألباب **(..ancak sağduyu sahipleri öğüt alır..»** (Ra'd, 19.) âyetinde olduğu gibi, انما edatının kullanıldığı mâna, tariz ifade etmesidir.

c- Hemzenin fethası ile okunan أنما edatı, Zemahşeri ve Beyzavi'ye göre hasr edatıdır. قل انما يوحى الىّ أنما الهكم اله واحد **«De ki: İlahınızın tek tanrı olduğu bana vahyediliyor..»** (Enbiya, 108.) âyetinde bu iki müfessir, şu tefsirde bulunurlar: انما edatı, ya bir hükmün bir şeye kasrı, ya da bir şeyin bir hükme kasrı için kullanılır. انما زيد قائم **Ancak Zeyd ayaktadır** ve انما يقوم زيد **Ayağa kalkacak olan ancak Zeyd'dir,** cümleleri buna misaldir.

Yukarıdaki âyette bu iki kasr şekli, bir arada bulunmaktadır. Çünkü âyetin انما يوحى الىّ cümlesi, انما زيد قائم cümlesine, أنما الهكم cümlesi de انما يقوم زيد cümlesine denk düşmektedir. Âyette her iki edatın birlikte bulunması, Resûlullah'a gelen vahyin, vahdaniyetin sadece Allah'a aid olduğunu göstermek içindir.

et-Tennuhi, «e l - A k s a' l - K a r i b» adlı eserinde انما edatının hasr ifade ettiğini belirterek şöyle der:

Hemzenin kesri ile okunan انما edatı, hasr ifade ettiği gibi, hemzenin fethi ile okunan انما edatı da gene hasr ifade eder. Çünkü fetha ile okunan bu edat, kesre ile okunanın benzeridir. Aslında sabit olan durum buna mani olan bir sebep olmadıkça benzeri için de sabit olur. Fakat, benzeri için ileri sürülen durum aslında mevcut değildir.

Ebu Hayyan, Zemahşerinin, vahyin vahdaniyete inhisar ettiği şeklindeki görüşünü reddetmiştir. Ben buna, vahyin vahdaniyete hasrı, makam itibariyle mecazi hasr olduğu şeklinde cevap vermek isterim.

d- İlmi beyan ulemasının ittifaken zikrettiğine göre لا veya بل edatı ile yapılan atf da, kasr ifade eder. Fakat Şeyh Behauddin, «A r u s u' l , E f r a h» adlı eserinde bu görüşü kabul etmeyerek şöyle demiştir: لا edatı ile yapılan atıftaki kasr, nefiy ve isbatı gösterir. زيد شاعر لا كاتب **Zeyd şairdir, katip değildir.**

cümlesinde, Zeyd'e ait olan üçüncü bir sıfatın nefyi cihetine gidilmemiştir. Halbuki kasr, hakiki veya mecazi olarak, müsbet mâna dışındaki bütün sıfatları nefyederek yapılır. Bu durumda kasr, muhatabın kabul ettiği mânadaki sıfatın nefyine mahsus değildir. بل edatı ile yapılan atıf ise, لا edatı ile yapılan atıftaki kasr'dan daha zayıftır. Çünkü بل edatındaki menfilik ve müsbetlik, sürekli değildir.

e- Mamulun, amiline tekaddümü de kasr ifade eder; اياك نعبد **«Yalnız Sana kulluk eder..»** (Fatiha, 4.), لالى الله تحشرون **«..elbette Allah'ın (huzuruna) çıkarılacaksınız..»** (Âl-i İmran, 158.) âyetleri buna misaldir. Aşağıda genişçe ele alınacağı üzere, bazı beyan uleması, buna muhaliftir.

f- Fasıl zamiri de kasr ifade eder. Veli ancak Allah'tır, mânasındaki فالله هو الولىّ **«..işte Allah (asıl) dost O'dur.»** (Şûrâ, 9.), اولئك هم المفلحون **«..umduklarına erenler işte onlardır..»** (Bakara, 5.), ان هذا لهو القصص الحق **«İşte (İsa hakkındaki) gerçek kıssa budur..»** (Âl-i İmrân, 62.), ان شانئك هو الابتر **«Sana buğzeden, zürriyetsiz olan (asıl) odur.»** (Kevser, 3.) âyetleri bu kabildendir. Beyan uleması bunun hasr ifade ettiğini, müsnedü ileyh bahsinde zikretmişlerdir. Suheyli fasıl zamirinin, uluhiyetin Allah'dan başkasına nisbet edildiği durumlarda getirildiği, nisbet edilmediği durumlarda getirilmediğine delil olarak ileri sürer. وأنه هو أضحك وأبكى **«Güldüren de Odur, ağlatan da odur.»** (Necm, 43.), وانه أهلك عادا الأولى **«O helak etti önce gelen Âd'ı.»** (Necm, 50.) âyetlerinin ise, nisbet edilmediği durumlarda getirilmediğine nisbettir. Çünkü bu âyetlerde helak etme işini Allah'tan gayrisine nisbet iddiası mevcut değildir. Bunlar dışındaki âyetlerde ise Allah'ın gayrisine nisbet iddiası mevcut olduğundan, fasıl zamiri getirilmiştir.

Şey Behauddin, «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde şöyle der: Fasl zamirinin hasr ifade ettiğini, فلما توفيتنى كنت أنت الرقيب عليهم **«..Sen beni vefat ettirince onları gözetleyen Sen oldun..»** (Mâide, 117.) âyetinden çıkardım. Şayet âyette hasr olmasaydı, mâna doğru olmazdı. Çünkü Allah'ın kulları üzerindeki murakabesi, daimidir. Allah'ın Hz. İsa'yı katına çekmesinden sonra, Allah'dan başka kulları murakabe edecek kimse kalmaz.

لا يستوى أصحاب النار وأصحاب الجنة اصحاب الجنة هم الفائزون **«Ateş halkıyla cennet halkı bir olmaz. Kurtulanlar, ancak cennet halkıdır.»** (Haşr, 20.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki fasıl zamiri, cennet ehli ile cehennem ehlinin eşit olmadığını beyan etmek için zikredilmiştir. Bu husus, fasıl zamirinin, ancak cennet ehlinin kurtulanlardan olduğunu tahsis etmesiyle, âyete uygun bir mâna kazandırır.

g- Şeyh Abdulkahir Cürcani'nin ifadesine göre, müsnedü ileyhin takdimi de kasr ifade eder. Fiili haberin tahsisini göstermek için, müsnedü ilehy tekaddüm eder. Şeyh Abdulkahir, müsnedü ileyh'in takdimindeki esasları şu şekilde açıklar:

aa– Müsnedü ileyh marife, müsned de müsbet mânada olur. أنا قمت **Ben kalktım,** وأنا سعيت في حاجتك **Senin ihtiyaçlarını ben gördüm!,** cümlesinde görüldüğü gibi, tahsis ifade eder. Müsnedü ileyh'in takdiminden kasrı ifrad kastedilirse, وحدي kelimesiyle, şayet kasrı kalb kastedilirse لا غيري kelimesiyle tekid edilir.

بل أنتم بهديتكم تفرحون «..**Hediyelerinizle siz sevinirsiniz..**» (Neml, 36.) âyeti bu kabildendir. Ayetin başında bulunan أتمدونني بمال «..**Beni mal ile mi kandırmak istiyorsunuz..**» cümlesi ile, âyette idrab mânası taşıyan بل lafzından بل أنتم لا غيركم **sadece siz, başkası değil,** şeklindeki ifadenin murad edildiği anlaşılır. Bu âyette kasdedilen mâna, hediye getirenlerin, getirdikleri hediyelerden dolayı sevindiklerini göstermek değil, Süleyman (a.s.)ın, getirilen hediyelerden sevinmediğini ifade etmektir. Bu görüşü «A r u s u' l - E f r a h» müellifi ileri sürmüş, لا تعلمهم نحن نعلمهم «..**sen onları bilmezsin, onları biz biliriz..**» (Tevbe, 101.) âyetini buna ayrı bir misal getirmiş, âyetin: Onları siz değil, ancak biz biliriz, mânasında olduğunu söylemiştir.

Bazı hallerde müsnedü ileyh tahsis değil, tekid ve takviye mânsında kullanılır. Şeyh Behauddin'e göre bu durum ancak, ifade şekli ve sözün gelişinden çıkarılır.

bb– Müsnedü ileyh marife, müsnedin menfi olmasıdır. أنت لا تكذب **Sen yalan söyleme!** cümlesi buna misaldir. Bu ifade yalanı nefyetmede, لا تكذب **yalan söyleme,** ve لا تكذب أنت **yalan söyleme sen!** ifadelerinden daha beliğdir. فهم لا يتساءلون «..**onlar birbirlerine de soramazlar.**» (Kasas, 66.) âyetinde olduğu gibi, bazan da tahsis ifade eder.

cc– Müsnedü ileyhin müsbet nekre olmasıdır. رجل جاءني **Bir adam geldi bana,** cümlesi buna misaldir. Müsnedü ileyh'in tekaddümü ya cins, ya da sayı kasdedilerek, tahsis ifade eder. Buna göre cümle, **gelen kadın değil erkek, veya iki kişi değil sadece bir kişi,** mânasındadır.

dd– Müsnedü ileyh'in önüne nefiy edatının gelmesi de tahsis ifade eder. ما أنا قلت هذا **Ben söylemedim bunu,** cümlesi buna misaldir. Yani; bir başkası söylemiş olabilir, ancak ben söylemedim, demektir. وما أنت علينا بعزيز «..**Senin bize karşı bir üstünlüğün yoktur..**» (Hûd, 91.) âyeti, bize aziz olan sen değil, kavmindir, mânasındadır. Bu yüzden müteakip âyet أرهطي أعز عليكم من الله «..**Size göre kabilem Allah'tan daha mı üstün ki?..**» (Hûd, 92.) şeklindedir.

Bunlar, Şeyh Abdulkahir'in özetle sunduğumuz görüşleridir. Sekkaki bu görüşe katılmıştır. «Ş e r h u E l f i y e t i' l - M e a n i» adlı eserimizde, ilave ettiğimiz bazı şartlarla geniş bir biçimde anlattık.»

h– Müsned'in takdimi kasr ifade eder. İbnu'l-Esir, İbnu'n-Nefis gibi bazı ulemaya göre haberin mübtedaya takdimi tahsis ifade eder. İzziddün Abdulhamid, «e l - F e l e k u' d - D a i r» adlı eserinde bu görüşü reddederek; beyan ulemasından hiçbiri söylememiştir, der. Sekkaki'ye göre, cümlede sonradan gelmesi gereken kelimenin öne geçmesi kasr ifade eder. تميمي أنا **Temimliyim ben,** cümlesi buna misaldir.

ı– Müsnedi ileyh'in zikri, hasr ifade eder. Sekaki ise bunun tahsis ifade ettiği görüşündedir. «e l - İ z a h» müellifi Ebu Ali el-Farisi Sekkaki'ye bu husus ta katılmıştır. Zemahşeri ise: الله يبسط الرزق «**Allah dilediğine rızkı açar..**» (Ra'd, 26.), الله نزل أحسن الحديث «**Allah sözün en güzelini indirdi..**» (Zümer, 23.), والله يقول الحق وهو يهدي السبيل «**Allah, gerçeği söyler ve O, doğru yola iletir.**» (Ahzab, 4.) ayetinde olduğu gibi müsnedin zikri tahsis ifade ettiğini açıklar. Zamahşeri bu sözüyle müsnedin takdimini murad etmiş olabilir. Bu durumda yukardaki âyetler bu kısma degil, müsnedü ileyhin takdimine ait misaller olur.

k– Hem müsned, hem de müsnedün ileyh'in marife olması, hasr ifade eder. Fahruddin Razi «N i h a y e t u' l - İ c a z» adlı eserinde, müsned ve müsnedün ileyh'in marife olması, hakikat veya mübalağa yönüyle hasr ifade ettiğini söyler, المنطلق زيد **giden Zeyd'dir,** cümlesini buna misal getirir. Zemlekani, «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserinde الحمد لله **hamd Allah'adır,** (Fatiha, 1-4.) âyetleri buna misal göstererek إياك نعبد **Ancak Sana kulluk ederiz,** cümlesinde olduğu gibi, bu âyet de hasr ifade eder, demiştir. Yani âyetin mânası, hamd başkasına değil, sadece Allah'a mahsustur, demektir.

l– Bazı «e t - T e l h i s» şarihleri arasında yapılan nakillerden anlaşıldığına göre جاء زيد نفسه **Zeyd'in kendisi geldi,** cümlesindeki tekidı manevi olan نفسه kelimesi hasr ifade eder.

m– Aynı şarihlerin naklettiğine göre إن زيدا لقائم **emin ol ki Zeyd ayaktadır,** cümlesinde hasr vardır.

n– et-Tibi, «e t - T i b y a n f i M e a n i v e' l - B e y a n» adlı eserinde zikrettiğine göre, Zeyd ayakta mı, yoksa oturuyor mu? sorusuna cevap olarak verilen **ayaktadır** sözü, hasr ifade eden sözdür.

o– Kelimenin bazı harflerindeki yer değişikliği, hasr ifade eder. Keşşaf'ın ifadesine göre والذين اجتنبوا الطاغوت أن يعبدوها «**Tâguta tapmaktan tevbe edenler..**» (Zümer, 17.) âyetinde, hasr mevcuttur. Âyette ihtisas ifade eden yer değişikliği, طاغوت kelimesine nisbetledir. Çünkü bu kelimenin vezni, ملكوت ve رحموت gibi, tugyanı gösteren فعلوت veznidir. Bu vezinde ل harfi ع harfiyle yer değiştirmişse de, veznin aslı فعلوت şeklindedir. فعلوت vezninde masdarla tesmiye edilmesinde mübalağa olduğu gibi, sigasında da mübalağa vardır. الطاغوت kelimesindeki harflerin yer değiştirmesi, Tağut'un (insan ve cin şeytanlarından) başka bir şey olmadığından, ihtisas içindir.

2- Hasr ve İhtisasa Ait Bazı Özellikler

Beyan uleması mamulün takdiminin hasr ifade ettiğini neredeyse bir kaide haline getireceklerdi. Takdim edilen mamul, meful, zarf veya mecrur olabilir. Bu bakımdan اياك نعبد وإياك نستعين âyetine, **Senden başkasına kullukta bulunmayız ve yine Senden başkasından yardım talebinde bulunmayız,** لإلى الله تحشرون «**Allah'ın huzuruna çıkarılacaksınız.**» (Âl-i İmrân, 158.) âyetine, **ancak Sana, Senden başkasına değil,** şeklinde mâna verildiği söylenmiştir.

لتكونوا شهداء على الناس ويكون الرسول عليكم شهيدا «..**insanlara şahit olasınız, Peygamber de size şahit olsun diye..**» (Bakara, 143.) âyetinde birinci şehadet kelimesindeki sıla (على الناس) tehir etmiş, ikincisinde ise, (عليكم) tekaddüm etmiştir. Bunun hikmeti, birincisinde Müslümanların bütün insanlara şehadeti, ikincisinde ise Resûlullah'ın sadece Müslümanlara şahıd olduğu ifade edilmektedir.

İbnu'l-Hacip bu görüşe muhalefet ederek «Ş e r h u' l - M u f a s s a l» adlı eserinde şöyle der: Mamulün tekaddümüyle ihtisas meydana geleceğine inanan ulemanın görüşü, bir vehimden ibarettir.

Bu görüşünü فاعبد الله مخلصا له الدين «..**öyleyse sen de dini yalnız kendisine halis kılarak Allaha kulluk et.**» (Zümer, 2.) âyetinden sonra aynı sûrede bulunan بل الله فاعبد «**Hayır, yalnız Allah'a kulluk et..**» (Zümer, 66.) âyetiyle delillendirir. Onun bu deliline şu cevap verilmiştir.

مخلصا له الدين «..**dini yalnız kendisine halis kılarak..**» âyetinde hasr edatı bulunmakla beraber, hasrın mevcudiyetine bir mâni yoktur. Nitekim واعبدوا ربكم «**Rabbinize kulluk edin!.**» (Hac, 77.) âyetinde hasr'ın mevcut olduğu görülür. Oysa بل الله فاعبد «**Hayır, yalnız Allah'a kulluk et.**» âyetinin لئن أشركت ليحبطن عملك «**Ortak koşarsan amelin boşa çıkar.**» (Zümer, 65.) âyetinden sonra hasr edatı ile gelmesi, ihtisasın mevcudiyetini gösteren en kuvvetli delildir. Şayet âyet ihtisas ifade etmeseydi, اعبدوا الله **Allah'a kulluk et,** mânasında bulunsaydı, بل الله فاعبد âyetine, idrab ifade eden بل edatı gelmezdi.

Ebu Hayyan أفغير الله تأمرونى أعبد «..**Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi istiyorsunuz?..**» (Zümer, 64.) âyeti gibi âyetlerde ihtisas olduğu iddiasında bulunanlara karşı çıkar. Ebu Hayyan'ın bu görüşüne şu cevap verilmiştir: Allaha şirk koşan Allah'a ibadet etmemiş olacağından, şirk koşma durumu, ibadeti Allah'ın dışındakilere tahsis etme durumuna düşmüş olacaktır.

«e l - F e l e k u' d - D â i r» müellifi, mamulün tekaddümünden dolayı meydana gelen ihtisası كلا هدينا ونوحا هدينا من قبل «**Hepsine yol gösterdik. Nitekim daha önce Nuh'a da yol göstermiştik..**» (Enam, 84.) âyetini misal göstererek reddeder. İleri sürülen bu görüş, bu konuda en kuvvetli delildir. «e l - F e l e k u' d - D â i r» müellifi, mamulün tekakddümü ile ihtisas'ın lüzumunu iddia-

dan ziyade, çoğunlukla böyle olabileceğini ifade etse bile, olmaması da muhtemeldir.

Şeyh Behauddin şöyle der: أغير الله تدعون إن كنتم صادقين بل إياه تدعون «..**Allah-dan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru iseniz söyleyin.. Hayır, yalnız O'na yalvarırsınız..**» (Enam, 40-41.) âyetlerinde ihtisas'ın mevcudiyeti ile ademi mevcudiyeti bir arada bulunmaktadır. Birinci âyette ihtisas mevcut değilken, ikincisinde ise kesin olarak bulunmaktadır.

Behauddin'in babası Takıyyuddin, «K i t a b u' l - İ k t i n a s f i' f a r k i b e y n e' l - H a s r ı v e' l - İ h t i s a s» adlı esrinde şöyle der: Ulema arasında şöhret bulan görüşe göre mamulün tekaddümü ihtisas ifade ederken, bazı ulema bunu kabul etmeyerek bu tekaddümün öneme binaen yapıldığını söylemişlerdir. Sibeveyh «e l - K i t a b»ında nahiv uleması, önemli gördükleri mamulleri, önemine binaen tekaddüm ettirirken beyan uleması bu tekaddumun ihtisas ifade ettiği görüşündedir. Ekseri ulema ihtisas'ın, hasr ile aynı değerde olduğunu kabul eder. Halbuki bu doğru değildir. Çünkü ihtisas ve hasr, biribirinden farklıdır. Beyan uleması dışındakiler hasrı, ihtisasla ifade etmişlerdir. Hasr'la ihtisas arasındaki fark şudur: Hasr, mezkur olmayanı nefy, olanı da isbat eder. İhtisas ise, bir şeyin özelliğinden dolayı, bunu tahsis etmektir. Şöyle ki ihtisas, mahsusunu iftial babında kullanılışıdır. Mahsus ise, iki ayrı şeyden mürekkepdir. Birincisi; iki veya ikiden fazla şeyin umumilikte müşterekliğini ifade ederken ikincisi; birini diğerinden ayıran bir mananın diğerine izafe edilmesidir. ضرب زيد terkibi buna misaldir. Bu terkipde dövme fiili, mutlak mânadakı dövmeden daha hususidir. ضربت زيدا cümlesinde ise durum farklıdır. Bu cümledeki dövme fiili, belli bir şahsa ait olduğundan, umumi manada dövme fiilini gerçekleştirdiği anlaşılır. Bu durumda gerçekleşen dövme fiili, döven ile dövülenin birbirine izafesinden dolayı, hususidir. Dövmenin mutlak oluşu, dövenin fiili, dövülene vaki olmasından meydana gelen bu üç mana, mütekellim tarafından aynı manada kullanılabileceği gibi, birinin diğerine tercihi şeklinde de kullanılarbilir. Bu durum mütekellimin söze başladığı kelimeyle anlaşılır. Çünkü mütekellimin önceden kullandığı kelime, sonradan kullandığı kelimeye nazaran önem taşıdığını ve tercihinin bu olduğunu gösterir. İfade زيدا ضربت **Sadece Zeyd'i dövdüm,** şeklinde olursa, dövmenin özellikle Zeyd'e tahsis edildiği bilinir. Şüphe yok ki; hususilik ve umumilikten meydana gelen her terkibin iki yönü vardır. Birinde umumi yön kasdedilirken, diğerinde hususi yön kastedilir. İşte bu ikincisi, ihtisastır. Mütekellime göre önemli olan da budur. Bu durumda mütekellim, müsbet veya menfilikte bir başkasını kastetmeden, herhangi bir tarizde bulunmadan muhataba meramını anlatmış olur. Hasr'da, ihtisasa nazaran ziyade bir mâna mevcuttur. Bu mana, hasredilenin dışında kalanı nefyeder. Bu

durum, اياك نعبد **«ancak Sana kulluk ederiz.»** âyetinde açıkça görülür. Bu âyeti okuyanın, Allah'ın gayrısına ibadet etmeyen bir kimse olduğu bir gerçektir. Bu bakımdan diğer âyetlerde kasrın bulunması zaruri değildir. Zira أفغير دين الله يبغون **«Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?..»** (Âl-i İmrân, 83.) âyetinin mânası, مايبغون الاغير دين الله **Ancak Allah'ın dininden başkasını arıyorlar, şeklinde olsaydı, önünde hemzei inkariyye bulunsaydı, hasr sadece Allah'ın dini dışındaki arzularına bağlı kalmaz, inkar edilene de şamil olurdu. Fakat âyetten murad edilen mâna bu değildir.** أإفكاآلهةدون الله تريدون **«Allah'tan başka uydurma tanrılar mı istiyorsunuz?.»** (Sâffât, 86.) âyeti de bu kabildendir. Âyette kasr olmaksızın müşriklerin Allah'ın dışında ilah edinme istekleridir.

Zemahşeri وبالآخرة هم يوقنون **«..Ahirete de kesinlikle iman ederler..»** (Bakara, 4.) âyetinin tefsirinde ahiret kelimesinin tekaddüm etmesi, يوقنون kelimesinin de هم zamirine bina edilmesi, ehli kitaba ve ahiretle ilgili hakikat dışı görüşlerine tarizdir. Onların bu sözleri, inanarak sadır olmuş değildir. Bu konudaki yakini inanç, sana ve senden önceki peygamberlere indirilen ilahi emirlere inananların inancıdır. Zemahşeri'nin bu sözü, son derece makuldür. Buna rağmen bir kısım ulema, bu görüşüne karşı çıkarak şöyle demişlerdir: Ahiret kelimesinin tekaddüm etmesi, Ehli Kitab'ın ahiret hakkındaki inançlarının yanlışlarla dolu olmasındandır. Zemahşeri'nin bu görüşüne itirazda bulunanlar mamulün takdiminin kasr ifade etmesine bağlarlar; halbuki gerçek böyle değildir. Zemahşeri'ye karşı çıkanlar, هم zamirinin tekaddümü, Ehli Kitab'a mahsus kasr ifade ettiği görüşündedirler. Ehli Kitabın ahiret inancı, وقالوا لن تمسنا النار **«..Dediler ki bize asla ateş dokunmaz..»** (Bakara, 80.) âyetinde ifade ettikleri gibi, ahiret inancını tahrif etmeleridir. İtirazcının bu şekildeki düşüncesi, hasırda ısrarla durduğunu gösterir. Bu anlayışın sebebi de, Müslümanlar sadece ahirete inanır, Ehli kitap ise hem ahirete inanırlar, hem de bu inançlarına bir takım yanlış şeyler katarlar. Muterizin tekaddümün mutlaka hasr ifade ettiği kabul etmesi onu bu olumsuz görüşe sevketmiştir. Bu görüşün doğruluğu kabul edilmez; doğru görüş şöyle olmalıdır:

a- ماقام الازيد **Sadece Zeyd kalktı,** cümlesinde olduğu gibi, ما ve الا ile yapılan hasr'dır. Bu cümlede Zeyd dışındakilerin ayağa kalkması açıkça nefyedilirken, Zeyd'in ayağa kalkması gerekli olmaktadır. Bunu; mantuk kadar, mefhum mânanın da ifade ettiği söylenir. Bu görüş doğrudur, ancak mantuk mâna, mefhum mânadan daha kuvvetlidir. Çünkü, ihraç mânasında olan الا edatı, istisna için kullanılır. Bu edatın ihraç mânasına gelmesi, mefhum mâna ile değil, mantuk mâna iledir. Fakat ayağa kalkmayı, kalkmamaktan hariç tutmak aynı şey değildir bilakis ifadenin gereğidir. Bu yüzden hasrın mefhum mânada olduğunu tercih ettik. Bazı ulema bu iki mânayı birbirine karıştırmış, hasr'ın mantuk mânada olduğu söylenmiştir.

b- انما ile yapılan hasr'dır. Bu ikincisi, müsbet olma yönü daha açık olmakla beraber, yukarıda açıkladığımız birinci şıkka yakın mânadadır. انما قام زيد **Sadece Zeyd kalktı,** denildiğinde Zeyd'in ayağa kalkması, mantuk mânada müsbet olurken, Zeyd dışındakilerin ayağa kalkmaması, mefhum mânada olur.

c- Mamul'un tekaddüm etmesiyle ifade edilen kasr'dır. Bu kasr yukarıda geçen iki kasr nevinde takdir edilen mânaların doğruluğu kabul edilse bile, bunlara benzemez. Bilakis bu nevi kasr, iki ayrı cümle kuvvetindedir. Bu cümlelerden birisi, müsbet veya menfi hükmünde olsun, mantuk'dur. Diğer cümle ise, tekaddümden anlaşılan hükümdür. Hasr, mefhum mânanın delaleti olmaksızın, sadece mantuk mânanın nefyini gerektirir. Çünkü mefhum mânanın, ikinci bir mefhum mânası yoktur.

أنالاأكرم الااياك **Senden başkasına ikram etmem,** cümlesi tariz ifade eder. Yani, senin dışındakiler başkalarına yardım ederler, ama senin başkalarına yardım etmen gerekmez!, demektir. الزاني لاينكح الازانية أو مشركة **«Zina eden erkek, zina eden kadından başkasıyla evlenemez.»** (Nur, 3.) âyeti bu kabildendir. Bu âyet, iffetli bir erkeğin ancak, zina etmemiş olan bir kadınla evleneceğini ifade eder. Âyet, iffetli bir erkeğin, zâniye ile nikahlanacağından söz etmemiştir. Allahu Taâlâ aynı âyette; والزانية لاينكحها الازان أو مشرك **«Zina eden kadın da zina eden veya puta tapan adamdan başkasıyla evlenemez.»** buyurmuştur. Bu âyette ise, âyetin birinci kısmında sukut edilen hususu beyan etmiştir.

وبالآخرة هم يقنون **«..Müminler ahirete kesinlikle inanırlar..»** (Bakara, 4.) âyeti, بالآخرة يوقنون **ahirete inanırlar,** şeklinde olsaydı, Ehli Kitab'ın ahirete imanını, âyetin mantuk mânasıyla ifade ederdi. Oysa Ehli Kitab'ın, ahiretten başka şeye inanmadıklarını iddia edenlere göre inançları, mânaya bağlı kalmış olurdu. Halbuki âyetin maksudu aslında bu değildir. Asıl gaye, onların âhirete kuvvetle inandıklarıdır. Şöyleki onlara göre âhiretin dışında birşeye inanmak, batıla inanmak gibidir. Bu mâna, mecâzi bir kasr'dır. Bu mecazi kasr, **âhirete inananlar, başkasına inanmazlar** şeklindeki ifade derecesinde değildir. Bunu iyice kavramak **onlar, ancak âhirete inanırlar** şeklindeki takdirden sakınmak gerekir. Bu durum anlaşılınca, âyetteki هم zamirinin tekaddümüyle Ehl-i Kitab dışındakilerin bu inançta olmadığı anlaşılmış olur. Şayet **Ehl-i Kitap ancak âhirete inanırlar** şeklinde bir takdir yapılırsa, âyetin üzerinde önemle durulan mânası, menfi mâna olurdu. Bu da, âyetin mefhum mânasına bağlı kalındığını gösterirdi. Bu mâna, itiraz edenin iddiasında olduğu gibi, Ehl-i Kitap dışındakilerin, âhiretten başka bir şeye inandığını ifade ederdi. Neticede, Ehl-i Kitap dışındakilerin âhirete inanmadıkları anlaşılırdı. Şüphesiz âyetten murad edilen mâna bu değildir. Âyetin asıl muradı, Ehl-i Kitap dışındakilerin, âhirete inanmadıklarını

belirtmektir. Bu yüzden mefhum mânayı korumak üzere âyetteki asıl gayenin, âhirete inanç olduğunu, mefhum mânanın hasr ifade etmeyeceğini göstermeye çalıştık. Esasen mutlak mânadaki hasr, ما , ألاّ ve إنّما gibi edatlarla yapılan, hasr gibi olamaz. Bu hasr ancak, mantuk mânadan istifade ile yapılan, mefhum mânadaki hasr'a delalet eder. Mantuk ve mefhum mâna, birbirine bağlı değildir ki mefhum mâna, âhirete imanın nefyini ifade etmiş olsun. Bilakis bu, Ehl-i Kitap dışındakilerden, mutlak imanın nefyini ifade eder. Bütün bu izahat, hasr'ın varlığına karşı çıkarak, bunun bir ihtisas olduğunu, aralarında bir fark bulunduğunu söylemek isteriz. Subki'den yaptığımız nakil budur.

ELLİ ALTINCI BÖLÜM

İCAZ VE İTNAB

İcaz ve itnab, belâgat ilminin en önemli nevilerindendir. «S ı r r u' l- F e s â h a» adlı eserin müellifi Hafaci'nin bazı ulemadan yaptığı nakle göre belâgat, icaz ve itnap demektir. Keşşaf müellifi Zemahşeri, belâgat yapan bir kimsenin sözü, yerine göre kısaltması, yerine göre de uzatması gerekir, der. Cahiz bu konuda şu beyti söylemiştir:

يرمون بالخطب الطوال وتارة وحى الملاحظ خيفة الرقباء

Kabile hatipleri, bazen uzunca hitabeleriyle açıktan açığa karşı tarafa saldırırlarken, bazen de rakiplerinden korkup, saldırılarını gizliden gizliye yaparlardı.

İcaz ile itnab arasında bir vasıta olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu vasıta, belagat ilminde, icaza dahil olan «müsavattır.» Sekkaki ve bir kısım belâgat uleması müsavatın varlığını kabul ederlerse de, makbul saymamışlardır. Bunlar müsavat'ı, belâgat ilmini bilmeyenlerin sözlerinden alınan ifadeler olduğu, şeklinde belirtmişlerdir **icaz ise; maksudu en az kelime ile ifade etme sanatıdır. İtnab ise; kastedilen mânayı daha çok kelime ile ifade etmektir.** İbnu'l-Esir ve bazı ulema da, müsavatın icaz ve itnab arasında bir vasıta olmadığı görüşündedirler. Bunlara göre icaz, ifade edilmek istenen mânanın fazla kelime kullanmadan verilmesi, intab ise fazla kelime kullanarak ifade edilmesidir.

Kazvini şöyle der: Bu konuda en uygun olan şudur; kastedilen mânayı ifade etmenin başlıca yolu, ya mâna ile lafzın müsavi olması, ya lafzın mânadan az, fakat yeterli olması, ya da duyulan ihtiyaçtan dolayı, lafzın mânadan çok olmasıdır. Bunlardan birincisi müsavat, ikincisi icaz, üçüncüsü de itnabdır. Bu tarifteki «yeterlilik» ifadesi mânayı bozmadan, «duyulan ihtiyaç» ifadesi de lüzumsuz yere uzatmadan kaçınmak için kullanılmıştır.

Kazvini'ye göre müsavat, bir vasıtadır. Belâgat ilminde makbul olan bir nevidir. «e l - İ z a h» adlı eserinde: Kazvini'ye neden müsavatı zikretmedin? Bu müsavatın mevcut olmadığını gösteren bir tercih midir, yoksa kabul edilmediği veya bir başka sebeple midir? diye sorulunca şu cevabı vermiştir; müsavat, Kur'an'da hemen hemen yok gibidir. Ancak Kazvini müsavat'a «e t - T e l-

h i s» adlı eserinde; ولا يحيق المكر السيئ الا باهله «..kötü tuzak ancak sahibine dolanır..» (Fatır, 43.) âyetiyle, «e l - İ z a h» adlı eserinde; واذا رايت الذين يخوضون فى آياتنا فاعرض عنهم حتى يخوضوا فى حديث غيره «**Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir.**» (Enam, 68.) âyetiyle misal vermiş, ikinci âyetteki الذين nin mevsufu hazfedildiğini, birinci âyette ise السيئ kelimesinde itnab olduğunu söylemiştir. Çünkü hile'nin kötülükten başka bir şey olmadığını, âyetteki istisna gayri müferrag veya istisnada kasr olduğu takdirde أحد kelimesinin hazfiyle müstesnada icaz olduğunu belirtmiştir. Âyet; bütün insanları ezadan koruma gayesi güttüğünden, insana eza veren bütün kötülüklerden onu korumaktır. Âyette; يضر بصاحبه مضرة بليغة **Arkadaşına en kötü zararı verir,** şeklinde takdir yapılırsa, ifade temsil yoluyla meydana gelen istiareyi tebeiyye şekline girmiş olur. Zira âyetteki يحيق fiili, يحيط mânasındadır. Bu da ancak cisimlerde kullanılır.

Sekkaki, «e l - M i f t a h» adlı eserinde belirttiğine göre, belagat ilminde icaz ve ihtisar, aynı mânadadır. et-Tibi de bunu aynen benimsemiştir. Bazı ulemaya göre ihtisar, icazın hilafına, sadece cümlelerin hazfedilmesiyle yapılır. Şeyh Bahauddin, ihtisar'ın itnab'la hiçbir ilgisi olmadığını söyler. İtnab'ın ishab (çok söyleme) mânasına geldiği de söylenir. Tennuhi ve diğer belagat ulemasının zikrettiğine göre itnab, ishab'dan daha hususidir. İshab, bir fayda sağlasın veya sağlamasın, sözü uzatmaktır.

İcaz'ın Kısımları

İcaz; icazı kısar ve icazı hazif olmak üzere ikiye ayrılır. İcazı kısar, lafzı veciz olan icazdır.

A- İcazı Kısar

Şeyh Bahauddin; az söz, eğer uzun sözün bir parçası ise buna icazı hazf, az söz eğer daha geniş bir mâna ifade ederse, buna icazı kısar adı verilir, der. Bir kısım ulema; icazı kısar'ın, az kelime ile çok mâna ifade etmek olduğunu söyler. Diğerleri ise, mânaya nazaran, kelimenin herkesce bilinen şeklinden daha az olmasıdır, derler. İcazı kısar'ın belagat sanatındaki güzelliğinin sebebi, fesahattaki üstünlüğüdür. Bu sebeble Resûlullah (s.a.v.); kelimelerin en güzeli bana verildi, buyurmuştur.

et-Tibi, «e t - T i b y a n» adlı eserinde hazifsiz yapılan icazı üç kısma ayırır. Bunlar; icazı kısar, icazı takdir ve icazı câmi'dir:

a- İcaz'ı kısar, lafzın mânaya göre kısalmasıdır; انه من سليمان...واتونى (Neml, 30-31.) âyetleri buna misaldir. Bu âyette Cenabı Hak, mektubun başlığını, muhtevasını ve gayesini, birkaç kelime ile ifade etmiştir. Bir rivayete göre; kelimeleri, mânaya denk bir şekilde beliğ bir vasıfla getirdiği söylenir.

Bu görüş, müsavatı icaz'a dahil edenlerin görüşü olduğunu söylemek isterim.

b- İcaz-ı takdir, söylenen söze, ziyade mâna takdir edilmesidir. Bedruddin b. Malik «e l - M i s b a h» adlı eserinde bu nevi icaza, icazı tadyik adını vermiştir. Bu nevi icaz, lafzı mânadan daha az olduğundan, ifadede bir eksikliktir. فمن جاءه موعظة من ربه فانتهى فله ما سلف «**Kime Rabbinden bir öğüt gelir de (faizcilikten) vazgeçerse, geçmişi kendisinedir..**» (Bakara, 275.) âyeti buna misaldir. Âyetteki فله ما سلف cümlesi; hataları affolunmuş, bu hatalar aleyhine değil, lehine dönmüştür. هدى للمتقين «**..muttekilere yol göstericidir..**» (Bakara, 2.) âyeti de buna misaldir. Âyet, dalaletten sonra takvaya yönelen kimseler için, mânasındadır.

c- İcazı câmi, bir kelimenin çeşitli mânalar ihtiva etmesidir. ان الله يأمر بالعدل والاحسان «**Allah adaleti ve ihsanı emreder..**» (Nahl, 90.) âyeti buna misaldir. Âyetteki العدل kelimesi; itikad, ahlak ve ubudiyette bütün vecibelere işaret eden ifrat ve tefrit arasında bulunan, mutavassıt olan, doğru yol mânasındadır. الاحسان kelimesi ise, Allah'a kulluk vecibelerindeki ihlas mânasındadır. Resûlullah (s.a.v.) أن تعبد الله كأنك تراه «**Allah'ı görür gibi O'na kulluk etmendir,** hadisi, kelimenin bu mânaya geldiğine bir delildir. Hadis'in mânası; Allah'a halisane niyetle, huzu ve huşu ile her an korku içinde ibadet etme ve yakınlara yardımda bulunma şeklindedir. İşte bu mâna, nâfile ibadetlerdeki ziyadeliktir. Bunlar, Allah'ın emirleri ile ilgili olanlarıdır. Nehiylerle ilgili olanlar, şehevani kuvvetlere işaret eden kötülükler, الفحشاء kelimesi, öfkeden veya dinen haram olan şeylerden hasıl olan ifratlardır. المنكر kelimesi, vehimden doğan taşkınlıklar, البغى kelimesiyle ifade edilmiştir.

Bu konuda yapılan bazı rivayetleri nakletmek isterim.

Hakim, «M ü s t e d r e k»inde rivayet ettiğine göre, İbnu Mesud şöyle demiştir: Kur'an'da bu âyetten başka hayır ile şerri bir arada toplayan başka bir âyet yoktur. Beyhaki «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde Haseni Basri'nin, bu âyeti okuduktan sonra şöyle dediğini nakleder: Allah size, hayrın ve şerrin tamamını, bu âyette toplamıştır. Yemin ederim ki Allah adl ve ihsan kelimeleriyle hiçbir şeyi terketmeden kendisine itaatı bir arada toplamıştır. Fahşa, münker ve bagy kelimeleriyle de, kendisine karşı isyanın her nevisini ifade etmiştir.

Beyhaki, İbnu Şihab'dan rivayetle Buhari ve Müslim'de mevcut: **Kelimelerin en güzeli ile gönderildim,** hadisinin mânası hakkında şöyle dediğini nakleder: Bildiğim kadarı ile **kelimelerin en güzeli** sözündeki mâna şudur; Allah,

Resülüne, bir veya birkaç konuda, önceki Kitaplarda farz kılınan pek çok hususları bir arada toplamıştır.

خذ العفو **«Affetme yolunu tut..»** (Araf, 199.» âyeti de bu kabildendir. Çünkü bu âyet, güzel ahlakın her türlüsünü bir arada toplamıştır. Affetme, insanlar arasındaki karşılıklı haklarda kolaylık ve müsamaha göstermek, dine davette yumuşak ve merhametli davranmak, emri maruf ise, ezadan, harama bakmaktan ve benzeri yasaklardan kaçınmak; sakınmak ise, sabırlı olmak, iyi huy ve sevgi ile muamele etmektir.

İcazın bedii değerine misal, ihlas sûresidir. Bu sûre, Allah'a şirk koşmayı tenzih eden en kuvvetli sûredir. Süre, ehli küfürden kırk kadar fırkanın iddialarını reddetmektedir. Bahauddin b. Şeddad, bu konuda müstakil bir eser yazmıştır.

أخرج منها ماءها ومرعاها **«Ondan suyunu ve otlağını çıkardı.»** (Nâziât, 31.) âyeti de buna misaldir. Âyetteki iki kelime, Allah'ın yeryüzünde kulları için yiyecek olarak bitirdiği bütün şeylere delalet etmektedir. Bunlar; ot, ağaç, hububat, meyve, ekin, odun, elbise, ateş ve tuzdur. Ateş, odun parçalarından, tuz da sudan elde edilir.

Aynı konuda misal olan لا يصدعون عنها ولا ينزفون **«Orada ne başları ağrıtılır, ne de akılları giderilir.»** (Vâkıa, 19.) âyeti; başağrısı, akli dengenin kaybolması, mal-mülkün elden gitmesi, içilecek şeylerin tükenmesi ve içkinin meydana getiridiği bütün ayıpları bir arada toplamaktadır.

وقيل يا أرض ابلعي ماءك **«Ey arz, suyunu yut, dendi..»** (Hûd, 44.) âyetinde Cenabı Hak; emrediyor, yasaklıyor, haber veriyor, sesleniyor, vasfediyor, ad veriyor, helak ediyor, hayat veriyor, cennet ve cehennemle müjdeliyor ve önceki kavim lerin halini anlatıyor. Şayet bu âyetin ihtiva ettiği kelimelerdeki güzellik, belagat, icaz ve beyan hakkıyla şerhedilecek olsaydı, kalemlerin mürekkebi tükenirdi. Bu âyetteki belagatı açıklamak üzere müstakil eserler yazılmıştır. Kir mani «e l - A c â i b» adlı eserinde, bu âyet hakkında şunları söyler: İslama karşı olanlar, bu âyetin benzerini getirmenin insan gücünü aştığını ittifakla kabul etmişlerdir. Bunlar, beşer sözünü incelemişler, icazla birlikte ifadeyi bozmadan, âyetteki mevcud olan tasvirin lafzındaki yüceliği, nazmındaki güzelliği, mânasındaki sağlamlığı ile, bu âyetin mislini getirememişlerdir.

يا أيها النمل ادخلوا مساكنكم لا يحطمنكم سليمان وجنوده وهم لا يشعرون **"Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman'ın ordusu farkına varmadan sizi çiğnemesin..»** (Neml, 18.) âyetinde Cenabı Hak on bir çeşit sözü bir arada toplamıştır. Bunlar; nida, kinaye, uyarmak, ad verme, emretme, anlatmak, sakındırmak, tahsis etmek, umumileştirmek, işaret etmek, özür beyan etmek, şeklinde sıralanmıştır. Âyetteki nida يا harfi, kinaye أيّ kelimesi, uyarma ها kelimesi, ad verme النمل

kelimesi emretme, ادخلوا fiili anlatma, مساكنكم kelimesi sakındırma, لا يحطمنكم fiili tahsis etme, سليمان kelimesi umumileştirme, جنوده kelimesi işaret etme, özür beyan etme وهم لا يشعرون kelimesiyle ifade edilmiştir. Âyet, beş ayrı hukuku da göstermiştir. Bunlar; Allah'ın hukuku, Resûlü'nün hukuku, karıncanın hukuku, raiyyetin hukuku ile Hz. Süleyman'ın ordusunun hukukudur.

يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد **«Ey Adem oğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin..»** (Araf, 31.) âyetinde Allah, sözün ana unsurlarını bir arada toplamıştır. Bunlar; nida, umum, husus, emir, nehiy, mübah ve haberdir. Bazı ulema, âyetin devamı olan وكلوا واشربوا ولا تسرفوا **«..yiyin için fakat israf etmeyin..»** kısmında, Allah'ın bazı hikmetleri bir araya getirdiğini söyler.

وأوحينا إلى أم موسى أن أرضعيه **«Musa'nın annesine bildirdik ki O'nu emzir..»** (Kasas, 7.) âyetinde İbnu'l-Arabi şöyle der: Bu âyet, fesahat yönünden Kur'an âyetlerinin en güzelidir. Âyette; iki emir, iki nehiy, iki haber ve iki müjde vardır.

فاصدع بما تؤمر وأعرض عن المشركين **«O halde sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle ve müşriklere aldırma.»** (Hicr, 94.) âyetinde İbnu Ebi İsba şöyle der: Âyetin işaret ettiği mâna; sana vahyedilenin tamamını açıkla, bir kısmı bazılarına ağır gelse bile, beyanı ile emrolunduğun âyetleri tebliğ et, şeklindedir. فاصدع ile صرّح arasındaki benzerlik, tasrihin kalplerdeki tesirinde görülür. Tıpkı parçalanan camda olduğu gibi, âyetlerin tasrihi neticesinde, insan yüzünde burukluk ve sevinç, inkar ve memnuniyet alametleri belirir. Âyetteki bu istiare'nin güzelliğine, icazın büyüklüğüne, ihtiva ettiği zengin mânaya bakın... Rivayet edildiğine göre bazı Bedeviler bu âyeti işittiklerinde secde etmişlerdi. Niçin secde ettikleri sorulduğunda: 'Bu sözün fesahatından dolayı secde ettik' cevabını vermişlerdi.

وفيها ما تشتهيه الأنفس وتلذ الأعين **«..orada canlarının çektiği, gözlerinin hoşlandığı her şey var..»** (Zuhruf, 71.) âyetinin tefsirinde bazı ulema şöyle demiştir: Bu iki lafızda büyük hikmetler toplanmıştır. Şayet, bütün insanlar bir araya gelerek âyette vasfedilen hususları açıklamağa çalışsalar, bundan daha iyisini bulamazlardı.

ولكم في القصاص حياة **«..sizin için kısasta hayat vardır..»** (Bakara, 179.) âyetindeki kelimeler az olmakla beraber, mânası oldukça geniştir. İnsan bir başkasını öldürdüğünde, kendisinin de buna karşılık öldürüleceğini bilirse, başkasını öldürmeğe teşebbüs edemez. Kısasın uygulanması ile, insanların birbirini öldürmesi kalkmış olur. Öldürmenin ortadan kalkması ile, insanlara hayat sağlanmış olur. Bu âyet, veciz olma bakımından, aynı mânada Arabların kullandığı القتل أنفى للقتل **Ölüm, öldürmeyi önler,** sözünden yirmi kat üstünlüğe sahiptir. İbnu'l-Esir, bu iki söz arasındaki üstünlük mukayesesini reddederek şöyle der:

Allah kelamı ile, kul kelamı arasında bir benzerlik olamaz. Bununla beraber ulema, düşünebildikleri mânalar üzerinde zihinlerini yormuşlardır. Âyetteki ifade ile, Arapların ifadesi arasındaki farkları şöyle sıralamışlardır:

1- Arapların sözüne karşılık olan القصاص حياة **kısas hayattır,** âyeti, harf sayısı bakımından daha azdır. Âyette on harf olmasına karşılık, القتل أنفى للقتل **ölüm öldürmeyi önler,** sözünde on dört harf bulunmaktadır.

2- Öldürmenin yasaklanması, hayatı getirmeyebilir. Halbuki âyet, hayat sağlamaktadır. İstenilen de budur.

3- Âyetteki حياة nekre olarak gelişi, tazim ifade eder. Kısasda ولتجدنهم أحرص الناس على حياة **«Onları, insanların hayata en düşkünü bulacaksın..»** (Bakara, 96.) âyetinde olduğu gibi, yaşanmak istenen hayat vardır.
Halbuki Arapların sözünde, bu mâna mevcut değildir. القتل kelimesindeki لا harfi, cins içindir. Bu yüzden hayatı ebedilikle tefsir etmişlerdir.

4- Âyette, Arapların sözü hilafına hayatın sağlanması vardır. Her öldürülen, başka birinin öldürülmesini engellemez. Aksine, daha çok teşvik eder. Böyle öldürme işi zulümdür. Katli önleyecek tek yol, kısastır. Çünkü kısasda, daimi bir hayat vardır.

5- Arapların sözünde mevcut olan القتل kelimesi tekrar ettiği halde, âyette böyle bir tekrar mevcut değildir. Tekrarın olmayışı, fesahatı ihlal etmezse tekrar edilenden daha üstündür.

6- Âyette, Arapların sözü hilafına mahzuf bir takdire ihtiyaç yoktur. Halbuki Arapların sözünde ismi tafdil ve ondan sonra gelen kelimeyi takip eden من harfi cerri, birinci القتل kelimesinden sonra قصاصا, ikinci القتل kelimesinden sonra da ظلما kelimesi hazfedilmiştir. Böylece sözün takdiri şekli şöyledir: القتل قصاصا أنفى للقتل ظلما من تركه **Kısası infaz etmek, haksızlık ederek terketmekten daha iyidir.**

7- Âyette tıbak sanatı vardır. Çünkü kısas'dan hayatın zıddı anlaşılır. Arapların sözünde bu sanat mevcut değildir.

8- Âyette bedi sanatı vardır. Bu sanat, iki zıddan biri olan ölümün, buna zıd olan hayata mahal ve mekan yapılmasıdır. Hayatın, kısas yoluyla yapılan ölümde istikrar bulması, sözün en mübalağalı şekilde ifade edilmesidir. Bu görüşü, Zemahşeri zikretmiştir. «e l - İ z a h» adlı eserin müellifi Kazvini, Zemahşeri'nin Keşşaf'daki bu sözünü; kısas kelimesinden önce zarfiyet ifade eden فى harfinin gelmesi, kısası sanki bu sözün menbaı yapmıştır, şeklinde açıklamıştır.

9- Arapların sözünde, harekeden sonra sukûn gelmesi gibi, hoş olmayan bir takım hafiflikler mevcuttur. Halbuki harekesi kesintisiz olarak gelen kelimelerin telaffuzu kolay oluduğundan, ifadede her harekeden sonra sükun gelen kelimelerin aksine, fesahat hissedilir. Bu aynen, hareket halinde olan bir

şeyin durmasiyle, hareketinin kesilmesine benzer. Mesela, bir hayvan bir an kımıldar, hemen durdurulur, tekrar kımıldar tekrar durdurulursa, ne hareket etmiş ne de durmuş sayılır. Bu durumda, devamlı bağlı gibidir.

10-Arapların sözü, görünürde çelişkili gibidir. Çünkü bir şey, kendi kendini nefyetmez.

11- Âyette, dile zorluk ve ağırlık veren kaf harfinin tekrarı ve nun'un gunnesi yoktur.

12- Âyet, kaf harfinden sad'a geçişi sağlayan, telaffuz bakımından birbirine uygun harfler ihtiva eder. Âyetteki kaf harfi isti'la, sad da isti'la ve itbak harfleridir. Halbuki kaf harfinden, dil ucu ve boğazın son tarafına nazaran uzaklığından dolayı, lam'dan hemzeye geçişten daha rahattır.

13- Sad, ha ve ta harfleri ile telaffuzda ses güzelliği varken, kaf ve tanın tekrarında bu güzellik yoktur.

14- Âyette, hayat kelimesinin zıddı olan, vahşet ifadesi taşıyan katl kelimesi yoktur. İnsan tabiatı, katl kelimesinden çok, hayat kelimesine mütemayildir.

15- Kısas kelimesi, katl kelimesi hilafına, adaletin gereği olan eşitlik ifade eder.

16- Âyet, hayatın devamlılığına, Arapların sözü ise, hayatın yokluğuna dayanır. Hayatta kalmak, öldürülmekten daha şereflidir. Çünkü hayatın, ölüme nazaran önceliği vardır.

17- Arabın sözündeki hayat mânası, kısastaki hayat mânası anlaşıldıktan sonra ortaya çıkar. Halbuki **«Kısasta hayat vardır»** âyetinin mânası hemen anlaşılmaktadır.

18- Arapların sözünde ismi tafdil sigasında müteaddi bir fiilden alınmışken, âyette böyle bir durum yoktur.

19- İsmi tafdil sigası, umumiyetle müştereklik ifade eder; bu yüzden kısasın terki, katlin terki demek olur. Fakat aslında kısas, katlin tamamen nefyidir. Halbuki Arapların sözünde durum böyle değildir.

20- Âyet, kısasın şumulüne girdiğinden, öldürme ve yaralamayı şiddetle engellemektedir. Hayat, aynı zamanda bazı azanın kısasına bağlıdır. Çünkü bir uzvun kesilmesi, hayatın normal seyrini azaltır; hatta insanın ölümüne sebeb olur. Arapların sözünde bu incelik yoktur. Âyetin ولكم lafzıyla başlamasında, özellikle Müminlerin korunduğuna işaret eden bir letafet mevcuttur. Âyette ifade edilen hayattan murat, sadece Müslümanların hayatıdır. Çünkü kendilerinin dışında kalan insanlar olmasına rağmen hitap, kendilerine tahsis edilmiştir.

2– İcaz'ın Nevileri Hakkında Bazı Görüşler

1– İbnu Kudame, ismi işaretleri, bedi sanatı içinde mütalaa ederek bunları, az kelime ile çok mâna ifade eden lafızlar şeklinde tefsir eder. Bu tarif, icaz-ı kısar'ın tarifinden başka bir şey değildir. Fakat İbnu Ebi'l-İsba, bununla icaz arasında fark olduğunu belirterek, icazın delaleti mutabakat, işaretin delaleti ise, tazammun veya iltizam olduğunu söyler. Bundan anlaşılır ki, işaretten murat, Ellinci Bahiste izah edilen Mantuk başlığındaki bilgilerdir.

2– Kadı Ebu Bekr, «İ c a z u' l - K u r' a n» adlı eserinde, icaz nevilerinden birine tadmin adı verildiğini zikreder. Tadmin; isim zikredilmeksizin, bir kelimede meydana gelen mânadır. İki kısma ayrılır. Birincisi, malum kelimesinde görüldüğü gibi, kelimenin yapısından anlaşılır. Çünkü her malum'un mutlaka bir alimi bulunur. İkincisi, Besmele'de olduğu gibi, ibareden anlaşılır. Çünkü Besmele, tazim ve teberrük kasdiyle, her işe Allah'ın adı ile başlamayı öğreten bir ifadedir.

3– İbnu'l-Esir ve «A r u s u' l - E f r a h» müellifi Bahauddun Subki ile diğer ulemaya göre hasr, gerek الا, gerek انما veya benzeri edatlarla olsun, icazı kasr'ın bir nevidir. Bu edatlarla yapılan cümle, iki cümlenin yerini tutmaktadır. Aşağıdaki hususlar da aynen böyledir;

Atıf harfleri, amil'in yerini, aslında meful olan naibi fail, failin yerini, zamir de, kısaltmak maksadiyle ismin yerini tutar. Muttasıl zamiri kullanma imkanı varken, munfasıl zamirin kullanılmaması da bu kabildendir.

علمتانك قائم **Biliyorum ki sen ayaktasın,** misalinde olduğu gibi, علم babı aynen böyledir. Bu misalde bir isim, hazif olmaksızın iki meful yerine geçmektedir.

Ferra'nın görüşüne göre, takdir yapılmayan tenazu konusu, ileride anlatılacağı üzere, kısaltmak gayesi ile, müteaddi fiilin lazım fiil gibi kullanılarak mefulün kaldırılması, **Malın yirmi mi, yoksa otuz mudur?,** sorusuna mahal bırakmayan كممالك istifham cümlesinde olduğu gibi, istifham ve şart edatları, احد kelimesi gibi umum ifade eden kelimeler, müfredin tekrarını gerektirmeyen, kısaltma gayesi ile yerine bir harf getirilen tesniye ve cemi isimler, bu kabildendir. Bedi sanatının nevilerinden olduğu söylenebilecek diğer neviler de bu kabildendir. Bu, fevatihi's-Suver'de olduğu gibi, bir kelimenin birkaç mânaya gelmesiyle tevil imkanı bulunan kelimelerde görülür. Yukarıdan beri verilen bilgiler, İbnu Ebi'l-İsba'dan alınmıştır.

3– İcaz'ı Hazif

İcaz nevilerinden ikincisi olan icaz'ı hazf'in zikre değer bazı faydaları vardır. Bunlar;

a– Mânası açıkça bilindiğinden, abes şeylere mahal bırakmamak veya sözü kısaltmaktır.

b– Mahzuf kelimeyi zikretmeğe zaman kalmadığına, zikredildiği takdirde, mühim olanın yapılmayacağına tenbihtir. Bu aynen, tahzir ve igradaki faydaya benzer. Her ikisi, ناقةالله وسقياها «..**Allah'ın devesine ve onun su içme hakkına dokunmayın.**» (Şems, 13.) âyetinde mevcuttur. Âyetteki ناقةالله ifadesi, ذروا fiilinin takdiriyle tahzir, سقياها terkibi de الزموا fiilinin takdiriyle igradır.

c– Haziften dolayı müphemlik görüldüğünden, tazim ve tefhim ifade eder.

«M i n h a c u' l - B u l e g a» adlı eserinde Hazim şöyle der: Hazif ancak, mahzufu gösteren kuvvetli bir delil bulunduğunda veya sayımı, uzun ve sıkıcı olan bazı şeyler sayılmak istendiğinde yapılırsa, yerinde olur. Bu gaye ile hazif yapılır, mevcut karine ile iktifa edilir. Karineye dayanarak terkedilen şeylerin düşünülmesi, insana bırakılır. Bu maksatladır ki, hayret ve korku veren hususlar insanı tesir altında bulun_durur

Cennet ehlinin durumuna işaret eden حتىاذاجاؤهاوفتحتابوابها «..**oraya varıp da kapıları açıldığında..**» (Zümer, 73.) âyeti buna misaldir. Âyette cevap mahzuftur. Çünkü cennet ehli, karşılaştığı bolca nimetleri sayamamış, bunları vasfetmekten aciz kalmışlardır. Bu durumda cennet nimetlerinin takdiri kendilerine bırakılmış, buna rağmen herbirine erişememişlerdir. ولوترىاذوقفواعلىالنار «..**Bir görsen ateşin başında duruşlarını..**» (Enam, 27.) âyeti de bu kabildendir. Âyette takdir edilen cevap, **ifadeye sığmayacak şekilde feci bir durumla karşılaşırsın,** şeklindedir.

d– Nida harfinin hazfinde olduğu gibi, konuşmada sık sık tekrarından dolayı yapılan tahfiftir. يوسفأعرض «**Yûsuf, vazgeç..**» (Yûsuf, 29.) âyeti buna misaldir. لميك deki nun ile, cemi salimdeki nun'un hazfi, bu kabildendir. Bir kıraata göre والمقيمىالصلاة (Hac, 35.) âyetindeki nun'un hazfi, والليلاذايسر «**Yürüyüp gitmeye yüz tutan geceye..**» (Fecr, 4.) âyetindeki ya'nın hazfi, aynen böyledir. Bu âyet hakkında Sedusi, Ahfeş'e sorduğu soruya şu cevabı almıştır: Araplarda âdet olduğu üzere mânasında değişiklik yapmak istedikleri kelimenin harflerini azaltırlar. Gece, bizatihi yürümez; fakat geceleyin yürünülür. Bu yüzden, fiildeki ya harfi hazfedilmiştir. Nitekim وماكانتأمكبغيا «**Annen de fahişe değildi..**» (Meryem, 28.) âyeti de böyledir. Âyetteki بغيا kelimesi, aslında بغية şeklindedir. Taşkınlıkta bulunan, gerçek fail olmadığından, bu kelimenin son harfi hazfedilmiştir.

e– Hazfedilen kelime ile, ancak Allah kastedilmektedir. عالمالغيبوالشهادة «..**gizliyi ve açığı bilendir..**» (Enam, 73.) ve فعاللمايريد «**Her dilediğini mutlaka yapandır.**» (Burûc, 16.) âyetleri buna misaldir.

f– Zikredilsin veya edilmesin, herhâl ü kârda hazfedilen kelimenin, bilinen bir kelime olmasıdır. Zemahşeri bunun açıkça ifade edilen kelimeden daha iyi anlaşılan karinenin bir nevi olduğunu söyler. Hamza'nın kıraatına göre: تساءلون به والأرحام **«..adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz ..»** (Nisâ, 1.) âyeti buna misaldir. Bu âyette, harfi cerrin tekrarı gerekirken, şöhretinden dolayı zikredilmemiş, şöhret zikrin yerine geçmiştir.

g– Saygıdan dolayı, hazfedileni korumaktır. قال فرعون وما رب العالمين رب السموات **«Firavn dedi ki: Âlemlerin Rabbi de kim oluyor?»** (Şuarâ, 23-24.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerde mübteda, Rab kelimesinden önce hazfedilmiştir. Bunlar; الله ربكم ، هو رب ، رب المشرق şeklindeki haziflerdir.

Musa (a.s.), Firavn'ın davranışını, Allah hakkında soru sorma cüretini yadırgadığından, tazim ve tefhim ifadesi olarak, Allah kelimesini gizlemiştir. «Arusu'l-Efrah» adlı eserde; رب أرني أنظر اليك **«Rabbim, bana kendini göster, Sana bakayım..»** (Araf, 143.) âyeti, buna misal getirilmiştir. Âyetteki اليك kelimesi, ذاتك mânasındadır.

h– Hakaret mânası taşıması için, dile getirmekten sakınılmasıdır. صمّ بكم **«sağırdırlar, dilsizdirler...»** (Bakara, 18.) âyeti buna misaldir. Âyette mahzuf olan هم zamiri ile المنافقون kelimesidir.

ı– Umum mâna kastedilmesidir. وإياك نستعين **«Yalnız Senden yardım dileriz.»** (Fatiha, 4.) âyeti buna misaldir. Yani; ibadette ve yaşayışımızda, demektir. والله يدعوا الى دار السلام **«Allah esenlik evine çağırır..»** (Yûnus, 25.) âyetindeki mahzuf, كل واحد herkesi, terkibidir.

k– Fâsılaya riayetten dolayı hazfedilmesidir. ..ما ودّعك ربك **«Rabbın seni bırakmadı.....»** (Duha, 3.) âyeti buna misaldir. Mahzuf olan zamir ك dır.

l– Dilemek mânasındaki شاء fiilinde olduğu gibi, müphem bir kelimeden sonra, beyan kastedilmesidir. ولو شاء لهداكم اجمعين **«Allah dileseydi hepinizi doğru yola getirirdi.»** (Nahl, 9.) âyeti buna misaldir. Yani; hidayetinizi dileseydi, size hidayet, verirdi, demektir. Zira; **eğer dileseydi** sözünü işiten, Allah'ın ne dilediğini bilemediğinden, haklarında Allah'ın dileyeceği şeyi merak ederler. Âyetteki şartın cevabı zikredilince, Allah'ın dilemesi ortaya çıkar. Bu durum, ekseriyetle şart edatından sonra görülür. Çünkü meşietin mefulu, cevabında mezkurdur.

m– Dilemek kelimesi, şart edatı olmadan, istidlal yoluyla cevabsız da gelebilir. ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء **«Onun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar..»** (Bakara, 255.) âyeti buna misaldir. Beyan uleması, meşiet ve irade kelimelerinin mefulü, ancak garip veya büyüklük ifade ettiğinde zikredileceğini beyan ederler. لمن شاء منكم أن يستقيم **«Aranızdan doğru hareket etmek isteyenler için..»** (Tekvir, 28.) ve لو اردنا ان نتخذ لهوا **«Eğer bir eğlence edinmek isteseydik..»** (Enbiya, 17.) âyetleri

buna misaldir. Diğer fiiller dışında, meşiet fiilindeki mefulün mecburen veya çoğu kez hazfedilmesi, meşiet'in varlığı istenenin varlığını gerekli kılmasındandır. Cevabın mazmunu gerektiren meşiet ancak, meşiet fiilinin cevabı olmakla mümkündür. Bu yüzden meşiete benzeyen irade fiilinin mefulü de mecburen hazfedilerek, şöyle demişlerdir: لو edatından sonra meşiet fiilinin mefulü hazfedildiğinde bu meful, şartın cevabında mutlaka zikredilir. Bahauddin b. Subki «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde buna şu âyeti misal getirir: قالوا لو شاء ربنا لأنزل ملائكة **«Rabbimiz dileseydi melekler indirirdi.»** (Fussilet, 14.) âyetindeki meşiet fiilinin mahzuf mefulü, ارسال الرسل **peygamberleri göndermeyi,** terkibidir. Buna göre âyetin mânası: Eğer Rabbımız elçiler göndermeyi dileseydi, melaikeyi gönderirdi, şeklinde olur. Zaten âyetin mânası da bunu gerektirmektedir.

Şeyh Abdulkahir, hazfin faydaları arasında şunu da zikreder; hazfi gerekli olan hallerde bir ismin hazfedilmesi, zikredilmesinden daha güzeldir. İbnu Cinni, böyle bir hazfe, Arap dilinin kuvveti adını vermiştir. Zira hazif, dile kuvvet kazandırır.

4– İhtisar Gayesiyle Mefulün Hazfi

İbnu Hişam eserinde; nahiv ulemasınca âdet olduğu üzere, mefulün ihtisar ve iktisaren hazfini kabul ederek, ihtisarın bir delille, iktisarın da delilsiz hazfedildiğini söyler. Buna; كلوا واشربوا (Tûr, 19.) âyetini delil gösterir. Âyetin mânası; her iki fiili yerine getiriniz, şeklindedir. Beyan ulemasının dediği gibi, bu konudaki hakikat şudur: Hazfin gayesi bazen, bir işi yapanla yaptıranı tayin etmeksizin, sadece o işin vukuunu bildirmektedir. Bu durumda fiilin masdarı, umumi mâna ifade eden bir fiile isnad edilir. حصل حريق أو نهب **Yangın çıktı, veya yağma edildi,** cümlesi buna misaldir.

Bazan da fiilin sadece fail tarafından işlendiğini bildirmeğe bağlıdır. Bu durumda meful zikredilmediği gibi, varlığı da aranmaz. Failin işlediği fiille iktifa edilir. Şayet hazfedilen mefulu var kabul edilecek olunursa buna mahzuf meful denmez. Bu durumda fiil, hazif maksadıyla meful almayan fiil kabul edilmiş olur. Şu âyetler buna misaldir. ربي الذي يحيي ويميت **«Benim Rabbim Odur ki öldürür, diriltir..»** (Bakara, 258.), هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون **«..Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?..»** (Zümer, 9.), كلوا واشربوا ولا تسرفوا **«..yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz..»** (Araf, 31.), واذا رأيت ثمّ رأيت نعيما وملكا كبيرا **«Nereye baksan, bir nimet ve büyük bir mülk görürsün!»** (İnsan, 20.) Âyetlerin sırası ile mânası; Öldüren ve dirilten Rabbimdir!, ilim sahipleriyle ilimden nasibi olmayanlar eşit olabilir mi?, yiyiniz, içiniz, ancak israfı terkediniz, nereye baksan!..

ولما ورد ماء مدين **«Medyen suyuna varınca..»** (Kasas, 23.) âyeti buna misaldir. Musa (a.s.) hayvanlarını sularken, kavminin erkekleri arasına girmek is-

temeyen iki kıza acıdığından, yardıma koşmuştur. Yoksa onların, erkekler develerini sularken koyunlarını sulamaları mümkün olmadığından değildir. Âyetteki لاتسقى den murad, sulamaktır, sulananlar değildir. Bunu iyice kavrayamayanlar, âyetin mânasına **develerini sularlar, koyunlarını tutarlar, koyunlarını sulamıyoruz,** gibi takdirler yaparlar.

Hazfin gayesi bazan da, fiili failine isnad etmek, mefulüne bağlamaktır. Bu yüzden her ikisi de zikredilir. لاتاكلوا الربا «**..faiz yemeyin..**» (Âl-i İmrân, 130.), ولاتقربوا الزنا «**..Zinaya yaklaşmayın..**» (İsrâ, 32.) âyetleri buna misaldir. Buna, mahzufu zikredilmeyen hazif nevi de denilir.

Bazan da lafzın hazfi gerekir. Bu durumda takdirin bulunması kesinlik kazanır. أهذاالذى بعث الله رسولا «**..Allah bunu Peygamber mi göndermiş?..**» (Furkan, 41.), وكلاوعدالله الحسنى «**..gerçi Allah hepsine de güzellik vaadetmiştir.**» (Nisâ, 95.) âyetleri buna misaldir. Bazan da hazif olup olmadığı şüphe edilir. قل ادعوا الله أوادعوا الرحمن «**De ki: 'İster Allah diye çağırın, ister Rahman diye, çağırın..**» (İsrâ, 110.) âyetindeki durum böyledir. Âyetteki ادعوا fiilinin mânası نادوا şeklinde düşünülürse, hazif yoktur. سمّوا şeklinde düşünülürse, hazif mevcuttur.

5- Hazfin Şartları

Hazfin şartları sekizdir:

a- Mahzufu gösteren bir delil bulunduğunda yapılan haziftir. Bu da قالوا سلاما «**..selam dediler..**» (Hûd, 69.) âyetinde olduğu gibi, ya sözün gelişinden anlaşılır, bu durumda âyetin mânası سلّمنا سلاما şeklinde olur; ya da kavl kelimesinin delaletiyle anlaşılır. وقيل للذين اتقوا ماذا أنزل ربكم قالوا خيرا «**Sakınan kimselere: 'Rabbiniz ne indirdi' denince, 'iyilik' derler..**» (Nahl, 30.), قال سلام قوم منكرون «**'Selam' dedi, 'siz tanınmamış bir topluluksunuz..**» (Zâriyat, 25.) âyetleri buna misaldir. Son âyetin mânası, أنتم قوم منكرون şeklindedir.

Bir sözün aklen doğruluğu ancak mahzufun takdiriyle mümkün olduğundan, bu takdir aklidir.

Bazan mahzuf kelime, akli delille değil, başka bir delilden istifade edilerek tayin edilir. حرّمت عليكم الميتة «**Size leş...haram edildi..**» (Mâide, 3.) âyetindeki durum böyledir. Akıl, ölü etinin haram olmadığını kabul eder. Bir şeyin haram oması, her ölüyle ilgili değildir. Haram ve helal, işlenen fiillere bağlıdır. Bu durumda bir şeyin hazfedildiği aklen anlaşılır. Hangi ölü etinin yeneceğini tayin, şeri delille bilinir. Bu delil, Resûlullah'ın şu hadisidir: انما حرم أكلها **Leşi yemek haramdır.** Akıl burada neyin helal, neyin haram olduğunu idrak edemez. «T e l h i s» adlı eserin müellifi, bu hususun akılla bilindiğini kabul eder. Sekkaki de bu kaidenin Mutezile'ye ait olduğunu düşünmeksizin, «T e l h i s» müellifine tabi olur.

Mahzuf kelimeyi, bazan akıl tayin eder; وجاء ربك «**Rabbinin emri geldiği zaman..**» (Fecr, 22.) âyetinde durum böyledir. Âyette Allah'ın gelişi değil, azap emrinin gelişi anlaşılır. Çünkü akıl gelme işini, mahlukatın bir vasfı olarak bildiğinden, Allah'ın gelişini, mümkün bir iş gibi kabul edemez. Bu bakımdan gelen, Allah'ın kendisi değil, emridir.

أوفوا بالعقود «**..akitleri yerine getirin..**» (Mâide, 1.), وأوفوا بعهدالله اذاعاهدتم «**Anlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin..**» (Nahl, 91.) âyetleri de buna misaldir. Mânası; verilen söz gereği, Allah'ın ahdi gereği, demektir. Zira verilen söz ve ahid, insanın yerine getirdiği veya bozduğu, iki kelimedir. Vefa ile adem-i vefa, bu iki kelimede tasavvur edilmez. Vefa ile adem-i vefa, ancak bunların gereği ve kendileriyle ilgili olan hükümlerle gerçekleşir.

Mahzuf kelimenin tayini bazan, örf ve âdetle bilinir; فذلكن الذى لمتنّنى فيه «**..İşte siz beni bunun için kınamıştınız.**» (Yûsuf, 32.) âyetinde durum böyledir. Akıl, âyette bir hazif olduğunu kabul eder. Çünkü Yûsuf (a.s.), kınama fiiline hedef değildir. Âyetin, قد شغفها حبّا «**Sevda onun bağrını yakmış..**» (Yûsuf, 30.) âyetine dayanarak لمتننى فى حبّه **Siz beni onun sevgisinden ötürü kınamıştınız,** şeklinde takdir edilmesi mümkündür. تراودفتاها عن نفسه «**uşağından murat almak istemiş.**» (Yûsuf, 30.) âyetine dayanarak kadın, Yûsuf (a.s.)ın sevgisi ile dolup taşmıştır. Âdet olduğu üzere, gerçek budur. Aşırı sevgiden dolayı, kimse kınanmaz. Çünkü sevgi, engellenmesi mümkün olmayan bir duygudur.

Hazfin bazan, mahzuf kelimenin bir başka yerde açıkça zikredilmesi ile tayin edilir. Böyle bir tayin şekli, hazfin şartlarından en kuvvetlisidir. هل ينظرون الا أن يأتيهم الله «**Onlar Allah'ın gelmesini mi bekliyorlar?**» (Bakara, 210.) âyeti buna misaldir. او يأتى امر ربك «**Yoksa Rabinin azap emrinin gelmesini?..**» (Nahl, 33.) âyetinin delaletiyle mânası, bizatihi Allah'ın değil, emrinin geldiği şeklindedir. وجنة عرضها الأرض «**ve genişliği göklerle yer arası kadar olan cennete..**» (Âl-i İmrân, 133.) âyeti, Hadid süresindeki 21. âyetinin delaletiyle عرضها كعرض السماء والأرض «**..genişliği gökle yerin genişliği gibi olup..**» mânasındadır. رسول من الله «**Allah tarafından bir elçidir.**» (Beyyine, 2.) âyeti ولمّا جاءهم رسول من عندالله «**Allah tarafından kendilerine bir elçi gelince..**» (Bakara, 101.) âyetinin delaletiyle من عندالله **Allah tarafından,** mânasındadır.

Hazfedilen kelimenin aslına delalet eden şartlardan biri, hazif yapılmadan önce, kelimenin cümledeki zahiri mânasına, akli delil mâni olmaksızın âdete dayanmasıdır. لونعلم قتالا لاتبعناكم «**..eğer savaş...bilseydik, sizinle gelirdik..**» Âl-i İmrân, 167.)âyetinde bu durum görülmektedir. Âyette hazfedilen kelime, savaş yeri mânasında olan **mekan** kelimesidir. Bundan da, savaşa elverişli mekan kastedilmektedir. Âyetin bu şekilde tefsir edilmesi, münafıkların savaşı herkesten iyi bilmelerindendir. Aksi takdirde, savaşmayı bilmiyoruz, demeleri kendileri

için bir utanç vesilesi olurdu. Fakat örf ve âdet, **savaşın hakikatını bilseydik** şeklindeki sözlerine meydan bırakmazdı. Bu yüzden Mücahid, âyete مكان قتال takdirinde bulunmuştur. Mücahid'in böyle bir takdirde bulunması, münafıkların Medine'den çıkmak istemediklerini Resûlullah'a bildirmelerine işarettir.

Diğer bir şartı da, bir işe başlamayı ifade etmesidir. Besmele, buna misaldir. Yapılacak takdir, Besmele ile başlanacak işe göre yapılır. Başlanacak iş şayet Kur'an kıraatı ise أقرأ, yemeğe başlama arzusu ise آكل fiileri takdir edilir. Beyan ulemasının ittifak ettikleri görüş budur. Nahiv uleması bu görüşe katılmamışlardır. Beyan ulemasının görüşünü, وقال اركبوا فيها باسم الله مجراها ومرسا «Haydi (geminin) içine binin, dedi. Onun akıp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır..» (Hûd, 41.) âyeti ile باسمك ربي وضعت جنبي **Rabbim, Senin adınla yatıyorum,** hadisi doğrulamaktadır.

Diğer bir şartı da nahiv kaideleridir. لا أقسم (Kıyame, 1.) âyetinin takdiri لأنا أقسم şeklindedir. Çünkü şimdiki zamanı bildiren fiille yemin edilmez. تالله تفتأ (Yûsuf, 85.) âyetinin takdiri ise لا تفتأ şeklindedir. Eğer fiilin cevabı müsbet olsaydı تالله لأكيدن اصنامكم «**Vallahi tuzak kuracağım putlarınıza..**» (Enbiya, 57.) âyetinde olduğu gibi, fiile lam ve nun harfleri dahil olurdu. Eğer mânada ittifak mevcut değilse, nahiv kaidesine göre bir takdir gerekir, لا اله الا الله **Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur,** cümlesinde haber, mahzuftur. Bu da, **mevcudun** kelimesidir. Fahruddin Razi bu görüşü reddederek şöyle der: Bu sözde, takdire ihtiyaç yoktur. Nahiv ulemasının böyle bir takdirde bulunması yanlıştır. Çünkü, mutlak olarak hakikatın nefyi, mukayyed nefyinden daha umumidir. Uluhiyet, mutlak olarak bir başkasından nefyedildiği zaman, mukayyed olarak mâhiyetin selbini gösterir. Hususi bir kayıdla mukayyed olan nefyedildiği zaman, başka bir kayıtla nefyi gerekmez. Nahiv ulemasının **mevcud'un** şeklindeki takdiri, Allah'tan başka her ilah'ın kesinlikle nefyini gerektirir. Halbuki, yok olan bir şey hakkında söz söylenmez. Hakikatta yokluk, mukayyed olarak değil, mutlak surette nefyedilir. Zahiri veya takdiri haberi bulunmayan mübteda düşünülemeyeceğinden, mutlaka bir haber takdiri gerekir. Mâna anlaşılsa bile, nahiv uleması nahvin hakkını vermek için takdirde bulunur.

İbnu Hişam şöyle der: Mahzuf olan ibare, tam cümle veya cümleyi tamamlayan unsurlardan biri olduğu veya cümleye bağlı bir mâna ifade ettiği zaman, delilin şart koşulması gerekir. تالله تفتأ تذكر يوسف «**Vallahi, Yûsufu anıp durman..**» (Yûsuf, 85.) âyeti bunun misalidir. Bunlar dışında olanların hazfi için, delil aranmaz. Bilakis, mânevi kaidelere zarar vermemesi istenir. İbnu Hişam, lafzi delilin, mahzufa aynen uyması şartını ileri süer. Ferra'nın أيحسب الانسان أن لن نجمع عظامه بلى قادرين على أن نسوي بنانه «**İnsan, bizim kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor? Evet, toplarız, onun parmak uçlarını bile..**» (Kıyame, 3-4) âyetlerinde بلى ليحسبنا **Hayır, o bizim gücümüzün yeteceğini sanıyor,** şeklindeki takdirini reddeder. Çünkü âyetteki يحسب fiili zan, takdir edilen ibarede ise ilim mânasındadır. Tekrar dirilme konusundaki tereddüd küfürdür. İnsan böyle bir tereddüdle emredilmemiştir. İbnu Hişam bu konuda Sibeveyh'in şu sözünü tercih eder: Âyetteki قادرين kelimesi, hal makamındadır. Mânası; **kemikleri mutlak olarak toplamaya kadiriz,** şeklindedir. Çünkü bir arada toplama işi, bunun böyle olacağını sanmaya nazaran, akla daha yakındır. Âyetteki بلى harfi, menfi cümlenin cevabında geldiğinden, âyetin cevabına جمع fiili takdir edilmiştir.

b– Hazfin şartlarından ikincisi, hazfedilen kelimenin, cümlenin bir cüzü olmamasıdır. Bundan dolayı fail, naibi fail, kâne ve benzerlerinin ismi hazfedilemez. İbnu Hişam بئس مثل القوم الذين كذبوا بآيات الله «**..Allah'ın âyetlerini yalanlayanların durumu ne kötüdür!..**» (Cuma, 5.) âyetinde İbnu Atıyye'nin بئس المثل مثل القوم **Kavmin örneği, ne kötü örnektir,** şeklindeki takdirini ele alarak şöyle der: İbnu Atıyye bununla irabi tefsiri kastetmişse fail, mahzuf olan المثل kelimesidir. Bu ise merduddur. Şayet mâna tefsiri kastetmişse بئس fiilindeki المثل kelimesine ait olan zamir, müstetir sayılır. O zaman, bu takdir doğru olur.

c– Hazfin şartlarından üçüncüsü, mahzufun tekid edilmemesidir. Hazif aslında, tekide ters düşer. Çünkü hazif, cümlede ihtisar gayesiyle yapılır. Tekid ise, cümleyi uzatır. Bu yüzden el-Farisi ان هذان لساحران «**..bunlar iki büyücü..**» (Tâhâ, 63.) âyetinde Zeccac'ın ان هذان لهما ساحران **Bu ikisi, sihirbazdan başka bir şey değildir,** şeklindeki takdirini reddederek şöyle der: Lam harfi ile hazif ve tekid, birbirine zıd şeylerdir. Fakat, delile dayalı hazif ve bunun tekidi meselesinde bir tezat yoktur. Çünkü delile dayalı olan mahzuf, zahir kelime gibidir.

d– Dördüncü şart, mahzuf kelimenin ifadeyi kısaltmamasıdır. Bu bakımdan isim fiil, fiilin ihtisarı olduğundan hazfedilemez.

e– Beşinci şart, mahzuf kelimenin, zayıf bir amil olmamasıdır. Harfi cer ile fiili nasb ve cezmeden edatlar hazfedilemez. Bunlar ancak, hazfedildiğini gösteren kuvvetli delil bulunduğunda veya çokça kullanıldığı yerlerde hazfedilir.

f– Altıncı şart, mahzuf kelimenin bir başka kelime yerine kullanılmamasıdır. Bu konuda İbnu Malik şöyle demiştir: Araplar, nida harfini ادعو fiilinden ivaz olarak kabul etmezler, çünkü nida harfinin hazfine cevaz verirler. Bu sebepledir ki, اقامة ve استقامة masdarlarından ة lar hazfedilmez çünkü bu ة lar kelimenin aslında mevcut و harflerinin yerine gelmiştir; bu sebeble de hazfedilemezler. Ancak واقام الصلاة «**..namaz kılmayı..**» (Enbiya, 73.) âyeti bununla kıyaslanamaz. كان fiilinin haberi de hazfedilemez. Çünkü haber, fiilin masdarı yerine geçmiştir.

g– Yedinci şart, hazfedilen kelimenin, kuvvetli bir amilin mevcudiyetine meydan vermemelidir. Bu yüzden وكلا وعد الله الحسنى «**Allah hepsine de güzel**

sonucu vaadetmiştir..» (Hadid, 10.) âyetindeki kıraat, bununla kıyas edilmemelidir.

6- Hazifle İlgili Diğer Hususlar

Ahfeş, mümkün olduğu takdirde, hazifte tedricilik olduğunu dikkate alarak واتقوا يوما لاتجزى نفس عن نفس شيأ **«ve öyle bir günden korkun ki hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez..»** (Bakara, 48.) âyetinde şöyle demiştir; لاتجزى nin aslı, لاتجزى فيه dir. Önce harfi cerrin hazfiyle fiil تجزيه olmuş, zamir de hazfedilince تجزى şekline girmiştir. Böyle bir kaide, nahiv ilminin latif bir yönüdür. Sibeveyh'e göre, her iki hazif aynı anda yapılmıştır. İbnu Cinni, Ahfeş-in görüşünü makbul sayarak, aynı anda iki harfin hazfi yerine, ayrı haziflerin uygunluğunu kabul etmiştir.

Hazifde asıl olan, kelimenin cümle içindeki yerinde takdir edilmesidir. Hem hazif yapılıp, hem de hazfedilen kelimenin cümledeki yeri dışında bir yerde takdir edilmesi, aslına muhalif olmamasıdır. Bu yüzden زيدا رأيته **Sadece Zeyd'i gördüm,** cümlesinde olduğu gibi, tekaddüm eden müfesser bir kelime takdir edilir. Beyan uleması, ihtisas ifade etmesi için, müfesser kelimenin muahhar olarak takdirine cevaz vermişlerdir. Nahiv uleması da, aynı görüştedir. Bu durum ancak واما ثمود فهديناهم **«Semud (kavmine) gelince, onlara yol gösterdik.»** (Fussilet, 17.) âyetinde olduğu gibi, müfesser kelimenin öne geçmesine engel olduğunda mümkün olur. Âyetteki bu engel, اما dan sonra fiilin gelmeyişidir.

Asla muhalefeti azaltmak için, mümkün mertebe az sayıda hazif yapılması gerekir. Bu esasa göre واللائى لم يحضن **«..henüz âdet görmeyenler de böyledir..»** (Talak, 4.) âyetinde el-Farisi'nin فعدتهن ثلاثة اشهر **Bekleme süresi üç aydır,** şeklindeki takdiri zayıf kabul edilmiştir. Buna كذلك kelimesinin takdir edilmesi daha uygundur. Şeyh İzzeddin şöyle demiştir: Hazfedilen kelimeler, gayeye en uygun ve en fasih kelimelerle takdir edilmelidir. Esasen Araplar konuştukları dilde, nasıl en uygun ve en güzel kelimeleri seçerek telaffuz etmişlerse, takdirde kullandıkları kelimeleri de aynı nitelikte seçerek takdir etmişlerdir. جعل الله الكعبة البيت الحرام قياما للناس **«Allah Kabeyi insanlar için kıyam yeri yaptı..»** (Mâide, 97.) âyetinde Ebu Ali el-Farisi; جعل الله نصب الكعبة **Allah Kabe'yi mevki yaptı,** takdirinde bulunurken, başkaları حرمة الكعبة **hürmet yeri** takdirinde bulunmuşlardır. İkinci takdir, âyetin mânasına daha uygundur. Çünkü bu kelimenin takdiri, âyetteki الشهر الحرام ve القلائد ، الهدى kelimelerine fesahat bakımından daha uygundur. Âyete نصب kelimesinin takdiri ise, fesahattan uzaktır. İzzeddin b. Abdisselam; mahzuf kelimenin tadirinde güzel ile, en güzeli seçme konusunda tereddüd edildiğinde, en güzelin seçilmesi gerektiğini söyler. Çünkü Cenabı

Hak kur'an'ı **en güzel söz** ifadesiyle vasıflandırmıştır. Kur'an'ın telaffuz edilen kelimeleri nasıl en güzeli ise, mahzufunun da en güzel olması gerekir. Aynı şekilde, mücmel ile mübeyyen arasında tereddüd edildiğinde, mübeyyenin takdir edilmesi daha uygundur. وداود وسليمان اذ يحكمان فى الحرث **«Davud ve Süleyman'a da (lütfettik). Hani onlar bir ekin hakkında hükmediyorlardı..»** (Enbiya, 78.) âyetinde فى أمر الحرث veya فى تضمين الحرث şeklinde iki türlü takdir yapılabilir. İkinci takdir mübeyyen olduğundan, birinciye nazaran daha uygundur.

Bir cümlede fiil mahzuf, fail baki veya mübteda mahzuf haberi baki ise, bu durumda ikinci şık tercih edilir. Çünkü mübteda, haberin aynıdır. Mahzuf kelime de, sabit kalan kelimenin aynıdır. Bu şekilde yapılan hazif, hazfedilmemiş gibidir. Fiilin durumu, mübtedaya göre farklıdır. Bu yüzden failin aynı sayılamaz. Ancak fiil hazfedildiği yerde veya benzeri başka bir yerde, ayrı bir rivayet kendisini kuvvetlendiriyorsa, fiil hazfedilebilir. Birinci şıkka misal, ba harfinin fethi ile okunan kıraata göre يسبح له فيها **«O evlerde O'nu tesbih ederler..»** (Nûr, 36.) he harfinin fethi ile okunan kıraata göre de كذلك يوحى اليك والى الذين من قبلك **«..sana da, senden öncekilere de şöylece vahyolunur..»** (Şûrâ, 3.) âyetleridir. Birinci âyetteki takdir يسبحه رجال, ikinci âyette ise يوحيه الله şeklindedir. Bu iki âyetteki fiilleri meçhul okuyan kıraata göre, takdir edilen isimler, fail durumunda olduğundan, haberi mahzuf birer mübteda olarak takdir edilemez. İkinci şıkka misal, ولئن سألتهم من خلقهم ليقولن الله **«Onlara: 'Kendilerini kimin yarattığını?' sorsan, 'Allahtır' derler,** (Zuhruf, 87.) cümlesinde الله خلقهم takdiri, خلقهم الله takdirinden daha uygundur.

Bir kelimede mahzuf, birinci veya ikinci harfler arasında olursa, ikincinin tercihi daha uygun olur. Bu yüzden أتحاجونى **«..benimle tartışıyor musunuz?.»** (Enam, 80.) âyetinde mahzuf, nunu vikayedir, merfu alameti olan nun değildir. نارا تلظى **«..alev saçan bir ateşe..»** (Leyl, 14.) âyetinde mahzuf olan müzariat ta'sı değil, bu harften sonraki ta'dır. والله ورسوله أحق أن يرضوه **«..Allah ve Resûlünü hoşnut etmeleri daha uygundu..»** (Tevbe, 62.) âyetinde mahzuf, birinci haber değil, ikinci haberdir. الحج أشهر معلومات **«..Hac bilinen aylardadır..»** (Bakara, 197.) âyetindeki mahzuf, birinci kelimeye değil, ikinciye muzaf olandır. Yani; اشهر الحج değil, حج اشهر şeklindekidir. Bazen mahzufun, birinci kelimenin haberi şeklinde gelmesi gerekir. ملائكته kelimesini merfu okuyan kıraata göre ان الله وملائكته يصلون على النبى **«Allah ve melekleri Peygambere salat etmektedirler..»** (Ahzab, 56.) âyeti buna misaldir. Bu âyette haber, cemi sigası ile geldiğinden, melaike, kelimesine tahsis edilmiştir. Bazan da mahzufun, ikinci kelimenin haberi şeklinde gelmesi vaciptir. ان الله برئ من المشركين ورسوله **«Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır..»** (Tevbe, 3.) âyeti buna misaldir. Bu âyette haber, ikinci kelimeye tekaddüm ettiğinden, ikinci kelimenin haberi de aynen, birincisindeki

gibi olur. Yani ورسوله بريئ ايضا demektir.

7- Hazfin Nevileri

Hazfin nevileri dörttür:

a- Hazfu'l-iktita' adı verilen haziftir, kelimenin bazı harflerini hazfetmekle yapılır. İbnu'l-Esir, Kur'an'da bu nevi hazfin bulunduğunu kabul etmez. Bazı ulema, hurufu mukattaayı buna misal kabul ettiğinden, İbnu'l-Esir'in bu görüşünü, hurufu mukattaa'dan her harfin, Kur'an'ın isimlerinden biri olduğu görüşüne dayandığından, reddedilmiştir. Bazı ulema وامسحوا برؤسكم **«..başınızı meshedin.»** (Mâide, 6.) âyetinde ba harfinin بعض kelimesinin ilk harfi olduğunu, diğer iki harfin hazfedildiğini iddia etmişlerdir. Bir kısım ulema da ونادوا يامالك **«Ey Malik, diye seslendiler..»** (Zuhruf, 77.) âyetini ونادوا يامال şeklinde okumuşlar, bunu işiten bir kısım selef, terhim yapmak cehennem ehline ne sağlayacak, demiştir. Buna bazıları şöyle cevap vermişlerdir; cehennem ehli mecalsizlikten dolayı kelimeyi tamamlayamamışladır.

انا kelimesindeki hemzenin hazfi, bu neve dahil olan haziftir; لكنّا هو الله ربى **«Fakat O Allah benim Rabbim'dir..»** (Kehf, 38.) âyeti buna misaldir. Âyetteki لكنّا kelimesinin aslı, لكن أنا dir. أنا nin hemzesi, tahfif için hazfedilmiş, nun nun'a idgam edilmiştir. Bazı kıraatlara, şu âyetler misal teşkil ederler.

ويمسك السماء ان تقع على الارض **«..yer üzerine düşmesin diye göğü tutuyor..»** (Hac, 65.), بما انزل اليك **«..sana indirilene..»** (Bakara, 4.), فمن تعجل فلا اثم عليه **«Kim hemen iki gün içinde dönerse ona günah yoktur..»** (Bakara, 203.), انها لاحدى الكبر **«O (cehennem) büyük (belalar)dan biridir.»** (Müddessir, 35.) âyet.

b- Hazfu'l-İktifa adı verilen haziftir. Bu nevi hazif, cümlenin mânasına göre aralarında telazüm ve irtibat bulunan iki kelimenin beraberce zikri gerekirken, bir nükteden dolayı, birinin zikriyle yetinilmesidir. Mahzuf kelime çoğunlukla, atıfla irtibat kurularak tahsis edilir. سرابيل تقيكم الحر **«..sıcaktan sizi koruyacak elbiseler..»** (Nahl, 81.) âyeti buna misaldir. Mahzuf olan البرد kelimesidir. Âyette الحر kelimesi zikredilmiştir. Çünkü hitab, ülkeleri sıcak olan Araplaradır. Onlara göre sıcaktan korunmak, soğuktan korunmaktan daha önemlidir. Bir kavle göre şöyle denilmiştir: Soğuktan korunmak ومن أصوافها وأوبارها وأشعارها اثاثا **«..yün, tüy ve kıllarından bir süre kullanacağınız giyimlikler..»** (Nahl, 80.), وجعل لكم من الجبال اكنانا **«..sığınacağınız barınaklar varetmiş..»** (Nahl, 81.), والأنعام خلقها لكم فيها دفء **«Hayvanları da yaratmıştır. Onlarda sizi ısıtacak bir çok faydalar vardır..»** (Nahl, 5.) âyetlerinde önceden zikredilmiştir. Bu sebeple burada tekrar edilmemiştir.

بيدك الخير **«..iyilik Senin elindedir..»** (Âl-i İmrân, 26.) âyeti de bu kabildendir. Burada mahzuf kelime, الشر kelimesidir. Hayır kelimesinin sarahaten zikredilmesi, kulların buna talep ve rağbette bulunmasındandır. Veya dünyada hayrın daha çok bulunması veyahut şerrin Allah'a izafesi edebe mugayir olmasındandır. Nitekim Resulüllah والشر ليس اليك **Ya Rabbi, şer Seden sadır olmaz,** buyurmuşlardır.

وله ماسكن فى الليل والنهار **«Gece ve gündüzde barınan herşey O'nundur..»** (Enam, 13.) âyeti de bu neve bir misaldir. Âyette mahzuf olan, وماتحرك **ibaresidir. Canlı ve cansız varlıkların iki halinden en çoğu, sükûn hali olduğundan, âyette özellikle sükûn zikredilmiştir. Çünkü her hareket halinde olan, mutlaka sükûn bulur.**

والذين يؤمنون بالغيب **«Onlar ki gaybe inanırlar..»** (Bakara, 3.) âyeti de bu neve bir misaldir. Âyette والشهادة kelimesi mahzuftur. Çünkü bunların her ikisine iman, vaciptir. Âyette gaybın zikredilmesi, övgüye daha layık olduğundan, gaybe imanın, şuhudi imanı gerektirdiğindendir.

ورب المشارق (Sâffât, 5.) âyetindeki mahzuf, والمغارب kelimesidir. هدى للمتقين (Bakara, 2.) âyetindeki mahzuf kelime, وللكافرين kelimesidir. Bunu İbnu'l-Enbari söylemiştir. هدى للناس (Bakara, 185.) âyeti bunu teyid etmektedir.

ان امرؤ هلك ليس له ولد **«..çocuğu olmayan bir kimse ölürse..»** (Nisâ, 176.) âyetindeki mahzuf, ولا والد kelimesidir. Bunun delili, kız kardeşe, mirasın yarısının vacib olmasıdır. Kız kardeşe düşen miras, babanın önceden vefat etmiş olmasıdır. Aksi takdirde, kıza miras düşmezdi.

c- Hazfu'l-İhtibak adı verilen haziftir. Bu hazif, belagat ilminin en latif ve en bedii bir nevidir. Belagat uleması içinde, bu nevi hazfi bilen veya başkasına öğreten, yok denecek kadar azdır. Ahmed b. Yûsuf er-Ruaynî el-Endelusi, «Ş e r h u' l - B e d i i y y e» adlı eserinde buna yer vermediğini, böyle bir ismi bile kullanmadan Hazfu'l-Makali diye bahsettiğini, Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında zikreder. Bu konuda ilk eseri yazan, zamanımız ulemasından Burhanuddin el-Bikai'dir. «Ş e r h u' l - B e d i i y y e» adlı eserinde Ruayni şöyle der: İhtibak, Bedi' ilminin çok önemli bir nevidir.

İhtibak, cümlenin ilk kısmından, benzeri diğer kısmında bulunan kelimeler ile, ikinci kısmında bulunandan, benzeri birinci kısmında bulunan kelimelerin hazfedilmesine denir. Bunun misali; ومثل الذين كفروا كمثل الذى ينعق بما لايسمع الا دعاء **«İnkar edenler (i çağıran)ın durumu tıpkı bağırıp çağırmadan başka birşey işitmeyene haykıranın durumu gibidir..»** (Bakara, 171.) âyetidir. Bu âyette takdir; ومثل الأنبياء والكفار كمثل الذى ينعق والذى ينعق به **kafirleri hakka çağıran peygamberlerin durumu tıpkı hayvanlara seslenen kimsenin durumu gibidir.** Burada mahzuf olan الأنبياء kelimesine, الذى ينعق cümlesi, والذى ينعق به ye de الذين كفروا cümlesi delalet etmektedir.

وادخل يدك فى جيبك تخرج بيضاء **«Elini koynuna sok, kusursuz olarak**

bembeyaz çıksın.» (Neml, 12.) âyetinde takdir, تدخل غير بيضاء **elini beyaz olmayarak sok,** ile وأخرجها تخرج بيضاء **beyaz olarak çıkar,** ifadeleridir. Âyetin birinci kısmından غير بيضاء, ikinci kısmından ise وأخرجها kelimeleri hazfedilmiştir.

Zerkeşi, ihtibak'ı şöyle tarif eder: İhtibak, bir cümlede birbirine benzer iki ifadenin beraberce gelmesidir. Bu iki ifadeden biri, diğerinin delaletiyle hazfedilir. أم يقولون افتراه قل ان افتريته فعليّ اجرامي وأنا بريئ ممّا تجرمون **«Yoksa 'Kur'an'ı uydurdu mu, diyorlar? De ki: 'Eğer O'nu uydurmuşsam, suçum banadır. Ama ben sizin işlediğiniz suçlardan uzağım.'»** (Hûd, 35.) âyetinde ihtibak'dan dolayı takdir; ان افتريته فعليّ اجرامي وأنتم برآء منه وعليكم اجرامكم وأنا بريئ ممّا تجرمون **Eğer onu uydurmuşsam günahı bana ait, siz bundan sorumlu değilsiniz, sizin vebaliniz de size, ben de sizin işlediklerinizden sorumlu değilim,** şeklindedir.

ويعذب المنافقين ان شاء أو يتوب عليهم **«..iki yüzlülere de dilerse azab etsin, yahut tevbelerini kabul buyursun..»** (Ahzab, 24.) âyetindeki takdir; ويعذب المنافقين إن شاء فلا يتوب عليهم ، أو يتوب عليهم فلا يعذبهم **O dilerse münafıklara tevbe nasib etmeyip, onlara azab eder; dilerse de onalara tevbe nasib edip azabetmez,** şeklindedir.

ولا تقربوهن حتى يطهرن فاذا تطهرن فأتوهن **«..temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlenince de onlara Allah'ın emrettiği yerden varın..»** (Bakara, 222.) âyetindeki takdir; حتى يطهرن من الدم ويطهرن بالماء فاذا طهرن وتطهرن فأتوهن **Hayızdan kesilip gusledinceye kadar, onara yaklaşmayın. Hayızdan kesilip yıkandıklarında onlara varın,** şeklindedir.

خلطوا اعمالا صالحا وآخر سيّئا **«..iyi işle kötü işi biribirine karıştırdılar..»** (Tevbe, 102.) âyetindeki takdir; خلطوا اعملا صالحا بسيّئ ، وآخر سيّئا بصالح **iyi işlerini kötü işlerine, kötü işlerini de iyi işlerine karıştırdılar,** şeklindedir.

فئة تقاتل فى سبيل الله واخرى كافرة **«Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu. Öteki de inkarcı..»** (Âl-i İmrân, 13.) âyetindeki takdir; فئة مؤمنة تقاتل فى سبيل الله واخرى كافرة تقاتل فى سبيل الطاغوت **Mümin bir topluluk Allah yolunda çarpışır, kafir bir toplum ise Tagût'un yolunda çarpışır,** şeklindedir.

Kirmânî «e l - G a r a i b» adlı eserinde, birinci âyetin takdirini şöyle yapar; مثل الذين كفروا يا محمد كمثل الناعق مع الغنم **Ya Muhammed! kafirler çobanın güttüğü davara benzer.** Âyetin her iki kısmından, diğerine delalet eden kısım hazfedilmiştir. Bunların Kur'an'da benzerleri pek çoktur. Cümlenin en beliğ şekli, ihtibak bulunan cümledir.

İhtibak kelimesi, الحبك kelimesinden türemiştir. Bu da; bir şeyi kuvvetlice sıkıp sağlamlaştırmak, elbiseyi en iyi şekilde dikmektir. Elbisenin en iyi şekilde dikilmesi, ipliği sıkıca çekip, herhangi bir iz bırakmadan sağlam bir hale getirmekle mümkündür.

İhtibak'ın حبك kelimesinden alınması, şöyle açıklanabilir: Cümledeki hazif yerleri, atılan dikişler arasındaki boşluğa benzetilmiştir. Cümleyi büyük bir ustalıkla kurmasını bilen kudretli kalem sahibi müellif, cümledeki her inceliği bildiğinden, hazfedilen kelimelerin yerine, ifadeyi bozmadan, cümlenin güzelliği ve akıcılığını değiştirmeden, uygun kelimeler kullanır.

d– Hazf'l-İhtizal adı verilen haziftir. Bu hazif, önceki hazif nevilerinden farklıdır, kendi arasında kısımlara ayrılır; bunlar: Bir ismin hazfi, fiilin hazfi, harfin hazfi veya birden fazla kelimenin hazfidir.

İsmin Hazfediliği Yerler:

1– Muzaf'ın hazfi; Kur'an'da bunun misali cidden fazladır. Hatta İbnu Cinni, bunun bin kadar âyette olduğunu söyler. Şeyh İzzeddin, «K i t a b u' l - M e c a z» adlı eserinde, muzaf'ın hazfedildiği sûre ve âyetleri sırasına göre tertib etmiştir. Bazıları şunlardır: الحج أشهر (Bakara, 197.) âyetinde hazfedilen muzaf حج أشهر veya أشهر الحج şeklindedir.

لكنّ البر من آمن بالله واليوم الآخر **«..Asıl iyilik, Allah'a ve ahiret gününe iman..»** (Bakara, 177.) âyetinde hazfedilen muzaf, ذاالبر veya بر من şeklindedir. حرّمت عليكم أمهاتكم **«Size haram kılındı: Analarınız..»** (Nisâ, 23.) âyetinde hazfedilen muzaf, نكاح امهاتكم **analarınızın nihakı,** şeklindedir. لأذقناك ضعف الحياة وضعف الممات **«..sana hayatın da, ölümün de kat kat azabını tattırırdık..»** (İsrâ, 75.) âyetindeki hazfedilen muzaf, ضعف عذاب **kat kat azabı,** şeklindedir. وفى الرقاب **kölelere,** (Bakara, 177.) âyetindeki hazif ise, وفى تحرير الرقاب **köleleri hürriyete kavuşturma,** şeklindedir.

2– Muzafun İleyh'in hazfi; bu hazif, رب اغفر لى **«Rabbim beni bağışla!..»** (Araf, 151.) âyetinde olduğu gibi, mütekellim «ya»sında, لله الأمر من قبل ومن بعد **«Bundan önce de, bundan sonra da iş tamamen Allah'a aittir.»** (Rum, 4.) âyetinde olduğu gibi, gaye bildiren yerlerde, çokça kullanılır. Son âyetteki mahzuf cümle من قبل الغلب ومن بعده **Galibiyetten önce de, ondan sonra da,** şeklindedir. Ayrıca; كل ، اىّ ، بعض kelimeleri de çokça kullanılır. فلا خوف عليهم **«..onlara korku yoktur..»** (Bakara, 38.) âyetinde خوف kelimesi, bir kıraata göre tenvinsiz zamme ile okunmuştur. Bu âyette mahzuf ibare فلا خوف شئ عليهم **onlara herhangi bir şeyin korkusu yok (onlar herhangi bir şeyden korkmazlar),** şeklindedir.

3– Müptedanın hazfi; bu hazif, istifham'ın cevabında olur:

وما أدراك ماهيه نار حامية **«Onun ne olduğunu sen nereden bileceksin, (o) kızgın bir ateştir.»** (Kâria, 10-11.) âyetleri buna misaldir. Âyetteki mahzuf mübteda, هى نار şeklindedir. Fa harfinin cevabından sonra da mübteda hazfedilir. من عمل صالحا فلنفسه **«Kim iyi bir iş yaparsa faydası kendisinedir..»** (Câsiye, 15.)

âyeti buna misaldir. Âyetteki mahzuf müpteda فعمله لنفسه **onun yaptığı kendisinedir,** şeklindedir. ومن أساء فعليها **«..ve kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir..»** (Câsiye, 15.) âyetindeki mahzuf müpteda da فإساءته عليها **yaptığı kötülük kendisine aittir,** şeklindedir. Makûl-i kavl'den sonra da müpteda hazfedilir. وقالوا أساطير الأولين **«..(bu Kur'an) öncekilerin masalları derler..»** (Furkân, 5.), قالوا أضغاث أحلام **«..(Bu), karışık hayallerden ibarettir..»** (Yûsuf, 44.) âyetleri buna misaldir.

4– Haberi, mânaca sıfatı olan müptedanın hazfi; bu nevi hazfe misal: التائبون العابدون **«Tevbe eden, ibadet eden..»** (Tevbe, 112.) ve صمّ بكم عمي **«sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler..»** (Bakara, 18.) âyetleridir.

Bunların dışında da müpteda hazfedilir. Buna misal; لا يغرنك تقلب الذين كفروا في البلاد متاع قليل **«İnkar edenlerin, öyle (bolluk içinde) şehirlerde dolaşması seni aldatmasın.»** (Âl-i İmrân, 196.) ile لم يلبثوا إلا ساعة من نهار **«..sanki sadece gündüzün bir saati gibi kalmış olurlar..»** (Ahkâf, 35.) âyetlerinde mahzuf müpteda هذا, (Nur, 1.) سورة أنزلناها âyette ise هذه kelimesidir.

Merfu na't'ın haberi, hazfedilir; أكلها دائم وظلها **«..yemişi de süreklidir, gölgesi de..»** (Ra'd, 35.) âyeti buna misaldir. Hazfedilen haber, دائم kelimesidir. Haber hazfedildiği gibi, müptedanın da hazfi yapılabilir.

فصبر جميل **«..güzelce sabretmektir..»** (Yûsuf, 18.) âyetindeki takdir; أجمل veya فأمري صبر **yapacağım iş sabretmektir,** şeklindedir. فتحرير رقبة (Nisâ, 92.) âyetindeki takdir, عليه veya فالواجب şeklindedir.

5– Mevsuf'un hazfi; buna misal: وعندهم قاصرات الطرف عين **«yanlarında da yalnız kendilerine göz dikmiş güzel gözlü eşler vardır.»** (Sâffât, 48.) âyetidir. Hazfedilen mevsuf حور قاصرات şeklindedir. أن اعمل سابغات **«Geniş zırhlar yap..»** (Sebe, 11.) âyetindeki mahzuf دروعا سابغات şeklindedir. أيها المؤمنون (Nur, 31.) âyetindeki mahzuf da القوم المؤمنون şeklindedir.

6– Sıfatın hazfi; buna misal: يأخذ كل سفينة غصبا **«..her gemiyi zorla alırdı.»** (Kehf, 79.) âyetidir. Âyette mahzuf olan sıfat صالحة kelimesidir. Bu kelime, bir kıraata göre sıfat olarak okunmuştur. الآن جئت بالحق **«..işte şimdi gerçeği getirdin..»** (Bakara, 71.) âyetinde mahzuf olan sıfat الواضح kelimesidir. Kur'an, vazıh bir Kitap olmasaydı, mânasını inkar ederlerdi. فلا نقيم لهم يوم القيامة وزنا **«..kıyamet günü onlar için bir terazi kurmayız.»** (Kehf, 105.) âyetinde mahzuf sıfat, نافعا kelimesidir.

7– Matufun aleyh'in hazfi; buna misal: أن اضرب بعصاك **«..değneğinle denize vur.. deniz yarıldı.»**,(Şuarâ, 63.) âyetidir. Hazfedilen kelime فضرب **vurunca,** kelimesidir. Atıf vavı, talil «lam»ından önce geldiğinde, iki durum ortaya çıkar; birincisi: Mualleli mahzuf olan talil'dir. وليبلي المؤمنين منه بلاء حسنا **«Müminleri güzel bir imtihandan geçirmek için..»** (Enfâl, 17.) âyeti buna misaldir. Âyette mahzuf

olan muallel وللإحسان إلى المؤمنين فعل ذلك **Müminlere ihsanda bulunmak için bunu böyle yaptı,** ibaresidir. İkincisi: Atfın sıhhatı açıkça görünmesi için talilin, muzmer olan başka bir illete atfedilmesidir. Buna göre âyetin takdiri; فعل ذلك ليذيق الكافرين بأسه وليبلي **Kafirlere azabını tattırmak, Müminlere de ihsanda bulunmak için bunu böyle yaptı,** şeklinde olur.

8– Atıf harfleriyle birlikte matufun hazfi; buna misal: لا يستوي منكم من أنفق من قبل الفتح وقاتل **«Elbette içinizden fetihden önce harcayan ve savaşanlar bir olmaz..»** (Hadid, 10.) âyetidir. Mahzuf olan da ومن أنفق بعده **sonradan savaşan ve harcayanla,** ibaresidir. بيدك الخير **«.iyilik senin elindedir..»** (Âl-i İmrân, 26.) âyetindeki mahzuf ise والشر kelimesidir.

9– Mübdel-i minh'in hazfi; buna misal: لما تصف ألسنتكم الكذب **«..dillerinizin yalan yere nitelendirmesinden ötürü..»** (Nahl, 116.) âyetidir. Yani; لما تصفه demektir. Âyetteki الكذب kelimesi, mahzuf olan ha harfinden bedeldir.

10– Failin hazfi; bu hazif, masdarın faili olması halinde caiz olur. لا يسأم الإنسان من دعاء الخير **«İnsan hayır istemekten usanmaz..»** (Fussilet, 49.) âyetinde mahzuf fail دعائه الخير ibaresidir. Kisai buna, bir delil bulunduğunda, mütlak olarak cevaz vermiş, إذا بلغت الحلقوم **«..can boğaza dayandığı zaman?.»** (Vakıa, 83.) ve حتى توارت بالحجاب **«..nihayet bu atlar gözden kaybolduğu zaman..»** (Sâd, 32.) âyetlerini buna misal getirmiştir. Birinci âyetteki الروح, ikinci âyette ise الشمس kelimeleridir.

11– Mefulün hazfi; Daha önce ifade ettiğimiz gibi, meşiet ve irade fiillerinin hazfedilen mefullerine dair pek çok misal vardır. Bu iki fiil dışındaki fiillerde de mefulün hazfi mevcuttur. إن الذين اتخذوا العجل سينالهم غضب من ربهم **«..Buzağıyı (tanrı diye) benimseyenlere muhakkak Rablerinden bir öfke erişecektir..»** (Araf, 152.) âyetinde mahzuf إلها kelimesi, كلا سوف تعلمون **«Hayır (olmaz bu) yakında bileceksiniz.»** âyetinde ise mahzuf, عاقبة أمركم **yaptıklarının sonucunu,** kelimesidir.

12– Hal'in hazfi; eğer hal, kavil olarak gelmişse, Kur'an'da pek çok misali mevcuttur. والملائكة يدخلون عليهم من كل باب سلام عليكم **«..Melekler de her kapıdan yanlarına varırlar: Selam size,(derler)»** (Ra'd, 23-24.) âyetleri buna misaldir. Mahzuf olan hal bu âyette قائلين kelimesidir.

13– Münada'nın hazfi; bir kıraata göre okunan; ألا يا اسجدوا **«(Ey millet,) secde etmeniz gerekmez miydi?»** (Neml, 25.) âyetinde يا هؤلاء ibaresi mahzuftur. ياليت (Kasas, 79.) âyetinde ise ياقوم ibaresi hazfedilmiştir.

14– Âid'in hazfi; bu hazif dört yerde yapılır:

a– Sıla cümlesinde yapılana misal: أهذا الذي بعث الله رسولا **«Allah bunu mu peygamber göndermiş!?..»** (Furkan, 41.) âyetidir. Âyette mahzuf kelime بعثه deki he zamiridir.

b– Sıfatta yapılana misal: واتقوا يوما لا تجزي نفس عن نفس شيئا **«Öyle bir gün-**

den korkun ki, o gün hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez..» (Bakara, 48.) âyetidir. Âyette hazfedilen فيه kelimesidir.

c- Haber'de yapılana misal: وكلاّ وعدالله الحسنى **«..Gerçi Allah hepsine de güzellik vadetmiştir..»** (Hadid, 10.) âyetidir. Âyetteki mahzuf وعده kelimesidir.

d- Hal'de yapılan hazif.

15- Nime fiilindeki mahsusun hazfi; bu nevi hazfe misal: انا وجدناه صابرا نعم العبد **«Gerçekten biz onu sabreden (bir kul) bulmuştuk. Ne güzel kuldu o»** (Sâd, 44.) âyetidir. Âyette mahzuf kelime Eyyub kelimesidir. فقدرنا فنعم القادرون **«Ölçtük, biçtik.. Ne güzel ölçüp biçenleriz biz.»** (Mürselât, 23.) âyetindeki mahzuf kelime نحن kelimesidir. ولنعم دار المتقين **«..Takva sahiplerinin yurdu ne güzeldir.»** (Nahl, 30.) âyetinde mahzuf kelime, الجنة kelimesidir.

16- Mevsul'ün hazfi; buna misal: آمنا بالذى انزل الينا وأنزل اليكم **«..Bize indirilene de, size idirilene de inandık..»** (Ankebut, 46.) âyetidir. Buradaki hazif ikinci انزل den önceki الذى ismi mevsulüdür. Çünkü bize inen kitab, bizden öncekilere inen kitabın aynısı değildir. Bu sebeple mâ-i mevsul آمنا بالله وما أنزل الينا وما أنزل الى ابراهيم **«..Allah'a bize indirilene, İbrahim'e indirilene inanırız.»** (Bakara, 136.) âyetinde ما tekrar etmiştir.

8- Fiilin Hazfedildiği Yerler

Fiil müfesser olursa, hazfi mecburidir; وان أحد من المشركين استجارك **«Eğer müşriklerden biri eman dileyip yanınıza gelmek isterse..»** (Tevbe, 6.) اذا السماء انشقت **«Gök yarıldığı zaman..»** (**İnşikak, 1.**), قل لو أنتم تملكون **«De ki: Eğer sahip olsaydınız..»** (İsrâ, 100.) âyetlerinde müfesser fiiller hazfedilmiştir.

İstifham cevabında fiilin hazfi çokça yapılır; وقيل للذين اتقوا ماذا أنزل ربكم قالوا خيرا **«(Allah'ın azabından) korunanlara da Rabbınız ne indirdi. denildiğinde 'Hayır' dediler.»** (Nahl, 30.) âyetinde خير kelimesinden önceki müfesser أنزل fiili, hazfedilmiştir.

Kavil'de fiilin hazfi de çokça yapılır; واذ يرفع ابراهيم القواعد من البيت واسمعيل ربنا **«İbrahim, İsmail'le beraber evin temellerini yükseltiyor. 'Rabbimiz,..»** (Bakara, 127.) âyetinde يقولان ibaresi hazfedilmiştir.

Bunların dışındaki durumlarda da fiil hazfedilir. انتهوا خيرا لكم **«Kendi yararınıza olarak buna son veriniz..»** (Nisâ, 171.) âyetinde خيرا kelimesinden önce وأتوا fiili hazfedilmiştir.

والذين تبوّؤ الدار والإيمان من قبلهم **«Onlardan önce o yurda yerleşen, imana ısınanlar..»** (Haşr, 9.) âyetinde الإيمان dan önce الفوا veya اعتقدوا fiili hazfedilmiştir. أسكن أنت وزوجك الجنة **«..sen ve zevcen cennette oturun..»** (Bakara, 35.) âyetinde زوجك kelimesinden önce وليسكن fiili hazfedilmiştir. وامرأته حمّالة الحطب **«Karısı da odun hammalı olarak.»** (Tebbet, 5.) âyetinde حمّالة kelimesinden

önce أذمّ fiili hazfedilmiştir. والمقيمين الصلاة **«O namazı kılanlar..»** (Nisâ, 162.) âyetinde المقيمين kelimesinden önce أمدح fiili hazfedilmiştir. ولكن رسول الله **«..fakat Allah'ın Resûlüdür..»** (Ahzab, 40.) âyetinde رسول kelimesinden önce كان fiili hazfedilmiştir. وان كلا لما ليوفينهم ربك أعمالهم **«Şüphesiz Rabbin, hepsinin işlerinin karşılığını verecektir..»** (Hûd, 111.) âyetinde أعمالهم kelimesinden önce يوفوا fiili hazfedilmiştir.

9- Harfin Hazfedildiği Yerler

İbnu Cinni «e l - M u h t e s e b» adlı eserinde şöyle der: Bize Ebu Ali nakledereк Ebu Bekr'in şöyle dediğini rivayet etti: Harfin hazfi, kıyasi değildir. Çünkü harfler, bir bakıma ihtisar gayesi ile kelimelere dahil olmuştur. Eğer harfler, kelimeden çıkarılacak olursa, ikinci bir ihtisar yapılmış olur ki, muhtasarın ihtisarı, hiçbir mâna ifade etmez.

İstifham hemzesinin hazfi, harfin hazfindendir.

İbnu Muhaysın; سواء عليهم أنذرتهم **«..onları uyarsan da.. birdir..»** (Bakara, 6.) âyetini, hemzenin hazfi ile okumuştur. Üç ayrı âyette geçen هذا ربّى **«..budur Rabbim..»** (Enam, 76, 77, 78.) âyetlerinde istifham hemzelerinin hazfini, buna misal kabul etmiştir. وتلك نعمة تمنها **«O başıma kaktığın nimet de..»** (Şuarâ, 22.) âyetinde أوَتلك ibaresindeki hemze hazfedilmiştir.

Harfi mevsufun hazfi, harfin hazfindendir. İbnu Malik, bunun ancak ان ile caiz olduğunu söyler. ومن آياته يريكم البرق خوفا وطمعا **«Onun âyetlerinden biri de, size korku ve ümit vermek için şimşeği göstermesi..»** (Rûm, 24.) âyetinde ان harfi hazfedilmiştir.

Harf-i cerr'in hazfi de bu kabildendir. Bu hazif, أن veya أنّ ile yapılır. يمنون عليك أن أسلموا قل لا تمنوا علىّ اسلامكم بل الله يمن عليكم ان هداكم **«Ey Muhammed! Müslüman oldular diye seni minnet altında bırakmak isterler; de ki: Müslüman olmanızla beni minnet altında tutmayın, hayır;...sizi imana eriştirmekle Allah sizi minnet altında bırakır.»** (Hucurat, 17.), أطمع أن يغفر لى **«..bağışlayacağını umduğum..»** (Şuarâ, 82.), أيعدكم أنكم اذا متم **«Siz öldüğünüz zaman...size vaadediyor..»** (Mü'minûn, 35.) âyetlerindeki harfi cerler, hazfedilmiştir.

Harfin hazfi, bunların dışındaki harflerle de yapılır. قدرناه منازل **«..konaklar tayin ettik..»** (Yâsin, 39.) âyetinde قدرنا له takdiri, ويبغونها عوجا **«..onu eğriltmek isterler..»** (Araf, 45.) âyetinde ويبغون لها takdiri, يخوف أولياءه **«..dostlarından korkutuyor.»** (Âl-i İmrân, 175.) âyetinde يخوفكم بأولياءه **Sizi dostlarıyla korkutuyor.** واختار موسى قومه **«Musa kavminden seçti..»** (Araf, 155.) âyetinde من قومه kavminden, ولا تعزموا عقدة النكاح **«(İddet süresi dolmadan) nikah bağını bağlamağa kalkışmayın..» (Bakara, 235.) âyetinde** على عقدة النكاح şeklinde, harflerin hazfi yapılmıştır.

Atıf Harfinin hazfi, bu kabildendir. Ebu Ali el-Farisi, şu âyetleri buna misal göstermiştir. ولاعلى الذين اذاما أتوك لتحملهم قلت لا اجد ما احملكم عليه تولوا وأعينهم تفيض الدمع حزنا **«Binek vermen için sana geldiklerinde, 'Size binek bulamıyorum' dediğin zaman...üzüntüden göz yaşı dökerek geri dönenlere de bir şey yok.»** (Tevbe, 92.) âyetinde قلت fiilinden önce vav harfi hazfedilmiştir. وجوه يومئذ ناعمة **«İnanmış olanların yüzleri, o gün, pırıl pırıldır.»** (Gâşiye, 8.) âyeti, وجوه يومئذ خاشعة **«O gün bir takım yüzler zillete bürünmüştür.»** (Gâşiye, 2.) âyetine atfen وجوه kelimesinden önceki vav harfi hazfedilmiştir.

Cevap durumunda olan fa harfinin hazfi, bu kabildendir. Ahfeş buna ان ترك خيرا الوصية للوالدين والأقربين بالمعروف **«..eğer bir hayır bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyyet etmek..»** (Bakara, 180.) âyetini misal göstermiştir.

Nida edatının hazfi, bu kabildendir. Bu harfin misali Kur'an'da çoktur. ها انتم اولاء **«İşte siz öyle kimselersiniz ki.»** (Âl-i imrân, 119.), يوسف أعرض **«Yusuf, sen bundan vazgeç..»** (Yûsuf, 29.), قال رب اني وهن العظم مني **«Şöyle demişti: Rabbim, kemiklerim zayıfladı..»** (Meryem, 4.), فاطر السموات والأرض **«..Ey göklerin ve yerin yaratanı!.»** (Yûsuf, 101.) âyetleri buna misaldir. Kirmâni «e l - A c a i b» adlı eserinde; Kur'an'da mevcut رب kelimesinden önce, nida harfi olan يا edatı, tazim ve tenzih gayesi ile çokça hazfedilmiştir. Çünkü nida'da bir bakıma emretme ifadesi vardır, der.

Hal durumunda olan mazi fiilin önündeki قد harfinin hazfi de, bu kabildendir. او جاؤكم حصرت صدورهم **«..yahut göğüsleri daralıp size gelenler..»** (Nisâ, 90.), أنؤمن لك واتبعك الأرذلون **«..sana bir sürü bayağı kimseler uymuşken biz sana inanır mıyız?..»** (Şuarâ, 111.) âyetleri buna misaldir.

لا i nafiyenin hazfi, bu kabildendir. Bu hazif, nefyedilen kelime muzari ise, kasemin cevabında zaruri olarak hazfedilir. تالله تفتؤ تذكر **«Allah'a yemin ederiz ki, anıp durman..»** (Yûsuf, 85.) âyeti buna misaldir. Bundan başka durumlarda da hazfedilir. وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين **«..Oruca dayanamayanlar, bir düşkünü doyuracak kadar fidye verir..»** (Bakara, 184.) âyetindeki hazif, لا يطيقونه şeklindedir.

وألقى في الأرض رواسي أن تميد بكم **«Sizi sarsar diye arza ağır baskılar attı..»** (Nahl, 15.) âyetindeki hazif لئلا تميد ibaresidir.

Tevtıe lam'ının hazfi de bundandır. وان لم ينتهوا عما يقولون ليمسن **«..Bu dediklerinden vazgeçmezlerse..uğrayacaklardır.»** (Mâide, 73.), وان أطعتموهم انكم لمشركون **«..Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz müşrik olursunuz.»** (Enam, 121.) âyetleri buna misaldir.

Emir "lam"ı da bunlardandır. Buna قل لعبادي الذين آمنوا يقيموا الصلاة **«İnan kullarıma söyle namazlarını kılsınlar..»** (İbrahim, 31.) âyeti misal getirilmiştir. A-

yetteki hazif, ليقيموا şeklindedir.

لقد kelimesindeki lam'ın hazfi, uzun cümlede hafiflik getirir. قد أفلح من زكاها **«Nefsini temizleyen iflah olmuştur.»** (Şems, 9.) âyetindeki hazif buna misaldir

Tevkidnun'unun hazfi de bu kabildendir. Ha harfini mensub okuyan kıraata göre ألم نشرح لك صدرك **«Biz senin göğüsünü açmadık mı?»** (İnşirah, 1.) âyeti buna misaldir.

Cemi nun'unun hazfi de bu kabildendir. Bir kıraata göre وما هم بضارين به من أحد **«..Ama onlar büyü ile hiç kimseye zarar veremezler..»** (Bakara, 102. âyeti buna misaldir.

Tenvin'in hazfi de bu kabildendir. Bir kıraata göre قل هو الله أحد الله الصمد **«De ki: O Allah birdir. Allah Sameddir.»** (İhlâs, 1-2.) âyetinde أحد kelimesindeki tenvin ile, النهار kelimesini mensub okuyan kıraata göre de ولا الليل سابق النهار **«..ne de gece, gündüzün önüne geçebilir..»** (Yâsin, 40.) âyeti buna misal getirilmiştir.

Murab ve mebni kelimelerdeki harekenin hazfi, bu kabildendir. Farklı kıraatlara göre aşağıdaki âyetler buna misal getirilmiştir: فتوبوا الى بارئكم **«..yaratıcınıza tevbe ediniz..»** (Bakara, 54.), يأمركم (Bakara, 67.), وبعولتهن أحق **«..kocaları daha çok hak sahibidirler..»** (Bakara, 228.), أو يعفو الذي بيده عقدة النكاح **«..yahut nikah bağı elinde bulunan erkek vazgeçerse..»** (Bakara, 237.), فأوارى سوءة أخي **«..kardeşimin cesetini gömmekten aciz miyim?.»** (Mâide, 31.)

10– Birden Fazla Kelimenin Hazfi

Bir cümlede iki muzaf, beraberce hazfedilir. فانها من تقوى القلوب **«Şüphesiz bu kalplerin takvasındandır..»** (Hac, 32.) âyeti buna misaldir. Âyetteki hazif فان تعظيمها من أفعال ذوى تقوى القلوب **«Allah'ın nişanelerine saygı göstermek, saygılı kalp sahiplerinin işidir,** şeklindedir. فقبضت قبضة من أثر الرسول **«..elçinin âyak bastığı yerden bir avuç toprak aldım..»** (Tâhâ, 96.) âyeti de mahzuf muzaf من أثر حافر فرس الرسول **Elçinin atının ayağını bastığı yerden,** şeklindedir. تدور أعينهم كالذي يغشى عليه من الموت **«..ölüm baygınlığı çökmüş insan gibi, gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün..»** (Ahzab, 19.) âyetinde mahzuf muzaf, كدوران عين الذي يغشى عليه من الموت **üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimsenin gözünün dönmesi gibi,** şeklindedir.

فكان قاب قوسين أو أدنى **«Onunla arasındaki mesafe iki yay kadar.»** (Necm, 9.) âyetinde كان fiilinin üç ismi ile, bir haberi hazfedilmiştir. Âyetin takdiri; فكان مقدار مسافة قربه مثل قاب قوسين **Yakınlık mesafesinin miktarı iki yay kadardır,** şeklindedir.

ظن babındaki fiillerin aldığı iki mefulün hazfi, bu kabildendir. أين شركائكم الذين كنتم تزعمون **«..Hani aklınız sıra bana koştuğunuz ortaklarınız nerede?.»** (Enam,

22.) âyetindeki hazif تزعمونهم شركائى **Onları bana ortak kabul ediyordunuz,** şeklindedir. Harfi cer'le birlikte mecrur kelimenin hazfi, bu kabildendir. خلطوا عملا صالحا وأخر سيئا «**..iyi işle kötü işi biribirine karıştırdılar..**» (Tevbe, 102.) âyetinde صالحا kelimesinden sonra بسيئ ، آخر kelimesinden sonra da بصالح **kelimeleri hazfedilmiştir. Atıf'la birlikte (atıf harfi) atfedilen kelimenin hazfi, daha önce geçmişti.**

Şart edatı ile fiilin hazfi, talep ifade eden fiillerden sonra mecburidir. فاتبعونى يحببكم الله «**..bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin..**» (Âl-i İmrân, 31.) âyeti buna misaldir. Bu âyette hazif ان اتبعونى **eğer bana uyarsanız,** şeklindedir. قل لعبادى الذين آمنوا يقيموا الصلاة «**İnanan kullarıma söyle: Namazı kılsınlar..**» (İbrahim, 31.) âyetindeki hazif ان قلت لهم يقيموا **eğer sen söylersen onlara kılarlar,** şeklindedir. Zemahşeri; فلن يخلف الله عهده «**..öyleyse Allah verdiği sözden dönmez..**» (Bakara, 80.) âyetini bu kabilden saymıştır. Ayetteki hazif, ان اتخذتم عندالله عهدا فلن يخلف الله **eğer siz Allah ile bir sözleşmeye girerseniz, Allah sözünden caymaz,** şeklindedir. Ebu Hayyan; قل فلم تقتلون أنبياء الله من قبل «**De ki: Neden daha önce peygamberleri öldürüyordunuz?..**» (Bakara, 91.) âyetinde, şart edatı ile fiilin hazfini, bu kabilden saymıştır. Âyetteki hazif ان كنتم آمنتم بما أنزل فلم تقتلون **Eğer size indirilene inanıyor idiyseniz, niçin öldürüyordunuz.** şeklindedir.

Şart edatındaki cevabın hazfi, bu kısımdandır; فان استطعت ان تبتغى نفقا فى الأرض أو سلّما فى السماء «**..haydi yapabilirsen yerin içine (inebileceğin) bir delik, ya da göğe (çıkabileceğin) bir merdiven ara ki..**» (Enam, 35.) âyeti bu kabildendir. Âyetteki mahzuf cevap فافعل şeklindedir. واذا قيل لهم اتقوا ما بين أيديكم وما خلفكم لعلكم ترحمون «**Onlara: 'Önünüzdeki ve arkanızdaki (geçmiş ve gelecek) olaylardan sakının ki esirgenesiniz' dendiği zaman (yüz çevirirler).** (Yâsin, 45.) âyetindeki mahzuf cevap kendinden sonra gelen âyetteki معرضين kelimesinindelaletiyle, أعرضوا şeklindedir. ولو جئنا بمثله مددا «**..yardım için bir o kadarını daha getirsek (yine yetmez).**» (Kehf, 109.) âyetindeki mahzuf cevap; لنفد fiilidir. ولو ترى اذ المجرمون ناكسوا رؤسهم «**Suçluları bir görsen; Rablerinin huzurunda (utançtan) başlarını öne eğmiş..**» (Secde, 12.) âyetinde mahzuf cevap; لرأيت أمرا افظيعا **Çok feci bir manzara görürdün,** şeklindedir. ولولا فضل الله عليكم ورحمته وأن الله رؤف رحيم «**Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı..**» (Nur, 20.) âyetindeki mahzuf cevap لعذبكم fiilidir. لولا ان ربطنا على قلبها «**..Eğer biz onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık..**» (Kasas, 10.) âyetindeki mahzuf cevap لأبدت به şeklindedir.

ولولا رجال مؤمنون ونساء مؤمنات لم تعلموهم أن تطئوهم «**..eğer, oradaki henüz kendilerini tanımadığınız Mümin erkek ve kadınları bilmeyerek ezmek suretiyle üzüntüye kapılmanız ihtimali olmasaydı..**» (Feth, 25.) âyetindeki mahzuf

cevap لسلطكم على أهل مكة **Ehli Mekke'yi size kırdırırdı,** şeklindedir.

Kasem cümlesinin hazfi de bu kabildendir. لأعذبنه عذابا شديدا «**Ona çetin bir azap edeceğim..**» (Neml, 21.) âyetideki mahzuf kasem cümlesi والله kelimesidir. Kasem cümlesi hazfedildiği gibi, cevabı da hazfedilir. والنازعات غرقا «**Andolsun söküp çıkaranlara..**» (Nâziât, 1.) âyetindeki kasemin mahzuf cevabı لتبعثن şeklindedir. ص والقرآن ذى الذكر «**Sâd. Şerefli Kur'an'a Andolsun ki..**» (Sâd, 1.) âyetinde انه لمعجز **O Kur'an mutlaka mucizedir,** kelimesi, ق والقران المجيد «**Kâf. Şerefli Kur'an'a andolsun ki..**» (Kâf, 1.) âyetinde ise ما الأمر كما زعموا **İş onların sandığı gibi değil,** cümlesi, kasemin mahzuf cevabıdır.

Zikredilen bir şeye, sebeb olan cümlenin hazfedilmesi, bu kabildendir. ليحق الحق ويبطل الباطل «**..hakkı gerçekleştirsin, batılı da ortadan kaldırsın diye..**» (Enfâl, 8.) âyetinde hazfedilen cümle; فعل ما فعل cümlesidir.

birçok cümlenin hazfi de bu kabildendir. فأرسلون يوسف ايها الصديق «**..Hemen beni gönderin. Yusuf! Ey doğru sözlü..**» (Yûsuf, 45-46.) âyetlerinde hazfedilen فأرسلونى الى يوسف لأستعبره الرؤيا **Beni Yûsuf'a gönderin, ona rüyayı yorumlattırayım, (dedi).** ففعلوا فأتاه فقال له يا يوسف **onun dediğini yapıp gönderdiler, elçi ona gelince ey Yûsuf, dedi,** cümleleridir.

Yukarıda misalleri görüldüğü gibi, mahzuf cümle yerine, bazen bir başka cümle takdir edilmez, bazen de buna delalet eden bir cümle takdir edilir. فان تولوا فقد أبلغتكم ما أرسلت به اليكم «**Eğer yüz çevirirseniz, artık ben, size gönderildiğim şeyi duyurdum..**» (Hûd, 57.) âyetinde olduğu gibi, ancak bu âyette şartın cevabı إبلاغ fiili değildir; çünkü tebliğ işi, tebliği kabul etmeden öncedir. Âyetin takdiri şöyledir: فإن تولوا فلا لوم علىّ **Eğer siz Allah'ın emirlerine kulak asmazsanız, bundan sorumlu olacak olan ben değilim,** veya فلا عذر لكم لأنى أبلغتكم **Boşuna mazeret beyan etmeyin, çünkü ben risalet görevimi yerine getirdim,** şeklindedir. وان يكذبوك فقد كذبت رسل من قبلك «**Eğer seni yalanlıyorlarsa, senden öncekileri de yalanlamışlardı..**» (Fâtır, 4.) âyetinde mahzufa delalet eden cümle فلا تحزن واصبر **Üzülme, sabret,** cümlesidir. وان يعودوا فقد مضت سنة الأولين «**..tekrar başlarlarsa evvelkilerin hükmünün uygulanacağını..**» (Enfâl, 38.) âyetinde mahzufa delalet eden cümle de يصيبهم مثل ما أصابهم **Onlara isabet eden kendilerine de isabet eder,** cümlesidir.

10– İtnabın Nevileri

İcaz; icazı kasr ve icazı hazif şeklinde ikiye ayrıldığı gibi, itnab da bast ve ziyade olmak üzere ikiye ayrılır.

A– Bu nevi itnab, cümleleri çoğaltmak suretiyle yapılır.

ان فى خلق السموات والأرض «**Şübhesiz göklerin ve yerin yaratılışında..**» (Bakara, 164.) âyetinde; her asır ve zamanda insan ve cinlerin alimi ve cahili-

ne, iman edeni veya etmeyenine hitap edildiğinden itnab, en beliğ bir şekilde yapılmıştır. الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون بحمد ربهم ويؤمنون به **«Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler, O'na inanırlar..»** (Gâfir, 7.) âyetinde itnab, ويؤمنون به cümlesidir, çünkü hamele-i arşın imanı malumdur. Âyetteki itnab, imanın değeri gösterilerek, daima teşvik edilmesindendir. وويل للمشركين الذين لا يؤتون الزكاة **«..müşriklerin vay haline, onlar ki zekatı vermezler..»** (Fussilet, 6-7.) âyetlerinde itnab vardır. Çünkü müşriklerin zekat vermeleri düşünülemez. Âyetteki nükte Müminleri zekat vermeğe teşvik, vermemekten sakındırmaktır. Yüce Allah zekat vermemeyi müşriklerin vasıflarından biri olarak göstermiştir.

B- İtnabı Ziyade

Bu nevi itnabın da çeşitleri vardır:

a- Cümleye Bazı Harfler ve Edatların Dahil Olması.

Bunlar; أنّ ، إنّ lamu'l-ibtida, lamu'l-kasem, istiftah edatı ألا ، أما , tenbih ha'sı teşbihin tekidinde kullanılan كأنّ , istidrakin tekidinde kullanılan لكنّ , temenni'yi tekidde kullanılan ليت , terecciyi tekidde kullanılan لعل , şan ve fasl zamirleri, şartı tekid için kullanılan أمّا ، قد , istikbale delalet eden سين ve سوف harfleri, fiili tekid eden nun'lar, lamu't-tebriye, nefyi tekid için kullanılan لن ve لمّا harfleridir. Bu harflere sözün tekid edilmesi, muhatabın münkir veya mütereddit olması halinde, ayrı bir değer kazanır.

Tekid, muhatabın inkar derecesine göre değişir. Bunun misali; Hz. İsa tarafından gönderilen elçilerin yalanlanmalarıdır. Elçiler ilk yalanlandıklarında انا اليكم مرسلون **«..Biz size gönderilen elçileriz.»** (Yâsin, 14.) şeklinde ifade kullanmışlardır. Bu âyette cümle, tekid ifade إنّ ile isim cümlesi şeklinde gelmiştir. Elçiler ikinci sefer aynı durumla karşılaşınca قالوا ربنا يعلم انا اليكم لمرسلون **«Dediler ki: Rabbimiz bilir ki biz size gönderilmiş elçileriz..»** (Yâsin, 16.) şeklinde ifade kullanmışlardır. Elçilere muhatap olanlar; قالوا ما أنتم الا بشر مثلنا وما أنزل الرحمن من شيء ان أنتم الا تكذبون **«Dediler ki: "Siz de bizim gibi insandan başka bir şey değilsiniz. Rahman bir şey indirmemiştir. Siz sadece yalan söylüyorsunuz".»** (Yâsin, 15.) sözleriyle, inkarda son derece aşırı gittikleri için âyet; kasem, ان , lam'ı tekid ve isim cümlesiyle tekid edilmiştir.

Bazen cümle, muhatap münkir olsa bile, ikrar ettiği gibi amelde bulunmadığından, inkar edenin durumuna düştüğü için bu harflerle tekid edilir. Bazen de muhatap münkir olmasına rağmen, düşündüğü takdirde, inkardan dönebileceğine dair elinde açık deliller bulunduğundan, cümlede tekid yapılmaz. Buna ثم انكم بعد ذلك لميتون ثم انكم يوم القيامة تبعثون **«Sonra siz, bunun ardından öleceksiniz. Sonra siz kıyamet günü muhakkak diriltileceksiniz.»** (Müminun, 15-16.) âyetleri delil getirilmiştir. Âyetin muhatabı olanlar, ölümü inkar etmedikleri halde

gafletlerinden dolayı, inkar edenler durumuna düştüklerinden, âyetteki ميتون kelimesi iki, şiddetli inkara rağmen, baas kelimesi de, bir tekid harfi olmuştur. Kıyamette tekrar dirilme ile ilgili açık delillerin bulunması, inkara mahal bırakmamasına rağmen, muhatapların bu delilleri dikkate almalarını teşvik için, kendileri inkar etmeyenler durumunda kabul edilmiştir. لاريب فيه (Bakara, 2.) âyeti de bu kabildendir. Kur'an hakkında şüpheye düşenler olmamasına rağmen şüphe, umumi mânada la (لا) harfi ile nefyedilmiştir. Fakat Kur'an hakkında şüpheyi izale eden açık deliller bulunduğundan şüphe, yokmuş gibi kabul edilir. Bu aynen, inkar edenlerin, etmeyenler durumuna düşmelerine benzer.

Zemahşeri şöyle der: Müminûn sûresi 15. âyetinde sözü edilen ölümün şiddetle tekidi, insanın bunu daima göz önünde bulundurması, hiçbir zaman aklından çıkarmamasını tenbih gayesiyle yapılmıştır. İnsan, er-geç ölümü tadacaktır. Bu mânayı sağlamak üzere âyette, üç ayrı tekid mevcuttur. Dünya hayatında insan, güya baki kalacakmış gibi, bütün gücü ile dünyaya sarılır. Aynı sûrenin 16. âyetinde baas, sadece inne harfi ile tekid edilmiştir. Çünkü bunun, münakaşa ve inkarı yapılmayacak şekilde açık delilleri bulunmaktadır.

et-Tac b. Fırkah şöyle der: Âyette geçen ölüm kelimesi, insan nevi'nin halef-selef olarak baki kalacağını iddia eden Dehriyye'yi red etmek için tekid edilmiştir. قل بلى وربي لتبعثن **«De ki: 'Rabbim hakkı için mutlaka diriltileceksiniz..»** (Tegâbun, 7.) âyetinde olduğu gibi, Kur'an'ın bazı âyetlerinde baası inkar edenlere cevap verilerek tekidde bulunulduğu için, bu âyette tekide lüzum görülmemiştir.

Başkaları da şöyle demiştir: Atıf harfi, matuf ile matufun aleyh arasında müşterekliğinden, tekid lamı bu âyette tekrar zikredilmemiştir.

Lam'ı tekid bazan, kendisine bir şey anlatılan kimseye merakını gidermek üzere söylenen sözde kullanılır. ولا تخاطبني في الذين ظلموا **«..zulmedenler hakkında bana söz söyleme..»** (Hûd, 37.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası: **Ey Nuh, bana kavminin durumundan söz etme,** şeklindedir. Bu mâna, Nuh kavminin azaba layık olduğuna işaret eder. Bu durumda muhatap, onların gerçekten azaba mahkum olup olmadıkları hususunda tereddüd eden kimse durumuna düşer. Bu tereddüd, âyetin sonunda mevcut انهم مغرقون cümlesindeki tekidle giderilmiştir.

يا ايها الناس اتقوا ربكم **«Ey insanlar, Rabbinizden korkun.»** (Hac, 1.) âyeti, bu konuda ayrı bir misaldir. Bu âyette Allahu Taâlâ insanlara, semeresi ahirette görülecek olan takvayı emrettiğinden onlar, kıyametin vasfını merakla öğrenmek istediler. Bu merakı ان زلزلة الساعة شيء عظيم **«çünkü saatin depremi cidden korkunç bir şeydir.»** (Hac, 1.) âyeti tekid ile gelerek şüphe giderilmiş, takvanın lüzumuna işaret edilmiştir.

وما أبرئ نفسي **«Ben kendimi temize çıkarmıyorum..»** (Yûsuf, 53.) âyeti

de buna ayrı bir misaldir. Âyette, muhatabı hayrette bırakan, masum ve suçsuz olduğu halde, nefsini tebriye edemeyen Yûsuf (a.s.) sözü hakkında tereddüde sevkeden bir durum mevcuttur. Bu yüzden âyetin devamı olan ان النفس لأمارة بالسوء **«..çünkü nefis, daima kötülüğü emredicidir..»** (Yûsuf, 53.) cümlesiyle tekid edilmiştir.

Cümle bazan, tergib maksadıyla tekid edilir. فتاب عليه انه هو التواب الرحيم **«..onun tevbesini kabul etti. O, tevbeyi çok kabul edendir..»** (Bakara, 37.) âyetinde bu durum mevcuttur. Allahu Taâlâ bu âyette, kulları tevbeye ragbet ettirmek için dört ayrı tekidde bulunmuştur.

Bahiste geçen edatların mânası ve kullandığı yerler hakkında geniş bilgi, Kırkıncı Bölümde verilmiştir.

Yukarıda ifade edilen tekid edatları ile ilgili bilgilere, şunları da ilave etmek isterim: İnne ve lam'ı tekid, cümlede beraberce bulunursa bu cümle, üç kez tekrar edilen cümle gibi olur. Çünkü inne kelimesi, cümlede iki kez tekrar gücünü taşır, buna lamı tekid de ilave edilince, üçüncü tekrar sağlanmış olur. Bu konuda Kisai'nin şöyle dediği rivayet edilir: Lam, haberi tekid eder, inne ise, ismi tekid eder. Bu sözde gerçek payı yoktur. Çünkü tekid edilen, inne'nin ismi ve haberinden ziyade, cümlenin taşıdığı hükmüdür. Fiillerin sonuna gelen müşedded tekid nun'u, fiilin üç kez tekrarını, nun-u muhaffefe de iki kez tekrarını göseterir. Sibeveyh: ياأيها ifadesindeki elif ve ha, tekid ifade etmek üzere eyyu kelimesine ilave edilmiştir. Böylece ya edatı iki kez tekrar edilmiş, ismi de tenbih durumuna girmiştir, der. Sibeveyh'in bu görüşüne, Zemahşeri de katılmıştır.

ويقول الانسان أئذا ما مت لسوف أخرج حيا **«İnsan: 'Öldüğüm zaman mı diri olarak çıkarılacağım, diyor.»** (Meryem, 66.) âyetinin tefsirinde Curcâni, «N a z m u' l - K u r' a n»ında şunları söyler: Sevfe kelimesine bitişen lam, tekid lam'ı değildir. Âyetteki ifadeyi kullanan insan, münkirdir, inkar, ettiği şeyi nasıl doğrular? Münkir bunu ancak, ifadeyi tekid edatı ile söyleyen Resûlullah-ın sözünü aktararak söylemiş, âyet de aynı ifade ile nâzil olmuştur.

12- Cümleye Bazı Ziyade Harflerin Dahil Olması İle Yapılan İtnap

İbnu Cinni; Arapça'da ziyade olarak kullanılan her harf, o cümleyi iki kere tekrarlanan cümle durumuna getirir, der.

Zemahşeri, «K e ş ş a f»ında şöyle der: Lam harfi müsbet cümlede tekid ifade ettiği gibi, ma ve leyse'nin haberine dahil olan ba harfi de, menfi cümlede tekid ifade eder.

Bir grup ulemaya, ıskatı halinde mânası bozulmadığı halde, harf ile yapılan tekid'in faydası nedir? diye sorulduğunda, şu cevabı vermişlerdir: Bunu, edebi zevki olanlar bilir. Bunlar, harf ilavesiyle cümlenin bir mâna kazandığını, ıskatı halinde ise, bu mânanın kaybolduğunu kolayca anlarlar. Bu durum aynen tabiatında şairlik ruhu bulunanın, karşılaştığı beytte bir değişiklik hissettiğinde, vezinden hareket ederek eksikliğini bulup çıkarması gibidir. Ziyade harflerin durumu da böyledir. Arapça cümlenin her türlü inceliğini bilen, bir harfin eksikliği ile cümlenin değiştiğini anlar, bir harf eksikliği ile mâna nasıl değişirse, ilavesiyle ayrı bir mâna kazandığını farkeder.

Harf ve fiille yapılan ziyadelik az olduğu gibi, isimlerde yapılan ziyadelik ise daha azdır. Ziyade olarak kullanılan harfler şunlardır: أن ، ان ، اذ ، اذا ، الى ، من ، ما ، لام ، كاف ، فى ، لا ، فا ، با ، أم ve و dır. Bunlarla igili açıklama, Kırkıncı Bahis'de geçmiştir.

Ziyade olarak kullanılan fiiller; كان ve أصبح fiilleridir.

كيف نكلم من كان فى المهد صبيا **«..Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?..»** (Meryem, 29.) âyeti كان ye, فأصبحوا خاسرين **«..kaybedenlerden olmuşlardır.»** (Mâide, 53.) âyeti de أصبح fiiline misaldir. Rummani bu âyette أصبح fiilinin kullanılışına dair şu açıklamada bulunur: Hasta olanın hastalığı daha ziyade geceleyin arttığından, bir an evvel sabah olmasını diler. Bu yüzden أصبح fiili kullanılmıştır. Âyette hüsrana uğrayanlar, kurtulmayı umdukları bir sırada hüsrana duçar olmuşlardır ki, âyetteki اصبح fiili, ziyade fiil sayılmaz.

Nahiv ulemasının çoğu, isimlerin ziyade olarak kullanılmadığı görüşündedirler. Müfessirler ise, فإن آمنوا بمثل ما آمنتم به **«Eğer sizin inandığınız gibi inanırlarsa..»** (Bakara, 137.) âyetindeki مثل kelimesinin بما mânasında ziyade olarak geldiğini misal göstererek, isimlerin nadiren ziyadeliğini kabul etmişlerdir.

13- Sınai Tekid'le Yapılan İtnab

Bu da dört kısma ayrılır;

a- Tekidi mânevidir, Bu tekid; كل ، أجمع ، كلا ve كلتا kelimeleri ile yapılır. فسجد الملائكة كلهم أجمعون **«Meleklerin hepsi topluca secde ettiler..»** (Hicr, 30.) âyeti buna misaldir. Âyetteki tekid'in faydası, mecaz olma tevehhümünü gidermek, secde etmenin, hepsine şamil olduğunu göstermektir. Ferra; âyetteki كلهم kelimesinin, vehmi tamamen kaldırdığını, أجمعون lafzının ise, meleklerin ayrı ayrı değil, birlikte secde ettiklerini gösterir, der.

b- Tekidi lafzidir; bu kısım, ya birinci kelimenin müradifinin tekrarı ile yapılır; misali şunlardır: Ra'nın kesri ile okunan ضيقا حرجا **«..dar ve tıkanık..»** (Enam, 125.) âyeti, غرابيب سود **«..simsiyah yollar..»** (Fâtır, 27.) âyeti ve فيما ان مكناكم فيه **«..size vermediğimiz servet ve kuvveti..»** (Ahkaf, 26.) âyetindeki ما ve ان kelimelerini Saffar; nefiy kabul eder, Ahkaf, âyetini buna misal getirir. قيل

ارجعوا وراءكم فالتمسوا نورا **«..onlara arkanıza dönün de nur arayın, denilir..»** (Hadid, 13.) âyetinde bazı ulema, وراء kelimesinin zarf olmadığını, ارجعوا fiilinde aynı mânanın bulunduğunu, bilakis وراء kelimesinin ارجعوا mânasında isim-fiil olduğunu kabul ederek âyeti, bu kabilden saymıştır. Buna göre âyet, ارجعوا ارجعوا mânasındadır. Ya da, lafzının tekrarıyla yapılır. Bu tekrar; isim, fiil, harf ve cümlede bulunur. İsmin tekrarı ile yapılan tekidi lafzıye misal: قواريرا . قوارير **«..gümüşten kaplar; gümüş kaplar ki..»** (İnsan, 15-16.), دكادكا **«çarpılıp parçalandığı..»** (Fecr, 21.) âyetleridir. Fiilin tekrarı ile yapılana misal: فمهل الكافرين أمهلهم رويدا **«Hele sen o kafirlere mühlet ver, biraz bırak onları.»** (Târık, 17.) âyeti, isim-fiille yapılana misal: هيهات هيهات لما توعدون **«Heyhat, o size vaadolunan şey ne kadar uzak..»** (Müminûn, 36.) âyeti; harfle yapılana misal: أيعدكم انكم اذا متم وكنتم ترابا وعظاما انكم مخرجون **«Siz öldüğünüz, toprak ve kemik haline geldiğiniz zaman size, mutlaka çıkarılacağınızı mı vaadediyor.»** (Müminun, 35.) âyetleridir. Cümlenin tekrarı ile yapılan tekidde, tekid eden cümlenin ثم ile başlaması daha uygundur. Buna misal وما أدراك ما يوم الدين ثم ما أدراك ما يوم الدين **«Ceza gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin.. yine ceza gününün ne oluduğunu sen nereden bileceksin.»** (İnfitar, 17-18.), كلا سوف تعلمون ثم كلا سوف تعلمون **«Hayır, yakında bileceksiniz (hatanızı). Yine bileceksiniz (hatanızı)!»** (Tekâsür, 3-4.) âyetleridir.

Muttasıl zamirin munfasıl zamirle tekid edilmesi, bu nevi tekidden sayılır. اسكن أنت وزوجك الجنة **«..sen ve eşin cennette oturun..»** (Bakara, 35.), فاذهب أنت وربك **«..sen ve Rabbin gidin..»** (Mâide, 24.), وإمّا أن نكون نحن الملقين **«..yoksa önce atanlar biz mi olalım?.»** (Araf, 115.) âyetleri buna misaldir. Munfasıl zamirin diğer munfasıl zamirle tekidi de bu kabildendir. وهم بالآخرة هم كافرون **«..onlardır ahireti inkar edenler.»** (Yûsuf, 37.) âyeti buna misaldir.

c- Fiilin Masdarıyla Yapılan Tekiddir.

Fiilin masdarıyla tekidi, bu fiilin iki kere tekrarı yerine geçer. Böyle bir tekrarın faydası, yukarıda ikinci nevide geçen fiilin tekidi hilafına, fiildeki mecaz tevehhümünü ortadan kaldırır. Halbuki ikinci nevide geçen tekid, fiildeki mecazı değil, failindeki mecaz tevehhümünü kaldırmıştır. İbnu Usfur ile bazı ulema, aynı farka işaret etmişlerdir. Buna dayanarak bazı Ehli Sünnet uleması, Mutezilenin وكلم الله موسى تكليما **«Allah, Musa ile konuştu.»** (Nisâ, 164.) âyetinden hareket ederek Allah'ın Hz. Musa ile, hakikaten tekellüm etmediği iddiasını reddetmişlerdir. Zira âyetteki tekid, fiildeki mecaziliği kaldırmıştır. وسلموا تسليما **«..içtenlikle selam edin.»** (Ahzâb, 56.), يوم تمور السماء مورا وتسير الجبال سيرا **«O gün dağlar bir çalkanış çalkalanır; dağlar bir yürüyüş yürür.»** (Tûr, 9-10.), فان جهنم جزاؤكم جزاء موفورا **«cezanız cehennemdir, mükemmel bir ceza..»** (İsrâ, 63.) âyetleri de buna ayrı misaldir. Yalnız وتظنون بالله الظنونا **«..Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz..»** (Ahzâb, 10.) âyeti, bunun dışındadır. Çünkü ظنون kelimesi, değişik nevileri bulunan «zan» kelimesinin çoğuludur. Fakat الا ان يشاء ربي شيئا **«..Rabbim ne dilerse o olur..»** (Enam, 80.) âyeti, fiilin masdarıyla tekid edildiğine misal olma ihtimalini taşıdığı gibi, âyetteki شيئا kelimesi **hal veya durum** mânasına geldiğinden, fiilin masdarıyla tekid edilmeme ihtimalini taşımaktadır.

Bu nevi tekidde esas olan, masdarın murad edilen vasfı olmasıdır. اذكروا الله ذكرا كثيرا **«..Allah'ı çok anın..»** (Ahzâb, 41.), وسرحوهن سراحا جميلا **«..ve onları güzellikle serbest bırakın.»** (Ahzâb, 49.) âyetleri buna misaldir. Bazen de, murad edilen vasıf, masdarın muzafı olur. اتقوا الله حق تقاته **«..(inanç konusunda) Allah'tan gereği gibi korkun..»** (Âl-i İmrân, 102.) âyeti bu kabildendir. Bazen de başka bir fiilin masdarıyla veya masdarın yerini tutan muayyen bir isimle tekidi yapılır. Birinciye misal: وتبتل اليه تبتيلا **«..yalnız Ona yönel.»** (Müzzemmil, 8.) âyetidir. Âyetteki تبتل fiilinin masdarı تبتلا dir. Oysa تبتيلا kelimesi, بتل fiilinin masdarıdır. İkinciye misal: والله أنبتكم من الأرض نباتا **«Allah sizi yerden bitirir gibi bitirmiştir.»** (Nuh, 17.) âyetidir. Âyetteki نباتا kelimesi, muayyen bir isimdir. انبت fiilinin masdarı olan انباتا nin yerine kullanılmıştır.

d- Hal'in Tekididir

ويوم أبعث حيّا **«..diri olarak kaldırılacağım gün de..»** (Meryem, 33.), ولا تعثوا في الأرض مفسدين **«..yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın..»** (Bakara, 60.), وارسلناك للناس رسولا **«..seni insanlara elçi gönderdik.»** (Nisâ, 79.), ثم توليتم الا قليلا منكم وأنتم معرضون **«..Sonra siz pek azınız hariç döndünüz; hâlâ da yüz çevirip duruyorsunuz.»** (Bakara, 83.), وأزلفت الجنة للمتقين غير بعيد **«Cennet müttekilere yaklaştırılmıştır. Uzak değildir.»** (Kâf, 31.) âyetlerinde hâl makamında olan kelimeler, tekid edilmiştir.

ولّى مدبرا **«..arkasını dönerek kaçtı..»** (Neml, 10.) âyeti, bu kabilden değildir. Çünkü âyetteki tevelli, فولّ وجهك شطر المسجد الحرام **«..yüzünü Mescidi Haram tarafına çevir..»** (Bakara, 144.) âyetinin delaletiyle her zaman geri dönerek gitmek mânasını taşımaz. فتبسم ضاحكا من قولها **«Onun sözüne gülümseyerek..»** (Neml, 19.) âyeti de bu neviden değildir. Çünkü tebessüm, her zaman gülerek yapılmaz. وهو الحق مصدقا لما معهم **«..kendi yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir gerçektir.»** (Bakara, 91.) âyeti de bu neviden değildir. Âyet, Kur'an'ın kendinden önceki Kitap'ları tasdik etmesiyle hak olması değil, bizatihi hak olması gibi muhtelif iki mâna taşımaktadır.

14- Sözün Tekrarı İle Yapılan İtnab

Tekrar, tekidden daha beliğdir. Bazı yanlış anlayanların hilafına tekrar, fesahatın en yüksek derecesidir. Tekrarın pek çok faydaları vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Tekrar'ın faydası, kesinlik bildirmesidir. Nitekim, söz ne kadar tekrar ederse, o kadar kesinlik kazanır. Allahu Taâlâ وصرفنا فيه من الوعيد لعلهم يتقون أو يحدث لهم ذكرا «..Ona tehditleri türlü biçimlere çevirip açıkladık ki (günahlarından) korunsunlar. Yahut (Kur'an) onlara bir hatırlatma yaptırsın.» (Tâhâ, 113.) âyetiyle Kur'an'da geçen kıssalar ve inzarın tekrar ediliş sebebine dikkati çekmektedir.

Tekrar'ın faydası, tekid bildirmesidir. Sözün daha kolay kabul edilmesi için, töhmeti ortadan kaldıracak hususa, daha çok dikkati çekmedir. Buna misal: وقال الذى آمن يا قوم اتبعون أهدكم سبيل الرشاد يا قوم انما هذه الحياة الدنيا متاع «İnanan dedi ki: 'Ey kavmim, bana uyun, sizi doğru yola götüreyim. Ey kavmim, dünya hayatı geçicidir..» (Mümin, 38-39.) âyetidir. Bu maksatla iman eden kimsenin ياقوم şeklindeki nidası, âyette tekrar edilerek, ziyadesi ile dikkat çekilmiştir.

Tekrar'ın faydası, söz uzadığında, ilk söylenenin unutulma korkusu olduğunda, bu sözün bir kere daha tekrar edilmesidir. Şu âyetler buna misaldir: ثم ان ربك للذين عملوا السوء بجهالة ثم تابوا من بعد ذلك واصلحوا ان ربك من بعدها «Sonra doğrusu Rabbin, bilmeyerek kötülük işleyip ardından tevbe eden ve ıslah olanlardan yanadır. Rabbin bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder.» (Nahl, 119.), ثم ان ربك للذين هاجروا من بعد ما فتنوا ثم جاهدوا وصبروا ان ربك من بعدها لغفور رحيم «Rabbin, türlü işkenceye uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah uğrunda savaşan ve sabreden kimselerden yanadır. Rabbin şüphesiz bundan sonra da bağışlar ve merhamet eder.» (Nahl, 110.), ولما جاءهم كتاب من عند الله مصدق لما معهم «Ne zaman ki, onlara Allah katından, yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir kitap geldi..» âyetinin فلما جاءهم ما عرفوا كفروا به «..O bildikleri (Kur'an) kendilerine gelince Onu inkar ettiler.» âyetine kadar olan (Bakara, 89.) âyeti buna misaldir; ولا تحسبن الذين يفرحون بما أتوا ويحبون أن يحمدوا بما لم يفعلوا فلا تحسبنهم بمفازة من العذاب «Ettiklerine sevinen, yapmadıklarıyle övülmekten hoşlananların, sakın sakın onların azabdan kurtulacaklarını sanma!..» (Âl-i İmrân, 188.), انى رأيت أحد عشر كوكبا والشمس والقمر رأيتهم لى ساجدين «..ben rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayı gördüm, bunların bana secde ettiklerini gördüm.» (Yûsuf, 4.) âyetleridir.

Tekrar'ın faydası, tazim ve korku ifade etmesidir. الحاقة ما الحاقة «Gerçekleşen! Nedir o gerçekleşen?.» (Hâkka, 1-2.), القارعة ما القارعة «Gürültü koparacak olan, nedir o gürültü koparacak olan?.» (Kâria, 1-2.), واصحاب اليمين ما اصحاب اليمين «Sağın adamları, kimdir o sağın adamları?.» (Vâkıa, 27.) âyetleri bu kabildendir.

Sözün tekrarı, kelimenin tekrarı ile tekid edilen, tekidi sınai nevinin kısımlarından biridir. Bunu, müstakil bir nevi şeklinde kabul etmek yersizdir, denilecek olursa, şu cevap verilebilir: Bu nevinin diğerine nazaran, benzer veya farklı yönleri kadar, eksik veya fazla yönleri mevcuttur. Bu yüzden, başlıbaşına bir nevi yapılmıştır. Tekid, daha önceki misallerde görüldüğü üzere, sözün tekrarı nevinden sayıldığı gibi, sayılmayabilir de; çünkü tekrar, mâna bakımından tekid ifade etse bile, tekidi sınai olmayabilir.

Mükerrer iki lafzın arası ayrılırsa, bu durum tekidi değil, tekrarı gösterir. Çünkü tekid eden kelime ile, tekid edilen kelimenin arası fasl olunmaz. Aşağıdaki iki âyet, tekidi lafzi değil, sözün tekrarıdır: واتقوا الله ولتنظر نفس ما قدمت لغد «..Allah'tan korkun ve kişi, yarın için ne gönderdiğine baksın. Allah'tan korkun..» (Haşr, 18.), ان الله اصطفاك وطهرك واصطفاك على نساء العالمين «..Allah seni seçti, temizledi ve seni dünyaların kadınlarına üstün kıldı.» (Âl-i İmran, 42.). Söz uzadığında yapılan tekrarla ilgili, yukarıda geçen âyetler de, bu nevidendir.

Tekrar edilen ikinci lafzın müteallakı başka, birinci lafzın müteallakı da başka olması halinde, müteallakı'ın farklılığı, tekidi gerektirmez. Bu nevi tekrara, terdid adı verilir. الله نور السموات والأرض مثل نوره كمشكاة فيها مصباح المصباح فى زجاجة الزجاجة كأنها كوكب درى «Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru, içinde lamba bulunan, penceresiz bir oyuğa benzer. Lamba cam içindedir. Cam sanki inciden bir yıldız..» (Nur, 35.) âyeti buna misaldir. Bu âyette dört ayrı tekrar mevcuttur.

İbnu Abdisselam ve diğer ulema فبأى آلاء ربكما تكذبان «Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz.» (Rahman, 13, 16, 18...) âyetlerini bu kabilden saymışlar ve şöyle demişlerdir: Bu âyet, sûrede otuzdan fazla tekerrür etse bile, her biri mâkabline bağlıdır. Bu bakımdan âyet, üçten fazla tekrar edilmiştir. Şayet, tekrar eden bu âyet, bir müteallaka bağlı olsaydı, üçden fazla tekrar edilmezdi. Çünkü tekid, üç tekrardan fazla olmaz.

Bu âyetin müteallakı, bir nimet olsa bile, nimeti inkardan dolayı uyarmak da bir nimet sayılır. كل من عليها فان «Yer üzerinde bulunan her şey yok olacaktır.» (Rahmân, 26.) âyetinde hangi nimet vardır diye sorulduğunda, muhtelif cevaplar verilebilir. Bunların en güzeli, gam ve kederle dolu bu dünyadan, saadet kaynağı olan ahirete intikal, Mümin'in facirden kurtulmasıdır.

Mürselat sûresindeki ويل يومئذ للمكذبين «(Hakkı) yalanlayanların vay haline o gün.» (Mürselât, 19, 24.) âyeti de bu kabildendir. Allahu Taâlâ bu sûrede, muhtelif kıssaları zikretmiştir, her kıssanın akabinde, bu âyeti tekrarlamıştır. Her birinde: **O gün bu kıssayı yalanlayanların vay haline..** demek istemiştir.

Şuarâ sûresindeki ان فى ذلك لآية وما كان أكثرهم مؤمنين وان ربك لهو العزيز الرحيم «Şüphesiz bunda bir işaret vardır. Ama çokları inanmazlar. Ve şüphesiz Rabbin, işte üstün Odur, merhamet eden Odur.» (8, 9; 67, 68; 103, 104..) âyeti de bu kabildendir. Âyet, bu sûrede, her kıssanın sonunda, sekiz kere tekrar

etmiştir. Bu âyetin tekrarıyla, zikredilen Nebi'nin kıssasına, bu kıssada ibret ve delillerin bulunduğuna işaret edilmektedir.

وماكان أكثرهم مؤمنين **«Ama çokları inanmazlar.»** (Şuarâ, 8, 67, 103,..) âyeti, her nebinin kavmine mahsus bir ifadedir. Bu âyetin mefhumunda, her kavim içinde iman edenlerin sayıca azlığı mânası mevcut olduğundan, **izzeti,** içlerinden iman etmeyenlere, **rahmeti** de iman edenlere işaret olmak üzere, müteakip âyette العزيز ve الرحيم gibi iki sıfatla zikredilmiştir.

Kamer sûresindeki ولقد يسرنا القران للذكر فهل من مدكر **«Andolsun biz Kur'a-nı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?»** (17, 22, 32, 40.) âyetleri de bunun gibidir. Zemahşeri, âyetin tefsirinde şöyle der: Bu âyet, her kavme ait kıssayı duyanların, ibret almaları ve dikkatli olmaları için tekrar edilmiştir. Çünkü bu kıssaların her biri, kendine mahsus bir değer taşımakta, sevinç ve gafletlerine mağlup olmamaları için, uyanık bulunmalarına işaret etmektedir.

Bahauddin Subki, «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'da tekrar edilen âyet ile, makablindeki âyet murat ediliyorsa bu, itnab değil, ayrı gayelere bağlı olan lafızlar olmaz mı? diye sorulursa, şöyle cevap verilir: Eğer muteber olan lafzın umumiliği ise, tekrar eden bu âyetlerin her biri, aynı gayeye bağlı âyetlerdir. Fakat bu tekrar, kendinden sonraki âyete nass olduğu kadar, önceki âyetlerle de vuzuh kazanarak nass olur. Bu durumda, âyetin tekid ifade etmesi gerekmez mi? denilirse, şu cevap verilir: Gerçek olan, tekid ifade etmesidir. Fakat, tekidin üçten fazla âyetin tekrarıyla yapılmayacağı hususu da bir gerçektir. Bu durum, tabi şeklinde gelen tekidde söz konusudur. Ama bir âyetin değişik sûrelerde, üçten fazla tekrarlanması, buna mani teşkil etmez.

İbnu Cerir'in: ولله ما في السموات وما في الأرض ولقد وصينا..وكان الله غنيا حميدا **«Göklerde olanların hepsi Allah'ındır...Allah, zengindir, övgüye layıktır.»** (Nisâ, 131.) âyetiyle, ولله ما في السموات وما في الأرض وكفى بالله وكيلا **«Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.»** (Nisâ, 132.) âyetinin tefsirinde zikrettiği hususlar, buna yakındır. İbnu Cerir şöyle demiştir: ولله ما في السموات âyetinin, her iki âyette ardarda tekrar etmesinin hikmeti nedir? diye sorulsa. Şu cevabı veririz: Bu durum, gökler ve yerle ilgili bilgilerin, değişik mânada olmasındandır. Bu da şuna dayanmaktadır: Birinci âyet; kul Allah'a muhtaç olduğu halde, Allah'ın kula muhtaç olmadığını gösterirken ikinci âyet, Allah'ın kulunu koruduğu, yaptığı her işi eksiksiz bildiğini gösterir. وكان الله غنيا حميدا **«Allah, zengindir, övülmeye layıktır. Vekil olarak Allah yeter.»** şeklinde dense, daha iyi olmaz mıydı? diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir: Birinci âyette, Allah'ın kulunu koruyup gözetmesi gibi bir vasıf mevcut değildir.

Ragıb el-Isfahani; وان منهم لفريقا يلوون ألسنتهم بالكتاب لتحسبوه من الكتاب وما هو من... **«Onlardan bir grup var ki, Kitapta olmayan bir şeyi, siz kitaptan sanasınız diye dillerini eğip bükerler.»** (Âl-i İmrân, 78.) âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: Âyetteki birinci Kitap فويل للذين يكتبون الكتاب بأيديهم **«Vay haline o kimselerin ki, Kitab'ı elleriyle yazıp..»** (Bakara, 79.) âyetinde zikredilen, kendilerinin yazdığı kitabı, ikincisi Tevrat, üçüncüsü de Allah'ın indirdiği bütün semavi Kitap'lardır. Allah kelamını tahrif edenlerin söylediği sözler, Allah'ın Kitab'ı ve kelamından olmayan sözlerdir.

Tekrar gibi zannedilen, fakat aslında tekrar olmayan âyetlere misal, Kâfirun sûresidir. Bu sûrenin لاأعبد ما تعبدون **«Ben sizin taptıklarınıza tapmam.»** âyeti istikbale, ولاأنتم عابدون **«Siz de tapmıyorsunuz..»** âyeti hale, ما أعبد **«taptığıma»** âyeti istikbale, ولاأنا عابد **«Ben asla tapacak değilim..»** âyeti hâl'e ما عبدتم **«sizin taptığınıza»** âyeti mâziye, ولاأنتم عابدون **«Siz de tapacak değilsiniz.»** âyeti istikbale, ما أعبد **«benim tapmakta olduğuma»** âyeti hale delalet etmektedir. Neticede sûre, her üç zamanda da kafirlerin ilah kabul ettikleri putlara ibadeti nefyetmektedir.

فاذا افضتم من عرفات فاذكروا الله عند المشعر الحرام واذكروه كما هداكم **«..Meşari Harama akın ettiğinizde Allah'ı anın, Onun size gösterdiği biçimde Onu anın..»** (Bakara, 200.) ve فاذكروا الله فى أيام معدودات **«Sayılı günlerde Allah'ı anın..»** (Bakara, 203.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerde geçen her zikir, diğerinden farklıdır. Birinci âyetteki zikr, şeytan taşlama yeri olan Müzdelife'deki vakfe sırasında yapılan zikirdir. واذكروه كما هداكم âyeti, zikrin ikinci ve üçüncü defa tekrarlandığına işarettir. فاذا قضيتم **«Hac ibadetini bitirince»** âyetinin delaleti ile Arafat dönüşünde yapılan tavafın, bu âyetle de murad edilmesi muhtemeldir. Üçüncü zikir, Akabe'de yapılan taşlamaya işarettir. Âyetlerde geçen son zikir ise teşrik günlerinde, şeytan taşlama esnasında geçen zikirdir.

İdrab harfi olan بل kelimesinin tekrarı, yukarıdaki tekrara benzer. بل قالوا أضغاث أحلام بل افتراه بل هو شاعر **«Hayır, dediler, karmakarışık rüyalar; hayır, onu uydurmuş; hayır, o şairdir..»** (Enbiya, 5.), بل ادارك علمهم فى الآخرة بل هم **«Doğrusu onların ahiret hakkındaki bilgileri, ardarda gelip bir araya toplandı. Fakat onlar ondan bir kuşku içindedirler; hayır onlar ondan yana kördürler.»** (Neml, 66.) âyetleri buna misaldir. ومتعوهن على الموسع قدره وعلى المقتر قدره متاعا بالمعروف حقا على المحسنين **«..Onları faydalandırın. Eli geniş olan da kendi gücü nisbetinde, eli dar olan da kendi kaderince güzel bir şekilde faydalandırmalıdır. Bu, iyilik edenlerin üzerine bir borçtur.** (Bakara, 236.) âyetinden sonra وللمطلقات متاع بالمعروف حقا على المتقين **«Boşanmış olan kadınların uygun olan geçimlerini sağlamak korunanlar üzerine bir borçtur.»** (Bakara, 241.) âyetinin gelmesi de, bu kabildendir. Bu âyetlerdeki ikinci tekrar, boşanan her kadına

şamil olan tekrarlardır. Birinci âyetteki boşanma, özellikle mehir takdirinden ve cinsi temastan önceki boşanmadır. Bir rivayete göre birinci âyet, vucubiyete işaret etmemektedir. Bu yüzden âyetin nüzulünden sonra bazı Sahabe: İstersen iyilikte bulunursun, istersen bulunmazsın, demişlerdir. İkinci âyet, Sahabenin bu sözü üzerine nâzil olmuştur. Bunları, İbnu Cerir rivayet etmiştir.

Kur'an'daki darbı mesellerin tekrarı da bu nevidendir. وما يستوي الأعمى والبصير ولا الظلمات ولا النور ولا الظل ولا الحرور وما يستوي الأحياء ولا الأموات **«Kör ile gören, karanlıklar ile ışık ve gölgelikle sıcaklık bir değildir.»** (Fâtır, 19-22.) âyetleri buna misaldir. Bakara sûresi 17. âyetinde münakfıkların durumu, ateşi yakıp çevresini aydınlatan kimsenin durumu, gökten boşanan yağmura tutulmuşların durumuna benzetilmesi, bu kabildendir. Zemahşeri, âyetin tefsirinde şöyle demiştir: İkinci teşbih; aşırı hayret, şiddetli sıkıntı ve korkunç duruma delalet etmesiyle, birincisinden daha beliğdir. Bu yüzden ikinci teşbih, birinciden sonra gelmiş, münafıkların durumu da tedrici olarak, ehvenden başlayıp daha şiddetli hallerle anlatılmıştır.

15- Kur'an'daki Kıssaların Tekrarı

Kıssaların tekrarı da bu nevidendir. Adem, Nuh, Musa, (a.s.) gibi bazı peygamberlerin kıssası buna misaldir. Bazı ulema, Allah'ın Musa'yı Kur'an'da yüz yirmi yerde zikrettiğini, İbnu'l-Arabi de «e l - K a v a s ı m» adlı eserinde; Allah'ın Nuh (a.s) kıssasını yirmi beş âyette, Musa (a.s.) kıssasını da doksan âyette zikrettiğini söyler.

Bedr b. Cemaa, «e l - M u k t e n ı s f î F e v a i d i T e k r a r ' l - K ı s a s» adında müstakil bir eser telif etmiştir. Bu eserde müellif, kıssaların tekrarındaki faydaları zikretmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Önceki kıssada zikredilmeyen bir kelimenin, sonraki kıssada ziyade olarak gelmesi veya kelimenin, bir nükteden dolayı başka bir kelime ile yer değiştirmesi, kıssanın tekrarı sayılmaz. Belagat uleması, Kur'an'ın bu uslubunu çokça kullanır.

Bir kimse, Kur'an'dan bir kıssa duyar, evine dönerek duyduğunu anlatır, sonra da bir yere gidip, gittiği yerlerde bunu tekrar eder, bir başkası da önceki kavimlerin kıssalarını ayrıca tekrar ederse, bu anlatılanlar, fazla tekrar sayılmaz. Şayet kıssalar Kur'an'da tekrar etmemiş olsaydı, Musa (a.s.) kıssası bir başka kavimde, İsa (a.s.) kıssası da diğer bir kavimde kalırdı. Kur'an'daki bütün kıssalar da aynen böyledir. Halbuki Allahu Taâlâ her kavmin, bu kıssalarda iştirakini murad etmiştir. Bu sayede kıssalar, duymayanlara duyrulmuş, duyanlara ise tekid edilmiş olur.

Bir sözün, değişik edebi sanat ve uslubda kullanılması da, tekrardan sayılmaz. Bunun fesahattaki değeri açıkça ortadadır.

Kıssaların naklindeki sebepler, hükümlerin naklindeki sebeplerden az olduğundan, kıssaların tekrarı, ahkam âyetlerinin tekrarından daha çoktur. Allahu Taâlâ Kur'an'ı inzal buyurduğunda, buna karşı gelenler, nazmın hangi şeklinde olursa olsun, benzerini getirmede aciz kalmışlardır. Bunun üzerine Allahu Taâlâ, kıssaları değişik sûrelerde tekrar etmekle, karşı gelenlerin acizliklerini açıkça ortaya koymuştur. Allahu Taâlâ onlara: فأتوا بسورة من مثله **«Haydi bir sûrenin benzerini getirin..»** (Bakara, 23.) âyetiyle mislini getirmeğe davet etmiştir. Eğer Kur'an'daki bir kıssa, sadece bir sûrede zikredilseydi Araplar; sûrenin benzerini siz getirin derlerdi. Bu yüzden Cenabı Hak, iddialarını her yönden çürütmek için aynı kıssayı, değişik sûrelerde tekrarlamıştır.

Bir kıssa, değişik surelerde tekrar edildiğinden, kelimelerindeki ziyadelik-noksanlık, takdim-tehir olmuş, her biri, bir başka üslupla ifade edilmiştir. Bu ifade şekli, nazmındaki değişiklikten, aynı mânayı çıkarmadaki fevkaladeliği ortaya koyduğu gibi, insan tabiatında yeniliklere karşı meyletme zevki ve sevgisi bulunduğundan, kalplerin bu kıssaları dinleme arzusunu da ortaya koyar. Ayrıca tekrarlanması ile, lafızdaki bir bozukluk dinlenilmesi halinde bir bıkkınlık husule getirmeyecek şekilde, Kur'an'ın ayrı bir özelliği ortaya çıkar. Böylece Kur'an, insan kelamından tamamen ayrılmış olur.

Yûsuf (a.s.) kıssasının, diğer kıssalardan farklı olarak sadece bir sûrede zikredilmesindeki hikmet, nedir? şeklindeki soruya şu cevaplar verilebilir:

1- Bu sûrede yer alan kıssada, kadınların Hz. Yûsuf'a karşı aşırı sevgiye kapılmaları, erkeklerin en güzeline meftun olan kadın ile, diğer kadınların durumları yer almaktadır. Gözü haramdan sakındırmak ve işlenen kusurları örtmek bakımından, kıssanın bir başka sûrede tekrar edilmeyişi buna uygun düşmüştür. Hakim, «M ü s t e d r e k»inde sahih olarak rivayet ettiğine göre Resûlullah kadınları, Yûsuf sûresini öğretmekten menetmiştir.

2- Bu kıssa, diğer kıssaların hilafına, büyük bir sıkıntı sonunda feraha kavuşmayı ihtiva etmektedir. Çünkü; İblis, Nuh kavmi, Hud kavmi, Salih (a.s)ın kavmi ile diğer kavimlerin kıssaları, neticede helake dayanmaktadır. Yûsuf kıssasında feraha kavuşma özelliği olduğundan, naklindeki sebepler, onun diğer kıssalardan ayrılmasında ittifak etmiştir.

3- Ebu İshak el-İsferayini şöyle der: Allahu Taâlâ, Kur'an'ı Kerim'de Yûsuf kıssasını bir kere, diğer peygamber kıssalarını da çeşitli sûrelerde birden fazla tekrar etmesi, sanki Resûlullah'ın Araplara; şayet Kur'an benim sözüm ise, diğer kıssaların tekrarlandığı gibi, siz de Yûsuf kıssasında aynı tekrarı yapınız, demesi gibi, onların benzerini getirmedeki aczine işaret etmektedir.

4- Suyuti, burada şunu ilave etmek isterim der: Bu sûre ile ilgili dördün-

cü cevap, bana göre şu olabilir: Yûsuf sûresi, Hakim'in «M ü s t e d r e k»inde zikrettiği gibi, mahiyetini öğrenmek isteyen Sahabenin talebi üzerine nâzil olmuştur. Bu yüzden sûre, Sahabe'nin arzusuna uygun, kıssanın maksudunu ortaya koyacak şekilde, nefsi rahatlatıcı, bütün teferruatı ihtiva eden bir özellikle, tam ve geniş olarak nâzil olmuştur.

5- Verilen cevapların en kuvvetlisi bence, bu beşinci cevaptır. Yûsuf (a.s.) kıssası dışında, diğer peygamber kıssalarının tekrarlanmasındaki gaye, peygamberlerini yalanlayan kavimlerin halakini ifade etmektir. Kıssaların tekrarındaki ihtiyaç, küffarın Resûlullah'ı tekzib etmesinin sürekli olarak tekrarına bağlıdır. Küffarın Resûlullah'ı her yalanlayışında, önceki peygamberleri yalanlayanların karşılaştığı azap gibi, azabın geleceğini haber veren bir kıssa nâzil olmuştur. Bu yüzden Allahu Taâlâ: فقد مضت سنة الأولين «..öncekilerin kanunu geçmiştir.» (Enfâl, 38.), الم يروا كم اهلكنا من قبلهم من قرن «**Görmediler mi onlardan önce nice nesiller yok ettik..**» (Enam, 6.) âyetleri inzâl buyurmuştur. Halbuki, Yûsuf (a.s.) kıssasında bu durum mevcut değildir.

Yûsuf kıssasıyla ilgili bu cevaplar, Ashabı Kehf, Zülkarneyn, Musa (a.s)la Hızır (a.s) ve Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi kıssalarının tekrar etmeyişindeki hikmet için de geçerlidir.

Tekrarı yapılan kıssalardan olmadığı halde, Yahya ve İsa (a.s)ın doğumları Kur'an'da niye iki kere zikredilmiştir? diye sorulacak olursa, buna şu cevap verilir: Bu iki peygamber önce Mekki olan Meryem suresinde zikredilmiştir. Bu sûre, Mekke ehline hitaben nâzil olmuştur. Sonra da Medeni olan Âl-i imrân sûresinde zikredilmiştir. Bu sûre Yahudiler ve Hiristiyanlara hitaben nâzil olmuştur. Bu yüzden Yahudi ve Hiristiyanların karşı koymaları ve yalanlamaları, bu kıssayı takiben gelmiştir.

16- Sıfatla Yapılan İtnab

Sıfat, cümlede çeşitli sebeplerle kullanılır:

a- Nekre kelimeyi tahsis eder; فتحرير رقبة مؤمنة «**..Mümin bir köle azat etmesi..**» (Nisâ, 92.) âyeti buna misaldir.

b- Marife kelimeyi açıklar; ورسوله النبي الأمي «**..Onun ümmi peygamberi olan elçisine..**» (Araf, 158.) âyeti buna misaldir.

c- Medih ve sena gayesi ile kullanılır. Allah'ın sıfatları bu kabildendir; بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم مالك يوم الدين «**Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Âlemlerin Rabbı Allah'a hamdolsun. O Rahman ve Rahimdir, din gününün sahibidir.**» (Fatiha, 1-4.) ve هو الله الخالق البارئ المصور «**O yaratan, var eden, şekil veren Allahtır.**» (Haşr, 24.) âyetleri buna misaldir. يحكم بها النبيون الذين أسلموا «**Allah'a teslim olmuş peygamberler, onunla hükmederlerdi,**

(Mâide, 44.) âyeti de bu kabildendir. Zemahşeri'nin ifadesine göre âyetteki bu vasıf medih bildirmek, İslam'ın şerefini göstermek, Yahudilere tarizde bulunmak için gelmiştir. Çünkü onlar, bütün peygamberlerin dini olan islamiyetten uzaklaşmışlardır.

d- Zemmetmek gayesiyle gelir, فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم «**..kovulmuş şeytandan Allah'a sığın..**» (Nahl, 98.) âyeti buna misaldir.

e- Vehmi kaldıran tekid olarak gelir; لاتتخذوا الهين اثنين «**..iki ilah edinmeyin..**» (Nahl, 51.) âyeti buna misaldir. Âyetteki الهين kelimesi, tesniye ifade eder. Bundan sonraki اثنين kelimesi, şirki nefyetmek üzere tekid eden bir sıfat olarak gelmiştir. Ayrıca bu, acizlik veya başka bir mânaya gelmeksizin, sadece uluhiyetteki ikiliğin nefyini ifade için gelmiştir. Birlik ifadesinden Resûlullah'ın: **Biz ve Benu Muttalip, aynı kabileyiz,** sözünde görüleceği üzere, neviyet anlaşıldığı gibi, bazen de sayının nefyi anlaşılır. Tesniye de bunu ifade eder. Âyette sadece لاتتخذوا الهين dense idi, bir neviden birçok ilah ittihazı ihtimal dahilinde olsa bile, iki ilah cinsinin nefyedildiği vehmi ortaya çıkardı. Bu yüzden انما هو اله واحد «**..O ancak tek bir ilahtır..**» (Nahl, 51.) âyetinde ilah kelimesi, vahid sıfatıyla tekid edilmiştir.

كل kelimesini tenvinli okuyan kıraata göre فاسلك فيها من كل زوجين اثنين «**her cinsten ikişer çift...alıp..**» (Müminun, 27.) âyeti ile فاذا نفخ فى الصور نفخة واحدة «**Sûra birinci defa üflendiği zaman..**» (Hâkka, 13.) âyeti, bu kabildendir. İkinci âyetteki واحدة kelimesi, nefha sayısındaki tevehhümü kaldırmak üzere gelen tekittir. Çünkü bu siga, وان تعدوا نعمت الله لاتحصوها «**..Eğer Allah'ın nimetini saymağa kalkışsanız sayamazsınız..**» (İbrahim, 34.) âyetinin delaleti ile kesret ifade eder.

فان كانتا اثنتين «**..eğer iki kız kardeşi varsa..**» (Nisâ, 176.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki كانتا lafzı, tesniye ifade eder. Böylece اثنتين lafzıyla tefsiri, كانتا kelimesi üzerine ziyadelik ifade etmez.

Ahfeş ve el-Farisi, bu hususu şöyle açıklarlar: اثنتين kelimesi sıfat olmaktan ziyade, başlıbaşına sayı ifade eder. Eğer اثنتين kelimesi sıfat olsaydı, bu durumda فان كانتا صغيرتين veya كبيرتين veya صالحتين veyahut diğer sıfatlardan herhangi birini getirmek mümkün olurdu. Âyette اثنتين gelince, bunun sadece iki sayısına taalluk ettiği anlatılmak istenmiştir. Bu kelimenin sağladığı fayda, tesniye zamirinde mevcut değildir. Bu âyette Cenab-ı Hakkın فان كانتا اثنتين فصاعدا **Eğer iki veya ikiden fazlaysa..** şeklinde murat ettiği söylenir. Bununla, iki veya ikiden çok olanı اثنتين ile ifade ederek yetinmiştir. Bunun benzeri, فان لم يكونا رجلين «**..eğer iki erkek yoksa..**» (Bakara, 282.) âyetidir. Âyetteki tesniye zamirinin mutlaka iki şahide ait olması daha uygundur.

ولا طائر يطير بجناحيه «**..iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki..**» (Enam,

38.) âyeti, tekid ifade eden sıfata ait misallerdendir. Âyetteki يطير kelimesi, طائر kelimesinden kuşun kendisi murad edildiğini tekid etmektedir. طائر kelimesi, bazan mecazi olarak başka mânaya da gelir. Âyetteki بجناحيه kelimesi, gerçek mânada uçmayı tekid için gelmiştir. Kelime, bazan mecazi olarak; hızlı adımlarla koşmak mânasına da gelir.

يقولون بألسنتهم ماليس فى قلوبهم **«Onlar kalplerinde olmayan şeyi söylüyorlar..»** (Fetih, 11.) âyeti de bu kabildendir. Söylemek, ويقولون فى أنفسهم **«..kendi içlerinde de...diyorlar..»** (Mücadele, 8.) âyetinin delaletiyle mecazi olarak dille söyleme dışındaki ifadelerde de kullanılır. ولكن تعمى القلوب التى فى الصدور **«..fakat göğüslerdeki kalbler kör olur.»** (Hac, 46.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki kalp kelimesi mecazi olarak göz yerine kullanıldığı gibi, الذين كانت أعينهم فى غطاء عن ذكرى **«Onlar ki beni anmağa karşı gözleri perde içinde idi..»** (Kehf, 101.) âyetinde görüldüğü üzere göz kelimesi, mecazi olarak, kalp yerine de kullanılmıştır.

Sıfatla ilgili önemli kaidelerden bazıları şunlardır:

Umumi mânadaki sıfat, hususi mânadaki sıfattan sonra gelmez. رجل فصيح متكلم **düzgün konuşan adam,** yerine رجل متكلم فصيح denilir. Bu kaideye göre, Musa (a.s)la ilgili وكان رسولا نبيا **«..ve gönderilmiş bir peygamberdi..»** (Meryem, 51.) âyetinde, çözülmesi müşkil bir husus vardır. Bu müşkil, nebi kelimesinin sıfat olmayıp, hal olduğu şeklinde izah edilmiştir. Buna âyetin mânası: Nebi durumunda iken resûl olarak gönderildi, şeklindedir. Takdim-tehir bahsinde bununla ilgili misaller verilmiştir.

Eğer sıfat, isim tamlamasından sonra gelir, muzaf sayı olursa, bu sıfatın muzafa veya muzafun ileyh üzerine icrası caiz olur. Birinciye misal: سبع سموات طباقا **«..yedi göğü tabaka tabaka..»** (Mülk, 3.) âyeti, ikinciye misal de: سبع بقرات سمان **«..yedi semiz inek..»** (Yûsuf, 43.) âyetidir.

Bir isim, birden fazla sıfat alırsa, en doğru olan, mânaları birbirinden farklı olan sıfatların atıf edatıyla birbirine bağlanmasıdır. هو الأول والأخر والظاهر والباطن **«O ilktir, sondur, zahirdir, batındır..»** (Hadid, 3.) âyeti buna misaldir. Aksi halde atıf edatının terki gerekir. ولا تطع كل حلاف مهين همّاز مشاء بنميم مناع للخير معتد أثيم **«Şunların hiçbirine itaat etme: Yemin edip duran, aşağılık, kınayan, söz götürüp getiren, hayra engel olan, saldırgan, günahkâr, kaba, sonra da kötükle damgalı..»** (Kalem, 10-13.) âyetleri buna misaldir.

Sıfatların medih ve zem makamında irapdan kesilmesi, icrasından daha beliğdir. el-Farisi bu konuda şöyle der: Sıfatlar medih veya zem makamında zikredildiğinde doğru olan, irabında mevsufuna muhalefet etmesidir. Cümledeki yeri, itnabı gerektirir. İrabında muhalefet edilirse, sıfattan beklenen gaye daha mükemmel olur. Çünkü ihtilaf durumunda, mânalar çeşitli ve değişik, ittihat du-

rumunda ise, sadece bir nevi olur. Sıfatlardaki medihe misal: والمؤمنون يؤمنون بما أنزل اليك وما أنزل من قبلك والمقيمين الصلاة والمؤتون الزكاة **«..ve Müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar. O namazı kılanlar, zekatı verenler..»** (Nisâ, 162.) ile ولكن البر من آمن بالله....والموفون بعهدهم اذا عاهدوا والصابرين **«Asıl iyilik odur ki, Allah'a inandı...Anlaşma yaptıkları zaman anlaşmalarını yerine getirenler, sabredenler..»** (Bakara, 177.) âyetleridir.

رب kelimesinin raf'ı ve nasbı ile okunan şaz kıraata göre الحمد لله رب العالمين **«Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.»** (Fatiha, 2.) âyeti buna misaldir. Zemme misal ise; وامرأته حمالة الحطب **«Karısı da odun hammalı olarak..»** (Leheb, 4.) âyetidir.

17- Bedelle Yapılan İtnab

Bu itnabın gayesi, müphemi izah etmektir. Faydası ise, beyan ve tekiddir. Beyan'ın faydası; رأيت زيدا أخاك **Kardeşin Zeyd'i gördüm,** cumlesinde açıkça görülmektedir. Bu cümlede Zeyd'den, sadece kardeşi olan Zeyd anlaşılır. Tekidin faydası, amilin tekrarı niyetiyle yapılmasıdır. Bu tekid, görünürde iki cümle gücündedir, birinci cümlenin ifade ettiği mânayı ihtiva eder. Bu tekid; ya mutabakat sağlamakla bedeli küll mine'l-küll, ya da iltizam yolu ile bedeli iştimal şeklinde olur.

Bedeli kül'e misal: اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم **«..Bizi doğru yola ilet. Nimet verdiğin kimselerin yoluna; gazab edilmiş olanların yoluna değil.»** (Fatiha, 6-7.), لتهدى الى صراط مستقيم صراط الله **«doğru yola götürüyorsun, Allah'ın yoluna..»** (Şûrâ, 52, 53.), لنسفعا بالناصية ناصية كاذبة **«..onu perçeminden yakalarız. O yalancı, günahkar perçeminden..»** (Alak, 15, 16.) âyetleridir.

Bedeli ba'z mine'l-küll'e misal: ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا **«..yoluna gücü yeten herkesin o eve (gidip) haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır..»** (Âl-i İmrân, 97.), ولولا دفع الله الناس بعضهم ببعض **«..Eğer Allah, insanların bir kısmıyla diğerini savmasaydı..»** (Bakara, 251.) âyetleridir.

Bedeli iştimal'e misal: وما أنسانيه الا الشيطان أن أذكره **«..Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu..»** (Kehf, 63.), يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه قل قتال فيه كبير Sana haram ayından, onda savaştan soruyorlar. De ki: Onda savaş büyük bir günahtır..» (Bakara, 217.), قتل أصحاب الأخدود النار **«Öldürüldü hendeğin adamları...ateş..»** (Burûc, 4-5.) ve لجعلنا لمن يكفر بالرحمن لبيوتهم سقفا من فضة ومعارج **«..Rahman'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve binip çıkacakları merdivenler yapardık..»** (Zuhruf, 33.) âyetleridir.

Bazı ulema, bu üç bedele; bedel-i kül mine'l-ba'zı da ilave ederler. Buna misal olarak, Kur'an'da şu âyete rastladım. يدخلون الجنة ولا يظلمون شيئا جنات عدن

«..Cennete girecekler ve hiç haksızlığa uğratılmayacaklar. Adn cennetleri..» (Meryem, 60, 61.). Âyetteki جنات عدن kelimesi, cennet kelimesinden bedel'dir. Bu nevi bedel'in faydası, cennetin bir olduğunu değil, çokluğunu belirtmesidir. İbnu Sid bu konuda şöyle der: Her bedel, mübdel-i minh,'de görülen müşkili kaldırma gayesini gütmez. Belki, mübdeli minh'in bedele ihtiyacı olmasa bile, bedel'le tekid edildiğini gösterir. وانك لتهدى الى صراط مستقيم . صراط الله **«..ve şüphesiz sen, doğru yola götürüyorsun. Allah'ın yoluna..»** (Şûrâ, 52, 53.) âyetinde ikinci sırat kelimesi zikredilmeseydi, sıratı müstakim'den, sıratullah anlaşıldığını herkes kabul ederdi. Buna rağmen Sibeveyh, bedelden tekit yapılamayacağını savunmuştur.

İbnu Abdisselam; واذ قال ابراهيم لابيه آزر **«İbrahim babası Âzer'e demişti ki..»** (Enam, 74.) âyetinde bedelin sadece tekit için gelmediğini ifade ederek şöyle der: Âyetteki bedel, beyan ifade etmez. Çünkü bir babanın, başka bir baba ile karıştırılmasına imkan yoktur. Fakat bu görüş; dedeye, baba da denildiğinden reddedilmiş, âyette hakiki babanın kastedildiğini belirtmek için, bedel yapılmıştır.

18– Atf-ı Beyan'la Yapılan İtnab

Atf-ı Beyan, izah bakımından aynen sıfat gibidir. Fakat, bedel'le aralarında bazı farklar mevcuttur. Bedel, bağlı olduğu mübdel-i minh'i izah ederken atfı beyan, bağlı olduğu ifadedeki mânayı izah eder.

İbnu Keysan; atf-ı Beyan'la bedel arasındaki farkı şöyle açıklar: Bedel cümlede, mübdelün minh'in bir tekrarı kabul edildiğinden, müstakil bir değere sahip iken atf-ı beyan, matufun aleyh'le birlikte, aynı değere sahiptir.

İbnu Malik, «Ş e r h u' l - K i f a y e» adlı eserinde, bu konuda şu açıklamada bulunur: Atf-ı beyan, metbuunu tamamlama bakımından sıfata benzer. Yalnız atf-ı beyan, şerh ve beyan etmek suretiyle metbuunu tamamlarken, sıfat metbuunda mevcut olan mânanın veya sebebin delaletiyle mevsufunu tamamlar. Ayrıca atfı beyan, delalet ettiği mânayı takviye etmede, tekide benzer. Aralarındaki fark, tekidin, mecaz olma tevehhümünü kaldırmasıdır. Atfı beyan ayrıca, müstakil bir değere sahip olma bakımından bedele benzer. Fakat aralarındaki fark, bedel'deki tekrarın, niyete bağlı olmasıdır. فيه آيات بيّنات مقام ابراهيم **«Onda açık deliller, İbrahim'in makamı vardır.»** (Âl-i İmrân, 97.), من شجرة مباركة زيتونة **«..mübarek bir zeytin ağacından..»** (Nur, 35.) âyetleri buna misaldir. Atfı beyan bazan, izah yönü olmaksızın, yalnız medih için gelir. جعل الله الكعبة البيت الحرام **«Allah, Kabe'yi, o saygı değer evi..»** (Mâide, 97.) âyeti buna misaldir. Âyetteki beytu'l-Haram, Kabeyi izah için değil, medih için gelen atfı beyandır.

19– İki Müteradif Kelimeden Birinin Diğerine Atfı İle Yapılan İtnab

Bu itnabın gayesi, tekid'dir. انما أشكو بثى وحزنى الى الله **«Ben üzüntümü ve tasamı yalnız Allah'a şikayet ederim..»** (Yûsuf, 86.), فما وهنوا لما أصابهم فى سبيل الله **«..Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zayıflık da göstermediler.»** (Âl-i İmrân, 146.), فلا يخاف ظلما ولا هضما **«ne zulümden, ne de hakkının çiğnenmesinden korkmaz..»** (Tâhâ, 112.), لا تخاف دركا ولا تخشى **«..yetişilmekten korkma, (boğulmaktan) endişelenme..»** (Tâhâ, 77.), لا ترى فيها عوجا ولا امتا **«Orada ne bir eğrilik, ne de bir tümsek göremiyeceksin..»** (Tâhâ, 107.). el-Halil b. Ahmed; عوج ve أمت kelimelerinin aynı mânada olduğunu söyler. سرهم ونجواهم **«onların sırlarını ve gizli konuşmalarını..»** (Tevbe, 78.), شرعة ومنهاجا **«..bir şeriat ve yol..»** (Mâide, 48.), لا تبقى ولا تذر **«(Geride bir şey) komaz, bırakmaz (her şeyi yakıp yok eder).»** (Müddessir, 28.), الا دعاء ونداء **«..bağırıp çağırmadan başka..»** (Bakara, 171.), انا أطعنا سادتنا وكبراءنا **«..biz beylerimize büyüklerimize uyduk..»** (Ahzab, 67.), لا يمسنا فيها نصب ولا يمسنا فيها لغوب **«..orada bize ne bir yorgunluk, ne de bir usanç dokunur..»** (Fatır, 35.) âyetteki نصب kelimesi, لغب kelimesinin vezin ve mânasındadır. اولئك عليهم صلوات من ربهم ورحمة **«..Rablerinden bağışlanmalar ve rahmet hep onlaradır..»** (Bakara, 157.), عذرا او نذرا **«Özür yahut uyarmak için.»** (Mürselât, 6.) âyetleri buna misaldir. Sa'leb; son âyetteki iki kelimenin aynı mânada olduğunu söyler.

el-Müberrid, Kur'an'da bu nevi atfın mevcut olmadığını söyleyerek yukarıda zikredilen âyetlerdeki müteradif kelimelerin aynı mânada olmadığı şeklinde tevilde bulunmuştur. Diğer ulema da şöyle der: Bu hususta doğru olan, müteradif kelimelerin bir arada bulunmasıyla hasıl olan mânanın, münferid halde iken bu mânayı taşımadığıdır. Ziyade harf, kelimeye ziyade mâna kazandırdığından, ziyade kelime de, cümeleye ziyade mâna kazandırır.

20– Hususi Mânanın Umumi Mânaya Atfı İle Yapılan İtnap

Bu nevi atfın faydası, hususi mânadaki kelimenin faziletini gösterir. Hatta bu kelime, vasfındaki değişiklik zatındaki değişikliği meydana getirdiğinden, umumi mânadaki kelime cinsinden sayılmamıştır.

Ebu Hayyan, hocası Ebu Cafer b. Zubeyr'in şöyle dediğini nakleder: Bu nevi atfa, tecrid adı da verilir. Güya bu atıf, cümleden tecrid edilmiş faziletinden dolayı, münferiden zikredilmiş bir atıftır. حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطى **«Namazları ve orta namazı koruyun..»** (Bakara, 238.), من كان عدوا لله وملائكته ورسله وجبريل وميكال **«..Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebraile ve Mikaile düşman olursa.»** (Bakara, 98), ولتكن منكم أمة يدعون الى الخير ويأمرون **«İçinizden hayra çağıran, iyiliği buyurup, kötülükten men eden bir topluluk olsun..»** (Âl-i İmrân, 104.), والذين يمسكون بالكتاب وأقاموا الصلاة **«Onlar ki Kitab'a**

sımsıkı sarılırlar ve namazı dosdoğru kılarlar..» (Araf, 170.) âyetleri buna misaldir. Namazı dosdoğru kılmak, Kur'an'a temessük cümlesindendir. Namazın ayrıca zikri, dinin direği olması bakımından, önemini göstermektedir. Cebrail ve Mikail (a.s.)ın ayrıca zikri, bunlara karşı düşmanlık iddiasında bulunan Yahudilerin sözüne cevap vermektedir. Mikail'in Cebrail ile birlikte zikredilmesi, Cebrail-in, kalplere ve ruhlara hayat veren vahiy meleği, Mikail'in de insana hayat veren, rızık meleği olmasından dolayıdır. Kirmani, «e l - A c a i b» adlı eserinde ifade ettiği gibi; Cebrail ve Mikail, meleklerin emiridir. Emir nasıl orduya dahil değilse, Cebrail ve Mikail, başlangıçta melaikeye dahil değillerdi.

ومن يعمل سوءاً أو يظلم نفسه «**Kim bir kötülük yapar, vahı nefsine zulmeder de**» (Nisa, 110.) ومن أظلم ممن افترى على الله كذباً أو قال أوحي إليّ ولم يوح إليه شيء «**Allah'a karşı yalan uydurandan, ya da kendisine bir şey vahyedilmemişken 'Bana da vahyolunuyordu' diyenden daha zalim kim olur?..**» (Enam, 93.) âyetleri de bu neve misaldir. İbnu Malik'in, bu ve bundan önceki âyetlerdeki görüşüne göre atıf, vav harfine tahsis edilmemiştir. Âyetlerin ikinci kısmında matufun bizzat zikri, söylenen ve yapılana işin son derece çirkin olduğuna işaret etmektedir. Bu nevi atıfta, sözü edilen hususilik ve umumilik, usul ıstılahının aksine, umumi mânanın hususi mânaya şamil olduğunu gösterir.

21– Umumi Mânanın Hususi Mânaya Atfı İle Yapılan İtnab

Bazı ulema, bu nevi atfın Kur'an'da mevcut olmadığını söylemekle hataya düşmüşlerdir. Faydası açıkça görüldüğü üzere, mânayı umumileştirmektedir. Önemini göstermek üzere, birinci kelimesi münferid zikredilene misal إن صلاتي ونسكي «**..benim namazım, ibadetim..**» (Enam, 162.) âyetidir. Âyetteki nusuk kelimesi, umumi mânada, ibadet demektir. ولقد آتيناك سبعاً من المثاني والقرآن «**Andolsun, sana ikişerlerden yedi ve bu büyük Kur'an'ı verdik.**» (Hicr, 87.), رب اغفر لي ولوالديّ ولمن دخل بيتي مؤمناً وللمؤمنين والمؤمنات «**Rabbim, beni, anamı-babamı, inanarak evime gireni, inanan erkek ve kadınları bağışla..**» (Nuh, 28.), فإن الله هو مولاه وجبريل وصالح المؤمنين والملائكة بعد ذلك ظهير «**..Onun dostu ve yardımcısı Allah, Cibril ve Müminlerin iyileridir. Bunun ardından melekler de ona arkadır.**» (Tahrim, 4.) âyetleri bu neve dair misallerdir.

Zemahşeri; قل من يرزقكم «**De ki: 'Sizi kim rızıklandırıyor?'**» (Yûnus, 31.) âyetine ومن يدبر الأمر «**..ve düzenleyip yönetiyor..**» âyetinin atfını, bu neviye misal olarak göstermiştir.

22– Mübhemlikten Sonra İzah Edilen İtnab

Beyan uleması şöyle der: Bir kelimeyi önce müphem mânada kullanıp sonra izahını getirmek, itnabdır. Bu nevi itnab'ın faydası, ya mânayı müphem

veya izah gibi iki ayrı şekilde anlamak ya da üzerinde iyice düşündükten sonra talep edilen mânanın akla gelmesini sağlamaktır. Mânayı bu şekilde kavramak, zihni yormadan kavranılan mânadan daha değerlidir. Veyahut, müphemi düşünerek, izahını öğrenme zevkine ermektir. Çünkü bir şey, bir yönüyle bilindiğinden nefis, diğer yönlerini öğrenme şevkine kapılır, kendini düşünceye sevkeder. Bunların da bilinmesi, düşünülen bu şeyin, birden bilinmesinden daha zevklidir.

رب اشرح لي صدري «**Dedi ki: 'Rabbim benim göğüsümü aç'.**» (Tâhâ, 25.) âyeti bu nevi itnaba misaldir. Âyetteki اشرح fiili, herhangi bir şeyin şerhini talep ifade eder. صدري kelimesi de, talep edilen şeyin tefsir ve beyanını ifade eder. ويسر لي أمري «**Bana işimi kolaylaştır.**» âyeti de bu kabildendir. Âyetin mânası, tekid ifade eder. Çünkü gönderilen her peygamber, bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. ألم نشرح لك صدرك «**Biz senin göğüsünü açmadık mı?**» (İnşirah, 1.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Bu âyet, Resûlullah'ın içinde bulunduğu nimet ve mevkii ifade ettiğinden, tekid mânası taşır.

İcmalden sonra tafsil de bu nevidendir.

إن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهراً... منها أربعة حرم «**..Allah katında ayların sayısı on ikidir...Bunlardan dördü haram aylardır..**» (Tevbe, 36.) âyeti buna misaldir.

Tafsilden sonra icmale misal de: ثلاثة أيام في الحج وسبعة إذا رجعتم تلك عشرة كاملة «**..üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman olmak üzere tam on gün oruç tutar..**» (Bakara, 196.) âyetidir. Bu âyette عشرة kelimesi وسبعة kelimesindeki vav harfinin أو mânasında olma tevehhümünü kaldırmak için, yeniden zikredilmiş, ثلاثة kelimesi de عشرة kelimesindeki icmali mânaya dahil olmuştur. خلق الأرض في يومين... وجعل فيها رواسي من فوقها وبارك فيها وقدر فيها أقواتها في أربعة أيام «**..arzı iki günde yaratanı...Onun üstünden ağır baskılar yaptı. Onda bereketler yarattı ve onda gıdalarını tam dört günde takdir etti..**» (Fussilet, 9-10.) âyetleri de buna misaldir. Bu âyette zikredilen **iki gün,** sonradan gelen **dört günün** dışında değildir. Zemahşeri'nin, Tefsirinde işaret ettiği, İbnu Abdisselam'ın da tercihe şayan bulduğu görüşe göre, âyetin en güzel tefsiri budur.

Zemlekani, «E s r a r u' t - T e n z i l»inde Zemahşeri'nin bu görüşünü kabul ederek, şunu ilave eder: وواعدنا موسى ثلاثين ليلة وأتممناها بعشر «**Musa ile otuz gece sözleştik ve buna on gece daha kattık..**» (Araf, 142.) âyeti bunun benzeridir. Âyet, on gecenin, vaadedilen otuz gecenin dışında olma ihtimalini kaldırmaktadır.

İbnu Asker şöyle der: Âyette; önce otuz, sonra on gecenin zikrindeki fayda, Hz. Musa'nın zihnen ve bedenen hazır bulunması için, vaadedilen gecelerin sonuna yaklaştığını hatırlatmaktır. Şayet Hz. Musa, başlangıçta kırk gün ile vaad edilseydi, vaadedilen günler arasında bir fark olmayacaktı. Bu müddet iki-

ye bölününce, Hz. Musa vaadedilen günlerin sonuna yaklaşıldığını hissetmiş, azmi daha da artmıştır.

Kirmani, «e l - A c a i b» adlı eserinde تلك عشرة كاملة «tam on gün» (Bakara, 196.) âyetiyle ilgili sekiz husus tesbit ettim, der. Bunlardan ikisi tefsir, biri fıkıh, biri nahiv, biri mâna, ikisi de hesapla ilgilidir. Ben bunları, «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserime dercettim.

23- Tefsir Yoluyla Yapılan İtnab

Beyan uleması şöyle der: Bu nevi itnab, bir cümledeki gizlilik veya karışıklığı izale ve tefsir etmek için yapılır. ان الانسان خلق هلوعا اذا مسه الشر جزوعا واذا مسه الخير منوعا **«Doğrusu insan hırslı yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundumu sızlanır. Kendisine hayır dokundu mu vermez.»** (Meâric, 19-21.) âyetleri buna misaldir. Ebu'l-Âliye ve diğer müfessirlerin dediği gibi, âyetteki اذا مسه ile devam eden cümle, هلوعا kelimesini tefsir etmektedir.

Beyhaki, «Ş e r h u E s m a i' l - H u s n a» adlı eserinde الحىّ القيوم لا تأخذه سنة ولا نوم **«..Diri, yaratıklarını koruyup yönetici. Kendini ne bir uyku, ne bir uyuklama tutmaz..»** (Bakara, 255.) âyetine لا تأخذه سنة cümlesi, القيوم kelimesini, يسومونكم سوء العذاب يذبحون أبناءكم **«Size azabın en kötüsünü reva görüp, oğullarınızı boğazlayan..»** (Bakara, 49.) âyetinde يذبحون cümlesinin يسومون cümlesini, ان مثل عيسى عند الله كمثل آدم خلقه من تراب **«..Allah katında İsa'nın durumu. Adem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı..»** (Âl-i İmran, 59.) âyetinde خلقه من تراب cümlesinin مثل kelimesini, لا تتخذوا عدوى وعدوكم أولياء تلقون اليهم بالمودة **«..benim de sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin..»** (Mümtehine, 1.) âyetinde تلقون cümlesinin لا تتخذوا cümlesini tefsir ettiğini söyler.

Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazi الصمد لم يلد ولم يولد **«..Sameddir. Kendisi doğurmamış ve doğmamıştır..»** (İhlas, 2-3.) âyetinde لم يلد cümlesinin الصمد kelimesini tefsir ettiğini söyler.

Kur'an'da bu neve dair misaller pek çoktur.

İbnu Cinni ise şunları zikreder: Cümle ne zaman tefsiri olarak gelirse, müfesser cümlenin parçası, mütemmimi ve cümlenin bir kısmı gibidir.

24- ZahiriBir İsmin Zamir Yerine Getirilmesi İle Yapılan İtnap

Bu konuda sadece İbnu Saig'ın bir eserini gördüm. Bu çeşit itnabın sağladığı bir takım faydalar vardır. Bunlar, sırası ile şöyledir:

1- Beyan ve kudrette ziyadelik ifade eder; قل هو الله أحد الله الصمد **«De ki: Allah birdir. Allah Sameddir.»** (İhlas, 1-2.), وبالحق أنزلناه وبالحق نزل **«Biz onu hak olarak indirdik, o da hak olarak inmiştir..»** (İsrâ, 105.), ان الله لذو فضل على الناس ولكن اكثر الناس لا يشكرون **«..Şüphesiz Allah insanlara lütufkârdır. Fakat in-**

sanların çoğu şükretmezler..» (Mümin, 61.), لتحسبوه من الكتاب وما هو من الكتاب ويقولون هو من عند الله وما هو من عند الله **«..Kitabta olmadığı halde Kitaptan zannedesiniz diye dillerini eğip bükerler. O, Allah katından olmadığı halde: 'Allah katındadır' derler..»** (Âl-i İmrân, 78.) âyetleri buna misaldir.

2- Tazim ifade eder: واتقوا الله ويعلمكم الله والله بكل شىء عليم **«Allah'tan korkun Allah, size öğretiyor. Allah herşeyi bilir.»** (Bakara, 282.), اولئك حزب الله ألا ان حزب الله هم المفلحون **«İşte onlar Allah'ın grubudur. İyi bilin ki kurtuluşa ulaşacak olanlar Allah'ın taraftarlarıdır.»** (Mücadele, 22.), وقرآن الفجر ان قرآن الفجر كان مشهودا **«..sabahın Kur'an'ını da. Çünkü sabah namazı görülür.»** (İsrâ, 78.), ولباس التقوى ذلك خير **«..Takva elbisesi daha hayırlıdır.»** (Araf, 26.) âyetleri buna misaldir.

3- İhanet ve tahkir ifade eder; اولئك حزب الشيطان ألا ان حزب الشيطان هم الخاسرون **«..Onlar şeytanın grubudur. İyi bilin ki şeytanın taraftarları kaybedecektir.»** (Mücadele, 19.), ان الشيطان ينزغ بينهم **«Çünkü şeytan aralarına girer..»** (İsrâ, 53.) âyetleri buna misaldir.

4- Zamirin mercii olan birinci ismin dışında, başka bir isme raci olma vehminden dolayı beliren karışıklığı izale etmesidir. İbnu'l-Haşşab'ın ifadesine göre: قل اللهم مالك الملك تؤتى الملك من تشاء **«De ki: 'Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, Sen mülkü dilediğine verirsin..»** (Âl-i İmrân, 26.) âyetinde تؤتيه denilse idi, zamirin birinci isme ait olduğu vehmi ortaya çıkardı. والمشركات الظانين بالله ظن السوء عليهم دائرة السوء **«..Allah'a kötü zanda bulunan müşriklerin...kötü hezimetleri başlarına gelsin..»** (Fetih, 6.) âyetinde Cenab-ı Hak عليهم دائرته buyursa idi, zamirin Allah'a ait olduğu vehmi ortaya çıkardı. فبدأ باوعيتهم قبل وعاء اخيه ثم استخرجها من وعاء اخيه **«Bunun üzerine kardeşinin kabından önce onların kaplarını aramağa başladı. Sonra tası kardeşinin kabından çıkardı..»** (Yûsuf, 76.) âyetinde Cenab-ı Hak, Zamirin kardeş kelimesine avdet vehmini kaldırmak için, منه şeklinde buyurmadı. Zamir kardeşe avdet etseydi, su kabının kardeşinde çıkmasını arzular duruma düşerdi. Böyle bir davranış, iyi niyetli kimseleri ezaya sevkedeceğinden meydana gelmemiştir. Bu yüzden zahiri isim, zamir yerine kullanılmıştır. Yüce Allah âyette, zamirin Yûsuf (a.s)'a raci olma vehmini kaldırmak için من وعائه şeklinde buyurmamıştır. Çünkü Yûsuf (a.s)a ait zamir, استخرج fiilinde müstetirdir.

5- Hürmeti gerektiren bir ismin zikriyle, dinleyenin kalbinde korku hissi uyandırmayı ifade der. الخليفة أمير المؤمنين يأمرك بكذا **Halife hazretleri size şöyle emrediyor..** şeklindeki söz, buna misaldir. ان الله يأمركم أن تؤدوا الأمانات الى اهلها **«Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor..»** (Nisâ, 58.), ان الله يأمر بالعدل **«Allah, adaleti emreder..»** (Nahl, 90.) âyetleri bu kabildendir.

6- Yapılması istenen bazı şeylerin takviyesini ifade eder. فاذا عزمت

فتو كل على الله ان الله يحب المتو كلين **«Bir kere azmettin mi artık Allah'a dayan. Çünkü Allah kendine güvenip.... sever.»** (Âl-i İmrân, 159.) âyeti bu kabildendir.

7– Bir işin yüceliğini ifade eder; أو لم يرو ا كيف يبدئ الله الخلق ثم يعيده ان ذلك على الله يسير **«Görmedin mi Allah nasıl yaratmayı başlatıyor, sonra onu iade ediyor, dönüp yeniden yaratıyor; bu Allah'a göre kolaydır.»** (Ankebut, 19.), فانظر وا كيف بدأ الخلق **«..bakın yaratmaya nasıl başladı..»** (Ankebût, 20.), هل أتى على الإنسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكو را انا خلقنا الانسان من نطفة امشاج نبتليه **«İnsanoğlu, var edilip bahse değer bir şey olana kadar, şüphesiz, uzun bir zaman geçmemiş midir?. Doğrusu biz insanı halden hale geçirdiğimiz karışık bir nutfeden yarattık..»** (İnsan, 1-2.) âyetleri buna misaldir.

8– Bir şeyin zikriyle hoşlanmayı ifade eder; و او رثنا الأرض نتبوأ من الجنة حيث نشاء **«bizi dilediğimiz yerde oturacağımız bu cennet yurduna varis kılan»** (Zümer, 74.) âyeti buna misaldir. Yüce Allah âyette, منها buyurmadı. Bu yüzden zamir yerine, lezzet kaynağı olan cennet kelimesini ifade buyurdu.

9– Zahir bir isim kullanarak, vasfedilene ulaşmayı ifade eder. إني رسو ل الله **«Allah'ın elçisiyim.»** (Araf, 158.) cümlesinden sonra gelen فآمنو ا بالله و رسو له النبي الأمي الذى يؤ من بالله **«Gelin, Allah'a ve Onun ümmi peygemberi olan elçisine inanın..»** (Araf, 158.) âyeti, buna misaldir. Yüce Allah âyette فآمنوا بالله وبي **Allaha ve bana inanın..** buyurmamıştır. Çünkü Resûlüne verdiği sıfatları yerleştirmek, bu sıfatlarla vasıflanmış olan Resûl'e, iman ve ittibanın vacip olduğunu bildirmek istemiştir. Şayet, âyette zamir gelmemiş olsaydı, zamir bu vasıfları alamayacağından, bu mâna mümkün olmazdı.

10– Hükmün sebebine dikkati çekmektir; فبدل الذين ظلمو اقو لا غير الذى قيل لهم فأنزلنا على الذين ظلمو ا رجزا من السماء بما كانو ا يفسقو ن **«Derken o zalimler, onu kendilerine söylenenden başka bir sözle değiştirdiler. Biz de yaptıkları kötülükleden dolayı o zulmedenlerin üzerine gökten bir azap indirdik.»** (Bakara, 59.), فان الله عدو للكافرين **«..Allah da o inkar edenlerin düşmanıdır.»** (Bakara, 98.) âyetleri buna misaldir. Bu son âyette Yüce Allah, عدو لهم buyurmadı. Çünkü; Allah'a meleklere, resûllerine, Cebrail ve Mikail'e düşman olanlar da kafir oldugundan, Allah da kafire, küfründen dolayı düşmanlığını bildirmiştir. فمن اظلم ممن افترى على الله كذبا او كذب بآياته انه لا يفلح الكافر ون **«Allah'a yalan uydurup atan, yahut Onun âyetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Şüphesiz suçlular asla felah bulmazlar.»** (Yûnus, 17.), و الذين يمسكو ن بالكتاب و أقامو ا الصلاة انا لا نضيع أجر المصلحين **«Onlar ki Kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar, elbette biz iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz.»** (Araf, 170.), ان الذين آمنو ا و عملو ا الصالحات انا لا نضيع أجر من أحسن عملا **«Onlar ki inandılar ve iyi işler yaptılar; elbette biz işi güzel yapanın ecrini zayi etmeyiz.»** (Kehf, 30.) âyetleri de bu neve misaldir.

11– Umumilik gayesi ile kullanılmasıdır; و ما أبر ئ نفسي ان النفس لأمارة **«Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis daima kötülüğü emredicidir..»** (Yûsuf, 53.) âyeti bu kabildendir. Bu âyette Yüce Allah, Yûsuf (a.s)ın bizzat tahsis edildiği anlaşılmaması için, انها şeklinde buyurmamıştır. او لئك هم الكافر و ن حقا **«İşte onlar gerçek kafirlerdir..»** (Nisâ, 151.), و اعتدنا للكافرين عذابا مهينا **«..o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.»** (Nisâ, 37.) âyetleri de bu kabildendir.

12– Hususilik gayesiyle kullanılmasıdır; و امر أة مؤ منة ان و هبت نفسها للنبي **«Bir de kendisini Peygambere hibe eden kadını..»** (Ahzâb, 50.) âyetinde Yüce Allah nefsini hibe etme işinin sadece Nebi'ye ait olduğunu açıklamak için لك buyurmamıştır.

13– İkinci cümlenin, birinci cümle hükmüne dahil olmadığına işaret etmesidir; فان يشإ الله يختم على قلبك و يمح الله الباطل **«..Allah dilerse senin kalbine mühür basar, batılı mahveder..»** (Şûrâ, 24.) âyeti buna misladir. Âyetteki و يمح الله cümlesi, istinaf cümlesidir, birinci cümledeki şartın hükmüne dahil değildir.

14– Cinasa riayet etmektir. Şeyh İzzeddin b. Abdisselam'ın zikrettiğine göre, nas sûresi buna misaldir. İbnu Saig da, خلق الانسان من علق.. علم الانسان ما لم يعلم كلا ان الانسان ليطغى **«O, insanı alaktan yarattı. İnsana bilmediğini öğretti. Hayır, (Rabbının Kitabını okumayan) insan azar..»** (Alak, 2, 5 ve 6.) âyetlerini buna misal getirerek, âyetteki birinci insan kelimesinden insan cinsi, ikincisinden Adem (a.s) veya okuma-yazma öğretenler veya İdris (a.s), üçüncüsünden de Ebu Cehil murad edildiğini söyler.

15– Cümle kuruluşunda, kelimelerin uygun ve güzel bir şekilde, yerinde kullanılmasıdır. Bazı belagat uleması; ان تضل احداهما فتذكر احداهما الأخرى **«..ta ki kadınlardan biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatsın..»** (Bakara, 282.) âyetini buna misal getirmişlerdir.

16– Cümlenin, zaruri olan zamiri bulundurmasıdır; أتيا أهل قرية استطعما أهلها **«..nihayet bir köye varıp, köyün halkından yemek istediler..»** (Kehf, 77.) âyeti buna misaldir. Şayet Yüce Allah استطعمهما buyursaydı, doğru olmazdı. Çünkü Musa ve Hızır (a.s) yiyeceklerini, köyün kendisinden istemediler; şayet استطعماهم buyursaydı, yine doğru olmazdı. Çünkü استطعما cümlesi, köy halkının değil, nekre olan karye kelimesinin sıfatıdır. Bu yüzden **karye** kelimesine avdet eden, bir zamir gereklidir. Bu zamir ancak, zahir ismin açıkça zikredilmesi ile mümkündür.

Salahu's-Safedi'nin bu konuda sorduğu bir soruya Subki, şu beyitle cevap vermiştir:

أسيدنا قاضى القضاة و من اذا بدا و جهه استحيا له القمر ان
و من كفه يو م الندى و ير اعه على طر سه بحر ان يلتقيان
و من ان دجت فى المشكلات مسائل جلاها بفكر دائم اللمعان

رأيت كتاب الله أكبر معجز · لأفضل من يهدى به الثقلان
ومن جملة الإعجاز كون اختصاره · بايجاز ألفاظ وبسط معان
ولكننى فى الكهف أبصرت آية · بها الكفر فى طول الزمان عيان
وماهى الا «استطعما اهلها» فقد · نرى استطعماهم مثله ببيان
فما الحكمة الغراء فى وضع ظاهر · مكان ضمير ان ذاك لشان
فارشد على عادات فضلك حيرتى · فمالى بها عند البيان يدان

Bu konuda ayrıca şu açıklamayı ilave etmek gerekir:

Zahir kelimeyi lafzıyla iade etmek, mânası ile iade etmekten daha güzeldir. Şu âyetler buna misaldir: انالانضيع أجر المصلحين «**..elbette biz iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz.**» (Araf, 170.), انالانضيع أجر من أحسن عملا «**..ellbette biz işi güzel yapanın ecrini zayi etmeyiz.**» (Kehf, 30.), مايود الذين كفروا من اهل الكتاب ولا المشركين أن ينزل عليكم من خير من ربكم «**Ehli Kitaptan olan kafirler de, puta tapanlar da size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler..**» (Bakara, 105.). Bu âyette hayr'ın indirilişi, Rububiyete uygundur. Bu bakımdan âyette, من ربكم kelimesinden sonra الله lafzı gelmiştir. Hayrın sadece insanlara tahsisi, uluhiyete uygundur. Çünkü rububiyetin sınırı, uluhiyete nazaran daha geniştir. الحمد لله الذى خلق السموات والأرض ... ثم الذين كفروا بربهم يعدلون «**Gökleri ve yeri yaratan Allah'a hamdolsun.. Yine de kafirler Rablerine (başkalarını) denk tutuyorlar.**» (Enam, 1.) âyeti de bu kabildendir.

Zahir ismin, aralarında fasıla bulunduğundan bir başka cümlede iadesi, aynı cümlede iadesinden daha güzel olduğu gibi, uzun cümlede, zamirin ait olduğu mercii bulma zorluğu karşısında zihni yormamak için, zamir yerine zahir ismin gelmesi de güzel olur. واذقال ابراهيم لأبيه آزر ...وتلك حجتنا آتيناها ابراهيم على قومه "**İbrahim babası Âzere demişti ki...İşte bunlar, kavmine karşı İbrahime verdiğimiz hüccetlerdendir..**» (Enam, 74-83.) âyetleri buna misaldir.

25- İgal İle Yapılan İtnab

İgal; Sözü nükte ifade eden bir cümle ile bitirmektir; ama mâna nüktesiz de tamam oluyor. Bazı belagat uleması, igal'in sadece şiirde kullanıldığı kanaatındadırlar. Bu görüş, Kur'an'da misalleri bulunduğundan, reddedilmiştir. ياقوم اتبعوا المرسلين اتبعوا من لايسألكم اجرا وهم مهتدون «**..'Ey kavmim, elçilere uyun' dedi. Sizden bir ücret istemeyenlere uyun. Onlar doğru yoldadırlar.**» (Yâsin, 20-21.) âyetleri buna misaldir. Âyetteki وهم مهتدون cümlesi, igaldir. Çünkü her resûl, şüphesiz hidayet üzere olduğundan, igal cümlesi gelmese bile, âyetin mânası tamamlanmaktadır. Fakat âyetteki bu igal'de, resûllere iman ve ittibaya fazlasıyla teşvik söz konusudur.

İbnu Ebi'l-İsba ...انك لاتسمع الموتى ولاتسمع الصم الدعاء اذا... «**arkalarını dönmüş kaçarlarken sağırlara da çağrıyı işittiremezsin.**» (Neml, 80.) âyetinde igal olduğunu söyleyerek اذا ولوا مدبرين cümlesi, Resûlün avdetinden istifade etmemeleri bakımından, âyetin mânasını takviye eden bir ziyadelik olduğunu belirtir. ومن أحسن من الله حكما لقوم يوقنون «**..iyice bilen bir toplum için Allah'dan daha güzel hüküm veren kim olabilir?**» (Mâide, 50.) âyetinde لقوم يوقنون **düşünen bir millet için,** cümlesi, Müminleri methedip, anlayış göstermekten uzak olan Yahudileri zemmeden mânaya, ziyade olarak gelmiştir. انه لحق مثل ما انكم تنطقون «**..bu iş, sizin konuştuğunuz gibi bir gerçektir.**» (Zâriyat, 23.) âyetinde مثل ما cümlesi, bu vaadi gerçekleştirmek için, âyetin mânasına ziyade olarak gelen igal'dir. Çünkü vaadedilen şey, üzerinde kimsenin şüphe edemiyeceği, zaruri olarak bilinen bir olaydır.

26- Tezyil İle Yapılan İtnab

Tezyil; iki cümleyi ardarda getirmektir. Bu maksatla getirilen ikinci cümle mantuk veya mefhumunu tekid için, birinci cümlenin mânasını taşır. Bu durum, birinci cümleyi anlamayana anlamasını, anlayanın da bilgisini pekiştirmesini sağlar. ذلك جزيناهم بما كفروا وهل نجازى الا الكفور «**Nankörlük ettiklerinden ötürü onları böyle cezalandırdık, biz nankörden başkasını cezalandırmayız.**» (Sebe, 17.), وقل جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل كان زهوقا «**De ki: 'Hak geldi, batıl yıkılıp gitti; zaten batıl yok olmaya mahkumdur.**» (İsrâ, 81.), وما جعلنا لبشر من قبلك الخلد أفإن مت فهم خالدون «**Senden önce hiç bir insana ebedi yaşama vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedi mi kalacaklar?**» (Enbiya, 34.), كل نفس ذائقة الموت «**Her can ölümü tadacaktır..**» (Enbiya, 35.), ويوم القيامة يكفرون بشرككم ولا ينبئك مثل خبير «**..Kıyamet günü de sizin (onları Allah'a) ortak koşmanızı inkar ederler. (Bu gerçeği) sana herşeyden haberi olan (Allah) gibi hiçbir kimse haber veremez.**» (Fâtır, 14.) âyetleri buna misaldir.

27- Tard ve Aksi İle Yapılan İtnab

et-Tibi şöyle der: Tard; iki cümlenin birlikte gelmesi, birinci cümledeki mefhumu kuvvetlendirmesidir. Aksi ise, ikinci cümledeki mantukun, birinci cümledeki mefhumu kuvvetlendirmesidir. ...ليستأذنكم الذين ملكت أيمانكم والذين لم يبلغوا الحلم ثلاث مرات... ليس عليكم ولا عليهم جناح بعدهن «**..elleriniz altında bulunanlar ve sizden henüz erginliğe ermemişler üç vakitte izin istesinler.. bunların dışında ne size ne onlara bir günah yoktur..**» (Nur, 58.) âyeti buna misaldir. Âyette, özellikle belli vakitlerde izin istemenin mantuku, bu vakitler dışında günahı kaldıran mefhum mânayı kuvvetlendirmiştir. Âyette, bu hükmün aksi de mevcuttur. لايعصون الله ماأمرهم ويفعلون مايؤمرون «**..Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.**» (Tahrim, 6.) âyeti

de bu kabildendir.

Şunu belirtmek isterim ki bu nevi, icazın ihtibak nevinin aynıdır.

28- Tekmil İle Yapılan İtnab

Buna ihtiras adı da verilir. Tekmil; istenilen mananın aksi anlaşılma ihtimali olan bir cümlede, bu ihtimali kaldıran bir ifadenin ilave edilmesidir. أذلة على المؤمنين أعزة على الكافرين «..**Müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler..**» (Mâide, 54.) âyeti buna misaldir. Şayet âyette sadece أذلة kelimesi mevcut olsaydı, Müminlerin zilleti, zaaflarından geldiği ihtimali belirirdi. Fakat أعزة kelimesiyle bu ihtimal ortadan kalkmıştır. أشداء على الكفار رحماء بينهم «..**kafirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler..**» (Fetih, 29.) âyeti de bu kabildendir. Âyette sadece أشداء kelimesine bağlı kalınsaydı, Müminlerin şiddeti, kabalıklarından ileri geldiği ihtimali belirirdi. تخرج بيضاء من غير سوء «..**kusursuz olarak bembeyaz çıksın..**» (Neml, 12.) âyeti de bu kabildendir. لا يحطمنكم سليمان وجنوده وهم لا يشعرون «..**Süleyman ve orduları, farkında olmayarak sizi ezmesinler.**» (Neml, 18.) âyetinde Hz. Süleyman'a zulüm nisbet edilme ihtimalini kaldırmak için, ihtiras sanatı mevcuttur. فتصيبكم منهم معرة بغير علم «..**bilmeyerek ezmek suretiyle üzüntüye kapılmanız..**» (Fetih, 25.), قالوا نشهد انك لرسول الله والله يعلم انك لرسوله والله يشهد ان المنافقين لكاذبون «..**Derler ki: 'Şahitlik ederiz ki sen muhakkak Allah'ın elçisisin.' Senin mutlaka kendisinin elçisi olduğunu Allah bilir ve Allah, münafıkların yalancı olduklarına şahitlik eder.**» (Munafikûn, 1.) âyetleri buna ayrı misallerdir. Bu âyetin orta cümlesi, ihtiras ifade eder. Çünkü tekzibin de aynı şey olduğu ihtimalini kaldırmaktadır.

«A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde müellif şöyle der: Bu nevilerden her biri, yeni bir mâna ifade ediyorsa, itnabdan sayılmaz, şeklindeki bir görüşe, şu cevabı veririz: Bütün bu neviler, müstakil mâna taşısalar bile, önceki cümlede mevcut vehmi kaldırdığından, itnab sayılırlar.

29- Tetmim İle Yapılan İtnab

Tetmim; murad edilen mâna dışında başka bir mâna ihtimali bulunmayan cümleye, mübalağa gibi bir nükte getiren fazlalıktır.

ويطعمون الطعام على حبه مسكينا ويتيما وأسيرا «**Onlar kendi içleri çektiği halde yemeklerini yoksula, yetime ve esire yedirirler.**» (İnsan, 8.) âyeti buna misaldir. Âyetteki على حبه kelimesi, tetmim ifade eder. Çünkü insanın yemeği sevmesi, iştahının olmasına rağmen yedirmesi, sevabını daha da artırır. وآتى المال على حبه «..**(Allah rızası için) malını veren..**» (Bakara, 177.), ومن يعمل من الصالحات وهو مؤمن فلا يخاف ظلما ولا هضما «**Kim inanarak iyi olan işlerden yaparsa artık o, ne zulümden ne de hakkının çiğnenmesinden korkmaz.**» (Tâhâ, 112.) âyetleri buna misaldir. Son âyetteki وهو مؤمن cümlesi, en güzel şekliyle tetmim ifade eder.

30- İstiksa İle Yapılan İtnab

İstiksa; hitabda bulunanın bir mânayı bütün yönleriyle düşünmesi, başkasına söz hakkı bırakmaksızın düşündüğü şeyin bütün ana vasıflarını iyice tetkik ettikten sonra bu şeyin, arizi veya lüzumlu diğer yönlerini ortaya koymasıdır. أيود أحدكم أن تكون له جنة «**Biriniz ister mi ki (şöylece) bir bahçesi olsun..**» (Bakara, 266.) âyeti buna misaldir. Bu âyette Yüce Allah şayet جنة kelimesinin zikri ile yetinse idi, âyetin mânası tam olurdu. Fakat bununla kalmamış, من نخيل وأعناب kelimeleri ile bahçede bulunan nimetleri açıklamıştır. Bahçe sahibinin kavuştuğu bu nimetler, gerçekte çok büyük nimetlerdir. Âyete تجرى من تحتها الأنهار cümlesini ilave etmekle, bahçenin vasıflarını göstermiş, bu vasfı له فيها من كل الثمرات **orada kendisine her çeşit meyveleri bulunsun** âyetiyle tamamlamış, bahçenin bahçe özelliğini kaybetmesi ile ortaya çıkan üzüntüyü artırmak için, bahçedeki bütün nimetleri zikretmiştir. وأصابه الكبر **ona ihtiyarlık çöksün,** âyetiyle de, bahçe sahibinin durumunu dile getirmiş, ihtiyarlığın verdiği büyük sıkıntıdan dolayı وله ذرية ضعفاء **aciz ve küçük çocukları olsun,** cümlesiyle, mânayı derinleştirmiştir. Âyet ayrıca zürriyetini hiçbir şeye gücü yetmeyen zayıflıkla vasıflandırmış, sonra da elindeki tek varlığı olan bahçenin ansızın helakini zikrederek فأصابها إعصار **bir bora isabet etsin,** buyurmuştur. Bununla da kalmayıp فيه نار **içinde ateş bulunan,** demek suretiyle, bahçeyi alevler sardığını belirtmiştir. Alevlerin zayıflığı, bahçede bulunan suyun ve ağaçların verdiği rutubetin varlığı, bahçenin yanmasına yeterli olmama ihtimalini kaldırmak için فاحترقت cümlesini getirmiştir. Âyetteki bu istiksa, bir cümlede bulunabilecek istiksanın en güzeli ve en mükemmelidir.

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: İstiksa ile, tetmim ve teklil arasındaki fark şudur; tetmim, cümlede eksik mânayı tamamlamak, tekmil; cümlede mevcut mânanın vasıflanmasını mükemmelleştirmek, istiksa ise; tam ve kamil mânayı kavramada kimseye bir ihtimal bırakmamak, hatıra gelecek bütün yönleri içine alacak şekilde, bu mânayı teferruatıyla tetkik etmektir.

31- İtiraz İle Yapılan İtnab

Kudame b. Cafer; itiraz'a, iltifat adını verir. İtiraz; bir veya birkaç cümleden meydana gelen, arasında irabdan mahalli olmayan bir veya birkaç cümle giren, müphemliği kaldırmaktan ziyade, bir nükteden dolayı mâna yakınlığı taşıyan cümledir. ويجعلون لله البنات سبحانه ولهم ما يشتهون « **şanı yüce Allah'a kızlar mal ediyorlar da kendilerine hoşlandıklarını..**» (Nahl, 57.) âyetindeki سبحانه cüm-

lesi, Allahu Taâlâ'yı kız evlad edinmekten tenzih, bu sözü söyleyenleri de takbih için itirazi cümle olarak gelmiştir. لتدخلن المسجد الحرام ان شاء الله آمنين **«Allah dilerse güven içinde Mescidi Harama gireceksiniz..»** (Fetih, 27.) âyetinde teberrük bildiren ان شاء الله cümlesi, itirazi cümledir.

Birden fazla itirazi cümle ihtiva eden âyetler şunlardır: فأتوهن من حيث أمركم الله ان الله يحب التوابين ويحب المتطهرين **«..Allah'ın emrettiği yerden onlara varın. Allah tevbe edenleri sever.»** (Bakara, 222.) Âyetteki نساءكم kelimesi, فأتوهن cümlesini beyan ettiği için, mânaca birbirine bağlıdır. Temizliğe teşvik, arkadan yaklaşmaktan tahzir için, bu iki kelime arasına giren cümleler, itirazi olur. ياأرض ابلعي ماءك ... وقيل بعدا **«Ey arz, suyunu yut... yok olsun denildi..»** (Hûd, 44.) âyeti de bu kabildendir. Âyette üç ayrı itirazi cümle mevcuttur. Bu cümleler; وغيض الماء وقضي الأمر واستوت على الجودي **«..su azaldı. İş bitirildi. (Gemi) Cudiye oturdu..»** âyetleridir.

Tennuhi, «A k s a' l - K a r i b» adlı eserinde, bu âyetle ilgili şu açıklamada bulunur: Âyetin taşıdığı nükte, baş ve son kısmı arasında ifade edilen cümlelerdir. Bu cümleler âyetin sonunda gelmiş olsaydı, vuku bulması gerekli olan durumların, tehiri gerekecekti. Bunların cumle arasına gelmesi, tehir etmediklerini gösterir. Bu âyette ayrıca, itiraz içinde itiraz vardır. Çünkü وقضي الأمر cümlesi, وغيض ile واستوت cümleleri arasında, muteriza cümlesidir. Âyette; geminin dağa oturması, suların çekilmesinden sonra gerçekleşmiştir.

ولمن خاف مقام ربه جنتان ..متكئين على فرش **«Rabbinin makamından korkan kimseye iki cennet vardır.»** (Rahmân, 46-54.) âyetleri de buna ayrı bir misaldir. Bu âyetler arasında متكئين على فرش cümlesinin hâl olması durumunda, yedi âyet, itirazi cümle durumunda bulunur.

فلا أقسم بمواقع النجوم - وانه لقسم (لو تعلمون) عظيم - انه لقرآن كريم **«Yoo, yıldızların yerine yemin ederim. Bilesiniz, bu büyük bir yemindir. O, elbette şerefli bir Kur'an'dır.»** (Vakıa, 75-77.) âyetlerinde, itiraz içinde itiraz cümlesi mevcuttur.

Birincisi; فلا أقسم بمواقع النجوم kasem cümlesiyle, kasemin cevabı olan انه لقرآن كريم cümlesi arasındaki وانه لقسم لو تعلمون عظيم cümlesidir. İkincisi ise; وانه لقسم عظيم cümlesi arasındaki لو تعلمون itiraz cümlesidir. Kasem ile sıfat arasındaki bu itiraz, muksemin bih'in yüceliğini gösterir, Kur'an'ın azametini bilmediklerini öğretir. et-Tibi, «e t - T i b y a n» adlı eserinde şöyle der: İtirazi cümlenin güzelliği, beklenmedik bir anda gelmesinden dolayı ifadede güzellik sağlamasıdır. Muteriza cümle, aynen, beklenmedik bir anda gelen iyilik gibidir.

32- Ta'lil İle Yapılan İtnab

Ta'lilin faydası; takrir ve belâgat ifade etmesidir. Çünkü insanın meyli,

illeti bilinmeyen hükümlerden çok, illeti bilinen hükümleri kabule daha yatkındır. Kur'an'da mevcut olan illetlerin çoğu, birinci cümlenin gerektirdiği sorunun cevabındadır.

Talil ifade eden harfler şunlardır: لعل ve با ، اذ ، أن ، إنّ ، لام ، من ، كى. bunlara ait misaller, Edevat Bölümünde geçmişti.

Talili gerektiren kelimelerden biri de الحكمة kelimesidir. حكمة بالغة **«Bunlar üstün bir hikmettir..»** (Kamer, 5.) âyeti buna misaldir. Allah'ın, mahlukatı yaratışındaki gayeyi zikretmesi de, bu kabildendir. الذى جعل لكم الأرض فراشا والسماء بناء **«O, (Rab) ki yeri sizin için döşek, göğü de bina yaptı..»** (Bakara, 22.), ألم نجعل الأرض مهادا والجبال أوتادا **«Biz yeryüzünü bir beşik, dağları da onun için birer direk yapmadık mı?.»** (Nebe, 6-7.) âyetleri buna misaldir.

ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HABER VE İNŞA CÜMLESİ

Nahiv ulemasının ileri gelenleri ile beyan ulemasının tamamı, cümlenin bu iki şekle inhisar ettiği, üçüncü bir şekli olmadığı görüşündedirler.

Bazı ulema da cümlenin; nida, mesele, emr, teşeffu, taacüb, kasem, şart, vaad, şek ve istifham olmak üzere, on kısma ayrıldığı görüşündedirler.

Sual nevine dahil olduğundan istifham'ın düşmesi ile cümle çeşitlerindeki sayının dokuz, suale dahil olduğu için istifhamın düşmesi ile sekiz, habere dahil olduğundan şek'kin düşmesi ile de, yedi kısım olduğu söylenir. Ahfeş bunları; haber, istihbar, emir ve nehiy, nida ve temenni olmak üzere altı kısımda toplar. Bir görüşe göre; haber, emir, tasrih, taleb ve nida olmak üzere beş, diğer bir görüşe göre de; haber, istihbar, taleb ve nida olmak üzere dört, ekseri ulemaya göre de; haber, taleb ve inşa olmak üzere üç kısma ayrılır.

Bunlar cümlenin; ya tasdik ve tekzib, ya da hiçbirini ifade etmediğini, birinciye **haberi cümle,** ikinciye de mânası kelimeye yakın olmasından dolayı **inşaî cümle,** eğer mânası kelimeye yakın olmayıp tehir ediyorsa, talep cümlesi olduğunu söylerler. İleri gelen ulema; talep cümlesinin, inşai cümleye dahil olduğu görüşündedirler. Mesela; اضرب fiilinin mânasında dövme talebi bulunduğundan, lafzına yakındır. Bu talepden sonra gelen dövme işi, lafzın kendisine değil, taleb'e aittır

Bazı ulema, haber cümlesinin tarifinde ihtilaf etmiştir. Bunlardan bir kısmı, zorluğundan dolayı tarif edilemez, derken; bir kısmı da tarifin zaruri olduğu görüşündedir. Çünkü, inşai cümle ile haberi cümle arasındaki farkı herkes bilir. Fahruddin Razi, «e l - M a h s u l» adlı eserinde bunu tercih eder. Fakat ulemanın çoğu, haberi cümlenin tarif edilebileceği görüşündedir.

Kadı Ebu Bekr ve mutezile uleması, haberi cümleyi şöyle tarif ederler: Sıdk ve kizb ihtimali taşıyan her cümleye, haberi cümle adı verilir. Allah kelamı, buna dahil edilmemiştir; çünkü içinde asla kizb mevcut değildir. Kadı Ebu Bekr buna, Allah kelamı yönüyle değil, dil yönüyle kizb dahil olabileceği şeklinde cevap verir.

Tasdik ve tekzib ihtimali taşıyan her cümle, haberi cümledir. Yalnız Allah

kelamı bundan beridir, diye tarifi yapılır.

Ebu'l-Hasani'l Basri şu tarifi verir: Haberi cümle, başlıbaşına bir hüküm ifade eden cümledir. Bu tarife dahil olduğundan قم fiilinin buna misal getirerek, fiildeki ayağa kalkma bir hüküm, ayağa kalkma talebinde bulunma da ayrı bir hüküm ifade ettiğini söyler.

Bir tarife göre haberi cümle; müsbet olsun, menfi olsun, bir işin diğer bir işe izafesi ile, başlıbaşına bir mâna ifade eden cümledir. Bir başka tarif de şöyledir: Müsbet olsun, menfi olsun, bilinen bir şeyin, diğer bilinene açıkça nisbet edilmesidir.

Muteahhirun uleması inşayı şöyle tarif ederler: İnşa, bir cümlede ifade edilen mânanın, cümlenin teleffuzundan sonra meydana gelmesidir. Haber ise, bunun aksinedir.

Cümleyi üçe ayıran ulemanın bir kısmı şöyle der: İnşai cümle, ya mahiyeti, ya mahiyetin meydana gelmesini, ya da mahiyetin nefyini talep etmekle olur. Bunlardan birincisi istifham, ikincisi emir, üçüncüsü de nehiydir. Şayet inşai cümle aslında talep ifade etmiyor, sıdk ve kizb ihtimalini taşımıyorsa buna, tenbih ve inşa adı da verilir. Zira, istenilen bir şeye tenbihde bulunmak, onu inşa etmektir. Yani; lüzumlu bir talep ifade etsin veya etmesin, kastedilen şeyin, hariçte mevcut olmaksızın, süratle yapılmasıdır. Lüzumlu bir talep ifade eden kelimeler; temenni, terecci, nida ve kasem kelimeleridir. Lüzumlu bir talep ifade etmeyen cümle, انت طالق cümlesinde olduğu gibi sıdk ve kizb ihtimalini taşıyorsa, haber cümlesidir.

1- Haber Cümlesinin Kullanılışı

Haber cümlesinin gayesi, muhataba bir haberi duyurmaktır. Bu haber; bazen emir mânası taşır والوالدات يرضعن **«Anneler emzirirler..»** (Bakara, 233.), والمطلقات يتربصن **«Boşanmış kadınlar gözetlerler..»** (Bakara, 228.) âyetleri buna misaldir. Bazan nehiy mânası taşır; لايمسه الا المطهرون **«Ona temiz olan (melek)lardan başkası dokunamaz.»** (Vakıa, 79.) âyeti buna misaldir. Bazan da dua mânası taşır; واياك نستعين **«..ancak senden yardım dileriz.»** (Fatiha, 5.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası; bize yardım et demektir. تبت يدا أبى لهب وتب **«Ebu Leheb'in iki eli kurusun; kurudu.»** (Leheb, 1.) âyeti de bu kabildendir. Bu âyette Ebu Leheb aleyhinde dua mevcuttur.. غلت ايديهم ولعنوا بما قالوا **«..kendi elleri bağlandı ve söylediklerinden ötürü lanetlendiler..»** (Mâide, 64.) âyeti bu kabildendir. Bazı ulema حصرت صدورهم **«..yürekleri sıkılarak..»** (Nisâ, 90.) âyetini bu kabilden saymışlar, Uhud muharebesinde kafirlerin içinde bulunduğu sıkıntıyı ifade ettiğini söylemişlerdir.

Ebu Bekr b. Arabi, haber cümlesinin emir veya nehiy mânası taşıdığına

karşı çıkarak فلا رفث **«..kadına yaklaşmak yoktur..»** (Bakara, 197.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Âyetteki menfilik, cinsi temasın yapılmasını değil, Hac esnasında bunun meşru olmadığını göstermektir. Çünkü bazı kimseler, böyle bir temasda bulunmuş olabilirler. Allah'ın kelamı, emredilenin dışında tahakkuk etmesi caiz değildir. Âyetteki nefiy, cinsi temasın hissen varlığını değil, şeri yönden varlığını nefyeder. والمطلقات يتربصن (Bakara, 228.) âyetinde de durum böyledir. Boşanan kadınların, iddeti beklemediklerine de şahit oluruz. Bu durumda menfilik, hissi varlığa değil, şeri bir hükme bağlı kalır. لايمسه الا المطهرون (Vakıa, 79.) âyeti de bu kabildendir. Âyetin mânası; abdestsiz olarak Kur'an'a hiçbir kimse dokunamaz, demektir. Şayet dokunulmuşsa, şeri hüküm hilafına hareket edilmiş olur. Bütün bunlar, ulemanın gözünden kaçan hususlardır. Ulema, haber cümlesinin, nehiy mânasında olduğunu söylemişlerdir. Oysa böyle şey asla mevcut olmadığı gibi, mevcut olması da mümkün değildir. Çünkü haberi cümle ile inşai cümle, esas itibari ile birbirinden farklı cümlelerdir.

2- Haber Cümlesinden Sayılan Taaccüb

Sahih kavle göre taaccüb, haber cümlesinin kısımlarındandır. İbnu Faris taaccüb'ü şöyle tarif eder: Taaccüb; bir şeyin benzerlerine nazaran üstünlüğüdür. İbnu Saig de: Beğenilen bir şeyin benzerleri arasında temayüz ettiği vasfıyla büyüklüğünü göstermektir, şeklinde tarif eder.

Zemahşeri ise şöyle der: Taaccüb bir şeyin büyüklüğünü dinleyenlere göstermektir. Bu ancak, bir şeyin benzerlerinden farklı bir vasıfla meydana gelir.

Rummani şöyle der: Taaccübde matlup olan müphemliktir. İnsanın bir özelliği, sebebini bilmediği şeylere karşı taaccüb etmesidir. Sebeb ne kadar müphem olursa, taaccüp de o derece fazla olur. Taaccübün aslı, sebebi gizli olan mânadır. Buna delalet eden sigaya, mecazi taaccüb adı verilir. Taaccübde müphemlik olduğundan, نعم fiilinin tefhim ifade etmesi için, cins isimlerde amel eder. Fiilden sonraki övülen kelimenin önünde, gizli bir zamir takdiri yapılır.

Arap dili uleması, taaccüp ifade eden ما أفعل ve أفعل به kendi lafzından sigalar yanında, كبر gibi, bu iki sigaya benzemeyen, ayrı sigalar vazetmişlerdir. كبرت كلمة تخرج من أفواههم **«..Ağızlarından ne büyük söz çıkıyor!..»** (Kehf, 5.), كبر مقتا عند الله **«Allah indinde en sevilmeyen şey..»** (Saff, 3.), كيف تكفرون بالله **«Allah'ı nasıl inkar edersiniz ki..»** (Bakara, 28.) âyetleri buna misaldir.

İleri gelen ulema, taaccübde kaide olarak şunu vazetmişlerdir: Taaccüb ifadesi Allah tarafından kullanılmışsa bu taaccüb muhataba mal edilir. فما اصبرهم على النار **«Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar(!).»** (Bakara, 175.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası; taaccüb edilmesi gereken kimseler bunlar-

dır, şeklindedir. Zira Allahu Taâlâ, taaccüble vasıflandırılamaz. Taaccüb, cehaletle birlikte büyüksemek ifade eder ki Allah bundan münezzehtir. Bu yüzden bazı ulema, bu kelime yerine, ta'cib kelimesini kullanır. Yani; Allah'ın muhatabı acaib karşılamasıdır. Allah'ın dua ve temenniyi kullanması, bunun benzeridir. Bu gibi ifadeler, Arapların anlayışına uygun biçimde kullanıldığından, Allah kelamında da yer almıştır. Yani Araplara, ifade şekliniz işte budur, denilmek istenmiştir. Sibeveyh bu kaideye bağlı kalarak لعله يتذكر أو يخشى **«..belki öğüt alır veya korkar.»** (Tâhâ, 44.) âyetinde: İkiniz de içinizdeki istek ve arzuya uyarak gidiniz, mânasını vermiştir. ويل للمطففين **«Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline!»** (Mutaffifin, 1.), ويل يومئذ للمكذبين **«(Hakkı) yalanlayanların vay haline!»** (Mutaffifin, 10.) âyetlerinde Sibeveyh: Bu kelimelere dua demeyiz, cümlede bunları kullanmak kabalıktır. Fakat Araplar kullandığından Kur'an-ı Kerim de onların dili ve kastettikleri mânaya göre nazil olmuştur. ويل للمطففين denildiğinde sanki onlar bu söze layıktırlar mânası anlaşılır. Bu gibi ifadeler, kötülükleri bilinen, helak olması istenen kimseler için kullanılır. Bu kimseler, zaten helake uğramış kimselerdir, der.

Vaad ve vaid ifade eden âyetler, haber cümlesinden sayılır. سنريهم آياتنا في الآفاق و فى انفسهم **«Biz onlara ufuklarda ve kendi canlarında âyetlerimizi göstereceğiz ki..»** (Fussilet, 53.), وسيعلم الذين ظلموا اى منقلب ينقلبون **«Zulmedenler, yakında nasıl bir inkilaba uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir..»** (Şuarâ, 227.) âyetleri buna misaldir. İbnu Kuteybe, vaad ve vaid ifade eden âyetlerin, inşai cümle olabileceğini söylemiştir.

3- Haber Cümlesinde Menfilik

İfadenin bir yönü olan menfilik de, haber cümlesinin kısımlarındandır. Nefiy ile inkar arasındaki fark şudur: Nefyeden kimse sözünde sadık ise sözü inkar değil, menfi kabul edilir. Eğer yalan söylemişse sözü, hem inkar, hem de menfi sayılır. Zira her inkar menfi, fakat her menfi, inkar değildir. Ebu Cafer en-Nahhas, İbnu'ş-Şeceri ve diğer ulema, bu görüştedirler.

Menfi olan söze misal, ماكان محمد ابا احد من رجالكم **«Muhammed sizin erkeklerinizden birinin babası değil..»** (Ahzâb, 40.) âyetidir. İnkar'a misal, Firavn ve kavminin, Hz. Musa'nın getirdiği delilleri reddetmeleridir. فلما جاءتهم آياتنا مبصرة قالوا هذا سحر مبين وجحدوا بها واستيقنتها انفسهم ظلما وعلوا **«Onlara açıkça görünen âyetlerimiz gelince: 'Bu, apaçık bir büyüdür' dediler. Gönülleri onların doğruluğuna kesin olarak kanaat getirmelerine rağmen, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkar ettiler..»** (Neml, 13-14.) âyetleri buna ayrı bir misaldir.

Nefiy edatları şunlardır: لم ، ان ، ليس ، ما ، لات ، لا ve لما. Bunların

mânaları ve aralarındaki farklar, Edevat Bahsinde verilmiştir.

Burada, nefiy edatları ile ilgili şu ilavede bulunmak isteriz. Asıl nefiy edatları; لا ve ما dır. Menfilik; ya mazi veya istikbal sigasında bulunur. Fakat istikbal sigasında kullanılışı, maziye nazaran daha çoktur. La-i nafiye, ma-i nafiyeden hafif olduğu için, hafif olan daha çok kullanılır. Mazi sigasındaki menfilik, ya devamlı bir menfiyi, ya da müteaddid hükümlerin menfiliğini gösterir. İstikbal sigasındaki menfilik de aynen böyledir. Bu yüzden menfilik dört kısma ayrılır. Ulema; لما ، لم ، لن ve لا edatlarını, nefiy edatı olarak seçmişlerdir. ان ve لمّا edatları, aslında nefiy edatları değildir. ما ve لا edatları, mazi ve istikbalde, müşterek kullanılırlar. لم edatı, aslında, ما ve لا dan alınmıştır. لم edatı, lafzan istikbal, mânen de maziyi nefyeder. Bu edattaki ل harfi, istikbali nefyeden لا harfinden, م harfi de maziyi nefyeden ما dan alınmıştır. Araları cemedilmek suretiyle meydana gelen لم , hem maziyi, hem de müstakbeli nefyeden edat olmuştur. ل harfinin م harfine tekaddüm etmesi, لا nın nefilikte esas olduğunu gösterir. Bu yüzden sadece mazi ve müstakbelde değil, şimdiki zamanda da menfilik ifade eder. لم يفعل زيد ولا عمرو **Ne Zeyd yaptı, ne de Amr,** cümlesi, buna misaldir. لمّا edatındaki terkip daha başkadır. Bu harfin terkibinde bulunan لم ve ما harfleri, mazi sigasında nefiy mânasını tekid ettiği gibi, istikbalde de nefiy mânası ifade eder. Bu yüzden لمّا da, devamlılık mânası bulunmaktadır.

4- Menfi Cümlenin Özellikleri

a- Bazı ulema, bir şeyi sahih olarak nefyetmenin şartı, o şeyin menfiliği kabul etmesidir, der. Bu görüş وما ربك بغافل عما يعملون **«Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir.»** (Enam, 132.), وماكان ربك نسيا **«..Rabbin asla unutkan değildir.»** (Meryem, 64.), لاتأخذه سنة ولا نوم **«..kendisini ne bir uyuklama, ne bir uyku tutmaz..»** (Bakara, 255.) âyetleri gibi, benzeri âyetlerle reddedilmiştir. Bu konuda doğru olan, bir şeyden diğer bir şeyin nefyedilmesi aklen mümkün olmadığı gibi, nefiy imkanı bulunduğu halde, nefyin yapılmamasıdır.

b- Vasfedilen bir kimsenin, nefyini ifade eder. Bu nefiy, zatın dışında, bazan sıfatı nefyeder, bazan da hem zatı, hem de sıfatı nefyeder. Birinciye misal: وما جعلناهم جسدا لايأكلون الطعام **«Biz onları yemek yemeyen ceset yapmadık..»** (Enbiya, 8.) âyetidir. Âyetin mânası; **bilakis onlar, yemek yiyen bir cesettir,** şeklindedir. ما للظالمين من حميم ولا شفيع يطاع **«Zalimlerin ne bir dostu, ne de bir sözü tutulur bir aracıları yoktur.»** (Mümin, 18.) âyeti; onlara asla şefaat eden yoktur, manasındadır. فما تنفعهم شفاعة الشافعين **«Artık onlara şefaatçıların şefaatları fayda vermez.»** (Müddessir, 48.) âyeti ise فما لنا من شافعين **«Şimdi artık bizim ne şefaatçımız var.»** (Şuarâ, 100.) âyetinin delaletiyle; kendilerine fayda veren şefaatçıları yoktur, mânasındadır. İlmi beyan uleması bu nevi nefye, bir

şeyin mucibi ile nefyi, adını vermişlerdir.

İbnu Raşik, Tefsirin'de şu ibareyi kullanır: Bir sözün zahiri icab, batını da nefiydir. Bu nefiy, vasfı gibi nefyine sebeb olan şeyle yapılır, bu da batıni menfiliktir.

Bir başka müfessire göre, ibare şu şekildedir: Bir sözün mukayyed olarak nefyinden murad, o sözün mutlak ve müekked olarak nefyidir. ومن يدع مع الله الها آخر لا برهان له به **«Kim Allah ile beraber, varlığını isbat edecek hiçbir delil bulunmayan bir tanrıya taparsa..»** (Muminûn, 117.) âyeti bu kabildendir. Çünkü **Allah'la birlikte bir ilah** sözü, delili olmayan bir sözdür ويقتلون النبيين بغير الحق **"haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı** (Bakara, 61.) âyeti, onların katli, haksız olarak yapılan katilden başka bir şey değildir, mânasındadır. رفع السموات بغير عمد ترونها **«..gökleri, görebileceğiniz bir direk olmadan yükseltti..»** (Ra'd, 2.) âyeti ise, gök lerin asla direği yoktur, mânasındadır.

c- Bir şeyin tam olarak vasfedilmeyişi kesin sonuç alınamayışı sebebi ile bu şey, doğrudan doğruya nefiy sayılır. ثم لا يموت فيها ولا يحيى **«Sonra onun içinde ne ölür, ne de yaşar.»** (A'la, 13.) âyeti, cehennemliklerin vasfını göstermektedir. Cehennem ehlinden ölüm nefyedilmiştir. Zira bu ölüm bilinen ölüm değildir. Hayat da nefyedilmiştir; zira bu hayat da yaşanılacak faydalı bir hayat değildir. وتراهم ينظرون اليك وهم لا يبصرون **«..Onların sana baktıklarını sanırsın, oysa onlar göremezler.»** (Araf, 198.) âyetini Mutezile, ruyetullah'ın nefyine delil olarak kullanmışlardır. الى ربها ناظرة **«Rablerine bakıyorlar.»** (Kıyame, 23.) âyetindeki bakış, gözle görmeyi gerektiren bir bakış değildir. Mutezilenin bu görüşü; gözlerin hiçbir şeyi görmeden, Allah'a yönelerek Zatına bakmaları, şeklindeki cevapla reddedilmiştir.

ولقد علموا لمن اشتراه ماله فى الآخرة من خلاق ولبئس ما شروا به أنفسهم لو كانوا يعلمون **«..Andolsun onu sat(ıp onunla çıkar sağlay)anın ahirette bir nasibi olmadığını gayet iyi biliyorlardı..»** (Bakara, 102.) âyeti de bu çeşit nefye misaldir. Âyetin tefsirinde Sekkaki şöyle der: Allahu Taâlâ kafirleri önce tekidi bir kasemle, ahirette karşılaşacakları durumu bildiklerini ifade etti, sonra bildikleri şeylere göre amel etmediklerinden, onları cehaletle vasıflandırdı.

d- Beyan uleması, hakikatın hilafına, mecazın nefyi sahihtir, demişlerdir. Buna göre, وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى **«..attığın zaman sen atmadın. Fakat Allah attı..»** (Enfâl, 17.) âyetinde, atma işindeki menfilik hakikidir, şeklinde bir müşkil bulunmaktadır. Bu müşkile şu cevap verilir: Âyetteki, küffara ulaşan atma işi, Resûlullah'a ait olan bir iş tir. Resûlullah'dan sadır olan atma işi, burada hakiki değil, mecazidir. Buna göre takdiri mâna şöyle olur: Sen attığını kendi gücünle hedefe ulaştırmadın; ancak başlatma işini sen yaptın.

e- İstitaatın nefyidir. Bu nevi nefiyle, kudret ve imkanın nefyi, imkansız

olanın nefyi veya meşakkat ve külfetle vukubulan şeyin nefyi murad edilir. Birinciye misal فلا يستطيعون توصية **«Artık ne bir tavsiye yapabilirler..»** (Yâsin, 50.) فلا يستطيعون ردها **«..ne onu reddebilecekler..»** (Enbiya, 40.), فما اسطاعوا أن يظهروه **«Artık onu ne aşabilirler, ne de delebilirler.»** (Kehf, 97.) âyetleridir. İkinciye misal: هل يستطيع ربك ان ينزل علينا مائدة من السماء **«Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?..»** (Mâide, 112.) âyetidir. Âyetteki fiilin müzariat harflerini muhatap veya gaip sigası ile okuyanlara göre mânası şöyle olur: Allah bunu yapar mı? veya bu isteğimizi Rabbine ulaştırır mısın? Bu soruyu soranlar, Allah'ın gökten sofra indirmeğe kâdir olduğunu, Hz. İsa'nın da bunu Allah'tan isteyeceğini biliyorlardı. Üçüncüye misal: انك لن تستطيع معى صبرا **«Sen benimle sabredemezsin.»** (Kehf, 67.) âyetidir.

Nefiyle ilgili bir başka kaide de şudur: Umumi mânanın nefyi, hususi mânanın nefyine delalet ederken, umumi mânanın sübutu, hususi mânanın sübutuna delalet etmez. Halbuki hususi mânanın sübutu, umumi mânanın sübutuna delalet eder. Hususi mânanın nefyi, umumi mânanın nefyine delalet etmez. Şüphe yok ki lafzın mefhumundaki ziyadelik, letafetini artırır. Bu bakımdan umumi mânadaki bir lafzın nefyi, hususi mânanınkinden, hususi mânadaki bir lafzın sübutu, umumi mânadakinden daha güzeldir.

Birinciye misal, فلما أضاءت ما حوله ذهب الله بنورهم **«..Çevresini aydınlatır aydınlatmaz, Allah onların (gözlerinin) nurunu giderdi..»** (Bakara, 17.) âyetidir. Bu âyette Allahu Taâlâ أضاءت fiilinden sonra بضوئها buyurmadı. Çünkü, nur kemesinin mânası, ziya kelimesindeki mânadan daha umumidir. Nur kelimesi, ziyanın az veya çoğunu ifade ederken, ziya kelimesi, nurun çokluğunu ifade eder. Bu yüzden Allahu Taâla, هو الذى جعل الشمس ضياء والقمر نورا **«Güneşi ışık, ayı nur yapan O'dur..»** (Yûnus, 5.) buyurmuştur. Âyetteki ziyada, ay'ın nuruna delalet vardır. Ziya, nurdan daha hususidir. Nur'un yokluğu, ziyanın yokluğunu gerektirirken, bunun aksi olan ziyanın yokluğu, nur'un yokluğunu gerektirmez. Buna göre Bakara, 17. âyetinin gayesi, onların üzerinden nuru tamamen kaldırmaktır ki, âyetin devamında وتركهم فى ظلمات **«..onları karanlıklar içinde bıraktı..»** buyurmuştur.

ليس بى ضلالة **«..bende bir sapıklık yoktur..»** (Araf, 61.) âyeti de bu nevi nefye misaldir. انا لنراك فى ضلال **«seni bir sapıklık içinde görüyoruz.»** (Araf, 60.) âyetinde kavminin, cins olan ضلال sözünü, Hud (a.s.) bu âyette ضلال olarak kullanmayıp, müfred mânadaki ضلالة kelimesiyle menfi olarak cevaplamıştır. Çünkü ضلالة kelimesinin menfiliği, ضلال kelimesinin menfiliğinden daha beliğdir. Bu yüzden bir sayısını nefyetmek, kesinlikle sayı cinsini nefyetmeyi, en azı nefyetmek de, en çoğunu nefyetmeyi gerektirir.

Hususi mânadaki bir lafzın sübutu, umumi mânadakinden daha güzel ol-

duğuna misal, وجنة عرضها السموات والأرض «..**genişliği göklerle yer arası olan cennete..**» (Âl-i İmrân, 133.) âyetidir. Bu âyette Yüce Allah طولها buyurmadı. Çünkü arz kelimesi daha hususidir. Her genişliği olanın, uzunluğu vardır. Bunun aksi mümkün değildir. Bu kaidenin benzeri, fiilde yapılan mübalağanın nefyi, fiilin aslının nefyini gerektirmez, kaidesidir. Buna göre, şu iki âyetin mânasında zorluk çekilmiştir: وما ربك بظلام للعبيد «..**Rabbin kullarına asla zulmetmez.**» (Fussilet, 46.), وما كان ربك نسيا «..**Rabbin asla unutkan değildir..**» (Meryem, 64.)

Birinci âyetin tefsirinde şu mânalar verilmiştir:

a– ظلام kelimesi, kesret ifade etse bile, bu siga ile gelmesinin sebebi mukabilindeki العبيد kelimesinin çoğul olmasıdır. علام الغيوب «..**gizlileri bilen..**» (Mâide, 109.) âyetini de, عالم الغيب «..**görülmeyeni bilen..**» (Zumer, 46.) âyeti açıklıyor. Bu âyette, fiilin aslını gösteren فاعل sigasını, müfred olan الغيب mukabilinde getirmiştir.

b– Allah, zulmün çokluğunu nefyettiğinden, zaruri olarak azını da nefyetmiştir. Çünkü, zulmeden kimse, zulmünden menfaat beklediği için zulmeder. Faydanın çokluğuna rağmen, çoğu terkeden, kolaylıkla azını da terkeder.

c– İbnu Malik'in bazı ulemadan naklettiğine göre, âyetteki mübalağa sıgasından, nisbet anlaşılır. Yani; Allah zulüm sahibi değil, demektir. (Doğru olan görüş de budur.)

d– Âyetteki mübalaga sigası, kesret ifade etmekten ziyade, mübalagasız ismi fâil mânasındadır.

e– Allah'tan azın azı varid olması, çokluk mânasındadır. Alimin en küçük hatası büyüktür, sözü bu mânadadır.

f– Allah bu âyette, nefyi tekid ederek ليس بظلام ifadesini üç kere tekrarlamayı murad etmiştir ki, bu da ليس بظلام cümlesinin karşılığıdır.

g– Allah'a ظلام diyene karşı, cevap olarak gelmiştir. Tekrar, hususi bir lafza cevap olarak gelirse, bu lafzın ifade ettiği mâna kalkmış olur.

h– Allah'ın sıfatları hakkında kullanılan mübalaga sigası, bu sıfatların isbatında eşit olduğu gibi, nefyinde de eşittir.

k– Allah bu âyetle, kölesine zulmeden zalim hükümdarın zulmüne tarizde bulunmuştur.

İkinci âyete de aynı cevaplar verilebilir. Bu cevaplara, iki âyetteki ilk kelimelerin birine benzemesinden dolayı, onuncu bir cevap ilave edilebilir.

Ebu Hafs en-Nesefi, «e l - Y a k u t a» adlı eserinde, Saleb ve Müberred'in şöyle dediğini nakleder: Arabça'da iki cümle arasında iki inkar gelirse, bu cümle haber cümlesi olur; وما جعلناهم جسدا لا يأكلون الطعام «**Biz onları yemek yemeyen cesetler yapmadık..**» (Enbiya, 8.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası; biz onları yemek yiyen cesetler yaptık, demektir. Eğer inkar ilk cümlede olursa buna, hakiki inkar denilir. ما زيد بخارج **Zeyd asla çıkmadı,** cümlesi buna misaldir. Cümlede iki inkar bulunursa, bunlardan biri ziyadedir. Bir kavle göre فيما ان مكناكم فيه «..**onlara size vermediğimiz servet ve nimeti vermiştik..**» (Ahkaf, 26.) âyeti buna misaldir.

5– İnşai Cümlenin Kısımları

İstifham, inşai cümlenin kısımlarından biridir. **İstifham; bir şeyi öğrenme isteğinde bulunmaktır.** İstifham aynı zamanda istihbar mânasındadır. İbnu Faris «F ı k h u' l - L u g a» adlı eserinde belirttiğine göre istihbar, mânası hakkıyla bilinmeyen, önceden geçen bir mevzuda bilgi toplamaktır. İstifhamda anlaşılmayan hususu, tekrar sormaktır.

İstifham için kullanılan edatlar şunlardır: أ ، أين ، أنّى ، متى ، من ، أى ، كم ، كيف ، هل ، ما ve أيّان. Bunlara ait bilgi Edevat Bölümünde geçmiştir.

İbnu Malik, «e l - M i s b a h» adlı eserinde şöyle der: Hemze dışındaki istifham edatları, hemze yerine kullanılır. Çünkü istifham, bilinmeyen bir şeyin zihinde cevabı arandığından, samimi olarak şüphe edenlerden sadır olursa, hakiki istifham olur. Şüphe etmeyenden sadır olursa, bildiğini sormuş olacağından, hakiki istifham değildir. Sorduğunu öğrenme imkanı bulunduğu halde, verilen cevabı tasdik etmezse, istifhamın faydası ortadan kalkar.

Bazı ulema şöyle demiştir: Kur'an'da istifham şeklinde gelen âyetlerdeki mânayı Allah müsbet olsun, menfi olsun bilmektedir.

İstifham edatları, istifham dışında mecazi olarak kullanılır. Bu konuda Şemseddin b. Saig, yazdığı «R a v d u' l - E f h a m f i A h k a m i' l - İ s t i f h a m» adlı eserinde şöyle demiştir: Araplar, istifham mevzuunu geniş tutmuşlar, hakiki mânasından çıkararak bir takım mânalar vermişlerdir. Seffar'ın sözü hilafına, bu husus sadece hemzeye tahsis edilmiştir.

İstifham edatının mecazi olarak kullanıldığı yerler şunlardır:

a– İnkar için kullanılır. Bu durumda menfi mânadadır, önünde bulunduğu cümle de menfi olur, ألا edatı ile beraber gelir. فهل يهلك الا القوم الفاسقون «..**yoldan çıkmış topluluktan başkası cezalandırılır mı?.**» (Ahkaf, 35.), وهل نجازى الا الكفور «..**biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?.**» (Sebe, 17.) âyetleri buna misaldir. فمن يهدى من أضل الله وما لهم من ناصرين «**Allah'ın saptırdığını kim yola getirebilir? Onların hiçbir yardımcıları yoktur.**» (Rum, 29.) âyetinde istifham edatına menfi olan; وما لهم من ناصرين **onların hiç yardımcıları yoktur,** cümlesi atfedilmiştir. Âyetin mânası; لا يهدى şeklindedir. أنؤمن لك واتبعك الأرذلون «..**Sana bir sürü bayağı kimseler uymuşken biz sana inanır mıyız?.**» (Şuarâ, 111.), أنؤمن لبشرين مثلنا و قومهما لنا عابدون «**Milleti bizim kölelerimiz olan, bizim gibi iki insana mı inanacağız?**» (Müminûn, 47.) Yani; inanmayız, أم له البنات و لكم

البنون «**Yoksa kızlar O'na, oğullar size mi?**» (Tûr, 39.), ألكم الذكر وله الأنثى «**Demek erkek size, kadın Allah'a mı?**» (Necm, 21.) Yani; mümkün değildir. أشهدوا خلقهم «**..yaratılışlarına mı şahit oldular ki?**» (Zuhruf, 19.) Yani; buna şahid olmadılar, mealindeki âyetler buna misaldir. İnkar ifade eden istifham, çoğu zaman tekzib ifade eder. Bu ise, mazi fiillerde لم يكن mânasına, istikbal sigasında ise لا يكون mânasına gelir. أفأصفاكم ربكم بالبنين «**Rabbınız oğulları size seçti de..**» (İsrâ, 40.) âyeti buna misaldir, bunu yapmadı mânasındadır. أنلزمكموها وأنتم لها كارهون «**..biz sizi O(Allah'ın rahmeti)ne zorla mı sokacağız?.**» (Hûd, 28.) âyeti de ayrı bir misaldir, böyle bir zorlama olmadı, manasındadır.

b– Tevbih için kullanılır. Bazı ulema, tevbihi inkar'dan sayar. Ancak yukarıda geçen inkar, batıl olan bir şeyin inkarıdır. Buradaki inkar ise, tevbih mânasına gelen inkardır. Tevbihin ifade ettiği mâna, istifham edatından sonraki fiilin ifade ettiği şeyin yapılmasıdır. Halbuki layık olan, yapılmaması idi. Bu yüzden, tevbih'de kullanılan istifham cümlesinin mânası menfi değil müsbettir. Tevbih ifade eden istifham'ın aksi, inkari istifhamdır. Tevbih'e takri' adı da verilir. أفعصيت أمري «**..emrime karşı geldin?..**» (Tâhâ, 93.), أتعبدون ماتنحتون «**..yontuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?.**» (Sâffât, 95.), أتدعون بعلا وتذرون أحسن الخالقين «**Ba'l'e yalvarıp, yaratıcıların en güzelini bırakıyor musunuz?**» (Sâffât, 125.) âyetleri buna misaldir.

Tevbih ekseriyetle olup biten işlerde yapılır; bu yüzden de kınanır. Bazan yapılması gereken bir fiilin terkinden dolayı tevbih yapılır. أو لم نعمّركم مايتذكر فيه من تذكر «**'Öğüt alacak olanın öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı sizi?..**» (Fâtır, 37.), ألم تكن ارض الله واسعة فتهاجروا فيها «**..Peki, Allah'ın yeri geniş değil miydi ki onda göç ed(ip İslamı yaşayabileceğiniz bir yere gid)eydiniz.**» (Nisâ, 97.) âyetleri buna misaldir.

c– Takrir için kullanılır. Takrir; bildiği bir konuda muhatabı, ikrar ve itirafa çekmektir. İbnu Cinni şöyle der: هل edatı, diğerleri gibi, takrirde kullanılmaz. el-Kindi şöyle der: Çoğu ulema, هل يسمعونكم اذ تدعون أو ينفعونكم «**..Siz dua ettiğiniz zaman onlar işitiyorlar mı? Yahut size faydaları varmı?..**» (Şuarâ, 72-73.) âyetlerindeki هل edatını, takrir veya tevbih ifade eden hemzeye benzetir. Ancak Ebu Ali'nin bunu kabul etmediğini gördüm. Bence, görüşünde haklıdır. Çünkü هل edatı, inkari istifham mânasındadır.

Ebu Hayyan, Sibeveyh'den şu nakilde bulunur: Takriri istifham هل edatı ile değil, sadece hemze ile yapılır. Diğer ulemadan yaptığı nakle göre, هل edatı, هل فى ذلك قسم لذى حجر «**Bunda akıl sahibi için bir yemin var değil mi?**» (Fecr, 5.) âyetinde görüldüğü gibi, takrir mânasındadır.

Takrir mânası ile birlikte söz, mûcebdir yani müsbet mânadadır. Bu yüzden edata müsbet bir cümle atfedildiği gibi, edat da müsbet olan başka bir

cümle atfedildiği gibi, edat da müsbet olan başka bir cümleye atfedilir. Birinciye misal: ألم نشرح لك صدرك ووضعنا عنك وزرك «**Biz senin göğsünü açmadık mı? Belini büken yükünü üzerinden almadık mı?**» (İnşirah, 1-2.), ألم يجدك يتيما فآوى ووجدك ضالا فهدى «**Seni şaşırmış bulup, doğru yola eriştirmedi mi?**» (Duha, 7.), ألم يجعل كيدهم فى تضليل وارسل عليهم طيرا أبابيل «**Onların tuzaklarını boşa çıkarıp üzerlerine Ebâbil kuşlarını göndermedi mi?**» (Fil, 2-3.) âyetleridir. İkinciye misal ise: أكذبتم بآياتى ولم تحيطوا بها علما «**..Âyetleri mi anlamadığınız halde yalanladınız mı?**» (Neml, 84.) âyetidir. Curcani'nin tesbitine göre وجحدوا بها واستيقنتها أنفسهم ظلما وعلوّا «**Vicdanları, onların doğruluğuna kanaat getirdikleri halde, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkar ettiler.**» (Neml, 14.) âyeti de buna misaldir.

Takriri istifham aslında, inkari istifhamdır. İnkar ise, nefiy mânasındadır. Bu durumda nefyeden şey nefye dahil olmuştur. Nefyin nefye dahil olması, müsbet mânayı verir. أليس الله بكاف عبده «**Allah kuluna kafi değil mi?**» Zümer, 36.), ألست بربكم «**..Rabbiniz deği miyim?**» (Araf, 172.) âyetleri buna misaldir. Zemahşeri ألم تعلم ان الله على كل شيئ قدير «**..Allah'ın herşeye gücü yeter olduğunu bilmedin mi?**» (Bakara, 106.) âyetini de bu kabilden sayar.

c– Taaccüb bildirmek için kullanılır. كيف تكفرون بالله «**Allah'ı nasıl inkar edersiniz..**» (Bakara, 28.), مالى لاأرى الهدهد «**Neden Hüdhüd'ü göremiyorum?**» âyetleri buna misaldir. Bu ve bundan önceki 2. ve 3. kısımlar, أتأمرون الناس بالبر وتنسون انفسكم «**..insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?**» (Bakara, 44.) âyetinde birleşmiş, bu üç mânayı da ifade etmiştir. Zemahşeri bu âyetin tefsirinde şöyle der: Hemze, emredenlerin halini, tevbih de taaccüple birlikte takrir ifade eder. ماولاهم عن قبلتهم «**..Onları üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?..**» (Bakara,142.) âyeti, taaccüb ve istifhamı hakikiyi ifade eder.

d– itab bildirmek için kullanılır. ألم يأن للذين آمنوا ان تخشع قلوبهم لذكر الله وما نزل من الحق «**inananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakka saygı duysun..**» (Hadid, 16.) âyeti buna misaldir. Hakim'in rivayetine göre İbnu Mesud, âyetin tefsirinde şöyle demiştir:Bu âyettekı inananlar sadece dört senelik Müslüman olanlardı. İtab'ın en güzel misali, Allah'ın Resülüne: لم أذنت لهم «**..niçin onlara izin verdin..**» (Tevbe, 43.) âyetiyle yaptığı hitabdır. Zemahşeri adeti üzere, bu âyetin tefsirinde edep dışı ifadeler kullanmış, âyete mâna verirken, Allah'ın edebi ile edeplenmemiştir.

e– İhtısar mânasında da gelen, tezkir için kullanılır. ألم أعهد اليكم يابنى آدم الا تعبدوا الشيطان «**Ey Ademoğulları, ben size and vermedim mi: Şeytana tapmayın..**» (Yâsin, 60.), ألم اقل لكم انى اعلم غيب السموات «**..Ben size 'ben göklerin ve yerin gayblerini bilirim' dememiş miydim?.**» (Bakara, 33.), هل علمتم مافعلتم بيوسف وأخيه «**..Yûsuf'a ve kardeşine yaptığınızı bildiniz mi?**» (Yûsuf, 89.) âyetleri

tezkire misaldir.

f- İftihar bildirmek için kullanılır. أليس لى ملك مصر «..**Mısır mülkü benim değil mi?**» (Zuhruf, 51.) âyeti buna misaldir.

g- Tefhim için kullanılır. مال هذا الكتاب لا يغادر صغيرة ولا كبيرة «..**bu kitaba ne oluyor, ne küçük ne büyük hiçbir şey bırakmıyor..**» (Kehf, 49.) âyeti buna misaldir.

ğ- Korkutmak maksadıyla kullanılır. القارعة ما القارعة «**Çarpan hadise; nedir o çarpan hadise?**» (Kâria, 1-2.) ve الحاقة ما الحاقة «**Gerçekleşen nedir o gerçekleşen?**» (Hâkka, 1-2.) âyetleri buna misaldir.

h- Kolaylık maksadıyla kullanılır. وماذا عليهم لو آمنوا «**Onlara ne olurdu sanki Allah'a inansalardı.**» (Nisâ, 39.) âyeti buna misaldir.

ı- Tehdid ve vaid gayesiyle kullanılır. ألم نهلك الاولين «**Biz öncekileri helak etmedik mi?**» (Mürselât, 16.) âyeti buna misaldir.

i- Çokluk maksadıyla kullanılır. وكم من قرية أهلكناها «**Nice kentleri helak ettik..**» (Araf, 4.) âyeti buna misaldir.

j- Eşitlik maksadıyla kullanılır. Bu istifham, masdarın yerini tutabileceği bir cümleye dahil olan istifham'dır. سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم لا يؤمنون «..**uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir; onlar inanmazlar.**» (Bakara, 6.) âyeti bu kabildendir.

k- Emir ifade etme maksadıyla kullanılır. اسلموا mânasında أأسلمتم (Âl-i İmrân, 20.), انتهوا mânasında فهل انتم منتهون «..**Artık vazgeçtiniz değilmi?**» (Mâide, 91.), اصبروا mânasında أتصبرون (Furkân, 20.) âyetleri buna misaldir.

l- Emir sigasının kısımlarından olan, tenbih maksadıyla kullanılır. أنظر mânasına gelen, ألم تر الى ربك كيف مد الظل «**Görmedin mi Rabbin gölgeyi nasıl uzattı..**» (Furkân, 45.) âyeti buna misaldir. Zemahşeri, Sibevey'den naklen, ألم تر أن الله أنزل من السماء ماء فتصبح الأرض مخضرة «**Görmedin mi Allah gökten bir su indirdi de arz yeşeriyor..**» (Hac, 63.) âyetini buna misal getirmiş, istifhama cevap olarak gelen fiili, merfu okumuştur. فأين تذهبون «**O halde nereye gidiyorsunuz?**» (Tekvir, 26.) âyetini, delalete işaret için misal getirmiştir. ومن يرغب عن ملة ابراهيم الا من سفه نفسه «**Nefsini aşağılık yapandan başka kim İbrahim'in dininden yüz-çevirir?.**» (Bakara, 130.) âyeti de buna ayrı bir misaldir.

m- Tergib için kullanılır; من ذا الذى يقرض الله قرضا حسنا «**Kimdir o adam ki, Allah'a güzel bir borç versin de..**» (Bakara, 245.), هل أدلكم على تجارة تنجيكم من عذاب أليم «..**sizi acı azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?..**»(Saf, 10.) âyetleri buna bir misaldir.

n- Nehiy için kullanılır; فلا تخشوا الناس واخشون «..**İnsanlardan korkmayın benden korkun..**» (Mâide, 44.) âyetinin delaletiyle أتخشونهم فالله أحق أن تخشوه «..**Yoksa onlardan korkuyor musunuz, kendisinden korkmanıza en layık Allah'tır..**» (Tevbe, 13.) ve لا تغتر mânasında ما غرك بربك الكريم «..**Seni engin kerem sahibi Rabbine karşı ne aldatıp isyana sürükledi?**» (İnfitar, 6.) âyetleri buna misaldir.

o- Dua gayesiyle kullanılır. Bu istifham, nehiy gibidir. Ancak dua derece bakımından, küçükten büyüğe doğru yapılır. لا تهلكنا mânasında أتهلكنا بما فعل السفهاء منا «..**içimizden bazı beyinsizlerin yaptıklarından ötürü bizi helak mı edeceksin?.**» (Araf, 155.) âyeti buna misaldir.

ö- İstirşad gayesiyle kullanılır; أتجعل فيها من يفسد فيها «..**Orada bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacaksın?.**» (Bakara, 30.) âyeti buna misaldir.

p- Temenni gayesi ile kullanılır; فهل لنا من شفعاء «..**Şimdi bizim şefaatçılarımız var mı ki?**» (Araf, 53.) âyeti buna misaldir.

r- İstibta' (beklemek) gayesiyle kullanılır; متى نصر الله «**Allah'ın yardımı ne zaman?..**» (Bakara, 214.) âyeti buna misaldir.

s- Arz gayesiyle kullanılır; ألا تحبون أن يغفر الله لكم «..**Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz?..**» (Nur, 22.) âyeti buna misaldir.

ş- Tahsis gayesiyle kullanılır; ألا تقاتلون قوما نكثوا أيمانهم «..**Andlarını bozan bir kavimle savaşmayacak mısınız?.**» (Tevbe, 13.) âyeti buna misaldir.

t- Tecahül gayesiyle kullanılır; أأنزل عليه الذكر من بيننا «**O ihtar (Kur'an) aramızdan ona mı indirildi?**» (Sâd, 8.) âyeti buna misaldir.

u- Tazim gayesiyle kullanılır; أهذا الذى يذكر آلهتكم «..**Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?..**» (Enbiya, 36.), أهذا الذى بعث الله رسولا «**Allah bunu mu peygamber göndermiş?..**» (Furkan, 41.) âyetleri buna misaldir. مَن فرعون şeklinde okuyan kıraata göre, bu ve bundan öncekine misal teşkil eder.

v- İktifa gayesiyle kullanılır; أليس فى جهنم مثوى للمتكبرين «..**kibirlenenler için cehennemde yer yok mu?.**» (Zümer, 60.) âyeti buna misaldir.

y- İstib'ad gayesiyle kullanılır; وانى له الذكرى «..**artık anlamanın kendisine ne faydası var?**» (Fecr, 23.) âyeti buna misaldir.

z- Ünsiyet gayesiyle kullanılır; وما تلك بيمينك يا موسى «**Sağ elindeki nedir ey Musa?**» (Tâhâ, 17.) âyeti buna misaldir.

aa- istihza gayesiyle kullanılır; أصلوتك تأمرك «..**namazın mı emrediyor?**» (Hûd, 87.), ألا تأكلون ما لكم لا تنطقون «...**yemez misiniz. Neyiniz var ki konuşmuyor musunuz?**» (Sâffât, 91-92.) âyetleri buna misaldir.

bb- Kendinden önceki istifham edatının mânasını tekid gayesi ile kullanılır; أفمن حق عليه كلمة العذاب أفأنت تنقذ من فى النار «**Üzerine azap kelimesi hak olanı mı, sen ateşte bulunanı mı kurtaracaksın?.**» (Zümer, 19.) âyetinin tefsirinde Muvaffak Abdullatif el-Bağdadi şöyle der: Azabı hak edeni, çekeceği azaptan kurtaramazsın. Âyetteki من şart edatı, فا ise şartın cevabıdır. أفأنت kelimesindeki ifade tarzı uzadığından, tekrarlanmıştır. İstifham hemzesinin mecazi mânala-

rından biri de budur. Âyetin tefsirinde Zemahşeri, şöyle der: İkinci hemze, birincinin aynıdır. İnkar ve istib'ad mânasını tekid için tekrarlanmıştır.

cc– İhbar gayesiyle kullanılır; أفي قلوبهم مرض أم ارتابوا **«Kalplerinde bir hastalık mı var? yoksa şüphe mi ettiler?.»** (Nur, 50.), هل أتى على الانسان حين من الدهر **«İnsanın üzerinden uzun bir süre geçmedi mi?..»** (İnsan, 1.) âyetleri buna misaldir.

6– İstifham Edatının Mecazi Mânada Kullanılmasına Dair Bazı Açıklamalar.

a– Yukarıda, otuz iki kısımda zikredilen hususlarda: İstifham mânası mevcut mudur? İstifham dışında başka mânaları olabilir mi? Yoksa, istifhamdan tamamen farklı mânalar mıdır? şeklinde soru sorulabilir. Bahauddin Subki, «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde bunu şöyle cevaplandırır. Bu konu, üzerinde durmağa değer bir konudur. Bana göre doğrusu, sorunun birinci şıkkıdır.

Tennuhi'nin «A k s a' l - K a r i b» adlı eserinde belirttiği şu sözü, bunu doğrulamaktadır; لعل edatı, teracci mânasını muhafaza etmek suretiyle, istifham ifade eder. İstibta' ifade eden كم أدعوك **Seni ne kadar çağırdım,** sözü, bu görüşü kuvvetlendirir. Mânası; seni o kadar davet ettim ki, sayısını bilemiyorum, bunu gerçekten öğrenmek istiyorum, şeklindedir. Bir kimse, kendinden sâdır olan bir işin çokluğu yüzünden sayısını bilemiyorsa, o kimsenin bu sayıyı sorması âdettendir. Bu âdeti öğrenme arzusunda bulunması, istibtâ'ı andırır.

Taaccübde, istifhamın devamlılığı vardır. Bir şeye taaccüb eden kimse, haliyle o şeyin sebebini soracaktır. Neml sûresnin 20. âyetinde Hz. Süleyman sanki: Bana ne oldu da Hüdhüd kuşunu göremiyorum, demişti. Keşşaf, bu âyetin tefsirinde; taaccübdeki istifhamın devamlı olduğuna işaret etmiştir. Dalaleti haber veren Tekvir sûresinin 26. âyetindeki istifham ise, hakiki istifhamdır. Çünkü âyetin mânası; nereye gittiğini söyle, bunu bilmiyorum, şeklindedir. Zira dalaletin hangi ölçülere varacağı bilinmez.

Tahkir için yapılan istifhamdan hükmün varlığı murat ediliyorsa bu cümle, haber cümlesidir. Çünkü hüküm, istifham edatından sonra gelmiştir. Soruyu soran gerçeği bildiği halde, muhatabın ikrarını talep ediyorsa, takrir için yapılan istifham, ikrarı talep eden bir istifham olur. Belâgat ulemasına göre her iki ihtimal de muteberdir, fakat ikincisi tercihe şayandır. Kazvini, «e l - İ z a h» adlı eserinde, ikinci görüşü tercih eder. Soruyu bilenin soru sorması, mümkün değildir; çünkü öğrenme arzusu mevcuttur. Fakat sorulan sorunun bilinmesi veya anlaşılması, kim olursa olsun, bilmeyene aittir. Bu açıklama sayesinde, istifhamla ilgili bazı problemler çözülmüş, yukarıda zikredilen mecazi anlamlarla birlikte, istifham mânasının da mevcut olduğu açıkça görülmektedir. Kazvini'nin

sözleri, özetle bundan ibarettir.

b– İnkar edilen söz, istifham edatı hemzeden hemen sonra gelir kaidesi, أفأصفاكم ربكم بالبنين **«Rabbiniz oğulları size mi seçti?.»** (İsrâ, 40.) âyetinde bazı zorluklar çıkarır. Âyette, hemzeden sonra gelen cümlenin mânası; Allah erkek evladı sizlere mi bıraktı? şeklindedir. Âyette inkar edilen husus, bu mâna değil, **Allah kendine melaikeden kız evladı edinmiştir,** sözüdür. Bu müşkile şu cevap verilir: Evlad edinme kelimesi, kanaatlarınca kız evladının başkalarına veya kız ile erkeğin Allah'a ait olduğuna işaret etmektedir. Bu iki mâna, bir söz hükmündedir. Bu durumda âyetin takdiri; Allah erkek evladla kız evladı kendisine mi cemetti? şeklinde olur. أتأمرون الناس بالبر وتنسون أنفسكم **«..insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?»** (Bakara, 44.) âyetinde de bir müşkil mevcuttur. Yukarıdaki kaideye göre, âyette ortaya çıkan müşkil şöyle çözülür: İnkar edilen husus, insanlara sadece iyiliği emretmek veya kendini unutmak değildir. İyiliği emretmek, inkarı gereken şeylerden az olamaz. Kendini unutmak da, başlıbaşına inkar sayılamaz. İnsana iyiliğin emredilmesi, inkar olamayacağı gibi, başkasına iyiliği emredip kendini unutmak da inkar sayılmaz. Bu iki husus, inkar sayılsaydı, ibadet de inkarın bir cüzü olması gerekirdi. İnsanın kendini unutması, başkasına iyiliği emretmesine bağlı değildir. Çünkü unutmak, mutlak inkardır. Başkasına iyiliği emrederken insanın kendini unutması, iyiliği emretmeme halinden daha kötü değildir. Günahın ağırlığı, itaata teşvik etmekle artmaz. Ulemanın çoğu, iyiliği emretmenin vacip olduğu, şayet insan kendini unutup başkasına iyiliği emrederse, kendini unutmadaki günahın artmayacağı görüşündedirler.

«A r u s u' l - E f r a h» müellifi bu konuda şöyle der: Kendisi günah işlerken, başkasını bundan alıkoymak, günahtır. Çünkü günah, insanı tenakuza götürür, söylediği söz ile, yaptığı birbirine ters düşer; bu yüzden bilerek masiyette bulunmak, bilmeden masiyette bulunmaktan daha kötüdür. Fakat, sadece itaate davet, nasıl olur da itaatla birlikte gelen masiyeti artırır, şeklindeki cevapta, bir incelik mevcuttur.

7– İnşai Cümlenin Kısımlarından Olan Emir Sigası

Emir, bir işin yapılmasını istemektir. افعل ve ليفعل şeklinde, vucubiyet ifade eden iki sigası vardır. أقيموا الصلاة **«Namazı kılın..»** (Bakara, 43.), فليصلوا معك **«Seninle beraber namazı kılsınlar..»** (Nisâ, 102.) âyetleri buna misaldir. Bu sigalar, mecazi olarak farklı mânalar alır. Bunlar sırası ile şöyledir:

a– Mendub bir emri ifade eder. وإذا قرئ القرآن فاستمعوا له وأنصتوا **«Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki..»** (Araf, 204.) âyeti buna misaldir.

b– Mübah bir emri ifade eder. فكاتبوهم **«..mükatebe akdi yapın..»** (Nur,

33.) âyeti buna misaldir. İmam Şâfii, âyetteki emir sigasının mübahlık ifade ettiğini söylemiştir. واذاحللتم فاصطادوا «..**ihramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz..**» (Mâide, 2.) âyeti de bu kabildendir.

c- Alt mertebede olanın, üst mertebede olandan duada bulunmasıdır. رب اغفر لي «..**Rabbim beni bağışla..**» (Araf, 151.) âyeti buna misaldir.

d- Tehdid mânası ifade eder. اعملوا ما شئتم «..**dilediğinizi yapın..**» (Fussilet, 40.) âyeti buna misaldir. Âyette, istedikleri her şeyi yapmaları emredilmemiştir.

e- İhanet mânası ifade eder. ذق انك أنت العزيز الكريم «**Tad, zira sen üstündün, şerefliydin.**» (Duhan, 49.) âyeti buna misaldir.

f- Zillet mânası ifade eder. كونوا قردة خاسئين «..**aşağılık maymunlar olun.**» (Bakara, 65.) âyeti buna misaldir. Bu âyette Yahudilerin, bir durumdan diğer duruma, son derece zelil bir şekilde girdikleri ifade edilmiştir. Bu mâna, ihanet mânasından daha husussidir.

g- Aciz bırakma mânası ifade eder. فأتوا بسورة من مثله «..**haydi onun gibi bir sûre getirin..**» (Bakara, 23.) âyeti buna misaldir. Âyette, onlardan istenen bu değil, bilakis bu noktada acizliklerini göstermektir.

h- İhsanda bulunmak mânası ifade eder. كلوا من ثمره اذا أثمر واتوا «..**meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin.**» (Enam, 141.) âyeti buna misaldir.

ı- Hayret mânası ifade eder. انظر كيف ضربوا لك الامثال «**Bak sana nasıl misaller verdiler..**» (İsrâ, 48.) âyeti buna misaldir.

k- Eşitlik mânası ifade eder. فاصبروا او لا تصبروا «..**ister dayanın, ister dayanmayın..**» (Tûr, 16.) âyeti buna misaldir.

l- İrşad mânası ifade eder. وأشهدوا اذا تبايعتم «..**Alış-veriş yaptığınız zaman da şahit tutun..**» (Bakara, 282.) âyeti buna misaldir.

m- Tahkir mânası ifade eder. القوا ما أنتم ملقون «..**atacağınızı atın..**» (Yûnus, 80.) âyeti buna misaldir.

n- Korkutma mânası ifade eder. قل تمتعوا «**De ki: 'Eğlenin..**» (İbrahim, 30.) âyeti buna misaldir.

o- İkram mânası ifade eder. ادخلوها بسلام «..**oraya esenlikle girin..**» (Hicr, 46.) âyeti buna misaldir.

p- Meydana getirme mânasına gelir. كن فيكون «..**'ol' der, o da hemen oluverir..**» (Bakara, 117.) âyeti buna misaldir. Âyetin bu mânası, emre âmade kılmak, mânasından daha umumidir.

r- Nimet mânası ifade eder. كلوا مما رزقكم الله حلالا «**Allah'ın size verdiği rızıklardan helal olarak yiyin..**» (Maide, 88.) âyeti buna misaldir.

s- Tekzib mânası ifade eder. قل فأتوا بالتوراة فاتلوها «**De ki: 'Doğru iseniz Tevrat'ı getirip okuyun..**» (Âl-i İmrân, 93.), قل هلم شهداءكم الذين يشهدون ان الله حرم هذا «**De ki: 'Haydi, Allah bunu yasak etti diye, şahitlik edecek şahitlerinizi getirin..**» (Enam, 150.) âyetleri buna misaldir.

t- İstişarede bulunma mânası ifade eder. فانظر ماذا ترى «..**bak ne dersin?.**» (Sâffât, 102.) âyeti buna misaldir.

u- İbret alma mânası ifade eder. أنظروا الى ثمره اذا أثمر «..**meyve verirken herbirinin meyvesine bakın...**» (Enam, 99.) âyeti buna misaldir.

v- Taaccüp mânası ifade eder. اسمع بهم وأبصر «..**ne güzel işitir, ne güzel görürler..**» (Meryem, 38.) âyeti buna misaldir. Sekkaki bu âyeti, inşai cümlenin haber cümlesi mânasında kullanıldığına misal getirmiştir.

8- İnşai Cümlenin Kısımlarından Olan Nehiy Sigası

Nehiy, bir işin yapılmamasını istemektir. لا تفعل sigasında gelir, bir şeyin yasaklanmasında kullanılır. Mecazi olarak şu farklı mânalara gelir:

a- Kerahet mânası ifade eder. ولا تمش في الأرض مرحا «**yeryüzünde kabara kabara yürüme..**» (İsrâ, 37.) âyeti buna misaldir.

b- Dua mânası ifade eder. ربنا لا تزغ قلوبنا «..**Rabbimiz kalplerimizi eğriltme..**» (Âl-i İmrân, 8.) âyeti buna misaldir.

c- İrşad mânası ifade eder. لا تسألوا عن أشياء ان تبد لكم تسؤكم «..**açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın..**» (Mâide, 101.) âyeti buna misaldir.

d- Eşitlik mânası ifade eder. او لا تصبروا (Tûr, 16.) âyeti buna misaldir.

e- Hakir görme ve küçüklük mânası ifade eder. لا تمدن عينيك «..**gözlerini dikme..**» (Hicr, 88.) âyeti buna misaldir. Yani; kafirlere verilenler, az ve hakir şeylerdir.

f- Akibet mânası ifade eder. ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله أمواتا بل أحياء «**Allah yolunda öldürülenleri ölü sanma; hayır, (onlar) diridirler..**» (Âl-i İmrân, 169.) âyeti buna misaldir. Yani cihadın sonu ölüm değil, hayattır.

g- Yeis mânası ifade eder. لا تعتذروا «**Hiç özür dilemeyin..**» (Tevbe, 66.) âyeti buna misal dir.

h- İhanet mânası ifade eder. اخسئوا فيها ولا تكلمون «..**sinin orada benimle konuşmayın..**» (Müminun, 108.) âyeti buna misaldir.

9- İnşai Cümlenin Kısımlarından Olan Temenni

Temenni; severek arzu edilen bir şeyin yapılmasını istemektir. Teraccinin aksine, temennide arzu edilen şeyin gerçekleşme imkanı şart koşulmamıştır. Fakat, muhal olan bir şeyi temenniye, talep adının verilmesi konusunda görüş ayrılığı mevcuttur. Çünkü, gerçekleşme imkanı olmayan bir şey nasıl talep edilir? «A r u s u' l - E f r a h» müellifi şöyle der: Bu konuda en güzel cevabı

Fahruddin Razi ve görüşünde olanlar vermiştir. Temenni; terecci, nida ve kasemde, talebden ziyade tenbih mevcuttur. Bunlara inşai cümle adı verilmesi, yanlış değildir. Bazı ulema bu konuda daha ileri giderek, temenniyi nefiy mânasında, haber cümlesinden saymışlardır. Zemahşeri ise bunların, haber cümlesi olmayacağı görüşündedir. يا ليتنا نرد ولا نكذب بآيات ربنا .. وانهم لكاذبون **«Ah ne olurdu keşke biz (dünyaya) geri çevrilseydik de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık...çünkü onlar yalancıdırlar.»** (Enam, 27-28.) âyetinde, temenni edatından sonra tekzib'in cevap olarak gelmesinden bir müşkil bulunmaktadır. Zemehşeri bunu, vaad mânasına geldiğinden tekzibe bağlamıştır, şeklinde cevaplandırır. Bir kısım ulema da şöyle açıklar: Temenni'de yalan bulunmaz. Yalan, temennide bulunanın gerçekleşmesini tercih ettiği şeyde varid olur. Bu durumda yalan, zanna bağlı olarak gelmiştir ki bu da, haberi sahihtir.

Zemahşeri şöyle der: وانهم لكاذبون âyetinin mânası; temenni ettikleri şeylerin gerçekleşmiyeceği mânasındadır. Âyetteki hitap, onları zemmetme gayesini taşımaktadır. Temenni edilen husus, zemmi değil bilakis onların yalan söylemiyeceklerini ve iman edeceklerini ifade eden sözlerinin, yalan olduğunu göstermektedir.

Temenni ifade eden edat ليت edatıdır. يا ليتنا نرد **«Ah ne olurdu keşke çevrilseydik..»** (Enam, 27.), يا ليت قومي يعلمون **«..Ne olurdu kavmim bilseydi..»** (Yâsin, 26.), يا ليتني كنت معهم فأفوز **«..keşke ben de onlarla beraber olsaydım da başarsaydım.»** (Nisâ, 73.) âyetleri buna misaldir.

Ümit bulunmadığı bilinen cümlelerde هل edatı, temenni maksadıyla kullanılır. فهل لنا من شفعاء فيشفعوا لنا **«..Şimdi bizim şefaatçilerimiz var mı ki bize şefaat etsinler..»** (Araf, 53.) âyeti buna misaldir. لو edatı da aynı maksatla kullanılır. فلو أن لنا كرة فنكون **«Ah! Keşke bir daha (dünyaya dönüşümüz) olsa da..»** (Şuara, 102.) âyeti buna misaldir. Âyette لو edatının cevabı olarak gelen fiilin mensub olması da bu yüzdendir. Gerçekleşmesi uzak olan temenni, لعل edatıyla yapılır, cevabın mensub olmasında ليت edatının hükmü uygulanır. لعلي أبلغ الأسباب أسباب السموات فأطلع **«..o sebeplere erişeyim. (Yani) göklerin yoluna..»** (Mümin, 36-37.) âyetleri buna misaldir.

10- İnşai Cümlenin Kısımlarından Olan Teracci

Karafi «e l - F u r u k» adlı eserinde teraccinin, inşai cümleden olduğuna dair bir icmaı naklederek, teracci ile temenni arasındaki farkı belirtir. Bu fark, teraccinin sadece vukuu mümkün olan cümlelerde kullanılması; temenninin ise vukuu mümkün olan ve olmayan cümlelerde kullanılmasında görülür. Ayraca teracci yakın geleceği, temennni ise ileride gerçekleşecek olanı; teracci vukuu muhtemel olanı; temenni vukuu muhtemel olanı ve olmayanı; teracci ise bunun

dışındaki duyguları ifade etmekle, birbirinden farklıdırlar.

Şeyhim Kâfiyeci'den bu konuda şunları duydum: Temenni ile arz arasındaki fark, teracci ile temenni arasındaki fark gibidir.

Teracci ifade eden لعل ve عسى edatları, vukuundan sakınılması gereken durumlarda mecazi olarak kullanılır, buna işfak adı verilir. لعل الساعة قريب **«..belki (kıyamet) saati yakındır.»** (Şûrâ, 17.) âyeti buna misaldir.

11- İnşai Cümlenin Kısımlarından Olan Nida

Nida, أدعو fiilinin yerini tutan bir edatla, çağrılanın çağırana doğru yönelmesinin istenmesidir. Nida edatı çoğunlukla emir ve nehiy sigaları ile birlikte gelir ve bunlara tekaddüm eder. يا أيها الناس اعبدوا ربكم **«Ey insanlar, Rabbinize ibadet edin..»** (Bakara, 21.), يا عباد فاتقون **«..ey kullarım benden korkun.»** (Zümer, 16.), يا أيها المزمل قم الليل **«Ey örtüsüne bürünen, geceleyin kalk..»** (Müzzemmil, 1.), يا قوم استغفروا ربكم **«Ey kavmim Rabbinizden magfiret dileyin..»** (Hûd, 52.), يا أيها الذين آمنوا لا تقدموا **«Ey iman edenler, öne geçmeyin..»** (Hucurât, 1.) âyetleri buna misaldir.

Edat, bazan da bu sigalardan sonra gelir. وتوبوا الى الله جميعا أيها المؤمنون **«Ey Müminler, topluca Allah'a tevbe edin..»** (Nur, 31.) âyeti buna misaldir. Bazen haber cümlesiyle birlikte gelir, bunu emir cümlesi takip eder. يا أيها الناس ضرب مثل فاستمعوا له **«Ey insanlar, dinleyin, Allah size bir misal veriyor..»** (Hac, 73.), ويا قوم هذه ناقة الله لكم آية فذروها تأكل **«Ey kavmim, işte şu Allah'ın devesi size bir mucize (olarak gelmiş) tir. Bırakın onu.»** (Hûd, 64.) âyetleri buna misaldir. Bazen de emir cümlesi takip etmez. يا عباد لا خوف عليكم اليوم **«Ey kullarım, bugün size korku yoktur..»** (Zuhruf, 68.), يا أيها الناس أنتم الفقراء الى الله **«Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız..»** (Fâtır, 15.), يا أبت هذا تأويل رؤياي من قبل **«Babacığım, bu önceki rüyanın yorumudur..»** (Yûsuf, 100.) âyetleri buna misaldir. Nida cümlesi bazen, istifham cümlesiyle birlikte gelir. يا أبت لم تعبد ما لا يسمع ولا يبصر **«Babacığım, işitmeyen ve görmeyene niçin tapıyorsun.»** (Meryem, 42.), يا أيها النبي لم تحرم **«Ey peygamber, niçin haram ediyorsun?»** (Tahrim, 1.) ويا قوم مالي أدعوكم الى النجاة **«Ey kavmim, neden kurtuluşa çağırdığım halde..»** (Mümin, 41.) âyetleri buna misaldir. Nida bazen, igra ve tahzir gibi hususlarda mecazi olarak, bir başka cümleye nida şeklinde gelir. ناقة الله وسقياها **«..Allah'ın devesine ve su içme hakkına dokunmayın..»** (Şems, 13.) âyetinde bunlar bir arada görülmektedir. Nida cümlesi bazen, ihtisas mânası ifade eder. رحمة الله وبركاته عليكم أهل البيت **«Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinize ey ev halkı,...»** (Hûd, 73.) âyeti buna misaldir. Bazen de tenbih mânası ifade eder. ألا يسجدوا **«..secde etmeleri gerekmez miydi?»** (Neml, 25.), bazen de taaccüb mânasına gelir. يا حسرة على العباد **«Yazık şu kullara..»** (Yâsin, 30.) âyetleri buna misaldir. Tehassür mânasına gel-

diğine misal de ياليتني كنت ترابا «..**Keşke ben toprak olsaydım.**» (Nebe, 40.) âyetidir.

12- Nidanın Kullanılışında Bazı Kaideler

يا edatı ile nidada asıl olan, hakikaten veya hükmen, uzakta olan şeylere seslenmede kullanılmasıdır. Bazen bir takım nüktelerden dolayı yakında olan şeylere seslenmede kullanılır. Bunlar sırası ile şunlardır:

a- Davet edilenin gelmesini ciddiyetle istemektir; ياموسى أقبل «**Ey Musa, dön..**» (Kasas, 31.) âyeti buna misaldir.

b- Nidayı takip eden hitabın önemine binaen yapılmasıdır; ياأيها الناس اعبدوا «**Ey insanlar, Rabbinize ibadet edin..**» (Bakara, 21.) âyeti buna misaldir.

c- Davet edilenin durumunu yüceltmek gayesiyle kullanılır; يارب **Ey Rabbim,** ifadesi buna misaldir. Çünkü Allah فانى قريب «**Elbette ben yakınım..**» (Bakara, 186.) buyurmuştur.

d- Firavn'ın sözü olan وانى لأظنك ياموسى مسحورا «..**Ey Musa, ben seni büyülenmiş görüyorum..**» (İsrâ, 101.) âyetinde nida, küçük görme kasdiyle kullanılmıştır.

Zemahşeri ile bazı ulema diğer nida edatlarına nazaran Kur'an'ı Kerim'de ياأيها nidasının daha çok kullanıldığını, bu şekildeki nidada, tekid ve mübalağa ifade eden yönler bulunduğunu söyler. Bu nida terkibindeki يا da tekid ve tenbih, ها da tenbih, أيّ de ibham'dan tedricen izaha geçiş mânaları mevcuttur. Bu yüzden söz konusu terkibde, mübalağa ve tekid bulunmaktadır. Bunlar, Kur'an'da Allah'ın dile getirdiği, kulların müteyakkız davranmalarını istediği, kalplerini ve gözlerini bunlara çevirip, gafil olmamalarını tenbih ettiği önemli işler ve mânalardır. Nidanın bu şekilde kullanılışı, en beliğ bir tekidle hitap etme durumunu göstermesidir.

Kasem cümlesi de inşai cümlenin kısımlarındandır. Karafi «e l - F u r u k» adlı eserinde kasemin, inşai cümleden olduğuna dair bir icmaı nakleder. Faydası, haber cümlesini tekid etmesi ve dinleyeni kesinliğe kavuşturmasıdır. Bu konuda daha geniş bilgi, Altmış Yedinci Bölümde verilecektir.

Şart cümlesi de, inşai cümlenin kısımlarından biridir.

ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

BEDÂYİU'L-KUR'AN

Bu mevzuda İbnu Ebi'l-İsba müstakil bir eser yazmış, bu eserde Bedâyiu'l-Kur'an'ın yüze yakın çeşidini sıralamıştır. Bunlar; mecaz, istiare, kinaye, irdaf, temsil, teşbih, icaz, ittisa', işâre, musavat, bast, igal, teşri, tetmim, tekmil, ihtiras, istiksa, tezyil, ziyade, terdid, tekrar, tefsir, izah, bir şeyi mucebiyle nefiy, mezhebu'l-kelami, el-kavlu bi'l-muceb, münakada, intikal, iscal teslim, temkin, teşvih, teshin, reddu'l-ucûz ale's-sadr, teşabuhu'l-etraf, lüzumu mâ lâ yelzem, tahyir, iham (tevriye), istihdam, iltifat, ittirad, insicam, idmac, iftinan, iktidar, lafzın lafızla i'tilafı, mânanın lafızla i'tilafı, istidrak, istisna, iktinas, ibdal, tekidu'l-medh bima yüşbihu'z-zem, tehvif, tegayur, taksim, tedbic, tenkid, tecrid, ta'did, tertib, terakki, tedelli, tadmin, cinas, cem'u'l-muhtelif ve'l-muhtelef, husnu'n-nesak, kişinin kendini kınaması, akis unvan, feraid, kasem, leff ve neşr, mübalağa, mutabaka, mukabele, muvarabe, muracaa, nezahe, ibda, mukarene, husnu'l-ibtida, husnu'l-hitam, husnu't-tahallus ve istidrad'dır.

Bu tasnifte yer alan mecaz ile, izaha kadar sayılan belagi sanatların bir kısmı, müstakil neviler halinde, bir kısmı da tariz, ihtibak, iktifa, tard ve akis gibi diğer bazı nevilerle birlikte, icaz ve itnab bahsinde ele alınmıştır.

Bir hükmün mucebiyle nefyi, bundan önceki bahiste geçmiştir. Mezhebu'l-kelami ilemüteakipbeş nevi, başka ilavelerle Cedel bahsinde ele alınacaktır. Temkin ile müteakip sekiz nevi, Fevasıl bahsinde işlenecektir. Tasnifin sonunda yer alan husnu't-tehallus ve istitrad, Münasebat Bölümünde, husnu'l-ibtida ve husnu'l-hitam Fevatih ve Havatim Bölümünde ele alınacaktır. Ben burada, İbnu ebi'l-İsba'ın, kitabından başka yerde, toplu olarak bulunmayan diğer nevileri, bazı ilaveler ve değerli bilgilerle vermeğe çalışacağım.

1- İham (الإيهام)

Bu neve, tevriye adı verilir. Tevriye; iki ayrı mânaya gelen kelimedir. Bu mâna; ya müşterek, ya benzer, ya hakikat veya mecaz olur, kelime de biri yakın, diğeri uzak iki mâna taşır, kastedilen ikincisi olur, yakın mâna ile tevriye yapılır. Böylece işiten, kelimenin ilk anda yakın mânaya geldiği vehmine kapılır.

Bu konuda Zemahşeri şöyle der: Allah ve Resûlü'nün kelamında mevcut müteşabih kelimelerin tevilini yapmada, tevriye sanatı kadar ince ve latif, faydalı ve yardımcı bir san'at yoktur. Buna; الرحمن على العرش استوى **«Rahman Arş'a istiva etti»** (Tâhâ, 5.) âyeti misaldir. Âyette geçen istiva kelimesinin iki ayrı mânası vardır. Birincisi, bir mekanda yerleşmek mânasınadır. Bu, kelimenin tevriye edilen yakın mânasıdır. Allahu Taâlâ bir mekana yerleşmekten münezzeh olduğundan, kelimenin kastedilen mânası bu değildir. İkincisi ise; kuşatmak ve mülk edinmek mânasındadır. Bu ise, kelimenin uzak mânasıdır ki, zikredilen yakın mâna ile tevriye edilmiştir.

Tevriye; mücerrede ve muraşşaha olmak üzere ikiye ayrılır. Mücerrede olan tevriye; ne yakın, ne de uzak mânası ile ilgili kelimelerin (levazım) zikredilmemesidir. Muraşşaha olan tevriye ise; yakın veya uzak mânası ile ilgili bir kelimenin zikredilmesidir. والسماء بنيناها بأيد **«Göğü kendi ellerimizle yaptık..»** (Zâriyat, 47.) âyeti buna misadir. Âyetteki **yed** kelimesinin yakın mânası, uzuvdur. Âyette terşih olmak üzere, yed kelimesiyle ilgisi olan bina etme fiili zikredilmiştir. Kelimenin uzak ve kastedilen mânası ise, kuvvet ve kudrettir.

İbnu Ebi İsba, «İ' c a z u' l - K u r' a n» adlı eserinde; قالوا تالله انك لفى ضلالك القديم **«"Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığın içindesin" dediler.»** (Yûsuf, 95.) âyetini, muraşşaha'ya misal getirerek şöyle der: Âyetteki dalal kelimesi, sevgi mânasına geldiği gibi, hidayatin zıddı mânasına da gelir. Yakub (a.s.)ın oğulları, sevgi mânasından tevriye olarak hidayetin zıddı mânasını kullanmışlardır. فاليوم ننجيك ببدنك **«Bugün senin bedenini kurtaracağız..»** (Yunus, 92.) âyetinde beden kelimesi, zırh mânasına alındığı takdirde, tevriye vardır. Çünkü bu kelime, aynı zamanda ceset mânasını da taşır ki, kastedilen uzak mâna budur.

Ehl-i Kitap'tan olan Yahudi ve Hıristiyanları zikreden âyetten sonraki ولئن أتيت الذين اوتوا الكتاب بكل آية ماتبعوا قبلتك وما أنت بتابع قبلتهم **«Sen Ehl-i Kitab'a her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine onlar senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin..»** (Bakara, 145.) âyeti de, muraşşaha'ya misaldir. Hz. Musa'ya batı yönden ilahi hitap gelince, Yahudiler batıya, Hıristiyanlar da doğuya yöneldiler. Müslümanların kıblesi de, doğu batı arasında kalan, mutavassıt bir yer olmuştur. Bu sebeple Allahu Taâlâ Müslüman ümmetine وكذلك جعلناكم أمة وسطا **«Böylece sizi orta bir ümmet yaptık..»** (Bakara, 143.) buyurmuştur. Âyetteki vasat kelimesi, hayırlı demektir. Bu kelime ayrıca, hayırlı ve mutavassıt şeklinde iki ayrı mânaya gelmektedir. Âyette murad edilen uzak mâna, hayırlı mânası olduğundan, bu kelimenin tevriye olması uygun düşmüştür.

Bu açıklamaya şunu ilave etmek isterim: Âyetteki tevriye, muraşşaha nevindendir. Çünkü لتكونوا شهداء على الناس **«İnsanlara şahit olasınız..»** (Bakara, 143.) âyeti, kelimenin uzak mânasıyla ilgilidir. Bu âyetin, yukarıdaki 145. âyetten önce gelmesi, tevriyenin mücerrede kısmındandır.

والنجم والشجر يسجدان **«Bitkiler ve ağaçlar Onun buyruğuna boyun eğerler.»** (Rahman,6.) âyeti de muraşşahaya misaldir. Âyetteki النجم kelimesi, yıldız mânasındadır. Güneş ve ayın zikredilmesi, bu mânayı teşrih etmektedir. Kelime aynı zamanda, gövdesi olmayan bitki mânası ile, âyette maksud olan uzak mânayı ifade etmektedir.

Şeyhulislam İbnu Hacer'in kendi hattı ile yazılmış bir eserinde, tervriyeye misal olarak getirdiği وما ارسلناك الا كافة للناس **«Biz seni ancak bütün insanlara göderdik ki..»** (Sebe, 28.) âyetini, burada nakletmek isterim. Âyetteki كافة kelimesi, مانع mânasındadır. Yani; insanları küfr ve günahtan sakındırır, demektir. Kelime sonundaki tenvinli yuvarlak ta harfi mubalağa ifade eder. Bu ise, kelimenin uzak mânasıdır. Akla gelen yakın mânası, جامعة şeklinde **bütün, hepsi** mânasına gelmesidir. Fakat kelimenin bu mânaya hamli mümkün değildir. Çünkü tekid eden kelimenin tekid edilen kelimeden sonra gelmesi gerekir. Mesela; رأيت جميع الناس **insanların tamamını gördüm,** denilmiyeceği gibi, رأيت كافة الناس **insanların tümünü gördüm, de denilmez.**

2- İstihdam (الاستخدام)

İstihdam ve tevriye, bedi ilminin en önemli nevilerindendir. İkisi de aynı değerdedir. Fakat bazı ulema, istihdamı tevriyeden daha üstün kabul etmiş, bu konuda iki ayrı görüş ileri sürmüşlerdir:

a- Iki veya ikiden fazla mânası olan, bunlardan biri murad edilen, zamiri ile de başka bir mâna kastedilen bir kelimenin kullanılmasıdır. Bu görüşü Sekkaki ve ona tabi olanlar ileri sürmüştür.

b- Müşterek mânalı bir kelimeden sonra, iki kelimenin gelmesidir. Bu kelimelerden biri ile müşterek mânalı kelimeden bir mâna, diğeri ile de diğer mâna anlaşılır. Bunu «e l - M i s b a h» adlı eserinde Bedruddin b. Malik ile, aynı görüşte olan İbnu Ebi'l-İsba ileri sürmüşlerdir. Bedruddin b. Malik buna لكل أجل كتاب **«..Her sürenin (yazıldığı) bir kitabı vardır.»** (Ra'd, 38.) âyetini misal getirmiştir. Âyetteki أجل kelimesi, belli bir süre mânası taşıdığı gibi, kitab mânasını da taşır. كتاب kelimesi ise, kitab kelimesinin birinci mânası ile, mütâkip âyette gelen يمحو fiili de ikinci mânasıyla, istihdam ifade etmektedir.

لاتقربوا الصلاة وأنتم سكارى **«..sarhoşken namaza yaklaşmayın..»** (Nisâ, 43.) âyeti de bu sanata ayrı bir misal olarak getirilmiştir. Âyetteki الصلاة kelimesi bizzat namaz ile, namaz kılınan yer mânasındadır. Âyetin devamı olan حتى تعلموا ماتقولون **«..ne dediğinizi bilene kadar..»** cümlesi الصلاة kelimesinin birinci mânasıyla, الا عابرى سبيل **«..yoldan geçip gitme dışında..»** cümlesi de ikinci mânasıyla istihdam ifade etmektedir. Sekkaki'ye göre bu, ikinci kısımla il-

gili âyet değildir.

Sekkaki'nin görüşüne uygun, Kur'an'da şu âyetleri buldum: اتى أمر الله **«Allah'ın emri geldi..»** (Nahl, 1.) âyet. Bu âyette **Allah'ın emri** sözü ile kıyamet günü, azab ve Resûlullah'ın bi'seti akla gelir. Fakat burada, son mâna kastedilmiştir. Bu mânayı İbnu Merdeveyh, Dahhak tarikı ile İbnu Abbas'dan şöyle rivayet etmiştir: Allah'ın emri geldi sözünden, Muhammed (a.s) geldi anlaşılır. Âyetteki فلا تستعجلوه **«..artık onu acele istemeyin.»** cümlesine dahil olan zamirin, emir kelimesi yerine gelmesiyle kıyamet günü ve azab murad edilir.

لقد خلقنا الانسان من سلالة من طين **«Andolsun ki, insanı süzme çamurdan yarattık.»** (Müminun, 12.) âyeti, istihdam'ın en bariz örneğidir. Âyetteki **insan** kelimesinden murad, Âdem (a.s)dır. ثم جعلناه نطفة فى قرار مكين **«Sonra onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik.»** (Müminun, 13.) âyetinde gelen zamirle, insan cinsi murad edilmiştir.

لا تسألوا عن أشياء إن تبد لكم تسؤكم.... قد سألها قوم من قبلكم **«..Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın...sizden önce gelen bir toplum onları sormuştu da..»** (Mâide, 101-102.) âyeti, istihdam'a başka bir misaldir. Âyetteki عن أشياء kelimesinden murad, Sahabe'den önceki ümmetlerin sorduğu bir takım sorulara aittir. Çünkü bunlar, Sahabe'nin sorularından farklı sorular sormuşlardı. Bu yüzden Sahabe, bu kabil sorulardan nehyolunmuşlardı.

3- İltifat (الالتفات)

Bir cümleyi, bir uslubdan diğer bir usluba nakletmeye, iltifat sanatı denir. Yani; bir sigayı kullandıktan sonra, cümledeki fiili; mütekellim, hitap veya gayb sigalarının birinden diğerine nakletmektir. Belagat ulemasına göre en meşhur tarif budur. Sekkaki şöyle der: İltifat sanatında cümle, ya bu sigalarla veya bunlardan biri ile ifade edilmesi gerekirken, bir başka siga ile ifade edilmesidir.

İltifat sanatının şu faydaları vardır:

Farklı sözleri dinlemekten hoşlanan kimselerin tabiatlarına uygun ifadeler kullanmak, aynı minval üzere devam eden sıkıcı sözlerden alıkoymak için sözü yumuşatmak, kulağa hoş gelmeyen kelimelerden korumak, bıkkınlıktan kurtarmak gibi hususlar, iltifatın sağladığı umumi faydalardır. Bunlardan her birinin kendine has incelikleri mevcuttur.

Mesala; mütekellim sigasından hitap sigasına geçişteki incelik, konuşanla karşı karşıya kalındığında, dinleyeni dinlemeğe teşvik etmek, doğrudan hitap ederek, kendisine verdiği değeri göstermektir. و مالى لا أعبد الذى فطرنى و اليه ترجعون **«Ben niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim? Oysa hep ona döndürüleceksiniz.»** (Yâsin, 22.) âyeti buna misaldir. و اليه ترجعون cümlesinin aslı, ارجع dur. Âyetteki iltifat, mütekellim sigasından muhatap sigasına geçilmesidir.

Buradaki incelik, ifadeyi kullanan nasihatı kendine yapmaktan ziyade kavmine yapması, kendi için istediğini kavmi için de istemesidir. Bu bakımdan kavmini korkutmak, onları Allah'ın dinine davet etmek üzere, hitabı kavmine çevirmiştir.

Bir kısım ulema bu âyette mutlak bir iltifat sanatı olduğunu söylemişlerse de, üzerinde düşünmek gerekir. Şayet; âyetteki hitabı kullanan, her iki cümlede kendini kastetmişse, iltifat sanatı vardır. Fakat, âyette böyle bir iltifat mevcut değildir. Çünkü âyetteki ترجعون fiili, sözü söyleyene değil, muhataba hitap eden bir fiildir.

Bu görüşe, şu cevabı vermek isterim: Şayet âyette iltifat sanatı olmasaydı, istifham-ı inkarinin gelmesi de sahih olmazdı. Bilindiği üzere kul, sonunda Rabbına döner. Buna göre âyetin mânası; dönüşüm ancak kendisine olan Allah'a, nasıl kulluk etmeyeyim? şeklindedir. Bu mânaya göre و اليه أرجع **kendisine döneceğim,** ifadesi yerine, âyette و اليه ترجعون **kendisine döndürüleceksiniz,** ifadesi kullanılmıştır. Çünkü sözü söyleyen de kavminden biridir. Âyetteki iltifatın faydası, kavminin Allah'a ibadette kendisi gibi yükümlü olduğunu bildirmesidir. و أمرنا لنسلم لرب العالمين **«..Bize Âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredildi..»** (Enam, 71.), و أن أقيموا الصلاة **«Namazı kılın..»** (Enam, 72.) âyetleri de bu mânayı doğrulamaktadır.

Mütekellim sigasından gayba geçiş, iltifat şekillerinden biridir. Bu geçişte önemli olan; dinleyenin, konuşanın bu uslubda konuştuğunu, karşısında bulunsun bulunmasın, gayesinin bu olduğunu anlamasıdır.

انا فتحنا لك فتحا مبينا ليغفر لك الله **«Biz sana apaçık bir fetih verdik. Allah bağışlasın..»** (Fetih, 1-2.) âyeti bu nevi iltifata misaldir. Çünkü âyetteki ليغفر لك fiili, aslında لنغفر لك şeklindedir.

انا أعطيناك الكوثر فصل لربك **«Biz sana Kevseri verdik. Öyle ise Rabbin için namaz kıl..»** (Kevser, 1-2.) âyetinde لربك aslında لنا şeklindedir. أمرا من عندنا انا كنا مرسلين رحمة من ربك **«..katımızdan bir emir. Çünkü biz elçiyi göndericiyiz.»** (Duhan, 5-6.) âyetinde من ربك aslında منا şeklindedir. ..... انى رسول الله اليكم جميعا فآمنوا بالله ورسوله **«..ben sizin hepinize Allah'ın elçisiyim.. O halde Allah'a ve Onun elçisine inanın..»** (Araf, 158.) âyetinde ورسوله aslında, وبى şeklindedir. Âyette, mütekellim sigasından gaibe dönüşte iki nükte mevcuttur. Birincisi: Resûlullah kendini, kavmiyetçilik yaptığı töhmetinden uzaklaştırmıştır. İkincisi de; sahip oluduğu sıfat ve nübüvvet özelliklerinden dolayı kendisine uyulmaya layık oluduğunu bildirmesidir.

Hitaptan mütekellime geçiş, iltifat'ın diğer bir özelliğidir. Bu şekilde bir iltifat, Kur'an'da mevcut değildir. Bir kısım ulema; فاقض ما أنت قاض... انا آمنا بربنا **«Sen yapacağını yap..»** (Tâhâ, 72-73.) âyetini buna misal göstermişlerse de, doğru değildir. Çünkü iltifatın şartı, murad edilenin aynı kişi olmasıdır.

Hitap'dan gayba geçiş, iltifat'ın bir diğer özelliğidir. حتى اذا كنتم فى الفلك وجرين بهم «..Gemide olduğunuz zamanı (düşünün) onları alıp götürürken..» (Yûnus, 22.) âyetinde, بهم zamiri aslında بكم şeklindedir. Hitab'dan gayba geçişteki incelik, kendi durumlarını başkalarına anlatarak, küfür ve amellerinden taaccüb etmeleridir. Eğer hitap, aynı şekilde devam etseydi, bu fayda sağlanmazdı.

Denilir ki; هو الذى يسيركم فى البرّ و البحر «Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur..» (Yûnus, 22.) âyetinin delaleti ile ilk hitap, Mümin olsun kafir olsun, herkese şamil olurdu. Bu yüzden zemmin, âyetin sonunda sözü edilenlere ait olduğunu göstermek üzere, hitabdan gayba geçiş yapılmıştır. Bu da, umumi hitaptan, hususi hitaba geçiştir.

Burada şunu ilave etmek isterim: Bazı selef uleması, bunun aksi bir tevcihde bulunmuştur. Bu tevcihe göre, birinci hitap cümlesi hususi, ikincisi ise umumidir. İbnu Ebi Hatim, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in حتى اذا كنتم فى الفلك و جرين بهم «..Gemide olduğunuz zamanı (düşünün) onları alıp götürürken..» (Yûnus, 22.) âyetinde şöyle dediğini rivayet eder: Allahu Taâlâ âyette önce Sahabeyi, sonra da başkalarını zikrettiği halde, وجرين şeklinde hitap etmemiştir. Çünkü Allah, Sahabe ile diğerlerini beraberce mütalaa etmiş, gemide olanlarla olmayanların birlikte gittiklerini kastetmiştir. Zeyd b. Eslem'in sözü budur. Halef ulemasının üzerinde uzun zaman düşünüp ömürlerini harcadığı, neticede şüpheye düştükleri hususlarda selef uleması, âyetlere ne ince mânalar vermişlerdir. Âyetin bu mânaya gelişinde, şu husus da zikredilebilir: Gemiye binecekler, geminin hareketi sırasında çıkan fırtınanın şiddetinden helak olma korkusuna kapıldıklarından, Allah'a yakınlık duydular. Bu yüzden âyette, onlara binmeye hazır olanlar şeklinde hitap edildi. Gemiye binenlerin arzuladıkları gibi fırtına çekilip helak olma korkusu kalkınca, Allah'a hissettikleri yakınlık duygusu kayboldu. Nitekim insan, emniyette olduğunu hissedince, kalbindeki Allah korkusu kalkar. Bu duyguda olan kimseler Allah'ı unuttuğundan, Allah da onlara gaib sigası ile hitapta bulunmuştur. Böye bir tefsir işari mânadır.

Şu âyetler de iltifata misaldir: و ما آتيتم من زكاة تريدون وجه الله فاولئك هم المضعفون «..Ama Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekat böyle değildir. İşte onlar sevablarını kat kat artıranlardır.» (Rûm, 39.), وكرّه اليكم الكفر و الفسوق والعصيان اولئك هم الراشدون «..size küfrü, fıskı ve isyanı çirkin gösterdi. İşte doğru yolda olanlar bunlardır.» (Hucurât, 7.), ادخلوا الجنة أنتم و أزواجكم تحبرون يطاف عليهم «Haydi siz ve eşleriniz, ağırlanmış olarak cennete girin. Onların çevresinde dolaştırılır..» (Zuhruf, 69-70.) âyetinde عليهم aslında عليكم dur. Âyetin devamı و أنتم فيها خالدون «Siz orada ebedi kalacaksınız.» cümlesi, iltifat sanatının tekrar edildiğini gösterir.

Gaib sigasından mütekellime geçiş de, iltifatın, diğer özelliklerindendir. الله الذى يرسل الرياح فتثير سحابا فيبسطه فى السماء «Rüzgarları gönderip bulutları yürüten, onları gökte dilediği gibi yayan...Allah'tır...» (Rûm, 48.), و اوحى فى كل سماء امرها و زينا السماء الدنيا بمصابيح «..her göğün işini kendisine bildirdi. Yakın göğü ışıklarla donattık..» (Fussilet, 12.), سبحان الذى اسرى بعبده.... باركنا حوله لنريه من آياتنا «Kulunu geceleyin yürüten Allah'ı eksiklikten tenzih ederim..kendisine bir kısım âyetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız...» (İsrâ, 1.) âyetleri buna misaldir. Bu son âyetin devamı olan انه هو السميع البصير âyetinde mütekellimden gaybe geçilerek, ayrı bir iltifat yapılmıştır. Hasan el-Basri'nin ليريه şeklindeki kıraatına göre باركنا fiilinden, gaib sigasıyla ikinci bir iltifat, آياتنا kelimesinde üçüncü iltifat, انه da ise dördüncü bir iltifat mevcuttur. Zemahşeri; bu ve benzeri âyetlerde iltifatın faydası, kudretin Allah'a mahsus olduğu, Allah-ın hiç kimsenin kudreti altına girmediğine işarettir, der.

Gâib sigasından muhataba geçişe misal, وقالوا اتخذ الرحمن ولدا لقد جئتم شيئا إدّا «Rahman çocuk edindi, dediler. Andolsun ki, siz pek kötü bir cürette bulundunuz.» (Meryem, 89.), ألم يروا كم أهلكنا من قبلهم من قرن مكناهم فى الأرض ما لم نمكن لكم «Görmediler mi, onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Biz onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkanları onlara verdik..» (Enam, 6.), وسقاهم ربهم شرابا طهورا ان هذا كان لكم جزاء «..Rableri onlara tertemiz şarap içirmiştir. Bu sizin mükafatınızdır..» (İnsan, 21-22.), ان اراد النبى ان يستنكحها خالصة لك «..Peygambere bağışlayıp da eğer Peygamber de onu nikahlamak isterse..sırf sana mahsus olmak üzere..» (Ahzab, 50.) âyetleridir.

Bu nevi iltifatın güzelliği, Fatiha süresinde görülmektedir. Sürede, önce Allah'ın adı anılmış, sonra O'na tam mânasıyla yönelmeyi teşvik eden sıfatları zikredilmiş, daha sonra da, kıyamet gününün sahibi olduğunu beyan eden مالك يوم الدين âyeti ile bu sıfatların sonuncusu getirilmiştir. Böylece kul, bu sıfatlarla vasıflanan Allah'a, kimsenin içinden söküp atamayacağı duygularla bağlanmış, her şeyde O'na sığınmış, yalnız Ondan yardım talebinde bulunmuş olur.

Denilir ki; Allah'a hamdin gaib sigası, ibadetin de muhatap sigası ile gelmesi, ibadetin hamd'den daha değerli olduğuna işarettir. Çünkü hamd, bir nimet karşılığında yapılırken, ibadette bu karşılık yoktur. Bu yüzden Allah'a hamd gaib sigasıyla, ibadet de muhatap sigasıyla gelmiştir. Böylece kul, rütbelerin en yücesi olan ibadetini, hitab ve teveccüh halinde nisbet etmiştir. Bu durum, kulda bulunması gereken terbiyeyi gösterir. Bu şekilde devam eden sûrenin son âyetlerinde, nimeti veren açıkça zikredilmiş, bu nimet bizzat Allah'a isnad edilerek الذين أنعمت عليهم «nimet verdiğin kimselerin..» (Fatiha, 7.) buyrulmuş, صراط المنعم عليهم kendilerine nimet verilenlerin yoluna, şeklinde ifade edilme-

miştir. Gazab'ın zikrine sıra gelince, bu kelime Allah'a lafzan nisbet edilmemiş, gazab eden açıkça ifade edilmeden, magdub şeklinde kullanılmış, Allah'a doğrudan hitap halinde, gazabın Allah'a lafzan nisbet edilmemesi için غير الذين غضبت عليهم **«Gazab ettiklerinin yoluna değil,** şeklinde buyrulmamıştır.

Denilir ki; bu sûrede hamd'e hakkıyla layık olan, Rabbul'l-Âlemin, Rahim vekıyamet gününün Sahibi olma gibi büyük sıfatları bulunan, şanı yüce Allah'ın varlığı bilinmiş olur. Ayrıca, ibadetin ancak Kendisine yapılacağı, ancak Kendisinden yardım isteníleceği anlaşılır. Bu yüzden, şanına uygun bir tazimde bulunmak üzere, Allah'a bu şekilde hitap edilir. Sûredeki bu hitaba göre kul; **ey bu sıfatların sahibi olan Allah'ım, biz ibadeti ancak Sana eder, ancak Senden yardım isteriz,** şeklinde niyazda bulunmuş olur.

Denilir ki; bu sûrede mevcut olan iltifat sanatının bir diğer güzelliği, şu noktada kendini gösterir; insan yaratıldığında, Allah'ı ve sıfatlarını bilmiyor, O-na doğrudan hitap edeceğini anlamada güçlük çekiyor, azametini kavrayamıyordu. İnsan, Allah'ı sıfatlarıyla tanıyınca, O'na hamd ve sena ile yaklaşmaya çalışmış, hamd'in sadece Allah'a ait olduğunu kabul etmiş, kulluğuna layık bir şekilde ibadette bulunmuştur. Bu sayede, Allah'a hitap etmeyi ve münacaatta bulunmayı öğrenmiş, اياك نعبدو اياك نستعين **«Yalnız Sana kulluk eder, yalnız Senden yardım dileriz.»** diyerek, kulluğunu göstermiştir.

4- İltifat Sanatında Aranan Bazı Şartlar

A- Bir cümlede zamir, muhatab sigasından mütekellim sigasına geçecek olursa, her iki sigadaki zamir, aynı kişiye ait olmalıdır. Bu yüzden أنت صديقي **sen dostumsun,** cümlesinde, iltifat sanatı mevcut değildir.

B- İltifat, Zemahşeri ve diğer ulemanın ifadesine göre, iki cümleden müteşekkil bir cümle olmalıdır. Aksi halde, garib bir iltifat nevi ortaya çıkar.

C- Tennuhi ve İbnu'l-Esir; faile hitabda bulunduktan sonra, fiili meçhul sigasıyla gelen, garib bir iltifat nevini zikretmişlerdir. Bu iltifat انعمت عليهم âyetinden sonra, غير المغضوب عليهم in gelmesinde görülür. Âyetin mânası; غير الذين غضبت عليهم şeklindedir. Böyle bir iltifat, Bahauddin b. Subki «A r u s u' l - E f r a h» adlı eserinde kabul etmemiş, tenkidde bulunmuştur.

D- İbnu Ebi'l-İsba' şöyle der: Kur'an'da, gerçekten garip iltifat nevileri mevcuttur. Şiirde, bu nevi iltifata bir misal bulamadım. Bu garip iltifat; bir cümlede mütekellimin, iki mânayı birlikte ifade etmesi, sonra birincisi üzerinde durması, birinciden ayrılıp ikinciye geçmesi, sonra yeniden birinciye dönmesidir. Bu şekildeki iltifata, ان الانسان لربه لكنود وانه على ذلك لشهيد **«İnsan gerçekten Rabbine karşı nankördür. Rabbi de buna şahittir.»** (Âdiyât, 6-7.) âyetleri misaldir. Birinci âyette zamir insana, ikincisinde ise Rabbe raci iken, وانه لحب الخير لشديد

«Doğrusu o malı çok sever..» (Âdiyât, 8.) âyetiyle tekrar insana rucu etmiştir. Buna, zamirlerle yapılan iltifat adını vermek daha uygun olur.

E- Tennuhi ve İbnu'l-Esir'in belirttiklerine göre; bir, iki veya daha fazla kişiye yapılan hitaptan, bir başkasına geçmek, iltifat'a yakın bir sanattır. Bu da, altı kısma ayrılır:

a- Bir kişiden iki kişiye yapılan hitaba misal: قالو أجئتنا لتلفتنا عما وجدنا عليه آباءنا وتكون لكما الكبرياء فى الأرض وما نحن لكما بمؤمنين **«Dediler ki: Sen bizi, babalarımızı üzerinde bulduğumuz düzenden çeviresin de yeryüzünde büyüklük yalnız ikiniz de kalsın diye mi bize geldin? Biz asla sana inanacak değiliz.»** (Yûnus, 78.) âyetidir.

b- Bir kişiden daha çok kişiye yapılan hitaba misal: يا أيها النبى اذا طلقتم النساء **«Ey Nebi, kadınları boşadığınız zaman..»** (Talak, 1.) âyetidir.

c- İki kişiden, bir kişiye yapılan hitaba misal: فمن ربكما يا موسى **«Rabbiniz kim ey Musa?..»** (Tâhâ, 49.), فلا يخرجنكما من الجنة فتشقى **«..sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulursun.»** (Tâhâ, 117.) âyetleridir.

d- İki kişiden daha çok kişiye yapılan hitaba misal: وأوحينا الى موسى واخيه ان تبوآ لقومكما بمصر بيوتا واجعلوا بيوتكم قبلة **«Biz Musa ve kardeşine: 'Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi karşı karşıya kurun..»** (Yûnus, 87.) âyetidir.

e- Çok kişiden, bir kişiye yapılan hitaba misal: وأقيموا الصلاة وبشر المؤمنين **«..namazı kılın ve Müminleri müjdele.»** (Yûnus, 87.) âyetidir.

f- Çok kişiden, iki kişiye yapılan hitaba misal: يامعشر الجن والانس إن استطعتم ... فبأي آلاء ربكما تكذبان **«Ey cinler ve insanlar topluluğu, gücünüz yeterse.. Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?»** (Rahmân, 33-34.) âyetleridir.

Mazi, muzari veya emir sigasından, bir başka sigaya geçerek yapılan iltifat, iltifata yakın olan nevidendir. Mazi'den muzariye yapılan iltifata misal: أرسل الرياح فتثير سحابا **«..gönderdiği rüzgarla bir bulut kaldırır..»** (Fâtır, 9.), ومن يشرك بالله فكأنما خر من السماء فتخطفه الطير **«..Kim Allah'a (ortak tanrılar) koşarsa sanki o, gökten düşüp de kuşların kapıştığı..»** (Hac, 31.), ان الذين كفروا ويصدون عن سبيل الله **«İnkar edenler ve Allah'ın yolundan geri çevirenler..»** (Hac, 25.) âyetleridir. Mazi'den emir sigasına geçerek yapılan iltifata misal: قل أمر ربى بالقسط وأقيموا وجوهكم **«De ki: 'Rabbim bana adaleti emretti. Yüzlerinizi Ona doğrultun..»** (Araf, 29.), واحلت لكم الانعام الا ما يتلى عليكم فاجتنبوا **«..size okunanlar dışındaki hayvanlar sizin için helal kılınmıştır..»** (Hac, 30.) âyetleridir. Muzariden maziye geçerek yapılan iltifata misal: ويوم ينفخ فى الصور ففزع من فى السموات ومن فى الأرض الا من شاء الله **«Sura üfrüldüğü gün, Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde olanlar korku içindedirler..»** (Neml, 87.), ويوم نسير الجبال وترى الارض بارزة وحشرناهم **«O gün, ki dağları yürütürüz; yeri dümdüz görürsün, onları toplamışız..»**

(Kehf, 47.) âyetleridir. Muzariden emir sigasına geçerek yapılan iltifata misal: قال انى أشهد الله وأشهدوا انى برئ مما تشركون «Dedi ki: 'Ben Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahit olun ki ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım.» (Hûd, 54.) âyetidir. Emir sigasından maziye geçerek yapılan iltifata misal: واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى وعهدنا الى ابراهيم واسمعيل «..siz de İbrahim'in makamından bir namazgah yeri edinin..İbrahim'e ve İsmail'e emretmiştik..» (Bakara, 125.) âyetidir. Emir sigasından muzari'ye geçerek yapılan iltifata misal: وأن أقيموا الصلاة واتقوه وهو الذى اليه تحشرون «Namazı kılın ve O'ndan korkun? Varıp huzuruna varacağınız O'dur.» (Enam, 72.) âyetidir.

5- İttirad (الاطراد)

Kelime mânasıyla ittirad; hitab eden kimsenin, ecdadı ile ilgili isimleri, doğum sırasına göre vermesidir. İbnu Ebi'l-İsba buna misal olarak, Yûsuf (a.s)la ilgili şu âyeti zikreder: واتبعت ملة آبائى ابراهيم واسحاق ويعقوب «Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum..» (Yûsuf, 38.). Âyette bu sıra, alışılan tertib üzere gelmemiştir. Alışılan âdete göre; önce baba, sonra dede, sonra da büyük dedenin zikredilmesi gerekirdi. Fakat âyette sadece ecdadın zikri değil, kendilerine tabi olan kavimler de zikredilmektedir. Bu sebeble âyet, İbrahim (a.s)la başlamış, arkadan İshak ve Yakub (a.s) zikredilmiştir. Yakub evladlarının lisanıyla nâzil olan نعبد الهك واله آبائك ابراهيم واسماعيل «..senin ilahına, ataların, İbrahim, İsmail'in ilahına taparız..» (Bakara, 132.) âyeti de, buna misaldir.

6- İnsicam (الانسجام)

Irmak suyunun sessizce akışı gibi, cümlenin akıcı bir üslûbla ifade edilmesine insicam denilir. İnsicamlı cümle; terkibinde kolaylık, kelimelerinde akıcılığı olan cümledir. Kur'an'ın bütününde, bu insicamı görmek mümkündür. Bedi uleması şöyle demiştir: Nesirde insicam kuvvetli olursa, cümlenin telaffuzu, kendiliğinden düzgün ve ölçülü olur. Kur'an'da bu ölçüye uyan âyetler şunlardır:

Bahr-i tavil'e uyan: فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر
«..dileyen inansın, dileyen inkar etsin..» (Kehf, 29.)

Bahr-i medid' » واصنع الفلك بأعيننا
«Gözlerimizin önünde gemiyi yap..» (Hûd, 37.)

Bahr-i basit'e » فأصبحوا لا يرى الا مساكنهم
«..evlerinden başka bir şey görülmez oldu..» (Ahkâf, 25.)

Bahr-i vâfire » ويخزهم وينصركم عليهم ويشف صدور قوم مؤمنين
«..onları rezil etsin, sizi onlara üstün getirsin ve Müminlerin göğüslerini ferahlandırsın..» (Tevbe, 14.)

Bahr-i kâmile » والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم
«..Allah dilediğini doğru yola iletir.» (Bakara, 213.)

Bahr-i hecez » فألقوه على وجه أبى يأت بصيرا
«..Onu babamın yüzüne koyun da görmeye başlasın..» (Yûsuf, 93.)

Bahr-i recez » ودانية عليهم ظلالها وذللت قطوفها تذليلا
«Cennetin gölgeleri üzerlerine yaklaşmış, devşirmeleri aşağı doğru eğdirildikçe eğdirilmiştir.» (İnsan, 14.)

Bahr-i remel'e » وجفان كالجواب وقدور راسيات
«..havuzlar kadar (geniş) leğenler, sabit kazanlar..» (Sebe, 13.)

Bahr-i seri'e » أو كالذى مرّ على قرية
«Yahut şu ıssız bir kasabaya..» (Bakara, 259.)

Bahr-i munserih'e » انا خلقنا الانسان من نطفة
«Doğrusu biz insanı bir nutfeden yarattık..» (İnsan, 2.)

Bahr-i hafif'e » لا يكادون يفقهون حديثا
«..hemen hiç söz anlamıyorlar.» (Nisâ, 78.)

Bahr-i muzari'e » يوم التناد يوم تولون مدبرين
«..o çağrışma gününden, o gün arkanızı dönüp kaçarsınız..» (Mümin, 32-33.)

Bahr-i muktedab'a » فى قلوبهم مرض
«..onların kalplerinde hastalık var..» (Bakara, 10.)

Bahr-i muctess'e » نبّئ عبادى انى انا الغفور الرحيم
«Kullarıma söyle: İşte ben öyle bağışlayan, öyle esirgeyenim.» (Hicr, 49.)

Bahr'i mutekarib'e » وأملى لهم ان كيدى متين
«Onlara mühlet veriyorum. Çünkü benim tuzağım çetindir.» (Araf, 183.)

7- İdmac (الادماج)

İbnu Ebi'l-İsba idmac'ı şöyle tarif eder: **İdmac; mütekellimin, bir gayeden diğerine, bir bedi'den diğer bir bedie veya bu iki gaye ile, iki bedi'den birini açığa vurmayacak şekilde, sözün gizlenmesidir.** له الحمد فى الاولى والاخرة **«..ilkte de sonda da hamd Ona mahsustur..»** (Kasas, 70.) âyeti buna misaldir. Âyetteki mübalağa, mâna uygunluğunda gizlenmiştir. Çünkü Allah'dan başkasınahamdin olmadığı ahirette, hamde layık olan Allah, münferiden layık olmakla da mübalağa ifade etmektedir. Hamd etmedeki mübalağa mânası, her ne kadar âyetin zahirinde mevcut değilse de, batınında hakiki olarak mevcuttur. Çünkü Allah, dünya ve âhirette hamd edilmesi gereken yegane varlıktır.

Bu açıklamaya, şunu ilave etmek isterim: Bu âyette en uygun idmac, gayenin gayeye olan idmacıdır. Çünkü âyetin gayesi, hamd'in sadece Allah'a mahsus olduğunu göstermektir. Âyetteki idmac, tekrar dirilme ve kıyamet gününe işaret etmesindendir.

8– İftinan (الافتنان)

Bir cümlede, iftihar ve teselli gibi iki ayrı hususun bulunmasına, iftinan denir. كلّ من عليها فانٍ ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام **«Yeryüzünde bulunan her şey fânidir. Ancak, Yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir.»** (Rahmân, 26-27.) âyeti buna misaldir. Allahu Taâlâ bu âyette, hayat sahibi olan; insan, cin melaike ve diğer canlıların, teker teker öleceğini hatırlatmış, yaratılan her şeyin yok olmasından sonra, on ayrı kelimede, Celal ve İkram sıfatlarıyla baki kalacağını, iftiharla bildirmiştir. ثم ننجي الذين اتقوا **«Sonra korunanları kurtarırız..»** (Meryem, 72.) âyeti de buna ayrı bir misaldir. Âyette, teselli ile iftihar bir arada zikredilmiştir.

9– İktidar (الاقتدار)

Edebi gücüne dayanarak, kullanacağı mâna ve gayeyi belirtmek üzere mütekellimin cümleyi farklı şekillerde ifade etmesine, iktidar denilir. İktidar; bazen istiare, bazan müteradif kelimeler, bazen icaz, bazen de hakiki mânayı kullanmakla yapılır. İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Kur'an'daki kıssaların hepsi bu üslupla gelmiş, mânası farklı olmayan bir kıssa, diğer bir sûrede, değişik şekil ve kelimelerle ifade edilmiştir. Öyle ki; her iki sûrede mânası birbirinden farklı olmasa bile, aralarında mutlaka şekli bir fark bulunur.

10– Lafzın Lafızla, Lafzın Mâna ile İ'tilafı
(ائتلاف اللفظ مع اللفظ و ائتلاف مع المعنى)

Kelimelerin biribirine uygunluğu ve kullanılışına riayet edip, az kullanılanla az kullanılanı, çok kullanılanla çok kullanılan kelimeleri bir araya getirerek cümlede uygunluk sağlamaya, lafzın lafızla itilafı adı verilir.

Lafzın mâna ile itilafı; cümlede kullanılan kelimelerin, murad edilen mâna ile uygunluk sağlamasıdır. Eğer mânanın zenginliği, fesahatı az veya çok kullanılması gibi özellikleri varsa, kelime bunlara uygun şekilde seçilir.

Lafzın lafızla itilafına misal: تالله تفتؤ تذكر يوسف حتى تكون حرضا **«Allah'a yemin ederiz ki, Yusuf'u anıp durman seni bitkin düşürecek..»** (Yûsuf, 85.) âyetidir. Âyette, kasem ifade eden harflerin en az kullanılanları mevcuttur. Bu harf, ba ve vav kasem harflerine nazaran, mânası halk arasında daha az bilinen bir harftir.

İsmini raf, haberini nasb eden تفتؤ fiili de, çok az kullanılan fiillerden biridir. Aynı cinsten olan تزال fiili, تفتؤ fiiline nazaran anlaşılması daha kolay ve daha çok kullanılan fiildir. Ayrıca, helak mânasına gelen حرض kelimesi de, nadir kullanılan kelimelerdendir. Bu özelliklerinden dolayı âyette her kelime, birbirine uygun şekilde sıralanmıştır. Allah, bunun dışında bir üslup murad ettiğinde;

وأقسموا بالله جهد أيمانهم **«..olanca güçleriyle Allah'a yemin ettiler..»** (Enam, 109.) âyetinde görülen kelimeleri kullanmıştır. Âyetteki her kelime, çok kullanılan kelimelerdendir.

Lafzın mâna ile itilafına misal: ولا تركنوا الى الذين ظلموا فتمسكم النار **«Sakın zulmedenlere en ufak bir meyil duymayın, sonra size ateş dokunur..»** (Hûd, 113.) âyetidir. Zalimin zulmüne iştirak etmeksizin, ona meylederek destek olmak, zulmüne iştirakten daha az cezayı gerektirir. Bu yüzden âyette, dokunmak mânasına gelen مسّ fiili kullanılmıştır. لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت **«Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır»** (Bakara, 286.) âyetinde, günahın ağırlığı yanında, külfeti çok olan fiillere işaret etmek üzere اكتسب fiili kullanılmıştır. فكبكبوا فيها **«..oraya tepetaklak atılırlar.»** (Şuarâ, 94.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki كبكبوا fiili, كبوا fiilinden daha beliğdir. Çünkü bu fiilde, zorla ve şiddetle itilme mânası mevcuttur. وهم يصطرخون فيها **«Onlar orada feryad ederler.»** (Fâtır, 37.) âyetindeki fiil يصرخون fiilinden daha beliğdir. Çünkü bu fiil, mutat olan çığlığın üstünde bir çığlık ifade eder. أخذ عزيز مقتدر **«..galib ve güçlü bir padişahın yakalaması gibi.»** (Kamer, 42.) âyetindeki muktedir kelimesi, kâdir kelimesinden daha beliğdir. Çünkü muktedir kelimesi, kudreti bütünüyle elinde tutan, onu engelleyen veya cezalandıran bir gücün bulunmadığına işaret vardır. واصطبر لعبادته **«ona kullukta sabret»** (Meryem, 65.) fiili lutuf ve rifkati ifade etmesi bakımından اصبر fiilinden, الرحمن kelimesi azamet ifade etmesi bakımından الرحيم kelimesinden daha beliğdir.

سقى fiili ile اسقى fiili arasındaki fark da böyledir. سقى fiili, sulamada zorluk olmayan işlerde kullanılır. Bu yüzden Allahu Taâlâ, cennetteki içeceklerden söz ederken وسقاهم ربهم شرابا طهورا **«..Rableri onlara tertemiz bir içki içirmiştir.»** (İnsan, 21.) âyetini, dünyadaki içeceklerden söz ederken de, içinde zorluk mânası bulunan أسقى fiilini kullanarak وأسقيناكم ماء فراتا **«..ve size tatlı su içirmedik mi?»** (Mürselat, 27.), لأسقيناهم ماء غدقا **«..onlara bol su verirdik.»** (Cin, 16.) buyurmuştur. Çünkü dünyadaki sulama işi, daima zordur.

11– İstidrak ve İstisna (الاستدراك والاستثناء)

Bu iki edebi sanatın bedi ilminden sayılma şartı; kelimenin lügat mânası dışında, bazı ifade güzelliklerine sahip olmasıdır. İstidrak'e misal: قالت الأعراب آمنا قل لم تؤمنوا ولكن قولوا أسلمنا **«Köylüler "inandık" dediler. De ki: "Siz inanmadınız. Fakat İslam olduk deyin.»** (Hucurat 14) âyetidir. Âyette sadece لم تؤمنوا ifadesi bulunsaydı, bu ifade Bedevi Arapları nefrete sürüklerdi. Çünkü bunlar, kelime-i şehadeti ikrar etmekle, iman etmiş olacaklarını zannederlerdi. Âyetteki belağat, imanın dil ile ikrar, kalp ile tasdik olduğunu bildirmek için, istidrak'in zikrini gerekli kılmıştır. Kelime-i şehadeti dil ile söylemek, gerçek mânada iman

etmeyi değil, sadece Müslüman olmayı gösterir. ولمّا يدخل الايمان فى قلوبكم «..fakat henüz iman kalplerinize girmedi..» (Hucurât, 14.) âyeti, buna açıklık getirir. İstidrak; cümledeki müşkili açık bir kelime ile izah ettiğinden, cümleye güzellik kazandırır.

İstisnaya misal, فلبث فيهم ألف سنة الا خمسين عاما «..onların arasında bin seneden elli yıl eksik kaldı..» (Ankebût, 14.) âyetidir. Âyette ifade edilen müddetin istisna ile bildirilmesi, kavminin tamamen helakine sebeb olan Nuh (a.s)ın bedduasındaki özrü hafifletmiş. Şayet âyette; **aralarında dokuz yüz elli sene kaldı,** ifadesi yer alsaydı, ilk bakışta, helak olma korkusuna kapılmazlardı. Âyetteki **bin** sayısı duyulunca, cümlenin gerisi merakla beklenmeye başlanmış, araya istisna girince, bin sayısından doğan merak ortadan kalkmıştır.

12– İktisas (الاقتصاص)

Bu sanatı, «F ı k h u' l - L u g a» sahibi İnu Fâris kullanmıştır. **İktisas; bir sûredeki âyetin, aynı veya bir başka sûredeki âyetten alınmasına denir.** واتيناه أجره فى الدنيا وانه فى الآخرة لمن الصالحين «..**Ona dünyada (yaptığı güzel işin) karşılığını verdik. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.**» (Ankebût, 27.) âyeti buna misaldir. Ahiret, amel yeri değil, mücazat yeridir. Âyetteki bu mâna; ومن يأته مؤمنا قد عمل الصالحات فاولئك لهم الدرجات العلى «**Kim de ona iyi işler yapmış bir Mümin olarak gelirse, işte onlar için yüksek dereceler vardır.**» (Tâhâ, 75.) âyetinden alınmıştır. ولولا نعمة ربى لكنت من المحضرين «**Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı, şimdi ben de oraya götürülenlerden olurdum.**» (Sâffât, 57.) âyetindeki mâna, اولئك فى العذاب محضرون «..**onlar da azabın içine getirilmişlerdir..**» (Sebe, 38.) âyetinden alınmıştır. يوم يقوم الأشهاد «..**hem de şahitlerin (şahitliğe) duracağı günde..**» (Mümin, 51.) âyetindeki mâna, dört şahidi ifade eden şu dört âyetten alınmıştır. Bunlar: وجائت كل نفس معها سائق وشهيد «**Her can yanında bir sürücü ve bir şahidle gelir.**» (Kâf, 21.) âyetinden alınan melekler, فكيف اذا جئنا من كل امة بشهيد وجئنا بك على هؤلاء شهيدا «**Her ümmetten bir şahit, seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman..» (Nisâ, 41.) âyetinden alınan enbiya,** لتكونوا شهداء على الناس «**insanlara şahit olasınız diye..**» (Bakara, 143.) âyetinden alınan Hz. Muhammed'in ümmeti, يوم تشهد عليهم السنتهم «**O gün ki dilleri şahitlik edecektir..**» (Nur, 24.) âyetinden alınan vücut azaları gibi şahitlerdir.

يوم التناد «**..o çağrışma gününde..**» (Mümin, 32.) âyetindeki تناد kelimesi, şeddeli veya şeddesiz okunmuştur. Şeddesiz okunuşu ونادى أصحاب الجنة اصحاب النار «**cennet halkı, ateş halkına seslendi..**» (Araf, 44.) âyetinden, şeddeli okunuşu da يفرّ fiilinden hareketle يوم يفرّ المرء من أخيه «**İşte o gün kişi kaçar: Kardeşinden..**» (Abese, 34.) âyetinden alınmıştır.

13– İbdal (الابدال)

Kelimedeki bir harfin diğer bir harfle yer değiştirmesine, ibdal denilir. İbnu Fâris فانفلق (Şuarâ, 63.) kelimesini buna misal vermiş, فكان كل فرق «**..her bölüm öyle oldu ki..**» (Şuarâ, 63.) âyetine dayanarak kelimenin انفرق aslından olduğunu söylemiştir. Burada **ra** ve **lam harfleri yer değiştirmiştir. el-Halil,** فجاسوا خلال الديار «**..evlerin arasına girip (sizi) araştırdılar..**» (İsrâ, 5.) âyetindeki جاسوا fiilinin, aslında حاسوا olduğunu, cim harfinin ha harfiyle yer değiştirdiğini söyler. Âyetin ayrıca, ha harfi ile de kıraatı mevcuttur. Ebu Ali el-Fârisi انى أحببت حب الخير «**..Ben, mal sevgisini tercih ettim ki..**» (Sâd, 32.) âyetini bu kabilden saymıştır. Âyetteki الخير kelimesi, aslında الخيل şeklindedir. Ebu Ubeyde ise الا مكاء وتصدية «**..ıslık çalmadan ve el çırpmaktan başka.**» (Enfâl, 35.) âyetindeki تصدية kelimesinin aslı, تصددة dir, demiştir.

14– Tekidu'l-Medh bima Yuşbihu'z-Zem
(Zemmeder Görünüp Medhi Kuvvetlendirmek)
(تأكيد المدح بما يشبه الذم)

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Kur'an'da bu sanata dair misaller çok az olduğundan, ancak şu âyeti misal gösterebilirim: قل يا أهل الكتاب هل تنقمون منا الا أن آمنا بالله «**Allah'a inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz.**» (Mâide, 59.) İman etmelerinden dolayı Müminleri ayıplayanları azarlamak üzere gelen istifhamdan sonra istisna'nın bulunması, zemmedilmesi gereken hususun yer alacağı vehmini uyandırmaktadır. Fakat istisnadan sonra Müminleri metheden ifadenin gelmesiyle âyette, medhin tekidi yapılmıştır.

Bu konuda şunu ilave etmek isterim: Bu sanata ayrı bir misal: وما نقموا الا أن أغناهم الله ورسوله من فضله «**..sırf Allah ve Resûlü, kendilerini bol nimetinden zenginleştirdi diye öc almaya kalkıştılar..**» (Tevbe, 74.), الذين أخرجوا من ديارهم بغير حق الا أن يقولوا ربنا الله «**Onlar sırf Rabbimiz Allah'tır, dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar.**» (Hac, 40.) âyetleridir. Son âyetteki istisnanın zahiri mânası, yurtlarından kovulmayı bir hak gibi göstermektedir. Halbuki âyette, yurtlarından kovulmaktan ziyade, Allah'a imanlarından dolayı ikramı gerektiren medih olduğundan, istisna ile medihin tekidi yapılmıştır.

Tennuhi «e l - A k s a' l - K a r i b» adlı eserinde لا يسمعون فيها لغوا ولا تأثيما الا قيلا سلاما سلاما «**orada ne bir boş söz ve ne de günaha sokan bir laf işitmezler. Duydukları söz yalnız selam, selam dır.**» (Vâkıa, 25-26.) âyetini buna misal getirir. Âyette, günah ve boş lafın zıddı olan selam sözü ile istisna yapılması, günah ve boş lafın nehyini tekid etmiştir.

15- Tefvif (التفويف)

Mütekellimin, medih ve tavsif gibi hususlarda, biribirine eşit, ayrı cümlelerle değişik mâna ifade eden cümleler kullanmasına, tefvif denilir. Bu cümleler; uzun, orta veya kısa olabilir.

Uzun cümleye misal; الذى خلقنى فهو يهدين و الذى هو يطعمنى و يسقين و اذا مرضت فهو يشفين و الذى يميتنى ثم يحيين **«Beni yaratan ve bana yol gösteren Odur. Beni yediren ve içiren Odur. Beni öldürecek sonra diriltecek Odur.»** (Şuarâ, 78-79, 80, 81.) âyetleridir.

Orta cümleye misal: تولج الليل فى النهار و تولج النهار فى الليل و تخرج الحىّ من الميت و تخرج الميت من الحىّ **«Geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirirsin; ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın..»** (Âl-i İmran, 27.) âyetidir.

İbnu Ebi'l-İsba Kur'an'da, terkip halinde bu sanata uygun kısa cümlelerin bulunmadığını söyler.

16- Taksim (التقسيم)

Bir şeyin, aklen mümkün olanı değil, fiilen mevcut olan kısımlarını sıralamaya, taksim adı verilir. هو الذى يريكم البرق خوفا و طمعا **«Odur ki size korku ve ümid içinde şimşeği gösterir..»** (Ra'd, 12.) âyeti buna misaldir. Âyette şimşeğin görültüsünden korkma ve yağmur bekleme mânası anlaşılır. Burada, bir üçüncü mâna mevcut değildir. فمنهم ظالم لنفسه و منهم مقتصد و منهم سابق بالخيرات باذن الله **«..Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de hayırlarda Allah'ın izniyle öne geçendir.» (Fâtır, 32.) âyeti buna misaldir. İnsanda, şu üç vasıftan başka bir vasıf yoktur. İnsan ya isyan ederek nefsine zulmeder, ya hayırlı işlerde bulunur, ya da şer ile hayır arasında orta bir yol tutar.** و كنتم أزواجا ثلاثة فأصحاب الميمنة ما أصحاب الميمنة و أصحاب المشئمة ما اصحاب المشئمة و السابقون السابقون **«ve sizler üç sınıf olduğunuz zaman; sağın adamları, ne uğurludur onlar; solun adamları, ne uğursuzlardır onlar; ve o sabıklar, ileri geçenler..»** (Vakıa, 7-10.) âyetleri de bu kabildendir.

له ما بين أيدينا و ما خلفنا و ما بين ذلك **«..geçmişimizi, geleceğimizi ve ikisinin arasındakini bilmek O'na mahsustur..»** (Meryem, 64.) âyeti de buna misaldir. Zamanın kısımları bunlardır, bir dördüncüsü yoktur. و الله خلق كل دابة من ماء فمنهم من يمشى على بطنه و منهم من يمشى على رجلين و منهم من يمشى على أربع **«Allah, her canlıyı sudan yarattı: Onlardan kimi karnı üzerinde yürür, kimi iki ayak üstünde yürür, kimi dört ayak üstünde yürür..»** (Nur, 45.) âyeti de buna misaldir. Bu âyette yürüyen bütün mahlukatın kısımları zikredilmiştir. الذين يذكرون الله قياما و قعودا و على جنوبهم **«Onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerinde yatarken Allah'ı anarlar.»** (Âl-i İmrân, 191.) âyetinde, zikirde bulunan kimselerin bütün halleri belirtilmiştir. يهب لمن يشاء اناثا و يهب لمن يشاء الذكور أو يزوجهم ذكرانا و اناثا و يجعل من يشاء عقيما **«Dilediğine dişiler bahşeder, dilediğine de erkekler bahşeder. Yahut onları çift yapar: Hem dişi, hem erkek. Dilediğini de kısır yapar..»** (Şuarâ, 49-50.) âyeti de bu kabildendir. Âyette, evliliğin dört durumu zikredilmiştir, bunların bir beşincisi yoktur.

17- Tedbic (التدبيج)

Tevriye veya kinaye maksadıyla mütekellimin, değişik kelimeler kullanarak cümleyi süslemesine, tedbic denilir. İbnu Ebi'l-İsba; و من الجبال جدد بيض و حمر مختلف الوانها و غرابيب سود **«..Dağlardan (geçen) beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve siyah yollar (yarattık).** (Fâtır, 27.) âyetini buna misal getirerek şöyle der: Dağlardaki yol renkleri, âyette kinaye olarak gelmiştir. Beyaz yol; devamlı işlek, herkesce bilinen yol demektir. Bunun dışında az bilinen yol kırmızı, bundan daha az bilinen yol da siyah renkle tanıtılmıştır. kırmızı ve siyah renkteki iki yol sanki, az bilinen ve çarpaşık olması bakımından, beyaz yolun zıddı gibidir. Âyette sözü edilen üç rengin ikisi, âyetin baş ve sonunda, üçüncüsü de ortasında zikredildiğinden, âyetin başındaki beyaz renk bilinen yola, sonundaki siyah renk az bilinen yola, ortasındaki kırmızı da, bu ikisi arası bir yoldan kinaye olarak gelmiştir. Dağların rengi, bu üç renkten ibarettir, yol bulmak için dikilen işaretler de bu üç renktedir. Âyette bu şekilde taksimat yapılarak tedbic sanatı meydana gelmiş, taksimin doğruluğu meydana çıkmıştır.

18- Tenkit (التنكيت)

Mütekellimin, kastettiği mânanın yerini tutacak kelimeler varken, cümlenin bir özelliğinden dolayı bir başka kelimeyi tercih etmesine tenkit, denir. و أنه هو رب الشعرى **«Şi'ra (yıldızının) Rabbi Odur.»** (Necm, 49.) âyeti buna misaldir. Âyette, Allahu Taâlâ her şeyin Rabbi olmasına rağmen, diğer yıldızların adı anılmadan, sadece Şira yıldızının adı tahsis edilmiştir. Bu ad, Arap kabileleri arasında, Şira yıldızına tapan, İbnu Ebi Kebşe adıyla bilinen bir kimse tarafından ortaya atılmış, halkı bu yıldıza ibadete çağırmıştır. Bunun üzerine; **Allah Şira yıldızının da Rabbidir,** âyeti nâzil olmuştur.

19- Tecrid (التجريد)

Belli bir üstünlük vasfı olan kimseden, bu vasfı taşıyan diğer bir kimseyi tayin etmek üzere yapılan ayırıma, tecrid denir. لى من فلان صديق حميم **falanca ile samimi bir dostluğum var** cümlesi buna misaldir. Sadık bir kimse, aynı vasıfta olan bir diğer kimseden tecrid edilmiştir. مررت بالرجل الكريم النسمة المباركة **Soyu sopu temiz, cömert adamla karşılaştım,** cümlesi de buna misaldir. Kerim olma vasfıyla bilinen bir kimseden, bereket vasfıyla bilinen bir başkası

tecrid edilmiş, aslında aynı kişi kastedildiği halde, bir başkasıymış gibi atıfta bulunulmuştur.

Kur'an'da buna misal; لهم فيها دار الخلد **«..Orada onlara ebedi kalma yurdu vardır.»** (Fussilet, 28.) âyetidir. Âyetin mânası; cennette onlara, dâru'l-huld olan veya olmayan bir yer vardır, şeklinde değildir. Bilakis cennetin kendisi dâru'l-huld'dur. Birbirinin aynı olan iki cennet, sanki birbirinden farklıymış gibi tecrid edilmiştir. Bunu, «e l - M u h t e s e b» adlı eserinde İbnu Cinni zikretmiş, يخرج الحي من الميت ومخرج الميت من الحي **«ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarır..»** (Enam, 95.) âyetini de ayrı bir misal getirmiştir. Âyetteki ölüden murad, nutfedir. Zemahşeri, Ubeyd b. Umeyr'in merfu kıraatına göre فكانت وردة كالدهان **«..gök yağ gibi eriyip, bir gül gibi kıpkırmızı kesildiği zaman..»** (Rahmân, 37.) âyetini buna misal göstermiş, semadan bir gül hasıl oldu, şeklinde âyete mâna vermiş, bunun bir tecrid sanatı olduğunu söylemiştir. İbnu Cinni يرثني وارث من آل يعقوب **«Ki Yakup oğullarından bana mirasçı olsun.»** (Meryem, 6.) şeklinde okunan âyeti, ayrı bir misal getirerek: Bu âyette tecrid mevcuttur, demiştir.

Zekeriyya (a.s), bu kıraata göre هب لي من لدنك وليا يرثني منه وارث من آل يعقوب **«..Katından bana bir oğul bağışla ki, bana Yakup oğullarından bir mirasçı olsun.»** demek istemiştir. Halbuki varis, bizzat kendisidir. Bu ifade ile kendisini, başka bir varis gibi göstermiştir.

20- Ta'did (التعديد)

Kelimeyi aynı tarzda kullanma şekline, ta'did adı verilir. Bu sanat ekseriya sıfatlarla yapılır. هو الله الذي لا اله الا هو الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار المتكبر **«O, öyle Allah'tır ki Ondan başka (gerçek) tanrı olmayan, yegane hakim, çok kutsal, esenlik veren, güvenlik veren, görüp gözeten, güçlü, buyruğunu herşeye geçirendir..»** (Haşr, 23.), التائبون العابدون الحامدون **«Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler..»** (Tevbe, 112.), مسلمات مؤمنات **«..kendisini Allah'a teslim eden, inanan..»** (Tahrim, 5.) âyetleri buna misaldir.

21- Tertib (الترتيب)

Vasfedilen bir şeyin sıfatlarını başka sıfatlar ilave etmeden, yaratılıştaki sıraya göre getirilmesine, tertib adı verilir. Abdulbaki el-Yemeni هو الذي خلقكم من تراب ثم من نطفة ثم من علقة ثم يخرجكم طفلا ثم لتبلغوا أشدكم ثم لتكونوا شيوخا **«Sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra kan pıhtısından yaratan; sonra erginlik çağına ulaşmanız, sonra da yaşlanmanız için sizi bebek olarak dünyaya çıkaran Odur..»** (Mümin, 67.) âyeti ile, فكذبوه فعقروها **«Onu yalanlayıp deveyi kestiler..»** (Şems, 14.) âyetini tertibe misal göstermiştir.

22- Terakki ve Tedelli

(الترقي والتدلي)

Bu iki sanat nevinin izahı, Takdim-Tehir nevinde geçmişti.

23- Tadmin (التضمين)

Bu edebi sanatın birkaç şekli vardır:

a- **Aynı mânayı taşıdığından, bir kelimeyi başka bir kelime yerine kullanmaktır.** Önceden geçtiği gibi bu, mecazın bir nevidir.

b- **Bir ismi zikretmeden, mânasının dikkate alınmasıdır.** Bu da icazın bir nevidir.

c- **Fasıladan sonra gelen kelimenin, bir önceki kelimeyle olan yakınlığıdır.** Bu da Fevasıl Bölümünde geçmiştir.

d- **Kelimenin mânasını tekid veya cümledeki tertibine riayet etmek maksadıyla, söz arasına bir başkasının sözünü katmaktır.** Bu da bedi ilminin bir nevidir.

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Kur'an'da bu sanata misal olacak şu iki âyeti bulabildim. Bunlar; Tevrat ve İncil'in iki faslını ihtiva eden وكتبنا عليهم فيها ان النفس بالنفس **«Orada (Tevratta) onlara cana can...yazdık..»** (Mâide, 45.) âyeti ile, محمد رسول الله **«Muhammed Allah'ın elçisidir..»** (Feth, 29.) âyetleridir.

İbnu'n-Nakip ve diğer ulema, Kur'an'da bazı mahlukatın sözlerini ihtiva eden şu âyetleri tadmine misal getirmiştir. Meleklerin sözü olarak أتجعل فيها من يفسد فيها **«..Orada bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacaksın?»** (Bakara, 30.) âyetinde, münafıkların sözü olarak أنؤمن كما آمن السفهاء **«..Yani beyinsizlerin inandığı gibi inanacağız..»** (Bakara, 13.) âyetinde, وقالت اليهود ve وقالت النصارى şeklinde başlayan âyetlerde, Yahudi ve Hiristiyanların sözleri zikredilmektedir. İbnu'n-Nakib, Kur'an'da mevcut yabancı kelimeleri ihtiva eden âyetler de tadmin kabilinden âyetlerdir, der.

24- Cinas (الجناس)

Mânaları ayrı olan iki kelimenin, telaffuz ve yazılışlarında biribirine benzemesidir. İbnu'l-Esir «K e n z u' l - B e r â' a» adlı eserinde şöyle der: Cinasın faydası, konuşulanın, dikkatle dinlenilmesini sağlamaktır. Kelimeler arasındaki telaffuz yakınlığı, insanın dinlenme meylini ve dikkatini artırır. Müşterek telaffuzda olan bir kelimenin, bunlardan birine hamledilerek başka birmâna murad edilmesi, kişinin bu mânaya dikkat etme şevkini artırır.

Cinasın çeşitli nevileri vardır. Bunlardan biri, cinası tamdır. **Cinası tam; kelimedeki harflerin cins, sayı ve şekilde, birbirine benzemesidir.** ويوم تقوم الساعة يقسم المجرمون ما لبثوا غير ساعة **«(Kıyamet) saati koptuğu gün suçlular, (dünya-**

da) bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler..» (Rûm, 55.) âyeti buna misaldir. Kur'an'da bu âyetten başka, bu cinasa misal olmadığı söylenir. Şeyhu'l-İslam İbnu Hacer buna يكاد سنا برقه يذهب بالأبصار **«..şimşeğin parıltısı neredeyse gözleri alır.»** (Nur, 43.) âyeti ile, يقلب الله الليل والنهار ان فى ذلك لعبرة لاولى الأبصار **«Allah gece ile gündüzü evirip çeviriyor. Şüphesiz gözleri olanlar için bunda bir ibret vardır.»** (Nur, 44) âyetinin ayrı bir misal olduğunu ileri sürmüştür.

Bir kısım ulema, birinci âyette cinas olduğunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: Âyette tekrarlanan saat kelimesi, her iki yerde aynı mânadadır. Cinas; kelimenin yazılışı bir olmakla birlikte, mânasının farklı olmasıdır. Bu yüzden iki **saat** kelimesinden biri hakiki, diğeri mecazi olmaz, her ikisi de hakikidir. Saatın kıyamete ıtlakı mecazi, ahirete ıtlakı ise hakikidir. Bu yüzden âyette cinas mevcut değildir. Bu durum tıpkı, bir serseriyi kastederek: Eşeğe bindim eşekle karşılaştım, cümlesine benzer.

Bir diğer nevi, cinası musahhaf'dır. Buna aynı zamanda cinasu'l-hatt adı da verilir. Bu cinas, harflerdeki noktaların farklı olmasıyla yapılır. والذى هو يطعمنى ويسقين . واذا مرضت فهو يشفين **«Beni yediren ve içiren Odur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur.»** (Şuarâ, 79-80.) âyetlerindeki يسقين ve يشفين kelimeleri buna misaldir.

Diğer bir nevi de, cinası muharref'dir. Bu cinas, kelimedeki harekelerin farklı olmasıyle yapılır. ولقد أرسلنا فيهم منذرين فانظر كيف كان عاقبة المنذرين **«Biz onlar için uyarıcılar gönderdik. Bak o uyarılanların sonu nice oldu.»** (Sâffât, 72.) âyeti buna misaldir. وهم يحسبون أنهم يحسنون صنعا **«..Halbuki onlar kendilerinin iyi iş işlediklerini sanıyorlardı.»** (Kehf, 104.) âyetinde cinası musahhaf ve muharraf, birlikte gelmiştir.

Cinas nevilerinden bir diğeri, cinası nakısdır. Bu cinas, ziyade harfin ister kelimenin başında, ortasında veya sonunda olsun, harf adedindeki farkla yapılır. والتفت الساق بالساق الى ربك يومئذ المساق **«Bacakların birbirine dolaştığı gün, sevk Rabbinedir.»** (Kıyame, 29-30.), ثم كلى من كلّ الثمرات **«Sonra her çeşit meyvelardan ye..»** (Nahl, 69.) âyetleri buna misaldir.

Diğer cinas nevi de, cinası muzeyyel'dir. Bu cinas, **kelimedeki harflerden birinin sonunda veya başında, bir veya birden fazla harfin gelmesi ile yapılır. İkinci harfe bazı ulema, mutevvec adını vermiştir.** وانظر الى الهك **«..ve durup tanrına bak..»** (Tâhâ, 97.), ولكنا كنا مرسلين **«Fakat (onları sana) gönderen biziz.»** (Kasas, 45.), من آمن بالله **«..Allah'a inanan..»** (Bakara, 62.), ان ربهم بهم يومئذ لخبير **«O gün Rabbleri onların her halini haber almıştır.»** (Âdiyat, 11.), مذبذبين بين ذلك **«..orada yalpalayıp dururlar..»**(Nisâ, 143.)âyetleri bu nevi cinasa misaldir.

Cinası mudari de, başka bir nevidir. Bu cinas; başta, ortada veya sonda

olsun, mahrecleri yakın olan bir harfin, farklı şekilde gelmesidir. وهم ينهون عنه وينأون عنه **«Hem insanları ondan men ederler, hem de kendileri ondan uzak dururlar..»** (Enam, 26.) âyeti buna misaldir.

Cinası lahik de, bir diğer nevidir. Bu cinas, mahreçleri biribirine yakın olmayan, farklı harflerle yapılan cinastır. ويل لكل همزة لمزة **«Diliyle (insanları) çekiştiren, kaş ve göziyle işaretler yapıp alay eden her fesat kişinin vay haline!»** (Hümeze, 1.), وانه على ذلك لشهيد وانه لحب الخير لشديد **«kendisi de buna şahittir. Doğrusu o, malı çok sever.»** (Âdiyat, 7-8.), ذلكم بما كنتم تفرحون فى الأرض بغير الحق وبما كنتم تمرحون **«Bu durum, sizin yeryüzünde haksız olarak şımarmanızdan ve aşırı derecedesevinip böbürlenmenizden ötürüdür.»** (Mümin, 75.), واذا جاءهم امر من الأمن او الخوف اذاعوا به **«Onlar güven veya korkuya dair bir haber gelse onu yayarlar..»** (Nisâ, 83.) âyetleri buna misaldir.

Cinası merfuvv, cinasın bir başka çeşididir. Bu cinas, bir kelimenin tamamına, diğer kelimeden bazı harflerin ilave edilmesidir. على شفا جرف هار فانهار به فى نار جهنم **«..kayacak bir yar kıyısına ...onunla beraber cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi?..»** (Tevbe, 109.) âyeti buna misaldir.

Cinası lafzi de, bunun nevilerindendir. Bu cinas, ضاد ve ظاء harfleri gibi teleffuz bakımından birbirine uygun iki harften biriyle yapılan cinastır. وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة **«Yüzler varki o gün ışıl ışıl parlar. Rablerine bakar.»** (Kıyame, 22-23.) âyetleri buna misaldir.

Harflerin farklı tertibi ile yapılan cinası kalbi de bu nevidendir. فرقت بين بنى اسرائيل **«İsrail oğulları arasında ayrılık çıkardın.»** (Tâhâ, 94.) âyeti buna misaldir.

Aynı kökten gelen iki kelimenin yan yana gelmesi, cinası iştikaktır. Buna; cinası muktedap adı da verilir. فروح وريحان **«Ona rahatlık, güzel rızık var.»** فأقم وجهك للدين القيم **«..yüzünü dosdoğru dine doğrult.»** (Rûm, 43.), وجهت وجهى **«Doğrusu ben yüzümü...çevirdim..»** (Enam, 79.) âyetleri buna misaldir.

Sadece şekil itibariyle birbirine benzeyen iki kelimenin bir araya gelmesine, cinası itlak adı verilir. جنى الجنتين **«İki cennetin devşirmesi yakındır.»** (Pahmân, 54.), قال انى لعملكم من القالين **«Dedi ki: 'Ben sizin işinize kızanlardanım..»** (Şuarâ, 168.), ليريه كيف يوارى سوءة أخيه **«..kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için..»** (Mâide, 31.), وان يردك بخير فلا راد لفضله **«..sana bir hayır dilerse çevirecek yoktur..»** (Yûnus, 107.), إثاقلتم الى الأرض أرضيتم **«..yere çöküp kaldınız...dünya hayatına mı razı oldunuz..»** (Tevbe, 38.), واذا أنعمنا على الانسان أعرض ..فذو دعاء عريض **«İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirerek yan çizer; ...uzun uzun yalvarır.»** (Fussilet, 51.) âyetleri buna misaldir.

25- Cinasın Bazı Özellikleri

Cinas, cümleye mâna özelliğinden ziyade, lafzi güzellik kazandırdığı için, mânası kuvvetli olan cümlelerde terkedilir. وماأنت بمؤمن لنا ولو كنا صادقين **«Ama biz doğru söylesek de sen bize inanmazsın.»** (Yûsuf, 17.) âyeti buna misaldir. وماأنت بمصدق **Sen bizi tasdik etmezsin,** denmemesindeki hikmet nedir? Halbuki bu şekle uyulsaydı, hem cinas olur, hem de aynı mâna ifade edilirdi, şeklindeki soruya şöyle cevap verilir: بمؤمن لنا cümlesinde olan mâna, وماأنت بمصدق cümlesinde yoktur. Mesela; فلان مصدق لى **falanca beni tasdik ediyor, demek** قال لى صدقت **Bana: doğru konuşuyorsun, dedi** mânasındadır. Fakat **inandım** demesi, güvenerek tasdik ettim mânasındadır. Âyette, Yûsuf (a.s)ın kardeşlerinin gayesi, babalarının kendilerine güvenip tasdik etmesidir. Bu yüzden, âyette bu şekilde ifade edilmiştir.

Bazı edipler, أتدعون بعلا وتذرون أحسن الخالقين **«Bal'e yalvarıp yaratıcıların en güzelini bırakıyor musunuz?»** (Sâffât, 125.) âyetinde Cenabı Hak وتدعون buyursaydı, cinasa riayet edilirdi, şeklindeki sözleri ile hataya düşmüşlerdir. Fahruddin Razi bunu şu şekilde cevaplamıştır: Kur'an'ın fesahatı, bu gibi sanatlara riayet etmekte değil, kuvvetli mâna ve fasih kelimeler kullanmada kendini gösterir. Bir kısım ulema da şu cevabı vermişlerdir: Mânaya riayet etmek, lafza riayetten daha üstündür. Şayet Allahu Taâlâ أتدعون بعلا وتدعون احسن الخالقين şeklinde ifade buyursaydı, okuyan kimse, bu kelimeleri birbirine karıştırır, yanlışlıkla her ikisine aynı mânayı verirdi. Bu cevap, yeterli bir cevap değildir. İbnu Zemlekani ise şöyle der: Cinas, ifadeyi güzelleştirme sanatıdır. Korku ifade eden cümlelerde değil, vaad ve ihsan ifade eden cümlelerde kullanılır. el-Huveyyi buna şu cevabı verir: Âyetteki يدع fiili, يذر fiilinden daha hususi mânadadır. يدع fiili, iştikakından da anlaşıldığı gibi, itina ile bir şeyi birinin emanetine terketme mânasındadır. Mesala; الايداع kelimesi; bir emaneti, olduğu gibi, iti na gösterek birine terketmek demektir. Bu yüzden verilecek emanete, emin bir kişi seçilir. Rahat mânasında الدعة kelimesi de bu fiilden gelen kelimedir. Fakat يذر fiili, mutlak surette terke veya tamamen reddedip terketmek mânasındadır.

Ragıb şöyle der: فلان يذر الشىء. cümlesi, fazla değer vermediğinden terketti, mânasındadır. Değeri az olan et parçasına الوذر adı verilmiştir. Şüphe yok ki âyetin siyakı, يدع fiilinin değil, يذر fiilini gerektirmektedir. Âyette kastedilen mâna, Rabbinden yüz çevirenleri, ağır bir şekilde kınamak, bu konuda ne derece ileri gittiklerini göstermektedir.

26- Cem' (الجمع)

Bir hükümde, değişik mânada iki veya daha fazla kelimeyi bir arada toplamaya, cem' adı verilir. المال والبنون زينة الحياة الدنيا **«Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür..»** (Kehf, 46.) âyeti buna misaldir. Âyette; mal ve evlad, ziynet olma hükmünde bir arada zikredilmiştir. الشمس والقمر بحسبان والنجم والشجر يسجدان **«Güneş de ay da bir hesap iledir. Otlar ve ağaçlar (Allah'a) secde etmektedirler.»** (Rahmân, 5-6.) âyetleri de bu kabildendir.

27- Cem' ve Tefrik (الجمع والتفريق)

Değişik mânadaki iki kelimeyi bir mânada toplamak, bu mânaya dahil olan yönleri tefrik etmeğe, cem ve tefrik adı verilir. et-Tibi buna: الله يتوفى الانفس حين موتها **«Allah öldükleri sırada canlarını alır..»** (Zümer, 42.) âyetini misal getirmiştir. Âyet, iki nefsi ölümde bir araya toplamış, sonra da birini ölüm, diğerini hayat hükmüyle tefrik etmiştir. Yani Allah; ruhunu kabzettiği ve etmediği nefisten canı alır, ruhunu kabzettiğini öldürür, uyku halinde kabzetmediği ruhu, hayatta bırakır.

28- Cem' ve Taksim (الجمع والتقسيم)

Değişik mânadaki kelimeleri bir hükümde toplayıp, sonra da taksim etmeğe cem' ve taksim adı verilir. ثم أورثنا الكتاب الذين اصطفينا من عبادنا فمنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد ومنهم سابق بالخيرات باذن الله **«Sonra kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırda öne geçendir..»** (Fâtır, 32.) âyeti buna misaldir.

29- Tefrik ve Taksimle Yapılan Cem' (الجمع مع التفريق والتقسيم)

يوم يأت لاتكلم نفس الا باذنه **«O gün geldiği zaman hiç kimse Onun izni olmadan konuşamaz.»** (Hûd, 105.) âyeti buna misaldir. Âyetin لا تكلم نفس الا باذنه kısmında müteaddid mânalar bulunduğundan cem' vardır. Çünkü nefiyden sonra nekre kelime, umumilik ifade eder. فمنهم شقى وسعيد **«..onların kimi şaki kimi said..»** âyetinde tefrik, فأما الذين شقوا ve وأما الذين سعدوا âyetlerinde taksim mevcuttur.

30- Cem'u Mu'telif ve'l-Muhtelif (جمع المؤتلف والمختلف)

Methedilen iki kişiyi eşit tutmak, bunların medhinde ülfet ifade eden mânalar kullanmak, sonra da birinin değerini eksilmeden, diğerine fazilet vermek suretiyle, birini diğerine tercih etmektir. Bu yüzden eşitlik mânası dışında, bir takım mânalar ortaya çıkar. وداود وسليمان اذ... **«Davud ile Süleyman hükmediyorlardı..»** (Enbiya, 78.) âyeti buna misaldir. Âyette Hz. Davud ve Süleyman,

ilim ve hüküm vermede eşit tutulmuştur, Hz. Süleyman, iyi kavrayış gibi bir faziletle Davud'dan ayrılmıştır.

31- Husn-i Nesek (حسن النسق)

Husn-i nesak, mütekellimin uygun bir uslup dahilinde atıflarla birbirini takip eden, birbirine lafız ve mâna yönünden yakın olan kelimeleri, ayrı cümlelerde başlıbaşına bir mâna teşkil edecek, mânası lafzıyla müstakil olacak şekilde kullanmasına denir. وقيل ياأرض ابلعي ماءك **«..ey yer suyunu yut denildi..»** (Hûd, 44.) âyeti buna misaldir. Âyetin cümleleri, belagat kaidesine uygun bir tertib üzere, atıf harfi olan vav ile birbirine atfedilmiş, gemidekilerin arzularına uygun bir şekilde kurtulabilmeleri için, suyun çekilmesini ifade eden bir sözle başlamış, yağmurun dinmesi ve suların yeryüzünden çekilmesiyle Allah'ın takdiri üzerine, helak olacaklar helak olmuş, kurtulucaklar kurtulmuştur. Gemide olanlar bunu, yeryüzüne çıktıktan sonra öğrenmişlerdir. Çünkü kurtuluşları; suyun çekilmesi ile yağmurun dinmesine bağlıydı. Âyette bundan sonra, gemidekilerin korkularını gideren, onlara güven sağlayan geminin dağa oturduğu haberi verilmiştir. Âyet, suların yeryüzünü kaplamış olmasına rağmen, boğularak azab görenlerin sadece zalimler olduğunu ifade etmek üzere, zalimlere beddua ile sona ermiştir.

32- Kişinin Kendini Kınaması (عتاب المرء نفسه)

ويوم يعض الظالم على يديه يقول ياليتني **«O gün zalim ellerini ısırıp: 'Ne olaydı ... der»** (Furkan, 27.), ان تقول نفس ياحسرتى على مافرطت فى جنب الله **«Nefsin (O gün) şöyle demesinden sakının: Allah'ın yanında kusur edişimden dolayı vah! (bana).** (Zümer, 56.) âyeti buna misaldir.

33- Akis (العكس)

Cümlenin bir kısmının takdim, diğer kısmının tehir edilmesi, sonra da tehir edilen cümlenin takdim, takdim edilen cümlenin tehir edilmesine, akis adı verilir. ماعليك من حسابهم من شئ. وما من حسابك عليهم من شئ. **«..onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur..»** (Enam, 52.), يولج الليل فى النهار ويولج النهار فى الليل **«..geceyi gündüzün içine sokar..»**(Hac, 61.), ومن يخرج الحىّ من الميت ويخرج الميت من الحىّ **«..ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor..»** (Yûnus, 31.), هن لباس لكم وانتم لباس لهن **«..onlar sizin elbiseniz, siz de onların elbisesisiniz..»** (Bakara, 187.), لاهن حلّ لهم ولاهم يحلون لهن **«..Ne bunlar onlara helaldir; ne onlar bunlara helal olurlar..»** (Mumtehine, 10.) âyetleri buna misaldir.

Son âyetteki mevcut akisdeki hikmet nedir? sorusuna, İbnu Muneyyir şu cevabı verir: Âyetteki akis'in faydası, kafirlerin de dinin feri hükümlerine muhatap olduğuna işaret etmesidir.

Şeyh Bedruddin İbnu's-Sahib şöyle der: Gerçek şu ki; Mümin kadın ile kâfir erkeğin evlenmesi helal değildir. Çünkü dini hükümlere muhatap olan kadının bu evliliği, haram kılınmıştır. Zira kâfir, dini hükümlere muhatap değildir. Dini hükümleri icra edenler, bu hükümlere muhatap olan kimselerdir. Çünkü din, fesadı ortadan kaldırmayı emreder. Bu izahtan anlaşıldığı üzere, bir yönüyle Mümin kadın, kâfir erkekle, Mümin erkeğin de kâfir kadınla evlenmesi yasaklanmıştır.

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Bu nevi icazın garip bir misali de şu âyettir: ومن يعمل من الصالحات من ذكر أو انثى وهو مؤمن فاولئك يدخلون الجنة ولا يظلمون نقيرا ومن احسن دينا ممّن أسلم وجهه لله وهو محسن **«Erkek ve kadın her kim inanarak iyi işlerden bir iş yaparsa, işte öyle kimseler cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar. İyilik yaparak kendini Allah'a teslim edenden daha güzel kimin dini olabilir?..»** (Nisâ, 124-125.). İkinci âyetin nazmı, birinci âyetteki nazmın aksidir. Çünkü, birinci âyette amel kelimesi, iman kelimesine tekaddüm etmiş, ikincisinde ise İslam kelimesinden sonra gelmiştir.

Akis'in; kalb, maklubu'l-mustevi ve aksi mümkün olan kalb adında, nevileri de mevcuttur. Bu nevi akis ile kelime, baştan sona doğru okunduğu gibi sondan başa doğru da okunur. كل فى فلك **«..hepsi bir yörüngede..»** (Enbiya, 33.), وربك فكبر **«Rabbini tekbir et.»** (Müddessir, 3.) âyetleri buna misaldir. Kur'an'da bunlara uygun bir üçüncü misal yoktur.

34- Unvan (العنوان)

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: **Mütekellimin bir meseleyi sunarken o meseleyi tamamlamak ve kuvvetlendirmek maksadıyla, geçmiş kıssa ve haberlere unvan olacak şekilde kelimeler kullanmasına unvan adı verilir.** Bu nevin önemli bir kısmını, ilimlere verilen unvanlar teşkil eder. Her ilim, kendisine unvan olabilecek kelimelerle zikredilir.

Birinciye misal: واتل عليهم نبأ الذى آتيناه آياتنا فانسلخ منها **«Onlara şu adamın haberini oku: O şeytanın peşine takıldı ve kendisine verdiğimiz âyetlerimizden sıyrılıp çıkmıştı..»** (Araf, 175.) âyetidir. Bu âyet, Bel'am kıssasına unvan olmuştur.

İkinciye misal: انطلقوا الى ظل ذى ثلاث شعب **«Bir gölgeye gidin ki üç dallıdır.»** (Mürselât, 30.) âyetidir. Bu âyette; geometri ilmine unvan olacak lafızlar mevcuttur. Çünkü, üçgen şekillerin ilkidir. Bu şekil, hangi köşesinden olursa olsun güneşe tutulduğunda, açı uçları tahdid edildiğinden, gölge meydana getir-

mez. Bu yüzden Allahu Taâlâ, cehennem ehliyle alay ederek bu şeklin gölgesine gitmelerini emretmiştir. وكذلك نرى ابراهيم ملكوت السموات والأرض «**Böylece biz İbrahim'e göklerin ve yerin melekutunu gösteriyorduk ki..**» (Enam, 75.) âyetleri buna ayrı bir misaldir. Bu âyetlerde; ilmi kelam, ilmi cedel ve ilmi heyetin unvanı mevcuttur.

35- Feraid (الفرائد)

Feraid; belâgata değil, fesahata mahsus bir nevidir. **Feraid, gerdanlıkta dizili inciler arasında benzeri olmayan değerli bir inci gibi, cümlede fesahahatın büyüklüğünü, Arapça'daki asaletini gösteren, şeyet cümleden çıkarılacak olursa fusahanın eksikliğini hissedeceği bir kelimenin kullanılmasıdır.** الآن حصحص الحق «..**İşte şimdi hak yerini buldu..**» (Yûsuf, 51.) âyetlerindeki حصحص kelimesi, احلّ لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم «..**oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı.**» (Bakara, 187.) âyetindeki الرفث kelimesi, حتى اذا فزع عن قلوبهم «..**Nihayet onların kalplerinden korku giderilince..**» (Sebe, 23.) âyetinde فزع kelimesi, يعلم خائنة الاعين «**gözlerin hain bakışını ve göğüslerin gizlediğini bilir.**» (Mümin, 19.) âyetinde خائنة الأعين terkibini, فلمّا استيئسوا منه خلصوا نجيا «**Ondan umutlarını kesince aralarında konuşmak üzere çekildiler.**» (Yûsuf, 80.) ve فاذا نزل بساحتهم فساء صباح المنذرين «**Fakat o (azap) yurtlarına indiği zaman uyarılanların sabahı ne kötü olur?.**» (Sâffât, 177.) âyetlerindeki kelimeler buna misaldir.

36- Kasem (القسم)

Kasem; mütekellimin bir şeye yemin etmek istemesidir. Bu yemini, kendisine bir iftihar vesilesi olan, mevkiini yücelten, değerini gösteren veya başkasını zemmeden, dostluk maksadını güden, öğüt veya zühd yerini tutan kelimelerle yapar. فورب السماء والأرض انه لحق مثل ما أنكم تنطقون «**Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu iş, sizin konuşmalarınız gibi bir gerçektir.**» (Zâriyat, 23.) âyeti bu kabildendir. Allahu Taâlâ bu âyette, kudretinin büyüklüğünü göstermek için iftiharı gerektiren bir yeminle, yemin etmiştir. لعمرك انهم لفى سكرتهم يعمهون «**Emin ol ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.**» (Hicr, 72.) âyetinde Allahu Taâlâ, Nebi'nin şanını yüceltmek ve kadrini göstermek için, hayatına yemin etmiştir. İlerde, Aksamu'l-Kur'an Bahsinde bu konuda daha geniş bilgi verilecektir.

37- Leff ve Neşr (اللفّ والنشر)

Bu nevi icaz, iki veya daha fazla kelimenin, ya her birini bizzat tafsilen veya değişik mânaları içine alan bir lafızla icmalen zikredilmesi, sonra

da, önceden zikredilen kelimelerin her birine raci olan, aynı sayıdaki kelimelerin kullanılmasıdır. Bu kelimelerden her birinin uygun olması, dinleyenin anlayışına bırakılır. Leffü icmaliye misal: قالوا لن يدخل الجنة الا من كان هودا او نصارى «'**Yahudi ve Hiristiyan olandan başkası cennete giremeyecek' dediler..**» (Bakara, 111.) âyetidir. Bu âyette Yuhudiler; cennete Yahudilerden başkası giremeyecek, Hiristiyanlar da Hiristiyanlardan başkası giremeyecek, şeklinde iddiada bulunmuşlardır. Leff sanatında icmali mümkün kılan, Yahudi ve Hiristiyanlar arasında, inadın bulunmasıdır. Bu iki fırkadan birinin, diğeri cennete girecek demesi mümkün değildir. Bu durumda akıl, her iki fırkanın sözünü kendine bırakarak, karışıklığı ortadan kaldırır. Âyette sözü edilen Yahudiler Medine, Hiristiyanlar da Necran ehlindendir.

«E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserimde zikrettiğim gibi icmal, leff'de değil, neşr'de olur. Bu icmal, önce müteaddid kelimeler, sonra da leff ve neşre uygun düşen müteaddid kelimelere şamil olan bir kelime kullanmak suretiyle yapılır. حتى يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود من الفجر «..**şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırdedilinceye kadar..**» (Bakara, 187.) âyeti buna misaldir. Ebu Ubeyde'ye göre, siyah iplikten maksat gece değil, fecri kazibdir.

Leff-i tafsili, iki kısma ayrılır:

a- Leff'in tertibine göre yapılır. جعل لكم الليل والنهار لتسكنوا فيه ولتبتغوا من فضله «..**sizin için geceyi ve gündüzü varetti, geceleyin dinlenesiniz ve Allah'ın lutfunu arayasınız diye..**» (Kasas, 73.) âyeti buna misaldir. Âyetteki sükunet geceye, rızık talebi de gündüze aittir. ولا تجعل يدك مغلولة الى عنقك ولا تبسطها كلّ البسط فتقعد ملوما محسورا «**Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma; yoksa pişman olup açıkta kalırsın.**» (İsrâ, 29.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki kınanma cimriliğe, eli açık olma da israfa aittir. Çünkü eli açık olmanın mânası, elde avuçta bir şeyin kalmamasıdır.

ألم يجدك يتيما «**seni yetim bulup...**» (Duha, 6-11.) âyetleri bu kabildendir. Bu sûrede yer alan فأما اليتيم فلا تقهر «**öyle ise sakın öksüzü ezme**» âyeti, ألم ووجدك ضالا يجدك يتيما فآوى âyetine, وأما السائل فلا تنهر «**Dilenciyi azarlama.**» âyeti ووجدك ضالا «**Seni şaşırmış bulup..**» âyetine, وأما بنعمة ربك فحدث «**ve Rabbinin nimetini anlat.**» âyeti ووجدك عائلا فأغنى «**Seni fakir bulup zengin etmedi mi?**» âyetine racidir. Âyette geçen **sail,** Mücahid ve diğer müfessirlere göre, ilim talebinde bulunan kimse demektir. Bu misali «e t - T e n k i h» adındaki Nevevi'nin «Ş e r h u' l - V a s i t»inde gördüm.

b- Leff'deki tertibin aksine göre yapılır. يوم تبيض وجوه وتسود وجوه فأما الذين اسودت وجوههم «**O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara..**» (Âl-i İmrân, 106.) âyeti buna misaldir. Bazı ulema; حتى يقول الرسول والذين آمنوا معه متى نصر الله ألا ان نصر الله قريب «..**nihayet Peygamber ve onunla bera-**

ber inananlar: 'Allah'ın yardımı ne zaman, diyecek duruma gelmişlerdi. İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır.» (Bakara, 214.) âyetini buna misal getirmişler, متى نصر الله sözünü Mü'minler, ألا إن نصر الله قريب sözünü de Resûlullah'ın sözü olduğunu söylemişlerdir.

Zemahşeri, bu iki kısmın dışında bir başka kısmı olduğunu söylemiş, ومن آياته منامكم بالليل والنهار وابتغاؤكم من فضله **«Onun âyetlerinden biri de geceleyin ve gündüzün uyumanız ve lütfundan aramanızdır.»** (Rûm, 23.) âyetini buna misal getirerek, âyette leff sanatı olduğunu söylemiş, şu açıklamada bulunmuştur: Âyetin takdiri: ومن آياته منامكم وابتغاؤكم من فضله بالليل والنهار **Gece ve gündüz Onun lütfundan (bir şeyler) aramanız ve uyumanız Onun âyetleri cümlesindendir,** şeklindedir. Ancak منامكم ile وابتغاؤكم kelimelerinin arası, gece ve gündüz kelimeleriyle ayrılmıştır. Çünkü her ikisi de ayrı zamanları ifade eder. Belli bir zaman içinde meydana gelen bir şeyin bir arada toplanması, tek bir şey gibidir.

38- Müşakele (المشاكلة)

Müşakele; konuşulan bir mevzuda, yakınlığı dolayısıyla bir sözü başka bir kelime ile zikretmektir. Bu da; tahkiki veya takdiri olur. Tahkiki müşakeleye misal: تعلم ما في نفسي ولا أعلم ما في نفسك **«..Sen bende olanı bilirsin, ben Sende olanı bilmem..»**(Mâide, 116.), ومكروا ومكر الله **«Tuzak kurdular. Allah da tuzaklarına karşılık verdi..»** (Âl-i İmrân, 54.) âyetleridir. Bu âyetlerdeki nefis ve mekr kelimelerinin Allahu Taâlâ'ya isnadı, benzeri kelimeye müşakele olmasındadır. وجزاء سيئة سيئة مثلها **«Kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür..»** (Şûrâ, 40.) âyeti de müşakeleye misaldir. Ayetteki ceza, işlenen günah veya suç karşılığında verilen haklı bir ceza olduğundan, günah şeklinde vasıflanmaz. فمن اعتدى عليكم فاعتدوا عليه بمثل ما اعتدى عليكم **«..Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın..»** (Bakara, 194.), اليوم ننساكم كما نسيتم لقاء يومكم هذا **«..siz bu gününüzü unuttuğunuz gibi, bugün de biz sizi unuturuz..»** (Câsiye, 34.), فيسخرون منهم سخر الله منهم **«..Alay edenler yok mu Allah onları maskaraya çevirmiştir..»** (Tevbe, 79.), انما نحن مستهزؤن الله يستهزئ بهم **«..biz sadece alay ediyoruz...Allah da kendileriyle alay eder.»** (Bakara, 14-15.) âyetleri de müşakeleye misaldir.

Takdiri müşakeleye misal: صبغة الله **«..Allah'ın boyası ile..»** (Bakara, 138.) âyetidir. Âyetin mânası: Allah'ın temizlemesidir. Çünkü iman, nefsi temizler. Aslında âyet, Hiristiyanlara hitap etmektedir. Hiristiyanlar çocuklarını vaftiz adını verdikleri sarı suya batırır, bu su onları temizler, derler. Bu yüzden iman, bu karineden dolayı müşakele olarak صبغة الله kelimesiyle ifade edilmiştir.

39- Muzâvece (المزاوجة)

Şart ve ceza ile, benzeri cümlelerde iki mânayı uzlaştırmaya, muzâvece, denilir. Buhturi'nin şu beyti buna misaldir:

إذا ما نهى الناهي فلج بي الهوى أصاخت إلى الواشي فلج بها الهجر

Engel olmak isteyen engel oldukça arzum kamçılanıyor; ancak sevgilim jurnalcının sözlerine kulak astıkça ayrılık da uzuyor.

آتيناه آياتنا فانسلخ منها فأتبعه الشيطان فكان من الغاوين **«..ona âyetlerimizi verdik de ondan sıyrıldı, çıktı, şeytan onu peşine taktı, böylece azgınlardan oldu.»** (Araf, 175.) âyeti de muzâveceye misaldir.

40- Mübalağa (المبالغة)

Mubalağa; mütekellimin, kastettiği mânadan daha beliğ olacak şekilde, bir sıfatla mübalağada bulunmasına, denir. Mübalağa, sıfat ve siga olmak üzere iki kısma ayrılır.

Sıfatla mübalağa; cümlede gerçekleşmesi mümkün olmayan bir vasfın kullanmasıyla yapılır. يكاد زيتها يضيء ولو لم تمسسه نار **«..neredeyse ateş değmese de yağı ışık verir.»** (Nur, 35.), ولا يدخلون الجنة حتى يلج الجمل في سم الخياط **«..halat iğnenin deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremeyeceklerdir..»** (Araf, 40.) âyetleri buna misaldir.

Siga ile yapılan mübalağa, şu vezinlerde bulunur: Rahman kelimesi فَعْلان, Rahim kelimesi فعيل, Tevvab, Gaffar ve Kahhar kelimeleri فعّال, Gafûr, Şekûr ve Vedûd kelimeleri فعول ، فرح ، حذر ، أشر kelimeleri de فعل ، عجاب kelimesi فعال ، كبّار kelimesi فعّال ، لبد ve كبّر kelimeleri فعل ، شورى ، الحسنى ، عليا ve السوءى kelimeleri فُعلى vezninde gelen, mübalağa vasfı olan kelimelerdir.

41- Mübalağa'nın Bazı Özellikleri

Çoğu belâgat uleması, فعلان vezninin فعيل vezninden daha beliğ olduğu görüşündedir. Bu yüzden الرحمن kelimesinin الرحيم den daha beliğ olduğu söylenir. Süheyli bu görüşü destekleyerek فعلان vezninin tesniye sigasında olduğu, bu siganın mânayı iki kat artırdığı, sıfatın mânasında da bu artışın bulunduğunu söyler. İbnu'l-Enbari ise الرحيم sıfatından daha beliğ olduğu görüşündedir. İbnu Asker, الرحمن sıfatını diğer sıfata takdim ederek bu görüşü benimsemiş, الرحيم sıfatının عبيد kelimesi gibi cemi sigasında olduğunu, tesniyeden daha beliğ bir mâna ifade ettiğini söylemiştir. Kutrub da: Bu iki sıfatın, aynı mübalağayı ifade ettiğini belirtmiştir.

Burhanu'r-Râşidi şöyle der: Mübalağa gayesiyle vazedilmiştir, fakat Allah'ın sıfatlarına nazaran mübalağa ifade etmezler. Çünkü mübalağa bir şeyi daha fazlasıyla vasıflandırmaktadır. Allah'ın sıfatları ise kemalde sonsuzdur.

mübalağa olması mümkün değildir. Mübalağa ayrıca, ziyade ve noksanlığı kabul eden sıfatlarla yapılır. Allah'ın sıfatları ise bundan münezzehtir. Takıyyüddin Subki, bu görüşü benimsemiştir.

Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Mübalağa sigası iki kısımdır.

a- Fiilde ziyadelik olunca, mübalağa da ziyadelik olur.

b- Yapılan işlerin sayısında artma olunca, mübalağada da artma olur. Yapılan işlerin artması, fiilin artmasını gerektirmez. Çünkü bir fiil, pek çok kimse tarafından yapılabilir. Allah'ın sıfatları, bu ikinci kısma girdiğinden, müşkil durum ortadan kalkar. Bu yüzden bazı ulema, حكيم sıfatının mübalağa mânasında olduğunu, bu mânada dini esaslara nisbetle Allah'ın hikmetlerinde bu tekrar bulunduğunu söylemişlerdir.

Zemahşeri «K e ş ş a f»ında şöyle der: Allah'ın sıfatlarından olan التواب kelimesindeki mübalağa, kulların Allah'a açıkça tevbe ettiği veya Allah'ın tevbeyi çokça kabul ettiği veya kereminin son derece geniş olmasından dolayı, tevbe edenin hiç günah işlememiş bir kimse durumuna gelmiş olmasındandır.

و الله على كل شىء قدير **«Allah herşeye kadirdir.»** (Bakara, 284.) âyetinde bazı ulema şu soruyu sormuşlardır: قدير sıfatı, mübalağa sigasındadır. قادر kelimesindeki mânaya nazaran ziyade olması gerekir. Halbuki قدير kelimesinin, قادر kelimesindeki mânaya ziyade olması imkansızdır. Çünkü tek Allah'dan vücuda gelmede, her ferdin fert olması itibarıyla üstünlüğü mümkün değildir, bu nasıl olur? Bu soruya şu şekilde cevap verilir: Mübalağanın her ferde hamli mümkün olmayınca, siyakın delalet ettiği bütün fertlere hamledilmesi gerekir. Bu mübalağa, vasfa göre değil, bağlı oldukları zümrenin çokluğuna göre yapılır.

42- Mutabakat (المطابقة)

Bu sanata, tıbak adı da verilir. **Mutabakat, bir cümlede iki zıt kelimeyi bir arada kullanmaktır.** Mutabakat, hakiki ve mecazi olamak üzere ikiye ayrılır. Mecazi mutabakata, tekafu' adı verilir. Bu iki kısım mutabakattan her biri, ya lafzi veya mânevi, ya da tıbakı icap veya tıbakı selb'dir.

Hakiki mutabakata misal: فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا **«..az gülsünler çok ağlasınlar»** (Tevbe, 82.), و انه هو أضحك و ابكى و أنه هو أمات و أحيا **«Güldüren de Odur, ağlatan da Odur. Öldüren de Odur, yaşatan da Odur.»** (Necm, 43.), لكيلا تأسوا على ما فاتكم و لا تفرحوا بما آتاكم **«..elinizden çıkana üzülmeyin; verdiğinizle sevinip şımarmayasınız.»** (Hadid, 23.), و تحسبهم ايقاظا و هم رقود **«Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırsın..»** (Kehf, 18.) âyetleridir.

Mecazi mutabakata misal: أو من كان ميتا فأحييناه **«Ölü iken kendisini dirilttiğimiz..»** (Enam, 122.) âyetidir. Âyetin mânası: İnsan dalalette iken biz onu hi-

dayete erdirdik, şeklindedir.

Tıbak-ı selbe misal: تعلم ما فى نفسى و لا اعلم ما فى نفسك **«..Sen benim nefsimde olanı biliyorsun, ben senin nefsinde olanı bilmem.»** (Mâide, 116.) âyeti ile فلا تخشوا الناس و اخشون **«..insanlardan korkmayın, benden korkun..»** (Mâide, 44.) âyetidir.

Tıbak-ı manevi'ye misal: ان أنتم الا تكذبون قالوا ربنا يعلم انا اليكم لمرسلون **«..'Siz sadece yalan söylüyorsunuz' (Elçiler) dediler ki: Rabbimiz bilir ki biz size gönderilmiş elçileriz.»** (Yâsin, 15-16.) âyetleridir. Âyetin mânası şöyledir: Ya Rabbi, sadık olduğumuzu bilirsin demektir. Ebu Ali el-Fârisi: جعل لكم الارض فراشا و السماء بناء **«O (Rab) ki yeri sizin için döşek, göğü de bina yaptı..»** (Bakara, 22.) âyetin tefsirinde şöyle der: Sema, bina olarak yükseltilince, bunun zıddı olan yeryüzünün döşenmesi de, buna mukabil olarak söylenmiştir.

Tıbak'ın nevilerinden biri de, tıbak-ı hafiydir. مما خطيئاتهم اغرقوا فادخلوا نارا **«Hatalarından dolayı boğuldular, ateşe sokuldular..»** (Nûh, 25.) âyeti buna misaldir. Âyetteki boğulma, suda mevcut vasıflardandır. Bu kelime, su ile ateş arasını, sanki cemetmiş mânasındadır. İbnu Munkiz «K i t a b u' l - B e d i» adlı eserinde şöyle der: Bu nevi mutabakat, Kur'an'da mevcut mutabakatın en zor anlaşılanıdır. İbnu Mutezz ise; و لكم فى القصاص حياة **«..kısasta sizin için hayat vardır..»** (Bakara, 179.) âyetinde, Kur'an'ın en tatlı ve en gizli tıbak sanatının bulunduğunu belirterek, kısas'ın öldürme mânasına geldiğini, öldürmenin de bir başkasının hayatta kalmasına sebeb olduğunu söyler.

Tıbak'ın bir diğer nevi de, tersiu'l-kelam'dır. Bu nevi tıbak, bir kelimenin, müşterek değerde olan bir başka kelime ile birleşerek beraberce gelmesidir. ان لك الا تجوع فيها و لا تعرى و انك لا تظمأ فيها و لا تضحى **«'Şimdi burada acıkmayacaksın, çıplak kalmıyacaksın; ne susarsın, ne de güneşin sıcağında kalırsın' dedik.»** (Tâhâ, 118-119.) âyeti buna misaldir. Âyette; açlıkla çıplaklık beraberce zikredilmiştir. Halbuki açlık yanında susuzluğun zikredilmesi gerekirdi. Güneşin yakması ile susuzluk beraberce zikredilmiş; halbuki güneşin yakması, çıplaklıkla birlikte zikredilmesi gerekirdi. Fakat; açlık ve çıplaklık, içecek ve giyeceğin olmayışında müşterektir. Açlık, midede yiyecek bir şeyin bulunmayışıdır. Çıplaklık ise, sırtında bir giyecek olmamasıdır. Susuzluk ve güneşin sıcaklığı ise, yanıp kavrulmada müşterektir. Susuzluk, vücudun hararetten yanması, güneşin yakıcılığı da, sıcaktan tenin yanmasıdır.

Tıbak'ın bir diğer nevi, mukabele'dir. **Mukabele, cümlede iki veya daha çok kelimenin, zıtlarıyla birlikte tertip üzere zikredilmesidir.**

İbnu Ebi'l-isba; tıbak ile mukabele arasında, iki yönden fark bulunduğunu söyler: Birincisi; Tıbak ile mukabele arasında iki zıt mânalı kelime ile yapılırken, mukabele, zıt mânalı kelimeler kadar, zıt olmayan kelimelerle de yapılır.

Sekkaki şöyle der: Birinci cümlede şart koşulması, mukabele sanatının özelliklerinden biridir. فأما من أعطى واتقى وصدق بالحسنى «**Bundan dolayı kim verir, korunursa ve en güzeli doğrularsa..**» (Leyl, 5-10.) âyetleri buna misaldir. Allahu Taâlâ bu âyetlerde, sadaka vermekle cimrilik etmek, Allah'tan korkmakla Allah'a ihtiyaç duymamak, tasdik etmekle inkarda bulunmak, kolaylıkla zorluk arasında mukabelede bulunmuştur. Allah, önce kolaylığı; sadaka vermek, korkmak ve tasdik etmekle müştereken zikretmiş, bunun zıddı olan zorluğu, bu üç kelimenin zıdlarıyla birlikte getirmiştir.

Bazı ulema; mukabelenin, cümlede değişik sayıda zıd kelimelerle yapıldığını ileri sürer. Bunlar:

a- Bir kelimeye karşı, bir zıdla mukabele. Bunun örneği Kur'an'da çok azdır. لا تأخذه سنة ولا نوم «**..kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz**» (Bakara, 255.) âyeti buna misaldir.

b- İki kelimeye karşı, iki zıdla mukabele. Bunun misali: فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا «**..az gülsünler, çok ağlasınlar..**» (Tevbe, 82.) âyetidir.

c- Üç kelimeye karşı, üç zıdla mukabele. Bunun misali: يأمرهم بالمعروف وينهاهم عن المنكر ويحل لهم الطيبات ويحرم عليهم الخبائث «**..o Peygamber kendilerini Allah düzenine (yoluna) çağırır, başka düzenlerden sakındırır; kendilerine güzel şeyleri helal, çirkin şeyleri haram kılar.**» (Araf, 157.) âyetiyle, واشكروا لي ولا تكفرون «**..bana şükredin, nankörlük etmeyin.**» (Bakara, 152.) âyetidir.

ç- Dört kelimeye karşı, dört zıdla mukabele. Bunun misali: فأما من أعطى واتقى وصدق بالحسنى فسنيسره لليسرى وأما من بخل واستغنى وكذب بالحسنى «**Bundan dolayı kim verip korunursa; en güzel (sözü) doğrularsa, ona en kolayı kolaylaştırırız. Fakat kim cimrilik eder, kendini zengin görüp (Allah'a) tenezzül etmez, en güzel sözü yalanlarsa...**» (Leyl, 5-9.) âyetleridir.

d- Beşe karşı, beş zıdla mukabele. Bunun misali: ان الله لا يستحيي أن يضرب مثلا «**Allah misal vermekten çekinmez..**» (Bakara, 26-27.) âyetleridir. Bu iki âyette بعوضة فما فوقها «**..sivri sineği hatta onun üstünde olanı..**» arasında, فأما الذين آمنوا ile أما الذين كفروا arasında, يضل ile يهدي arasında mukabele mevcuttur.

e- Altıya karşı, altı zıdla mukabele. Bunun misali: زين للناس حب الشهوات من النساء والبنين والقناطير المقنطرة من الذهب والفضة والخيل المسومة والأنعام والحرث «**Kadınlara, oğullara, milyarlarca değerdeki altın ve gümüşe, nişanlı atlara ve develere, karşı aşırı sevgi göstermek, insanlara süslü gösterildi..**» (Âl-i İmrân, 14-15.) âyetleridir. Bu iki âyette; الانعام، النساء، البنين، الذهب الفضة، الجنات، الانهار، الخلد، الأزواج، التطهير mukabilinde الحرث ve الخيل المسومة، ve الرضوان kelimeleri gelmiştir.

Bazı ulema da mukabele'yi; **naziri, nakizi ve hilafı olmak üzere,** üç kısma ayırmışlardır.

a- Bakara 255. âyetindeki السنة kelimesine mukabil, النوم kelimesinin gelmesidir.

b- وتحسبهم أيقاظا وهم رقود «**Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırsın..**» (Kehf, 18.) âyetidir. Bu âyette biribirinin zıddı olan uyku ve uyanıklık hali mukabele olarak zikredilmiştir.

c- وأنا لا ندري أشر أريد بمن في الأرض أم أراد بهم ربهم رشدا «**Bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü (yapılmak) istendi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi.**» (Cin, 10.) âyetidir. Bu âyette şer ve rüşd kelimeleri birbirine zıt değil, muhalif olarak gelmiştir. Çünkü şerrin zıddı hayır, rüşd'ün zıddı azgınlıktır.

43- Muvarebe (المواربة)

Mütekellimin hoş karşılanmayan bir kelime kullanarak hitapta bulunmasına muvarebe denilir. Böyle bir durum ortaya çıkınca mütekellim, zekasını kullanarak ya kelimeyi tahrif etmek, ya hatalı göstermek, ya da ziyadeleştirip veya noksanlaştırmak suretiyle kendini kurtaracak bir yön seçer.

İbnu Ebi'l-Isba şöyle der: Yakup (a.s.)ın büyük oğlundan bahseden ارجعوا الى أبيكم فقولوا يا أبانا إن ابنك سرق «**Babanıza dönün deyin ki: 'Babamız, oğlun hırsızlık etti..**» (Yûsuf, 81.) âyeti buna misaldir. Bir kıraata göre âyet, إن ابنك سرّق ولم يسرّق **Oğlun çalmadığı halde hırsızlıkla itham olundu,** şeklinde okunmuştur. Buna göre, büyük oğlu سَرَق fiilini سُرِّق şeklinde söyleyerek kendini kurtarmıştır.

44- Müracaat (المراجعة)

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: **Mütekellimin, kendisiyle yanında bulunan bir kimse arasında cereyan eden konuşmadaki sözleri kullanarak, sözünü en veciz, en doğru ve en uygun kelimelerle ifade etmesine müracaat adı verilir.** قال اني جاعلك للناس اماما قال ومن ذريتي قال لا ينال عهدي الظالمين «**..'Ben seni insanlara önder yapacağım' demişti. 'Soyumdan da (önder yap) dedi. (Rabbi): 'Zalimlere ahdim ulaşmaz' buyurdu.**» (Bakara, 124.) âyeti buna misaldir. Âyetin bu kısmında, mantuk ve mefhum mânasıyla haber ve istihbar, emir ve nehiy, vaad ve vaid gibi mânalar taşıyan üç ayrı müracaat vardır. Bence; âyetteki müracaatın, haber ve talep, ispat ve nefiy, tekid ve hazif, tebşir ve korkutma, vaad ve vaid şeklinde sıralanması daha uygun olur.

45- Nezâhet (النزاهة)

Hicivde kullanılan kelimeleri, edep dışı olmaktan kurtarmaya nezâhet denir. Ebu Amr b. Alâ'ya hicvin en güzeli sorulduğunda, şu cevabı verir: Bakire bir kız, peçesi altında bir hiciv söylediğinde kınanmamalıdır. واذا دعوا الى الله

ورسوله ليحكم بينهم اذا فريق منهم معرضون...أفى قلوبهم مرض أم ارتابوا أم يخافون أن يحيف الله عليهم ورسوله بل أولئك هم الظالمون **«Onlar, aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Resûlüne çağrıldığında hemen onlardan bir grup yüz çevirirler..kendilerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe mi ettiler? Yoksa Allah'ın ve Resûlünün kendilerine haksızlık yapacağından mı korkuyorlar? Hayır, onlar zalimlerdir.»** (Nur, 48-50.) âyetleri nezahete misaldir. Âyette, bahsedilen kimseleri zem için kullanılan kelimeler, hicivde kullanılan edep dışı kelimelerden arınmış olarak gelmiştir. Kur'an'ın diğer hicivleri de böyledir.

46- İbda (الابداع)

Bedi sanatının çeşitli şekillerini ihtiva eden cümleye, ibda' adı verilir. İbnu Ebi'l-Isba; ياأرض ابلعى ماءك **«Ey yer suyunu yut..»** (Hud, 44.) âyetinde olduğu gibi, hiçbir sözde böyle bir ibda sanatı görmediğini söyleyerek şunu ifade eder: On yedi kelimeden ibaret olan âyette, yirmi çeşit bedi sanatı bulunmaktadır. Bu sanatlar şunlardır: ابلعى ve اقلعى fiillerinde münasebeti tamme ve istiare, arz ve sema kelimeleri arasında mecaz vardır. وغيض الماء ibaresiyle bir çok mânaya işaret edilmektedir. Yağmur dinmedikçe, su yerden çekilmez. Toprak, içinden çıkan kaynakların suyunu çekmekle, yerde mevcut olan suyu azaltır. Âyette mevcut diğer sanatlar; واستوت fiilinde irdaf, وقضى الامر temsil, suyun çekilerek geminin dağa oturmasında talil ve taksim vardır. Suyun azalması, yağmur suyunun, kaynak suyunu ve yerde bulunan suların çekilmesiyle olur. بعدا للقوم الظالمين **«..yazıklar olsun o zalim kavme!.»** bedduasında, ihtiras sanatı vardır. Bu âyet helake müstehak olmayanların boğulanlar arasında bulunmayacağına işaret etmektedir. Çünkü Allah'ın adaleti, helake müstehak olmayanların cezalandırılmasına manidir. Âyette ayrıca, hüsn-i nesak, mâna ile birlikte lafzi i'tilaf ve icaz vardır. Çünkü Allah Taâlâ âyetteki mânayı en kısa ibarelerle ifade etmiştir. Âyetin evveli sonuna işaret ettiğinden, **teshim sanatı** vardır. Kelimeleri güzel sıfatlarla vasıflandırdığından, üzerinde fesahat güzelliği görünen her kelimenin telaffuzu kolay olduğundan, terkibinde bir zorluk bulunmadığından, tehzib sanatı mevcuttur. Dinleyen, bir müşkille karşılaşmadan âyeti kolayca anladığından **hüsn-i beyan,** fasılaların yerli yerince olmasından dolayı **temkin,** kelimelerin düzgün bir şekilde sıralanmasından dolayı da **insicam** sanatları mevcuttur. Bu bilgileri İbnu Ebi'l-Isba zikretmiştir. Bunlara, **itiraz sanatını da** ilave edebilirim.

ELLİ DOKUZUNCU BÖLÜM

ÂYETLERDEKİ FASILALAR

Fâsıla, şiirdeki kafiye, secideki karine gibi, âyetin son kelimesine verilen isimdir. ed-Dâni: Cümlenin sonundaki kelimeye fasıla adı verildiğini söyler.

Ca'beri şöyle der: Bu tarif, ıstılaha uymayan bir tariftir. Sibeveyh'in يوم يأت **«O gün geldiği zaman..»** (Hûd, 105.), ماكنانبغ **«..aradığımız o idi..»** âyetlerini misal vermesi, buna delil olmaz. Çünkü bu ibareler, âyet başı değildir. Sibeveyh'in bundan kastı, ıstılahi değil, lügavi fasılalardır.

Kadı Ebu Bekr şöyle der: **Fasıla, cümlede mânanın tamamlandığını gösteren durak işaretlerindeki, birbirine uygun harflerdir.**

ed-Dâni, fasıla ile âyetin başlangıç kelimelerini birbirinden ayırarak şöyle der: **Fasıla, kendinden sonraki cümleden ayrılan kelimedir. Bu kelime âyet başlangıcı olduğu gibi, olmayabilir de.** Buna göre fasıla kelimeleri, âyetin başlangıcında geldiği gibi, gelmeyebilir. Her âyetin başlangıcı fasıladır fakat her fasıla, âyet başlangıcı değildir. Fasılanın bu mânasından dolayı Sibeveyh, kafiyeye misal olmak üzere يوم يأت ve ماكنانبغ âyetlerini zikretmiştir. Bu iki cümle, icmaen âyet başı değildir, fakat اذا يسر **«Yürüyüp gitmeğe yüz tutan.»** (Fecr, 4.) âyeti, ittifaken âyet başıdır.

Caberi; fasıla, tevkifi ve kıyasi olmak üzere iki şekilde bilinir diyerek şöyle tarif eder: Tevkifi fasıla; Resûlullah'ın âyeti okurken üzerinde durduğunu bildiğimiz her kelime fasıla, üzerinde durmadığı kelimeler de fasıla değildir. Şayet bir kelime üzerinde bazen durur, bazen geçerse bunu ya vakfı, ya fasılayı, ya vakf-ı tam'ı bildirmek, ya da nefes almak için yapmıştır. Âyeti vaslederek okursa, ya fasıla olmadığından veya fasıla olup da tarifi önceden geçtiğinden, vasleder. Kıyasi fasıla; nass'a bağlı olma ihtimali bulunmayan bir kelimenin, aralarındaki uygunluktan dolayı, nass'a bağlı bir kelime ile kıyaslanmasıdır. Bu kıyasda, ziyade ve noksanlık olmadığından, bir mahzur yoktur. Gayesi, fasl veya vasl kelimelerini tesbit etmektir. Her kelimede vakf caiz olduğu gibi, Kur'an-ın bütününde vasl da caiz olur. Bu yüzden vakf ile vasl'ın yerlerini tayinde, kıyasa ihtiyaç duyulmuştur. Mesela; âyetin fasılası, nesirde seciin karinesi, şiirde beytin kafiyesi gibidir. Tevcih, işba ve hareke ihtilafı, kafiyede kusur sayılırken,

fasılada kusur sayılmaz.Kafiyenin aksine fasıladan, karineden, bilmece tarzında yazılan şiirlerdeki kafiyeden bir diğerine intikal caizdir. Bu yüzden Âl-i İmrân, 72. âyetinin sonunda yer alan يرجعون fasılasından, müteakip 73. âyetin sonundaki عليم fasılasına, ميعاد dan ثواب a; طارق dan ثاقب fasılasına intikal yapılır.

Fasıla ve karinede esas olan, âyetlerde fasıla kelimelerinin birbirinden farklı mesafede, secide ise eşit mesafede gelmesidir. Fasılada intikali kabul edenler; ويأت بآخرين **«başkalarını getirir»** (Nisâ, 133.) ile ولا الملائكة المقربون **«..ne de mukarreb melekler..»** (Nisâ, 172.), ان كذب بها الاولون **«..evvelkilerin yalanlamış olmasıdır..»** (İsrâ, 59.) ile لتبشر به المتقين **«..korunanları müjdeleyesin..»** (Meryem, 97.), لعلهم يتقون **«..onlar korunsunlar..»** (Tâhâ, 113.) ile من الظلمات الى النور **«..karanlıklardan aydınlığa..»** (Talak, 11.) ve ان الله على كل شىء قدير **«..Allah-ın herşeye kadir olduğunu..»** (Talak, 12.) âyetlerinde fasıla kelimelerinin birbirine uymamasından dolayı, intikalin terkinde ittifak etmişlerdir.

Ayrıca أفغير دين الله يبغون **«Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?..»** (Âl-i İmrân, 83.) ile أفحكم الجاهلية يبغون **«..yoksa cahiliye hükmünü mü arıyorlar?»** (Mâide, 50.) âyetlerinde intikal yapmamışlardır. Buna benzer âyetlerde, münasebetten dolayı intikali terketmemişlerdir. Buna misal, لأولى الالباب **«..aklı selim sahipleri için..»** (Âl-i İmrân, 190.) على الله كذبا **«..Allah'a karşı yalan uyduran..»**, السلوى **«..bıldırcın..»** (Tâhâ, 80.) âyetlerdir.

Bazı ulema şöyle der: Fâsıla, konuşurken, nefes alma sırasında sözü güzelleştirmek gayesiyle yapılır. Kur'an'ın bu şekilde okunuşu, beşer kelamına nazaran farklılık gösterir. Bu farklılığa كتاب فصلت آياته **«..âyetleri açıklanmış bir kitaptır.»** (Fussilet, 3.) âyetinden istifade edilerek fasıla adı verilir. Çünkü fasıla yapılınca cümle ikiye ayrılır. Bu ayrılma, âyetin sonu ile müteakip âyetin başlangıcı arasında yer alan fasıla ile olur. Fasılaya kafiye denilmesi, icmaen caiz değildir. Allahu Taâlâ, Kur'an'ın şiir olmadığını açıkça beyan ettiğinden, ıstılahda şiire mahsus olan kafiyenin Kur'an'da varlığı söz konusu olamaz. Bu bakımdan Kur'an'da kafiyenin varlığı nasıl mümkün değilse, şiirde de fasılanın varlığı mümkün değildir. Fasıla, Allah'ın Kitabına mahsus bir sıfat olduğundan, Kur'an-dan başka bir yerde kullanılmaz.

1- Seci Sanatı

Kur'an'da seci sanatının mevcut olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Cümhuru ulema, olmadığı görüşündedir. Çünkü kelimenin aslı, aynı nağme ile öten kuşun sesinden gelmiştir. Kur'an'ın şerefi, aslı değersiz olan bir kelimenin istiaresinden daha büyüktür. Kur'an'ın bu şerefi, insan kelamına benzeyen bir sıfatla vasıflanmasına manidir. Çünkü Kur'an Allah'ın sıfatlarından biridir, izin verilmeyen bir sıfatla vasıflanması caiz olamaz.

Rummani, «İ c a z u' l - K u r' a n» adlı eserinde şöyle der: Eşari uleması Kur'an'da seci sanatının olmadığı görüşündedir. Bunlar, seci ile fasılayı ayırarak seciin, önce sanat sonra mâna olduğunu, fasılanın ise, sanattan ziyade mâna bütünlüğü taşıdığını söylerler. Bu yüzden fasılayı belağat, secii de bir kusur kabul etmişlerdir. Ebu Bekri'l-Bakillani, bu konuda Rummani'ye tabi olmuş, görüşünü Ebu'l-Haseni'l-Eşari ve ashabımızdan bazıları nakletmiştir.

Eşari uleması dışındakiler, Kur'an'da seci sanatının varlığını kabul etmiş, kelamın bununla değer kazandığını, cinas, iltifat ve diğer sanat çeşitleri gibi, beyan ve fesahat dalında mümtaz bir yeri olan edebi nevilerden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunların en kuvvetli delili, Musa (a.s.)ın Harun (a.s.)dan üstünlüğü konusunda mevcut olan ittifaktır. هارون وموسى (Tâhâ, 70.) âyetinde seci bulunduğundan, Harun önce zikredilmiş, موسى وهارون (Şuarâ, 48.) âyetinde vav ve nun harfleriyle fasıla meydana geldiğinden, Musa (a.s.)ın adı öne geçmiştir. Âyette görülen bu husus, şiirdekinden farklıdır. Çünkü hitapta ancak, kastedilen şey söylenir. Kastedilmeyen söz söylendiğinde, bu söz şiir seviyesine düşer. Şiirin değeri, şairin değeriyle ölçüldüğü gibi, hitabın değeri de konuşanın değeriyle ölçülür. Kur'an'da seci olarak gelen pek çok âyet vardır. Bunların gayesiz kullanıldığını söylemek, doğru değildir.

Eşari uleması dışındakilerin görüşleri, seci mânasının sınırlı olduğu kanaatına dayanmaktadır. Lügatçılar da seciin, aynı şekilde ardarda dizilmiş kelimelerden ibaret olduğunu söylerler.

İbnu Dureyd; güvercinin öterken secide bulunmasını, aynı sesin tekrar ettiği mânasında kabul eder. Bakillani ise şöyle der: Bu doğru değildir. Şayet Kur'an'da seci bulunsaydı, insan kelamındaki üslubdan farksız olurdu. Kur'an bu üsluba dahil olsaydı, muciz bir şiir sözü demek caiz olurdu. Seci, Arap kahinlerin kullandığı bir sanattır. Seciin Kur'andan nefyi, şiirin nefiynden evladır. Zira kehanet, şiirin aksine nübüvvetin karşısındadır. Resûlullah bir sözünde secii zemmederek: **Kur'an, kahinin secii gibi bir seci midir?** buyurmuştur.

İbnu Dureyd, şöyle devam eder: Kur'an'da seci tevehhümünde bulunanların vehmi batıldır. Çünkü Kur'an'ın seci şeklinde gelmesi, kendisinin seci olduğunu gerektirmez. Seci'de mâna, seci ifade eden lafza bağlı olur. Kur'an'da seci şeklinde gelen kelimelerin mânası ise böyle değildir, mâna kelimeye değil, kelimeler mânaya tabi olur. Kastedilen mânayı veren kelimelerle kurulan cümle arasında fark vardır. Cümlenin mânası secie bağlı kalırsa, seciin ifade ettiği mâna, secisiz kelimenin mânası gibi olur. Seci olmadan cümle bizatihi mâna ifade ederse, bu cümle mânayı tashih değil, ifadeyi güzelleştirmek için kurulur.

İbnu Dureyd devamla şöyle der: Seci yapmanın belli bir yolu ve üslubu

vardır. Belli bir vezne uymadan şiir yazan şair hataya düştüğü gibi, bunlara uymadan seci yapanın cümlesi de bozuk olur, fasih olmaktan çıkar. Kur'an'daki fasılalar, birbirinden farklıdır. Bazılarının durma yerleri biribirine yakındır, bazıları da oldukça uzun mesafede gelir. Aralarında mesafe bulunan fasılanın ilk vezni, araya giren cümlelerden sonra tekrar eder. Bu ise, secide makbul değildir.

İbnu Dureyd şunu da ilave eder: Bir âyette, Musa (a.s.)ın Harun'a takdim ettiği, diğer bir âyette ise, seci ve durak yerlerinden dolayı tehir ettiğini söyleyenlerin sözü, doğru değildir. Bilakis bundaki fayda; bir kıssanın, aynı mânada olan değişik kelimelerle tekrar edilmesidir. Bu, belagatı gösteren zor bir sanattır. Bu yüzden Kur'an'daki pek çok kıssa, değişik ifadelerle tekrar etmiş, muarızların aynı ifade ve tekrarları taşıyan cümlelerle benzerini getiremeyeceklerine işaret etmiştir. Eğer Kur'an'ın benzerini getirebilecek güçte olsalardı, böyle bir kıssa yazmağa teşbbüs eder, kendi kelimeleriyle aynı mânayı ifade etmeğe çalışırlardı. Halbuki Kur'an'da bazı kelimelerin takdim-tehir ederek gelmesi, seciden ziyade, icazı göstermesini güder. Açıkça görülüyor ki, fasılada bulunan harflerin, secide bulunan benzeri harflerle mütenasip düşmesi, fasılayı fasıla olmaktan çıkarmadığı gibi, fasılanın seci olduğunu da göstermez. Önceden ifade ettiğimiz gibi, bazı mısraları iki, bazıları da dört kelimeden meydana gelen, seci olma şartlarından uzaklaşan secii zemmedenler, böyle bir secide fesahat değil, bilakis acizlik görüldüğünü söylerler. Bunlar Kur'an'da seciin bulunduğuna inansalardı, Kur'an'ın üslubu üzere fesahatı artıran mutedil seci ile karşı gelirdik derlerdi. Bakillani'nin «İ c a z u' l - K u r' a n»ından nakledilen bilgiler bunlardır.

«A r u s u' l - E f r a h» müellifi, Bakillani'nin «e l - İ n t i s a r» adlı eserinde, fasılaya seci adı vermenin caiz olduğu görüşünü nakletmiştir.

Hafaci «S ı r r u' l - F e s â h a» adlı eserinde şöyle der: Rummani'nin, seci bir kusur, fasıla belagattır, sözü yanlıştır. Şayet Rummani, seciden mânaya bağlı kalmayı kastediyorsa, seci bu değildir. Mânaya bağlı kalmak belagattır, fasıla da aynen böyledir. Şayet mânanın seci yapılan kelimeye bağlı olduğunu kastediyorsa, secide makbul olan budur. Bu da kusur sayılır. Fasıla da aynen böyledir. Zannediyorum ki onları, Kur'an'da bulunan her durak yerine fasıla adı vermeğe, harfleri birbirine benzeyen kelimelere seci dememeye sevkeden sebeb, kahinlerin sözlerinde bulunan vasıftan Kur'an'ı uzak tutmaktır. Bu ifadedeki gayeleri, yakın bir gayedir. Fakat hakikat, bizim söylediğimizdir. Gerçek şudur ki seci, fasılada bulunan maktaın birbirine benzeyen harflerdir.

Hafaci eserinde şöyle der: Size göre seci sanatı makbul bir sanatsa, Kur'an'ın bütünüyle secili gelmesi gerekmez miydi? Neden bazı âyetleri secili, bazıları da secisiz gelmiştir? sorusuna şu cevabı veririz: Kur'an, Arap dili, örfü

ve âdeti üzere nâzil olmuştur. Araplardan fasih olanların sözleri, özellikle uzun cümlelerde külfet ve bıkkınlık izleri taşıyacağından dolayı, bütünüyle secili değildir. Bu yüzden cümle kuruluşundaki âdetleri gereği, seciden bütünüyle uzak kalmamakla beraber, her cümlede seci kullanmamışlardır. Esasen seci, taşıdığı özelliklerinden dolayı, cümlenin tamamına değil, bir kısmına uygun düşer.

İbnu'n-Nefis «T a r i k u' l - F e s a h a» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'ın secili olması, seciin güzelliğini isbata kafidir. Bazı âyetlerde seci bulunmadığından kınanmamalıdır. Çünkü güzel olan bir şey, yeri geldiğinde daha güzele dönebilir.

Hazim, «M i n h a c u' l - B u l e g a» adlı eserinde şöyle der: Bazı kimseler, uzunluk ve kısalıkta birbirine uymayan cümlelerin eşit miktarlara bölünmesinde bir külfetle karşılaşılacağından hoş görmezler. Bu bölünme, cümlede mâna bütünlüğü sağlanmışsa, nadiren yapılır. Bazı kimseler, cümlenin belli bir kifayede bitmesindeki uygunluk ile, durak yerlerinin uygunluğundan meydana gelen güzelliği gerçekten yerinde bulurlar. Bir diğer kısmı ise - ki bunlar mutavassıt görüşte olanlardır - secide cümlenin süsü olsa bile, külfet olduğunu, cümlenin tamamında kullanılmasa bile, cümlenin tamamen secisiz kalamayacağını kabul ederler. Herhal ü kârda seci, bir zorlama olmadan, münasebet geldikçe yapılmalıdır.

Hazim, devamla şöyle der: Bu durumda seci, mutlak olarak nasıl ayıplanabilir? Halbuki Kur'an, Arap kelamının en fasih üslubuyla nâzil olmuş, fasılaları, Arapların seci mukabilinde gelmiş, değişik üsluplarla inmemiştir. Ortaya çıkacak külfet, getireceği bıkkınlıktan dolayı cümlelerin bütünüyle aynı üslupta devam etmesi, güzel bir ifade şekli sayılmaz. Ayrıca, fesahatın değişik sanatlarını kullanmak, bir tek sanata bağlı kalmaktan daha iyidir. İşte bu yüzden, Kur'an'ın bazı âyetleri birbirine benzer, bazıları ise birbirinden farklı fasılalara sahiptir.

2– Fasıla Âyetlerindeki Münasebet Özellikleri

Şeyh Şemsuddin b. Sâig, «İ h k a m u' r- R a' y f î A h k â m i'l - Â y i» adlı eserinde şöyle der: Arap dilinde münasebet, önemli bir konudur. Bu yüzden kaide dışı bazı hatalar yapılır. Münasebete riayet ederek âyet sonlarında mevcut hükümleri araştırdım, kırktan fazla hüküm olduğunu tesbit ettim. Bunlar, şöyle sıralanabilir:

a– Mamulun takdimidir. Bu; ya âmile tekaddümüyle olur; أهؤلاء ایاکم کانوا یعبدون «..'Bunlar mı size tapıyorlardı..'» (Sebe, 40.) âyeti buna misaldir. ایاك نستعين «..yalnız Senden yardım dileriz.» (Fatiha, 5.) âyetinin de buna misal olduğu söylenir. Veya aslında tekaddüm etmesi gereken diğer mamule tekaddüm eder. لنريك من آياتنا الكبرى «**Ki sana en büyük mucizelerimizden bazılarını**

göstermiş olalım.» (Tâhâ, 23.) âyeti buna misaldir. Âyetteki الكبرى kelimesi نرى fiilinin mefuludür. Veya, faile tekaddüm eder. ولقد جاء آل فرعون النذر **«Firavnın kavmine de uyarıcılar gelmişti.»** (Kamer, 41.) âyeti buna misaldir. Nakıs fiillerden olan كان haberi, ismine tekaddüm etmesi de bu kabildendir. ولم يكن له كفوا احد **«Hiçbir şey Onun dengi olmamıştır.»** (İhlas, 4.) âyeti buna misaldir.

b– Zaman bakımından müteahhir olanın takdimidir. فلله الآخرة والأولى **«Son da ilk de Allah'ındır..»** (Necm, 25.) âyeti buna misaldir. Âyette fasılalara riayet olmasaydı, له الحمد فى الأولى والآخرة **«Evvelde de sonda da hamd kendinedir.»** (Kasas, 70.) âyetinde olduğu gibi الاولى kelimesi tekaddüm ederdi.

c– Üstün olanın daha üstün olana takdimidir; برب هارون وموسى (Tâhâ, 70.) âyeti buna misaldir. Bu âyetle ilgili açıklama, önceki sayfalarda geçmişti.

d– Zamirin, yerini tuttuğu kelimeye takdimidir; فأوجس فى نفسه خيفة موسى **«Bu yüzden Musa, içinde bir korku duydu.»** (Tâhâ, 67.) âyeti buna misaldir.

e– Cümle halindeki sıfatın münferid sıfata takdimidir; ونخرج له يوم القيامة كتابا يلقاه منشورا **«..kıyamet günü onun için, açılmış olarak bulacağı bir kitap çıkarırız..»** (İsrâ, 13.) âyeti buna misaldir.

f– Meczum olmayan müzari fiildeki ياء nın hazfedilmesidir. والليل اذا يسر **«Yürüyüp gitmeye yüz tutan geceye»** (Fecr, 4.) âyeti buna misaldir.

g– İzafet **ya** sının hazfedilmesidir; فكيف كان عذابى ونذر **«Benim azabım ve uyarılarım nasılmış?»** (Kamer, 16.), فكيف كان عقاب **«(Bak işte) cezam nasıl oldu..»** (Rad, 32.) âyetleri buna misaldir.

h– Med harfinin ziyade gelmesidir; الرسولا ، الظنونا ve السبيلا kelimeleri buna misaldir. Med harfinin cezm edatı olmasına rağmen baki kalması da bu kabildendir. لاتخاف دركا ولا تخشى **«..yetişmesinden korkma, endişe etme.»** (Tâhâ, 77.) âyeti ile nehiy edatı olduğu görüşüne göre سنقرئك فلا تنسى **«Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın.»** (A'la, 6.) âyeti buna misaldir.

ı– Gayrı munsarıf kelimenin, munsarıf kabul edilmesidir. قواريرا . قوارير (İnsan, 15-16.) âyetleri buna misaldir.

k– Cins isimlerde müzekkerliğin tercih edilmesidir. أعجاز نخل منقعر **«Köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibi..»** (Kamer, 20.) âyeti buna misaldir.

l– Cins isimlerde müennesliğin tercih edilmesidir; أعجاز نخل خاوية **«..içi boş hurma kütükleri gibi..»** (Hâkka, 7.) âyeti buna misaldir. Bu iki kısmın benzeri وكل صغير وكبير مستطر **«küçük büyük hepsi satır satır yazılmıştır.»** (Kamer, 53.) âyeti ile لايغادر صغيرة ولا كبيرة الا احصاها **«..ne küçük ne de büyük hiçbir şey bırakmıyor, herşeyi sayıp döküyor..»** (Kehf, 49.) âyetidir.

m– Yedi Kıraata göre okunan iki caiz vecihten biriyle yetinmektir. فاولئك تحرّوا رشدا **«..İşte onlar doğru yolu aramışlardır.»** (Cin, 14.) âyeti buna misaldir. Yedi Kıraata رشدا şeklinde okunmamıştır. وهيئ لنا من امرنا رشدا **«..Şu işimizden bir kurtuluş yolu hazırla..»** (Kehf, 10.) âyeti buna misaldir. Bu iki âyetin bulunduğu sûrelerdeki fasılaların orta harfleri harekelidir. Buna rağmen وان يروا سبيل الرشد **«..doğru yolu görseler..»** (Araf, 146.) âyetinde fasılanın orta harfi sükun ile okunmuştur. Bu yüzden Ebu Ali el-Farisi'hin tercihi olan harekeli kıraat, ittifakla geçersiz sayılmıştır. Buna benzer kıraat, ha'nın fethi ve sükunu ile تبت يدا أبى لهب **«Ebu Leheb'in iki eli kurusun..»** (Tebbet, 1.) âyetidir. Fakat سيصلى نارا ذات لهب **«Alevli bir ateşe girecektir (o)»** (Tebbet, 3.) âyetinde leheb kelimesinin orta harfi fasılaya riayet edilerek sadece fetha ile okunmuştur.

n– Bir önceki cümleye cevap olarak gelen cümlenin, isim veya fiil cümlesi olma yönüyle mutabakatın bulunmasıdır. ومن الناس من يقول آمنا بالله وباليوم الآخر وماهم بمؤمنين **«İnsanlardan kimi de vardır ki, 'Allah'a ve ahiret gününe inandık derler, oysa inanmamışlardır.»** (Bakara, 8.) âyeti bu kabildendir. Âyette münafıkların آمنا sözü ile, Allahu Taâlâ'nın reddetiği وماهم بمؤمنين **«..oysa onlar inanmamışlardır.»** sözü arasında mutabakat yoktur. Çünkü âyet لم يؤمنوا veya آمنا şeklinde değildir.

o– Cümlenin bir kısmının diğer kısmıyle mutabık olarak gelmemesidir. فليعلمن الله الذين صدقوا وليعلمن الكاذبين **«..Elbette Allah doğruları bilecek, yalancıları da bilecektir.»** (Ankebut, 3.) âyeti buna misaldir. Âyetin ikinci kısmı الذين كذبوا şeklinde gelmemiştir.

p– İki cümledeki kelimelerden biri, diğer cümledeki benzerlerinden farklı olarak gelmesidir. اولئك الذين صدقوا واولئك هم المتقون **«..İşte doğru yolda olanlar onlardır, korunanlar da onlardır.»** (Bakara, 177.) âyeti buna misaldir.

r– Garip iki kelimenin, en garibini tercih etmektir. قسمة ضيزا **«..insafsızca bir taksim.»** (Necm, 22.) âyetinde جائرة, لينبذن فى الحطمة **«Andolsun ki o Hutameye atılacaktır.»** (Hümeze, 4.) âyetinde جهنم veya سأصليه سقر **«Onu sekara sokacağım.»** (Müddessir, 26.), انها لظى **«..O alevlenen ateştir.»** (Meâric, 15.), فأمه هاوية **«Onun anası haviyedir.»** âyetlerinde جهنم veya النار kelimeleri, fasılaya riayet yüzünden gelmemiştir.

s– Aynı vasıfta olanlardan her birinin bir kelime ile tahsis edilmesidir. وليذكر اولو الألباب **«..sağduyu sahipleri öğüt alsınlar diye.»** (İbrahim, 52.), ان فى ذلك لآيات لاولى النهى **«..Elbette bunda akıl sahipleri için ibretler vardır.»** (Tâhâ, 128.) âyetleri buna misaldir.

t– Mefulün hazfedilmesidir; فأما من اعطى واتقى **«Bundan dolayı kim verir, korunursa,»** (Leyl, 5.), ماودعك ربك وماقلى **«Rabbın seni bırakmadı ve sana darılmadı.»** (Duha, 3.) âyetleri buna misaldir. İsmi tafdilin muteallakının hazfi de bu kabildendir. يعلم السر واخفى **«O, gizliyi de, ondan daha gizlisini de bilir.»** (Tâhâ, 7.), خير وابقى **«..daha iyi ve daha süreklidir.»** (Tâhâ, 17.) âyetleri buna misaldir.

t- Tesniye yerine müfred kelime kullanmaktır; فلا يخرجنكما من الجنة فتشقى **«..sakın sizi cennetten çıkarmasın, sonra yorulursunuz.»** (Tâhâ, 117.) âyeti buna misaldir.

u- Cemi kelime yerine, müfred kelime kullanmaktır; واجعلنا للمتقين اماما **«..korunanlara önder yap.»** (Furkan, 74.) âyeti buna misaldir. وجعلناهم أئمة يهدون بأمرنا **«Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık..»** (Enbiya, 73.) âyetinde olduğu gibi, أئمة şeklinde gelmemiştir. ان المتقين فى جنات ونهر **«Takva sahipleri cennetlerde, ırmakların kenarındadırlar.»** (Kamer, 54.) âyeti bu kabildendir. Âyetteki نهر kelimesi أنهار mânasındadır.

v- Müfred kelime yerine, tesniye kelime kullanmaktır; ولمن خاف مقام ربه جنتان **«Rabbinin makamından korkan kimseye iki cennet vardır.»** (Rahman, 46.) âyeti buna misaldir. Ferra'nın ifadesine göre فان الجنة هى المأوى **«(Onun için) gidilecek yer cennettir.»** (Nâziat, 41.) âyetinde olduğu gibi tesniyeden murad, müfred mânadır. Âyette, fasıladan dolayı tesniye gelmiştir. Ferra, şunu ilave eder: Kafiyede, nesirde görülmeyen ziyade veya noksanlık yapılır. اذا انبعث أشقاها **«En bahtsızları ayaklandığı zaman»** (Şems, 12.) âyeti buna misaldir. Âyette zikri geçen iki kişi, Kudar ve yanında olan iki kişidir. Âyetteki fasıladan dolayı bu iki kelime, أشقياها şeklinde gelmemiştir. İbnu Kuteybe, Ferra'nın bu görüşünü şiddetle reddederek şöyle demiştir: Âyet başlarındaki sekte ha'sı, elif, hemze veya harfin hazfi caizdir. Fakat Allahu Taâlâ'nın vaaddettiği iki cenneti, âyet başlarına riayetten dolayı bir cennet kabul etmemiz, maâzallah büyük bir suçtur. Halbuki Cenab-ı Hak cenneti, ذواتا أفنان **«Çeşitli meyveleri ağaçları var ikisinin de.»** (Rahmân, 48-50.) âyetinde olduğu gibi iki cennet olarak vasıflandırmış, ذواتا أفنان âyetinden sonra فيهما zamirini kullanmıştır.

y- Cemi kelime yerine, tesniye kelime kullanmaktır. İbnu's-Saig: Ferra'dan naklen şöyle der: Rahmân sûresi 46. âyetteki جنتان kelimesinden murad, جنات mânasıdır. Fasıladan dolayı kelime, cemi yerine tesniye olarak gelmiştir. Bu ihtimal, uzak bir ihtimal sayılmaz. جنات kelimesinden sonra zamirin tesniye gelmesi, lafza riayetten dolayıdır.

z- Müfred kelime yerine, cemi kelime kullanmaktır; لا بيع فيه ولا خلال **«..ne alışverişin, ne dostluğun olmadığı..»** (İbrahim, 31.) âyeti buna misaldir. Âyetteki خلال kelimesi, bir başka âyette olduğu gibi ولا خلة mânasındadır. خلال kelimesi âyetteki fasıladan dolayı, cemi sigasında kullanılmıştır.

aa- Gayri âkil olanın, âkil olan yerinde kullanılmasıdır. رأيتهم لى ساجدين **«..bunların bana secde ettiklerini gördüm.»** (Yûsuf, 4.), كل فى فلك يسبحون **«..her biri bir yörüngede yüzmektedirler.»** (Enbiya, 33.) âyetleri buna misaldir.

bb- İmale edilmeyen kelimenin, imale edilmesidir; طه ve والنجم اذا هوى âyetleri buna misaldir.

cc- Kelimenin, mübalağa sigasıyle gelmesidir; عالم الغيب ve قادر gibi kelimelerde mübalağa sigası kullanılmazken, قدير ve عليم gibi kelimelerde kullanılmıştır. وماكان ربك نسيا **«Rabbin seni unutmadı.»** (Meryem, 64.) âyeti buna misaldir.

dd- Bazı mübalağa sıfatlarının, diğer bazılarına tercih edilmesidir; ان هذا لشىء عجاب **«..bu cidden** tuhaf **bir şeydir.»** (Sâd, 5.) âyetindeki عجاب sıfatı, عجيب sıfatına tercih edilmiştir.

ee- Matuf kelime ile, matufun aleyh arasında fasıla bulunmasıdır; ولولا كلمة سبقت من ربك لكان لزاما وأجل مسمى **«Eğer Rabbin tarafından geçmiş (söylenmiş) bir söz olmasay dı (bunların mahvedilmesi) gerekli olurdu.»** (Tâhâ, 129.) âyeti buna misaldir.

ff- Zahir kelimenin, muzmer kelime yerine kullanılmasıdır; والذين يمسكون بالكتاب وأقاموا الصلاة انا لا نضيع أجر المصلحين **«Onlar ki Kitaba sımsıkı sarılırlar ve namazı kılarlar; elbette biz iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz.»** (Araf, 170.) âyeti buna misaldir. Kehf sûresinin 30. âyeti de bu kabildendir.

gg- İsmi mefulün, ismi fail yerine kullanılmasıdır; حجابا مستورا **«..kapalı bir perde..»** (İsrâ, 45.) âyeti ile كان وعده مأتيا **«..şüphesiz Onun vadi yerine gelecektir.»** (Meryem, 61.) âyeti buna misaldir. Bu iki âyetteki مستور ve مأتى kelimeleri, ساترا ve آتيا yerine kullanılmıştır.

hh- İsmi fail'in, ismi meful yerine kullanılmasıdır; فى عيشة راضية **«..memnun edici bir hayat içinde..»** (Hâkka, 21.), من ماء دافق **«Atılan bir sudan..»** (Târık, 6.) âyetleri buna misaldir.

kk- Mevsuf ile sıfat arasını bir kelime ile ayırmaktır; أخرج المرعى فجعله غثاء أحوى **«Sonra da onu kupkuru bir ota (Petrole) çevirir.»** (Ala, 4-5.) âyetleri, hal durumunda olan أحوى kelimesi, المرعى kelimesine sıfat olma kaydıyla, buna misaldir.

ll- Bir harfin, başka bir harf yerine gelmesidir; بان ربك أوحى لها **«Çünkü Rabbin ona vahyetmiştir.»** (Zilzal, 5.) âyeti buna misaldir. Âyette لها nın aslı, اليها'dır.

mm- Beliğ olmayan sıfatın, sıfattan sonra gelmesidir; الرحمن الرحيم، رؤوف رحيم (Tevbe, 128.) âyetleri buna misaldir. Âyetteki رأفة kelimesi, رحمة kelimesinden beliğdir.

nn- Failin hazfedilip yerine mefulün getirilmesidir; ومالأحد عنده من نعمة تجزى **«Onda hiç kimsenin karşılık verecek bir nimeti yoktur.»**(Leyl, 19.) âyeti buna misaldir.

oo- Sekte ha'sının okunmasıdır; ما أغنى عنى ماليه **«Malım bana hiç fayda vermedi.»** (Hâkka, 28.), هلك عنى سلطانيه **«Gücüm benden yok olup gitti.»** (Hâkka, 29.), ماهيه (Kâria, 10.) âyetlerindeki kelime buna misaldir.

öö- Mecruratı bir arada toplamaktır. ثم لا تجدوا لكم علينا به تبيعا **«..sonra kendiniz için bize karşı peşinizi takip eden birini bulamazdınız.»** (İsrâ, 69.) âyeti buna misaldir. Harfi cer'de uygun olan, mecrur isimlerin ardarda gelmemesidir. Bu âyette fasıladan dolayı ardarda gelmiş, تبيعا kelimesi tehir etmiştir.

pp- Mazi sigasından, müzari sigasına geçmektir; ففريقا كذبتم و فريقا تقتلون **«..kimini yalanlıyor, kimini de öldürüyordunuz.»** (Bakara, 87.) âyeti buna misaldir. Âyetteki تقتلون fiili, aslında قتلتم şeklindedir.

rr- Kelimenin yapısını değiştirmektir; وطور سينين **«Sina dağına andolsun.»** (Tin, 2.) âyetindeki سينين kelimesi aslında سيناء dir.

İbnu Sâig şöyle der: Yukarıda zikredilen âyetlerde, aralarında bir münasebet yönü olmakla beraber, kelimeyi asıl mânası dışında tevcihde bir mahzur yoktur. Bir rivayete göre, Kur'an'ı Kerim'in insanı hayrette bırakan bitmek tükenmek bilmeyen yönleri vardır.

3- Fasılanın Kısımları

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Kur'an'daki fasılalar, şu dört kısımdan ibarettir: Temkin, Tasdir, Tevşih ve İgal.

4- Temkin (التمكين)

Kafiyeler arasındaki yakınlık adı da verilen temkin, nesir yazanın karineyi, şairin kafiyeyi belirleyen ifadeler kullanmasıdır. Kafiye ve karinenin yerleri, cümlede iyice tesbit edilmeli, cümlenin mânası ile sıkı bir bağ içinde bulunmalıdır. Şayet cümleden çıkarılacak olursa, mâna bütünlüğü bozulur, anlaşılması güçleşir. Şayet söylenmezse, dinleyen bunları kendiliğinden tamamlayabilir.

Bunun misali; ياشعيب أصلوتك تأمرك أن نترك **«..Ey Şuayb senin namazın mı ..terketmemizi sana emrediyor?..»** (Hûd, 87.) âyetidir. Âyette önce ibadet, sonra malda tasarruf zikredilince, bunun gereği olarak hilm ve rüşd, sıra ile zikredilmiştir. Çünkü hilm ibadet, rüşd de mal tasarrufuyla yakından ilgilidir. أولم يهد لهم كم أهلكنا من قبلهم من القرون يمشون فى مساكنهم ان فى ذلك لآيات أفلا يسمعون **«Kendilerinden önce nice nesilleri helak edişimiz, hâlâ onları yola getirme di mi? ki onların yurtlarında gezip dolaşıyorlar. Şüphesiz bunda ibretler vardır. İşitmiyorlar mı?»** (Secde, 26.), أولم يروا أنا نسوق الماء......أفلا يبصرون **«Görmüyorlar mı biz suyu nasıl sürüyoruz..görmüyorlar mı?»** (Secde, 27.) âyetleri buna misaldir. Birinci âyet أولم يهد لهم ile başlamış, يسمعون ile bitmiştir. Bu âyetteki öğüt, önceki milletlerin karşılaştığı olayları duyurmaktır. İkinci âyet ise يروا fiili ile başlamış, يبصرون fiili ile bitmiştir. Çünkü bunlar, görünen şeylerdir. لاتدركه الابصار وهو يدرك الأبصار وهو اللطيف الخبير **«Gözler Onu göremez, O gözleri görür. O latif, her şeyi haber alandır.»** (Enam, 103.) âyeti de bu kabildendir. Allah'ın **latif** sıfatı gözle görülmeyenlere, **habir** sıfatı da gözle görülenlere uygun düşer. و لقد خلقنا الانسان من سلالة من طين...فتبارك الله أحسن الخالقين **«Andolsun biz insanı çamurdan, bir süzmeden yarattık.. Yaratanların en güzeli Allah ne yücedir..»** (Müminûn, 12-14.) âyetindeki fasılada, makabliyle uygun düşen temkini tam vardır. Sahabeden bir kısmı, âyetin ilk kısmı nâzil olduğunda, sonunu duymadan ifadeyi tamamlamışlardır.

İbnu Ebi Hatim, Şabi tarikıyle Zeyd b. Sabit'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah bana لقد خلقنا الانسان من سلالة من طين...خلقا آخر yetini yazdırıyordu. Muaz b. Cebel; فتبارك الله احسن الخالقين deyince, Resûlullah tebessüm etmiş, Muaz: Niçin tebessüm ettiniz deyince: Âyet böyle son buluyor da ondan tebessüm ettim, cevabını vermiştir.

Rivayet edildiğine göre bir köylü, فان زللتم من بعد ما جائتكم البينات **«Size açık deliller geldikten sonra yine kayarsanız..»** (Bakara, 209.) âyetini okuyan, kimsenin âyetin sonunu فاعلموا ان الله غفور رحيم **«..Bilin ki Allah daima affedici ve merhametlidir.»** şeklinde okuyunca, köylü eğer bu, Allah kelamı olsaydı Allah böyle buyurmazdı, deyince onları dinleyen biri peki nasıl olurdu, dedi. Arabi, فاعلموا ان الله عزيز حكيم **Bilin ki Allah aziz ve hakim'dir.** şeklinde olurdu, dedi. Çünkü hakim olan zat emirlerini hiçe sayanlara bağışlayıcı olduğunu söylemez eğer öyle olsaydı, kullar kötülüğe teşvik edilmiş olurdu, şeklinde cevap vermiştir.

5- Temkin'de Yapılan Fasıla Hakkında Bazı Bilgiler

a- Fasıla, bazan bir âyette bir arada toplanabilir. Fakat Nahl sûresinin ilk âyetlerinde görüldüğü gibi, birbirinden farklı olarak da gelir. Allahu Taâlâ خلق السموات و الأرض بالحق **«..gökleri ve yeri hak ile yarattı..»** (Nahl, 3.) buyurarak söze gök âlemi ile başlamış, insanın nutfeden yaratıldığını söylemiş, hayvanların yaratılışını zikrettikten sonra, bitkilerle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: هو الذى أنزل من السماء ماء لكم منه شراب و منه شجر فيه تسيمون ينبت لكم به الزرع و الزيتون و النخيل و الاعناب و من كل الثمرات ان فى ذلك لآية لقوم يتفكرون **«Yukarıdan size su indiren Odur. Ondan içersiniz; hayvanları otlattığınız bitkiler de onunla biter.»** (Nahl, 10-11.). Bu âyetin sonu, tefekkürle bitmiştir. Bitkilerin çeşitli olması, Kadir ve Mutlak olan Allah'ın varlığına bir delildir. Burada; bitkilerin yetişmesinde, güneş ve ay'ın hareketleri ile dört mevsim neden müessir olmasın? şeklinde sorulacak bir sorunun cevabı verilmedikçe, delil eksik kalacağından, bütün mesele; tefekkür, nazar ve teemmüle bağlı olacaktır. Bu bakımdan yukardaki âyetlerle ilgili böyle bir soruya iki ayrı cevap vermek mümkündür:

a- Diyelim ki; yeryüzünde görülen değişiklikler, gökteki cisimlerin hareketlerine bağlıdır. Bu hareketler nasıl meydana gelmiştir? Eğer bunlar başka bir

semanın tesiriyle meydana geliyorsa, aralarında yakın bağlar olması gerekir. Eğer bu hareketler, Hâlık ve Hakîm olan Allah'dan geldiği söylenirse, Allah'ın ilah olarak varlığı kabul edilmiş olur. وسخّرلكم الليل والنهار والشمس والقمر والنجوم مسخرات بأمره ان فى ذلك لآيات لقوم يعقلون **«Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Onun emrine boyun eğmiştir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için işaretler vardır.»** (Nahl, 12.) âyetinde kastedilen mâna, işte budur. Allah âyeti, aklı kullanmakla bitirmiş ve şöyle demek istemiştir: Ey kulum, biraz aklın varsa, teselsülün batıl olduğunu anlarsın. Âlemde mevcut bütün hareketler, bir tek harekette toplanır. Bu hareketin Yaratıcısı, başkalarının hareket ettirmesine ihtiyacı olmayan Kâdir ve Muhtar, Allahu Taâladır.

b– Yıldızların ve tabiatın; bir yaprağın, bir tanenin parçalarına nisbet edilmesi, aynı şeydir. Gülün bir yönünü tamamen kırmızı görürken, diğer yönünü gölgeli görürsün. Bu renkleri veren tabiat olsaydı, bu farklılık meydana gelmezdi. Buradan anlıyoruz ki müessir, Kâdir ve Muhtar olan Allah'tır. وما ذرأ لكم فى الأرض مختلفا ألوانه ان فى ذلك لآيات لقوم.. **«Yeryüzünde yarattığı muhtelif renklerdeki (hayvanları, bitkileri de) sizin hizmetinize verdi. Şüphesiz bunda öğüt alan bir toplum için ibret vardır.»** (Nahl, 13.) âyetinde kastedilen mâna budur. Yüce Allah sanki şöyle buyurmuştur: Aklını iyi kullan bir kimse için, eşya ve tabiatın tesiri birbirinden farklı olamaz. Meydana gelen farklılığa dikkat edersen, müessirin tabiat değil, faili muhtar olan Allah'ın kendisi olduğunu anlarsın. Bu yüzden âyetin sonu, tezekkür ile bitmiştir.

قل تعالوا أتل ما حرّم ربكم عليكم الا تشركوا **«De ki: 'Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın.»** (Enam, 151-153.) âyetleri de bu kabildendir. Birinci âyet لعلكم تعقلون ifadesiyle bitmiştir. Birinci âyetteki tavsiyelerin yerine getirilmemesi, nefsani arzulara uyan aklın eksikliğine hamledilir. Allah'a şirk koşmak, Allah'ın birliğine ve azametine delalet eden aklın kemale ermemesindendir. Ana-babaya isyan da böyledir. Bu isyan, ana-babanın her vesile ile evladına yaptığı iyiliklerden dolayı, aklın kabul edebileceği bir isyan olamaz. Rızık veren Allah'ın varlığına rağmen, açlık korkusuyla kız evladını diri diri gömerek öldürmek de böyledir. Aynı şekilde fuhşiyatta bulunmak, kin ve öfkeden dolayı adam öldürmek de aklın gereği değildir. Âyette zikredilen bu gibi tavsiyelerden sonra تعقلون ile bitmesi gayet yerindedir.

İkinci âyet, mali ve kavli hukukla ilgilidir. Ölümden sonra yetim bırakacağını düşünen bir kimse, kendi yetimlerine yapılmasını istediği bir muameleyi, başkalarının yetimlerine de aynen tatbik etmelidir. Kendisiyle ilgili tartı, ölçü ve şahidlikte nasıl hile ve hıyanetliği sevmezse, başkasına ait tartı, ölçü ve şahitlikte de, hile ve hıyanetliği sevmemelidir. Bir şeyi vaadeden kendisine bir şey

vaad edildiğinde, nasıl vaadden dönülmeyi sevmezse, kendisinin de vaadden dönmemesi gerekir. Başkalarına bunu yapmayı hoş gören kimse, kendisine de aynı şey yapılır. Bütün bunların yapılması, gaflet ve düşüncesizlikten ileri gelir. Bu yüzden âyetin sonu, لعلكم تذكرون ifadesiyle bitmiştir.

Üçüncü âyet, Allah'ın dinine uymayı terkedip, gazap ve ikabına uğrayanlarla ilgili olduğundan, لعلكم تتقون ile son bulmuştur.

وهو الذى جعل لكم النجوم **«Yıldızları sizin....yaratan Odur..»** (Enam, 97-99.) âyetleri de bu kabildendir. Birinci âyet لقوم يعقلون ile, ikinci âyet لقوم يفقهون ile, üçüncü âyet de لقوم يؤمنون ifadeleriyle son bulmuştur. Görüldüğü üzere, yıldızlarla ilgili hesaplar ve geceleyin yol tayini işi, bu sahada çalışan ilim adamlarını ilgilendirdiğinden âyetin, يعلمون ile bitmesi uygun düşmüştür. İnsanın bir nefisten yaratılması, rahimlere intikali, dünyaya gelip yaşayış ve ölüşü, inceden inceye düşünmeyi gerektirdiğinden âyetin, يفقهون ile bitmesi uygun düşmüştür. Âyetteki يفقهون kelimesi, eşyanın inceliğini iyiden iyiye düşünüp kavramak mânasındadır. Kullarına bol bol yiyecek-içecek ve çeşitli meyvelerle rızık verdiğini belirttiğinden, bu nimetlere şükür, ifdesi olarak üçüncü âyetin iman kelimesi ile bitmesi, uygun düşmüştür.

وما هو بقول شاعر قليلا ما تؤمنون . ولا بقول كاهن قليلا ما تذكرون **«O, bir şairin sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! Bir kâhinin de sözü değildir. Ne az düşünüyorsunuz!»** (Hâkka, 41-42.) âyetleri de buna misaldir. Birinci âyetin تؤمنون, ikinci âyetin تذكرون ile son buluşundaki hikmet şudur: Âyetlerin şiirden değişik olması, herkesce bilinen bir husustur. Kur'an'a şiir diyenin sözü, küfür olduğu kadar tam mânasıyla inad olduğundan âyetin, قليلا ما تؤمنون **Ne de inancı kıt insanlarsınız!**, ifadesiyle bitmesi uygun düşmüştür. Kur'an'ın, kâhinlerin nazmı ve secili kelimelerine muhalif olması, tezekkür ve tedebbüre muhtaç bir meseledir. Bunlardan biri nesirdir, Kur'an'ın bunlara muhalefeti, şiire olan muhalefeti gibi değildir. Bu muhalefet ancak; Kur'an'ın fesahatı, bedi sanatı ve ince mânaları dikkatle ele alındığında ortaya çıkacağından âyetin, قليلا ما تذكرون **«Ne de kıt düşüncelisiniz!»** ile bitmesi uygun düşmüştür.

Bu nevi, bedi sanatından sayılması, sözkonusu durumla aynı olduğu halde, latif bir nükteden dolayı, iki âyette değişik fasılalarla gelmesindendir. وان تعدوا نعمة الله لاتحصوها ان الانسان لظلوم كفار **«Eğer Allah'ın nimetini saymak isterseniz sayamazsınız. Yine de insan çok haksızlık edendir, nankördür..»** (İbrahim, 34.) âyeti ve وان تعدوا نعمة الله لاتحصوها ان الله لغفور رحيم **«Eğer Allah'ın nimetini saysanız sayamazsınız. Doğrusu Allah çok bağışlayıcı çok esirgeyicidir.»** (Nahl, 18.) âyeti buna misaldir. İbnu Muneyyir bu konuda şöyle der: Yüce Allah sanki şöyle demek istemiştir: Çok sayıda nimet husule geldiğinde, sen alıcı ben vericiyim. Bu kadar nimeti ele geçirdiğinde, nimetime karşı zulüm ve nan-

körlük gibi iki vasfın olur. Bu nimetleri verişimde benim; Gafûr ve Rahim gibi iki sıfatım vardır. Zulmünü gufranımla, nankörlüğünü de rahmetimle karşılarım. Taksiratına ancak ikramımla mukabelede bulunur, cefanı ancak vefa ile mükafatlandırırım.

Diğer ulema şöyle der: Yukarıda geçen İbrahim sûresindeki âyetle nimet verilen, Nahl sûresindeki âyetle de nimet verenin vasfı tahsis edilmiştir. Çünkü İbrahim sûresinde insanın vasfı, Nahl sûresinde ise Allah'ın ve uluhiyetin isbatı yapılmaktadır.

من عمل صالحا فلنفسه ومن أساء فعليها ثم الى ربكم ترجعون **«Kim iyi bir iş yaparsa faydası kendisine, kim de kötülük yaparsa zararı kendisinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.»** (Câsiye, 15.) âyeti ile benzeri وما ربك بظلام للعبيد **«Rabbın kullarına zulmetmez.»** (Fussilet, 46.) âyeti bu kabildendir. Bu benzerlikteki nükte, birinci âyetten önce قل للذين آمنوا يغفروا للذين لا يرجون أيام الله **«İnananlara de ki: Allah'ın bir milletin yaptıklarına karşılık cezalandıracağı günlerin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar.»** (Câsiye, 14.) âyetinin gelmesidir. Böylece âyetin, birinci âyette Allah'a dönüşü ifade eden fasıla ile bitmesi uygun düşmüştür. Çünkü bu âyetten önce, onların yeniden dirilmeyi inkar etmeleri mevcuttu. İkinci âyetin sonu da, âyetin mânasına uygundur. Çünkü Allah, iyi amelleri zayi etmez, kötü amellere de ilavede bulunmaz. Allahu Taâlâ: ان الله لا يغفر ان يشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء ومن يشرك بالله فقد افترى اثما عظيما **«Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan gerçekten büyük bir günah işlemiştir.»** (Nisâ, 48.) âyetini aynen tekrarlayarak ومن يشرك بالله فقد ضل ضلالا بعيدا **«Allah'a ortak koşan da büyük bir sapıklığa düşmüştür.»** (Nisâ, 116.) âyetiyle tamamlamıştır. Buradaki nükte birinci âyetin, Allah'ın Kitabında olmayanları, Allah'a iftira eden Yahudiler hakkında, ikincisi de şiddetli dalâlet içinde bulunan kitapsız müşrikler hakkında nâzil olmuştur.

Allahu Taâlâ: ومن لم يحكم بما أنزل الله فأولئك هم الكافرون **«..Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte kafirler onlardır.»** (Mâide, 44.) âyetini aynen tekrarlayarak فاولئك هم الظالمون **«..İşte zalimler onlardır.»** (Mâide, 45.), فاولئك هم الفاسقون **«..İşte onlardır yoldan çıkanlar.»** (Mâide, 47.) buyurmuştur. Bu benzerlikteki nükte, birinci âyette Müslümanlarla ilgili hükümler, ikincisinde Yahudiler, üçüncüsünde ise Hiristiyanlarla ilgili hükümler nâzil olmasındandır. Bir rivayete göre, birinci âyette, Allah'ın indirdiği âyetleri inkar edenler, ikincisinde inkar etmeden bildiği halde muhalefet edenler, üçüncüsünde bilmeden muhalefet edenler hakkında nâzil olmuştur. Başka bir rivayete göre; kafir, zalim ve fasık kelimeleri küfürle aynı mânayı taşımaktadırlar. Küfrün farklı kelimelerle ifade edilmesi, âyette mevcut mânayı artırmak, aynı kelimelerin tekrarından kaçınmaktır.

Bunun aksi, sözü edilen hususun muhtelif iki fasılasının da birbirine uygun olmasıdır. يا أيها الذين آمنوا ليستأذنكم الذين ملكت أيمانكم....كذلك يبين الله لكم الآيات **«Ey inananlar, elinizin altında bulunanlar sizden izin istesinler..Allah âyetlerini size böyle açıklar.»** (Nur, 58.) âyetiyle, واذا بلغ الاطفال منكم الحلم فليستأذنوا كما استأذن الذين من قبلهم كذلك يبين الله لكم آياته والله عليم حكيم **«Çocuklarınız erginlik çağına gelince büyüklerinin izin istediği gibi, onlar da her defasında izin istesinler. Allah size âyetlerini böylece açıklar. Allah bilendir, hikmet sahibidir.»** (Nur, 59.) âyeti buna misaldir.

b- Fasıladaki müşkillere misal; ان تعذبهم فانهم عبادك وان تغفر لهم فانك أنت العزيز الحكيم **«Eğer onlara azap edersen, onlar senin kullarındır, eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen daima üstünsün, hikmet sahibisin.»** (Mâide, 118.) âyetidir. Âyetteki وان تغفر لهم ibaresi, الغفور الرحيم ibaresinin fasılası olması gerekir. Bu kıraat, Ubeyy b. Ka'b'ın Mushaf'ından nakledilmiştir. İbnu Şenbuz da âyeti bu şekilde okumuş, bundaki hikmeti şöyle açıklamıştır: Kulun müstehak olduğu azabı bağışlamak ancak, hükmü elinde tutan, her varlığın üstünde olan Allah'a aittir. Allah, Aziz'dir, yani her şeye galiptir. Hakim'dir, yani her şeyi yerli yerinde yapandır. Bazı fiillerdeki hikmet, bazı zayıf yaratılıştaki kimselere gizli kalmıştır. Bunlar, bu gibi fiillerde hikmet olmadığı vehmine kapılırlar. Fakat, gerçek bu değildir. Allah'ın Hakim sıfatıyla vasıflanmasında, güzel bir ihtiras sanatı vardır. Bu âyetin mânası; şayet Sen kullarını, azaba müstehak oldukları halde bağışlarsan, bu hususta kimse Sana itirazda bulunamaz. Halbuki hikmet, takdirin olan efalindedir.

Bunun diğer benzerleri; اولئك سيرحمهم الله ان الله عزيز حكيم **«..İşte Allah onlara rahmet edecektir. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.»** (Tevbe, 71.), واغفر لنا ربنا انك أنت العزيز الحكيم **«..Rabbimiz, bizi bağışla, doğrusu Sen güçlü olan, Hakimsin.»** (Mumtehine, 5.), ربنا وادخلهم جنات عدن انك أنت العزيز الحكيم **«Rabbımız, onları Adn cennetine sok....şüphesiz Sen Aziz ve Hakimsin.»** (Mümin, 8.) ve ولولا فضل الله عليكم ورحمته وان الله تواب حكيم **«Ya Allah'ın size lütfu ve rahmeti olmasaydı ve Allah tevbeleri çok kabul eden bir hikmet sahibi olmasaydı.»** (Nur, 10.) âyetleridir. Bu âyetlerin sonu, ilk bakışta تواب رحيم olması gerekir. Çünkü merhametin, tevbe ile yakın münasebeti vardır. Fakat âyetlerin bu şekilde ifade edilmesi, azabın meşruiyetindeki fayda ve hikmetine işaretten dolayıdır. Bu hikmet, azabı gerektiren büyük suçu örtmektir.

Hikmeti gizli olan fasılaya misal, هو الذي خلق لكم ما في الأرض جميعا **«Yeryüzünde olan her şeyi sizin için yaratan Odur.»** (Bakara, 29.), قل ان تخفوا ما في صدوركم او تبدوه يعلمه الله ويعلم ما في السموات وما في الأرض **«De ki: 'Göğüslerinizde olanı gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir; göklerde ve yerde olanları da bilir. Allah herşeye kadirdir.»** (Âl-i İmrân, 29.) âyetleridir. Bakara sûresindeki âyette

ilk akla gelen kudret sıfatı ile, Âl-i İmrândakinde ise ilim sıfatıyla bitmesiydi. Bu durum şöyle açıklanır: Bakara âyeti, yeryüzünün yaratılışı ve burada bulunanların ihtiyaçları, menfeat ve maslahatları ile, gökyüzünün düzenli, muhkem bir şekilde yaratıldığına dair bilgiler ihtiva ettiğinden, bu vasıflarda olan Hâlik'ın fiillerini; küllî, cüzî, mücmel ve mufassal olarak bilmesi gerektiğinden âyetin ilim sıfatıyla bitmesi uygun düşmüştür. Âl-i imrân âyeti ise, kendinden önceki âyette kafirlerle dost olanlara vaid ihtiva ettiğinden ilimle ifade edilmesi, ikab veya sevabla cezalandırmaktan kinaye olduğundan, âyetin kudret sıfatıyla bitmesi uygun düşmüştür.

وان من شيء الا يسبح بحمده ولكن لا تفقهون تسبيحهم انه كان حليما غفورا «..**Onu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O halimdir, ço bağışlayıcıdır.**» (İsrâ, 44.) âyeti de bu kabildendir. Tesbih ifadesinin akabinde âyetin hilm ve mağfiret sıfatıyla bitmesi, ilk bakışta açıkça anlaşılmamaktadır. Bundaki hikmet şöyle açıklanabilir: Varlıkların hepsi tesbihatta bulunduğundan, haklarında bir isyan sözkonusu değildir. Halbuki, isyan eden sizlersiniz. Bu yüzden âyet, **otlayan hayvanlar, beli bükük ihtiyarlar, memede olan çocuklar olmasaydı, üzerinize Allah'ın azabı yağardı,** hadisinde ifade edildiği gibi, mukadder isyan kelimesine riayet edildiğinden, hilm ve mağfiret sıfatlarıyla bitmiştir. Bir rivayete göre âyetin takdiri: Tesbih edenlerin ihmalinden dolayı Halim, günahlarının bağışlanmasından dolayı Gafurdur, şeklindedir. Bir başka rivayete göre: Âyetlere ibret nazarıyla bakmayı ihmalden dolayı tesbihin gayesini anlamayan, Allah'ı tenzih etmeyi gerektiren, mahlukatta mevcut bazı üstün vasıfları iyiden iyiye düşünerek, Allah'a olan kulluklarını bilmede ihmali bulunan muhatablarına karşı Halim'dir şeklindedir.

c- Fasılalar arasında, Kur'an'da benzeri bulunmayan fasılalar vardır. Gözü haramdan olıkoyma emrinin akabinde gelen; ان الله خبير بما يصنعون «..**Şüphesiz Allah, onların her yaptıklarını haber almaktadır.**» (Nur, 30.) âyeti ile, dua ve icabet emrinin akabinde gelen لعلهم يرشدون (Bakara, 186.) âyeti buna misaldir. Denildiğine göre âyetin, Ramazan ayı zikredildikten sonra gelmesi, Kadir gecesine ima etmektedir. Yani; belki onlar Kadir gecesini idrak ederler, demektir.

6- Tasdir (التصدير)

Tasdir; âyet başında olan kelimenin, âyet sonunda da gelmesine denir. Buna aynı zamanda **Reddu'l-acuz ale's-sadr** (sonda olanın başa getirilmesi) adı da verilir.

İbnu'l-Mutez, tasdirin üç kısma ayrıldığını söyler:

a- Fasılanın son kelimesi, baştaki âyetin son kelimesine uygun gelmesidir. انزله بعلمه والملائكة يشهدون وكفى بالله شهيدا «**ilmiyle indirmiş olduğuna Melekler**

de şahitlik ederler. Allah'ın şahitliği de...» (Nisâ, 166.) âyeti buna misaldir.

b- Fasılanın son kelimesi, baştaki âyetin ilk kelimesine uygun gelmesidir. وهب لنا من لدنك رحمة انك أنت الوهاب «..**bize katından rahmet ver, şüphesiz Sen en çok bağış yapansın**» (Âl-i İmrân, 8.) âyeti ile قال اني لعملكم من القالين «**(Lut) dedi ki: 'Ben sizin bu işinize kızanlardanım.**» (Şuarâ, 168.) âyeti buna misaldir.

c- Fasılanın son kelimesi ile, âyetteki ilk kelimelerden bazılarının uygun düşmesidir. ولقد استهزئ برسل من قبلك فحاق بالذين سخروا منهم ما كانوا به يستهزئون **Senden önce de peygamberlerle alay edilmişti. Fakat onlardan alay edenleri, alay ettikleri gerçek kuşatıverdi.**» (Enam, 10.), انظر كيف فضلنا بعضهم على بعض وللآخرة أكبر درجات وأكبر تفضيلا «**Bak nasıl onların kimini kiminden üstün yaptık. Elbette âhiret, dereceler bakımından daha büyüktür. Onun nimet ve ikramı daha büyüktür.**» (İsrâ, 21.), قال لهم موسى ويلكم لا تفتروا على الله كذبا... وقد خاب من افترى «**Musa onlara: 'Yazık size dedi. Allah'a yalan uydurmayın..iftira eden perişan olmuştur.**» (Tâhâ, 61.) ve فقلت استغفروا ربكم انه كان غفارا «**Rabbinizden mağfiret dileyin, çünkü O çok bağışlayandır, dedim.**» (Nuh, 10.) âyetleri buna misaldir.

7- Tevşih (التوشيح)

Tevşih; cümlenin başında bulunan kelimenin, kafiyeye uygun bir şekilde gelmesidir. Tasdir ile tevşih arasındaki fark, tevşih'in delaleti mânevi, tasdir'inki ise lafzi olmasıdır. ان الله اصطفى آدم «**Allah Ademi...seçip üstün kıldı.**» (Âl-i İmrân, 33.) âyeti buna misaldir. Âyetteki اصطفى fiili, العالمين kelimesinde lafzan fasıla bulunduğuna delalet etmez. Çünkü العالمين kelimesi, اصطفى fiilinden farklıdır. Fakat اصطفى kelimesinin delaleti, mâna yönündendir. Buradan anlaşıldığına göre, اصطفا kelimesinin lüzumlu mânalarından biri, aynı cinsten olanlar arasından seçilmesidir. Seçilenin cinsi ise, aynı soydan gelmiş olmalarıdır.

وآية لهم الليل نسلخ منه النهار «**Gece de onlar için bir âyettir. Gündüzü ondan soyup çıkarırız..**» (Yâsin, 37.) âyeti, buna misaldir. İbnu Ebi'l-İsba âyet hakkında şöyle der: Bu sûreyi dikkat ederek ezberleyen kimse, âyetlerindeki son kelimelerin nun harfi ile bittiğini görür. Âyetin başında, gündüzün geceden sıyrılıp ayrıldığını duyunca, fasılanın مظلمون kelimesinde olduğunu anlar. Gündüzü geceye bürünen kimse karanlıktadır, yani karanlığa girer. İşte buna tevşih adı verilir. Cümlenin evveli sonuna delalet ettiğinden mâna, her ikisi arasında bağ vazifesi görürür.

8- İgal (الايغال)

Buna dair bilgi, itnab'ın nevileri arasında önceden verilmişti.

Fasılanın Kısımları

Seci ile benzeri olan fasılayı, bedi uleması şu kısımlara ayırır: Mutarraf, Mütevazi, Murassa, Mütevazin ve Mütemasil.

Mutarraf; iki fasılanın vezinde muhtelif, seci harflerinde müttefik olmalarına denir. مالكم لاترجون لله وقارا وقد خلقكم اطوارا **«Ne oluyor sunuz ki Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz. Oysa sizi merhalelerden geçirerek yaratmıştır.»** (Nuh, 13-14.) âyetleri buna misaldir.

Mütevazi; iki fasılanın, vezin ve kafiye yönüyle ittifak etmeleridir. Fakat birinci fasıladaki vezin ve kafiyenin, ikinci fasılada mukabili bulunması gerekir. فيها سرر مرفوعة وأكواب موضوعة **«Orada yükseltilmiş tahtlar, konulmuş kadehler var.»** (Gâşiye, 13-14.) âyetleri buna misaldir.

Mütevazin; iki fasılanın, kafiye dışında, vezinde ittifak etmeleridir. ونمارق مصفوفة وزرابيّ مبثوثة **«Dizilmiş yastıklar, serilmiş halılar (vardır).»** (Gâşiye, 15-16.) âyetleri buna misaldir.

Murassa; iki fasılanın, vezin ve kafiyede ittifak etmeleridir. Fakat, vezin ve kafiyede birincisi ikincinin mukabili olur. ان الينا ايابهم ثم ان علينا حسابهم **«Muhakkak dönüşleri bizedir. Sonra onların hesabını görmek bize düşer.»** (Gâşiye, 25-26.), ان الأبرار لفى نعيم وان الفجار لفى جحيم **«İyiler mutlaka nimet içindedirler; kötüler de yakıcı ateş içindedirler.»** (İnfitar, 13-14.) âyetleri buna misaldir.

Mütemasil; iki fasılanın, kafiye dışında vezinde müsavi olmasıdır. Birinci fasılanın kelimeleri de ikinci fasıladakilerin mukabilidir. Murassa'a nisbetle mütemasil, mütevazin'in mütevazi'ye nisbeti gibidir. وآتيناهما الكتاب المستبين وهديناهما الصراط المستقيم **«Onlara açık ifadeli kitabı verdik, onları doğru yola ilettik.»** (Sâffât, 117-118.) âyeti buna misaldir. Âyetteki kitab ve Sırat kelimeleri ile, Mustebin ve Mustekim kelimeleri, aynı vezindedirler. Fakat son harfleri değişiktir.

Fasılanın kısımlarına ayrıca, teşri ve iltizam gibi şu iki nevi de ilave edilir.

Teşri; İbnu Ebi'l-İsba bu kelimeye, et-tevem (ikiz) adını da vermiştir. Bu kelime aslında, şairin beytini aruz vezinlerinden iki vezin ile söylemesidir. Bu beytten bir iki kelime düşerse, geri kalan kelimelerle başka bir vezin ortaya çıkar. Bazı bedi uleması, bunun sadece şiire ait olduğunu söylerken, diğer bir kısmı da iki secili nesre ait olduğu görüşündedir. Bu iki seciden birisiyle yetinildiğinde, cümlenin mânası tam olur. Buna ikinci bir seci ilave edilirse, ilave edilen lafızla mânası artsa bile, ifade aynen kalır.

İbnu Ebi'l-İsba şöyle der: Rahmân sûresinin büyük bir kısmı böyledir. Sûrenin âyetlerinde فبأيّ آلاء ربكما تكذبان **«Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz?»** dışında, iki fasıladan biri siyle yetinilseydi, cümlenin mânası tam

olur ve birinci fasıla ikincisiyle birlikte kuvvet kazanırdı. Bu yüzden cümlenin mânası, takdir ve tevbih'le ziyade olurdu.

Burada şunu ilave etmek isterim: Yukarıdaki misal, uygun bir misal değildir. Doğru olan, içinde fasıla bulunan: لتعلموا ان الله على كل شىء قدير وان الله قد أحاط بكل شىء علما **«..Allah'ın herşeye kâdir oluduğunu ve Allah'ın bilgisinin herşeyi kuşattığını bilesiniz.»** (Talak, 12.) âyeti gibi âyetlerin, benzeri âyetlerle gelmesidir.

İltizam; buna **«lüzumu mâ lâ yelzem»** adı da verilir. **Şiirde veya nesirde, bir veya birden fazla harfin külfet olmaksızın, kafiye harfinden önce gelmesine, iltizam adı verilir.** Bir harfle iltizama misal; فأما اليتيم فلا تقهر وأما السائل فلا تنهر **«Öyle ise öksüzü ezme. Dilenciyi azarlama.»** (Duhâ, 9-10.) âyetleridir. Bu misalde ha harfi, râ harfinden önce iltizam olarak gelmiştir. ألم نشرح لك صدرك **«Biz senin göğüsünü açmadık mı?»** (İnşirah, 1-4.) âyetlerinde kef'den önce râ harfi, فلا أقسم بالخنس الجوار الكنس **«Gündüz sinip geceleri gözüken gezegenlere andolsun.»** (Tekvir, 15-16.) âyetlerinde sin harfinden önce şeddeli nun harfi, والليل وما وسق والقمر اذا اتسق **«..gecenin içinde olan şeylere, dolunay hâlindeki aya andolsun.»** (İnşikak, 17-18.) âyetlerinde kaf harfinden önce sin harfi iltizam olarak gelmiştir.

İki harfle iltizam'a misal; والطور وكتاب مسطور **«Andolsun Tur'a. Satır satır yazılmış kitaba.»** (Tûr, 1-2.) âyeti ile ما أنت بنعمة ربك بمجنون وان لك لأجرا غير ممنون **«Sen Rabbinin nimetine kavuşmuş bir kimsesin; cinlerin hücumuna uğramış bir kimse değilsin. Doğrusu sana sonsuz bir ecir vardır.»** (Kalem, 2-3.), كلا اذا بلغت التراقى . وقيل من راق . وظن انه الفراق **«Dikkat edin; can boğaza gelip köprücük kemiklerine dayandığı zaman: Çare bulan yok mudur? denir. Artık ayrılık vaktinin geldiğini sanır.»** (Kıyâme, 26-28.) âyetleridir.

Üç harfle iltizam'a misal; تذكروا فاذا هم مبصرون واخوانهم يمدونهم فى الغىّ ثم لا يقصرون **«(Hududullahı) hatırlar, hemen (gerçeği) görürler. (Şeytanların) kardeşlerine gelince (şeytanlar) onları azgınlığa sürükler, sonra yakalarını bırakmazlar.»** (Araf, 201-202.) âyetlerdir.

9- Seci ve Fasıla İle İlgili Bazı Bilgiler

a- Bedi uleması şöyle der: Seci ve benzerlerinde en uygun olan, her iki seci'deki kelimelerin eşit olmasıdır. فى سدر مخضود وطلح منضود وظل ممدود **«Dikensiz kirazlar; salkım saçak muzlar, uzanmış gölgeler.»** (Vâkıa, 28-30.) âyetleri buna misaldir. Ya da üçüncü secideki kelimelerin uzun olmasıdır. خذوه فغلوه ثم الجحيم صلوه ثم فى سلسلة **«Tutup bağlayın onu; sonra cehenneme sallayın onu. Sonra uzunluğu..»** (Hâkka, 30-32.) âyetleri buna misaldir.

İbnu'l-Esir şöyle der: İkinci secide en uygun olan, her iki secinin eşit ol-

masıdır. Eşit değilse, biraz uzun olabilir. Üçüncü secide en uygun olan öncekilerden uzun olmasıdır. Hafaci ise; ikinci secinin, birinciden kısa olması gerektiği görüşündedir.

b- Secide en uygun olan, seci yapanın gücüne delalet etmesi bakımından kısa olmasıdır. Bunun en azı iki kelimeden müteşekkil secilerdir. ياايها المدثر قم فأنذر **«Ey elbisesine bürünen, kalk uyar.»** (Müddessir, 1-2.), والمرسلات عرفا **«Andolsun birbiri ardınca gönderilenlere.»** (Mürselât, 1.), والذاريات ذروا **«Savurup kaldıranlara..»** (Zâriyât, 1.), والعاديات ضبحا فالموريات قدحا **«Andolsun son sürat, kıvılcımlar saçarak koşanlara.»** (Âdiyât, 1-2.) âyetleri buna misaldir. Uzun seciler, pek çok âyette olduğu gibi, on kelimeden fazla olan secilerdir. Bu ikisi arasında, Kamer süresinin âyetleri gibi, mutavassıt seciler bulunmaktadır.

c- Zemahşeri Keşşaf'ında şöyle der: Fasıladaki güzelliğin korunması, cümledeki kelimelerin yerli yerine konulup mânasını aynen taşımasıyla mümkündür. Şayet mâna ihmal edilecek, sade lafzi güzelliğe önem verilecek olursa, bu cümlede belagi yön aranmaz. Bu yüzden; وبالآخرة هم يوقنون **«Onlardır âhirete kesinlikle iman edenler..»** (Bakara, 4.) âyetinde âhiret kelimesinin takdimi, sadece fasıladan dolayı değil, ihtisasa riayetten dolayı takdim etmiştir.

d- Fasıla aslında, vakf üzere bina edilir. Bu yüzden fasıla, merfu kelime mukabilinde mecrur, mecrur mukabilinde merfu olarak gelir. عذاب واصب **sürekli bir azab,** شهاب ثاقب **Delici bir alev,** âyetleri, انا خلقناهم من طين لازب **«..biz kendilerini yapışkan bir çamurdan yarattık.»** (Sâffât, 9-11.) âyetleri buna misaldir. قدقدر....ودسر....مستمر âyetleriyle, بماء منهمر (Kamer, 11-12-13 ve 19.), وينشئ السحاب الثقال **«..yağmur yüklü bulutarı meydana getiren Odur.»** (Ra'd, 12.) âyetiyle ومالهم من دونه من وال **«..zaten onların Ondan başka koruyup kollayanı yoktur.»** (Ra'd, 11.) âyeti buna misaldir.

e- Kur'an'daki fasılaların sonu, çoğunlukla; harfi med, harfi lin ve nun'un ilhakı ile biter. Bunun sebebi; Sibeveyh'in dediği gibi, bir ses güzelliği vücuda getirmesidir. Araplar, konuşurken sesi uzatmak gayesiyle; elif, ya ve nûn harflerini bitiştirirler, şayet terennümde bulunmazlarsa, bunları kullanmazlar. Bu harfler, Kur'an'da en kolay ve tatlı bir durak işareti ile gelmiştir.

f- Fasıla harfleri, ya birbirine benzer, ya da birbirine yakın olarak gelirler. Birinciye misal: والطور وكتاب مسطور فى رق منشور والبيت المعمور **«Tûra, yayılmış ince deri üzerine satır satır dizilmiş Kitab'a, ma'mur bir ev olan kabe'ye..»** (Tûr, 1-4.) âyetleridir. İkinciye misal: الرحمن الرحيم مالك يوم الدين **«O Rahmandır, Rahimdir, Din günün Sahibidir.»** (Fatiha, 3-4.), ق والقران المجيد بل عجبوا ان جاءهم منذر منهم فقال الكافرون هذا شىء عجيب **«Kâf, şerefli Kur'an'a andolsun. İçlerinden bir uyarıcı gelmesine şaştılar da, o kafirler 'Bu ne kabul edilmez bir şeydir' dediler.»** (Kâf, 1-2.) âyetleridir.

Fahruddin Razi ve diğer bazı müfessirler şöyle der: Kur'an'ın fasılaları, bu iki kısmın dışında değil, bilâkis bunlardan ibarettir. Bu yüzden, Besmele ile beraber Fatiha sûresinin âyet sayısı hakkında Şafii mezhebinin görüşleri, Hanefi mezhebininkine tercih edilir. Şafii uleması sûredeki صراط الذين âyetini, sonuna kadar bir âyet sayarlar. Altıncı âyetin sonunu, أنعمت عليهم kabul edenlerin görüşü doğru değildir. Çünkü bu fasıla, sûrenin diğer âyetlerine benzemediği gibi, mümasele ve murakabe bakımından da benzememektedir. Halbuki fasılada benzerliğe riayet edilmesi gerekir.

g- Fasılada; tadmin ve ibda çokça görülür. Çünkü bunlar, nazımda olsa bile, nesirde bir kusur sayılmazlar. Tadmin, fasıladan sonra gelen kelimeye bağlı olarak gelen kelimedir. وانكم لتمرون عليهم مصبحين وبالليل **«Siz onların yanından geçip gidiyorsunuz; sabahleyin ve geceleyin..»** (Sâffât, 137-138.) âyeti buna misaldir. İbda; fasılanın aynen tekrarıdır. هل كنت الا بشرا رسولا **«..Ben sadece elçi olarak gönderilen bir isan değil miyim?»** (İsrâ, 93.) âyeti bunun misalidir 94 ve 95. âyetler de aynı şekilde bitmiştir.

ALTMIŞINCI BÖLÜM
FEVATİHU'S-SUVER (SÛRE BAŞLARI)

Bu konuda İbnu Ebi'l-İsba «e l - H a v a t ı r u' s - S e v a n i h fi E s r â r i' l - F e v a t i h» adlı müstakil bir eser yazmıştır. Bu eserden bir kısmını, bazı ilaveler yaparak özetle vermeğe çalışacağım.

Allahu Taâlâ, sûrelere şu on çeşit kelamla başlamıştır.

1– Zatı'na sena ile başlamıştır. Sena; Allah'ın medih sıfatlarını kabul, noksan sıfatlardan tenzihi olmak üzere, iki kısma ayrılır.

a– Hamd ile başlayan beş sûre, Tebareke ile başlayan iki sûredir.

b– Tesbih ile başlayan yedi sûredir.

Kirmani, «M ü t e ş a b i h u' l - K u r' a n» adlı eserinde şöyle der: Tesbih, Allah'ın kendine has kıldığı kelimelerdir. İsra sûresinin ilk kelimesi olan Subhane, iştikakda asıl olan bu fiilin masdariyle, Hadid ve Haşr sûrelerinin ilk kelimeleri bu fiilin geçmiş zamanı ile, Cumua ve Tegabun sûrelerinin ilk kelimeleri bu fiilin gelecek zamanı ile, A'la sûresinin ilk kelimesi, emir sigası ile gelmiştir. Böylece Tesbih kelimesi, bütün sigaları ile başlarında yer almıştır.

2– Yirmi dokuz sûrede, huruf-i mukatta bulunmaktadır. Huruf-i mukatta, Müteşabih Bölümünde genişçe ele alınmıştır. Bu harflerle ilgili münasebet, Münasebat Bölümünde ele alınacaktır.

3– On sûre, nida ile başlamıştır. Ahzâb, Talak, Tahrim, Müzzemmil, Müddessir sûrelerinde Resûle nida, Nisa, Mâide, Hacc, Hucurât, ve Mümtehine sûrelerinde ise, ümmetine nida vardır.

4– Haber cümlesi ile başlamıştır. Bu şekilde başlayan ilk âyetler şunlardır: قدأفلح المؤمنون **«Müminler saadete ermişlerdir.»**, إقترب للناس حسابهم **«İnsanların hesabı yaklaştı.»**, أتى أمر الله **«Allah'ın emri geldi..»**, براءة من الله **«Allahtan ...ihtardır..»**, يسألونك عن الأنفال **«Sana savaş ganimetlerinden sorarlar..»**, الرحمن علم القرآن **«Rahman Kur'an'ı öğretti.»**, إقتربت الساعة **«Saat yaklaştı..»**, انا فتحنا لك **«Bir fetih verdik..»**, الذين كفروا **«Onlar ki inkar ediyorlar..»**, تنزيل الكتاب **«kitabı indiriyor..»**, سورة أنزلناها **«İndirdiğimiz bir sûredir..»**, انا أرسلنا نوحا **«Biz Nuh'u gönderdik..»**, سأل سائل **«Bir isteyen istedi..»**, الحاقة **«Gerçekleşen..»**, قدسمع الله **«Allah işitti..»**, لاأقسم **«Yo yemin olsun»** (iki sûrede; Kıyame ve Beled sûreleri),

عبس وتولى «Surat astı ve döndü.», الهاكم التكاثر «Övünmek sizi oyaladı..», القارعة «Dehşetli hadise.», لم يكن الذين كفروا «Kâfirler ayrılacak değillerdi.», انا أنزلناه «Biz onu indirdik.», ve انا أعطيناك الكوثر «Biz sana Kevseri verdik.» âyetleridir. Bu âyetler, yirmi üç sûrede yer almıştır.

5- On beş sûre, kasem ile başlamıştır. Bunlar; Sâffât sûresinde meleklere, Burûc ve Târık sûreleri ile, altı sûrede semadaki varlıklara, felekle ilgili olan Necm sûresinde Süreyya yıldızlarına, Fecr sûresinde günün başlangıcına, Leyl sûresinde zamanın bir kısmına veya tamamına, Zâriât ve Mürselât sûrelerinde anâsır-ı hamse'den biri olan havaya, Tûr sûresinde gene bunlardan biri olan toprağa, Tin'de bitkilere, Nâziat'ta insanlara, Âdiyatta ise hayvanlara yemin ile başlamıştır.

6- Yedi sûrede, şart edatı ile başlamıştır. Bunlar; Vâkıa, Munâfikûn, Tekvir, İnfitar, İnşikâk, Zilzal ve Nasr sûreleridir.

7- Altı sûrede, emir sigasıyla, başlamıştır. Bunlar; قل أوحى ، إقرأ قل يا أيها الكافرون ، قل هو الله أحد ، قل أعوذ برب الفلق ، قل أعوذ برب الناس sûreleridir.

8- Altı sûrede, istifham ile başlamıştır. Bunlar; ألم نشرح ، ألم تر كيف أرأيت الذي يكذب ile başlayan sûrelerdir ve هل أتى ، هل أتاك حديث الغاشية

9- Uç sûre de beddua ile başlamıştır. Bunlar; ويل للمطففين ، ويل لكل همزة ve تبت يدا ile başlayan sûrelerdir.

10- Bir sûre de talil ile başlamıştır. Bu da Kurayş sûresidir.

Ebu Şame, bunları bir arada toplamış ve şöyle demiştir: Beddua şeklinde zikrettiğimiz kısımdaki sûreler, haber cümlesiyle başlayan sûreler arasında zikredilmesi gerekir. Aynı şekilde Allah'a sena ile başlayan sûrelerin hepsi, haber cümlesidir. Ancak سبح şeklinde emir sigası ile başlayan sûre, bunun dışında kalır. Çünkü bu sigada, kasem vardır. Subhane kelimesiyle başlayan âyetin, dua ve haber cümlesi olma ihtimali mevcuttur. Sonra bunları, şu iki beytte toplamış, şöyle demiştir:

أثنى على نفسه سبحانه بثبوت الحمد والسلب لما استفتح السورا
والأمر شرط النداء والتعليل والقسم الدعا، حروف التهجي استفهم الخبرا

Beyan uleması şöyle der: Husnu'l-ibtida, belağatın bir nevidir. Husnu'l-ibtida; **söze güzel bir cümle ile başlamaktır.** Çünkü, kulağa ilk gelen söz, bu cümledir. Eğer cümlede husnu'l-ibtida mevcutsa, dinleyen bu söze kulak verir, anlamağa çalışır. Eğer değilse, diğer cümleler güzel olsa bile, fazla önem verip dinlemez. Bu bakımdan ilk cümlenin kelimeleri, lafız ve mâna yönüyle ayrı özelliklerde olmalıdır. Kur'an'da mevcut Fevatihu's-suver'in hepsi, en güzel, en beliğ ve en mükemmel şekilde gelmiştir.

Husnu'l-ibtida'nın bir nevi de, daha hususi mânada olan beraatu'l-istihlal-

dir. Bu sanat, ilk cümlenin ifade ettiği mevzu ile yakın bir münasebeti olduğuna işaret etmektedir. Bunun en bariz misali, Kur'an'ın ilk sûresi olan Fatiha'da görülür.

Beyhaki, «Ş u a b u' l - İ m a n» adlı eserinde ifade ettiği gibi bu sûre, Kur'an'ın gayesini bütünüyle ihtiva etmektedir. Bu görüşünü, şu senedle nakleder: Bize, Ebu'l-Kasım b. Habib, o Muhammed b. Salih b. Hâni'den, o Huseyn b. Fadl'dan, o Affan b. Müslim'den, o da Rabi b. Subeyh'den rivayet ederek, Hasenu'l-Basri'nin şöyle dediğini nakleder: Allahu Taâlâ 104 Kitap indirmiş, bunlarda mevcut olan ilmi; Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan gibi dört Kitab'da toplamıştır. Sonra Furkan'da (Kur'an'da) mevcut ilimleri mufassal sûrelerde, mufassal sûrelerdekini de Fatiha'da toplamıştır. Fatiha sûresinin tefsirini bilen, indirilmiş bütün Kitapların tefsirini bilmiş sayılır.

Bu da gösterir ki, Kur'an'ın ihtiva ettiği ve dinlerin kendisiyle kaim olduğu ilimler, dörttür.

1- Usul ilmi; bu ilmin konusu, Marifetullah ve Sıfatullah'dır. رب العالمين الرحمن الرحيم âyeti buna işaret etmektedir. Marifetu'n-nübüvve de bu ilimdedir. الذين أنعمت عليهم âyeti buna işaret etmektedir. Marifetu'l-mead da bu ilimdendir. مالك يوم الدين âyeti buna işaret etmektedir.

2- İlmu'l-ibadât; اياك نعبد âyeti buna işaret etmektedir.

3- İlmu's-süluk; bu ilim nefsi, dinin adabına ve Allah'a bağlanmaya sevkeder. Buna اياك نستعين اهدنا الصراط المستقيم âyeti işaret etmektedir.

4- İlmu'l-kasas; bu ilim, geçmiş ümmet ve milletlerin haberini öğrenip, Allah'a itaat edenlerin saadetini, isyan edenlerin şekavetini bildirir. صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين âyeti buna işarettir.

Böylece Allahu Taâlâ, Kur'an'ın bütün maksadını Fatiha'da toplamıştır. Fatiha'da en güzel kelimeler, makta ve belağat nevileri bulunduğundan, beraatu'l-istihlal'deki gayenin, bunlar olduğu anlaşılır.

Alak sûresi de bu kabildendir. Bu sûre, Fatiha sûresindeki ilimlerin benzerini ihtiva etmektedir. Alak sûresinde, beraatu'l-istihlal'i gösteren hususlar; nâzil olan ilk sûre olması, kıraat ve Besmele ile başlamayı emretmesi, ilm-i ahkama işarette bulunması, tevhidi, zat-ı ilahi'nin isbatı, zati ve fiili sıfatlarıyla ilgili bilgiler ihtiva etmesi, bütün bunlarla, usul-i din'e işarette bulunması, علم الانسان ما لم يعلم **«İnsana bilmediklerini öğretti.»** âyetiyle, insana lazım olan bilgileri öğretip vermesidir. Bu bakımdan Fatiha sûresine, Kur'an'ın başlığı denilmesinin yerinde bir ünvan olduğu söylenir. Çünkü bir kitabın başlığı, o kitabın evvelinde veciz ibarelerle maksadının bir arada toplandığını gösterir.

ALTMIŞ BİRİNCİ BÖLÜM

HAVATİMU'S-SUVER (SÛRE SONLARI)

İfadedeki güzellik bakımından bu bölüm de, Fevatihu's-suver gibidir. **Havatimu's-suver; sûre sonunun, kulağa hoş gelen kelimelerle bitmesidir.** Bu yüzden sûrelerin son cümlelerinde, bedi mânaları olan kelimeler mevcuttur. Bu kelimeleri duyan, kelamın sona erdiğini anlamış, bundan sonra dikkate değer bir şey kalmadığını öğrenmiş olur. Zira, sûre sonlarındaki âyetler dua, tavsiye, farz, hamd, tekbir, meviza, vaad ve vaid gibi hususlarla biter. Mesela; Fatiha sûresinin hatimesinde matlup olan gaye, Allah'ın gazabına ve dalalete sebebiyet veren masiyyetten, imanı korumaktır. Bütün bunlar; الذين انعمت عليهم âyetinde toplanmıştır. Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerden murad, Müminlerdir. Bu yüzden Allah, bütün nimetleri ihtiva etmek üzere, inamı mutlak olarak zikretmiştir. Allahın kendisine iman nimeti verdiği kimse, her türlü nimete sahip olan kimsedir. Çünkü iman nimeti, bütün nimetleri içine almaktadır. Bu nimetin zikrinden sonra Müminleri غير المضوب عليهم و لا الضالين âyetiyle vasfetmiştir. Yani onlar; iman nimeti olan mutlak nimetle, Allah'ın emirlerine uymak, günah işlememekle, Allah'ın gazabı ve dalaletten kurtulmayı bir arada toplamışlardır.

Bakara sûresinin son iki âyetinde mevcut duada Âl-i İmran sûresinin son âyetinde mevcut tavsiyelerde, Nisa suresinin son âyetinde mevcut feraizde (ki bu âyet, her canlının sonu olan ölümle ilgili hükümleri ihtiva eden âyetlerin sonuncusudur) hüsnü'l-hitam sanatı bulunmakta, Mâide sûresinin son âyetinde Allahu Taâlâ'yı tebcil ve tazim, Enam sûresinin sonunda vaad ve vaid, A'raf sûresinin sonunda meleklerin durumunu vasfederek ibadete davet, Enfâl sûresinin son âyetinde cihad ve sıla-i rahm'e teşvik, Tevbe sûresinin son âyetlerinde Resûlullah'ın vasfı ve medhi ile tekbirler, Yûnus ve Hûd sûrelerinin sonunda yer alan âyetlerde Resûlullah'ı teselli, Yûsuf sûresinin sonunda yer alan âyetlerde Kur'an'ın vasfı ve medhi, Ra'd sûresinin sonundaki âyetlerde Resûlü yalanlayanlara red ve vaid yer almaktadır. İbrahim sûresinin son âyeti olan هذا بلاغ للناس âyeti, sûrenin bittiğini açık bir şekilde gösteren âyettir. Ahkaf sûresinin son âyeti de böyledir. واعبد ربك حتى يأتيك اليقين **«Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk et.»** âyetiyle biten Hicr sûresi de böyledir. Âyetteki yakin

kelimesi, ölümle tefsir edilmiştir. Bu âyet, sûrenin en güzel ifade ile bittiğini gösteren canlı bir misaldir.

Zilzal sûresine bir bakın! Kıyamet ahvali nasıl başlamış, فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره **«Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür.»** âyetiyle nasıl sona ermiştir.. Kur'an'da en son nâzil olan واتقوا يوما ترجعون فيه الى الله **«Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının.»** (Bakara, 281.) âyetindeki fesahat ve belağat güzelliğine bakın.. Bu âyette, ölümden sonraki âhiret hayatına işaret vardır.

Son nâzil olan sûrelerden, Nasr sûresi de böyledir. Bu sûrede, Resûlüllah'ın ölümüne işaret edilmektedir. Buhari, Said b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbasdan şu rivayette bulunur: Hz. Ömer, Ashaba اذا جاء نصر الله والفتح **«Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde..»** âyetinin mânasını sormuştu. Onlar âyetin, şehir ve sarayların fethi mânasına geldiğini söylemişlerdi. Sonra İbnu Abbas'a: Sen ne dersin? dediğinde İbnu Abbas: **Muhammed'in ecelinin yaklaştığını kendisine bildirmektedir,** cevabını vermiştir.

Buhari, aynı tarikle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer beni, Bedir savaşına katılanlar arasında sayıyordu. Bazı yaşlı Sahabiler bundan alındılar. İbnu Abbas'ı neden bize emsal tutuyorsun, halbuki bizim, onun yaşında çocuklarımız var dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer: Onu hepiniz tanırsınız, diye mukabelede bulundu. Bir gün Bedir'e katılan yaşlı Sahabeyi davet eden Hz. Ömer, اذا جاء نصر الله âyeti hakkında ne dersiniz, diye sordu. aralarından bir kısmı bu soruya: Allah tarafından yardım edilip, fethe nail olduğumuzda, Allah'a hamd ve istigfarla emrolunduk, şeklinde cevaplandırırken, bir kısmı da, hiçbir şey söylemediler. Bunun üzerine Ömer bana: Sen de mi aynı şeyi söylersin Abbas oğlu, diye sordu. Ben: Hayır, bu sûre Resûlullahın ecelini bildirmektedir. اذا جاء نصر الله والفتح âyeti, Resûlün eceline işarettir, dedim ve فسبح بحمد ربك واستغفره انه كان توابا **«Rabbini överek tesbih et. Ondan mağfiret dile çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.»** âyetini okudum. Bunun üzerine Hz. Ömer: Ben de âyeti, aynen senin gibi anlıyorum, dedi.

ALTMIŞ İKİNCİ BÖLÜM

ÂYET VE SÛRELER ARASINDAKİ MÜNASEBET

Bu konuda, Ebu Hayyan'ın hocası Ebu Cafer b. Zübeyr, müstakil bir eser yazmış, «e l - B u r h a n f i M ü n a s e b e t i T e r t i b i S u v e r i' l - K u r' a n» adını vermiştir. Asrımız ulemasından Burhanuddin el-Bikai «N a z m u' d - D u r e r f i T e n a s u b i' l - Â y i v e' s - S u v e r» adında bir eser telif etmiştir. «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserim, icaz ve belagatı ihtiva etmekle beraber, sûre ve âyetler arasındaki münasebeti de işlediğinden, bu sahada yazılan bir eserdir. Bu eserimden, sûreler arasındaki münasebete ait olan bölümü ayrı bir kitap halinde özetleyip «T e n a s u k u' d - D u r e r f i T e n a s u b i' s - S u v e r» adını verdim.

Münasebet ilmi, şerefli bir ilimdir. Zorluğundan dolayı müfessirler, bu mevzuya fazla girmemişlerdir. Tefsirinde buna en çok yer veren, Fahruddin Razi olmuş; âyetlerdeki letafetin büyük bir kısmı, tertib ve münsebette görülür, demiştir.

İbnu'l-Arabi, «S i r a c u' l - M u r i d i n» adlı eserinde şöyle der: Âyetlerin birbiriyle irtibatı, mânalarının birbirini tamamlaması, cümlelerin muntazamlığı bakımından âyetlerin tek kelime halinde girdiği bu ilim, değerli bir ilimdir. Bu sahada bir tek âlim çıktı, sadece Bakara sûresinin münasebeti ile ilgili eser meydana getirdi. Sonra Allah, bizim bu konuya eğilmemizi nasib etti. Fakat ilgi göstereni bulamadık, halkın yanlış değerlendirmesi ile karşı karşıya kaldık. Bunun üzerine telifi bırakıp, neticeyi Allah'a havale ettik.

Bir kısım ulema da şöyle demiştir: Münasebet ilmini ilk defa ortaya koyan, dini ve edebi ilimlerde mahir, Şeyh Ebu Bekr en-Nisaburi'dir. Kendisine; bu âyet şu âyetle niçin geldi? Bu sûrenin şu sûre akabinde gelmesindeki hikmet nedir? diye sorulmuş, o da münasebet ilmini Bilmediklerinden Bağdat ulemasını kınamıştır.

Şeyh İzzeddin b. Abdisselam şöyle demiştir: Münasebet ilmi, değerli bir ilimdir. Cümlelerin güzel bir şekilde birbirine bağlanması için, cümlenin başı ile sonu arasındaki bağın aynı şekilde olma şartı aranır. Şayet bu bağ, çeşitli sebeplerle kurulamıyorsa, o cümlede bir münasebet sağlanamaz. Bu münasebeti

sağlamağa çalışan kimse gücünü aşarak kendini zorladığından, zayıf bir münasebet kurmuş olur. Bu durum, sözün en güzelinde şöyle dursun, güzelinde dahi kurulması zayıf olan bir münasebet olur. Kur'an-ı Kerim, yirmi küsur senede, muhtelif sebeblere dayanan, muhtelif hükümlerle nâzil olmuştur. Kur'an'ın bu şekilde nâzil olması, âyetlerin birbirine irtibatını mümkün kılmamaktadır.

Şeyh Veliyyuddin el-Mellevi şöyle der: Âyetler farklı olaylara göre nâzil olduğundan, aralarında irtibat bulunmaz diyenin sözü, vehimden ibarettir. Bu konuda doğru olan; âyetlerin nüzul bakımından çeşitli olaylara, tertib bakımından da bir hikmete bağlı olarak nâzil olmasıdır. Mushaf, Beytu'l-İzze'den indiği şekliyle, Levh-i Mahfuz'daki şekline uygun biçimde, sûre ve âyetleri, tevkifi olarak tertip edilmiştir. Kur'an'ın üslubu ve mükemmel nazmı, apaçık bir mucizedir. Herşeyden önce; bir âyetin, önceki âyeti tamamlayıp tamamlamadığı veya müstakil olup olmadığı, şayet müstakilse, önceki âyetle olan münasebetinin ne olduğu araştırılmalıdır. Böyle bir araştırma, değişik ilimler hakkında geniş bilgi ister. Sûreler arasındaki münsabeti bulmak, geniş bir bilgiye dayanır. Her sûrenin, önceki sûre ile olan münasebet yönü ve hangi maksatla nâzil olduğu araştırılmalıdır.

Fahruddin Razi, Bakara sûresinin tefsiri sırasında, şu izahda bulunur: Bu sûrenin lafzındaki letafeti, tertibindeki güzelliği düşünen kimse, Kur'an'ın lafzındaki fesahat, mânasındaki mükemmelliği ile muciz olduğu gibi, âyetlerinin tanzim ve tertibindeki mükemmelliği ile de muciz olduğunu anlar. Kur'an'ın üslubu ile muciz olduğunu söyleyenler, belki bunu murad etmişlerdir. Ancak ben, Kur'an'daki bu esrarı anlayamayan çoğu müfessirlerin bu letafetten uzak kaldıklarını gördüm. Bu konudaki gerçek, şu beytte ifade edildiği gibidir:

والنجم تستصغر الأبصار صورته   والذنب للطرف لا للنجم فى الصغر

Beytin mânası şudur: Göz, yıldızı sureten küçük görüyorsa suç, yıldızın küçüklüğünde değil, gözbebeğinin küçüklüğündedir.

1- Âyetler Arasındaki Münasebetin Şartları

Lügatta münasebet; **birbirine benzer ve yakın mânalar bulunmaktadır.** Âyet ve sûrelerdeki münasebetin aslı; aralarında mâna irtibatı sağlayan umumilik-hususilik, aklilik-hissilik, hayali olmayan çeşitli alakalar ilê, sebeb veya müsebbeb, illet veya malul, benzerlik veya zıdlık gibi zihni bağların bulunmasıdır.

Münasebtin faydası; cümleler arasında sıkı bir bağ kurmak, aralarındaki bu bağı kuvvetendirmektir. Kurulan bu münasebetle cümlelerin durumu, kısımları arasında uygunluk bulunan sağlam bir binaya benzer.

Bu izahattan sonra diyebiliriz ki; ardarda gelen iki âyetteki münasebet

ya kelimelerin birbirine bağlı oluşu, ya birinci âyetle mânanın tamamlanmayışı, ya ikinci âyetin birinci âyeti tekid veya tefsir edişi, itiraz veya bedel olması yönüyle irtibat aranır ki bu, kabul edilen bir irtibattır. Ya da aralarında irtibat bulunmaz, herbiri birbirinden farklı müstakil birer cümle olur. Bu iki cümleden biri diğerine, ya hükümde ortak olan atıf edatıyla atfedilir, ya da edilmez. Eğer atfedilirse, aralarında ortak bir yön bulunması gerekir. Mesela: يعلم ما يلج فى الأرض وما يخرج منها وما ينزل من السماء وما يعرج فيها «..**yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilen Odur..**» (Hadid, 4.) âyeti ile الله يقبض ويبصط واليه ترجعون «**Allah (rızkı) kısar da, açar da. Hep Ona döndürüleceksiniz.**» (Bakara, 245.) âyeti buna misaldir. Bu âyetlerde, kabz ile bast, vulûc ile hurûc, nüzûl ile urûc arasında bir zıdlık olduğu gibi, sema ile arz arasında şibih tezad vardır. Ayrıca, azabdan sonra rahmetin, korkudan sonra isteğin zikredilmesi de tezattır. Ahkamla ilgili âyetlerin ardından, amelini sağlamak üzere vaad ve vaid âyetlerinin gelmesi, emir ve nehiy ifade eden âyetlerin ardından, tevhid ve tenzih ifade eden âyetlerin zikredilmesi, Kur'an'ın cari olan âdetidir. Bakara, Nisâ ve Mâide sûreleri incelendiğinde, Kur'an'ın bu âdetini açıkça görmek mümkündür.

Şayet, atıf edatıyla atfedilmemişse, her iki âyeti birbirine bağlayan bir münasebet bağının bulunması gerekir. Bu bağ, mânevi bir karine olabilir. Bu karinenin çeşitli sebebleri vardır:

1- Âyetler arasındaki benzerlik olmasıdır. Benzeri bir âyeti, diğer benzerine ilhak etmek, bilgi sahibi olanların işidir. اولئك هم المؤمنون حقا «..**işte gerçek Müminler onlardır.**» (Enfâl, 4.) âyetinden sonra كما أخرجك ربك من بيتك بالحق «**Nitekim hak uğruna Rabbin seni evinden çıkardığı zaman.**» (Enfâl, 5.) âyetinin gelmesi, buna misaldir. Bu âyette, Ashab'dan bazılarının sefer veya savaşa katılmama isteklerine rağmen, Allah'ın savaşmak üzere Mekke'den çıkma emrini Resûlullah yerine getirdiği gibi, Ashab'dan bazılarının itirazına rağmen, ganimetlerin taksimi konusunda Allah'ın tayin ettiği esasların yerine getirilmesini Resûlüne emretmiştir. Âyetin gayesi; savaşa çıkmalarındaki isteksizlikleri gibi ganimetlerin taksiminde Rûsullaha karşı çıktıklarını belirtmektir. Savaşmakla kazanılan zafer, nusret, ganimet ve İslamın güçlenmesi nasıl hayırlı neticeler sağlamışsa, ganimetin taksimindeki esaslara uyma da, aynı hayırlı neticeyi sağlayacaktır. Bu yüzden Ashab, nefislerine uymayı bıraksınlar, emrolundukları şeylere itaat etsinler şeklindedir.

2- Âyetlerin içinde, mânaca birbirine zıd kelimelerin birlikte kullanılmasıdır ان الذين كفروا سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم «**İnkar edenleri ha uyarmışsın, ha da uyarmamışsın birdir..**» (Bakara, 6.) âyeti buna misaldir. Bu sûrenin ilk âyetleri, Müminleri hidayete erdiren Kur'an'dan bahsetmekte, bunların vasıflarını anlat-

tıktan sonra, kafirlere geçmektedir. İtikat yönünden birbirine zıd olan Mümin-den kafire geçmedeki münasebet şekli, bir tezattır. Bundaki hikmet: **'Herşey, zıddıyla bilinir'** kaidesinden hareketle, hidayeti teşvik ve imanda sebat etmek-tir.

Bunun uzak bir münasebet olduğu, sûrenin ilk âyetlerinde Müminlerden açıkça söz edilmediği, gayenin Kur'an'ın tavsifi olduğu sorusuna şöyle cevap verilir: Âyetler arasındaki münasebette, bütün şartların bulunması zaruri değil-dir. Bilakis, herhangi bir bağın bulunması yeterlidir. Buna göre sûrenin ilk âyet-lerindeki gaye, Kur'an'ı tekid, kulları amel ve imana teşviktir. Bu yüzden, Mümin ve kafirlerin tavsifi bittikten sonra; وإن كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا **«Eğer kulumu-za indirdiğimizden şüphede iseniz..»** (Bakara, 23.) âyetiyle, tekrar başa dö-nülmüştür.

3- Mânevi karinelerden biri de istitrattır; يا بني آدم قد أنزلنا عليكم لباسا يواري سوآتكم وريشا ولباس التقوى ذلك خير **«Ey ademoğulları, size çirkin yerlerinizi örte-cek giysi, süslenecek elbise indirdik. Takva elbisesi daha iyidir.»** (Araf, 26.) âyeti buna misaldir. Zemahşeri bu âyetin tefsirinde şöyle der: Bu âyet, sûrenin 19-22. âyetlerinde yer alan Hz. Adem ve Havva'nın avret yerlerinin açılması, bunları yaprakla örttükleri zikredildikten sonra, istitrat olarak gelmiştir. Bu is-titrat; Allah'ın indirdiği elbiseden dolayı şükranda bulunmak, avret mahallinin a-çık kalmasındaki çirkinlik ve rezaleti göstermek, bu yerleri örtmenin takvanın derecelerinden büyük bir derece olduğunu bildirmek üzere gelmiştir.

لن يستنكف المسيح أن يكون عبدا لله ولا الملائكة المقربون **«Mesih de, gözde melek-ler de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler..»** (Nisâ, 172.) âyeti de istitrada ayrı bir misaldir. Önceki âyette Mesih'in, Allah'ın oğlu olduğunu iddia eden Nasraniler reddedildiği gibi, meleklerin de Allah'ın çocukları olduğunu iddia e-den Arapların sözü de istitrat olarak reddedilmiştir.

Hüsnu't-tehallus ile istitrat, birbirine çok yakın iki belagi sanattır. Bu sa-nat, dinleyenin farkedemiyeceği bir şekilde, birinci mânadan maksud olan ikin-ci mânaya büyük bir ustalık ve incelikle sözü intikal ettirmektir.

Ebu'l-Ala Muhammed b. Gânim şöyle der: Zorlama olduğu için, Kur'anda hüsnü't-tehallus sanatı mevcut değildir. Çünkü Kur'an, iktidap sanatı üzerinde nâzil olmuştur. Bu sanat Arapların, sözü uygun olmayan bir mânaya intikalde kullandıkları bir sanattır. Ebu'l-Ala'nın bu sözü doğru değildir. Çünkü; Kur'an'da akıllara hayret verecek şekilde, pek çok hüsnü tehallus sanatı vardır.

Araf sûresine bakın.. Allahu Taâlâ bu sûrede önce; enbiyayı, geçmiş a-sırları ve milletleri, sonra Hz. Musa'yı, kendisine iman eden yetmiş kişinin hi-kayesini, onlara ve ümmetinden diğerlerine duasını واكتب لنا في هذه الدنيا حسنة وفي الآخرة **«Biz bu dünyada da iyilik yaz, âhirette de..»** âyetiyle ifade etmiştir. Hz.

Musa'nın menkıbeleri ardından Hz. Peygamberin menkıbelerini sıralamış, sonra da قال عذابي أصيب به من أشاء ورحمتي وسعت كل شيء فسأكتبها للذين يتقون **«..Azabıma dile-diğimi uğratırım rahmetim ise herşeyi kaplamıştır. Onu korunanlara..yaza-cağım..»** (Araf, 156.) âyetiyle, hüsn-i tehallus'da bulunmuştur. Muhammed üm-metinin ümmi bir resûle uymaları gibi bazı sıfatlarını saymış, sonra da Hz. Mu-hammed'in (s.a.v.) güzel sıfat ve faziletlerine yer vermiştir.

Şuarâ sûresinde Hz. İbrahim'in ولا تخزني يوم يبعثون يوم لا ينفع مال ولا بنون **«(Kulların) dirilecekleri gün beni utandırma. O gün ki, ne mal ne de oğullar fayda vermez.»** (Şuarâ, 87-88.) âyetleriyle, kıyamet gününün vasfına geçerek, hüsn-i tahallus'da bulunmuştur.

Kehf sûresinde, Zülkarneyn'in sed hakkındaki sözüne yer vermiş, kıya-met gününde bu seddin yıkılacağını bildirmiş, sûra üfrüleceğini, kıyametin baş-layacağını bildirmiş, sonra da kafir ve Müminlerin gideceği yeri anlatmıştır.

Bir kısım ulema şöyle der: Tehallus ile istitrat arasındaki fark şudur: **Te-hallus, sözü edilen mevzuyu tamamen değiştirip başka bir mevzuya geç-mektir. İstitrat; söz arasında aniden başka bir mevzuya geçmek, bu mev-zuyu bırakıp, sanki bunu kastetmiyormuş gibi önceki mevzua dönmektir.**

Denilir ki; Araf ve Şuara sûrelerinde bu yüzden, tehallus değil, istitrat sanatı vardır. Çünkü Araf sûresinde ومن قوم موسى أمة يهدون بالحق وبه يعدلون **«Musa kavminden bir topluluk da var ki gerçeğe götürürler ve onunla adalet ya-parlar.»** (Araf, 159.) âyetiyle Hz. Musa kıssasına, Şuarâ sûresinde, enbiya ve ümmetlerinin zikrine dönülmüştür.

Hüsnü tahallus'un faydası; dinleyicinin ilgisini devam ettirmek için, bir sözden diğer bir söze geçmektir. Enbiyanın zikrinden sonra Sâd sûresindeki هذا ذكر وإن للمتقين لحسن مآب **«Bu bir hatırlatmadır. Korunanlar için güzel bir ge-lecek vardır.»** 49. âyeti buna misaldir. Çünkü Kur'an, Allah'a yapılan zikrin bir nevidir. Sûrede, Kur'an'ın bir mevzuu olan enbiya'nın zikri bitince, cennet ve ehli gibi, bir başka mevzuya geçilmiştir. Sonra da هذا وإن للطاغين لشر مآب **«Bu böyledir. Fakat azgınlara en kötü bir gelecek vardır.»** (Sâd, 55.) âyetiyle ce-hennem ve ehlinin zikri ele alınmıştır.

İbnu'l-Esir şöyle der: Bir sözden diğerine geçiş durumunda هذا ism-i işa-retinin fasl kelimesi yerinde kullanılması, vasl'dan daha güzeldir. Bu ismi işaret, bir sözden diğerine geçiş arasında mevcut, kesin bir bağdır.

Hüsn-i tehallus'a yakın olan bir sanat da, hüsnü'l-matlabdır. Zencani ve Tibi bunun, bir mukaddime yaptıktan sonra, asıl gayeyi belirtmekolduğunu söy-ler. إياك نعبد وإياك نستعين âyeti buna misaldir.

Tibi; İbrahim (a.s.)ın lisanıyle gelen فإنهم عدو لي إلا رب العالمين الذي خلقني فهو يهدين ... رب هب لي حكما وألحقني بالصالحين **«Onlar benim düşmanımdır. Yalnız â-**

lemlerin Rabbi (benim dostumdur.) Beni yaratan ve bana yol gösteren O-dur. Rabbim bana hüküm ver ve beni salihlere kat.» (Şuarâ, 77,78-83.) â-yetlerinde, hüsn-i tehallus ve hüsn-i matlap, bir arada bulunur, der.

2- Münasebetle İlgili Bazı Kaideler

Bazı müteahhirun uleması şöyle der: Kur'an'da, âyetler arasındaki münasebeti gösteren umumi esaslar şunlardır: Sûrenin hangi gaye ile indiğini bilmek bu gayeye götüren sebepleri araştırmak, bu sebeplerin birbirine yakınlık ve u-zaklık durumunu incelemek, âyetlerin birbirini takibinde, dinleyenin merakını dikkate almak, belagatın gerektirdiği hususlara önem vermektir. Âyetler arasındaki münasebeti kolaylaştıran umumi kaide, işte bunlardır. Bu kaide uygulandığında, her sûre ve âyet arasında mevcut münasebet, açıkça ortaya çıkar.

Makabli ile olan münasebeti bulmada zorluk çekilen âyetler şunlardır: لاتحرك به لسانك لتعجل به **«Onu tekrarlamak için dilini depretme.»** (Kıyame, 16.) âyeti, bunlardan biridir. Bu sûrenin evveli ve ahirindeki âyetler arasında münasebet kurmak güçtür. Bütünüyle sûre, kıyamet ahvalinden bahsetmektedir. Bu yüzden, Rafiza'dan bazıları, bazı âyetlerin sûreden sakıt olduğu görüşündedirler.

Kaffal; sûrenin.. ينبأ الانسان يومئذ بما قدم وأخر.. **«(O zaman) insanın yapıp öne sürdüğü (yapmayıp) geri bıraktığı herşey kendisine haber verilir.»** (Kıyame, 13.) âyetinde zikri geçen **insan** hakkında nâzil olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: Bu insan'a kitabı verilir. Okumağa başlayınca korkudan titreyerek, okumasını hızlandırır. Bu sırada ona: Acele edip dilini kımıldatma. Amelini cem edip sana söylemek bize aittir. Amelini söylediğimizde yaptığını ikrar ederek onu kabul et. Bundan sonra, insanın durumunu ve işlediklerini açıklamak bize aittir, denilir.

Kaffal'ın bu şekildeki tefsiri, Buhari'de mevcut hadise muhaliftir. Hadise göre, vahyin nüzulü sırasında Resûlullah'ın lisanını kımıldatması hakkında nâzil olmuştur.

Bazı ulema, bu âyetlerde çeşitli münasebet yönleri olduğunu zikretmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Âyette, kıyametten söz edilince, amelinde kusurlu olan kimse, kendiliğinden aceleye kapılacaktır. Aslında hayırlı işlerde acele etmek, dinen matlup olan bir iştir. Bu bakımdan âyet, hayra koşmaktan daha önemli olan vahye kulak vermeyi, muteriza bir cümle ile tenbihde bulunmuş, vahyi iyice dinleyip, mânasını kavramayı emretmiştir. Vahyi ezberlemeğe çalışmak, mânasını anlamağa mâni olduğundan Cenab-ı Hak, Resûlün'den ezberlemede acele etmemesini istemiştir. Resûlullah'ın inen vahyi sonuna kadar iyice dinlemesi, muhtevasını kavraması için, Allahu Taâlâ ezberletme işini üzerine almıştır. Muteriza şeklindeki âyet bitince, Hz. Adem ve nesliyle ilgili âyetlere dönülmüş, insanın acele etmemesini isteyen كلا edatı kullanılmıştır. Bu âyetle Cenab-ı Hak sanki: Ey ademoğlu, aceleci olarak yaratıldığından, herşeyede acele eder ve aceleyi seversin demek istemiştir.

Kur'an'ın âdeti; kulun ahirette sunacağı ameli ihtiva eden Kitab'dan söz ettiğinde, dünyada iken yapıp yapmadığına dair hükümleri ihtiva eden amel defterini zikretmesidir. ووضع الكتاب فترى المجرمين مشفقين مما فيه...... ولقد صرفنا فى هذا القرآن من كل مثل **«Kitap ortaya konulmuştur. Suçlular, onun içindekilerden korkarak:.... Andolsun biz bu Kur'an'da insanlara herçeşit misali türlü biçimlerde anlattık..»** (Kehf, 49-54.), فمن اوتى كتابه بيمينه فاولئك يقرؤن...ولقد صرفنا للناس فى هذا القرآن **«..kimlerin kitabı sağından verilirse işte onlar, kitaplarını okurlar..Andolsun biz Kur'an'da insanlara herçeşit misali türlü biçimlerde anlattık..»** (İsrâ, 71, 89.), يوم ينفخ فى الصور ونحشر المجرمين يومئذ زرقا..فتعالى الله الملك الحق ولاتعجل بالقران من قبل أن يقضى اليك وحيه **«O gün sura üflenir ve o gün suçluları gömgök toplarız...Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir. Sana vahyedilmesi tamamlanmadan Kur'an'ı acele ile okumağa kalkma.»** (Tâhâ, 102, 114.) âyetleri buna misaldir.

Sûrenin ولو ألقى معاذيره **«Birtakım özürler ortaya atsa da.»** (Kıyame, 15.) âyetinden önceki âyetleri indiğinde Resûlullah, bu halet-i ruhiye içinde iken nâzil olan âyetleri ezberlemeğe çalışıyor, unutma korkusundan acele ederek, dilini kımıldatıyordu. Bunun üzerine لاتحرك به لسانك لتعجل به..ثم ان علينا بيانه **«Onu tekrarlamak için dilini depretme...Sonra onu açıklamak bize düşer.»** âyetleri nâzil oldu. Bundan sonra, önceki âyetleri tamamlamak üzere söze devam etti.

Fahruddin Razi, şöyle der: Buna benzer bir durum şudur; hoca talebeye bir konuyu anlatırken, talebenin zihni başka bir şeyle meşgul olsa, hocası da talebeye: 'Aklını derse ver, söylediklerimi iyi dinle' dese, hoca ile talebe arasındaki duruma vakıf olmayan kimse: Bunun anlatılan dersle ne alakası var diye düşünse bile, meseleye vakıf olan aynı şekilde düşünmez.

Cenabı Hak Kıyame sûresinin ilk âyetlerindeki umumi mânada olan **nefis** kelimesinden, hususi mânada Resûlullah'ın nefs'ine geçmiştir. Bununla şöyle demek istemiştir: Her nefis böyledir. Ya Muhammed, senin nefsin, nefislerin en şereflisi kılınmıştır. Bu bakımdan nefsin, en mükemmel vasıflarda kalsın.

يسألونك عن الأهلة **«Sana hilalden soruyorlar..»** (Bakara, 189.) âyeti de bu kabildendir. Evlere, kapılarından girme hükmü ile, yeni doğan ayın hükmü ne olduğu? sorusuna şu cevap verilir: Âyette istitrat sanatı mevcuttur. Yeni doğan ay, haccın vaktini gösterir. Âyetin sebeb-i nüzulünden anlaşıldığına göre, evlere kapıdan girme işi, hac mevsiminde uygulanan bir âdetti. Evlere giriş, âyet-

teki hilal hakkındaki sorunun cevabı dışında, ziyade cevap olarak zikredilmiştir. Bu husus aynen, Resûlullah'a deniz suyundan sorulduğunda: **'Suyu temiz, içinde yaşayanların ölüsü** helâldır.' şeklinde verdiği cevaba benzer.

وﷲ المشرق والمغرب **«Doğu da batı da Allah'ındır.»** (Bakara, 115.) âyeti de bu kabildendir. Bu âyetin, ومن أظلم ممن منع مساجد الله أن يذكر فيها اسمه **«Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasına engel olandan daha zalim kim vardır»** (Bakara, 114.) âyetiyle olan münasebeti nedir? şeklindeki soruya Şeyh Ebu Muhammed el-Cuveyni, «T e f s i r»inde şöyle cevap vermiştir: Ebu'l-Hasen ed-Dahhan'ın şöyle dediğini işittim: İki âyet arasındaki münasebet; Beyt-i Makdisin tahribi, önceki âyette zikredilmiş olmasındandır. Âyetin mânası; bu tahrib, sizi ona yönelmekten alıkoymasın. Çünkü meşrık da magrib de Allah'ındır' şeklindedir.

3- Sûrelerin Başı ve Sonuyla Olan Münasebetleri

Sûrelerin baş ve sonları arasındaki münasebet, bu nevidendir. Bu konuda «M e r a s ı d u' l - M a t a l i' f î T e n a s u b i' l - M a k a t i' v e' l - M e t a l i'» adlı, küçük bir eser telif ettim.

Kasas sûresine bakalım...Sûre Musa (a.s.)la başlamış فلن أكون ظهيرا للمجرمين **«..artık bir daha suçlularla arkadaş olmayacağım.»** (Kasas, 17.) âyetindeki sözüyle devam etmiş, vatanından çıkışı ele alınmış, sonra Resûlullah'ın kafirlere hiçbir zaman yardımcı olmayacağına dair Allah'ın emriyle Mekke'den çıkışı teselli edilerek, tekrar Mekke'ye döneceğine dair vaadi ile son bulmuştur. Böylece, sûrenin başında olan رادوه اليك **«..biz onu tekrar sana geri vereceğiz..»** (Kasas, 7.) âyetiyle, Resûlullah'ın Mekke'ye dönüşü arasında münasebet mevcuttur.

Zemahşeri şöyle der: Allahu Taâlâ, Müminun sûresinde قد أفلح المؤمنون **«Müminler saadete ulaştılar.»** âyetiyle başlamış, انه لا يفلح الكافرون **«Kafirler saadete ulaşacak değillerdir.»** âyetiyle bitmiştir. Sûrenin başı ile sonu arasında, ne büyük bir değişiklik vardır, değil mi?

Kirmani, «e l - A c a i b» adlı eserinde, bunun benzerini zikrederek şöyle der: Sâd sûresi Allah'a zikr ile başlamış, ان هو الا ذكر للعالمين **«O (Kur'an) bütün âlemlere bir öğütten ibarettir.»** 87. âyetinde gene zikr ile bitmiştir. Nun sûresi ما أنت بنعمة ربك بمجنون **«Sen, Rabinin nimetine kavuşmuş bir kimsesin, aklını yitirmiş biri değilsin.»** âyetiyle başlamış, ويقولون انه لمجنون **«'O aklını yitirmiş diyorlardı.»** 51. âyetiyle son bulmuştur.

Bir sûrenin başı ile, önceki sûrenin sonu arasındaki münasebet de bu kabildendir. لايلاف قريش **«Bari Kureyşin güvenini sağladığı için.»**, فجعلهم كعصف **«Nihayet onları (kurt tarafından) yenilmiş ekin yaprağı gibi yaptı.»** âyetlerinde olduğu gibi, bu münasebet, فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا **«Nihayet onu Firavn ailesi aldı ki kendilerine bir düşman ve başlarına derd olsun.»** (Kasas, 8.) âyetinde görülen münasebet gibidir. Bunu Ahfeş söylemiştir.

Kevâşi, Mâide sûresinin tefsirinde şöyle der: Nisâ sûresinin sonu, kullar arasında tevhid ve adalet emriyle bittiğinden, Mâide sûresi, يا أيها الذين آمنوا أوفوا بالعقود **«Ey inananlar, akitleri yerine getirin.»** âyetiyle başlamıştır.

Ulemadan bir kısmı şöyle der: Her sûrenin başlangıcına bakılırsa, bir önceki sûrenin sonu ile aralarında büyük bir münasebet olduğu görülür. Bu münasebet bazen açık, bazen kapalıdır. Enam sûresinin Hamd ile başlaması, Mâide sûresinin, وقضى بينهم بالحق وقيل الحمد لله رب العالمين **«..Aralarında hak ile hükmedilmiş ve: 'Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur' denilmiştir.»** (Zümer, 75.) âyetinde olduğu gibi bir hükümle bitmesi, aralarındaki münasebeti gösterir. Gene Fâtır sûresinin Hamd ile başlaması, bir önceki sûrenin sonu olan; وحيل بينهم وبين ما يشتهون كما فعل بأشياعهم من قبل **«Artık kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir. Tıpkı bundan önce benzerlerine yapıldığı gibi..»** (Sebe, 54.) âyetiyle, münasip düşmüştür. Nitekim; فقطع دابر القوم الذين ظلموا والحمد لله رب العالمين **«Böylece zulmeden milletin ardı kesildi. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.»** (Enam, 45.) âyetinde bu münasebet açıkça görülmektedir. Hadid sûresinin Tesbih'le başlaması, Vakıa sûresinin Tesbih fiilinin emir sigasıyla bitmesi, birbirine uygun düşmüştür. Bakara sûresinin الم ذلك الكتاب ile başlaması, Fatiha sûresinin اهدنا الصراط المستقيم âyetinde geçen **sırat** kelimesine işaret etmektedir. Hidayet isteyenlere sanki, hidayetini istediğiniz doğru yol, bu Kitab'ın kendisidir, denilmek istenmiştir. Gerçekten bu mâna, Fatiha sûresiyle Bakara sûresindeki münasebeti gösteren en uygun mânadır.

Kevser sûresinin letafeti, önceki sûrenin mukabilinde gelmesindendir. Maun sûresinde Cenab-ı Hak, münafıkları; cimrilik, namazı terketmek, namazı riya ile kılmak ve zekat vermemek gibi dört sıfatla vasfetmiştir. Kevser sûresinde ise; cimriliğin mukabili olan, çok hayır mânasında انا أعطيناك الكوثر âyetiyle namazı terketmenin mukabilinde, namaza devam et mânasında olan فصل ile, riyanın mukabilinde, insanlara değil Rabbın rızası için namaz kıl mânasında لربك ile, zekat vermeme mukabilinde, kestiğin kurban etini tasadduk et şeklinde وانحر âyetiyle mukabil olarak getirilmiştir.

Bir kısım ulema şöyle der: Sûrelerdeki tertibin tevkifi olarak Allah'dan sâdır olduğunu gösteren sebepler vardır: Bunlardan birincisi; Hâ Mim'lerde olduğu gibi harfler arasındaki münasebettir. İkincisi; Fatiha sûresinin sonunun, mâna bakımından Bakara sûresinin ilk âyeti ile olan münasebetinde görüldüğü gibi, sûrenin başı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münasebettir. Üçüncüsü; Tebbet sûresinin sonu ile, İhlâs sûresinin evveli arasında olduğu gibi, iki

sûrenin lafzan aynı vezinde olmasıdır. Dördüncüsü; Duhâ ve İnşirah sûrelerinde olduğu gibi, bir sûredeki cümlelerin, çoğunlukla diğer sûredeki cümlelere benzemesidir.

Bir kısım ulema da şöyle der: Fatiha sûresi; rububiyeti ikrar, Allah'a iltica, Yahudi ve Hıristiyanlıktan uzaklaşmayı ihtiva eden bir sûredir. Bakara sûresi dinin esaslarını ihtiva eden, Âl-i İmrân da bu esasları tamamlayan bir sûredir. Bakara sûresi; dini hükümlere delil getiren, Âl-i İmran da, dine husumet besleyenlerin şüphelerine cevap veren bir sûredir. Bu yüzden sûrede, Hıristiyanların üzerinde durdukları müteşabih âyetler zikredilmiştir. Haccın farziyeti de bu sûrede yer almıştır. Fakat Bakara sûresinde haccın meşru kılındığı zikredilmiş, tamamlanması emrolunmuştur. Âl-i İmrân'da, Nasranilere hitap daha çok yer alırken, Yahudiler Bakara sûresinde çok zikredilmiştir. Bunun sebebi, Tevrat'ın asıl, İncil'in fer'i olmasıdır. Resûlullah Medine'ye hicret ettiğinde, Yahudileri İslama davet etmiş, onlarla mücadelede bulunmuştur. Nasranilerle mücadelesi, daha sonraları olmuştur. Müşrikleri İslama davet etmesi ise, ehl-i kitaptan öncedir. Bu bakımdan, Mekki sûrelerde enbiyanın tabi olduğu din yer almış, bununla bütün insanlara hitap edilmiştir. Medeni sûrelerde ise, ehli kitap'tan ve müşriklerden peygamberleri tasdik edenlere hitap edildiğinden, Ey Ehl-i Kitap, Ey İsrailoğulları, Ey İman Edenler, şeklinde hitapta bulunulmuştur. Nisâ sûresinde, insanlar arasında cari olan hükümler yer almıştır. Bu hükümler; Allah'ın halkettiği, sıhriyyet ve neseb gibi, kullarına takdir ettiği hükümler olarak ikiye ayrılır. Bu yüzden sûre; اتقوا ربكم الذي خلقكم من نفس واحدة و خلق منها زوجها «**..sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp...Rabbinizden korkun..**» âyetiyle başlamış, aynı âyetin devamında واتقوا الله الذي تساءلون به والأرحام «**..adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmaktan) sakının.**» buyurmuştur. Sûre başındaki bu fevkalâde münasebet ile berâetu'l-istihlale bakalım.. Sûre başında yer alan bu âyet, kadınlarda nikahı helal ve haram olanları, akrabalar arasındaki mirası ihtiva etmektedir. Hz. Adem'in, sonra da Havva'nın yaratılışı ile nikah başlamış, bu ikisinin evlenmesinden pek çok erkek-kadın meydana gelmiştir.

Mâide sûresi, bazı akidelerin yer aldığı sûredir. Bu sûre, dini hükümlerin tamamını, dinin çeşitli yönlerini, resûllerin verdikleri söz ile, ümmetlerinden aldıkları sözün yerine getirilmesini ihtiva etmektedir. Din, bu sûredeki âyetle tamamlanmış, dini tamamlayan sûre de, bu sûre olmuştur. Sûrede ayrıca, ihramlı iken avın yasaklanması, can ve malı korumak üzere haddi aşarak savaşan ve hırsızlık yapanların cezalandırılması, Allah'a ibadette esas olan temiz şeylerin helal kılınması gibi hususlar mevcuttur. Bu bakımdan; abdest, teyemmüm, her Mümin'in Kur'an'la hükmetmesi gibi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatı ile ilgili hususlar, bu sûrede zikredilmiştir. Bu yüzden sûrede yerine getirmek ve tamamlamak gibi kelimeler çokça yinelenmiştir. Sûrede ayrıca, dinden dönenlerin yerine, daha hayırlıların geleceği, dinin tamamıyla kemale erdiği, ifade edilmiştir. Bu yönleriyle Mâide sûresi, en son tamamlanan sûrelerden olmuştur. Medine'de nâzil olan bu dört sûre arasındaki tertib, en mükemmel bir tertiptir.

Ebu Cafer b. Zübeyr şöyle der: Hattabi'nin ifadesine göre; Sahabe-i Kiram'dan Kur'an'ı cem edenler, Kadir sûresine Alak sûresinden sonra yer vermişler, sebebini de şöyle açıklamışlardır: انا أنزلناه في ليلة القدر âyetindeki zamirin, kinaye olarak إقرأ filline bağlı olması, okunması emredilen Kitab'a işarettir. Kadı Ebu Bekr İbnu'l-Arabi; bu durumu, gerçek bir bedi sanatı olarak vasıflandırmıştır.

4- Huruf-i Mukattaa Arasındaki Münasebet

Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Huruf-i mukattaa ile başlayan sûreler de, münasebet ilminin bir nevidir. Bu harflerden her biri başladığı sureye tahsis edilmiş, الم ، الر yerine, حم de طس harfleri yerine gelmemiştir. Her sûrenin bu harflerden biriyle başlaması, sûredeki harf ve kelimelerden çoğunun bu harflere mümasil olmasındandır. Bu sûrelerden herbirinin kendisinde mevcut olan kelime ve harflere uygun düşmeyen huruf-i mukatta ile başlaması, doğru değildir. Şayet Nûn sûresi Kâf, Kâf sûresi de Nûn ile başlasaydı, Allah kelamında riayet edilen münasebet ortadan kalkmış olurdu. Bu yüzden sûrede kaf harfi çokça tekrar ettiğinden, Kâf sûresi bu harfle başlamıştır. Bu sûrede; Kur'an, halk, kavl, kurb, telakki, rakib, sâik, ilka, tekaddüm, müttekin, kalb, kurûn, nakib, teşakkuk ve hukuk gibi kelimelerin hepsinde, kaf harfi bulunmaktadır.

Yûnus sûresindeki iki yüzden fazla kelimede, ra harfi tekrar etmiştir. Bu yüzden sûre الر ile başlamıştır. Sâd sûresi, içinde sad harfi bulunan bazı husumet nevilerini ihtiva etmektedir. İlk husumet أجعل الآلهة الها واحدا «**Tanrıları bire mi indirdi..**» 5. âyetinde görüldüğü gibi, Resûlullah (s.a.v.) ile kafirler arasındaki husumettir. Sıra ile; Davud (a.s.)ın huzuruna gelen iki hasmın husumeti, cehennem ehlinin husumeti, meleklerin Hz. Adem'in yaratılma kararına karşı husumeti, şeytanın Hz. Adem'e secde etmeme konusundaki husumeti ile ademoğlunu yanıltmadaki husumeti yer almıştır.

الم harflerinde, üç mahreç bir arada bulunmaktadır. Bunlar sıra ile; boğaz, dil ve dudak harfleridir. Bu tertib; yaratmanın başlangıcı olan bidayeti, ahiretin başlangıcı olan nihayete, emir ve nehiylere uyarak şeriata uygun yaşayış olan vasata, işaret etmektedir. Bu harflerle başlayan her sûre, yukarıda söylenen üç hususu içine alır.

Araf sûresindeki sad harfi, Adem (a.s.) ve diger peygember kıssalarının şerhi ile, فلايكن فى صدرك حرج «..göğüsünde bir sıkıntı olmasın..» âyetinin mevcudiyetinden dolayı الم harflerine ilave edilmiştir. Bazı ulema المص harflerinin mânası; ألم نشرح لك صدرك «göğüsünü açmadık mı?» âyetinin mânasını taşımaktadır, derler. Ra'd süresinde mevcut رفع السموات âyeti ile; ra'd, berk ve benzeri kelimelerin mevcudiyetinden dolayı الم harflerine, ra harfi ilave edilmiştir.

Huruf-i mukattaa ile başlayan sürelerde, ekseriyetle bu harflerden sonra gelen, Kur'an ve Kitab gibi, Kur'anla ilgili kelimeler mevcuttur. المص كتاب أنزل اليك طسم تلك آيات الكتاب يس والقرآن الحكيم. الم ذلك الكتاب. الم الله لا اله الا هو الحىّ القيوم نزل عليك حم تنزيل الكتاب . ق والقرآن المجيد . الر تلك آيات الكتاب . طه ما أنزلنا عليك القران ص والقران ذى الذكر gibi âyetler buna misaldir. Ancak; Ankebût, Rûm ve Nûn sûrelerinde, bu harflerden sonra Kur'an'la ilgili kelimeler zikredilmemiştir. Bunların hikmetini, «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserimde açıkladım.

Harâllî: Kur'an; zecr, emr, helal, haram, muhkem, müteşabih ve emsal şeklinde yedi harf üzere nâzil olmuştur, hadisinin mânası hakkında şöyle der: Kur'an, ahlakın ve herşeyin en mükemmelini kendinde topladığından, Hatemu'l-Enbiyanın Kitab'ı da, en son Kitap olmuş; güzel ahlaka dönüş Onun zuhuruyla başlamıştır. Daha önceki peygamberlerde bulunmayan bu üç esasın ıslahı: **'Güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim'** hadisinden de anlaşılacağı üzere, Onunla son noktasına ulaşmıştır. Resûlullah'ın şu hadisinde bir arada bulunan; dünya, din ve ahiretin ıslahı, bu üç esası meydana getirmektedir: **'Ya Rabbi, Risaletimin ismeti olan dinimi ıslah et. Geçimimi sağladığım dünyamı ıslah et. Döneceğim yer olan ahiretimi ıslah et.** Her ıslahda, ilerleme ve gerileme bulunduğundan mevcut olan üç esas altıya baliğ olur. Bunlar da Kur'an'ın altı harfidir. Bu altı harfe, bir eşi olmayan yedinci bir harf ilave edilerek tamamı yediye ulaşmıştır. Bu harflerin en değersiz olanı, dünya hayatının ıslahı olan ifadesidir. Bu da, haram ve helal olmak üzere iki kelimeden ibarettir. Birincisi haram dır; nefis ve beden, haramdan temizlenmek ve uzak tutulmakla ıslah edilir. İkincisi ise helaldır; nefis ve beden, buna uymakla düzelir, ıslah edilir. Tevratda, helal ve haramın aslı mevcutsa da, tamamı Kur'an'dadır.

Bundan sonra, ahiret hayatının ıslahı olan iki harf gelmektedir. Birincisi zecr ve nehiydir. Ahiret hayatındaki güzelliklerden uzaklaştırdığı için, nefis ve beden, nehiylerden kaçınmakla ıslah edilir. İkincisi emirdir; ahiret hayatındaki güzellikleri sağladığı için nefis, Allah'ın emirlerini yerine getirmekle ıslah edilir. İncil'de bu iki hususun aslı mevcutsa da, tamamı Kur'an'dadır.

Bundan sonra da dinin ıslahı olan iki harf gelmektedir. Birincisi, Allah'ın hitabını, kulun kolayca anladığı muhkemlerdir. İkincisi de, aklın yetersizliğinden,

Allah'ın hitabını kulun anlamaktan aciz kaldığı müteşabihlerdir.

Bu yedi harften beşi, amel içindir. Altıncısı ise, kulun aczini itiraf edip haddini bilmesidir. Bu iki harf, bütün semavi kitaplarda mevcut ise de tamamı Kur'an'dadır. Hepsini cami olan yedinci harf, sadece Kur'an'a mahsustur. Bu da Allah'ın yüce sıfatlarından biri olan Hamd'dır. Son harf Hamd olduğuna göre, Allahu Taâlâ Kur'an'a Hamd ile başlamıştır. Allah, Kur'anın her yerine yayılan yedi harfi Fatiha sûresinde toplamıştır. Fatiha'nın birinci âyeti; yedinci harf olan Hamd'e, ikinci âyeti; dünyada Rahman, ahirette Rahim olduğunu gösteren helal ve harama, üçüncü âyeti; dini meselelerle iligili emir ve nehye dayanan mülk sahibi olmasına; dördüncü âyetteki, اياك نعبد muhkeme, اياك نستعين müteşabihe şamildir. Kur'an, bütün özellikleri kendinde toplayan yedinci harfle başladığından, Bakara sûresi de insanın, idrakinden aciz kaldığı altıncı harf olan müteşabihle başlamıştır. Harâllî'nin sözü burada bitmiştir.

Bu açıklamanın kabul edilebilecek yönü, son ifadesidir. Bunun dışındakiler; kulağa çirkin gelen, kalbi nefrete sürükleyen, insanın iştahını kaçıran sözlerdir. Bunları nakletmiş olmaktan Allah'a sığınırım. Bana göre, Fatiha'dan sonra Bakara, süresinin الم ile başlamasındaki en güzel münasebet, Fatiha sûresinin, herkesin kolaylıkla anlayacağı muhkemle, Bakara sûresinin de, mukabili olan tevilden uzak müteşabihle başlamış olmasıdır.

5- Sûrenin İsmiyle Olan Münasebeti

Sûrelerin ismi, o sûrede geçen önemli bir konu ile münasip olması, münasebetten sayılır. Bu konuda On yedinci Bölümde bilgi verilmişti. Kirmani «e l - A c a i b» adlı eserinde şunu ifade eder: Ha Mim ile başlayan yedi süreye müştereken aynı ismin verilmesi, aralarında her birini tansis eden benzerlikler bulunmasındandır. Ha Mim ile başlayan sûrelerde bu benzerlik; sûrenin uzunluk veya kısalığındaki miktarın yakınlığı, âyetlerin tertibindeki benzerliği yanında, sûrenin Kitap veya Kitabın bir sıfatıyla başlamasıdır.

6- Âyetler Arasındaki Münasebetin Sağladığı Faydalar

Tacuddin es-Subki'nin yazma halindeki «e t - T e z k i r a» adlı eserinden şunları naklediyorum: İsrâ sûresinin tesbih, Kehf sûresinin de hamd ile başlamasındaki hikmet nedir? sorusuna Subki, şu cevabı vermiştir: Tesbih; فسبح بحمد ربك âyeti ile سبحان الله و الحمد لله şeklindeki duada görüldüğü gibi, hamd'den önce gelmiştir. İbnu Zemlekani bunu şu şekilde cevaplandırır: İsrâ sûresi, müşriklerin isrâ hadisesinden dolayı Resûlullah'ı tekzib etmişlerdi. Bu tekzib aynı zamanda Allah'ı tekzib sayıldığından, Allah ve Resûlünü bundan tenzih etmek üzere, Subhane lafzıyle başlamıştır. Kehf sûresi, müşriklerin Ashab-ı Kehfi

sormalarından sonra nâzil olduğundan, İsrâ sûresine nazaran nüzûlü tehir etmiş, Allah'ın Resûlüne ve Müminlere verdiği nimeti kesmeyip, Kitab'ını indirmekle bu nimeti tamamladığını açıklamak üzere indirmiştir. Bundan dolayı süre; Allah'a hamd ile başlamıştır.

Huveyyi, Tefsirinde şöyle der: Fatiha sûresinin الحمد لله رب العالمين âyeti ile başlaması Allah'ın bütün mahlukatın maliki olduğunu bildirmek içindir. Fakat; Enam, Kehf, Sebe ve Fâtır sûrelerinde bunun yerine, sıfatlarından biri gelmiştir. Enam sûresinde sadece yeri-göğü, karanlık ve aydınlığı yaratma sıfatı, Kehf sûresinde Kitab'ı inzali, Sebe sûresinde yer ve göklerde olanlara malik olması, Fâtır sûresinde ise yer ve gökleri yaratma sıfatı mevcuttur. Fatiha, Kur'an'ın ilk sûresi ve Ummu'l-Kitap olduğundan sıfatların en beliğ, umumi ve şumüllü olanıyla başlamıştır.

Kirmani «e l - A c a i b» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'da dört yerde; يسألونك عن الأهلة (Bakara, 189.), يسألونك ماذا ينفقون **«Sana ne harcayacaklarını soruyorlar..»** (Bakara, 215.), يسألونك عن الشهر الحرام **«Sana haram aylardan soruyorlar..»** (Bakara, 217.) ve يسألونك عن الخمر **«Sana içkiden soruyorlar..»** (Bakara, 219.) âyetlerindeki fiil atıf harfi olan vavsız gelirken, üç yerde ise ويسألونك ماذا ينفقون **«Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar.»** (Bakara, 219.), ويسألونك عن اليتامى **«Sana yetimlerden soruyorlar..»** (Bakara, 220.), ويسألونك عن المحيض **«Sana âdet görmeden soruyorlar..»** (Bakara, 222.) âyetlerindeki fiil, vav harfi ile gelmiştir. Bundaki hikmet nedir? sorusuna şu cevabı veririz: İlk dört âyetteki sorular; değişik zamanlarda, diğer üç âyetteki sorular ise aynı zamanda sorulmuştur. Bu yüzden üç âyetteki fiil, atıf harfiyle gelmiştir.

ويسألونك عن الجبال فقل **«Sana dağlardan soruyorlar. De ki:..»** (Tâhâ, 105.) âyetinde, cevap makamında olan قل kelimesi fa harfi almıştır. Halbuki Kur'anda cevap durumunda olan قل emri, fa harfi almaz, şeklindeki söze Kirmani şu cevabı vermiştir: Âyette لو سئلت عنها فقل **Eğer sana sorarlarsa de ki:..** şeklinde bir takdir mevcuttur. واذا سألك عبادى عنى فإنى قريب **«Kullarım sana benden sorarlarsa (söyle) ben onlara yakınım..»** (Bakara, 186.) âyetinde, Kur'an'ın âdetine göre şartın cevabı قل şeklinde gelmesi gerekirken böyle olmamıştır, sözüne şu cevabı veririz: Kul dua sırasında, en şerefli bir makamda olduğundan, Allah'la arasında, herhangi bir vasıta bulunmadığına işaret olmak üzere قل fiili hazfedilmiştir.

Kur'an'da يا أيها الناس nidasıyla başlayan iki sûre, Nisa ve Hac sûreleridir. Birinci sûrenin yarısı dünya hayatını, ikinci yarısı da ahiret hayatının izahını yapmaktadır.

ALTMIŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BENZER ÂYETLER

Bu konuda bazı ulema müstakil eser telif etmiştir. Hatırladığıma göre bunların ilki, Kisai'nin eseridir. Sehavi bu eseri nazma çevirmiştir. Kirmani, aynı sahada eser yazarak «e l - B u r h a n f i T e v c i h i M ü t e ş a b i h i' l - K u r' a n» adını vermiştir. Ebu Abdillah er-Razi, aynı konuda daha mükemmel bir eser vücuda getirerek «D u r r e t u' t - T e n z i l v e G u r r e t t u' t - T e v i l» adını vermistir. Ebu Cafer b. Zübeyr de «M i l a k u' t - T e v i l» adında, göremediğim bir eser vücuda getirmiştir. Kadı Burhaneddin b. Cemaa «K e ş f u' l - M a â n i a n M ü t e ş a b i h i' l - M e s a n i» adında latif bir eser yazmıştır.

«E s r a r u' t - T e n z i l» adlı kitabımdan bir bölüm, «K a t f u' l - E z h a r f i K e ş f i' l - E s r a r» adıyla bu mevzuya tahsis edilmiştir. Bu sahada yazılmış, daha pek çok eser bulunmaktadır.

Âyetler arasındaki benzerlikten maksat;

a– Âyetin muhtelif şekil ve fasıla ile bir sûrede mukaddem, diğer sûrede muahhar olarak gelmesidir. وادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة **«..Secde ederek kapıdan girin ve 'ya Rabbi bizi affet' deyin..»** (Bakara, 58.), وقولوا حطة وادخلوا الباب سجدا **«..affet deyin ve secde ederek kapıdan girin.»** (Araf, 161.), وما أهل لغير الله به **«..Allah'dan başkası adına kesilen.»** (Bakara, 173.), أهل لغير الله به **«Allah'dan başkası adına kesilen..»** (Enam, 145.) âyetleri buna misaldir.

b– Bir sûrede bir harf ziyadesiyle gelirken, diğer sûrede ziyade olmadan gelmesidir. سواء عليهم أأنذرتهم **«..onları uyarmanla..»** (Bakara, 6.), وسواء عليهم أأنذرتهم **«Onları uyarsan da..»** (Yâsin, 10.), ويكون الدين لله **«..Kanunlar yalnız Allah'ın kanunu olsun..»** (Bakara, 193.), ويكون الدين كله لله **«Din tamamen Allah'ın oluncaya kadar..»** (Enfâl, 39.) âyetleri buna misaldir.

c– Bir sûrede marife, diğerinde nekre veya bir sûrede müfred, diğerinde cemi veya bir sûrede bir harf, diğerinde iki harf veya bir sûrede idgamlı, diğerinde ise idgamsız olarak gelir. Bu bahis, Münasebet Bölümüyle birbirine yakındır.

Benzer âyetlerin tevcihi ile birlikte misalleri şunlardır: Bakara sûresindeki

هدى للمتقين **«muttakiler için yol göstericidir.»** (Bakara, 2.) âyeti, Lokman sûresinde هدى ورحمة للمحسنين **«(Bunlar) güzel davrananlara yol gösterici ve rahmet olarak (indirilmiştir).»** âyet, 3. şeklinde gelmiştir. Bakara sûresinde Allah, imanı bir bütün olarak zikrettiğinden âyetin للمتقين kelimesiyle bitmesi uygun düşerken, Lokman sûresindeki âyette imanla birlikte **rahmet** kelimesi bulunduğundan âyetin المحسنين kelimesiyle bitmesi uygun düşmüştür.

Bakara sûresindeki وقلنا يا آدم اسكن أنت وزوجك الجنة وكلا **«Dedik ki: 'Ey Adem, sen ve eşin cennette oturun. Yeyin..»** 35. âyetinde كلا kelimesi vav harfi ile gelmişken, Araf sûresinde bu kelime فكلا (âyet 19.) şeklinde gelmiştir. Bakara sûresindeki اسكن fiili, **ikamet** mânasına gelirken, Araf sûresinde bu fiil, **mesken edinme** mânasındadır. وقلنا يا آدم sözü Allah'a nisbet edilince, yiyip-içme ile oturmanın aynı anda olduğuna işaret eden vav harfiyle ikramın ziyadeliği, uygun düşmüştür. Bu yüzden Bakara âyeti, Araf âyetinden daha umumi olduğu için رغدا حيث شئتما **«dilediğiniz yerde bol bol..»** şeklinde gelmiştir. ويا آدم ile başlayan Araf sûresindeki âyette, yiyip-içme işinin mesken edinme işinden sonra geldiğine işaret etmek üzere فكلا şeklinde ifade edilmiştir. Çünkü yiyip içme, mesken edinmeden sonra gelir. Araf sûresindeki من حيث ifadesinde Bakara sûresindeki حيث شئتما ifadesinin taşıdığı umumi mâna yoktur.

Bakara sûresindeki; واتقوا يوما لا تجزى نفس عن نفس شيئا ولا يقبل منها شفاعة ولا يؤخذ منها عدل **«Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez. Kimseden şefaat da kabul edilmiyeceği gibi, fidye de alınmaz..»** 48. âyet ile aynı sûredeki واتقوا يوما لا تجزى نفس عن نفس شيئا ولا يقبل منها عدل و لا تنفعها شفاعة **«..şu günden sakının ki, kimse kimseden yana bir şey ödeyemez, kimseden bir fidye kabul edilmez..»** 123. âyeti buna misaldir. Bu iki âyette **adl** kelimesi, önce takdim sanra tehir etmiş, **şefaat** kelimesi birinci âyette **kabul kelimesiyle, ikincisinde ise menfeat kelimesiyle ifade edilmiştir. Bundaki hikmet, şöyle açıklanabilir: Birinci âyetteki** منها da bulunan zamir, birinci nefis kelimesine, ikinci âyetteki aynı zamir, ikinci nefis kelimesine racidir. Birinci âyette açıklandığı üzere, başkasına şefaat eden ve mükafaat veren nefsin şefaatı kabul olunmayacak, ondan bir bağış alınmayacaktır. Bu âyetteki şefaat kelimesi öne geçmiştir. Çünkü şefaat edenin şefaatı, bağışlamadan öncedir. İkinci âyette beyan edildiği üzere nefis, nefis olarak kendi kendine bağışlamada bulunamadığı gibi, başkasının şefaatı da kendisine fayda vermez. Bu ikinci âyette bağışlama, şefaattan önce gelmiştir. Çünkü şefaata ihtiyaç, bağışlama reddedildiğinde duyulur. Bu yüzden birinci âyette; şefaatın kabul edilmeyeceği, ikinci âyette ise şefaatın fayda vermeyeceği ifade edilmiştir. Şefaat ancak, şefaatçıdan kabul edilir, fayda ise ancak şefaat edilene dokunur.

Bakara sûresindeki, واذ نجيناكم من آل فرعون يسومونكم سوء العذاب يذبحون ابناءكم

«Sizi Firavun ailesinden de kurtarmıştık ki (onlar), size azabın en kötüsünü reva görüyor, oğullarınızı boğazlıyor..» 49. âyeti ile İbrahim sûresinde ويذبحون (âyet, 6.) şeklinde vav ile gelen âyet, benzer âyetlere ayrı bir misaldir. Birinci âyetteki hitap Yahudileredir. Bu âyetle Allah ikramda bulunarak, karşılaştıkları sıkıntıları kendilerine sayıp dökmemiştir. İkinci âyetteki hitap, Musa (a.s.)ın sözü olduğundan, kavminin karşılaştığı bütün mihnetleri sıralamıştır. Bu âyetin benzeri, Araf sûresinde يقتّلون (âyet, 141.) fiili ile gelmiştir. Âyetin bu şekli, tefennün adı verilen değişik kelimeler kullanarak yapılan bir sanat nevidir.

Bakara sûresindeki واذ قلنا ادخلوا هذه القرية **«Onlara: 'Şu şehre girin..' dedik.»** (58.) âyeti, Araf sûresinde değişik lafızla واذ قيل لهم اسكنوا هذه القرية **«Onlara: 'Şu şehirde oturun...' denildi.»** (âyet, 161.) şeklinde gelmiştir. bu benzerlikteki incelik, Bakara âyetinin Yahudilere يا بنى اسرائيل اذكروا نعمتى **«Ey İsrailoğulları, nimetimi hatırlayın..»** (47.) âyetinde olduğu gibi, verilen nimetleri hatırlatma kabilinden, söz Allah'a nisbet edilmiş, nimetin tamamı verildiğinden رغدا kelimesinin zikri, ادخلوا الباب âyetinin takdim etmesiyle cemi kesret olan خطاياكم kelimesinin zikri, şehre girmeleri ile iyilikte bulunmanın bir arada olduğunu gösteren vav harfinin وسنزيد şeklinde fiilden önce gelmesi, yeme işinin şehre girişten hemen sonra olacağından كلوا fiiline fa harfinin dahil olması uygun düşmüştür. Araf sûresinde Yahudilerin sözü olan اجعل لنا إلها كما لهم آلهة **«..Bunların nasıl tanrıları varsa bize de öyle bir tanrı yap..»** (138.) âyeti, buzağıyı ilah edinme istekleri yüzünden tevbihle başlamış, bu bakımdan âyetin واذ قيل لهم şeklinde gelmesi رغدا kelimesinin âyette yer almasıyla uygun düşmüştür. Şehre girip iskan etmek, yiyip-içmeyi de içine aldığından âyetin وكلوا şeklinde vav harfi ile gelmesi, hatalarını bağışlamanın öne geçmesi ve سنزيد fiilinin Araf 161. âyette vavsız gelmesiyle uygun düşmüştür.

Araf sûresindeki ومن قوم موسى أمة يهدون بالحق **«..Musa kavminden bir topluluk da var ki gerçeğe götürürler..»** âyetinde Yahudilerden hidayete eren bazı kimselerin bulunması, aynı sûredeki الذين ظلموا منهم (162.) âyetinde işaret edilen bazı kimselerin zulümde bulunması ile uygun düşmüştür. Bakara sûresindeki âyette aynı durum bulunmadığından, Araf sûresinde yer alan ifadeler terkedilmiştir. Bakara sûresindeki âyette zulümle vasıflananlara musibet indirildiği, musibetin gönderilişi, tesir bakımından indirilişinden daha şiddetli olduğu tasrih edildiğinden, zulümde bulunmayanların selamete ulaşacaklarına işaret vardır. Bu yüzden Bakara 47. âyetindeki nimetin yanında, selamete erenlerin de zikredilmesi, Bakara 59. âyetin يفسقون ile bitmesi, birbirine uygun düşmüştür. Âyette geçen fasık, zalim olmayabilir, fakat her zalim fasıktır. bu bakımdan her iki kelime, âyetin siyakına uygun gelmiştir.

Bakara sûresindeki فانفجرت (60.) âyeti ile Araf sûresindeki فانبجست 160. âyeti de bu kabildendir. Suyun fışkırması, çokluğunu göstermesi bakımından daha beliğdir. Bu yüzden, verilen nimetlerin zikri suyun bolca fışkırması tabiri uygun düşmüştür.

Bakara sûresindeki وقالوا لن تمسنا النار الا اياما معدودة **«Bir de dediler ki: 'Sayılı bir kaç gün dışında bize asla ateş dokunmaz '.**(80.) ayeti Âli İmrân, suresindeki اياما معدودات **«..sayılı birkaç günden başka..»** (24.) âyeti de bu kabildendir. Bu iki âyet hakkında İbnu Cemaa şöyle der: Âyette bu sözü söyleyenler, Yahudilerden iki ayrı gruptur. Bir grup: **'Biz dünya günleri sayısı olan yedi gün cehennemde kalacağız'** derken, diğer grup da: **'Atalarımızın buzağıya taptığı günler sayısı olan kırk gün azab göreceğiz,** demişlerdir. Bakara sûresindeki âyet, ikinci gruptakilerin kastettiği mânayı taşıdığından cemi kesret sigasıyle, Âl-i İmrân sûresindeki âyet ise, birinci gruptakilerin kastettiği mânayı taşıdığından cemi kıllet sigasıyle gelmesi uygun düşmüştür.

Fahruddin Razi şöyle der: Şu âyetlerdeki benzerlik, tefennünden sayılır: ان هدى الله هو الهدى **«..Asıl doğru yol Allah'ın yoludur..»** (Bakara, 120.), ان الهدى هدى الله **«hidayet Allah'ın hidayetidir»** (Âl-i İmrân, 73.) Bakara sûresindeki hidayet kelimesinden murad, kıblenin tahvili, Âl-i İmrân'dakinde ise لمن تبع دينكم ile başladığından, İslam dini murad edilmiştir. Bunun mânası; Allah katında makbul olan din, İslam dinidir demektir.

رب اجعل هذا بلدا آمنا **«'Rabbim, burasını güvenli bir şehir yap'.»** (Bakara, 126.) âyeti ile رب اجعل هذا البلد آمنا **«'Rabbim. bu şehri güvenli kıl'.»** (İbrahim, 35.) âyetinde de tefennün vardır. Birinci âyette Hz. İbrahim, karısı Hacer oğlu İsmail'i henüz şehir haline gelmeyen vadide bıraktığı sırada buranın şehir olmasını dua etmiştir. İkinci âyette ise, çıktığı seferden döndükten sonra, vadinin bir şehir haline geldiğini gördüğünden, buranın emin bir belde olmasını dilemiştir.

قولوا آمنا بالله وما أنزل الينا **«'Allah'a, bize indirilene inanırız' deyin..»** (Bakara, 136.) âyeti ile قل آمنا بالله وما أنزل علينا **«De ki: 'Allah'a, bize indirilene...inandık.»** (Âl-i İmrân, 84.) âyetinde de tefennün vardır. Birinci âyet, Müslümanlara, ikinci âyette de Nebi'ye hitap etmektedir. الى harfi cerri, bir şeyin her yönden son bulmasını, على ise sadece bir yönden son bulmasını gösterir. Bu, mâna bakımından bir ulviyettir. Kur'an ve Onu tebliğ eden Resûl, Müslümanların her ışında rehber olmuştur. Fakat Kur'an, özellikle Nebi (s.a.v.)e ulvi bir cihetten rehber olmuştur. Bu yüzden Resûl'e hitap ederken âyetin علينا ile gelmesi uygun düşmüştür. Resûlullah'a gelen hitapta ekseriya على, Müslümanlara ise الى harfi cerri kullanılmıştır.

تلك حدود الله فلا تقربوها **«..Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Bunlara yaklaşmayın..»** (Bakara, 187.) âyeti ile فلا تعتدوها (Bakara, 229.) âyeti de bu kabildendir.

Birinci âyet, bazı nehiyler akabinde geldiğinden, bu nehiylere yaklaşmanın yasaklanması uygun düşmüştür. İkinci âyet ise, bazı emirlerden sonra geldiğinden, bunlara uymak şartıyla yerine getirilmesi uygun düşmüştür.

نزّل عليك الكتاب **«Sana kitabı indirdi..»** (Âl-i İmrân, 3.) âyeti ile, aynı âyetin devamı olan وأنزل التوراة والانجيل **«..Tevrat ve İncil'i indirmişti..»** âyeti, buna ayrı bir misaldir. Birinci âyette Kur'an, âyet âyet nâzil olduğundan, Tevrat ve İncil'in aksine, tekrarı ifade eden نزّل fiiliyle gelmesi uygun düşmüştür. Tevrat ve İncil, Kur'an'a nazaran bir defada toptan nâzil olan Kitaplardır.

ولا تقتلوا أولادكم من املاق **«..Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.»** (Enam, 151.) âyeti ile خشية املاق **açlık korkusuyla** (İsrâ, 31.) âyeti bu kabildendir. Birinci âyette hitap, gerçek fakirleredir. Fakirliğinizden dolayı onları öldürmeyiniz, mânasındadır. Âyetin akabinde نحن نرزقكم (sizi biz rızıklandırırız), yani fakirliğinizi giderecek miktarda rızkı biz veririz ifadesi ile واياهم yani, hepinizi biz rızıklandırırız, ifadesi uygun düşmüştür. İkinci âyetteki hitap; çocuklar yüzünden hasıl olacak fakirlik korkusundan dolayı, zenginleredir. Bu mânadan dolayı âyetin نحن نرزقهم واياكم **«Onları da sizi de biz besliyoruz.»** (İsrâ, 31.) şeklinde gelmesi uygun düşmüştür.

فاستعذ بالله انه سميع عليم **«..Allah'a sığın çünkü O işitendir, bilendir.»** (Araf, 200.) âyeti ile فاستعذ بالله انه هو السميع العليم **«Allah'a sığın çünkü O, işitendir, bilendir.»** (Fussilet, 36.) âyetinde benzerlik vardır. İbnu Cemaa bu konuda şöyle der: Araf âyeti önce, Fussilet âyeti sonra nâzil olmuştur. Sonradan nazil olanın harfi tarif ile gelmesi uygun düşmüştür. Buna göre âyetin mânası; şeytanın aldatması sırasında, işiten ve herşeyi bilen Allah'ın, ikinci âyettekinin aynısı olduğu şeklindedir.

المنافقون والمنافقات بعضهم من بعض **«Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerinin dostlarıdır..»** (Tevbe, 67.) âyeti ile Müminler hakkında بعضهم أولياء بعض **«..birbirinin dostudurlar..»** (Tevbe, 71.) âyeti, kafirler hakkında da والذين كفروا بعضهم أولياء بعض **«Kafirler birbirinin dostudur..»** âyeti buna ayrı bir misaldir. Çünkü münafıklar, belirli bir din ve şeriat üzere birbirlerine yardımcı olmazlar. Bunların bazıları Yahudi, bazıları da müşriktir. Âyetteki من بعض sözü, şüphe ve nifakta onlara işaret eder. Müminler ise İslam dini üzere aralarında yardımlaşırken, münafıkların hilafına küfrünü ilan eden kafirler de birbirlerine destek olur ve yardım ederler. Onların bu yönü تحسبهم جميعا وقلوبهم شتى **«Sen onları toplu sanırsın, oysa onların kalpleri dağınıktır..»** (Haşr, 14.) âyetinde ifade edilmiştir.

Yukarıdanberi verilen misaller, bu mevzuu aydınlatan misallerdir. Bunların bir kısmı Takdim-Tehir, bir kısmı Fevasıl, bir kısmı da diğer bölümlerde geçmiştir.

ALTMIŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İCAZU'L-KUR'AN

Bazı ulema, bu konuda müstakil eser yazmıştır. Hattabi, Rummani, Zemlekani, Fahruddin Razi, İbnu Suraka, Kadı Ebubekr el-Bakıllani bunlardandır. İbnu Arabi; bu sahada Bakillani'nin eserine benzer bir eser yazılmamıştır, der.

Mucize; meydan okuma mânasına gelen, muarazadan uzak, harikulâde bir iştir. Hissi ve akli olmak üzere ikiye ayrılır. İsrailoğullarına gelen mucizelerin çoğu hissidir. İslam ümmetine gelen mucizelerin çoğu, üstün zekaları ve anlayıştaki olgunluklarından dolayı, akli mucizelerdir. İslam dini kıyamete kadar baki kalacağından, her akıl sahibinin anlaması için, akli mucizelerle gelen bir dindir.

Buharinin rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurur: Her nebiye, ümmetinin imanı derecesinde mucizeler verilir; bana verilen mucize, Allah'ın vahyidir. Diğer nebilerden daha çok inanana sahip olmayı dilerim.

Hadisin mânası şudur: Peygamberlerin mucizleri, risaletlerinin bitimiyle son bulur; bunlara ancak, o sırada yaşayanlar şahid olur. Kur'an'ın mucizeleri ise, kıyamete kadar bakidir. Hârikulâdeliği; üslubunda, belağatında, gaybi haberlerindedir. Asırlar geçtikçe, olacağını haber verdiği her şeyin meydana gelmesi, verdiği haberlerin doğruluğunu gösterir.

Hadisin bir başka mânası da şudur: Geçmiş ümmetlere gelen mucizeler; Salih'in devesi, Musa'nın asası gibi gözle görülen hissi mucizlerdir. Kur'an'ın mucizesi ise akılla idrak edilen mucizelerdir. Bu yüzden Kur'an'a tabi olanların sayısı daha çoktur. Mucizeyi gözle gören, mucizenin bitmesiyle gördüğü mucizeyi unutabilir. Mucizeyi akılla idrak edende ise, mucize unutulmadan kalır. Her gelen nesil, devamlı olarak bu mucizeyi yaşar.

1- Kur'an'a Tehaddi

İbnu Hacer, «F e t h u' l - B a r i» adlı Buhari şerhinde şöyle der: Mucizenin hissi ve akli olması şeklindeki iki kavlin birleştirilmesi mümkündür; neticede birbirine ters değildir, Allah'ın muciz bir Kitabı olan Kur'an'a meydan okuma gayretlerine ragmen, hiçbir kimsenin karşı koyamayacagını, her akıl sahibı ittifaken kabul eder. Bunu; وان أحد من المشركين استجارك فأجره حتى يسمع كلام الله «Eğer

ortak koşanlardan biri eman dileyip yanına gelmek isterse, onu yanına al ki, Allah sözünü, işitsin;...» (Tevbe, 6.) âyeti teyid etmektedir. Müşriklerin Kur-an'ı dinlemeleri, aleyhlerinde bir hüccet olsaydı, Allahu Taâlâ Kur'an'ı dinlemeleri üzerinde durmazdı. Kur'an'ın onlara karşı hüccet olması, mucize olduğunu gösterir. Bu sebeple Allahu Taâlâ; وقالوا لولا انزل عليه ايات من ربه قل انما الايات عند الله وانما انا نذير مبين أولم يكفهم انا انزلنا عليك الكتاب يتلى عليهم **«Dediler ki: 'Ona Rabbinden âyetler indirilmeli değil miydi?' De ki: 'Ayetler (mucizeler) Allah'ın yanındadır. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan kitabı sana indirmemiz, onlara yetmedi mi?..'»** (Ankebut, 50-51.) buyurmuştur. Bu âyetler şunu bildirmektedir: Kur'an, Resûlullah'ın mucizelerinden biri, buna delalette yeterli, diğer peygamberlerin mucizeleri yerine kaim bir Kitap'tır. Resûlullah, Araplara vahiyle geldiği sırada, çok fasih dile ve hitaba sahip olduklarından, Kur'an'ın benzerini getirmek üzere kendilerine uzun bir zaman tanındı, fakat buna rağmen, bir benzerini getiremediler. Nitekim; فليأتوا بحديث مثله ان كانوا صادقين **«Doğru iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler.»** (Tûr, 34.) âyeti buna delildir. Sonra, Kur'an'ın benzerini getirmede aciz kalanlara; أم يقولون افتراه قل فأتوا بعشر سور مثله . . . . . من استطعتم من دون الله ان كنتم صادقين فان لم يستجيبوا لكم فاعلموا انما انزل بعلم الله **«Yoksa 'Onu uydurdu mu' diyorlar ? De ki: 'Öyle ise siz de onun benzeri on uydurulmuş sûre getirin; eğer doğru iseniz. Şayet size cevap veremezlerse bilin ki (o) Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir.»** (Hûd, 13.) âyetiyle on sûre getirmelerini أم يقولون افتراه قل فأتوا بسورة مثله **«Yoksa onu uydurdu mu diyorlar? De ki: 'Onun benzeri bir sûre getirin.»** (Yûnus, 38.) âyetiyle de benzeri bir âyet getirilmesi istendi.

Daha sonra da وان كنتم فى ريب مما نزلنا على عبدنا فأتوا بسورة من مثله **«Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe içinde iseniz haydi onun gibi bir sûre getirin..»** (Bakara, 23.) âyetiyle bu teklif gene tekrarlandı. Aralarında fesahat ve belağat sahibi kimselerin çokluğuna rağmen, Kur'an'ın bir sûresinin benzerini getirmede aciz kalınca, Allah Kur'an'ın muciz olduğunu, قل لئن اجتمعت الانس والجن على أن يأتوا بمثل هذا القران لا يأتون بمثله ولو كان بعضهم لبعض ظهيرا **«De ki: 'Andolsun, eğer insan ve cin şu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar, yine onun benzerini getiremezler; birbirlerine arka olup yardım etseler de.»** (İsrâ, 88.) âyetiyle açıkça belirtti. İşte Kur'an, işte düşmanlık besleyen fasihler... Onlar, Kur'an'ın nurunu söndürmeğe ve gerçeklerini gizlemeye çalışan haris kimselerdi. Kendilerinden, Kur'an'a karşı koyma gücünü bulsalardı, ellerine bir hüccet geçirmek üzere, çekinmeden yaparlardı. Halbuki hiçbirinden, bunu başarırım şeklinde bir ifade gelmemiştir. Aksine; bazan inada, bazen alaya başvurmuşlar, bazen bu sihir, bazen bir şiir, bazen de eskilerin efsanesidir, demekten öteye geçememişlerdir. Bütün bunlar, şaşkınlıktan ve ümitsizlikten başka bir

şey değildir. Sonunda, kılıca boyun eğmeye, çoluk çocuğunun esir olmasına, mallarının ganimet olarak paylaşılmasına razı olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Halbuki onlar, gururlu ve hamiyet göstermede aşırı idiler. Kur'an'ın benzerini getireceklerini anlasalardı, hemen yapmağa kalkarlardı. Çünkü bu, onlara daha kolay gelirdi.

Hakim «M ü s t e d r e k»inde, bununla ilgili bir meseleyi İbnu Abbas'dan şöyle nakleder: Velid b. Mugire, bir gün Resûlullah'a gelmişti; Resûlullah ona, Kur'an'dan bazı âyetler okudu, kalbi yumuşar gibi oldu. Bu haber Ebu Cehl'e ulaşır ulaşmaz, hemen yanına giderek şöyle dedi: Amca, bak dinle! Muhammed'e gitmeyesin, dediklerini dinlemeyesin diye kavmin, aralarında para toplayıp sana vermek isterler, ne dersin? Bunun üzerine Velid: Kureyş halkı iyi bilir ki ben, hepsinden zenginim, şeklinde cevap verdi. Ebu Cehil: Muhammed hakkında hiç değilse bir şey söyle ki, kavmin bunu duyunca O'nu sevmediğini anlasınlar, dedi. Mugire de: Ne diyebilirim? Vallahi içinizde benden daha iyi şiiri, recezi, kasideyi ve cin kelamını bileniniz yoktur. Yemin ederim ki Muhammed'in söyledikleri, asla bunlara benzemiyor. Sözlerinde ayrı bir tatlılık, ayrı bir berraklık var. Onun sözü, sözlerin en güzeli, en şifalısıdır. Onun üstünde başka bir söz olamaz. Her söz, onun yanında sönük kalır, şeklinde cevap verince Ebu Cehil: Öyle zannediyorum ki aleyhinde bir söz söylemedikçe, kavmin senden memnun olmayacaktır, dedi. Bunun üzerine Mugire: Beni yalnız bırak, biraz düşüneyim, deyip mühlet istedi. Düşündükten sonra da: Kur'an, insanı tesir altında bırakan, ardından sürükleyen bir sihirdir, diyerek Ebu Cehil ve benzerlerinin düşüncelerine boyun eğdi.

Cahiz şöyle der: Allah, Muhammed'i Arapların şiirde, hitabette, lügatte ve hatta sayıca çok oldukları bir sırada gönderdi. Muhammed (s.a.v.) onların âlimini, cahilini, bir takım delillerle tevhide ve risaletini tasdike davet etti. Resûlullah, İslam'ı kabul etmemelerindeki özrü kaldırdığı, şüphelerini izale ettiği halde, nefsani arzuları ve cahiliyet duygularını engelleyemediğinden, son çareyi savaşta buldu. Resûlullah onlara, kendileri de Resûlullah'a savaş ilan ettiler. Resûl-i zişan Kur'an'dan deliller getirerek, bir yandan fakiri, zengini, amcaları, amca çocuklarıyla savaşırken, bir yandan da durmadan muarazaya davet etti, eğer kendisi yalancı ise, bir sûre veya benzeri bir âyet getirmelerini isterdi.
Onlara meydan okuyuşu, acizliklerini yüzlerine vuruşu arttıkça, bütün gizli yönleri ortaya çıktı. Bu durumda, ne hile, ne de bir hüccet bulabildiler, Resûlullah'a şöyle demek zorunda kaldılar: Sen, geçmiş milletler hakkında daha çok bilgiye sahipsin. Senin imkanların bizde yoktur. Bu sözlerine karşılık Resûlullah: Haydi, buna benzer uydurma sözler getirin, şeklinde mukabelede bulundu. Bunu başarmadaki zorluktan dolayı, hiçbir hatip bir şey uyduramadı, hiçbir şairin böyle

bir işi başarmak elinde olmadığından buna heveslenemedi. Şayet bu yükün altına girselerdi, yapamıyacaklarını göreceklerdi. Birinin acizliği ortaya çıkınca, bir başkası daha iyisini yaparım ümidiyle, kendini üstün görüp âyetlerin benzerini getirmeğe çalışacak.. Güya bu duyguyla, benzerini getirebileceğine, Kur'an'ı nakzedeceğine inanacak.. Fakat, kendini akıllı zanneden bu kimse, aynı iddiada bulunan kimselerin pek çok kelime ve lügat bilmesi, her sahada isteğini kolaylıkla ifade etmesi, içlerinde şairlerin ve hicvedenlerin bulunması, hatiplerin ve şairlerin birbirini tenkid etme gücüne sahip olmasına rağmen, kavminin Kur'an'a karşı koymadaki aczini görecektir. Çünkü bir tek sûre veya birkaç sûre veya birkaç âyet, söyledikleri her sözü nakzedecek, iddialarını çürütecek, kendilerini yalancı çıkaracak, bu yüzden aralarında büyük bir tefrika başlayacak, yurtlarından uzaklaşmağa kadar götürecek, malından mülkünden vazgeçirecektir. Onları bu hale düşüren, Kur'an'ın yüce bir makam'dan geldiği, Kureyş dışından herkesin malumudur. Çünkü Araplar, düşünce ve akıl yapılarıyla birbirinden farklı seviyede idiler. Aralarında çok değerli kasideler, edebiyatın şahikası olan recezler söyleyen kısa, uzun veya veciz hitap şekillerine sahip olan secili sözler, nazım ve nesirde eserleri bulunanlar vardır. Cahil olanlarının aczi ortaya çıkmasına rağmen âlimleri, Kur'an'a karşı koymağa devam ettiler. Acz içinde kalmaları, eksiklerini bilmelerine rağmen, Kur'an'ın bu açık mucizesi karşısında hatada ısrar etmeleri imkansızdır. Bunun sebebi, inatçı olmaları, aşırı şekilde övünmeleridir. Boş sözlerle oyalanmayı yegâne meşguliyetleri sayıp, buna şiddetle ihtiyaç duyarlardı. Bu alışkanlıkları, aslını kavrayamadıkları meselelerde, onları yanlış yollara sevketti. Göz göre göre, bu açık hatalarında nasıl devam ettiler? Dünyevî ve uhrevi menfaatler sağlayan yüce bir vahiy karşısında, yirmi üç sene boyunca hatada kalmalarına akıl erdirmek, imkansızdır. Aynı şekilde vahyi anladıkları, muhtevasını kavrama imkanı buldukları halde, buna kulak tıkamaları da imkansızdır.

2- Tehaddide Bulunma Şekli

Kur'an'ın, Peygamberin gerçek bir mucizesi olduğu kesinleşince, icaz yönünü dikkatle incelemek gerekir. Ulema bu konuya fazlaca eğilmiş, isabetli görüş ileri sürenler kadar, hataya düşenler de olmuştur. Bazı ulema; tehaddi, Allah'ın zati sıfatlarından Kelam-ı Kadim ile yapıldığından Araplar güçlerini aşan bir işe sürüklenmiş, aciz kaldıklarının ortaya çıktığı görüşündedirler. Bu görüş, doğru değildir. Çünkü, aslına vakıf olunamayan Kelam-ı Kadim ile tehaddi, tasavvur edilemez. Bu konuda doğru olan, cumhurun şu görüşüdür: Tehaddi, Kelam-ı Kadim'in kendisiyle değil, bu kelama delalet eden lafızlarla yapılır.

3- Sarfe Mezhebinin Tehaddi Görüşü

Nazzam; Kur'an'daki icazın sarfeye dayandığı görüşündedir. Yani; Allah Arapları Kur'an'a karşı gelmekten alıkoymuş, akıllarını çelmiştir. Halbuki Kur'an'ın mislini getirmek, onların kudreti dahilindeydi. Fakat harici bir engel, onları benzerini getirmekten alıkoymuştur. Bu bakımdan Kur'an'ın, diğer mucizelerden farkı yoktur.

قل لئن اجتمعت الانس والجن **«De ki: 'İnsanlar ve cinler bir araya gelseler..»** (İsrâ, 88.) âyeti Nazzam'ın bu kavlini çürütmektedir. Zira bu âyet, kudretleri olduğu halde, aciz kalacaklarına delalet eder. Şayet Allah, kudretlerini ellerinden alsaydı, bir araya gelmeleri, ölülerin bir araya gelmesine benzeyeceğinden, kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktı, çünkü ölülerin aczi, zikre değer bir acizlik olamaz. İcazın Kur'an'a izafeti icmaen sabit olmasına rağmen, Kur'an'ın Kitap olarak muciz olması, nasıl mümkün olur? Kitap olarak, Kur'an'ın aciz bırakma vasfı yoktur. Esasen acze düşüren Kur'an değil Allahu Taâlâ'dır. Bu durumda Allah, Kur'an'ın mislini getirmede kudreti ellerinden almak suretiyle bizzat aciz bırakan Kudret durumundadır.

Aynı şekilde Nazzam'ın sarfe sözü, tehaddi zamanının ortadan kalkması ile icazın ortadan kalkması, Kur'an'ın icazdan hali olmasını gerektirir ki bu da icma-ı ümmete ters düşer. Çünkü Resûlün en büyük mucizesi, baki olan mucizedir. Kur'an'dan başka O'nun baki olan bir mucizesi yoktur.

Kadı Ebubekr şöyle der: Sarfe iddiasını çürüten bir diğer delil de şudur: Şayet, Kur'an'a muaraza imkanı olsa, bu imkan sarfe görüşünde olanlardan alınsaydı, Kur'an muciz bir kelam olmaz, aksine muarazayı menetmekle acizliğe düşerdi. Böylece, diğer kelamlar karşısında fazileti kalmazdı. Bu şekilde bir görüş, sarfe dışındaki diğer görüşlerden daha garip değildir. Bunlara göre herkes, Kur'an'ın benzerini getirmeğe muktedirdir. Getiremeyişlerinin sebebi, Kur'anın tertibini bilmemeleridir. Şayet bunu öğrenselerdi, muvaffak olurlardı. Nazzam'ın bu görüşü, diğerlerinden daha acaib değildir. Diğer görüş sahiplerine göre acizlik, Kur'an'ın nüzûlü sırasında yaşayan kimselerde vardı. Fakat sonrakiler, Kur'an'ın mislini getirmeğe muktedirdirler. Bu gibi sözler, hiçbir değer taşımayan, boş sözlerdir.

4- Kur'an'ın İcaz Yönleri

Bir kısım ulema şöyle demiştir: Kur'an'ın icazı, geleceğe ait gaybi haberleri vermesinde görülür. Bunlar, Arapların bilemeyeceği haberlerdir. Bazıları da şöyle der: Kur'an'ın icazı, geçmiş peygamber ve milletlerin kıssalarını, bizzat görmüş ve yaşamış gibi hikaye eden haberlerdir. Diğer bazıları da şöyle der: Kur'an'ın icazı, insanların kavli ve fiili, gizli bazı düşüncelerini bildiren haberler-

dedir. اذهمت طائفتان منكم أن تفشلا «**Sizden bir grup, korkup bozulmağa yüz tutmuştu..**» Âl-i İmrân, 122.) ve ويقولون في انفسهم لولا يعذبنا الله بما نقول «..'**Bu dediğimizden dolayı Allah bize azab etse ya' diyorlar..**» (Mücadele, 8.) âyetleri buna misaldir.

Kadı Ebubekr şöyle der: Kur'an'ın icazı; nazmı, telifi ve tertibindedir. Kur-an'ın bu özelliği, Arap dilinde bilinen nazım şekillerinin hepsinden farklı, hitabetteki usluplarından tamamen değişiktir. Bu sebeple Kur'ana karşı koymaları, mümkün olmamıştır. Bakillani bu sözlerine şunu da ilave eder: Kur'an'ın icazı, Arapların şiirde tesbit ettikleri bedii sanaatlarla bilinmez. Çünkü şiir, harikulade bir sanaat değildir. Bilakis öğrenme, alıştırma yapma ve sanat melekesi kazanmakla mümkündür. Bu meleke; şiir söylemek, hitabette düzgün konuşmak, yazı sanatına sahip olmak, belagatı iyice bilmekle gelişir. Şiirin kendine has bir üslübu vardır. Kur'an nazmının herşeyden üstün olması; örnek alacağı bir misal, uyacağı bir kitabın bulunmamasındadır. Benzerinin bulunması da, ittifaken doğru değildir. Şuna inanıyoruz ki, Kur'an'ın bazı âyetlerindeki icazı gayet açık, bazılarında ise kapalıdır.

Fahruddin Razi şöyle der: Kur'an'ın icazı; fesahatı, garip üslubu ve bütün kusurlardan uzak oluşundadır.

Zemlekani ise şöyle der: Kur'an'ın icazı, diğer eserlerdekinden farklı olarak, kendine özgü telifindendir. Bu telif, müfred kelimelerin terkip ve veznindeki düzgünlüğü, mürekkeb kelimelerin mâna bakımından üstünlüğü, Kur'an'da bulunan her edebi sanatın ulvi mertebesinde görülür.

İbnu Atıyye şöyle der: Kur'an'ın icazı konusunda cumhurun ve ileri gelen ulemanın sahih olan görüşü şudur: Kur'an; nazmı, mâna zenginliği ve kelimelerindeki fesahatın bir nizam içinde gelmesiyle mucizdir. Bu da, Allah'ın herşeyi ilmiyle kuşatması, hertürlü kelamı ilmiyle bilmesinden ileri gelmektedir. Şu halde Kur'an'daki her kelimenin tertibi, Allah'ın bir kelimeden sonra hangi kelimenin uygun düşeceğini, cümledeki mânanın hangi mâna ile vuzuha kavuşacağını bilmesiyle gerçekleşmiştir. Kur'an'ın tamamındaki tertib, bu şekildedir. Halbuki insan; cehalet, nisyan ve zühülle karşı karşıyadır. Şurası kesinlikle bilinmelidir ki kulun ilmi, herşeyi ihata edecek güçte değildir. Kur'an'ın nazmı, fesahatının en üst seviyesindedir. Buna rağmen Araplar, Kur'anın benzerini getirme gücüne sahiptir, fakat bundan alıkonmuştur, diyenlerin sözü batıl bir sözdür. Gerçek şu ki, kimse, Kur'an'ın mislini getirme gücüne sahip değildir. Mesela bir kimse, belağat yönü kuvvetli olan bir kasideyi veya bir yazıyı, bir sene boyunca durmadan değiştirir, ilavelerle düzeltir durur; fakat Allah'ın Kitab'ından bir kelime çıkarılsa, bundan daha güzelini bulmak üzere bütün lügatler karıştırılsa, yerini tutacak bir kelime bulmak imkansızdır. Kur'an'ın icazını pek çok âyette açıkça

görürken bazı âyetlerde kapalı kaldığını görmekteyiz. Bu da, Kur'an'ın nüzulü sırasında yaşamış Arapların üstün lisan bilgisi ve anlayış kabiliyeti seviyesinde olmayışımızdandır. Hz. Musa'nın mucizesi sihirbazlara, Hz. İsa'nınki tabiblere bir hüccet olduğu gibi, muaraza ile tanınmış fasih bir Arap âlimine de Kur'an aynı şekilde bir hüccettir. Allahu Taâlâ Peygamberlerine verdiği mucizeleri, o peygamberin devrinde herkesçe bilinen bir mevzuda, en üstünüyle vermiştir. Mesela Hz. Musa zamanında sihir, Hz. İsa zamanında tıp, Peygamber aleyhisselam zamanında da fesahat en üst noktasına ulaşmıştı.

Hazim, «M i n h a c u' l - B u l e g a» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'ın icazı; fesahat ve belagat nevilerinin eksiksiz olarak bulunmasındandır. Araplar ve dillerini konuşanlardan hiçbiri, böyle bir icazda bulunamaz. Onların fesahat ve belagatı, konuştukları ve yazdıklarının çok az bir kısmında görülür. İnsani zayıflıklar araya girdiğinden, sözlerindeki güzellik ve revnak kaybolur, ifadenin tamamında fesahat sağlanamaz.

Merakeşi, «Ş e r h u' l - M i s b a h» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'ın icazı, ilm-i beyanı iyi bilmekle anlaşılır. Nitekim bazı ulema ilm-i beyan'ı; **mâna vermede hatadan, karışıklıktan sakınmaktır,** şeklinde tarif etmiştir. Bu ilim yardımıyla, kelimelerin cümle içindeki yerlerini dikkate almak suretiyle, ifadenin güzelliği anlaşılır. Kur'an'ın icaz yönü, kelimelerinde aranmalıdır. Yoksa, nüzulünden önce her kelime muciz olurdu. İrabında da aranmalıdır. Yoksa iraba uygun olan her kelam muciz olurdu. Ayrıca üslubunda da aranmalıdır. Yoksa, şiir üslubu ile başlayan her söz muciz olurdu. Halbuki üslub, herkese göre değişen bir yoldur. Şayet Kur'an şiir üslubunda olsaydı, Müseyleme'nin hezeyanları da muciz olurdu. İcaz, şiirin dışında çeşitli üsluplarla yapılır. فلما استيأسوا منه خلصوا نجيا «**Ondan umudu kesince aralarında konuşmak üzere (bir kenara) çekildiler..**» (Yûsuf, 80.), فاصدع بما تؤمر «**O halde sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle..**» (Hicr, 94.) âyetleri buna misaldir. Kur'an'ın icazı, O'na karşı koymaktan uzak tutulmalarında da değildir. Çünkü kendilerini hayrette bırakan, fesahat yönüydü. Müseyleme, İbnu'l-Mukaffa, Maarri ve benzerleri, birbirlerine destek oldukları halde, kulağı tırmalayan, nefret ettiren, Kur'an'ın terkibi karşısında gülünç duruma düşen sözlerden başka bir şey meydana getiremediler. Kur'an bu terkibiyle, belâgat erbabını acze düşürmüş, fusehayı da dilsiz hâle getirmiştir.

Bütün bunlar, Kur'an'ın icazına delalet eden icmali delillerdir. Kendi dilleri olduğu halde Araplar, Kur'anın benzerini getirmede aciz kaldıklarına göre, başkalarının aciz kalması daha tabiidir.

Tafsili delillerin en önemlisi, terkibindeki özellikleri düşünmek, sonra da Kur'an'ın, ilmiyle herşeyi kuşatan Allah tarafından indirildiğini bilmektir.

Isfehani, Tefsirinde şöyle der: Kur'an icazı, iki yöndedir. Birincisi; Allah

kelamı olarak Kur'an'ın bizzat kendisi, diğeri de; insanların benzerini getirmede âciz bırakmasıdır.

Kur'an'ın bizzat kendisindeki icazı; fesahatı, belâgatı veya mânasındadır. Fesahatı ve belâgatında olan icazı, lafzı ve mânasına bağlı bir icaz değildir. Çünkü قرآناعربيا **«Arapça bir Kur'an olarak..»** (Yûsuf, 2.), بلسان عربي مبين **«Apaçık Arapça bir dille..»** (Şuarâ, 195.) âyetlerinde görüldüğü gibi kelimeler, Arapların kullandığı kelimelerdir. Ayrıca kelimelerin taşıdığı mânalarda da değildir. Çünkü bunların pek çoğu وانه لفى زبر الأولين **«O(nun zikri) evvelkilerin Kitaplarında da vardır.»** (Şuarâ, 196.) âyetinde ifade buyrulduğu gibi, önceki, semavi kitaplarda da mevcuttu. Kur'an'daki ilahi bilgiler, mebde ve mead ile, gaybi haberlerden de değildir. Kur'an'ın icazı, Kur'an olma yönüyle, Kur'an'a da bağlı değildir. Bilakis bütün bunların, önceden bilinen ve öğretilen bilgiler dışında husule gelmiş olmasıdır. Gaybden haber vermek; ister Kur'an nazmıyla, ister başkasıyla, ister Arapça, ister başka bir dille, ister bir ibare ile, ister bir işaretle olsun gaybi haberdir. Şu halde, hususi bir nazımla inen, Kur'an'ın Kur'an olma şeklidir. Lafız ve mânası ise, O'nun bir parçasıdır. Şekillerin değişmesiyle, o şeyin yapısı ve ismi değişebilir; fakat, onu meydana getiren unsurları değişmez. Mesela; yüzük, küpe ve gerdanlık buna misaldir. Bunların şekilleri değişmekle; altın, gümüş, demir gibi unsurları değil, sadece isimleri değişmiş olur. Zira; muhtelif unsurlardan olsa bile altından, gümüşten demirden yapılan yüzüğe, gene yüzük adı verilir. Şayet yüzük, küpe ve gerdanlık altından yapılmışsa, uynı unsurdan olmakla beraber şekilleri değişik olduğu için, isimleri değişir.

Bundan da anlaşılıyor ki; Kur'an'a ait olan icaz, Kur'an'ın kendi nazmına bağlı olan icazdır. Nazmın muciz olması, ilahi kelamın nazmına dayanır. Ayrıca Kur'an'ın bu nazmı, kendi dışındaki nazma muhaliftir.

Buradan şu sonuca varabiliriz: Bir cümle, şu beş esasa uyularak kurulur:

a– İsim, fiil ve harf gibi kelimelerin meydana gelmesi için, dağınık harflerin bir arada toplanması gerekir.

b– Bir mâna ifade eden cümlenin meydana gelmesi için, kelimelerin yanyana dizilmesi gerekir. Bu, hitabette bütün insanların kullandığı, ihtiyaçlarını giderdikleri bir nevidir. Buna nesir adı verilir.

c– Kelimeler, mebde, makta, medhal ve mahrec olacak şekilde yanyana getirilmesi gerekir. Buna, manzum adı verilir.

d– Bu kelimelerle cümle sonunda seci yapılır. Buna, müsecca adı verilir.

e– Bu kelimelerle cümle vezinli hâle getirilir. Buna, şiir adı verilir. Manzum ifade, ya karşılıklı konuşma şeklinde olur, buna hitabet denir. Ya da, karşılıklı yazışma şeklinde olur, buna risale adı verilir.

Cümle çeşitleri, bu kısımlardan ibarettir. Bunların herbiri için özel bir nazım şekli vardır. Kur'an-ı Kerim, bu nazım şekilleri dışında, nazmın bütün güzelliklerini bir arada toplayan Kitaptır. Bu yüzden Kur'an'a, kelam denmesi doğru olduğu halde risale, hitabet, şiir veya seci denmesi doğru değildir. Belâgatta mahir olan Kur'an'ı dinlediğinde, Kur'an'ın dışındaki nazımla, Kur'an arasındaki farkı kolayca görebilir. Bu yüzden Allahu Taâlâ, Kur'an'daki telifin, insanların yardımlaşarak meydana getirdikleri nazım şeklinde olmadığını göstermek üzere; وانه لكتاب عزيز لا يأتيه الباطل من بين يديه ولا من خلفه **«Halbuki o, öyle eşsiz bir Kitaptır ki ne önünden, ne de ardından ona batıl karışmaz..»** (Fussilet, 41-42.) buyurmuştur. Kur'an dışındaki nazım şekillerinin, diğer semavi kitaplarda görüldüğü gibi ilave ve noksanlıklarla, değiştirilmesi mümkündür.

Kur'an'ın benzeri getirilmekten uzak olmasındaki icazı da, açıkça görülmektedir. İster beğenilsin, ister beğenilmesin, her sanatın kendisiyle, uygulayanları arasında, yakın bir münasebet, kuvvetli bir bağı vardır. Bunun delili; herkesin ayrı bir sanat dalı seçmesi, bununla olması, bu sırada içinde bir rahatlık hissetmesi kendisinde bir kuvvet, bu sanata karşı bir sevgi, kalbinde büyük bir huzur meydana gelmesiyle mümkün olur. Allahu Taâlâ, lisana hakimiyetleri sebebiyle her türlü mânayı, her sanat dalında başarmasını bilen hitabet ve belagat ehlini, Kur'an'a muarazaya davet edip, onları mislini getirmede aciz bırakınca, bu muarazadan vazgeçmek zorunda kaldılar. Böylece gerçek ilim sahipleri, onları bu muarazadan alıkoyan ilahi bir kuvvet olduğunu anladılar. Şu halde hangi icaz, bütün belâgat ehlini, zahirde muarazada aciz bırakıp, batında bundan vazgeçirebilecek bir güce sahip olabilir?

Sekkaki, «M i f t a h» adlı eserinde şöyle der: Kur'an'ın icazı anlaşılır, fakat tavsifi mümkün olmayan icazdır. Bu aynen, veznin anlaşılması, fakat tavsifinin mümkün olmaması gibidir. Güzel sesli kimsenin durumu da böyledir. Sesindeki nağmeler anlaşılır, fakat tavsifini yapmak mümkün olmaz. Kur'an'ın icazını, ancak ilm-i maâni ve beyanı iyice bilen, muhtevasını kavrayan, akl-ı selim sahibi kimseler idrak edebilir.

Ebu Hayyan et-Tevhidi şöyle der: Bundaru'l-Farisi'ye, icazın Kur'an'daki yeri sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: Bu, mânası olmayan, saçma bir sorudur. Bu soru tıpkı, insanda insanın yeri nedir, sorusuna benzer. Halbuki, insanın insanda bir yeri olmaz. Fakat soru insanın tamamı üzerinde olsaydı, tarifi mümkün olurdu. Sahip olduğu şerefinden dolayı, Kur'an da böyledir. O'nda mevcut olan her mâna, başlı başına bir delil, muarızlara karşı bir mucize, okuyana bir hidayettir. Allah kelamındaki gayeyi, Kitab'ındaki sırları bütünüyle kavramak, beşerin gücü dışındadır. Bu sebeple, insan aklı hayret içinde kalmış, basireti O'nun yanında kaybolmuştur.

Hattabi ise şöyle der: Maâni ulemasının çoğu, Kur'an'daki icazın belâga-

tında olduğu görüşündedir. Fakat bunu açıklamak onlara zor gelmiş, belagatındaki zevke meyletmişlerdir.

Gerçek şu ki; kelamın çeşitli yönleri vardır. Beyan ilmi açısından, mertebeleri farklıdır. Bu mertebelerin bir kısmı, belağat yönününden oldukça kuvvetli, bir kısmı fesahat yönünden kolay, bir kısmı da ifadede mutlak yumuşaklığı olan mertebelerdir. Birincisi, mertebelerin en yükseği, ikincisi ortası, üçüncüsü de en basit olanıdır. Kur'an'ın belağatında bu üç mertebeden birer hisse bulunmaktadır. Her birinden birer örnek alınmış, bu örneklere uygun bir şekilde cümleler tanzim edilmiş, ilahi kelamın azameti ve akıcılığı içinde, bir arada toplanmıştır. Bu iki vasıf ayrı ayrı kalırsa, iki zıd gibi olur. Kelamındaki akıcılık, ibaresindeki kolaylığın neticesi olduğu gibi, kuvveti de kıraatındaki heybetin neticesidir. Bu iki husus birbirinden farklı olmakla beraber, Kur'an'ın nazmında birleşince, Kur'an'a mahsus bir fazilet meydana getirir, Resûl-i Ekrem'e açık bir delil olur.

İnsanın, Kur'an'ın benzerini getirmedeki aczi, şu noktalarda toplanır:

İnsanın, Arap dilinde mevcut bütün kelimeleri bilmesi; bu kelimelerle ifade edilen eşyanın mânasını bütünüyle kavraması; yanyana dizilişiyle meydana gelen nazım şekillerini öğrenmesi mümkün değildir. Böyle olunca, nazım şekillerinin en güzelinden, ilahi kelamın benzerini getirmek üzere en faziletlisini seçmeye güçleri yetmeyecektir. İlahi kelam; vazedilen kelime, kelimeyle tamamlanan mâna, her ikisini bir arada toplayan bir nazım gibi, üç unsuru ihtiva eder. Kur'an, iyice tetkik edilince, bu unsurların çok mükemmel bir şekilde birbirine kaynaştığı görülür. Öyle ki Kur'an'ın kelimelerinden daha fasih, daha kuvvetli ve daha akıcı bir kelime, nazım yönüyle de daha kuvvetli bir telif, bir uygunluk ve benzerlik görülemez. Mânasında ise, benzerleri arasında O'na tekaddüm edecek, Onun fevkalade yüksek derecesine ulaşacak bir kelamın bulunmadığına her akıl sahibi şahid olur.

Bu üç unsur, dağınık bir şekilde her kelamda bulunabilir. Bunların müştereken bir kitapta toplanması, ancak Allah kelamında mümkün olmuştur. Bundan da anlaşılır ki Kur'an, muciz bir Kitab'dır; en fasih kelimeler, en güzel nazımla gelmiştir. Bu nazım; Allah'ın tevhidini, kötü sıfatlardan tenzihini, itaata daveti, ibadetine devamı, helal, haram ve mübahı tayini, insana nasihatla yol gösterişi, iyiliği emredip kötülükten alıkoyuşu, güzel ahlaka irşadı, kötü ahlakı yasaklayışı, herşeyi yerli-yerince yaratıp, daha güzelinin görülemeyişi ile, en sahih mânaları ihtiva etmektedir. Ayrıca; önceki milletlerin haberleri, karşılaştıkları felaketleri anlatan, gelecekte vuku bulacak olaylardan haber veren, lehte ve aleyhte her türlü delil ve hücceti bir arada toplayan bir nazım tahayyül etmek de imkansızdır. Bütün bunlar, Allah'ın davet ettiği hidayet yolunun lüzumunu te-

kit etmekte, emir ve yasaklarına uymanın vucubiyetini göstermektedir.

Şurası bilinen bir gerçektir ki, bunların bir benzerini getirmek, dağınık halde bulunanları tanzim edip bir arada toplamak, beşer gücünü aşan bir kuvvettir. Bu yüzden insan, Kur'an'ın çok ötesinde kalmış, benzerini getirmede veya şeklini tenkid etmede, acz içine düşmüştür. Kur'an'a karşı koyanlar, manzum zannederek, O'na bazen şiir, güçleri yetmeyip aciz kaldıklarını görünce de sihirdir, demişlerdir. Haddi zatında onlar, Kur'an'ın icazını kalben kabulleniyor, içlerinde bir kamçı gibi ağırlığını hissediyor, korku ve hayrete kapılıyorlardı. Kısmen de olsa, bunu itiraftan kendilerini alamıyorlardı. Bu yüzden onlar; Kur'an'ın ayrı bir tatlılığı, ayrı bir berraklığı vardır, demek zorunda kalmışlardı. Bazen de cehalete düşmüşler, Hz. Peygaberin ümmi olduğunu, yanında Kur'anı imla ettiren veya yazdıran birinin bulunmadığını bildikleri halde, inat, cehalet ve acizliklerini görmemezlikten gelerek Kur'an'a: أساطير الأولين اكتتبها فهي تملى عليه بكرة وأصيلا **«Evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyor.»** (Furkan, 5.) diyecek kadar ileri gidip O'na dil uzatmışlardır.

Ebu Hayyan et-Tevhidi sözlerine devamla şöyle der: Kur'an'ın icazı konusunda, ulemanın temas etmediği bir yönü dile getirmiştim. Bu yön Kur'anın düşünceye ve kalbe yaptığı tesiridir. Manzum olsun, mensur olsun, bazen lezzet ve halaveti, bazen de meydana gitirdiği korku ile, Kur'an kadar kulağa hoş gelen, kalbe nüfuz eden hiçbir söz yoktur. Kur'an buna işaret ederek şöyle buyurur: لو أنزلنا هذا القرآن على جبل لرأيته خاشعا متصدعا من خشية الله **«Biz bu Kur'anı bir dağa indirseydik, Allah'ın korkusundan onu başeğmiş, paramparça olmuş görürdün.»** (Haşr, 21.), الله نزل أحسن الحديث كتابا متشابها مثاني تقشعر منه جلود الذين يخشون ربهم **«Allah sözün en güzelini, birbirine benzer, ikişerli bir kitap halinde indirdi. Rablerinden korkanların, ondan derileri ürperir.»** (Zümer, 23.)

Aynı konuda İbnu Suraka şöyle der: Belagat uleması, Kur'an'ın icaz yönleri konusunda farklı görüşlere sahiptir. İleri sürdükleri görüşlerin çoğunda, bir hikmet ve doğruluk mevcuttur. Fakat tesbit ettikleri icaz vecihleri, tamamına nazaran çok cüzi bir miktardadır. Bazıları icazı, belağatla birlikte muciz, bazıları beyan ve fesahatla muciz, bazıları ise, tertib ve nazmı ile muciz olduğunu söyler. Bazıları da Kur'anın hitap tarzı; Arabın şiir, hitabet, nesir, nazım tarzından başkadır. Bununla beraber Kur'an'ın harfleri onların kullandıkları harfler, kelimeleri konuştukları kelimelerdir. Böylece Kur'an'ın üstünlüğü kendini gösterir. Kur'an âyetlerindeki insicam kısaltılsa, âyetlerin harfleri değişse, akıcılığı kaybolur. İşte Kur'anın en açık icaz yönü buradadır.

Bazıları ise Kur'anın icazını, okuyanın bıkmaması, tilaveti tekrarlansa bile dinleyenin usanmamasında, bazıları ise önceki milletlerden haber vermesinde, bazıları çeşitli meselelerde gaybi ve hikemi bilgileri kesinlikle vermesinde, ba-

zıları da izahı uzun süren, kısaltılması zor olan bilgileri, bir arada toplamasında arar.

Zerkeşi, «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Bu ilimle uğraşan ulema, Kur-andaki icazı, yukarıda zikredilen ifadelerden her birinin ayrı ayrı değil, hepsinin bir arada bulunduğu görüşündedir. Gerçekten Kur'an, bunların hepsine şamildir. Buna göre, sadece birine nisbet edilmesinin mânası yoktur.

Şu hususlar da Kur'anın icazındandır: İster ikrar eden, ister inkar eden olsun, dinleyenin kalbine korku vermesi, kıraatında daimi bir tazelik ve yumuşaklık bulunması, insan kelamında umumiyetle görülmeyen, kolaylık ve zorluk gibi birbirine zıd iki ayrı özellik taşıyan ibareyi bir arada toplaması, başkasına ihtiyaç duyulmayan en son Kitap olması, önceki semavi kitapların izahında Kur'ana ihtiyaç duyulmasıdır. ان هذا القران يقص على بنى اسرائيل أكثر الذى هم فيه يختلفون **«Bu Kur'an İsrail oğullarına kendilerinin ayrılığa düştükleri şeylerin bir çoğunu anlatıyor..»** (Neml, 76.) âyeti buna delildir.

Rummani, eserinde şöyle der: Kur'anın icaz yönü muarazayı terketmekle ortaya çıkar. Bu da, muaraza sebeplerinin bulunması, buna şiddetle ihtiyaç duyulması, herkese karşı koyma, karşı koymanın engellenmesi, beliğ olma, geleceğe ait hususlardan haber verme, adet olanı nakzetme, her mucize ile kıyas edilerek yapılır.

Bu ifadede geçen **âdet olanın nakzı** şu mânadadır. Âdet olan, Araplar arasında bilinen kelam nevilerinin çeşitlerinde cari olan şiir, seci, hitap, risale, insanların sohbet esnasında kullandıkları mensur ifadelerdir. Kur'an, bu âdetin dışında, kendine has üslubu ile nâzil olmuştur. Bu üslubun, diğer üslupları aşan bir özelliği, sözün en güzeli olan şiirin de üstünde bir yeri vardır. Kur'anın **her mucize ile kıyaslanması,** icazının mucize olma yönüyle ortaya çıkmasıdır. Denizin yarılması, asanın yılana dönüşmesi ve buna benzer diğer mucizeler, icaz için tevessül edilen tek yoldur. Şu halde Kur'an, alışılmış olan üslubun dışındadır, insanlarda muarazaya güç bırakmamıştır.

Kadı Iyad, «e ş - Ş i f a» adlı eserinde şöyle der: Kur'anın çok değişik icaz vecihleri vardır. Bu vecihler, şu dört nevide toplanır:

a- Dizilişindeki (tertib) güzellik, kelimelerindeki uyum ve fesahat, icaz vecihleri, kelamda mahir olan Arapların âdetini aşan belagata sahip olması.

b- Fevkalade nazmı, Arap kelamının üslubu dışında, kendine has üslubu, nazım ve nesir şekli, âyetlerinde maktaın bulunuşu, kelimelerin fasılalarla bitişi, kendinden önce ve sonra, benzerinin bulunmayışı.

Kadı Iyad, bu arada şunu da ilave eder: Bu iki neviden her biri, icazdır. Araplar. bunlardan hiçbirine muktedir olmadılar. Şu halde bu iki nevi icaz, onların kudreti dışında, sözlerindeki fesahattan farklı bir icazdır. Bu husus, icazın,

belağat ve üslupta olduğu iddiasında bulunanların görüşüne muhaliftir.

c- Vuku bulmayan, fakat vukuu daha sonra aynen gerçekleşen gaybi heberleri ihtiva etmesidir.

d- Geçmiş asır ve milletlerin, birbirine intikal eden şeriatlarına dair haberleri bildirmesidir. Bunlardan bir tek kıssayı, ömrünü bu uğurda harcayan Ehli Kitap'tan pek az kimse bilirdi. Oysa Resûlullah bu kıssaları, okuma-yazma bilmeyen bir ümmi olduğu halde, gerçek yönleri ile olduğu gibi anlatırdı.

Kur'anın icazından olan bu dört vecih, şüpheye meydan bırakmayacak şekilde açıktır. Bunların dışında, icaz vecihlerinden biri de, Allah'ın yapmamalarını emrettiği, yapacak olurlarsa buna kadir olmayacaklarını bildirdiği konularda, aciz kaldıklarını gösteren âyetlerdir. Aralarından hiçbiri, bunu temenni etmediği halde, Yahudiler hakkında nâzil olan فتمنوا الموت ان كنتم صادقين ولن يتمنوه أبدا **«..Doğru iseniz, haydi ölümü isteyin..Fakat ölümü asla istemezler.»** (Bakara, 94-95.) âyetleri buna misaldir. Bu icaz şekli, üçüncü nevi icaza dahil olabilir. Bir diğer vechi de, dinleyenin kalbinde hasıl olan korku, okuyanda beliren heybettir. Cubeyr b. Mutim'in, akşam namazı vaktinde, Resûlullah'dan Tûr sûresini işitip Müslüman olduğu gibi, bazı âyetleri işiterek Müslüman olanların durumu da, bu icazın tesiri iledir. Cubeyr b. Mutim, olayı şöyle anlatır: Resûlullah أم خلقوا من غير شئ. أم هم الخالقون ...أم هم المصيطرون **«Yoksa kendileri, hiçbir şey olmadan (yaratıcısız) mı yaratıldılar. Yoksa yaratanlar kendileri midir?..yoksa hakim (yönetici) olan kendileri midir?»** (Tûr, 35-37.) âyetlerini okuduğunda, korkudan kalbimin yerinden kopacağını hissettim. O an, İslamın kalbime yerleştiği ilk andır.

Âyetleri dinlemekle Müslüman olarak ölenler hakkında müstakil eserler telif edilmiştir.

Kadı Iyad, şunu da ilave eder: Kur'an'ın icaz yönü, Allah'ın hıfzını üzerine almasıyla, dünya baki kaldıkça var olacak ebedi bir mucize olmasıdır.

Bir başka yönü de, okuyanı usandırmaması, dinleyeni dinlemekten bıktırmamasıdır. Okuyan ve dinleyen bilakis tilavetine kapılır, zevki ve muhabbetti çoğalır. Halbuki, Kur'an dışındaki kelamın okunup dinlenmesi, sıkıcı ve usandırıcı olur. Bu yüzden Resûlullah Kur'anı: **Ne kadar çok okunursa okunsun, tazeliğini kaybetmez,** şeklinde vasıflandırmıştır.

Bir diğer yönü de, hiçbir kitapta bulunmayan ilim ve bilgileri kendinde toplaması, az sayıdaki kelime ve harflerde mevcut olan ilim ve bilgileri kimsenin kavrayamamasıdır.

Kadı, sözünü şöyle tamamlar: Kur'an'ın bu yönleri, belağatına dahildir. Bunun icazda ayrı bir yön sayılmaması gerekir. Yukarıda zikredilen vecihler, Kur'an'ın icazından değil, hususiyet ve faziletindendir. Kur'an'ın gerçek icazı ilk

dört vecihde zikredilen hususlardır. Ancak, bunlara bütünüyle itimad edilmemelidir.

5- Kur'an'daki İcazın Miktarı

a- Kur'an'daki icazın miktarı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısım Mutezile uleması, Kur'an'ın bütünüyle muciz olduğu görüşündedir. Ancak Tûr sûresinin 35-37. âyetleri bunu reddetmektedir.

Kadı Iyad şöyle der: Kur'an'ın icazı, ister uzun, ister kısa olsun, bir sûreye bağlıdır. Bu da, Bakara sûresindeki 23. âyette geçen فأتوا بسورة من مثله ifadesine dayanmaktadır.

Kadı Iyad bir başka yerde şöyle der: İcaz; bir sûre veya sûre miktarı bir âyette olmalıdır. Burada kuvvetli belağat üstünlüğü hissedilmelidir. Kevser sûresi kadar harfi olan âyet muciz sayılır. Bundan daha az miktarında icaz olmaz.

Bazıları da yalnız bir âyette icaz olmaz; ancak âyetler grubunda olur, dediler.

فليأتوا بحديث مثله ان كانوا صادقين **«Doğru iseler haydi onun gibi bir söz getirsinler.»** (Tûr, 34.) âyetine dayanarak bazı ulema; Kur'an, azıyla da, çoğuyla da mucizdir, demişlerdir. Kadı Iyad ise; âyet, buna delalet etmemektedir. Bir ifadenin tamam olması, kısa sûrenin kelimelerinden daha az kelime ile ifade edilmemesidir, der.

b- Kur'anın icazı, kendiliğinden bilinip bilinmiyeceği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kadı, bu konuda şöyle der: Ebu'l-Haseni'l-Eşari; icaz, Nebi'ye kendiliğinden zuhur etmiştir, der. Kur'an'ın muciz olması, ise, istidlale dayanır. Demek istediğimiz şudur: Araplar dışında bir kimsenin Kur'an'daki icazı bilmesi, istidlale dayanır. Araplardan belağatı bilmeyenlerin durumu da aynen böyledir. Arap dilinin bütün yönleri ve edebi sanatlarındaki inceliği bilen kimse, Kur'anın benzerini getirmede, hem kendisi, hem de başkalarının acze düştüğünü kendiliğinden anlar.

c- Ulema, Kur'an'ın terkiplerinden, daha kuvvetli bir tenasüp, ifade ettiği mânadan daha kuvvetli bir düzgünlüğü olan bir kitap bulunmadığı için, en üst mertebede beliğ olduğunda ittifak ettikten sonra, fesahatında değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Kadı, fesahatında farklılık olduğunu reddeder. Bazı ulema, Kur'an'ın kelimeleri, fesahatın en yüksek noktasındadır. Ebu Nasri'l-Kuşeyri, bu farkı kabul ederek şöyle der: Kur'an'daki her kelimenin, fesahat bakımından en ust derecede olduğunu iddia edemeyiz. Diğer ulema da; Kur'an'da hem fasih, hem de en fasih kelimelerin bulunduğu görüşündedir.

Şeyh İzzeddin b. Abdisselam, bu görüşü benimsemekle beraber, şöyle bir soru yöneltir: Kur'an'ın tamamı, niye en fasih kelimelerle nâzil olmadı?

es-Sadr Mevhubu'l-Cezeri, bu soruya şöyle cevap vermiştir: Şayet Kur'an en fasih kelimelerle nâzil olsaydı, fasih ile en fasih arasını cemeden Arap dilindeki mutat usulün dışında nâzil olur, icazındaki hüccet eksik kalırdı. Kur'an Arapların mutad lisanı üzere nâzil olmakla muarazadaki acizliklerini ortaya koymuş; **«Bize gücümüz yetmeyen bir kelam getirdin»** demelerini engellemiştir. Muarızların bu sözü, gören bir kimsenin âma olana: **Gözümle sana üstün geldim,** demesine benzer. Âma olan ise kendisine: **Ben de görebilseydim, yendiğini kabul ederdim,** fakat sen görüyorsun, ben ise görmüyorum. Bu durumda sana karşı koymam nasıl mümkün olur? şeklinde verdiği cevapla göstermiş olur.

d- Şiir, mevzun bir kelam olduğu gibi, derecesi diğer kelam nevilerinden üstün olduğu halde, Kur'an'ın şiire benzemeyişindeki hikmet, hakikat ve doğruluk kaynağı olmasıdır. Şairin yapacağı tek şey, batılı hak şeklinde düşünmesi, hakikatı ve doğruyu gizlemesi, başkalarını kötüleme ve eziyet vermede mübalağa yolunu seçerek ifrata gitmesidir. Bu yüzden Allahu Taâlâ Resûlü' nü şair olmaktan tenzih etmiştir. Şiirde daha çok yalan görüldüğü için, kıyasta bulunan ilim ehli, batıl ve yalanla sonuçlanan kıyaslara, çoğu kez, şiir adını vermiştir. Bazı hikmet erbabı şöyle demiştir: Lisanı düzgün olan mütedeyyin bir şairin şiirinde garip (anlaşılması güç) kelime kullandığı görülmemiştir.

Kur'an'da şiire benzer bir yön olduğu iddiasına, şu cevap verilmiştir: Kur' an'ın şiire benzer olmasına, şiir denilemez. Şiirin ilk şartı, gayesi; şiir olarak yazılmasıdır. Şayet Kur'an şiir olsaydı, vezinli söz söyleyen herkesin şair olması gerekir, herkese şair denirdi. Herkes, az-çok vezinli konuşabilir. Fasih kimselerin konuşmasında bu husus, daha çok görülür. Eğer Araplar, bu gibi vezinli sözlerin şiir olduğuna inansalardı, buna karşı koyar, derhal kınarlardı. Çünkü bu konuda, oldukça hassas ve titizlerdi. Sözlerindeki insicamın en üst noktaya ulaşması için bu durumu mutlaka dikkate alırlardı.

Bir beyitlik söze, şiir denilmediği söylenir. Şiir en az, iki veya daha çok beytten meydana gelir. Receze de şiir denilmemiştir. Recezin şiir olabilmesi için, en az dört beytten ibaret olması gerekir. Bu hal, Kur'an'da kesinlikle mevcut değildir.

e- Bazı ulema şöyle der: Kur'an'ın tehaddide bulunması cinlere değil insanlaradır. Çünkü cinler, Arap diliyle nâzil olan Kur'an'ı bilmezler. قل لئن اجتمعت الانس و الجن **«De ki: 'Eğer insanlar ve cinler toplansalar..»** (İsrâ, 88.) âyetinde cinlerin zikredilmesi, Kur'an'ın icazını tazim içindir. İnsanların ve cinlerin birleşerek meydana getireceği kuvvet, her birinin ayrı ayrı göstereceği kuvvetten daha tesirlidir. Bu iki grubun tehaddide bir araya geldiği, birbirlerine yardım ettiği farzedilse bile, Kur'an'a muarazada gene aciz kalırlar. Her ikisi aciz kaldığına göre, birinin daha aciz kalacağı ortadadır. Bazı ulema da şöyle demiştir:

Cinlere de tehaddi yapılmıştır. Melekler de, Kur'an'ın mislini getirmekten aciz oldukları için, âyetin mânasına dahildir. Kirmani, «G a r a i b u' t - T e f s i r» adlı eserinde şöyle der: Âyette sadece ins ve cinnin zikredilmesi, Resûlullahın meleklere değil, ins ve cinne peygamber olarak gönderilmesindendir.

f- Gazzali'ye; ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا «**Eğer (o) Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı.**» (Nisâ, 82.) âyetinin mânası sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: Âyetteki **ihtilaf** kelimesi, çeşitli mânaları olan müşterek anlamlı bir kelimedir. Âyette murad edilen mâna, insanların Kur'an hakkındaki ihtilafı değil, Kur'an'ın bizzat kendisinden ihtilafın nefyedilmesidir. **Bu sözde ihtilaf vardır,** cümlesi; o sözün bir yönü dine, bir yönü de dünyaya aittir, demektir. Şu halde bu söz, nazmı muhtelif olan sözdür. Bunun bir kısmı şiir vezninde, bir kısmı şiirin tagyir edilmiş şeklinde, bazısı akıcı bir üslupta, bazısı da bunun aksi bir üslupta gelir. Halbuki Allah kelamı, bu gibi ihtilaflardan münezzehtir. Çünkü O, nazımda aynı üsluba, sûre ve âyetlerdeki tenasübe, fesahatta da birbirinden farksız dereceye sahiptir. Kur'an'da, zayıf veya kuvvetli yoktur. Bütün kelimeler aynı mânaya yönelmiştir. O da, insanları Allah'ın vahdaniyetine davet, dünya hayatından ahiret hayatına çekmektir. İnsan sözünde bu gibi ihtilaflar bulunur. Şair ve ediplerin sözü Kur'an'la kıyas edildiğinde, nazmındaki üslup yönüyle farklı olduğu kadar, fesahatın bizzat kendisi ve derecesiyle de farklı olduğu görülür. Hatta bunlar, zayıf veya kuvvetli ibarelere de sahiptir. Bu yüzden iki risale, iki kaside ve şiir, değişik gayelerle yazılmıştır. Şairler ve fesahat ehli, her konuda yazarlar. Bazen dünyayı methederler. Bazen zemmederler, bazen korkakları överek cesur olduklarını söylerler, bazen de zemmederek zayıflıklarını belirtirler. Bazen kahramanlığı methederler, ona cesaret adını verirler, bazen de zemmederek korkaklığa çevirirler. İnsan sözü, bu gibi ihtilaflardan kurtulamaz. Çünkü sözleri, yaşayışlarındaki gaye ve değişikliğe dayanır. İnsan, içinde bulunduğu duruma göre değişebilir. Neşeli anında fesahatı artar, üzüntülü anında ise aynı fesahatı bulamaz. Bu yüzden, gayeleri de değişiktir. Bazen bir şeye meyleder, bazen de uzaklaşır. Bu gibi halleri, zaruri olarak konuşmalarında farklılık meydana getirir. Bir insanın yirmi üç sene boyunca (ki bu müddet, Kur'anın nüzul müddetidir) aynı gaye ve aynı üslupta konuştuğuna tesadüf edilmemiştir. Halbuki Resûllah da bir insandı, değişik halleri vardı. Şayet Kur'an Resûlün veya bir başkasının sözü olsaydı, içinde çokça ihtilaf bulunurdu.

g- Kadı İyad, şöyle der: Kur'an'nın dışında, Tevrat ve incil gibi, Allah kelamından muciz olan bir kitap var mıdır? şeklinde bir soru sorulsa, buna şu cebı veririz: Gaybi haberleri ihtiva etmede, Kur'an gibi muciz olsa bile, nazmında ve telifinde muciz olan bir başka kitap mevcut değildir. Kur'an dışındaki kitaplarda yoktur. Şurasını kesin olarak biliyoruz ki, Kur'an dışındaki semavi kitaplarda tehaddi vaki olmadığından kullanılan dilin, icaz derecesine varacak şekilde fazileti ve fesahat yönleri mevcut değildir.

İbnu Cinni, «M e s a i l u' l - H a t ı r i y y a t» adlı esrinde: قالوا يا موسى اما أن تلقى واما أن نكون أول من ألقى «**Dediler ki: 'Ey Musa, ya sen at, yahut önce atan biz olalım.**» (Tâhâ, 65.) âyetinin tefsiri sırasında şunu zikrder: اما أن تلقى ifadesinden dönüş, iki gaye ile olmuştur. Biri; âyetlerin birbirine yakın kelimelerle başlamasından dolayı lafzi, diğeri de mânevidir. Mânevi olması; Allahu Taâlânın sihirbazlardaki kuvveti, bununla Musa'ya karşı koyma güçlerini bildirmek istediği için bu lafzı kullanmasıdır.

Sonra şöyle bir sual ortaya attı: Sihirbazların fesahat ehli olmadıklarını biliyoruz. Bu bakımdan, onların fesahat ehlinden oldukaları görüşüne nasıl gideriz? Bu husus şöyle cevaplandırılmıştır: Kur'and'a, fasih olmayan insanlardan hikaye edilerek verilen sözlerin bulunduğu âyetler, gerçekte onların sözleriyle değil, mânaları Arapça olarak gelmiştir. Bu sebeble: قالوا ان هذان لساحران يريدان أن يخرجاكم من أرضكم بسحرهما ويذهبا بطريقتكم المثلى «**Dediler ki: 'Bunlar iki büyücüden başka bir şey değil, istiyorlar ki büyüleriyle sizi yurdunuzdan çıkarsınlar ve sizin örnek yolunuzu (en güzel dininizi) yok etsinler.**» (Tâhâ, 63.) âyetinde görülen fesahatin, Arap olmayanın lisanı üzere gelmediği açıkça ortadadır.

h- Barizi, «E n v a r u' t - T a h s i l f i E s r a r i' t - T e n z i l» adlı kitabının mukaddemesinde şöyle der: Bir cümlenin mânası; birbirinden güzel, değişik kelimelerle ifade edilebilir. Aynı şekilde cümlenin bir kısmı, diğer kısmına uygun, daha fasih kelimelerle ifade edilebilir. Bu bakımdan, cümledeki mânayı daima gözününde bulundurmak veya mânaya uyacak bütün kelimeleri düşünmek, sonra da bunların en uygun ve en fasihini kullanmak gerekir. Bunların hepsini, beşer kelamında bir arada görmek imkansızdır. Halbuki Allah'ın ilminde bunlar, kendiliğinden hasıl olan hazır bilgilerdir. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim, tatlı veya daha tatlı, fasih veya daha fasih kelimeleri ihtiva etse bile, sözün en güzeli ve en fasihiyle nâzil olmuştur. Kur'an'da buna misal teşkil eden âyetler şunlardır: وجنى الجنتين دان «**İki cennetin meyvelerini de kolayca toplarlar.**» (Rahman, 54.) Allahu Taâlâ bu âyetin yerine وثمر الجنتين قريب **İki cennetin de meyveleri yakındır,** buyursaydı; جنى ile جنتين kelimeleri arasındaki cinası vermemesi, ثمر kelimesinin de cenneteki meyvelerin olgunlaştığına işaret etmemesi, fasıladaki yakınlığı belirtmemesi yönüyle, âyetteki metnin yerini tutmazdı. وماكنت تتلو من قبله من كتاب «**Sen bundan önce bir kitap okumuyordun.**» (Ankebut, 48.) âyeti de bu kabildendir. Âyette, hemzedeki ağırlıktan dolayı تقرأ fiili yerine تتلو fiili, لاريب فيه (Bakara, 2.) âyetinde, idgamın ağırlığı sebebiyle

لاشك فيه yerine Kur'an'da daha çok kullanılan لاريب فيه ifadesi, ولاتهنوا (Âl-i İmrân, 139.) kelimesinin telaffuzundaki hafiflikten dolayı ولاتضعفوا yerine kullanılması, وهن العظم منّى «..**kemiklerim gevşedi..**» (Meryem, 4.) âyetindeki kelimenin, fethanın zammeden daha hafif olması bakımından ضعف yerine gelmesi, آمن (Bakara, 62.) âyetindeki kelimenin, aynı mânadaki صدّق fiilinden hafif olmasından dolayı آمن fiilinin gelmesi, (çünkü آمن fiili, Kur'an'da تصديق den daha çok kullanılmıştır.), آثرك الله «**Allah seni üstün kıldı..**» (Yûsuf, 91.) âyetindeki kelimenin, telaffuzundaki hafiflikten dolayı فضلك yerine gelmesi, وآتى المال (Bakara, 177.) âyetindeki fiilin telaffuzundaki hafiflikten dolayı, أعطى المال yerine gelmesi, انذر (Ahkaf, 21.) âyetindeki fiilin telaffuzundaki hafiflikten dolayı خوّف yerine gelmesi, خيرلكم (Bakara, 184.) âyetindeki kelimenin, hafiflikten dolayı أفضل لكم yerine gelmesi daha güzeldir. هذا خلق الله «**İşte Alah'ın yarattıkları..**» (Lokman, 11.), يؤمنون بالغيب (Bakara, 3.) âyetlerindeki kelimelerin masdar halinde gelmesi مخلوق ve غائب şeklinde gelmesinden daha hafiftir. تنكح fiili (Bakara, 230.), تتزوج fiilinden hafiftir. Çünkü فعَل babı, تفعّل babından daha hafiftir. Bu sebeple Kur'an'da نكح fiili daha çok kullanılmıştır.

Tahfif ve ihtisardan dolayı hakiki mânasıyla vasfedilmese bile, Allahu Teâlânın sıfatlarından olan; Rahmet, Gazap, Rıda, Hubb ve Makt, gibi kelimelerin kullanılışı da bu kabildendir. Şayet bu kelimeler yerine, hakiki mânasındaki kelimeler kullanılsaydı, sözde artış olur, يعامله معاملة المحبّ والماقت **Ona sevgili muamelesi veya düşman muamelesi yapar** denilirdi. Hafifliği ve kısalığından dolayı bu kelimelerin, mecaz veya teşbih olarak gelişi, hakiki mânalarıyla gelişinden daha güzeldir. Çünkü, فلمّا آسفونا انتقمنا منهم «**Ne zaman ki bizi kızdırdılar, onlardan öç aldık..**» (Zuhruf, 55.) âyeti, فلمّا عاملونا معاملة المغضب **Bize karşı düşmanca tavır takınınca,** ile فلمّا أتوا الينا بما يأتيه المغضب **Bize düşmanca tavır takınanların gelişi gibi gelince,** demekten daha güzeldir.

i- Rummani şöyle der: Kısa sûrelerde muarazanın mümkün olması düşünülebilir mi? şeklinde bir soru sorulsa, buna şu cevap verilir: Kısa sûrelerde, muaraza caiz değildir. Bu sûrelerle tehaddi yapıldığını kabul eden, فأتوا بسورة Yûnus, 38.) âyetinde ifade edildiği üzere, aciz kalacağı açıkça görülür. Zira muaraza, sûrenin kısa veya uzun olmasıyla belirlenmemiştir.

Kısa sûrelerde fasılanın yerine geçecek bir kelime bulunarak, fasılayı değiştirmek mümkündür. Bu husus, muaraza olur mu? şeklinde bir soru sorulsa, buna şu cevap verilir: Mümkün değildir. Kuvvetli şiir yazma gücü olan bir kimsenin, bir beyitlik şiir yazmasının mümkün olduğunu kabul eden kimse, onun vezinli mi, vezinsiz mi yazdığını ayırt edemez. Bu kimse, Rube'nin:

وقاتم الأعماق خاوى المخترق   مشتبه الأعلام لماع الخفق
بكل وفد الريح من حيث انخرق

beytindeki kafiyeleri değiştimek istese, المخترق yerine الممزق ، الخفق yerine الشفق ، انخرق yerine انطلق kelimelerini getirse, bunu yapabilir. Şiirde en az bilgisi olan bile, bu kasidede Rube'ye muarazada bulunduğu, şiir yazma kabiliyeti olduğu söylenemez. Fasılaları değiştirenin durumu da aynen böyledir.

ALTMIŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DAN İSTİNBAT EDİLEN İLİMLER

Allahu Taâlâ: مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ **«..Biz bu Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır..»** (Enam, 38.), وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ **«Sana bu kitabı, herşeyi açıklayan ve Müslümanlara yol gösterici, rahmet ve müjdeci olarak indirdik!»** (Nahl, 89.) buyurmuştur.

Resûlüllah (s.a.v.) bir hadisinde: 'İlerde birtakım fitneler doğacaktır' demesi üzerine bazı sahabe: 'Bundan nasıl kurtulunur?' şeklinde sordukları soruya, Tirmizi ve diğer muhaddislerin rivayet ettiği, şu cevabı vermiştir: Allah'ın Kitabına sarılın. Çünkü Onda, sizden önceki ve sonrakilerin karşılaştığı veya karşılaşacağı haberler ile, yaşadığınız zamandakilerin haberlerini bulursunuz.»

Said b. Mansur, İbnu Mesud'un şöyle dediğini nakleder: İlim öğrenmek isteyen Kur'an'a sarılsın. Çünkü Kur'an'da, geçmiş ve gelecek milletlere ait bilgiler mevcuttur. Beyhaki bu bilgileri, **ilimlerin asılları vardır,** şeklinde açıklamıştır.

Beyhaki; Hasenu'l-Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Allahu Taâlâ, yüz dört kitap indirmiştir. Bunlardaki ilmi; Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an'da toplamıştır. Sonra da bu üç Kitap'taki ilmi, Kur'an'a yerleştirmiştir.

İmam Şafii hazretleri şöyle buyurur: Ulemanın söylediği her söz, Sünnetin şerhi, Sünnet de Kur'an'ın şerhidir. Resûlullah'ın hüküm ifade eden her sözü, Kur'an'dan aldığı mânadır.

Burada derim ki; İmam Şafii'nin bu sözünü, «e l - U m m» adlı eserinde rivayet ettiği: Ben ancak, Allah'ın Kitab'ında helal kıldığını helal, haram kıldığını haram kılarım, hadisi teyid etmektedir.

Said b. Cubeyr: Resûlullah'ın hadisi olarak duyduğum her sözü doğrulayan bir âyeti, Allah'ın Kitab'ında mutlaka bulmuşumdur. İbnu Mesud da şöyle der: Size bir hadis naklettiğimde, Kur'an'dan bunu doğrulayan bir âyeti de gösterebilirim. Bu iki sözü, İbnu Ebi Hatim rivayet etmiştir.

İmam Şafii, aynı eserinde şöyle der: Din mevzuunda, birinize isabet eden bir musibetten kurtuluş yolunu gösteren delil, ancak Allah'ın Kitab'ında bulunur. Bazı hükümler, sadece Sünnette mevcuttur, denilse şöyle cevaplarız:

Hakikatte Kur'an'dan alınmıştır. Çünkü Kur'an, Resûle uymamızı ve O'nun sözleriyle amel etmemizi farz kılmıştır.

Şafii hazretleri, bir defasında Mekke'de şöyle buyurdu: Bana istediğinizi sorun, Kur'an'dan size cevap vereyim. Kendisine: İhramlı olan bir kimse, eşek arısını öldürse, ne dersiniz? diye sorulduğunda Besmele okuyarak وماآتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا **«Peygamber size ne verdiyse onu alın neyi yasakladıysa ondan sakının..»** (Haşr, 7.) âyetiyle cevap verdi.

Bize Sufyan, o Misar b. Kidam, o Kays b. Müslim, o da Tarık b. Şihab-dan, Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Ömer, ihramlı olan bir kimseye eşek arısını öldürmesini emretmiştir.

Buhari, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Allahu Taâlâ, güzel görünmek için, Allah'ın hilkatını değiştirerek dövme yapan ve yaptıran, yüzündeki kılları söken ve göğüsünü açan kadınlara lanet olsun! şeklindeki sözünü duyan Benu Esed kabilesinden bir kadın, İbnu Mesud'a gelerek: Duyduğuma göre siz; şu ve şu gibi işleri yapanları lanetlemişsiniz, bu doğru mudur? diye sorar. İbnu Mesud kadına: Resûlullah'ın lanetlediği kimseyi ben niye lanetlemeyeyim? Bu lanet, Allah'ın Kitabında mevcuttur, şeklinde cevap verir. Bunun üzerine kadın; Kur'an'ı ben de okudum, senin dediklerine rastlamadım, der. Bunun üzerine İbnu Mesud: Eğer dikkatle okusaydın, mutlaka bulurdun. Sen Kur-an'da وماآتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا **«Peygamber size neyi verdiyse alın, neyi yasakladıysa ondan sakının..»** âyetini hiç duymadın mı? deyince kadın: Evet duydum, şeklinde mukabelede bulununca İbnu Mesud; şu halde Resûlullah, bunu kesinlikle yasaklamıştır, der.

İbnu Suraka, «K i t a b u' l - İ c a z» adlı eserinde, Ebubekr b. Mücahid-in şöyle dediğini nakleder: Âlemde ne varsa, hepsi de Allah'ın Kitabında mevcuttur. Kendisine; hanların zikri hangi âyettedir? diye sorulduğunda: ليس عليكم جناح أن تدخلوا بيوتا غير مسكونة فيها متاع لكم **«Oturulmayan ve içinde eşyanız bulunan evlere girmenizden dolayı size bir günah yoktur..»** (Nur, 29.) âyetini okumuş, iskan edilmeyen evlerin hanlara işaret olduğunu söylemiştir.

İbnu Berracan şöyle demiştir: Resûlullah'dan sadır olan her sözün, uzak veya yakın, kendisi veya aslı, Kur'an'da mevcuttur. Bunu, anlayabilen anlar, göremeyen de göremez. Verdiği her hüküm ve karar böyledir. Bunu herkes içtihadı, ilmi derecesi ve anlayış kabiliyeti ölçüsünde kavrar.

İbnu Ebi'l-Fadl el-Mursi, «T e f s i r»inde şöyle der: Kur'an, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini sinesinde toplamıştır. Öyle ki, bu ilimlerin hakikatını ancak Allah bilebilir. Allah'ın nezdinde alıkoydukları hariç, Resûlullah da bilebilir. Kur-an'ın lügatı, kelimelerin yazılışı, harflerin mahreci ve adedi, kelimelerin, âyetlerin, sûrelerin, hiziblerin, nısıfların, rubuların, secdelerin sayısını, her on âyette

bir talimi, mânalarına inmeden mümasil âyetleri ve müteşabih kelimelerin tesbiti gibi hususlarla, Kurra adı verilen kimseler uğraşmıştır.

Nahiv uleması; isim, fiil ve harflerin murab ve mebnisini, bunlardan amel eden veya etmeyen üzerinde durmuş, isimler ve ona bağlı mevzularda, fiillerin lazım ve müteaddi gibi çeşitleri, kelimelerin yazılışları gibi meseleleri genişçe ele almışlardır. Hatta bunlardan bazıları, müşkilini irab etmiş, bazıları da Kur'an-ın kelime kelime irabını yapmışlardır.

Bazı müfessirler, kelimeleriyle meşgul olmuş, bir mânaya, iki veya daha çok mânaya gelenlerini tesbit etmiş, bir mânası olan kelimeleri, kendi mânasıyla değerlendirip gizli mânalarını açıklığa kavuşturmuş, iki veya daha çok mânaya muhtemel olanlardan birini tercih etmiş, herbiri bu konuda görüş ileri sürmüş kendi görüşüne göre mâna vermişlerdir.

Usul uleması, akli deliller, asli ve nazari şahidlerle meşgul olmuşlar, لو كان فيهما آلهة الا الله لفسدتا **«Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de (yer ve gök) bozulup gitmişti..»** (Enbiya, 22.) âyeti gibi pek çok âyetler üzerinde düşünüp, Allah'ın vahdaniyeti, mevcudiyeti, bekası, kıdemi, kudreti, ilmi, ve zatına layık olmayan sıfatlardan tenzihine işaret eden delilller çıkarmış, buna usuluddin ilmi adını vermişlerdir.

Bir kısım ulema Kur'an'daki hitaplar üzerinde durmuş, bunların umum veya hususi mânaya geldiklerini görmüş, hakikat ve mecaz gibi kelimelerde mevcut dil ile ilgili hükümler çıkarmış; tahsis, ihbar, nass, zahir, mucmel, muhkem, müteşabih, emir, nehiy nesih ile kıyas, istishab ve istikra gibi konularda fıkır beyan etmişler, buna usul-i fıkh adını vermişlerdir.

Bir kısım ulema, inceden inceye tetkik edip düşünerek, âyetlerde mevcut helal, haram gibi çeşitli hükümleri tesbit etmişler, bunlara dair usulü, furuu tesis edip, üzerinde geniş bir şekilde durmuşlar, buna ilmi furu veya fıkıh adını vermişlerdir.

Bir kısım ulema; önceki asır ve milletlerin kıssalarını araştırmış, onlarla ilgili haberleri nakletmiş, bıraktıkları eserleri ve başlarından geçen olayları derlemiş, dünyanın yaratılışı ve akabinde mevcut olan eşyayı zikretmiş, buna tarih veya kısas adını vermişlerdir.

Diğer bazıları da; kalpleri titreten, dağları yerinden oynatan hikmet, emsal ve mevize gibi mevzular üzerinde durmuşlar, Kur'an'da mevcut vaad, vaid, tahzir, tebşir, mevt mead, neşr haşr, hisab ikab, cennet, cehennem gibi mevize çeşitlerini, ceza esaslarını istinbat etmişler, buna, hitabet veya vaaz adını vermişlerdir.

Diğer bazıları ise; Yusuf (a.s.)a anlatılan yedi semiz inek kıssası, hapiste karşılaştığı iki kişinin rüyası, güneş, ay ve yıldızların kendisine secde eder gö-

görünüşü gibi tabir usulünü istinbat etmişler, buna rüya tabiri adını vermişlerdir. Her rüyanın tabirini Kur'an'dan çıkarmağa çalışmışlar, eğer bunda bulamadıkları olursa, Kur'an'ın şarihi olan Sünnete müracaat etmişler, Sünnette de bulamadıklarını, hikem ve emsal kitaplarında aramışlar, bunlarda da bulamadıklarını, halkın ıstılahında ve وأمر بالعرف (Araf, 199.) âyetinin işaret ettiği örf ve âdetlerine müracaat etmişlerdir.

Bir kısmı, miras âyetlerindeki hisseyi ve ilm-i feraiz'in ele aldığı diğer hususları incelemiş, yarım, üçtebir, dörttebir, altıdabir, sekizdebir gibi feraiz hesaplarını, avle ait (varislere ait terekenin taksiminde artakalan mala) meseleleri istinbat etmişler, bundan vasiyet hükümlerini çıkarmışlardır.

Bir kısım ulema da, gece ve gündüzün meydana gelişindeki hikmetlere delalet eden âyetler üzerinde düşünmüş, güneş ve ayın menzilleri ile yıldızlar ve burçlara ait esasları tesbit etmişler, buna mevakıt ilmi (vakit tayini) adını vermişlerdir.

Şair ve edipler, Kur'an'daki kelimelerin fesahatı, nazmındaki bedi ve belağatı, mebde ve maktaı, hüsn-i tehallus'u, hitap çeşitlerini, itnab, icaz ve benzeri hususları dikkatle incelemiş, buradan, maâni, beyan ve bedi ilmini meydana getirmişlerdir.

Kur'an'daki işari mânalarla uğraşan hakikat erbabı, lafzındaki mâna ve inceliklere dalmış, bunlara ait fena, beka, huzur, havf, heybet, üns, vahşet, kabz, bast ve benzeri tabirler kullanmışlardır.

Kur'an, bu ilimler dışında; tıp, cedel, heyet, hendese, cebir ve mukabele, müneccimlik (istikbale ait bilgiler) ve diğer konuları ihtiva etmektedir. Tıp ilminin gayesi, sağlığın korunması, kuvvetin sağlanmasıdır. Bu durum birbirine zıt olan azaların işleyişindeki uyumu sağlamakla mümkün olur. Allahu Taâlâ: وكان بين ذلك قواما **«..bu ikisinin arasında dengeli olur..»** (Furkan, 67.) âyetinde bunları bir arada toplamıştır. Biliyoruz ki Kur'an'da, hastalıktan sonra sıhhata kavuşmayı, bedendeki bir rahatsızlıktan sonra şifa bulmayı ifade eden شراب مختلف الوانه فيه شفاء للناس **«Renkleri çeşit çeşit bir içecek çıkar ki, onda insanlara şifa vardır..»** (Nahl, 69.) âyeti bulunmakta, buna ilaveten kalbi hastalıkların şifasını sağlayan âyetler de yer almaktadır.

Pek çok sûrede yer alan heyet ilmi ile ilgili âyetlerde, yer ve göklerin yaratılışı, tedbir ve tasarrufu zikredilmekte, ulvi süfli mahlukat âlemi, bütün genişliği ile anlatılmaktadır.

Hendese ilmine, انطلقوا الى ظل ذى ثلاث شعب **«Bir gölgeye gidin ki üç dallıdır..»** (Mürselat, 30.) âyetinde işaret vardır.

Cedel ilmi, âyetlerin ihtiva ettiği deliller, mukaddime ve neticeler, tasdik ve tekzip gibi diğer hususlarla uğraşır. Hz. İbrahim'in Nemrud ve kavmi ile mü-

nazarası bu ilimde önemli bir yer işgal etmektedir.

Cebir ve mukabele ilmi, zayıf bir ihtimalle denildiğine göre, bazı sûre başlarında bulunan harflerden hareketle, önceki milletlerin beka müddeti, yıllar ve günleri, İslam ümmetinin beka müddeti, dünyanın geçmiş ve gelecekteki ömrü ile meşgul olan ilimdir.

Kur'an'da, günlük hayatta zaruri olan bazı sanatların aslı ve âyetlerin isimleri mevcuttur. Mesela; وطفقا يخصفان عليهما من ورق الجنة **«Ağaç yapraklarıyla vücutlarını örtmeye başladılar..»** (Araf, 22.) âyetinde terzilik, آتونى زبر الحديد **«Bana demir kütükleri getirin..»** (Kehf, 96.) ve والنا له الحديد **«Ona demiri yumuşattık..»** (Sebe, 10.) âyetlerinde demircilik, واصنع الفلك بأعيننا **«Gözetimimizde gemiyi yap..»** (Hûd, 37.) âyetinde marangozluk, نقضت غزلها **«..ipliğini çözen kadın..»** (Nahl, 92.) âyetinde ipekçilik, كمثل العنكبوت اتخذت بيتا **«..bir ev edinen örümceğe benzer»** (Ankebut, 41.) âyetinde dokumacılık, أفرأيتم ما تحرثون **«Ektiğinizi gördünüz mü?»** (Vakıa, 63.) âyetinde çiftçilik, كل بناء وغواص **«Her bina ustasını ve dalgıcı.»** (Sad, 37.), وتستخرجوا منه حلية تلبسونها **«..giyeceğiniz süsler çıkarırsınız..»** (Nahl, 14.) âyetlerinde dalgıçlık, واتخذ قوم موسى من بعده من حليهم عجلا **«Musa kavmi, kendisinden sonra ziynet takımlarından yapılmış bir buzağı heykelini...»** (Araf, 148.) âyetinde kuyumculuk, صرح ممرد من قوارير **«o, sırçadan yapılmış cilalı şeffaf bir..»** (Neml, 44.), المصباح فى زجاجة **«..lamba cam içindedir..»** (Nur, 35.) âyetinde züccaciyecilik, فأوقد لى يا هامان على الطين **«..Ey Haman, haydi benim için çamurun üzerinde ateş yak..»** (Kasas, 38.) âyetinde çömlekçilik, اما السفينة **«Ama o gemi de..»** (Kehf, 79.) âyetinde denizcilik, علم بالقلم **«Kalem ile öğretti..»** (Alak, 4.) âyetinde kitabet, أحمل فوق رأسى خبزا **«Başımın üstünde ekmek taşıyorum..»** (Yûsuf, 36.) âyetinde fırıncılık, بعجل حنيذ **«Kızarmış buzağı..»** (Hûd, 69.) âyetinde aşçılık, وثيابك فطهر **«Elbiseni temizle..»** (Müddessir, 4.) âyetinde temizleyicilik, الا ما ذكيتم **«..henüz canları çıkmadan kesmeniz hariç..»** (Mâide, 3.) âyetinde kasaplık, صبغة الله **«Allah'ın boyası..»** (Bakara, 138.) âyeti ile جدد بيض وحمر **«..beyaz ve kırmızı yollar..»** (Fâtır, 27.) âyetinde boyacılık, وتنحتون من الجبال بيوتا فارهين **«Dağlardan ustalıkla evler yontuyorsunuz.»** (Şuarâ, 149.) âyetinde taşçılık, وما رميت اذ رميت **«Attığın zaman sen atmadın..»** (Enfâl, 17.) âyeti ile واعدوا لهم ما استطعتم من قوة **«Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın..»** (Enfâl, 60.) âyetinde atıcılıkla ilgili işaretler bulunmaktadır. Kur'an'da ayrıca; âlet isimleri, yiyecek içecek ve nikah çeşitleri, kâinatta olmuş-olacak bütün şeylerin tahakkuku, ما فرطنا فى الكتاب من شى **«Bu kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır..»** (Enam, 38.) âyetinde ifade edilmiştir. Mürsi'nin sözleri, özetle bu kadardır.

İbnu Suraka şöyle der: Kur'an'da Allah'ın zikrettiği icaz vecihlerinden bazısı da; sayıların hesabı, toplanması, bölmesi, çarpması, muvafakat, telif, müna-

sebet, tansif ve mudaafe'dir. Hesap ilmiyle uğraşanlar, Resûlullah'ın sözünde sadık olduğunu, Kur'an'ı kendisinin uydurmadığını, bunlarla anlarlar. Zira Resûl-i Ekrem, ne felsefeciler arasına girmiş, ne hesap, ne de hendese bilenlerle karşılaşmıştır.

Ragıb Isfahani şöyle der: Allahu Taâlâ, bütün peygamberlerin nübüvvetini, Peygamberimizin nübüvvetiyle hitama erdirdiği, şeriatlarını Peygamberimizin şeriatıyla kısmen nesh, kısmen de tamamladığı gibi, önceki kitapların muhassalası olan Kur'an'ı da Resûlüne indirmiştir. Allahu Taâlâ يتلوا صحفا مطهرة فيها كتب قيمة **«..tertemiz sayfalar okuyan bir elçidir. O sahifelerde doğru yazılmış hükümler vardır.»** (Beyyine, 2-3.) âyetiyle haber vermiştir. Hacminin küçüklüğüne rağmen, ihtiva ettiği çok geniş mânalarla bu Kitab'ı bir mucize olarak indirmiş, bunları kavramaktan aciz kalmıştır. Nitekim; ولو أن ما فى الأرض من شجرة أقلام والبحر يمده من بعده سبعة أبحر ما نفدت كلمات الله **«Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem olsa, denizler de (mürekkep olsa) arkasından yedi deniz de ona yardım etse, Allah'ın kelimeleri tükenmez..»** (Lokman, 27.) âyeti bunu ifade etmektedir. Beşer aklı bunları kavramaktan aciz olmakla beraber, Kur'an'ın nurundan ve işaret ettiği şeylerden faydalanacak güçtedir. Bu husus, aşağıdaki şiirde şöyle dile getirilmiştir:

كالبدر من حيث التفت رأيته   يهدى الى عينيك نورا ثاقبا
كالشمس فى كبد السماء وضوءها   يغشى البلاد مشارقا ومغاربا

Kur'an ay gibidir, onu açıp baktığında (okuyup anladığında), gözlerine doğruyu gösteren bir nur bahşettiğini, görürsün; Kur'an göğün ortasındaki güneş gibidir, ışığıyle yeryüzünün doğusunu ve batısını aydınlatır.

Ebu Nuaym ve bazı ulema, Abdurrahman b. Ziyad b. Enam'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Hz. Musa'ya bir gün şöyle denilmiştir: Semavi kitaplar içinde Ahmed'in (s.a.v.) Kitab'ı, dövüldükçe yağı çıkan bir kabtaki süde benzer.

Kadı Ebubekr b. Arabi, «K a n u n u ' t - T e v i l» adlı kitabında şöyle der: Kur'an'daki ilimler elli, dört yüz, yedi bin ve yetmiş bin ilimdir. Bunlar, Kur'an'daki kelime sayısına göre, her kelimenin zahir, batın, hadd ve matla'gibi dört ile çarpılması sonucu elde edilen sayıdır. Bu sayıya, terkip halindeki kelimelerle atıflar, dahil değildir. Kur'an'daki ilimler, sayılamayacak kadar çoktur, gerçek sayılarını ancak Allah bilir.

Kur'an ilimleri üç ana konuda toplanır. Bunlar; Tevhid, Tezkir, Ahkamdır.

Mahlukata ait bilgliler, Allah'ın isim, sıfat ve efali ile ilgili bilgiler, Tevhid'e dahil olan bilgilerdir.

Vaad ve vaid, cennet ve cehennem, zahir ve batının temizlenmesi, Tezkirin konularındandır.

Bütün mükellefiyetler, faydalı ve zararlı şeylerin beyanı, emir, nehiy ve

menduplar, Ahkam'ın konularındandır. Fatiha süresinde her üç ilim toplandığından, Ummu'l-Kur'an adını almıştır. İhlas sûresine de, bu üç ilimden biri olan Tevhid'i ihtiva ettiğinden, Kur'an'ın üçte biri denilmiştir.

İbnu Cerir şöyle der: Kur'an, şu üç ilmi ihtiva eder; bunlar: Tevhid, Ahbar ve Dini bilgilerdir. Tevhid'in tamamını ihtiva ettiğinden İhlas sûresine, Kur'an'ın üçtebiri denilmiştir.

Şeyzele şöyle der: Gerçek şudur ki; İbnu Cerir'in bu üç husus, sadece bunları değil, bunların daha fazlasını ihtiva etmektedir. Çünkü Kur'an'ın ilimleri, idrak edilemeyecek ve sayılamayacak kadar çoktur.

Ali b. İsa şöyle der: Kur'an, şu otuz mevzuu ihtiva eder; bunlar ilam, teşbih, emir, nehiy, vaad, vaid, cennet, cehennemin vasfı, Allah'ın isim ve sıfatları, nimetlerine şükrü, muhaliflere delil getirmeyi, mülhidlere cevap vermeyi öğretmek, rağbet, korku, hayır, şer, güzel, çirkin hikmetin vasfı ve marifetin faziletini beyan etmek, iyileri övmek, kötüleri zemmetmektir.

Bu konuda şunu ilave etmek isterim: Kur'an, her şeyi ihtiva eden bir Kitap'tır. Çeşitli ilimlerin aslı olan her bab ve her meseleye, Kur'an'da işaret eden deliller vardır. Kur'an'da ayrıca; canlı-cansız bütün mahlukatın çeşitli yönleri, yer ve göklerin melekutu, arş-ı âlâ ve yerin dibinde olanlar, kâinatın yaratılışı, meşhur peygamber ve meleklerin isimleri, geçmiş milletlerle ilgili haberler arasında, Hz. Adem'in cennetten çıkarılışı sırasında İblis'le olan kıssası, Abdulharis adını verdiği oğlu, Hz. İdris'in yüce bir mevkiye yükseltilmesi, Nuh tufanı, Ad kavminin iki kıssası, Semud kavmi ve deve kıssası, Hz. Yûnus kıssası, Eyke ve Medyen halkının Hz. Şuayb'le olan kıssası, Hz. Lut kavmi, Tubba'ın kavmi, Ress halkı, Hz. İbrahim kavmi ve Nemrud'la mücadelesi, oğlu İsmail'i annesiyle birlikte Mekke'de bırakması, Kabe'nin inşası, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi, Hz. Yusuf ve kardeşlerinin kıssası, Hz. Musa'nın doğumu, nehre atılışı, Kıbtı'yi öldürüşü, Medyen'e gidişi, Hz. Şuayb'ın kızıyla evlenişi, Tur'da Allah'la konuşması, Firavn'a gelişi, Mısır'dan çıkışı, düşmanı boğuşu, kavminin buzağıya tapması, Bakara ve Hızır'la olan kıssası, Hz. Musa'nın zalimlere savaşı, Çin'e kaçan kavmin, Talut'un, Hz. Davud'un Calut'la olan kıssası, Hz. Süleyman ve Saba melikesinin kıssası, Taun'dan kaçanların, öldükten sonra tekrar dirilenlerin kıssası, Zülkarneyn kıssası, Doğuya ve Batıya gidişi, Seddi bina edişi, Hz. Eyyub kıssası, Zülkifl kıssası, Hz. İlyas kıssası, Hz. Meryem ve doğum kıssası, Hz. İsa'nın risaleti ve göğe çekiliş kıssası, Hz. Zekeriyya ve oğlu Yahya'nın kıssası, Ashab-ı Kehf kıssası, Ashab-ı Rakim kıssası, Buht-ı Nasr kıssası, biri cennetlik olan iki kişinin kıssası, cennet ehlinin kıssası, Âl-i Yasin'den inananın kıssası, Ashab-ı Fil kıssası, gibi kıssalar mevcuttur.

Kur'an'da ayrıca; Hz. İbrahim'in Resûlullah'a (s.a.v.) duası, Hz. İsa'nın

müjdesi, Resûlüllah'ın biset ve hicreti, gazvelerinden olan Bakara sûresindeki Benu Hadrami seriyyesi, Enfal sûresinde Bedr gazvesi, Âl-i İmran sûresinde Uhud gazvesi ve Küçük Bedr savaşı, Ahzab sûresinde Hendek muharebesi, Fetih sûresinde Hudeybiye barışı, Haşr sûresinde Benu Nadir gazvesi, Tevbe sûresinde Huneyn ve Tebük gazveleri, Mâide sûresinde Haccetu'l-Veda, Zeyneb binti Cahş'ın nikahı, Resulün seriyyeden alıkonuşu, ezvac-ı mutahharanın Resulüllah'a karşı müşterek tavır almaları, İfk kıssası, İsra kıssası inşikak-ı kamer olayı, Yahudilerin Resule sihir yapmaları gibi, Resulüllah'la ilgili haberler mevcuttur.

Kur'an'da ayrıca; insanın yaratılışından ölümüne kadarki safhalar, ölümün keyfiyeti, ruhun kabzı ve semaya yükselişi, Mümin kadına cennet kapısının açılıp kafir kadına kapanması, kabir suali ve azabı, ruhların karar kıldığı yer, büyük kıyamet alametlerinden olan Hz. İsa'nın inişi, Yecüc ve Mecüc'ün, Dâbbenin ve dumanın çıkışı, Kur'an'ın yükselişi, yeryüzünün yok oluşu, güneşin batıdan doğuşu, tevbe kapısının kapanışı, üç nefha sonunda yeniden diriliş, haşr ve neşir, kıyametin korkunç halleri, güneşin şiddetli sıcaklığı, arşın gölgesi, mizan, havz-ı kevser, sırat, hesap günü ve kurtulanlar, uzuvların şehadeti, amel defterinin sağ ve sol ele verilişi veya arkadan verilişi, şefaat, makam-ı mahmud, cennet ve kapıları, içindeki nehirler, ağaçlar, meyveler, ziynet eşyaları, kaplar, cennetteki dereceler, Allahın ruyeti, cehennem kapıları, içindeki vadiler, azab ve işkence çeşitleri, zakkum ve irinli suların zikri de yer almaktadır.

Kur'anda; hadisde varid olan Allah'ın esma-i hüsnası, mutlak isimlerden bin ismin zikri, Resûlullah'ın bütün isimlerinin zikri yer almaktadır. Ayrıca; imanın yetmiş küsur şubesi ile üç yüz on beş kadar İslami hükümler mevcuttur. Küçük ve büyük günah nevileri, Resûlullah'dan varid olan her hadisi tasdik eden âyetler ile, şerhi ciltler dolusu olacak bilgiler de Kur'an'da yer almaktadır.

Bir kısım ulema, Ahkamu'l-Kur'an'la ilgili müstakil eser telif etmiştir. Kadı İsmail, Ebu Bekr b. Ala, Ebu Bekr'r-Razi, Keyelhirasi, Ebu Bekr b. Arabi, Abdulmunim b. Furs, İbnu Nuveyz Mendad, bunlardandır.

Bazı ulema, tasavvufla ilgili eserler yazmıştır.

İbnu Berracan, hadislerle takviye ederek bu mevzuyu içine alan müstakil bir eser yazmıştır.

Bu sahada ben de bir kitap yazdım, «e l - İ k l i l f i İ s t i n b a t i't-T e n z i l» adını verdim. Kitabımda; fıkhi, usuli, itikadi ve bunlar dışında bazı meseleleri ele aldım. Kitabım bu sahada, oldukça faydalı bilgiler ihtiva etmektedir. Bunlara vakıf olmak isteyen, müracaat edebilir.

Kur'an'da Ahkam Âyetleri

Gazzali ve diğer bazı ulema şöyle der: Kur'an'daki ahkam âyetlerinin sayısı, beş yüzdür. Bazıları bu sayıyı, yüz elli olarak gösterirler. Bu rakamı verenlerin gayesi, Kur'an'da açıkça zikredilen âyetler olsa gerektir. Çünkü kıssa, emsal ve benzeri âyetlerden hüküm istinbat etmek de mümkündür.

İzzeddin b. Abdisselam, «e l - İ m a m f i E d i l l e t i' l - A h k a m» adlı eserinde şöyle der: Âyetlerin büyük bir kısmı, güzel ahlak ve âdabı ihtiva eden hükümler taşımaktadır. Bir kısmında bu hükümler açıkça belirtilmiştir. Bunların bir kısmı istinbat yoluyla çıkarılır. İstinbat; ya bir başka âyete müracaat etmeksizin yapılır, وامرأته حمالة الحطب **«Karısı da odun hammalı..»** (Tebbet, 3.) âyetinden kafirlerin nikahındaki sıhhatın istinbatı, فالآن باشروهن .... حتى يتبين لكم الخيط **«Artık şimdi yaklaşın... beyaz iplikten ayrılıncaya kadar.»** (Bakara, 187.) âyetinden, cünüb bir kimsenin tuttuğu orucun sıhhatının istinbatı buna misaldir. Ya da; bir başka âyete müracaat edilerek yapılır. وفصاله فى عامين **«Onun ayrılması da iki yıl içinde olmuştur.»** (Lokman, 14.) âyetinden hamilelik müddetinin en az altı ay olduğunun isbatı buna misaldir. Müellif şunları da ilave eder: Ahkam âyetleri bazen fiilin inşai (emir) sigasından anlaşılır ki, bu açık olarak anlaşılanıdır. اقيموا الصلاة **«Namazı kılın** (Bakara 43.) âyet. Bazen de أحل لكم **«Size helal kılındı..»** (Bakara, 187.), حرمت عليكم الميتة **«Leş..size haram edildi.»** (Mâide, 3.), كتب عليكم الصيام **«Size oruç farz kılındı..»** (Bakara, 183.) âyetlerinde olduğu gibi, haber cümlesinden anlaşılır. Bazen de Şariin bir işi beğenmesi; veyahut onu yapandan razı olması; ayrıca bir işi sevmemesi veyahut yapanı sevmemesi tarzındaki açıklama; emir veya yasaklama mânasına gelir.

Allah'ın terkini emrettiği, zemmettiği, failini zemmettiği veya azarladığı, lanetlediği, sevmediği fiil, failini sevmediği, razı olmadığı, failini bundan alıkoyduğu, failini hayvana veya şeytanlara benzettiği, hidayetten veya kabulden men edici bulduğu, kötülük veya kerahetle vasfettiği, enbiyanın sakındığı veya buğzettiği, felahın nefyine sebeb olan her fiil, (...) Allah'ın yapılmasını menettiği fiillere delildir. Bunlar, kerahetten ziyade tahrimi gerektiren fiillerdir.

Mübah olan fiiller, âyette helal kılındı şeklindeki lafızlardan, günah, beis, sıkıntı, muahezenin nefyi şeklindeki lafızlardan, mal-mülkle ilgili olan izin, bağış ve memnuniyeti tasvip şeklindeki lafızlardan, haramlığı sükût edilen lafızlardan, Allah'ın kulları için yarattığı şeyleri haram kılanı reddeden lafızlardan, önceki milletlerin zemmedilmeyen fiillerini reddeden lafızlardan çıkarılır. Şayet bu fiiller, medih şeklinde ise, vücup veya mübahlığı gösterir. Şeyh İzzeddin'in sözü burada bitmiştir. Bazı ulema şöyle der: Sükut ifade eden âyetlerden de deliller çıkarılır. Diğer bir kısım ulema ise; Allah insanı on sekiz âyette zikrederek mahluk olduğunu söylemiş, fakat Kur'a'nı elli dört âyette zikrettiği halde, mahluk olduğunu söylememiştir. الرحمن علم القران خلق الانسان âyetinde insanın mahluk olduğu belirtildiği halde Kur'an için böyle bir ifade kullanılmamıştır.

ALTMIŞ ALTINCI BÖLÜM

EMSALÛ'L-KUR'AN

Şafii ulemasının ileri gelenlerinden Ebu'l-Hasen el-Maverdi bu sahada bir eser telif etmiştir.

ولقد ضربنا للناس في هذا القرآن من كل مثل **«Andolsun biz. Kur'an'da insanlara her çeşit misali getirip anlattık..»** (Rum, 58.) ile وتلك الأمثال نضربها للناس وما يعقلها الا العالمون **«Biz bu misalleri insanlara anlatıyoruz, ama onları, bilenlerden başkası düşünüp anlamaz.»** (Ankebut, 43.) âyetleri Kur'an'da emsalin bulunduğuna işaret eden âyetlerdir.

Beyhaki, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlullah (s.a.v.), Kur'an şu beş vecih (esas) üzerine nâzil olmuştur; Helal Haram, muhkem müteşabih ve Emsal. Helalı işleyiniz, haramdan sakınınız, muhkeme uyunuz, müteşabihe inanıp emsal'den ibret alınız, buyurmuştur.

Maverdi şöyle der: Kur'an'ın önemli bir ilmi de, emsal ilmidir. Ulema, emsalle meşgul oldukları halde temsil edileni bilmediklerinden, bu konuda bir gaflet içindedirler. Çünkü temsil edilen olmaksızın, tek başına emsal, gemsiz at, yularsız deveye benzer. Bir kısım ulema da şöyle der: İmam Şafii, emsali, müçtehidin bilmesi gereken Kur'an ilimleri arasında sayar. Müçtehid ayrıca, Allah'a itaate, masiyetten sakınmaya delalet eden emsalin, hangi gaye ile söylendiğini bilmek zorundadır.

Şeyh İzzeddin şöyle der: Allahu Taâlâ Kur'an'daki emsali, ibret ve nasihat almak üzere zikretmiştir. Kur'an'daki emsallerin sevabdaki farklılığı, amelin zayi olması, medih, zem veya benzeri hususları ihtiva etmesi, ahkama delalet eden emsallerdir. Bazı ulema da şöyle der: Kur'an'daki darbı meselden; tezkir, nasihat, teşvik, yasaklama, ibret alma, kabullenme, murad edilen mânayı anlama, tasvir edileni gözle görülür hale getirme gibi, çeşitli faydalar sağlanır. Darb-ı mesel, mânayı müşahhas hâle getirir. Bu bakımdan mâna zihinde, beş duyunun yardımı ile daha iyi yerleşir. Bu sebeble emsalin gayesi, bilinmiyeni bilinene, görülmeyeni görülene teşbih etmektir. Kur'an'daki emsaller, mükafat, medih, zem, sevab, bir şeyin tazim veya tahkiri, bir şeyin kabulü veya ibtali gibi birbirinden farklı gayeler taşır. Allahu Taâlâ وضربنا لكم الأمثال **«..size benzetmeler**

de yapıp anlatmıştık..» (İbrahim, 45.) âyetleriyle bize, emsalin sağladığı faydalardan dolayı lütufda bulunmuştur.

Zerkeşi, «e l - B u r h a n»da şöyle der: Kur'an'daki emsalin hikmeti, İslamın temel kaynağı olan, Kur'a'nı öğretmektir.

Zemahşeri ise şöyle der: Emsal, gizli mânayı keşfetmek, tasarlanan mânayı müşahhas hâle getirmek için yapılır. Temsil edilen önemli ise, temsil olunan da önemli, temsil edilen önemsiz ise, temsil olunan da önemsizdir.

İsbahani şöyle der: Arapların darb-ı mesel kullanması, ulemanın nazirede bulunması, bir takım gizli mânaları ortaya çıkarmada, gerçekleri göstermede kullandıkları, herkesçe bilinen bir husustur. Bunlar; tahayyül edileni gerçekleşmiş şeklinde, tasarlananı anlaşılır şeklinde, gaibi de müşahhas şeklinde gösterir. Darb-ı meselde, husumeti şiddetli olan hasma galip gelmek, kibirlenenin şiddetli tavrını sindirmek özelliği vardır. Darb-ı mesel, bir şeyi bizatihi vasfetmekle mümkün olmayan tesiri, kalbe yerleştirir. Bu yüzden Allahu Taâlâ Kur'an'da olsun, diğer semavi kitaplarda olsun, emsal-i çokça zikretmiştir. İncil'de, emsal sûresi vardır. Emsal ayrıca; Resûlün, enbiya ve hükemanın sözlerinde de çokça görülür.

Emsal'in Kısımları

Emsalu'l-Kur'an:

a- Darb-ı mesel yönü açıkça zikredilen,

b- Darb-ı mesel yönü kapalı olan şeklinde, ikiye ayrılır.

Birinciye misal: مثلهم كمثل الذى استوقد نارا **«Onların durumu, tıpkı şuna benzer ki (aydınlanmak için) bir ateş yakmak istedi..»** (Bakara, 17.) âyetidir. Allah bu âyette münafıklara, ateş ve yağmur gibi iki mesel getirmiştir.

İbnu Ebi Hâtim ve diğer muhaddisler, Ali b. Ebi Talha tariki ile İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Yukarıdaki âyette Allah, münafıklara darb-ı mesel getirmiştir. Onlar İslam'a değer verir görünürlerdi. Bu sebeple Müslümanlar, kendilerinden kız alıp verirler, mirasa ortak tutarlar, ganimeti beraberce paylaşırlardı. Işık tutanın elinden ışık alındığı gibi, Allah, onları öldükleri zaman üzerlerindeki şerefi alarak وتركهم فى ظلمات **«Onları karanlıklar içinde bıraktı..»** âyetiyle karanlıkta kalanlara benzetmiş, karşılaşacakları azabı أو كصيب âyetiyle dile getirmiş, hallerini yağmura tutulmuşların haline benzetmiş, فيه ظلمات âyetiyle, içinde kaldıkları karanlığı dile getirmiş, ورعد وبرق âyetiyle başlarına gelen musibetleri belirtmiş, يكاد البرق يخطف أبصارهم **«Şimşek neredeyse gözlerini kapıverecek..»** âyetiyle münafıkların gizli yönlerine işarette bulunmuş, كلما أضاء لهم مشوا فيه **«önlerini aydınlattı mı onda yürürler..»** âyetiyle de, İslam'da gördükleri izzeti, bunun sonucunda duydukları güveni belirtmiştir. İslam'da bir zayıflama o-

lunca, bunu fırsat bilip karşı koymuşlar, hemen küfre dönmüşlerdir. ومن الناس من يعبد الله على حرف **«İnsanlar içinde Allah'a bir yar kenarındaymış gibi kulluk eden vardır..»** (Hac, 11.) âyeti, onların bu durumuna işaret etmektedir.

أنزل من السماء ماء فسالت أودية بقدرها **«Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce çağlayıp aktı..»** (Rad, 17.) âyeti de birinci kısma ayrı bir misaldir. İbnu Ebi Hatim, Ali b. Talib tarikıyle bu âyet hakkında İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bu âyette Allah, kalplerde bulunan imanın, yakin veya şek miktarına, darb-ı mesel getirmiştir. فأما الزبد فيذهب جفاء **«..köpük yok olup gider..»** âyeti şekki, وأما ما ينفع الناس فيمكث فى الأرض **«..insanlara yararlı olan ise yer yüzünde kalır..»** âyeti de yakini ifade eder. Altın ateşte eritildiğinde nasıl işe yarayan kısmı alınıp, geri kalan kısmı ateşte bırakılıyorsa, aynı şekilde Allah, yakini kabul edip, şekki terkeder. İbnu Ebi Hatim, Ata'dan yaptığı rivayette şöyle demiştir: Allah bu âyetle, Mümin ve kafire, darb-ı meselde bulunmuştur.

Katade'nin şöyle dediği rivayet olunuyor: Bu üç darb-ı meseli, Allah bir meselde toplamıştır. Bir fayda sağlamayan, bereketi bulunmayan köpük, nasıl yok olup giderse, batıl da aynı şekilde yok olup gider. Selden sonra yeryüzünde kalan su, nasıl meraları yeşertip, bereketi artırır ve nebatatı bitirirse, hak da böyledir. Ateşte eritilen altın ve gümüşün posası atılıp, nasıl özü kalıyorsa, hak da böyledir. Ateşe atılan altının posası, nasıl kaybolup gidiyorsa, aynı şekilde, batıl da kaybolup gider.

والبلد الطيب يخرج نباته باذن ربه **«Güzel olan memleketin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar..»** (Araf, 58.) âyeti de bu kısma ayrı bir misaldir. İbnu Ebi Hatim, Hz. Ali tarikıyle İbnu Abbas'ın bu âyet hakkında şöyle dediğini nakleder: Bu, Allah'ın Mümin için getirdiği meseldir. Mümin, güzel beldenin meyvesi güzel olduğu gibi kendisi güzel, ameli güzel olan kimsedir. Çirkin olan da toprağı çorak ve tuzlu olan belde gibi, kafire misal olarak getirilmiştir. Kafir, kendisi habis, ameli habis olandır.

أيود أحدكم أن تكون له جنة **«Biriniz ister mi bir bahçesi olsun ki..»** (Bakara, 266.) âyeti de bu kabildendir. Buhari, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer bir gün Ashab'a şöyle seslenir: أيود أحدكم أن تكون له جنة من نخيل وأعناب **«Biriniz ister mi bir bahçesi olsun ki (içinde) hurma ve üzümler..»** âyeti kimin hakkında nâzil oldu, biliyor musunuz? Onlar; Allah bilir deyince Hz. Ömer kızdı; ya biliyoruz veya bilmiyoruz deyin, şeklinde konuştu. Bu söz üzerine İbnu Abbas; aklımda, bundan biraz bilgi var diye söz alınca Hz. Ömer; kendini küçük görme, bildiğini söyle dedi. İbnu Abbas: Bir amel için mesel getirildi dedi. Ömer: Bu hangi amel diye sordu: İbnu Abbas; Allah'a itaat eden bir zenginin amelidir. Sonra Allah bu kimseye şeytanı musallat etti. Bütün malı yok o-

luncaya kadar masiyette kaldı, şeklinde cevap verdi.

İkinci kısım; kapalı olan darb-ı mesel.

Maverdi şöyle der: Bir gün Ebu İshak İbrahim b. Madarib b. İbrahim'in şöyle dediğini işittim: Babamdan duyduğuma göre şöyle demiştir: Huseyn b. Fadl'a şunu sordum: Sen Kur'an'da Arap ve Acemle ilgili meseller buluyorsun Allah'ın Kitabında, خير الامور أوساطها **Amellerin hayırlısı, orta olanıdır** hadisiyle ilgili âyetler biliyor musun? deyince evet biliyorum, bu mânada Kur'an'da şu dört âyet vardır, dedi: لافارض ولا بكر عوان بين ذلك **«ne yaşlı, ne körpe ikisinin arasında..»** (Bakara, 68.), والذين اذا أنفقوا لم يسرفوا ولم يقتروا وكان بين ذلك قواما **«Onlar ki harcadıkları zaman ne israf ederler, ne de cimrilik ederler. Bu ikisinin arasında dengeli olurlar.»** (Furkan, 67.), ولا تجعل يدك مغلولة الى عنقك ولا تبسطها كل البسط **«*Ellerini boynuna bağlamış gibi yapma, tamamen de açma..*»** (İsrâ, 29.), ولا تجهر بصلاتك ولا تخافت بها وابتغ بين ذلك سبيلا **«Namazda pek bağırma, pek de (sesini) gizleme, bu ikisinin arasında bir yol tut.»** (İsrâ, 110.) âyetlerini okudu.

Kur'an'da, من جهل شيأ عاداه **Kişi bilmediğinin düşmanıdır,** sözüne uygun âyetler biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, şu iki âyet vardır, cevabını verdi: بل كذبوا بما لم يحيطوا بعلمه **«Hayır, bilgisini kavrayamadıkları, bir şeyi yalanladılar..»** (Yunus, 39.), واذ لم يهتدوا به فسيقولون هذا افك قديم **«Fakat onlar onunla hidayete erişemediklerinden: 'Bu, eski bir yalandır' diyecekler..»** (Ahkaf, 11.)

Kur'an'da, احذر شر من احسنت اليه **İyilik yaptığın kimsenin şerrinden sakın** sözünü doğrulayan âyetler biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, şu âyet bu darb-ı meseli doğrular, dedi: وما نقموا الا أن اغناهم الله ورسوله من فضله **«..Sırf Allah ve Resûlü, Allah'ın lütfuyla kendilerini zengin etti diye öç almaya kalkıştılar..»** (Tevbe, 74.).

Kur'an'da, ليس الخبر كالعيان **Duyulan, görülen gibi değildir,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, şu âyet, bu darb-ı meseli doğrular, dedi: قال أولم تؤمن قال بلى ولكن ليطمئن قلبي **«..'İnanmadın mı' dedi. (İbrahim): 'Hayır, (inandım), fakat kalbim kuvvet bulsun diye'...dedi..»** (Bakara, 260.).

Kur'an'da, فى الحركات البركات **Harekette bereket vardır,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, şu âyet bu meseli doğrular, dedi: ومن يهاجر فى سبيل الله يجد فى الأرض مراغما كثيرا وسعة **«Allah yolunda göç eden kimse, yeryüzünde gidecek çok yer ve bolluk bulur..»** (Nisâ, 100.).

Kur'an'da كما تدين تدان **Ne ekersen onu biçersin** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, من يعمل سوءا يجز به **«Kötülük yapan cezasını çeker»** (Nisâ, 123.) âyeti bunu doğrulayan âyettir.

Kur'an'da, حين تقلى تدرى **Canın yanınca anlarsın,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, وسوف يعلمون حين يرون العذاب من أضل سبيلا **«..Azabı gördükleri zaman kimin yolunun çarpık olduğunu bileceklerdir.»** (Furkan, 42.) âyeti bunu doğrulayan âyettir, dedi.

Kur'an'da, لايلدغ المومن من جحر مرتين **Mümin iki kere aldatılamaz** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, هل آمنكم عليه الا كما امنتكم على أخيه من قبل **«(Yakup) dedi ki: 'Daha önce kardeşini size inandığım gibi onu da, size güveneyim mi?..»** (Yûsuf, 64.) âyeti, bu meseli doğrular, dedi.

Kur'an'da, من اعان ظالما سلط عليه **Zalime yardım eden, zulme uğrar,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun diye sordum.

Evet bilyorum, كتب عليه أنه من تولاه فانه يضله ويهديه الى عذاب السعير **«Onun hakkında şöyle yazılmıştır: O kendisini dost edinen kimseyi saptırır ve alevli azaba götürür.»** (Hac, 4.) âyeti bu meseli doğrular, dedi.

Kur'an'da, لا تلد الحية الا حية **Yılandan ancak yılan doğar,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, ولا يلدوا الا فاجرا كفارا **«..yalnız ahlaksız, nankör (insanlar) doğururlar..»** (Nuh, 27.) âyeti bu meseli doğrular, dedi.

Kur'an'da, للحيطان آذان **Yerin kulağı var,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, وفيكم سماعون لهم **«..içinizde onlara kulak verenler vardır..»** (Tevbe, 47.) âyeti, bu meseli doğrulayan âyettir, dedi.

Kur'an'da, الجاهل مرزوق والعالم محروم **Cahil nimette, âlim sefalettedir,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, من كان فى الضلالة فليمدد له الرحمن مدا **«..Kim sapıklık içinde ise Rahman ona mühlet versin..»** (Meryem, 75.) âyeti, bu meseli doğrular, dedi.

Kur'an'da, الحلال لا يأتيك الا قوتا والحرام لا يأتيك الا جزافا **Helal azı, haram çoğu getirir,** meselini doğrulayan âyet biliyor musun? diye sordum.

Evet biliyorum, اذ تأتيهم حيتانهم يوم سبتهم شرعا ويوم لا يسبتون لا تأتيهم **«..Çünkü cumaertesi (tatil) yaptıkları gün balıklar onlara akın akın gelirdi. Cumaertesi yapmadıkları gün balıklar gelmezdi..»** (Araf, 163.) âyeti, bu meseli doğrular, dedi.

Cafer b. Şemsi'l-Hilafe «K i t a b u'l - Â d a b» adlı eserinde, Kur'an'da

darb-ı mesel durumunda olan kelimeleri bir babda toplamıştır. Bedi ilminin bir nevi olan bu çeşit darb-ı mesele, irsalu'l-mesel adı verilir. Bu konuda şu âyetleri misal olarak vermiştir:

لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون (Âl-i İmrân, 92.) âyeti,
«Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça asla iyiliğe eremezsiniz..»

ليس لها من دون الله كاشفة (Necm, 58.) âyeti,
«Onu Allah'dan başka açacak kimse yoktur.»

الآن حصحص الحق (Yûsuf, 51.) âyeti,
«..İşte şimdi hak yerini buldu..»

وضرب لنا مثلا ونسي خلقه (Yâsin, 78.) âyeti,
«Kendi yaratılışını unutarak bize mesel verdi..»

ذلك بما قدمت يداك (Hac, 10.) âyeti,
«(Ey insan) İşte bu senin ellerinin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir.»

قضي الأمر الذي فيه تستفتيان (Yûsuf, 41.) âyeti,
«..Sorduğunuz iş (bu şekilde) kesinleşmiştir.»

أليس الصبح بقريب (Hûd, 81.) âyeti,
«..Sabah da yakın değil mi?»

وحيل بينهم وبين ما يشتهون (Sebe, 54.) âyeti,
«Artık kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir..»

لكل نبأ مستقر (Enam, 67.) âyeti,
«..Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır..»

ولا يحيق المكر السيئ إلا بأهله (Fâtır, 43.) âyeti,
«..Kötü tuzak ancak sahibine dolanır..»

قل كل يعمل على شاكلته (İsrâ, 84.) âyeti,
«De ki: 'Herkes kendi (haline) uygun yolda hareket eder'»

وعسى أن تكرهوا شيئا وهو خير لكم (Bakara, 216.) âyeti,
«..Bazen hoşunuza gitmeyen bir şey hakkınızda iyi olabilir..»

كل نفس بما كسبت رهينة (Müddessir, 38.) âyeti,
«Her can kazandığıyle rehin alınmıştır.»

ما على الرسول إلا البلاغ (Mâide, 99.) âyeti,
«Resûle düşen, sadece duyurmadır..»

ما على المحسنين من سبيل (Tevbe, 91.) âyeti,
«..iyilik edenlerin aleyhine bir yol yoktur..»

هل جزاء الإحسان إلا الإحسان (Rahmân, 60.) âyeti,
«İyiliğin karşılığı, yalnız iyilik değil midir?»

كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة (Bakara, 249.) âyeti,
«..Nice az bir topluluk var ki, Allah'ın izniyle çok topluluğa galip gelmiştir.»

آلآن وقد عصيت قبل (Yûnus, 91.) âyet,
«Şimdi mi? Oysa daha önce isyan etmiştin..»

تحسبهم جميعا وقلوبهم شتى (Haşr, 14.) âyeti,
«..Sen onları toplu sanırsın, oysa onların kalpleri dağınıktır..»

ولا ينبئك مثل خبير (Fâtır, 14.) âyeti,
«Sana her şeyden haberi olan (Allah) gibi hiç kimse haber veremez.»

كل حزب بما لديهم فرحون (Rûm, 32.) âyeti,
«Her grup kendi yanındakiyle sevin (ip övün) mektedir.»

ولو علم الله فيهم خيرا لأسمعهم (Enfâl, 23.) âyeti,
«Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi..»

وقليل من عبادي الشكور (Sebe, 13.) âyeti,
«..kullarımdan şükreden azdır.»

لا يكلف الله نفسا إلا وسعها (Bakara, 286.) âyeti,
«Allah kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez.»

قل لا يستوي الخبيث والطيب (Mâide, 100.) âyeti,
«De ki: 'Murdarla temiz bir olmaz..»

ظهر الفساد في البر والبحر (Rûm, 41.) âyeti,
«Karada ve denizde fesat çıktı..»

ضعف الطالب والمطلوب (Hac, 73.) âyeti,
«..isteyen de aciz, istenen de..»

لمثل هذا فليعمل العاملون (Sâffât, 61.) âyeti,
«Çalışanlar bunun için çalışsınlar..»

وقليل ما هم (Sâd, 24.) âyeti,
«..onlar da ne kadar azdır.»

فاعتبروا يا أولي الأبصار (Haşr, 2.) âyeti,
«..Ey akıl sahipleri ibret alın.»

ALTMIŞ YEDİNCİ BÖLÜM

AKSÂMU'L-KUR'AN

İbnu Kayyim Cevziye bu sahada müstakil bir eser yazmış «e t - T i b-y a n f i A k s â m i' l - K u r' a n» adını vermiştir.

Kur'an'daki yeminin mânası; söylenen sözün tahkik ve tekid edilmesidir. والله يشهد ان المنافقين لكاذبون **«..Allah, münafıkların yalancı olduklarına şahitlik eder..»** (Münafikûn, 1.) âyeti, haber cümlesi olmakla beraber, tekid ifade ettiğinden, kasem cümlesi olarak kabul edilmiştir.

Allah'ın yemin etmesi ne demektir? Yemin, şayet Mümini inandırmak için yapılmışsa, Mümin zaten yemine ihtiyaç duymaksızın, Allah kelamını doğrudan doğruya tasdik eder, kâfiri inandırmak için yapılmışsa, bu yeminin kâfire bir faydası olmaz, şeklinde bir soru şöyle cevaplandırılır: Kur'an-ı Kerim, Arap diliyle nâzil olmuştur. Araplar bir sözün tekidini istediklerinde, âdet üzere, yemin ederler.

Ebu'l-Kasım el-Kuşeyri, bu soruya şu cevabı verir: Allah'ın yemin etmesi, hüccetin kemalini ve tekidini gösterir. Hüccetteki hüküm, ya şahadetle, ya da yemin ifadesiyle belirtilir. Allah Kur'an'da, kâfirlere hüccet bırakmayacak şekilde bu iki nevi yemini zikretmiştir, شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة واولو العلم **«Allah, kendinden başka (gerçek) tanrı olmadığına şahitlik eder, melekler ve ilim sahipleri de..»** (Âl-i İmrân, 18.) , قل اى وربى انه لحق **«De ki: 'Evet, Rabb'im hakkı için o bir gerçektir..»** (Yûnus, 53.) âyetleri buna misaldir. Araplardan biri وفى السماء رزقكم وما توعدون فورب السماء والأرض انه لحق مثل ما انكم تنطقون **«Rızkınız da, size söz verilen azab da yukarıdan gelir. Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu, sizin konuşmanız kadar kesin ve gerçektir»** (Zâriyât, 22-23.) âyetlerini işitince bağırarak; Celil olan Allah'ı kim kızdırdı ki, O'nu yemine mecbur ettiler, demiştir.

Yemin ancak tazime layık olan bir isimle yapılır. Allahu Taâlâ Kur'an'da, yedi ayrı âyette, kendi nefsine yemin etmiştir. Bunlar şu âyetlerdir: قل اى وربى **«De ki: 'Rabb'im hakkı için..»** (Yûnus, 53.), قل بلى وربى لتبعثن **«..De ki: 'Rabb'im hakkı için dirileceksiniz..»** (Tegâbun, 7.), فوربك لنحشرنهم والشياطين **«Rabb'ine andolsun ki onları ve şeytanları mutlaka toplayacağız»** (Meryem, 68.), فوربك لنسئلنهم أجمعين **«Rabbin hakkı için biz onların hepsine mutlaka soracağız»**

(Hicr, 92.), فلاأقسم برب المشارق والمغارب **«Hayır hayır, doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim ki..»** (Meâric, 40.), فلاوربك لايؤمنون **«Hayır, Rabbin hakkı için inanmış olamazlar..»** (Nisâ, 65.), فورب السماء والأرض انه لحق **«Göğün Rabbine andolsun ki bu iş gerçektir..»** (Zâriyât, 23.).

Bunlar dışındaki diğer yeminler: والتين والزيتون ، والصافات ، والشمس ، والليل ، والضحى ، فلاأقسم بالخنس âyetlerinde görüldüğü üzere, mahlukata yapılan yeminlerdir.

Allah'tan başkasına yemin etme, nehyedildiği halde, mahlukata nasıl yemin edilir? şeklindeki soruya şu cevaplar verilir:

a- Mahlukata yapılan yeminlerde, muzaf hazfedilmiştir. Bunlar aslında, ورب الشمس ve ورب التين şeklindedir.

b- Araplar bu isimlere değer verirler, bunlarla yemin ederlerdi. Kur'an da onlarca yemin olarak kullanılan kelimelerle nâzil olmuştur.

c- Yeminler, yemin edenin değer verdiği şeyler üzerine yapılır. Bu durumda değer verilen, değer verenin fevkinde olması icabeder. Halbuki Allah'ın fevkinde değer verilecek hiçbir şey mevcut değildir. Bu sebeple Allah, bazen nefsine, bazen de mahlukata yemin etmiştir. Esasen mahlukatın varlığı, Allah'ın yoktan ver eden ve yaratan olduğuna delalet eder.

İbnu Ebi'l-İsba, Fevâhitu's-suverin sırlarını anlatırken şöyle der: Mahlukat üzerine yapılan yemin, Allah'a yapılan yemini gösterir. Çünkü mefulün varlığı, failin de varlığını gösterir. Zira, failsiz mefulün varlığı mümkün değildir.

İbnu Ebi Hâtim, Hasenu'l-Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Allahu Taâlâ mahlukattan, istediğine yemin etmiştir. Fakat hiç kimse, Allah'tan başkasına yemin edemez.

Bazı ulema ise şöyle der: Allahu Taâlâ لعمرك (Hicr, 72.) âyeti ile Allah katındaki üstün değer ve yerini insanlara bildirmek için Resûlüne yemin etmiştir.

İbnu Merdeveyh, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Allahu Taâlâ Resûlullah'tan daha mükerrem bir kimse yaratıp dünyaya getirmemiştir. Allahın, Resûlünden başka hiçbir kimsenin hayatına yemin ettiğini görmedim. Allah ancak لعمرك انهم لفي سكرتهم يعمهون **«Senin ömrüne yemin olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlar.»** (Hicr, 72.) âyetiyle Resûlün nefsine yemin etmiştir.

Ebu'l-Kasım el-Kuşeyri şöyle der: Bir şeye yemin, ya faziletinden, ya da faydasından dolayı yapılır. Faziletinden dolayı yapılan yemine misal وطور سينين وهذا البلد الأمين **«Sina dağına andolsun ve bu güvenilir şehre andolsun ki..»** âyetidir. Faydasından dolayı yapılan yemine misal ise والتين والزيتون **«Tine ve Zeytune andolsun ki..»** âyetleridir.

Bazı ulema da şöyle der: Allahu Taâlâ'nın yemini şu üç neve münhasırdır. Yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi Zatına, والسماء وما بناها والأرض وما طحاها ونفس

وما سواها **«Göğe ve onu yapana andolsun, yere ve onu döşeyene andolsun. Nefse ve onu şekillendirene.»** (Şems, 5-7.) âyetlerinde olduğu gibi fiiline, والنجم اذا هوى (Necm, 1.) ve والطور وكتاب مسطور **«Andolsun Tura ve satır satır yazılmış Kitaba.»** (Tûr, 1-2.) âyetlerinde olduğu gibi, mahlukatına yemin etmiştir.

Yemin, yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi ya zahirdir, ya da muzmerdir. muzmer olan iki kısma ayrılır. Birincisi, kasem lamından anlaşılır. لتبلون فى أموالكم **«Mallarınızla deneneceksiniz..»** (Âl-i İmrân, 186.) âyeti buna misaldir. İkincisi ise, mânadan anlaşılan kasemdir. وان منكم الا واردها **«İçinizde oraya uğramıyacak kimse yoktur.»** (Meryem, 71.) âyeti buna misaldir. Âyette mukadder والله lafzı vardır.

Ebu Ali el-Farisi, bu konuda şunları söyler: Kasem yerini tutan kelimeler iki kısma ayrılır:

a- Yemin ifade eden kelimeler dışında, yemin ifade etmeyen, şartına cevab bulunmayan haberi cümlelerdir. وقد أخذ ميثاقكم ان كنتم مؤمنين **«..Sizin de sözünüzü almıştı. Eğer inanacaksanız.»** (Hadid, 8.), ورفعنا فوقكم الطور خذوا ما آتيناكم **«..Üzerinize dağı kaldırmıştık. 'Size verdiğimizi tutun..»** (Bakara, 63.), فيحلفون له كما يحلفون لكم **«..Ona da size yemin ettikleri gibi yemin edecekler..»** (Mücadele, 18.). Bu ve benzeri âyetlerde cevabı olmadığından kasem caiz olduğu gibi hal olması da caizdir.

b- Kasemin cevabına bağlı olan kelimelerle yapılır. واذ أخذ الله ميثاق الذين اوتوا الكتاب لتبيننه للناس **«Allah, kendilerine Kitap verilenlerden: 'Onu mutlaka insanlara açıklıyacaksınız..»** (Âl-i İmrân, 187.) âyeti ile وأقسموا بالله جهد أيمانهم لئن امرتهم ليخرجن **«..Bütün güçleriyle Allah'a yemin ettiler. Eğer sen onlara emredersen çıkacaklardır..»** (Nur, 53.) âyeti buna misaldir.

Bazı ulema, kasemle ilgili şu bilgiyi verir: Kur'an'da fiili mahzuf olan kasem fiili zikredilen fiillerde ise, ba harfi cerri ile gelir. وأقسموا بالله **«Allah'a yemin ettiler..»** (Nur, 53.), يحلفون بالله (Tevbe, 62.) âyetleri buna misaldir. Bu harf, fiilin hazfi durumunda kullanılmaz. Bu yüzden لاتشرك بالله ان الشرك لظلم عظيم **«Allah'a ortak koşma, çünkü ortak koşmak büyük bir zulümdür.»** (Lokman, 13.), بما عهد عندك **«..Sana verdiği ahde göre..»** (Zuhruf, 49.), بحق ان كنت قلته فقد علمته **«..gerçek olmayan şeyi demiş olsam sen bunu bilirsin..»** (Mâide, 116.) âyetlerinde harfi cerri kasem kabul edenler, hataya düşmüşlerdir.

İbnu Kayyim de şöyle der: Allahu Taâlâ, sıfatlarıyla mevsuf olan mukaddes Zatına, Zat ve sıfatlarının gereği olan âyetlerine veya âyetlerinin azametini gösteren bazı mahlukata, yemin etmiştir.

Kasem, çoğunlukla göründüğü gibi ya haber cümlesiyle yapılır, فورب السماء والأرض انه لحق **«Göğün ve yerin Rabbine andolsun bu iş gerçektir ki..»**

(Zâriyât, 23.) âyeti buna misaldir. Ya da inşai cümle ile yapılır. فوربك لنسئلنهم أجمعين عما كانوا يعملون **«Rabbın hakkı için biz onların hepsine yaptıklarını soracağız.»** (Hicr, 92.) âyeti buna misaldir. Âyetteki bu kasemle, kendisine yemin edilenin tahkiki murad edilmesi halinde âyet, haberi cümle olur. Bizzat kasemin tahkiki murad edilirse, kasemin tekid ve tahkiki ile kendisine yemin edilenin, gaybi ve hafi mânalara uygun düşmesi gerekir. Bu da gaybi ve hafi mânaların subutuna yemin edildiğinde gerçekleşir. Güneş-ay, gece-gündüz, semâ arz gibi görülen şeylere yemin edilmesi, bizzat bunlara değil, bunların varlığına yemin edilmiş olur. Allah'ın yarattığı şeyler üzerine yemin etmesi, onları yaratmış olmasından dolayıdır. Bunların varlıklarına yemin edilmesi caizdir, kendilerine yemin edilmesi caiz değildir. Allahu Taâlâ yaptığı kasemlerde cevabı çoğunlukla zikretmiştir. Cevabı bilindiğinden لو edatındaki cevabın hazfi gibi, cevabını zikretmediği âyetler de görülür.

Cümlelerde yemin çok kullanıldığından kısaltma gayesiyle kasem fiili hazfedilir, ba harfi cerri ile yetinilir. Zahiri mânadaki isimlerde ba harfi vav'a, lafzi Celalde ise ta'ya çevrilir. وتالله لأكيدن اصنامكم **«Allah'a and içerim ki putlarınıza bir tuzak kuracağım.»** (Enbiya, 57.) âyeti buna misaldir.

İbnu Kayyim şunu da ilave eder: Allah, mahlukatın bilme zorunda olduğu iman esaslarından tevhide, Kur'an'ın hak olduğuna, Resûlün hak olduğuna, kıyamet gününe, vaad ve vaide yemin ettiği gibi, insanın haline de yemin etmiştir.

Tevhide yaptığı yemine misal, والصافات صفا...ان الهكم لواحد **«Andolsun o sıra sıra dizilenlere...ki tanrınız birdir.»** (Sâffât, 1-4.) âyetleridir. Kur'an'ın hak olduğuna misal, فلا أقسم بمواقع النجوم وانه لقسم لو تعلمون عظيم انه لقرآن كريم **«Yo, yıldızların yerine yemin ederim. Bilirseniz bu ne büyük bir yemindir. O, elbette şerefli bir Kur'an'dır.»** (vakıa, 75-77.) âyetleridir. Resûlüllah'ın hak olduğuna misal, يس والقرآن الحكيم انك لمن المرسلين **«Yasin. Hikmetli Kur'an'a andolsun. Sen elbette gönderilmiş elçisin.»** (Yâsin, 1-3.), والنجم اذا هوى ما ضل صاحبكم وما غوى **«İnmekte olan yıldıza andolsun ki, arkadaşınız sapmadı, azmadı.»** (Necm, 1-2.) âyetleridir. Kıyamet gününe yaptığı yemine misal, والذاريات ذروا فالحاملات وقرا فالجاريات يسرا انما توعدون لصادق **«Savurup kaldıranlara, yağmur yüklü bulutlara andolsun ki...Size vaadolunan mutlaka haktır.»** (Zâriyât, 1-5. âyetleridir. Vaad ve vaide misal, والليل اذا يغشى...ان سعيكم لشتى **«Örttüğü zaman geceye andolsun ki..sizin çalışmanız çeşit çeşittir.»** (Leyl, 1-4.), والعاديات...ان الانسان لربه لكنود **«Andolsun Allah yolunda koştukça koşanlara..ki insan Rabbine karşı çok nankördür.»** (Âdiyât, 1-6.), والعصر ان الانسان لفي خسر **«Asra yemin olsun ki mutlaka insan ziyandadır.»** (Asr, 1-2.), والتين....لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم **«Tine andolsun.. Biz insanı en güzel biçimde yarattık.»** (Tin, 1-4.), لا اقسم بهذا

البلد....لقد خلقنا الانسان لفي خسر **«Yoo, and içerim bu şehre...İnsanoğlunu zorluklara katlanacak şekilde yarattık.»** (Beled, 1-4.) âyetleridir.

İbnu Kayyim eserinde şunu da belirtir: Cevabı hazfedilen kasem, çoğunlukla, kendisiyle kasem edilenin, kendisine kasem edilene delalet ettiği zaman yapılır. Çünkü gaye bununla gerçekleşir. Kendisiyle kasem edilen kelimenin lafzı daha beliğ, daha vecizdir. ص والقرآن ذي الذكر **«Sâd. Şerefli Kur'an'a andolsun ki..»** (Sâd, 1.) âyeti buna misaldir. Âyette kendisiyle kasem edilen, Kur'an'ın tazimidir. Kur'an'ın Zikir olarak vasfedilmesi ve kulların muhtaç olduğu zikri şeref ve kadri ihtiva etmesi, kendisiyle kasem edilene delalet eder. Bu da, kafirlerin dediği gibi uydurma bir kitap değil, Allah tarafından indirilen hak bir kitap olduğunu gösterir. Bu bakımdan ulemanın çoğu, kasemin cevabını ان القرآن لحق şeklinde takdir etmişlerdir. Böyle bir takdir, ق والقرآن المجيد (Kâf, 1.), لا اقسم بيوم القيامة (Kıyame, 1.) âyetlerinde olduğu gibi benzeri her yeminde kıyametin isbatına delildir. والفجر ile başlayan âyetler de bu kabildendir. Bu âyetler, haccın menasik ve şeairi gibi büyük ibadetleri ihtiva eden zamanları gösterir. Bu ibadetler, bizzat Allah'a kulluk, azameti karşısında duyulan huzu ve huşudur. Hac ibadetinde, Hz. Peygamber ve Hz. İbrahim (a.s.)ın getirdiği esaslara tazim vardır.

İbnu Kayyim, eserinde şunları da kaydetmiştir: Kasemin latif yönlerinden biri, والضحى والليل اذا سجى **«Kuşluk vaktine andolsun. Durgunlaştığı zaman geceye andolsun.»** (Duhâ, 1-2.) âyetleridir. Bu âyette Allah, Resûlüne verdiği nimet ve ikrama yemin etmiştir. Bu yemin, Resûlüllah'ın nübüvveti ile, kıyamet gününün tasdikını ihtiva etmektedir. Duha sûresinin ilk iki âyetiyle Allah âyetlerin.. den olan kuşluk vakti ve geceye yemin etmiştir. Bu kasemdeki mutabakatı bir düşünelim.. Bu uygunluk, kendisiyle yemin edilen gece karanlığından sonra kuşluk vaktinin aydınlığı, bir müddet kesildikten sonra devam eden vahyin aydınlığına işarettir. Öyle ki vahye karşı gelenler, **Muhammed'in Rabbi kendisini terketti,** diyecek kadar ileri gittiler. Ayrıca bu âyette, gece karanlığından sonra vahyin aydınlığı arasında, bir uygunluk bulunmaktadır.

ALTMIŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

CEDELU'L-KUR'AN

Bu sahada Necmeddin et-Tûfi, müstakil bir eser yazmıştır.

Ulema şöyle der: Kur'an-ı Kerim, her türlü bürhan ve delili ihtiva eden bir kitaptır. Akli ve nakli bilgiler üzerinde kurulan her bürhan, her delil, her taksim ve her tahzir, mutlaka Kur'an'da mevcuttur. Fakat bunlar iki sebepten dolayı kelam ulemasının usulüyle değil, Arapların âdetine göre gelmiştir:

a– Birinci sebeb; وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومه ليبين لهم **«Biz her peygamberi yalnız kendi milletinin diliyle gönderdik ki onlara (emredildikleri şeyleri) açıklasın..»** (İbrahim, 4.) âyetinin mânasına dayanmaktadır.

b– İkincisi de; mücadele yolunu seçmenin, yüce bir kelamla hüccet getirmekten aciz kalmasıdır. Ekseriyetin anladığı gayet vazıh bir ifadeyi anlayabilen, pek az ulemanın anlayacağı kapalı bir ifadeye tevessül etmez ve ifadesini kapalı bırakmaz. Allahu Taâlâ ise kullarına karşı kullandığı hüccetleri, herkesin anlaması için gayet açık bir şekilde getirmiştir. Bu açık hüccetler muhataplarını ikna etmiş, acze düşürmüştür. Havas ise, hatiplere nazaran, âyetlerden daha çok mânalar anlamışlardır.

İbnu Ebi'l-İsba şunları söyler: Cahiz, kelam ulemasının üslubu üzere Kur-an'da bir huccet olmadığı görüşündedir. Halbuki Kur'an'da bu gibi hüccetler pek çoktur. Cahiz görüşünü şöyle açıklar: Kelam uleması muhatabını susturmak için isbat etmek istediği meseleyi, gene kelam ulemasının üslubuyla isbata çalışır. Kur'an'da mevcut hüccet nevilerinden biri de, mantıki hüccettir. Bu yolla, doğru mukaddimelerden, sahih neticeler çıkarılır. Müslüman mantıkçılar hac sûresinin başından, ان الله يبعث من فى القبور **«..Allah, kabirlerde olanı diriltecektir.»** 7. âyetine kadar, on mukaddimeden, beş netice çıkarmışlardır. ذلك بان الله هو الحق **«Bu böyledir. Çünkü Allah, tek gerçektir..»** (Hac, 6.) âyetinde şöyle demiştir: Mütevatir haberlerle sabit olduğuna göre Allahu Taâlâ, kıyametin kopacağı andaki zelzeleyi, korkunç bir olay olarak haber vermiştir. Bu haber sıhhatı kesin olan, kudreti ve doğruluğu sabit olan, hak olduğu tevatüren nakledilen, Allah'ın verdiği bir haberdir. İlerde olacak şeylerden doğru olarak haber veren, ancak Hak'dır o da Allahu Taâlâ'dır. Allah kıyametin korkunç hallerini bildirdiği

için ölüleri dirilteceğini haber vermiştir. Bu haberin sağladığı fayda, bu korkunç hali görebilmek için ölülerin dirilmesidir. Allah'ın herşeye kadir olduğu, sabit olan bir gerçektir. Ölüleri diriltmek, Allah'ın muktedir olduğu şeylerden biridir. Şu halde ölüleri dirilten Allah'tır, Allah her şeye kadir olduğunu bildirmiştir. Şeytana uyanın, sağlam bir ilim olmadan Allah'a karşı mücadele edenin, şiddetli azabı tadacağını da bildirmiştir. Bunu ancak her şeye gücü yeten yapabilir. Şu halde, Allah'ın her şeye gücü yetmektedir. Allah kıyametin kopacağında şüphe olmadığını da bildirmiştir. Doğru bir haberle bildirmiştir ki, insanı topraktan yaratmıştır. انا خلقناكم من تراب .... لكيلا يعلم من بعد علم شيئا «..**Biz sizi topraktan yarattık...bilirken bir şey bilmez olur..**» (Hac, 5.) âyeti buna delildir. Bunun için Allah, ölü toprakla bir mesel getirmiş, gökten indirdiği yağmurla toprak canlanıp kabarmış, her nebattan güzel çiftler bitirmiştir. Allah'ın bildirdiği şekilde, insanın yaratılması da böyle olmuştur. O'nu yaratarak vücud vermiş, ölümle yok etmiştir. Sonra tekrar dirilterek, varlığını iade etmiş, ona hayat vermiş, sonra kuraklıkla öldürmüş, sonra da yeşerterek canlandırmıştır. Allah'ın bildirdiği şeylerin hepsi, gaybi haberin gözle görülecek şekilde vuku bulacağına delalet ettiği doğru ise, kıyametin kopacağına dair haberi de, o derece doğrudur. Kıyamet ancak, kabirlerde bulunanların tekrar dirilmesiyle kopacaktır. Vukuunda şüphe olmayan kıyamet, ölülerin hesaba çekilmek üzere dirileceği bir müddettir. O sırada Allahu Taâlâ, kabirlerde olanlara yeniden hayat verip diriltecektir.

Bazı ulema şöyle demiştir: Allah, cismani dirilmeye bir kaç şekilde delil getirmiştir:

a– İlk yaratılışa kıyasla delil getirmiştir. كما بدأكم تعودون «..**İlkin sizi yarattığı gibi yine O'na döndürüleceksiniz.**» (Araf, 29.), كما بدأنا أول خلق نعيده «..**İlk yaratmaya nasıl başladıysak, onu yine öyle çevirir (yok ederiz)..**» (Enbiya, 104.), أفعيينا بالخلق الأول «**İlk yaratma ile yorulup aciz mi kaldık.**» (Kâf, 15.) âyetleri buna misaldir.

b– Tekrar dirilmeyi, yer ve göklerin yaratılması ile kıyaslayarak, daha layık bir yolla delil getirmiştir. أوليس الذى خلق السموات والأرض بقادر على أن يخلق مثلهم «**Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmağa kadir değil mi?..**» (Yâsin, 81.) âyeti buna misaldir.

c– Yeryüzünün kurumasından sonra, yağmur ve bitkilerle canlanmasına kıyasta bulunarak delil getirmiştir.

d– Yeşil ağaçtan ateş çıkarmaya kıyasla delil getirmiştir. Hakim ve diğer hadis ulemasının rivayetine göre Ubeyy b. Halef, elinde ufalanmış kemikle gelerek: Parçalanmış ve ufalanmış bu kemiği Allah, tekrar nasıl diriltecek diye sorması üzerinde Allah, قل يحييها الذى أنشأها أول مرة «**De ki: 'Onları ilk defa yaratan diriltecek.**» (Yâsin, 79.) âyetini indirmiştir. Allah bu âyetle, ikinci dirilişi, birinci dirilişe atfederek delil getirmiştir. İkisi arasındaki benzerlik, her iki halin, sonradan meydana gelmiş olmasındandır. Bu âyetin akabinde delili artırarak, الذى جعل لكم من الشجر الأخضر نارا «**O ki size yeşil ağaçtan ateş yaptı..**» (Yâsin, 80.) buyurmuştur. Bu şekilde bir delil, bir şeyi benzeriyle kıyaslamak, yaş ağaçla ateşi bir arada zikretmek suretiyle, arazların birbirine tebdilini gösteren gayet açık bir delildir.

e– وأقسموا بالله جهد أيمانهم لا يبعث الله من يموت بلى .. «**Onlar bütün güçleriyle: 'Allah ölen kimseyi diriltmez, diye yemin ettiler. Hayır, diriltecektir.**» (Nahl, 38.) âyetinin ifade ettiği mâna şudur: Hak olan bir mevzuda birbirinden farklı şeyler arasındaki ihtilaf, hak'kın bizatihi değişmesini gerektirmez. Âyette, mevcut olan bir hakikat sabit olunca, dünya hayatında, ihtilafı kaldıracak, birliği sağlayacak şekilde bu hakikatı öğrenmemiz mümkün değildir. Çünkü bu ihtilaf, insan fıtratında mevcuttur. Bunun kaldırılması veya yok edilmesi, fıtratın insandan kaldırılması veya başka bir şekle nakliyle mümkündür. Şurası bir gerçektir ki, bu hayatın dışında bize, inad ve ihtilaf'ın bilinmediği başka bir hayat gereklidir. Allah'ın, kavuşacağımızı vadettiği hayat şekli budur. ونزعنا ما فى صدورهم من غل «**Göğüslerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atmışızdır.**» (Araf, 43.) âyeti buna delildir. Dünya hayatında mevcut olan bu farklılık, münkirlerin inkar ettiği yeniden dirilmeye, gayet açık bir delildir. İbnu Sid, âyeti bu şekilde mânalandırmıştır.

Âlemi yaratanın bir olduğuna işaret eden delil de bu kabildendir. لو كان فيهما آلهة إلا الله لفسدتا «**Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar bulunsaydı, her ikisinin de düzeni bozulurdu...**» (Enbiya, 22.) âyeti de buna delalet etmektedir: Âlemde iki ayrı yaratıcı olsaydı, her ikisinin, nizamı yürütüşünde birlik olmadığı gibi, hükmün icrasında da birlik sağlanamaz, birinin veya ikisinin de, acizlik içinde kalmaları gerekirdi. Bu ayrılık; biri diriltmek isterken, ötekinin öldürmek istemesinden ileri gelecektir. Ya, her ikisinin isteği beraberce gerçekleşecek, ittifak etmeleri farzedilse bile, bir fiilin aynı anda iki şekilde yapılması mümkün olmadığından veya ihtilaf etmeleri farz edilse, iki zıddın bir araya gelmesi mümkün olmadığından, tenakuz ortaya çıkacaktır. Ya da, her ikisinin isteği gerçekleşemeyeceğinden acze düşmüş olacaktır. Halbuki ilah, hiçbir şeyde acizlik gösteremez.

Cedel İlminde Istılah Çeşitleri

Sebr ve Taksim, cedel ilminde kullanılan iki ıstılahtır. ثمانية أزواج من الضأن اثنين «**Sekiz çift; koyun iki..**» (Enam, 143.) âyeti buna misaldir. Kafirler, hayvanların bazen erkeğini, bazen dişisini haram kılınca, Allah sebr ve taksim yoluyla bu davranışlarını şöyle reddetmiştir; yaratmak, sadece Allah'a mahsustur.

O, erkek ve dişi olarak, istediği şekilde yaratır. Kendi kendinize haram kılmanızın aslı nedir, sebebi nedir? Böyle bir hükmün sebebi; ya erkeklik, ya rahimde her ikisinin müştereken bulunmasına, ya da haramlığını gösteren sebebin bilinmesine dayanır. Bu ise, Allah'a mahsus bir ilim olduğundan taabbudidir, insana verilmiş bir ilim değildir. Bu ilmin öğrenilmesi; ya vahiyle, ya resûl göndermekle, ya Allah kelamını işitmekle, ya da vahyin Allah'dan geldiğini müşahede etmekle mümkün olur. أم كنتم شهداء إذ وصاكم الله بهذا «**..yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahitler mi oldunuz?..**» (Enam, 144.) âyetinin mânası buna işaret etmektedir.

Bu haram kılınış şekilleri, şu üç sebepten birine bağlıdır:

a- Bütün erkek hayvanların haram olması,

b- Bütün dişi hayvanların haram olması,

c- Her iki cinsin de müştereken haram kılınmasıdır. Bu yüzden, bazen birini, bazen diğerini haram veya helal kılma gayretleri. İleri sürülen sebep, mutlak tahrimi gerektirir. Müşrikler, vasıtasız olarak veya bir elçi vasıtasıyla Allah'tan vahiy almanın batıl olduğunu iddia etmediler. Çünkü Resûlullah'tan önce kendilerine, bir peygamber gelmemiştir. Bunlar, bütünüyle batıl olunca, iddia edilen haram veya helal olma durumu, kendiliğinden batıl olur. Böylece sözleri, sapıklıktan ve Allah'a iftiradan başka bir şey değildir.

Cedel ilminde kullanılan ıstılahdan biri de, el-Kavlu bil-muceb'dir. İbnu Ebi'l-İsba bunun, hasmın sözünü aynı mânada bir sözle karşılık vermek olduğunu söyler.

Bir kısım ulemaya göre de ikiye ayrılır:

a- Bir başkasının sözünde, hükmü sabit olan bir şeyden kinaye olarak, sıfat şeklinde gelmesi, bu sıfatın başkası için kullanılmasıdır.. يقولون لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل ولله العزة «**Diyorlar ki: 'Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, daha üstün olan, daha alçak olanı oradan çıkaracaktır. Üstünlük ancak Allah'a...**» (Münafikûn, 8.) âyeti buna misaldir. Âyetteki الأعز kelimesi münafıklardan bir gruba, الأذل kelimesi de Müminlerden bir gruba, kinaye olarak gelmiştir. Münafıklar kendi gruplarının, Müminleri Medine'den çıkaracaklarını söylerken, Allah da izzetin kendilerine değil, Allah'a, Resûlüne ve Müminlere ait olduğunu söyleyerek, bu sözlerini reddetmiştir. Âyette sanki şöyle denilmek istenmiştir: Bu söz doğrudur. İzzetli olanlar, zelil olanları Medine'den çıkaracaklardır. Fakat aslında, çıkarılacak olan zeliller, kendileridir. Onları çıkaracak olan izzet sahibi ise, Allah ve Resûlüdür.

b- Başkasına ait bir sözdeki kelimenin, murad ettiği mânanın hilafına, cümledeki bir başka mânaya hamledilmesidir. Buna dair Kur'an'dan bir misal vereni görmedim. ومنهم الذين يؤذون النبي ويقولون هو أذن قل أذن خير لكم «**İçlerinden bazıları da Peygamber'e eziyet ederler: 'O, (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır.' derler. De ki: 'O sizin için bir hayır kulağıdır..**» (Tevbe, 61.) âyetinin buna misal olacağı inancındayım.

Cedel ilmindeki diğer ıstılahdan biri de, teslimdir. Teslim, imkansız olanı, mümkün kabul etmektir. Bu ise ya menfi olur, ya da bir şart edatıyla şarta bağlanır. Şartın hükmü yerine gelmedikçe, zikredilen hükmün yerine gelmesi de mümkün olmaz. Bu hükmün vukuu, tamamıyle cedele bırakılır. Vuku bulacağı ihtimaline karşılık, cedelin faydasız olacağı görülür. ما اتخذ الله من ولد وما كان معه من إله إذا لذهب كل إله بما خلق ولعلا بعضهم على بعض «**Allah çocuk edinmemiştir. Onunla beraber hiçbir tanrı yoktur (olsaydı) o takdirde her tanrı kendi yarattığını götürürdü; onlardan her biri diğerine üstün gelmeye çalışırdı..**» (Müminun, 91.) âyeti buna misaldir. Âyetin mânası; Allah'la birlikte başka bir ilah yoktur. Onunla birlikte, ayrı bir ilah'ın varlığı kabul edilecek olursa, her ilah'ın kendi yarattığını idare edeceği, birinin diğerine üstün geleceği kabul edilirdi. Bu takdirde, âlemde hiçbir şey tamamlanamaz, hiçbir hüküm icra edilemez, nizamı da sağlanamazdı. Halbuki, gerçek bunun aksinedir. Şu halde; âlemde iki ilah'ın varlığını farzetmek, imkansız bir şeyi ifade etmek olacağından, muhaldir.

Diğer bir ıstılah da, **İscal'dir.** İscal, hitap edilen şeyin vukuunu muhataba, tescil etmek üzere, kullanılan kelimelerdir. ...ربنا وآتنا ما وعدتنا على رسلك «**Rabbimiz bize elçilerine vadettiklerini ver..**» (Âl-i İmrân, 194.), ربنا وأدخلهم جنات عدن التي وعدتهم «**Rabbimiz, onları söz verdiğin Adn Cennetine sok..**» (Mümin, 8.) âyetleri buna misaldir. Bu iki âyette vermek ve dahil etmek kelimelerinde iscal mevcuttur. Çünkü, bu iki kelime, verdiği sözden dönmeyen Allah'ın vaadi ile vasıflanmıştır.

Bir diğer ıstılah da intikaldir. İntikal, bir konuda delil getiren hasmın birinci delili anlamaması üzerine, ikinci bir delile geçmesidir. Hz. İbrahim ile Nemrud arasında geçen münazara, buna bir misaldir. Hz. İbrahim, ربي الذي يحيي ويميت «**Benim Rabbim O'dur ki yaşatır, öldürür..**» (Bakara, 258.) demesi üzerine Nemrud أنا أحيي وأميت «**Ben de yaşatır ve öldürürüm.**» karşılığını vermiştir. Nemrud bu sözü üzerine, ölüme mahkum birini çağırarak azad etmiş, suçsuz birini de öldürmüştür. Hz. İbrahim onun bu davranışı karşısında, öldürmek ve diriltmenin mânasını anlamadığını veya anladığı halde öyle göründüğünü farkederek Nemrud'u acze düşürecek, başka bir delile geçmiş, إن الله يأتي بالشمس من المشرق فأت بها من المغرب «**..Allah güneşi doğudan batıya getirir, sen de onu batıdan getir..**» (Bakara, 258.) âyetiyle ikinci bir delil getirmiştir. Bunun üzerine Nemrud şaşırarak, susmak zorunda kalmış, güneşi ben de batıdan doğdurabilirim diyememiştir. Çünkü, bu durumda etrafındakilerden aklı başında olanların bunu kabul etmeyecekleri besbelli idi.

Münakaşa da, cedel ilminde kullanılan bir ıstılahtır. Bu kelime, **vukuu mümkün olmayana işaret etmek üzere birşeyı; mümkün olmayan bir şeye bağlamaktır.** ولا يدخلون الجنة حتى يلج الجمل فى سم الخياط **«..halat, iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremiyeceklerdir..»** (Araf, 40.) âyeti buna misaldir.

Mücaratu'l-hasm (hasma yakın gözükmek) **de cedel ıstılahından biridir. Hasmı yenmek ve teslime mecbur etmek gayesiyle, sözlerinden bir kısmını kabul etmiş gözükerek, istediğini elde etmeğe, mücaratu'l-hasm denilir.** قالوا ان انتم الا بشر مثلنا تريدون أن تصدونا عما كان يعبد آباؤنا فاتونا بسلطان مبين قالت لهم رسلهم ان نحن الا بشر مثلكم **«..siz, bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz. Bizi babalarımızın taptığından çevirmek istiyorsunuz. O halde bize açık bir delil getirin' dediler. Peygamberleri onlara dediler ki: 'Biz de sizin gibi insandan başka bir şey değiliz..»** (İbrahim, 10-11.) âyetleri buna misaldir. 'Biz de sizin gibi insanız' şeklindeki sözlerinde, peygamberlerin beşer olduğunu itiraf ettikleri görülür. Bu sözleriyle onlar, sanki risaleti de kendilerinden nefyeder gözüktüler. Halbuki âyette murad edilen mâna, bu değildir. Bilakis bu, hasmı yenmek için uygulanan bir usüldür. Onlar bu sözleriyle şunu demek istemişlerdir. Beşer olduğumuza dair iddanız doğrudur, bunu inkar etmiyoruz. Fakat bu durumumuz, Allah'ın bize risalet bahşetmesine mâni değildir.

ALTMIŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

KUR'AN'DA MEVCUT İSİM, KÜNYE VE LAKABLAR

Kur'an'da nebi ve resûllerden meşhur olanlarına ait yirmi beş isim vardır:

1– Hz. Adem (a.s.)

İnsanlığın babası Hz. Adem (a.s.)dır.

Bir kısım ulema kelimenin, أفعل vezninde أدمة kelimesinden türemiş bir sıfat olduğunu, bu yüzden gayrı munsarif kelime sayıldığını söylemiştir.

Cevaliki şöyle der: Dördü hariç, bütün peygamber isimleri, aslen Arapça değildir. Arapça olanlar; **Adem, Salih, Şuayb ve Muhammed'dir.**

İbnu Ebi Hatim, Ebu'd-Derda tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Adem'e topraktan yaratıldığı için bu ad verilmiştir.

Bazı ulema bu ismin خاتام vezninde, aslı آدام olan Süryani dilinde bir kelime olduğunu, ikinci elif'in hazfiyle muarrab olduğunu (Arapçalaştığını) söyler.

Salebi ise, İbrani dilinde toprağa آدام denildiği, bu yüzden Hz. Adem'e bu ad verildiğini söyler.

İbnu Ebi Hayseme, Hz. Adem'in 960 sene yaşadığını, «T e h z i b u' l - E s m a v e' l - L ü g a t» adlı eserinde belirtir.

Nevevi Tehzib adlı eserinde; tarih kitaplarının ifadesine göre Hz. Adem-in 1000 sene yaşadığını söyler.

2. Hz. Nuh (a.s.)

Cevaliki, bu kelimenin muarrab bir isim olduğunu, Kirmani de, sakin mânasında Süryani bir isim olduğunu söyler. Hakim «M ü s t e d r e k»inde, Hz. Nuh nefsi için çokça ağladığından kendisine bu ad verildiğini, aynı zamanda Abdulgaffar da denildiğini söyler. Sahabenin çoğuna göre, Hz. İdris'den önce yaşamıştır.

Bir kısım ulema da künyesinin, Nuh b. Lemk b. Mettuşelah b. Enhuh olduğunu, sonradan Araplaştığını, bir rivayete göre de Hz. İdris'in kendisi olduğunu söyler.

Taberani, Ebu Zerr'in şöyle dediğini nakleder: Ya Resûlallah, peygamberlerin ilki kimdir? Resûlüllah; Adem (a.s.)dır. Sonra kimdir? Resûlullah; Nuh (a.s.)dır. Bu iki peygamer arasında 20 asır vardır, buyururlar.

Müstedrek sahibi, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Hz. Adem ile Hz. Nuh arasında 20 asır vardır. Müstedrek sahibi İbnu Abbas'dan merfuan şu-

nu da nakleder: 'Allahu Taâlâ, Nuh (a.s.)ı 40 yaşında iken peygamber yaptı. Nuh (a.s.) 950 sene yaşayarak insanları vahdaniyeti ilahiye'ye davet etti. Tufan'dan sonra da, insanlar çoğalıp yeryüzüne yayılıncaya kadar, 60 sene daha yaşadı.

İbnu Cerir; Nuh (a.s)ın, Hz. Adem'in vefatından 126 sene sonra dünyaya geldiğini söyler.

Nevevi «T e h z i b» adlı eserinde; en uzun ömürlü peygamberin Hz. Nuh olduğunu belirtir.

3- Hz. İdris (a.s.)

Hz. Nuh'dan önce yaşadığı söylenir. İbnu İshak'a göre, insanlar arasında nübüvvet verilen ilk peygamber olduğunu, Ahnuh b. Bedr b. Muhlail b. Enuş b. Kanan b. Şis b. Adem künyesiyle tanındığını söyler.

Vehb b. Münebbih'e göre, Hz. İdris, Nuh'un dedesidir. Süryani bir isim olan Hanuh adıyla tanınmıştır. Bir rivayete göre, çok okuduğunudan dolayı dirase kelimesinden müştak olarak idris şeklinde Arapça bir isim olduğu söylenir.

«M ü s t e d r e k»de, zayıf bir senedle, Hasenu'l-Basri tarikıyle Semure-nin şöyle dediği rivayet edilir: Hz. İdris; beyaz tenli, uzun boylu, iri göbekli, geniş omuzlu, vücudunda kılı az, gür saçlı, bir gözü diğerinden büyük, göğüsünde lekesi olmayan bir ben bulunan peygamberdir. Allahu Taâlâ insanların ona karşı düşmanlıklarını, kötülüklerini görünce onu altıncı kat göğe çıkarmıştır. ورفعناه مكانا عليا **«Onu yüce bir yere yükseltmiştik.»** (Meryem, 57.) âyeti, buna işaret etmektedir.

İbnu Kuteybe, Hz. İdiris'in 350 yaşında iken göğe çekildiğini zikreder.

İbnu Hibban «S a h i h»inde şöyle der: Hz. İdris, hem nebi, hem de resûl idi. Kalemi ilk kullanan O olmuştur.

«M ü s t e d r e k»de, İbnu Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: Hz. İdris'le Nuh arasında 100 sene geçmiştir.

4- İbrahim (a.s.)

Cevaliki şöyle der: İbrahim, Arapça olmayan eski bir isimdir. Araplar bu kelimeyi çeşitli şekillerde telaffuz etmişlerdir. Bunların en meşhuru İbrahim'dir. İbraham şeklinde de telaffuz edilir. Kıraat-ı Sebada, İbrahim ve İbrahem şeklinde okunur. Bu kelime, merhametli baba mânasında Süryani dilinde bir isimdir. Kirmani «A c a i b» adlı eserinde belirttiğine göre, keskin bakışlı mânasında, Berheme kelimesinden türemiştir. Tam ismi; Tarah b. Âzar b. Nâhur b. Şâruh b. Râgû b. Fâleh b. Âber b. Şâlah b. Erfahşez b. Sam b. Nûh'dur.

Vakidi, Hz. Adem'in yaratılışından 2000 sene sonra dünyaya geldiğini söyler.

«M ü s t e d r e k»de, İbnu'l-Museyyeb tarikıyle Ebu Hüreyre'nin şöyle

dediği rivayet edilir: Hz. İbrahim 120 yaşında sünnet edilmiş, 200 yaşında iken vefat etmiştir.

Nevevi ve diğer ulema; Hz. İbrahim'in 175 sene yaşadığına dair rivayette bulunmuşlardır.

5- İsmail (a.s.)

Cevaliki, İsmain şeklinde okunduğunu söyler. Nevevi ve diğer ulama, Hz. İbrahim'in büyük oğlu olduğunu belirtirler.

6- İshak (a.s.)

Kardeşi İsmail'den 14 sene sonra doğmuş ve 180 sene yaşamıştır. Ebu Ali b. Miskeveyh «N e d i m u' l - F e r i d» adlı eserinde, İshak'ın İbrani dilinde çok gülen mânasına geldiğini belirtir.

7- Yakub (a.s.)

Bu peygamber 147 sene yaşamıştır.

8- Yûsuf (a.s.)

İbnu Hibban «S a h i h»inde, Ebu Hüreyre'den yaptığı rivayette tam adını şöyle verir: Kerim b. Kerim b. Kerim, Yûsuf b. ishak b. İbrahim'dir.

«M ü s t e d r e k» sahibi, Hasenu'l-Basri'den şunu nakleder: Hz. Yûsuf, kuyuya 12 yaşında iken atılmış, babasına 80 yaşından sonra kavuşmuş, 120 yaşında vefat etmiştir.

Buhari'nin rivayetine göre kendisine, güzelliğin yarısı verilmiştir. Bazı ulema ولقد جاءكم يوسف من قبل بالبينات **«Daha önce Yûsuf da size açık mucizeler getirmişti..»** (Mümin, 34.) âyetine dayanarak Resûl olduğunu söyler. Bir rivayete göre âyette geçen Yûsuf, Hz. Yakup'un oğlu Yûsuf değil, Yûsuf b. İfraim b. Yûsuf b. Yakub'dur. Kirmani «A c a i b» adlı eserinde, ويرث من آل يعقوب **«Ki (o) bana ve Yakup oğullarına mirascı olsun.»** (Meryem, 6.) âyetinden hareketle, benzeri bir isim yanlışlığını zikrederek şöyle der: Cumhur'a göre âyetteki Yakup, Yakup b. Mâsân'dır. Hz. Zekeriyya'nın karısı, İmran b. Mâsân'ın kızı, Meryem'in kızkardeşidir. Yakub'un, Yakub b. İshak b. İbrahim olduğunu söylemek garibdir.

Kirmani'nin garib olarak vasıflandırdığı bu söz, aslında meşhurdur. Garib olan, Yakub'un ilk künyesidir. Nevf b. Bikali'nin rivayetine göre, bunun gariblikte bir benzeri şudur: Kehf sûresindeki Hızır (a.s.) kıssasında zikredilen Musa, israil oğullarının peygamberi değil, Musa b. Menşa b. Yusuf'tur. bir rivayete göre İbnu İfraim b. Yûsuf'tur. İbnu Abbas bunu yalanlamıştır. Bundan daha garib olanını Nakkaş ve Maverdi rivayet etmişlerdir: Mümin sûresinde (34. âyet) zikredilen Yûsuf, cinlerden biridir. Allah onu bir resûl olarak göndermiştir. İbnu Asker'in rivayetine göre Âl-i İmrân sûresinde zikredilen İmrân, Hz. Meryem'in babası değil, Hz. Musa'nın babasıdır.

Yûsuf kelimesinin altı çeşit telaffuzu vardır. Sin harfi, ya hemze ve terkile beraber, üç hareke ile okunur. Doğru olan görüş, bu kelimenin Arab asıllı olmadığı ve herhangi bir kelimeden türemediğidir.

9- Lût (a.s.)

İbnu İshak şöyle der: Adı; Lût b. Hâran b. Âzer'dir. «M ü s t e d r e k»de ise İbnu Abbas'ın rivayetine göre Lût, Hz. İbrahim'in kardeşinin oğludur.

10- Hûd (a.s.)

Kâb'a göre, insanlardan Hz. Adem'e en çok benzeyendir. İbnu Mesûd ise, Onun güçlü-kuvvetli olduğunu söylemiştir. Bu iki söz, «M ü s t e d r e k»de mevcuttur. İbnu Hişam, isminin Âber b. Erfahşez b. Sâm b. Nuh olduğunu söyler. Bir kısım ulemaya göre tercih edilen ismi şöyledir: Hûd b. Abdillah b. Rabah b. Havez b. Us b. İram b. Sâm b. Nuh.

11- Salih (a.s.)

Vehb'e göre adı; Salih b. Ubeyd b. Hâyir b. Semud b. Hâyir b. Sâm b. Nuh'dur. Henüz akıl baliğ olduğu sırada peygamber olmuştur. Hz. Salih, hafif penbe tenli, düz saçlı idi. Kırk sene ömür sürdü. Şamlı Nevfu'l-Bilkali şöyle der: Hz. Salih, Arap asıllı idi. Allah Taâlâ Ad kavmini helak edince, arkadan Semud kavmi yaşadı. Allah onlara genç yaşta Hz. Salih'i peygamber olarak gönderdi. Saçı ağarıp ihtiyarlayıncaya kadar kavmini Allah'a imana davet etti. «M ü s t e d r e k»de rivayet edildiğine göre Hz. Nuh ile Hz. İbrahim arasında peygamber olarak sadece Hûd ile Salih (a.s.) vardır.

İbnu Hacer ve diğer ulema şöyle der: Kur'an'ın ifadesine göre Ad kavmi, Nuh (a.s.)ın kavminden sonra yaşadığı gibi, Semmud kavmi de Ad'dan sonra yaşamıştır.

Nevevi «T e h z i b» adlı eserinde Salebe'nin şöyle dediğini nakleder: Bu peygamberin tam ismi: Salih b. Ubeyd b. Useyf b. Mâşic b. Ubeyd b. Hazer b. Semud b. Ad b. Us b. İram b. Sam b. Nuh'dur. Allah Hz. Salih'i genç yaşta kavmine peygamber olarak göndermiştir. Kavmi, Hicaz'la Şam arasında yaşayan Araplardandı. Aralarında 20 sene yaşadıktan sonra 58. yaşında iken Mekke'de Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

12- Şuayb (a.s.)

İbnu İshak şöyle der: Adı; İbnu Mikabil'dir. Bunu «İ h t i s a r u' l - M ü s t e d r e k»inde Zehebi kendi hattıyla ifade etmiştir. Bazıları da adının İbnu Milkayin olduğunu söyler. Bir rivayete göre İbnu Mikyel b. Yeşcen b. Lavi b. Yakup adını taşıdığı da söylenir. Nevevi'nin, kendi elyazısı ile yazdığı «T e h z i b» inde şunu gördüm: Şuayb b. Mikyel b. Yeşcen b. Medyen b. İbrahim el-Halil, Hz. Şuayb'e enbiyanın hatibi adı verilir. Medyen ve Eyke kavimlerine resûl olarak gönderilmiştir; çok namaz kılardı. Ömrünün son günlerinde gözlerini kaybetmiştir. Bazı ulema, Medyen ve Eyke halkının ayrı ümmet olduğu görüşündedir. İbnu Kesir şöyle der: Bu iki kavme, ölçü ve tartıyı hakkıyle ifa etmeleri için Şuayb'ın vaaz etmesi, her ikisinin de aynı milletten olduklarını gösterir. İbnu Kesir, Süddi ve İkrime'den şöyle dediklerini rivayet ederek Medyen'le ilgili şu delili ileri sürer: Allah, Şuayb (a.s.)dan başka hiçbir nebiyi, iki kavme göndermemiştir. Bir kere Medyen'e göndermiş, onları korkunç bir sayha yok etmişti. Bir kere de Eyke'ye göndermiş, bulutun altına sığındıkları sıcak bir günde Allahu Taâlâ azabıyla onları helak etmiştir.

İbnu Ebi Asakir, Tarih'inde, Abdullah b. Amr'dan merfuan şu haberi rivayet etmiştir: Medyen ve Eyke halkı, iki ayrı ümmettir. Cenabı Hak onlara Şuayb (a.s.)ı göndermiştir. İbnu Kesir, bu rivayetin garip olduğunu söyler, merfu olması zayıftır. Bazıları Hz. Şuayb'ın üç ayrı ümmete gönderildiği, üçüncüsünün Ashabı Ress olduğu görüşündedirler.

13- Musa (a.s.)

Adı; Musa b. İmrân b. Yaşkur b. Fâhes b. Lâvi b. Yakub'dur. Bu nesebde ihtilaf yoktur. Musa, Süryani dilinde bir isimdir.

Ebu'ş-Şehy, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Musa adıyla adlandırılması, ağaçla su arasına atılmasındandır. Kıpti dilinde su مو ile, ağaç da شا ile söylenir. Buhari'de Hz. Musa'nın, uzun boylu, kıvırcık saçlı, öfkeli bir kimse olduğu söylenir. Salebi, Onun 120 sene yaşadığını kaydeder.

14- Harun (a.s.)

Hz. Musa'nın öz kardeşidir. Sadece ana tarafından veya sadece baba tarafından kardeş olduğu da söylenir. Bunu «A c a i b» adlı eserinde Kirmani rivayet etmiştir. Hz. Musa'dan daha boylu idi, geçekten fasih konuşurdu, Hz. Musa'dan önce vefat etmiş, kendisinden bir sene önce dünyaya gelmiştir.

İsra hadis'inde şöyle denir: Beşinci semaya çıkarıldım. Orada, Harun'la karşılaştım. Sakalının yarısı beyaz, yarısı da siyahdı. Sakalı öyle uzundu ki göbeğine kadar iniyordu. Resûlüllah Cabrail'e: Bu kimdir diye sordu. Kavmi arasında sevilen Harun b. İmran'dır cevabını verdi.

İbnu Miskeveyh, Harun'un İbrani dilinde sevilen kimse mânasında olduğunu söyler.

15- Davud (a.s.)

İsmi, Davud b. İsa b. Avbed b. Baar b. Selmun b. Yahşun b. Uma b. Yarab b. Râm b. Hadran b. Fâris b. Yehuze b. Yakub'dur.

Tirmizi; Hz. Davud'un insanlar arasında en çok ibadet eden bir peygamber olduğunu, Kab ise Onun; kırmızı yüzlü, düz saçlı, beyaz tenli, kıvırcık uzun sakallı, güzel ses ve ahlaklı olduğunu, nübüvvet ve mülkün idaresini elinde tuttuğunu söyler.

Nevevi'nin ifadesine göre yüz sene yaşamış, kırk sene hükümdarlık etmiş, on iki evlat bırakmıştır.

16- Davud (a.s.)ın oğlu Hz. Süleyman

Ka'b; Hz. Süleyman'ın beyaz tenli, cüsseli, güler yüzlü, güzel görünüşlü, huşu ve tevazu sahibi olduğunu söyler. Babası, yaşının küçüklüğüne rağmen, üstün zekası ve ilminden dolayı, birçok işlerinde kendisine danışırdı. İbnu Cubeyr, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: İki Mümin dünyaya hakim oldu; bunlar: Süleyman ile Zülkarneyn'dir. Dünayaya hakim olan iki kafir de Nemrud ile Buhtu-Nasr'dır. Tarihçiler, onun 13 yaşında iken hükümdar olduğunu, Beyt-i Makdis'i hükümdarlığının dördüncu senesinde yaptırmağa başladığını, 53 yaşında iken vefat ettiğini soyler.

17- Eyyub (a.s.)

İbnu İshak, Beni İsrail'den olduğu sahih olsa da, nesebinde doğru olarak babasının Ebyad adında olduğu bilinmektedir, der. İbnu Cerir adının; Eyyub b. Mûs b. Ravh b. Îs b. İshak olduğunu söyler. İbnu Asakir, annesinin, Lut (a.s.)ın kızı, babasının da Hz. İbrahim'e iman edenlerden biri olduğunu söyler. Bu izaha göre, Hz. Musa'dan önce yaşaması gerekir. İbnu Cerir ise, Hz. Şuayb'den sonra yaşadığını, İbnu Ebi Hayseme de, Süleyman (a.s.)dan sonra yaşadığını, yetmiş yaşında iken, yedi sene süren bir hastalığa tutulduğunu söyler. Bazı rivayetlere göre bu hastalık üç veya on üç sene sürmüştür. Taberani'nin rivayetine göre, 93 sene yaşamıştır.

18- Zülkifl (a.s.)

Bir rivayete göre Hz. Eyyub'un oğludur. «M ü s t e d r e k»de Vehb'in şöyle dediği rivayet edilir: Allah, Eyyub (a.s.)den sonra oğlu Bişr b. Eyyubu nebi olarak gönderdi ve adını Zülkifl koydu. Kendisine Tevhid'e daveti emretti. 75 yaşında iken öldü. Ömrünü tamamiyle Şam'da geçirdi.

Kirmani'nin rivayetine göre; İlyas veya Yuşa b. Nun veya peygamber olarak adı Zülkifl, veya verdiği sözü yerine getiren salih bir kul veya وكفلهازكريا (Âl-i İmrân, 37.) âyetinde geçen Zekeriyya (a.s.) olduğu söylenir.

İbnu Asker de şu rivayetlerde bulunur: Allah'ın enbiyadan diğerlerine verdiği amelin iki katını tekeffül ettiği bir nebidir veya O, nebi değildir, el-Yesa onu kendine vekil yapmıştır. Gündüzleri oruç, gecelerini namazla ihya etmiştir, veya gündüzleri yüz rekat namazla geçirmiştir, veya adı el-Yesa'dır, diğer adı da Zülkifl'dir.

19- Yûnus (a.s.)

Metta'nın oğludur. Abdurrazzak «T e f s i r»inde, annesinin Metta adını taşıdığını söyler. İbnu Hacer; «B u h a r i»deki İbnu Abbas hadisine dayanarak, bu adın doğru olmadığını, annesine değil, babasına nisbet edilmesi gerektiğini

söyler, bunu da sahih kabul eder. İbnu Hacer ayrıca, nesebi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadığını, İran meliklerinden biri zamanında yaşadığını ilave eder. İbnu Ebi Hatim, Ebu Melike'den yaptığı rivayete göre balığın karnında kırk gün yaşamıştır. Caferi Sadık'a göre yedi, Katade'ye göre üç gün kalmıştır. Şabi'den yapılan rivayete göre balık, Hz. Yunus'u kuşluk vakti yutmuş, yatsı vaktinde ağzından bırakmıştır.

Yunus kelimesinde altı telaffuz şekli mevcuttur. Nun harfinin vav ve hemze ile okunan üç telaffuzu vardır. Bunların en meşhuru, vav ile birlikte nunun zammiyle okunan şeklidir. Ebu Hayyan, Talha b. Musarrif'in, Yûnis, ve Yûsif şeklinde okuduğunu, bunların أنس ve أسف fiillerinden türeyen iki Arapça isim olduğunu söylemiştir. Bu şekildeki kıraat, şaz'dır.

20- İlyas (a.s.)

İbnu İshak, adının İlyas b. Yâsin b. Fenhas b. Ayzar b. Harun'un kardeşi Musa b. İmrân olduğunu, İbnu Asker de, Kutebi'den rivayetle Onun, Yûşa'ın torunu olduğunu söyler. Vehb'e göre; Hızır (a.s.) kadar uzun ömürlü olmuş, kıyamete kadar yaşayacağını söylemiştir.

İbnu Mesud'dan yapılan bir rivayete göre, İlyas (a.s.), İdris (a.s.)ın kendisidir. İlyas'daki hemze, hemze-i katıdir. Bu isim, İbrani dilinde mevcut bir isimdir. سلام على الياسين (Sâffât, 130.) âyetinde olduğu gibi sonuna ya ve nun harfleri ilave edilmiştir. İdris de ادراسين şeklinde okunmuştur. İlyas'ı آل يسين şeklinde okuyan kıraata göre murad, âl-i Muhammed'dir.

21- el-Yese'

İbnu Cubeyr, adının el-Yesa' b. Ehtub b. Acuz olduğunu, ekseriyetin lamı şeddesiz okuduğunu, bazılarının da Ve'l-Liyesa' şeklinde telaffuz ettiklerini, bu durumda acem bir isim olduğunu söyler. Bir rivayete göre de وسع - يسع fiilinden alınmış Arapça bir isim olduğu söylenir.

22- Zekeriyya (a.s.)

Süleyman b. Davud'un zürriyetindendir. Oğlunun öldürülmesinden sonra şehid edilmiştir. Oğlu dünyaya geldiğinde 92 yaşında idi. 99 yaşında, 120 yaşında olduğuna dair rivayetler de vardır. Zekeriyya ismi, acem bir isimdir. Beş ayrı telaffuzu vardır. Bunların en meşhuru, med ile okunan şeklidir, kasr ile de okunur. Her iki rivayet şekli, kıraatı seba'da vardır, yanın şeddesi ve tahfifi ile telaffuz edilebilir.

23- Yahya (a.s.)

Hz. Zekeriyya'nın oğludur. Kur'an'ın ifadesine göre ilk defa Yahya adını alan kimse Yahya (a.s.)dır. Hz. İsa'dan altı ay önce dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta iken nübüvvetle müjdelenmiştir. Hz. Yahya işkence ile şehid edilmiştir. Allah kâtiline Buhtu-Nasr ve ordusunu musallat ederek cezalandırmıştır. Yahya

ismi, hakkında Arapça olduğu kadar, Arapça değildir, diyenler de vardır. Vahidi her iki kavle göre bu isim, gayri munsarifdir der.

Kirmani şöyle der: Yahya Arapça bir isimdir. Bu adı, Allah'ın kendisini imanla ihya ettiği veya annesinin hayatta kalan ilk çocuğu olması sebebiyle, veya şehid edildiğinden dolayı, şühedanın ise diri olması sebebiyle bu adın verilmiş olduğudur. Ayrıca يحى kelimesinin يموت **ölür** mânasına gelmesidir; nitekim, المفازة **çöl** kelimesinin المهلكة **helak olma yeri** mânasına geldiği gibi.

24- Hz. İsa b. Meryem binti İmrân

Allahu Taâlâ onu, babasız dünyaya getirmiştir. Hz. Meryem on veya on beş yaşında iken oğlu İsa'ya bir saat, üç saat, altı ay, sekiz ay veya dokuz ay hamile kaldığı söylenir. İsa (a.s.) 33 yaşında iken Allah katına çekilmiştir. Bazı hadislere göre Hz. İsa, tekrar yeryüzüne inecek, Deccalı öldürecek, evlenerek çocuğu olacak, hac farizasını ifa edecek, yeryüzünde yedi sene yaşadıktan sonra Resûlullah'ın yanına defnedilecektir. Buhari'nin rivayetine göre, güvercin yavrusu gibi kırmızı tenli, orta boyludur. İsmi, İbrani veya Süryanidir.

İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Peygamberlerden iki ismi olan, Hz. İsa ile Hz. Muhammed (a.s.)dır.

25- Muhammed (a.s.)

Muhammed (a.s.)ın adları çoktur; Muhammed ve Ahmed, Kur'an'da geçmektedir.

İbnu Ebi Hatim, Amr b. Mürre'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Beş peygamberin, henüz doğmadan isimleri konmuştur. Bunlar: ومبشرابرسوليأتيمن بعدىاسمهأحمد «**..Benden sonra gelecek AHMED adında bir peygamberi müjdelemeye geldim..**» (Saff, 6.) âyetinde Muhammed, اانانبشرك بغلاماسمهيحى «**..Biz sana bir oğul müjdeleriz. Adı Yahya'dır..**» (Meryem, 7.) âyetinde Yahya, مصدقا بكلمةمنالله «**Allah'dan bir kelimeyi doğrulayıcı..**» (Âl-i İmrân, 39.) âyetinde İsa, فبشرناهاباسحاقومنوراءاسحاقيعقوب «**..Biz de İshak'ı müjdeledik, İshak'ın ardından da (torunu) Yakub'u..**» (Hûd, 71.) âyetinde de, İshak ve Yakub (a.s.)dır.

Rağıb şöyle der: Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'i Ahmed adıyla müjdelemesi, O'nun kendisinden ve daha önceki peygamberlerden, daha çok hamdettiğine işarettir.

Melek İsimleri

Kur'an'da geçen melek isimleri şunlardır:

1-2) Cibril ve Mikail; bu iki kelimenin bazı telaffuz şekilleri vardır: Cibril, Cebril, Cebrail, Cebrayil, Cebrail, Cebreille, telaffuzları bunlardan bazılarıdır. İbnu Cinni bu kelimenin aslında Kivriyal olduğunu, çokça kullanıldığından Arapçaya çevrildiğini söyler.

Mikail, Mikayil, Mikeil ve Mikal şeklinde okunur. İbnu Cerir, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Cibril Abdullah, Mikail ise Ubeydullah demektir. Çünkü, sonu **il** ile biten her kelime, Allah'a kulluk eden mânasındadır. İbnu Cerir, Abdullah b. Haris'den yaptığı rivayete göre, **il** kelimesi İbrani dilinde Allah demektir. İbnu Ebi Hatim, Abdulaziz b. Umeyr'in şöyle dediğini rivayet eder: Melekler de Cibril adı, Allah'ın hadimi demektir.

Ebu Hayve فارسلنااليهاروحنّا «**..Biz de ruhumuzu (Cebraili) Ona gönderdik.**» (Meryem, 17.) âyetindeki روحنّا kelimesini nun'un şeddesiyle okumuştur. İbnu Mihran bunu, Cebrail'in adı şeklinde tefsir etmiştir. Bu rivayeti Kirmani nakletmiştir.

3-4) Harut ve Marut

İbnu Ebi Hatim, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Harut ve Marut, semadaki meleklerden ikisidir. Bu iki melek hakkında, müstakil bir risale yazmıştım.

5) Rad

Tirmizi, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette Yahudiler Resûlullah'a Ra'd'ın ne olduğunu bize söyler misin şeklindeki soruları üzerine Resûlullah: Bulutları yönetmekle vazifelendirilen meleklerden bir melektir, demiştir. İbnu Ebi Hatim, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ra'd, Allah'ı tesbih eden bir melektir. Mücahid'e ra'd sorulduğunda şu cevabı verir: O, bir melektir. ويسبحالرعدبحمده «**..Gök gürültüsü övgüsüyle..**» âyetinde bu mâna ifade edilmektedir.

6) Berk

İbnu Ebi Hatim, Muhammed b. Müslim'in şöyle dediğini rivayet eder: Öğrendiğimize göre berk; biri insan, biri öküz, biri kartal, biri de aslan yüzü olmak üzere dört ayrı yüzü olan bir melektir. Kuyruğunu salladığında şimşek meydana gelir.

7) Malik; cehennemin bir bekçisidir.

8- Sicill; İbnu Ebi Hatim, Ebu Cafer-i Bâkır'ın şöyle dediğini nakleder: Sicill, Harut ve Marut'un yardım ettiği bir melektir. İbnu Ömer'den rivayet ettiğine göre Sicill, melektir. Süddi'nin rivayetine göre de, Suhuf emanet edilen bir melektir.

9) Kaid; Mücahid'in ifadesine göre, günahları yazan bir meleğin adıdır. Bunu Ebu Naim «H i l y e» adlı eserinde zikretmiştir. Bu meleklerin sayısı dokuzdur.

10) Zülkarneyn; İbnu Ebi Hatim'in merfu, mevkuf ve maktu olarak çeşitli tarikle yaptığı rivayetlere göre bu, meleklerden biridir. Şayet bu rivayet sahih kabul edilecek olursa, sayıları on olur.

11) İbnu Ebi Hatim, Ali b. Ebi Talha tarikıyle İbnu Abbas يوميقومالروح

(Nebe, 38.) âyetinde şöyle demiştir: Ruh kelimesi, meleklerin en büyüğüne verilen addır. Bununla sayıları on bir olur.

12) Rağıb «M ü f r e d a t»ında هو الذى أنزل السكينة فى قلوب المؤمنين «**O, Müminlerin kalblerine huzur indirdi ki..**» (Feth, 4.) âyeti hakkında şöyle dediğini gördüm: Sekine, Müminlere sükunet getiren ve kalbine güven veren bir melektir. Sekine aynı zamanda, Hz. Ömer'in lisanıyle konuşan bir melektir.

Sahabe İsimleri

Kur'an'da Sahabe'den sadece Zeyd b. Haris'in ismi zikredilmiştir.

Ebu Davud ve Nesei'nin Ebu'l-Cevza tarikıyle İbnu Abbas'dan yaptıkları bir rivayete göre Sicill, Resûlullah'ın katiplerinden biridir ve Kur'an'da adı geçmektedir.

Enbiya ve Resûller Dışındaki İsimler

Kur'an'da enbiya ve resûller dışında önceki kavimlerde yaşayanların isimleri mevcuttur.

İmrân bunlardan biridir. Hz. Meryem'in babasıdır. Hz. Musa'nın babası veya Meryem'in kardeşi Harun olduğu da söylenir. Müslim'in rivayet ettiği hadiste görüldüğü gibi, Hz. Musa'nın kardeşi değildir. Buna dair, kitabın sonunda bilgi verilecektir.

Üzeyr ve Tubba' kelimeleri de Kur'an'da yer almıştır. Üzeyr, Hakim'in rivayetine göre salih bir kuldu. Kirmani'nin rivayetine göre de nebidir.

Lokman; nebi olduğu söylenmişse de, ulemanın çoğu bunun aksi görüştedir. İbnu Ebi Hatim ve diğer muhaddisler, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Lokman, marangozlukla uğraşan Habeşli bir köledir.

Mümin sûresinde zikredilen Yûsuf ile Meryem sûresinin ilk âyetlerinde zikredilen Yakub, Kur'an'da mevcut isimlerdendir.

انى أعوذ بالرحمن منك ان كنت تقيا «..**Ben senden, çok esirgeyici Allah'a (sığınırım). Eğer (Allah'tan) korkuyorsan, (bana dokunma).** (Meryem, 18.) âyetinde geçen Takiyy kelimesi de, bu isimlerden biridir. Salebi'nin rivayetine göre Takiyy, Allah'ın emirlerine herkesten daha çok uyan bir kimseydi. اى ان كنت فى الصلاح مثل تقى «**Takiyy gibi salih bir kimse isen** sözü, bunu gösterir. Bir rivayete göre, kadınlara sarkıntılık yapan bir kimsedir. Bir rivayete göre de Hz. Meryem'in amca oğludur. Cebrail, bu kimsenin sûretine girerek Hz. Meryem'e gelmiştir. Bu rivayeti «A c a i b» sahibi Kirmani nakletmiştir.

Bazı Kadın İsimleri

Kur'an'da Hz. Meryem'den başka kadın adı zikredilmemiştir. Bu ismin Kur'an'da zikredilmesindeki hikmet, kinaye bahsinde anlatılmıştır. Meryem, İbrani dilinde hizmetçi demektir.

Bir rivayete göre أتدعون بعلا **(Ba'l'e mi yalvarıyorsunuz..»** (Sâffât, 125.) âyetinde geçen Ba'l kelimesi, insanların ibadet ettikleri bir kadın adıdır. Bunu İbnu Asker hikaye etmiştir.

Kâfir İsimleri

Kur'an'da kafir isimleri mevcuttur.

Karun, bunlardan biridir. İbnu Ebi Hatim'in İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göre adı; Karun b. Yahserdir. Yahser, Hz. Musa'nın amca oğludur.

Calut, Hâman ve Yûsuf sûresinde يابشرى (Yûsuf, 19.) kavlinde geçen Buşra da bunlardan biridir. Bunu, Süddî'den İbnu Ebi Hatim rivayet etmiştir.

Âzer, Hz. İbrahim'in babasıdır. İsmi Tarıh, lakabı da Âzer olduğu söylenir. İbnu Ebi Hatim, Dahhak tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. İbrahim'in babasının adı Âzer değil, Tarıh'tır. Âzer, bir putun adıdır. Süddî'den yaptığı rivayette ise, babasının adı Tarıh'tır. Âzer ise bir put adıdır. Mücahid ise Hz. İbrahim'in babası, Âzer değildir, der.

Nesî de bu isimlerden biridir. İbnu Ebi Hatim, Ebu Vail'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Nesî, Benu Kinane'den bir erkeğin adıdır. Muharrem ayını Safer ayı göstererek, ganimetleri helal sayan bir kimsedir.

Cin İsimleri

Kur'an'da, bazı cin isimleri mevcuttur.

Cinlerin babası olan İblis, bunlardan biridir. Önceleri ismi Âzazil idi. İbnu Ebi Hatim Said b. Cübeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: İblis'in ilk adı Azazil'dir.

İbnu Cerir, Süddî'nin şöyle dediğini nakleder: İblis'in ilk adı Harisdi. Bazıları ise Haris'in Azazil mânasına geldiğini söylerler.

İbnu Cerir, Dahhak tarikıyle İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: İblise İblis adı verilmesi, Allah'ın hayrı tamamiyle ondan çekip alması ve yeisde bırakmasındandır.

İbnu Asker, Hattabi'nin rivayetine göre adının Katra olduğu, künyesinin de Ebu Kurdevs olduğunu nakleder. Ebu Kıtra veya Ebu Murra veya Ebu Lebini künyelerini de Süheyli, «R a v d u' l - E n f» adlı eserinde rivayet eder.

Kabile İsimleri

Bunlar: Yecuc, Mecuc, Ad, Semud, Medyen, Kurayş ve Rum isimleridir.

Kavim isimleri

Bunlar: Nuh, Lût, Tubba, İbrahim, Eyke, Medyen, Ress kavimleridir. Bunlar, izafet şeklinde zikredilen kavimlerdir. İbnu Abbas'a göre Ress kavmi, Semud kavminin devamıdır. İkrime'ye göre Ress kavmi, Yâsin kavmidir. Katade'ye göre bunlar, Şuayb'in kavmidir. Bir rivayete göre, Uhdud Ashabı oldukları söylenir. İbnu Cerir bu görüştedir.

Put İsimleri

Kur'an'da, insan adını taşıyan put isimleri şunlardır: Vedd, Suva', Yegus, Yaûk, Nesr, Bunlar Nuh kavminin putlarıdır. Lât, Uzza ve Menat, Kureyş kabilesinin putlarıdır. Rucz da bir put adıdır. Ahfeş, «K i t a b u' l - V a h i d v e' l - C e m» adlı eserinde bunun bir put adı olduğunu kaydeder.

Cibt ve Tagut da, put adıdır. İbnu Cerir'in rivayetine göre bazı ulema bunların, müşriklerin taptıkları iki put olduğu görüşündedir. İkrime'den yaptığı rivayete göre Cibt ve Tagut, birer put adıdır. وماأهديكم الاسبيل الرشاد **«Sizi ancak doğru yola götürüyorum..»** (Mümin, 29.) âyetindeki reşad kelimesini Kirmani, Firavn'ın putlarından biri olduğunu söyler.

Ba'l kelimesi de İlyas kavminin taptığı bir put adıdır. Âzer de bir put adıdır.

Buhari, İbnu Abbas'dan şöyle rivayet etmiştir: Vedd, Suva', Yaûk ve Nesr, Nuh kavminden bazı salih kimselerin adıdır. Bunlar helak olunca şeytan, bazı kimselere vesvese vererek toplantılarında bu adları taşıyan putlar bulundurmaları tavsiyesinde bulunmuş, bu vesveseye uyarak putları yapmışlardır. Bu salih kimseler, ölümlerinden sonra putlaştırılmışlar, cehaletten dolayı halk bunlara tapmağa başlamışlardır. İbnu Ebi Hatim, bunların; Adem'in sulbünden gelen evlatları olduğunu, Urve'den nakleder.

Buhari, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Lât, hacılara çorba hazırlayan bir kimsedir. İbnu Cinni'nin naklettiğine göre Lâtte kıraatı, bu mânaya gelmektedir. Aynı ifadeyi İbnu Ebi Hatim, Mücahid'den nakletmiştir.

Belde ve Mekan İsimleri

Kur'an'da, şehir, köy, mekan ve dağ isimleri vardır.

Bekke, Mekke'nin bir diğer adıdır. Bekke kelimesindeki ba harfinin, mim yerinde kullanıldığı söylenir. Bunun aslı تمككت العظم **iliği kemikten çektim,** kelimesinden gelmiştir. تمكك الفصيل مافى ضرع الناقة **Deve yavrusu, anasının sütünü tamamen emdi,** cümlesi de bu mânadadır. Bu kelime, memleketteki bütün yiyecekleri kendisine çeken mânasındadır. Bir rivayete göre de günahları söküp attığından Mekke adını almıştır. Bir başka rivayete göre suyu az olduğundan veya bir vadinin ortasında bulunduğu için dağlara yağan suları kendisine çektiğinden, bu ad verilmiştir.

Bir kavle göre Bekke kelimesinde ba harfi, kelimenin aslındandır. بك kelimesinden alınmıştır. Bunun mânası, zalimin boynunu kırmaktır. Buna göre Bekke, zalimlerin korktuğu ve zillete uğradığı bir şehir mânasını taşır.

Bir kavle göre de Tebakke kelimesinden alınmıştır. Bu kelime izdiham mânasındadır. Çünkü insanlar tavaf için burada toplanırlar.

Bir rivayete göre Mekke, Harem-i Şerif, Bekke de, Mescid-i Haram mânasındadır. Ayrıca Mekke, şehrin adı, Bekke de, Kabe'nin adıdır. Veya sadece Kabe'nin adıdır.

Medine adı Ahzab süresinde, münafıklardan söz ederken Yesrib olarak geçer. Yesrib, cahiliye devrinde Medine yerine kullanılırdı. Bir rivayete göre Medine civarında bir yer adıdır veya bunu İrem b. Sam b. Nuh kabilesinden Yesrib b. Vail'in adından alınmıştır. Çünkü Yesrib'e gelen ilk kimse bu kişi olmuştur. Medine'ye Yesrib denmesi nehyedilmiştir. Çünkü Resûlullah, fesad mânasına gelen bu isimden nefret ederdi. Yesrib kelimesi, kınama mânasına gelen تثريب kelimesinden alınmıştır.

Bedir, Medine yakınında bir köy adıdır. İbnu Cerir, Şabi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bedir, Cuheyne kabilesinden, Bedir adında birinin sahip olduğu yerin adıdır. Vakidi bu konuda şunu söyler: Bu adın verilişini, Abdullah b. Cafer ile Muhammed b. Salih'e söylediğimde reddederek şöyle dediler: Neden buraya mânası olmayan böyle bir ad verilsin! Burası sadece bir yer adıdır. Dahhak; Bedir, Mekke ile Medine arasındadır, demiştir.

Uhud, bu kelime اذتصعدون ولاتلون على احد **«O vakit siz (harp meydanından) boyuna uzaklaşıyor, bir kimseye dönüp bakmıyordunuz..»** (Âl-i İmrân, 153.) âyetindeki أحد kelimesinden şaz olarak alınmıştır.

Huneyn, Taif'e yakın bir köy adıdır.

Cem', Müzdelife'nin adıdır.

Meşari'l-Haram, Harem-i Şerif'deki bir dağın adıdır.

Naka', Kirmani'ye göre Arafatla Müzdelife arasında uzanan yerin adıdır.

Mısır ve Babil, Irak çevresinde yer alan bir kale adıdır.

Eyke ve Leyke, Şuayb kavminin birer şehridir. Leyke, bir belde adı olduğu gibi, Eyke de bir belde adıdır.

Hicr, Vadilkura'da şam civarında bulunan Semud kavminin yaşadığı bir yer adıdır.

Ahkaf, Umman ile Hadramevt arasında bulunan, kum tepelerinin adıdır. İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette buranın, Şam'da bir yer olduğunu söyler.

Tûr-i Sina, Allah'ın, Hz. Musa'ya nidada bulunduğu yerin adıdır.

Cûdi, el-Cezire havalisinde bir dağ adıdır.

Tuvâ, bir vadinin adıdır. Bunu İbnu Ebi Hatim İbnu Abbas'tan naklen rivayet etmiştir. Aynı rivayete göre, Hz. Musa bu vadiyi geceleyin geçtiğinden Tuvâ adı verilmiştir. Hasen'den yaptığı bir başka rivayette ise, Filistin'deki bir vadi adıdır, iki kere mukaddes kılındığı için bu adı almıştır. Bişr b. Ubeyd'den yaptığı rivayete göre Eyle'de bir vadi adıdır. İki kere bereketlendiğinden, vadiye bu ad verilmiştir.

Kehf, dağda oyulmuş bir mağara adıdır.

Rakim; İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Ka'b; Rakim'i Yahudilerin terkettikleri bir köy adı olduğunu sanar. Atıyye ve Said b. Cubeyr bunun bir vadi adı olduğunu söyler. Avfi tarikıyle İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göre, Rakim, Filistin dışında Ukban ile Eyle arasında bir vadi adıdır. Katade Rakim'i, kehf'in bulunduğu bir vadi adı olduğunu, Enes b. Malik ise rakim'in köpek olduğunu söylemiştir.

Arim; İbnu Ebi Hatim'in Ata'dan yaptığı rivayete göre bir vadi adıdır.

Sarim, İbnu Cerir'in Said b. Cubeyr'den yaptığı rivayete göre Yemende bir yer adıdır.

Kaf, yeryüzünü çevreleyen bir dağ adıdır.

Curuz, bir yerin adıdır.

Tâgiye, Semud kavminin helak olduğu yerin adıdır. Her iki rivayeti, Kirmani yapmıştır.

Âhiretle İlgili Yer Adları

Firdevs; cennette en yüksek yerin adıdır.

İlliyyûn; cennette en yüksek yerin adı olduğu veya ins ve cinden salih amelde bulunanların, amellerinin toplandığı bir yer adı olduğu söylenir.

Kevser, mütevatir hadis'de ifade edildiği üzere, cennette bir nehir adıdır.

Selsebil ve Tesnim; cennetteki iki pınarın adıdır.

Siccin; kafirlerin ruhlarının toplandığı yer adıdır.

Saûd; Tirmizi'nin Ebu Said'den merfuan rivayetine göre cehennemde bir dag adıdır.

Gayy, Esâm, Mevbik, Sair, Sâil, Veyl, Suhk; cehennemde bulunan vadilerin adıdır. İbnu Ebi Hatim, Enes b. Mâlik'in وجعلنابينهم موبقا **«biz onların arasına tehlikeli bir uçurum koyduk..»** (Kehf, 52.) âyetindeki **Mevbik** kelimesi, cehennemde mevcut irin vadisidir, sözünü nakleder. İkrime'den yaptığı rivayette ise bu kelimenin, cehennemde bir nehir adı olduğunu söyler.

Hakim, «Müstedrek»inde İbnu Mesud'un فسوف يلقون غيا **«..Bunlar azgınlıklarının cezasına uğrayacaklardır.»** (Meryem, 59.) âyetindeki Gayy kelimesinin, cehennemde bir vadi adı olduğunu nakleder.

Tirmizi ve diğer hadis uleması, Ebu Said Hudri'den Resûlullah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Veyl, cehennemde kafirin kırk yılda ancak dibine varacağı bir vadi adıdır.

İbnu Münzir, İbnu Mesud'un şöyle dediğini nakleder: Veyl, cehennemde bir irin vadisidir. İbnu Ebi Hatim, Ka'b'ın şöyle dediğini rivayet eder: Cehennemde galiz, mevbik, esâm ve gayy adında dört vadi vardır. Allah, cehennem ehline buralarda azabeder. Said b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakleder: Sair, cehennem'de bir irin vadisidir. Suhk da cehennem vadilerinden biridir. Ebu Zeyd'in سأل سائل **«..Bir isteyen istedi..»** (Meâric, 1.) âyetinde şöyle dediğini rivayet eder: Âyetteki Sâil, cehennem vadilerinden bir vadidir. Felak, İbnu Cerir'in rivayet ettiği merfu bir hadise göre, cehennemde bir kuyunun adıdır.

Yahmum, Hakim'in İbnu Abbas'dan rivayet ettiğine göre bir dumandır.

Kur'an'da ayrıca, bir yere nisbet edilen isimler mevcuttur.

Ummiy, bir rivayete göre bu isim, ummu'l-kura olan Mekke'ye nisbet edilen isimdir.

Abkari, bir rivayete göre, nadir olan her şeyin nisbet edildiği cinlere ait bir yer olan Abkar'a nisbettir.

Sâmiri, bir rivayete göre, Sâmirun denilen yere nisbet edildiği gibi Sâmire'ye nisbet edildiği de söylenir.

Arbi, Hz. İsmail'in evinin bulunduğu sahanın adı olan Arbe'ye nisbet edilen isimdir. Bu yeri belirtmek üzere şu beyit söylenmiştir:

وعربة أرض مايحل حرامها   من الناس الا اللوذعىّ الحلاحل

Bir yer ki, oranın haramlarını (yasaklarını) oranın yöneticisinden başkası helale (yasal hâle) çeviremez, ifadesinde kastedilen zat Muhammed (a.s.)dır.

Kur'an'da, güneş, ay, tarık ve şi'ra gibi yıldızların isimleri mevcuttur.

Uçan Mahlukat İsimleri

Bazı ulema şöyle der: Allahu Taâlâ Kur'an-ı Kerimde uçan mahlukat nevinden on tanesinin adını zikreder. Bunlar; bıldırcın, sivri sinek, arı, örümcek, çekirge, hüdhüd, karga, ebabil ve karıncadır. علمنا منطق الطير **«Bize kuş dili öğretildi..»** (Neml, 16.) âyetindeki **kuş** kelimesi, Hz. Süleyman'ın dilini anladığı karıncadır. İbnu Ebi Hatim, Şa'bi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Süleyman'ın dilini anladığı karınca, uçan kanatlı karınca idi.

Kur'an'da Mevcut Künye ve Lakaplar

Kur'an'da, sadece Ebu Leheb künyesi mevcuttur. Adı, Abduluzza olduğundan, ismiyle zikredilmemiştir. Çünkü bu isim, dinen haramdır. Bir rivayete göre cehennemlik olduğundan bu künye ile zikredilmiştir.

Kur'an'da mevcut lakablar şunlardır:

İsrail; Hz. Yakub'un lakabıdır. Mânası, Abdullah'dır. Bir rivayete göre Saf-vetullah, bir rivayete göre de Seyrullah mânasındadır. Çünkü Hz. Yakub, hicreti sırasında geceleyin yürümüştür. İbnu Cerir, Umeyr tarikıyle İbnu Abbas'dan yaptığı rivayete göre İsrail, Abdullah mânasındadır.

Abd b. Humeyd «T e f s i r»inde Ebu Meclez'in şöyle dediğini zikreder: Hz. Yakub, güçlü-kuvvetli bir kimseydi. Bir gün bir melekle karşılaştı. Onunla mücadeleye girişti. Melek onu yenerek iki yanına vurdu; Yakup, kendine yapılanı görünce meleğe sımsıkı sarılıp: Bana bir isim vermedikçe seni bırakmam dedi. Bunun üzerine melek kendisine İsrail adını verdi. Ebu Meclez, bu ismin, melek isimlerinden biri olduğunu söyler. Bu kelimenin değişik telaffuzları vardır. En meşhuru İsrail'dir. İsrayil şeklinde de telaffuz edilir.

Bazı ulema şöyle der: Yahudilere Kur'an'da, Beni Yakup dışında Beni İsrail lakabıyle hitap edilmiştir. Bu da şuna dayanmaktadır. Onlar, Allah'a ibadetle emrolunmuşlar, kendilerine bir öğüt ve gafletten uyanmak üzere ecdadının dinine sarılmaları istenmiş, bu yüzden Allah'a ibadet mânasını taşıyan bir isimle isimlendirilmişlerdir. Çünkü İsrail kelimesindeki **il**, Allah mânasındadır, isra buna muzaf olmuştur. Cenabı Hak, Hz. İbrahim'e ihsan ve müjdede bulunurken, Yakup ismini zikretmiştir. Yakub'un zikri İsrail'den evladır. Çünkü Yakup babasından sonra Allah'ın ihsan ettiği bir peygamberidir. Bu yüzden Yakub adıyle tanınması uygun düşmüştür.

Mesih; Hz. İsa'nın lakabıdır. Mânası, sıddik demektir. Bir rivayete göre, düztaban olmadığından veya hastalıklı bir kimseye dokunduğunda iyileştirdiğinden veya güzel olduğundan veya yeryüzünü dolaştığından, Mesih adı verilmiştir.

İlyas; bir rivayete göre İdris (a.s.)ın lakabıdır. İbnu Ebi Hatim, hasen bir senedle İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: İlyas, Hz. İdris, İsrail de Hz. Yakub'dur. İbnu Mesud وان الياس لمن المرسلين **«İlyas da peygamberlerdendi.»** (Sâffât, 123.) âyetini وان ادارس لمن المرسلين **«İdris de peygamberlerdendi.»** şeklinde, سلام على ال ياسين **«İlyas'a selam olsun.»** (Sâffât, 130.) âyetini de سلام على ادراسين şeklinde okumuştur. Ubeyy b. Ka'b âynı âyetleri وان ايليسين ile سلام على ايليسين şeklinde okumuştur.

Zülkifl; bir rivayete göre İlyas'ın, bir rivayete göre de Elyasain, bir rivayete göre Yûşa'ın, bir rivayete göre de Zekeriyya'nın lakabı olduğu söylenir.

Nuh'un ismi Abdulgaffar, lakabı da Allah'a itaatte kendini çok zorladığından bu mânaya gelen Nuh olmuştur. Bunu İbnu Ebi Hatim, Yezidu'r-Rukaşi'den rivayet etmiştir.

Zülkarneyn'in ismi, İskenderdir. İbnu Asker'in rivayetine göre, Abdullah b. Dahhak b. Sa'd veya Münzir b. Mâissema veya Sa'b b. Karin b. Hammâl'dir. Kendisine Zülkarneyn lakabı verilmesi, arzın iki yönü olan doğu ve batıyı dolaşmasından gelmektedir. Bir rivayete göre, Fars ve Bizans imparatorluklarının hükümdarı olmasından, başında iki perçemi bulunduğundan, tacında altından iki boynuz olduğundan, başındaki tacın iki yanında bakır bulunduğundan, başındaki sarığın gizlediği iki küçük boynuzdan, başının bir tarafına vurulup öldüğü; Allah onu takrar dirilttikten sonra diğer tarafına vurulup takraröldüğünden, sağ ve sol elinin cömert olmasından, iki asır yaşadığından, zahiri ve batıni sancak verildiğinden, hidayet ve dalalet olan iki asırda yaşadığından dolayı, yukarıda sayılan sebeblerden biri sebebiyle kendine bu ad verilmiştir.

Firavn'ın adı Velid b. Musab, künyesi Ebu'l-Abbas'dır. Ebu Velid veya Ebu Mürre olduğu da söylenir. Bir rivayete göre Firavn; Mısırda hükümdarlık yapan her hükümdarın lakabıdır. İbnu Ebi Hatim, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Firavn, İstahr halkından Furslu biriydi.

Tubba'ın ismi Esad b. Melki-Kerib'dir. Tubba' adını alması, kendisine tabi olanların çokluğundandır. Bir rivayete göre, her yemen kralına verilen lakaptır. Bunların her birine, hilafetle olduğu gibi biribiri ardına krallık yaptıklarından Tubba adı verilmiştir.

YETMİŞİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ MÜPHEM ÂYETLER

Bu konuda Süheyli, İbnu Asakir, Kadı Bedruddin b. Cemaa müstakil eser yazmışlardır. Hacmi küçük olmasına rağmen bu kitapların önemli mevzularını toplayarak bazı ilavelerle, bir kitap telif ettim. Selef uleması, müphemata büyük bir önem vermiştir. İkrime şöyle der: (Nisâ, 100. âyetinde ifade edilen) Allah ve Resûlü yolunda hicret gayesiyle yurdundan çıkıp da ölenin kim olduğunu, on dört sene araştırdım.

1– Âyetlerdeki Müphemlik Sebepleri

Âyetlerin müphem olarak gelmesinde çeşitli sebepler vardır:

1– Başka bir âyette açıklandığı için beyanına gidilmemiştir; صراط الذين أنعمت عليهم **«Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna..»** (Fâtiha, 6.) âyetindeki müphemiyet, مع الذين أنعم الله عليهم من النبيين و الصديقين و الشهداء و الصالحين **«..işte onlar Allah'ın nimet verdiği, peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle beraberdir..»** (Nisâ, 69.) âyetiyle kaldırılmıştır.

2– Şöhretinden dolayı belli olmasıdır; و قلنا يا آدم أسكن أنت و زوجك الجنة **«Dedik ki: 'Ey Adem, sen ve zevcen cennette oturun..»** (Bakara, 35.) âyeti buna misaldir. Allahu Taâlâ زوجك yerine Havva kelimesini kullanmamıştır. Çünkü Hz. Adem'in, Havva'dan başka zevcesi yoktur. ألم تر الى الذى حاج ابراهيم فى ربه **«Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı görmedin mi?..»** (Bakara, 258.) âyeti de bu kabildendir. Âyetteki الذى حاج (mücadele eden kimse) şöhretinden dolayı bilinen Nemrud'dur. Çünkü Hz. İbrahim, Nemrud ve kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Bir rivayete göre: Allah Firavun'u, Kur'an'da kendi ismiyle Firavn olarak zikretmiş; fakat Nemrud'u kendi ismiyle anmamıştır. Çünkü Hz. Musa'ya verdiği cevaptan anlaşıldığı üzere Firavn, Nemrud'dan daha zekidir. Nemrud ise أنا أحيى و أميت **«..Ben de yaşatır, öldürürüm..»** (Bakara, 258.) âyetinde ifade edilen sözüyle aptal olduğunu ortaya koymuş, ölüme mahkum birini bağışlayıp, suçsuz birini öldürmüştür. Bu ise aptallığına açık bir delildir.

3– Kişiyi kazanmada daha müessir olduğundan isim gizli tutulmuştur.. و من الناس من يعجبك قوله فى الحياة الدنيا **«İnsanlardan öylesi var ki, dünya hayatına**

«dair sözü hoşuna gider..» (Bakara, 204.) âyeti buna misaldir. Âyette من ile ifade edilen kimse, Ahnes b. Şerik'tir, âyetin nüzulünden bir müddet sonra Müslüman olmuş, Müslümanlığı mükemmel bir şekilde devam etmiştir.

4- İsmen belirtilmesinde bir fayda bulunmamasıdır; أو كالذى مرّ على قرية **«Yahut şu kimse gibisin ki bir kasabaya uğramıştı..»** (Bakara, 259.), واسألهم عن القرية **«Onlara şehrin durumunu sor ki..»** (Araf, 163.) âyetleri buna misaldir.

5- Tayin edilenin hilafına, hususi bir mâna taşımamakla birlikte umum mânaya işaret etmesidir; ومن يخرج من بيته مهاجرا **«..kim göç etmek amacıyla evinden çıkar da..»** (Nisâ, 100.) âyeti buna misaldir.

6- İsmini zikretmeksizin tazim ifade eden bir vasfını belirtmektir; ولا يأتل اولو الفضل **«Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler..»** (Nur, 22.), والذى جاء بالصدق وصدق به **«Doğruyu getirene ve onu doğrulayana gelince,»** (Zümer, 33.) اذيقول لصاحبه **«..arkadaşına diyordu..»** (Tevbe, 40.) âyetleri buna misaldir. Bu âyetlerin hepsinde Hz. Ebubekr murad edilmiştir.

7- Bir noksanlık sıfatıyla tahkir etmektir; ان شانئك هو الأبتر **«Asıl sonu kesik olan, sana buğzeden kimsedir.»** (Kevser, 3.) âyeti buna misaldir.

Zerkeşi «e l - B u r h a n»ında şöyle der: Allah'ın ilmini Zatına alıkoyduğu müphemden söz etmek, kula düşen bir vazife değildir. وآخرين من دونهم لاتعلمونهم الله يعلمهم **«Onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği»** (Enfâl, 60.) âyeti buna misaldir. Zerkeşi şunu ilave eder: منهم deki müphemiyeti Benu Kurayza veya cinler olduğunu söyleme cüretini gösterenleri hayretle karşılarım.. ,

Bu mevzuda şunu ilave etmek isterim: Âyette, onların kimler olduğunun bilinmediğine, bir delil yoktur. Bilinmeyen husus, bunların bizatihi kimler olduğudur. Mesela, bunların Benu Kurayza'dan ve cinlerden olup olmadığı meselesi değildir. Bunun benzeri münafıklar hakkında nâzil olan وممن حولكم من الأعراب منافقون ومن اهل المدينة مردوا على النفاق لاتعلمهم نحن نعلمهم **«Çevrenizde bedevi Araplardan ve Medine halkından iki yüzlülüğe iyice alışmış kimseler vardır. Sen onları bilemezsin biz biliriz.»** (Tevbe, 101.) âyetidir. Bilinmiyen husus, bunların kimler olduğudur. Bunların Benu Kurayza'dan olduğu sözü, İbnu Ebi Hatim'in Mücahid'den, cinlerden olduğu sözü de, Abdullah b. Garib'in, o da babasının Resûlullah'dan merfuan rivayet ettiği hadise dayanmaktadır. Şu halde, Zerkeşi'nin hayretle karşılamasına lüzum yoktur.

2- Müphem Âyetlerin Hususiyetleri

Müphem âyetlerin bilinmesi, sadece nakle dayanır. Bu konuda reye yer verilmez. Bu mevzuda yazılan kitaplar ve bazı tefsirlerde müphem kelimeler zikredilmiş, bununla ilgili sağlam bir delil olmadan, itimad edilecek bir örf bulunmadan, mevcut ihtilaflara yer verilmiştir. Bu yüzden müphemler hakkındaki kitabımı yazdım. Burada rivayetleri senedleriyle birlikte nakledenlerin kitablarına dayanarak, senedi sahih veya zayıf olanları beyan ederek her rivayeti, ait olduğu sahabeye veya tabiuna isnad ederek zikrettim. Bu yüzden kitabım, sahasında naziri olmayan değerli bir kitab özelliğini taşır. Tertibini, Kur'an'ın tertibine uyarak yaptım. Mühim olanlarını veciz bir ibare ile özetledim, çoğunlukla senedleri vermedim. Kısalttığım yerlerde istifade ettiğim kaynağı belirttim. Kitabımı iki ana kısımda topladım:

Birinci kısımda: İsimleri bilinen erkek, kadın, melek, cin, tesniye veya cemi kelimelerden, mâna murad edilmeyen من ve الذى gibi ismi mevsulden müphem olanları inceledim.

انى جاعل فى الأرض خليفة **«Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım..»** (Bakara, 30.) âyetindeki müphem Hz. Adem ve zevcesi Havva'dır.

و اذقتلتم نفسا **«Hani siz bir adam öldürmüştünüz..»** (Bakara, 72.) âyetindeki müphem, Âmil adında bir kimsedir.

وابعث فيهم رسولا منهم **«..onlara kendi içlerinden bir elçi gönder ki..»** (Bakara, 129.) âyetindeki müphem, Resûlüllah (s.a.v.)dır.

ووصى بها ابراهيم بنيه **«İbrahim de bunu kendi oğullarına vasiyyet etti..»** (Bakara, 132.) âyetindeki müphem, Hz. İbrahim'in oğulları İsmail, İshak, Medyen, Zemran, Şerh, Nefş, Nefşan, Emim, Keysan, Sürah, Lutan ve Nâfeştir.

والأسباط **«..torunlarına..»** (Bakara, 136.) âyetinde müphem, Hz. Yakub'un on iki evladı olan: Yûsuf, Rubil Şemun, Lâbi, Yehûza, Dânî, Nefetalî, Câd, Eşir, Yeşcer, Riyâlun ve Bunyâmin'dir.

ومن الناس من يعجبك قوله (Bakara, 204.) âyetindeki müphem kelime, Ahnes b. Şerik'tir.

ومن الناس من يشرى نفسه ابتغاء مرضات الله **«İnsanlardan öylesi var ki, canını, Allah-ın rızasını kazanmaya satar..»** (Bakara, 207.) âyetindeki müphem kelime, Süheyl'dir.

اذقالوا لنبى لهم **«..peygamberlerine demişlerdi ki..»** (Bakara, 246.) âyetindeki müphem olan nebi kelimesi, Şemûyil, Şemun veya Yuşa'dır.

منهم من كلم الله **«..Allah onlardan kimi ile konuştu..»** (Bakara, 253.) âyetindeki müphem kelime, Mücahid'e göre Hz. Musa, ورفع بعضهم درجات **«..kimini değerleriyle yükseltti..»** âyetindeki müphem kelime, Mücahid'e göre, Resûlullah'dır. الذى حاج ابراهيم فى ربه **«Bakara, 258.) âyetindeki müphem, Nemrud b. Kenan'dır.**

أو كالذى مرّ على قرية **«..Rabbi hakkında İbrahim'le tartışanı..»** (Bakara, 259.) âyetindeki müphem, Üzyer, Ermiya veya Hazakildir.

امرأت عمران **«..İmrân'ın karısı..»** (Âl-i İmrân, 35.) âyetindeki müphem, Hanne binti Fâkûz'dür.

وامرأتى عاقر **«..karım da kısırken..»** (Âl-i İmrân, 40.) âyetindeki müphem, Eşya veya Eşyi binti Fâkuz'dur.

منادياينادي للايمان «..**imana çağıran bir davetçi işittik..**» (Âl-i İmrân, 193.) âyetindeki müphem, Hz. Muhammed (s.a.v.)dir.

يريدون ان يتحاكموا الى الطاغوت «..**hakem olarak Tagûta başvurmak istiyorlar..**» (Nisâ, 60.) âyetindeki müphem kelime, Ahmed b. Hanbel'in İbnu Abbas'dan rivayetine göre Ka'b b. Eşref'tir.

وان منكم لمن ليبطئن «**İçinizden bir kısmı var ki, pek ağır davranır..**» (Nisâ, 72.) âyetindeki müphem, Abdullah b. Ubeyy'dir.

ولا تقولوا لمن ألقى اليكم السلام لست مؤمنا «..**Size selam verene: 'Sen Mümin değilsin' demeyin..**» (Nisâ, 94.) âyetindeki müphem, Âmir b. Edbati'l-Eşcei'dir. Bunun Mirdas olduğu da söylenir. Âyetteki bu söz, Müslümanlardan Ebu Kata'de ve Muhallim b. Cessame'nin sözüdür. Bir rivayete göre bu söz, Muhallim'in sözüdür veya bizzat o kişiyi öldüren Mikdad b. Esved veya Usame b. Zeyd'in sözüdür.

ومن يخرج من بيته مهاجرا الى الله ورسوله ثم يدركه الموت «..**kim Allah ve Resûlü için göç etmek amacıyla evinden dışarı çıkar da kendisine ölüm yetişirse..**» (Nisâ, 100.) âyetindeki müphem, Damara b. Cudeb'dir. Bir rivayete göre Huzaa kabilesinden İbnu'l-İsdir veya Ebu Damra b. el-İs'dir veya Sabra adlı biridir veya Halid b. Hazzam'dır. Bu isim gerçekten asılsızdır.

وبعثنا منهم اثنى عشر نقيبا «..**içlerinden on iki başkan göndermiştik..**» (Mâide, 12.) âyetindeki müphem olan on iki kişi şunlardır: Rubil'in torunu Şemun b. Zekûr, Şemun'un torunu Sûkat b. Hûri, Yehûza'ın torunu Kâlip b. Yûfenna, İşâcer'in torunu Beûrak b. Yûsuf, İfrasim b. Yûsuf'un torunu Yûşa' b. Nûh, Bunyamin'in torunu Belti b. Rûfu, Reyâlû'nun torunu Kerabil b. Sûdi, Mişat b. Eşir'in torunu Setûr b. Mihail, Nefetali'nin torunu Yûhanna b. Vekkusi ve Kâzelû'nun torunu İlle b. Mûha'dır.

قال رجلان «..**iki adam dedi ki:..**» (Mâide, 23.) âyetindeki müphem kelime, Yûşa' ve Kalip'tir.

نبأ ابنى آدم «..**Adem'in iki oğlunu..**» (Mâide, 27.) âyetindeki müphem kelime Kâbil ve Hâbil'dir.

الذى آتيناه آياتنا فانسلخ منها «..**ona âyetlerimizi verdik de ondan sıyrıldı çıktı..**» (Araf, 175.) âyetindeki müphem kelime, Bel'am'dır. Adına Bel'am b. Âyer denilir. Buna; Bâ'ar, Bâur da denilir. Bir rivayete göre Umeyye b. Ebi Salt'dır veya Sayfi b. Rahib'dir veya Firavn'dır. Bu sonuncusu en yanlış olanıdır.

وانى جار لكم «..**ben sizin yanınızdayım..**» (Enfâl, 48.) âyetindeki müphem, Suraka b. Cuşem'dir.

فقاتلوا أئمة الكفر «..**O küfür önderleriyle hemen savaşın..**» (Tevbe, 12.) âyetindeki müphem, Katade'ye göre: Ebu Sufyan, Ebu Leheb, Umeyye b. Halef, Suheyl b. Amr ve Utbe b. Rabia'dır.

اذ يقول لصاحبه «..**arkadaşına diyordu ki..**» (Tevbe, 40.) âyetindeki müphem, Ebubekr Sıddık'tır.

وفيكم سمّاعون لهم «..**içinizden onlara kulak kabartanlar vardır..**» (Tevbe, 47.) âyetindeki müphem, Mücahid'e göre Abdullah b. Ubeyy b. Selul, Rufaa b. Tâbût ve Evs b. Kayzi'dir.

ومنهم من يقول ائذن لى «**İçlerinde öylesi var ki: 'Bana izin ver' der..**» (Tevbe, 49.) âyetindeki müphem, Cedd b. Kays'dır.

ومنهم من يلمزك فى الصدقات «..**onlardan kimi de sana, sadakalar hakkında dil uzatır..**» (Tevbe, 58.) âyetindeki müphem, Zû'l-Huveysira'dır.

ان نعف عن طائفة منكم «..**sizden bir kısmını affetsek bile..**» (Tevbe, 66.) âyetindeki müphem, Mahşi b. Humeyyir'dir.

ومنهم من عاهد الله «**Onlardan kimi de Allah'a and içtiler ki..**» (Tevbe, 75.) âyetindeki müphem, Sa'lebe b. Hâtıp'tır.

وآخرون اعترفوا بذنوبهم «**Başka bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler..**» (Tevbe, 102.) âyetindeki müphem İbnu Abbas'a göre, Ebu Lubabe ve arkadaşlarıyla birlikte yedi kişidir. Katade'ye göre Ensar'dan olan yedi kişiden Ebu Lubabe, Cedd b. Kays, Hazam, Evs, Kerdem ve Merdas'ı sayar.

وآخرون مرجون لامر الله «**Başka bir takımları da varki Allah'ın emrine bırakılmışlardır..**» (Tevbe, 106.) âyetindeki müphem olanlar Hilal b. Umeyye, Mirara b. Rabia ve Ka'b b. Malik'tir. Tevbe, 118. âyetinde sözü edilen üç kişi de bunlardır.

والذين اتخذوا مسجدا ضرارا «**Zarar vermek için mescid yapanlar da var ki**» (Tevbe, 107.) âyetindeki müphem İbnu İshak'a göre Ensar'dan şu on iki kişidir: Hazam b. Halıd, Benu Umeyye'den Salebe b. Hatıp, Muattıp b. Kusayr, Ebu Habibe b. Ezar, Abbad b. Huneyf, Cariye b. Âmir ve oğulları Mucemmi ve Zeyd, Nebtel b. Haris, Bahzac, Becad b. Osman ve Vedia b. Sabit.

لمن حارب الله و رسوله «..**Allah ve Resûlüyle savaşmış olanı..**» (Tevbe, 107.) âyetindeki müphem, Ebu Âmir b. Râhib'dir.

أفمن كان على بينة من ربه «**Rabbinden bir delil üzerinde olan kimse gibi olur mu ki..**» (Hûd, 17.) âyetindeki müphem isim, Resûlullah'dır. ويتلوه شاهد منه «**(ayrıca) Allah'tan bir şahit onu takip ediyor..**» âyetindeki müphemin Cebrail, Kuran, Ebubekr ve Hz. Ali olduğu söylenir.

ونادى نوح ابنه «..**Nuh oğluna seslendi:..**» (Hûd, 42.) âyetindeki müphem, Kenan'dır. Yâm olduğu da söylenir.

وامرأته قائمة «..**karısı ayakta duruyordu..**» (Hûd, 71.) âyetindeki müphem, Sâra'dır.

هؤلاء بناتى «..**İşte kızlarım..**» (Hûd, 78.) âyetindeki müphem, Reysa ve Ragûsa'dır.

ليوسف واخوه **«..Yusuf ve kardeşi..»** (Yûsuf, 8.) âyetinde müphem olan, öz kardeşi Bünyamin'dir.

قال قائل منهم **«İçlerinden bir sözcü dedi ki..»** (Yûsuf, 10.) âyetinde müphem olan, Rûbil'dir. Yehûza veya Şemun olduğu da söylenir.

فارسلوا واردهم **«..sucularını gönderdiler..»** (Yûsuf, 19.) âyetinde müphem olan, Malik b. Da'r'dır.

وقال الذى اشتراه **«..Onu Mısır'da satın alan..»** (Yûsuf, 21.) âyetinde müphem olan, Kutayfir veya Utayfir'dir. لامرأته kelimesi ise, Râil veya Züleyha'dır.

ودخل معه السجن فتيان **«Onunla beraber iki delikanlı daha zindana girdi..»** (Yûsuf, 36.) âyetinde müphem olan, şahitlik yapan Mecles ve oğullarıdır. Bir rivayete göre Râsan ve Mertaş'dır. Şerhum ve Sehum olduğu da rivayet edilir.

للذى ظن أنه ناج **«..kurtulacağını sandığı kimseye..»** (Yûsuf, 42.) âyetinde müphem olan, sakilik yapan Mecles'tir.

عند ربك (Yûsuf, 42.) âyetinde müphem olan, Kral Reyyan b. Velid'dir.

قال ائتونى بأخ لكم من ابيكم **«..Babadan bir kardeşinizi bana getirin, dedi..»** (Yûsuf, 59.) âyetinde müphem olan, sûrede birkaç kere tekrarlanan Bünyamin-dir.

فقد سرق أخ له من قبل **«..önce kardeşi de çalmıştı..»** (Yûsuf, 77.) âyetinde müphem olan, Hz. Yûsuftur.

قال كبيرهم **«...büyükleri dedi ki..»** (Yûsuf, 80.) âyetinde müphem, Şemundur. Rubil olduğu da söylenir.

آوى اليه أبويه **«..ana-babasını kendine çekip kucakladı..»** (Yûsuf, 99.) âyetinde müphem olan iki kişi babası ile teyzesi Leyya'dır. Bir rivayete göre annesi Rahil'dir.

ومن عنده علم الكتاب **«..kitabın bilgisi yanında bulunanların..»** (Ra'd, 43.) âyetinde müphem olan, Abdullah b. Selam'dır. Bir rivayete göre Cebrail olduğu da söylenir.

اسكنت من ذريتى **«..çocuklarımdan bazısını yerleştirdim..»** (İbrahim, 37.) âyetinde müphem olan, Hz. İsmail'dir.

ولوالدى (İbrahim, 41.) âyetinde müphem olan, babası Târıh'tır. Bir rivayete göre annesinin adı Nufa veya Luyusa'dır.

انا كفيناك المستهزئين **«O alay edenlere karşı biz sana yeteriz.»** (Hicr, 95.) âyetinde müphem olan, Said b. Cübeyr'e göre şu beş kişidir; Velid b. Mugira, Âs b. Vâil Ebu Zem'a, Haris b. Kays ve Esved b. Abdi Yegus.

رجلين أحدهما أبكم **«..iki adamdan biri dilsizdir..»** (Nahl, 76.) âyetinde müphem olan, Esid b. Ebi'l-İs'dir.

ومن يأمر بالعدل **«..adaleti emreden kimse..»** (Nahl, 76.) âyetinde müphem olan, Osman b. Affan'dır.

كالتى نقضت غزلها **«..ipliğini büken kadın gibi..»** (Nahl, 92.) âyetinde müphem olan, Rayta binti Said b. Zeyd Menat b. Temim'dir.

انما يعلمه بشر **«..onu bir beşer öğretiyor..»** (Nahl, 103.) âyetinde müphem olan, İbnu Hadrami'nin kölesi Mikyas'dır. Bir rivayete göre İbnu Hadrami'nin Yesar ve Cebr adında iki kölesi vardır. Bir rivayete göre de Mekke'de demirci olan Bel'am isimli biridir. Başka bir rivayette ise Selmani Farisi'dir.

أصحاب الكهف **«..kehf sahiplerinin..»** (Kehf, 9.) âyetinde müphem olan, **Mağaraya girin** (Kehf, 16.) ve **Rabbiniz ne kadar kaldığınızı daha iyi bilir** (Kehf, 19.) diyen reisleri Temliha; **ne kadar kaldınız** (Kehf, 19.) diyen Tekselmina, Martuş, Berâşek, Ayvanus, Eristânus ve Şeltayus'tur.

فابعثوا أحدكم بورقكم هذه الى المدينة **«..birinizi şu gümüş (para) ile şehre gönderin..»** (Kehf, 19.) âyetinde müphem olan, Temliha'dır.

من أغفلنا قلبه عن ذكرنا **«..kalbini bizi anmaktan alıkoyup..»** (Kehf, 28.) âyetinde müphem olan, Uyeyne b. Hısın'dır.

واضرب لهم مثلا رجلين **«Onlara şu iki adamı misal olarak anlat..»** (Kehf, 32.) âyetinde müphem olan, hayırlı kimse Temliha, diğeri de Fatrus'dur. Her ikisi Sâffât sûresinde zikredilmiştir.

قال موسى لفتاه **«Musa uşağına demişti ki..»** (Kehf, 60.) âyetinde müphem olan, Yuşa b. Nun'dur. Bir rivayete göre kardeşi Yesribi'dir.

فوجدا عبدا من عبادنا **«Kullarımızdan bir kul buldular..»** (Kehf, 65.) âyetinde müphem olan, Belya ismini taşıyan Hızır'dır.

لقيا غلاما (Kehf, 74.) âyetinde müphem olan, Ceysur veya Haysur'dur.

وراءهم ملك **«..ilerisinde bir kral vardı..»** (Kehf, 79.) âyetinde müphem olan, Huded b. Buded'dir.

واما الغلام فكان أبواه مؤمنين **«Çocuğa gelince, onun anası-babası Mümin insanlardı..»** (Kehf, 80.) âyetinde müphem olan, babanın adı Kâzira, annenin ki de Sehva'dır.

لغلامين يتيمين **«..iki yetim çocuğun idi..»** (Kehf, 82.) âyetinde müphem olan, Asram ve Suryam'dır.

فناداها من تحتها **«Karnından ona şöyle seslendi..»** (Meryem, 24.) âyetinde müphem olan, Hz. İsa veya Cibril olduğu söylenir.

ويقول الانسان (Meryem, 66.) âyetinde müphem olan, Ubeyy b. Halef'tir. Bir rivayete göre Ubeyy b. Halef veya Velid b. Mugira'dır.

أفرأيت الذى كفر باياتنا **«Âyetlerimizi inkar edeni gördün mü..»** (Meryem, 77.) âyetinde müphem olan, Âs b. Vâil'dir.

وقتلت نفسا **«..bir de adam öldürmüştün..»** (Tâhâ, 40.) âyetinde müphem olan, ismi Fâkûn olan Kıbti'dir.

واضلهم السامرى **«..Samiri onları saptırdı..»** (Tâhâ, 85.) âyetinde müphem

olanın ismi, Musa b. Zafer'dir.

من اثر الرسول (Tâhâ, 96.) âyetinde müphem olan, Cibril (a.s.)'dır.

و من الناس من يجادل **«İnsanlardan kimi tartışır..»** (Hac, 3.) âyetinde müphem olan, Nadr b. Haris'dir.

هذان خصمان **«Şunlar iki hasım taraf..»** (Hac, 19.) âyetinde müphem olan, Buhari ve Müslim'in Ebu Zer'den rivayetlerine göre âyet; Hamza, Ubeyde b. Haris, Ali b. Ebi Talip, Utbe, Şeybe ve Velid b. Utbe hakkında nâzil olmuştur.

و من يرد فيه بالحاد بظلم **«..kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse..»** (Hac, 25.) âyetinde müphem olan, İbnu Abbas'a göre , Abdullah b. Uneys hakkında nâzil olmuştur.

الذين جاؤ ا بالافك **«O yalan haberi getirenler..»** (Nur, 11.) âyetinde müphem olan kişiler, Hassan b. Sabit, Mıstah b. Usase, Himmet binti Cahş ve günahın büyüğünü yüklenen Abdullah b. Ubeyy'dir.

و يوم يعض الظالم على يديه **«O gün zalim ellerini ısırıp..»** (Furkan, 27.) âyetinde müphem olan, Ukbe b. Ebi Muyat'tır.

لم أتخذ فلانا **«..ben falanı dost tutmayaydım.»** (Furkan, 28.) âyetinde müphem olan, Umeyye b. Halef'tir. Bir rivayete göre Ubey b. Halef'tir.

و كان الكافر على ربه ظهيرا **«..Kafir, Rabbine karşı (duran şeytana) yardımcıdır.»** (Furkan, 55.) ayetinde muphem olan, Şabi'ye göre Ebu Cehl'dir.

وجدت امرأة (Neml, 23.) âyetinde müphem olan, Şurahil'in kızı Belkis'dir.

فلما جاء سليمان **«..Süleyman'a gelince..»** (Neml, 36.) âyetinde müphem olan, Münzir'dir.

قال عفريت من الجن **«Cinlerden bir ifrit dedi ki..»** (Neml, 39.) âyetinde müphem olan, Kevzen'dir.

الذى عنده علم (Neml, 40.) âyetinde müphem olan, katibi Âsaf b. Burahiye'dir. Bir rivayete göre Zunnun veya Estum Mulayha veya Belh veya kabile reisi Dabbe veya Cibril veya başka bir melek veya Hızır'dır.

و كان فى المدينة تسعة رهط يفسدون **«Şehirde bulunan dokuz kişi bozgunculuk yapıyorlar..»** (Neml, 48.) âyetinde müphem olanlar, Ruma, Ruaym, Herma, Huraym, De'b, Savab, Ruab, Musta ve deveyi kesen Kurdar b. Salif'tir.

فالتقطه آل فرعون **«Nihayet onu Firavun ailesi aldı..»** (Kasas, 8.) âyetinde müphem olan, sudan çıkaran kimse, Tabus'dur.

امرأة فرعون **«Firavn'ın karısı..»** (Kasas, 9.) âyetinde müphem olan, Âsiye binti Muzahim'dir.

أمّ موسى (Kasas, 10.) âyetinde müphem olan, Yuhnez binti Yeshur b. Lavi'dir. Bir rivayete göre Yauha veya Ebazaht'dır.

و قالت لأخته (Kasas, 11.) âyetinde müphem olanın ismi Meryem'dir veya Kelsum'dur.

هذا من شيعته **«..biri kendi taraftarlarından ..»** (Kasas, 15.) âyetinde müphem olan, Samir'dir. و هذا من عدوه **«..öbürü de düşmanından biri..»** (Kasas, 15.) deki müphem de Fâtûn'dur.

و جاء رجل من أقصى المدينة يسعى **«Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi..»** (Kasas, 20.) âyetinde müphem olan, Firavn milletinden iman eden, Şeman adlı birisidir. Bir rivayete göre Şemun veya Cebr veya Habib veya Hazkil'dir.

و وجد من دونهم امرأتين تذودان **«..onların gerisinde de (sürülerini) alıkoyan iki kadın gördü..»** (Kasas, 23.) âyetinde müphem olan iki kişi, Şuayb (a.s.)ın kızları Leyya ile Hz. Musa ile evlendirdiği Safûriya'dır. Bir rivayete göre de kızların babası; Şuayb'ın kardeşinin oğlu Yesrun'dur.

و اذ قال لقمان لابنه **«Lokman oğluna demişti ki..»** (Lokman, 13.) âyetinde müphem olan, Lokman'ın ismi Bârân'dır. Bir rivayete göre Dârân veya Enam veya Mişkem'dir.

أفمن كان مؤمنا كمن كان فاسقا **«Hiç inanan kimse fasık gibi olur mu?...»** (Secde, 18.) âyeti Ali b. Talib ile Velid b. Ukbe hakkında nâzil olmuştur.

و يستأذن فريق منهم النبى **«Onlardan bir topluluk da peygamberden izin istiyordu..»** (Ahzab, 13.) Süddiye göre âyette müphem olan, Benu Harise'den Ebu Urabe b. Evs ve Evs b. Kayzi'dir.

قل لأزواجك و بناتك **«De ki zevcelerine ve kızlarına..»** (Ahzâb, 59.) âyetinde İkrime'nin şöyle dediği rivayet edilir: Bu sırada Resûlullah'ın nikahı altında: Aişe, Hafsa, Ümmü Habibe, Sevde, Ümmü Seleme, Safiyye, Meymune, Zeyneb binti Cahş, Cuveyriye bulunmaktadır. Kızları ise; Fatma, Zeyneb, Rukiyye ve Ümmü Gülsüm'dür.

أهل البيت **«..ev halkı..»** (Ahzâb, 33.) Resûlullah bunları şöyle açıklar: Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin.

للذى انعم الله عليه و انعمت عليه **«Allah'ın nimet verdiği, Senin de nimet verdiğin kimseye...»** (Ahzâb, 37.) âyetindeki müphem kelime, Zeyd b. Harise'dir. امسك عليك زوجك **«...eşini yanında tut...»** (Ahzâb, 37.) âyetindeki ise Zeyneb binti Cahş'dır.

و حملها الانسان **«...onu insan yüklendi.»** (Ahzâb, 72.) İbnu Abbas'a göre müphem olan Âdem'dir.

اذ ارسلنا اليهم اثنين **«Biz onlara iki elçi gönderdik...»** (Yasin, 14.) âyetinde müphem olan iki kişi, Şem'ûn ve Yuhannâ'dır. Üçüncüsü de Bûles'dir. Bir rivayete göre bunlar: Sâdık, Sadûk ve Şelûm'dur. و جاء من اقصى المدينة رجل يسعى **«Şehrin en uzak yerinden bir adam koşarak geldi...»** (Yâsin, 20.) âyetteki müphem olan kişi, Habibu'n-Neccar'dır. او لم ير الانسان انا خلقناه من نطفة **«İnsan, bizim kendisini nasıl bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki...»** (Yâsin, 77.)

âyetteki müphem kişi, Âs. b. Vâil'dir. Bir rivayete göre Ubeyy b. Halef veya Umeyye b. Halef'dir.

فبشرناه بغلام حليم **«Ona halim bir erkek çocuk müjdeledik.»** (Saffât, 101.) âyetindeki müphem kişi, İsmail ve İshak'dır. Her ikisi hakkında meşhur rivayetler vardır.

وهل اتيك نبأ الخصم **«Sana davacıların haberi geldi mi?...»** (Sâd, 21.) âyetindeki müphem kişi melektir. Bir rivayete göre bunlar Cebrail ve Mikaildir.

والقينا على كرسيه جسدا **«tahtının üstüne bir ceset bıraktık...»** (Sâd, 34.) âyetindeki müphem, Esid adı verilen şeytandır. Bir rivayete göre Sehr veya Habkik'dir. مسني الشيطان **«...Şeytan bana dokundurdu...»** (Sâd, 41.) âyetinde Nevf, Hz. Eyyûb'a çarpan şeytana, Mis'at adı verilir, der.

والذي جاء بالصدق **«Doğruyu getirene gelince...»** (Zümer, 33.) âyetindeki müphem isim, Hz. Muhammed'dir. Cibril olduğu da söylenir. Aynı âyetin devamı وصدق به **«...Onu doğrulayana...»** de murad edilen Hz. Muhammed'dir. Hz. Ebubekir olduğu da söylenir.

ربنا ارنا الذين أضلانا من الجن والانس **«...Rabbimiz, cinlerden ve insanlardan bizi saptıranları bize göster...»** (Fussilet, 29.) âyetindeki müphem iki isim, İblis ve Kabil'dir. رجل من القريتين عظيم **«...iki kentten büyük bir adama...»** (Zuhruf, 31.) âyetindeki müphem, Mekke'den Velid b. Muğire ve Mes'ud b. Amr es-Sakafi'dir. Bir rivayete göre Taif'den Urve b. Mes'ud'dur.

ولما ضرب ابن مريم مثلا **«Meryem oğlu, bir misal olarak anlatılınca...»** (Zuhruf, 57.) âyetinde darbı mesel getiren müphem, Abdullah b. Ziberâ'dır. طعام الأثيم **«Günahkarların yemeğidir.»** (Duhan, 44.) âyetindeki müphemin İbnu Cubeyr, Ebu Cehil olduğunu söyler. وشهد شاهد من بني اسرائيل **«..İsrailoğullarından bir şahit de bunun benzerini görüp inandığı halde..»** (Ahkâf, 10.) âyetindeki müphem, Abdullah b. Selâm'dır. فاصبر كما صبر أولوا العزم من الرسل **«..Peygamberlerden azim sahiplerinin sabrettikleri gibi sabret..»** (Ahkâf, 35.) âyetinde sahih kavle göre müphem; Hz. Nuh, İbrahim, Musa, İsa (a.s.) ve Hz. Muhammed (s.a.v.)dir.

واستمع يوم ينادي المنادي من مكان قريب **«Dinle o gün o ünleyici yakın bir yerden çağırır.»** (Kâf, 41.) âyetindeki müphemin, Osman b. Muhsan şu dört melaike olduğunu söyler: Cibril, Mikail, İsrafil ve Refail.

وبشروه بغلام **«...bir oğlan çocuk müjdelediler.»** (Zariyat, 28.) âyetindeki müphem hakkında Kirmani şöyle der: Mucahid hariç bütün tabiun müfessirlerine göre bu İshak (a.s.)dır. Mucahid ise bunun Hz. İsmail olduğunu söyler.

علمه شديد القوى **«Onu müthiş kuvvetleri olan biri öğretti...»** (Necm, 5.) âyetindeki müphem Cibril'dir.

أفرأيت الذي تولى **«Gördün mü şu adamı ki arkasını döndü.»** âyetindeki müphem, Âs. b. Vail'dir, Velid b. Muğire olduğu da söylenir.

يوم يدع الداع الى شيء نكر **«...O çağırıcının görülmemiş, tanınmamış bir şeye çağırdığı gün...»** (Kamer, 6.) âyetindeki müphem, İsrafil'dir.

قول التي تجادلك **«...Seninle tartışanın sözünü...»** (Mücadele, 1.) âyetindeki müphem, Havle binti Sa'lebe'dir. في زوجها **«...zevci hakkında...» âyetindeki ise Evs b. Samit'dir.**

لم تحرم ما احل الله لك **«Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin sen kendine haram edersin...»** (Tahrim, 1.) âyetindeki müphem, Resûlullah'ın cariyesi, Mâriyedir. أسر النبي الى بعض أزواجه حديثا **«Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti..»** (Tahrim, 3.) âyetindeki müphem, Hafsa'dır. نبأت به âyetindeki müphem, haber veren Hz. Aişe'dir. ان تتوبا الى الله فقد صغت..وان تظاهرا عليه **«Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz..kalbiniz gerçekten yönelmişti..Eğer Peygambere karşı birbirinize arka olursanız..»** (Tahrim, 4.) âyetindeki müphem iki ifade, Hz. Aişe ve Hafsa'dır. وصالح المؤمنين **«..Müminlerin iyileridir...»** âyetindeki iki müphem, Taberani'nin «e l - E v s a t »da rivayet ettiğine göre, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'dir.

وامرأة نوح **«..Nuh'un karısı..»** (Tahrim, 10.) âyetindeki müphem, Valia'dır. وامرأة لوط **«..Lut'un karısı..»** âyetindeki müphem, Vâlihe'dir, bir rivayete göre Vaile'dir.

ولا تطع كل حلاف مهين **«Şunların hiçbirine itaat etme, yemin edip duran, aşağılık.»** (Kalem, 10.) âyeti, Esved b. Abdi Yeğus hakkında nazil olmuştur. Ahnes b. Şurayk veya Velid b. Muğire hakkında nazil olduğu da söylenir.

سأل سائل **«..Bir isteyen istedi.»** (Mearic, 1.) âyetindeki müphem, Nadr b. Haris'dir. ربنا اغفر لي ولوالدي **«Rabbim, beni anamı babamı bağışla...»** (Nuh, 28.) âyetinde babanın ismi Lemek b. Mattûşaluh, annenin ismi de Şemhâ binti Enişdir. سفيهنا **«...bizim beyinsiz..»** (Cin, 4.) âyetindeki müphem İblis'dir. ذرني ومن خلقت وحيدا **«Benimle şu adamı yalnız bırak ki ben onu tek olarak yarattım.»** (Müddessir, 11.) âyetindeki müphem, Velid b. Muğire'dir.

فلا صدق ولا صلى ... **«Ne doğruladı ne de namaz kıldı.»** (Kıyame, 31.) âyetleri, Ebu Cehil hakkında nazil olmuştur.

هل أتى على الانسان حين من الدهر **«İnsan üzerinden uzun bir süre geçmedi mi?..»** (İnsan, 1.) âyetindeki müphem, Hz. Âdem'dir. ويقول الكافر ياليتني كنت ترابا **«...ve kafir: Keşke ben, (daha önce) toprak olsaydım, der.»** (Nebe, 40.) âyetindeki müphemin İblis olduğu söylenir.

أن جاءه الأعمى **«Kör geldi diye.»** (Abese, 2-5.) âyetlerindeki müphem, Abdullah b. Ummi Mektum'dur. أما من استغنى **«Kendisini zengin görüp tenezzül etmeyene gelince.»** (Abese, 5.) âyetindeki müphem, Umeyye b. Halef'tir. Bunun Utbe b. Rabia olduğu söylenir. انه لقول رسول كريم **«Ki o, şerefli bir elçinin sözüdür.»** (Tekvir, 19.) âyetindeki müphem, bir rivayete göre Cibril veya Hz. Muhammed (s.a.v.)dir. فأما الانسان اذا ما ابتلاه ربه فاكرمه **«Fakat insan böyledir, Rabbi ne za-**

man kendisini imtihan edip ona ikramda bulunur...» (Fecr, 15.) âyetleri, Umeyye b. Halef hakkında nazil olmuştur. ووالد وما ولد **«Babaya ve ondan meydana gelen çocuğa (and içerim) ki:»** (Beled, 3.) âyetindeki müphem Hz. Âdem aleyhiselâm'dır. فقال لهم رسول الله **«Allah'ın elçisi onlara:..»** (Şems, 13.) âyetindeki müphem, Salih (a.s.) dır. لايصليها الا الأشقى **«Ona ancak bedbaht kimse girer.»** (Leyl, 15.) âyetindeki müphem Umeyye b. Halef'tir. الأتقى (Leyl, 17.) âyetindeki müphem, Ebubekir Sıddık'dır. ارايت الذى ينهى عبدا اذا صلى **«Gördün' mü şu men edeni: Namaz kılarken bir kulu.»** (Alak, 9-10.) âyetlerindeki müphem, Ebu Cehil, kul ise Hz. Muhammed' (s.a.v.)dir. ان شانئك هو الابتر **«Sana buğz edendir asıl sonu kesik olan.»** (Kevser, 3.) âyetindeki müphem, Âs b. Vâil'dir. Ebu Cehil, Ukbe b. Muayt, Ebu Leheb veya Ka'b b. Eşref olduğu da söylenir. امرأته **«..karısı da»** (Tebbet, 4.) âyetindeki müphem, Ebu Leheb'in karısıdır. Adı: Ummu Cemil el-Avra' binti Harb b. Umeyye'dir.

Kitabın ikinci kısmında, içlerinden bazılarının isimleri bilinen çoğul müphemleri inceledim.

وقال الذين لايعلمون لولا يكلمنا الله **«Bilmeyenler dediler ki: Allah bizimle konuşmalı değil miydi?»** (Bakara, 118.) âyetindeki müphemlerden biri, Rafi' b. Harmele'dir.

سيقول السفهاء من الناس **«İnsanlardan bazı beyinsizler diyecekler ki:..»** (Bakara, 142.) âyetindeki müphemlerden bazıları: Rufâ'a b. Kays, Kerdem b. Ömer Ka'b b. Eşref, Râfi b. Harmele, Haccâc b. Amr ve Rabi' b. Hakîk'dir.

واذا قيل لهم اتبعوا ما انزل الله **«Onlara: Allah'ın indirdiğine uyun, dense...»** (Bakara, 170.) âyetindeki müphemlerden ismi bilinenler: Râfi ve Mâlik b. Avf'dır.

يسألونك عن الأهلة **«Sana doğan aylardan soruyorlar...»** (Bakara, 189.) âyetindeki müphemlerden bazıları: Muaz b. Cebel ve Sa'lebe b. Ganem'dir.

يسألونك ماذا ينفقون **«Sana ne harcıyacaklarını soruyorlar...»** (Bakara, 215.) âyetindeki müphemlerden biri, Amr b. Cemûh'dur.

يسألونك عن الخمر والميسر **«Sana şaraptan ve kumardan soruyorlar...»** (Bakara, 219.) âyetindeki müphemlerden bazıları: Ömer, Muaz ve Hamza'dır.

ويسألونك عن اليتامى **«..Sana öksüzlerden soruyorlar...»** (Bakara, 220.) âyetindeki müphemlerden biri, Abdullah b. Ravaha'dır.

ويسألونك عن المحيض **«Sana âdet görmeden soruyorlar.»** (Bakara, 222.) âyetindeki müphemlerden bazıları: Sabit b. Dahhak, Abbad b. Bişr ve Useyyid b. Hudayr'dır.

ألم تر الى الذين أتوا نصيبا من الكتاب **«Baksana, Kitapdan kendilerine bir pay verilmiş olanlar...»** (Âl-i İmrân, 23.) âyetindeki müphemler, Numan b. Amr ve Haris b. Zeyd'dir.

الحواريون **«Havariler...»** (Âl-i İmrân, 52.) âyetindeki müphemlerden bazıları; Fatras, Yakubes, Yuhannes, Enderâyes, Files, Dernayûta ve Hz. İsa'ya benzetilen Serces'tir.

وقالت طائفة من أهل الكتاب آمنوا بالذى أنزل **«Kitap ehlinden bir grup dedi ki: İnananlara indirilmiş olan...»** (Âl-i İmrân, 72.) âyetindeki müphem, Yahudilerden on iki kişidir. Abdullah b. Dayf, Adiyy b. Zeyd ve Haris b. Amr, bunlardan bazılarıdır. كيف يهدى الله قوما كفروا بعد ايمانهم **«İman ettikten sonra inkâr eden bir kavme Allah nasıl yol gösterir ki...»** (Âl-i İmrân, 86.) İkrime bu âyetin, on iki kişi hakkında nazil olduğunu söyleyerek bilinenlerden şu isimleri vermiştir; Ebû Âmir er-Rahib, Haris b. Suveyd b. Samit, Vuhûh b. Eslet. İbnu Asker bunlara Tuayme b. Ubeyrik'i de ilave etmiştir.

يقولون لو كان لنا من الأمر شيئ ما قتلنا هاهنا **«..Diyorlar ki: Bu işten bize bir fayda olsaydı, burada öldürülmezdik...»** (Âl-i İmrân, 154.) âyetinde, sözü söyleyen müphemlerden bilinenler, Abdullah b. Ubeyy ve Muatteb b. Kuşeyr'dir.

وقيل لهم تعالوا قاتلوا فى سبيل الله او ادفعوا **«...Onlara: Allah yolunda savaşın veya savunun, dendiği halde...»** (Âl-i İmrân, 167.) âyetindeki sözü söyleyenler, Cabir'in babası Abdullah el-Ensârî'dir. Kendilerine söz söylenenler, Abdullah b. Ubeyy ve arkadaşlarıdır.

ألذين استجابوا لله والرسول **«..Yine Allah'ın ve Resûlün çağrısına uydular...»** (Âl-i İmrân, 172.) âyetinde müphem kimseler, yetmiş kişidir. Bunlardan bazıları; Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali ile Zubeyr, Sa'd, Talha, İbnu Avf, İbnu Mesud, Huzeyfe b. Yemân ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'dır.

الذين قال لهم الناس ان الناس قد جمعوا لكم فاخشوهم **«Onlar ki, halk kendilerine: Düşmanlarınız olan insanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun, deyince..»** (Âl-i İmrân, 173.) âyetinde sözü söyleyen müphemlerden bilinen, Nuaym b. Mesud el-Eşcaî'dir.

الذين قالوا ان الله فقير ونحن أغنياء **«..Allah fakirdir, biz zenginiz, diyenlerin..»** (Âl-i İmrân, 181.) âyetinde sözü söyleyen müphemlerden biri, Finhas'dır. Huyeyy b. Ahtab veya Ka'b b. Eşref olduğu da rivayet edilir.

وانّ من أهل الكتاب لمن يؤمن بالله **«Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a inanırlar»** (Âl-i İmrân, 199.) âyeti Necâşî hakkında nazil olmuştur. Bir rivayete göre Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur.

وبثّ منهما رجالا كثيرا ونساء **«..İkisinden bir çok erkekler ve kadınlar üreten...»** (Nisa, 1.) âyetinde İbnu İshak şöyle der: Hz. Âdem'in sulbünden gelen evlatlarıdır. Yirmi batında kız ve erkek olmak üzere kırk evladı dünyaya gelmiştir. İsimleri bilinen erkek çocukları şunlardır; Kâbil, Hâbil, İyâd, Şebûne, Hind, Sarâbîs, Muhûr, Sind, Bârik, Şîs, Abdulharis, Vedd, Suvâ', Yeğûs, Ye'ûk, ve Nesr. İsimleri bilinen kız çocukları şunlardır; Eklime, Eşvef, Cezûze, Azûre, Emetulmuğîs.

ألم تر الى الذين أتوا نصيبا من الكتاب يشترون الضلالة **«Baksana şu kendilerine kitapdan bir pay verilenlere: Sapıklığı satın alıyorlar,...»** (Nisa, 44.) İkrime'ye

göre âyet; Rufâ'a b. Zeyd b. Tâbût, Kerdem b. Zeyd, Usâme b. Habîb, Râfi' b. Ebî Râfi', Bahri b. Amr, Huyey b. Ahtab hakkında nazil olmuştur.

ألم تر الى الذين يزعمون أنهم آمنوا بما انزل اليك **«Sana indirilene de... her halde iman ettiklerini boş yere iddia edenlere bir bakmadın mı ki..»** (Nisa, 60.) â-âyeti, Culâs b. Sâmit, Muatteb b. Kuşeyr, Rafi' b. Zeyd ve Bişr, hakkında nazil olmuştur.

ألم تر الى الذين قيل لهم كفوا أيديكم واقيموا الصلوة واتوا الزكوة **«(Evvelce) kendilerine: Ellerinizi savaştan çekin, dosdoğru namazı kılın, zekâtı verin, denilen kimselere bakmadınız mı?...»** (Nisa, 77.) âyetinde müphemlerden bilinen Abdurrahman b. Avf'dır.

الا الذين يصلون الى قوم **«Ancak aranızda andlaşma bulunan bir topluma sığınanlar...»** (Nisa, 90.) İbnu Abbas âyetin: Hil'âl b. Uveymir el-Eslemî, Surekâ b. Mâlik el-Mudlecî ve Huzaym b. Âmir b. Abdi Menâf hakkında nâzil olduğunu söyler.

ستجدون آخرين **«Bir takım adamlar da bulacaksınız ki...»** (Nisa, 91.) Suddi âyetin, aralarında Nuaym b. Mesud el-Eşcâ'î olmak üzere bazı kimseler hakkında nazil olmuştur.

انّ الذين توفّاهم الملائكة ظالمي أنفسهم **«Nefislerine yazık eden kimselere, canlarını alırken melekler:...»** (Nisa, 97.) âyetinde İkrime, müphem olanlardan bazılarının isimlerini zikreder: Ali b. Umeyye b. Halef, Haris b. Zu'me, Ebû Kays b. Velîd b. Mûğîre, Ebu'l-Âs b. Munebbih b. Haccâc ve Ebu Kays b. Fâkihe.

الا المستضعفين **«...yalnız hiç bir çareye gücü yetmeyen...»** (Nisa, 98.) âyetinde müphem olanlardan ismen bilinenler; İbnu Abbas ve annesi Ummu'l-Fadl, Ayyâş b. Ebî Rabî'a ve Seleme b. Hişâm'dır.

ولا تجادل عن الذين يختانون أنفسهم **«Kendilerine hainlik edenleri savunma...»** (Nisa, 107.) âyetinde müphem olanlar; Ubeyrik'in oğulları: Bişr, Buşeyr ve Mubeşşir'dir.

لهمّت طائفة منهم أن يضلوك **«...Onlardan bir grup seni saptırmağa yeltenmişti...»** (Nisa, 113.) âyetinde müphem olanlar, Useyd b. Urve vearkadaşlarıdır.

ويستفتونك فى النساء **«Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar..»** (Nisa, 127.) âyetinde fetva isteyenlerden Havle binti Hakim'in ismi verilmiştir.

يسئلك أهل الكتاب ان تنزل عليهم كتابا من السماء **«Ehl-i Kitap Senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar..»** (Nisa, 153.) âyetinde muphem olanlardan İbnu Asker, Ka'b b. Eşref ve Finhas'ı zikretmiştir.

لكن الراسخون فى العلم منهم **«Fakat içlerinden ilimde ileri gitmiş olanlar...»** (Nisa, 162.) âyetinde İbnu Abbas şöyle demiştir: Âyette ismi zikredilmeyen müphemlerden bazıları, Abdullah b Selâm ve arkadaşlarıdır.

يستفتونك قل الله يفتيكم فى الكلالة **«Senden fetva istiyorlar, De ki: Allah size**

babasız ve çocuksuz kişi hakkında...» (Nisa, 176.) âyetinde müphem olanlardan Cabir b. Abdillah zikredilir.

ولا آمين البيت الحرام **«Beyt-i Harama gelene saygısızlık etmeyin.»** (Maide, 2.) âyetinde müphem olanlardan Hutam b. Hindi'l-Bekrî zikredilmiştir.

يسألونك ماذا أحل لهم **«Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar...»** (Maide, 4.) âyetinde müphem olanlardan Tâî kabilesinden Adiyy b. Ebî Hatim ve Zeyd b. Muhelhel adlı iki kişi ve Âsım b. Adiyy, Sa'd b. Haysem ve Uveymir b. Sâ'ide zikredilmiştir.

اذ همّ قوم أن يبسطوا اليكم ايديهم **«...Hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti...»** (Maide, 11.) âyetindeki müphem isimlerden Ka'b b. Eşref ve Huyeyy b. Ahtab zikredilmiştir.

ولتجدن اقربهم مودّة للذين آمنوا الذين قالوا انّا نصارى **«...İnananlara sevgice en yakınları da, biz Hiristiyanız, diyenleri bulursun...»** (Maide, 82.) ve müteakip âyetler, Necâşî tarafından gönderilen on iki kişilik heyet hakkında nazil olmuştur. Bunların; otuz veya yetmiş kişi olduğu söylenir. İsimleri bilinenler şunlardır: İdris, İbrahim, Eşraf, Temîm, Temmâm ve Dureyd.

وقالوا لولا أنزل عليه ملك **«O'na melek indirmeli değil miydi dediler.»** (Enâm, 8.) âyetinde müphem isimlerden Zem'a b. Esved, Nadr b. Haris b. Kelede, Ubeyy b. Halef ve Âs b. Vâil zikredilmiştir.

ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغدوة والعشى يريدون وجهه **«Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek, O'na yalvaranları kovma...»** (En'âm, 52.) âyetinde müphem isimlerden; Suhayb, Bilâl, Ammâr, Habbâb, Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbnu Mesud ve Selmânî Farisi zikredilmiştir.

اذ قالوا ما انزل الله على بشر من شيئ **«..Zira Allah insana bir şey indirmedi, dediler.»** (En'âm, 91.) âyetinde müphem isimlerden; Finhâs, Malik b. Dayf zikredilmiştir.

قالوا لن نؤمن حتّى نؤتى مثل ما أوتى رسل الله **«..Allah'ın elçilerine verilenin aynı bize verilmedikçe katiyyen inanmayız, dediler.»** (En'âm, 124.) âyetinde müphem isimlerden; Ebu Cehil ve Velid b. Muğire zikredilmiştir.

يسألونك عن الساعة **«Sana -kıyamet- saatinden soruyorlar..»** (A'raf, 187.) âyetinde müphem isimlerden Haml b. Kuşeyr ve Şemûyel b. Zeyd zikredilmiştir.

يسألونك عن الأنفال **«Sana savaş ganimetlerinden sorarlar...»** (Enfâl, 1.) âyetinde müphem isimlerden Sa'd b. Ebi Vakkâs zikredilmiştir.

وان فريقا من المؤمنين لكارهون **«..Müminlerden bir takımı bundan hoşlanmıyorlardı...»** (Enfâl, 5.) âyetinde müphem isimlerden kerih gören Ebû Eyyub el-Ensârî, kerih görmeyenlerden de Mikdâd zikredilmiştir.

ان تستفتحوا **«Eğer fetih istiyorsanız..»** (Enfâl, 19.) âyetinde müphem isim-

lerden, Ebu Cehil zikredilmiştir.

وإذيمكربك الذين كفروا «**İnkâr edenler sana tuzak kuruyorlardı..**» (Enfâl, 30.) âyetinde müphem olanlar, Daru'n-nedve'den; Rabia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Ebû Süfyan, Ebu Cehil, Cubeyr b. Mut'im, Tu'ayme b. Adiyy, Haris b. Âmir, Nadr b. Haris, Zem'a b. Esved, Hakim b. Hazzâm ve Umeyye b. Halef zikredilmiştir.

وإذقالوا اللهمّ إن كان هذا هو الحق «**Ve Allah'ım, eğer bu senin yanından gelmiş gerçekse...**» (Enfâl, 32.) âyetinde müphem isimlerden; Ebu Cehil ve Nadr b. Haris zikredilmiştir.

اذيقول المنافقون والذين في قلوبهم مرض غرّ هؤلاء دينهم «**Münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar sizin için: Bunları dinleri aldatmış, diyorlardı..**» (Enfâl, 49.) âyetinde müphem olanlardan; Utbe b. Rabi'a, Kays b. Velid, Ebu Kays b. Fakih, Haris Zem'a, Âs b. Munebbih zikredilmiştir.

قل لمن في أيديكم من الأسرى «**..ellerinizde bulunan esirlere söyle...**» (Enfâl, 70.) âyetinde müphem isimler yetmiş kişidir. Bunlardan; Abbas, 'Akîl, Nevfel b. Hâris ve Suheyl b. Beydâ' zikredilmiştir.

وقالت اليهود عزير ابن الله «**Yahudiler: Üzeyir Allah'ın oğludur, dediler.**» (Tevbe, 30.) âyetinde müphem isimlerden; Selâm b. Mişkem, Numan b. Evfâ, Muhammed b. Dahiyye, Şe's b. Kays ve Mâlik b. Dayf zikredilmiştir.

الذين يلمزون المطّوّعين من المؤمنين في الصدقات «**Sadakalar hususunda gönülden veren Müminleri çekiştiren...**» (Tevbe, 79.) âyetinde müphem isimlerden bağışta bulunanlar; Abdurrahman b. Avf ve Asım b. Adiyy, والذين لايجدون الا جهدهم «**..ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamıyanlara...**» âyetinde ise, ancak güçlerinin yettiğini bulup verenlerden, Ebû Ukayl ve Rufâ'a b. Sa'din adı zikredilmiştir.

ولا على الذين اذا ما أتوك لتحملهم «**Kendilerini (binek sağlayıp) bindirmen için sana geldiklerinde...**» (Tevbe, 92.) âyetinde müphem isimlerden; 'Irbâd b. Sâriye, Abdullah b. Muğaffel el Merzeni, Amru'l-Merzeni, Abdullah b. Ezrak el-Ensârî ve Ebû Leylâ el-Ensârî zikredilmiştir.

فيه رجال يحبّون أن يتطهّروا «**...Onda temizlenmeyi seven erkekler vardır...**» (Tevbe, 108.) âyetinde müphem isimlerden Uveym b. Sa'ide zikredilmiştir.

الامن أكره وقلبه مطمئنّ بالايمان «**..kalbi imanla yatışmış olduğu halde (inkara) zorlanan değil..**» (Nahl, 106.) âyeti bazı Sahabe hakkında nazil olmuştur. Bunlardan ismi bilinenler; Ammâr b. Yâsir ve Ayyâş b. Ebi Rabiâ'dır.

بعثنا عليكم عبادا لنا «**...üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik...**» (İsrâ, 5.) âyetinde müphem isimlerden Tâlut ve arkadaşları zikredilmiştir.

وان كادوا ليفتنونك عن الذي اوحينا اليك «**Az daha onlar seni, sana vahyettiğimizden ayırarak...**» (İsrâ, 73.) âyetinde İbnu Abbâs şöyle der: Bu âyet Kureyşlilerden bazıları hakkında nazil olmuştur. Bunlardan ismi bilinenler Ebu Cehil ve Umeyye b. Halef'dir.

وقالوا لن نؤمن لك حتى تفجر لنا من الارض ينبوعا «**Dediler ki: Yerden bize bir göze fışkırmadıkça sana inanmayız!**» (İsra, 90.) âyetinde İbnu Abbâs, iman etmeyenlerden Abdullah b. Ebu Umeyye ve zürriyetini zikretmiştir.

وقالوا ان نتبع الهدى معك «**Dediler ki: Biz seninle beraber doğru yola gelirsek!..**» (Kasas, 57.) âyetinde müphem isimlerden Haris b. Âmir b. Nevfel zikredilmiştir.

أحسب الناس أن يتركوا ان يقولوا امنّا «**İnsanlar yalnız 'inandık' demekle bırakılacaklarını mı sandılar..**» (Ankebût, 1.) âyetinde müphem isimlerden, Mekke'de Müslüman olanlardan eziyet görenler arasında Ammâr b. Yâsir'in adı zikredilmiştir.

وقال الذين كفروا للذين آمنوا اتبعوا سبيلنا «**İnkâr edenler, inananlara: Bizim yolumuza uyun.. dediler...**» (Ankebût, 12.) âyetinde müphem isimlerden Velid b. Muğire zikredilmiştir

ومن الناس من يشتري لهو الحديث ليضل عن سبيل الله بغير علم «**İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce (insanları) Allah'ın yolundun saptırmak için eğlence sözleri satın alır..**» (Lukmân, 6.) âyetinde müphem isimlerden Nadr b. Haris zikredilmiştir.

فمنهم من قضى نحبه «**..Onlardan kimi adağını yerine getirir..**» (Ahzab, 23.) âyetinde müphem isimlerden Enes b. Nadr zikredilmiştir.

قالوا الحقّ «**...'Hakkı (buyurdu)' dediler..**» (Sebe', 23.) âyetinde, bunu ilk söyleyecek olan Cebrail ile ona tabi olarak aynı sözü tekrarlayacak olanlardır.

وانطلق الملأ منهم «**Onlardan bir grup fırladı..**» (Sâd, 6.) âyetinde müphem isimlerden Ukbe b. Mua'yt, Ebû Cehil, Âs b. Vâil ve Esved b. Muttalib, Esved b. Yâğûs zikredilmiştir.

قالوا ما لنا لا نرى رجالا كنّا نعدّهم من الاشرار «**'Bize ne oldu ki (dünyada) kötülerden saydığımız adamları göremiyoruz' dediler.**» (Sâd, 62.) âyetinde müphem isimlerden bu sözü söyleyen Ebu Cehil, âyetteki rical'dan da Ammâr ve Bilâl zikredilmiştir.

نفرا من الجنّ «**..cinlerden bir grup..**» (Ahkâf, 29.) âyetinde müphem isimlerden, Zevbe'a, Hassa, Messâ, Sâhir, Mâsır, Erd, İnniyân, Ahkam ve Surrak zikredilmiştir.

انّ الذين ينادونك من وراء الحجرات اكثرهم لايعقلون «**Odalarının arkasında sana bağıranların çokları, düşüncesiz kimselerdir..**» (Hucurat, 4.) âyetinde müphem isimlerden; Akra' b. Habis, Zeberkân b. Bedr, Uyeyne b. Hısn ve Amr b. Ehtem zikredilmiştir.

ألم تر الى الذين تولوا قوما غضب الله عليهم «**Allah'ın kendilerine gazab ettiği bir topluluğu dost edinenlere bakmadın mı?..**» (Mücadele, 14.) âyetinde Suddi

şöyle der: Âyet münafıklardan Abdullah b. Nufeyr hakkında nazil olmuştur.

لاينهاكم الله عن الذين لم يقاتلو كم فى الدين **«Allah, sizinle din hususunda savaşmayan ..menetmez..»** (Mümtehine, 8.) âyeti, Hz. Ebuber'in kızı Ummu Esma'yı öldüren kadın hakkında nazil olmuştur.

اذا جاءكم المومنات مهاجرات **«..Mümin kadınlar göç ederek size geldikleri zaman..»** (Mümtehine, 10.) âyetinde müphem isimlerden; Ummu Kulsum bintu Ukbe b. Ebî Muayt ve Umeyye binti Bişr zikredilmiştir.

يقولون لاتنفقوا. يقولون لئن رجعنا **«Diyorlar ki: 'Eğer Medine'ye dönersek.. Diyorlar ki: vermeyin..»** (Münafikun, 8,7.) âyetlerinde müphem isimlerden; Abdullah b. Ubeyy zikredilmiştir.

ويحمل عرش ربك **«..Rabbinin arşını taşımaktadır...»** (Hakkâ, 17.) âyette arşı yüklenenlerden: İsrâfil, Lebnân ve Rûfil'dir.

قتل أصحاب الأخدود **«Öldürüldü; hendeğin (içine atılan) adamları..»** (Burûc, 4.) âyetinde müphem isimlerden Zû Nuvâs, Zur'a b. Esedi'l-Himyeri ve arkadaşları zikredilmiştir.

أصحاب الفيل **«..Fil sahipleri..»** (Fil, 1.) âyetinde fil sahipleri Habeşlilerdir. Bunlardan; Kumandanları Ebrehetu'l-Eşram, öncülerinden Ebû Rigâl'in isimleri zikredilmiştir.

قل ياأيها الكافرون **«De ki: Ey kâfirler..»** Kâfirun, 1.) âyeti, Velid b. Muğire, Âs b. Vâil, Esved b. Muttalib ve Umeyye b. Halef hakkında nazil olmuştur.

النفاثات **«..büyücü kadınların..»** (Felak, 3.) âyetindeki müphem isimler; Lebîd b. A'sam'ın kızlarıdır.

Kavim, hayvan, yer ve zamanlar gibi müphem isimleri yukarıda işaret ettiğim kitabımda genişçe anlattım.

YETMİŞ BİRİNCİ BÖLÜM

HAKLARINDA ÂYET NAZİL OLAN KİMSELER

Sahabe'den bu kimseler hakkında, önceki ulemadan bazılarının müstakil eser yazdığını gördüm. Fakat bunlar, müsvedde halinde idi. Esbâbu'n-Nüzûl ve Müphemât kitapları, bu mevzuda yeterli bilgiyi vermektedir.

İbnu Ebî Hâtim şöyle der: Huseyn b. Zeyd Tahhân'dan şu rivayet zikredilmiştir. Bize İshâk b. Mansûr, ona Kays, O A'meş'den, O Minhal'den, o da Abbâd b. Abdillah'dan Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakleder: Kureyş'den herkes hakkında mutlaka bir âyet nâzil olmuştur. Kendisine: Senin hakkında, nâzil olan hangisidir? diye sorulduğunda ويتلوه شاهد منه **«..bir şahit onu takip ediyor...»** (Hûd, 17.) âyetidir, buyurmuştur.

Buna bir misal; İmam Ahmed ve Buhari'nin, Edeb bahsinde, Sa'd b. Ebi Vakkas'dan yaptıkları şu rivayettir: Vakkas; şu âyetler hakkımda nâzil olan âyetlerdir, demiştir: يسألونك عن الأنفال **«Sana savaş ganimetlerinden sorarlar..»** (Enfal, 1.), ووصينا الانسان بوالديه حسنا **«Biz insana, ana-babasına iyilik etmeyi tavsiye ettik.»** (Ankebût, 8.) şarabı tahrim eden âyet ile miras âyetidir.

İbnu Ebî Hâtim, Ruf'atu'l-Kurazî'nin şöyle dediğini rivayet eder: ولقد وصلنا لهم القول لعلهم يتذكرون **«Andolsun biz, düşünsünler diye onlar için, sözümüzü birbirine bitiştirdik.»** (Kasas, 51.) âyeti, on kişi hakkında nâzil olmuştur. Onlardan biri de benim.

Taberâni, Ebû Cumu'a Cuneyd b. Seb' (bir rivayete göre Habib b. Sibâ') dan şöyle dediğini nakleder: لولا رجال مؤمنون ونساء مؤمنات **«..inanmış erkekler ve inanmış kadınlar olmasaydı...»** (Fetih, 25.) âyeti, bizden dokuz kişi hakkında nazil olmuştur. Bunların yedisi erkek, ikisi kadındır.

YETMİŞ İKİNCİ BÖLÜM

FEDÂİLU'L-KUR'AN

Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, Nesâî, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm ve İbnu Darîs ve diğer ulemâ, bu sahada eser telif etmişlerdir. Kur'an'ın bütününü ilgilendiren hadislerle, bazı sureler hakkında fezâil hadisleri bulunduğu bir gerçektir. Fakat, Fedâil'l-Kur'an'la ilgili pek çok, mevzû hadis de bulunmaktadır. Bu yüzden «H a m â i l u 'z - Z u h e r f î F e d â i l i 's - S u v e r» adlı bir eser telif ettim, bunda, mevzû olmayan hadisleri topladım. Bu bahsi, iki fasıl halinde incelemek istiyorum.

Birinci Fasıl

1– Kur'an'ın Bütününü İlgilendiren Hadisler

Tirmizi, Dârimî ve diğer muhaddisler, Harisu'l-A'var tarikıyle, Hz. Ali'den şu rivayette bulunmuşlardır: Resulullahın şöyle buyurduğunu işittim; İlerde bir takım fitneler doğacaktır. Ya Resulallah; Bunlardan nasıl kurtuluruz? diye sorduğumda şöyle buyurdu: «Kurtuluş, Allah'ın Kitabındadır. Kur'an, hak ile batıl arasını ayıran kesin bir hükümdür, bir eğlence değildir. Kur'an'ı terkeden asiyi, Allah helâk eder, O'nun dışında hidayet arayanı dalalete sevkeder. O, tutunacak sağlam bir Kitab, hikmetli bir zikir, dosdoğru bir yoldur. Kur'an, heva ve hevesi yanlış yola çekmeyen, dile kötü söz söyletmeyen, ulemayı hiç bıktırmayan, ne kadar okunursa okunsun değerini kaybetmeyen, hikmetleri tükenmek bilmeyen bir kitaptır. O'nu okuyan, doğru kimselerden olur. O'nunla amel eden mükafatını görür. O'nunla hükmeden âdil olur. O'na davet eten, doğru yola erdirilmiş olur.

Dârimî, Abdullah b. Amr'dan merfuan şu rivayette bulunur: Kur'an Allah'a semavât ve arz ile, ikisi arasında bulunanlardan daha sevimlidir.

İmam Ahmed ve Tirmizi, Şeddâd b. Evs'in şu hadisini rivayet ederler: *Her müslüman yatağına yatarken Kur'an'dan bir sûre okursa, Allah ona koru*yucu melek gönderir. Uyanıncaya kadar ona hiçbir kötülük dokunmaz.

Hâkim ve diğer muhaddisler, Abdullah b. Amr'ın şu hadisini rivayet ederler: Kur'an okuyan herkes, tedricen peygamberlik vasfını kendinde toplar. An-

cak ona vahiy gelmez. Devamlı Kur'an okuyanın kalbinde Allah kelâmı bulunduğundan, kibirlenenle birlikte kibirlenmesi, cahille birlikte cahil olması yakışmaz.

Bezzâr, Enes'in şu hadisini rivayet eder: İçinde Kur'an okunan evde hayır artar, okunmayan yerde ise azalır.

Taberânî, İbnu Ömer'in şu hadisini rivayet eder: Üç kimse vardır ki; kıyamette en büyük korku kendilerini korkutmaz, hesaba çekilmez, hesabın sonuna kadar bir misk deryası içinde kalırlar. Bunlar: Allah'ın rızasına kavuşmak için Kur'an okuyanlar, kendisinden razı olan bir cemaata imamlık eden ... kimselerdir.

Ebû Ya'lâ ve Taberânî, Ebu Hureyre'nin şu hadisini rivayet ederler: Kur-an bir zenginliktir. Kur'an'a sarılan fakr u zarurete düşmez, Kur'an'sız zenginlik olmaz.

İmam Ahmed ve diğer muhaddisler, Ukbe b. Âmir'in şu hadisini naklederler: Kur'an, ham deri üzerine yazılmış olsa bile, ateşin yakmadığı bir kitaptır. Ebu ubeyd, Ukbe'nin bu sözünü şöyle açıklar: Ham deriden kastı, Müminin kalbi ve Kur'an'ı muhafaza eden sinesidir. Başkaları da şöyle der: Bu sözün mânası şudur: Kur'an'ı ezberleyen cehenneme girse, domuzdan daha kötü duruma düşer. İbnu'l-Enbari bunu şöyle açıklar: Ateş onu yok edemez, işiten kulaklardan, mânasını anlayan zihinlerden Kur'an'ı silip atamaz. Bu aynen: 'Sana suyun izini kaybettiremediği bir kitab indirildi' hadisine benzer. Bunun mânası, su onu yok edemez, kelimeleri ve yerlerini silip atamaz, demektir. Gerçek su onu ıslatıp yıkasa bile, kalpteki izlerini silip yok edemez.

Taberânî, İsmet b. Mâlik'in şu sözünü nakleder: Kur'an, ham bir deri üzerine yazılsa bile, ateş onu yakamaz.

Taberânî, Sehl b. Sa'dı'ın şu sözünü nakleder: Kur'an, ham deri üzerine yazılsa bile, ateş ona dokunmaz.

Taberânî, «M u' c e m u' s - S a ğ î r»inde Enes'in şu sözünü nakleder: Kur'an'ı gece-gündüz okuyan ve onunla amel eden, helâlını helâl, haramını haram kabul eden kimseyi Allah cehennemde yakmaz. Onu kirâmen kâtibîn melekleriyle birlikte kılar. Öyle ki kıyamet gününde Kur'an, onun hucceti olur.

Ebu Ubeyd, Enes'den merfûân şu rivayette bulunur: Kur'an; hem şefaat eder, hem şefaat ettirir, hem şânı yüceltir, hem de tasdik eder. Onunla amel edeni cennete, ondan uzaklaşanı cehenneme götürür.

Tâberânî, Enes'in şu hadisini rivayet eder: Kur'an'ı ezberleyenler cennet ehli arasında en çok tanınan kimselerdir.

Nesâî, İbnu Mâce ve Hâkim, Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Kur-an ehli, Allah'ın sevdiği has kullarıdır.

Müslim ve diğer muhaddisler, Ebu Hureyre'den rivayetle Resulullah'ın şöyle dediğini naklederler: Sizden biriniz evine döndüğünde, büyük semiz, yüklü üç deveye sahip olmak istemez mi? diye sorduğunda; Evet isteriz cevabını verdiler. Bunun üzerine Resulullah: Namazda üç âyet okumanız, bu semiz, yüklü üç deveye sahip olmanızdan daha hayırlıdır, buyurdu.

Müslim, Cabir b. Abdillah'ın şu sözünü rivayet eder: Sözlerin en hayırlısı, Allah'ın kitabıdır.

İmam Ahmed, Muaz b. Enes'in şu sözünü rivayet eder: Kur'an'ı Allah rızası için okuyan, sadık, şehid ve salih kullarla birlikte haşrolunur. Bu, ne güzel bir dostluktur!

Taberânî «M u' c e m u' l - E v s a t»ında, Ebu Hureyre'den şu rivayette bulunur: Evlâdına Kur'an okumasını öğreten kimseye, kıyamet günü, cennet taçlarından bir taç giydirilir.

Ebu Davud, İmam Ahmed ve Hâtim, Muaz b. Enes'in şu sözünü naklederler: Kur'an'ı tamamıyle okuyan ve onunla amel eden kimsenin babasına kıyamet günü, parlaklığı dünyadaki güneşin parlaklığından daha kuvvetli olan bir taç giydirilir. Kur'an'la amel edenin giyeceği tacı siz düşünün!

Tirmizi, İbnu Mâce ve İmam Ahmed, Hz. Ali'nin şu hadisini rivayet ederler: Kur'an'ı okuyan ve ezberleyen, helâlını helâl, haramını haram kabul edeni, Allah cennete dahil eder.

Taberânî, Ebu Ümâme'nin şu sözünü rivayet eder: Kur'an'dan bir âyet öğrenenin yüzü kıyamet gününde bu âyetle gülecektir.

Buhari ve Müslim, Hz. Aişe'den şu hadisi rivayet ederler: Kur'an'ı kolaylıkla okuyan, kıyamette meleklerle beraber olur. Zorla, kekeleyerek okuyana da, iki kat sevap verilir.

Taberânî «M u' c e m u' l - E v s a t»ında, Cabir'in şu hadisini rivayet eder: Kur'an'ı hıfzedenin Allah katında müstecâb bir duası vardır. Bunu, isterse dünyada kullanır, isterse ahirete saklar.

Buhari ve Müslim, Ebu Musa'nın şu hadisini rivayet ederler: Kur'an okuyan Müminin durumu, tadı ve kokusu güzel olan bir turunca benzer: Okumayan Müminin durumu, tadı olup kokusu bulunmayan hurmaya benzer. Kur'an okuyan facir'in durumu, kokusu güzel, tadı acı olan fesleğene benzer. Kur'an'ı okumayan facir'in durumu ise, tadı acı, kokusu olmayan ebucehil karpuzuna benzer.

Buhari ve Müslim, Hz. Osman'ın şu hadisini rivayet ederler: **Sizin en hayırlınız, veya en faziletli olanınız, Kur'an'ı öğrenip, başkasına öğreteninizdir.** Beyhaki; «e l - e s m a v e s' S i f a t» adlı eserinde Hz. Osman'ın bu sözü:

ne: Kur'an'ın diğer kelâma nazaran üstünlüğü, Allah'ın kullarına üstünlüğü gibidir, cümlesini ilave eder.

Tirmizi ve Hâkim, İbnu Abbas'ın şu hadisini rivayet ederler: Kur'an'dan bir ezberi olmayanın kalbi, harap bir ev gibidir.

İbnu Mâce, Ebu Zerr'in şu hadisini rivayet eder: Oturup Allah'ın kitabından bir âyeti anlaman, yüz rekat namaz kılmandan daha hayırlıdır.

Taberâni, İbnu Abbas'ın şu hadisini nakleder: Allah'ın kitabını anlayan, sonra da içindekilerle amel edeni Allah, dalâletten hidayete erdirir, kıymette kötü akıbetlerden korur.

İbnu Ebi Şeybe, Ebu Şurayh el-Huzeli'nin şu sözünü rivayet eder: Bu Kur'an, bir ucu Allah'a dayanan, diğer ucu da elinizde bulunan bir sebebdir. Ona sımsıkı sarılınız. Ona sarılmakla, asla dalâlete düşmez, helâk olmaktan kurtulursunuz.

Deylemî, Hz. Ali'den şu hadisi rivayet eder: Kur'an'ı ezberleyenler, Allah-ın gölgesinden başka gölge bulunmayan bir günde, gölgelendirileceklerdir.

Hâkim, Ebu Hüreyre'den şu hadisi rivayet eder: Kur'an'ı anlayan kimse, kıyamet günü hesaba çağrıldığında Kur'an şöyle der: Ya Rabbi bu kulunu bağışla. Bunun üzerine kula, keramet tacı giydirilir. Sonra şöyle devam eder: Ya Rabbi, ecrini daha da artır, ondan razı ol. Allah da rızasını gösterir. O kula bir sayfa oku denilir. Okuduğu her âyete karşılık bir sevap fazla verilir.

Hâkim, Abdullah b. Ömer'in şu hadisini rivayet eder: Oruç ve Kur'an, kula şefaatçı olacaktır.

Ebu Zerr'in şu hadisini de nakleder: Siz Allah'a Kur'an'ından daha faziletli bir amelle dönemezsiniz.

İkinci Fasıl

2–Bazı Sûreler Hakkında Varid Olan Hadisler

Fatiha Sûresi:

Tirmizi, Nesâî ve Hâkim, Ubeyy b. Ka'b'dan merfuân şu hadisi rivayet ederler: Allah ne Tevrat'da, ne İncil'de, Ummu'l-Kur'an gibi bir sure indirmemiştir. Bu sûre, seb'ul-mesânî'dir.

Beyhaki «Ş u 'a b u' l - İ m â n»ında, Hâkim «M u s t e d r e k»inde Enes'den şu hadisi rivayet ederler: Kur'an'ın en faziletli suresi, Fatiha sûresidir.

Abdullah (Dârimî) «M u s n e d»inde İbnu Abbas'dan şu hadisi rivayet eder: Fatiha sûresi, Kur'an'ın üçte ikisine eşit bir sûredir.

Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri

Ebu Ubeyd, Enes'in şu hadisini rivayet eder: Şeytan, içinde Bakara sûresi okunan evden uzaklaşır. Aynı hadis, İbnu Mes'ud, Ebu Hureyre ve Abdullah b. Mugaffel'den de rivayet edilmiştir.

Müslim ve Tirmizi, Nuvas b. Sem'an'ın şu hadisini rivayet ederler: Kıyamet günü, Kur'an ve onunla amel edenler getirilir. Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri, onlara öncülük eder. Resulüllah'ın bu iki sûreyi üç meselle açıkladığını, hâlâ unutmadım. Resulüllah şöyle buyurmuştu: Bu iki sûre sanki iki bulut veya iki gölgelik veya aralarında bir duvar bulunan iki saçak veya arkadaşlarını korumak üzere saf halinde uçan iki kuş gibidir.

İmam Ahmed, Buhari'nin şu hadisini rivayet eder: Bakara sûresini öğreniniz. Öğrenilmesi bereket, terki ise hasrettir. Ona bâtıl giremez. Bakara ve Âl-i İmrânı öğreniniz, çünkü bunlar iki nurdur, sahibini kıyamet gününde gölgelendirirler. Sanki onlar iki bulut, iki gölgelik veya saf halinde uçan iki kuş grubu gibidir.

İbnu Hıbbân ve diğer muhaddisler, Sehl b. Sa'd'ın şu hadisini rivayet ederler: Her şeyin zirvesi vardır. Kur'an'ın zirvesi de Bakara sûresidir. Bu sûreyi gündüz okuyan kimsenin evine üç gün şeytan giremez. Geceleyin okuyanın evine de üç gece giremez.

Beyhaki «Ş u 'a b u' l - İ m a n» adlı eserinde, Sasâi tarikiyle şu hadisi rivayet eder: Bakara sûresini okuyana, cennetten bir taç giydirilir.

Ebu Ubeyd, Hz. Ömer'den merfuân şu hadisi rivayet eder: Bir gecede Bakara ile Âl-i İmrân sûresini okuyan, ibadet edenler zümresinden sayılır.

Beyhaki, mürsel olarak Mekhûl'den şu rivayette bulunur: Cuma günü Âl-i İmrân sûresini okuyana melekler, akşama kadar dua ederler.

Âyetel Kürsî Hakkında Varid Olan Hadisler

Müslim, Ubeyy b. Ka'b'ın şu hadisini rivayet eder: Allah'ın kitabında en değerli âyet, Âyet'el-kürsidir.

Tirmizi ve Hâkim, Ebu Hüreyre'nin şu hadisini rivayet ederler: Her şeyin bir zirvesi vardır, Kur'an'ın zirvesi Bakara sûresidir. Bu sûrede âyetlerin en değerlisi olan, Âyet'el-Kürsî bulunmaktadır.

Hâris b. Ebî Usame, Hasanu'l-Basrî'den mürsel olarak şu hadisi rivayet eder: Kur'an'ın en faziletli sûresi, Bakara sûresidir. Bu sûrenin en değerli âyeti, Âyet'el-Kürsî'dir.

İbnu Hibban ve Nesâî, Ebu Ümâme'nin şu hadisini rivayet ederler: Farz namazların sonunda Âyet'el-Kürsî'yi okuyan kimsenin cennete girmesine, hayatta olmasından başka hiçbir engeli yoktur.

İmam Ahmed, Enes'in şu hadisini rivayet eder: Âyet'el-Kürsî, Kur'an'ın dörtte biridir.

Bakara Sûresinin Son Âyetleri

Kütüb-i Sitte İmamları, İbnu Mes'ud'un şu hadisini rivayet ederler: Bakara sûresinin sonundaki iki âyet geceleri okuyana, sevabı yeter.

Hâkim, Nu'man b. Beşir'in şu sözünü rivayet eder: Allah, semavâtı ve arzı yaratmadan iki bin sene önce bir kitap yazdı. Bu kitap'ta, Bakara sûresinin sonunda bulunan iki âyet indirdi. Bu âyetleri evinde okumayana, ardarda üç gece şeytan musallat olur.

Âl-i İmrân Sûresinin Sonundaki Âyetler

Beyhakî, Osman b. Affân'ın şu sözünü rivayet eder: Âl-i İmrân sonunu her gece okuyan, bütün geceyi ihya etmiş olur.

En'âm Sûresi

Dârimî ve diğer muhaddisler, Ömer b. Hattab'dan merfuân şu sözünü rivayet ederler: En'âm sûresi, Kur'an'ın en güzide sûrelerinden biridir.

Seb'u Tıvâl (Yedi Uzun Sûre) Hakkında Varid Olan Hadis

Hâkim ve İmam Ahmed, Hz. Aişe'den şu hadisi rivayet ederler: Seb'u tıvâli öğrenen, hayırlı bir kimsedir.

Hûd Sûresi

Taberânî «M u c e m u' l - E v s a t»ında, zayıf bir senedle Hz. Ali'den şu rivayeti nakleder: Münafık olan bir kimse; Tevbe, Hûd, Yâsin, Duhân ve Nebe' sûrelerini ezberlemesin.

İsrâ Sûresinin Son Âyetleri

İmam Ahmed, Muaz b. Enes'in şu sözünü rivayet eder: وقل الحمد لله الذى لم يتخذ ولدا ولم يكن له شريك فى الملك **«Çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, acizlikten dolayı bir yardımcısı bulunmayan Allah'a hamdolsun, de...»** (İsrâ, 111.) âyeti, izzet âyetidir.

Kehf Sûresi

Hâkim, Ebu Said'in şu sözünü rivayet eder: Cuma günü Kehf sûresini okuyan kimsenin Allah, iki cuma arasındaki günlerini nurlandırır.

Müslim, Ebu'd-Derdâ'nın şu sözünü rivayet eder: Kehf sûresinin ilk on âyetini ezberleyen, Deccâl'ın fitnesinden korunur.

İmam Ahmed, Muaz b. Enes'in şu sözünü rivayet eder: Kehf sûresinin ilk ve son âyetlerini okuyanın, vücudunu nur kaplar. Sûrenin tamamını okuyanın,

yerle gök arasını dolduran nuru olur.

Bezzâr, Hz. Ömer'in şu sözünü rivayet eder: Her gece فمن كان يرجو لقاء ربه **«..Kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa..»** (Kehf, 110.) âyetini okuyanın Aden'den Mekke'ye kadar nuru yayılır, çevresini melekler sarar.

Secde Sûresi

Ebu Ubeyd, Müseyyib b. Râfi'den mürsel olarak şu hadisi rivayet eder: Secde sûresi kıyamet gününde iki kanadını gererek, okuyanı gölgelendirir ve şöyle der: Korkma, güneş seni yakmayacak, güneş seni yakmayacak.

İbnu Ömer'den merfuân yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Secde sûresi ile Mülk sûresinin fazileti, diğer sûrelerden altmış derece daha üstündür.

Yâsîn Sûresi

Ebu Davud, Nesâî ve İbnu Hibbân, Ma'kil b. Yesâr'ın şu sözünü rivayet ederler: **Yâsîn, Kur'an'ın kalbidir. Bir kimse, Allah'a ve ahiret gününe inanarak bu sûreyi okursa, bütün günahları bağışlanır. Bu sûreyi, ölülerinize mutlaka okuyunuz.**

Tirmizi ve Dârimî, Enes'in şu sözünü naklederler: Her şeyin bir kalbi vardır, Kur'an'ın kalbi de Yâsîn'dir. Kim bu sûreyi okursa, Kur'an'ı on kere hatmetmiş kadar sevap kazanır.

Dârimî ve Taberânî, Ebu Hureyre'nin şu sözünü rivayet ederler: Her gece Yâsini Allah rızası için okuyanın, bütün günahları bağışlanır.

Taberânî, Enes'in şu sözünü rivayet eder: Her gece Yâsîn sûresinin kıraatına devam eden kimse, şehid olarak ölür.

Hâ Mîm'le Başlayan Sûreler

Ebu Ubeyd, İbnu Abbas'dan merfuân şu hadisini rivayet eder: Her şeyin bir özü vardır, Kur'an'ın özü de Hâ Mîm'le başlayan sûrelerdir.

Hâkim, İbnu Mesud'dan merfuân şu rivayette bulunur: Hâ Mîm'ler Kur'an'ın süsüdür.

Duhân Sûresi

Tirmizi ve diğer muhaddisler, Ebu Hüreyre'nin şu sözünü rivayet ederler: Her gece Duhân sûresini okuyana yetmiş bin melek, sabaha kadar duada bulunur.

Mufassal Sûreler

Dârimî, İbnu Mes'ud'dan merfuân şu rivayette bulunur: Her şeyin bir özü

vardır, Kur'an'ın özü de mufassal sûrelerdir.

Rahmân Sûresi

Beyhâki, Hz. Ali'den merfuân şu rivayette bulunur: Her şeyin bir güzeli vardır, Kur'an'ın güzeli de Rahmân sûresidir.

Sebbeha İle Başlayan Sûreler

İmam Ahmed, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesâî, İrbâd b. Sâriye'den şu rivayette bulunurlar: Nebi (s.a.v.) her gece yatmadan önce musebbihatı okur, şöyle derdi: Bu sûrelerde bir âyet vardır ki bin âyetten hayırlıdır. İbnu Kesir «T e f s i r»inde bu âyetin هو الأول والأخر والظاهر والباطن وهو بكل شيئ عليم **«O, ilktir, sondur, zahirdir, batındır. O, her şeyi bilendir.»** (Hadid, 3.) âyeti olduğunu söyler.

İbnu Sunnî, Enes'den şu rivayette bulunur: Nebi (s.a.v.) bir kimseye yatarken, Haşr sûresini okumasını tavsiye etti. Ölecek olursan, şehid olarak ölürsün, buyurdu.

Tirmizi, Ma'kil b. Yesâr'dan şu rivayette bulundu: Sabah vakti, Haşr sûresinin son üç ayetini okuyana Allah, yetmiş bin melek gönderir, akşama kadar ona dua ederler. O gün ölürse şehidlerden olur. Bunu akşam vakti okuyan da aynı derecededir.

Beyhaki, Ebu Umâme'den şu rivayette bulunur: Haşr sûresinin son âyetlerini gece veya gündüz okuyan, o gün veya gece ölecek olursa, Allah ona cennetini bahşeder.

Mülk Sûresi

Kütüb-ü Sitte'den dört imam, İbnu Hibbân ve Hâkim, Ebu Hüreyre'nin şu hadisini rivayet ederler: Kur'an'da otuz âyetlik bir sûre vardır. Bağışlanıncaya kadar şefaat eder. Bu da Mülk sûresidir.

Tirmizi, İbnu Abbas'ın şu hadisini rivayet eder: Mülk sûresi kabir azabına mani olan ve ondan kurtaran bir sûredir.

Hâkim, İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: Mülk sûresini her Müminin ezberlemesini arzularım.

Nesâî, İbnu Mes'ud'un şu sözünü rivayet eder: Her gece Mülk sûresini okuyanı Allah, kabir azabından korur.

A'lâ Sûresi

Ebu Ubeyd, Ebu Temim'den yaptığı rivayette Resulüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Sebbeha ile başlayan sûrelerin hangisinin efdal olduğunu unuttum, demesi üzerine Ubeyy b. Ka'b: Yanılmıyorsam A'lâ sûresi olacaktır, dedi. Resulüllah da bunu, evet diyerek tasdik etti.

Beyyine Sûresi

Ebu Nu'aym, İsmail b. Ebi Hakim Müzenî'den merfuân şu rivayette bulunur: Allah, Beyyine sûresini okuyanı muhakkak işitir ve o kuluma müjdeler olsun, izzetim hakkı için, sana cennetten istediğin yerde mekân vereceğim, buyurur.

Zilzâl Sûresi

Tirmizi, Enes'in şu sözünü rivayet eder: Kim Zilzâl sûresini okursa, Kur-anın yarısını okumuş sayılır.

Âdiyât Sûresi

Ebu Ubeyd, mürsel olarak Hasan'dan şu rivayette bulunur: Zilzâl sûresi Kur'an'ın yarısına, Âdiyât sûresi de diğer yarısına muâdildir.

Tekâsür Sûresi

Hâkim, İbnu Ömer'den şu hadisi rivayet eder: Sizden biriniz, her gün bin âyet okuyabilir mi? diye sorunca, Sahabe: Günde bin âyeti kim okuyabilir! şeklinde cevap verdi. Resulullah bunun üzerine; Hiçbiriniz, Tekâsür sûresini okuyamaz mı? buyurdu.

Kâfirûn Sûresi

Tirmizi, Enes'in şu sözünü rivayet eder: Kâfirûn sûresi, Kur'an'ın dörtte biridir. Ebu Ubeyd, İbnu Abbas'ın şu sözünü rivayet eder: Kâfirûn sûresi, Kur'anın dörtte biridir. İmam Ahmed ve Hâkim, Nevfel b. Muaviye'nin şu sözünü rivayet ederler: **Uyumadan önce Kâfirûn sûresini oku, sonra uyu. Bu sûre, seni şirkten korur.**

Ebu Ya'lâ, İbnu Abbas'ın şu sözünü rivayet eder: Sizi şirkten kurtaracak bir teklifte bulunayım mı? yatarken Kâfirûn sûresini okuyunuz.

Nasr Sûresi

Tirmizi, Enes'in şu sözünü rivayet eder: Nasr sûresi, Kur'an'ın dörtte birinin faziletine tekabül eden bir sûredir.

İhlâs Sûresi

Müslim ve diğer muhaddisler, Ebu Hüreyre'nin şu sözünü rivayet ederler: İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birinin faziletine tekabül eden bir sûredir. Bu sû-

re hakkında bazı Sahabeden rivayetler de mevcuttur.

Taberâni, «M u' c e m u' l - E v s a t»ında, Abdullah b. Şihhir'den şu rivayette bulunmuştur: Ölüm anında İhlâs sûresini okuyan bir kimse, kabirdeki sualden kolay kurtulur, darlık içinde kalmaz, kıyamet günü melekler onu, sırat köprüsünden geçirerek cennete ulaştırır.

Tirmizi, Enes'den şu rivayette bulunur: Günde iki yüz kere ihlas sûresini okuyan kimse, şayet borçlu değilse, elli senelik günahları bağışlanır. Yatağa girdiği sırada uyumadan önce sağ tarafına dönerek ihlâs sûresini yüz kere okusun. Kıyamet gününde Allah ona: Ey kulum, cennete sağ tarafından gir, buyurur. Taberânî, İbnu Deylemî'nin şu sözünü rivayet eder: Namazda veya namaz dışında İhlâs sûresini yüz kere okuyanı, Allah cehennemden uzak tutar. «E v s a t»ında, Ebu Hüreyre'den şu rivayeti nakleder: İhlâs sûresini günde on bir kere okuyana cennette bir saray, yirmi kere okuyana iki saray, otuz kere okuyana da üç saray verilir. «M u' c e m u' s - S a g i r»inde ise, Ebu Hüreyre-den şu rivayeti nakleder: Sabah namazından sonra on iki kere İhlâs sûresini okuyan, Kur'an'ı dört kere hatmetmiş sevabını alır. Takvâ üzerinde bulunduğu takdirde o gün, yeryüzünün en faziletli insanı olur.

Muavvizeteyn Sûreleri

İmam Ahmed, Ukbe'den rivayetle Resulüllah'ın kendisine şöyle dediğini nakleder: Sana; Zebur'da, İncil'de ve Kur'an'da misli bulunmayan sûreler nedir söyliyeyim mi? Ukbe; Evet söyle, Ya Resulallah deyince: Bunlar İhlâs ve Muavvizeteyn sûreleridir, buyurur.

İmam Ahmed, Resulullah (s.a.v.) ın İbnu Abbas'a şöyle dediğini nakleder: Allah'a sığınanların okuduğu en faziletli sûreleri söyleyeyim mi? Evet söyle, Ya Resulallah. Bunlar, Muavvizeteyn sûreleridir.

Ebu Davud ve Tirmizi, Abdullah b. Hubeyb'den Resulullah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Sabah-akşam İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerini üç defa oku, her şeyinde sana yardımcı olur.

İbnu Sinni, Hz. Aişe'den şu rivayeti nakleder: Cuma namazından sonra İhlâs sûresi ile Muavvizeteyn sûrelerini yedi kere okuyanı Allah, öbür cumaya kadar karşılaşacağı bütün kötülüklerden korur.

Faziletle ilgili hadislerden bir kısmını, Havassu'l-Kur'an bahsine bıraktım.

3– Fedâilu'l-Kur'an'la İlgili Mevzu Hadislerin Gayesi

Hakim «M e d h a l» adlı eserinde, Ebu Ammâr Mervezi'den yaptığı rivayette şöyle der: Her sûrede Kur'an'ın fazileti hakkında verilen hadislerin çoğu

mevzu hadislerdir.

Ebu İsmet el-Câmi'e şu soru soruldu: Her sûrede, Kur'an'ın fazileti hakkında, İbnu Abbas ve İkrime'dan rivayet edilen hadisleri nereden buluyorsun? Halbuki İbnu Abbas ve İkrime'nin talebelerinden böyle bir rivayet gelmemiştir. Ebu İsmet bu soruya şu cevabı verir: İlim erbabının Kur'an'dan uzaklaşıp Ebu Hanife'nin fıkhı, İbnu İshak'ın Meğazi'si ile uğraştıklarını gördüm. Bu yüzden Allah rızası için, Fedâil ile ilgili hadisler uydurdum.

İbnu Hibban «T a r i h u' d - D u a f â» adlı eserinin mukaddimesinde, İbnu Mehdevî'nin şöyle dediğini nakleder: Meysere b. Abdirrabih'e şöyle dedim: Kim şu sûre veya âyeti şu kadar okursa, şu kadar sevap kazanır şeklindeki hadisleri nereden çıkardın? Bu soruya Meysere şu cevabı verir: Kur'an'ın faziletine karşı rağbeti artırmak için, bu sözleri kendim uydurdum.

Biz, Muevvel b. İsmail'den rivayet ettik. O şöyle dedi: Bana bir Şeyh, Kur'an'daki sûrelerin fazileti hakkında, Ubeyy b. Ka'b'ın hadislerini rivayet etti. Ayrıca henüz hayatta olan Medâin'li bir kimse de bana bu gibi hadisler riavayet etti. Bir gün kendisini arayıp buldum ve: Bu hadisleri sana kim nakletti dedim. Bana; Vâsit şehrinde, henüz hayatta olan falanca şeyh nakletti deyince, onu arayıp buldum. Kendisine: Bu hadisleri kimden rivayet ediyorsun, diye sordum. Bana; Basra'da oturan bir şeyh rivayet etti, cevabını verdi. Bu sefer Basra'ya da gittim. Bu şeyhi buldum. Ona da aynı şeyi sordum. Bana; Bu rivayetleri Abadan'lı bir şeyhden duyduğunu söyledi. Onu da arayıp buldum. Elimden tutup, beni bir eve götürdü. İçeri girdiğimde bir grup tasavvuf ehli, bir şeyhin etrafında toplanmış oturuyordu. Beni içeriye alan kişi; Sorduğum hadisleri bana bu şeyh rivayet etti, diyerek şeyhi gösterdi. Kendilerine: Şeyhim, bu hadisleri kimden rivayet ediyorsunuz, diye sordum. Bana şu cevabı verdi: Bunları bana hiç kimse rivayet etmedi. Fakat bizler, insanların Kur'an'dan uzaklaştıklarını gördüğümüzden, kalplerini Kur'an'a ısındırmak için, bu hadisleri uydurduk.

İbnu Salâh şöyle demiştir: Müfessir Vâhidî ve tefsirlerinde bu gibi hadisleri nakleden müfessirler, büyük hata işlemişlerdir.

YETMİŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA FÂDIL VE EFDÂL ÂYETLER

Ulema; Kur'an'da bir âyet veya sûrenin, diğerinden daha faziletli olup olmadığı konusunda ihtilâf etmiştir. Ebu Hasan el-Eş'arî, Kâdî Ebu Bekir el-Bakıllânî ve İbnu Hibban, böyle bir fazilet farkının olmadığı görüşündedirler. Çünkü Kur'an'ın tamamı, Allah kelâmıdır. Bir sûrenin veya âyetin efdal olması, diğerlerinin efdaliyette olduğu vehmini uyandırır. Bu söz, İmam Malik'in sözüdür. Yahya b. Yahya ise şöyle der; Kur'an'ın bazı âyet ve sûrelerini diğerlerinden üstün tutmak, hatadır. Bu yüzden İmam Mâlik, bir sûreyi birkaç kere okumayı veya diğerlerini bırakıp, devamlı aynı sûre ile meşgul olmayı kerih görmüştür.

İbnu Hibban, Ubeyy b. Ka'b'dan şu rivayeti nakleder: Allahu Tealâ Tevrat'ta ve İncil'de, Fatiha'nın bir benzerini indirmemiştir. Allah, Fatihayı okuyana verdiği sevabın benzerini, Tevrat ve İncil okuyana vermez. Çünkü Allahu Tealâ bu ümmeti, diğer ümmetlerden faziletli kılmış, Kur'an'ı okumakla kazandıkları fazilet, başka bir kitabını okuyanın faziletinden üstün tutmuştur.

İbnu Hibban şu ilavede bulunur: Ubeyy b. Ka'b'ın sûre ve âyetler hakkında ifade ettiği üstünlük, sadece sevap yönünden olan üstünlüktür. Yoksa, Kuran'ın bir sûre veya âyetinin, diğerlerinden üstün olmasında değildir.

İshak b. Rahaveyh, Ebu Bekir b. Arabî ve Gazzâlî; sûre ve âyetlerdeki fazileti bildiren hadislerin zahiri mânalarına bakarak, birbirlerine olan üstünlüğünü kabul etmişlerdir.

Kurtubî; muhaddis ve mütekellimîn görüşünü naklederek, tafdilin doğru olduğunu söyler.

Gazzâlî «C e v a h i r u' l - K u r' â n» adlı eserinde şöyle der: Kur'andaki bazı âyetlerin diğerlerine nazaran üsütünlüğü bulunduğunu söylediniz. Halbuki kelâm, Allah'ın kelâmıdır. Nasıl olur da âyetler veya sûreler birbirlerinden faziletli, birbirlerinden şerefli olabilir? şeklinde soracak olursan, bunu şöyle açıklarız.

Şayet basîret nuru Âyet'el-Kürsî ile borç âyeti (Bakara, 282.)ni İhlâs sûresi ile Tebbet sûresi arasındaki farkı gösteremiyor, taklide gömülmüş nefsin bu farkı inanmaya götürmüyorsa sahibi risâlet olan Resulullah (s.a.) in sözlerine

uy. Resulüllah şöyle buyurmuş: «Yâsin sûresi, Kur'an'ın kalbidir. Fâtiha sûresi, Kur'an sûrelerinin en faziletlisidir. Âyet'el-Kürsi, Kur'an âyetlerinin en üstünüdür. İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine tekabül eden bir sûredir. Fedâilu'l-Kur'an ile bazı sûre ve âyetlerin faziletini tahsis ve tilavetindeki sevabın çokluğu hakkında vârid olan haberler, sayılamayacak kadar boldur.

İbnu'l-Hassâr; âyet ve sûrelerin fazileti hakkında vârid olan haberlere rağmen, bu mevzuda ihtilaf olduğunu söylemek gerçekten şaşılacak şeydir, der.

Şeyh İzeddin b. Abdisselâm ise; Allah hakkında Allah'ın sözü, bir başkası hakkındaki Allah'ın sözünden daha faziletlidir. Haliyle İhlâs sûresi, Tebbet sûresinden faziletlidir, der.

Huveyyî şöyle der: Allah kelâmı, insan kelâmından daha beliğdir. Acaba; Allah kelâmının bir kısmı, diğerinden daha beliğdir demek, doğru olur mu? şeklindeki soruyu bazı ulemâ, görüşlerindeki kusura rağmen cevaz vermişlerdir. şurası iyi bilinmelidir ki: Şu söz şundan daha beliğdir demenin mânası; şu söz şundan daha güzel ve daha latif, bu söz burada daha güzel ve daha latif, şuradaki sözün güzelliği, buradaki sözün güzelliğinden daha mükemmeldir demektir. İhlâs sûresi, Tebbet sûresinden daha beliğdir sözü de aynen böyledir. Bu sözü söyleyen sanki Allah adının zikri ile Ebu Leheb'in adının zikrini, tevhid ile kâfir aleyhindeki dua arasında kıyaslama yapmış gibidir. Böyle bir kıyaslama, doğru olamaz. Bilakis şöyle demelidir: Tebbet sûresi, kâfir olan Ebu Leheb'in hüsranını ifade eden bedduadır. Hüsranı ifade eden bu bedduanın, daha güzelini ifade eden bir ibare var mıdır? İhlâs sûresi de böyledir, Allah'ın birliğine işaret eden bu sûrenin daha beliğini bulmak mümkün değildir. Tebbet sûresini, hüsranla sonuçlanan dua açısından, İhlas sûresini, tevhid açısından inceleyen âlimin, bunlardan biri diğerinden daha beliğdir demesi mümkün değildir.

Bazı ulema da şöyle der: Âyet ve sûreler arasındaki fazileti savunanların bir kısmı şöyle demiştir: Fazilet, âyetleri okuyanın mânâ üstünlüğü karşısında duyduğu infiâli, haşyeti, düşünüş ve davranışına, kazanacağı sevabın büyüklüğüne veya artışına bağlıdır.

Bir rivayete göre de bu fazilet, lafzın kendisine bağlıdır. والهكم اله واحد... (Bakara, 163.) âyeti, Âyet'el-Kürsi, Haşr sûresinin son âyeti ile İhlâs sûresinin ihtiva ettiği Allah'ın vahdaniyeti ve sıfatları, Tebbet ve benzeri sûrelerde mevcut değildir. Şu halde üstünlük, âyetlerdeki mânâ zenginliğindedir.

Âyet ve Sûreler Arasındaki Faziletin Sebepleri

Halimî, Beyhakî'den naklen şöyle der: Âyet ve sûreler arasındaki fazilet, bazı sebeplere dayanır.

1– Bir âyetle amel etmek, diğer bir âyetle amel etmekten daha hayırlı, daha faziletlidir. Buna göre; emir, nehiy, va'd ve vaîd ifade eden âyetler, kısas âyetlerinden daha hayırlıdır. Çünkü bu gibi âyetlerle; emir, nehiy, inzâr ve tebşirin te'kidi murad edilir. İnsanlar, bunların hiç birinden uzak kalmaz. Fakat kıssalarda durum böyle değildir. Dinî esasları yerine getirmede faydalı olan âyetler, bu faydayı sağlamayanlardan daha hayırlıdır.

2– Allah'ın isimlerini, sıfatlarını ve azametini ihtiva eden âyetler daha faziletlidir denildiğinde, bundan, bu gibi âyetlerin senâya daha lâyık, kadr ü kıymeti daha büyük mânasına geldiği anlaşılır.

3– Bu sûre, diğer sûreden, bu âyet, diğer âyetten daha hayırlıdır demenin mânası; okuyanın, bu sûre veya âyetin kırâatından hasıl olacak sevabın dışında, âcilen bir fayda beklemesi, bunları ibadet maksadiyle okumasıdır. Meselâ, Âyet'el-Kürsi, İhlâs ve muavvizeteyn sûrelerini okuyan korktuğu bir şeyden sakınmak, Allah'ın emirlerine sımsıkı sarılmak gibi faydalar umar. Bunları okumakla Allah'a ibadet vazifesini yerine getirir. Çünkü bu âyetlerde, imân esaslarından olan Allah'ın yüce sıfatlarının zikri, bu zikrin fazilet ve bereketinden dolayı nefsin huzura kavuşmasının alâmetleri bulunmaktadır. Fakat hikmet ihtiva eden âyetlerin okunması, dînî bir hükmün yerine getirilmesinden ziyade, bu âyetler hakkında bilgi elde etmektir.

Bu mevzu bütünüyle özetlenecek olursa, şöyle denilir: Kur'an, Tevrat, İncil ve Zebur'dan daha hayırlıdır sözünden, tilâveti ve ameli diğerlerinden farklı olarak ibadet sayılacağı, diğer semavî kitaplarla değil, Kur'an'ın kıraâtiyle sevap kazanılacağı, diğer kitaplar mucize olmadığı halde i'cazı ile Resulüllah'ın risâletine hüccet olacağı anlaşılır. Ayrıca Kur'an dışındaki semavî kitaplar, gönderildiği peygamberlerin mucizesi olmaktan çok, insanları Allah yoluna davet ettikleri kitaplardır. Şu halde Kur'an'ın diğer kitaplardan hayırlı kılınması, Hz. Peygamberin mucizesi olmasındandır.

Bir sûre, diğer sûreden efdaldir denilebilir. Çünkü Cenab-ı Hak bize vereceği sevabın miktarını bilmesek bile o sûrenin kırâatını, diğer sûrelerin kırâatından kat kat üstün kılmış, sevabını, diğerlerinden fazla vermiş olabilir.

Bu aynen şu söze benzer: Bir gün diğer bir günden, bir ay, diğer bir aydan daha hayırlıdır. Bunun mânâsı şudur: Bu günde yapılan ibadet, başka bir günde yapılan ibadetten daha hayırlıdır, bu günde işlenen günah, başka bir günde işlenen günahtan daha büyüktür. Harem-i Şerif'in, başka yerlerden daha faziletli olduğu söylenir. Çünkü hac farizası, Harem-i Şerif'de eda edilir, başka bir yerde eda edilemez. Başka bir yerde kılınan namazın sevabı burada kılınan namazın sevabı gibi kat kat üstün olamaz.

2- Fatiha Sûresinin Faziletleri

İbnu Tin, Buhari'nin rivayet ettiği, Resulüllah'ın Fatiha sûresi hakkında: «Sana, sûrelerin en değerlisi olan bir sûre öğreteceğim» sözünü şöyle açıklar: Bu sûrenin sevabı, diğer sûrelerin sevabından daha büyüktür. Bazıları da şöyle der: Bu sûre, sûrelerin en büyüğüdür. Çünkü, Kur'an'ın bütün gayesini, kendisinde toplamıştır. Bu yüzden adına, Ummu'l-Kur'an denilmiştir.

Buhari'nin rivayetine göre Hasanu'l-Basri şöyle der: Allah bütün semâvi kitapların ilmini Kur'an'da, Kur'an'da mevcut olan ilimleri de Fatiha sûresinde toplamıştır. Fatiha'nın tefsirini öğrenen, bütün semavi kitapların tefsirini öğrenmiş gibi olur.

Zemahşeri, Fatihanın Kur'anî ilimlere şâmil olmasını, Allah'a lâyıkiyle senâyı, emir ve nehiylere uyarak kulluğu yerine getirmeyi, Va'd ve vaîdi ihtiva etmesiyle açıklar. Kur'an'ın diğer âyetleri, bu hususlardan biriyle ilgilidir.

Fahruddîn Râzi şöyle der: Kur'an'ın bütününde, şu dört husus mevcuttur: İlâhî bilgiler, âhiretle ilgili bilgiler, nübüvvetle ilgili bilgiler, kaza ve kader. الحمدلله ربّ العالمين âyeti ilâhi bilgilere işaret eden âyetlerdendir. مالك يوم الدين âyeti, âhiretle ilgili bilgilere işaret eden âyetlerdendir. اياك نعبد و اياك نستعين âyeti, cebr'in nefyine, Allah'ın kaza ve kaderinin isbatına işaret eden âyetleridir. اهدنا الصراط المستقيم âyeti ile sûrenin sonuna kadar devam eden âyetler, nübüvvetle ilgili bilgilere işaret eder. Kur'an'ın dört büyük gayesi bunlar olduğundan Fatiha sûresi de bunları ihtiva ettiğinden, bu sûreye Ummu'l-Kur'an adı verilmiştir.

Beyzâvî şöyle der: Fatiha sûresi; doğru yolda oluşu, cennetlik olanların mertebeleri ile cehennemliklerin derecelerini gösteren, amelî hükümler ve nazari hikmetleri ihtiva eden bir sûredir.

et-Tîbî şöyle der: Fatiha sûresi, dinin temelini teşkil eden ilim nevilerinden şu dördünü ihtiva eder:

a- Usûl-id-Dîn'dir. Bununla, Allah'ın zâtı ve sıfatları bilinir. الحمدلله ربّ العالمين الرحمن الرحيم ... âyetleri buna işarettir. Nübüvvetin esasları bilinir. أنعمت عليهم âyeti buna işaret etmektedir. Âhiretin durumu bilinir. مالك يوم الدين âyeti buna işaret etmektedir.

b- İlm-i Fürû'dur. Bunun esası ibadetlere dayanır. اياك نعبد âyetinden bu anlaşılmaktadır.

c- İnsanı kemâle eriştiren ilimdir. Buna İlm-i Ahlâk da denilir. Bu ilmin en önemli mevzuları; Allah'a vuslat, iltica, sülûk ve istikamettir. و اياك نستعين. اهدنا الصراط المستقيم âyeti buna işarettir.

ç- Önceki ümmetlerin, geçmiş asırların haber ve kıssaları ile ilgilenen ilimdir. Bu ilim, saadet ve şekâvet ehli, iyilik yapanların mükâfatı, kötülük yapanların cezaları ile ilgili bilgiler ihtiva eden bir ilimdir. أنعمت عليهم غير المغضوب..

âyetiyle murad edilen de budur.

Gazzâlî şöyle der: Kur'an'ın altı gayesi vardır. Bunlardan üçü mühim olanlar, üçü de mütemmim olanlardır. Fatiha sûresinin ilk âyetlerinde işaret edildiği gibi Allah'ın vasfı ile sıratı müstakîm'ın vasfı, مالك يوم الدين âyetinde işaret edildiği gibi ahiretin vasfı, الذين انعمت عليهم âyetinde işaret edildiği gibi itâat eden kulların vasfı, المغضوب عليهم و لا الضّالين âyetinde işaret edildiği gibi inkâr edenlerin vasfı, اياك نعبد و اياك نستعين âyetinde işaret edildiği gibi hidayet yolunun mertebeleri anlatılmaktadır.

Fatiha sûresinin «Kur'an'ın üçte ikisi» olduğuna işaret eden hadis, buraya kadar anlatılanlara ters değildir. Zerkeşi «Ş e r h u' t - T e n b i h»inde ayrıca Nasıruddîn Meylak'ın zikrettiği gibi, bazı ulema, bu hadise şu mânayı vermişlerdir. Kur'an'ın delâlet ettiği hususlar, ya mutabakat, ya tazammun veya iltizamdır. Fatiha sûresi, mutabakat dışında, iltizam ve tazammun ile, Kur'an'ın bütün gayelerine işaret eder. Bu sûrede iltizam ve tazammun gibi iki hususun bulunması, Kur'an'ın üçte ikisi olduğunu gösterir.

Zerkeşi, gene aynı eserinde şöyle der: Hukuk da üçe ayrılır: Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kulların Allah üzerindeki hakkı, kulların birbirlerine olan hakkıdır. Fatiha Sûresinde ilk iki hak, açıkça görülmektedir. Buna göre, Kur'anın üçte ikisi olduğuna dair hadise uygun düşmüştür. "Namazı, Benimle kulum arasında ikiye böldüm" hadisi de buna delildir.

3- Bakara, Âyet'el-Kürsî, Yâsîn ve İhlâs Sûrelerinin Faziletleri

Bu söze, şunu ilâve etmek isterim: Fatiha sûresinin, Kur'an'ın en değerli sûresi olduğuna işaret eden hadis ile, Bakara sûresinin, Kur'an'ın en büyük sûresi olduğuna işaret eden hadisler arasında, bir zıtlık mevcut değildir. Bakara sûresinin faziletini gösteren bu hadisden murad, Fatiha dışında, ahkâmı açıklayan, darb-ı meselleri getiren, delliler serdeden bir sûre olmasıdır. Şu halde hiçbir sûre, Bakara sûresinin ihtiva ettiği hususlara sâhip değildir. Bu yüzden Bakara sûresine, Fustâtu'l-Kur'ân denilmiştir.

İbnu'l-Arabî «A h k â m u' l - K u r' a n» adlı eserinde şöyle der: Hocalarımdan bazılarının şöyle dediğini duydum: Bakara sûresinde bin emir, bin nehiy bin hüküm, bin haber vardır. İbnu Ömer, bu sûrenin fıkhî âyetleri üzerinde sekiz sene tedrisde bulunmuştur. Bu rivayeti, İmam Mâlik «M u v a t t a»ında zikretmiştir.

İbnu'l-Arabî gene aynı eserinde şunu söyler: Âyet'el-Kürsî'nin, en değerli âyetlerden olması, mânâsının ve hikmetlerinin büyüklüğünden ileri gelmektedir. Bir şey, kendi zatı, muktezası ve taallukatı ile değer kazanır. Kur'an âyetleri arasında Âyet'el-Kürsi, sûreler arasında İhlâs sûresi gibidir. Ancak İhlâs sûresi,

Âyet'el-Kürsî'ye nazaran iki yönden faziletçe üstündür:

a- İhlâs sûresi, bir sûredir, öteki ise âyettir. Sûre, âyetten daha faziletlidir. Çünkü İhlâs sûresinde, muarızlara karşı tehaddi vardır. Şu halde bu sûre, içinde tehaddi bulunmayan âyetten daha faziletlidir.

b- İhlâs sûresi on beş kelime ile Âyet'el-Kürsî ise elli kelime ile tevhidi ifade etmektedir. Böylece elli kelime ile ifade edilen mânâdaki i'câz kudreti, on beş kelime ile ifade edilen mânâdaki i'câz kudreti kadar olamaz. Bu da, Allah-ın vahdaniyeti ile kudretinin büyüklüğünü gösterir.

İbnu'l-Muneyyir ise şöyle der: Âyet'el-Kürsî, içinde Allah'ın isimleri bulunmayan bir âyete nazaran, bu isimleri ihtiva eden bir sûredir. Zira bu âyette; bazıları açık bazıları müstetir olmak üzere, on yedi kelimede Allah'ın isimleri geçmektedir. Bunlar: الله. هو. الحىّ. القيوم. kelimeleri ile, لاتأخذه. له. عنده. باذنه. يعلم. علمه. شاء. كرسيّه deki zamirler, حفظهما daki masdarın faili olan müstetir zamir, العلى. هو. العظيم ve kelimeleridir. Şayet; الحىّ. القيوم. العلى. العظيم deki zamirlerle, yapılan bir i'raba göre الحىّ kelimesinden önce takdir edilen zamirler de sayılacak olursa, bu sayı yirmi ikiye ulaşır.

Gazzâlî şöyle der: Âyet'el-Kürsî'nin, âyetlerin en değerlisi olması, Allah-ın zât, sıfat ve efâlini ihtiva etmesindedir. Âyette bunlardan başka bir şey mevcut değildir. Allah'ın zât, sıfat ve efâlinin bilinmesi, ilmin en yüksek gayesidir. Bunların dışında kalanların hepsi, bu üç esasa tabidir. Âyetteki الله lâfzı zâtına, لااله الاهو tevhidine, الحىّ القيوم zâti sıfatlarına ve azametine işaret etmektedir. Kendi zâtıyle kâim ve başkaları da O'nun zâtiyle kâim mânasında olan القيّوم kelimesi Celâl ve azametinin derecesini gösterir. لاتأخذه سنة و لا نوم âyeti ise, Allah'ın, mahlukatın sıfatları olan sıfatlardan tenzih ve takdisini gösterir. له ما فى السموات و ما فى الارض âyeti, bütün fiillere işaret etmektedir. Çünkü bütün fiiller, Allah'tandır ve O'na dönülecektir. من ذا الذى يشفع عنده الا باذنه âyeti, Allah'ın mülkünde, hükmünde ve emrinde tek olduğuna işarettir. Şefaat sahibi, Allah'ın şeref ve izin verdiği kimsedir. Bu da, hüküm ve emirde, kendisine ortak olmayı nefyetmektedir. يعلم ما بين أيديهم ... الا بما شاء. âyeti, ilim sıfatına, bazı bilgilerin üstünlüğüne, her şeyi sadece Allah'ın bildiğine işarettir. Kulların ilmi ancak, Allah'ın iradesine bağlı olarak kendilerine verdiği bilgilerden ibarettir. وسع كرسيّه السموات و الارض ... âyeti, mülkünün genişliğine, kudretinin sonsuzluğuna işarettir. و لا يؤوده حفظهما âyeti, kudret sıfatına, kemâline, zayıflık ve noksanlıktan tenzihine işarettir. و هو العلىّ العظيم âyeti ise, sıfatlarındaki iki büyük asla işaret bulunmaktadır.

Bu mânalar düşünülerek, bütün âyetler okunacak olursa, hiçbir âyette bu mânaların bir arada olduğu görülmez. Meselâ; شهد الله ile başlayan âyet ile, İhlâs sûresinde tevhîd ve takdîs bulunmaktadır. قل اللهمّ مالك الملك âyetinde Allah-ın efâline işaret edilmektedir. Fatiha sûresinde ise bu üç husus bir arada bulunmaktadır. Fakat bunlar açıkça görülmekten ziyade, birer işaret halinde mevcuttur. Allah'ın tevhid, takdis ve efâli, Âyete'l-Kürsî'de tafsilâtlı olarak zikredilmiştir. Âyete'l-Kürsî'de mevcut olan bu üç esas, Haşr sûresinin sonu ile Hadîd sûresinin ilk âyetlerinde de yer almıştır. Ancak bunlar bir âyette değil, birkaç âyettedir. Âyete'l-Kürsî'yi bu âyetlerden biriyle karşılaştıracak olursak, Kur'an'ın âyetlerini bir arada topladığını görürüz. Bu yüzden Âyete'l-Kürsî'nin diğer âyetlere nazaran ayrı bir fazilete sahip olduğu görülür. Çünkü bu âyette, hadiste varid olduğu üzere Hayy ve Kayyûm gibi Allah'ın iki ismi bulunmaktadır.

Gazzâli şunları da ilave der: Resulullah (s.a.v.) Fatiha sûresini «efdal», Âyete'l-Kürsî'yi de «seyyide» gibi bir fazilet ile tanıtmıştır. Bundaki incelik; faziletin dereceleri ve çok sayıdaki nevilerini bir arada toplamış olmasındadır. Çünkü fadl kelimesi, ziyadelik, efdal ise çok ziyadelik ifade eder. Seyyidlik, bir başkasına tabi olmayı kabul etmeyen, mutlak bir teslimiyeti gerektiren şerefe sahip olmaktır. Fatiha sûresi, birçok mâna ve muhtelif bilgileri ihtiva eden bir sûredir. Bu yüzden, Kur'an'ın efdal sûrelerindendir. Âyete'l-Kürsî ise, maksud olan diğer bilgilerin kendisine bağlandığı en büyük marifeti ihtiva etmektedir. Bu yüzden seyyid ismi, bu âyete en uygun isim olmuştur.

«Yâsîn, Kur'an'ın kalbidir» hadisi hakkında Gazzâli şöyle demiştir: İmanın sıhhatı, haşr ve neşri kabul etmeye bağlıdır. Bu iki husus, Yâsîn sûresinde en beliğ bir şekilde işlendiğinden, Kur'an'ın kalbi olmuştur. Fahruddîn Râzî, Gazzâli'nin bu görüşünü benimsemiştir.

Nesefî, bu sûre hakkında şöyle der: Yâsîn sûresinde, vahdaniyet, risalet ve haşr gibi üç esasın bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu esaslar, doğrudan doğruya kalbi ilgilendiren hususlardır. Dil ve diğer uzuvları ilgilendiren hususlar ise Yâsîn dışındaki sûrelerdir. Bu sûrede sadece ölüm anında, sûrenin kırâatı emredilmiştir. Zira ölüm ânında, lisan zayıflar ve kuvvetini kaybeder, diğer uzuvlar da hareketsiz kalır. Fakat kalp, mâsivayı terkeder, sadece Allah'a yönelir. Bu sırada kalbe kuvvet verecek, bu üç esasın tasdikini sağlayacak olan Yâsîn sûresi okunur.

Bazı ulema: İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine mukabil olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir rivayete göre; güya Resulullah (s.a.) Kur'an'ın üçte birinin okunabileceği bir zamanda İhlâs sûresini tekrar edip duran bir şahsı dinledi. Bundan, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine eşit olduğu hükmü çıkarılmıştır. Bu izah, hadisin zahiri mânasından çok uzaktır. Hadisin diğer tarikleri de bunu reddetmektedir. Bir rivayete göre de şöyle denmiştir, Kur'an; kıssaları, şer'i hükümleri ve sıfatları ihtiva eder. İhlâs sûresinin tamamı ise, sıfatlardan ibarettir. Bu itibarla, Kur'an'ın üçte biri kabul edilmiştir.

Gazzâli «Cevahiru'l-Kur'an» adlı eserinde şunları söyler: Kur'a-nın verdiği mühim bilgiler; tevhid, sırat-ı müstakim ve ahiret hakkındaki bilgilerdir. Bunların herbiri tevhide dayanır. Bu yüzden İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte biridir.

Râzi, Gazzâli'den yaptığı rivayette şöyle der: Kur'an, Allah'ın verdiği, vahdaniyeti ve sıfatları hakkında kesin deliller ihtiva eder. Allah'ın sıfatları; ya hakiki, ya fiilî, ya da hükmî sıfatlardır. İhlâs sûresi bu üç sıfattan, hakiki sıfatları ihtiva etmektedir, bu da üçte bir demektir.

Huveyyî şöyle der: Kur'an'ın gayesi, İslâm'ın sağlam bir din oluşu, imanın husûle gelmesini sağlayan üç esasa dayanmaktadır. Bunlar: Mârifetullah, Resulünün sıdkını itiraf ve tekrar dirilmenin Allah'ın elinde olduğuna inanmaktır. Kim Allah'ın birliğine inanır, Resulün sadık olduğunu ve dinin varlığını kabul ederse, hakiki Mümin olur. Bunlardan birini inkâr ederse, kâfir olur. İhlâs sûresi, birinci esası ihtiva ettiğinden, Kur'an'ın üçte biri denilmiştir.

Bazı ulema da şöyle der: Kur'an: haber ve inşa olmak üzere iki kısımdır. Haber de, Hâlik ve mahlukun haberi olmak üzere iki kısımdır. Bunlar; üç tane üçte birdir. İhlâs sûresi sadece Allah'dan haber vermiştir. Bu itibarla sûre, Kur-an'ın üçte biri kabul edilmiştir. Denildiğine göre bu sûre, sevap bakımından Kur'an'ın üçte birine mukabildir. Hadisin zahir bir mânası da buna işaret etmektedir. Zilzâl, Nasr ve Kâfirûn sûreleri hakkında varid olan hadisler de böyledir. Fakat İbnu Ukayl, bu hadisleri zayıf bulmuş, şöyle demiştir. «Kur'an okuyana, her harf karşılığında on sevap yazılır» hadisinden dolayı, bu sûreleri okuyana Kur'an'ın üçte biri sevap verilir mânasında anlamak, doğru değildir.

İbnu Abdi'l-Berr şöyle der: Bu meselede sükut etmek, konuşmaktan daha hayırlı ve daha doğrudur. İshak b. Mansur'dan şu rivayette bulunmuştur: İshak b. Mansur, Ahmed b. Hanbel'e: «İhlâs sûresi Kur'an'ın üçte birine mukabildir» sözünden ne anlarsın diye sormuş, Ahmed b. Hanbel de bana bir açıklamada bulunmadı demiştir. İshak b. Rahaveyh'e aynı soruyu sorduğumda bana şöyle dedi: Allahu Teala Kur'an'ını, diğerlerinden üstün tuttuğundan, Kur'an okuyanın sevabını da, öğrenmeye teşvik olmak üzere, birbirinden farklı tutmuştur. Yoksa, İhlâs sûresini üç kere okuyan Kur'an'ın tamamını okumuş demek değildir. Bu sûreyi iki yüz kere okusa bile, bu hükmü çıkarmak imkânsızdır. İbnu Abdi'l-Berr; Bu meselede Ahmed b. Hanbel ve İbnu Rahaveyh gibi iki muhaddis, görüş beyan etmekten kaçındılar demiştir.

İbnu Meylak, «Zilzâl sûresi, Kur'an'ın yarısıdır» hadisi hakkında şöyle der: Kur'an hükümleri, dünyevî ve uhrevî olmak üzere ikiye ayrılır. Zilzâl sûresi, icmâli olarak, ahiretle ilgili bilgileri ihtiva eden bir sûredir. Zilzâl sûresi, Kâria sûresinden fazla olarak, arzın (yerin) içindekileri dışarı çıkarması, üzerinde işle-

nen bütün haberleri bildirmesidir. Bir başka hadise göre, Kur'an'ın dörtte biri olması, tekrar dirilmeye iman etmenin, imanın dörtte biri olmasından dolayıdır. Tirmizi'nin rivayet ettiği bir hadisde: Kul, şu dört şeye inanmadıkça, iman etmiş sayılmaz, denilmektedir. Bunlar: Allah'tan başka ilah olmadığına, Benim Hak olarak gönderilmiş bir Resûl olduğuma, ölüme ve öldükten sonra tekrar dirilmeye ve kadere imandır. Bu hadis'in mânası, Zilzâl sûresinde mevcut olan ba'se (öldükden sonra dirilmeye) imanın, Kur'an'ın ifade ettiği imân-ı kâmilin dörtte biri olmasıdır.

4- Zilzâl, Tekâsür ve Kâfirûn Sûrelerinin Faziletleri

İbnu Meylak, Tekâsür sûresinin bin âyete muadil olmasındaki sırrı şöyle açıklar: Kur'an-ı Kerim 6200 küsûr âyetten müteşekkildir. Küsûru saymayacak olursak, bin âyet, Kur'an'ın dörtte biri olur. Bu sûre, Kur'an'ın altıda bir gayesini ihtiva eder. İmam Gazzâlî'nin zikrettiği bu gayeler, üçü mühim, üçü mütemmim olmak üzere altıdır. Bunlardan biri, sûrenin ihtiva ettiği âhiretle ilgili bilgilerdir. Bu mânayı bin âyetle ifade etmek, altıda biri ile ifade etmekten daha kuvvetlidir.

Gene İbnu Meylak şunları söyler: Kâfirûn sûresinin Kur'an'ın dörtte biri, İhlâs'ın üçte biri -ki bu iki sûreye müştereken İhlâs adı verilir- olmasındaki sırrı şöyle açıklar: İhlâs sûresi, Kâfirûn sûresinde bulunmayan sıfatı ilâhiyeye şâmildir. Ayrıca tevhid; Allah'ın uluhiyyet ve kudsiyyetini isbat, Allah'ın dışındaki ilâhları nefyetmektir. İhlâs sûresi, uluhiyeti ve kudsiyeti açıkça ifade eden, Allah'dan başkasına ibadet edilemeyeceğini bildiren bir sûredir. Kâfirûn sûresi ise, Allah'dan başkasına ibadeti nefyeder, uluhiyet ve kudsiyeti bildiren bir sûredir. Bu iki özellik arasındaki fark, üçte bir ile, dörtte bir arasındaki fark kadardır.

Fahruddin Râzi ve İbnu Nakib'in Tefsir'lerinde zikrettiklerine göre; bazı rivayetlerde ulema şöyle demiştir: Allah önceki ve sonraki ümmetlere ait bilgileri dört kitapda, bunlarınkini de Kur'an'da, Kur'an'dakileri ise Fatiha'da toplamıştır. Buna, Fatihanın ilmini Besmelede, Besmeleninkini, bâ harfinde topladığını ilave etmişlerdir. Bu husus, şöyle açıklanabilir: Bütün ilimlerin gayesi, kulun Allah'a kavuşmasıdır. Besmeledeki bâ harfi de ilsak ifade eder. Bu bakımdan bâ harfi kulu, Allah katına ulaştırır. Esas gaye de budur.

YETMİŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA MÜFRED MÂNÂDA OLAN ÂYETLER

es-Silefi «e l - M u h t a r M i n e' t - T u y u r i y y â t» adlı eserinde, Şa'bi'nin şöyle dediğini nakleder: Ömer b. Hattab, aralarında İbnu Mesud'un da bulunduğu, develerin üzerinde yolculuk eden bir kafileye rastladı. Adamlarından birine: Bu kafilenin nereden geldiğini sormasını emretti. Onlar da mutlaka bir âlim olmalı diyerek, adamına şunu sormasını istedi: Kur'an'ın en değerli âyeti hangisidir? İbnu Mesud bu soruya, الله لا اله الا هو الحيّ القيوم «**Allah ki O'ndan başka tanrı yoktur, daima diri, yaratıklarını koruyup yönetendir.**» (Bakara, 255.) âyetidir, şeklinde cevap verdi. Hz. Ömer: Kur'an'ın en muhkem âyeti hangisidir? sor bakalım dedi. İbnu Mesud buna da ان الله يأمر بالعدل والاحسان وايتاء ذى القربى «**Allah, adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder..**» (Nahl, 90.) âyetidir, şeklinde cevapladı. Hz. Ömer: Kur'an'ın en geniş mânalı âyeti hangisidir? sor bakalım, dedi. İbnu Mesud buna da, فمن يعمل مثقال ذرّة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرّة شرّا يره «**Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür. Ve kim de zerre ağırlığınca şer yapmışsa onu görür.**» (Zilzâl, 7-8.) âyetleridir, şeklinde cevapladı. Hz. Ömer Kur'an'da en çok ümit veren âyet hangisidir? sor dedi, İbnu Mesud: قل ياعبادى الذين أسرفوا على أنفسهم «**De ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım...**» (Zümer, 53.) âyetidir, şeklinde cevaplayınca Hz. Ömer: Aranızda İbnu Mesud var mı? diye sordu. Onlar da: Evet vardır cevabını verdiler. Bu rivayetin bir benzerini, Abdurrezzâk «T e f s i r»inde nakletmiştir.

Abdurrezzâk «T e f s i r»inde, İbnu Mesud'dan şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da adaleti en güzel şekilde ifade eden âyet, ان الله يأمر بالعدل والاحسان (Nahl, 90.) âyeti, Kur'an'ın en muhkem âyeti, فمن يعمل مثقال ذرّة خيرا يره ... (Zilzâl, 7-8.) âyetidir.

Hâkim, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Hayır ve şerri ifade eden Kur'an'ın en geniş mânalı âyeti, .. ان الله يأمر بالعدل والاحسان (Nahl, 90.) âyetidir.

Gene İbnu Mesud'dan yaptığı rivayette şöyle dediğini nakleder: Kur'an-da sevinç ifade eden en değerli âyet, قل ياعبادى الذين أسرفوا على أنفسهم... «**De ki: Ey nefsine karşı aşırı giden kullarım...**» Zümer, 53.) âyetidir. Kur'an'da tevek-

külü en güzel ifade eden âyet, ...ومن يتوكل على الله فهو حسبه «**Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter..**» (Talak, 3.) âyetidir.

Ebu Zerri'il-Haravî «F e d â i l u' l - K u r' a n» adlı eserinde, Yahya b. Ya'mer tarikıyle İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Resulûllah (s.a.v.)'ın şöyle dediğini işittim: Kur'an'da en değerli âyet, الله لا إله إلا هو الحيّ القيوم âyeti, âdaleti en güzel ifade eden âyet, ان الله يأمر بالعدل والاحسان âyeti, korkuyu en çok ifade eden âyet ...فمن يعمل مثقال ذرّة خيرا يره (Zilzâl, 7-8.) âyetleri, en çok ümit veren âyet de, ... قل ياعبادى الذين أسرفوا على أنفسهم لا تقنطوا من رحمة الله «**De ki: 'Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin.**» (Zümer, 53.) âyetidir.

Kur'an'da en çok ümit veren âyetin hangisi olduğu hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar, sırasiyle şunlardır:

1- Zümer sûresinin yukarıda zikredilen 53. âyetidir.

2- أولم تؤمن قال بلى «..**'İnanmadın mı' dedi, 'Hayır'...**» (Bakara, 260.) âyetidir. Bunu Hâkim «M ü s t e d r e k» inde, Ebu Ubeyd de Safvân b. Selim'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbnu Abbâs, bir gün İbnu Ömer'le karşılaştığında şunu sordu: Kur'an'da en ümit verici âyet hangisidir? Bu soruya İbnu Ömer: ...قل ياعبادى الذين أسرفوا على أنفسهم (Zümer, 53.) âyetidir, şeklinde cevaplandırınca İbnu Abbâs: Lakin, bu mânada bir âyet, واذ قال ابراهيم ربّ أرنى كيف تحيى الموتى قال أولم تؤمن قال بلى ولكن ليطمئن قلبى «**İbrahim de bir zaman: 'Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster' demişti. 'İnanmadın mı' dedi. 'Hayır İnandım, fakat kalbim kuvvet bulsun diye...**» (Bakara, 260.) âyetidir, diyerek, Cenab-ı Hak, Hz. İbrahim'den بلى sözüyle razı olmuştur, buyurdu. İbnu Ömer bu söz üzerine: Hz. İbrahim'in bu şekildeki ifadesi, şeytanın vermiş olduğu vesveseden dolayı kalbde ârız olan endişeden ibarettir, dedi.

3- Ebu Nu'aym, «H i l y e» adlı eserinde, Ali b. Ebi Tâlib'in şöyle dediğini rivayet eder: Ey Irak uleması, siz Kur'an'da en ümit verici âyetin, قل ياعبادى الذين أسرفوا (Zümer, 53.) âyeti olduğunu söylersiniz. Fakat biz Mekke'liler, Kur'an'da en ümit verici âyetin, şefaat ifade eden, ولسوف يعطيك ربّك فترضى «**Rabbin sana verecek ve sen de razı olacaksın...**» (Duhâ, 5.) âyeti olduğu inancındayız.

4- Vâhidi, Ali b. Hüseyn'in şöyle dediğini rivayet eder: Cehennem ehline en ağır âyet, فذوقوا فلن نزيدكم الا عذابا «**Şimdi tadın, artık size azabdan başka bir şey tattırmayacağız..**» (Nebe', 30.) âyeti, tevhid ehline en çokça ümit vaad eden âyet, ...ان الله لا يغفر أن يشرك به «**Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz..**» (Nisa, 48.) âyetidir.

Tirmizi, hasen bir senedle Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da en sevdiğim âyet, ..ان الله لا يغفر أن يشرك به (Nisa, 48.) âyetidir.

5- Müslim «S a h i h»inde İbnu'l-Mübarek'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da en sevdiğim âyet, ولا يأتل اولوا الفضل منكم والسعة ... ألا تحبّون أن يغفر الله لكم «**Sizden fazilet ve servet sahibi kimseler ... Allah'ın bağışlamasını sevmezmisiniz?..**» (Nûr, 22.) âyetidir.

6- İbnu Ebi'd-Dünya, Kitabu't-Tevbe bahsinde Ebu Osman Nehdî'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bana göre bu ümmete en ümit verici âyet, وآخرون اعترفوا بذنوبهم خلطوا عملا صالحا وآخر سيّئا «**Başka bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. İyi işle kötü işi birbirine karıştırdılar.**» (Tevbe, 102.) âyetidir.

7-8- Ebu Cafer en-Nahhâs şöyle der: فهل يهلك الا القوم الفاسقون «**Yoldan çıkmış kavimden başkası helâk edilir mi?**» (Ahkâf, 35.) âyeti, bana göre Kur-an'ın en ümit verici âyetidir. Ancak İbnu Abbas, bu nevi âyetin انّ ربّك لذو مغفرة للناس على ظلمهم «**...Şüphesiz Rabbin onların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir...**» (Ra'd, 6.) âyeti olduğunu söyler. Aynı ibareyi Mekkî, İbnu Abbas'dan rivayet ederek, Cenab-ı Hak, Ra'd âyetinde على احسانهم «**..onların ihsanlarına karşı..**» buyurmamıştır, demiştir.

9- Heravî «M e n â k i b u' ş - Ş a f i' i» adlı eserinde, İbnu Abdi'l-Hakem'in şöyle dediğini rivayet eder: Şafii'ye hangi âyet, ümit vericidir diye sordum. Cevabında: يتيما ذا مقربة أو مسكينا ذا متربة **Akraba olan yetimi, yahut hiç bir şeyi olmayan yoksulu..**» (Beled, 15-16.) âyetleri olduğunu söylemiştir. Kendisine, Mümin'e ümit veren hangisidir, diye sorduğumda: «**Kıyamet gününde her Müslüman'a kâfirlerden birini fidye etmesi hakkı verilir**» şeklindeki hadistir, cevabını vermiştir.

10- قل كل يعمل على شاكلته «**De ki: Herkes kendi haline uygun yolda hareket eder..**» (İsrâ, 84.) âyetidir.

11- وهل نجازى الا الكفور «**..biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız?**» (Sebe', 17.) âyetidir.

12- انّا قد أوحى الينا انّ العذاب على من كذّب وتولى «**Bize -Allah-ı yalanlayıp O'n, dan yüz çevirenin azaba uğrayacağı vahyolundu...**» (Tâhâ, 48.) âyetidir. Bunu Kirmâni nakletmiştir.

13- وما أصابكم من مصيبة فبما كسبت أيديكم ويعفوا عن كثير «**Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizin yaptığı yüzündendir. -Allah- bir çoğunu da affeder..**» (Şûrâ, 30.) âyetidir.

Bu dört âyeti Nevevi, «R u û s u' l - M e s â i l» adlı eserinde nakletmiştir. Son âyet, Hz. Ali'den rivayet edilmiştir. İmam Ahmed «M u s n e d»inde Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Size Resulûllah'ın bildirdiği Kur'an'ın en faziletli âyetini söyleyeyim mi? Bu âyet, وما أصابكم من مصيبة فبما كسبت أيديكم ويعفو عن كثير (Şûrâ, 30.) âyeti hakkında Şibli şöyle der: Allah, kendisini birleyen, şahadet getiren bir kâfire cennete girme iznini verirse, kelime-i şahadette devamlı

bulunanı hiç cennetten çıkarır mı?

13– Borç âyetidir. Bunun izahı şudur: Bu âyetle Allah kullarına dünyevî menfaatlerinde yol göstermiş, az olsun çok olsun, borçlarını yazma hususuna önem vermelerini istemiştir. Bu âyetle Allah Kullarını bağışlayacağı ümidini vermektedir.

Burada, şunu ilave etmek isterim: Buna, İbnu Munzir'in İbnu Mesud'dan-yaptığı şu rivayet ilave edilebilir. İbnu Mesud'un bulunduğu bir mecliste Allah'ın İsrail oğullarını faziletli kılmasından söz edilince İbnu Mesud şunları söyledi: Benû İsrailden biri, günah işlediğinde, sabahleyin kapısına şu bırakılırdı; «İşlediğiniz günahın kefâreti olarak Allah'tan bağışlanmanızı dileyin ki günahlarınız bağışlansın.» Allah'a yemin ederim ki şu âyet bana, dünya ve dünyada olanlardan daha sevimlidir. Bu âyet, الذين اذا فعلوا فاحشة أو ظلموا أنفسهم ذكروا الله **«Ve onlar bir kötülük yaptıkları ya da nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayarak»** (Âl-i İmrân, 135.) âyetidir.

İbnu Ebi'd-Dünya, Kitabu't-Tevbe bahsinde, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Nisa sûresinde sekiz âyet vardır ki Müslümanlara, bütün dünya malından daha hayırlıdır. Bunlar:

1– (Nisa, 26 يريد الله ليبين لكم ويهديكم سنن الذين من قبلكم ويتوب عليكم

«Allah size -helâl ve haram olanı- açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek ve sizin günahlarınızı bağışlamak istiyor...»

2– (Nisa, 27.) ... والله يريد أن يتوب عليكم ويريد الذين يتبعون الشهوات أن تميلوا ميلا

«Allah, sizin tevbenizi kabul etmek istiyor, şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi istiyorlar.»

3– (Nisa, 28.) ... يريد الله أن يخفف عنكم

«Allah sizden ağır teklifleri hafifletmek istiyor...»

4– (Nisa, 31.) ... ان تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه

«Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız...»

5– (Nisa, 40.) ... ان الله لا يظلم مثقال ذرة

«Allah zerre kadar haksızlık etmez...»

6– (Nisa, 110.) .. ومن يعمل سوءا أو يظلم نفسه ثم يستغفر الله

«Kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan magfiret dilerse...»

7– (Nisa, 48.) ... ان الله لا يغفر أن يشرك به شيئا

«Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz..»

8– (Nisa, 152.) والذين آمنوا بالله ورسله ولم يفرقوا بين أحد منهم

«Ve onlar ki, Allah'a ve elçilerine inandılar, onlardan hiç biri arasında ayırım yapmadılar...» âyetleridir.

İbnu Ebi Hatim, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: İbnu Abbas'a: Kur'an'da, Müslümana en kolay gelen âyet hangisidir, diye sorulduğunda, ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا **«Rabbimiz, Allah'tır deyip sonra..»** (Fussilet, 30.) âyetidir, cevabını vermiştir.

İbnu Râhaveyh, «M u s n e d»inde şöyle rivayet etmiştir: Bize Ebu Ömer 'Akadî, o da, bize Abdullah b. Atıyye, o da Muhammed b. Munteşir'in şöyle dediğini nakleder: Bir kimse Ömer b. Hattab'a, Kur'an'da en çok korku veren âyeti biliyorum dedi. Hz. Ömer bu sözüne kızarak elindeki sopayla vurdu: Niye bu âyeti arayıp buldun? Peki, o hangi âyettir diye sordu. O kimse, من يعمل سوءا يجز به **«Kötülük yapan cezasını çeker»** (Nisa, 123.) âyetidir cevabını verdi. Ve şunu ilave etti: Bizden kim olursa olsun, kötülük yaptığında mutlaka cezasını görür. Bunun üzerine Hz. Ömer: Bu âyet nâzil olduğunda, yiyip içmez durumdaydık. Sonra bunu hafifleten, ومن يعمل سوءا أو يظلم نفسه ثم يستغفر الله يجد الله غفورا رحيما **«kim bir kötülük yapar, yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'dan mağfiret dilerse, Allah'ı bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.»** (Nisa, 110.) âyeti nâzil olunca rahatladık, buyurdu.

İbnu Ebi Hatim, Hasan-i Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ebu Berze Eslemi'ye, cehennem ehline işaret eden en şiddetli âyet hangisidir diye sordum. Bana: فلن نزيدكم الا عذابا **«..artık size azabdan başka bir şey artırmayacağız...»** (Nebe', 30.) âyetidir, cevabını verdi.

«S a h i h u' l - B u h a r î»de Süfyân'ın şöyle dediği rivayet edilir: Kur-an'da bana en şiddetli gelen âyet, لستم على شيء حتى تقيموا التوراة والانجيل وما أنزل اليكم من ربكم **«..siz Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz.»** (Maide, 68.) âyetidir demiştir.

İbnu Cerir, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da şu âyetten daha azarlayıcı bir âyet görmedim. لولا ينهاهم الربانيون والأحبار عن قولهم الاثم وأكلهم السحت **«Rabbanîler ve hahamların onları günah söz söylemekten, haram yemekten men etmeleri gerekmez miydi?..»** (Maide, 63.)

İbnu Mübârek «K i t a b u' z - Z ü h d»ünde, Dahhâk b. Müzahim'in şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da bana göre, Maide, 63. (yukarıda geçen) âyeti, korku veren âyetlerin en şiddetlisidir.

İbnu Ebi Hatim, Hasani Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resulullah'a وتخفي فى نفسك ما الله مبديه وتخشى الناس **«..Fakat Allah'ın açığa vuracağı şeyi için-de gizliyordun, insanlardan çekiniyordun..»** (Ahzab, 37.) âyetinden daha ağır gelen bir âyet nâzil olmamıştır.

İbnu Munzir, İbnu Sirin'den şu rivayette bulunmuştur: Münafıklara, şu âyetten daha çok korku veren bir âyet nâzil olmamıştır. ومن الناس من يقول آمنا بالله وباليوم الآخر وما هم بمؤمنين **«İnsanlardan kimi de vardır ki, 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler, oysa inanmamışlardır.»** (Bakara, 8.) âyet.

İbnu Munzir, Ebu Hanife'den şunu rivayet eder: Kur'an'da en çok korku veren âyet, واتقوا النار التي اعدّت للكافرين **«Kafirler için hazırlanmış ateşten sakının..»** (Âl-i İmrân, 131.) âyetidir.

Bazıları da en çok korku veren âyetin, سنفرغ لكم أيها الثّقلان **«Ey iki sekal (bir ağırlığı, şerefi olan iki toplum) sizin için de (hesabınızı görecek) boş vaktimiz olacak.»** (Rahman, 31.) âyeti olduğunu söylemiş, bu yüzden bazı ulema bu âyeti gece bekçisinden işitseydim, sabaha kadar uyumazdım demiştir.

Ebu Zeyd «N e v a d i r» adlı eserinde, İmam Malik'in şu sözünü nakleder: Nefsine uyanlara dehşet veren âyet, يوم تبيضّ وجوه وتسودّ وجوه **«O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır..»** (Âl-i İmrân, 106.) âyetidir.

İbnu Ebi Hatim, Ebu'l-Âliye'nin şu sözünü nakleder: Kur'an'da iki âyet vardır ki, Kur'an'la mücadele edene, çok ağır gelir. Bunlar, مايجادل فى آيات الله الاّ الذين كفروا **«İnkâr edenlerden başkası, Allah'ın âyetleri hakkında mücadele etmez..»** (Mü'min, 4.) âyeti ile, ان الذين اختلفوا فى الكتاب لفى شقاق بعيد **«Kitapta ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlık içindedirler.»** (Bakara, 176.) âyetidir.

Saidi şöyle der: Hacc sûresi; içinde Mekki-Medenî, hazarî-seferi, leylî-nehari, harb ve sulh hâli, nasih-mensuh gibi âyetleri ihtiva eden bir sûredir. Mekki âyetler, otuzuncu âyetten sûrenin sonuna kadar devam eden âyetlerdir. Medenî âyetler, on beşinci âyetten otuzuncu âyete kadardır. Leylî âyetler, sûrenin başından itibaren beş âyettir. Nehari âyetler, dokuzuncu âyetten on ikinci âyete kadar olan âyetlerdir. Hadarî âyetler, yirminci âyete kadar devam eden âyetlerdir.

Suyutî şunu ilave eder: Seferî âyet, sûrenin ilk âyetidir. Nasih âyeti اذن للذين يقاتلون **«Kendileriyle savaşılan Müminlere savaşma izni verildi..»** (Hac, 39.), mensûh, الله يحكم بينكم **«Allah aranızda hükmedecektir..»** (Hac, 69.) âyetidir ki bunu seyf âyeti neshetmiştir. وما ارسلنا من قبلك **«Senden önce hiç bir resül göndermemiştik ki...»** (Hac, 52.) âyetini ise سنقرئك فلا تنسى **«Sana okutacağız ve sen unutmayacaksın.»** (A'lâ, 6.) âyeti neshetmiştir.

Kirmânî şöyle der: Müfessirler, يا أيها الذين آمنوا شهادة بينكم **«Ey inananlar, aranızda şahitlik etsin..»** (Maide, 106.) âyetini, hüküm, mânâ ve irâb bakımından Kur'an'ın müşkil âyetlerinden olduğunu zikrederler.

Bir başka müellif şöyle der: يابنى آدم خذوا زينتكم **«Ey Ademoğulları, süslerinizi alın.»** (A'raf, 31.) âyeti, emir, nehiy, mübah ve haram bakımından, dînî hükümlerin esaslarını toplayan bir âyettir.

Kirmânî «A c a i b» adlı eserinde: نحن نقص عليك أحسن القصص **«Size en güzel kıssayı anlatıyoruz.»** (Yûsuf, 3.) âyeti hakkında şunu söyler: Âyetteki kıssa sözü, Yusuf kıssasına işaret eder. Hased edenle edileni, efendi ile kölesi,

şahidlik edenle edileni, âşık ile mâşuku, hapsedilenle serbest bırakılanı, tutuklananla tutuklanmayanı, bollukla kıtlığı ve insan için izahı güç olan şeyleri ihtiva ettiğinden, bu kıssaya «ahsenu'l-Kasas» adı verilmiştir.

Ebu Ubeyde'nin Ru'be'den şu rivayetini de nakleder: Kur'an'da en mânalı âyet, فاصدع بما تؤمر **«O halde sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle..»** (Hicr, 94.) âyetidir.

İbnu Hâleveyh, «K i t a b u L e y s e» adlı eserinde şöyle der: Arapçada mâ-i nâfiyeyi üç lügatta toplayan âyet, ماهنّ أمّهاتهم **«O kadınlar onların anaları değildir.»** (Mücadele, 2.) âyetidir. Cumhur, أمّهاتهم kelimesindeki **tâ'**yı mansûb, bazı ulema merfû, İbnu Mesud da harfi cer ilavesiyle mecrur okumuştur. İbnu Hâleveyh, Kur'an'da افعوعل vezninde, İbnu Abbas'ın kırâatına göre الاانّهم يثنون صدورهم ليستخفوا منه **«İyi bilin ki onlar O'ndan gizlenmek için göğüslerini büzerler..»** (Hûd, 5.) âyetinden başka bir âyet yoktur.

Bazı müellifler şöyle der: **Kur'an'ın en uzun sûresi Bakara, en kısa sûresi Kevser sûresi, en uzun âyet borç âyeti, en kısa âyet,** والضّحى ve والفجر **âyetidir. En uzun kelime ise,** فأسقيناكموه **«..Onunla sizi suladık..»** (Hicr, 22.) âyetindeki kelimedir.

Kur'an'da mevcut şu iki âyet, mu'cem harflerden meydana gelmiştir. Bunlardan biri, ثمّ أنزل عليكم من بعد الغمّ أمنة **«Sonra o üzüntünün ardından (Allah) size bir güven indirdi ki..»** (Âl-i İmrân, 154.) âyet, diğeri de, محمد رسول الله **«Muhammed Allah'ın Resulüdür..»** (Fetih, 29.) âyetidir.

Kur'an'da ardarda حا harfinin geldiği iki âyet vardır. Bunlar: عقدة النكاح حتّى (Bakara, 235.) âyeti ile, لاابرح حتّى (Kehf, 60.) âyetidir. İki كاف harfinin bulunduğu âyet, sadece مناسككم (Bakara, 200.) âyeti ile ماسلككم (Müddessir, 42.) âyetidir. İki غين harfinin ardarda geldiği âyet, ومن يبتغ غير الإسلام (Âl-i İmrân, 85.) âyetidir. Kur'an'da yirmi üç kef harfinin bulunduğu âyet sadece borç (Bakara, 282.) âyetidir. İçinde on üç vakf (duruş) bulunan âyet, iki miras (Nisa, 11-12.) âyetidir. İçinde on tane vâv harfi bulunan üç âyetlik sûre, Asr sûresidir. İçinde elli iki vakf bulunan, elli bir âyetlik sûre, Rahmân sûresdir. Bu sözlerin çoğunu İbnu Hâleveyh nakletmiştir.

Ebu Abdillah Habbâzî şöyle der: Sultan Mahmud b. Melikşah'ın huzuruna çıktığımda bana ilk sorusu, Kur'an'da gayın ile başlayan âyetler hangisi , olmuştur. Kendilerine bunun غافر الذنب (Gâfir, 3.) غلبت الرّوم (Rûm, 2.) ve غير المغضوب عليهم (Fatiha, 7.) âyetleri olduğunu söyledim.

Şeyhulislam İbnu Hacer'in kendi hattıyla yazılmış bir eserinden şunları naklettim: Kur'an'da ardarda gelen dört şeddeli âyetler şunlardır: وما كان ربّك نسيّا ربّ السّموات **«..Rabbın asla unutkan değildir. O, göklerin...Rabbidir.»** (Meryem, 64, 65.), فى بحر لجّى يغشاه موج (Nur, 40.), قولا من ربّ الرحيم (Yâsin, 58.), ولقد زيّنّا السّماء

YETMİŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

HAVÂSSU'L-KUR'ÂN

Bu sahada, mütekaddimîn'den Temîmî ve Huccetu'l-İslâm Gazzâlî ile, müteahhirîn'den Yâfi'î müstakil eser telif etmişlerdir. Havass hakkında söylenenlerin çoğu, salih kimselerin tecrübelerine dayanır. Önce, bu hususta varid olan hadisleri zikredecek, sonra da selef-i salihinin sözlerini nakledeceğiz.

İbnu Mâce ve diğer muhaddisler, İbnu Mesud'un şu sözünü naklederler: Size, bal ve Kur'an gibi iki şifa verilmiştir. İbnu Mâce, Hz. Ali'nin şu sözünü nakleder: En hayırlı şifa, Kur'an'dır. Ebu Ubeyd, Talha b. Musarrif'in şöyle dediğini nakleder: Hastanın yanında Kur'an okunduğunda, bir rahatlık hissettiği söylenir. Beyhaki «Ş u' â b»ında, Vâsile b. Eska'dan şu rivayeti nakleder. Bir Sahabi Resulüllah'a boğaz ağrısından şikayeti olduğunu söyler. Resulüllah kendisine: Kur'an oku, buyurur. İbnu Merdeveyh, Ebu Sa'îdi'l-Hudrî'nin şöyle dediğini rivayet eder: Sahabeden biri Resulüllah'a gelerek; göğsüm ağrıyor diye şikayette bulunur. Resulüllah bu sözüne karşılık kendisine: Kur'an oku Cenab-ı Hak, Kur'an hakkında, وشفاء لما في الصدور **«.göğüslerde olana bir şifa...»** (Yûnus, 57.) buyurmuştur. Beyhaki ve diğer ulema Abdullah b. Cabir'den şu rivayeti nakletmişlerdir: Fatiha sûresinde, her derde deva olacak şifa vardır. Hale'î, «F e v â i d» adlı eserinde, Cabir b. Abdullah'ın şu sözünü nakleder: Fatiha sûresi, ölüm dışında her derde şifadır. Sa'îd b. Mansur, Beyhaki ve diğer ulema, Ebu Sa'îdi'l-Hudrî'nin şu sözünü rivayet ederler: Fatiha sûresi, zehirlenmeye karşı şifadır. Buharî, Ebu Sa'îdi'l-Hudrî'nin şu sözünü nakleder: Bir gün sefere çıkmıştık, bir yere konakladığımızda, bize bir cariye geldi ve şöyle dedi: Bu semtin reisi hastadır. İçinizde hastalıktan anlayan var mıdır? Aramızdan biri kalkarak cariye ile birlikte hastanın yanına gitti. Hastaya, Fatiha sûresini okudu. Bir süre sonra hasta iyileşti. Bu hadise, Resulüllah'a aktarılınca şöyle buyurdu: Bu sûrenin, şifa verdiğini nereden biliyordun?

Taberânî «M u' c e m u' l - E v s a t»ında, Saib b. Zeyd'in şöyle dediğini rivayet eder: Resulüllah bana Fatiha sûresini okuyarak, vücudumdaki kötü kokudan kurtardı.

Bezzâr, Enes'in şu sözünü rivayet eder: Başını yastığa koyduğunda, Fa-

tiha ve İhlâs sûrelerini okursan, ölümden başka herşeyden kurtulursun. Müslim Ebu Hüreyre'nin şu sözünü nakleder: Bakara sûresi okunan bir eve şeytan giremez.

Abdullah b. Ahmed, «Z e v a i d' u l - M ü s n e d» adlı eserinde, Ubeyy b. Ka'b'ın şu sözünü rivayet eder: Bir gün Resulüllah'ın yanında idim. Bir Arabî gelerek şöyle dedi: Kardeşim ağrılar içinde kıvranıyor. Resulüllah: Ağrısı nedir diye sordu. O da şiddetli sıkıntısı var cevabını verdi. Resulüllah, kendisini getirmesini söyledi. Hastayı getirerek Resulüllah'ın önüne oturttu. Resulüllah hastaya sıra ile Fatiha, Bakara sûresinin ilk dört âyeti, والهكم اله واحد (Bakara, 163.) âyet ile Âyet'el-Kürsî, Âmenerresûlü, شهد الله أنه لا اله الا هو (Âl-i İmrân, 18.) âyeti, ان ربكم الله (A'raf, 54.) âyeti, فتعالى الله الملك الحق (Mü'minun, 116.) âyeti, وانه تعالى جد ربنا (Cin, 3.) âyeti, Sâffât sûresinin ilk on âyeti, Haşr sûresinin son üç âyeti, İhlâs ve muavvizeteyn sûrelerini okudu. Bu kıraattan sonra hasta, hiç ağrı-sıkıntı çekmemiş gibi kurtulup iyileşti.

Dârimî, İbnu Mesud'dan merfuan şu rivayette bulunmuştur: Bakara suresinin ilk dört âyetini, âyetelkürsiyi, ondan sonraki iki âyeti, Bakara sûresinin son üç âyetini okuyan kimsenin kendisine ve aile efradına, o gün ne şeytan yanaşabilir, ne de bir kötülük arız olur, bir deliye okunsa, hemen kurtulur.

Buharî, Ebu Hüreyre'den, şunu rivayet eder: Cinlerden biri Ebu Hüreyre-ye şöyle dedi: Yatağa girdiğinde Âyet'el-Kürsî'yi okursan, sabaha kadar Allah başına bir koruyucu melek diker, şeytanı senden uzak tutar. Ebu Hüreyre bu kıssayı Resulüllah'a aktardığında şöyle buyurdu: O yalancı, seni inandırdı mı?

Mehâmilî, «F e v a i d» adlı eserinde İbnu Mesud'un şu sözünü nakleder: Sahabeden biri Resulullah'a gelerek: Allah katında bana faydalı olacak bir şey öğret dedi. Resulüllah kendisine: Âyet'el-Kürsî'yi oku; bu sûre seni ve zürriyetini koruduğu gibi, evini ve çevresindeki bütün evleri, her türlü felâketten korur, buyurdu.

Dîneverî «e l - M u c â l e s e» adlı eserinde, Hasan-i Basrî'den şu rivayette bulunur: Resulüllah şöyle buyurmuştur: Cebrail bana gelerek şunu söyledi: Cinlerden biri seni tuzağa düşürmek istiyor, yatağına girdiğinde, Âyet'el-Kürsî'yi oku.

«F i r d e v s» adlı eserde, Ebu Katade'nin şu sözü nakledilir: Bir sıkıntı anında Âyet'el-Kürsî'yi okuyanı, Allah o sıkıntıdan kurtarır.

Dârimî, İbnu Mesud'un talebelerinden olan Mugîre b. Sebî'den şöyle dediğini rivayet eder: Bir kimse yatarken, Bakara sûresinden şu on âyeti okursa, Kur'an'ı unutmaz. Bu âyetler; ilk dört âyet, Âyet'el-Kürsî ile müteakip iki âyet ve sonundaki üç âyettir.

Deylemî, Ebu Hüreyre'den merfuan şu hadisi rivayet eder: Kur'an'da şifa

veren, Allah'a en sevimli olan iki âyet vardır. Bunlar, Bakara sûresinin son iki âyetidir.

Taberânî, Muaz b. Cebel'den, Resulüllah'ın kendisine şöyle dediğini nakleder: Sana, yapacağın en hayırlı bir dua öğreteyim mi? Dağlar kadar borcun olsa, Allah bu borcunu ödemeyi nasip eder. Bu dua: قل اللهم مالك الملك تؤتى الملك من تشاء **«De ki: 'Allahım, (ey) mülkün sahibi, Sen dilediğine mülkü verirsin,..»** (Âl-i İmran, 26.) âyet.

Beyhakî De'avât babında, İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunur: Size bir hayvan zorluk çıkarır veya sırtına bindirmezse, kulağına şu âyeti okuyun: افغير دين الله يبغون وله أسلم من فى السموات والأرض طوعا وكرها واليه ترجعون **«Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Oysa gökler de ve yerde olanların hepsi ister istemez ona teslim olmuştur. Ve ona döndürülüp götürüleceklerdir.»** (Âli İmrân, 83.)

Beyhakî «Ş u' a b u' l - İ m a n»ında tanınmayan ravilerin bulunduğu bir senedle, Hz. Ali'den, merfuan şu rivayette bulunur: En'âm sûresi her hangi bir hastaya okunduğunda, Allah ona şifa verir.

İbnu Sunni, Hz. Fatıma'dan şu rivayette bulunur: Resûlüllah, Hz. Fatıma'nın doğum sancıları arttığında, zevcelerinden Ümmü Seleme ve Zeyneb binti Cahş'ı çağırarak, yanında Âyetelkürsi ile ان ربكم الله **«Elbette Rabbiniz Allahtır..»** (Araf, 44.) âyetini ve muavvizeteyn sûrelerini okumalarını emretti.

İbnu Sünni ayrıca Hüseyin b. Ali'den şu rivayeti nakletmiştir: Ümmetim, deniz yolculuğuna çıktıklarında boğulmaktan emin olmaları için بسم الله مجراها ومرساها ان ربى لغفور رحيم **«..Onun akıp gitmesi de durması da Rabbinin adıyladır; Rabbin çok esirgeyen ve bağışlayandır.»** (Hud, 41.) âyetini okusunlar, buyurdu.

İbnu Ebi Hatim, Leys b. Sabit'ten, şöyle dediğini rivayet eder: Şu üç âyet, içinde su bulunan bir kaba okunarak sihir yapılanların başına dökülürse, sihrden şifa bulur. Bu âyetler; فلما القوا قال موسى ما جئتم به السحر....المجرمون (Yûnus, 81-82.), فوقع الحق وبطل ما كانوا يعملون (Araf, 118.) ve müteakip dört âyet ile انما صنعوا كيد ساحر (Tâhâ, 69.) âyetleridir.

Hakim ve diğer muhaddisler, Ebu Hüreyre'nin şu sözünü rivayet ederler: Her sıkıntıya düştüğümde Cibril bana görünür ve ya Muhammed: توكلت على الحى الذى لا يموت **Ölümsüz olan Allah'a dayanıp güvendim,** de ve وقل الحمد لله الذى لم يتخذ ولدا ولم يكن له شريك فى الملك ولم يكن له ولىّ من الذلّ وكبره تكبيرا **«"Çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, acizlikten ötürü bir yardımcısı da bulunmayan Allah'a hamdolsun" de ve O'na yaraşır biçimde Onu yücelt.»** (İsrâ, 111.) âyetini oku, buyurdu.

Sâbûni, «M i e t â n» adlı eserinde İbnu Abbas'dan merfuan şu rivayette bulunur. İsrâ suresinin son iki âyetini okuyan, hırsızlıktan emin olur.

Beyhaki deavât babında, Enes'in şu sözünü nakleder: Allah kuluna, mal mülk ve evlat nimeti verdiğinde ماشاءالله لا قوة الا بالله **Allah'ın dediği olur, Allah'ın yardımı olmadan hiçbirşey olmaz,** desin. Ölüm dışında, Allah onu afetlerden korur.

Dârimi ve diğer muhaddisler, Abdetu b. Ebi Lubabe tarikıyle, Zerr b. Hubeyş'in şöyle dediğini nakleder: Bir kimse, Kehf sûresinin son âyetini, gecenin belli bir saatinde uyanmak için okursa, o saatte uyanır. Zerr'in kölesi; biz bunu tecrübe ettik, aynen gerçekleştiğini gördük, der.

Tirmizi ve Hakim, Said b. Ebi Vakkas'dan şu rivayette bulunur: bir kim, se, Zennun (Yûnus) (a.s.)ın, balığın karnında iken okuduğu, لا اله الا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين (Enbiya, 87.) âyetini okursa, Allah her dileğini kabul eder.

İbnu Sünni, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: Öyle bir dua biliyorum ki, her sıkıntıya düşen okusa, sıkıntısından kurtulur. Bu da, kardeşim Yûnus'un; فنادى فى الظلمات أن لا اله الا أنت سبحانك انى كنت من الظالمين «..**fakat sonunda karanlıklar içinde: 'Senden başka (gerçek) tanrı yoktur, Sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim' diye seslenmişti.**» (Enbiya, 87.) âyetindeki duasıdır.

Beyhaki, İbnu Sünni ve Ebu Ubeyd, İbnu Mesud'dan şu rivayette bulunmuşlardır: İbnu Mesud, felakete uğrayan bir kimseyi okuyarak onu bu durumundan Allah'ın izniyle kurtarmıştı. Resûlüllah kendisine: Hangi âyeti okudun? diye sorduğunda İbnu Mesud, أفحسبتم أنما خلقناكم عبثا «**Sizi boşuna yarattığımızı mı sanıyorsunuz...**» (Müminun, 115.) âyetinden sûrenin sonuna kadar olan âyetleri okudum, der. Resûlüllah bunun üzerine: Bir Mümin bu âyetleri bir dağa okusa, o dağ zeval bulup yok olur, buyurdu.

Deylemi ile, «F e d a i l» adlı eserinde İbnu Hibban, Ebu Zerr'in şu sözünü rivayet ederler: Bir Mümine ölüm sırasında Yâsin sûresi okunsa, Allah ona son nefesinde kolaylık verir.

Mehamili «E m â l i» adlı eserinde, Abdullah b. Zübeyr'in şöyle dediğini nakleder: Bir kimse, bir ihtiyacı karşısında Yâsin sûresini okusa, ihtiyacı görülür. Bu hadis mursel olarak Dârimi tarafından da rivayet edilmiştir.

Hakim «M ü s t e d r e k»inde, Ebu Cafer Muhammed b. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kalbinde bir kasavet bulunan kimse, gül ve zaferan suyu bulunan bir kaba Yâsin sûresini yazıp koysun, sonra bu suyu içsin.

İbnu Daris, Said b. Cübeyr'den şu rivayeti nakleder: Deli bir kimseye Yâsin sûresi okunsa, o kimse bu dertten kurtulur. Yahya b. Ebi Keşir'in şöyle dediğini de nakleder: Sabahleyin bir kimse Yâsin sûresini okusa, akşama kadar sevinç içinde kalır. Akşamları okusa, sabaha kadar kederden uzak kalır. Bunu bize, tecrübe edenler haber verdi

Tirmizi, Ebu Hüreyre'nin şu sözünü nakleder: Duhan sûresinin tamamını, Mümin sûresinin ilk üç âyetini, akşamları da Âyete'l-Kürsi'yi okusa, sabaha kadar muhafaza edilir. Bunları sabahleyin okusa, akşama kadar muhafaza edilir. Bu rivayeti Darimi; kendisini üzecek bir şeyle karşılaşmaz, cümlesiyle nakletmiştir.

Beyhaki, Haris b. Ebi Üsame ve Ebu Ubeyd, İbnu Mesud'dan şu rivayette bulunmuştur: Vâkıa sûresini her gece okuyan, asla fakirlik görmez. İbnu Abbas'dan zor durumla karşılaşan kadın hakkında merfuan şu rivayeti naklederler: Bir kağıda; بسم الله الذى لا اله الا هو الحليم الكريم سبحان الله وتعالى رب العرش العظيم الحمد لله رب العالمين ibaresi ile, كأنهم يوم يرونها لم يلبثوا الا عشية أو ضحاها (Nâziât, 46.), كأنهم يوم يرون ما يوعدون لم يلبثوا الا ساعة من نهار بلاغ فهل يهلك الا القوم الفاسقون (Ahkâf, 35.) âyetleri yazılıp bir su içine atılsın, sonra da içirilsin.

Ebu davud, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: İçinde bir şüphe veya vesvese hasıl olan kimse, هو الاول والآخر والظاهر والباطن وهو بكل شئ عليم (Hadid, 3.) âyetini okusun.

Taberani, Hz. Ali'nin şu sözünü rivayet eder: Resûlüllah'ı akrep soktuğunda, su ve tuz istedi, böcek sokan yeri bunlarla ovarak Kâfirûn, Felak ve Nisâ sûrelerini okudu.

Ebu Davud, Nesei, İbnu Hibban ve Hakim, İbnu Mesud'dan şu sözü nakletmişlerdir: Resûlüllah bir hastaya, muavvizeteyn sûrelerinden başka bir şey okumazdı. Tirmizi ve Nesei, Ebu Said'den şu rivayeti nakletmiştir: Resûlüllah cin çarpması ve nazardan, muavvizeteyn sûreleri nâzil oluncaya kadar duadan geri kalmazdı. Bu sûrelerin nüzûlünden sonra, diğerlerini bırakıp, bu sûrelere devam etti.

Buraya kadar Havassu'l-Kur'an'la ilgili mevzu hadis derecesine varmayan Sahabe ve tabiun'dan, merfuan rivayet edilen, sözlerden tesbit ettiklerim bunlardır. Sağlam rivayetlere dayanmayan pek çok sözler nakledilmiştir. Bunların sahih olup olmadığını ancak Allah bilir.

İbnu Cevzi, şu latif hikayeyi nakleder: İbnu Nâsır'ın hocaları Meymune binti Sâkûl Bağdadi'nin şöyle dediğini söylemiştir: Bir komşumuz bize eziyette bulundu. Bunun üzerine iki rekat namaz kılarak, her sûrenin ilk âyetini okumak suretiyle Kur'an'ı hatmettim ve şu duada bulundum: Allahım, komşumun şerrinden bizi koru. Sonra uyudum; gözümü açtığımda seher vakti idi. Komşumuz bu sırada merdivenden inerken ayağı kaydı, düşüp öldü.

Havâssu'l-Kur'an'la İlgili Bilgiler

İbnu't-Tin şöyle der: İçinde Allah'ın isimleri bulunan âyetlerle tedavide bulunmak, ruhani tedavi şeklidir. Şayet dualar, salih kimselerin ağzından oku-

nursa, Allah'ın izniyle şifa hasıl olur. Cemiyette bu gibi kimseler azalınca insanlar, cismani tıbba ve tedaviye önem vermeğe başladılar.

Şunu ilave etmek isterim: Resûlüllah'ın; gerçek Mümin, âyetleri bir dağ üzerine okusa, o dağ zeval bulup yok olur hadisi, buna işaret etmektedir.

Kurtubi şöyle der: Ruhani tedavinin Allah kelamı ve isimleriyle yapılması caizdir. Şayet bunlar kelam-ı kibar bile olsa, yapılan dua, müstecaptır.

Rabi şöyle der: Şafii hazretlerine, ruhani tedaviden sordum: İster âyetlerle, ister Allah'ın bilinen isimleriyle yapılmasında beis yoktur, demiştir.

İbnu Battal ise şöyle der: Allah'a sığınmayı ifade eden âyetlerdeki sır, Kur'an'ın diğer âyetlerinde mevcut değildir. Bu âyetler; sihir haset, şeytanın şerri ve vesvesesi gibi mekruh şeyleri ihtiva eden dualar olduğundan Resulüllah, bunlarla duada bulunurdu.

İbnu Kayyim el-Cevziyye, Fatiha sûresiyle şifa dileme hakkında şunları söyler: Bazı ulemanın duasında, bereket ve faydalar olduğu bilinirken, Allah kelamında niye fayda umulmasın? Fatiha sûresinin benzeri, ne Kur'an'da ne de diğer semavi kitaplarda mevcuttur. Bu sûre, Kur'an'ın bütün mânalarını cemeden bir sûredir. Bu sûrede; Allah'ın isimleri, âhiret günü, tevhid, yardım dileme ve hidayet konusunda Allah'a muhtaç olma gibi duaların en güzeli zikredilmiştir. Fatiha'daki dua, sırat-ı müstekim'de olmayı ifade eden bir duadır. Bu dua, Allah'ın kemal sıfatları, tevhidi ve ibadeti mevcuttur. Bunlar; Allah'ın emrettiklerini yapmak, nehyettiklerinden kaçınmak ve doğru yolda gitmekle sağlanır. bu sûre ayrıca âlemleri teşkil eden varlıkların zikri, Allah'a iman edip bununla amel edenlerin nimete kavuşacakları, Allah'a iman ettikten sonra, bu imandan dönüp Allah'ın gazabına uğrayanları, Allah'a ibadetten sapanları da ihtiva etmektedir. Bunlara ilaveten sûrede, kader, dinin esası, Allah'ın isimleri, kıyamet, tevbe, nefsi terbiye, kalbi ıslah ve bidat ehlini toptan red mevcuttur. Bu kadar geniş mânalar taşıyan sûre ile, her nevi hastalığa şifa talebinde bulunmak, elbette yerinde bir dua olur.

Nevevi, «Ş e r h u' l - M u h e z z e b» adlı eserinde şöyle der: Kur'an âyetleri yazılıp su dolu bir kaba konulsa, bu su hastaya içirilse, Hasan-i Basri, Mücahid, Ebu Kilabe ve Evzai'ye göre, bunda beis yoktur. Nehaî bunu kerih görmekle beraber: Mezhebimize göre bunda bir beis yoktur, demiştir.

Kadı Hüseyin, Begavi ve diğer ulema, helva ve yemek üzerine Kur'an âyetleri yazılıp yenmesinde bir beis görmemişlerdir. Zerkeşi şöyle der: Su dolu kaba Kur'an âyetleri yazılıp içilmesi meselesine cevaz verenlerden İmad en-Nihî, âyetin bir kağıda yazılarak yutulmasına cevaz vermemiştir. Fakat İbnu Abdisselam, suyun içilmesini de kabul etmemiştir. Çünkü ona göre içilen bu su, bağırsaklardaki artıklara karışır. Bu meselede farklı görüşler olabilir.

YETMİŞ ALTINCI BÖLÜM

KUR'AN'IN YAZI ŞEKLİ VE YAZMA ÂDABI

Bu sahada mütekaddimin ve müteahhirin ulemasından bazıları, münferid eser telif etmişlerdir. Ebu Amri'd-Dâni bunlardan biridir. Ebu'l-Abbas Merakeşi, Kur'an'da yazı kaidesine muhalif olan yönlere dair «U n v a n u' d - D e l i l f i m e r s û m i H a t t i' t - T e n z i l» adlı bir kitap telif etmiştir. Müellif bu eserinde, bazı harflerin kelimedeki mânasına bağlı olarak, yazı şeklinin değiştiğini açıklamıştır. Ben burada, bu değişikliği izaha çalışacağım.

İbnu Eşte, «K i t a b u' l - M e s a h i f» adlı eserinde Kabu'l-Ahbar'a dayanan bir senedle şöyle dediğini rivayet eder: Arap, Süryani ve diğer dillerde ilk yazıyı, ölümünden üç sene önce Adem (a.s.) yazmıştır. Hz. Adem bunu çamura yazmış, sonra pişirerek muhafaza etmiştir. Yeryüzü tufana uğrayınca her kavim, kendine ait bir yazı şekli bulmuş, bu yazıyı kullanmışlardır. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail (a.s.) da Arapça yazıyı ilk yazanlardandır.

İbnu Eşte, İkrime tarikıyle İbnu Abbas'ın şu sözünü nakleder: İlk Arap yazısını bulan, İsmail (a.s.) dır. Bu yazıyı, kelimesi ve okunuşuyla tesbit eden Hz. İsmail'dir. O, önce kelimeleri birbiriyle bitişik şekilde yazmıştır. Mesela Besmeleyi, بسمللهرحمنرحيم şeklinde kaleme almıştır. Arkadan oğulları Humeysa Kayzer, kelimeleri birbirinden ayırarak bugünkü şekline koymuşlardır.

İbnu Eşte, Said b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'tan şu rivayette bulunmuştur: Allah'ın indirdiği ilk yazı şekli, Ebucâd yazısıdır.

İbnu Faris şöyle der: Yazının علمّبالقلمعلمالانسانمالميعلم **«İnsana bilmediğini kalemle öğretti.»** (Alak, 4-5.), نوالقلمومايسطرون **«Kaleme ve yazdıklarına andolsun..»** (Kalem, 1.) âyetlerine dayanarak tevkifi olduğunu söyleyebiliriz. Allah'ın Hz. Adem'e öğrettiği isimlerde bütün kelimeler mevcuttu. İlk alfabe ve yazı şekli hakkında değişik rivayetler mevcuttur. Bunları burada açıklamaya lüzum görmediğimden, ayrı bir eserde genişçe ele aldım.

1- Arapça Yazı Kaideleri

Arapça yazı kaidesine göre kelimeler ilk ve son harfleri dikkate alınarak, alfabedeki harflerle yazılır. Nahiv uleması, bu yazı şekline bazı usul ve kaideler

getirmiştir. Buna göre bazı kelimeler, İmam Mushaftaki kelimelerin yazılışına uymamaktadır.

Dâni, «e l - M u k n i» adlı eserinde Eşheb'den rivayetine göre, İmam Malik'e şu soru sorulmuştur: Mushaf, Arapların sonradan tesbit ettikleri alfabeye göre mi yazılmıştır? Malik buna: Hayır cevabını vermiş, mushaf yazısının, eski Arap hattına göre yazıldığını söylemiş, ulemadan bu görüşe muhalefet eden olmadı, demiştir. Dâni, eserinin bir başka yerinde şöyle der: İmam Malik'e Kur'an'daki vav ve elif harflerinin yazılışı ile ilgili şu soru tevcih edildi: Mushafta aynı harfleri görsen değiştirir misin? Mâlik; hayır değiştirmem, aynen kabul ederim, cevabını verdi. Ebu Amr Dâni bu sözünü şöyle açıklar: اولوا kelimesindeki vav ve elif harfleri gibi yazılırlar, fakat okunmayan ziyade harfleri kastetmiştir. İmam Ahmed, İmam mushafda mevcut; vav, ya, elif veya diğer harflerin olduğu gibi korunması gerektiğini söyler.

Beyhaki, «Ş u a b»ında şöyle der: Mushafı istinsah eden kimse, mushafların yazısını aynen korumalı, herhangi bir değişikliğe gitmemelidir. Mushafları ilk yazanlar, bu ilmi daha iyi biliyor, kalben ve lisanen buna bağlanıyor, bu emanetin değerini bizden daha çok takdir ediyorlardı. Kendimizi, onların seviyesinde olduğumuzu sanmamız doğru değildir.

Aşağıda, Kur'an'ın yazı şekline dair kaideleri, Hazif, Ziyade, Hemze, Bedel, Vasl ve Fasl olmak üzere altı şekilde sunmağa çalışacak, bir kelimede iki kıraat varsa, bunlardan birini yazacağız.

Birinci Kaide: Hazif

Nida **ya** sından elif hazfedilir; يأيهاالناس ، يآدم ، يرب ، يعبادى kelimeleri buna misaldir. Tenbih ha'sından da hazfedilir. هؤلاء ، هأنتم kelimeleri buna misaldir. Zamirle birlikte elif hazfedilir. أنجيكم ، آتينه kelimeleri buna misaldir. أولئك ، لكن ، ترك kelimeleri de bu kabildendir. Ayrıca إله ، الله ile الرحمن ve سبحن kelimeleri elifin hazfiyle yazılır. قل سبحان ربى (İsrâ, 93.) سبحان kelimesinde hazfedilmemiştir.

Lâmelif'teki elifin hazfine misal: ايلف ، يلقوا ، خلئف ، خلف رسول الله ، غلم kelimeleridir.

İki lâm arasındaki elifin hazfine misal: خلل ، الضللة ، الكللة ، للدار ve للذى ببكة (Âl-i İmrân, 96.) kelimeleridir.

Özel isimlerden üç harfi aşan kelimelerdeki elifler hazfedilir. Bunlar: ابرهيم ، صلح ، ميكيل dir. Ancak جالوت ، طالوت ، هامان ، يأجوج kelimeleri müstesnadır. داود kelimesindeki vav, اسرائل kelimesinde yâ harfi hazfedildiğinden elifler hazfedilmemiştir.

هاروت ، ماروت ve قارون kelimelerinde ihtilaf edilmiştir.

kelimenin son harfi değilse, isim veya fiillerdeki tesniye elifleri de hazfedilir. رجلن ، يعلمن ، أضلنا ، ان هذن kelimeleri buna misaldir. بما قدمت يداك âyetindeki يداك bundan müstesnadır.

Cemi müzekker veya müennes salimlerdeki elifler hazfedilir. اللعنون ملقوا ربهم kelimeleri buna misaldir. Zariyat ve Tur sûrelerindeki طاغون kelimesi, İnfitar sûresindeki كراما كاتبين , Şûrâ sûresindeki روضات kelimesi, Yûsuf sûresindeki آيات للسائلين , Yûnus sûresindeki مكر فى آياتنا ile آيات بينات kelimeleri, bundan müstesnadır. الصائمين ve الصائمات kelimelerinde hemze, الضالين ve الصافات kelimelerinde şeddeden dolayı, elif hazfedilmemiştir.

Eğer kelimede ikinci bir elif bulunursa, Fussilet sûresindeki سبع سموات âyeti hariç, bu elif de hazfedilir.

مفاعل (Mefâil) veya benzeri vezinde gelen bütün cemi kelimelerdeki elif de hazfedilir. المسجد ، مسكن ، اليتمى ، النصرى ، المسكين ، الخبئث ، الملئكة kelimeleri buna misaldir. خطينا kelimesindeki ikinci elif te hazfedilmiştir.

ثلث ve ثلث gibi aded bildiren, سحر kelimelerindeki elif de hazfedilir. Ancak Zâriyat sûresi sonundaki ساحر kelimesi hariç; eğer bu kelime tesniye yapılırsa elif geri gelir. سحر ve سحر ، الاصحاب ، بقدر ، اللئى ، خلق ، التى ، تعلى ، سلطن ، الشيطن ، القيمة kelimeleri buna misaldir. Ancak Kehf sûresinin, كتاب معلوم ، كتاب ربك ، لكل اجل كتاب ve Neml sûresindeki كتاب مبين âyetlerindeki kitap kelimesi, bundan müstesnadır. بسم الله مجرها daki ve سأل fiilinin emir sigasındaki elif hazfedilir.

Kelimede bulunan iki veya üç elif de hazfedilir. ءادم ، ءاخر ، ءأشفقتم ، ءأنذرتهم ، ومن ر ، kelimeleri buna misaldir. Ancak Necm sûresindeki ما رأى ve ولقد رأى kelimeleri bundan müstesnadır. نأى ve الئن ، kelimelerinde elif hazfedilmiştir. Ancak فمن يستمع الآن âyetinde hazfedilmemiştir.

Hicr ve Kehf sûrelerindeki hariç, ليكة kelimesindeki iki elif hazfedilmiştir.

Mankus ve tenvinli isimler, ister merfu, ister mecrur olsun, sonundaki ya harfi hazfedilir. عاد ve باغ kelimeleri buna misaldir. Mankus ismin başına nida geldiğinde ya harfi hazfedilir. Ancak يعبادى الذين أسرفوا (Zümer, 53.) ile يعبادى الذين آمنوا (Ankebut, 56.) âyetindekiler, bundan müstesnadır; veya nida olmadığı zaman hazfedilir. Ancak وقل لعبادى (İsrâ, 53.), اسر بعبادى (Duhan, 23.), فادخلى فى عبادى وادخلى جنتى (Fecr, 29.) âyetlerindeki kelimeler bundan müstesnadır.

السيئة ، أفعيينا ، متكين ، الحواريون ، ولى kelimeleri de bunun gibidir. Ancak يحيى ve عليين ، يهيئ ، هيئ ، مكر السيئ ، سيئة kelimeleri bundan müstesnadır.

أطيعون ، اتقون ، خافون ، ارهبون ، فأرسلون ، أعبدون kelimelerinde mütekellim ya'sı hazfedilmiştir. Ancak Yâsin sûresindeki أن اعبدونى, Bakara sûresindeki واخشونى bundan müstesnadır. فكيدونى جميعا hariç, يكيدون Âl-i İmrân ve Tâhâ'dakiler hariç, لاتفضحون يهدين ، سيهدين ، كذبون ، اتبعون ، لاتنظرون

يقتلون . انيكذبونِ . وعيدِ . الجوارِ . بالوادِ . لاتستعجلونِ . لاتكفرونِ . لاتقربون Araf'taki müstesna المهتد kelimeleri buna misaldir.

Diğerleriyle birlikte vav da hazfedilir. لايستوون . فاو . واذاالموءدة kelimeleri buna misaldir.

Misline idgam edilen لام da hazfedilir; اليل . الذى . الاالله . اللهم . اللعنة . اللهو . اللغو . اللؤلؤ . اللات . اللمم . اللهب . اللطيف . اللوامة kelimeleri buna misaldir.

Bu Kaideye Dahil Olmayan Hazifler

Şu kelimelerde, kaide harici, elifler hazfedilir; الميعٰد . ذرية ضعٰفا . مرٰغما . أيه‌الثقلان . خٰدعهم . أكٰلون‌للسحت . بلٰغ . ليجٰدلكم . وبطل‌ماكانوايعملون . الميعٰد . ترٰبا . جذٰذا . يسٰرعون . أيه‌المؤمنون . أيه‌الثقلان . أم‌موسى‌فرغا . وهل‌يجزى . من‌هوكٰذب . للقسية . أثرة . عٰهدعليه‌الله . ولاكذبا kelimeleri buna misaldir.

Şu kelimelerde, kaide dışı, elifler hazfedilir:

ابرهم . الداع اذادعانِ . من‌اتبعن . سوف‌يأت‌الله . قدهدانِ . ننج المؤمنين . فلا تسال‌ماليس . يوم‌يات‌لاتكلم . حتى‌تؤتون‌موثقا . تفندون . المتعال . متاب . مآب . عقاب . فيهاعذاب . أشركتمون‌من‌قبل . تقبل‌دعاء . لئن‌أخرتن . انيهدين . إن‌ترن . أن‌يؤتين . أن‌تعلمن . نبغ . الاتبعن . والباد . ان‌الله‌لهاد . أن‌يحضرون . رب‌ارجعون . لاتكلمون . يسقين . يشفين . يحيين . وادالنمل . أتمدنن . فماأتان . تشهدون . بهادالعمى . كالجواب . انيردن‌الرحمن . لاينقذون . واسمعون . لتردين . صال‌الجحيم . التلاق . التناد . ترجمون . فاعتزلون . ينادالمناد . ليعبدون . تطعمون . يدع‌الداع . يسر . أكرمن . أهانن . ولى‌دين

Kaide dışı olarak şu kelimelerde vav hazfedilir: سندع‌الزبانية . ويدع‌الانسان . ويمح‌الله‌الباطل . يوم‌يدع‌الداع

Merrakeşi şöyle der: Yukarıdaki dört kelimede mevcut vavın hazfi, fiilin vukuundaki sürate, faildeki suhulete, meydana gelen işin ortaya çıkardığı şiddetli infiale tenbih içindir.

ويدع‌الانسان âyetindeki vavın hazfi, faile kolaylığı, hayır işlerinde koştuğu gibi, şerde de koşabileceğine işaret etmekten ziyade, şerrin kendisine, hayırlı işlerden daha yakın olduğuna delalet etmesindendir.

ويمح‌الله‌الباطل âyetindeki vavın hazfi, batılın süratle gidip ortadan kaybolacağına delalet etmesindendir.

يوم‌يدع‌الداع âyetindeki vavın hazfi, duanın sürati ile dua edene icabetteki sürate delalet etmesindendir.

سندع‌الزبانية âyetindeki vavın hazfi ise, emredilen işin süratle yapılmasına ve Zebanilerin emre icabet etmesindeki sürate delalet etmesindendir.

İkinci Kaide: Ziyade

Cemi isimlerin sonunda vavdan sonra elif getirilir; بنواسرائيل اولوا الألباب

ملاقوا ربهم buna misaldir. الربوا kelimesi ile ان امرؤا هلك hariç, müfred isimlerde elif gelmez. لنو علم gibi, merfu olsun, mensub olsun müfred veya cemi olsun şu fiillerin sonundaki vav'a elif ilave edilemez. عسى‌الله أن‌يعفو عنهم . سعو فى آياتنا . الاجاو . باو . عتوعتوا . فان‌فاو kelimeleri buna misaldir.

Vav üzerine yazılan hemzeden sonra ziyade elif getirilir. تفتؤا buna misaldir. Ayrıca مائة . مائتين . الظنونا . الرسولا . السبيلا . ولاتقولن‌لشائ . لاأذبحنه . ولاأوضعوا . لاالى‌الله . لاالى‌الجحيم . لاتايئسوا . انه‌لاايايئس . أفلم‌يايئس kelimelerine de elif ilave edilmiştir.

Yâ ile Cim harfi arasında elif ziyade edilir. Zümer ve Fecr sûrelerindeki وجآئ gibi, ابن kelimesindeki hemze, mutlaka yazılır. Şu kelimelere يا harfi ilave edilir; ايتائى‌ذى‌القربى . لقائ‌الآخرة . بأييكم‌المفتون . نبائ‌المرسلين . ملايه . ملايهم . بنيناهابأييد . أفاين‌مات . أفاين‌مت . من‌آنائ‌الليل . من‌تلقائ‌نفسى . من‌ورائ‌حجاب kelimeleri buna misaldir.

اولوا kelimesi ve benzerleri ile سأوريكم kelimesine vav ilave edilir.

Merakeşi şöyle der: جائ ve نبائ gibi kelimelerde bu harflerin ziyade edilmesi korku, azamet, tehdid ve vaid ifade etmesinden dolayıdır. Aynı şekilde بأييد kelimesindeki ziyade harfler, benzeri hiçbir kuvvette bulunmayan sema'nın bina edilişindeki Allah'ın kuvvetini, tazim için kullanılmıştır.

Kirmani, «e l - A c a i b» adlı eserinde şöyle der: Arap yazısından önceki yazılarda fetha elif, zamme vav, kesre de yâ ile gösterilmiştir. Bu yüzden لاأوضعوا ve benzeri kelimeler elif'le, ايتائ‌ذى‌القربى da olduğu gibi kesre yerine yâ ile, اولئك ve benzeri kelimelerde olduğu gibi zamme yerine vav yazılmıştır. Bu husus, ilk Arap yazısından henüz kurtulamadıklarındandır.

Üçüncü Kaide: Hemze

Sakin hemze; başta, ortada veya sonda olsun, kendinden önceki harfin harekesine uygun bir şekilde yazılır; تسوؤهم . ائذن . اؤتمن . البأساء . اقرأ ve فاذارءتم . رءيا . الرءيا kelimeleri buna misaldir. Ancak جئناك . هيئ . المؤتون شطئه kelimelerinde harekenin cinsi olan harf hazfedilmiştir. فأتوا kelimesinde olduğu gibi, başına fâ harfi gelen emir fiilleri, وأتمروا kelimesinde olduğu gibi başına vav harfi gelen emir fiilleri aynen böyledir.

Hemze harekeli olur, kelimenin başına veya kendisine ziyade bir harf ilave edilirse fetha, zamme veya kesre durumunda olsun, elifle yazılır. سأنزل أئذامتنا . أئن‌ذكرتم kelimeleri buna misaldir. أيوب . اذ . اولوا . سأصرف . فبأى أئمة . لئلا . لئن . يومئذ . حينئذ . أئنكم‌لتكفرون . أئنالمخرجون . أئنالتاركوآلهتنا أئفكا kelimeleri bundan müstesnadır. Bazen de yâ ile yazılır. Ancak قل‌أؤنبئكم ve هؤلاء kelimeleri bundan müstesnadır.

Şayet hemze ortada ise, harekesi cinsinden olan harfin üzerine yazılır.

سئل . سأل ve نقرؤه kelimeleri buna misaldir. Ancak امتلئت . لأملئن . اشمئزت اطمئننت kelimeleri müstesnadır. Şayet mâkabli fetha, kesre veya zamme olursa, hemze hazfedilmez, harfin harekesi gibi yazılır. سنقرئك . فؤادك . الخاطئة kelimeleri buna misaldir. Şayet mâkabli sakin olursa, üzerine yazıldığı harf hazfedilir; لاتجئروا . يسئل kelimeleri buna misaldir. Ancak موئلا . النشأة kelimeleri müstesnadır. Şayet mâkabli elif, kendisi meftuh ise, daha önce geçtiği gibi, iki elif yanyana geldiğinden hazfedilir. Bu durumda hemze, kendi şekliyle kalır. أبناءنا kelimesi buna misaldir. قرءنا kelimesinde de elif hazfedilir. Şayet hemze, zamme veya kesre ise, آبائهم . آباؤكم kelimelerinde olduğu gibi, hazfedilir. Ancak نحن أولياؤكم . ان أولياؤه . الى أوليائهم . قال أولياؤهم kelimeleri bundan müstesnadır.

Şayet kendisinden sonra aynı cinsten bir harf gelirse, yukarıda geçtiği gibi, hazfedilir. مستهزءون . خاسئين . شنئان kelimeleri buna misaldir. Şayet hemze, kelimenin sonunda ise, mâkablindeki harfin harekesiyle okunur. لؤلؤ . شاطئ سبأ kelimeleri buna misaldir. Ancak, تفتؤا . جزاؤ . قال الملؤا . نبؤا . يدرؤا . ينشؤا علمؤا بنى . من عباده . الضعفؤا . فى أموالنا مانشؤا . يتفيؤا . أتوكؤا . لاتظمؤا . مايعبؤا وما دعؤا . شفعؤا . ان هذا لهو البلؤا . بلؤا مبين . براؤا منكم . شركؤا . يأتيهم نبؤا kelimeleri bundan müstesnadır, hemzeler vav üzerine yazılır. Şayet mâkabli sakin olursa, harfsiz yazılır. ملء الارض . دفء . الخبء . ماء kelimeleri buna misaldir. Ancak لتنوأ . وأن تبوأ . السوأى kelimeleri bundan müstesnadır. Ferra da bunları istisna kabul etmiştir. Fakat bana göre son üç kelime istisna edilmemelidir; Çünkü vav'dan sonra gelen elif, hemze suretinde gelmemiş; fiilin vav'ından sonra ziyade olmuştur.

Dördüncü Kaide: Bedel

Muzaf olmaksızın, الجوة . الصلوة . الزكوة . الحيوة . الربوا . الغدوة . مشكوة منوة kelimeleri, tefhim gayesiyle elif'ten bedel olarak vav ile yazılır. **Ya'**dan kalbedilmiş olan bütün elifler, isim olsun, fiil olsun, zamire bitişsin bitişmesin sakin kelimeye mülaki olsun olmasın, yâ ile yazılır. يتوفيكم kelimesi buna misaldir. ياحسرتى . ياأسفى kelimeleri de buna ayrı bir misaldir. Ancak, عصانى . الاقصا اقصا المدينة . ومن تولاه . طغا الماء . سيماهم . تترا . كلتا . هدانى kelimeleri bundan müstesnadır. Mâkabli yâ olanlar da böyledir. الحوايا . الدنيا kelimeleri buna misaldir. İsim olsun, fiil olsun يحيى kelimesi bundan müstesnadır.

الى . على keyfe mânasında olan انى ve متى . بلى . حتى kelimeleri yâ ile yazılır. Ancak لدا الباب kelimesi bundan müstesnadır. İsim olsun fiil olsun, vavi olan sülasi kelimeler, elifle yazılır. الصفا . شفا . عفا kelimeleri buna misaldir. Ancak, تليها . دحيها . وما زكى منكم . ضحى ve سجى kelimeleri bundan müstesnadır.

Nûn-i tekid-i muhaffefe'den bedel olarak, elifle yazılır. يكونا . اذا . لنسفعا kelimeleri buna misaldir. كأين kelimesi ise, nun'la yazılır. Müenneslik hâ'sı هاء ile yazılır. Bakara, Araf, Hûd, Rûm ve Zuhruf sûrelerindeki رحمت, Bakara, Âl-i İmrân, Mâide, İbrahim, Nahl, Lokman, Fâtır, Tûr sûrelerindeki نعمت, Enfâl, Fâtır, Mümin sûrelerindeki سنت . امرأت kelimeleri ile تمت كلمت ربك الحسنى فنجعل لعنت الله ابنت . فطرت . الخامسة أن لعنت الله . معصيت . ان شجرت الزقوم . قرت عين . جنت نعيم بقيت الله . ياأبت . اللات . مرضات . هيهات . ذات kelimeleri bu kaideden müstesnadır.

Beşinci Kaide: Vasıl ve Fasl

ألا kelimesi, vasl edilerek bitişik yazılır. Şu son kelime bundan müstesnadır. ان لاأقول, Araf sûresinde ان تقولوا, Tevbe sûresinde ان لاملجأ, Hud sûresinde أن لااله . أن لاتعبدوا الا الله, Hac sûresinde ان لاتشرك, Yâsin sûresinde أن لاتعبدوا, Mümtehine sûresinde ان لايشركن, Nûn (Kalem) sûresinde أن لايدخلنها.

مما kelimesi de vasledilmiştir. Ancak Nisâ ve Rûm sûrelerindeki من ماملكت Münafikûn sûresindeki من مارزقناكم âyetleri bundan müstesnadır.

ممن daima vasledilerek yazılır. عمّا daima vasledilerek yazılır. Ancak عن مانهوا bundan müstesnadır. إمّا daima kesre ile vasıl halinde yazılır. Ancak Ra'd sûresindeki وان مانرينك bundan müstesnadır. أمّا kelimesi daima fetha ile yazılır. عمّن kelimesi de mutlak olarak vasl halinde yazılır. Ancak Nur sûresindeki يصرفه عن من kelimesi, Necm sûresindeki عن من تولى kelimesi ayrı olarak yazılır. أمّن kelimesi de vasl edilerek yazılır. Ancak Nisâ sûresindeki أم من يكون ile Tevbe sûresindeki أم من أسس, Sâffât suresinde أم من خلقنا ile Fussilet suresinde أم من يأتى آمنا kelimeleri ayrı olarak yazılmıştır.

ألّم kelimesi de mutlak olarak vasl ile yazılır. Ancak Kasas sûresindeki فان لم يستجيبوا لك ayrı yazılmıştır.

فيما kelimesi de mutlak olarak vasl ile yazılır. Ancak on bir sûrede ayrı yazılır. Bunlar: Bakara sûresindeki ikinci فى مافعلن, Mâide ve Enam suresindeki ليبلوكم فى ما . قل لاأجد فى ما . Enbiya sûresindeki فى مااشتهت, Nur sûresindeki فى ماأفضتم, Rûm sûresindeki فى مارزقناكم, Zümer sûresindeki فى ماهم فيه . فى ماكانوا فيه, Vâkıa sûresindeki وننشئكم فى مالاتعلمون âyetleridir.

انما kelimesi daima vasl halinde yazılır. Ancak Enam sûresindeki ان ما توعدون لآت (Enam, 134.) kelimesi ayrı olarak yazılır.

أنما kelimesi fetha ile daima vasl halinde yazılır. Ancak Hac ve Lokman sûrelerinde أنّ مايدعون (Hac, 62, Lokman, 30.) kelimesi ayrı olarak yazılır. Ancak كلّ ماردّوا الى الفتنة (Nisâ, 91.), من كل ماسألتموه (İbrahim, 34.) âyetlerinde ayrı olarak yazılır.

بئسما kelimesi daima vasl halinde yazılır. Ancak لام ile gelince ayrı yazılır.

ان لن kelimeleri daima vasl halinde yazılır. نعمّا ، مهما ، ربما ، كأنما ، ويكأن kelimeleri ayrı yazılır. Ancak Kehf ve Kıyame sûrelerindekiler vasl halinde yazılır. ان لم ، حيث ما kelimesi, ayrı yazılır. Ancak أين ما فأينما تولوا ، أينما يوجهه âyetlerinde bitişik yazılır. Nisâ sûresindeki أينما تكونوا يدرككم Şuarâ suresinde أينما كنتم تعبدون, Ahzâb sûresindeki أينما ثقفوا âyetlerinde ihtilaf edilmiştir. لكى لا kelimesi ayrı yazılır. Ancak Al-i İmran, Hac, Hadid ve Ahzab surelerindeki ikinci kelime bitişik olarak yazılır.

ابن أمّ ve لات حين، يوم هم kelimeleri ayrı yazılır. Ancak Tâhâ sûresindeki ابن أمّ kelimesi bitişik yazılır. Bu durumda hemze, vav üzerinde gelir, ابن nun hemzesi hazfedilir, kelime يبنؤمّ şekline girer.

Altıncı Kaide: İki kıraatı olup da, birine göre yazılan kelimeler.

Bundan muradımız, şaz olmayanlardır; ملك يوم الدين ، يخدعون الله ، وعدنا ، لاتقتلوهم ، لولا دفع ، فرهن ، طئر ، مضعفة ، عقدت ايمانكم ، الصعقة ، الريح قسية ، قيما ، للنس ، خطيئتكم ، طئف ، حش لله ، وسيعلم الكفار ، تفدوهم ، تظهرون تزور ، زكية ، مهد ، حرم على قرية ، ان الله يدفع ، سكرى وماهم بسكرى الاولين ، لمستم النطفة عظما فكسونا العظم ، سرجا ، بل ادرك ، لاتصعر ، ربنا بعد ، أسور kelimeleri buna misaldir. أسور kelimesi her yerde elifsiz gelir. Elifle okunduğu kadar, hazfiyle de okunur. وهم فى الغرفت آمنون ، غيبت الجب ، انزل عليه ايت ، ثمرت من أكمامها ، فهم على بينت ، جملت. Bu âyetlerdeki elifsiz yazılan kelimeler, cemi okunduğu gibi, müfred de okunmuştur.

تقيّة kelimesi yâ ile, لأهب kelimesi elif ile, يقصّ الحق kelimesi yâ'sız, أتونى زبر الحديد kelimesi sadece elif, ننج المؤمنين kelimesi tek nun'la okunur.

صراط, Araf sûresindeki بصطة, المصيطرون ve مصيطر kelimeleri sadece sâd harfi ile yazılır.

Bazı kelimeler her iki kıraata uygun bir şekilde yazılır. فكهون kelimesi buna misaldir. Bir kıraata göre bu kelime, cemi müzekker salim olduğundan, elif hazfedilerek yazılmıştır.

Şaz Kıraata Uygun Olarak Yazılan Âyetler

Buna misal; ختمه مسك ، ان البقر تشبه علينا ، أو كلما عهدوا ، مابقى الربو ، فلقتلوكم ، انما طئر ، طئره فى عنقه ، فادخلى فى عبدى ، تسقط عليك ، وفصله فى عامين ، عليهم âyetleridir.

Kelimenin yazılışında olmayan, ziyade olarak muhtelif meşhur kıraatlara misal; أوصى ، وصّى ، يجرى تحتها ، من تحتها ، ولله ، سيقولون الله ، وماعملت أيديهم kelimeleri okundukları gibi yazılırlar. Bu kelimeler, İmam Mushaflarda bulunan kelimelerdir.

Fevatihu's-suver, telaffuz şekliyle değil, harflerin meşhur olan kendi şekilleri ile yazılır. حم عسق ayrı yazılırken, المص ve كهيعص bitişik yazılırlar.

Kur'an'ın Yazılış Âdabı

Kur'an'ın güzel, açık ve okunaklı bir şekilde yazılması müstehaptır. Kelimelerine talik yapmak ve küçük çapta bir yere yazmak mekruhtur.

Ebu Ubeyd «F e d a i l u' l - K u r' a n» adlı eserinde, Hz. Ömer'den şu rivayette bulunmuştur: Hz. Ömer bir gün, ince bir kalemle mushaf yazan birine rastlar. Yaptığı bu işi hoş görmeyerek adamı sorguya çeker ve Allah'ın kitabına tazimde bulunun, der. Hz. Ömer, büyük harflerle yazılan mushaf gördüğünde sevinirdi.

Abdurrazzak, Hz. Ali'nin mushafların küçük ebatta olmasını kerih gördüğünü nakleder. Ebu Ubeyd, Hz. Ali'nin Kur'an'ın küçük ebatta yazılmasını hoş karşılamadığını nakleder. Ebu Ubeyd ve Beyhaki, Ebu Hakim Abdi'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Bir gün mushaf yazarken, Hz. Ali yanıma geldi. Bana: Kalemin düzgün olsun, dedi. Kalemi güzelce açtım, yazmağa başladım. Bana: İşte böyle olacak, Allah Kur'an-ı nurlandırdığı gibi, sen de nurlandır, dedi.

Beyhaki, Hz. Ali'den merfuan şöyle dediğini nakleder: Bir kimse Besmeleyi çok güzel yazdı da, Allah günahlarını bağışladı.

Ebu Nuaym «T a r i h u İ s b a h a n»da, İbnu Eşte «K i t a b u' l - M e s a h i f»inde Eban tarikıyle, Enes'den merfuan şu rivayeti yapmışlardır: Besmeleyi güzelce yazanın günahlarını Allah bağışlar. İbnu Eşte, Ömer b. Abdulaziz'den yaptığı rivayette onun, valilerine yazdığı bir yazıda, Besmeleyi yazan, Rahman kelimesini uzatarak yazsın, dediğini nakleder. İbnu Eşte, Zeyd b. Sabitten şu rivayette bulunur: Besmelede sin harfini uzatmadan yazanı, kerih gördü. Yezid b. Elbi Habib'den yaptığı rivayet de şudur: Amr b. Âsım'ın katibi, Hz. Ömer'e yazdığı mektupta, Besmele'deki sin'i uzatmadan yazmıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer adamı dövdü. Kendisine Hz. Ömer seni niye dövdü, diye sorulduğunda: Besmeledeki **sini** uzatmadığımdan, cevabını verdi. İbnu Sirin'den yaptığı rivayet de şöyledir: Besmeledeki sin harfini uzatmayanı, hoş karşılamazdı.

İbnu Ebi Davud «K i t a b u' l - M e s a h i f»inde, İbnu Sirin'in mushafı süslü yazanı kerih gördüğünü nakleder. Neden kerih gördüğü sorulunca, bir eksiklik olduğunu söyledi. Necis bir şeyle Kur'an'ın yazılması haramdır, altın suyu ile yazılırsa güzel olur, dedi. Gazâli de bunu rivayet etmiştir. Ebu Ubeyd, İbnu Abbas, Ebu Zerr ve Ebu'd-Derda'nın, altın suyuyla yazılmasını kerih gördüklerini nakleder. Ebu Ubeyd, İbnu Mesud'dan şu rivayette bulunmuştur: İbnu Mesud bir gün mushafı altın suyuyla süsleyen bir kimseyi görünce; ona: Kur' an'ın en güzel süsü, onu hakkıyla tilavet etmektir, dedi.

Şafii uleması şöyle der: Kur'an'ın, duvara ve tavana yazılması şiddetle mekruhtur.

Kur'an'ın Arapça dışında bir dilde yazılması meselesinde Zerkeşi şöyle

der: Bu hususta hiçbir alimin görüşünü beyan ettiğini görmedim. Belki de caiz olabilir. Şu kadar var ki Arapça bilenin, Kur'an'ı Arapça olarak okuması daha iyidir. Fakat akla en yakın olan, Arapça dışında bir dille yazılmamalıdır. Bu aynen, Arapça dışında başka bir dille okunması gibidir. Ulemanın; 'kalem, iki dilden biridir' sözü de bunu ifade eder. Halbuki Araplar, Arapça dışında bir başka dili bilmiyorladı. Allahu Taâlâ da Kur'an'ı tanıtırken «Âpaçık bir Arapça ile nâzil olduğunu» söylemiştir.

İbnu Ebi Davud, İbrahim et-Temimi'nin şöyle dediğini nakleder: Mushaflar ancak Mısır hattıyla yazılmalıdır. İbnu Ebi Davud, Kur'an'ın Mısır hattıyla yazılmasının Arapça'nın en önemli özelliği olduğunu söyler.

2- Mushaf'ın Noktalanması ve Harekelenmesi

Bu konuda farklı görüşler vardır. Bir rivayete göre mushafa ilk noktalama işaretleri yapan Abdulmelik b. Mervan'ın emriyle Ebu'l-Esved ed-Dueli'dir. Bir rivayete göre; Hasen-i Basri veya Yahya b. Yamer veya Nasr b. Asım el-Leysi'dir.

Kur'an'a ilk hemze, şedde, revm ve işmam'ı koyan el-Halil'dir.

Katade: Kur'an önce noktalandı, sonra da hizip ve cüzlere ayrıldı, der.

Kur'an'da yapılan ilk çalışma, âyet sonlarına nokta koymak oldu. Sonra âyetlerin baş ve sonları belirlendi. İbnu Ebi Davud, Yahya b. Ebi Kesir'in şöyle dediğini rivayet eder: Sahabe, âyet başlarına konan üç noktadan başka, Kur-an'a bir ilavede bulunmamışlardır.

Ebu Ubeyd, İbnu Mesud'un: Kur'an'a, Kur'an dışında bir şey ilave etmeyin, dediğini nakletmiştir. Nehai'den yaptığı rivayette ise, mushaftaki noktaları hoş görmediğini nakleder. İbnu Sirin de: Kur'an'daki noktaları, fevatih ve havatimleri hoş karşılamamıştır. İbnu Mesud ve Mücahid de, Kur'an'ın aşirlere bölünmesini kerih görmüşlerdir.

İbnu Ebi Davud, Nehai'den yaptığı rivayette aşirleri, fevatihi, mushafın ebadını küçültmeyi, sûre adlarının yazılmasını kerih gördüğünü nakleder. Ayrıca, içinde sûre veya âyet adı yazılı bir mushaf getirildiğinde Nehai, bunları silin; çünkü İbnu Mesud, mushafa bunların yazılmasını kerih görmüştür, dediğini nakleder. Ebu'l-Âliye'den yaptığı rivayette ise, mushafta sûrenin başı şöyle, sonu şöyledir, şeklinde yazılan yazıları, kerih gördüğünü nakleder.

Malik b. Enes şöyle der: Resûlüllah'ın 'Kur'an'ı Kur'an dışındaki kelimelerden tecrid ediniz' sözüne uyarak Kur'an'a, aşir ve humus işaretlerinin konulması, sûre isimleri, âyet sayılarının yazılması mekruhtur. Nokta konulması ise, caizdir. Çünkü nokta bir şekil değildir. Noktaların Kur'an'dan olduğunun önemi yoktur. Bunlar, okunan kelimelerin durumunu göstermekten başka bir şey değildir. Buna ihtiyaç duyanlar için, konulmasında bir sakınca yoktur.

Beyhaki şöyle der: Kur'an'a karşı saygı göstermek, en güzel bir hatla, okunaklı yazmak, harfleri küçültmemek ve sık yazmamak, âyet, secde, aşir, vakf sayıları, kıraat ihtilafı ve âyetlerin mânaları gibi hususları âyetlere karıştırmamak, Kur'an'ın adabındandır. İbnu Ebi Davud, Hasan-i Basri ve İbnu Sirin'in mushafı noktalamada beis görmediklerini nakleder. Rabi'a b. Ebi Abdirrahman-dan da harekelenmesinde beis olmadığını nakleder.

Nevevi şöyle der: Mushaf'a nokta ve hareke koymak, hata ve tahriften koruduğu için müstehabdır. İbnu Mücahid, mushafta ancak müşkil kelimeler harekelenmelidir, der. Dâni ise şöyle der: Mushafta, harflerin şeklini değiştireceğinden siyah nokta konulmasına; muhtelif kıraatların, büyük ölçüde karışıklık ve değişikliğe yol açacağından değişik renkli yazı ile bir mushafta toplanmasına cevaz verilmemiştir. Bana göre; hareke, tenvin, şedde, sükun ve med işaretleri kırmızı, hemzeler ise sarı renkle yazılmalıdır.

Cürcani, «e ş - Ş â f i» adlı eserinde, Şafii ulemasından yaptığı nakle dayanarak şöyle der: Kur'an'daki kelimelerin tefsirini satır aralarına yazmak, çirkindir.

3- Kur'an'ın Harekelenmesi

İslamın ilk günlerinde Kur'an'ın harekelenmesi, nokta şeklinde olurdu. Fetha, harfin önüne bir nokta, zamme harfin sonuna, kesre ise altına konulurdu. Dâni bu usulü uygulamıştır. Günümüzde meşhur olan hareke şekli, harflerden alınan harekelerdir. En çok kullanılan ve daha açık olan bu harekelemeyi, ilk defa el-Halil ortaya çıkarmıştır. Fetha harfin üstünde uzunca bir çizgi, kesre harfin altında bir çizgi, zamme ise harfin üstünde küçük vav şeklinde bir işaret, tenvin aynı harfin tekrarıyle, şayet harf **halk** harflerinden önce ve muzher bir harf ise, o harfin üstüne yazılır. Aksi takdirde iki harf arasında kalır. Mahzuf elif ve ondan bedel olan harf yerine, kırmızı işaret konur. Mahzuf olan hemze, harfsiz olarak kırmızı hemze ile yazılır. Yâ harfinden önceki nun ve tenvine iklab alameti olarak, kırmızı nun harfi konur. Halk harflerinden önce de sükun konur. Sükun, idgam ve ihfada okunur. Her sakin harfe sükun konulur, idgam edilen harften sükun kaldırılır. تا dan önceki طاء harfi hariç, sonraki harf şeddelenir. فرطت kelimesinde olduğu gibi طاء harfine sükun konulur.

Harbi, «G a r î b u' l - H a d i s» adlı eserinde, İbnu Mesud'un: 'Kur'an'ı tecrid ediniz' sözünü iki mânaya geldiğini açıklar: Birincisi; tilaveti sırasında başka bir söz karıştırmayınız. İkincisi ise, yazısına nokta veya aşir işaretleri koymayınız, olduğunu söyler. Beyhaki, İbnu Mesud'un kastettiği mâna şudur der: Kur'an'a diğer kitaplardan bir şey karıştırmayanız, çünkü Kur'an'ın dışındaki

kitaplar bize Yahudi ve Hiristiyanlar tarafından ulaştırılmaktadır; onlarınsa güvenilir kimseler olmadığı aşikardır.

4- Mushafın Ücretle Yazılması, Satılıp Alınması

İbnu Ebi Davud, «K i t a b u' l - M e s a h i f»inde, İbnu Abbas'ın Mushaf yazmadan dolayı ücret almayı kerih gördüğünü nakleder. Aynı rivayeti, Eyyub es-Sahtiyani'den nakleder. Hz. Ömer ve İbnu Mesud'dan yaptığı rivayete göre, Mushafın alınıp satılmasını, yazma ücreti alınmasını kerih görmüşlerdir. Muhammed b. Sirin'den de aynı rivayette bulunmuştur. Mücahid, İbnu'l-Müseyyeb ve Hasan-i Basri'den yaptığı rivayete göre bunlar, yukarıdaki üç şeyin yapılmasında beis görmediklerini, nakleder. Said b. Cübeyr'den yaptığı rivayete göre, Mushafların satılması konusunda bir soruya, beis yoktur, şeklinde cevap verdiğini, Mushaf yazanların el emeklerini aldığını, nakletmiştir. İbnu'l-Hanefiyye'den yaptığı rivayette, Mushaf satma konusunda bir soruya, satmasında beis olmadığını, satılanın kağıt olduğunu nakletmiştir. Abdullah b. Şakik'den yaptığı rivayette şöyle dediğini nakletmiştir: Sahabe-i Kiram, Mushaf'ın satılışı konusunda cevaz vermezlerdi. Nahai'nin; 'Mushaf ne satılır, ne de miras bırakılır' sözünü de rivayet etmiştir. İbnu Müseyyeb'den yaptığı rivayete göre, bu zat Mushaf satışını hoş karşılamaz, kardeşine Mushafı yazmada yardım et, veya ona hibe et, dediğini nakleder. Ata tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Mushafları satın al, fakat satma. Mücahid'den yaptığı rivayette ise Mücahid, Mushafların satılmasını nehyetmiş, fakat alınmasına ruhsat vermiştir.

Buraya kadar yapılan nakillerde, selefin şu üç görüşte toplandığı ortaya çıkmıştır; Mushafın satılması kerih, alınması ise kerih değildir. Bize göre en doğru olan da budur. Nevevi, «Ş e r h u' l - M ü h e z z e b»inde bunu doğrulamış, bu görüşü Şafii hazretlerinin sözüyle, İbnu'l-Enbari'nin «Z e v a i d u' r- R a v d a» adlı eserinden nakletmiştir.

Rafii şöyle der: Denildiğine göre, Mushaf yazmadan dolayı alınan ücret, kağıdına ödenen ücrettir. Çünkü Allah kelamı alınıp satılmaz. Bir rivayete göre de alınan ücret, istinsah ücretidir.

Yukarıdaki iki sözün isnadı, İbnu'l-Hanefiyye ile İbnu Cübeyr'e dayanır. Burada üçüncü bir görüş daha vardır ki o da, hem yazma ücreti, hem de kağıt bedelidir. İbnu Ebi Davud, Şabi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Mushafın satılmasında bir beis yoktur. Çünkü satan, kağıt ile el emeğini satmaktadır.

5- Mushafa Layık Olan Hürmet Şekilleri

Şeyh İzzeddin b. Abdisselam, «K a v a i d» adlı eserinde şöyle der: Mushaf huzurunda ayakta durmak, Sahabe devrinde görülmese bile, bidati hasene'dir. Bu konuda en doğru söz, Nevevi'nin «e t - T i b y a n» adlı eserinde ifade ettiği sözüdür. Nevevi, bu hareketin Kur'an'a tazim ve değer verme bakımından müstehap olduğunu kabul etmiştir.

Kur'an'ı öpmek müstehaptır. Çünkü İkrime b. Ebi Cehl Mushafı öperdi. Bazı ulema da Mushafın öpülmesini Haceru'l-Esved'in öpülmesiyle kıyaslamışlardır. Çünkü Mushaf, Allah'ın kullarına bir hediyesidir. Küçük çocuğun öpülmesi nasıl müstehapsa, Mushafın öpülmesi de meşrudur.

Ahmed b. Hanbel'den şu üç rivayet nakledilmiştir; Mushafı öpmek caizdir, müstehaptır. Mushafın öpülmesinde, hürmet ve ikram olsa bile, bu mevzuda kıyas yapmak doğru değildir. Bu yüzden Hz. Ömer, Haceru'l-Esved hakkında şöyle demiştir: Eğer seni Resûlüllah'ın öptüğünü görmeseydim, ben de öpmezdim.

Mushafa güzel koku sürülmesi, yüksek bir yere konması müstehaptır. Mushafın yastık yapılıp üzerinde uyunması haramdır. Çünkü bu hareket, Mushafı küçük düşürmek veya ihanet etmektir. Zerkeşi, Mushafa doğru ayak uzatmayı da haram sayar. İbnu Ebi Davud Sufyan'dan, Mushafın duvara asılmasının mekruh olduğunu nakleder. Ayrıca Dahhak'dan şöyle dediğini rivayet eder: Hadis-i Nebevi'ye, Mushafa ayırdığınız yüksek yer gibi bir yer ayırmayınız.

Sahih bir kavle göre Mushafı gümüşle süslemek caizdir. Beyhaki, Velid b. Müslim'in şöyle dediğini rivayet eder: Malik b. Enes'e Mushaf'ın gümüşle süslenip süslenemeyeceğini sordum; o da bize bir Mushaf getirerek şöyle dedi: Babamın bana, dedemden naklettiğine göre Sahabe-i Kiram, Hz. Osman zamanında Kur'an-ı cemettiler ve elindeki Mushafı göstererek, bu şekilde yaldızladılar, dedi. Sahih olan kavle göre, altın suyu ile yaldızlanmış Mushafı okumak, kadınlara caiz, erkeklere ise değildir. Bazı ulema yaldızlamanın, kabında değil, Mushafın kendisinde yapılacağına cevaz vermiştir. Doğru olan, hem kabının, hem de Mushafın yaldızlanmasındadır.

Mushafın yırtılan veya eskiyen yapraklarının değiştirme ihtiyacı duyulduğunda, bu yaprakların düşüp üzerine basılma endişesi olduğundan, bir kovuğa veya benzeri yerlere konulması caiz değildir. Harflerini kesmek, kelimelerini bölmek olacağından, Mushafı yırtmak caiz değildir; çünkü bu hareket yazılı âyetleri küçümsemek demektir. Halimi de bu görüştedir.

Halimi ayrıca şöyle demiştir: Mushafın kirlenen yapraklarını su ile yıkamak, veya bunları yakmakta beis yoktur. Çünkü Hz. Osman, içinde âyetler ve mensuh kıraatlar bulunan Mushafları yakmış, kimse buna karşı çıkmamıştır. Bazı ulema yıkamanın, yırtmaktan daha uygun olduğu görüşündedirler. Çünkü yıkanan yaprakların suyu, yere dökülmüş olur.

Kadı Hüseyin, «T a l i k»inde Mushafın yakılmasını kesinlikle yasaklamış-

tır. Çünkü yakmak, Mushafa karşı saygısızlıktır. Nevevi de bunun mekruh olduğunu söyler.

Bazı Hanefi fukahasına göre, eskiyen Mushaf yaprakları yakılmaz, bir yere çukur kazılıp gömülür. Üzerine basma ihtimali olduğundan, bu konuda iyi düşünmek gerekir.

İbnu Ebi Davud, İbnu Müseyyeb'in şöyle dediğini rivayet eder: Siz, mushafcık ve mescitcik demeyin; çünkü Allah'a ait olan her şey, büyüktür.

Şafii ve cumhur ulemaya göre; ister küçük, ister büyük olsun, abdestsiz iken Mushaf'a dokunmak haramdır. Çünkü Cenab-ı Hak, لايمسه الا المطهرون (Vakıa, 79.) buyurmuştur. Tirmizi ve diğer muhaddisler: "Kur'an'a temiz olmayan el sürmesin", hadisini rivayet etmişlerdir.

İbnu Mâce ve diğer muhaddisler, Enes'den merfuan şu rivayette bulunurlar: Bir kul öldükten sonra, kabrinde faydalandığı yedi şey vardır: Bunlar; ilim öğretmek, su akıtmak, kuyu kazdırmak, hurmalık yetiştirmek, mescid inşa etmek, ölümünden sonra kendisine istiğfar edecek evlad yetiştirmek veya bir Mushaf miras bırakmaktır.

YETMİŞ YEDİNCİ BÖLÜM

TEVİL VE TEFSİRİN MÂNASI, TEFSİRİN ŞEREFİ VE ONA DUYULAN İHTİYAÇ

Tefsir kelimesi, beyan ve keşf mânasına gelen الفسر masdarından tefil babında bir kelimedir. Gün aydınlandığında أسفر الصبح denildiği gibi, aydınlanma mânasına gelen السفر kelimesinden kalbedilmiştir. التفسرة kelimesinden olduğu da söylenir. Bu kelime, doktorun idrar tahlilinde, hastalığı keşfetmede kullandığı cam tüp mânasındadır.

Tevil, rucu mânasında, الأول masdarından alınan bir kelimedir. Tevil; âyeti muhtemel mânalarından birine tevcih etmektir. Tevil kelimesinin, siyaset mânasında olan الايالة masdarından geldiği de söylenir. Bir sözü tevil eden, o sözün inceliğine inen, taşıdığı mânayı yerinde kullanan kimse demektir.

Ulema, tefsir ve tevil kelimeleri hakkında farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Ebu Ubeyd ve bazı ulema, her iki kelimenin aynı mânada olduğu görüşündedir. Bazı ulema, tefsirle tevilin aynı mânada olduğu görüşüne katılmamışlar, hatta İbnu Habib en-Neysabûri: Zamanımızda o kadar çok müfessir ortaya çıktı ki onlara, tefsir ile tevil arasındaki fark sorulsa, buna cevap vermede aciz kalırlar, demiştir.

Ragıb İsfehani şöyle der: Tefsir, tevilden daha umumi mânadadır. tefsir; ekseriyetle kelimeler ve müfred mânalarında; tevil ise daha çok, kelimelerin mânası ve cümlelerde kullanılır. Tevil deyimi, daha ziyade ilahi kitaplarda, tefsir ise hem ilahi, hem de bunun dışındaki kitaplarda kullanılır. Bazıları tefsiri, kelimenin sadece bir mânasını açıklama; tevili de, bazı delillere dayanarak kelimeyi, muhtelif mânalarından birine tevcih etmektir, şeklinde tarif etmişlerdir.

Maturidi, bu kelimeleri şöyle tarif eder: Tefsir, şu kelimeden murad edilen kesin mâna şudur, Allahu Taâlâ bununla şunu kastetmiştir, şeklinde, şehadette bulunmaktır. Şayet bu mânaya geldiğini gösteren kesin bir delil varsa, bu tefsir, sahih bir tefsirdir. Tevil ise, kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın muradı budur, şeklinde şehadette bulunmadan, kelimenin muhtemel mânalarından birini tercih etmektir.

Ebu Talib Taglebi de bunları şöyle tarif eder: Tefsir; bir kelimeyi, hakiki

veya mecazi mânasiyle açıklamaya denir. Mesela صراطا kelimesinin طريق kelimesiyle, الصيب kelimesinin المطر kelimesiyle tefsiri, buna misaldir. Tevil ise; kelimenin batıni mânasının tefsiridir. Kelime, الاول masdarından alınmıştır; bir şeyin neticesine ulaşmak için aslına dönme mânasındadır. Tevil, murad edilen gerçek mânayı bildirmektir. Tefsir ise, murad edilen mânanın delilini bildirmektir. Kelime, murad edilen mânayı ortaya çıkarır, mânayı ortaya çıkaran da, tefsire işaret eden delildir. Buna örnek, ان ربك لبالمرصاد (Fecr, 14.) âyetidir. Âyetteki المرصاد kelimesi, bu kelimenin masdarından alınmış, murakaba mânasında tefsir edilmiştir. المرصاد kelimesi, mifal veznindedir. Bu âyetin tevili ise; Allah'ın emirlerini küçümsememek, bu emirleri yerine getirmede gaflete düşmekten sakınmak şeklindedir. Kelimenin lügat mânası dışında, kati delillerin bulunması, kelimede murad edilen mânanın açıklanmasını gerektirir.

İsbahani «T e f s i r»inde şöyle der: **Ulemaya göre, âyetin mânasını keşf ve muradını beyan etme demek olan tefsir,** bir kelimenin müşkil ve zahiri mânasına nazaran, daha umumi bir mânadadır. **Tevil, ekseriyetle cümlelerde yapılır.** Tefsir ise, ya السائبة ، البحيرة ve الوصيلة gibi garip kelimelerde veya أقيموا الصلاة و آتوا الزكاة âyetinde olduğu gibi, izahı gerektiren veciz sözlerde veya انما النسيئ زيادة فى الكفر «**(haram ayı) ertelemek küfürde daha ileri gitmektir.**» (Tevbe, 37.) ile البيوت من ظهورها (Bakara, 189.) âyetlerinde olduğu gibi, âyetin nüzulüne sebep olan olayı bilmek suretiyle bu olaydan dolayı âyetin ihtiva ettiği mânayı tasvir eden cümlelerde yapılır. Kelimenin tevili, bazen umumi, bazen de hususi mânada yapılır. Mesela, الكفر kelimesi, bazı âyetlerde mutlak inkar olarak umumi, bazı âyetlerde ise Allah'ı inkar olarak hususi mâna ifade eder. İman kelimesi de böyledir. Bazı âyetlerde mutlak mânada inanmak, bazı âyetlerde ise Allah'a inanmak mânasına gelir. Tevil ayrıca, müşterek mâna taşıyan kelimelerde yapılır. Mesela, وجد kelimesi الجدة ، الوجد ve الوجود mânasında kullanılmıştır.

Bazı ulema tefsirin rivayete; tevilin dirayete, dayanarak yapıldığını söyler.

Ebu Nasr el-Kuşeyri şöyle demiştir: Tefsir; tevile nazaran, rivayetlere uymak, onları duymak veya istinbata bağlı kalmak suretiyle yapılır.

Bir kısım ulema tefsiri şöyle tarif eder: Mânası Allah'ın kitabıyla açıklanan sahih sünnetle tayin edilen şeye, tefsir adı verilir. Böylece âyetin mânası kendiliğinden ortaya çıkmış, vuzuha kavuşmuş olur. Bu durumda âyeti tefsir edenin şahsi görüşüne veya bir başka mâna aramasına ihtiyaç kalmaz, âyetin mânasını olduğu şekilde kabul ederek, mânayı aşmaz. Tevil de, ilmiyle amil, edebî ilimlerde mahir olan bilginlerin, âyetlerdeki incelikleri bulup çıkarmalarıdır.

Aralarında Begavi ve Kevaşi'nin de bulunduğu bazı ulema şöyle der: Tevil; istinbat yoluyla, kitab ve sünnet'e muhalif olmadan, âyetteki mevcut mânayı, bir önceki ve bir sonraki âyetin mânasına uyacak şekilde, mâna vermektir.

Bazı ulema da şöyle der: Istılahta tefsir; **âyetlerin nüzulü, bunların ihtiva ettiği çeşitli yönler ve olaylar, iniş sebeplerini bilmek, Mekki-Medeni, muhkem müteşabih, nâsih-mensuh, hususi-umumi, mutlak-mukayyed, mücmel-müfesser mânaları tesbit etmek, helal ve haram, vaad ve vaid, emir ve nehiy, ibretli ifade ve emsalu'l-Kur'an'a uymaktır.**

Ebu Hayyan bu konuda şöyle der: Tefsir; âyetlerdeki kelimelerin telaffuzu, işaret ettikleri mânalar, müfret ve terkip halindeki hükümleri, terkip halinde taşıdığı mânaları, bu mânalarla ilgili olan yönleri araştıran bir ilimdir. Tarifteki ilim kelimesinden kastımız, umumi mânada kastedilen ilimdir. Âyetlerdeki kelimelerin telaffuzu sözünden kastımız, kıraat ilmidir. İşaret ettikleri mânalar sözünden kastımız, bu kelimelerin delalet ettiği mânalardır. Bu husus müfessirin, tefsir ilminde muhtaç olduğu lügat ilmidir. Müfred ve terkip halindeki hükümleri sözünden kastımız; sarf, beyan ve bedi ilimleridir. Terkip halindeki hükümleri sözünden kastımız; kelimelerin hakiki ve mecazi mânalarıdır. Çünkü terkiplerindeki ifadenin zahiri, belli bir mânaya işaret ettiği halde, bu mânaya hamli mümkün olmadığından, mecazi mânaya hamledilir. Bu mânalarla ilgili yönleri sözünden kastımız; neshin, sebeb-i nüzulün, mübhematı açıklayan kıssaların bilinmesidir.

Zerkeşi ise şöyle der: Resûlüllah'a nâzil olan Kur'an'ın mânalarını açıklamak, ihtiva ettiği hükümleri çıkarmaktır. Bunu yapabilmek için; lügat, nahiv, sarf, ilmi-i beyan, usûl-i fıkıh ve kıraat ilmine müracaat edilir, ayrıca sebeb-i nüzul ile nâsih-mensuh'a ihtiyaç duyulur.

1– Tefsire Duyulan İhtiyaç

Tefsire duyulan ihtiyaç konusunda bazı ulema şöyle der: Şurası bilinen bir gerçektir ki Allah kullarına, anladıkları dille hitap etmiştir. Bu yüzden her resülü, içinde bulunduğu milletin diliyle göndermiş, Kitabını onların diliyle indirmiştir. Tefsire duyulan ihtiyaç konusu, bazı kaideler verildikten sonra ele alınacaktır. Bu kaideler şunlardır: Kitap yazan herkes, şerhe ihtiyaç duyulmaksızın bizatihi anlaşılması için yazar. Bir kitabın şerhinde, şu üç yönde ihtiyaç duyulur:

1– Müellifin geniş bir bilgiye sahip olmasıdır. Müellif, bu geniş ilminden dolayı, veciz bir kelimede dakik mânaları toplar. Belki bu yüzden murad ettiği mânanın anlaşılması güçleşir. Cümlelerindeki bu güç mânayı ortaya çıkarmak için şerhi gerekir. Bu bakımdan müellifin, eserini bizzat şerhetmesi, murad ettiği mânanın anlaşılması bakımından, bir başkasının şerhinden daha açık olur.

2– Müellif, bir meselenin bazı yönlerini veya ona bağlı sebeplerde açıklık olduğu düşüncesiyle, bunlara fazla dikkat etmeyebilir. Veya, üzerinde dur-

duğu mesele, ayrı bir ilim konusu olabilir. Bu durumda eserin kapalı yönlerini açıklamak üzere, şarihe ihtiyaç duyulur.

3- Bir kelimenin mecazi, lafzan müşterek veya iltizami mânaları gibi, farklı mânaya gelme ihtimalinin bulunmasıdır. Bu durumda eser, müellifin gayesini ve tercihini açıklamak üzere şarihe ihtiyaç duyar. Bir eserde; müellifin unuttuğu, hataya düştüğü, bir şeyi tekrar ettiği veya müphem bıraktığı mânalar her zaman görülebilir. Bu yüzden eser, bu gibi hususlara açıklık getirmek üzere, şarihe ihtiyaç duyar.

Bu hususu açıkladıktan sonra şunları söyleyebiliriz: Kur'an, Arapça'nın en fasih olduğu bir zamanda nâzil olmuştur. Bu dili konuşanlar, Kur'an'ın zahiri manası ve ahkamını kolayca anlıyordu. Fakat batını mânasındaki incelikleri ise, Resûlülllah'dan sorup öğrenmekle anlayabiliyorladı. Mesela Sahabe; ولم يلبسوا ايمانهم بظلم **«..imanlarına zulüm karıştırmayanlar..»** (Enam, 82.) âyeti nâzil olduğunda, âyetin zahiri mânasına kapılarak: Hangimiz, nefsimize zulmetmiyoruz?» dediler. Resûlüllah (s.a.v.) sordukları bu âyeti, ان الشرك لظلم عظيم **«..şirk elbette büyük bir zulümdür.»** (Lokman, 13.) âyetini delil getirerek tefsir etmiştir. Ayrıca Hz. Âişe Resûlüllah'a (İnşikak, 7-8.) âyetlerindeki kolay hesabın ne olduğunu sorduğunda Resûlüllah: Bu bir arzdır, buyurmuştur. Başka bir misal de, Adiyy b. Ebi Hâtim'in Resûlüllah'a sorduğu beyaz, siyah iplik meselesidir. Sahabe-i Kiram, Kur'an'ın mânasını anlamada Resûlüllah'ın tefsirine muhtaç oldukları gibi, aynı ihtiyacı biz de duymaktayız. Buna ilaveten Sahabe'nin, zahiri hükümlerde ihtiyaç duymadıkları tefsire, bizler ihtiyaç duymaktayız. Bu noktada eksikliğimiz, Arap dilinin hususiyetlerini iyice öğrenmeden, Kur'an'ı anlamadaki acizliğimizdir. Bu bakımdan bizler, tefsire en çok muhtaç olan kimseleriz. Şurası bilinen bir gerçektir ki, bazı âyetlerin tefsiri; veciz ifadeleri genişletmek, mânalarını açıklamakla yapıldığı gibi, bazılarının tefsiri de, muhtemel mânalardan birini tercih etmekle yapılır.

Huveyyi şöyle der: Tefsir ilmi, hem zor, hem de kolay bir ilimdir. Tefsirin zorluğu, değişik yönlerden kendini gösterir. Burada en önemli zorluk, Kur'an'ın Allah kelamı olmasıdır. İnsan, Allah'ın muradına, Kur'an'ı dinlemekle ulaşamaz. Ayrıca muradını anlamak için, Allah'a vasıl imkanı da yoktur. Halbuki, darb-ı mesel veya şiirler böyle değildir. İnsanın bunları, sahibinin ağzından duyup öğrenmesi veya bunları duyan birinden duyması mümkündür. Kur'an'ın tefsiri ise kesindir; ancak Resûlüllah'tan duymakla bilinir. Kur'an'ın az sayıdaki âyetleri hariç, Allah'ın muradını anlamak zordur. Allah'ın murad ettiği mânayı bilmek, bazı emare ve delillere muhtaçtır. Bundaki hikmet Allah'ın kullarını Kitabı üzerinde düşünmeye sevketmek istemesidir. Bu yüzden Resülüne, her âyetteki muradını açıklamayı emretmemiştir.

2- Tefsir İlminin Şerefi

Tefsir ilminin şerefi, bilinen bir gerçektir. Cenab-ı Hak: يؤتى الحكمة من يشاء ومن يؤت الحكمة فقد أوتى خيرا كثيرا **«Dilediğine hikmeti verir. Hikmet verilen kimseye çok hayır verilmiştir.»** (Bakara, 269.) buyurmuştur.

İbnu Ebi Hâtim ve diğer muhaddisler, İbnu Ebi Talha tarikıyle İbnu Abbas'ın يؤتى الحكمة âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: Âyetteki hikmet kelimesi, Kur'an'ın nâsihi-mensuhunu, muhkem ve müteşabihini, ilk ve son inen âyetlerini, helal ve haram ile emsalini bilmek mânasındadır.

İbnu Merdevyh, Cuveybir tarikıyle, Dahhak'ın İbnu Abbas'dan merfuan yaptığı rivayette يؤتى الحكمة âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: Âyetteki hikmet, Kur'an'dır. İbnu Abbas bunun, Kur'an'ın tefsiri olduğunu söyler. Çünkü bu tefsiri iyiler de, facirler de okur.

İbnu Ebi Hatim, Ebu'd-Derda'nın يؤتى الحكمة âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: Âyetteki hikmet, Kur'an'ı okumak üzerinde düşünmek mânasındadır. Bu rivayetin bir benzerini İbnu Cerir, Mücahid, Ebu'l-Âliye ve Katade'den rivayet etmiştir.

وتلك الأمثال نضربها للناس وما يعقلها الا العالمون **«Biz bu misalleri insanlara anlatıyoruz ama; onları bilenlerden başkası düşünüp anlamaz.»** (Ankebut, 43.) âyeti hakkında İbnu Ebi Hâtim, Amr b. Mürre'nin şöyle dediğini nakleder: Kur'anda bu âyet kadar beni hüzünlendiren bir âyete rastlamadım; çünkü mânasını bilmediğim âyetler vardır.

Ebu Ubeyd, Hasan-i Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Allah, indirdiği her âyetin, kimin hakkında indiğini ve âyetten murad ettiği mânanın bilinmesini ister.

Ebu Zerri'l-Herevi, «F e d a i l u' l - K u r' a n» adlı eserinde Said b. Cübeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ı okuyup da tefsirini bilmeyen, şiiri hızlıca okuyan Arabi gibidir. Beyhaki ve diğer muhaddisler, Ebu Hüreyre'den merfuan şu rivayette bulunmuşlardır: Kur'an'ın irabını yapınız, garip kelimelerini öğreniniz. İbnu'l-Enbari, Hz. Ebubekr'in şöyle dediğini nakleder: Kur'an'dan bir âyetin irabını yapmam, o âyeti ezberlememden daha iyidir. Yine Abdullah b. Bureyde'den yaptığı rivayette, Ashab'dan birinin şöyle dediğini nakleder: Bir âyetin irabını yapmak için kırk gün yolculuk yapacağımı bilsem, bu yolculuğa katlanırdım. Ayrıca, Şabi tarikıyle şöyle dediğini rivayet eder; Hz. Ömer: Kur'an'ı okuyup irabını yapan kimse, Allah katında şehidlik mertebesine nail olur, buyurmuştur.

Bu rivayetlerden sonra şunu ilave etmek isterim: Bana göre rivayetler, Kur'an'ın tefsirini ve açıklamasını teşvik eden âyetlerdir. İrab, nahiv ilminde sonradan çıkan bir ıstılahtır. Çünkü Sahabe-i Kiram konuştukları dili çok iyi bil-

diklerinden, irab bilmelerine ihtiyaç yoktu. İbnu Nakib'in de aynı görüşte olduğunu gördüm. İbnu Nakib, bunun sınai irab olduğunu söylerse de, bu görüşü yerinde değildir. Kur'an'ın irabına dair Silefi, «e t - T u y u r a t»ında İbnu Ömer'den merfuan şu rivayeti nakleder: Kur'an'ın irabını yapınız, size tefsirini öğretir.

Ulemanın icmaına göre tefsir, farz-ı kifayedir, şeri ilimlerden üçünün en önemlisidir.

İsbahani şöyle der: İnsanın yapacağı en şerefli hizmet, Kur'an'ı tefsir etmektir. Bu sözü şöyle açıklayabiliriz: Bir sanatın değeri, kuyumculukta oluduğu gibi, o sanatın kendisindedir. Çünkü kuyumculuk, deri tabaklama mesleğinden daha üstündür. Kuyumcu altın ve gümüşle uğraşırken, tabakçı ölü hayvan derileriyle uğraşır. Bir sanatın değeri; tıp ilminde olduğu gibi, sanatın gayesine bağlıdır. Mesela tıp ilmi, çöpçülükten daha şereflidir. Çünkü gayesi, insanın sıhhatiyle uğraşmaktır. Çöpçünün gayesi temizliği sağlamaktır. Sanatın değeri ayrıca, fıkıh ilminde olduğu gibi, duyulan ihtiyacın derecesine göre olur. Tıbba nazaran fıkıh ilmi, çok ihtiyaç duyulan bir ilimdir. İnsan her hal ü karda fıkıh ilmine muhtaçtır. Çünkü din ve dünya hayatını ıslah ederek nizama koyan, tıp ilmi değil, fıkıh ilmidir. Tıbba ancak, bazı anlarda, bazı kimseler muhtaçtır.

Bu husus anlaşılınca tefsir ilmi hakkında şunları söyleyebiliriz: Tefsir ilmi, şu üç yönden şerefe sahiptir:

a- Mevzuu yönüyledir; tefsirin mevzuu, her hikmetin kaynağı, her faziletin aslı olan, Allah kelamıdır. Kur'an'da önceki milletler kadar, sizden sonrakilerin de haberleri, aranızda cari olan hükümler vardır. Kur'an ne kadar okunsa bıkılmaz, hikmetleri tükenmek bilmez.

b- Gayesi yönüyledir; tefsirin gayesi, Allah'ın emirlerine sımsıkı sarılmak ebedi saadete ermektir.

c- Duyulan ihtiyaçtır; çünkü dünya ve ahiretle ilgili her türlü olgunluk, dini ve dünyevi ilimlerle sağlanır. Bütün bunlar, Kur'an'da mevcut ilme dayanır.

YETMİŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

MÜFESSİRDE ARANAN ŞARTLAR VE UYMASI GEREKEN ESASLAR

Bu konuda ulema şöyle der: Kur'an-ı Kerimi tefsir etmek isteyen kimse, âyetlerinin tefsirini önce Kur'an'da arar. Çünkü Kur'an'ın bir yerinde mücmel olarak geçen bir âyet, başka bir yerde tefsir edilmiştir. Keza bir sûrede muhtasar olarak geçen bir âyet, Kur'an'ın bir başka sûresinde genişçe anlatılmıştır.

İbnu'l-Cevzi, Kur'an'ın bir sûresinde mücmel olan âyetin, diğer bir sûrede açıklandığına dair bir kitab telif etmiştir. Mücmel bahsinde bu kitab'dan bazı misaller vermiştim. Eğer müfessir tefsirini Kur'an-ı Kerimde bulamazsa, sünnette arar. Çünkü sünnet, Kur'an'ın tefsiri ve izahıdır. Nitekim İmam Şafii şöyle demiştir: Resûlüllah'ın verdiği her hüküm, Kur'an'dan aldığı mânadır. Çünkü Allahu Taâlâ انا أنزلنا اليك الكتاب بالحق لتحكم بين الناس بما أراك الله **«Biz kitabı sana hak olarak indirdik ki insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği biçimde hüküm veresin»** (Nisâ, 105.) buyurmuştur. Resûlüllah (s.a.v.) ise: Şunu iyice bilin ki bana, Kur-an'la birlikte bir benzeri verilmiştir; o da sünnettir, buyurmuştur. Eğer müfessir, âyetin tefsirini sünnette de bulamazsa, Sahabe'nin sözlerine müracaat eder. Çünkü Sahabe, Kur'an-ı Kerimin nüzulü esnasında geçen olaylara ve sebeplere şahid oldukları, Arap diline hakimiyetleri, gerçek ilim ve amel-i salih üzere olmaları sebebiyle, tefsirini en iyi bilenlerdir. Hakim «M ü s t e d r e k»inde bu hususu şöyle açıklar: Vahyin nüzulüne şahid olan Sahabe'nin tefsiri, merfu haber hükmündedir.

İmam Ebu Talib et-Taberi «T e f s i r»inin mukaddimesinde müfessirde aranan şartlar hakkında şöyle der: Müfessirde aranan ilk şart, inancının sağlam olması ve dinin esaslarına bağlı kalmasıdır. İnancı hususunda tenkide uğrayan bir kimseye dünya işlerinde güven duyulmazken, din hususunda nasıl güven duyulur? Ayrıca dünya işleri hakkında verdiği bilgilere, dinen güven duyulmazken Allah'ın kelamı hakkında verdiği bilgilere nasıl güven duyulur? Eğer bu kimse ilhad ile itham olunmuş ise, fitne çıkarmasından, ardniyeti ve hilesinden emin olunamaz. Rafizi'lerin aşırıları ile Batınilerin durumu aynen böyledir. Eğer

o, nefsani arzularına kapılmış ise, bu arzuları istikametinde hareket etmeyeceğinden kimse emin olamaz. Bu aynen, Kaderiyye'nin durumu gibidir. Onlardan biri tefsir sahasında bir eser yazdığında gayesi; bu konuda yeterli bilgisi olmayan kimseleri, selefe tabi olmaktan ve hidayet yolunu tutmaktan alıkoymaktır. Bu durumda müfessirin, Hz. Peygamber'den, Ashab'ından ve tabiundan yapılan nakillere dayanması, sonradan ortaya çıkan uydurma haberlerden de uzak durması gerekir.

Bir âyetin tefsirinde Sahabe kavlinin birbirinden farklı olduğu görülürse, aralarını telif etmek de mümkün ise, bu kaviller telif edilir. Mesela Sahabenin Fatiha sûresinde geçen الصراط المستقيم âyeti hakkındaki kavilleri aynı noktada toplanmaktadır. Müfessir bu kavillerden, diğerini de içine alan bir kavli seçer. Böylece, Kur'an'ın ifadesi ile Enbiyanın tabi olduğu hidayet arasındaki zahiri fark, ortadan kalkmış olur.

Müfessir; ister Resûlüllah'ın ister Hz. Ebubekir veya Hz. Ömer'in tefsire dair sözlerini alsın, âyeti Allah'ın muradına uygun bir şekilde tefsir etmiş olur. Eğer kaviller arasında farklılık olur, bunların telafisi de mümkün olmazsa müfessir, hakkında bir haber sabit olan görüşü tercih eder. Eğer nakli bir haber bulunamazsa, istidlal yoluyla bir görüş çıkabilirse, bu görüşü tercih eder. Mesela; huruf-i mukatta'nın mânası hakkında ileri sürülen görüşlerden, bu harflerin kasem harfi olduğunu söyleyenin görüşü, tercih edilir.

Şayet, murad edilen mânaya ait deliller arasında bir fark olursa müfessir, bu konuda bir karışıklık olduğunu bilir, Allah'ın bu harflerden murad ettiği mânaya inanır, bu mânayı kendine göre tayin etmeğe çalışmadan, mücmel mâna veya müteşabih âyet olarak kabul eder.

Müfessirde olması gereken şartlardan biri de, doğru bir tefsir yapabilmesi için, kullandığı ifadelerin âyetin tefsirine uygun ifadeler olmasıdır. Çünkü Cenab-ı Hak, والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا **«Ama bizim uğrumuza cihad edenlere biz yollarımızı açarız..»** (Ankebût, 69.) buyurmuştur. Müfessirin gayesi, dünya menfaatlarından uzak olduğu sürece, halisane olur. Şayet dünyaya rağbet edecek olursa, yaptığı tefsir kendisini istediği gayeye ulaştıramayacağı gibi, yanlış bir amelde de bulunmuş olur.

Bütün bu şartlara ilaveten müfessir, âyetlerdeki muhtelif mânalara dikkat etmek suretiyle, irab kaidelerini de iyice bilmesi gerekir. Yaptığı tefsire uyarak, ister hakikat, ister mecaz olsun, dilin asli yapısından uzaklaşırsa, tefsiri geçersiz olur. Bazı müfessirler قل الله ثم ذرهم (Enam, 91.) âyetini **Allah de, onları kendi haline bırakıver,** şeklinde tefsir etmiş, âyetteki haber cümlesinin mahzuf olduğunu düşünememiştir. Halbuki âyetin takdiri, **Kur'an'ı Allah indirdi de, sonra onları kendi haline bırakıver,** şeklindedir. Buraya kadar verilen bilgiler, Ebu

Talib'den alınmıştır.

İbnu Teymiyye, Usul-i Tefsire dair yazdığı kitabında şöyle der: Resûlüllahın Sahabe'ye, Kur'an'ın kelimelerini açıkladığı gibi, mânasını da açıkladığının bilinmesi gerekir. لتبين للناس ما نزل اليهم **«..kendilerine indirileni açıklayasın diye.»** (Nahl, 44.) âyeti bunu ifade etmektedir.

Ebu Abdirrahman es-Sülemi şöyle der: Osman b. Affan, Abdullah b. Mesud gibi bize Kur'an okumasını öğreten Sahabiler, Resûlüllah'dan on âyetin mânasını öğrenip amel etmedikçe, başka âyetlere geçmezler; **Biz Kur'anı, ilmi ve ameliyle birlikte öğrendik,** derlerdi. Bu yüzden bir sûrenin ezberlenmesi, uzun bir zaman alırdı. Ahmed b. Hanbel, «M ü s n e d»inde rivayet ettiğine göre, Enes şöyle demiştir: Sahabe'den biri Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini ezberlediğinde, onların bu ezberi gözümüzde büyürdü. Ahmed b. Hanbel, «M u v a t t a»ında, İbnu Ömer'in Bakara sûresini sekiz senede ezberlediğini rivayet etmiştir. Sahabe'nin bu davranışı, كتاب أنزلناه اليك مبارك ليدبروا آياته **«(Bu Kur'an), çok mübarek bir kitap'tır. Onu sana indirdik ki âyetlerini düşünsünler..»** (Sâd, 29.), أفلا يتدبرون القرآن **«Kur'an'ı dünmüyorlar mı?..»** (Nisâ, 82.) âyetlerine dayanır. Çünkü mânasını anlamadan âyetler üzerinde düşünmek, mümkün değildir.

Tıb veya matematik gibi belli bir ilim dalında yazılan kitapları okuyanların, bu kitablara ait şerhlerden istifade etmeden okumaları mümkün değilken, Müminlerin temel kitabı olan, kurtuluş ve saadetlerini sağlayan, dünyevi ve uhrevi işlerinde kendilerine destek olan Allah kelamı, nasıl olur da tefsire muhtaç olmaz! Kur'an'ın tefsiri hususunda, Sahabe-i Kiram arasında, gerçekten az denecek kadar ihtilaf mevcuttu

Tabiun arasında bu ihtilaf, Sahabeye nazaran biraz daha fazla olmuşsa da bu, daha sonrakilerin yanında gene de az sayılır.

1- Tabiun Tefsiri

Tabiun müfessirleri, tefsire dair bilgilerin tamamını, Sahabe'den öğrenmişler, sadece âyetler hakkında istidlal ve istinbatta bulunmuşlardır. Selef uleması arasında, tefsire dair ihtilaflar çok azdır. Aralarındaki ihtilafın çoğu, birbirine zıt mânada olan ihtilaf değil, nevi ihtilafına dayanır. Bu ihtilaf ta ikiye ayrılır:

a- Tabiun'dan birinin, âyetten anladığı mânayı, hocasınınkinden farklı olarak ifade etmesidir. Bu da farklı bir mâna vermekten ziyade, kelimeleri değişik şekilde açıkladıklarını gösterir. Mesela; الصراط المستقيم âyetini bazıları, Kur'ana ittiba, bazıları da İslama ittiba mânasını vermişlerdir. Netice itibariyle her iki tefsir, aynıdır. Çünkü İslam dinine ittiba demek, Kur'an'a ittiba demektir. Fakat bu tefsiri yapanlar, birbirinden farklı vasıflarda bulunmuşlardır. الصراط kelimesi-

nin ayrıca, üçüncü bir vasfı da bulunmaktadır. Bazıları الصراط kelimesinin; ehli sünnet ve'l-cemaat, ubudiyyetin, Allah'a ve Resûlüne itaat olduğunu, söylemişlerdir. Bunların hepsi, aynı gerçeği ifade etmiş, fakat her müfessir, kelimeyi değişik sıfatlarla vasıflandırmıştır.

b- Her müfessirin, umumi mânadaki kelimenin temsil yoluyla bir yönünü açıklaması, umumi veya hususi mânasında bir tahdide gitmeksizin, muhataba bu kelimenin sadece mânasını hatırlatmasıdır. Mesela; ثم أورثنا الكتاب الذين اصطفينا **«Sonra Kitab'ı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik..»** (Fâtır, 32.) âyeti bu nevi tefsire bir misaldir. Şurası bir gerçektir ki, nefsine zülmeden kimse, dini vecibeleri yerine getirmeyen, yasakları çiğneyen kimse demektir. Muktesid ise, dini vecibeleri yerine getiren, haramdan uzaklaşan mânasındadır. Sâbık ise, dini vecibelerle birlikte hasenatı da yaparak, bu yolda daima yarışan kimse demektir. Muktesid olanlar, ashab-ı yemin, sabıklar ise, Allah'ın emirlerini yerine getirmede yarışanlardır.

Bu âyeti tefsir edenler, Allah'a itaat nevilerinden birini zikrederler. Mesela bir müfessir sabık kelimesini, namazı ilk vaktinde kılan, muktesidi, namazı vaktinde kılan, nefsine zulmedeni ise, ikindi namazını güneşin batışı sırasında kılan şeklinde tefsir etmiştir. Bir başka müfessir de, sabık kelimesini zekatıyla birlikte sadaka veren, muktesid kelimesini, sadece zekâtını veren, nefsine zülmedeni ise, zekatını vermeyen şeklinde tefsir etmiştir.

2- Selef Tefsirinde İhtilaf

Tefsirin nevileri konusunda zikrettiğimiz bu iki husus, bazen isim ve sıfatların nevilerini, bazen de kelimedeki mânaların bir kısmını ifade eder. Görünürde ihtilaf gibi kabul edilen selef ulemasının tefsiri, umumiyetle böyledir.

Selef arasında görülen ihtilaf, kelimenin iki mânaya muhtemel olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ihtilaf, kelimenin lügat yönünden birkaç mâna ifade etmesinde görülür. Mesela; قسورة kelimesi, hem bir şey atan, hem de arslan mânasında, عسعس kelimesi, hem gecenin başlaması, hem de bitmesi mânasındadır. Ya da, ikimânaya uygun düşmesinde görülür. Fakat bununla, iki neviden veya iki şahıstan biri murad edilir, ثم دنى فتدلى (Necm, 8.) âyetindeki zamirlerle, الفجر . الشفع . الوتر . ليال عشر ve benzeri kelimeler, buna misaldir. Bu gibi kelimelerde, selef ulemasının verdiği mânalar doğru olabileceği gibi, olmayabilir de.

Verilen mânanın doğru olması, ya âyetin iki kere nâzil olmasındandır. Bu durumda bazen biri, bazen de diğeri kastedilir. Ya da, kelimenin müşterek mânalı olmasındandır. Bu kelimede, her iki mânanın murad edilmesi mümkündür. Veyahut, kelimenin her iki mânaya uygun düşmesindendir. Bu takdirde, tahsisini gerektiren bir sebep yoksa, umumi mânada olur. Bu üçüncü neve göre, kelimenin iki mânası da sahih olursa, bu kelime ikinci neve girmiş olur.

Selef ulemasından rivayet edilen, bazı ulema tarafından ihtilaflı görülen kaviller, bir mânanın birbirine yakın kelimelerle anlatılmasından ileri gelmektedir. Mesela bazı müfessirler تبسل kelimesini تحبس şeklinde tefsir ederken, bazıları da ترتهن kelimesiyle tefsir etmişlerdir. Her iki kelime, mâna bakımından birbirine yakın kelimelerdir.

İbnu Teymiyye, tefsirdeki ihtilaf iki nevidir, şeklinde bir başlık açarak şöyle demiştir: Birincisi; sadece nakle dayanan ihtilaftır, bu da Resûlüllah'dan, Sahabe veya tabiun'dan gelen haberlerde görülür. Bunlar arasında, sahih olanla olmayanın bilinmesi mümkün olduğu gibi, mümkün olmayan rivayetler de mevcuttur. Sahih rivayetlerin zayıf rivayetlerden ayrılması mümkün olmayan bu son kısmın çoğunu, bilinmesinde fayda olmayan rivayetler teşkil eder. Bunlar; Ashab-ı Kehf'in köpeğinin rengi ve ismi; kesilen inekten öldürülene dokundurmak üzere alınan parçanın ne olduğu, Nuh'un inşa ettiği geminin eni-boyu ve kullanılan kerestenin cinsi, Hızır'ın öldürdüğü çocuğun ismi gibi hususlardır. Bu gibi rivayetler, nakille bilinen rivayetlerdir. Resûlüllah'dan sahih olarak nakledilen rivayetler kabul edilir, sahih olmayanlar kabul edilmez. Ka'b ve Vehb b. Münebbih gibi ehl-i kitab ulemasından yapılan rivayetler, ne tasdik ne de tekzib edilir. Çünkü Resûlüllah bu hususta şöyle buyurmuştur: Ehl-i kitab, size bir şeyden bahsederse onları ne tasdik edin, ne de yalanlayın.

Tabiun müfessirlerinden nakledilen bazı rivayetler, ehl-i kitap'tan aldıklarını zikretmeseler bile, aynen ehl-i kitab'ın nakilleri gibidir. Tabiun kavillerinde ihtilaf mevcutsa, bu kaviller hüccet sayılmaz. Şayet aynı konuda Sahabe'den sahih bir rivayet mevcutsa, tabiundan nakledilen rivayete nazaran, Sahabe kavli tercih edilir. Çünkü Sahabenin bunu ya Resûlüllah'dan bizzat veya Resûlüllah'd[illegible] bizzat duyan birinden duyma ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü Sahabenin tabiun'a nazaran ehl-i kitab'dan yaptığı nakiller, çok azdır. Bu durumda Sahabenin kendisine ait sözünü nasıl olur da eh[illegible] kitab'dan almıştır, denilir? Halbuki Sahabe, eh[illegible] kitabı tasdikten menedilmiştir.

3- Batıl Tefsir Şekilleri

Sahih olduğu bilinen rivayetler, Allaha şükür pek çoktur. İmam Ahmed; Tefsir, destan ve savaş hikayelerinin aslı yoktur, demiş olsa bile, tefsire dair haberlerin çoğu mürseldir, şeklinde if[illegible]de etmiştir.

Nakille değil, istidlal yoluyla bilinen rivayetlerin çoğu, iki yönden hatalıdır. bu hata; Sahabe, tabiun ve tebeitabiun tefsirlerinden [illegible]nra yapılm[illegible]ğa başlanmıştır. Bu üç neslin sözleriyle yapıl[illegible]n tefsirlerde, şu iki hususla ilgili rivayetler

bulmak hemen hemen mümkün değildir. Mesela: Abdurrazzak, Firyabi, Vaki b. Cerrah, Abd b. Humeyd, İshak b. Rahaveyh ve benzeri müfessirlerin tefsirleri, bu kabil tefsirlerdendir. Bu iki husustan biri, müfessirin kendine göre bir mâna bulup âyetleri buna göre tefsir etmesidir. İkincisi de, Kur'an-ı Resûlüllah'ın sözlerini dikkate almadan, muradını desteklemek üzere Arapça bilen herhangi kimsenin sözüyle tefsir etmesidir. Birinci kısımdaki müfessirler, âyetlerin ifade ettiği mânayı dikkate almaksızın, kendi görüşlerine uygun mânaya değer vermişlerdir. Diğerleri ise, sadece lafza bağlı kalmışlar, Resûlüllah'ın sözlerine ve âyetin siyakına bakmaksızın, Arap diline uygun olan mânaya yönelmişlerdir. Bunların yaptığı çoğu hatalar, kelimenin lügat mânasına bağlı kalmalarındandır. Nitekim önceki müfessirler de aynı hataya düşmüşlerdir. Mânaya önem vererek Kur'an-ı tefsir eden müfessirlerin yaptığı çoğu hatalar, diğer kısımdaki müfessirlerin düştüğü hata gibi, tefsir ettikleri mânanın doğruluğuna güvenmelerinden zuhur etmiştir. Birinciler mânayane kadar önem vermişlerse, ikinciler de o nisbette lafza önem vermişlerdir. Birinciler, iki grupta toplanır; bir kısmı âyetleri ifade ettikleri mânadan ayırarak tefsir ederler, diğer kısmı ise, âyette bulunmayan veya murad edilmeyen mânaya hamlederek tefsir ederler. Her iki durumda vermek istedikleri müsbet veya menfi mâna batıl olabilir, hem delilleri, hem de verdikleri mâna hatalı olur; veya gerçek olabilir. Bu durumda hatalar, verdikleri mânada değil, kullandıkları delillerde görülür.

Her iki durumda hata edenler, bidat ehlinden olanlardır. Bunlar kendi batıl mezheplerine inanmışlar, bunu Kur'an'a aktarmışlar, kendi görüşlerine göre Kur'an'ı tefsir etmişlerdir. Halbuki ne Sahabe, ne de tabiun'dan kendi görüş ve tefsirlerini destekleyen bir müfessir yoktur. Bunlar, mezheplerinin görüşleri istikametinde tefsirler yazmışlardır. Abdurrahman b. Keysan, Cubbaî, Abdulcebbar, Rummani, Zemahşeri ve benzerleri, bu nevi tefsir yazanlardandır.

Bu müfessirler arasında, Zemahşeri gibi, ifadesi güzel, pek çok kimsenin fark edemiyeceği şekilde cümleleri arasına sinsice bidatlerini yerleştirenler de vardır. Zemahşeri, ehli sünnet müfessirlerinin çoğuna, mezhebinin batıl tefsirlerini kabul ettirmiştir. Fakat İbnu Atıyye ve benzeri müfessirler, bidatten uzak, ehli sünnete bağlı tefsir yazmışlardır. Şayet İbnu Atıyye tefsirinde selef'den yaptığı rivayetleri, usulüne uygun olarak zikretseydi, tefsiri daha mükemmel olurdu. İbnu Atıyye nakillerin çoğunu, tefsirlerin en mükemmel ve en değerlisi olan İbnu Cerir et-Taberi'nin tefsirinden almıştır. İbnu Atıyye, selef'den naklettiği rivayetler üzerinde fazla durmadan, kelam ulemasının sözlerini zikretmiştir. Oysa kelam uleması, ehli sünnete Mutezile'den daha yakın olmakla beraber, Mutezile mezhebine yakın bir usul seçmişlerdir. Kelamcılar her ne kadar bu usulü benimsemişlerse de, Mutezile ile aynı fikirde olmadıklarını da kabul etmek

gerekir. Sahabe ve tabiun müfessirleri âyetin tefsirini verdikleri halde, sonradan gelen bazı müfessirler, inandıkları mezhebe göre, farklı sözlerle âyeti tefsir etmişlerdir. Âyetlerin bu şekilde tefsiri, Sahabe ve tabiun'un tefsir usulü değildir. Sahabenin usulüne uymadan tefsir edenler, Mutezile gibi bidat ehlinin tefsirine ortak olmuşlardır.

Özet olarak diyebiliriz ki, Sahabe ve tabiun'un tefsir şeklinden ayrılıp, eserlerini buna muhalif olarak yazanlar, hataya düştükleri kadar, bidate de saplanmışlardır. Zira, Sahabe-i Kiram, Kur'an'ın mânasını ve tefsirini en iyi bilen kimseler olduğu gibi, Resûlüllah'ın hak olarak getirdiklerini de en iyi bilenlerdi. Âyetin mânasında değil, delilde hata edenlerin çoğu; sûfiler, vaizler ve fukahadır. Bunlar Kur'an'ı, aslında sahih mânalarla tefsir etmişlerse de Kur'an, onların işaret ettiği mânada değildir. Mesela Sülemi'nin «H a k a i k»ı bu gibi tefsirlerle doludur. Eğer verdikleri mâna, batıl mânalar ise, tefsirleri birinci kısım tefsirler arasına girer. Bunlar İbnu Teymiyye'den özet olarak nakledilen bilgilerdir. Bu görüşler, gerçekten nefis görüşlerdir.

4- Tefsirin Ana Kaynakları

Zerkeşi, «B u r h a n»ında şöyle der: Kur'an'ı tefsir etmek isteyenin istifade edeceği pek çok kaynak vardır. Bunların en önemlisi, şu dört ana kaynaktır:

a- İlk kaynak, Resûlüllah'ın sünnetidir. Resûlüllah'dan nakil, herkesçe bilinen makbul tefsirdir. Fakat, Sünnete karışmış çok sayıdaki zayıf veya mevzu hadislerden sakınmak gerekir. Bu bakımdan İmam Ahmed: Tefsir, destan ve savaş hikayeleri gibi üç nevi kitabın aslı yoktur, demiştir. Talebelerinden bazıları bu sözünü şöyle açıklamışlardır: Üstadın bundan gayesi, bu kitaplardaki naklillerin çoğu, muttasıl sahih senedlerle rivayet edilmemiş olmasındandır. Bununla beraber tefsire ait pek çok sahih rivayetler mevcuttur. Mesela Enam sûresindeki zulüm kelimesinin şirk ile tefsiri, ayrıca İnşikak sûresi 8. âyetteki kolay hesabın, hemen biten hesap ile tefsiri, Enfâl sûresi 60. âyetteki kuvvet kelimesinin atmak ile tefsiri bu kabildendir.

Derim ki: Bu gibi tefsirler, gerçekten azdır. Hele merfu senedle rivayet edilenler azdır. Kitabın sonunda, inşaallah bunları ayrıca zikredeceğim.

b- İkinci kaynak, Sahabe'nin sözüdür. Hakim «M ü s t e d r e k»inde zikrettiği gibi, Sahabe kavli, merfu hadis hükmündedir. Hanbeli ulemasından Ebu'l-Hattab şöyle der: Sahabe kavli hüccet değildir dersek, merfu hadis hükmünde olmama ihtimali mevcuttur. Doğru olan, merfu hadis hükmünde olmasıdır. Çünkü Sahabe kavli rey değil, rivayetten ibarettir.

Burada şunu ilave etmek isterim: Hakim'in sözüne, müteahhirundan İbnu

Salah ve diğer muhaddisler, Sahabe'nin merfu sözleri, sebebi nüzul ve benzeri hususlarla ilgilidir. Bu gibi konulara rey dahil değildir. Hakim'in bunu «U l u m- u l - H a d i s»inde bizzat zikrettiğini ve şöyle dediğini gördüm: Sahabe tefsiri, mevkuf hadis nevindendir. Sahabe tefsirinin müsned haber olduğunu söyleyenler, bunların sebebi nüzulle ilgili rivayetler olduğunu belirtmişlerdir. Hakim burada Sahabe tefsirini sebebi nüzule tahsis etmiş, «M ü s t e d r e k»inde ise umumi mânada kullanmıştır. Ben, birinci görüşün doğruluğuna inanıyorum.

Zerkeşi şöyle der: Tabiun kavlinin tefsirdeki değeri hakkında imam Ahmed'den iki rivayet vardır. İbnu Akil, Şube'den yapılan rivayete dayanarak, bunu kabul etmiştir. Fakat müfessirler, tabiun kavlini kullanmışlardır. Çünkü tabiun, sözlerinin çoğunu Sahabe'den almışlardır. Tabiun'dan nakiller, muhtemelen değişik lafızlarla rivayet edildiğinden, bu konuda bilgisi olmayanlar bunu hakiki bir ihtilaf zannederek, değişik kaviller şeklinde naklederler. Fakat gerçek bu değildir. Tabiun, kendisine göre en açık veya soru soranın durumuna en uygun olan mânayı, âyetten çıkarmaya çalışmışlardır. Bazıları, âyete uygun veya benzeri bir mâna verirken, bazıları da âyette kastedilen veya neticede aynı mânaya gelen bir mâna vermişlerdir. Tabiun'dan gelen bütün rivayetlerin arasını cemetmek mümkün olmasa bile, hepsi de umumi olarak aynı mânada birleşmektedir. Tabiundan birinin iki rivayeti varsa, sıhhat dereceleri aynı ise, sonradan söylediği söz, daha muteberdir. Şayet aynı değilse, ilk sözü daha muteberdir.

c– Üçüncü kaynak; mutlak olarak Arap diline dayanmaktır. Çünkü Kur'an, bu dille nâzil olmuştur. Pek çok ulema, bu görüştedir. İmam Ahmed bunu bazı eserlerinde zikretmiştir. Fakat Fadl b. Ziyad, İmam Ahmed'den Kur'an'ı şiirle açıklanması hoşuma gitmez. Kur'an'ın şiirle açıklanması doğru değildir şeklinde ayrı bir görüş mevcuttur. Bazı ulema, Arap diline uyarak yapılan tefsirin cevazı hakkında İmam Ahmed'den iki rivayet olduğunu söylemişlerdir. Kur'an'ın şiirle tefsiri bir rivayete göre mekruhtur. Bu kerahet, âyetin zahiri mânasını, Arap dilinde kısmen delalet eden veya sadece şiirde kullanılan, muhtemel harici bir mânaya hamletmekten ileri gelir. Fakat tefsirlerde görülen, bunun aksidir.

Beyhaki, İmam Malik'in şöyle dediğini rivayet eder: Arapçayı bilmeden Kur'an'ı tefsir eden bir kimse yanıma geldiğinde, kendisini şiddetle azarladım

d– Dördüncü kaynak, âyetin mânasına bağlı kalmak suretiyle dini bilgilerden faydalanarak yapılan tefsirdir. Resûlüllah'ın İbnu Abbas hakkındaki şu duası, bunu göstermektedir. **Ya Rabbi, onu dinde fakih kıl, ona tevili öğret.** Hz. Ali Resûlüllah'ın kendisi hakkında, İbnu Abbas'a yaptığı gibi bir duası olup olmadığı sorulduğunda şöyle demiştir: Allah kimseye Kur'an'ı tam anlayacak bir ilim vermemiştir. Bu bakımdan Sahabe-i Kiram âyetlerin mânası hakkında farklı

görüşlere sahip olmuş, her biri anlayabildiği mânayı vermiştir. Kur'an'ın bir esasa dayanmadan, şahsi rey ve içtihada göre tefsir edilmesi caiz değildir. Çünkü Allah, ولا تقف ما ليس لك به علم **«Bilmediğin bir şeyin ardına düşme..»** (İsrâ, 36.), وان تقولوا على الله ما لا تعلمون **«..bilmediğiniz şeyler söylemenizi emreder.»** (Bakara, 169.), لتبين للناس ما نزل اليهم **«..kendilerine indirileni insanlara açıklayasın..»** (Nahl, 44.) buyurmuş, Kur'an'ın tefsirini ancak, Resûlüne bırakmıştır. Ebu Davud, Tirmizi ve Nesei'nin rivayetine göre Resûlüllah (s.a.) da: Kur'an'ı kendi reyi ile tefsir eden, isabet etse bile, bu tefsir hatalıdır buyurmuş, ayrıca Ebu Davud'un rivayet ettiği bir hadis'inde: Bilgisi olmadan Kur'an'ı tefsir eden bir kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın, demiştir.

Beyhaki, birinci hadis hakkında şunları söylemiştir: Şayet bu hadis sahihse, Resûlüllah bununla sağlam bir delile dayanmayan reyi kastetmiştir. Fakat bir delile dayanan rey ile tefsir etmek, caizdir.

Beyhaki, «M e d h a l»inde şöyle der: Bu hadis hakkında düşünmek gerekir. Şayet sahih ise, Resûlüllah bununla, tefsir etme usulü; kelimelerin lügat mânalarını, nasih-mensuhu, sebebi nüzulü, âyetlerin nüzulüne şahid olan Sahabenin tefsirini, Kur'an'ı tefsir eden hadisleri bilmekle olur. Çünkü Kur'an: وانزلنا اليك الذكر لتبين للناس ما نزل اليهم ولعلهم يتفكرون **«..sana da bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın..»** (Nahl, 44.) buyurmuştur. Resûlüllahdan Kur'an'ı tefsir eden bir rivayet gelmişse, bununla kifayet edilir, başka bir söze ihtiyaç kalmaz. Şayet Resûlüllah'dan bir rivayet gelmemişse, bu durumda Resûlüllah'ın tefsir etmediği âyetleri istidlal yoluyla tefsir eden ilim ehlinin fikrine müracaat edilir.

Beyhaki, reye dayalı tefsirin isabetli olsa bile, hatalı olacağını ifade eden hadis hakkında ayrıca şöyle der: Resûlüllah bu sözüyle şunu murad etmiştir: Kur'an'ı, ilmin usul ve furuunu bilmeden, kendi reyi ile tefsir eden kimse, isabetli tefsirde bulunsa bile, bunu bilmeden yaptığından, tefsiri makbul sayılmaz.

Maverdi şöyle der: Bazı ilim erbabı bu hadisi, zahirine hamletmişler, delil bulunsa bu delile açık bir nas muarız olmasa bile, kendi içtihadıyla Kur'an'a mâna vermekten kaçınmışlardır. Bu tutum, Kur'an'ı tefsir edip, hükümler çıkarma emrinden uzaklaşmamız sayılır. Çünkü Allahu Taâlâ: لعلمه الذين يستنبطونه منهم **«..içlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu bilirlerdi.»** (Nisâ, 83.) buyurmuştur. Şayet ilim erbabının dediği doğru olsaydı, Kur'an'dan istinbat yoluyla hiçbir şey öğrenilemez, pek çok kimse de, Allah'ın kitabından bir şey anlamazdı. Şayet hadis sahih ise, tevili şu olur: Kur'an'ı kendi görüşü ile tefsir eden, lafzından başka bir şeye müracaat etmese, doğru bir tefsir yapmış olsa bile, bu tefsiri tesadüfi olacağından, tefsir etme usulü hatalı olur. Çünkü yaptığı bu tefsirden gayesi, verdiği mânaya şahid göstermeden şahsi

görüşüne göre tefsir etmektir. Ebu Nuaym ve diğer muhaddislerin İbnu Abbas'dan rivayet ettikleri hadisde şöyle ifade edilir: Kur'an, muti bir kitaptır. Değişik mânaları vardır. Tefsirini, bunların en güzeliyle yapınız.

Bu hadisdeki **zelul** kelimesinin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi; okuyup ezberleyene karşı, muti'dir. İkincisi; müçtehid'in anlayabileceği şekilde, açık mânaları bulunur.

Hadisdeki **zu vucuh** da iki mânaya muhtemeldir. Birincisi; Kur'an'ın âyetleri, birkaç şekilde tefsir edilebilir. Ikincisi de; Kur'an, emir, nehiy, tergib ve terhib, helal ve haram gibi çeşitli vecihleri cemeden mânasındadır.

Hadisteki **tefsirini bunların en güzeli ile yapınız,** *ifadesinde de iki mâna* muhtemeldir. Birincisi; âyeti en güzel mânaya hamlediniz. İkincisi de; müsamahalı değil teşvik edici, intikam alıcı değil, affedici mânaların en güzeli ile tefsir ediniz, demektir.

Bu hadisde, Kur'an'da istinbat ve ictihada cevaz olduğuna dair açık bir delil vardır.

Ebu'l-Leys Semerkandi şöyle der: Cenab-ı Hak, فأماالذين فى قلوبهم زيغ فيتبعون ماتشابه منه **«..kalplerinde eğrilik olanlar müteşabihlerin ardına düşerler.»** (Âl-i İmrân, 7.) âyetinde ifade ettiği gibi, tefsiri menedilen âyetler, müteşabih âyetlerdir. Kur'an'ın tamamı değildir. Çünkü Kur'an, insanlara hüccet olarak indirilmiştir. Şayet tefsiri caiz olmasaydı, Kur'an sağlam bir hüccet olmazdı. Durum böyle olunca, Arap dilini, sebebi nüzulü bilen, Kur'an'ı tefsir edebilir. Bunları bilmeyen, bilgisi nisbetinde tefsirini yaparsa bu, tefsir değil, başkasının dediğini aktarmak olur. Eğer Kur'an'ı tefsir edecek olan, tefsirini biliyor, âyetten hüküm veya bu hükme bir delil çıkarmak istiyorsa, bunu yapmasında bir beis yoktur. Şayet bu kimse, âyet hakkında bir bilgisi olmadan, âyetten murad şudur demesi caiz değildir. İşte menedilen tefsir, bu şekil tefsirdir.

İbnu'l-Enbari hadis hakkında şöyle der: Bazı ilim erbabı bu hadis'deki *reyden murad, kendi arzusuna göre âyetleri tefsir etmektir, demiştir. Selef ule*masından nakilde bulunmadan, Kur'an'ı kendi arzusuna göre tefsir eden kimse, tefsirinde isabet etse bile, aslını bilmediği, Sahabe ve tabiun mezhebine dayanmayan bir sözle Kur'an'a mâna verdiğinden, hataya düşmüş olur.

İbnu'l-Enbari, ikinci hadisi şöyle açıklar: Bu hadisin iki mânası vardır: Birincisi; Müşkilü'l-Kur'an hakkında Sahabe ve tabiun görüşlerini bilmeden âyetleri tefsir eden Allah'ın gazabına uğrar. İkincisi ki (doğru olan da budur) Kur'an'ı doğru olmadığını bildiği bir mâna ile tefsir eden, cehennemdeki yerine hazırlansın, şeklindedir.

Begavi ve Kevaşi şöyle der: Tevil; *bir âyeti muhtemel mânalarını dikkate* alarak, müfessirlerin tefsirine ters düşmeden, Kitap ve Sünnet'e uygun bir şe-

kilde istinbatta bulunarak, önceki ve sonraki âyetin mânasına göre, tefsir etmektir.. انفروا خفافا وثقالا **«Gerek hafif, gerek ağır olarak..»** (Tevbe, 41.) âyetinin tevili şöyle yapılmıştır: Gençler-ihtiyarlar, zenginler-fakirler, Bekarlar-evliler, neşeli olanlar-olmayanlar veya sıhhatli olanlar-hasta olanlar, sefere çıkınız, şeklindedir. Bu tevillerin hepsi mümkündür, âyet bu mânalara muhtemeldir.

Âyete ve şeriata muhalif olan tevil, cahillerin tevili olduğundan, tehlikelidir. Mesela, Râfizilerin, مرج البحرين يلتقيان **«İki denizi salıverdi, birbirine kavuşuyorlar..»** (Rahmân, 19.) âyetini Hz. Ali ve Fâtıma olarak, يخرج منهما اللؤلؤ والمرجان **«İkisinden de inci ve mercan çıkar.»** (Rahmân, 22.) âyetini Hz. Hasan ve Hüseyin ile tevil etmeleri, bu kabil tevile misaldir.

5- Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler

Kur'an'ın tefsiri hakkında, ulema arasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Herkes, Kur'an'ı tefsir edebilir mi? Buna verilen cevap şudur: Bir kimse alim veya edip olsa fıkıh, nahiv, tarih ve rivayetler hakkında geniş bilgiye sahip olsa Resûlüllah'dan rivayet edilen hadislere dayanmadıkça, Kur'an'ı tefsir edemez. Bu soruya verilen bir başka cevap da şudur: Müfessirin muhtaç olduğu ilimleri bilen kimsenin, Kur'an'ı tefsir etmesi caizdir. Bu ilimler de, aşağıda zikredilen on beş ilimdir.

a- Lügat ilmi: Bu ilimle, kelimenin o dilde ifade ettiği mânalar bilinir. Mücahid: Allah'a ve kıyamet gününe inanan, Arapça'yı bilmeyen kimsenin Kur'an'ı tefsir etmesi haramdır, der. İmam Malik'in bu husustaki sözünü, daha önce nakletmiştik. Arapça'yı biraz bilmek, bu konuda kafi değildir. Mesela bir kelimenin, birkaç mânası olabilir. Tefsir edecek kimse, bunlardan sadece birini bilir. Halbuki murad edilen diğer mânasıdır.

b- Nahiv ilmi: Cümlenin mânası, irab'a göre değişeceğinden, bu ilmin muhakkak bilinmesi gerekir. Ebu Ubeyd, Hasani Basri'den yaptığı rivayette kendisine, Arapça'yı öğrenmeğe, mükemmel bir şekilde konuşmağa çalışan, Kur'an'ı en güzel şekilde okuyan birinden söz edildi. Cevaben: Çok güzel, sen de öğren. Çünkü Kur'an'ı okuyan, mânasını bilmiyorsa, kendisini helak eder, dedi.

c- Sarf ilmi: kelimenin türeyişi ve sigaları, sarf ilmini bilmekle olur. İbnu Faris: Bu ilmi bilmeyen, ilminin büyük kısmını yitirmiş sayılır. Mesela وجد kelimesi, müphem bir kelimedir. Bu kelimenin çekimini yaparsak, masdarıyla hangi mânaya geldiğini anlarız, der. Zemahşeri şöyle der: يوم ندعوا كل اناس بإمامهم **«Her milletin önderini çağırdığımız gün..»** (İsrâ, 71.) âyetindeki imam kelimesini, anne mânasındaki أم kelimesinin cemi şeklinde tefsir eden kimsenin tefsiri bidattir. Bu mânaya göre âyetin tefsiri. babalarının adıyla değil, annelerinin adıyla

çağırılır, şeklinde olacaktır. Böyle bir mâna, yanlıştır. Bu yanlışlığa, sarf ilmini bilmemesi sebep olmuştur. Çünkü أمّ ün cemii إمام şeklinde gelmez.

d– İştikak ilmi: Bir isim, iki ayrı kökten geliyorsa, mânası bu köklere göre değişir. Mesela مسيح kelimesi, سياحة masdarından mı, yoksa مسح masdarından mı geldiğini bilmek gerekir.

e,f,g– Maâni, Beyan ve Bedi ilimleridir. Maâni ilmi, cümleye güzel bir mâna kazandırmak gayesiyle, cümle kuruluşunun inceliklerini öğretir. Beyan ilmi, cümlenin ifade ettiği açık veya gizli mânaları, değişik ifadelerle kullanmadaki incelikleri öğretir. Bu üç ilim, müfessirin bilmesi gereken ilimdir. Müfessir, Kur'an'ın icaziyle ilgili hususlara riayet etmesi gerekir. Bu ise, belagatı bilmekle olur.

Sekkaki şöyle der: İcazın, akılları hayrette bırakacak şekilde incelikleri vardır. İcazın değeri, görülüp anlaşılır, fakat vasfı mümkün olmaz. Bu durum aynen, terazideki ölçünün eşitliği gibidir. Bu eşitlik görülür, fakat vasfı yapılamaz. İcazın inceliklerini, fıtratında bir kabiliyeti olanlar bilir. Bu fıtrata sahip olmayanlar, maâni ve beyan ilmiyle çokça uğraşarak icazın inceliklerini kavrayabilirler.

İbnu Ebi'l-Hadid şöyle der: Bir dilde cümlenin, fasihi ile en fasihi, güzeli ile en güzeli, ancak zevk ile bilinir. Bunu bir delille ispatlamak mümkün değildir. Bu aynen, güzellikte farklı iki genç kıza benzer. Bu kızlardan birisi; pembe tenli, ince dudaklı, inci dişli sürme gözlü, tombul yanaklı, ince burunlu ve orta boyludur. Diğerinde ise, bu vasıf ve güzellik yoktur. Fakat, gözleri ve kalbi diğerinden daha güzel, daha yumuşaktır. Bunun sebebi, bir türlü bilinmez. Bunu, herkese göre değişen zevk ve müşahede tayin eder. Cümle de aynen böyledir. Evet, bu iki genç kız arasında yapılan tavsif farkı, açıkça ortadadır. Yüzdeki güzellik, zarafet ile birinin diğerinden üstünlüğü, herkesin görebildiği vasıftır. Cümledeki incelikleri ise ancak özel bir zevkle bilinir. Lügat, nahiv ve fıkıh ilmiyle uğraşan herkes, zevk sahibi olamaz, cümledeki incelikleri tenkid edemez. Beyan ilmiyle uğraşanlar, zevk ehli olanlardır. Bunlar, kendilerini risale, hitap, kitabet ve şiirle tatmin ederler. Bunlarla uğraşmaları kendilerine, maharet ve meleke kazandırır. Cümledeki incelikleri, birbirine nazaran üstünlüklerini kavramak için bu zevke sahip olanlara danışmak gerekir.

Zemahşeri şöyle der: Allah'ın kitabını ve muciz kelamını tefsir eden, nazmındaki güzelliğe, belagatındaki olgunluğa bağlı kalarak tehaddide bulunmak isteyene fırsat vermeğe dikkat etmelidir.

İcazı bütün yönleriyle bilmek, Allah kelamındaki inceliklere muttali olarak tefsir etmektir. Bu da fesahatın temel kaidesi, belagatın ana unsurudur.

h– Kıraat ilmi: Bu ilim sayesinde, Kur'an'ın kıraat incelikleri bilinir, muhtemel kıraat vecihleri arasında tercih yapılır.

ı– Kelam ilmi: Bu ilim, Allah'a isnadı caiz olmayan sıfatlar ihtiva eden âyetleri, zahiri mânadan ayırarak tefsir etmeyi öğretir. Kelam uleması bu gibi âyetleri tevil eder, Allah'a isnadı mümkün olmayan, vacip veya caiz olan mânalara delil getirir.

k– Usulü Fıkıh ilmi: Âyetlerden hüküm çıkarmak ve istinbatta bulunmak üzere, delil getirmeyi öğretir.

l– Sebebi nüzul ve kıssalar ilmi: Sebebi nüzulla, âyetin hangi konuda ve kimin hakkında nâzil olduğu bilinir.

m– Nâsih ve mensuh ilmi: Muhkem âyetlerle muhkem olmayan âyetlerin bilinmesini sağlar.

n– Fıkıh ilmidir.

o– Mücmel ve müphem âyetleri açıklayan hadislerdir.

p– İlmi mevhibe: Bu, bilgisi ile amel edene Allah tarfından verilen ilimdir. **İlmiyle amel edene Allah bilmediğini öğretir,** hadisi, buna işarettir.

İbnu Ebi'd-Dünya şöyle der: Tefsir ilmi, sahili olmayan uçsuz-bucaksız bir deniz gibidir. Müfessir âleti olan bu ilimler bilinmedikçe, müfessir olunamaz. Bu ilimleri bilmeden Kur'an'ı tefsir edenler, menhi tefsir olan, rey tefsirine göre müfessir olurlar. Bu ilimleri öğrenerek tefsir ederse, menhi tefsir olan, rey müfessiri sayılmaz. Sahabe ve tabiun Arap dilini öğrenerek değil, tabiatlarında mevcut meleke ile bilirlerdi. Diğer ilimleri ise, Resûlüllah'dan almışlardı.

Burada, şu açıklamada bulunmak isterim: Mevhibe ilmini kavramada belki güçlük çekilir. Bunun, insanın kudreti dışında bir ilim olduğu düşünülür. Aslında, bunu kavramak zor değildir. Bu ilme sahip olmanın yolu, amelde olduğu kakadar, zühd ve takva hayatı yaşamaktır.

Zerkeşi «B u r h a n»ında şöyle der: Kur'an'ı tefsir edecek, vahyin sırlarını çözecek kimsenin kalbinde bidat, kibir, heva, dünya sevgisi gibi vasıflar bulunması, günah işlemede ısrarlı olmaması, imanının zayıf düşmemesi, aklına gelen her söze uymaması gerekir. Bütün bunlar, birbirine bağlı engellerdir.

Bu mânada, Allah'ın şu âyetini hatırlatmak isterim: سأصرف عن آياتى الذين يتكبرون فى الارض **«Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım.»** (Araf, 146.). İbnu Ebi Hatim, bu âyet hakkında Sufyan b. Uyeyne'nin şöyle dediğini nakleder: Onlardan, Kur'an'ın idrakini çekip alacağım, demiştir.

İbnu Cerir ve diğer ulema, değişik tariklerle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Tefsir dört kısımdır. Birincisi; kendi dili olduğundan Arapların bildiği tefsir. İkincisi; herkesin bilmesi gereken tefsir. Üçüncüsü; ulemanın bildiği tefsir. Dördüncüsü; Allah'dan başka kimsenin bilmeyeceği tefsir. İbnu Cerir zayıf bir senedle merfuan İbnu Abbas'ın sözünü şu lafızla nakleder: Kur'an dört

vecih üzere nâzil olmuştur. Bunlar; herkesin bilmesi gereken helal-haram, Arapların bildiği tefsir, ulemanın bildiği tefsir, Allah'dan başka kimsenin bilemiyeceği müteşabihlerdir. Bu âyetlerin tefsirini bildiğini iddia eden, yalancıdır.

Zerkeşi, «B u r h a n»ında şöyle der: İbnu Abbas'ın bu sözünde doğru bir taksim mevcuttur. Arapların bildiği tefsir, Arap dilindeki bilgilerine dayanır. Bu da lügat ve irab bilgileridir. Müfessir, kelimelerin taşıdığı mânaları bilme zorundadır. Bu durum, Kur'an'ı okuyan için geçerli değildir. Şayet kelimelerin mânaları, bilgiden çok ameli gerektiriyorsa, bu durumda bir veya iki haber, bir veya iki beyitlik istişhad yeterli olur. Eğer mânalar bilgiyi gerektiriyorsa, bunlar kafi gelmez, aksine daha geniş deliller ve şiirden şahidler gerekir.

İrab, mâna değişikliğine sebep oluyorsa, müfessirin ve Kur'an'ı okuyanın bunu bilmesi gerekir. Çünkü müfessir, irabı bilmekle isabetli hüküm çıkarır. Kari de hata yapmaktan kurtulur. Eğer irab, mâna değişikliğine sebep olmuyorsa, kariin hatadan kurtulması için irabı bilmesi gerekir. Müfessir ise irab yapmadan da gayesine ulaşacağından, bir mecburiyeti olmaz.

Herkesin bilmesi gereken tefsir, dini hükümleri ihtiva eden âyetle, tevhide delalet eden âyetlerin mânasını, kolayca anladığı tefsirdir. Açık bir mâna ifade eden her kelime, Allah'ın murad ettiği mânayı taşır. Bu gibi âyetlerin tefsiri kolayca anlaşılır; herkes, فاعلمانه لا اله الا الله **«Bil ki, Allah'tan başka (gerçek) tanrı yoktur..»** (Muhammed, 19.) âyetinde, tevhid mânası bulunduğunu idrak eder. Şayet âyetteki لا nın nefiy, الاّ nın da isbat mânasında olduğunu bunun tahsis ifade ettiğini bilmese bile, âyetten uluhiyette Allah'ın şeriki olmadığını anlar. Herkes, أقيموا الصلاةوآتوا الزّكاة **«..namazı kılın, zekatı verin..»** (Bakara, 43.) âyetinin mânasını kolayca bilir. Şayet أفعل ismi tafdilinin tercih ifade ettiğini bilmese bile bu nevi âyetlerde emredileni yerine getirme talebi bulunduğunu anlar. Bu gibi âyetlerin mânasını bilmediğini iddia edenin mazereti, haklı bir mazeret olamaz. Çünkü bu âyetler, herkesin bilmesi gereken âyetlerdir.

Tefsirini ancak Allah'ın bildiği âyetler, gaybi haberler ihtiva eden âyetlerdir. Bunlar; kıyametin vukuu, ruhun mahiyeti, hurufu mukattanın mânası ile müteşabih âyetlerdir. Bu gibi âyetlerin tefsirinde reyin yeri yoktur, bunlar ancak âyet, hadis veya icmai ümmetten gelen naslarla tefsir edilir.

Ulemanın bildiği tefsir, içtihadlarına dayanan, umumiyetle tevil şeklinde olan tefsirdir. Ulema, bu şekil tefsirle, âyetlerden hükümler çıkarır, mücmel âyetleri beyan eder, umum mânadaki âyetleri hususi mânaya hamleder. İki veya daha çok mâna ihtiva eden kelimeler hakkında fikir beyan etmek, ulemaya düşen bir iştir. Âyet hakkında sadece rey izhar etmek değil, mânaya şahid ve deliller getirmek de ulemanın vazifesidir. Eğer kelimenin iki mânasından biri açıksa, âyet bu mânaya hamledilir. Eğer kapalı olan mânası murad ediliyorsa,

buna delil gerekir. Eğer her iki mâna eşit ise, her ikisi de hakiki mânada kullanılır. Şayet bunlardan biri, lügat veya örfde hakiki mânasında, diğeri de şeri mânasında kullanılıyorsa, âyetin şeri mânaya hamli daha uygundur. Ancak وصلّ عليهم ان صلاتك سكن لهم **«Senin onlara duan onları yatıştırır..»** (Tevbe, 103.) âyetinde olduğu gibi, lügavi mânasında kullanıldığına dair, delil gerekir. Şayet bu iki mânadan biri örfe, diğeri lügata dayanıyorsa, âyetin örf mânasına hamli, daha uygundur. Kelimenin bu iki mânası birbirine zıd düşüyor, hayız ve temizlenme mânasına gelen القرء kelimesi gibi tek kelime ile ifadesi mümkün değilse bu iki mânadan murad edilenin, delillerle isbatı gerekir. Şayet buna işaret eden açık bir delil yoksa, âyette Allah'ın murad ettiği mânanın bu olduğunu nasıl anlayacaktır? Bu iki mânadan, istediğini seçmede veya hükmen galiz olanı mı yoksa hafif olanı mı alacağı hususunda muhayyer midir? Bu hususta, değişik görüşler ileri sürülmüştür. Şayet kelimenin mânası birbirine zıt değilse, belağat ulemasına göre, âyetin her iki mânaya hamli gerekir, fesahat ve belağat bakımından daha beliğ olur. Ancak, bunlardan birine delalet eden delil varsa, mânanın hamli buna göre yapılır.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler anlaşılmışsa, **Bilgisi olmadan Kur'an'ı tefsir eden kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın** hadisi, İbnu Abbas'ın ayırdığı dört tefsir şeklini iki kısma indirir. Birincisi: Müfessirin Arap dilini mükemmelen bilmesini gerektiren, kelime tefsiridir. İkincisi: Müfessirin, iki mânası olan kelimenin, muhtemel mânalarından birine hamledilmesi için, muhtelif ilimleri bilmesi, Arap dili ve lügatına mükemmelen vakıf olması gerekir. Ayrıca, usul ilmini ilgilendiren konuları emir, nehiy ve sıgalarını, mücmel ve mübeyyeni, umum ve hususu, mutlak ve mukayyedi, muhkem ve müteşabihi, zahiri veya tevili mânayı, hakikat veya mecazi, sarihi veya kinayeyi bilmelidir. İstinbat yoluyla bilinen furu ilmi de, müfessirin çok az ihtiyaç duyduğu bir husus olsa bile, dikkatten uzak tutmaması gerekir. Bu durumda müfessirin âyet, şu veya bu mânaya muhtemeldir demesi, bir hüküm fetvasına mecbur kalmadıkça kesin hüküm vermemesi, şayet mecburiyet varsa bu konuda ictihadda bulunması, yaptığı ictihadın hilafı mümkün olmakla birlikte, kendi içtihadına göre âyete mâna vermesi, yerinde olur.

İbnu Nakip şöyle der: Hadisin mânasında mevcut ifadeye göre rey tefsiri beş kısımdır:

1– Müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimler bilinmeden yapılan tefsirdir.

2– Allah'tan başkasının bilmediği müteşabihlerin tefsiridir.

3– Batıl mezhebe göre yapılan tefsirdir. Bu tefsirde mezheb görüşü asıl kabul edilir, tefsir buna tabi olur. Mezhebi tefsir zayıf olsa bile, mümkün olan her yolla, âyetleri kendi görüşü açısından tefsir etmesidir.

4- Bir delil olmadan Allah'ın muradı budur diye âyetin kesin tefsirini vermesidir.

5- Kendi arzu ve zevkine göre âyetleri tefsir etmesidir.

İbnu Nakib şöyle devam eder: Kur'an ilimleri üç kısımdır:

a- Allah'ın hiçbir kula bahşetmediği ilimdir. Cenab-ı Hak Kur'an'ında, Kendi Zatı ve gaybe ait bilgilerdeki esrarı, kendisine has kılmıştır. Bu gibi hususlarda söz söylemek, icmaen caiz değildir.

b- Kur'an'daki bazı sırları çözmek üzere sadece Resûlüne verdiği ilimdir. Bu gibi konularda görüş beyan etmek ancak, Resûle veya Allah'ın izin verdiği kimseye aittir. İbnu Nakib, hurufu mukattaanın bu kısma dahil olduğunu söylerse de, birinci kısımdan olduğu da söylenmiştir.

c- Allah'ın, Resûlüne Kur'an'ın açık veya gizli mânalarını öğrettiği ilimlerle, Resûlüne öğretmesini istediği ilimlerdir. Bu kısım kendi arasında ikiye ayrılır.

Birincisi: Nakil yoluyla sağlanan bilgilerdir. Bunlar: Sebebi nüzul, nâsih mensuh, kıraat, lügat, önceki milletlere ait kıssalar, yer ve göğün yaratılışı, kıyamet günü ve haşirle ilgili bilgilerdir. İkinci kısım: Kelimelerden nazari olarak yapılan istidlal, istinbat ve istihraçtır. Bu da ayrıca iki kısma ayrılır: Birincisi; cevazında ihtilaf edilen, sıfatlarla ilgili müteşabih âyetlerin tevilidir. İkincisi; hakkında ittifak edilen, asli ve feri hükümlerin istinbatı ile irab esaslarıdır. Bunların aslı, kıyasa dayanır. Belagat, vaaz ve hikemle ilgili hususlar da bu nevidendir. Ehli olduğu takdirde, Kur'an'dan işari mânaların istihrac ve istinbatı mümkündür. Özet olarak, İbnu Nakib'in sözleri bundan ibarettir.

Ebu Hayyan şöyle der: Asrımızdaki bazı ulema tefsirin Kur'an'daki mânaları anlamada; Mücahid, İkrime, Tavus ve benzeri müfessirlerin nakline muhtaç olduğu kanaatındadırlar. Çünkü âyetleri anlamak, bunlardan gelen rivayetlere bağlıdır. Fakat bu görüş doğru değildir.

Zerkeşi bu ibareyi naklettikten sonra şöyle der: Kur'an'ın tefsiri bir bakıma, sebebi nüzul, nâsih-mensuh, müphemin tayini ile mücmelin beyanı gibi hususlar, nakle dayanır. Diğer kısmında buna ihtiyaç duyulmaz. Usulüne uygun olarak, tefsirle ilgili sağlam bilgileri toplamak, bu konuda yeterli olur. Tefsir ve tevil kelimeleri arasındaki farkı gösteren bazı ıstılahi tabirler, nakil ve istinbat yoluyla elde edilen bilgileri birbirinden temyiz etmenin sebebi, belki de, nakledilen rivayetlere, istinbat edilen görüşlere dayanmaktadır.

Zerkeşi, eserinde şunları da ilave eder:

Kur'an'ın tefsiri, iki kısımdır: Biri nakli, diğeri nakli değildir. Nakli olmayan tefsir Resûlüllah, Sahabe ve tabiundan ileri gelen müfessirlerden yapılan rivayetlerdir. Resûlüllah'dan gelen rivayetlerde, senedin sıhhatı aranır. Sahabeden gelen rivayetlerde ise, âyetleri tefsir edişlerine bakılır. Şayet âyeti, lügat yönüyle tefsir etmişlerse, lügatta ehil olduklarından, tefsirleri itimada şayandır. Şayet, âyetlerin nüzulü ve buna bağlı hususları, müşahede yoluyla nakletmişlerse, bu gibi rivayetleri de makbuldür. Bu durumda Sahabe kavli arasında bazı farklar görülürse, cemi mümkün olanlar cem edilir, mümkün değilse, İbnu Abbas'ın sözü tercih edilir. Çünkü Resûlüllah kendisine: **Ya Rabbi, ona tevili öğret** şeklinde duada bulunmuştur. İmam Şafii, feraiz konusunda Zeyd'in kavlini tercih etmiştir. Çünkü Resûlüllah onun hakkında: **Zeyd, feraizde en bilgili olanınızdır,** buyurmuştur. Tabiundan gelen rivayetler, Sahabe kavlinde olduğu gibi, merfu hükmünde ise, tefsirleri naklidir, değilse müfessirin bu kaviller arasında tercih yapması gerekir.

Az görülmesine rağmen, âyet hakkında herhangi bir nakil gelmemişse, kelimenin Arap dilindeki mânası, medlulü, siyak-sibak'a göre kullanılışına bakılarak tefsir edilir. Ragıb, «M ü f r e d a t» adlı eserinde, bu nevi tefsire çokça önem vermiş, kelimenin delalet ettiği mânayı tefsir ederken, lügat ehlinin verdiği mânaya ilavede bulunmuş, siyak mânasının gereğini de dikkate almıştır. Zerkeşi'den yapılan nakil burada bitmiştir.

Ben, Resûlüllah ve Sahabenin kavillerini ihtiva eden bir kitab yazdım. Kitabımda on binden fazla, merfu ve mevkuf rivayetleri biraraya getirip dört ciltte topladım. Kitabıma «T e r c ü m a n u' l - K u r' a n» adını verdim. Eserin tasnifi sırasında, rüyamda Resûlüllah'ı gördüm, uzun uzadıya beraberinde kalarak müjde ve bereketli dualarını aldım.

6- Kıraata Göre Sahabe Tefsiri

Sahabeden gelen rivayetlerin önemli yönlerinden biri, kıraata göre yaptıkları tefsiri bilmektir. Bir âyet hakkında Sahabe'den farklı iki tefsir mevcut olduğunda, bunun ihtilaf olduğu sanılır. Halbuki bu aslında ihtilaf değil, kıraata göre yapılan tefsirdir. Selef uleması bu nevi tefsire çokça önem vermiştir.

İbnu Cerir, çeşitli tarikle İbnu Abbas ve diğer Sahabe'den: لقالوا انما سكرت أبصارنا «**Herhalde gözlerimiz döndürüldü..**» (Hicr, 15.) âyeti hakkında şu rivayette bulunmuştur. Âyetteki سكرت kelimesi, سدت mânasındadır. Başka bir tarikle yapılan rivayete göre kelime, اخذت mânasındadır.

Katade'nin şöyle dediğini de rivayet eder: سكرت kelimesini şeddeli olarak okuyan, سدت mânasını, şeddesiz okuyan ise سحرت mânasını verir.

Katade'nin bu iki mânayı cem edişi, gerçekten mükemmeldir. İbnu Cerir-in Hasenu'l-Basri'den سرابيلهم من قطران (İbrahim, 50.) âyeti hakkında yaptığı rivayet, bunun bir benzeridir. Deveye sürülen katran mânasındadır.

İbnu Cerir, İbnu Abbas ve diğer Sahabe'den değişik tariklerle yaptığı rivayete göre katran kelimesi, eritilmiş bakırdır. Bu iki mâna ayrı kaviller değildir.

Eritilmiş bakır mânası, âyetin قطر آن kıraatına göredir. Bu kıraata göre tenvinle okunan قطر kelimesi bakır, آن şiddetli hararet mânasındadır. Aynı rivayeti İbnu Ebi Hatim, Said b. Cubeyr'den de nakletmiştir.

Bu gibi rivayetlerin, pek çok misali vardır. «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı kitabımızda bunları, yeterince naklettik. Daha önce أو لامستم âyetinin tefsiri hakkında, İbnu Abbas ve diğer Sahabe'nin, farklı tefsir etmelerini nakletmiş, bu kelimenin cima mı yoksa elle dokunma mânasına mı geldiğini açıklamış, birinci mânanın لامستم kıraatına, ikinci mânanın لمستم kıraatına göre verildiğini söylemiştim. Görüldüğü gibi, Sahabe'den gelen bu rivayetlerde, temelde bir farklılık mevcut değildir.

«M u h t a s a r u' l - B u v e y t i» adlı eserde, İmam Şafii'nin şöyle dediği nakledilir: Resûlüllah'ın sünneti, Sahabe kavli veya ulemanın icmaı olmadıkça, müteşabih âyetlerin tefsiri caiz değildir.

7- Tasavvufi Tefsir

Mutasavvıfenin Kur'an hakkındaki sözleri, tefsir değildir. İbnu Salah, «F e t a v i»sinde şöyle der: Müfessir, Ebu'l-Hasan el-Vahidi'inin şu sözünü okudum: Ebu Abdirrahman es-Sülemi, «H a k a i k u' t - T e f s i r» adında bir eser yazmıştır. Şayet Sülemi bunun bir tefsir olduğuna inanmışsa, kafir olur. İbnu Salah şöyle der: Mutasavvifeden güvenilir bir alim Kur'an'ı tefsir eder, bunun tefsir olduğunu zikretmez, kelimenin izahına gitmezse, kafir olacağını zannetmem. Şayet bunu tefsir olarak kabul ederse, batıni tefsir mezhebine girmiş olurlar. Tasavvuf erbabının bu tefsiri, Kur'an'da mevcut olan bazı âyetlerin benzeridir. Bir şeyin benzeri, gene benzeriyle zikredilir. Buna rağmen yaptıkları tefsirde bir müphemlik ve karışıklık olduğundan, böyle bir tefsire müsamaha göstermemeleri gerekirdi.

Nesefi, «A k a i d»inde şöyle der: Âyetler, zahiri mânalarına göre tefsir edilir. Zahiri mânadan uzaklaşarak âyetleri, Batınilerin iddia ettikleri mânada tefsir etmek, ilhaddır.

Taftazani, «Ş e r h u' l - A k a i d»inde şöyle der: Batınilere mülhid denilmesi, âyetlerin zahiri mânalarına göre değil, muallimin bileceği batıni mânaya tefsir edileleceği iddiasında bulunmalarından dolayıdır. Böyle bir tefsirden gayeleri, şeriatı bütünüyle reddetmektir. Bazı tasavvuf erbabının âyetler zahirine göre tefsir edilir, fakat bunlarda süluk erbabının keşfedeceği bazı işari mânalar mevcuttur, âyetin zahir mânası ile işari mânayı birleştirmek mümkündür, şeklindeki görüşleri, gerçek iman ve ilim ifade eden bir görüştür.

Şuyhulislam Siracuddin el-Bulkini'ye, bir kimsenin, من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه «..O'nun izni olmadan kendi katında kim şefaat edebilir?..» (Bakara,

255.) âyetini şöyle tefsir ettiği anlatıldı. Bu kimse âyetteki ذا الذي kelimesini zül mânasında ذل fiili, ذي yi de nefse işaret eden, işaret zamiri, يشفع fiilini, şifa mânasına gelen يشف şeklinde kabul etmiş, يشفع fiilindeki ع harfini, وعى fiilinin emir sigası olarak kabul edip, âyete mâna vermiştir. Bulkini, böyle bir tefsirden dolayı, bu kimsenin mülhid olduğuna dair fetva vermiştir. Çünkü Allahu Taâlâ bu mânada, ان الذين يلحدون في آياتنا لا يخفون علينا **«Âyetlerimiz hakkında doğruluktan sapanlar bize gizli kalmaz..»** (Fussilet, 40.) buyurmuştur. İbnu Ebi Hatim'in rivayetine göre İbnu Abbas, âyetteki ilhad mânasını; kelimelerin yerini değiştirmek şeklinde tefsir etmiştir.

Firyabi şöyle der: Bize Sufyan nakletti, o Yunus b. Ubeyd'den, o da Hasan-ı Basri'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini söyledi: Her âyetin açık veya gizli bir mânası vardır. Âyetteki her harfin de bir son mânası, her son mânanın da bir ilk mânası vardır.

Deylemi, Abdurrahman b. Avf'dan, merfuan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kur'an, Arş'ın altındadır. Kulların üzerinde tartıştıkları, açık veya gizli mânaları vardır.

Taberani, Ebu Yala, Bezzar ve diğer muhâddislerin İbnu Abbas'dan mevkufen şöyle dediğini naklederler: Kur'an'da mevcut her harfin bir son mânası, her son mânanın da ilk mânası mevcuttur, şeklindeki rivayetler hakkında sorulacak olursa, şöyle derim: Kur'an'ın açık veya gizli mânası vardır sözü, şöyle açıklanabilir:

a- Âyetin gizli mânası araştırılıp, açık mânası ile kıyaslanırsa, gerçek mânası ortaya çıkar.

b- İbnu Ebi Hatim, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da her âyetle amel eden Müslümanlar vardır. İlerde bu âyetlerle amel edecek Müslamanlar olacaktır.

c- Âyetin açık mânası lafzında, gizli mânası da tevilindedir.

d- Ebu Ubeyd şöyle der (bu yapılan açıklamaların en doğrusudur): Allah'ın, önceki milletlere verdiği azabı anlatan âyetlerin zahiri mânası, bu milletlerin nasıl helak olduğunu bildirmek, sadece onların durumunu ifade etmektir. Batıni mânası ise, sonradan geleceklere öğüt vermek, öncekilerin yaptıklarını tekrarlayacak olurlarsa, uğrayacakları aynı akibetten sakındırmaktır.

e- İbnu Nakib, bu konuda beşinci bir görüş iler sürer: Âyetin zahiri mânası, zahiri ulemasının anladığı mânalardır. Batıni mânası ise, Allah'ın hakikat erbabına lutfettiği işari mânalardır.

Hadisteki **Her harfin, bir son mânası vardır** sözü, Allah'ın murad ettiği, en son mâna demektir. Hadis'deki bu mânanın; **Her hükmün, sevap veya günah yönünden bir miktarı vardır,** mânasında olduğu söylenir. Hadisdeki: **Her**

son mânanın, ilk mânası mevcuttur sözü, kapalı her mâna veya hükmü bilmenin bir yolu vardır, bu yolla murad edilen mâna elde edilir, demektir. Ayrıca buna: Kul, müstehak olduğu sevap veya cezayı, ahirette hesap verirken muttali olacaktır, mânası da verilir.

Bazı ulema da bunu şöyle açıklar: Âyetin zahiri tilaveti, batını da ifade ettiği mânadır. Haddi ise, helal ve haramla ilgili hükümleridir. Matla' da, ameli karşılığı göreceği mükafat ve cezadır.

Burada şunu ilave etmek isterim: İbnu Ebi Hatim'in Dahhak tarikıyle İbnu Abbas'dan naklettiği şu söz bunu teyid eder: Kur'an; birçok ihtiyaçlara cevap veren, ilimleri bitip tükenmeyen ve gayesine ulaşılmayan bir kitaptır. Kur'an'ı inanarak tetkik eden kurtulur, nefretle tetkik eden de dalalete düşer. Kur'an'da kıssalar, emsal, helal, haram, nasih, mensuh, muhkem, müteşabih, zahiri ve batıni mânalar vardır. Kur'an'ın zahiri, tilaveti, batını tevilidir. Kur'an'ı bilginlerden öğrenin, bilgisizlerden uzaklaşın.

İbnu Sebu, «Ş i f a u' s - S u d u r» adlı eserinde, Ebu'd-Derda'nın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'ı bütün yönleriyle bilmeyen kimse, onu tam mânasıyle anlayamaz.

İbnu Mesud şöyle der: Önceki ve sonraki milletlerin ilmini öğrenmek isteyen, Kur'an'ı okuyup mânaları üzerinde düşünsün. İbnu Sebu, Dahhak ve İbnu Mesud'un bu sözleri, Kur'an'ın sadece zahiri tefsirini bilmekle hasıl olmayacağını söyler.

Bazı ulema şöyle der: Her âyetin altmış bin mânasıvardır. Bu sözün ifade ettiği mâna şudur: Kur'an'ın mânasını anlamada, son derece geniş bilgiler gerekir. Kur'an'ın zahiri tefsirini veren nakiller, idrakine yeterli değildir. Hatadan sakınmak için bu tefsire, duyarak nakledilen haberlerin de girmesi gerekir. İşte bu suretle, anlaşılması ve istinbatta bulunması kolayca mümkün olur. Kur'an'ın zahiri tefsiri mutlaka dikkate alınmalıdır. Yoksa zahiri hükümleri kavramadan, bâtıni mânasına ulaşılmaz. Kur'an'ın zahiri tefsirini mükemmelen bilmeden, inceliklerini anladığını iddia eden kimse, aynen, kapıdan girmeden evin içinde olduğunu iddia eden kimse gibidir.

Tacuddin b. Ataullah, «L e t â i f u' l - M i n e n» adlı eserinde şöyle der: Verdikleri garip mânalarla, Allah ve Resûlünün kelamını tefsir eden zahiri ulemasının tefsiri, Kur'an'ın zahiri tefsiri değildir. Fakat âyetin zahiri mânası, âyetin açık ifadelerinden ve dilin özelliklerinden anlaşılır. Bunun yanında, batıni mânaları da vardır ki bunları ancak, Allah'ın, kalplerini açtığı tasavvuf ehli anlayabilir. Hadis'de varid olduğuna göre her âyetin zahiri ve batini mânası mevcuttur. Cedel ve münazarada bulunan kimselerin; **Bu, Allah ve Resûlünün kelamını tahrif etmektir** sözü, tasavvuf ehlinden bu mânaları öğrenmeden seni alıkoymasın

Tasavvuf erbabının tefsiri, aslında bir tahrif değildir. Şayet âyetin mânası, ancak bizim verdiğimiz mânadır deselerdi, tahrif olurdu. Halbuki onların böyle bir iddiaları yoktur. Bilâkis, Kur'an'ı zahiri mânalarına göre okuyup anlarlar, âyetlerdeki muradın bu olduğunu bilirler, ayrıca Allah'ın kendilerine nasip ettiği iş'arî mânaları da kavramaya çalışırlar.

8– Müfessirin Uyması Gereken Şartlar

Bazı Ulema şöyle der: Müfessirin tefsirde, tefsir edilen mânada uygunluk araması, mânayı izah ederken muhtaç olduğu konularda, noksanlık veya gayeye uymayan ziyadelikten sakınması veya verdiği mânadan veya tefsir şeklinden sapmaması gerekir. Ayrıca âyetin hakiki veya mecazi mânasına, ifadedeki düzgünlüğe, âyetin nüzul gayesine, müfred kelilmeler arasındaki yakınlığa uyması gerekir. Müfessir, âyetleri tefsir ederken, sarf ve nahiv gibi lafzi ilimlerle başlaması gerekir. Bu konuda ilk olarak kelimelerin müfred mânaları üzerinde durması, lügat mânalarını araştırması, sarf ve iştikak yönüyle tahkik etmesi, cümle terkibini incelemesi gerekir. Bundan sonra âyetin irabına geçer, âyetin mânasıyla ilgili hususları araştırır, beyan bedi sanatlarını gösterir, âyetten murad edilen mânayı tayin eder, istinbatta bulunur, daha sonra da işari mânalarını verir.

Zerkeşi, «B u r h a n» adlı eserinin baş taraflarında şöyle der: Âdet olduğu üzere müfessirler, sebebi nüzulla tefsire başlarlar. Bu noktada şu görüş ileri sürülmüştür. Âyetin nüzul sebebi, müsebbebe tekaddüm ettiğinden, tefsire bununla mı başlamalı, yoksa âyetler arasındaki münasebetle mi başlamalıdır? Âyetler arasındaki münasebet, Kur'an'ın nazmını tashih eder ve nüzulünden önce gelir. Şayet, ان الله يأمركم أن تؤدوا الأمانات الى اهلها «**Allah, size emanetleri ehline vermenizi emreder..**» (Nisâ, 58.) âyetinde olduğu gibi münasebet, sebebi nüzule bağlıysa, önce sebebi nüzulü zikretmek gerekir. Bu durumda vasıta, gayeye tekaddüm etmiş olur. Şayet münasebet sebebi nüzule bağlı değilse, münasebetin sebebi nüzule takdimi evla olur.

Zerkeşi, eserin başka bir yerinde şöyle der: Âdet olduğu üzere müfessirler, her sûrenin başında o sûrenin hıfzını teşvik ve tergib bakımından faziletle ilgili hadisleri zikrederler. Fakat Zemahşeri, faziletle igili hadisleri sûrenin sonunda verir.

Abdurrahim b. Ömer el-Kirmani şöyle der: Zemahşeri'ye niçin böyle yaptığını sordum. Bana şu cevabı verdi: Faziletle ilgili haberler, o sûrenin sıfatlarıdır. Sıfat, mevsuftan sonra gelir. Umumiyetle tefsirlerde **Allah bunu söyle hikaye etti** şeklinde bir söze rastlanır. Bundan kaçınmmak gerekir.

Ebu'n-Nasr el-Kuşeyri, «e l - M ü r ş i d» adlı eserinde şöyle der: Şafii

ulemasının önde gelenleri şöyle der: Allah kelamı hikaye edildi veya Allah hikaye etti, denilmez. Çünkü hikaye etmek, bir sözü benzeri bir sözle ifade etmektir. Halbuki Allah kelamına benzer bir kelam yoktur. Bazı ulema bu hususta müsamahalı davranarak hikaye etme sözünü, haber verme mânasında kullanmışlardır. Çokça kullandıkları bir diğer husus, bazı harfleri ziyade kabul etmeleridir. Buna dair misalleri, irab bahsinde vermiştik.

Müfessir mümkün mertebe, âyetlerde tekrar olduğu iddiasından sakınmalıdır. Bazı ulema şöyle der: Kur'an'da tekrar olduğu vehmine götüren husus, müteradif kelimelerin birbirine atıf edilmesidir. لاتبقى ولاتذر **«(Geride) Bir şey koymaz, bırakmaz.»** (Müddessir, 28.), صلوات من ربهم ورحمة **«..Rablerinden bağışlamalar ve Rahmet onlaradır..»** (Bakara, 157.) âyetleri buna misaldir. Müfessir şuna inanmalıdır ki, müteradif kelimelerin bir arada zikredilmesiyle hasıl olan mâna, ayrı olduklarında hasıl olmaz. Çünkü terkip halindeki ifade, ziyade bir mâna ortaya çıkarır. Ziyade harfler, ziyade mâna ifade ettiğinden, ziyade kelimeler de ziyade mâna ifade etmiş olur.

Zerkeşi, «B u r h a n»ında şöyle der: Müfessir, âyetin ihtiva ettiği mânaya riayet ederek, bütün dikkatini nazmında toplamalıdır. Âyet nazmında, mecazi mânada kelime bulunması halinde bu kelimenin, âyetteki mânayı aşacağından, dikkatli olması gerekir. Zerkeşi eserin başka bir yerinde şöyle der: Müfessir, müteradif zannedilen kelimelerdeki mecazi mânalara riayet ederek mümkün mertebe müteradif olmadıklarını kesin bir ifade ile belirtmelidir. Müteradif kelimelerin terkip halinde ifade ettikleri mâna müfred halindeki mânadan farklıdır. Bu yüzden pek çok usul uleması, müteradif kelimelerden birinin cümlede, müfred olarak kullanılmasında ittifak ettikleri halde, diğeri yerine kullanılmasını menetmişlerdir.

Ebu Hayyan şöyle der: Müfessirler tefsirlerinde çoğu kez, irabı ele alırken nahiv tahlilleri, usulü fıkıh ve kelami meseleleri de beraberinde zikrederler. Bu gibi meseleler, ait oldukları eserlerde uzun uzadıya anlatılmıştır. Bu ilimler, delil göstermeden tefsirde kullanılabilir. Ayrıca müfessirler, sahih olmayan sebebi nüzul, fedail hadisleri, yerinde olmayan hikayeleri ve israiliyatı zikrederler ki, bunların tefsirde olmaması gerekir.

İbnu Ebi Cemre, Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakleder: Fatiha sûresine yetmiş deve yükü tutarında tefsir yazmak istesem, yazabilirim. Hz. Ali'nin bu sözü şöyle açıklanabilir: الحمد لله رب العالمين âyetinde, hamd kelimesi ile Allah lafzındaki mânaların, Allah'ı tenzih eden sıfatların ayrı ayrı tefsiri gerekir. Sonra, âyetteki âlemi ve durumlarını, dört yüzü karada altı yüzü denizde olmak üzere bin âlemin nevilerini müfessir ayrı ayrı açıklayabilir. الرحمن الرحيم âyetindeki iki sıfatın mânalarını, bunların azametle ilgili yönlerini, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını, diğerleri dışında, bu iki ismin âyette zikredilmesinin hikmetini de açıklar. مالك يوم الدين âyetinde, bu günü ve bu günde gidilecek yeri, yaşanacak korkuları, her nefsin nerede ve nasıl karar bulacağını da açıklar. اياك نعبد و اياك نستعين âyetinde, Mabud'un yüceliğini, kendisine yapılan ibadet ve keyfiyetini ve nevilerini edasını, ibadet eden kulun vasfı, Allah'dan yardım dilemesinin nasıl ve ne şekilde olacağını genişçe anlatabilir. اهدنا الصراط المستقيم âyetinden sûrenin sonuna kadar olan tefsirinde hidayeti, mahiyetini, doğru yol ile buna zıd yolları, gazaba uğrayanları, dalalette olanları, bunların sıfatlarını, bu âyetle ilgili yönleri, Allah'ın razı olduğu kimseleri, sıfatlarını, bunların ibadet usullerini de gösterebilir.

Hz. Ali'nin bu sözü, Fatiha tefsirinde bulunması gereken bütün yönleri içine alan bir sözdür.

YETMİŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

GARAİBU'T-TEFSİR

Mahmud b. Hamza el-Kirmani bu sahada «e l - A c a i b v e' l - G a r a i b» adlı iki ciltlik bir eser telif etmiş, kitabında âyetlerin mânaları hakkında bir takım asılsız sözler nakletmiştir. Bunlara güvenmek doğru değildir, ancak tehlikesini göstermek gayesiyle zikredilebilir.

Mesela حمعسق âyetini, biri şöyle tefsir etmiştir. Âyetteki ha harfi, Hz. Ali ile muaviye arasındaki harbe, mim harfi, Mervan'ın iktidarına, ayn harfi, Abbasi'lere, sin harfi, Sufyan'ın iktidarına delalet eder. Kaf harfi de Mehdi'nin yoluna uyulacağına işaret eder. Bunu Ebu Müslim İsfahani nakletmiş, şu ilavede bulunmuştur: Bunları rivayet etmedeki gaye, bu gibi rivayetleri verenlerin ahmak olduğunu göstermektir.

الم hakkında da biri şöyle demiştir: Elif'in mânası, Allah Muhammed'i sevdi, Onu elçi olarak gönderdi. Lam'ın mânası, Hz. Muhammed'i inkar edip kınayanlar, mim'in mânası da, inkar edenlerin Hz. Muhammed'i deliliğe benzeyen bir nevi hastalıkla itham etmeleridir.

و لكم فى القصاص حياة يا أولى الألباب **«Ey akıl sahipleri kısasta sizin için hayat vardır..»** (Bakara, 179.) âyetini de biri, şöyle tefsir etmiştir: Âyetteki kıssa, Kur'an'ın kıssalarıdır. Bu mânaya Ebu'l-Cevza'nın و لكم فى القصص şeklindeki kıraatını delil getirmiştir; ki, uydurma bir mânadır. Bu kıraatın ifade ettiği mâna, meşhur kıraatın mânasından tamamen farklıdır. Bu âyeti, «E s r a r u' t - T e n z i l» adlı eserimde Kur'an'daki icaz âyetlerinden biri olarak gösterdim.

İbnu Furek «T e f s i r»inde, و لكن ليطمئن قلبى **«..Fakat kalbim kuvvet bulsun..»** (Bakara, 260.) âyeti hakkında şöyle demiştir: Hz. İbrahim'in kalbim dediği, kendine dost edindiği bir arkadaşı vardı. Bu arkadaşı, Hz. İbrahim'in müşahede ettiği olayı gördüğünde, ürkmemesi için sükunet talebinde bulunmuştur. Kirmani bunu da saçma bir tefsir kabul etmiştir.

Kevaşi «T e f s i r»inde: ربنا و لا تحملنا ما لا طاقة لنا به **«..Rabbimiz, bize gücümüzün yetmeyeceği şeyleri yükleme..»** (Bakara, 286.) âyetinin tefsirinde, insanın takat ve güç yetiremeyeceği şeyi, muhabbet ve aşk olarak tefsir eden kimsenin sözünü nakleder. (......)

Ebu Muaz en-Nahvi, الذى جعل لكم من الشجر الأخضر نارا «**O ki size yeşil ağaçtan ateş yaptı..**» (Yâsin, 80.) âyetindeki الشجر الأخضر ifadesinden Hz. İbrahim, نارا ni, nur olan Hz. Muhammed, فاذا أنتم منه توقدون «**..ve siz ondan yakıyorsunuz..**» âyetini de, iktibas ettiğiniz din şeklinde, tamamen uydurma bir tefsir şekli ile mâna vermiştir.

SEKSENİNCİ BÖLÜM

TABAKATU'L-MÜFESSİRİN

1- Sahabe Müfessirleri

Sahabe'den tefsirde şöhrete ulaşan müfessirler on tanedir. Bunlar: Dört halife, İbnu Mesud, İbnu Abbas, Ubeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa el-Eşari ve Abdullah b. Zübeyr'dir.

a- Hz. Ali ve Tefsirdeki Yeri

Dört halife içinde, kendisinden en çok rivayet edilen, Ali b. Ebu Talib-dir. Diğer üçünden gelen rivayetler çok azdır. Bunun sebebi, önceden vefat etmiş olmalarıdır. Hz. Ebubekr'den az sayıda hadis rivayet edilmesinin sebebi de buna bağlıdır. Tefsirlerde Hz. Ebubekr'den yapılan rivayet sayısı on'dan fazla olduğunu görmedim. Hz. Ali'den rivayet ise oldukça kabarıktır.

Mamer, Vehb b. Abdullah'dan o da Ebu't-Tufeyl'den şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ali bir konuşmasında şöyle diyordu: Bana istediğinizi sorun, cevap vereyim. Hangi âyetin gece, hangi âyetin gündüz, hangi âyetin yerde hangi âyetin dağda indiğini bilirim.

Ebu Nuaym, «e l - H i l y e» adlı eserinde İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bu harflerden her birinin zahiri ve batıni mânası vardır. Hz. Ali, bu harflerin her iki mânasını bilirdi. Ebubekr b. Ayyaş tarikıyle, Nusayr b. Süleyman el-Ahmesi'den, o da babasından, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Yemin ederim ki her âyetin, kimin hakkında, nerede nâzil olduğunu bilirim. Allah bana herşeyi kavrayan bir akıl, herşeyi cevaplandıran bir dil vermiştir.

b- İbnu Mesud ve Tefsirdeki Yeri

İbnu Mesud'dan yapılan rivayetlerin sayısı, Hz. Ali'den yapılan rivayetlere nazaran daha çoktur. İbnu Cerir ve diğer muhaddisler, İbnu Mesud'un şu sözünü rivayet ederler: Allah'a yemin ederim ki, nâzil olan her âyetin, kimin hakkında, nerede nâzil olduğunu bilirim. Kur'an'ı benden daha iyi bilen birini duyup bulunduğu yeri öğrensem, her türlü zahmete katlanarak gider, bilmedik-

lerimi öğrenirim.

Ebu Nuaym, Ebu Buhturi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Bir gün Hz. Ali-ye, İbnu Mesud hakkında sordum. Kur'an ve Sünneti çok iyi bilirdi. Aramızdan ayrılırken bize zengin bir ilim hazinesi bıraktı, cevabını verdi.

c– İbnu Abbas ve Tefsirdeki Yeri

Tercümanu'l-Kur'an olarak bilinen İbnu Abbas, Resûlüllah'ın: **'Allahım, onu dinde fakih kıl, tevili öğret' 'Allahım, ona hikmet ver' 'Allahım, ona hikmeti öğret'** şeklinde dualarına mazhar olmuştur.

Ebu Nuaym, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah (s.a.v.) Abdullah b. Abbas'a: **Allahım, onu mübarek kıl, dini onunla neşret,** şeklinde duada bulunmuştur. Abdulmu'min b. Halid tarikıyle, Abdullah b. Bureyde'den İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'ı ziyaret ettiğimde Cebrail yanındaydı. Cebrail, Resûlüllah'a: İbnu Abbas, bu ümmetin alimi olacaktır. Ona hayırlı duada bulun, şeklinde tavsiyede bulundu. Abdullah b. Hiraş tarikıyle, Avvam b. Huşeb'den, Mücahid'in İbnu Abbas'dan naklen şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah (s.a.v.) bana: Kur'an'ın tercümanı olarak, sen ne güzel kulsun, dedi.

Beyhaki, «D e l a i l u' l - K u r' a n»ında İbnu Mesud'un şu sözünü nakleder: Kur'an'ın en güzel tercümanı, Abdullah b. Abbas'tır.

Ebu Nuyam, Mücahid'in şöyle dediğini rivayet eder: Geniş bilgiye sahip olduğundan İbnu Abbas'a Bahr adı verilmiştir. İbnu Hanefiyye'den de şu nakilde bulunur: İbnu Abbas, bu ümmetin büyük bir alimi idi. Ayrıca el-Hasan'ın şöyle dediğini nakleder: İbnu Abbas, Kur'an'ı anlamada ayrı bir yeri olan kimsedir. Hz. Ömer: İşte, ihtiyarların genci budur. Allah ona herşeyi cevaplandıran bir dil, herşeyi kavrayan bir akıl vermiştir. Abdullah b. Dinar tarikıyle İbnu Ömer'den rivayette bulunmuştur; Sahabeden biri İbnu ömer'e gelerek: ان السموات والأرض كانتا رتقا ففتقناهما «..ki göklerle yer bitişik idi, biz onları ayırdık..» (Enbiya, 30.) âyetinin tefsirini sorduğunda; İbnu Abbas'a git, ondan öğren, bana gelip bilgi ver, dedi. Bu kimse İbnu Abbas'a giderek sorusunu tekrarladı. İbnu Abbas kendisine şu cevabı verdi: Yer ve gökler bitişik idi, ne yağmur yağıyor, ne de bitkiler yeşeriyordu. Cenab-ı Hak yağmurla gökleri, bitkilerle de yeri ayırdı. Soru sahibi İbnu Ömer'e gelerek duyduklarını anlattı. İbnu Ömer: İbnu Abbas'ın Kur'an'ı tefsir etme cüreti hoşuma gitmiyordu, fakat şimdi anladım ki, ona geniş bir ilim verilmiş, dedi.

Buhari, Said b. Cubeyr tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer beni, Bedir savaşına katılan yaşlılarla eşit tutardı. Bazıları bunu hoş karşılamaz, bu genci aramıza niye alıyorsun, bizim, onun yaşında çocuklarımız var diyordu. Hz. Ömer: O, bildiğiniz bir kimsedir deyip, İbnu Abbas'la birlikte onları yanına çağırdı. Hz. Ömer'in o gün beni de davet etmesinin gayesi, beni onlara tanıtmak olduğunu anladım. Hz. Ömer hepimize hitaben: اذا جاء نصر الله والفتح «Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman..» âyetinden ne anladığımızı sordu. Kimisi; Allah'ın yardım ve fethine mazhar olduğumuzda, O'na hamd ve istigfarla emrolunduk, cevabını verirken kimisi de; susup cevap vermediler. Hz. Ömer bana dönerek: Sen de aynı görüşte misin diye sordu. Ben hayır deyince, o halde neler söylemek istersin dedi. Âyet, Resûlüllah'ın ömrünü bildirir, güya kendisine ömrünün sonuna geldin, Rabbine hamd ile istiğfar et, Allah tevbeleri kabul edendir, şeklinde tefsir edince, Hz. Ömer: Âyetin bunun dışında bir mânası olduğunu bilmiyorum cevabını verdi.

Buhari, İbnu Muleyke tarikıyle İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer bir gün Ashab'a şöyle bir soru sordu: أيود أحدكم أن تكون له جنة من نخيل وأعناب «Biriniz ister mi ki içinde hurmalardan ve üzümlerden oluşmuş bir bahçesi olsun..» (Bakara, 266.) âyetinin kimin hakkında nâzil olduğunu bileniniz var mı? Sahabe: Allah bilir deyince, Hz. Ömer öfkelenerek: Ya biliyoruz, veya bilmiyoruz deyin, şeklinde mukabelede bulundu. Bunun üzerine İbnu Abbas: Âyet hakkında aklımda kalan bazı bilgiler var dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: Yeğenim, kendini küçük görme, bildiğini söyle diye teşvik etti. İbnu Abbas: Âyette, yapılan iş hususunda darb-ı mesel vardır. Zengin bir kimse, Allah yolunda gayret gösterirken, Allah şeytanı kendisine musallat kıldı; böylece malı mülkü tükeninceye kadar masiyette bulundu.

Ebu Nuaym, Muhammed b. Kabi'l-Kurazi'nin İbnu Abbas'dan yaptığı şu rivayeti nakleder: Hz. Ömer, Muhacirlerden bir grup Sahabe ile oturuyordu. kadir gecesi hakkında konuşuyorlardı. Bu konuda herkes, bildiğini söylüyordu. Hz. Ömer İbnu Abbas'a: Niye susuyor, bir şey söylemiyorsun! Bir şeyler söyle yaşının küçük olması, konuşmana mâni olmasın! diye teşvikte bulundu. Bunun üzerine İbnu Abbas: Allah tekdir, teki sever. Haftanın günlerini yedi yaptı, rızkımızı yedi şeyden yarattı, insanı yedi şeyden halketti, gökleri yedi, altımızdaki toprağı da yedi kat yarattı, fatihayı yedi âyet yaptı, Kitabında yedi akraba ile evlenmeyi yasakladı, mirası yedi kısma böldü, secdede yedi aza üzerinde olmamız emredildi, Resûlüllah Kabe'yi yedi defa tavaf etti, Safa ile Merve arasında yedi kere say etti, yedi kere şeytan taşladı. Bütün bunlara dayanarak Kadir gecesi bana göre, Ramazanın son yedi günündedir, cevabını verdi. Hz. Ömer bunları memmun kalarak dinledi; bu konuda düşünceme uygun bir cevabı, küçük yaşına rağmen bu gençten başka veren olmadı. Sonra Sahabeye dönüp: Arkadaşlar, İbnu Abbas gibi, beni tatmin edecek biriniz var mı? diye sordu.

d– İbnu Abbas'a Ait Tefsir ve Ravileri

İbnu Abbas'ın, tefsire dair, sayılmayacak kadar rivayetleri vardır. Bu rivayetler,değişik tarikla gelmiştir. Bunların en sağlam olanı, Ali b. Ebi Talha'nın kendisinden yaptığı rivayet tarikıdır. Ahmed b. Hanbel, Mısır'da Ali b. Ebi Talha'nın rivayet ettiği İbnu Abbas'a ait bir tefsir nüshası bulunduğunu, bir kimse bu nüshayı görmek üzere gitse, bu yolculuğun herşeye bedel olacağını söyler. Ebu Cafer en-Nahhas, «N â s i h v e M e n s u h» adlı eserinde bu tefsirin İbnu Abbas'a ait olduğunu söyler.

İbnu Hacer şöyle der: Bu nüsha, Leys'in katibi, Ebu Salih'de bulunuyordu. Ebu Salih bunu; Muaviye b. Salih'den o, Ali b. Ebi Talha'dan rivayet etmiştir. Buhari'nin istifade ettiği nüshadaki rivayetler, Ebu Salih'den gelmektedir. Buhari, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayetlerin çoğunu «S a h i h»inde, bu nüshadan nakletmiştir. İbnu Cerir, İbnu Ebi Hatim ve İbnu'l-Münzir, çoğu rivayetleri bu nüshadan, Ebu Salih ve diğer tariklerle nakletmişlerdir. Bazı ulema; İbnu Ebi Talha'nın, İbnu Abbas'dan tefsire dair bilgi almadığını, bunları Mücahid ve Said b. Cübeyr'den naklettiğini söyler. İbnu Hacer, seneddeki ravi'lerin sika olduğu bilindikten sonra, bunlardan herhangi biriyle rivayette bulunmanın mahzuru olmadığını belirtir.

el-Halili, «İ r ş a d» adlı eserinde şöyle der: Endülüs kadısı Muaviye b. Salih'in tefsiri, Ali b. Ebi Talha tarikıyle İbnu Abbas'dan yapılan tefsirdir. Ulemanın önde gelenleri bu tefsiri, Leys'in katibi Ebu Salih tarikıyle Muaviye'den nakletmişlerdir.

Hadis ravilerinin icmaına göre Ali b. Ebi Talha, tefsiri İbnu Abbas'dan dinlememiştir. el-Halili, İbnu Abbas'a isnad edilen tefsir rivayetleri, sağlam rivayetler olmadığı gibi, ravileri de meçhul kimselerdir. Bu tefsir aynen Cuveybir'in Dahhak tarikıyle İbnu Abbas'dan rivayet ettiği tefsir gibidir, der.

Bazı müfessirlerin İbnu Cüreyc tarikıyle, İbnu Abbas'dan rivayet ettikleri tefsir de böyledir. Bu senedlerin en uzun olanı; Bekr b. Sehl ed-Dimyati'nin Abdulgani b. Said'den, o da Musa b. Muhammed'den o da İbnu Cüreyc'den gelen tariktir. Bu tarik, sağlam bir tarik değildir.

Muhammed b. Sevri'nin, İbnu Cüreyc'den naklen İbnu Abbas'a ait üç büyük cüz halideki tefsirini ulema, sahih kabul etmişlerdir. Ayrıca Haccac b. Muhammed'in İbnu Cureyc'den naklettiğine göre, İbnu Abbas'a ait bir cüzlük tefsir, ittifakla sahih kabul edilmiştir.

Şibl b. Abbad el-Mekki'nin İbnu Ebi Necih tarikıyle Mücahid'in İbnu Abbas'dan rivayet ettiği haberler, bu sahih tefsire yakındır.

Ata b. Dinar'ın tefsiri, talebeleri tarafından yazılmış ve delil olarak kullanılmıştır.

Ebu Ravk'ın tefsiri bir cüzdür ve Sahih kabul edilmiştir.

İsmail es-Süddi'nin tefsirindeki senedler, İbnu Mesud ve İbnu Abbas'a dayanır. Sevri ve Şu'be gibi bazı imamlar Süddi'den rivayette bulunmuşlardır. Fakat Süddi'nin cemettiği tefsiri, Esbat b. Nasr rivayet etmiştir. Cerh ve tadil uleması Esbat üzerinde ittifak etmemişlerdir. Şu kadar var ki Süddi'nin tefsiri, benzeri tefsirler arasında gerçeğe en yakın olan tefsirdir.

İbnu Cüreyc, tefsirinde rivayetlerin sıhhat derecelerine önem vermemiş, her âyet hakkında zikredilen sahih veya zayıf her rivayeti nakletmiştir.

Mukatil b. Süleyman'ın tefsirinde, ulema bizzat Süleyman'ı zayıf kabul etmişlerdir. Süleyman, tabiun ileri gelen zevatından bilgi almış, İmam Şafii de tefsirini faydalı bulmuştur. el-Halili'nin sözü burada bitmektedir.

İbnu Cerir, çeşitli tariklerle Süddi'den rivayette bulunmuştur. Bunlardan biri şudur: Süddi, Ebu Malik'den o Ebu Salih tarikıyle İbnu Abbas'dan; Mürre tarikıyle de İbnu Mesud ve bazı Sahabe'den gelen tariktır. İbnu Ebi Hatim daha ziyade, sahih hadisleri rivayet etmiştir. Hakim «M ü s t e d r e k»inde Süddiden sadece Mürre tarikıyle İbnu Mesud'dan gelen rivayetleri sahih kabul ederek almış, birinci tarikle nakilde bulunmamıştır. İbnu Kesir, Süddi'nin rivayet ettiği isnad'da bazı garip raviler olduğunu söylemiştir.

İbnu Abbas'dan gelen rivayet tarikının en sağlam olanı, Kays'in Ata b. Saib'den, onun da Said b. Cübeyr'den yaptığı rivayet tarikıdır. Buhari ve Müslim'in şartlarına göre bu tarik, sahihtir. Firyabi ve Hakim'in daha çok rivayette bulundukları tarik, bu tariktir.

İbnu Abbas'dan gelen rivayet tariklerinden bir diğeri de, İbnu İshak tarikıyle, Zeyd b. Sabit'in kölesi Muhammed b. Ebi Muhammed'in, İkrime veya Said b. Cübeyr'den yaptığı rivayettir. Bu tarik da sağlamdır, isnadı hasendir. Bu tarikle, İbnu Ebi Hatim, çokça rivayette bulunmuşlardır. Taberani «M u c e m u - l - K e b i r»inde aynı tarikten rivayette bulunmuştur.

İbnu Ababas'dan yapılan rivayet tariklerinin en zayıfı, Kelbi'nin Ebu Salih'den rivayet ettiği tariktır. Bu tarik, Muhammed b. Mervan es-Süddi es-Sağir'in rivayeti de katılırsa, rivayet silsilesi tamamıyle kizb olur. Salebi ve Vakidi'nin çoğu rivayetleri bu tariktedir. Fakat İbnu Adiyy, «e l - K a m i l» adlı eserinde şöyle der: Kelbi'nin özellikle Ebu Salih'den yaptığı rivayetlerde pek çok sahih hadisler mevcuttur ve tefsirde kullanılmıştır. Kelbi'nin tefsirinden daha uzun, daha doyurucu bir tefsir yoktur. Bundan sonraki sırayı, Mukatil b. Süleyman'ın tefsiri alsa da, Mukatil'in itikaden bozuk mezheplere meyli olduğundan Kelbinin tefsiri, daha ziyade tercih edilir. Dahhak b. Müzahim tarikıyle İbnu Abbasdan yapılan rivayetlerin senedi, munkatidir. Çünkü Dahhak, İbnu Abbas'la karşılaşmamıştır. Dahhak tarikına, Bişr b. Ammare'nin Ebu Ravk'dan rivayeti ilave

edilirse, Bişr'in zayıf ravi olmasından dolayı sened, zayıf senedlerden sayılır.

İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hatim, Kelbi'nin bu nüshasından çokça rivayette bulunmuşlardır. Fakat bu rivayet zincirine Cuveybir'in Dahhak'dan yaptığı rivayetler dahil olursa, bu tarik daha zayıf bir tarik olur. Çünkü Cüveybir, çok zayıf ve metruk bir ravidir. Ne İbnu Cerir, ne de İbnu Ebi Hatim bu tarikle rivayette bulunmuşlardır. Fakat İbnu Merdeveyh ve İbnu Hibban bu tarikle yapılan rivayetleri almışlardır.

Avfi tarikıyle İbnu Abbas'dan yapılan rivayetleri, İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hatim bolca kullanmışlardır. Avfi, zayıf bir ravi olmakla beraber, aciz değildir. Tirmizi, bazı rivayetlerini hasen kabul etmiştir.

Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Şakir el-Kattan'ın «F e d a i l u İ-m a m i' ş - Ş a f i i» adlı eserinde, Avfi'den yaptığı rivayette İbnu Abdilhakem-in şöyle dediğini rivayet ederler: İmam Şafii'nin, İbnu Abbas'dan tefsire dair yüze yakın hadis'den başka bir rivayet gelmemiştir, dediğini duydum.

Ubeyy b. Ka'b'ın büyük bir tefsiri mevcuttur. Bunu Ebu Cafer er - Razi, Rabi' b. Enes tarikıyle Ebu'l-Âliye'den rivayet etmiştir. Bu sened, sahih bir seneddir. İbnu Cerir, İbnu Ebi Hatim, «M ü s t e d r e k»inde Hakim, «M ü s n e d» inde Ahmed b. Hanbel, bu tarikle çokça rivayette bulunmuşlardır.

Buraya kadar zikri geçen Sahabe dışında, Enes b. Malik, Ebu Hüreyre, İbnu Ömer, Cabir ve Ebu Musa'l-Eşari gibi Sahabe'den de tefsire dair rivayetler nakledilmiştir. Ayrıca, Abdullah b. Amr b. Âs'dan da kıssalar, dahili fitneler ve ahiretle ilgili rivayetler gelmiştir. Bu ve benzeri rivayetler, ehli kitaptan alınmıştır. Bu ravinin فى ظلل من الغمام (Bakara, 210.) âyetinin tefsiri ile ilgili rivayetine, Sahabe'nin bu konuda bütün rivayetlerini içine alan «T e r c ü m a n ü' l - K u r' a n» adlı eserimizde işaret ettik

2- Tabiun Müfessirleri

İbnu Teymiyye şöyle der: Tabiun içinde tefsirde en çok bilgi sahibi olan, Mekke'lilerdir. Bunlar; İbnu Abbas'ın talebeleri olan Mücahid, Ata b. Ebi Rabah, İbnu Abbas'ın mevlası İkrime, Said b. Cübyer, Tavus ve diğerleridir. Kufe'de ise; İbnu Mesud'un talebeleridir. Medine'de yetişen tefsir uleması içinde Zeyd b. Eslemi sayabiliriz. Oğlu Abdurrahman b. Zeyd ile Malik b. Enes, tefsiri Zeyd-den öğrenmişlerdir.

Mücahid, Tabiun'un ileri gelen müfessirlerindendir. Fadl b. Meymun şöyle der: Mücahid'in şöyle dediğini duydum: Kur'an'ın tefsirini İbnu Abbas'dan otuz kere tekrarladım. Fadl b. Meymun, başka bir rivayette şöyle dediğini nakleder: İbnu Abbas'dan mushafı üç kere okudum. Her defasında âyetler üzerinde ayrı ayrı durup, kimin hakkında ve hangi gaye ile nazil olduğunu sorardım. Husayf şöyle der: Mücahid, Tabiun arasında tefsiri en iyi bilendi. Sevri şöyle der: Mücahid'den gelen tefsir, sağlam ve yeterli bir tefsirdir. İbnu Teymiyye şöyle der: Mücahid'in tefsirdeki bu şöhretinden dolayı Şafii, Buhari ve diğer ulema, Mücahid tefsirine itimad etmişlerdir.

Derim ki: Firyabi, Mücahid'den çokça rivayette bulunurken, İbnu Abbas veya diğer Sahabe'den pek az nakilde bulunmuştur.

Said b. Cübeyr, tabiun müfessirlerinin ileri gelenlerindendir. Süfyanu's-Sevri şöyle der: Tefsiri şu dört müfessirden alınız. Bunlar; Said b. Cübeyr, Mücahid, İkrime ve Dahhak'dır. Katade şöyle der: Tabiun'dan tefsiri en iyi bilenler şu dört kişidir: Menasiki hac'da Ata b. Ebi Rabah, Tefsirde Said b. Cübeyr, Siyerde İkrime, helal ve haramı bilmede Hasanu'l-Basri.

İbnu Abbas'ın mevlası İkrime, tabiun'un ileri gelen müfessirlerindendir. Şa'bi şöyle der: Kur'an'ı, İkrime'den başka iyi bilenler kalmadı. Simak b. Harb, İkrime'nin şöyle dediğini nakleder: Kur'an'ın tamamını tefsir ettim. Hocam İbnu Abbas ayaklarımı iple bağlar, bana Kur'an ve Sünneti böyle öğretirdi, der. İbnu Ebi Hatim, Simak tarikıyle İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'dan size söylediğim her şeyi, İbnu Abbas'dan öğrendim.

Tabiun'dan ayrıca: Hasanı Basri, Ata b. Ebi Rabah, Ata b. Ebi Seleme el-Horasani, Muhammed b. Ka'bi'l-Kurazi, Ebu'l-Âliye, Dahhak b. Müzahim, Âtıyye el-Avfi, Katade, Zeyd b. Eslem, Mürretu'l-Hemedani ve Ebu Malik bulunmaktadır. Bunlardan sonra da Rabi b. Enes, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ve diğerleri gelmektedir. Saydığımız bu zevat, tabiun müfessirlerinin meşhurlarındandır. Bunlar, tefsire dair rivayetlerinin çoğunu Sahabe'den almışlardır.

Tabiun'dan sonra, Sahabe ve tabiun kavillerini içine alan bazı tefsirler telif edilmiştir. Bunlar: Sufyan b. Uyeyne, Veki b. Cerrah, Şu'be b. Haccac, Yezid b. Harun, Abdurrazzak, Adem b. Ebi İlyas, İshak b. Rahaveyh, Ravh b. Ubade, Abd b. Humeyd, Suneyd, Ebubekr b. Ebi Şeybe gibi müfessirlerdir.

3- Taberi ve Gelişen Tefsir Nevileri

Etbauttabiun'dan sonra gelen İbnu Cerir et-Taberi'nin tefsiri, tefsirlerin en büyüğü ve en değerlisidir. Bunun yanı sıra İbnu Ebi Hatim, İbnu Mace, Hakim, İbnu Merdeveyh, Ebu'ş-Şeyh İbnu Hibban ve Münzir'in eserleri gelmektedir. İbnu Cerir'in tefsiri hariç, bütün tefsirler Sahabe, tabiun ve etbauttabiun kavillerine dayanır. İbnu Cerir tefsirinde naklettiği kavillerin tercihini yapar, aralarında tercihde bulunur, irabını yapar, ahkamla ilgili istinbatta bulunur. Bu yönleri ile tefsirlerden üstünlüğünü ortaya koyar.

Bundan sonra bir çok ulema, tefsirler yazdılar. Rivayet ettikleri kavillerde, senedleri kısalttılar, sözleri eksik naklettiler. Bu yüzden tefsire zayıf riva-

yetler girdi, sahih olanlarla zayıflar birbirine karıştı. Her müfessir bulduğu her sözü tefsirine aldı, hatırladığı her sözü nakletti. Sonradan gelenler bunları sahih zannederek, Sahabe veya tabiuna ait olup olmadığını araştırmadan, yazılan tefsirlere müracaat etmeden, naklettiler. Öyle ki غير المغضوب عليهم و لا الضالين tefsiri, Yahudi ve Hıristiyanlar olması gerekirken, on ayrı görüşle tefsir eden müfessire rastladım. Halbuki âyetin bu tefsiri; Resûlüllah, Sahabe, tabiûn ve tebe-i tabiundan, Yahudi ve Hıristiyanlar şeklinde gelmiştir. Bu bakımdan İbnu Ebi Hatim, âyetin bu şekildeki tefsirinde, müfessirler arasında herhangi bir ihtilaf olduğunu bilmiyorum, demiştir.

Bundan sonra, bazı ulema tefsirlerini, bir ilme ağırlık vererek yazmağa başladılar. Nahivci, tefsirinde iraba ve irabda muhtemel değişik vecihlere önem vermiş, nahiv kaideleri, buna ait meseleleri ve ihtilafları nakletmiştir. Zeccac'ın, «e l - B a s i t»de, Vahidi'nin «e l - B a h r u' l - M u h i t v e' n - N e h r» adlı eserlerinde Ebu Hayyan'ın tefsirleri, buna misaldir.

Haberlerle uğraşan müfessirin, ister sahih, ister gayri sahih olsun, kıssalar ve önceki milletlere ait haberleri toplamaktan başka bir meşguliyeti yoktur. Sa'lebi bu nevi müfessirlerden biridir.

Fakih tefsirinde, taharetten başlayıp çocuklu kadınlara kadar bütün fıkhi hükümleri serdeder, bazen daha ileri giderek âyetle ilgisi bulunmayan bir takım fıkhi deliller getirerek muhalif olanlara cevap vermeğe çalışır. Mesela Kurtubinin tefsiri, bu gibi konularla dolu bir tefsirdir.

Fahruddin Razi gibi, akli ilimlerle uğraşan müfessirler tefsirlerini, kelami ve felsefi meselelerle doldurur, birinden diğerine geçerler. Öyle ki bu tefsiri okuyan, âyetle verilen bilgiler arasında bir mutabakat bulamaz. Ebu Hayyan «e l - B a h r u' l - M u h i t»inde buna temas ederek şöyle der: İmam Razi tefsirinde, âyetle doğrudan ilgisi bulunmayan uzun nakiller yapmıştır. Bu yüzden bazı ulema, «M e f a t i h u' l - G a y b»ında, tefsirden başka her şey mevcuttur, demişlerdir.

Bidat ehlinden tefsir yazanların gayesi, âyetleri tahrif etmek, batıl mezheplerine delil aramaktır. Mesela âyetin uzak bir mânası, görüşünü desteklemiş olsa onu hemen alır veya lehinde olan en küçük bilgiyi hemen değerlendirmeye çalışır. Bu konuda Bulkini şöyle der: Zemehşeri, فمن زحزح عن النار وادخل الجنة فقد فاز **«..Kim ki hemen ateşin elinden kurtarılır da cennete sokulursa şüphesiz o kurtulmuştur.»** (Âl-i İmrân, 185.) âyetinin tefsirinde kullandığı: Cennete girmekten daha büyük bir kurtuluş var mıdır? şeklindeki adem-i rüyete işaret eden tefsirini gördüğümde, onun Mutezilî fikirleri savunduğunu anladım.

Mulhidin, âyetlerin tefsirinde gösterdiği ilhad, küfür ve Allah'a karşı iftiralarından söz etmeğe lüzum bile yoktur. Bazıları ان هى الا فتنتك **«Bu iş Senin imtihanından başka birşey değildir..»** (Araf, 155.) âyetini: Kullara, Allah'dan daha çok zarar veren yoktur, şeklinde tefsiri ile, sihirbazların Musa hakkında söyle diklerine dair tefsirleri buna misaldir. Rafizilerin ان الله يأمركم أن تذبحوا بقرة **«..Allah, size bir inek kesmenizi emrediyor..»** (Bakara, 67.) âyeti hakkındaki sözleri de ilhadi tefsire dair misallerdir. Bu ve benzeri ilhadi tefsirler, Ebu Yala ve diğer muhaddislerin Huzeyfe tarikıyle Resûlüllah'dan rivayet ettikleri şu hadis'e hamledilir: Ümmetim içinde öyleleri vardır ki Kur'an'ı okurlar, ona atılıp çiğnenen çürük hurma kadar değer vermezler, gerçek tefsiri dışında tefsir etmeğe çalışırlar.

Hangi tefsirin okunması tavsiye edilir, nakil yapılması uygun görülür? sorusuna, şu cevabı vermek mümkündür. Muteber ulemanın müşterek kanaatlerine göre tefsirde benzeri telif edilmeyen, Ebu Cafer b. Cerir et-Taberi'nin tefsiridir. Nevevi «T e h z i b» adlı eserinde: İbnu Cerir'in tefsiri, sahasında bir benzeri olmayan bir tefsirdir, der.

Bir tefsirde bulunması gereken nakli kavilleri istinbat, işaret, irab, icaz belagat ve lügat gibi, bir başka tefsire müracaata ihtiyaç bırakmayan tefsirle ilgili bütün konuları içine alan bir eser yazmağa başladım, «M e c m e u' l - B a h r e y n v e M a t l a u' l - B e d r e y n» adını verdim. «İ t k a n» adlı bu kitabımı ona mukaddime yaptım. Allahu Taâlâ'dan hayırlısı ile ikmalini dilerim.

İtkan adlı eserimizde vermek istediğimiz bilgileri, taşıdıkları önemden dolayı istifade edilmek üzere Resûlüllah'ın tefsiri ile ilgili merfu haberle bitirmeyi arzuluyoruz.

4- Resûlüllah'ın Tefsiri

Resûlüllah'ın Kur'an'ı tefsirine örnek olan merfu haberleri ihtiva eden sûreler sırasıyla şöyledir:

Fatiha

İmam Ahmed, Tirmizi'nin hasen kabul ettiği ve İbnu Hibban'ın Adiyy b. Hayyan'dan rivayetle, Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Allah'ın kendilerine gazab ettiği kimseler Yahudiler, dalâlete düşenler de Hiristiyanlardır. İbnu Merdeveyh, Ebu Zer'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah'a gazaba uğrayanların kimler olduğunu sorduğumda: Yahudiler, dalalete düşenlerin de Hiristiyanlar olduğunu söyledi.

Bakara

İbnu Merdeveyh ve Hakim «M ü s t e d r e k»inde, sahih senedle Ebu

Nadra tarikıyle Ebu Said el-Hudri'den ولهم فيها أزواج مطهرة **«Onlar için orada temiz zevceler vardır..»** (Bakara, 25.) âyetinde Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Hayızdan, büyük abdest bozmaktan, sümük ve tükürükten temizlenmiş zevcelerdir. İbnu kesir, tefsirinde bu hadisin ravileri arasında el-Bezzi olduğunu söyler. İbnu Hibban da el-Bezzi'nin rivayetini hüccet olarak nakletmenin caiz olmadığını söyler. Şu halde Hakim'in bu rivayetinin sahih kabul etmesi, münakaşalıdır. Hakim'in «T a r i h»inde, bu hadis'in hasen olduğunu gördüm.

İbnu Cerir, senedinde sika raviler bulunan, Amr b. Kaysi'l-Melai tarikıyle, Şamda herkesce iyi tanınan, Emevilerden birinin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a Bakara 48. ve 123. âyetlerinde geçen العدل kelimesinin mânası sorulduğunda bunu, fidye şeklinde tefsir etmiştir. Bu rivayet, mürsel ve ceyyiddir. İbnu Abbas'dan mevkufen yapılan, muttasıl bir senedle gelen rivayet, bunu kuvvetlendirmektedir.

Buhari ve Müslim, Ebu Hüreyre'den yaptıkları rivayette Resûlüllah şöyle buyurmuştur: İsrail oğullarına: وادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة **«..secde ederek kapıdan girin ve 'hitta' deyin..»** (Bakara, 58.) denildiği halde onlar, kıçüstü sürünerek girdiler, Allah'ın حطة sözünü arpa tanesi şeklinde habbe dediler. Bu hadisde قولا غير الذي قيل لهم **«..kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler.»** (Bakara, 59.) âyetinin tefsiri vardır.

Tirmizi ve diğer muhaddisler, hasen bir senedle, Ebu Said el-Hudri'den rivayetle, Resûlüllah'ın şöyle dediğini naklederler: Veyl, cehennemde bir vadinin adıdır. Kafirler bu vadiye atılırlar, tabanına varmaları kırk sene sürer.

Ahmed b. Hanbel aynı şekilde, Ebu Said'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Kur'an'da geçen her kunut kelimesi, itaat mânasındadır.

Hatib, başka bir rivayette aralarında meçhul ravilerin bulunduğu bir senedle Malik'den, o Nafi'den, o İbnu Ömer'den o da Resûlüllah'dan rivayet ettiğine göre Resûlüllah يتلونه حق تلاوته **«..onu gereğince okuyanlar..»** (Bakara, 121.) âyetini **Kur'an'a hakkıyla uyanlar** şeklinde tefsir etmiştir.

İbnu Merdeveyh zayıf bir senedle, Ali b. Ebi Talib'den rivayetle Resûlüllah'ın لاينال عهدي الظالمين **«..Zalimlere ahdim ermez..»** (Bakara, 124.) âyetini şöyle tefsir ettiğini nakleder: **Ancak, doğru olana itaat edilir.** Bu rivayeti destekleyen, İbnu Ebi Hatim'in: **Zalimin Allah'a karşı isyanında ona yardım edemezsin,** ibaresiyle İbnu Abbas'dan merfu olarak yaptığı, nakildir.

Ahmed b. Hanbel ile, Ebu Saidi'l-Hudri'den sahih olarak rivayet eden Tırmizi ve Hakim, Resûlüllah'ın وكذلك جعلناكم أمة وسطا **«Böylece sizi orta bir ümmet yaptık..»** (Bakara, 143.) âyetindeki وسطا kelimesini adil şeklinde tefsir ettiğini nakleder.

Buhari ve Müslim, Ebu Saidi'l-Hudri'den Resûlüllah'ın şöyle buyurduğunu

rivayet eder: Kıyamet günü Nuh (a.s.) çağrılarak, risaletini tebliğ ettin mi denilir. Evet, tebliğ ettim cevabını verir. Ardından kavmi çağrılır. Onlara da Nuh size risaletini tebliğ etti mi diye sorulur. Onlar: Bize hiçbir resûl gelmedi cevabını verirler. Bunun üzerine Nuh (a.s.) tekrar çağrılır, kendisine risaleti tebliğ ettiğine dair şahidin var mıdır diye sorulur. Nuh (a.s.) şahidim: Muhammed ve ümmetidir cevabını verir. Resûlüllah işte, Allah'ın وكذلك جعلناكم أمة وسطا **«Böylece sizi orta bir ümmet yaptık..»** âyeti buna şahittir. Âyetteki وسطا kelimesi âdil mânasındadır. Sizler kıyamet gününde çağrılıp Nuh'un risaletini tebliğ ettiğine şahitlik yapacaksınız, o da size şahitlik edecektir. Resûlüllah'ın وسطا kelimesine verdiği **âdil** sözü, mudrec değil, merfu rivayettir. Bunu, «Ş e r h u' l B u h a r i»de İbnu Hacer haber vermiştir.

Ebu'ş-Şeyh ve Deylemi, «M ü s n e d ü' l - F i r d e v s» adlı eserinde Cuveybir tarikıyle Dahhak'ın İbnu Abbas'dan şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah فاذكروني أذكركم **«..beni anın ki ben de sizi anayım..»** (Bakara, 152.) âyetinde şöyle buyurmuştur: Kullarım, bana itaatta bulunarak, beni anınız, ben de sizi mağfiretimle anayım.

Taberani, Ebu Umame'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah ayakkabısının bağı kopunca, biz ancak Allah'dan geldik, gene Allah'a döneceğiz mealindeki (Bakara, 156.) âyetini okudu. Sahabe: Bu bir musibet midir ya Resûlallah, diye sorduklarında: Müminin başına gelen her sevmediği şey, musibettir, buyurdular. Bu hadisin pek çok şahidi vardır.

İbnu Mace ve İbnu Ebi Hatim, Bera b. Azib'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'la birlikte bir cenazede bulunuyorduk. Resûlüllah şöyle buyurdular: Kafirin gözleri üzerine şiddetli bir darbe indirilir; sesini ins ve cinler dışında yeryüzündeki bütün mahlukat duyar. Sesini duyan her hayvan, kafiri lanetler. İşte ويلعنهم اللاعنون **«..lanet edebilenler de lanet eder.»** (Bakara, 159.) âyetindeki mâna budur.

Taberani, Ebu Umame'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah (s.a.v.) الحج أشهر معلومات **«Hac bilinen aylardadır..»** (Bakara, 197.) âyetini Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları olarak tefsir etmiştir.

Taberani, rivayetinde beis olmayan bir senedle İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın: فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج **«..Hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak, kavga etmek yoktur..»** (Bakara, 197.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Âyetteki رفث kelimesi cima gayesiyle kadına yaklaşmak, فسوق kelimesi masiyet, جدال kelimesi ise, bir kimsenin arkadaşıyla tartışmasıdır.

Ebu Davud'un Ata'dan yaptığı bir rivayete göre: Ata'ya yeminde lagvın mânası sorulmuştu. Hz. Aişe'nin Resûlüllah'dan şu sözü duyduğunu söyledi: Yemindeki lagv, bir kimsenin evinde, asla, vallahi, evet gibi kelimeleri kullanma-

sıdır. Buhari bu hadisi, Hz. Âişe'den mevkuf olarak rivayet etmiştir.

Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddisler, Ebu Zer b. Esedi'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Sahabe'den biri; ya Resûlallah, الطلاق مرتان «..**boşanma iki defadadır..**» (Bakara, 229.) âyetindeki üçüncü talak neredediг? diye sorunca, Resûlüllah: Güzellikle bırakmak üçüncüsüdür, cevabını verdi.

İbnu Merdeveyh, Enes b. Malik'in şöyle dediğini rivayet eder: Sahabeden biri Resûlüllah'a gelerek: Ya Resûlallah, Allah iki talakı zikretti, üçünücüsü hangisidir? diye sordu. Resûlüllah: Ya iyilikle alıkoymak veya iyilikle bırakmaktır. Cevabını verdi.

Taberani, rivayetinde beis olmayan bir senedle, Ebu Lehia tarikıyle, Amr b. Şuayb babasından, o da dedesinden rivayetle Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Nikahı elinde tutan, kocadır

Tirmizi ve İbnu Hibban, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah; orta namazın, ikindi namazı olduğunu söylemiştir.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, sahih bir senedle Semura'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Orta namazı, ikindi namazıdır.

İbnu Cerir, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Orta namaz, ikindi namazıdır. Ayrıca, Ebu Malik el-Eşari'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Orta namaz, ikindi namazıdır. Bu hadis'in değişik tarik ve şahidleri vardır.

Taberani, Hz. Ali'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Âyetteki (Bakara, 248.) sekinet, fırtına mânasındadır.

İbnu Merdeveyh, Cuveybir tarikıyle Dahhak'ın İbnu Abbas'dan merfuan yaptığı يؤتى الحكمة من يشاء «**Dilediğine hikmeti verir..**» (Bakara, 269.) âyeti hakkındaki şu rivayeti nakleder: Hikmet, Kur'an'dır. İbnu Abbas bunun Kur'an tefsiri olduğunu söyler. Çünkü tefsiri, salih kullar okuduğu kadar, facirler de okur.

Âl-i İmrân

Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddisler Ebu Umame'den فأما الذين فى قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه «..**Kalplerinde eğrilik olanlar kendilerine göre yorumlamak için müteşabihlerin ardına düşerler..**» (âyet, 7.) hakkında Resûlüllah'ın şöyle buyurduğunu rivayet ederler: Âyette geçen bu vasıftaki kimseler, haricilerdir. يوم تبيض وجوه وتسود وجوه «**O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır..**» (106.) âyetindekiler gene haricilerdir.

Taberani ve diğer muhaddisler, Ebudderda'dan rivayetle Resûlüllah'ın: İlimde rasih olanlar, sorulduğunda şu cevabı verdiğini naklederler: Sözünde duran, doğruyu söyleyen, kalbi istikamette bulunan, iffet ve namusunu koruyan haram lokma yemeyen kimseler, ilimde rasih olan kimselerdir.

Hakim sahih bir senedle Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllaha و القناطير المقنطرة «..**kantarlarca yığılmış..**» (14.) âyetindeki kıntarın miktarı sorulduğunda, bin ukiyye olduğunu söyler. Ahmed b. Hanbel ve İbnu Mace, Ebu Hüreyre'den yaptıkları rivayette Resûlüllah, kıntarın on iki bin ukiyye olduğunu söylemiştir.

Tirmizi, zayıf bir senedle, İbnu Abbas'dan yaptığı rivayette Resûlüllah'ın وله أسلم من فى السموات والأرض طوعا وكرها «..**Oysa göklerde ve yerde olanların hepsi ister istemez O'na teslim olmuştur..**» (83.) âyetinde şöyle buyurmuştur: Göktekiler meleklerdir. Yerde olanlar da, İslam üzere doğanlardır. Kerhen ise, boyunlarına zincir ve halkalarla değişik milletlerden esirlerin, istemeyerek cehennemde sürüklenmeleridir.

Hakim, sahih bir senedle Enes'den yaptığı rivayette şöyle der: Resûlüllah'a من استطاع اليه سبيلا «..**yoluna gücü yeten herkesin..**» (97.) âyetindeki sebilden sorulduğunda şöyle buyurdu: Sebil, yiyecek şeyler ve binek hayvanlarıdır, cevabını verdi.

Tirmizi aynı hadisi, İbnu Ömer'den hasen senedle rivayet etmiştir.

Abdubnu Humeyd «T e f s i r»inde, Nüfeyl'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا ومن كفر فان الله غنى عن العالمين «**yoluna gücü yeten herkesin, O eve (gidip) haccetmesi insanlar üzerinde Allahın bir hakkıdır. Kim inkar ederse şüphesiz Allah, bütün alemlerden zengindir.** (97.) âyeti hakkında Huzeyl'den biri şu soruyu sordu: Ya Resûlallah, haccı terkeden, kafir olur mu? Resûlüllah: Haccı terkeden ukubetinden korkmayan, sevabını beklemeyen kimse kafirdir, buyurdu. Seneddeki Nüfeyl, tabiundandır. Sened mürseldir. Hadisin İbnu Abbas'a dayanan, mevkuf bir şahidi vardır.

Hakim, sahih bir senedle İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah اتقوا الله حق تقاته «**(Tevhid konusunda) Allah'tan ona yaraşır biçimde korkun..**» (102.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Allah'a isyan etmeden itaat etmek, unutmadan zikirde bulunmaktır.

İbnu Merdeveyh, Ebu Cafer el-Bakir'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; ولتكن منكم أمة يدعون الى الخير «**İçinizden hayra çağıran bir topluluk olsun..**» (104.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Âyetteki hayr, Kur'an'a ve sünnetime uymaktır. Bu hadis, mu'dal'dır.

Deylemi, «M ü s n e d u' l - F i r d e v s»de, zayıf bir senedle İbnu Ömer'in يوم تبيض وجوه وتسود وجوه âyetinde, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Ehli sünnetin yüzleri nurlanacak, bidat ehlinin yüzleri de kararacaktır.

Taberani ve İbnu Merdeveyh, zayıf bir senedle, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah: مسوّمين (125.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: İşaretlenmiş meleklerdir. Bedir muharebesindeki melekler. başlarında siyah sa-

rık, Uhud muharebesine katılanlar ise kırmızı sarıkla nişanelenmişlerdi.

Buhari, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder; Resûlüllah şöyle buyurur: Allah'ın kendisine mal verip zekatını ödemeyen kimselerin malı, gözlerinin üstünde iki siyah nokta bulunan, başında saçı olmayan bir ejderha şeklinde görünür. Kıyamette ejderha o kimseyi sımsıkı sararak dişleri arasına alır ve ona şöyle der: Ben senin malın ve hazinenim. Sonra şu âyeti okur: ولايحسبن الذين يبخلون بماآتاهم الله من فضله هو خيرالهم «**Allah'ın kereminden kendilerine verdiğine cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar..**» (180.)

Nisâ

İbnu Ebi Hatim, «S a h i h»inde İbnu Hibban, Hz. Âişe'den şu rivayette bulunurlar: Resûlüllah ذلك ادنى الاتعولوا «**..Adaletten ayrılmamanız için en uygun olanı budur.**» (3.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Adaletten uzaklaşmamanıza daha yakındır. İbnu Ebi Hatim, Ubeyy'in, bu hadis hatalıdır, dediğini söyler. Hz. Âişe'den sahih olarak rivayet edilen bu hadis, mevkuftur.

Taberani, zayıf bir senedle İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Ömer'in huzurunda كلمانضجت جلودهم بدلناهم جلوداغيرها «**(öyle ki) derileri piştikçe azabı tatsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz!..**» (56.) âyeti okunduğunda Muaz şöyle dedi: Bana göre âyetin tefsiri şöyledir; kafirin derisi, kıyamet gününün bir saatında yüz kere değiştirilir. Hz. Ömer ise şöyle dedi: Ben de Resûlüllah'dan aynı şekilde duymuştum.

Taberani, zayıf bir senedle Ebu Hüreyre'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah ومن يقتل مؤمنامتعمدافجزاؤه جهنم «**Her kim bir Mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere (gideceği) cehennemdir..**» (93.) âyetini, şayet onu cezalandırırsa, gideceği yer cehennemdir, şeklinde tefsir etmiştir.

Taberani, zayıf bir senedle İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; فيوفيهم أجورهم ويزيدهم من فضله «**..mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha fazlasını verecektir..**» (172.) âyetini şöyle açıklamıştır: Cehennemde olanlara yapılan şefaat, dünyada kendilerine iyilik yaptıkları kimselerden gelen şefaattır.

Ebu Davud, Ebu Seleme b. Abdirrahman'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bir Sahabi Resûlüllah'a gelerek, kelale'nin ne olduğunu sordu. Resûlüllah ona; yazın inen يستفتونك قل الله يفتيكم فى الكلالة «**Senden fetva istiyorlar. De ki Allah size babasız ve çocuksuz kişinin..**» (176.) âyetini duymadın mı? diye sordu. Oğlu olmayan, babası bulunmayan kimsenin malına, kelale varis olur. Bu hadis mürseldir.

Ebu'ş-Şeyh «K i t a b u' l - F e r â i z»inde Berâ'dan şu nakilde bulunur;

Resûlüllah'a kelale kimdir diye sordum. Bana: Babası ve oğlu olmayan kimsedir diye cevap verdi.

Maide

İbnu Ebi Hatim, Ebu Saidi'l-Hudri'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: İsrail oğullarından birinin bir hizmetçisi, binek hayvanı ve karısı varsa, o kimse melik sayılır. Bu hadisin İbnu Cerir'e göre, Zeyd b. Eslem'den gelen mürsel bir şahidi vardır.

Hakim, sahih bir senedle, İyadu'l-Eşari'nin şöyle dediğini rivayet eder: فسوف يأتى الله بقوم يحبهم ويحبونه «**..Allah yakında öyle bir toplum getirir ki (O) onları sever, onlar da Onu severler..**» (54.) âyeti nâzil olduğunda Resûlüllah Ebu Musa'l-Eşari'ye: Bu kavim, benim ümmetimdir buyurdu.

Taberani, Hz. Aişe'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah أوكسوتهم (54.) âyetindeki kelimeyi; her fakire bir elbise giydirmektir, şeklinde açıklamıştır.

Tirmizi, sahih bir senedle, Ebu Umeyye eş-Şabani'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ebu Salebe el-Haseni'ye gelerek şöyle dedim: Bu âyeti nasıl anlıyorsun? O da: Hangi âyeti diye sordu. Kendisine: ياايها الذين آمنوا عليكم أنفسكم لايضركم من ضلّ اذا اهتديتم «**Ey inananlar, siz kendinize bakın,siz doğru yolda olduğunuz sürece sapan kimse size zarar vermez..**» (105.) âyeti olduğunu söyledim. Bana şöyle dedi: Bu âyeti iyi bilen birine sordum. Ben de onu Resûlüllaha sormuştum. Bana şöyle dedi: İyiliği işleyin, birbirinize kötülük etmeyin. Hatta itaat edilen bir cimriyi, arzusuna bağlı yaşayan birini, dünyayı tercih eden zevk sahibini, kendini beğenen birini gördüğünüzde, kendini bunlara kaptırmadan nefsine hakim ol, avamdan uzaklaş.

Ahmed b. Hanbel ve Taberani, Ebu Amri'l-Eşari'den şu rivayette bulunurlar: Resûlüllah'a Maide (105.) âyetini sordum. Bana şu cevabı verdi: Hidayete ermişseniz, kafirlerin daleleti, size hiçbir şekilde zarar veremez.

Enam

İbnu Merdeveyh ve Ebu'ş-Şeyh, Neşhel tarikıyle Dahhak'ın, İbnu Abbas-dan rivayetle, Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Her insanın bir meleği vardır. Uyuduğunda nefsine bekçilik eder. Allah, ruhunu kabzetmesini emrederse kabzeder, emretmezse o kulu serbest bırakır. Bu yüzden Allah, يتوفيكم بالليل «**..geceleyin sizi öldürür..**» (60.) buyurmuştur. Hadisdeki ravi **Nehşel** kezzab (yalancı) olarak tanınmıştır.

Ahmed b. Hanbel, Buhari ve Müslim, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet ederler: الذين آمنوا ولم يلبسوا ايمانهم بظلم «**İnananlar ve imanlarına zulüm karıştırmayanlar..**» (82.) âyeti nazil olduğunda, mânası Müslümanlara çok ağır geldi.

Ya Resûlallah, hangimiz nefsimize zulmetmiyoruz, dediler. Resûlüllah: Bu sizin anladığınız şekilde zulüm değildir. Allah'ın kulu Lokman'ın şu sözünü duymadınız mı? ان الشرك لظلم عظيم **«Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür..»** (Lokman, 13.). İşte zulüm, şirk demektir.

İbnu Ebi Hatim, zayıf bir senedle, Ebu Saidi'l-Hudri'nin Resûlüllah'dan rivayet ettiği şu hadisi nakleder: Resûlüllah; لا تدركه الأبصار **«..gözler O'nu göremez..»** (103.) âyeti hakkında şöyle demiştir: Şayet insanlar, cinler, şeytanlar, melekler, yaratıldıkları günden kıyamete kadar saf saf toplansalar, Allah'ı asla ihata edip göremezler.

Firyabi, Amr b. Murra tarikıyle Ebu Cafer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a: فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للاسلام **«Allah, kimi doğru yola iletmek isterse onun göğüsünü İslam'a açar..»** (125.) âyetindeki **göğüsün açılmasından** sorulduğunda şu cevabı vermiştir: Kalbe bir nur akıtılır, bununla kalp İslama karşı bir genişlik ve rahatlık hisseder. Bunun, bilinen bir emmaresi var mıdır? diye sorduklarında Resûlüllah şu cevabı vermiştir: Ahirete sığınıp dünyadaki zevklerden uzaklaşmak, ölmeden önce ölüme hazırlanmaktır. Hadis, mürseldir; muttasıl ve mürsel olarak, sahih veya hasen derecesine ulaştıracak pek çok şahidi bulunmaktadır.

İbnu Merdeveyh, «e n - N a s i h v e' l - M e n s u h» adlı eserinde Nahhas, Ebu Saidi'l-Hudri'den, Resûlüllah'ın وآتوا حقه يوم حصاده **«..hasat günü hakkını verin..»** (141.) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini rivayet ederler: Verilen hak, başaktan yere düşen tanelerdir.

İbnu Merdeveyh, zayıf bir senedle, mürsel olarak Said b. Müseyyeb'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah وأوفوا الكيل والميزان بالقسط لا نكلف نفسا الا وسعها **«..Ölçüyü ve tartıyı tam adaletle yapın. Biz kimseye gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz..»** (152.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Ölçüde ve tartıda elini düzgün tutan kimsenin niyetini, Allah çok iyi bilir, hakkaniyete uyduğundan dolayı kusurlarını bağışlar. Resûlüllah'ın bu tefsiri, âyetteki وسعها nın tefsiridir.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Ebu Said tarikıyle Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler, Resulüllah يوم يأتي بعض آيات ربك لا ينفع نفسا ايمانها لم تكن آمنت من قبل او كسبت في ايمانها خيرا **«Rabbi'nin bazı (kıyamet) işaretleri geldiği gün daha önce inanmamış, ya da imanından bir hayır kazanamamış kimseye.»** (158.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: "Bu gün, güneşin batıdan doğduğu gündür." Bu hadisin, Buhari ve Müslim'de Ebu Hüreyre ve diğer Sahabe'den gelen pek çok rivayet tarikleri vardır.

Taberani, sağlam bir senedle, Hz. Ömer'den Resûlüllah'ın Hz. Aişe'ye ان الذين فرّقوا دينهم وكانوا شيعا **«Dinlerini parça parça edip, grup grup olanlar var ya»**

(159.) âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Bunlar; bidat ve heva ehli kimselerdir.

Taberani, sahih bir senedle, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah; ان الذين فرقوا دينهم وكانوا شيعا (159.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Âyetteki bu kimseler, ümmetimden bidata düşen, nefsani arzulanna uyan kimselerdir.

Araf

İbnu Merdeveyh, zayıf bir senedle, Resûlüllah'ın خذوا زينتكم عند كل مسجد **«Ey Ademoğulları! Mescidlere güzel elbiselerinizi giyinerek gidin..»** (31.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Namazı, ayağınızdaki nalinle kılınız. Bu hadisin, Ebu'ş-Şeyh'in Ebu Hüreyre'den yaptığı bir rivayetle şahidi vardır.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Davud ve Hakim, Bera b. Âzib'den şunu rivayet eder: Resûlüllah'a, ölen bir kâfirden söz edildi. Resûlüllah şöyle buyurdu: Ruhu âlemi ervah'a çıkarılırken, dünya semasının sonuna ulaşıncaya kadar melekler: Bu habis ruh da kimdir? diye sorarlar. Semanın kapıları herkese açılır, fakat ona açılmaz. Resûlüllah bunun üzerine لا تفتح لهم أبواب السماء **«Onlara gök kapıları açılmaz..»** (40.) âyetini okur. Allahu Taâlâ: Bu kâfirin kitabını, arzın en derin yerindeki sahifelere yazar, buyurur. Melekler kâfirin ruhunu bir yere fırlatıp atarlar. Resûlüllah sonunda; ومن يشرك بالله فكأنما خر من السماء فتخطفه الطير أو تهوي به الريح في مكان سحيق **«Kim Allah'a ortak koşarsa o, sanki gökten düşmüş de kendisini kuş kapıyor veya rüzgar onu, uzak bir yere sürüklüyor gibidir.»** (Hac, 31.) âyetini okur.

İbnu Merdeveyh, Cabir b. Abdillah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a, iyi ve kötü amelleri müsavi olanların durumu sorulduğunda şu cevapta bulunmuştur: Bunlar, cennetle cehennem arasında bir yerde bekleyip, cennete en son girecek kullardır.

Taberani, Beyhaki ve Said b. Mansur, Abdullah b. Müzeni'nin şöyle dediğini naklederler: Resûlüllah'a Araf'da olanlardan soruldu, şöyle buyurdular: Onlar, atalarının masiyetinden dolayı Allah yolunda öldürülen kimselerdir. Atalarının masiyeti, onların cennete girmelerini, Allah yolunda öldürülmeleri de cehenneme girmelerini engeller. Bu rivayetin Beyhaki'de Ebu Hüreyre'nin hadisiyle bir şahidi, Taberani'de ise Ebu Said'den ayrı bir şahidi mevcuttur.

Beyhaki, zayıf bir senedle Enes'den merfu olarak yaptığı rivayete göre Araf'da olanlar, cinlerin iman edenleridir.

İbnu Cerir, Hz. Aişe'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah tufanı ölüm şeklinde tefsir etmiştir.

Ahmet b. Hanbel, Tirmizi ve Hakim, Enes'den Sahih olarak yaptıkları ri-

vayete göre Resûlüllah فلما تجلى ربه للجبل جعله دكا **«..Rabbi dağa görününce onu darmadağınık etti..»** (143.) âyetinin tefsirinde şöyle der: Resûlüllah; İşte diyerek, sağ elinin parmak uçlarını birleştirip, sol elinin işaret parmağı üzerine koydu. Cenab-ı Hak, dağ üzerine tecelli edince dağ yerinden oynadı; Musa (a.s) da korkudan bayılarak yere düştü.

Ebu'ş-Şeyh bu hadisi, **Resûlüllah küçük parmağıyla işaret etti, Allah'ın nuru, dağı yerinden oynattı,** lafzıyla nakleder.

Ebu'ş-Şeyh, Cafer b. Muhammed tarikıyle, babasından ve dedesinden yaptığı rivayette, Resûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Hz. Musa'ya indirilen levhalar, cennetteki sedir ağacındandır. Her levhanın uzunluğu on iki kulaçtır.

Ahmed b. Hanbel, Nesei ve Hakim, İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunurlar: Resûlüllah söyle demiştir; Allahu Taâlâ, Arafe günü Na'man deresinde, âdemoğlunun zürriyetinden söz aldı. Bütün zürriyeti huzurunda toplayıp onlara: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye sordu. Onlar da: Evet, Rabbı'mızsın cevabını verdiler.

İbnu Cerir, zayıf bir senedle, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah Araf (172.) âyetinin tefsirinde şöyle buyurur: Saçları tarakla tarar gibi, Hz. Adem'in zürriyetini çıkardı. Onlara: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye sordu. Onlar: Evet, Rabbımızsın dediler, melekler de: Bizler buna şahidiz, dediler.

Ahmed b. Hanbel, hasen bir senedle Tirmizi, sahih senedle Hakim, Semure'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Havva, her evlad dünyaya getirdiğinde şeytan etrafında döner, çocuk yaşamazdı, Şeytan Havva'ya: Doğan çocuğa Abdulharis adını ver, yaşasın dedi. Havva, doğan çocuğuna bu adı verdi ve çocuk yaşadı. Bu durum, şeytanın Hz. Havva'ya vesvesesi ve emridir.

İbnu Ebi Hatim ve Ebu'ş-Şeyh, Şabi'den şöyle dediğini rivayet ederler: خذ العفو **«..af yolunu tut..»** (199.) âyeti nâzil olunca Resûlüllah şöyle buyurdu: Ey Cebrail, bunun mânası nedir? Cebrail: Bunu bilene soruncaya kadar cevap vermiyeyim deyip gitti; döndüğünde şöyle dedi: Allah sana, zulümde bulunanı bağışlamanı, vermeyene vermeni, akraba ziyaretini yapmayana ziyarette bulunmanı emreder, dedi. Hadis, mürseldir.

Enfâl

Ebu'ş-Şeyh, İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın واذكروا إذ أنتم قليل مستضعفون في الأرض تخافون أن يتخطفكم الناس **«Düşünün ki bir zaman siz azdınız, yeryüzünde hırpalanıyordunuz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz..»** (26.) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah'a âyetteki insanlar

kimlerdir? diye sorulduğunda şu cevabı verdi: Bunlar, İranlılardır.

Tirmizi, zayıf bir senedle Ebu Musa'nın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; Allah bana, ümmetim için iki emanet indirdi deyip, وما كان الله ليعذبهم وأنت فيهم وما كان الله معذبهم وهم يستغفرون **«Oysa sen onların içinde bulundukça, Allah onlara azap edecek değildi; onlar istiğfar ederlerken de Allah onlara azap edecek değildi.»** (33.) âyetini okudu ve şunu ilave etti: Öldükten sonra bile, kıyamete kadar istiğfarı, kendilerine emanet olarak bırakıyorum.

Müslim ve diğer muhaddisler, Ukbe b. Âmir'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah minberde hitap ederken; وأعدوا لهم ما استطعتم من قوة **«..onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet .. hazırlayın..»** (60.) âyetini okuyup şöyle dediğini duydum: Şurasını iyi bilin ki kuvvet, atmaktır. Bu hadis'in mânası; düşmana karşı büyük kuvvet biriktirmek ve caydırmak üzere, atma gücüne hazırlanmaktır.

Ebu'ş-Şeyh, Ebu'l-Mehdi tarikıyle babasından, o da babasına rivayet edenden naklettiğine göre Resûlüllah وآخرين من دونهم لا تعلمونهم **«Onlardan başka sizin bilmediğiniz..»** (60.) âyetindeki kimseleri, cinler olarak tefsir etmiştir.

Taberani bu hadisin bir benzerini, Yezid b. Abdillah b. Garib tarikıyle, babası ve dedesinden merfuan rivayet etmiştir.

Tevbe

Tirmizi, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a haccı ekberin vaktini sorduğunda: Kurban Bayramı günüdür, cevabını verdi. İbnu Cerir'in, İbnu Ömer'den rivayet ettiği hadis, bunun şahididir.

İbnu Ebi Hatim, Misver b. Mahreme'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Arefe günü, haccı ekber günüdür.

Ahmed b. Hanbel, Tirmizi, İbni Hibban ve Hakim, Ebu Said'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Cami veya mescide gitmeyi alışkanlık haline getirenleri gördüğünüzde, onların imanlı kimseler olduğunu kabul ediniz. Çünkü Allah إنما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الآخر **«Allah'ın mescidlerini onaranlar; Allah'a ve ahiret gününe inananlar..(...)dır.** (18.) buyurmuştur.

«Z ü h d» adlı eserinde İbnu Mubarek, Taberani ve Beyhaki, İmran b. Husayn ve Ebu Hüreyre'den şöyle dediklerini rivayet ederler: Resûlüllah'a ومساكن طيبة في جنات عدن **«..Adn cennetlerinde güzel meskenler..»** (72.) âyetinin tefsirinden sorulduğunda şöyle buyururlar: Âyetteki temiz yerler, inciden saraydır. Bu sarayda, kırmızı yakuttan yapılmış yetmiş ev, her evde yeşil zümrütten yapılmış yetmiş oda, her odada bir karyola, her karyolada değişik renklerden yetmiş döşek, her döşekte hurilerden bir zevce, ayrıca her odada yetmiş sofra, her sofrada yetmiş çeşit yemek, her odada erkek-kadın yetmiş hiz-

metçi bulunur. Allah her gün hurilerin hakkını verecek şekilde Mümin kuluna kuvvet bahşeder.

Müslim ve diğer muhaddisler, Ebu Said'in şöyle dediğini rivayet ederler: Takva üzere inşa edilen mescid hakkında iki Sahabe, aralarında ihtilaf ettiler: Birisi, Resûlüllah'ın mescididir; diğeri de, Kuba mescididir dedi. Beraberce Resûlüllah'a gelip sordular. Resûlüllah: Bu mescid, benim mescidimdir cevabını verdi.

Ahmed b. Hanbel, hadisin bir benzerini Sehl b. Sa'd ve Ubeyy b. Ka'b-dan rivayet etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, İbnu Mace ve İbnu Huzeyme, Uveym b. Saideti'l-Ensari'den yaptıkları rivayette Resûlüllah (s.a.v.) Kuba mescidine gelerek şöyle buyurdu: Allah sizlere, temiz olarak bu mescidi inşa ettiğinizden dolayı en güzel şekilde ihsanda bulundu. Yaptığınız bu temizlik nedir? Sahabe-i Kiram: Biz, su ile temizlikten başka bir şey bilmiyoruz, cevabını verdiler. Bunun üzerine Resûlüllah: Evet, temizlik budur. Buna devam edin, buyurdu.

İbnu Cerir, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah, âyetteki السائحون mânası, oruç tutanlardır, buyurdu.

Yunus

Müslim, Suheyb'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah (s.a.v.) للذين أحسنوا الحسنى وزيادة **«Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var..»** (26.) âyetini şöyle tefsir etti: İyilik, cennettir. Ziyadelik de kulların, Rablerini görmeleridir.

Bu hadis hakkında ayrıca, Ubeyy b. Ka'b, Ebu Musa el-Eşari, Ka'b b. Ucre, Enes ve Ebu Hüreyre'den rivayetler mevcuttur.

İbnu Merdeveyh, İbnu Ömer'den yaptığı rivayette Resûlüllah (s.a.v.) للذين أحسنوا الحسنى âyetini şöyle tefsir ettiğini söyler: İyilikte bulunanlar, kelime-i şehadet getirenlerdir. Âyetteki iyilik cennet, ziyadelik de Allahu Taâlâ'yı görmektir.

Ebu'ş-Şeyh ve diğer muhaddisler Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah قل بفضل الله **«De ki: Allah'ın lütfuyla, rahmetiyle..»** (58.) âyetindeki fadlı Kur'an, rahmeti de Kur'an ehli olarak tefsir etmiştir.

İbnu Merdeveyh, Ebu Said el-Hudri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Sahabe'den biri Resûlüllah'a gelerek: İçimde devamlı bir sıkıntı hissediyorum, dedi. Resûlüllah ona: Devamlı Kur'an oku diyerek وشفاء لما فى الصدور **«..göğüslerde olana bir şifa..»** (57.) âyetini hatırlattı. Bu hadis'in, Beyhaki'nin rivayetine göre, Vâsıle b. Eksa'dan bir şahidi vardır.

Ebu Davud ve diğer muhaddisler, Hz. Ömer'den Resûlüllah'ın şöyle de-

diğini rivayet ederler:Allah'ın kullarından öyleleri vardır ki, peygamberler ve şehitler, bunlara gıbta ederler. Bunlar kimdir ya Resûlallah? diye sorulduğunda: Araya mal ve neseb bağı girmeden, Allah rızası için birbirini sevenler, başkaları korkarken korkmayanlar, başkaları üzülürken üzülmeyenlerdir, cevabını verir ve ألا إن أولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون **«İyi bil ki Allah'ın velilerine korku yoktur; onlar mahzun da olmayacaklardır..»** (62.) âyetini onlara okur.

İbnu Merdeveyh, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllaha ألا إن أولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون (62.) âyetinin tefsiri sorulduğunda: Bunlar; Allah rızası için birbirini seven kimselerdir, buyurdu. İbnu Merdeveyh'in bir başka rivayetine göre aynı hadisi, Cabir b. Abdullah da nakletmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Said b. Mansur ve Tirmizi, Ebu'd-Derda'dan şu rivayette bulunmuşlardır: Ebu'd-Derda'ya لهم البشرى فى الحياة الدنيا وفى الآخرة **«Dünya hayatında da ahiret hayatında da müjde onlara..»** (64.) âyetinin tefsiri sorulduğunda şöyle demiştir: Resûlüllah'a bu âyetin tefsirini sorduğum günden beri, bu âyetin mânasını bana kimse sormadı. Resûlüllah da bana: Âyetin nüzulünden bu yana, senden başka, bana bu âyet hakkında soran olmadı buyurmuş ve âyeti şöyle tefsir etmişti: Âyetteki müjde Müslümanın gördüğü salih rüyadır. Bu rüya, dünya hayatında iman müjdesi, ahirette ise gireceği cennettir. Bu hadis'in çeşitli tarikleri vardır.

İbnu Merdeveyh, Hz. Âişe'den Resûlüllah'ın إلا قوم يونس لما آمنوا **«..yalnız Yunus'un Kavmi inanınca..»** (98.) âyetindeki iman ettiler ifadesini, dua ettiler mânasında tefsir ettiğini nakleder.

Hud

İbnu Merdeveyh, zayıf bir senedle, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; ليبلوكم أيكم أحسن عملا **«..hanginizin daha güzel iş yaptığını denesin..»** (7.) âyetini okuyordu. Kendisine; bunun mânası nedir diye sordum. Bana: Hanginiz daha akıllıdır. Akıllı olanınız, Allah'ın haram kıldığı şeylerden en çok sakınanız, Allah'a itaatta daha çok amelde bulunanızdır, cevabını verdi.

Taberani, zayıf bir senedle, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Yapılan kötülüğe karşılık, gösterilen ilginin daha iyisini, daha süratlisini görmedim, deyip إن الحسنات يذهبن السيئات **«..iyilikler kötülükleri örter..»** (114.) âyetini okudu.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Zerr'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a; bana bir tavsiyede bulunun dediğimde şu cevabı verdi: Bir kötülük yaptığında, hemen onu giderecek bir iyilikte bulun. Kendilerine: لا إله إلا الله **Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur,** demek iyilikten midir? diye sorduğumda: Evet, iyiliklerin en faziletlisidir, buyurdu.

Taberani ve Ebu'ş-Şeyh, Cerir b. Adillah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: وماكان ربك ليهلك القرى بظلم وأهلها مصلحون «**Rabbın, kasabaların halkı ıslah olmuşken, haksız yere onları yok etmez.**» (117.) âyeti nâzil olduğunda Resûlüllah şöyle buyurdu: O şehir halkı birbirine acıyarak, yardımda bulunurlar.

Yûsuf

Said b. Mansur, Ebu Ya'la, sahih bir senedle hakim, «D e l a i l»inde Beyhaki, Cabir b. Adillah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Yahudinin biri Resûlüllah'a gelerek şöle dedi: Ya Muhammed: Hz. Yusuf'a secde eden hangi yıldızlardır, isimleri nedir? Resûlüllah, Cebrail gelinceye kadar bu soruya bir cevap vermedi. Cebrail (a.s.)dan cevabı öğrenince, Yahudiyi çağırtarak şöyle dedi: Yıldızların isimlerini sana söylesem inanır mısın? Yahudi: Evet, inanırım dedi. Resûlüllah bu isimleri şöyle sıraladı: Harsan, Tarık, Zeyyal, Zu'l-Ketefeyn, Zu'l-ferg, Vessab, Amudan, Kâbis, Daruh, Musabbih, Feylak, Ziya ve Nur (Yusuf a.s.'ın anası ve babası). Yusuf (a.s.) dünya semasının ufkunda bunların kendisine secde ettiğini görmüştür. Rüyasını babasına anlatınca; birbirimizden kopacağımız bir durum seziyorum. Allah bu kopukluğu, sonradan bir arada toplayacaktır, şeklinde rüyasını tabir etti.

İbnu Merdeveyh, Enes b. Malik'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Yusuf (a.s.) ذلك ليعلم أني لم اخنه بالغيب «**Bu benim, arkadan hainlik etmediğimi bilsin..**» (52.) buyurunca Cebrail kendisine: Yusuf, seni üzen nedir? O da وما ابرئ نفسي (53.) şeklinde cevap verdi.

Ra'd

Hasen bir senedle Tirmizi, sahih bir senedle Hakim, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın; ونفضل بعضها على بعض فى الاكل «**..ürünlerde bunları birbirinden üstün yapıyoruz..**» (4.) âyetini şöyle tefsir ettiğini naklederler: Bu yiyecekler; âdi hurma, fârisi adlı bir yiyecek ile, tatlı-ekşi bütün yiyeceklerdir.

Ahmed b. Hanbel sahih bir senedle Tirmizi ve Nesei, İbnu Abbas'dan şöyle dediğini rivayet ederler: Bir grup Yahudi Resûlüllah'a gelerek: Bize, gök gürültüsü nedir? anlatır mısın dediler. Resûlüllah şöyle buyurdu: Bulutları taşımakla görevli bir meleğin çıkardığı gürültüdür. Melek, ateş yüklü bir şeyi bulutlara dokundurur, onları Allah'ın emrettiği şekilde sevkeder. İşittiğimiz o ses nedir? diye sorduklarında; bulutun çıkardığı sestir, cevabını verir.

İbnu Merdeveyh, Amr b. Nicadi'l-Eşari'den şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Gök gürültüsü, bulutlara dokunan melektir. Şimşek ise, Rûfil adlı meleğin kanad ucundan çıkan parıltıdır.

İbnu Merdeveyh, Cabir b. Abdillah'dan Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bulutları sevketmekle vazifeli bir melek, dağınık bulutları bir araya getirir, birbirine kaynaştırır. Elindeki ateş yüklü bir şeyi kaldırdığında şimşek çakar, bulutlara dokunduğunda gökgürültüsü meydana gelir, vurduğunda ise yıldırım düşer.

Ahmed b. Hanbel ve İbnu Hibban, Said b. Hudri'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Tûba, yüz sene uzaklıkta bulunan cennetteki bir ağaçtır.

Taberani, zayıf bir senedle, İbnu Ömer'den şu rivayette bulunmuştur: Resûlüllah; يمحو الله ما يشاء ويثبت «**Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır;..**» (39.) şeklinde tefsir etmiştir.

İbnu Merdeveyh, Cabir b. Abdillah b. Vessab'dan, Resûlüllah'ın يمحو الله ما يشاء ويثبت âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Rızkı azaltır veya artırır, ömrü azaltır veya çoğaltır.

İbnu Merdeveyh, İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın aynı âyeti şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Allah, her kadir gecesinde istediğini ortadan kaldırır, istediğini eksiltir, istediğine de rızık verir. Ancak; hayat, ölüm, şekavet ve saadet bundan müstesnadır. Çünkü, bunlarda bir değişiklik olmaz.

İbnu Merdeveyh, Hz. Ali'nin Resûlüllah'a bu âyetin tefsirini sorduğunda şöyle dediğini rivayet eder: Bu âyeti tefsir etmekle, seni ve benden sonraki ümmetimi sevindireceğim. Layıkı vechile sadaka vermek, ana-babaya iyilikte bulunmak, her türülü iyiliği yapmak, şekaveti saadete çevirir, ömrü uzatır.

İbrahim

İbnu Merdeveyh, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Allah'a şükreden bir kimse bereketten mahrum olmaz. Çünkü Allahu Taâlâ لئن شكرتم لأزيدنكم «**..Şükrederseniz size (nimetimi) artırırım..**» (7.) buyurmuştur.

Ahmed b. Hanbel, Tirmizi, Nesei sahih bir senedle Hakim, Ebu Umame'den Resûlüllah'ın: ويسقى من ماء صديد يتجرعه «**..irin suyundan sulanır..**» (16, 17.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Cehennemdeki bu suya yaklaşıldığında şiddetli bir tiksinme duyulur. Daha da yaklaşılırsa suyun alevi yüzünü dağlar, başındaki deriyi sıyırır. Bu sudan içtiğinde barsakları parçalanıp vücudundan çıkıp gider. Çünkü Allah, وسقوا ماء حميما فقطع أمعاءهم «**..barsaklarını parça parça kesen sıcak suyun içirildiği kimseler..**» (Muhammed, 15.), وان يستغيثوا يغاثوا بماء كالمهل يشوى الوجوه «**..Eğer feryad edip yardım isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile..**» (Kehf, 29.) buyurur.

İbnu Ebi Hatim, Taberani ve İbnu Merdeveyh, Ka'b b. Malik'ten merfuan şöyle dediğini bildirirler: Yanılmıyorsam سواء علينا أجزعنا أم صبرنا مالنا من محيص «**Artık**

biz sızlansak da sabretsek de birdir; kaçıp sığınılacak bir yerimiz yoktur..» (21.) âyetinin tefsirinde Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Cehennemde olanlar; gelin sabredelim derler, beş yüz sene sabrederler. Bunun fayda vermediğini görünce, gelin sızlanalım derler ve beş yüz sene ağlarlar. Bunun da fayda vermediğini görünce: Şimdi sızlansak da sabretsek de, bizim için farketmez. Bize hiç kurtuluş yoktur, derler.

Tirmizî, Neseî, Hakim ve İbnu Hibban, Enes'den Resûlüllah'ın مثل كلمة طيبة كشجرة طيبة «**..güzel söz (...) güzel bir ağaç gibidir..»** (24.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Bu ağaç, hurma ağacıdır. ومثل كلمة خبيثة كشجرة خبيثة «**kötü söz, kötü ağaç gibidir..»** âyetindeki ağacı da, hind karpuzuna benzeyen acı meyvesi olan bitkidir.

Ahmed b. Hanbel ve İbnu Merdeveyh sağlam bir senedle İbnu Ömer'den Resûlüllah'ın كشجرة طيبة âyetini, yaprağı dökülmeyen hurma ağacı olarak tefsir ettiğini rivayet ederler.

Kütübü sitte imamları Bera b. Âzib'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Bir Müslüman kabir suali sırasında, kelime-i şehadet getirir. يثبت الله الذين آمنوا بالقول الثابت فى الحياة الدنيا و فى الآخرة «**Allah, inananları dünya hayatında da, ahirette de sağlam sözle tesbit eder..»** (27.) âyeti, buna işaret eder.

Müslim, Sevban'ın şöyle dediğini rivayet eder: Bir Yahudi alimi Resûlüllaha gelerek şöyle dedi: Yeryüzü, başka yeryüzüne tebdil olunduğunda, insanlar nerede bulunacaktır? Resûlüllah ona: Yeni bir aleme geçmeden önce, karanlık bir yerde bulunacaklardır, cevabını verdi.

Müslim, Tirmizi ve İbnu Mace, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet ederler: يوم تبدل الأرض غير الأرض «**O gün yer başka yer haline dönüştürülür..»** (48.) âyeti nâzil olduğunda, Resûlüllah'a ilk soruyu soran ben oldum. O anda insanlar nerede olacaktır? diye sorduğumda: Sırat üzerinde olacaklar, buyurdular.

«M u c e m u ' l - E v s a t»ında Taberani, Bezzar, İbnu Merdeveyh ve Beyhaki, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah يوم تبدل الأرض âyetinin tefsirinde şöyle buyurmuştur: Değiştirilen bu arz, gümüş gibi bembeyaz bir arzdır. Burada, ne haksız yere kan akıtılır, ne de günah işlenir.

Hicr

Taberani, İbnu Merdeveyh ve İbnu Hibban, Ebu Saidi'l-Hudri'den ربما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين «**Bir zaman gelir ki inkar edenler, 'Keşke Müslüman olsaydık' diye arzu ederler..»** (2.) âyeti hakkında Resûlüllah'dan bir şey duydun mu diye sorulduğunda, şöyle cevap verdiğini rivayet eder: Evet, duydum. Allahu Taâlâ Müminlerden bir kısmını, cezalarını çektikten sonra cehennemden çıkaracaktır. Onlar, müşriklerle birlikte cehenneme girdiklerinde müşrikler: Siz dünyada iken Allah'ın sevgili kulları olduğunuzu söylerdiniz. Neden şimdi bizlerle berabersiniz? Allah, müşriklerin bu sözlerini duyunca, Müminlere şefaat edilme izni verir. Bunun üzerine melekler, peygamberler ve bütün Müminler Allah'ın izniyle, cehennemden çıkıncaya kadar bunlara şefaatçı olurlar. Bunu gören müşrikler: Keşke biz de onlar gibi olsaydık da, şefaata uğrayıp buradan çıksaydık derler. İşte ربما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين «**Bir zaman gelir ki inkar edenler, 'keşke Müslüman olsaydık' diye arzu ederler.»** âyeti, onların bu durumuna işaret etmektedir. Hadisin; Ebu Musa'l-Eşari, Cabir b. Abdillah ve Ali b. Ebi Talib'den gelen, ayrı şahidleri vardır.

İbnu Merdeveyh, Enes'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlüllah, لكل باب منهم جزء مقسوم «**..Her kapıya onlardan bir bölüm ayrılmıştır.»** (44.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Bunların bir kısmı Allah'a şirk koştu, bir kısmı Allah hakkında şüpheye düştü, bir kısmı da Allah'a imandan gafil oldular.

Buhari ve Tirmizi, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Ummu'l-Kur'an; Sebu'l-Mesani ve Kur'an'ı Azim'dir.

Taberani, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Sahabe'den biri Resûlüllah'a كما انزلنا على المقتسمين «**Tıpkı o bölücülere indirdiğimiz (azab) gibi..»** (90.) âyetinin tefsirini sorduğunda şöyle buyurdu: Bunlar; Yahudi ve Hıristiyanlardır. الذين جعلوا القرآن عضين «**Onlar ki Kur'an'ı bölük pörçük ettiler.»** (91.) âyetindeki عضين kelimesinin tefsirini sorunca: Bunlar, Kur'an'ın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkar edenlerdir, cevabını vermiştir.

Tirmizi, İbnu Cerir, İbnu Ebi Hatim ve İbnu Merdeveyh, Enes'den Resûlüllah'ın, فوربك لنسئلنهم أجمعين عما كانوا يعملون «**Rabbın hakkı için biz onların hepsine yaptıklarının hesabını soracağız.»** (92-93.) âyetlerinin tefsiri hakkında şöyle dediğini rivayet ederler: Herkes, kelime-i tevhidi getirip getirmediklerinden sorulacaktır.

Nahl

İbnu Merdeveyh, Bera'dan şöyle rivayet etmiştir: Resûlüllah'a زدناهم عذابا فوق العذاب «**..Onlara azab üstüne azab artırdık..»** (88.) âyetinden sorulduğunda şöyle buyurmuştur: Uzun hurma ağaçları büyüklüğündeki akrepler, cehennemde onları sokacaktır.

İsrâ

Beyhaki, «D e l a i l»inde, Said b. Mukberi'den şu rivayette bulunur: Abdullah b. Selam Resûlüllah'a, ay'da görülen siyah lekelerden sordu. Resûlüllah: Ay da aslında güneşti. Bu yüzden Allahu Taâlâ: وجعلنا الليل والنهار آيتين فمحونا آية الليل «**Biz gece ve gündüzü iki âyet yaptık. Gecenin âyetini sildik.»** (12.) buyurdu.

Ay'da gördüğün siyahlık, âyette belirtilen gece alametinin giderilmesiyle kalan izlerdir.

«T a r i h» adlı eserinde Hakim, ayrıca Deylemi, Cabir b. Abdillah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah (s.a.v.) ولقد كرمنا بنى آدم **«Andolsun biz Ademoğullarına çok ikram ettik..»** (70.) âyetinin tefsirinde şöyle buyurur: Âyette insanın üstün kılınması, diğer mahlukatın aksine, yiyeceğini eliyle yemesidir. İbnu Merdeveyh, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah: يوم ندعو اكل اناس بامامهم **«Her milleti önderiyle çağırdığımız gün..»** (71.) âyetini şöyle tefsir etmiştir; her kavim, peygamberleri ve kendilerine gönderilen kitab'la çağrılacaktır.

İbnu Merdeveyh, Ömer b. Hattab'dan Resûlüllah'ın, أقم الصلاة لدلوك الشمس الى غسق الليل **«Güneşin kaymasından, gecenin kararmasına (yatsı vaktine) kadar namaz kıl..»** (78.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Güneşin tam öğle vaktinde bulunmasıdır. Bezzar ve zayıf bir senedle İbnu Merdeveyh, İbnu Ömer'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah دلوك الشمس kelimesini, güneşin tam öğle vaktinde olması şeklinde tefsir etmiştir.

Sahih bir senedle Tirmizi, Nesei, Ebu Hüreyre'den, Resûlüllah'ın ان قران الفجر كان مشهودا **«Çünkü sabah (namazı) Kur'an'ı şahitlidir.»** (78.) âyetini şöyle tefsir ettiğini naklederler: Sabah namazına, gece ve gündüz melekleri şahid olur.

Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddisler, Ebu Hüreyre'den yaptıkları rivayette Resûlüllah'ın: عسى ان يبعثك ربك مقاما محمودا **«..belki böylece Rabbin seni övülmüş bir makama ulaştırır..»** (79.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Âyette zikredilen makam, ümmetime şefaat edeceğim makamdır. Hadis'in bir başka rivayetinde makam, şefaat olarak geçmektedir. Hadis'in, uzun veya kısa olmak üzere pek çok tarikle sahih hadis mecmualarında şahidi mevcuttur.

Buhari ve Müslim, Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'a; insanlar yüzleri üzerinde yürüyecek şekilde nasıl dirilirler? diye sorulduğunda şöyle cevaplandırdı: Onları ayakları üzerinde yürütmeğe kadir olan Allah, yüzleri üzerinde yürütmeğe de kadirdir.

Kehf

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Ebu Saidi'l-Hudri'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Sûrenin 29. âyetinde geçen السرادق kelimesini, cehennemin dört duvarı olarak tefsir etmiştir. Her duvarın kalınlığı kırk senelik mesafe genişliğindedir.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Ebu Saidi'l-Hudri'den, Resûlüllah'ın بماء كالمهل **«..erimiş maden gibi..»** (29.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Bu su, zeytinyağı tortusu gibidir. Kafir, içmek üzere yaklaştığında yüzünün derisi soyularak, suyun içine dökülür.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Saidi'l-Hudri'den Resûlüllah'ın, الباقيات الصالحات **«..baki kalacak güzel işler..»** (46.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Baki kalan salih ameller; **tekbir, tehlil, tesbih, hamd, lâhavle velâ kuvvete illa billah'**tır.

Ahmed b. Hanbel, Numan b. Beşir'den merfuan şöyle dediğini rivayet eder: Baki kalan salih amel; **subhanallahi velhamdulillahi velâ ilâhe illellahu vallahu ekber,** demektir. Taberani bunun bir benzerini, Said b. Cunade'den rivayet eder.

İbnu Cerir, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah, baki kalan salih amelin: **Sübhanallahi velhamdulillahi velâ ilâhe illellahu vellahu ekber,** olduğunu söylemiştir.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Said'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Dünyada amel etmeyen kafir, kıyamet günü elli bin sene bekleyecektir. Beklediği bu yerden cehennemi görecek, gideceği yerin kırk senelik mesafede olduğunu anlayacaktır.

Bezzar, zayıf bir senedle, Ebu Zerr'in merfuan şöyle dediğini rivayet eder: Allah'ın Kur'an'da zikrettiği hazine, altından yapılmış bir levhadır. Kadere inanıp da ona göre amel etmeyene, cehennemi hatırlayanın nasıl gülebildiğine, ölümü hatırlayıp kelime-i şehadet getirmekten nasıl gafil olduğuna, şaşarım.

Buhari ve Müslim, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Allah'dan bir talebde bulunduğunuzda, Firdevs cennetini isteyin. Çünkü Firdevs, cennetin hem ortası, hem de yükseğidir. Cennetin nehirleri, oradan fışkırır.

Meryem

Taberani, zayıf bir senedle, İbnu Ömer'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: قد جعل ربك تحتك سريا **«..üzülme, Rabbin altında bir su arkı meydana getirmiştir..»** (24.) âyetinde, Allahu Taâlâ'nın Hz. Meryem'e verdiği su arığı, Hz. Meryem'in içmesi için Allah'ın halkettiği bir nehirdir.

Müslim ve diğer muhaddisler, Mugire b. Şu'be'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah beni, Necran'a gönderdi. Oranın ahalisi bana: ياأخت هرون (28.) âyetini okuyarak, Hz. Musa, İsa'dan şu kadar sene önce yaşamış olmasına rağmen, bu farka ne dersin diye sordular. Döndüğümde bunu Resûlüllah'a anlattım. Bana: Onların, kendilerinden önceki peygamberler ve salih kimselere, böyle hitap ettiklerini söylemedin mi? buyurdu.

Ahmed b. Hanbel, Buhari ve Müslim, Ebu Said'in şöyle dediğini rivayet

ederler: Resûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girdiklerinde ölüm, bir koç şeklinde getirilir, cennetle cehennem arasına konulur. Cennet ehline; bunu tanıyor musunuz? diye, sorulur. Onlar, başlarını kaldırıp dikkatle bakar: Evet bu ölümdür, derler. Allah'ın emriyle bu koç kesilir. Cennet ehline: Burada ölüm yok, ebedilik vardır, denilir. Cehennem ehline de; ölüm yok, ebedi azab vardır, denilir. Resûlüllah bundan sonra: وأنذرهم يوم الحسرة اذقضى الأمر وهم فى غفلة وهم لايؤمنون «**Onları hasret gününe karşı uyar ki, o zaman kendileri (her şeyden) habersiz bir halde inanmamakta ısrar ederlerken iş bitirilmiş olur.**» (39.) âyetini okudu, eliyle işaret ederek, bu dünyada yaşayanlar gaflettedir, buyurdu.

İbnu Cerir, Ebu Umame'den, Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Gay ve Esâm, cehennemin alt tabakasında bulunan iki kuyudur. Buraya, cehennemliklerin irinleri akar. İbnu Kesir, bu hadis'in münker olduğunu söyler.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Sümeyye'nin şöyle dediğini rivayet eder: Müminlerin cehenneme girip girmeyecekleri hususunda, görüş birliğine varamadık. Bir kısmımız, Müminler cehenneme girmeyecek derken, bir kısmımız herkes girecek, sonra Allah mutlaka sakınan kullarını kurtaracaktır, dedi. Bir gün Cabir b. Abdullah'la karşılaştım. Ona, bu meseleyi açtım. Bana, Resûlüllah'dan şöyle duyduğunu söyledi: İyi ve kötü herkes cehenneme girecektir. Fakat cehennem Müminlere, Hz. İbrahim'e olduğu gibi, serin ve kurtarıcı olacak, hatta ateş, içinde bulundukları serinden dolayı yakamayıp bir hışırtı çıkaracaktır. Sora Allah muttakileri kurtaracak, zalimleri de toptan orada bırakacaktır.

Müslim ve Tirimizi, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Allah bir kulunu sevdiğinde Cebraili çağırır. Ben bu kulumu sevdim, herkes onu sevsin diye emreder. Cebrail bu heberi gökyüzüne yayar, Allah'ın bu sevgisi yeryüzünde yaşayanlara ulaşır. سيجعل لهم الرحمن ودا «**..Rahman (gönüllerde) bir sevgi yaratacak.**» (96.) âyeti bunu ifade etmektedir.

Tâhâ

İbnu Ebi Hatim ve Tirmizi, Cundeb b. Abdillah el-Beceli'nin şöyle dediğini rivayet ederler; Resûlüllah: Sihir yapanı bulduğunuz yerde öldürünüz, dedikten sonra ولايفلح الساحر حيث أتى «**..Büyücü nereye varsa iflah olmaz..**» (69.) âyetini okudu; nerede bulunursa bulunsun, sihir yapana eman verilmez, buyurdu. Bezzar, sağlam bir senedle, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın فان له معيشة ضنكا «**..onun için dar bir geçim vardır..**» (124.) âyetindeki sıkıntıyı, kabir azabı şeklinde tefsir ettiğini rivayet eder.

Enbiya

Ahmed b. Hanbel, Ebu Hüreyre'den şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a وجعلنامن الماء كل شيء حي «**..her canlıyı sudan yarattık..**» (30.) âyetindeki **her şeyin** ne olduğunu sordum. Bana: Herşeyin sudan yaratıldığı, cevabını verdi.

Hac

İbnu Ebi Hatim, Yala b. Umeyye'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Mekke'de yiyecek maddelerini saklayıp piyasaya sürmemek, ilhaddır.

Hasen bir senedle Tirmizi, İbnu Zübeyr'den şöyle dediğini rivayet eder; Resûlüllah: Kabe'ye Beyti Atik adı verilmesi, zorbaların orada barınmamasından dır," buyurmuştur.

Ahmed b. Hanbel, Huraym b. Falik el-Esedi'den, Resûlüllah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: Yalancı şahitlikte bulunmak, Allah'a şirk koşmakla aynı derecededir. Çünkü Allah, فاجتنبوا الرجس من الأوثان واجتنبوا قول الزور «**..Artık o pis putlardan ve yalan sözlerden kaçının..**» (30.) buyurmuştur.

Mü'minûn

İbnu Ebi Hatim, Murretu'l-Behzi'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'ın bir Sahabiye şöyle dediğini işittim: Sen, Şam'da öleceksin. o kimse Şam'da öldü. İbnu Kesir bu hadisi, cidden garip sayar.

Ahmed b. Hanbel, Hz. Aişe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a, والذين يؤتون ما أتوا وقلوبهم وجلة أنهم الى ربهم راجعون «**Verdiklerini, Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalbleri korku ile ürpererek verirler..**» (60.) âyetinden murad edilen mâna: Hırsızlık yapan, zina işleyen, içki içen ve aynı zamanda Allah'dan korkan mânasında mıdır? diye sorduğumda şu cevabı verdi: Hayır, böyle değildir. Âyetin mânası; oruç tutan, namaz kılan, sadaka veren, aynı zamanda Allah'dan korkan kimsedir.

Ahmed b. Hanbel, Tirmizi, Ebu Said'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah, تلفح وجوههم النار وهم فيها كالحون «**yüzlerini ateş yalar. Öyle ki (ateşin) içinde dişleri açıkta kalır..**» (104.) âyetinin tefsirinde şöyle demiştir: Cehennem ateşi günahkarı yakar. Üst dudağından itibaren yüzü, başının ortasına kadar uzayıp katlanır, alt dudağı da göbeğine kadar sarkar.

Nûr

İbnu Ebi Hatim, Ebu Sevre b. Ehi Ebi Eyyub'un, 27. âyetin tefsirinde şöyle dediğini rivayet eder: Ya Resûlallah, selam vermeyi biliyoruz. Fakat ev sahibiyle ünsiyetin mânası nedir? Resûlüllah bunu: Kapıya gelen kimse ya subhanellah, ya Allahu ekber, ya elhamdulillah der, ya da öksürür. Bundan sonra ev sahibi girmesine izin verir, şeklinde cevaplandırmıştır.

Furkân

İbnu Ebi Hatim, Yahya b. Ebi Esid'den merfuan, Resûlüllah'ın, واذا القوا منها مكانا ضيقا مقرنين دعوا هنالك ثبورا **«Elleri ayaklarına zincirlerle bağlı olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman orada ölümü çağırırlar..»** (13.) âyeti hakkında: Allah'a yemin ederim ki duvara çakılan çivinin çirkin görünüşü gibi, cehennemdeki günahkarlar da çirkin görüneceklerdir.

Kasas

Bezzar, Ebu Zerr'den şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a Hz. Musa'nın; 27. âyetteki iki müddetten hangisinin yerine getirdiği sorulduğunda şöyle cevap verdi: En çoğunu ve iyisini yerine getirdi. İki kızdan hangisiyle evlendi sorusuna ise, küçüğüyle evlendi cevabını verdi. Bu hadisin senedi zayıftır. Fakat mevsul ve mürsel şâhitleri vardır.

Ankebût

Ahmed b. Hanbel ve hasen senedle Tirmizi, Ummu Hâni'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'a, وتأتون فى ناديكم المنكر **«..toplantınızda edepsizce şeyler yapıyorsunuz ha..»** (29.) âyetinin tefsirini sorduğumda şöyle buyurdu: Lût kavmi yolda gidenlerin önünü keserler, yaklayıp alay ederlerdi. İşte onların yaptıkları kötü işler budur.

Lokmân

Tirmizi ve diğer muhaddisler, Ebu Umame'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Köle kadınları ne alın, ne satın, ne de onlara bir şeyler öğretin. Çünkü onların ticaretinden hayır olmadığı gibi, alınan para da haramdır. ومن الناس من يشترى لهو الحديث ليضل عن سبيل الله بغير علم ويتخذها هزوا **«İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce (insanları) Allah yolundan saptırmak ve onunla eğlence sözleri satın alırlar..»** (6.) âyeti, bu ve benzeri durumlar için nâzil olmuştur. Fakat bu hadisin senedi zayıftır.

Secde

İbnu Ebi Hatim, İbnu Abbas'dan, Resûlüllah'ın أحسن كل شىء خلقه **«..herşeyin yaratılışını güzel yaptı..» (7.) âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Maymunun insan gibi oturmasında, bir güzellik olmasa da, Allah** onu, en mükemmel bir şekilde yaratmıştır.

İbnu Cerir, Muaz b. Cebel'den Resûlüllah'ın تتجافى جنوبهم عن المضاجع **«Yanları yataklarından uzaklaştıkça..»** (16.) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini rivayet eder: Kulun geceleyin kalkıp, ibadet etmesidir.

Taberani, İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın وجعلناه هدى لبنى اسرائيل **«Onu İsrail oğullarına yol gösterici yapmıştık..»** (23.) âyetini, şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Allah, Hz. Musa'yı İsrail oğullarına bir hidayet rehberi yapmıştır. فلا تكن فى مرية من لقائه **«..Sakın onun kavuşması hakkında şüpheye düşme..»** (23.) âyetini de: Hz. Musa'nın Rabbine mülaki olması şeklinde tefsir etmiştir.

Ahzab

Tirmizi, Muaviye'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah'dan işittiğime göre: Talha, savaş'da şehid olanlardan biridir, demiştir. Tirmizi ve diğer muhaddisler, Amr b. Ebi Seleme'den, İbnu Cerir de, Ummu Seleme'den yaptıkları rivayete göre: انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهركم تطهيرا **«Ey Ehli Beyt, Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor..»** (33.) âyeti nâzil olduğunda Resûlüllah: Hz. Fâtıma, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'i çağırarak ridasını üzerlerine bürüyüp: Ehli Beytim bunlardır. Allah sizden kötülüğü kaldırdı ve sizleri tertemiz yaptı, buyurmuştur.

Sebe

Ahmed b. Hanbel, İbnu Abbas'dan şu rivayette bulunmuştur: Sahabeden biri Resûlüllah'a gelerek Sebe; erkek mi, kadın mı yoksa bir yer adı mıdır? diye sordu. Resûlüllah ona: Erkek adıdır, on çocuğu vardı, altısı Yemen'de dördü de Şam'da otururdu, cevabını verdi.

Buhari, Ebu Hüreyre'nin merfu bir senedle Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Allah meleklere bir şeyi emrettiğinde, saf hâlinde bekleyerek, emrine boyun eğerler. Kalplerinden korku giderilince: Rabbimiz ne buyurdu diye birbirlerine sorarlar. Allah, hakkı söyledi, bize şefaat izni verdi, çünkü O herşeyden yücedir, herşeyden büyüktür, derler.

Fâtır

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Ebu Saidi'l-Hudri'den Resûlüllah'ın, ثمّ أورثنا الكتاب الذين اصطفينا من عبادنا فمنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد ومنهم سابق بالخيرات بإذن الله **«Sonra kitabı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefislerine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırda öne geçenlerdir..»** (32.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Bunların hepsi, birbirinden farksızdır, hepsi de cennete gireceklerdir.

Ahmed b. Hanbel, Ebu'd-Derda'nın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah sûrenin 34. âyetini şöyle tefsir ettiğini işittim: Hayırlı işlerde öne geçenler, hesap vermeden cennete gireceklerdir. Orta yolu tutanlar, kolay bir hesaptan sonra cennete gireceklerdir. Kendilerine kötülük yapanlar ise, mahşerde uzun

uzadıya hesaba çekileceklerdir. Sonra bunlar, Allah'ın merhametine kavuşacak ve geçim derdini bizden gideren Allah'a şükürler olsun diyeceklerdir.

Taberani, İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kıyamet günü, altmış yaşını dolduranlar neredendir?" diye sorulacaktır. أَوَ لم نعمر كم مايتذكر فيه من تذكر **«..öğüt alanın öğüt alacağı kadar bir süre yaşatmadık mı sizi?..»** (37.) âyetinde ifade edilen ömür, budur.

Yâsin

Buhâri ve Müslim, Ebu Zerr'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'a والشمس تجرى لمستقر لها **«..güneş de müstekarına doğru akıp gider..»** (38.) âyetinin mânasını sordum, bana; güneşin istikrar bulduğu yer, arşın altındadır, cevabını verdi. Gene Ebu Zerr'den rivayetlerine göre: Güneşin batışı sırasında mescidde Resûlüllah'la beraberdim. Bana: Güneş battığında nereye gider biliyor musun? diye sordu. Ben: Allah ve Resûlü daha iyi bilir deyince: Secde etmek üzere arşın altına gider, buyurdu ve والشمس تجرى لمستقر لها âyeti buna işarettir, cevabını verdi.

Sâffât

İbnu Cerir, Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a حور عين (Vâkıa, 22.) âyetinin mânasını sordum. Bana şöyle dedi: İri gözlü, kıvrık uzun kirpikli hurilerdir. كأنهن بيض مكنون **«Saklı yumurta gibi bembeyaz eşler.»** (49.) âyetinin mânasını sorduğumda: "Ciltleri, yumurta zarı kadar ince ve yumuşaktır" cevabını verdi.

Hadis'de geçen شفر kelimesi, الحوراء kelimesine muzaftır, göz halkası mânasındadır. Kelimeyi burada açıklayışımın sebebi, zamanımızda bazı ihmalkarların Fâ harfini Kâf'a çevirmeleri, الحوراء kelimesini, sürat ve hafiflikte kerkes kuşunun kanadına benzeterek, mübteda-haber yapmışlardır. Bu, büyük bir hatadır, dinde ilhad, Allah ve Resûlüne karşı suç işlemektir.

Tirmizi ve diğer muhaddisler, Semure'den naklen, Resûlüllah'ın, وجعلنا ذريته هم الباقين **«Yalnız onun zürriyetini kalıcılar yaptık.»** (77.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet ederler: Bunlar; Hâm, Sâm ve Yâfes'tir. Tirmizi başka bir tarikle şu rivayeti nakleder: Sâm, Arapların aslı; Hâm, Habeşlerin; Yâfes de Bizansların aslıdır. Ubeyy b. Ka'b'dan da şu rivayette bulunur: Resûlüllah'a وارسلناه الى مائة الف او يزيدون **«Onu yüz bin insana, ya da daha fazla olanlara peygamber gönderdik.»** (147.) âyetinin tefsirini sordum: Ziyade olanın sayısı, yirmi bindir, dedi.

İbnu Asakir, A'la b. Sa'dan'dan şu rivayeti nakleder: Resûlüllah bir gün meclisinde bulunanlara şöyle dedi: "Gökler inledi, inlemekte de haklıdır. Çünkü

göğün her noktası rükû veya secdede bulunan meleklerle doludur, dedikten sonra وانا لنحن الصافون وانا لنحن المسبحون **«Biziz o saf saf dizilenler biz; biziz o tesbih edenler biz.»** (165-166.) âyetlerini okudu.

Zümer

Ebu Ya'la ve İbnu Ebi Hatim, Hz. Osman'dan şu rivayette bulunurlar: Hz. Osman Resûlüllah'a له مقاليد السموات والأرض **«Göklerin ve yerin anahtarı onundur.»** (63.) âyetinin tefsirini sordu. Resûlüllah bu âyeti şöyle tefsir etti: لا اله الا الله والله أكبر وسبحان الله وبحمده استغفر الله ولا حول ولا قوة الا بالله هو الاول والآخر والظاهر والباطن بيده الخير يحيى ويميت Hadis garîptir, senedi sıhhatli görülmemiştir.

İbnu Ebi'd-Dünya, cennetin vasfı hakkında, Ebu Hüreyre'den yaptığı bir rivayette Resûlüllah, Cebrail'e; فصعق من فى السموات ومن فى الأرض الا من شاء الله **«..göklerde ve yerde olanlar düşüp bayıldılar, ancak Allah'ın dilediği kaldı..»** (68.) âyetinde: Allah'ın korkutmak istemediği kimlerdir, diye sorduğunda şu cevabı aldı: Bunlar, şehidlerdir.

Mü'min

Ahmed b. Hanbel, Sünen müellifleri, Hatim ve İbnu Hibban, Numan b. Beşir'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah; dua ibadettir buyurdu ve أدعونى أستجب لكم ان الذين يستكبرون عن عبادتى سيدخلون جهنم داخرين **«Bana dua edin duanıza icabet edeyim. Bana kulluk etmeye tenezzül etmeyenler, aşağılık olarak cehenneme gireceklerdir..»** (60.) âyetini okudu.

Fussilet

Nesei, Bezzar ve Ebu Ya'la, Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah bize; ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا تتنزل عليهم الملائكة **«Rabbımız Allahtır deyip, sonra doğru olanların üzerlerine melekler iner..»** (30.) âyetini okudu. Bu sözü insanların büyük bir kısmı söyledi; ancak sonra bu inançlarından dönüp küfre saptılar. Bir kısmı da ölene kadar bu inanç üzere kaldılar. İşte âyet bu olayı anlatıyor.

Şûrâ

Ahmed b. Hanbel ve diğer muhaddisler, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Size, Kur'an'ın en faziletli âyetlerinin hangisi olduğunu haber vereyim mi? Resûlüllah bunu bize hatırlatıp ما أصابكم من مصيبة فبما كسبت أيديكم ويعفو عن كثير **«Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizin yaptığı yüzündendir. (Allah) bir çoğunu da affeder.»** (30.) âyetini okudu. Bana dönerek: Bu âyeti sana tefsir edeyim; ey Ali, diyerek şu tefsirde bulundu: Başınıza gelen

hastalık, musibet veya bela, yaptıklarınızın karşılığıdır. Allah ahirette bunlardan dolayı tekrar muaheze etmeyecek kadar merhametlidir. Allah, dünyada bağışladığı suçları, ahirette bundan dönmeyecek kadar kerimdir.

Zuhruf

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi ile diğer muhaddisler, Ebu Umame'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah, hidayet üzere olan bir millet ancak birbirleriyle mücadele ettiklerinde hidayetten ayrılırlar, buyurdu ve ماضربوه لك الاجدلا بل هم قوم خصمون **«Bunu sadece tartışma için ortaya attılar. Doğrusu onlar kavgacı bir millettir.»** (58.) âyetini okudu.

İbnu Ebi Hatim, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah: Cehennemde olanların hepsi, cennetteki yerlerini hasretle görüp; Allah bana hidayet nasip etseydi, ben de muttakilerden olurdum, derler. Cennettekiler ise, cehennemdeki yerlerini görür: Allah bize hidayeti nasib etmeseydi, hidayete eremezdik, derler. Böylece şükürde bulunurlar. Resûlüllah ayrıca: Herkesin cennette ve cehennemde yeri vardır; kafir, Mümin'in cehennemdeki yerine, Mümin de kâfirin cenneteki yerine varis olur. وتلك الجنة التى أورثتموها بما كنتم تعملون **«İşte yapktıklarınıza karşılık size miras verilen cennet budur.»** (72.) âyeti buna işaret etmektedir.

Duhân

Taberani ve İbnu Cerir, sağlam bir senedle, Ebu Malik el-Eşari'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah şöyle buyurmuştur; Allah sizi şu üç şeyle korkutur: Birincisi dumandır; Mümin'i nezleye yakalanmış gibi sarsar. Kafiri ise, kulaklarından çıkıncaya kadar şişirir. İkincisi, kıyametin vukuu sırasında çıkacak olan Dâbbetu'l-Arz'dır. Üçüncüsü de, Deccal'dır. Bu hadis'in çeşitli şahidleri vardır.

İbnu Cerir, Şurayh b. Ubeydi'l-Hadrami'nin mürsel bir senedle şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; gurbette ölen bir Mümin'in ağlayanı yoksa, yer ve gökler onun için ağlar dedikten sonra, فما بكت عليهم السماء والأرض **«..onlara ne gök, ne de yer ağlamadı..»** (29.) âyetini okudu ve yer ile göğün kafire ağlamadığını söyledi.

Ahkâf

Ahmed b. Hanbel, İbnu Abbas'dan rivayetle, Resûlüllah'ın أو اثارة من علم **«..yahut bir bilgi kırıntısı..»** (4.) âyetini, yazılı bir eser şeklinde tefsir ettiğini nakleder.

Fetih

Tirmizi ve İbnu Cerir, Ubeyy b. Ka'b'ın, Resûlüllah'dan وألزمهم كلمة التقوى **«..onları takva kelimesine bağladı..»** (26.) âyetinin tefsirini şöyle işittiğini naklederler: Resûlüllah takva kelimesini, لااله الاالله **Allah'tan başka (gerçek) ilah yoktur,** şeklinde mâna vermiştir.

Hucurat

Ebu Davut ve Tirmizi, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'a gıybet nedir diye soruldu. Gıybet, din kardeşinin hoşuna gitmeyeceği bir şeyi söylemektir, buyurdu. Şayet bu söz o kimsede mevcutsa, gene gıybet mi olur? denildiğinde: Resûlüllah; şayet bu söz o kimsede mevcutsa gıybet, değilse iftira olur, buyurdu.

Kâf

Buhâri, Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah şöyle buyurur: Kafir cehenneme atılınca, cehennem daha varmı diye sorar. Allah kudret ayağını koyunca cehennem: Yeter yeter, der.

Zâriyât

Bezzar, Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: والذاريات ذروا âyeti rüzgar, فالجاريات يسرا gemiler, فالمقسمات أمرا ise meleklerdir. Eğer Resûlüllah'ın böyle tefsir ettiğini işitmeseydim, bunları söylemezdim.

Tûr

Abdullah b. Ahmed «Z e v â i d u' l - M ü s n e d»inde, Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah; Müminler ve çocukları cennette, müşrikler ve çocukları cehennemdedir buyurduktan sonra والذين آمنوا واتبعتهم ذريتهم بإيمان ألحقنا بهم ذريتهم **«Onlar ki inandılar, zürriyetleri de imanda kendilerine uydu; zürriyetlerini de kendilerine katmışızdır..»** (21.) âyetini okudu.

Necm

İbnu Cerir ve İbnu Ebi Hatim, zayıf senedle Ebu Umame'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah, وابراهيم الذى وفى **«Çok vefalı İbrahim.»** (37.) âyetini okuduktan sonra: Çok vefakar kimdir? bilir misin diye sordu. Allah ve Resûlü daha iyi bilir deyince bana: Bu çok vefakar, her sabah dört rekat namazını kılandır, cevabını verdi. Muaz b. Enes'den yaptıkları rivayette, Resûlüllah'ın şöyle dediğini naklederler: Allah, sevgili kulu İbrahim'e niçin الذى وفى dediğini söyleyeyim mi? Hz. İbrahim, sabah-akşam, فسبحان الله حين تمسون وحين

تصبحون **«Öyle ise akşama girerken ve sabaha ererken Allah'ı tesbih (etmeniz gerekir).»** (Rûm, 17.) âyetini okuduğundan çok vefakar kul diye vasıflandırılmıştır.

Begavi, Ebu'l-Âliye tarikıyle, Ubeyy b. Ka'b'dan yaptığı rivayette, Resûlüllah'ın وان الى ربك المنتهى **«Sonunda senin Rabbine varılacaktır..»** (42.) âyetini şöyle tefsir ettiğini naklederler: Allah'ın Zatı hakkında fikir yürütmeyin. Beğavi, bu hadisin benzeri olan şu hadisi de nakleder: Allah'ın mahlukatı hakkında tefekkürde bulunun, fakat Allah'ın Zatı hakkında düşünmeyin.

Rahmân

İbnu Ebi Hatim, Ebu'd-Derda'dan yaptığı rivayete göre Resûlüllah, كل يوم هو فى شأن **«..O hergün yeni bir iştedir.»** (29.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Allah-ın hergün bir icraatta bulunması, günahları bağışlaması, üzüntüyü gidermesi, bir kavmi yok edip, yerine bir diğerini getirmesidir.

İbnu Cerir aynı hadisi Abdullah b. Munib'den, Bezzar da İbnu Ömer'den rivayet ederler.

Buhari ve Müslim, Ebu Musa'l-Eşari'den yaptıkları rivayete göre Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Herşeyi gümüşten olan iki cennet, herşeyi altından olan iki cennet vardır.

Begavi, Enes b. Malik'den şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; هل جزاء الاحسان الا الإحسان **«İyiliğin karşılığı iyilik değil midir?»** (60.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Allah'ın bu âyetini anladınız mı? Sahabe: Allah ve Resûlü daha iyi bilir, dediler. Bunun üzerine: Kendisine tevhid nimetini verdiğim kulun mükafatı, ancak cennettir, buyurdular.

Vâkıa

Ebubekr'n-Necud, Selim b. Amr'in şöyle dediğini rivayet eder: Bir arabi Resûlüllah'a gelerek şöyle dedi: Allah Kur'an'da, cennette eziyet veren bir ağaçtan söz eder. Bu ne ağacıdır?. Resûlüllah: Bu, sedir ağacıdır, dikeni insana batar şeklinde cevap verdi ve Allah: فى سدر مخضود **«Dikensiz kirazlar.»** (28.) buyurmamış mıdır, diyerek: Allah, ağacın dikenlerini alıp, her birinin yerine bir meyve halketmiştir, buyurdu. İbnu Ebi Dâvud'un, Utbe b. Abdussülemi'den yaptığı bir rivayet, bu hadisin şahididir.

Buhari ve Müslim, Ebu Hüreyre'den yaptıkları rivayete göre Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Cennette bir ağaç vardır ki, at üzerinde giden yolcu yüz sene gölgesinde yürürse, gölgesi bitmez. İsterseniz Allah'ın وظل ممدود **«Uzamış gölgeler.»** (30.) âyetini okuyun.

Tirmizi, Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah انا أنشأناهن انشاء

«Biz, kadınları yeniden inşa ettik.» (35.) âyetini: Dünyada iken gözleri zayıflamış, çapaklanmış yaşlı kadınları, ahirette tekrar genç kız haline getiririz, şeklin, de tefsir etmiştir.

Tirmizi **Şemail** bahsinde, Hasen-i Basri'nin şöyle dediğini rivayet eder: Yaşlı bir kadın Resûlüllah'a gelerek: Allah'a dua et de beni cennetine alsın, dedi Resûlüllah kadına: Cennete ihtiyar kadınlar giremez deyince kadın ağlayarak geri döndü. Resûlüllah: Gidin ona söyleyin, ihtiyar olarak cennete girmeyecek, buyurdu ve انا أنشأناهن انشاء. فجعلناهن أبكارا عربا أترابا **«Biz kadınları yeniden inşa ettik. Onları bakireler yaptık. Hep yaşıt sevgililer.»** âyetini okudu.

İbnu Ebi Hatim, Cafer b. Muhammed'den, babası tarikıyle dedesinin şöyle dediğini nakleder: Resûlüllah âyetteki عربا kelimesini, Arapça konuşan kadınlar şeklinde açıklamıştır.

Taberani, Ümmü Seleme'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ya Resûlallah, حور عين (22.) âyetinin mânası nedir? Resûlüllah: Hûri, beyaz tenli, **în** ise, iri gözlü olup, kerkes kuşu kanadına benzer uzun kiprikli kadınlardır, buyurdu. كأمثال اللؤلؤ المكنون **«Saklı inciler gibi.»** (23.) âyetinin mânasını sorduğumda: Tenlerinin beyazlığı, el değmemiş incinin beyazlığı gibidir. فيهن خيرات حسان **«Oralarda iyi huylu, güzel kadınlar var..»** (Rahmân,70.) âyetinin mânasını sorduğumda: **Hayrât** kelimesi ahlak, **hisan** kelimesi de yüz mânasındadır, buyurdu. كأنهن بيض مكنون **«Saklı yumurta gibi bembeyaz eşler.»** (Sâffât, 49.) âyetinin mânasını sorduğumda: Tenlerinin yumuşaklığı, yumurta zarının yumuşaklığı gibidir, buyurdu. عربا أترابا **«Hep yaşıt sevgililer.»** (37.) âyetinin mânasını sorduğumda: Dünyada iken gözleri zayıflamış ve çapaklanmış yaşlı kadınları Allah, ahirette genç bakireler olarak yaratacak, kocalarına aşk ve muhabbetle bakacaklar, hepsi de aynı yaşta olacaklardır.

İbnu Cerir, İbnu Abbas'ın ثلة من الأولين وثلة من الآخرين **«Birçoğu öncekilerden, birçoğu da sonrakilerden.»** (39-40.) âyetleri hakkında şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; öncekilerin ve sonrakilerin hepsi, benim ümmetimdir.

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah; وتجعلون رزقكم cümlesini **şükrünüz,** انكم تكذبون cümlesini de, kafirlerin şu veya bu yıldızla yağmura kavuşturulduk, dedikleri şeklinde tefsir eder.

Mümtehine

Hasen bir senedle Tirmizi, İbnu Mace ve İbnu Cerir, Ümmü Seleme'den yaptıkları rivayette Resûlüllah, ولا يعصينك فى معروف **«..iyi işte sana karşı gelmemeleri hususunda..»** (12.) âyetini **ağlayıp sızlamakla** şeklinde tefsir etmiştir.

Talak

Buhâri ve Müslim, İbnu Ömer'den şu rivayette bulunurlar: İbnu Ömer, hayız halinde iken karısını boşar. Babası Hz. Ömer, bu durumu Resûlüllah'a iletir. Resûlüllah öfkelenerek Hz. Ömer'e: Oğluna söyle, karısını geri çağırıp temizleninceye kadar evinde bıraksın. İkinci hayzı görüp temizleninceye kadar beklesin. Bundan sonraboşamadakararlı ise, kendisiyle temas etmeden, temiz halde boşasın. Allah'ın, kadınları boşamada emrettiği iddet budur. Bu sözünden sonra Resûlüllah; اذا طلقتم النساء فطلقوهن لعدتهن **«..kadınları boşadığınızda iddetleri içinde boşayın..»** (1.) âyetini okudu.

Nûn

Taberani, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah şöyle buyurdu: Allah'ın ilk yarattığı şey kalem ve balıktır. Allah kaleme, kıyamete kadar olacak herşeyi yaz, dedi. Resûlüllah ن والقلم âyetini okudu. Âyetteki **nun** balık, **kalem** de kalemdir, dedi.

İbnu Cerir, Muaviye b. Kurra'dan, babasının şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; ن والقلم وما يسطرون **«Nûn, Kalem'e ve yazdıklarına andolsun ki.»** âyetini şöyle tefsir etti: Yazı, nurdan bir levha üzerine, nurdan bir kalemle, kıyamete kadar olacak şeylere dair yazılan yazıdır. İbnu Kesir bu haberi, mürsel ve garip haber kabul etmiştir.

İbnu Cerir ayrıca, Zeyd b. Eslem'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; gökler Allah'ın, vücuduna sıhhat verdiği halde, insanlara zulmeden kimseye ağlar. 13. âyetteki zalim ve yardakçı olan işte budur. Haber mürseldir, bazı şahidleri vardır. Ebu Ya'la ve İbnu Cerir, aralarında müphem kimseler olan senedle Ebu Musa'dan Resûlüllah'ın يوم يكشف عن ساق **«Bacakların açıldığı gün.»** (42.) âyetini: Önünde secdeye kapanacakları büyük bir nur kendilerine görünür şeklinde tefsir ettiğini rivayet eder.

Meâric

Ahmed b. Hanbel, Ebu Said'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة **«..mikdarı elli bin sene süren bir gün içinde.»** (4.) âyeti hakkında: Bu, ne uzun günmüş diye sordular. Cevaben: Allah'a yemin ederim ki, bu uzun gün Mümin'e göre dünyada kaldığı bir vakit farz namazı kadar kısa bir zamandır, buyurdu.

Müzzemmil

Taberani, İbnu Abbas'dan, Resûlüllah'ın فاقرؤا ما تيسر من القران **«O halde Kur'and'an kolayınıza geleni okuyun.»** (20.) âyetini şöyle tefsir ettiğini rivayet eder: Kolayınıza gelen yüz âyetin okunmasıdır. İbnu Kesir bu haberi, gerçekten garip bir haber kabul eder.

Müddessir

Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Ebu Said'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: 17. âyetteki صعودا kelimesini, yetmiş sene tırmanıp içine düştüğü, ateşten bir dağdır, şeklinde tefsir etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, hasen bir senedle Tirmizi ve Nesei, Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah هو اهل التقوى و أهل المغفرة **«..O takva ve mağfiret ehlidir»** (56.) âyetini şöyle tefsir etmiştir: Rabbiniz; korkulması gereken Ben'im. Benimle birlikte ilah edinilmesin. Bana başka bir ilah ortak etmekten sakınan, mağfiretime kavuşur.

Nebe'

Bezzâr, İbnu Ömer'den rivayetle Resûlüllah'ın şöyle dediğini nakleder: Yemin ederim ki cehenneme giren bir kimse, yıllar boyu kalmadıkça oradan çıkmayacaktır. Âyetteki أحقاب kelimesi, seksen küsur senedir. Her sene, dünya günleri gibi üç yüz altmış gündür.

Tekvir

İbnu Ebi Hatim, Ebu Yezid b. Ebi Meryem'in babasından yaptığı rivayete göre Resûlüllah'ın اذا الشمس كورت **«Güneş dürüldüğü zaman.»** (1.) âyetini şöyle tefsir ettiğini nakleder: Güneş, cehennemde dürülecek, و اذا النجوم انكدرت **«Yıldızlar kararıp döküldüğü zaman.»** yıldızlar cehennemde düşüp kaybolacaktır.

İbnu Ebi Hatim, Numan b. Beşir'den Resûlüllah: و اذا النفوس زوجت **«Canlar bedenlerle birleştiği zaman.»** (7.) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini rivayet eder: Âyetteki kimseler sözü, aynı ameli işleyen her milletten aynı yaştan kimseler mânasındadır.

İnfitâr

İbnu Cerir, zayıf bir senedle Taberani, Musa b. Ali b. Rabah'ın babası ve dedesinden rivayetine göre Resûlüllah, dedesine şöyle demiştir: Neyin dünyaya geldi? Dedesi: Kız veya erkekten başka neyim dünyaya gelebilir ki dedi. Resûlüllah kime benziyor, diye sordu. Dedesi: Ya babasına, ya anasına benzeyecektir, dedi. Bunun üzerine Resûlüllah: Sus, böyle deme. Nutfe, rahimdeki yerine yerleştiği zaman Allah ona, Hz. Adem'e kadar bütün nesilleri hazırlar. Sen Allah'ın في أي صورة ما شاء ركبك **«Dilediği surette seni terkip etti..»** (8.) âyeti-

ni hiç okumadın mı? Seni de bu şekle sokan Allah'tır, dedi

İbnu Asakir, «T a r i h»inde, İbnu Ömer'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Onlara ebrar adı verilmesi, baba ve çocuklarına iyilik yapmalarından dır.

Mutaffifin

Buharî ve Müslim, İbnu Ömer'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: يوم يقوم الناس لرب العالمين **«O gün insanlar, âlemlerin Rabbi huzurunda dururlar.»** (6.) âyetinin mânası: Her biri, kulaklarına kadar ter içinde kalacaklardır, demektir.

Ahmed b. Hanbel, Tirmizi sahih bir senedle Hakim ve Nesei, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah, kul bir günah işlediğinde, kalbinde siyah bir nokta kalır. Tevbe ettiğinde bu nokta silinir. Günah işlemekte devam ederse, bu nokta bütün kalbini kaplayacak şekilde büyür. İşte Allah'ın كلا بل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبون **«Hayır, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerinde pas olmuştur.»** (14.) âyetinde ifade ettiği, kalbin günahla kaplanması budur.

İnşikak

Ahmed b. Hanbel, Buharî ve Müslim, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah şöyle buyurmuştur: Her hesaba çekilen azap görür. İbnu Cerir'in rivayetinde bu hadis: Her hesaba çekilen kul, mutlaka azab görecektir, lafzıyla gelmiştir. Hz. Âişe: Allah فسوف يحاسب حسابا يسيرا **«O, kolay bir hesaba çekilecek.»** (8.) buyurmamış mıydı? diye sorunca Resûlüllah: Âyetteki hesab, bir arzdır, buyurdu. Ahmed b. Hanbel, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'a kolay hesabın ne olduğunu sorduğumda bana: Amel defterine bakıldıktan sonra, serbest bırakılmasıdır. Kıyamet günü hesaba çekilen, helak olur, dedi.

Burûc

İbnu Cerir, Ebu Malik el-Eşari'nin şöyle dediğini rivayet eder: Vadedilen gün kıyamet günü, şehid ise cuma günü, meşhud ise arafe günüdür, buyurmuştur. Bu haberin, çeşitli tarikle gelen şahidleri mevcuttur.

Taberani, İbnu Abbas'dan Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Allah beyaz inciden Levh-i Mahfuzu halketmiştir. Bunun sahifeleri yakuttan, kalemi nurdan, yazısı da nurdandır. Allah hergün, üç yüz altmış kere bu kitaba bakar; yaratır, rızık verir, öldürür, diriltir, yüceltir, zillete düşürür; istediği herşeyi yapar.

A'lâ

Bezzar, Cabir b. Abdullah'dan Resûlüllah'ın قد أفلح من تزكى **«Doğrusu mutluluğa ermiştir arınan..»** (14.) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini rivayet eder: Kelime-i şahadeti getiren, Allah'a şirk koşmayan, benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehadet eden kimsedir. وذكر اسم ربه فصلى **«Rabbinin adını anıp namaz kılan..»** (15.) âyetini de şöyle tefsir etmiştir: Bu namaz, beş vakit namazdır, bunları muhafaza etmek, namazı ihtimamla kılmak demektir.

Bezzar, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: ان هذا لفى الصحف الاولى **«Bu hüküm elbette ilk sahifelerde de vardır.»** (18.) âyeti nâzil olduğunda Resûlüllah şöyle buyurdu: Bu ve bütün haberler, Hz. İbrahim ile Hz. Musa'nın kitabında yazılıdır.

Fecr

Ahmed b. Hanbel ve Nesei, Cabir'den Resûlülah'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Âyetteki on gün, Kurban'ın on günüdür. Vetr, arafe günü, şef' ise, kurban kesme günüdür. İbnu Kesir, ricali sikadır fakat merfu değildir, der.

İbnu Cerir, Cabir'den merfu olarak şu rivayeti nakleder: Kurban kesme günü, bayramın ilk iki günüdür. Vetr ise, üçüncü günüdür. Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, İmran b. Husayn'dan şu rivayeti nakletmişlerdir: Resûlüllah'a şef' ve vetr kelimeleri sorulduğunda şöyle demiştir: Bazı namazlar çift, bazıları da tek rekatlidir.

Beled

Ahmed b. Hanbel, Bera'nın şöyle dediğini rivayet eder: Bir a'rabi Resûlüllah'a gelerek; beni cennete girdirecek bir amel öğretir misiniz, dedi. Resûlüllah; birini serbest bırak, köle azat et buyurdu. Adam: Bunlar aynı şeyler değil mi? diye sorunca Resûlüllah: Birini serbest bırakmak, bizzat kendi yapacağın iştir. Köle azat etmek de onun salıverilmesine yardımcı olmandır, dedi.

Şems

İbnu Ebi Hatim, Cuveybir tarikıyle Dahhak'dan İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah'ın قد أفلح من زكاها **«Nefsini temizleyen iflah olmuş.»** (9.) âyetini şöyle tefsir ettiğini işittim: Kişinin kurtulması, Allah'ın onu temize çıkarması demektir.

İnşirah

Ebu Yala ve İbnu Hibban, Ebu Said'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Cebaril bana gelerek şöyle dedi: Rabbin, adını nasıl yücelttiğini bili-

yor musun? diye sordu. Ben de: Allah daha iyi bilir deyince, Rabbin şöyle buyuruyor: **Zikredildiğimde, sen de zikredilirsin** cevabını verdi.

Zilzal

Ahmed b. Hanbel, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; يومئذ تحدث أخبارها «**İşte o gün yer haberlerini söyler.**» âyetini okuyarak şöyle dedi: Yerin bu haberleri nedir biliyor musun? diye sordu. Sahabeler de: Allah ve Resûlü daha iyi bilir dediler. Bunun üzerine Resûlüllah: Yeryüzü şu gün şu amelde bulundu diye, her kadın ve erkeğin yaptıklarına şahidlik edecektir, buyurdu.

Âdiyât

İbnu Ebi Hatim zayıf bir senedle, Ebu Umame'nin şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah, ان الانسان لربه لكنود «**İnsan Rabbine karşı çok nankördür.**» âyetini okudu. Kenud, yemeği yalnız yiyen, kölesini döven, başkalarına yardımı engelleyen kimsedir, buyurdu.

Tekâsür

İbnu Ebi Hatim, mürsel bir senedle, Zeyd b. Eslem'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; **malın çokluğu sizi taattan alıkoydu, kabirleri ziyaret edinceye kadar,** âyetini de ölüm gelinceye kadar, şeklinde tefsir etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Cabir b. Abdillah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah, Hz. Ebubekr ve Hz. Ömer, hurma yiyip su içtiler. Resûlüllah: Sorulacağınız nimetlerden biri de budur cevabını verdi.

İbnu Ebi Hatim, İbnu Mesud'un şöyle dediğini rivayet eder: ثم لتسألن يومئذ عن النعيم «**Sonra o gün size verilen nimetten sorulacaksınız..**» âyetini Resûlüllah; emniyet ve sıhhatınızdan sorulacaksınız, buyurdu.

İbnu Merdeveyh, Ebu Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet eder: انها عليهم مؤصدة «**Bu ateş ki gönüllere işler.**» âyetindeki **mu'sade** kelimesine Resûlüllah yapıştırılmışlar, mânasını vermiştir.

Mâûn

İbnu Cerir ve Ebu Yala, Sa'd b. Ebi Vakkas'ın şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah'a الذين هم عن صلاتهم ساهون «**Ki onlar namazlarından yanılmaktadırlar.**» âyetini sordum. Bana: Onlar, namazın vaktini geçirenlerdir, buyurdu.

Kevser

Ahmed b. Hanbel ve Müslim, Enes'in şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah: Kevseri, Allah'ın bana cennette verdiği bir nehir adıdır, şeklinde tefsir etmiştir. Bu hadisin çeşitli tarikleri vardır.

Nasr

Ahmed b. Hanbel, İbnu Abbas'ın şöyle dediğini rivayet eder: اذا جاء نصر الله والفتح «**Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman.**» âyeti nâzil olunca Resûlüllah: Bana ölüm haberim verildi, buyurdu.

İhlas

İbnu Cerir, Bureyde'den merfu olarak yaptığı rivayete göre Resûlüllah; الصمد kelimesini, karnı olmayan kimse şeklinde tefsir etmiştir.

Felak

İbnu Cerir, Ebu Hüreyre'den Resûlüllah'ın şöyle dediğini rivayet eder: Felak, cehennemde kapalı bir kuyudur. İbnu Kesir, bu haberi garip kabul eder, merfu olmadığını söyler. Ahmed b. Hanbel, Tirmizi ve sahih bir senedle Nesei Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet ederler: Resûlüllah elimden tuttu, yeni doğan ayı göstererek: Bu ay battıktan sonra gelecek karanlığın şerrinden Allah'a sığın, buyurdular.

İbnu Cerir, Ebu Hüreyre'den şu rivayette bulunur: Resûlüllah, ومن شر غاسق اذا وقب «**Karanlık çöktüğü zaman gecenin şerrinden.**» âyetindeki gâsik kelimesini, yıldız olarak tefsir etmiştir. İbnu Kesir, bu haberin sahih olmadığını söyler.

Nâs

Ebu Ya'la, Enes'in şöyle dediğini rivayet eder: Resûlüllah; şeytan vesvesesini, insanın kalbine koyar. Allah'ı anmağa başlayınca olduğu yerde kalır. İnsan Allah'ı unutacak olursa, kalbine vesvese verir. İşte insanların kalbine verdiği vesvese bunlardır.

Buraya kadar verdiğim sûrelerin tefsiri ile ilgili haberlerin bazısı merfu, bazısı sahih, bazısı hasen, bazısı zayıf, bazısı mürsel, bazısı da mu'dal'dir. Bu arada mevzu ve batıl rivayetlere yer vermedim. Tefsirle ilgili, merfu olarak gelen üç uzun hadisi de bahisler arasına almadım. Bunlar:

1- Hz. Musa ile Hızır (a.s.) arasındaki hadise ile ilgili hadistir. Buhari ve diğer hadis mecmualarında nakledilen bu hadis, Kehf sûresindeki bazı âyetlerin tefsiridir.

2- Fitnelerle ilgili, gerçekten uzun, yarım defter tutarında bir hadistir. Bu hadisi, Nesei ve diğerleri rivayet etmiştir. Fakat, aralarında Mezzi ve İbnu Kesir olmak üzere bazı muhaddisler, İbnu Abbas'dan merfu olarak geldiğine dair tenbihde bulunmuşlardır. Çünkü İbnu Abbas'ın Resûlüllah'dan doğrudan alındığı açıklanan merfu hadisler, pek azdır. İbnu Kesir; İbnu Abbas bunları belki İsraili haberlerden almıştır, der.

3- Sûrla ilgili hadistir. Bu, fitne hadisinden daha da uzundur. Kıyametle ilgili çeşitli sürelerdeki âyetlerin tefsirini içine almaktadır. İbnu Cerir, ba's bahsinde Beyhaki ve Ebu Yala'nın rivayet ettikleri bu hadisi, Medine kadısı İsmail b. Rafi nakletmiş, hadisin senediyle ilgili bazı açıklamalarda bulunmuş, siyakında münker haberler olduğunu belirtmiştir. Bir rivayete göre İbnu Rafi bu hadisi, çeşitli tarik ve değişik yerlerden toplamış, kendine has bir üslubla ifade etmiştir.

İbnu Teymiyye ve diğer ulemaya göre Resûlüllah, Kur'an'ın tamamını veya büyük bir kısmını Ashabına açıklamıştır. Bu görüşü, Ahmed b. Hanbel ve İbnu Mâce'nin Hz. Ömer'den yapktıkları şu rivayet teyid etmektedir: Kur'an'ın en son nâzil olan âyeti, riba âyetidir. Resûlüllah bu âyeti tefsir etmeden vefat etmiştir. Bu da gösteriyor ki Resûlüllah, her âyeti Ashabına tefsir etmiş, ancak bu âyetin nüzulünden hemen sonra vefat ettiğinden, tefsirini yapamamıştır.Yoksa Hz. Ömer'in bu âyeti tefsir etmemiştir, sözünün mânası kalmazdı.

Bezzar'ın Hz. Âişe'den yaptığı rivayete göre Hz. Âişe şöyle demiştir: Resûlüllah, Cebrail'in kendisine öğrettiği âyetlerin tefsirini yapardı. Bu hadis, İbnu Kesir'in ifadesine göre münker hadistir. İbnu Cerir ve diğer ulema, bu hadisi şöyle tevil etmişlerdir: Resûlüllah'ın tefsir ettiği âyetler, anlamakta güçlük çektiği müşkil âyetlerdir. Bu yüzden mânalarını Allah'tan öğrenmek istemiş, Allah da ona, Cebrail'in lisanıyle bu mânaları öğretmiştir.

5- Hâtime

Allah'a şükürler olsun ki, bugüne kadar telif edilmeyen, içinde Kur'an'la ilgili değerli bilgileri toplayan, üstün bir üslupla yazılan, emsali bulunmayan bu kitabı tamamlamak nasib oldu. Bu eserde, Kur'an'ın anlaşılmasını kolaylaştıran muayyen kaideler verdim, tefsiriyle ilgili bütün yönlerini açıkladım, âyetlerde kapalı olan zengin mânayı kavramada yardımcı olacak esasları bir arada topladım. Bu kitab'da; özlü, makul ifadeler, doğru ve makbul nakilleri verdim. Kur-an'ın tefsir ve usûlüyle ilgili bütün eserleri tetkik ederek, değerli ve önemli olanlarını aldım, başlıca tefsirlere müracaatta bulundum, bunlardan pek çok bilgiler aktardım, Kur'anî ilimlerin kaynağına daldım, cevher ve incilerini çıkardım, bilinmeyen yönlerini bulup anlaşılır hale getirdim.

Bu bakımdan, ulemayı zor durumda bırakan meseleler bu kitab'da ele alındı, değişik eserlerde bulunan dağınık bilgiler, bir araya getirildi.

Buna rağmen kendimi hatasız görmüyor, her meseleyi tamamıyle açıkladığımı iddia etmiyorum. Şüphesiz her insan, hata ve noksanlıkla doludur. Gerçek bu iken, öyle bir zamanda yaşıyorum ki, insanların kalbi hasetle dolmuş kin ve nefret, damarlarına kadar işleyerek, bütün vücudunu karartmıştır. İnsanların bu halini şair aşağıdaki mısralarda ne güzel dile getirmiştir:

Allah, gizli kalan bir fazileti yaymak istediğinde,
Bu fazileti, hased edenin diline düşürür.
Şayet, yanan ateş etrafa sıçramasaydı,
Ud ağacının güzel kokusu farkedilmezdi.

Günümüz insanı cehalet ve tamaha kapılmış, kendini üstün görme hırsı onları kör ve sağır yapmış, böylece dini ilimlerden uzaklaşmış, felsefi ilimlerin tedrisine dalmışlardır. Onlar her şeyde öne geçmek isterken, Allah onları hep geride bırakmıştır. İzzet ve şeref sahibi olmak isterler ama, ilimden nasibleri yoktur. Bunlar kendilerine ne bir himaye, ne de yardım eden birini bulabilirler. Şair şöyle terennüm eder:

İlim talibinin konak yeri bizler olduğu halde,
Sancağımızı bırakıp, niye başkalarına uyarlar!

Bu eksikliklerine rağmen, burunları havada, kalplerinde Hak'ka karşı kibir, ağızlarında yalan ve iftiradan başka bir şey görülmez. Ne zaman Hak'ka davet edecek olsan, sağır ve kör kesilirler. Sanki Allah, sözlerini ve amellerini yazan melekleri onlara vekil kılmamıştır. Aralarına bir alim girmeyedursun!.. Cahil-cühela onu oyuncak yaparlar. Onlara göre kamil insan, insanların en kötüsü, noksanlıklarla dolu bir kuldur.

Yemin ederim ki bu zaman, sükut edilecek, oturup evden dışarı çıkılmayacak bir zamandır. Şayet: **Bir şeyi bilip de söylemeyene Allah, cehennem**

ateşinden bir gem vuracaktır, hadisi olmasaydı, ilim sadece amelden ibaret kalacaktı. Şair bunu ne güzel dile getirmiştir:

Bütün gayretinle fazilet sahibi olmağa çalış.
Canla başla, bunları elde etmeğe uğraş,
Bu uğurda Allah'ın rızasını kazanmaya bak.
Gayret gösterene faydalı olmaktan kaçma.
Hased edenlerin, söz ve heveslerini kendilerine bırak.
Çünkü ölümden sonra hased, kendileriyle kaybolup gider.

Ben; saltanatı büyük, şanı yüce Allah'a sığınarak, bu kitabı tamamlamamı nasib ettiği gibi, hizmetimi kabul ederek nimetini tamamlamasını, Resûlüne tabi olan selef-i salihinden eylemesini, amellerimi boşa çıkarmamasını niyaz ederim. Allah, kulun emelini boşa çıkarmayan cömerttir. Allah'dan başkasına itibar etmeyip, O'na uyan, hüsrana uğramaz.

Salat ve selam, son peygamber, Efendimiz Hz. Muhammed'e, aline ve Ashabına olsun.

EL-İTKAN Fİ ULÛMİ'L KUR'AN'DA GEÇEN MÜELLİFLER FİHRİSTİ.

İTKAN'DA GEÇEN MÜELLİFLER FİHRİSTİ

1– Abdulkâhir el-Curcânî

Abdulkâhir b. Abdirrahman b. Muhammed Ebu Bekr (v. 471/1078).

Nahiv, icaz ve belâgat ilminin tanınmış simalarındandır. Curcân kasabasında dünyaya gelmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Nahiv ilmini Ebu Ali el-Fârisi'nin kızkardeşinin oğlu Muhammed b. Huseyn'den öğrenmiş, bu sahada imam derecesine ulaşmıştır. Şafiî ulemasındandır. Eşarî mezhebinde tanınmış bir şahsiyettir.

Önemli eserleri şunlardır: Esraru'l-Belâga, Delâilu'l-İcaz, el-Mugnî fi İcâzi'l-Kur'an, Şerhu'l-İdah, eş-Şâfi, Kinâyetu'l-Umde, el-Avâmilu'l-Mie, el-Farku beyne'l-Fırak.

A'lam, IV, 174; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 340-41; Keşfu'z-Zunûn, I, 120, Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 330-31.

2– Abdulkâhir et-Temimî

Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed b. Abdillah et-Temimî Ebu Mansur (v. 429/1037).

Çeşitli ilimlerde zamanın önde gelen âlimlerindendi. Horasan ulemasının çoğu, ilmini Abdulkâhir'den almıştır. Tahsilini Bağdat'ta tamamlamış, sonra Horasan'a yerleşmiştir. Ebu Amr b. Nuceyd, Ebu Amr Muhammed b. Cafer b. Matar, Ebu Bekr el-İsmâilî ve Ebu Ahmed b. Adiyy gibi ulemadan ders almış, Beyhakî, Kuşayrî ve Abdulgafir b. Muhammed b. Şîruveyh gibi âlimler yetiştirmiştir. Tedris hayatı boyunca, on yedi ayrı ilimde ders vermiştir. Çok zengin ve şahsiyet sahibiydi.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nâsih ve'l-Mensuh, Fedâihu'l-Mu'tezile, el-Farku beyne'l-Fırak, et-Tahsil fi Usûliddin, Tevilu'l-Muteşâbihât fi'l-Ahbâr ve'l-Âyât, el-Milel ve'n-Nihal, et-Tekmile fi'l-Hisab, Bulûgu'l-Medâ fi Usûli'l-Huda.

A'lam, IV, 173; Keşfu'z-Zunûn, II, 1921; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 227-30.

3– Abdullatif el-Bağdâdî

Abdullatif b. Yûsuf b. Muhammed b. Ali Muvaffakuddin Ebu Muhammed. (v. 629/1231)

İslâm filozoflarındandır. Hikmet, ilmu'n-nefs, tıp, tarih ve edebiyat sahasında şöhret bulmuştur. Bir müddet Haleb'de ikamet ettikten sonra Mısır, Kudüs, Malta ve Hicaz'da bulunmuştur. Devlet ricali nezdinde saygı görmüştür. İbnu Batti ve Ebu Zu'ra gibi ulemadan hadis dinlemiş, Ebulkasem b. Fadlan'dan fıkıh dersi almıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Kavanînu'l-Belâga, el-Kıyas, Garibu'l-Hadis, et-Tecrid, Zeylu'l-Fasih, el-Câmi'u'l-Kebir, en-Nefs, el-'İlmu'l-İlahi, Hakaiktu't-Devâ'î ve'l-Giza, el-Havass, el-Medinetu'l-Fâdıla.

A'lâm, 14/183-84; Keşfu'z-Zunûn, 11/1361; Şezerâtu'z-Zeheb, V/132.

4- Abdurrazzak

Abdurrazzak b. Hemmâm b. Nâfi', Ebu Bekr es-San'ânî. (v. 211/828)

Yemen'de tahsilini yapmıştır. Tefsir ve hadis sahasında şöhret bulmuştur. Tefsire dair eseri, ilk kaynaklardan sayıldığı için ayrı bir öneme sahiptir. İbnu Cureyc, sevr b. Yezid, Mamer, Evzaî ve Sevri gibi zevattan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden; İmam Ahmed, İbnu Main yedi sene müddetle istifade etmişler, Tefsir'ini bu tarikle tâbiundan almıştır. Hadis'de Buhâri'nin şeyhidir.

Tefsir'inden başka, günümüze intikal eden eseri bilinmemektedir.

A'lâm, 1V/126; Keşfu'z-Zunûn, 1/452; Şezerâtu'z-Zeheb, 11/27; Tabakâtu'l-Müfessirin, 1/296.

5- Acurrî

Muhammed b. Huseyn b. Abdillah Ebu Bekr. (v. 360/970)

Şâfiî fakihlerindendir. Hadis sahasındaki şöhretiyle tanındığı için, kaynaklarca muhaddis olduğu ifade edilir. Bağdat'ın köylerinden Accur'da dünyaya gelmiştir. Hicri 330 yılından önce Mekke'ye yerleşmiş, vafatına kadar burada kalmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Ahlâku Hameleti'l-Kur'an, Ahlaku'l-Ulema, Ahbâru Ömer b. Abdilaziz, et-Teferrudu ve 'Uzletu, eş-Şubuhât, Tahrimu'n-Nerd ve'ş-Şatranc ve'l-Melahî.

A'lâm, V1/328; Keşfu'z-Zunun, 1/37; Şezerâtu'z-Zeheb, 111[illegible].

6- Ahfeş (el-Evsat)

Said b. Mes'ade Ebu'l-Hasen. (v. 215/830)

Basra'da ikamet etmiş, ilk tahsilini burada tamamlamıştır. Lügat ilmini Sibeveyh'den almış, el-Halil'den okumuştur. Kelbi, Nehaî, Hişam b. Urve'den hadis rivayetinde bulunmuştur. Ebu Hâtim es-Sicistânî, kendisinden rivayet etmiştir. Bir müddet Bağdat'ta kalmış, eserlerinin bir kısmını burada yazmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Me'âni'l-Kur'an, el-Evsat fin'n-Nahv, el-Mekayis fi'n-Nahv, el-İştikak, el-'Arud, el-Kavâfi, Kitâbu'l-Mülûk, Kitabu Vakfı't-Tâm.

A'lâm, 111/154-55; Şezerâtu'z-Zeheb, 11/36; Keşfu'z-Zunûn, 11/170, Tabakatu'l-Müfessirin, 1/185-86.

7- Ahmed b. Hanbel

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî Ebu Abdillah. (v.241/855)

Hanbeli mezhebenin kurucusu ve imamıdır. Aslen Mervli'dir. Bağdat'a yerleşmiş, ilmini burada almış, burada tedriste bulunmuştur. Hayatını ilim tahsiliyle geçirmiş, Kufe, Basra, Mekke, Medine, Yemen ve Şam gibi beldeleri dolaşmış, gördüğü ilim erbabından bilgi almıştır. Şöhreti, hadis sahasında yayılmıştır. Sağlam bir akideye sahip olduğundan, mu'tezili görüşleri benimseyen Abbasi halifelerine karşı mücadeleye girişmiş, değişik şekillerde zulme uğramıştır. Zamanında şöhret bulan Halku'l-Kur'an meselesinde Mutasımbillah tarafından yürütülen davaya, tek başına muhalefet etmiş, uzun süre hapseldilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: 300.000 hadis'i ihtiva eden el-Müsned, et-Tarih, et-Tefsir, en-Nasih ve'l-Mensuh, el-Mukaddem ve'l-Muahhar fi'l-Kur'an, Fedâilu's-Sahabe, 'İlelu'l-Hadis, er-Raddu 'alâ'l-Cehmiyye.

'Alam, 1/192-93; Keşfu'z-Zunûn, 11/1680; Şezerâtu'z-Zeheb, 11/96; Tabakâtu'l-Müfessirin, 1/70-72.

8- Ali b. el-Medenî

Ali b. Abdillah b. Cafer el-Basri Ebu'l-Hasen. (v. 234/849)

Basra'da doğmuştur. Hadis ve tarih ilminde şöhret bulmuştur. Hadis ihtilafları konusunda İmam Ahmed'den daha geniş bilgiye sahipti. Buhâri'nin hocalarındandır. İki yüze yakın kitap telif etmiştir. Samarra'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Esbâbu'n-Nüzûl, el-Esâmi ve'l-Kunâ, et-Tabakât, Kabâilu'l-Arab, et-Târih, İhtilafu'l-Hadis, Mezahibu'l-Muhaddisin.

A'lâm, V/118; Keşfu'z-Zunûn, 1/76; Şezerâtu'z-Zeheb..

9- Ali b. Sehl en-Nisabûri

Ali b. Sehl b. Abbas b. Sehl, Ebu'l-Hasen. (v. 491/1098)

Nisâbur ulemasındandır. Sem'ani'nin verdiği bilgiye göre tefsirde imam-derecesine ulaşmıştır. Tasavvuf ehlindendir. Ebu Osman es-Sabuni, Ebu

Osman el-Bahiri ve Ebu'l-Kâsım el-Kuşayrî'den ilim öğrenmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kur'an, Zâdu'l-Hâdır ve'l-Bâdır, Mekârimu'l-Ahlak.

Subkî, Tabakatu'ş-Şâfiiyye, v, 258; Tabakâtu'l-Mufessirin, 1, 404 (dipnot 1)

10- Askerî

Hasen b. Abdillah b. Sa'id b. İsmâil Ebu Ahmed (382/993)

Ehvaz'a bağlı Askermuhkem şehrinde doğduğundan Askerî lakabını almıştır. Zamanın meşhur edip ve fukahasındadır. Bağdat'a yerleşmiş, ayrıca Basra ve Isfahan gibi ilim merkezlerini dolaşmış, sahip olduğu geniş ilmiyle kendini tanıtmış, birçok ulema tarafından ziyaret edilerek kendisinden istifade etmişlerdir. Ebu Hilal Askerî'nin dayısıdır.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tashif ve't-Tahrif, ez-Zevacir ve'l-Mevâi'iz, el-Hikem ve'l-Emsal, Rahatu'l-Ervah, Tashihu'l-Vucuh ve'n-Nezair, Sına'atu'ş-Şi'ir.

Alam, II, 211; Keşfu'z-Zunun I, 411, 675; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 102-103.

11- Bâkıllanî

Muhaammed b. Tayyib b. Muhammed b. Cafer Ebu Bekr (v. 403/1013).

Kelam ulemasının ileri gelenlerindendir. Basra'da doğmuş, tahsiline burada başlmış, Bağdat'a giderek çeşitli ulemanın derslerine katılmış, kendini yetiştirmiştir. Buraya yerleşen Bâkillanî, özellikle kelamî meselelerdeki münakaşalarıyla tanınmıştır. Bizans imparatorluğu zamanında İstanbul'da, Hıristiyan ulemasıyla münakaşalara iştirak etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: İ'cazu'l-Kur'an, el-İnsaf, el-İntisâr li Sıhhati Nakli'l-Kur'an, et-Temhid, Hidayetu'l-Murşidin, Keşfu'l-Esrar ve Hetku'l-Estar, Kitabu'r-Raddi ale'l-Mu'tezile, et-Takrib ve'l-İrşad.

Alam, VII, 46; Keşfu'z-Zunun, I, 120, 173; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 168-170.

12- Bedruddin b. Mâlik

Muhammed b. Muhammed b. Abdillah b. Mâlik et-Tâ'î, Ebu Abdillah (v. 686/287).

Nahiv, maâni ve beyan ilimlerinde şöhret bulmuş, tahsilini babasından almıştır. Bir müddet Balebek'de bulunduktan sonra Şam'a dönmüş, babasının vefatı üzerine tedris vazifesini yürütmüştür. İbnu Zemelkâni gibi ilim erbabı yetiştiren Bedruddin, Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Misbah fi'l-Maânî ve'l-Beyan, Ravdu'l-Ezher, Şerhu Lâmiyeti'l-Ef'al, el-Arud, Tasrifu İbnu Hâcib.

A'lam, VII, 260; Keşfu'z-Zunun, II, 1710; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 398-99.

13- Behâuddin es-Subkî

Ahmed b. Ali b. Abdilkâfi Ebu Hâmid (v. 763/1362).

Takıyyuddin es-Subkî'nin büyük oğludur. Faziletli bir kişiliğe sahiptir. Hayatının sonlarında Şam kadılığı ve kazaskerliğinde bulunmuştur. Mekke'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Arusu'l-Efrah fi Şerhi Telhisi'l-Miftah.

A'lam, I, 171; Keşfu'z-Zünun, I, 477.

14- Begavî

Huseyn b. Mesud b. Muhammed Muhyissunne Ruknuddin. (v. 516/1122).

Tefsir, hadis ve fıkıhta imam derecesine ulaşmış âlimlerdendir. Kadı Huseyn'in en kuvvetli talebesiydi. Kendisinden hadis ve fıkıh ilmini almıştır. Ayrıca Ebu'l-Hasen ed-Dâvudî, Sayrafî, Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Cuveynî gibi âlimlerden tahsil görmüştür. Son derece müttaki olduğundan, verdiği derslerde daima abdestli bulunmuştur. Merverûz'da yaşamış, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Meâlimu't-Tenzil, Şerhu's-Sunne, Mesâbihu's-Sunne, el-Cem'u Beyne's-Sahihayn, et-Tehzib fi'l-Fıkh.

A'lam, II, 248; Keşfu'z-Zunun, II, 1726; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 48-49; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 157-59.

15- Bekr b. Alâ

Bekr b. Muhammed b. Alâ b. Muhammed b. Ziyad, Ebu Fadl (v. 344/955).

Basra ulemasındandır. Mısır'a yerleşmiş, Mâliki mezhebinin ileri gelen ulemasından biri olarak burada ders vermiştir. Kendisinden pek çok zevat hadis rivayet etmiştir. Bir ara Irak'ta kadılık yapmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkamu'l-Kur'an, Kitabu Usuli'l-Fıkh, Kitabu Mesâili'l-Hilâf, Kitabu Reddi ale'l-Kaderiyye.

Şezerâtu'z-Zeheb, II, 366; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 118-120.

16- Bekrî

Abdullah b. Abdilaziz b. Muhammed el-Endülüsî, Ebu Ubeyd (v. 487/1094).

Tarih ve coğrafya sahasındaki bilgisiyle tanınmıştır. Hadis ilminde de sika olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda edebiyatla da ilgilenmiş, bu sahadaki bilgisiyle tanınmıştır. Sülalesi, Bekr b. Vâil'e dayanır. İşbiliye'nin batısındaki bir

şehirde dünyaya gelmiş, Kurtuba'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Mu'cemu Mestu'cime, A'lamu'n-Nubuvve, Şerhu Emâli'l-Kâlî, Faslu'l-Makâl fi Şerhi Kitabi'l-Emsâl li'bn Sellâm.

A'lam, IV, 233; Keşfu'z-Zunûn, II, 1737.

17- Beydâvî

Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali Nâsıruddin Ebu'l-Hayr (v. 685/1286).

Şiraz'da yetişen ilim erbabındandır. Şafii fıkhında olduğu kadar, tefsir kelam ve mantık ilmindeki şöhretiyle de tanınmıştır. Uzun müddet Şiraz kadılığını yapmış, Tebriz'de bulunmuş, burada ilmi münazaralara katılmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevil, Minhacu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl, Tavâli'u'l-Envâr, Lubbu'l-Lubab fi ilmi'l-İ'rab, Şerhu'l-Matali' fi'l-Mantık, el-Gâyetu'l-Kusva fi Dirayeti'l-Fetva.

A'lam, IV, 248-49; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 392-93; Keşfu'z-Zunûn, I, 186-87; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 242-43.

18- Beyhakî

Ahmed b. Huseyn b. Ali Ebu Bekr (v. 458/1066)

Meşhur hadis ulemasındandır. Nisabur'a bağlı Beyhak kasabasında dünyaya gelmiş, ilk tahsilini burada yaparak Bağdat, Kufe, Mekke ve diğer ilim merkezlerinde bulunmuş, ilim ve irfanıyla kendini tanıtmıştır. Hayatının sonlarında Nisabur'a yerleşmiş, burada vefat ederek cenazesi doğduğu yere nakledilmiştir. Şafii mezhebinin fikirlerini yaymada büyük rol oynamıştır. Zehebi'nin ifadesine göre Beyhakî, müstakil bir mezheb kuracak kadar ilmi hüviyet ve şahsiyete sahiptir. Çok sayıda eser telif etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Delâilu'n-Nubuvve, el-Esmâ ve's-Sıfât, et-Tergib ve't-Terhib, el-Mebsut, el-Kıraatu Halfe'l-İmam, el-Maarif, el-Adâbu fi'l-Hadis.

A'lam, I, 113; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 304; Keşfu'z-Zunûn, I, 760; Tabakâtu'ş-Şafiyye, III, 3.

19- Bezzâr

Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık Ebu Bekr (v. 292/905).

Basra'lıdır. Hadis ilminde geniş bilgisiyle tanınmıştır. Isfahan, Bağdat ve Şam'da hadis rivayet etmiştir. Ramle şehrinde hakkın rahmetine kavuşmuştur.

Kebir ve Sagir olmak üzere iki Müsned'i vardır.

A'lam, I, 182; Keşfu'z-Zunûn, II, 1682; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 209.

20- Bika'î

İbrahim b. Ömer b. Haseni'r-Rubat b. Ali b. Ebi Bekr Burhanuddin Ebu'l-Hasen (v. 885/1480).

Bugün Lübnan topraklarında bulunan Bika'a kasabasında dünyaya gelmiştir. Çocukluğunu Hırba köyünde geçiren Bika'î, Şam'a gelerek tahsiline başlamıştır. Hıfzını burada tamamlamış, Şâtibiye'nin yarısını ezberlemiş, kıraat-ı seb'ayı öğrenmiştir. İbnu Cezerî Şam'a geldiğinde, aşere usulünü öğrenmiş, kıraat sahasında kendisinden icazet almıştır. Yirmi yaşlarında Kudüs'e gelmiş, tekrar Şam'a dönerek matematik ve cebir dersleri almış, ilminin büyük kısmını, İbnu Bahâdır'ın yanında kalarak İbnu Hacer'den okumuş, hadis ilmindeki bilgilerini tamamlamıştır. Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Nazmu'du-Durer fi Tenâsubi'l-Âyi ve's-Suver, Unvânu'z-Zaman fi terâcumi'ş-Şuyûhi ve'l-Akran, Şerhu Cem'i'l-Cevâmi', Tenbihu'l-Gabiyy ala Tekfiri İbn Arabi, Mesâ'idu'n-Nazar li İşrafi ala Makâsıdı's-Suver.

A'lam, I, 50; Keşfu'z-Zunûn, II, 1961-62; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 339-340.

21- Ca'berî

İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Halil Burhanuddin Ebu İshak (v. 732/1332).

Fırat nehri üzerinde Ca'ber kalesinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan itibaren kıraatla meşgul olmuş, Ebu'l-Hasen el-Vucûhî'den kıraat-ı seb'a, Muntehabu't-Tekrîti'den kıraat-ı aşara'yı okumuş, tahsilini Şam ve Bağdat'ta tamamlamıştır. Sonra Filistin'e dönerek uzun müddet burada kalmış, burada vefat etmiştir. Takıyyüddin Subkî ve Zehebî, kendisinden rivayette bulunmuşlardır.

Önemli eserleri şunlardır: Takrîbu'l-Me'mul fi Tertibi'n-Nuzûl, Şerhu'ş-Şâtıbiyye, Mukaddimetu fi'n- Nahv, Nüzhetu'l-Berara fi'l-Kıraati'l-Aşara, Ukudu'l-Cuman fi Tecvidi'l-Kur'an, er-Ravda

A'lam, I, 49; Keşfu'z-Zunûn, I, 464-65; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 97-98.

22- Cafer b. Şemsi'l-Hilâfe

Cafer b. Muhammed b. Muhtar el-Afdalî Ebu'l-Fadl (v. 622/1225).

Şâir ve edip bir zattır. Güzel hattı vardır. Bu yüzden pek çok eseri istinsah etmiş, yazısının güzelliği ve doğruluğundan, herkesin itibarını kazanmıştır. Şiire karşı aşırı sevgisinden pek çok seçme şiirlerini bir Divan'da toplamıştır. Kahire'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Âdâbu'n-Nâfi'a bi'l-Elfâzi'l-Muhtâra el-Câmi'a,

Divânu'ş-Şiir.

A'lam, 11, 14; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 1000.

23- Celâluddin Bulkînî

Abdurrahman b. Ömer b. Raslan b. Nâsır b. Sâlih Ebu'l-Fadl (v. 824/ 1421).

Kahire'de doğmuş, tahsilini babası Sirâcuddin'in yanında tamamlamıştır. Ondan önce Kur'an'ı hıfzetmiş, Tedrib adlı eserini okumuş, el-Hâvi'yi ezberlemiştir. Aşırı bir zeka ve ezberleme gücüne sahip olan Celâluddin fıkıh, usul, Arap dili, tefsir, maâni ve beyan ilimlerinde şöhret bulmuştur. Babası hayatta iken ders vermeğe başlamış, ayrıca Mısır'da kazaskerlik yapmış, ölümüne kadar bu vazifeyi devam ettirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Mevâkı'u'l-Ulum min Mevâkı'i'n-Nucum, el-İfham li mâ fî Sahihi'l-Buharî mine'l-İbham, Ma'rifetu'l-Kebâir ve's-Sagair.

A'lam, IV, 93; Keşfu'z-Zunûn, II, 2890; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 166-67, Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 276-78.

24- Cessâs

Ahmed b. ali er-Râzi Ebu Bekr (v. 370/980).

Yaşadığı asırda Henefi mezhebinin imamı ve müçtehidi olarak tanınmıştır. Hicri 350'de Bağdat'ta dünyaya gelmiş, Ali b. Ebi Sehl'z-Zeccâc, Ebu'l-Hasen el-Kerhi'den fıkıh, Abdulbaki b. Kâni'den de hadis ilmini almıştır. Bir ara Ehvaz'a gitmiş, hocası Kerhî burada iken ölmüştür. Sonunda Bağdat'a yerleşmiş, derslerinden pek çok ulema istifadede bulunmuş, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkâmu'l-Kur'an, Şerhu Muhtasari'l-Kerhî, Şerhu Câmi'u'l-Kebir, Şerhu Esmâi'l-Husna, Kitabun fî Edebi'l-Kada.

A'lam, I, 165; Keşfu'z-Zunûn, I, 20; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 71; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 55, Miftâhu's-Seâde, II, 183.

25- Cevâlikî

Mevhub b. Ahmed b. Muhammed b. Hıdır b. Hasen Ebu Mansur (v. 540/ 1145).

Bağdat'ta doğmuştur. Edebiyat ve lügat ilmindeki bilgisiyle tanınmıştır. Hadis ilmini el-Busrî, Ebu Tâhir b. Ebi's-Sakr ve İbnu't-Tuyûrî'den almıştır. Hocası Ebu Zekeriya'dan sonra Nizamiye medresesinde tedriste bulunmuştur. Geniş bilgisinden dolayı Abbasi halifesi Muktedi liemrillah, onu yanına almış, huzurunda ders okutmuştur. Bu arada İbnu Nâsır, İbnu's-Sem'âni, İbnu'l-Cevzi ve el-Kindî gibi değerli ilim erbabı yetiştirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu Edebi'l-Kâtip, el-Arud, Tekmiletu İslâhu mâ Teglâtu fihi el-Ammetu, Esmâu Hayli'l-Arap ve Fursaniha.

A'lam, VIII, 292; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 127; Keşfu'z-Zunûn, II, 1739.

26- Cevherî

İsmâil b. Hammad et-Türkî Ebu Mansur (v. 393/1003).

Fârab kasabasında yaşayan Türklerdendir. Küçük yaşta Bağdat'a gelmiş, Ebu Ali el-Fârisî ve Sîrâfî gibi ulemadan Arap dilini okumuştur. Pek çok beldeyi dolaşmış, kabileler içinde yaşayarak lehçelerini öğrenmiştir. Hayatının sonlarında Horasan'a gelmiş, Nisabur'a yerleşmiştir. Burada hem tedriste bulunmuş, hem de eserlerini yazmıştır.

Dünyada ilk defa yüksekten uçmayı deneyen, fakat başaramayıp çıktığı caminin üstünden atlayıp düşen ve hayatını kaybeden kimsedir.

Önemli eserleri şunlardır: es-Sahah fi'l-Lüga, el-Arud, en-Nahv.

A'lam, I, 309-10; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 142-43; Keşfu'z-Zunûn II, 1071.

27- Curcânî

Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Abbas (v. 482/1089).

Basra kadılığı yapmıştır. Şafii uleması arasında, zamanın tanınmış simalarındandı.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tahrir, eş-Şafiî, el-Bulga, Kinayetu'l-Udeba ve İşârâtu'l-Bulega, el-Mu'âyât.

A'lam, I, 207; Keşfu'z-Zunûn, II, 1023.

28- Cuveynî

Abdulmelik b. Abdillah b. Yusuf b. Muhammed, Ebu'l-Meâlî (v. 478/1085).

Nisabur yakınlarındaki Cuveyn Kasabasında dünyaya gelmiştir. İlim tahsili için Bağdat'a gitmiş, Mekke'de dört sene bulunmuş, Medine'ye geçerek ders vermiştir. Sonra Nisabur'a dönmüş, Nizamulmülk, Meşhur Nizamiye medresesini inşa ettirdikten sonra derslerine burada devam etmiştir. Başta Gazali olmak üzere, pek değerli ilim erbabına hocalık yapmıştır. Müteahhirun ulemasının meşhurlarındandır. Mekke ve Medine'de kaldığından, İmâmul'l-Harameyn lakabını almıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Cuveyni, el-Burhan, el-İrşad el-Akidetu'n-Nizamiyye, Nihayetu'l-Matlab fi Dirayeti'l-Mezheb.

A'lam, IV, 306; Miftâhu's-Seâde, I, 440; Keşfu'z-Zunûn, I, 445-46.

29– Dâmegânî

Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hasen b. Abdilmelik Ebu Abdillah (v. 478/1085).

Nisabur'a yakın Dâmegan kasabasında doğmuş, tahsiline burada başladıktan sonra Nisabur'a gitmiş, pek çok ulemadan ders almış, sonra Bağdat'a geçmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Hicri 447 de Bağdat kadılığına getirilmiş, uzun müddet bu hizmeti yürütmüştür. Hanefi uleması arasında, İmam Ebu Yusuf seviyesinde bir âlim olarak tanınmıştır. Kabri, Ebu Hanife hazretlerinin yanındadır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Vucuh ve'n-Nezâir, Mesâilu'l-Hitan ve't-Turuk

A'lam, VII, 163; Keşfu'z-Zunûn, II, 2000; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 362.

30– Dânî

Ebu Amr Osman b. Said ed-Dânî (v. 444/1053)

Kurtuba'nın Dâniye kasabasında dünyaya gelmiş, tahsiline burada başlamıştır. Sonra Kayravan'a geçmiş, Mısır'da bir sene tahsil görmüş, hac farizasını tamamladıktan sonra Endülüs'e gelmiş, sonunda Dâniye kasabasına yerleşerek burada vefat etmiştir. Kıraat ve hadis ilmini, zamanının çeşitli âlimlerinden almıştır. Tefsir ve hadis, özellikle kıraatta imam mertebesine ulaşmıştır. Maliki mezhebindendir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mukni' fi Resmi'l-Mushaf, et-Teysir fi Kıraatı's-Seb'i, el-Vakf ve'l-İbtida, Câmi'u'l-Beyân fi Kıraati's-Seb'i, Tabakâtu'l-Kurra.

A'lam, IV, 366-67; Keşfu'z-Zunûn, I, 520; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 272; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 374-77.

31– Dârimî

Abdullah b. Abdirrahman b. Fadl b. Behram, Ebu Muhammed (v. 255/869).

Aslen Semerkantlıdır. Harameyn, Mısır, Şam, Irak ve Horasan ulemasından hadis dinlemiştir. Zamanın pek çok muhaddisinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden, Muslim, Ebu Dâvud, Tirmizi, Ebu Zur'a gibi muhaddisler rivayet etmişlerdir. Hadis sahası yanında, tefsir ve fıkıhta geniş bilgiye sahipti.

Önemli eserleri şunlardır: el-Musned, et-Tefsir, el-Câmi'u's-Sahih.

A'lam, IV, 230; Keşfu'z-Zunûn, II, 1682; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 130; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 235-37.

32– Deyrâkûlî

Abdulkerim b. Heysem b. Ziyad b. İmrân Ebu Yahya (v. 278/891).

.Bağdat'ın doğusunda, Dicle kenarında bulunan Deyr âkul şehrinde dünyaya gelmiştir. Ebû'l-Yemân el-Hımsî, Fadl b. Dukeyn ve Museddid gibi muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. Sika muhaddisler arasında zikredilmiştir. Tirmizî, Abdullah el-Beğavi ve diğer muhaddisler, kendisinden rivayette bulunmuşlardır.

Meşhur eseri, hadis'le ilgili Fev'aid adlı eseridir.

Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb, I, 523, Keşfu'z-Zunûn, II, 1297, Hediyyetu'l-Arifîn, I, 607.

33-Dîneverî

Ahmed b. Mervân el-Mâlikî, Ebû Bekr. (v. 333/915)

Yaşadığı devrin önde gelen hadis ulemasındandır. Bazı muhaddislerce hadis uyduran bir kişi olarak tanınır. Bir müddet Asvan kadılığında bulunmuş, Kahire'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mucâlese, er-Raddu 'ala'ş-Şâfi'î, Menâkıbu İmam Malik.

A'lâm, I, 241, Keşfu'z-Zunûn, II, 1591

34- Ebu Ali el-Fârisî

Hasen b. Ahmed b. Abdilğaffâr. (v. 377/987)

Yaşadığı devrin ileri gelen dil alimlerinden biriydi. Bazı ulemaya göre, meşhur Müberrid'den daha bilgiliydi. İran topraklarında bulunan Fesâ'da dünyaya gelmiştir. Genç yaşta Bağdat'a gelmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Ebû't-Tayyib el-Mutenebbî ile ilmi münakaşalar yapmış, Adududdevle zamanında Fâris'e dönmüş, kendisiyle nahvi konularda görüş alışverişinde bulunmuş, el-Îdah ve Tekmile adlı eserlerini ona ithâfen yazmıştır. Hayatının sonlarında Bağdat'a yerleşerek, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Îdah fi'n-Nahv, et-Tezkira, Teâlîku Sîbeveyh, el-Hucce, Cevâhiru'n-Nahv, el-Maksûr ve'l-Memdûd, el-Avâmil fi'n-Nahv, el-Mesâilu'ş-Şirâziyye.

A'lâm, II, 193-94, Keşfu'z-Zunûn, I, 211-12, Şezerâtu'z-Zeheb, III, 88-89

35- Ebû Dâvud

Süleyman b. Eş'as b. İshâk b. Beşîr es-Sicistânî. (v. 275/889)

Kütüb-i sitte imamlarındandır. Aslen Sicistanlıdır. Hadis ilmini Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn'den almış, Sünen'inde, beşyüzbin hadisden dörtbin sekizyüz hadisi zikretmiştir. Hadis toplamak gayesiyle çeşitli beldeleri dolaşmış, Basra'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: es-Sünen, el-Merâsil, el-Ba's, Tesmiyetu'l-Ihva, en-Nâsih ve'l-Mensûh.

A'lam, III, 182; Keşfu'z-Zunûn, II, 1004; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 167; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 201-202.

36– Ebu Fadl er-Râzi

Fadl b. Şâzân b. Halil Ebu Muhammed (v. 260/874).

Nisaburlu'dur. Çeşitli ilim dallarında kendini yetiştirmiştir. Hayatı hakkında istifade ettiğimiz kaynaklarda fazla bilgi bulunmamıştır. Şia veya Haşeviyye taraftarı olduğu iddia edilmiştir. Yüz seksene yakın eseri vardır. Özellikle tefsir, kelam, kıraat ve fıkıh sahasındaki eserleriyle tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Levâih, et-Tevhid, er-Reddu ala'l-Gulât, Mihnetu'l-İslâm.

A'lam, V, 355; Takakâtu'l-Müfessirin, II, 30.

37– Ebu Hafs Nesefi

Ömer b. Ali b. İsmâil b. Muhammed, Necmuddin Ebu Hafs. (v. 537/1142).

Nesef'de doğmuştur. Tahsiline burada başlamış, zamanın ilim ehlinden ders almıştır. Hanefi fukahasındandır. Tefsir, hadis, edebiyat ve tarih ilimlerinde geniş bilgiye sahiptir. Meşhur Müfessir Zemahşerî ile aynı zamanda yaşamışlar, Mekke'de bir araya gelip sohbette bulunmuşlardır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Yâkûte, el-Ekmel el-Etval, et-Teysir fi't-Tefsir, Ta'dadu Şuyûhu Ömer, Nazmu Câmi'u's-Sagir, el-Kant fi Ulemâi's-Semerkant, Târihu Buhâra, el-Akâid.

A'lam, V, 222; Keşfu'z-Zunûn, II, 2048; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 115; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 5-7.

38– Ebu Hâtim

Ahmed b. Hamdân b. Ahmed el-Leysi er-Râzî (v. 322/934).

Isfahan bölgesindeki bir kasabada dünyaya gelmiştir. İsmâilî mezhebinin önde gelen müelliflerindendir. İbnu Bâbeveyh, Târihu'r-Rey adlı eserinde zikrettiğine göre, faziletli ve edebiyle tanınan, Arap diline hakimiyeti bulunan, pek çok ulemanın derslerine katılan, onları dinleyen bir kimseydi. Sonradan, mezhebinde aşırı giderek ilhad derecesine varmış, pek çok kimsenin dalâletine sebeb olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'z-Zine, el-Islah, A'lâmu'n-Nubuvve.

A'lam, I, 1116.

39– Ebu Hayyân

Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endülüsi Esiruddin (v. 745/1344).

Endülüs'te yetişen ulemanın önde gelen simalarındandır. İlminin büyük kısmını Gırnata'da aldıktan sonra Mısır'a gitmiş, şark ve garp İslâm ulemasından icazet almıştır. Başta nahiv olmak üzere; tefsir, hadis, lügat, tarih ve edebiyat sahalarında şöhrete ulaşmıştır. Sahip olduğu bu ilimlerde akranlarını geçmiştir. Mâliki mezhebinden olup Mâliki fıkhında çok sayıda talebe yetiştirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi Münasebeti Suveri'l-Kur'an, el-Bahru'l-Muhit, en-Nehr, İthâfu'l-Erib bi mâ fi'l-Kur'ân'i mine'l-Garib (Garibu'l-Kur'an), et-Tezyil ve't-Tekmil fi Şerhi't-Teshil, et-Tecrid li Ahkâmi Kitabi Sibeveyh, et-Takrib, el-İdrak fi Lisâni'l-Etrâk, İrtişâfu'd-Darb fi Lisâni'l-Arab.

A'lam, VIII, 26; Keşfu'z-Zunûn, I, 61; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 145-46, Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 286-290.

40– Ebu'l-Kerem eş-Şehrezûrî

Mubârek b. Hasen b. Ahmed (v. 550/1156).

Meşhur kıraat âlimidir. Ebu'l-Ganâim b. Me'mun'dan icazet almış, İsmâil b. Mes'ade, Rızkullah Temimi'den hadis dinlemiş, Abdusseyyit b. Attab ve Abdulkahir Abbasi'den kıraat öğrenmiştir. Âlî senetle nakledilen kıraat, Ebu'l-Kerem'le son bulmuştur.

Önemli eseri: el-Mısbahu'z-Zâhir fi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Bevahir'dir.

A'lam, IV, 149; Keşfu'z-Zunûn, II, 1706; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 157.

41– Ebu'l-Leys Semerkandî

Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (v. 375/985).

Semerkant'ta doğmuş, tahsilini bu bölgede tamamlamıştır. İlminin büyük kısmını, Ebu Cafer Hinduvânî'den almış, başta fıkıh olmak üzere tefsir, hadis gibi ilimlerde kendini yetiştirmiştir. Tasavuffa karşı yakın ilgi duymuş, zühd ve takva içinde yaşamıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm, en-Nevâzil fi'l-Fıkh, Hızânetu'l-Fıkıh, Tenbihu'l-Gâfilin, Bustânu'l-Arifin.

A'lam, VIII, 348-49; Keşfu'z-Zunûn, I, 243; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 354.

42– Ebu'l-Ma'âlî

Uzeyzî b. Abdilmelik b. Mansur el-Cîlî (v. 494/1100).

Şeyzele adıyla tanınır. Şafii fukahasındandır. Bağdat'ta verdiği vaazlarla şöhret bulmuştur. Fıkıh bilgisi yanında, edebiyatla da meşgul olmuştur. Bağdat kadılığı yapmış, burada vefat etmiştir. Fıkıh, usul ve vaaz ile ilgili eserler yaz-

mış, Arap şiirini çokça ezberlemiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi Müşkilâti'l-Kur'an, Divanu'l-Uns, Levâmi'u Envâri'l-Kulub, Garibu'l-Kur'an.

A'lam, V, 25; Keşfu'z-Zunûn, I, 241; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 401.

43- Ebu Musa

Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. Ömer b. Muhammed, Isbahânî, Medenî (v. 581/1185)

Hadis âlimi ve *musannifidir.* Isbahan'da *doğmuş, büyümüş*, burada vefat etmiştir. Bağdat ve Hemedan şehirlerine gitmiş, buranın ilim ehliyle sohbetlerde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mugîs, el-Letâif, Tetimmetu Marifeti's-Sahabe, Avâli't-Tâbi'în, ez-Ziyâdât.

A'lam, VII, 202-203; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 273.

44- Ebu'l-Mutarrif b. Umeyra

Ahmed b. Abdillah b. Muhammed b. Husayn el-Mahzumî (v. 658/1360).

Endülüs Müslümanlarındandır. Şiir ve edebiyat sahasındaki kabiliyeti ile tınınmıştır. Şakûra kasabasında doğmuş, Gımata'ya yerleşmiştir. Bu bölgenin değişik şehirlerinde kadılık yapmış, sonradan Tunus'a geçerek burada vefat etmiştir. Şiir ve nesirleri, Bugyetu'l-Mustatrif ve Gunyetu'l-Mutetarrif min kelâmi İmâmi'l-Kitabeti İbn Umeyra Ebi'l-Mutarrif adı altında toplanmıştır.

Önemli eseri: et-Tembihât ale't-Tıbyân Li'bni Zemelkâni'dir.

A'lam, I, 152-53; Keşfu'z-Zunûn, I, 341.

45- Ebu Nu'aym

Ahmed b. Abdillah b. Ahmed el-Isbahânî (v. 430/1038).

Isbahân'da doğmuştur. Hadis ezber ve rivayetinde sika olarak tanınmıştır. Tahsilini, babasından büyük destek görerek tamamlamıştır. Hadis âlimleri içinde, âli senetler hakkındaki geniş bilgisiyle temayüz etmiştir. İbnu Fâris, Assâ, Ebu Ali b. Şavvaf ve Ebubekr b. Hallad gibi ulemadan rivayette bulunmuştur. Hilyetu'l-Evliya adlı eseri, o gün için en yüksek fiyatla satılmıştır. Isbahân'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Delâilu'n-Nubuwe, el-Hilye, Târihu ısfahân, Kitabu'ş-Şuarâ.

A'lam, I, 150; Keşfu'z-Zunûn, I, 689; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 245.

46- Ebu Ravk

Atıyye b. Hâris (v. ?)

Tâbiûn müfessirlerindendir. Tefsir ilminin tedvini sırasında yazdığı Sahifesiyle tanınır. Sahabeden yaptığı rivayetleri, sika rivayetlerdir. Geniş bir hadis bilgisine sahiptir. Kendisinden; Ebu Dâvud, Neseî ve İbnu Mâce rivayet etmişlerdir.

Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 380.

47- Ebu Şâme

Abdurrahman b. İsmail b. Osman, Şihabuddin Ebu'l-Kasım (v.665/1267)

Aslen Makdis'lidir. Sol kaşı üzerinde bulunan ben'den dolayı, Ebu Şâme denilmiştir. Şam'da doğup büyümüş, burada vefat etmiştir. On yaşında hıfzını tamamlamış, Alemuddin Sehavi'den bütün kıraatları öğrenmiştir. Tahsiline İskendireye'de devam etmiş, Buharî'yi, Müsned-i Şâfiî'yi okumuş, Izzüddin b. Abdisselam'dan ders almıştır. Otuz yaşlarında kendini hadis ilmine vermiş, bu sahada geniş bir hadis bilgisine sahip olmuştur. Çocuklarını da, bizzat kendisi yetiştirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Murşidu'l-Veciz fi Ulumin Tete'allaku bi Kitabi'l-Aziz, İbrâzu'l-Meânî, el-Bâ'is alâ İnkâri'l-Bide'i ve'l-Havâdis, el-Vusul fi'l-Usûl, Müfredâtu'l-Kurra, Târihu Dımaşk.

A'lam, IV, 70; Keşfu'z-Zunûn, II, 1655; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 318-19; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 263-65.

48- Ebu'ş-Şehy (b. Hibban)

Abdullah b. Muhammed b. Cafer el-Isbahanî Ebu Muhammed (v. 369/979).

Isfahan'da yetişen hadis ulemasındandır. On yaşından itibaren ilimle meşgul olmuş, dedesi Mahmud b. Ferac, İbrahim b. Sa'dân, Muhammed b. Abdillah el-Hemedânî gibi zevatttan okumuştur. Kendisinden İbn Merdeveyh, Ahmed b. Abdirrahman Şirâzi, Ebu Nuaym, torunu Muhammed b. Abdurrezzak, hadis rivayet etmişlerdir. Sika ravilerdendir.

Tefsir ve el-Ahkâm adlı eserleri bilinmektedir.

A'lam, IV, 264; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 69; Keşfu'z-Zunûn, I, 437; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 240-41. (Not: Ebu'ş-Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Cafer el-Bustî adlı 354 de vefat eden başka bir İbn Hibbân mevcuttur. Bkz. A'lam, IV, 306).

49- Ebu Ubeyd

Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm et-Türkî (v. 224/838)

Horasan Türklerindendir. Tahsilini burada tamamlamıştır. Bağdat'a yerleşmiş, Yahya b. Main'le birlikte Mısır'a gitmiştir. Bir ara Şam'da bulunmuş, buranın ulemasından istifade etmiştir. Bağdat'taki ikameti sırasında hadis ve nahiv ilmiyle uğraşmış, kıraat ve lügat'ta, zamanın önde gelen meşhur âlimlerinden olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Garibu'l-Musannef, Garîbu'l-Kur'an, Edebu'l-Kâdî, Fedâilu'l-Kur'an, el-Emsâl, Garibu'l-Hadis, el-Müzekker ve'l-Müennes, el-Maksur ve'l-Memdud, Meâni'l-Kur'an, Kitabu'l-Kıraat.

A'lam, IV, 10; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 54; Keşfu'z-Zunûn, II, 1204-1207; Tabakâtu'l-Kurrâ, II, 32-37.

50- Ebu Ubeyde

Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (v. 209/824).

Basra uleması arasında, Arap dili ve edebiyatı sahasındaki bilgisiyle tanınmıştır. Garîbu'l-Hadis adıyla eser telif eden ilk müelliftir. Ebu Ebeyd Kasım b. Sellâm, Ebu Hâtim ve Mâzenî gibi zevat, kendisinden ilim almışlardır. Hârun Reşid, kendisini Bağdat'a davet ederek, eserlerinin çoğunu dinlemiştir. Haricilerin, Ibadiyye görüşüne taraftar olmakla tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Gâribu'l-Kur'an, Mecâzu'l-Kur'an, Meâni'l-Kur'an, el-Emsâl fi Gâribi'l-Hadis, el-Hayl, Tabakâtu'l-Fursan.

A'lam, VIII, 191; Keşfu'z-Zunûn, II, 1203; Şezerâtu'z-Zeheb, 11, 24; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 326-28.

51- Ebu Ya'lâ

Ahmed b. Ali b. el-Müsenna el-Mevsılî (v. 307/919).

Hadis ulemasındandır. Sika ve udûl vasfıyla meşhurdur. İlminden pek çok kimse istifade etmiştir. Musul'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Musnedu'l-Kebir, Musnedu's-Sagir, el-Mu'cem.

A'lam, I, 164.

52- Ebu Zerri'l-Heravî

Abd b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillah b. Gufeyr el-Ensârî (v. 434/1043).

Herat'ta doğmuştur. İlk tahsiline burada başlamış, sıra ile Belh, Merv, Basra, Bağdat, Şam, Mısır ve Mekke'de okumuş, çeşitli ulemadan ders almıştır. Mâliki fukahasındandır. Hadis hıfzında zamanın tanınmış simalarındandı.

Bağdat'a yerleşip hayatı boyunca burada kalmıştır. Şevval ayında vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Musnedu's-Sahihi'l-Mucerred alâ'l-Buhari ve'l-Müslim, Müstedrek, Kitabu's-Sunne ve's-Sıfat, Tefsiru'l-Kur'an, Fedâilu'l-Kur'an, Fedâilu'l-Ideyn.

A'lam, IV, 41; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 254; Keşfu'z-Zunûn, II, 1672-73; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 366-68.

53- Ebu Zeyd

Said b. Evs b. Sâbit b. Beşir b. Kays el-Ensârî (v. 215/830).

Basra'da dünyaya gelmiştir. Nahiv, edebiyat ve lügatta şöhrete sahip olmuştur. Tefsir ve hadis'e dair haberleri Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebu Amr b. Alâ, Ebu Hâtim es-Sicistânî, Ömer b. Şeybe gibi ulemadan rivayet etmiş, kendisinden Ebu Dâvud ve Tirmizi nakillerde bulunmuşlardır. Dedesi Sabit, Resûllüllah zamanında Kur'an'ı cemedenlerden biriydi.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nevâdir, Lügatu'l-Kur'an, Halku'l-İnsân, Garibu'l-Esmâ, el-Cem'u ve't-Tesniye, Kıraatu Ebi Amr.

A'lam, III, 144; Keşfu'z-Zunûn, II, 1203; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 34; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 179-180.

54- Ezherî

Muhammed b. Ahmed b. Ezher b. Talha el-Hervî Ebu Mansur (v. 370/981).

Lügat sahasında tanınmış simalardandır. Ayrıca fıkıhta da bilgi sahibi idi. Şâfii fıkhına hakimdi. Dil çalışmalarını, kabileler arasına girerek tamamlamış, Karmatiler tarafından esir edilerek bir müddet aralarında kalmış, onların fasih konuşmalarından çokça istifade etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Tehzibu'l-Lüga, et-Takrib fi't-Tefsir, İlelu'l-Kıraat, Tefsiru Seb'i't-Tıvâl, Tefsiru Esmâi'l-Husna.

A'lam, IV, 202; Keşfu'z-Zunûn, I, 515; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 72-73; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 61-63.

55- Fahruddin Râzi

Muhammed b. Ömer b. Huseyn b. Hasen b. Ali Ebu Abdillah (v. 606/1201).

Taberistan'ın Rey şehrinde dünyaya gelmiştir. Hz. Ebu Bekr'in soyundandır. Nakli ve akli ilimlerde zamanın imamı sayılmıştır. Dini ilimlerdeki geniş bilgisinden dolayı Fahruddin lakabını almıştır. İlk tahsilini babası Ziyauddin'den almış, çeşitli ilim merkezlerini dolaşarak zamanın ulemasından istifade etmiştir. Tefsir ve Kelam'da, sahip olduğu ilim sayesinde, müfessirler arasında el-İmam

ünvanıyla tanınır. Arapça ve Farçayı mükemmelen bildiğinden, halka verdiği vaazları, son derece müessir olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Mefâtihu'l-Gayb, İcazu'l-Kur'an, el-Mahsul, el-Mulahhas, el-Meâlim fi Usûli'd-Din, Nihâyetu'l-İcaz fi Dirâyeti'l-İ'caz, el-Matâlibu'l-Âliye, Durretu't-Tenzil ve Gurratu't-Tevil.

A'lam, VII, 203; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 21-22; Keşfu'z-Zunûn, II, 1614 ve 1756; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 215-17.

56- Fergânî

Cemâleddin Ebu Sa'd, Ali b. Mesud b. Mesud b. Mahmud b. Ahmed b. Hâkim (v. ?). Kaynaklarımızda, müellif hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. İtkan'da geçen eseri, el-Mustevfâ fi'n-Nahv'dır.

Keşfu'z-Zunûn, II, 1675.

57- Ferrâ

Yahya b. Ziyad b. Abdillah b. Mervan ed-Deylemi Ebu Zekeriyya (v. 207 /822).

Kufe nahiv medresesinin Kisâ'i'den sonra en meşhur simasıdır. İlmini hocası Kisâ'i'den almıştır. Kelam ilmine karşı fazla ilgi duymuş, Mutezileye bazı noktalarda meyletmiştir. Nahivde Sibeveyh'in görüşlerine son derece bağlı kalmıştır. Tefsir, hadis ve Kur'an ilimlerinde kuvvetli bilgiye sahiptir.

Önemli eserleri şunlardır: Me'ani'l-Kur'an, el-Masâdır fi'l-Kur'an, Garibu'l-Hadis, el-Cem'u ve't-Tesniye fi'l-Kur'an, el-Müzekker ve'l-Müennes, el-Kâfi fin-Nahv, el-Kaksur ve'l-Memdud.

A'lam, IX, 178; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 19; Keşfu'z-Zunûn, II, 1730; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 366-67.

58- Firyâbî

Muhammed b. Yûsuf b. Vâkıd b. Osmân Ebu Abdillah (v. 212/827).

Türk asıllıdır. Şam'da ikamet etmiştir. Sika râvilerdendir. Hadis hıfzındaki şöhretiyle tanınmıştır. Ömer b. Zerr, Evzâî, Sevrî ve Cerir b. Hâzim'den rivayette bulunmuşlardır. Hatta Buhârî, Firyâbî için: "Zamanın en faziletli ilim ehlidir" demiştir. Ahmed b. Hanbel, kendisini ziyaret etmek üzere çıktığı yolculukta, vefatını duyunca Humus'dan geri dönmüştür.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kur'an, Kitabu's-Salât, Kitbu's-Sıyam, Kitbu'z-Zekât, Kitabu'l-Menâsik, Terku'l-Mirâ'ani'l-Kur'an.

A'lam, VIII, 20-21; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 28; Keşfu'z-Zunûn, I, 456; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 292-93.

59- Gazâlî

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî Ebû Hâmid (v. 505/1111).

Horasan'ın Tus kasabasında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babasını kaybetmiş, babasının vasiyeti üzerine kardeşi Ahmed'le birlikte mutasavvıf bir yakınına emanet edilmiş, onun nezaretinde tahsillerini sürdürmüşlerdir. Emanet edildikleri bu kişi, iki kardeşin geçimini sağlayamadığından, bir medresede okuma zorunda kaldılar. İslam fikir tarihinde müstesna bir yeri olan Gazalî, özellikle felsefe, mantık, tasavvuf, fıkıh ve tefsir sahasındaki eserleriyle tanınmıştır. Bu büyük âlim, doğduğu yer olan Tûs'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Havassu'l-Kur'an, Cevahiru'l-Kur'an, el-Mustasfa min İlmi'l-Usul, Yâkut't-Tevil fi Tefsiri't-Tenzil, İhya'u Ulumi'd-Din, İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm, Minhâcu'l-Abidin, Fedâihu'l-Mutezile, Akidetu Ehli's-Sünne..

A'lam, VII, 247-48; Keşfu'z-Zunûn, I, 23; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 10-13.

60- Hafacî

Abdullah b. Muhammed b. Said b. Sinan el-Halebi Ebu Muhammed (v. 466/1073)

Zamanın tanınmış şâir ve ediplerindendi. Edebiyat ilmini Maarri ve diğer ulemadan almıştır. Halep kalesinde vazifeli iken, zehirli yemek yedirilerek öldürülmüştür. Cenazesi Haleb'e getirilmiş, burada defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Sirru'l-Fesâha, Divanu'ş-Şi'r.

A'lam, IV. 266-67; Keşfu'z-Zunûn, II, 988.

61- Hâkim

Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Hamdun b. Naim en-Nisâburi Ebu Abdillah (v. 405/1014)

Hadis ezberinde şöhrete ulaşmış, bu sahadaki eserleriyle tanınmıştır. Doğduğu ve vefat ettiği yer Nisabur'dur. Horasan ve Mâveraunnehr'i dolaşmış, iki binden fazla muhaddisten hadis toplamıştır. Bir ara Nisabur kadılığında bulunmuştur. Zayıf ve sahih hadisleri iyi bilenlerdendir.

Önemli eserleri şunlardır: Mustedrek, ale's-Sahihayn, el-İklil fi't-Tefsir, el-Medhal, Terâcimu'ş-Şuyuh, Marifetu Ulumi'l-Hadis, Târihu Nisâbur.

A'lam, VII, 101; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 176-77; Keşfu'z-Zunûn, I, 144, II, 1672.

62- el-Halîlî

Halil b. Abdillah b. Ahmed b. İbrahim b. el-Halil el-Kazvinî Ebu Y'alâ (v. 446/1045).

Hadis ilmine vâkıf, ricali hakkında geniş bilgiye sahip olan el-Halîlî'nin hayatı hakkında istifade ettiğimiz kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir. En önemli eseri, el-İrşad fi Ulemai'l-Bilâd'dır. Bu eserde, zamanına kadar gelen muhaddis ve diğer ulemayı, beldelere göre tertip ederek hayatlarını vermiştir.

A'lam, II, 368; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 274; Keşfu'z-Zunûn, I, 70; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 74 dipnot 1.

63- Halîmî

Huseyn b. Hasen b. Muhammed b. Halim el-Buhari Ebu Abdillah (v. 403/1012).

Curcan'da doğmuştur. Ebu Bekr Kaffâl eş-Şâsî'den ilim almıştır. Şâfii fukasının ileri gelen alimlerindendir. Aynı zamanda, hadis sahasında, Mâveraunnehr uleması arasında tanınmış bir simadır. Beyhakî başta olmak üzere, eserlerinden pek çok ulema nakilde bulunmuştur. Buhârada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Minhac fi Şuabi'l-İman, Âyâtu's-Sâ'a ve Ahvalu'l-Kıyame.

A'lam, II, 253; Keşfu'z-Zunûn, II, 1871; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 167-68.

64- Harbî

İbrâhim b. İshak b. Beşir b. Abdillah el-Bağdadî Ebu İshâk (v. 285/898).

Merv asıllıdır. Hadis ulemasının ileri gelenlerindendir. Fıkıhta sahip olduğu geniş bilgiden dolayı hüküm çıkarmada mâhir bir zattı. Edebiyat sahasında kuvvetli bir kaleme sahipti. Fıkıh sahasındaki bilgilerini İmam Ahmed'den almıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Fevâid fi'l-Hadis, Garîbu'l-Hadis, Menasiku'l-Hac, Sucûdu'l-Kur'an, Delâilu'n-Nubüvve.

A'lam, I, 24-25; Keşfu'z-Zunûn, II, 1205; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 190; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 5.

65- Harîrî

Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Basri Ebu Muhammed (v. 516/1122).

Basra'ya yakın küçük bir kasabada dünyaya gelmiştir. Edebiyat, lügat, belâgât ilminde üstün bir kabiliyete sahipti. Nesir ve nazımda kalemi oldukça kuvvetliydi. Hadis'i, Ebu temmâm Muhammed b. Huseyn ve diğer muhaddislerden rivayet etmiştir. Yazdığı Makâmât adlı eserinde Arap diline ait bütün konuları ve darb-ı meselleri toplamış, kendini bu eseriyle tanıtmıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Makâmât, Durratu'l-Gavvas fi Evhâmi'l-Havâss, Mulihhatu'l-İrab, Sudûru Zamâni'l-Futur ve Futûru Zamâni's-Sudûr, Tevşihu'l-Beyân, Divanu Resâil.

A'lam, VI, 12; Keşfu'z-Zunûn, II, 1789-91; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 50-53.

66- Hattâbî

Hamd b. Muhammed b. İbrahim Ebu Süleyman (v. 388/998).

Bust şehrinde dünyaya gelen Hattâbi, küçük yaştan itibaren kendini ilme vermiş, tahsilini tamamlamak için çeşitli ilim merkezlerini dolaşmıştır. Basra ve Bağdat'ta yaptığı tahsilinden sonra Hicaz'a gitmiş, oradan Mekke'ye geçerek ders almıştır. Daha sonra Horasan'a gitmiş, iki seneden fazla Nisabur'da kalmış, bazı önemli eserlerini burada yazmıştır. Hayatının sonlarına doğru, doğduğu şehir olan Bust'a yerleşmiş, burada vefat etmiştir. Edebiyat, lügat, hadis ve fıkıh sahasında şöhret bulmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: İ'cazu'l-Kur'an, Meâlimu's-Sünen, Garîbu'l-Hadis, Şehru'l-Buharî, Şerhu Esmâi Husna, Islâhu Galatı'l-Muhaddisîn.

A'lam, II, 304; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 127-28.

67- Havfî

Ali b. İbrahim b. Said b. Yusuf b. Said Ebu'l-Hasen (v. 430/1039).

Mısır'da yetişen tefsir ulemasındandır. Nahiv bilgisiyle de şöhret bulduğundan en-Nahvî denilmiştir. Ayrıca, kıraat ilmine de vakıftır. Mısır'da pek çok talebe yetiştirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi Tefsiri'l-Kur'an, İ'rabu'l-Kur'an, Muhtasaru Kitabi'l-Ayn, el-Muvaddah fi'n-Nahv.

A'lam, V, 53; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 247; Keşfu'z-Zunûn, I, 241; Tabakatu'l-Müfessirin, I, 381-82.

68- Hâzim (el-Kartacennî)

Hâzim b. Muhammed b. Hasen Ebu'l-Hasen (v. 684/1285).

Endülüs'ün Kartaca şehrinde dünyaya gelmiştir. Belâgat ve edebiyat ilminde şöhrete ulaşmış ulemadandır. Bir ara Tunus'a gelmiş, Sultan Muhammed b. Emîr'in iltifatına mazhar olmuştur. Burada yerleşmiş ve vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Minhâcu'l-Bulega, el-Kavâfî.

A'lam, II, 163; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 387-88; Keşfu'z-Zunûn, II, 1879.

69- Hıla'î

Ali b. Hasen b. Huseyn b. Muhammed el-Mısrî eş-Şâfii Ebu'l-Hasen (v. 492/1099).

Aslen Musul'ludur. Mısır'da dünyaya gelmiştir. Hadis ilmini Abdurrahman b. Ömer en-Nahhas ve Ebu Said el-Mâlîn'i ve diğer ulemadan almıştır. Zamanında Mısır'ın, hadislerin senedle rivayeti konusunda şöhrete ulaşmış bir muhaddisiydi. Fıkıh sahasında da geniş bilgiye sahipti. Kadılık görevine tayininden bir süre sonra azledilmiş, Kahire'nin Karâfe Mevkiinde inzivaya çekilmiş, dini meseleler ve ibadetle meşgul olmuştur. İbnu Kâdî Şuhbe'nin ifadesine göre, fazilet ve keramet sahibi olduğu söylenir. Kahire'de vefat etmiş, Karâfe kabristanına defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Fevâidu'l-Hıla'î, el-Mugni fi'l-Fıkh.

A'lam, V, 82; Keşfu'z-Zunûn, I, 722, II, 1297; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 398.

70- Huveyyi

Muhammed b. Ahmed b. Halil b. Se'âde Şihabuddin Ebu Abdillah (v. 693/1294)

Şam'da dünyaya gelmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Kudüs, Haleb ve Mısır kadılığında bulunmuş, sonra Şam kadılığı yapmıştır. Şafii fukahasındandır. Hadis, tefsir, fıkıh başta olmak üzere, değişik sahalardaki bilgisiyle tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kur'an, Şehru'l-Fusul, el-Ferâid, el-Arud, el-Beyân, el-Hey'e, el-Cebr ve'l-Mukabele.

A'lam, VI, 219-20; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 243.

71- Huzelî

Yusuf b. Ali b. Cibâra Ebu'l-Kâsım (v. 465/1073).

Selçuklu Sultanı Alpaslan zamanında yaşamış, Başkara şehrinde doğmuş, Isfahan ve Badat'a giderek tahsilini tamamlamıştır. A'ma ulemadandı. Sonunda Nisabur'a yerleşmiş, Nizamulmülk, kendi medresesine kurra olarak tayin etmiştir. Vazifesini, ölünceye kadar burada devam ettirmiştir. Önemli eseri olan el-Kâmil fi'l-Kıraat'ı tamamlamak için Türk beldelerini dolaşmış, tanıştığı bazı kimselerden meşhur ve Şâz kıraatları toplamıştır.

Önemli eseri; el-Kâmil fi'l-Kıraat'tır.

A'lam, IX, 319; Keşfu'z-Zunûn, II, 1381; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 342.

72- İbnu Abdi'l-Berr

Yusuf b. Abdillah b. Muhammed b. Asım Ebu Ömer (v. 463/1071)

Kurtuba'da doğmuştur. Tahsilini burada tamamlamıştır. Ahmed b. Abdilmelik İşbilî'den fıkıh, Ebu'l-Velid b. Faradi'den hadis ilmini almıştır. Hayatının çoğunu ilim tahsiline ayırmış, muhtelif sahalarda kendini yetiştirmiştir. Said b. Nasr, Abdullah b. Esed ve İbn Sayfun'dan rivayette bulunmuştur. Mısır'a giderek Ebu'l-Feth b. Sibat'tan icazet almıştır Çeşitli beldeleri dolaştıktan sonra tekrar Kurtuba'ya dönmüş, Şatıbe şehrinde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Temhid limâ fi'l-Muvatta'ı mine'l-Ma'âni ve'l-Esânid, el-Medhal fi'l-Kıraat, el-İsti'âb, el-İstizkar fi Şerhi Ulemâi'l-Emsâr, el-İmbâh alâ Kabâ'ili'l-Ruvâh.

A'lam, IX, 216-17; Keşfu'z-Zunûn, I, 81, 448, II, 1644; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 314-16.

73- İbnu Adiyy

Abdullah b. Adiyy b. Abdillah b. Muhammed b. Mübarek b. kattân el-Curcânî Ebu Ahmed (v. 365/976).

Küçük yaşta ilim tahsiline başlamış, çeşitli beldelere giderek tanınmış ulemanın ders halkalarına katılmış, kendini mükemmel bir şekilde yetiştirmiştir. Arapçası zayıf olmakla beraber, sika ulemadandı. Curcan'da İbn kattân adıyla bilindiği halde, hadis uleması arasında İbn Adiyy adıyla şöhret bulmuştur.

Cerh ve ta'dil ilminde yazdığı el-Kâmil'i, bu sahada yazılmış eserlerin en değerlisidir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Kâmil fi Ma'rifeti'd-Du'afâ'i ve'l-Metrûkîn mine'r-Ruvât, el-İntisâr, İlelu'l-Hadis, Mu'cem.

A'lam, IV, 239; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 51; Keşfu'z-Zunûn, II, 1382.

74- İbnu Akîl

Abdullah b. Abdurrahman b. Abdillah b. Muhammed Bahâuddin (v. 769/1367).

Aslen Hemedan'lıdır. Kahire'de dünyaya gelmiştir. Tahsiline küçük yaşta başlamış, kıraat ilmini Takıyyu's-Sâig, fıkhı Zeynu'l-Kettânî ve Alâu'l-Konevî'den almıştır. Usul, maâni ve tefsirde olduğu kadar, aruzda kandini tanıtmıştır. Celâluddin Kazvini ve Ebu Hayyan'dan okumuştur. Verdiği dersler yanında, kâdıkudât olarak resmi görevde bulunmuştur. Üstün zekası ve mücadele azmiyle tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: et-Ta'liku'l-Vecîz ale'l-Kitâbi'l-Aziz fi't-Tefsir,el-Câmi'u'n-Nefis,el-Musâ'id fi Şerhi't-Teshil, ŞerhuElfiyetu'l-Mufessirin, I,233-35.

75- İbnu'l-Arabî

Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Abdillah b. Ahmed Ebu Bekr (v. 543/1148).

Endülüs'de yetişen fıkıh ve hadis imamlarının sonuncusudur. Babası Ebu Muhammed, İşbiliyye'nin ileri gelen Mâliki fukahasındandı. Gençliğini burada geçiren İbnu'l-Arabi, pek çok kimseden ders almıştır. Tefsir, hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat sahasında kendini tanıtmıştır. Endülüs'de İslam hükümranlığı çökünce Mısır'a gitmiş, oradan Bağdat'a geçmiş, hac farizası için Mekke'de bulunmuş, gittiği yerlerde ilim erbabından istifade etmiştir. Sonra tekrar memleketine dönerek bir müddet kadılık görevinde bulunmuş, sahip olduğu üstün zeka ve ilmiyle hayatının sonuna kadar hizmet etmiş, Merâkeş'e giderken vefat ederek cenazesi Fas'a götürülmüş, burada defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkamu'l-Kur'an, el-Avâsım mine'l-Kavâsım, el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf, A'yânu'l-A'yan, Kânûnu't-Tevil, en-Nâsih ve'l-Mensuh, el-Mahsul, Sirâcu'l-Muridîn.

A'lam, VII, 106; Keşfu'z-Zunûn, I, 20; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 162-66.

76- İbnu Asâkir

Ali b. Hasen b. Hibetullah Takıyyuddin Ebu'l-Kâsım (v. 571/1176).

Şam'da doğmuştur. Yaklaşık, bin üç erkek ve seksen kadın muhaddisten hadis dinlemiş, Şam'da ve Bağdat'ta fıkıh dersi almıştır. Hadis sahasında sahip olduğu geniş bilgiden dolayı Şam muhaddislerinin imamı idi. Tarih sahasındaki bilgisine dayanarak, meşhur eseri olan Târih-i Dımaş'ı seksen cilt halinde kaleme almıştır. Sağlam bir karaktere sahipti. Devlet ricaline iltifat etmez, dünyevî makamlara değer vermezdi. Ramazan ayı dışında, her hafta bir hatim, Ramazanda ise her gün bir hatim yapardı. Recep ayında Şam'da vefat etmiş, Muaviye'nin yanında, Bâbussagir kabristanına defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Târih-i Dımaşk, Zeylu't-Tarif ve'l-İ'lam, et-Tekmil ve'l-İtmâm, el-İşrâf Alâ Marifeti'l-Etrâf, Keşfu'l-Mugatâ fi Fadli'l-Muvatta.

A'lam, V, 82-83; Keşfu'z-Zunûn, I, 294; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 239-40.

77- İbnu Atâillah İskenderî

Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerim Tâcuddin Ebu'l-Fadl (v. 709/1309).

Tasavvuf sahasında olduğu kadar mütekellim ve vaiz olarak tanınmış, çevresinde pek çok kimse toplanmıştır. Şâzeli tarikatının ileri gelen mensuplarındandır. Kâhire'ye gelmiş, Ezher Câmiinde vaazlar vermiştir. Manusriyye medresesisinde vefat etmiş, Karâfe mezarlığına defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tenvir fi Iskâtı't-Tedbir, el-Hikemu'l-Ataiyye, Letâifu'l-Minen, Tâcu'l-Arus.

A'lam, I, 212; Keşfu'z-Zunûn, II, 1554; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 19-20.

78- İbnu Atıyye

Abdulhak b. Gâlib b. Abdirrahman el-Gırantâî Ebu Muhammed (v. 542/1148).

Endülüs'de yetişen ulemanın meşhurlarındandır. Tahsilini, yaşadığı bölgede tamamlamıştır. Başta tefsir olmak üzere, kıraat, hadis, fıkıh, lügat, edebiyat sahasında şöhrete ulaşmıştır. Tahsiline önce babasıyla başlamış, daha sonra Ebu Ali el-Gassânî ve İbnu Bâzeş'den ders almıştır. İlmi faaliyetleri yanında, bazı savaşlara katılmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri Kitabi'l-Aziz, Bernânec.

A'lam, IV, 53; Keşfu'z-Zunûn, I, 439; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 260-61.

79- İbnu Berracân

Abdisselam b. Abdirrahman b. Muhammed, Ebu'l-Hakem (v. 536/1141).

Tefsir, kıraat, hadis, kelam ve tasavvuf sahasında geniş bilgiye sahiptir. Endülüs'de yetişen ulemadandır.

A'lam, IV, 129; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 113; Keşfu'z-Zunûn, I, 69; Tababakâtu'l-Müfessirin, I, 300.

80- İbnu Cemâ'a

Muhammed b. İbrahim b. Sa'dullah Bedreddin Ebu Abdillah (v. 733/1333).

Suriye'nin Hamâ şehrinde dünyaya gelen İbnu Cemâ'a, küçük yaşta ailesiyle birlikte Şam'a gitmiş, ilk tahsilini babası ve amcasından almıştır. Bu arada Mısır'a gitmiş, zamanın ulemasından ilim almıştır. Hadis'i kendi gayretleriyle kırk yaşlarında öğrenmeğe başlamış, daha ziyade Mezzî ve Zehebi'nin derslerinden istifade etmiştir. Bir ara Salâhiyeye medresesinde ders vermis, babasının vefatı üzerine Kudüs'de hatiplik yapmıştır. Mısır ve Şam kadılığında bulunmuş, Şâfii ulemasının en tanınan isimlerinden olmuştur. Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Menhelu'r-Raviyy fi'l-Hadisi'n-Nebiyy, Keşfu'l-Meânî fi'l-Müteşâbihi mine'l-Mesânî, Gurratu'l-Beyân li Mubhemâti'l-Kur'an, Gurratu't-Tıbyân fi Mubhemâti'l-Kur'an, Tahriru'l-Ahkâm fi Tedbiri Ehli'l-İslam.

A'lam, VI, 188-89; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 105-106; Keşfu'z-Zunûn, II, 1884; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 12-13.

81- İbnu'l-Cevzî

Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebu'l-Ferac (v. 597/1201).

Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Sadece dedesinin evinde bulunan ceviz

ağacından dolayı Cevzî adıyla anılmışlardır. Tefsir, hadis, fıkıh, tarih ve tıp sahasında şöhrete ulaşmıştır. Pek çok ulemadan ders aldığı gibi, çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Zühd ve takva sahibidir. Verdiği vaazlarla tanınmıştır. Üç yüze yakın eser telif ettiği söylenir.

Önemli eserleri şunlardır: Zâdu'l-Mesîr, el-Mugnî fî Ulumi'l-Kur'an, Fununu'l-Efnân, el-Vucuh ve'n-Nezâir, en-Nefis, Telbisu İblis, Tezkiratu'l-Erib fi'l-Lüga, el-İntisâr fî Mesâili'l-Hılaf, Safvetu't-Tasavvuf, Menâfiu't-Tıb.

A'lam, IV, 89-90; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 329-30; Keşfu'z-Zunûn, II, 1292; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 280-84.

82- İbnu'l-Cezerî

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf Şemsuddin Ebu'l-Hayr (v. 833/1429).

Şam'da doğup büyümüştür. Kıraat ilmindeki bilgisiyle şöhret bulmuştur. Bu Sahadaki hocaları; Ebu Muhammed Abdulvehhab, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Sâig'dir. Hadis bilgisini Dimyâtî'nin talebelerinden fıkıh ilmini de el-İsnevi'den almıştır. Usul, Maânî ve beyan ilimlerini Zıyauddin Sadullah el-Kazvini'den öğrenmiştir. İmâduddin b. Kesir, geniş bilgisinden dolayı fetva izni vermiş, Siracuddin Bulkini de kendisini meşihatu'l-Kurrâ makamına getirmiştir.

Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'ya gelmiş, Osmanlılarda, kıraat sahasında çokça talebe yetiştirmiştir. Timurlenk'in istilasından sonra Şiraz'a yerleşmiş, kadılık vazifesinde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: en-Neşr fi Kıraatil'l-Aşr, Takribu'n-Neşr, Tahbiru't-Teysir fi Kıraati'l-Aşara, Tabakatu'l-Kurra, Tayyibetu'n-Neşr fi Kıraati'l-Aşr.

A'lam, VII, 274-75; Keşfu'z-Zunûn, II, 1952-53; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 204-206; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 59-60.

83- İbnu Cibrâra

Ahmed b. Muhammed b. Abdilveliyy el-Makdisi Şihabuddin (v. 728/1328).

Hicrî 648 yılında dünyaya gelmiş, küçük yaşta ilim tahsiline başlamıştır. Önce Merdâ hatibi İbnu Hasûra ve İbnu Abdiddâim'den hadis dinlemiş, sonra Mısır'a gitmiş, şeyh Hasenu'r-Râşidi'den kıraat, Şihabuddin el-Karafi'den usul, Bahauddin b. Nahhas'dan Arapça dersleri almıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra Şam'a geçmiş, Halep Şehrinde kıraat dersleri okutmuş, Beytu'l-Makdis'e gelerek burada yerleşmiştir. İkameti sırasında kıraat ve Arapça okutmuş, bu arada pek çok eser telif etmiştir. Kudüs'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'r-Râiyye, Şerhu'ş-Şâtıbiyye, Tefsiru'l-Kur'an, Şerhu Elfiyeti İbn Mu'tî.

A'lam, I, 214; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 87.

84- İbnu Cinnî

Osman b. Cinni el-Mevsılî Ebu'l-Feth (v. 392/1002).

Musul'da dünyaya gelmiştir. Babası, Süleyman b. Fehd b. Ahmed el-Ezdi'nin kölesiydi. Ebu Ali el-Fârisi'den nahiv ilmini almış, uzun zaman talebesi olmuş, feyzinden istifade etmiştir. Nahiv ve edebiyat sahasında yazdığı eserleriyle şöhret bulmuş, şiirleriyle de tanınmış, altmış beş yaşında iken Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Muhtesib fi Tevcihi Kıraati'ş-Şâzze, Hâtıriyyat, el-Hasâis, Zel'l-Kadd, Şerhu Divani Mütenebbi, Sırru's-Sına'a, el-Kâfi fi Şerhi'l-Kavafi, el-Müzekker ve'l-Müennes, el-Maksur ve'l-Memdud.

A'lam, IV, 264; Keşfu'z-Zunûn, II, 1612; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 140-141.

85- İbnu Durayd

Muhammed b. Hasen Ebu Bekr el-Ezdî (v. 321/933).

Basra'da doğmuş, tahsilini burada tamamlayıp Umman'a gitmiş, on iki sene ikamet ettikten sonra tekrar Basra'ya dönmüş, sonunda Bağdat'a yerleşerek burada vefat etmiştir. el-Asmaî, Ebu Hâtim es-Sicistânî ve er-Riyâşî'den rivayette bulunmuştur. Çok sayıda ilim ehli, kendisinden istifade etmiştir. Ebu Said es-Sirâfî, el-Merzubânî, Ebu'l-Ferac el-Isfahânî bunlardan bazılarıdır. Lügat, şiir ve edebiyatta şöhrete ulaşmış, bu sahada verdiği eserleriyle tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-İştikak, el-Maksur ve'l-Medud, el-Cevhera, Garibu'l-Kur'an, Edebu'l-Kâtib, Takvimu'l-Lisân, el-Muktebes.

A'lam, VI, 310; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 289; Keşfu'z-Zunûn, I, 609; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 118-125.

86- İbnu Durays

Muhammed b. Eyyub b. Yahya el-Beceli Ebu Abdillah (v. 294/906).

Hadis âlimi ve hâfızlarındandır. Rey şehrinde vefat etmiştir. İstifade ettiğimiz kaynaklar, hakkında fazla bilgi vermemektedirler.

Önemli eseri: Fedâilu'l-Kur'an'dır.

A'lam, VI, 270; Keşfu'z-Zunûn, II, 1277.

87- İbnu Ebi Dâvud

Abdullah b. Süleyman b. Eşas es-Sicistânî Ebu Bekr (v. 316/929).

Sicistan'da dünyaya gelmiştir. Tahsiline babasının himayesinde başlamış henüz on yaşında iken, sahip olduğu üstün zeka sayasinde Horasan, Isfahan, Fâris, Basra, Bağdat, Kufe, Mekke, Şam, Mısır ve el-Cezire'de tahsilini tamamlamış, babası gibi Kur'an ve hadis sahasında kendini yetiştirmiştir. Uzun müddet ders vermiş, pek çok kimseyi yetiştirmiştir. Ömrünün büyük kısmını Bağdat'ta geçirmiş, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'l-Mesâhif, el-Musned, es-Sunen, en-Nâsih ve'l-Mensuh, el-Kıraat.

A'lam, VI, 224; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 273; Keşfu'z-Zunûn, II, 1459; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 229-32.

88– İbnu Ebi'd-Dünya

Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Sufyan Ebu Bekr (v. 281/894.)

Bağdat ulemasındandır. Hadis ilminde şöhrete ulaşmış, pek çok hadis ezberlemiştir. Genç yaşta iken Abbasi Halifesi Mu'tedd ve oğlu el-Muktefi'nin yetişmesinde emeği geçmiş, kendilerine hocalık yapmıştır. Kuvvetli bir hitabete sahipti. Kendini dinleyenleri âdeta büyüler, istediği zaman güldürür, istediği zaman ağlatırdı. Doğduğu yer olan Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nevâdir, el-Feracu ba'de'ş-Şidde, eş-Şükr, el-Yakin, Karyu'd-Dayf, el-Aklu ve Fadluh, el-İşrâf fi menâzili'l-Eşraf, el-Azame.

A'lam, IVI, 260; Keşfu'z-Zunûn, II, 1810.

89– İbnu Ebi'l-Hadid

Abdulhamid b. Hibetullah b. Muhammed b. Huseyn İzzuddin Ebu Hâmid (v. 655/1257).

Medâin şehrinde dünyaya gelmiştir. Mutezile ulemasının ileri gelen isimlerindendir. Edebi değeri olan şiirleri mevcuttur. Tarih ilminde geniş bilgiye sahiptir. Zamanındaki sultanlar nezdinde rağbet görmüş, toplantılarına katılarak ilminden istifade edilmiştir. Vezir İbnu'l-Alkami'nin şahsi teveccühünü kazanmıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Feleku'd-Dâir ale'l-Meseli's-Sâir, Şerhu Nehci'l-Belâga, el-Abkariyyu'l-Hisân, Divânu'ş-Şi'r.

A'lam, IV, 60; Keşfu'z-Zunûn, II, 2291.

90– İbnu Ebî Hâtim

Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Munzir et-Temimi Ebu Muhammed (v. 327/938).

Rey şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini babasından almış, daha sonra Ebu Zur'a, Hasen b. Arafe, Ebu Saîd'l-Eşecc ve Yunus b. Abdi La'l'den okumuş, Hicaz, Şam, Mısır, Irak ve el-Cezire ulemasından da istifade etmiştir. Daha ziyade tefsir, hadis ve fıkıh sahasında şöhret bulmuştur. Kendisinden Ebu'ş-Şeyh İbn Hibban gibi ulema ders almıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Musned, el-Cerhu ve't-Ta'dil, İlelu'l-Hadis, er-Raddu ale'l-Cehmiyye, el-Kunâ, el-Fevâidu'l-Kubrâ.

A'lam, IV, 99; Keşfu'z-Zunûn, I, 436, 582; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 308; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 279-80.

91– İbnu Ebi'l-Isba'

Abdulazim b. Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısrî (v. 654/1256).

Mısır'da doğup büyümüş, tahsilini burada tamamlamıştır. Edebiyat ve Kur'an ilimlerine karşı yakın ilgisinden dolayı, eserlerini umumiyetle bu mevzuda kaleme almıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi mevcut değildir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi İ'cazi'l-Kur'an, Tahriru't-Tahbir, Bedâiu'l-Kur'an, Cevâhuru's-Sevânih fi Serâiri'l-Karâih.

A'lam, IV, 156.

92– İbnu Ebi's-Sayf

Muhammed b. İsmâil b. Ali Ebu Abdillah (v. 609/1213).

Aslen Yemenli'dir. Şafii fukahasındandır. Hayatının büyük kısmını Mekke'de geçirmiştir. Hadis sahasındaki bilgisiyle de şöhret bulmuştur. Mekke'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nuketu ale't-Tenbih el-Erbe'une Hadisen, Ziyâratu't-Tâif.

A'lam, VI, 261; Keşfu'z-Zunûn, II, 964.

93– İbnu Ebi Şeybe

Muhammed b. Osman b. Muhammed Ebu Bekr le-Kûfi (v. 297/909).

Hadis ve ricali hakkında geniş bilgiye sahip olan müellif, babasından, İbnu Medenî ve Ahmed b. Yunus'dan ders almıştır. Geniş bilgisinden özellikle İmam Şafii, Bezzar ve Taberânî'den istifade etmiştir. Bazı cerh ve tadil uleması, sika olmadığını ifade ederler.

Önemli eserleri şunlardır: Fedâilu'l- Kur'an, Târihu'l-Kurrâ.

A'lam, VII, 142; Keşfu'z-Zunûn, I, 276; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 192-93.

94– İbnu Ehî Mîmî

Muhammed b. Huseyn le-Bağdadi Ebu'l-Huseyn (v. 390/1000).

İstifade ettiğimiz kaynaklarda, hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır. Beğavî ve diğer ulemadan hadis öğrendiği kaydedilir.

İtkân'da geçen eserinin adı, el-Fevâid'dir.

Şezerâtu'z-Zeheb, III, 134.

95- İbnu'l-Enbârî

Muhammed b. Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr Ebu Bekr (v. 328/940).

Enbâr kasabasında dünyaya gelmiştir. Babasından ve Bağdat ulemasından ilim tahsil etmiştir. Tefsir, hadis, kıraat Arap dili ve edebiyatı sahasında kendini yetiştirmiştir. Şiire karşı büyük meyli vardı. Üç bin beyti ezberden bildiği ve yazdırdığı söylenir. Yüz yirmi tefsiri, senetleri ile birlikte ezberlemiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Beyânu'd-Damâir fi'l-Kur'an, Garibu'l-Hadis, el-Ezdâd, el-Muzekker ve'l-Muennes, el-Emâlî el-Vâdih fi'n-Nahv, er-Raddu alâ men Hâlefe Mushafe Osman, el-Vakf ve'l-İbtida, el-Muvaddah fi'n-Nahv, el-Kâfi fi'n-Nahv, ez-Zâhir.

A'lam, VII, 226-27; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 315; Keşfu'z-Zunûn, II, 1205; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 226-30.

96- İbnu'l-Esir (el-Kâtib)

Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim eş-Şeybânî Dıyâuddin Ebu'l-Feth (v. 637/12239).

Cezireti İbnu Ömer'de dünyaya gelmiştir. Gençliğini bu bölgede geçirmiş, üstün zekası sayesinde Musul'da tahsilini, kardeşleri muhaddis Ali, tarihçi Mübarek ile tamamlamıştır. Ebyyubi Sultanı Salahuddin'in hizmetine girmiş, oğlu zamanında vezir olmuştur. Sultanın durumu kötüye gidince kapalı bir sandık içinde gizlice Haleb'e kaçmıştır. Melik Zâhir'in hizmetinde bulunmuş, bir müddet sonra Musul'a dönerek, sarayda hizmet almıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Meselu's-Sagir fi Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şâir, el-Maâni'l-Muhtara'a, el-Câmi'u'l-Kebir, el-Burhân fi İlmi'l-Beyân, Divanu'r-Resâil.

A'lam, VIII, 354; Keşfu'z-Zunûn, II, 1586; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 187-189.

97- İbnu Eşte

Muhammed b. Abdillah el-Isbahânî Ebu Bekr (v. 360/971).

Aslen Isbahanlıdır. İlimde büyük şöhrete sahiptir. Mısır'da ikamet etmiştir. Arap dili ve edebiyatına vâkıftır. Tahsilinin bir kısmını Ebu Bekr b. Mücahid

ve Ebu Bekr'in-Nakkâş gibi zevat yanında tamamlamıştır. Kıraatta geniş bilgiye sahiptir. Kendisinden Halef b. İbrahim, Halef b. Kâsım İbn Galbûn gibi zevat kıraat talim etmişlerdir.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'l-Mesâhif, Riyâdu'l-Elsine fi İ'râbi'l-Kur'an, Tabakâtu'l-Kurra, Kitâbu'l-Mufid fi'ş-Şazz, el-Muhabir.

A'lam, VII, 97; Keşfu'z-Zunûn, II, 1459; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 157.

98- İbnu Fâris

Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya b. Muhammed b. Habib Ebu Huseyn (v. 395/1004).

Aslen Kazvin'lidir. Hemedan'da ikamet etmiş, burada kendini yetiştirdikten sonra Rey şehrine gitmiş, vefatına kadar burada kalmıştır. Hayatının bir kısmını Şâfii mezhebine göre amel ederek geçirdiği halde, sonradan Mâliki mezhebine intisab etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-İfrâd ve'l-Cem, Mekâyîsu'l-Lüga, el-Mucmel, Câmiu't-Te'vil fi Tefsiri'l-Kur'an, Fıkhu'l-Lüga, Kitabu Garibi İ'rabi'l-Kur'an, Kitabu Halkı'l-İnsân.

A'lam, I, 184; Tabakatu'l-Müfessirin, I, 59-61; Keşfu'z-Zunûn, II, 1604-1605.

99- İbnu'l-Feres

Abdulmu'min b. Muhammed b. Abdirrahman el-Hazrecî Ebu Abdillah (v. 599/1203).

Endülüs'ün Gırnata şehrinde doğup büyümüş, tahsilini dedesi ve babasının yanında tamamlamıştır. Özellikle fıkıh ve hadis sahasında kendini yetiştirmiş, kıraat ilmini de Ebu'l-Hasen b. Huzeyl'den almıştır. Gırnata ulemasının pek çoğundan icazet almıştır. Bunlar arasında; Ebu'l-Hasen b. Şurayh ile Ebu Bekr b. Arabi'yi de sayabiliriz. Fıkhî meselelerde gösterdiği ciddiyet ile Mâlikî fukahası arasında ayrı bir yer işgal etmiştir. Sülalece ilim ehli olduklarından evleri, ilim meclisi haline gelmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkâmu'l-Kur'an.

A'lam, IV, 317-18; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 356-58; Keşfu'z-Zunûn, I, 20.

100- İbnu Firkâh

Abdurrahman b. İbrahim b. Siba el-Fezzari Ebu Muhammed (v. 690/1291).

Şâfii ulemasından, içtihat derecesine ulaşmış, bir âlimdir. Aslen Mısır'lı-

dır. Şam'a yerleşmiş, burada şöhret bulmuş ve ders vermiştir. İbnu'z-Zebîdî, İbnu's-Salâh ve Sehâvî gibi ulemadan ders almış, genç yaşında mezhebinin meşhur simalarından olmuştur. Fıkıh ilminde geniş bilgiye sahip olduğundan, İslam âleminden kendisine pek çok fetva sorulmuştur. Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Talik ale'l-Merzûki, el-İklid li Zevi't-Taklid, Şerhu'l-Varakât, Keşfu'-Kına' fi Hılli's-Semâ.

A'lam, IV, 64; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 413-14; Keşfu'z-Zunûn, II, 1493.

101- İbnu Fûrak

Abdullah b. Muhammed b. Muhammed Ebu Bekr (v. 370/981).

Kıraat ve Tefsir sahasındaki eserleriyle tanınmıştır. Ebu Bekr ed-Dâcûnî, İbn Şenebûz ve Cafer b. Sabah'dan kıraat öğrenmiş, kıraatlar arasından belirli kıraatları seçmiştir. Bu yönüyle Isfahan kurrası arasında büyük bir mevkiye ulaşmış, tefsir ve hadis sahasında da kendini tanıtmıştır.

Önemli eserleri arasında Tefsir'i bilinmektedir.

Şezerâtu'z-Zeheb, III, 72; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 251-52.

102- İbnu Galbûn

Abdulmu'min b. Abdillah el-Halebî eş-Şâfii Ebu't-Tayyib (v. 389/999).

Haleb'de doğmuştur. Tahsilini pek çok ulema yanında tamamlamıştır. Kıraat ilmindeki geniş bilgisi ve yazdığı eserleriyle tanınmıştır. Kıraat bilgisi yanında, hadisle de meşgul olmuş, zamanın muhaddislerinden, hadis rivyet etmiştir. Oğlu, Bekr b. Ebi Tâlib ve Ebu Ömer et-Talemnedikî gibi âlimler yetiştirmiştir. Cemâzie'l-ûl'da Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: eş-Şâzzi fi'l-Kıraat, el-İrşad fi'l-Kıraati's-Sebi'.

A'lam, IVI, 316; Keşfu'z-Zunûn, I, 66; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 131.

103- İbnu Habib en-Nisaburî

Hasen b. Muhammed b. Hasen b. Eyyub Ebu'l-Kâsım (v. 406/1016).

Nisbur'da yetişen ulemadandır. Kur'an ilimlerinde geniş bilgiye sahip olduğu kadar, Arap dili ve nahivde, tarih ve siyerde de bilgi sahibidir. Tasavvufla yakından ilgilenmiş, bu sahada ders vererek zikri meclisler tertip etmiştir. Nisabur'da verdiği vaazlarla tanınmıştır. Hadis sahasında olduğu kadar, müfessir olarak da şöhrete ulaşmıştır. Kerrâmiye mezhebine mensup iken, bu görüşünden rucu etmiş, Şafii mezhebine göre amele başlamıştır.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tenbih alâ Fadli Ulumi'l-Kur'an, Tefsiru'n-Nisaburî, el-Vucuh ve'n-Nezâir.

Keşfu'z-Zunûn, I, 60, 489, II, 2000; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 181; Tabakatu'l-Müfessirîn, I, 140-42.

104- İbnu Hacer

Aslen Filistin'in Askalan kasabasındandır. Kahire'de dünyaya gelmiş, aynı şehirde vefat etmiştir. Tahsilini Kâhire'de tamamlamıştır. Önceleri edebiyat ve şiirle uğraşmış, sonra hadis ilmine ilgi duymuş, bu sahada kendini yetiştirerek, usul ve hıfz yönüyle bu ilmde zirveye çıkmıştır. Hadis ricali hakkındaki geniş bilgisi, onu tarih sahasına itmiş, çeşitli beldeleri dolaşarak yeterli bilgiler edinmiştir. Eserleri ve şöhreti, sağlığında İslam âlemine yayılmış, pek çok ulema, kendisinden icazet almıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Esbabu'n-Nuzûl, Fethu'l-Bârî fi Şerhi Sahihi'l-Buharî, el-İsâbe fi Temyizi Esmâi's-Sahabe, el-İhkâm li Beyâni mâ fi'l-Kur'ani mine'l-Ahkâm, Lisânu'l-Mizân, Tehzibu't-Tehzib, Takribu't-Tehzib.

A'lam, I, 173-74; Keşfu'z-Zunûn, I, 106; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 270-73.

105- İbnu'l-Hâcib

Osman b. Ömer b. Ebi Bekr b. Yunus Cemâluddin Ebu Amr (v. 646/1249).

Mâlikî fukahasından olmakla beraber, sarf-nahiv ve edebiyat sahasında yazdığı eserlerle tanınmıştır. Yukarı Mısır'da dünyaya gelmiş, Kahire'de ilim tahsilinde bulunmuştur. Bir ara Şam'da ikamet etmiş, İskenderiye'de ölmüştür.

Önemli eserleri şunlardır: el-Kâfiye, eş-Şâfiye, Mustasaru'l-Fıkh, el,Emâli'n-Nahviyye, el-İdah, Câmiu'l-Ummehat.

A'lam, IV, 374; Keşfu'z-Zunûn, II, 1370-71; Miftâhu's-Seâde, I, 117.

106- İbnu Halef

Muhammed b. Halef b. Musa el-Evsi Ebu Abdillah (v. 537/1142).

Endülüs'lüdür, aslen İlbira şehrindendir. Kurtuba'da yerleşmiştir. Tahsilini burada tamamlamıştır. Eşarî görüşüne sahip kelam ulemasındandır. Usul ve akaid kitaplarını okuyarak yetişmiştir. Edebiyat sahasında olduğu kadar, tıp ilmindeki şöhretiyle de tanınmıştır. İbnu Ferec, Ebu Ali el-Gassanî'den rivayette bulunmuş, kelam ilmini Ebu Bekr b. Hasen el-Murâdî'den öğrenmiştir.

Suyutî, itkan'ında Sahibu'l-İfsah adını verdiğinden, bu konuda en yakın eser sahibi olduğu için, bu şahsı tercih ettik.

Önemli eserleri şunlardır: el-İfsah ve'l-Beyân fi'l-Kelâmi ale'l-Kur'an, el-Vusul ilâ Marifetillah ve Nubuvveti'r-Resul, Risâletu'l-Beyan fi Hakikati'l-İman, Şerhu Müşkileti mâ Vaka'a fi'l-Muvvatta' ve Sahihu'l-Buharî.

A'lam, VI, 348-49; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 142.

107- İbnu Hâleveyh

Huseyn b. Ahmed b. Hâmdan Ebu Abdillah (v. 370/980).

Hemedan'da doğmuştur. İlim tahsili için Bağdat'a gitmiş, Kur'an Kıraatını İbnu Mucahid'den, nahiv ve edebî bilgileri İbnu Durayd, Miftaveyh Mahled el-Attar'dan öğrenmiştir. Bağdat merkez camilerinde bir müddet hadis imla ettirmiş sonra Haleb'e geçmiş, burada yerleşerek Seyfuddevle ve çocuklarına özel dersler vermiştir. Sahip olduğu ilim ve irfanını burada yaymış, meşhur şair Mütenebbi ile münazaralarda bulunmuştur. Çeşitli ilim merkezlerini dolaşmış, zamanın önde gelen âlimlerinden sayılmıştır. Halep'te vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu Leyse, el-Cumel, el-Maksur ve'l-Memdud, Muhtasar fi Şevâzzi'l-Kur'an, el-İştikak, el-Bedi' fi'l-Kıraati's-Seb'i, İ'râbu Selâsîne Sûra.

A'lam, II, 248-49; Keşfu'z-Zunûn, II, 1461; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 71-72; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 148-49.

108- İbnu Hazm

Ali b. Ahmed b. Said ez-Zâhiri Ebu Muhammed (v. 456/1064).

Kurtuba'da doğmuştur. Tahsilini buranın uleması yanında tamamlamıştır. Babasıyla birlikte devlet hizmetinde bulunmuştur. Dini ilimler yanında edebiyat, mantık ve şiirde şöhret kazanmıştır. Mâliki fakihlerindendir. Endülüs'de Zâhiriyye mezhebini kurmuş, mensuplarına Hazmiyye adı vermiştir. Fukaha ve ulema tarafından sahip olduğu görüşlerinden dolayı şiddetli tenkitlere uğramıştır. Zamanın idarecilerine tehlikeli olduğu bildirilmiş, halkın kendisinden uzak kalması istenmiştir. Sürgüne gönderilerek Leble vâdisinde iken vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Muhallâ, el-Faslu fi'l-Milel ve Envâi ve'n-Nihel, Cemhertu'l-Ensab, en-Nâsih ve'l-Mensuh, el-İhkam li Usuli'l-Ahkam, el-Mufâdala Beyne's-Sahabe, İbtâlu'l-Kıyas ve'r-Ra'y.

A'lam, v, 59; Keşfu'z-Zunûn, II, 1617; Şezerâtu'z-Zeheb,III, 299-300.

109- İbnu Hicce

Ebu Ebu Bekr b. Ali b. Abdillah el-Hamevî Takiyyuddin (v. 837/1433).

Suriye'nin Hama şehrinde dünyaya gelmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Kahire'ye giderek çeşitli ilim erbabı ile ilmî sohbetlerde bulunmuş, ileri elen devlet ricali yanında itibar görmüştür. Nazım ve nesirde son derece kabiliyetli, kuvvetli kaleme sahip bir ilim adamıydı. Doğduğu şehirde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Bedi'iyye, Şehru'l-Bedi'iyye, Semeratu'l-Evrak, Hızânetu'l-Edeb, Hadikatu'z-Zuheyr..

A'lam, II, 43; Keşfu'z-Zunûn, I, 233-34, II, 1366; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 219-220.

110- İbnu Hişâm

Abdullah b. Yusuf b. Abdillah b. Yusuf Cemaluddin Ebu Muhammed (v. 761/1360).

Mısır'da dünyaya gelmiştir. Tahsilini burda tamamlamış, Nahiv sahasında zamanın en güzide âlimleri arasına girmiştir. Şöhreti, Sibeveyh'den daha ileri olduğu ifade edilir. Muasırı meşhur müfessir Ebu Hayyan'a Zuheyr b. Sulmâ'nın Divan'ını dinletmiş, Tâcuddin et-Tebrizi'nin derslerine devam etmiştir. önce Şafii fıkhını tahsil ettiği halde, sonradan Hanbeli fıkhını öğrenmiş, çok kısa zamanda bu sahada kendini yetiştirmiştir. Mısır'da pek çok talebe yetiştirmiştir. Vefatı Mısır'dadır.

Önemli eserleri şunlardır: Mugni'l-Lebib an Kutubi'l-Eârib, Rafu'l-Hasâsa an Kurrâi'l-Hulâsa, el-Câmi'u'l-Kebir, el-Câmi'u-Sagir, Katru'n-Neda, Şuzûru'z-Zeheb, Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyetibni Mâlik, et-Tezkira.

A'lam, IV, 291; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 191-192; Keşfu'z-Zunûn, II, 1751.

111- İbnu Huveyz Mindâd

Muhammed b. Ahmed b. Abdillah Ebu Abdillah (v. ?)

İbnu Ferhun, müellifin kitaplarında: Muhammed b. Ahmed b. Ishâh Ebu Abdillah, şeklinde isim kullandığını kaydeder. İbnu Huveyz ilmini, Ebheri'den almıştır. Mâlik'in Şevazzı'nı toplamıştır. Irak uleması arasında pek tanınmış değildir, ilmine pek itimat edilmemiştir. Kelam ilminde kendine has görüşlere sahiptir. Ehli Sünnet kelamcılarına karşı sert tutumları ile tanınmıştır.

Vefat tarihi hakkında bilgi edinilmediği gibi, hayatı hakkında da çoğu kaynaklarda malumat yoktur.

Bilinen eserleri şunlardır: Kitabun fi Ahkâmi'l-Kur'an, Kitabun fi Usûli'l-Fıkh.

Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 68.

112- İbnu Kassa'

Muhammed b. İsrail b. Ebibekr Ebu Abdillah es-Sulemî (v. 671/1272).

Şam ulemasındandır. Kıraat ilminde şöhret bulmuştur. el-İstibsar ve el-Mugnî gibi iki önemli eseri mevcuttur.

A'lam, VI, 255; Tabakatu'l-Kurra, II, 100.

113- İbnu Kâsıh

Ali b. Osman b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Beka (v. 801/1399).

Bağdat'ta doğmuş, ilmini bu çevredeki âlimlerden almıştır. Şöhreti daha ziyade kıraat sahasında yayılmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Kurratu'l-Ayn fi'l-Fethi ve'l-İmaleti Beyne'l-Lafzayn, Siracu'l-Kâri, el-Mubtedi ve Tezkiretu'l-Mukri, el-Muntehi, Telhisu'l-Fevâid, Tefsiru't-Tullab fi'l-Ameli bi Rabbi'l-Usturlab

A'lam, V, 172; Keşfu'z-Zunûn, II, 1159, 1325.

114- İbnu'l-Katta

Ali b. Cafer b. Ali es-Sa'di Ebu'l-Kâsım (v. 515/1121).

Fas ulemasındandır. Sakalliye kasabasında dünyaya gelmiştir. Frenklerin, ülkesini istila etmesinden sonra Mısır'a gitmiş, burada tedrisatta bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'l-Efal, Ebniyetu'l-Esmâ, ed-Durratu'l-Hatira fi'l-Muhtar min Şi'ri Şuarâ'l-Cezira, el-Arudu'l-Bâri, eş-Şâfi fi'l-Kâfi, Ferâidu'ş-Şuzûr ve Kalâidu'n-Nuhur.

115-İbnu Kayyim el-Cevziyye

Muhammed b. Ebibekr b. Eyyub b. Sa'd ed-Dimaşki Şemsuddin Ebu Abdillah (v 751/1350).

Şamda doğmuş, tahsilini burada tamamlamıştır. İbnu Teymiyye başta olmak üzere, zamanın meşhur ulemasından ders almıştır. İbnu Teymiyye'nin eserlerini ve fikirlerini en iyi tanıtan talebesiydi. Fikirlerinden dolayı hocasıyla birlikte Şam kalesinde ayrı ayrı odalarda hapsedilmiş, hocasının ölümü üzerine serbest bırakılmıştır. Hapis hayatında tasavvufa karşı, Kur'an üzerinde derin tefekkürden dolayı büyük bir yakınlık duymuştur. Tefsirde büyük bir şöhrete ulaşan İbnu Kesir gibi talebeler yetiştirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Zâdu'l-Maâd, et-Tibyan fî Aksâmi'l-Kur'an, İ'lamu'l-Muvakkı'în, Şifau'l-Alil, el-İcaz fi'l-Mecaz, Emsâlu'l-Kur'an, Eymânu'l-Kur'an, Kitabu'r-Ruh, Ahbâru'n-Nisa.

A'lam, VI, 280-81; Keşfu'z-Zunûn, II, 947; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 168; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 90-93.

116- İbnu Kesîr

İsmâil b. Ömer b. Kesir b. Dav' İmâduddin Ebu'l-Fidâ (v. 774/1372).

Şam'ın Busra kasabasının doğusundaki bir köyde dünyaya gelmiştir. İlmini Burhanuddin el-Fezârî ile Kemâluddin b. Kâdi Şuhbe'den almış, sonra Ebu'l-Haccâc el-Mizzi'ye intisap etmiş, ona damat olmuş, uzun süre yanından ayrılmamıştır. Daha sonra İbnu Teymiyye'nin talebesi olmuş, ilmini onun yanında tamamlamıştır. Usul-i Fıkıh derslerini de Isfehani'den almıştır. Tefsir-Hadis ve tarih sahasındaki şöhretiyle tanınmıştır. Özellikle hadis sahasında bilgisi, cerh ve ta'dile vafık oluşuyla da ün yapmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Ahkam ala Ebvâbi't-Tenbih, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Tezhibu'l-Kemâl, et-Tekmil, Tabakâtu'ş-Şâfiyye, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim.

A'lam, I, 317-18; Şezerâtu'z-Zeheb,VI, 231-32; Keşfu'z-Zunûn, I, 439; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 110-112.

117- İbnu Kuteybe

Abdullah b. Muslim ed-Dineveri Ebu Muhammed (v. 276/889).

Bağdat'ta doğmuş, ilk tahsilini tamamladıktan sonra çeşitli ilim merkezlerini dolaşmış başta edebiyat olmak üzere Tefsir ve Hadis sahasında kendini yetiştirmiştir. Uzun müddet Dinever kadılığında bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Muşkilu'l-Kur'an, maânî el-Kuran, Garîbu'l-Hadis, Muhtelefu'l-Hadis, Edebu'l-Katib, eş-Şi'r ve'ş-Şura, el-Maârif, Uyunu'l-Ahbar.

A'lam, IV, 280; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 169; Keşfu'z-Zunûn, II, 1204; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 245-46.

118- İbnu Lebbân

Muhammed b. Ahmed b. Abdilmu'min ed-Dimeşki Şemsuddin (v. 749/1348).

Şam'da doğup büyümüştür. Tahsili sırasında hadis'e karşı ilgi duymuş, pek çok Şam ve Mısır ulemasından hadis dinlemiştir. Bu arada Fıkıh sahasında kendini yetiştirmiş, Şeyhulkurra olan babasından kıraat ilmini almış, Şatıbiyye'yi okumuştur. Geniş ilmi faaliyetleri yanında tasavvufa karşı meyli dolayısıyla, Ebu'l-Abbas el-Mursî'den istifade etmiştir. Uzun süre kaldığı Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu Âyâti's-Sıfat, Raddu Maâni'l-Âyâti'l,Muteşâbihât ila Maâni'l-Âyâti'l-Mubhemât, İzâletu'ş-Şubuhât ani'l-âyâti ve'l-Ehâdisi'l-Muteşbihât, Tertibu'l-Umm.

A'lam, VI, 223; Keşfu'z-Zunûn, I, 837-38; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 163-64; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 76-78.

119- İbnu Mâce

Muhammed b. Yezid Ebu Abdillah el-Kazvinî (v. 273/887).

Hicrî 209 senesinde doğmuştur. Kütüb-i Sitte İmamlarındandır. Hadis

tahsili için Irak, Basra, Rey, Kûfe, Bağdat, Şam, Mısır ve Hicaz'a gitmiştir. memleketi olan Kazvin'de vefat etmiştir. Hadis dışında, tefsir ve tarih sahasında eserleri vardır.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu's-Sunen, Tefsiru'l-Kur'an, Târihi Kazvin.

A'lam, III, 15; Keşfu'z-Zunûn, II, 1004; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 164; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 272-73.

120– İbnu Mâlik

Muhammed b. Abdillah b. Abdillah b. Mâlik et-Tâî Cemâluddin Ebu Abdillah (v. 672/1274).

Endülüs'ün Ceyyân şehrinde doğmuş, Şam'a gelerek buraya yerleşmiştir. Zamanın pek çok ulemasından ders almış, bir ara Haleb'e gelerek İbnu Amrûn ve diğer ulemanın ilim meclislerine katılmıştır. Arapça okutarak ders vermeğe başlamış, nahiv, maânî ve beyan ilimlerini okutmuştur. Sonra tekrar Şam'a dönmüş, burada pek çok kimseye ders vermiştir. Burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Kâfiye, el-Elfiyye, Teshilu'l-Fevâid, el-Kâfiye eş-Şâfiye, Lâmiyetu'l-Efâl, İdetu'l-Hâfız, Sebku'l-Menzum ve Fekku'l-Mahtum.

A'lam, VII, 111; Keşfu'z-Zunûn, II, 1369; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 339.

121– İbnu Merdeveyh

Ahmed b. Musa el-Isfehanî Ebu Bekr (v. 410/1019).

İsfehan'da yetişen hadis ulemasındandır. Zamanın pek çok muhaddisinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de çok kimseler hadis rivayet etmiştir. Geniş hadis bilgisi yanında, tefsir ve tarihte de şöhrete ulaşmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mustahrec ala Sahihi'l-Buhari, el-Musned, Tefsiru'l-Kur'an, et-Târih.

A'lam, I, 246; Keşfu'z-Zunûn, I, 439; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 190; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 93-94.

122– İbnu Miskeveyeh

Ahmed b. Muhammed b. Yakub Ebu Ali (v. 421/1030).

İsfahan'ın Rey şehrinde doğmuş, İsfahan'da tahsilini tamamlamıştır. Hayatı boyunca burada ikamet etmiştir. Bir müddet felsefe, kimya ve mantık ilimleri üzerinde tahsilini sürdürmüş, sonra da tarih, edebiyat ilmine karşı ilgi duymuş, bu sahada kendini, verdiği eserlerle tanıtmıştır. Bu ilmi kabiliyetleri yanında, zamanın sultanlarına kâtiplik yapmış, Buveyhî sultanı Adududdevle kendisine «Hâzin» lakabı vermiştir. Bir süre de Behâuddevle yanında hususi kâtip olarak bulunmuş, yanında oldukça itibar görmüştür. İsfahan'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Nedimu'l-Ferid, Tecârubu'l-Umem ve Teâkubu'l-Himem, Tehzibu'l-Ahlak ve Tathiru'l-Arâk, Tahâratu'n-Nefs, Âdâbu'l-Arap vel-Furs, Tertibu's-Sâdât, el-Eşribe.

A'lam, I, 204-205; Keşfu'z-Zunûn, II, 1937.

123– İbnu Mucahid

Ahmed b. Musa b. Abbas et-Temimî Ebu Bekr (v. 324/936).

Bağdat'ta yetişen ulemadandır. Şöhret bulduğu saha, kıraat sahasıdır. Asrında bu özelliği ile tanınmıştır. Kıraat-ı Seb'ayı ilk tesbit eden ve bu adı ilk kullanan kimsedir. Bu sahadaki şöhreti yanında mutezili görüşlere sahip olduğu da bilinmektedir.

Önemli eserleri şunlardır: Kıraatu's-Seb'a, kitabu'l-Yâât, Kitabu'l-Hâât.

A'lam, I, 246; Keşfu'z-Zunûn, II, 1449.

124– İbnu Muneyyir

Ahmed b. Muhammed b. Mansur b. Ebi'l-Kâsım Ebu'l-Abbas (v. 683/1284).

İskenderiye ulemasındandır. Fıkıh, Usul-i Fıkıh, din, tefsir, kıraat ve Belagat ilimlerinde zamanın ileri gelen simalarındandır. Bir müddet İskenderiye kadılığında bulunmuş, sonra bu vazifeden alınmıştır. Hitabeti ile şöhret bulmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-İntisaf min Tefsiri'l-Keşşaf, el-Bahru'l-Kebir fi Nuhabit't-Tefsir, el-Muktefa fi Âyati'l-İsrâ, İhtisâru't-Tehzib, Ukudu'l-Cevâhir ala Ecyâdi'l-Menâbir.

A'lam, I, 212; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 381; Keşfu'z-Zunûn, II, 1477; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 88-89.

125– İbnu Munzir

Muhammed b. İbrahim en-Neysaburî Ebu Bekr (v. 319/931).

Müçtehid imamlardan olup fıkıh ve hadis sahasında şöhret bulmuştur. Hadisi, Muahmmed b. Meymun, Muhammed b. İsmail es-Saig, Muhammed b. Abdilhakem ve Rabi b. Süleyman gibi muhaddislerden okumuştur. Kendisinden de Ebu Bekr b. el-Mukri, Muhammed b. Yahya ed-Dimyâti gibi pek çok kimse rivayette bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mebsut, Kitabu'l-İşraf fi Marifeti'l-Hilaf, Kitabu'l-İcmâ, Kitabu'l-İkna, Kitabu't-Tefsir.

A'lam, VI, 184; Keşfu'z-Zunûn, I, 4440; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 280; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 50-51

126- İbnu Mu'tezz

Abdullah b. Muhammed el-Mu'tezz billah b. Mutevekkil b. Mu'tasım b. Raşid Ebu'l-Abbas (v. 296/909).

Abbasî Halifesi Harun Reşid soyundandır. Bağdat'ta doğmuştur. Sadece bir gün bir gece halifelik yapmıştır. Edebiyata karşı son derece ilgi duymuş, Arapçayı fasih konuşanları arayıp bulmuş, kendilerinden bilgi toplamıştır. Şiirde son derece kabiliyetli ve başarılı olmuştur. Halife Muktedir kendisini yakalatıp, hizmetçisine teslim ederek boğdurmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Bedi, ez-Zehru ve'r-Riyad, el-Âdab, el-Câmi fi'l-Ginâ, Fusulu't-Temsil, Eşâru'l-Mulûk, Tabakâtu'ş-Şuarâ, Divanu'ş-Şi'r.

A'lam, IV, 261-62; Keşfu'z-Zunûn, I, 104.

127- İbnu Nakib

Muhammed b. Süleyman b. Hasen b. Huseyn Cemâluddin Ebu Abdillah (v. 698/1298).

Kudüs'de dünyaya gelmiştir. Zühd ve takvasıyle tanınmıştır. Ömrünün büyük kısmını tefsire adamıştır. Tasavvuf sahasında yazdığı uzun şiirleri vardır. Bir ara Kahire'de ikamet etmiş, Âsuriye medresesinde ders vermiştir. Cesareti sayesinde devrin ilerli gelen idarecilerine boyun eğmemiş, onları tenkitten kaçınmamıştır. Kahire'den ayrılarak Kudüs'e gitmiş, burada vefat etmiştir.

Yüz cilde yakın tefsiri yanında «Mihacu'l-Ârifi'l-Muttakî ve Mi'râcu's-Sâliki'l-Murtaki» adlı manzum bir eseri mevcuttur.

A'lam, VII, 21; Keşfu'z-Zunûn, I, 4440; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 442; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 144-45.

128- İbnu'n-Nikzâvî

Abdullah b. Muhammed b. Ömer Mu'inuddin Ebu Muhammed (v. 683/1284).

Aslen Medine'dir, İskenderiye'de yaşamıştır. Kıraat ilmine vakıf olan kurradandır.

Önemli eserleri şunlardır: eş-Şâmil fî Kıraati's-Seb'a, el-İktidâ fi Marifeti'l-Vakfi ve'l-İbtida

A'lam, IV, 270.

129- İbnu Râheveyh

İshak b. İbrahim b. Mahled el-Mervezi Ebu Yakub (v. 238/853).

Zamanında Horasan'ın âlimiydi. Merv şehrinde ikamet etmiştir. Hadis toplamak üzere çeşitli beldelere seyahatte bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, Buhari, Müslim, Tirmizi, Nesei ve diğer muhaddisler kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Sika ve udûl olarak tanınır.

Önemli eseri Müsnedi'dir.

A'lam, I, 248; Keşfu'z-Zunûn, II, 1678; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 102-104.

130- İbnu Razin

Muhammed b. Huseyn b. Musa b. İsa Takiyyuddin Ebu Abdillah (v. 680/1281).

Hama şehrinde dünyaya gelmiştir. Zamanın meşhur ulemasından ders almış, hadis bilgisini İbnu Salah'dan, kıraat'ı Sevhâvi'den, Arapçayı da İbnu Yaiş'den öğrenmiştir. Küçük yaşta Gazzali'nin el-Mustasfa, el-Vasit'i ile İbnu Hacib'in fıkıh ve usûl'e dair iki kitabını ezberlemiştir. Şam'a gittiğinde Salahuddin Eyyubi'nin Mâliye nazırlığını yapmış, daha sonra Mısır'da Kâdı'l-Kudât makamında bulunmuştur. Tefsir, fıkıh, hadis ve mantık sahasında geniş bilgiye sahiptir.

Bilinen önemli eseri tefsiridir.

Keşfu'z-Zunûn, I, 438; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 368-69; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 133-36.

131- İbnu Sâig

Şemseddin Muhammed b. Abdirrahman b. Ali b. Ebi'l-Hasen (v. 776/1375).

Kaynaklara göre 708 veya 710 hicride doğmuştur. Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlamış, lügat, nahiv fıkıh ve tefsir sahasında kendini yetiştirmiştir. Ebu Hayyan, Fahru'z-Zeyle'î ve Debbusî gibi âlimlerden ders almıştır. Devrinin ilerli gelen devlet ricaliyle yakınlık kurmuş, ilmi sohbetlerine katılmıştır. Bir ara devlet idaresinde vazife almış, ifta makamında bulunmuştur. Tulûn camiinde ders vermiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Meşârik, Şerhu Elfiye İbnu Malik, İkâmetu'z-Zâhir Makâme'd-Damir, et-Tezkira, el-Mebani fi'l-Maânî, el-Gamzu ale'l-Kenz, el-Menhecu'l-Kavim fi'l-Kur'ani'l-Azim, Ahkmu'r-Ray fî Ahkâmi'l-Ây, Ravdu'l-Efham fi Aksâmi'l-İstifham.

A'lam, VII, 66; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 248; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 182-183.

132- İbnu Salah

Osman b. Abdirrahman b. Osman b. Musa Takiyyuddin Ebu Amr (v. 643

1245).

Şehrezur'a yakın bir köyde doğmuştur. Tahsilini Şehrezur'da tamamlamış, fıkıh ilmini babasından okumuştur. Tahsiline devam etmek üzere bir müddet Musul'da bulunmuş, İmad b. Yunus'un derslerinde yardımcı olmuştur. Bağdat, Hemedân, Horasan, Merv, Şam, Haleb ve Harran'da zamanın ulemasından fıkıh, hadis, tefsir ve dille ilgili dersler almıştır. Kudüs'de Salâhiyye medresesinde ders vermeğe başlamış, bir müddet sonra Şam'a geçerek İbnu Ravâha'nın inşa ettirdiği Ravâhiyye Medresesinde hocalık yapmış, daha sonra Şam'daki Dâru'l-Hadis'de tedrisine devam etmiştir. Hadis uleması arasında eş-Şeyh lakabıyla tanınmıştır. Seksen altı yaşında iken Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Fevâid, Fetâvâ, Ulumu'l-Hadis, Şerhu'l-Vasit, Siletu'n-Nâsik fi Sifâti'l-Menâsik, Edebu'l-Mufti ve'l-Mustefriti.

A'lam, IV, 369; Keşfu'z-Zunûn, II, 1218-19; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 221-22; Tabakâtu'l-Mufessirîn, I, 377-78.

133- İbnu's-Semîn

Ahmed b. Yusuf b. Muhammed b. Abdiddâim Şihabuddin Ebu'l-Abbas (v. 756/1355).

Haleb'de dünyaya gelmiş, Kahire'de yerleşmiş, bu şehirde vefat etmiştir. Nahiv ilmini Ebu Hayyan'dan, kıraatı İbnu's-Sâig'dan, hadis'i Yunus ed-Debbusi'den almıştır. Tulun camiinde kıraat ve nahiv dersleri vermiştir. Kahire kadılığı ve evkaf nezaretinde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kur'an, el-Kavlu'l-Veciz fi Akhami'l-Kitâbi'l-Aziz, Şerhu'ş-Şâtibiyye, şerhu't-Teshil, İrabu'l-Kur'an.

A'lam, I, 260; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 179; Keşfu'z-Zunûn, II, 1366; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 100-101.

134- İbnu Sufyân

Muhammed b. Sufyan el-Kayrvânî Ebu Abdillah (v. 415/1024).

Kayravan asıllıdır. Kıraat sahasında sahip olduğu şöhretle tanınmıştır. Ayrıca Ebu'l-Hasen el-Kâbisî'nin fıkıh derslerine devam etmiştir. Medine'de vefat etmiş, el-Baki' kabristanına defnedilmiştir.

Önemli eseri: el-Hâdî fi'l-Kıraat'tır.

A'lam, VII, 16; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 203-204; Keşfu'z-Zunûn, II, 2027.

135- İbnu's-Sîd

Abdullah b. Muhammed el-Batalyevsi Ebu Muhammed (v. 521/1127).

Endülüs'ün bir şehri olan Batalyevs'de doğmuştur. Tahsiline burada başlamış, Belensiye şehrine yerleşmiş, burada dersler vererek hizmette bulunmuştur. Edebiyat, şiir ve Belâgat'ta üstün bir kabiliyete sahipti. Kendisinden pek çok kimse istifade etmiştir. Doğduğu şehirde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Emâlî ale'l-Muvatta, el-İktidâb fi Şerhi Edebi'l-Kâtip, el-İnsâf fi't-Tenbih ale'l-Esbab, el-Hadâik fi Usûlu'd-Din, el-Muselles fi'l-Lüga, Şerhu Sekati'z-Zend, el-Hulel fi Şerhi Ebyâti'l-Cumel.

A'lam, IV, 268; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 64-65; Keşfu'z-Zunûn, II, 1587.

136- İbnu Sîde

Ali b. İsmail Ebu'l-Hasen (v. 458/1066).

Endülüs'ün doğusunda Mursiye şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini lügat âlimi olan babasından almıştır. Her ikisi de doğuştan âma idiler. Ebu'l-Alâ ve Telemenkî'den Dâniye'de ders almıştır. Daha ziyade Arap şiiriyle meşgul olmuş, kendini bu sahada yetiştirmiştir. Bir ara Emir Ebu'l-Ceyş Mucahid el-Âmiri'nin hizmetinde bulunmuştur. Dâniye'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-Azam, el-Muhassis, Şerhu mâ Eşkele min Şi'ri'l-Mutenebbi, el-Enik.

A'lam, V, 69; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 305; Keşfu'z-Zunûn II, 1639.

137- İbnu Surâka

Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Ensârî Muhyiddin Ebu Bekr (v. 662/1264).

Aslen Endülüslüdür. Ebu'l-Hasen Ahmed b. Bekkî Ebu Ali el-Cavâlikî ve diğer muhaddislerden ders almıştır. Kahire'deki Kâmiliye Dâru'l-Hadis'inde ders vermiştir. Tasavvufa karşı meyilli olduğundan, zühd ve takva içinde yaşamıştır. Kahire'de vefat etmiştir.

Önemli eseri, İcazu'l-Kur'an'dır.

A'lam, VI, 217; Keşfu'z-Zunûn, I, 120; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 310-11

138- İbnu Şurayh

Muhammed b. Şurayh b. Ahmed er-Ruyânî Ebu Abdillah (v. 476/1084).

Endülüs'ün İşbiliye şehrindendir. Kıraat sahasındaki bilgisiyle meşhur olmuştur. Ebu Zerri'l-Herâvî ve diğer ulemadan ders okumuştur.

Önemli eseri, el-Kâfi fi'l-Kıraat'tır.

A'lam, VII, 28; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 354; Keşfu'z-Zunûn, II, 1379.

139- İbnu Teymiyye

Ahmed b. Abdilhalim b. Abdisselam b. Abdillah b. Ebi'l-Kâsım el-Harrânî Takiyyuddin Ebu'l-Abbas (v. 728/1328).

Harran'da dünyaya gelmiştir. Babası ve kardeşleriyle Şam'a yerleşmişlerdir. Tahsiline burada başlamış ve ilk bilgilerini babasından almıştır. Arapçayı İbnu Abdilkavi'den, fıkıh ve usûlünü babası Şemsuddin İbnu Ebi Ömer'den ve Zeynuddin b. Munecca'dan almıştır. Ayrıca hadis, tefsir, feraiz, kelam, felsefe hesab, cebir ve münazara ilimlerinde kendini yetiştirmiştir. Yirmi yaşına gelmeden fetva ve ders vermeğe başlamıştır. Son derece kuvvetli zeka ve ezberleme gücüne sahipti, okuduğu her kitabı ezberler ve unutmazdı. Babasının vefatından sonra yerine geçmiş uzun yıllar, Cuma günleri, Kur'an'ı tefsir ederek cemaata hitab etmiştir. Bazı görüşlerinden dolayı muhalefetle karşılanmış, yapılan şikayetlerin çoğalması neticesinde Şam kalesine hapsedilmiş, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Kavâid fi Usûli't-Tefsir, Kitabu's-Siyâsiyyeti'-ş-Şeriyye, Kitabu Rafu'l-Melâm ani'l-Eimmeti'l-A'lam, Kitabu'l-Kelimuttayyib, el-Fetâvâ, Minhâcu's-Sunne, er-Raddu ala Tavâifi'ş-Şia, et-Tevvessul ve'l-Vesile.

A'lam, I, 140-41; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 80-86; Keşfu'z-Zunûn, II, 1358; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 45-49. Mukaddime fi Usuli't-Tefsir

140– İbnu Usfur

Ali b. Mu'min b. Muhammed el-İşbilî Ebu'l-Hasen (v. 669/1271).

Endülüs'ün İşbiliye şehrinde dünyaya gelmiştir. Tahsilini burada tamamlamış, Arap dili ve edebiyatı sahasındaki geniş bilgisiyle tanınmıştır. Debbâc ve Şelûbin'den ders almıştır. Nahiv dışında başka bir ilimle meşgul olmamıştır. Tunus'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu Ebyâti'l-İdâh, el-Mukarrib, el-Miftah, Şerhu'l-Cumel, Şerhu'l-Mutenebbi, Şerhu'l-Hamâse.

A'lam, V, 179-80; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 330-31; Keşfu'z-Zunûn, II, 1805.

141– İbnu Vehb

Abdullah b. Muslim el-Mısrî Ebu Muhammed (v. 197/813).

Mısır'da yetişen etbâu't-Tâbii'nin son halkasındandır. Fıkıh ve hadis ilminde imam mertebesine ulaşmıştır. Tahsiline hicri 140'dan sonra 16-17 yaşlarında başlamış, ilminin çoğunu İmam Mâlik ve Leys b. Sâbit'ten almış, İbnu Curyec ve Amr b. Hars'den de hadis rivayet etmiştir. Kendisine kadılık görevi teklif edildiği halde, vazife almaktan çekinmiştir. Bu tekliften sonra evinde inzivaya çekilmiş, ibadet ve taatle meşgul olmuştur. Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Câmi fi'l-Hadis, el-Muvatta.

A'lam, IV, 289; Şezerâtu'z-Zeheb, I, 347-48; Keşfu'z-Zunûn, II, 1907.

142– İbnu Zemelkânî

Muhammed b. Ali b. Abdilvâhid b. Abdilkerim b. Halef Kemaluddin Ebu'l-Maâli (v. 727/1327).

Şafii fukahasındandır. Şam'da doğmuş, tahsilini burada yapmıştır. Fıkıh ve Usûl ilimlerini zamanın değerli ulemasından tahsil etmiş, devlet hizmetinde vazife alarak Maliye Nezaretinde bulunmuştur. Şam'daki Âdiliyye ve Zâhiriyye Medreselerinde ders vermiştir. Bir ara istemediği halde Halep Kadılığı yapmış, buradaki Sultaniye, Asruniyye ve Esediyye Medreselerinde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi İcâzi'l-Kur'an, el-Mecîd, et-Târih, Tahkiku'l-Evlâ min Ehli Rafîki'l-A'lâ, Nihâyetu't-Te'mil fi Esrâri't-Tenzil.

A'lam, VII, 175; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 78-79; Keşfu'z-Zunûn, I, 241.

143– İbnu Zubeyr

Ahmed b. İbrahim b. Zubeyr el-Ginâti Ebu Cafer (v. 708/1308).

Endülüs'e hicret eden Araplardandır. Tefsir, hadis, kıraat, tarih, ve nahiv sahasında şöhrete ulaşmıştır. Zamanında, Endülüs ve Kuzey Afrika'nın muhaddisi olmuştur. Devlet ricali ile araları açıldığından, evinde göz hapsine alınmış, sadece cuma namazı için çıkma müsaadesi verilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi Tertibi Suveri'l-Kur'an, Melâku't-Tevil fi Muteşâbihi'l-Lafz mine't-Tenzil, Sebilu'r-Reşâd fi Fadli'l-Cihad.

A'lam, I, 83-84; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 16; Keşfu'z-Zunûn, I, 241; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 26-27.

144– İsmail b. İshak

İsmail b. Hammad b. Zeyd Ebu İshak (v. 282/896).

Aslen Basra'lıdır. Çocukluğunda ve ilk tahsili burada geçmiştir. Sonra Bağdat'a gitmiş, Muhammed b. Abdillah el-Ensârî, Süleyman b. Harb, Haccâc b. Minhal, Ebu'l-Velid et-Tayâlisi, Ali b. Medeni'den ders almış, ayrıca babasından da okumuştur. Fıkıh derslerini İbnu Muazzel, hadisi de Ali b. Medenî'den almıştır. Kendisinden Musa b. Hârûn, Ahmed b. Hanbel, amcasının oğlu ile oğlu Ebu Ömer ve kardeşi ders almıştır. Mâliki mezhebindendir. Bidat ehline karşı aşırı bir düşmanlığı vardı. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkamu'l-Kur'an, Maâni'l-Kur'an ve İ'rabuh, Muvatta, el-Mebsut fi'l-Fıkh, el-Emvâl ve'l-Megâzî.

A'lam, I, 305; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 178; Keşfu'z-Zunûn, II, 1370; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 105-107.

145- İsmâil b. Mukrî

İsmail b. Ebibekr b. Abdillah b. İbrahim el-Yemenî Şerefuddin Ebu Muhammed (v. 837/1433).

Yemen'de doğmuştur. Tahsilini burada tamamlamıştır. Zebid'e giderek ulemanın sohbetlerine katılmış, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh sahasında çalışmış, nazım ve nesirde muvaffak olmuştur. Yemen melikleri nezdinde itibar görmüş, Mucâhidiyye ve Nizamiyye medreselerinde tedrisde bulunmuştur. Firuzâbâdî' nin vefatıyla boşalan kadılık vazifesine tayinin istemişse de, bu arzusu yerine getirilmemiştir. Sefer ayının son günlerinde Zebid'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Muhtasru'r-Ravda, Unvânu'ş-Şerefu'l-Vâfi fi'l-Fıkhı ve'n-Nahvi ve't-Târihi ve'l-Arûdi ve'l-Kavâfi, el-İrşad, Divânu Şi'r.

A'lam, I, 306; Şezerâtu'z-Zeheb, VII, 220-22; Keşfu'z-Zunûn, I, 69.

146- İsmail ed-Darîr

İsmail b. Ahmed b. Abdillah el-Hîrî en-Nisaburî Ebu Abdirrahman (v.430/ 1039).

Nisabur'da yetişen ulemadandır. Başta tefsir olmak üzere kıraat ve hadis sahasında isim yapmıştır. Hadis toplamak üzere çeşitli ilim merkezlerini dolaşmış, Zâhiru's-Serahsi'den, Ebu'l-Huseyn el-Haffâf'dan hadis dinlemiştir. Kuvvetli bir hitabete sahip olduğundan, halk istifade etmiş, ilmine ve şahsına karşı hürmet beslemiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Esmâu men Nezele fihimu'l-Kur'an, el-Kifâye fi't-Tefsir.

A'lam, I, 303; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 245; Keşfu'z-Zunûn, I, 89, II, 1498; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 104-105.

147- İzzuddin b. Abdisselâm

Abdul'aziz b. Abdisselam b. Ebi'l-Kâsım b. Hasen (v. 660/1262).

Aslen Mağrib'lidir. Şam'da doğmuş, ilk tahsilini burada tamamlamıştır. Zamanın pek çok ulemasından ilim almıştır. Sahip olduğu üstün zeka sayesinde çeşitli ilimlerde imam mertebesine ulaşmış, talebeliği sırasında kendisine sultanul'l-ulemâ adı verilmiştir. Zamanında Şafii ulemasının önde gelen âlimi olmuştur. İlminden aldığı cesareti ile, devlet ricali arasında hürmetle anılmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-İmâm fi Edilleti'l-Ahkâm, Tefsiru'l-Kur'an, Muhtasaru Müslim, Kitabu'l-Mecâz, Kavâidu'l-Ahkam fi Islâhi'l-Enâm, Kavâidu'l-İslam, el-Emâlî, Makâsidu's-Salât, Kenzu'l-Fevâid.

A'lam, IV, 144-45; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 301-302; Keşfu'z-Zunûn, I, 166; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 309-323.

148- Kadı İsmail

İsmail b. İshak b. İsmail b. Hammâd el-Ezdî (v. 282/896).

Mâliki mezhebi fukahasındandır. Basra'da doğmuş, ilk tahsilini burada almıştır. Sonradan Bağdad'a giderek, Muhammed b. Abdillah el-Ensârî, Ebu'l-Velid et-Tayâlisi, Ebubekr b. Ebî Şeybe gibi zamanın ulemasından ilim tahsil etmiş, fıkıh ilmini İbnu'l-Muazzel'den hadis'i de Alâ b. Medenî'den almıştır. Kendisinden, Musa b. Harun, Ahmed b. Hanbel, İbnu'l-Enbârî el-Mahâmilî gibi zevat rivayette bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Ahkamu'l-Kur'an, Kitabu'l-Kıraat, Maâni'l-Kur' an ve İ'rabuh, er-Raddu ale'ş-Şâfii, er-Raddu ala Ebî Hanife, Şevâhidu'l-Muvatta, es-Sunen, el-Mebsut, el-İhticacu bi'l-Kur'an.

A'lam, I, 305; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 178; Keşfu'z-Zunûn, I, 20; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 105-106.

149- Kadı İyâd

İyâd b. Musa b. Amr b. Musa b. İyâd b. Abdillah Ebu'l-Fadl (v. 544/ 1149.

Endülüs asıllıdır. Dedeleri buradan Fas'a yerleşmiş, sonunda Kayruvan' da karar kılmışlardır. Kadı İyâd tahsiline Endülüs'de yapmış, Kurtuba'ya geçmiş, buranın ulemasından ders almıştır. Zamanın hadis ve usûlü, tefsir ve buna bağlı bütün ilimleri, fıkıh ve usûlünü, Arap dili ve edebiyatı, tarih ve ensab'ı iyi bilirdi. Tahsilini tamamlayıp otuz yaşında Endülüs'e döndükten sonra zamanın ulemasıyle ilmi münazaralarda bulunmuş, kendini burada tanıtmıştır. Gırnata şehrinin kadılığına getirilmiş, bir müddet sonra Sebte kadılığı verilmiştir. Merakeş'te vafat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: eş-Şifa bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa, Tertibu'l-Medarik ve Takrîbu'l-Mesâlik, el-Gunye, Meşâriku'l-Envâr, el-İlmâ fi Dabti'r-Rivâyeti ve Takyidi's-Semâ.

A'lam, V, 282; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 138-39; Keşfu'z-Zunûn, II, 1052-55; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 18-23.

150- Karâfî

Ahmed b. İdris b. Abdirrahman Şihabuddin Ebu'l-Abbas (v. 684/1285).

Mâlikî ulemasındandır. Senhâce kabilesine nisbetle Senhâcî lakabıyla tanınır. Karâfi nisbeti ise, Kahire'deki Karâfe mevkiine göre verilmiştir. Doğup büyüdüğü yer Kahire'dir.

Önemli eserleri şunlardır: Envâru'l-Burûk fi Envâi'l-Furuk, el-İhkâm fi Temyizi'l-Fetva, ez-Zehira fi'l-Fıkhi'l-Mâlikî, el-Yevâkit fi Ahkâmi'l-Mevakit

A'lam, I, 90; Keşfu'z-Zunûn, I, 186.

151- Kevâşî

Ahmed b. Yusuf b. Hasen b. Râfi b. Huseyn Muvaffakuddin Ebu'l-Abbas (v. 680/1281).

Musul'un Kevâşe kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsiline babasıyla başlamış, Şam'a giderek Sehâvî ve diğer ulemadan kıraat, tefsir ve Arap dilini öğrenmiştir. Kuvvetli bir ilmî şahsiyete sahipti. Kendisini ziyarete gelen devlet ricali karşısında küçülmez, verilen hiçbir hediyeyi kabul etmezdi. Manevi yönden de kuvvetli idi, keşif ve kerametleriyle tanınırdı. Hayatının son on senesinde gözlerdi görmedi.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kebir, Tefsiru's-Sagir, Keşfu'l-Hakaik, Tebsiru'l-Mutezekkir.

A'lam, I, 259-60; Keşfu'z-Zunûn, I, 457; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 365-66; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 98-100.

152- Kazvinî

Muhammed b. Abdirrahman b. Ömer Ebu'l-Meâlî (v. 739/1338).

Aslen Kazvin'lidir. Musul'da doğmuştur. Zamanın edip ve fakihlerindendi. Şam'da ve Mısır'da kadılık vazifesinde bulunmuştur. Arapça, Türkçe ve Farçayı çok iyi bilirdi.

Önemli eserleri şunlardır: Telhisu'l-Miftah, el-İdah fi'l-Meâni ve'l-Beyân.

A'lam, VII, 66; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 123-24; Keşfu'z-Zunûn, I, 210.

153- Kirmânî

Mahmud b. Hamza b. Nasr Ebu'l-Kasım (v. 505/1110).

Kirman'da yetişen ulemadandır. Özellikle nahiv ve kıraat sahasında şöhret bulmuş, tâcu'l-Kurra adıyla tanınmıştır. Doğup büyüdüğü Kirman'dan ayrılmamıştır. Son derece kuvvetli bir zeka ve hükümleri istinbat gücüne sahiptir. Tefsirde yersiz görüşler ileri sürdüğünden Suyûti başta olmak üzere, ulemanın şiddetli tenkitlerine maruz kalmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: el-Acâib ve'l-Garaib fi't-Tefsir, el-Burhân fi Tevcihi Muteşâbihi'l-Kur'an, Kitabu Hatti'l-Mesâhif, Şerhu'l-Luma, el-İfâde fi'n-Nahv.

A'lam, VIII, 44; Keşfu'z-Zunûn, I, 131; Miftahu's-Saâde, I, 421; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 312.

154- Kisâî

Ali b. Hamza b. Abdillah b. Osman b. el-Esedî Ebu'l-Hasen (v. 189/805).

İran asıllı olan Behmen b. Firuz'un oğludur. Kûfe'de dünyaya gelmiş, Bağdad'a yerleşmiştir. Kur'an kıraatını İmam Hamza'dan almış, sonra kendisi de kıraat İmamı olmuştur. Tahsilini Kufe'de Caferi's-Sâdık, Ameş, Süleyman b. Ekram ve Ebubekr b. Ayyaş gibi ulemadan almış, nahiv ilmini, meşhur el-Halil'in yanında ileri yaşta tamamlamıştır. Zamanın tanınmış simalarından olan Yezidi ve Sibeveyh ile ilmi münazarada bulunmuş, yedi kıraat imamından biridir. Rey şehrinde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Maâni'l-Kur'an, el-Mesâdir, el-Kıraat, Nevâdiru'l-Kebir, Maktû'u'l-Kur'an ve mevsuluhu, el-Huruf.

A'lam, V, 93-94; Keşfu'z-Zunûn, II, 1730; Şezerâtu'z-Zeheb, I, 321; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 399-403.

155- Kiyelherrâsî

Ali b. Muhammed b. Ali el-Bağdadî Ebu'l-Hasen (v. 504/1110).

Şâfiî fukahasındandır. Taberistan'da doğmuş, Bağdat'ta yerleşmiş, Nizamiyye medresesinde ders vermiştir. Fıkıhda olduğu kadar, tefsir ve hadis ilmiyle de meşgul olmuştur. Bâtinî görüşlere sahip olduğu ileri sürülerek recm edilmiştir.

Önemli eserleri arasında "Ahkâmu'l-Kur'an," eseri de mevcuttur.

A'lam, V, 149; Keşfu'z-Zunûn, I, 20.

156- Kurtubî

Muhammed b. Ahmed b. Ebibekr b. Ferh Ebu Abdillah (v. 671/1273).

Kurtuba'nın yetiştirdiği değerli ulemadan biridir. Tefsir, hadis, fıkıh, kıraat ilimlerinde geniş bilgiye sahiptir. Ömrünü ibadet ve telifle geçirmiştir. Kurtuba'da ilim tahsilini tamamladıktan sonra Mısır'a gelmiş, Asyut'un kuzeyindeki Munyatu Beni Hasib kasabasına yerleşmiş, burada vefat etmiştir. Oğlu Şihabuddin Ahmed de ilim ehli olduğundan, çoğu meselelerde babasından nakillerde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an, Kitabu'l-Esmâ fi Şerhi Esmâi'l-Husna, et-Tezkâr fi Efdali'l-Ezkar, et-Tezkir fi Ahvâli'l-Mevta ve Umuri'l-Âhira, Şerhu't-Tekassî, Kem'u-Hirsi bi'z-Zuhd ve'l-Kanâ'a, Urcuze.

A'lam, VI, 217-18; Keşfu'z-Zunûn, I, 534; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 335; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 65-66.

157- Kuşeyrî

Abdurrahim b. Ebi'l-Kâsım Abdulkerim b. Hevâzin Ebu Nasr (v. 514/1120).

Nisabur'da doğmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra babasından hadis dinlemiştir. İmamu'l-Harameyn'den ders almış, özellikle akaid konusunda kendini yetiştirmiştir. Tasavvufta önde gelen isimlerdendir. Zâhiri ilimlere vukufu kadar tasavvufta da geniş bilgiye sahiptir. Nisabur'da uzun yıllar vaaz ve tedriste bulunmuştur. Hayatının sonlarına doğru dili tutularak konuşamaz olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: er-Risâle, Letâifu'l-İşârât, el-Murşid, et-Teysir fi't-Tefsir, el-Makâmât ve'l-Âdâb.

A'lam, IV, 120; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 45; Keşfu'z-Zunûn, I, 520, II, 1551; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 291-93.

158- Kutbu'r-Râzî

Muhammed b. Muhammed Kutbuddin Ebu Abdillah (v. 766/1365).

Rey şehrinde doğmuştur. Tahsilini bulunduğu bölgede yapmıştır. Tefsir, hadis, maânî, beyan ve felsefede geniş bilgiye sahiptir. Hayatının sonlarında Şam'a gelmiş, buradaki ikameti sırasında vefat etmiştir. Şam'daki Zâhiriye medresesinde ders vermiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Hâvî, Havâşi ale'l-Keşşâf, Şerhu'l-İşârât li İbni Sina.

A'lam, VII, 268; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 207; Keşfu'z-Zunûn, II, 1478, 1610; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 253-54.

159- el-Lâlikâî

Hibetullah b. Hasen b. Mansur et-Taberî Ebu'l-Kasım (v. 418/1027).

Aslen Taberistanlıdır. Bağdad'a yerleşmiştir. Hadis hıfzındaki şöhretinin yanı sıra, Şâfiî fukahası arasında da şöhrete sahiptir. Son günlerini Dinever'de geçirmiş, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: es-Sunen, Şerhu's-Sunne, Esmâu Ricâli's-Sahihayn, Kerâmetu'l-Evliya, Lügâtu'l-Kur'an.

A'lam, IX, 57; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 211; Keşfu'z-Zunûn, I, 88.

160- İmam Mâlik

Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Himyerî Ebu Abdillah (v. 179/795).

Mâlikî mezhebinin imamıdır. Medine'de doğmuş, bütün ilmini bu bölge ulemasından almıştır. Etbâuttâbiîn içinde hadis sahasında geniş bilgiye sahip olan İmam Mâlik, hadisleri tasnif ederek istinbatta bulunmuştur. Bu eseri Abbasi halifesi Mansur'un teşvikiyle yazılmış bir eserdir. İmam Mâlik, ilmi şahsiyetini korumasını gayet iyi bilmiş; Harun Reşid bizzat ayağına gelmiştir. Medine'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Muvatta, Tefsiru Garibi'l-Kur'an.

A'lam, VI, 128; Şezerâtu'z-Zeheb, I, 289-92; Keşfu'z-Zunûn, II, 1907.

161- Mâverdî

Ali b. Muhammed b. Habib Ebu'l-Hasen (v. 450/1058).

Şâfiî fukahasının önde gelen imamlarındandır. Basra'da Ebu'l-Kasım es-Saymerî'den fıkıh dersleri almış, Şam'a giderek Ebu Hamid el-İsferâyînî'nin derslerine devam etmiştir. Uzun yıllar Bağdat ve Basra'da ders vermiştir. Sahip olduğu geniş ilmi sayesinde devrin sultanı nezdinde büyük itibar görmüştür. Mezhebiyle ilgili bütün meselelere vakıf, güvenilir bir âlimdi. Yalnız kader konusunda Mutezileye yakın görüşlere sahip olduğundan, bu noktada itham edilmiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Hâvî, en-Nuket ve'l-Uyûn fi Tefsiri'l-Kur'an, el-Ahkâmu's-Sultâniyye, Edebu'd-Dünya ve'd-Din, A'lâmu'n-Nübüvve, el-İknâ, Esâsu'l-Kur'an, Kânunu'l-Vüzerâ, Nasihatu'l-Mülûk.

A'lam, V, 146-47; Keşfu'z-Zunûn, I, 19, II, 1978; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 285-86; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 423-25.

162- Mâzenî

Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temimî Ebu Abdillah (v. 536/1141).

Mâlikî fukahasındandır. Zamanın büyük âlimlerindendir. Sicilya adasında Mâzin veya Mâzen şeklinde okunan bir kabilede dünyaya gelmiştir. Kadı İyad'ın, şerhu'l-İkmâl'i kendisinden okuduğunu kaynaklar haber verir. Seksen üç yaşında iken Mehdiye şehrinde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Buhârî, el-Muallimu bi Fevâidi'l-Muslim, et-Telkin, el-Keşfu ve'l-İnba, İdahu'l-Mahsul fi'l-Usûl.

A'lam, VII, 164; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 114.

163- Mehâmilî

Huseyin b. İsmail b. Muhammed b. İsmail Ebu Abdillah (v. 330/941).

Bağdat ulemasındandır. Hadis sahasında sahip olduğu geniş bilgisi yanında, hadis ezberinde müksirûndan sayılmıştır. Küfe ve Fâris kadılıklarında, altmış seneye yakın hizmet yapmıştır. Bu vazifesindeki üstün kabiliyet ve başarısı ile tanınmıştır. Sonunda kadılıktan alınma teklifinde bulunmuş, bu teklifi kabul edilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Emâlî, el-Fevâid.

A'lam, II, 251.

164- Mehdevî

Ahmed b. Ammar Ebu'l-Abbas (v. 430/1030).

Mağrib'de Mehdiyye şehrine nisbetle tanınır. Kıraat ve tefsir sahasında sahip olduğu geniş bilgisiyle şöhrete ulaşmıştır. Tahsil için bazı ilim merkezlerini dolaşmış, Muhammed b. Sufyan'dan ve dedesinden okumuş, Mekke'de Ahmed b. Muhammed el-Kantarî'den ders almıştır. Vefat tarihi kesin olarak bilinmemekte, Zehebi'nin ifadesine göre h. 430'dan sonra vefat ettiği kaydedilmektedir.

Önemli eseri, el-Hidaye fi'l-Kıraati's-Seb ile Tefsir'idir.

Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 56.

165- Mekkî b. Ebî Talib

Aslen Kayravanlı'dır. İlk tahsilini burada yapmış, sonra Kurtuba'ya yerleşmiştir. Bir ara Mekke ve Mısır'a gitmiş, Kur'an ilimleri üzerinde kendini yetiştirmiştir. Geniş ilmi ve tesirli hitabetiyle tanınmıştır. Seksene yakın eser yazmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tabsıra fi'l-Kıraati's-Seb'a, et-Tezkira, el-Îdah fi'n-Nâsihi ve'l-Mensuhi, el-Mucez, el-Vakfu ve'l-İbtida, Garibu'l-Kur'an.

A'lam, VIII, 214; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 260-61; Keşfu'z-Zunûn, I, 339; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 337-38.

166- Moğoltâyî

Moğoltâyî b. Kılıç b. Abdillah Alauddin Ebu Abdillah (v. 762/1361).

Türk asıllıdır. Ensab ilmindeki geniş bilgisi ve hadis ezberiyle tanınmış, Mısır'a yerleşerek ilim ve irfanını orada kazanmış, muzafferiyye medresesinde hadis dersleri vermiştir. Bu dersler, dinleyenlerin tepkisiyle karşılanmış, aleyhinde bazı faaliyetlere yol açmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Buharî, Şerhu Suneni İbnu Mâce, Ez-Zuhru'l-Bâsim fi Sırâti Ebi'l-Kâsım, el-İşâre fi's-Sira, el-Vâdihu'l-Mubin.

A'lam, VIII, 196-97; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 197.

167- Muberrid

Muhammed b. Yezid b. Abdilekber b. Umeyr b. Hassan el-Ezdî Ebu'l-Abbas (v. 286/899).

Basra'da dünyaya gelmiştir. Tahsil için Bağdat'a gelerek, Ebu Osman

el-Mâzenî, Ebu Hâtim es-Sicistâni gibi ulemadan ders almıştır

el-Mâzenî, Ebu Hâtim es-Sicistâni gibi ulemadan ders almıştır. Nahivde ve lügatta zamanın şeyhi mertebesine yakselmiş bu şöhreti günümüze kadar devam etmiştir. İsmi, iki türlü okunmaktadır. Aslında Müberrid şeklindeki ifade Küfe uleması tarafından değiştirilmiş, Müberred şeklinde okunmuştur. Zamanın uleması arasında, sika rivayetleriyle tanınmıştır. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Kâmil fi'l-Lüga, Maani'l-Kur'an, İrabu'l-Kur'an İhticacu'l-Kıraat, el-Muktadab, Kitabu'l-İştikak.

A'lam, VIII, 15; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 190; Keşfu'z-Zunûn, II, 1382; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 267-270.

168- Muhammed b. Ahmed b. Şâkir el-Kattan Ebu Abdillah (v. 407/1016).

Şâfiî ulemasındandır. Hadisi, Abdullah b. Verd ve diğer muhaddislerden rivayet etmiştir. Mısır'da doğup büyümüş, ilmini burada elde etmiştir.

Önemli eseri, Fedâilu İmam Şâfiî'sidir.

Şezerâtu'z-Zeheb, III, 385; Keşfu'z-Zunûn, II, 1275.

169- Muhammed b. Sufyan el-Kayravânî Ebu Abdillah (v. 415/1024).

Kıraat âlimidir. Aslen Kayravanlıdır. Fıkıh dersini Ebu'l-Hasen el-Kâbisi'den, kıraatı da İbnu Galbun'dan almıştır. Dâni'nin ifadesine göre kuvvetli hıfza ve zekaya sahipti.

Önemli eseri, el-Hâdi fi'l-Kıraat'tır.

A'lam, VII, 16; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 203-204; Keşfu'z-Zunûn, II, 2027.

170- Muhâsibî

Hâris b. Esed Ebu Abdillah (v. 243/857).

Tasavvuf ehli arasında isim yapmış önemli bir şahsiyettir. Usul ve muâmelat sahasındaki şöhretiyle de tanınmıştır. Basra'da doğmuş, burada ilim ve irfanını tamamlamıştır. Zamanında pek çok Bağdat ulemasına hocalık etmiş, kelâm ilmine vâkıf olduğundan Mutezile'ye karşı tutumuyla bilinir. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Fehmu's-Sunen, Âdâbu'n-Nufûs, Şerhu'l-Ma'rife, el-Ba'su ve'n-Nuşûr, er-Riâye li Hukukillah, Kitabu'l-Vesâyâ, Kitabu't-Tevehhüm.

A'lam, II, 153-54; Keşfu'z-Zunûn, I, 908.

171- Mukâtil

Mukâtil b. Süleyman b. Kesir el-Ezdî Ebu'l-Hasen (v. 150/767).

Etbauttâbiûn müfessirlerindendir. Mucâhid, Ata b. Ebî Rabah, Ebu İshak, Dahhâk b. Muzahim, Muhammed b. Müslim'den hadis rivayet etmiş, ilmini bunlardan almıştır. İmam Şâfiî'den yapılan bir rivayette, tefsir'de Mukâtil b. Süleyman, Şiirde Zeheyr b. Ebî Sulmâ, kelâmda ise Ebu Hanife'den daha geniş bilgiye sahip bir kimse olmadığı, müracaat edilecek yegane kişilerin bunlar olduğu söylenir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Vucûh ve'n-Nezâir, et-Tefsiru'l-Kebir, en-Nâsih ve'l-Mensuh, Kitabu'l-kıraat, Muteşâbihu'l-Kur'an, er-Raddu ale'l-Kaderiyye.

A'lam, VIII, 206; Keşfu'z-Zunûn, I, 469; Şezerâtu'z-Zeheb, I, 227; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 330-31.

172- Muntecebuddin

Huseyin b. Ebi'l-İzz Raşid Ebu Yusuf el-Hemedânî (v. 643/1245).

Aslen Hemedanlıdır. Tahsilini Mısır ve Şam'da tamamlamıştır. Kıraat ve Arap dilinde geniş bilgiye sahip olmuştur. Kur'an'ı dört vecih üzere okumuştur. Cemâlu'l-Kurra sahibi Sehâvî'nin verdiği dersler yanında Muntecebuddin'in dersleri sönük kalmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: İrabu'l-Kur'an, Şerhu'l-Mufassal, Şerhu'ş-Şatıbiyye.

A'lam, VIII, 222; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 227; Keşfu'z-Zunûn, I, 123; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 333-34.

173- Mursî

Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Ebi'l-Fadl Şerefuddin Ebu Abdillah (v. 655/1257).

Nahiv, edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh ve usulünde geniş bilgiye sahip olan el-Mursî, tahsiline Horasan'dan başlamış, bir müddet Halep ve Şam'da bulunmuş, Musul'a geçerek buradan hacca gitmiş, dönüşünde Şam'da kıraat dersi vermiş, hicri 624'de Mısır'a gelmiştir. Kıraatı İbnu Glabun, Nahvi Ebu'l-Hasen ed-Dânî, Tayyib b. Muhammed, Şeûbînî, Tâcuddin el-Kindî, usul ilmini de İbrahim b. Tokmak ve Âmidî'den almıştır. Hadisi İbnu Abdissemî ve İbnu Mânidânî' den dinlemiştir. Sahihu'l-Müslim'i senedsiz olarak ezberlemiştir. Şam'a giderken Ariş ile Za'ka arasında, yolda vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tefsiru'l-Kebir, et-Tefsiru'l-Evsat, Muhtasaru'l-Müslim, el-Kâfi, ed-Davâbitu'n-Nahviyye fi İlmi'l-Arabiyye, el-İmlau ale'l-Mufassal.

A'lam, VII, 110; Keşfu'z-Zunûn, I, 455; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 269; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 168-172.

174- Musa b. Ukbe

Musa b. Ukbe b. Ebi Ayyâş el-Esedî Ebu Muhammed (v. 141/758).

Medine'de doğup büyüyen, tabiûn içinde sîretu'n-Nebi'yi en iyi bilen, hadis rivayetinde sika olarak tanınan bir âlimdir. Urve ve Ummu Hald'den rivayet ettiği gibi, gördüğü bazı Sahabeden de ilim almıştır. Medine'de vefat etmiştir.

Önemli eseri, Kitabu'l-Megazi'dir.

A'lam, VIII, 276; Şezerâtu'z-Zeheb, I, 209-210; Keşfu'z-Zunûn, II, 1747.

175- Muzafferî

İbrahim b. Abdillah b. Abdilmun'im el-Hamevî Şihabuddin Ebu İshak (v. 642/1244).

Şam'ın Hama şehrinde doğmuştur. İbnu Ebi'd-Dem adıyla da meşhurdur. Tahsiline doğduğu şehirde başlamış, Bağdat'a giderek fıkıh derslerine devam etmiş, Mısır'da hadis ilmiyle uğraşmış, daha sonra ders vermeğe başlamış, hadis rivayet etmiştir. Şâfiî ulemasından olan Muzafferî tarih ilmiyle de meşgul olmuştur. Birkaç defa kadılık yapmıştır. Doğduğu şehir olan Hama'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Tarihu'l-Muzafferî, et-Tarih, Tedkiku'l-İnaye fi Tahkiki'r-Rivaye, Edebu'l-Kâdî.

A'lam, I, 42; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 213; Keşfu'z-Zunûn, I, 305.

176- Nahhas

Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yunus Ebu Cafer (v. 338/950).

Mısır'da doğmuştur. Tahsil için Irak'a gitmiş, Zeccac'dan nahiv dersleri almıştır. İbnu Ebi Gaylân el-Begavî, İbnu Ebi Ahvas gibi ulemadan ilim tahsil etmiştir. Buradan Ramle'ye geçmiş, Ubeydullah b. İbrahim el-Bağdadî, İbnu'l-Enbârî ve Ahfeş'den okumuştur. Mısır'da Ebu Cafer et-Tahavî, Nesei ve Bekr b. Sehl ed-Dimyâtî'den ders almıştır. Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nasih ve'l-Mensuh, Maani'l-Kur'an, İrabu'l-Kur'an, Tefsiru'l-Kur'an, el-Kâfi fi İlmi'l-Arabiyye, Kitabu'l-İştikak, Edebu'l-Kuttab.

A'lam, I, 199; Keşfu'z-Zunûn, II, 1921; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 346; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 67-70.

177- Necmuddin Tûfî

Süleyman b. Abdilkaviyy b. Abdilkerim es-Sarsarî Ebu'r-Rabi (v. 716/1316).

Hanbelî fukasındandır. Irak'daki Sarsar şehrinde dünyaya gelmiştir. Bağdat'a gelerek tahsilini burada tamamlamıştır. Şam ve Mısır'a gitmiş, buranın ilim erbabıyla temasta bulunmuş, kendilerinden istifada etmiştir. Daha sonra Mekke ve Medine'ye giderek bir müddet kalmıştır. Filistin'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Fevâsil'l-Âyât, Bugyetu's-Sâil, el-İksir fî Kavâidi't-Tefsir, el-İşârâtu'l-İlahiyye, Mi'racu'l-Vusul, Tuhfetu ehli'l-Ebeb.

A'lam, III, 189-190; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 39-40; Keşfu'z-Zunûn, 1293.

178- Nesefî

Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Ebu'l-Berekât (v. 701-710/1302/1310).

Hanefî fukahasındandır. Başta fıkıh olmak üzere tefsir, hadis ve usul ilminde zamanın önde gelen şahsiyetlerindendir. Ceyhun ile Semerkant arasında bulunan Nesef şehrine nisbetiyle tanınmıştır. İsbahan'a bağlı İzeş kasabasındandır. Burada vefat etmiştir. Vefat tarihi hakkında 701 veya 710 olmak üzere farklı görüşler mevcuttur.

Tefsirini, Zemahşerî ve Begavî tefsirlerinden büyük çapta istifade ederek yazmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Tevil, Kenzu'd-Dekâik, el-Menar, Keşfu'l-Esrar fî Şerhi'l-Menâr, el-Vâfî, el-Kâfî fî Şerhi'l-Vâfî, Umdetu'l-Akâid.

A'lam, IV, 192; Keşfu'z-Zunûn, II, 1640-41.

179- Neseî

Ahmed b. Ali b. Şuayb b. Ali b. Sinan Ebu Abdirrahman (v. 303/915).

Kutub-i sitte imamlarındandır. Aslen Horasan'a bağlı Nesâ kasabasındandır. Hadis toplamak için çeşitli beldelere gitmiş, sonunda Mısır'a yerleşmiştir. Mısır uleması kendisini çekemediğinden buradan ayrılıp Filistin'in bir kasabası olan Ramle'ye gelmiş, burada vefat etmiş, Beytu'l-Makdis'de defnedilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: es-Sunenu'l-Kubra, el-Muctebâ, ed-Duafâ, Musned-i Malik.

A'lam, I, 164; Keşfu'z-Zunûn, II, 1006; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 239.

180- Nevevî

Yahya b. Şeref b. Murrî b. Hasen Muhyiddin Ebu Zekeriyya (v. 676/1277).

Şam'da Nevâ denilen yerde dünyaya gelmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Hadis ve fıkıhda şöhret sahibi ulemadandır.

Önemli eserleri şunlardır: er-Ravda, Şerhu'l-Muhezzeb, Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Lüga, et-Takrib ve't-Teysir, el-İdah, et-Tibyan fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'an, Menâru'l-Huda fi'l-Vakfi ve'l-İbtida, el-Ezkar, el-Mubhemat min Ricali'l-Hadis, Menâkıbu'ş-Şâfiî.

A'lam, IX 184-85; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 354-56; Keşfu'z-Zunûn, I, 688-89).

181- Râfiî

Abdulkerim b. Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Fadl Ebu'l-Kâsım İmaduddin (v. 623/1226).

Kazvin'e bağlı Râfi şehrinde dünyaya gelmiştir. Şâfiî fıkhında şöhret bulmuştur. Zamanın bütün Şâfiî uleması, kendisine müracaatta bulunmuştur. Fıkıhdaki şöhreti kadar, tefsir, hadis ve usul ilminde de şöhrete ulaşmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu Musnedi'ş-Şâfiî, el-Aziz fî Şerhi'l-Veciz, el-Emâli eş-Şâriha ala Mufredâti'l-Fâtiha, el-İcaz fî Ahtâri'l-Hicaz.

A'lam, IV, 179; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 108-109; Keşfu'z-Zunûn, I, 164, 205; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 235-37.

182- Râgıb el-İsbahânî

el-Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal Ebu'l-Kâsım (v. 502/1108).

İsfahân'da yetişen ulemadandır. Bağdat'a yerleşmiştir. Ehl-i Sünnet uleması arasında Gazzâli derecesinde şöhrete ulaşmıştır. Kaynaklarda hayatı hakkındaki bilgi oldukça azdır. Vefat tarihi hakkında da değişik rakamlar verilmiştir. Mukaddime-i Tefsir

Önemli eserleri şunlardır: Mufredâtu'l-Kur'an, Câmiu't-Tefsir, ez-Zeri'a ila Mekârimi'ş-Şeri'a, el-Alak, Efânînu'l-Belâga, el-Muhadarât.

A'lam, II, 279; Keşfu'z-Zunûn, II, 1773; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 329.

183- Ruayhî

Ahmed b. Yusuf b. Mâlik Ebu Cafer (v. 779/1378).

Endülüs'de yetişen ulemadandır. Âmâ İbnu Cabir'le birlikte hac farizası için yola çıkmışlar seferde Ebu Hayyan, Ahmed b. Ali el-Cezerî, Hâfız el-Mezzi gibi ulemadan ilim tahsilinde bulunmuştur. Arap dili ve şiirine vukufiyeti ile şöhret bulmuştur. Otuz sene Haleb'de kalmış, pek çok ulema kendisinden istifade etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Tuhfetu'l-Akrân fi Ma Kurie bi't-Teslisi min Hurufi'l-Kur'an, Şerhu'l-Bediiyye.

A'lam, I, 260; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 260-61.

184- Rummânî

Ali b. İsa b. Ali b. Abdillah Ebu'l-Hasen (v. 384/994).

Sâmerrâ veya Bağdat'ta dünyaya gelmiş, fakirlik içinde büyümüş olmasına rağmen ilim tahsilini bırakmamış, lügat ve nahivde kendini yetiştirmiştir. Bunun yanı sıra mantık, felsefe ve astronomi ile uğraşmıştır. Ayrıca Kur'an ilimleri ve tefsirle de meşgul olmuştur. İtizali görüşleriyle şöhret bulmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Tefsiru'l-Kebir, el-Camiu fi Ulumi'l-Kur'an, en-Nuketu fi İcazi'l-Kur'an, el-Ekvan, Maâni'l-Huruf, Şerhu Kitabi Sibeveyh, el-Esmâu ve's-Sıfat.

A'lam, V, 134; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 109; Keşfu'z-Zunûn, II, 1729; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 419-421.

185- Sâgânî

Hasen b. Muhammed b. Hasen b. Haydar el-Adevî Radiyuddin (v. 650/1252).

Lahor'da dünyaya gelmiş, Gazne'ye yerleşerek tahsiline burada başlamış, Bağdat'a gitmiş, Ebu'l-Futuh b. Husari ve Said b. Razzaz gibi ulemadan ders almış, bir ara Yemen'de bulunmuş, Bağdat'ta iken vefat etmiş, cenazesi Mekke'ye getirilerek buraya defnedilmiştir. Sâgânî, Gazneliler devrinde yaşamış büyük bir Türk âlimi olmakla beraber aynı zamanda devrinin de en büyük dil âlimidir. Bunun yanı sıra, fıkıh ve hadis sahalarındaki geniş bilgisiyle de tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Mecmeu'l-Bahreyn fi'l-Lüga, et-Tekmile, el-Lubab, eş-Şevârid fi'l-Lügât, el-Eddâd, Meşâriku'l-Envâr, Şerhu'l-Buharî.

A'lam, II, 232; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 250; Keşfu'z-Zunûn, II, 1599.

186- Saîdî

Muhammed b. Berekât b. Hilal b. Abdilvâhid el-Mısrî Ebu Abdillah (v. 520/1126).

Yaşadığı devrin en büyük dil âlimi idi. Abdulaziz ed-Darrab ve el-Kudâî'den hadis rivayet etmiştir. Bir asırlık ömür sürdükten sonra vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: en-Nâsih ve'l-Mensuh, Hitâtu Mısır.

A'lam, VI, 276; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 62; Keşfu'z-Zunûn, I, 715-16.

187- Sa'lebî

Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nisaburî Ebu İshak (v. 427/1035).

Nisabur'da doğmuş, tahsilini burada tamamlamış, Kur'an ilimleri sahasında zamanın önde gelen müfessiridir. Tasavvufta üstün mertebeye ulaşmış, taraf-ı ilahiden bir çok keşiflere mazhar olmuştur. Ayrıca tarih ilmiyle de meşgul olmuştur. İbnu Huzeyme, Ebu Muhammed el-Mahledî, Ebubekr b. Hânî ve Ebubekr b. Mihran el-Mukrî gibi zevattan istifade etmiş, meşhur müfessir el-Vâhidî'nin hocası olmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Keşf ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, el-Arâis fi Kısası'l-Enbiya, Rabiu'l-Muzekkirîn.

A'lam, I, 205-206; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 230-31; Keşfu'z-Zunûn, II, 1488; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 66.

188- Seâlibî

Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil Ebu Mansur (v. 426/138).

Nisabur ulemasındandır. Arap dili ve edebiyatında yazdığı eserleriyle meşhurdur. Mesleği dericilik olduğu, daha ziyade tilki derisi alıp sattığı için bu lakabı almıştır. Tarih sahasındaki bilgisiyle de tanınmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Fıkhu'l-Lüga, Yetimetu'd-Dehr, el-İcaz ve'l-icâz, Mekârimu'l-Ahlak, el-Maksur ve'l-Memdud.

A'lam, IV, 311; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 246-47; Keşfu'z-Zunûn, II, 1288.

189- Secâvendî

Muhammed b. Tayfur el-Gaznevî Ebu Abdillah (v. 560/1165).

Gazneliler devrinin yetiştirdiği müfessir ve kıraat âlimidir. Hakkında, kaynaklardan yeterli bilgi sağlamamız mümkün olmadı, pek az bilgi verilmiştir. Vefat tarihi bile ihtilaflı olup, altıncı hicri asrının ortalarında vefat ettiği söylenir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Vakfu ve'l-İbtida, ilelu'l-Kıraat, el-İdah fi'l-Vakfi ve'l-İbtida, Kitabu't-Tefsir.

A'lam, VII, 48; Keşfu'z-Zunûn, II, 1471; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 155-56.

190- Sehâvî

Ali b. Muhammed b. Abdissamed b. Abdilehad el-Hemedânî Alemuddin Ebu'l-Hasen (v. 643/1245).

Mısır'ın batısındaki Sehâ köyünde dünyaya gelmiştir. Tahsiline Kahire'de başlamış, değişik ulemadan ders okumuştur. Kıraat ilmini bizzat Şâtibî'den okumuştur. Sonra Şam'a yerleşmiş, Umeyye camiinde kırk seneden fazla ted-

riste bulunmuş, tefsir, hadis ve kıraat sahasında pek çok talebe yetiştirmiş, Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Cemâlu'l-Kurra ve Kemâlu'l-İkra, Şerhu'r-Raiyye, hidayetu'l-Murtab, Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşeri, Şerhu'ş-Şâtibiyye, el-Kevkebu'l-Vakkad.

A'lam, V, 154; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 222-23; Keşfu'z-Zunûn, I, 593; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 425-428.

191- Sefâkusî

İbrahim b. Muhammed Burhanuddin Ebu İshak (v. 742/1342).

Maliki fukahasındandır. Tahsilini Mısır ve Şam'da yapmış, buradaki ulemadan istifade etmiştir. Uzun yıllar ders vermiş, bu arada fetva makamında da bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Mucid fi İrabi'l-Kur'ani'l-Mecid, Şerhu İbni'l-Hacib.

A'lam, I, 61; Keşfu'z-Zunûn, I, 122.

192- Sekkâkî

Yusuf b. Ebibekr b. Muhammed b. Ali el-Havârzimî Siracuddin Ebu Yakub (v. 626/1229).

Havârzim'de doğmuştur. Tahsiline burada başlamış, Şeyhulislam Mahmud b. Said el-Hârisî ve Sedid b. Muhammed Hannâtî gibi ulemadan ders almıştır. Hanefî mezhebine mensup olan Sekkâki, sarf-nahiv, maâni-beyan ve aruzda geniş bilgi ve kabiliyete sahipti. Aynı zamanda kelam ilminde de geniş bilgiye sahip olduğundan, yetiştirdiği talebelere, bu sahada bilgi vermiştir. Doğduğu şehirde vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Miftâhu'l-Ulûm, Risâle fi ilmi'l-Munazara.

A'lam, IX, 294; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 122; Keşfu'z-Zunûn, II, 1762-68.

193- Silefî

Ahmed b. Muhammed b. Silefe el-İsfahânî Sadruddin Ebu Tahir (v. 576/1180).

İsfahan'da yetişen ulemadandır. Ebu Abdillah es-Sakafi, Ahmed b. Ahmed b. Abdilgaffar b. Eşte gibi pek çok İsfahan ulemasından ders almıştır. Bir ara Bağdat'a gitmiş, buranın ulemasıyla tanışmış, Kiyelherasî ve Ebu Bekr eş-Şaşi'den fıkıh dersleri almıştır. Pek çok beldeyi dolaşmış, hadis dinlemiştir. Sonunda İskendireye'ye yerleşerek Vezir Zâhir el-Ubeydî'nin inşa ettirdiği medresede otuz seneye yakın ders okutmuştur. İskenderiye'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Tuyûriyyât fi'l-Hadis, Mu'cemu Meşihati İsfahan, Mu'cemu Şuyuhi Bağadad, Mu'cemu's-Sefer.

A'lam, I, 209; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 255.

194- Subkî

Ali b. Abdilkâfi b. Ali b. Temmam b. Yusuf Takiyyuddin Ebu'l-Hasen (v. 756/1355).

Mısır'da Munufiyye'ye bağlı Subk köyünde dünyaya gelmiştir. İlim tahsilinde bulunmak üzere Kahire'ye gitmiş, kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve usulü üzerinde devrin ulemasından ders almış, nahiv ilmini de Ebu Hayyan'dan öğrenmiştir. Tasavvufa yakın ilgi duyan Subkî, Atâullah el-İskenderî'nin sohbetinde bulunmuştur. Mısır ve Şam'da kadılık yapmış, çeşitli medreselerde ders vermiştir. Şam'da bulunduğu sırada hastalanmış, Mısır'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-İgrid fi'l-Hakikati ve'l-Mecaz ve'l-Kinaye ve't-Tariz, el-İktinas fi'l-Farki Beyne'l-Hasr ve'l-İhtisas, es-Seyfu'l-Meslul ala Men Sebbe'r-Resûl, Tefsiru'l-Kur'an, el-İbtihac fi Şerhi'l-Minhac.

A'lam, V, 116; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 180-181; Keşfu'z-Zunûn, I, 130; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 412-16.

195- Suddî

İsmail b. Abdirrahman b. Ebi Kerime Ebu Muhammed (v. 127/744).

Aslen Hicaz'lıdır. İbnu Abbas, Enes gibi Sahabe'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebu Avane, eş-Sevri, Hasen b. Salih, Ebubekr b. Ayyaş gibi zevat rivayet etmişlerdir. Tefsire dair zayıf rivayetleriyle tanınır. Şia'ya mensub olmakla itham edilmiştir.

Bir tefsiri olduğu bilinmektedir. Buharî, kendisinden rivayette bulunmuştur.

A'lam, I, 313; el-Lubab, I, 537; Keşfu'z-Zunûn, I, 448; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 109.

196- Suheylî

Abdurrahman b. Abdillah b. Ahmed b. Esbağ Ebu'l-Kâsım (v 581/1185).

Endülüs ulemasındandır. Gırnata'nın Mâleka kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsilini yaşadığı bölgede tamamlamış, zamanın meşhur uleması Süleyman b. Yahya ve Ebu Mansur b. Hayr'dan kıraat ilmini almış, İbnu Arabî, İbnu Tahir ve İbnu't-Tarâve gibi fakihlerden nakillerde bulunmuştur. Başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere, kıraat, tefsir, hadis, tarih ve ensab ilmi ile, kelam ve usul sahalarında şöhrete ulaşmıştır. Şevval ayında Merakeş'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tarif ve'l-İlam fi Mâ Vakaa fi'l-Kur'an mine'l-Esmâi ve'l-A'lam, er-Ravdu'l-Unuf, el-İdah ve't-Tebyin, Meseletu's-Sırr fî Avâridi'-Deccal, Neticetu'l-Fikr.

A'lam, IV, 86; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 271-72; Keşfu'z-Zunûn, I, 421-22; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 266-68.

197- Süleymu'r-Râzî

Süleym b. Eyyub b. Süleym Ebu'l-Feth er-Râzi (v. 447/1055).

Şam ulemasındandır. Tahsiline burada devam etmiş, genç yaşında lügat, nahiv, tefsir ve maâni ilimlerini öğrenmiş,kırk yaşında Ebu Hâmid el-İsferâyî'nin talebesi olmuş, kendisinden fıkıh ilmini almıştır. Hocası vefat edince yerine geçmiş, derslerini yürütmüştür. Sonra Şama'a giderek tedrise başlamış, pek çok kimseyi okutmuştur. Bunlar arasında Şeyh Nasru'l-Maksî'yi sayabiliriz. Nahiv ilmini İbnu Fâris, el-Cûfi gibi üstatlardan öğrenmiştir. Hac farizasından dönerken Cidde sahilinde denizde boğulmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: Diyâu'l-Kulûb, Garîbu'l-Hadis, el-Mucerred, Kitabu Ruûsi'l-Mesâil fi'l-Hilaf, Kitabu'l-İşâra, Kitabu'l-Furu'.

A'lam, III, 176; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 275-76; Keşfu'z-Zunûn, II, 1091; Tabakâtu'l-Müfessirîn, 196-97.

198- Suneyd

Suneyd b. Dâvud Ebu Ali el-Missîsî (v. 226/840).

Tefsir ve hadis sahasında geniş bigiye sahipti. Hammad b. Zeyd, Cafer b. Süleyman, Abdullah b. Mubarek ve Ebubekr b. Ayyaş'dan hadis rivayet etmiş, kendisinden de Ebubekr el-Asram, Ebu Zur'a, Ahmed b. Ebi Hayseme ve Abdulkerim ed-Deyrâkulî gibi muhaddisler rivayette bulunmuştur. Ebu Hatim, sika olduğunu ifade ederken, Nesei sika olmadığını söyler.

Eser olarak, Muhammed b. İsmail es-Sâig'den rivayet ettiği tefsiri bilinmektedir.

Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 20 9.

199- İmam Şâfiî

Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şâfii, Ebu Abdillah (v. 204/820).

Gazze'de doğmuştur. Mekke'ye gitmiş, tahsilini burada tamamlamıştır. Fıkıh ilmini, Müslim b. Hâlid ez-Zenci ve diğer ulemadan almıştır. Amcası Muhammed b. Ali'den, İmam Mâlik'den, İsmail b. Cafer'den hadis öğrenmiştir. Kurayş içinde ok atmada mahirdi, her atışta yüzde yüz isabet ettirirdi. Ayrıca şiir, lügat ve tarih bilgisine sahipti. Bu arada her ramazan altmış kere hatim yapardı. Muvaata'ı ezberlemiş, müellifine okumuştur. Henüz yirmi yaşında iken, hocası Müslim b. Hâlid fetvâ vermesine müsaade etmiştir. Dört hak mezheb imamından biridir. Mısır'da elli dört yaşında iken vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'l-Umm, er-Risâle, İhtilafu'l-Hadis, el-Mevâris, es-Sebku ve'r-Ramyu, Fedâilu Kurayş, Ahkamu'l-Kur'an, es-Sunen, Edebu'l-Kadı.

A'lam, VI, 249-50; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 143; Keşfu'z-Zunûn, I, 164, II, 1397; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 98-100.

200- Şerefu'l-Bârizî

Hibetullah b. Abdirrahim b. İbrahim el-Hamevî Şerefuddin Ebu'l-Kasım (v. 738/1338).

Şam'ın Hamâ şehrinde doğmuştur. İlk tahsilini babası ve dedesinden almıştır. Daha sonra değişik ulemadan ders almış, kıraat-ı seb'ayı okumuş, İbnu Malik'den nahiv öğrenmiştir. Uzun senler ders vermiş, Hama kadılığında bulunmuştur. Hayatının sonlarında gözleri görmez olmuştur. Hama'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Esrâru't-Tenzil, Teysiru'l-Fetâvi fî Tahriri'l-Hâvî, Ravdâtu'l-Cinân fi Tefsiri'l-Kur'an, el-Vefâ fi Ehâdisi'l-Mustafa, Dabtu Garibi'l-Hadis, Bediu'l-Kur'an, en-Nâsih ve'l-Mensuh.

A'lam, IX, 60; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 119; Keşfu'z-Zunûn, I, 83; Tabakâtu'l-Müfessirîn, 250-51.

201- Şerifu'l-Murteda

Ali b. Huseyn b. Musa b. Muhammed b. İbrahim Ebu'l-Kasım (v. 436/1044).

Hz. Ali'nin soyundandır. Bağdat'ta doğmuş ve orada vefat etmiştir. Şia mezhebinin ileri gelenlerindendir. Kelam, şiir ve lügat sahasında şöhret bulmuştur. Kizb'le tanınan kimselerden hadis rivayet etmiştir. Eserlerinin çoğu Şia mezhebi ile ilgilidir.

Önemli eserleri şunlardır: Emâli'l-Murtedâ adı ile tanınan ed-Durar ve'l-Gurar fi'l-Muhâdarât, eş-Şâfii fi'l-İmame, et-İntisar, Tenzihu'l-Enbiya, el-Mesailu'n-Nahviyye, İnkâzu'l-Beşer mine'l-Cebri ve'l-Kader.

A'lam, V, 89; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 256-58; Keşfu'z-Zunûn, I, 749.

202- Tabarânî

Süleyman b. Ahmed b. Eyyub b. Mutayr Ebu'l-Kâsım (v. 360/971).

Şam'ın Taberiyye kasabasında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda tahsiline başlamış, Şam, Mekke-Medine, Yemen, Mısır, Bağdad, Kufe, Basra ve İsfahan şehirlerinde ilim meclislerine katılmış, binden fazla şeyhden rivayette bulunmuştur. Şöhreti özellikle hadis sahasında yapmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Mu'cemu'l-Kebir, Mu'cemu'l-Evsat, Mu'cemu's-Sagir, Delâilu'n-Nübüvve, el-Evâil.

A'lam, III, 181; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 30; Keşfu'z-Zunûn, II, 1727; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 198-201.

203– Taberî

4.44

Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir Ebu Cafer (v. 310/923).

Taberistan'ın Âmil kasabasında dünyaya gelmiştir. Tahsiline küçük yaşta başlamış, yedi yaşında iken hıfzını tamamlayıp, Irak, Şam ve Mısır'a giderek, Zamanın pek çok ilim erbabından ders almıştır. Başta tefsir olmak üzere hadis, kıraat, tarih, fıkıh gibi sahalarda kendini yetiştirmiştir. Her biri ayrı önem taşıyan değerli eserler bırakmıştır. Bağdad'a yerleşerek burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Câmiu'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an, İhtilâfu'l-Fukaha, el-Kıraat, Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk, İhtilâfu Ulemâi'l-Emsar, et-Tebsir fî Usuliddin. Câmiu'l Beyan an Te'vili'l Kur'an

A'lam, VI, 294; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 260; Keşfu'z-Zunûn, I, 33, 437; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 106-116.

204– Tâcuddin İbnu's-Subkî

Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkâfi Ebu Nasr (v. 771/1370).

Kahire'de doğmuştur. Babası Takiyyuddin ile birlikte Şam'a yerleşmiştir. Burada kadılık vazifesinde bulunmuş, bir takım yanlış fetvaları yüzünden, hiçbir kadı'nın görmediği işkenceye maruz kalmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Tabakâtu'ş-Şafiiyyeti'l-Kubra, Cemu'l-Cevâmi', Men'ul-Mevânî, Tevşihu't-Tashih, el-Eşbah ve'n-Nezâir, Tabakâtu'l-Vusta ve's-Sugra.

A'lam, IV, 335; Keşfu'z-Zunûn, II, 1099; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 221-22.

205– Telemnekî

Ahmed b. Muhammed b. Abdillah Ebu Ömer el-Meâfirî (v. 429/1038).

Endülüs'ün doğusunda bulunan Telemneke şehrinde doğmuş, tahsili için Kurtuba'ya gelmiş, sonra Şam'a giderek Dimyâtî ve İbnu Galbûn gibi kurra'dan ders almış, daha sonra Tunus'a geçerek İbnu Ebi Zeyd'den okumuştur. Kur'an ilimleri, kıraat ve irab mevzuunda geniş bilgiye sahipti. Kurtuba'ya yerleşti, burada tedrise başladı, oradan Meriyye'ye, Mursiye'ye ve Serakusta'ya gitti, sonunda Talemenke dönerek burada vefat etti.

Önemli eserleri şunlardır: Kitabu'r-Ravda, el-Vusul ila Marifeti'l-Usul, el-Beyan fi İrabi'l-Kur'an, Tefsiru'l-Kur'an, ed-Delil ila Marifeti'l-Celil.

A'lam, I, 206; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 243-44; Tabakâtu'l-Müfessirîn, I, 77-79.

206– Tayâlisî

Süleyman b. Davud b. Cârud Ebu Dâvud (v. 204/819).

Hadis âlimlerindendir, aslen İranlıdır, Basra'ya yerleşmiş, burada vefat etmiştir. Şu'be, Seri, Ebu Avane gibi muhaddislerden hadis dinlemiştir. Ahmed b. Hanbel, İbnu'l-Medenî ve Ebu Şeybe gibi muhaddisler de kendisinden rivayet etmişlerdir. 30 000 hadisi ezberden okuyacak kadar üstün zekaya sahipti.

Önemli eseri, Musnedi'dir.

A'lam, III, 187; el-Lubâb, III, 293.

207– Teftezânî

Mesud b. Ömer b. Abdillah Sa'duddin (v. 791/1389).

Horasan beldesindeki Teftâzân şehrinde doğmuş, tahsilini burada tamamlamıştır. Zamanın meşhur âlimlerinden ders almıştır. Kendini daha ziyade maâni-beyan, usul ve mantık sahasında yetiştirmiştir. Aynı zamanda Şafii fıkhına hakimdi. Sahip olduğu bilgi sayesinde şöhreti bütün İslam âlemine yayılmış, verdiği eserlerle hizmette bulunmuştur. Timurlenk kendisini Semerkant'e sürmüş, burada vefat etmiş, cenazesi tekrar Serahs'e getirilmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu Akâidi'n-Nesefi, Şerhu'l-Adud, Şerhu't-Telhis, et-Telvih ale't-Tenkih, el-Mutavvel, Şerhu'l-Keşşaf.

A'lam, VIII, 113-14; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 319-20; Keşfu'z-Zunûn, II, 1722; Tabakâtu'l-Müfessirîn, II, 319.

208– Temimî

Muhammed b. Ahmed b. Sa'id Ebu Abdillah (v. 380/990).

Küdüs'de dünyaya gelmiştir. Tahsili için Mısır'a gitmiş, burada yerleşmiştir. Kur'an ilimleri dışında, tabâbetle de uğraşmış, çeşitli bitki ve otlar üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Kahire'de vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Havassu'l-Kur'an, el-Murşid ila Cevheri'l-Egziye, Mâddetu'l-Beka fi İslâhi Fesâdi'l-Hevâ ve't-Taharruz min Darari'l-Evba.

A'lam, VI, 203; Keşfu'z-Zunûn, I, 727.

209- Tennîhî

Munecca b. Osman b. Esad b. Munecca Zeynuddin Ebu'l-Berekât (v. 695/1296).

Aslen Şam'lıdır. Hanbeli fukahasındandır. Tefsir, fıkıh ilimleri yanında nahivdeki bilgisiyle tanınmıştır. Sehâvî, Muvaffakuddin, İbnu Mâlik gibi âlimlerden ders almıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Mukni', el-Aksa'l-Karib, Şerhu'l-Mahsul fî İlmi'l-Usul, Tefsiru'l-Kur'an.

A'lam, VII, 224; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 433; Hediyetu'l-Ârifin, II, 472; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 334-336.

210- et-Tîbî

el-Hasen b. Muhammed b. Abdillah Şerefuddin (v. 743/1342).

Tefsir, hadis, maânî ve beyan ilimlerinde şöhrete ulaşmış, Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarmadaki kabiliyeti ve bidata karşı reddi ile tanınmıştır. Maddi menfaat gözetmeksizin durmadan talebe yetiştirmiş, her türlü ihtiyaçlarını bizzat karşılamıştır. Ölünceye kadar günün bir vaktini tefsir, bir vaktini de hadis tedrisine ayırmıştır. Şöhreti, Keşşaf'a yazdığı şerhle yayılmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: Şerhu'l-Keşşaf, et-Tibyan fi'l-Meânî ve'l-Beyan Tefsiru'l-Kur'an, Şerhu Misbâhu'l-Mesâbih, el-Hulâsa fî Marifeti'l-Hadis.

A'lam, II, 280; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 137-38; Keşfu'z-Zunûn, I, 720; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 143-144.

211- Ukberî

Abdullah b. Husyeyn b. Abdillah b. Huseyn Ebu'l-Beka (v. 616/1219).

Bağdat'ta doğmuştur. Aslen Dicle nehri kıyısındaki Ukberâ kasbasındandır. Tahsilini bulunduğu bölgede tamamlayan Ukberî; kıraat, tafsir, hadis ve Arap dili sahasında kendini yetiştirdi. Ebu'l-Ferec b. Cevzi'nin, medresesinde verdiği derslerinde yardımcı oldu. Zamanın ilimlerini çok iyi kavradığından, her dalda imam derecesine ulaşmıştır.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tibyan fî İrabi'l-Kur'an, el-Lubab fî İleli'l-Binai ve'l-İrab, el-Meram fî Hikayeti'l-Ahkam, İrabu'l-Hadis, Mazâhibu'l-Fukaha, el-İstiâb fî İlmi'l-Hisab.

A'lam, IV, 208-209; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 67; Keşfu'z-Zunûn, I, 341; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 224-27.

212- Ummânî

Hasen b. Ali b. Said Ebu Muhammed (v. 400/1009 civarındadır).

Keşfu'z-Zunûn'un ifadesine göre hicrî 400 civarında vefat etmiştir. Elimizdeki kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulamadık. Müellifin, vakf ve ibtida hakkında iki eseri vardır. Bunlardan el-Murşid fi'l-Vakfi ve'l-İbtida'sını Keşfu'z-Zunûn zikreder.

Keşfu'z-Zunûn, II, 1654.

213- Vâhidî

Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hasen (v. 468/1076).

Nisabur'da doğup büyüyen Vâhidî, tefsirde, yaşadığı devrin güzide şahsiyetlerinden biridir. Büyük Türk hükümdarı Nizamulmülk'ün takdirini kazanmış, meclislerinde sık sık bulunmuş, ikramını görmüştür. Üstün şahsiyeti, ahlak ve meziyetleriyle kendini kabul ettirmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Basit, Vasit ve Veciz adlı üç tefsiri, Esbâbu'n-Nuzûl, Şerhu Esmâi'l-Husna ve Nefyu't-Tahrif ani'l-Kur'ani'ş-Şerif, Kitabu'd-Deavât.

A'lam, V, 59-60; Şezerâtu'z-Zeheb, III, 330; Keşfu'z-Zunûn, I, 76; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 387-90.

214- Yâfiî

Abdullah b. Esad b. Ali b. Süleyman Arifuddin Ebu Muhammed (v. 768/1367).

Aden'de dünyaya gelmiştir Küçük yaştan itibaren kendini ilim ve zühde vermiş, Ebu Abdillah el-Bessâl ve diğer ulemadan ders almıştır. Kendini Kur'an ilimleri, tarih ve tasavvuf sahasında yetiştirmiştir. Bir ara ziyaret kasdiyle Mekke'ye gitmiş, burada evlenmiştir. Vefatı da Mekke'dedir.

Önemli eserleri şunlardır: Havâssu'l-Kur'an, ed-Durru'n-Nazim fî Menâfi-i'l-Kur'ani'l-Azim, Mirâtu'l-Cinan, Neşru'l-Mehâsini'l-Gâliye.

A'lam, IV, 198; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 210-12; Keşfu'z-Zunûn, I, 736.

215- Zeccâc

İbrahim b. Sırrı b. Sehl Ebu İshak (v. 311/923).

Bağdat'ta doğmuştur. Küçüklüğünde züccâciye ile meşgul olmuşsa da bu işlerden vazgeçmiş, ücretle Muberrid'den ders almağa başlamıştır. Kendini nahiv sahasında mükemmelen yetiştirmiş, Abbasî halifesi, oğlu Kâsım'ın terbiyesini Zeccâc'a bırakmış, sarayda ikamet ederek özel hizmetinde bulunmuştur. Muberrid'in dersleri dışında, Sa'leb gibi ulemadan Kur'an ilimlerini öğrenmiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Maâni'l-Kur'an, el-İştikak, Halku'l-İnsan, el-Emâ-

li, Fe'altu ve Ef'altu, en-Nevâdir.

A'lam, I, 33; Şezerâtu'z-Zeheb, II, 259; Keşfu'z-Zunûn, II, 1730; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 7-10.

216- Zemahşerî

Muhmud b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Kasım (v. 538/1144).

Havârzim'in Zemahşer şehrinde dünyaya gelmiştir. Tahsili için Bağdat'a gelmiş, değişik ulemadan ders almıştır. Yetişmesi sırasında Mu'tezilî görüşlere önem vermiş, tefsir, edebiyat, icaz, maâni ve beyân ilimlerinde söz sahibi olmuştur. Mekke'de uzun süre kaldığından, Cârullah lakabını almıştır. Memleketine dönerek orada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil, el-Fâik, Esâsu'l-Belâga, el,Mufassal, el-Makâmât, el-Etvâku'z-Zeheb.

A'lam, VIII, 55; Şezerâtu'z-Zeheb, IV, 118-121; Keşfu'z-Zunûn, II, 1175-1184; Tabakâtu'l-Müfessirin, II, 314-316.

217- Zemelkânî

Abdulvâhid b. Abdilkerim b. Halef el-Ensârî Kemâluddin Ebu'l-Mekârim (v. 651/1253).

İbnu Hatib Zemelkî adıyla tanınır, ediptir, kadılık görevinde bulunmuştur. Güzel şiirleri vardır. Bu arada tefsir ilmiyle de uğraşmıştır. bir müddet Ba'lebek'de ders vermiştir. Şam'da vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: et-Tibyan fi İcâzi'l-Kur'an, el-Hasâisu'n-Nebeviyye, Minhâlu'l-Mufid fi Ahkami't-Tevhid.

A'lam, IV, 325; Keşfu'z-Zunûn, I, 241; Şezerâtu'z-Zeheb, V, 254.

218- Zencânî

Abdulvehhâb b. İbrahim b. Abdilvehhâb el-Hazreci İzzuddin (v. 655/1257).

Arap dilinde verdiği eserlerle tanınmış bir âlimdir. Elimizdeki kaynaklarda, hakkında bilgi bulamadık. Hayatı Bağdat'ta geçmiş, burada vefat etmiştir.

Önemli eserleri şunlardır: Mi'yâru'n-Nuzzar fi Ulûmi'l-Eş'ar, el-Hâdî, Şerhu'l-Hâdî, el-Maznûnu bih ala Gayri Ehlih.

A'lam, IV, 330; Keşfu'z-Zunûn, II, 1139, 1743.

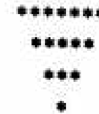
219- Zerkeşî

Muhammed b. Abdillah b. Bahâdır Bedruddin Ebu Abdillah (v. 794/1392).

Aslen Türk'dür. Mısır'da doğup büyümüş, tahsiline burada başladıktan sonra tefsir, hadis, fıkıh ve usul ilimlerinde yetişmek üzere, Şam'da müfessir İbnu Kesir'den, Haleb'de el-Ezrâî'den, hadis ve fıkıh öğrenmiş, Kahire'ye dönerek bitmek bilmeyen bir azimle yaşadığı kısa ömür içinde, herkese nasib olmayacak şekilde eser telifinde bulunmuştur.

Önemli eserleri şunlardır: el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, el-Bahru'l-Muhit fi Usuli'l-Fıkh, et-Tenkih li Elfâzi'l-Câmiu's-Sahih, el-Kavâidu fi'l-Furu', ed-Dibac fi Tevhidi'l-Minhac, Şerhu Cemi'l-Cevâmi.

A'lam, VI, 286; Şezerâtu'z-Zeheb, VI, 335; Keşfu'z-Zunûn, I, 125, 226, 240, II, 1359, 1874; Tabakâtu'l-Müfessirin, I, 157-159.

İKİNCİ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

Konu — Sahife

TAKDİM V

KIRKÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH 7
Müteşâbih Ayetlerin Manası 9
Kur'an'da Muhkem Ayetler 11
Müteşâbih Ayetlerin Kısımları 13
Allahın Sıfatları Olan Müteşâbih âyetler 15
İstiva Kelimesi Hakkında Ehli Sünnetin Görüşleri 16
Bazı Müteşâbih Kelimeler 18
Hurûfu Mukataa Müteşâbih Ayetlerdendir 22
Muhkem ve Müteşâbih'le İlgili Meseleler 29

KIRKDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÂYETLERDE TAKDİM - TEHİR 33
Mânasını Anlamakta Zorluk Çekilen Ayetler 33
Mânasını Anlamakta Zorluk Çekilmeyen Ayetler 35

KIRKBEŞİNCİ BÖLÜM

UMUM VE HUSUS İFADE EDEN AYETLER 41
Umum İfade Eden Ayetler 42
Umum ve Hususla İlgili Bazı Meseleler 46

KIRKALTINCI BÖLÜM

ÂYETLERDE MÜCMEL VE MÜBEYYEN 49
Mübeyyen Kelimenin Özellikleri 50
Ayetlerin Mücmel Olup Olmaması 52

KIRKYEDİNCİ BÖLÜM

ÂYETLERDE NÂSİH MENSUH 55
Sûrelerde Mensuh Ayetler 60
Nasih - Mensuh'un Şartları 65

KIRKSEKİZİNCİ BÖLÜM

İHTİLAF VE TENAKUZ VEHMİ VEREN MÜŞKİL ÂYETLER 71
İhtilaf Vehmi Veren Müşkil Ayetler 75
İhtilaf veya Tenakuzun Çözümü 80

KIRKDOKUZUNCU BÖLÜM

MUTLAK VE MUKAYYED ÂYETLER 81
Mutlak-Mukayyed ile İlgili Açıklamalar 82

ELLİNCİ BÖLÜM

MANTUK VE MEFHUM ÂYETLER 85
Mantuk Âyetler 85
Mefhum Ayetler 86

ELLİBİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HİTAP ŞEKİLLERİ 89
Hitabın Kısımları 94

ELLİKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HAKİKAT VE MECAZ 95
Mecaz Kabul Edilen Kelimelerin Nevileri 109

ELLİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEŞBİH VE İSTİARE 113
Teşbihin Kısımları 114
Teşbihde Kaide 116
İstiare 118
İstiarenin Unsurları 119
Lafız Bakımından İstiare Çeşitleri 121
İstiarenin Başka Yönlerden Çeşitleri 121
İstiare ile İlgili Diğer Özellikler 124

ELLİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AYETLERDE KİNAYE VE TÂ'RİZ 127
Kinayenin Kullanıldığı Yerler 127
Kinayeye Benzeyen Kelimeler 129
Kinaye ve Tariz Arasındaki Fark 130

ELLİBEŞİNCİ BÖLÜM

ÂYETLERDE HASR VE İHTİSAR 133
Hasr'ın Çeşitleri 134
Hasr ve İhtisara Ait Bazı Özellikler 140

ELLİALTINCI BÖLÜM

İCAZ VE İTNAB....145
İcaz'ın Kısımları....146
İcaz'ın Nevileri Hakkında Bazı Görüşler....152
İhtisar Gayesiyle Mefulün Hazfi....155
Hazfin Şartları....156
Hazifle İlgili Diğer Hususlar....160
Hazfin Nevileri....162
Fiilin Hazfedildiği Yerler....168
Harfin Hazfedildiği Yerler....169
Birden Fazla Kelimenin Hazfi....171
İtnabın Nevileri....173

ELLİYEDİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HABER VE İNŞA CÜMLESİ....205
Haber Cümlesinin Kullanılışı....206
Haber Cümlesinden Sayılan Taâcüb....207
Haber Cümlesinde Menfilik....208
Menfi Cümlenin Özellikleri....209
İnşai Cümlenin Kısımları....213

ELLİSEKİZİNCİ BÖLÜM

BEDÂYİU'L-KUR'AN....225
İhâm....225
İstihdam....227
İltifat....228
İltifat Sanatında Aranan Bazı Şartlar....232
İtirad....234
İnsicam....234
İdmac....235
İftinan....236
İktidar....236
Lafzın Lafızla, Lafzın Mana ile İ'tilafı....236
İstidrak ve İstisna....237
İktisat....238
İbdal....239
Tekidu'l-Medh Bime Yuşbihu'z-Zem Zemmeder Görünüp Medhi Kuvvetlendirmek....239
Tefvif....240
Taksim....240
Tedbic....241
Tenkit....241
Tecrid....241
Ta'did....242
Tertib....242
Terakki ve Tedelli....243
Tadmin....243
Cinas....243
Cinasın Bazı Özellikleri....246

Cem....246
Cem ve Tefrik....247
Cem ve Takaim....247
Tefrik ve Taksimle Yapılan Cem....247
Cem'u Mu'telif ve'l-Muhtelif....247
Husn-i Nesek....248
Kişinin Kendini Kınaması....248
Akis....248
Unvan....249
Feraid....250
Kasem....250
Leff ve Neşr....250
Müşakele....252
Müzâvece....253
Mübalağa....253
Mübalağanın Bazı Özellikleri....253
Mütabakat....254
Muvarebe....257
Müracaat....257
Nezâhet....257
İbda....258

ELLİDOKUZUNCU BÖLÜM

AYETLERDEKİ FASILALAR....259
Seci sanatı....260
Fasıla Âyetlerindeki Münasebet Özellikleri....263
Fasılanın Kısımları....268
Temkin....268
Temkin'de Yapılan Fasıla Hakkında Bazı Bilgiler....269
Tasdir....274
Tevşih....275
İgal....275
Fasılanın Kısımları....276
Seci ve Fasıla İle İlgili Bazı Bilgiler....277

ALTMIŞINCI BÖLÜM

FEVATUHU'S-SUVER (SURE BAŞLARI)....281

ALTMIŞBİRİNCİ BÖLÜM

HAVATİMU'S-SUVER (SURE SONLARI)....285

ALTMIŞİKİNCİ BÖLÜM

AYET VE SURELER ARASINDAKİ MÜNASEBET....287
Ayetler Arasındaki Münasebetin Şartları....288

Münasebetle İlgili Bazı Kaideler....292
Surelerin Başı ve Sonuyla Olan Münasebetleri....294
Surenin Lamıyla Olan Münesebeti....299
Ayetler Arasındaki Münasebetin Sağladığı Faydalar....299

ALTMIŞÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BENZER ÂYETLER....301

ALTMIŞDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İCAZU'L-KUR'AN....307
Kur'an'a Tehaddi....307
Tehaddide Bulunma Şekli....310
Sarfe Mezhebinin Tehaddi Görüşü....311
Kur'an'ın İcaz Yönleri....311
Kur'an'daki İcazın Miktarı....320

ALTMIŞBEŞİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DAN İSTİNBAT EDİLEN İLİMLER....327
Kur'an'da Ahkâm Âyetleri....334

ALTMIŞALTINCI BÖLÜM

EMSALÜ'L-KUR'AN....337
Emsa'lin Kısımları....338

ALTMIŞYEDİNCİ BÖLÜM

AKSÂMU'L-KUR'AN....345

ALTMIŞSEKİZİNCİ BÖLÜM

CEDELU'L-KUR'AN....351
Cedel İlminde Istılah Çeşitleri....353

ALTMIŞDOKUZUNCU BÖLÜM

KUR'AN'DA MEVCUT İSİM, KÜNYE VE LAKABLAR....357
Sahabe İsimleri....366
Enbiya ve Resuller Dışındaki İsimler....366
Bazı Kadın İsimleri....366
Kâfir İsimleri....367
Cin İsimleri....367
Kabile İsimleri....367

Kavim İsimleri....368
Put İsimleri....368
Belde ve Mekân İsimleri....368
Âhiretle İlgili Yer Adları....370
Uçan Mahlukat İsimleri....371
Kur'an'da Mevcut Künye ve Lakaplar....372

YETMİŞİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ MÜPHEM AYETLER....375
Ayetlerdeki Müphemlik Sebepleri....375
Müphem Âyetlerin Hususiyetleri....376

YETMİŞBİRİNCİ BÖLÜM

HAKLARINDA ÂYET NAZİL OLAN KİMSELER....393

YETMİŞİKİNCİ BÖLÜM

FEDÂİLU'L-KUR'AN....395
Birinci Fasıl....395
Kur'anın Bütününü İlgilendiren Hadisler....395
İkinci Fasıl....398
Bazı Sûreler Hakkında Varid Olan Hadisler....398
Fedâilu'l-Kur'an'la İlgili Mevzu Hadislerin Gayesi....404

YETMİŞÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA FÂDİL VE EFDAL ÂYETLER....407
Âyet ve Sûreler Arasındaki Faziletin Sebepleri....408
Fatiha Suresinin Faziletleri....410
Bakara, Âyet'el-Kürsi, Yâsin ve ihlas Sûresinin Faziletleri....411
Zilzâl, Tekâsür ve Kâfirun Sûrelerinin Faziletleri....415

YETMİŞDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA MÜFRED MÂNÂDA OLAN ÂYETLER....417

YETMİŞBEŞİNCİ BÖLÜM

HAVÂSSU'L-KUR'ÂN....425
Havâssu'l-Kur'ân'la İlgili Bilgiler....429

YETMİŞALTINCI BÖLÜM

KUR'AN'IN YAZI ŞEKLİ VE YAZMA ADABI....431

Arapça Yazı Kaideleri....431
Kur'an'ın Yazılış Adabı....439
Mushaf'ın Noktalanması ve Harekelenmesi....440
Kur'an'ın Harekelenmesi....441
Mushafın Ücretle Yazılması, Satılıp Alınması....442
Mushafa Layık Olan Hürmet Şekilleri....442

YETMİŞYEDİNCİ BÖLÜM

TEVİL VE TEFSİRİN MÂNASI, TEFSİRİN ŞEREFİ VE ONA DUYULAN İHTİYAÇ....445
Tefsire Duyulan İhtiyaç....447
Tefsir İlminin Şerefi....449

YETMİŞSEKİZİNCİ BÖLÜM

MÜFESSİRDE ARANAN ŞARTLAR VE UYMASI GEREKEN ESASLAR....451
Tabiun Tefsiri....453
Selef Tefsirinde İhtilaf....454
Batıl Tefsir Şekilleri....455
Tefsirin Ana Kaynakları....457
Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler....461
Kıraata Göre Sahabe Tefsiri....46[illegible]
Tasavvufi Tefsir....4[illegible]6
Müfessirin Uyması Gereken Şartlar....[illegible]7

YETMİŞDOKUZUNCU BÖLÜM

GARAİBU'T-TEFSİR....475

SEKSENİNCİ BÖLÜM

TABAKATU-L-MÜFESSİRİN....477
Hâtime....521
İtkan'da Geçen Müellifler Fihristi....525